PIRMĄ KARTĄ VISI TOMAI VIENOJE KNYGOJE

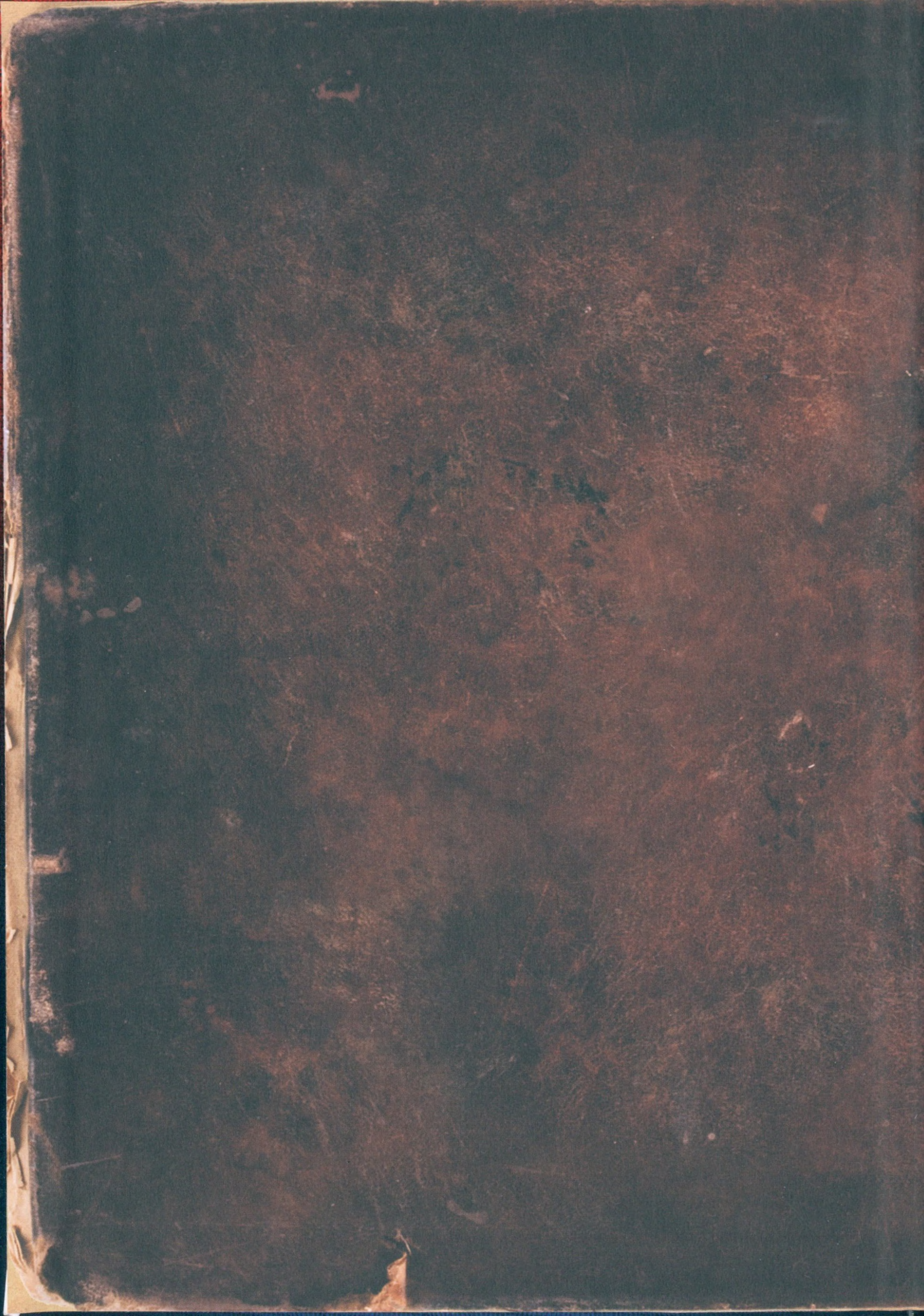

Vargdieniai

Victor Hugo

OBUOLYS

Vargdieniai

Victor Hugo

Romanas

Iš prancūzų kalbos vertė
PRANAS POVILAITIS

UDK 821.133.1-31
Hu64

Versta iš: Victor Hugo
Les Misérables

Knygoje panaudotos XIX a. leidimo graviūros.

ISSN 2335-7886
ISBN 978-609-403-511-1

Kol tvers pasaulyje įstatymų ir papročių saugomas socialinis prakeikimas, pačiame civilizacijos klestėjime dirbtinai sukuriąs pragarą ir fatališka žmogaus lemtimi apsunkinąs likimą, kuris pareina nuo dievo; kol bus išspręstos trys mūsų šimtmečio problemos: vyriškio nusmukimas dėl priklausymo proletariatui, moters puolimas dėl bado, vaiko sunykimas dėl tamsumo; kol tam tikruose visuomenės sluoksniuose bus galimas socialinis dusimas; kitais žodžiais, ir dar platesniu požiūriu imant, kol egzistuos žemėje tamsybė ir skurdas, tol knygos, panašios į šitą, galės būti naudingos.

Otvil-Hauzas,
1862 m. sausio 1 d.

PIRMA DALIS

FANTINA

PIRMOJI KNYGA
TEISUOLIS

I
KUNIGAS MIRIELIS

1815 metais Šarlis Fransua Bjenveniu Mirielis buvo Dinio vyskupas; Dinio vyskupystę jam teko tvarkyti nuo 1806 metų.

Nors ši smulkmena nėra kuo nors esmingiau susijusi su tuo, ką mes turime papasakoti, vis dėlto gal bus ne pro šalį, bent jau dėl didesnio tikslumo, čia paminėti tas šnekas ir paskalas, kurios buvo paplitusios apie vyskupą, kai jis atvyko į diecezija. Kitų šnekos, vis tiek, ar jos teisingos, ar melagingos, žmogaus gyvenimui, o ypač jo likimui, dažnai turi tokios pat reikšmės kaip ir jo paties poelgiai. Ponas Mirielis buvo Ekso teismo rūmų nario sūnus, taigi priklausė teisminei aristokratijai. Kalbėta, kad jo tėvas, skirdamas jį tai pačiai karjerai ir laikydamasis gana paplitusio teisininkų šeimose papročio, apvesdino ji labai jauną, aštuoniolikos ar dvidešimties metų. Pasakota, kad, nepaisant tos santuokos, apie Šarlį Mirielį buvo labai daug kalbama. Jis buvo gražaus stoto, nors ir nedidoko ūgio, elegantiškas, patrauklus, sąmojingas; visa pirmoji jo gyvenimo dalis praslinko aukštuomenėje ir su galantiškais nuotykiais.

Užklupus revoliucijai, įvykiai sekė vienas paskui kitą, teismo valdininkų šeimos, gerokai praretėjusios, išvaikytos, persekiojamos, išsisklaidė į visas puses, ponas Šarlis Mirielis pačiomis pirmosiomis revoliucijos dienomis emigravo į Italiją. Jo žmona tenai mirė plaučių liga, kuria jau seniai sirgo. Vaikų jie neturėjo. Kaipgi toliau susiklojo pono Mirielio likimas? Senosios prancūzų visuomenės žlugimas, jo paties šeimos žuvimas, 1793 metų tragiški įvykiai, kurie, galbūt, dar baisesni atrodė emigrantams, stebėjusiems juos iš tolo su tuo siaubu, kuris viską išpučia, – ar tik ne šitai įdiegė jam mintį atsižadėti pasaulio ir nuo jo atsitolinti? O gal pačiame sūkuryje visų tų pramogų ir aistrų, užpildžiusių jo tuolaikinį gyvenimą, staiga ištiko jį vienas iš tų slėpiningų ir baisių smūgių, kurie, pataikę tiesiog į širdį, kartais parbloškia žmogų, paprastai atsilaikantį prieš visuomenės katastrofas, nors jos ir suardo jo gyvenimą ir sunaikina materialinę jo gerovę? Niekas nebūtų galėjęs į tai atsakyti; buvo žinoma tik tiek, kad iš Italijos jisai grįžo kaip kunigas.

1804 metais kunigas Mirielis buvo B. klebonas (Brinjole). Jis buvo jau senas ir gyveno visai vienišas. Prieš pat vainikavimą kažkokiu menku savo parapijos reikalėliu – dabar jau sunku ir pasakyti, kokiu – jis buvo atvykęs į Paryžių. Beieškant savo parapijiečiams

pagalbos, tarp kitų galingų asmenų, jam teko pabuvoti ir pas kardinolą Fešą. Vieną kartą, kai imperatorius buvo atsilankęs pas savo dėdę, garbusis klebonas, kuris tuo metu laukė prieškambaryje, susitiko akis į akį su jo didybe. Napoleonas, pastebėjęs, kad senukas į jį gana smalsiai žiūri, atsigręžęs atžariai paklausė:

– Kas tasai geras žmogus, kuris į mane taip žiūri?

– Jūsų didybe, – tarė kunigas Mirielis, – jūs žiūrite į gerą žmogų, o aš žiūriu į didį žmogų. Abudu gali iš to turėti naudos.

Imperatorius tą patį vakarą paklausė kardinolą to klebono pavardės, ir po kiek laiko kunigas Mirielis tiesiog apstulbo, sužinojęs, kad jis paskirtas Dinio vyskupu.

Kiek buvo tiesos tuose pasakojimuose apie pirmąjį pono Mirielio gyvenimo periodą, niekas tikrai nežinojo. Nedaug kas pažino Mirielių šeimą prieš revoliuciją.

Vyskupas Mirielis turėjo patirti tą patį likimą, kuris ištinka kiekvieną naują žmogų, atvykstantį į nedidelį miestelį, kuriame yra daug malančių liežuvių ir labai maža mąstančių galvų. Jis turėjo šitai patirti, nors ir buvo vyskupas, ir kaip tik dėl to, kad jis buvo vyskupas. Berods, visos tos šnekos, į kurias tapo įveltas jo vardas, gal ir buvo tik šnekos, gandai, paskalos, apkalbos; trumpai tariant, liežuviai, kaip vaizdingai sako pietiečiai.

Šiaip ar taip, praėjus devyneriems jo vyskupavimo ir gyvenimo Dinyje metams, visi tie plepalai ir kalbos, kurios iš pradžių labai domina mažus mažų miestelių žmones, buvo jau paskendę gilioje užmarštyje. Niekas dabar nebūtų drįsęs jų pasakoti, niekas nebūtų drįsęs net jų prisiminti.

Vyskupas Mirielis atsikėlė į Dinį drauge su sena mergina, panele Batistina, savo seserimi, dešimčia metų už jį jaunesne.

Jie turėjo vienų vieną tarnaitę, panelės Batistinos amžininkę ponią Magluar, kuri ligi šiol buvo *kunigo klebono tarnaitė*, o dabar įgijo dvigubą titulą: ji vadinosi panelės Batistinos kambarine ir monsinjoro šeimininke.

Panelė Batistina buvo aukšta, laiba, išblyškusi ir romi moteris; ji įkūnijo tą idealą, kurį išreiškia žodis „garbi", nes atrodo, kad tiktai motinystė suteikia moteriai teisę vadintis „garbinga". Ji niekados nebuvo graži, tačiau visas jos gyvenimas, kurį sudarė nenutrūkstama gerų darbų grandinė, ilgainiui suteikė jos veidui savotiško balčio bei giedrio, ir pasenusi jinai įgavo tai, ką būtų buvę galima pavadinti gerumo grožiu. Kas jos jaunystėje buvo liesumu, subrendusiame amžiuje virto kone skaidrumu, ir pro šį vaiskumą galėjai matyti angelą. Ji atrodė išausta iš šešėlio; lygiai tiek kūno, kad būtų žymu lytis; gumulėlis šviečiančios iš vidaus medžiagos; didelės, visuomet žemyn nuleistos akys, – tarytum jos siela ieškotų dingsties pasilikti žemėje.

Ponia Magluar buvo smulki senutė, žila, įkūni, net aptukusi, pluši, visada uždususi – pirma, dėl nuolatinio bėgiojimo, antra, dėl astmos.

Kai vyskupas Mirielis atvyko į Dinį, jis buvo įkurdintas vyskupų rūmuose su visomis ceremonijomis, kurių reikalavo imperatoriaus dekretai, titulų sąraše vyskupui palikdami vietą tuojau pat po generolo majoro. Meras ir teismo pirmininkas pirmi jam padarė vizitą, o jis irgi pirmas padarė vizitą generolui ir prefektui.

Vyskupui ėmus eiti pareigas, miestas laukė, kokie bus jo darbai.

II

KUNIGAS MIRIELIS TAMPA MONSINJORU BJENVENIU

Dinio vyskupo rūmai stovėjo greta ligoninės.

Tai buvo erdvus puikus mūrinis namas, kurį praeito šimtmečio pradžioje pastatė monsinjoras Anri Piužė, Paryžiaus universiteto teologijos daktaras, Simoro abatas, Dinyje vyskupavęs 1712 metais. Tai buvo tikrai kunigaikščio rūmai. Viskas tenai atrodė didingai: ir vyskupo apartamentai, ir salonai, ir kambariai, ir garbės kiemas, labai platus, su skliaustomis pasivaikščioti skirtomis senovinio Florencijos skonio galerijomis, ir sodai su puikiais medžiais. Valgomajame, ilgoje ir prašmatnioje salėje apatiniame aukšte, į sodų pusę, monsinjoras Anri Piužė 1714 metų liepos 29 dieną buvo iškėlęs iškilmingus pietus monsinjorams: Šarliui Briularui de Žanlisui, Ambreno arkivyskupui kunigaikščiui; Antuanui de Megrinji, kapucinui Graso vyskupui; Filipui Vandomiečiui, Prancūzijos didžiajam priorui; abatui Sent Onorė Lerensiečiui; Fransua de Bertonui Grijoniečiui, Vanso vyskupui baronui; Sezarui de Sabranui Forkalkjiečiui, Glandevo vyskupui sinjorui, ir Žanui Soanenui, oratorijos presbiteriui, ordinariniam karaliaus pamokslininkui, Senezo vyskupui sinjorui. Šių septynių garbingų dignitorių portretai puošė šią salę, o atmintinoji data, *1714 metų liepos 29-oji*, aukso raidėmis buvo išgraviruota balto marmuro lentoje.

Ligoninė buvo ankštame, žemame dviejų aukštų name su nedideliu sodeliu.

Trečią dieną po savo atvykimo vyskupas apsilankė ligoninėje. Vizitui pasibaigus, jis paprašė ligoninės direktorių teiktis atvykti pas jį.

– Ponas direktoriau, – paklausė vyskupas, – kiek šiuo metu jūs turite ligonių?

– Dvidešimt šešis, monsinjore.

– Tiek ir aš suskaičiavau, – patvirtino vyskupas.

– Lovos, – pridūrė direktorius, – labai ankštai sustatytos viena prie kitos.

– Taip, šitai aš irgi pastebėjau.

– Kambariai nepritaikyti palatoms, ir juos labai sunku vėdinti.

– Ir man taip atrodo.

– Be to, kai pasitaiko saulėta diena, sodelyje per maža vietos sveikstantiesiems.

– Aš lygiai taip pagalvojau.

– Epidemijų metu – šįmet pas mus siautė šiltinė, prieš dvejus metus karštligė – kartais turime per šimtą ligonių ir stačiai nežinome, ką su jais daryti.

– Šitai ir man buvo atėję į galvą.

– Nieko nepadarysi, monsinjore, – pastebėjo direktorius, – reikia su tuo susitaikinti.

Šis pašnekesys vyko apatiniame aukšte, ilgoje valgomojo salėje.

Vyskupas valandėlę tylėjo, paskui staiga paklausė ligoninės direktorių:

– Ponas direktoriau, kiek, jūsų nuomone, galėtų sutilpti lovų vien tik šioje salėje?

– Monsinjoro valgomajame? – sušuko apstulbęs direktorius.

Vyskupas apibėgo akimis salę, tarytum mintyse ką matuodamas ir skaičiuodamas.

– Čia sutilptų gerų dvidešimt lovų! – tarė jis lyg sau pačiam; paskui garsiai kalbėjo: – Klausykite, ponas ligoninės direktoriau, štai ką aš jums pasakysiu. Matyti, čia kažkokia klaida. Jūsų yra dvidešimt šeši žmonės, ir esate sukimšti penkiuose ar šešiuose nedideliuose kambarėliuose. Mūsų gi tiktai trys, o vietos pas mus pakaktų šešiasdešimčiai. Taigi čia aiški klaida, aš jums sakau. Jūs turite užėmęs mano butą, o aš jūsų. Grąžinkite mano namus man. Šičia gi jūs šeimininkas.

Kitą dieną tie dvidešimt šeši vargšai buvo įkurdinti vyskupo rūmuose, o vyskupas užėmė ligoninės namą.

Vyskupas Mirielis jokio turto neturėjo, nes per revoliuciją žuvo visi jo šeimos ištekliai. Jo sesuo naudojosi iki gyvos galvos penkių šimtų frankų renta, kurios jai užtekdavo asmeninėms išlaidoms, kai jie gyveno klebonijoje. Monsinjoras Mirielis kaip vyskupas gaudavo iš valstybės penkiolika tūkstančių frankų algos. Atsikėlęs į ligoninės namą, vyskupas Mirielis tą pačią dieną visiems laikams nustatė, kam ta suma turi būti vartojama. Mes čia nurodome sąmatą, parašytą jo paties ranka.

MANO NAMŲ IŠLAIDŲ PASKIRSTYMO SĄMATA:

Žemesniajai seminarijai	*1500 livrų*
Misijų kongregacijai	*100 livrų*
Mondidjė lazaristams	*100 livrų*
Svetimų kraštų misijų seminarijai Paryžiuje	*200 livrų*
Šventosios Dvasios kongregacijai	*150 livrų*
Šventosios Žemės religinėms įstaigoms	*100 livrų*
Motinos globos draugijoms	*300 livrų*
Be to, tokiai pat draugijai Arlio mieste	*50 livrų*
Įnašas kalėjimų išlaikymui pagerinti	*400 livrų*
Įnašas kalinių būviui pagerinti ir jiems išlaisvinti	*500 livrų*
Seimų tėvams, kalinamiems už skolas, išpirkti	*1000 livrų*
Priedui prie algos neturtingiems diecezijos mokytojams	*2000 livrų*
Aukštųjų Alpių departamento visuomeniniam javų aruodui	*100 livrų*
Dinio Manoko ir Sisterono moterų kongregacijai neturtingoms mergaitėms nemokamai auklėti	*1500 livrų*
Vargšams	*6000 livrų*
Mano asmeninėms išlaidoms	*1000 livrų*
Iš viso	*15 000 livrų*

Per visą laiką, kol jis turėjo užėmęs Dinio vyskupystės sostą, monsinjoras Mirielis beveik nieko šiame sutvarkyme nepakeitė. Šią sąmatą, kaip matėme, jis vadino *savo namų išlaidų paskirstymu.*

Šitą lėšų sutvarkymą panelė Batistina priėmė visiškai nuolankiai. Šiai šventai sielai Dinio vyskupas buvo kartu brolis ir ganytojas, bičiulis pagal kraujo giminystę ir vadovas pagal bažnyčios įstatymą. Jinai jį mylėjo ir gerbė paprastai, be jokio gudragalviavimo. Kai jis kalbėdavo, ji jam pritardavo. Tik viena tarnaitė, ponia Mugluar, truputį pamurmėdavo. Vyskupas, kaip mes galėjome pastebėti, pasiliko sau tiktai tūkstantį livrų, prie kurių pridėjus panelės Batistinos rentą, susidarė pusantro tūkstančio frankų metams. Iš tų pusantro tūkstančio frankų gyveno dvi senos moterys ir senukas vyskupas.

O kai atvykdavo į Dinį sodžiaus klebonas, vyskupas dar rasdavo būdą jam pavaišinti – dėl ponios Magluar griežtos ekonomijos ir panelės Batistinos išmintingo šeimininkavimo.

Vieną kartą – buvo praėję kokie trys mėnesiai po jo atvažiavimo į Dinį – vyskupas tarė:

– O vis dėlto man sunkoka išsiversti!

– Aš manau! – sušuko ponia Magluar. – Monsinjoras net nepareikalavo iš departamento kelionpinigių, kuriuos jis jums privalo duoti karietai išlaikyti ir važinėjimui po diecezija. Seniau vyskupai visuomet tuo naudodavosi.

– Iš tikrųjų! – tarė vyskupas. – Jūs sakote tiesą, ponia Magluar.

Ir jis pareikalavo.

Po kiek laiko generalinė taryba patenkino vyskupo reikalavimą ir paskyrė jam kasmetę trijų tūkstančių frankų sumą pagal šią išlaidų poziciją: *asignavimas pono vyskupo karietai išlaikyti, pašto ir pastoralinių kelionių išlaidoms.*

Tatai sukėlė didelį triukšmą tarp vietinės buržuazijos, ir šia proga vienas imperijos senatorius, buvęs Penkių šimtų tarybos narys, pasireiškęs kaip Briumero aštuonioliktosios[1*] šalininkas ir gavęs prie Dinio miesto puikų senatorišką dvarą, parašė tikybų ministrui ponui Bogo de Preamenė piktą konfidencialų laišką, iš kurio mes žodis į žodį pateikiame šias eilutes:

„Karietos išlaikymo išlaidos! Ką veikti su karieta mieste, kuriame nėra nė keturių tūkstančių gyventojų? Pašto ir kelionių išlaidos! Pirmiausia, kuriam galui tos kelionės? Paskui, ar įmanoma važinėti pašto arkliais šiame kalnuotame krašte? Jokių kelių pas mus nėra. Čia galima tik raitam joti. Net pats Diuransos tiltas prie Šato Arnu vos atlaiko jaučiais traukiamą vežimą. Tie kunigai visi tokie. Gobšūs ir šykštūs. Šisai atvykęs dėjosi geru ganytoju. Dabar elgiasi kaip ir kiti. Jam prireikė karietos ir pašto vežimo! Jam prireikė prabangos kaip ir buvusiems vyskupams! Ak, visa ta kunigauja! Ponas grafe, nieko doro nebus, kol imperatorius neišvaduos mūsų iš ilgaskvernių. Šalin popiežių! (Reikalai su Roma tada buvo ėmę šlyti.) O aš už Cezarį, tiktai už Cezarį. Ir t. t., ir t. t."

Užtat ponią Magluar šis dalykas labai nudžiugino.

– Puiku! – tarė ji panelei Batistinai. – Monsinjoras pirmiausia pasirūpino kitais, bet galų gale turėjo pagalvoti ir apie save. Visus labdarybės reikalus jis sutvarkė. O jau šitie trys tūkstančiai livrų bus mums. Pagaliau!

Tą patį vakarą vyskupas parašė ir padavė seseriai tokio turinio raštelį:

* Skaitmenimis pažymėtos teksto vietos aiškinamos knygos gale.

KARIETOS IŠLAIKYMO IR KELIONIŲ IŠLAIDOS

Mėsos sultiniai ligoninės ligoniams	*1500 livrų*
Ekso našlaičių globos draugijai	*250 livrų*
Draginjano našlaičių globos draugijai	*250 livrų*
Pamestinukams	*500 livrų*
Našlaičiams	*500 livrų*
Iš viso	*3000 livrų*

Toks buvo vyskupo Mirielio biudžetas.

O dėl pašalinių vyskupo pajamų, gaunamų iš atleidimų nuo užsakų, dispensų, krikšto, pamokslų, bažnyčių ir koplyčių šventinimo, jungtuvių ir t. t., tai vyskupas, kaip uoliai imdavo pinigus iš turtingųjų, taip lengvai viską atiduodavo vargšams.

Netrukus iš visų pusių ėmė jam plaukti piniginės aukos. Į vyskupo Mirielio duris klabeno ir pasiturintieji, ir nieko neturintieji: vieni ateidavo išmaldos, kiti ją atnešdavo. Nepraėjus nė metams, vyskupas tapo visų labdarių iždininku ir visų vargstančiųjų kasininku. Žymios sumos pereidavo per jo rankas, bet niekas negalėjo priversti, kad jis pakeistų savo gyvenimo būdą, leistų sau bent trupinėlį viršaus, negu būtinai reikėjo.

Toli gražu. Kadangi dar visada yra daugiau vargo apačioje negu gailestingumo viršuje, tai galima pasakyti, kad viskas jau būdavo atiduodama anksčiau, negu gaunama, – dingdavo kaip vanduo sausoje žemėje; kad ir kiek pinigų vyskupas surinkdavo, jam vis tiek jų trūkdavo. Tada jis apiplėšdavo patį save.

Pagal paprotį vyskupai savo ganytojiškų raštų ir laiškų antraštėse žymi visus savo vardus, gautus per krikštą, tačiau vietos varguoliai, dėkingumo vedini, iš visų vyskupo vardų instinktyviai pasirinko tą, kuris jiems atrodė prasmingiausias, ir jį vadino tik monsinjoru Bjenveniu*. Mes seksime jų pavyzdžiu ir, progai pasitaikius, jį taip vadinsime. Be to, šis vardas ir jam pačiam patiko.

– Aš mėgstu šį vardą, – sakydavo jis, – Bjenveniu atitaiso monsinjorą.

Mes nepretenduojame, kad mūsų čia nupieštas vyskupo portretas būtų teisingas; mes tik pasakysime, kad jisai panašus.

III

GERAM VYSKUPUI BLOGA VYSKUPYSTĖ

Vyskupas, kad ir pavertė savo karietą į išmaldas, nuo vizitacijų anaiptol neatsisakė. O keliauti po Dinio dieceziją nebuvo patogu. Ten labai maža lygumų, daug kalnų ir beveik nėra kelių, kaip mes ką tik matėme; trisdešimt dvi parapijos, keturiasdešimt vienas vika-

* Bjenveniu *(bienvenu)* – mielas, pageidaujamas, laukiamas (svečias).

riatas ir du šimtai aštuoniasdešimt penkios filijos. Visa tai aplankyti – nelengvas darbas. Tačiau vyskupas visas kliūtis nugalėdavo. Jeigu būdavo netoli, jis eidavo pėsčias, lygumoje važiuodavo dvitekiniu vežimaičiu, kalnuose jodavo raitas ant mulo. Paprastai jį lydėdavo abidvi senutės. Jei kelionė joms būdavo pernelyg varginga, jis keliaudavo vienas.

Kartą jis atvyko į Senezą, buvusią vyskupų rezidenciją, raitas ant asilo. Jo piniginė šiuo metu buvo visiškai išsekusi ir neleido jam pasinaudoti kokia nors kita susisiekimo priemone. Miesto meras jį pasitiko prie vyskupo rūmų durų ir didžiai pasipiktinęs žiūrėjo į nulipantį nuo asilo vyskupą. Keli aplinkui stovį miestiečiai šaipėsi.

– Ponas mere ir ponai miestiečiai! – tarė vyskupas. – Aš matau, dėl ko jūs taip pasipiktinę; jums atrodo per daug įžūlu, kad toks kuklus dvasininkas kaip aš drįsta naudotis tuo pačiu gyvuliu, kuriuo jojo pats Kristus. Prašau patikėti: aš tai darau iš būtino reikalo, o ne dėl tuštybės.

Per savo vizitacijas jis būdavo atlaidus bei švelnus ir ne tiek mokydavo žmones, kiek su jais šnekučiuodavo. Jis nereikalaudavo kažkokių nepasiekiamų dorybių. Argumentų ir sektinų pavyzdžių jis niekuomet toli neieškodavo. Vienos vietovės gyventojams jis nurodydavo pavyzdžiu kaimyninę vietovę. Kantonuose, kurių žmonės nebūdavo gailestingi neturtėliams, jis sakydavo:

„Pažiūrėkite į Briansono gyventojus. Jie leidžia vargšams, našlėms ir našlaičiams tris dienas pirma visų kitų šienautis bendruomenės pievose. Jie pavargėliams veltui atstato nebetinkamus gyventi namus. Ir Dievas palaimino šį kraštą. Per visą šimtmetį ten nebuvo nė vienos galvažudystės.“

Sodžiuose, kurių gyventojai būdavo godūs pelno ir stengdavosi kuo greičiau nuvalyti savo laukus, jis taip sakydavo: „Pažiūrėkite į Ambreno žmones. Jeigu pjūties metu suserga ir negali dirbti šeimos tėvas, kurio sūnūs tarnauja kariuomenėje, o dukterys dirba mieste, klebonas per pamokslą paragina parapijiečius jam padėti, ir sekmadienį, po mišių, visi sodžiaus žmonės – vyrai, moterys, vaikai – eina į to vargšo lauką, nuvalo jam derlių ir suveža į jo kluoną šiaudus ir grūdus.“

Šeimoms, kuriose vykdavo nesutarimai dėl pinigų ar palikimo, jis sakydavo: „Pažiūrėkite į Devolni kalniečius, ten toks nykus kraštas, kad tenai per penkiasdešimt metų nė karto neišgirsi čiulbant lakštingalos. Taigi, kai ten miršta šeimos galva, sūnus išvyksta sau laimės ieškoti kitur, o visą turtą palieka seserims, kad tos galėtų susirasti vyrus.“

Kantonams, kurių įmonės mėgdavo bylinėtis ir fermeriai nusigyvendavo, besitąsydami po teismus, jis sakydavo: „Pažiūrėkite į geruosius Keiraso slėnio gyventojus. Jų ten trys tūkstančiai. Dieve mano! Juk ten tikra mažutė respublika! Tenai niekas nežino nei teisėjo, nei antstolio. Meras atlieka viską. Jis paskirsto mokesčius, kiekvienam uždėdamas pagal sąžinę, dovanai sprendžia ginčus, be jokio atlyginimo padalija vaikams tėvų palikimą; ir tie paprasti žmonės jo klauso, nes jis teisingas vyras.“

Sodžiuose, kuriuose nebūdavo mokytojo, jis vėl primindavo keirasiečius: „Ar žinote, ką jie daro? Nedidelis dvylikos ar penkiolikos kiemų sodžius ne visada išsigali išmaitinti mokytoją, todėl visas slėnis pasisamdo kelis daraktorius, kurie mokydami ir eina iš vieno kaimo į kitą, išbūdami vienur savaitę, kitur dešimt dienų ar dvi savaites. Tokių daraktorių galima rasti mugėse, aš pats jų esu matęs. Juos tuojau galima pažinti, nes jie už skrybėlės

kaspino turi užsikišę žąsies plunksną. Kurie moko tik skaityti, turi vieną plunksną; kurie moko skaityti ir skaičiuoti, turi dvi plunksnas; kurie moko skaityti, skaičiuoti ir lotynų kalbos, turi tris plunksnas. Tie tai jau dideli mokslininkai. Na, ar ne gėda būti tamsuoliais! Darykite kaip Keiraso žmonės!“

Tai šitaip jis kalbėdavo, rimtai ir tėviškai; pritrūkus pavyzdžių, sugalvodavo prilyginimus, tiesiog vedančius į tikslą, neilgus, bet vaizdingus – tokia buvo paties Jėzaus Kristaus kalba, kupina įsitikinimo ir todėl įtikinama.

IV
ŽODIS NESISKIRIA NUO DARBŲ

Kalbėdamas jis būdavo malonus ir linksmas. Jis mokėjo prisitaikyti prie dviejų senučių, kurios gyveno prie jo; kai jis juokdavosi, jo juokas būdavo nuoširdus kaip mokinio.

Ponia Magluar jį mėgdavo vadinti *jūsų aukštybe.*

Vieną kartą jis atsikėlė iš savo krėslo ir priėjo prie knygų spintos pasiimti kažkokios knygos. Ši knyga buvo aukštai, vienoje iš viršutinių lentynų. Būdamas gana žemo stoto, vyskupas jos negalėjo pasiekti.

– Ponia Magluar, – tarė jis, – atneškite man kėdę. Mano aukštybė nepasiekia anos lentynos.

Viena iš jo tolimų giminaičių, grafienė de Lo, susitikdama su juo retai praleisdavo progą neišskaičiavusi to, ką ji vadino savo trijų sūnų „viltimis“. Ji turėjo keletą labai senų giminių, kuriems artėjo mirtis, o jų tiesioginiai įpėdiniai buvo jos sūnūs. Jauniausiajam iš trijų sūnų po tolimos tetos mirties buvo užtikrinta gerų šimto tūkstančių livrų renta; antrasis turėjo iš savo dėdės paveldėti diuko titulą; vyresniojo po senelio mirties laukė perystė. Šiaip vyskupas tyliai išklausydavo šiuos nekaltus ir dovanotinus mylinčios motinos pasigyrimus. Tačiau vieną kartą, kai ponia de Lo jam vėl ėmė smulkiai dėstyti visus tuos paveldėjimus ir visas tas „viltis“, jis jai atrodė labiau susimąstęs negu paprastai. Ponia de Lo nutraukė savo pasakojimus ir truputį nekantriai paklausė: „Dieve mano! Bet apie ką gi jūs taip galvojate, pusbroli?“ – „Aš galvoju, – atsakė vyskupas, – apie vieną keistą, rodos, šventojo Augustino posakį: „Dėkite savo viltis į tą, iš kurio nieko nepaveldėsite.“

Kitą kartą, gavęs laišką su pranešimu apie vieno tos vietos bajoro mirtį, kuriame per visą puslapį buvo išskaičiuoti ne tik visi velionio titulai, bet ir visi feodaliniai ir bajoriniai visų jo giminių rangai, jis sušuko: „Kokius tvirtus pečius turi giltinė! Stačiai reikia stebėtis, kokią įspūdingą titulų naštą jai lengvapėdiškai užkrovė žmonės ir kaip sąmojingai jie panaudojo net kapą savo tuščiagarbiškumui.“

Progai pasitaikius, jis mėgdavo pajuokauti, bet jo švelnioje pašaipoje beveik visuomet glūdėdavo rimta prasmė. Kartą gavėnios metu į Dinį atvyko jaunas vikaras ir pasakė katedroje pamokslą. Jis pasirodė gana iškalbingas. Jo pamokslo tema buvo gailestingumas. Jis ragino turtinguosius padėti vargšams, idant išvengtų pragaro, kurį nupiešė baisiomis

spalvomis, ir idant pelnytų rojų, kurį atvaizdavo nepaprastai puikų ir žavingą. Tarp klausytojų buvo vienas turtingas, nuo reikalų pasitraukęs pirklys, truputį lupikautojas, vardu ponas Žeboranas, kuris turėjo susikrovęs pusę milijono, gamindamas storą gelumbę, visokių rūšių saržą ir feskas. Ponas Žeboranas niekad gyvenime nebuvo davęs išmaldos jokiam vargšui. Nuo šios dienos žmonės pastebėjo, kad jis kiekvieną sekmadienį duoda vieną su senoms elgetoms prie didžiųjų katedros durų. Tą su jos turėdavo pasidalyti šešios. Kartą vyskupas jį pamatė darant šį gailestingumo aktą ir šypsodamasis tarė seseriai: „Antai ponas Žeboranas perkasi už vieną su rojaus!“

Kai dalykas būdavo susijęs su labdarybe, vyskupas nenusimindavo, kad ir nieko negaudavo; tokiais atvejais jis surasdavo žodžių, kurie versdavo susimąstyti. Kartą viename iš miesto salonų jis rinko vargšams aukų. Tarp svečių buvo markizas de Šantersjė, senas, turtingas šykštuolis, kuris įsigudrino tuo pačiu metu būti ultrarojalistas ir ultravolterininkas. Tais laikais buvo tokia pakraipa. Vyskupas, prie jo priėjęs, palietė jam ranką ir tarė: „Ponas markize, jūs turite man šiek tiek duoti.“ Markizas atsigręžo ir šaltai atšovė: „Monsinjore, aš turiu savo vargšų.“ – „Tai atiduokite juos man“, – tarė vyskupas.

Kartą katedroje jis pasakė šitokį pamokslą:

„Mylimieji mano broliai, gerieji mano bičiuliai, Prancūzijoje yra vienas milijonas trys šimtai dvidešimt tūkstančių valstiečių namų, kurie turi tik tris angas, milijonas aštuoni šimtai septyniolika tūkstančių, kurie turi dvi angas – duris ir vieną langą, ir pagaliau trys šimtai keturiasdešimt šeši tūkstančiai lūšnų, turinčių tik vieną angą – duris. O šito priežastis yra dalykas, kuris vadinamas durų ir langų mokesčiu. Apgyvendinkite tokiuose butuose vargšų šeimas, senas moteris, mažus vaikus – ir štai jums drugys ir visokios ligos! Deja! Dievas duoda žmonėms orą, o įstatymas jiems jį pardavinėja. Aš nesmerkiu įstatymo, bet aš laiminu Dievą. Izere, Vare, Alpėse, Aukštutinėse ir Žemutinėse, valstiečiai neturi karučių – jie mėšlą išnešioja ant pečių; jie neturi žvakių ir žibina sakingas skalas ir virvagalius, išmirkytus dervoje. Šitaip yra Aukštutinio Dofinė kaimuose. Jie kepa duoną kartą per šešis mėnesius; kepa ją ant džiovinto karvių mėšlo. Žiemą jie tą duoną kapoja kirviais ir visą parą mirko vandenyje, kad būtų galima ją valgyti. Broliai, pasigailėkite! Pažiūrėkite, kaip žmonės kenčia aplinkui jus!“

Kilimo provansietis, jis greitai išmoko visas Pietų tarmes ir, progai pasitaikius, vartodavo Žemutinio Langedoko, Žemutinių Alpių ir Aukštutinio Dofinė posakius. Liaudžiai tatai patiko, ir tai žymiai padėjo vyskupui prieiti prie visų širdžių. Pirkiose ir kalnuose jis jautėsi kaip namie. Visų paprasčiausiais, liaudžiai suprantamais žodžiais jis mokėjo pasakyti pačius iškilniausius dalykus. Kalbėdamas visais dialektais, jis įeidavo į visų sielas. Beje, jis vienodai elgėsi ir su aukštuomenės žmonėmis, ir su liaudimi.

Jis nieko nesmerkdavo paskubomis, neįsigilinęs į visas aplinkybes. Jis sakydavo: „Pažiūrėsime, kuriuo keliu čia atėjo nuodėmė.“

„Buvusiam nusidėjėliui“, kaip jisai šypsodamasis pats save vadindavo, buvo svetimas kraštutinis rigorizmas, ir jis viešai, neraukdamas antakių, kaip daro aršūs šventeivos, skelbė mokslą, kurį būtų galima trumpai išdėstyti maždaug šitaip:

„Žmogus turi kūną, kuris tuo pačiu jam yra sunki našta ir pagunda. Jisai jį tempia ir jam pasiduoda. Jis turi jį griežtai stebėti, jį žaboti, tramdyti ir jam pasiduoti tik būtiniausiu

atveju. Šiame pasidavime dar taip pat gali slypėti nuodėmė; tačiau šitaip padaryta nuodėmė yra dovanotina. Tai puolimas, tačiau puolimas ant kelių, kuris gali baigtis malda."

Būti šventam – išimtis; būti teisingam – taisyklė. Klyskite, pulkite, nusidėkite, bet būkite teisingi.

Kiek galint mažiau nusidėti – tai žmogaus įstatymas. Visiškai nenusidėti – tai angelų svajonė. Visa, kas žemiška, pavaldu nuodėmei. Nuodėmė turi patraukimo jėgą.

Kai dėl ko nors visi imdavo garsiai šaukti ir skubėdavo reikšti savo pasipiktinimą, jis sakydavo šypsodamasis: „Oho! Turbūt čia koks nors didelis nusikaltimas, kuriuo nusižengia visi. Štai dėl ko išsigandę veidmainiai taip skuba protestuoti ir apsisaugoti nuo įtarimų."

Jis buvo atlaidus moterims ir vargšams, nes juos sunkiausiai slegia žmonių visuomenė. Jis sakydavo: „Dėl moterų, vaikų, tarnų, silpnųjų, neturtingųjų ir tamsuolių nuodėmių yra kalti vyrai, tėvai, šeimininkai, stiprieji, turtingieji ir mokytieji."

Jis dar sakydavo: „Mokykite neapsišvietusius viso, ko tik galite; visuomenė yra kalta tuo, kad neduoda nemokamo mokslo; ji atsako už tą tamsą, kurią pati skleidžia. Kai siela klaidžioja sutemose, joje bręsta nuodėmė. Kaltas yra ne tas, kuris nusideda, bet tas, kuris sudarė patamsius." Kaip matote, jis turėjo keistą ir savotišką būdą spręsti apie daiktus. Aš įtariu, kad jisai jį paėmė iš Evangelijos.

Kartą viename salone jis išgirdo kalbant apie vieną baudžiamąją bylą, kurioje buvo vedamas tardymas ir kurią teismas netrukus turėjo nagrinėti. Vienas vargšas žmogelis iš meilės moteriai su kūdikiu, kurį su ja turėjo, atsidūręs be jokių lėšų, pradėjo dirbti netikrus pinigus. Netikrų pinigų dirbimas tais laikas dar buvo baudžiamas mirtimi. Moteris buvo suimta bemėginanti išleisti pirmą to vyriškio padirbtą monetą. Ji atsidūrė kalėjime, bet įrodymų tebuvo tiktai prieš ją. Ji viena galėjo išduoti savo mylimąjį ir jį pražudyti, jeigu būtų prisipažinusi. Ji neigė. Ją imta griežčiau tardyti. Ji užsispyrusi tebeneigė toliau. Tuomet karališkajam prokurorui šovė į galvą puiki mintis. Jis apšmeižė mylimąjį, primetęs jam neištikimybę ir, gudriai parinkęs nuotrupas iš jo laiškų, įtikino nelaimingąją, kad ji turinti konkurentę ir tas vyriškis ją apgaudinėjąs. Tada, pavydo įsiutinta, ji savo meilužį įdavė, viską prisipažino, viską patvirtino. Vyriškio laukė neišvengiama pražūtis. Artimiausiu laiku jis turėjo būti teisiamas Ekse kartu su savo bendrininke. Visi kalbėjo apie tą įvykį, ir kiekvienas gėrėjosi prokuroro apsukrumu. Paleidęs į darbą pavydą, jis iš rūstybės išgavo tiesą, o iš keršto – teisingumą. Vyskupas viso to klausėsi tylėdamas. Kai visi nutilo, jis paklausė:

– Kur bus teisiamas tas vyriškis ir ta moteris?

– Prisiekusiųjų teisme.

– O kur bus teisiamas ponas karališkasis prokuroras? – vėl paklausė vyskupas.

Dinyje atsitiko tragiškas įvykis. Vienas žmogus buvo nuteistas mirti už galvažudystę. Šis nelaimingasis buvo ne per daug mokytas, bet ir ne visiškas beraštis. Visas miestas smalsiai sekė bylą. Išvakarėse tos dienos, kada buvo paskirta pasmerktojo egzekucija, susirgo kalėjimo kapelionas. Reikėjo surasti, kas būtų prie pasmerktojo paskutines jo gyvenimo akimirkas. Kreiptasi į kleboną. Tasai nesutiko ir, regis, pasakė: „Tai ne mano reikalas. Kuriam galui aš užsikrausiu tokią naštą ir terliosiuosi su tuo virvių šokiku; aš taip pat sergu, ir apskritai man ten ne vieta."

Apie šį atsakymą pranešta vyskupui, ir tasai tarė: „Klebonas sako tiesą. Ten vieta ne jam, bet man."

Nieko nelaukdamas jis nuvyko į kalėjimą, nusileido į „virvių šokiko" kamerą, kreipėsi į jį vardu, paėmė jo ranką ir pradėjo su juo kalbėtis. Vyskupas su juo išbuvo visą dieną ir visą naktį, užmiršęs maistą ir miegą, melsdamas Dievą išgelbėti pasmerktojo sielą ir melsdamas pasmerktąjį gelbėti savo sielą. Jis jam papasakojo apie aukščiausias tiesas, kurios drauge yra ir visų paprasčiausios. Jis buvo jam tėvas, brolis, bičiulis, o vyskupas tik tam, kad jį palaimintų. Jį ramindamas ir guosdamas, jisai apšvietė jį. Tasai žmogus turėjo mirti nevilties apimtas. Mirtis jam buvo lyg praraja. Jis stovėjo drebėdamas prie šio grėslaus slenksčio ir su siaubu traukėsi atgal. Jis nebuvo toks nemokša, kad būtų visiškai abejingas. Pasmerkimas mirti jį giliai sukrėtė ir tarytum pramušė vienur kitur aplink jį tą sieną, kuri mus skiria nuo visatos paslapties ir kurią mes vadiname gyvenimu. Jis be atvangos žiūrėjo pro šias fatališkas spragas į tai, kas yra anapus šio pasaulio, bet matė vien tiktai tamsą. Vyskupas jam padėjo išvysti šviesą.

Kitą rytą, kai ateita paimti nelaimingojo, vyskupas buvo prie jo. Jisai išėjo su juo vilkėdamas violetine mantija, su vyskupo kryžiumi ant krūtinės, jis pasirodė miniai greta virvėmis surišto nusidėjėlio.

Drauge su juo jis įlipo į vežimą, drauge su juo užkopė ant ešafoto. Pasmerktasis, vakar toks niūrus ir prislėgtas, dabar spindėte spindėjo. Jis jautė sieloje rimtį ir pasikliovė Dievu. Vyskupas jį apkabino ir tą akimirksnį, kai turėjo nukristi giljotinos peilis, jam tarė: „Ką žmonės nužudo, tą prikelia Dievas; tas, kurį atstumia broliai, atranda tėvą. Melskis, tikėk, ženk į amžinąjį gyvenimą! Tenai mūsų tėvas!" Kai vyskupas lipo nuo ešafoto, kažkas jo žvilgsnyje privertė minią prasiskirti prieš jį. Žmonės nežinojo, kuo labiau stebėtis: ar jo veido blyškumu, ar didžiu giedrumu. Grįžęs į savo kuklią buveinę, kurią šypsodamasis vadindavo *savo rūmais*, jis tarė seseriai: „Aš ką tik atlikau pontifikalines mišias."

Kadangi patys kilniausi poelgiai dažnai lieka nesuprasti, atsirado mieste žmonių, kurie, aiškindami šį monsinjoro žygį, kalbėjo: „Tai – pozavimas." Beje, taip šnekėta tiktai salonuose. O liaudis, kuri nelinkusi šventuose veiksmuose įtarti blogų minčių, buvo sujaudinta ir žavėjosi.

O dėl vyskupo, tai giljotinos vaizdas jam buvo toks didelis smūgis, nuo kurio jis ilgai negalėjo atsipeikėti.

Iš tikrųjų, stūksantis prieš akis ešafotas perkelia žmogų į kažkokį haliucinacijos būvį. Kol savo akimis nesate matę giljotinos, jūs galite mažiau ar daugiau abejingai žiūrėti į mirties bausmę, galite nepareikšti savo nuomonės, galite sakyti ir „taip", ir „ne", bet, kartą ją pamačius, tatai sukrečia jus taip giliai, kad turite galutinai apsispręsti, ar esate už, ar prieš. Vieni ja žavisi, kaip de Mestras; kiti, kaip Bekarija, ja šlykštisi[2]. Giljotina – tai įstatymo sutirštinimas; jos vardas *vindicta**; ji nėra neutrali ir neleidžia jums pasilikti neutraliems. Jos vaizdas žmogui sukelia šiurpą, ir tas šiurpas yra visų paslaptingiausias. Visos socialinės problemos pastato aplink giljotinos peilį savo klaustukus. Ešafotas – tai pamėklė. Ešafotas nėra lentinė pakyla, ešafotas nėra mašina, ešafotas nėra bedvasis mechanizmas, padarytas iš medžio, geležies ir vinių. Atrodo, kad tai savotiškas gyvas padaras, turįs kažkokią nelemtą iniciatyvą;

* Vindicta – bausmė (lot.).

sakytumei, kad ši pakyla regi, kad ši mašina girdi, kad šis mechanizmas supranta, kad šis medis, ši geležis ir šios virvės turi savo valią. Klaikiame kliedesy, kuris apima sielą pamačius ešafotą, jis atrodo nuožmus ir sąmoningas dalyvis to, ką daro. Ešafotas – budelio bendrininkas; jis ryja žmogų; jis ėda jo kūną, geria jo kraują. Ešafotas – savotiška pabaisa, padaryta teisėjo ir dailidės, šmėkla, kuri atrodo gyvenanti savotišką klaikų gyvenimą, pagimdytą nesuskaitomų jo aukų mirties.

Įspūdis buvo baisus ir gilus; kitą dieną po egzekucijos ir dar daug dienų po to vyskupas atrodė prislėgtas. Beveik nenatūrali rimtis, kuri jį buvo apėmusi šiurpiąją akimirką, dingo; visuomeninio teisingumo šmėkla įkyriai jį persekiojo. Vyskupas, kuris paprastai su tokiu džiaugsmingu pasitenkinimu sugrįždavo atlikęs bet kurią savo pareigą, dabar atrodė, lyg darytų sau kokį priekaištą. Kartais jis pradėdavo pats su savimi kalbėti ir pusbalsiu murmėdavo niūrius monologus. Vieną vakarą jo sesuo štai ką išgirdo jį kalbant ir įsidėmėjo: „Nemaniau, jog tatai gali būti taip baisinga. Nusikaltimas taip įsigilinti į Dievo įstatymus, kad jau nebepastebi žmonių įstatymų. Mirtis priklauso tik Dievo valiai. Kokią teisę turi žmonės kėsintis į šį nesuvokiamą dalyką?“

Ilgainiui šie įspūdžiai neteko savo aštrumo ir, galimas daiktas, išdilo jo atmintyje, tačiau žmonės pastebėjo, kad vyskupas nuo to laiko vengė eiti egzekucijų aikšte.

Vyskupą Mirielį buvo galima bet kuriuo metu šauktis prie ligonių ir mirštančiųjų patalo. Jis žinojo, kad tai ir yra jo svarbiausia pareiga ir jo svarbiausias darbas. Našlių ir našlaičių šeimoms jo nereikėjo kviestis – jis pats ateidavo. Jis mokėjo ištisas valandas tylėdamas sėdėti šalia vyro, netekusio mylimos žmonos, arba šalia motinos, netekusios savo kūdikio, tačiau žinodamas, kada reikia tylėti, jis taip pat žinojo, kada reikia kalbėti. O nuostabusis guodėjas! Jis nesistengdavo dildyti skausmą užmarštimi, bet, priešingai, stengdavosi jį pagilinti ir sutaurinti viltimi. Jis sakydavo: „Saugokitės galvoti apie mirusius ne taip, kaip reikia. Užmirškite tai, kas trūnija. Atidžiai stebėkite ir išvysite gyvą ugnelę danguje – tai jūsų brangaus velionio siela.“ Jis žinojo, kad tikėjimas turi gydomąją galią. Jis stengdavosi pamokyti ir nuraminti nevilties apimtą žmogų, nurodydamas jam pavyzdžiu žmogų, pasidavusį savo likimui, ir pakeisti širdgėlą, nukreipusią žvilgsnį į kapą, tokia širdgėla, kuri žiūri į žvaigždes.

V

MONSINJORAS BJENVENIU PER ILGAI DĖVI SUTANAS

Vyskupo Mirielio privatus gyvenimas atspindėjo tas pačias mintis kaip ir jo visuomeninis gyvenimas. Laisva valia prisiimtas neturtas, kuriame gyveno Dinio vyskupas, būtų rimtas ir žavingas reginys kiekvienam, kas būtų turėjęs progos stebėti jį iš arti.

Kaip visi seni žmonės ir daugumas mintytojų, jis miegojo mažai. Užtat šis trumpas miegas būdavo kietas. Rytą jis valandą susikaupdavo apmąstymuose, paskui laikydavo mi-

šias katedroje arba savo koplytėlėje. Po mišių pusryčiaudavo valgydamas ruginę duoną, ją pavilgydamas savo paties karvių piene. Paskui jis dirbdavo.

Vyskupas – labai užsiėmęs žmogus; kiekvieną dieną jam tenka priimti kurijos sekretorių, kuris paprastai yra kanauninkas, ir beveik kasdien – kapitulos narius. Jis turi kontroliuoti kongregacijas, teikti privilegijas, peržiūrėti visą krūvą dvasinės literatūros, maldaknyges, diecezijos katekizmus, brevijorius ir t. t., rašyti ganytojiškus laiškus, tvirtinti pamokslus, taikinti klebonus su merais, vesti bažnytinę korespondenciją, administracinę korespondenciją – iš vienos pusės valstybė, iš kitos – šventasis sostas, žodžiu – tūkstančiai reikalų.

Laiką, atlikusį nuo galybės šitų reikalų, pamaldų ir brevijoriaus, pirmiausia jis skirdavo vargšams, ligoniams ir sielvarto prislėgtiesiems; laiką, atlikusį nuo daugybės prislėgtųjų, ligonių ir vargšų, jis skirdavo darbui. Kartais jis kasinėdavo savo sodelyje, kartais skaitydavo ir rašydavo. Vieną ir antrą darbus jis vadino tuo pačiu žodžiu: *sodininkauti*. „Protas – tai sodas", – sakydavo jis.

Dvyliktą vyskupas pietaudavo. Pietūs būdavo panašūs į pusryčius. Apie antrą valandą, jei oras pasitaikydavo gražus, jis išeidavo iš namų ir vaikščiodavo mieste arba už miesto, dažnai užsukdamas į vargingas lūšnas. Daug kas jį matydavo žingsniuojant vieną, paskendusį savo mintyse, nuleistomis akimis, pasiramsčiuojantį ilga lazda, apsivilkusį labai šiltu violetiniu vatinuku, apsiavusį storos odos kurpėmis ir violetinėmis kojinėmis, užsidėjusį plokščią trikampę skrybėlę, papuoštą storais auksiniais kutais prie kiekvieno kampo.

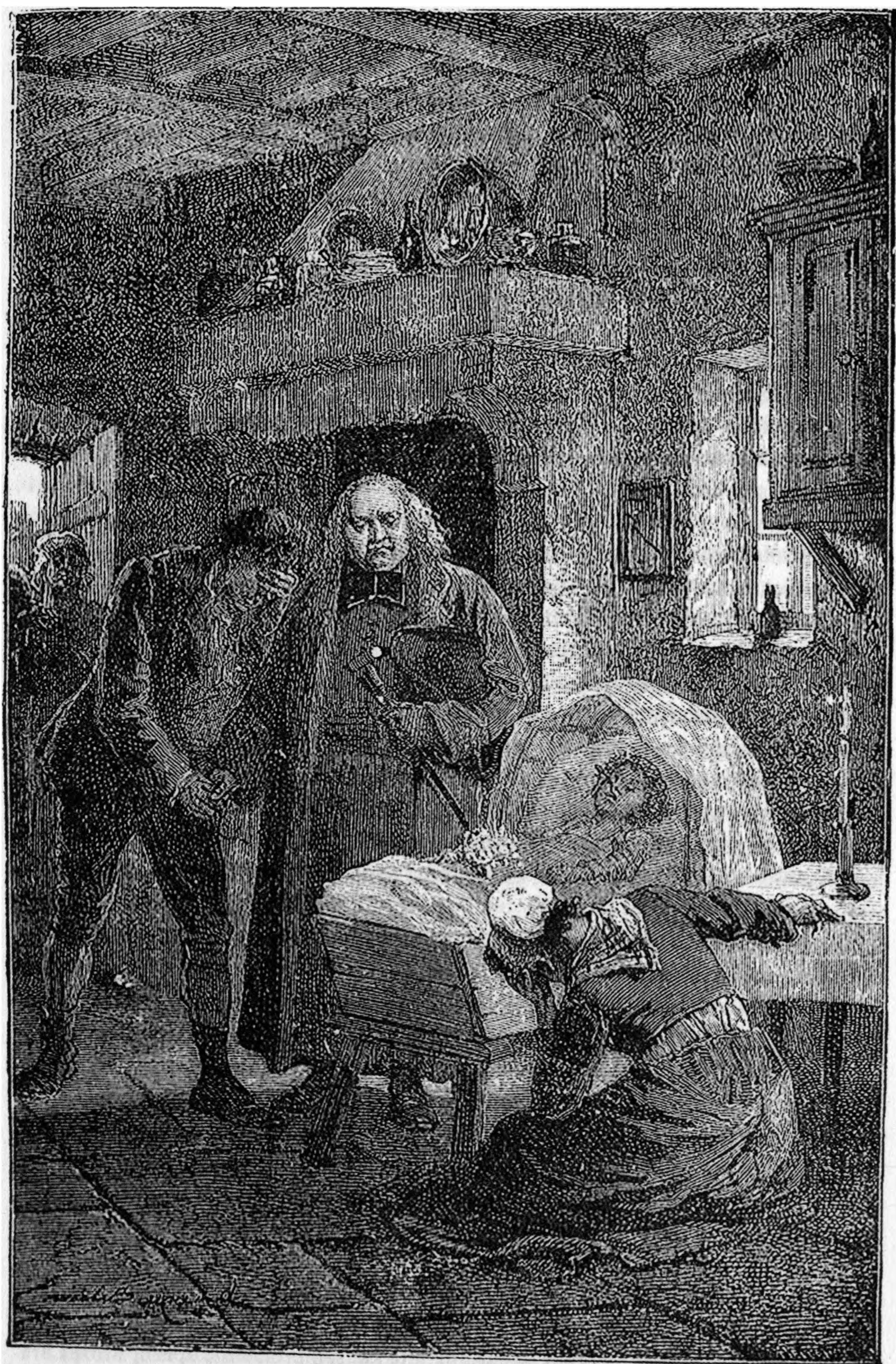
Kur tik jis pasirodydavo, visur būdavo šventė. Galėjai sakyti, kad drauge su juo padvelkdavo šiluma ir šviesa. Vaikai ir seni žmonės išeidavo ant slenksčio pasitikti vyskupo, kaip eitų pasitikti saulės. Jis laimindavo, ir jie jį laimindavo. Į jo namus būdavo parodoma kiekvienam, kuriam ko nors reikėdavo.

Šen bei ten jis sustodavo, kalbėdavo su mažais berniukais ir mergytėmis ir šypsodavosi jų motinoms. Vargšus jis lankydavo, kai turėdavo pinigų; kai pinigų neturėdavo, lankydavo turtinguosius.

Savo sutanas jis dėvėdavo labai ilgai, o kad niekas to nepastebėtų, be savo violetinio vatinuko į miestą niekuomet neišeidavo. Vasarą tatai būdavo nelabai patogu.

Vakare, pusiau devintą, jis drauge su seserimi vakarieniaudavo, ponia Magluar stovėdavo už jų ir jiems patarnaudavo prie stalo. Nieko negalėjo būti kuklesnio už šias vakarienes. Vis dėlto, jei kuris klebonas pasilikdavo pas vyskupą vakarienės, ponia Magluar pasinaudodavo ta proga ir patiekdavo monsinjorui kokią nors puikią ežerų žuvį, kokį kalnų paukštelį ar žvėrelį. Kiekvienas klebonas sudarydavo pretekstą gerai pavalgyti; vyskupas tam neprieštaraudavo. Paprastai gi vakare jis valgydavo tik vandenyje virtų daržovių ir sriubos su alyva. Dėl to mieste sakydavo: „Jeigu vyskupas nevaišina klebono, tai pats valgo kaip trapistas."

Po vakarienės jis kokį pusvalandį kalbėdavosi su panele Batistina ir ponia Magluar; paskui eidavo į savo kambarį ir vėl imdavo rašyti čia atskiruose lapeliuose, čia kokio nors folianto paraštėje. Jis buvo apsišvietęs žmogus ir net truputį mokslininkas. Jis paliko penkis ar šešis gana įdomius rankraščius; be kita ko, samprotavimą apie šį Mozės Pradžios knygos posmą: „Pradžioje Viešpaties dvasia pleveno viršum vandenų." Šį posmą jis

Guodėjas

sugretina su trimis tekstais: su arabų versija, kuri byloja: „Dievo vėjai pūtė"; su Juozapu Flavijum, kuris rašo: „Vėjas iš viršaus lėkė į žemę"; pagaliau su chaldėjų Onkeloso parafraze: „Vėjas, ateinąs iš Dievo, pūtė viršum vandenų." Kitame samprotavime jis nagrinėja teologinius raštus Hugo, Ptolemaido vyskupo, šios knygos autoriaus prodėdės, ir nustato, kad šiam vyskupui taip pat priklauso įvairūs smulkūs veikalai, išleisti praeitame šimtmetyje Barleikuro pseudonimu.

Kartais skaitymo vidury, vis tiek, kokia jo rankose būtų buvusi knyga, jis staiga giliai susimąstydavo, o paskui atsipeikėjęs įrašydavo kelias eilutes tos pačios knygos lapuose. Šios eilutės dažnai neturi jokio ryšio su tos knygos turiniu. Štai prieš mūsų akis pastaba, jo įrašyta paraštėje tomo, turinčio pavadinimą „Lordo Žermeno susirašinėjimas su generolais Klintonu ir Kornvaliu ir su Amerikos karinio laivyno admirolais. Parduodama Versalyje, Puanso knygyne, ir Paryžiuje, Piso knygyne, Augustiniečių krantinė."

Toji pastaba šitokia:

„O tu, kursai esi!

Ekleziastas vadina tave Visagalybe, Makabiejai vadina tave Kūrėju; Laiške efeziečiams tu vadinamas Laisve; Baruchas vadina tave Begalybe; Psalmės vadina tave Išmintimi ir Tiesa; Jonas vadina tave Šviesa; Karalių knyga vadina tave Viešpačiu; Mozės Išėjimo knyga vadina tave Apvaizda; Kunigų knyga – Šventybe; Ezdras – Teisingumu; Visata vadina tave Dievu; žmogus vadina tave Tėvu; bet Saliamonas vadina tave Gailestingumu, o tai pats gražiausias iš visų tavo vardų."

Apie devintą valandą vakaro abidvi moterys pasitraukdavo į savo kambarius viršuje, palikdamos jį vieną apatiniame aukšte iki ryto.

Dabar turime papasakoti apie Dinio vyskupo butą, idant skaitytojas turėtų apie jį aiškų supratimą.

VI

KAM JIS PAVEDĖ SAUGOTI SAVO NAMUS

Namas, kuriame gyveno vyskupas, buvo, kaip sakėme, dviejų aukštų: trys kambariai apatiniame aukšte ir trys antrajame, o viršuje – pastogės patalpa. Už namų buvo ketvirtadalio arpano* didumo sodas. Moterys turėjo užėmusios antrąjį aukštą. Vyskupas gyveno apačioje. Pirmasis kambarys, stačiai į gatvę, buvo jo valgomasis, antrajame jis miegojo, trečiasis buvo koplyčia. Iš koplyčios galėjai išeiti tiktai per miegamąjį, o iš miegamojo – per valgomąjį. Koplytėlės gale buvo uždara niša su lova, skirta svečiams. Šią lovą vyskupas pavesdavo miestelių kunigams, savo ar parapijos reikalais atvykstantiems į Dinį.

Ligoninės vaistinė – nedidelis pastatėlis, prišlietas prie namo iš sodo pusės, – buvo paversta virtuve ir sandėliu.

* Apranas – 51 aras.

Be to, sode stovėjo tvartas, buvusi ligoninės virtuvė, kuriame vyskupas dabar laikė dvi karves. Kad ir kiek jos duodavo pieno, pusę jo kiekvieną rytą jis nusiųsdavo į ligoninę. „Aš moku savo dešimtinę", – sakydavo jis.

Jo kambarys buvo gana didelis, todėl žiemą jį prikūrenti būdavo sunkoka. Malkos Dinyje labai brangios, todėl vyskupas sumanė padaryti karvidėje lentinę pertvarą ir ten įsitaisė nedidelę patalpą. Tenai jis praleisdavo ištisus vakarus didelių šalčių metu. Šią patalpėlę jis vadino savo „žiemos salonu".

Tame žiemos salone, kaip ir valgomajame, nebuvo kitų baldų, tik paprastas keturkampis medinis stalas ir keturios šiaudinės kėdės. Be to, valgomąjį puošė senas bufetas, nudažytas rausvais klijiniais dažais. Iš panašaus bufeto, prideramai užtiesto baltomis staltiesėlėmis ir popieriniais karpiniais, jis pasidarė altorių, kuris teikė neblogą išvaizdą koplytėlei.

Jo turtingosios atgailininkės ir dievobaimingosios Dinio moterys kelis kartus buvo sumetusios pinigų naujam gražiam altoriui įtaisyti monsinjoro koplyčioje; jis kiekvieną kartą priimdavo pinigus ir juos atiduodavo vargšams. „Gražių gražiausias altorius, – sakydavo jis, – tai paguosto nelaimingojo siela, už tai dėkojanti Dievui."

Koplytėlėje buvo dvi šiaudinės klaupkelės ir taip pat šiaudinis krėslas jo miegamajame. Jeigu taip atsitikdavo, kad jam reikėdavo priimti iš karto septynis ar aštuonis svečius – prefektą ar generolą, ar įgulos pulko vadovybę, ar kelis seminarijos klierikus, – tada tekdavo atsinešti kėdes iš tvarto, iš žiemos salono, klaupkeles iš koplyčios ir krėslą iš miegamojo; šitaip būdavo galima surinkti vienuolika kėdžių lankytojams. Kiekvieną kartą atsilankius svečiams būdavo ištuštinami kiti kambariai.

Kartais atsitikdavo, kad susirinkdavo dvylika; tada vyskupas, gelbėdamas padėtį, pats atsistodavo prie židinio, jei būdavo žiema; o jei būdavo vasara, tai pasiūlydavo svečiams pasivaikščioti sode.

Tiesa, nišoje stovėjo dar viena kėdė, bet jos šiaudai buvo labai nutriušę ir ji laikėsi tik ant trijų kojų, todėl ant jos galėjai sėdėti tik ją prišliejęs prie sienos. Beje, panelė Batistina taip pat turėjo savo kambaryje didžiulį medinį krėslą, kažkada paauksuotą ir išmuštą marga kiniška tafta, bet tą krėslą į antrąjį aukštą reikėjo įkelti pro langą, nes laiptai pasirodė per siauri; taigi bėdai ištikus juo negalėjai pasinaudoti.

Panelė Batistina kažkada puoselėjo ambicingą svajonę įtaisyti saloninius baldus: lenktus raudonojo medžio krėslus ir sofą, išmuštus geltonu Utrechto aksomu su rozetėmis. Šitai būtų kainavę mažiausia penkis šimtus frankų, todėl, pamačiusi, kad per penkerius metus jai pavyko sutaupyti šiam reikalui tik keturiasdešimt du frankus ir dešimt su, ji galų gale nuo šios svajonės atsisakė. Beje, kas gi pasiekia savo idealą?

Nėra nieko lengviau, kaip įsivaizduoti vyskupo miegamąjį. Stiklinės durys į sodą, priešais duris – lova, geležinė ligoninės lova su žalios saržos baldakimu; prie lovos, anapus užuolaidos, – tualeto reikmenys, rodantys dar senus, elegantiškus aukštesnės visuomenės žmogaus papročius; dvejos durys: vienos netoli židinio, į koplyčią; antros ties knygų spinta, į valgomąjį; biblioteka – didelė pilna knygų stiklinė spinta; židinys iš medžio, nudažyto kaip marmuras, paprastai nekūrenamas; židinyje – pora geležinių trikojų malkoms padėti, priešakiniame gale papuoštų dviem kažkada pasidabruotomis vazomis su girliandomis ir išdrožomis, – savotiška prabanga, kurią galima sutikti vyskupų namuose; viršum židinio,

kur paprastai įtaisomas veidrodis, – varinis, kitados pasidabruotas kryžius ant juodo nusišėrusio aksomo mediniuose rėmuose su nusitrynusiu paauksinimu. Prie stiklinių durų – didelis rašomasis stalas su rašaline, apkrautas krūva popierių ir storomis knygomis. Priešais stalą – šiaudinis krėslas. Prie lovos – klaupkelė, atsinešta iš koplytėlės.

Ant sienos, iš abiejų lovos pusių, kabojo du portretai ovaliniais rėmais. Trumpi įrašai paauksintomis raidėmis blyškiame drobės fone prie figūrų bylojo, kad vienas portretas vaizduoja abatą Šaljo, Sen Klodo vyskupą, o antrasis – abatą Turto, Agdo generalvikarą, Gran Šano abatą, priklausiusį cistersų ordinui, Šartro diecezijoje. Paveldėjęs šį kambarį iš ligoninės, vyskupas rado čia tuos portretus ir juos paliko. Tai buvo dvasininkai ir, galimas daiktas, aukotojai – dvi priežastys, kad jisai juos gerbtų. Apie tas asmenybes jis tiek težinojo, kad karalius tą pačią dieną – 1785 m. balandžio 27 d. – vieną iš jų paskyrė vyskupu, o antrą – generalvikaru. Kai ponia Magluar tuodu paveikslus nuėmė, norėdama nuo jų nuvalyti dulkes, vyskupas ir pastebėjo šią aplinkybę, išblėsusiu rašalu užrašytą pageltusiame nuo laiko popierėlyje, keturiomis plotkelėmis prilipintame kitoje Gran Šano abato portreto pusėje.

Prie miegamojo lango kabojo senoviška storos vilnonės medžiagos užuolaida, kuri buvo tokia nusidėvėjusi, jog ponia Magluar, kad nereikėtų daryti išlaidų naujai, turėjo per patį vidurį padaryti didelę siūlę. Toji siūlė vaizdavo kryžių. Vyskupas dažnai jį rodydavo kitiems, sakydamas: „Kaip gražu!“

Visi be išimties namo kambariai, tiek pirmame aukšte, tiek antrame, buvo išbaltinti kalkėmis – kaip daroma kareivinėse ir ligoninėse.

Pastaraisiais metais, kaip mes tuojau pamatysime, ponia Magluar panelės Batistinos kambaryje po kalkių dažais pastebėjo kažkokią tapybą, seniau puošusią sienas. Matyti, anksčiau šie namai, prieš juos paverčiant ligonine, buvo miesto seniūnų susirinkimų vieta. Tuo reikia ir aiškinti šį išpuošimą. Kambariai buvo grįsti raudonomis plytomis, plaunami kiekvieną savaitę, o prie kiekvienos lovos gulėjo patiestas šiaudinis kilimėlis. Be kita ko, visą butą, nuo apačios iki viršaus, tos dvi moterys laikė pavyzdingoje švaroje. Švara buvo vienintelė prabanga, kurią leido vyskupas. Jis sakydavo: „Šitai nieko neatima iš vargšų.“

Vis dėlto reikia pripažinti, kad iš jo buvusių turtų jam dar buvo likę šeši sidabriniai stalo komplektai ir didelis samtis sriubai pilstyti, kurių ištaigingas blizgėjimas ant storos baltos drobinės staltiesės kiekvieną dieną džiugindavo ponios Magluar akį. Kadangi mes čia vaizduojame Dinio vyskupą tokį, koks jis iš tikrųjų buvo, tai turime pridurti, kad jis ne vieną kartą yra pasakęs: „Man ne taip lengva būtų atsisakyti papročio valgant naudotis šiuo sidabriniu servizu.“

Reikia pridurti, kad, be šito sidabrinio servizo, vyskupas dar turėjo dvi dideles masyvias sidabrines žvakides, kurias buvo paveldėjęs iš savo tolimos tetos. Žvakidės su dviem vaškinėmis žvakėmis paprastai stovėdavo ant vyskupo židinio. Jei pas vyskupą pietaudavo koks nors svečias, ponia Magluar uždegdavo žvakes ir abidvi žvakides pastatydavo ant stalo.

Vyskupo miegamajame, viršum lovos galvūgalio, buvo nedidelė sieninė indauja, į kurią ponia Magluar kiekvieną vakarą sudėdavo ir užrakindavo tuos šešis sidabrinius stalo komplektus ir samtį. Reikia pasakyti, kad rakto ji niekuomet neištraukdavo.

Sodą, kurio vaizdą kiek gadino tie gana nepatrauklūs trobesiai, apie kuriuos mes kalbėjome, sudarė keturios persikertančios alėjos, spinduliais einančios nuo sutekamojo šulinio,

dar viena alėja ėjo aplinkui sodą palei baltą mūrinę tvorą, kuria jis buvo aptvertas. Keturi žemės kvadratai tarp alėjų buvo apsodinti bukais. Trijuose ponia Magluar augino daržoves, ketvirtame vyskupas turėjo pasodinęs gėlių. Sodelyje augo vienas kitas vaismedis.

Kartą ponia Magluar ne be geraširdiško gudrumo tarė jam:

– Monsinjore, jūs iš visko stengiatės ištraukti naudą, o štai šitas sklypelis visiškai be jokios naudos. Ar nebūtų geriau, jeigu čia augtų salotos, o ne gėlės?

– Ponia Magluar, – atsakė vyskupas, – jūs klystate. Grožis teikia tokią pat naudą kaip ir nauda.

Ir kiek patylėjęs pridūrė:

– Gal net didesnę.

Šitas žemės sklypelis – trys ar keturios gėlių lysvės – vyskupą užimdavo beveik tiek pat, kaip ir jo knygos. Jis mielai čia praleisdavo valandą ar dvi, karpydavo, ravėdavo, kasdavo vienur kitur duobeles ir į jas ką nors sėdavo. Jis nebuvo toks didelis vabzdžių priešas, kaip derėtų tikram sodininkui. Berods, jis anaiptol nelaikė savęs botaniku; jis nieko nenusimanė apie klasifikaciją ir solidizmą; jam visiškai nerūpėjo, kieno tiesa: Turneforo ar natūraliojo metodo; jis neteikė pirmenybės nei sterbliniams prieš sėklaskiltinius, nei Žiusjė prieš Linėjų[3]. Jis nestudijavo augalų; jis mylėjo gėles. Jis labai gerbė mokslininkus, bet dar labiau vertino nieko nežinančiuosius ir niekuomet nenustodavo gerbęs nei vienų, nei antrų, kiekvieną vakarą laistydavo lysveles žalia skardine laistykle.

Namuose nė vienų durų niekas niekad nerakindavo. Valgomojo durys, kurios, kaip mes sakėme, buvo stačiai į katedros aikštę, kadaise turėjo spynas ir sklendes kaip kalėjimo vartai. Vyskupas liepė visus tuos užraktus nuimti, ir dabar tos durys naktį ar dieną buvo uždarytos tiktai velke. Kiekvienas praeivis galėjo pro jas įeiti, vis tiek, kuri būtų valanda, – reikėjo tik jas pastumti. Iš pradžių šitos niekuomet nerakinamos durys kėlė moterims labai didelį nerimą, tačiau Dinio vyskupas joms pasakė: „Jei norite, liepkite įtaisyti sklendes jūsų kambarių durims.“ Galiausiai ir moterys nurimo ar bent dėjosi nurimusios. Tiktai ponią Magluar kartais apimdavo baimė. O dėl vyskupo, tai jo mintį išaiškina ar bent išdėsto šios kelios eilutės, jo užrašytos Biblijos paraštėje: „Štai koks mažas skirtumėlis: gydytojo durys niekados neturi būti uždarytos; kunigo durys visuomet turi būti atidarytos.“

Kitoje knygoje antrašte „Medicinos mokslo filosofija“ jis užrašė dar kitą pastabą: „Ar aš nesu toks pat gydytojas kaip ir jie? Ir aš turiu savo ligonių; pirmiausia, tuos, kuriuos jie vadina savo ligoniais; paskui, aš turiu savus ligonius, kuriuos vadinu nelaimingaisiais.“

Dar kitoje vietoje jis parašė: „Neklauskite, kuo vardu tas, kuris jus prašo prieglaudos, nes ypač reikalingas prieglaudos tas, kuriam nepatogu pasisakyti savo vardą.“

Kartą vienas garbingas klebonas – nebeatsimenu, ar tai Kalubru, ar Pompjeri klebonas, – susimanė paklausti vyskupą, galimas daiktas, ponios Magluar pakurstytas, ar monsinjoras esąs visai tikras, kad nėra kiek neatsargu palikti dieną ir naktį atviras duris kiekvienam, kam ateis į galvą įeiti, ir ar jis vis dėlto nebijąs, kad taip prastai saugomus namus gali ištikti kokia nelaimė. Vyskupas jam uždėjo ant peties ranką ir švelniai, bet rimtai atsakė: „*Nisi Dominus custodierit domum, in vanum vigilant quicustodiunt eam.*“* Paskui jis ėmė kalbėti apie ką kita. Jis gebėdavo sakyti: „Kunigas taip pat turi būti drąsus, kaip ir dragūnų pulkininkas. Tik drąsa turi būti rami“, – pridurdavo jis.

* Jeigu viešpats nesaugo namų, veltui budi tie, kurie juos saugo (lot.).

VII
KRAVATAS

Dabar bus pravartu papasakoti apie vieną įvykį, kurio neturime nutylėti, nes jis yra iš tokių, kurie visų geriausiai parodo, kas per žmogus buvo Dinio vyskupas.

Sunaikinus Gasparo Bė gaują, kuri plėšikavo Olijulio tarpekliuose, vienas iš jo artimiausių padėjėjų, vardu Kravatas, pabėgo į kalnus. Kiek laiko jis slapstėsi su savo banditais, Gasparo Bė gaujos likučiais, Nicos grafystėje, paskui pasitraukė į Pjemontą ir netikėtai vėl pasirodė Prancūzijoje, Barselonetės apylinkėse. Iš pradžių žmonės pastebėjo jį Žozjė, paskui Tiuilyje. Jis pasislėpė Žug de l'Eglio griovose ir iš ten Ibaji ir Ibajetos daubomis neretai prasigaudavo į kaimelius ir sodžius. Jis net tiek įsidrąsino, kad vieną naktį atėjo į Ambreną, įsibrovė į katedrą ir ištuštino zakristiją. Tie jo plėšimai varė į neviltį visą kraštą. Jį gaudė žandarai, bet nesėkmingai. Jis visada ištrūkdavo, kartais jiems atvirai priešindavosi. Tai buvo drąsus niekšas. Ir štai per patį šio siaubo įkarštį į šias apylinkes atvažiavo vyskupas. Jis vizitavo tą kraštą, Šatelaro meras buvo atvykęs pas jį ir įkalbinėjo grįžti atgal. Kravatas šeimininkaująs kalnuose iki pat Aršo ir toliau. Esą pavojinga vykti net su ginkluotais palydovais. Tai reikštų be reikalo rizikuoti trijų ar keturių nelaimingų žandarų gyvybe.

– Todėl aš ketinu vykti be palydovų, – atsakė vyskupas.

– Kaip jūs galite apie tai galvoti, monsinjore! – sušuko meras.

– Aš visai rimtai taip galvoju, todėl griežtai atsisakau nuo žandarų ir po valandos išvykstu.

– Išvykstate?

– Išvykstu.

– Vienas?

– Vienas.

– Monsinjore! Jūs šito nepadarysite.

– Ten, kalnuose, – kalbėjo toliau vyskupas, – yra mažutė varginga bendruomenė, kurios aš jau treji metai nemačiau. Tai mano geri bičiuliai. Romūs ir dori piemenys. Iš trisdešimties ožkų, kurias jie gano, jiems priklauso tik viena. Jie daro labai gražius vilnonius visokių spalvų raištelius ir mažomis šešiagarsėmis dūdelėmis groja kalnų melodijas. Su jais reikia protarpiais pakalbėti apie gerąjį Dievą. Ką jie pasakytų, jeigu aš jų neaplankyčiau?

– Bet, monsinjore, jūs užmirštate galvažudžius! Kas bus, jeigu susitiksite su galvažudžiais?

– Aš juos turiu omenyje, – tarė vyskupas. – Jūs sakote tiesą. Aš galiu su jais susitikti. Veikiausiai jiems taip pat reikia, kad kas nors su jais pakalbėtų apie gerąjį Dievą.

– Monsinjore! Bet juk tai banditai! Vilkų gauja!

– Ponas mere! Galbūt Jėzus kaip tik mane paskyrė tos kaimenės ganytoju. Kas žino apvaizdos kelius?

– Monsinjore, jie jus apiplėš!

– Aš nieko neturiu.

– Jie jus nužudys.

– Seną vargšą kunigą, kuris sau ramiai eina, bambėdamas po nosimi poterius? Gana jau! Kuriam galui?

– Ak, dieve mano! Kas bus, jeigu su jais susitiksite!

– Aš juos paprašysiu išmaldos savo vargšams.

– Monsinjore, dėl dievo meilės, nevykite! Jūs rizikuojate savo gyvybe!

– Ponas mere! – tarė vyskupas. – Negi tatai yra svarbiausia? Aš ne tam gyvenu pasaulyje, kad savo gyvybę saugočiau, o tam, kad žmonių sielas ganyčiau.

Teko jo netrukdyti. Vyskupas iškeliavo, lydimas tiktai berniuko, kuris pasišovė jam būti vadovu. Jo užsispyrimas labai sujaudino apylinkės žmones ir sukėlė visiems didelį susirūpinimą vyskupo gyvybe.

Jis nepanoro pasiimti su savimi nei sesers, nei ponios Magluar. Jis perjojo kalnus ant mulo, nieko nesutiko ir gyvas sveikas atvyko pas savo „geruosius bičiulius" piemenis. Išbuvo pas juos dvi savaites, sakė pamokslus, dalino komuniją, teikė sakramentus, mokė. Prieš išvykdamas nutarė atlaikyti pontifikalines mišias su *Te Deum*. Jis apie tai pranešė klebonui. Tačiau kaip padaryti? Nebuvo vyskupiškų liturginių drabužių. Jo dispozicijai jisai galėjo pavesti tik skurdžią kaimo bažnytėlės drabužinę su keliais senais padėvėtais šilkiniais arnotais, kurie buvo apsiūti išblukusiais galionais.

– Nieko, kunige klebone! – tarė vyskupas. – Vis tiek paskelbsime iš sakyklos apie mūsų *Te Deum*. Kaip nors viskas susitvarkys.

Paieškota pagalbos kaimyninėse bažnyčiose. Deja, ir sudėjus į krūvą visų šių vargingų parapijų lobius, nebūtų pakakę padoriai aprengti katedros choristo.

Šitaip belaužant galvas ir besirūpinant, prie klebonijos netikėtai prijojo du nepažįstami raiteliai, įnešė į vidų didelę dėžę, skirtą vyskupui, ir tučtuojau dingo. Dėžė tuojau buvo atidaryta; joje gulėjo puiki auksu austa kapa, deimantais nusagstyta mitra, arkivyskupo kryžius, nuostabaus grožio pastoralas – visi vyskupo drabužiai, prieš mėnesį išvogti iš Ambrerio Dievo Motinos katedros lobyno. Dėžėje gulėjo lapelis popieriaus, kuriame buvo parašyti šie žodžiai: „Monsinjorui Bjenveniu nuo Kravato".

– Ar aš nesakiau, kad viskas susitvarkys! – tarė vyskupas. Po to jis šypsodamasis pridūrė: – Kas pasitenkina klebono kamža, tam dievas atsiunčia arkivyskupo kapą.

– Nežinau, monsinjore, – linguodamas galvą ir šypsodamasis sumurmėjo klebonas, – dievas ar velnias.

Vyskupas įdėmiai pasižiūrėjo į kleboną ir įtikinamai tarė:

– Dievas!

Visu keliu grįžtant į Šatelarą ir pačiame Šatelare iš smalsumo bėgo žmonės pamatyti vyskupo. Šatelaro klebonijoje jo laukė panelė Batistina ir ponia Magluar, ir jis tarė seseriai:

– Na ką, ar ne mano tiesa? Vargšas kunigėlis nuvyko pas vargšus kalniečius tuščiomis rankomis, o iš tenai grįžta pilnomis. Nusivežiau tiktai pasikliovimą dievu, o parsivežu visos katedros turtą.

Vakare prieš guldamas jis dar pasakė:

– Niekuomet nebijokime nei vagių, nei galvažudžių. Tai tiktai išoriniai pavojai, nedideli pavojai. Bijokime pačių savęs. Prietarai – štai tikrieji vagys; ydos – štai tikrieji galvažudžiai. Didieji pavojai glūdi pačiuose mumyse. Tai kas, jei gresia pavojus mūsų gyvybei ar piniginei? Galvokime tik apie tai, kas gresia mūsų sielai.

Paskui, atsigręžęs į seserį, tarė:

– Sesute! Kunigui nedera saugotis artimo. Ką daro artimas, tą leidžia dievas. Jeigu mums atrodo; kad mums gresia pavojus, pasitenkinkime malda. Melskime dievą ne už save, bet už mūsų brolį, kad jis dėl mūsų nepadarytų nuodėmės!

Tačiau vyskupo gyvenime nedaug tebūdavo žymesnių įvykių. Mes pasakojame tik apie tuos, kuriuos žinome; šiaipgi jo gyvenimas slinko labai vienodai: kiekvieną dieną tuo pačiu metu jis darydavo tai, ką buvo daręs vakar. Ir šitaip slinko metai po metų, mėnuo po mėnesio, diena po dienos.

O dėl Ambreno katedros „lobių“, tai mums būtų nepatogu, jeigu kas nors imtų apie tai teirautis. Tenai buvo labai gražių, labai viliojamų daiktų, labai vertingų ir naudingų pavogti tiems nelaimingiesiems. Tik jie jau ir buvo pavogti. Pusę žygio atlikus, beliko tik pakeisti tolimesnę pavogtų daiktų kryptį ir beliko nukreipti į vargšų pusę. Dėl šito mes nieko griežtai negalime tvirtinti. Tik tiek, kad vyskupo raštuose buvo rasta gana miglota pastabėlė, kuri, galimas daiktas, buvo apie šį dalyką ir šitaip bylojo: „Klausimas tas, kur šitai reikia grąžinti: į katedrą ar į ligoninę.“

VIII

FILOSOFOJA PRIE STIKLO VYNO

Senatorius, apie kurį mes pirma kalbėjome, buvo išmaningas žmogus, prasimušęs sau kelią beatodairišku tiesumu, nepaisančiu jokių kliūčių, kurias gali sudaryti tokie dalykai, kaip, sakysime, sąžinė, priesaika, teisingumas, pareiga; jis tiesiai žengė į savo tikslą, nė karto nesuklupęs savo pasisekimų ar gerovės kelyje. Buvęs prokuroras, žmogus anaiptol nepiktas, savo paties pasisekimų sušvelnintas, jis mielai darydavo visokias smulkias paslaugas savo sūnums, žentams, giminėms, net bičiuliams, išmintingai naudodavosi gerosiomis gyvenimo pusėmis, patogiomis progomis, netikėta laime. Visa kita jam atrodė niekai. Jis buvo sąmojingas ir lygiai tiek apsiskaitęs, kad save laikytų Epikūro pasekėju, nors iš tikrųjų buvo gal tiktai Pigo-Lebreno[4] padaras. Jis mėgdavo maloniai pajuokauti iš to, kas vadinama begalybe ir amžinybe, ir iš „naivaus vyskupėlio svaičiojimų“. Kartais autoritetingai ir atlaidžiai iš to pasišaipydavo ir girdint pačiam vyskupui Mirieliui.

Kartą kažkokio pusiau oficialaus priėmimo proga grafas X (tasai senatorius) ir vyskupas Mirielis turėjo pietauti pas merą. Valgant desertą, senatorius, būdamas jau truputį įsilinksminęs, tačiau tebeišlaikydamas visą savo orumą, sušuko:

– Dievaži, monsinjore, pasišnekėkime. Kai senatorius ir vyskupas žiūri vienas į antrą, jie negali nepamerkti vienas antram akimi. Mes su jumis – du augūrai[5]. Aš jums dabar prisipažinsiu. Žinote, aš turiu savo filosofiją.

– Ir labai gerai! – atsakė vyskupas. – Kokia žmogaus filosofija, toks jo ir gyvenimas. Kaip pasiklosi, taip išmiegosi. Jūs gulite purpurinėje lovoje, ponas senatoriau.

Senatorius, tos pastabos padrąsintas, tęsė toliau:

– Pasikalbėkime atvirai kaip bičiuliai.

– Net kaip širdies draugai, – atsakė vyskupas.

– Aš jums pareiškiu, – kalbėjo senatorius, – kad markizas d'Aržansas, Pironas, Hobsas ir Nežonas visai nėra tokie šaldros[6]. Savo knygų spintoje aš turiu visus tuos filosofus paauksuotais apdarais.

– Kaip jūs pats, ponas grafe! – pertraukė jį vyskupas.

Senatorius tęsė toliau:

– Aš nekenčiu Didro: tai ideologas, deklamatorius ir revoliucionierius, sielos gilumoje tikįs Dievą ir dar didesnis šventeiva negu Volteras. Volteras išjuokė Nidhemą, ir visai be reikalo, nes Nidhemo unguriai įrodo, kad Dievas nereikalingas[7]. Lašas acto šaukšte tešlos atstoja *fiat lux**. Įsivaizduokite didesnį lašą ir didesnį šaukštą, ir jūs turėsite pasaulį. Žmogus – tai ungurys. Jeigu taip, kam gi tada Amžinasis Tėvas? Monsinjore, Jehovos hipotezė man įgriso. Ji tinka tik siauriems žmonėms, paskendusiems tik tuščiose svajonėse. Šalin visą absoliutą, kuris mane vargina! Tegyvuoja Nulis, kuris palieka mane ramybėje! Tarp mūsų kalbant, monsinjore, kad jau viską išliečiau, kas yra širdyje, viską pasakyčiau savo ganytojui kaip per išpažintį, aš jums prisipažįstu, kad esu sveikos nuovokos žmogus. Aš nesu susižavėjęs jūsų Kristumi, kuris kiekviename žingsnyje skelbia išsižadėjimą ir pasiaukojimą! Tai šykštuolio patarimas plėšikams! Išsižadėjimas! Kam? Auka! Kuriam galui? Aš nesu matęs, kad vienas vilkas pasiaukotų kito vilko labui. Taigi būkime ištikimi prigimčiai. Mes esame viršuje, todėl turėkime aukštesnę filosofiją, kokia nauda stovėti aukštai, jei negali matyti toliau kitų nosies galo! Gyvenkime linksmai! Gyvenimas – tai viskas. Kad žmogus turėtų kur nors kitą ateitį ne šioje žemėje, o ten aukštai ar žemai, žodžiu, kažkur kitur, aš netikiu. Ak, iš manęs norima pasiaukojimo ir išsižadėjimo, aš turįs sekti kiekvieną savo poelgį, aš turįs laužyti sau galvą dėl to, kas yra pikta ir gera, kas teisinga ir neteisingą, dėl *fas* ir *nafas***! Dėl ko? Dėl to, kad aš turėsiąs duoti ataskaitą už savo veiksmus. Kada? Po savo mirties. Graži svajonė! Tegu kas nori mane gaudo, kai aš numirsiu! Priverskite šešėlį savo ranka paimti pelenų saują! Pasakykime tiesiai, mes, pašvęstieji, mes, pakėlusieji Izidės šydą: nėra gėrio nei blogio; yra tik vegetatyvus gyvenimas. Ieškokime to, kas realiai egzistuoja. Pasiekime dugną. Prieikime pačią esmę, po šimts! Reikia užuosti tiesą, ją iškasti iš žemės ir pačiupti. Tada ji teikia jums nuostabiausius pomėgius. Tada jūs tampate tvirtas ir juokiatės iš visko. O aš tvirtai stoviu ant žemės. Monsinjore, kalbos apie žmogaus nemirtingumą – tai pasakos tiems, kuriems malonu jų klausytis. Ak, jau tie puikūs pažadai! Pasikliaukite jais! Patikimas vekselis, išduotas Adomui! Iš pradžių jūs – siela, paskui tapsite angelu, žydri sparnai jums išaugs ant nugaros! Priminkite man, kas šitai

* Tebūnie šviesa (lot.).

** Leistina ir neleistina (lot.).

pasakė, – ar ne Tertulianas?[8] – jog palaimintieji skraidys nuo vieno dangaus šviesylo prie kito? Gerai. Pavirsime, taip sakant, žvaigždžių žiogais. Be to, regėsime Dievą. Tata-ta. Visi tie rojai – gyvi niekai. Dievas – baisinga nesąmonė. Žinoma, aš šito nedėčiau į „Moniterą"[9], bet, po šimts, tarp bičiulių apie tai pasišnibždu. *Inter pocula.** Paaukoti žemę dėl rojaus – tai išleisti iš rankų realų grobį dėl šešėlio. Duotis apkvailinamam pasakomis apie amžinastį! Ne toks aš kvailas. Aš esu niekas. Aš vadinuosi ponas Niekas, senatorius ir grafas. Ar aš egzistavau dar negimęs? Ar aš egzistuosiu po mirties? Ne. Kas aš esu? Saujelė dulkių, organizmo sujungtų į vieną. Ką aš turiu daryti šioje žemėje? Aš galiu pasirinkti – kentėti ar mėgautis. Kur mane nuves kentėjimai? Į nebūti. Bet aš būsiu kentėjęs gyvenime. Kur mane nuves pomėgiai? Į nebūtį. Bet aš būsiu mėgavęsis gyvenime. Aš pasirinkau. Reikia arba valgyti, arba būti suvalgytam. Aš valgau. Geriau būti dantimi negu žole. Tokia mano išmintis. Na, o toliau viskas eis savaime, duobkasys jau tenai, mūsų su jumis laukia panteonas, viskas krinta į šią skylę be dugno. Galas. *Finis.* Galutinis atsiskaitymas. Tai visiško išnykimo vieta. Mirtis tikrai yra negyva, tikėkite manimi, kad tenai kas nors būtų ir norėtų man kažką pasakyti – bet juk tai vieni juokai! Bobų pasakos. Baubas – vaikams, Jehova – suaugusiesiems. Ne! Mūsų rytojus – naktis. Anapus kapo visi mes niekas ir visi lygūs. Ar jūs būsite buvęs Sardanapalas, ar Vincentas Paulietis[10], vis tiek eisite į tą pačią nebūtį. Štai kokia tiesa. Vadinasi, gyvenkite, nieko nepaisydami, naudokitės savuoju „aš", kol jį turite. Tikrai, aš jums sakau, monsinjore, aš turiu savo filosofiją, turiu savo filosofus. Aš nesiduodu viliojamas visokiais blėniais. Bet, savaime suprantama, tie, kurie apačioje, visi tie driskiai, gatvės galąstojai, skurdeivos, turi ką nors turėti. Jiems užkišamos burnos legendomis, chimeromis, siela, nemirtingumu, rojumi, žvaigždėmis. Jie šitai gromuliuoja. Pagardina šituo savo sausą duoną. Kas nieko neturi, tas turi Dievulį. Ir tas gerai. Ką gi, aš tam anaiptol nesipriešinu, bet sau pasilieku poną Nežoną. Gerasis Dievulis dera tik liaudžiai.

Vyskupas suplojo delnais.

– Puikiai pasakyta! – sušuko jis. – Tasai materializmas – puikus ir tikrai nuostabus dalykas! Tik ne kiekvienam jis prieinamas! Taip, kuris jau sykį jį turi, to jau neapmausi; tas jau nesiduos nei kvailai ištremiamas kaip Katonas, nei akmenimis užmušamas kaip Steponas, nei gyvas sudeginamas kaip Žana d'Ark! Žmonės, kuriems pavyko apsirūpinti šiuo nuostabiu materializmu, turi malonumą jaustis neatsakingi ir manyti, kad jie gali ramių ramiausiai ryti viską – šiltas vietas, sinekūras, titulus, valdžią, dorai ar nedorai įgytą; jie gali sau leisti viską: sulaužyti duotąjį žodį, jeigu tatai pelninga, padaryti išdavystę, jeigu šitai naudinga, daryti sandėrius su savo sąžine, jeigu jie žada pasimėgavimą, – o paskui, virškinimo procesui pasibaigus, jie atsiguls į kapą. Kaip šitai malonu! Aš kalbu ne apie jus, ponas senatoriau, bet vis dėlto negaliu jūsų nepasveikinti. Jūs, didieji ponai, turite, kaip jūs pasakėte, savo pačių filosofiją, subtilią, rafinuotą, prieinamą tiktai turtingiesiems, tinkančią su visokiais padažais, teikiančią nuostabų pagardą gyvenimo pomėgiams. Ši filosofija ištraukta iš nežinomų gelmių ir iškasta specialių ieškotojų. Bet jūs – puikūs vyrukai, ir jums neatrodo bloga, kad tikėjimas Dievą liktų liaudies filosofija, – panašiai kaip žąsis su kaštonais vargšui atstoja kalakutą su triufeliais.

* Prie stiklo vyno (lot.).

IX
KĄ SESUO PASAKOJA APIE BROLĮ

Kad skaitytojui geriau atskleistume privatų Dinio vyskupo gyvenimą ir tai, kaip tos dvi dievobaimingos moterys pajungė savo veiksmus, savo mintis, net savo instinktyvų, grynai moterišką baikštumą vyskupo papročiams ir norams, kurių jam visai net nereikėdavo išreikšti žodžiais, bus geriausia čia pateikus vieną panelės Batistinos laišką poniai vikontienei de Buaševron, vaikystės draugei. Šį laišką mes turime savo rankose.

Dinis, 18... gruodžio 18 d.

„Mano geroji ponia, nėra tos dienos, kad mes nepakalbėtume apie jus. Tai jau virto mūsų įpročiu, o dabar tam yra net ypatinga priežastis, įsivaizduokite, ponia Magluar, plaudama ir valydama lubas ir sienas, atrado įdomų dalyką; dabar abu mūsų kambariai, kurie anksčiau buvo apmušti senu popieriumi, iš viršaus išbaltintu kalkėmis, nepadarytų gėdos nė tokiai piliai kaip jūsų. Ponia Magluar nudraskė visą popierių. Po juo pasirodė kažkas nuostabaus. Mano svetainė – joje nėra jokių baldų ir po skalbimo mes ten džiaustome baltinius – yra penkiolikos pėdų aukščio ir aštuoniolikos kvadratinių pėdų pločio, jos lubos pagal senovinę madą išdažytos ir papuoštos paauksinimais, o balkiai tokie pat, kaip ir pas jus.

Visa tai buvo aptraukta drobe tuo metu, kai čia buvo ligoninė. Be to, medinės plokštės iš mūsų senelių laikų. O visų įdomiausias yra mano miegamasis. Po dešimčia, jeigu ne daugiau, apmušalų sluoksnių ponia Magluar atrado paveikslų, kad ir ne ypatingai gražių, tai visai pakenčiamų. Tai Telemachas, kurį Minerva pašvenčia į riterius, – toliau vėl jis kažkokiuose soduose.[11] Jų vardo neatsimenu. Na, kur romėnių matronos vykdavo vienai nakčiai. Kas gi dar? Aš turiu romėnų, romėnių (čia kažkoks neįskaitomas žodis) ir panašiai. Ponia Magluar visa tai gražiai nuplovė, vasarą ji dar pataisys keletą nedidelių sugadinimų, viską apipurkš laku, ir tada mano miegamasis bus tikras muziejus. Be to, kažkur ant aukšto ji rado dvi senoviškas nedideles medines konsoles. Norėjau duoti jas naujai paauksinti, bet už tai paprašė dviejų šešiafrankių ekiu, tai geriau aš tuos pinigus atiduosiu vargšams; be to, jos labai negražios, man geriau patiktų apskritas raudonmedžio stalas.

Aš, kaip visuomet, esu labai laiminga. Mano brolis toks geras. Visa, ką turi, jis atiduoda vargšams ir ligoniams. Su lėšomis mums sunkoka. Žiema čia atšiauri, ir reikia kuo nors padėti vargstantiems. Pas mus, galima sakyti, šilta ir šviesu, juk tai nemažas malonumas, ar ne tiesa?

Brolis turi savotiškų įpročių. Jis sako, kad kiekvienas vyskupas privalo toks būti. Įsivaizduokite, kad mūsų namo durys niekados nerakinamos. Gali įeiti, kas tik nori, ir stačiai patenka pas brolį, jis nieko nebijo, net naktį. Čia ir yra jo asmeninis drąsumas, kaip jis sako.

Jis nenori, kad aš dėl jo bijočiau ar kad ponia Magluar dėl jo bijotų. Jis tiesiog ieško visokių pavojų ir net nenori, kad mes apsimestume šito nepastebinčios. Reikia mokėti jį suprasti.

Jis išeina iš namų lyjant, brenda per vandenį, keliauja žiemą. Nebijo nei tamsos, nei pavojingų kelių, nei įtartinų susitikimų.

Pernai jis visiškai vienas buvo nuvykęs į vietovę, kurioje šeimininkavo plėšikai. Jis nepanoro mūsų paimti su savimi. Dvi savaites jo nebuvo, kai jis sugrįžo, pasirodė, kad jam nieko neatsitiko, visi jį laikė žuvusiu, o jis buvo sveikutėlis. „Žiūrėkite, kaip mane apiplėšė!" – pasakė jis ir atidarė didelį lagaminą, prigrūstą Ambreno katedros brangenybių, kurias plėšikai jam padovanojo.

Aš kartu su keliais bičiuliais buvau išvykusi kokius du ljė* jo pasitikti ir, grįžtant namo, šį sykį negalėjau susilaikyti jo truputį nepabarusi, tik stengiausi kalbėti tuo metu, kai vežimo tekiniai tarškėjo, kad mūsų neišgirstų joks pašalinis žmogus.

Iš pradžių aš sakydavau sau: jokie pavojai negali jo sustabdyti, jis nieko nebijo. Dabar aš pagaliau pripratau. Aš tik ženklu parodau poniai Magluar, kad ji neprieštgyniautų. Jis rizikuoja savimi, kiek tiktai nori. Aš išsivedu ponią Magluar, nueinu į savo kambarį, meldžiuosi už jį ir užmiegu. Esu rami, nes tvirtai žinau, kad jeigu jam atsitiktų nelaimė, tai būtų ir man galas. Aš nueičiau pas gerąjį Dievulį drauge su savo broliu ir savo vyskupu. Poniai Magluar buvo daug sunkiau negu man priprasti prie to, ką ji vadina vyskupo beprotybėmis. Bet dabar jau ir ji apsiprato. Mudvi kartu meldžiamės, kartu bijome ir užmiegame. Jeigu net pats šėtonas panorėtų įeiti į mūsų namus, niekas jam nesukliudytų. Pagaliau ko gi mums bijoti šiuose namuose? Su mumis visada tasai, kuris iš visų galingiausias. Šėtonas ateis ir išeis, gerasis Dievulis čia gyvena nuolat.

To man ir pakanka. Dabar jau broliui nieko nereikia man nė sakyti. Aš jį suprantu be žodžių, ir mes pasikliaujame Apvaizda.

Štai kaip reikia elgtis su didžios dvasios žmogumi.

Aš klausinėju brolį dėl Fo šeimos, apie kurią jūs teiraujatės. Jums ne paslaptis, kaip jis viską žino ir kiek prisimena, – juk jis tebėra labai geras rojalistas. Tai iš tikrųjų labai sena Normandijos šeima iš Kano apygardos. Jau prieš penkis šimtus metų Raulis de Fo, Žanas de Fo ir Tomas de Fo buvo bajorai, o vienas iš jų valdė Rošforą. Paskutinysis iš tos giminės – Gi Etjenas Aleksandras – buvo pulko vadas ir dar kažkuo Bretanės lengvojoje kavalerijoje. Jo duktė Marija Luiza ištekėjo už Adrijeno Šarlio de Gramono, diuko Luji de Gramono, Prancūzijos pero, prancūzų gvardijos pulkininko ir armijos generolo leitenanto sūnaus. Ši pavardė rašoma įvairiai: Faux, Fauq ir Faoucq.

Geroji ponia, paprašykite savo dievobaimingąjį giminaitį kardinolą, kad jis už mus pasimelstų. O dėl jūsų mielosios Silvanijos, tai ji gerai padarė, kad man neparašė: nereikia eikvoti tų trumpų akimirksnių, kuriuos ji su jumis praleidžia. Juk ji sveika, dirba taip, kaip jūs norite, ir mane tebemyli – daugiau man nieko nė ne-

* Lje – 4 kilometrai su viršum.

reikia. Ji man atsiuntė per jus linkėjimų, ir aš dėl to laiminga. Mano sveikata nėra jau tokia bloga, bet vis dėlto kiekvieną dieną aš darausi liesesnė. Sudie, pabaigiau popierių ir dėl to turiu su jumis atsisveikinti. Tūkstantis geriausių linkėjimų.

BATISTINA

P. S. Jūsų svainė tebėra čia su savo jauna šeima. Jūsų sūnėnas žavus. Jūs žinote, jam netrukus sukanka penkeri metai! Vakar jis pamatė gatvėje arklį su antkeliais ir paklausė: „Ką gi jis pasidarė keliams?“ Jis toks mielas vaikas! O jo mažesnysis broliukas velka po kambarį seną šluotą, įsivaizduoja, jog tai vežimas, ir šaukia: „Nia-a-a!“

Kaip iš šio laiško matyti, tiedvi moterys gerai mokėjo prisitaikyti prie vyskupo papročių – šitai gali tik moterys, kurios savo ypatingu instinktu suvokia vyriškį geriau, negu jis pats save supranta. Niekuomet neprarasdamas švelnios ir geraširdiškos išvaizdos, Dinio vyskupas neretai darydavo didžius, drąsius ir puikius darbus, tarytum visai to nenumanydamas. Moterys dėl to drebėdavo, bet jam neprieštaraudavo. Kartais ponia Magluar mėgindavo jį perspėti dėl kokio nors poelgio, bet niekados nieko nesakydavo nei jį vykdant, nei jį padarius. Ką nors jam pradėjus, jos niekuomet jam nekliudydavo nė mažiausiu mostu. Tam tikrais momentais jos neaiškiai jausdavo, kad jis veikia kaip vyskupas, ir tada jos virsdavo dviem slankiojančiais po namus šešėliais. Jos tarnaudavo jam, atsisakydamos nuo savo valios, ir jeigu klusnumas turėdavo virsti išnykimu, jos abi išnykdavo. Su nuostabiu instinkto subtilumu jos jausdavo, jog kartais rūpestingumas jį gali tik varžyti. Todėl net tada, kai joms atrodydavo, kad jam gresia pavojus, jos, giliai suprasdamos jeigu ne jo mintį, tai jo prigimties esmę, jo nė nesaugodavo, o tik pavesdavo jį Dievo globai.

Tiesa, Batistina sakydavo, kaip jau skaitytojas žino iš jos laiško, jog brolio mirtis būtų ir jos mirtis. Ponia Magluar šito nesakydavo, bet ji tai žinojo.

X

VYSKUPAS REGI NESUPRANTAMĄ ŠVIESĄ

Praslinkus kiek laiko po to, kai buvo parašytas laiškas, kurį pacitavome ankstesniuose puslapiuose, vyskupas padarė vieną poelgį, viso miesto nuomone, dar labiau rizikingą negu jo kelionė per kalnus, knibždėte knibždančius plėšikų.

Netoli Dinio, kaime, visiškai nuo visų atsiskyręs, gyveno žmogus. Tasai žmogus – tuojau ir ištarsime šį baisų žodį – kažkada buvo Konvento narys. Jis vadinosi G.

Siaurame Dinio gyventojų pasaulėlyje apie šį Konvento narį buvo kalbama beveik su siaubu. „Konvento narys – ar jūs įsivaizduojate? Šitai buvo tais laikais, kai žmonės vienas kitam sakydavo „tu“ ir „pilieti“. Tasai žmogus buvo beveik pabaisa. Jis nebalsavo už karaliaus mirtį, tačiau buvo netoli to. Jis beveik karalžudys. Savo laiku jis buvo baisus.

Kodėl, sugrįžus teisėtiems valdovams, šis žmogus neatiduotas ypatingam baudžiamajam teismui? Gal jam nevertėjo nukirsti galvos – žinoma, reikia parodyti gailestingumą; tačiau ištrėmimas iki gyvos galvos jam nebūtų pakenkęs. Bent jau dėl pavyzdžio! Ir t. t., ir t. t. Be kita ko, jisai bedievis, kaip visi žmonės." Tai buvo žąsų gagenimas apie vanagą.

Tik ar G. buvo vanagas? Taip, jeigu apie jį spręstume iš jo atšiaurios vienatvės. Jis nebuvo balsavęs už karaliaus mirtį, todėl nepateko į proskripcinius sąrašus ir galėjo pasilikti Prancūzijoje.[12]

Jis gyveno toli nuo žmonių buveinės, toli nuo kelio, kažkokiame labai nykaus kalnų slėnio užkampyje, į kurį iš miesto reikėjo eiti apie valandą laiko. Pasakota, kad jis ten turėjęs sklypelį lauko, kažkokią lūšną, lindynę. Jokio kaimyno, net jokių praeivių. Nuo to laiko, kai jis apsigyveno tame slėnyje, taką į jį apgožė žolė. Apie tą vietą žmonės kalbėjo, kaip šnekama apie budelio buveinę.

Vis dėlto vyskupas apie jį pagalvodavo ir, kartais pažvelgdamas į tą pusę, kur medžių grupė horizonte žymėjo senojo Konvento nario slėnį, sakydavo sau: „Ten yra vieniša siela."

O vidinis balsas pridurdavo: „Aš privalau tą žmogų aplankyti."

Betgi turime pasakyti, kad ši mintis, iš pažiūros tokia natūrali, truputį pagalvojus, jam atrodydavo keista ir neįmanoma, net beveik atkari, mat, tikrai sakant, jis buvo tos pačios nuomonės kaip ir visi, ir Konvento narys jam keldavo, nors jis pats šito aiškiai nenuvokė, jausmą, beveik siekiantį neapykantą ir taip gerai išreiškiamą žodžiu „priešiškumas".

Ar ganytojas turi teisę pasitraukti nuo susna apkrėstos avies? Ne. Antra vertus, ir avis aviai nelygu!

Gerasis vyskupas buvo keblioje padėtyje. Kartais jis paėjėdavo į tą pusę, bet nuo pusiaukelės sugrįždavo.

Pagaliau kartą mieste pasklido gandas, kad jaunas, panašus į piemenėlį berniukas, kuris patarnaudavęs Konvento nariui G. jo oloje, buvo atėjęs gydytojo; kad senasis piktadarys mirštąs, kad jis paralyžiuotas ir vargu ar išlauksiąs ligi ryto. „Ir ačiū Dievui!" – pridurdavo kai kurie.

Vyskupas pasiėmė lazdą, apsivilko apsiaustu – mat jo sutana buvo truputėlį per daug nudėvėta, kaip mes jau esame sakę, o be to, vakarais paprastai pakildavo šaltas vėjas – ir išėjo.

Saulė leidosi ir beveik siekė horizontą, kai vyskupas priėjo tą žmonių prakeiktą vietovę. Truputį virpančia širdimi jis pajuto esąs netoli tos kraupios buveinės. Perlipo per griovį, prasigavo per gyvatvorę, pakėlė skersinę kartelę, įėjo į apleistą daržiuką, gana drąsiai žengė keletą žingsnių ir staiga tos piktžolynės gilumoje už aukštų krūmokšnių pastebėjo tą lindynę.

Tai buvo labai žema, varginga, mažutė, bet švari lūšnelė; prie jos fasado matėsi prikalti mediniai rėmeliai vynuogienojams.

Prie durų, senoje kėdėje su račiukais, paprastame sodietiškame krėsle, sėdėjo žilaplaukis žmogus ir šypsojosi saulei.

Šalia sėdinčio senuko stovėjo piemenėlis berniukas. Jis tiesė senukui puodelį pieno.

Kai vyskupas žiūrėjo į juodu, senukas prabilo:

– Ačiū... daugiau man nieko nereikia, – tarė jis ir savo besišypsantį žvilgsnį nukreipė nuo saulės į berniuką.

Vyskupas priėjo arčiau. Išgirdęs jo žingsnius, senukas pasuko galvą, ir jo veide pasirodė toks didelis nustebimas, kokį tik gali patirti ilgai išgyvenęs žmogus.

– Nuo to laiko, kai aš čia laikausi, – tarė jis, – mane pirmą kartą aplanko žmogus. Kas jūs esate, pone?

Vyskupas atsakė:

– Aš vadinuosi Bjenveniu Mirielis.

– Bjenveniu Mirielis! Esu girdėjęs šį vardą. Ar tai jus liaudis vadina monsinjoru Bjenveniu?

– Taip, mane.

Truputį šypsodamas, senukas kalbėjo toliau:

– Vadinasi, jūs esate mano vyskupas?

– Šiek tiek.

– Labai malonu.

Konvento narys ištiesė vyskupui ranką, tačiau vyskupas jos nepaėmė. Vyskupas tiktai pasakė:

– Aš patenkintas, matydamas, kad esu apgautas. Jūs man visai neatrodote ligonis.

– Pone, – atsakė senukas. – Aš tuojau pasveiksiu.

Kiek patylėjęs, jis pridūrė:

– Po trijų valandų aš mirsiu.

Ir kalbėjo toliau:

– Aš truputį esu gydytojas; žinau, kaip ateina paskutinė valanda. Vakar man atšalo tik pėdos; šiandien šaltis pasiekė kelius; dabar jis jau pakilo iki juosmens; kai prieis širdį, bus baigta. O kokia puiki saulė, ar ne tiesa? Aš paprašiau čia išstumti krėslą, kad paskutinį kartą pažvelgčiau į pasaulį. Jūs galite su manimi kalbėti, tai manęs nė kiek nevargina. Gerai padarėte atėjęs pažiūrėti į merdintį žmogų. Tokiam momentui reikia turėti liudininkų. Kiekvienas vis su keistenybėmis: aš norėčiau išlaukti ligi ryto. Bet žinau, kad man beliko tik trys valandos. Tuoj sutems. Tačiau ar ne vis tiek! Užbaigti gyvenimą – paprastas dalykas. Tam visai nereikia ryto. Teesie. Aš mirsiu žvaigždžių šviesoje.

Senukas kreipėsi į piemenėlį:

– Eik ir atsigulk. Tu budėjai prie manęs visą naktį. Esi pavargęs.

Berniukas įėjo į pirkelę.

Senukas jį palydėjo akimis ir pridūrė, lyg kalbėdamas su savimi:

– Jam miegant, aš numirsiu. Miegas ir mirtis – juk tas pat.

Vyskupą visa tai sujaudino mažiau, negu būtų buvę galima laukti.

Šitokiame atsiskyrime su gyvenimu jis nejautė Dievo buvimo. Pasakysime tiesiai, – nes ir mažyčiai didžių širdžių prieštaravimai turi būti paminėti kaip ir visa kita, – vyskupas, kuris, progai pasitaikius, taip mielai pasišaipydavo iš „savo aukštybės", jautėsi truputį įžeistas, kad į jį nebuvo kreiptasi „monsinjore", ir jį beveik ėmė pagunda už tai pavadinti senuką „piliečiu". Jam truputį knietėjo būti šiurkščiai familiariam, kaip yra įprasta tarp gydytojų ir dvasininkų, bet vyskupui tatai nebuvo būdinga. Pagaliau šis žmogus, šis Konvento narys, šis liaudies atstovas, kažkada yra buvęs vienu iš šio pasaulio galingųjų; gal pirmą kartą savo gyvenime vyskupas pajuto rūstumo antplūdį.

O Konvento narys žiūrėjo į jį kukliai ir nuoširdžiai, ir jo laikysenoje, rasi, būtų buvę galima pagauti tam tikrą atšešėlį romumo, kuris dera žmogui, turinčiam netrukus pavirsti į dulkes.

Vyskupas, kuris paprastai užgniauždavo savyje smalsumą, nes laikė jį beveik įžeidimu, vis dėlto įdėmiai stebėjo Konvento narį, nors dėl tokio savo susidomėjimo, ne užuojautos sukelto, galimas daiktas, jis būtų jautęs sąžinės priekaištų, jei būtų turėjęs reikalą su kitokiu žmogumi. Konvento narys jam beveik atrodė būtybė, esanti už įstatymo ribų, net už gailestingumo įstatymo ribų.

G., kuris laikėsi beveik visiškai tiesiai ir kalbėjo ramiu, skambiu balsu, buvo vienas iš tokių aštuoniasdešimties metų senių, kurie fiziologus verčia stebėtis. Revoliucija turėjo nemaža žmonių, atitinkančių tos epochos užmojį. Jautei, kad šis senis yra vyras, atlaikęs visus gyvenimo bandymus. Nors prie pat mirties, bet visi jo gestai buvo tokie kaip ir sveiko žmogaus. Jo giedrame žvilgsnyje, tvirtame balse, galinguose pečių judesiuose buvo kažkas tokio, kas galėtų sugluminti giltinę. Azraelis, mahometonų mirties angelas, būtų apsisukęs atgal, manydamas, kad apsiriko ir pataikė ne į tas duris. Atrodė, kad G. todėl miršta, jog pats to nori. Jo agonijoje matei laisvą valią. Tiktai kojos nejudėjo. Į jas buvo įsikibusi mirtis. Kojos buvo negyvos ir šaltos, o galva gyveno visa gyvybės galia ir atrodė visiškai šviesi. Šią iškilmingą akimirką G. buvo panašus į Rytų pasakos karalių, kurio viršutinė dalis buvo iš kūno ir kraujo, o apatinė iš marmuro.

Netoli gulėjo akmuo. Vyskupas ant jo atsisėdo. Įžanga buvo *ex abrupto**.

– Aš džiaugiuosi dėl jūsų, – tarė vyskupas tokiu tonu, kuriuo sakomas akibrokštas. – Jūs vis dėlto nebalsavote už karaliaus mirtį.

Konvento narys, atrodė, nepastebėjo įgėlimo, kuris slypėjo žodyje „vis dėlto". Jo veide nebuvo šypsenos, kai jis atsakė:

– Per daug dėl manęs nesidžiaukite, pone; aš balsavau, kad būtų sunaikintas tironas.

Šis atšiaurus tonas buvo atsakymas į rūstų toną.

– Ką jūs norite tuo pasakyti? – paklausė vyskupas.

– Aš noriu pasakyti, kad žmogus turi tik vieną tironą – tamsumą. Štai už šito tirono galą aš ir balsavau. Šis tironas pagimdė karaliaus valdžią, kurios šaltinis – melas, o mokslas yra valdžia, kurios šaltinis tiesa. Tik mokslas turi valdyti žmogų.

– Ir sąžinė, – pridūrė vyskupas.

– Tai tas pat. Sąžinė – tai suma įgimtų žinių, kurias mes turime savyje.

Monsinjoras Bjenveniu truputį nustebęs klausėsi šitos jam visiškai naujos kalbos.

Konvento narys tęsė toliau:

– O dėl Liudviko XVI, tai aš pasakiau: „Ne." Aš nelaikau savęs turinčiu teisę žudyti žmogų, bet jaučiuosi turįs pareigą išrauti blogį. Aš balsavau už tirono galą. Tai yra už panaikinimą moteries prostitucijos, už panaikinimą vyro vergijos, už panaikinimą vaiko tamsumo. Balsuodamas už respubliką, aš balsavau už visa tai. Balsavau už brolybę, už santaiką, už ryto aušrą! Aš padėjau išrauti prietarus ir klaidas. Klaidų ir prietarų išgyvendinimas duoda šviesą. Mes sugriovėme senąjį pasaulį, ir senasis pasaulis, tas kančių indas, išsiliejęs ant žmonių giminės, virto džiaugsmo taure.

---

* Staigi (lot.).

– Sudrumsto džiaugsmo, – tarė vyskupas.

– Jūs galėtumėte pasakyti sutrikdyto džiaugsmo, o dabar, po to nelemto sugrįžimo į praeitį, kurios vardas 1814 metai, – dingusio džiaugsmo. Deja, mūsų darbas liko neužbaigtas, su tuo sutinku; mes sugriovėme išorines senosios santvarkos apraiškas, bet mes jos negalėjome visiškai pašalinti iš idėjų pasaulio. Panaikinti piktnaudžiavimą nepakanka, reikia pakeisti papročius. Malūno nebėra, tačiau vėjas dar pasiliko.

– Jūs sugriovėte. Griauti galbūt naudinga; bet aš nepasitikiu griovimu, kurį lydi rūstybė.

– Teisingumas taip pat turi savo rūstybę, pone vyskupe, ir teisingumo rūstybė yra pažangos elementas. Nesvarbu, kas apie tai kalbama, bet Prancūzijos revoliucija yra visų galingiausias žmonių giminės sąjūdis nuo Kristaus atėjimo laikų. Nepilnai įvykdyta, teesie, bet didžiai kilni. Revoliucija iškėlė už skliaustų visus socialinės lygties nežinomuosius. Ji sušvelnino protus; ji nuramino, sutaikė, nušvietė; ji užliejo žemę civilizacijos bangomis. Ji buvo kupina gerumo. Prancūzijos revoliucija – tai paties žmoniškumo apvainikavimas viešpatauti.

Vyskupas negalėjo susilaikyti nesumurmėjęs.

– Taip? O devyniasdešimt tretieji metai?

Konvento narys beveik su niūriu iškilmingumu atsitiesė savo krėsle ir sušuko, kiek gali sušukti mirštantysis:

– A, štai kas! Devyniasdešimt tretieji metai! Aš laukiau šitų žodžių. Debesis telkėsi tūkstantį penkis šimtus metų. Praėjo penkiolika šimtmečių, ir prapliupo audra. Jūs iškeliate bylą perkūnijai.

Vyskupas, gal pats to sau neprisipažindamas, pajuto šiokį tokį sumišimą. Tačiau jis to neparodė ir atsakė:

– Teisėjas kalba teisingumo vardu; dvasininkas kalba vadovaudamasis gailestingumu, kuris galbūt yra ne kas kita, kaip tas pats teisingumas, tiktai aukštesnis. Perkūnas turėtų trenkti nesuklysdamas.

Ir jis pridūrė, įsmeigęs akis į Konvento narį:

– O Liudvikas XVII?

Konvento narys ištiesė ranką ir paėmė vyskupui už peties:

– Liudvikas XVII! Klausykite! Ką jūs apraudate? Nekaltą kūdikį? Jeigu taip, aš verkiu drauge su jumis. Karaliaus kūdikį? Tada leiskite pagalvoti. Mano akimis, Kartušo[13] brolis, nekaltas kūdikis, už pažastų pakartas Grevo aikštėje ir taip iškabojęs, kol atėjo mirtis, kūdikis, kurio vienintelį nusikaltimą sudarė tai, kad jis buvo Kartušo brolis, – ne mažiau vertas pasigailėjimo, kaip Liudviko XV anūkas, nekaltas kūdikis, uždarytas į Tamplio bokštą už vienintelį nusikaltimą, kad jis buvo Liudviko XV anūkas.

– Pone, – tarė vyskupas, – man nepatinka šių vardų sugretinimas.

– Kartušo? Liudviko XV? Katrą jūs norite užsistoti?

Valandėlę įsiviešpatavo tyla. Vyskupas beveik gailėjosi atėjęs, bet tuo pačiu metu neaiškiai jautė, kad jo sieloje kažkas susvyravo.

Konvento narys kalbėjo toliau:

– A, pone dvasininke, jūs nemėgstate šiurkščios tiesos. O juk Kristus ją mėgo. Jis paėmė rimbą ir išvarė prekijus iš šventovės. Jo baudžiamoji rykštė buvo puikus šiurkščių tiesų

skelbėjas. Kai jis sušuko: „*Sinite parvulos*“*, – tai nedarė skirtumo tarp vaikų. Jis nebūtų varžęsis pastatyti Barabo įpėdinį greta Erodo įpėdinio[14]. Nekaltybė, pone, pati savaime yra vainikas. Nekaltybei nereikia būti „aukštybe“. Ji tokia pat didinga su skarmalais, kaip ir su karališkomis lelijomis.

– Tai tiesa, – tyliai ištarė vyskupas.

– Aš laikausi savo minties, – tęsė toliau Konvento narys G. – Jūs paminėjote Liudviko XVII vardą. Susitarkime: ar mes apverksime visus nekaltuosius, visus kankinius, visus vaikus, ir tuos, kurie apačioje, ir tuos, kurie viršuje? Jeigu taip, aš sutinku. Bet tokiu atveju, aš jums jau sakiau, reikia grįžti į ankstyvesnius laikus negu devyniasdešimt tretieji metai, ir pradėti ašaras lieti ne dėl Liudviko XVII, o dėl žmonių, gyvenusių daug anksčiau. Aš drauge su jumis apraudosiu karalių vaikus, jeigu jūs drauge su manimi apraudosite liaudies vaikus.

– Aš verkiu dėl visų, – tarė vyskupas.

– Lygiu mastu! – sušuko G. – Bet jeigu svarstyklių lėkštės svyruos, tegu persveria liaudies lėkštė. Juk liaudis daug seniau kenčia.

Vėl stojo tyla. Ją nutraukė Konvento narys. Jis pasikėlė ant alkūnės ir, nykščiu bei smiliumi truputį suėmęs skruosto odą, – šitaip mechaniškai daro žmogus, ko nors klausdamas ir spręsdamas, – įbedė į vyskupą žvilgsnį, kupiną nepaprastos, priešmirtinės jėgos. Tai buvo panašu į sprogimą.

– Taip, pone, liaudis seniai kenčia... Bet, klausykite, čia reikalas ne tas... Ko jūs atėjote, manęs klausinėti apie Liudviką XVII ir apie jį kalbėti? Aš jūsų nepažįstu. Nuo to laiko, kai atsikėliau į šį kraštą, aš gyvenau čia vienas, nekeldamas toliau nė kojos, su niekuo nesusitikdamas, išskyrus šį berniuką, kuris man padeda. Tiesa, jūsų vardas neaiškiai pasiekė mane, ir turiu pasakyti, apie jus atsiliepiama nelabai blogai; tačiau šitai nieko nereiškia; apsukrūs žmonės tiek daug žino būdų apmauti tam šauniam liaudies prasčiokėliui. Beje, aš negirdėjau dardant jūsų karietos, matyti, jūs būsite ją palikęs už brūzgynų, tenai prie kelio išsišakojimo. Sakau jums, aš jūsų nepažįstu. Jūs minėjote esąs vyskupas, bet tai man nieko nesako apie jūsų moralę. Taigi aš kartoju savo klausimą: kas jūs esate? Jūs esate vyskupas, tai yra bažnyčios kunigaikštis, vienas iš tų auksu ir herbais žėrinčių žmonių, kurie aprūpinti renta ir didelėmis pajamomis, – Dinio vyskupystė – tai penkiolikos tūkstančių frankų alga, dešimt tūkstančių frankų pašalinių pajamų, iš viso dvidešimt penki tūkstančiai frankų, – kurie turi puikius virėjus ir livrėjuotus liokajus, mėgsta gerai pavalgyti, penktadieniais smaguriauja vandeninėmis vištelėmis, kurie puikaujasi paradinėje karietoje su liokajais priešakyje ir su liokajais užpakalyje, gyvena rūmuose ir važinėja ekipažais vardan Jėzaus Kristaus, kuris vaikščiojo basas! Jūs esate didžiūnas; rentos, rūmai, žirgai, tarnai, puikus stalas, visi kūniški gyvenimo malonumai – visa tai turite jūs ir jūsų kolegos, ir kaip anie visu tuo mėgaujatės, – visa tai tiesa, bet tuo pasakyta per daug ar per mažai; man tai nieko nesako apie jūsų vidaus vertę ir esmę, apie jus, atėjusį, matyt, su pretenzijomis mane pamokyti išminties. Su kuo aš kalbu? Kas jūs esate?

Vyskupas nuleido galvą ir atsakė:

– *Vermis sum.***

* Leiskite kūdikėlius (lot.).

** Kirminas esu (lot.).

– Sliekas, važinėjantis karieta! – burbtelėjo Konvento narys.

Rolės pasikeitė: dabar Konvento narys buvo išdidus, o vyskupas nusižeminęs.

Vyskupas romiai tarė:

– Tebūnie taip, pone. Bet jūs man paaiškinkite, kokiu būdu mano karieta, kuri stovi du žingsniai už medžių, mano puikus stalas ir vandeninės vištelės, kurias aš valgau penktadieniais, kokiu būdu mano dvidešimt penki tūkstančiai livrų pajamų, mano rūmai ir liokajai įrodo, kad gailestingumas nėra dorybė, kad mielaširdystė nėra pareiga ir kad devyniasdešimt tretieji metai nebuvo žiaurūs?

Konvento narys perbraukė ranka sau per kaktą, lyg atstumdamas kažkokį šešėlį.

– Prieš jums atsakydamas, – tarė jis, – aš jus prašau man atleisti. Aš jums nusikaltau, pone. Jūs atvykote pas mane, esate mano svečias. Aš turiu būti su jumis mandagus. Jūs puolate mano idėjas, aš turiu apsiriboti tik jūsų samprotavimų griovimu. Jūsų turtai ir jūsų gyvenimo pomėgiai man teikia mūsų ginče pirmenybių prieš jus, tačiau bus padoriau iš mano pusės tuo nesinaudoti. Aš jums prižadu jų daugiau neminėti.

– Aš jums dėkoju, – atsakė vyskupas.

G. kalbėjo toliau:

– Grįžkime prie paaiškinimo, kurio jūs iš manęs reikalaujate. Kur mes buvome sustoję? Ką jūs man pasakėte? Kad devyniasdešimt tretieji metai buvo žiaurūs?

– Taip, žiaurūs, – tarė vyskupas. – Ką jūs manote apie Maratą, plojantį delnais giljotinai?

– O ką jūs manote apie Bosiujė, giedantį *Te Deum* dragonadoms?[15]

Atsakymas buvo rūstus, ir jis įsmigo tiesiog į taikinį, tvirtai, kaip plieninė adata. Vyskupas krūptelėjo; jis negalėjo surasti jokio atkirčio, tačiau šitoks Bosiujė vardo paminėjimas įžeidė jį. Didžiausi protai turi savo stabus, ir nepakankama jiems pagarba, logiškai mąstant, kartais sukelia neaiškų skausmą.

Konvento narys pradėjo sunkiai alsuoti; priešmirtinis dusulys, kuris lydi paskutines gyvenimo akimirkas, jam kliudė kalbėti; tačiau jo akyse dar atsispindėjo visiškas dvasios giedrumas. Jis tęsė:

– Pakalbėkime dar truputį apie kai kuriuos dalykus, prašau jus. Jeigu į devyniasdešimt trečiuosius metus žiūrėsime nepriklausomai nuo revoliucijos, kuri iš esmės yra didus žmoniškumo teigimas, tai tie metai, deja, atrodys jo paneigimas. Jūs laikote juos žiauriais, bet kas, jūsų nuomone, yra visa monarchija? Karjė – banditas, bet kuo jūs pavadinsite Monrevelį? Fukjė Tenvilis – niekšas, bet kokios jūs nuomonės apie Lamuanjon Bavilį? Maljaras klaikus, tačiau teikitės pažvelgti į So Tavaną! Tėvas Diušenas žiaurus, tačiau kokį epitetą jūs duosite tėvui Leteljė? Žurdanas Galvažudys yra pabaisa, bet vis dėlto ne toks didelis, kaip markizas de Luvua. Pone, pone, man gaila Marijos Antuanetės, erhercogaitės ir karalienės, bet man taip pat gaila tos nelaimingos hugenotės su žindomu kūdikiu, kuri 1685 metais, prie Liudviko Didžiojo, pone, buvo pririšta prie stulpo, apnuoginta iki juostos, o jos kūdikis laikomas tam tikru atstumu nuo jos; jos krūtys buvo pilnos pieno, o širdis – kankinamo nerimo: išbadėjęs, išblyškęs mažiulis matė tą krūtį ir isteriškai šaukė, o budelis kalbėjo moteriai, motinai ir žindyvei: „Išsižadėk!“, duodamas jai pasirinkti ar savo kūdikio pražūtį, ar savo sielos pražūtį. Ką jūs pasakysite apie

šias Tantalo kančias, taikomas motinai? Įsidėmėkite, pone, Prancūzijos revoliucija turėjo savo priežastis. Ateitis pateisins jos rūstybę. Jos rezultatas – geresnis pasaulis. Iš pačių baisiausių jos smūgių kyla glamonė visai žmonių giminei. Gana. Aš nutylu, mano rankose per daug geros kortos. Be to – aš mirštu.

Ir, nukreipęs žvilgsnį nuo vyskupo, Konvento narys užbaigė savo mintį keliais ramiais žodžiais:

– Taip, progreso brutalumai vadinasi revoliucijomis. Kai jos baigiasi, pasidaro aišku, kad žmonija gerokai papurtyta, bet ir kad ji pažengė pirmyn.

Konvento narys neįtarė vieną po kitos´sunaikinęs visas vidines vyskupo pozicijas. Vis dėlto buvo likusi dar viena, ir, remdamasis šia paskutine pasipriešinimo tvirtove, monsinjoras Bjenveniu beveik su tuo pačiu atšiaurumu, su kuriuo buvo pradėjęs pokalbį, ištarė šiuos žodžius:

– Progresas privalo tikėti Dievą. Gėris negali turėti bedieviškų tarnų. Ateistas yra blogas žmonijos vadovas.

Senasis liaudies atstovas nieko neatsakė. Jį nukrėtė virpulys. Jis pažvelgė į dangų, ir jo žvilgsnyje palengva tvinko ašara. Paskui ji tyliai nuriedėjo blyškiu jo skruostu, ir vos girdimai, užsikirsdamas, tarytum kalbėdamas su pačiu savimi, neatitraukdamas akių nuo beribio dangaus gelmių, jis tarė:

– O ideale! Tu vienas egzistuoji!

Vyskupą apėmė neišaiškinamas jaudulys.

Kiek patylėjęs Konvento narys pakėlė pirštą į dangų ir tarė:

– Begalybė yra. Ji tenai. Jeigu begalybė neturėtų savo „aš", tada mano „aš" būtų jos riba; ji nebūtų begalinė; kitaip tariant, begalybės nebūtų. Bet ji yra. Vadinasi, ji turi savo „aš". Tasai begalybės „aš" ir yra Dievas.

Šiuos pastaruosius žodžius mirštantysis ištarė garsiu balsu, virpančiu nuo ekstazės, tarsi jis kažką būtų regėjęs. Kai jis baigė, jo akys užsimerkė. Įtampa išsekino jo jėgas. Buvo aišku, kad per vieną minutę jis išgyveno tas kelias valandas, kurios jam buvo likusios. Jo žodžiai priartino jį prie to, kas jo laukė už mirties slenksčio. Artėjo paskutinė akimirka.

Vyskupas šitai suprato, delsti nebuvo galima, juk jis čia buvo atėjęs kaip dvasininkas; iš pradžių buvęs pernelyg abejingas, palaipsniui jis giliai susijaudino; pažiūrėjęs į užmerktas mirštančiojo akis, jis paėmė jo seną, raukšlėtą, sustingusią ranką ir pasilenkė prie jo:

– Ši valanda priklauso Dievui. Ar jums neatrodo, kad būtų apgailėtina, jeigu mūsų susitikimas būtų beprasmis?

Konvento narys atsimerkė. Kažkoks rūstus orumas, lyg aptrauktas šešėliu, dabar slypėjo jo veide.

– Pone vyskupe, – tarė jis palengva, ir jo kalbos lėtumo priežastis galbūt daugiau buvo vidinis orumas negu fizinių jėgų susilpnėjimas, – aš savo gyvenimą išgyvenau medituodamas, studijuodamas ir kontempliuodamas. Man buvo šešiasdešimt metų, kai mano šalis pašaukė ir įsakė dalyvauti jos reikaluose. Aš paklusau. Aš mačiau piktnaudžiavimus ir kovojau su jais; mačiau tironiją ir ją naikinau; skelbiau ir išpažinau teises ir principus.

Priešas buvo įsiveržęs į mūsų žemę, aš ją gyniau; Prancūzijai grėsė pavojus, aš krūtine stojau už ją. Aš niekuomet nebuvau turtingas; dabar aš beturtis. Aš buvau vienas iš valstybės valdytojų, iždo rūsiai buvo taip priversti pinigų, kad reikėjo paremti sienas, neatlaikančias aukso bei sidabro sunkumo, – o aš pietaudavau už dvidešimt du su Arbr Seko gatvėje. Aš padėjau skriaudžiamiesiems ir guodžiau kenčiančiuosius. Tiesa, aš suplėšiau altoriaus užtiesalą, bet tik tam, kad sutvarstyčiau tėvynės žaizdas. Aš visuomet palaikiau žmonijos žengimą pirmyn, į šviesą, bet kartais prieštaraudavau progresui, jeigu jis būdavo negailestingas. Atsitikdavo ir taip, kad aš teikdavau pagalbą jums, savo priešininkams. Flandrijoje, Petegeme, toje vietoje, kur norvegų karaliai turėjo savo vasaros rezidenciją, yra urbaniečių vienuolynas, Šv. Klaros abatija Boljė, – 1793 metais aš išgelbėjau tą vienuolyną. Aš atlikdavau savo pareigą kiek pajėgdamas, ir dariau gera kiek galėdamas. Po to aš buvau vaikomas, gaudomas, pjudomas, persekiojamas, apjuodinamas, išjuokiamas, apspjaudomas, keikiamas, ištremiamas. Jau daug metų, kai aš, žilagalvis žmogus, jaučiu, kad yra daug žmonių, kurie tariasi turį teisę niekinti mane, vargšės tamsios minios akyse aš esu Dievo prakeiktas nusikaltėlis – ir aš priimu vienatvę, neapykantos paruoštą, pats niekam nejausdamas neapykantos. Dabar man aštuoniasdešimt šešeri metai; aš mirštu. Ko gi jums iš manęs reikia?

– Jūsų palaiminimo, – tarė vyskupas.

Ir jis atsiklaupė.

Kai vyskupas pakėlė galvą, Konvento nario veidas buvo didingai ramus. Jis buvo miręs.

Vyskupas sugrįžo namo, paskendęs giliose mintyse. Visą naktį jis meldėsi. Kitą dieną keli smalsuoliai išdrįso jį pakalbinti apie konvento narį G.; užuot ką atsakęs, vyskupas parodė į dangų. Nuo to laiko jo meilė ir broliškas rūpinimasis mažaisiais ir kenčiančiaisiais dar padidėjo.

Mažiausia užuomina apie tą „seną niekšą G." vyskupui sukeldavo keistą nerimą. Niekas nebūtų galėjęs pasakyti, kad šio proto susilietimas su vyskupo protu ir šios didžios sielos poveikis vyskupo sielai nebūtų turėjęs tam tikros įtakos jo priartėjimui prie tobulybės.

Savaime suprantama, kad šis „ganytojiškas apsilankymas" davė progos šnypšti įvairiems vietiniams paskalų mėgėjams:

„Ar vieta vyskupui prie tokio mirštančiojo patalo? Juk labai aišku, kad čia negalėjai laukti atsivertimo. Visi tie revoliucionieriai – užkietėję eretikai. Tai ko gi reikėjo ten eiti? Ką jis ten galėjo pamatyti? Turbūt labai jau jam buvo įdomu pažiūrėti, kaip velnias nešasi vėlę."

Kartą viena kilminga našlė, priklausanti tai įžūlių žmonių rūšiai, kurie tariasi esą sąmojingi, leido sau šitokį išsišokimą:

– Monsinjore, visi klausinėja, kada jūsų aukštybei bus suteikta raudona kepuraitė?

– O! Tai per daug aštri spalva, – atšovė vyskupas. – Laimė, tie, kurie ją niekina jakobino kepuraitėje, giliai gerbia kardinolo skrybėlėje.

XI

PASTABA

Tasai, kuriam šios eilutės sukeltų įspūdį, kad monsinjoras Bjenveniu buvo „vyskupas filosofas“ arba „kunigas patriotas“, rizikuotų padaryti didelę klaidą. Jo susitikimas su Konvento nariu G. – šį susitikimą beveik būtų galima palyginti su dviejų dangaus šviesulių susitikimu – paliko jo sieloje savotišką nuostabą, kuri jį padarė dar romesnį. Štai ir viskas.

Nors monsinjoras Bjenveniu visiškai nebuvo politikos žmogus, vis dėlto gal būtų ne pro šalį čia dabar keliais žodžiais papasakoti, kokia buvo jo pažiūra į to laiko įvykius, jeigu tartume, kad monsinjoras Bjenveniu kada nors būtų ketinęs pareikšti savo pažiūrą.

Taigi sugrįžkime keletą metų atgal.

Praslinkus kiek laiko po to, kai kunigas Mirielis buvo pakeltas į vyskupus, imperatorius jam suteikė, lygiai kaip ir keliems kitiems vyskupams tuo pat metu, imperijos barono titulą. Kaip žinoma, popiežius buvo suimtas 1809 metais, naktį iš birželio penktosios į šeštąją; dėl šio įvykio vyskupas Mirielis buvo Napoleono pakviestas į Prancūzijos ir Italijos vyskupų sinodą, sušauktą Paryžiuje. Sinodas posėdžiavo Paryžiaus Dievo Motinos katedroje ir pirmą kartą susirinko 1811 metų birželio 15 dieną, pirmininkaujant kardinolui Fešui. Monsinjoras Mirielis buvo tarp tų devyniasdešimt penkių ten atvykusių vyskupų, bet jis dalyvavo tiktai viename posėdyje ir trijuose ar keturiuose privačiuose pasitarimuose. Būdamas kalnų diecezijos vyskupas, gyvendamas taip arti gamtos, kaimiškame paprastume ir nepritekliuose, jis, regis, tų įžymių asmenybių draugijoje buvo pareiškęs tokių minčių, kurios pakeitė susirinkimo temperatūrą. Jis netrukus sugrįžo į Dinį. Kiti jį paklausė, dėl kokios priežasties jis taip greitai sugrįžo, ir jis atsakė:

– Aš juos varžiau. Drauge su manimi tenai įsiveržė tyro oro. Aš jiems padariau tokį įspūdį, lyg būtų plačiai atsivėrusios durys.

Kitą kartą jis pasakė:

– Kas gi čia nuostabaus? Visi tie monsinjorai yra bažnyčios kunigaikščiai. O aš – tiktai paprastas kaimo vyskupas.

Dalykas tas, kad jis ten netiko. Be kitų keistų dalykų, kurių jis tenai prikalbėjo, vieną vakarą, pobūvyje pas vieną iš pačių garbingiausių savo kolegų, jam išsprūdo šitokie žodžiai:

– Kokie puikūs laikrodžiai! Kokie puikūs kilimai! Kokios puikios livrėjos! Visa tai turi labai įkyrėti! Ak, aš nieku gyvu nenorėčiau turėti visus šiuos nereikalingus daiktus, kurie be perstogės man į ausis šauktų: „Yra žmonių, kurie badauja! Yra žmonių, kurie kenčia šaltį! Yra vargšų! Yra vargšų!“

Probėgšmais pasakysime, kad neapykanta prabangai nėra išmintinga neapykanta. Šioje neapykantoje glūdi meno neapykanta. O bažnyčios žmonėms, išskyrus iškilmingas pamaldas ir ceremonijas, prabanga yra yda. Ji tarytum atskleidžia papročius, bylojančius apie tikro gailestingumo stoką. Turtingas dvasininkas yra nesąmonė. Dvasininko vieta

turi būti prie vargšų. Bet ar galima nuolat, dieną ir naktį, turėti reikalą su visokiu skurdu, su visokiu vargu, su visokiais nepritekliais, pačiam nepasiėmus tam tikros dalies švento neturto, nesusitepus, taip sakant, darbo dulkėmis? Ar galima įsivaizduoti žmogų, kuris stovėtų prie liepsnojančio laužo ir nejaustų karščio? Ar galima įsivaizduoti darbininką, kuris nuolat dirbtų prie degančios krosnies ir neturėtų nė vieno nusvilinto plauko, nė vieno pajuodusio nago, nė lašo prakaito, nė dėmelės suodžių veide? Pirmas kunigo, o ypač vyskupo, gailestingumo įrodymas yra neturtas.

Be abejonės, kaip tik šitaip ir galvojo Dinio vyskupas.

Beje, nereikėtų manyti, kad kai kurių opių dalykų atžvilgiu jis būtų laikęsis to, ką mes pavadintume „amžiaus idėjomis". Jis retai kišdavosi į to laiko teologinius ginčus ir nepasisakydavo dėl bažnyčios ir valstybės prestižo klausimų. Vis dėlto, jeigu kas jam būtų padaręs stiprų spaudimą, jis greičiausiai būtų pasirodęs veikiau ultramontanu negu galikonu.[16] Mes piešiame teisingą portretą ir nenorime nieko nuslėpti, todėl turime pridurti, kad vyskupas Mirielis parodė lediną šaltumą Napoleonui pastarojo garbės saulėlydyje. Pradedant 1813 metais, jis pritardavo visokioms priešiškoms akcijoms, nukreiptoms prieš imperatorių, ar net sveikindavo jas. Jis nepanoro sutikti Napoleono, kai tas vyko per Dinį, grįždamas iš Elbės salos, ir nedavė savo diecezijoje paliepimo viešai melstis už imperatorių Šimto dienų metu.[17]

Be savo sesers, panelės Batistinos, vyskupas turėjo du brolius: vienas buvo generolas, antras – prefektas. Jis gana dažnai rašydavo jiems laiškus. Vis dėlto truputį atvėso pirmajam už tai, kad generolas, vadovaudamas kariuomenės junginiui Provanse ir turėdamas savo žinioje tūkstančio dviejų šimtų vyrų rinktinę, išsikėlus imperatoriui Kanė, taip vangiai jį persekiojo, lyg tyčia būtų norėjęs, kad tasai paspruktų. Vyskupo gi susirašinėjimas su antruoju broliu, buvusiu prefektu, vertingu ir doru žmogumi, vienišai gyvenančiu Paryžiuje, Kaseto gatvėje, pasiliko nuoširdesnis.

Vadinasi, ir monsinjorą Bjenveniu buvo palietusi politinių nesutarimų dvasia, jis taip pat turėjo kartėlio valandėlių, savo rūpesčių. To laiko aistrų šešėlis užkliudė šį romų ir kilnų protą, užsiėmusį amžinybės dalykais. Be abejonės, tokiam žmogui priderėjo visiškai neturėti politinių įsitikinimų. Tegu mūsų mintis nebus klaidingai suprasta, nes mes anaiptol nepainiojame vadinamųjų „politinių įsitikinimų" su kilniais progreso siekimais, su didžiu tikėjimu tėvyne, liaudimi ir žmogumi – tikėjimu, kuris mūsų dienomis turi sudaryti kiekvieno tauraus, mąstančio žmogaus pasaulėžiūros pagrindą. Negilindami klausimų, kurie tik netiesiogiai siejasi su šios knygos turiniu, mes pasakysime paprastai: būtų buvę labai puiku, jeigu monsinjoras Bjenveniu nebūtų buvęs rojalistas ir jo žvilgsnis nė vieną akimirką nebūtų atitrūkęs nuo giedros kontempliacijos, nukreiptos į tris tyrus žiburius, ryškiai šviečiančius viršum nerimastingų pasaulio tuštybių – tiesos, teisingumo ir gailestingumo.

Visiškai sutikdami, kad Dievas sukūrė monsinjorą Bjenveniu anaiptol ne politinei veiklai, mes vis dėlto būtume supratę ir sveikinę jo protestą teisės ir laisvės vardan, jo išdidų atkirtį, gresiantį pavojais, bet teisingą priešinimąsi visagaliam Napoleonui. Deja, tai, kas yra girtina kylančių žmonių atžvilgiu, daug mažiau yra girtina atžvilgiu tų, kurie smunka. Kova patraukia mus tik tada, kai ji susieta su pavojumi, ir jau, žinoma, tik tas

turi teisę smogti paskutinį smūgį, kas smogė pirmąjį. O kas nebuvo atkaklus kaltintojas gerovės laikais, tas turi tylėti vykstant katastrofai. Tik tas, kuris buvo atviras priešas sėkmės metu, turi teisę keršyti po nuvertimo. Mes nesipriešiname Apvaizdai, jeigu ji įsikiša ir smogia. 1812 metai pradeda mus nuginkluoti. Kai 1813 metais, katastrofų padrąsintas, niekingai prabilo Įstatymų leidžiamasis susirinkimas, iki tol kukliai tylėjęs, jis galėjo sukelti tiktai pasipiktinimą, ir jam tada ploti būtų buvusi klaida; 1814 metais, matydamas išdavikiškus maršalus, matydamas senatą, darantį vieną žemą veiksmą po kito ir įžeidinėjantį tą, kurį anksčiau dievino, matydamas vergiškus garbintojus, bailiai besitraukiančius atgal ir apspjaudančius savo buvusį stabą, jis privalėjo nusigręžti; 1815 metais, kai ore pleveno didžiausių nelaimių ženklai, kai visa Prancūzija krūpčiojo, nujausdama nelemtą visokių negandų artėjimą, kai buvo galima neaiškiai įžiūrėti atsiveriantį prieš Napoleoną Vaterlo, – skausmingame armijos ir liaudies sveikinime tam, kurį pasmerkė likimas, nebuvo nieko juokingo. Ir tokios širdies žmogus, kaip Dinio vyskupas, kad ir nejausdamas simpatijos despotui, rasi būtų turėjęs įžvelgti tai, kas buvo didingo ir jaudinančio šitame glaudžiame didžios nacijos ir didaus vyro apsikabinime prie bedugnės krašto.

Išskyrus šitai, vyskupas buvo ir pasiliko visada teisus, nuoširdus, teisingas, išmintingas, kuklus ir garbingas; jis darė gera ir buvo žmonėms palankus, o tatai irgi yra to paties gerumo forma. Jis buvo dvasininkas, išminčius, žmogus. Net ir dėl savo politinių įsitikinimų, dėl kurių mes jam ką tik padarėme priekaištų ir už kurios esame linkę jį beveik griežtai smerkti, jis buvo –turime šitai pripažinti – atlaidus ir pakantus, galimas daiktas, atlaidesnis ir pakantesnis už tą, kuris rašo šias eilutes.

Dinio rotušės durininką į pareigas kažkada buvo paskyręs patsai imperatorius. Tai buvo senas senosios gvardijos puskarininkis, apdovanotas garbės legiono kryžiumi už Austerlicą, karštas bonapartistas. Šiam vargšui kartais išsprūsdavo ne visiškai apgalvoti žodžiai, kuriuos tų laikų įstatymas kvalifikavo kaip „maištingas kalbas“. Nuo to laiko, kai iš garbės legiono ordino išnyko imperatoriaus profilis, senis niekuomet nevilkėdavo „pagal statutą“, kaip jis sakydavo, – kad nereikėtų prisisegti savo kryžiaus. Jis pats savo rankomis pamaldžiai išėmė imperatoriaus atvaizdą iš kryžiaus, kuriuo Napoleonas jį apdovanojo, dėl to kryžiuje pasidarė skylė, ir jis jokiu būdu nenorėjo nieko kito įtaisyti į tą vietą. „Geriau numirti, – sakydavo jis, – negu nešioti ant savo širdies tris rupūžes!“ Jis mielai visiems girdint tyčiodavosi iš Liudviko XVIII. „Senas podagrikas su angliškais getrais! Tegu jis nešdinasi į Prūsiją su savo pudruota kasa!“ – sakydavo jis, džiaugdamasis, kad gali viename keiksme sujungti du dalykus, kurių nekentė už viską labiau: Prūsiją ir Angliją. Galų gale jis dėl to neteko savo vietos. Ir štai jis su žmona ir vaikais atsidūrė gatvėje be duonos kąsnio. Vyskupas liepė jį pakviesti, švelniai jį išbarė ir paskyrė katedros šveicorium.

Vyskupas Mirielis diecezijoje buvo tikras ganytojas, visų bičiulis.

Per devynerius metus monsinjoras Bjenveniu savo gerais darbais ir švelniu elgesiu nusipelnė meilingą ir lyg sūnišką Dinio miesto gyventojų pagarbą. Net jo požiūrį į Napoleoną liaudis sutiko tylėdama ir jam atleido: silpni ir geraširdiški jo ganytiniai dievino savo imperatorių, bet mylėjo savo vyskupą.

XII

MONSINJORO BJENVENIU VIENATVĖ

Beveik visuomet aplink vyskupą susidaro pulkelis kunigėlių, panašiai kaip apie generolą būrys jaunų karininkų. Kaip tik šitokius kunigus žavusis šv. Pranciškus Sališkis kažkur pavadino „geltonsnapiais dvasininkais". Kiekviena karjera turi savo laimės siekėjų, sudarančių palydą tiems, kurie jau yra daug tame kelyje pasiekę. Nėra didžiūno, kuris neturėtų meilikautojų apsupties, nėra iškilėlio, kuris neturėtų savo rūmininkų. Ateities ieškotojai viesulu sukasi aplink spindinčią dabartį. Kiekviena metropolija turi savo štabą. Kiekvienas bent kiek įtakingas vyskupas turi prie savęs cherubinų seminaristų sargybą, kuri patruliuoja, palaiko tvarką vyskupo rūmuose ir saugo monsinjoro šypseną. Įsiteikti vyskupui reiškia palypėti į pirmą pakopą, vedančią į subdiakonus. Reikia gi prasimušti sau kelią; apaštalavimas neniekina šiltos vietelės.

Kaip ir pasaulietiškame gyvenime, bažnyčioje taip pat yra savo tūzų. Tai malonėje esantys vyskupai, turtingi, apsirūpinę rentomis, apsukrūs, priimti aukštosios draugijos, mokantys melstis, – dėl to negalima ginčytis, – bet taip pat mokantys ir pasiekti, kas reikalinga; vyskupai, kurie nesidrovi, kaip diecezijos atstovai, laukti kieno nors prieškambaryje ir sudaro jungiamąją grandį tarp zakristijos ir diplomatijos, yra veikiau abatai negu dvasininkai, veikiau prelatai negu vyskupai. Laimingi tie, kurie moka prie jų prisiartinti! Jie įtakingi žmonės ir savo įsiteikėliams bei favoritams, visai jaunuomenei, kuri moka jiems įtikti, dosniai dalija turtingas parapijas, prebendas*, arkidiakonų, kapelionų ir kapitulos narių vietas, palengva vedančias į vyskupo rangą. Patys kildami, jie kelia aukštyn ir savo palydovus; tai ištisa judanti saulės sistema. Jų spinduliavimas purpuru nudažo ir jų palydą. Nuo jų gerovės stalo ant jų artimųjų it trupiniai byra šiltos vietelės. Juo didesnė globėjo diecezija, juo turtingesnė parapija favoritui. Be to, Roma taip arti. Vyskupas, sugebėjęs tapti arkivyskupu, arkivyskupas, sugebėjęs tapti kardinolu, jus nusiveža, kaip savo palydovą, į konklavą, jūs įžengiate į Romos teismą, jūs laikote paliumą[18], štai jūs auditorius, štai jūs kamerarijus, štai jūs monsinjoras, ir nuo jo aukštybės ligi eminencijos bėra tik vienas žingsnis, o eminenciją nuo jo šventybės skiria tiktai balsavimo lapelių dūmai. Kiekviena dvasininko kepuraitė gali svajoti apie tiarą. Mūsų laikais dvasininkas yra vienintelis žmogus, kuris gali teisėtai pasiekti valdovo sostą, ir kokį sostą! Valdovų valdovo sostą! Užtat koks lūkesčių daigynas yra seminarija! Kiek raustančių klapčiukų, kiek jaunų kunigų neša ant savo galvos Peretės ąsotį![19] Kaip mielai ambicija, iš prigimties šventeiviška, vadina save pašaukimu ir – kas žino? – galbūt net nuoširdžiai pati save apgaudinėja. Palaiminti, kurie tiki!

Monsinjoras Bjenveniu, kuklus, neturtingas, keistokas, nebuvo laikomas „tūzu". Tai galėjai matyti iš to, kad aplink jį visiškai nebuvo jaunų dvasininkų. Visi matė, kad Par-

* Prebenda – pajamos iš bažnytinių turtų.

yžiuje jis „nepritapo". Nė viena ateitis nesistengė prisiskiepyti prie šio vienišo senuko. Nė viena nesubrendusi ambicija nebuvo tokia beprotiška, kad žaliuotų jo paunksmėje. Jo kanauninkai ir generalvikarai buvo geri senukai, truputį prasčiokiški kaip ir jis pats, užmūryti kaip ir jis šioje diecezijoje, iš kurios niekas neužkops iki kardinolo, panašūs į savo vyskupą, – tik tas buvo skirtumas, kad jie buvo žmonės baigti, o jisai – žmogus, pasiekęs galą. Visi taip puikiai jautė, jog prie monsinjoro Bjenveniu neįmanoma tarpti, tad vos baigę seminariją ir jo įšventinti jaunuoliai pasirūpindavo rekomendacijų iš Ekso ar Ošo arkivyskupų ir nieko nelaukdami išvažiuodavo. Mat kartojame, žmonės juk nori, kad jiems būtų padedama augti. Šventas žmogus, gyvenantis perdėtame savęs išsižadėjime, – pavojingas kaimynas; jis gali jus apkrėsti neišgydomu neturtu, paralyžiumi sąnarių, būtinai reikalingų norint stumtis pirmyn, ir, apskritai, didesne pasiaukojimo meile, negu jūs norite; ir nuo šios atkarios dorybės visi bėgo kaip nuo maro. Tai ir buvo monsinjoro Bjenveniu vienatvės priežastis. Mes gyvename tamsos apglėbtoje visuomenėje. Tarnauti – štai aukščiausia išmintis, lašas po lašo varvanti iš pūlingo debesies, kybančio viršum žmonijos.

Probėgšmais pasakysime, koks, tikrai sakant, yra šlykštus dalykas pasisekimas. Jo tariamas panašumas į nuopelną klaidina žmones. Pasisekimas miniai yra beveik tas pat, kaip ir pranašumas. Pasisekimas, šis talento dvynukas, turi vieną apgaulės auką: istoriją. Tiktai Juvenalis ir Tacitas dėl jo niurzgia. Mūsų laikais bet kuri mažiau ar daugiau oficiali filosofija stoja tarnauti pasisekimui, dėvi jo livrėją ir liokajauja jo prieškambaryje. Tauraukite – tokia teorija. Gerovė suponuoja gabumą. Išloškite loterijoje, ir jūs jau apsukruolis. Kas triumfuoja, tas ir garbinamas. Gimkite laimėvaikiu – daugiau nieko nereikia. Tegu tik jums sekasi – visa kita jūs turėsite; būkite laimės kūdikis – jus kiti laikys didžiavyriu. Išskyrus penketą ar šešetą didžiulių išimčių, kurios teikia spindesį visam šimtmečiui, amžininkų žavėjimaisi yra tik trumparegystės padarinys. Paauksinimas laikomas auksu. Gali būti niekdarys, šitai nekliudo, jei tik tau laimė padės. Vulgarumas – tai susenęs Narcizas, įsimylėjęs patį save ir plojąs delnais vulgarumui. Tą milžinišką talentą, dėl kurio žmogus tampa Moze, Eschilu, Dante, Mikelandželu ar Napoleonu, minia tučtuojau ir vieningai priskiria kiekvienam, kuris pasiekia savo tikslą, vis tiek, kad ir koks jis būtų. Tegu koks nors notaras virsta deputatu; tegu pseudokornelis parašo „Tiridatą"; tegu eunuchui pavyksta įsitaisyti haremą; tegu karingasis Priudomas[20] atsitiktinai laimi kautynes, turinčias lemiamos reikšmės visai epochai; tegu vaistininkas išranda kartoninius puspadžius Sambro ir Mezo armijai ir, pardavęs kartoną kaip odą, įsigyja kapitalą, duodantį keturis šimtus tūkstančių livrų rentos; tegu gatvės išnešiotojas veda lupikautoją ir iš tos santuokos gimsta septyni ar aštuoni milijonai, kurių jis yra tėvas, o ji motina; tegu šniaukrojantis pamokslininkas už savo plepalus gauna vyskupo rangą; tegu prekybos namų vedėjas, pasitraukęs iš įmonės, pasirodo toks turtingas, kad jis paskiriamas finansų ministru, – visame tame žmonės mato genialumą, kaip jie Musketono figūroje mato grožį, o Klaudijaus išorėje – didybę. Panašius į žvaigždes ančių letenėlių pėdsakus minkštame pelkės purve jie laiko žvaigždynais begalinėje dangaus gelmėje.

XIII
KĄ JIS TIKĖJO

Mums nėra ko gilintis į tai, kiek Dinio vyskupo tikėjimas buvo ortodoksiškas. Prieš tokią sielą mes galime tik žemai nusilenkti. Teisuolio sąžine reikia pasikliauti. Be to, mes sutinkame, jog kai kurioms išimtinėms prigimtims gali harmoningai išsivystyti visos žmogiškosios dorybės, nors jų tikėjimas ir būtų kitoks negu mūsų.

Kokios nuomonės buvo vyskupas apie tokią ir tokią dogmą, apie tokį ir tokį slėpinį? Šios intymios paslaptys žinomos tik kapui, į kurį sielos įeina apnuogintos. Mes tikrai žinome tik viena: tikėjimo sunkumų jis niekuomet nespręsdavo veidmainingai. Joks puvimas negali paliesti deimanto. Jis tikėjo taip giliai, kaip tik galėjo. „*Credo in Patrem*“*, – sušukdavo jis dažnai. Be to gi, iš gerų darbų jis semdavosi tiek pasitenkinimo, kiek reikia sąžinei, kad ji tyliai pasakytų žmogui: „Dievas su tavimi.“

Mes laikome savo pareiga pažymėti, kad, be tikėjimo ir, taip sakant, virš tikėjimo, vyskupas turėjo meilės perteklių. Kaip tik dėl to, *quia multum amavit***, jį laikė pažeidžiamu „rimti vyrai“, „solidūs asmenys“, „išmintingi žmonės“, kaip geba pasakyti mūsų niūri visuomenė, kurioje egoizmas nuolankiai klauso pedantizmo. Kuo gi pasireiškia tasai meilės perteklius? Ramiu prielankumu, kuris, kaip mes jau esame sakę, užtvindo žmones, o kartais net ir daiktus. Jis gyveno niekam nejausdamas paniekos. Buvo atlaidus visiems Dievo padarams. Kiekvieno, net visų geriausio žmogaus sieloje slypi nesąmoningas žiaurumas, kurį jis kartais parodo gyvuliams. Dinio vyskupas visiškai neturėjo šito žiaurumo, kuris betgi būdingas daugeliui dvasininkų. Jis neprieidavo ligi tokių kraštutinumų kaip bramanai, bet, matyt, buvo daug mąstęs apie šiuos Ekleziasto žodžius: „Kas žino, kur eina gyvulių siela?“ Išorinis bjaurumas, instinkto iškrypimai jo netrikdydavo ir neatstumdavo. Priešingai, jie tik jaudindavo jį, net sugraudindavo. Sakytum, kad jis, giliai susimąstęs, anapus išorinio gyvenimo ieškodavo to pikto priežasties išaiškinimo ar pateisinimo; kartais atrodydavo, kad jis prašo Dievą sušvelninti bausmę. Be piktumo, lyg ramia mokyto lingvisto akimi, studijuojančia pusiau nusitrynusį įrašą pergamente, jis tyrinėjo likučius chaoso, dar esančio gamtoje. Pasinėręs į tokius samprotavimus, jis kartais pasakydavo keistų dalykų. Vieną rytą jis vaikštinėjo po savo sodą; tardamasis esąs vienas, jisai nepastebėjo sesers, kuri ėjo paskui jį; staiga jis sustojo ir ėmė atidžiai kažką žiūrinėti ant žemės; tai buvo didelis voras, juodas, gauruotas, šlykštus. Ir sesuo išgirdo jį sakant: „Vargšas gyvulėlis! Bet jis dėl to nekaltas.“

Kodėl nepapasakojus apie šias kūdikiškas, beveik dieviško gerumo apraiškas? Vaikiškumas? Teesie, bet juk šitoks subtilus vaikiškumas buvo būdingas ir šv. Pranciškui Asyžiečiui, ir Markui Aurelijui. Kartą jisai išsinarino koją, saugodamasis, kad neužsistotų ant skruzdėlės.

Šitaip gyveno šis teisuolis. Kartais jis užmigdavo savo sode, ir nieko negalėjo būti įspūdingesnio kaip šis reginys.

* Tikiu dievą tėvą (lot.)

** Kad jis daug mylėjo (lot.).

Monsinjoras Bjenveniu, jei patikėtume pasakojimais, jaunystėje ir net jau brandžiame amžiuje buvęs karštų, net gal nežabotų aistrų žmogus. Visa apimantis jo atlaidumas buvo ne tiek jo įgimta savybė, kiek padarinys gilaus įsitikinimo, prasisunkusio pro gyvenimą į pačią jo širdį ir pamažu, mintis po minties, joje nusistojusio, nes žmogaus charakteryje, lygiai kaip ir uoloje, nuo ilgo vandens lašėjimo gali susidaryti gilios vagos. Šie įdubimai neišdildomi; šie dariniai nesuardomi.

1815 metais – regis, jau šitai minėjome – jam sukako septyniasdešimt penkeri metai, bet iš pažiūros atrodė, kad jam ne daugiau kaip šešiasdešimt. Jis buvo neaukšto ūgio, truputį apkūnus; su tuo kovodamas, jis mielai ir daug vaikščiodavo; jo žingsnis buvo tvirtas, o liemuo beveik tiesus – smulkmena, iš kurios mes nesiruošiame daryti kokių nors išvadų: Grigalius XVI aštuoniasdešimties metų laikėsi labai tiesiai ir nuolat šypsojosi, bet tai jam nekliudė būti blogu vyskupu. Monsinjoras Bjenveniu turėjo, kaip liaudis sako, „gražų stotą", tačiau jo veido išraiška buvo tokia meili, kad apie tą stotingumą užmiršdavai.

Kai jis su kuo nors kalbėdavosi, vaikiškas jo linksmumas, apie kurį jau kalbėjome ir kuris buvo vienas iš žavingiausių jo būdo bruožų, padėdavo žmonėms maloniai su juo jaustis: atrodė, kad visa jo esybė trykšta džiaugsmu. Skaistus, jaunyvas jo veidas ir puikiai išsilaikę balti dantys, kurie blizgėdavo besišypsant, teikė jam tą nuoširdžią ir meilią išvaizdą, kuri nejučiomis verčia pasakyti apie suaugusį žmogų „koks šaunus vyras", jeigu jis jaunas, ir „koks geras žmogutis", jeigu jis senas. Mes atsimename, kokį įspūdį jis padarė Napoleonui. Tikrai, iš pirmo žvilgsnio, ypač pirmąsyk jį matant, jis atrodydavo tik geras žmogelis, ir tiek. O pabuvus su juo keletą valandų ir jį pamačius susimąsčiusį, šis geras žmogelis pamažu pasikeisdavo ir įgaudavo impozantiškumo; aukštai, oriai jo kaktai, kurią jau darė didingą jo balti plaukai, dar daugiau didingumo teikė susimąstymas; kažkas iškilnaus dvelkė iš šio gerumo, kuris nesiliaudavo spinduliavęs; su juo būdamas, jautei jaudulį, tarsi besišypsantis angelas tyliai prieš tave skleistų savo sparnus ir savo šypsena tave apšviestų. Pagarba, nenesakoma pagarba pamažu apimdavo žmogų, įsiskverbdavo į širdį, ir jausdavai, kad priešais tave yra viena iš tų stiprių, išbandytų ir atlaidžių sielų, kurių mintis tokia gili, kad gali būti tiktai švelni.

Kaip jau matėme, malda, bažnytinių pamaldų laikymas, išmalda, prislėgtųjų vargdienių guodimas, žemės sklypelio dirbimas, broliškas gailestingumas, nuosaikumas, vaišingumas, savęs išsižadėjimas, pasikliovimas, studijos ir darbas pripildė kiekvieną jo gyvenimo dieną. Būtent *pripildė*, nes vyskupo diena ligi kraštų buvo pilna gerų minčių, gerų žodžių ir gerų darbų. Vis dėlto ta diena atrodydavo neišbaigta, jeigu vakare, prieš miegą, kai abi moterys jau būdavo išėjusios, šaltas arba lietingas oras jam sukliudydavo valandą ar dvi valandas pabūti savo sode. Atrodė, kad jam tapo savotišku ritualu pasiruošti miegui meditacija, stebint didingą naktinio dangaus reginį. Kartkartėmis, net labai vėlyvą nakties valandą, jei senučių neimdavo miegas, jos girdėdavo jį tyliai vaikščiojant alėjomis. Jis tenai būdavo vienas su pačiu savimi, susikaupęs, ramus, apimtas nuolankios pagarbos visatai, lygindamas savo širdies giedrumą su dangiško eterio giedrumu, sujaudintas tamsoje regimos žvaigždžių didybės ir neregimos Dievo didybės, atverdamas savo sielą mintims, nužengiančioms jam iš Nežinomybės. Tokiomis akimirkomis, atnašaudamas savo širdį tą pačią valandą, kai nakties žiedai atnašauja savo aromatą, degdamas tarsi lempelė

žvaigždėtos nakties centre, lyg tirpdamas ekstazėje šio visa aprėpiančio visatos spinduliavimo viduryje, rasi, jis pats nebūtų galėjęs pasakyti, kas su juo vyksta; jis jausdavo, jog kažkas sklinda iš jo ir kažkas nusileidžia į jį. Slėpiningas pasikeitimas tarp dvasios bedugnių ir visatos bedugnių.

Jis mąstydavo apie Dievo didybę ir apie tai, kad jis yra čia; apie būsimąją amžinybę, įstabų slėpinį; apie praėjusią amžinybę, dar įstabesnį slėpinį; apie visą begalybę, atsiveriančią prieš jį iš visų pusių; jis nesistengdavo suprasti, ko neįmanoma suprasti, ir tik stebėdavo tai. Jis nestudijavo Dievo, jis buvo apstulbęs prieš jo didybę. Jis galvodavo apie nuostabius atomų susidūrimus, kurie suteikia materijai formą, sukelia jėgas, atskleisdami jų egzistavimą, sukuria įvairovę vienovėje, proporcijas erdvėje, nesuskaitomybę begalybėje ir padedami šviesos pagimdo grožį. Šie susidūrimai yra amžinas užuomazgų ir atomazgų sūkurys; iš čia gyvenimas ir mirtis.

Jis atsisėsdavo ant medinio suolelio, prišlieto prie aptriušusios pavėnės, ir pro skurdžias ir kreivas vaismedžių šakas žiūrėdavo į šviesylus. Šis ketvirtadalis arpano su tokia skurdžia augmenija, apgriozdintas daržinėmis ir pašiūrėmis, jam buvo brangus ir visiškai jį patenkino.

Ko gi dar trūko šiam seneliui, kuris taip mažai turėjo laisvalaikio savo gyvenime ir tą laisvalaikį padalydavo tarp sodininkavimo dieną ir meditacijos naktį? Ar šios siauros atitvertos erdvės, kurios lubas atstojo dangus, nepakako tam, kad būtų galima garbinti Dievą jo žavingiausiuose ir didingiausiuose darbuose? Iš tikrųjų, argi čia nebuvo visko? Argi reikėjo dar ko nors trokšti? Mažutis sodelis pasivaikščiojimui ir visa begalybė svajonėms! Po jo kojomis buvo tai, ką galima auginti ir nurinkti; viršum jo tai, ką galima studijuoti ir medituoti; kelios gėlės žemėje ir visos žvaigždės danguje.

XIV
KĄ JIS MĄSTĖ

Dar keli žodžiai.

Visų šių smulkmenų pobūdis, ypač mūsų laikais, galėtų, kaip dabar madinga sakyti, įteigti mintį, kad Dinio vyskupas buvo tam tikra prasme „panteistas" ir laikėsi (ar už tai jį būtų galima girti, ar peikti, tai kitas klausimas) vienos iš tų asmeninių filosofijų, kurios tokios būdingos mūsų amžiui ir kartais išauga vienišuose protuose, juose susiformuoja ir tiek išsirutulioja, jog paskui užima religijos vietą, todėl mes griežtai pareiškiame, kad niekas iš tų žmonių, kurie artimai pažino monsinjorą Bjenveniu, nebūtų savęs laikęs turinčiu teisę ką panašaus tvirtinti. Pažinimo šaltinis šiam žmogui buvo širdis. Jo išmintis buvo išausta iš tos šviesos, kurią spinduliavo jo širdis.

Jokių sistemų, o daug darbų. Miglotos spekuliacijos tiktai sutrikdo protą; niekas nerodo, kad jis kada nors būtų išdrįsęs savo mintimis leistis į paslaptingus atsijų samprotavimų

labirintus. Apaštalas gali būti drąsus, bet vyskupas turi būti baikštus. Galimas daiktas, monsinjoras Bjenveniu būtų sau prikaišiojęs, jei būtų mėginęs per daug giliai skverbtis į kai kurias problemas, kurias spręsti yra pašaukti tik didūs ir bebaimiai protai. Mįslės angą saugo šventas siaubas; šie niūrūs vartai atsiveria prieš jus, tačiau kažkas sako jums, gyvenimo praeiviui, kad čia nevalia įeiti. Vargas tam, kuris tenai prasigauna! Genijai, pasinerdami į neišmatuojamas abstrakcijos ir grynos spekuliacijos gelmes, stodamiesi, galima sakyti, virš tikėjimo dogmų, siūlo savo idėjas Dievui. Jų maldos drąsiai kviečia į ginčą. Jų adoracija klausinėja. Ši religija neturi tarpininkų, ji sklidina nerimo ir atsakomybės tam, kas mėgina kopti stačiais jos šlaitais.

Žmogaus mintis neturi ribų. Savo rizika ji analizuoja ir tyrinėja net savo pačios apakimą. Beveik būtų galima pasakyti, kad savo žėrinčiu atspindžiu ji tarytum apakina gamtą; slėpiningas mus supantis pasaulis atiduoda tai, ką gauna, ir, galimas daiktas, kad mąstytojai yra patys kontempliuojami. Šiaip ar taip, ant žemės yra žmonių, – beje, ar jie žmonės? – kurie tolimuose svajų horizontuose aiškiai mato absoliuto aukštumas ir prieš kuriuos iškyla grėsli begalinio kalno vizija. Monsinjoras Bjenveniu nepriklausė tokiems žmonėms, monsinjoras Bjenveniu nebuvo genijus. Jis būtų pasibaisėjęs šių dvasios viršūnių, nuo kurių net tokie didūs protai kaip Svedenborgas ir Paskalis nuslydo į pamišimą.[21] Be abejo, šios titaniškos svajos turi tam tikros moralinės naudos, ir šiais sunkiais keliais žmonės artėja prie idealios tobulybės. O vyskupas ėjo trumpiausiu taku: jis pasirinko Evangeliją.

Jis nė nebandė suklostyti savo arnotą taip, kad šis būtų panašus į Elijo apsiaustą, nesistengė numatymo spinduliu nušviesti tamsų įvykių bangavimą, nemėgino sutelkti į vieną liepsną mirgančias mažų daiktų ugneles, nebuvo panašus nei į pranašą, nei į magą. Ši romi siela mylėjo, štai ir viskas.

Galimas daiktas, kad jis pakėlė maldą iki kažkokio antžmogiško veržimosi aukštyn, betgi nei maldos, nei meilės niekuomet nėra per daug; ir jei malda, kurios nėra Šventajame Rašte, būtų erezija, tai šv. Teresė ir šv. Jeronimas būtų eretikai.

Jis pasilenkdavo prie kenčiančiųjų ir prie atgailaujančiųjų. Visata jam atrodė lyg kokia milžiniška liga; jis visur jautė drugį, kiekvienoje krūtinėje girdėjo kančią ir, neieškodamas ligos priežasties, stengėsi gydyti žaizdas. Rūstus pasaulio kūrinių vaizdas jam sukeldavo graudulį; jam rūpėjo tik viena: pačiam surasti ir kitiems įkvėpti geriausią būdą gailėtis ir palengvinti kančias. Visa, kas yra pasaulyje, šiam geram ir retam dvasininkui buvo neišsenkamas šaltinis liūdesio, trokštančio guosti.

Yra žmonių, kurie dirba, stengdamiesi ištraukti iš žemės gelmių auksą; jis gi darbavosi, traukdamas iš sielų pagailą. Jo rūdynas buvo pasaulio nelaimės. Visur pasklidęs skausmas jam buvo tik nuolatinė proga daryti gera. „Mylėkite vieni kitus!“ – sakydavo jis manydamas, jog tuo viskas pasakyta, ir nieko daugiau netrokšdamas, – šitai ir sudarė visą jo mokslą.

– Klausykite, – tarė kartą vyskupui žmogus, kuris tarėsi esąs „filosofas“, tasai senatorius, apie kurį mes kalbėjome. – Tik jūs pažvelkite, kas dedasi pasaulyje: visų karas prieš visus; kas stipresnis, tas ir protingesnis. Jūsų „mylėkite vieni kitus“ – kvailystė.

– Ką gi, – atsakė monsinjoras Bjenveniu, nesileisdamas į ginčą, – jeigu tai kvailystė, tai siela turi užsidaryti joje kaip perlas kriauklėje.

Ir jis joje užsidarė, joje gyveno ir ja visiškai pasitenkino, palikdamas nuošalyje didžiuosius klausimus, kurie mus traukia į save ir drauge kelia mums siaubą, neišmatuojamas abstrakcijų aukštumas, metafizikos prarajas, visas tas gilumas, susitinkančias viename taške: apaštalui - Dievuje, ateistui - nebūtyje; nesigilindamas į likimą, gėrį ir blogį, visų gyvųjų būtybių tarpusavio kovą, žmogaus savimonę, snūdulingą gyvulio kontempliaciją, transformaciją per mirtį, egzistencijų pasikartojimą, prasidedantį kape, nesuvokiamą praeinančių jausmų poveikį nekintamam „aš", visa ko esmę, materiją, *Nil* ir *Ens**, sielą, prigimtį, laisvę, būtinybę, aktualias problemas, gūdžiąsias gelmes, į kurias linksta žmogaus minties gigantai; baisias prarajas, kurias Lukrecijus, Manu, šv. Povilas ir Dantė kontempliuoja tokiu žaižaruojančiu žvilgsniu, kad jis, įsmeigtas į begalybę, rodos, ten turėtų įžiebti žvaigždes.

Monsinjoras Bjenveniu buvo tiktai žmogus, kuris iš šalies stebėjo slėpiningus reiškinius jų netyrinėdamas, jų nejudindamas ir jais nedrumsdamas savo paties proto, ir sieloje puoselėjo didžią pagarbą tam, kas nesuvokiama.

* Niekas ir Esąs (scholastinės filosofijos terminai).

ANTROJI KNYGA

NUOPUOLIS

I

VAKARAS VISĄ DIENĄ ĖJUS

Pirmomis 1815 metų spalio mėnesio dienomis, maždaug vieną valandą prieš saulėlydį, kažkoks pėsčias keleivis įėjo į nedidelį Dinio miestelį. Tie negausūs gyventojai, kurie tuo metu stovėjo prie savo namų langų arba ant slenksčių, į šį žmogų žiūrėjo su tam tikru nerimu. Sunku sutikti skurdesnės išvaizdos praeivį. Tai buvo vidutinio ūgio, kresnas, tvirto sudėjimo vyras pačiame amžiaus stiprume. Jam galėjo būti keturiasdešimt šešeri, o gal aštuoneri metai. Ant kaktos užsmaukta kepurė odiniu snapeliu šiek tiek dengė saulės įdegtą ir vėjo nugairintą jo veidą, visą srūvantį prakaitu. Storos nebalintos drobės marškiniai, susegti prie kaklo nedideliu sidabriniu inkarėliu, nedengė jo plaukuotos krūtinės; jis ryšėjo susuktą kaklaskarę, mūvėjo mėlynomis multininėmis kelnėmis, sudėvėtomis ir apsitrynusiomis, pabalusiomis ties vienu keliu ir prakiurusiomis ties antru, vilkėjo sena sudriskusia pilka palaidine, kurios viena alkūnė buvo su dideliu žalios gelumbės lopu, prisiūtu virvele; ant nugaros jis nešėsi grūste prigrūstą kareivišką kuprinę, rūpestingai susagstytą ir visiškai naują, rankoje laikė didžiulę gumbuotą lazdą, basnirčias avėjo dideliais geležimi kaustytais batais; jo plaukai buvo nukirpti, o barzda ilga.

Prakaitas, kaitra, nuovargis nuo ilgo ėjimo ir dulkės dar labiau didino atstumiantį įspūdį, kurį kėlė visa šio apdriskėlio išvaizda.

Trumpi jo plaukai styrojo pasišiaušę – matyt, jie buvo neseniai nukirpti ir dar tik pradėję ataugti.

Niekas nežinojo, kas jis. Aišku, tai buvo kažkoks prašalaitis. Iš kur jis atėjo? Nuo pietų. Galbūt nuo pajūrio. Mat jis įėjo į Dinį tuo pačiu keliu, kuriuo prieš septynis mėnesius buvo praėjęs imperatorius Napoleonas, vykdamas iš Kano į Paryžių. Žmogus turėjo būti ėjęs visą dieną. Jis atrodė labai išvargęs. Moterys senajame priemiestyje, esančiame žemutinėje miesto dalyje, matė jį sustojant po Gasendi bulvaro medžiais ir geriant vandenį iš fontano alėjos gale. Jis turėjo būti labai ištroškęs, nes vaikai, kurie sekė paskui jį, matė jį po dviejų šimtų žingsnių vėl sustojant ir geriant iš kito fontano rinkos aikštėje.

Priėjęs Puašvero gatvės kampą, jis pasuko į kairę ir patraukė į merijos pusę. Ten įėjo į vidų ir po ketvirčio valandos išėjo. Prie durų, ant akmeninio suolelio, ant kurio stovėdamas generolas Druo kovo 4 dieną perskaitė apstulbusiai Dinio gyventojų miniai proklamaciją,

parašytą Žiuano įlankoje[22], sėdėjo žandaras. Keleivis nusiėmė kepurę ir žemai nusilenkė žandarui.

Žandaras, neatsakydamas į pasveikinimą, atidžiai pažiūrėjo į vyrą, kurį laiką sekė jį akimis, paskui įėjo į meriją.

Tais laikais Dinio mieste buvo puikus viešbutis su iškaba „Kolbaso kryžius". Šis viešbutis priklausė tokiam Žakenui Labarui, žmogui, mieste gerbiamam už jo giminystę su kitu Labaru, kuris Grenoblyje laikė „Trijų delfinų" užeigą ir kažkada tarnavo gidu*. Imperatoriui išsikėlus į krantą, apie tą „Trijų delfinų" viešbutį krašte buvo pasklidę nemaža gandų. Pasakota, kad sausio mėnesį generolas Bertranas, persirengęs vežiku, ten buvęs keletą kartų atvažiavęs ir dalijęs kareiviams garbės kryžius, o miestiečiams rieškučias napoleonų. Vis dėlto tikras dalykas yra tai, kad imperatorius, įžengęs į Grenoblį, atsisakė sustoti prefektūros rūmuose; jis padėkojo merui sakydamas: „Aš eisiu pas vieną šaunų žmogų, kurį gerai pažįstu", – ir nuėjo į „Trijų delfinų" viešbutį. Toji „Trijų delfinų" Labaro šlovė, nepaisant 25 ljė nuotolio, apšvietė ir „Kolbaso kryžiaus" Labarą. Apie jį miestelyje kalbėta: „Tai ano, grenobliškio, pusbrolis."

Į šį viešbutį, geriausią mieste, ir patraukė tasai žmogus. Jis įėjo į virtuvę, kurios durys buvo tiesiai į gatvę. Visos krosnys kūrenosi; karšta ugnis smagiai liepsnojo židinyje. Šeimininkas, kuris kartu buvo ir vyresnysis virėjas, susirūpinęs ėjo nuo krosnies prie prikaistuvių, ruošdamas puikius pietus prekvežiams, kurių triukšmingas, juokas ir kalbos buvo girdėti gretimame kambaryje. Kas yra keliavęs, tas žino, kad niekas taip nemėgsta gerai pavalgyti kaip prekvežiai. Prieš ugnį ant ilgo iešmo sukosi riebus švilplys su baltomis kurapkomis ir tetervinais iš šalių; ant viryklės čirškėjo du dideli karpiai iš Lozė ežero ir upėtakis iš Alozo ežero.

Šeimininkas, išgirdęs atsidarant duris ir įeinant naują svečią, paklausė nepakeldamas akių nuo viryklės:

– Ko ponas nori?

– Pavalgyti ir pernakvoti, – atsakė ateivis.

– Galima, – tarė šeimininkas. Tai pasakęs, jis pasuko galvą, permetė vienu žvilgsniu keleivį ir pridūrė: – jei bus užmokėta.

Ateivis išsitraukė iš palaidinės kišenės storą odinę piniginę ir tarė:

– Aš turiu pinigų.

– Jeigu taip, tai labai prašom, – atsakė šeimininkas.

Žmogus paslėpė piniginę atgal į kišenę, nusiėmė nuo pečių kuprinę, ją pasidėjo ant grindų prie durų ir, iš rankos nepaleisdamas lazdos, atsisėdo prie ugnies ant žemo suolelio. Dinis yra kalnuose. Spalio vakarai ten vėsūs.

Tuo metu šeimininkas vis šen bei ten sukinėdamasis atidžiai tyrinėjo keleivį.

– Ar greit pietūs? – pasiteiravo žmogus.

– Tuojau, – atsakė šeimininkas.

Kol ateivis šildėsi prie ugnies, nusisukęs nugara į šeimininką, garbusis viešbutininkas Žakenas Labaras išsitraukė iš kišenės pieštuką, paskui nusiplėšė kraštą seno laikraščio, kuris mėtėsi ant nedidelio staliuko prie lango. Parašęs baltoje paraštėje vieną ar dvi eilutes,

* Gidai – rinktinė kavalerijos dalis.

sulenkė tą popieriaus gabalą ir neužlipintą padavė berniukui, kuris, matyt, čia ėjo kartu virtuvės parankinio ir liokajaus pareigas. Šeimininkas kažką pašnibždėjo berniukui į ausį, ir tas tekinas nudūmė merijos link.

Keleivis nieko nepastebėjo.

Jis dar kartą paklausė:

– Ar tuoj bus pietūs?

– Tuojau, – atsakė šeimininkas.

Berniukas sugrįžo. Jis atnešė raščiuką atgal. Šeimininkas jį atskleidė nekantriai, kaip žmogus, kuris laukia atsakymo. Jis atidžiai perskaitė raštą, paskui palingavo galva ir valandėlę susimąstė. Po to priėjo prie keleivio, kuris, atrodė, buvo paskendęs savo nelinksmose mintyse.

– Pone, – tarė šeimininkas, – aš negaliu jūsų priimti.

Žmogus kilstelėjo nuo savo kėdės.

– Kaipgi čia? Jūs bijote, kad aš nesumokėsiu? Norite, aš galiu sumokėti iš anksto? Aš turiu pinigų, sakau jums.

– Ne dėl to.

– Tai dėl ko gi?

– Jūs turite pinigų...

– Taip, – tarė žmogus.

– Bet aš, – tarė šeimininkas, – aš neturiu kambario.

Keleivis ramiai atsakė:

– Paguldykite mane arklidėje.

– Negaliu.

– Kodėl?

– Ten nėra vietos – viskas arklių užimta.

– Na ką gi, – greit atkirto keleivis, – tokiu atveju duokite kamputį ant aukšto. Glėbį šiaudų. Beje, apie tai mes pakalbėsime po pietų.

– Aš negaliu jums duoti pietų.

Šitie žodžiai, pasakyti ramiu, bet tvirtu tonu, ateiviui pasirodė reikšmingesni. Jis atsistojo.

– Štai kaip. Bet aš badu mirštu. Einu nuo saulės tekėjimo. Sukoriau dvylika ljė. Aš užmokėsiu. Aš noriu valgyti.

– O aš nieko neturiu, – atsakė šeimininkas.

Žmogus prapliupo juokais ir parodė į židinį ir krosnis.

– Nieko? O čia kas?

– Viskas užsakyta.

– Kas užsakė?

– Tie ponai, prekvežiai.

– Kiekgi jų?

– Dvylika.

– Bet čia valgio užteks dvidešimčiai!

– Jie viską užsakė ir už viską iš anksto sumokėjo.

Žmogus vėl atsisėdo į savo vietą ir tarė nepakeldamas balso:

– Aš esu viešbutyje, noriu valgyti ir iš čia neišeisiu.

Tada šeimininkas pasilenkė prie jo ir tarė jam į ausį tokiu tonu, kad tasai krūptelėjo:

– Išeikit iš čia!

Keleivis, tą akimirksnį sėdėjęs susilenkęs ir kaustytu savo lazdos galu stūmęs atgal į ugnį keletą žarijų, staiga atsigręžė ir prasižiojo, norėdamas kažką atsakyti, bet šeimininkas įdėmiai pažiūrėjo į jį ir tokiu pat tyliu balsu pridūrė:

– Klausykite, kam čia aušinti burną? Ar pasakyti jums, kuo jūs vardu? Jūs vadinatės Žanas Valžanas. O dabar gal jums pasakyti, kas jūs esate? Jums įėjus, aš šį tą įtariau, nusiunčiau į meriją, ir štai ką man atsakė. Jūs mokate skaityti?

Tai taręs, jis ištiesė nepažįstamajam atskleistą raštelį, kuris ką tik buvo atlikęs kelionę iš viešbučio į meriją ir iš merijos į viešbutį. Žmogus pažvelgė į popierių. Viešbutininkas kiek patylėjęs tarė:

– Aš pratęs būti su visais mandagus. Prašau išeiti.

Žmogus panarino galvą, pakėlė nuo grindų savo krepšį ir išėjo.

Jis patraukė didžiąja gatve. Ėjo, kur akys veda, slinkdamas namų pasieniais, pažemintas ir nuliūdęs. Jisai nė karto neatsigręžė. Bet atsigręžęs atgal jis būtų pamatęs „Kolbaso kryžiaus“ šeimininką, stovintį ant savo durų slenksčio, visų viešbučio svečių ir gatvės praeivių apsuptą, gyvai kažką pasakojantį ir į jį rodantį pirštu, o iš tų žmonių žvilgsnių, pilnų nepasitikėjimo ir siaubo, jis būtų įspėjęs, kad jo atvykimas netrukus sujaudins visą miestą.

Jis viso to nematė. Žmonės, kuriuos kas nors slegia, neatsigrįžta atgal. Jie per daug gerai žino, kad piktas likimas pridurmu seka juos.

Šitaip jis dūlino kiek laiko vis pirmyn, kur akys veda, nežinomomis gatvėmis, užmiršęs nuovargį, kaip šitai esti nusiminimo valandą. Staiga jis vėl skaudžiai pajuto alkį. Naktis artėjo. Jis apsižvalgė aplinkui, ar nepamatys kokio prieglobsčio.

Padoraus viešbučio durys prieš jį užsidarė; dabar jis ieškojo kokios prastos smuklės, kokios vargingos landynės.

Lyg tyčia gatvės gale įsižiebė žiburėlis; blyškiame prieblandos danguje įsibrėžė pušies šaka, pakabinta ant geležinio virbo. Jis patraukė į ten.

Tai iš tikrųjų buvo smuklė. Šafo gatvės smuklė.

Keleivis stabtelėjo valandėlę ir pro langą pažvelgė į apatinę smuklės patalpą, apšviestą nedidelės lempos, pastatytos ant stalo, ir skaisčios židinio ugnies. Tenai sėdėjo keli vyrai ir gėrė. Šeimininkas šildėsi. Pakabintas ant vąšo, virš ugnies virė geležinis puodas.

Ši smuklė, kuri taip pat buvo savotiškas viešbutis, turėjo dvejas duris. Vienos buvo į gatvę, antros į nedidelį, mėšlo priverstą kiemą.

Keleivis nedrįso įeiti pro gatvės duris. Jis įslinko į kiemą, dar stabtelėjo, paskui nedrąsiai paėmė klengę ir pastūmė duris.

– Kas ten? – paklausė šeimininkas.

– Žmogus, kuris norėtų pavalgyti ir pernakvoti.

– Puiku. Čia galima pavalgyti ir pernakvoti.

Jis įėjo. Visi gėrusieji atsigręžė. Lempa apšvietė įėjusįjį iš vienos pusės, ugnis iš kitos. Kol jis ėmėsi nuo pečių kuprinę, visi kiek laiko atidžiai į jį žiūrėjo.

Šeimininkas jam tarė:

– Štai ugnis. Vakarienė verda puode. Prieikite arčiau ir pasišildykite, bičiuli.

Jis atsisėdo prie židinio. Ištiesė į ugnį sustirusias, nuovargio iškankintas kojas; iš puodo sklido gardus kvapas. Ateivio veidas, kiek jį buvo galima įžiūrėti iš po užsmauktos ant akių kepurės, įgavo neaiškaus pasitenkinimo, bet drauge ir skausmo išraišką, kurią teikia žmogui papratimas kentėti.

Vis dėlto to žmogaus profilis buvo tvirtas, energingas, bet kartu ir liūdnas. Šis veidas darė keistą dvejopą įspūdį: iš pradžių jis atrodė nuolankus, o paskui rūstus. Jo akys žėrėjo iš po antakių kaip ugnis iš po žagarų.

Vienas iš prie stalo sėdinčių vyrų, žuvų pirklys, prieš ateidamas į šią smuklę Šafo gatvėje buvo užėjęs pas Labarą, kurio arklidėje paliko savo arklį. Taip atsitiko, kad jis dar tą rytą buvo matęs šį įtartiną nepažįstamąjį einant keliu tarp Bra d'Aso ir... (užmiršau tos vietos pavadinimą. Rodosi, kad tai Eskubionas.) Susitikęs su juo, tas žmogus, kuris jau tuomet atrodė nuvargęs, paprašė jį pavėžėti, bet žuvininkas tiktai smarkiau paleido arklį. Tasai žuvininkas prieš pusvalandį stovėjo drauge su kitais, kurie buvo apspitę Žakeną Labarą, ir pats papasakojo „Kolbaso kryžiaus" lankytojams apie tą nemalonų rytinį susitikimą. Neatsistodamas iš savo vietos, žuvininkas davė smuklininkui nepastebimą ženklą. Šis prie jo priėjo. Juodu tyliai pasišnibždėjo. O tasai žmogus vėl paskendo savo mintyse.

Smuklininkas sugrįžo prie židinio, šiurkščiai uždėjo žmogui ant peties ranką ir tarė jam:

– Tučtuojau išeik iš čia.

Nepažįstamasis atsigręžė ir romiai atsakė:

– A! Jūs žinote?..

– Taip.

– Mane jau išvarė iš ano viešbučio.

– O dabar tave išvaro iš šito.

– O kur aš dabar pasidėsiu?

– Kur tik nori.

Žmogus pasiėmė lazdą, kuprinę ir išėjo.

Kai jis pasišalino, keletas vaikigalių, kurie jį buvo atsekę nuo pat „Kolbaso kryžiaus" ir, atrodo, jo laukė, ėmė į jį laidyti akmenis. Jis piktai atsisuko ir jiems pagrasino lazda; vaikai išlakstė į visas puses kaip paukščių būrys.

Jis ėjo pro kalėjimą. Ties vartais kabojo geležinė grandinė, sujungta su varpu. Jis paskambino.

Atsidarė langelis.

– Ponas vartininke, – tarė jis, pagarbiai nusiimdamas kepurę, – būkite malonus, įsileiskite mane ir suteikite man prieglaudą šiai nakčiai.

Balsas jam atsakė:

– Kalėjimas nėra smuklė. Tegu jus areštuoja. Tada įleisiu.

Langelis užsidarė.

Žmogus įėjo į nedidelę gatvelę, kurioje žaliavo daug sodų. Kai kurie iš jų buvo aptverti tiktai gyvatvore, ir šitai teikė gatvei linksmą išvaizdą. Tarp tų sodų ir gyvatvorių jis pamatė

nedidelį vieno aukšto namuką apšviestu langu. Jis pažiūrėjo pro tą langą, kaip anksčiau buvo pažvelgęs pro smuklės langą, ir pamatė didelį kalkėmis baltintą kambarį, kuriame stovėjo lova su raštuota kartūnine užuolaida, lopšys viename kampe, kelios medinės kėdės ir dvivamzdis šautuvas, pakabintas ant sienos. Kambario viduryje stovėjo vakarienei paruoštas stalas. Varinė lempa apšvietė baltą storos drobės staltiesę, alavinį vyno pripiltą ąsotį, žėrėjusį kaip sidabras, ir rudą garuojantį dubenį sriubos. Prie stalo sėdėjo kokių keturiasdešimties metų vyriškis linksmu, nuoširdžiu veidu ir šokino ant kelių mažą vaikutį. Šalia jo visai jauna moteris žindė kitą kūdikį. Juokėsi tėvas, juokėsi vaikas, motina šypsojosi.

Nepažįstamasis valandėlę stovėjo susimąstęs, stebėdamas šį švelnų, raminamą reginį. Kas jame vyko? Jis vienas būtų galėjęs pasakyti. Galimas daiktas, jis pamanė, kad šie džiaugsmingi namai jam bus vaišingi ir kad tenai, kur tiek yra laimės, gal jisai ras truputį pasigailėjimo.

Jis tyliai pasibeldė į langą.

Niekas neišgirdo.

Pasibeldė antrą kartą.

Tada išgirdo moterį sakant:

– Vyreli, man atrodo, lyg kas beldžiasi.

– Ne, – atsakė vyras.

Jis pasibeldė trečią kartą.

Vyras atsistojo, paėmė lempą, priėjo prie durų ir jas atidarė.

Tai buvo aukšto ūgio vyriškis, pusiau valstietis, pusiau amatininkas. Jis turėjo pasirišęs plačią odinę prijuostę, jam siekusią kairįjį petį, o iš jos antkrūtinio, esančio viršum juostos, lyg iš kišenės kyšojo plaktukas, raudona nosinė, parakinė ir visokie kiti daiktai. Jo galva buvo atlošta atgal; pro plačiai atsegtus ir atverstus marškinius matėsi baltas it buliaus kaklas. Jo buvo tankūs antakiai, didžiulės juodos žandenos, pūpsančios akys, atsikišusi į priekį apatinė žiauna, o jo veide švietė neaprašoma išraiška, būdinga žmogui, žinančiam, kad jis savo namuose.

– Atleiskite, pone, – kreipėsi į jį ateivis. – Ar jūs negalėtumėt – aš už viską užmokėsiu – man duoti lėkštę sriubos ir kampelį nakvynei toje pašiūrėje jūsų sode? Pasakykite, ar galėtumėt? Aš užmokėsiu.

– Kas jūs esate? – paklausė namų šeimininkas.

Žmogus atsakė:

– Aš vykstu iš Piuji Muasono. Ėjau pėsčias visą dieną. Sukoriau dvylika ljė. Ar galėtumėt? Aš užmokėsiu.

– Aš neatsisakyčiau duoti nakvynę geram žmogui, kuris sutinka užmokėti, – atsakė sodietis. – Bet kodėl jūs neinatė į viešbutį?

– Ten nėra vietos.

– Tai negalimas daiktas. Dabar nei mugė, nei turgaus diena. Ar jūs buvote pas Labarą?

– Buvau.

– Na o ką?

Keleivis sumišęs atsakė:

– Nežinau, bet jis manęs nepriėmė.

– O ar buvote pas tą, kaip jį, na, Šafo gatvėje?

Keleivio sumišimas didėjo. Jis sumurmėjo:

– Ir tas manęs nepriėmė.

Valstiečio veidas reiškė nepasitikėjimą, jis permetė akimis ateivį nuo galvos iki kojų ir staiga lyg su kažkokiu siaubu sušuko:

– Bet ar tik jūs nebūsite tas žmogus?..

Jis vėl peržvelgė nepažįstamąjį, žengtelėjo tris žingsnius atgal, pastatė lempą ant stalo ir nusikabino nuo sienos šautuvą.

Išgirdusi valstiečio žodžius „bet ar tik jūs nebūsite tas žmogus...“, moteris atsikėlė, paėmė ant rankų abudu vaikus ir greitai, neužsidengusi apnuogintos krūtinės, pasislėpė už savo vyro, įbedė siaubo kupinas akis į ateivį ir vos girdimai sušnibždėjo:

– Vagies išpera!

Visa tai įvyko daug greičiau, negu galima įsivaizduoti. Šeimininkas kelias akimirkas žiūrinėjo į „tą žmogų“, kaip spoksoma į gyvatę, paskui vėl priėjo prie durų ir tarė:

– Išsinešdink!

– Dėl Dievo, nors stiklą vandens, – paprašė keleivis.

– O kulkos nenori? – paklausė valstietis.

Paskui jis smarkiai užtrenkė duris, ir žmogus išgirdo užstumiant du sunkius skląsčius. Po valandėlės užsidarė langinė, lauke buvo girdėti uždedant skersinę geležies virbtį.

Vis labiau temo. Pūtė šaltas Alpių vėjas. Silpnoje gęstančios dienos šviesoje, viename iš sodų, supančių gatvę, nepažįstamasis pastebėjo lyg būdą, padarytą, kaip jam pasirodė, iš velėnų. Jis ryžtingai peršoko per medinę užtvarą ir atsidūrė sode. Priėjo prie būdos; jos durų vietoje buvo labai žema siaura anga, ir visa ji buvo panaši į tuos vargingus kauburėlius, kuriuos prie kelio susikrauna plento darbininkai. Turbūt jis pamanė, kad tai iš tikrųjų kelio darbininko būstas; jį labai kankino alkis ir šaltis; su alkiu jis jau susitaikė, bet čia nors jau buvo prieglobstis nuo šalčio. Naktį paprastai tokios žeminės esti tuščios. Jisai atsigulė kniūbsčias ir įšliaužė į landynę. Joje buvo šilta, ir jis net užtiko gana pakenčiamą šiaudinį guolį. Valandėlę jis visas išsitiesė šiame guolyje, negalėdamas nė pasijudinti – taip baisiai jis buvo nuvargęs. Paskui, pajutęs, kad kuprinė jį varžo, ir sumetęs, kad jinai puikiai jam gali atstoti priegalvį, jis pradėjo atseginėti vieną diržą. Tuo momentu pasigirdo grėslus urzgimas. Jis pakėlė akis. Tamsioje žeminės angoje pasirodė didžiulio dogo galva.

Jis pateko į šuns landą.

Jis pats buvo stiprus ir baisus. Apsiginklavęs lazda ir panaudodamas kuprinę kaip skydą, jis vargais negalais išsikeberiojo iš tos būdos, tiktai skylės jo skarmaluose pasidarė dar didesnės.

Šitaip jis prasigavo ir iš sodo, tiktai atatupstas ir, kad dogas per daug arti neprieitų, darydamas su savo lazda tą manevrą, kurį šios rūšies fechtavimo meistrai vadina „užskleista rože“.

Kai jis ne be vargo vėl perlipo per užtvarą ir atsidūrė vienų vienas gatvėje, be nakvynės, be pastogės, be prieglobsčio, išguitas net iš šiaudų guolio ir iš pasigailėtinos būdos,

tai veikiau krito, negu atsisėdo ant akmens, ir, kaip pasakojama, vienas tada ėjęs pro šalį žmogus jį girdėjęs sušunkant:

– Aš nė šuns nevertas!

Netrukus jis vėl atsikėlė ir leidosi į kelią.

Išėjo iš miesto, vildamasis rasiąs laukuose kokį medį ar šiaudų kūgį ir ten prisiglausiąs.

Jis dūlino šitaip kiek laiko, vis nulenkęs galvą. Kai pasijuto esąs toli nuo bet kokios žmonių buveinės, pakėlė akis ir apsidairė aplinkui. Jis buvo lauke; priešais jį driekėsi nuolaidi kalva su trumpa ražiena: tokios kalvos po pjūties panašios į nukirptą galvą.

Horizontas buvo visiškai juodas ir ne tiktai dėl nakties tamsos; tamsą tirštino labai žemi debesys, kurie, atrodė, lietė pačią kalvą ir, kildami aukštyn, aptraukė visą dangų, tačiau netrukus turėjo patekėti mėnulis, o zenite tebepleveno blausios šviesos atspindžiai, todėl debesys dangaus aukštumoje sudarė lyg kokius balzganus skliautus, nuo kurių krito ant žemės blyškus atšvaitas.

Taigi žemė buvo ryškiau apšviesta negu dangus, o šitai visuomet kelia itin grėslų įspūdį, ir vienodi, niūrūs kalvos kontūrai blankia miglota linija išryškėjo tamsiame horizonte. Ir visa tai drauge paliko įspūdį kažko šlykštaus, menko, slogaus ir riboto. Visame lauke ir ant kalvos augo tik vienas kreivas medis, kuris dabar lingavo ir krūpčiojo vėjyje už kelių žingsnių nuo keleivio.

Šisai žmogus, be abejonės, nebuvo iš tų subtilaus proto ir dvasios žmonių, kurie jautriai pagauna slėpiningąją reiškinių pusę; tačiau šis dangus, šioji kalva, šis plynas laukas ir šis medis dvelkė tokiu nykiu mauduliu, kad po valandėlės keleivis, atsipeikėjęs nuo neilgo stingulio ir susimąstymo, staiga pasuko atgal. Esti akimirkų, kai pati gamta atrodo priešiška.

Jis leidosi atgal tuo pačiu keliu. Dinio vartai buvo uždaryti. Dinį, kuris religinių karų metu atlaikė ne vieną apgultį, 1815 metais dar juosė sena gynybinė siena su keturkampiais bokštais, kurie vėliau buvo nugriauti. Jis susirado spragą sienoje ir vėl įėjo į miestą.

Galėjo būti kokia aštunta valanda vakaro. Gatvių jis nežinojo, todėl ir vėl patraukė, kur akys veda.

Šitaip priėjo prefektūrą, paskui seminariją. Eidamas katedros aikšte, kumščiu pagrūmojo bažnyčiai.

Šios aikštės kampe stovėjo spaustuvė. Būtent čia pirmą kartą buvo atspausdinti imperatoriaus ir jo gvardijos šaukimai į armiją, atsivežti iš Elbės salos ir padiktuoti paties imperatoriaus.

Galutinai pavargęs ir nieko daugiau nebesitikėdamas, keleivis atsigulė ant akmeninio suolo prie spaustuvės durų.

Tuo metu iš bažnyčios išėjo sena moteriškė. Ji pamatė tamsoje gulintį žmogų.

– Ką jūs čia veikiate, mano bičiuli? – paklausė ji.

Jis atžariai ir piktai atšovė:

– Jūs gi matote, geroji moteriške, kad aš čia nakvoju.

Geroji moteriškė, tikrai šio vardo verta, buvo ponia markizė de R.

– Ant šito suolo? – vėl paklausė ji.

– Devyniolika metų aš gulėjau ant medinio čiužinio, – atsakė žmogus, –o šiandien turiu akmeninį čiužinį.

– Jūs tarnavote kareiviuose?

– Taip, geroji moteriške, kareiviuose.

– Kodėl jūs neinate į viešbutį?

– Kad neturiu pinigų.

– Gaila, – tarė ponia de R., – aš turiu su savim tik keturis su.

– Duokit vis tiek.

Žmogus paėmė tuos keturis su. Ponia de R. kalbėjo toliau:

– Už tuos menkus pinigus jūs negausite nakvynės viešbutyje. Ar jūs nemėginote kur nors prisiglausti? Juk negalima gi šitaip visą naktį praleisti. Jūs, be abejo, sušalęs ir išalkęs. Jus galėtų kas tiesiog iš pasigailėjimo priimti nakvynėn.

– Aš beldžiausi į visas duris.

– O ką?

– Iš visur mane išvarė.

„Geroji moteriškė" palietė nepažįstamajam petį ir parodė žemą namuką anapus aikštės greta vyskupo rūmų.

– Ar jūs į visas duris beldėtės? – dar kartą paklausė ji.

– Taip.

– O į anas ar beldėtės?

– Ne.

– Tai pasibelskite.

II

APDAIRA DUODA PATARIMUS IŠMINČIAI

Tą vakarą Dinio vyskupas po pasivaikščiojimo mieste gana ilgai sėdėjo užsidaręs savo kambaryje. Jis buvo užsiėmęs savo dideliu veikalu „Apie pareigas", kuris, deja, liko neužbaigtas. Jis kruopščiai ir rūpestingai rinko visa, ką šiuo rimtu klausimu yra pasakę bažnyčios tėvai ir daktarai. Jo veikalas buvo suskirstytas į dvi dalis: pirmoje buvo kalbama bendrai apie visų pareigas, antroje – apie kiekvieno atskiro žmogaus pareigas pagal tai, kuriai visuomenės klasei jis priklauso. Bendrosios pareigos yra didžiosios pareigos. Jų ketvertas. Šventasis Matas jas taip nusako: pareigos Dievui (Mato, VI), pareigos sau pačiam (Mato, V 29, 30), pareigos artimui (Mato, VII, 12), pareigos Dievo sutvėrimams (Mato, VI, 20, 25). O kitas pareigas vyskupas rado nurodytas ir įsakytas kitose vietose: valdovo ir valdinių pareigos – Laiške romėnams; teisėjų, žmonų, motinų ir jaunuolių – šv. Petro laiške; vyrų, tėvų, vaikų ir tarnų – Laiške efeziečiams; tikinčiųjų – Laiške žydams; mergelių – Laiške korintiečiams. Iš visų šių įsakymų bei nurodymų jis kruopščiai sudarinėjo vieną darnią visumą, kurią norėjo pateikti žmonių sieloms.

Jis dirbo iki aštuonių vakaro, gana nepatogiai rašydamas nedideliuose popieriaus lapeliuose, pasidėjęs ant kelių storą atvožtą knygą, kai įėjo ponia Magluar paimti, pagal savo papratimą, sidabrinius stalo reikmenis iš sieninės indaujos prie vyskupo lovos. Po valandėlės vyskupas, manydamas, jog stalas jau paruoštas ir sesuo galbūt jo laukia, užvožė knygą, atsistojo nuo stalo ir nuėjo į valgomąjį.

Valgomasis buvo pailgas kambarys su židiniu, su durimis stačiai į gatvę (apie tai mes jau esame sakę) ir su langu į sodą.

Ponia Magluar iš tikrųjų baigė dengti stalą.

Neatitrūkdama nuo darbo, ji šnekėjosi su panele Batistina.

Ant stalo degė lempa; stalas buvo prie židinio. Židinyje kūrenosi gana smagi ugnis.

Nesunku įsivaizduoti šias dvi moteris, kurių kiekvienai buvo per šešiasdešimt metų: ponia Magluar – nedidutė, apkūni, gyva; panelė Batistina – romi, laibutė, gležna, truputį aukštesnė už brolį, vilkinti šilkine rausvai rudos spalvos suknia, kuri 1806 metais Paryžiuje, kai jinai ją nusipirko, buvo madinga ir jai ligi šiol tebelaikė. Pasinaudodami paprastų žmonių posakiu, turinčiu tą privalumą, kad jis vienu žodžiu perteikia mintį, kuriai išaiškinti vargu ar pakaktų viso puslapio, mes pasakysime, kad ponia Magluar turėjo „sodietės“ išvaizdą, o panelė Batistina – „damos“. Ponia Magluar buvo užsidėjusi ant galvos baltą kyką gofruotomis klostėmis, o ant kaklo turėjo auksinį kryželį – vienintelį visuose namuose moterišką papuošalą; balta kaip sniegas trikampė skarelė gaubė jos juodą, iš storos vilnonės medžiagos pasiūtą suknią plačiomis trumpomis rankovėmis; medvilninė žaliai ir raudonai languota prikyštė, per juosmenį įsmaugta žalia juosta, ir toks pat antkrūtinis, viršuje kampuose prisegtas dviem segtukais, užbaigė jos tualetą; ji avėjo storomis kurpėmis ir geltonomis kojinėmis, kaip avi Marselio moterys. Panelės Batistinos suknelė buvo sukirpta pagal 1806 metų fasoną: trumpa talija, siauras sijonas, rankovės su antpetinėmis, antsiuvai ir sagutės. Savo žilus plaukus ji slėpė po garbiniuotu peruku, sušukuotu *a l'enfant**. Ponia Magluar turėjo sumanios, gyvos ir geraširdiškos moters išvaizdą; nelygiai pakelti jos burnos kampai ir viršutinė lūpa, storesnė už apatinę, teikė jai šiurkštumo ir valdingumo atšešėlį. Kol monsinjoras tylėdavo, ji jam kalbėdavo gana ryžtingai, su kažkokiu pagarbumo ir familiarumo mišiniu, bet vos tik monsinjoras prabildavo, – šitai jau matėme – ji taip pat neprieštaraudama klausydavo kaip ir panelė. O panelė Batistina tai ir nekalbėdavo. Ji tik klausydavo ir stengdavosi įtikti. Didelėmis pūpsančiomis mėlynos spalvos akimis ir ilga kumpa nosimi, net jauna būdama, ji nepasižymėjo grožiu, bet visas jos veidas, visa jos būtybė – mes jau sakėme iš pradžių – dvelkė neapsakomu gerumu. Ji visuomet buvo linkusi į romumą, o tikėjimas, gailestingumas, viltis – trys dorybės, švelniai šildančios sielą, pamažu iškėlė šį romumą ligi šventumo. Prigimtis ją buvo padariusi tiktai avele, religija pavertė ją angelu. Vargšė šventa mergina! Mielas išnykęs atsiminimas!

Panelė Batistina ilgainiui tiek kartų perpasakojo tai, kas tą vakarą atsitiko vyskupo namuose, jog daug žmonių tebeatsimena mažiausias smulkmenas.

Tuo metu, kai vyskupas įėjo, ponia Magluar gana karštai kažką pasakojo panelei. Ji kalbėjo su panele savo mėgstama tema, prie kurios ir vyskupas buvo

pripratęs. Šneka ėjo apie išorinę durų velkę.

* Kaip vaiko (pranc.).

Matyt, ponia Magluar, kai buvo išėjusi nusipirkti šiokios tokios provizijos vakarienei, keliose vietose girdėjo pasakojant baisių dalykų. Šnekėta apie kažkokį grėslios išvaizdos valkatą; pasirodęs kažkoks labai įtartinas bastūnas ir slankiojąs kažkur mieste, ir tie, kurie šiąnakt sumanytų vėlai grįžti namo, galį turėti nemalonų susitikimą. Taip pat šnekėta, kad policija niekam tikusi, nes ponas prefektas ir ponas meras tarp savęs nesutarią ir tyčia rengią visokius įvykius, kad tik vienas antram pakenktų. Ir kad dėl to išmintingi žmonės turį patys imtis policijas pareigų, būti budrūs ir pasirūpinti, kad jų namai būtų deramai uždaryti, užbarikaduoti ir užsklęsti, *o durys gerai užrakintos.*

Ponia Magluar tyčia pabrėžė paskutinius žodžius, bet vyskupas, ką tik atėjęs iš savo kambario, kuriame buvo gana šalta, atsisėdo prie židinio ir šildėsi, galvodamas visai apie ką kita. Jis nė vieno žodžio nepratarė į tai, ką buvo pasakiusi ponia Magluar. Ji pakartojo. Tada panelė Batistina, idant padarytų malonumą poniai Magluar ir nesukeltų vyskupui nepasitenkinimo, nedrąsiai paklausė:

– Jūs girdite, broli, ką sako ponia Magluar?

– Taip, kažką neaiškiai girdėjau, – atsakė vyskupas. Po to, kiek pakreipęs kėdę ir abi rankas pasidėjęs ant kelių, jis pakėlė į senąją tarnaitę savo malonų ir linksmą veidą, iš apačios apšviestą židinio ugnies, ir tarė: – Na kas yra, kas atsitiko? Mums, vadinasi, gresia baisus pavojus?

Tuomet ponia Magluar pradėjo visą istoriją iš pradžios, pati nepastebėdama, kad ją kiek perdeda. Mieste šiuo metu esąs kažkoks apiplyšęs valkata, driskius, kažkoks pavojingas elgeta. Jis norėjęs apsinakvoti pas Žakeną Labarą, bet tas jo neįsileidęs. Žmonės matė jį einant Gasendi bulvaru ir pavakare slankiojant gatvėmis. Tikrai banditiškos išvaizdos žmogus, kuriam vieta kartuvėse.

– Tikrai? – paklausė vyskupas.

Šis atlaidus klausimas ponią Magluar padrąsino; ji pamanė, jog šitie žodžiai rodo, kad vyskupas jau beveik pradeda susirūpinti, ir džiūgaudama dėstė toliau:

– Kaipgi, monsinjore! Tikra tiesa! Šiąnakt mieste įvyks kokia nelaimė. Visi taip sako. Ypač, kad policija niekam netikusi, – naudingas pakartojimas. – Gyvename kalnų krašte, o gatvėse net žibintų nėra! Išeini, o tamsu kaip maiše! Aš sakau, monsinjore, o ir panelė štai lygiai taip sako...

– Aš nieko nesakau, – pertraukė sesuo. – Ką mano brolis daro, viskas gerai.

Ponia Magluar tęsė toliau, lyg to prieštaravimo visai nebūtų girdėjusi:

– Taigi mes ir sakome, kad mūsų namai visiškai neapsaugoti, ir aš, jeigu monsinjoras leis, nueisiu pas Poleną Miuzbua, šaltkalvį, ir jam pasakysiu, tegu ateina ir vėl pritaiso prie durų senuosius skląsčius; jie tebėra, todėl beregint viskas bus padaryta; ir aš jums sakau, monsinjore, skląsčiai būtinai reikalingi, bent jau tik šiai nakčiai, nes, aš jums sakau, nieko nėra baisesnio, kaip durys su klenge, kurias gali iš lauko pusės atidaryti kiekvienas, kas tik panorės; be to gi, monsinjoras turi paprotį visuomet sakyti „Prašau!“, net vidurnaktį. Berods, Dieve mano, niekam nė nereikia klaustis leidimo...

Šį momentą kažkas gana smarkiai pasibeldė į duris.

– Prašau! – tarė vyskupas.

III
AKLO KLUSNUMO HEROJIŠKUMAS

Durys atsidarė.

Jos atsidarė greitai, plačiai, tarsi jas būtų kas nors pastūmęs ryžtingai ir smarkiai.

Įėjo žmogus.

Šį žmogų mes jau pažįstame. Tai tas pats keleivis, kurį mes ką tik matėme klaidžiojant ir ieškant nakvynės.

Jis įėjo, žengė žingsnį ir sustojo, palikęs atviras duris. Ant peties jam kabojo kuprinė, rankoje jis laikė lazdą, akyse matėsi nuovargis ir jų išraiška buvo atšiauri, įžūli ir pikta. Židinio ugnis apšvietė jį. Jis atrodė šiurpiai ir atstumiančiai. Klaiku buvo į jį žiūrėti. Ponia Magluar nepajėgė net surikti. Ji sudrebėjo ir neteko žado.

Panelė Batistina atsigręžė, pamatė įeinantį žmogų ir iš išgąsčio kilstelėjo trupinį nuo kėdės, paskui iš lėto pasuko galvą į židinio pusę, įdėmiai pažiūrėjo į brolį, ir jos veidas vėl pasidarė visiškai ramus ir giedras.

Vyskupas ramiu žvilgsniu atidžiai žiūrėjo į atėjūną.

Jis jau buvo atvėręs burną, matyt, norėdamas paklausti įėjusįjį, ko jam reikia, bet tasai abiem rankom pasirėmė ant lazdos, permetė akimis senuką ir abi moteris ir nelaukdamas, ką pasakys vyskupas, garsiai tarė:

– Štai kas. Aš vadinuosi Žanas Valžanas. Esu katorgininkas. Devyniolika metų išbuvau katorgoje. Prieš keturias dienas mane paleido, ir aš vykstu į Pontarljė, kur man paskirta gyventi. Jau keturios dienos pėsčias einu iš Tulono. Šiandien sukoriau dvylika ljė. Šįvakar, atėjęs į šitą miestą, buvau užsukęs į viešbutį, bet mane išvarė dėl mano geltono paso, kurį parodžiau merijoje. Taip reikėjo. Buvau kitame viešbutyje. Man pasakė: „Išsinešdink!“ Mėginau vienur kitur. Niekas manęs neįsileido. Buvau prie kalėjimo, vartininkas man neatidarė durų. Buvau įlindęs į šuns būdą. Šuo man įkando ir mane išvarė, lyg jis būtų žmogus. Sakytum, jis žinojo, kas aš esu. Buvau išėjęs į laukus, norėjau pernakvoti po atviru dangumi, tačiau dangus buvo apsiniaukęs. Aš pamaniau, kad ims lyti ir kad nėra gerojo Dievo, kuris sukliudytų lietui, ir sugrįžau į miestą, norėdamas prisiglausti kur nors durų nišoje. Tenai, aikštėje, atsiguliau ant akmeninio suolo. Viena gera moteriškė man parodė jūsų namą ir pasakė: „Pasibelsk ten!“ Aš pasibeldžiau. Kas čia? Ar kokia užeiga? Aš turiu pinigų. Tai mano uždarbis katorgoje. Šimtas devyni frankai penkiolika su, kuriuos uždirbau sunkiųjų darbų kalėjime per devyniolika metų. Aš užmokėsiu. Ką tai man reiškia? Aš turiu pinigų. Aš labai pavargęs, pėsčias sukoriau dvylika ljė, esu labai alkanas. Ar leisite man pasilikti?

– Ponia Magluar, – tarė vyskupas. – Duokite dar vieną stalo komplektą.

Žmogus žengė tris žingsnius pirmyn ir sustojo prie lempos, kuri degė ant stalo.

– Klausykite, – tarė jis, lyg nebūtų kaip reikiant supratęs, – čia kažkas ne taip. Ar jūs girdėjote? Aš esu katorgininkas. Kalinys. Ką tik iš katorgos. – Jis išsitraukė iš kišenės didelį geltono popieriaus lapą ir išskleidė jį. – Štai mano pasas. Kaip matote – geltonas. Tai dėl to,

kad mane visi varytų lauk, kur tik nueičiau. Norite perskaityti? Ir aš moku skaityti. Katorgoje išmokau. Ten yra mokykla tiems, kurie nori mokytis. Žiūrėkite, štai ką jie įrašė į pasą: „Žanas Valžanas, paleistas iš katorgos, kilęs iš... – šitai jums nesvarbu... – išbuvo katorgoje devyniolika metų. Penkerius metus už vagystę su įsilaužimu. Keturiolika metų už tai, kad keturis kartus mėgino pabėgti. Šis žmogus labai pavojingas." Tai mat! Visi mane gujo lauk. Na o jūs? Ar priimsit mane? Ar čia užeiga? Ar duosite man pavalgyti ir leisite pernakvoti? Gal turite arklidę?

– Ponia Magluar, – tarė vyskupas. – Patieskite švarias paklodes nišos lovoje.

Jau esame minėję, kokios klusnios buvo šios moterys.

Ponia Magluar išėjo vykdyti gautų įsakymų.

Vyskupas atsigręžė į ateivį.

– Pone, sėskitės ir šildykitės. Mes tuojau vakarieniausime, o kol jūs valgysite, jums bus paklota lova.

Tik dabar žmogus kaip reikiant suprato. Jo veide, ligi tol niūriame ir atšiauriame, pasirodė apstulbimas, abejojimas, džiaugsmas – jis visas pasikeitė. Žmogus ėmė veblenti lyg pamišęs:

– Tikrai? Kaip? Jūs mane pasiliekate? Jūs manęs nevarote? Juk aš katorgininkas! Jūs mane vadinate „ponu"! Man nesakote „tu"! „Nešdinkis iš čia, šunie!" – štai ką man visada sako žmonės. Aš buvau tikras, kad jūs mane išvysite. Dėl to tuojau viską ir pasisakiau, kas esu. Ak, kokia šauni ta moteris, kuri man parodė čia ateiti! Aš tuojau vakarieniausiu! Gausiu lovą! Lovą su čiužiniu ir paklodėmis! Kaip visi žmonės! Devyniolika metų nesu gulėjęs lovoje! Tikrai man leidžiate pasilikti? Jūs dori žmonės. Be to, aš turiu pinigų. Aš gerai užmokėsiu. Atleiskite, ponas viešbutininke, kuo jūs vardu? Aš sumokėsiu, kiek panorėsite. Jūs šaunus žmogus. Juk jūs laikote viešbutį, ar ne tiesa?

– Aš esu kunigas ir gyvenu šitame name, – atsakė vyskupas.

– Kunigas! – pakartojo žmogus. – Ak, bet ir šaunus gi jūs kunigas! Vadinasi, jūs neprašote iš manęs pinigų? Klebonas, tiesa? Šitos didelės bažnyčios klebonas? Tikrai, bet ir koks aš kvailys! Nė nepastebėjau jūsų kepuraitės.

Jis padėjo į kampą savo kuprinę ir ten pastatė lazdą, paskum įsikišo pasą į kišenę ir atsisėdo. Panelė Batistina švelniai žiūrėjo į jį. Keleivis kalbėjo toliau:

– Jūs gailestingas, pone klebone. Jūs nesibjaurite. Taip gera – geras kunigas. Vadinasi, jums nereikia užmokėti?

– Ne, nereikia, – atsakė vyskupas, – pasilaikykite tuos pinigus sau. O ar daug jūs turite? Regis, sakėte, kad šimtą devynis frankus?

– Ir penkiolika su, – pridūrė žmogus.

– Šimtas devyni frankai penkiolika su. O kiek laiko jums reikėjo juos uždirbti?

– Devyniolika metų.

– Devyniolika metų!

Vyskupas giliai atsiduso.

Žmogus kalbėjo toliau:

– Aš dar tebeturiu visus savo pinigus. Per tas keturias dienas išleidau tik dvidešimt penkis su, kuriuos uždirbau Grase, padėdamas iškrauti vežimus. Jūs esate kunigas, tai aš

jums pasakysiu – mes katorgoje turėjome kapelioną. Be to, aš kartą mačiau vyskupą. Monsinjorą, kaip jį vadina. Tai buvo Mažoro vyskupas, Marselyje. Tai klebonų klebonas. Jūs man atleiskite, žinote, aš blogai pasakoju, bet apie tokius dalykus labai mažai teišmanau. Jūs suprantate, kokie mes. Jis laikė mišias kalėjimo kieme, ten buvo pastatytas altorius, o ant galvos jis turėjo užsidėjęs kažką smailaus iš gryno aukso. Buvo pats vidurdienis, ir tas daiktas žėrėte žėrėjo saulėje. Mes stovėjome išrikiuoti. Iš trijų pusių. Ir į mus buvo nukreiptos patrankos, dagčiai uždegti. Nelabai gerai buvo matyti. Jis kalbėjo, bet stovėjo taip toli, mes nieko negirdėjome. Štai kas yra vyskupas.

Jam bekalbant, vyskupas atsistojo ir uždarė duris, kurios buvo paliktos plačiai atvertos.

Įėjo ponia Magluar. Ji atnešė dar vienam žmogui indus ir juos padėjo ant stalo.

– Ponia Magluar, – tarė vyskupas, – padėkite šį komplektą kiek galima arčiau židinio, – ir, atsigręžęs į savo svečią, pridūrė: – Nakties vėjas Alpėse žvarbus. Jums turbūt šalta, pone?

Kiekvieną kartą, kai vyskupas savo švelniai rimtu ir tokiu bičiulišku balsu ištardavo žodį „ponas“, to žmogaus veidas nušvisdavo džiaugsmu. „Ponas“ katorgininkui – tai stiklas vandens „Medūzos“ keleiviui, po laivo katastrofos išsigelbėjusiam ant plausto. Paniekintas žmogus trokšta pagarbos.

– Betgi ta lempa labai prastai šviečia, – tarė vyskupas.

Ponia Magluar suprato, nuėjo į monsinjoro miegamąjį, paėmė ten nuo židinio dvi sidabrines žvakides ir, uždegusi žvakes, pastatė ant stalo.

– Ponas klebone, – tarė ateivis, – jūs geras žmogus. Jūs manęs nepaniekinot. Jūs mane priglaudžiat savo namuose. Jūs man uždegat savo žvakes. O juk aš nuo jūsų neslėpiau, iš kur esu paleistas, neslėpiau, kad esu paniekos vertas žmogus.

Vyskupas, kuris sėdėjo šalia jo, švelniai jam palietė ranką:

– Jūs galėjote man nepasakoti, kas esate. Čia ne mano namai, čia Jėzaus Kristaus namai. To, kuris įeina pro šias duris, niekas neklausia, kuo jis vardu, bet kas jį slegia. Jūs kenčiate; jūs alkstate ir trokštate, todėl malonu, kad užėjote! Ir nedėkokite man, nesakykite, kad aš jus priimu savo namuose. Čia namai to, kuris reikalingas prieglaudos. Aš sakau jums, praeiviui, kad šie namai veikiau jūsų negu mano. Visa, kas čia yra, priklauso jums. Kam gi man žinoti, kuo jūs vardu? Beje, dar jūs nebuvote jo pasisakęs, aš jau žinojau vieną jūsų vardą.

Žmogus nustebęs pažiūrėjo į jį.

– Tikrai? Jūs žinojote, kuo aš vardu?

– Taip, – atsakė vyskupas, – jūsų vardas – mano brolis.

– Žinote ką, ponas klebone! – sušuko žmogus. – Čia įeidamas, aš buvau labai išalkęs; bet jūs toks geras, jog dabar aš pats nežinau, kas man darosi; man jau ir alkis praėjo.

Vyskupas pažiūrėjo į jį ir tarė:

– Jūs labai daug kentėjote?

– Ak! Raudona kalinio striukė, geležinis rutulys prie kojos, plikos lentos vietoje lovos, karštis, šaltis, darbas – sunkus katorgos darbas, lazdos! Dviguba grandinė už pačius niekus. Karceris už vieną žodį. Net gulinčiam lovoje ligoniui – grandinė. Šunys, šunys – ir

tie laimingesni! Devyniolika metų! Man keturiasdešimt šešeri. O dabar geltonas pasas! Štai ir viskas.

– Taigi, – tarė vyskupas, – jūs išėjote iš liūdesio vietos. Bet paklausykite. Ašarose paplukęs vieno nusidėjėlio veidas dangui teikia daugiau džiaugsmo negu balti rūbai šimto teisiųjų. Jeigu iš tos skausmingos vietos jūs išeinate slėpdamas širdyje neapykantos ir pykčio jausmą žmonėms, tai jūs vertas pasigailėjimo; jeigu iš ten išsinešate meilės, romumo ir taikos jausmą, tai esate geresnis, negu bet kuris iš mūsų.

Tuo metu ponia Magluar atnešė vakarienę. Sriuba su alyva, duona ir druska, truputis lašinių, gabalėlis avienos, kelios figos, varškė ir kepalas ruginės duonos. Prie įprastinės vyskupo vakarienės ji pati dar pridūrė butelį seno moviško vyno.

Vyskupo veide staiga pasirodė linksma išraiška, būdinga vaišingiems žmonėms.

– Na, prašom prie stalo! – gyvai paragino vyskupas.

Jis pasisodino tą žmogų iš dešinės, kaip visuomet darydavo, jei koks nors pašalinis pas jį vakarieniaudavo. Panelė Batistina, visiškai rami ir natūrali, atsisėdo broliui iš kairės.

Vyskupas sukalbėjo *Benedicite** ir, savo papratimu, pats įpylė visiems sriubos. Žmogus ėmė godžiai valgyti.

Staiga vyskupas tarė:

– Bet man atrodo, kad ant stalo kažko trūksta.

Tikrai, ponia Magluar buvo padėjusi tik tris būtinai reikalingus komplektus. Jeigu vyskupas turėdavo prie vakarienės kokį svečią, tai namuose buvo paprotys išdėti ant staltiesės visus šešis sidabrinius stalo komplektus – nekaltas pasigyrimas! Ši naivi prabangos pretenzija buvo savotiškas vaikiškumas, teikęs daug žavesio šiems mieliems ir drauge griežtiems namams, kuriuose neturtas buvo iškeltas iki didingumo.

Ponia Magluar suprato pastabą, išėjo, netarusi nė žodžio, ir po valandėlės trys stalo padėliai, kurių pareikalavo vyskupas, spindėjo ant staltiesės, simetriškai išdėstyti prieš kiekvieną iš trijų valgytojų.

IV

KAI KURIOS SMULKMENOS APIE PONTARLJĖ SŪRINES

O dabar, norėdami papasakoti tai, kas dėjosi prie šio stalo, mes visų geriausiai padarysime čia pateikdami ištrauką iš panelės Batistinos laiško, rašyto poniai de Buaševron, kuriame su naiviu tikslumu atpasakotas katorgininko pokalbis su vyskupu:

....

„Tasai žmogus į nieką nekreipė jokio dėmesio. Jis valgė taip godžiai, kaip valgo tik labai išbadėjęs žmogus. Po sriubos jis tarė:

* Malda prieš valgį.

– Ponas klebone, Dievo žmogau! Man tai, žinoma, dar per daug gera, kas yra čia ant stalo, bet turiu pasakyti, kad tie prekvežiai, kurie man neleido kartu su jais vakarieniauti, daug geriau valgo negu jūs.

Tarp mūsų kalbant, ši pastaba mane truputį užgavo.

– Jie daugiau dirba už mane, – atsakė mano brolis.

– Ne! – atkirto žmogus. – Jie turi daugiau pinigų. Jūs neturtingas. Aš gerai matau. Jūs gal net ne klebonas. Sakykit, ar tikrai jūs klebonas? Iš tikrųjų, jei Viešpats Dievas yra teisingas, jūs turėtumėt būti klebonas!

– Viešpats Dievas daugiau negu teisingas, – atsakė brolis.

Po valandėlės jis pridūrė:

– Ponas Žanai Valžanai, tai jūs vykstate į Pontarlję?

– Taip, toks maršrutas man įsakytas.

Rodosi, tasai žmogus kaip tik šitaip pasakė. Paskui jis kalbėjo toliau:

– Rytoj švintant turiu išeiti. Sunki kelionė. Naktys šaltos, bet dienos karštos.

– Į gerą jūs einate kraštą, – pasakė brolis. – Revoliucijos metu mano šeima nuskurdo, iš pradžių aš buvau susiradęs prieglaudą Franš Kontė ir kiek laiko ten gyvenau savo rankų darbu. Aš buvau kupinas ryžto dirbti. Ir radau kuo užsiimti. Ten yra iš ko pasirinkti. Popieriaus fabrikai, odos dirbtuvės, spirito varyklos, alyvos spaudyklos, dideli laikrodžių fabrikai, plieno liejyklos, vario liejyklos, bent dvidešimt geležies gamyklų, kurių keturios – Lode, Šatiljone, Odenkure ir Bere – labai žymios...

Rodosi, neklystu, brolis kaip tik tas vietas suminėjo, paskui jis nutraukė savo kalbą ir kreipėsi į mane:

– Miela sesute, ar mes neturime ten giminių?

Aš atsakiau:

– Seniau turėjome, tarp jų poną de Liusnė, kuris senojo režimo metais buvo Pontarlję miesto sargybos viršininku.

– Taigi, – kalbėjo toliau mano brolis, – bet devyniasdešimt trečiaisiais metais giminių jau nebebuvo, o liko tik nuosavos rankos. Aš dirbau. Pontarlję, kur jūs vykstate, ponas Valžanai, yra viena pramonės šaka, labai patriarchališka ir stačiai žavinga, sesute. Tai sūrio gamyklos, kurios ten vadinamos sūrinėmis.

Čia mano brolis, vis ragindamas tą žmogų valgyti, labai smulkiai jam išaiškino, kas tai yra Pontarlję sūrinės; kad jų esančios dvi rūšys: turtingųjų ūkininkų „didieji apluokai“, kuriuose šeriama keturiasdešimt penkiasdešimt karvių ir pagaminama per vasarą septyni aštuoni tūkstančiai sūrių, ir „bendruomeninės sūrių fermos“, priklausančios neturtingiems vidurkalnių valstiečiams, kurie savo karves laiko bendrai ir dalijasi tarp savęs pelną. Jie pasisamdo sūrininką, kurį vadina „sūrmeistriu“; sūrininkas tris kartus per dieną priima iš bendruomenės narių pieną ir pristatytą jo kiekį rantais pažymi tam tikroje lazdelėje; sūrinių darbas prasideda į balandžio pabaigą, apie birželio vidurį sūrininkai jau išgena karves į kalnus.

Besisotindamas tasai žmogus pamažu pagyvėjo. Brolis jį vaišino geruoju moviška vynu, kurio pats negeria sakydamas, kad jis labai brangus. Visas tas smulkmenas brolis jam pasakojo su ta malonia, linksma nuotaika, kuri jums gerai pažįstama, kada ne kada įterpdamas ir man kokį malonų žodį. Jis nuolat vėl grįždavo prie „sūrmeistrio“ profesijos, ją vis pagirdamas, lyg būtų norėjęs duoti tam žmogui mintį, jog šis amatas

jam būtų išganymas, tačiau tiesiogiai ir įsakmiai nepatardamas. Vienas dalykas mane labai nustebino. Aš jau jums sakiau, kas buvo tasai žmogus. O ką gi! Mano brolis, išskyrus keletą žodžių apie Jėzų, pasakytų tuojau po to, kai įėjo nepažįstamasis, per visą vakarienę, net per visą vakarą nepratarė nė vieno žodžio, kuris būtų galėjęs priminti apie jo padėtį arba jį painformuoti, kas yra mano brolis. O juk atrodytų, jam, kaip vyskupui, būtų buvusi puiki proga pasakyti pamokslėlį ir paveikti katorgininką taip, kad šio sieloje amžinai įsmigtų šis susitikimas. Galbūt kiekvienas kitas mano brolio vietoje, turėdamas po ranka šį nelaimingąjį, būtų laikęs reikalinga papenėti ne tik jo kūną, bet ir sielą, būtų padaręs jam priekaištų, pagardintų moralais bei patarimais, o gal jam būtų parodęs truputį užuojautos ir drauge paraginęs ateityje pasitaisyti. Brolis jo net nepaklausė, iš kurio krašto jis kilęs, nepasiteiravo apie jo gyvenimą. Mat to žmogaus gyvenime buvo nusikaltimas, o brolis, atrodė, vengė viso, kas būtų galėję šitai priminti. Ir net tiek, kad, pasakodamas apie Pontarljė kalniečius, kurie „dirba savo malonų darbą netoli dangaus ir kurie yra laimingi, nes gyvena be nuodėmės“, brolis staiga nutilo, nusigandęs, jog šie netyčia jam išsprūdę žodžiai neužgautų svečio. Gerai viską apsvarsčiusi, aš tariuosi supratusi, kas vyko brolio širdyje. Matyt, jis manė, jog tasai žmogus, vardu Žanas Valžanas, ir taip per daug galvoja apie savo gėdą ir jog geriausias būdas jį nuo to atitraukti ir įteigti jam, nors vienai valandėlei, kad jis toks pats žmogus, kaip ir visi, – tai su juo elgtis kaip su kiekvienu kitu. Iš tikrųjų, ar ne tai sudaro tikrąjį gailestingumą? Ar jums neatrodo, geroji ponia, kad šiame delikatume, susilaikančiame nuo pamokymų, moralų ir užuominų, yra kažkas tikrai evangeliško ir kad tikrasis gailestingumas – tai visiškai neliesti skaudamos vietos žmogui, kuris kenčia? Man atrodė, kad tokia galėjo būti slaptoji brolio mintis. Šiaip ar taip, aš galiu tik tiek pasakyti, kad jeigu jis ir turėjo šių minčių, tai jų niekam neparodė, net man; per visą vakarą jis buvo visiškai toks pat, kaip visuomet, ir, vakarieniaudamas su tuo Žanu Valžanu, elgėsi lygiai taip, kaip būtų elgęsis vakarieniaudamas su didžiuoju teisėju Gedeonu arba su parapijos klebonu.

Į vakarienės pabaigą, kai jau valgėme figas, kažkas pasibeldė į duris. Tai buvo tetulė Žerbo su savo mažiuliu ant rankų. Brolis pabučiavo kūdikiui į kaktą, pasiskolino iš manęs penkiolika su, kuriuos turėjau su savimi, ir atidavė juos tetulei Žerbo. Tasai žmogus tuo metu beveik jau į nieką nekreipė dėmesio. Jis nieko daugiau nekalbėjo ir atrodė labai nuvargęs. Vargšei senutei Žerbo išėjus, brolis sukalbėjo padėkos maldą, o paskui kreipėsi į žmogų, tardamas:

– Jums turbūt norisi kuo greičiausiai atsigulti į lovą.

Ponia Magluar skubiai viską nuėmė nuo stalo. Aš supratau, jog mums reikia išeiti, kad keleivis galėtų atsigulti, ir mudvi užlipome į viršų. Po valandėlės aš dar nusiunčiau ponią Magluar nunešti tam žmogui užsikloti švarcvaldinį kailį, kurį šiaip laikau savo kambaryje. Naktys čia žvarbios, o kailis gerai šildo. Gaila, kad jis toks senas, plaukai labai slenka. Brolis jį nusipirko būdamas Vokietijoje, Totlingene, netoli Dunojaus ištakų, – ten pat jis nusipirko ir peiliuką su dramblio kaulo kriaunomis, kurį aš naudoju prie stalo.

Ponia Magluar beveik tučtuojau sugrįžo, paskui mudvi pasimeldėm svetainėje, kurioje džiaunami skalbiniai, ir nuėjome kiekviena į savo kambarį, nieko viena antrai netarusios.“

V

RAMYBĖ

Pasakęs labanakt seseriai, monsinjoras Bjenveniu pasiėmė vieną iš tų dviejų sidabrinių žvakidžių, antrą padavė svečiui ir tarė:

– Eime, pone, aš jus nuvesiu į jūsų kambarį.

Žmogus nuėjo paskui jį.

Kaip jau buvo galima pastebėti iš to, ką mes anksčiau esame pasakę, buto kambariai buvo taip išdėstyti, kad, norint įeiti į koplyčią, kurioje buvo niša lovai, ar iš ten išeiti, reikėjo pereiti per vyskupo miegamąjį.

Tuo momentu, kai jie ėjo per šį kambarį, ponia Magluar dėjo sidabrą į sieninę indaują lovos galvūgalyje. Šituo ji kiekvieną vakarą užbaigdavo savo dienos triūsą prieš eidama gulti.

Vyskupas palydėjo savo svečią ligi pat nišos. Ten jo laukė švariai paklota lova. Žmogus pasistatė žvakidę ant mažiuko stalelio.

– Na, – tarė vyskupas, – linkiu jums labos nakties! Rytoj rytą prieš išeidamas jūs išgersite puoduką mūsų karvių pieno, dar visai šilto.

– Ačiū, ponas abate, – tarė žmogus.

Vos jis ištarė šiuos žodžius, kupinus taikos ir dėkingumo, kai staiga, be jokio perėjimo, jame įvyko keistas pasikeitimas, kuris būtų siaubu sukaustęs abidvi šventas moteris, jeigu jos būtų tai mačiusios. Net dabar mums dar sunku suvokti, koks jausmas jį apėmė tą momentą. Kas čia buvo: įspėjimas ar grasinimas? Ar jis tai darė, stačiai verčiamas instinkto, jam pačiam neaiškaus? Jis staiga atsigręžė į senuką, kryžmai susidėjo ant krūtinės rankas ir, įbedęs į savo šeimininką laukinį žvilgsnį, sušuko kimiu balsu:

– Ak, šitaip! Tai jūs, vadinasi, mane guldote savo namuose, štai čia, šalia savęs?

Jis patylėjo, paskui pridūrė juokdamasis, ir tame juoke buvo kažkas šiurpulingo:

– Ar jūs gerai pagalvojote, ką darote? Ką jūs žinote, gal aš esu kada nužudęs žmogų?

Vyskupas pakėlė akis į lubas ir tarė:

– Tatai Viešpaties Dievo dalykas.

Paskui, su rimta išraiška veide pakėlęs dešiniąją ranką sudėtais kryžiaus ženklui pirštais ir šnibždėdamas lūpomis, tarytum melsdamasis ar pats su savimi kalbėdamas, jis palaimino žmogų, kuris net galvos nepakėlė, ir neatsisukdamas, nesidairydamas nuėjo į savo kambarį.

Kai nišoje kas nors nakvodavo, altorius būdavo uždengiamas didele saržine užuolaida, nutiesta koplyčioje nuo vienos sienos ligi kitos. Vyskupas, eidamas pro šią užuolaidą, atsiklaupė ir sukalbėjo trumpą maldą.

Po valandėlės jis jau vaikščiojo po sodelį, svajodamas, kontempliuodamas, siela ir mintimis atsidavęs šiai didingai ir slėpiningai visatai, kurią Dievas naktį atskleidžia budinčioms akims.

O dėl keleivio, tai, matyt, jis buvo toks išvargęs, jog net nepasinaudojo puikiomis baltomis paklodėmis. Šnerve užpūtęs žvakę, kaip daro katorgininkai, visai nenusirengęs krito ant lovos ir tučtuojau kietai užmigo.

Kai vyskupas grįžo iš sodo į miegamąjį, mušė jau dvylika.

Po kelių minučių nedideliame namelyje visi miegojo.

VI
ŽANAS VALŽANAS

Apie vidurnaktį Žanas Valžanas pabudo.

Žanas Valžanas buvo kilęs iš neturtingos Bri valstiečių šeimos. Vaikystėje jis nesimokė skaityti. Užaugęs vertėsi medžių genėjimu Faverolyje. Jo motina vadinosi Žana Matjė; tėvas – Žanu Valžanu ar Vlažanu; „Valžanas" veikiausiai buvo pravardė, gauta sutrumpinus *Voila Jean**.

Žanas Valžanas nebuvo niūraus charakterio, tačiau linkęs į susimąstymą, kaip yra būdinga jausmingai prigimčiai. Apskritai šis Žanas Valžanas, bent iš pažiūros, buvo gana apsnūdusi ir gana nežymi būtybė. Dar visai mažas neteko tėvo ir motinos. Motina dėl priežiūros stokos mirė gimdymo karštine. Tėvas, kuris taip pat vertėsi medžių genėjimu, užsimušė krisdamas iš medžio. Žanui Valžanui beliko tiktai vyresnė už jį sesuo, našlė su septynetu vaikų – mergyčių ir berniukų. Toji sesuo ir užaugino Žaną Valžaną ir, kol buvo gyvas jos vyras, laikė jį savo namuose ir maitino. Vyras numirė. Vyriausiajam iš jos septyneto vaikų buvo aštuoneri metai, jauniausiajam – vieneri. Pats Žanas Valžanas tada baigė dvidešimt penkerius metus. Jis vaikams atstojo tėvą ir savo ruožtu padėjo seseriai, kuri jį buvo užauginusi. Tatai pasidarė savaime kaip pareiga, ne be tam tikro niurzgaus Žano Valžano nepasitenkinimo. Šitaip slinko jo jaunystė dirbant sunkų, menkai apmokamą darbą. Niekam neteko girdėti, kad jis kada būtų turėjęs apylinkėje kokią „draugužę". Jam nebuvo kada įsimylėti.

Vakarais jis pareidavo namo išvargęs ir tylėdamas čepsėdavo savo sriubą. Jam valgant, jo sesuo, tetulė Žana, dažnai iš jo dubenėlio išgriebdavo geriausius kąsnius – gabalėlį mėsos, lašinių spirgelį, kopūsto lapą – ir atiduodavo kuriam savo vaikų; užsikniaubęs ant stalo, beveik įkišęs nosį į sriubą, neatmesdamas ilgų plaukų, nukarusių ant dubens ir dengiančių jam akis, jis valgydavo toliau, kaip atrodė, nieko nepastebėdamas, nesipriešindamas seseriai. Faverolyje, netoli Valžanų pirkios, kitoje gatvelės pusėje, gyveno fermerė vardu Mari Klod; Valžano šeimos vaikai, beveik visuomet alkani, kartais nubėgdavo pas Mari Klod ir motinos vardu pasiskolindavo puodynę pieno, kurią ir išgerdavo už gyvatvorės ar kokiame alėjos užkampyje, taip skubėdami ir verž(dami) kits iš kito puodą, kad mergaitėms pieno į burną patekdavo tiek pat, kiek ir ant prikyščių. Motina, žinodama apie tokią apgavystę, būtų griežtai nubaudusi nusikaltėlius. Žanas Valžanas, stačiokas ir

* Štai Žanas (pranc.).

niurzga, motinai nieko nežinant, užmokėdavo Mari Klod už puodynę pieno, ir vaikai išvengdavo bausmės.

Per sodų genėjimo sezoną jis uždirbdavo po dvidešimt keturis su per dieną, o paskui parsisamdydavo javų pjovėju, padieniu darbininku, jaučių varovu fermoje, juodadarbiu. Jis darė, ką galėjo. Sesuo taip pat dirbo, tačiau kaip išsiversti su septynetu mažų vaikų? Pamažu skurdas vis labiau apnarpliojo ir smaugė šią nelaimingą šeimą. Viena žiema buvo itin sunki. Žanas neteko darbo. Šeima atsidūrė be duonos. Be trupinėlio duonos. Tikra to žodžio prasme. Septynetas vaikų.

Vieną sekmadienio vakarą Moberas Izabo, kuris Faverolyje, Bažnyčios aikštėje, turėjo nuosavą kepyklą, jau rengėsi gulti, kai išgirdo smarkų smūgį į stiklinę, tinkleliu apsaugotą savo krautuvėlės vitriną. Jis atskubėjo laiku ir suspėjo pamatyti ranką, kuri įlindo pro skylę, kumščio išmuštą tinklelyje ir stikle. Toji ranka pasigriebė kepalėlį duonos ir dingo. Izabo greit šoko į gatvę; vagis dūmė, kiek įkabindamas; Izabo jį vijosi ir sučiupo. Vagis jau spėjo numesti duoną, bet jo ranka pasirodė esanti kruvina. Tai buvo Žanas Valžanas.

Šitai įvyko 1795 metais. Žanas Valžanas atsidūrė teisme „už vagystę su įsilaužimu į gyvenamą patalpą nakties metu“. Pas jį buvo rastas šautuvas, iš kurio jis puikiai šaudė, – jis kartais brakonieriaudavo; šitai jam pakenkė. Prieš brakonierius žmonės yra iš anksto nepalankiai nusistatę – ir turi tam pagrindo. Brakonierius, lygiai kaip ir kontrabandininkas, nedaug kuo skiriasi nuo plėšiko. Drauge probėgšmais pastebėsime, kad tarp šios rūšies žmonių ir šlykštaus miesto galvažudžio tipo dar yra ištisa praraja. Brakonierius gyvena girioj; kontrabandininkas gyvena kalnuose arba jūroje. Miestai išugdo nuožmių žmonių, nes jie išugdo sugadintus žmones. Kalnai, jūra, girios išugdo laukinių žmonių. Jie padaro charakterį atšiaurų, tačiau jo žmoniškumo dažnai nesunaikina.

Žanas Valžanas buvo pripažintas kaltu. Įstatymo straipsniai buvo aiškūs. Mūsų civilizacijoje yra grėslių valandų; tai tos akimirkos, kai baudžiamoji sistema paskelbia žmogaus gyvenimo katastrofą, koks klaikus yra tas momentas, kai visuomenė pasitraukia ir amžinai atstumia nuo savęs mąstančią būtybę! Žanas Valžanas gavo penkerius metus katorgos.

1796 metų balandžio mėnesio 22 dieną Paryžius šventė pergalę ties Montenote, laimėtą Italijos armijos vyriausiojo vado, kuris Direktorijos laiške Penkių šimtų tarybai, rašytame IV metų florealio 2 dieną, vadinamas Buona Partė; tą pačią dieną Bisetrojė didelė partija katorgininkų buvo apkalta grandinėmis. Į šią partiją pateko ir Žanas Valžanas. Vienas buvęs kalėjimo vartininkas, kuriam dabar apie devyniasdešimt metų, dar puikiai atsimena tą nelaimingąjį, prikaltą prie ketvirtosios grandinės galo šiauriniame kiemo kampe. Jis sėdėjo ant žemės kaip visi kiti. Atrodė, kad jis visiškai nesuprato savo padėties, nebent tik tiek, kad ji baisi. Taip pat galimas daiktas, kad iš neaiškių jo vaidinių – vargšo tamsaus žmogaus vaidinių – išryškėjo viena mintis, jog ši padėtis pernelyg žiauri. Kai smarkiais kūjo smūgiais jam ant sprando buvo kniedijamas geležinis antkaklis, jis verkė, ašaros jį smaugė, jos kliudė jam kalbėti, ir tik protarpiais jis teištardavo: „Aš buvau medžių genėtojas Faverolyje.“ Paskui, vis teberaudodamas, septynis sykius jis pakėlė savo dešiniąją ranką, kaskart ją vis žemiau nuleisdamas, tarytum paliesdamas septynias vaikų galvutes, ir iš šio gesto buvo galima spėti, kad tasai nusikaltimas, už kurį jis nubaustas, buvo padarytas norint aprengti ir pavalgydinti septynetą mažų vaikų.

Jis buvo išgabentas į Tuloną. Vežtas į ten dvidešimt septynias dienas vežėčiose, su grandine ant kaklo. Tulone aprengtas raudona kalinio striuke. Visa tai, kas anksčiau buvo jo gyvenimas, nustojo egzistavę, net patsai jo vardas; jis net nebebuvo dabar Žanas Valžanas: jis tapo 24601 numeriu. Kas atsitiko jo seseriai? Kas atsitiko septynetui jos vaikų? Kas kam darbo? Kas atsitiktų saujai jauno medelio lapų, jei pakirstum jo šaknis?

Sena istorija. Šios vargšės gyvos būtybės, šie Dievo padarai dabar atsidūrė be paramos, be globėjo ir prieglaudos, išsisklaidė, kur akys veda, – kas žino, kur būtent, gal kiekvienas savo keliu, – ir pamažu pasinėrė šaltame rūke, kuris praryja vienišus likimus, dingo nykiuose patamsiuose, kuriuose bedžiaugsmiame žmonių giminės kelyje vienas po kito dingsta tiek nelaimingųjų. Jie paliko gimtąsias vietas. Jų tėviškės varpinė užmiršo juos; jų pačių lauko ežios užmiršo juos; kelerius metus išgyvenęs katorgoje, pats Žanas Valžanas juos užmiršo. Jo širdyje, ten, kur anksčiau buvo žaizda, dabar paliko randas. Štai ir viskas. Per tą laiką, kurį Žanas Valžanas iškalėjo Tulone, tik vieną kartą jis teišgirdo apie seserį. Manding, šitai įvyko apie ketvirtųjų jo nelaisvės metų pabaigą. Jau nebežinau, kuriuo keliu jį pasiekė šita žinia. Vienas jo krašto žmogus, juos anksčiau pažinęs, buvo matęs jo seserį. Ji gyveno Paryžiuje, vargingoje gatvėje netoli Sen Siulpiso, Žendro gatvėje. Prie jos bebuvo likęs tiktai vienas vaikas, berniukas, pats mažasis. Kas nutiko šešetui kitų? Galbūt nė ji pati nebežinojo. Kiekvieną rytą ji eidavo į spaustuvę Sabo gatvėje Nr. 3, kur ji buvo lankstytoja ir brošiūruotoja. Darbe reikėjo būti šeštą valandą ryto, žiemą – toli gražu prieš švintant. Spaustuvės namuose buvo mokykla, į kurią ji atvesdavo savo mažą septynerių metų berniuką. Į spaustuvę reikėdavo ateiti šešiomis, o mokykla atsidarydavo tiktai septyniomis, todėl vaikui tekdavo laukti kieme ištisą valandą, kol atidarys mokyklą, – ištisą valandą žiemą, naktį, šaltyje. Berniukui neleisdavo įeiti į spaustuvę sakydami, kad jis kliudąs. Rytą, eidami pro šalį, darbininkai matydavo šį vargšą mažiulį, sėdintį stačiai ant gatvės grindinio, miego pjaunamą, dažnai užmigusį tamsoje, susigūžusį ir palinkusį ant savo kraitelės. Kai lydavo, senutė vartininkė jo pasigailėdavo, pasiimdavo į savo kamarėlę, kurioje stovėjo tiktai prasta lovutė, ratelis verpti ir dvi medinės kėdės, ir mažiulis tenai miegodavo kamputyje, glausdamasis prie katės, kad nebūtų taip šalta. Septyniomis mokyklą atidarydavo, ir jis galėdavo įeiti. Štai ką pranešė Žanui Valžanui. Šioji žinia jam buvo tarytum žaibo tvykstelėjimas, tarytum langas, kuris, staiga atsivėręs ir leidęs jam pamatyti likimą tų, kuriuos jis kažkada mylėjo, vėl būtų užsidaręs; daugiau jis nieko apie juos negirdėjo – niekuomet nieko. Jokia žinia apie juos daugiau nebepasiekė jo; jis niekuomet jų nebematė, niekuomet su jais nebesusidūrė, ir šioje skausmingoje istorijoje mes su jais daugiau nebesusitiksime.

Tų pačių ketvirtųjų metų gale Žanui Valžanui atėjo eilė bėgti iš kalėjimo. Draugai jam padėjo šios nelinksmos vietos papročiu. Jis išbėgo. Dvi dienas klaidžiojo po laukus laisvėje, jei galima vadinti laisve padėtį žmogaus, kuris yra vejamas, kuris kiekvieną akimirką atsigręžia, virpa nuo mažiausio šlamėjimo, visko bijo: dūmų iš kamino, žmogaus, praeinančio pro šalį, lojančio šuns, šuoliais lekiančio arklio, varpinėje mušančio laikrodžio; bijo dienos, nes tada šviesu, bijo nakties, nes tada tamsu; bijo kelio, tako, krūmo, bijo užmigti. Antros dienos vakarą jis pakliuvo. Trisdešimt šešias valandas jis nieko nebuvo nei valgęs, nei gėręs. Už šį nusikaltimą laivyno teismas jam trejus metus pailgino bausmę –

susidarė aštuoneri metai. Šeštaisiais metais vėl jam atėjo eilė bėgti; jis vėl tuo pasinaudojo, tačiau pabėgimas nepavyko. Jo pasigedo per patikrinimą. Patrankos šūviu davė ženklą, ir naktį patruliai jį rado pasislėpusį po vieno statomo laivo skiautere; jis nenorėjo pasiduoti kalėjimo sargybai, kuri jį sučiupo. Pabėgimas ir pasipriešinimas. Šis nusikaltimas, numatytas specialaus kodekso straipsnio, jo bausmę padidino penkeriais metais ir, be to, dvejus metus jam reikėjo nešioti dvigubą grandinę. Trylika metų. Dešimtaisiais metais vėl jo eilė atėjo, ir jis vėl pasinaudojo. Ir šį kartą jam ne geriau pasisekė. Dar treji metai už tą naują pasikėsinimą. Šešiolika metų. Pagaliau, rodos, tryliktaisiais metais, jis paskutinį kartą mėgino pabėgti, tačiau jį sugavo jau po keturių valandų. Treji metai už tas keturias valandas. Devyniolika metų. 1815 metų spalio mėnesį jį paleido, o patekęs į ten jis buvo 1796 metais už tai, kad išmušė langą ir pasiėmė kepaliuką duonos.

Truputį nukrypsime į šalį. Studijuodamas baudžiamosios teisės ir įstatyminio pasmerkimo klausimus, šios knygos autorius antrą kartą susiduria su duonos vogimu kaip priežastimi, nuvedančia žmogų į pragaištį. Klodas Gė[23] pavogė duonos kepalą, Žanas Valžanas pavogė duonos kepalą. Anglijos statistika rodo, kad iš penkių vagysčių Londone keturių tikroji priežastis yra badas.

Žanas Valžanas įžengė į kalėjimą raudodamas ir drebėdamas; išėjo iš kalėjimo abejingas. Įžengė ten nevilties apimtas; išėjo iš ten niūrus.

Kas įvyko šitoje sieloje?

VII
NEVILTIES GELMĖS

Pasistengsime šitai įžvelgti.

Visuomenė privalo įsižiūrėti į šitokius reiškinius, nes ji pati juos sukuria.

Tai buvo, kaip jau mes sakėme, tamsus žmogus; tačiau jis nebuvo kvailas. Jame švietė įgimto proto žiburėlis. Nelaimė, kuri taip pat saviškai apšviečia žmogų, tą jame rusenusią ugnelę įpūtė. Lazda mušamas, grandinių, karcerio, sunkaus darbo alinamas, kepinančios saulės kankinamas, gulėdamas kietame lentiniame kalinių guolyje, jis pažvelgė į savo sąžinę ir pradėjo samprotauti.

Jis pasidarė teisėju.

Pirmiausia teisė pats save.

Jis sutiko, kad nėra visiškai nekaltai nubaustas. Prisipažino, kad padarė smerktiną smurto darbą; kad paprašęs gal ir būtų gavęs tą kepaliuką; kad, šiaip ar taip, geriau būtų buvę palaukti, kol jam tą kepaliuką būtų davęs kas iš pasigailėjimo arba už darbą; kad vis dėlto žodžiai „Ar gali žmogus laukti, kai jis alkanas?“ nėra tokia tiesa, kuriai jau nebūtų galima niekuo prieštarauti; kad, pirma, labai retai atsitinka, jog žmogus tikra to žodžio prasme mirtų badu, o antra, laimė ar nelaimė, žmogus taip sutvertas, jog ilgai ir daug mo-

rališkai ir fiziškai gali kentėti nemirdamas; kad, vadinasi, reikėjo tik daugiau kantrybės; kad tatai būtų buvę geriau ir tiems vargšams vaikučiams; kad jis, pasigailėtinas, menkas žmogelis, padarė beprotišką poelgį, paėmęs už gerklės visuomenę ir įsivaizdavęs, jog per vagystę galima išsigelbėti iš skurdo; kad, šiaip ar taip, išeitis, kuri vedė iš skurdo į negarbę, buvo bloga išeitis; žodžiu, jis sutiko, jog buvo neteisus.

Paskui jis save klausinėjo.

Ar jis vienas neteisus šioje nelemtoje istorijoje? Ar visų pirma nėra labai svarbi ta aplinkybė, kad jis, darbininkas, liko be darbo; kad jis, darbštus žmogus, liko be duonos kąsnio? Paskui, ar ne per žiauri ir ne per didelė buvo bausmė žmogui, kuris atvirai prisipažino padaręs tą nusikaltimą? Ar įstatymas, taip žiauriai jį nubausdamas, nepadarė didesnės klaidos už tą, kurią padarė kaltininkas savo veiksmu? Ar viena iš svarstyklių lėkščių nepersveria, ir kaip tik būtent ta, ant kurios guli atpirkimas? Ar toji pernelyg didelė bausmė nenutrina nusikaltimo, ir ar šitas bausmės perdėjimas nepakeičia visos dalykų padėties: ar baudžiamoji valdžia, taip nusikaltusi, neturi stoti nubaustojo vieton, ar kaltininkas nevirsta auka, debitorius – kreditorium ir ar teisė nestoja į to pusę, kuris ją sulaužė? Ir pagaliau ar ta bausmė, kurią pasunkino keli vienas paskui kitą sekę kalinimo laiko pailginimai už mėginimus pabėgti, nevirto savotišku pasikėsinimu stipresnio prieš silpnesnį, visuomenės nusikaltimu prieš individą – nusikaltimu, pasikartojančiu kiekvieną dieną, nusikaltimu, trukusiu devyniolika metų?

Jis paklausė save, ar žmonių visuomenė gali turėti teisę versti savo narius kentėti dėl jos pačios kvailo nerūpestingumo ir dėl jos negailestingo atsargumo bei laikyti vargšą žmogų amžinai pagautą varžtuose tarp stokos ir perdėjimo – tarp stokos darbo ir bausmės perdėjimo?

Ar nėra baisinga, kad visuomenė taip elgiasi kaip tik su tais savo nariais, kurie atsitiktinai yra labiausiai nuskriausti gyvenimo gėrybių paskirstymo atžvilgiu ir todėl labiausiai reikalingi tausojimo?

Iškėlęs ir išsprendęs šiuos klausimus, jis teisė visuomenę ir ją pasmerkė.

Jis nusprendė, kad ji nusipelno jo neapykantos.

Jis laikė ją atsakinga už savo likimą ir tarė sau, kad galbūt kada nors nesvyruodamas pareikalaus iš jos ataskaitos. Jis pareiškė sau pačiam, kad tarp tos skriaudos, kurią jis padarė, ir tarp tos skriaudos, kuri jam padaryta, nėra pusiausvyros; pagaliau jis priėjo prie išvados, kad jam uždėtoji bausmė, jei ir nėra neteisėta, tai tikrų tikriausiai yra neteisinga.

Pyktis gali būti beprotiškas ir aklas; įširsti galima be pagrindo; tačiau pasipiktinimas visuomet yra vienaip ar kitaip pagrįstas žmogaus viduje. Žanas Valžanas jautėsi pasipiktinęs.

Be to gi, žmonių visuomenė jam buvo padariusi tik bloga. Jis visą laiką matė tik tą jos rūstųjį veidą, kurį ji vadina savo teisingumu ir kurį parodo tik tiems, kuriems smogia. Žmonės prie jo prisiartindavo tik padaryti skausmo. Kiekvienas sąlytis su jais jam buvo smūgis. Niekuomet nuo savo vaikystės dienų, nuo to laiko, kai neteko motinos, sesers, niekuomet nė vieno karto jis negirdėjo meilaus žodžio, nesutiko bičiuliško žvilgsnio. Pakeldamas vieną skausmą po kito, jis pamažu įsitikino, jog gyvenimas yra karas ir tame kare jis yra nugalėtųjų pusėje. Jo vienintelis ginklas buvo neapykanta. Jis nutarė tą ginklą išgaląsti katorgoje ir išsinešti jį išeidamas iš jos.

Tulone buvo kalinių mokykla, išlaikoma brolių ignorantinų, kurioje jie mokė pačių reikalingiausių dalykų nelaiminguosius, pareiškusius norą mokytis. Žanas Valžanas buvo tarp jų. Jis pradėjo lankyti mokyklą būdamas keturių dešimčių metų, ir išmoko skaityti, rašyti, skaičiuoti. Jis jautė, kad, ugdydamas savo protą, kartu ugdo savo neapykantą. Kartais švietimas ir žinios gali pasitarnauti blogio galiai padidinti.

Liūdna apie tai kalbėti, tačiau, surengęs teismą visuomenei, savo nelaimės kaltininkei, jis taip pat teisė ir Apvaizdą, sukūrusią tą visuomenę.

Jis pasmerkė ir ją.

Taigi per devyniolika vergijos ir kančių metų ši siela kartu pakilo ir nusmuko. Iš vienos pusės į ją įsiskverbė šviesa, o iš kitos – tamsa.

Kaip matėme, Žanas Valžanas iš prigimties nebuvo blogas žmogus. Kai pateko į katorgą, jis dar tebebuvo geras. Tenai jis pasmerkė visuomenę ir pajuto, kad darosi piktas; jis ten pasmerkė Apvaizdą ir pajuto, kad darosi bedievis.

Šioje vietoje mes būtinai turime truputį susimąstyti. Ar gali žmogaus prigimtis šitaip iš pagrindų ir visiškai pasikeisti? Ar gali žmogus, kurį Dievas sutvėrė gerą, pasidaryti blogas dėl kito žmogaus kaltės? Ar gali siela visiškai pasikeisti dėl likimo įtakos ir pasidaryti bloga, jeigu žmogaus likimas yra blogas? Ar gali širdis, nepakeliamos nelaimės slegiama, deformuotis ir susirgti neišgydomu negalavimu, panašiai kaip deformuojasi stuburas nuo pernelyg žemų skliautų? Ar nėra kiekvieno žmogaus sieloje, o ypač ar nebuvo Žano Valžano sieloje tos pirmykštės kibirkšties, to dieviškojo prado, kuris netrūnija šiame pasaulyje ir yra nemirtingas aname ir kurį gėris gali išvystyti, įžiebti, įkurti, uždegti ir paversti spindulingu žėrėjimu, o blogis niekuomet negali visiškai užgesinti?

Tai svarbūs ir neištirti klausimai, į kurių pastarąjį greičiausiai nesvyruodamas būtų atsakęs ne kiekvienas fiziologas, pamatęs Tulone šį katorgininką, kuris poilsio valandomis – savo mąstymo valandomis – įsikišęs į kišenę grandinės dalį, kad toji nesivilktų, susikryžiavęs ant krūtinės rankas, sėdėdavo ant kokio nors laivo suktuvo dalbos, niūrus, rimtas, tylus ir mintyse paskendęs – įstatymų parijas, piktai žiūrintis į žmogų, civilizacijos atstumtasis, rūsčiai žiūrintis į dangų.

Taip, be abejo, – ir mes visai nenorime šito slėpti, – stebėtojas fiziologas čia būtų konstatavęs neišgydomą ligą, rasi būtų pasigailėjęs šio ligonio, suluošinto dėl įstatymo kaltės, bet net nebūtų pamėginęs jo gydyti; jis būtų nukreipęs savo žvilgsnį nuo prarajų, atsiveriančių šioje sieloje, ir, kaip Dantė nuo pragaro vartų, būtų iš šios egzistencijos ištrynęs žodį, kurį Dievo pirštas vis dėlto įrašo kiekvieno žmogaus kaktoje – žodį *Viltis*!

Ar pačiam Žanui Valžanui jo sielos būsena, kurią pamėginome išanalizuoti, taip pat buvo visiškai aiški, kaip ji galbūt yra aiški šios knygos skaitytojui po mūsų mėginimų ją nušviesti? Ar Žanas Valžanas ryškiai matė tuos elementus, kurie sudarė jo moralinę ligą, tuo metu, kai jie jau buvo susiformavę, ir tuo metu, kai jie dar tik formavosi? Ar galėjo šis netašytas ir neraštingas žmogus aiškiai įsisąmoninti nuoseklią kaitą minčių, kurių padedamas jis žingsnis po žingsnio buvo iškilęs ir nusileidęs ligi tų niūrių vaidinių, kurie jau tiek metų sudarė jo proto vidinį horizontą? Ar jis nuvokė, kas buvo vykę jo sieloje ir kas joje plazdėjo? Šito mes nedrįstame tvirtinti; dar daugiau: mes netikime šituo. Žanas Valžanas buvo pernelyg tamsus, ir net po visų jo patirtų nelaimių ir širdgėlų daug kas

jam pačiam jau liko miglota. Būdavo momentų, kai jis pats negalėdavo kaip reikiant susigaudyti, ką jaučia. Žanas Valžanas gyveno patamsiuose; kentėjo patamsiuose; neapkentė patamsiuose; galima būtų pasakyti, kad iš anksto neapkentė visų ir visko. Ir jis slinko šioje tamsoje, apgraibomis susirasdamas kelią, tarytum neregys ar svajotojas. Protarpiais, dėl išorinės ar vidinės priežasties, jį apimdavo pykčio protrūkis arba skausmo priepuolis, staigus kažkokios šmėkliškos šviesos tvykstelėjimas nušviesdavo visą jo sielą, ir nelemtame šios šviesos atspindyje netikėtai atsiverdavo, jį apsupdami iš visų pusių, kraupūs jo likimo paveikslai ir klaikios prarajos.

Tvykstelėjimui užgesus, vėl įsiviešpataudavo tamsa; kas gi tai buvo? Jis pats nebežinodavo. Tokios bausmės, kuriose vyrauja negailestingumas, atbukina protą ir turi tą ypatybę, kad po truputį pakeičia žmogų, kažkokia absurdiška transfigūracija paverčia jį laukiniu žvėrimi. Kartais plėšriu žvėrimi. Vien tiktai Žano Valžano mėginimai pabėgti, nuoseklūs ir atkaklūs, pakankamai aiškiai byloja apie keistą įstatymo poveikį žmogaus sielai. Žanas Valžanas buvo pasiruošęs kartoti tuos mėginimus, tokius visiškai tuščius ir beprotiškus, tiek sykių, kiek būtų pasitaikę progų, nė akimirkos negalvodamas nei apie padarinius, nei apie buvusį patyrimą. Jis bėgdavo nesuvaldomai, kaip bėga vilkas, staiga pastebėjęs, kad jo narvas atdaras. Instinktas jam sakydavo: „Bėk!“ Protas jam būtų pasakęs: „Pasilik!“ Tik prieš tokią smarkią pagundą protas dingdavo, pasilikdavo tiktai instinktas. Veikdavo tiktai žvėris. Naujos žiaurios bausmės, kurias jis turėdavo pakelti, kai vėl jį sugaudavo, tik dar labiau jį suglumindavo.

Nereikia išleisti iš akių tos aplinkybės, kad Žanas Valžanas turėjo tokią didelę fizinę jėgą, jog nė vienas katorgos gyventojas šiuo atžvilgiu negalėjo su juo susilyginti. Per sunkiausius darbus, atleidžiant lyną arba veržiant laivo suktuvą, Žanas Valžanas atstodavo keturis vyrus. Kartais jis pakeldavo ir išlaikydavo ant nugaros didžiulius svorius ir, esant reikalui, pavaduodavo tą instrumentą, kuris dabar vadinamas keltuvu, o seniau „orgeiliu“, ir nuo kurio, probėgšmais pasakysime, yra pavadinta Montorgeilio gatvė, esanti netoli Paryžiaus halių. Draugai jį praminė Žanu Keltuvu. Kartą, remontuojant Tulono rotušės balkoną, viena iš nuostabių Piužė kariatidžių, laikančių tą balkoną, atitrūko nuo sienos ir vos nenuvirto. Žanas Valžanas, kuris atsitiktinai ten buvo, parėmė petimi kariatidę ir išstovėjo šitaip, kol atvyko darbininkai.

Jo vikrumas pranoko net jo jėgą. Kai kurie katorgininkai, nuolat svajodami apie pabėgimą, nuolatos lavindamiesi, stačiai meniškai išmoksta derinti jėgą su vikrumu. Tai raumenų valdymo mokslas. Tai toks paslaptingas statikos menas, kiekvieną dieną tobulinamas kalinių, kurie amžinai pavydi vabzdžiams ir paukščiams. Užlipti stačia siena, rasti atramos tašką ten, kur vos vos galima įžiūrėti mažulytį kaupelį, Žanui Valžanui būdavo gyvi niekai. Įsikibęs į sienos kampą, įtempdamas nugaros ir rankų raumenis, alkūnėmis ir kulnimis užsikabindamas už akmens žiaubrumų, lyg kokių burtų padedamas jis įkopdavo į ketvirtą aukštą. Kartais šitaip užsikardavo net ligi kalėjimo stogo.

Kalbėdavo jis mažai. Niekuomet nesijuokdavo. Reikėdavo nepaprasto sielos sukrėtimo, kad jis vieną ar du kartus per metus nusikvatotų kraupiu katorgininko juoku, panašiu į demono juoko aidą. Jo išvaizda buvo tokia, lyg jis nuolat žiūrėtų į ką nors šiurpaus.

Tikrai, jis buvo apimtas savo minčių.

Pro ligūstų nevisiškai išsivysčiusios prigimties pagavų ir prislopintos sąmonės rūką jis neaiškiai jausdavo, kad jį slegia kažkokia pabaisiška jėga. Mėgindamas apsidairyti ir atitraukti savo žvilgsnį nuo blausios ir niūrios prieblandos, kurioje jis šliaužiojo, kiekvieną kartą jis su siaubu ir įniršiu matydavo, kad viršum jo, neįžvelgiamame aukštyje, grūdasi, telkiasi, griozdinasi, stačiaskardėmis uolomis kildami aukštyn, kažkokie grėslūs ir baugūs daiktų, įstatymų, prietarų, žmonių bei įvykių kalnai, kurių kontūrų jis negalėjo įžiūrėti ir kurių masė kėlė jam siaubą, – o tai buvo ta didžiulė piramidė, kurią mes vadiname civilizacija. Šioje beformėje judančioje krūvoje jis įžiūrėdavo vienur kitur, tai visai šalia savęs, tai tolumoje, nepasiekiamose aukštumose, kažkokią aiškiai apšviestą grupę arba atskirą figūrą: prižiūrėtoją su lazda, žandarą su kardu, arkivyskupą su mitra, ir labai aukštai, lyg saulės aureolės apsuptą, imperatorių su akinamai žėrinčia karūna. Jam atrodė, kad šis tolimas spindėjimas ne tik neišblaško, bet, priešingai, tirština jį supančios nakties tamsą, daro ją dar nykesnę. Visa tai – įstatymai, prietarai, įvykiai, žmonės, daiktai – sukosi lėtai viršum jo galvos pagal komplikuotą ir slėpiningą tvarką, Dievo nustatytą civilizacijai, trypdami ir triuškindami jį su kažkokiu ramiu žiaurumu ir nepermaldaujamu abejingumu. Sielos, kritusios į pačią negandos gelmę, nelaimingi žmonės, pasimetę pačiame žemės skaistyklos dugne, kur jau nepažvelgia niekieno akis, įstatymo atstumtieji jaučia ant savęs visą žmonių visuomenės slėgimą, tokį grėslų tiems, kurie yra už jos ribų, tokį baisų tiems, kurie yra apačioje.

Tokioje padėtyje Žanas Valžanas atsiduodavo savo mąstymams, ir kokia galėjo būti jo mąstymų esmė?

Jeigu soros grūdas, patekęs į malūno girnas, galėtų mąstyti, be abejo, jis galvotų tą patį, ką galvojo Žanas Valžanas.

Pagaliau visa tai – tikrovė, pilna vaiduoklių, fantasmagorija, pilna realių būtybių, – jam sukėlė tokią savotišką vidinę būseną, kurios beveik negalima žodžiais išreikšti.

Kartais pačiame katorgos darbo įkarštyje jis sustodavo. Imdavo galvoti. Jo protas, labiau subrendęs, bet ir labiau sutrikęs negu kitados, keldavo maištą. Visa, kas jam atsitiko, atrodė absurdiška; visa, kas dabar jį supo, atrodė neįmanoma. Jis sakydavo sau: tai sapnas. Žiūrėdavo į prievaizdą, stovintį keli žingsniai nuo jo; prievaizdas jam atrodydavo vaiduoklis; staiga tas vaiduoklis jam tvodavo lazda.

Regimasis pasaulis jam bemaž neegzistavo. Beveik būtų galima pasakyti, kad Žanui Valžanui nebuvo nei saulės, nei gražių vasaros dienų, nei giedro dangaus, nei vėsių balandžio aušrų. Tikrai nežinau, ar buvo kokia prošvaistė jo sieloje.

Pagaliau, reziumuodami tai, kas buvo pasakyta, ir darydami iš viso to išvadas, jeigu tik galima iš to padaryti kokias teigiamas išvadas, mes tiktai konstatuosime, kad per devyniolika metų Žanas Valžanas, romus medžių genėtojas iš Faverolio, pavojingas katorgininkas iš Tulono sunkiųjų darbų kalėjimo, buvo taip suformuotas, kad dabar jo poelgiai buvo dvejopi: jis galėjo padaryti staigų blogą poelgį, neapgalvotą, vykdomą nenusivokiant, instinktyviai, lyg keršijant už pakeltas kančias; atlikti blogą veiksmą, svarbų, rimtą, iš anksto apgalvotą ir apsvarstytą, pagrįstą klaidingomis idėjomis, kurias gali išugdyti jo nelaimė. Jo samprotavimai prieš darant veiksmą pereidavo vieną paskui kitą tris fazes, galimas tiktai tam tikros sandaros žmonėms: samprotavimą, valią, užsispyrimą. Jam akstinas buvo

nuolatinis protestas, sielos kartėlis, gilus pakeltos neteisybės jausmas, pasipiktinimo jausmas net prieš geruosius, nekaltuosius ir teisuolius, jeigu tokie egzistuoja. Visų jo minčių išeities taškas, kaip ir finalinis taškas, buvo žmonių įstatymų neapykanta; toji neapykanta, kuri, jei kokio nors išganingo atsitiktinumo nėra sustabdyta iš pat pradžių, ilgainiui virsta neapykanta visuomenei, paskui neapykanta žmonių giminei, paskui neapykanta visam, kas egzistuoja, ir pasireiškia neaiškiu, nenutrūkstamu, gyvulišku siekimu kenkti – vis tiek kam, bet kuriai gyvai būtybei. Kaip matome, pasas ne be pagrindo apibūdino Žaną Valžaną kaip *labai pavojingą žmogų*.

Metai po metų jo siela vis labiau diržo, pamažu, bet neišvengiamai. Sukempėjusi širdis – sausos akys. Žanui Valžanui išeinant iš katorgos, sukako devyniolika metų, kai jam buvo nuriedėjusi paskutinė ašara.

VIII

JŪRA IR TAMSA

Žmogus jūroje!

Tai kas! Laivas nesustoja. Vėjas pučia, šis niūrus laivas turi savo kelią, kurį tęsti jis priverstas. Jis nuplaukia.

Žmogus dingsta, vėl iškyla, panyra ir vėl išplaukia į paviršių, šaukiasi pagalbos, tiesia rankas – niekas jo negirdi; laivas, uragano purtomas, visą dėmesį sutelkęs į manevravimą, jūreiviai ir keleiviai jau nebemato skęstančio žmogaus, nelaimingojo galva – tiktai mažytis taškelis neaprėpiamoje bangų didybėje.

Jis desperatiškai šaukia, bet jo šauksmas dingsta okeano gelmėse. Kokia baisi pamėklė jam atrodo ši tolstanti burė! Jis žiūri į ją beprotišku žvilgsniu. Burė tolsta, ji blanksta, mažėja. Ką tik tas žmogus dar buvo tenai, priklausė ekipažui, vaikščiojo bliktyje drauge su kitais, turėjo savąją oro ir saulės dalį, buvo gyva būtybė. Kas gi jam dabar atsitiko? Jisai paslydo, nesusilaikė, parkrito – viskas baigta.

Jis atsidūrė baisingoje vandens prarajoje. Jo kojos nebeturi atramos, viskas smenga po juo. Bangos, vėjo suplėšytos ir sudraikytos, apglėbia jį savo grasiu glėbiu, praraja jį neša supdama, bangų skiautės taškosi ties jo galva, nežabota vilnių minia spjaudo į jį, neregimos kiaurymės nori įtraukti jį; kas kartą, kai jis pasineria, prieš jį atsiveria bedugnės, sklidinos tamsos; šlykštūs nežinomi augalai pagriebia jį, jam suriša kojas, traukia su savimi; jis jaučia, kad susilieja su pragarme, tampa jūros putų dalimi, vilnys jį svaido viena kitai, jis geria kartėlį, įtūžęs okeanas įnirtingai stengiasi jį paskandinti, begalybė žaidžia jo agonija. Atrodo, kad visa ši vandens masė – įkūnyta neapykanta.

Ir vis dėlto jis kovoja, mėgina gintis, mėgina išsilaikyti paviršiuje, daro pastangas, plaukia. Jisai – šis vargšas padaras, kurio jėgos taip greitai senka – kovoja su tuo, kieno jėgos niekuomet neišsenka.

O kurgi laivas? Toli. Vos dūluoja blyškiuose horizonto patamsiuose.

Viesulas siaučia; putos jį smaugia. Jis pakelia akis ir mato tiktai balzganus it švinas debesis. Merdėdamas jis dalyvauja neapsakomame jūros patrakime.

Jisai – šios beprotybės auka. Jis girdi žmogui svetimus garsus, kurie, atrodo, sklinda iš kažkokio nežemiško, baisingo pasaulio.

Panašiai kaip angelai plevena ties žmonių širdgėlomis, taip debesyse skraido paukščiai, tačiau kuo jie gali jam padėti? Jie skraido, gieda ir sklando danguje, o jisai – jisai švokščia.

Jis jaučiasi palaidotas tarp dviejų begalybių – okeano ir dangaus; vienas – kapas, o kitas – įkapės.

Atslenka naktis, jau tiek valandų jis plaukia, jo jėgos baigiasi; laivas jau dingo tolumoje, išnyko drauge su žmonėmis, kurie tenai buvo; jis vienų vienas milžiniškoje apytamsėje pragarmėje; jis skęsta, jis stingsta, raitosi, jaučia po savimi beformes neregimos stichijos pabaisas; jis šaukia.

Žmonių nebėra. Kurgi Dievas?

Jis šaukia: „Gelbėkit, gelbėkit!“ Šaukia ir šaukia.

Nieko horizonte. Nieko danguje.

Jis maldauja erdvę, bangas, vandenų augmeniją, povandeninius akmenis – jie kurti! Maldauja audrą; abejinga audra klauso tik begalybės.

Aplinkui jį tamsa, rūkas, vienuma, beprasmiškas ir triukšmingas šėlimas, begalinės įnirtusių vandenų rievės. Jame pačiame siaubas ir visiškas jėgų išsekimas. Po juo – armuo. Jokio atramos taško. Jis vaizduojasi niūrų lavono klajojimą beribėje tamsoje. Begalinis šaltis paralyžiuoja jo kūną. Jo rankos, mėšlungiškai susigniauždamos ir atsigniaužndamos, griebia tuštumą. Vėjai, debesys, vėtros, gūsiai, žvaigždės – viskas be prasmės! Ką daryti? Viltį praradęs žmogus pasiduoda likimo valiai, netekęs jėgų, jis ryžtasi mirti, nebekovoja, nesigina, pasiduoda – ir štai išnyksta, amžinai prarytas klaikių okeano gelmių.

O negailestinga žmonių visuomenės procesija! Keliu einančių žmonių ir sielų naikinimas! Okeanas, į kurį įkrinta visa, ką išmeta įstatymas! Kraupu netekti pagalbos! O moralioji mirtie!

Jūra – tai nepermaldaujama socialinė naktis, į kurią baudžiamoji sistema meta tuos, kuriuos ji pasmerkė. Jūra – tai begalinė kančia.

Siela, patekusi į šią bedugnę, gali virsti lavonu. Kas ją prikels iš mirusiųjų?

IX

NAUJOS SKRIAUDOS

Kai atėjo laikas išeiti iš kalėjimo, kai Žanas Valžanas išgirdo jam sakant nepaprastus žodžius: „Tu esi laisvas!“ – toji akimirka buvo neįtikima, negirdėta, gyvos šviesos spindulys, tikros šviesos spindulys iš gyvųjų pasaulio staiga įsiskverbė į jo sielą. Deja, šis spin-

dulys tuojau nublanko. Žaną Valžaną apakino laisvės mintis. Jis patikėjo nauju gyvenimu, tačiau beregint patyrė, kas yra laisvė, kuriai duotas geltonas pasas.

Daug jam teko patirti ir kitų nusivylimų. Jis buvo apskaičiavęs, kad jo uždarbis per tą laiką, kurį jis išbuvo katorgoje, turėjo sudaryti šimtą septyniasdešimt vieną franką. Tiesa, reikia pridurti, kad skaičiuodamas jis užmiršo atmesti priverstinį sekmadienių ir šventadienių poilsį, kuris per devyniolika metų jo kapitalą sumažino maždaug dvidešimt keturiais frankais. Kad ir kaip ten būtų, po įvairių išskaitymų, įprastų toje vietoje, jo uždarbį sudarė tik šimtas devyni frankai ir penkiolika su, kuriuos ir gavo išeidamas.

Jis čia nieko nesuprato ir jautėsi nuskriaustas. Pasakysime stačiai –apvogtas.

Kitą dieną po išlaisvinimo, eidamas per Grasą, prie oranžado dirbtuvės vartų jis pamatė kelis vyrus, kraunančius iš vežimų prekių ryšulius. Jis pasiūlė savo paslaugas. Darbas buvo skubus, ir jį priėmė. Jis kibo į darbą. Būdamas sumanus, tvirtas ir vikrus, jis stengėsi kiek įmanydamas, šeimininkas atrodė juo patenkintas. Tuo metu, kai jis dirbo, pro šalį ėjęs žandaras atkreipė į jį dėmesį ir pareikalavo dokumentų. Teko parodyti geltonąjį pasą. Po to Žanas Valžanas dirbo toliau. Truputį prieš tai jis buvo paklausęs vieną darbininką, kiek jie gauna per dieną už šitą darbą; tas jam atsakė: „Trisdešimt su.“ Kitos dienos rytą jam reikėjo keliauti toliau, todėl vakare jis paprašė dirbtuvės šeimininką jam užmokėti. Netardamas nė žodžio, šeimininkas jam padavė dvidešimt penkis su. Žanas Valžanas užprotestavo. Jam buvo atsakyta: „Tau užteks ir tiek“. Jis nenusileido. Šeimininkas įsmeigė į jį akis ir tarė jam:

– Žiūrėk, kad vėl nepakliūtum į cypę!

Jis vėl laikė save apvogtu.

Visuomenė, valstybė, sumažinusi jo uždarbio sumą, jį apvogė urmu. Dabar atėjo eilė atskiriems asmenims, kurie jį apvoginėjo smulkmenomis.

Paleidimas dar nėra laisvė. Išeiti iš kalėjimo dar nereiškia išsilaisvinti nuo pasmerkimo.

Štai kas Žanui Valžanui atsitiko Grasė. Mes jau matėme, kaip jis buvo priimtas Dinyje.

X

PABUDĘS ŽMOGUS

Taigi kai katedros laikrodis išmušė dvi, Žanas Valžanas pabudo.

Jis pabudo dėl to, kad jo lova buvo pernelyg minkšta. Beveik dvidešimt metų jis nebuvo gulėjęs lovoje, ir nors atsigulė nenusirengęs, toks guolis vis dėlto jam buvo pernelyg naujas.

Jis išmiegojo daugiau kaip keturias valandas. Nuovargis praėjo. Jis nebuvo pratęs daug valandų ilsėtis.

Atmerkęs akis, valandėlę jisai įsižiūrėjo į tamsą aplinkui, paskui vėl užsimerkė, mėgindamas užmigti.

Kai žmogus per dieną yra išgyvenęs daug visokių įspūdžių, kai daug minčių neduoda ramybės jo protui, tai jis gali užmigti, bet pabudęs jau nebeužmiega. Pirmas miegas ateina lengviau negu antrasis. Taip atsitiko ir Žanui Valžanui. Jis nebegalėjo daugiau užmigti ir pradėjo galvoti.

Jį užvaldė tokia dvasios būsena, kai mintys ir vaidiniai yra sujaukti. Jo galvoje buvo tikras chaosas. Praeities atsiminimai ir ką tik patirti išgyvenimai padrikai sukosi jo smegenyse ir, susidurdami vieni su kitais, netekdami savo formos, be galo išaugdavo ir staiga visai dingdavo lyg sujudintame drumstame vandenyje. Jam kildavo daug minčių, tačiau viena iš jų atkakliai sugrįždavo ir išstumdavo visas kitas. Mes tučtuojau pasakysime tą mintį: jis buvo pastebėjęs tuos šešis sidabrinius stalo padėlius ir samtį, kuriuos ponia Magluar buvo padėjusi ant stalo.

Tie šeši sidabriniai komplektai jam stačiai nedavė ramybės! Jie buvo čia... Už kelių žingsnių... Tą momentą, kai jis per aną kambarį ėjo į šitą, kuriame dabar buvo, senoji tarnaitė juos dėjo į nedidelę indaują lovos galvūgalyje... Jis puikiai įsidėmėjo tą indaują... Jeigu eitum per valgomąjį, tai dešinėje... Jie masyvūs... Senovinio sidabro... Už juos, drauge su samčiu, mažų mažiausia galima gauti du šimtus frankų... Dvigubai daugiau, negu jis uždirbo per devyniolika metų... Tiesa, jis būtų uždirbęs daugiau, jei administracija nebūtų jo *apvogusi*.

Gerą valandą jis dvejojo ir svyravo, išgyvendamas kažkokią vidinę kovą. Išmušė tris. Jisai vėl atsimerkė, staiga pasikėlė guolyje, ištiesė ranką ir užčiuopė savo kuprinę, kurią buvo numetęs į nišos kampą, paskui nuleido žemyn kojas, palietė jomis grindis, pasijuto besėdįs ant lovos, beveik pats nesusivokdamas, kaip šitai atsitiko.

Kiek laiko jis sėdėjo susimąstęs šitoje pozoje, kuri būtų atrodžiusi kraupi kiekvienam, kas būtų įžiūrėjęs šiame patamsyje šitą žmogų, vienišai budintį užmigusiame name. Staiga jis pasilenkė, nusiavė batus ir tyliai juos padėjo ant demblio prie lovos, paskui susimąstęs vėl sustingo buvusioje padėtyje.

Šitų šlykščių samprotavimų vidury toji mintis, apie kurią mes jau kalbėjome, nė vienai akimirkai nebuvo palikusi jo smegenų, ji pasirodydavo, išnykdavo ir vėl pasirodydavo, tarytum slėgte jį slėgė; be to, pats nežinodamas kodėl, jis ėmė galvoti, atkakliai ir mašinaliai, apie vieną katorgininką, vardu Brevė, kurį pažino sunkiųjų darbų kalėjime ir kurio kelnės laikėsi tik ant vienos trikotinės petnešos. Šachmatiškas tos petnešos raštas įkyriai šmėsčiojo jam prieš akis.

Jis šitaip sėdėjo ir gal būtų išsėdėjęs ligi pat ryto, jeigu laikrodis nebūtų išmušęs vieną sykį – pusę ar ketvirtį valandos. Šis garsas tarytum pasakė jam:

„Eik!“

Jis atsistojo, dar pastovėjo neryžtingai valandėlę įsiklausydamas; namuose buvo visiška tyla; tada jis smulkiais žingsneliais žengė tiesiog prie lango, neaiškiai boluojančio prieš jį. Naktis nebuvo labai tamsi; švietė pilnas mėnulis, kurį protarpiais užstodavo debesys, vėjo genami. Lauke nuolat kaitaliojosi šešėliai su šviesa, užtemimai su nušvitimais, o viduje buvo savotiška prieblanda. Toji prieblanda, kurioje šiaip taip galėjai atskirti daiktus, dėl debesų darydavosi čia šviesesnė, čia tamsesnė ir buvo panaši į melsvą šviesą, krentančią į rūsį pro langelį, anapus kurio šen ir ten nuolat zuja praeiviai. Priėjęs prie lango Žanas Val-

žanas atidžiai jį apžiūrėjo. Langas buvo į sodą, neturėjo grotų ir pagal vietos paprotį buvo uždaromas tik mažučiu skląsteliu. Jis atidarė jį, bet į kambarį staiga įsiveržė šalto, šaižaus oro srovė, ir jis vėl jį tučtuojau uždarė. Jis peržvelgė sodą tuo įdėmiu žvilgsniu, kuris veikiau tyrinėja negu žiūri. Sodas buvo aptvertas neaukšta balta mūrine tvora, kurią lengva būtų perlipti. Anapus jos, tolumoje, jis įžiūrėjo viršūnes medžių, augančių lygiais tarpais, – tatai rodė, kad už sodo yra kažkokio bulvaro alėja ar medžiais apsodinta gatvelė.

Apžiūrėjęs ir, matyt, galutinai pasiryžęs, jis priėjo prie nišos, pasiėmė kuprinę, atsegė ją, pasirausė joje ir ištraukė iš jos kažkokį daiktą, kurį pasidėjo ant lovos, įsikišo batus į vieną kuprinės kišenę, vėl užsegė kuprinę, užsimetė ją ant nugaros, užsidėjo kepurę, užsmaukęs ant akių snapelį, grabinėdamas susirado lazdą, ją pastatė prie lango, paskui vėl priėjo prie lovos ir ryžtingai pasiėmė tą daiktą, kurį buvo ant jos pasidėjęs. Tas daiktas panėšėjo į neilgą geležinį virbą, viename gale nusmailintą kaip ietis.

Tamsoje būtų buvę sunku įžiūrėti, kam galėjo derėti šis geležgalys. Gal tai buvo koks darbo įrankis? Gal tai buvo vėzdas?

Dieną būtų buvę matyti, jog tai tik kalnakasių žibikas. Tais laikais katorgininkus kartais siųsdavo į akmens skaldyklas, esančias aukštose Tulono apylinkių kalvose, ir jie neretai turėdavo savo žinioje kalnakasių įrankius. Kalnakasių žibikas padarytas iš masyvios geležies, apatinis jo galas smailas, kad būtų galima įsmeigti į uolieną.

Jis paėmė žibiką į dešinę ranką ir, sulaikydamas kvapą, tyliais žingsniais sėlino prie durų į gretimą kambarį, kuris, kaip žinome, buvo vyskupo miegamasis. Priėjęs prie tų durų jis pamatė, kad jos praviros. Vyskupas net nebuvo jų uždaręs kaip reikiant.

XI
KĄ JIS DARO

Žanas Valžanas įsiklausė. Nė mažiausio garso.

Jis stumtelėjo duris.

Jisai jas pastūmė piršto galiuku, atsargiai – šitaip švelniai ir baugščiai sėlina vogčiomis į kambarį katė.

Durys spaudimui pasidavė ir tyliai, be garso, pajudėjo, truputį padidindamos spragą.

Jis minutėlę luktelėjo, paskui antrą kartą pastūmėjo duris, jau drąsiau.

Durys ir toliau tyliai vėrėsi. Tarpas dabar tiek padidėjo, kad jis būtų galėjęs pralįsti. Prie pat durų stovėjo mažas staliukas, savo kampu jam užtverdamas kelią.

Žanas Valžanas kliūtį pastebėjo. Duris būtinai reikėjo plačiau atidaryti.

Jis pasiryžo ir trečią kartą pastūmėjo duris, smarkiau negu anuodu kartus. Šį sykį viena iš sąvarų, matyt, prastai įtepta, staiga sugirgždėjo tamsoje šaižiai ir pratisai.

Žanas Valžanas krūptelėjo. Šis sąvaros girgždesys jo ausyse nuskambėjo kurtinamai ir griausmingai, nelyginant paskutiniojo teismo trimitas.

Pirmą akimirksnį, apimtas siaubo, fantastiškai padidinusio garsą, jis beveik įsivaizdavo, jog ši sąvara staiga atgijo, virto kažkokia baisinga būtybe ir pradėjo loti kaip šuo, kad įspėtų miegančius žmones ir sukeltų visus namus.

Lig šiol slinkęs pirštų galais, dabar jis sustojo visa pėda, virpėdamas, sumišęs. Jis pajuto, kad kraujas muša jam smilkiniuose nelyginant du kalvio kūjai, ir jam atrodė, jog oras veržiasi iš krūtinės švokšdamas, nelyginant vėjas iš urvo. Jis buvo tikras, kad baisus šios įpykusios sąvaros klyksmas supurtys visą namą kaip žemės drebėjimas; durys, kurias jis pastūmėjo, sukėlė aliarmą ir šaukėsi pagalbos; dabar tuoj pabus senukas, ims šaukti tos dvi moterys, susibėgs žmonės; nepraeis nė ketvirčio valandos, ir visas miestas bus sujudęs, žandarai sukelti ant kojų. Vieną momentą jis tarėsi žuvęs.

Jis sustingo vietoje, lyg pavirtęs į druskos stulpą, nedrįsdamas nė pasijudinti.

Praslinko kelios minutės. Durys buvo plačiai atdaros. Jis įsidrąsino ir pažvelgė į kambarį. Niekas ten nebuvo pajudėję iš vietos. Jis įsiklausė. Namuose visur visiškai tylu. Sąvaros girgždesys nieko neprižadino.

Pirmas pavojus praėjo, bet jo sieloje dar tebebuvo baisi sumaištis. Jis nesitraukė atgal. Neketino trauktis net tada, kai jau tarėsi esąs žuvęs. Troško tik viena – kiek galima greičiau viską baigti. Jis žengė žingsnį ir įėjo į kambarį.

Kambaryje buvo visiška rimtis. Vienur kitur galėjai įžiūrėti neaiškius, miglotus daiktų apribus – dieną tai buvo tik ant stalo išmėtyti popieriaus lapai, atvožti foliantai, krūvos knygų ant taburetės, krėslas, ant kurio gulėjo sudėti drabužiai, klaupka – šią valandą visa tai buvo tik tamsūs siluetai ir balkšvos dėmės. Žanas Valžanas atsargiai slinko tolyn, stengdamasis neužkliudyti baldų. Kambario gilumoje buvo girdėti lygus ir ramus miegančio vyskupo kvėpavimas.

Staiga jis sustojo. Atsidūrė jau prie lovos. Jis priėjo prie jos greičiau, negu buvo tikėjęsis.

Kartais gamta savo efektais ir reiškiniais pačiu laiku, kažkokiu paslaptingu ir įžvalgiu būdu, įsikiša į mūsų veiksmus, tarsi norėdama mus paskatinti susimąstyti. Jau beveik pusvalandį didelis debesis buvo aptraukęs dangų. Tą momentą, kai Žanas Valžanas sustojo prie lovos, šis debesis lyg tyčia perplyšo, ir mėnulio spindulys, prasiskverbęs pro aukštą langą, staiga nutvieskė blyškų vyskupo veidą. Jis ramiai miegojo. Žemutinėse Alpėse naktys šaltos, todėl jis gulėjo lovoje beveik apsirengęs – rudo vilnonio drabužio rankovės jam dengė rankas ligi plaštakų. Jo galva buvo atlošta ant priegalvio tokia poza, kuri bylojo apie visišką, nedrumsčiamą poilsį; jo ranka, su ganytojo žiedu ant piršto, padariusi tiek daug gailestingų poelgių ir gerų darbų, karojo nuo lovos. Visas jo veidas švietė mįslinga pasitenkinimo, vilties ir laimės šypsena. Tai buvo daugiau negu šypsena, tai buvo kone spinduliavimas. Nenusakomas neregimos šviesos atšvaitas pleveno ant jo kaktos. Teisuolių sielos miegodamos regi slėpiningą dangų.

Šio dangaus atspindys nušvietė vyskupo veidą.

Tuo pačiu metu jisai švietė iš vidaus, nes tasai dangus buvo jame pačiame. Tasai dangus – tai jo sąžinė.

Nuopuolis

Kai mėnulio spindulys palietė vyskupo veidą ir tarytum susiliejo su tuo vidiniu švytėjimu, miegančio vyskupo veidas atrodė lyg apsuptas šviesos vainiku. Visą šį vaizdą švelnino ir tarytum gaubė nenusakoma prieblanda. Mėnulis danguje, užmigusi gamta, nurimęs sodas, toks tykus namas, nakties metas, ši akimirka, tyla – viskas drauge teikė iškilmingumo garbingam šio išminčiaus poilsiui ir gaubė savotiška didingumo ir giedrumo aureole šiuos žilus plaukus, užmerktas akis, veidą, sklidiną vilties ir pasitikėjimo, šią seno žmogaus galvą ir kūdikio miegą.

Kone dieviškumas sklido iš šio žmogaus, kuris buvo toks didingas, pats to nežinodamas.

O Žanas Valžanas stovėjo šešėlyje nejudėdamas, su geležiniu žibiku rankoje, ir žiūrėjo apstulbęs į šviesų senelį. Niekuomet savo gyvenime jis nebuvo nieko panašaus matęs. Tas senelio pasitikėjimas kitais žmonėmis jam kėlė siaubą. Moralinis pasaulis nežino didingesnio reginio už šitą: sudrumsta, nerami sąžinė, stovinti nusikalstamo darbo slenkstyje ir kontempliuojanti teisuolio miegą.

Šis miegas visiškoje vienumoje, greta tokio žmogaus kaip jis, turėjo savyje kažką iškilnaus, ir Žanas Valžanas neaiškiai, bet nenugalimai šitai jautė.

Niekas nebūtų galėjęs pasakyti, kas vyko jo sieloje, net jisai pats. Norint susivokti jo jausmuose, reikia įsivaizduoti tai, kas visų žiauriausia, akivaizdoje to, kas visų švelniausia. Net jo veide būtų buvę sunku įskaityti ką nors aiškaus. Tai buvo kažkoks klaikus apstulbimas – ir tiek. Jis tik žiūrėjo. Ir daugiau nieko. Tik ką jis galvojo? Neįmanoma įspėti. Buvo aišku tik tai, kad jis – susijaudinęs ir sukrėstas. Kokio pobūdžio buvo šis jaudulys?

Jis negalėjo atitraukti akių nuo senelio. Vienintelis dalykas, kurį aiškiai rodė jo laikysena ir veido išraiška, – tai keistas neryžtingumas. Jo išvaizda buvo tokia, lyg jis svyruotų tarp dviejų bedugnių: tos, kuri žmogų pražudo, ir tos, kuri žmogų išgelbsti. Atrodo, kad jis galėjo sutriuškinti šį kiaušą arba pabučiuoti šią ranką.

Po kelių akimirkų jo kairioji ranka iš lėto pakilo prie kaktos, ir jisai nusiėmė kepurę. Paskui, vis taip pat lėtai, jo ranka nusileido žemyn, ir Žanas Valžanas vėl paskendo kontempliacijoje, laikydamas kairėje rankoje kepurę, o dešinėje geležinį virbą; pasišiaušę jo plaukai styrojo virš rūškanos kaktos.

Vyskupas vis taip pat ramiai ir kietai miegojo, nejausdamas šio kraupaus žvilgsnio.

Mėnulio šviesos atspindyje viršum židinio neryškiai matėsi nukryžiuotasis, kuris tarytum atvėrė jiems abiem savo glėbį: vieną laimindamas, o antram atleisdamas.

Staiga Žanas Valžanas užsismaukė ant kaktos kepurę, paskui greitai, nežiūrėdamas į vyskupą; pro jo lovą priėjo tiesiai prie indaujos, kuri neryškiai matėsi galvūgalyje; prisiartinęs pakėlė geležinį žibiką, matyt, norėdamas išlaužti užraktą, bet raktas buvo įkištas; jis atidarė dureles; pirmas daiktas, kurį pamatė, buvo pintinėlė su sidabru; jis pagriebė ją, plačiais žingsniais, visiškai nesisaugodamas ir nekreipdamas dėmesio į keliamą triukšmą, per visą kambarį nuėjo prie durų, įėjo į koplytėlę, atsidarė langą, pasigriebė lazdą, peržengė palangę, įsidėjo sidabrą į kuprinę, numetė pintinėlę, perėjo sodą, kaip tigras peršoko tvorą ir dingo.

XII
VYSKUPAS DIRBA

Rytojaus dieną, saulei tekant, monsinjoras Bjenveniu vaikščiojo savo sodelyje. Staiga prie jo pribėgo didžiai susijaudinusi ponia Magluar.

– Monsinjore, monsinjore! – šaukė ji. – Ar jūsų aukštybė nežino, kur pintinėlė, kurioje laikome sidabrą?

– Žinau, – atsakė vyskupas.

– Na, garbė Dievui! – lengviau atsiduso ji. – O aš neišmaniau, kur ji galėjo dingti.

Vyskupas ką tik buvo pakėlęs pintinėlę nuo gėlių lysvės. Jis ją padavė poniai Magluar.

– Štai!

– Kaip? – nustebo ji. – Tuščia? O kur sidabras?

– Ak, jums rūpi sidabras! – ištarė vyskupas. – Nežinau, kur jis.

– Dieve aukščiausias! Jis pavogtas! Tai tas vakarykščias žmogus jį bus pavogęs!

Akies mirksniu, taip žvitriai, kaip tik galėjo, būdama jau senutė, ponia Magluar nubėgo į koplytėlę, įėjo į alkovą ir sugrįžo pas vyskupą. Vyskupas buvo pasilenkęs ir dūsaudamas žiūrėjo į Gijono rėžiukaičio diegelį, kurį nulaužė pintinėlė, krisdama ant lysvės. Išgirdęs ponios Magluar riksmą, jis atsitiesė.

– Monsinjore! To žmogaus nebėra! Sidabras pavogtas!

Jai šaukiant šiuos žodžius, jos žvilgsnis krito į sodo kampą, kuriame matėsi lipimo per tvorą pėdsakai. Mūrinio aptvaro viršuje buvo matyti nuplėštas gabalėlis tinko.

– Pažiūrėkite! Štai kur jo perlipta! Jis nušoko į Košfilė gatvelę! Kokia niekšybė! Jis pavogė mūsų sidabrą!

Vyskupas valandėlę tylėjo, paskui pakėlė į ponią Magluar savo rimtą žvilgsnį ir švelniai tarė jai:

– Visų pirma, ar tas sidabras buvo mūsų?

Ponia Magluar neteko žado. Stojo tyla, paskui vyskupas kalbėjo toliau:

– Ponia Magluar, aš be reikalo tą sidabrą laikiau, ir dar taip ilgai. Jis priklausė vargšams. Kas buvo tas žmogus? Aišku, vargšas.

– Jėzau Kristau! – atkirto ponia Magluar. – Aš ne dėl savęs ir ne dėl panelės. Mums juk vis tiek. Aš kalbu apie monsinjorą. Iš ko dabar monsinjoras valgys?

Vyskupas pažvelgė į ją nustebęs.

– A! Štai kas! O argi nėra alavinių indų?

Ponia Magluar gūžtelėjo pečiais.

– Alavas duoda nemalonų kvapą.

– Tai tuomet iš geležinių.

Ponia Magluar nutaisė reikšmingą grimasą.

– Geležis sugadina valgio skonį.

– Ką gi! – tarė vyskupas. – Tai medinius įsitaisysime.

Po valandėlės jis pusryčiavo prie to paties stalo, prie kurio vakar vakare sėdėjo Žanas Valžanas. Pusryčių metu monsinjoras Bjenveniu linksmai įrodinėjo seseriai, kuri nekalbėjo nė žodžio, ir poniai Magluar, kuri patylomis niurzgė, jog gabalui duonos pavilgyti pieno puodelyje visiškai nereikia šaukšto nei šakutės, net ir medinių.

– Ir sugalvok tu man šitaip? – niurzgė pati sau viena ponia Magluar, triūsdama apie stalą. – Priimti tokį žmogų! Net pasiguldyti šalia savęs! Ir kokia dar laimė, kad jis tik apvogė! Ak, Dieve mano! Tiesiog šiurpas ima, kai pagalvoji!

Kai brolis ir sesuo jau norėjo pakilti nuo stalo, kažkas pasibeldė į duris.

– Prašau! – tarė vyskupas.

Durys atsidarė. Keista grupė susijaudinusių žmonių pasirodė ant slenksčio. Trys vyrai laikė už pakarpos ketvirtąjį. Trejetas buvo žandarai; ketvirtasis – Žanas Valžanas.

Žandarų puskarininkis, matyt, jų vyresnysis, buvo netoli durų. Jis įėjo į vidų ir, priėjęs prie vyskupo, kariškai atidavė jam pagarbą.

– Monsinjore... – pradėjo jis.

Sulig šituo žodžiu Žanas Valžanas, kuris stovėjo niūrus ir prislėgtas, apstulbęs pakėlė galvą.

– Monsinjore! – sumurmėjo jis. – Tai, vadinasi, jis ne klebonas...

– Tylėk! – tarė vienas iš žandarų. – Tai monsinjoras vyskupas.

Monsinjoras Bjenveniu priėjo prie jų taip greitai, kiek tik leido jo senyvas amžius.

– A, tai jūs! – sušuko jis, žiūrėdamas į Žaną Valžaną. – Labai džiaugiuosi, jus matydamas. Bet, klausykite, kas gi atsitiko? Juk aš jums buvau davęs ir žvakides, kurios taip pat sidabrinės, kaip ir visa kita, ir už jas jūs puikiausiai galėjote gauti kokius du šimtus frankų. Kodėl nepasiėmėte jų kartu su stalo komplektais?

Žanas Valžanas išplėtė akis ir žiūrėjo į garbingąjį vyskupą tokiu žvilgsniu, kurio jokia žmogaus kalba negalėtų apsakyti.

– Monsinjore, – tarė žandarų puskarininkis, – vadinasi, tai tiesa, ką jis mums pasakojo? Mes jį sutikome. Jo išvaizda buvo tokia, tarytum jis nuo ko bėgtų. Dėl visa ko mes jį sulaikėme. Pas jį radome šį sidabrą...

– Ir jisai jums pasakė, – šypsodamasis pertraukė vyskupas, – kad visa tai jam padovanojo vienas senas kunigėlis, kurio namuose jis nakvojo? Man viskas aišku, aišku. Ir jūs atvedėte jį čia? Tai nesusipratimas.

– Vadinasi, mes galime jį paleisti?

– Žinoma!– atsakė vyskupas.

Žandarai paleido Žaną Valžaną, kuris nejučiomis pasitraukė atbulas atgal.

– Ar tai tikrai aš paleidžiamas? – paklausė jis beveik nesuprantamai, tarsi kalbėtų sapnuodamas.

– Taip, tu paleidžiamas. Tu kurčias, ar ką? – tarė vienas iš žandarų.

– Mielas bičiuli, – vėl tarė vyskupas. – Prieš išeidamas neužmirškite pasiimti žvakidžių. Štai jos.

Jis priėjo prie židinio, paėmė abidvi sidabrines žvakides ir padavė Žanui Valžanui. Abi moterys tiktai žiūrėjo į viską, nei vienu žodžiu, nei vienu gestu, nei vienu žvilgsniu netrukdydamos vyskupui.

Žanas Valžanas virpėjo visu kūnu. Mechaniškai, visas sutrikęs, jis paėmė žvakides.

– O dabar, – tarė vyskupas, – eikite ramybėje. Tiesa, mano bičiuli, kai jūs kitą kartą vėl ateisite pas mane, jums nėra reikalo eiti per sodą. Visada galite įeiti ir išeiti pro gatvės duris. Jos uždaromos tiktai velke, dieną ir naktį.

Paskui jis atsigręžė į žandarus:

– Ponai, jūs galite eiti.

Žandarai išėjo.

Atrodė, kad Žanas Valžanas tuoj ims ir apalps.

Vyskupas prie jo prisiartino ir tyliai jam tarė:

– Neužmirškite, niekuomet neužmirškite, jog jūs man prižadėjote šį sidabrą panaudoti tam, kad taptumėte doru žmogumi.

Žanas Valžanas, kuris niekaip neatsiminė, kad būtų davęs kokį nors pažadą, stovėjo visiškai suglumęs. Vyskupas ištarė šituos žodžius, ypatingai juos pabrėždamas. Po to su tam tikru iškilmingumu kalbėjo toliau:

– Žanai Valžanai, broli mano! Jūs daugiau nebepriklausote blogiui, jūs priklausote gėriui. Aš iš jūsų perku jūsų sielą. Atimu ją iš juodų minčių bei pražūties dvasios ir atiduodu Dievui.

XIII

MAŽIULIS ŽERVĖ

Žanas Valžanas taip greit išėjo iš miesto, lyg būtų jį kas vijęsis. Greitu žingsniu jis ėjo per laukus, pasirinkdamas pirmą pakliuvusį kelią ar taką, nepastebėdamas, jog sukasi vis toje pat vietoje. Šitaip jis klaidžiojo visą rytmetį, nevalgęs ir nejausdamas alkio. Jį apniko daugybė naujų išgyvenimų. Jis jautė savyje neaiškų pyktį; ant ko pyko, jis nežinojo. Nebūtų galėjęs pasakyti, ar jis sugraudintas, ar pažemintas. Protarpiais jį apimdavo keistas jaudulys, su kuriuo jis kovojo, pasitelkdamas paskutinių dvidešimties savo gyvenimo metų įniršį. Šitai jį alsino. Su dideliu nerimu jis matė savyje griūnant tą savotišką baisią ramybę, kurią jame buvo išugdęs ir išpuoselėjęs jo nelaimės neteisingumas. Jis save klausė, kas jam dabar ją atstos. Buvo akimirkų, kai jam atrodė, jog iš tiesų būtų buvę geriau eiti su žandarais į kalėjimą, kad tik nebūtų atsitikę to, kas jau įvyko; šitai nebūtų jo taip jaudinę. Nors ruduo jau ėjo į pabaigą, vienur kitur už gyvatvorių, pro kurias jis ėjo, dar pasitaikydavo vėlyvų gėlių, ir jų kvapas jam žadino vaikystės atsiminimus. Tie atsiminimai jam buvo beveik nepakenčiami – tiek laiko jie netrikdė jo.

Šitaip visą dieną jame kaupėsi mintys, kurių neįmanoma išreikšti žodžiais.

Kai jau saulė ėmė krypti į vakarus ir mažiausias akmenėlis klojo ant žemės ilgą šešėlį, Žanas Valžanas sėdėjo už krūmo plačioje parudavusioje lygumoje, kuri buvo visiškai tuščia. Horizonte nieko nesimatė, tiktai Alpės. Nieko – net nė varpinės kur nors tolimame

bažnytkaimyje. Žanas Valžanas buvo kokie trys ljė atstumu nuo Dinio. Už kelių žingsnių nuo krūmo, perkirsdamas lygumą, ėjo takelis.

Paskendęs savo niūriose mintyse, kurios jo skarmaluotai išvaizdai galėjo suteikti dar daugiau grėslumo kokio nors praeivio akyse, Žanas Valžanas staiga išgirdo linksmą dainelę.

Jis atsigręžė ir pamatė takelyje mažutį savojarą[24], kokių dešimties metų berniuką, kuris dainuodamas artėjo į jį su nedidele ryla per petį ir su švilpliu dėželėje ant nugaros, – vieną iš tų malonių ir linksmų berniukų, besibastančių iš vienos vietos į kitą, sudriskusiomis kelnaitėmis, pro kurių plyšius giedruoja pliki jų keliai.

Nenutraukdamas savo dainelės, berniukas tarpais stabtelėdavo ir, tarytum žaisdamas kauliukais, mėčiojo ant delno keletą smulkių pinigėlių – turbūt visą savo turtą. Tarp tų pinigėlių buvo viena keturiasdešimties su moneta.

Nepastebėdamas Žano Valžano, berniukas sustojo prie krūmo ir mestelėjo aukštyn saują monetų, kurias iki šiol jam gana vikriai pavykdavo sugauti išorine plaštakos puse.

Tik šį kartą keturiasdešimties su moneta jam iškrito ir ėmė riedėti prie krūmo, į Žano Valžano pusę. Žanas Valžanas užmynė ją koja.

Berniukas, akimis sekęs monetą, tai pastebėjo.

Jis nė kiek nenustebo ir stačiai priėjo prie žmogaus.

Vietovė buvo visiškai dyka. Kiek užmatė akis, nei lygumoje, nei ant tako nesimatė nė gyvos dvasios. Tiktai kažkur be galo aukštai danguje girdėjosi silpnas išskrendančių paukščių virtinės klyksmas. Berniukas stovėjo nugara į saulę, kuri pynė aukso gijas į jo plaukus ir kruvinai purpuriniu atspalviu apšvietė nuožmų Žano Valžano veidą.

– Pone, – tarė mažasis savojaras su tuo vaikišku pasitikėjimu, kuris kyla iš nežinojimo ir nekaltybės, – čia mano pinigas!

– Kuo tu vardu? – paklausė Žanas Valžanas.

– Mažiulis Žervė, pone.

– Eik sau! – tarė Žanas Valžanas.

– Pone, – vėl kreipėsi berniukas, – atiduokite mano pinigą!

Žanas Valžanas nuleido galvą ir nieko neatsakė.

– Mano pinigą, pone! – vėl pakartojo berniukas.

Žano Valžano akys tebebuvo nudelbtos į žemę.

– Mano monetą! – šaukė berniukas. – Mano baltą monetą! Mano pinigus!

Žanas Valžanas tarytum nieko negirdėjo. Berniukas jam paėmė už palaidinės apykaklės ir papurtė. Tuo pat metu jis stengėsi nustumti į šalį didžiulį kaustytą batą, uždėtą ant jo lobio.

– Aš noriu savo pinigo! Savo keturiasdešimties su pinigo!

Berniukas pravirko. Žanas Valžanas pakėlė galvą.

Jisai vis tebesėdėjo. Jo akys buvo drumstos. Jis pažiūrėjo į berniuką lyg nustebęs, paskui ištiesė ranką į savo lazdą ir suriko kraupiu balsu:

– Kas čia?

– Aš, pone, – atsakė berniukas. – Mažiulis Žervė. Aš! Aš! Prašau man atiduoti keturiasdešimt su! Prašau, pakelkite savo koją, pone!

Paskui, staiga įširdęs, šis vaikas, šis berniukas tarė beveik grasinamu balsu:

– Ak šitaip! Ar jūs pakelsite koją, ar ne? Pakelkite koją, kad sakau!

– A! Tu vis dar čia! – užriko Žanas Valžanas, staiga atsistodamas visu augumu, ir, nepakeldamas kojos nuo sidabrinės monetos, pridūrė:– Nešdinkis, kol dar sveikas!

Nusigandęs berniukas pažiūrėjo į jį, visas ėmė virpėti ir po kelių sekundžių, atsipeikėjęs nuo apstulbimo, pasileido bėgti kiek įkabindamas, nedrįsdamas nei atsisukti, nei šaukti.

Kiek laiko bėgęs, berniukas taip uždūso, kad turėjo sustoti, ir Žanas Valžanas, nugrimzdęs į susimąstymą, išgirdo jį raudant.

Po valandėlės berniukas dingo.

Saulė nusileido.

Aplinkui Žaną Valžaną darėsi tamsu. Visą dieną jis nebuvo valgęs, galimas daiktas, turėjo karščio.

Jis tebestovėjo vienoje vietoje, nekeisdamas padėties nuo to momento, kai nubėgo berniukas. Nelygus trūkčiojantis kvėpavimas jam kilojo krūtinę. Jo žvilgsnis buvo įsmeigtas į seną mėlyno fajanso šukę, už dešimties ar dvylikos žingsnių gulinčią žolėje, tarytum jis būtų atidžiai tyrinėjęs jos formą. Staiga jis krūptelėjo; tik dabar pajuto vakaro vėsą.

Jis giliau užsismaukė ant kaktos kepurę, mechaniškai pasitaisė ir užsisagstė palaidinę, žengė vieną žingsnį pirmyn ir pasilenkė, norėdamas pakelti nuo žemės lazdą.

Šį akimirksnį jis pastebėjo keturiasdešimt su monetą, jo kojos pusiau įmintą į žemę ir blizgančią tarp akmenėlių.

Per jį lyg būtų perėjusi galvaninė srovė.

– Kas gi čia? – sumurmėjo pro dantis Žanas Valžanas.

Jis žengė tris žingsnius atgal, paskui sustojo, negalėdamas atitraukti žvilgsnio nuo to skridinėlio, kurį ką tik laikė užmynusi jo koja ir kuris dabar blizgėjo tamsoje, tarytum kažkieno atmerkta ir įdėmiai žiūrinti į jį akis.

Praslinko kelios minutės, ir staiga jis konvulsiškai šoko prie sidabrinės monetos, pagriebė ją, atsitiesė, peržvelgė akimis lygumą ir, visas drebėdamas, ėmė dairytis aplinkui, tyrinėdamas kiekvieną tašką horizonte kaip išgąsdintas laukinis žvėris, ieškantis, kur prisiglausti.

Jis nieko neįžvelgė. Artėjo naktis. Lyguma dvelkė šalčiu, jos apybraižos darėsi neryškios tirštame violetiniame prieblandos rūke.

– A! – sušuko jis. Ir greitai ėmė žingsniuoti ta kryptimi, kuria nubėgo berniukas. Paėjėjęs apie šimtą žingsnių sustojo, apsidairė, bet nieko nepamatė.

Tada jis ėmė iš visų spėkų šaukti:

– Mažiuli Žervė! Mažiuli Žervė!

Paskui nutilo ir laukė.

Niekas neatsakė.

Laukas buvo tuščias ir nykus. Žaną Valžaną iš visų pusių supo erdvė. Aplinkui buvo tik tamsa, kurioje dingo jo žvilgsnis, ir tyla, kurioje dingo jo balsas.

Pūtė ledinis šiaurės vėjas, viskam aplinkui teikdamas kažkokios niūrybės. Krūmokšnių šakos su neįtikimu įtūžiu kratė savo liesas rankas. Sakytum, jos kažkam grasino, kažką stengėsi pagriebti.

Jis vėl ėmė eiti, paskui leidosi bėgti, protarpiais sustodavo ir šiuose tyruose šaukdavo tokiu siaubingu ir tokiu beviltišku balsu, kokį tik galima įsivaizduoti:

– Mažiuli Žervė! Mažiuli Žervė!

Jeigu berniukas ir būtų jį girdėjęs, tai, be abejo, būtų išsigandęs ir saugojęsis jam pasirodyti į akis. Berniukas turbūt jau buvo toli.

Žanas Valžanas sutiko raitą kunigą. Priėjo prie jo ir paklausė:

– Ponas klebone, ar jūs nematėte čia einant berniuko?

– Ne, – atsakė kunigas.

– Berniuko, vardu Mažiulis Žervė?

– Nieko nemačiau.

Žanas Valžanas išsiėmė iš piniginės dvi penkiafrankes monetas ir padavė kunigui.

– Ponas klebone, – tarė jis, – štai jūsų vargšams! Ponas klebone, tai kokių dešimties metų berniukas, su švilpliu, rodos, ir su ryla. Jis pro čia ėjo. Žinote, vienas iš tų savojarų.

– Aš jo visai nemačiau.

– Mažiulio Žervė? Ar jūs ne iš kurio nors aplinkinio sodžiaus? Jūs negalite man pasakyti?

– Jeigu tai toks berniukas, kaip sakote, tai jis ne vietinis. Tokių daug pereina per mūsų kraštą. Jų niekas nepažįsta.

Žanas Valžanas staiga vėl išsiėmė dar dvi penkiafrankes monetas ir padavė kunigui.

– Jūsų vargšams, – tarė jis.

Paskui pridūrė šiurpulingu balsu:

– Ponas klebone, liepkite mane suimti. Aš vagis.

Kunigas paspaudė pentinais arklį ir nušuoliavo, smarkiai nusigandęs.

Žanas Valžanas vėl leidosi bėgti pirmykšte kryptimi.

Šitaip jis nubėgo gana gerą galą, dairydamasis aplinkui, šaukdamas berniuką, rėkaudamas, tačiau nieko daugiau nesutiko. Kelis kartus jis buvo pasukęs iš tako ir pribėgęs prie kokio nors daikto, kuris iš tolo jam atrodydavo panašus į mažą būtybę, gulinčią ar pritūpusią ant žemės; pasirodydavo, kad tai tik krūmokšnis ar akmuo, beveik lygus su žeme. Pagaliau, priėjęs vietą, kurioje susikirto trys takai, jis sustojo. Jau buvo patekėjęs mėnulis. Žanas Valžanas dar kartą peržvelgė horizontą ir paskutinį kartą sušuko:

– Mažiuli Žervė! Mažiuli Žervė!

Jo balsas dingo miglose, nesukeldamas net aido. Jis dar sumurmėjo: „Mažiuli Žervė!" – bet jau labai silpnu balsu, beveik negirdimu. Tai buvo jo paskutinė pastanga; jam iš karto pakirto kojas, tarytum kažkokia neregima jėga ūmai jį būtų prislėgusi visu jo nešvarios sąžinės sunkumu; visiškai netekęs jėgų, jis krito ant didelio akmens ir, įsikibęs rankomis į plaukus, paslėpęs tarp kelių veidą, sušuko:

– Aš niekšas!

Daugiau jo širdis negalėjo ištverti, ir jis pravirko. Jis verkė pirmą kartą po devyniolikos metų.

Išeidamas iš vyskupo, Žanas Valžanas jau buvo atsipalaidavęs, kaip mes matėme, nuo viso to, kas ligi šiolei vertė jį nerimauti. Jis pats negalėjo susivokti, kas jame vyko. Savo viduje jis priešinosi angeliškam senelio poelgiui ir jo romiems žodžiams: „Jūs man prižadėjote tapti doru žmogumi. Aš iš jūsų perku jūsų sielą. Atimu ją iš pražūties dvasios ir atiduodu Dievui." Tie žodžiai įkyriai jį persekiojo. Šitam dangiškam atlaidumui jis stengėsi pastatyti priešpriešiais tą išdidumą, kuris stūkso mumyse lyg kokia blogio tvirtovė. Jis neaiškiai jautė, kad šio dvasininko atlaidumas yra visų didžiausias antpuolis, visų grėsmingiausia ataka, kokią jis kada nors buvo patyręs; kad jeigu prieš šį gailestingumą jis atsilaikys, tai jo siela bus galutinai surambėjusi, o jeigu pasiduos, tai turės atsisakyti nuo tos neapykantos, kurios per tiek metų pripildė jo sielą kitų žmonių poelgiai ir kuri teikė jam pasitenkinimą; kad šį kartą reikėjo arba nugalėti, arba būti nugalėtam, ir kad dabar prasidėjo milžiniška ir lemiama kova tarp jo pagiežos ir to žmogaus gerumo.

Lydimas šių neaiškių prošvaisčių, jis ėjo tarytum girtas. Šitaip žingsniuodamas, klydinėdamas paklaikusiomis akimis, ar jis aiškiai nusimanė, kokius padarinius gali jam turėti jo nuotykis Dinyje? Ar jis girdėjo tuos slėpiningus balsus, kurie įspėja arba persekioja žmogų tam tikrais jo gyvenimo momentais? Ar pašnibždėjo jam į ausį kažkoks balsas, kad jis ką tik išgyveno iškilmingą savo likimo valandą, kad dabar jam nebėra vidurio, ir jeigu jis nepasidarys geriausiu iš visų žmonių, tai taps blogiausiu iš jų? Kad dabar jam, taip sakant, reikia pakilti aukščiau už vyskupą arba nupulti žemiau už katorgininką; kad, jeigu jis nori būti geras, tai turi pasidaryti angelu, o jeigu nori pasilikti blogas, tai turi virsti siaubūnu?

Čia vėl reikia save paklausti, ko mes jau esame save klausę kitoje vietoje: ar jo sąmonę pasiekė nors ir neaiškus šešėlis to, kas vyko jo sieloje? Žinoma, nelaimė ugdo supratingumą – mes jau esame šitai sakę; tačiau abejotina, kad Žanas Valžanas būtų sugebėjęs išsiaiškinti visa, kas čia yra minima. Jeigu šios mintys jam ir ateidavo į galvą, tai neužsilikdavo jo smegenyse, o tiktai šmėkšteldavo, tesukeldamos įkyrų, kone skausmingą nerimą. Kai jis išsivadavo iš tos šlykščios ir tamsios klaikynės, kuri yra vadinama katorga, pasirodė vyskupas ir suteikė jo sielai tokį pat skausmą, kokį galėtų padaryti per daug ryški šviesa akims žmogaus, išėjusio iš patamsių. Būsimasis gyvenimas, tasai galimas jam gyvenimas, kuris atsivėrė dabar prieš jį toks tyras ir toks spindulingas, pripildė jo sielą virpesio ir nerimo. Jisai jau visiškai nesuvokė, kas jame vyksta. Kaip pelėda, staiga išvydusi tekančią saulę, taip ir katorgininkas buvo dorybės apstulbintas ir lyg apakintas.

Viena buvo aišku, tuo jis neabejojo: jis tapo kitu žmogumi, jame viskas pasikeitė ir jau nebe jo galioje buvo išplėšti iš savęs vyskupo žodžius, sujaudinusius jo sielą.

Tokia buvo jo dvasios būsena, kai jis susitiko Mažiulį Žervė ir iš jo pavogė keturiasdešimt su. Kodėl? Tikriausiai jis nebūtų galėjęs to paaiškinti; ar tai nebuvo paskutinis protrūkis ir tarytum paskutinė pastanga jo piktų kėslų, išsineštų iš katorgos, dar jame pasilikęs polinkis į blogį, rezultatas to, kas vadinama „inercijos jėga"? Taip, tai tiesa, bet

kartu galbūt ir ne visai taip. Pasakysime paprastai: tai ne jis pavogė, ne žmogus, – pavogė žvėris, iš papratimo ir instinktyviai, beprasmiškai užmynė koja tą sidabrinę monetą tuo pačiu metu, kai protas blaškėsi apsėstas tokios daugybės neįprastų ir naujų minčių. Kai protas atbudo ir išvydo tą žvėries poelgį, Žanas Valžanas su siaubu, su mauduliu širdyje atšoko, ir jam išsiveržė pasibaisėjimo šauksmas.

Mat – keistas reiškinys, įmanomas tik esant tokiai būklei kaip jo, – pavogdamas iš berniuko tuos pinigus jis padarė tokį poelgį, kurio jau nebegalėjo padaryti.

Šiaip ar taip, ši paskutinė piktadarystė jam buvo lemiama: ji staiga perskrodė chaosą, viešpatavusį jo protе, išblaškė jį ir, atskyrusi į vieną pusę visa, kas buvo neaišku ir miglota, o į antrą pusę – šviesą, paveikė jo sielą taip, kaip tam tikri cheminiai reaktyvai veikia drumstą mišinį, duodami nusistoti vienam elementui ir išskirdami kitą.

Pirmų pirmiausia dar nesuspėjęs įsisąmoninti ir apsvarstyti, kas atsitiko, visas sumišęs, tarytum gelbėdamasis nuo persekiojimo, jis šoko ieškoti berniuko, norėdamas jam sugrąžinti pinigus, o paskui, įsitikinęs, kad tai neįmanoma, sustojo, nevilties apimtas. Tą momentą, kai jis sušuko: „Aš niekšas!" – jis pamatė save tokį iš tikrųjų, tačiau jisai jau buvo taip nuo savęs atsipalaidavęs, jog jam pasirodė, tarytum jis – tik vaiduoklis, o prieš jį stovi tikrasis, gyvas, su lazda rankoje, apdriskusia palaidine, su pilna kuprine vogtų daiktų ant nugaros, ryžtingu ir niūriu veidu, su daugybe niekšingų kėslų mintyse, pasibjaurėtinas katorgininkas Žanas Valžanas.

Kaip jau mes sakėme, daugybė jo perkęstų nelaimių buvo padariusios jį lyg kokį vizionierių. Taigi šitas vaizdas buvo tarsi vizija. Jis tikrai prieš save regėjo šitą Žaną Valžaną, jo klaikų veidą. Jis beveik save klausė, kas tasai žmogus, o tasai žmogus jam kėlė pasišlykštėjimą.

Jo smegenys buvo įtemptos ir drauge labai ramios, kaip kad tuomet, kai susimąstymas yra toks gilus, jog nustelbia tikrovę. Žmogus nebemato esančių aplink jį daiktų, užtat jo vaizduotės sukurti pavidalai jam atrodo realūs, egzistuoją tikrovėje.

Taigi Žanas Valžanas stovėjo, taip sakant, akis į akį su pačiu savimi, kontempliuodamas patį save, ir tuo pačiu metu pro tą haliucinaciją slėpiningoje gilumoje matė kažkokią šviesą, kuri iš pradžių jam atrodė lyg žibintas.

Atidžiau įsižiūrėjęs į šią šviesą, įsižiebusią jo sąmonėje, jis išvydo, kad toji šviesa turi žmogišką pavidalą ir kad tasai žibintas yra vyskupas.

Jo sąmonė pakaitomis stebėjo tuodu žmones, šitaip stovinčius priešais jį – vyskupą ir Žaną Valžaną. Niekas, išskyrus pirmąjį, nebūtų galėjęs suminkštinti antrojo. Dėl vienos iš tų keistų savybių, būdingų panašioms ekstazėms, juo ilgiau vyko Žano Valžano haliucinacija, juo labiau jo akyse augo ir vis labiau spindėjo vyskupas, o Žanas Valžanas darėsi vis mažesnis ir vis labiau nyko. Atėjo momentas, kai jis virto šešėliu. Ir staiga dingo. Paliko tik vyskupas.

Jisai pripildė nuostabaus spindesio visą šio nelaimingojo sielą.

Žanas Valžanas verkė ilgai. Verkė gailiomis ašaromis, kūkčiodamas, jausdamas didesnį silpnumą negu moteris, didesnį siaubą negu mažas vaikas.

Vyras atsibudo

Kol jisai verkė, jo sąmonė vis labiau ir labiau šviesėjo ir pagaliau nušvito nepaprasta šviesa, žavinga ir drauge šiurpia. Jo ankstyvesnis gyvenimas, jo pirmas nusikaltimas, ilgas tos kaltės išpirkimas, jo išorinis sužiaurėjimas ir vidinis sudiržimas, valanda, kai jis buvo paleistas iš kalėjimo, su daugybe džiuginančių keršto sumanymų, tai, kas įvyko pas vyskupą, ir paskutinis jo žemas poelgis – tų keturiasdešimties su pavogimas iš vaiko, nusikaltimas juo niekšiškesnis ir baisesnis, kad įvyko jau po to, kai vyskupas jam atleido, – visa tai jam prisiminė ir aiškiai iškilo prieš jo akis, tačiau tokioje šviesoje, kokios jis iki šiol dar nebuvo regėjęs. Jisai įsižiūrėjo į savo gyvenimą, ir tasai pasirodė jam baisingas; jisai įsižiūrėjo į savo sielą, ir šioji jam pasirodė šlykšti. Vis dėlto kažkokia švelni šviesa spindėjo viršum šio gyvenimo ir viršum šios sielos. Jam atrodė, kad jis mato šėtoną, apšviestą rojaus šviesos.

Kiek valandų jis šitaip verkė? Ką padarė po to, kai nustojo verkęs? Kur nuėjo? Šito niekas niekuomet nesužinojo. Tikras dalykas, atrodo, tik tas, kad tą pačią naktį vežikas, kurio diližanas tais laikais kursavo tarp Grenoblio ir Dinio ir atvykdavo į Dinį apie trečią valandą ryto, važiuodamas vyskupijos gatve matė kažkokį žmogų, klūpantį stačiai ant grindinio ir besimeldžiantį tamsoje prie monsinjoro Bjenveniu durų.

TREČIOJI KNYGA

1817 METAIS

I

1817 METAI

Tai buvo metai, kuriuos Liudvikas XVIII su tikru karališku aplombu ne be pasididžiavimo vadino dvidešimt antraisiais savo viešpatavimo metais[25]. Šie 1817 metai buvo Briugjero de Sorsumo šlovės metai. Visos plaukų kirpyklos, vildamosi, kad bus grįžta prie pudros ir supurentų garbanų, savo iškabas nutepliojo žydra spalva su heraldinėmis lelijomis[26]. Tai buvo naivūs laikai, kai grafas Linčas kiekvieną sekmadienį Sen Žermen de Prė šventovėje iškilmingai sėdėdavo bažnyčios seniūno garbės suole, apsivilkęs Prancūzijos pero drabužiais, su raudonu ordino kaspinu, ilga nosimi ir ta didinga veido išraiška, kuri būdinga žmogui, atlikusiam šaunų žygdarbį. Šaunusis pono Linčo žygdarbis buvo šis: būdamas Bordo miesto meru, 1814 metų kovo 12 dieną jis truputį per anksti atidavė miestą Angulemo diukui[27]. Už tai jis ir gavo pero titulą. 1817 metų mada užmaukšlino mažiems nuo ketverių ligi šešerių metų berniukams didžiules tymo odos kepures su ausinėmis, smarkiai panašias į smailiaviršius eskimų apgaubus. Prancūzijos kariuomenė buvo aprengta balta uniforma, panašiai kaip Austrijos; pulkai vadinosi legionais; vietoje numerių jiems buvo suteikti departamentų pavadinimai. Napoleonas buvo Šv. Elenos saloje, ir, kadangi jam Anglija nedavė žalios gelumbės, jis turėjo dėvėti savo senus išverstus mundurus. 1817 metais Pelegrinis dainavo, panelė Bigotini šoko; Potjė viešpatavo; Odri dar nebuvo išgarsėjęs. Ponia Saki stojo į Foriozo vietą. Prancūzijoje dar tebebuvo prūsai. Ponas Delalo buvo žymi persona. Teisėtoji tvarka įsitvirtino, nukapojusi rankas, o paskui ir galvas Plenjė, Karbono ir Toleronui[28]. Didysis šambelionas kunigaikštis Taleiranas ir abatas Luji, kurį numatyta būsiant finansų ministru, žvilgčiojo vienas į antrą, šypsodamiesi kaip du agurkai; jie abu 1790 metų liepos 14 d. laikė iškilmingas mišias per Federacijos šventę Marso lauke: Teleiranas jas laikė kaip vyskupas, Luji joms patarnavo kaip diakonas. 1817 metais šalutinėse to paties Marso lauko alėjose lietuje mirko ir žolėje puvo didžiuliai mėlynai nudažyti mediniai stulpai su nusilupusiais erelių ir bičių paveikslais, nuo kurių buvo nusitrynęs paauksinimas. Tai buvo kolonos, kurios prieš dvejus metus palaikė imperatoriaus estradą Gegužės susirinkime[29]. Vietomis jie buvo pajuodę nuo bivakų laužų, kuriuos kūreno austrai, turėję savo barakus prie Gro Kaju. Dvi ar trys tokios kolonos net visiškai dingo šių bivakų ugnyje, šildydamos didžiules kaizerininkų rankas. Gegužės susirinki-

mas buvo įstabus tuo, kad jis įvyko Marso lauke, ir ne gegužę, o birželį*. 1817 metų įžymybės buvo du dalykai: Tukė leidimo Volteras ir tabokinė su „Konstitucine chartija". Paskutinis įvykis, sujaudinęs paryžiečius, buvo nusikaltimas Doteno, kuris įmetė savo brolio galvą į Gėlių rinkos baseiną. Laivyno ministerijoje dėl nelemtos „Medūzos" fregatos ką tik buvo pradėtas tardymas, kuris turėjo užtraukti gėdą Šomarėjui ir apgaubti šlove Žeriko[30]. Pulkininkas Šeivas išvyko į Egiptą, kad tenai pasidarytų paša Suleimanu. Termų rūmuose Harpo gatvėje buvo įsisteigęs savo krautuvę kažkoks kubilius. Kluni vilos aštuoniakampio bokšto aikštelėje dar galėjai matyti nedidelę lentinę būdelę, kurioje Liudviko XVI laikais buvo Mesjė, Jūrų žinybos astronomo, observatorija. Diukienė de Diura savo dangiškai žydro aksomo buduare, apstatytame baldais su kryžminėmis kojomis, trims ar keturiems savo bičiuliams skaitydavo dar neišleistą „Uriką". Luvre buvo gramdoma raidė „N". Austerlico tiltas išsižadėjo savo vardo ir pasivadino Karališkojo sodo tiltu – dviguba mįslė, nes joje slypėjo du buvusieji pavadinimai: Austerlico tiltas ir Botanikos sodas. Liudvikas XVIII, kuris tebeskaitė Horacijų, nagu darydamas žymeles paraštėse, vis dėlto pradėjo susimąstyti apie likimą herojų, tampančių imperatoriais, bei likimą kurpių, tampančių dofinais, ir turėjo du rūpesčių šaltinius: Napoleoną ir Matiureną Briuno. Prancūzų akademija paskelbė konkursą tema „Laimė, kurią teikia mokslų studijavimas". Ponas Belaras pasižymėjo oficialia gražbylyste. Jo paunksmėje jau brendo būsimasis prokuroro padėjėjas Brojė, kuriam buvo lemta tapti Polio Luji Kurjė sarkazmo objektu. Pasirodė netikrasis Šatobrianas, vadinamas Maršanži, ir netrukus turėjo pasirodyti netikrasis Maršanži kaip d'Arlenkuras. „Klara Alba" ir „Malek Adelis" buvo laikomi šedevrais; ponia Koten buvo paskelbta geriausia nūdienos rašytoja[31]. Institutas išbraukė iš savo sąrašų akademiką Napoleoną Bonapartą. Karališkuoju įsaku Angulemas buvo paverstas jūrų mokykla, idant nenukentėtų patsai monarchinės valdžios principas: juk Angulemo diukas buvo didysis admirolas, taigi Angulemo miestas teisėtai privalėjo turėti visas jūrų uosto pirmenybes. Ministrų taryboje buvo svarstomas klausimas, ar galima leisti spausdinti vinjetes, vaizduojančias akrobatinius pratimus, kurie teikė Frankoni afišoms dviprasmiškumo ir pritraukdavo prie jų ištisas minias gatvės išdykėlių. Ponas Paeras, „Agnesės" autorius[32], geras žmogelis kvadratiniu veidu, su karpa ant skruosto, dirigavo nedideliems intymiems kamerinės muzikos koncertams pas markizę de Sasenė Vil l'Evako gatvėje. Visos jaunos merginos dainavo „Sent Avelio atsiskyrėlį", kurio tekstą parašė Edmonas Žero. Žurnalas „Geltonasis nykštukas" pavirto „Veidrodžiu". Lambleno kavinė palaikė imperatorių, norėdama įgiežti „Valua" kavinei, kuri palaikė Burbonus. Beri diukas, kurio kažkur tamsoje tykojo Luvelis, ką tik buvo apvesdintas su viena Sicilijos princese. Buvo praėję metai nuo ponios de Stal mirties. Gvardiečiai švilpimu sutikdavo panelę Mars[33]. Didieji dienraščiai pasidarė visai plonyčiai. Formatai buvo sumažinti, tačiau jų laisvė buvo didelė. „Konstitucionalistas" iš tikrųjų buvo konstitucinis[34]. „Minerva" Šatobriano pavardę rašė ne *Chateauhriand*, bet *Chateaubriant*. Šitoji „t" gale vietoje „d" davė buržuazijai progos pasijuokti iš didžiojo rašytojo. Nedori žurnalistai parsidavėliškuose laikraščiuose įžeidinėjo 1815 metų ištremtuosius; Davidas jau nebebuvo talentingas, Arno nebebuvo protingas, Karno nebebuvo doras; Sultas nebuvo laimėjęs nė vienos pergalės[35]; Napoleonas – ir tai tiesa – jau nebebuvo genialus. Niekam nėra paslap-

---

* Žodžių žaismas: *Champ de Mai* – Gegužės laukas (Gegužės susirinkimas) ir *Champ de Mars* – Kovo laukas (paprastai vadinamas Marso lauku).

tis, kad laiškai, adresuoti ištremtiesiems už Prancūzijos ribų, labai retai juos pasiekdavo, nes policija laikė savo šventa pareiga juos perimti. Šis faktas anaiptol nėra naujas; dar Dekartas, būdamas tremtyje, šituo skundėsi. Kai Davidas viename Belgijos laikraštyje pareiškė šiokį tokį nepasitenkinimą, kad negauna jam siųstų laiškų, rojalistiniams lapeliams šitai pasirodė taip juokinga, kad jie šia proga iš tremtinio gerokai pasišaipė. Vieni sakė „karalžudžiai", o kiti – „balsavusieji už mirties bausmę"; vieni sakė „priešai", o kiti – „sąjungininkai"; vieni sakė „Napoleonas", o kiti – „Buonapartė", ir šitai skyrė žmones vieną nuo kito labiau negu praraja. Visi sveiko proto žmonės sutiko, kad revoliucijų erą visiems laikams užbaigė karalius Liudvikas XVIII, pramintas „nemirtinguoju chartijos autoriumi". Ant Naujojo tilto pylimo, ant pjedestalo, laukiančio Henriko IV statulos, buvo iškaltas žodis *Redivivus**. Ponas Pjė Terezos gatvėje Nr. 4 ruošė slaptą sambūrį monarchijai sutvirtinti. Dešiniosios pusės vadovai kebliais atvejais sakydavo: „Reikia parašyti Bako." Ponai Kaniuelis, O'Mahoni ir de Šapdelenas, karaliaus vyresniojo brolio truputį skatinami, bendrais bruožais apmetė tai, kas vėliau turėjo tapti „Pakrantės sąmokslu". Iš savo pusės, „Juodasis segtukas" taip pat ruošė sąmokslą. Delaverdi baudėsi su Trogovu. Ponas Dekazas, truputį liberalas, viešpatavo protams.[36] Šatobrianas[37] kiekvieną rytą stovėdavo prie savo lango Sen Dominyko gatvėje Nr. 27, mūvėdamas madingomis ilgomis kelnėmis ir apsiavęs šlepetėmis, šilkine skarele apsirišęs žilą galvą, pasidėjęs priešais save pilną komplektą dantisto instrumentų ir įbedęs akis į veidrodį, rakinėdavo savo puikius dantis, tuo pačiu metu diktuodamas ponui Piloržui, savo sekretoriui, įvairius variantus veikalo „Monarchija pagal chartiją". Autoritetinga kritika teikė pirmenybę Lafonui prieš Talma. Ponas de Felecas pasirašinėjo raide „A", ponas Hofmanas pasirašinėjo raide „Z". Šarlis Nodjė rašė „Terezą Ober". Ištuoka buvo panaikinta. Licėjai vadinosi koledžais, koledžų mokiniai, su aukso lelijomis prie apykaklių, pešėsi dėl Romos karaliaus.[38] Rūmų slaptoji policija pranešinėjo jos karališkajai aukštybei Šartro diukienei, kad visur išstatytame portrete Orleano diukas husarų generolo pulkininko uniforma šauniau atrodo negu Beri diukas dragūnų generolo pulkininko uniforma; tai buvo gerokas nemalonumas. Paryžiaus miestas savo lėšomis vykdė Invalidų namų kupolo paauksinimo atnaujinimą. Rimti žmonės klausinėjo vienas kitą, kaip tuo ar kitu atveju pasielgtų ponas de Trenkelagas; ponas Klozelis de Montalis kai kuriais klausimais buvo ne vienos nuomonės su ponu Klozeliu de Kusergu; ponas de Salaberi buvo nepatenkintas. Komedijų autorius Pikaras, priimtas į akademijos narius, kur negalėjo patekti komedijų autorius Moljeras, statė „Du Filiberus" Odeone, kurio frontone išplėštų raidžių žymės leido visai aiškiai įskaityti užrašą „IMPERATORIENĖS TEATRAS". Vieni pasisakydavo už Kiunjė de Montarlo, kiti prieš jį. Fabvjė buvo maištininkas; Bavu buvo revoliucionierius.[39] Knygų pirklys Pelisjė leido Volterą šia antrašte: „Volteras, Prancūzų akademijos narys. Raštai." „Tai pritraukia pirkėjų", – kalbėjo šis naivus knygų leidėjas. Visuotinė nuomonė buvo ta, kad ponas Šarlis Luazonas[40] bus šio šimtmečio genijus; jį jau pradėjo graužti pavydas, šlovės ženklas, ir apie jį buvo sudėtas šis eilėraštis:

Kad ir nori Luazonas
Ereliu skraidyti,
Jo plėvėtos žąsies kojos
Kyšančios matyti.

* Prisikėlęs iš mirusiųjų (lot.).

Kardinolui Fešui atsisakius laisvu noru atsistatydinti, Lijono dieceziją administravo de Penas, Amazijos arkivyskupas. Tarp Šveicarijos ir Prancūzijos dėl Dapo slėnio kilo ginčas, kurio pradžią padarė memorandumas, parašytas kapitono Diufuro, dabar jau generolo. Dar niekam nežinomas Sen Simonas brandino savo didingą svajonę. Mokslų akademijoje buvo garsus Furjė, kurį palikuonys užmiršo, ir kažkokioje palėpėje gyveno kitas, niekam nežinomas Furjė, kurį ateitis visada prisimins. Jau pradėjo kilti lordo Bairono žvaigždė; pastaboje prie vieno iš savo eilėraščių Milvua pranešė apie jį Prancūzijai, pavadinęs jį „tokiu lordu Baironu". Davidas d'Anžė mėgino įkvėpti gyvybę marmurui. Siaurame seminaristų ratelyje, Feljantinų akligatvyje, abatas Karonas giriamai atsiliepė apie vieną nežinomą kunigą, vardu Felisitė Roberas, kuris vėliau virto Lamenė.[41] Kažkoks daiktas rūko bei pūkštė Senoje, keldamas tokius garsus, kurie girdėti plaukiant vandenyje šuniui, ir plūduriavo sau pirmyn ir atgal po Tiuilri langais, nuo Karališkojo tilto iki Liudviko XV tilto; tai buvo niekam tikęs mechanikos žaislelis, tuščiagalvio išradėjo svajonė, utopija: garlaivis. Paryžiečiai abejingi žiūrėjo į šią niekam nereikalingą išmonę. Ponas de Voblanas, kuris perversmu, įsakais ir naujais paskyrimais reformavo institutą, garbingas kelių akademikų iškėlėjas, po šio savo žygio pats negalėjo tarp jų patekti. Sen Žermeno priemiesčio ir Marsano paviljono policijos prefektu skirtas ponas Delavo dėl jo dievobaimingumo. Diupiujitrenas ir Rekamjė Medicinos mokyklos amfiteatre išsiplūdo ir grūmojo vienas kitam kumščiais, susiginčiję dėl Jėzaus Kristaus dievybės. Kiuvjė[42], viena akimi žiūrėdamas į Mozės Pradžios knygą, o antrąja į gamtą, stengėsi įtikti reakcingiems šventeivoms, derindamas iškasinius su Biblijos tekstais ir versdamas mastodontus liaupsinti Mozę. Ponas Fransua de Nefšato, girtinas Pamantjė atminimo garbintojas, kiek įmanydamas rūpinosi, kad bulvės būtų vadinamos ne *pomme de terre*, bet *parmentiere*, tačiau jokio pasisekimo neturėjo. Abatas Greguaras, buvęs vyskupas, buvęs Konvento narys, buvęs senatorius, rojalistų polemikos buvo pažemintas į „niekšingojo Greguaro" laipsnį. Šis posakis, kurį ką tik pavartojome, – „pažeminti į laipsnį" – pono Ruajė Kolaro buvo paskelbtas neologizmu. Po Jenos tilto trečiąja arka dar galima buvo įžiūrėti naują, savo baltumu iš kitų išsiskiriantį akmenį, kuriuo prieš dvejus metus buvo užtaisyta minai įdėti skylė, padaryta Bliucherio, kai jis ketino tiltą susprogdinti.[43] Teisingumas pasodino į kaltinamųjų suolą žmogų, kuris, pamatęs įeinant į Paryžiaus katedrą grafą d'Artua, garsiai pasakė: „Po velnių! Man gaila tų laikų, kai Bonapartas ir Talma už parankės pasirodydavo Laukinių baliuje." Maištingos kalbos. Šeši mėnesiai kalėjimo, išdavikai išsijuosė; žmonės, kurie kautynių išvakarėse buvo perėję į priešo pusę, neslėpė gauto atlyginimo ir nesidrovėdami vaikščiojo vidury dienos, ciniškai girdamiesi turtais ir titulais; Linji ir Katr Bra dezertyrai apnuogindavo savo parsidavėliškas sielas ir monarchišką atsidavimą, užmiršdami žodžius, užrašytus viešosose išvietėse ant vidinių sienų Anglijoje: *Please adjust your dress before leaving.**

Šit kas sumišai išplaukia į dabar jau užmirštų 1817 metų paviršių. Istorija paniekina beveik visas šias savitas ypatybes ir ji negali kitaip elgtis: jos užtvindytų ją savo nepabaigiama srove. Vis dėlto šios detalės, kurios teisingai vadinamos smulkiomis, yra naudingos, nes žmonijai nėra per daug smulkių faktų, kaip augalų pasaulyje nėra per daug smulkių lapų. Kaip tik iš atskirų metų fizionomijų ir susidaro šimtmečių veidas.

Šiais 1817 metais ketvertas jaunų paryžiečių iškrėtė „gražų pokštą".

---

* Prieš išeidami susitvarkykite drabužius (angl.).

II

DVIGUBAS KVARTETAS

Tie paryžiečiai buvo: vienas iš Tulūzos, antras iš Limožo, trečias iš Kahoro ir ketvirtas iš Montobano; bet jie buvo studentai, o studentai juk – paryžiečiai: mokytis Paryžiuje tolygu būti gimusiam Paryžiuje.

Tie jaunuoliai niekuo nepasižymėjo; tokių yra kiekvienas matęs; keturi „pirmo sutikto žmogaus“ pavyzdžiai; nei geri, nei blogi, nei mokyti, nei nemokšos, nei genijai, nei idiotai, tačiau patraukiantys tuo žavingu pavasariu, kurio vardas „dvidešimt metų“. Tai buvo stačiai keturi Oskarai, nes šiuo laikotarpiu Artūrų dar nebuvo. „Uždėkite jam arabiškus smilkalus, – šaukė romansas, – Oskaras eina, Oskaras, aš pamatysiu jį.“ Aistra Osianui jau pradėjo atvėsti, elegantiškumo pavyzdžiu buvo laikomi skandinavai ir kaledoniečiai, grynasis anglų stilius įsisvyravo tik vėliau, ir pirmasis iš Artūrų, Velingtonas[44], dar tik neseniai buvo laimėjęs Vaterlo kautynes.

Šie Oskarai vadinosi taip: vienas – Feliksas Tolomjesas, iš Tulūzos; kitas – Listolje, iš Kahoro; trečias – Fameilis, iš Limožo; paskutinis – Blašvelis, iš Montobano. Suprantama, kad kiekvienas iš jų turėjo po meilužę. Blašvelis mylėjo Favuritę, gavusią šį angliškai iškraipytą vardą po savo kelionės į Angliją; Listolje dievino Daliją, pseudonimu pasirinkusią gėlės vardą; Fameilis aistringai mylėjo Zefiną – mažybinis vardas iš Žozefinos; Tolomjesas pagaliau turėjo Fantiną, pramintą Blondine dėl puikių saulės spalvos plaukų.

Favuritė, Dalija, Zefina ir Fantina buvo keturios žavingos merginos, kvapnios ir spindinčios, dar truputį panašios į darbininkes, nes nebuvo galutinai metusios adatų, truputį iš vėžių išmuštos meilės nuotykių, bet veiduose dar išlaikiusios tą dvasios giedrumą, kurį teikia darbas, ir sieloje truputėlį nekaltybės žavesio, kuris moteriai užsilieka po pirmojo nuopuolio. Viena iš tų keturių merginų buvo vadinama jaunėle – mat ji buvo jauniausia, o kita – sene. Senei buvo dvidešimt treji metai. Kad nieko nenuslėptume, pasakysime, jog pirmosios trys buvo labiau prityrusios, lengvapėdiškesnės ir labiau įtrauktos į gyvenimo sūkurį negu Blondinė Fantina, kuri dabar išgyveno savo pirmąją iliuziją.

Dalija, Zefina, o ypač Favuritė nebūtų galėjusios to pasakyti apie save. Romantiškoji jų jaunatvės apysaka, vos prasidėjusi, jau turėjo ne vieną epizodą ir mylimasis, kuris pirmame skyriuje vadinosi Adolfu, antrame jau virto Alfonsu, o trečiame – Giustavu. Neturtas ir koketiškumas – du nelemti patarėjai: pirmasis bara, antrasis meilikauja, ir abudu, kiekvienas iš savo pusės, tyliai kažką šnibžda į ausį gražioms iš liaudies kilusioms merginoms. Šios sielos, likusios be priežiūros, įsiklauso į tuos balsus. To pasekmė – nuopuolis, o paskui akmenys, kuriais jos apmėtomos. Jas prislegia blizgesys viso to, kas skaistu ir neprieinama. Deja, kas atsitiktų *Jungfrau*, jeigu jinai jaustų alkį?

Favuritė, kaip pabuvojusi Anglijoje, turėjo dvi gerbėjas – Zefiną ir Daliją. Jau pačioje pirmoje savo jaunystėje ji gyveno viena. Jos tėvas buvo senas matematikos mokytojas, storžievis ir pagyrūnas; jis buvo nevedęs ir, nors jau senyvas, lakstė su pamokomis. Būdamas jaunas, šis mokytojas kartą pamatė, kaip kambarinei užkibo sijonas už židinio grotelių; šito įvykio jam užteko įsimylėti. To padarinys buvo tas, kad gimė Favuritė. Ret-

karčiais ji sutikdavo gatvėje savo tėvą, kuris su ja pasisveikindavo. Vieną rytą kažkokia sena šventeiviškos išvaizdos moteris atėjo į jos kambarį ir paklausė:

– Jūs manęs nepažįstate, panele?

– Ne.

– Aš tavo motina.

Tai tarusi, senė atsidarė bufetą, išgėrė ir pavalgė, atsigabeno savo čiužinį ir įsikūrė pas dukterį. Ši motina, niurzga ir davatka, apie nieką nesikalbėdavo su Favurite, ištisas valandas nepratardavo nė žodžio, pusryčių, pietų ir vakarienės suvalgydavo už keturis, dažnai nueidavo apačion paliežuvauti su durininku, kuriam pasakodavo šlykštybes apie savo dukterį.

Priežastis, suvedusi Daliją su Listoljė, o gal ir su kitais, ir ją patraukusi į dyką gyvenimą, buvo jos neregėtai gražūs rausvi nagučiai. Na kaipgi tokius nagučius gadinsi darbu? Moteris, jei nori išlikti dorovinga, neturi gailėtis savo rankų. O dėl Zefinos, tai ji užkariavo Fameilį savo išdykėliška ir miela maniera sakyti: „Taip, pone."

Jaunieji vyrai buvo draugai, jaunosios merginos tapo bičiulėmis. Tokie meilės ryšiai visada lydimi tokių bičiulysčių.

Išmintis ir dorybė – du skirtingi dalykai; šito įrodymas gali būti tai, kad Favuritė, Zefina ir Dalija – žinoma, jei nepaisysime šių neteisėtų vedybinių ryšių – buvo išmintingos merginos, o Fantina buvo dorybinga mergina.

Dorybinga? – paklausite. – O kaip gi Tolomjesas? Saliamonas būtų atsakęs, kad meilė yra dorovingumo dalis. Mes tik tiek pasakysime, kad Fantinos meilė buvo pirmoji meilė, vienintelė meilė, ištikimoji meilė.

Iš visų keturių jai sakė „tu" tik vienas vyriškis.

Fantina buvo viena iš tų būtybių, kurios pražysta, taip sakant, pačiose liaudies apačiose. Kilusi iš juodžiausių socialinės tamsos gelmių, ji savo veide turėjo anonimiškumo ir nežinomybės antspaudą. Ji gimė Pajūrio Montreilyje. Kas buvo jos tėvai? Kas galėtų šitai pasakyti? Niekas nepažino nei jos tėvo, nei motinos. Ją vadino Fantina. Kodėl Fantina? Kito vardo ji niekuomet neturėjo. Kai ji gimė, dar tebebuvo Direktorija. Pavardės ji neturėjo, nes neturėjo šeimos; neturėjo krikštavardžio, nes tais laikais nebebuvo bažnyčios. Ją ėmė vadinti taip, kaip atėjo į galvą ją praminti pirmam praeiviui, ją sutikusiam gatvėje visai mažytę ir basą. Ji priėmė šį vardą lygiai taip, kaip iš debesies vandenį, lietaus metu krintantį ant jos galvos. Ją vadino mažiule Fantina. O daugiau apie ją niekas nieko nežinojo. Tai šitaip atėjo į gyvenimą šioji žmogiškoji būtybė. Dešimties metų Fantina paliko miestą ir ėmė tarnauti pas apylinkės fermerius. Penkiolikos metų ji atėjo į Paryžių „ieškoti laimės". Fantina buvo apveidi blondinė, apdovanota nuostabiais dantukais. Jos kraitis buvo auksas ir perlai, bet tasai auksas švytėjo ant galvos, o perlai – burnoje.

Ji dirbo, kad gyventų; paskui – irgi, kad gyventų, – pamilo, nes ir širdis pažįsta alkį.

Ji pamilo Tolomjesą.

Jam tatai – meilės nuotykis, jai – tikra aistra. Lotynų kvartalo gatvės, knibždėte knibždančios studentų ir grizečių, matė šio sapno pradžią. Fantina šiame Panteono kalvos labirinte, kuriame vyksta tiek daug meilės nuotykių užuomazgų ir atomazgų, ilgai vengė Tolomjeso, bet taip vengė, kad visuomet su juo susitiktų. Yra toks vengimo būdas, kuris labai panašus į ieškojimą progos susitikti. Trumpai sakant, idilė prasidėjo.

Blašvelis, Listoljė ir Fameilis sudarė savotišką ratelį, kurio galva buvo Tolomjesas. Jis ir buvo iš visų protingiausias.

Tolomjesas įkūnijo jau nykstantį seno studento tipą; jis buvo turtingas; turėjo keturis tūkstančius frankų rentos; keturi tūkstančiai frankų rentos – skandalingai daug Šv. Ženevjevos kalnui; Tolomjesas buvo prastai išsilaikęs trisdešimties metų lėbautojas. Jis buvo raukšlėto veido ir bedantis; be to, ant jo galvos jau pradėjo rastis plikė, apie kurią jis pats be jokios širdgėlos sakydavo: „Trisdešimties metų – kiaušas; keturiasdešimties metų – kelis.“ Jo virškinimas buvo nekoks, ir prieš kiek laiko jam pradėjo ašaroti viena akis. Tad juo geso jaunystė, juo smarkiau jis kurstė savo linksmumą; dantis jam atstojo sąmojis, plaukus – džiaugsmas, sveikatą – ironija, o jo verkianti akis nuolat juokėsi. Jis buvo suguręs, bet tuo pačiu metu žydėte žydėjo. Jo jaunystė paliko pozicijas daug anksčiau, negu galima buvo tikėtis, bet traukėsi atgal visiškai tvarkingai, leipdama juokais ir visus akindama save žėrėjimu. Jis turėjo parašęs pjesę, kurios „Vodevilio“ teatras nepriėmė. Kartais jis parašydavo vieną kitą prastoką eilėraštį. Be to, jis išdidžiai abejojo visu kuo pasaulyje – didi jėga silpnųjų akyse. Taigi, apdovanotas ironija ir plike, jis buvo vadovas. *Iron* yra anglų kalbos žodis ir reiškia geležį. Ar ne iš jo buvo kilęs žodis „ironija“?

Kartą Tolomjesas pasivedėjo anuos tris į šalį ir mįslinga išvaizda tarė jiems:

– Netrukus sueina metai, kai Fantina, Dalija, Zefina ir Favuritė mus prašo padaryti joms siurprizą. Mes tai esame iškilmingai joms pažadėję. Kaip senos moterys Neapolyje šaukia šv. Januarijui: *„Faccia gialutta, fa o miracolo!* – Geltonveidi, padaryk stebuklą!“ – taip ir mūsų gražuolės man be perstogės sako: „Tolomjesai, kada gi tu pagimdysi savo siurprizą?“ O mūsų tėvai mums neduoda ramybės savo laiškais. Žodžiu, zilina iš abiejų pusių. Man atrodo, jog atėjo metas. Pasikalbėkime.

Čia Tolomjesas nuleido balsą ir paslaptingai pasakė, matyt, tokį linksmą dalyką, jog iš visų keturių gerklių iš karto išsiveržė garsus entuziastingas juokas ir Blašvelis sušuko:

– Tai bent idėja!

Pakeliui jiems pasitaikė nedidelė prirūkyta smuklė, jie įėjo į ją, ir jų pasitarimo pabaiga paskendo prieblandoje.

Šių patamsių padarinys buvo šauniausia iškyla, įvykusi kitą sekmadienį, į kurią keturi jauni vyrai pasikvietė keturias merginas.

III

KETURI IR KETURIOS

Šiandien mes menkai įsivaizduojame, kokia buvo studentų ir grizečių užmiesčio iškyla prieš keturiasdešimt penkerius metus. Paryžiaus apylinkės dabar visiškai nebe tos; per pusę šimtmečio iš pagrindų pasikeitė vadinamųjų „Paryžiaus apylinkių“ gyvenimo vaizdas; buvusį dvitekinį vežimą „gegutę“ pakeitė vagonas; laivą pakeitė garlaivis; šiandien nuvažiuoti į Fekaną taip pat paprasta, kaip tada į Šen Klu. 1862 metų Paryžius – miestas, kurio priemiestis yra visa Prancūzija.

Keturios porelės sąžiningai išdarinėjo visas kvailybes, kurias tik buvo galima tuo metu sugalvoti užmiestyje. Ką tik buvo prasidėjusios atostogos, ir vasaros diena žėrėte žėrėjo. Išvakarėse Favuritė, kuri tik viena iš tų merginų mokėjo rašyti, visų keturių vardu parašė Tolomjesui šitokio turinio laiškutį: „Kas anksti pakils, to laimė neapvils." Jie ir atsikėlė penkiomis ryto. Paskui nuvažiavo diližanu į Sen Klu, apžiūrėjo neveikiančią kaskadą ir sušuko: „Kaip turi būti gražu, kai paleidžiamas vanduo!", papusryčiavo „Juodojoje galvoje", kur dar nebuvo užėjęs Kastenas, maloniai pažaidė „žiedelį" prie didelio baseino esančioje aikštelėje, pakraščiais apsodintoje medžiais, įsikorė į Diogeno žibintą, sulošė iš migdolinių pyragaičių ruletėje prie Sevro tilto, Piuto prisiskynė gėlių, Neji prisipirko birbynių, visur valgė obuolių teštainių ir buvo visiškai laimingi.

Merginos klegėjo ir čiauškė kaip ištrūkusios į laisvę devynbalsės. Jos buvo lyg apkvaitusios. Kartais jos žaisdamos apdovanodavo lengvais niuksais jaunuosius vyrukus. Gyvenimo ryto svaigulys! Nuostabūs metai! Virpantys laumžirgių sparneliai! Ak, skaitytojau, kad ir kas jūs būtumėt, ar atsimenat šitai? Ar esat kada nors brovęsis pro krūmokšnius, prilaikydamas jų šakas, kad apsaugotumėte žavią merginos galvutę, jai einant paskui jus? Ar esate kada nors, nesitverdamas juokais, bėgęs žemyn patižusiu nuo lietaus šlaitu su mylima moterimi, kuri laiko jus už rankos ir šaukia: „Ak, mano naujieji batukui! Į ką jie panašūs!"

Turime nedelsdami pasakyti, kad šį kartą mūsų džiaugsminga kompanija išvengė linksmo nemalonumo – liūties, nors išvykstant Favuritė ir buvo pasakiusi motinišku ir pamokomu tonu: „Sraigės šliaužia per kelią. Bus lietaus, mano vaikeliai!" Visos keturios merginos buvo pašėlusiai gražios. Vienas senas klasikinės krypties poetas, tuo laiku labai išgarsėjęs ponas Ševaljė de Labujisas, geraširdiškas žmogelis, garbinęs savo Eleonorą, apie dešimtą valandą ryto vaikščiojo po Sen Klu kaštonais ir, išvydęs jas einant pro šalį, sušuko: „Čia viena per daug", – turėdamas galvoje tris gracijas. Favuritė, Blašvelio bičiulė, toji, kuriai buvo dvidešimt treji metai, atseit senė, bėgo pirmutinė pro tankias žalias šakas, šokinėjo per griovius, lėkte lėkė per krūmus, vadovaudama visuotinei linksmybei su jaunos nimfos įkarščiu. Zefina ir Dalija, atsitiktinai taip sutvertos, jog joms esant drauge, vienos grožis papildydavo ir išryškindavo kitos grožį abiejų naudai, viena nuo kitos nesiskyrė, – ne tiek dėl bičiulystės, kiek dėl koketiškumo, – ir glaudėsi viena prie antros anglų ledi pozomis: pirmieji *kipsekai*[45] ką tik buvo pasirodę, melancholija pradėjo eiti į madą moterims, kaip vėliau baironizmas vyrams, ir dailiosios lyties atstovių plaukai jau pradėjo karoti liūdnomis garbanomis. Zefinos ir Dalijos plaukai buvo suraityti velenėliais. Listoljė ir Fameilis įsitraukė į ginčą apie profesorius ir aiškino Fantinai, kuo skiriasi ponas Delvenkuras nuo pono Blondo.

Blašvelis, atrodė, buvo tyčia sutvertas sekmadieniais nešioti ant savo rankos kašmyrinį Favuritės šaliką margai apsiūtais kraštais.

Tolomjesas ėjo iš paskos, vadovaudamas visai kompanijai. Jis buvo labai linksmas, tačiau galėjai pastebėti jį numanant savo valdžią; jo juokavimuose pasireikšdavo diktatoriškumas; svarbiausia jo puošmena buvo „dramblio kojų" fasono nankininės kelnės su kelniakilpėmis iš varinių grandinėlių; rankoje jis turėjo masyvią indiškos nendrės lazdą

dviejų šimtų frankų vertės. Kadangi jis sau viską leisdavo, tai jo burnoje kyšojo keistas dalykas, vadinamas cigaru. Jam nieko nebuvo švento – jisai rūkė.

– Tasai Tolomjesas – nuostabus žmogus! – su didžia pagarba kalbėjo apie jį draugai. – Kokios kelnės! Kokia energija!

O dėl Fantinos, tai ji buvo gyvas džiaugsmas. Jos žavingi dantys, be jokios abejonės, turėjo iš Dievo aiškią paskirtį – spindėti šypsenoje. Savo dygsniuotą šiaudinę skrybėlaitę su ilgais baltais kaspinais ji mieliau nešiojo ne ant galvos, bet rankoje. Jos tankūs gelsvi plaukai, kurie nuolat pasileisdavo ir išsipindavo ir kuriuos amžinai reikėjo prilaikyti segtukais, priminė Galatėją, bėgančią po gluosniais. Jos raudonos lūpytės žavingai čiauškėjo. Lūpų kampučiai, gosliai pakelti kaip antikinių Erigonos kaukių, atrodė skatiną drąsiems veiksmams, tačiau ilgos blakstienos, kukliai nuleistos, pilnos paslaptingumo, švelnino provokuojančią apatinės veido dalies išraišką, atbaidydamos nuo šelmiškų minčių. Visas jos apdaras turėjo kažką dainuojančio ir spindinčio. Ji vilkėjo barežine rausvai alyvinės spalvos suknele ir tuo muslininiu spenseriu, kurį sugalvojo marseliečiai ir kurio pavadinimas „kanzu", kanebjeriškai iškraipytas iš *quinze aout*, reiškia rugpjūčio penkioliktą, atseit gražų orą, kaitrų vidurdienį; ji avėjo mažytėmis rausvai rudomis kurpaitėmis – kotiurnomis, kryžmai kaspinėliais sumegztomis, ir plonomis baltos spalvos ažūrinėmis kojinaitėmis. Kitos trys merginos, kaip jau sakėme, ne tokios baikščios, buvo atvirai dekoltuotos, ir tai vasarą, dėvint skrybėlaites, papuoštas gėlėmis, joms teikė daug grakštumo ir gyvumo; tačiau šalia šių drąsių drabužių vaiskus šviesiaplaukės Fantinos „kanzu", drauge nekuklus ir santūrus, kažką slepiantis ir tuo pačiu metu atidengiantis, atrodė provokuojantis padorumo radinys, ir garsusis meilės teismas, kuriam pirmininkavo vikontienė de Set jūrų vandens spalvos akimis, galimas daiktas, šiam „kanzu" veikiau būtų paskyręs prizą už koketiškumą, o ne už dorovingumą, į kurį jis pretendavo. Kartais didžiausiame naivume pasireiškia didžiausias menas. Taip atsitinka.

Akinanti veido spalva, švelnus profilis, tamsiai mėlynos akys, sunkūs akių vokai, mažytės grakščios kojytės, nuostabios rankų ir kojų linijos, balta oda, pro kurią vienur kitur buvo matyti melsvų gyslelių vingiai, skaistūs vaikiški skruostai, tvirtas ir lankstus Junonos kaklas, tvirtas ir lankstus sprandas, pečiai, tartum Kustu nulipdyti, su prasišviečiančiomis pro musliną dviem gosliomis duobutėmis, linksmumas, truputį sukaustytas svajingumo, skulptūriškos, grakščios formos – tai tokia buvo Fantina; po audiniais ir kaspinais jautei statulą, o toje statuloje – gyvą sielą.

Fantina buvo graži, bet apie tai pati nelabai tenusimanė. Reti svajotojai, paslaptingi grožio vaidilos, kurie tyliai viską lygina su tobulybe, pro vaiskų paryžietiško grakštumo šydą šioje paprastoje siuvėjoje būtų įžiūrėję šventą antikinę harmoniją. Šitoje nežinomoje merginoje slypėjo prakilni prigimtis. Joje susijungė ir stiliaus grožis, ir ritmo grožis. Stilius yra idealo forma; ritmas – jo judėjimas.

Mes sakėme, jog Fantina buvo gyvas džiaugsmas; Fantina taip pat buvo įkūnytas drovumas.

Stebėtojas, atidžiai įsižiūrėjęs į ją, būtų pamatęs, kad pro visą šį apsvaigimą jaunatve, pavasariu ir meile prasišviečia neįveikiamas santūrumas ir kuklumas. Ji visuomet atrodydavo truputį nustebusi. Ši skaisti nuostaba ir yra tas niuansas, kuris skiria Psichę nuo

Veneros. Fantinos ilgi, baltučiai ir plonyčiai pirštukai buvo panašūs į vestalės, auksiniu segtuku žarstančios šventosios ugnies pelenus. Nors, kaip mes pernelyg gerai pamatysime toliau, Tolomjesas gavo iš jos visa, ko tik norėjo, vis dėlto jos veidas ramybės valandėlėmis būdavo visiškai skaistus; rimtas ir beveik rūstus pagarbumas staiga pasirodydavo jame kai kuriomis akimirkomis, ir nebuvo galima be nuostabos ir jaudulio žiūrėti, kaip greitai užgesdavo jame linksmumas ir be jokio perėjimo nerūpestingą giedrumą pakeisdavo gilus susitelkimas. Šis staigus rimtumas, kartais labai griežtas, būdavo panašus į deivės išdidumą. Jos kakta, nosis ir smakras sudarė idealią liniją, smarkiai besiskiriančią nuo idealių proporcijų ir veidui suteikiančią harmonijos; o charakteringame tarpelyje, kuris skiria nosies apačią nuo viršutinės lūpos, buvo vos įžiūrima ir žavinga raukšlelė – slėpiningas skaistybės ženklas, dėl kurios Barbarosa įsimylėjo Dianą, atrastą per Ikonijos kasinėjimus.

Meilė yra nuodėmė, teesie. Fantina buvo nekaltybė, išplaukusi viršum nuodėmės.

IV

TOLOMJESAS TOKS LINKSMAS, JOG TRAUKIA ISPANIŠKĄ DAINELĘ

Visa ši diena nuo pradžios iki galo žėrėjo kaip ryto aušra. Atrodė, kad visa gamta gavo atostogų ir džiūgauja. Sen Klu gėlynai skleidė aromatą; Senos dvelksmas vos pastebimai šlamino medžių lapus; šakos vos vos siūbavo nuo lengvučio vėjo; bitės negailestingai vogė nektarą iš jazminų žiedų; ištisi pulkai drugių valiūkavo kraujažolėse, dobiluose ir laukinėse avižose; draustiniame Prancūzijos karaliaus parke triukšmingai klegėjo minia valkatų – paukščių.

Keturios linksmos porelės, susiliejusios su saule, su laukais, su gėlėmis, su medžiais, spindėte spindėjo džiaugsmu.

Ir šioje rojaus ir gamtos idilėje merginos plepėjo, dainavo, bėgiojo, šoko, vaikėsi drugelius, skynė roželes, aukštoje žolėje sušlapdamos savo rausvas ažūrines kojines; jaunos, anaiptol ne pikčiurnos, jos nuolat gaudavo bučkių nuo kiekvieno vyriškio, išskyrus Fantiną, kuri buvo užsidariusi savo nesąmoningame neprieinamume, svajingame ir baikščiame, – išskyrus tą, kurį mylėjo.

– Tu visuomet kažkokia labai keista, – sakė jai Favuritė.

Tai tokie tikri džiaugsmai. Laimingos porelės – tai galingas šauksmas į gyvenimą ir į gamtą; joms pasirodžius, viskas trykšta gerumu ir šviesa. Kažkada gyveno fėja, sukūrusi lankas ir gojus tiktai įsimylėjusiems žmonėms. Šitaip atsirado nemirtingoji „miškinė“ meilužių mokykla, kuri nuolat iš naujo prasideda ir kuri tol tęsis, kol bus miškų ir moksleivių. Štai dėl ko pavasaris patraukia mąstytojus. Patricijus ir gatvės galąstojas, diukas ir peras, ir teismo valdininkėlis, rūmininkai ir miestiečiai, kaip kitados sakydavo, – visi yra šios fėjos valdžioje. Visi juokiasi, visi ieško vienas kito, oras kupinas apoteozės spindesio – šit kaip viską pakeičia meilė! Notaro raštininkėlis tampa die-

vaičiu. Ir šie negarsūs šūktelėjimai, šis vienas kito gaudymas žolėje, merginos liemuo, apkabinimas bebėgant, klegesys, skambantis kaip muzika, šis dievinimas, kurį išduoda vieno skiemens intonacija, šios vyšnios, kurias vienos lūpos išplėšia iš kitų lūpų, – visa tai liepsnoja ir praskrenda kažkokiame dangiškame džiūgavime. Gražuolės merginos saldžiai alsinasi. Visiems atrodo, kad šitai tvers amžinai. Filosofai, poetai, dailininkai žiūri į šias ekstazes ir nežino, ką su jomis veikti, – taip juos visa tai apakina. „Išplaukimas į Citerą!" – sušunka Vato; Lankrė, nekilmingojo luomo tapytojas, kontempliuoja savo miestiečius, skrendančius į dangaus mėlynę; Didro išskečia glėbį visiems įsimylėjusiems, o d'Jurfė neskiria jų nuo druidų.[46]

Po pusryčių keturios porelės nuvyko į karaliaus gėlyną, kaip jis tuomet vadinosi, pažiūrėti neseniai iš Indijos atvežto augalo, kurio pavadinimo mes dabar negalime prisiminti, bet kuris tais laikais pritraukdavo į Sen Klu visą Paryžių; tai buvo įstabus ir žavingas medelis aukštu liemeniu, nesuskaitomomis, plonomis kaip siūlas šakelėmis, susitaršiusiomis, be lapų, tačiau nusagstytomis daugybe mažučių baltų rožių; dėl to krūmas buvo panašus į ševeliūrą, nubertą žiedais. Prie jo visuomet stovėdavo smalsuolių minia.

Apžiūrėjęs medelį, Tolomjesas sušuko: „Aš vaišinu asilais!" – ir, susitarę su asilų savininku, jie per Vanvą nuvyko į Isi. Ten vėl – nuotykis. Parkas, revoliucijos metu nacionalizuotas ir dabar valdomas provianto tiekėjo Burgeno, atsitiktinai buvo neuždarytas. Jie įėjo į jį, aplankė olą su manekenu anachoretu, išmėgino visus paslaptingus efektus garsiajame veidrodžių kambaryje – tuose spąstuose, vertuose gašlaus satyro, tapusio milijonieriumi, arba Tiurkarė, virtusio Priapu[47]. Jie kaip reikiant įsiūbavo sūpuokles – didelį tinklą, kabantį tarp dviejų kaštonų, apdainuotų abato de Berni. Supdamas iš eilės gražuoles, visiems juokiantis ir grožintis sijonais, kurie belekiant aukštyn sudarydavo tokias klostes, kad jos būtų sužavėjusios ir Grezą[48], tulūzietis Tolomjesas, truputį ispanas, – juk Tulūza yra Tolozos pusseserė, – liūdnu rečitatyvu dainavo senovinę ispanišką dainelę *gallega*, turbūt taip pat įkvėptą kokios nors gražuolės, aukštai lekiančios sūpuoklėse tarp dviejų medžių:

Soy de Badajoz.
Amor me llama.
Toda mi alma
Es en mi ojos
Porque enseñas
*À tus piernas.**

Tiktai Fantina atsisakė suptis.

– Nemėgstu, kai šitaip maivomasi, – gana kandžiai burbtelėjo Favuritė.

---

* Aš iš Badachoso.
Meilė šaukia mane.
Visa mano siela
Mano akyse,
Kai tu parodai
Savo kojeles.

Pasijodinėjus asilais – nauja pramoga; Seną perplaukė luotu ir iš Pasi pėsti nuėjo ligi Žvaigždės užkardos. Kaip mes atsimename, jie nuo penkių ryto buvo ant kojų, bet kas čia tokio! „Sekmadienį nepavargsti, – kalbėjo Favuritė, – sekmadienį nuovargis taip pat ilsisi." Apie trečią valandą keturios porelės, jau visiškai apkvaitusios iš laimės, kūlvertiniais lėkė nuo rusiškų kalnų – šis keistos išvaizdos statinys tuo laiku buvo Božono aukštumose, ir jo vingiuota linija buvo matyti viršum Eliziejaus laukų medžių viršūnių.

Kada ne kada Favuritė sušukdavo:

– O kurgi siurprizas?

– Kantrybės, – atsakydavo Tolomjesas.

V
PAS BOMBARDĄ

Atsidžiaugęs visais rusiškų kalnų malonumais, būrelis ėmė galvoti apie pietus, ir linksmybe trykštąs aštuonetas, pagaliau vis dėlto truputį išvargęs, įstrigo „Bombardos" restoranėlyje, garsiojo „Bombardos" restorano filiale, įsteigtame Eliziejaus laukuose, – jo iškaba tuomet buvo prie Rivoli gatvės kampo, šalimais Delormo pasažo.

Didelis, bet negražus kambarys su niša ir lova jos gilumoje (sekmadienį smuklė buvo pilna, todėl reikėjo pasitenkinti tokia prieglauda); du langai, iš kurių pro guobas galėjai stebėti krantinę ir upę; puikios rugpjūčio mėnesio saulės spinduliai, žvelgią pro langus; du stalai; ant vieno – prašmatnus gėlių puokščių kalnas sumišai su vyrų ir moterų skrybėlėmis; prie antro – keturios porelės, susėdusios aplinkui džiaugsmingą dubenų, lėkščių, stiklų, butelių chaosą; alaus ąsočiai drauge su vyno buteliais; ne tokia jau pavyzdinga tvarka prie stalo, tam tikra netvarka po stalu:

Triukšmavo jie tarsi patrakę,
Sakytum, kojom lošė po stalu triktraką, –

kaip sako Moljeras.

Šit kaip atrodė apie pusiau penktą valandą vakaro piemenėlių idilija, prasidėjusi penkiomis ryto. Saulė krypo į vakarus, apetitas mažėjo.

Eliziejaus laukai, užtvindyti saulės ir minios, buvo pilni šviesos ir dulkių – dviejų dalykų, iš kurių sudaryta šlovė. Marmuriniai Marli žirgai stovėjo piestu ir tarytum žvengė auksiniame rūke. Karietos dardėjo pirmyn ir atgal. Puikių gvardiečių eskadronas su trimitininku priešakyje leidosi Neji prospektu; balta vėliava, truputį parausvėjusi saulėlydžio spinduliuose, plevėsavo viršum Tiuilri rūmų kupolo. Santarvės aikštė, tuo metu vėl pavadinta Liudviko XV aikšte, knibždėte knibždėjo patenkintų vaikščiotojų. Daugelis jų drabužių kilpelėse prie baltų muarinių kaspinėlių nešiojo sidabrines lelijas, dar ne visai išnykusias 1817 metais. Vienur kitur mažų mergaičių rateliai, apsupti plojančių žiūrovų, dainavo garsią tais laikais dainelę, skirtą Burbonams liaupsinti ir Šimtui dienų niekinti, dainelę, kurios refrenas buvo toks:

Grąžinkit tėvą mums iš Gento,
Grąžinkit mūsų tėvą.

Priemiesčių gyventojai, šventiškai išsipustę, o kai kurie, buržua pavyzdžiu, taip pat pasipuošę lelijomis, triukšmingais būreliais pabirę didžiojoje aikštėje ir Marinji aikštėje, žaidė žiedelį, važinėjosi karusele; kiti gėrė; spaustuvių mokiniai vaikštinėjo su popierinėmis kepuraitėmis; girdėjosi jų kvatojimas. Visi džiūgavo. Rojalistams tai buvo neginčijamos ramybės ir visiško saugumo laikotarpis; kaip tik tais laikais vienas iš specialių ir slaptų policijos prefekto Angleso pranešimų apie Paryžiaus priemiesčius baigėsi šiomis eilutėmis:

„Viską rimtai apsvarsčius, jūsų didybe, nėra jokio pagrindo šių žmonių bijoti, jie tokie nerūpestingi ir tingūs kaip katės. Provincijos prastuomenė nerami, o Paryžiaus – nė kiek. Tai maži žmogiūkščiai. Jūsų didybe, reikėtų ne mažiau kaip dviejų tokių neūžaugų vienam jūsų grenadieriui sudaryti. Ne, sostinės tamsuomenės nėra ko bijoti. Įdomu pažymėti, kad per pastaruosius penkiasdešimt metų tie žmonės pasidarė dar mažesnio ūgio, o Paryžiaus priemiesčių gyventojai yra dar smulkesni negu prieš revoliuciją. Jie visiškai nepavojingi. Apskritai jie – geraširdiškos bestijos.“

Kad katė gali pavirsti liūtu, policijos prefektai laiko esant neįmanoma, bet vis dėlto šitai atsitinka, ir tai yra nuostabi Paryžiaus liaudies savybė. Beje, katė, grafo Angleso taip niekinama, antikinėse respublikose buvo gerbiama; ten jinai buvo laimės įkūnijimas, ir, panašiai kaip Pirėjuje stovėjo besparnės Minervos atvaizdas, taip Korinto miesto aikštėje stūksojo didžiulė bronzinė katės statula. Restauracijos epochos naivioji policija matė Paryžiaus liaudį pernelyg „geroje šviesoje“. Ji anaiptol nėra „geraširdiškos bestijos“, kaip kai kurie mano. Prancūzams paryžietis yra tas pats, kas graikams atėnietis; niekas nemiega saldžiau už jį, niekieno lengvapėdiškumas ir tingumas taip atvirai nepasireiškia kaip jo, niekas, atrodytų, nemoka taip greitai užmiršti kaip jis; tačiau šiomis savybėmis nereikia per daug pasikliauti; jis gali būti labai nerūpestingas, bet kai prieš jį blyksteli šlovė, jo siutingas įkarštis yra nuostabus. Duokite jam ietį, ir jūs pamatysite rugpjūčio dešimtąją[49], duokite jam šautuvą, ir jūs turėsite Austerlicą. Jis – Napoleono atramos taškas ir Dantono padėjėjas. Reikia ginti tėvynę? – jis stoja kareiviu; reikia ginti laisvę? – jis ardo gatvės grindinį ir stato barikadas. Saugokitės! Jo plaukai sklidini rūstybės kaip epo herojaus; jo palaidinė įgauna chlamidines klostes. Būkite atsargūs. Pirmą pakliuvusią gatvę, kad ir Grenetos gatvę, jis pavers Kaudijaus tarpekliu.[50] Išmuš valanda, ir šis priemiesčių gyventojas išaugs, šis mažas žmogutis pakils visu augumu, ir jo žvilgsnis bus rūstus; ir jo alsavimas virs audra, ir iš šios pasigailėtinos silpnos krūtinės išsiverš viesulas, kuris supurtys Alpių keteras. Kaip tik Paryžiaus priemiesčių gyventojo dėka revoliucija, susijungusi su kariuomene, užkariavo Europą. Jis dainuoja, tai jo džiaugsmas. Suderinkite jo dainą su jo prigimtimi, ir tada jūs pamatysite! Kol jo refrenas yra tiktai karmanjolė, jis nuverčia tik Liudviką XVI; leiskite jam užgiedoti „Marselietę“, ir jis išlaisvins pasaulį.

Palikę Angleso pranešimo paraštėje šią pastabą, grįžkime prie mūsų keturių porų. Pietūs, kaip mes jau sakėme, ėjo į pabaigą.

VI
SKYRIUS, KURIAME VISI VIENAS KITĄ DIEVINA

Užstalės kalbos ir meilės kalbos; kiek vienos, tiek kitos lygiai nepagaunamos; meilės kalbos – tai debesys; užstalės kalbos – dūmai.

Fameilis ir Dalija kažką niūniavo, Tolomjesas gėrė, Zefina juokėsi, Fantina šypsojosi. Listoljė pūtė medinę dūdą, kurią nusipirko Sen Klu. Favuritė švelniai žiūrėjo į Blašvelį ir kalbėjo:

– Blašveli, aš tave dievinu.

Šitai privertė Blašvelį paklausti:

– Ką tu darytum, Favurite, jeigu aš nustočiau tave mylėjęs?

– Aš! – sušuko Favuritė. – Nekalbėk šito net juokais! Jeigu tu nustotum mane mylėjęs, aš šokčiau ant tavęs, aš tave sukandžiočiau, subraižyčiau, sudraskyčiau nagais, apipilčiau tave vandeniu, priversčiau tave areštuoti.

Blašvelis nusišypsojo rodydamas gašlų pasitenkinimą kaip žmogus, kuriam kas pakuteno savimeilę. Favuritė kalbėjo toliau:

– Bet aš imčiau šaukti: „Laikykit jį!" Na, aš jau su tavimi nesivaržyčiau! Šelmi!

Blašvelis susižavėjęs atsilošė į kėdės atkaltę ir didžiuodamasis užsimerkė.

Dalija, kažką kramtydama, pro visuotinį klegesį pašnibždomis paklausė Favuritę:

– Tai tu, vadinasi, smarkiai įsispitrijusi į savo Blašvelį?

– Aš? Aš jo nekenčiu, – taip pat tyliai atsakė Favuritė, vėl pačiupdama šakutę. – Jis šykštus. Aš myliu berniuką, kuris gyvena priešais mane. Toks mielas jaunuolis, tu nepažįsti jo? Iš karto matyti, kad jis bus aktorius. Aš labai mėgstu aktorius. Kai tik jis pareina namo, tai motina jam sako: „Ak, Dieve mano! Baigėsi mano ramybė. Štai tuojau jis pradės rėkalioti. Bet, vaikeli mano, man galva plyšta!" Mat jisai eina per visą namą, užsilipa ant aukšto, kur pilna žiurkių, landžioja po tamsius kampus, užsikaria į palėpes, kur tik gali, – ir ima ten dainuoti, deklamuoti ir visa kita, bet taip garsiai, kad apačioje girdėti! Jisai jau uždirba po dvidešimt su pas vieną advokatą, rašo jam kažkokius suktus raštus. Jo tėvas buvo Sen Žak diu O Pa bažnyčios choristas. Ak, koks jis mielas! Jis tiek mane įsimylėjęs, kad vieną kartą, pamatęs mane maišant tešlą blynams, pasakė man: „Mamzele, iškepkite sklindelių iš savo pirštinaičių, ir aš juos suvalgysiu." Ne, tik artistai gali šitaip pasakyti. Ak, jis labai mielas! Aš stačiai pradedu galvos netekti dėl to berniuko. Bet tai nieko nereiškia, aš sakau Blašveliui, kad jį dievinu. Kaip aš meluoju, a? Kaip aš meluoju!

Favuritė valandėlę patylėjo, paskui kalbėjo toliau:

– Žinai, Dalija, man taip liūdna. Visą vasarą nenustojo lijęs, vėjas mane erzina, vėjas nemažėja, Blašvelis baisus šykštuolis, rinkoje nieko nėra, išskyrus saldžiuosius žirnelius, tiesiog nežinia, kuo maitintis, aš turiu spliną, kaip sako anglai, o sviestas toks brangus! Be to, žiūrėk, stačiai bjauru, mes valgome kambaryje, kuriame stovi lova, man visai darosi šlykštu gyventi.

VII
TOLOMJESO IŠMINTIS

Kai vieni dainavo, o kiti klegėdami šnekėjosi ir visų balsai susiliejo į nedarnų triukšmą, Tolomjesas jį nutraukė:

– Nereikia kalbėti niekų ir be perstogės, – sušuko jis. – Kad mūsų žodžiai žavėtų, turime juos apsvarstyti. Per daug improvizacijos kvailai niokoja protą. Tekantis alus neputoja. Ponai, neskubėkime. Suteikime mūsų išgertuvėms didingumo; valgykime susikaupę; puotaukime palengva. Nesiskubinkime. Pažiūrėkite į pavasarį: jeigu jis per greitai ateitų, tuojau sudegtų, atseit sušaltų. Pasiskubinimas žudo persikų ir abrikosų medelius. Perdėtas uolumas užmuša gerų pietų grakštumą ir džiaugsmą. Nepersistenkime, ponai! Grimo de la Renjeras[51] šiuo atžvilgiu visiškai sutinka su Taleiranu.

Duslus protesto gausmas pasigirdo tarp susirinkusiųjų.

– Tolomjesai, palik mus ramybėje, – tarė Blašvelis.

– Šalin tironą! – sušuko Fameilis.

– Tegyvuoja smuklė! Nebūkime susmukę! Lai juokiasi snukiai! – šaukė Listoljė.

– Tam ir sekmadienis, – vėl tarė Fameilis.

– Mes visiškai blaivūs, – pridūrė Listoljė.

– Tolomjesai, – tarė Blašvelis, – tu įvertink mano nepajudinamą, mano kaimišką rimtį.

– Ne, ji veikiau monkalmiška.

Šis nelabai vykęs žodžių žaismas padarė į klaną tekštelto akmens įspūdį. Markizas de Monkalmas buvo garsus tais laikais rojalistas. Visos varlės beregint nutilo.

– Bičiuliai, – sušuko Tolomjesas, lyg vėl atgavęs autoritetą žmogus, –atsikvošėkite. Tikrai, šis iš dangaus iškritęs kalambūras nėra vertas, kad dėl jo žmonės netektų žado. Ne visa tai, kas iš ten iškrinta, yra verta entuziazmo ir pagarbos. Kalambūras – tai aukštybėse skrajojančio proto išmatos. Juokelis krinta, kur pakliuvo, ir protas, purptelėjęs kvailybę, dingsta dangaus mėlynėje. Balkšva dėmė, paskidusi ant uolos, nekliudo kondorui sklandyti. Aš anaiptol nenoriu įžeisti kalambūro! Aš jį gerbiu, tačiau tik tiek, kiek jis to nusipelno, ne daugiau. Visi subtiliausi ir žavingiausi žmonijos atstovai, o rasi ir būtybės už žmonijos ribų, naudojosi žodžių žaismu. Jėzus Kristus pasakė kalambūrą apie šv. Petrą, Mozė – apie Izaoką, Eschilas – apie Polineiką, Kleopatra – apie Oktavijų. Įsidėmėkite, jog Kleopatros kalambūras buvo pasakytas prieš Akcijaus kautynes, ir, jeigu jo nebūtų, niekas neprisimintų Torino miesto, kuris graikiškai reiškia samtį. Šitai konstatavęs grįžtu prie savo kreipimosi. Broliai mano, aš kartoju: mažiau uolumo, mažiau plušėjimo, mažiau perdėjimo net sąmojuose, džiaugsmuose, linksmybėje ir žodžių žaisme. Paklausykite manęs, turinčio Amfiarajo išmintį ir Cezario plikę. Viskam reikalingas saikas, net žodžių rebusams. *Est modus in rebus.** Viskam reikalingas saikas, net pietums. Jūs mėgstate obuolinius pyragaičius, ponios, nepiktnaudžiaukite jais. Net obuoliniai pyragaičiai reikalauja sveikos nuovokos ir meno. Rajumas keršija pačiam rajūnui. *Gula punit gulax.* Virškinimo sutrikimu Viešpats Dievas duoda pamokymą skilviui.

* Visame kame turi būti saikas (lot.). – Horacijus, Satyros.

Ir įsidėmėkite štai ką: kiekviena mūsų aistra, net meilė, turi savo skilvį, kurio nereikia perkrauti. Kiekviename dalyke reikia mokėti laiku parašyti žodį *finis**, tenka susilaikyti, kai iškyla būtinas reikalas, raktu užrakinti savo apetitą, uždaryti į šaltąją savo fantaziją ir patį save nuvesti į nuovadą. Išminčius yra tas, kuris tinkamu momentu moka areštuoti patį save. Nors truputį pasitikėkite manimi. Iš to, kad aš, šiaip ar taip, studijavau teisę, – o tatai liudija mano išlaikyti egzaminai, – iš to, kad aš žinau, koks yra skirtumas tarp bylos, kuri nagrinėtina, ir bylos, kuri ruošiama nagrinėti, iš to, kad aš lotyniškai gyniau disertaciją apie kankinimų būdus Romoje tais laikais, kai Munacijus Demensas buvo tėvažudystės bylų kvestoriumi, iš to, kad aš, kaip atrodo, būsiu teisių daktaras, – iš viso to ne taip jau neišvengiamai matyti, jog aš būčiau visiškas idiotas. Aš jums patariu būti santūriems savo troškimuose. Ir aš sakau tiesą – šitai taip pat teisinga, kaip aš vadinuosi Feliksas Tolomjesas. Laimingas yra tas, kuris, išmušus valandai, padaro herojišką sprendimą ir išsižada kaip Sula arba kaip Origenas.[52]

Favuritė klausėsi, didžiai atsidėjusi.

– Feliksas! – tarė ji. – Koks gražus žodis! Man patinka šis vardas. Jis lotyniškas. Mūsiškai tai tas pat kaip Prosperas – laimingasis.

Tolomjesas kalbėjo toliau:

– *Quirites, gentlemen, caballeros, mesamis,* bičiuliai! Ar jūs norite nebejausti daugiau kūniško geidulio, apsieiti be santuokinio guolio ir niekinti meilę? Nieko nėra paprastesnio! Štai receptas: limonadas, sustiprinta kūno mankšta, sunkus darbas: varginkite save, vartykite akmens luitus, nemiegokite, budėkite, pliaupkite salietrinius gėralus ir vandens lelijų arbatą, mėgaukitės aguonų ir pipirų emulsijomis, visa tai pagardinkite griežta dieta, stipkite badu ir, be viso to, pridėkite dar šaltas vonias, žolių juostas, neužmirškite švininės plokštės, apsiplovimų Saturno esencijos skiediniu ir šiltų prievilgų iš cukraus vandens su actu.

– Man geriau patinka moteris, – tarė Listoljė.

– Moteris! – tęsė toliau Tolomjesas. – Saugokitės moters! Vargas tam, kuris pasikliaus nepastovia moters širdimi! Moteris klastinga ir vingri. Ji nekenčia gyvatės iš profesinio pavydo. Gyvatė – tai jos konkurentė.

– Tolomjesai! – sušuko Blašvelis. – Tu girtas!

– Ir dar kaip! – sutiko Tolomjesas.

– Tai būk linksmas, – pridūrė Blašvelis.

– Sutinku, – atsakė Tolomjesas.

Ir, prisipylęs stiklinę, jis atsistojo:

– Garbė vynui! *Nunc te, Bacche, canam!*** Pardon, panelės, čia ispaniškai. Ir štai įrodymas, senjoros: kokia tauta, tokia ir statinė. Kastilijos aroba turi šešiolika litrų, Alikantės kantaras – dvylika, Kanarų salų almudas – dvidešimt penkis, Balearų salų kuartinas – dvidešimt šešis, caro Petro statinė – trisdešimt. Tegyvuoja caras, kuris buvo milžinas, tegyvuoja jo statinė, kuri buvo dar didesnė už jį! Gerbiamos damos, bičiuliškas patarimas: nesivaržykite, klaidinkite savo kaimynus, kiek jums patinka. Meilės savybė yra suklysti. Meilės nuotykis ne tam yra duotas, kad šliaužiotumei ant kelių ir pasidarytumei kvaiša kaip anglų tarnaitė, kuri plaudama grindis prisitrina ant kelių nuospaudas. Ne, jis to nereikalauja, jis linksmai klajoja, šis saldus meilės nuotykis! Sakoma: „Klysti yra būdinga žmogui“, aš gi sakau: „Klystančiam

* Galas (lot.).

** Nūnai tave, Bakchai, dainuoju! (lot.)

yra būdinga įsimylėti." Mielosios damos, aš jus visas dievinu. O Zefina, o Žozefina, netaisyklingas jūsų veidas būtų žavus, jeigu jame viskas būtų savo vietoje. Jūsų veidukas toks, lyg kas per neapsižiūrėjimą būtų ant jo atsisėdęs. O dėl Favuritės, – o nimfos ir mūzos! – kartą, žengdamas per griovį Geren Buaso gatvėje, Blašvelis pamatė dailios merginos kojas, standžiai aptemptas baltomis kojinėmis. Šis prologas jam patiko, ir jisai įsimylėjo. Pasirodė, kad mergina, kurią jis įsimylėjo, yra Favuritė. O Favurite, tavo lūputės joniškos. Kadaise gyveno graikų tapytojas, vardu Euforijonas, kuris buvo pramintas lūpų tapytoju. Tiktai šis graikas būtų vertas tapyti tavo burną. Klausyk! Prieš tave nebuvo pasaulyje būtybės, vertos šio pavadinimo. Tu sutverta obuoliui gauti kaip Venera arba jam suvalgyti kaip Ieva. Tu davei pradžią grožiui. Aš ką tik paminėjau Ievą – tai tu ją sutvėrei. Tu visiškai nusipelnei gražios moters išradimo patentą. O Favurite, daugiau aš jums nebesakau „tu", nes iš poezijos pereinu į prozą. Jūs neseniai kalbėjote apie mano vardą. Mane šitai sujaudino; tačiau, kad ir kas mes būtume, nereikia pasitikėti vardais. Jie apgaulingi. Aš vadinuosi Feliksas ir nesu laimingas. Žodžiai meluoja. Nereikia aklai tikėti apibūdinimais, kuriuos jie mums duoda. Būtų klaida Lježe ieškoti kamščių, o Po –pirštinių. Mis Dalija, jumis dėtas, aš vadinčiaus Rože. Gėlė turi turėti aromatą, o moteris – protą. Aš nieko nepasakysiu apie Fantiną, tai svajotoja, sapnuotoja, susimąsčiusi, išsiblaškiusi, jausminga būtybė; tai pamėklė, įgavusi nimfos pavidalą ir apsigaubusi skaistybe vienuolės, kuri išklydo iš kelio ir, gyvendama grizetės gyvenimą, ieško prieglaudos iliuzijose, kuri dainuoja, meldžiasi ir kontempliuoja dangaus žydrynę, nelabai susivokdama, ką mato ir ką daro, ir kuri, įbedusi akis į dangų, klydinėja po sodą, kuriame daugiau paukščių, negu jų iš viso yra pasaulyje! O Fantina, žinok: aš, Tolomjesas, esu tiktai iliuzija; bet ji manęs nė nesiklauso, šita šviesiaplaukė chimerų duktė! Beje, ji visa – šviežumas, žavesys, jaunatvė, švelnus rytmečio vaiskumas. O Fantina, mergele, verta vadintis saulute ar perlu, jūs esate puikiųjų Rytų moteris. Mielosios damos, kitas patarimas: netekėkite; santuoka – tai skiepai; jie gali pavykti ir gali nepavykti; venkite šitos rizikos. Bet ką gi čia aš? Be reikalo aušinu burną. Vedybų klausimu merginos nepagydomos ir viskas, ką mes, išminčiai, bepasakytume, jokiu būdu nesukliudys liemenių siuvinėtojoms ir kurpelių dirbėjoms svajoti apie vyrus, deimantais apibertus. Na ką gi, tebūnie taip, bet štai ką jums reikia įsidėmėti: jūs per daug valgote cukraus. Jūs turite tik vieną ydą, o moterys! – jūs amžinai graužiate cukrų. O graužikų lytie, tavo gražūs balti dantukai dievina cukrų! Tai štai, klausykite atidžiai: cukrus – tai druska. Bet kuri druska džiovina. O cukrus džiovina labiau negu visos kitos druskos. Per venas jis iščiulpia visus skystus kraujo elementus – nuo to sutirštėja kraujas, o paskum susitvenkia; nuo to tuberkulai plaučiuose; nuo to mirtis. Ir štai kodėl cukraus liga ir džiova yra kaimynės. Taigi netriaukškite cukraus ir gyvensite! Dabar apie vyrus. Ponai, laimėkite pergales. Nesigėdydami atmuškite vieni nuo kitų mylimąsias. Su damomis susieikite ir išsiskirkite kaip šokyje. Meilėje nėra bičiulystės. Visur, kur yra graži moteris, prasideda karo veiksmai. Jokio pasigailėjimo, kova žūtbūtinė! Graži moteris – tai *casus belli**. Daili moteris – nusikaltimas vietoje. Visi užpuolimai, kuriuos žino istorija, yra kilę dėl sijono. Turėti moterį – vyriškio teisė. Romulas pagrobė sabines, Vilhelmas pagrobė sakses, Cezaris pagrobė romėnes. Vyras, kuris neturi mylimosios, lyg vanagas sklando ties svetimomis meilužėmis; o dėl manęs, tai aš tiems nelaimingiems viengungiams nurodau puikų Bonaparto šūkį, mestą Italijos armijai: „Kareiviai, jums visko trūksta. Priešas visko turi."

* Dingstis karui (lot.).

Tolomjesas stabtelėjo.

– Atsikvėpkite, Tolomjesai, – tarė Blašvelis.

Ir tuojau pat Blašvelis, pritariant Listoljė ir Fameiliui, graudžios dainos gaida užtraukė vieną iš tų dainuškų, kurias traukia amatininkai, dainušką, sudarytą iš pirmų pakliuvusių žodžių, gražiai rimuotų arba visai nerimuotų, tokių pat beprasmių kaip medžio šakelių judesiai ir vėjo ūžimas, dainušką, gimstančią pypkių dūmuose ir dingstančią, išsisklaidančią drauge su tais dūmais. Štai kokiu kupletu atsakė tas trejetas į Tolomjeso kalbą:

Vienuoliai – gudrūs žmonės,
Rinkt pinigus sumanė,
Kad jų Toner Klermonas
Taptų popiežium Sen Žane.
Bet per kvailumą savo
Tiaros jis negavo,
Ir pinigai vienuolių
Be nieko taip prapuolė.

Deja, šito nepakako Tolomjeso improvizacijų įkarščiui atvėsinti; jisai ištuštino stiklą, vėl jį prisipylė ir pradėjo iš naujo:

– Šalin išmintį! Užmirškite visa, ką jums pasakiau. Nebūkime nei dori, nei doringi, nei dorovingi. Aš keliu taurę už linksmybę! Būkime linksmi! Papildykime teisės mokslų kursą beprotybe ir maistu. Lai gyvuoja teismo procesas ir virškinimo procesas! Tegu Justinianas susituokia su Puotele. Džiaugsmas ligi pat gelmių! Gyvuok, visata! Pasaulis – tai stambus deimantas. Aš laimingas. Nuostabūs paukščiai! Kokia šventė visur aplinkui! Lakštingala – tai nemokamas Elviju. Vasara, aš sveikinu tave! O Liuksemburgo sodai, o georgikos, kurios skamba Princesės gatvėje ir Observatorijos alėjoje! O susimąstę kareiviukai! O žavingosios auklės! Jūs taip saugot vaikus, kad pačios galite nuo jų neapsisaugoti! Amerikos pampos man patiktų, jeigu neturėčiau Odeono arkadų. Mano siela skrenda į neįžengtas girias ir į savanas. Viskas puiku. Saulės spinduliuose zirzia musės. Saulė nusičiaudėjo, ir užgimė kolibris. Pabučiuok mane, Fantina!

Jis apsiriko ir pabučiavo Favuritę.

VIII
ARKLIO MIRTIS

– O juk pas Edoną geriau galima pavalgyti negu pas Bombardą, – sušuko Zefina.

– Man „Bombarda“ geriau patinka už „Edoną“, – pareiškė Blašvelis. – Šičia daugiau prabangos. Daugiau azijietiškumo. Pažiūrėkite į salę apatiniame aukšte. Sienose spindi veidrodžiai.

– Būtų geriau, kad pas juos taip spindėtų lėkštės, – atkirto Favuritė.

Blašvelis nenusileido:

– Pažiūrėkite į peilius. Pas Bombardą jų kriaunos sidabrinės, o pas Edoną kaulinės. O sidabras juk brangesnis už kaulą.

– Tiktai ne tiems, kurių žiaunos sidabrinės, – pastebėjo Tolomjesas. Šiuo metu jis žiūrėjo į Invalidų namų kupolą, matomą pro „Bombardos" langus.

Stojo tyla.

– Tolomjesai, – sušuko Fameilis. – Ką tik dabar mes su Listoljė ginčijomės.

– Ginčytis geras dalykas, – atsakė Tolomjesas, – bet vaidytis – geriau.

– Mes ginčijomės apie filosofiją.

– Puiku.

– Tu kurį labiau vertini – Dekartą ar Spinozą?

– Dezožjė[53], – atsakė Tolomjesas.

Padaręs šį sprendimą, jis išgėrė ir tęsė:

– Aš sutinku gyventi. Dar ne viskas baigta žemėje, kol gali niekus malti. Aš garbinu už tai nemirtinguosius dievus. Mes meluojame, bet ir juokiamės. Mes tvirtiname, bet abejojame. Netikėtumai trykšta iš silogizmo. Tai puiku. Yra šioje žemėje žmonių, kurie moka linksmai atidarinėti ir uždarinėti slaptąją paradoksų dėžutę. Šis vynas, mielosios damos, kurį jūs taip abejingai geriate, žinokite, yra madera iš Kural das Freiras vynuogynų, augančių trys šimtai septyniolika tuazų aukščiau jūros lygio! Gerdamos turėkite šitai omenyje! Trys šimtai septyniolika tuazų! O ponas Bombarda, mūsų puikusis smuklininkas, tuos tris šimtus septyniolika tuazų jums atiduoda už keturis frankus penkiasdešimt santimų!

Fameilis vėl jį pertraukė:

– Tolomjesai, tavo nuomonė – įstatymas. Koks tavo mėgstamasis autorius?

– Ber...

– ...kenas?

– Ne. ... šu.[54]

Ir Tolomjesas tęsė toliau:

– Garbė „Bombardai"! Jis galėtų prilygti Munofisui Elefantiečiui, jei galėtų man pristatyti šokėją, ir Tigelionui Keroniečiui, jei galėtų man parūpinti heterą. Mat, mielosios damos, Graikijoje ir Egipte taip pat buvo Bombarda. Mes žinome šitai iš Apulėjaus.[55] Deja! Visuomet tas pats ir nieko naujo. Nieko nežinomo nebeliko kūrėjo kūriniuose! *Nil sub sole novum**, – pasakė Saliamonas; *amor omnibus idem***, – pasakė Vergilijus; ir medicinos studiozas su savo drauguže įlipa Sen Klu į galijotą taip, kaip Aspazija su Periklu pakildavo į vieną iš Samsono laivyno galerų. Dar vienas žodis. Ar žinote, mielosios damos, kas buvo Aspazija? Nors jinai gyveno tais laikais, kai moterys dar neturėjo sielos, bet ji turėjo sielą; rožės ir purpuro atspalvio sielą, karštesnę už ugnį, skaistesnę už ryto aušrą. Aspazija buvo būtybė, kurioje jungėsi dvi moters kraštutinybės: ji buvo paleistuvė ir deivė. Joje gyveno

* Nieko naujo nėra po saule (lot.).

** Meilė visiems ta pati (lot.).

Sokratas ir Manona Lesko. Aspazija buvo sukurta tam atvejui, jeigu Prometėjui prireiktų kekšės.

Tolomjesas įsismagino, ir būtų buvę nelengva jį sustabdyti, jeigu tą momentą krantinėje nebūtų suklupęs arklys. Nuo sutrenkimo staiga sustojo ir vežimas, ir oratorius. Tai buvo sena, liesa kailialupio verta kumelpalaikė, pakinkyta į sunkiai prikrautą vežimą. Ties „Bombarda" kumelė, pervargusi ir visiškai netekusi jėgų, sustojo ir atsisakė toliau vežti. Tas įvykis sutraukė minią smalsuolių. Nespėjo pasipiktinęs vežikas su derama šiam atvejui energija ištarti sakramentinį žodį „maita", patvirtintą negailestingu botago kirčiu, kai gyvulys parkrito ir daugiau nebekėlė. Išgirdę praeivių triukšmą, linksmieji Tolomjeso klausytojai pasuko galvas į langą, ir Tolomjesas tuo pasinaudojęs užbaigė savo trumpą kalbą šiuo melancholišku posmu:

Liūdnas likimas gėlės ir karietos,
Paukščio lakaus ir kumelės senos.
Krito ji gatvėje, kojas parietus,
Aidi keiksmai iš vežiko burnos.

– Vargšas arklėkas! – atsiduso Fantina.

O Dalija sušuko:

– Štai tau! Fantina tuojau pradės raudoti arklių! Būk tu man tokia kvaila!

Šią akimirką Favuritė, susikryžiavusi ant krūtinės rankas ir atlošusi galvą, ryžtingai pažiūrėjo į Tolomjesą ir paklausė:

– Na, o kurgi siurprizas?

– Visiškai teisingai. Atėjo laikas, – atsakė Tolomjesas. – Ponai, išmušė valanda nustebinti mūsų damas. Mielosios damos, palaukite mūsų valandžiukę!

– Siurprizas prasideda bučkiu, – tarė Blašvelis.

– Į kaktą, – pridūrė Tolomjesas.

Kiekvienas iškilmingai pabučiavo savo meilužę į kaktą; po to visi keturi paskui kits kitą išėjo pro duris, pridėję pirštą prie lūpų.

Jiems išėjus, Favuritė ėmė ploti delnais.

– Jau ir dabar įdomu! – tarė ji.

– Tik neužtrukite per ilgai, – negarsiai tarė Fantina. – Mes jūsų laukiame!

IX
LINKSMA LINKSMYBĖS PABAIGA

Likusios vienos, merginos priėjo po dvi prie langų, atsirėmė alkūnėmis ant palangių ir, iškišusios lauk galvas, pradėjo šnekučiuotis bei juokauti.

Jos matė, kaip jų vaikinai, susikibę už parankių, išėjo iš „Bombardos" restoranėlio; jie atsigręžė, šypsodamiesi joms palinkčiojo galvomis ir išnyko dulkinoje sekmadienio grūstyje, kuri kiekvieną savaitę užplūsta Eliziejaus lunkus.

– Nebūkite ilgai! – sušuko Fantina.

– Įdomu, ką jie mums atneš? – tarė Zefina.

– Tikriausiai ką nors gražaus, – atsakė Dalija.

– Aš norėčiau, – tarė Favuritė, – ką nors iš aukso.

Veikiai jų dėmesį patraukė ekipažų judėjimas krantinėje, kuri buvo matyti pro didelių medžių šakas. Kaip tik šiuo metu pro tenai važiavo diližanai ir pašto karietos. Beveik visos kelioninės karietos, vykstančios į pietus ir vakarus, tais laikais eidavo per Eliziejaus laukus. Daugumas jų važiuodavo krantine ir išvykdavo pro Pasi užkardą. Kas valandėlė kokia nors griozdiška, geltonai ir juodai nudažyta karieta, sunkiai apkrauta, triukšmingai dundanti, netekusi formos dėl krūvos brezentu aptrauktų lagaminų ir valizų, pilna pasirodančių ir vėl tuojau pat išnykstančių galvų, trupinanti gatvės grindinį, kiekvieną akmenį paverčianti skiltuvu, kaip padūkusi įsirėždavo į minią, žerdama lyg žaizdras kibirkštis, vietoje dūmų apgaubta dulkių debesiu. Šis baisus triukšmas merginoms buvo pramoga. Favuritė sušuko:

– Na ir bilda! Sakytumei, kas trauktų didžiausią krūvą grandinių.

Vienas iš tokių ekipažų, vos matomas pro guobų tankumą, akimirkai sustojo, paskui šuoliais nulėkė. Tatai nustebino Fantiną.

– Kaip keista! – pasakė ji. – Aš maniau, kad ekipažai niekuomet nesustoja kelyje.

Favuritė gūžtelėjo pečiais.

– Ta Fantina mane tiesiog stulbina. Aš kartais nueinu pas ją tik iš smalsumo. Ji stebisi pačiais paprasčiausiais dalykais. Na įsivaizduok, aš esu keleivė ir pasakau diližano palydovui: „Aš einu pėsčia pirmyn, o jūs, važiuodamas pro krantinę, mane paimsite." Diližanas važiuoja, mane pamato, sustoja ir paima. Šitaip labai dažnai atsitinka. Tu, mieloji, visai nepažįsti gyvenimo.

Šitaip praėjo kiek laiko. Staiga Favuritė krūptelėjo, tarsi pabusdama iš miego.

– Kas gi čia? – sušuko ji. – O siurprizas?

– Taigi taigi, – pritarė Dalija. – Kurgi tasai garsusis siurprizas?

– Kaip ilgai jie nesirodo! – tarė Fantina.

Vos spėjo Fantina liūdnai atsidusti, ištarusi šiuos žodžius, įėjo liokajus, kuris jiems patarnavo per pietus. Jis laikė rankoje kažką panašaus į laišką.

– Kas čia? – paklausė Favuritė.

Liokajus atsakė:

– Tai raštelis, kurį tie ponai teikėsi jums palikti.

– Kodėl taip ilgai neatnešėte?

– Todėl, kad tie ponai, – atsakė liokajus, – liepė laišką įteikti tik po valandos.

Favuritė greitai išplėšė popierių liokajui iš rankų. Tai iš tikrųjų buvo laiškas.

– Keista! – pratarė ji. – Adreso nėra. Bet štai kas užrašyta:

TAI IR YRA SIURPRIZAS

Ji greitai atplėšė laišką, atskleidė jį ir perskaitė (ji mokėjo skaityti):

„O, mūsų mylimosios!

Žinokite, kad mes turime gimdytojus. Jūs nelabai nusimanote, kas tai yra gimdytojai. Civiliniame kodekse, padoriame ir naiviame, šitaip vadinami tėvas ir motina. Taigi šitie gimdytojai aičioja ir dūsauja, šie senukai šaukiasi mus pas save, šie gerieji vyrai ir šios gerosios žmonos mus vadina sūnumis palaidūnais, trokšta, kad mes sugrįžtume, ir ketina mūsų garbei papjauti veršį. Būdami dori, mes jų klausome. Tą momentą, kai jūs skaitysite šiuos žodžius, penki eiklūs žirgai mus neš pas mūsų tėtukus ir mamytes. Mes pabėgame, kaip sako Bosiujė. Mes išvažiuojame, jau išvažiavome. Mes lekiame į Lafito glėbį, Kaljaro sparnų nešami.[56] *Tulūzos diližanas mus ištraukia iš bedugnės, o bedugnė – tai jūs, mūsų puikiosios mažiulės! Mes grįžtame į visuomenės, pareigos ir tvarkos prieglobstį, grįžtame smagia risčia, trijų ljė per valandą greičiu. Tėvynė reikalauja, kad mes, kaip ir visi, būtume prefektais, šeimų tėvais, laukų sargais ir valstybės patarėjais. Taigi reikškite mums gilią pagarbą. Mes pasiaukojame. Verkite mūsų neilgai ir nieko nelaukdamos į mūsų vietą susiraskite kitus. Jei šitas laiškas draskys jūsų širdis, tai jūs sudraskykite jį. Sudie!*

Beveik dvejus metus mes jums teikėme laimę. Neturėkite mums pagiežos.

Pasirašė: Blašvelis
Fameilis
Listoljė
Feliksas Tolomjesas

Post scriptum. Už pietus sumokėta.“

Keturios merginos pasižiūrėjo viena į kitą.

Favuritė pirmoji nutraukė tylą:

– Ką gi! – sušuko ji. – Šiaip ar taip, čia vis dėlto gera išdaiga.

– Taip, labai juokinga, – tarė Zefina.

– Šitai bus sugalvojęs, greičiausiai, Blašvelis, – kalbėjo toliau Favuritė. – Aš dėl to stačiai gatava įsimylėti jį. Dingo iš akių, ir širdžiai pasidarė mielesnis. Tai bent istorija.

– Ne, – tarė Dalija. – Tai Tolomjeso išmonė. Aiškiai matyti.

– Jeigu taip, – kalbėjo toliau Favuritė, – mirtis Blašveliui ir tegyvuoja Tolomjesas!

– Tegyvuoja Tolomjesas! – sušuko Dalija ir Zefina.

Ir jos ėmė kvatoti.

Fantina juokėsi drauge su visomis.

O po valandos, grįžusi į savo kambarį, ji pravirko. Tai buvo, kaip mes jau sakėme, jos pirmoji meilė; ji buvo atsidavusi Tolomjesui kaip vyrui, ir vargšė mergina turėjo nuo jo kūdikį.

KETVIRTOJI KNYGA

PATIKĖTI KARTAIS TOLYGU PALIKTI LIKIMO VALIAI

I

VIENA MOTINA SUSITINKA SU KITA MOTINA

Pirmame šio šimtmečio ketvirtyje Monfermeilyje, netoli Paryžiaus, buvo tokia smuklė, kurios dabar jau nebėra. Tą smuklę laikė žmonės, vardu Tenardjė, vyras ir žmona. Smuklė buvo Bulanžė gatvėje. Viršum durų, tiesiog prie sienos, buvo prikalta lenta. Ant lentos buvo nutepliota kažkas panašaus į žmogų, nešantį ant nugaros kitą žmogų plačiais auksuotais generolo epoletais su didelėmis sidabrinėmis žvaigždėmis; raudonos dėmės reiškė kraują; likusią paveikslo dalį gaubė dūmai, o paveikslas, matyt, vaizdavo kautynes. Apačioje buvo galima įskaityti užrašą: „VATERLO SERŽANTAS".

Matyti prie smuklės durų ratus arba vežėčias – visų paprasčiausias dalykas. O brikas, arba, tikriau sakant, briko likučiai, kurie kiekvieną 1818 metų pavasario vakarą buvo užgriozdinę gatvę priešais „Vaterlo seržanto" užeigą, tikrai būtų patraukę į save tapytojo dėmesį, šiam pasitaikius eiti pro šalį.

Tai buvo pirmagalys ilgvežimio, kuris miškų rajonuose naudojamas sienojams ir storoms lentoms vežioti. Pirmagalį sudarė masyvi geležinė ašis su skersaplaučiu, prie kurio buvo pritvirtintas sunkus grąžulas, o taip pat du didžiuliai tekiniai. Visa tai kėlė įspūdį kažko tvirto, slegiančio ir beformio. Galėjai sakyti, kad tai kokios milžiniškos patrankos lafetas. Tekiniai, ratlankiai, stipinai, ašys ir grąžulas buvo aptraukti kelių purvo sluoksniu, savo spalva primenančiu tą šlykščią gelsvą teplionę, kuria mielai puošiamos mūsų katedros. Medžio nesimatė pro purvą, o geležies – pro rūdis. Po ašimi lyg girlianda puslankiu karojo stora grandinė, kuria galėtum apkalti Galijotą. Šią grandinę išvydęs pagalvodavai ne apie rąstus, kuriems transportuoti ji buvo skiriama, bet apie mastodontus ir mamutus, kuriuos ja galėtum pasikinkyti; ji priminė katorgą, tačiau katorgą ciklopų ir antžmogių, ir atrodė, kad ji nuimta nuo kokios pabaisos. Homeras ja būtų surakinęs Polifemą, Šekspyras – Kalibaną.[57]

Kodėl tas sunkių vežėčių pirmagalys riogsojo čia, vidury kelio? Pirma, kad užgriozdintų gatvę; antra, kad jau baigtų rūdyti. Pasenusioje socialinėje santvarkoje yra daugybė institucijų, kurios lygiai taip visiškai atvirai stovi visuomenės kelyje, neturėdamos tam jokio kito pagrindo.

Grandinės vidurys kabojo po ašimi gana arti žemės, ir ant grandinės, tarytum ant virvinių sūpuoklių, šį vakarą sėdėjo, sudarydamos grakščią grupę, dvi mažytės mergaitės: viena kokių pustrečių metų, o antra jaunesnė, apie pusantrų; didesnioji laikė savo rankose mažesniąją. Kad nenukristų, jos buvo sumaniai pririštos skarele. Taigi kažkokia motina, pamačiusi šitą grasią grandinę, pagalvojo: „Bet juk tai puikus žaislas mano mažiulėms!" Abi mažiulės, be kita ko, gražiai ir net prašmatniai aprengtos, spindėte spindėjo; sakytumei, dvi rožės surūdijusios geležies lauže; jų akyse švytėjo džiaugsmas; skaistūs veideliai juokėsi. Viena iš jų buvo šatenė, antra – juodbruvė. Jų naivūs veidukai spindėjo nuostaba ir džiugesiu; netoli jų žydintis krūmas skleidė praeiviams savo aromatą, ir atrodė, kad tasai kvapas sklinda nuo mergyčių; mažesnioji, katrai buvo pusantrų metų, su nekaltu vaikišku nepadorumu rodė savo gležną nuogą pilvuką. Viršum šių švelnių galvelių, laimės apgaubtų ir šviesos apšlakstytų, stūksojo didžiulis vežimo pirmagalys, visas pajuodęs nuo rūdžių, beveik kraupus pažiūrėti, savo baugiais kampais ir kreivomis linijomis primindamas kažkokio urvo angą. Už kelių žingsnių, sėdėdama ant smuklės slenksčio, motina, reikia pasakyti, nelabai patrauklios išvaizdos moteris, tačiau šią akimirką jaudinanti, sūpavo mergytes ilga virvute, pririšta prie grandinės, ir, bijodama, kad jos nenukristų, nenuleido nuo jų akių, kurių išraiška šiuo metu buvo žemiška ir drauge dangiška, būdinga motinai; sulig kiekvienu baugios grandinės švystelėjimu pasigirsdavo šaižus grandžių girgždesys, panašus į piktą šūktelėjimą; mergytės džiūgaudamos krykštavo, besileidžianti saulė dalyvavo jų džiaugsme, ir nieko negalėjo būti žavingesnio už tą atsitiktinumo kaprizą, kuris titanų grandinę pavertė cherubinų sūpuoklėmis.

Motina supo savo mažiules ir nepataikydama į gaidą niūniavo garsų tais laikais romansą:

Taip reikia, – ištarė karys...

Įsigilinusi į dainą ir atidžiai sekdama dukreles, ji negalėjo nei girdėti, nei matyti, kas dėjosi gatvėje.

Tuo metu, kai ji pradėjo naują romanso posmą, kažkas prie jos prisiartino, ir netikėtai prie pat savo ausies ji išgirdo žodžius:

– Kokios gražutės jūsų mergytės, ponia!

Žavingai, meiliai Imožinai, –

atsakė motina, dainuodama toliau savo romansą, o paskui pasuko galvą.

Keli žingsniai nuo jos stovėjo moteris. Ši moteris taip pat turėjo vaikutį, kurį laikė ant rankų.

Be to, ji nešėsi ant pečių gana didelį kelioninį krepšį, kuris atrodė labai sunkus.

Tos moters kūdikis buvo dieviškiausia pasaulyje būtybė. Tai buvo kokių dvejų trejų metų mergytė. Savo apdaro koketiškumu ji būtų galėjusi drąsiai rungtyniauti su anomis mažiulėmis; mezginiais apsiūtą kykelį gaubė plona drobinė skarelė, palaidinėlį puošė kaspinai. Pro atsilenkusį sijonėlį matėsi balta, putni ir tvirta šlaunikė. Jos veidas buvo nuostabiai rausvas ir sveikas. Gražios mažiulės skruosteliai atrodė lyg obuoliukai ir kėlė norą jų atsikąsti. Apie jos akis nieko negalėjai pasakyti, nebent tik tiek, kad jos turėjo būti labai didelės ir jų blakstienos buvo nuostabios. Mergytė miegojo.

Ji miegojo nerūpestingu ramiu miegu, būdingu jos amžiui. Motinų rankos – įkūnytas švelnumas; vaikai ant jų miega kietai.

O dėl motinos, tai ji atrodė vargingai ir liūdnai. Savo drabužiais ji panėšėjo į darbininkę, kuri vėl ruošiasi tapti sodiete. Ji buvo jauna. Ar ji atrodė graži? Galbūt, tačiau dėl tokio jos apdaro šito negalėjai pastebėti. Plaukai, kurių matėsi tik viena išlindusi gelsva garbana, turėjo būti labai tankūs, bet jie atšiauriai slėpėsi po vienuolišku kyku, negražiu, storu ir siauru, sumegztu pačioje pasmakrėje. Šypsena parodo, ar žmogaus dantys gražūs, tačiau ši moteris nesišypsojo. Matyt, jos akys nelabai seniai tenudžiūvo nuo ašarų. Ji buvo išblyškusi; atrodė labai išvargusi ir truputį ligūsta; ji žiūrėjo į savo dukterį, užmigusią jai ant rankų, tuo ypatingu žvilgsniu, kuriuo žvelgia tik motina, pati maitinusi krūtimi savo kūdikį. Didelė mėlyna skepeta, panaši į tas, kuriomis šnypščiasi invalidai, suklostyta kaip pečių skarelė, negrabiai gulėjo jai ant nugaros, slėpdama liemenį. Jos rankos buvo saulės nudegtos ir labai strazdanotos, adata subadyto dešiniosios rankos smiliaus oda smarkiai sukietėjusi; ją gaubė storos vilnos pelerina, ji vilkėjo medvilnine suknele ir avėjo sunkiomis kurpėmis. Tai buvo Fantina.

Tai buvo Fantina. Sunkiai galėjai ją bepažinti. Vis dėlto atidžiai įsižiūrėjus buvo matyti, kad ji vis dar graži. Dešiniajame jos skruoste įsibrėžė liūdna raukšlelė, kurioje buvo žymu ironija. O dėl jos tualeto, jos lengvučio apdaro iš muslino ir kaspinų, tarytum išausto iš linksmumo, beprotybės ir muzikos, aidinčios žvangučių trelėmis ir persunktos alyvų kvapo, tai jis išnyko lyg gražios spindinčios šerkšno žvaigždutės, kurios saulėje tokios panašios į deimantus; jos ištirpsta, palikdamos tiktai juodą medžio šakelę.

Dešimt mėnesių buvo praėję nuo to „gražiojo pokšto".

Kas įvyko per tuos dešimt mėnesių? Nesunku įspėti.

Tolomjeso pamesta, Fantina išsyk patyrė gyvenimo sunkumus. Su Favurite, Zefina ir Dalija ji tučtuojau pasimetė; vyrams nutraukus su jomis ryšius, suiro santykiai ir tarp moterų; jos būtų labai nustebusios, jeigu po dviejų savaičių kas nors joms būtų priminęs jų buvusią draugystę: tatai nebeteko jokios prasmės. Fantina liko viena. Jos kūdikio tėvui dingus – deja, taip nutraukti santykiai yra nebeatitaisomi – ji pasijuto visiškai viena, beveik praradusi norą dirbti ir įpratusi į pramogas. Susidėjusi su Tolomjesu, ji metė savo kuklų amatėlį, prarado klientus; dabar jų durys buvo jai uždarytos. Nebeliko jokių pragyvenimo šaltinių. Fantina vos vos tepaskaitė, o rašyti visai nemokėjo; vaikystėje ji buvo išmokyta tik pasirašyti savo vardą; ji kreipėsi į viešąjį raštininką, kuris jai surašė laišką Tolomjesui, paskui antrą, paskui trečią. Tolomjesas neatsakė nė į vieną. Kartą Fantina išgirdo, kaip dvi kūmutės, žiūrėdamos į jos dukrelę, kalbėjo: „Ar kas nors rimtai žiūri į tokius vaikus? Gūžteli pečiais, ir viskas!" Tada ji pagalvojo apie Tolomjesą, kuris gūžčioja pečiais, prisi-

minęs savo kūdikį, ir nežiūri rimtai į šią nekaltą būtybę, ir jos širdis užvirė apmaudu šiam žmogui. Tik ką gi reikėjo daryti? Ji nežinojo, į ką kreiptis. Ji nusidėjo, tai tiesa, tačiau sielos gilumoje, kaip mes atsimename, ji buvo skaisti ir dora. Ji neaiškiai jautė, kad atsidūrė arti nevilties ir gali nuslysti į prarają. Reikėjo drąsos; ji sukaupė jėgas ir ryžosi nepasiduoti. Jinai sumanė grįžti į gimtąjį miestą, į Pajūrio Montreilį. Gal tenai ji ras kokį nors pažįstamą ir gaus darbo. Taip, bet reikės nuslėpti savo nuodėmę. Ir ji neaiškiai ėmė nujausti naują išsiskyrimą, dar skaudesnį negu pirmasis. Jai sugėlė širdį, bet ji pasiryžo. Fantina, kaip toliau pamatysime, turėjo atkaklios drąsos kovoti su gyvenimo negandomis.

Ji jau narsiai buvo atsisakiusi puikių apdarų, vilkėjo paprastais drobiniais drabužiais, o visą savo šilką, visus savo brangius skudurėlius, visus mezginius ir kaspinus sunaudojo dukrelei, kuri dabar liko vienintelė dingstis tuščiai garbei, šį kartą šventai. Ji viską išsipardavė, ką tik turėjo, ir gavo už tai du šimtus frankų; užmokėjus smulkias skolas, beliko tik apie aštuoniasdešimt frankų. Jai buvo dvidešimt dveji metai, kai vieną gražų pavasario rytą ji paliko Paryžių, nešdamasi ant nugaros savo kūdikį. Kiekvienas, matydamas jas šitaip einant, tikrai būtų pasigailėjęs jos. Ši moteris nieko neturėjo pasaulyje, tik šį kūdikį, o kūdikis nieko neturėjo pasaulyje, vien šią moterį. Fantina pati penėjo dukrelę; šitai pakenkė jos krūtinei, ir ji truputį kosčiojo.

Mes nebeturėsime progos kalbėti apie poną Feliksą Tolomjesą. Tik pasakysime, kad po dvidešimties metų prie karaliaus Luji Filipo jis buvo žymus provincijos advokatas, įtakingas ir turtingas, išmanus rinkiminınkas ir labai griežtas prisiekusysis posėdininkas; toks pat pramogų mėgėjas kaip ir anksčiau.

Apie vidurdienį Fantina, kuri, kad kiek atsikvėptų, dalį kelio važiavo vadinamomis „Paryžiaus apylinkių karietėlėmis", mokėdama po tris ar keturis su už vieną ljė, atsidūrė Monfermeilyje, Bulanžė gatvelėje.

Eidama pro Tenardjė smuklę ji pasijuto lyg apakinta, išvydusi dvi mergytes, kurios susižavėjusios suposi tose baisingose sūpuoklėse, ir sustojo prieš šią džiaugsmo viziją.

Esti pasaulyje kerų. Šios mergytės stačiai pakerėjo šią motiną.

Ji žiūrėjo į jas giliai susijaudinusi. Angelus išvydus, galima spėti arti esant rojų. Ji tartum regėjo viršum šios smuklės paslaptingą žodį ČIA, Apvaizdos išrašytą. Juk tos dvi mažiulės buvo taip aiškiai laimingos! Fantina žiūrėjo į jas, žavėjosi jomis ir buvo tokia susijaudinusi, kad tą momentą, kai motina, sudainavusi vieną dainos posmą, stabtelėjo kiek atsikvėpti, ji nebegalėjo susilaikyti, nepasakiusi jai tų žodžių, kuriuos anksčiau skaitėme:

– Kokios gražutės jūsų mergytės, ponia!

Patys nuožmiausi padarai sušvelnėja, matydami glomonėjant jų vaikus. Motina pakėlė galvą, padėkojo praeivei ir ją pasisodino ant suolo prie durų, pati likusi sėdėti ant slenksčio. Moterys įsikalbėjo.

– Aš vadinuosi ponia Tenardjė, – tarė dviejų mergyčių motina. – Mes laikome šitą užeigą.

Paskui ji vėl ėmė toliau niūniuoti savo romansą:

Taip reikia – ašen karžygys
Ir išplaukiu į Palestiną.

Ponia Tenardjė buvo rudaplaukė, apkūni, gruboka moteris – „sijonuoto kareivio“ tipas, ypač nepatrauklus. Keistas dalykas, jos veide slypėjo svajingumo išraiška, atsiradusi dėl romanų skaitymo. Ji buvo vyrą mėgdžiojanti pamaiva. Senoviniai romanai, kuriuos ligi sučiurimo skaito karštos vaizduotės smuklininkės, dažnai turi joms kaip tik tokį poveikį. Ji tebebuvo jauna; gal dar neturėjo nė trisdešimties metų. Galimas daiktas, jeigu ši moteris, dabar sėdinti ant smuklės slenksčio, būtų atsistojusi, tai jos aukštas ūgis ir platūs pečiai, visai tinką mugės balagano milžinei, būtų iš pat pradžių nugąsdinę keleivę, jos pasitikėjimas būtų susvyravęs ir nebūtų įvykę to, apie ką mes turime pasakoti. Nuo to, ar žmogus sėdi, ar stovi, kartais priklauso kitų žmonių likimas!

Keleivė pasipasakojo savo istoriją, truputėlį ją pakeitusi.

Ji esanti darbininkė; jos vyras numiręs; ji netekusi darbo Paryžiuje ir einanti jo ieškoti kitur, į savo gimtinę; iš Paryžiaus jinai išėjusi šįryt, pėsčia; kūdikį nešusi ant rankų, todėl pavargusi ir įlipusi į Vilmonblio diližaną; iš Vilmonblio į Monfermeilį atkakusi pėsčia, mažiulė truputį ėjusi, bet nedaug, ji dar tokia mažytė, ir ją vėl reikėjo paimti ant rankų, ir jos brangenybė užmigusi.

Šitai papasakojusi, ji taip aistringai pabučiavo savo dukrelę, kad ji pabudo. Mergytė atvėrė akutes, dideles mėlynas akutes, tokias pat kaip motinos, ir žiūrėjo. Į ką? Į nieką ir į viską, ta rimta, o protarpiais ir rūsčia išraiška, kuri paslaptimi apgaubia mažų vaikų spindinčią nekaltybę, tokią skirtingą nuo mūsų dorybių prieblandos. Galėtum pamanyti, kad jie jaučiasi angelai ir žino, jog mes tik žmonės. Paskui mergytė susijuokė ir, nors motina stengėsi ją sulaikyti, nuslydo ant žemės su nesutramdoma mažos būtybės energija, įsigeidusi palakstyti. Staiga ji pastebėjo sūpuoklėse dvi mergaites, sustojo kaip nudiegta ir iš to susižavėjimo net iškišo liežuviuką.

Mama Tenardjė atrišo savo dukteris, nulaipino nuo sūpuoklių ir tarė:

– Pažaiskite visos trys.

Maži vaikai tarp savęs susipažįsta labai greitai, ir po valandėlės Tenardjė mergytės jau linksmai žaidė su atvykėle – didžiai patenkintos rausė žemėje duobutes.

Toji atvykėlė buvo labai linksma; mažučio padaro linksmumas be žodžių byloja apie motinos gerumą; mergytė pasiėmė šipulį ir juo lyg kastuvėliu energingai kasė duobę, tinkančią nebent palaidoti musei. Duobkasio darbas tampa linksmas, kai jo imasi vaikas.

Moterys šnekučiavo toliau.

– Kuo vardų jūsų pupytė?

– Kozetė.

Kozetė – vadinasi Efrazi. Iš Efrazi motina padarė Kozetę, sekdama tuo švelniu grakštumo instinktu, dėl kurio motina ir liaudis Žozefą paverčia Pepita ir Fransuazą – Silete. Šitokie išvestiniai žodžiai pridaro didelės painiavos etimologijos moksle ir apverčia jį aukštyn kojom. Mes pažinome vieną senelę, kuriai iš Teodoros pavyko padaryti Njoną.

– Kiek jai metų?

– Veikiai bus treji.

– Kaip mano vyresniajai.

Trys mergytės susimetė į krūvą tokiomis pozomis, kurios reiškė gilų susijaudinimą ir gilią palaimą; atsitiko nepaprastas įvykis: iš žemės išlindo storas sliekas; baisu joms buvo ir džiugu.

Jų spindinčios kaktos susilietė; galėjai sakyti, trys galvutės, apsuptos vienos aureolės.

– Kaip greitai susidraugauja vaikai! – sušuko motina Tenardjė. – Pažiūrėjus į jas, būtų galima prisiekti, kad tai trys sesutės.

Šis žodis buvo kibirkštis, kurios, galimas daiktas, antroji motina ir laukė. Ji pagriebė Tenardjė ranką, įsmeigė jai į veidą savo akis ir tarė:

– Ar jūs nesutiktumėt pasilikti pas save mano kūdikį?

Ponia Tenardjė padarė tokį nustebimo gestą, kuris nereiškė nei sutikimo, nei atsisakymo.

Kozetės motina kalbėjo toliau:

– Matote, aš negaliu pasiimti dukrelės su savimi į gimtinę. Darbas šito neleidžia. Su kūdikiu negausi vietos. Jie visi tenai tokie keisti žmonės. Pats gerasis Dievas mane čia atvedė prie jūsų užeigos. Kai pamačiau jūsų mažiules, tokias gražutes ir švarutėles, tokias laimingas, tai tiesiog susijaudinau. Aš tariau sau: „Štai kur gera motina!“ Taip taip, tegu jos bus trys sesutės. Be to, aš netrukus sugrįšiu jos atsiimti. Ar sutinkate pasaugoti mano mergytę?

– Reikėtų pagalvoti, – atsakė užeigininkė.

– Duočiau po šešis frankus per mėnesį.

Tuo metu vyriškas balsas atsiliepė iš užeigos gilumos:

– Ne mažiau kaip po septynis frankus. Ir už šešis mėnesius iš anksto.

– Šešiskart septyni bus keturiasdešimt du, – tarė ponia Tenardjė.

– Aš sumokėsiu, – tarė motina.

– Be to, dar penkiolika frankų pirmosioms išlaidoms, – pridūrė vyriškas balsas.

– Iš viso penkiasdešimt septyni frankai, – tarė ponia Tenardjė. Ir šiuos skaičius ji palydėjo pratisu niūniavimu:

Taip reikia, – ištarė karys...

– Aš sumokėsiu, – tarė motina, – aš turiu aštuoniasdešimt frankų. Dar man liks už ką nuvykti į savo gimtinę. Eisiu pėsčia. Aš tenai užsidirbsiu pinigų ir, kai tik sutaupysiu šiek tiek, tuojau sugrįšiu ir atsiimsiu savo pupelę.

– Ar mergaitė turi kraitelį? – vėl pasigirdo vyriškas balsas.

– Tai mano vyras, – tarė ponia Tenardjė.

– Žinoma, – atsakė motina, – mano vargšė lelijėlė turi visą kraitelį. Aš tuojau supratau, kad tai jūsų vyras. O dar koks puikus jos kraitelis! Prašmatnus kraitelis. Visko po tuziną; ir šilkinių drabužėlių turi kaip tikra panelė. Viskas mano kelioniniame krepšyje.

– Reikės viską palikti, – tarė vyro balsas.

– O kaipgi kitaip! – tarė motina. – Ar nebūtų juokinga, jeigu aš savo dukrelę palikčiau visiškai nuogą!

Šeimininkas iškišo galvą.

– Gerai, – tarė jis.

Sandėris buvo sudarytas. Motina pernakvojo užeigoje, atidavė pinigus ir paliko savo kūdikį, vėl užsidėjo ant pečių kelioninį krepšį, dabar subliuškusį ir lengvą, kai iš jo išėmė

Kozetės kraitelį, ir rytą išvyko, vildamasi netrukus sugrįšianti. Tokie išsiskyrimai iš pažiūros atrodo ramūs, bet jie pilni nevilties.

Viena Tenardjė kaimynė sutiko gatvėje šią motiną ir sugrįžusi namo papasakojo:

– Ką tik mačiau moterį, kuri taip verkė gatvėje, jog stačiai širdis galėjo plyšti.

Kozetės motinai išvykus, vyras tarė žmonai:

– Dabar galėsiu išpirkti šimto dešimties frankų vekselį, kurio terminas rytoj sueina. Man kaip sykis trūko penkiasdešimties frankų. Ar žinai, kad vekselį būtų suprotestavę ir aš būčiau susilaukęs antstolio? Su savo mergaitėmis tu paspendei gerus spąstus!

– Pati to nežinodama, – atsakė moteris.

II

TRUMPA DVIEJŲ ĮTARTINŲ ŽMOGYSTŲ APYBRAIŽA

Sugautoji peliukė buvo labai menka, tačiau katė džiaugiasi ir liesą pelytę sučiupusi.

Kas buvo tiedu Tenardjė?

Kol kas apie juos pasakysime tik porą žodžių. Eskizą vėliau papildysime.

Tiedvi būtybės priklausė tai mišriai klasei, kurią sudaro nemokšos, pasiekę tam tikros gerovės, ir nusmukėliai iš apsišvietusiųjų, – klasė, kuri, būdama tarp vadinamosios vidurinės klasės ir vadinamosios žemosios klasės, yra pasisavinusi kai kuriuos antrosios trūkumus ir beveik visas pirmosios ydas, neturėdama nei darbininko kilnaus veržlumo, nei buržua padorumo.

Tai buvo tokios nykštukiškos prigimtys, kurios lengvai išauga į pabaisas, jeigu atsitiktinai jas pakaitina kokia nelemta liepsna. Toje moteryje buvo gyvuliškas pradas, o tame vyriškyje – aiški niekšo užuomazga. Jie abu aukščiausiu laipsniu turėjo atgrasų linkimą progresuoti, bet tiktai blogio link. Yra sielų, panašių į vėžius, kurios, užuot ėjusios pirmyn, nuolat traukiasi atgal į tamsą ir gyvenimo patyrimą išnaudoja tik tam, kad dar labiau save moraliai suluošintų, vis labiau ištvirkdamos ir vis labiau paskęsdamos purve. Kaip tik tokias sielas ir turėjo šis vyras ir ši moteris.

Ypač pats Tenardjė darė fizionomistui nemalonų įspūdį. Kai kurie žmonės iš pirmo žvilgsnio sukelia nepasitikėjimą, juste pajunti, kad jie tamsūs, taip sakant, iš visų pusių. Už savęs jie palieka nerimą, o ateičiai neša grėsmę. Juose glūdi nežinomybė. Negalima laiduoti nei už tai, ką jie jau yra padarę, nei už tai, ką dar padarys. Jų niūrus žvilgsnis juos iš karto atskleidžia. Reikia tik išgirsti iš jų bent vieną žodį ar pamatyti bent vieną jų daromą judesį, ir jūs dirstelėsite į tamsias jų praeities paslaptis ir į tamsius jų ateities slėpinius.

Šisai Tenardjė, jeigu tikėsime jo žodžiais, kažkada kareiviavęs, buvęs seržantu, kaip jis sakėsi; galimas daiktas, jis dalyvavo 1815 metų kampanijoje ir, regis, net pasirodė ten gana drąsus. Mes vėliau pamatysime, kas jisai iš tikrųjų buvo. Jo smuklės iškaba turėjo daryti aliuziją į vieną iš jo karinių žygdarbių. Tą iškabą nutepliojo jisai pats, nes jis viską mokėjo šiaip taip knibinėti; ir nutepliojo blogai.

Tai buvo epocha, kai senasis klasikinis romanas jau buvo nusmukęs nuo „Klelijos“ ligi „Lodoiskos“ ir, tebebūdamas aristokratiškas, bet darydamasis nuolat vulgaresnis ir pereidamas nuo madmuazelės de Skiuderi prie madam Bartelemi Ado ir nuo madam de Lafajet prie madam Burnon Malarm, degino meilingąsias Paryžiaus durininkių sielas ir net šiek tiek siaubė priemiesčius.[58] Ponia Tenardjė turėjo lygiai tiek protinio išsilavinimo, kad galėtų skaityti panašias knygas. Tai buvo jos maistas. Ji skandino jose savo protą, kiek jo turėjo; kaip tik dėl to pirmosios savo jaunystės dienomis ir net kiek vėliau ji atrodė truputį svajinga, palyginti su savo vyru, kuris buvo šiek tiek mąstantis sukčius, pasileidėlis, šiek tiek prasilavinęs, bet gramatikos vis dar neįveikęs, netašytas ir drauge gudrus, o visokių sentimentų atžvilgiu – Pigo-Lebreno[59] gerbėjas, išbaigtas ir grynakraujis storžievis „visu kuo, kas susiję su moteriška lytimi“, kaip jis pats sakydavo savo žargonu. Jo žmona buvo dvylika ar penkiolika metų už jį jaunesnė. Ilgainiui, kai jos romantiškai girliandomis svyrančios garbanos pradėjo žilti, kai iš Pamelos[60] ji vis labiau ir labiau ėmė darytis megera, ponia Tenardjė stačiai virto stora pikta boba, kvanktelėjusia nuo kvailų romanų. Aišku, tokio šlamšto skaitymas nepraeina be pėdsakų. To padarinys buvo tas, kad jos vyresnioji duktė liko pavadinta Eponina. O dėl jaunesniosios, tai vargšė mažytė vos netapo Giulnara, ir tik dėl laimingo posūkio, kurį padarė vienas Diukrė Diuminilio[61] romanas, ji gavo tiktai Azelmos vardą.

Beje, probėgšmais pasakysime, kad ne viskas buvo juokinga ir paviršutiniška šioje įdomioje epochoje, apie kurią čia kalbame ir kurią būtų galima pavadinti krikštavardžių anarchija. Greta romantiškojo elemento, kurį mes ką tik nurodėme, čia esama ir socialinio pobūdžio simptomų. Mūsų laikais kokio nors jaučių piemens berniūkštis neretai vadinamas Artūru, Alfredu arba Alfonsu, o vikontas – jeigu dar yra vikontų – Toma, Ižo, Pjeru arba Žaku. Šis „elegantiško“ vardo suteikimas plebėjui, o kaimietiško – aristokratui yra ne kas kita, kaip lygybės atgarsis. Čia, kaip ir visame kame, matome nesulaikomą naujos dvasios skverbimąsi. Šiame išoriniame neatitikime glūdi kažkas didingo ir gilaus: prancūzų revoliucija.

III
VIEVERSĖLIS

Nepakanka žmogui būti blogam, kad jam viskas gerai klotųsi. Užeigos reikalai buvo prasti.

Už gautus iš keleivės penkiasdešimt frankų Tenardjė pavyko išpirkti vekselį ir išvengti protesto. Kitą mėnesį jiems vėl reikėjo pinigų: žmona nunešė į Paryžių visą Kozetės kraitelį ir užstatė lombarde, gavusi šešiasdešimt frankų. Kai ši suma buvo išleista, abudu Tenardjė pradėjo žiūrėti į mergytę taip, lyg toji gyventų pas juos iš pasigailėjimo, ir atitinkamai su ja elgėsi. Savo kraitelio ji jau nebeturėjo, todėl jie rengė ją senais Tenardjė mergaičių

sijonėliais ir senais marškinukais, kitaip sakant, skarmalais. Jie maitino ją bendrojo stalo likučiais, atseit truputį geriau negu šunį ir truputį prasčiau negu katę. Be kita ko, šuo ir katė buvo nuolatiniai jos skobnio draugai: Kozetė valgė drauge su jais po stalu iš tokio pat medinio dubens.

Motina, kuri, kaip vėliau pamatysime, įsikūrė Pajūrio Montreilyje, kas mėnesį rašė ar, tikriau sakant, kam nors pavesdavo parašyti Tenardjė, teiraudamasi apie savo kūdikį. Tenardjė visada atsakydavo tą patį: Kozetė laikosi kuo puikiausiai.

Kai suėjo pirmieji šeši mėnesiai, motina atsiuntė septynis frankus septintam mėnesiui ir paskui gana tvarkingai kiekvieną mėnesį siuntinėjo toliau. Nepraslinko nė metų, kai Tenardjė pasakė:

– Didelę čia ji mums daro malonę! Kas mums iš tų jos septynių frankų?

Ir jis parašė jai, reikalaudamas dvylikos frankų. Motina, kurią jie įtikinėjo, kad jos kūdikis laimingas ir „puikiai auga", sutiko ir atsiuntė dvylika frankų.

Yra žmonių, kurie negali mylėti vieno žmogaus, kad tuo pačiu metu nejaustų neapykantos kitam. Motina Tenardjė aistringai mylėjo savo dukteris, todėl nekentė svetimo vaiko. Skaudu pagalvoti, kad motinos meilė gali įgauti tokias šlykščias formas. Kad ir kaip mažai vietos užėmė namuose Kozetė, Tenardjė vis atrodė, kad toji vieta atimama iš jos vaikų ir kad mergytė vagia orą, priklausantį jos dukterims. Toji moteris, kaip ir daugelis į ją panašių, kiekvieną dieną turėdavo išeikvoti tam tikrą atsargą glamonių ir tam tikrą atsargą niuksų bei keiksmų. Nesant Kozetės, tikriausiai viskas būtų atitekę jos dukterims, nors ji ir labai jas dievino; bet dabar svetima mergaitė joms pasitarnavo, nukreipdama nuo jų į save visus smūgius. Tenardjė dukterims tekdavo tiktai mylavimai. Kiekvienas Kozetės judesys užtraukdavo ant jos galvos visą krušą žiaurių ir nepelnytų bausmių. Švelni silpnutė būtybė! Ji negalėjo turėti teisingo supratimo nei apie šį pasaulį, nei apie Dievą, be perstogės baudžiama, plūstama, stumdoma, mušama ir matydama šalia savęs du tokius pat mažus kaip ji padarus, kurie gyveno tarytum maudydamiesi rytinės aušros spinduliuose.

Motina blogai elgėsi su Kozete, todėl Eponina ir Azelma su ja taip pat blogai elgėsi. Tokio amžiaus vaikai yra motinos kopijos. Tiktai mažesnio formato, štai ir visas skirtumas.

Praslinko vieneri metai, paskui antri.

Miestelyje kalbėjo:

– Tie Tenardjė – šaunūs žmonės. Patys nėra turtingi, o auklėja vargšę mergaitę, kažkieno jiems primestą.

Visi manė, kad motina pametė Kozetę.

O Tenardjė, kažkokiais nešvariais keliais patyręs, kad mergaitė, matyt, yra pavainikis kūdikis ir motina negali jos atvirai prisiimti, pareikalavo penkiolikos frankų per mėnesį, sakydamas, kad „tas padaras" vis augąs ir *ėdąs*, ir grasindamas mergytę grąžinti.

– Tegu geriau ji neveda manęs iš kantrybės! – šaukė jis. – O jeigu ne, aš jai drėbsiu atgal jos bamblę ir iškelsiu aikštėn visas josios paslaptis. Ji turi man pridėti!

Motina mokėjo po penkiolika frankų.

Slinko metai, mergytė augo, drauge augo ir jos skurdas.

Kol Kozetė buvo visai maža, ji buvo atleidimo ožiu anoms mergaitėms; kai tik truputį paūgėjo, tai yra dar nė nesukakusi penkerių metų, ji tapo visų namų tarnaite.

Kozetė šluoja

Penkerių metų? Gal kas pasakys, jog tai negalimas daiktas. Deja, tai tiesa. Socialinės nelaimės gali ištikti žmogų bet kuriame amžiuje. Juk neseniai matėme bylą kažkokio Diumolaro, našlaičio, tapusio banditu, kuris, būdamas vienų vienas pasaulyje, nuo penkerių metų amžiaus, kaip sako oficialūs dokumentai, „uždarbiavo ir vogė".

Kozetė buvo siuntinėjama visokiais reikalais, verčiama šluoti kambarius, kiemą, gatvę, plauti indus, net sunkumus nešioti. Tenardjė tarėsi juo didesnę turį tam teisę, kad motina, kuri vis tebegyveno Pajūrio Montreilyje, pradėjo netvarkingai siuntinėti pinigus. Ji buvo skolinga už kelis mėnesius.

Fantina, po trejų metų sugrįžusi į Monfermeilį, tikrai nebūtų pažinusi savo dukrelės. Kozetė, patekusi į šiuos namus tokia gražutė ir skaisti, dabar buvo sulysusi ir išblyškusi. Visuose jos judesiuose matėsi kažkoks nerimastingumas. „Ji – slapūnė!" – sakydavo apie ją abu Tenardjė.

Neteisingumas ją padarė niūrią, o skurdas ją padarė negražią, jai bebuvo likusios tik jos puikios didelės akys, į kurias buvo graudu žiūrėti, nes atrodė, kad, joms esant mažesnėms, jose nebūtų buvę tiek liūdesio.

Suspausdavo širdį, žiūrint į šią vargšę mažiulę, kuriai nebuvo dar nė šešerių metų, kai ji žiemą, apsivilkusi senais skylėtais skarmalais ir visa drebėdama, pilnomis ašarų akimis, anksti rytą šluodavo gatvę, savo mažutėmis pamėlynavusiomis rankelėmis vos išlaikydama didžiulę šluotą.

Apylinkėje ją praminė Vieversėliu. Liaudis, kuri mėgsta vaizdingus posakius, mielai šiuo vardu vadino šį mažiulį padarėlį, ne didesnį už paukštelį, tokį pat virpantį, susigūžusį ir baikštų, atsikeliantį anksčiausiai už visus namuose ir sodžiuje ir visuomet dar prieš aušrą išeinantį į gatvę ar į lauką.

Tiktai šis vargšas Vieversėlis niekuomet nečiulbėdavo.

PENKTOJI KNYGA

Į PAKALNĘ

I

JUODOJO STIKLO DIRBINIŲ PATOBULINIMO ISTORIJA

Kas gi vis dėlto nutiko tai motinai, kuri, Monfermeilio gyventojų nuomone, greičiausiai pametė savo kūdikį? Kur ji buvo? Ką veikė?

Palikusi savo mažąją Kozetę pas Tenardjė, ji keliavo toliau ir atėjo į Pajūrio Montreilį.

Tai buvo, kaip atsimename, 1818 metais.

Iš savo krašto Fantina buvo išvykusi prieš kokią dešimtį metų. Per tą laiką Pajūrio Montreilis smarkiai pasikeitė. Kai Fantina pamažu vis smuko gilyn ir gilyn į skurdą, jos gimtasis miestas klestėjo.

Maždaug prieš dvejus metus tenai įvyko vienas iš tų pramonės perversmų, kurie padaro didelių pokyčių mažame provincijos mieste.

Šis faktas mums svarbus, todėl verta jį smulkiai išdėstyti; mes beveik pasakytume – jį pabrėžti.

Nuo neatmenamų laikų Pajūrio Montreilis specializavosi tam tikroje pramonės šakoje – angliško gagato[62] ir vokiško juodojo stiklo dirbinių imitacijoje. Ši pramonė visuomet labai skurdo dėl žaliavos brangumo, todėl darbininkų uždarbis buvo menkas. Tuo metu, kai Fantina grįžo į Pajūrio Montreilį, „juodojo stiklo" gamyboje jau buvo įvykę negirdėtų pokyčių. Apie 1815 metų pabaigą mieste apsigyveno niekam nežinomas žmogus, kuriam atėjo į galvą mintis šioje gamyboje šlaką pakeisti derva ir, ypač darant apyrankes, durtines jungtis pakeisti lituotomis jungtimis. Šis mažytis pakeitimas sukėlė ištisą revoliuciją.

Šis mažytis pakeitimas iš tikrųjų nepaprastai sumažino žaliavos kainą, o tatai leido, pirma, pakelti darbo užmokestį – gerovė kraštui; antra, pagerinti produkcijos kokybę – nauda vartotojui; trečia, pigiau parduoti gaminius, drauge trigubai padidinant pelną – nauda pramonininkui.

Taip viena idėja turėjo tris rezultatus.

Nepraėjo nė trejų metų, ir šis išradėjas tapo turtingu žmogumi – šitai jau gerai, ir visus praturtino aplinkui save – šitai dar geriau. Departamente jis buvo svetimas. Apie jo kilmę niekas nieko nežinojo; kokia jo praeitis – kas galėjo įspėti?

Pasakota, kad į miestą jisai atvyko turėdamas labai mažai pinigų – daugių daugiausia kelis šimtus frankų.

Tai šis menkutis kapitalas, panaudotas išradingai idėjai įkūnyti, padidėjęs dėl veiklios minties ir metodiškumo, ne tik jį patį padarė turtingą, bet praturtino ir visą kraštą.

Atvykęs į Pajūrio Montreilį, savo drabužiais, manieromis ir kalba jis niekuo nesiskyrė nuo paprasto darbininko. Buvo kalbama, kad tą pačią gruodžio mėnesio dieną, kai pavakare jis, neatkreipdamas niekieno dėmesio, įėjo į Pajūrio Montreilį su krepšiu ant nugaros ir ilga gumbuota lazda rankoje, miesto rotušėje kilo didelis gaisras. Nepažįstamasis šoko į ugnį ir, rizikuodamas savo gyvybe, išgelbėjo du vaikučius, kurie pasirodė esą žandarų kapitono vaikai; dėl šios priežasties niekam neatėjo į galvą paklausti jį paso. Po to žmonės patyrė, kuo jis vardu. Jis vadinosi *dėdė Madlenas*.

II
MADLENAS

Jis buvo kokių penkiasdešimties metų, mąslaus veido ir geros širdies žmogus. Štai ir viskas, ką buvo galima apie jį pasakyti.

Dėl greitos pažangos toje pramonės šakoje, kurią jis taip nuostabiai reorganizavo, Pajūrio Montreilis tapo žymiu prekybinių operacijų centru. Ispanija, kuri daug suvartoja juodojo gagato, kiekvienais metais jo užsakydavo didžiulius kiekius. Pajūrio Montreilis šioje šakoje dabar beveik konkuravo su Londonu ir Berlynu. Dėdės Madleno pelnas buvo toks, kad jau antraisiais metais jis galėjo pastatyti didelį fabriką su dviem didelėmis dirbtuvėmis; vieną vyrams, antrą moterims. Kiekvienas alkanas žmogus galėjo ten prisistatyti būdamas visiškai tikras, kad gaus darbo ir kąsnį duonos. Iš vyriškių dėdė Madlenas reikalavo geros valios, iš moterų – gero elgesio, iš vienų ir kitų – sąžiningumo. Jis įruošė dirbtuves vyrams ir moterims atskirai, kad apsaugotų merginų ir moterų dorą. Šiuo atžvilgiu jis buvo nepalenkiamas. Tiktai šiame dalyke jis parodė tam tikrą nepakantumą. Tas griežtumas juo labiau buvo pagrįstas, kad Pajūrio Montreilyje, kaip įgulos mieste, kiekviename žingsnyje tykojo pagundos. Žodžiu, jo atvykimas buvo palaima, o jo buvimas – Apvaizdos dovana. Prieš dėdės Madleno pasirodymą visas kraštas buvo apsnūdęs; dabar visi čia gyvena sveiku darbo gyvenimu. Didžiulis ūkinis pakilimas teikė viskam gyvumo ir reiškėsi visose srityse. Nedarbas ir skurdas tapo užmiršti. Nebuvo tokios apskurusios kišenės, kurioje neskambėtų vienas kitas skatikas; nebuvo tokio vargingo būsto, kuriame nebūtų buvę bent šiek tiek džiaugsmo.

Dėdė Madlenas priimdavo į darbą visus. Jis reikalavo tik vieno dalyko: „Būkite doras vyras!“ – „Būkite dora moteris!“

Kaip mes jau sakėme, dėdė Madlenas, sukūręs visą šią kunkuliuojančią veiklą ir būdamas jos didžiausia varomąja jėga, turtėjo ir pats, tačiau, kad ir gana keista paprastam komersantui, pelno jis nelaikė savo didžiausiu rūpesčiu. Atrodė, kad apie kitus jis daugiau galvojo

negu apie save. 1820 metais visi žinojo, kad pas Lafitą jis turi pasidėjęs savo vardu šešis šimtus trisdešimt tūkstančių frankų; tačiau, prieš atidėdamas sau šiuos šešis šimtus trisdešimt tūkstančių frankų, jis daugiau kaip milijoną buvo išleidęs miesto reikalams ir vargšams.

Ligoninė buvo reikalinga lėšų; jis savo pinigais tenai įsteigė dešimt lovų. Pajūrio Montreilis dalijasi į aukštutinį ir žemutinį miestą. Žemutiniame mieste, kuriame Madlenas pats gyveno, bebuvo tik viena mokykla, pasigailėtina, griūvanti lūšna; jis pastatė dvi naujas – vieną mergaitėms, antrą berniukams. Iš savo lėšų jis paskyrė dviem mokytojams atlyginimą, dvigubai didesnį už jų skurdžią valdišką algą, ir vieną kartą, kai kažkas pareiškė tuo nusistebėjimą, jis pasakė: „Svarbiausi valstybės valdininkai – tai žindyvė ir pradinės mokyklos mokytojas." Savo lėšomis jis įsteigė vaikų darželį – įstaigą, beveik nežinomą tuo metu Prancūzijoje, – ir pašalpos kasą invalidams bei pasenusiems darbininkams. Jo fabrikas tapo darbininkų centru, aplink jį greitai išaugo naujas kvartalas, kuriame gyveno gana daug nepasiturinčių šeimų; jis ten įsteigė nemokamą vaistinę.

Pačioje jo veiklos pradžioje gerieji žmonės kalbėjo: „Jis gudruolis, norintis pralobti." Kai jis prieš pats pralobdamas ėmė turtinti kraštą, tie patys gerieji žmonės sakė: „Jis garbėtroška." Šitai atrodė juo labiau įtikima, kad tas žmogus buvo religingas ir net atlikinėjo kai kurias bažnytines apeigas, o tais laikais į tai buvo labai palankiai žiūrima. Kiekvieną sekmadienį jis reguliariai eidavo klausyti ankstyvųjų mišių. Vietos deputatas, kuriam visur vaidenosi konkurentai, tuojau susirūpino šituo pamaldumu. Tas deputatas, kuris ir Imperijos laikais buvo įstatymų leidžiamųjų rūmų narys, savo religinėmis pažiūromis nesiskyrė nuo vieno kongregacijos nario, garsiojo Fušė, Otranto diuko, kuris buvo jo bičiulis ir globėjas. Neviešai jis truputį pasišaipydavo iš Dievo. O sužinojęs, kad turtingas fabrikantas Madlenas septyniomis ryto eina į ankstyvąsias mišias, jis susirūpino, ar tasai tik nebus kandidatas į jo vietą, ir ryžosi jį pralenkti: pasirinko nuodėmklausiu jėzuitą ir eidavo klausyti sumos bei mišparų. Tais laikais garbėtroškos gyvenimas buvo tikrąja to žodžio prasme lenktynės su kliūtimis. Dėl šitos konkurento baimės laimėjo ne tiktai Viešpats Dievas, bet ir vargšai, nes garbusis deputatas taip pat įsteigė dvi lovas ligoninėje, taigi lovų jau buvo dvylika.

1819 metais vieną rytą pasklido mieste gandas, kad dėdė Madlenas, ponui prefektui pristačius, turint omenyje jo nuopelnus kraštui, karaliaus skiriamas Pajūrio Montreilio meru. Tie, kurie buvo skelbę šį ateivį „garbėtroška", džiūgaudami pagavo šį gandą, kuris davė kiekvienam malonią progą sušukti: „Aha, ar mes nesakėme?" Visas Pajūrio Montreilis sujudo. Gandas turėjo pagrindo. Po kelių dienų paskyrimas buvo paskelbtas „Monitere". Kitą dieną dėdė Madlenas nuo tų pareigų atsisakė.

Tais pačiais 1819 metais Pramonės parodoje buvo išstatyti dirbiniai, pagaminti pagal naują, Madleno išrastą būdą; žiuri pristačius, karalius išradėją apdovanojo Garbės legiono ordinu. Naujas sąjūdis miestelyje. „Tai mat ko jis troško! Kryžiaus!" Dėdė Madlenas atsisakė ir nuo kryžiaus.

Tikrai tas žmogus buvo mįslė. Gerieji žmonės iš keblios padėties išsisukinėjo sakydami: „Tai kažkoks avantiūristas, ir daugiau nieko!"

Kaip mes matėme, kraštas jam turėjo būti už daug ką dėkingas, o vargšai jam privalėjo būti dėkingi už viską; jis teikė tiek gera, jog galų gale reikėjo jį gerbti, ir jis buvo toks malonus, kad teko jį net pamilti; jo fabriko darbininkai stačiai jį dievino, ir šį jų dievinimą jis priėmė su

kažkokiu liūdnu rimtumu. Kai jo turtingumas tapo visiems aiškus, „aukštosios visuomenės žmonės“ pradėjo su juo sveikintis, ir mieste jį imta vadinti „ponu Madlenu“; jo darbininkai ir vaikai jį ir toliau tebevadino „dėde Madlenu“, ir šis kreipinys jam sukeldavo geraširdiškiausią šypseną. Juo jis kilo aukštyn, juo labiau visur jį imta kviestis. „Visuomenė“ atkakliai stengėsi įtraukti poną Madleną į savo ratą. Ceremoningi Pajūrio Montreilio salonėliai, kurie, suprantama, savo laiku buvo uždaryti amatininkui, dabar plačiai atidarė savo duris milijonieriui. Jam pasipylė tūkstančiai meilikaujamų pasiūlymų. Jis nuo jų atsisakinėjo.

Gerieji žmonės ir šį kartą neliko skolingi: „Tai nemokša ir neišauklėtas žmogus. Dar nežinia, iš kur jis atsidangino. Jis turbūt nežiñotų, kaip laikytis padorioje draugijoje. Labai galimas daiktas, kad jis nemoka nė skaityti.“

Jam pradėjus pelnytis pinigų, apie jį sakė: „Jis vertelga.“ Jam ėmus švaistyti pinigus, apie jį kalbėjo: „Jis garbėtroška.“ O atstūmus nuo savęs pagarbos ženklus, jį įvertino taip: „Jis avantiūristas.“ Kai jis atsisakė nuo aukštosios visuomenės, jį imta sakyti: „Jis galvijas.“

1820 metais, praėjus penkeriems metams po to, kai jisai įsikūrė Pajūrio Montreilyje, jo nuopelnai kraštui buvo tokie aiškūs, visų gyventojų valia buvo tokia vieninga, jog karalius jį vėl paskyrė miesto meru. Jis vėl atsisakė, tačiau prefektas jo atsisakymo nepriėmė, visos miesto įžymybės atvyko jį prašyti, susigrūdę gatvėse žmonės jį maldaute maldavo sutikti, visi taip primygtinai reikalavo, jog jis galų gale sutiko. Buvo pastebėta, kad jo apsisprendimą visų labiausiai paveikė vienos paprastos senutės žodžiai, kuri piktai jam sušuko nuo savo lūšnos slenksčio: „Geras meras gali padaryti daug naudos. Ar galima pasitraukti, kai yra proga daryti žmonėms gera?“

Tai buvo trečia jo kilimo fazė. Dėdė Madlenas virto ponu Madlenu; ponas Madlenas tapo ponu meru.

SUMOS, PADĖTOS PAS LAFITĄ

Jis elgėsi taip pat paprastai, kaip ir iš pradžių. Jo plaukai buvo žili, žvilgsnis rimtas, įdegusi darbininko oda, susimąstęs filosofo veidas. Paprastai jis nešiojo skrybėlę plačiais kraštais ir vilkėjo ilgu storos gelumbės redingotu, susagstytu ligi pat pasmakrės. Jis sąžiningai ėjo mero pareigas, bet už tarnybos ribų gyveno vienišas. Retai su kuo kalbėdavosi. Kratėsi jam rodomų mandagybių, eidamas pasisveikindavo, greit išnykdavo, šypsodavosi, kad nereikėtų šnekučiuotis, ir duodavo pinigų, kad nereikėtų šypsotis. Moterys apie jį sakydavo: „Koks geras lokys!“ Visų labiausiai jis mėgdavo vaikščioti laukuose.

Jis valgydavo visuomet vienas, skaitydamas knygą, kurią pasidėdavo priešais save. Turėjo nedidelę, bet gerai parinktą bibliotekėlę. Mėgo knygas: knygos – tai bičiuliai, šalti ir ištikimi. Kai drauge su turtais didėjo ir jo laisvalaikis, Madlenas, matyt, jį stengėsi išnaudoti savo protui lavinti. Nuo to laiko, kai jis apsigyveno Pajūrio Montreilyje, jo kalba kiekvienais metais darėsi vis dailesnė, subtilesnė ir švelnesnė – šitai pastebėjo visi.

Eidamas pasivaikščioti, jis dažnai pasiimdavo šautuvą, tačiau retai kada juo naudodavosi. O kai jam atsitikdavo kada iššauti, tai jo šūvis būdavo toks taiklus, jog net baugu darydavosi. Niekados jis nežudydavo nekaltų gyvulėlių. Niekados nešaudydavo į mažus paukštelius.

Nors jau ir nebe jaunas, jis buvo, kaip žmonės pasakojo, nepaprastai stiprus. Savo jėga jis padėdavo visiems, kam ištikdavo reikalas, pakeldavo pargriuvusį arklį, ištraukdavo įklimpusį tekinį, pagriebęs už ragų sulaikydavo ištrūkusį bulių. Jisai visuomet išeidavo iš namų pilnomis kišenėmis smulkių pinigų, o sugrįždavo tuščiomis. Kai eidavo per sodžių, paskui jį linksmai bėgdavo apdriskę vaikigaliai, apspitę jį kaip mašalų spiečius.

Galima buvo spėti, kad jis kažkada gyveno kaime, nes žinojo galybę ūkiškų dalykų, kuriuos papasakodavo valstiečiams. Jisai juos mokė, kad, norint išnaikinti rugių amarą, reikia valgomosios druskos skiediniu išpurkšti aruodus ir užlieti grindų plyšius, o ilgasnapiams išvaryti reikia visur, ant sienų ir pastogėse, kluonuose ir namuose, iškabinėti žydinčių šalavijų puokštes. Jis žinojo receptus, kaip pašalinti iš laukų rauges, kūles, juodgrūdes, vilkelius, burnočius – visas piktžoles, stelbiančias javus. Triušių narvelius nuo žiurkių jis apgindavo laikydamas juose jūrų kiaulytę, kurios kvapo žiurkės nepakenčia.

Kartą jis pamatė, kaip vietos gyventojai labai atsidėję darbavosi naikindami dilgėles. Pažiūrėjęs į krūvą su šaknimis išrautų ir jau sudžiūvusių augalų jis tarė: „Jos jau nebegyvos. O juk tai geras augalas, tik žmonės nemoka jo sunaudoti. Kai dilgėlės dar jaunos, jų lapai yra puiki daržovė; o senos dilgėlės duoda tokį pat pluoštą, kaip linai ir kanapės. Dilgėlinė drobė nė kiek ne blogesnė už kanapinę. Smulkiai supjaustytos dilgėlės labai tinka paukščiams lesinti, o sutrintos yra geras pašaras raguočiams. Dilgėlių sėklos, įmaišytos į pašarą, teikia gyvuliams žvilgantį plauką; jų šaknys, sumaišytos su druska, duoda puikius geltonus dažus. Be to, tai puikus šienas, kurį galima pjauti du kartus per vasarą. O ko dilgėlės reikalauja? Truputėlio žemės ir jokių rūpesčių, jokios priežiūros. Tiesa, dilgėlių sėklą sunku surinkti, nes ji noksta ne visa iš karto ir tuoj nubyra. Bet tik tiek. Be didelio vargo dilgėlės duotų daug naudos; bet jos niekinamos, ir jos darosi žalingos. Tada jos naikinamos. Kiek žmonių yra panašių į dilgėles!" Truputį patylėjęs, jis pridūrė: „Mano bičiuliai, įsidėmėkite štai ką: nėra nei blogų augalų, nei blogų žmonių. Yra tik blogi šeimininkai."

Vaikai jį dar dėl to mylėjo, kad jis iš šiaudų ir kokosų riešutų mokėjo daryti visokių gražių daiktelių.

Išvydęs juoda medžiaga aptrauktas bažnyčios duris, jis įeidavo į vidų; laidotuvės jį traukdavo, kaip kitą traukia krikštynos. Pro kitų gedulą ir sielvartą jis negalėdavo praeiti, nes turėjo labai jautrią širdį; jisai įsimaišydavo tarp liūdinčių draugų, tarp giminių, vilkinčių juodais drabužiais, tarp dvasininkų, giedančių prie karsto. Atrodė, kad jam malonu būdavo mintimis pasinerti į laidotuvių psalmes, kurių žodžiai, pilni kito pasaulio vizijų, tarytum sukeldavo jo širdyje giminingą atskambį. Pakėlęs akis į dangų, pagautas begalybės slėpinių ilgesio, jis klausydavo šių liūdnų balsų, giedančių ties tamsia praraja, kuri vadinama mirtimi.

Jis darė daugybę gerų darbų slapčiomis, kaip žmonės slapčiomis daro blogus darbus. Vakarais vogčia jis įsėlindavo į namus, tylutėliai užlipdavo laiptais. Koks nors vargeta, sugrįžęs į savo palėpę, pamatydavo, kad jam nesant kažkas buvo atsidaręs ar net išplėšęs

duris. Varguolis sušukdavo: „Čia būta vagies!“ Išsigandęs įeidavo į vidų ir pirmas dalykas, kuris jam krisdavo į akį, būdavo auksinė moneta, užmiršta ant kokio baldo. Tasai pas jį apsilankęs „piktadarys“ būdavo dėdė Madlenas.

Jis buvo malonus ir liūdnas. Liaudis apie jį sakydavo: „Štai turtingas žmogus, o visiškai neišdidus. Štai laimingas žmogus, o neatrodo patenkintas.“

Kai kurie jį laikė paslaptinga asmenybe ir įtikinėjo, kad jis nieko neįsileidžiąs į savo miegamąjį, kuris esąs tikra atsiskyrėlio celė, papuošta smėlio laikrodžiu su sparniukais ir kryžmai sudėtais stibikauliais bei kaukole. Taip plačiai buvo apie tai kalbama, jog kartą pas jį į namus atėjo kelios jaunos elegantiškos Pajūrio Montreilio poniutės ir vylingai paprašė: „Ponas mere! Parodykite mums savo miegamąjį. Mes girdėjome, kad tai tikra grota.“ Jis nusišypsojo ir tučtuojau įsivedė jas į „urvą“. Poniutės žiauriai buvo nubaustos už savo smalsumą. Tai buvo kambarys, apstatytas paprasčiausiais raudonmedžio baldais, gana negražiais, kaip visi šios rūšies baldai, ir išmuštas tapetais po dvylika su už ritinėlį. Nieko ypatingo jos tenai nepastebėjo, išskyrus dvi senoviškos formos žvakides, pastatytas ant židinio, matyt, sidabrines, „nes turėjo prabą“. Pastaba, visiškai atitinkanti mažo miestelio dvasią.

O žmonės ir toliau kalbėjo, kad niekam nevalia įeiti į jo kambarį ir kad tai atsiskyrėlio urvas, vienuolio celė, laidojamasis rūsys, kapas.

Taip pat žmonės šnibždėjosi, kad jis turįs pasidėjęs pas Lafitą „milžiniškas“ sumas su ta ypatinga sąlyga, kad jos visuomet būtų jo visiškoje dispozicijoje; „Todėl, – pridurdavo, – ponas Madlenas galįs vieną gražų rytą užeiti pas Lafitą, pasirašyti pakvitavimą ir per dešimt minučių išsinešti du ar tris savo milijonus.“ Iš tikrųjų gi, kaip mes jau sakėme, ten buvo ne „du ar trys milijonai“, o tik šeši šimtai trisdešimt ar keturiasdešimt tūkstančių frankų.

IV
PONAS MADLENAS GEDI

1821 metų pradžioje laikraščiai pranešė, kad pasimirė Dinio vyskupas Mirielis, „pramintas *monsinjoru Bjenveniu*“, šventai gyvenęs ir išsiskyręs su šiuo pasauliu aštuoniasdešimt dvejų metų amžiaus.

Dinio vyskupas – čia pridėsime vieną smulkmeną, kurią praleido laikraščiai, – keleri metai prieš mirtį buvo apakęs ir tuo savo aklumu džiaugėsi, nes jį slaugė jo sesuo.

Probėgšmais pastebėsime, kad šioje žemėje, kurioje nieko nėra tobulo, būti aklam ir mylimam – tai iš tikrųjų viena iš nepaprasčiausių ir nuostabiausių laimės formų. Nuolat jausti šalia savęs žmoną, dukterį, seserį, žavingą būtybę, kuri čia yra dėl to, kad jūs esate jos reikalingas, o ji negali be jūsų apsieiti; žinoti, kad esate nepakeičiamas tai, kuri būtinai jums reikalinga, galėti nuolat matuoti jos prisirišimą, kurį jinai jums skiria, ir sakyti sau: „Ji man atiduoda visą savo laiką, vadinasi, visa jos širdis priklauso man.“; matyti mintis, negalint

matyti veido, įsitikinti mylimos būtybės ištikimybe, tavo pasauliui užtemus, jos drabužių šnarėjime jausti sparnų plazdenimą; girdėti, kaip ji vaikščioja, išeina ir įeina, kalba, dainuoja, ir žinoti, kad jūs esate centras, į kurį nukreipti šie žingsniai, šios dainos, kiekvieną akimirksnį rodyti savo švelnumą, jaustis stipresniam, juo silpnesnis jūsų kūnas, tapti tamsoje, o ypač dėl tos tamsos, šviesuliu, kuris traukia į save šį angelą, – tai toks džiaugsmas, kuriam nedaug kas gali prilygti. Aukščiausia gyvenimo laimė – tai įsitikinimas, kad jūs mylimas; mylimas dėl jūsų paties, teisingiau pasakius, mylimas prieš jūsų valią; tad šituo įsitikinęs ir yra neregys. Tokioje prislėgtyje jausti rūpinimąsi yra tolygu jausti glamonę. Ar jam ko trūksta? Ne. Jis neprarado šviesos, nes turi meilę. O dar kokią meilę! Meilę, pagrįstą tik dorybe. Kur yra tikrumas, ten nėra aklumo. Siela apčiuopom ieško kitos sielos ir ją suranda. Ir ši atrastoji ir išbandytoji siela yra moteris. Jus palaiko ranka – josios ranka; prie jūsų kaktos prisiliečia lūpos – josios lūpos; visiškai prie savęs jūs jaučiate kažkieno kvėpavimą – tai jinai. Turėti viską, ką ji gali duoti, pradedant jos garbinimu ir baigiant jos pasigailėjimu, niekuomet nejausti vienumos, turėti šalia savęs jos romų silpnumą, kuris yra jūsų stiprybė, remtis šia nelinkstama nendre, liesti savo rankomis Apvaizdą ir galėti ją paimti į savo glėbį – Dieve brangusis, kokia palaima! Širdis, ši mįslinga dangaus gėlė, pasiekia pilnutinį ir slėpiningą žydėjimą. Jūs neatiduotumėte šių savo patamsių už visą pasaulio šviesą. Angeliška siela yra čia pat, visą laiką čia pat; jeigu ji atsitolina, tai tik tam, kad vėl sugrįžtų; ji išnyksta kaip sapnas ir vėl pasirodo kaip tikrovė. Jūs jaučiate šilumą, kuri vis artėja, – tai jinai. Jus užtvindė giedra, linksmybė ir ekstazė; jūs jaučiate spinduliavimą vidurnakty. Ir tūkstantis smulkių rūpesčių. Niekniekiai, kurie šioje tuštumoje užima be galo daug vietos. Subtiliausi, neišsakomi moteriško balso niuansai jus užliūliuoja ir jums atstoja prarastą visatą. Jūs jaučiate sielos glamonę. Jūs nieko nematote, bet jaučiate, kad esate dievinamas. Tai rojus tamsybėse.

Tai iš šito rojaus monsinjoras Bjenveniu persikėlė į kitą rojų.

Pranešimą apie jo mirtį persispausdino vietinis Pajūrio Montreilio laikraštis. Kitą dieną ponas Madlenas pasirodė visas juodai apsirengęs, su juodu kaspinėliu prie skrybėlės.

Mieste žmonės pastebėjo šį gedulą, ir vėl prasidėjo šnekos. Kai kam atrodė, jog tai šiek tiek nušviečia pono Madleno kilmę. Žmonės iš to pasidarė išvadą, jog tam tikri giminystės ryšiai jį sieja su garbinguoju vyskupu. „Jis užsidėjo gedulą dėl Dinio vyskupo“, – kalbėta salonuose; šitai labai iškėlė poną Madleną Pajūrio Montreilio aukštuomenės akyse, ir visi beregint jam pajuto tam tikrą pagarbą. Šios vietos mikroskopinis Sen Žermeno priemiestis ruošėsi panaikinti karantiną ponui Madlenui, matyt, vyskupo giminaičiui. Ponas Madlenas šį jam didesnės reikšmės teikimą pastebėjo iš to, kad jam maloniau linktelėdavo senutės ir meiliau šypsodavosi jaunos moterys. Kartą vakare viena iš seniausių šios mažutės „aukštosios visuomenės“ atstovių, manydama, kad jos senyvas amžius suteikia jai teisę būti smalsiai, įsidrąsino jį paklausti:

– Pasakykite, ponas mere, velionis Dinio vyskupas turbūt jūsų pusbrolis?

Jisai atsakė:

– Ne, ponia.

– Tai kodėl gi jūs dėl jo nešiojate gedulą? – vėl paklausė senutė.

Jis atsakė:

– Mat jaunystėje aš jų šeimoje tarnavau liokajumi.

Buvo pastebėtas dar vienas dalykas: kiekvieną kartą, kai į miestą užklysdavo koks jaunutis savojaras, siūlydamasis iškrėsti kaminus ar kitaip uždarbiaudamas, ponas Madlenas liepdavo jį pašaukti, pasiteiraudavo, kuo jis vardu, ir duodavo jam pinigų. Mažieji savojarai kits kitam apie tai papasakodavo, ir todėl jų nemažai pereidavo.

V

TOLIMI ŽAIBAI HORIZONTE

Pamažu, laikui bėgant, išdilo bet koks priešiškumas. Pradžioje ponas Madlenas, pagal nerašytą įstatymą, kuriam neišvengiamai turi pasiduoti tasai, kam labai klojasi gyvenime, buvo apsuptas piktų apkalbų ir šmeižto; paskui juos pakeitė pagiežingi išsišokimai, paskui jau liko tik pašaipos, pagaliau ir tai išnyko; pagarba tapo visuotinė, visiška, nuoširdi; pagaliau atėjo toks laikas, – apie 1821 metus, – kai žodis „ponas meras“ Pajūrio Montreilyje buvo tariamas beveik su tokia pat pagarba, kaip „monsinjoras vyskupas“ 1815 metais buvo tariama Dinyje. Žmonės atvykdavo iš už dešimt ljė pasitarti su ponu Madlenu. Jisai išspręsdavo ginčus, sulaikydavo nuo bylinėjimosi, sutaikindavo priešus. Kiekvienas jo šaukdavosi užtarėju savo teisėms apginti. Atrodė, tarytum jo sieloje būtų glūdėjęs visas prigimtinių įstatymų kodeksas. Tai buvo kažkokia pagarbos epidemija, kuri per šešerius ar septynerius metus, pereidama nuo vieno prie kito, pagaliau apėmė visą kraštą,

Vienų vienas žmogus visame mieste ir apygardoje visiškai išvengė šios ligos ir, kad ir ką būtų daręs ponas Madlenas, jai nepasidavė, tarytum kažkoks instinktas, nepaperkamas ir nepajudinamas, vertė jį budėti ir nedavė jam ramybės. Atrodo, kad kai kurie žmonės iš tikrųjų turi tikrą gyvulio instinktą, įgimtą ir neklaidingą, kaip kiekvienas instinktas, kuris nulemia simpatijas ir antipatijas, fatališkai atskiria vieną prigimtį nuo kitos, niekuomet nesvyruoja, nesuglumsta, niekuomet nesnaudžia ir visuomet sau ištikimas, aklai aiškus, nepalenkiamas, valdingas, nepasiduodąs jokiems išminties patarimams, jokiam ardomajam proto poveikiui ir, nepriklausomai nuo to, kaip būtų susidėjęs žmonių likimas, slapčiomis įspėja žmogų šunį apie žmogaus katės artumą ir žmogų lapę apie žmogaus liūto artumą.

Dažnai, kai ponas Madlenas eidavo gatve, ramus, malonus, visų laiminamas, vienas aukšto ūgio vyriškis, apsivilkęs pilkai plieninės spalvos redingotu, užsidėjęs skrybėlę nuleistomis atbrailomis, ginkluotas stora lazda, staiga atsigręždavo merui praėjus ir, kol tas dingdavo iš akių, lydėdavo jį žvilgsniu, kryžmai susidėjęs ant krūtinės rankas, iš lėto linguodamas galvą, užrietęs abidvi lūpas ligi pat nosies, – reikšminga grimasa, kurią būtų galima šitaip paaiškinti: „Bet kas gi yra šitas žmogus? Tikrų tikriausiai aš jau esu jį kažkur matęs. Šiaip ar taip, jis manęs neapmulkins.“

Šisai rūstus, beveik grėsliai rūstus vyras buvo iš tų žmonių, kurie, net probėgšmais su jais susitikus, stebėtojui sukelia nerimą.

Jo pavardė buvo Žaveras, ir jis tarnavo policijoje.

Pajūrio Montreilyje jis ėjo varginančias, bet naudingas inspektoriaus pareigas. Jam neteko stebėti pirmųjų Madleno žingsnių. Žaverui šią vietą parūpino ponas Šabuljė, valstybės ministro grafo Angleso, tuomečio Paryžiaus policijos prefekto, sekretorius. Kai Žaveras atvyko į Pajūrio Montreilį, Madlenas jau buvo tapęs stambiu fabrikantu ir iš dėdės Madleno virtęs ponu Madlenu.

Kai kurie policijos valdininkai turi kažkokią ypatingą fizionomiją, kurios išraišką dar komplikuoja keistas niekšingumo ir valdingumo mišinys. Žavero fizionomija kaip tik buvo tokia, tačiau be to niekšingumo.

Jei žmonių sielas būtų galima regėti akimi, tai, mūsų įsitikinimu, visi aiškiai išvystų tą keistą dalyką, jog kiekvieną žmonių giminės atstovą atitinka kuri nors gyvulių pasaulio rūšis; šitai padėtų aiškiai nustatyti tiesą, dar labai miglotą, mąstytojui, būtent tą, kad – nuo austrės iki erelio, nuo kiaunės iki tigro – visi gyvuliai glūdi žmoguje, ir kiekvienas atskirai – atskirame žmoguje. O kartais net keli iš karto.

Gyvuliai yra ne kas kita, kaip mūsų dorybių ir ydų pirmavaizdžiai, šmėkščioją prieš mūsų akis, regimi mūsų sielų vaiduokliai. Dievas mums juos parodo, idant mes susimąstytume. Kadangi gyvuliai yra tiktai šešėliai, tai Dievas jiems nesuteikė sugebėjimo pasiduoti auklėjimui visa šio žodžio prasme; bet ir kam gi jis jiems? Priešingai, mūsų sielos, realiai egzistuojančios ir turinčios savo galutinį tikslą, gavo iš Dievo protą, atseit sugebėjimą pasiduoti auklėjimui. Tinkamai sutvarkytas socialinis auklėjimas visuomet gali ištraukti iš sielos, kad ir kokia ji būtų, visa, kas joje glūdi naudingo.

Savaime aišku, visa, kas čia pasakyta, yra teisinga tik požiūriu, taikomu vien regimam žemiškam gyvenimui, ir neišsprendžia gilaus klausimo apie anksčiau buvusį ir būsimą pavidalą būtybių, kurios nėra žmogus. Regimasis „aš" jokiu būdu neteikia mąstytojui teisės neigti slaptąjį „aš". Padarę šią pastabą, tęsiame toliau.

Taigi, jei skaitytojas valandėlę su mumis sutiks, kad kiekviename žmoguje slypi kuris nors gyvulių pasaulio atstovas, mums lengva bus nustatyti, kas buvo policijos valdininkas Žaveras.

Asturijos valstiečiai yra įsitikinę, jog kiekvienoje vilkės vadoje pasitaiko šuniukas, kurį motina papjauna, kad tas užaugęs nesuėstų kitų jos vaikų.

Duokite šitam vilkės vaikui, šuniui, žmogaus pavidalą, ir turėsite Žaverą.

Žaveras gimė kalėjime iš burtininkės, kurios vyras buvo katorgininkas. Užaugęs jis suprato esąs už visuomenės ribų ir neturėjo vilties kada nors į ją patekti. Jis pamatė, kad visuomenė negailestingai laiko už savo ribų dvi žmonių klases: tuos, kurie ją puola, ir tuos, kurie ją saugo; jis galėjo pasirinkti tik iš tų dviejų klasių; drauge jis jautė savyje kažkokias moralinio tvirtumo, tvarkingumo ir dorumo užuomazgas ir kartu neišreiškiamą neapykantą visai tai valkatų ir padugnių aplinkai, kuriai pats priklausė. Ir jis įstojo į policiją.

Jam čia sekėsi. Keturiasdešimties metų jis tapo inspektoriumi.

Jaunas būdamas, jis tarnavo Pietuose, sunkiųjų darbų kalėjimuose.

Prieš eidami toliau patikslinkime, ką mes turėjome omenyje sakydami „žmogiškasis veidas", taikydami jį Žaverui.

Žavero žmogiškajame veide išsiskyrė užriesta nosis dviem giliomis šnervėmis, kurias abiejuose skruostuose siekė didžiulės žandenos. Nejaukiai pasijusdavo žmogus, pirmą kartą pamatęs šituos brūzgynus ir šitas kiaurymes. Kai Žaveras juokdavosi, – tatai atsitikdavo re-

tai, – jo juokas būdavo šiurpus – plonos lūpos išsiviepdavo ir būdavo matyti ne tiktai dantys, bet ir dantenos, o aplink nosį plačiai pasklisdavo daugybė nuožmių raukšlelių, tarytum ant plėšraus žvėries snukio. Rimtai nusiteikęs Žaveras būdavo dogas; kai jis juokdavosi, panėšėdavo į tigrą. Toliau – siauras kiaušas, masyvūs žandikauliai, plaukai, dengią kaktą ir nukarę ligi pačių antakių, ant viršunosio gili, niekados nenykstanti žvaigždės pavidalo raukšlė, tartum rūstybės ženklas, niūrus žvilgsnis, piktai sučiaupta burna, nuožmi valdovo išvaizda.

Šitame žmoguje vyravo du jausmai, labai paprasti ir, palyginti, labai geri, tačiau jie buvo tiek perdėti, jog tapo beveik blogi: tai autoriteto gerbimas ir maišto neapykanta; o jo akimis žiūrint, vagystė, nužudymas, apskritai visi nusikalstami darbai buvo tik to paties maišto atmainos. Jį buvo apėmęs kažkoks gilus ir aklas tikėjimas valdžios pareigūnais, pradedant ministru pirmininku ir baigiant laukų sargu. Jis jautė neapykantą, pasišlykštėjimą ir panieką visiems, kurie bent vieną kartą buvo peržengę įstatymo slenkstį. Jis buvo nepermaldaujamas ir nepripažino jokių išimčių. Apie pirmuosius jis sakydavo: „Valdininkas negali suklysti; teisėjas visuomet teisus." Apie antruosius prasitardavo: „Šitie yra galutinai žuvę. Iš jų negali išeiti nieko doro." Jis visiškai palaikė kraštutines pažiūras tų žmonių, kurie teikia įstatymams kažkokią galią sukurti arba, jei norite, atskleisti šias prakeiktas sielas ir kurie išmeta visuomenės padugnes ant Stikso krantų. Jis buvo stoiškai tvirtas, rimtas, atšiaurus; liūdnas ir susimąstęs; romus ir išdidus, kaip visi fanatikai. Jo žvilgsnis vėrė lyg grąžtas. Jis ledu sukaustydavo ir kiaurai perverdavo žmogų. Visas jo gyvenimas glūdėjo dviejuose žodžiuose: budėti ir sekti. Jis išvedė tiesią liniją tarp tų dalykų, kurie yra labiausiai išsikraiglioję pasaulyje; jis tvirtai tikėjo savo reikalo naudingumu, savo pareigų šventumu; jis buvo šnipas, kaip kitas esti kunigas. Vargas tam, kas pakliūdavo į jo rankas! Jis būtų suėmęs pabėgusį iš katorgos savo tėvą ir išdavęs pasišalinusią iš sunkios tremties savo motiną. Jis tatai būtų padaręs su tuo vidinio pasitenkinimo jausmu, kurį teikia dorybė. Greta to – atšiaurus gyvenimas, vienatvė, savęs išsižadėjimas, moralinis tyrumas, jokių pramogų. Tai – nepermaldaujama pareiga, policija, suprasta taip, kaip spartiečiai suprato Spartą, negailestingas tykojimas, nuožmus padorumas, iš marmuro iškaltas seklys, Brutas Vidoko pavidalu.

Visa Žavero povyza rodė, jog tai žmogus, kuris seka ir kuris slepiasi. Mistinė Žozefo de Mestro mokykla, kuri tuo laikotarpiu aukšta kosmogonija pagardindavo vadinamosios ultrarojalistinės krypties laikraščių šlamštą, tikriausiai būtų pavaizdavusi Žaverą kaip simbolį. Jo kaktos nebuvo matyti, nes ją gobė skrybėlė; nesimatė ir jo akių, nes jas slėpė antakiai; negalėjai matyti jo smakro, nes jį supo ilgos rankovės; nesimatė jo lazdos, nes jisai ją nešiojo po redingoto skvernu. Vis dėlto, ištikus reikalui, iš visų šitų patamsių, lyg iš kokios užuoglaudos, staiga išsikišdavo kampuota siaura kakta, žudantis žvilgsnis, grėslus smakras, didžiulės rankos ir baisingas vėzdas.

Savo laisvomis valandėlėmis, kurių jam nedažnai pasitaikydavo, jis skaitydavo, nors ir nekentė knygų, – todėl nebuvo visiškas nemokša. Tai rodė kiek išpūsta jo kalba.

Mes jau sakėme, kad jis neturėjo jokių ydų. Būdamas savimi patenkintas, leisdavo sau žiupsnį tabokos. Tai ir buvo vienintelis jo žmogiškas bruožas.

Nesunku bus suprasti, kad Žaveras buvo siaubas visai tai žmonių kategorijai, kurią kasmet teisingumo ministerijos statistika žymi rubrikoje „Tamsios asmenybės". Išgirdę Žavero vardą, jie bėgdavo; išvydę Žavero veidą, jie sustingdavo.

Toks buvo šis baisus žmogus.

Žaveras buvo lyg kokia akis, nuolat įbesta į poną Madleną. Akis, pilna įtarimų ir spėlionių. Ponas Madlenas pagaliau šitai pastebėjo, bet, matyt, tam neteikė jokios reikšmės. Jis net nė kartą nieko nepaklausė Žavero, neieškojo progų su juo susitikti, bet ir nevengė jo – atrodė, kad jis nekreipia dėmesio į jo įkyrų, beveik slogų žvilgsnį. Su Žaveru jis elgėsi kaip su visais: maloniai ir laisvai.

Iš kelių Žaverui išsprūdusių žodžių buvo galima spėti, kad jis, su įprastu tai žmonių rūšiai smalsumu, kurį sukelia tiek instinktas, tiek ir valia, slapčiomis ieškojo visų pėdsakų, kuriuos dėdė Madlenas tik galėjo kur nors palikti praeityje. Atrodė, kad jisai žinojo, – ir kartais apylankomis apie tai užsimindavo, – jog kažkas kažkur teiravosi apie vieną dingusią šeimą. Kartą pats su savimi kalbėdamas Žaveras štai ką pasakė: „Aš manau, dabar jis mano rankose!“ Po to jis trejetą dienų vaikščiojo susimąstęs, netardamas nė žodžio. Matyt, siūlas, kurį jis tarėsi laikąs savo rankose, nutrūko.

Drauge, kad kai kurių mūsų pasakytų žodžių prasmė neatrodytų per daug kategoriška, reikia padaryti pataisą, jog žmogaus prigimtyje negali būti nieko absoliučiai neklaidingo ir jog vieną instinkto savybę kaip tik sudaro tai, kad jis gali susvyruoti, būti išvestas iš kelio ir suklaidintas. Jei būtų kitaip, tai instinktas pranoktų protą ir gyvulys būtų išmintingesnis už žmogų.

Matyt, Žaverą šiek tiek glumino visiškas pono Madleno ramumas ir natūralumas.

Vis dėlto vieną kartą keista Žavero laikysena, atrodė, padarė ponui Madlenui įspūdį. Ir štai kokiomis aplinkybėmis.

VI
DĖDĖ FOŠLEVANAS

Kartą, ryto metą, ponas Madlenas ėjo viena negrįsta Pajūrio Montreilio gatvele. Jis išgirdo triukšmą ir netoliese pamatė būrelį žmonių. Jisai priėjo prie jų. Vienam senam žmogui, vardu dėdė Fošlevanas, parkrito arklys, o jis pats nugriuvo po ratais.

Tas Fošlevanas buvo vienas iš tų negausių priešų, kurių ponas Madlenas dar turėjo tuo metu. Kai Madlenas įsikūrė šiame krašte, Fošlevanas, gana raštingas valstietis, kadaise buvęs sodžiaus notaru, vertėsi prekyba, kuri jam pradėjo nesisekti. Fošlevanas matė, kaip turtėja šis paprastas darbininkas, o jis, šeimininkas, vis labiau nusigyvena. Dėl to jam kilo širdyje pavydas, ir jis kiek įmanydamas stengėsi kiekviena proga pakenkti ponui Madlenui. Paskui jį užklupo bankrotas, ir senis, kuriam iš viso turto bebuvo likę tiktai vežimas su arkliu, neturėdamas nei šeimos, nei vaikų, galinčių jį išlaikyti, buvo priverstas imtis krovinių vežiko amato.

Arklys krisdamas nusilaužė abidvi užpakalines kojas ir todėl negalėjo atsistoti. Senukas pakliuvo po tekiniais. Jis nukrito taip nelaimingai, kad vežimas visu savo svoriu jam prislėgė krūtinę. Brikas buvo gana sunkiai prikrautas. Dėdė Fošlevanas švokštė ir gailiai

vaitojo. Jį mėginta ištraukti, bet veltui. Netiksli pastanga, nevikrus judesys, nevykęs stumtelėjimas – ir būtų jam baigta. Išlaisvinti jį buvo galima tik pakėlus iš apačios vežimą. Žaveras, kuris atsitiktinai čia buvo, kai įvyko nelaimė, jau buvo nusiuntęs domkrato.

Priėjo ponas Madlenas. Visi pagarbiai prasiskyrė.

– Gelbėkit! – šaukėsi dėdė Fošlevanas. – Gerieji žmonės, išgelbėkit senį!

Ponas Madlenas kreipėsi į susirinkusius žmones:

– Ar nėra domkrato?

– Nuėjo ieškoti, – atsakė vienas valstietis.

– Ar greit atgabens?

– Nuėjo į artimiausią vietą, į Flašo, pas kalvį, tačiau reikės gerų penkiolikos minučių.

– Ketvirčio valandos! – sušuko Madlenas.

Vakardieną buvo liję, žemė buvo išmirkusi, brikas kiekvieną momentą vis daugiau ir daugiau klimpo ir slėgė senojo vežiko krūtinę. Buvo aišku, kad nepraslinkus nė penkioms minutėms jo šonkauliai bus sulaužyti.

– Penkiolikos minučių negalima laukti, – tarė Madlenas sustojusiems aplinkui valstiečiams.

– Nieko nepadarysi!

– Bet jau bus per vėlu! Ar jūs nematote, kad brikas vis labiau klimpsta?

– Kaipgi nematysi!

– Klausykite, – kalbėjo toliau Madlenas, – po vežimu dar yra pakankamai vietos palįsti vyrui ir nugara pakelti vežimą. Pusė minutės, ir vargšas žmogelis bus ištrauktas. Ar neatsiras čia žmogaus, turinčio tvirtas strėnas ir gerą širdį? Kas nori uždirbti penkis luidorus?

Minioje niekas nepajudėjo iš vietos.

– Dešimt luidorų, – tarė Madlenas.

Susirinkusieji nuleido akis. Vienas iš jų burbtelėjo:

– Čia reikia velniškos jėgos. Be to, gali ir patį sutraiškyti!

– Nagi! – vėl ragino Madlenas. – Dvidešimt luidorų!

Vėl visi tylėjo.

– Jiems ne geros valios trūksta, – tarė kažkieno balsas.

Ponas Madlenas atsigręžė ir pažino Žaverą. Iki šiol jis nebuvo jo pastebėjęs.

Žaveras kalbėjo toliau:

– Bet jėgos. Tik baisus stipruolis galėtų padaryti šitokį dalyką, pakelti nugara tokį vežimą.

Paskui, įsmeigęs akis į poną Madleną ir pabrėždamas kiekvieną žodį, jis tarė:

– Ponas Madlenai, aš savo gyvenime pažinau tik vieną žmogų, kuris pajėgtų padaryti, ko jūs reikalaujate.

Madlenas krūptelėjo.

Žaveras pridūrė abejingu tonu, tačiau nenukreipdamas akių nuo pono Madleno:

– Jis buvo katorgininkas.

– Šit kaip! – tarė Madlenas.

– Tulono sunkiųjų darbų kalėjime.

Madlenas išblyško.

Tuo metu vežimas pamažu vis grimzdo į žemę. Dėdė Fošlevanas vaitojo ir švokštė:

– Dūstu! Man laužia šonkaulius! Domkratą! Ką nors! Ak!

Madlenas peržvelgė visus aplinkui.

– Tai niekas nenori uždirbti dvidešimties luidorų ir išgelbėti šiam vargšui senukui gyvybę?

Niekas nė nekrustelėjo. Žaveras vėl prabilo:

– Aš savo gyvenime pažinau tik vieną žmogų, kuris galėtų atstoti domkratą. Tai buvo tasai katorgininkas.

– Ak, dabar jau mane sutriuškins! – šaukė senukas.

Madlenas pakėlė galvą, sutiko vanagiškas Žavero akis, kurios vis dar tebebuvo įsmeigtos į jį, pažiūrėjo į valstiečius, sustojusius aplinkui, ir liūdnai nusišypsojo. Paskui, netardamas nė žodžio, atsiklaupė ir, miniai nesuspėjus nė aiktelti, atsidūrė po vežimu.

Stojo šiurpi laukimo ir tylos akimirka.

Visų akivaizdoje Madlenas, beveik kniūbodamas po baisia našta, du kartus veltui mėgino pritraukti savo alkūnes prie kelių. Jam šaukė:

– Dėde Madlenai! Lįskite lauk!

Patsai senasis Fošlevanas tarė:

– Ponas Madlenai! Pasitraukit iš čia! Matyt, jau man atėjo paskutinioji! Palikite mane! Jus patį irgi sutraiškys!

Madlenas nieko neatsakė.

Minia stovėjo, netekusi žado. Ratai vis tebegrimzdo gilyn, ir Madlenui buvo beveik nebeįmanoma išlįsti iš po vežimo.

Staiga visa ši masė sujudėjo, brikas palengva ėmė kilti aukštyn, tekiniai pusiau išlindo iš purvo. Pasigirdo dūstantis balsas:

– Greičiau! Padėkite!

Tai suriko Madlenas, įtempęs savo paskutines jėgas.

Visi šoko prie vežimo. Vieno pasiaukojimas suteikė drąsos ir jėgų visiems. Dvidešimt rankų pakėlė briką. Senasis Fošlevanas buvo išgelbėtas.

Madlenas atsistojo. Jis atrodė išbalęs kaip drobė, nors prakaitas bėgte bėgo nuo jo. Jo drabužiai buvo suplėšyti ir purvini. Visi verkė. Senukas jam bučiavo kelius ir jį vadino Viešpačiu Dievu. Madleno veide atsispindėjo laimingo ir nežemiško skausmo išraiška, ir jis ramiai žiūrėjo į Žaverą, kuris nuo jo dar vis nenuleido akių.

VII

FOŠLEVANAS TAMPA SODININKU PARYŽIUJE

Fošlevanas krisdamas išsinarino kelio girnelę. Dėdė Madlenas jį nugabendino į ligoninę, kurią buvo įsteigęs savo darbininkams pačiame fabriko pastate ir kurioje ligonius slaugė dvi gailestingosios seserys. Kitos dienos rytą senukas rado ant naktinio staliuko tūks-

tančio frankų banknotą ir raštelį, pabrėžtą dėdės Madleno ranka: „Aš perku jūsų briką ir jūsų arklį.“ Brikas buvo sulūžęs, o arklys pastipęs. Fošlevanas išgijo, bet jo kelio sąnarys nebesilankstė. Ponas Madlenas, seserims ir vietos klebonui tarpininkaujant, įtaisė žmogelį sodininku viename moterų vienuolyne Sent Antuano kvartale Paryžiuje.

Po kiek laiko ponas Madlenas buvo paskirtas meru. Pirmą kartą išvydęs poną Madleną apsijuosusį juosta, kuri jam teikė visą miesto valdžią, Žaveras suvirpėjo lyg dogas, užuodęs vilką po savo šeimininko drabužiais. Nuo šio momento jisai jo vengė kiek tik galėdamas. O kai tarnybos pareigos būtinai reikalaudavo susitikti su ponu meru ir jis negalėdavo šito išvengti, tai kalbėdavo su juo labai pagarbiai.

Dėdės Madleno sukurtą gerovę Pajūrio Montreilyje, be regimų ženklų, kuriuos mes esame minėję, rodė ir kitas simptomas, kuris, nors ir neregimas, betgi buvo ne mažiau reikšmingas. Tasai simptomas yra neklaidingas. Kai gyventojai skursta, kai trūksta darbo, kai prekyba sustoja, mokesčių mokėtojas, verčiamas pinigų stokos, delsia mokėti, praleidžia visus terminus, ir valstybei tenka išleisti didelius pinigus mokesčiams prievarta išieškoti. O kai darbo yra pakankamai, kai kraštas laimingas ir turtingas, tuomet mokesčiai lengvai sumokami ir jų išieškojimas valstybei mažai kainuoja. Galima sakyti, kad visuomeninio skurdo ir visuomeninio turtingumo laipsniui nustatyti yra neklaidingas termometras – mokesčių rinkimo išlaidos. Per septynerius metus išlaidos mokesčiams išieškoti Pajūrio Montreilio apygardoje sumažėjo trimis ketvirtadaliais, ir ponas de Vilelis, tuolaikinis finansų ministras, šią apygardą ne vieną kartą yra nurodęs kaip pavyzdį kitoms.

Tokia buvo krašto padėtis, kai ten sugrįžo Fantina. Niekas jos nebeprisiminė. Laimė, pono Madleno fabriko durys visiems buvo bičiuliškai atidarytos. Ji prisistatė ir buvo priimta į moterų dirbtuvę. Šio amato Fantina visiškai nemokėjo, didelio vikrumo ji negalėjo parodyti, todėl ji ne kažkiek teuždirbdavo, bet šiaip ar taip jai pakako ir to, svarbiausias uždavinys buvo išspręstas: ji pati sau pelnėsi duoną.

VIII

PONIA VIKTIURNJEN IŠLEIDŽIA TRISDEŠIMT PENKIS FRANKUS DOROVĖS REIKALAMS

Pamačiusi, jog gali gyventi savarankiškai, Fantina nudžiugo. Gyventi doru darbu – kokia dangaus malonė! Jai iš tikrųjų grįžo darbo pamėgimas. Ji nusipirko veidrodį, džiaugėsi, matydama jame savo jaunystę, savo gražius plaukus ir gražius dantis, daug ką užmiršo, galvojo dabar tik apie savo Kozetę, apie tai, kaip susiklos ateitis, ir jautėsi beveik laiminga. Ji išsinuomojo nedidelį kambarėlį ir įsigijo kreditan baldus, vildamasi būsimu uždarbiu; tuo pasireiškė buvusio netvarkingo jos gyvenimo papročiai.

Ji negalėjo sakytis esanti ištekėjusi moteris, todėl labai saugojosi, kaip mes jau esame nurodę, prasitarti apie savo dukrelę.

Iš pradžių, kaip jau minėjome, ji tvarkingai atsilygindavo Tenardjė šeimai. Pati mokėdama tik pasirašyti, ji turėdavo kreiptis į viešąjį raštininką, kai reikėdavo rašyti laišką.

Ji rašė dažnai. Žmonės tatai pastebėjo. Moterų dirbtuvėje imta tylutėliai šnibždėtis, kad Fantina „rašo laiškus“ ir kad ji „rezga flirtą“.

Niekas taip uoliai nesidomi kitų veiksmais, kaip tie, kuriems dėl jų turėtų būti nei šilta, nei šalta. Kodėl šis ponas ateina tiktai prieblandoje? Kodėl toks ir toks ponas niekados ketvirtadieniais nepakabina ant vinies savo rakto? Kodėl jis visuomet eina tiktai mažomis gatvelėmis? Kodėl toji dama visuomet išlipa iš fiakro, neprivažiavusi namų? Kodėl ji siunčia nupirkti laiškinio popieriaus, kai namie jo turi pilną dėžę!? ir t. t., ir t. t. Esti tokių būtybių, kurios, kad įspėtų šias mįsles, su jomis visiškai nesusijusias, išleidžia žymiai daugiau pinigų, išeikvoja žymiai daugiau laiko, padeda žymiai daugiau vargo, negu to reikėtų dešimčiai gerų darbų; ir visa tai daroma dovanai, dėl malonumo, gaunant kaip atpildą už savo smalsumą tik šio žingeidumo patenkinimą. Tokie žmonės ištisas dienas pasiruošę sekti tokį ir tokį vyriškį, tokią ir tokią moterį, valandų valandas stovėti gatvių kampuose, pavartėse, šaltyje ir lietuje, papirkinėti pasiuntinius, girdyti fiakrų vežikus ir liokajus, papirkinėti kambarinę, palenkti savo pusėn durininką ir kiemsargį. Kuriam gi galui? O šiaip sau. Dėl aistringo noro pamatyti, sužinoti, išaiškinti. Dėl nenugalimo knietėjimo plepėti. O juk dažnai tos atskleistos paslaptys, tos įspėtos mįslės užtraukia katastrofas, dvikovas, bankrotus, įvaro į pragaištį šeimas, sugriauna gyvenimus – dideliam džiaugsmui tų, kurie „viską atskleidė“ be jokios naudos sau, pasidavę aklam potraukiui. Liūdnas reiškinys.

Kai kurios ypatos padaro daug pikta vien dėl to, kad joms norisi paplepėti. Jų pokalbiai, pašnekesiai salonuose, tauškalai prieškambaryje yra panašūs į židinius, kuriuose greit sudega malkos; jiems reikia daug kuro; o kuras – tai artimas.

Taigi ir Fantiną imta sekti.

Be to, dažna pavydėjo gelsvų jos plaukų ir baltų dantukų.

Dirbtuvėje moterys pastebėjo, kad ji dažnai nusigręžia ir nusibraukia ašarą. Tai būdavo valandėlės, kai ji pagalvodavo apie dukrelę; o gal ir apie tą vyriškį, kurį ji kadaise mylėjo.

Nutraukti paslaptingas gijas, siejančias su praeitimi, – skausmingas procesas.

Jos pastebėjo, kad ji bent du kartus per mėnesį ir vis tuo pačiu adresu siunčia laiškus ir juos apmoka. Pavyko sužinoti adresą: „Gerbiamajam ponui Tenardjė, viešbutininkui. Monfermeilyje“. Smuklėje jos viską iškvotė iš viešojo raštininko, seno žmogėno, kuris negalėdavo pripildyti savo pilvo raudonojo vyno, neištuštinęs savo paslapčių užančio. Žodžiu, tapo žinoma, jog Fantina turi vaiką. „Iš viso ko matyti, kad tai šliundra.“ Atsirado kūmutė, kuri nukeliavo į Monfermeilį, pasimatė su Tenardjė ir sugrįžusi tarė:

– Išleidau trisdešimt penkis frankus, bet užtat dabar viską žinau. Aš mačiau vaiką!

Kūmutė, kuri tą žygį padarė, buvo sena ragana, vardu ponia Viktiurnjen, visuotinės dorovės saugotoja. Poniai Viktiurnjen buvo penkiasdešimt šešeri metai, ir jos senumą dar paryškino įgimtas šlykštumas. Ji balsą turėjo blerbiantį, o būdą – burbantį. Keistas dalykas: ši moteris kažkada buvo jauna. Jaunatvėje, 1793 metų įkarštyje, ji ištekėjo už vienuolio, kuris, užsidėjęs raudoną kepuraitę, pabėgo iš vienuolyno ir iš bernardino virto jakobinu. Ji buvo gudri, gaiži, dygliuota, neraliuota, perkarusi, klastinga, priekabinga, beveik nuodinga ir vis dar negalėjo užmiršti savo velionio vienuolio, kuris ją mokėjo ramdyti ir į ožio

ragą riesti. Ji buvo tikra dilgėlė, dvokianti abitu. Restauracijos metu ji pasidarė davatka ir buvo tokia uoli, jog kunigai jai atleido už jos vienuolį. Ji turėjo nedidelį ūkelį, kurį ketino testamentu palikti kažkuriai religinei bendruomenei ir apie tai visur trimitavo. Araso vyskupystė apie ją buvo labai geros nuomonės. Taigi štai šita ponia Viktiurnjen suvažinėjo į Monfermeilį ir sugrįžusi pranešė: „Aš mačiau vaiką!"

Tam reikėjo sugaišti nemaža laiko. Fantina daugiau kaip metus jau buvo dirbusi fabrike, kai vieną rytą moterų dirbtuvės vedėja pono mero vardu jai įteikė penkiasdešimt frankų ir pranešusi, kad ji iš dirbtuvės atleista, patarė jai, taip pat pono mero vardu, išsikelti kitur.

Šitai įvyko kaip sykis tą mėnesį, kai Tenardjė, kurie gaudavo jau po dvylika frankų vietoj šešių, ką tik buvo pareikalavę penkiolikos vietoj dvylikos.

Fantiną lyg perkūnas trenkė. Ji negalėjo išsikelti iš miesto, nes buvo skolinga už butą ir baldus. Penkiasdešimties frankų nepakako šiai skolai sumokėti. Ji maldaudama sumurmėjo keletą žodžių. Vedėja pareiškė jai, kad ji turinti tučtuojau palikti dirbtuvę. Be to, Fantina buvo ir darbininkė menka. Prislėgta nevilties, o dar labiau gėdos, jinai išėjo iš dirbtuvės ir sugrįžo į savo kambarį. Taigi jos nusižengimą dabar žinojo visi!

Ji buvo tokia parblokšta, jog neturėjo jėgų gintis. Jai kiti patarė nueiti pas poną merą; ji nedrįso. Ponas meras davė jai penkiasdešimt frankų, nes jis buvo geras, ir išvarė ją, nes buvo teisingas. Tam sprendimui ji nusilenkė.

IX
PONIOS VIKTIURNJEN TRIUMFAS

Taigi vienuolė našlė kai kam pravertė.

Tik ponas Madlenas apie visa tai nieko nežinojo. Tokių sudėtingų įvykių raizginių gyvenime nuolatos pasitaiko. Ponas Madlenas paprastai į moterų dirbtuvę beveik niekuomet neužeidavo. Šiai dirbtuvei vadovauti jis paskyrė vieną senmergę, vietos klebono jam rekomenduotą, ir visiškai pasitikėjo šia prižiūrėtoja, tikrai pagarbos verta, teisinga, atsparia, nepaperkama moterimi, pilna gailestingumo, tačiau to gailestingumo, kuris pasitenkina tiktai išmaldos davimu, bet nėra pasiekęs laipsnio, leidžiančio suprasti žmogų ir jam atleisti. Ponas Madlenas visame kame ja pasikliovė. Geriausi žmonės dažnai yra priversti savo valdžią pavesti kitiems. Taigi, turėdama visą galią ir būdama įsitikinusi gerai daranti, prižiūrėtoja atliko tardymą, išnagrinėjo bylą, pasmerkė Fantiną ir įvykdė jai bausmę.

O dėl tų penkiasdešimties frankų, tai ji davė juos iš tų lėšų, kurias ponas Madlenas buvo jai pavedęs darbininkėms sušelpti bei pagelbėti ir už kurias jai nereikėjo atsiskaityti.

Fantina ėmėsi ieškoti mieste tarnaitės vietos; ji ėjo iš vienų namų į kitus. Niekas jos nenorėjo priimti. Išsikelti iš miesto ji negalėjo. Senų daiktų prekiautojas, kuriam ji buvo skolinga už baldus – ir kokius baldus! – jai pasakė:

– Jeigu išvyksite, aš liepsiu jus areštuoti kaip vagilę!

Namų savininkas, kuriam ji buvo įsiskolinusi už kambarį, jai pasakė:

– Jūs jauna ir graži, jūs galite užsimokėti.

Tuos penkiasdešimt frankų ji padalijo namų savininkui ir senų daiktų prekiautojui, pastarajam ji grąžino tris ketvirtadalius savo baldų, pasilikusi tik būtinai reikalingus, ir atsidūrė be darbo, be jokios visuomeninės padėties, beturėdama tik lovą ir dar būdama skolinga apie šimtą frankų.

Ji ėmėsi siūti įgulos kareiviams marškinius ir tuo uždirbdavo po dvylika su per dieną. Dukrelės išlaikymas jai kainavo dešimt su. Kaip tik šiuo metu jinai ir pradėjo nereguliariai mokėti Tenardjė.

O viena sena moteris, kuri jai uždegdavo žvakę, kai ji vakare pareidavo, išmokė ją gyventi skurde. Išmokus gyventi iš mažo, išmokstama gyventi iš nieko. Tai lyg du kambariai: pirmame nieko nematyti, antrame visiškai tamsu.

Fantina sužinojo, kaip žiemą išsiverčiama be malkų, kaip apsieinama be paukštelio, kuris per dvi dienas sulesa už lijarą sorų, kaip sijonas paverčiamas apklotu, o apklotas sijonu, kaip taupoma žvakė valgant vakarienę šviesoje, krintančioje iš priešais esančio lango. Mes neįsivaizduojame, ką gali ištraukti iš vieno su kai kurios silpnos būtybės, susenusios skurde ir teisingume. Galiausiai šis įgūdis stačiai virsta talentu. Fantina įgijo šį nuostabų talentą.

Šiuo savo gyvenimo laikotarpiu jį kartą pasakė vienai savo kaimynei:

– Žinote ką? Jeigu aš miegosiu tik penkias valandas, o visą kitą laiką siūsiu, tai vis dėlto man pavyks šiaip taip užsidirbti duonai. Be to, kai žmogus liūdnai nusiteikęs, tai daug mažiau valgo. Ką gi! Kentėjimai, nerimastis, riekelės duonos iš vienos pusės, sielvartai – iš kitos, tai ir būsiu soti.

Turėti prie savęs dukrelę šioje baisioje padėtyje jai būtų buvusi ypatinga laimė. Ji svajojo parsivežti ją. Bet ką gi! Negi įtrauksi ir ją į tokį pat vargą? Be to, ji dar buvo skolinga tiems Tenardjė! Kaip atsiteisti? O pinigai kelionei? Iš kur jų gauti?

Senutė, kuri, jei galima taip pasakyti, jai davė vargano gyvenimo pamokas, buvo šventa, tikrai pamaldi moteriškė, vardu Margarita, beturtė, tačiau visada pasiruošusi padėti vargšams ir net turtuoliams, tik tiek raštinga, kad mokėjo pasirašyti „Margarita“, ir tikinti Dievą – o tai ir yra didžiausias mokslas.

Apačioje, dugne, daug yra tokių dorų sielų; kada nors jos bus viršuje. Toksai gyvenimas turi savo rytojų.

Pradžioje Fantinai buvo tokia gėda, kad ji nedrįso niekur iš namų išeiti.

Eidama gatve, ji jausdavo, kad žmonės atsigręžta ir rodo į ją pirštais; visi žiūrėjo į ją, bet niekas su ja nesisveikino; aitri ir šalta praeivių panieka jai perverdavo kūną ir sielą lyg ledinis vėjas.

Mažuose miesteliuose nelaiminga moteris jaučiasi tarytum apnuoginta prieš skvarbius ir smalsius minios žvilgsnius. Paryžiuje bent niekas jūsų nepažįsta, ir šis nežinojimas jau atstoja drabužį. Ak, kaip ji trokštų sugrįžti į Paryžių! Bet tai buvo neįmanoma.

Norom nenorom reikėjo priprasti prie nepagarbos, kaip ji buvo pripratusi prie neturto. Po truputį jinai ir su tuo susitaikė: Po dviejų trijų mėnesių jau buvo nusikračiusi drovumo ir išeidavo iš namų lyg niekur nieko. „Man vis tiek“, – sakydavo ji ir eidavo, aukštai iškėlusi galvą, su karčia šypsena veide, pati jausdama, kad darosi įžūli.

Ponia Viktiurnjen ją kartais matydavo pro savo langą praeinant gatve, ji pastebėjo, į kokį skurdą buvo patekęs „tas padaras", kuris jos dėka buvo „gavęs deramą vietą", ir džiūgavo. Pikti žmonės turi savo niekšingų džiaugsmų.

Nepakeliamas darbas vargino Fantiną, ir jos nedidelis sausas kosulys smarkėjo. Kartais ji sakydavo savo kaimynei Margaritai:

– Pačiupinėkite, kokios karštos mano rankos.

Bet vis dėlto rytais, senomis sulūžusiomis šukomis šukuodamasi nuostabius savo plaukus, purius ir švelnius kaip šilkas, ji išgyvendavo laimingų koketiškumo valandėlių.

X
TRIUMFO PADARINIAI

Ji buvo atleista apie vasario pabaigą; praslinko vasara ir vėl sugrįžo žiema. Dienos trumpos, mažiau galima nuveikti. Žiemą nei šilimos, nei šviesos, nei vidurdienio, vakaras susilieja su rytu, rūkas, prietema, langas toks pilkas, kad pro jį nieko nematyti. Dangus tartum orlaidė. Visą dieną esi lyg tamsiame rūsyje. Saulė elgetiška. Nykus metų laikas! Žiema viską paverčia akmeniu: dangaus drėgmę ir žmogaus širdį. Kreditoriai nedavė ramybės Fantinai.

Ji uždirbo pernelyg mažai. Jos skolos vis augo. Tenardjė, kuriems buvo nereguliariai mokama, siuntė jai vieną laišką po kito – jų turinys ją varė į neviltį, o jų išpirkimas ją žlugdė. Kartą jie parašė, kad jos mažytė Kozetė per tokius šalčius vaikščiojanti visiškai nuoga, kad jai reikalingas vilnonis sijonėlis ir motina jiems turinti atsiųsti tam reikalui mažų mažiausiai dešimtį frankų. Gavusi laišką, ji visą dieną jo neišleido iš rankų. Vakare nuėjo pas vieną plaukų kirpėją, gyvenantį tos pačios gatvės kampe, ir paleido savo plaukus. Jos nuostabūs geltoni plaukai jai krito ligi juosmens.

– Puikūs plaukai! – sušuko kirpėjas.

– Kiek jūs man už juos duotumėt? – paklausė ji.

– Dešimt frankų.

– Kirpkite!

Ji nupirko megztinį sijonėlį ir nusiuntė jį Tenardjė.

Gavę sijonėlį, Tenardjė įsiuto. Jiems reikėjo pinigų. Sijonėlį jie atidavė Eponinai. Vargšas Vieversėlis ir toliau žvarbo nuo šalčio.

Fantina galvojo: „Mano mergytei jau nešalta. Aš aprengiau ją savo plaukais." Ji dėvėjo apvalius kykelius, kurie slėpė jos kirptą galvą, bet ir su tokiais kykeliais ji tebebuvo graži.

Tamsūs jausmai sėlino į Fantinos širdį. Netekusi paguodos, kurią jai teikdavo plaukų šukavimasis, ji pradėjo visko nekęsti. Ilgą laiką ji, kaip ir visi, gerbė dėdę Madleną; tačiau nuolat sau kartodavo, kad juk jis išvarė ją ir kad jis yra jos nelaimės kaltininkas, ir jo ėmė nekęsti, ypač jo. Praeidama pro fabriką tuo metu, kai prie vartų būdavo susirinkę darbininkai, ji tyčia imdavo juoktis ir dainuoti.

Viena sena darbininkė, pamačiusi ją kartą šitaip dainuojant ir juokiantis, tarė:

– Na, šita merga baigs blogai!

Ir štai, iš pasiutimo, su įniršiu širdyje, jinai įsigijo meilužį, pirmą pakliuvusį vyriškį, kurio nemylėjo. Jis buvo kažkoks niekšas, klajojantis muzikantas, nenaudėlis, kuris ją mušdavo ir pagaliau pametė, jausdamas jai tokį pat pasišlykštėjimą, kokį jautė jinai su juo susidėdama.

Savo mergytę ji dievino.

Juo daugiau ji smuko, juo tamsiau jai viskas darėsi aplinkui, tuo labiau spindėjo šio švelnaus angelėlio paveikslas jos sielos gilumoje. Ji sakydavo: „Kai aš būsiu turtinga, Kozetė gyvens drauge su manimi." Ir juokdavosi. Kosulys nesiliovė, ir dažnai jai nugarą išpildavo prakaitas.

Kartą ji gavo iš Tenardjė tokio turinio laišką: „Kozetė apsirgo liga, kuri dabar siaučia visoje apylinkėje. Tai beriamoji karštligė, kaip ją vadina žmonės. Reikia brangių vaistų. Jie mus nusmukdys, ir mes daugiau nebegalime jų pirkti. Jei per savaitę neatsiųsite keturiasdešimt frankų, mergaitė mirs."

Fantina garsiai nusikvatojo ir tarė savo senajai kaimynei:

– Jie iš proto išsikraustė! Keturiasdešimt frankų! Kokie pinigai! Tai du napoleonai! O iš kur aš juos paimsiu? Kokie kvaili tie valstiečiai!

Vis dėlto ji išėjo ant laiptų ir prie langelio vėl perskaitė laišką.

Paskui nusileido laiptais žemyn ir pasišokinėdama bėgo gatve, visą laiką juokdamasi.

Kažkas ją sutikęs paklausė:

– Ko gi jūs taip džiaugiatės?

Ji atsakė:

– Ogi gavau iš kaimo tokį kvailą laišką! Reikalauja atsiųsti keturiasdešimt frankų. Vienu žodžiu – kaimiečiai!

Eidama per aikštę, ji pamatė daug žmonių, apstojusių kažkokį keistos išvaizdos vežimą, ant kurio stovėjo ir postringavo raudonai apsitaisęs vyras. Tai buvo šarlatanas dantistas, keliaujantis iš vieno miestelio į kitą ir siūlantis publikai dirbtines dantų žiaunas, dantų pastą, visokius miltelius ir eliksyrus.

Fantina įsimaišė į minią ir drauge su kitais juokėsi iš jo oracijos, papuoštos valkatų šnektos žodeliais prasčiokams ir pūstu žargonu švariai publikai. Staiga dančiatraukys pamatė šią gražią besijuokiančią merginą ir sušuko:

– Klausykite, mergele kvatoklėle, jūsų labai gražūs dantys. Perleiskite man du savo kaplius, už kiekvieną aš jums sumokėsiu po auksinį napoleoną.

– Apie kokius čia mano kaplius jūs šnekate? – paklausė Fantina.

– Kapliai tai priešakiniai dantys, – oriai atsakė dantų profesorius, – abu viršutiniai.

– Kaip baisu! – sušuko Fantina.

– Du napoleonai! – švapsėjo šalia stovinti bedantė senė. – Būk man tokiai laimingai!

Fantina nubėgo ir užsikimšo ausis, kad negirdėtų kimaus to vyro balso, šaukusio jai įkandin:

– Pagalvokite, gražuole! Du napoleonai visados gali praversti. Jeigu panorėsite, ateikite vakare į „Sidabrinio denio" viešbutį. Tenai jūs mane rasite.

Fantina sugrįžo namo įsiutusi ir viską papasakojo savo gerajai kaimynei Margaritai.

– Suprantate? Ar ne baisus žmogus! Kaip leidžiama tokiems šitaip važinėti po kraštą! Kad aš leisčiau jam išrauti savo du priešakinius dantis! Juk aš būčiau tikra baidyklė! Plaukai atauga, bet dantys! A! Koks klaikus žmogus! Verčiau šokti žemyn galva iš penkto aukšto į gatvę! Jis pasisakė vakare būsiąs „Sidabriniame denyje".

– O kiek jis pasiūlė? – paklausė Margarita.
– Du napoleonus.
– Atseit keturiasdešimt frankų.
– Taip, – patvirtino Fantina, – keturiasdešimt frankų.
Ji susimąstė ir ėmėsi savo darbo. Po ketvirčio valandos metė siuvinį ir išėjo į laiptus dar sykį perskaityti Tenardjė laiško.
Grįžusi paklausė Margaritą, kuri dirbo šalia jos:
– Kas tai yra beriamoji karštinė? Ar jūs nežinote?
– Žinau, – atsakė senoji mergina, – tai tókia liga.
– Ir nuo jos reikia daug vaistų?
– O! Baisiai daug!
– Ką tada skauda?
– O viską skauda, ir tiek.
– Tai ja ir vaikai apsikrečia?
– Ypač vaikai.
– O ar nuo jos mirštama?
– Labai dažnai, – atsakė Margarita.
Fantina išėjo į laiptus ir dar kartą perskaitė laišką.
Vakarė ji išėjo iš namų, ir žmonės ją matė einant Paryžiaus gatvės link, kur buvo smuklės.
Kitos dienos rytą, kai Margarita prieš švintant įėjo į Fantinos kambarį, kuriame jos visuomet drauge dirbdavo, kad nereikėtų deginti dviejų žvakių, Fantina sėdėjo ant savo lovos išblyškusi ir sustingusi. Ji visai nebuvo atsigulusi. Jos kykas kėpsojo nuslydęs į sterblę. Žvakė, matyt, visą naktį degė, nes jos bebuvo likęs tik galiukas.
Šitokios neregėtos netvarkos parblokšta, Margarita sustojo ant slenksčio ir sušuko:
– Viešpatie! Visa žvakė sudegusi! Kas gi atsitiko?
Ir ji pažiūrėjo į Fantiną, kuri atgręžė į ją savo kirptą galvą.
Per tą naktį Fantina paseno dešimčia metų.
– O Jėzau! – sušuko Margarita. – Kas jums yra, Fantina?
– Nieko, – atsakė Fantina. – Priešingai, viskas gerai. Dabar mano mergytė jau nebemirs ta baisia liga, ji turės vaistų. Aš patenkinta.
Tai sakydama, ji parodė senutei du napoleonus, kurie žvilgėjo ant stalo.
– O Jėzau! – sušuko Margarita. – Juk tai visas turtas! Iš kur tu gavai šiuos auksinius?
– Gavau, – atsakė Fantina.
Ir ji nusišypsojo. Žvakė apšvietė jos veidą. Jos šypsena buvo kruvina. Rausvos seilės pasirodė lūpų kampučiuose, o burnoje atsivėrė juoda kiaurymė.
Du priešakiniai dantys buvo išrauti.
Tuos keturiasdešimt frankų ji nusiuntė į Monfermeilį.
O toji liga buvo Tenardjė gudrybė pinigams išvilioti. Kozetė nesirgo.
Fantina išmetė savo veidrodį pro langą. Jau seniai ji buvo išsikrausčiusi iš savo kambariuko trečiame aukšte ir gyveno mansardoje, pastogės kamarėlėje, kurios durys buvo uždaromos tiktai sklende; tai buvo viena iš tų lindynių, kurių lubos su grindimis sudaro kampą ir kiekviename žingsnyje jūs užsigaunate į lubas galvą. Vargeta gali prieiti savo

kambario galą, lygiai kaip ir savo likimo galą, tik vis žemiau ir žemiau susilenkdamas. Lovos ji neturėjo, jai bebuvo likę tik kažkokie skarmalai, kuriuos ji vadino apklotu, čiužinys ant grindų ir prasėdėta šiaudinė kėdė. Viename kampe jos užmirštas išdžiūvo mažas radastos krūmelis. Kitame kampe stovėjo puodynė nuo sviesto – dabar joje buvo laikomas vanduo, kuris žiemą užšaldavo, ir jo nevienodą lygį inde ilgai žymėdavo ledo ratilai. Liovusis drovėtis, Fantina neteko ir koketiškumo. Tai paskutinis ženklas. Ji išeidavo į gatvę su nešvariu kykeliu. Ar dėl laiko stokos, ar iš abejingumo ji nebelopė savo skalbinių. Kai praplyšdavo kojinių kulnys, ji jų nebeadydavo, bet įtraukdavo jas į kurpes. Šitai buvo matyti iš susidariusių negražių raukšlių kojinėse. Savo seną sudėvėtą korsetą ji lopė kolenkoru, kuris nuo mažiausio judesio plyšdavo. Žmonės, kuriems ji buvo skolinga, jai „keldavo scenas“ ir nė valandėlei neduodavo ramybės. Jie gaudė ją gatvėje, laiptuose. Kiauras naktis ji verkdavo, apnikta nelinksmų minčių. Jos akys dabar itin blizgėjo, ir ji jautė nuolatinį skausmą petyje, ties kairiosios mentės viršūne. Ji smarkiai kosėjo. Ji giliai neapkentė dėdės Madleno ir niekam nesiskundė. Ji siuvo septyniolika valandų per parą, bet netikėtai vienas rangovas, kuris buvo apėmęs kalėjimuose darbus ir versdavo kalines dirbti už labai menką atlyginimą, tiek numušė kainas, jog laisvųjų siuvėjų uždarbis nukrito ligi devynių su už darbo dieną. Septyniolika darbo valandų, ir devyni su per dieną! Fantinos kreditoriai pasidarė tokie negailestingi, kaip dar niekuomet. Senų daiktų prekiautojas, kuris iš jos buvo atsiėmęs beveik visus baldus, nuolat jai kartodavo: „Kada gi tu man užmokėsi, nenaudėle?“ Dieve gerasis, ko iš jos nori tie žmonės! Ji jautėsi ujama, ir ėmė aštrėti laukinio žvėries instinktai. Apie tą patį laiką Tenardjė parašė jai, kad jis iš tikrųjų buvęs per daug geras ligi šiol laukti ir kad jam reikia šimto frankų, ir tučtuojau, o jeigu ne, tai jis mažąją Kozetę išmesiąs pro duris, nors ji po sunkios ligos dar tik sveikstanti, išmesiąs į šaltį, į gatvę, jam esą vis tiek, tegu ji nors ir stimpanti gatvėje.

„Šimtas frankų, – pagalvojo Fantina. – Bet negi yra toks amatas, kuriuo būtų galima uždirbti šimtą su per dieną?“

– Ką gi! – tarė ji. – Parduosime, kas dar liko.

Nelaimingoji tapo prostitute.

XI

CHRISTUS NOS LIBERAVIT*

Kas gi yra ši Fantinos istorija? Tai istorija, kaip visuomenė perkasi vergę.

Iš ko? Iš skurdo.

Iš bado, iš šalčio, iš vienatvės, iš nykumos, iš skurdo. Skaudus sandėris. Siela už gabalą duonos. Skurdas siūlo, visuomenė priima pasiūlą.

* Kristus mus išgelbėjo (lot.).

Šventi Jėzaus Kristaus priesakai valdo mūsų civilizaciją, bet ji dar nėra jais persiėmusi. Sako, kad vergija iš Europos civilizacijos išnykusi. Tai klaida. Ji tebėra, tačiau dabar slegia tik moterį, ir jos vardas – prostitucija.

Ji slegia moterį, atseit graciją, silpnumą, grožį, motinystę. Tai gėda vyriškiui, ir visų didžiausia gėda.

Dabartiniu šios skausmingos dramos momentu iš buvusios Fantinos jau nieko nebeliko. Pasinėrusi purve, ji virto akmeniu. Kas ją paliečia, tas pajunta šaltį. Ji praeina pro jus, ji pakenčia jus, bet ji nepažįsta jūsų; jos niekas nebegerbia, ir ji rūsti. Gyvenimas ir socialinė santvarka jai tarė savo paskutinį žodį. Ji patyrė visa, kas tik jai galėjo atsitikti gyvenime. Ji viską išjautė, viską pakėlė, viską išbandė, viską iškentėjo, visko neteko, viską apraudojo. Ji pasidavė savo likimui su ta rezignacija, kuri panaši į abejingumą taip, kaip mirtis panaši į miegą. Ji nieko daugiau nebevengia. Ji nieko daugiau nebebijo. Tegu viršum jos prapliumpa debesys, tegul pereina per ją viso okeano bangos! Kas jai? Dabar ji – lyg primirkusi kempinė.

Bent jai pačiai taip atrodo, tačiau būtų klaida manyti, jog galima išmatuoti savo likimą, jog galima išgerti taurę ligi dugno.

Deja! Kas gi yra tie likimai, taip padrikai stumiami į priekį? Kur jie eina? Kodėl jie tokie, o ne kitokie?

Tasai, kuris žino, mato ir tamsoje.

Jisai vienas. Jo vardas – Dievas.

XII

PONAS BAMATABUA DYKINĖJA

Kaip visuose nedideliuose miesteliuose, taip ir Pajūrio Montreilyje buvo tam tikra kategorija jaunikaičių, kurie provincijoje per metus pravalgo pusantro tūkstančio livrų rentos su tokia pat poza, kaip į juos panašūs dykaduoniai praryja Paryžiuje du šimtus tūkstančių frankų. Tai būtybės, priklausančios gausioms tuščiažiedžių rūšims; kažkokie gryni nuliai, parazitai, menkystos, turį truputį žemės, truputį kvailumo ir truputį proto, žmonės, kurie salone atrodytų storžieviai, o smuklėje laiko save džentelmenais, kurie sako: „Mano lankos, mano miškai, mano valstiečiai“, teatre nušvilpia aktores, kad pasirodytų turį skonį, užkabinėja įgulos karininkus, kad pademonstruotų, jog jie drąsuoliai, medžioja, rūko, žiovauja, geria, uosto tabaką, lošia biliardą, spokso į keleivius, pietauja smuklėje, turi šunį, kuris graužia kaulus po jų stalu, ir meilužę, kuri dengia stalą, jie derasi dėl kiekvieno skatiko, perdeda madas, žavisi tragedija, niekina moteris, ligi skylių avi batus, pamėgdžioja Londoną, žiūrėdami į jį pro Paryžiaus prizmę, ir Paryžių pro Pont a Musono prizmę, senatvėje galutinai atbunka, nieko nedirba, niekam netinka, bet ypatingos žalos nedaro.

Ponas Feliksas Tolomjesas, jei niekuomet nebūtų išvažiavęs iš savo provincijos ir nė karto nebūtų pabuvojęs Paryžiuje, būtų vienas iš tokių žmonių.

Jeigu jie būtų turtingesni, apie juos sakytų „tai dabitos"; jeigu jie būtų neturtingesni, apie juos sakytų „tai dykaduoniai". Jie tikri veltėdžiai. Tarp tų veltėdžių yra nuobodžių, yra nuobodžiaujančių, yra tuščių svajotojų ir vienas kitas niekšas.

Tais laikais dabitą darė aukšta apykaklė, platus kaklaraištis, laikrodėlis su karuliais, trys įvairių spalvų liemenės, užvilktos viena ant kitos, kurių mėlyna ir raudona buvo vilkimos apačioje, alyvinės spalvos frakas trumpa talija, ilgais smailiais skvernais ir dviem eilėmis sidabrinių sagų, tankiai susiūtų ir siekiančių pečius, šviesesnės alyvinės spalvos kelnės, papuoštos prie siūlių nenustatyto, bet visuomet nelyginio skaičiaus šilkinėmis juostelėmis, nuo vienos ligi vienuolikos, – pastarosios ribos niekas niekuomet neperžengė. Dar pridurkite pusbačius su geležinėmis pasagėlėmis prie užkulnių, cilindrą siaurais kraštais, plaukus, pašiauštus lyg kupeta, didžiulę lazdą ir kalbą, paįmantrintą Potjė kalambūrais. Be to, dar pentinai ir ūsai. Ūsai tuo laikotarpiu žymėjo buržua, o pentinai – pėsčiąjį.

Provincijos dabita nešiojo ilgesnius pentinus ir nuožmesnius ūsus.

Tai buvo tais laikais, kai Pietų Amerikos respublikos kovojo su Ispanijos karaliumi, Bolivaras – su Moriljo. Skrybėlės siaurais kraštais buvo nešiojamos rojalistų, ir vadinosi „moriljomis"; liberalai dėvėjo skrybėles plačiais kraštais, kurioms buvo duotas „bolivarų" vardas.

Taigi praslinkus aštuoniems ar dešimčiai mėnesių po to, kas buvo pasakota ankstesniuose puslapiuose, pirmosiomis 1823 metų sausio mėnesio dienomis, vieną vakarą gatvėje, kurią dengė ką tik iškritęs sniegas, vienas iš tokių dabitų, iš tokių dykaduonių, – „doramintis" žmogus, nes dėvėjo „morilją" ir vilkėjo plačiu šiltu apsiaustu, kuris šaltuoju metu buvo paskutinis madingo apdaro atributas, sau pramogavo, erzindamas tam tikros rūšies moterišką būtybę, kuri apsirengusi labai dekoltuota baline suknele, su gėlėmis ant galvos, slankiojo palei karininkų kavinės vitriną. Dabita rūkė, nes to griežtai reikalavo mada.

Kas kartą, kai ši moteris pro jį praeidavo, jis paleisdavo jai į veidą kamuolį dūmų iš savo cigaro ir kokią nors pastabą, kuri jam atrodė labai sąmojinga ir linksma, pavyzdžiui: „Kokia tu šlykšti! Ar tu išsinešdinsi iš čia! Ak tu, bedante!" ir t. t., ir t. t. Šis gražeiva vadinosi Bamatabua. Moteris, liūdna išgaišusi šmėkla, vaikštinėjanti po sniegą, jam neatsakinėjo, net nežiūrėjo į jį, o tylėdama, su niūriu atkaklumu tebeslankiojo, kas penkios minutės išklausydama jo pasityčiojimus, nelyginant nubaustas kareivis, varomas „pro rikiuotę". Šis menkas pasisekimas turbūt sukėlė tam išdykautojui apmaudą ir jis, nutaikęs momentą, kai ji atsisuko į jį nugara, atsargiai prisėlino prie jos iš užpakalio ir, sulaikydamas juoką, pasilenkė, paėmė saują sniego ir netikėtai jį sugrūdo moteriai už suknelės tarp nuogų jos menčių. Mergina kraupiai sukliko, atsigręžė, kaip pantera šoko ant vyriškio, draskydama nagais jam veidą ir apipildama jį srautu baisiausių keiksmų, kurių būtų galėjusi pavydėti girtų kareivių gauja. Šie keiksmažodžiai, šaukiami nuo degtinės užkimusiu balsu, sklido iš subjaurotos burnos, kuriai iš tikrųjų trūko dviejų priešakinių dantų. Tai buvo Fantina.

Į triukšmą iš kavinės išbėgo būrys karininkų, susigrūdo praeivių, ir aplink gyvą kamuolį, kuriame sunku buvo atskirti, kur čia vyriškis, kur moteris, susidarė platus ratas žiūrovų, kurie juokėsi, žvygavo, švilpė, plojo katučių; vyriškis gynėsi, jo skrybėlė gulėjo ant žemės, o moteris jį spardė kojomis, daužė kumščiais, klykdama, vienplaukė, bedantė, nukirptais plaukais, pamėlynavusi iš įtūžio, baisi.

Staiga iš minios išėjo aukštaūgis vyriškis, pačiupo moterį už aksominės, purvu apdrabstytos suknelės liemenėlio ir tarė jai:

– Eik paskui mane.

Moteris pakėlė galvą; jos įsiutęs šauksmas iš karto nutilo. Jos akys tapo stiklinės, pamėlynavęs veidas išblyško ir ji visa pradėjo virpėti iš siaubo. Ji pažino Žaverą.

Dabišius pasinaudojo šia proga ir paspruko.

XIII
KAI KURIŲ MUNICIPALINĖS POLICIJOS KLAUSIMŲ SPRENDIMAS

Žaveras praskyrė stovinčiuosius, prasiskverbė pro žmonių ratą, ir plačiu žingsniu pasuko į policijos nuovadą, esančią kitame aikštės gale, tempdamas su savimi nelaimingąją moterį. Ji sekė nesipriešindama. Nei jis, nei ji nepratarė nė žodžio. Iš paskos slinko didelė žiūrovų minia, be galo džiūgaudama ir nešvankiai juokaudama. Juo didesnė nelaimė, juo geresnė proga pablevyzgoti.

Priėjęs policijos nuovadą, erdvią, bet žemą, krosnies apkūrenamą ir sargybinių saugomą patalpą stiklinėmis, grotuotomis durimis tiesiog į gatvę, Žaveras atidarė jas ir, įžengęs su Fantina į vidų, vėl uždarė – didžiam apmaudui smalsuolių, kurie, pasistiebę ant pirštų galų ir ištiesę kaklus, dirsčiojo pro drumstą sargybinės stiklą, stengdamiesi ką nors pamatyti. Smalsumas – tai savotiškas smaližiavimas. Matyti yra tas pats, kas ir smaguriauti.

Įėjusi Fantina sudribo kampe, nejudėdama ir tylinti, susigūžusi lyg nusigandęs šunelis.

Sargybos seržantas atnešė degančią žvakę ir ją pastatė ant stalo. Žaveras atsisėdo, išsitraukė iš kišenės žyminio popieriaus lapą ir pradėjo rašyti.

Ši moterų kategorija mūsų įstatymų visiškai atiduota policijos valiai. Ji daro su jomis, ką tik nori, jas baudžia kaip tinkama ir savo nuožiūra iš jų atima tas dvi liūdnas gėrybes, kurias jos vadina savo verslu ir savo laisve. Žaveras atrodė abejingas; jo rūsčiame veide nesimatė jokio jaudulio. Vis dėlto jis buvo rimtai ir giliai susirūpinęs. Jisai išgyveno vieną iš tų akimirkų, kai, niekieno nekontroliuojamas, tik jausdamas atsakomybę prieš savo griežtą sąžinę, turėjo vykdyti savo grėslią ir neribotą valdžią. Šį momentą – jis šitai jautė – jo, paprasto policijos agento, suolas virto tribunolu. Jis teisė. Teisė ir darė nuosprendį. Jis įtempė visus savo protinius sugebėjimus, idant kiek galima teisingiau išspręstų uždavinį, esantį prieš jį. Juo labiau jis gilinosi į šios mergšės bylą, tuo labiau piktinosi. Jisai pats ką tik buvo matęs nusikaltimą, tatai nekėlė abejonės. Jis pats matė, tenai, gatvėje, kaip visuomenė, kuriai atstovavo namų savininkas bei rinkėjas, buvo užpulta ir įžeista padaro, išmesto už jos ribų. Prostitutė kėsinosi prieš buržua. Jis pats visa tai matė, jis, Žaveras. Ir jis tylėdamas rašė.

Baigęs pasirašė, sulenkė popierių ir, paduodamas jį seržantui, tarė:

– Paimkite tris vyrus ir nuveskite šitą mergšę į šaltąją.

Paskui, kreipdamasis į Fantiną, pridūrė:

– Tu atsėdėsi šešis mėnesius.

Nelaimingoji sudrebėjo.

– Šešis mėnesius! Šešis mėnesius kalėjimo! – šaukė ji. – Šešis mėnesius uždirbti po septynis su per dieną! Kaipgi tada mano Kozetė? Mano dukrelė? Bet juk aš ir taip jau šimtą su viršum frankų esu skolinga tiems Tenardjė, ar jūs žinote, ponas inspektoriau?

Nesistodama nuo grindų, grąžydama rankas, plačiai žengdama keliais, ji ropojo į Žaverą akmeninėmis plokštėmis, suterštomis visų tų vyrų purvinais batais.

– Pone Žaverai! – tarė ji. – Aš jus maldauju: pasigailėkite manęs! Patikėkite manimi, aš nekalta. Jeigu jūs būtumėt buvęs iš pat pradžių, prisiekiu Dievu, jūs pats būtumėt matęs, kad aš nekalta. Tai tasai ponas, kurio aš visai nepažįstu, užbruko man už nugaros sniego. Argi leidžiama kimšti mums už nugaros sniegą, jeigu mes ramiai sau einame gatve, niekam nedarydamos blogo? Aš taip susierzinau. Matote, aš ne visai sveika! Be to, jau prieš tai jie mane visaip įžeidinėjo. Tu pašlemėkė! Tu bedantė! Aš ir taip žinau, kad neturiu dantų. Aš nieko nesakiau, tik sau viena pamaniau: ką gi, išdykauja ponas. Aš buvau jam mandagi, nieko neatsakinėjau. O jis nei iš šio, nei iš to man ir užgrūdo sniego. Ponas Žaverai, gerasis ponas inspektoriau! Nejaugi tenai iš tų žmonių neatsiras nė vieno, kuris viską matė ir jums galėtų pasakyti, jog tai tiesa? Galbūt man nereikėjo įsižeisti. Bet, žinote, pirmą akimirką nesusivaldai. Pasikarščiuoji. Kai jums visiškai netikėtai užbruka už nugaros kokį šaltą daiktą... Aš kalta, kad tam ponui sulamdžiau skrybėlę. Bet kam jisai nuėjo? Aš būčiau jį atsiprašiusi. Ak, Viešpatie, man visiškai nebūtų buvę sunku jį atsiprašyti. Pasigailėkite manęs šį kartą, ponas Žaverai. Klausykite, argi jūs nežinote, jog kalėjime tegalima uždirbti tik po septynis su, tai ne vyriausybės kaltė, bet uždirbama tik po septynis su, o juk aš, jūs galite įsivaizduoti, turiu sumokėti šimtą frankų, arba man atveš mano mažytę. Dieve mano! Aš gi negaliu jos pasiimti pas save. Toks šlykštus mano amatas! Ak, mano Kozetė, mano šventasis angelėlis, kas jai bus, mano vargšei mergytei! Aš jums pasakysiu, tie Tenardjė, smuklininkai, valstiečiai, jų neįtikinsi. Jiems reikia pinigų, ir viskas. Nesodinkite manęs į kalėjimą! Juk mano mažiulę tučtuojau išmes lauk, ant vieškelio, žinokis, eik sau, kur nori, žiemos vidury! Pasigailėkite šitos mažiulės, gerasis ponas Žaverai! Jeigu ji būtų didesnė, tai pati užsidirbtų sau pragyvenimui, bet ji dar negali, pernelyg dar mažutė. Pagaliau aš nesu tokia bloga moteris. Ne iš tingėjimo, ne dėl malonumo aš tokia pasidariau. Taip, aš išgėriau degtinės, tai iš sielvarto. Aš jos nemėgstu, bet ji padeda užsimiršti. Kai aš geriau gyvenau, jums būtų reikėję tik pažvelgti į mano spintas, ir tuojau būtumėte matęs, kad aš ne kokia lengvabūdė, apsileidusi moteris. Aš turėjau skalbinių, daug skalbinių. Pasigailėkite manęs, ponas Žaverai!

Susilenkusi beveik ligi žemės, kūkčiodama, nematydama nieko pro ašaras, apnuoginta krūtine, grąžydama rankas, kosėdama trumpu sausu kosuliu, ji tyliai vebleno merdinčio žmogaus balsu. Didi širdgėla yra dieviškas ir rūstus spindulys, kuris pakeičia nelaimingųjų veidus. Šią akimirką Fantina vėl pasidarė graži. Protarpiais ji nutildavo ir švelniai bučiuodavo seklio redingoto skverną. Ji būtų sugraudinusi granito širdį, tačiau medinės širdies juk nesugraudinsi.

– Na, užteks! – tarė Žaveras. – Aš tave išklausiau. Ar jau viską pasakei? O dabar eik! Atsėdėsi šešis mėnesius; pats amžinasis tėvas čia nieko negali padėti.

Išgirdusi tuos iškilmingus žodžius „pats amžinasis tėvas čia nieko negali padėti“, ji suprato, kad sprendimas yra padarytas. Ji susmuko žemėje ir šnibždėjo:

– Pasigailėkite!

Žaveras atgręžė nugarą.

Kareiviai ją pagriebė už rankų.

Prieš kelias minutes į kambarį buvo įėjęs kažkoks žmogus, į kurį niekas neatkreipė dėmesio. Uždaręs paskui save duris ir atsišliejęs nugara į jas, jis girdėjo beviltiškus Fantinos maldavimus.

Tą momentą, kai kareiviai pagriebė nelaimingąją moterį, kuri nenorėjo atsistoti, jis žengė žingsnį į priekį, išėjo į šviesą ir tarė:

– Palaukite valandėlę!

Žaveras pakėlė akis ir pažino poną Madleną. Jis nusiėmė skrybėlę, kažkaip nevikriai ir apmaudžiai nusilenkė ir tarė:

– Atleiskite, ponas mere...

Žodžiai „ponas mere“ keistai paveikė Fantiną. Ji staiga pašoko ir atsitiesė visu augumu, tarytum šmėkla, išdygusi iš žemės, abiem rankom atstūmė kareivius, kurie nespėjo sulaikyti jos, priėjo prie pat pono Madleno ir, įbedusi į jį savo pamišusį žvilgsnį, suriko:

– A, tai tu, ponas mere!

Paskui ji prapliupo juoktis ir spjovė jam į veidą.

Ponas Madlenas nusišluostė veidą ir tarė:

– Inspektoriau Žaverai, paleiskite šitą moterį.

Žaverui vieną momentą pasirodė, kad jis kraustosi iš proto. Per tą akimirką jis išgyveno vieną paskui kitą, ir beveik tuo pačiu metu, visų stipriausius sielos sukrėtimus, kokius tik jam kada nors buvo tekę išgyventi. Savo akimis matyti kekšę spjaunant į veidą merui, šitai buvo taip siaubinga, jog, net ir išdrįsęs apie tai pagalvoti, jis būtų laikęs šventvagyste vien tiktai mintį, kad šitai yra galima. Antra vertus, savo sielos gilumoje jis neaiškiai ir su pasišlykštėjimu gretino tai, kas yra ši moteris, su tuo, kas, galimas daiktas, kažkada buvo šis meras, ir tada šitame negirdėtame nusikaltime įžiūrėjo kažką visiškai natūralaus. O kai šis meras, šis valstybės pareigūnas, ramiai nusišluostė veidą ir tarė: „Paleiskite šią moterį“, jam viskas susimaišė galvoje; jis nebegalėjo nei mąstyti, nei kalbėti; jam prieinama apstulbimo riba buvo peržengta. Jis neteko žado.

Ne mažiau keistą įspūdį šie žodžiai padarė ir Fantinai. Ji pakėlė savo apnuogintą ranką ir įsikibo į krosnies spengtį, lyg jai būtų apsisukusi galva. Paskui ji apsidairė aplinkui ir pradėjo tyliai kalbėti, tarsi šnekėdama pati su savimi:

– Mane paleis! Mane liepė paleisti! Vadinasi, man nebereikės sėdėti šešių mėnesių kalėjime! Kas šitai pasakė? Negalimas daiktas, kad kas būtų šitai pasakęs! Aš nenugirdau. Nevidonas meras negalėjo pasakyti šitokio dalyko! Mano brangusis ponas Žaverai, juk tai jūs pasakėte, kad mane paleistų? Žinote ką, aš jums viską papasakosiu, ir jūs man leisite išeiti. Šis nevidonas meras, šis senas niekšas vienas dėl viso to kaltas! Įsivaizduokite, ponas Žaverai, jis mane išvarė iš dirbtuvės, prisiklausęs, ką loja visokios šliundros! Na, argi ne

baisu! Išvyti vargšę merginą, kuri dorai atlieka savo darbą! Po to aš negalėjau pakankamai užsidirbti pinigų, ir man prasidėjo visos nelaimės. Visų pirma jūs, ponai policininkai, turėtumėte padaryti vieną pagerinimą – turėtumėt neleisti kalėjimų rangovams skriausti vargšų žmonių. Aš jums tuojau viską išaiškinsiu. Marškinių siuvimu mes uždirbame dvylika su, staiga uždarbis nukrinta iki devynių su, ir tuomet jokiu būdu nebegalima išsiversti. Na ir gyvenk, kaip išmanai. Juk aš turėjau savo mažytę Kozetę, tai man norom nenorom teko pasidaryti bloga moterimi. Dabar jūs suprantate, kad dėl viso to kaltas šis nenaudėlis meras. Tiesa, aš prie karininkų kavinės sutrypiau to pono buržua skrybėlę. Bet jisai su tuo savo sniegu man sugadino visą suknelę. Na, o tokios kaip mes turime tik po vieną šilkinę suknelę, kurią ir apsivelkame vakarais. Tikėkite manimi, ponas Žaverai, aš niekados tyčia nesu nieko blogo padariusi, o visur aplinkui matau tiek moterų, kurios daug blogesnės už mane, bet daug laimingesnės. Ak, ponas Žaverai, juk tai jūs liepėte, kad mane paleistų, ar ne tiesa? Jūs pasiteiraukite, paklauskite buto šeimininką, dabar aš laiku sumoku nuomą, visi jums pasakys, kad aš sąžiningas žmogus. Ak, Dieve mano, atleiskite man, aš netyčia pastūmiau krosnies spengtį, ir dabar prirūko.

Ponas Madlenas labai atsidėjęs jos klausėsi. Kol ji pasakojo, jis suspėjo pasirausti savo liemenėje – išsitraukti iš kišenės piniginę ir atidaryti ją. Ji buvo tuščia. Jis vėl ją įsidėjo į kišenę. Paskui paklausė Fantiną:

– Kiek, jūs pasakėte, turite skolos?

Fantina, kuri nenuleido akių nuo Žavero, atsigręžė į merą:

– Aš su tavimi nekalbu!

Paskui ji kreipėsi į kareivius:

– Sakykite, vyrai, ar jūs matėte, kaip aš jam spjoviau į snukį? Ak tu, mere, senas suski! Tu atėjai čia manęs pagąsdinti, bet aš tavęs nebijau! Aš bijau pono Žavero. Bijau tik mano gerojo pono Žavero!

Šitai tarusi ji vėl kreipėsi į policijos inspektorių:

– Matote, ponas inspektoriau, vis dėlto reikia būti teisingam. Aš suprantu, kad jūs teisingas žmogus, ponas inspektoriau. Iš tikrųjų visa tai labai paprasta: vyriškis užkišo moteriai už nugaros sniego gniūžtę, ponai karininkai turėjo gardaus juoko – žmonėms gi reikalinga pramoga, na, o tokios kaip mes juk tam ir esame, kad kitus linksmintume. Paskui ateinate jūs – jūs gi turite padaryti tvarką, tai ir nuvedate moterį, kuri nusikalto, bet jūs esate geras žmogus ir pagalvojęs liepėte mane paleisti, šitai jūs padarėte dėl tos mažiulės, nes, uždaryta šešiems mėnesiams į kalėjimą, aš negalėčiau išmaitinti savo kūdikio. Tiktai žiūrėk, kad vėl nepakliūtum, nenaudėle! O, aš niekados daugiau taip nebedarysiu, ponas Žaverai! Tegu dabar man daro, ką tinkami, – aš nė neprasižiosiu. Šiandien, matote, aš dėl to taip šaukiau, kad man skaudėjo, aš visiškai nelaukiau, kad tasai ponas užkiš sniego, be to, aš jau jums sakiau, esu ne visai sveika, aš kosiu, ir čia, viduriuose, man lyg koks kamuolys, stačiai deginte degina, ir daktaras man sako: „Gydykitės." Štai, pačiupinėkite, duokite ranką, nebijokite, štai šičia.

Jinai jau nebeverkė, jos balsas buvo meilus, ji prispaudė prie savo švelnios baltos krūtinės didžiulę šiurkščią Žavero ranką ir šypsodamasi žiūrėjo į jį.

Paskui ji staiga greitai susitvarkė drabužius, pasitaisė suknelę, kuri jai ropojant grindimis buvo pasikėlusi beveik ligi kelių, ir žengė durų link, bičiuliškai linktelėjusi galvą kareiviams ir pusbalsiu tarusi jiems:

– Na, vyručiai, ponas inspektorius liepė mane paleisti, aš ir išeinu.

Ji paėmė už durų rankenos. Dar vienas žingsnis, ir ji būtų buvusi gatvėje.

Ligi šios akimirkos Žaveras stovėjo nejudėdamas, įbedęs akis į žemę, panašus į statulą, pajudintą iš vietos ir laukiančią, kad ją kur nors išneštų.

Rankenos girgžtelėjimas jį pažadino. Jis pakėlė galvą, ir jo veide buvo neribotos valdžios nusimanymo išraiška, kuri juo yra grėslesnė, juo tos valdžios turėtojas žemiau pastatytas, – nuožmi plėšriame žvėryje, žiauri niekingame žmoguje.

– Seržante! – sušuko jis. – Ar jūs nematote, kad ta šliundra nori išeiti? Kas jums liepė ją paleisti?

– Aš, – tarė Madlenas.

Išgirdusi Žavero balsą, Fantina sudrebėjo ir paleido rankeną, kaip sučiuptas vagis paleidžia iš rankų pavogtą daiktą. Išgirdusi Madleno balsą, ji atsigręžė ir nuo šio momento, netardama nė žodžio, net nedrįsdama visa krūtine atsidusti, pakaitomis svaidė savo žvilgsnį nuo Madleno į Žaverą ir nuo Žavero į Madleną, pagal tai, kuris kalbėdavo.

Buvo aišku, kad Žaveras, kaip sakoma, turėjo būti „išmestas iš vėžių“, jeigu po to, kai meras liepė paleisti Fantiną, išdrįso pasakyti seržantui tuos žodžius. Ar jam taip susisuko galva, jog jis užmiršo, kad ponas meras yra čia pat? Ar jis savyje nusprendė, jog „vyresnybė“ negalėjo duoti tokio įsakymo, ponas meras tikriausiai turėjo apsirikti ir to nenorėdamas vietoje vieno dalyko pasakė visai ką kita? O gal, susidūręs su tokiomis nenormalybėmis, kurias jis per tas dvi valandas matė prieš savo akis, Žaveras save įtikino, kad reikia ryžtis griežčiausioms priemonėms, kad būtina mažam pasidaryti didžiu, kad sekliui reikia pasidaryti valdininku, policijos atstovui virsti teisingumo atstovu ir kad, susidėjus tokioms nepaprastoms aplinkybėms, tvarką, įstatymą, moralę, vyriausybę – žodžiu, visą visuomenę – įasmenina jis, Žaveras?

Šiaip ar taip, kai ponas Madlenas ištarė žodį „aš“, policijos inspektorius Žaveras atsigręžė į poną merą išblyškęs, ledinis, pamėlynavusiomis lūpomis, su žūtbūtiniu pasiryžimu akyse, visas tirtėdamas vos pastebimu virpesiu, ir – negirdėtas dalykas – tarė, nuleidęs akis, tačiau tvirtu balsu:

– Ponas mere, šitaip negalima.

– Kaip tai? – paklausė ponas Madlenas.

– Ši kekšė įžeidė buržua.

– Inspektoriau Žaverai, – atsakė ponas Madlenas taikiu ir ramiu tonu, – paklausykite. Jūs esate doras žmogus, ir mes lengvai suprasime vienas antrą. Šit kaip viskas atsitiko. Aš ėjau aikšte, kai jūs vedėte šitą moterį, tenai žmonės dar nebuvo išsiskirstę, aš juos išklausinėjau ir viską sužinojau – kaltas yra tasai buržua, ir policija turėjo kaip tiktai jį areštuoti.

Žaveras atkirto:

– Šita šliurė ką tik įžeidė jus, ponas mere.

– Tatai mano reikalas, – tarė ponas Madlenas. – Šis įžeidimas, man rodos, susijęs tiktai su manimi. Aš čia galiu pasielgti kaip tinkamas.

– Atsiprašau, ponas mere. Jūsų įžeidimas susijęs ne tiktai su jumis, bet ir teisingumu.

– Inspektoriau Žaverai, – atkirto ponas Madlenas, – aukščiausias teisingumas – tai sąžinė. Aš girdėjau, ką ši moteriškė kalbėjo. Aš žinau, ką darau.

– O aš, ponas mere, nežinau, ar tikėti savo akimis, ar ne.

– Tokiu atveju klausykite, kas jums įsakyta.

– Aš klausau savo pareigos. Mano pareiga reikalauja pasodinti šią moterį šešiems mėnesiams į kalėjimą.

Ponas Madlenas švelniai atsakė:

– Prašau gerai įsidėmėti: ji tenai nesėdės nė vienos dienos.

Po šito ryžtingo pareiškimo Žaveras išdrįso pažiūrėti merui tiesiog į akis ir jam tarė įprastiniu, giliai pagarbiu tonu:

– Man labai gaila, kad turiu pasipriešinti ponui merui, tai pirmas kartas mano gyvenime, tačiau gal ponas meras man teiksis leisti jam pastebėti, kad aš veikiu savo kompetencijos ribose. Jei ponas meras to nori, aš apsiribosiu tiktai įvykiu su tuo buržua. Aš pats ten buvau. Šita mergšė užpuolė poną Bamatabua, rinkimininką ir savininką, kuriam priklauso tas gražus namas iš tašyto akmens ir su balkonu, stovįs aikštės kampe. Ko tik neatsitinka šiame pasaulyje! Kad ir kaip ten būtų, ponas mere, šis dalykas priklauso gatvės policijai, kuri yra mano žinioje, ir aš areštuoju šią moterį, kurios vardas Fantina.

Tada ponas Madlenas susikryžiavo ant krūtinės rankas ir tarė tokiu griežtu tonu, kokio niekas mieste dar nebuvo girdėjęs:

– Dalykas, apie kurį jūs kalbate, priklauso municipalinei policijai. Pagal baudžiamojo proceso įstatymo devintą, vienuoliktą, penkioliktą ir šešiasdešimtą straipsnius tokie atvejai priklauso man. Aš įsakau šią moterį paleisti.

Žaveras norėjo dar pamėginti paskutinį kartą:

– Bet, ponas mere...

– O kai dėl jūsų, tai aš jums primenu 1799 metų gruodžio 13 d. įstatymą apie savavališką suėmimą.

– Ponas mere, leiskite...

– Daugiau nė žodžio.

– Vis dėlto...

– Išeikite! – tarė ponas Madlenas.

Žaverui tai buvo smūgis tiesiog į krūtinę, bet jis atlaikė jį tvirtai ir drąsiai kaip rusų kareivis. Jis žemai nusilenkė ponui merui ir išėjo.

Fantina pasitraukė nuo durų ir nustėrusi, apstulbinta žiūrėjo į praeinantį pro ją policijos inspektorių.

Ji taip pat buvo keistai sukrėsta. Ji ką tik matė, jog dėl jos vyko savotiška dviejų priešingų jėgų kova. Prieš jos akis grūmėsi du pareigūnai, kurie savo rankose laikė jos laisvę, jos gyvenimą, jos sielą, jos kūdikį; vienas iš šių pareigūnų ją tempė į tamsą, antras ją grąžino į šviesą. Šioje kovoje, kurią jai dar didino siaubas, tiedu vyrai jai atrodė lyg du milžinai; vienas kalbėjo kaip jos demonas, antras – kaip jos gerasis angelas. Angelas nugalėjo demoną, ir – štai kas ją vertė drebėti nuo galvos iki kojų – šis angelas, šis išvaduotojas buvo kaip tik tasai žmogus, kurio ji nekentė, tasai meras, kurį ji taip ilgai laikė visų savo nelaimių kalti-

ninku, tasai Madlenas! Ir jis ją išgelbėjo lygiai tą patį momentą, kai ji taip šlykščiai įžeidė jį! Vadinasi, ji klydo? Vadinasi, jai dabar reikia pakeisti visą savo galvoseną?.. Ji nežinojo, ką bemanyti, ir visa virpėjo. Ji klausėsi sumišusi, žiūrėjo sutrikusi ir sulig kiekvienu pono Madleno žodžiu jautė, kad joje tirpsta ir nyksta baisūs neapykantos patamsiai, o širdyje gimsta kažkokia šilima, kažkoks neišaiškinamas jausmas – ir tai buvo džiaugsmas, pasitikėjimas ir meilė.

Kai Žaveras išėjo, ponas Madlenas atsigręžė į ją ir iš lėto, sunkiai ištardamas kiekvieną žodį, kaip santūrus žmogus, kuris nenori pravirkti, tarė jai:

– Aš girdėjau, ką jūs pasakojote. Aš nieko apie tai nežinojau. Manau, kad tai tiesa, jaučiu, kad tai tiesa. Aš net nežinojau, kad jūs esate dirbusi mano dirbtuvėje. Kodėl jūs nesikreipėte į mane? Bet dabar štai kas: aš sumokėsiu jūsų skolas, aš liepsiu atvežti jūsų kūdikį arba jūs pati jos nuvyksite. Jūs gyvensite čia arba Paryžiuje – kur panorėsite. Aš pasirūpinsiu jūsų kūdikiu ir jumis. Jūs daugiau nedirbsite, jei pati to nenorėsite. Aš jums duosiu tiek pinigų, kiek reikės. Jūs vėl būsite laiminga, o būdama laiminga, vėl būsite dora. Ir net – klausykite, aš jums tvirtai pareiškiu, – jei viskas yra taip, kaip jūs sakote, o aš tuo neabejoju, tai jūs niekuomet nenustojote buvusi nekalta ir tyra prieš Dievą. Ak, vargšė moteris!

Tai buvo daugiau, negu vargšė Fantina galėjo pakelti. Pasiimti pas save Kozetę! Išsivaduoti iš to gėdingo, šlykštaus gyvenimo! Gyventi laisvai, turtingai, laimingai, dorai ir su Kozete! Staiga išvysti tarp jos negandų pražystant rojaus palaimą! Ji lyg apkvaišusi žiūrėjo į tą žmogų, kuris jai kalbėjo šituos žodžius, ir tik porą kartų sušuko kūkčiodama: „O! O! O!“ Jai pakirto kojas, ji atsiklaupė prieš poną Madleną, ir jis, nesuspėjęs susigaudyti, pajuto, kad ji pagriebė jo ranką ir prispaudė prie jos savo lūpas.

Po to ji apalpo.

ŠEŠTOJI KNYGA

ŽAVERAS

I

ATILSIO PRADŽIA

Ponas Madlenas liepė nugabenti Fantiną į ligoninę, jo įruoštą tuose pačiuose namuose, kuriuose jis pats gyveno. Jis pavedė ją seserų globai, kurios ją tučtuojau paguldė į lovą. Jai prasidėjo smarki karštinė. Beveik ligi vidurnakčio ji kliedėjo ir garsiai kalbėjo. Bet galų gale vis dėlto užmigo.

Kitą dieną apypiete Fantina pabudo ir išgirdo prie pat savo lovos kažką kvėpuojant; ji praskleidė užlaidinę ir pamatė poną Madleną, kuris stovėjo ir žiūrėjo į kažką viršum jos galvos. Žvilgsnis buvo pilnas gailesčio bei nerimo ir kažko maldavo. Ji pasekė tą žvilgsnį ir pamatė, kad jis nukreiptas į prie sienos kabantį kryžių.

Ponas Madlenas dabar visiškai buvo pasikeitęs Fantinos akyse. Jis atrodė jai apgaubtas spindėjimo. Jis buvo paskendęs savotiškoje maldoje. Ji ilgai žiūrėjo į jį, nedrįsdama pertraukti jo susimąstymo. Pagaliau ji nedrąsiai tarė:

– Ką jūs čia veikiate?

Ponas Madlenas stovėjo čia jau ištisą valandą. Jis laukė, kada pabus Fantina. Jis paėmė jos ranką, užčiuopė pulsą ir atsakė:

– Kaip jūs jaučiatės?

– Gerai, aš buvau užmigusi, – tarė ji. – Atrodo, man dabar geriau. Greit praeis.

Tuomet, atsakydamas į jos pirmąjį klausimą, tarytum tik dabar būtų jį išgirdęs, jis tarė:

– Aš meldžiausi kankiniui, kuris danguje.

Ir savo mintyse pridūrė:

„Už kankinę, kuri čia, žemėje."

Visą naktį ir rytą ponas Madlenas teiravosi apie moteriškę. Dabar jam viskas buvo aišku. Fantinos istorija jam jau buvo žinoma su visomis širdį veriančiomis smulkmenomis. Jis kalbėjo toliau:

– Jūs daug iškentėjote, vargšele motina. Ak, nesiskųskite, jūsų dalia – išrinktųjų dalia! Kaip tik šituo būdu žmonės sukuria angelus. Jie dėl to nekalti, nes kitaip nemoka. Matote, šis pragaras, iš kurio jūs išėjote, yra dangaus prieangis. Jį reikėjo pereiti.

Jis giliai atsiduso. O jinai jam nusišypsojo savo ypatinga šypsena, kuriai trūko dviejų dantų.

Tą pačią naktį Žaveras parašė laišką. Rytą jis pats tą laišką įteikė Pajūrio Montreilio pašto kontoroje. Laiškas buvo į Paryžių, o antrašas toks: „Ponui Šabuljė, pono policijos prefekto sekretoriui.“ Kadangi žinia apie įvykį policijos nuovadoje buvo plačiai paskidusi, tai pašto kontoros viršininkė ir dar keletas žmonių, kurie matė laišką prieš jį išsiunčiant ir iš adreso pažino Žavero rašyseną, nutarė, kad jis siunčia atsistatydinimo prašymą.

Ponas Madlenas nedelsdamas parašė Tenardjė laišką. Fantina jiems buvo skolinga šimtą dvidešimt frankų. Jisai jiems nusiuntė tris šimtus frankų, prašydamas iš tos sumos pasiimti, kiek jiems priklauso, ir tučtuojau atvežti mergytę į Pajūrio Montreilį, kur jos laukia serganti motina.

Tenardjė apstulbo.

– Velniai rautų! – tarė jis savo žmonai – Mes nepaleisim iš rankų vaiko. Dabar šis žvirblelis pavirs mums melžiama karvute. Aš numanau, kas čia yra. Koks nors mulkis bus įsispitrinęs mamulę!

Atsakydamas Tenardjė atsiuntė bukliai sudarytą penkių šimtų ir kelių frankų sąskaitą. Šioje sąskaitoje figūravo dvi kitos neginčijamos sąskaitos daugiau kaip trijų šimtų frankų sumai: viena gydytojo, antra vaistininko, kurie buvo gydę ir aprūpinę vaistais ilgą laiką sirgusias Eponiną ir Azelmą. Kozetė, kaip mes sakėme, visą laiką buvo sveika. Reikėjo tiktai truputį suklastoti vardus. Sąskaitos apačioje Tenardjė pažymėjo: „Skolos sąskaiton gauta trys šimtai frankų.“

Ponas Madlenas tučtuojau išsiuntė dar tris šimtus frankų ir parašė: „Paskubėkite atvežti Kozetę.“

– Po šimts! – sušuko Tenardjė. – Nepaleisime vaiko.

O Fantina nesitaisė. Ji vis tebegulėjo ligoninėje.

Seserys iš pradžių „tą mergšę“ sutiko ir ją slaugė su pasišlykštėjimu. Kas yra matęs Reimso katedros bareljefus, tas atsimena, su kokiu paniekinimu išmintingosios mergelės žiūri patempusios lūpas į neprotingąsias mergeles. Ši senovinė vestalių panieka paleistuvėms pagrįsta vienu iš giliausių moteriško dorybingumo instinktų; seserys kaip tik ir vadovavosi šiuo instinktu, kurį joms dar didino religijos jausmas. Tik Fantina labai greitai jas nuginklavo. Ji kalbėdavo romiai ir švelniai, ir švelnumo, be to, motinystės jausmas, toks gyvas joje, nejučiom minkštino aplinkinių širdis. Kartą seserys girdėjo ją, karščiuojančią, bekliedint:

– Aš buvau nusidėjėlė, bet kai turėsiu prie savęs dukrelę, tai bus ženklas, kad Dievas man atleido. Gyvendama blogą gyvenimą, aš nenorėjau, kad mano Kozetė būtų su manimi, aš nebūčiau galėjusi žiūrėti į jos nustebusias ir liūdnas akis. O aš juk vien dėl jos ir dariau nuodėmes, užtat Dievas man ir atleidžia. Kai Kozetė bus čia, aš pajusiu gerojo Dievulio palaiminimą. Aš žiūrėsiu į ją, ir man bus gera matyti tą nekaltą kūdikį. Ji ničnieko nežino. Suprantate, seselės, juk jinai – angelas. Tokiame amžiuje jų sparneliai dar nenukritę.

Ponas Madlenas du kartus per dieną ateidavo jos aplankyti, ir kiekvieną kartą jinai klausdavo jį:

– Ar greitai pamatysiu savo Kozetę?

Jis atsakydavo:

– Galimas daiktas, rytoj rytą. Aš laukiu jos atvykstant kiekvieną momentą.

Ir išblyškęs motinos veidas spindėdavo.

– Ak!– sakydavo ji. – Kokia aš būsiu laiminga!

Mes jau sakėme, kad ji nestiprėjo. Priešingai, atrodė, kad kiekvieną savaitę jai darėsi vis blogiau. Toji sniego gniūžtė, patekusi ant nuogo kūno tarp menčių, staiga sustabdė prakaitavimą, ir liga, kuri keletą metų brendo joje, įsidegė visu smarkumu. Tais laikais gydant plaučių ligas jau buvo pradėta vadovautis naudingais Laeneko nurodymais. Gydytojas išauskultavo Fantiną ir palingavo galva.

Ponas Madlenas paklausė gydytoją:

– Na kaip?

– Ji, rodosi, turi kūdikį, kurį labai norėtų pamatyti? – paklausė daktaras.

– Taip.

– Tai paskubėkite jį atvežti.

Ponas Madlenas krūptelėjo.

Fantina jį paklausė:

– Ką pasakė gydytojas?

Ponas Madlenas prisivertė nusišypsoti.

– Jis sakė, kad reikia greičiau atvežti jūsų mergytę. Kad šitai jums grąžins sveikatą.

– O, taip! – sušuko ji. – Tai tikra tiesa! Bet kodėl gi tie Tenardjė taip ilgai laiko mano Kozetę! O ji atvažiuos! Pagaliau mano laimė jau taip arti, jinai čia, aš jau matau ją!

O Tenardjė „nepaleido iš rankų vaiko", atsikalbinėdami visokiomis dingstimis. Kozetė esanti ne visai sveika, ir žiemą jos negalima leisti į kelionę. Be to, dar esą užsilikę mažų neatidėliotinų skolų, kurių dar negautos visos sąskaitos, ir t. t., ir t. t.

– Aš ką nors nusiųsiu Kozetės parvežti, – tarė dėdė Madlenas. – O jeigu reikės, aš pats nuvyksiu.

Fantinos diktuojamas, jis parašė šį laišką, kurį paskui davė jai pasirašyti:

„Ponui Tenardjė,

atiduokite Kozetę šio laiško įteikėjui. Jis jums sumokės visas smulkias išlaidas.

Reiškiu jums pagarbą.

Fantina"

Deja, tuo metu atsitiko vienas svarbus įvykis. Mes veltui mėginame kiek įmanoma dailiau tašyti tą slėpiningą luitą, iš kurio iškaltas mūsų gyvenimas, – juoda likimo gyslelė visuomet pasirodo paviršiuje.

II

KAIP ŽAN GALI VIRSTI ŠAN

Vieną rytą, kai ponas Madlenas dirbo savo kabinete, norėdamas sutvarkyti keletą skubių merijos reikalų tuo atveju, jeigu jis nutartų pats važiuoti į Monfermeilį, jam buvo

pranešta, kad policijos inspektorius Žaveras nori su juo pakalbėti. Išgirdęs šį vardą, ponas Madlenas negalėjo užgniaužti savyje nemalonaus jausmo. Po to įvykio policijos nuovadoje Žaveras jo dar labiau vengė negu bet kada, ir ponas Madlenas nuo to laiko dar nebuvo jo matęs.

– Tegu įeina.

Žaveras įėjo.

Ponas Madlenas tebesėdėjo kaip niekur nieko prie židinio su plunksna rankoje, įbedęs akis į aplanką su protokolais apie susisiekimo viešaisiais keliais taisyklių pažeidimus, sklaidydamas raštus ir kai ką juose pasižymėdamas. Žaverui įėjus, jis nepakeitė pozos. Jis nejučiom prisiminė vargšę Fantiną ir nusprendė apsimesti šaltas.

Žaveras pagarbiai nusilenkė ponui merui, sėdinčiam į jį nugara. Ponas meras neatsigręžė ir toliau teberašė žymas byloje.

Žaveras žengė porą žingsnių pirmyn ir sustojo neprabildamas.

Fizionomistas, kuris būtų gerai pažinęs visą Žavero prigimtį ir ilgą laiką studijavęs šį laukinį, esantį civilizacijos tarnyboje, šį keistą romėno ir spartiečio, vienuolio ir kapralo mišinį, šį nemokantį meluoti seklį, šį asketišką šnipą, – fizionomistas, kuriam būtų buvusi žinoma jo slapta, sena neapykanta ponui Madlenui ir jo susidūrimas su meru dėl Fantinos, stebėdamas Žaverą šį momentą būtų sau taręs: „Kas gi atsitiko?“ Kiekvienam, pažįstančiam jo sąžinę, tiesią, aiškią, nuoširdžią, dorą, nuožmią ir griežtą, būtų buvę aišku, jog Žavero vidiniame gyvenime įvyko kažkoks didelis sukrėtimas. Visa, kas buvo Žavero sieloje, tučtuojau atsispindėdavo ir jo veide. Kaip visi didžių aistrų žmonės, jis pasiduodavo staigiems nuotaikos pokyčiams. Niekuomet dar jo veido išraiška nebuvo tokia keista ir netikėta. Kai jis įėjęs nusilenkė ponui Madlenui, jo žvilgsnyje nebuvo nei pagiežos, nei pykčio, nei įtarimo; jis sustojo keli žingsniai nuo mero, už jo krėslo, ir dabar stovėjo beveik išsitempęs, naiviai atšiaurus ir šaltas, kaip žmogus, kuris niekuomet nepasižymėjo švelnumu, bet visuomet būdavo kantrus; netardamas nė žodžio, nedarydamas jokio judesio, pilnas tikro nusižeminimo ir ramios rezignacijos, jis laukė, kada ponas meras teiksis atsigręžti, laukė ramus, rimtas, su skrybėle rankoje, nuleidęs akis, tokia maždaug išraiška, kuria stovi kareivis prieš karininką ar nusikaltėlis prieš teisėją. Visi jausmai ir visi atsiminimai, kuriuos galėjai tarti jį apėmus, buvo išnykę. Šiame veide, neįžvelgiamame ir paprastame kaip granitas, nebuvo dabar nieko, tik niūrus liūdesys. Visa jo esybė dvelkė nusiminimu ir ryžtu, kažkokiu vyrišku mauduliu.

Pagaliau ponas meras padėjo plunksną ir, pusiau atsigręžęs, paklausė:

– Na, kas yra? Kas atsitiko, Žaverai?

Žaveras valandėlę tylėjo, tarsi norėdamas susikaupti, paskui prabilo su liūdnu iškilmingumu, kuriame buvo ir paprastumo:

– Atsitiko tai, ponas mere, kad padarytas nusikalstamas veiksmas.

– Koks veiksmas?

– Vienas iš žemesniųjų administracijos pareigūnų visų šiurkščiausiu būdu parodė nepagarbą aukštam valdžios atstovui. Laikau savo pareiga jums apie tai pranešti.

– Kas gi tasai žemesnysis pareigūnas? – paklausė ponas Madlenas.

– Aš, – atsakė Žaveras.

– Jūs?

– Aš.

– O kas tasai valdžios atstovas, kuris turi pagrindo skųstis tuo administracijos pareigūnu?

– Jūs, ponas mere.

Ponas Madlenas atsitiesė krėsle. Žaveras kalbėjo toliau, vis tokia pat rūsčia išvaizda ir nepakeldamas akių:

– Ponas mere, aš atėjau jus prašyti, kad jūs teiktumėtės pareikalauti iš vyresnybės atleisti mane iš pareigų.

Ponas Madlenas apstulbęs norėjo kažką pasakyti. Žaveras jį nutraukė.

– Jūs pasakysite, kad aš pats galiu atsistatydinti, tačiau šito nepakanka. Atsistatydinti – tai garbinga. Aš padariau nusižengimą ir turiu būti nubaustas. Mane reikia išvaryti.

Kiek patylėjęs, jis pridūrė:

– Ponas mere, aną kartą jūsų griežtumas su manimi buvo neteisingas. Šiandien jis bus teisingas.

– Bet kodėl? Už ką? – sušuko ponas Madlenas. – Kokias čia jūs nesąmones kliedite? Ką visa tai reiškia? Koks tasai jūsų nusikalstamas veiksmas, nukreiptas prieš mane? Ką jūs man padarėte? Kuo jūs man nusikaltote? Jūs save kaltinate, jūs norite būti atleistas...

– Išvarytas, – pataisė Žaveras.

– Išvarytas, teesie. Labai gerai. Bet aš nieko nesuprantu.

– Jūs tuojau suprasite, ponas mere.

Žaveras giliai atsiduso ir toliau kalbėjo vis taip pat šaltai ir liūdnai:

– Ponas mere! Prieš šešias savaites, po istorijos su mergše, aš buvau ant jūsų įsiutęs ir jus įskundžiau.

– Įskundėte?

– Paryžiaus policijos prefektūrai.

Ponas Madlenas, kuris ne ką dažniau juokdavosi negu Žaveras, staiga ėmė juoktis.

– Kad aš, kaip meras, įsikišau į policijos potvarkius?

– Ne. Kad jūs – buvęs katorgininkas.

Meras išblyško kaip drobė.

Žaveras, kuris nebuvo pakėlęs akių, tęsė:

– Aš taip maniau. Man seniai buvo kilę įtarimų. Panašumas, žinios, kurias jūs rinkote Faverolyje, jūsų nepaprasta fizinė jėga, įvykis su senuoju Fošlevanu, jūsų taiklus šaudymas, jūsų truputį velkama koja, – nė pats nežinau, kas dar? Nesąmonės! Bet, šiaip ar taip, aš jus laikiau tokiu Žanu Valžanu.

– Kuo?.. Kaip jūs pasakėte?

– Žanu Valžanu. Tai katorgininkas, kurį esu matęs prieš dvidešimt metų, kai buvau prižiūrėtojo padėjėju Tulono sunkiųjų darbų kalėjime. Atrodo, kad, išėjęs iš kalėjimo, tasai Žanas Valžanas apvogė vyskupą, po to padarė dar vieną ginkluotą užpuolimą vieškelyje, apiplėšė mažą savojarą. Prieš aštuonerius metus jis kažkokiu būdu pasislėpė, ir jo ieškota. Na aš ir įsivaizdavau... Žodžiu, aš padariau tai! Pyktis mane pastūmėjo, ir aš jus įskundžiau prefektūrai.

Ponas Madlenas, kuris jau prieš valandėlę vėl buvo pasiėmęs bylą, visiškai abejingu tonu paklausė:

– O ką jums atsakė?

– Kad aš beprotis.

– Ir ką gi?

– O ką gi! Jie sako tiesą.

– Gerai, kad jūs pats tatai pripažįstate.

– Kaipgi nepripažinsi, jeigu surastas tikrasis Žanas Valžanas.

Lapas, kurį laikė ponas Madlenas, iškrito jam iš rankų, jis pakėlė galvą, įdėmiai pasižiūrėjo į Žaverą ir tarė neišreiškiamu tonu:

– Ak, šitaip!

Žaveras kalbėjo toliau:

– Dalykas štai koks, ponas mere. Atrodo, kad mūsų krašte, netoli Elji le O Klošė, gyveno toks žmogelis, kurį vadino dėde Šanmatjė. Tai buvo tikras driskius. Niekas į jį nekreipė jokio dėmesio. Nežinia, iš ko tokie žmonės gyvena. Neseniai, šį rudenį, dėdė Šanmatjė buvo suimtas už sidrinių obuolių vagystę, padarytą pas... na, nesvarbu! Vagystė, įsibrovimas per aptvarą į sodą, aplaužymas medžių šakų. Ir štai tas mano Šanmatjė sučiuptas. Jis dar tebelaikė rankoje obelies šaką. Nenaudėlis uždaromas į šaltąją. Visa tai kvepėjo dar tik pataisos namais. Bet čia ima ir įsikiša Apvaizda. Vietos arešto namai labai blogos būklės, todėl teismo tardytojas laikė reikalinga perkelti Šanmatjė į Arasą, į departamento kalėjimą. Tame Araso kalėjime nežinia už ką sėdi buvęs katorgininkas, vardu Brevė, kuris už gerą elgesį paskirtas kameros seniūnu. Ponas mere! Vos spėjo Šanmatjė ten įeiti, kai Brevė sušuko: „Ėė, juk aš tą žmogų pažįstu! Senas katorgos paukštis! Dirstelėk į mane, drauguži! Tu – Žanas Valžanas!“ – „Žanas Valžanas! Koks Žanas Valžanas?“ – Šanmatjė dedasi nustebęs. „Tu nekvailiok, – sako Brevė. – Tu – Žanas Valžanas! Tu gi sėdėjai Tulono katorgoje. Prieš dvidešimt metų. Juk mes ten drauge buvome!“ Šanmatjė neigia. Po šimts! Jūs, žinoma, suprantate kodėl. Dalyką imta tyrinėti. Iškasama visa ši istorija. Štai kas randama: tasai Šanmatjė prieš trisdešimt metų buvo medžių karpytoju įvairiose vietose, taip pat ir Faverolyje. Tenai jo pėdsakai dingsta. O po ilgo laiko jis vėl pasirodo Overnėje, paskui Paryžiuje, kur jis sakosi buvęs račium ir turėjęs dukterį skalbėją, bet tas nėra įrodyta; pagaliau jis atsiduria šitame krašte. Taigi, prieš patekdamas į katorgą už kvalifikuotą vagystę, kas buvo tasai Valžanas? Medžių karpytojas. Kur? Faverolyje. Kitas faktas. To Valžano krikštavardis buvo Žanas, o jo motinos mergautinė pavardė – Matjė. Visiškai natūralu manyti, kad, išėjęs iš katorgos ir norėdamas paslėpti praeitį, jis pasiėmė savo motinos pavardę ir pasivadino Žanu Matjė. Jisai vyksta į Overnę. *Žano* vardą to krašto tarmė paverčia *Šanu*, ir jį imta vadinti Šan Matjė! Mūsų žmogelis neprieštarauja ir šitaip virsta Šanmatjė. Jūs sekate mano pasakojimą, tiesa? Pasiteiraujama Faverolyje. Žano Valžano šeimos ten nebėra. Niekas nežino, kur ji dingo. Žinote, toje žmonių klasėje dažnai išnyksta ištisos šeimos. Jūs ieškote, bet jau nieko nerandate. Jeigu tie žmonės nėra purvas, tai jie dulkės. Be to, visa tai buvo prieš trisdešimt metų, todėl Faverolyje nebėra nė vieno žmogaus, kuris atsimintų Žaną Valžaną. Teiraujamasi Tulone. Be tojo Brevė, yra tik du katorgininkai, kurie kažkada matę Žaną Valžaną. Tai nuteistieji iki gyvos galvos kaliniai Košpailis ir Šenildjė. Jie paima-

mi iš kalėjimo ir atgabenami. Padaroma akistata su tariamuoju Šanmatjė. Jie nesvyruoja. Jie, kaip ir Brevė, tvirtina, jog tai Žanas Valžanas. Tas pats amžius – jam penkiasdešimt ketveri metai, – tas pats ūgis, ta pati išvaizda, žodžiu, tas pats žmogus, tai jis. Kaip tik tuo metu aš ir buvau pasiuntęs savo įskundimą Paryžiaus prefektūrai. Man atsako, kad aš ir proto kraustausi ir kad Žanas Valžanas yra Arase teisingumo rankose. Jūs suprantate, kaip šitai mane nustebino – juk aš tariausi čia turįs savo rankose tą patį Žaną Valžaną! Aš parašiau ponui tardytojui. Jis mane iššaukia, man atveda Šanmatjė...

– Ir ką gi? – nutraukė ponas Madlenas.

Žaveras atsakė nesikeičiančiu ir liūdnu veidu:

– Ponas mere, tiesa yra tiesa. Man labai apmaudu, bet tasai žmogus tikrai yra Žanas Valžanas. Aš jį atpažinau.

Ponas Madlenas labai tyliu baisu paklausė:

– Ar jūs tuo esate tikras?

Žaveras susijuokė tuo skausmingu juoku, kuris nejučia išsiveržia žmogui, giliai įsitikinusiam liūdna savo žodžių tiesa:

– O! Visiškai tikras!

Susimąstęs jis valandėlę nejučia maigė pirštais padėtoje ant stalo smėlinėje smulkius medžio miltelius rašalui džiovinti, paskui pridūrė:

– O dabar, kai pamačiau tikrąjį Žaną Valžaną, aš pats nesuprantu, kaip galėjau kitaip manyti. Prašau man atleisti, ponas mere.

Ir kreipdamasis šiais maldaujamais ir rimtais žodžiais į tą, kuris prieš šešias savaites jį taip buvo pažeminęs policijos nuovadoje, visų sargybos kareivių akivaizdoje, ir jam pasakęs „Išeikite!“, Žaveras, tas išdidus žmogus, pats nesižinodamas, buvo pilnas orumo ir paprastumo. Ponas Madlenas į jo prašymą atsakė šiuo netikėtu klausimu:

– O ką sako tasai žmogus?

– Ką gi, ponas mere, jo dalykai prasti. Jeigu jis Žanas Valžanas, čia jau recidyvas. Perlipti per tvorą, nulaužti šaką, nudžiauti keletą obuolių vaikui būtų tik šelmystė, suaugusiajam – nusižengimas, katorgininkui – nusikaltimas. Čia vagystė su įsiveržimu. Tai priklauso nebe pataisos policijai, bet prisiekusiųjų teismui. Už tai ne kelios dienos kalėjimo, bet katorga iki gyvos galvos. Be to gi, dar ta istorija su mažuoju savojaru, tatai, aš manau, taip pat iškils. Po šimts, čia jau yra dėl ko lipti ant sienų, ar ne tiesa? Taip, kiekvienam kitam, tik ne Žanui Valžanui. Žanas Valžanas – gudrus paukštis! Tai dar vienas bruožas, iš kurio aš jį pažįstu. Kitas pajustų, kad čia karšta, pradėtų siautėti, šaukti – juk ir puodas ima virti, kai jį ant ugnies pastato, – jis dievagotųsi, prisiekinėtų, kad jis ne Žanas Valžanas, ir taip toliau, ir taip toliau. O šitas dedasi nieko nesuprantąs ir tik sako: „Aš esu Šanmatjė, aš nebuvau tenai!“ Ir apsimeta nustebęs, vaidina idiotą, ir tai daug protingiau. O, tai vikrus šelmis! Na, bet vis tiek, įrodymai tikri. Jį atpažino keturi žmonės, senasis nenaudėlis bus nuteistas. Bylą nagrinės prisiekusiųjų posėdininkų teismas Arase. Aš į ten vykstu liudininku. Mane iššaukė.

Ponas Madlenas nusisuko prie rašomojo stalo, vėl paėmė aplanką ir ramiai sklaidė popierius, skaitydamas juos ir darydamas žymas, kaip žmogus, kuris labai užimtas. Pagaliau jis atsigręžė į Žaverą.

– Na, užteks, Žaverai. Tikrai sakant, visos tos smulkmenos mažai mane domina. Mes tik gaištame laiką, o turime skubių reikalų. Štai kas, Žaverai, jūs tučtuojau nueikite pas tetulę Biuzopjė, kuri prekiauja daržovėmis Sen Solvo gatvės kampe. Jūs jai pasakykite, kad ji paduotų skundą prieš vežiką Pjerą Šeneloną. Tas galvijas vos nesuvažinėjo tos moters ir jos vaiko. Reikia jį nubausti. Po to jūs nueisite pas poną Šarselė, Montr de Šampinji gatvėje. Jis skundžiasi, kad iš kaimyninio namo nutekamojo vamzdžio vanduo bėga tiesiog po jo namo pamatais ir juos plauna. Paskui patikrinsite, ar tikrai yra nusižengta policijos taisyklėms, kaip man pranešama, našlės Doris name Giburo gatvėje ir ponios Renė de Bosė name Garo Blano gatvėje, ir surašysite protokolus. Bet aš jums per daug užkraunu darbo. Juk jūs, rodos, ruošiatės išvykti? Ar nesakėte man, kad po savaitės ar dešimties dienų važiuojate į Arasą dėl tos bylos?..

– Anksčiau, ponas mere.

– Kada gi?

– Bet aš, regis, ponui merui sakiau, kad byla bus nagrinėjama rytoj ir aš išvažiuoju vakariniu diližanu.

Ponas Madlenas vos pastebimai sujudėjo.

– O kiek laiko užtruks byla?

– Daugių daugiausia – vieną dieną. Sprendimas bus padarytas vėliausiai rytoj vakare. Bet aš nelauksiu sprendimo, dėl kurio negali būti abejonės. Davęs savo parodymą, aš tuojau grįšiu.

– Gerai, – tarė ponas Madlenas.

Ir jis rankos judesiu atleido Žaverą.

Bet Žaveras neišėjo.

– Dovanokite, ponas mere, – tarė jis.

– O kas dar? – paklausė ponas Madlenas.

– Ponas mere, aš turiu dar jums priminti vieną dalyką.

– Ką gi?

– Kad mane reikia atleisti iš tarnybos.

Ponas Madlenas atsistojo.

– Žaverai, jūs esate garbingas žmogus, ir aš jus gerbiu. Jūs savo kaltę perdedate. Be to, čia yra toks įžeidimas, kuris susijęs tik su manimi vienu. Žaverai, jūs nusipelnote būti paaukštintas, o ne pažemintas. Aš noriu, kad jūs pasiliktumėte savo vietoje.

Žaveras pasižiūrėjo į poną Madleną savo teisingu žvilgsniu, pro kurį tarytum prasišvietė jo nelabai išprususi, tačiau tyra bei nepalenkiama sąžinė, ir ramiu balsu tarė:

– Ponas mere, aš negaliu su tuo sutikti.

– Aš jums kartoju, jog šitai susiję tik su manimi vienu.

Žaveras, įsikalęs į galvą vienų vieną mintį, kalbėjo toliau:

– Perdėti aš nieko neperdedu. Štai kaip aš samprotauju. Aš be pagrindo jus įtariau. Tatai dar nieko. Įtarinėti – mūsų teisė, policijos teisė, nors vis dėlto yra smerktina įtarinėti aukščiau stovinčius asmenis. Na, o aš, neturėdamas įrodymų, pykčio pagautas, keršto skatinamas, jus įskundžiau kaip katorgininką, jus, garbingą žmogų, merą, valdžios pareigūną! Tai – rimtas dalykas. Labai rimtas. Per jus kaip asmenį aš, valdžios atstovas, įžeidžiau

valdžią! Jei kuris nors iš mano valdinių būtų padaręs tai, ką aš padariau, aš jį laikyčiau nevertu tarnauti policijoje ir išvaryčiau. Kaipgi kitaip? Leiskite, ponas mere, dar porą žodžių. Aš savo gyvenime dažnai buvau griežtas. Kitiems. Tai buvo teisinga. Aš elgiausi gerai. O jeigu dabar aš nebūčiau griežtas sau pačiam, tai visa, ką esu padaręs teisinga, taptų neteisinga. Argi aš savęs turiu daugiau gailėtis negu kitų? Ne! Kaip? Išeitų, kad aš mokėjau tik kitus bausti, o savęs ne! Tokiu atveju aš būčiau niekingas žmogus! Tokiu atveju tie, kurie sako: „Koks niekšas tasai Žaveras!“ – būtų teisūs! Ponas mere, aš nenoriu, kad jūs būtumėte man geras, jūsų gerumas kitiems žmonėms man pakankamai sugadino kraujo. Aš nenoriu, kad jūs man jį taikytumėte. Gerumą, kuris gatvės mergšę labiau vertina kaip buržua, policijos agentą kaip merą ir esantįjį apačioje labiau kaip esantį viršuje, – tokį gerumą aš vadinu blogu gerumu. Kaip tik šitoks gerumas ir griauna visuomeninę santvarką. Dieve mano! Labai lengva būti geram, bet sunku būti teisingam. Žiūrėkite, jeigu būtų pasirodę, kad jūs esate tas, kuo aš jus laikiau, aš nebūčiau buvęs jums geras – jūs būtumėte matęs! Ponas mere, aš privalau su savimi elgtis taip, kaip pats elgčiausi su kiekvienu kitu. Persekiodamas piktadarius, griežtai bausdamas niekšus, aš dažnai sakydavau sau: „Žiūrėk, jeigu tu suklupsi, jei aš tave kada sugausiu padarius klaidą, – nepasigailėsiu!“ Aš suklupau, padariau klaidą – juo blogiau man! Ką gi, atleistas, pašalintas, išvarytas! Taip ir reikia. Aš turiu rankas, dirbsiu žemę, man vis tiek. Ponas mere, tarnyba reikalauja, kad būtų parodytas pavyzdys. Ir aš prašau atleisti inspektorių Žaverą.

Visa tai buvo pasakyta romiu, išdidžiu, beviltišku ir įtikinamu tonu, kuris teikė savotiško didingumo šiam keistam sąžiningam žmogui.

– Pažiūrėsim, – tarė ponas Madlenas.

Ir ištiesė jam ranką.

Žaveras atsitraukė atgal ir atšiauriai tarė:

– Atsiprašau, ponas mere, bet šito negali būti. Meras nepaduoda rankos įdavikui.

Ir jis pridūrė pro dantis:

– Taip, įdavikui: nuo tos akimirkos, kai aš piktam panaudojau policijos valdžią, aš esu tikrai įdavikas.

Po to jis žemai nusilenkė ir žengė durų link.

Atsigręžęs dar pasakė, vis nepakeldamas akių:

– Ponas mere! Aš eisiu toliau savo pareigas, kol mane pakeis kitas.

Jis išėjo. Ponas Madlenas sėdėjo susimąstęs, įsiklausydamas į kietus ir tvirtus žingsnius, tolstančius akmeninėmis koridoriaus grindimis.

SEPTINTOJI KNYGA
ANMATJĖ BYLA

I

SESUO SIMPLICIJA

Ne visi įvykiai, apie kuriuos mes dabar kalbėsime, buvo žinomi Pajūrio Montreilyje, bet ir tie negausūs faktai, kurie išėjo aikštėn, paliko šiame mieste tokį atminimą, kad mūsų knygoje būtų didėlė spraga, jeigu mes jų neatpasakotame su mažiausiomis smulkmenomis.

Tarp šių smulkmenų skaitytojas pastebės dvi ar tris aplinkybes, kurios jam pasirodys neįtikimos, tačiau mes iš pagarbos tiesai negalime jų nepaminėti.

Po Žavero vizito, apypiete, ponas Madlenas kaip paprastai nuėjo aplankyti Fantinos.

Prieš įeidamas į jos kambarį, jis pasikvietė seserį Simpliciją.

Dvi vienuolės, kurios aptarnavo ligoninę, kaip ir visos gailestingosios seserys, buvo lazaristės[63]; viena jų vadinosi sesuo Perpetuja, antra – sesuo Simplicija.

Sesuo Perpetuja, kuri ėjo tik slaugės pareigas, buvo visų paprasčiausia valstietė, stojusi tarnauti Dievui lygiai taip, kaip būtų stojusi tarnauti bet kur kitur. Ji buvo vienuolė, kaip būtų buvusi virėja. Toks tipas nėra labai retas. Vienuolių ordinai mielai priima šį sunkų kaimišką molį, iš kurio lengva nulipdyti, ką tiktai nori: kapuciną ar uršulietę. Šie prasčiokai paprastai panaudojami juodam dievotumo darbui. Jaučiaganis virsta karmelitu gana sklandžiai; pirmasis tampa antruoju be ypatingų sunkumų; bendras kaimo ir vienuolyno tamsumas yra puikiausias paruošimas ir tučtuojau pastato kaimietį į tą patį lygį su vienuoliu. Truputį platesnė palaidinė – ir štai jums abitas. Sesuo Perpetuja buvo žaliūkė raudonskruostė vienuolė, kilusi iš Marino, netoli Pontuazos, įžūli ir teisinga, tebekalbanti liaudies šnekta, niūniuojanti psalmes, burbanti, saldanti gydomąją arbatą pagal tai, ar ligonis didesnis, ar mažesnis šventeiva bei veidmainys, stačiokiškai besielgianti su sergančiaisiais, niurzgianti ant mirštančiųjų, brukte brukanti jiems Dievą ir piktai užtrenkianti jų agoniją maldomis.

Sesuo Simplicija buvo tokia baltutėlė kaip vaško baltumas. Šalia sesers Perpetujos ji atrodė lyg vaškinė žvakė greta lajinės. Vincentas Paulietis puikiai nupiešė gailestingosios sesers paveikslą šiais nuostabiais žodžiais, kuriuose sulieta į viena tiek laisvės ir vergiškumo: „Jos neturės kito vienuolyno – tik ligoninę, kitos celės – tik išnuomotą kambarį, kitos koplyčios – tik savo parapijos bažnyčią, kito šventoriaus – tik miesto gatves arba ligonių

palatas, kitos aukštatvorės – tik klusnumą, kitų grotų – tik Dievo baimę, kito šydo – tik kuklumą.“ Sesuo Simplicija buvo gyvas šio idealo įsikūnijimas. Niekas nebūtų galėjęs pasakyti, kiek metų jinai turėjo: ji niekuomet nebuvo jauna ir atrodė, kad niekuomet nepasens. Ji buvo romi, griežta, gerai išauklėta, šalta asmenybė, – mes nedrįstame pasakyti „moteris“, – niekuomet savo amžiuje nepamelavusi. Ji buvo tokia švelni, jog atrodė gležna, tačiau buvo kietesnė už granitą. Kenčiančiuosius ji liesdavo savo žaviais piršteliais, laibais ir vaiskiais. Jos žodžiai tarytum dvelkė tyla; ji kalbėjo lygiai tiek, kiek būtinai buvo reikalinga, ir jos balso skambesys tiek pat galėjo paruošti nusidėjėlį klausyklai, kiek ir sužavėti klausytoją salone. Ir ši delikati būtybė mielai susitaikė su storos vilnos drabužiais, kurių šiurkštus prisilietimas jai nuolat primindavo dangų ir Dievą. Pabrėšime vieną smulkmeną. Niekuomet gyvenime nesumeluoti, niekuomet gyvenime nepasakyti, net iš būtino reikalo, net nejučiomis, nieko, kas neatitiktų tiesos, šventos tiesos, – toks buvo išskirtinis sesers Simplicijos būdo bruožas; tai buvo jos dorybės žymė. Ši nepajudinama tiesos meilė ją beveik išgarsino kongregacijoje. Abatas Sikaras mini seserį Simpliciją savo laiške kurčnebyliui Masjė: „Kad ir kokie mes būtume nuoširdūs, tiesūs ir tyri, mūsų tiesiaširdiškume visuomet galima surasti bent vieną mažytį plyšelį – nekalto melo plyšelį.“ Bet jinai jo neturėjo. Mažytis melas, nekaltas melas, – bet ar toks melas iš viso galimas? Melas yra blogio įsikūnijimas. Mažai sumeluoti negalima; kas meluoja, meluoja ligi galo; melas – tai paties demono veidas; Šėtonas turi du vardus: jis vadinasi Šėtonas ir vadinasi Melas. Šitaip ji galvojo. O kaip galvojo, taip ir elgėsi. Iš to ir buvo kilęs tasai tyriausias baltumas, apie kurį mes kalbėjome, baltumas, kuris savo spindėjimu nušviesdavo net jos lūpas ir akis. Jos šypsena, rodos, švietė baltumu, jos žvilgsnis irgi žėrėjo baltumu. Jos sąžinės lange nebuvo nė vieno voratinklio, nė vienos dulkelės. Įstodama į Šv. Vincento Pauliečio bendruomenę, ji priėmė Simplicijos vardą, ir šis pasirinkimas nebuvo atsitiktinis. Kaip žinoma, Simplicija Sicilietė – tai toji šventoji, kuri davė išplėšti abi savo krūtis, bet, būdama gimusi Sirakūzuose, nesutiko pasakyti, kad yra gimusi Sežeste, nors tasai melas ją būtų išgelbėjęs. Tai buvo tinkama patronė šiai sielai.

Sesuo Simplicija, įstodama į ordiną, turėjo dvi silpnybes, kurių ji pamažu atsikratė: ji mėgo saldumynus ir jai patiko gauti laiškus. Ji nieko neskaitė, išskyrus maldaknygę, didelėmis raidėmis ir lotynų kalba. Lotyniškai ji nesuprato, bet suprato maldaknygę.

Dievobaimingoji mergina prisirišo prie Fantinos, matyt, jausdama joje paslėptą dorybę, ir beveik išimtinai įsipareigojo ją slaugyti.

Ponas Madlenas pasivedėjo seserį Simpliciją į šalį ir kažkokiu keistu tonu, kurį sesuo tik vėliau prisiminė, paprašė ją rūpintis Fantina.

Pasikalbėjęs su seserimi, jis priėjo prie Fantinos.

Fantina kiekvieną dieną laukdavo pasirodant pono Madleno, kaip laukiama saulės spindulio, atnešančio šilimą ir džiaugsmą. Ji sakydavo seserims: „Aš gyvenu tik tada, kai čia yra ponas meras.“

Tą dieną ji turėjo daug karščio. Vos išvydusi poną Madleną, ji paklausė jį:

– O Kozetė?

Jis atsakė šypsodamas:

– Gerai.

Ponas Madlenas laikėsi su Fantina kaip paprastai. Tik vietoje pusvalandžio išbuvo visą valandą – dideliam Fantinos pasitenkinimui. Jis daug kartų priminė aplinkiniams, kad ligonei nieko netrūktų. Visi pastebėjo, kad valandėlei jo veidas buvo pasidaręs labai niūrus. Šito priežastis paaiškėjo, kai buvo sužinota, jog gydytojas pasilenkęs jam sušnibždėjo į ausį: „Jai daug blogiau."

Paskui jis sugrįžo į meriją, ir kanceliarijos raštininkas matė jį atidžiai studijuojant Prancūzijos kelių žemėlapį, kabantį jo kabinete. Popieriaus gabalėlyje jis pieštuku žymėjosi kažkokius skaičius.

II

MEISTRO SKOFLERO ĮŽVALGUMAS

Iš merijos jis nuėjo į kitą miesto galą pas vieną flamandą, meistrą Skoflerį, prancūziškai tariant – Skoflerą, kuris nuomodavo arklius ir „kabrioletus pagal norą".

Norint trumpesniu keliu patekti pas Skoflerą, reikėjo eiti tykia gatvele, kurioje buvo klebonija tos parapijos, kuriai priklausė ponas Madlenas. Kalbėjo, kad klebonas kilnus ir garbus žmogus, mokantis, reikalui esant, duoti gerą patarimą. Tuo metu, kai ponas Madlenas buvo ties klebonija, gatve žingsniavo tik vienas praeivis, ir tasai praeivis štai ką pastebėjo: ponas meras, jau praėjęs kleboniją, sustojo, valandėlę pastovėjo vietoje, paskui sugrįžo atgal ir priėjo prie klebonijos vartų, kuriuose buvo durelės su geležiniu plaktuku. Jis greitai paėmė už to plaktuko ir pakėlė jį; paskui pastovėjo, lyg ką galvodamas; ir po kelių sekundžių, užuot garsiai plaktuku pasibeldęs, tylutėliai jį nuleido ir nuėjo toliau, savo keliu, bet jau spartesniu žingsniu, negu prieš tai buvo ėjęs.

Ponas Madlenas rado meistrą Skoflerą namie betaisantį pakinktus.

– Meistre Skoflerai, – paklausė jis flamandą, – ar jūs turite gerą arklį?

– Ponas mere, – atsakė flamandas, – mano visi arkliai geri. Ką jūs turite omeny sakydamas „geras arklys"?

– Toks arklys, kuris galėtų per vieną dieną padaryti dvidešimt ljė.

– Po velnių! – sušuko flamandas. – Dvidešimt ljė!

– Taip.

– Pakinkytas į kabrioletą?

– Taip,

– O kiek laiko jis gaus pailsėti, suvažinėjus į vieną galą?

– Jeigu reikės, kad kitą dieną galėtų važiuoti atgal.

– Ir sukarti tą patį kelią?

– Taip.

– Po velnių! Po velnių! Kiek jūs pasakėte? Dvidešimt ljė?

Ponas Madlenas išsitraukė iš kišenės skiautelę popieriaus, kuriame pieštuku buvo pažymėjęs skaičius. Jis parodė juos flamandui. Skaičiai buvo tokie: 5, 6, 8½.

– Matote? – tarė jis. – Iš viso devyniolika su puse, atseit dvidešimt ljė.

– Ponas mere, – tarė flamandas, – aš turiu, ko jums reikia. Savo širmuką. Jums turbūt kada nors teko jį matyti. Tai arkliokas iš žemutinės Bulonės. Karštas kaip ugnis. Pradžioje iš jo norėta padaryti jojamą arklį. Kur tau! Spardėsi, tuoj nutrenkdavo kiekvieną ant žemės. Nutarta, kad jis nartingas, nežinota, ką su juo veikti. Aš jį nupirkau. Pakinkiau į kabrioletą. Ir ką jūs manote, pone, to jam kaip sykis ir reikėjo: jis švelnus kaip mergelė, o lekia kaip vėjas. Visas dalykas buvo tas, kad nereikėjo sėsti jam ant nugaros! Jis nenorėjo būti jojamu arkliu. Kiekvienas turi savo fantaziją. Traukti –prašom; nešti ant savęs – nieku gyvu; matyt, jis taip jau buvo nusprendęs.

– Ir jis sukars tą kelią?

– Jis sukars jūsų dvidešimt ljė. Visą laiką smarkia risčia, ir nereikės nė aštuonių valandų. Tačiau tik štai kokiomis sąlygomis.

– Prašau sakyti.

– Pirmiausia, pusiaukelėje duosite jam valandą atsikvėpti; jį reikės pašerti, ir, kol jisai ės, kas nors turės prie jo stovėti, kad smuklės bernas nepavogtų iš jo avižų; mat aš pastebėjau, kad smuklėse avižas dažniausiai ne arkliai suėda, o smuklės bernai prageria.

– Bus padaryta.

– Antra... Ar pačiam ponui merui tas kabrioletas?

– Taip.

– Ponas meras moka valdyti arklį?

– Taip.

– Gerai, bet tiktai ponas meras važiuos vienas ir be krovinio, kad arkliui nebūtų per sunku.

– Sutarta.

– Bet jeigu, ponas mere, jūs važiuosite vienas, tai jums pačiam reikės stovėti prie avižų.

– Gerai.

– Aš paimsiu iš jūsų po trisdešimt frankų už dieną. Už prastovėjimo dienas tiek pat. Nė skatiko mažiau, ir arklio pašaras pono mero sąskaita.

Ponas Madlenas išsiėmė iš piniginės tris napoleonus ir juos padėjo ant stalo.

– Štai už dvi dienas avanso.

– Ketvirta, tokiam žygiui kabrioletas bus per sunkus ir nuvargins arklį. Būtų geriau, jeigu ponas meras sutiktų važiuoti mano mažu tilbiuriu.

– Sutinku.

– Vežimaitis lengvas, bet nedengtas.

– Man vis tiek.

– Ar ponas meras pagalvojo, kad dabar žiema?..

Ponas Madlenas nieko neatsakė. Flamandas kalbėjo toliau:

– Kad labai šalta?

Ponas Madlenas tylėjo. Meistras Skofleras tęsė:

– Kad gali lyti?

Ponas Madlenas pakėlė galvą ir tarė:

– Tilbiuris su arkliu turi būti prie mano durų rytoj pusę penktos ryto.

– Klausau, ponas mere, – atsakė Skofleras; paskui, nykščio nagu krapštydamas ant medinio stalo kažkokią dėmę, pridūrė tuo visiškai abejingu tonu, kuriuo flamandai taip gerai moka pridengti savo gudrumą:

– Štai kas man dabar dingtelėjo į galvą! Juk ponas meras man nepasakė, kur važiuos. Kur ponas meras vyksta?

Nuo pat pasikalbėjimo pradžios jis apie nieką daugiau nė negalvojo, bet nežinia kodėl vis nedrįso paklausti.

– Ar jūsų arklio tvirtos priešakinės kojos? – paklausė ponas Madlenas.

– Taip, ponas mere. Į pakalnę jūs jį trupùtį prilaikykite. Ar daug kartų jums teks leistis į pakalnę nuo čia ligi ten, kur jūs važiuojate?

– Neužmirškite būti prie mano durų lygiai pusę penktos ryto, – atsakė ponas Madlenas ir išėjo.

Flamandas pasiliko tartum „musę kandęs", kaip jis pats sau prisipažino po kiek laiko.

Nepraėjo nė dviejų ar trijų minučių, kai išėjo meras, durys vėl atsidarė; tai buvo ponas meras.

Jis atrodė toks pat šaltas ir susimąstęs.

– Ponas Skoflerai, – paklausė jis, – kokia suma jūs įkainojate arklį ir tilbiurį, kuriuos man išnuomosite? Vežimą ir arklį?

– Arklį ir vežimą, ponas mere? – paklausė flamandas, garsiai nusikvatodamas.

– Taip. Kokia suma?

– Tai negi ponas meras nori juos iš manęs nupirkti?

– Ne, bet dėl visa ko aš noriu jums laiduoti jų kainą. Kai sugrįšiu, jūs man tą sumą grąžinsite. Kiek jūs įkainojate kabrioletą ir arklį?

– Penki šimtai frankų, ponas mere.

– Štai jie.

Ponas Madlenas padėjo ant stalo banknotą, paskui išėjo ir šį kartą jau nebegrįžo.

Meistras Skofleras baisiai gailėjosi nepaprašęs tūkstančio frankų. Beje, arklys ir tilbiuris drauge buvo verti šimto ekiu.

Flamandas pasišaukė žmoną ir jai papasakojo visą istoriją. Kurgi, po velnių, galėtų važiuoti ponas meras? Jiedu pradėjo šį klausimą svarstyti.

– Jis važiuoja į Paryžių, – tarė žmona.

– Nemanau, – atsakė vyras.

Ponas Madlenas buvo užmiršęs ant židinio popiergalėlį, kuriame jisai užsirašė skaičius. Flamandas jį paėmė ir atidžiai apžiūrėjo.

– Penki, šeši, pusdevinto. Bet juk tai turbūt atstumai tarp pašto stočių. – Jis atsigręžė į žmoną: – Žinau!

– O ką?

– Penki ljė nuo čia iki Esdeno, šeši nuo Esdeno iki Sen Polio, pusdevinto nuo Sen Polio iki Araso. Jis važiuoja į Arasą.

Tuo metu ponas Madlenas sugrįžo namo.

Nuo meistro Skoflero jis ėjo ilgiausiu keliu, tarytum klebonijos durys jam būtų buvusios pagunda, kurios jis norėjo išvengti. Jis užlipo į savo kambarį ir ten užsirakino – tai

buvo visai natūralu, nes jis mėgo anksti atsigulti. Vis dėlto fabriko vartininkė, kuri drauge buvo ir vienintelė pono Madleno tarnaitė, pastebėjo, kad žiburys jo kambaryje užgeso pusę devintos, ir apie tai pasakė namo grįžusiam kasininkui, pridurdama:

– Ar tik neapsirgo ponas meras? Man jo išvaizda atrodė truputį keista.

To kasininko kambarys buvo kaip tik apačioje po Madleno kambariu. Į durininkės žodžius kasininkas neatkreipė jokio dėmesio, atsigulė ir užmigo. Apie vidurnaktį jis staiga pabudo: pro miegus jis išgirdo viršum savo galvos kažkokį triukšmą. Jisai įsiklausė. Tai buvo žingsnių garsas: tarytum viršuje kas vaikščiojo į vieną ir kitą galą po kambarį. Jis atidžiau įsiklausė ir pažino pono Madleno žingsnius. Tatai jam pasirodė keista: paprastai pono Madleno kambaryje būdavo visiškai tylu iki tos valandos, kai jis keldavosi. Po valandėlės kasininkas išgirdo kažkokį garsą, lyg kas būtų atidaręs ir uždaręs spintą. Paskum lyg buvo pastumtas baldas, stojo tyla, ir štai vėl pasigirdo žingsniai. Kasininkas atsisėdo lovoje, visiškai išsibudino, apsidairė ir pro langą pamatė ant priešpriešinės sienos rausvą apšviesto lango atšvaitą. Sprendžiant iš spindulių krypties, tai galėjo būti tik pono Madleno kambario langas. Atšvaitas mirgėjo – atrodė, kad jis veikiau buvo nuo užkurtos krosnies negu nuo žiburio. Lango rėmų šešėlis nebuvo išsibrėžęs sienoje, iš to galėjai spręsti, kad langas plačiai atidarytas. Tokiame šaltyje šis atidarytas langas kėlė nuostabą. Kasininkas vėl užmigo. Po valandos ar dviejų jis pabudo iš naujo. Tie patys žingsniai, lėti ir vienodi, tebebuvo girdėti viršum jo galvos.

Atšvaitas vis dar tebemirgėjo, bet dabar jau buvo blyškus ir ramus, tarytum lempos ar žvakės atspindys. Langas tebebuvo atidarytas.

O štai kas vyko pono Madleno kambaryje.

III

AUDRA SIELOJE

Skaitytojas, be abejonės, bus įspėjęs, kad ponas Madlenas yra ne kas kitas, o Žanas Valžanas.

Mes jau esame pažvelgę į šios sąžinės gelmes; atėjo laikas į ją dar kartą pažiūrėti. Mes to imamės ne be jaudulio ir ne be virpulio. Nieko pasaulyje nėra baisesnio už tokią kontempliaciją. Dvasinė akis niekur negali rasti didesnio spindėjimo ir gilesnės tamsos, kaip pačiame žmoguje; kad ir kur ji būtų nukreipta, nieko neišvys baisesnio, sudėtingesnio, paslaptingesnio ir labiau neaprėpiamo. Yra didingesnis reginys už jūrą, tai dangus; yra didingesnis reginys už dangų, tai sielos vidus.

Sukurti žmogaus sąžinės poemą, nors tiktai vieno žmogaus sąžinės, nors tiktai visų niekingiausio žmogaus, reikštų sulieti visas epopėjas į vieną didingiausią ir išbaigtą epopėją. Sąžinė – tai chimerų, potroškių ir lūkesčių chaosas, tai svajonių žaizdras, tai lindynė minčių, kurių pačiam gėda; tai sofizmų pandemoniumas, tai aistrų kovos laukas. Pamėginkite tam tikromis akimirkomis įsižiūrėti, kas glūdi po išblyškusiu veidu kokios nors žmogiškos būtybės, paskendusios mintyse, ir pažvelkite gilyn, pažvelkite į šią sielą, pažvelkite į šiuos

patamsius. Tenai, po išorine tyla, vyksta gigantų kova kaip Homero, grumtynės slibinų su hidromis, tenai begalės šmėklų kaip Miltono, fantasmagoriniai ratai kaip Dantės. Kokia tamsi toji begalybė, kurią kiekvienas žmogus nešiojasi savyje ir prie kurios jis beviltiškai derina savo proto siekimus ir savo gyvenimo poelgius.

Aligjeris kartą priėjo savo kelyje kraupias duris, kurių jis nesiryžo atverti. Ir štai tokios pat durys prieš mus, prie kurių slenksčio mes neryžtingai sustojame. Vis dėlto įeikime.

Mes nedaug ką beturime pridurti prie to, ką jau skaitytojas žino apie Žano Valžano nuotykius po jo susitikimo su Mažiuliu Žervė. Kaip matėme, nuo šios akimirkos jis virto kitu žmogumi. Jis tapo toks, kokį norėjo jį padaryti vyskupas. Tai buvo daugiau negu pasikeitimas, tai buvo virtimas kita būtybe.

Jam pavyko dingti, jis pardavė vyskupo sidabrą, pasilikęs sau atminimui tik žvakides, prasigaudamas iš vieno miesto į kitą, perėjo visą Prancūziją, pasiekė Pajūrio Montreilį, čia padarė tą savo išradimą, apie kurį mes kalbėjome, atliko tai, ką mes papasakojome, sugebėjo pasidaryti nepagaunamas ir neprieinamas, ir dabar, įsikūręs Pajūrio Montreilyje, laimingas tuo nusimanymu, kad jo sąžinė liūdi tik dėl praeities ir kad pirmoji jo gyvenimo pusė panaikinta antrosios, jisai gyveno ramiai ir tyliai, pilnas vilčių, turėdamas tik dvi mintis: slėpti savo vardą ir daryti savo gyvenimą šventą; ištrūkti iš žmonių ir sugrįžti prie Dievo.

Šitos dvi mintys buvo taip glaudžiai susipynusios jo sąmonėje, kad buvo lyg viena; jos vienodai buvo užvaldžiusios visą jo esybę ir įsakmiai rikiavo kiekvieną mažiausią jo veiksmą. Paprastai tos mintys sutartinai vadovavo jo elgesiui gyvenime; jos skatino jį laikytis šešėlyje; jos mokė jį būti malonų ir paprastą; jos davė jam tuos pačius patarimus. O kartais jos ir nesutardavo tarp savęs. Ir tais atvejais, kaip mes atsimename, tasai žmogus, kurį visas Pajūrio Montreilis ir jo apylinkės vadino ponu Madlenu, nesvyruodamas paaukodavo pirmąją antrajai, savo saugumą – dorybei. Šitaip jis, priešingai bet kuriam atsargumui ir sveikam protui, laikė vyskupo žvakides, nešiojo dėl jo gedulą, pasišaukdavo ir klausinėdavo visus mažus savojarus, pasirodančius mieste, rinko žinias apie šeimas, gyvenančias Faverolyje, ir išgelbėjo senajam Foševanui gyvybę, nepaisydamas grėslių Žavero užuominų. Matyt, sekdamas išminčių, šventųjų ir teisuolių pavyzdžiu, jis, kaip jau minėjome, manė, kad jo pirmoji pareiga yra ne savimi rūpintis.

Vis dėlto reikia pasakyti, kad dar niekados jam nieko panašaus nebuvo atsitikę. Niekuomet tos dvi mintys, apsėdusios tą nelaimingą žmogų, apie kurio kančias mes pasakojame, dar nebuvo stojusios į tokią rimtą tarpusavio kovą. Neaiškiai, bet giliai jis šitai pajuto sulig pirmaisiais žodžiais, kuriuos pasakė Žaveras, įėjęs į jo kabinetą. Tuo momentu, kai taip keistai buvo ištartas vardas, kurį buvo palaidojęs į tokias gilumas, jis tartum apstulbo ir lyg apsvaigo nuo to niūraus savo lemties įnoringumo ir pro tą svaigulį pajuto vidinį virpesį, didžių sukrėtimų pranašą; jis palinko nelyginant ąžuolas audrai atūžiant, nelyginant kareivis prieš ataką. Viršum savo galvos jis pajuto debesis, sklidinus perkūnų ir žaibų. Kai jis klausėsi Žavero žodžių, jo pirmoji mintis buvo eiti, bėgti, įduoti save, ištraukti tą Šanmatjė iš kalėjimo ir pačiam tenai atsisėsti; ir ši mintis buvo skausminga ir aštri, lyg peiliu kas būtų pjaustęs gyvą kūną, paskui ji dingo ir jis tarė sau: „Gana jau, gana jau!“ Jis užgniaužė savyje tą pirmą kilniaširdišką impulsą ir atsitraukė atgal nuo herojiškumo.

Be abejo, būtų buvę labai gražu, jeigu po šventų vyskupo žodžių, po tiek atgailos ir pasiaukojimo metų, kai taip nuostabiai buvo pradėjęs savo kalčių atpirkimą, šis žmogus nė vienos akimirkos nebūtų susvyravęs net taip siaubingai susiklosčius aplinkybėms, o tuo pačiu tvirtu žingsniu būtų žengęs į atsivėrusią prarają, kurios gilumoje spindėjo dangus; šitai būtų buvę gražu, tačiau taip nebuvo. Mes turime teisingai atpasakoti, kas vyko šioje sieloje, ir galime kalbėti tik apie tai, kas iš tikrųjų dėjosi. Pirmą akimirką joje paėmė viršų savisaugos instinktas; ponas Madlenas greitai sutelkė savo mintis, užgniaužė jaudulį, įsisąmonino, kad prieš jį stovi Žaveras, suprato tą didžiulį pavojų, su nevilties apimto žmogaus ryžtu atidėjo reikalo sprendimą, pasistengė negalvoti apie tai, ką reikia daryti, ir susigrąžino savo ramumą, kaip kad kovotojas pakelia išmuštą sau iš rankos skydą.

Likusią dienos dalį jo nepaliko šitoji būsena – sūkurys viduje, gilus ramumas išorėje; jis padarė tik viena: ėmėsi to, ką būtų galima pavadinti „apsaugos priemonėmis". Viskas dar buvo sujaukta ir neaišku jo galvoje; jis tebebuvo dar taip didžiai sutrikęs, kad jokia mintis neįgavo aiškios formos, o jis pats apie save būtų galėjęs tik tiek pasakyti, kad jam smogtas žiaurus smūgis. Jis kaip paprastai nuėjo į ligoninę aplankyti sergančios Fantinos ir, gerumo instinkto vedamas, išbuvo prie jos lovos ilgiau, taręs sau, jog turi taip pasielgti ir paprašyti seseris, kad jos gerai ja rūpintųsi, jeigu jam tektų išvykti. Jis neaiškiai jautė, kad jam galbūt reikės važiuoti į Arasą ir, dar toli gražu nepasiryžęs šiai kelionei, tarė sau, kad, būdamas saugus nuo bet kokių įtarimų, jis gali visai nekliudomai stebėti visa, kas tenai vyks, ir todėl užsisakė pas Skoflerą tilbiurį, kad būtų pasiruošęs visokiam atvejui.

Jis papietavo, turėdamas gana gerą apetitą.

Parėjęs namo, pradėjo galvoti.

Jis apsvarstė padėtį, ir jinai jam pasirodė siaubinga; tokia siaubinga, kad jis, nugrimzdęs į susimąstymą, kažkokios beveik neišaiškinamos baimės impulso veikiamas, atsistojo ir užsistūmė duris. Jis bijojo, kad dar kažkas neįsibrautų pas jį. Norėjo atsitverti nuo visų netikėtumų.

Po valandėlės užpūtė žvakę. Šviesa jam kliudė.

Jam atrodė, kad jį gali kažkas matyti.

Kas gi tasai „kažkas"?

Deja! Tai, ką jis norėjo išmesti už durų, jau buvo įėję į kambarį; tai, ką jis norėjo apakinti, žiūrėjo į jį. Jo sąžinė.

Sąžinė, kitaip tariant, Dievas.

Vis dėlto pirmąjį momentą jam pavyko save apgauti; jį apėmė saugumo ir vienatvės jausmas; užsikišęs duris, jisai tarėsi esąs neprieinamas; užpūtęs žvakę, pasijuto neregimas. Tuomet jis apvaldė save; alkūnėmis atsirėmė į stalą, susiėmė rankomis galvą ir susimąstė tamsoje.

– Kas gi atsitiko? Ar aš sapnuoju? Ką man pasakė? Ar tiesa, kad aš mačiau Žaverą ir kad jis šitaip su manim kalbėjo? Kas galėtų būti tasai Šanmatjė? Vadinasi, jis į mane panašus? Ar galimas daiktas? O kai pagalvoji, juk dar vakar buvau toks ramus ir visiškai nieko neįtariau. Ką gi veikiau vakar šiuo metu? Kuo man gresia šis įvykis? Kuo jis baigsis? Ką daryti?

Štai kokias kančias jis išgyveno. Jo smegenys neteko galios sulaikyti mintis, jos kunkuliavo nelyginant bangos, ir jis abiem rankom spaudė sau kaktą, idant sustabdytų jas.

Iš šios sumaišties, kuri trikdė jo valią bei protą ir kurią jis mėgino išaiškinti, o paskui tvirtai apsispręsti, kilo tiktai skausmingas nerimas.

Jo galva degte degė. Jis priėjo prie lango ir jį plačiai atvėrė. Danguje nebuvo nė vienos žvaigždės. Jis sugrįžo prie stalo ir vėl atsisėdo prie jo.

Šitaip praslinko pirmoji valanda.

Neaiškūs jo minčių kontūrai po truputį ėmė įgauti ryškias ir apibrėžtas formas jo sąmonėje, ir jis galėjo tikroje šviesoje pamatyti jei ne bendrą padėties vaizdą, tai bent kai kurias detales.

Ir visų pirma jis suprato: kad ir kokia nepaprasta ir kritiška būtų ši padėtis, jis yra visiškas jos šeimininkas.

Bet nuo to jo sutrikimas tik padidėjo.

Nors jo poelgiai buvo nukreipti į griežtą ir šventą tikslą, visa, ką jis ligi šios dienos darė, buvo tik duobė, kurią jisai kasė, kad joje palaidotų savo vardą. Gilaus susikaupimo valandomis, nemigo naktimis jis visų labiausiai bijojo vieno – išgirsti kada nors tariant šį vardą; jis sakydavo sau, jog šitai reikštų visam kam galą; jog tą dieną, kai vėl iškils šis vardas, subyrės į dulkes visas jo naujasis gyvenimas ir, kas žino? – taip pat ir jo naujoji siela. Jis sudrebėdavo vien tik pagalvojęs, jog šitai gali atsitikti. Žinoma, jeigu vieną iš tų akimirkų jam kas nors būtų pasakęs, jog ateis valanda, kai šis vardas bus garsiai ištartas, kai šie šlykštūs žodžiai – Žanas Valžanas – netikėtai išnirs iš nakties glūdumos ir iškils prieš jį, kai ši rūsti šviesa, skirta išsklaidyti paslapčiai, kuria jis save apgaubė, staiga blykstelės viršum jo galvos, – ir šisai vardas jau nebebus jam baisus, šioji šviesa tiktai sutirštins tamsą, šis perplėštas šydas tiktai padidins paslaptį, šis žemės drebėjimas tik sutvirtins jo pastatą, ir šio nepaprasto įvykio rezultatas bus tik tas, kad jo gyvenimas, jeigu jis to panorės, pasidarys dar labiau spindulingas ir drauge dar labiau neįžvelgiamas ir po jo akistatos su Žano Valžano pamėkle garbusis ir vertingasis buržua ponas Madlenas taps dar šlovingesnis, dar labiau gerbiamas ir bus ramesnis negu bet kada – jei kas nors jam būtų šitai pasakęs, jis būtų palingavęs galvą ir laikęs tuos žodžius nesąmone. O ką gi! Visa tai kaip tik ir atsitiko, visa ši neįtikimų dalykų masė tapo realiu faktu, ir Dievas leido, kad šis neįtikinumas virstų tikrove!

Jo mintys vis labiau blaivėjo. Vis aiškiau ir aiškiau jis suprato savo padėtį.

Jam atrodė, kad jis tik pabudo iš kažkokio sapno ir dabar, nakties viduryje, stačia atkalne slysta žemyn, drebėdamas ir veltui stengdamasis susilaikyti prie pat bedugnės krašto. Ir jis aiškiai įžiūrėjo toje tamsoje nepažįstamą, svetimą žmogų, kurį likimas laikė juo, Žanu Valžanu, ir jo vietoje stūmė į prarają. Kad praraja užsivertų, katras nors iš jų būtinai turi į ją kristi – arba vienas, arba antras.

Jam tik reikėjo viena: nekliudyti likimui.

Jo sąmonėje viskas ėmė aiškėti, ir štai ką jis turėjo sau pasakyti: kad jo vieta katorgoje tebėra neužimta; kad ji visą laiką jo laukia, kad ir ką jis darytų; kad Mažiulio Žervė apiplėšimas turi jį tenai nuvesti; kad ši tuščia, laisva vieta jo lauks ir jį trauks į save, kol jisai ją užims; kad šitai yra neišvengiama ir fatališka. O paskui jis taip pat sau tarė, kad šiuo metu jam atsirado antrininkas; kad, matyt, kažkokiam Šanmatjė teko ši nelemta dalia ir kad dabar jis pats, atlikdamas katorgą Šanmatjė vardu ir gyvendamas diduomenėje pono

Madleno vardu, gali būti visiškai ramus, jei tik pats nekliudys žmonėms užversti ant to Šanmatjė galvos gėdos akmenį, kuris, lyg antkapinis akmuo, kartą užgriuvęs, niekuomet jau nebenusiris.

Visa tai buvo taip skausminga ir taip nepaprasta, kad jame staiga kilo vienas iš tų neišreiškiamų pojūčių, kurios žmogui lemta patirti ne daugiau kaip du ar tris kartus per visą gyvenimą, kažkas panašaus į sąžinės konvulsiją, kuri sujaudina visa, kas yra širdyje netikra, lyg koks ironijos, džiaugsmo ir nevilties mišinys, – tai, ką būtų galima pavadinti vidinio juoko protrūkiu.

Staiga jis vėl užsidegė žvakę.

– Kas gi čia? – tarė jis sau. – Ko gi man bijoti? Kam gi man apie tai galvoti? Dabar aš išgelbėtas. Viskas baigta. Buvo tik vienos praviros durys, pro kurias praeitis galėjo įsibrauti į mano gyvenimą; dabar šitos durys užmūrytos! Visiems laikams! Šisai Žaveras, kuris taip ilgai man drumstė ramybę, šis grėslus instinktas, kuris, atrodė, buvo įspėjęs, kas čia esu, kuris, dievaži, tikrai buvo viską įspėjęs ir visur mane sekė, šis baisus medžioklinis šuo, visuomet manęs tykojęs, – štai pagaliau suklaidintas, suglumintas, visiškai pametęs pėdsakus! Dabar Žaveras patenkintas, jis paliks mane ramybėje, jis turi pasigavęs savo Žaną Valžaną! Kas žino, galbūt jis net panorės persikelti į kitą miestą! Ir visa tai įvyko man nė piršto nepajudinus! Aš visiškai niekuo dėtas! Pagaliau, kas gi čia bloga? Garbės žodis, žmonės, mane pamatę, galėtų pamanyti, jog mane ištiko kažkokia katastrofa! Pagaliau, jei kas ir pateko į nelaimę, tai jokiu būdu ne dėl mano kaltės. Visa tai parodė Apvaizda. Matyti, tokia jos valia. Ar aš turiu teisę suardyti, kas jos sutvarkyta? Ko gi aš dabar noriu? Ko čia man kištis? Šitai manęs nedomina. Kaip? Aš nepatenkintas! Bet ko gi man dar reikia? Tikslas, kurio aš tiek metų siekiau, mano naktų svajonė, tai, ko aš maldavau dangų, – štai pasiekta: aš saugus! Taip nori Dievas. Aš neturiu priešintis Dievo valiai. O kodėl Dievas to nori? Kad aš galėčiau tęsti toliau, ką esu pradėjęs, kad galėčiau daryti gera, kad ateityje būčiau kitiems didis ir skatinantis pavyzdys, pagaliau, kad toji bausmė, kurią aš iškenčiau, toji dorybė, kurią aš atgavau, duotų man nors truputėlį laimės! Tikrai, aš nesuprantu, kodėl aš pirma pabūgau nueiti pas tą šaunųjį kleboną ir papasakoti jam viską kaip per išpažintį, paprašyti jo patarimo, – be jokios abejonės, jis man būtų tą patį pasakęs. Nutarta! Tegu viskas eina savaime! Tegu viską rikiuoja gerasis Dievas!

Šitaip jis su savimi kalbėjo savo sąžinės gelmėse, pasilenkęs prie to, ką būtų galima pavadinti jo paties sielos bedugne. Jis pakilo nuo kėdės ir ėmė žingsniuoti po kambarį.

– Na užteks, – tarė jis, – gana apie tai galvoti. Sprendimas padarytas!

Tik jis nejautė nė mažiausio džiaugsmo.

Priešingai.

Negalima uždrausti minčiai sugrįžti prie tam tikro objekto, kaip negalima uždrausti jūrai sugrįžti prie kranto. Jūrininkas šitai vadina potvyniu; nusikaltėliui šitai yra sąžinės graužatis. Dievas sukelia sielą kaip vandenyną.

Po valandėlės jisai prieš savo valią vėl pradėjo tą klaikų dialogą, kuriame pats kalbėjo ir pats klausėsi, sakydamas tai, apie ką jam norėjosi nutylėti, klausydamasis to, ko jam nesinorėjo girdėti, pasiduodamas tai slėpiningajai galiai, kuri jam sakė: „Galvok!“ – kaip prieš du tūkstančius metų buvo sakiusi kitam pasmerktajam: „Eik!“

Kad būtume teisingai suprasti, prieš tęsdami savo pasakojimą, turime valandėlę stabtelti ir padaryti vieną būtiną pastabą.

Mes žinome, kad žmonės patys su savimi kalba, kad nėra tokios mąstančios būtybės, kuri nebūtų šito patyrusi. Net galima pasakyti, kad žodis niekuomet nėra nuostabesnė paslaptis, kaip tada, kai jis aidi žmogaus viduje, pereidamas nuo minties į sąžinę ir grįždamas nuo sąžinės į mintį. Tik šita prasme ir reikia suprasti dažnai šiame skyriuje sutinkamus posakius „jis tarė", „jis sušuko". Mes sau tariame, mes sau kalbame, mes sau sušunkame savo „aš" gilumoje, nesutrikdydami išorinės tylos. Mūsų viduje didžiausias sutrikimas: viskas mumyse kalba, išskyrus lūpas. Sielos realybės, kad ir nėra matomos ir apčiuopiamos, vis dėlto yra tikros realybės.

Taigi jis savęs paklausė, ką gi jis nusprendė. Jis sau uždavė klausimą, koks gi yra tasai jo „padarytas sprendimas"? Jisai prisipažino pats sau, jog visa, ką jis taip gudriai sukombinavo savo prote, yra baisinga, jog žodžiai „tegu viskas eina savaime", „tegu viską rikiuoja Dievas" yra tiesiog koktūs. Leisti įvykti šiai likimo ir žmonių klaidai, jai nekliudyti, dalyvauti joje savo tylėjimu, žodžiu, nieko nedaryti reiškia viską daryti! Tai yra paskutinis negarbingo veidmainiškumo laipsnis! Tai nusikaltimas, žemas, klastingas, niekšiškas, nešvankus, koktus!

Pirmą kartą per aštuonerius metus nelaimingasis žmogus pajuto aitrų piktos minties ir pikto darbo prieskonį.

Jis pasibjaurėdamas išspjovė jį.

Jis tardė save toliau. Jis rūsčiai savęs paklausė, ką reiškia šie jo paties žodžiai „mano tikslas pasiektas?" Jis pareiškė sau, kad jo gyvenimas iš tikrųjų turėjo tikslą. Tačiau kokį tikslą? Slėpti savo vardą? Apgaudinėti policiją? Argi dėl tokio menko dalyko jis padarė visa, ką yra padaręs? Argi neturėjo kito tikslo – aukšto ir tikro? Ne savo gyvybę išgelbėti, bet savo sielą. Vėl tapti garbingu ir geru žmogumi. Būti teisuoliu! Juk tiktai šito, vien tiktai šito jis visuomet siekė, ir kaip tik šitai jam buvo įsakęs vyskupas! Uždaryti duris į praeitį? Dieve didis, bet argi šitokiu būdu jisai jas uždarys? Savo gėdingu poelgiu jis vėl jas plačiai atvers! Vėl taps vagimi, ir visų niekšingiausiu vagimi! Jis iš kito pavogs jo gyvenimą, jo gyvybę, jo ramybę, jo vietą pasaulyje. Jis taps galvažudžiu! Nužudys, moraliai nužudys tą pasigailėtiną žmogų! Pasmerks jį gyvai mirčiai, tai mirčiai po plynu dangumi, kuri vadinama katorga! Priešingai, įduoti save, išgelbėti tą žmogų, tapusį tokios nelemtos klaidos auka, vėl prisiminti savo tikrąjį vardą, iš pareigos vėl tapti katorgininku Žanu Valžanu – tai iš tikrųjų reikštų išbaigti savo atsinaujinimą ir visiems laikams uždaryti vartus to pragaro, iš kurio jis yra išėjęs! Vėl patekęs į jį fiziškai, jis ištrūks iš jo moraliai! Taip, jis turi šitai padaryti! Jeigu jis nepadarys šito, jis nebus ničnieko padaręs! Visas jo gyvenimas bus buvęs nereikalingas, visa jo atgaila bus vėjais nuėjusi, ir jam beliks tik pasakyti: kuriam galui visa tai buvo daroma? Jis jautė, kad vyskupas yra čia, šalia jo; kad, būdamas miręs, vyskupas juo apčiuopiamiau yra čia, negu kad būtų gyvas; kad vyskupas įdėmiai žiūri į jį; kad dabar meras Madlenas su visomis savo dorybėmis jam būtų šlykštus, o katorgininkas Žanas Valžanas jo akyse būtų tyras ir susižavėjimo vertas. Kad žmonės mato jo kaukę, o vyskupas regi jo tikrąjį veidą. Kad žmonės mato jo gyvenimą, o vyskupas regi jo sąžinę. Taigi reikia vykti į Arasą, išlaisvinti tariamąjį Žaną Valžaną ir įduoti tikrąjį! Deja! Tai didžių didžiausia

iš visų aukų, skaudžių skaudžiausia iš visų pergalių, paskutinis žingsnis, kurį reikia žengti. Skausmingas likimas! Jis gali tapti teisuoliu Dievo akyse, tik užsitraukdamas ant savęs gėdą žmonių akyse.

– Ką gi! – tarė jis. – Reikia apsispręsti šitaip! Reikia atlikti savo pareigą! Reikia išgelbėti tą žmogų.

Šiuos žodžius jis ištarė garsiai, pats nežinodamas, kad balsiai kalba.

Jisai pasiėmė sąskaitybos knygas, patikrino jas ir sutvarkė. Įmetė į ugnį pluoštą vekselių – tai buvo skolos smulkių prekijų, atsidūrusių sunkioje padėtyje. Parašė vieną laišką, užantspaudavo jį, ir tas, kuris šią akimirką būtų buvęs kambaryje, būtų galėjęs ant voko perskaityti: „Ponui Lafitui, bankininkui, Artua gatvė, Paryžius.“

Iš vieno stalčiaus jisai išsiėmė piniginę – joje buvo keletas banknotų ir pasas, su kuriuo jis šiais metais buvo nuvykęs į rinkimus.

Jei kas dabar būtų stebėjęs poną Madleną, kai jis, paskendęs giliose mintyse, darė šiuos įvairius veiksmus, tas nebūtų galėjęs įspėti, kas vyksta jo sieloje. Tik protarpiais jo lūpos sukrutėdavo; kartais jis pakeldavo galvą ir įsmeigdavo savo žvilgsnį į kokį nors tašką sienoje, tarytum kaip tik tenai būtų kažkas, iš ko jis lauktų atsakymo ir išaiškinimo.

Parašęs Lafitui laišką, jisai įsidėjo jį drauge su pinigine į kišenę ir vėl ėmė žingsniuoti po kambarį.

Jo minčių eiga nebuvo pakeitusi savo krypties. Jisai vis tebematė aiškiai savo pareigą, nubrėžtą žėrinčiomis raidėmis, kurios liepsnojo prieš jo akis, vis tiek, kur jis būtų benukreipęs savo žvilgsnį: „Eik! Prisipažink! Įduok!“

Taip pat jis matė priešais save, tarytum gyvas ir įgavusias apčiuopiamą formą, tas dvi mintis, kurios ligi šiol sudarė dvilypę jo gyvenimo taisyklę: slėpti savo vardą, daryti savo sielą šventą. Pirmą kartą jos pasirodė prieš jį visiškai ryškiai, ir jis pamatė, kas jas skiria. Jisai suprato, jog viena iš tų dviejų minčių buvo tiktai gera, kai antra galėjo tapti bloga; jog viena reiškė pasiaukojimą, o antra – savimeilę; jog viena sakė „artimas“, o antra sakė „aš“! Jog vienos šaltinis yra šviesa, o antros – tamsa.

Jos grūmėsi tarp savęs, jis matė jas grumiantis. Juo ilgiau jis mąstė, juo jiedvi augo prieš jo sielos akis; dabar jos buvo įgavusios milžiniškus dydžius, ir jam atrodė, kad jo sąmonės gilumoje, toje begalybėje, apie kurią mes ką tik kalbėjome, tarp prošvaisčių ir tamsos, deivė kovoja su milžine.

Jį gaubė siaubas, bet jam atrodė, kad geroji mintis ima viršų.

Jis jautė, kad jo sąžinė ir jo likimas vėl išgyvena lemiamą valandą; kad pirmąją jo naujojo gyvenimo fazę pažymėjo vyskupas, o tasai Šanmatjė žymi antrąją. Po didžiojo persilaužimo – didysis bandymas.

Jo karštligiškas jaudulys, kuris valandėlę buvo atslūgęs, pamažu vėl ėmė jį gaubti. Tūkstančiai minčių varstė jo smegenis, bet jos tik labiau stiprino jo pasiryžimą.

Buvo toks momentas, kai jis kalbėjo sau, jog rasi jis per daug dėl to dalyko sielojasi; jog tasai Šanmatjė, tikrai sakant, menkavertis žmogutis; jog, šiaip ar taip, jisai juk apsivogė.

Jis atsakė sau:

– Jeigu tas žmogus tikrai pavogė keletą obuolių, už tai jam gresia mėnuo kalėjimo. Čia dar toli iki katorgos. O be to, nežinia, ar tikrai jis padarė tą vagystę? Ar tatai įrodyta? Žano

Valžano vardas jį slegia ir, matyt, atpalaiduoja nuo įrodymų. Juk ar ne visuomet karališkieji prokurorai šitaip daro? Jį laiko vagimi dėl to, kad jis – katorgininkas.

Po akimirkos jam šovė į galvą mintis, kad, jeigu jis save įduos, tai galbūt teismas atsižvelgs į jo poelgio herojiškumą, į jo nepriekaištingą gyvenimą per septynerius metus, į tai, ką jis yra padaręs kraštui, ir tada jo bus pasigailėta.

Tik šioji prielaida greitai išsisklaidė, ir jis aitriai nusišypsojo, pagalvojęs, kad tų keturiasdešimties su pavogimas iš Mažiulio Žervė jį daro recidyvistu, kad šis nusikaltimas tikriausiai iškils ir, pagal aiškius įstatymo žodžius, jis turės būti nuteistas sunkiesiems darbams ligi gyvos galvos.

Jis atmetė bet kurią iliuziją ir, vis daugiau ir daugiau atitoldamas nuo viso, kas žemiška, ėmė ieškoti paguodos ir jėgų kitur. Jis tarė sau, jog reikia atlikti savo pareigą; jog net, galimas daiktas, atlikęs savo pareigą, jis bus mažiau nelaimingas, negu kad būtų iš jos išsisukęs: jog, jeigu jis leis „viskam vykti savaime" ir pasiliks Pajūrio Montreilyje, tai pagarba, kuria jis yra apsuptas, jo šlovingas vardas, jo geri darbai, visuotinis palankumas ir pagarbumas, jo gailestingumas, jo turtas, jo populiarumas, jo dorumas – visa tai bus užnuodyta jo nusikaltimo kartėlio; ir ko bus verti visi tie šventi darbai, jeigu juos apvainikuos šis niekšingas darbas! O jeigu jis pasiaukos, tai viskas – katorga, gėdos stulpas, geležinis antkaklis, žalia kepuraitė, darbas be atvangos, negailestingi įžeidinėjimai – viskas įgaus dangišką prasmę!

Pagaliau jis sau tarė, jog kitaip negali pasielgti, jog jau toks jo likimas, jog ne jo galioje pakeisti, kas Apvaizdos skirta, jog, šiaip ar taip, reikia pasirinkti: arba tariamasis dorybingumas ir tikras niekšiškumas, arba tikras šventumas ir tariama gėda.

Nuo šios daugybės skausmingų minčių jo drąsa nepalūžo, tačiau jo smegenys ėmė ilsti. Nejučiom jis ėmė galvoti apie ką kita, apie pašalinius dalykus.

Jo smilkiniuose pašėlusiai tvinkčiojo kraujas. Jisai vis dar vaikščiojo pirmyn ir atgal po kambarį. Išmušė vidurnaktį, iš pradžių bažnyčioje, paskui rotušėje. Jis suskaitė ir vieno, ir antro laikrodžio dvylika dūžių ir palygino abiejų varpų skambesį. Prisiminė, kad prieš keletą dienų pas vieną geležies laužo prekiautoją jis matė išstatytą parduoti seną varpą, ant kurio buvo įrašytas vardas „Antuanas Albenas iš Romenvilio".

Jam pasidarė šalta. Jis užkūrė kelias pliauskeles židinyje. Jam neatėjo į galvą uždaryti langą.

Jį vėl apėmė stingulys. Jam reikėjo gana didelių pastangų prisiminti, apie ką buvo galvojęs prieš išmušant dvylika. Pagaliau jam pavyko.

– Ak, taip! – tarė jis sau. – Aš nusprendžiau save įduoti.

Paskui staiga jam šovė mintis apie Fantiną.

– Kaipgi dabar? – tarė jis. – O kas gi bus tai vargšei moteriškei?

Ir vėl jį apėmė abejonės.

Fantinos paveikslas, staiga iškilęs iš jo kliedesių, jas pervėrė lyg kokios netikėtos šviesos spindulys. Jam atrodė, kad dabar viskas aplinkui pasikeitė, ir jis sušuko:

– Kas gi čia? Iki šiol aš vis turėjau omenyje tiktai save vieną? Aš tik rūpinausi, kas man pačiam dera. Ar turiu tylėti, ar save įduoti; slėpti savo asmenybę ar žudyti savo sielą; būti paniekos vertu, bet visų gerbiamu pareigūnu, ar niekinamu, bet pagarbos vertu ka-

torgininku, – tai vis susiję su manimi, vien tik manimi, tiktai manimi! Bet, Dieve mano, juk visa tai – egoizmas! Tai įvairios egoizmo formos, bet vis tiek egoizmo! O ką, jeigu aš truputį pagalvočiau ir apie kitus? Juk aukščiausias šventumas – rūpintis savo artimu. Pažiūrėkim, įsigilinkim. Atmetus mane, išbraukus mane, užmiršus mane, kas tuomet iš viso to bus? Tarkime, aš save įduodu. Mane areštuoja, tą Šanmatjė paleidžia, mane grąžina į katorgą. Puiku. O toliau? Kas dėsis čia? Ak! Juk čia visas kraštas, miestas, fabrikai, pramonė, darbininkai, vyrai, moterys, senukai, vaikai, varguoliai! Juk aš visa tai sukūriau, ir mano dėka visi gali gyventi; visur, kur tik rūksta iš kamino dūmai, aš parūpinau kurą židinyje ir mėsą puode; aš sukūriau gerovę, prekybinę apyvartą, kreditą; iki manęs čia nieko nebuvo; aš sužadinau, sukėliau, padrąsinau, įkvėpiau, paskatinau, visą kraštą praturtinau; jeigu aš išnykstu, išnyks jo siela. Jeigu aš pasitraukiu, viskas apmirs. O toji moteris, kuri tiek iškentėjo, kuri tokia verta pasigailėjimo, nežiūrint savo puolimo, kurios visų nelaimių atsitiktinė priežastis esu aš? O tas kūdikis, kurį aš rengiausi parvežti, kurį pažadėjau grąžinti motinai? Ar aš neprivalau padaryti ką nors šiai motinai, idant būtų atitaisytas blogis, kurį ji per mane patyrė? Jeigu aš išnykstu, kas tada bus? Motina miršta. Kūdikiu nebėra kam rūpintis. Štai kas atsitiks, jeigu aš save įduosiu. Na, o jeigu aš savęs neįduosiu? Pažiūrėkime, kas bus, jeigu aš savęs neįduodu.

Uždavęs sau šį klausimą, jis stabtelėjo; akimirką jis lyg susvyravo ir suabejojo; tačiau ši akimirka buvo trumpa, ir jis ramiai sau pačiam atsakė:

– Ką gi, tas žmogus eis į katorgą, tai tiesa, bet, po šimts, juk jisai vagis! Galiu kiek noriu aš sau sakyti, kad jis ne vagis, – vis tiek jis vagis! O aš, aš lieku čia, tęsiu toliau, ką esu pradėjęs. Po dešimties metų aš būsiu pelnęs dešimt milijonų, juos paskleisiu visame krašte, man pačiam nieko nereikia, kam man pinigai? Ką aš darau, darau ne sau! Visų gerovė nuolat auga, pramonė atkunta ir atgyja, gamyklų ir fabrikų daugėja, šeimos, šimtai šeimų, tūkstančiai šeimų laimingos! Gyventojų skaičius auga; kur buvo tik fermos, atsiranda sodžiai; kur nieko nebuvo, atsiranda fermos; nyksta skurdas, o drauge su skurdu dingsta ištvirkavimas, prostitucija, vagystės, žudymai – visos ydos, visi nusikaltimai! Ir ši vargšė motina auklėja savo kūdikį! Visas kraštas gyvena turtingai ir dorai! Ak, koks aš būčiau beprotis, stačiai pamišėlis, jeigu eičiau savęs įduoti! Iš tikrųjų, reikia viską apgalvoti ir neskubėti. Kaip? Vien dėl to, kad man norisi vaidinti didų ir didžiadvasį žmogų, – bet juk tai, galų gale, tikra melodrama! – vien dėl to, kad aš galvoju tik apie save, apie save vieną ir noriu išgelbėti nuo bausmės, galbūt truputį per griežtos, bet iš esmės teisingos, nežinia ką, vagį, aiškiausią niekšą, – dėl to turi žūti visas kraštas! Nelaiminga moteris tegu gauna galą ligoninėje! Nelaiminga mergytė tegu gauna galą gatvėje! Kaip šunys! Ak! Bet juk šitai siaubinga! Ir motina net nepamatys savo kūdikio! O mergytė bus beveik nė nepažinusi savo motinos! O visa tai dėl to seno niekšo, obuolių vagies, kuris tikriausiai yra nusipelnęs katorgos, jeigu ne už šį nusikaltimą, tai už kurį nors kitą! Labai sąžininga išgelbėti nusikaltėlį ir paaukoti nekaltus, išgelbėti seną valkatą, kuriam ir taip belikę gyventi gal tik keleri metai ir kuriam ne ką blogiau bus katorgoje negu jo lūšnoje, ir paaukoti viso krašto gyventojus, motinas, žmonas, vaikus! Ta vargšė Kozetė, kuri tik mane vieną teturi pasaulyje, o dabar tikriausiai visa nuo šalčio pamėlynavusi dreba tų Tenardjė lindynėje!

Kokie turi būti šunsnukiai tie žmonės! Ir aš neatliksiu savo pareigos šioms vargšėms būtybėms! Nueisiu ir save įduosiu! Padarysiu tokią neįtikimą kvailybę! Įsivaizduokime visų blogiausią atvejį. Tarkime, kad šiame poelgyje glūdi kažkas blogo ir kad mano sąžinė kada nors man prikaišios, tačiau dėl kitų labo priimti šiuos priekaištus, kurie kankins tik mane vieną, padaryti šį blogą darbą, kuris paliečia tik mano paties sielą, – čia ir bus pasiaukojimas, čia ir bus dorybė!

Jis atsistojo ir vėl pradėjo žingsniuoti. Šį kartą jis tarytum buvo patenkintas.

Deimantus galima atrasti tik žemės gilybių patamsiuose; tiesas galima atrasti tik sielos gelmėse. Jam atrodė, kad, nusileidęs į tas gelmes ir ilgai grabinėjęs tuose patamsiuose, jis pagaliau atrado vieną iš tų deimantų, vieną iš tų tiesų ir ją laiko savo rankose; jis žiūrėjo į ją, apakintas jos blizgesio.

„Taigi, – pagalvojo jis, – taip ir yra. Aš nesuklydau. Aš suradau sprendimą. Reikia pagaliau ties kuo nors sustoti. Aš apsirikau. Tegu viskas vyksta savaime! Nereikia daugiau svyruoti, nereikia trauktis. Šito reikalauja bendrieji interesai, o ne mano vieno. Aš esu Madlenas ir liksiu Madlenas. Vargas tam, kuris yra Žanas Valžanas. Tai jau nebe aš. Aš nebepažįstu to žmogaus, nežinau, kas jis toks; jeigu dabar yra kažkas, kuris vadinasi Žanas Valžanas, tegu jis tvarkosi, kaip išmanydamas! Šitai manęs nedomina. Tai fatališkas vardas, plevenantis tamsoje, o jeigu taip atsitiks, kad jis staiga stabtelės ir užgrius kam nors ant galvos, ką gi, juo blogiau tai galvai!"

Jisai pasižiūrėjo į save mažame veidrodėlyje, kuris stovėjo ant židinio, ir tarė:

– Na mat! Kai tik apsisprendžiau, man tuoj pasidarė lengviau! Dabar aš visai kitaip atrodau.

Jis dar kiek pažingsniavo po kambarį, paskui staiga sustojo.

– Štai kas! – tarė jis. – Nereikia dvejoti, kas įvyks, man šitaip apsisprendus. Dar yra gijų, mane siejančių su tuo Žanu Valžanu. Reikia jas sutraukyti! Čia pat, šitame kambaryje, yra daiktų, kurie galėtų mane išduoti, nebylių daiktų, kurie galėtų būti liudininkais; visa tai turi išnykti – nutarta!

Jis pasirausė kišenėje, išsitraukė iš jos piniginę, atsidarė ir išsiėmė nedidelį raktuką.

Jis įkišo raktelį į vos pastebimą užrakto skylutę, kuri buvo padaryta tamsiausioje sienos apmušalų piešinio vietoje. Atsidarė užnarvėlis, kažkas panašaus į slaptą spintą, įtaisytą tarp kambario kertės ir židinio gaubto. Šioje slaptavietėje buvo tiktai kažkokie skarmalai, mėlyno kilto palaidinė, palaikės kelnės, sena kuprinė ir stora gumbuota erškėtmedžio lazda, abiejuose galuose geležimi apkaustyta. Tie, kurie buvo matę Žaną Valžaną tuo metu, kai jis ėjo per Dinio miestelį 1815 metų spalio mėnesį, lengvai būtų pažinę visas šių apgailėtinų drapanų dalis.

Jisai jas saugojo, kaip saugojo ir sidabrines žvakides, idant visuomet prisimintų, kokia buvo jo naujojo gyvenimo pradžia. Bet daiktus, kuriuos atsinešė iš katorgos, jis slėpė, o žvakides, kurias jam padovanojo vyskupas, galėjo matyti kiekvienas.

Jis vogčiomis dirstelėjo į duris, tarytum bijodamas, kad jos neatsidarytų, nors jos ir buvo užkištos; po to staiga pagriebė viską į glėbį ir, nė nepažvelgęs į daiktus, kuriuos taip šventai ir su tokiu pavojumi buvo saugojęs tiek metų, sviedė viską į ugnį – skarmalus, lazdą, kuprinę.

„Į ugnį"!

Paskui vėl užrakino slaptąją spintelę ir labai rūpestingai, nors jau dabar šitai buvo nereikalinga, nes ji buvo tuščia, spintelės dureles jis užstatė aukštu krėslu, kad jų nebūtų matyti.

Po kelių sekundžių kambarį ir priešpriešinio namo sieną apšvietė ryški raudona mirganti šviesa. Viskas liepsnojo. Erškėtmedžio lazda spragėjo, ir kibirkštys nuo jos lėkė beveik ligi kambario vidurio.

Baigė degti kuprinė drauge su visais joje buvusiais bjauriais skudurais, ir pelenuose blykstelėjo kažkoks metalinis daiktelis. Pasilenkus būtų buvę galima lengvai pažinti, jog tai sidabrinis pinigas. Turbūt tai buvo keturiasdešimties su pinigas, pavogtas iš mažojo savojaro.

Bet jis nežiūrėjo į ugnį, vis tuo pačiu lygiu žingsniu vaikščiodamas po kambarį iš vieno galo į kitą.

Staiga jo žvilgsnis krito ant sidabrinių žvakidžių, ugnies atšvaite neaiškiai mirguliuojančių ant židinio.

„Ak, tiesa! – pagalvojo jis. – Čia taip pat dar glūdi Žanas Valžanas. Reikia sunaikinti ir jas."

Jis paėmė žvakides.

Ugnis dar gana smarkiai liepsnojo, ir joje bematant buvo galima sulydyti žvakides ir jas paversti beforme mase.

Jis pasilenkė prie židinio ir valandėlę šildėsi. Jam tapo jauku ir gera.

– Smagi šilumėlė! – tarė jis.

Viena iš tų dviejų žvakidžių jis pažarstė žarijas.

Dar akimirka, ir jos būtų atsidūrusios ugnyje.

Šį momentą jam pasigirdo, lyg kažkoks balsas jo viduje šauktų:

– Žanai Valžanai! Žanai Valžanai!

Jam atsistojo plaukai, jis išblyško, lyg būtų išgirdęs kažką kraupaus.

– Taip! Puiku! Baik savo darbą! – kalbėjo balsas. – Užbaik, ką pradėjai! Sunaikink žvakides! Išdildyk šį atminimą! Užmiršk vyskupą! Užmiršk viską! Pražudyk tą Šanmatjė! Labai gerai. Gali save pasveikinti! Vadinasi, galutinai ir negrįžtamai nutarta ir nuspręsta – štai žmogus, štai senukas, kuris nesupranta, ko iš jo norima, kuris galbūt nieko blogo nėra padaręs, nekaltas žmogus, kuriam tik tavo vardas užtraukė visą nelaimę, kurį tavo vardas slegia kaip nusikaltimas, kuris laikomas tavimi, bus pasmerktas tavo vietoje ir baigs savo dienas prakeikime ir siaube! Labai gerai! O tu, tu būk doras žmogus. Pasilik ponu meru, būk ir toliau gerbiamas ir godojamas, turtink miestą, maitink pavargėlius, auklėk našlaičius, gyvenk laimingas ir dorybingas, visiems tavim stebintis, o tuo metu, kai tu čia linksmai ir šviesiai gyvensi, kažkoks žmogus dėvės tavo raudoną kalinio striukę, turės tavo gėdingą vardą ir vilks katorgoje tavo grandinę! Taip, tu labai mitriai apsisukai! Ak tu, niekše!

Prakaitas jam varvėjo nuo kaktos. Sutrikusiu žvilgsniu jis žiūrėjo į žvakides. O tasai, kuris kalbėjo jo viduje, dar nebuvo baigęs. Balsas tęsė:

– Žanai Valžanai! Daug balsų aplink tave triukšmingai tave garbins ir garsiai tave laimins, o bus tik vienas balsas, kurio niekas negirdės ir kuris keiks tave patamsiuose. Bet

klausyk, niekšingas žmogau! Visi tie laiminimai bus tuščias garsas, jie nepasieks dangaus, o tik šis prakeikimas pakils iki Dievo!

Šis balsas, iš pradžių visiškai silpnas, kilęs iš pačių giliausių jo sąžinės slaptynių, pamažu darėsi vis garsesnis ir dabar, rūstus ir griausmingas, gaudė jo ausyse. Jam atrodė, kad tasai balsas, sklindąs iš jo esybės gilumos, dabar jau kalba ne jame. Paskutinius žodžius jis tarėsi girdįs taip aiškiai, jog su siaubu apsidairė kambaryje.

– Ar čia kas yra? – paklausė jis balsiai, visas sutrikęs.

Paskui, nusikvatojęs juoku, panašiu į idioto juoką, tarė:

– Koks aš kvailys! Čia nieko negali būti.

Betgi čia buvo kažkas, tačiau to, kuris čia buvo, žmogaus akis negalėjo matyti.

Jis pastatė žvakides ant židinio.

Ir vėl prasidėjo tas monotoniškas ir nykus žingsniavimas, trukdęs ramiai miegoti žmogui apatiniame aukšte ir privertęs jį išgąstingai pašokti lovoje.

Žingsniavimas ramino jį, bet drauge ir svaigino. Atrodė, jog kartais, kai mums atsitinka gyvenime kažkas nepaprasto, mes stengiamės vaikščioti taip, tarsi daiktai, pro kuriuos praeiname, galėtų mums duoti patarimą. Po valandėlės jisai visiškai susipainiojo.

Abu sprendimai, kuriuos jis buvo padaręs vieną po kito, jam dabar kėlė vienodą siaubą. Abi mintys, vadovavusios jo gyvenimui, jam atrodė vienodai pragaištingos. Koks fatališkas atsitiktinumas tasai Šanmatjė, kuris laikomas juo! Kaip tik toji priemonė, kurią, kaip iš pradžių atrodė, jam buvo atsiuntusi Apvaizda jo padėčiai sustiprinti, dabar tiktai pagreitino jo žūtį!

Vieną akimirką jis pažvelgė į ateitį. Pranešti apie save, Dieve didis! Įduoti save! Su neapsakoma neviltimi jisai įsivaizdavo visa, ką reikės palikti, visa, į ką vėl reikės grįžti. Taigi reikės atsisveikinti su dabartiniu gyvenimu, tokiu geru, tokiu tyru, tokiu džiaugsmingu, atsisveikinti su visuotine pagarba, su šlove, su laisve! Jis nebeis daugiau į laukus pasivaikščioti, nebegirdės daugiau čiulbant paukščių gegužyje, nebedalys išmaldos vaikams! Nebejaus daugiau saldumo dėkingų ir mylinčių žvilgsnių, kuriais jį visi lydėdavo! Paliks šiuos namus, kuriuos pats pastatė, šį kambarį, šį mažą kambarėlį! Viskas jam atrodė žavu šią valandą. Jis nebeskaitys daugiau šitų knygų, neberašys daugiau ant šito nedidelio balto stalo! Senutė vartininkė, jo vienintelė tarnaitė, nebenešios jam rytais kavos. Dieve didis! Viso to vietoje – katorga, geležinis antkaklis, raudona striukė, grandinė prie kojos, sunkus darbas, karceris, gultai – šis visas jau jo patirtas siaubas! Ir visa tai jo amžiuje, po to, kas jis dabar buvo! Kad bent dar būtų jaunas! Bet senatvėje klausytis, kaip kiekvienas prašalaitis tau sako „tu“, jausti, kaip tave apčiupinėja prižiūrėtojas, kęsti, kai prievaizdas muša tave lazda! Basnirčia avėti geležimi kaustytas kurpes! Kas rytas ir vakaras atkišti savo koją, kad prižiūrėtojas palmamedžio plaktuku patikrintų grandinę! Iškęsti žvilgsnius smalsuolių, kuriems kiti sakys: „Štai šis yra garsusis Žanas Valžanas, buvęs Pajūrio Montreilio meras!“ O vakarais, darbo nukamuotam, šlapiam nuo prakaito, užsimaukšlinus ant akių žalią kepurę, seržantui grasinant rimbu, poroje su kitu katorgininku, lipti kopėčiomis į laivą – grįžti nakčiai į plaukiojantį kalėjimą! Ak, kokia kančia! Argi likimas gali būti toks piktas kaip protinga būtybė ir toks baisingas kaip žmogaus širdis!

Ir visą laiką jis ne kartą grįždavo prie tos skausmingos dilemos, glūdėjusios jo sunkaus susimąstymo gelmėje: pasilikti rojuje ir ten tapti demonu! Įeiti į pragarą ir ten tapti angelu!

Ką daryti, Dieve didis! Ką daryti?

Audra, kurią jis taip sunkiai buvo numalšinęs, vėl ėmė siausti jame. Jo mintys vėl pradėjo painiotis. Jas apėmė kažkoks nejudrumas ir mechaniškumas, būdingi nevilčiai. Jo smegenyse įkyriai skambėjo žodis „Romenvilis“ drauge su dviem posmais dainelės, kurią kažkada buvo girdėjęs. Jisai prisiminė, kad Romenvilis – tai miškelis netoli Paryžiaus, kuriame įsimylėję jaunuoliai balandį eina skinti alyvų.

Jisai svirduliavo – ne tik moraliai, bet ir fiziškai. Jisai žengė lyg kūdikis, paleistas eiti vienas.

Kartkartėmis, kovodamas su nuovargiu, jis stengėsi vėl apvaldyti savo protą. Jis mėgino paskutinį kartą ir jau galutinai išspręsti klausimą, kuris jau visiškai jį buvo nukamavęs. Ar jis turi įduoti save? Ar turi tylėti? Jis niekaip negalėjo aiškiai susivokti. Įvairiausi argumentai, kuriuos mėgino iškelti jo vaizduotė, tarytum netekdavo formos ir vienas paskui kitą išsisklaidydavo kaip dūmai. Jis tik jautė, kad vis tiek, kokį sprendimą jis bepadarys, būtinai ir neišvengiamai kažkokia jo esybės dalis turės numirti; kad vis tiek, ar jis eis į dešinę, ar į kairę, neišvengiamai prieis kapą; kad vis tiek jam teks išgyventi agoniją, savo laimės ar savo dorybės agoniją.

Deja! Jį vėl apniko visos tos dvejonės. Nuo sprendimo jis tebebuvo taip pat toli, kaip ir pačioje pradžioje.

Taip kamavosi skausmingame nerime šitoji nelaiminga siela. Tūkstantis aštuoni šimtai metų prieš šį nelaimingą žmogų slėpininga būtybė, kurioje buvo įsikūnijęs visas žmonijos šventumas ir visos jos kančios, taip pat, alyvų medžiams virpant nuo baisaus vėjo, pūtusio begalybėje, ilgai stūmė ranka nuo savęs baisiąją taurę, kuri iškilo prieš ją, skleisdama tamsą ir naktį žvaigždėtose dangaus gelmėse.

IV

KANČIA MIEGANT PASIREIŠKIA KEISTAIS SAPNAIS

Išmušė trečią valandą ryto: taigi penkias valandas jis išvaikščiojo šitaip beveik be atvangos ir pagaliau sunkiai susmuko krėsle.

Jis užmigo ir regėjo sapną.

Šis sapnas, kaip dauguma sapnų, nebuvo tiesiogiai susijęs su tikrove, tik turėjo taip pat kažką nelemto bei skausmingo ir jam paliko gilų įspūdį. Tasai košmaras taip jį sukrėtė, kad vėliau jisai jį užsirašė. Tai vienas iš jo paties ranka rašytų lapų, surastų jo popieriuose. Mes laikome reikalinga žodis į žodį nurašyti jo turinį.

Kad ir koks būtų šis sapnas, tos nakties istorija nebūtų pilna, jeigu mes jo čia nepateiktume. Tai sergančios sielos gūdžių klejonių epizodas.

Štai jis. Ant voko mes randame šitokį užrašą:

Sapnas, kurį sapnavau tą naktį.

„Aš buvau laukuose. Plačiame nykiame lauke, kuriame neaugo žolė. Negalėjau suprasti, ar tai buvo dieną, ar naktį.

Vaikščiojau su savo broliu, vaikystės dienų draugu, su tuo broliu, kurio aš, turiu prisipažinti, niekuomet neprisimenu ir kurį beveik visiškai užmiršau.

Mes ėjome šnekučiuodami, sutikdami praeivių. Kalbėjome apie mūsų buvusią kaimynę, kuri nuo to laiko, kai apsigyveno mūsų gatvėje, visuomet dirbdavo prie atidaryto lango. Besikalbėdami mes pajutome, kad mums nuo to atidaryto lango šalta.

Lauke neaugo nė vienas medis.

Pro mus prajojo raitelis. Tai buvo visiškai nuogas žmogus, jo kūno oda – pelenų spalvos, o jisai jojo žemės spalvos arkliu. Žmogus buvo be plaukų; mes matėme jo pliką kiaušą, o ant kiaušo – gyslas. Rankoje jis laikė vytelę, kuri buvo liauna kaip vynmedžio šakelė ir sunki kaip geležis. Raitelis prajojo pro šalį, mums netaręs nė žodžio.

Brolis man tarė: „Eime ta dauba."

Mes ėjome dauba, kurioje nebuvo matyti nei krūmokšnio, nei samanų kuokšto. Viskas buvo žemės spalvos, net dangus. Paėjus kelis žingsnius aš pastebėjau, kad į mano žodžius niekas neatsako. Pamačiau, kad brolio jau nebėra.

Išvydęs sodžių, įėjau į jį. Pamaniau, jog tai turi būti Romenvilis (kodėl Romenvilis?)*.

Pirma gatvė, kuria aš ėjau į sodžių, buvo tuščia. Pasukau į kitą gatvę. Kryžgatvyje, už kampo, prisišliejęs prie sienos, stovėjo žmogus. Paklausiau tą žmogų: „Koks čia kraštas? Kur aš esu?" Žmogus nieko neatsakė. Pamačiau, kad vieno namo atidarytos durys, įėjau į jį.

Pirmas kambarys buvo tuščias. Įėjau į antrą. Už to kambario durų prisišliejęs prie sienos stovėjo žmogus. Aš paklausiau tą žmogų: „Kieno šis namas? Kur aš esu?" Žmogus nieko neatsakė. Prie namo buvo sodas.

Išėjau iš namo ir įėjau į sodą. Sodas buvo tuščias. Už pirmo medžio pamačiau stovintį žmogų. Aš paklausiau tą žmogų: „Kas čia per sodas? Kur aš esu?" Žmogus nieko neatsakė.

Klaidžiojau po sodžių ir pamačiau, kad tai miestas. Visos gatvės tuščios, visos durys atidarytos. Jokios gyvos būtybės nebuvo matyti einant gatvėmis, vaikščiojant po kambarius, judant soduose. O už kiekvieno gatvės kampo, už kiekvienų durų, už kiekvieno medžio stovėjo ir tylėjo žmogus. Ir visur buvo tik po vieną žmogų. Man praeinant pro šalį, tie žmonės žiūrėjo į mane.

Aš išėjau iš miesto ir vaikščiojau po laukus.

Po kiek laiko atsigręžiau ir pamačiau didelę minią, einančią iš paskos. Pažinau, jog tai tie žmonės, kuriuos buvau matęs mieste. Jų galvos buvo keistos. Neatrodė, kad jie skubėtų, betgi jie ėjo greičiau už mane. Ėjo visiškai tyliai. Po valandėlės ta minia pavijo mane ir apsupo. Tų žmonių veidai buvo žemės spalvos.

Tuomet pirmasis žmogus, kurį, įeidamas į miestą, aš buvau matęs ir klausinėjęs, tarė man: „Kur jūs einate? Ar jūs nežinote, kad jau seniai esate miręs?"

Aš jau norėjau atsakyti jam, bet pamačiau, kad aplink mane nebėra nė vieno žmogaus."

---

* Šie skliausteliai padėti Žano Valžano ranka *(Aut. past.)*.

Jis pabudo. Jautėsi sužvarbęs. Vėjas, šaltas, kaip visuomet esti rytais, sukiojo sąvarose atidarytą langą. Ugnis užgesusi. Žvakė baigė degti. Buvo dar visiškai tamsu.

Jis atsistojo ir priėjo prie lango. Danguje jau nebemirgėjo nė viena žvaigždė.

Pro langą buvo matyti namo kiemas ir gatvė. Netikėtai jis išgirdo sausą kietą bilsmą gatvėje ir pažiūrėjo žemyn.

Apačioje pamatė dvi raudonas žvaigždes, kurių spinduliai čia keistai pailgėdavo, čia sutrumpėdavo tamsoje.

Jo mintys dar pusiau skendėjo sapnų ūkuose, ir jis pagalvojo: „Jų nebėra danguje. Dabar jos nusileido žemėn."

Ūkai išsisklaidė, naujas garsas, panašus į pirmąjį, galutinai jį prižadino – jisai įsižiūrėjo ir suprato, kad tos dvi žvaigždės – tai vežimo žibintuvai. Jų šviesoje jis galėjo atskirti ir to ekipažo formą. Tai buvo tilbiuris, pakinkytas nedideliu širmiu. Jo girdėtas bilsmas buvo arklio kanopų kaukšėjimas į gatvės grindinį.

– Kas čia per vežimas? – tarė jis sau. – Kas taip anksti galėtų atvažiuoti?

Tą momentą kažkas tyliai pasibeldė į jo kambario duris.

Jis suvirpėjo nuo galvos iki kojų ir suriko baisiu balsu:

– Kas ten?

Kažkas atsakė:

– Tai aš, ponas mere.

Jis pažino senosios moters, savo vartininkės, balsą.

– Na, – paklausė jis, – ko jums reikia?

– Ponas mere, ką tik išmušė penkias valandas.

– O tai kas?

– Ponas mere, kabrioletas atvažiavo.

– Koks kabrioletas?

– Tilbiuris.

– Koks tilbiuris?

– Tai argi ponas meras neužsisakėte tilbiurio?

– Ne, – tarė jis.

– O vežėjas sako, kad jis atvažiavo pas poną merą.

– Koks vežėjas?

– Pono Skoflero vežėjas.

– Pono Skoflero?

Išgirdęs šį vardą, jis krūptelėjo, tarsi prieš jo akis būtų tvykstelėjęs žaibas.

– A! Tiesa! – tarė jis. – Ponas Skofleras.

Senoji moteris, matydama jį šią akimirką, būtų pasibaisėjusi.

Radosi gana ilga tyla. Jis beprasmiškai žiūrėjo į žvakės liepsną, rinko karštą vašką, sugurgėjusį aplink žvakės dagtį, ir maigė jį pirštais. Senutė laukė. Pagaliau ji išdrįso dar kartą paklausti:

– Ponas mere, ką jam pasakyti?

– Gerai, pasakykite, kad aš einu.

V
PAGALIAI Į TEKINIUS

Pašto susisiekimas tarp Araso ir Pajūrio Montreilio tuo metu dar vyko Imperijos laikų mažomis karietėlėmis. Tos karietėlės buvo dvitekiniai kabrioletai spiralinėmis lingėmis, viduje išmušti ruda oda, ir turėjo tik dvi vietas: vieną paštininkui, antrą keleiviui. Jų tekinių stebulės būdavo tokios ilgos ir baugios, jog kiti ekipažai jų iš tolo lenkdavosi – tokių stebulių dar ir dabar galima matyti Vokietijos keliuose. Laiškų dėžė, didžiulė pailga skrynia, būdavo pritaisyta kabrioleto užpakalyje ir sudarydavo su juo lyg vieną kūną. Toji dėžė būdavo nudažyta juodai, o kabrioletas – geltonai.

Šitie vežimai, niekuo nepanašūs į dabartinius, atrodė kažkokie kuproti ir kerėpliški, o iš tolo, kai jie ropodavo keliu, ryškiai išsibrėždami horizonte, panėšėdavo į tuos vabzdžius (regis, jie vadinami termitais), kurie, turėdami trumpą priešakinę dalį, velka paskui save didžiulį pasturgalį. O važiuodavo jie labai greitai. Karietėlė, kuri kiekvieną dieną išeidavo iš Araso pirmą valandą nakties, kai atvykdavo Paryžiaus paštas, Pajūrio Montreilyje būdavo truputį prieš penktą ryto.

Šią naktį pašto karieta, Esdeno keliu vykusi į Pajūrio Montreilį, įvažiuodama į miestą, ties vienos gatvės posūkiu užkabino nedidelį širmu arkliu pakinkytą tilbiurį, kuris greitai spaudė priešinga kryptimi ir kuriame sėdėjo tik vienas keleivis, plačiu apsiaustu apsivilkęs vyriškis. Tilbiurio tekinis gavo gana smarkų smūgį. Paštininkas suriko tam žmogui, kad sustotų, tačiau keleivis nepaklausė ir smarkia risčia lėkė toliau.

– Šėtoniškai skuba tasai žmogus! – pastebėjo paštininkas.

Vyriškis, nenorėjęs nė valandėlės gaišti, buvo tas pats tikrai pasigailėjimo vertas žmogus, kurį mes ką tik matėme prislėgtą didžio sielos nerimo.

Kur jis važiavo? Jis pats nebūtų galėjęs to pasakyti. Kodėl taip skubėjo? Jis pats nežinojo. Važiavo, kur akys veda. Kurgi? Žinoma, į Arasą; bet, galimas daiktas, ne tik į ten. Protarpiais jis jausdavo šitai, ir jį nukrėsdavo šiurpas.

Jis grimzdo į tą naktį lyg į armenį. Kažkas jį stūmė, kažkas jį traukė. Niekas negalėtų pasakyti, kas jame vyko, tačiau kiekvienas supras. Kuriam žmogui nėra tekę bent kartą savo gyvenime įžengti į šį tamsų nežinomybės urvą?

Jis nieko dar nebuvo nusprendęs, nieko nebuvo nutaręs, niekam nebuvo pasiryžęs, nieko nebuvo padaręs. Nė viena jo samprotavimo išvada nebuvo galutinė. Labiau negu bet kada jis buvo toks pat neryžtingas, kaip iš pat pradžių.

Kodėl jis vyko į Arasą?

Jis kartojo sau visa, ką jau buvo galvojęs, nuomodamas iš Skoflero kabrioletą: kad, jog ir koks būtų rezultatas, nieko nepakenks viską savo akimis pamatyti, pačiam susidaryti nuomonę; kad šito reikalauja net paprastas atsargumas, nes jis turi žinoti, kaip viskas dėsis; kad, nepamačius ir neištyrus visų aplinkybių, niekam negalima ryžtis; kad, toli būdamas, jis iš adatos vežimą priskaldo; kad, pamačius tą Šanmatjė, kuris greičiausiai yra koks nors

niekšas, galbūt jo sąžinė ir nekankins už tai, jog jis jam leidžia savo vietoje eiti į katorgą; kad, nors tenai bus Žaveras ir Brevė, Šenildjė bei Košpailis, jo buvę katorgos draugai, jie tikriausiai jo nepažins, – kokia nesąmonė! Kad Žaverui nė į galvą neateis jį įtarti; kad visų prielaidos ir spėjimai dabar sutelkti į Šanmatjė, o juk nieko nėra atkaklesnio už prielaidas ir spėjimus; kad, vadinasi, jam negresia nė mažiausiais pavojus.

Kad, be abejo, jam teks išgyventi sunkių akimirkų, bet jisai jas pakels; kad ir koks būtų žiaurus jo likimas, šiaip ar taip, jis laiko jį savo lankose; kad jis pats gali daryti kaip tinkamas. Ir jis atkakliai buvo įsikibęs į šią mintį.

Atvirai kalbant, jis mieliau būtų nevažiavęs į Arasą.

Bet vis dėlto jis ten važiavo.

Neatitrūkdamas nuo savo minčių, jisai vis ragino arklį, kuris bėgo puikia, vienoda ir tvirta risčia po pustrečio ljė per valandą.

Juo tilbiuris važiavo pirmyn, tuo labiau jis jautė, kad jame pačiame kažkas traukiasi atgal.

Rytui brėkštant jis buvo plyname lauke; Pajūrio Montreilis jau buvo likęs gana toli. Jisai žiūrėjo į šviesėjantį horizontą; žiūrėjo, nieko nematydamas, į plaukiančius prieš jo akis šaltus žiemos priešaušrio vaizdus. Rytas taip pat turi savo vaiduoklius, kaip ir vakaras. Jisai jų nematė, bet šie niūrūs medžių ir kalvų siluetai, nesąmoningai, kažkaip beveik fiziškai įsigaudami į jį, teikė kažko nykaus ir nelemto chaosui, viešpatavusiam jo sieloje.

Važiuodamas pro vienišus namukus, retkarčiais pasitaikančius pakelėje, jis kas kartą tardavo sau: „O žmonės juose ramiai sau miega!“

Arklio tapsėjimas, varpelių žvangėjimas prie pakinktų, tekinių tarškesys grįstu keliu – viskas susiliejo į švelnų monotonišką garsą. Šitai atrodo žavu, kai žmogus linksmas, ir gūdu, kai jam liūdna.

Buvo jau visai prašvitę, kai jis atvyko į Esdeną. Jis sustojo prie vienos smuklės, kad duotų atsikvėpti arkliui ir jį pašertų.

Šitas arklys, kaip ir sako Skofleras, priklausė tai smulkiai Bulonės veislei, kuri pasižymi pernelyg didele galva, dideliu pilvu ir trumpu kaklu, bet turi plačią krūtinę, plačias strėnas, laibas, plonas kojas tvirtomis kulkšnimis; neišvaizdi, bet sveika ir patvari veislė. Šaunusis arkliokas sukorė penkis ljė, o ant jo nugaros nė žymu nebuvo prakaito.

Iš tilbiurio jis nelipo. Arklių šėrikas, atnešęs avižas, staiga pasilenkė ir ėmė žiūrinėti kairįjį tekinį.

– Ar toli jūs šitaip važiavote? – paklausė jis.

– O ką? – beveik automatiškai atsakė keleivis, paskendęs savo mintyse.

– Ar jūs toli taip važiavote? – vėl paklausė vaikinas.

– Penkis ljė.

– Oho!

– Kodėl jūs sakote „oho“?

Vyrukas vėl pasilenkė, įbedė akis į tekinį, valandėlę patylėjo, neatitraukdamas akių nuo tekinio, paskui atsistojo ir tarė:

– Todėl, kad jeigu šitas tekinis ir išlaikė penkis ljė, tai dabar jau tikriausiai nebeišlaikys nė ketvirčio.

Keleivis iššoko iš tilbiurio.

– Ką jūs sakote, drauguži?

– Aš sakau, kad jūs per stebuklą nuvažiavote penkis ljė, nenuvirtęs drauge su arkliu į kokį pavieškelės griovį. Bet jūs pasižiūrėkite pats.

Tekinis iš tikrųjų buvo gerokai apgadintas. Nuo susidūrimo su pašto karieta nulūžo du stipinai ir nukentėjo stebulė, kurios veržlė vos besilaikė.

– Bičiuli, – tarė jis arklių šėrikui, – ar nėra čia račiaus?

– Žinoma, pone, yra.

– Būkite toks geras, pakvieskite.

– Jis čia pat, už poros žingsnių. Ei! Meistre Burgaljarai!

Meistras Burgaljaras, račius, stovėjo ant savo namo slenksčio. Jis priėjo, apžiūrėjo tekinį ir padarė grimasą kaip chirurgas, matydamas nulaužtą koją.

– Ar galėtumėt tuojau pataisyti šį tekinį?

– Galiu, pone.

– Kada galėsiu važiuoti?

– Rytoj.

– Rytoj?

– Čia pakaks visai dienai darbo. O ar ponui skubu?

– Labai skubu. Turiu išvažiuoti vėliausiai po valandos.

– Nieko nebus, pone.

– Aš užmokėsiu, kiek jūs norėsite.

– Nieko nebus.

– Na gerai! Po dviejų valandų?

– Šiandien jokiu būdu neįmanoma. Reikia dviejų naujų stipinų ir stebulės. Be rytojaus ponas negalėsite išvykti.

– Bet reikalas, dėl kurio aš važiuoju, negali laukti rytojaus. Na o ką, jeigu tekinio netaisius, o jį stačiai pakeitus kitu?

– Kaip tai?

– Jūs gi račius.

– Be abejo, pone.

– Argi pas jus neatsirastų tekinio man parduoti? Tuomet aš galėčiau tučtuojau važiuoti.

– Pakeisti tekinį?

– Taip.

– Aš neturiu gatavo tekinio jūsų tilbiuriui. Abudu tekiniai turi būti vienodi. Ne visi tekiniai tinka į porą.

– Tai parduokite man porą tekinių.

– Ne kiekvienas tekinis, pone, tinka tai pačiai ašiai.

– Bet jūs pabandykite.

– Tuščias darbas, pone. Turiu parduoti tekinių tik paprastiems vežimams. Mes čia gyvename užkampyje.

– O gal jūs turėtumėte kabrioletą man išnuomoti?

Račius tuoj akį metęs pažino, kad tilbiuris buvo išnuomotas. Jis gūžtelėjo pečiais.

– Jūs gražiai mokate saugoti nuomotus kabrioletus. Ir turėdamas jums neišnuomočiau.

– Na, o parduoti ar neturite?

– Ne, neturiu.

– Kaip? Nė dvitekinio vežimaičio? Aš nesu reiklus, kaip jūs matote.

– Mes čia gyvename užkampyje. Tiesa, – pridūrė račius, – aš turiu pašiūrėje tokią seną puskarietę, jos savininkas, toks miestietis, paliko man ją saugoti, o pats ją naudojasi vieną sykį per dešimt metų. Aš ją galėčiau jums išnuomoti, man negaila, tik kad šeimininkas jos nepamatytų, kai pro šalį važiuosite; bet juk tai puskarietė, jai reikia dviejų arklių.

– Aš paimsiu porą pašto arklių.

– O kur ponas važiuojate?

– Į Arasą.

– Ir ponas norite šiandien nuvažiuoti?

– Būtinai.

– Su pašto arkliais?

– Kodėl ne?

– O jums nieko, jeigu ten būsite keturiomis ryto?

– Ne, man per vėlu.

– Matote, tokiu atveju aš turiu jums pasakyti vieną dalyką: paėmęs pašto arklius... Ponas turite su savimi pasą?

– Turiu.

– Tai štai, paėmęs pašto arklius, ponas būsite Arase ne anksčiau kaip rytoj. Juk čia nedidelis traktas. Stotyse arklių nedaug, visi jie dirba laukuose. Dabar prasidėję didieji arimo darbai, reikia stiprių arklių, ir žmonės juos iš visur nuomoja, kur tik gali gauti, taigi ir iš pašto. Ponui kiekvienoje stotyje teks laukti mažiausiai po tris keturias valandas. Be to, jus veš žingine. Šitame kelyje daug kalnų.

– Jeigu taip, aš josiu raitas. Nukinkykite arklį. Juk pas jus gausiu nusipirkti balną?

– Žinoma. Bet jūsų arklys jojamas?

– Tiesa, aš visai buvau užmiršęs. Ne, jis bijo balno.

– Na taigi...

– Bet nejaugi aš negausiu sodžiuje išsinuomoti arklio?

– Arklio, kuriuo vienu žygiu nujotumėt į Arasą?

– Taip.

– Mūsų krašte tokių arklių nėra. Be to, jums reikėtų jį nusipirkti, nes jūsų čia niekas nepažįsta. Bet tokio arklio nei pirkti, nei išsinuomoti jums čia nepavyks nei už penkis šimtus, nei už tūkstantį frankų.

– Tai ką gi daryti?

– Aš jums teisingai sakau: visų geriausia bus, jeigu jūs man duosite sutvarkyti tekinį ir atidėsite kelionę rytojui.

– Rytoj man per vėlu.

– Nieko nepadarysi.

– Rodos, pro čia važiuoja pašto karieta į Arasą? Kada ji ateina?

– Naktį. Abi pašto karietos važiuoja naktį: iš ten ir į ten.

– Bet, sakykite, nejaugi šiam tekiniui pataisyti jums reikia visos dienos?

– Visos dienos, ir dar kokio darbo!

– O jeigu paimtumėt padėjėją?

– Nors ir dešimtį!

– O ar negalima stipinų virvelėmis surišti?

– Stipinus galima, bet ne stebulę. Be to, ratlankis irgi vos laikosi.

– Ar miestelyje nėra žmogaus, kuris nuomotų vežimus?

– Nėra.

– Ar nėra kito račiaus?

Šėrikas ir račius papurtė galvas ir vienu balsu atsakė:

– Nėra!

Jis pajuto neapsakomą džiaugsmą.

Buvo aišku, kad čia įsikišo Apvaizda. Tai jinai sulaužė tilbiurio tekinį ir jį sulaikė kelyje. Jis pasidavė ne iš karto, padarė visa, ką galėjo, kad tęstų kelionę toliau; jis dorai ir sąžiningai išmėgino visus būdus; jo nesustabdė nei šaltis, nei nuovargis, nei išlaidos; jis nieko negalėjo sau prikišti. Jeigu jis toliau nevažiuoja, tai ne dėl savo kaltės. Jis niekuo dėtas: tai ne jo valia, tai Apvaizdos valia.

Jis atsiduso. Pirmą kartą po Žavero vizito jis atsiduso laisvai ir visa krūtine. Jam atrodė, kad geležinė ranka, kuri dvidešimt keturias valandas laikė sugniaužusi jo širdį, staiga atsigniaužė.

Jis manė, kad dabar Dievas jo pusėje ir šitai aiškiai jam apreiškia.

Jis tarė sau, kad yra viską padaręs, ką tik galėjo, ir dabar jam belieka tik viena: ramiai sau grįžti atgal.

Jeigu tasai pašnekesys su račiumi būtų vykęs smuklės salėje, tai nebūtų buvę liudininkų, niekas nebūtų jo girdėjęs, viskas tuo būtų ir baigęsi ir, galimas daiktas, mums nereikėtų pasakoti apie tuos įvykius, kuriuos skaitytojas tuoj sužinos; tačiau šis pokalbis vyko gatvėje. Kiekvienas gatvės pokalbiss neišvengiamai suburia ratą smalsuolių. Visuomet atsiranda žmonių, kurie trokšta būti žiūrovais. Tuo metu, kai jis klausinėjo račių, prie jų sustojo keli atsitiktiniai praeiviai. Valandėlę pasiklausęs pokalbio, kažkoks berniukas, į kurį niekas nekreipė dėmesio, išsiskyrė iš būrelio ir nukūrė.

Tą momentą, kai keleivis savo mintyse užbaigė pasitarimą su pačiu savimi, kurį mes ką tik atpasakojome, ir nusprendė važiuoti atgal, vaikinukas sugrįžo. Drauge su juo buvo sena moteriškė.

– Pone, – tarė moteris, – mano vaikas sako, kad jūs norite išsinuomoti kabrioletą?

Nuo šitų paprastų žodžių, ištartų senos moters, kurią atsivedė berniukas, keleivį išmušė prakaitas. Jis tarėsi matąs, kad toji ranka, kuri valandėlę jį buvo paleidusi, vėl pasirodė iš tamsos už jo ir vėl tučtuojau jį pagriebs.

Jis atsakė:

– Taip, geroji moterie, aš noriu išsinuomoti kabrioletą.

Ir tuojau pat pridūrė:

– Bet čia negalima gauti.

– Galima, – tarė senė.

– O kas gi turi? – paklausė kalvis.

– Aš, – atsakė senė.

Keleivis krūptelėjo. Nelemtoji ranka vėl pagriebė jį.

Senė tikrai turėjo pašiūrėje kažkokį dvitekinį vežimaitį karkliniu kėbulu. Račius ir smuklės šėrikas, apmaudžiaudami, kad keleivis išsprūsta jiems iš rankų, įsikišo į kalbą:

– Tai bjaurus griozdas; kėbulas uždėtas tiesiog ant ašies; tiesa, pasostės pakabintos ant odinių diržų; į ją prilyja; tekiniai nuo drėgmės surūdiję ir supuvę; juo ne ką toliau nuvažiuosi kaip su tilbiuriu; tai tikras laužas! Ponas labai apsigautų jį paėmęs, – ir t. t., ir t. t.

Visa tai buvo tiesa, tačiau šis griozdas, ši bėda, šis vežimpalaikis, kad ir koks jis būtų buvęs, vis dėlto turėjo porą tekinių ir juo galima buvo važiuoti į Arasą.

Jis sumokėjo, kiek iš jo paprašė, tilbiurį paliko sutaisyti račiui, susitaręs, kad grįždamas jį pasiims, liepė pakinkyti į bėdą savo širmį, įsisėdo ir vėl leidosi tuo pačiu keliu, kuriuo važiavo nuo pat ankstyvo ryto.

Bėdai pajudėjus, keleivis prisipažino sau pačiam, kad prieš valandėlę jis pajuto tam tikrą džiaugsmą pamanęs, kad nebereikės vykti ten, kur jisai vyksta. Dabar jisai jau lyg ir pyko ant savęs už tą džiaugsmą, ir jam atrodė, jog džiaugtis buvo kvaila. Ko gi džiaugtis, jeigu traukiesi atgal? Šiaip ar taip, juk jis keliauja savo noru. Niekas jo neverčia.

Ir, be abejo, nieko jam neatsitiks, ko jis pats nenorės.

Išvažiuodamas iš Esdeno, staiga jis išgirdo balsą, kuris jam šaukė: „Sustokite! Sustokite!“ Jis sustabdė arklį staigiu judesiu, kuriame dar buvo kažkas karštligiško ir konvulsiško, kažkas panašaus į viltį.

Jį šaukė tos senutės berniukas.

– Pone, – tarė jis, – juk aš jums suradau vežimaitį!

– Tai kas?

– O jūs man nieko nedavėte.

Tam žmogui, kuris taip lengvai į visas puses švaistydavo pinigus, šis reikalavimas pasirodė pernelyg įžūlus, beveik akiplėšiškas.

– A! Tai tu čia, nenaudėli? – sušuko jis. – Tu nieko negausi!

Jis suplakė arklį ir nulėkė smarkia risčia.

Daug laiko sugaišęs Esdene, dabar jis norėjo atsigriebti. Arkliokas buvo žvalus ir traukė už du; tačiau ėjo vasario mėnuo, kelias nuo lietaus buvo patižęs. Be to, jis važiavo jau nebe tilbiuriu. Dvitekinis buvo nepatogus ir labai sunkus. Be to, daugybė įkalnių.

Nuo Esdeno iki Sen Polio jis sugaišo beveik keturias valandas. Per keturias valandas – penki ljė.

Sen Polyje, pirmoje pakliuvusioje smuklėje, jis iškinkė arklį ir liepė jį nuvesti į arklidę. Tesėdamas Skoflerui duotą pažadą, jisai pats stovėjo prie ėdžių, kol arklys ėdė. Jo mintys buvo liūdnos ir padrikos.

Į arklidę įėjo smuklininko žmona.

– Ar ponas nenorite pusryčių?

– Iš tikrųjų, gerai jūs sakote, – tarė jis. – Mielai ko nors užkąsiu.

Jis nuėjo drauge su šia skaistaus ir linksmo veido moteriške. Jinai jį nuvedė į žemą svetainę, kurioje stovėjo keletas stalų, užtiestų ne staltiesėmis, o vaškytąja drobe.

– Tiktai greičiau, – tarė jis, – man reikia tuojau važiuoti. Aš skubu.

Stora tarnaitė flamandė skubiai jam padėjo lėkštes. Jam buvo malonu žiūrėti į šią merginą.

„Štai kas yra! – pagalvojo jis. – Juk aš šiandien nepusryčiavau!"

Jam padavė valgyti. Jis pagriebė riekutę duonos, atsikando kąsnį, paskui iš lėto padėjo duoną ant stalo ir daugiau jos nebelietė.

Prie kito stalo valgė prekvežys. Jis tarė tam žmogui:

– Kodėl jų duona tokia karti?

Vežikas buvo vokietis ir nesuprato.

Keleivis sugrįžo į arklidę, prie arklio.

Po valandos jis išvažiavo iš Sen Polio į Tenką, iš kur ligi Araso buvo tik penki ljė.

Ką jis veikė šios tarpstotės metu? Ką jis galvojo? Kaip ir rytą, jis žiūrėjo į slenkančius pro šalį medžius, šiaudinius stogus, suartus laukus, į peizažą, kuris keitėsi po kiekvieno kelio posūkio. Šitokia kontempliacija kartais visiškai pagauna sielą ir ją beveik atpalaiduoja nuo galvojimo. Matyti tūkstančius daiktų pirmą ir paskutinį kartą – kas gali būti liūdnesnio ir didingesnio! Keliauti – tai kiekvieną akimirksnį gimti ir mirti. Galimas daiktas, kažkokioje visų labiausiai miglotoje jo minčių sferoje vyko šių atmainingų horizontų sugretinimas su žmogaus gyvenimu. Visi gyvenimo reiškiniai be paliovos bėga nuo mūsų. Tamsa eina pakaitomis su šviesa: po ryškaus tvykstelėjimo – užtemimas; jūs žiūrite, skubate, tiesiate ranką, norėdamas pagauti tai, kas pro jus skrieja; kiekvienas įvykis – tai kelio posūkis, viskas juoda, jūs neaiškiai pamatote priešais save atvertas tamsias duris, niūrus gyvenimo arklys, kuris jus atvežė, sustoja, ir kažkokia nežinoma, šydu veidą užsidengusi būtybė nukinko jį tamsoje.

Jau buvo prieblanda, ir einantys iš mokyklos vaikai matė šį keleivį įvažiuojantį į Tenką. Tiesa, dienos tuo metų laiku dar trumpos. Jis nesustojo Tenke. Jau išvažiuojant iš sodžiaus, kelio darbininkas, kuris akmens skalda grindė plentą, pakėlė galvą ir tarė:

– Tai bent nuvarytas arklys!

Vargšas gyvulėlis iš tikrųjų jau vilkosi žingine.

– Ar jūs važiuojate į Arasą? – paklausė darbininkas.

– Taip.

– Na, šitokiu greičiu jūs neveikiai ten pateksite.

Keleivis sustabdė arklį ir paklausė darbininką:

– Kiek gi nuo čia ligi Araso?

– Bus geras septynetas ljė.

– Negali būti! Pašto knygoje nurodyta tik penki ljė su ketvirčiu.

– Na taip! Jūs, matyt, nežinote, kad dabar taisomas kelias? – tarė darbininkas. – Po ketvirčio valandos jūs rasite jį užtvertą. Toliau važiuoti negalima.

– Iš tikrųjų?

– Jūs pasuksite į kairę, keliu, kuris veda į Karansi, pervažiuosite upę ir, kai pasieksite Kambleną, pasuksite į dešinę; tai ir bus kelias į Arasą, per Mon Sent Elua.

– Bet juk greit sutems, aš paklysiu.

– Tai jūs ne vietinis?

– Ne.

– Tai blogiau, ypač, kad važiuoti vis reikės laukų keliais. Žinote ką, pone, – kalbėjo toliau darbininkas, – ar galiu jums duoti gerą patarimą? Jūsų arklys pailsęs, grįžkite į Tenką. Ten yra gera smuklė. Ten pernakvosite. O rytoj važiuokite į Arasą.

– Aš turiu ten būti šįvakar.

– Tai kitas dalykas. Bet vis tiek važiuokite į tą smuklę ir paimkite dvailinį arklį. Arklių šėrikas jus išves laukų keliais.

Keleivis paklausė darbininko patarimo, apsisuko atgal ir po pusvalandžio vėl pravažiavo tuo pačiu keliu, bet jau stambia risčia, su geru dvailiniu arkliu. Šėrikas, kuris save titulavo kurjeriu, sėdėjo dvitekinio priekyje ant grąžulo.

Daug buvo sugaišta laiko – keleivis šitai jautė.

Jau visiškai sutemo.

Jie įsuko į laukų kelią. Jis buvo baisus. Dvitekinis nardė iš vienos duobės į kitą. Keleivis tarė kurjeriui:

– Varyk visą laiką risčia, gausi dvigubai arbatpinigių!

Kartą, staigiau patraukus arkliui, nulūžo branktas.

– Pone, – tarė kurjeris, – nulūžo branktas, nebežinau, kaip dabar prikinkyti mano arklį, šituo keliu baisiai sunku važiuoti naktį; gal grįžtumėte nakvoti į Tenką – rytoj anksti mes galėtume būti Arase.

Keleivis paklausė:

– Gal turi kokį virvagalį ir peilį?

– Turiu.

Jis nupjovė storą medžio šaką ir padarė branktą.

Vėl buvo sugaišta dvidešimt minučių; užtat toliau pasileido šuoliais.

Lygumą gaubė tamsa. Trumpi juodi miglos kuokštai šliaužė žemai kalvomis ir staiga nuo jų atsiplėšdavo nelyginant dūmų kamuoliai. Debesyse mirgėjo balkšvi prospindžiai. Smarkus vėjas, kuris pūtė nuo jūros, gaudė visuose horizonto kraštuose, tarytum kažkas būtų stumdęs iš vienos vietos į kitą sunkius rakandus. Atrodė, lyg viskas aplinkui drebėtų iš baimės. Kiek siaubo slypi galingame nakties dvelkime!

Keleivį kiaurai perėmė šaltis. Nuo vakar dienos jis nebuvo valgęs. Jis neaiškiai prisiminė kitą savo naktinį klaidžiojimą – plačioje lygumoje Dinio apylinkėse. Nuo to laiko praslinko aštuoneri metai; o atrodė, jog tai buvo vakar.

Kažkur tolimoje varpinėje mušė laikrodis. Jis paklausė vežėją:

– Kelinta valanda?

– Septynios, pone. Arase būsime aštuoniomis. Mums beliko tik trys ljė.

Šį momentą jam pirmą kartą kilo mintis, – ir jis stebėjosi, kad anksčiau ji nebuvo toptelėjusi jam į galvą, – jog galbūt visos jo pastangos yra tuščios; jog jis net nežino, kelintą valandą paskirtas teismo posėdis; jog jau bent apie tai reikėjo pasiteirauti; jog neišmintinga šitaip važiuoti, nepagalvojus, nežinant, ar bus kas iš to? Paskui jis sumetė, kad paprastai prisiekusiųjų teismo posėdžiai prasideda devyniomis ryto; kad šita byla negali

ilgai užtrukti; kad čia obuolių vagystė ir nagrinėjimas daug laiko neužims; kad po to bus tik asmens tapatybės nustatymas; keturi ar penki parodymai, kurie advokatams nedaug duos medžiagos kalbėti; kad jis nuvyks po to, kai viskas jau bus baigta.

Vežėjas vis ragino arklius. Jie pervažiavo upę, Mon Sent Elua liko užpakalyje.

Naktis darėsi vis tamsesnė ir tamsesnė.

VI
SESERS SIMPLICIJOS IŠMĖGINIMAS

O Fantina lygiai tuo pačiu metu išgyveno didelį džiaugsmą. Naktį ji praleido labai blogai. Vargino baisus kosulys, dar labiau buvo pakilęs karštis; ją kankino kažkokie sapnai. Rytą, vizituojant gydytojui, ji klejojo. Gydytojas atrodė labai susirūpinęs ir paprašė jam duoti žinią, kai tik atvyks ponas Madlenas.

Visą rytą ji buvo niūri, kalbėjo mažai, tik glamžė pirštais paklodę ir tyliai murmėjo kažkokius skaičius, tarytum skaičiuodama nuotolius. Jos akys buvo įdubusios ir įbestos į vieną tašką. Jos atrodė beveik užgesusios, tačiau protarpiais įsidegdavo ir spindėdavo kaip žvaigždės. Matyt, artėjant lemtingai valandai, dangiška šviesa pripildo tuos, kurie jau neberegės žemiškos šviesos.

Kai sesuo Simplicija ją paklausdavo, kaip ji jaučiasi, ji kiekvieną kartą vis atsakydavo:

– Gerai. Tik norėčiau pamatyti poną Madleną.

Prieš kelis mėnesius, kai Fantina prarado savo paskutinį drovumą, savo paskutinę gėdą ir savo paskutinį džiaugsmą, ji buvo savo pačios šešėlis; dabar ji tapo savo pačios šmėkla. Fizinė liga užbaigė moralinės ligos darbą. Šios dvidešimt penkerių metų būtybės kakta buvo raukšlėta, skruostai įkritę, nosis susmailėjusi, dantenos apnuogintos, veido spalva švininė, kaklas ištįsęs, raktikauliai atsikišę, kūnas geibus, oda pilka, o ataugančiuose gelsvuose plaukuose daug žilų gijų. Deja! Kaip vikriai liga uždeda žmogui senatvės kaukę!

Apie dvyliktą vėl atėjo gydytojas, davė keletą nurodymų, pasiteiravo, ar nebuvo užsukęs ligoninėn ponas meras, ir pakraipė galvą.

Paprastai ponas Madlenas aplankydavo ligonę trečią valandą. Kadangi punktualumas priklausė nuo gerumo, todėl jis nevėluodavo.

Apie pusę trečios Fantina ėmė nerimauti. Per dvidešimt minučių daugiau kaip dešimt kartų ji paklausė vienuolę:

– Sesute, kelinta valanda?

Išmušė tris. Sulig trečiuoju dūžiu Fantina, kuri paprastai vos galėdavo pasijudinti guolyje, atsisėdo lovoje; ji kažkaip mėšlungiškai sunėrė savo išdžiūvusias, pageltusias rankas, ir vienuolė išgirdo išsiveržiant iš jos krūtinės tokį gilų atodūsį, tarytum jai nuo krūtinės būtų nusiritęs akmuo. Paskui Fantina pakreipė galvą į durų pusę ir įbedė į jas savo žvilgsnį.

Niekas neįėjo; durys neatsidarė.

Šitoje pozoje išbuvo jinai apie ketvirtį valandos, neatitraukdama nuo durų akių, nejudėdama ir lyg užgniauždama kvapą. Sesuo nedrįso jos kalbinti. Bažnyčios varpinėje išmušė tris valandas ir ketvirtį. Fantina vėl krito ant pagalvių.

Ji nieko nepasakė, tik vėl pirštais glamžė paklodę.

Praslinko pusvalandis, paskui valanda. Niekas neatėjo. Kiekvieną kartą, kai mušdavo laikrodis, Fantina pasikeldavo lovoje ir žiūrėdavo į duris, po to vėl krisdavo ant priegalvio.

Buvo aiškiai matyti, ką jį mąsto, bet ji neištarė jokio vardo, nesiskundė, nieko nekaltino. Tiktai kosėjo kažkaip nejaukiai. Atrodė, lyg ant jos būtų nusileidęs kažkoks šešėlis. Ji buvo išbalusi kaip lavonas, lūpos pamėlynavusios. Protarpiais ji nusišypsodavo.

Išmušė penkias. Tada sesuo ją išgirdo labai tyliai ir švelniai tariant:

– Rytoj manęs nebebus, ir jis negerai padarė, kad šiandien neatėjo!

Pati sesuo Simplicija labai stebėjosi, kad ponas Madlenas vėluoja.

O Fantina žiūrėjo dabar aukštyn, į savo lovos baldakimą. Atrodė, jog ji stengiasi kažką prisiminti. Staiga ji ėmė dainuoti silpnu balseliu, kuris buvo panašus į vėjo dvelkimą. Vienuolė klausėsi. Štai ką Fantiną dainavo:

Pripirksime tau daug gražių dalykėlių,
Išėję pasivaikščioti po liepų gatves.
O rože rausvute, melsva rugiagėle,
O mano dukrele, sunku be tavęs!

Aš vakar Mergelę Mariją regėjau,
Su aukso skraiste ją ties krosnim mačiau.
Ji pratarė man: „Tu mažiulės ilgėjais?
Pridengus šydu, štai ją atnešiau tau.“
Bėk miestan pirkt drobės, skubėk nesėdėjus!
Ir kaip mes pamiršom! Na, bėki greičiau!

Pripirksime tau daug gražių dalykėlių,
Išėję pavaikščiot po liepų gatvės.
Geroji Marija, štai stovi kamputy
Jai mažas lopšys su margais kaspinais.
Atsiųs dovanų jai Dievulis žvaigždutę,
Bežėrinčią aukso ryškiais spinduliais.
– Bet, ponia, sakyki, iš drobės ką siūti?
– Kraitelis dukrytei iš jos juk išeis!

O rože rausvute, melsva rugiagėle,
O mano dukrele, sunku be tavęs!

– Šią drobę išskalbki. – Kur? – Kalno šaltiny.
Greičiau siūlus, adatą imk į rankas,
Su perpetėm dailią siūk jai palaidinę,
Joj aš išdygsniuosiu gražiausias gėles.
– Bet, ponia, kiek laiko jau po pakasynų...
– Tad siūki man įkapes baltas, klaikias!

Pripirksime tau daug gražių dalykėlių,
Išėję pavaikščiot po liepų gatves.
O rože rausvute, melsva rugiagėle,
O mano dukrele, sunku be tavęs!

Tai buvo sena lopšinė, kuria ji kitados migdydavo savo mažąją Kozetę, bet jos nė karto nebuvo prisiminusi per tuos penkerius metus – nuo tada, kai turėjo išsiskirti su savo dukryte. Ji dainavo ją tokiu liūdnu balsu ir tokia švelnia melodija, jog galėjo sugraudinti kiekvieną, net ir vienuolę. Sesuo, užgrūdinta rūstaus gyvenimo, pajuto akyse ašaras.

Varpinės laikrodis išmušė šešias. Fantina tarytum negirdėjo. Atrodė, kad jinai jau nebekreipia jokio dėmesio į tai, kas aplinkui dedasi.

Sesuo Simplicija nusiuntė tarnaitę pas fabriko vartininkę pasiteirauti, ar ponas meras jau grįžęs ir ar greitai ateisiąs į ligoninę. Po kelių minučių mergina sugrįžo.

Fantina tebebuvo lyg kokiame stingulyje ir atrodė paskendusi savo mintyse.

Tarnaitė pašnibždomis papasakojo seseriai Simplicijai, kad ponas meras šįryt, dar prieš šešias, išvažiavęs mažyčiu tilbiuriu, pakinkytu širmu arkliu, nepaisydamas šalčio, išvažiavęs vienas, net be vežėjo, ir niekas nežinąs kur; kad vieni pasakoja matę jį pasukant į Araso kelią, o kiti tvirtina jį sutikę kelyje į Paryžių. Kad išvykdamas jis kaip paprastai buvęs labai malonus ir tik pasakęs vartininkei, kad nelauktų jo šiąnakt.

Kai tos dvi moterys, sustojusios nugara į Fantiną, kuždėjosi, – sesuo klausinėjo, tarnaitė pasakojo savo spėliones, – Fantina, su būdingu kai kurioms organinėms ligoms karštligišku gyvumu, kuriame visiška judesių laisvė dera su baisingu giltinės liesumu, atsiklaupė ant lovos ir, sugniaužtais kumščiais atsirėmusi į priegalvį, klausėsi, iškišusi galvą pro užuolaidų tarpą. Staiga ji suriko:

– Jūs ten kalbatės apie poną Madleną! Kodėl jūs taip tyliai kalbatės? Kas jam atsitiko? Kodėl jis neateina?

Jos balsas buvo toks šaižus ir kimus, jog moterys tarėsi girdinčios vyro balsą; nusigandusios jos atsigręžė.

– Atsakykite gi! – šaukė Fantina.

Tarnaitė suvapaliojo:

– Vartininkė man pasakė, jog šiandien jis negalės ateiti.

– Vaikeli mano, – tarė sesuo, – nusiraminkite, atsigulkite!

Fantina, nekeisdama pozos, vėl garsiai prabilo valdingu ir drauge širdį veriančiu tonu:

– Jis negali ateiti? Kodėl gi? Jūs žinote dėl ko. Jūs apie tai šnibždėjotės tarp savęs. Aš noriu viską žinoti!

Tarnaitė greitai pakuždėjo vienuolei į ausį:

– Pasakykite, kad jis užsiėmęs municipalinėje taryboje.

Sesuo Simplicija truputį paraudo: tarnaitė jai patarė sumeluoti. Antra vertus, jai buvo aišku, kad tiesa ligonei būtų baisus smūgis, ypač pavojingas dabartinėje Fantinos būklėje. Nuoraudis neilgai tvėrė. Sesuo pakėlė į Fantiną savo ramų, liūdną žvilgsnį ir tarė:

– Ponas meras išvažiavo.

Fantina atsitiesė ir pritūpė lovoje. Jos akys ėmė žaižaruoti. Skausmingas veidas nušvito begaliniu džiaugsmu.

– Išvažiavo! – sušuko ji. – Jis išvyko parvėžti Kozetės!

Paskui ji ištiesė abi rankas į dangų, ir jos veidas įgavo neaprašomą išraišką. Jos lūpos krutėjo; ji tyliai meldėsi.

Pasimeldusi tarė:

– Sesute, aš dabar atsigulsiu, viską darysiu, ką tik man įsakysite; pirma aš buvau labai bloga, prašau man atleisti, kad taip garsiai kalbėjau, aš žinau, labai negražu garsiai kalbėti, mano geroji sesute, bet, matote, aš labai patenkinta. Dievulis geras, ir ponas Madlenas geras, įsivaizduokite, jis išvažiavo į Monfermeilį parvežti mano Kozetės!

Fantina atsigulė, padėjo vienuolei pataisyti priegalvį ir pabučiavo sidabrinį sesers Simplicijos jai padovanotą kryželį, kurį ji nešiojo ant kaklo.

– Mano vaikeli, – tarė sesuo, – dabar pasistenkite nusiraminti ir daugiau nekalbėkite.

Ligonė savo drėgnomis nuo prakaito rankomis paėmė sesers ranką, ir sesuo su širdgėla pajuto šį prakaitą.

– Šįryt jis išvažiavo į Paryžių. Bet, tikrai sakant, jam nė nebuvo reikalo važiuoti per Paryžių. Monfermeilis truputį kairiau. Jūs atsimenate, kai aš vakar su ponu meru kalbėjau apie Kozetę, jis man pasakė: „Greitai, greitai“? Jis nori man padaryti siurprizą. Žinote, jis man liepė pasirašyti laišką, kad ją galėtų atimti iš Tenardjė. Juk jie dabar negalės prieštarauti, ar ne tiesa? Jie grąžins Kozetę. Jiems gi viskas sumokėta. Vyresnybė neleis jiems užlaikyti kūdikį, jeigu viskas sumokėta. Sesele, negrūmokite man pirštu, kad nekalbėčiau. Aš be galo laiminga, aš puikiai jaučiuosi, man niekur nieko neskauda, aš pamatysiu Kozetę, aš net labai noriu valgyti. Beveik penkerius metus jos nemačiau. Jūs negalite įsivaizduoti, kaip traukia prie kūdikio! Be to, ji tokia miela, jūs pamatysite! Kad jūs žinotumėte, kokie jos pirštukai – gražučiai, rausvi! Jos rankutės bus labai gražios. O kai ji buvo vienerių metų, jos rankutės atrodė labai juokingos. Štai šitokios! Dabar jau ji turbūt gana didelė. Septyneri metai – tai ne juokai! Tikra panelė. Aš ją vadinu Kozete, bet jos tikrasis vardas Efrazi. Klausykite, šįryt aš pažiūrėjau į dulkes ant židinio, ir staiga man dingtelėjo mintis, kad netrukus vėl pamatysiu Kozetę. Dieve mano! Kaip bloga metų metus nematyti savo vaikų! Žmonės turėtų visuomet atsiminti, kad gyvenimas nėra amžinas! Ak, koks geras ponas meras, jis pats išvažiavo jos! Ar tiesa, kad lauke labai šalta? Ar jis pasiėmė bent apsiaustą? Jis rytoj sugrįš, ar ne tiesa? Rytoj bus šventė! Rytoj rytą, sesele, jūs man priminkite, kad užsidėčiau aną savo kyką su mezginiais. Monfermeilis – tai visa apygarda. Anąmet aš visą tą kelią nuėjau pėsčia. Man pasirodė labai toli. Bet diližanai vyksta labai greitai! Rytoj jis bus čia su Kozete. Sakykite, kiek iš čia į Monfermeilį?

Sesuo, kuri visiškai nenusimanė apie nuotolius, atsakė:

– O, aš manau, kad rytoj jis gali būti namie.

– Rytoj, rytoj! – sušuko Fantina. – Rytoj aš pamatysiu Kozetę! Žinote, geroji sesele, aš jau visai sveika. Aš iš proto kraustausi. Aš galėčiau šokti, jei norėtumėt.

Jei kas būtų ją matęs prieš ketvirtį valandos, nieko nebūtų supratęs, kas jai atsitiko. Dabar ji buvo visa paraudusi, kalbėjo gyvu ir natūraliu balsu, visas jos veidas švytėjo šypsena. Kartkartėmis ji juokėsi ir tyliai šnekėjo pati su savimi. Motinos džiaugsmas – tai beveik kūdikio džiaugsmas.

– Na mat, – tarė vienuolė, – jūs vėl laiminga, paklausykite manęs, daugiau nekalbėkite!

Fantina nuleido galvą ant priegalvio ir pusbalsiu tarė:

– Taip, atsigulk, būk gerutė, nes tuoj tau atveš dukrelę. Sesuo Simplicija sako tiesą. Čia visi sako tiesą.

Paskui, nejudėdama, nesukiodama galvos, plačiai atmerktomis linksmomis akimis ji ėmė žiūrinėti kambarį ir daugiau nebekalbėjo nė žodžio.

Sesuo užtraukė jos lovos užuolaidas, tikėdamasi, kad ji užsnūs.

Tarp septynių ir aštuonių atėjo gydytojas. Kambaryje buvo visai tylu, jis pamanė, jog Fantina miega, tyliai įėjo ir ant pirštų galų prisiartino prie lovos. Praskleidė užuolaidą ir naktinės lemputės šviesoje pamatė į jį nukreiptas dideles ir ramias Fantinos akis.

Ji tarė jam:

– Ponas daktare, juk man leisite pastatyti jos lovelę šalia mano lovos?

Gydytojas manė, kad ji kliedi. O ji kalbėjo toliau:

– Žiūrėkite, čia kaip tik yra vietos.

Gydytojas nusivedė seserį Simpliciją į šalį, ir ji paaiškino, kad ponas Madlenas yra išvažiavęs dienai ar dviem, kad ligonė įsitikinusi, jog ponas meras išvykęs į Monfermeilį, o ji, tikrai nežinodama, kur jis yra, Fantinos įsitikinimo negriovusi; be to, galimas daiktas, kad ji teisingai spėjanti. Gydytojas seseriai pritarė.

Jis priėjo prie Fantinos lovos, ir ligonė kalbėjo toliau:

– Matote, rytą, kai tik ji pabus, aš tuojau galėsiu pasveikinti vargšę katytę, o naktį girdėsiu ją miegant, nes pati vis tiek nemiegu naktimis. Man taip bus malonu klausytis jos lengvučio kvėpavimo.

– Duokite ranką, – paprašė gydytojas.

Jį ištiesė ranką ir sušuko juokdamasi:

– Ak, tiesa! Tikrai, jūs dar nežinote! Aš jau sveika! Rytoj atvažiuoja Kozetė.

Gydytojas labai nustebo. Jai iš tikrųjų buvo geriau. Dusulys sumažėjo. Pulsas buvo stipresnis. Staigus gyvybinių jėgų antplūdis atgaivino šį vargingą, išsekusį kūną.

– Pone daktare, – kalbėjo ji toliau, – ar sesuo jums pasakė, kad ponas meras išvyko parvežti mano pupelės?

Gydytojas jai uždraudė kalbėti ir seseriai liepė ją saugoti nuo visokių sunkių įspūdžių. Jis paskyrė ligonei chinino antpilo be jokių priemaišų, o taip pat raminamųjų vaistų, jeigu naktį pakiltų karštis. Išeidamas jis tarė seseriai:

– Jai geriau. Jei būtų tokia laimė ir ponas meras iš tikrųjų rytoj parvažiuotų su mergyte, – ką gali žinoti? – pasitaiko nuostabių persilaužimų, yra buvę atsitikimų, kai didelis džiaugsmas sustabdydavo ligos plėtotę; tiesa, šis susirgimas organinis ir labai įsisenėjęs, tačiau žmonių ligose yra tiek daug paslapčių! Galbūt mes ją ir išgelbėsime.

VII

VOS ATVYKĘS KELEIVIS RŪPINASI GRĮŽTI

Buvo apie aštunta valanda vakaro, kai bėda, kurią mes palikome kelyje, įvažiavo pro Pašto viešbučio vartus Arase. Iš jos išlipo žmogus, kurį mes lydėjome iki šio momento, išsiblaškęs atsakė į paslaugius viešbučio tarnų klausimus, nusiuntė atgal dvailinį arklį, o širmuką pats nusivedė į arklidę; po to jis įėjo biliardinę apatiniame aukšte, tenai atsisėdo prie stalo ir atsirėmė ant jo alkūnėmis. Jis sugaišo keturiolika valandų kelionei, kurią vylėsi atliksiąs per šešias. Jis negalėjo sau nieko prikišti – pats dėl to nebuvo kaltas; tačiau sielos gilumoje jis neapmaudžiavo, kad taip atsitiko.

Įėjo viešbučio šeimininkė.

– Gal ponas teiksitės nakvoti? Gal malonėsite vakarieniauti?

Jis pakratė galvą.

– Šėrikas sako, kad jūsų arklys labai pailsęs.

Sulig tais žodžiais jis nutraukė tylėjimą.

– Jūs manote, kad tuo arkliu nebus galima važiuoti rytoj rytą?

– O, pone! Jam reikia bent dvi dienas pailsėti.

Jis paklausė:

– Regis, čia yra pašto kontora?

– Taip, pone.

Šeimininkė jį nuvedė į tą kontorą; jis parodė savo pasą ir pasiteiravo, ar galėtų dar šiąnakt grįžti atgal į Pajūrio Montreilį pašto karieta; vieta šalia paštininko dar buvo neužimta; jisai ją užsisakė ir užsimokėjo už ją.

– Pone, – tarė kontoros tarnautojas, – tik nepavėluokite; karieta išvyksta lygiai pirmą valandą ryto.

Tai atlikęs, jis išėjo iš viešbučio į miestą.

Araso jis nežinojo, gatvės buvo tamsios, ir jis ėjo akimoju. Kažkodėl jis atkakliai nesiteiravo praeivių kelio. Perėjęs nedidelio Krenšono upelio tiltą, jis atsidūrė tokiame siaurų gatvelių labirinte, kad paklydo. Kažkoks miestietis ėjo su žibintu. Truputį pasvyravęs, keleivis ryžosi kreiptis į tą miestietį, pirma apsidairęs aplinkui, lyg bijodamas, kad kas nors neišgirstų, ko jis ruošėsi paklausti.

– Pone, – tarė jis, – pasakykite, susimildamas, kur čia teismo rūmai?

– Jūs turbūt ne vietinis, pone? – atsakė miestietis, jau senyvas žmogus. – Ką gi, eime su manim. Aš kaip sykis einu į tą pusę, kur teismo rūmai, tikriau sakant, prefektūros rūmai. Mat teismo rūmai šiuo metu remontuojami, ir teismo posėdžiai laikinai vyksta prefektūroje.

– Vadinasi, ir prisiekusiųjų teismas ten posėdžiauja?

– Žinoma, pone. Matote, dabartinis prefektūros pastatas iki revoliucijos buvo vyskupo rūmai. Monsinjoras de Konzjė, kuris aštuoniasdešimt antraisiais metais buvo vyskupas, ten įruošė didelę salę. Toje salėje ir vyksta teismas.

Pakeliui miestietis jam tarė:

– Jeigu ponas norite būti kokioje nors byloje, tai jau truputį vėloka. Paprastai posėdžiai baigiami šešiomis.

Kai jie įėjo į plačią aikštę, miestietis jam parodė keturis apšviestus langus tamsiame didžiulio pastato fasade.

– Dievaži, pone, jums pasisekė – dar nepavėlavote. Matote tuos keturis langus? Tai prisiekusiųjų teismas. Tenai šviesu. Vadinasi, dar ne viskas pasibaigė. Byla bus užsitęsusi, ir paskirtas vakarinis posėdis. O ką – jus domina šita byla? Ar ji kriminalinė? Jūs iškviestas liudininku?

Jis atsakė:

– Aš ne bylos reikalu atvykau, man tik reikia pasimatyti su vienu advokatu.

– Ak šitaip! – tarė miestietis. – O antai ir durys, pone. Tos, prie kurių stovi sargybinis. Jums tik reikės užlipti didžiaisiais laiptais.

Jis padarė, kaip jam nurodė miestietis, ir po kelių minučių atsidūrė didelėje, žmonių pilnoje salėje, kurioje vienur kitur šnibždėjosi atskiros grupės sumišai su advokatais ilgomis mantijomis.

Visuomet nejučiom suspaudžia širdį matant šias juodai apsivilkusias figūras, kurios tyliai kuždasi prie teismo slenksčio. Retai jų kalbose girdėti pagailos ir užuojautos žodžių. Dažnų dažniausiai iš anksto pasmerkiami teisiamieji. Stebėtojui, kuris susimąstęs eina pro šalį, šios grupės atrodo panašios į tamsius avilius, kuriuose dūzgia susibūrusios dvasios, spęsdamos visokius pragaištingus žabangus.

Erdvi salė, apšviesta vienų vienos lempos, seniau buvo vyskupo rūmų priimamasis, o dabar – teismo laukiamasis. Didelės suveriamos durys, šiuo momentu uždarytos, jį skyrė nuo didelio kambario, kuriame posėdžiavo prisiekusiųjų teismas.

Buvo taip tamsu, jog jis nepabijojo kreiptis į pirmą pasitaikiusį advokatą.

– Pone, – paklausė jis, – ar dar vyksta byla?

– Jau baigta, – atsakė advokatas.

– Baigta?

Šis žodis buvo pakartotas tokiu tonu, jog advokatas susidomėjo.

– Atleiskite, pone, jūs galbūt giminaitis?

– Ne, aš čia nieko nepažįstu. Ar nuteisė?

– Žinoma. Kitaip nė būti negalėjo.

– Sunkiems darbams?

– Iki gyvos galvos.

– Vadinasi, asmens tapatybė buvo įrodyta? – paklausė jis tokiu tyliu balsu, kad vos buvo galima girdėti.

– Kokia tapatybė? – atsakė advokatas. – Jokios tapatybės nereikėjo įrodinėti. Byla buvo aiški. Toji moteris nužudė savo kūdikį, vaikžudystė buvo įrodyta, prisiekusieji atmetė kaltinimą iš anksto apgalvotu nužudymu, ir ji pasmerkta iki gyvos galvos.

– Tai, vadinasi, moteris?

– Aiškus dalykas. Mergina Limozen. O apie ką jūs kalbate?

– Aš taip, apie nieką. Bet jeigu viskas baigta, tai kodėl gi salė dar apšviesta?

– Tai kita byla, kuri pradėta nagrinėti prieš porą valandų.

– Kokia gi byla?

– O, šioji taip pat labai aiški. Kažkoks valkata, recidyvistas, katorgininkas, kuris kažką pavogė. Užmiršau, kuo jis vardu. Jo povyza – tikrų tikriausio galvažudžio! Vien tik už tokią fizionomiją aš jį nusiųsčiau į katorgą.

– Pone, – paklausė keleivis, – ar galima kaip nors patekti į salę?

– Nemanyčiau. Labai daug žmonių. Tiesa, dabar pertrauka. Vienas kitas išėjo ir, kai prasidės posėdis, jūs pamėginkite.

– Pro kur įeiti?

– Pro šitas dideles duris.

Advokatas nuėjo. Per keletą sekundžių keleivis išgyveno, kone tuo pačiu metu, beveik susiliejusius į vieną visus jausmus, kurie tik įmanomi žmogaus sielai. Abejingi šio pašalinio žmogaus žodžiai čia varstė jo širdį kaip ledinės adatos, čia degino ją kaip įkaitinta geležis. Sužinojęs, kad niekas dar nebaigta, jis atsiduso; tačiau nė jis pats nebūtų galėjęs pasakyti, ar tai buvo pasitenkinimo atodūsis, ar skausmo.

Jis pasiklausė prie vieno būrelio, ką žmonės šneka. Ši sesija esanti labai perkrauta, todėl pirmininkas tai pačiai dienai paskyręs dvi paprastas ir trumpas bylas. Pradėję vaikžudyste, o dabar jau nagrinėją katorgininko, recidyvisto, „grįžtančio arklio" bylą. Tasai žmogus pavogęs keletą obuolių, bet tai nesą visiškai įrodyta; o tikra tik tai, kad jis jau buvęs katorgoje, Tulone. Tatai labai sunkina jo bylą. Beje, tasai žmogus jau apklausinėtas, taip pat davę savo parodymus ir liudininkai, bet dar likusi gynėjo kalba ir baigiamoji prokuroro kalba; byla nesibaigsianti anksčiau kaip prieš vidurnaktį. Greičiausiai tą žmogų nuteisią; prokuroro pavaduotojas esąs labai geras kaltintojas ir visuomet savo kaltinamąjį „pričiumpąs"; tai esąs sąmojingas žmogėnas, jis net eiles rašąs.

Prie įėjimo į posėdžių salę stovėjo durininkas. Keleivis jį paklausė:

– Pasakykite, pone, ar tuoj bus atidarytos durys?

– Jos iš viso nebus atidarytos, – atsakė durininkas.

– Kaip! Nebus atidarytos prieš posėdžio pradžią? Juk dabar pertrauka?

– Posėdis tuoj vėl prasidės, – atsakė durininkas, – bet durys nebus atidarytos.

– Kodėl?

– Todėl, kad salė pilna.

– Kaip? Argi nėra nė vienos vietos?

– Nė vienos vietos. Durys užrakintos. Niekas daugiau nebegali įeiti.

Kiek patylėjęs tarnautojas pridūrė:

– Berods, už pono pirmininko krėslo yra dar dvi ar trys vietos, tačiau ponas pirmininkas tenai įleidžia tik oficialius asmenis.

Tai taręs durininkas jam atsuko nugarą.

Nuleidęs galvą, keleivis pasitraukė, perėjo laukiamąjį ir iš lėto, lyg dvejodamas ant kiekvienos pakopos, leidosi laiptais žemyn. Galimas daiktas, jis pats su savimi tarėsi. Žiauri kova, kuri vyko jo sieloje nuo vakar dienos, dar nebuvo pasibaigusi; kiekvieną akimirką ji pereidavo į kokią nors naują fazę. Priėjęs laiptų aikštelę, jis atsišliejo į turėklus ir susikryžiavo ant krūtinės rankas. Ūmai jis atsisegė redingotą, išsitraukė iš kišenės piniginę, išsie-

mė iš jos pieštuką, išplėšė vieną lapą ir žibinto šviesoje greitai parašė jame šiuos žodžius: „Ponas Madlenas, Pajūrio Montreilio meras". Paskui greitu žingsniu vėl užlipo laiptais, prasiskverbė pro minią, priėjo tiesiai prie durininko, padavė jam raštelį ir įsakomu tonu tarė:

– Įteikite ponui pirmininkui.

Durininkas paėmė raštelį, permetė jį akimis ir nuėjo vykdyti pavedimo.

VIII
PRIVILEGIJUOTAS ĮĖJIMAS

Pats to nežinodamas, Pajūrio Montreilio meras buvo savotiška garsenybė. Per septynerius metus garsas apie jo didžius darbus buvo paplitęs po visą Žemutinę Bulonę, pagaliau peržengė nedidelio krašto ribas ir pasklido keliuose kaimyniniuose departamentuose. Jis ne tik buvo daug pasitarnavęs svarbiausiajam miestui, kuriame atgaivino juodojo stiklo pramonę, – iš visų šimto keturiasdešimties Pajūrio Montreilio apygardos bendruomenių nebuvo nė vienos, kuri neturėjo už ką nors jam būti dėkinga. Jis net mokėdavo, iškilus reikalui, suteikti paramą ir kitų apygardų įmonėms bei prisidėti prie jų tarpimo. Šitaip jis savo kreditu ir lėšomis padėjo Bulonės tiulio fabrikui, Frevano mechaninei linų verpyklai, Bubero prie Kanšo hidraulinei gelumbių manufaktūrai. Visur su didele pagarba buvo tariamas pono Madleno vardas. Arasas ir Dujė pavydėjo laimingam Pajūrio Montreilio miesteliui tokio mero.

Dujė karališkojo teismo narys, kuris pirmininkavo šiai prisiekusiųjų teismo sesijai Arase, kaip ir visi kiti gerai žinojo šį vardą, taip giliai ir visuotinai gerbiamą. Kai durininkas, atsargiai pravėręs duris iš pasitarimų kambario į posėdžių salę, pasilenkė prie pirmininko krėslo ir, įteikęs jam raštelį, kurio turinį jau žino skaitytojas, pridūrė: „Tasai ponas nori dalyvauti teismo posėdyje", pirmininkas gyvai atsigręžė, pagriebė plunksną, greitai parašė kelis žodžius to paties raštelio apačioje ir jį grąžino durininkui, sakydamas:

– Įleiskite.

Nelaimingasis žmogus, kurio istoriją mes pasakojame, tebestovėjo prie salės durų toje pat vietoje ir tokia pat poza, kaip jį paliko durininkas. Lyg pro miegus jis išgirdo kažkieno žodžius: „Nuolankiai prašau poną teiktis eiti paskui mane." Tai buvo tas pats durininkas, kuris prieš valandėlę jam buvo atsukęs nugarą, o dabar nusilenkė kone iki žemės. Durininkas tuo pačiu metu jam grąžino raštelį. Jis atskleidė jį ir, kadangi stovėjo ties lempa, galėjo perskaityti:

„Prisiekusiųjų teismo pirmininkas reiškia ponui Madlenui savo pagarbą."

Jis suglamžė rankoje raštelį, tarytum šiuose keliuose žodžiuose būtų pajutęs keistą ir aitrų prieskonį.

Jis nuėjo paskui durininką.

Po kelių minučių jis stovėjo vienas niūriame plokštėmis išmuštame kabinete, apšviestame dviejų žvakių, pastatytų ant stalo, aptraukto žalia gelumbe. Jo ausyse tebeskambėjo paskutiniai durininko žodžiai, kuriuos tasai ką tik buvo pasakęs, jį palikdamas: „Čia pasitarimų kambarys, pone; jums reikia tiktai paspausti šitų durų varinę rankeną, ir jūs atsidursite posėdžių salėje tiesiai už pirmininko krėslo." Šitie žodžiai pynėsi jo mintyse, neaiškiai prisimenant siaurus koridorius ir tamsius laiptus, kuriais jis ką tik kopė.

Durininkas jį paliko vieną. Atėjo lemtingoji valanda. Jis stengėsi susitelkti, bet tatai jam nevyko. Kai itin reikia sumegzti visas minčių gijas su skausmingomis realaus gyvenimo smulkmenomis, tada tos gijos visų dažniausiai ir nutrūksta. Jis dabar buvo kaip tik toje vietoje, kurioje teisėjai tariasi ir pasmerkia. Apimtas bukos ramybės jis žiūrinėjo šį tylų ir drauge grėslų kambarį, kuriame buvo sulaužyta tiek gyvenimų, kuriame netrukus turi suskambėti ir jo vardas ir į kurį dabar jį atvedė jo likimas. Jis žiūrėjo į sienas, žiūrėjo į save patį ir stebėjosi, jog tai būtent tasai kambarys ir jog tai būtent jis pats jame.

Daugiau kaip parą jis nieko nebuvo valgęs, varginga kelionė jį labai sukratė, bet jis nejautė šito; jam atrodė, kad jis iš viso nieko nejaučia.

Jis priėjo prie sienos, ant kurios po stiklu juoduose rėmuose kabojo senas Paryžiaus mero ir ministro Žano Nikolio Pašo laiškas, jo paties ranka rašytas ir pažymėtas, be abejo, klaidingai, II metų *birželio 9 dienos* data, – su šiuo laišku Pašas atsiuntė vietos bendruomenei sąrašą ministrų ir deputatų, kuriems paskirtas namų areštas. Pašalinis liudininkas, matydamas ir stebėdamas poną Madleną šį momentą, be abejonės, būtų pagalvojęs, kad šis laiškas jį nepaprastai domina, nes jis neatitraukė nuo jo akių ir jį perskaitė du ar tris kartus. O jis skaitė nesąmoningai, visiškai nesigilindamas į jo prasmę. Jis galvojo apie Fantiną ir apie Kozetę.

Vis dar paskendęs savo mintyse, jis atsigręžė, ir jam į akis krito varinė rankena durų, kurios jį skyrė nuo posėdžių salės. Jis beveik buvo užmiršęs tas duris. Jo žvilgsnis, iš pradžių ramus, sustojo ties ta varine rankena, įsisiurbė į ją, paskui pasidarė nuogąstingas bei įtemptas ir pamažu prisipildė siaubo. Jo plaukai sudrėko nuo prakaito, kuris stambiais lašais riedėjo per smilkinius.

Staiga jis padarė valingą pasipiktinimo gestą, neaprašomą gestą, kuris turėjo išreikšti ir taip puikiai išreiškė: „Po velnių! Bet kas gi gali mane priversti!" Paskui jis greit apsisuko, pamatė duris, pro kurias buvo įėjęs, priėjo prie jų, atsidarė jas ir išėjo. Jisai jau nebebuvo tame kambaryje, o už jo sienų, koridoriuje, ilgame siaurame koridoriuje su pakopomis ir langučiais, su daugybe visokių kampų, vienur kitur apšviestame žibintais, panašiais į naktines lemputes prie ligonio lovos, – koridoriuje, kuriuo jis buvo atėjęs. Jis atsiduso, įsiklausė: jokio garso priešakyje, jokio garso užpakalyje; jis leidosi bėgti, lyg kas būtų vijęsis.

Perbėgęs keletą koridoriaus vingių, jis vėl įsiklausė. Ta pati tyla, ta pati prieblanda aplinkui jį. Uždusęs, svirduliuodamas jis atsišliejo į sieną. Mūras buvo šaltas, prakaitas ant jo kaktos taip pat šaltas kaip ledas, jis atsitiesė visas drebėdamas.

Ir tuomet, vienas, stovėdamas tamsoje, krūpčiodamas nuo šalčio, o gal ir nuo ko kito, jis susimąstė.

Prieš tai jis buvo mąstęs visą naktį, buvo mąstęs visą dieną; ir dabar savyje girdėjo tik vieną balsą, kuris jam sakė: „Deja!"

Šitaip praslinko ketvirtis valandos. Pagaliau jis panarino galvą, sielvartingai atsiduso, nuleido rankas ir vėl grįžo atgal. Ėjo iš lėto, lyg kažko sunkiai slegiamas. Atrodė, tarytum kažkas jį būtų pagavęs bebėgant ir dabar vestų atgal.

Jis vėl įėjo į pasitarimų kambarį. Pirmas daiktas, kuris jam krito į akį, buvo durų užraktas. Šis užraktas, apskritas, poliruoto vario, spindėjo prieš jį lyg kokia grėsminga žvaigždė. Jis žiūrėjo į jį, kaip avis žiūri į akis tigrui.

Jis negalėjo nuo jo atitraukti žvilgsnio.

Protarpiais jis žengdavo žingsnį ir prieidavo prie tų durų.

Įsiklausęs jis būtų girdėjęs gretimoje salėje neaiškų murmesį, gausmą; bet jis nesiklausė ir nieko negirdėjo.

Staiga, pats nežinodamas kaip, jis pasijuto prie durų. Konvulsiškai pagriebė rankeną; durys atsidarė.

Jis buvo posėdžių salėje.

IX
VIETA, KURIOJE ATSIRANDA ĮSITIKINIMAI

Jis žengė žingsnį, mašinaliai uždarė paskui save duris ir sustojo, dairydamasis aplinkui.

Prieš jį buvo gana erdvi, silpnai apšviesta patalpa, kurioje tarpais kildavo triukšmas, tarpais įsiviešpataudavo visiška tyla, – čia, minios akyse, buvo atliekamas baudžiamosios bylos ritualas visu savo skurdžiu ir niūriu iškilmingumu.

Tame salės gale, kuriame jis dabar atsirado, sėdėjo teisėjai apsitrynusiomis mantijomis, išsiblaškiusiais veidais, kramtydami nagus ar stačiai snausdami pusiau primerktomis akimis; kitame gale – apiplyšusių žmonių minia; advokatai visokiomis pozomis; kareiviai rimtais ir rūsčiais veidais; sienos, išmuštos senomis dėmėtomis plokštėmis, nešvarios lubos; stalai, uždengti sarža, kažkada žalia, o dabar geltona, pajuodusios, rankų nučiupinėtos durys; prie vinių, įkaltų į plokštes, kenketai, kokie dega mažose kavinėse ir duoda daugiau dūmų negu šviesos; ant stalų lajinės žvakės varinėse žvakidėse: tamsu, skurdu, nyku; ir visa tai drauge kėlė rūstų ir didingą įspūdį, nes čia buvo jaučiamas didus žmogiškas pradas, kuris vadinamas įstatymu, ir tas didus dieviškas pradas, kuris vadinamas teisingumu.

Niekas šitoje minioje neatkreipė į jį dėmesio. Visų žvilgsniai buvo sutelkti į vieną tašką, į medinį suolą, prišlietą prie nedidelių durelių sienoje, iš kairės nuo pirmininko. Tame suole, apšviestame daugelio žvakių, tarp dviejų žandarų sėdėjo žmogus.

Tai ir buvo tasai žmogus.

Jis jo neieškojo, jis iš karto pamatė jį. Jo akys pačios savaime nukrypo į tą figūrą, lyg būtų iš anksto žinojusios, kur ji yra.

Jis tarėsi matąs save patį, susenusį, – žinoma, tas veidas nebuvo tiksli jo veido kopija, tačiau laikysena ir bendra išvaizda atrodė visiškai panašios: pasišiaušę plaukai, neramus

laukinis žvilgsnis, palaidinė, lygiai tokia, kokią jis vilkėjo tą dieną, kai įėjo į Dinį, pilnas neapykantos ir slėpdamas savo sieloje šlykštų lobį baisių kėslų, sukauptų per devyniolika metų gyvenimo katorgoje.

Jį visą nukratė šiurpas, ir jis tarė sau:

– Dieve mano! Nejaugi aš vėl toks pasidarysiu?

Iš pažiūros tam žmogui atrodė ne mažiau kaip šešiasdešimt metų. Jame buvo kažkas šiurkštaus, apatiško ir užguito.

Sugirgždėjus durims, čia pat buvusieji prasiskyrė, jį praleisdami, pirmininkas atsigręžė ir, prisiminęs, kad žmogus, kuris dabar įėjo, yra Pajūrio Montreilio meras, jam linktelėjo. Prokuroro padėjėjas, kuris su ponu Madlenu susitikdavo Pajūrio Montreilyje, nes ten ne vieną kartą jis buvo nuvykęs tarnybos reikalais, jį pažino ir taip pat jam linktelėjo. Jis tatai vos pastebėjo. Jis buvo nugrimzdęs į keistą haliucinaciją; jisai žiūrėjo į ką kita.

Teisėjai, sekretorius, žandarai, daugybė žiauriai smalsių veidų – visa tai jau jis buvo kartą matęs, seniai, prieš dvidešimt septynerius metus. Jis vėl išvydo prieš save šias siaubingas pamėkles; jos buvo čia, judėjo, egzistavo. Tai nebebuvo jo atminties pastanga, jo minties miražas – ne, tai buvo tikri žandarai ir tikri teisėjai, tikra minia, tikri žmonės su kūnu ir krauju. Išsipildė: jis vėl matė aplinkui save baisingas savo praeities šmėklas, jos vėl prisikėlė ir atgijo su visa grėsminga realybės jėga.

Visa tai atsivėrė prieš jo akis.

Jį apėmė siaubas, jis užsimerkė ir pačiose savo sielos gelmėse sušuko: „Niekados!"

Tragišku likimo žaismu, kuris audrino visas jo mintis ir jį varė beveik iš proto, jis matė čia savo antrąjį „aš". Tą žmogų, kurį teisė, visi vadino Žanu Valžanu!

Prieš jo akis vyko kažkas neįtikimo: lyg koks visų šiurpiausios jo gyvenimo valandos spektaklis, kuriame jo rolę vaidino jo paties fantomas.

Viskas, viskas čia buvo: tas pats ritualas, tas pats nakties metas, beveik tie patys teisėjų, kareivių ir žiūrovų veidai. Tik viršum pirmininko galvos dabar kabojo kryžius, kurio nebūdavo teismuose anais laikais, kai jį nusmerkė. Tada, jį teisiant, Dievas nedalyvavo.

Už jo buvo kėdė; jis beveik susmuko joje, pasibaisėjęs mintimi, kad jį kas gali pamatyti. Ant teisėjų stalo gulėjo visa krūva popierių, ir jis atsisėdo už jos, kad paslėptų nuo salės savo veidą. Dabar jis galėjo matyti, pats būdamas nematomas. Pamažu jis pradėjo atsipeikėti. Jam visiškai grįžo tikrovės nuovoka; jis nurimo iki tokio laipsnio, kad jau galėjo klausytis.

Tarp prisiekusiųjų posėdininkų buvo ir ponas Bamatabua.

Jisai pasidairė Žavero, bet jo nepamatė. Liudininkų suolą jam užstojo sekretoriaus stalas. Be to, kaip mes jau minėjome, salė buvo labai menkai apšviesta.

Tuo momentu, kai jis įėjo, kaltinamojo gynėjas baigė savo kalbą. Visų dėmesys buvo įtemptas iki aukščiausio laipsnio; byla tęsėsi jau tris valandas. Jau tris valandas ši minia stebėjo, kaip, baisaus panašumo į tiesą slegiamas, pamažu linko kažkoks žmogus, niekam nežinomas, kažkoks pasigailėtinas padaras, nepaprastai kvailas ar nepaprastai gudrus. Jis buvo, kaip mes žinome, valkata, kurį žmonės sulaikė lauke, palei aptvertą sklypą, vadinamą Pjerono sklypu, besinešantį rankose šaką su nunokusiais obuoliais, nulaužtą nuo obels, augusios tame sklype. Kas tasai žmogus? Buvo padarytas tardymas; ką tik išklausinėjo liudininkus, jų parodymai buvo vieningi, teismo nagrinėjimas visiškai išaiškino šį dalyką. Kaltinimas bylojo:

„Mūsų rankose ne tik vaisių vagis, marodierius, mūsų rankose banditas, buvęs katorgininkas, pasišalinęs iš jam paskirtos gyvenamosios vietos, pavojingiausias niekšas, piktadarys, vardu Žanas Valžanas, kurio teisingumas jau seniai ieško ir kuris prieš aštuonerius metus, grįždamas iš Tulono sunkiųjų darbų kalėjimo, įvykdė ginkluotą užpuolimą vieškelyje, apiplėšdamas berniuką savojarą, vardu Mažiulis Žervė, ir tuo padarydamas nusikalstamą darbą, numatytą baudžiamojo kodekso 383 str., už kurį mes sau rezervuojame teisę iškelti kaltinimą vėliau, kai teismo bus nustatyta asmens tapatybė. Dabar jis įvykdė naują vagystę. Tai recidyvas. Teiskite jį už naująjį veiksmą: vėliau jis bus teisiamas už senąjį veiksmą."

Klausydamasis šių kaltinimų, matydamas vieningus liudininkų parodymus, kaltinamasis atrodė itin nustebęs. Mostais ir ženklais jis rodė, jog tai netiesa, arba tylėjo, žiūrėdamas į lubas. Jis kalbėjo sunkiai, atsakinėdamas painiojosi, bet visa jo esybė nuo galvos iki kojų buvo įkūnytas neigimas. Jis atrodė kažkoks idiotas prieš visus šiuos mokytus vyrus, kovos tvarka išsirikiavusius aplink jį, ir lyg svetimas šioje žmonių grupėje, kuri jį laikė savo rankose. O jam grėsė visų baisiausia ateitis, kaltinimo teisingumas kiekvieną akimirką vis aiškėjo, ir visa ši minia, su didesniu nerimu negu jis pats, laukė sprendimo, kuris darėsi vis tikresnis ir tikresnis ir turėjo jam užtraukti begalę nelaimių. Galima buvo numatyti ne tik katorgą, bet ir mirties bausmę, jeigu tapatybė bus nustatyta ir jeigu Mažiulio Žervė byla vėliau baigsis nuteisimu. Kas buvo tasai žmogus? Kodėl jis toks apatiškas? Kas čia – silpnaprotystė ar gudrybė? Ar jis per daug gerai supranta, ar ničnieko nesupranta? Tai buvo klausimai, kurie skyrė į dvi stovyklas publiką, – dėl jų, atrodė, nebuvo vieningi ir posėdininkai. Šioje byloje buvo bauginanti ir intriguojanti; drama buvo ne tiktai niūri, ji buvo tamsi.

Advokatas gynė visai neblogai, naudodamasis ta provincijos kalba, kuri labai ilgai buvo laikoma teisminės gražbylystės pavyzdžiu ir kuria kitados kalbėjo visi advokatai tiek Paryžiuje, tiek ir Romorantene ar Monbrizone, bet kuri dabar, tapusi klasikine, buvo vartojama tiktai oficialių teismo oratorių, nes jinai jiems dera dėl savo didingo skambumo ir pompastiškumo; kalba, kuria vyras vadinamas *sutuoktiniu*, o žmona – *sutuoktine*, Paryžius – *meno ir civilizacijos centru*, karalius – *monarchu*, monsinjoras vyskupas – *šventuoju ganytoju*, prokuroro padėjėjas – *gražiakalbiu viešojo kaltinimo atstovu*, ginamoji kalba – *įspūdingais žodžiais, kuriuos mes ką tik atsidėję išklausėme*, Liudviko XIV amžius – *didžiuoju amžiumi*, teatras – *Melpomenės šventove*, viešpataujančioji šeima – *mūsų prakilniausia dinastija*, koncertas – *muzikos šventė*, karinis departamento viršininkas, – *šauniuoju kariu, kuris...*, seminarijos klierikai – *mūsų romiaisiais levitais*, klaidos, primetamos laikraščiams, – *šmeižtu, kuris savo nuodais persunkia tų spaudos organų skiltis*, ir t. t, ir t. t. Taigi advokatas pirmiausia iškėlė obuolių vagystės klausimą, dalyką, nelabai tinkamą aukštam stiliui; tačiau juk ir patsai Beninis Bosiuje kartą antkapinės kalbos įkarštyje buvo priverstas padaryti aliuziją į kažkokią vištą ir iš tos padėties rado garbingą išeitį. Advokatas konstatavo, kad obuolių vagystė nėra faktiškai įrodyta. Niekas nematęs jo kliento, kurį jis, kaip gynėjas, atkakliai vadino Šenmatjė, lipant per tvorą ir laužiant šaką. Jį

suėmę laikantį rankoje tą šaką (kurią advokatas mieliau vadino „šakele"), bet jis sakosi ją radęs ant žemes ir pakėlęs. Ar yra bent vienas priešingas įrodymas? Žinoma, kažkoks piktadarys buvo įsibrovęs per tvorą, nulaužęs šaką ir ją pavogęs, o paskui išsigandęs ir ją numetęs; žinoma, vagies būta. Tik kas gi įrodo, kad tas vagis esąs kaip tik Šanmatjė? Vienų vienas dalykas. Toji aplinkybė, kad jis buvęs katorgininkas. Advokatas neneigė, kad, deja, ši aplinkybė lyg ir patvirtinama svariais argumentais: kaltinamasis kažkada gyvenęs Faverolyje; kaltinamasis ten vertęsis medžių karpymu; Šanmatjė vardas galėjęs kilti iš Žano Matjė; visa tai esą tikra; pagaliau keturi liudininkai nesvyruodami kategoriškai pripažįstą, kad Šanmatjė esąs katorgininkas Žanas Valžanas; prieš tuos tvirtinimus, prieš tuos parodymus jis, advokatas, galįs pastatyti priešpriešiais vien tik savo kliento neigimą, suinteresuoto asmens neigimą; bet ir sutinkant, jog jis tikrai katorgininkas Žanas Valžanas, ar tatai jau įrodą, kad jis tuos obuolius pavogęs? Tai daugių daugiausia tik prielaida, o ne įrodymas. Tiesa, kaltinamasis – ir gynėjas nuoširdžiai turįs šitai pripažinti – pasirinkęs „blogą gynimosi sistemą". Jis atkakliai neigiąs viską – vagystę ir tai, kad jis buvęs kalinys. Prisipažindamas dėl pastarojo dalyko, jis, be abejonės, būtų protingiau pasielgęs ir būtų įsigijęs savo teisėjų atlaidumą; advokatas jam šitai ir pataręs; tačiau kaltinamasis griežtai atsisakęs, matyt, vildamasis tuo, kad, dėl nieko neprisipažindamas, viską paslėpsiąs. Jis negerai pasielgęs; bet ar nereikėtų atsižvelgti į to žmogaus skurdų išsilavinimą? Tasai žmogus – aiškiai bukaprotis. Ilgi sunkūs metai kalėjime, ilgi vargo metai iš jo išėjus – visa tai jį padarę laukinį ir t. t., ir t. t. Jis blogai pats save ginąs, bet ar tai pagrindas jį pasmerkti? O dėl Mažiulio Žervė įvykio, tai advokatas jo nesvarstąs, nes tatai neįeina į bylą. Baigdamas advokatas kreipėsi į prisiekusiuosius ir į teismą, maldaudamas, jeigu Žano Valžano tapatybė jiems atrodo neginčijama, jam paskirti paprastą policinę bausmę, skiriamą atleistam katorgininkui, savavališkai palikusiam nurodytą jam gyvenamąją vietą, bet ne tą baisią bausmę, kuri taikoma katorgininkui recidyvistui.

Prokuroro padėjėjas gynėjui atsikirto. Jis kalbėjo karštai ir spalvingai, kaip paprastai kalba prokuroro padėjėjai.

Jis pagyrė gynėją už „lojalumą" ir apsukriai pasinaudojo šiuo lojalumu. Jis nukreipė prieš teisiamąjį visas nuolaidas, kurias padarė advokatas. Advokatas, matyt, pripažįstąs, jog teisiamasis tikrai yra Žanas Valžanas. Šitai jis priimąs dėmesin. Vadinasi, tasai žmogus – Žanas Valžanas. Šitas kaltinimo punktas esąs pripažintas ir neginčytinas. Paskui prokuroro padėjėjas nušvietė nusikalstamumo pirmuosius šaltinius bei pirmąsias priežastis ir, vikriai pasinaudodamas antonomazija[64], griausmingai užsipuolė nemoralią romantiškąją mokyklą, kuri tada klestėjo „šėtoniškosios mokyklos" pavadinimu, jai suteiktu „Oriflam" ir „Kotidjen" kritikų; šios palaidos literatūros įtakai jis ir primetė, ne be tam tikro panašumo į tiesą, Šanmatjė ar, tikriau sakant, Žano Valžano nusikaltimą. Baigęs šiuos samprotavimus, jis perėjo prie paties Žano Valžano. Kas esąs tasai Žanas Valžanas? Dabar sekė Žano Valžano charakteristika. Tai esanti pabaisa, pragaro išpera ir t. t. Panašių aprašymų pavyzdį galima rasti Terameno* pasakojime, kuris pačiai tragedijai

* Teramenas – personažas iš Rasino tragedijos „Fedra".

esminės svarbos neturi, bet nuolat teikia didelių paslaugų teisminiam iškalbingumui. Publika ir prisiekusieji „buvo sukrėsti“. Baigęs charakteristiką, prokuroro padėjėjas su oratoriaus įkarščiu, kuris buvo skiriamas rytdienos „Prefektūros žinyno“ entuziazmui sukelti, kalbėjo toliau:

– Ir tai toks žmogus, ir t. t., ir t. t., valkata, elgeta, neturįs jokių pragyvenimo šaltinių, ir t. t., ir t. t., per savo ankstesnį gyvenimą įpratęs prie nusikalstamų veiksmų ir mažai tepasitaisęs sunkiųjų darbų kalėjime, kaip tatai rodo jo įvykdytas Mažiulio Žervė apiplėšimas, ir t. t., ir t. t., ir tai toks žmogus, sučiuptas ant vieškelio *in flagranti*, dar su pavogta obuolių šaka rankose, keli žingsniai nuo mūrinės tvoros, kurią buvo perlipęs, neigia akivaizdų nusikaltimą, neigia vagystę, įsibrovimą, neigia viską, neigia net savo vardą, neigia net savo tapatybę! Nekalbant apie šimtą kitų įrodymų, kurių mes nekartosime, jį atpažįsta keturi liudininkai: Žaveras, nepaperkamas policijos inspektorius Žaveras, ir trys jo buvusieji gėdos draugai, katorgininkai Brevė, Šenildjė ir Košpailis. Ką jisai priešpastato šitam triuškinančiam vieningumui? Jis neigia! Koks užkietėjimas! Ponai prisiekusieji posėdininkai, jūs įvykdysite teisingumą, ir t. t., ir t. t.

Prokuroro padėjėjui kalbant, kaltinamasis klausėsi jo išsižiojęs, su nuostaba, kurioje buvo ir šiek tiek susižavėjimo. Matyt, jį apstulbino, kad žmogus gali taip gražiai kalbėti. Kartkartėmis, itin „patetiškose“ kaltinamosios kalbos vietose, tokiomis akimirkomis, kai nesulaikoma iškalba išsiliedavo iš krantų, kai gėdingų epitetų srovė išsiverždavo ir lyg uraganas užgriūdavo kaltinamąjį, šisai iš lėto kraipydavo galvą iš kairės į dešinę ir iš dešinės į kairę, tarsi tuo reikšdamas liūdną ir nebylų protestą, kuriuo jisai ir apsiribojo nuo pat ginčų pradžios. Žiūrovai, sėdintys arčiau už kitus nuo jo, girdėjo jį du ar tris kartus pusbalsiu tariant: „O tai vis dėl to, kad jie nepasiteiravo pono Balu!“ Prokuroro padėjėjas atkreipė prisiekusiųjų dėmesį į šią absurdišką teisiamojo laikyseną, į tai, kad jis sąmoningai vaidina puskvailį žmogų: šitai rodą ne jo silpną protą, bet jo apsukrumą, gudrumą, jo įprotį apgaudinėti teisingumą, šio žmogaus neabejotiną „visišką sugedimą“. Jis baigė, pasilikdamas sau teisę iškelti bylą dėl Mažiulio Žervė apiplėšimo, ir pareikalavo griežtos bausmės.

O tai turėjo būti, kaip skaitytojas atsimena, sunkiųjų darbų kalėjimas iki gyvos galvos.

Gynėjas atsistojo, pasakė „ponui prokuroro padėjėjui“ kelis komplimentus už jo „nuostabią kalbą“, paskui kiek išmanydamas atsikirtinėjo, tačiau jam pritrūko argumentų; buvo aišku, kad žemė slysta jam iš po kojų.

X
NEIGIMO SISTEMA

Atėjo metas baigti šalių ginčus. Pirmininkas liepė kaltinamajam atsistoti ir kreipėsi į jį su įprastiniu klausimu:

– Ar jūs turite ką nors pridurti sau pateisinti?

Žmogus stovėjo, glamžydamas rankose savo sučiurusią kepuršę, tarytum nieko nebūtų girdėjęs.

Pirmininkas pakartojo klausimą.

Šį kartą žmogus išgirdo. Matyt, jis suprato, kas jam buvo pasakyta, padarė tokį judesį, lyg būtų ką tik pabudęs, apsidairė aplinkui, peržvelgė publiką, žandarus, savo advokatą, prisiekusiuosius, teismą, uždėjo savo didžiulį kumštį ant medinio barjero priešais savo suolą, dar peržvelgė viską aplinkui ir staiga prabilo, įbedęs žvilgsnį į prokuroro padėjėją. Jo kalba prasiveržė srautu. Žodžiai pylėsi jam iš burnos padrikai, vienas per kitą, triukšmingai, sumišai, užkliūdami, lyg būtų skubėję visi iš karto ištrūkti. Jis sakė:

– Štai ką turiu pasakyti. Kad aš buvau račius Paryžiuje ir kad būtent pas poną Balu. Tai sunkus amatas. Račiaus darbe visados dirbi lauke, kiemuos, jei geras šeimininkas, tai pašiūrėj, bet uždaroj dirbtuvėj niekados, nes, matot, reik daug vietos. Žiemą taip šalta, kad trypi ir rankom į šonus daužai, kad sušiltum; bet šeimininkui nepatinka, jis sako, kad čia laiko gaišinimas. Dirbt su geležim, kai grindinys kiaurai peršalęs, tikras vargas. Beregint sveikatą prikiši. Šitam amate visai jaunas tuojau pasensti. Keturiasdešimt metų žmogus jau baigtas. O man buvo penkiasdešimt treji, man buvo labai sunku. Be to, ir darbininkai tokie pikti! Kai jau esi nebe visai jaunas, ima visi pravardžiuot senu škrabalu, senu griozdu vadina! Aš uždirbdavau ne daugiau kaip trisdešimt su per dieną, šeimininkai žiūrėdavo, kad tik pigiau, mat – senas, netikęs. Beje, aš turėjau dukterį, ji skalbdavo upėje. Duktė irgi truputį uždirbdavo. Dviese šiaip taip vertėmės. Bet ir jai buvo nelengva. Visą dieną peršlapus iki juostos, lyja ar sninga, vėjui tiesiog čaižant veidą; ir per šalčius vis tiek reikia skalbt; yra žmonių, kurie nedaug turi skalbinių, ir jie negali laukt, jeigu jiems tuojau neišskalbsi, neteksi klientų. Šulai blogai suleisti, ir vanduo pro visur bėga. Sijonai šlapi kaip vantos, iš apačios ir iš viršaus. Permirksta kiaurai. Ji dirbo taip pat Raudonųjų Našlaičių skalbykloje, tenai vanduo tiesiog iš čiaupų bėga. Tada nereik vandenyje stovėt. Skalbi priešais save, po kranu, skalauji užpakaly, baseine. Kai uždaroj patalpoj, ne taip šalta. Bet užtat ten tokie garai nuo karšto vandens, baisiai kenkia akims. Ji, būdavo, sugrįžta septintą vakaro ir tuoj į lovą griūva, baisiai būdavo nuvargus. Vyras ją mušdavo. Ji jau mirusi. Mes nelabai buvom laimingi. Šauni buvo duktė, ne pliuškė, neidavo į vakaruškas, labai rami buvo. Atsimenu, per Užgavėnes ji nuėjo gulti aštuntą valandą. Taigi. Aš sakau teisybę. Paklauskit, ką norit. Bet ką aš čia šneku! „Paklauskit!“ Koks aš kvailas. Paryžius tai praraja. Kas ten pažįsta dėdulę Šanmatjė? O vis dėlto aš jums pasakysiu: kad ir ponas Balu. Nuvažiuokit pas poną Balu. O tai aš jau nė nežinau, ko iš manęs norit.

Žmogus nutilo, tačiau tebestovėjo toliau. Visa tai jis pasakė garsiai, greitai, parpiančiu, šiugždžiu ir kimiu balsu, su kažkokiu suerzintu laukiniu naivumu. Vieną kartą jis pertraukė savo kalbą ir pasisveikino su kažkuo iš minios. Tie jo savotiški tvirtinimai, kuriuos jis kaip pakliuvo šūkčiojo, buvo panašūs į žiaukčiojimus ir kiekvieną jų jis palydėdavo tokiu rankos judesiu, kurį daro malkų kirtėjas, skaldydamas pliauską. O kai jis pabaigė, klausytojai prapliupo juokais. Pasižiūrėjęs į publiką ir pamatęs, kad visi kvatoja, jis, nesuprasdamas to juoko priežasties, pradėjo ir pats juoktis.

Šitai buvo klaiku.

Pirmininkas, žmogus atidus ir atjaučiąs, tarė žodį.

Jis priminė „ponams prisiekusiems posėdininkams", kad „ponas Balu, buvęs račius, pas kurį kaltinamasis tariamai dirbęs, negalėjo būti iškviestas liudininku. Jis yra subankrutavęs, ir jo nebuvo galima surasti". Paskui jis kreipėsi į kaltinamąjį, paakino jį atidžiai išklausyti, ką jisai jam pasakys, ir išdėstė:

– Jūsų tokia padėtis, kad jums reikia gerai susimąstyti. Jums iškelti labai rimti kaltinimai, kurie gali jūsų gyvenimui turėti sunkiausių padarinių. Kaltinamasis, aš kreipiuosi į jus paskutinį kartą ir raginu jus, jūsų paties labui, aiškiai pasisakyti dėl šių dviejų punktų: pirma, ar jūs perlipote pono Pjerono sodo tvorą, nusilaužėte šaką ir pavogėte obuolius, kitaip tariant, ar jūs įvykdėte vagystę su įsibrovimu į svetimą valdą, ar ne? Antra, ar jūs esate paleistasis katorgininkas Žanas Valžanas, ar ne?

Kaltinamasis pakratė galvą lyg protingas žmogus, kuris puikiai viską suprato ir žino, ką turi atsakyti. Jisai išsižiojo, atsigręžė į pirmininką ir tarė:

– Vadinasi, pirmiausia...

Paskui pasižiūrėjo į savo kepuršę, pasižiūrėjo į lubas ir nutilo.

– Kaltinamasis! – įsiterpė prokuroro padėjėjas rūsčiu balsu. – Saugokitės! Jūs neatsakote nė į vieną klausimą. Jūsų sutrikimas išduoda jus. Visai aišku, kad jūs vadinatės ne Šanmatjė, bet esate katorgininkas Žanas Valžanas ir iš pradžių slapstėtės Žano Matjė pavarde, savo motinos mergautine pavarde; kad jūs esate gyvenęs Overnėje; kad esate gimęs Faverolyje, kur buvote medžių karpytojas. Visiškai yra aišku, kad jūs įvykdėte nunokusių obuolių vagystę su įsibrovimu į pono Pjerono sodą. Ponai prisiekusieji posėdininkai tatai mokės įvertinti.

Kaltinamasis jau buvo atsisėdęs; kai prokuroro padėjėjas baigė, jis staiga pašoko ir ėmė šaukti:

– Jūs piktas žmogus, labai piktas! Štai ką aš norėjau pasakyti. Tik iš pradžių neradau žodžių. Aš nieko nevogiau. Aš esu toks žmogus, kad man ne kasdien valgyt tenka. Aš ėjau iš Alji, neseniai buvo smarkiai palijç, ir visa žemė buvo perdėm geltona, tokios buvo balos visur ir tik kelio pakraščiais iš smėlio kyšojo žolė. Aš radau ant žemės nulaužtą šaką su keliais obuoliais, pakėliau tą šaką, nenumanydamas, kad ji man pridarys tiek bėdos. Jau trys mėnesiai, kai sėdžiu kalėjime, ir mane visur tampo. Dabar aš nežinau, ką pasakyti, visi šneka prieš mane, liepia: „Atsakyk!" Žandaras, jis matyt, geras vyrukas, mane kumši alkūne ir šnibžda: „Na atsakyk gi!" Aš nemoku kaip reikiant išaiškint, aš mokslų nėjau, esu vargšas žmogelis. Be reikalo niekas šito nenori matyti. Aš nieko nepavogiau, aš tik pasiėmiau, kas mėtės ant žemės. Jūs sakot: „Žanas Valžanas", „Žanas Matjė!" Aš nepažįstu tų žmonių! Jie turbūt iš kaimo. Aš dirbau pas poną Balu, Ligoninės bulvare. Aš vadinuosi Šanmatjė. Jau labai jūs gudrūs, jei galit pasakyt, kur aš gimiau. Aš pats šito nežinau. Juk ne visi žmonės turi namus, kuriuose jie galėtų užgimt. O taip būtų baisiai patogu. Aš manau, kad mano tėvas ir motina bastėsi keliais iš vienos vietos į kitą. Bet, teisybę sakant, aš to nežinau. Kai buvau vaikas, mane vadino Mažiuliu, o dabar mane vadina Seniu. Štai kokie mano krikštavardžiai. Galit tikėt, galit ne. Aš gyvenau Overnėje, gyvenau Faverolyje. Tai kas iš to, po šimts! Argi negalima gyvent Overnėje ir Faverolyje ir nebūt katorgoje? Aš jums sakau, kad nieko nepavogiau ir kad esu dėdulė Šanmatjė. Aš dirbau pas poną Balu, turėjau savo butą. Jūsų kvailystės man jau įgriso! Kodėl jūs visi kaip padūkę puolat mane?

Prokuroro padėjėjas tebestovėjo; jis kreipėsi į pirmininką:

Tėvas Šanmatjė

– Ponas pirmininke! Turėdami omeny painius, bet labai gudrius kaltinamojo neigimus, turėdami omeny tą faktą, kad jis norėtų būti laikomas puskvailiu, nors jam šitai jokiu būdu nepavyks, apie tai mes įspėjame jį iš anksto, – visa tai turėdami omeny, mes kreipiamės į jus ir į teismą, prašydami vėl pašaukti į salę nuteistuosius Brevė, Košpailį, Šenildjė, o taip pat ir policijos inspektorių Žaverą ir paskutinį kartą juos apklausinėti dėl kaltinamojo tapatybės su katorgininku Žanu Valžanu.

– Aš turiu pastebėti ponui prokuroro padėjėjui, – tarė pirmininkas, – jog policijos inspektorius Žaveras, savo tarnybinių pareigų iškviestas į kaimyninės apygardos svarbiausiąjį

miestą, paliko teismo posėdį ir net išvyko iš miesto tuojau po to, kai davė savo parodymus. Mes tatai jam leidome, sutikus ponui prokuroro padėjėjui ir kaltinamojo gynėjui.

– Tikra tiesa, ponas pirmininke, – kalbėjo toliau prokuroro padėjėjas. – Kadangi pono Žavero nėra, aš tariuosi turįs pareigą priminti ponams prisiekusiems posėdininkams jo žodžius, čia pasakytus prieš keletą valandų. Žaveras yra visų gerbiamas žmogus, savo griežtumu ir nepriekaištingu teisingumu darąs garbę savo kuklioms, bet labai svarbioms pareigoms. Štai jo parodymas:

„Man net nereikalingos nei abstrakčios prielaidos, nei materialiniai įrodymai kaltinamojo neigimams sugriauti. Aš jį visiškai atpažįstu. Šito žmogaus pavardė nėra Šanmatjė; jisai – buvęs katorgininkas Žanas Valžanas, labai blogas ir labai pavojingas. Pasibaigus bausmės terminui, jis labai nenoromis buvo paleistas iš kalėjimo. Jis išbuvo devyniolika metų sunkiųjų darbų kalėjime už kvalifikuotą vagystę. Penkis ar šešis kartus jis mėgino pabėgti. Be apvogimo Mažiulio Žervė ir Pjerono, aš įtariu, kad jis yra apgrobęs jo eminenciją velionį Dinio vyskupą. Būdamas prievaizdo padėjėju Tulono sunkiųjų darbų kalėjime, aš labai dažnai jį matydavau. Kartoju, aš jį visiškai atpažįstu."

Toks griežtas pareiškimas, matyt, padarė didelį įspūdį publikai ir prisiekusiems posėdininkams. Prokuroro padėjėjas baigė savo kalbą, primygtinai prašydamas, nesant Žavero, vėl iššaukti tuos tris liudininkus: Brevė, Šenildjė ir Košpailį ir juos viešai apklausinėti.

Pirmininkas įsakė teismo pareigūnui juos iškviesti, ir po valandėlės atsidarė liudininkų kambario durys. Pareigūnas, lydimas žandaro, pasiruošusio, jei būtų reikalas, jam padėti, įvedė kalinį Brevė. Publika susijaudinusi laukė, visi kaip vienas sėdėjo, užkandę žadą.

Buvęs katorgininkas Brevė vilkėjo juodai pilka striuke – centrinių kalėjimų apdaru. Brevė buvo kokių šešiasdešimties metų žmogus, panašus iš dalies į verteivą, iš dalies į sukčių. Toks derinys nėra labai retas. Kalėjime, į kurį jį vėl nuvedė nauji nusikaltimai, jis tapo lyg ir prievaizdo pagalbininku. Jis buvo toks žmogus, apie kurį viršininkai sakydavo: jis stengiasi būti naudingas. Kalėjimo kapelionai tvirtino, kad jis labai pamaldus. Nereikia užmiršti, jog tatai vyko Restauracijos laikais.

– Brevė! – tarė pirmininkas. – Jūs atlikote gėdingą bausmę ir todėl negalite duoti priesaikos...

Brevė nuleido akis.

– Tačiau, – kalbėjo toliau pirmininkas, – net žmoguje, kurį įstatymas pažemino, gali pasilikti, jei Dievo gailestingumas leidžia, garbės ir teisingumo jausmas. Į šitą štai jausmą aš ir šaukiuosi šią lemtingą valandą. Jeigu jumyse, kaip aš tikiuosi, to jausmo dar yra, tai jūs pagalvokite, prieš man atsakydamas, ir turėkite omenyje, kad jūsų žodis, viena, gali pražudyti šį žmogų, o antra, jis gali labai padėti teisingumui. Momentas yra iškilmingas, ir jūs dar galite atšaukti duotuosius parodymus, jeigu jūs tariatės suklydęs. Kaltinamasis, atsistokite! Brevė, įsižiūrėkite gerai į kaltinamąjį, sutelkite savo atmintį ir pasakykite mums, kaip liepia jūsų sąžinė ir jūsų sielos išganymas, ar jūs tebesilaikote savo parodymo, kad šitas žmogus tikrai yra jūsų buvęs kalėjimo draugas Žanas Valžanas?

Brevė pažiūrėjo į kaltinamąjį, paskui atsigręžė į teismą.

– Taip, ponas pirmininke. Aš pats pirmas jį atpažinau ir dabar sakau tą patį. Šitas žmogus yra Žanas Valžanas. Jis atvyko į Tuloną 1796 metais ir iš ten paleistas 1815 metais. Aš išėjau metais vėliau. Dabar jis atrodo apykvailis, turbūt sukvailėjo senatvėje; katorgoje jis buvo klasčius ir slapūnas. Aš jį tikrai atpažįstu.

– Sėskite, – tarė pirmininkas. – O jūs, kaltinamasis, stovėkite.

Įvedė Šenildjė, katorgininką, nuteistą iki gyvos galvos, – tatai rodė jo raudona striukė ir žalia kepuraitė. Jis atlikinėjo savo bausmę Tulone, iš kurio jį atgabeno šiai bylai. Jis buvo nedidelis kokių penkiasdešimties metų žmogelis, gyvas, raukšlėto veido, geibus, pageltęs, abejingas, karštligiškai susijaudinęs; jo išorė ir visas stotas rodė kažkokį ligūstą silpnumą, tačiau jo akyse švietė milžiniška jėga. Kalėjimo draugai jį praminė Ženidjė*.

Pirmininkas į jį kreipėsi beveik tais pačiais žodžiais kaip ir į Brevė. Tuo momentu, kai jam buvo priminta, kad jo gėdinga bausmė jam atima teisę duoti priesaiką, Šenildjė pakėlė galvą ir tiesiai pažiūrėjo į publiką. Pirmininkas paprašė jį susitelkti ir paklausė, kaip ir Brevė, ar jis tikrai pažįsta kaltinamąjį.

Šenildjė nusikvatojo.

– Po šimts! Ar aš jį pažįstu! Juk mes su juo penkerius metus buvom prirakinti prie vienos grandinės. Dar tu raukaisi, senioke?

– Sėskite, – tarė pirmininkas.

Teismo pareigūnas įvedė Košpailį. Šitas katorgininkas, taip pat nuteistas iki gyvos galvos, vilkįs kaip ir Šenildjė raudona striuke, kadaise valstietis nuo Lurdo, panašus į Pirėnų lokį, šičia buvo atgabentas iš kalėjimo. Kažkada jis ganė kalnuose bandą ir iš piemens nusmuko į plėšikus. Košpailis atrodė ne mažiau laukinis ir dar kvailesnis negu kaltinamasis. Jis buvo vienas iš tų nelaimingųjų, kuriems gamta įdiegia laukinių žvėrių pradus, o visuomenė juos išaukléja katorgininkais.

Pamėginęs keliais patetiškais ir iškilmingais žodžiais sujaudinti katorgininką, pirmininkas jį paklausė, kaip ir anuodu, ar jis tikrai atpažįsta žmogų, kuris stovi prieš jį.

– Jis tikrai Žanas Valžanas, – tarė Košpailis. – Mes jį vadinome Žanu Keltuvu, toks jis galinčius buvo.

Kiekvienas tų trijų žmonių tvirtinimas, aiškiai nuoširdus ir gera valia duotas, kėlė publikoje murmėjimą, nieko gero nelemiantį kaltinamajam, murmėjimą, kuris nuolat augo ir vis ilgiau truko kiekvieną kartą, kai prie anksčiau girdėtų parodymų prisidėdavo naujas. O kaltinamasis jų klausėsi ta nustebusia veido išraiška, kuri, kaltinimo nuomone, buvo jo svarbiausia gynimosi priemonė. Po pirmojo parodymo žandarai, stovėję šalia jo, išgirdo jį niurzgiant: „Še tau! Irgi atsirado!“ Po antrojo parodymo jis tarė jau kiek garsiau, beveik patenkintu tonu: „Nieko sau!“ O po trečiojo sušuko: „Na ir melagis!“

Pirmininkas jį paklausė:

– Kaltinamasis, jūs girdėjote. Ką jūs galite į tai pasakyti?

Jis atsakė:

– Aš juk sakau: „Na ir melagis!“

Salėje kilo garsus murmėjimas, kuris beveik apėmė ir prisiekusius posėdininkus. Buvo aišku, kad žmogus žuvęs.

* *Je nie dieu* – aš neigiu dievą.

– Tvarkdary! – tarė pirmininkas. – Nutildykite žmones! Aš baigiu šalių ginčus.

Šią akimirką šalia pirmininko kilo sujudimas. Kažkieno balsas sušuko:

– Brevė, Šenildjė, Košpaili! Žiūrėkite čia!

Visiems, kurie girdėjo šį balsą, per visą kūną perėjo šiurpas – toks jisai buvo sielvartingas ir kraupus. Visų akys sužiuro į tą pusę, iš kurios pasigirdo tas balsas. Kažkoks žmogus, kuris sėdėjo tarp privilegijuotų žiūrovų už teisėjų, atsistojo iš savo vietos, atsidarė žemas dureles pertvaroje, kuri skyrė teismo tribūną nuo publikos, ir išėjo į salės vidurį. Pirmininkas, prokuroro padėjėjas, ponas Bamatabua ir dvidešimt kitų asmenų jį pažino ir sušuko visi iš karto:

– Ponas Madlenas!

XI

ŠANMATJĖ VIS LABIAU IR LABIAU STEBISI

Tai iš tikrųjų buvo jis. Sekretoriaus lempa apšvietė jo veidą. Jis laikė savo skrybėlę rankoje, jo drabužiai buvo visai tvarkingi, redingotas rūpestingai susagstytas. Jis atrodė labai išblyškęs ir truputį drebėjo. Jo plaukai, dar tik žilsvi, kai jis atvyko į Arasą, dabar jau tapo visiškai balti. Jie pabalo per tą valandą, kurią jis buvo čia.

Visi sužiuro į jį. Įspūdis buvo neapsakomas. Vieną akimirką salė suglumo. Balsas buvo toks širdį veriantis, o žmogus, kuris čia stovėjo, atrodė toks ramus, kad iš pradžių niekas nieko nesuprato. Kiekvienas savęs klausė, kas čia taip sušuko. Niekas negalėjo patikėti, kad šis ramus žmogus būtų taip šiurpiai surikęs.

Šis netikrumas tęsėsi tik kelias sekundes. Nesuspėjus pirmininkui ir prokuroro padėjėjui ištarti nė žodžio, nesuspėjus žandarams ir tvarkdariams nė pasijudinti, žmogus, kurį šį momentą visi dar vadino ponu Madlenu, priėjo prie liudininkų Košpailio, Brevė ir Šenildjė.

– Jūs manęs nepažįstate? – paklausė jis.

Visi trys katorgininkai stovėjo apstulbę ir purtė galvas, tuo rodydami, kad jo visai nepažįsta. Persigandęs Košpailis kariškai atidavė pagarbą. Ponas Madlenas atsigręžė į prisiekusiuosius bei teismą ir romiu balsu tarė:

– Ponai prisiekusieji, liepkite paleisti kaltinamąjį. Ponas pirmininke, liepkite mane suimti. Žmogus, kurio jūs ieškote, ne jis, bet aš. Aš esu Žanas Valžanas.

Salėje visiems užėmė dvasią. Pirmam apstulbimui praėjus stojo kapų tyla. Salėje buvo jaučiamas tas savotiškas religinis siaubas, kuris apima minią, kai vyksta kas nors didinga.

Pirmininko veide atsispindėjo užuojauta ir liūdesys; jis greitai susižvalgė su prokuroro padėjėju, pasišnibždėjo su teismo nariais ir kreipėsi į publiką tokiu tonu, kad visi jį suprato:

– Ar nėra čia gydytojo?

Prokuroro padėjėjas tarė žodį:

– Ponai prisiekusieji posėdininkai! Šis nepaprastas ir nelauktas įvykis, kuris sudrumstė teismo posėdį, kelia mums, lygiai kaip ir jums, tik vieną jausmą, kurio pavadinti nėra reikalo. Jūs visi bent iš pasakojimų pažįstate garbingąjį poną Madleną, Pajūrio Montreilio merą. Jeigu salėje yra gydytojas, mes prisijungiame prie pono pirmininko prašymo suteikti ponui Madlenui pagalbą ir jį palydėti namo.

Ponas Madlenas nedavė prokuroro padėjėjui baigti. Jisai jį nutraukė švelniu, tačiau valdingu tonu. Štai žodžiai, kuriuos jis pasakė; mes juos pateikiame ištisai, kaip juos užrašė vienas šios scenos liudininkas tuojau po teismo posėdžio ir kaip jie dar tebeskamba ausyse tų, kurie juos girdėjo, nors nuo to laiko jau praslinko beveik keturiasdešimt metų.

– Aš jums dėkoju, ponas prokuroro padėjėjau, bet aš nesu pamišęs. Jūs tuojau pamatysite. Jūs vos nepadarėte didelės klaidos. Paleiskite šitą žmogų, aš atlieku savo pareigą, aš esu tasai nelaimingas nuteistasis. Aš esu vienintelis žmogus, kuriam aišku visa, kas čia vyksta, ir aš sakau jums tiesą. Tai, ką aš darau šią valandą, mato Aukštybių Dievas, ir šito man pakanka. Jūs galite mane areštuoti, nes aš stoviu prieš jus. O juk aš dariau, ką galėjau. Aš slėpiausi po svetima pavarde; aš pasidariau turtingas, tapau meru; norėjau grįžti tarp dorų žmonių. Atrodo, kad tai neįmanoma. Na, yra daug dalykų, apie kuriuos aš dabar negaliu kalbėti; aš neketinu jums pasakoti savo gyvenimo – ateis laikas, visa tai bus žinoma. Aš apvogiau monsinjorą vyskupą – tai tiesa; aš apvogiau Mažiulį Žervė – tai tiesa. Jums ne be reikalo sakė, jog Žanas Valžanas buvo labai pavojingas niekšas. Tik galbūt ne jis vienas dėl to kaltas. Klausykite, ponai teisėjai, žmogus, taip žemai puolęs kaip aš, neturi teisės daryti priekaištų Apvaizdai ar duoti patarimų visuomenei; bet, matote, tasai gėdingas būvis, iš kurio aš stengiausi ištrūkti, yra savaime pražūtingas. Katorga išugdo katorgininką. Įsidėmėkite šitai, aš jus prašau. Prieš patekdamas į katorgą, aš buvau neturtingas valstietis, labai neišsilavinęs, visiškas neišmanėlis: katorga mane pakeitė. Aš buvau bukaprotis, pasidariau piktas; buvau pagalys, pasidariau degančiu nuodėguliu. Vėliau atlaidumas ir gerumas mane išgelbėjo, kaip žiaurumas buvo mane pražudęs. Bet, atleiskite, jūs negalite suprasti, ką aš čia kalbu. Namie, mano kambaryje, židinio pelenuose, jūs rasite keturiasdešimt su pinigą, kurį prieš septynerius metus aš pavogiau iš Mažiulio Žervė. Aš nieko daugiau neturiu pridurti. Suimkite mane. Dieve mano! Ponas prokuroro padėjėjas kraipo galvą, jūs sakote: „Ponas Madlenas išsikraustė iš proto." Jūs manimi netikite! Labai apgailėtina! Bent jau nenuteiskite šito žmogaus! Kaip?.. Šitie žmonės manęs neatpažįsta! Norėčiau, kad čia būtų Žaveras. Tasai iš karto mane atpažintų!

Neįmanoma apsakyti, su kokiu geraširdiškumu ir beviltišku sielvartu buvo ištarti šitie žodžiai.

Jis kreipėsi į tris katorgininkus:

– Na, o aš jus tučtuojau pažinau! Brevė! Ar jūs atsimenate?..

Jisai sutriko, valandžiukę patylėjo ir paskui tarė:

– Ar atsimeni megztines languotas petnešas, kurias tu nešiojai katorgoje?

Brevė krūptelėjo iš apstulbimo ir išgąstingai peržvelgė jį nuo galvos iki kojų. Jis kalbėjo toliau:

– Šenildjė, arba Ženidjė, kaip tu pats save vadindavai, tavo visas dešinysis petys giliai nudegintas, nes tu kartą jį prispaudei prie degančių žarijų gorės, norėdamas pašalinti raides T. F. P.*, kurios vis dėlto pasiliko. Atsakyk, ar tiesa?

– Tiesa, – atsakė Šenildjė.

Jis kreipėsi į Košpailį:

– Košpaili, tau prie kairiosios rankos alkūnės linkio paraku išdegintas mėlynas įrašas. Tai data, kada imperatorius išsikėlė Kane, *1815 metų kovo 1 d.* Atsiraitok rankovę!

Košpailis atsiraitojo rankovę, visų aplinkinių žvilgsniai susmigo į jo nuogą ranką. Vienas žandaras prinešė arčiau lempą; data buvo aiškiai matyti.

Nelaimingasis žmogus atsigręžė į publiką ir į teisėjus su tokia šypsena, kurios ją mačiusieji ligi šiol negali prisiminti be veriančio širdį skausmo. Tai buvo triumfo šypsena, tai buvo taip pat ir nevilties šypsena.

– Dabar jūs matote, kad aš esu Žanas Valžanas, – tarė jis.

Šioje salėje nebuvo dabar nei teisėjų, nei kaltintojų, nei žandarų; liko tik nustebę žvilgsniai ir sujaudintos širdys. Niekas neatsiminė rolės, kurią turi vaidinti: prokuroro padėjėjas užmiršo, kad jis čia turi kaltinti, pirmininkas – kad jis čia turi pirmininkauti, gynėjas – kad jis čia turi ginti. Nuostabus dalykas: nė vieno klausimo nebuvo paklausta, nė vienas valdžios atstovas neįsikišo. Didingų reginių ypatybė yra ta, kad jie pagauna visų sielas ir visus liudininkus paverčia žiūrovais. Niekas galbūt aiškiai nesižinojo, ką jaučia; niekas, žinoma, nepagalvojo, kad prieš jį spinduliuoja didi šviesa; tačiau visi savo viduje jautėsi apakinti.

Dabar jau nebebuvo abejonės, kad prieš visų akis tikrasis Žanas Valžanas. Viskas buvo aišku kaip dieną. Šio žmogaus pasirodymas beregint išsklaidė rūkus, prieš akimirksnį gaubusius šią bylą. Jokie aiškinimai dabar jau nebuvo reikalingi, visa ši minia, lyg kokio staigaus apreiškimo apšviesta, tučtuojau, iš pirmo žvilgsnio, suprato šią paprastą ir nuostabią istoriją žmogaus, kuris pats atėjo įduoti savęs, kad kitas žmogus nebūtų nuteistas jo vietoje. Smulkmenos, abejonės, nedideli sunkumai, kurie gali iškilti, – visa tai paskendo šio spindulingo poelgio žėrėjime.

Šis įspūdis tvėrė neilgai, bet tą akimirką jis buvo pagavęs visus.

– Aš nenoriu ilgiau trukdyti posėdžio, – kalbėjo toliau Žanas Valžanas. – Niekas manęs neareštuoja, tai aš išeinu. Aš turiu daug reikalų. Ponas prokuroro padėjėjas žino, kas aš esu, žino, kur aš vykstu, ir gali mane suimti, kada tik panorės.

Jis žengė prie durų. Niekas neištarė nė žodžio, niekas neištiesė rankos jam sulaikyti. Visi prasiskyrė, duodami jam kelią. Šią akimirką jame buvo kažkas dieviško, kažkas tokio, kas verčia tūkstančius žmonių pagarbiai pasitraukti prieš vieną žmogų. Lėtais žingsniais jis perėjo pro minią. Niekas niekuomet nesužinojo, kas jam atidarė duris, bet yra tikra, kad jos atsidarė prieš jį, kai jis priėjo prie jų. Ant slenksčio jis atsigręžė ir tarė:

– Ponas prokuroro padėjėjau, aš esu jūsų dispozicijoje.

Paskui jis kreipėsi į publiką:

---

* *Travaux Forcés Perpetuels* – sunkių darbų kalėjimas iki gyvos galvos.

– Jūs visi, visi, kurie čia esate, jūs mane laikote vertu pasigailėjimo, ar ne tiesa? Dieve mano! O aš, kai pagalvoju apie tai, ko tik per plauką nepadariau, manau, kad man reikia pavydėti. Bet vis dėlto man būtų maloniau, jei viso to nebūtų įvykę.

Jis išėjo, ir durys užsidarė už jo, kaip buvo atsidariusios prieš jį, nes tasai, kuris atlieka didį žygį, visada gali būti tikras, jog kas nors iš minios jam padarys paslaugą.

Nepraėjo nė valandos, ir prisiekusiųjų verdiktas atpalaidavo nuo bet kokio kaltinimo asmenį, vardu Šanmatjė; Šanmatjė, kuris tučtuojau buvo paleistas į laisvę, išėjo apstulbęs, savyje nutaręs, kad visi išsikraustė iš proto, ir nieko nesuprasdamas šiame kliedesy.

AŠTUNTOJI KNYGA
ATKIRTIS

I
KOKIAME VEIDRODYJE PONAS MADLENAS MATO SAVO PLAUKUS

Ėmė brėkšti. Naktį Fantina karščiavo ir nemigo, apsupta džiaugsmingų regėjimų; paryčiu jinai užsnūdo. Sesuo Simplicija, kuri prie jos budėjo, pasinaudojusi šiuo miegu, nuėjo pagaminti jai naujos porcijos chinino antpilo. Pagarbioji sesuo jau valandėlę triūsė ligoninės vaistinėlėje, žemai pasilenkusi ties savo vaistais ir buteliukais, nes daiktus dar tebegaubė ryto prieblanda. Staiga ji pasuko galvą ir negarsiai šūktelėjo. Prieš ją stovėjo ponas Madlenas. Jis ką tik buvo visiškai tyliai įėjęs.

– Tai jūs, ponas mere! – sušuko ji.

Jisai pusbalsiu paklausė:

– Kaip jaučiasi toji vargšė moteris?

– Dabar nieko. Bet, žinote, mes buvome labai susirūpinę!

Jinai jam papasakojo, kas buvo atsitikę, kad vakar ji jautėsi labai blogai, bet dabar esą geriau, nes ji mananti, kad ponas meras išvykęs į Monfermeilį parvežti jos dukrelės. Sesuo nedrįso poną merą klausinėti, bet iš jo išvaizdos tuojau pamatė, kad jis ne iš ten sugrįžo.

– Labai gerai, – tarė jis, – jūs teisingai pasielgėte, palikdama jai tą viltį.

– Taip, ponas mere, – kalbėjo toliau sesuo, – bet dabar, kai ji pamatys jus vieną, be mergytės, ką mes jai pasakysime?

Valandėlę jis mąstė.

– Dievas mus pamokys, – tarė jis.

– Vis dėlto mes negalėsite jai meluoti, – tyliai sušnibždėjo sesuo.

Kambaryje jau buvo visiškai šviesu. Pono Madleno veidas aiškiai matėsi. Sesuo atsitiktinai pakėlė į jį akis.

– Dieve mano! – sušuko ji. – Ponas mere, kas jums atsitiko? Jūsų plaukai visiškai balti.

– Balti? – pakartojo jis.

Sesuo Simplicija veidrodžio neturėjo; ji paieškojo instrumentų dėželėje ir ištraukė iš ten nedidelį veidrodėlį, kuriuo ligoninės gydytojas naudodavosi nustatyti, ar ligonis jau

miręs ir nebekvėpuoja. Ponas Madlenas paėmė veidrodėlį, pažiūrėjo į savo plaukus ir tarė:

– Tikrai!

Jis ištarė šį žodį visiškai abejingai, tarsi būtų galvojęs apie ką kita.

Kažkokia neaiški, sunki nuojauta ledu sukaustė seserį.

Jis paklausė:

– Ar galiu ją matyti?

– O ar ponas meras nepasiųsite parvežti jos dukrelės? – vos išdrįso paklausti sesuo.

– Žinoma, bet reikia bent dviejų ar trijų dienų.

– Jeigu ligi tol ji pono mero nematytų, – nedrąsiai kalbėjo toliau sesuo, – tai ji nė nežinotų, kad ponas meras sugrįžote, ir ją nesunku būtų įtikinti, kad dar truputėlį pakęstų, o kai mergytė bus čia, tai, žinoma, ji pamanys, kad ponas meras drauge atvažiavote. Tuomet nereikėtų griebtis melo.

Ponas Madlenas tarytum pagalvojo valandėlę, paskui atsakė ramiai ir rimtai:

– Ne, sesele, aš turiu ją pamatyti. Galbūt man reikia skubėti.

Vienuolė tarytum nenugirdo to žodžio „galbūt", kuris pono mero kalbai teikė neaiškią ir keistą prasmę. Ji pagarbiai atsakė jam, nuleidus akis ir balsą:

– Jeigu taip, tai prašau įeiti, ponas mere; ji dabar miega.

Jis padarė pastabą dėl vienų durų, kurios atidarinėjant girgždėjo ir galėjo prižadinti ligonę, paskui įėjo į Fantinos kambarį, prisiartino prie lovos ir šiek tiek praskleidė užuolaidą. Ji miegojo. Kvėpavimas iš jos krūtinės veržėsi su tuo nelemtu švokštimu, kuris būdingas tokioms ligoms ir nuo kurio širdis plyšta vargšėms motinoms, kai jos budi naktį prie savo miegančio kūdikio, jau pasmerkto mirti. Šis sunkus kvėpavimas beveik netrikdė neapsakomos rimties, kuri, išsiliejusi jos veide miego metu, beveik visiškai jį buvo pakeitusi. Jos blyškumas pavirto baltumu; skruostai skaisčiai raudonavo. Ilgos auksinės blakstienos, užmerktos ir nuleistos, – vienintelė puošmena, likusi jai iš jos skaistybės ir jaunystės, – truputį virpėjo. Visas jos kūnas tirtėjo lyg judinamas kažkokių neregimų šlamančių sparnų, kurie tarytum tuojau išsiskleis ir ją nuneš. Šitaip ją matydamas, niekas nebūtų patikėjęs, kad prieš jį mažne beviltiška ligonė. Ji veikiau buvo panaši į būtybę, kuri tuojau nuskris, o ne numirs.

Šakelė suvirpa, kai žmogaus ranka prie jos artėja nuskinti žiedo, ir atrodo, kad ji tuo pačiu metu ir traukiasi, ir pasiduoda. Žmogaus kūne yra kažkas panašaus į tą krūpčiojimą, kai paslaptinga giltinės ranka ruošiasi nuskinti sielą.

Ponas Madlenas stovėjo kiek laiko prie lovos nejudėdamas, žiūrėdamas čia į ligonę, čia į kryžių – lygiai taip, kaip prieš du mėnesius, tą dieną, kai jis pirmą kartą buvo atėjęs jos aplankyti šioje prieglaudoje. Jie vėl buvo čia tomis pat pozomis: jinai miegojo, jisai meldėsi – tik dabar, po dviejų mėnesių, jos plaukai buvo žilsvi, o jo – balti.

Sesuo neįėjo drauge su juo. Jisai stovėjo šalia ligonės lovos, pridėjęs pirštą prie lūpų, tarsi kambaryje būtų dar koks nors žmogus, kurį reikėtų prašyti, kad nutiltų.

Jinai atsimerkė, pamatė jį ir ramiai, su šypsena, paklausė:

– O Kozetė?

II
FANTINA LAIMINGA

Jokiu judesiu jinai neparodė nei nustebimo, nei džiaugsmo; ji pati buvo įkūnytas džiaugsmas. Šį paprastą klausimą: „O Kozetė?“ – ji paklausė su tokiu giliu tikėjimu, su tokiu įsitikinimu, jame taip visiškai nebuvo nė krislelio nerimo ar abejonės, kad ponas Madlenas nesusigriebė, ką atsakyti. Ji tęsė:

– Aš žinojau, kad jūs čia. Aš miegojau, bet jus mačiau. Aš jau seniai jus matau. Visą naktį jus sekiau savo žvilgsniu. Jūs buvote spindėjimo apsuptas, o aplink jus stovėjo dangaus angelai.

Jis pakėlė savo žvilgsnį į kryžių.

– Bet pasakykite gi, – kalbėjo ji toliau, – kur Kozetė? Kodėl jūs nepaguldėte jos šalia manęs lovoje, kad aš pabudusi ją tučtuojau pamatyčiau?

Jis mašinaliai atsakė kažką, bet vėliau niekuomet negalėjo prisiminti, ką būtent.

Laimė, šią akimirką įėjo apie tai įspėtas gydytojas. Jis ponui Madlenui padėjo.

– Mano vaikeli, – tarė gydytojas, – nusiraminkite. Jūsų kūdikis čia.

Fantinos akys suspindėjo, nušviesdamos visą jos veidą. Ji susinėrė rankas su tokia išraiška, kurioje glūdėjo visa tai, ką malda gali savyje turėti karščiausio ir drauge švelniausio.

– Ak, – sušuko ji, – atneškit man ją!

Jaudinanti motinos iliuzija! Kozetė jai vis tebebuvo mažas kūdikis, nešiojamas ant rankų.

– Kol kas ne, – atsakė gydytojas, – ne dabar. Jūs dar turite šiek tiek karščio. Pamačiusi kūdikį, jūs susijaudintumėte, ir tai galėtų pakenkti jums. Pirmiau jūs turite pasveikti.

Ji nekantriai pertraukė gydytoją:

– Bet aš jau sveika! Sakau jums, sveika! Kaip jis nieko nesupranta, tas gydytojas! Ar girdite! Aš noriu matyti savo vaiką, ir viskas!

– Jūs pati matote, kaip jaudinatės, – tarė gydytojas. – Kol jūs šitaip elgsitės, aš neleisiu jums turėti šalia savęs dukrytės. Jums negana tik ją matyti, jūs turite dėl jos gyventi. Kai jūs išmintingai elgsitės, aš pats ją atvesiu jums.

Vargšė motina nuleido galvą.

– Ponas daktare, atleiskite man, aš jus labai prašau, atleiskite man. Anksčiau aš nebūčiau to pasakiusi, ką dabar pasakiau, bet aš tiek nelaimių iškenčiau, jog kartais nežinau, ką šneku. Aš suprantu, jūs bijote, kad aš susijaudinsiu, todėl lauksiu, kiek jūs panorėsite, bet prisiekiu, kad man nepakenks, jeigu pamatysiu savo dukrytę. Aš ją vis tiek matau, nuo vakar vakaro ji taip ir stovi man prieš akis. Žinote ką? Jeigu dabar man ją kas atneštų, aš tik labai tyliai su ja kalbėčiausi. Ir daugiau nieko. Juk visai suprantama, kad aš trokštu matyti savo kūdikį, kurio tyčia važiuota į Monfermeilį dėl manęs. Aš nepykstu. Aš gerai žinau, jog netrukus būsiu laiminga. Visą naktį aš regėjau kažką balta ir kažkokius žmones, kurie man šypsojosi. Kada ponas daktaras panorės, tada jis man ir atneš Kozetę. Aš jau

neturiu karščio, aš juk pasveikau; aš jaučiu, kad viskas praėjo; bet elgiuosi taip, lyg dar tebesirgčiau, ir nė nejudėsiu, kad tik padaryčiau malonumą seselėms. Kai visi pamatys, jog aš rami, jie pasakys: reikia jai duoti jos kūdikį.

Ponas Madlenas sėdėjo ant kėdės prie lovos. Jinai atsigręžė į jį: buvo matyti, jog ji kiek įmanydama stengiasi atrodyti rami ir „išmintinga", kaip pati pasakė savo ligos negalioje, panašioje į vaikišką silpnumą, idant visi pamatytų, kokia ji rami, ir leistų atvesti pas ją Kozetę. Vis dėlto, kad ir kaip susilaikydama, ji negalėjo neapiberti pono Madleno tūkstančiu klausimų.

– Kaip jums sekėsi kelionė, ponas mere? Ák, koks jūs geras, kad nuvykote pats jos parvežti! Pasakykite man tik viena: kaip jinai jaučiasi? Ar nepavargo kelionėje? Deja! Ji manęs nebepažins. Per tiek metų ji mane užmiršo, vargšė pupelė! Vaikai bematant užmiršta. Visai kaip paukšteliai. Šiandien mato viena, rytoj kita, ir nieko neprisimena. Ar bent jos baltinėliai išskalbti? Ar švariai tie Tenardjė ją laikė? Kaip jie maitino ją? Ak, kad jūs žinotumėt, kaip aš kankinausi, užduodama sau visus šiuos klausimus tada, kai taip skurdžiai gyvenau! Dabar viskas praėjo. Aš taip džiaugiuosi. Ak, kaip norėčiau ją pamatyti! Ponas mere, ar mano dukrytė jums atrodo graži? Juk tiesa, kad ji gražuolė? Jūs turbūt labai sušalote tame diližane! Sakykite, ar nebūtų galima ją čia atvesti nors tik vienai minutėlei? O paskui tučtuojau vėl ją išneštų. Jūs čia šeimininkas, ir jeigu tik jūs panorėtumėt...

Jis paėmė jos ranką.

– Kozetė graži, – tarė jis, – Kozetė sveika, jūs netrukus ją pamatysite, tiktai nusiraminkite. Jūs per greitai kalbate, be to, ištraukėte iš po apkloto ranką, todėl ir kosite.

Iš tikrųjų, smarkūs dusinančio kosulio priepuoliai pertraukdavo Fantiną kone sulig kiekvienu žodžiu.

Fantina neprieštaravo, ji bijojo, kad per daug karštais maldavimais nesugriautų to pasitikėjimo, kurį norėjo įkvėpti aplinkiniams, ir ėmė kalbėti apie pašalinius dalykus.

– Monfermeilis gana graži vieta, ar ne tiesa? Vasarą ten iškylos daromos. Kaip sekasi Tenardjė? Pas juos nedaug teesti žmonių. Tai ne viešbutis, o kažkokia smuklė.

Ponas Madlenas, neišleisdamas jos rankos, su nerimu žiūrėjo į ją; buvo aišku, kad jis atėjo pasakyti jai kažką svarbaus, bet dabar nesiryždamas svyravo. Gydytojas, aplankęs ligonę, išėjo. Tiktai sesuo Simplicija su jais pasiliko.

Stojusioje tyloje staiga pasigirdo Fantinos šūksmas:

– Aš ją girdžiu, Dieve mano, aš ją girdžiu!

Ji ištiesė ranką, duodama ženklą, kad visi nutiltų, sulaikė kvapą ir sužavėta klausėsi.

Kieme žaidė maža mergytė – vartininkės ar kokios darbininkės dukrelė. Tokių atsitiktinumų nuolat pasitaiko gyvenime, ir atrodo, kad jie atlieka savo vaidmenį paslaptingame besivystančių tragiškų įvykių spektaklyje. Mergytė bėgiojo, lakstė, kad sušiltų, juokėsi, krykštė ir garsiai dainavo. Deja! Ir į ką tik įsipina vaikų žaismai! Štai šią mergytę Fantina ir išgirdo dainuojant.

– Ak! – džiaugėsi ji. – Tai mano Kozetė! Aš pažįstu jos balsą!

Mergaitė nubėgo toliau, kaip buvo atbėgusi, balselis nutilo, Fantina dar klausėsi kiek laiko, paskui jos veidas paniuro, ir ponas Madlenas išgirdo ją tyliai sakant:

– Koks blogas žmogus tas daktaras, kad neleidžia man pamatyti dukrelės! Ir koks piktas to žmogaus veidas!

Džiaugsmingos mintys vėl jai sugrįžo. Ji tebekalbėjo pati su savimi, nuleidusi galvą ant priegalvio:

– Kokios mes būsime laimingos! Pirmiausia mes turėsime nedidelį sodelį. Ponas Madlenas man tatai prižadėjo. Mano dukrelė žais sode. Jinai turbūt jau pažįsta raides. Ji skaitys man skiemenuodama. Lakstys po žolę paskui drugelius. Aš žiūrėsiu į ją. O paskui ji eis pirmosios komunijos. Beje! Kada jai reikės eiti pirmosios komunijos?

Ji ėmė skaičiuoti pirštais.

– Vieneri, dveji, treji, ketveri... Jai septyneri metai. Po penkerių metų. Ji apsigaubs baltu šydu, apsiaus ažūrines kojinaites, bus panaši į mažytę moteriškutę. O, mano geroji sesele, jūs nežinote, kokia aš kvaila, – aš galvoju, kaip mano duktė eis pirmosios komunijos!

Ir ji ėmė juoktis.

Ponas Madlenas jau nebelaikė Fantinos rankos. Jis klausėsi šitų žodžių, kaip būtų klausęsis vėjelio dvelkimo, nuleidęs į žemę akis, paskendęs giliose mintyse. Staiga ji nutilo, ir jis nejučia pakėlė galvą. Į Fantiną baisu buvo žiūrėti.

Ji nebekalbėjo, ji nebekvėpavo; ji pusiau sėdėjo lovoje, jos liesas petys buvo prasikišęs pro marškinius, jos veidas, prieš valandėlę toks spindintis, dabar išblyško kaip numirėlio, o siaubo išplėstos akys tarytum buvo įbestos į kažką šiurpaus kitame kambario gale.

– Dieve mano! – sušuko jis. – Kas jums yra, Fantina?

Ji nieko neatsakė, ji nenuleido akių nuo to, ką tarėsi matanti, viena ranka ji palietė jam petį, o antrąja davė ženklą dirstelėti atgal.

Jis atsigręžė ir pamatė Žaverą.

III
ŽAVERAS PATENKINTAS

Štai kas buvo atsitikę.

Laikrodis ką tik išmušė pusvalandį po vidurnakčio, kai ponas Madlenas išėjo iš Araso teismo salės. Grįžęs į viešbutį, jis kaip tik dar spėjo į pašto karietą, kurioje, kaip mes atsimename, buvo užsisakęs vietą. Truputį prieš šešias ryto jis atvyko į Pajūrio Montreilį ir visų pirma įmetė pašte laišką, rašytą ponui Lafitui, o paskui nuėjo į ligoninę aplankyti Fantinos.

Vos tiktai jis paliko prisiekusiųjų teismo posėdžių salę, prokuroro padėjėjas, atsipeikėjęs nuo pirmo apstulbimo, atsistojo ir pasakė kalbą, kurioje, apgailestaudamas, kad garbingasis Pajūrio Montreilio meras staiga išėjo iš proto, pareiškė, kad šis keistas incidentas, kuris vėliau būsiąs išaiškintas, jo įsitikinimo nepajudinęs ir pareikalavo nuteisti Šanmatjė, kuris, be jokios abejonės, esąs tikrasis Žanas Valžanas. Šis prokuroro padėjėjo užsispyri-

mas aiškiai prieštaravo visų nuomonei – publikos, teismo ir prisiekusiųjų. Gynėjas lengvai sugriovė šį tvirtinimą ir nustatė, kad dėl pono Madleno, atseit tikrojo Žano Valžano, prisipažinimų byla iš pagrindų pasikeitė ir kad prisiekusieji mato prieš save nekaltą žmogų. Advokatas ta proga padarė keletą sentencijų kupinų pastabų, deja, nebe naujų, apie teismo klaidas ir t. t., ir t. t. Pirmininkas savo baigiamajame žodyje prisidėjo prie gynėjo ir prisiekusieji, vos kelias minutes pasitarę, Šanmatjė visiškai išteisino.

Prokuroro padėjėjui vis dėlto reikėjo kokio nors Žano Valžano, todėl jisai, netekęs Šanmatjė, stvėrėsi Madleno.

Paleidus Šanmatjė, prokuroro padėjėjas tučtuojau užsidarė su pirmininku. Jie tarėsi „dėl Pajūrio Montreilio miesto pono mero sulaikymo būtinumo". Šita frazė, kurioje taip gausu kilmininkų, priklauso pono prokuroro padėjėjo plunksnai ir yra jo paties ranka įrašyta jo pranešimo vyriausiajam prokurorui originale. Pirmasis jaudulys jau buvo praėjęs, todėl pirmininkas nelabai nė spyrėsi. Šiaip ar taip, juk teisingumas turi eiti savo keliu. Be to, pasakysime viską, pirmininkas, šiaip žmogus geras ir gana nekvailas, drauge buvo karštas, beveik gali sakyti, net fanatiškas rojalistas, ir todėl jį supurtė, kad Pajūrio Montreilio meras, kalbėdamas apie išsikėlimą Kane, pavartojo žodį „imperatorius", o ne „Buonapartė".

Taigi įsakymas areštuoti buvo paruoštas. Prokuroro padėjėjas jį nusiuntė į Pajūrio Montreilį su raitu kurjeriu, kuriam buvo liepta joti šuoliais ir įteikti raštą policijos inspektoriui Žaverui.

Mes jau žinome, kad Žaveras į Pajūrio Montreilį sugrįžo tučtuojau po to, kai davė savo parodymus.

Žaveras tik kėlėsi iš lovos, kai kurjeris jam įteikė įsakymą areštuoti ir paliepimą pristatyti areštuotąjį.

Kurjeris pats buvo policijos agentas bei labai prityręs žmogus ir keliais žodžiais painformavo Žaverą, kas įvyko Arase. Įsakymas areštuoti, prokuroro padėjėjo pasirašytas, skambėjo šitaip:

„Inspektoriui Žaverui įsakoma sulaikyti poną Madleną, Pajūrio Montreilio merą, kuris šios dienos teismo posėdyje buvo atpažintas kaip paleistas į laisvę katorgininkas Žanas Valžanas."

Pašalinis žmogus, matydamas Žaverą įeinant į ligoninės prieškambarį, iš jo išorės jokiu būdu nebūtų galėjęs įspėti, kas jame vyksta, ir nieko ypatingo jame nebūtų pastebėjęs. Žaveras buvo šaltas, ramus, rimtas, jo žili plaukai gulėjo rūpestingai sušukuoti smilkiniuose, ir laiptais jis užlipo savo įprastu neskubiu žingsniu. Vis dėlto žmogų, jį nuodugniai pažįstantį ir dabar atidžiai įsižiūrėjusį į jį, būtų nukrėtęs šiurpas. Jo uždedamosios odinės apykaklės sagtis, užuot gulėjusi užpakalyje, buvo ties jo kairiąja ausimi. Tatai rodė jo negirdėtą susijaudinimą.

Žaveras buvo vientisos prigimties žmogus ir nepakęsdavo jokios raukšlelės nei savo pareigose, nei savo uniformoje; jis buvo griežtas piktadariams ir pedantiškas savo mundūro sagoms.

Jeigu jis galėjo netvarkingai užsisegti apykaklę, tai jo sieloje turėjo įvykti tokia audra, kurią būtų galima pavadinti vidiniu žemės drebėjimu.

Artimiausiame policijos poste pasiėmęs kapralą ir keturis kareivius, jis labai paprastai atėjo į ligoninę, palikęs kareivius kieme, paprašė durininkę, kuri nieko neįtarė, nes dažnai matydavo ginkluotus vyrus klausiant pono mero, jam parodyti, kur guli Fantina.

Priėjęs Fantinos kambarį, Žaveras pasuko durų raktą, tyliai tyliai, kaip moka tiktai slaugės ir policijos sekliai, atidarė duris ir įėjo.

Tiesą sakant, jis ne įėjo. Jis sustojo ant pravertų durų slenksčio, nenusiimdamas skrybėlės, užsikišęs kairiąją ranką už redingoto, susagstyto ligi pat smakro. Alkūnės linkyje galėjai matyti švininį bumbulą jo didžiulės lazdos, kurios galas slėpėsi už jo nugaros.

Kokią minutę jis šitaip stovėjo, niekieno nepastebėtas. Netikėtai Fantina pakėlė akis, pamatė jį ir privertė poną Madleną atsigręžti.

Tą akimirksnį, kai Madleno žvilgsnis susitiko su Žavero žvilgsniu, Žaveras pasidarė baisus, nors nė nepajudėjo iš vietos, nesukrutėjo, nežengė į jį nė vieno žingsnio. Joks žmogaus pojūtis negali sukelti tokio siaubo kaip džiaugsmas.

Tai buvo veidas demono, vėl pasigavusio nusidėjėlį, kuris buvo iš jo ištrūkęs.

Tikrumas, kad Žanas Valžanas pagaliau jo rankose, taip paveikė Žaverą, kad jo veide galėjai skaityti visa, kas buvo jo sieloje. Sudrumstos padugnės iškilo į paviršių. Pažeminimo jausmas, kad jis buvo pametęs pėdsakus ir keletą minučių laikė Šanmatjė kitu žmogumi, dingo, išstumtas išdidaus nusimanymo, jog jis iš pat pradžių taip puikiai buvo viską įspėjęs ir jo neklaidingas instinktas taip seniai nujautė tiesą. Apie Žavero pasitenkinimą bylojo visa jo išdidi laikysena. Jo džiūgavimo atkarumas spindėte spindėjo siauroje jo kaktoje. Čia niekuo nepridengtas pasireiškė visas tas siaubas, kurį gali sukelti tik savimi patenkinto žmogaus fizionomija.

Žaveras šią akimirką buvo devintame danguje. Pats kaip reikiant nenuvokdamas, bet nesąmoningai ir neaiškiai jausdamas savo naudingumą ir savo sėkmę, jis, Žaveras, įkūnijo teisingumą, šviesą ir tiesą kaip jų šventą funkciją – blogio sunaikinimą. Už jo ir aplinkui jį, visoje begalinėje gilumoje, buvo valdžia, protas, teismo sprendimas, įstatymo sąžinė, viešas nusikaltimo persekiojimas – visos jo dangaus žvaigždės; jis saugojo tvarką, vertė įstatymą svaidyti žaibus ir perkūnus, keršijo už visuomenę, ginklu padėjo absoliutui; jis tarytum išaugo, apsuptas aureolės; jo pergalė dar kiek priminė iššūkį ir dvikovą; išdidus, spindintis jisai stovėjo, rodydamas visoje savo šviesoje nuožmaus arkangelo antgamtinį gyvulišką pradą; grėsliame jo atliekamo veiksmo šešėlyje neaiškiai regėjosi socialinio teisingumo kalavijas, kurį konvulsiškai laikė jo sugniaužta ranka; laimingas ir pasipiktinęs, jis trypė kojomis nusikaltimą, ydą, maištą, nuodėmę, pragarą; jis žėrėjo, jis naikino, jis šypsojosi ir kažkokia neginčijama didybe dvelkė šis baisingas arkangelas Mykolas.

Žaveras atrodė baisus, tačiau nieko žemo nebuvo jame.

Teisingumas, nuoširdumas, tiesumas, įsitikinimas, atsidavimas pareigai – tai tokios savybės, kurios, nuklydus į netikrą kelią, gali pasidaryti atstumiančios, tačiau, kad ir būdamos atstumiančios, vis tiek išlieka didžios; savo didingumą, būdingą žmogaus sąžinei, jos išlaiko ir tada, kai kelia siaubą. Šios dorybės turi tik vieną ydą – gebėjimą klysti. Negailestingas nuoširdus fanatiko džiaugsmas, kad ir koks žiaurus, visada skleidžia spinduliavimą, kuris grėsmingas, bet vertas pagarbos. Pats nežinodamas, Žaveras, be galo džiūgaudamas, buvo pasigailėtinas, kaip kiekvienas triumfuojantis nemokša. Ir nieko negalėjo būti šiurpesnio ir baisesnio už šitą veidą, kuriame, jeigu galima taip pasakyti, atsispindėjo visas gėrio blogis.

IV

TEISĖTOJI VALDŽIA ATGAUNA SAVO TEISES

Fantina nė karto nebuvo mačiusi Žavero nuo tos dienos, kai ponas meras ją išplėšė iš to žmogaus nagų. Nors jos ligūstas protas ir nesusigaudė, kas čia vyksta, ji nė vienos akimirkos nedvejojo, kad jis atėjo išsivesti jos. Ji negalėjo pakęsti šio baisaus veido, pasijuto netenkanti jėgų ir, susiėmusi rankomis veidą, sukliko siaubo pilnu balsu:

– Ponas Madlenai, gelbėkit!

Žanas Valžanas – dabar jau mes jo kitaip nė nevadinsime – atsistojo. Kuo švelniausiu, kuo ramiausiu tonu jis tarė Fantinai:

– Nusiraminkite. Jis atėjo ne jūsų.

Paskui jis kreipėsi į Žaverą ir tarė jam:

– Aš žinau, ko jums reikia.

Žaveras atkirto:

– Greičiau! Eime!

Intonacija, kuria buvo pasakyti šitie du žodžiai, buvo siutinga ir atšiauri. Žaveras nepasakė: „Greičiau! Eime!“ Jis pasakė: „Greičiau eime!“ Jokia rašyba negalėtų perduoti tų dviejų žodžių tono; tai jau nebuvo žmogaus kalba, tai buvo urzgimas.

Šį kartą jis nesielgė kaip paprastai; jis nieko neaiškino; net neparodė įsakymo areštuoti. Jam Žanas Valžanas buvo savotiškas priešininkas, paslaptingas ir nesugaunamas, mįslingas rungtynininkas, su kuriuo jis penkerius metus rungėsi, niekaip negalėdamas jo įveikti. Tasai areštas nebuvo kovos pradžia, bet pabaiga. Todėl jis pasitenkino sakydamas: „Greičiau! Eime!“

Tardamas tuos žodžius, jis nežengė nė vieno žingsnio; jis tiktai sviedė į Žaną Valžaną tą žvilgsnį, kurį paprastai lyg kokį kablį mesdavo į savo nelaimingas aukas ir jas traukte pritraukdavo prie savęs.

Tai tas pats žvilgsnis prieš du mėnesius buvo pervėręs Fantiną ligi pat kaulų smegenų.

Surikus Žaverui, Fantina atsimerkė. Bet juk ponas meras buvo čia. Ko gi jai bijoti?

Žaveras žengė į vidurį kambario ir sušuko:

– Ką gi tu, eisi ar ne?

Nelaimingoji apsidairė aplinkui. Kambaryje nieko nebuvo, išskyrus vienuolę ir poną merą. Į ką gi jis galėjo kreiptis tuo bjauriu „tu“? Aišku, tiktai į ją. Ji sudrebėjo.

Ir štai ji išvydo kažką neįtikimo, taip neįtikimo, kad nieko panašaus jai nebuvo pasivaidenę nė klaikiausiame jos ligos kliedesyje.

Ji pamatė, kaip seklys Žaveras pagriebė už apykaklės poną merą, pamatė, kaip ponas meras nuleido galvą. Jai atrodė, kad griūva visas pasaulis.

Žaveras iš tikrųjų paėmė Žaną Valžaną už apykaklės.

– Ponas mere! – sušuko Fantina.

Žaveras nusikvatojo, nusikvatojo tuo šiurpiu juoku, kuris jam apnuogindavo visus dantis.

– Jokio pono mero čia nebėra!

Žanas Valžanas nebandė atstumti tos rankos, kuri jį laikė už redingoto apykaklės. Jis tarė:

– Žaverai...

Žaveras jį nutraukė:

– Aš tau esu ponas inspektorius!

– Pone, – vėl pradėjo Žanas Valžanas, – aš norėčiau jums vienam pasakyti porą žodžių.

– Garsiai! Sakyk garsiai! – atkirto Žaveras. – Su manimi reikia kalbėti garsiai!

Žanas Valžanas tęsė toliau, nuleidęs balsą:

– Aš turiu į jus vieną prašymą...

– Aš tau sakiau kalbėti garsiai!

– Bet to niekas neturi girdėti, išskyrus jus...

– O kas man darbo? Aš nenoriu klausytis!

Žanas Valžanas atsigręžė į jį ir paskubomis labai tyliai ištarė:

– Duokite man tris dienas! Tris dienas, kad aš galėčiau nuvažiuoti šios nelaimingos moters kūdikio. Aš užmokėsiu, kiek reikės. Jūs galite mane lydėti, jeigu norite.

– Žiūrėk, tu juokauji! – sušuko Žaveras. – Iš tikrųjų aš nemaniau, kad tu toks kvailas! Tu nori pasprukti, tai ir prašai, kad duočiau tau tris dienas! Sakai, nori nuvažiuoti šitos mergos vaiko! Cha, cha, cha! Puiku! Čia tai puiku!

Fantina sudrebėjo.

– Mano vaiko? – sušuko ji. – Atvežti mano vaiko? Vadinasi, mergytės čia nėra? Sesele, atsakykite man, kur Kozetė? Aš noriu savo kūdikio! Ponas Madlenai! Ponas mere!

Žaveras tryptelėjo koja.

– Štai dar viena atsirado! Ar tu nenutilsi, kekše! Niekinga šalis, kurioje katorgininkai valdo miestus, o prostitutės slaugomos kaip grafienės! Ne, ne! Dabar viskas bus kitaip; seniai metas!

Jis įsmeigė į Fantiną savo akis ir pridūrė, vėl suimdamas į gniaužtą Žano Valžano kaklaraištį, marškinius ir apykaklę:

– Aš tau sakau, čia nėra jokio pono Madleno, čia nėra jokio pono mero. Čia yra vagis, plėšikas, čia yra katorgininkas, kurio vardas Žanas Valžanas! Jį aš ir laikau! Štai kas!

Fantina staiga atsitiesė, pasiremdama sustingusiomis rankomis, pažvelgė į Žaną Valžaną, pažvelgė į Žaverą, pažvelgė į vienuolę, atvėrė burną, lyg norėdama ką pasakyti, iš jos krūtinės gilumos išsiveržė gargesys, dantys ėmė kalenti; ji sielvartingai ištiesė rankas, konvulsiškai graibydama pirštais aplink save, tarytum skęstantis žmogus, kuris ieško, į ką įsikibti, paskui sudribo ant pagalvio. Jos galva atsitrenkė į lovos galvūgalį ir vėl nulinko ant krūtinės išžiota burna, atmerktomis akimis, užgesusiu žvilgsniu.

Ji buvo nebegyva.

Žanas Valžanas uždėjo savo ranką ant Žavero rankos, kuri laikė jį, ir atgniaužė ją, kaip būtų atgniaužęs mažo vaiko rankutę, paskui tarė Žaverui:

– Jūs nužudėte šitą moterį.

– Na užteks! – suriko įsiutęs Žaveras. – Aš čia atėjau ne pamokslų klausytis. Apsieisime be jų. Sargyba apačioje. Tučtuojau einam, o kad ne – antrankiai.

Kambario kertėje stovėjo sena, gerokai aplūžusi geležinė lova, ant kurios priguldavo nakčia budėdamos seserys. Žanas Valžanas priėjo prie tos lovos, vienu akimirksniu atplėšė jos galvūgalį, kuris jau ir taip vos besilaikė, ir todėl jo raumenims šitai buvo visai nesunku, išsitraukė storą virbą ir pažiūrėjo į Žaverą. Žaveras atbulas pasitraukė į durų pusę.

Žanas Valžanas, laikydamas rankoje geležinį skersį, iš lėto ėjo prie Fantinos lovos. Priėjęs atsigręžė ir tarė Žaverui tokiu tyliu balsu, kad vos galima buvo girdėti:

– Aš jums nepatariu mane liesti šį momentą.

Reikia pripažinti, kad Žaveras sudrebėjo.

Jam dingtelėjo mintis pasišaukti sargybą, bet Žanas Valžanas galėjo pasinaudoti ta akimirka ir pabėgti. Taigi jis nieko nedarė, tik paėmė už laibojo galo savo lazdą ir atsišliejo į durų staktą, neišleisdamas Žano Valžano iš akių.

Žanas Valžanas alkūne atsirėmė į lovos galvūgalio bumbulą ir, nulenkęs galvą ant savo rankos, žiūrėjo į nejudamai gulinčią Fantiną. Jis ilgai šitaip rymojo, susikaupęs, mintyse paskendęs, tylus, matyt, užmiršęs viską pasaulyje. Jo veidas ir poza reiškė tiktai begalinį gailesį. Po kelių šio susimąstymo minučių jis pasilenkė prie Fantinos ir tyliai kažką jai kalbėjo.

Ką jis pasakė jai? Ką galėjo pasakyti šis pasmerktas vyriškis šiai numirusiai moteriai? Kokie buvo jo žodžiai? Niekas pasaulyje jų negirdėjo. Ar numirėlė išgirdo juos? Esti jaudinančių iliuzijų, kuriose, galimas daiktas, glūdi aukščiausia teisybė. Tikra yra tik tai, kad sesuo Simplicija, vienintelė šio įvykio liudininkė, vėliau dažnai pasakodavo, kad tuo momentu, kai Žanas Valžanas šnibždėjo į ausį Fantinai, ji aiškiai mačiusi palaimingą šypseną jos išblyškusiose lūpose ir blandžiuose vyzdžiuose, pilnuose kapų nuostabos.

Žanas Valžanas abiem rankomis paėmė Fantinos galvą ir ją patogiai paguldė ant priegalvio, kaip būtų padariusi motina savo kūdikiui, sumezgė jai marškinių kaspinėlius ir sutvarkė plaukus, išsibrukusius jai iš po kyko. Paskui užmerkė jai akis.

Fantinos veidas šį momentą atrodė apgobtas keistos šviesos.

Mirtis – tai įžengimas į amžiną spindėjimą.

Fantinos ranka karojo nusvirusi nuo lovos. Žanas Valžanas atsiklaupė prieš tą ranką, švelniai pakėlė ją ir pabučiavo.

Paskui atsistojo ir, atsigręžęs į Žaverą, tarė jam:

– Dabar aš jūsų valioje.

V

PRIDERAMAS KAPAS

Žaveras pristatė Žaną Valžaną į miesto kalėjimą.

Pono Madleno suėmimas sukėlė Pajūrio Montreilyje sensaciją, arba, tikriau sakant, neregėtą jaudulį. Mums labai liūdna, bet negalime nuslėpti, kad, išgirdę tą vieną frazę „tai buvęs katorgininkas“, beveik visi nuo jo nusigręžė. Per kokias dvi valandas visi užmiršo

visa, ką jis buvo padaręs gero, ir jis beliko tiktai „katorgininkas“. Tiesa, reikia pasakyti, kad niekas dar nežinojo smulkmenų apie tai, kas buvo įvykę Arase. Visą dieną visame mieste tik ir buvo girdėti šitokios ir panašios kalbos: „Jūs dar nežinote? Jis katorgininkas, atlikęs bausmę!“ – „Kas toks?“ – „Meras.“ – „Kaip? Ponas Madlenas?“ – „Taip.“ – „Nejaugi?“ – „Jis visai ne Madlenas, o turi kažkokią klaikią pavardę: Bežanas, Božanas, Bužanas ar kaip kitaip.“ – „Ak, Dieve mano!“ – „Jis suimtas.“ – „Suimtas!“ – „Sėdi miesto kalėjime, kol perkels kitur.“ – „Kol perkels? Tai jį turi perkelti? Kurgi jį perkels?“ – „Jį dar teis prisiekusiųjų teismas už tai, kad jis kažkada kažką apiplėšė ant vieškelio.“ – „Na mat! Aš taip ir maniau. Per daug jau šitas žmogus buvo geras, per daug tobulas, ligi šleikštumo. Jis atsisakė ordino, dalydavo pinigus visiems vaikpalaikiams, kuriuos tik sutikdavo. Man visuomet atrodė, kad čia slypi kažkokia nešvari istorija.“

Ypač piktinosi juo vadinamieji „salonai“.

Viena sena dama, „Baltosios vėliavos“ laikraščio prenumeratorė, padarė šią pastabą, kurios gilumo beveik negalima išmatuoti:

– Aš dėl to visai nesisieloju. Tai gera pamoka bonapartistams!

Šitaip išnyko Pajūrio Montreilyje fantomas, kuris kažkada vadinosi ponu Madlenu. Tik trys ar keturi žmonės visame mieste liko ištikimi jo atminimui. Senoji vartininkė, kuri jam patarnaudavo, buvo tarp jų.

Tos pačios dienos vakarą ši geroji senutė sėdėjo savo sarginėje, vis dar negalėdama atsipeikėti ir apimta liūdnų minčių. Fabrikas stovėjo visą dieną uždarytas, vartai užrakinti, gatvė tuščia. Visuose namuose nebuvo nieko, išskyrus dvi vienuoles – seserį Perpetują ir seserį Simpliciją, kurios budėjo prie Fantinos kūno.

Apie tą valandą, kai ponas Madlenas paprastai grįždavo namo, šaunioji durininkė mašinaliai atsistojo, išėmė iš stalčiaus pono Madleno kambario raktą ir žvakidę, kuria jis kiekvieną vakarą pasišviesdavo lipdamas laiptais į savo butą, paskui pakabino raktą ant vinies, nuo kurio jis paprastai nusikabindavo jį, ir šalia pastatė žvakidę, tarytum būtų laukusi jo pareinant. Po to ji vėl atsisėdo kėdėje ir susimąstė. Vargšė geroji senutė visa tai padarė nesąmoningai.

Tiktai po dviejų valandų su viršum ji atsigodė iš savo minčių ir sušuko:

– Še tau! Viešpatie Jėzau Kristau! O aš ir raktą užkabinau ant vinies!

Šią akimirką sarginės langelis atsidarė, pro angą pasirodė ranka, paėmė raktą, žvakidę ir uždegė vaškinę žvakę nuo lajinės, kuri degė ant stalo.

Durininkė pakėlė akis ir nustėro išsižiojusi, užgniauždama šauksmą, kuris jai vos neišsiveržė iš gerklės.

Ji pažino tą ranką, šiuos pirštus, šią redingoto rankovę.

Tai buvo ponas Madlenas.

Kelias sekundes ji negalėjo ištarti nė žodžio, ji buvo „netekusi žado“, kaip vėliau ji sakydavo, dėstydama šį nuotykį.

– Dieve mano! Tai jūs, ponas mere! – sušuko ji pagaliau. – O aš maniau, kad jūs...

Ji sutriko, nes jos sakinio pabaiga būtų buvusi nepagarbi jo pradžiai; Žanas Valžanas jai vis dar tebebuvo ponas meras.

Jis užbaigė jos mintį:

– Kalėjime, – tarė jis. – Aš ten buvau. Išlaužiau geležinį lango virbą, nušokau nuo stogo, ir štai esu čia. Dabar einu į savo kambarį, o jūs suraskite man seserį Simpliciją. Ji, be abejo, prie tos nelaimingosios moteriškės.

Senutė tučtuojau pakluso.

Jis nieko jos neprašė; jis buvo visiškai tikras, kad jinai saugos jį geriau negu jis pats.

Niekuomet niekas nesužinojo, kaip jam pavyko patekti į kiemą neatidarant didžiųjų vartų. Jis visuomet su savimi turėdavo visraktį, kuriuo buvo galima atsirakinti mažus vartelius, bet kalėjime jį juk turėjo iškratyti ir tą visraktį atimti. Ši aplinkybė taip ir liko neišaiškinta.

Jis užlipo laiptais, kurie vedė į jo kambarį. Viršuje pastatė žvakidę ant paskutinės laiptų pakopos, tyliai atidarė savo duris, apčiuopom priėjo prie lango, uždarė jį, uždarė langinę, paskui sugrįžęs pasiėmė žvakę ir vėl įėjo į kambarį.

Šis atsargumas buvo reikalingas; mes atsimename, kad jo langas buvo į gatvę ir iš ten žmonės galėjo pastebėti šviesą.

Jis apsidairė aplinkui, metė žvilgsnį į stalą, kėdę, lovą, kuri jau tris dienas nebuvo paliesta. Niekur nesimatė jokių užvakarykščios nakties netvarkos pėdsakų. Durininkė buvo „apruošusi kambarį“. Tik ji buvo iš pelenų išėmusi ir tvarkingai ant stalo padėjusi du geležinius jo lazdos antgalius ir keturiasdešimties su monetą, pajuodusią nuo ugnies.

Jis paėmė lapą popieriaus, kuriame parašė: „Štai du mano lazdos antgaliai ir iš Mažiulio Žervė pavogtoji keturiasdešimties su moneta, apie kurią aš kalbėjau prisiekusiųjų teisme“, – ir padėjo ant to lapo sidabrinę monetą ir du geležinius antgalius taip, kad jie tučtuojau kristų į akį kiekvienam, kas įeis į kambarį. Iš spintos jis išsiėmė senus marškinius ir juos suplėšė į kelias dalis. Į tas drobės skiautes suvyniojo sidabrines žvakides. Jis anaiptol nesijaudino, neskubėjo ir, vyniodamas vyskupo žvakides, kramtė atsikandęs gabalą juodos duonos. Galimas daiktas, kad tai buvo kalėjimo duona, kurią jis išsinešė pabėgdamas.

Šitai buvo nustatyta iš duonos trupinių, rastų ant kambario grindų vėliau, kai teisingumo organai ten darė kratą.

Kažkas tyliai du kartus pasibeldė į duris.

– Prašau, – tarė jis.

Tai buvo sesuo Simplicija.

Jos veidas buvo išblyškęs, akys paraudusios, žvakidė jos rankoje drebėjo. Žiaurūs likimo smūgiai turi tą ypatybę, kad ir kokie mes būtume tobuli ar sudiržę, iš mūsų „aš“ gilumos jie ištraukia žmogiškąją prigimtį ir ją priverčia pasireikšti išorėje. Šios dienos sukrėtimai vienuolę vėl pavertė moterimi. Ji buvo apsiverkusi, ji drebėjo.

Žanas Valžanas buvo ką tik parašęs keletą eilučių popieriaus lape, kurį padavė vienuolei, tardamas:

– Sesele, įduokite šį raštelį ponui klebonui.

Raštelis nebuvo sulenktas! Ji metė į jį žvilgsnį.

– Jūs galite perskaityti, – tarė jis.

Ji perskaitė: „Prašau poną kleboną pasirūpinti visu tuo, ką aš čia palieku. Teikitės apmokėti mano bylos išlaidas ir pasilaikyti už palaidojimą moters, kuri šiandien mirė. Visa kita telieka vargšams.“

Sesuo norėjo kažką pasakyti, tačiau tik suvapėjo keletą neaiškių garsų. Pagaliau jai pavyko ištarti:

– Gal ponas meras norėtų paskutinį kartą pamatyti tą vargšę moterį?

– Ne, – atsakė jis, – mane gaudo ir gali suimti jos kambaryje, o tatai sudrumstų jos ramybę.

Vos jis spėjo ištarti šiuos žodžius, laiptuose kilo didelis triukšmas. Jie išgirdo žingsnių bildesį ant laiptų ir žodžius senosios vartininkės, kuri garsiai šaukė spiegiamu balsu:

– Gerasis pone! Prisiekiu Viešpačiu Dievu, kad visą dieną ir visą vakarą niekas čia nebuvo įėjęs, o aš juk nė valandėlės nebuvau atsitraukusi nuo durų!

Vyriškas balsas atsakė:

– Bet tame kambaryje dega žiburys.

Tai buvo Žavero balsas.

Šito kambario durys atsiverdamos užstodavo dešinį kampą. Žanas Valžanas užpūtė žvakę ir atsistojo tame kampe.

Sesuo Simplicija atsiklaupė prie stalo.

Durys atsidarė.

Įėjo Žaveras.

Koridoriuje buvo girdėti daugelio žmonių šnibždėjimasis ir vartininkės įtikinėjimai.

Vienuolė nepakėlė akių. Ji meldėsi.

Ant židinio stovinti žvakė labai silpnai apšvietė kambarį.

Žaveras pamatė seserį ir sumišęs sustojo.

Mes atsimename, jog pati Žavero esmė, jo stichija, jo alsuojanti aplinka buvo gili pagarba kiekvienai valdžiai. Jis buvo vientisas žmogus ir nepripažino nei prieštaravimų, nei apribojimų. Savaime suprantama, bažnytinė valdžia jam buvo aukščiausia iš visų kitų. Jis buvo pamaldus, formaliai atlikinėjo bažnytines apeigas ir šiuo atžvilgiu buvo toks pat pedantiškas, kaip ir visais kitais. Jo akyse kunigas buvo dvasia, kuri negali suklysti, vienuolė jam buvo būtybė, kuri nežino nuodėmės. Šie žmonės jam buvo sielos, atskirtos nuo šio pasaulio aklina siena, kurios vienintelės durys atsiverdavo tik tam, kad pro jas išeitų tiesa.

Pamačius seserį, jo pirmas noras buvo pasišalinti.

Drauge jame buvo gyvas ir kitas jausmas, pareigos jausmas, kuris valdingai jį stūmė kita kryptimi. Jo antrasis pojūtis buvo pasilikti čia ir bent išdrįsti vienuolę paklausti vieno dalyko.

Prieš jį buvo toji sesuo Simplicija, kuri nė karto savo gyvenime nepamelavo. Žaveras tatai žinojo ir kaip tik dėl to ją ypatingai gerbė.

– Sesele, – tarė jis, – jūs viena šiame kambaryje?

Stojo baisi akimirka, ir vargšė vartininkė vos neapalpo.

Sesuo pakėlė akis ir atsakė:

– Taip.

– Vadinasi, – kalbėjo toliau Žaveras, – atleiskite, kad aš dar klausiu, bet tatai mano pareiga, – vadinasi, jūs šįvakar nematėte vieno asmens, vieno vyriškio. Jis pabėgo, mes jo ieškome – tas žmogus vardu Žanas Valžanas: ar jūs nematėte jo?

Sesuo atsakė:

– Ne.

Ji sumelavo. Ji sumelavo du kartus pagrečiui, vieną po kito, nesvyruodama, greitai – taip, kaip žmogus pasiaukoja.

– Atleiskite, – tarė Žaveras ir išėjo, žemai nusilenkdamas.

O šventoji mergele! Jau daug metų, kai jūsų nebėra šiame pasaulyje, jūs jau seniai susijungėte su savo seserimis, skaisčiomis mergelėmis, ir su savo broliais angelais amžinosios šviesos karalystėje; tegu jums bus įskaitytas rojuje šis melas!

Sesers liudijimas Žaverui buvo toks įtikinantis, jog jis net nepastebėjo vienos keistos aplinkybės: ant stalo stovėjo kita žvakė, kuri buvo ką tik užpūsta ir dar tebesmilko.

Po valandos kažkoks žmogus, prasigaudamas pro medžius ir rūką, greitai žingsniavo iš Pajūrio Montreilio Paryžiaus kryptimi. Tasai žmogus buvo Žanas Valžanas. Du ar trys prekvežiai, kurie jį buvo sutikę, paliudijo, kad jis nešėsi kažkokį ryšulį ir buvo apsivilkęs palaidine. Iš kur jis paėmė tą palaidinę? Niekas niekada nesužinojo. Beje, prieš kelias dienas fabriko ligoninėje buvo miręs vienas senas darbininkas, kuris paliko tik savo palaidinę. Gal jinai ir buvo toji pati.

Dar vienas žodis apie Fantiną.

Visi mes turime bendrą motiną – žemę. Šiai motinai ir buvo sugrąžinta Fantina.

Klebonas tarėsi gerai darąs, o gal ir iš tikrųjų gerai padarė, iš paliktų Žano Valžano pinigų kiek galima daugiau paskyręs vargšams. Pagaliau kas tai buvo per žmonės? Katorgininkas ir prostitutė. Štai dėl ko jis labai suprastino Fantinos laidotuves, apsiribojęs tuo, kas jau būtinai buvo reikalinga, atseit bendraisiais kapais.

Taigi Fantiną palaidojo tame kapinių kampe, kuris priklauso visiems ir niekam; kur už vietą nereikia mokėti ir kur vargšai dingsta be pėdsakų. Laimė, kad Dievas žino, kur surasti sielą. Fantiną nuleido į tamsą, paguldė tarp kaulų, nežinia kam priklausiusių; jos dulkės susimaišė su kitų dulkėmis. Ją įmetė į viešųjų kapų duobę. Jos kapas buvo panašus į jos patalą.

ANTRA DALIS

KOZETĖ

PIRMOJI KNYGA
VATERLO

I
KĄ GALIMA PAMATYTI EINANT IŠ NIVELIO

Praeitais (1861) metais, vieną gražų gegužės mėnesio rytą, praeivis, kuris pasakoja šią istoriją, buvo atvykęs iš Nivelio ir keliavo į La Hiulpą. Jis ėjo pėsčias. Žingsniavo tarp dviejų eilių medžių plačiu grįstu plentu, vingiuojančiu kalvomis, kurios, sekdamos viena paskui kitą, čia pakelia, čia vėl nuleidžia kelią, sudarydamos jame tarsi didžiules bangas. Jis buvo praėjęs Lilua ir Bua Senjor Isaaką. Vakaruose pastebėjo šiferinę Bren l'Alė varpinę, panašią į apverstą vazą. Jis ką tik paliko už savęs giraitę vienoje aukštumoje, o prie kryžkelės, šalia savotiškų, jau kirminų visiškai išvarpytų kartuvių su užrašu „Senoji užkarda Nr. 4" – užeigą, kurios fasadą puošė tokia iškaba: „Keturių vėjų viešbutis. Privati Ešabo kavinė".

Praėjęs dar aštuntadalį ljė nuo šios užeigos, jis nusileido į nedidelį slėnį, kuriuo pro arką plento pylime tekėjo upeliukas. Vienoje plento pusėje augo retų, bet labai žalių medžių salelės, kurios kitoje kelio pusėje buvo išsibarsčiusios po lankas ir lyg netvarkingai, bet grakščiai driekėsi į Bren l'Alė pusę.

Dešinėje, palei kelią, buvo matyti smuklė, keturių tekinių vežimas prie vartų, didelis gabulys karčių apyniams, žagrė, krūva sausų žabų prie gyvatvorės, rūkstančios keturkampėje duobėje kalkės, kopėčios, paguldytos prie senos daržinės su šiaudiniais perdoriais viduje. Jauna mergina ravėjo lauke, po kurį vėjas nešiojo didelę geltoną afišą, matyt, apie mugės spektaklį kokios nors bažnytinės šventės proga. Už smuklės kiemo kampo, palei klaną, kuriame plaukiojo visa ančių flotilė, į krūmus ėjo blogai išgrįstas kelelis. Į jį ir pasuko praeivis.

Po kokio šimto žingsnių, praėjęs mūrinį penkioliktojo šimtmečio laikų aptvarą smailiu įvairiaspalvių plytų kraigu, jis atsidūrė prie didelių skliaustų akmens vartų, primenančių griežtą Liudviko XIV stilių, su stačiakampe arkos papėde, su dviem plokščiais medalionais iš šonų. Viršum vartų kilo tokio pat griežto stiliaus trobesio fasadas; fasadui statmena siena beveik lietė vartus ir juos pridengė iš šono, sudarydama su jais statų kampą. Pievutėje prieš vartus mėtėsi trejos akėčios, pro kurias sumišai augo visos gegužės mėnesio gėlės. Vartai buvo užkelti; juos sudarė du seni išgverę sparnai, papuošti senu surūdijusiu plaktuku.

Smagiai švietė saulė; medžių šakelės tyliai lingavo, šiugždėdamos tuo švelniu gegužės mėnesio šnaresiu, kurį, atrodo, sukelia ne tiek vėjelio dvelkimas, kiek paukščių lizdai. Šaunus mažytis paukščiukas, matyt, įsimylėjęs, skardingai čiulbėjo dideliame medyje.

Keleivis pasilenkė prie dešiniojo atraminio vartų akmens ir atsidėjęs ėmė žiūrinėti jo apačioje, iš kairės, gana plačią, apvalią, panašią į rutulio vidų duobutę. Šią akimirką vartai atsivėrė, ir pasirodė valstietė.

Ji pamatė praeivį ir suprato, į ką tasai žiūri:

– Čia pataikė prancūzų sviedinys, – tarė jinai.

Ir pridūrė:

– O štai čia, kiek aukščiau, vartuose, prie vinies, šrapnelio kulkos padaryta skylė. Šrapnelis medžio nepramušė.

– Kaip vadinasi šita vietovė? – paklausė praeivis.

– Ugomonas, – atsakė valstietė.

Praeivis atsitiesė. Jis žengė keletą žingsnių ir ėmė žiūrėti pro tvoros viršų. Pro medžius jis pastebėjo horizonte kalnelį ir ant to kalnelio kažkokią figūrą, iš tolo panašią į liūtą.

Jis buvo Vaterlo kautynių lauke.

II

UGOMONAS

Ugomonas – nelemta vieta, pirmoji kliūtis, pirmasis pasipriešinimas, kurį prie Vaterlo sutiko didysis Europos miškakirtys, vadinamas Napoleonu; pirma kieta šaka, į kurią atsimušė jo kirvis.

Anksčiau čia buvo pilis, dabar tiktai ferma. Ugomonas senovės žinovui – „Hugomonas“. Ši pilis pastatyta Hugo, siro de Somerelio, to paties, kuris dosniai apdovanojo Viljė abatijos šeštąją kapelioniją.

Praeivis stumtelėjo vartus, alkūne užkliudydamas seną brikelį, stovintį ties jais, ir įėjo į kiemą.

Šiame vidiniame kieme visų pirma jį labiausiai nustebino arkos pavidalo šešioliktojo šimtmečio laikų vartai, nes viskas aplinkui juos buvo sugriuvę. Griuvėsiai dažnai sukelia didingumo įspūdį. Šalia arkos sienoje buvo kiti vartai su Henriko IV laikų skliautiniais akmenimis, o pro tuos vartus matėsi vaismedžių sodas. Netoli vartų – mėšlo duobė, kauptukai ir kastuvai, keletas karučių, senas šulinys su akmenine plokšte iš priešakio ir geležiniu suktuvu, šokinėjąs kumeliukas, kalakutas, vėduokle išleidęs uodegą, koplyčia su mažyte varpinėle, prie koplyčios sienos – žydinti špalerinė kriaušė, – toks atrodė šis kiemas, kurį užkariauti buvo Napoleono svajonė. Šis žemės kampelis, jeigu jis būtų pajėgęs jį paimti, galimas daiktas, jį būtų padaręs pasaulio valdovu. Čia vištos kapstosi po dulkes. Girdėti urzgiant: tai išsiepęs dantis šuo, kuris dabar atstoja anglus.

Anglai čia buvo pasigėrėtini. Kuko vadovaujamos keturios gvardiečių kuopos čia septynias valandas atlaikė pašėlusį ištisos armijos spaudimą.

Ugomonas, žiūrint į jį žemėlapyje, geometriniame plane, drauge su pastatais ir aptvarais, yra netaisyklingas stačiakampis vienu nukirstu kampu. Šitame kampe, apsaugotame sienos, nuo kurios buvo galima prisikišus šaudyti į puolančiuosius, ir yra pietiniai vartai. Ugomonas turi dvejus vartus: pietiniai – pilies vartai ir šiauriniai –fermos vartai. Napoleonas pasiuntė prieš Ugomoną savo brolį Žeromą[1]; čia atsimušė Giljemino, Fua ir Bašliu divizijos, čia nesėkmingai kovojo beveik visas Reilio korpusas, Kelermanas į šią herojišką sieną išleido visą savo sviedinių atsargą. Bodiueno brigada tik per didelį vargą įsiveržė į Ugomoną iš šiaurės, o Sua brigada, nors ir buvo įsilaužusi iš pietų, vis dėlto jo negalėjo paimti.

Fermos pastatai apsupa kiemą iš pietų. Dalis šiaurinių vartų, kuriuos sudaužė prancūzai, karo užsikabinę už sienos. Tai keturios lentos, prikaltos prie dviejų skersinių, ir jose aiškiai matyti randai, gauti atakos metu.

Vidaus kiemo gilumoje matyti pusiau atidari šiauriniai vartai su lentiniu lopiniu vietoje prancūzų išmuštos ir dabar ant sienos kabančios durų pusės; jie įtaisyti sienoje, nuo pažemio akmeninėje, aukščiau – iš plytų, užstojančioje kiemą iš šiaurės. Tai paprasti pravažiuojamieji vartai, kokius galima matyti visose fermose: du platūs sparnai, sukalti iš netašytų lentų; už vartų driekiasi lankos. Kova dėl šitos angos buvo įnirtinga. Ant vartų staktų ilgai matėsi kruvinų rankų pėdsakai. Kaip tik čia ir žuvo Bodiuenas.

Kautynių uraganas ligi šiol dar jaučiamas šiame kieme; siaubas tebėra išlikęs; čia tarytum sustingęs mūšio įdūkis; viena lieka gyventi, o kita numiršta; tai būta tik vakar. Sienos nyksta, akmenys griūva, spragos šaukia; lūžiai panašūs į žaizdas; palinkę medžiai dreba, tarytum mėgintų pabėgti iš čia.

Šis kiemas 1815 metais buvo daugiau apstatytas negu dabar. Pastatai, kuriuos vėliau sugriovė, tenai sudarė iškyšulius, kampus, staigias alkūnes.

Čia buvo įsitvirtinę anglai; įsiveržę prancūzai negalėjo išsilaikyti. Šalia koplyčios riogso išgriautas, gali sakyti, išdraskytas ponų buveinės pastato sparnas – tai visa, kas yra išlikę iš Ugomono pilies. Pilis buvo tapusi tvirtove, koplyčia – blokhauzu. Čia žmonės naikino vieni kitus. Prancūzai, apšaudomi iš visų pusių, – iš už sienų, iš palėpių aukštumos, iš rūsių gilumos, pro visus langus, pro visas orlaides, pro visus plyšius mūre – atitempė ryšulius žabų ir padegė sienas bei žmones. Gaisras buvo atsakymas į kartečes.

Sugriautame pilies sparne, pro apkaltus geležiniais pinučiais langus, matyti suniokotų svarbiausiojo plytų pastato kambarių likučiai; šiuose kambariuose buvo sugulę anglų gvardiečiai; sraigtiniai laiptai, suardyti nuo apatinio aukšto ligi stogo, atrodo panašūs į sudaužytos kriauklės vidurius. Laiptai ėjo per du aukštus; laiptuose apgulti ir į jų viršų suvaryti anglai suardė apatines pakopas. Dabar šių plačių mėlyno akmens plokščių krūva guli dilgėlėse. Koks tuzinas pakopų dar laikosi sienoje; ant priešakinės iškaltas trišakis. Šios nepasiekiamos pakopos tvirtai guli savo lizduose. Visa kita laiptų dalis panaši į bedantę žiauną. Čia pat stovi du seni medžiai; vienas išdžiūvęs, kitas pažeistas prie šaknų, tačiau kiekvieną balandį sužaliuoja. Nuo 1815 metų jis pradėjo augti pro laiptus.

Tarpusavio žudynės vyko koplyčioje, joje dabar vėl tylu, tačiau ji atrodo keistai. Nuo tos kruvinosios dienos čia nebuvo laikomos pamaldos. O altorius joje pasiliko, medinis

negrabaus darbo altorius, prišlietas prie netašyto akmeninio luito. Kalkėmis išbaltintos keturios sienos, priešais altorių durys, du mažiukai skliausti langai, ant durų didelis medinis kryžius su Nukryžiuotuoju, po kryžiumi keturkampė orlaidė, užkimšta gniūžte šieno, viename kampe prie žemės seni, visiškai sudužę langų rėmai – tokia ši koplyčia. Netoli altoriaus prikalta medinė šventosios Onos statula penkioliktojo amžiaus; kūdikėlio Jėzaus galva nunešta šrapnelio. Prancūzai, tik trumpam užėmę koplyčią, paskui iš jos išstumti, ją padegė. Liepsnos buvo apėmusios šiuos griuvėsius; koplyčia virto degančia krosnimi; durys sudegė, lubos sudegė, medinis Kristus nesudegė. Ugnis tepalietė jo kojas, kurių belikę tik pajuodę strampgaliai, ir toliau nėjo. Tai stebuklas, anot vietos gyventojų. Kūdikėlis Jėzus numušta galva nebuvo toks laimingas kaip Kristus.

Visos sienos išmargintos įrašais. Prie Kristaus kojų galima įskaityti šį vardą: *Henquinez*. Paskui šiuos vardus: *Conde de Rio Maior. Marquesy Marquesa de Almagro (Habana)**. Pasitaiko ir prancūziškų vardų su šauktukais, reiškiančiais pasipiktinimą. 1849 metais siena buvo išbaltinta. Čia nacijos įžeidinėjo viena kitą.

Kaip tik prie šios koplyčios durų ir buvo rastas lavonas, laikąs rankoje kirvį. Tai buvo jaunesniojo leitenanto Legro lavonas.

Išeini iš koplyčios ir kairėje pusėje pamatai šulinį. Jų yra du šiame kieme. Paklausi: kodėl prie šito šulinio nėra kibiro ar trauktuvo? Todėl, kad iš jo nesemiama vandens. Kodėl iš jo nesemiama vandens? Dėl to, kad jis pilnas griaučių.

Paskutinis žmogus, kuris iš šio šulinio sėmė vandenį, vadinosi Giljomas van Kilsomas. Tai buvo valstietis, gyvenęs Ugomone ir ten dirbęs sodininku. 1815 metų birželio 18 dieną jo šeima išbėgo ir pasislėpė girioje.

Giria, supusi Viljė abatiją, kelias dienas ir kelias naktis teikė prieglaudą visiems nelaimingiems išbėgiojusiems gyventojams. Dar šiandien yra išlikę kai kurie aiškūs ženklai: seni apdegę rąstigaliai brūzgynuose rodo šių pasigailėtinų stovyklų vietas.

Giljomas van Kilsomas pasiliko Ugomone „saugoti pilies“ ir pasislėpė rūsyje. Anglai ten jį surado. Kareiviai jį ištraukė iš slėptuvės ir, mušdami plokščiąja kardo puse, privertė išgąsdintą žmogų jiems tarnauti. Juos kankino troškulys, ir Giljomas turėjo nešioti jiems gerti. Tai iš šito šulinio jis sėmė vandenį. Daugeliui tai buvo paskutinis gurkšnis gyvenime. Šitas šulinys, iš kurio gėrė tiek daug pasmerktųjų žūti, turėjo žūti ir pats.

Po kautynių labai skubėta laidoti lavonus. Giltinė turi savotišką paprotį erzinti pergalę: po šlovės ji pasiunčia ligas. Šiltinė – būtinas triumfo priedas. Tas šulinys buvo gilus, ir jis buvo paverstas kapu. Į jį sumesta trys šimtai negyvėlių. Galimas daiktas, pernelyg skubėta. Ar visi buvo negyvi? Padavimas sako, kad ne. Pasakoja, kad naktį po laidotuvių iš šulinio buvę girdėti silpni balsai, šaukęsi pagalbos.

Šulinys stovi atskirai vidury kiemo. Iš trijų pusių jį supa sienos, pusiau iš akmens, pusiau iš plytų, pastatytos kaip širmų palos ir primenančios keturkampį bokštelį. Ketvirtoji pusė atvira. Iš čia ir semta vandenį. Užpakalinėje sienoje yra kažkas panašaus į netaisyklingą apskritą langutį – galbūt tai sviedinio išmušta skylė. Šis bokštelis kažkada turėjo lubas, kurių belikę tik sijos. Dešiniosios sienos geležiniai ramsčiai yra kryžiaus formos. Pasilenki, ir žvilgsnis dingsta giliame plytų cilindre, pripildytame tamsos. Aplinkui šulinį visa sienų papėdė apgožta dilgėlėmis.

---

* Henkinezas. Grafas de Rio Majoras. Markizas ir markizė de Almagro (Habana) (isp.).

Čia nėra plačios mėlynos akmeninės plokštės, kuri Belgijoje sudaro priešakinę šulinio sienelę. Mėlyną plokštę čia atstoja skersiniu sutvirtinti penki ar šeši beformiai mediniai rąstigaliai, kreivi ir gumbuoti, panašūs į didžiulius griaučių kaulus. Nebėra nei kibiro, nei grandinės, nei trauktuvo; tik dar užsilikusi akmeninė gelda vandeniui nutekėti. Joje susirenka lietaus vanduo, ir retkarčiais iš kaimyninių giraičių atskrenda paukštis, atsigeria ir nulekia.

Vienintelis dar gyvenamas namas šiuose griuvėsiuose – tai fermos namas. Šio namo durys yra į kiemą. Šalia gražios gotiško stiliaus užrakto plokštelės įstrižai pritaisyta geležinė dobilo lapo formos rankena. Tą akimirksnį, kai hanoveriečių leitenantas Vilda pagriebė už šios rankenos, norėdamas pasislėpti fermoje, prancūzų pionierius kirviu jam nukirto ranką.

Šeima, kuri dabar gyvena name, yra to seniai jau mirusio sodininko van Kilsomo palikuonys. Žilaplaukė moteris man pasakoja: „Aš viską mačiau. Man buvo treji metai. Mano vyresnioji sesuo bijojo ir verkė. Mus nugabeno į giria. Mane ant rankų nešė motina. Kad geriau būtų girdėti, žmonės atsiguldavo ir prispausdavo ausį prie žemės. O aš pamėgdžiojau patranką, sakydama „bum bum".

Kiemo vartai, iš kairės, kaip mes sakėme, buvo į vaismedžių sodą.

Sodo vaizdas baisus.

Jis sudarytas iš trijų dalių, beveik galima sakyti, iš trijų dramos aktų. Pirmoji dalis yra gėlynas, antroji – vaisių sodas, trečioji – giraitė. Šios trys dalys turi bendrą aptvarą; nuo įėjimo pusės – pilies ir fermos pastatai, iš kairės – tvora, iš dešinės – siena, gilumoje – siena. Dešinioji siena plytinė, gilumos siena – akmeninė. Pirmiausia įeini į gėlyną. Jis yra žemiau, apsodintas serbentais, apgožtas laukinių augalų ir baigiasi monumentalia tašytų akmenų terasa su apvaliais turėklų stulpeliais. Tai buvo didžiūno sodas to pirmykščio prancūziško stiliaus, kuris gyvavo prieš Lenotrą[2]; dabar gi – griuvėsiai ir erškėčiai. Piliastrai apvainikuoti bumbulais, panašiais į akmeninius sviedinius. Dar iki šiol tebėra išlikę keturiasdešimt trys stulpeliai ant pastovėlių; kiti mėtosi žolėje. Beveik visi apdraskyti šautuvų kulkų. Vienas nukirstas stulpelis laikosi ant savo sudaužyto galo tarytum nulūžusi koja.

Tai į šitą gėlyną, esantį žemiau vaismedžių sodo, buvo įsigavę šeši pirmojo lengvųjų pėstininkų pulko šauliai ir, negalėdami iš ten išeiti, užklupti ir persekiojami, nelyginant lokiai savo guolyje, stojo į kovą su dviem hanoveriečių kuopomis, kurių viena buvo ginkluota karabinais. Hanoveriečiai sugulė už šios baliustrados ir šaudė iš viršaus. Bebaimiai šauliai, šaudydami iš apačios, šeši prieš du šimtus, neturėdami jokios priedangos, išskyrus serbentų krūmus, išsilaikė ketvirtį valandos, kol buvo nukauti.

Palipi kelias pakopas ir iš gėlyno pereini į vaisių sodą. Čia, kelių kvadratinių tuazų plote, mažiau kaip per valandą krito tūkstantis penki šimtai vyrų. Atrodo, kad siena ir dabar pasiruošusi kautynėms. Joje tebėra trisdešimt aštuonios šaudomosios angos, anglų prakaltos nevienodame aukštyje. Priešais šešioliktą angą yra du anglų kapai su granitiniais antkapiais. Šaudomosios angos yra tik pietinėje sienoje: iš pietų pusės buvo vykdomas svarbiausias puolimas. Nuo lauko pusės šią sieną slepia aukšta gyvatvorė; čia priėję prancūzai tarė, kad jiems reikės paimti tiktai gyvatvorę, perėjo per ją ir atsidūrė prie šitos sienos – tai buvo kliūtis ir spąstai, už jos anglų gvardija, trisdešimt aštuonios ambrazūros,

šaudančios visos iš karto, kulkų ir sviedinių audra; ir Sua brigada čia buvo parblokšta. Šitaip prasidėjo Vaterlo kautynės.

Vis dėlto vaisių sodas buvo paimtas. Nesant kopėčių, prancūzai lipo ant sienos, kabindamiesi nagais. Po medžiais kovėsi vyras prieš vyrą. Visa žolė aplinkui tapo krauju aplaistyta. Čia buvo sunaikintas septynių šimtų vyrų Nasau batalionas. Išorinė sienos pusė, prieš kurią stovėjo dvi Kelermano baterijos, visa išvarpyta kartečių.

Vis dėlto ir šis sodas, kaip ir kiekvienas kitas, yra jautrus gegužei. Jame taip pat žydi vėdrynai ir saulutės, žolė jame aukšta, čia ganosi darbiniai arkliai; ašutinės virvės, ant kurių džiūsta skalbiniai, ištemptos tarp medžių ir verčia lenktis praeivius; žengi šituo dirvonu, ir koja nuolat įsmunka į kurmiarausius. Tankioje žolėje matai tįsant išvirtusį, bet žaliuojantį medžio kamieną. Prie jo mirdamas prisišliejo majoras Blakmanas. Po aukštu gretimu medžiu krito vokiečių generolas Diupa, prancūzų kilmės, emigravęs su šeima po to, kai buvo atšauktas Nanto ediktas[3]. Visiškai greta palinkusi sena ligota obelis su tvarsčiu iš šiaudų ir molio. Beveik visos obelys griūva nuo senatvės. Nėra nė vienos, kurioje nebūtų įstrigusi šautuvo ar šrapnelio kulka. Daug medžių griaučių šiame sode. Tarp šakų skraido varnos, tolumoje matyti giraitė, kurioje žydi daugybė žibuoklių.

Čia nukautas Bodiuenas, sužeistas Fua, čia siautėjo gaisras, skerdynės, žudynės, čia srautulingai tekėjo upelis iš susimaišiusio anglų, vokiečių ir prancūzų kraujo, čia šulinys grūste prigrūstas lavonų, čia išmuštas Nasau pulkas ir Braunšveigo pulkas, nukautas Diupla, nukautas Blakmanas, sumalta anglų gvardija, sutriuškinta dvidešimt batalionų prancūzų iš tų keturiasdešimties, kurie sudarė Reilio korpusą; vien tik Ugomono pilies griuvėsiuose sukapota, sumaitota, nugalabyta, sušaudyta, sudeginta trys tūkstančiai žmonių – ir visa tai tik tam, kad šiandien koks nors valstietis galėtų pasakyti keleiviui: „Pone, duokite man tris frankus; jeigu norite, aš jums papasakosiu, kaip vyko Vaterlo kautynės!“

III

1815 METŲ BIRŽELIO AŠTUONIOLIKTOJI

Grįžkime atgal – tai kiekvieno pasakotojo teisė – ir persikelkime į 1815 metus ir net truputį prieš tą istorinį momentą, kai prasidėjo kautynės, paminėtos šios knygos pradžioje.

Jei nebūtų buvę lietaus 1815 metų naktį iš birželio 17 į 18 dieną, Europos ateitis būtų kitaip susiklojusi. Keletas perviršų iškritusių vandens lašų palaužė Napoleoną. Idant Vaterlo taptų Austerlico pabaiga, Apvaizdai reikėjo tik truputėlio lietaus; pakako, priešingai metų laikui, praplaukti dangumi debesiui, kad sugriūtų ištisas pasaulis.

Vaterlo kautynės galėjo prasidėti tik pusę dvyliktos, ir Bliucheris galėjo laiku atvykti. Kodėl? Todėl, kad žemė buvo patižusi. Reikėjo truputį palaukti, kad pradžiūtų žemė ir galėtų manevruoti artilerija.

Napoleonas buvo ir jautėsi esąs artilerijos karininkas. Šio nuostabaus karo vado esmė išreikšta viena fraze jo pranešime Direktorijai apie Abukirą[4]: „Toks ir toks iš mūsų sviedinių

užmušė šešis vyrus." Visi jo kariniai planai paremti artilerija. Sutelkti į tam tikrą tašką artileriją – šitai jam duodavo pergalės raktą. Priešo generolo strategiją jis traktuodavo kaip tvirtovę ir joje pramušdavo spragą. Silpnas vietas jis sugniuždydavo kartečėmis; kautynes pradėdavo ir jų baigtį nulemdavo patranka. Jo genijus – tikslaus nutaikymo genijus. Pramušti karė*, išsklaidyti pulkus, pralaužti linijas, sunaikinti ir išblaškyti standžias voras – štai jo tikslas: smogti, smogti, smogti be atvangos – šį darbą jis irgi patikėdavo sviediniui. Grėsminga sistema, kuri, sujungta su genialumu, penkiolika metų darė nenugalimą šį niūrų karo kumštynių kovotoją.

1815 metų birželio 18 dieną jis juo labiau pasikliovė artilerija, kad skaičiaus persvara buvojo pusėje. Velingtonas turėjo vos šimtą penkiasdešimt devynis pabūklus; Napoleonas jų turėjo du šimtus keturiasdešimt.

Įsivaizduokite, kad žemė sausa, artilerija gali lengvai judėti, kautynės prasideda šešiomis ryto. Kautynės būtų buvusios laimėtos ir baigtos dvejomis, atseit trys valandos prieš netikėtą prūsų pasirodymą.

Ar daug kaltas Napoleonas dėl šių kautynių pralaimėjimo? Ar galima už laivo sudužimą kaltinti vairininką?

Ar aiškaus Napoleono fizinių jėgų sumenkimo šiuo laikotarpiu nekomplikavo ir tam tikras jo moralinių jėgų nusilpimas? Ar per dvidešimt karo metų nesusidėvėjo tiek ašmenys, tiek ir makštys, nepavargo tiek dvasia, tiek ir kūnas? Gal jisai, nors šitai ir labai apmaudu, jau daugiau buvo veteranas, o ne karo vadas? Vienu žodžiu, ar šis genijus, kaip manė daugelis žymių istorikų, jau nebuvo pradėjęs blėsti? Ar neimdavo jis šėlti, kad pats nuo savęs paslėptų savo bejėgiškumą? Ar nepradėjo jisai svyruoti, numanydamas savo netikrą rytojų? Ar nebuvo praradęs pavojaus nuojautos, kas taip pavojinga vyriausiajam vadui? Ar šiems didiems realybės žmonėms, kuriuos būtų galima vadinti veikimo gigantais, neateina toks amžius, kai jų genijus darosi trumparegis? Idealo genijams senatvė neturi valdžios; Dantei, Mikelandželui senti reiškė augti; nejaugi Hanibalams ir Napoleonams šitai reiškia smukti? Ar Napoleonas nebuvo praradęs tikrojo pergalės jausmo? Ar jisai jau nebemokėjo pažinti povandeninių uolų, įspėti spąstų, įžiūrėti griūvančio bedugnės krašto? Ar jis nebuvo praradęs dovanos nujausti katastrofą? Nejaugi jis, kuriam kitados buvo žinomi visi triumfo keliai ir kuris nuo savo žaibuojančio kovos vežimo aukštumos valdovišku pirštu juos nurodydavo, dabar, nelemto suglumimo apimtas, traukė savo triukšmingų legionų voras į bedugnę? Ar jo, keturiasdešimt šešerių metų vyro, nebuvo apvaldęs visiškas pamišimas? Ar šis titaniškas likimo vežėjas nebuvo pavirtęs tik baisingu nutrūktgalviu?

Mes anaiptol šitaip nemanome.

Jo sudarytas kautynių planas, visų nuomone, buvo šedevras. Smogti tiesiog į sąjungininkų linijų centrą, pramušti spragą priešininko eilėse, perkirsti priešo kariuomenę per pusę, nustumti britus prie Holo, o prūsus prie Tongro, atskirti Velingtoną nuo Bliucherio, paimti Mon Sen Žaną, užvaldyti Briuselį, nublokšti vokiečius į Reiną ir anglus į jūrą – visa tai, Napoleono sumanymu, turėjo būti pasiekta šiose kautynėse. Tolimesnius veiksmus būtų nurodžiusios aplinkybės.

Mes, žinoma, nesiruošiame čia rašyti Vaterlo istorijos; vienas iš pagrindinių mūsų pasakojamos dramos vyksmų yra susietas su šiomis kautynėmis, bet pačių kautynių istorija

* Kare (pranc. carré) – keturkampio formos pėstininkų rikiuotė, naudota kavalerijos atakoms atremti.

nėra mūsų pasakojimo objektas; be to gi, ši istorija jau parašyta, ir meistriškai parašyta, Napoleono – vienu požiūriu ir ištisos istorikų plejados* – kitu. O kas dėl mūsų, tai, palikę istorikams tarp savęs vaidytis, mes pasiliksime tik tolimu žiūrovu, praeiviu lygumoje, ieškotoju, pasilenkusiu prie šios žemės, sumaišytos su žmonių lavonais, galbūt regimybę laikančiu tikrove; gerbdami mokslą, mes neturime teisės nesiskaityti su visuma faktų, kuriuose, be abejonės, yra iliuzijų; mes neturime nei karinio patyrimo, nei strategijos žinių, kurios galėtų pateisinti vieną ar kitą pažiūrų sistemą; mes tiktai manome, kad abiejų karo vadų veiksmai Vaterlo kautynėse priklausė nuo atsitiktinumų susipynimo; o dėl likimo – šio slėpiningo kaltinamojo, tai mes jį teisiame kaip liaudis, tasai naivusis teisėjas.

IV

„A“

Tie, kurie nori aiškiai suprasti, kaip vyko Vaterlo kautynės, turi vien įsivaizduoti paguldytą ant žemės didžiulę raidę „A“. Kairioji raidės „A“ lazdelė yra Nivelio kelias, dešinioji lazdelė – Ženapo kelias, skersinis raidės „A“ brūkšnelis – gilus kelias iš Oeno į Bren l'Alė. Raidės „A“ viršūnė yra Mon Sen Žanas, kuriame ir buvo Velingtonas; kairysis apatinis taškas yra Ugomonas – ten stovėjo Reilis ir Žeromas Bonapartas; dešinysis apatinis taškas yra Bel Aljansas – ten buvo Napoleonas. Truputį žemiau, kur skersinis „A“ brūkšnys susiduria su dešiniąja lazdele ir ją perkerta, yra E Sentas. Skersinio brūkšnio centre yra punktas, kuriame buvo tartas paskutinis kautynių žodis. Kaip tik čia vėliau ir pastatytas liūtas, prieš statytojų norą simboliškai vaizduojąs didžiausią imperatoriaus gvardijos heroizmą.

Trikampis, glūdįs „A“ viršūnėje, tarp dviejų lazdelių ir skersinio, yra Mon Sen Žano plokštikalnė. Kova dėl šitos plokštikalnės ir buvo visos kautynės.

Abiejų armijų sparnai tiesėsi dešinėn ir kairėn nuo Ženapo ir Nivelio kelių; d'Erlonas stovėjo prieš Piktoną, Reilis prieš Hilį.

Už raidės „A“ viršūnės, už Mon Sen Žano plokštikalnės, driekiasi Suanio miškas.

O dėl pačios plokštikalnės, tai įsivaizduokite plačią banguotą vietovę, kurioje kiekviena sekanti banga yra iškilusi aukščiau už prieš ją esančią, o jos visos kyla į Mon Sen Žaną ir ten baigiasi prie pat girios.

Dvi priešiškos kariuomenės kautynių lauke – tai du grumtynininkai. Tai imtynės. Vienas stengiasi partiesti kitą. Kabinasi už visko; kiekvienas krūmas – atramos taškas; sienos kampas – apsauga; nesant pačios menkiausios lūšnelės, į kurią būtų galima atsiremti, kartais tenka pasitraukti visam pulkui; loma lygumoje, vietovės bangavimas, patogiai perbėgęs takelis, giraitė, dauba – viskas gali sulaikyti žingsnį milžino, vadinamo armija, ir sukliudyti jam pasitraukti. Kas palieka kautynių lauką, tas yra nugalėtas. Iš to seka, jog atsakingasis vadas būtinai privalo atidžiai ištirti mažiausią medžių salelę ir patikrinti mažiausią iškilumą.

---

* Valteris Skotas, Lamartinas Volabelis, Šarasas, Kine, Tjeras. *(Aut. past.)*

Abudu karvedžiai buvo atidžiai išstudijavę Mon Sen Žano lygumą, šiandien vadinamą Vaterlo lyguma. Dar prieš vienerius metus Velingtonas su išmintingu įžvalgumu ją buvo ištyręs kaip galimą būsimų didelių kautynių vietą. Šioje vietovėje ir šioje dvikovoje birželio 18 dieną Velingtonas turėjo geresnes sąlygas, Napoleonas – blogesnes. Anglų armija buvo viršuje, prancūzų – apačioje.

Beveik nėra reikalo čia vaizduoti Napoleoną 1815 metų birželio mėnesio 18 dienos rytą, sėdintį ant arklio, su žiūronu rankoje Rosomo aukštumoje. Jo stotas ir taip visiems seniai žinomas. Šis ramus profilis po maža uniformine Breino mokyklos skrybėle, žalias munduras, balti atlapai, slepiantys ordino žvaigždę, pilkas redingotas, uždengiąs epoletus, galiukas raudono kaspino po liemene, odinės kelnės, baltas žirgas raudona aksomine gūnia, kurios kampuose išsiuvinėtos raidės „N" su karūnomis ir ereliais, botfortai ant šilkinių kojinių, sidabriniai pentinai, Marengo špaga – visas šio paskutinio Cezario pavidalas tebegyvas visų vaizduotėje, vienų garbinamas, kitų griežtai smerkiamas.

Ilgą laiką šis paveikslas buvo apsuptas aureole; tatai atsitiko dėl tam tikro legendinio protų aptemimo, kurį sukelia daugumas herojų ir kuris visuomet ilgesnį ar trumpesnį laiką uždengia tiesą; bet šiandien drauge su istorija atėjo ir šviesa.

Šioji istorijos šviesa yra nepermaldaujama; istorija turi tą keistą ir dievišką savybę, jog, pati būdama šviesa, ir kaip tik dėl to, kad yra šviesa, ji dažnai meta šešėlį ten, kur anksčiau visi matė spindulius; iš to paties žmogaus ji padaro dvi skirtingas pamėkles, viena jų puola antrą, vykdo teisingą teismą, ir niūrūs despoto bruožai kovoja su karo vado žavesiu. Tautos gauna teisingesnį matą ir įvertina galutinai; išniekintas Babilonas mažina Aleksandro šlovę; pavergta Roma mažina Cezario šlovę; sunaikinta Jeruzalė mažina Tito šlovę. Tironija nedingsta po tirono. Vargas tam, kuris paskui save palieka tamsą, įsikūnijusią jo pavidalu.

KAUTYNIŲ *QUID OBSCURUM**

Visiems gerai žinoma pirmoji šių kautynių frazė; neaiški, abejotina, neryžtinga pradžia, grėsli abiem kariuomenėms, bet anglams labiau negu prancūzams.

Visą naktį lijo; žemė išplauta liūties; vienur kitur lygumos lomelėse, nelyginant geldose, susirinkęs vanduo; kai kuriose vietose gurguolės vežimai klimpo ligi stebulių; nuo arklių paspręsčių varvėjo skystas purvas; jeigu ši judančių vežimų gurguolė nebūtų vertusi į duobes kviečių ir rugių, kurie sudarė po ratais savotišką paklotą, visas judėjimas, ypač nedideliuose sléneliuose iš Papeloto pusės, būtų sustojęs.

Mūšis prasidėjo vėlai: Napoleonas, kaip mes jau pasakojome, buvo pratęs visą artileriją laikyti savo rankose kaip pistoletą ir taikyti čia į vieną, čia į kitą kautynių lauko tašką, todėl

* Kažkas tamsaus, nežinomo (lot.).

dabar jis laukė, kada pakinkytos baterijos galės laisvai ir greitai judėti; tam būtinai reikėjo, kad pasirodytų saulė ir pradžiovintų žemę. Saulė tačiau nesirodė. Susitikimas buvo ne toks kaip prie Austerlico. Kai buvo paleistas pirmas patrankos šūvis, anglų generolas Kolvilis pasižiūrėjo į savo laikrodį ir konstatavo, kad buvo trisdešimt penkios minutės dvyliktos.

Kautynes pradėjo kairysis prancūzų sparnas įnirtingu Ugomono puolimu, galbūt įnirtingesniu negu to norėjo pats imperatorius. Tuo pačiu metu Napoleonas puolė centrą, metęs Kijo brigadą prieš E Sentą, o Nėjus dešiniuoju prancūzų sparnu spaudė kairįjį anglų sparną, kuris rėmėsi į Papelotą.

Ugomono ataka iš dalies buvo fiktyvi; įvilioti į ten Velingtoną, priversti jį pasistūmėti į kairę – toks buvo Napoleono planas. Šis planas būtų pavykęs, jeigu keturios anglų gvardijos kuopos ir narsūs Perponšė divizijos belgai nebūtų tvirtai gynę savo pozicijų ir jeigu Velingtonas, užuot ten sutraukęs daug jėgų, nebūtų į ten nusiuntęs paspirčiai tik keturias kitas anglų gvardijos kuopas ir vieną Braunšveigo batalioną.

Prancūzų dešiniojo sparno ataka, nukreipta į Papelotą, buvo labai rimta; parblokšti kairįjį anglų sparną, atkirsti Briuselio kelią, užtverti praėjimą tuo atveju, jeigu pasirodytų prūsai, užimti Mon Sen Žaną, atstumti Velingtoną prie Ugomono, nuo ten prie Bren l'Alė, paskui prie Halo – nieko negali būti aiškesnio. Išskyrus kelis užkliuvimus, ši ataka pavyko. Prancūzai užėmė Papelotą; išmušė priešą iš E Sento.

Pažymėsime vieną smulkmeną. Anglų pėstijoje, ypač Kempto brigadoje, buvo daug rekrutų. Šie jauni kareiviai drąsiai priešinosi mūsų grėsmingiems pėstininkams; patyrimo stoką jiems atstojo narsumas; jie ypač puikiai pasirodė kaip šauliai; kareivis šaulys, iš dalies paliktas savo paties iniciatyvai, tampa, taip sakant, savo paties generolu; šie rekrutai čia parodė tikrą prancūzišką išradingumą ir kovinį įkarštį. Šie neprityrę pėstininkai kovėsi įnirtingai. Šitai nepatiko Velingtonui.

Paėmus E Sentą, kautynių baigtis tapo abejotina.

Vienas šios dienos laikotarpis, nuo dvyliktos iki keturių valandų, yra miglotas; kautynių vidurys beveik nepagaunamas ir primena niūrų muštynių chaosą. Tartum nusileidžia prieblanda. Rūke dūluoja kažkoks platus bangavimas, svaiginantis miražas, šmėsčioja anų laikų karinės aprangos atributai, šiandien beveik jau nežinomi kolbakai* su plevėsuojančiais gaubleliais, kadaruojantys raitelių krepšeliai, sukryžiuoti ant krūtinės diržai, maišiukai granatoms, husarų dolomanai, raudoni ilgi batai su daugybe klosčių, sunkūs kiveriai, papuošti pynelėmis, beveik juodi Braunšveigo pėstininkai, susimaišę su ryškiai raudona anglų pėstija, kurios kareiviai vietoje antpečių dėvėjo storas baltas juosteles aplinkui rankovių iškarpas, Hanoverio lengvoji kavalerija pailgais odiniais šalmais su varinėmis juostelėmis ir sultonais iš rudų ašutų, škotai nuogais keliais ir languotais pledais, ilgi balti mūsų grenadierių getrai – visa tai sudaro eilę paveikslų, bet ne kariuomenės gretų, ir įdomu Salvatorei Rozai, bet neįdomu Gribovaliui[5].

Kiekvienos kautynės visuomet panėši į audrą. *Quid obscurum, quid divinum***. Kiekvienas istorikas atskleidžia keletą bruožų, jį paveikusių šioje painiavoje. Kad ir kokios būtų generolų kombinacijos, ginkluotų masių susidūrime neišvengiami nenumatyti nutolimai

* Kolbakas – aukšta kailinė kepurė.

** Kažkas tamsaus, kažkas dieviško (lot.).

nuo pirmykščių sumanymų; veikimo metu abiejų vadų planai įsiterpia vienas į antrą ir iškraipo vienas antrą. Kautynių lauke štai šitoji vieta suryja daugiau kovotojų negu anoji, kaip daugiau ar mažiau purus dirvožemis greičiau ar lėčiau sugeria ant jo išlietą vandenį. Šitai priverčia ten laikyti daugiau kareivių, negu norėtųsi. Tai nenumatyti nuostoliai. Kautynių linija siūbuoja ir vingiuoja lyg siūlas, be tikslo upeliais liejasi kraujas, armijų frontai banguoja, išeinantys iš rikiuotės ir įeinantys į rikiuotę pulkai sudaro jame iškyšulius ir įlankas, visi šie povandeniniai akmenys nuolat pakeičia vietą; kur ką tik buvo pėstija, pasirodo artilerija; kur buvo artilerija, atlekia raitija; batalionai tarytum dūmai: ką tik čia būta kažko, dabar galite ieškoti – jau nieko nebėra; praretėjimai eilėse slenka iš vietos į vietą; juodos figūrų bangos užeina ir ritasi atgal; traukia kažkoks kapų vėjas, nustumia, atbloškia, išpučia ir išblaško šias tragiškas mases. Kas tai yra mūšis? Švytavimas. Matematinio plano pastovumas galioja tik minutę, o ne ištisą dieną. Norint atvaizduoti kautynes, reikia pasitelkti vieną iš tų galingų dailininkų, kurių teptukams būtų klusnus chaosas; Rembrandtas jas nutapys geriau negu Van Der Meulenas. Van Der Meulenas yra tikslus vidurdienį, bet meluoja trečią valandą po pietų. Geometrija apgauna – tiktai uraganas teisingas. Šitai ir duoda Folarui teisę prieštarauti Polibijui[6]. Pridurkime, kad visuomet esti tam tikras momentas, kai kautynės tarytum smulkėja ir virsta susirėmimu, ima trupėti, pabyra daugybe smulkių įvykių, kurie, anot paties Napoleono, „veikiau priklauso pulkų biografijai negu armijos istorijai". Tokiu atveju istorikas turi neginčijamą teisę daryti apibendrinimus. Jis gali pagauti tik svarbiausius kovos kontūrus, ir nė vienam pasakotojui, kad ir koks jis būtų sąžiningas, nepavyksta tobulai atvaizduoti formą šio baisingo debesies, kurio vardas kautynės.

Ši pastaba, teisinga visiems dideliems armijų susidūrimams, ypač tinka Vaterlo.

Vis dėlto po vidurdienio, tam tikrą momentą, kautynių baigtis ėmė ryškėti.

VI

KETVIRTĄ VALANDĄ PO PIETŲ

Apie ketvirtą valandą anglų kariuomenės padėtis tapo rimta. Oranijos princas komandavo centrui, Hilis kairiajam sparnui, Piktonas dešiniajam sparnui. Drąsus Oranijos princas, visas susijaudinęs, šaukė olandams ir belgams: „Nasau! Braunšveigai! Nedrįskit trauktis!" Jau susilpnėjęs Hilis ieškojo pagalbos pas Velingtoną, Piktonas buvo nukautas. Tą patį akimirksnį, kai anglai atėmė iš prancūzų 105-ojo linijinio pulko vėliavą, prancūzai nukovė anglų generolą Piktoną kulka, kiaurai pramušusia galvą. Velingtonas šiose kautynėse turėjo du atramos taškus: Ugomoną ir E Sentą; Ugomonas dar laikėsi, bet visas liepsnojo; E Sentas buvo paimtas. Iš vokiečių bataliono, kuris jį gynė, beliko tik keturiasdešimt du vyrai; visi karininkai, išskyrus penkis, buvo nukauti ir paimti nelaisvėn. Trys tūkstančiai kovotojų išdaužė vieni kitus šioje kuliamojoje. Anglų gvardijos seržantą, geriausią

Anglijos boksininką, kurį jo draugai laikė nepažeidžiamu, užmušė mažiukas prancūzų būgnininkas. Beringas turėjo palikti savo pozicijas, Altenas buvo nukirstas kardu. Daug vėliavų buvo prarasta, tarp jų – Alteno divizijos vėliava ir Liuneburgo bataliono vėliava, kurią nešė princas iš De Ponų giminės. Pilkųjų škotų nebeliko: galingi Ponsombio dragūnai buvo iškapoti. Šią narsiąją kavaleriją parbloškė Bro ulonai ir Traverso kirasyrai; iš tūkstančio dviejų šimtų arklių beliko šeši šimtai; iš trijų pulkininkų leitenantų du gulėjo ant žemės, Hamiltonas sužeistas, Materas užmuštas. Ponsombis krito, pervertas septynių iečių. Gordonas buvo negyvas, Marchas buvo negyvas. Dvi divizijos – penktoji ir šeštoji – sutriuškintos.

Ugomonas buvo palaužtas, E Sentas paimtas, beliko tik vienintelis pasipriešinimo taškas – centras. Šis taškas laikėsi tvirtai. Velingtonas jį sustiprino. Jis iššaukė ten Hilį, kuris buvo Merb Brenė, ir Šasė, kuris buvo Bren l'Alė.

Anglų kariuomenės centras, truputį įlenktas, labai sutelktas ir kompaktiškas, buvo įsitaisęs labai tvirtoje pozicijoje. Jis išsidėstė Mon Sen Žano plokštikalnėje, turėdamas už savęs kaimą, o priešais save šlaitą, anuomet gana statų. Jis rėmėsi į masyvų akmeninį pastatą, kuris tais laikais buvo Nivelio valstybinis turtas ir žymėjo kelių susikirtimą – galingas šešioliktojo amžiaus statinys ir toks tvirtas, jog patrankų sviediniai nuo jo atšokdavo nepramušdami. Visur aplinkui plokštikalnę anglai pristatė užtvarų, pridarė ambrazūrų gudobelėse, pastatė patranką tarp šakų, įruošė šaudomąsias angas krūmuose. Jų artilerija tykojo, paslėpta brūzgynuose. Šios klastingos gudrybės, neginčijamai įteisintos karo papročių, kurie leidžia naudoti visokius spąstus, buvo taip išmoningai įvykdytos, jog Akso, imperatoriaus pasiųstas devyniomis ryto priešo baterijų žvalgyti, nieko nepastebėjo ir sugrįžęs raportavo Napoleonui, kad jokių kliūčių nesą, išskyrus dvi barikadas, užtveriančias Nivelio ir Ženapo kelius. Tuo metu javai jau buvo išplaukę; plokštikalnės pakraštyje aukštuose javuose buvo įgulęs Kempto brigados 95-asis batalionas, ginkluotas karabinais.

Šitaip įtvirtintas ir turėdamas užtikrintą paramą, anglų ir olandų kariuomenės centras buvo patogioje padėtyje.

Pažeidžiama šios pozicijos vieta buvo Suanio miškas, kuris tais laikais siekė kautynių lauką ir buvo perkirstas Grenandalio ir Buaforo tvenkinių. Armija nebūtų galėjusi čia trauktis nesusiskaldydama, pulkai čia beregint būtų pakrikę. Artilerija būtų žuvusi pelkėse. Daugelio specialistų nuomone, berods, kitų ginčijama, pasitraukimas iš šios vietos būtų virtęs netvarkingu bėgimu.

Velingtonas prie šio centro prijungė Šasė brigadą, atitrauktą nuo dešiniojo sparno, ir Uinkio brigadą, atšauktą iš kairiojo sparno, be to, dar Klintono diviziją. Savo anglams, Halketo pulkui, Mitčelio brigadai, Metlendo gvardijai, kaip priedangą ir sparnų sustiprinimą jis davė Braunšveigo pėstininkus, Nasau kontingentą, Kilmansegės hanoveriečius ir Omptedos vokiečius. Taigi jis po ranka turėjo dvidešimt šešis batalionus. „Kairysis sparnas, – sako Šarasas, – buvo atitrauktas už centro.“ Viena galinga baterija buvo pridengta žemių maišais toje vietoje, kurioje dabar yra vadinamasis „Vaterlo muziejus“. Be to, Velingtonas dar turėjo paslėpęs dauboje tūkstantį keturis šimtus Somerseto gvardijos dragūnų. Tai buvo antroji pelnytai išgarsėjusios anglų kavalerijos pusė. Ponsombis buvo sunaikintas, bet liko Somersetas.

Ši baterija, kuri, būdama užbaigta, būtų sudariusi beveik redutą, stovėjo už žemos mūrinės sodo tvoros, greitomis sutvirtintos smėlio maišais ir plačiu nuožulnių žemių pylimu. Šis darbas nebuvo baigtas; stigo laiko šiam sutvirtinimui aptverti aštriatvore.

Velingtonas, neramus, tačiau iš pažiūros beaistris, nenulipdamas nuo arklio, visą dieną išbuvo priešais seną Mon Sen Žano malūną, tebestovintį ir dabar, po guoba, kurią vėliau vienas anglas, vandalas entuziastas, nupirko už du šimtus frankų, nupjovė ir išsivežė. Velingtonas išliko herojiškai šaltas. Aplinkui birte biro sviediniai. Šalia jo krito adjutantas Gordonas. Lordas Hilis, rodydamas jam į netoliese sprogusią granatą, paklausė: „Milorde, kokias instrukcijas ir kokius įsakymus jūs mums duodate, jeigu pats ieškote mirties?“ – „Daryti taip, kaip aš“, – atsakė Velingtonas. Klintonui jis lakoniškai įsakė: „Laikytis iki paskutinio vyro.“ Buvo aišku, kad diena baigsis blogai. Velingtonas šaukė savo seniems kovos draugams iš Talaveros, Vitorijos ir Salamankos: „*Boys* (vyrai)! Ar galima galvoti apie pasitraukimą? Prisiminkite senąją Angliją!“

Apie ketvirtą valandą anglų frontas susvyravo ir pajudėjo atgal. Staiga plokštikalnės keteroje beliko tiktai artilerija ir šauliai, visa kita dingo; pulkai, persekiojami prancūzų granatų ir sviedinių, pasistūmėjo gilumon, tenai, kur ir dabar dar eina Mon Sen Žano fermos darbininkų takelis; prasidėjo judėjimas atgal, anglų armijos frontas išnyko, Velingtonas pasidavė atgal. „Traukimosi pradžia!“ – sušuko Napoleonas.

VII

NAPOLEONAS GERAI NUSITEIKĘS

Imperatorius, nors nesveikavo ir sunkiai sėdėjo balne, niekuomet nebuvo taip puikiai nusiteikęs, kaip tą dieną. Nuo pat ryto jis, šiaip neprieinamas, šypsojosi. 1815 metų birželio 18 dieną ši gili, po marmuro kauke paslėpta siela spindėjo be ypatingos priežasties. Žmogus, kuris buvo niūrus prie Austerlico, buvo linksmas prie Vaterlo. Visų didžiausi likimo išrinktieji dažnai elgiasi priešingai sveikai nuovokai. Mūsų žemiški džiaugsmai iliuziški. Paskutinė, palaiminga mūsų šypsena priklauso Dievui.

*Ridet Caesar, Pompeius fleibit**, – sakydavo *Fulminatrix*** legiono kariai. Pompėjui šį kartą nereikėjo verkti, bet yra tikra, kad Cezaris juokėsi.

Prieš mūšį, nakčia, pirmą valandą, griaudžiant ir lyjant, drauge su Bertranu apjodinėdamas kalvas, esančias prie Rosomo, patenkintas ilga anglų laužų linija, nušvietusia visą horizontą nuo Frišmono ligi Bren l'Alė, Napoleonas neabejojo, kad likimas, kurį jis tam tikrą paskirtą dieną iškvietė į kautynių lauką prie Vaterlo, atvyks laiku; jis prilaikė savo žirgą, valandėlę nejudėdamas žiūrėjo į žaibus bei klausėsi griaustinio, ir jo palydovas išgirdo šį fatalistą sviedžiant į naktį šituos paslaptingus žodžius: „Mes išvien.“ Napoleonas klydo. Jie jau nebebuvo išvien.

* Cezaris juokiasi, Pompėjus verks (lot.).

** Fulminatrx – žaibų dievas (lot.).

Jis nė vienai sekundei nesudėjo akių, kiekviena šios nakties akimirka jam buvo atžymėta kokiu nors džiaugsmu. Jis apjojo visą lauko sargybų liniją, vienur kitur sustodamas pasikalbėti su sargybiniais. Pusę trečios prie Ugomono miško jis išgirdo žygiuojančios priešo kolonos žingsnius; vieną akimirką pagalvojo, kad Velingtonas traukiasi. Jis tarė Bertranui: „Tai anglų ariergardas paliko pozicijas ir traukiasi. Aš paimsiu nelaisvėn tuos šešis tūkstančius anglų, kurie ką tik atvyko į Ostendę." Jis kalbėjo su įkarščiu; vėl buvo atgavęs tą dvasios pakilimą, kurį turėjo kovo 1 dieną išsikeldamas į krantą, kai, prie Žiuano užutėkio, rodydamas maršalui Bertranui džiūgaujantį valstietį, sušuko: „Na matai, Bertranai, štai jau ir paspirtis!" Naktį iš birželio 17 į 18 jis šaipėsi iš Velingtono: „Šiam mažučiam anglui reikalinga pamoka!" – tarė Napoleonas. Lietus smarkėjo, ir imperatoriui kalbant dundėjo griaustinis.

Pusę ketvirtos ryto jis neteko vienos iš savo iliuzijų: pasiųsti žvalgybon karininkai jam pranešė, kad priešo stovykloje jokio judėjimo nematyti. Viskas ramu; nė vienas bivako ugniakuras neužgesintas. Anglų kariuomenė miegojo. Žemėje vyravo gili tyla; triukšmas buvo tik danguje. Keturiomis ryto žvalgai jam atvedė valstietį; šis valstietis buvo vedliu vienai anglų kavalerijos brigadai, greičiausiai, Vivjano brigadai, kuri vyko užimti pozicijos prie Oeno kaimo, pačiame kairiojo sparno krašte. Penkiomis du belgų dezertyrai jam pranešė, kad jie ką tik pabėgo iš savo pulko ir kad anglų kariuomenė laukia kautynių. „Juo geriau! – sušuko Napoleonas. – Man daug labiau patinka sumušti pulkai negu besitraukiantys."

Rytą prie stačios atšlaitės, sudarančios Plansenua kelio alkūnę, jis nusėdo nuo arklio tiesiog į purvą, liepė atnešti iš Rosomo fermos virtuvinį stalą ir valstietišką kėdę, atsisėdo, turėdamas po kojomis, vietoje kilimo, gruobstą šiaudų, atskleidė ant stalo kautynių lauko žemėlapį, taręs Sultui: „Graži šachmatų lenta!"

Dėl naktinio lietaus maisto gurguolės, įklimpusios patižusiuose keliuose, negalėjo rytą atvykti, kareiviai buvo nemigę, šlapi ir alkani, tačiau šitai nesukliudė Napoleonui linksmai sušukti Nėjui: „Mes turime devyniasdešimt šansų iš šimto." Aštuoniomis imperatoriui atnešė pusryčius. Jis pasikvietė keletą generolų. Per pusryčius kažkas papasakojo, kad užvakar Velingtonas Briuselyje dalyvavęs puotoje pas diukienę de Ričmond, ir Sultas, šis rūstus karys arkivyskupo fizionomija, pastebėjo: „Tikroji puota – šiandien." Imperatorius šaipėsi iš Nėjaus, kuris jam pasakė: „Velingtonas nėra toks naivus, kad lauktų jūsų didybės." Beje, tokia buvo Napoleono maniera. „Jis mielai juokaudavo", – sako apie jį Fleri de Šabulonas. „Iš esmės jis buvo linksmo būdo", – sako Gurgo. „Jis berte berdavo juokus, kurie veikiau buvo savotiški negu sąmojingi", – sako Benžamenas Konstanas. Ties šiais milžino juokavimais verta sustoti. Tai jis savo grenadierius vadino „niurzgomis"; jis jiems gnaibydavo ausis, tampydavo juos už ausų. „Imperatorius visą laiką su mumis išdaigas išdarinėdavo", – štai ką pasakė vienas iš jų. Per slaptąją kelionę iš Elbės salos į Prancūziją, vasario 27 dieną, Prancūzijos karinis brigas „Zefiras", sutikęs atviroje jūroje brigą „Neištikimasis", kuriame slėpėsi Napoleonas, paklausė, kaip jaučiasi imperatorius, o Napoleonas, kuris šiuo metu vis dar turėjo prie savo skrybėlės baltos ir avietinės spalvų kokardą, bitėmis nusėtą, kurią nešiojo Elbės saloje, juokdamasis pagriebė ruporą ir pats atsakė: „Imperatorius laikosi gerai." Kas gali šitaip juokauti, tas laisvai žaidžia su likimu. Pusryčiaujant prie Vaterlo, Na-

poleoną kelis kartus buvo apėmęs juoko priepuolis. Po pusryčių jis kokį ketvirtį valandos buvo susimąstęs, paskui du generolai susėdo ant šiaudų gruobsto, paėmė į rankas plunksnas, pasidėjo ant kelių popierių, ir imperatorius jiems padiktavo kautynių įsakymą.

Devyniomis, tą akimirksnį, kai prancūzų kariuomenė, ešelonuota penkiomis kolonomis, pradėjo žygiuoti ir išsiskleidė dviejų linijų kovos tvarka, artilerija tarp brigadų, su muzika priešakyje, grojančia žygio maršą, tratant būgnams ir aidint trimitams, galinga, didžiulė, džiūgaujanti, – imperatorius, matydamas jūrą šalmų, kardų ir durtuvų, siūbuojančių horizonte, du kartus sušuko: „Puiku! Puiku!“

Nuo devynių ligi pusės vienuoliktos visa´kariuomenė, nors šitai gali atrodyti neįtikima, suspėjo užimti poziciją ir išsirikiavo šešiomis linijomis, sudarydama, kaip pasakė pats imperatorius, „šešių V figūrą“. Kelioms akimirkoms praėjus po kariuomenės išrikiavimo kautynių tvarka, toje gilioje priešaudrio tyloje, kuri visuomet tvyro prieš mūšį, matydamas pražygiuojant tris dvylikasvarių pabūklų baterijas, jo įsakymu paimtas iš trijų korpusų – d'Erlono, Reilio ir Lobo – ir paskirtas pradėti kovą apšaudant Mon Sen Žaną, kur kirtosi Nivelio ir Ženapo keliai, imperatorius paplekšnojo per petį Akso, jam tardamas: „Štai dvidešimt keturios žavingos merginos, generole!“

Būdamas tikras dėl kautynių baigmės, jis savo šypsena padrąsino pro jį praeinančią pirmojo korpuso pionierių kuopą, jo paskirtą apsikasti Mon Sen Žane, kai tik kaimas bus užimtas. Šią giedrą rimtį sudrumstė tik vienas išdidus pasigailėjimo žodis: išvydęs kairėje, toje vietoje, kurioje šiandien stūkso supilta aukšta karių kapų kalva, telkiantis nuostabius pilkuosius škotus ant puikių žirgų, jis tarė: „Gaila.“

Paskui jis sėdo ant žirgo, pasuko ant Rosomo ir sekykla pasirinko siaurą žole apaugusios kalvelės keterą iš dešinės pusės kelio, einančio iš Ženapo į Briuselį, – tai buvo antra jo sustojimo vieta per šias kautynes. Trečioji vieta, septyniomis vakaro, tarp Bel Aljanso ir E Sento, buvo šiurpi; tai gana pakilus kauburėlis, kuris tebėra ir dabar, – už jo, lygumos lomoje, buvo sutelkta gvardija. Aplinkui šį kauburėlį, rikošetu atsimušę į plento grindinį, krito sviediniai, atlėkdami iki Napoleono. Kaip ir ties Brijenu, viršum jo galvos švilpė kulkos ir šrapneliai. Vėliau, beveik toje pačioje vietoje, kurioje stovėjo imperatoriaus žirgas, būdavo randama lyg kirminų išvarpytų sviedinių, senų kardų ir visaip sulankstytų granatų, apsitraukusių rūdimis, – *scabra rubigine.* Prieš kelerius metus čia atkasta šešiasdešimties centimetrų granata, dar nesprogusi, kurios uždegamasis vamzdelis buvo nulūžęs pačiame pašaknyje. Kaip tik šioje stovėjimo vietoje imperatorius pasakė savo vedliui Lakostui, priešiškai nusiteikusiam, nusigandusiam, prie husaro balno pririštam valstiečiui, kuris nusigręždavo po kiekvienos kartečių salvės, stengdamasis pasislėpti už raitininko: „Mulki! Kaip tau ne gėda, juk tave užmuš iš užpakalio.“ Rašantysis šias eilutes, rausydamas smėlį puriame šio kauburėlio šlaito grunte, rado bombos kakliuko likučius, per keturiasdešimt šešerius metus rūdžių sugraužtus, ir senų geležies atšaižų, kurios lūžo tarp pirštų nelyginant šeivamedžio šakelės.

Dabar jau nebėra tų įvairiopų vietovės bangavimų lygumoje, kurioje vyko Napoleono ir Velingtono susitikimas, bet visiems yra žinoma, kokie jie buvo 1815 metų birželio 18 dieną. Paėmus iš šito niūraus lauko medžiagos jo paties paminklui pastatyti, tuo pačiu jam buvo atimtas būdingas reljefas, ir sugluminta istorija negalėjo susigaudyti. Norint šį lauką

išgarbinti, jis subjaurotas. Po dvejų metų Velingtonas, pamatęs Vaterlo, sušuko: „Pakeitė mano kautynių lauką!“ Ten, kur dabar stūkso didžiulė žemės piramidė su liūtu viršuje, buvo ketera kalvos, kuri nuožulnia atkalne leidosi į Nivelio kelio pusę, bet iš Ženapo plento pusės buvo labai stati. Jos pakilumą galima numanyti ir dabar iš aukštumo dviejų kalvų – dviejų didelių kapų, esančių abipus kelio, einančio iš Ženapo į Briuselį; iš kairės – anglų kapas, antras, iš dešinės – vokiečių kapas. Prancūzų kapo visiškai nėra. Prancūzijai visa ši lyguma – kapas. Dėl daugelio tūkstančių vežimų žemių, sunaudotų šimto penkiasdešimties pėdų aukščio ir apie pusės mylios spindulio pylimui supilti, šiandien nesunku nuožulniu šlaitu užlipti į Mon Sen Žano plokštikalnę; kautynių dieną priėjimas prie jos, ypač iš E Sento pusės, buvo status ir nelygus. Šlaitas buvo toks skardingas, jog anglų patrankininkai nematė fermos, buvusios žemiau jų klonio gilumoje ir tapusios kautynių centru. Be to gi, 1815 metų birželio 18 dieną liūtys taip smarkiai išgraužė šią statumą, purvas taip apsunkino lipimą, jog reikėjo ne tik kopti aukštyn, bet ir purvą klampoti. Išilgai plokštikalnės keteros traukėsi kažkas panašaus į griovį, kurio iš tolo neįmanoma buvo įspėti.

Kas tai buvo per griovys? Paaiškinsime. Bren l'Alė yra vienas Belgijos kaimas, Oenas – kitas. Šie kaimai, abu pasislėpę giliuose vietovės vingiuose, sujungti apie pusantro ljė ilgumo keliu, kuris perkerta banguotą lygumos paviršių ir dažnai tarytum vaga išrėžia kalvas, ir todėl daugelyje vietų šis kelias virsta dauba. 1815 metais, kaip ir dabar, šis kelias kirto Mon Sen Žano plokštikalnės keterą tarp Ženapo ir Nivelio plentų; tačiau dabar šioje vietoje jis yra viename lygyje su vietove, o tuomet ėjo labai giliai. Abu jo šlaitai paskui buvo nukasti, imant žemes paminklo kalvai pilti. Didesnė dalis šio kelio buvo ir tebėra tranšėja, vietomis siekianti ligi dvylikos pėdų gylio; jos pernelyg statūs šonai vienur kitur nuslinkdavo, ypač žiemą, liūčių metu. Kartais įvykdavo nelaimingų atsitikimų. Įvažiuojant į Bren l'Alė kelias buvo toks siauras, kad vieną praeivį ten sugniuždė vežimas, kaip tatai liudija stovintis netoli kapinių akmeninis kryžius, kuriame įrašytas žuvusiojo vardas: „Ponas Bernaras Debri, pirklys iš Briuselio“, ir nelaimės data: „1637 metų vasario mėnuo“*. Kelias taip giliai buvo įsirėžęs į Mon Sen Žano plokštikalnę, kad vienas valstietis, Matjė Nikezas, 1783 metais ten buvo sutriuškintas užgriuvusio šlaito, kaip šitai liudijo kitas akmeninis kryžius, kurio viršus dingo arimuose, tačiau apversta papėdė dar ir dabar matyti žole apaugusioje atkalnėje iš kairės plento pusės, tarp E Sento ir Mon Sen Žano fermos.

Kautynių dieną šis gilus kelias, kurį esant jokiu būdu nebuvo galima numanyti, einantis išilgai Mon Sen Žano keteros ir primenantis griovį stačios pakriūtės viršūnėje arba gilią vėžę, paslėptą arimuose, buvo nematomas, kitaip sakant, baisiai pavojingas.

---

* Štai tas įrašas:

DOM
ČIA BUVO SUTRIUŠKINTAS
PER NELAIMĘ
PO VEŽIMU
PONAS BERNARAS
DE BRI PIRKLYS
IŠ BRIUSELIO (neįskaitoma)
1673 m. VASARIO mėn.

(Aut. past.)

[DOM – Deo optimo maximo – geriausiajam, didžiausiajam dievui (lot.). Ši formulė paprastai rašoma ant religinės paskirties pastatų.]

VIII
IMPERATORIUS DUODA KLAUSIMĄ VEDLIUI LAKOSTUI

Taigi Vaterlo dienos rytą Napoleonas buvo patenkintas.

Jis tam turėjo pagrindo: jo sudarytas kautynių planas, kaip mes jau pažymėjome, buvo iš tikrųjų nuostabus.

Kai jau kautynės buvo prasidėjusios, įvairiausios jų peripetijos – Ugomono priešinimasis, E Sento atkaklus stamantrumas, Bodiueno žūtis, iširusi Fua rikiuotė, nelaukta siena, į kurią sudužo Sua brigada, fatališkas lengvapėdiškumas Giljemino, neapsirūpinusio nei petardomis, nei parakinėmis; baterijų įklimpimas purve; penkiolika pabūklų be priedangos, Ugsbridžio parblokštų giliame kelyje; pernelyg menkas veikimas bombų, kurios, krisdamos anglų pozicijose, įsirausdavo į permirkusią nuo lietaus žemę, sukeldamos purvo vulkanus ir paversdamos kartečes dumblo purkšlais; nereikalinga Pirė demonstracija ties Bren l'Alė, beveik visiškai sunaikinta visa ši penkiolikos eskadronų kavalerija; nepavykusi ataka dešiniojo anglų sparno, nepasisekęs puolimas kairiojo; keista klaida Nėjaus, kuris sutelkė vienoje voroje keturias pirmojo korpuso divizijas, užuot jas ešelonavęs, – šitaip dvidešimt septynios jų eilės po du šimtus vyrų kiekvienoje buvo pasmerktos stovėti glaudžioje rikiuotėje po kartečėmis; baisios spragos, sviedinių padarytos šiose masėse; nevieningai atakuojančios kolonos; staigus demaskavimas sparninės baterijos, užėmusios poziciją įstrižai fronto; Buržua, Donzelo ir Diuriutas, patekę į sunkią padėtį; atstumtas atgal Kijo; sužeidimas leitenanto Vjė, šito Herkulio, Politechnikos mokyklos auklėtinio, lygiai tą momentą, kai jis, po statmenine ugnimi apšaudomas nuo priešininko barikados, užtvėrusios ties pasisukimu Ženapo–Briuselio kelią, kirviu kapojo E Sento vartus; Markonjė divizija, suspausta tarp pėstininkų bei kavalerijos ir iš arti sušaudyta rugiuose Besto bei Pako ir iškapota Ponsombio; sugadinti septyni jo baterijos pabūklai; Saksen Veimaro princas, paėmęs ir išlaikęs, nežiūrint visų grafo d'Erlono pastangų, Frišmoną ir Smoeną; paimtos 105-ojo ir 45-ojo pulkų vėliavos; neramios žinios, praneštos prūsų juodojo husaro, sugauto skraidančiosios kolonos žvalgų iš trijų šimtų šaulių, patruliavusių tarp Vavro ir Plansenua; Gruši[7] vėlavimasis; tūkstantis penki šimtai vyrų, mažiau kaip per valandą užmuštų Ugomono sode; tūkstantis aštuoni šimtai vyrų, kritusių per dar trumpesnį laiką prie E Sento, – visi šie audringi įvykiai, pralėkę pro Napoleoną kautynių uragane, beveik nesudrumstė jo žvilgsnio ir nė kiek neaptemdė ramaus pasitikėjimo imperatoriaus veide. Napoleonas buvo pratęs žiūrėti karui tiesiog į akis; jis niekuomet nedarydavo atskirų skaudžių detalių sudėties veiksmo; jam buvo nesvarbu, kokie dėmenų skaičiai, – kad tik jie sudarytų jam reikalingą sumą – pergalę; kad pradžia buvo nevykusi, šitai jam nekėlė jokio nerimo, nes jis tarėsi esąs galutinio rezultato viešpats ir valdovas; neprarasdamas pasitikėjimo savimi, jis mokėjo laukti, ir prieš savo lemtį stovėjo kai lygus prieš lygų. Atrodė, lyg jis sakytų likimui: „Tu neišdrįsi!"

Būdamas šviesių ir tamsių žmogaus charakterio bruožų derinys, Napoleonas, darydamas gera, jautėsi globojamas aukščiausios jėgos, o darydamas bloga, jautė jos pakantumą Jis turėjo, arba tarėsi turįs, savo pusėje įvykių atlaidumą, beveik galima būtų pasakyti, jų bendrininkavimą, tolygų senoviniam nepažeidžiamumui.

Tik tam, kuris už savęs turėjo Bereziną, Leipcigą ir Fonteneblo, atrodo, nereikėjo pasikliauti Vaterlo. Dangus jau slėpiningai niaukėsi viršum jo.

Tą akimirksnį, kai Velingtonas pasistūmėjo atgal, Napoleonas krūptelėjo. Jis staiga pastebėjo, kad Mon Sen Žano plokštikalnė tarytum nupliko ir kad anglų kariuomenės frontas dingsta. Ji telkėsi, bet traukėsi. Imperatorius pasikėlė kilpose. Jo akyse lyg žaibas tvykstelėjo pergalė.

Suvaryti Velingtoną į Suanio girią ir ten sutriuškinti – štai kas būtų galutinė Prancūzijos pergalė prieš Angliją; čia būtų atkeršyta už Kresi, Puatjė, Malplakė ir Ramilji. Marengo nugalėtojas nutrynė Azenkūrą.[8]

Tuomet imperatorius, svarstydamas šią baisingą peripetiją, paskutinį kartą peržvelgė pro žiūroną visą kautynių laiką. Jo gvardija, stovinti už jo su šautuvais prie kojų, stebėjo jį iš apačios lyg dievindama. Jis galvojo; tyrinėjo atskardžius, domėjosi nuolaidumais, atidžiai žvelgė į medžių grupes, rugių keturkampius, takelius; atrodė, kad jis skaičiuoja kiekvieną kilimėlį. Ypač įdėmiai jisai įsižiūrėjo į anglų barikadas ant abiejų plentų, į dvi plačias medžių užvartas, – vieną Ženapo plente aukščiau E Sento, turinčią dvi patrankas, vieninteles visoje anglų artilerijoje, kurios galėjo kiaurai apšaudyti visą kautynių lauką, ir antrą, Nivelio plente, kur blykčiojo Šasė brigados olandų durtuvai. Prie šios barikados jis pastebėjo seną, baltai dažytą švento Nikalojaus koplyčią, esančią ten, kur kelias sukasi į Bren l'Alė. Pasilenkęs jis kažko pusbalsiu paklausė vedlį Lakostą. Vedlys neigiamai papurtė galvą, galimas daiktas, klastingai.

Imperatorius atsitiesė ir susimąstė.

Velingtonas atsitraukė. Beliko šį pasitraukimą tik užbaigti visišku sutriuškinimu.

Napoleonas, staiga atsigręžęs, su greituoju žygūnu nusiuntė į Paryžių estafetę, pranešančią, jog kautynės laimėtos.

Napoleonas buvo vienas iš tų genijų, kurie svaido žaibus ir perkūnus.

Ir štai dabar žaibas trenkė į jį patį.

Jis davė įsakymą Milo kirasyrams paimti Mon Sen Žano plokštikalnę.

IX

NETIKĖTUMAS

Jų buvo trys tūkstančiai penki šimtai. Jie sudarė ketvirčio ljė frontą. Tai buvo didžiuliai vyrai ant milžiniškų arklių. Jų buvo dvidešimt šeši eskadronai, o už savęs jie turėjo kaip sustiprinimą Lefevro Denueto diviziją, šimtą šešis rinktinius žandarus, gvardijos šaulius – tūkstantį šimtą devyniasdešimt septynis vyrus – ir gvardijos ulonus – aštuonis šimtus

aštuoniasdešimt iečių. Jie dėvėjo šalmus be sultonų ir kaltinės geležies šarvus, balninius pistoletus dėkluose ir ilgus kardus–špagas. Rytą visa kariuomenė grožėjosi jais, kai jie devintą valandą, trimitams gaudžiant ir visiems orkestrams grojant „Budėkim imperijos labui", pasirodė glausta kolona, su viena baterija sparne, su kita centre, ir, išsiskleidę dviem eilėmis tarp Ženapo plento ir Frišmono, užėmė kovos vietą šioje galingoje, taip meistriškai Napoleono sudarytoje antrojoje linijoje, kuri, savo kairiajame flange sutelkusi Kelermano kirasyrus, o dešiniajame – Milo kirasyrus, turėjo, taip sakant, du geležinius sparnus.

Adjutantas Bernaras jiems perdavė imperatoriaus įsakymą. Nėjus išsitraukė špagą ir stojo jų priešakyje. Didžiuliai eskadronai pasijudino.

Tuomet atsivėrė siaubingas reginys.

Visa ši kavalerija, apnuogintais kardais, plevėsuojančiomis vėjyje vėliavomis, iškeltais aukštyn trimitais, išrikiuota divizionų voromis, vienu judesiu ir kaip vienas žmogus, su tikslumu bronzinio tarano, pramušančio spragą, leidosi nuo Bel Aljanso kalvos, puolė į tą grėslią gilumą, kuri jau tiek vyrų buvo prarijusi, dingo tenai dūmuose, paskui, išsiplėšusi iš šios tamsos, pasirodė priešingoje slėnio pusėje, tokia pat sutelkta ir kompaktiška, ir smarkia risčia pro debesį sprogstančių ties ja kartečių kilo į baisų, klampų Mon Sen Žano plokštikalnės šlaitą. Jie kilo rimti, grėsmingi, nepajudinami; protarpiuose tarp šautuvų ir pabūklų salvių buvo girdėti garsus tapsėjimas. Sudarydami du divizionus, jie judėjo dviem kolonomis; Vatjė divizija iš dešinės, Deloro divizija iš kairės. Iš tolo atrodė, tarytum į plokštikalnės keterą šliaužtų du milžiniški plieniniai žalčiai. Lyg kažkoks stebuklas jie šmėkštelėjo per kautynes.

Nieko panašaus nebuvo matyta nuo to laiko, kai sunkioji kavalerija paėmė didįjį Maskvos redutą; nebuvo Miurato, užtat dalyvavo Nėjus[9]. Atrodė, kad visa ši masė virto pasakos slibinu ir įgavo vieną sielą. Kiekvienas eskadronas ringavo ir pūtėsi lyg polipo žiedas. Jie buvo matyti pro platų vienur kitur perplėštą dūmų debesį. Šalmų, riksmo, kardų chaosas, umarus arklių paskuigalių šūkčiojimas, patrankų salvių ir fanfarų garsai, disciplinuota ir baisi sumaištis; o raitininkų šarvai blizgėjo tarytum hidros žvynai.

Atrodytų, kad šis pasakojimas yra iš kitų amžių. Kažkuo panašios į tą viziją, be abejonės, turėjo būti senosios orfėjiškos epopėjos, pasakojančios apie pusiau žmones ir pusiau arklius, apie antikinius kentaurus, tuos titanus su žmogaus galva ir arklio liemeniu, kurie šuoliu užjodavo į Olimpą, baisūs, nepažeidžiami, iškilnūs; dievai ir žvėrys kartu.

Keistas skaičių sutapimas: šiuos dvidešimt šešis eskadronus ruošėsi sutikti dvidešimt šeši batalionai. Už plokštikalnės keteros, užmaskuotos baterijos šešėlyje, anglų pėstija, išrikiuota į trylika karė, kiekviename karė du batalionai dviem linijomis: septyni karė pirmoje, šeši antroje, – ši pėstija, paruošusi šautuvus ir taikydama į tai, kas turėjo pasirodyti priešais, laukė ramiai, tylėdama, nejudanti. Ji nematė kirasyrų, o kirasyrai nematė jos. Ji klausėsi kylant šio žmonių potvynio. Ji girdėjo vis didėjantį ūžimą tūkstančių arklių, bėgančių stambia risčia, besikaitaliojantį ir vienodą jų kanopų tapsėjimą, šarvų skambčiojimą, kardų žvangėjimą ir kažkokį galingą, niršų šniokštimą. Stojo grėsli tyla, paskui staiga viršum keteros iškilo ilga eilė pakeltų, kardais mosuojančių rankų, šalmai, trimitai, vėliavos ir trys tūkstančiai žilaūsių galvų, kurios šaukė: „Tegyvuoja imperatorius!" Visa ši kavalerija užgriuvo plokštikalnę – šitai buvo panašu į prasidedantį žemės drebėjimą.

Staiga įvyko tragiškas netikėtumas, iš kairės nuo anglų, iš dešinės nuo mūsų pasigirdo siaubingas šauksmas, kirasyrų žirgai, lėkę voros priešakyje, atsistojo piestu. Pasiekę pačią keteros viršūnę, kirasyrai, apimti nesulaikomo įniršio ir pasiruošę naikinti karė ir patrankas, staiga priešais save išvydo tarp jų ir anglų žiojėjančią įgriuvą, griovį. Tai buvo gilusis Oeno kelias.

Ši akimirka buvo kraupi. Prieš juos netikėtai, po pačiomis arklių kojomis, tarp dviejų šlaitų, atsivėrė dviejų tuazų gilumo dauba; antroji raitijos eilė įstūmė į ją pirmąją, o trečioji įstūmė į ją antrąją; arkliai stojosi piestu, šoko atgal, krito ant užpakalio, slydo šlaitu aukštyn kojomis, numesdami ir paguldami po savimi raitelius, o trauktis atgal jokiu būdu buvo neįmanoma, nes visa vora tarsi pavirto mėtykle, ir jėga, sutelkta anglams triuškinti, triuškino prancūzus; nepermaldaujamą daubą buvo galima įveikti tik pripildžius ją ligi viršaus, raiteliai ir arkliai ritosi į ją sumišai, gniuždami vieni kitus, sudarydami šioje prarajoje ištisinę krūvą kūnų, ir tik tada, kai duobė prisipildė gyvų žmonių, per juos lipdami perėjo likusieji. Beveik trečdalis Diubua brigados įgriuvo į šią prarają.

Tokia buvo kautynių pralaimėjimo pradžia.

Vietos padavimas, kuris, matyt, perdeda, sako, jog du tūkstančiai arklių ir tūkstantis penki šimtai vyrų radę sau kapą šiame giliame Oeno kelyje. Į šiuos skaičius, matyt, įeina visi kiti lavonai, kurie į šią daubą buvo sumesti kitą dieną po kautynių.

Probėgšmais pastebėsime, jog toji pati Diubua brigada, kuri taip žiauriai čia nukentėjo prieš valandą, savarankiškai atakuodama Liuneburgo batalioną, atėmė jo vėliavą.

Napoleonas, prieš duodamas Milo kirasyrams įsakymą joti atakon, rūpestingai ištyrė vietovę, tačiau negalėjo pastebėti šio gilaus kelio, kuris nė viena raukšlele neišsiskyrė plokštikalnės paviršiuje. Tik mažutė balta koplytėlė, stovinti prie to kelio sankirtos su Nivelio plentu, jam sukėlė abejonių, ir jis, galimas daiktas, paklausė vedlį Lakostą, ar nėra tenai kokių nors kliūčių. Vedlys atsakė, kad nėra. Galima beveik sakyti, kad šis neigimo ženklas, kurį galva padarė valstietis, ir buvo Napoleono katastrofos priežastis.

Turėjo iškilti dar kelios fatališkos aplinkybės.

Ar galėjo Napoleonas laimėti šias kautynes? Mes atsakome: ne. Kodėl? Ar tai sukliudė Velingtonas? Ar tai sukliudė Bliucheris? Ne. Sukliudė Dievas.

Tai, kad Bonapartas laimėtų prie Vaterlo, jau nebeatitiko devynioliktojo amžiaus vystymosi dėsnių. Brendo kita įvykių eilė, kuriuose Napoleonui nebebuvo vietos. Bloga įvykių valia jau buvo pasirodžiusi daug anksčiau.

Atėjo metas kristi šiam didžiuliam žmogui.

Pernelyg didelė šio vyro įtaka žmonijos likime ardė pusiausvyrą. Ši asmenybė viena pati reiškė daugiau negu visa žmonių bendrija. Tokia žmonijos gyvybinių jėgų gausa, sutelkta vienoje galvoje, ištisas pasaulis, atstovaujamas vieno žmogaus smegenų, būtų tapę pragaištingi civilizacijai, jeigu ši padėtis būtų ilgiau tvėrusi. Atėjo momentas, kai aukščiausias, nepaperkamas teisingumas turėjo atkreipti į tai savo žvilgsnį. Galimas daiktas, kad tie principai ir elementai, nuo kurių priklauso nuolatinės traukos jėgos tiek moralinėje, tiek materialinėje sferoje, padavė skundą. Garuojantis kraujas, perpildytos kapinės, motinų ašaros – visa tai yra grėsmingi kaltintojai. Kai pasaulį prislegia pernelyg didelė našta, tamsoje kyla paslaptingi vaitojimai, kuriuos išgirsta bedugnė.

Napoleonas buvo įskųstas begalybei, ir jo kritimas tapo nuspręstas.

Jis kliudė Dievui.

Vaterlo anaiptol nėra kautynės; tai visatos veido pasikeitimas.

X

MON SEN ŽANO PLOKŠTIKALNĖ

Tuo pačiu metu, kai atsivėrė dauba, pasirodė ir baterija.

Šešiasdešimt patrankų ir trylika karė iš arti paleido ugnį į kirasyrus. Bebaimis generolas Deloras kariškai pasveikino anglų bateriją.

Visa anglų raitoji artilerija šuoliais grįžo į savo karė. Kirasyrai nesuspėjo net sustoti. Katastrofa giliajame kelyje praretino jų gretas, tačiau jų dvasios nepalaužė. Tai buvo tokie vyrai, kurių drąsa didėja, mažėjant jų skaičiui.

Tiktai Vatjė kolona nukentėjo nuo nelaimės; Deloro kolona, kuriai Nėjus, tarytum nujausdamas spąstus, buvo įsakęs žygiuoti šone iš kairės, atvyko nepaliesta.

Kirasyrai leidosi link anglų karė.

Jie lėkė atakon, kiek įkabina žirgai, paleidę pavadžius, įsikandę kardus, su pistoletais rankose.

Kautynėse esti akimirkų, kai siela sunuožmina žmogų taip, jog kareivis tampa statula, o visa kūnų masė virsta granitu. Akivaizdoje šio pašėlusio puolimo anglų batalionai nesusvyravo.

Tada įvyko šiurpulingas dalykas.

Visas anglų karė frontas buvo atakuotas vienu metu. Pašėlęs viesulas užlėkė ant jų. Bet ši šaltakraujė pėstija pasiliko nepajudinama. Pirmoji eilė priklaupusi sutiko kirasyrus durtuvais, antroji į juos šaudė; antrosios eilės užpakalyje patrankininkai užtaisinėjo pabūklus, karė frontas išsiskleisdavo, praleisdamas kartečių audrą, ir vėl susiglausdavo. Kirasyrai į tai atsakė mėginimu juos sugniuždyti. Jų didžiuliai arkliai stojosi piešiu, žengė per karė eiles, peršokinėjo per durtuvus ir lyg kolosai didžiule savo mase krisdavo tarp šių keturių gyvų sienų. Sviediniai daužė spragas kirasyrų eilėse, kirasyrai laužė plyšius karė eilėse. Ištisos vyrų gretos dingdavo, sumaigytos arklių. Durtuvai smeigėsi į šitų kentaurų pilvus. Dėl to tokios baisios žaizdos, kokių galbūt nepasitaikė jokiuose kituose mūšiuose. Karė, kuriuos lyg graužte graužė ši pasiutusi kavalerija, iš naujo susiglausdavo nesusvyravę. Kartečių atsargos buvo neišsemiamos, ir sprogimas sekė paskui sprogimą pačiame puolančiųjų viduryje. Kraupus buvo šių kautynių vaizdas. Karė jau buvo nebe batalionai, jie buvo krateriai; kirasyrai buvo nebe kavalerija, bet uraganas. Kiekvienas karė buvo vulkanas, kurį puolė debesis; lava kovojo su žaibu.

Kraštinis karė iš dešinės, mažiausiai apsaugotas iš visų kitų ir atsidūręs didžiausiame pavojuje, buvo beveik visiškai sunaikintas pačiame pirmajame susidūrime. Jį sudarė

56-asis škotų kalniečių pulkas. Tuo metu, kai aplinkui vyko skerdynės, puolamųjų centre dambrininkas, atsisėdęs ant būgno, prisikišęs po pažastimi savo instrumentą, nepajudinamai ramus, nuleidęs melancholišką žvilgsnį, sklidiną gimtųjų girių bei ežerų atspindžių, grojo kalniečių dainas. Škotai mirė, galvodami apie Beną Lotianą, kaip mirdavo graikai, prisimindami Argą[10]. Kirasyro kardas, nukirtęs dambrą ir ją laikiusią ranką, nukovė muzikantą ir nutraukė dainą.

Prieš kirasyrus, palyginti negausius, labai nukentėjusius griovio katastrofoje, stovėjo beveik visa anglų kariuomenė, tačiau jų tarytum padaugėjo, nes kiekvienas buvo vertas dešimties. Tuo metu keli Hanoverio batalionai pasitraukė. Velingtonas šitai pamatė ir prisiminė savo kavaleriją. Napoleonui šį momentą prisiminus savo pėstiją, kautynės būtų buvusios jo laimėtos. Tai, kad jis ją užmiršo, buvo jo didžiulė, fatališka klaida.

Atakuojantys kirasyrai staiga pasijuto esą atakuojami. Už jų buvo anglų kavalerija. Priešais juos – karė, už jų – Somersetas; Somersetas – tai tūkstantis keturi šimtai gvardijos dragūnų. Somersetas savo dešinėje turėjo Dornbergą su vokiečių lengvąja kavalerija, o kairėje Tripą su belgų karabinieriais; kirasyrai, atakuojami iš sparno ir iš fronto, iš priešakio ir iš užpakalio, pėstininkų ir kavalerijos, turėjo gintis iš visų pusių. Bet ar jiems tai galėjo ką reikšti? Juk jie buvo viesulas. Jų narsa pranoko žmogaus vaizduotę.

Be to, užpakalyje savęs jie turėjo bateriją, kuri vis tebegriaudėjo. Tik dėl to šie vyrai galėjo būti sužeidžiami į nugarą. Vienas iš jų šarvų, šrapnelio pramuštas prie kairiosios pečiomentės, yra Vaterlo muziejaus kolekcijoje.

Prieš tokius prancūzus galėjo atsilaikyti tik tokie pat anglai.

Tai buvo jau nebe grumtynės, o tamsa, pasiutimas, sielos ir drąsos svaigulys, žaibuojančių kardų uraganas. Per vieną akimirką iš tūkstančio keturių šimtų dragūnų beliko tik aštuoni šimtai; jų vadas, pulkininkas leitenantas Fuleris, krito negyvas. Atlėkė Nėjus su Lefevro Denueto ulonais ir šauliais. Mon Sen Žano plokštikalnė buvo paimta, vėl atmušta ir vėl paimta. Kirasyrai, palikę kavaleriją, vėl užgriūdavo pėstininkus – tikriau sakant, tai buvo siaubinga grūstis, neišskiriamos grumtynės vyro su vyru. Visi karė tebesilaikė. Jie atmušė dvylika atakų. Po Nėjumi gulėjo užmušti keturi arkliai. Pusė kirasyrų liko plokštikalnėje. Šita kova truko dvi valandas.

Anglų kariuomenė buvo smarkiai aplamdyta. Nėra jokios abejonės, jeigu kirasyrų nebūtų susilpninusi katastrofa giliajame kelyje pirmojo antpuolio metu, jie būtų parbloškę centrą ir nulėmę pergalę. Ši nepaprastoji kavalerija apstulbino Klintoną, mačiusį Talaverą ir Badachosą[11]. Velingtonas, trimis ketvirtadaliais sumuštas, herojiškai jais stebėjosi. Jis pusbalsiu kartojo: „Puiku!“*

Kirasyrai sunaikino septynis karė iš trylikos, paėmė arba užkalė šešiasdešimt pabūklų ir iš anglų pulkų atėmė septynias vėliavas, kurias imperatoriui prie Bel Aljanso fermos nunešė trys kirasyrai ir trys gvardijos šauliai.

Velingtono padėtis pablogėjo. Šios nepaprastos kautynės buvo tarytum dvikova tarp dviejų įtūžusių sužeistų kovotojų, kai jiedu, vis tebepuldami ir tebesigindami, srūte srūva kraujais. Katras kris pirmasis?

Kova dėl plokštikalnės vyko toliau.

---

* *Splendid!* – jo autentiškas posakis. *(Aut. past.)*

Ligi kur nuėjo kirasyrai? Niekas negalėtų šito pasakyti. Tikra tik tai, jog kitą dieną po kautynių toje vietoje, kurioje susikerta keturi keliai – Nivelio, Ženapo, La Hiulpo ir Briuselio, ant Mon Sen Žano svarstyklių vežimams sverti buvo rasti negyvi kirasyras ir jo arklys. Šis raitelis buvo prasimušęs pro anglų linijas. Vienas iš tų žmonių, kurie pakėlė šį lavoną, tebegyvena Mon Sen Žane. Jis vardu Deazas. Jam tuomet buvo aštuoniolika metų.

Velingtonas jautė, kad jam iš po kojų slysta žemė. Atomazga artėjo.

Kirasyrai savo tikslo nepasiekė ta prasme, kad nepralaužė centro. Kadangi ir vieni, ir antri buvo plokštikalnėje, tai ji niekam nepriklausė, betgi didesnė jos dalis galų gale vis dėlto pasiliko anglų rankose. Velingtonas išlaikė sodžių ir viršutinę plokštikalnės dalį; Nėjus turėjo tiktai keterą ir atšlaitę. Abi pusės atrodė įleidusios šaknis į šią kapų žemę.

Anglų nusilpimas atrodė nebepataisomas. Ši armija neteko baisiai daug kraujo. Kemptas kairiajame sparne reikalavo sustiprinimo. „Jo nėra, – atsakė Velingtonas, – tegu jis duodasi užmušamas!" Beveik tą pačią akimirką – ir šis keistas sutapimas rodo, kaip buvo išsekusios abidvi kariuomenės – Nėjus paprašė iš Napoleono pėstijos, ir Napoleonas sušuko: „Pėstijos! O iš kur aš ją paimsiu? Ar jis nori, kad aš ją padaryčiau?"

Vis dėlto anglų kariuomenė buvo labiau nualinta. Įnirtingi puolimai tų milžiniškų eskadronų geležiniais šarvais ir plieniniais antkrūtiniais parbloškė pėstininkus. Tiktai iš kelių vyrų, susispietusių apie vėliavą, galėjai suprasti, kad tai būta pulko, ir kai kuriems batalionams dabar vadovavo tiktai kapitonai arba leitenantai; Alteno divizija, jau smarkiai nukentėjusi prie E Sento, buvo beveik visiškai sunaikinta; bebaimiai Van Kluzės brigados belgai savo lavonais nuklojo rugių lauką palei Nivelio kelią; beveik nė vieno vyro nebuvo likę iš olandų grenadierių, kurie 1811 metais Ispanijoje mūsų eilėse kovojo prieš Velingtoną, o 1815 metais, susijungę su anglais, kovojo prieš Napoleoną. Karininkų nuostoliai buvo labai žymūs. Lordui Ugsbridžui, kuris kitą dieną liepė palaidoti savo nupjautą koją, buvo sutrupintas kelis. Jeigu prancūzų pusėje kirasyrų atakos metu išėjo iš rikiuotės Deloras, Leritjė, Kolberas, Dnopas, Traversas ir Blankaras, tai anglų pusėje Altenas buvo sužeistas, Bernas sužeistas, Delansė užmuštas, Van Merlenas užmuštas, Ompteda užmuštas, visas Velingtono vyriausiasis štabas nusiaubtas, ir Anglijai teko skaudžiausia dalis šioje kruvinoje pusiausvyroje. Antrasis pėsčiosios gvardijos pulkas neteko penkių pulkininkų leitenantų, keturių kapitonų ir trijų vėliavininkų; 30-ojo pėstininkų pulko pirmasis batalionas neteko dvidešimt keturių karininkų ir šimto dvylikos kareivių; 79-asis kalniečių pulkas turėjo dvidešimt keturis sužeistus karininkus, aštuoniolika užmuštų karininkų, keturis šimtus penkiasdešimt užmuštų kareivių. Ištisas Kumberlendo hanoveriečių husarų pulkas su pulkininku Hake priešakyje – jis vėliau teistas ir degraduotas – pasuko atgal, pabūgęs kirstynių, ir bėgo Suanio mišku, skleisdamas sąmyšį ligi pat Briuselio. Pamatę, kad prancūzai pasistūmėjo pirmyn ir artėja prie miško, gurguolės, šovinių vežimai, furgonai, pilni sužeistųjų, taip pat leidosi atgal; olandai, kapojami prancūzų kavalerijos, šaukė: „Gelbėkit!" Nuo Ver Kuku ligi Grenandalio, beveik dviejų ljė atstumu Briuselio kryptimi, visa vietovė, kaip pasakoja liudininkai, kurie dar šiandien tebėra gyvi, buvo plūste užplūsta bėglių. Panika buvo tokia didelė, jog pasiekė princą Kondė Mechelne ir Liudviką XVIII Gente[12]. Išskyrus silpnus rezervus, ešelonais išdėstytus už lazareto Mon Sen Žano fermoje, ir Vivjano bei Vandelero brigadas kairiajame sparne, Velingtonas daugiau nebeturėjo kavalerijos. Daugybė sudaužytų baterijų riogsojo ant žemės.

Šiuos faktus patvirtina Sibornas, o Pringlis, perdėdamas negandą, net sako, jog anglų ir olandų kariuomenė beturėjo tiktai trisdešimt keturis tūkstančius vyrų. Geležinis diukas atrodė toks pat ramus, tačiau jo lūpos buvo išbalusios. Austrijos komisaras Vincentas, Ispanijos komisaras Alava, kautynių metu buvę anglų vyriausiajame štabe, laikė diuką žuvusiu. Penkiomis Velingtonas išsiėmė laikrodį, ir aplinkiniai girdėjo jį murmant šiuos niūrius žodžius: „Bliucheris arba naktis!“

Kaip sykis šią akimirką blykstelėjo durtuvų eilė toli aukštumose, nuo Frišmono pusės.

Ir dabar įvyko šios milžiniškos dramos persilaužimas.

XI

NAPOLEONAS TURI BLOGĄ VEDLĮ, BIULOVAS TURI GERĄ VEDLĮ

Visi žino tragišką Napoleono apsirikimą: jis laukė Gruši, o pasirodė Bliucheris; vietoje gyvybės – mirtis.

Likimas kartais daro staigius posūkius: žmogus tikisi pasaulio sosto, o prieš jį iškyla Šv. Elenos sala.

Jeigu piemenukas, kuris buvo Biulovo[13], Bliucherio generolo leitenanto vedlys, būtų jam pataręs išeiti iš miško aukščiau Frišmono, o ne žemiau Plansenua, galimas daiktas, devynioliktojo amžiaus pavidalas būtų buvęs kitoks. Napoleonas būtų laimėjęs Vaterlo kautynes. Žygiuodama bet kuriuo kitu keliu, išskyrus tą, kuris ėjo žemiau Plansenua, prūsų armija būtų atsidūrusi į artilerijai nepereinamą daubą, ir Biulovas nebūtų suspėjęs.

Tiktai viena uždelsta valanda – taip pareiškia prūsų generolas Miuflingas – ir Bliucheris jau nebebūtų radęs tebekovojančio Velingtono; „kautynės būtų buvusios pralaimėtos“.

Kaip matome, Biulovui buvo pats laikas atvykti. Deja, jis smarkiai pavėlavo. Jis stovyklavo Dion le Montė ir išžygiavo švintant. O keliai buvo neišvažiuojami, ir jo divizijos klimpo purve. Dumblas vėžėse siekė patrankų stebules. Be to, reikėjo persikelti per Dilio upę siauru Vavro tiltu; gatvė, vedanti į tiltą, buvo prancūzų padegta; šovinių dėžės ir artilerijos furgonai negalėjo važiuoti tarp abiejose pusėse degančių namų ir turėjo laukti, kol užgesins gaisrą. Jau buvo vidurdienis, o Biulovo avangardas dar nespėjo prieiti Šapel Sen Lambero.

Kautynėms prasidėjus prieš dvi valandas, jos būtų pasibaigusios ketvirtą, ir Bliucheris būtų atvykęs po kautynių, laimėtų Napoleono. Tai tokie buvo didžiuliai atsitiktinumai, proporcingi begalybei, kurios mes nepajėgiame suvokti.

Dar vidurdienį imperatorius pro savo žiūroną pirmas pastebėjo kažką toli horizonte, ir tai patraukė jo dėmesį. Jis pasakė: „Aš matau tenai debesį, man atrodo, jog tai kariuo-

menė.“ Paskui jis paklausė Dalmatijos diuką: „Sultai, ką jūs matote Šapel Sen Lambero kryptimi?“ Maršalas nukreipė ten savo žiūroną ir atsakė: „Keturi ar penki tūkstančiai vyrų, jūsų didybe. Žinoma, tai Gruši.“ Visa tai nejudėjo, skendėjo rūkuose. Visi vyriausiojo štabo žiūronai atsidėję tyrinėjo imperatoriaus pastebėtą „debesį“. Kai kas tvirtino: „Tai stovyklaujančios kolonos.“ Daugumas gi kalbėjo: „Tai medžiai.“ Tikra buvo tik tai, jog debesis nejudėjo. Imperatorius pasiuntė į tą vietą žvalgybon Domono lengvosios kavalerijos divizioną.

Biulovas iš tikrųjų nejudėjo. Jo avangardas buvo labai silpnas ir negalėjo nieko pradėti. Jis turėjo laukti svarbiausiųjų armijos korpuso jėgų ir gavo įsakymą sutelkti savo pajėgas prieš stojant į kautynes; tačiau penkiomis, matydamas, kad Velingtonas atsidūrė sunkioje padėtyje, Bliucheris įsakė Biulovui pulti ir ištarė šiuos išgarsėjusius žodžius: „Reikia duoti anglų kariuomenei atsikvėpti.“

Netrukus Losteno, Hilerio, Hakės ir Riselio divizijos išsiskleidė prieš Lobo korpusą. Prūsijos princo Vilhelmo kavalerija išžygiavo iš Paryžiaus girios, Plansenua pradėjo liepsnoti, ir pasipylė prūsų sviedinių kruša, pasiekdama net eiles gvardijos, stovėjusios rezerve už Napoleono.

XII

GVARDIJA

Visa kita žinoma: trečioji armija užgriūna, kautynės dislokuojasi, staiga nugriaudėja aštuoniasdešimt šeši artilerijos pabūklai, netikėtai pasirodo Pirchas I drauge su Biulovu, pats Bliucheris vadovauja Citeno kavalerijai, atstumiami atgal prancūzai, nuo Oeno plokštikalnės nušluojamas Markonjė, iš Papeloto išmušamas Diuriutas, atsitraukia Donzelo ir Kijo, atkertamas Lobo, naujos kautynės, artėjant nakčiai užklumpančios mūsų nusiaubtus pulkus, pradedanti puolimą ir žengianti pirmyn visa anglų kariuomenės linija, milžiniška spraga prancūzų kariuomenėje, suderinta anglų ir prūsų kartečių ugnis, sunaikinimas, sutriuškinimas fronto, sutriuškinimas sparnų, ir viso to baisingo suirimo viduryje įstoja į kovą gvardija.

Jausdamasi einanti mirti, gvardija šaukė: „Tegyvuoja imperatorius!“ Istorija nežino kito tokio jaudinančio momento, kaip ši agonija, klykianti sveikinimo šūkius.

Visą dieną dangus buvo apsiniaukęs. Staiga kaip tik šią akimirką – buvo aštuonios valandos vakaro – debesys horizonte išsisklaidė, ir pro Nivelio kelio guobas pasirodė kraupus, kruvinas besileidžiančios saulės raudonis. Prie Austerlico jie buvo matę saulę tekant.

Šios dramos atomazgoje kiekvienam gvardijos batalionui vadovavo generolas. Frianas, Mišelis, Rogė, Arlė, Malė, Porė, de Morvanas – visi buvo čia. Kai gvardijos grenadierių aukštos kepurės su erelio atvaizdu ant plačių metalinių plokštelių pasirodė

šio mūšio rūkuose lygiomis, ramiomis, didingomis gretomis, priešas pajuto pagarbą Prancūzijai; atrodė, jog dvidešimt pergalės deivių išskleistais sparnais įžengė į kautynių lauką, ir tie, kurie buvo nugalėtojai, palaikė save nugalėtais ir ėmė trauktis atgal; tačiau Velingtonas sušuko: „Nė iš vietos, gvardiečiai, ir tiksliai taikyti!" Anglų raudonųjų gvardiečių pulkas, įgulęs už tvorų, pakilo, kartečių kruša daugelyje vietų pramušė trispalvę vėliavą, plevėsuojančią viršum mūsų erelių, kovotojai susikibo vieni su kitais, ir prasidėjo negirdėtos skerdynės. Imperatoriaus gvardija prietėmyje pajuto, kad susvyravo aplink ją kariuomenė, kad sujudo didžiulė netvarkingo traukimosi banga, išgirdo šauksmus „Gelbėkitės!" vietoje anksčiau aidėjusių „Tegyvuoja imperatorius!" ir, žinodama, kad už jos kariuomenė bėga, vis dėlto tebepuolė toliau, vis labiau triuškinama priešo ugnies, su kiekvienu žingsniu netekdama vis daugiau žmonių. Nebuvo nė vieno nedrąsaus, nė vieno neryžtingo. Bet kuris šio dalinio kareivis buvo toks pats herojus kaip ir generolas. Visi kaip vienas dalyvavo šioje savižudybėje.

Nėjus, nesitverdamas savyje, didingas savo ryžtingumu sutikti mirtį, atidengė savo krūtinę visiems šio viesulo smūgiams. Po juo krito penktas žirgas. Visas prakaito išmuštas, žaižaruojančiomis akimis, su putomis ant lūpų, atsegtu munduru, su vienu epoletu, pusiau nukirstu raitijos gvardiečio, kulkos suplota Didžiojo erelio žvaigžde, sukruvintas, purvinas, iškilnus, su nulaužta špaga rankoje jis šaukė: „Žiūrėkite, kaip miršta Prancūzijos maršalas kautynių lauke!" Tik veltui: jis nemirė. Jis buvo suglumęs ir pasipiktinęs, „O tu, nejaugi tu nenori, kad tave užmuštų?" – sušuko jis Drujė d'Erlonui. Jis šaukė tuo metu, kai priešo artilerija triuškino saujelę vyrų. „Vadinasi, mano daliai nieko? Ak, aš norėčiau, kad visi šie anglų sviediniai man sulįstų į vidurius!" Nelaimingasis, tu išlikai, kad kristum nuo prancūzų kulkų![14]

XIII

KATASTROFA

Bėgimas gvardijos užpakalyje buvo klaikus.

Kariuomenė staiga susvyravo iš karto visur – prie Ugomono, E Sento, Papeloto, Plansenua. Po šauksmų „Išdavystė!" sekė šauksmai „Gelbėkitės!" Sumušta, pakrikusi kariuomenė panaši į atlydį. Viskas slūgsta, krinka, braška, liula, rieda, krinta, griūva, skuba, lekia. Neįsivaizduojamas suirimas. Nėjus pagriebia kažkieno arklį, užšoka ant jo ir be skrybėlės, be kaklaskarės, be špagos stoja skersai Briuselio plento ir stabdo tiek anglus, tiek prancūzus. Jis mėgina sulaikyti kariuomenę, šaukia jai grįžti, plūsta ją, kimba į bėgančiuosius. Jis nesitveria savo kailyje. Kareiviai bėga nuo jo šaukdami: „Tegyvuoja maršalas Nėjus!" Du Diuriuto pulkai blaškosi sutrikę, lyg sviedinys mėtomi šen ir ten, tarp ulonų kardų ir Kempto, Besko, Pako ir Rilanto brigadų ugnies; visų blogiausios grumtynės – kai prasideda bėgimas: bičiuliai, save gelbėdami, žudo vienas

kitą: eskadronai ir batalionai susiduria vieni su kitais ir išsisklaido tarytum didžiulės kautynių putos. Lobo viename krašte, Reilis kitame, įtraukti į šį srautą. Veltui Napoleonas mėgina pastatyti kliūtis iš savo gvardijos likučių, veltui iš paskutiniųjų stengdamasis jis aukoja savo asmeninės apsaugos eskadronus. Kijo traukiasi nuo Vivjano, Kelermanas nuo Vandelero, Lobo nuo Biulovo, Moranas nuo Pircho, Domonas ir Siubervikas nuo Prūsijos princo Vilhelmo. Gijo, kuris vedė atakon imperatoriaus eskadronus, krinta, sutryptas anglų dragūnų arklių. Napoleonas šuoliais lekia šalimais bėglių, įkalbinėja, įtikinėja, grasina, maldauja. Visos burnos, dar rytą šaukusios „Tegyvuoja imperatorius!", dabar tyli išsižiojusios; jo beveik jau nė nebepažįsta. Ką tik atvykusi prūsų kavalerija užgriūva, lekia, kapoja, skina, trupina, žudo, naikina. Vežimai sprunka, patrankos gelbstisi; gurguolininkai nukinko šovinių vežimus ir, užsėdę ant arklių, dumia šalin; furgonai apverstais į viršų tekiniais užgriozdina kelią ir dėl to kyla naujos skerdynės. Žmonės lamdo, maigo, trypia vieni kitus, lipa ant negyvų ir gyvų. Rankos smogia kaip pakliuvo ir kam pakliuvo. Nesuskaitomos minios užtvindo kelius, takus, tiltus, lygumas, kalvas, slėnius, miškus; viską užplūdo bėganti keturiasdešimties tūkstančių žmonių masė. Šauksmai, neviltis, kareiviai mėto į rugius kuprines ir šautuvus, kardais skinasi kelią, nebėra nei draugų, nei karininkų, nei generolų – ištisinis neįsivaizduojamas siaubas. Citenas patogiai sau kapoja Prancūziją. Liūtai virto stirnomis. Toks buvo šis bėgimas.

Ženape mėginta susilaikyti, sudaryti frontą, priešintis. Lobo surinko tris šimtus vyrų. Pastatė barikadą prie įėjimo į sodžių; tačiau po pirmos prūsų artilerijos kartečių salvės visi vėl pasileido bėgti, ir Lobo pateko nelaisvėn. Dar ir šiandien matyti tos kartečės salvės pėdsakai ant senos plytinės lūšnos kraigo iš dešinės kelio pusės, kelios minutės nuo Ženapo. Prūsai leidosi į Ženapą, matyt, įsiutę dėl tokios negarbingos pergalės. Persekiojimas įgavo baisingas formas. Bliucheris davė įsakymą naikinti visus ligi vieno. Niūrų pavyzdį parodė Rogė, pagrasinęs mirtimi kiekvienam prancūzų grenadieriui, kuris jam atves prūsų belaisvį. Bliucheris pralenkė Rogė. Jaunosios gvardijos generolas Diuemas, priremtas prie Ženapo smuklės durų, atidavė savo špagą vienam mirties husarui, kuris paėmė špagą ir nužudė belaisvį. Pergalė baigėsi nugalėtojų žudynėmis. Pasmerkime, nes esame istorija: senis Bliucheris užsitraukė gėdą. Šis žiaurumas užbaigė negandą. Nevilties apimti bėgliai pralėkė Ženapą, pralėkė Katr Bra, pralėkė Goseli, Franą, pralėkė Šarlerua bei Tiueną ir sustojo tiktai prie sienos. Deja! Kas gi šitaip gėdingai bėgo? Didžioji armija.

Nejaugi šis pamišimas, šis siaubas, šio didžiausio, istorijoje neregėto narsumo žlugimas buvo be priežasties? Ne. Didžiulis Aukščiausiojo rankos šešėlis krinta ant Vaterlo. Tai likimo diena. Antžmogiška jėga nulėmė šią dieną. Todėl siaubo apimtos nulinko visos šios galvos; todėl šios didžios sielos padėjo ginklą. Tie, kurie nugalėjo Europą, krito parblokšti, nebežinodami, ką pasakyti, ką pradėti, jausdami tamsumoje tykant kažką baisaus. *Hocerat in fatis**. Tą dieną pasikeitė žmonių giminės perspektyvos. Vaterlo – tai kengė, ant kurios laikosi devynioliktasis amžius. Didžiojo žmogaus išnykimas buvo reikalingas didžiam šimtmečiui ateiti. Ir šitai įvykdyti pasiėmė tasai, kuriam neprieštа-

* Taip buvo lemta (lot.).

raujama. Herojų panika išaiškinama. Vaterlo kautynėse pasirodė kažkas daugiau negu debesis: pasirodė meteoras. Ten pabuvojo Dievas.

Prieblandoje, lauke netoli Ženapo, Barnaras ir Bertranas, pagriebę už redingoto skverno, sustabdė niūrų, susimąsčiusį, atšiaurios išvaizdos žmogų, kuris, ligi šios vietos atneštas bėglių srauto, ką tik buvo nulipęs nuo arklio ir, pasikišęs po pažastimi pavadžius, klydinėjančiu žvilgsniu vienišas grįžo atgal prie Vaterlo. Tai buvo Napoleonas, dar mėginęs eiti pirmyn, didysis lunatikas, traukiamas žlugusios svajonės.

XIV
PASKUTINIS KARĖ

Keli gvardijos karė, nejudą siautingame bėgimo sraute, nelyginant uolos vandens verpete, tebesilaikė ligi nakties. Sutemo, drauge su naktimi atėjo ir mirtis, jie laukė šitos dvigubos tamsos ir davėsi jos apgaubiami. Kiekvienas pulkas, atskirtas nuo kitų ir neturėdamas jokių ryšių su visiškai sutriuškinta kariuomene, mirė vienišas. Šiam paskutiniam žygdarbiui atlikti vieni užėmė poziciją Rosomo aukštumose, kiti Mon Sen Žano lygumoje. Tenai, apleisti, nugalėti, grėsmingi, šie niūrūs karė rūsčiai sutiko mirtį. Drauge su jais mirė Ulmas, Vagramas, Jena, Fridlandas.

Prieblandoje, apie devintą valandą vakaro, Mon Sen Žano plokštikalnės apačioje besilaikė tik vienas karė. Šiame nelemtame slėnyje, papėdėje šlaito, kurį buvo įveikę kirasyrai, o dabar turėjo užtvindę anglai, po sutelkta pergalingos priešo artilerijos ugnimi, po pašėlusiai tankia sviedinių liūtimi, šitas karė tebekovojo. Jam vadovavo nežymus karininkas, vardu Kambronas. Po kiekvienos salvės karė vis labiau tirpo, tačiau tebesilaikė. Į kartečes jis atsakinėjo šautuvų ugnimi, nuolat siaurindamas savo keturias sienas. Akimirkai sustodami, uždusę bėgliai iš tolo įsiklausydavo tamsoje į šį nusčiūvantį griausmą.

Kai iš viso legiono beliko tiktai saujelė vyrų, kai iš jų vėliavų beliko tik skarmalai, kai jų šautuvai, iššaudę visus šovinius, tapo paprastomis lazdomis, kai lavonų krūva pasidarė didesnė už krūvelę gyvų žmonių, tuomet, regint šiuos didingai mirštančius karius, nugalėtojus apėmė šventas siaubas, ir anglų artilerija tarytum atsikvėpdama nutilo. Tai buvo lyg atoslūgis. Aplinkui šiuos kovotojus tarytum knibždėjo šmėklos; siluetai raitelių, juodi patrankų profiliai, balkšvas dangus, giedruojąs pro tekinius ir lafetus; milžiniška giltinės galva, kurią didvyriai visuomet mato neaiškiai boluojant pro kautynių dūmus, slinko į juos, žiūrėjo jiems į akis. Vakaro prieblandoje jie galėjo girdėti užtaisant pabūklus, uždegti dagčiai, panašūs į tigro akis naktį, sudarė aplink jų galvas žiedą, prie visų anglų baterijų prisiartino degtuvai, ir tuomet vienas anglų generolas – pasak vienų, Kolvilis, pasak kitų, Metlendas – uždelsdamas paskutinę šių vyrų gyvenimo akimirką, pakilusią ties jais, susijaudinęs sušuko: „Narsieji prancūzai, pasiduokite!“ Kambronas atsakė: *Merde!**

* Šūdą!

XV
KAMBRONAS

Iš pagarbos prancūzų skaitytojui, šis žodis – galbūt pats puikiausias iš visų, kada nors ištartų prancūzo, – negali būti pakartotas. Liudyti istorijoje apie tai, kas antžmogiška, draudžiama.

Savo atsakomybe ir rizika mes šį draudimą peržengiame.

Taigi tarp šių milžinų buvo titanas – Kambronas.

Ištarti šį žodį ir paskui mirti! Kas gali būti didingiau? Juk trokšti numirti – tai reiškia numirti, ir ne jo kaltė, kad šis žmogus, kartečėmis sukapotas, pergyveno save.

Žmogus, laimėjęs Vaterlo kautynes, – tai ne Napoleonas, kuris buvo priverstas bėgti, ir ne Velingtonas, kuris traukėsi ketvirtą po pietų, o penktą buvo apimtas nevilties, ir ne Bliucheris, kuris visiškai nesikovė; žmogus, laimėjęs Vaterlo kautynes, – tai Kambronas.

Tokiu žodžiu nutrenkti perkūną, kuris jus užmuša, – šitai reiškia nugalėti!

Duoti tokį atsakymą katastrofai, ištarti šitai likimui, sudaryti tokį pagrindą būsimajam liūtui, sviesti šią repliką nakties lietui, išdavikiškai Ugomono Ulonai, Oeno giliajam keliui, Gruši pavėlavimui, Bliucherio atvykimui, ironizuoti kape, savotiškai pasilikti stačiam po to, kai esi partrenktas žemėn, dviem skiemenimis paskandinti Europos koaliciją, pasiūlyti karaliams žinomą cezarių išeinamąją vietą, iš paskutinio žodžio padaryti pirmą, suteikiant jam visą Prancūzijos spindėjimą, įžūliai Vaterlo užbaigti karnavalu, Leonidą papildyti Rablė, reziumuoti šią pergalę aukščiausiu žodžiu, kurio negalima garsiai ištarti, prarasti savo vietą žemėje ir išlaikyti ją istorijoje, po šitų skerdynių patraukti į savo pusę kvatuolius – tai nesuvokiama!

Tai įžeidimas žaibo. Tai eschiliška didybė.

Kambrono žodis – tartum lūžio garsas. Tai trūko krūtinė, spaudžiama paniekos; tai mirštamos gėlos perteklius, sukeliantis sprogimą. Kas gi nugalėjo?

Velingtonas? Ne. Be Bliucherio jis būtų žuvęs. Bliucheris? Ne. Jeigu Velingtonas nebūtų pradėjęs kautynių, Bliucheris nebūtų jų baigęs. Kambronas, šis paskutinės valandos atvykėlis, šis niekam nežinomas kareivis, ši be gulo maža karo dalelytė, jaučia, jog čia slypi melas, melas pačioje katastrofoje, dvigubai nepakenčiamas, ir tą akimirką, kai jis apimtas pasiutimo, jam siūlomas juokingas dalykas – gyvybė! Kaip buvo galima susilaikyti?

Štai jie, visi Europos karaliai, laimingieji generolai, žaibus laidantieji Jupiteriai; jie turi šimtą tūkstančių pergalingos kariuomenės kareivių, ir už tų šimto tūkstančių dar milijonas, jų patrankos su uždegtais dagčiais, jau atvėrusios savo nasrus, jie turi po savo kojomis imperatoriaus gvardiją ir didžiąją armiją, jie ką tik sutriuškino Napoleoną – beliko tiktai Kambronas; protestuoti beliko tiktai šis žemės sliekas. Jis protestuos! Tuomet jis renkasi žodį, kaip kovotojas renkasi špagą. Iš jo burnos sunkiasi putos, šios putos ir yra tasai reikalingas žodis. Regėdamas šią nuostabią ir vidutinišką pergalę, regėdamas pergalę be nugalėtojų, jis, praradęs viltį, atgauna drąsą; jis jaučia ant savęs jos milžinišką naštą, bet

mato visą jos menkystę; jis ne tik spjauna į ją – nualintas skaičiaus persvaros, slegiamas jėgos ir materijos, jis randa sieloje posakį, reiškiantį išmatas. Kartojame: pasakyti šitaip, padaryti šitai, surasti šitai – reiškia būti nugalėtoju.

Šią fatališką akimirką į šį nežinomą žmogų įžengė didžiųjų dienų dvasia. Kambronas surado žodį, įkūnijusį Vaterlo, kaip Ružė de l'Ilis surado „Marselietę" – per įkvėpimą iš dangaus. Dieviškojo uragano dvelkimas pasiekė šiuos žmones, pervėrė juos, ir jie suvirpėjo – vienas užgiedojo šventą himną, o antras suriko baisingą šūksmą. Šį titaniškos paniekos žodį Kambronas sviedžia ne tiktai Europai Imperijos vardu – šito būtų maža; jisai jį sviedžia praeičiai Revoliucijos vardu. Kambronas buvo išgirstas, ir jame visi išvydo senovės laikų milžinų dvasią. Atrodė, jog tai vėl prabilo Dantonas arba suurzgė Kleberas.[15]

Atsakydamas į Kambrono žodį, anglo balsas sukomandavo: „Ugnis!" Tvykstelėjo baterijos, sudrebėjo kalva, visi šie variniai nasrai išspjovė paskutinę siaubingą kartečių salvę, kilo tiršti kamuoliai dūmų, truputį pasidabruoti tekančio mėnulio, ir, kai dūmai išsisklaidė, nieko nebeliko. Ši grėsli žmonių saujelė tapo sunaikinta, gvardija buvo mirusi. Keturios gyvo reduto sienos tysojo nejudėdamos, ir tik kur ne kur buvo galima pastebėti krūpčiojimą; tai šitaip žuvo prancūzų legionai, didingesni už romėnų legionus, krito Mon Sen Žano plokštikalnėje, ant permirkusios nuo lietaus ir kraujo žemės, tarp pajuodusių javų varpų, toje vietoje, kurioje dabar, ketvirtą valandą ryto, švilpčiodamas ir linksmai pasiplakdamas arklį važiuoja Žozefas, Nivelio pašto karietos vežėjas.

XVI

*QUOT LIBRAS IN DUCE?**

Vaterlo kautynės – mįslė. Jos lygiai neaiškios ir tiems, kurie jas laimėjo, ir tam, kuris jas pralaimėjo. Napoleonui jos – panika**; Bliucheris mato jose tiktai nenutrūkstamą ugnį; Velingtonas nieko jose nesupranta. Pasižiūrėkite į raportus. Pranešimai migloti, paaiškinimai padriki. Vieni mikčioja, kiti painiojasi. Žomini skirsto Vaterlo kautynes į keturis tarpsnius; Miuflingas jas skaido į tris peripetijas; vienas tik Šarasas – nors mes kai kuriuos dalykus skirtingai įvertiname – savo teisingu žvilgsniu pagavo charakteringus bruožus šios katastrofos, kurią žmogiškasis genijus patyrė kovoje su atsitiktinumu, nulemtu Dievo. Visi kiti istorikai yra savotiškai apakę, ir dėl to apakimo jie viską vertina apgraibomis. Iš tikrųjų, žaibais tviskanti diena, karinės monarchijos žlugimas, kuris, dideliam karalių apstulbimui, patraukė su savim visas karalystes, jėgos griuvimas, karo pralaimėjimas.

Šiame įvykyje, pažymėtame antžmogiškos būtybės, žmogus nevaidino jokio vaidmens.

* Kokia vado vertė? (lot.).

** „Kautynės užbaigtos, diena praėjusi, klaidos atitaisytos, didžiuliai laimėjimai užtikrinti rytojaus dienai, – viską pražudė viena paniškos baimės akimirka." (Napoleonas, *Memuarai, padiktuoti šv. Elenos saloje.*) *(Aut. past.)*

Atimti Vaterlo iš Velingtono ir Bliucherio – argi tai reiškia padaryti kokią nors skriaudą Anglijai ir Vokietijai? Ne. Nei garsingosios Anglijos, nei iškilniosios Vokietijos Vaterlo problema neliečia. Ačiū dangui, tautų didingumas nepriklauso nuo niūrių kalavijo avantiūrų. Vokietija, Anglija, Prancūzija šlovingos ne ginklo jėga. Epochoje, kai Vaterlo yra tiktai kardų žvangėjimas, Vokietija turi aukščiau už Bliucherį iškilusį Gėtę, o Anglija aukščiau už Velingtoną iškilusį Baironą. Mūsų amžiui būdingas platus idėjų atsiskleidimas, ir šioje spindinčioje aušroje daug žėrinčių spindulių priklauso Anglijai ir Vokietijai. Jos yra didingos savo mintimis. Tai, kad jos prisidėjo pakeliant civilizacijos lygį, ir sudaro jų tikrąją vertybę; šis pakilimas yra jų esmės padarinyš ir nė kiek nepriklauso nuo atsitiktinumo. Ne Vaterlo yra priežastis, kad jos iškilo devynioliktajame amžiuje. Tiktai barbariškos tautos staiga išauga po pergalės. Šitaip po audros neilgam patvinsta srautas. Civilizuotos tautos, ypač mūsų laikais, neiškyla ir nenusmunka dėl karvedžio sėkmės arba nesėkmės. Jų lyginamasis svoris žmonių giminėje yra padarinys kažko reikšmingesnio negu kautynės. Ačiū Dievui, jų garbė, jų vertingumas, jų kultūra, jų genialums nėra laimikis, kurio herojai ir užkariautojai – šitie lošikai – gali tikėtis kautynių loterijoje. Dažnai atsitinka, jog kautynės pralaimėtos, o civilizacija laimi. Mažiau šlovės, daugiau laisvės. Nutyla būgno tratėjimas, ir protas taria žodį. Tai lošimas, kuriame laimi tas, kuris pralošia. Taigi šaltai apsvarstykime Vaterlo šiais dviem požiūriais. Atiduokime atsitiktinumui tai, kas priklauso atsitiktinumui, ir Dievui tai, kas priklauso Dievui. Kas yra Vaterlo? Pergalė? Ne. Kvinta loto lošime.

Kvinta, kuri teko Europai ir už kurią sumokėjo Prancūzija.

Pastatyti tenai liūtą nelabai tevertėjo.

Vaterlo yra vienas iš keisčiausių susidūrimų istorijoje. Napoleonas ir Velingtonas. Jie – ne priešai, jie priešingybės. Niekuomet Dievas, kuriam patinka antitezės, nėra sukūręs nuostabesnio kontrasto ir nepaprastesnės konfrontacijos. Iš vienos pusės – tikslumas, įžvalgumas, geometrija, atsargumas, garantuotas pasitraukimo kelias, tausojami rezervai, nesudrumsčiamas šaltumas, nepajudinamas metodiškumas, strategija, išnaudojanti vietovę, taktika, laikanti batalionus pusiausvyroje, tiksliai apskaičiuotos skerdynės, karas, vedamas su laikrodžiu rankoje, nieko tyčia nepalikta atsitiktinumui, senoviška klasikinė drąsa, neklaidingumas visame kame; iš kitos pusės – intuicija, numatymas, karinio meno originalumas, nežmoniškas instinktas, žaižaruojantis žvilgsnis, kažkoks ereliškas akylumas ir žaibiškas smogimas, nuostabus menas, kupinas niekinančio išdidumo, daugybė gilios sielos paslapčių, sąjunga su lemtimi, upė, lyguma, giria, kalva – viskas surinkta į viena ir tarytum priversta klausyti, despotas, mokąs pajungti savo tironijai net kautynių lauką, tikėjimas savo žvaigžde, sujungtas su strategijos mokslu, jį iškeliąs, bet ir jį glumináqs. Velingtonas – tai karo Baremas[16], Napoleonas – jo Mikelandželas; ir šį kartą genijų nugalėjo apskaičiavimas.

Vienas ir antras kažko laukė. Ir tas, kuris teisingai apskaičiavo, paėmė viršų. Napoleonas laukė Gruši; tasai neatvyko. Velingtonas laukė Bliucherio; tasai atvyko.

Velingtonas – tai klasikinis karas, kuris atsikeršija už savo pralaimėjimą. Savo karjeros pradžioje Bonapartas buvo susidūręs su tokiu karu Italijoje ir laimėjo puikių pergalių. Sena pelėda nusileido jaunam vanagui[17]. Senoji taktika buvo ne tik sutriuškinta, bet ir sugėdinta. Kas buvo šisai dvidešimt šešerių metų korsikietis, kas buvo šis spindintis ne-

mokša, kuris, turėdamas viską prieš save ir nieko už savęs, be maisto, be šaudmenų, be patrankų, be batų, beveik be armijos, su saujele vyrų prieš kariuomenės mases, užgriūdavo suvienytas Europos jėgas ir absurdiškai laimėdavo pergales ten, kur šitai atrodė visiškai neįmanoma? Iš kur atsirado šis triuškinantis beprotis, kuris beveik neatsikvėpdamas ir beveik su ta pačia kovotojų saujele pavertė dulkėmis vieną paskui kitą penkias Vokietijos imperatoriaus armijas, parblokšdamas Boljė po Alvincio, Melasą po Vurmserio, Maką po Melaso? Kas buvo šisai karo naujokas, turįs įžūlų dangaus šviesylo pasitikėjimą savimi? Akademinė karo meno mokykla jį ekskomunikavo, įrodydama tuo savo nepajėgumą. Štai iš kur kilusi šita nenuramdoma senojo cezarizmo pagieža tam, kas nauja, išmankštinto kardo pagieža ugningam kalavijui, šachmatų lentos – genijui. 1815 metų birželio 18 dieną ši pagieža tarė paskutinį žodį ir po Lodžiu, Montebelo, Montenotės, Mantujos, Marengo, Arkolio užrašė: Vaterlo. Tai buvo vidutinybių triumfas, toks malonus daugumai. Likimas leido šitą ironiją. Savo saulėlydyje Napoleonas akis į akį vėl susitiko su jaunu Vurmseriu.

Norint turėti tikrąjį Vurmserį, pakaktų tik nubaltinti Velingtono plaukus.

Vaterlo – pirmaeilės kautynės, laimėtos antraeilio karvedžio.

Vis dėlto tai, kuo reikia stebėtis Vaterlo kautynėse, yra Anglija, angliškas tvirtumas, angliškas ryžtas, angliškas temperamentas; visų didingiausias dalykas šiose kautynėse buvo – aš nenoriu čia nieko užgauti – pati Anglija. Ne jos karvedys, bet jos kariuomenė.

Velingtonas su keistu nedėkingumu pareiškia viename laiške lordui Batherstui, kad jo kariuomenė, kovojusi 1815 metų birželio 18 dieną, buvusi „bjauri kariuomenė". Ką apie tai mano tos kraupios žmonių kaulų krūvos, kurios guli užkastos Vaterlo dirvose?

Anglija buvo per daug kukli Velingtono atžvilgiu. Šitaip išaukštinti Velingtoną reiškia sumenkinti Angliją. Velingtonas toks pat herojus, kaip ir visi kiti, ne daugiau. Tie pilkieji škotai, raitieji gvardiečiai, Metlendo ir Mitčelio pulkai, Pako ir Kempto pėstija, Ponsombio ir Somerseto kavalerija, kalniečiai, groją dambra po kartečių ugnimi, Rilanto batalionai, šie ką tik pašaukti naujokai, vos moką valdyti muškietą ir davę tokį atkirtį išmėgintiems seniems Eslino ir Rivolio kovotojams, – štai kas yra didūs. Velingtonas buvo stamantrus, čia tai jo nuopelnas, ir mes šito neginčijame, tačiau visų nežymiausias iš jo pėstininkų ir raitelių buvo toks pat tvirtas, kaip ir jis. Geležiniai kareiviai buvo verti geležinio diuko. O kas dėl mūsų, tai mes aukštiname anglų kareivį, anglų kariuomenę, anglų liaudį. Jeigu ten ir buvo pasiekta pergalė, tai ši pergalė priklauso Anglijai. Būtų teisingiau, jeigu ant Vaterlo kolonos būtų iškelta ne vieno žmogaus figūra, o kad ji keltų į debesis statulą, simbolizuojančią liaudį.

Vis dėlto mūsų žodžiai užrūstins šią didžiąją Angliją. Nepaisant jų 1688 metų ir mūsų 1789 metų, ji vis dar nėra praradusi feodalinių iliuzijų. Ji tebetiki paveldėjimo teise ir hierarchija. Ši tauta, kurios niekas nepranoko galingumu ir šlove, gerbia save kaip naciją, bet ne kaip liaudį. Kaip liaudis, ji mielai nusilenkia lordui ir pripažįsta jį ponu. Kaip *workman**, ji leidžiasi niekinama; kaip kareivis, ji duodasi mušama lazda. Prisimename, kad po Inkermano kautynių seržantas, kuris, kaip atrodo, išgelbėjo armiją, negalėjo būti paminėtas lordo Raglano pranešime, nes anglų hierarchija neleidžia įtraukti į raportą jokio herojaus be karininko laipsnio.

* Darbininkas (*angl.*).

Bet kas labiausiai mus stebina Vaterlo kautynėse, tai nepaprastas menas, kurį parodė atsitiktinumas. Nakties lietus, Ugornono siena, Oeno gilusis kelias, patrankų gausmui kurčias Gruši, vedlys, apgaunantis Napoleoną, vedlys, nurodantis teisingą kelią Biulovui, – visas šis kataklizmas buvo nuostabiai paruoštas ir įvykdytas. Apskritai reikia pasakyti, kad Vaterlo kautynėse dominavo skerdynės, o ne kova.

Iš visų kautynių, paruoštų pagal taisykles, Vaterlo turėjo trumpiausią frontą, palyginti su kovotojų skaičiumi. Napoleonas užėmė tris ketvirtadalius ljė, Velingtonas – pusę ljė; po septyniasdešimt du tūkstančius kovotojų kiekvienoje pusėje. To ankštumo padarinys ir buvo žudynės.

Yra apskaičiuota ir nustatyta ši žmonių nuostolių proporcija: prie Austerlico: prancūzų – keturiolika nuošimčių, rusų – trisdešimt nuošimčių, austrų – keturiasdešimt keturi nuošimčiai. Prie Vagramo: prancūzų – trylika nuošimčių, austrų – keturiolika. Prie Maskvos: prancūzų – trisdešimt septyni nuošimčiai, rusų – keturiasdešimt keturi. Prie Bauceno: prancūzų – trylika nuošimčių, rusų ir prūsų – keturiolika. Prie Vaterlo: prancūzų – penkiasdešimt šeši nuošimčiai, sąjungininkų – trisdešimt vienas. Iš viso prie Vaterlo – keturiasdešimt vienas nuošimtis. Šimtas keturiasdešimt keturi tūkstančiai kovotojų – šešiasdešimt tūkstančių užmuštų.

Vaterlo laukas nūnai dvelkia ta ramybe, kuri dera žemei, tai beaistrei žmogaus atramai, ir jis dabar panašus į bet kurią lygumą.

Tik naktimis viršum jo pakyla kažkoks iliuzinis rūkas, ir jeigu ten vaikščioja keleivis, jeigu jis įsižiūri, jeigu jis įsiklauso, jeigu jam vaidenasi kaip Vergilijui niūriuose Filipinų laukuose[18], tai jį apima katastrofos haliucinacija. Prieš jo akis atgyja baisioji birželio 18 diena; išnyksta dirbtinis paminklas – piliakalnis, pradingsta šis nušiuręs liūtas, kautynių laukas atgauna savo tikrąjį vaizdą; siūbuoja lygumoje pėstininkų eilės, horizonte umariai šuoliuoja kavalerija; išgąsdintas svajotojas regi kardų švytavimą, durtuvų tviskėjimą, bombų švysčiojimą, girdi baisingą perkūnų skardenimą ir girdi, tarytum kas gargėtų kapo gilumoje, lyg neaiškiai gaustų pamėkliškos kautynės; tie šešėliai – tai grenadieriai; tos mirgančios švieselės – tai kirasyrai; šis skeletas – Napoleonas; anas skeletas – tai Velingtonas; visa tai seniai sutrūniję, tačiau tebesigrumia ir tebekovoja; ir dabar daubos pasruvusios raudonu krauju, ir virpa medžiai, ir ligi pat debesų kyla mūšio siautėjimas, ir patamsiuose neaiškiai dunkso visos tos klaikios aukštumos – Mon Sen Žanas, Ugomonas, Frišmonas, Papelotas, Plansenua, apvainikuotos viena kitą naikinančių šmėklų viesulu.

XVIII

AR VATERLO REIKIA LAIKYTI TEIGIAMU ĮVYKIU?

Yra tokia didžiai gerbtina liberali mokykla, kuri anaiptol nesmerkia Vaterlo. Mes jai nepriklausome. Mums Vaterlo – tiktai stulbinanti laisvės data. Kad iš tokio kiaušinio galėjo išsiristi toks erelis, – stačiai neįtikima.

Vaterlo, jeigu į šį klausimą pažvelgtume objektyviai, savo intencija turėjo būti kontrrevoliucijos pergalė. Tai Europa – prieš Prancūziją, tai Peterburgas, Berlynas ir Viena – prieš Paryžių, tai *status quo* – prieš iniciatyvą, tai puolimas prieš 1789 metų liepos 14-ąją per 1815 metų kovo 20-ąją, tai monarchinių valstybių signalas pulti nenuramdomą, maištingą prancūzų dvasią. Sutramdyti pagaliau šią didžią tautą, užgesinti šį vulkaną, veikiantį jau dvidešimt šešerius metus, – tokia buvo svajonė. Pasireiškė Braunšveigų, Nasau, Romanovų, Hoheneolernų, Habsburgų solidarumas su Burbonais. Vaterlo ant savo nugaros nešė „dieviškąją teisę". Tiesa, jeigu imperija buvo despotiška, tai karališkoji valdžia, dėl natūralios reakcijos, neišvengiamai turėjo būti liberali, ir Vaterlo padarinys, dideliam nugalėtojų apgailestavimui ir nenorui, buvo konstitucinė tvarka. Kadangi revoliucija, būdama providenciali ir absoliučiai neišvengiama, negali būti visiškai nugalėta, ji ir vėl iškyla: iki Vaterlo – asmenyje Bonaparto, nuverčiančio senus sostus, o po Vaterlo – Liudviko XVIII, suteikiančio chartiją ir jai pasiduodančio. Bonapartas pasodina į Neapolio sostą foreitorį ir į Švedijos sostą seržantą, pasinaudodamas nelygybe lygybei įrodyti; Liudvikas XVIII Sent Uene pasirašo žmogaus teisių deklaraciją. Jeigu jūs norite suprasi, kas yra revoliucija, pavadinkite ją Progresu; o jeigu jūs norite suprasti, kas yra progresas, pavadinkite jį Rytojumi. Rytojus nesulaikomai atlieka savo darbą ir jį pradeda nuo šios dienos. Kad ir keistais būdais, jisai visuomet pasiekia savo tikslus, jis, pasinaudodamas Velingtonu, padaro iš Fua, kuris buvo tiktai kareivis, oratorių. Fua, partrenktas žemėn Ugomone, pakyla jau tribūnoje. Šitaip veikia progresas. Šiam darbininkui nėra netinkamų instrumentų. Savo dieviškajam darbui jis nesitrikdydamas pritaiko ir žmogų, perėjusį Alpes, ir silpnai bepavaldantį kojas senutėlį, tėvo Eliziejaus išgydytą. Jis naudojasi lygiai podagriku, lygiai užkariautoju: užkariautoju – savo tikslams pasiekti išorėje, podagriku – viduje. Vaterlo, vienu kirčiu apsidirbęs su kalaviju, griovusiu Europos sostus, turėjo tik tą padarinį, kad revoliucijos darbas toliau buvo tęsiamas kitų rankų. Kariai savo darbą atliko, atėjo eilė mąstytojams. Tasai amžius, kurio judėjimą Vaterlo norėjo sustabdyti, peržengė per jį ir ėjo toliau savo keliu. Šią niūrią pergalę savo ruožtu nugalėjo laisvė.

Žodžiu, neginčijama tik viena: visi, kurie triumfavo prie Vaterlo, visi, kurie linksmai šypsojosi už Velingtoną, visi, kurie jam iškilmingai įteikinėjo Europos maršalų lazdas, tarp jų, sako, ir Prancūzijos maršalo lazdą, visi, kurie džiaugsmingai vežė pilnus karučius žemės, sumaišytos su užmuštųjų kaulais, pildami kalvą liūtui, visi, kurie džiūgaudami įrašė šiame pjedestale datą: „1815 metų birželio 18-oji", visi, kurie skatino Bliucherį kardais kapoti besitraukiančiuosius, visi, kurie nuo Mon Sen Žano plokštikalnės pasilenkė prie Prancūzijos kaip prie savo grobio, – visi jie atstovavo kontrrevoliucijai. Tai kontrrevoliucija murmėjo šlykštųjį žodį „suskaldymas". Pasiekusi Paryžių, jinai iš arti pamatė kraterį, pajuto, kad šie pelenai jai svilina kojas, ir apsigalvojo. Ji vėl buvo priversta vapėti apie chartiją.

Taigi matykime Vaterlo tik tokį, koks ir yra Vaterlo. Laimėti laisvę anaiptol nebuvo jo intencija. Kontrrevoliucija prieš savo norą buvo liberali, lygiai kaip Napoleonas dėl panašaus fenomeno prieš savo norą buvo revoliucionierius. 1815 metų birželio 18 diena šį raitąjį Robespjerą išmušė iš balno.

XVIII
DIEVIŠKŲJŲ TEISIŲ SUGRĄŽINIMAS

Diktatūros galas. Visa Europos sistema sugriuvo.

Imperija pasinėrė į tamsą, panašią į tą, kuri gaubė žūstantį Romos pasaulį. Galima pakilti net iš bedugnės, kaip būdavo barbarų laikais. Tiktai 1815 metų barbarybei, kurią reikia vadinti jos mažybiniu vardu – kontrrevoliucija, pritrūko kvapo, ji greitai uždusо ir sustojo. Reikia pasakyti, kad Imperiją apraudojo, ir apraudojo herojų akys. Jeigu šlovę sudaro kalavijas, paverstas skeptru, tai Imperija savaime buvo šlovė.

Ji buvo paskleidusi žemėje visą šviesą, kokią tik gali duoti tironija, niūrią šviesą. Pasakysime daugiau: juodą šviesą. Palyginti su tikra šviesa, tai buvo naktis. Šios nakties išnykimas padarė užtemimo įspūdį.

Liudvikas XVIII sugrįžo į Paryžių. Liepos 8 dienos šokių rateliai išdildė kovo 20 dienos džiūgavimus. Korsikietis tapo Bearniečio antiteze. Viršum Tiuilri kupolo suplevėsavo baltoji vėliava. Įsiviešpatavo tremtiniai! Eglinis stalas iš Hartvelio užėmė vietą prieš lelijomis papuoštą Liudviko XIV krėslą. Kadangi Austerlicas buvo pasenęs, tai kalbėta apie Buviną ir Fontenua, lyg tos pergalės būtų tik vakar laimėtos[19]. Altorius ir sostas stojo į brolišką sąjungą. Viena iš labiausiai neginčijamų devynioliktojo amžiaus socialinės gerovės formų įsitvirtino Prancūzijoje ir kontinente. Europa prisisegė baltąją kokardą. Trestaljonas išgarsėjo[20]. Devizas *non pluribus impar** vėl pasirodė aureolėje akmeninių spindulių, vaizduojančių saulę Orsė krantinės kareivinių fasade. Ten, kur anksčiau buvo imperatoriaus gvardija, dabar buvo muškietininkai. Karuselės aikštės arka, suglumusi dėl visų šių naujovių, visa apsunkinta nelabai mėgstamų pergalių, galbūt net truputį gėdydamasi Marengo ir Arkolio, iš keblios padėties išsipainiojo, padedama Angulemo diuko statulos. Madlenos kapinės, baisūs 1795 metų brolių kapai, buvo išpuoštos marmuru ir jaspiu, nes su jų žeme buvo sumaišyti Liudviko XVI ir Marijos Antuanetės palaikai. Venseno griovyje iš žemės iškilo antkapinė kolona nusklęstu viršumi, primindama, kad Angjeno diukas mirė tą patį mėnesį, kai buvo apvainikuotas Napoleonas. Popiežius Pijus VII, kuris tą ceremoniją buvo atlikęs netrukus po tos mirties, su nepaprastu ramumu palaimino nuvertimą, kaip buvo laiminęs išaukštinimą. Šenbrune gyveno mažutė ketverių metų pamėklė, kurią vadinti Romos karaliumi buvo laikoma valstybiniu nusikaltimu[21]. Ir visa tai atsitiko, visi karaliai vėl atgavo savo sostus, Europos valdovas uždarytas į kalėjimą, ir senasis režimas tapo naujuoju režimu, visa, kas žemėje buvo šviesa ir kas buvo tamsa, pasikeitė vietomis – visa tai atsitiko dėl to, kad vieną vasarą, po vidurdienio, girioje piemuo pasakė prūsui: „Eikite šičia, o ne ten!“

Šie 1815 metai buvo panašūs į rūškaną balandžio mėnesį. Sena, nesveika ir nuodinga tikrovė įgavo naują išvaizdą. Melas susituokė su 1789 metais „dieviškoji teisė“ maskavosi chartija, fikcijos apsimetė konstitucija, klaidingi įsitikinimai, prietarai ir slaptieji kėslai, pasikliaudami 14 straipsniu, persidažė ir nusilakavo liberalizmo laku. Šitaip gyvatės keičia savo odą.

* Aukštesnis už viską (*lot.*) – Liudviko XIV, „Karaliaus Saulės“, devizas.

Napoleonas tuo pačiu metu buvo iškėlęs ir pažeminęs žmogų. Šio spindinčio materialinių interesų viešpatavimo metu idealas gavo keistą ideologijos pavadinimą. Rimtas didžiojo vyro neatsargumas buvo leisti tyčiotis iš ateities. O liaudis, ši patrankų mėsa, taip įsimylėjusi patrankininką, jo ieškojo akimis. Kur jisai? Ką jis veikia? „Napoleonas mirė", – tarė vienas praeivis invalidui, Marengo ir Vaterlo dalyviui. „Jis mirė! – sušuko tasai kareivis. – Labai jūs jį pažįstat!"

Liaudies vaizduotė dievino šį parblokštą žemėn herojų. Europos fonas po Vaterlo tapo niūrus. Išnykus Napoleonui, ilgą laiką buvo jaučiama didžiulė tuštuma.

Ir į šią tuštumą lyg į veidrodį žiūrėjosi karaliai. Senoji Europa ja pasinaudojo, kad persitvarkytų. Iškilo Šventoji Sąjunga. „Puikioji Sąjunga!" – iš anksto išpranašavo fatališkas Vaterlo laukas.*

Šios senovinės pertaisytos Europos akivaizdoje nusibrėžė naujosios Prancūzijos kontūrai. Imperatoriaus išjuoktoji ateitis įgavo savo teises. Jos kaktoje spindėjo žvaigždė – Laisvė. Jaunoji karta nukreipė į ją savo žaižaruojančias akis. Keistas reiškinys: buvo žavimasi drauge su ateitimi – Laisve, ir praeitimi – Napoleonu. Pralaimėjimas išaukštino nugalėtąjį. Parblokštasis Bonapartas atrodė didingesnis už viešpataujantį Napoleoną. Nugalėtojai išsigando. Anglija pavedė jį saugoti Hudsonui Lou[22], o Prancūzija pavedė jį sergėti Monšeniu. Jo kryžmai sunertos rankos kėlė nerimą sostams. Aleksandras jį vadino taip: „Mano nemigas". Siaubą kėlė tasai potencialus revoliucingumas, kuris glūdėjo jame. Šitai paaiškina ir pateisina bonapartiškąjį liberalizmą. Ši šmėkla drebino senąjį pasaulį. Nemiela buvo karaliams viešpatauti, kai horizonte niūksojo Šv. Elenos uola.

Tuo metu, kai Napoleonas kamavosi Longvude, šešiasdešimt tūkstančių vyrų, kritusių Vaterlo lauke, ramiai trūnijo, ir šis tas iš jų rimties buvo pasklidę pasaulyje. Vienos kongresas, jos veikiamas, sudarė 1815 metų traktatus, ir Europa šitai pavadino Restauracija.

Štai kas yra Vaterlo.

Bet kiek šitai rūpi amžinybei? Visa ši audra, visas šis debesis, šis karas, paskui ši taika, visa ši tamsa nė vienai akimirkai nesudrumstė spindėjimo tos milžiniškos akies, prieš kurią vabalėlis, šliaužiąs nuo vienos žolelės prie kitos, yra lygus ereliui, skraidančiam Paryžiaus katedros bokštuose nuo vienos varpinės prie kitos.

XIX

KAUTYNIŲ LAUKAS NAKTĮ

Sugrįžkime – šito reikalauja mūsų knyga – į šį lemtingą kautynių lauką.

1815 metų birželio 18-ąją buvo mėnulio pilnatis. Šviesi naktis padėjo Bliucheriui įnirtingai persekioti priešą, atskleisdavo bėgančiųjų pėdsakus, atiduodavo nelaimingas ka-

* Sainte Alliance – Šventoji Sąjunga; „Belle Alliance" – „Puikioji Sąjunga" – smuklė ir kalva, kur Napoleonas buvo įsirengęs savo trečią stovyklą Vaterlo kautynių metu.

riuomenės minias sužvėrėjusios prūsų kavalerijos valiai, padidino skerdynes. Katastrofose kartais pasitaiko tokių tragiškų nakties talkininkavimų.

Kai nutilo paskutinis patrankų šūvis, Mon Sen Žano lyguma ištuštėjo.

Anglai užėmė prancūzų stovyklą; nakvoti sumuštojo lovoje – toks nugalėtojo paprotys. Savo bivaką jie įsirengė anapus Rosomo. Prūsai, paleisti persekioti bėgančiųjų, nužygiavo į priekį. Velingtonas nuvyko į Vaterlo kaimą rašyti raporto lordui Batherstui.

Posakis *sicvos non vobis** taip puikiai tinka Vaterlo kaimui, jog geriau nesugalvosi. Vaterlo kaime ničnieko neįvyko, jis liko pusės ljė atstumu nuo kautynių vietos. Mon Sen Žaną apšaudė iš patrankų. Ugomoną sudegino, Papelotą sudegino, Plansenua sudegino, E Sentą paėmė šturmu, Bel Aljansas buvo dviejų nugalėtojų apsikabinimo liudininku; tačiau maža kas žino šiuos pavadinimus, o Vaterlo, kuris stovėjo kautynių nuošalyje, teko visa garbė.

Mes nepriklausome prie tų žmonių, kurie garbina karą; pasitaikius progai, mes visuomet jam drožiame į akis tiesą. Karas turi savo klaikų grožį, kurio mes nenutylime; tačiau turi jis, mes tatai pripažįstame, ir savo bjaurumą. Viena iš labiausiai neįtikimų jo šlykštybių – tai greitas negyvėlių apiplėšimas tuojau po pergalės. Aušra, išauštanti po kautynių, visuomet apšviečia apnuogintus lavonus.

Kas padaro šitai? Kas šitaip teršia triumfą? Kieno niekšinga ranka vogčiomis įlenda į pergalės kišenę? Kas tie gribišiai, kurie tvarko savo reikaliukus už šlovės nugaros? Kai kurie filosofai, tarp jų ir Volteras, tvirtina, jog tai darą patys šlovės kūrėjai. Tai atlieką tie patys kareiviai, ir niekas daugiau, sako jie; kurie išliko sveiki, plėšia kritusiuosius. Dieną – herojus, naktį – vampyras. Ką gi, tasai, kuris iš gyvo žmogaus padarė lavoną, turįs teisę truputį jį apiplėšti. Mes tuo netikime. Mums atrodo, jog skinti laurus ir nutraukinėti nuo numirėlio kurpes negali ta pati ranka.

Vis dėlto yra tikra, kad paprastai po nugalėtojų atsėlina plėšikai. O kareiviai, ypač šių laikų kareiviai, čia niekuo dėti.

Paskui kiekvieną kariuomenę velkasi uodega, ir štai kur reikia ieškoti kaltininkų. Padarai, gimininigi šikšnosparniams, pusiau plėšikai, pusiau liokajai, visokie šikšniai, kuriuos pagimdo sutemos, vadinamos karu, mundurų nešiotojai, niekuomet nedalyvaują kautynėse, tariamieji ligoniai, grėslūs šlubiai, įtartini markitantai, kurie važiuoja, kartais su savo žmonomis, nedideliais vežimukais ir vagia tai, ką patys buvo pardavę, elgetos, kurie siūlosi karininkams vedliais, gurguolių patarnautojai, marodieriai – visa tai slinkdavo paskui senųjų laikų kariuomenes (mes nekalbame apie dabartinius laikus) ir net specialioje kalboje buvo vadinami „slankiais". Jokia kariuomenė ir jokia tauta nėra atsakingos už šiuos padarus; jie kalbėdavo itališkai ir sekdavo paskui vokiečius; kalbėdavo prancūziškai ir sekdavo paskui anglus. Kaip tik vienas iš tokių niekšų, ispanų „slankius", kalbėjęs prancūziškai darkyta pikardiška šneka, ir apgavo markizą de Fervaką, palaikiusį jį saviškiu, ir klastingai jį užmušė pačiame kautynių lauke naktį po pergalės ties Serizoliu. Įteisintas kariuomenės plėšikavimas pagimdė plėšikus. Šlykštus principas „gyventi iš priešo" sukėlė tuos raupsus, kuriuos tik griežta drausmė tegalėjo išgydyti. Esti apgaulingų reputacijų; kartais sunku suprasti, kodėl kai kurie generolai, nors ir didūs, buvo tokie populiarūs. Tiureną jo kareiviai dievino už tai, kad tas toleravo plėšimą; leidžiamas blogis sudaro gerumo dalį; Tiurenas

* Tai jūs ne dėl savęs (*lot.*) – pradžia posmo, kurį tariamai parašęs Vergilijus.

buvo toks geras, kad leido ugnimi ir kalaviju nusiaubti Palatinatą. Didesnis ar mažesnis paskui kariuomenę slenkančių marodierių skaičius priklausė nuo to, ar kariuomenės vadas buvo labai griežtas, ar ne. Ošo ir Marso armijose visiškai nebuvo „slankių"; Velingtonas – mes mielai jam šitai pripažįstame – jų turėjo nedaug.

Vis dėlto naktį iš birželio 18-osios į 19-ąją negyvėliai nurenginėti. Velingtonas buvo rūstus: jis įsakė be pasigailėjimo šaudyti kiekvieną, sučiuptą nusikaltimo vietoje; tačiau įprotis plėšikauti yra atkaklus. Marodieriai vogė viename lauko krašte tuo metu, kai juos šaudė kitame.

Mėnulis nejaukiai apšvietė šią lygumą.

Apie vidurnaktį kažkoks žmogus slinko, tikriau sakant, šliaužė Oeno kelio link. Iš viso ko sprendžiant, jis buvo vienas iš tų, kuriuos mes ką tik apibūdinome: nei anglas, nei prancūzas, nei valstietis, nei kareivis, ne žmogus, bet vilkolakis, užuodęs lavonus ir atėjęs apkraustyti Vaterlo, padaras, kuriam pergalė reiškė plėšimą. Jis vilkėjo palaidine, kiek panašia į kareivišką apsiaustą, buvo bailus ir drąsus, slinko pirmyn, dairydamasis atgal. Kas gi buvo tasai žmogus? Galimas daiktas, naktis apie jį žinojo daugiau negu diena. Kuprinės su savimi jis nesinešė, tačiau jo apsiausto kišenės turėjo būti labai talpios. Protarpiais jis sustodavo, rūpestingai apžiūrėdavo lauką aplinkui save, lyg norėdamas įsitikinti, ar niekas jo neseka, staiga pasilenkdavo, imdavo grabinėti kažkokį tylų ir nejudamą daiktą, paskui vėl atsitiesdavo ir pasišalindavo. Jo slenkanti eisena, jo laikysena, greiti ir paslaptingi judesiai darė jį panašų į tas piktąsias nakties dvasias, kurios prisilaiko griuvėsiuose ir kurias senosios Normandijos legendos vadina „vaikštikais".

Kai kurie ilgastaibiai naktiniai paukščiai tokiais siluetais išryškėja pelkėse.

Atidžiai įsižiūrėjus į gaubiantį vietovę rūką, būtų buvę galima tam tikrame nuotolyje pastebėti nejudamą ir tarytum paslėptą už lūšnos, stovinčios prie Nivelio plento, prie posūkio kelio, einančio iš Mon Sen Žano į Bren l'Alė, nedidelį markitanto vežimėlį, dengtą smaluotomis vytelėmis, pakinkytą išalkusiu kuinu, per žąslus rupšnojančiu dilgėles, o tame vežime kažkokią moterį, sėdinčią ant dėžių ir ryšulių. Gal buvo tam tikras ryšys tarp to vežimo ir to valkatos.

Naktis buvo giedra. Zenite nė debesėlio. Nors krauju aplaistyta žemė būtų raudona, mėnulis palieka baltas. Tuo ir pasireiškia dangaus abejingumas. Pievose nuo nakties vėjelio tyliai siūbavo kartečių pakirstos, bet prie žievės dar kabančios medžių šakos. Lengvas dvelkimas, kone kvėpavimas, judino krūmokšnius. Per žolę perbėgdavo lyg bangavimas, tarytum paskutinis nuskrendančių sielų virpesys.

Tolumoje neaiškiai girdėjosi šen bei ten vaikščiojančių patrulių žingsniai ir sargybinių šūksmai anglų stovykloje.

Ugomonas ir E Sentas vis dar tebedegė, sudarydami vakaruose ir rytuose dvi dideles pašvaistes, kurias jungė anglų bivako ugniakurų grandinė, didžiuliu puslankiu nusidriekusi per kalvas horizonte ir panaši į išskleistą rubinų vėrinį su dviem karbunkulais galuose.

Mes jau esame kalbėję apie Oeno kelio katastrofą. Vien tik pagalvojus, kokia mirtimi ir kiek tenai žuvo narsuolių, sudreba iš siaubo širdis.

Jeigu yra pasaulyje kas nors baisaus, jeigu yra tikrovė, pranokstanti šiurpiausią sapną, tai šitai: gyventi, matyti saulę, būti pačiame jėgų žydėjime, būti sveikam ir džiaugsmingam,

guviai sau juoktis, siekti šlovės, kurią matai priešais save, jausti, kaip kvėpuoja krūtinėje plaučiai, kaip plaka širdis, kokia klusni protui valia, kalbėti, galvoti, viltis, mylėti, turėti motiną, žmoną, turėti vaikų, būti išsimokslinusiam, – ir staiga, vos suspėjus riktelti, per vieną akimirką nugarmėti į bedugnę, pargriūti, ristis, kažką traiškyti, būti sutriuškintam, matyti javų varpas, gėles, lapus, šakas, negalėti už nieko susilaikyti, žinoti, kad tavo kardas nereikalingas, justi po savimi žmones, ant savęs arklius, veltui blaškytis, justi, kad arklys, tamsoje spardydamasis, laužo tavo kaulus, justi, kaip tavo akis traiško kažkieno kulnas, įnirtingai dantimis kandžioti arklio pasagas, dusti, staugti, raitytis, gulėti prispaustam ir sakyti sau: „Juk ką tik aš buvau gyvas!“

Tą vietą, kurioje neseniai girdėjosi švokštimas ir vaitojimai, sukelti to liūdno negando, dabar gaubė visiška tyla. Gilusis kelias buvo ligi viršaus prigrūstas neišskiriamai susipynusių arklių ir raitelių. Kraupi makalynė. Šlaitai buvo išnykę. Lavonai sulygino kelią su lauku, pripildydami griovį iki pat kraštų, tarsi gerai atseikėtas miežių pūras. Krūva negyvėlių aukštesnėje dalyje, upelis kraujo žemesnėje dalyje – toks buvo šis kelias 1815 metų birželio 18 dieną. Kraujas tekėjo net per Nivelio plentą, išsiliedamas į didžiulį klaną prieš medžių užvartą, perkirtusią plentą toje vietoje, kuri ir dabar rodoma keleiviams. Kaip skaitytojas atsimena, kirasyrai griuvo iš priešingos šiai vietai pusės, nuo Ženapo plento. Lavonų sluoksnio storis kelyje priklausė nuo jo gylio. Apie vidurį, kur kelias darėsi lėkštas, ten, kur praėjo Deloro divizija, negyvėlių sluoksnis buvo plonesnis.

Naktinis valkata, kurį mes probėgšmais parodėme skaitytojui, slinko šia kryptimi. Jis rausėsi šiame didžiuliame kape. Apžiūrinėjo jį. Darė kažkokią šlykščią negyvėlių apžiūrą. Jis brido per kraują.

Staiga jis sustojo.

Už kelių žingsnių prieš jį, ant kelio, toje vietoje, kur baigėsi lavonų kalva, iš po arklių ir žmonių krūvos mėnulio šviesoje išsikišo atgniaužta ranka.

Ant vieno šios rankos piršto kažkas blizgėjo – tai buvo auksinis žiedas.

Žmogus pasilenkė, akimirką pritūpė, o kai pakilo, žiedo ant tos rankos jau nebebuvo.

Tiesą sakant, jis ne visiškai atsistojo; jis paliko toje nepatogioje išgąsčio pozoje, nugara į negyvėlių krūvą, įsižiūrėdamas į horizontą, atsiklaupęs, visu priešakinės kūno dalies svoriu užgulęs smilius, kuriais buvo atsirėmęs į žemę, įtempęs dėmesį, pakėlęs galvą virš kelio krašto. Keturios šakalo letenos visiškai tinka atlikti kai kuriems veiksmams.

Paskui jis atsitiesė.

Ir tą pačią akimirką staiga pašoko. Jis pajuto, jog kažkas jį laiko iš užpakalio.

Jis atsigręžė; tai buvo toji atgniaužtoji ranka – ji buvo dabar susigniaužusi ir laikė jį už apsiausto skverno.

Doras žmogus būtų nusigandęs. Šisai pradėjo juoktis.

– Žiūrėk! – tarė jis. – Tai tik negyvėlis. Man geriau patinka vaiduoklis negu žandaras.

Tuo metu ranka nusilpo ir jį paleido. Kape jėgos greitai išsenka.

– Ana kas! – burbtelėjo valkata. – Gal šis numirėlis gyvas? Nagi, pažiūrėsim!

Jis vėl pasilenkė, išvartė krūvą, nustūmė į šalį, kas kliudė, pagriebė ranką, tvirtai ją suėmė, atpalaidavo galvą, ištraukė kūną ir po valandėlės kelio tamsoje tempė jeigu ne bedvasį, tai, šiaip ar taip, sąmonės netekusį žmogų. Jis buvo kirasyras, karininkas, ir net aukšto

laipsnio karininkas; iš po šarvų matėsi storas auksinis epoletas; šalmo karininkas nebeturėjo. Jo veidas buvo baisiai perkirstas kardu ir visas kruvinas. Neatrodė, kad jo sąnariai būtų buvę sulaužyti – dėl kažkokio laimingo, jeigu šį žodį čia galima pavartoti, atsitikimo negyvėliai sudarė viršum jo savotišką skliautą, kuris jį apsaugojo nuo sutriuškinimo. Jo akys buvo užmerktos.

Ant šarvų buvo Garbės legiono sidabrinis kryžius.

Valkata nuplėšė kryžių, kuris beregint išnyko vienoje iš jo apsiausto bedugnių.

Paskui jis apgrabinėjo karininko laikrodinę kišenėlę, užčiuopė laikrodį ir pasiėmė jį. Po to išnaršė liemenės kišenes, ten rado piniginę ir ją įsikišo.

Kai jo pagalba mirštančiajam pasiekė šį tašką, karininkas atsimerkė.

– Ačiū, – sumurmėjo jis silpnu balsu.

Staigūs jį čiupinėjančio žmogaus judesiai, nakties vėsa, laisvai įkvepiamas oras grąžino jam sąmonę.

Valkata nieko neatsakė. Jis pakėlė galvą. Lygumoje girdėjosi žingsniai; galbūt artėjo patruliai.

Tyliai, vos gyvo žmogaus balsu karininkas sumurmėjo:

– Kas laimėjo kautynes?

– Anglai, – atsakė valkata.

Karininkas kalbėjo toliau:

– Paieškokite mano kišenėse. Ten rasite piniginę ir laikrodį. Pasiimkite juos.

Šitai jau buvo padaryta.

Valkata dėjosi darąs, ką jam tas sakė, ir tarė:

– Nieko tenai nėra.

– Mane bus apiplėšę, – kalbėjo toliau karininkas. – Man labai gaila. Tai būtų tekę jums...

Patrulio žingsniai girdėjosi vis aiškiau.

– Kažkas ateina, – tarė valkata, darydamas tokį judesį, lyg norėtų pasišalinti.

Karininkas, sunkiai pakeldamas ranką, jį sulaikė:

– Jūs man išgelbėjote gyvybę. Kas jūs?

Valkata atsakė greitai, pašnibždomis:

– Aš, kaip ir jūs, buvau prancūzų kariuomenėje. Aš turiu jus palikti. Jeigu mane čia sučiups, tai sušaudys. Aš jums išgelbėjau gyvybę. Dabar jūs painiokitės iš bėdos, kaip patys žinote.

– Koks jūsų laipsnis?

– Seržantas.

– Jūsų pavardė?

– Tenardjė.

– Aš šios pavardės neužmiršiu, – tarė karininkas. – O jūs įsidėmėkite manąją. Aš vadinuosi Ponmersi.

ANTROJI KNYGA

„ORIONO“ LAIVAS

I

NUMERIS 24601 TAMPA NUMERIU 9430

Žanas Valžanas vėl buvo suimtas.

Skaitytojas bus mums dėkingas, kad tik probėgšmais paminėsime skaudžias jo suėmimo smulkmenas. Mes tik parašysime dvi žinutes, kurias ano meto laikraščiai paskelbė praėjus keliems mėnesiams po tų nuostabių įvykių Pajūrio Montreilyje.

Tos žinutės gana striukos. Drauge reikia prisiminti, kad tais laikais dar nebuvo „Teismų laikraščio“.

Pirmą žinutę paimame iš „Baltosios vėliavos“. Ji datuota 1833 metų liepos 25 d.

„Viena iš Pa de Kalė apygardų ką tik buvo gana nepaprasto įvykio arena. Kažkoks nežinia iš kur atvykęs žmogus, vardu ponas Madlenas, prieš keletą metų naujais gamybos metodais atgaivino senąją vietinę pramonę, gagato ir juodojo stiklo dirbinių gamybą. Iš to jis pats pralobo ir, reikia pripažinti, praturtino ir apygardą. Atsidėkojant už jo nuopelnus, jis buvo išrinktas meru. Policija susekė, kad tas ponas Madlenas yra ne kas kitas, kaip buvęs katorgininkas, savavališkai pasišalinęs iš jam skirtos gyvenamosios vietos, 1796 m. nuteistas kalėti už vagystę, vardu Žanas Valžanas. Žanas Valžanas vėl grąžintas į sunkiųjų darbų kalėjimą. Atrodo, kad prieš suimant jam pasisekė atsiimti iš pono Lafito daugiau kaip pusės milijono frankų indėlį, kurį jis, be kita ko, kaip kalbama, buvo visai teisėtai užgyvenęs iš savo įmonės. Nepavyko sužinoti, kur Žanas Valžanas paslėpė šią sumą prieš grįždamas į Tulono kalėjimą.“

Antroji žinutė, kiek išsamesnė, paimta iš tos pačios datos „Paryžiaus laikraščio“.

„Vienas bausmę atlikęs ir paleistas katorgininkas, vardu Žanas Valžanas, ką tik stojo prieš Varo prisiekusiųjų teismą tokiomis aplinkybėmis, kurios yra vertos dėmesio. Tam nedorėliui pasisekė apgauti policijos budrumą; jis pakeitė pavardę ir pasiekė to, kad buvo išrinktas vieno iš nedidelių mūsų šiaurės miestelių meru. Tame mieste jis sukūrė gana stambią įmonę. Pagaliau jis buvo iššifruotas ir suimtas dėl prokuratūros nenuilstamo uolumo. Jis turėjo sugyventinę prostitutę, kuri jį suimant mirė nuo sukrėtimo. Nedorėliui, apdovanotam herkuliška jėga, buvo pavykę paspukti, tačiau po trijų ar keturių dienų policija vėl jį suėmė, jau pačiame Paryžiuje, tą akimirką, kai jis lipo į vieną iš tų mažų diližanų, kurie palaiko susisiekimą tarp sostinės ir Monfermeilio sodžiaus (Senos ir Uazos

departamente). Kalbama, kad jis pasinaudojęs trimis ar keturiomis laisvomis dienomis ir atsiėmęs žymią pinigų sumą, kurią buvo pasidėjęs pas vieną iš stambiausių mūsų bankininkų. Toji suma vertinama tarp šešių ir septynių šimtų tūkstančių frankų. Sprendžiant iš kaltinamojo akto, pinigus jis užkasęs jam vienam žinomoje vietoje, ir jų aptikti nepavykę. Šiaip ar taip, minėtasis Žanas Valžanas buvo perduotas Varo departamento prisiekusiųjų teismui, kur jam buvo pateiktas kaltinimas, kad jis maždaug prieš aštuonerius metus su ginklu užpuolęs vieškelyje vieną iš tų dorų berniukų, kurie, kaip savo nemirtingose eilėse yra pasakęs Fernė patriarchas:

Iš Svajonės užklysta kasmet
Ir prišokę išvalo kaipmat
Suodžiais užkimštus kaminus mūsų.

Šis banditas atsisakė gintis. Gabus ir iškalbingas prokuratūros atstovas išaiškino, kad vagystė buvo įvykdyta ne jo vieno ir kad Žanas Valžanas buvo Pietuose siautusios plėšikų gaujos narys. Todėl Žaną Valžaną teismas pripažino kaltu ir nuteisė mirti. Nusikaltėlis atsisakė paduoti kasacijos skundą. Karalius, būdamas neišsemiamai gailestingas, teikėsi jam pakeisti mirties bausmę sunkiųjų darbų kalėjimu iki gyvos galvos. Žanas Valžanas tuojau pat išgabentas į Tulono katorgą."

Dar nebuvo užmiršta, kad Žanas Valžanas Pajūrio Montreilyje turėjo ryšių su dvasininkais. Kai kurie laikraščiai, tarp jų ir „Konstitucionalistas", šį sprendimo sušvelninimą atvaizdavo kaip dvasininkų partijos triumfą.

Katorgoje Žanas Valžanas gavo kitą numerį. Dabar jis vadinosi Nr. 9430.

O dabar pasakysime, kad nereikėtų vėl prie to grįžti, jog drauge su ponu Madlenu dingo ir Pajūrio Montreilio gerovė; įvyko visa, ką jis buvo numatęs tą nerimo ir svyravimo naktį; jo netekus, iš tikrųjų netekta ir sielos. Jam žlugus, Pajūrio Montreilyje įvyko tos savanaudiškos dalybos, vykstančios po didžio žmogaus kritimo, tas pragaištingas klestėjimo suirimas, kuris žmonių bendruomenėje nuolat vyksta nepastebimai ir į kurį istorija atkreipė dėmesį tik vieną kartą, nes jis įvyko po Aleksandro Didžiojo mirties. Vietininkai vainikuojasi karaliais, pameistriai tampa fabrikantais. Kyla pavydus varžymasis. Didelės pono Madleno dirbtuvės buvo uždarytos; pastatai virto griuvėsiais, darbininkai išsisklaidė. Vieni išvyko iš krašto, kiti griebėsi kito darbo. Dabar visa jau buvo daroma nebe dideliu, bet mažu mastu, dėl pelno, o ne dėl bendros gerovės. Nebeliko centro; visur konkurencija, įniršis. Ponas Madlenas visam kam dominavo ir vadovavo. Jo nebesant, kiekvienas ėmė traukti į save; kūrybos dvasią pakeitė kovos dvasia, nuoširdumą – šiurkštumas, organizatoriaus palankumą visiems – tarpusavio neapykanta; pono Madleno suraišioti siūlai susipainiojo ir sutrūkinėjo; gamybos metodus imta klastoti, gaminiai sumenko, nebetekta pasitikėjimo; rinkos nyko, užsakymai mažėjo; darbininkų uždarbis krito, dirbtuvės sustojo, atėjo bankrotas. O paskui vargšams vėl nieko neliko. Viskas dingo.

Pati valstybė pajuto, jog kažkur kažkas sugniužo. Dar ketveriems metams nepraėjus nuo prisiekusiųjų teismo sprendimo, kuriuo katorgos labui konstatuota pono Madleno ir Žano Valžano tapatybė, mokesčių rinkimo išlaidos Pajūrio Montreilio apygardoje buvo padvigubėjusios, ir ponas de Vilelis[23] apie tai viešai pareiškė 1827 metų vasario mėnesį.

II

ČIA SKAITYTOJAS RAS DVIEILĮ, SUKURTĄ, GALIMAS DALYKAS, VELNIO

Prieš kalbant toliau, bus ne pro šalį kiek smulkiau papasakoti apie keistą įvykį, maždaug tuo pačiu laiku atsitikusį Monfermeilyje ir, galimas dalykas, patvirtinantį kai kuriuos prokuratūros spėjimus.

Monfermeilio krašte iš senų senovės yra padavimas, juo labiau įsidėmėtinas ir brangintinas, kad liaudies padavimas pačioje Paryžiaus pašonėje yra tas pat, kas alijošius Sibire. Mes esame iš tų žmonių, kurie gerbia visa, į ką galima žiūrėti kaip į retą augalą. Štai koks Monfermeilio padavimas. Ten žmonės tiki, kad velnias nuo neatmenamų laikų pasirinkęs gretimą girią savo lobiams slėpti. Moterėlės tvirtina, kad temstant neretai esą galima nuošaliose girios vietose sutikti juodą žmogų, apsiavusį klumpėmis, apsimovusį drobinėmis kelnėmis ir apsivilkusį taip pat drobiniu palaidiniu, panašų į prekvežį ar malkakirtį ir pažintiną iš to, kad vietoje kepurės arba skrybėlės jam ant galvos styro du didžiuliai ragai. Dėl to iš tikrųjų turėtų būti lengva jį pažinti. Paprastai šis žmogus kasąs duobę. Esą trys būdai išnaudoti susitikimą su juo. Pirmasis – prieiti prie to žmogaus ir jį pakalbinti. Tai padaręs pastebėsi, kad jis paprastas valstietis, kuris atrodo juodas tik dėl prietėmio ir jokios duobės nekasa, bet pjaunasi karvėms žolės, o tai, ką žmonės laiko ragais, yra tiktai kyšančios už jo nugaros mėšlinės šakės, kurių dantys vakaro prieblandoje atrodo išlindę jam iš galvos. Po to sugrįžęs namo tu numiršti tą savaitę. Antras būdas – tai jį stebėti ir palaukti, kol jis išsikas duobę, kol ją vėl užkas ir nueis sau, tada greitai pribėgti prie duobės ir atkasus paimti „lobį", kurį juodasis žmogus ten būtinai bus palikęs. Tuo atveju mirsi tą mėnesį. Pagaliau trečias būdas – tai nekalbinti juodžiaus, nežiūrėti į jį, bėgti, kiek kojos neša. Tada mirsi tais metais.

Visi tie trys būdai yra saviškai nepatogūs, bet antrasis bent jau turi šiokių tokių pranašumų, tarp kitko, tą, jog gauni pavaldyti lobį, nors tik ir vieną mėnesį, todėl jis paprastai pasirenkamas. Drąsuoliai, kurie visur mėgina laimę, yra ne kartą, kaip žmonės tikina, atsikasę juodžiaus išraustas duobes ir mėginę apvogti velnią. Atrodo, kad iš tos operacijos nauda ne kažkokia. Bent jeigu patikėsime padavimu, o ypač tokiu mįslingu dvieiliu, kurį barbariška lotynų kalba apie tai yra parašęs vienas piktas normandų vienuolis, vardu Trifonas, truputį nutuokęs apie burtininkystę. Tas Trifonas esąs palaidotas Sen Žoržo abatijoje Bušervilyje, netoli Ruano, ir ant jo kapo besiveisiančios rupūžės.

Taigi darbuotis tenka išsijuosus, nes tos duobės paprastai esti gilios, prakaituoji, kasi, pluši visą naktį, – nes tai daroma nakčia, – visas suplunki, žvakę sužibini, kauptuką išdaužai, o pagaliau prikasi duobės dugną, kai „lobis" jau tavo, tai ką gi randi? Kas gi yra tasai velnio lobis? Vienas su, kartais ekiu, akmuo, žmogaus griaučiai, kraujais aptekęs lavonas, kartais vaiduoklis, sulenktas keturlinkai, nelyginant popieriaus lapas aplanke, kartais visai nieko. Apie tai, matyt, ir skelbia nekukliems smalsuoliams Trifono eilės.

Fodit, et in fossa thesauros condit opaca,
*As, nummos, lapides, cadaver, simulacra, nihilque.**

* Duobę iškasęs, patamsy prislepia turtų visokių:
Aukso, monetų, griaučių, lavonų, vaiduoklių ir nieko. (*Lot.*)

Atrodo, kad mūsų laikais dar galima atkasti čia parakinę su kulkomis, čia seną kaladę taukuotų, apsvilintų kortų, kuriomis, matyt, velnių lošta. Tų paskutinių dviejų radinių Trifonas nemini nė vienu žodžiu, nes jis gyveno dvyliktame šimtmetyje ir, matyt, velnio nesugebėta išrasti parako iki Rodžerio Bekono[24] ir kortų iki Karolio VI.

Beje, jei loši tomis kortomis, tikriausiai viską pralośi, ką tik turi, o dėl parako, kuris yra parakinėje, tai jis turi tą savybę, kad sudrasko šautuvą jums tiesiog į veidą.

Taigi netrukus po to, kai prokuratūrai pasirodė, jog paleistasis katorgininkas Žanas Valžanas per tas kelias dienas, kurias išbuvo pabėgęs, slankiojo aplink Monfermeilį, tame pačiame kaime žmonės pastebėjo, kad vienas senas plento darbininkas, pramintas Bulatriueliu, pradėjo „daryti žygiuotes“ į girią. Žmonės apylinkėje kalbėjo, kad tasai Bulatriuelis buvęs katorgininkas; jis buvo tam tikroje policijos priežiūroje, ir, kadangi niekur negalėjo gauti darbo, tai administracija jį pusvelčiui samdydavo keliui tarp Ganji ir Lanji taisyti.

Į Bulatriuelį tos vietos žmonės šnairavo, nes jis buvo per daug pagarbus, per daug nusižeminęs, prieš kiekvieną nusivoždavo kepurę, drebėdavo prieš žandarus ir įtaikiai jiems šypsodavosi; žmonės kalbėjo, kad jis, galimas daiktas, palaikydavęs ryšius su plėšikų gaujomis, taip pat įtarė jį sutemus pastodinėjant kelią prie tankumynų. Jo naudai bylojo tik viena aplinkybė – jis buvo girtuoklis.

Štai ką žmonės tarėsi pastebėję.

Jau kuris laikas Bulatriuelis labai anksti mesdavo darbą (jis klodavo skaldą ir, apskritai, prižiūrėdavo kelią) ir su savo kapstuku patraukdavo į girią. Vakarop žmonės jį sutikdavo pačiuose nykiausiuose skynimuose, gūdžiausiuose tankumynuose tarsi ko ieškantį, kartais duobes kasantį. Praeinančios moterėlės iš pradžių palaikydavo jį Belzebubu, paskui pažindavo, jog tai Bulatriuelis, bet dėl to anaiptol nelikdavo ramesnės. Tie susitikimai, atrodė, keldavo didelį apmaudą Bulatriueliui. Buvo matyti, kad jo elgesyje yra kažkas paslaptinga ir jis stengiasi būti nepastebėtas.

Kaime šnekėjo: „Aišku, kažkur pasirodė velnias, Bulatriuelis jį matė ir dabar ieško. Tiesą pasakius, jis toks gudruolis, kad jam gali pavykti pasiglemžti Liuciferio lobį.“ Volterininkai pridurdavo: „Klausimas, kas ką apmaus: ar Bulatriuelis velnią, ar velnias Bulatriuelį?“ Senės paskubomis žegnodavosi.

O Bulatriuelis liovėsi slampinėjęs po girią ir vėl ėmė tvarkingai dirbti savo darbą prie kelio. Žmonės ėmė šnekėti apie kitką.

Vis dėlto kai kurių žmonių smalsumas nesumažėjo, jie tarė, kad čia, galimas daiktas, kažkas slypi – anaiptol ne tie pasakiški legendos lobiai, bet koks nors geras, už velnio banknotus rimtesnis ir apčiuopiamesnis laimikis, kurio paslaptį kelio darbininkas iš dalies neabejotinai patyręs. Labiausiai „suintriguoti“ buvo mokytojas ir smuklininkas Tenardjė, kuris su visais bičiuliavosi ir nepasibjaurėjo susiartinti su Bulatriueliu.

– Jis buvo katorgoje? – sakydavo Tenardjė. – Bet Dieve tu mano! Ką gali žinoti, kas ten dabar yra ir kas ten atsidurs?

Vieną vakarą mokytojas išvedžiojo, kad seniau teisingumo organai būtų patyrinėję, ko Bulatriuelis vaikščiojęs į girią, būtų pasistengę priversti jį kalbėti ir prireikus būtų ir pakankinę. O Bulatriuelis, pavyzdžiui, nebūtų atsispyręs vandens kvotai.

– Padarykime jam vyno kvotą, – pasiūlė Tenardjė.

Jie nepagailėjo pastangų ir privertė senąjį kelio darbininką gerti. Bulatriuelis gėrė nežmoniškai daug, bet kalbėjo mažai. Su pasigėrėtinu menu ir tikslia proporcija jis mokėjo suderinti

smaližiaus troškulį su teisėjo santūrumu. Atkakliai grįždami prie dominančio juos dalyko, o taip pat sugretindami ir sujungdami kai kuriuos neaiškius jam išsprūdusius žodžius, Tenardjė ir mokytojas tarėsi štai ką iškvotę.

Vieną rytą Bulatriuelis, auštant eidamas į darbą, didžiai nustebęs, kai pamatęs girios užkampyje, pakrūmėje, kastuvą ir kirtiklį, *tarsi kieno tyčia paslėptus*. Jis pamanęs, kad tai, greičiausiai, vandennešio dėdulės Si Furo kastuvas ir kirtiklis, ir apie tai daugiau nebūtų galvojęs. Bet tos pačios dienos vakare jisai, užsiglaudęs už storo medžio taip, kad niekieno negalėjo būti pastebėtas, pamatęs einant iš kelio į didžiausią girios tankmę „žmogų, kuris buvo visai ne iš to krašto ir kurį jis, Bulatriuelis, gerai pažinojęs“. Tenardjė išaiškino: katorgos draugas. Bulatriuelis griežtai atsisakė pasakyti jo vardą. Tas žmogus nešęsis kažkokį keturkampį daiktą, lyg dėžutę ar skrynelę. Bulatriuelis nustebęs. Deja, mintis pasekti „žmogų“ jam atėjusi į galvą tik po septynių ar aštuonių minučių. Bet buvę per vėlu, žmogus jau dingęs tankmėje, visai sutemę, ir Bulatriueliui nepavykę jo privyti. Tada jis nusprendęs pasaugoti girios pakraštį. „Buvo mėnesiena.“ Po dviejų ar trijų valandų Bulatriuelis pamatęs tą žmogų išeinant iš tankmės, dabar jau nešiną nebe skrynute, o kastuvu ir kirtikliu. Bulatriuelis jį praleidęs, net nė nepamanęs jo stabdyti, taręs sau, kad anas tris kartus už jį stipresnis, apsiginklavęs kirtikliu ir, galimas daiktas, būtų jį užmušęs, jei būtų pažinęs ir pamatęs, kad ir jis yra pažintas. Jaudinantis dviejų senų draugų susitikimas! Bet, pamačius kastuvą ir kirtiklį, Bulatriueliui prašvitusios akys: jis tekinas nubėgęs prie tų krūmų, prie kurių buvęs rytą, bet nei kastuvo, nei kirtiklio neberadęs. Iš to jis supratęs, kad tasai žmogus įėjęs į mišką, kirtikliu iškasęs duobę, paslėpęs skrynutę ir kastuvu vėl duobę užlyginęs. Skrynutė buvusi per maža, kad joje galėtų tilpti lavonas, todėl joje buvę pinigai. Štai kodėl jis ieškojęs. Bulatriuelis ištyrinėjęs, išrausęs, išgriozdęs visą girią, iššniukštinėjęs visur, kur tik žemė jam atrodžiusi neseniai pajudinta. Bet veltui.

Jis nieko „neiškasęs“. Niekas apie tai daugiau nebegalvojo Monfermeilyje. Tik kelios drąsingos kūmutės vis dar sakydavo: „Būkite tikros, kad kelio darbininkas iš Ganji veltui nesimaitojo – tikriausiai velnias vėl buvo pasirodęs.“

III

GRANDINĖS ŽIEDĄ REIKIA IŠ ANKSTO APDILDYTI, KAD VIENU PLAKTUKO SMŪGIU JĮ BŪTŲ GALIMA PERDAUŽTI

Į tų pačių 1823 metų spalio mėnesio pabaigą Tulono gyventojai pamatė, kad į jų uostą po baisios audros atplaukė remontui „Oriono“ laivas, kuris vėliau buvo naudojamas Breste kaip mokomasis, bet šiuo metu priklausė Viduržemio jūros eskadrai.

Šis laivais, nors ir apdaužytas, nes jūra jį buvo gerokai aplamdžiusi, įplaukdamas į reidą vis dėlto padarė įspūdį. Jame plevėsavo vėliava, jau neatsimenu kokia, ir jos garbei pagal statutą priderėjo vienuolikos patrankų šūvių saliutas, į kurį „Orionas“ atsakė šūviu į šūvį; iš viso dvidešimt du šūviai. Yra apskaičiuota, kad drauge su pabūklų salvėmis karališkoms ir kariškoms

pagarboms pareikšti, drauge su pabūklų drioksėjimais, kurių reikalauja etiketo taisyklės, o taip pat nustatyta tvarka reiduose bei citadelėse, drauge su saliutais, kasdien daromais visose tvirtovėse ir visuose karo laivuose, saulei tekant ir leidžiantis, atkeliant ir užkeliant vartus ir t. t., ir t. t., civilizuotas pasaulis visame žemės rutulyje per kiekvienas dvidešimt keturias valandas paleidžia šimtą penkiasdešimt tūkstančių nereikalingų tuščių patrankos šūvių. Skaičiuojant po šešis frankus kiekvieną šūvį, susidaro per dieną devyni šimtai tūkstančių frankų, per metus – trys šimtai milijonų frankų, paverčiamų dūmais. Tai tik nedidelė smulkmena. O vargšai miršta badu.

1823 metai buvo metai, kuriuos Restauracija vadino „Ispanijos karo laikotarpiu".

Šis karas aprėpė galybę įvykių ir daugybę keistų dalykų. Čia reikalas buvo susijęs su svarbiais Burbonų šeimos interesais: jos prancūziškąja šaka, padedančia madridiškajai šakai ir ją proteguojančia, atseit atliekančia vyresniojo pareigą; aiškiu grįžimu prie mūsų nacionalinių tradicijų, kurias komplikavo priklausymas prie šiaurės kabinetų ir pasijungimas prie jų; ponu Angulemo diuku, liberalų laikraščių pramintu „Anducharo karžygiu", kuris triumfatoriaus poza, truputį nederinančia su romia jo išvaizda, tramdė seną visiškai realų inkvizicijos terorizmą, susikibusį su chimerišku liberalų terorizmu; dideliam kilmingųjų našlių siaubui prisikėlusiais iš mirusiųjų sankiulotais nauju *descamisados** pavadinimu; monarchizmu, trukdančiu progresui, gavusiu anarchijos vardą; slaptos 1789 metų teorijų veiklos nutraukimu; Europos uždėtu draudimu prancūziškajai minčiai, atliekančiai savo kelionę aplink pasaulį; šalia Prancūzijos sosto įpėdinio stovinčiu princu Karinjanu, vėliau Karoliu Albertu[25], kuris šiame karalių kryžiaus žygyje prieš tautas dalyvavo kaip savanoris, prisisegęs raudonos gelumbės grenadieriškus epoletus; vėl ištraukusiais į karą Imperijos kareiviais, pasenusiais po aštuonerių poilsio metų, nusiminusiais ir jau su baltomis kokardomis; trispalve vėliava[26], plevėsuojančia svetimoje šalyje ties herojiška saujele prancūzų, panašiai kaip prieš trisdešimt metų Koblence plevėsavo baltoji vėliava; vienuoliais, prisijungusiais prie mūsų veteranų; durtuvais numalšinta laisvės ir naujovių dvasia; patrankų sutramdytais principais; Prancūzija, savo ginklu naikinančia tai, ką ji buvo sukūrusi savo mintimi; pagaliau priešo vadų parsidavimu, kareivių neryžtingumu, apgultais miestais, kurie neatsilaikė ne prieš kariuomenę, bet prieš pinigus; visišku nebuvimu karo pavojų, bet galimumu sprogimų, kaip šitai atsitinka staiga užimtame ir nuo priešo neišvalytame minuotame pakase. Čia maža buvo pralieta kraujo, maža buvo garbės užkariautojams; kai kas užsitraukė gėdą, o šlovės neįgijo niekas. Toks buvo šis karas, pradėtas princų Liudviko XIV palikuonių, ir vedamas Napoleono generolų. Jam teko liūdna dalia; jis nepasiliko atmintyje nei kaip didaus karo pavyzdys, nei kaip didžios politikos pavyzdys.

Vis dėlto buvo atlikta keletas drąsių karo žygių – pavyzdžiui, Trokadero paėmimas yra viena iš puikių karinių operacijų; tačiau apskritai, kartojame, šio karo trimitų garsas buvo plerpiantis, visuma buvo tamsi; ir istorija pritaria tam, kad Prancūzija abejodama sutiko priimti šį dviprasmišku triumfą. Krito į akis, jog kai kurie ispanų karininkai, turėję priešintis, pernelyg greitai pasiduodavo, į pergalę įsimaišė mintis apie kyšius; atrodė, kad čia veikiau buvo paperkami generolai, o ne laiminamos kautynės, ir kareiviai nugalėtojai grįžo namo pažeminti. Šis karas iš tikrųjų menkino tautos vertingumą, nes jo vėliavos klostėse galėjai įskaityti: „Prancūzijos bankas".

* Bemarškinių (*isp.*).

1808 metų kareiviai, kuriuos taip baisiai buvo užgriuvusi jų apgultoji Saragosa, raukėsi dėl to, kad prieš juos taip lengvai atsidarydavo tvirtovių vartai, ir ėmė pasigesti Palafokso. Toks prancūzų būdas, kad jiems maloniau turėti prieš save Rostopčiną negu Balesterosą.[27]

Vertinant dar rimčiau, reikia taip pat pabrėžti, kad šis karas, įžeisdamas Prancūzijos karo dvasią, kėlė pasipiktinimą ir demokratijos dvasiai. Jo užmojis buvo pavergti. Prancūzų kareivio, šio demokratijos sūnaus, tikslas šioje kampanijoje buvo iškovoti kitiems vergiją. Šlykšti nesąmonė. Prancūzija sutverta žadinti tautų dvasią, o ne ją slopinti. Nuo 1792 metų visos revoliucijos Europoje – tai Prancūzijos revoliucija; Prancūzija skleidžia laisvės spindėjimą. Šis spinduliavimas panašus į saulės spinduliavimą. „Aklas, kuris šito nemato!" – yra pasakęs Napoleonas.

Taigi 1823 metų karas drauge buvo pasikėsinimas į didžiadvasišką ispanų tautą ir pasikėsinimas į Prancūzijos revoliuciją. Ir kaip tik Prancūzija vykdė šį baisingą smurtą; tiesa, priversta, nes, išskyrus išsivadavimo karus, kariuomenės viską daro priverstos. Pasyvus klusnumas – štai žodis, kuris nustato jų veiksmus. Kariuomenė yra nepaprastas kombinacijos šedevras, kurio jėga yra didžiulė bejėgiškumo suma. Šitaip galima paaiškinti karą, žmonijos vykdomą prieš žmoniją ir nepaisant žmonijos.

O dėl Burbonų, tai 1823 metų karas jiems buvo fatališkas. Jie palaikė jį pasisekimu. Jie visiškai nematė, kokį pavojų kelia idėjos pasmaugimas ją uždraudžiant. Per savo naivumą jie tiek užsimiršo, kad, atgavę valdžią, įvedė, kaip vieną iš savo galios elementų, didžiausią neapykantą kai kuriems nusikaltimams. Piktų kėslų dvasia įsibrovė į jų politiką. 1830 metai užgimė 1823 metais. Ispanijos kampanija jų sprendimuose tapo argumentu visokiems smurto žygiams ir rizikingoms avantiūroms „dieviškosios teisės" vardu. Prancūzija, sugrąžinusi *el rey neto** Ispanijoje, puikiausiai galėjo susigrąžinti neribotą karališkąją valdžią savo šalyje. Palaikę kareivio klusnumą tautos sutikimu, jie padarė labai pavojingą klaidą. Toks pasitikėjimas sugriauna sostus. Nedera snausti nei mancinelos medžio paunksmėje, nei kariuomenės paunksmėje.

Grįžkime prie „Oriono" laivo.

Tuo metu, kai armija, vadovaujama princo generalisimo, vykdė karines operacijas, Viduržemio jūroje plaukiojo eskadra. Mes jau minėjome, kad „Orionas" priklausė šiai eskadrai ir dėl audros jūroje turėjo įplaukti į Tulono uostą.

Karo laivo stovėjimas uoste turi kažkokios traukiamos jėgos ir pagauna minią. Tai didingas vaizdas, o minia mėgsta visa, kas didu.

Linijinis laivas – pavyzdys vieno iš pačių didingiausių žmogaus genialumo susidūrimų su gamtos galia.

Linijinis laivas yra sudarytas kartu iš pačių sunkiausių ir pačių lengviausių elementų, kokie tik gali būti, nes jam tenka turėti reikalą iš karto su trimis medžiagos būviais – kietu, skystu, ir dujiniu – ir kovoti su visais trimis. Jis turi vienuolika geležinių nagų, kad galėtų įsikabinti į granitą jūros dugne, ir daugiau sparnų bei antsparnių negu skraidantieji vabzdžiai, kad pagautų debesyse vėją. Jo alsavimas išlekia iš šimto dvidešimties patrankų lyg iš didžiulių trimitų ir išdidžiai atsiliepia į perkūno griausmą. Okeanas stengiasi jį paklaidinti bauginančiame savo bangų vienodume, tačiau laivas turi savo sielą – kompasą, kuris duoda jam patarimą ir visuomet rodo šiaurę. Tamsią naktį jo signaliniai žibintai jam atstoja žvaigždes. Taigi prieš vėją jis turi lyną ir burę, prieš vandenį – medį, prieš uolą – geležį, varį ir šviną, prieš tamsą – šviesą, prieš begalinę erdvę – magneto rodyklę.

---

* Tikrąjį karalių (*isp.*).

Norint suprasti gigantiškus dydžius atskirų dalių, kurių visuma sudaro linijinį laivą, pakanka tik įeiti Bresto arba Tulono uoste į šešių aukštų stapelio vidų. Tai, taip sakant, apsauginis statomojo laivo gaubtas. Toji milžiniška sija – rėja; šioji ant žemės gulinti masyvi medinė kolona tokio ilgumo, kiek užmato akis, – tai didysis stiebas. Jo ilgis, jeigu skaičiuosime nuo pašaknio triume ligi viršūnės padebesyje, yra šešiasdešimt tuazų, o skersmuo prie pagrindo – trys pėdos. Angliškasis didysis stiebas iškyla ligi dviejų šimtų septyniolikos pėdų virš normalios laivo gramzdos. Mūsų protėvių laivyne inkarams buvo naudojami lynai, mūsiškiame jiems naudojamos grandinės. Šimto patrankų karo laivo grandinės sudaro krūvą, kurios aukštis – keturios pėdos, plotis – dvidešimt pėdų ir storis – aštuonios pėdos. O kiek reikia medžio tokiam laivui pastatyti? Trijų tūkstančių kubinių metrų. Tai ištisas plaukiantis miškas.

Be to, reikia gerai įsidėmėti, kad čia kalbama tik apie karo laivą, pastatytą prieš keturiasdešimt metų, apie paprastą burinį laivą; garo variklis, tais laikais buvęs kūdikystės amžiuje, vėliau suteikė naujų stebuklų šiam nepaprastam statiniui, kuris vadinamas karo laivu. Šiuo metu, pavyzdžiui, mišraus tipo sraigtinis laivas yra nuostabi mašina, traukiama burių, kurių paviršius lygus trims tūkstančiams kvadratinių metrų, ir varoma garo katilo dviejų tūkstančių penkių šimtų arklio jėgų.

Jau nekalbant apie stulbinančias naujoves laivų statybos mene, net senovinis Kristupo Kolumbo arba Riuiterio[28] laivas yra vienas iš didžiųjų žmogaus išradingumo pavyzdžių. Jo jėgos taip pat neišsemiamos, kaip neišsemiamas oro dvelksmas, siunčiamas begalybės; jis surenka vėją į savo bures, jis nepasimeta neaprėpiamuose bangų plotuose, jis plaukia ir viešpatauja.

Tik ateina valanda, kai audra lyg šiaudelį sulaužo šešiasdešimties pėdų ilgio rėją, kai vėjas lyg nendrę lenkia keturių šimtų pėdų aukščio stiebą, kai inkaras, sveriantis dešimt tūkstančių svarų, lūžta bangų nasruose kaip meškeriotojo vąšiukas lydekos žiaunose, kai baisingos patrankos gailiai ir bejėgiškai kriokia, o jų kriokimą uraganas nuneša į tuštumą ir į tamsą, kur visa ši galybė ir didybė dingsta prieš aukštesnę galybę ir prieš aukštesnę didybę.

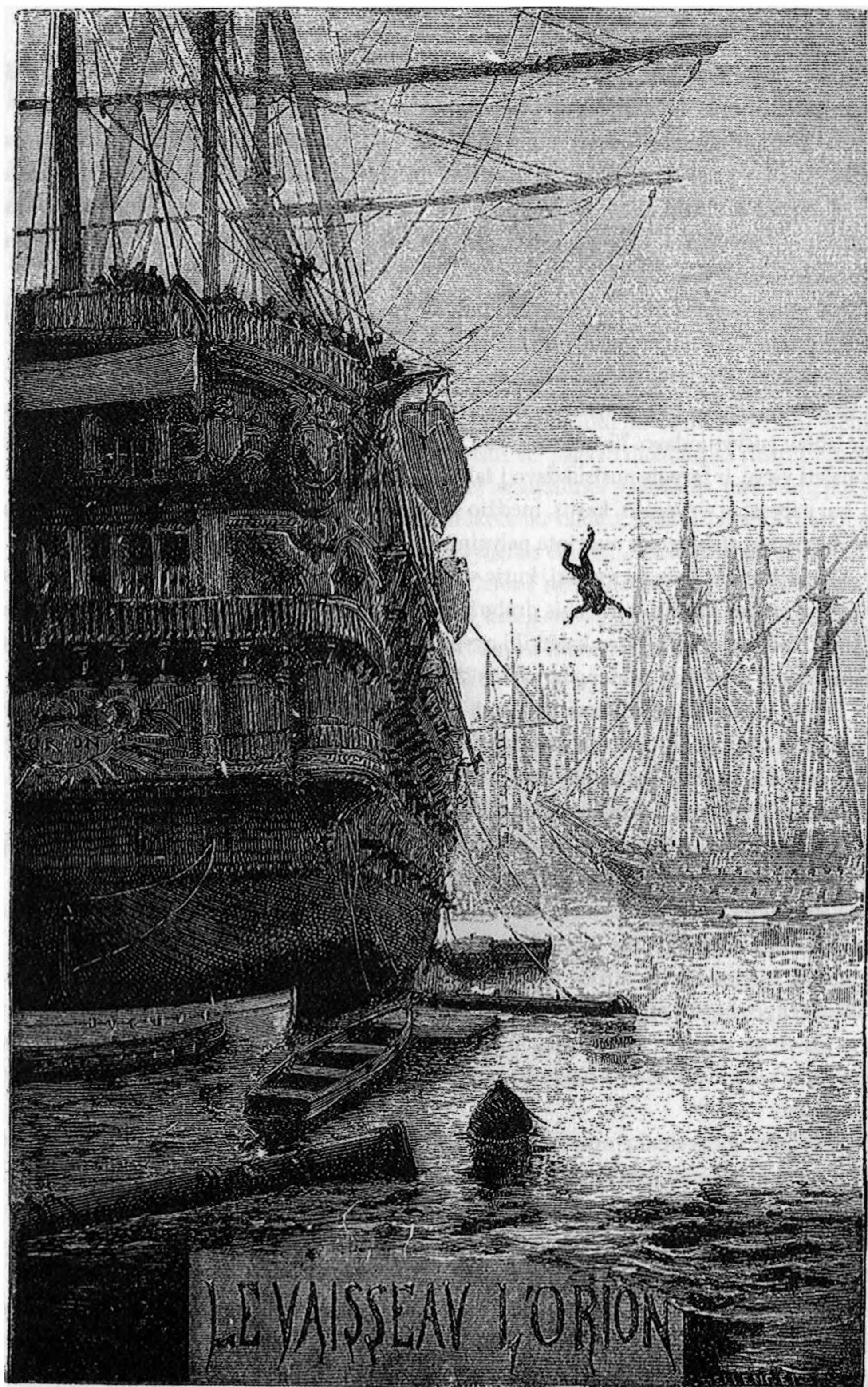
Vaizdas didžiausios jėgos, virstančios didžiausiu bejėgiškumu, visada verčia susimąstyti žmones. Todėl uostuose matyti tokia daugybė smalsuolių, kurie, patys gerai nesuprasdami kodėl, grūdasi aplinkui šias nuostabias karo ir laivybos mašinas.

Taigi kiekvieną dieną nuo ryto ligi vakaro Tulono uosto krantinės, šliuzo atkrantės ir molas būdavo nusėti miniomis dykinėtojų ir „vėplių“, kaip sakoma Paryžiuje, kurie nieko neveikdavo, o tik spoksodavo į „Orioną“.

„Oriono“ laivas jau seniai buvo ligotas. Per ankstyvesnius plaukiojimus jo povandeninė dalis buvo apaugusi tokiu kriauklių sluoksniu, kad laivas buvo netekęs pusės savo greičio; pernai metais jis buvo ištrauktas iš vandens ir nuo jo nugramdyti kiaukutai, po to jis vėl išplaukė į jūrą. Deja, šis gramdymas apgadino povandeninės dalies sąvaržas. Netoli Balearų salų išorinis laivo sluoksnis nukentėjo nuo vėjo ir atšoko. Kadangi vidinis sluoksnis tais laikais nebuvo daromas iš lakštinės geležies, tai laivas ėmė leisti vandenį. Trenkęs smarkus rudens vėjas pramušė kairiojo borto grotinę pakylą ir vieną patrankų bortą, pakenkė foko stiebo vantų platformai. Dėl šių sugadinimų „Orionas“ sugrįžo į Tuloną.

Jis išmetė inkarą prie Arsenalo. Laivas ardytas ir remontuotas. Dešiniojo borto liemuo nebuvo sugadintas, bet kelios lentos, kaip paprastai šitai daroma, kai kur buvo atplėštos, norint įleisti į karkasą tyro oro.

Vieną rytą miniai, kuri spoksojo į laivą, teko regėti nelaimingą atsitikimą.

„Oriono“ laivas

Laivo įgula taisė prie rėjų bures. Dešiniojo borto marso jūreivis, kuris turėjo paimti grotmarselio burės viršutinį kampą, neteko pusiausvyros. Žmonės matė, kaip jis paslijo, – Arsenalo krantinėje susirinkusi minia aiktelėjo, – po to apsisukęs aplink rėją, ištiestomis rankomis nėrė į bedugnę, lėkdamas nusitvėrė už lyno iš pradžių viena, paskui antra ranka ir pakibo. Po juo, taip giliai, jog svaigo galva, tyvuliavo jūra. Jo kritimo išjudintas lynas siūbavo lyg sūpuoklės. Žmogus virvės gale švysčiojo tai į vieną, tai į kitą pusę, tarytum akmuo prie laidynės.

Eiti jam į pagalbą būtų reiškę baisų pavojų. Nė vienas jūreivis – visi jie buvo naujai į tarnybą pašaukti pajūrio žvejai – neišdrįso rizikuoti. O nelaimingasis jau ilso; jo veido, kuris turėjo būti iškreiptas siaubo, nesimatė, bet iš visų jo sąnarių jautėsi, kad jo jėgos senka. Jo ištemptos rankos baisiai tįsčiojo. Kiekvieną kartą, kai tik jis mėgindavo pasikelti, lynas dar labiau įsišvytuodavo. Jis nešaukė, kad nenustotų jėgų. Visi tik laukė akimirkos, kada jis paleis virvę, ir tarpais nusisukdavo į šalį, kad nematytų jo krintant. Esti tokių momentų, kai paprastas virvagalis, kartis, medžio šaka įkūnija gyvybę, ir baisu matyti, kaip gyva būtybė nuo jų atsiskiria ir nukrinta nelyginant prinokęs vaisius.

Staiga žmonės pamatė vyriškį, kuris vikriai kaip laukinė katė kabinosi laivavirvėmis į viršų. Vyriškis vilkėjo raudonais drabužiais, vadinasi, buvo katorgininkas: dėvėjo žalia kepure, vadinasi, pasmerktas kalėti iki gyvos galvos. Jam prilipus marsą, staiga pūstelėjęs vėjas nunešė jo kepurę, atidengdamas visiškai baltą galvą; jis nebuvo jaunuolis.

Tikrai, vienas katorgininkas, atsiųstas iš kalėjimo dirbti laive, tučtuojau pribėgo prie budinčio karininko ir tuo metu, kai ekipažas blaškėsi ir svyravo, kai visi jūreiviai drebėjo ir traukėsi į šalį, paprašė karininką leisti jam rizikuoti savo gyvybe marso jūreiviui išgelbėti. Karininkui teigiamai linktelėjus, katorgininkas vienu plaktuko smūgiu perdaužė grandinę, prikaltą prie jo kojos žiedo, paskui pagriebė virvę ir šoko į vantus. Niekas šią akimirką nepastebėjo, kaip lengvai buvo perdaužta grandinė. Tik vėliau šitai prisiminė.

Vienu akies mirksniu jis buvo ant rėjos. Ten jis sustojo kelioms sekundėms ir, rodėsi, matavo akimis jos ilgį. Tos sekundės, per kurias vėjas supo tarsi ant siūlo kyburiuojantį jūreivį, žiūrintiesiems atrodė lyg amžius. Pagaliau katorgininkas pakėlė akis į dangų, paskui žengė žingsnį pirmyn. Minia atsikvėpė. Jis bėgte leidosi rėja. Pribėgęs galą, pririšo prie jos vieną atneštos virvės galą, antrą nuleido, paskui šia virve ėmė rankomis leistis žemyn, ir tada visus apėmė neapsakomas nerimas: vietoje vieno žmogaus ties bedugne kabojo du.

Sakytum, voras slenka nutverti musės; tik čia voras nešė gyvybę, o ne mirtį. Dešimt tūkstančių akių buvo įsmeigta į tą dvejukę. Nebuvo girdėti nė vieno šauksmo, nė vieno žodžio; visi jautė tą patį virpulį, visų antakiai buvo vienodai suraukti. Visi buvo užgniaužę kvapą, tarsi bijodami mažiausiu atodūsiu padidinti vėją, kuris siūbavo abu nelaiminguosius.

Katorgininkui pavyko prisliuogti prie jūreivio. Buvo pats laikas: dar viena minutė, ir žmogus, netekęs jėgų ir vilties, būtų nukritęs į bedugnę; katorgininkas viena ranka jį tvirtai aprišo virve, už kurios tvirtai laikėsi antrąja. Pagaliau visi pamatė, kaip jis vėl užlipo ant rėjos ir ten pat pritraukė jūreivį; ten jisai jį prilaikė valandėlę, leisdamas jam atgauti jėgas,

paskui paėmė į glėbį ir nešte nunešė rėja iki viršustiebio, o iš ten į viršustiebio plotmelę, kur jį perdavė į jo draugų rankas.

Tą akimirksnį minia ėmė ploti; seni kalėjimo prižiūrėtojai verkė, moterys glebėsčiavosi krantinėje, visi su kažkokiu švelniu nirtuliu vieningai šaukė: „Dovanoti bausmę tam žmogui!"

O tas vyras laikė savo pareiga kuo greičiausiai nusileisti apačion, prie kalinių partijos. Kad greičiau grįžtų, jis nusliuogė laivavirvėmis, paskui leidosi tekinas žemutine rėja. Visų akys sekė jį. Buvo toks momentas, kai žiūrovus pagavo siaubas; ar todėl, kad jis buvo pavargęs, ar todėl, kad jam apsisuko galva, jis tarytum stabtelėjo ir susvyravo. Staiga minia garsiai riktelėjo: katorgininkas nukrito į jūrą.

Krytis buvo pavojingas. Prie „Oriono" stovėjo fregata „Alžeziras", ir vargšas katorgininkas nukrito tarp dviejų laivų. Reikėjo bijoti, kad jis nepakliūtų po vienu ar po kitu. Keturi vyrai skubiai puolė į valtį. Minia juos skatino, visus vėl pagavo didžiausias susirūpinimas. Žmogus nesirodė paviršiuje. Jis dingo jūroje, net nesujudinęs paviršiaus, tarsi būtų įkritęs į statinę alyvos. Zonduota, nardyta. Veltui. Išieškota iki vakaro; nesurasta net jo kūno,

Kitą dieną Tulono laikraštis išspausdino šias kelias eilutes: „1823 metų lapkričio 17 d. Vakar vienas katorgininkas, pristatytas dirbti „Orione", gelbėdamas jūreivį, įkrito į jūrą ir paskendo. Jo lavono nepavyko surasti. Manoma, kad jį srovė panešė po Arsenalo iškyšulio poliais; kalėjime tas žmogus buvo Nr. 9430 ir vadinosi Žanas Valžanas."

TREČIOJI KNYGA

IŠTESIMAS MIRUSIAJAI DUOTAS PAŽADAS

I

VANDENS KLAUSIMAS MONFERMEILYJE

Monfermeilis yra tarp Livri ir Šelio, pietiniame pakraštyje tos aukštos plokštikalnės, kuri skiria Urką nuo Marnos. Šiandien tai didokas miesčiukas, kurį kiaurus metus puošia išbaltintos vilos, o sekmadieniais – džiaugsmingi miestiečiai. 1823 metais Monfermeilyje nebuvo nei tiek baltų namų, nei tiek patenkintų miestiečių. Tai buvo tik kaimas vidugiryje. Tiesa, jame galėjai užeiti vieną kitą praėjusio šimtmečio stiliaus vasarnamį, kurį buvo galima pažinti iš didingos išvaizdos, iš raitytos geležies balkonų ir iš ilgų langų, kurių maži stiklai uždarinėtų vidaus langinių baltame fone raibuliavo visokiausiais žaliais atšešėliais. Bet Monfermeilis vis tiek buvo kaimas. Nei pasitraukę poilsio gelumbių pirkliai, nei vasarojantys advokatai dar nebuvo jo aptikę. Tai buvo rami ir jauki vietelė, niekuo daugiau nepasižyminti; ten žmonės pigiai sau gyveno sotų ir lengvą kaimietišką gyvenimą. Tik dėl plokštikalnės pakilumo ten buvo maža vandens.

Vandens reikėjo eiti tolokai. Tas kaimo galas, kuris yra Ganji pusėje, semdavosi vandenį iš puikių tvenkinių girioje; kitas galas, iš Šelio pusės, kur buvo bažnyčia, geriamojo vandens galėjo imtis tik iš mažo šaltinio įkalnėje, prie Šelio kelio, koks ketvirtis valandos nuo Monfermeilio.

Tad apsirūpinti vandeniu kiekvienai šeimai buvo gana sunkus darbas. Pasiturintieji namai, aristokratija – čia priklausė ir Tenardjė smuklė – mokėjo po lijarą už kibirą vandens vienam žmogeliui, kuris tuo vertėsi ir iš tos Monfermeilio vandens teikimo įmonės uždirbdavo apie aštuonis su per dieną. Šis žmogelis dirbdavo tik iki septintos valandos vasarą ir iki penktos valandos žiemą, o vos tik sutemdavo ir pirmųjų aukštų langinės užsidarydavo, tie, kurie pristigdavo vandens gerti, eidavo patys jo parsinešti arba ir taip apsieidavo.

Tatai buvo siaubas tai mažai būtybei, kurios skaitytojai gal nebus užmiršę, mažajai Kozetei. Prisiminkite, kad Tenardjė Kozėtė buvo naudinga dviem atžvilgiais: motiną jie vertė jiems mokėti, o mergytę – jiems tarnauti. Ir kai motina visai nustojo mokėti, – kodėl, skaitytojai žino iš ankstesnių puslapių, – Tenardjė vis dėlto pasiliko Kozetę. Jinai jiems atstojo tarnaitę. Taigi, vandens pritrūkus, jinai ir bėgdavo jo parnešti. Todėl, jausdama didžiausią

baimę tik pagalvojusi, jog reikės eiti prie šaltinio nakčia, ji kaip įmanydama stengdavosi, kad namuose vandens niekuomet nepristigtų.

1823 metų Kalėdos buvo ypatingai prašmatnios Monfermeilyje. Žiemos pradžia buvo švelni; dar nebuvo nei snigę, nei šalę. Iš Paryžiaus atvykę fokusininkai gavo iš pono mero leidimą pasistatyti savo pašiūres didžiojoje sodžiaus gatvėje, o būrys keliaujančių pirklių, pasinaudoję ta pačia lengvata, buvo pasistatę palapines bažnyčios aikštėje ir net iki pat Bulanžė galvelės, kurioje, kaip skaitytojai galbūt prisimena, buvo Tenardjė smuklė. Visos užeigos bei smuklės buvo pilnos žmonių ir ūžė, ir tas mažas ramus kampelis gyveno triukšmingai bei džiaugsmingai. Būdami ištikimi istorijai, mes net turime pasakyti, kad tarp aikštėje išstatytų įdomybių buvo žvėrynas, kuriame klaikūs klounai, apsitaisę skarmalais ir nežinia iš kur atvykę, 1823 metais Monfermeilio kaimiečiams rodė vieną iš tų baisių Brazilijos grifų, kurių akys panašios į trispalvę kokardą, – mūsų karališkasis muziejus jų įsigijo tiktai 1845 metais. Gamtininkai tą paukštį vadina, rodos, *Caracara Polyborus*; jis priklauso grobuonių rūšiai ir vanaginių šeimai. Keli šaunūs seni kareiviai bonapartistai, kurie atitarnavę gyveno sodžiuje, eidavo maldingai žiūrėti to paukščio. Monelninkai įtikinėjo, kad toji trispalvė kokarda – išimtinis fenomenas, gerojo Dievulio tyčia sukurtas jų žvėrynui.

Kūčių vakarą keli vyrai, prekvežiai ir prekių išnešiotojai, gėrė susėdę už stalo Tenardjė smuklės žemutinėje patalpoje, kurią apšvietė keturios ar penkios žvakės. Toji patalpa buvo panaši į bet kurios smuklės salę: stalai, alaviniai ąsočiai, buteliai, išgėrovai, rūkoriai; maža šviesos ir daug triukšmo. Beje, 1823 metų datą rodė du ant stalo pastatyti tada madingi tarp miestiečių daiktai, būtent kaleidoskopas ir vilnytos skardos lempa. Pati Tenardjė prižiūrėjo vakarienę, kuri čirškė ant žėruojančios ugnies; smuklininkas girsnojo prie svečių, kalbėdamas su jais apie politiką.

Be politinių pokalbių, kurių svarbiausia tema buvo Ispanijos karas ir ponas Angulemo diukas, pro klegesį pasigirsdavo ir grynai vietinio pobūdžio intarpų, kaip antai: „Daug prispausta vyno apie Nanterą ir Siureną. Kas tikėjosi gausiąs dešimt statinių, gavo dvylika. Daug bėgo iš po slėgtuvių.“ – „Bet juk vynuogės dar neišsirpusios?“ – „Tose vietose nėra ko laukti, kol išsirps. Jei nurinksi išsirpusias, tai vynas pavasarį beregint sutirštėja.“ – „Vadinasi, tai labai silpnas vynas?“ – „Jų vynai dar silpnesni negu čia. Bet vynuoges skinti reikia dar žalias.“ Ir t. t.

Arba šūkčiojo koks malūnininkas:

– Ar mes galime atsakyti už tai, kas supilta maišuose? Mes ten randame galybę smulkių grūdelių, su kuriais krapštytis neturime kada, todėl ir tenka viską leisti į girnas. Ten pasitaiko ir raugių, ir žirnikaičių, ir kūlių, ir vikių, ir kanapių, ir liucernos, ir burnočių, ir galybė kitokių šiukšlių, neskaitant smulkių akmenukų, kurių pilna kai kuriuose grūduose, ypač bretonų. Man tiek pat malonu malti bretonų rugius, kaip lentų pjovėjui pjauti vinių prikalinėtus rąstus. Spręskite patys, kiek visokio bjauraus šlamšto patenka į malinį. O paskui žmonės skundžiasi, kad prasti miltai. O be reikalo. Dėl tokių miltų mes nekalti.

Tarpulangyje pjovėjas, sėdėdamas prie staliuko su žemvaldžiu, kuris su juo derėjosi dėl kainos už šienavimo darbus pavasarį, kalbėjo:

– Kad žolė šlapia, nėra jokios bėdos. Ją net smagiau tada pjauti. Rasa naudinga, pone. Bet vis tiek, jūsų žolė dar jaunutė, ir su ja sunku. Labai jau liauna, taip ir linksta po dalgiu.

Kozetė sėdėjo savo įprastinėje vietoje ant virtuvinio stalo pakojo, prie židinio. Apsirengusi skarmalais, basnirčia įsimynusi į klumpes, ugnies šviesoje ji mezgė vilnones kojines mažosioms Tenardjė mergaitėms. Po kėdėmis žaidė visai mažas kačiukas. Gretimame kambaryje juokėsi ir čiauškėjo du skambūs vaikiški balseliai; tai buvo Eponina ir Azelma.

Kampe prie židinio ant vinies kabėjo stirnakojis.

Tarpais smuklės triukšmą perskrosdavo kažkur namuose raudančio vaiko verksmas. Rėkė mažas berniukas, kurio Tenardjė žmona susilaukė vieną iš praėjusių žiemų, – „Nežinia kaip, – sakydavo ji, – turbūt nuo šalčio“, – jam buvo kiek daugiau kaip treji metai. Motina jį maitino krūtimi, bet jo nemylėjo. Kai įnirtingas pyplio verksmas tapdavo pernelyg įkyrus, Tenardjė sakydavo žmonai:

– Girdi, kaip tavo sūnus inkščia? Nueik ir pažiūrėk, ko jam trūksta.

– Et, – atsakydavo motina. – Įgriso jis man.

O apleistas mažiulis ir toliau plyšodavo tamsybėse.

II
DU IŠBAIGTI PORTRETAI

Šios knygos skaitytojai Tenardjė porą yra matę dar tik iš profilio; atėjo laikas apžiūrėti juodu iš visų pusių, po visomis jų kaukėmis.

Tenardjė buvo ką tik persiritęs per penktą dešimtį; ponia Tenardjė jau kliudė ketvirtą dešimtį, kuri moteriai yra tolygi penktai dešimčiai; taigi tarp žmonos ir vyro amžių buvo pusiausvyra.

Skaitytojai gal kiek prisimena iš jos pirmo pasirodymo tą didelę geltonplaukę, raudonveidę, apkūnią, mėsingą, plačiapetę, didžiulę ir judrią Tenardjė pačią: ji turėjo, kaip jau esame sakę, kažką bendra su tomis laukinėmis milžinėmis, kurios mugėse rąžosi su prikabinėtais prie plaukų akmenimis. Namuose ji viską darė: klojo lovas, tvarkė kambarius, skalbė, virė – žodžiu, smuklėje buvo ir audra, ir giedra, ir velnias. Vienintelė jos tarnaitė buvo Kozetė; pelė, patarnaujanti drambliui. Viskas drebėjo nuo jos balso: langų stiklai, baldai ir žmonės. Jos platus, visas strazdanotas veidas buvo panašus į samtį putoms griebti. Jai žėlė barzda. Tai buvo tikras rinkos nešikas, aprengtas moteriškais drabužiais. Ji puikiai mokėjo keiktis, girdavosi kumščiu galinti perskelti riešutą. Jei ne romanai, kurių ji daug buvo perskaičiusi ir dėl kurių įtakos šioje raganoje tarpais keistai iškildavo aikštėn pamaiva, niekam niekuomet nebūtų atėję į galvą ją pavadinti moterimi. Toji Tenardjė buvo nelyginant svajingos mergelės ir turgaus pardavėjos suskiepijimo vaisius. Žmonės, išgirdę ją įkalbant, sakydavo: „Tai žandaras“; pamatę ją geriant, sakydavo: „Tai vežikas“; pamatę jos elgesį su Kozete, sakydavo: „Tai budelis.“ Kai ji tylėdavo, iš burnos jai kyšodavo dantis.

Tenardjė buvo žemo ūgio, liesas, išblyškęs, kampuotas, prakaulus nevėkšla, kuris atrodė ligotas, bet iš tikrųjų buvo puikios sveikatos, – čia ir slypėjo jo suktumo pradžia.

Paprastai jis iš atsargumo šypsodavosi ir būdavo mandagus beveik su visais, net ir su elgetomis, kuriems neduodavo nė lijaro. Jo žvilgsnis buvo žebenkšties, o mina – literato. Jis labai panėšėjo į abato Delilio portretus. Jis puikoriavo tuo, kad gerdavo su prekvežiais. Niekam dar niekada nebuvo pavykę jo nugirdyti. Jis rūkė didelę pypkę. Dėvėjo palaidinę, o po ja – seną juodą švarką. Jis stengėsi daryti apsiskaičiusio žmogaus ir materialisto įspūdį. Kad suteiktų svorio savo tvirtinimams, jis nuolat kartodavo Voltero, Renalio, Parni ir, keistas dalykas, šv. Augustino vardus. Jis tvirtino turįs savo „sistemą". Šiaip ar taip, jis buvo didelis sukčius. Sukčius filosofas. Panašių atvejų esti. Skaitytojai prisimena, kad jis gyrėsi tarnavęs kariuomenėje; su gausiomis smulkmenomis pasakodavo, kad prie Vaterlo, būdamas seržantu ar 6-ame, ar 8-ame lengvajame pulke, jis, vienas prieš Mirties husarų eskadroną, savo kūnu pridengęs nuo kartečių „pavojingai sužeistą generolą" ir jam išgelbėjęs gyvybę. Iš čia ir buvo kilusi jo ryški iškaba, o smuklei – „Vaterlo seržanto užeigos" vardas, prigijęs apylinkėje. Jis buvo liberalas ir bonapartistas. Jis buvo aukojęs „Prieglobai". Kaime kalbėjo, kad jo mokytasi į kunigus.

Mums rodosi, kad jo mokytasi Olandijoje į smuklininkus. Tas mišraus stiliaus niekšas, kaip galima spėti, Flandrijoje buvo koks nors flamandas iš Lilio, Paryžiuje – prancūzas, Briuselyje – belgas, žodžiu, patogiai jautėsi tiek šiapus, tiek anapus sienos. Jo žygdarbis prie Vaterlo jau žinomas. Kaip skaitytojas mato, jisai jį truputėlį perdėjo. Sėkmių ir nesėkmių kaita, sukti vingiai, pavojingos avantiūros sudarė jo gyvenimo turinį; jei sąžinė apibrizgusi, tai ir gyvenimas apskuręs. Labai galimas dalykas, jog per audringą 1815 metų birželio 18 dienos epochą Tenardjė priklausė prie tų markitantų marodierių, apie kuriuos mes buvome kalbėję; jie, visur važinėdami, vieniems pardavinėdavo, kitus apiplėšdavo ir, vedami instinkto, paprastai su visa šeima – vyras, žmona ir vaikai – slinkdavo kokiu išklerusiu vežimuku paskui traukiančios pirmyn laimėtojų kariuomenės dalinius. Užbaigęs tą kampaniją, užsidirbęs, kaip jis sakydavo, „smulkių", jis atsikėlė į Monfermeilį ir čia atidarė smuklę.

Šie „smulkieji" – tai buvo piniginės ir laikrodžiai, auksiniai žiedai ir sidabriniai kryžiai, jo suvalyti per pjūtį lavonų prisėtose dirvose – nesudarė didelės sumos ir neilgam aprūpino šį markitantą, virtusį užeigininku.

Tenardjė mostuose buvo kažkokio tiesmukumo, kuris primindavo kareivines, kai jis keikdavosi, ir seminariją, kai jis žegnodavosi. Jis buvo didelis gražbylys ir vaizduodavo mokytą žmogų. O mokytojas buvo pastebėjęs, kad jis kalba „su ydelėmis". Jis puikiai sudarinėjo sąskaitas keleiviams, bet įgudusios akys jose kartais įžiūrėdavo rašybos klaidų. Tenardjė buvo slapūnas, smaližius, slunkius ir mitruolis. Jis neniekindavo savo tarnaičių, todėl jo žmona jų daugiau nebelaikė. Milžinė buvo pavydulinga. Jai atrodė, kad tas pageltęs džiūsna turi būti visų moterų geismo objektas.

Be viso to, Tenardjė, klastingas ir su pusiausvyra žmogus, priklausė prie saikingųjų sukčių rūšies. Ta rūšis yra pati blogiausia; į ją yra įmišę veidmainystės.

Tai nereiškia, kad Tenardjė, progai pasitaikius, nebūtų galėjęs įsisiautėti bent taip, kaip jo žmona. Bet tai atsitikdavo labai retai, o kadangi jis niršo ant visos žmonių padermės, kadangi jame liepsnojo gilios neapykantos žaizdras, kadangi jis buvo iš tų žmonių, kurie amžinai keršija, kurie visus aplinkinius kaltina dėl visų savo nesėkmių ir, tarytum jų pretenzijos būtų pagrįstos, yra visados pasiruošę suversti ant pirmo pasitaikiusio žmogaus

visą savo gyvenimo nusivylimą, bankrotų ir negandų krūvį, momentais, kai visa tai iškildavo lyg ant mielių, kai visa tai putodavo jo lūpose ir aptemdydavo jam akis, Tenardjė būdavo baisus. Ir vargas tam, kas tokio podūkio metu jam pakliūdavo į akis!

Be visų kitų ypatybių, Tenardjė buvo pastabus ir įžvalgus, nekalbus ir plepus – pagal aplinkybes – ir visados nepaprastai sumanus. Jo žvilgsnis kažkuo priminė žvilgsnį jūrininko, nuo žiūrėjimo pro žiūroną papratusio primerkti akis. Tenardjė buvo politikas.

Kiekvienas naujai atvykęs žmogus, įėjęs į smuklę ir pamatęs Tenardjė žmoną, tardavo sau: „Štai kas namų šeimininkas." Klaida. Ji net nebuvo šeimininkė. Šeimininkas ir šeimininkė buvo vyras. Ji vykdydavo, jis sumanydavo. Viskam jis vadovavo kažkokiu neregimu, bet nuolatiniu magnetišku veikimu. Užtekdavo vieno jo žodžio, kartais ženklo, ir mastodontas paklusdavo. Poniai Tenardjė, nors ji to aiškiai ir nesuprato, jos vyras buvo kažkokia ypatinga, aukščiausia būtybė. Jos elgsenoje buvo ir gerų savybių: niekad, net dėl smulkmenų, ji neturėdavo nesutarimų su „ponu Tenardjė", o jeigu jų net ir būtų buvę (beje, tai neįmanoma hipotezė), ji niekados dėl jokio dalyko nebūtų viešai prieštaravusi savo vyrui. Niekad nebūtų padariusi „prie pašalinių" tos klaidos, kurią taip dažnai daro žmonos ir kuri parlamentine kalba vadinama „valdžios pakirtimu". Nors jų santarvės tikslas galėjo būti tik blogas, ponios Tenardjė pasidavime savo vyrui buvo kažkokio tylaus garbinimo. Šis mėsos ir triukšmo kalnas šokinėdavo, kai tas geibus despotas savo mažyčiu pirštuku diriguodavo. Čia reiškėsi, tegu iškraipyta ir groteskiška forma, didelis visuotinis dėsnis: medžiagos nusilenkimas dvasiai, nes kai kurios bjaurastys turi teisę egzistuoti net pačiose amžino grožio gelmėse. Tenardjė glūdėjo kažkas paslaptinga, iš čia ir kilo pilnutinė to vyriškio valdžia tai moteriai. Būdavo momentų, kai jis atrodydavo jai lyg uždegtas žibintas; kartais ji jausdavo tik jo žvėriškus nagus.

Ši moteris buvo baisus padaras, mylintis tik savo vaikus ir bijantis tik savo vyro. Motina ji buvo todėl, kad priklausė žinduoliams. Antra vertus, jos motinystės jausmas apsiribojo tik dukterimis ir, kaip toliau pamatysime, nelietė berniukų. O dėl vyro, tai šis turėjo tik vieną svajonę – pralobti.

Čia jam anaiptol nesisekė. Tam didžiam talentui trūko atitinkamos arenos. Monfermeilyje Tenardjė smuko, jei tik gali smukti nulis; Šveicarijoje arba Pirėnuose tas beskatikis būtų tapęs milijonieriumi. Tik kur likimas užneša smuklininką, ten jis turi ir manytis.

Suprantamas dalykas, žodis „smuklininkas" čia pavartotas ribota prasme ir neišplečiamas visam luomui.

Tais pačiais 1823 metais Tenardjė turėjo apie tūkstantį penkis šimtus frankų skolos, kurią reikėjo verkiant grąžinti, todėl jis buvo smarkiai susirūpinęs.

Nors likimas ir atkakliai jam buvo nemaloningas, Tenardjė priklausė tiems žmonėms, kurie puikiai supranta – giliausia ir dabartine šio žodžio prasme – tai, ką barbariškos tautos vadina dorybe, o civilizuotos tautos – preke, būtent vaišingumą. Be to, jis buvo vikrus brakonierius ir nepaprastai taiklus šaulys. Kartais jis juokdavosi šaltu ir ramiu juoku, kuris buvo itin pavojingas.

Kartais jam išsprūsdavo ir lyg žaibas tvykstelėdavo jo teorijos apie smuklininko amatą. Jis buvo įsikalęs savo profesijos aforizmus, kuriuos stengdavosi įdiegti žmonai. „Smuklininko pareiga, – siutingai jis šnibždėjo jai kartą, – mokėti kiekvienam parduoti, kas pa-

kliuvo: valgį, poilsį, šviesą, šilumą, nešvarias paklodes, tarnaitę, blusas, šypsenas; stabdyti praeivius, tuštinti plonas ir dorai lengvinti storas pinigines, pagarbiai siūlyti prieglaudą keliaujančioms šeimoms, apiplėšti vyrus, nulupti moteris ir apgauti vaikus; įtraukti į sąskaitą atdarą langą, uždarą langą, kamputį prie židinio, krėslą, kėdę, taburetę, suoliuką, patalus, matracus ir čiužinius; žinoti, kiek nuo atspindžio nusidėvi veidrodis, ir už tai imti užmokestį, ir, po šimts velnių, imti iš keleivio už viską, net už muses, kurias praryja jo šuo!"

Šis vyriškis ir ši moteris – tai buvo draugėn sutuokta klasta ir siutas, atkari ir baisi pora.

Tuo metu, kai vyras laužydavo sau galvą ir kombinuodavo, žmona nė nepagalvodavo apie tolimus skolininkus, nesirūpindavo nei vakarykščia, nei rytojaus diena ir godžiai gyvendavo dabartine akimirka.

Tokie buvo tiedu padarai. Kozetė, gyvendama tarp jų, kentė dvigubą priespaudą, kaip būtybė, kuri iš karto traiškoma girnakmeniu ir plėšoma replėmis. Vyras ir žmona kiekvienas kankino savaip: Kozetė buvo mušama kaip šuo – dėl to buvo kalta žmona; žiemą ji vaikščiodavo basa – dėl to buvo kaltas vyras.

Kozetė lakstydavo laiptais aukštyn ir žemyn, skalbdavo, valydavo, dulkindavo, šluodavo, bėginėdavo, perilsdavo, uždusdavo, kilodavo sunkumus ir, nors menkutė, dirbdavo sunkiausius darbus. Nė mažiausio pasigailėjimo: nuožmi šeimininkė, žiaurus šeimininkas. Tenardjė užeiga buvo kaip voratinklis, kuriame Kozetė įsipainiojo ir blaškėsi. Ši nelaiminga tarnaitė buvo įkūnyta vergija. Sakytum, musė, tarnaujanti vorams.

Vargšė mergaitė viską pakentė ir tylėjo.

Kai šios sielos, tokios mažytės, tokios bejėgės, taip neseniai palikusios Dievo prieglobstį, nuo pat savo gyvenimo aušros atsiduria tarp tokių žmonių, kas gi vyksta jose?

ŽMONĖMS REIKIA VYNO, O ARKLIAMS VANDENS

Atvyko keturi nauji keleiviai.

Kozetė buvo paskendusi liūdnose mintyse; nors ir turėdama vos aštuonerius metus, ji buvo jau tiek prisikentėjusi, kad sielvartingo susimąstymo metu būdavo panaši į senutę.

Vienas jos akies vokas buvo pajuodavęs – jį kumščiu jai pamušė smuklininkė ir dėl to tarpais ant jos sušukdavo: „Na ir bjauri gi ta mergiščia su savo mėlynu poakiu!"

Taigi Kozetė galvojo, kad jau sutemę, visiškai sutemę, kai netikėtai reikėjo pripilti grafinus ir ąsočius atvykusių keleivių kambariuose, o bake jau nebebuvo vandens.

Ją truputį ramino tik viena, kad Tenardjė namuose retai kas gerdavo vandenį. Ištroškusių žmonių ten netrūkdavo, bet savo troškulį jie mieliau malšindavo ąsočiu vyno negu puodeliu vandens. Jeigu kas būtų paprašęs stiklo vandens vietoje stiklo vyno, tokį žmogų

visi būtų palaikę laukiniu. Vis dėlto buvo tokia akimirka, kai mergaitė sudrebėjo: Tenardjė žmona pakėlė verdančio ant ugnies kaistuvo dangtį, paskui paėmė stiklinę ir greitai priėjo prie bako. Ji atsuko čiaupą, mergaitė pakėlė galvutę ir ėmė sekti kiekvieną jos judesį. Iš čiaupo sroveno plona čiurkšlelė vandens ir ligi pusės pripildė stiklinę.

– Štai tau! – tarė ji. – Nebėra vandens! – Paskui patylėjo valandėlę. Mergaitė nekvėpavo. – Ką gi, – vėl prabilo Tenardjė, žiūrėdama į pripiltą ligi pusės stiklinę, – užteks ir tiek.

Kozetė vėl ėmėsi darbo, bet daugiau kaip ketvirtį valandos jai krūtinėje lyg kamuolys šokinėjo širdis.

Ji skaityte skaitė šitaip slenkančias minutes, baisiai trokšdama, kad jau būtų rytas.

Kartkartėmis kuris iš gėrikų, dirstelėjęs į gatvę, sušukdavo: „Tamsu, nors į akį durk!" arba: „Tik katė galėtų be žibinto praeiti gatve tokiu laiku!" Ir Kozetė sudrebėdavo.

Staiga įėjo vienas iš keliaujančių pirklių, apsistojusių užeigoje, ir šiurkščiai tarė:

– Mano arklys nepagirdytas.

– Kaip tai? Tikriausiai pagirdytas, – atsakė smuklininkė.

– Aš jums sakau, kad ne, šeimininke, – atkirto pirklys.

Kozetė išlindo iš pastalės.

– Pagirdytas, pone, kaipgi! – tarė ji. – Arklys gėrė, išgėrė kibirą, pilną kibirą, aš pati jam atnešiau vandens ir dar jį pakalbinau.

Tai buvo netiesa. Kozetė melavo.

– Štai dar atsirado! Didumo sulig kumščiu, o meluoja kaip senė, – sušuko pirklys. – Sakau tau, kad arklys negirdytas, nenaudėle! Kai jis nori gerti, tai savotiškai šnarpščia, aš puikiai žinau jo paprotį.

Kozetė spyriojosi ir užkimusiu nuo maudžiamo nerimo balsu vos girdimai pridūrė:

– Gėrė, ir net daug gėrė!

– Gana! – piktai pertraukė pirklys. – Nieko negėrė. Tučtuojau pagirdykit man arklį, ir viskas!

Kozetė palindo po stalu.

– Kas tiesa, tai tiesa, – tarė smuklininkė, – jei gyvulys negėręs, jį reikia pagirdyti.

Paskui apsidairiusi tarė:

– Na, o kur ta mergiščia?

Ji pasilenkė ir pamatė Kozetę susigūžusią kitame stalo gale, beveik po gėrikų kojomis.

– Nagi, lįsk lauk! – sušuko moteris.

Kozetė išlindo iš savo slėpynės. Smuklininkė tarė:

– Na, panele Pajuodėle, eik pagirdyti arklio.

– Bet, ponia, – nedrąsiai tarė Kozetė, – nebėra vandens.

Tenardjė pati plačiai atidarė duris į gatvę.

– Na, tai eik ir parnešk.

Kozetė panarino galvą ir nuėjo paimti tuščio kibiro, kuris stovėjo kampe prie židinio.

Kibiras buvo didesnis už ją, mergytė būtų galėjusi jame atsisėsti ir dar būtų likę vietos.

Šeimininkė grįžo prie krosnies ir mediniu šaukštu paragavo viralo iš kaistuvo, vis murmėdama:

– Vandens netrūksta šaltinyje. Būta čia daikto. O aš be reikalo neperkošiau svogūnų.

Paskui pasigriozdė stalčiuje, kuriame sumišai mėtėsi smulkių pinigų, pipirų ir česnakų.

– Palauk, panele Rupūže, – pridūrė ji, – grįždama paimsi kepaliuką duonos pas kepėją. Štai penkiolika su.

Kozetės prijuostėje buvo maža kišenėlė. Netarusi nė žodžio, ji paėmė pinigą ir įsidėjo į tą kišenėlę.

Paskui su kibiru rankoje pastovėjo nejudėdama prie atidarytų durų. Ji, rodos, laukė, kad ją kas išvaduotų.

– Eik gi pagaliau! – sušuko smuklininkė.

Kozetė išėjo. Durys užsidarė.

IV
SCENOJE PASIRODO LĖLĖ

Eilė krautuvėlių, išsirikiavusių lauke, prasidėjo nuo bažnyčios, kaip skaitytojai prisimins, ir siekė Tenardjė užeigą. Kadangi pro tas krautuvėles netrukus turėjo traukti žmonės, eidami į Bernelių mišias, tai jos buvo ryškiai apšviestos popieriniuose piltuvėliuose įtaisytomis žvakėmis, ir šitai teikė „žavingą vaizdą", kaip pasakė Monfermeilio mokytojas, šiuo metu sėdėjęs pas Tenardjė. Užtat nė vienos žvaigždės nebuvo matyti danguje.

Paskutinė krautuvėlė, pastatyta kaip tik priešais Tenardjė duris, prekiavo žaislais ir visa žėrėjo nuo blizgučių, stiklinių pašvitų ir nuostabių skardos gaminių. Pirmoje eilėje, geriausioje vietoje, baltų servetėlių fone, pirklys buvo padėjęs didžiulę, beveik dviejų pėdų aukščio lėlę, aprengtą rausvo krepo suknele, su aukso varpomis ant galvos, tikrais plaukais ir emalio akimis. Visą dieną ta nuostabi lėlė vėrė akį visiems turintiems mažiau kaip dešimt metų praeiviams, tačiau visame Monfermeilyje neatsirado nė vienos tokios turtingos ar išlaidžios motinos, kad ją padovanotų savo mergaitei! Eponina ir Azelma ištisas valandas ja gėrėdavosi, ir pati Kozetė, kad ir vogčia, buvo išdrįsusi ja pasigrožėti.

Net tą momentą, kai ji išėjo su kibiru rankoje, tokia nusiminusi ir prislėgta, Kozetė negalėjo susilaikyti nepakėlusi akių į tą stebuklingą lėlę, į tą „damą", kaip ji ją vadino. Vargšė mergytė stabtelėjo tarsi apstulbusi. Tos lėlės ji dar nebuvo mačiusi iš arti. Visa krautuvėlė jai atrodė kaip rūmai; lėlė buvo ne lėlė, bet dangiškas regėjimas. Ji reiškė džiaugsmą, tviskesį, turtą, laimę, kuri lyg koks pasakiškas spindėjimas iškilo prieš šią nelaimingą mažą būtybę, taip giliai nugrimzdusią į juodą ir šaltą skurdą. Kozetė su ta liūdna ir naivia vaikystės išmintimi matavo bedugnę, kuri ją skyrė nuo lėlės. Jai atrodė, kad tik karalienė ar bent jau princesė galėtų turėti tokį „daiktą". Ji grožėjosi dailia rausva suknele, puikiais blizgančiais plaukais ir galvojo: „Kokia turi būti laiminga šita lėlė!" Mergytė negalėjo atitraukti akių nuo tos fantastiškos krautuvės. Juo ilgiau ji žiūrėjo, juo labiau stebėjosi. Ji tarėsi reginti

rojų. Už didžiosios lėlės buvo kitų, kurios jai atrodė lyg fėjos ir gerosios dvasios. Pirklys, kuris vaikštinėjo savo palapinės gilumoje, jai atrodė kone dangiškasis tėvas.

Paskendusi šioje adoracijoje, ji užmiršo visa, net darbą, kuris jai buvo užduotas. Staiga šiurkštus smuklininkės balsas grąžino ją į tikrovę.

– Tai tu, žiople, dar nenuėjai! Palauk, aš tau parodysiu! Sakykite, susimildami! Ko jai čia reikia? Mat bjaurybė! – šaukė smuklininkė, pamačiusi pro langą besižavinčią Kozetę.

Kozetė pasigriebė kibirą ir nubėgo, kiek kojos įkerta.

V

MAŽIULĖ VIENŲ VIENA

Tenardjė smuklė buvo toje kaimo dalyje, kuri arti bažnyčios, todėl Kozetė turėjo eiti vandens į šaltinį, esantį girioje, į Šelio pusę.

Ji nė nepažiūrėjo į kitų pirklių išstatytas prekes. Kolei Kozetė ėjo Bulanžė gatvele, netoli bažnyčios, jai kelią apšvietė ryškūs krautuvių žiburiai, bet netrukus išnyko ir paskutinės krautuvėlės paskutinė šviesa. Vargšė mergaitė atsidūrė tamsoje. Ji skęste paskendo joje. Nejučia ji ėmė kažkodėl jaudintis, todėl pakeliui ji kiek tik galėdama judino kibiro lanką. Girdėdama girgždant lanką, ji nesijautė tokia vieniša.

Juo toliau ji ėjo, juo tamsa darėsi tirštesnė. Gatvėse nebuvo nė gyvos dvasios. Bet vis dėlto ji sutiko moterį, kuri mergytei praėjus atsisuko ir sustojusi sumurmėjo pro dantis: „Kurgi čia dabar eina šis vaikas? Ar tik čia ne vilkatas?" Paskui moteris pažino Kozetę. „Še tau, juk tai Vieversėlis!"

Kozetė šitaip perėjo tą labirintą vingiuotų dykų gatvių, kuriomis Šelio pusėje pasibaigia Monfermeilio miestelis. Kol abipus kelio buvo namų ar bent mūrinių aptvarų, mergaitė ėjo gana drąsiai. Vietomis pro langinių plyšį ji pamatydavo spingsint žvakę – tai reiškė šviesą ir gyvybę, ten buvo žmonių, ir tai ją ramino. O juo jinai slinko tolyn, nejučiomis darėsi lėtesnis jos žingsnis. Užėjusi už paskutinio namo kampo, Kozetė sustojo. Eiti toliau už paskutinės krautuvėlės buvo sunku, bet eiti toliau, kur nebebuvo namų, darėsi jau nebeįmanoma. Ji pastatė kibirą ant žemės, panėrė ranką į plaukus ir iš lėto ėmė kasytis galvą – mostas, būdingas išsigandusiems ir neryžtingiems vaikams. Monfermeilis baigėsi, prasidėjo laukai. Prieš ją tysojo juodas, tuščias plotas. Mergaitė beviltiškai žiūrėjo į tamsumą, kurioje nebuvo žmogaus, kurioje tykojo žvėrys, kurioje galbūt bastėsi vaiduokliai. Ji žiūrėjo akutes įtempusi, girdėjo žvėrių žingsnius žolėje ir aiškiai matė vaiduoklius šmėsčiojant už medžių. Tada ji vėl pagriebė kibirą, baimė suteikė jai drąsos: „Na ir tegu! – tarė ji sau. – Aš jai pasakysiu, kad nebebuvo vandens!" Ir ryžtingai pasuko atgal į Monfermeilį.

Paėjėjusi vos šimtą žingsnių, ji vėl stabtelėjo ir vėl ėmė kasytis galvą. Dabar jau jai ėmė vaidentis ponia Tenardjė, šlykšti, baisi, hienos nasrais ir pykčiu žaižaruojančiomis akimis. Mergytė metė gailų žvilgsnį pirmyn ir atgal. Ką daryti? Kur eiti? Priešais buvo ponios Te-

nardjė šmėkla, užpakalyje – visos girių ir tamsos dvasios. Baisesnė jai pasirodė Tenardjė, ir ji vėl leidosi tekina prie šaltinio. Bėgte išbėgo iš sodžiaus, bėgte įbėgo į girią, nežiūrėdama daugiau į nieką, nesiklausydama nieko. Ji tik tada ėmė lėčiau bėgti, kai nebeteko kvapo; tačiau vis tiek nesustojo. Leidosi pirmyn tarytum paklaikusi.

Bėgant ją ėmė noras verkti.

Ją iš visų pusių apgaubė naktinis girios šlamesys. Ji daugiau nebegalvojo, nieko daugiau nebematė. Neaprėpiama naktis žiūrėjo į šią mažą būtybę. Iš vienos pusės – visiška tamsuma, iš antros – dulkelytė.

Nuo girios pakraščio iki šaltinio reikėjo eiti ne daugiau kaip septynias aštuonias minutes. Kozetė žinojo taką, nes vaikščiodavo juo kelis kartus per dieną. Keistas dalykas, ji nepaklydo. Išlikęs instinktas neaiškiai jai vadovavo. Ji nežiūrėjo nei į dešinę, nei į kairę bijodama, kad nepamatytų ko nors baisaus šakose ir krūmuose. Šitaip ji pasiekė šaltinį.

Tai buvo siauras gamtinis duburėlis, vandens išgraužtas molynėje, maždaug dviejų pėdų gylio, apaugęs samanomis ir aukštomis garankščiuotomis žolėmis, kurios vadinamos „Henriko IV apykaklaitėmis“, ir išklotas keliais dideliais akmenimis. Iš duburio, ramiai čiurlendamas, tekėjo upelytis.

Kozetė negaišo laiko atsikvėpti. Buvo labai tamsu, bet ji buvo papratusi eiti vandens į šį šaltinį. Kairiąja ranka apčiuopusi tamsoje jauną, prie šaltinio palinkusį ąžuolėlį, į kurį paprastai ji atsiremdavo, mergaitė surado šaką, įsikabino į ją, pasilenkė ir panėrė kibirą į vandenį. Ji buvo taip susijaudinusi, kad jos jėgos tarsi patrigubėjo. Taip pasilenkusi, ji nė nepastebėjo, kad jos prijuostės kišenaitės turinys įkrito į šaltinį. Penkiolikos su moneta dingo vandenyje. Kozetė nepamatė ir neišgirdo, kaip pinigas pliumptelėjo. Ji ištraukė artipilnį kibirą ir pastatė ant žolės.

Padariusi tai, ji pasijuto visiškai netekusi jėgų iš nuovargio. Mielai būtų tučtuojau nuėjusi, bet taip pailso, semdama kibirą, kad nebegalėjo nė žingsnio žengti. Būtinai reikėjo atsisėsti. Ji krito ant žemės ir susigūžė.

Mergytė užsimerkė, paskui vėl atsimerkė, nežinodama kodėl, bet negalėdama kitaip padaryti.

Šalia jos kibire teliuškavo vanduo, darydamas ratilus, panašius į baltos ugnies žalčius.

Dangus viršum jos galvos buvo aptrauktas dideliais juodais debesimis, tarsi dūmų marškomis. Tragiška tamsos kaukė, rodėsi, neaiškiai pakibo ties vaiku.

Jupiteris leidosi dangaus glūdumose.

Mergaitė žiūrėjo sutrikusiu žvilgsniu į tą didžiulę žvaigždę, kurios nepažino ir kuri ją gąsdino. Planeta šią valandą iš tikrųjų buvo labai arti viršum horizonto ir vos skrodė tirštą rūko sluoksnį, kuris teikė jai klaikų raudoną atspalvį. Baugus purpurinis rūkas didino žvaigždę, tarsi ji būtų buvusi spinduliuojanti žaizda.

Šaltas vėjas pūtė nuo lygumos. Girioje buvo nyku, nešlamėjo lapai, nebliksėjo tie neryškūs gaivūs atspindžiai, pasirodantys vasarą. Grėsliai styrojo didžiulės šakos. Nuskurdę, kerėpliški krūmokšniai šnarėjo proskynose. Aukštos žolės, lenkiamos šiaurės vėjo, raitėsi tartum unguriai. Šaknys tiesėsi kaip ilgos naguotos rankos, siekiančios pagriebti grobį; keli sausi šilojai, vėjo genami, greitai lėkė pro šalį, tarytum išsigandę bėgdami nuo kažko. Iš visų pusių skleidėsi niūrūs toliai.

Tamsa svaigina. Žmogui reikia šviesos. Kiekvienam, kuris pasineria patamsin, spaudžia širdį. Kai prieš akis juoduma, aptemsta ir sąmonė. Užtėmis, naktis, juoda kaip suodžiai tamsa baugina ir tvirčiausiuosius. Niekas nakčia neina vienas per girią nedrebėdamas. Šešėliai ir medžiai – tai du grėslūs tamsos krešuliai. Iliuzinė tikrovė pasirodo neaiškioje gelmėje. Už kelių žingsnių nuo jūsų vaiduoklišku aiškumu brėžiasi nesuvokiamybė. Erdvėje arba savo paties vaizduotėje matai plaukiant kažką neaiškaus ir nepagaunamo, tarsi užmigusių gėlių svajas. Horizonte iškyla kažkokie kraupūs apribai. Įkvepi didžiulės juodos tuštumos garų. Bijai ir nori atsigręžti atgal. Nakties kiaurymės, tylios figūros, klaikūs šešėliai, išsisklaidą prie jų artėjant, blandžios ištaršos, pašiurę kuokštai, švininiai klanai – tamsos atspindėtas liūdesys, kapų tylos begalybė, nežinomų būtybių miglotas plevenimas, paslaptingas šakų lingavimas, siaubingi medžių kamienai, ilgi virpančių žolynų pluoštai – prieš visa tai jautiesi bejėgis. Nėra tokios drąsios širdies, kuri nesuvirpėtų, nepajustų mirštamo nerimo. Ją apima kraupus jausmas, lyg siela susilietų su šešėliu. Šis ištirpimas tamsoje neapsakomai gūdus vaikui.

Girios – tai siaubo ir paslapčių buveinės, ir kūdikio sielos sparnų plasnojimas aidi lyg priešmirtinis atodūsis po jų baisingais skliautais.

Nesuvokdama, ką išgyvena, Kozetė jautė, kad ją apglėbia ši begalinė gamtos tamsa. Ją apėmė net ne siaubas, o kažkas dar klaikesnio už siaubą. Ji virpėjo. Trūksta žodžių apsakyti, kas slypėjo tame virpulyje, nuo kurio jai stingo širdis. Ji baugiai dairėsi aplinkui. Jai ėmė rodytis, kad gal nepajėgs atsispirti norui čia vėl sugrįžti rytoj, tą pačią valandą.

Tuomet, lyg kokio instinkto skatinama išsivaduoti iš tos keistos, jai nesuprantamos, bet siaubą keliančios būsenos, ji ėmė garsiai skaičiuoti: „Vienas, du, trys, keturi", – ir taip iki dešimties, o kai pabaigė, vėl iš naujo pradėjo. Per tai ji vėl atgavo galią teisingai suprasti ją supančią tikrovę. Ji pajuto šąlant rankas, kurias buvo sušlapusi semdama vandenį. Ji atsistojo. Baimė vėl ją pagavo, natūrali, nenugalima baimė. Jos galvoje buvo tik viena mintis – bėgti, bėgti, kiek kojos neša, per girią, per laukus, kol pribėgs namus, pamatys langus, degančias žvakes. Jos žvilgsnis krito ant kibiro, stovinčio priešais ją. Taip ji baisiai bijojo šeimininkės, kad neišdrįso pabėgti be kibiro. Abiem rankomis ji griebė už lanko, sunku jai buvo pakelti kibirą.

Šitaip ji pažengė keletą žingsnių, bet kibiras buvo pilnas, sunkus, ir ji turėjo jį vėl pastatyti ant žemės. Atsikvėpusi valandėlę, ji vėl paėmė už lanko ir šį kartą nuėjo toliau. Bet teko vėl sustoti. Kelias sekundes pailsėjusi, ji leidosi toliau. Ėjo pasilenkusi į priekį, nuleista galva kaip sena moteris; sunkus kibiras traukė ir tempė jos liesas rankas; nuo geležinio lanko stingo ir šalo jos sušlapę pirštai; kartais ji turėdavo sustoti, ir kas kartą sustojant, šaltas vanduo šliūkšteldavo iš kibiro ir apliedavo jos nuogas kojeles. Tai dėjosi girios gilumoje naktį, žiemą, toli nuo žmonių akių; mergytei buvo aštuoneri metai. Tik vienas Dievas dabar matė šį liūdną reginį.

Ir, žinoma, jos motina, deja!

Mat yra pasaulyje tokių dalykų, kurie priverčia mirusiuosius atmerkti akis kape.

Ji alsavo kažkaip skausmingai švokšdama; jai smaugė gerklę verksmas, bet ji nedrįso raudoti, ji taip bijojo savo šeimininkės, nors toji ir buvo toli. Ji buvo pratusi visą laiką vaizduotis, kad šeimininkė čia pat.

Šitaip lėtai slinkdama, ji negalėjo toli pasivaryti. Veltui ji stengėsi trumpinti sustojimus ir kiek galima ilgiau eiti nuo vieno stabtelėjimo iki kito. Su maudžiamu nerimu ji galvojo, kad šitaip ji nė per valandą nesugrįš į Monfermeilį ir ponia Tenardjė ją muš. Šis nerimas pynėsi su tuo siaubu, kurį jinai jautė, viena būdama girioje naktį. Nuovargis ją jau pakirto, o ji dar nebuvo išėjusi iš girios. Priėjusi prie seno pažįstamo kaštono, ji kiek ilgiau sustojo paskutinį kartą gerai atsikvėpti, paskui sutelkė visas savo jėgas, vėl pakėlė kibirą ir drąsiai leidosi į kelią. Vis dėlto vargšė maža būtybė neištvėrė, beviltiškai nesušukusi: „Dieve mano, Dieve mano!“

Šią akimirką ji staiga pajuto, kad kibiras tapo visiškai lengvas. Kažkieno ranka, kuri jai pasirodė didžiulė, nustvėrė už lanko ir jį smarkiai pakėlė. Mergytė kilstelėjo galvą. Šalia jos tamsoje žengė aukšta, juoda, tiesi figūra. Tai buvo vyriškis, negirdimai priėjęs prie jos iš užpakalio. Jisai, netaręs nė žodžio, paėmė už jos kibiro lanko.

Visais gyvenimo atvejais žmogus girdi įspėjamą instinkto balsą. Mergytė neišsigando.

VI

GALIMAS DALYKAS, JOG BULATRIUELIS VIS DĖLTO IŠMANINGAS ŽMOGUS

Tą pačią 1823 metų Kūčių dieną, po pietų, tyliausioje Paryžiaus Opitalio bulvaro dalyje ilgokai vaikštinėjo vyriškis. Matyt, jis ieškojosi buto šiame sunykusiame Sen Marso priemiesčio pakraštyje ir, atrodė, mieliau sustodavo ties kukliausiais namais.

Toliau pamatysime, kad tas vyriškis iš tikrųjų išsinuomojo kambarį tame nuošaliame kvartale.

Vyriškis tiek savo apdaru, tiek visu pavidalu įkūnijo tą tipą, kurį būtų galima pavadinti padoriu elgeta: didžiausias skurdas jame buvo suderintas su didžiausia švara. Tai gana retas junginys, keliantis jautriose širdyse pagarbą labai neturtingam ir labai oriam žmogui. Jis buvo su labai sena, kruopščiai iščiustyta apvalia skrybėle, vilkėjo ligi siūlų nutrintu tamsiai geltonos spalvos gelumbės redingotu – ši spalva anuomet neatrodė per daug keista, uždara senos mados liemene su kišenėmis, mūvėjo juodomis, prie kelių papilkėjusiomis kelnėmis, juodomis vilnonėmis kojinėmis ir avėjo sunkiais batais varinėmis sagtimis. Jį buvo galima palaikyti sugrįžusiu iš emigracijos ir anksčiau buvus guvernantu aristokratų šeimoje. Iš jo visiškai žilų plaukų, raukšlėtos kaktos, išbalusių lūpų, iš jo liūdno, dideliu gyvenimo nuovargiu dvelkiančio veido galėjai spręsti, kad jam žymiai daugiau kaip šešiasdešimt metų. Bet iš jo tvirtos, nors ir lėtos eigasties, iš nuostabios jėgos, kuri jautėsi kiekviename jo judesyje, jam vargu ar galima buvo duoti penkiasdešimt. Jo kakta taip tauriai buvo išvagota raukšlių, kad turėjo palenkti kiekvieną, kuris būtų atidžiai į jį įsižiūrėjęs. Keista, jo sučiauptų lūpų linija, atrodė, reiškė ir rūstį, ir romumą. Jo žvilgsnio gilumoje slypėjo kažkokia liūdna rimtis. Kairėje rankoje jis nešėsi nedidelį, į

skarelę sumegztą ryšulėlį; dešiniąja pasiramsčiavo lazda, kuri atrodė išlaužta iš statinių tvoros. Lazda buvo gana rūpestingai apdailinta ir neatrodė per daug grėsminga: jos šakos buvo gražiai apipjaustytos ir ant galo styrojo lakuotas bumbulas – koralo imitacija; tai buvo vėzdas, bet atrodė lyg pasivaikščiojimo lazdelė.

Tuo bulvaru, ypač žiemą, mažai kas vaikščioja. Atrodė, vyriškis, nors to ir nepabrėždamas, žmonių daugiau vengė, negu stengėsi su jais susitikti.

Tuo laikotarpiu karalius Liudvikas XVIII beveik kasdien važiuodavo į Šuazi le Rua[29]. Tai buvo vienas iš jo mėgstamiausių pasivažinėjimų. Apie antrą valandą, beveik nekintamai, galima būdavo matyti karališkąją karietą ir kavalkadą šuoliais pralekiant Opitalio bulvaru.

Kvartalo neturtėliams šitai atstojo tiek kišeninius, tiek sieninius laikrodžius, ir žmonės sakydavo: „Jau dvi, antai karalius grįžta į Tiuilri."

Ir vieni išbėgdavo pasitikti, o kiti pasitraukdavo į šalį, nes, kai pravažiuoja karalius, visados kyla sambrūzdis. Antra vertus, Liudviko XVIII pasirodymas ir išnykimas Paryžiaus gatvėse padarydavo tam tikrą įspūdį. Jis pralėkdavo greitai, bet didingai. Tas beviekis karalius mėgdavo šuoliu važiuoti; nevaliodamas paeiti, jis troško lėkti; tas luošys mielai būtų pasikinkęs žaibą. Jis pravažiuodavo, ramus ir rūstus, nuogų kardų apsuptas. Jo masyvi paauksuota karieta, ant kurios durelių buvo išpieštos didelės lelijų šakos, trankiai dardėdavo. Žmonės vos suspėdavo užmesti žvilgsnį. Gilumoje, dešiniame kampe, ant baltų šilkinių priegalvių galėdavai matyti platų, tvirtą, raudoną veidą, ką tik pudruotus plaukus su kuodeliu, išdidų, kietą ir gudrų žvilgsnį, apsišvietusio žmogaus šypseną, du storus epoletus pintais kutais, karančiais ant civilinio frako, Aukso vilnų ordiną, Šv. Liudviko kryžių, Garbės legiono kryžių, Šv. Dvasios sidabrinę žvaigždę, didžiulį pilvą ir plačią mėlyną ordino juostą; tai ir buvo karalius. Išvažiavęs iš Paryžiaus, savo skrybėlę su baltomis plunksnomis jis laikydavo ant kelių, aptrauktų aukštais angliškais getrais; įvažiuodamas į miestą, skrybėlę vėl užsidėdavo ant galvos, retai atsakydamas į sveikinimus. Jis šaltai žiūrėdavo į žmones, kurie jam atsilygindavo tuo pačiu. Kai jis pirmą kartą pasirodė Sen Marso kvartale, tai visas jo pasisekimas pasireiškė tik tuo, kad vienas amatininkas tarė savo draugui: „Tai tas storulis ir yra vyriausybė."

Taigi tas nekintamas karaliaus pasirodymas tą pačią valandą buvo kasdienis įvykis Opitalio bulvare.

Praeivis geltonu redingotu, matyt, nebuvo to kvartalo gyventojas ir, galimas daiktas, net ne paryžietis, nes šios smulkmenos nežinojo. Kai dvejomis karališkoji karieta, sidabru galionuotų gvardiečių eskadrono apsupta, apsukusi Salpetrijerą įvažiavo į bulvarą, jis atrodė labai nustebęs ir kone išsigandęs. Be jo, šoninėje alėjoje nieko nebuvo, jis greitai užsiglaudė už mūrinio aptvaro kampo, bet tai nesukliudė diukui d'Avrė jį pastebėti. Ponas diukas d'Avrė, kaip budintis gvardiečių karininkas, sėdėjo karietoje priešais karalių. Jis tarė jo didybei: „Antai gana įtartinas žmogus." Policininkai, kurie akylai sekė karaliaus pravažiavimą, taip pat jį pastebėjo, ir vienam iš jų buvo įsakyta jį pasekti. Nepažįstamasis nėrė į tuščias priemiesčio gatveles. Kadangi buvo pradėję temti, agentas pametė jo pėdsakus, – šitai yra pažymėta raporte, tą patį vakarą parašytame ponui grafui Anglesui, valstybės ministrui, policijos prefektui.

Suklaidinęs agentą, vyriškis geltonu redingotu paspartino žingsnį, bet dar kelis kartus atsigręžė, norėdamas įsitikinti, kad niekas jo neseka. Penkiolika minučių po keturių, tai yra jau sutemus, jis ėjo pro Port Sen Marteno teatrą, kuriame tą dieną ėjo „Du katorgininkai". Teatro

žibintų nušviesta afiša, matyt, jam krito į akį, nes jis, nors ir greitai ėjo, stabtelėjo paskaityti. Po valandėlės jis jau buvo Planšetos akligatvyje ir įėjo į „Alavinio dubens" viešbutį, kuriame tuo metu buvo kontora diližanų, vykstančių į Lanji. Diližanas turėjo išvykti pusiau penktą. Arkliai jau buvo pakinkyti, ir vežėjo pašaukti keleiviai skubėdami lipo aukštais geležiniais senos karietos laipteliais.

Vyriškis paklausė:

– Ar turite laisvą vietą?

– Tik vieną, šalia manęs ant priešakinės sėdynės, – atsakė vežėjas.

– Aš ją imu.

– Lipkite.

Prieš išvažiuodamas vežėjas, metęs žvilgsnį į menką keleivio apdarą ir į jo lengvą ryšulį, pareikalavo užsimokėti iš anksto.

– Jūs važiuojate iki Lanji? – paklausė vežėjas.

– Taip, – atsakė vyriškis.

Keleivis užsimokėjo iki Lanji.

Arkliai patraukė. Pravažiavus užkardą, vežėjas mėgino užmegzti kalbą, bet keleivis atsakinėjo jam trumpai. Tada vežėjas ėmė švilpauti ir plūsti arklius.

Vežėjas įsisupo į apsiaustą. Buvo šalta. Vyriškis, rodos, apie šaltį nė negalvojo. Šitaip jie pravažiavo Gurnė ir Marnos Nelji.

Apie šeštą valandą vakaro diližanas buvo Šelyje. Prie vežikų smuklės, esančios sename karališkosios abatijos pastate, vežėjas sustojo, kad atsikvėptų arkliai.

– Aš čia išlipsiu, – tarė vyriškis.

Jis pasiėmė ryšulį bei lazdą ir nušoko žemyn.

Po akimirkos jis išnyko.

Į užeigą jis nebuvo užėjęs.

Diližanas, po kelių minučių išvažiavęs toliau į Lanji, jo nebesutiko didžiojoje Šelio gatvėje.

Vežėjas atsisuko į viduje sėdinčius keleivius ir tarė:

– Tas žmogus nevietinis, nes būčiau pažinęs. Atrodo, lyg neturėtų nė skatiko kišenėje, bet nešykštauja: užmoka už kelią iki Lanji, o važiuoja tiktai iki Šelio. Jau naktis, visi namai uždaryti, į smuklę jis neužėjo, bet niekur jo nematyti. Tikriausiai bus į žemę prasmegęs.

Nepažįstamasis nebuvo prasmegęs į žemę, bet skubiai žingsniavo tamsumoje didžiąja Šelio gatve; paskui, nepriėjęs bažnyčios, pasuko kairėn į šalikelį, vedantį į Monfermeilį, lyg gerai būtų pažinęs šį kraštą ir ne vieną kartą čia buvęs.

Jis greitai traukė keliu. Vietoje, kurioje jį perkerta senas, medžiais nusodintas vieškelis iš Ganji į Lanji, vyriškis išgirdo praeivių žingsnius. Jis greitai pasislėpė griovyje ir palaukė, kol žmonės atsitolino. Atsargumas, beje, buvo beveik nereikalingas, nes, kaip jau esame sakę, buvo labai tamsi gruodžio naktis. Danguje spingsojo vos viena kita žvaigždelė.

Kaip tik toje vietoje buvo įkalnė. Vyriškis nėjo Monfermeilio keliu; jis pasuko į dešinę ir per laukus dideliais žingsniais perėjo girią.

Įėjęs į girią, jis sulėtino žingsnį ir ėmė atidžiai žiūrinėti kiekvieną medį, žingsnis po žingsnio varydamasis pirmyn, lyg ko ieškodamas ir žengdamas paslaptingu, jam vienam

žinomu keliu. Buvo akimirksnis, kai jis tarėsi paklydęs ir neryžtingai sustojo. Pagaliau apgraibomis priėjo iškartą, kurioje kūpsojo krūva didelių, tamsoje boluojančių akmenų. Greitai priėjęs prie akmenų, pro nakties rūką atidžiai juos peržvelgė, lyg darydamas jų apžiūrą. Už kelių žingsnių nuo akmenų krūvos augo didžiulis medis, aptekęs antaugomis, nelyginant kūnas karpomis. Priėjęs prie medžio, vyriškis ranka pagrabaliojo po kamieno žievę, tarsi norėdamas atpažinti ir suskaičiuoti visas karpas.

Priešais medį – tai buvo uosis – augo kaštonas, sergąs žievės atšokimo liga, ir ant jo lyg tvarstis buvo užkalta cinko juosta. Vyriškis pasistiebė ant pirštų galų ir palietė šią cinko juostą. Paskui jis kiek laiko patrepseno plote tarp medžio ir akmenų, lyg norėdamas įsitikinti, kad žemė šioje vietoje nebuvo kasinėjama.

Tai padaręs jis apsidairė ir vėl patraukė per girią.

Jis ir buvo tas vyriškis, kuris ką tik susitiko su Kozete.

Prasigaudamas pro atžalynus Monfermeilio kryptimi, jis pastebėjo slenkant mažutį vaikščiojantį šešėlį, kuris čia dėjo naštą ant žemės, čia vėl ją kėlė ir toliau ėjo. Jisai prisiartino ir pamatė, kad tai esama mažos mergytės, tempiančios didžiulį kibirą vandens. Tada jis priėjo ir tyliai paėmė už kibiro lanko.

VII
KOZETĖ TAMSUMOJE GRETA NEPAŽĮSTAMOJO

Kozetė, kaip jau esame sakę, nenusigando.

Nepažįstamasis ją užkalbino. Jo balsas buvo rimtas ir beveik tylus.

– Mano vaikeli, tavo našta pernelyg sunki.

Kozetė pakėlė galvą ir atsakė:

– Taip, pone.

– Duokš man, – tarė jis. – Aš panėšėsiu.

Kozetė paleido kibirą. Vyriškis žingsniavo šalia jos.

– Kibiras iš tikrųjų labai sunkus, – burbtelėjo jisai pro dantis. Paskui paklausė: – Kiek tau metų, mažyte?

– Aštuoneri, pone.

– Ar iš toli tu šitaip eini?

– Nuo upelio, kuris girioje.

– O ar toli dar tau eiti?

– Bus geras ketvirtis valandos nuo čia.

Nepažįstamasis patylėjo valandėlę, paskui staiga paklausė:

– Vadinasi, tu neturi motinos?

– Nežinau, – atsakė mergytė.

Nepažįstamajam dar nesuspėjus atsiliepti, ji pridūrė:

– Manau, kad ne. Kiti turi. O aš neturiu.

Ir po valandėlės vėl prašneko:

– Manau, kad aš jos niekuomet neturėjau.

Nepažįstamasis sustojo, pastatė kibirą ant žemės, pasilenkė ir uždėjo abi rankas mergytei ant pečių, stengdamasis tamsoje įžiūrėti jos veidą.

Blausioje dangaus šviesoje neaiškiai gumšavo liesutis ir menkas Kozetės veidelis.

– Kuo tu vardu? – paklausė nepažįstamasis.

– Kozetė.

Nepažįstamąjį tarsi būtų elektra nutrenkusi. Jis dar pasižiūrėjo į ją, paskui nuėmė rankas nuo Kozetės pečių, pastvėrė kibirą ir ėmė žingsniuoti toliau.

Po valandėlės jis paklausė:

– Kur tu gyveni, mažyte?

– Monfermeilyje, jei žinote.

– Tai ten mes ir einame?

– Taip, pone.

Po kiek laiko jis vėl paklausė:

– Kas gi tave tokią valandą išsiuntė į girią vandens?

– Ponia Tenardjė.

Nepažįstamasis stengėsi kalbėti abejingai, tačiau jo balsas virpėjo, kai jis paklausė:

– O kas ji tokia, ta ponia Tenardjė?

– Mano šeimininkė, – tarė mergaitė. – Ji laiko smuklę.

– Smuklę? – pakartojo vyriškis. – Na gerai, aš tenai šiąnakt nakvosiu. Vesk mane.

– Mes ten ir einame, – tarė mergytė.

Nepažįstamasis žingsniavo gana greitai. Kozetė lengvai spėjo su juo. Ji nebejautė nuovargio. Kartais pakeldavo savo akis į tą vyriškį su neapsakomu ramumu ir atsidavimu. Niekas niekad nebuvo jos mokęs kreiptis į Apvaizdą ir melstis. Jinai jautė kažką panašaus į viltį bei džiaugsmą, ir tais jausmais sparnuota jos širdelė kilo į dangų.

Praslinko kelios minutės. Vyriškis vėl paklausė:

– Argi ponia Tenardjė nelaiko tarnaitės?

– Ne, pone.

– Tai tu viena?

– Taip, pone.

Vėl stojo tyla. Kozetė tarė:

– Tiesą pasakius, yra dvi mažos mergaitės.

– Kokios mažos mergaitės?

– Ponina ir Zelma.

Mergaitė buvo šitaip suprastinusi romantiškus vardus, tokius brangius smuklininkės Tenardjė širdžiai.

– Kas tokios Ponina ir Zelma?

– Tai ponios Tenardjė panelės. Na, tiesiai sakant, jos dukterys.

– O ką gi jos veikia?

– O! – tarė mergytė. – Jos turi puikių lėlių, visokių paauksuotų daiktų ir šiaip visko. Jos žaidžia, linksminasi.

– Visą dieną?

– Taip, pone.

– O tu?

– Aš dirbu.

– Visą dieną?

Mergytė pakėlė savo dideles akis, kuriose turėjo būti ašaros, nors jų nebuvo matyti nakties tamsoje, ir švelniai atsakė:

– Taip, pone.

Valandėlę patylėjusi, ji tęsė toliau:

– Kartais, kai baigiu darbą, ir man leidžiama, aš irgi pažaidžiu.

– Kaipgi tu žaidi?

– Kaip moku. Man nekliudo. Bet žaislų nedaug turiu. Ponina ir Zelma nenori, kad aš su jų lėlėmis žaisčiau. Aš turiu tik mažą švininį kardelį, va tokutį.

Mergaitė parodė savo mažąjį pirščiuką.

– Kuris nieko nepjauna.

– Pjauna, pone, – tarė mergaitė, – juo galima pjaustyti salotas ir musėms galvas.

Jie pasiekė miestelį; Kozetė vedė nepažįstamąjį gatvėmis. Jie priėjo kepyklą, bet Kozetė nepagalvojo apie duoną, kurią turėjo parnešti. Vyriškis buvo nustojęs ją klausinėti ir dabar niūriai tylėjo. Kai jie praėjo pro bažnyčią, vyriškis, pamatęs lauke pastatytas krautuvėles, paklausė Kozetę:

– Kas gi čia, mugė?

– Ne, pone, Kalėdos.

Kai jis jau buvo netoli smuklės, Kozetė nedrąsiai palietė vyriškio ranką.

– Pone!

– Kas, vaikeli mano?

– Jau mes prie namų.

– Tai kas?

– Ar galiu aš dabar paimti kibirą?

– Kodėl?

– Mat jeigu ponia pamatys, kad man padėjote atnešti, ji mane primuš.

Vyriškis atidavė jai kibirą. Po valandėlės jie buvo prie užeigos durų.

VIII

KAIP NEMALONU PRIIMTI PAS SAVE NETURTĖLĮ, KURIS GAL YRA DIDŽTURTIS

Kozetė neiškentė nemetusi žvilgsnio į didelę lėlę, kuri vis dar tebebuvo išstatyta pas žaislininką, paskui pasibeldė. Durys atsidarė. Pasirodė smuklininkė su žvake rankoje.

– A! Tai tu, bjaurybe! Na ir užgaišai gi! Smaginaisi kur nors, nenaudėle!

– Ponia, – tarė Kozetė visa drebėdama, – štai šitas ponas norėtų pernakvoti.

Niūrią smuklininkės veido išraišką beregint pakeitė meili grimasa – toks pasikeitimas būdingas užeigininkams – ir ji godžiai akimis ieškojo naujai atvykusio žmogaus.

– Tai jūs, pone? – paklausė ji.

– Taip, ponia, – atsakė vyriškis, keldamas ranką prie skrybėlės.

Turtingi keleiviai nėra tokie mandagūs. Šis mostas, o taip pat žvilgsnis, greitomis mestas į nepažįstamojo apdarą ir bagažą, taip paveikė šeimininkę, kad jos veide išnyko meili grimasa ir vėl pasirodė niūri mina. Ji sausai tarė:

– Įeikite, mielasis.

„Mielasis" įėjo. Smuklininkė metė į jį antrą žvilgsnį, ypatingą dėmesį kreipdama į jo visiškai sudėvėtą redingotą ir kiek apglamžytą skrybėlę, ir, krestelėjusi galvą, suraukusi nosį ir mirktelėjusi akimi, klausiamai pažvelgė į savo vyrą, kuris tebegėrė su prekvežiais. Vyras atsakė tuo nepastebimu rodomojo piršto judesiu, kuris drauge su lūpų patempimu panašiais atvejais reiškia: „Plikas skursna." Tada smuklininkė sušuko:

– Ak, žmogeli, man labai nemalonu, bet jau nebėra vietos pas mus.

– Patalpinkite mane, kur tinkami, – tarė žmogus, – palėpėje, arklidėje. Aš užmokėsiu kaip už kambarį.

– Keturiasdešimt su.

– Keturiasdešimt su. Gerai.

– Tada prašau.

– Keturiasdešimt su! – tyliai tarė smuklininkei prekvežys. – Bet juk kambarys kainuoja tik dvidešimt su.

– O jis mokės keturiasdešimt, – atsakė ji tuo pačiu tonu. – Iš neturtėlių mažiau aš neimu už nakvynę.

– Teisingai, – švelniai pridūrė vyras, – tokie svečiai tik gadina namų reputaciją.

Tuo metu vyriškis, pasidėjęs ant suolo ryšulį ir lazdą, atsisėdo prie stalo, ant kurio Kozetė pasiskubino pastatyti butelį vyno ir stiklą. Pirklys, kuris reikalavo kibiro vandens, pats jį nusinešė arkliui. Kozetė nuėjo į savo vietą po virtuviniu stalu ir ėmė megzti.

Vyriškis įsipylė stiklą vyno ir, vos suvilgęs lūpas, keistai susidomėjęs žiūrėjo į mergytę.

Kozetė buvo negraži. Jos gyvenimui susiklosčius laimingai, ji, galimas daiktas, būtų buvusi apveidi. Mes jau bendrais bruožais esame nupiešę šią mažą niūrią figūrėlę. Kozetė buvo liesa ir išblyškusi; jai buvo kone aštuoneri metai, bet iš pažiūros atrodė vos šešeri. Jos didelės akys, įdubusios kažkokiame giliame šešėlyje, buvo beveik išblėsusios – tiek jai tekdavo verkti. Burnos kampukai buvo nuleisti ir turėjo tą įprastą sielvarto išraišką, kuri būdinga pasmerktiems mirti arba beviltiškai sergantiems žmonėms. Jos rankos, kaip jos motina teisingai įspėjo, buvo „suskirdusios nuo šalčio". Šią akimirką smarkiau tvykstelėjusi ugnis ryškiai apšvietė jos išsišovusius kaulus ir pabrėžė jos kraupų liesumą. Amžinai drebėdama nuo šalčio, ji buvo įpratusi spausti vieną prie kito savo kelius. Visą jos apsivilkimą sudarė vieni skarmalai, kurie vasarą būtų žadinę pasigailėjimą, o žiemą kėlė siaubą. Ji dėvėjo skylėtos storos drobės skarmalu; nė gabalėlio vilnos. Šen ir ten bolavo oda, visur buvo matyti mėlynos ir juodos dėmės, žyminčios vietas, kuriose prie jos buvo prisilietusi

šeimininkės ranka. Nuogos kojytės buvo raudonos ir liesos. Norėjosi verkti, pamačius jos raktikaulių įdubimus. Visa mergytės išvaizda, jos eigastis, laikysena, balso skambėjimas, jos nutrūkstama kalba, žvilgsnis, tylėjimas, jos mažiausias mostas reiškė ir rodė vien tiktai baimę.

Kozetė visa buvo perimta baimės; jinai tarytum gaubė ją; baimė vertė ją spausti savo alkūnėles prie šlaunelių, slėpti po sijonėliu kojytes, gūžtis, kad tik mažiau užimtų vietos, tik tiek kvėpuoti, kiek būtinai reikia; baimė buvo virtusi, jei galima taip pasakyti, jos kūno įpročiu, galinčiu keistis tik į vieną pusę - didėti. Jos vyzdžiuose buvo kamputis, kuriame glūdėjo nuostaba ir siaubas.

Jos baimė būdavo tokia didelė, kad, visa šlapia parėjusi namo, ji nedrįsdavo prieiti prie ugnies pasidžiovinti, o tyliai imdavosi savo darbelio.

Tos aštuonerių metų mergytės žvilgsnis paprastai būdavo toks niūrus ir kartais toks tragiškas, jog kai kuriais momentais atrodydavo, kad ji pasidarys idiote arba demonu.

Ligi šiol, mes jau esame sakę, ji dar nežinojo, kas yra malda, niekuomet nebuvo peržengusi bažnyčios slenksčio.

- Argi aš turiu laiko? - sakydavo jos šeimininkė.

Vyriškis geltonu redingotu nenuleido nuo Kozetės akių.

Staiga smuklininkė sušuko:

- Beje! O kurgi duona?

Kozetė, kaip paprastai, vos tik šeimininkei pakėlus balsą, greitai išlindo iš pastalės.

Ji buvo visiškai užmiršusi duoną. Ji griebėsi tos gudrybės, kurios visuomet griebiasi įbauginti vaikai. Ji pamelavo.

- Ponia, kepykla buvo uždaryta.

- Reikėjo pasibelsti.

- Beldžiausi, ponia.

- Ir ką gi?

- Neatidarė durų.

- Rytoj sužinosiu, ar sakai tiesą, - tarė šeimininkė, - ir jeigu sumelavai, tai tu man pašokinėsi. O dabar atiduok penkiolika su.

Kozetė įkišo rankutę į prijuostės kišenėlę ir pažaliavo. Penkiolikos su monetos tenai nebebuvo.

- Na! - sušuko smuklininkė. - Ar tu girdėjai, ką sakiau?

Kozetė išvertė kišenėlę, ši buvo tuščia. Kur galėjo dingti pinigai? Nelaiminga mažytė neteko žado. Ji suakmenėjo.

- Tai tu, vadinasi, pametei pinigus, penkiolika su? - prašvokštė smuklininkė. - O gal nori mane apvogti?

Ir ji ištiesė ranką į stirnakojį, pakabintą netoli židinio.

Tas baugus mostas suteikė Kozetei jėgų sušukti:

- Pasigailėkit, ponia! Pasigailėkit! Aš daugiau taip nedarysiu!

Šeimininkė nukabino stirnakojį.

Tuo metu vyriškis geltonu redingotu niekam nematant pasirausė savo liemenės kišenaitėje. Kiti gi keleiviai gėrė arba lošė kortomis, į niekąnekreipdami dėmesio.

Siaubo apimta Kozetė gūžėsi židinio kertelėje, stengdamasi susiriesti į kamuolėlį ir paslėpti savo pasigailėtinus pusnuogius sąnarius. Smuklininkė pakėlė ranką.

– Atsiprašau, ponia, – tarė vyriškis, – aš ką tik mačiau kažką iškrintant iš mergytės prijuostėlės ir nusiritant po stalu. Gal tai ir bus tas pinigas.

Tuo pačiu metu jis pasilenkė ir dėjosi ieškąs ant grindų.

– Taip ir yra. Štai, – vėl prabilo jis atsitiesdamas.

Ir atkišo šeimininkei sidabrinį pinigą.

– Tas pats, – tarė ji.

Tai nebuvo tas pats pinigas, o dvidešimties su moneta, bet smuklininkei iš to buvo naudos. Ji įsidėjo pinigą į kišenę ir, metusi piktą žvilgsnį į vaiką, tepasakė:

– Kad būtų paskutinis kartas!

Kozetė vėl nulindo į savo „olą", kaip smuklininkė tą vietą vadino, ir jos didelės, į nepažįstamą keleivį įsmeigtos akys pamažu pradėjo įgauti kažkokią visai joms nebūdingą išraišką. Kol kas tai tebuvo tik naivus nustebimas, bet į jį jau pynėsi kažkoks nesąmoningas pasitikėjimas.

– Beje, gal jūs vakarieniausite? – paklausė smuklininkė keleivį.

Šis neatsiliepė. Jai atrodė giliai susimąstęs.

– Kas gi jisai toks, šitas žmogus? – prakošė ji sau pro dantis. – Turbūt koks baisus vargeta. Jis neturi nė skatiko vakarienei. Ar bent užsimokės man už nakvynę? Vis dėlto mano laimė, kad jam neatėjo į galvą pasiglemžti pinigą, kuris mėtėsi ant aslos.

Tuo metu atsidarė durys, ir įėjo Eponina ir Azelma.

Jos buvo iš tikrųjų dvi gražutės mergaitės, veikiau miesčioniukės negu kaimietės, labai žavios – viena kaštoninėmis, labai žvilgančiomis kaselėmis, antra ilgomis juodomis, ant nugaros nusileidžiančiomis kasomis, abidvi tokios gyvos, švarutės, pilnutės, skaisčiaveidės ir sveikos, kad net akiai buvo miela. Mergaitės buvo šiltai aprengtos, tačiau dėl motinos sumanumo medžiagos storumas nė trupučio nekenkė tualeto koketiškumui. Drabužėliai buvo taikyti žiemai, tačiau kartu išlaikė ir pavasarinio apdaro grakštumą. Tos dvi mažytės skleidė šviesą. Be to, jos čia buvo valdovės. Jų drabužiuose, jų linksmume, jų keliamame triukšme jautėsi pranašumas. Kai jos įėjo, smuklininkė tarė niurzgiu, bet dievinimo pilnu balsu:

– A! Štai ir judvi!

Paskui, iš eilės prisitraukusi abidvi ant savo kelių, ji priglostė jų plaukus, pataisė kaspinus ir, motiniškai, švelniai paplekšnojusi, paleido sakydama:

– Ką besakyti, išsidabinusios!

Mergaitės susėdo prie ugnies. Jos turėjo lėlę, kurią visaip vartė, pasidėjusios ant kelių, čia viena, čia kita, linksmai čiauškėdamos. Kozetė kartais pakeldavo akis nuo mezginio ir liūdnai žiūrėdavo į žaidžiančias mergaites.

Eponina ir Azelma nežiūrėjo į Kozetę. Ji buvo joms lyg ir šunelis. Toms mergaitėms visoms drauge nebuvo nė dvidešimt ketverių metų, bet jos jau atstovavo visai žmonių visuomenei: iš vienos pusės – pavydas, iš antros – panieka.

Seserų Tenardjė lėlė buvo labai nučiurusi, labai sena ir visa sulamdyta, bet Kozetei ji vis dėlto atrodė nuostabi, nes ji savo gyvenime nebuvo turėjusi lėlės, tikros lėlės, – anot posakio, visiems vaikams tokio suprantamo.

Staiga smuklininkė, tebevaikščiodama šen ir ten po kambarį, pastebėjo, kad Kozetė išsiblaškiusi ir, užuot dirbusi, žiūri į žaidžiančias mergaites.

– A! Štai ir nutvėriau tave! – sušuko ji. – Tai tu šitaip dirbi! Palauk, įjudinsiu aš tave stirnakoju, tu man tada dirbsi!

Nepažįstamasis, nesikeldamas nuo kėdės, atsisuko į šeimininkę.

– Ponia, – tarė jis, beveik baugščiai šypsodamas, – tuščia jos, tegu pažaidžia!

Jei to būtų paprašęs bet kuris keleivis, suvalgęs porciją avienos kepsnio ir per vakarienę išgėręs du butelius vyno ir neatrodęs toks „baisus vargeta", šis prašymas būtų lygus įsakymui. Bet kad žmogus su tokia skrybėle sau leistų pareikšti kokį pageidavimą, kad žmogus tokiu redingotu drįstų turėti savo valią, – to smuklininkė tarėsi negalinti pakęsti. Ji susierzinusi atrėžė:

– Ji turi dirbti, nes valgo mano duoną. Aš ją maitinu ne tam, kad ji nieko neveiktų.

– Ką gi ji veikia? – vėl prabilo nepažįstamasis tuo švelniu balsu, kuris taip nederėjo prie jo elgetiškų drabužių ir plačių kaip nešiko pečių.

Šeimininkė teikėsi atsakyti:

– Mezga kojines, jei jums įdomu žinoti. Kojines mano mažoms mergaitėms, nes senosios jau, galima sakyti, visiškai nusidėvėjusios, ir dukrelės greit bus visiškai basos.

Vyriškis pasižiūrėjo į paraudusias, pasigailėtinas Kozetės kojas ir tarė:

– Kada ji baigs megzti tą porą kojinių?

– Ta tinginė turės darbo dar mažiausiai trims ar keturioms dienoms.

– O kiek gali kainuoti šitos kojinės, kai bus numegztos?

Smuklininkė metė į jį pilną paniekos žvilgsnį.

– Ne mažiau kaip trisdešimt su.

– Ar atiduotumėt jas už penkis frankus? – vėl paklausė vyriškis.

– Šimts pypkių! – garsiai nusikvatojęs sušuko vienas prekvežys, kuris klausėsi pokalbio. – Penki frankai! Po plynių! Aš manau! Už penkis frankus!

Tenardjė nutarė, jog metas ir jam įsikišti į kalbą.

– Taip, pone, jei toks jūsų užgaidas, jums tą porą kojinių atiduodame už penkis frankus. Mes nieko nemokame atsakyti keleiviams.

– Reikėtų tuojau sumokėti, – trumpai ir griežtai pridėjo žmona.

– Aš perku šias kojines, – atsiliepė vyriškis, o paskui, ištraukęs iš kišenės penkių frankų monetą ir dėdamas ją ant stalo, pridūrė: – Ir už jas moku.

Po to kreipėsi į Kozetę.

– Dabar tavo darbas priklauso man. Žaisk, mano vaikeli.

Prekvežį taip sujaudino penkių frankų moneta, jog jis paliko savo stiklą ir pribėgo.

– O juk iš tikrųjų! – sušuko jis, žiūrinėdamas pinigą. – Tikras penkfrankis. Nepadirbtas!

Tenardjė priėjo ir tylėdamas įsidėjo pinigą į liemenės kišenę.

Jo pati neturėjo ko atsakyti. Ji kramtė lūpas, ir jos veidas reiškė neapykantą.

Kozetė visa virpėjo. Paskui įsidrąsinusi paklausė:

– Ponia, ar tai tiesa? Aš galiu žaisti?

– Žaisk! – pagiežingu balsu drėbė smuklininkė.

– Dėkui, ponia, – tarė Kozetė.

Ir tuo metu, kai jos lūpos dėkojo šeimininkei, visa jos maža sielelė dėkojo keleiviui.

Tenardjė vėl atsisėdo gerti. Jo žmona jam pakuždėjo į ausį:

– Kas galėtų būti tas geltonas vyriškis?

– Aš esu matęs, – kategoriškai atsakė Tenardjė, – milijonierių, vilkinčių tokiais pat redingotais.

Kozetė nustojo mezgusi, bet iš savo vietos neišlindo. Kozetė visuomet stengdavosi judėti kiek galima mažiau. Ji pasiėmė iš dėžės užpakaly jos kelis senus skudurėlius ir savo mažą švininį kardelį.

Eponina ir Azelma nekreipė dėmesio į tai, kas čia darėsi. Jos ką tik atliko labai svarbų žygį: pačiupo katę. Jos numetė lėlę ant grindų ir vyresnioji, Eponina, vystė į visokius raudonus ir mėlynus skutus bei skarmalus kačiuką, nors tasai kniaukė ir raitėsi. Dirbdama šį rimtą ir sunkų darbą, ji plepėjo su savo sesute ta švelnia, neatsigėrėtina vaikų kalba, kurios žavesys, panašus į drugelio sparnų gašumą, išnyksta, vos tik pamėginsi jį užfiksuoti.

– Matai, sesyte, ši lėlė įdomesnė už aną. Ji kruta, cypia, ji šiltutėlė! Žinai, sesyte, pažaiskim su ja. Ji bus mano dukrytė. Aš būsiu dama. Aš ateisiu pas tave į svečius, o tu į ją žiūrėsi. Pamatysi jos ūselius ir nustebsi, paskui pamatysi ausytes, o paskui pamatysi uodegytę ir labai nustebsi. Ir man pasakysi: „Vaje tu mano!“ O aš tau atsakysiu: „Taip, ponia, tai čia mano dukrelė. Dabar visos mergytės tokios.“

Azelma pasigėrėdama klausėsi Eponinos.

Tuo metu gėrikai užtraukė nepadorią dainušką ir taip kvatojo, kad net lubos drebėjo. Tenardjė juos skatino ir pats kartu dainavo.

Kaip paukščiai iš visko sukasi lizdus, taip vaikai iš visko darosi lėles. Tuo metu, kai Eponina ir Azelma vystė katę, Kozetė savo ruožtu vystė kardelį. Tai padariusi ji paėmė jį ant rankų ir, tyliai dainuodama, ėmė jį migdyti.

Lėlė yra viena iš būtiniausių moters reikmių ir jos žavingiausių instinktų, pasireiškiančių mažoje mergaitėje. Puoselėti, rengti, puošti, apvilkti, nuvilkti, pervilkti, mokyti, truputėlį pabarti, supti, glamonėti, migdyti, vaizduotis, kad koks nors daiktas yra gyva būtybė, – čia glūdi visa moters ateitis. Svajodama ir čiauškėdama, ruošdama kraitelį ir siūdama vystyklėlius, siūdama sukneles, kiklikėlius ir palaidinukes, mergaitė išauga į mergiščią, mergiščia – į merginą, o mergina – į moterį. Pirmas kūdikis – paskutinė lėlė.

Maža mergaitė be lėlės beveik tokia pat nelaiminga ir tokia pat neįsivaizduojama, kaip bevaikė moteris.

Todėl Kozetė pasidarė sau lėlę iš kardo.

Tuo metu Tenardjė žmona priėjo prie geltonojo vyriškio. „Mano vyras sako tiesą, – pagalvojo ji, – gal jis ir yra pats ponas Lafitas. Juk esti turtingų juokdarių.“

Ji atsirėmė alkūnėmis ant stalo.

– Pone... – tarė ji.

Sulig žodžiu „pone“ vyriškis atsisuko. Iki šiol ji buvo jį vadinusi „mieluoju“ ir „žmogeliu“.

– Matote, pone, – kalbėjo ji toliau, nutaisiusi saldoką miną, kuri buvo šlykštesnė už jos nuožmiąją miną, – man labai norėtųsi, kad vaikas žaistų, aš tam nesipriešinu, bet tai gerai vieną kartą, nes jūs esate dosnus. Matote, ji nieko neturi. Jai reikia dirbti.

– Tai vadinasi, ji ne jūsų vaikas? – paklausė vyriškis.

– Ak, Dievuli mano, pone! Tai elgetėlė, kurią mes priglaudėme grynai iš pasigailėjimo. Ji lyg ir kvailutė. Jai turbūt vandenė galvoje. Matote, kokia jos galva didelė. Mes darome jai visa, ką galime, bet patys nesame turtingi. Štai jau šeši mėnesiai, kai veltui rašome į jos tėviškę, bet mums nieko neatsako. Reikia manyti, kad jos motina mirė.

– A! – tarė vyriškis ir vėl susimąstė.

– Ne kažkokia buvo ta motina, – pridūrė smuklininkė. – Pametė savo kūdikį.

Per visą tą pokalbį Kozetė, tarsi instinktas jai būtų pasakęs, jog kalbama apie ją, nenuleido akių nuo savo šeimininkės. Bet ji klausėsi išsiblaškiusi ir nugirsdavo tik vieną kitą žodį.

O gėrikai, beveik jau visai apsvaigę, dar labiau įsismagino kartoti savo šlykštų priedainį. Jie traukė bjaurią nešvankybę, kurioje figūravo Švenčiausioji Mergelė ir kūdikėlis Jėzus. Smuklininkė nuėjo prie jų ir garsiai kvatojo drauge su visais. Kozetė iš pastalės žiūrėjo į ugnį, atsispindinčią jos nejudančiose akyse; ji vėl ėmė supti savo suvystytą pundulėlį ir linguodama tyliai dainavo: „Mano motina mirė! Mano motina mirė! Mano motina mirė!“

Šeimininkės vėl paragintas, geltonasis vyriškis, „milijonierius“, pagaliau sutiko pavakarieniauti.

– Ko liepsite atnešti, pone?

– Duonos ir sūrio, – atsakė vyriškis.

– Tikriausiai driskius, – pagalvojo smuklininkė.

Girtuokliai dar vis traukė savo dainą, o mergaitė pastalėje – savo.

Staiga Kozetė nutilo. Atsisukusi ji pastebėjo mažųjų Tenardjė lėlę, kurią jos, pasigavusios katę, užmiršo ir pametė už kelių žingsnių nuo virtuvinio stalo.

Tada, metusi suvystytą kardą, kuris ją tik iš dalies patenkino, ji pamažu peržvelgė akimis salę. Šeimininkė pašnibždomis kalbėjosi su savo vyru ir skaitė pinigus, Ponina ir Zelma žaidė su kate, keleiviai vieni valgė, kiti gėrė arba dainavo – niekas į ją nežiūrėjo. Negalima buvo gaišti nė valandėlės. Keturpėsčia ji išlindo iš pastalės, dar kartą įsitikino, kad niekas jos neseka, paskui mitriai prišliaužė prie lėlės ir ją pagriebė. Po akimirkos ji sėdėjo savo vietoje nejudėdama, tik taip pasisukusi, kad lėlė, kurią ji laikė savo rankose, būtų šešėlyje. Laimė žaisti su lėle buvo jai tokia reta, kad ją apėmė didžiausias pasimėgavimo jausmas.

Niekas šito nebuvo pastebėjęs, išskyrus keleivį, kuris iš lėto valgė savo menką vakarienę.

Tas džiaugsmas truko beveik ketvirtį valandos.

Tik nors ir labai Kozetė saugojosi, bet nepastebėjo, kad viena lėlės koja išsikišo iš šešėlio ir židinio ugnis ją ryškiai apšvietė. Ta rausva ir šviesi, iš šešėlio kyšanti koja staiga krito į akį Azelmai, ir ji tarė Eponinai:

– Oi, žiūrėk, sesyte!

Abi mergaitės apstulbo. Kozetė išdrįso paimti lėlę!

Eponina atsistojo, nepaleisdama katės, priėjo prie motinos ir ėmė ją tampyti už sijono.

– Atstok nuo manęs! – tarė motina. – Ko gi tau reikia?

– Mama, – tarė mergaitė, – tik tu pažiūrėk!

Ir pirštu parodė Kozetę.

O Kozetė, visa pagauta ekstazės, nieko nematė ir negirdėjo.

Smuklininkės veide pasirodė ta ypatinga išraiška, kurią sukelia baisiausias įniršis dėl gyvenimo niekniekių – už šią veido išraišką tokios moterys vadinamos megeromis.

Šį kartą įžeista puikybė dar labiau įkaitino jos rūstį. Kozetė peržengė visas ribas, Kozetė pasikėsino į „panelių“ lėlę.

Carienė, pamačiusi mužiką besiderinant jos imperatoriškojo sūnaus mėlyną ordino kaspiną, nebūtų labiau užsirūstinusi.

Gergždančiu iš pasipiktinimo balsu ji suriko:

– Kozete!

Kozetė taip krūptelėjo, lyg po ja būtų sudrebėjusi žemė. Ji atsisuko.

– Kozete! – pakartojo šeimininkė.

Kozetė paėmė lėlę ir su savotiška didžia pagarba ir drauge su neviltimi švelniai ją padėjo ant žemės. Po to, nenuleisdama nuo lėlės akių, susidėjo rankutes ir – baisu buvo regėti tokio amžiaus vaiką darant šį mostą – ėmė jas gręžyti. Paskui įvyko tai, ko jai negalėjo sukelti nė vienas tos dienos išgyvenimas: nei jos kelionė į girią, nei pilno kibiro sunkumas, nei pamesti pinigai, nei stirnakojo vaizdas, net nei liūdni žodžiai, kuriuos jį buvo nugirdusi tariant šeimininkę, – ją ėmė smaugti ašaros. Mergytė graudžiai pravirko.

Keleivis atsistojo.

– Kas atsitiko? – paklausė jis smuklininkę,

– Bet ar jūs nematote? – sušuko šioji, nukreipdama pirštą į daiktinį kaltės įrodymą, tysantį prie Kozetės kojų.

– Na tai kas? – vėl paklausė vyriškis.

– Toji driskė, – atsakė smuklininkė, – išdrįso paliesti mano mergaičių lėlę!

– Tiek triukšmo dėl tokio mažmožio! – tarė vyriškis. – Kas gi čia tokio, jeigu ji ir pažaidė su ta lėle?

– Bet ji palietė ją savo nešvariomis rankomis! – šaukė toliau smuklininkė. – Savo baisiomis rankomis!

Dabar Kozetė ėmė dar gailiau kūkčioti.

– Ar tu nenutilsi! – riktelėjo šeimininkė.

Vyriškis žengtelėjo tiesiai prie durų į gatvę, jas atsidarė ir išėjo.

Vos tik jisai išėjo, smuklininkė pasinaudojo jo nebuvimu ir taip spyrė pastalėje Kozetei, kad mergytė ėmė garsiai šaukti.

Durys vėl atsivėrė, ir jose pasirodė vyriškis, rankose nešinas ta pasakiškąja lėle, apie kurią jau esame kalbėję ir kuria visi kaimo bambliai gėrėdavosi nuo ryto iki vakaro; jis padėjo lėlę prieš Kozetę ir tarė:

– Še, tai tau.

Matyt, per tą valandą, kurią išrymojo čia susimąstęs, jis buvo neaiškiai įžiūrėjęs tą žaislų krautuvę, taip ryškiai apšviestą lempelėmis ir žvakėmis, jog net pro smuklės langą šioji šviesa atrodė lyg kokia iliuminacija.

Kozetė pakėlė akis; vyriškis, kuris artėjo prie jos su ta lėle, jai atrodė tarytum saulė, ir ji išgirdo tuos neįtikimus žodžius: „Tai tau“, – pažiūrėjo į jį, pažiūrėjo į lėlę, paskui iš lėto atsitraukė atgal ir susigūžė po stalu pačiame tolimiausiame kampe, prie sienos.

Ji nebeverkė, nebešaukė, atrodė, kad ir kvėpuoti nebedrįso. Smuklininkė, Eponina, Azelma stovėjo lyg statulos. Net gėrikai nutilo. Užeigoje įsivyravo iškilminga tyla.

Smuklininkė, apstulbusi, netekusi žado, vėl pradėjo spėlioti: „Kas gi galėtų būti tas senis? Ar jis neturtėlis? Ar jis milijonierius? O gal jis ir tas, ir tas, atseit vagis."

Paties Tenardjė veide pasirodė ta reikšminga raukšlė, kuri taip pabrėžia žmogaus būdą kiekvieną kartą, kai jo vyraujantis instinktas pasireiškia jame visa savo gyvuliška jėga. Užeigininkas pakaitomis žiūrėjo čia į lėlę, čia į keleivį; atrodė, jis čiupinėte čiupinėjo tą žmogų, kaip čiupinėtų maišą pinigų. Tai truko tik akimirką. Priėjęs prie žmonos, jis sušnibždėjo jai:

– Lėlė kainuoja mažiausiai trisdešimt frankų. Nepaikiok. Šliaužiok keliais prieš tą žmogų!

Grubioji prigimtis turi tą bendrą bruožą su naiviosiomis prigimtimis, kad nežino laipsniškų perėjimų iš vieno jausmo į kitą.

– Ką gi, Kozete, – tarė Tenardjė žmona saldžiai karčiu balsu, būdingu boboms, kurios nori atrodyti meilios. – Kodėl gi neimi savo lėlės?

Kozetė išdrįso išlįsti iš savo kampo.

– Mažyte, – vėl tarė meiliu balsu Tenardjė žmona, – ponas tau dovanoja lėlę. Pasiimk ją. Ji tavo.

Kozetė žiūrėjo į nuostabią lėlę su kažkokiu pasibaisėjimu. Jos veidelis dar tebebuvo paplūdęs ašaromis, bet akys, tarsi dangaus rytui brėkštant, jau ėmė švieséti, skleisdamos nepaprastą džiaugsmo spindesį. Jeigu jai būtų staiga kas pasakęs: „Mažyte, jūs esate Prancūzijos karalienė", – ji būtų išgyvenusi tą patį jausmą, kuris ją buvo apėmęs dabar.

Jai rodėsi, kad jeigu tik ji prisilies prie lėlės, tai iš jos trenks perkūnas.

Čia buvo dalis tiesos, nes ji buvo tikra, kad šeimininkė ją gali išbarti ir primušti.

Betgi traukos jėga paėmė viršų. Mergytė galų gale prisiartino prie lėlės ir, atsisukusi į šeimininkę, nedrąsiai sušnibždėjo:

– Ar galiu, ponia?

Jokie žodžiai negalėtų perteikti šio tono, kartu beviltiško, nuogąstingo ir besižavinčio.

– Žinoma, – tarė smuklininkė. – Ji tavo. Juk ponas tau ją padovanojo.

– Tiesa, pone? – vėl paklausė Kozetė. – Ar tai tiesa? Ji mano, šitoji dama?

Atrodė, kad nepažįstamojo akys prisipildė ašarų. Jis, matyt, buvo pasiekęs tokį susijaudinimo laipsnį, kai žmogus tyli, nenorėdamas pravirkti. Jis linktelėjo galvą Kozetei ir įdėjo „damos" ranką į jos rankytę.

Kozetė greitai atitraukė savo ranką, lyg „damos" ranka būtų ją nudeginusi, ir nudelbė akutes. Mes turime pridurti, kad šią akimirką jos liežuvėlis buvo be jokio saiko iškištas. Staiga ji atsisuko ir pagriebė lėlę.

– Aš ją pavadinsiu Katerina, – tarė ji.

Keista buvo žiūrėti, kaip Kozetės skarmalai susiliete ir susimaišė su lėlės kaspinais ir skaisčiai rausvais muslinais.

– Ponia, – paklausė ji, – ar aš galiu ją pasodinti ant kėdės?

– Gali, mano vaikeli, – atsakė šeimininkė.

Dabar jau Eponina ir Azelma pavydžiai žiūrėjo į Kozetę.

Kozetė pasodino Kateriną ant kėdės, o pati atsisėdo priešais ją ant grindų ir, netardama nė žodžio, nejudėdama, žiūrėjo, įsmeigusi į ją akis.

– Žaisk gi, Kozete, – tarė nepažįstamasis.

– O! Aš žaidžiu, – atsakė mergaitė.

Šio keleivio, šio nepažįstamojo, kurį, atrodė, pati Apvaizda buvo atsiuntusi Kozetei, šią valandą smuklininkė nekentė labiausiai už viską pasaulyje. Vis dėlto reikėjo tvardytis. Kad ir kaip ji buvo pripratusi slėpti savo jausmus, stengdamasi pamėgdžioti visus savo vyro poelgius, vis tiek susijaudinimas pranoko jos jėgas. Ji pasiskubino nusiųsti savo dukteris gulti, paskui paprašė geltonąjį vyriškį, kad „leistų" eiti gulti ir Kozetei, kuri „šiandien smarkiai pavargusi", kaip ji pridūrė su motinišku rūpestingumu. Kozetė nuėjo gulti, nusinešdama glėbyje Kateriną.

Kartais smuklininkė nueidavo į kitą salės galą, kur buvo jos vyras, kad „nuramintų širdį", anot jos pačios. Ji persimesdavo su vyru keliais žodžiais, kurie buvo juo niršesni, kad ji nedrįso jų garsiai tarti:

– Senas galvijas! Ko gi jis nori? Atėjo ir sutrikdė čia mus! Įsigeidė, kad ta baidyklė žaistų! Jai dovanojo lėlę! Dovanojo keturiasdešimties frankų lėlę šitai kalei, kurią aš visą atiduočiau už keturiasdešimt su! Dar kiek, ir jis ją vadins „jūsų didybe", kaip Beri diukienę! Kur čia sveikas protas? Pasiuto jis, ar ką, tas paslaptingas senis?

– Kodėl pasiuto? Tai visai paprasta, – atsakė Tenardjė. – O jeigu tatai jam teikia smagumo? Štai tau smagu, kai mergiotė dirba, o jam smagu, kad ji žaidžia. Tai jo teisė. Keleivis, jeigu jis užsimoka, gali daryti, ką tinkamas. Jeigu šis senpalaikis filantropas, kas tau darbo? O jeigu jis pusprotis, tai irgi ne tavo dalykas. Ko tau kištis, jeigu jis turi pinigų?

Tai buvo šeimininko kalba ir užeigininko samprotavimas – nei vienas, nei antras nepakentė priešgyniavimų.

Vyriškis, atsirėmęs alkūnėmis ant stalo, vėl sėdėjo susimąstęs. Visi kiti keleiviai, pirkliai, prekvežiai pasitraukė truputį toliau ir nebedainavo. Jie žiūrėjo į jį iš tolo su pagarbia baime. Šis taip vargingai apsirengęs keistuolis, taip lengvai traukęs iš kišenės penkfrankius ir dalijęs didžiules lėles mažoms klumpėtoms apskretėlėms, tikrai turėjo būti nuostabus, bet ir pavojingas žmogus.

Praslinko kelios valandos. Jau buvo po Bernelių mišių, Kūčių vakarienė baigėsi, gėrikai išsiskirstė, smuklę uždarė, patalpa ištuštėjo, ugnis užgeso, o nepažįstamasis tebesėdėjo vis toje pat vietoje ir vis ta pačia poza. Tik retkarčiais jis pasiremdavo kita alkūne. Štai ir viskas. Kozetei išėjus, jis nepratarė nė vieno žodžio.

Tiktai abudu Tenardjė iš mandagumo ir smalsumo buvo pasilikę salėje. „Nejaugi jis šitaip visą naktį kriošės?" – murmėjo smuklininkė. Kai išmušė dvi, ji pareiškė pasiduodanti ir tarė savo vyrui: „Einu gulti. Daryk, ką tinkamas." Vyras atsisėdo prie stalo kertėje, užsidegė žvakę ir ėmė skaityti „Kurjė fransė".

Šitaip praėjo gera valanda. Padorusis užeigininkas bent tris kartus perskaitė „Kurjė fransė" nuo numerio datos iki spaustuvininko pavardės. Nepažįstamasis nepajudėjo savo vietoje.

Tenardjė pasimuistė, nusikosėjo, nusispjovė, išsišnypštė, sugirgždino kėdę. Keleivis nė nekrustelėjo.

„Nejaugi jis miega?" – pagalvojo Tenardjė. Vyriškis nemiegojo, bet niekas jo negalėjo pažadinti.

Pagaliau Tenardjė nusiėmė kepuraitę, atsargiai prisiartino ir išdrįso paklausti:

– Ar ponas neisite pailsėti?

Pasakyti „neisite gulti" jam atrodė per daug stačiokiška ir familiaru. Žodyje „pailsėti" glūdėjo prabanga ir drauge pagarba. Panašūs žodžiai turi tą paslaptingą ir nuostabią ypatybę, kad rytojaus dieną smarkiai išpučia mokėtinos sąskaitos sumą. Kambarys, kuriame žmogus „guli", kainuoja dvidešimt su; kambarys, kuriame jis „ilsisi", kainuoja dvidešimt frankų.

– Tikrai! – tarė nepažįstamasis. – Jūs sakote tiesą. Kur jūsų arklidė?

– Pone, – tarė Tenardjė šypsodamasis, – aš nuvesiu tamstą.

Jis paėmė žvakę, vyriškis pasiėmė savo ryšulėlį bei lazdą, ir Tenardjė jį nuvedė į kambarį antrame aukšte, įrengtą nepaprastai ištaigingai: raudonmedžio baldais, didele lova ir raudono mitkalio užuolaidomis.

– Kas gi čia? – paklausė keleivis.

– Tai mūsų vestuvinis kambarys, – paaiškino užeigininkas. – Mudu su žmona dabar gyvename kitame. Šiame kambaryje buvojame ne daugiau kaip tris keturis kartus per metus.

– Man būtų buvę gerai ir arklidėje, – atžariai tarė vyriškis.

Tenardjė dėjosi nenugirdęs tos nelabai mandagios pastabos.

Jis uždegė dvi visiškai naujas vaškines žvakes, puošiančias židinį, kuriame kūrenosi gana smarki ugnis.

Ant židinio, po stikliniu gaubtu, buvo moteriškas galvos apdaras iš sidabro gijų ir apelsino medžio žiedų.

– O čia kas? – vėl paklausė nepažįstamasis.

– Pone, – atsakė Tenardjė, – tai mano žmonos jungtuvinis vainikas.

Keleivis žiūrėjo į šį daiktą tokiu žvilgsniu, kuris tarytum sakė: „Vadinasi, ir ta pabaisa kadais buvo mergina!"

Tenardjė melavo. Kai jisai išsinuomojo šį namiūkštį, kuriame ruošėsi atidaryti smuklę, tai jau rado tą kambarį šitaip įrengtą, – nupirko tuos baldus ir išsiderėjo apelsino žiedus, taręs, jog tatai apgaubs grakščia aureole „jo žmoną" ir suteiks jo namams tai, ką anglai vadina „respektabilumu".

Kai keleivis atsigręžė, šeimininko jau nebebuvo. Tenardjė diskretiškai pasišalino, nedrįsdamas pasakyti labanakt, – mat nenorėjo parodyti įžeidžiamo nuoširdumo žmogui, kuriam kitą dieną ruošėsi nuplėšti kelis kailius.

Užeigininkas nuėjo į savo kambarį. Jo žmona jau gulėjo, bet dar nemiegojo. Išgirdusi vyro žingsnius, ji atsisuko ir tarė:

– Tu žinai, rytoj aš išmesiu Kozetę pro duris.

Tenardjė šaltai atsiliepė:

– Kokia tu greita!

Daugiau jiedu nepasakė vienas kitam nė žodžio, ir po kelių minučių jų žvakė buvo užpūsta.

O keleivis pasistatė į kampą lazdą ir pasidėjo ryšulėlį. Šeimininkui išėjus, jis atsisėdo į krėslą ir kiek pasėdėjo susimąstęs. Paskui nusiavė kurpes, pasiėmė vieną žvakę, užpūtė antrą, pastūmė duris ir išėjo iš kambario, dairydamasis į šalis, tarsi kažko ieškotų. Jis perėjo koridorių ir priėjo laiptus. Čia išgirdo tylų, labai švelnų garsą, panašų į vaiko alsavimą. Jis leidosi to garso link ir priėjo kažkokią trikampę įdubą, padarytą po laiptais, arba, geriau sakant, sudarytą pačių laiptų. Ši įduba buvo ne kas kita, kaip apatinė laiptų pusė. Ten tarp visokių senų pintinių ir senų šiukšlių, dulkėse ir voratinkliuose buvo guolis, jei guoliu galima vadinti tokį suplyšusį čiužinį, kad buvo išlindę šiaudai, ir tokį suplyšusį apklotą, kad pro jį kiaurai buvo matyti čiužinys. Jokių paklodžių. Guolis tysojo ant akmeninių grindų. Jame gulėjo Kozetė.

Vyriškis prisiartino ir sužiuro. Kozetė kietai miegojo. Ji gulėjo apsirengusi. Žiemą ji nenusirengdavo, kad nebūtų taip šalta.

Ji spaudė prie savęs lėlę, kurios plačiai atmerktos akys blizgėjo tamsoje. Kartkartėmis Kozetė giliai atsidusdavo, atrodė, tarsi tuojau prabus, ir beveik konvulsiškai spausdavo glėbyje lėlę. Prie guolio buvo tik viena jos klumpaitė.

Pro atdaras duris netoli Kozetės lindynės buvo matyti didokas tamsus kambarys. Nepažįstamasis įėjo į jį. Gilumoje pro stiklines duris matėsi dvi vienodos baltutėlės lovutės. Jose gulėjo Azelma ir Eponina. Už šitų lovelių, pusiau jų užstotas, gumšavo karklinis lopšys be užuolaidų – čia miegojo mažas berniukas, kuris visą vakarą klykavo.

Nepažįstamasis spėjo, kad tas kambarys susisiekia su Tenardjė – vyro ir žmonos – kambariu. Jis jau rengėsi pasitraukti, kai jo žvilgsnis krito ant židinio; tai buvo vienas iš didžiausių užeigos židinių, kuriuose, jeigu jie užkurti, visada esti tokia maža ugnelė, kad į ją žiūrint darosi šalta. Šitame židinyje nebuvo ugnies, jame nebuvo net pelenų; tačiau tai, kas ten buvo, patraukė keleivio dėmesį. Tai dvi grakščios formos ir nelygaus didumo vaikiškos kurpaitės; keleivis prisiminė gražų senovinį paprotį Kūčių naktį palikti židinyje savo apavėlį tikintis, kad geroji fėja naktį padės į jį kokią nors puikią dovaną. Eponina ir Azelma nebuvo užmiršusios to padaryti ir abidvi padėjo po vieną savo kurpaitę į židinį.

Keleivis pasilenkė.

Fėja, atseit motina, jau buvo apsilankiusi, ir abiejose kurpaitėse blizgėjo po gražią naujintelę dešimties su monetą.

Keleivis atsitiesė ir jau buvo beišeinąs, kai židinio gilumoje, pakraštyje, jo tamsiausioje kertėje pastebėjo kitą daiktą. Įsižiūrėjęs pamatė, jog čia klumpaitė, nedaili, negrabaus darbo, įskilusi, visa pelenuota ir apdžiūvusiu purvu apskretusi klumpaitė. Tai buvo Kozetės klumpaitė. Kozetė su tuo jaudinamu vaikišku pasitikėjimu, nors ir amžinai apviliamu, bet niekuomet nepalaužiamu, irgi buvo padėjusi savo klumpaitę į židinį.

Kokia kilni ir jaudinanti ši viltis, puoselėjama vaiko, kuris pažino tik neviltį.

Klumpaitėje nieko nebuvo.

Nepažįstamasis pasirausė liemenėje, pasilenkė ir į Kozetės klumpaitę įdėjo luidorą. Paskui tylutėliai sugrįžo į savo kambarį.

IX
TENARDJĖ VEIKIA

Kitą rytą, bent dvi valandas prieš auštant, Tenardjė, sėdėdamas žemutinėje smuklės patalpoje prie stalo, ant kurio degė žvakė, su plunksna rankoje sudarinėjo sąskaitą keleiviui, vilkinčiam geltonu redingotu.

Jo žmona stovėjo, truputį pasilenkusi ties juo, ir akimis stebėjo. Jiedu visiškai nesikalbėjo. Jis giliai susikaupęs galvojo, o ji buvo paskendusi toje pagarbioje kontempliacijoje, su kuria sekama, kaip užsimezga ir vystosi nuostabus žmogaus proto vaisius. Namuose buvo girdėti bildesys: tai Vieversėlis šlavė laiptus.

Po gero ketvirčio valandos ir kelių pataisymų Tenardjė sukūrė šį šedevrą:

PONO IŠ NR. 1 SĄSKAITA

Vakarienė	*3 fr*
Kambarys	*10 fr*
Žvakė	*5 fr*
Kūrenimas	*4 fr*
Patarnavimas	*1 fr*
Iš viso	*23 fr.*

Vietoje „patarnavimas“ buvo įrašyta „pritarnavimas“.

– Dvidešimt trys frankai! – sušuko jo žmona entuziastingai, tačiau šiek tiek abejodama.

Kaip visi didieji menininkai, Tenardjė neatrodė patenkintas.

– Būta čia daikto! – tarė jis.

Jis tai ištarė kaip Kestlris, Vienos kongrese sudarinėdamas sąskaitą, už kurią turėjo sumokėti Prancūzija.

– Tavo tiesa, ponas Tenardjė, jis tikrai tiek skolingas, – burbtelėjo žmona, pagalvojusi apie lėlę, padovanotą Kozetei jos dukterų akivaizdoje. – Tai teisinga, bet per daug. Jis nenorės mokėti.

Tenardjė nusijuokė savo šaltu juoku ir tarė:

– Jis sumokės.

Tas nusijuokimas buvo didžiausias jo pasitikėjimo savimi ir pranašumo ženklas. Tai, kas buvo tokiu tonu sakoma, turėjo įvykti. Žmona nesispyrė. Ji ėmė tvarkyti stalus; vyras žingsniavo iš kertės į kertę po patalpą. Po valandėlės jis pridūrė:

– Aš juk skolingas penkiolika šimtų frankų!

Paskui nuėjęs atsisėdo kampe prie židinio ir, uždėjęs kojas ant šiltų pelenų, susimąstė.

– Beje! – vėl prabilo žmona. – Tu neužmiršai, kad šiandien aš išmetu Kozetę į gatvę? Šitokia bjaurybė! Man stačiai širdį graužia ta jos lėlė! Man lengviau būtų ištekėti už Liudviko XVIII, negu dar vieną dieną ją namuose laikyti!

Tenardjė užsirūkė pypkę ir, leisdamas dūmus, atsakė:

– Sąskaitą tu įteiksi tam žmogui!

Po to išėjo.

Vos jam dingus iš kambario, įėjo keleivis.

Tenardjė tučtuojau pasirodė už jo ir atsistojo pravertose duryse taip, kad jį matė tik žmona.

Geltonasis žmogus laikė rankoje lazdą ir savo ryšulį.

– Toks ankstyvas! – tarė smuklininkė. – Ar jau ponas norite mus palikti?

Šitai kalbėdama, ji sutrikusi vartė rankose sąskaitą, lankstė ją ir per sulenkimą braukė nagais. Jos šiurkščiame veide reiškėsi jai neįprastas baikštumas ir susidrovėjimas.

Įteikti tokią sąskaitą žmogui, kuris atrodė „visiškas vargeta", jai buvo nepatogu.

Keleivis atrodė susirūpinęs ir išsiblaškęs. Jis atsakė:

– Taip, ponia, išvykstu.

– Vadinasi, ponas neturėjote jokių reikalų Monfermeilyje? – paklausė ji.

– Ne. Aš čia tik pakeliui. Ponia, – pridūrė jis, – kiek aš skolingas?

Užeigininkė, nieko nesakydama, ištiesė jam sulenktą sąskaitą.

Vyriškis išskleidė popierių, pasižiūrėjo į jį; bet jo dėmesys, matyt, buvo kitur.

– Ponia, – vėl prabilo jis, – o kaip jums sekasi čia, Monfermeilyje?

– Taip sau, pone, – atsiliepė smuklininkė, apstulbusi, kad sąskaita nesukėlė kitokio protrūkio.

Ji tęsė tokiu gailiu ir verksmingu tonu:

– Ak, pone! Tokie sunkūs laikai! Be to, ir pasiturinčių žmonių mūsų apylinkėje taip mažai! Vis, žinote, daugiau smulkūs žmoneliai. Jeigu neužsuktų retkarčiais pas mus tokių dosnių ir turtingų keleivių kaip ponas! Mes turime mokėti tiek mokesčių. O kiek dar mums atsieina mergaitė!

– Kokia mergaitė?

– Nagi mergaitė, juk atsimenate! Kozetė! Vieversėlis, kaip ją praminė sodžiuje!

– A! – tarė vyriškis.

Ji kalbėjo toliau:

– Ir kvaili tie kaimiečiai su tais savo pravardžiavimais! Ji greičiau panaši į šikšnosparnį kaip į vieversėlį. Matote, pone, mes patys išmaldos neprašome, bet ir negalime jos kitiems duoti. Mes nieko neuždirbame, o mokėti turime daug. Patentas, rinkliavos, langų ir durų mokesčiai, papildomi mokesčiai! Ponas žinote, kad vyriausybė iš mūsų plėšia baisius pinigus. Negana to, juk aš dar turiu ir savo dukteris. Labai čia man reikia maitinti dar svetimą vaiką.

Tada vyriškis, stengdamasis kalbėti abejingai, nors jo balsas truputį virpėjo, paklausė:

– O kas, jeigu ją iš jūsų kas paimtų?

– Ką tokią? Kozetę?

– Taip.

Raudoną ir nuožmų smuklininkės veidą iškreipė šlykšti šypsena.

– Ak, pone! Mano gerasis ponuli! Pasiimkite ją, pasilaikykite ją, išsigabenkite ją, apibarstykite ją cukrumi, prikimškite ją triufelių, išgerkite ją, suvalgykite ją, ir tegu jus laimina Švenčiausioji Mergelė ir visi dangaus šventieji!

– Gerai.

– Tiesa? Jūs ją pasiimate?

– Pasiimu.

– Tuojau?

– Tuojau. Pašaukite mergaitę.

– Kozete! – sušuko smuklininkė.

– O dabar, – tęsė toliau vyriškis, – aš apmokėsiu sąskaitą. Kiek bus?

Jis metė žvilgsnį į sąskaitą ir negalėjo neparodyti savo nustebimo:

– Dvidešimt trys frankai!

Jis pažiūrėjo į smuklininkę ir pakartojo:

– Dvidešimt trys frankai?

Tie trys antrą sykį pakartoti žodžiai buvo ištarti su intonacija, skirianačia šauktuką nuo klaustuko.

Smuklininkė turėjo pakankamai laiko pasiruošti smūgiui. Ji tvirtai atsakė:

– Kaipgi, pone, dvidešimt trys frankai.

Nepažįstamasis padėjo ant stalo penkias monetas po penkis frankus.

– Atveskite mažytę, – tarė jis.

Šią akimirką į salės vidurį žengė pats Tenardjė ir prabilo:

– Ponas skolingas dvidešimt šešis su.

– Kaip dvidešimt šešis su? – sušuko moteris.

– Dvidešimt su už kambarį, – vėl šaltai prabilo Tenardjė, – ir šešis su už vakarienę. O dėl mažytės, tai man reikia su ponu truputį pasikalbėti. Palik mus, žmona.

Smuklininkė pasijuto taip, kaip jaučiasi žmogus, kurį staiga apakina didžio talento tvykstelėjimas. Ji suprato, kad į sceną įžengė didis vaidila, neatsakė nė žodžio ir išėjo.

Kai jiedu paliko vieni, Tenardjė pasiūlė keleiviui kėdę. Keleivis atsisėdo; Tenardjė tebestovėjo ir jo veidas įgavo neįprastą geraširdiškumo ir naivumo išraišką.

– Pone, – tarė jis, – paklausykite, aš jums tiesiog pasakysiu. Mergaitę aš stačiai dievinu.

Nepažįstamasis atidžiai pažiūrėjo į jį.

– Kurią mergaitę?

Tenardjė kalbėjo toliau:

– Tiesiog juokinga! Imi ir prisiriši. Kam man visi tie pinigai? Atsiimkite monetas po šimtą su. Aš tą mergaitę dievinu.

– Ką būtent? – paklausė nepažįstamasis.

– O mūsų mažytę Kozetę! Juk jūs, rodos, norite ją iš mūsų paimti? Tai šit, aš kalbėsiu atvirai: aš nesutiksiu skirtis su mergaite – prašau tuo neabejoti, kaip aš neabejoju, kad jūs esate doras žmogus. Aš ją mačiau tokią mažytę. Tiesa, ji mums brangiai atsieina, tiesa, ji turi ydų, tiesa, mes nesame turtingi, tiesa, aš esu sumokėjęs daugiau kaip keturis šimtus frankų už vaistus tiktai per vieną jos ligą! Bet juk reikia ką nors daryti gerajam Dievuliui. Ji neturi nei tėvo, nei motinos, aš ją užauginau. Duonos turiu pakankamai jai ir sau. Iš tikrųjų aš esu prisirišęs prie mergaitės. Jūs suprantate, palengva pamilsti; aš žmogus paprastas, nemoku samprotauti; aš myliu mažytę. Mano žmona staigaus būdo, bet ir jinai

ją myli. Matote, mergytė mums yra lyg tikra duktė. Aš esu pripratęs prie jos čiauškėjimo namuose.

Nepažįstamasis vis atidžiau žiūrėjo į Tenardjė. Tasai kalbėjo toliau:

– Atsiprašau, atleiskite, pone, bet juk savo vaikas neatiduodamas šitaip nei iš šio, nei iš to pirmam praeiviui. Ar ne teisingai kalbu? Antra vertus, aš nieko nesakau, jūs esate turtingas, atrodote labai padorus žmogus, galbūt tai suteiktų jai laimę, bet aš turėčiau žinoti. Jūs suprantate? Tarkime, aš išleisiu ją, pasiaukosiu, bet aš norėčiau žinoti, kur ji išvyksta, nenorėčiau išleisti jos iš akių, norėčiau žinoti, pas ką ji yra, kad galėčiau kartkartėmis ją aplankyti, idant ji žinotų, jog gerasis jos įtėvis netoli, jog jis ją saugo. Vienu žodžiu, yra dalykų, kurie viršija mūsų jėgas. Aš net jūsų pavardės nežinau. Jūs išsivesite ją, ir aš tarsiu sau: „Na, o kurgi Vieversėlis!? Kurgi jis nuskrido?“ Turėčiau pamatyti bent kokį popiergalį, bent paso kraštelį, ar ne tiesa?

Nepažįstamasis, nenuleisdamas nuo jo įdėmaus žvilgsnio, kuris, rodos, smigo iki jo sąžinės gilumos, atsakė jam rimtu ir tvirtu tonu:

– Ponas Tenardjė, išvykdamas penkis ljė nuo Paryžiaus, žmogus nesiima paso. Jeigu aš išsivesiu Kozetę, tai išsivesiu ją, ir tiek. Jūs nežinosite mano pavardės, jūs nežinosite, kur ji bus, ir mano ketinimas yra toks, kad ji niekuomet savo gyvenime jūsų daugiau nebematytų. Aš nutrauksiu gijas, kurios ją sieja su šiais namais, ir ji dings. Ar jūs sutinkate? Taip ar ne?

Kaip demonai ir genijai iš tam tikrų ženklų pažįsta aukštesnės būtybės akivaizdą, taip ir Tenardjė suprato turįs reikalą su kažkuo labai stipriu. Tai buvo tarsi intuicija; jis šitai suprato staiga, su jam būdingu proto aiškumu ir įžvalga. Vakar vakarą, gerdamas su prekvežiais, rūkydamas, dainuodamas blevyzgas, jis visą vakarą stebėjo nepažįstamąjį, sekdamas jį kaip katė ir tyrinėdamas kaip matematikas. Jis šnipinėjo jį savo asmeniniais sumetimais, malonumo dėlei ir iš instinkto, šnipinėjo taip, lyg jam už tai būtų kas užmokėjęs. Nė vienas to geltonu apsiaustu vilkinčio vyriškio mostas, nė vienas jo judesys neliko nepastebėtas. Dar nepažįstamasis nebuvo taip aiškiai parodęs savo susidomėjimo Kozete, o Tenardjė jau viską įspėjo. Jis pagavo susimąsčiusius senio žvilgsnius, nuolat kreipiamus į mergytę. Iš kur tasai domėjimasis? Kas tasai žmogus? Kodėl, turėdamas tiek pinigų kišenėje, jis taip skurdžiai apsirengęs? Štai kokius klausimus davė jis sau, bet negalėjo jų išspręsti, ir tai jį erzino. Jis apie tai galvojo visą naktį. Šis asmuo negalėjo būti Kozetės tėvas. Gal jos senelis? Bet kodėl gi tučtuojau nepasisakė? Kai turima teisė, ji pareiškiama. Tas žmogus, matyt, neturėjo teisių į Kozetę. Tai kas gi jis? Tenardjė visaip suko galvą spėliodamas. Viską lyg įžvelgė, bet nieko nematė. Šiaip ar taip, įsileidęs į kalbą su vyriškiu ir būdamas tikras, jog čia esama kažkokios paslapties, jog vyriškiui rūpi pasilikti šešėlyje, jis jautėsi stiprus; išgirdęs aiškų ir tvirtą nepažįstamojo atsakymą, pamatęs, kad toji paslaptinga asmenybė savo paslaptingumu yra tokia paprasta, jis pasijuto silpnas. Jis nieko panašaus nelaukė. Tai buvo visiškas jo spėlionių žlugimas. Jis vėl sutelkė savo mintis. Visa tai per vieną sekundę apsvarstė; Tenardjė buvo vienas iš tų žmonių, kurie padėtį įvertina per vieną akimirką. Jis nutarė, jog atėjo momentas žengti tiesiai ir greitai. Jis pasielgė, kaip didieji karo vadai elgiasi lemiamu momentu, kurį tik jie vieni moka pažinti: staiga jis atidengė visas savo baterijas.

– Pone, – tarė jis, – man reikia penkiolikos šimtų frankų.

Nepažįstamasis išsitraukė iš šoninės kišenės seną juodos odos piniginę, išsiėmė tris banknotus ir juos padėjo ant stalo. Paskui, plačiu nykščiu prispaudęs banknotus, tarė smuklininkui:

– Pašaukite Kozetę.

Ką gi visą tą laiką darė Kozetė?

Kozetė pabudusi nubėgo prie savo klumpaitės. Ten jinai rado auksinį pinigą. Tai nebuvo napoleonas, bet viena iš tų naujintelių Restauracijos dvidešimtinių, kurių herbo pusėje lauro vainiką buvo pakeitusi prūsiškoji uodegytė. Kozetė tiesiog buvo apakinta. Jos likimas ėmė ją svaiginti. Ji nežinojo, kas yra aukso pinigas, niekuomet jų nebuvo mačiusi ir greitai paslėpė monetą savo kišenaitėje, tarsi būtų ją pavogusi. Drauge jinai jautė, kad pinigas, be jokios abejonės, priklauso jai, įspėjo, kieno tai dovana, bet išgyveno kažkokį mišrų džiaugsmo ir baimės jausmą. Ji buvo patenkinta; dar labiau: ji buvo apstulbinta. Šios dovanos, tokios puikios ir tokios gražios, jai atrodė netikros. Lėlė ją baugino, aukso pinigas baugino. Ji nesąmoningai virpėjo prieš šias prašmatnybes. Tiktai nepažįstamasis jai nekėlė baimės. Priešingai, vien mintis apie jį ramino ją. Nuo vakardienos, per visus sukrėtimus, per miegus, ji savo vaikišku proteliu galvojo apie tą žmogų, iš pažiūros tokį seną, vargingą ir tokį nuliūdusį, bet iš tikrųjų tokį turtingą ir gerą. Nuo to laiko, kai ji susitiko su tuo senuku girioje, viskas lyg pasikeitė jai. Kozetė, patyrusi laimės mažiau už menkiausią dangaus kregždutę, niekuomet nežinojo, kas yra būti motinos prieglobstyje ar po kieno sparnu. Nuo penkerių metų, tai yra nuo to laiko, kai ji save atsiminė, vargšė mažutė drebėjo iš baimės ir šalčio. Ji visuomet stovėjo apnuoginta žvarbioje nelaimės pagairėje, o dabar jai rodėsi, kad ji apsirengusi. Anksčiau jos sielai būdavo šalta, dabar buvo šilta. Ji jau ne taip bijojo Tenardjė. Ji nebebuvo viena; kažkas stovėjo šalia jos.

Ji vikriai kibo į savo rytmetinius darbus. Tas luidoras, kurį ji laikė toje pačioje prijuostės kišenaitėje, iš kurios vakar iškrito penkiolikos su monetą, vis traukė jos dėmesį. Jo paliesti ji nedrįso, tačiau po ištisas penkias minutes ji grožėdavosi, turime pasakyti, iškišusi liežuviuką. Šluodama laiptus ji sustodavo ir stovėdavo vietoje nejudėdama, užmiršusi šluotą ir viską pasaulyje, žiūrėdama į tą žvaigždę, blizgančią jos kišenaitės gilumoje.

Šitaip besižavinčią ją ir užklupo šeimininkė.

Vyrui įsakius, ji nuėjo mergaitės atsivesti. Negirdėtas dalykas, ji jos neniūktelėjo ir neišplūdo.

– Kozete, – tarė ji beveik švelniai, – eik tuojau šen.

Po valandėlės Kozetė įėjo į žemutinę smuklės patalpą.

Nepažįstamasis paėmė ryšulį, kurį buvo atsinešęs, ir atrišo jį. Jame buvo vaikiška vilnonė suknaitė, prijuostėlė, multininė liemenėlė, skarelė, apatinis sijonukas, vilnonės kojinaitės, kurpelės – žodžiu, pilnas apdaras aštuonerių metų mergytei. Viskas buvo juodos spalvos.

– Mano vaikeli, – tarė vyriškis, – pasiimk viską ir greit persirenk.

Vos dar tik švito, kai Monfermeilio gyventojai, kurie buvo pradėję atidarinėti duris, pamatė Paryžiaus gatve praeinant skurdžiai apsirengusį senuką, vedantį už rankos mažą mergaitę gedulo drabužėliais, laikančią rankoje didelę rausvos spalvos lėlę. Jie traukė į Livri pusę.

Tai buvo tasai mūsų žmogėnas su Kozete.

Niekas jo nepažino; Kozetė vilkėjo nebe skarmalais, todėl daug kas ir jos nebepažino.

Kozetė ėjo iš čia. Su kuo? Ji nežinojo. Kur? Ji nenumanė. Ji tik tiek suprato, kad palieka Tenardjė smuklę. Niekam nebuvo atėję į galvą su ja atsisveikinti, jai irgi nebuvo atėję į galvą su kuo nors atsisveikinti. Ji išėjo iš tų namų nekenčiama ir pati nekęsdama.

Vargšė švelni būtybė, kurios širdutę iki tos valandos gniaužydavo vien tik sielvartas.

Kozetė ėjo rimtai, plačiai atmerkusi savo dideles akis ir žiūrėdama į dangų. Luidorą ji įsidėjo į naujos prijuostėlės kišenaitę. Kartkartėmis ji pasilenkdavo ir į jį pasižiūrėdavo, paskui dirstelėdavo į senuką. Ji jautėsi, lyg būtų šalia gerojo Dievulio.

X

KAS IEŠKO GERIAU, GALI RASTI BLOGIAU

Ponia Tenardjė, kaip buvo pratusi, paliko savo vyrui veikti kaip tinkama. Ji laukė didelių įvykių. Nepažįstamajam su Kozete išėjus, Tenardjė palaukė gerą pusvalandį, paskui pasivedė žmoną į šalį ir parodė jai tuos penkiolika šimtų frankų.

– Tik tiek? – nustebo ji.

Pirmą kartą per visą jųdviejų santuokinį gyvenimą ji išdrįso kritikuoti savo valdovo žygį.

Smūgis pataikė.

– Iš tikrųjų, tavo tiesa, – tarė jis, – aš avigalvis. Duokš man skrybėlę.

Sulenkęs tuos tris banknotus, smuklininkas įsikišo juos į kišenę ir skubiai išėjo, bet iš pradžių suklydo ir pasuko į dešinę. Kaimynai, kuriuos jis pasiklausė, vėl jį nukreipė į tikrus pėdsakus. Vieversėlį ir vyriškį jie matę einant Livri link. Jis leidosi į tą pusę, žengdamas dideliais žingsniais ir kalbėdamas su savimi:

– Tas žmogus, matyt, milijonierius, vilkįs geltonais drabužiais, o aš – galvijas. Iš pradžių jis davė dvidešimt su, paskui penkis frankus, paskui penkiasdešimt frankų, paskui penkiolika šimtų frankų, ir viską vienodai lengvai. Jis būtų davęs ir penkiolika tūkstančių frankų. Bet aš jį tuojau pasivysiu.

Antra vertus, tasai iš anksto paruoštas drabužėlių ryšulys mergiščiai be galo keista; čia glūdi ne viena paslaptis. Bet sučiuptos paslapties niekas iš rankų nepaleidžia. Turtuolių paslaptys – tai aukso prisigėrusios kempinės; tik reikia mokėti jas išspausti.

Tokios ir panašios mintys viesulu sukosi jo galvoje.

– Aš galvijas, – tarė jis vėl.

Išėjus iš Monfermeilio ir pasiekus vingį, kurį daro kelias, einantis į Livri, labai toli matyti, kaip jis rangosi plokštikalne. Priėjęs tą vietą, smuklininkas tarėsi pamatysiąs vyriškį ir mergaitę. Jisai įsižiūrėjo į tolį, kiek akimis galėjo apmesti, bet nieko nepamatė. Tada vėl pasiklausinėjo. O laikas bėgo. Praeiviai jam pasakė, kad vyriškis ir mergaitė, apie kuriuos jis teiravosi, patraukė į giria Ganji kryptimi. Jis nusiskubino ta linkme.

Jie jau galėjo gerą galą nueiti, bet vaikas žingsniuoja pamažu, o Tenardjė ėjo greitai. Be to, kraštas buvo jam gerai žinomas.

Staiga jis sustojo ir pliaukštelėjo sau per kaktą kaip žmogus, kuris būtų užmiršęs patį svarbiausią dalyką ir yra pasiruošęs grįžti atgal.

– Man reikėjo pasiimti šautuvą! – sumurmėjo jis.

Tenardjė buvo vienas iš tų dvilypės prigimties žmonių, kurie kartais nepastebimai atsiranda tarp mūsų ir dingsta nepažinti, nes likimas parodo mums juos tik iš vienos pusės. Daugumos žmonių dalia būtent ir yra tai, kad jie pasireiškia tik viena savo puse. Ramiame ir lygiame gyvenime Tenardjė turėjo visus duomenis „atrodyti" – mes nesakome „būti" – tuo, kas yra įprasta vadinti doru pirkliu, doru miestiečiu. Tuo pačiu laiku, kitomis aplinkybėmis, tam tikriems sukrėtimams iškėlus jo paslėptus instinktus, jis parodydavo visas niekšo savybes. Jis buvo krautuvininkas, kuriame slypėjo pabaisa. Turbūt pats šėtonas kai kuriomis akimirkomis, tupėdamas kuriame nors Tenardjė smuklės kampe, gėrėdavosi šiuo tobulu žmogiško niekšingumo pavyzdžiu.

Pasvyravęs valandėlę, jis nutarė:

– Tiek jau to. Ko gero, dar suspės pasprukti!

Ir jis tęsė savo kelią toliau, sparčiai žengdamas pirmyn nesvyruojančiu žingsniu, vedamas neklaidingos uoslės, su kuria lapė atseka būrelį kurapkų

Ir tikrai, kai jis, priėjęs tvenkinius, įkypai perkirto didelę miško ertmę, esančią dešinėje nuo miško kelio į Belviu, ir pasiekė tą žole apaugusią alėją, kuri apjuosia beveik visą kalvą, slėpdama Šelio abatijos senovinio vandentiekio skliautus, staiga pamatė per brūzgynus skrybėlę, apie kurią savo mintyse buvo prigalvojęs ištisą kalną visokių spėlionių. Tai buvo to vyriškio skrybėlė. Brūzgynų būta žemų. Tenardjė suprato, kad vyriškis su Kozete tikriausiai tenai susėdę. Mergytė buvo tokia maža, kad jos negalėjai matyti, užtat matėsi lėlės galva.

Tenardjė neklydo. Vyriškis buvo prisėdęs, idant Kozetė galėtų pailsėti. Smuklininkas apėjo aplink brūzgyną ir staiga pasirodė tiems, kurių ieškojo.

– Atsiprašau, dovanokit, pone, – tarė jis uždusęs, – bet štai pasiimkite savo penkiolika šimtų frankų.

Šitai sakydamas, jis atkišo nepažįstamajam tris banknotus. Vyriškis pakėlė akis.

– Ką tai reiškia?

Tenardjė pagarbiai atsakė:

– Pone, tai reiškia, kad aš atsiimu atgal Kozetę.

Kozetė sudrebėjo ir prisiglaudė prie vyriškio.

O šis, įdėmiai žiūrėdamas į Tenardjė akis, atsakė, skirdamas kiekvieną skiemenį:

– Jūs at-si-i-ma-te Kozetę?

– Taip, pone, aš ją atsiimu. Aš jums tuojau paaiškinsiu. Aš apsigalvojau. Iš tikrųjų, aš neturiu teisės jums ją atiduoti. Matote, aš esu doras žmogus. Ši mažytė ne mano, ji priklauso savo motinai. Jos motina man ją patikėjo, ir aš ją galiu atiduoti tik motinai. Jūs man pasakysite: „Bet juk motina mirė." Tokiu atveju aš galiu atiduoti vaiką tik asmeniui, kuris man įteiks motinos pasirašytą raštelį, jog turiu atiduoti vaiką to raštelio įteikėjui. Tai aišku.

Vyriškis, nieko neatsakydamas, pasirausė savo kišenėje, ir Tenardjė vėl pamatė piniginę su banknotais.

Smuklininkas sudrebėjo iš džiaugsmo.

– Gerai! – pagalvojo jis. – Laikykimės. Jis nori mus papirkti!

Prieš atversdamas piniginę, keleivis apsidairė aplinkui. Vieta buvo visiškai nuošali. Nei girioje, nei slėnyje nebuvo nė gyvos dvasios. Vyriškis atidarė piniginę ir iš jos ištraukė ne saują banknotų, kurių tikėjosi Tenardjė, bet paprastą popieriuką, kurį atlenkė ir išskleistą padavė smuklininkui, tardamas:

– Jūsų tiesa. Perskaitykite.

Tenardjė paėmė raštelį ir perskaitė:

„Pajūrio Montreilis, 1823 m. kovo 25 d.

Ponas Tenardjė,

atiduokite Kozetę šio laiško įteikėjui. Visos smulkios išlaidos bus jums sumokėtos.

Reiškiu jums savo pagarbą.

Fantina"

– Jūs pažįstate parašą? – paklausė vyriškis.

Tai tikrai buvo Fantinos parašas. Tenardjė jį pažino. Prieštarauti nebuvo kaip. Jis pajuto smarkų dvigubą apmaudą: apmaudą, kad tenka atsisakyti pinigų, kurių tikėjosi, ir apmaudą dėl to, kad yra nugalėtas. Vyriškis pridūrė:

– Jūs galite pasilikti raštelį kaip pateisinamąjį dokumentą.

Tenardjė teko trauktis pagal visas taisykles.

– Tas parašas gana vikriai padirbtas, – burbtelėjo jis pro dantis. – Na, tiek to!

Paskui jis padarė dar vieną beviltiški mėginimą.

– Tegu bus taip, – tarė jis. – Jūs esate šio laiško įteikėjas. Tik reikia man sumokėti „visas smulkias išlaidas". O skola geroka.

Vyriškis atsistojo ir, sprigtais purtydamas dulkes nuo savo apibrizgusios rankovės, tarė:

– Ponas Tenardjė, sausio mėnesį motina buvo apskaičiavusi, kad yra jums skolinga šimtą dvidešimt frankų; vasario mėnesį jūs atsiuntėte jai penkių šimtų frankų sąskaitą; vasario pabaigoje jūs gavote tris šimtus frankų ir kovo pradžioje – tris šimtus frankų. Nuo to laiko praėjo devyni mėnesiai; pagal susitarimą jūs turite gauti po penkiolika frankų, šitai sudaro šimtą trisdešimt penkis frankus. Jūs buvote gavęs šimtą frankų daugiau, negu siekė skola, todėl jums priklauso tik trisdešimt penki frankai. O aš jums neseniai daviau penkiolika šimtų frankų.

Tenardjė pajuto tai, ką pajunta vilkas, pakliuvęs į plieninių spąstų nasrus.

– Kas per vienas tas velniažmogis, – pagalvojo jis.

Tenardjė padarė tai, ką daro vilkas. Jis pamėgino iš spąstų ištrūkti. Akiplėšiškumas jau kartą buvo jam pavykęs.

– Pone, kurio vardo neturiu garbės žinoti, – tarė jis ryžtingai, šį kartą mesdamas į šalį visas savo mandagybes. – Arba aš atsiimu Kozetę, arba jūs man sumokate tūkstantį ekiu.

Nepažįstamasis ramiai tarė:

– Eime, Kozete.

Jis padavė Kozetei kairiąją ranką, o dešiniąja pakėlė nuo žemės lazdą.

Tenardjė įsidėmėjo vėzdo didumą ir vietos nuošalumą.

Vyriškis patraukė į girią su mergaite, palikęs smuklininką nejudantį ir sutrikusį.

Jiems tolstant, Tenardjė žiūrėjo į plačius, truputį pakumpusius vyriškio pečius ir į didelius kumščius.

Paskui nukreipė žvilgsnį į save patį, į savo silpnas ir liesas rankas. „Tikrai esu paskutinis kvailys, – pagalvojo jis, – kad, eidamas medžioti, nepasiėmiau šautuvo!"

Vis dėlto smuklininkas nenorėjo taip greit pasiduoti.

– Aš noriu žinoti, kur jisai eis, – tarė jis. Ir ėmė iš tolo paskui jį sekti. Jam buvo likę tik du dalykai: pasityčiojimas – popieriukas, pasirašytas „Fantina", ir paguoda – penkiolika šimtų frankų.

Vyriškis vedėsi Kozetę Livri ir Bondi link. Ėjo pamažu, nuleidęs galvą, susimąstęs ir nuliūdęs. Žiema buvo padariusi girią permatomą, todėl Tenardjė galėjo neišleisti jų iš akių, pasilikdamas nuo jų tolokai. Kartkartėmis vyriškis atsisukdavo ir pasižiūrėdavo, ar kas neseka. Staiga jis pastebėjo Tenardjė. Nieko nelaukdamas, jis su Kozete pasuko į girios atžalyną, kuriame jiems buvo lengva pasislėpti.

– Šimts pypkių! – tarė Tenardjė ir paspartino žingsnį.

Čia buvo taip tanku, kad jis turėjo arčiau paskui juos sekti. Įėjęs į tankumyną, vyriškis atsigręžė: Tenardjė veltui stengėsi pasislėpti tarp šakų, vyriškis jį vis tiek matė. Jis metė į jį neramų žvilgsnį, paskui krestelėjo galva ir žengė toliau. Smuklininkas tebesekė paskui jį. Šitaip jie praėjo dar du ar tris šimtus žingsnių. Staiga vyriškis dar kartą atsisuko ir vėl pastebėjo smuklininką. Šį kartą jis taip rūsčiai pažiūrėjo į Tenardjė, kad tasai nutarė „nenaudinga" būsiant toliau eiti. Tenardjė pasuko atgal.

XI

9430 NUMERIS VĖL PASIRODO, IR KOZETĖ JĮ LAIMI LOTERIJOJE

Žanas Valžanas nebuvo miręs.

Krisdamas į jūrą arba, teisingiau, šokdamas į ją, kaip matėme, jis buvo be grandinių. Jis nuplaukė po vandeniu iki stovinčio reide laivo, prie kurio buvo pririšta valtis. Valtyje išsislapstė iki vakaro. Sutemus leidosi plaukti ir pasiekė krantą netoli Breno rago. Pinigų jam netrūko, todėl jis apsirūpino drabužiais. Viena užeiga Balagjė apylinkėse tuo metu buvo pabėgusių katorgininkų rūbinė. Paskui Žanas Valžanas, kaip visi tie nelaimingi bėgliai, kurie mėgina apgauti įstatymo budrumą ir ištrūkti iš nelemto likimo, jiems visuomenės

paruošto, pasirinko rizgų, sudėtingą maršrutą. Pirmą prieglaudą jis susiieškojo Prado, netoli Bosė. Paskui pasinešė į Gran Viljarą, prie Briansono, Aukštutinėse Alpėse. Tai buvo neramus bėgimas apyčiupom, tikras kurmio kelias, kurio požeminiai takai nežinomi. Vėliau pavyko užtikti kai kuriuos jo buvimo pėdsakus Enė, Sivrijė srityje, Pirėnuose, Aknose – vietovėje, vadinamoje Granž de Dumeku; prie Šavailio kaimelio ir Perigė apylinkės, Briuni, Šapel Gonagė kantone. Jis pasiekė Paryžių. Ką tik mes jį matėme Monfermeilyje.

Pasiekus Paryžių jo pirmas rūpestis buvo nupirkti gedulo drabužėlius septynerių aštuonerių metų mergaitei, paskui susirasti butą. Tai padaręs, jis nuvyko į Monfermeilį.

Skaitytojai atsimena, kad jau per savo ankstyvesnį pabėgimą jis buvo padaręs į Monfermeilį ar jo apylinkes paslaptingą kelionę, apie kurią teisingumo įstaigos buvo šį tą sužinojusios.

O žmonės jį laikė mirusiu, ir tai dar labiau sutirštino jį gaubusią tamsą. Paryžiuje pateko jam į rankas laikraštis, kuriame buvo nustatytas šis faktas. Jis jautėsi saugus ir beveik nurimęs, lyg tikrai būtų miręs.

Tą pačią dieną, išplėšęs Kozetę iš Tenardjė nagų, Žanas Valžanas vakare sugrįžo į Paryžių. Jis grįžo temstant, su mergaite, per Monso užkardą. Ten jis sėdo į kabrioletą, kuris jį nuvežė į Observatorijos esplanadą. Ten išlipo, užsimokėjo vežikui, paėmė Kozetę už rankos, ir juodu jau tamsią naktį tuščiomis gatvėmis, susisiekiančiomis su Ursinu ir Glasieru, pasuko į Opitalio bulvarą.

Kozetei ši diena buvo nepaprasta, kupina išgyvenimų. Jie, susėdę prie pinučių, valgė nusipirkę nuošaliose smuklaitėse duonos ir sūrio, dažnai lipdavo iš vieno diližano į kitą, dalį kelio ėjo pėsti; ji nesiskundė, bet buvo nuvargusi, ir Žanas Valžanas tai pajuto savo ranka, kurią ji eidama vis labiau tempė. Jis paėmė ją ant nugaros; Kozetė, nepaleisdama Katerinos, padėjo galvutę ant Žano Valžano peties ir užmigo.

KETVIRTOJI KNYGA
GORBO LŪŠNA

I
PONAS GORBO

Jeigu prieš keturiasdešimt metų vienišas praeivis būtų įsimanęs leistis į atkampų Salpetrijero pakraštį ir bulvaru paėjęs iki Italijos užkardos, tai būtų atsidūręs vietovėje, kurioje, galima sakyti, baigėsi Paryžius. Tai nebuvo visiška dykynė, nes pasitaikydavo praeivių; tai nebuvo ir kaimas, nes pasitaikydavo namų ir gatvių; čia nebuvo nė miestas, nes gatvėmis driekėsi tokios provėžos kaip vieškeliuose ir augo žolė; ši vieta nepanėšėjo nė į bažnytkaimį, nes namai buvo per aukšti. Kas gi tai buvo? Čia buvo ir gyvenama, ir tuščia vietovė; tai buvo dykvietė, kurioje betgi kažkas gyveno; tai buvo didelio miesto bulvaras. Paryžiaus gatvė, naktį daug gūdesnė už mišką, o dieną nykesnė už kapines.

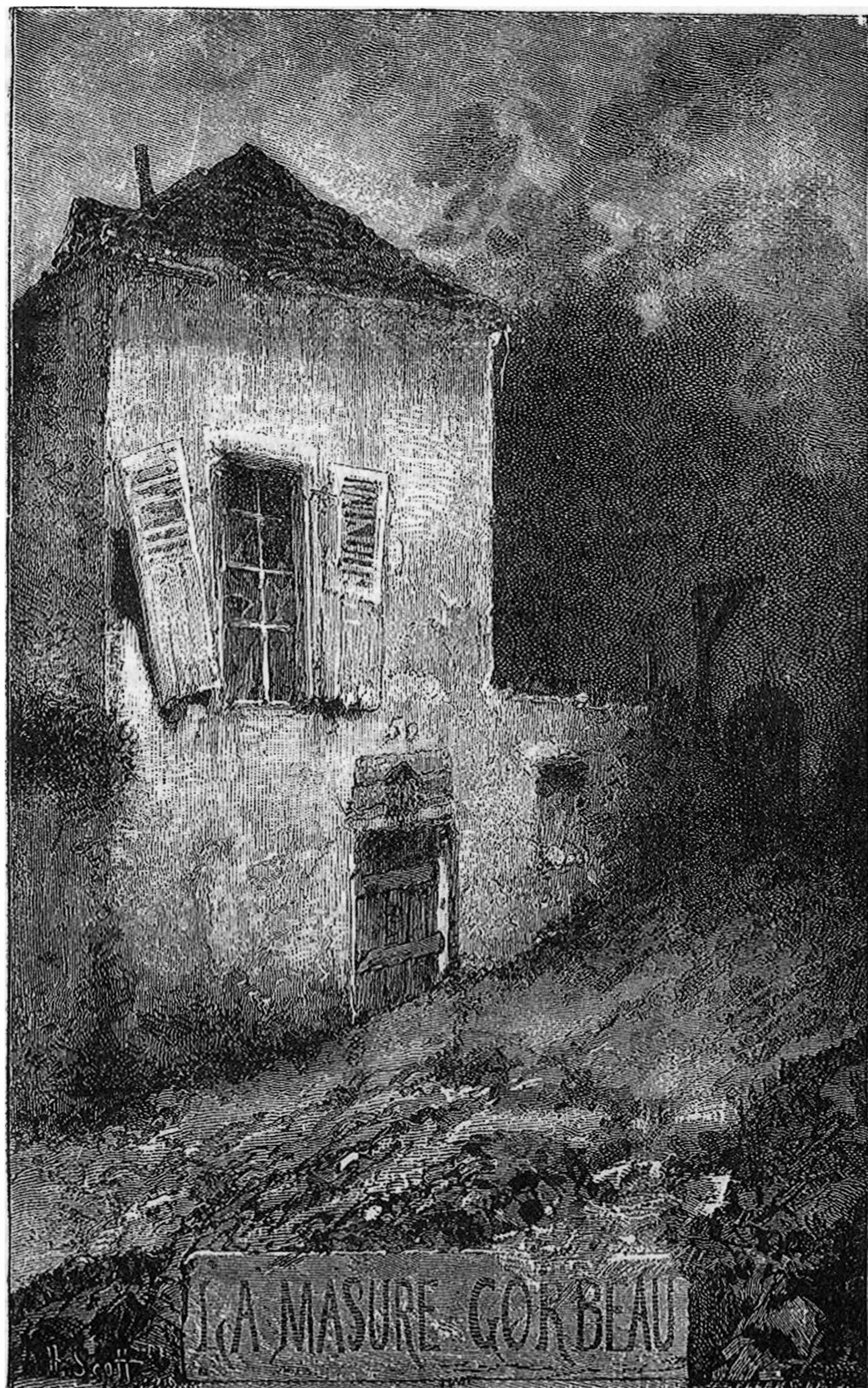
Čia buvo senasis Maršė o Švo kvartalas.

Tas praeivis, jei būtų pasidrąsinęs išeiti anapus keturių sugurusių to Maršė o Švo sienų, jei dar būtų sutikęs praeiti Pti Bankjė gatvę, palikęs dešinėje sodelį, aptvertą aukšta mūrine tvora, paskui pievą, kurioje riogsojo kalnai maltos ąžuolo žievės, panašūs į milžiniškų bebrų būstines, paskui vietą, priverstą miško medžiagos, krūvų kelmų, pjuvenų ir skiedrų, ant kurių viršaus lodavo didelis šuo, paskui ilgą, žemą sugriuvusią sieną mažomis juodomis purvinomis durelėmis, apaugusią samanomis, kurios pavasarį aptekdavo gėlėmis, paskui, jau pačioje nykiausioje vietoje, šiukšlių priverstą griūvantį pastatą, ant kurio didžiosiomis raidėmis buvo užrašyta: DRAUDŽIAMA KABINTI SKELBIMUS, tasai drąsus keleivis būtų priėjęs Vin Sen Marselio gatvės galą, mažai žinomą vietovę. Tenai, netoli gamyklos, tarp dviejų mūrinių sodo aptvarų, anuomet stūksojo lūšna, kuri iš pirmo žvilgsnio atrodė maža it kažkokia pirkelė, bet iš tikrųjų buvo didelė kaip katedra. Į kelią ji stovėjo šoniniu fasadu, todėl ir atrodė tokia menka. Beveik visas namas buvo paslėptas. Matei tik duris ir vieną langą.

Lūšna turėjo du aukštus.

Į ją atidžiai įsižiūrėjus, iš pradžių į akį labiausiai krisdavo tai, kad jos durys galėjo būti tiktai kokios lindynės durys, bet langas, jeigu jis būtų įtaisytas kaltiniame akmenyje, o ne smiltainyje, galėjo tikti tik rūmams.

Durys buvo tik rinkinys sutrūnijusių lentų, negrabiai sukaltų prie skersinių, panašių į prastai aptašytas pliauskas. Jos atsidarė tiesiai į stačius laiptus aukštomis pakopomis,

Gorbo namas

purvinomis, dulkėtomis, tinko trupiniais prišiukšlintomis, tokio pat pločio kaip ir pačios durys, – iš gatvės matydavai, kad tie laiptai buvo statūs kaip kopėčios ir dingo tamsoje tarp dviejų sienų. Viršutinę dalį grubios angos, kurią tos durys atidarydavo ir uždarydavo, dengė siaura lentelė, o lentelės viduryje buvo pjūklu išpjauta skylė šviesai, drauge atstojanti ir langelį, ir orlaidę, kai durys būdavo uždarytos. Ant durų iš vidaus pusės buvo rašale pamirkytu teptuku dviem brūkštelėjimais nuteptas skaitmuo 52, o ant tos lentelės tuo pačiu teptuku buvo nukreveizotas skaitmuo 50. Šitai klaidindavo. Kur jūs patekote? Durų išorė sakė, kad namo numeris yra 50, o vidus prieštaravo: ne, tai Nr. 52. Ant trikampio langelio lyg užuolaida kadarojo kažkokie pilki skarmalai.

Langas buvo platus ir gana aukštas, su žaliuzėmis ir rėmais dideliems stiklams. Tuose dideliuose stikluose buvo visokiausių sužalojimų, kuriuos kartu slėpė ir pabrėžė sumaniai užklijuotos popierinės juostelės, ir išklypusios ir pusiau nutrūkusios žaliuzės veikiau sudarydavo pavojų praeiviams, negu saugojo gyventojus. Vienur kitur joms trūko skersinių lystelių, kurios buvo naiviai pakeistos statmenai prikaltomis lentomis, todėl tai, kas turėjo būti žaliuzės, virto langinėmis.

Gremėzdiškos durys ir padorus, nors kiek ir aptriušęs langas to paties namo fasade panėšėjo į du atsitiktinai susitikusius, šalia vienas antro einančius, vienodais skarmalais apsidariusius, bet skirtingų veidų elgetas, kurių vienas panašus į profesionalą duoneliautoją, o antras – į buvusį bajorą.

Laiptai vedė į svarbiausią pastato dalį – labai plačią, panašią į daržinę, paverstą gyvenamuoju namu. To trobesio vidinis kanalas buvo ilgas koridorius, o dešinėje ir kairėje buvo įvairiausio didumo užkaboriai, kuriuose iš bėdos buvo galima gyventi, veikiau panašūs į viralines negu į kamarėles. Tų kambarių langai buvo į gretimus tuščius sklypus. Visą šį tamsų, nykų, blausų, liūdną ir niūrų pastatą, priklausomai nuo to, kur buvo plyšiai – stoge ar duryse, varstė blankūs saulės spinduliai arba žvarbus šiaurės vėjas. Įdomi ir vaizdinga tokių trobesių savybė yra ta, kad juose pilna nepaprasto didumo vorų.

Į kairę nuo įeinamųjų durų, iš bulvaro pusės, žmogaus ūgio aukštyje buvo užmūrytas langutis – kvadratinė įduba, į kurią einantys pro šalį vaikai mėtydavo akmenukus.

Šio trobesio dalis pastaruoju metu buvo nugriauta. Iš to, kas dar šiandien yra išlikę, galima spręsti, kokio jo kitados būta. Visam pastatui apskritai nebuvo daugiau kaip šimto metų. Šimtas metų bažnyčiai – jaunystė, o gyvenamajam namui – senatvė. Atrodo, kad žmonių buveinei yra būdingas žmogaus amžiaus trumpumas, o Dievo buveinei – jo amžinybė.

Laiškanešiai tą lūšną vadino Nr. 50–52, tačiau kvartale ji buvo žinoma Gorbo namo vardu.

Paaiškinsime, iš kur šis pavadinimas kilęs.

Smulkių įvykių mėgėjai, kurie savo malonumui renka ištisas anekdotų kolekcijas ir savo atmintyje saugo, tarytum prisegiotas prie segtukų, visas, kad ir labai greitai praskriejančias datas, žino, kad praeitame šimtmetyje, apie 1770 metus, Paryžiuje, Šaltė rajone, buvo du prokurorai, katrų vienas vadinosi Korbo, o antras – Renaras*. Du vardai, lyg atspėti Lafonteno. Proga buvo per daug puiki, kad teismo raštininkai nebūtų jos išnaudoję

* Le corbeau (korbo) – varna; le renard (renar) – lapė (*pranc.*).

pasišaipyti. Beregint po visas Teismo rūmų galerijas pasklido parodija, parašyta eilėmis, nors ir gana nesklandžiomis:

Kadaise varna ant bylų krūvos tupėjo
Ir vykdomąjį raštą įsikandus laikė.
Pro šalį bėgti lapei pasitaikė.
Saldus to rašto kvapas lapę pakerėjo.
Ir varnai šitaip ji saldžiai kalbėjo:
„Sveika, širdele!..“ ir t. t.

Tuodu garbinguosius įstatymų žinovus erzino tas lėkštas sąmojis ir jų orumą skaudino juokas, kurį jie girdėdavo už savo nugaros, todėl jie ryžosi nusikratyti savo pavardėmis ir kreipėsi su prašymu į karalių. Prašymas Liudvikui XV buvo įteiktas kaip tik tuo metu, kai popiežiaus nuncijus ir kardinolas La Roš Emonas, iš abiejų pusių pamaldžiai suklaupę, jo didybės akivaizdoje šlepetėmis avė basas kojytes poniai Diubari[30], kuri kaip tik kėlėsi iš patalo. Karalius, kuris kvatojo, žiūrėdamas į du vyskupus, dabar pradėjo linksmai juoktis iš dviejų prokurorų ir tiedviem teismo knipčiams maloningai leido pakeisti, tikriau sakant, šiek tiek pakeisti savo pavardes. Karaliaus vardu ponui Korbo buvo leista savo pavardės pirmąją raidę K pakeisti į G ir vadintis Gorbo; ponui Renarui mažiau pasisekė: jam tiktai leista prieš raidę R prirašyti raidę P ir vadintis Prenaru*, todėl naujoji pavardė jam dar labiau tiko už senąją.

Taigi pagal vietos pavadinimą šiam ponui Gorbo ir priklausė šis pastatas Opitalio gatvėje Nr. 50–52. Jis pats buvo ir šio monumentaliojo lango kūrėjas.

Tai mat kodėl ši lūšna vadinosi Gorbo namu.

Priešais Nr. 50–52 tarp kitų bulvaro medžių kūpso didelė trimis ketvirtadaliais išdžiūvusi vinkšna; beveik tiesiai prieš ją prasidėjo Gobelenų užkardos gatvė, tuo metu dar neapstatyta, negrįsta, nusodinta skurdžiais medeliais, čia žaliais, čia parudusiais, priklausomai nuo metų laiko, ir tiesiai atsiremianti į sieną, ratu supančią Paryžių. Kamuoliai dūmų, virstančių iš kaimyninio fabriko kaminų, skleidė sulfato kvapą.

Užkarda buvo visai arti. 1823 metais Paryžių juosianti siena dar tebebuvo.

Ši užkarda jau savaime kėlė vaizduotėje niūrius paveikslus. Pro čia ėjo kelias į Bisetrą. Kaip tik šiuo keliu Imperijos ir Restauracijos laikais bausmės vykdymo dieną į Paryžių patekdavo pasmerktieji mirti. Kaip tik čia 1829 metais įvyko ta slėpininga žmogžudystė, vadinama „užmušimu prie Fonteneblo užkardos“, kurios kaltininkų teisingumui nepavyko susekti: tamsus įvykis, likęs neišaiškintas, baisi mįslė, likusi neįspėta. Ženkite keletą žingsnių ir atsidursite toje fatališkoje Krulbarbo gatvėje, kurioje Ulbachas[31] durklu pervėrė Ivri ožkaganę, perkūnijai griaudžiant, lyg melodramoje. Dar keli žingsniai, ir jūs prieisite bjaurias Sen Žako užkardos vinkšnas apkirptomis viršūnėmis, tą filantropų gudrybę ešafotui paslėpti, tą pasigailėtiną ir gėdingą Grevo aikštę, tą krautuvininkų ir miesčionių visuomenės padarą, – visuomenės, kuri išsigando mirties bausmės reginio, tačiau neišdrįso nei jos išdidžiai panaikinti, nei savo įtaka ją palaikyti.

* Prenard (prenar) – kyšininkas (*pranc.*).

Prieš trisdešimt septynerius metus, nekalbant apie Sen Žako aikštę, kuriai tarsi visiems laikams buvo lemta kelti siaubą, visų niūriausia to niūraus bulvaro vieta, galimas daiktas, buvo ši jos dalis, tokia nepatraukli dar ir šiandien, kur stovėjo lūšna Nr. 50–52.

Tik dvidešimt penkeriems metams praslinkus, čia ėmė dygti miestiečių namai. Vieta buvo niūri. Jus apimdavo liūdnos mintys, jausdavote, jog esate tarp Salpetrijero, kurio aukštą kupolą buvo galima įžvelgti, ir Bisetro[32], kurio užkarda buvo čia pat, tai yra tarp moteries pamišimo ir vyro pamišimo. Kiek galėjo siekti akis, matėsi tik skerdyklos, miestą juosianti siena ir reti, į kareivines ar vienuolynus panašūs fabrikų fasadai; visur pašiūrės, statybinis laužas, senos sienos, juodos kaip gedulo marška, naujos sienos, baltos kaip įkapių drobulė; visur stovėjo lygiagretės eilės medžių, lyg pagal virvelę išrikiuoti pastatai, ilgos ir šaltos plokščių fasadų linijos ir slegiantis tiesių kampų liūdnumas. Jokio nelygumėlio ar raukšlelės vietovėje, jokio architektūrinio užgaido. Tai buvo ledinis, taisyklingas, atstumiantis reginys. Niekas taip neslegia širdies kaip simetrija. Simetrija – tai nuobodulys, o nuobodulys ir sudaro liūdesio esmę. Neviltis žiovauja. Jei galima įsivaizduoti ką nors baisesnio už pragarą, kuriame kenčiama, – tai pragaras, kuriame nuobodžiaujama. Jei toks pragaras iš tikrųjų būtų, tai ši Opitalio bulvaro dalis galėtų būti alėja, vedanti į jį.

O artėjant nakčiai, tą valandą, kai ima temti, ypač žiemą, kai ledinis prieblandos vėjas plėšia nuo vinkšnų paskutinius parudavusius lapus, kai tamsa neįžvelgiama ir dangus be žvaigždžių, arba kai vėjas praskleidžia debesyse plyšį mėnuliui, tas bulvaras staiga pasidaro klaikus. Tiesios jo linijos grimzta ir dingsta tamsybėse, nelyginant begalybės atraižos. Praeivis nejučiom prisimena nesuskaitomus su kartuvėmis susietus padavimus apie šią vietą. Šio kvartalo vienatvėje, kur buvo įvykdyta tiek baisių nusikaltimų, slypėjo kažkas šiurpaus. Vaidenosi, tartum šioje tamsoje visur pristatinėta spąstų, neaiškios šešėlių apybraižos kėlė įtarimą, ir ilgos keturkampės kiaurymės tarp medžių primindavo kapus. Dieną ten būdavo klaiku, vakare ten būdavo niūru, naktį ten būdavo kraupu.

Vasarą, prieblandoje, vienur kitur vinkšnų paunksmėse ant apkerpėjusių nuo lietaus suolų sėdėdavo senės. Tos geros senutės mielai priimdavo išmaldą.

Šis kvartalas, kuris atrodė veikiau pasenęs negu senovinis, jau tada stengėsi keistis. Jau tuo metu reikėjo pasiskubinti tam, kas norėjo jį pamatyti. Kiekvieną dieną iš bendro vaizdo išnykdavo kokia nors detalė. Šiuo metu, kaip ir visur per pastaruosius dvidešimt metų, šitam senam priemiesčiui padeda keistis Orleano geležinkelio stotis, esanti greta jo. Visur, kur sostinės pakraštyje atsiranda geležinkelio stotis, miršta priemiestis ir gimsta miestas. Atrodo, kad aplink tuos stambius žmonių judėjimo centrus nuo šių galingų mašinų dundėjimo, nuo alsavimo šių baisingų civilizacijos žirgų, ryjančių anglį ir spjaudančių ugnimi, dreba ir atsiveria žemė, pilna gyvybės daigų, pasiruošusi praryti senąsias žmonių buveines ir iškelti naujas. Seni namai griūva, nauji namai kyla.

Nuo to laiko, kai Orleano geležinkelio stotis įsibrovė į Salpetrijero vietovę, senoviškos siauros gatvės, prieinančios prie Sen Viktoro griovio ir Botanikos sodo, sudrebėjo, tris ar keturis kartus per dieną jomis trankiai pralekiant diližanų, fiakrų ir omnibusų srovei, kuri per tam tikrą laiką nustūmė namus į dešinę ir į kairę. Mat esti keistų, iš pažiūros neįtikimų, bet visiškai tikrų dalykų, ir, kaip yra teisinga sakyti, kad dideliuose miestuose saulė priverčia išaugti namus fasadais į pietus, taip pat yra tikra, kad nenutrūkstamas veži-

mų judėjimas praplečia gatves. Naujo gyvenimo ženklai aiškūs. Visų atkampiausiuose šio seno provincialaus kvartalo užkaboriuose atsiranda gatvės grindinys, į visas puses šliaužia ir tęsiasi šaligatviai, net ten, kur dar niekas nevaikšto. Vieną rytmetį, atmintiną 1845 metų liepos mėnesio rytmetį, staiga ten ėmė rūkti juodi asfalto katilai; galima sakyti, kad tą dieną civilizacija pasiekė Lursino gatvę ir Paryžius įžengė į Sen Marso priemiestį.

LIZDAS PELĖDAI IR DEVYNBALSEI

Kaip tik prie tos Gorbo lūšnos ir sustojo Žanas Valžanas. Jis, tarytum laukinis paukštis, pasirinko šią atkampiausią vietą lizdui susisukti.

Pasirausęs liemenės kišenėje, jis išsiėmė kažką panašaus į visraktį, atsirakino duris, įėjo, paskui rūpestingai jas užrakino ir, vis nešinas Kozete, ėmė kopti laiptais.

Laiptų viršuje išsitraukė iš kišenės kitą raktą ir atsirakino kitas duris. Kambarys, į kurį jis įėjo ir tučtuojau užsirakino, buvo panašus į gana erdvią pastogės patalpą, kurios baldus sudarė patiestas ant grindų čiužinys, stalas ir kelios kėdės. Viename kampe stovėjo pakurta krosnis, kurioje raudonavo žarijos. Bulvaro žibintas blausiai apšvietė šią skurdžią buveinę. Gilumoje buvo kamarėlė, ir joje sudedamoji lova. Žanas Valžanas nunešė mergytę prie tos lovos ir taip atsargiai ją ten paguldė, kad ji nė nepabudo.

Paskui skiltuvu jis įskėlė ugnį ir užsižibino žvakę – visa tai buvo iš anksto paruošta ant stalo; po to, kaip ir vakar, įsmeigė į Kozetę susižavėjimo kupiną žvilgsnį, kuriame gerumo ir susigraudinimo išraiška siekė beveik beprotybę. Mergytė, pilna ramaus pasitikėjimo, būdingo tik didžiausiai jėgai arba didžiausiam silpnumui, buvo užmigusi, nežinodama, su kuo ji, ir toliau sau miegojo, nežinodama, kur ji.

Žanas Valžanas pasilenkė ir pabučiavo mergytei rankutę.

Prieš devynis mėnesius jis bučiavo ranką motinai, kuri irgi buvo ką tik užmigusi, tik jau amžinai.

Tas pats skausmingas, pamaldus, perveriantis jausmas pripildė jo širdį.

Jis atsiklaupė prie Kozetės lovos.

Jau buvo visai prašvitę, o mergytė vis dar miegojo. Blankus gruodžio mėnesio saulės spindulys įsiveržė pro palėpės langą ir nutiesė ant lubų ilgus šešėlio ir šviesos pluoštus. Bulvaro grindiniu važiavusios sunkiai prikrautos akmenskaldžio vežėčios tartum perkūnijos griaudimas staiga sukrėtė lūšną ir ją sudrebino nuo viršaus iki apačios.

– Taip, ponia! – sušuko Kozetė, staiga pabudusi iš miego. – Tuojau! Tuojau!

Ir ji šoko iš lovos, dar pusiau užmerktomis nuo miego akutėmis, tiesdama rankas į kambario kertę.

– Ak, Dieve namo! Kurgi mano šluota? – sudejavo ji.

Mergytė plačiai atmerkė akutes ir pamatė šypsantį Žano Valžano veidą.

– At, tiesa! Buvau užmiršusi! – tarė ji. – Labas rytas, pone.

Vaikai tučtuojau ir lengvai apsipranta su džiaugsmu ir laime, nes patys iš prigimties yra įkūnytas džiaugsmas ir laimė.

Kozetė lovos kojūgalyje pastebėjo Kateriną ir pasiėmė ją. Žaisdama ji berte apibėrė Žaną Valžaną klausimais. Kur ji? Ar Paryžius didelis? Ar ponia Tenardjė labai toli? Ar ji čia tikrai neateis? Ir t. t., ir t. t. Staiga ji sušuko:

– Kaip čia gražu!

Tai buvo baisi lindynė, bet Kozetė jautėsi laisva.

– Gal reikia pašluoti? – paklausė ji pagaliau.

– Žaisk, – atsakė Žanas Valžanas.

Šitaip praėjo visa diena. Nesirūpindama ką nors suprasti, Kozetė buvo neapsakomai laiminga su savo lėle ir tuo senuku.

III

DVI SUSIJUNGUSIOS NELAIMĖS SUDARO LAIMĘ

Rytojaus dieną, auštant, Žanas Valžanas vėl buvo prie Kozetės lovos. Jis stovėjo nejudėdamas, žiūrėjo į ją ir laukė, kada ji pabus.

Kažkas nepatirta skverbėsi į jo sielą.

Žanas Valžanas niekuomet nieko nebuvo mylėjęs. Jau dvidešimt penkerius metus jis gyveno visiškai vienišas. Niekuomet jis nebuvo tėvu, meilužiu, vyru, bičiuliu. Katorgoje jis buvo piktas, paniuręs, skaistus, tamsus ir laukinis žmogus. Šio seno katorgininko širdis buvo visiškai nepaliesta. Jo sesuo ir sesers vaikai paliko jam blankų, tolimą atminimą, kuris galų gale beveik visiškai išdilo. Jis kaip įmanydamas stengėsi juos suieškoti, bet nepavykus jų atrasti, juos užmiršo. Jau tokia žmogaus prigimtis. Kiti švelnūs jo jaunystės jausmai, jeigu tik jis kada nors jų turėjo, buvo nugarmėję į bedugnę.

Kai jis pamatė Kozetę, kai pasiėmė ją, išsivedė ir išlaisvino, tai pajuto, kad suvirpėjo visa jo širdis. Visa, kas buvo jame aistringo ir švelnaus, pabudo ir veržėsi į mergytę. Priėjęs prie lovos, kurioje ji miegojo, jis virpėdavo iš džiaugsmo; jis buvo panašus į jauną motiną, jaučiančią gimdymo skausmus ir nežinančią, kas tai yra; didus ir slėpiningas pradedančios mylėti širdies pojūtis yra itin neaiškus ir itin saldus.

Vargšė sena ir tokia atjaunėjusi širdis!

Vis dėlto jam buvo penkiasdešimt penkeri metai, o Kozetei aštuoneri, todėl visa meilė, kurią jis būtų galėjęs patirti gyvenime, virto nepaaiškinamu mirgančiu švytėjimu.

Tai buvo antra šviesi vizija, iškilusi prieš jo akis. Vyskupas įžiebė jo horizonte dorybės aušrą; Kozetė ten įžiebė meilės aušrą.

Pirmos dienos praslinko apakus nuo tos meilės.

Savo ruožtu, pati to nenujausdama, pasikeitė ir Kozetė, vargšė maža būtybė! Ji buvo tokia maža, kai motina ją paliko, jog visiškai jos nebeatsiminė. Kaip visi vaikai, panašūs į jaunus vynuogienojo augmenis, kurie kabinasi į viską, ji buvo mėginusi mylėti. Šitai jai nepavyko. Visi ją atstūmė – ir abu Tenardjė, ir jų vaikai, ir kiti vaikai. Ji mylėjo šunį, bet tasai padvėsė. Po to niekam ji nerūpėjo, niekam. Baisu pasakyti, bet mes jau apie tai minėjome: jos aštuonerių metų širdis jau liko šalta. Ne dėl jos kaltės, ji nebuvo praradusi galios mylėti, bet, deja, neturėjo progos. Todėl sulig pirma diena visos jos mintys ir visi jausmai virto meile šitam senukui. Ji išgyveno iki šiol dar jos nepatirtą pilnutinio džiaugsmo jausmą.

Šis gerasis žmogus jai net neatrodė nei senas, nei vargšas. Žanas Valžanas jai buvo dailus, lygiai kaip ši lindynė jai buvo graži.

Toks yra aušros, vaikystės, jaunatvės, džiaugsmo poveikis. Čia nemaža reikšmės turi vietos ir gyvenimo naujumas. Nieko nėra žavingesnio už rausvą laimės atspindį palėpėje. Kiekvienas iš mūsų turi savo praeityje tokį žydrą kampelį.

Gamta pastatė didžiulę pertvarą tarp Žano Valžano ir Kozetės: tarp jų buvo penkiasdešimties metų skirtumas; tačiau šią pertvarą nušlavė likimas. Likimas savo nenugalima jėga netikėtai sujungė ir sutuokė šias dvi su šaknimis išrautas, tokio skirtingo amžiaus, bet tokias panašias savo sielvartu būtybes. Ir iš tikrųjų: jiedvi papildė viena antrą. Kozetės instinktas ieškojo tėvo, kaip Žano Valžano instinktas ieškojo kūdikio. Susitikti reiškė susirasti vienam kitą. Paslaptingu momentu, kai jųdviejų rankos susilietė, jos tartum suaugo. Išvydusios viena antrą, šios dvi sielos tarytum pasijuto būtinai reikalingos viena antrai ir neišskiriamai susiliejo.

Galėtume pasakyti, kad, nuo viso pasaulio atskirti kapų siena, Žanas Valžanas įkūnijo Našlystę, o Kozetė – Našlaitystę, jeigu šiuos žodžius suprasime visų bendriausia ir visų prieinamiausia prasme. Taigi Žanas Valžanas tarytum dangaus paliepimu tapo Kozetės tėvu.

Ir iš tikrųjų, tas slėpiningas įspūdis, kurį patyrė Kozetė, kai Šelio girios tankumyne Žanas Valžanas paėmė ją už rankos, nebuvo iliuzija, bet tikrovė. To žmogaus įsikišimas į to vaiko likimą buvo dievo valios įvykdymas.

Šiaip jau Žanas Valžanas buvo gerai pasirinkęs prieglaudą. Galėjo atrodyti, kad jis čia visiškai saugus.

Kambarys su kamarėle, kurį jis užėmė su Kozete, turėjo langą į bulvarą. Name tas langas buvo vienintelis, todėl neteko bijoti nekuklių kaimynų žvilgsnių – nei šalimais gyvenančių, nei priešais.

Apatinis Nr. 50–52 aukštas, panašus į apgriuvusią pašiūrę, buvo naudojamas daržininkų kaip sandėlis ir visiškai nesusisiekė su viršutiniu. Jį skyrė nuo jo lentinis grindinys, kuriame nebuvo nei liuko, nei laiptų ir kuris tartum buvo šios lūšnos diafragma. Antrame aukšte, kaip jau esame sakę, buvo daugybė kambarėlių ir kelios palėpės, kurių tik vienoje gyveno senė, tvarkiusi Žano Valžano apyvoką. Visa kita buvo negyvenama.

Tai šioji senė, tituluojama „vyriausiąja nuomininke", bet iš tikrųjų einanti durininkės pareigas, jam ir išnuomojo tą butą Kūčių dieną. Jis pasisakė esąs rentininkas, praradęs savo turtą su Ispanijos bonais, ir pareiškė norą apsigyventi čia su savo dukraite. Jis užsimokėjo

už šešis mėnesius iš anksto ir pavedė senei apstatyti kambarį ir kamarėlę taip, kaip mes jau matėme. Tai toji senė buvo iš vakaro pakūrusi krosnį ir viską paruošusi jų atvykimui.

Slinko savaitė po savaitės, ir tiedvi būtybės laimingai sau gyveno šitoje skurdžioje buveinėje.

Nuo pat ankstyvo ryto Kozetė juokdavosi, čiauškėdavo, dainuodavo. Ir vaikai turi savo rytmetinę giesmę kaip paukščiai.

Kartais Žanas Valžanas paimdavo ir pabučiuodavo mergaitei raudoną, suskirdusią rankutę. Vargšė mergaitė, pripratusi būti mušama, nežinojo, ką tatai reiškia, ir nueidavo šalin susigėdusi.

Kartais ji surimtėdavo ir imdavo žiūrėti į savo juodą suknaitę. Kozetė jau nedėvėjo skarmalų, jį dėvėjo gedulą. Ji išėjo iš skurdo ir žengė į gyvenimą.

Žanas Valžanas pradėjo ją mokyti rašto. Kartais, klausydamas, kaip vaikas skiemenuoja, jis prisimindavo, kaip katorgoje mokėsi skaityti, ketindamas savo mokslą panaudoti piktam. Dabar šis ketinimais pavirto kitkuo: jis moko skaityti vaiką. Ir senasis katorgininkas susimąstęs nusišypsodavo angeliška šypsena.

Jisai jautė, jog taip iš anksto nulemta nežemiškos galios, jog tai valia kažkieno, kas yra aukščiau už žmogų, ir paskęsdavo svajonėse. Gerosios godos turi savo bedugnes kaip ir piktosios.

Mokyti Kozetę rašto ir leisti iki valiai žaisti buvo beveik visas Žano Valžano gyvenimas. Kartais jis jai pasakodavo apie jos motiną ir liepdavo jai melstis.

Jinai vadino jį „tėvu“, kito vardo ji nežinojo.

Jis ištisas valandas žiūrėdavo, kaip ji aprenginėja ir nurenginėja savo lėlę, ir klausydavosi jos čiauškant. Dabar jam gyvenimas atrodė labai įdomus, žmonės geri ir teisingi, savo mintyse jis niekam nieko jau nebepriekaištavo, ir dabar, kai šis vaikas jį mylėjo, jam norėjosi sulaukti žilos senatvės. Jisai regėjo prieš save ateitį, visą nušviestą Kozetės, lyg kokios žavingos šviesos. Net geriausi žmonės nėra laisvi nuo egoistinių minčių. Kartais jis su kažkokiu džiaugsmu pagalvodavo, kad ji bus negraži.

Beje, tai tik mūsų asmeninė nuomonė: tačiau, kad jau viską pasakytume iki galo, mes manome, kad Žanas Valžanas, kai pamilo Kozetę, buvo reikalingas meilės, – to peno, kuris jo širdyje sustiprintų gėrio siekį. Jis ką tik buvo matęs naujas žmonių pagiežos ir visuomenės menkystės apraiškas, bet tos apraiškos buvo ribotos ir fatališkai rodė tik vieną tikrovės pusę: moteries likimą, įkūnytą Fantinos asmeniu, ir viešąją valdžią, įkūnytą Žavero asmeniu: šį kartą jis buvo grąžintas į katorgą už tai, kad padarė gera; jo širdis prisipildė naujų kartybių; jį vėl ėmė imti pasibjaurėjimas ir nuovargis; net atsiminimas apie vyskupą kartais lyg imdavo blykšti, bet paskui vėl sutviskėdavo skaisčiai ir džiaugsmingai, bet pagaliau ir šis šventas atminimas nublanko. Kas žino, gal Žanas Valžanas buvo nusiminimo ir visiško puolimo išvakarėse? Bet jis pamilo ir vėl tapo tvirtas. Deja, ir jis buvo nė kiek ne stipresnis už Kozetę! Jis ją globojo, ji kėlė jame drąsą. Jo dėka ji galėjo žengti gyvenimo keliu, jos dėka jis galėjo toliau eiti dorybės keliu. Jis buvo šio vaiko paspirtis, o vaikas buvo jo atrama. O neišmatuojama ir dieviška likimo pusiausvyros paslaptis!

IV
VYRIAUSIOSIOS NUOMININKĖS PASTEBĖJIMAI

Žanas Valžanas buvo toks apdairus, kad dienos metu niekados nekeldavo iš namų kojos. Kas vakarą prieblandoje jis eidavo pasivaikščioti vieną kitą valandą, kartais vienas, dažnai su Kozete, pasirinkdamas nuošaliausias šonines bulvaro alėjas arba jau visai sutemus užsukdamas į kurią nors bažnyčią. Mielai jis lankydavo artimiausią Sen Medaro bažnyčią. Jeigu nepasiimdavo su savimi Kozetės, tai ją palikdavo žiūrėti senajai moteriškei, tačiau mergytei buvo laimė išeiti su senuku. Valanda su juo jai būdavo mielesnė už žavingus pasikalbėjimus su Katerina. Vaikščiojant jis laikydavo ją už rankutės ir švelniai su ja kalbėdavosi.

Pasirodė, jog Kozetė labai linksma mergytė.

Senė šeimininkavo, gamino valgį ir pirkdavo maistą.

Jie gyveno kukliai, nors ir nestigdami paties reikalingiausio, – kaip žmonės, turį labai ribotus išteklius. Žanas Valžanas nė kiek nepakeitė apstatymo, kurį rado pirmą dieną; tik įstiklintas Kozetės kamarėlės duris pakeitė paprastomis.

Jis tebedėvėjo tuo savo geltonu redingotu, mūvėjo tas pačias juodas kelnes ir nešiojo tą pačią seną skrybėlę. Gatvėje jį kai kas palaikydavo pavargėliu. Kartais atsitikdavo, kad geros moterėlės atsigręždavo į jį ir duodavo jam kokį su. Žanas Valžanas priimdavo šį su ir žemai nusilenkdavo. Taip pat pasitaikydavo, kad, sutikęs kokį nelaimingą, išmaldos prašantį žmogų, jis, apsidairęs, ar niekas nemato, vogčiomis prieidavo prie vargetos ir įbrukdavo jam į ranką varinį, o kartais ir sidabrinį pinigą, o paskui greit pasišalindavo. Šitai turėjo savo nepatogumų. Kvartale žmonės jį pradėjo pastebėti ir praminė „elgeta, duodančiu išmaldą".

Senė, „vyriausioji nuomininkė", niūrus padaras, kurią graužte graužė pavydus smalsumas artimo atžvilgiu, atsidėjusi sekė Žaną Valžaną, bet šis visiškai to neįtarė. Ji buvo truputį kurčia ir dėl to plepi. Iš praeities jai bebuvo likę du dantys, vienas viršutinis, kitas apatinis, kuriais ji tolydžio kalendavo vienas į kitą. Ji kamantinėdavo Kozetę, bet toji, nieko nežinodama, nieko negalėjo ir pasakyti, nebent tik tiek, kad atvyko iš Monfermeilio. Vieną rytą ši sekėja pastebėjo Žaną Valžaną įeinant į vieną iš negyvenamų lūšnos patalpų tokia išvaizda, kuri šiai kūmutei pasirodė įtartina. Tyliai žengdama lyg sena katė, ji nusėlino paskui jį ir pro plyšį duryse, už kurių jis kaip tik stovėjo, sekė jį, pati būdama nematoma. Žanas Valžanas, turbūt dėl didesnio atsargumo, buvo atsisukęs į duris nugara. Senė pamatė, kaip jis, pasirausęs kišenėje, išsiėmė adatinę, žirklaites ir siūlą, paskui atardė redingoto skverno pamušalą ir iš praardytos vietos išsitraukė kažkokį gelsvą popiergalį ir išskleidė jį. Siaubo apimta senė pažino, jog tai tūkstančio frankų banknotas. Tai buvo antras ar trečias toks banknotas, jos matytas per visą gyvenimą. Ji nubėgo išsigandusi.

Po valandėlės Žanas Valžanas nuėjo pas ją ir paprašė iškeisti tą tūkstantinę, paaiškinęs, jog tai jo pusmetinė renta, kurią jis atsiėmęs vakar. „Kurgi? – pagalvojo senė. – Juk jis buvo

išėjęs tik šešiomis vakaro, o iždo kasa tą valandą tikrai uždaryta." Senė nuėjo banknoto iškeisti, visaip spėliodama. Ši tūkstančio frankų istorija, praturtinta naujomis smulkmenomis, suspėjus šią sumą žymiai padidinti, sukėlė daugybę šnekų tarp susijaudinusių Vin Sen Marselio gatvės kūmučių.

Po kelių dienų Žanas Valžanas vienmarškinis pjovė malkas koridoriuje. Senė triūsė kambaryje. Ji buvo viena, nes Kozetė pasimėgaudama žiūrėjo, kaip pjaunamos malkos; pamačiusi redingotą kabant ant vinies, senė jį apžiūrėjo: pamušalas buvo jau užsiūtas. Pagarbioji moterėlė atidžiai apčiupinėjo redingotą, ir jai pasirodė, kad skvernuose ir rankovių iškarpose yra prisiūta storų popieriaus pluoštų. Be jokios abejonės, tai irgi tūkstantinės!

Be to, ji pastebėjo kišenėse įvairiausių daiktų – ne tik adatas, žirklaites ir siūlus, kuriuos ji buvo mačiusi, bet ir storą piniginę, didelį peilį ir (įtartina smulkmena) kelis įvairių spalvų perukus. Kiekviena to redingoto kišenė atrodė lyg sandėlis įvairių daiktų, reikalingų visokiems nenumatytiems atvejams.

Šitaip lūšnos gyventojams atėjo žiemos pabaiga.

V

PENKIŲ FRANKŲ MONETA, NUKRITUSI ANT GRINDŲ, GARSIAI SUSKAMBA

Netoli Sen Medaro bažnyčios, ant užtaisyto viešo šulinio briaunos, paprastai sėdėdavo elgeta, kuriam Žanas Valžanas mielai duodavo išmaldą. Jis niekados nepraeidavo pro šį žmogų, nedavęs jam keleto su. Kartais jį prakalbindavo. Pavydintieji šiam elgetai sakydavo, kad jis „tarnauja policijai". Tai buvo senas septyniasdešimt penkerių metų bažnyčios sargas, be perstogės murmantis poterius.

Vieną vakarą Žanas Valžanas, eidamas pro šalį be Kozetės, matė elgetą jo įprastinėje vietoje po žibintu, kuris buvo ką tik uždegtas. Atrodė, kad šis smarkiai susikūprinęs žmogus, kaip paprastai, poteriavo. Žanas Valžanas priėjo prie jo ir jam įbruko į ranką įprastinę išmaldą. Elgeta staiga pakėlė akis, atidžiai pasižiūrėjo į Žaną Valžaną, paskui greitai nuleido galvą. Tai įvyko žaibo greitumu, tačiau Žanas Valžanas krūptelėjo. Gatvės žibinto šviesoje jam pasirodė, kad prieš jo akis šmėkštelėjo ne romus ir dievobaimingas seno bažnyčios sargo veidas, bet pažįstama, baisi fizionomija. Jam pasivaideno, kad jis tamsoje staiga susidūrė akis į akį su tigru. Siaubo apimtas ir pritrenktas, jis atsitraukė atgal, nedrįsdamas nei kvėpuoti, nei kalbėti, nei pasilikti, nei bėgti, ir žiūrėjo į elgetą, kuris, tarytum jau nepastebėdamas Žano Valžano, vėl buvo nuleidęs skuduru aprištą galvą. Šį keistą akimirksnį, kažkokio instinkto, galbūt paslaptingo savisaugos instinkto, skatinamas, Žanas Valžanas nepratarė nė žodžio. Elgeta buvo to paties ūgio, vilkėjo tais pačiais skarmalais, atrodė kaip visuomet. „Na, – tarė sau Žanas Valžanas, – aš beprotis! Kliedu! Tai negalimas daiktas!" Bet sugrįžo namo giliai sukrėstas.

Jis vos drįso sau pačiam prisipažinti, kad veidas, kurį jis buvo matęs, jam atrodė panašus į Žaverą.

Naktį apie tai galvodamas, jis gailėjosi nepakalbinęs elgetos, nes tuomet tasai būtų turėjęs antrą kartą pakelti galvą.

Rytojaus dieną temstant jis vėl pro ten ėjo. Elgeta sėdėjo savo vietoje.

– Labas vakaras! – ryžtingai jį užkalbino Žanas Valžanas, duodamas su. Elgeta pakėlė galvą ir graudingu balsu atsakė:

– Dėkui, mano gerasis pone.

Tai buvo iš tikrųjų senasis bažnyčios sargas.

Žanas Valžanas visiškai nusiramino. Jis ėmė iš savęs juoktis. „Kurgi, po plynių, aš galėjau įžiūrėti Žaverą? – galvojo jis. – Nejaugi buvau apžlibęs?" Po to daugiau apie tai nebegalvojo.

Po kelių dienų, apie aštuntą valandą vakaro, sėdėdamas savo kambaryje ir klausydamas, kaip Kozetė skiemenuodama balsiai skaito, jis staiga išgirdo atidarant, o paskui uždarant išorines namo duris. Tai jam pasirodė keista. Be jo, namuose gyveno tik toji senė, bet ji visados guldavo sutemus, kad nereikėtų žibinti žvakės. Žanas Valžanas davė Kozetei ženklą nutilti. Jis girdėjo kažką lipant laiptais aukštyn. Žinoma, tai galėjo būti ir senė, sunegalavusi ir vaikščiojusi į vaistinę. Žanas Valžanas įsiklausė. Žingsniai buvo sunkūs ir garsūs, kaip vyriškio; bet juk ir senė avėjo sunkias kurpes; antra vertus, senos moteries žingsniai labai panašūs į vyro žingsnius. Vis dėlto Žanas Valžanas užpūtė žvakę.

Pakuždomis taręs Kozetei: „Atsigulk tylutėliai", – jis pasiuntė ją į lovelę; kai jis bučiavo ją į kaktą, žingsniai nutilo. Žanas Valžanas tyliai, nejudėdamas sėdėjo savo kėdėje, atsisukęs nugara į duris, tamsoje, užgniaužęs kvapą. Po ilgoko laiko, nieko daugiau negirdėdamas, jis patylomis atsisuko ir, pažvelgęs į kambario duris, pro rakto skylutę pamatė šviesą. Ta šviesa atrodė lyg kokia nelemta žvaigždė juodame durų ir sienos fone. Buvo aišku, jog kažkas tenai stovėjo su žvake ir klausėsi.

Praslinko kelios minutės, ir šviesa išnyko. Žanas Valžanas daugiau negirdėjo nė mažiausio žingsnių garso; matyt, tasai, kuris klausėsi už durų, buvo nusiavęs batus.

Žanas Valžanas nenusirengęs krito ant lovos ir visą naktį nesudėjo akių.

Auštant, kai jis iš nuovargio buvo pradėjęs snausti, jį pabudino sugirgždėjusios durys kažkurios mansardos, esančios koridoriaus gilumoje, paskui jis išgirdo tuos pačius vyriškus žingsnius, kuriuos vakar vakare girdėjo laiptuose. Žingsniai artėjo. Jis iššoko iš lovos ir prikišo akį prie rakto skylutės, kuri buvo gana didelė, vildamasis pamatyti tą nežinomą žmogų, kuris naktį buvo įsibrovęs į namą ir klausėsi prie jo durų. Iš tikrųjų tai buvo vyriškis, kuris, šį kartą nesustodamas, praėjo pro Žano Valžano kambarį. Koridoriuje dar buvo per daug tamsu, kad būtų galima įžiūrėti jo veidą; tačiau, kai vyriškis priėjo prie laiptų, iš lauko krintąs šviesos spindulys išryškino jo siluetą, ir Žanas Valžanas jį aiškiai pamatė iš užpakalio. Vyriškis buvo aukšto ūgio, vilkėjo ilgu redingotu ir po pažastimi turėjo vėzdą. Tai buvo grėsli Žavero figūra.

Žanas Valžanas būtų galėjęs pamėginti į jį dar kartą žvilgtelti pro savo langą, kuris buvo į bulvarą. Tik tam būtų reikėję atidaryti langą, o to jis nedrįso.

Be abejonės, vyriškis turėjo įeiti su raktu, kaip į savo butą. Kas jam davė raktą? Ką tatai reiškė?

Septyniomis ryto, senei atėjus tvarkyti kambario, Žanas Valžanas į ją metė aštrų žvilgsnį, bet nieko jos neklausinėjo. Senė atrodė kaip visados.

Šluodama ji tarė:

– Ponas turbūt girdėjote, kad šiąnakt į mūsų namus buvo kažkas įėjęs?

Tais laikais šiame bulvare aštunta valanda vakaro jau buvo vėlyva naktis.

– O juk tiesa, girdėjau, – atsiliepė jis pačiu natūraliausiu tonu. – Kas gi tai buvo?

– Tai naujas nuomininkas mūsų namuose, – tarė senė.

– O kuo jis vardu?

– Gerai nė nežinau. Ponas Diumonas ar Domonas. Kažkaip panašiai.

– O kas jis toks, tas ponas Diumonas?

Senė pasižiūrėjo į jį savo mažomis kiauniškomis akimis ir atsakė:

– Rentininkas kaip ir jūs.

Gal ji ir neturėjo jokios paslėptos minties, tačiau Žanui Valžanui atrodė, kad tokią mintį ji turi.

Senei išėjus, jis susuko į rutulį kokį šimtą frankų, kuriuos laikė spintoje, ir įsidėjo į kišenę. Nors ir labai stengėsi, kad nebūtų girdėti pinigų žvangant, viena šimto su moneta išslydo jam iš rankų ir skambėdama nusirito grindimis.

Prieblandoje jis nusileido apačion ir atidžiai peržvelgė visomis kryptimis bulvarą. Niekur nieko nebuvo matyti. Bulvaras atrodė visiškai tuščias. Tiesa, kai kas galėjo slėptis už medžių.

Jis sugrįžo į savo kambarį.

– Eime, – tarė jis Kozetei.

Jis paėmė ją už rankos ir drauge su ja išėjo.

PENKTOJI KNYGA

NAKTINĖ MEDŽIOKLĖ, ŠUNYS NEBYLŪS

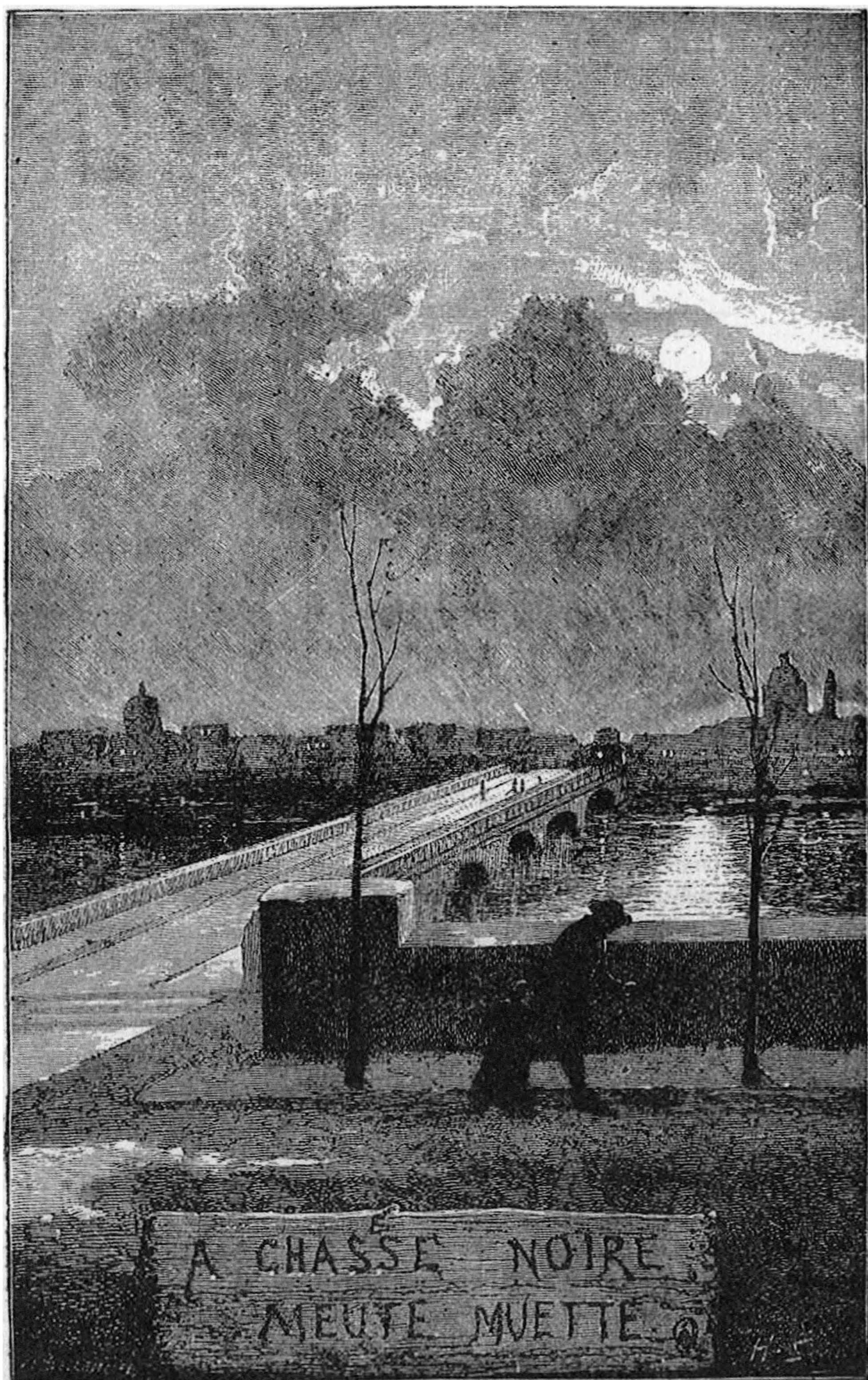

I

STRATEGIJOS ZIGZAGAI

Šiems puslapiams, o taip pat ir kitiems, kuriuos vėliau atsivers skaitytojas, reikia paaiškinimų.

Jau daug metų, kai šios knygos autorius, deja, priverstas kalbėti apie save patį, nebegyvena Paryžiuje. Nuo to laiko, kai jis Paryžių paliko, miestas labai pasikeitė. Iškilo naujas miestas, daugeliu atžvilgių autoriui nepažįstamas. Jam nėra jokio reikalo įtikinėti, kad jis myli Paryžių; Paryžius – jo dvasios tėviškė. Ten daug nugriauta senų namų ir pristatyta naujų, todėl jo jaunatvės Paryžius, tasai Paryžius, kurio atminimą jis pamaldžiai saugo savo atmintyje, šiuo metu jau praeities Paryžius. Visgi tegu bus autoriui leista kalbėti apie buvusį Paryžių, tarytum jis dar tebeegzistuotų. Galimas daiktas, tenai, kur autorius nuves savo skaitytojus sakydamas: „Tokioje ir tokioje gatvėje yra toks ir toks namas“, – dabar nebėra nei namo, nei gatvės. Skaitytojai patikrins, jeigu laikys reikalinga šitai padaryti. O dėl autoriaus, tai naujasis Paryžius jam nežinomas, ir jis rašo turėdamas prieš savo akis senųjų laikų Paryžių, atsiduodamas iliuzijai, kuri brangi jo širdžiai. Jam malonu svajoti, jog kažkas dar tarytum išlikę iš to, ką jisai kažkada matydavo, būdamas savo krašte, ir kad ne viskas dar išnykę. Kai gyveni savo mieste, tai atrodo, kad esi visiškai abejingas toms gatvėms, kad tie langai, tie stogai ir tos durys tau visiškai nieko nereiškia, tos sienos tau svetimos, tie medžiai tau tiek pat rūpi, kaip kiekvienas į akis pakliuvęs medis, kad namai, į kuriuos neįeini, tau visiškai nereikalingi, o gatvės grindinys, kuriuo žengi, yra tiktai akmenys. Tik vėliau, kai tavęs jau ten nebėra, tu jauti, kad tos gatvės tau brangios, kad tu pasigendi tų stogų, tų langų ir tų durų, tos sienos tau būtinai reikalingos, kad tie medžiai tavo karštai mylimi, kad tuose namuose, kuriuose niekuomet nesi buvęs, tu vis tiek kasdien pabuvoji ir kad ant to grindinio esi palikęs dalelę savo sielos, savo kraujo ir savo širdies. Visos tos vietos, kurių daugiau nebematai ir galbūt niekuomet daugiau nebeišvysi, tačiau kurių paveikslą saugai savo atmintyje, įgauna kažkokį skausmingą žavesį ir nuolat iškyla prieš tavo akis tarytum liūdna vizija, jie tarsi mums tampa šventa žeme, tartum pasidaro pačios Prancūzijos paveikslu; mes juos mylime, atkakliai juos sužadiname savo atmintyje

Naktinė medžioklė, šunys nebylūs

tokius, kokie jie yra, kokie kažkada buvo, nenorėdami nieko pakeisti, nes tėvynės paveikslas mums taip pat brangus, kaip ir motinos veidas.

Taigi tebūnie mums leista kalbėti apie praeitį taip, kaip apie dabartį. Įspėję apie tai skaitytoją, tęsiame toliau.

Žanas Valžanas tuojau paliko bulvarą ir leidosi gatvėmis, kiek galima daugiau darydamas vingių, kartais staiga sugrįždamas atgal įsitikinti, kad niekas jo neseka.

Taip daro medžiojamas briedis. Minkštoje žemėje, kurioje gali pasilikti pėdsakai, toks būdas, be kitų pranašumų, turi ir tą, jog grįžtančios pėdos suklaidina medžiotojus ir šunis. Pjudomoje medžioklėje šitai vadinama „tariamu grįžimu į guolį".

Danguje švietė pilnatis, Žanui Valžanui šitai buvo patogu. Mėnulis, vos tik patekėjęs, plačiais šešėlio ir šviesos ruožais buvo padalinęs gatvę. Žanas Valžanas galėjo glūdinti panamiais bei patvoriais šešėline gatvių puse ir stebėti apšviestąją pusę. Galbūt jis per menkai apgalvojo, kad nepakankamai mato šešėlinę pusę. Jis buvo beveik tikras, kad visose apleistose gatvelėse, esančiose Polivo gatvės kaimynystėje, niekas paskui jį neseka.

Kozetė ėjo nieko neklausinėdama. Šešerių pirmųjų jos gyvenimo metų kančios suteikė jos būdui pasyvumo. Antra vertus, – prie šitos jai būdingos savybės mes dar ne kartą turėsime progos grįžti, – ji ne per daug susigaudydama buvo pripratusi prie Žano Valžano keistybių ir likimo užgaidų. Be to, būdama su juo ji jautėsi saugi.

Žanas Valžanas ne daugiau už Kozetę žinojo, kur eina. Jis pasikliovė Dievu, kaip kad ji pasikliovė juo. Jam taipgi atrodė, kad ir jį už rankos veda kažkokia neregima, už jį galingesnė būtybė. Taigi jis neturėjo jokios aiškios minties, jokio plano, jokio sumanymo. Jis net nebuvo visiškai tikras, kad tai būta Žavero; antra vertus, tai galėjo būti Žaveras, bet Žaveras nežinąs, kad čia jis, Žanas Valžanas. Juk jis buvo persirengęs. Juk jis laikomas mirusiu. Vis dėlto pastarųjų dienų įvykiai jam ėmė atrodyti keisti. Jis tarė sau, kad to jau pakanka. Ir nutarė daugiau nebegrįžti į Gorbo namą. Tarsi išvarytas iš savo irštvos žvėris, jis ieškojo kokio urvo pasislėpti, kol susiras vietą, kurioje galėtų apsigyventi.

Žanas Valžanas apsuko keletą ratų įvairiomis kryptimis Muftaro kvartale, kuris jau miegojo, lyg dar būtų veikęs viduramžių griežtumas ir įsakymas gesinti šviesas; įvairiais būdais, pagal aukštosios strategijos reikalavimus, iš Sansjė gatvės jis prasigavo į Kopo gatvę, iš ten – į Batuar sen Viktoro ir į Piuji l'Ermito gatves. Tose gatvėse yra mebliuotų kambarių, bet jis į juos net neužeidavo, nerasdamas sau nieko tinkamo. Tiesa, jis neabejojo, kad jeigu net kartais kas būtų ir aptikęs jo pėdas, tai dabar jau bus jas pametęs.

Kai mušė vienuoliktą valandą Sen Etjen diu Mono bažnyčioje, jis perkirto Pontuazo gatvę ties policijos komisaro biuru, esančiu name Nr. 14. Po valandėlės tasai instinktas, apie kurį kalbėjome anksčiau, privertė jį atsisukti. Šią akimirką jis aiškiai pamatė gana arti nuo savęs tris sekusius paskui jį žmones, kurie vienas paskui kitą praėjo šešėline gatvės puse policijos biuro žibinto šviesoje, – žibintas juos išdavė. Vienas iš tų trijų vyrų patraukė alėja, vedančia prie komisaro namo. Tasai, kuris ėjo priešakyje, jam pasirodė aiškiai įtartinas.

– Eime, vaikeli, – tarė jis Kozetei ir skubėjo palikti Pontuazo gatvę.

Jis apsuko ratą, aplenkė Patriarchų pasažą, kuris jau buvo uždarytas dėl vėlyvo laiko, praėjo Epė de Bua ir Arbaleto gatves, paskui įsuko į Pašto gatvę.

Ten yra kryžgatvis, kur šiandien Roleno koležas ir kur išsišakoja Naujoji Sent Ženevjevos gatvė.

(Savaime aišku, kad naujoji Sent Ženevjevos gatvė yra sena gatvė, o Pašto gatve nebent tik kartą per dešimt metų pravažiuoja pašto karieta. Tryliktame šimtmetyje ši Pašto gatvė buvo gyvenama puodžių ir jos tikrasis pavadinimas – Puodų gatvė.)

Mėnulis ryškiai apšvietė šį kryžgatvį. Žanas Valžanas užsiglaudė pavartėje tardamas, kad jeigu tie vyrai dar jį seka, tai jis būtinai juos pamatys, kai kirs tą šviesos ruožą.

Iš tikrųjų, nepraslinko nė trijų minučių, kai tie vyrai pasirodė. Dabar jų buvo ketvertas; visi augaloti, visi ilgais rudais redingotais, apvaliomis skrybėlėmis ir su storais vėzdais rankose. Jų grėsli eisena patamsiuose kėlė ne mažesnį nerimą, kaip jų didelis ūgis ir stambūs kumščiai. Galėjai pamanyti, jog tai keturi vaiduokliai, persirengę miestiečiais.

Jie sustojo būreliu vidury kryžgatvio ir lyg ko tarėsi Jų išvaizda buvo neryžtinga. Tas, kuris atrodė esąs jų vadovas, atsisuko ir greitu dešinės rankos judesiu parodė į tą pusę, kur buvo dingęs Žanas Valžanas; kitas su tam tikru atkaklumu lyg rodė į priešingą pusę. Tą akimirksnį, kai pirmasis atsigręžė, mėnulis ryškiai nušvietė jo veidą. Žanas Valžanas aiškiai pažino Žaverą.

II

LAIMĖ, KAD AUSTERLICO TILTU VAŽIUOJA VEŽIMAI

Žano Valžano abejonės išsisklaidė; laimė, abejonių vis dar buvo apimti tie vyrai. Jis pasinaudojo jų svyravimu; tai reiškė, kad jie prarado laiko, o jisai jo laimėjo. Išėjęs iš pavartės, kurioje buvo užsiglaudęs, jis patraukė Pašto gatve Botanikos sodo link. Kozetė pradėjo ilsti, jis paėmė ją ant rankų ir nešte nešė. Nebuvo matyti nė vieno praeivio, ir gatvės žibintai dėl mėnesienos nebuvo uždegti.

Žanas Valžanas paspartino žingsnį.

Greitai jis pasiekė Goblė puodų dirbtuvę, ant kurios fasado mėnesienoje aiškiai galėjai įskaityti seną dirbtuvės užrašą:

Goblė ir jo sūnaus dirbtuvė šičia.
Širdingai prašom visko pirkti, ponai, –
Ąsočių, plytų, puodų, puodelyčių,
Prausyklių, dubenų, gėlėms vazonų.

Palikęs už savęs Klė gatvę, paskui Sen Viktoro fontaną, jis patraukė pagal Botanikos sodą žemyn einančiomis gatvėmis ir pasiekė krantinę. Ten jis atsigręžė. Krantinė buvo tuščia. Gatvės buvo tuščios. Paskui jį niekas nėjo. Jis lengviau atsiduso.

Jis pasiekė Austerlico tiltą.

Tuo metu už praėjimą tiltu dar buvo imamas muitas.

Jis priėjo prie sargo būdelės ir padavė su.

– Iš jūsų reikės dviejų su, – pasakė tilto invalidas. – Jūs nešate vaiką, kuris pats gali eiti. Mokėkite už du.

Žanas Valžanas užsimokėjo apmaudžiaudamas, kad į jo praėjimą buvo atkreiptas dėmesys. Bėgimo niekas neturi pastebėti.

Tuo pačiu metu Senos tiltu važiavo didelis vežimas, taip pat kaip ir jis, į dešinįjį krantą. Šitai jam buvo naudinga. Jis galėjo pereiti visą tiltą, slėpdamasis vežimo šešėlyje.

Maždaug tilto viduryje Kozetė, kuriai buvo nutirpusios kojos, panoro eiti. Jis ją pastatė ant žemės ir nusivedė už rankos.

Perėjęs tiltą, kiek į dešinę pastebėjo malkų sandėlius; į ten ir patraukė. Juos prieiti reikėjo perkirsti gana didelį atvirą ir apšviestą plotą. Jis nesvyravo. Tie, kurie sekė paskui, matyt, buvo pametę jo pėdsakus, ir Žanas Valžanas tarėsi jau išvengęs pavojaus. Tiesa, tie jo ieškojo, bet nesekė įkandin.

Tarp dviejų malkų sandėlių, aptvertų aukšta siena, buvo maža Šmen Ver Sent Antuano gatvelė. Ši gatvelė buvo siaura, tamsi ir lyg tyčia jam sukurta. Prieš į ją įeidamas, jis pažiūrėjo atgal.

Iš tos vietos, kurioje jis stovėjo, buvo matyti Austerlico tiltas visu savo ilgiu.

Keturi šešėliai ką tik pasirodė ant tilto.

Tie šešėliai nuo Botanikos sodo patraukė į dešinįjį krantą.

Tie keturi šešėliai buvo keturi jo persekiotojai.

Žanas Valžanas krūptelėjo kaip pagautas žvėris.

Jam beliko viena viltis, kad tie vyrai dar nebuvo užėję ant tilto tuo metu, kai jis, laikydamas Kozetę už rankos, žingsniavo per tą apšviestą aikštę, ir jo nepastebėjo.

Šiuo atveju, jeigu jis leisis į mažą prieš jį esančią gatvelę ir pasieks malkų sandėlius, daržus, laukus ir neapstatytus sklypus, tai dar galės išsigelbėti.

Jam atrodė, jog galima pasikliauti šia maža tylia gatvele. Jis patraukė ja.

III

ŽIŪRĖK 1727 METŲ PARYŽIAUS PLANĄ

Nuėjęs tris šimtus žingsnių, Žanas Valžanas pasiekė vietą, kurioje gatvė šakojosi. Ji skyrėsi į dvi gatves, kurių viena suko į kairę, o kita į dešinę. Žanas Valžanas tarsi turėjo prieš save dvi raidės Y šakas. Katrą pasirinkti?

Nesvyruodamas jis patraukė į dešinę.

Kodėl?

Todėl, kad kairė šaka ėjo į priemiestį, atseit į gyvenamą vietovę, o dešinė šaka – į laukus, atseit į dykynes.

Jiedu jau ėjo nelabai greitai. Kozetės žingsniai lėtino Žano Valžano žingsnius.

Jis vėl ją nešte nešė. Kozetė priglaudė savo galvutę senukui ant peties, netardama nė žodžio.

Kartkartėmis Žanas Valžanas atsisukęs pasižiūrėdavo. Gatvė buvo tiesi. Visą laiką jis stengėsi laikytis šešėlinės jos pusės. Pirmus du ar tris kartus, kai jis atsigręžė, nieko nepamatė aplinkui, buvo gili tyla, ir jis slinko toliau truputį nurimęs. Staiga vėl atsigręžus, vieną akimirką jam pasirodė, jog kažkur gatvės gilumoje, jau jo praeitoje vietoje, toli tamsumoje kažkas juda.

Jis jau ne ėjo, bet tekinas leidosi pirmyn, vildamasis rasiąs kokią šoninę gatvelę, į ją įsmuksiąs ir dar kartą sumaišysiąs savo pėdas.

Jis pribėgo kažkokią sieną.

Ta siena netrukdė eiti toliau; tas mūras ėjo palei skersinę gatvelę, į kurią atsirėmė Žano Valžano eitoji gatvė.

Vėl reikėjo spręsti, kur sukti: į dešinę ar į kairę.

Jis pažvelgė į dešinę. Gatvelė iš pradžių ėjo tarp kažkokių pastatų – pašiūrių ar daržinių, paskui baigėsi akligatviu. Galėjai aiškiai matyti, kad šio akligatvio gale buvo aukšta balta siena.

Jis pažvelgė į kairę. Iš šios pusės gatvelė buvo atvira ir maždaug už dviejų šimtų žingsnių įsiliejo į gatvę, kurios intakas ji buvo. Štai kur buvo išsigelbėjimas.

Tą akimirksnį, kai Žanas Valžanas ketino pasukti į kairę, norėdamas pasiekti gatvę, kurią neaiškiai įžiūrėjo gatvelės gale, susikirtime gatvelės ir tos gatvės, į kurią rengėsi pasukti, jis pamatė lyg kažkokią juodą nejudamą statulą.

Tas žmogus, matyt, šioje vietoje buvo tyčia pastatytas ir kažko laukė, užstojęs kelią.

Žanas Valžarias atšoko atgal.

Toji Paryžiaus dalis tarp Sen Antuano priemiesčio ir Rapė, kur dabar buvo Žanas Valžanas, yra viena iš tų, kurias iš pagrindų pakeitė įvykdyti statybos darbai, vienų nuomone, ją sudarkę, o kitų nuomone – ją atnaujinę. Išarti laukai, malkų sandėliai ir seni pastatai dingę. Dabar ten jau plačios, visiškai naujos gatvės, aikštės, cirkai, hipodromai, geležinkelio stotys, Mazaso kalėjimas; progresas, kaip matome, ir jo korektyva.

Prieš pusšimtį metų įprastine liaudies kalba, kuri visa remiasi padavimais ir Institutą atkakliai vadina „Keturiomis nacijomis“, o Komiškąją operą – „Fedo“, toji vieta, į kurią pateko Žanas Valžanas, vadinosi „Mažasis Pikpiusas“. Sen Žako vartai, Paryžiaus vartai, Seržantų užkarda, Poršeronas, Galiotas, Selestinai, Kapucinai, Plaktukai, Purvynė, Krokuvos medis, Mažoji Lenkija, Mažasis Pikpiusas – visi tie senojo Paryžiaus pavadinimai pasirodo ir naujajame Paryžiuje[33]. Liaudies atmintyje yra išlikusios šitos praėjusių laikų nuotrupos.

Mažasis Pikpiusas, kuris, be kita ko, egzistavo labai trumpai ir tik iš tolo priminė Paryžiaus kvartalą, turėjo kone vienuolišką kokio nors Ispanijos miesto pavidalą. Keliai ten buvo beveik negrįsti, gatvės beveik neapstatytos. Išskyrus dvi ar tris gatves, apie kurias kalbėsime vėliau, visur čia traukėsi mūriniai aptvarai arba dykvietės. Jokios krautuvėlės, jokio pravažiuojančio vežimo; tik retkarčiais vienur kitur spingsėjo languose žvakė; po dešimtos valandos vakaro visi žiburiai užgesinti. Sodai, vienuolynai, malkų sandėliai, daržai; reti žemi namiūkščiai ir aukštos sulig namais mūrinės aptvarų sienos.

Toks atrodė šis kvartalas praeitame dešimtmetyje. Jį labai jau buvo pakeitusi Revoliucija. Respublikinė miesto vyresnybė jį sugriovė, pragręžė, pralaužė. Ten buvo padaryti skaldos sandėliai. Prieš trisdešimt metų šį kvartalą galutinai išbraukė naujoji statyba. Šiuo metu jis visiškai nušluotas. Mažasis Pikpiusas, kurio dabartiniuose planuose nebeliko nė ženklo, gana aiškiai pažymėtas 1727 metų plane, Paryžiuje išleistame Deni Tjeri, Sen Žako gatvėje, priešais Platro gatvę, ir Lione Žano Žireno, Mersjero gatvėje, Priudanse. Mažojo Pikpiuso kvartalas, kaip mes jau minėjome, savo forma buvo panašus į raidę „Y", sudarytą Šmen Ver Sent Antuano gatvės išsišakojimo, kurio kairioji šaka vadinosi Mažasis Pikpiusas, o dešinioji – Polonso gatvė. Abi raidės „Y" šakos savo galuose buvo sujungtos lyg ir skersine. Ši skersinė vadinosi Drua Miuro gatve. Čia baigėsi Polonso gatvė, o Pikpiuso gatvelė ėjo toliau ligi Lenuaro prekyvietės. Tam, kuris, eidamas nuo Senos, pasiektų Polonso gatvės galą, iš kairės būtų Drua Miuro gatvė, staiga pasukanti tiesiu kampu, priešais – šios gatvės aptvaro siena, o iš dešinės – Drua Miuro gatvės tąsa, pereinanti į aklą gatvelę, vadinamą Ženro akligatviu.

Tai čia buvo Žanas Valžanas.

Kaip mes jau sakėme, Žanas Valžanas, pamatęs tamsų siluetą, stovintį poste Drua Miuro ir Mažosios Pikpiuso gatvių kampe, pasitraukė atgal. Jokios abejonės. Tas vaiduoklis jo tykojo.

Ką daryti?

Atgal grįžti jau buvo vėlu. Tai, ką jis prieš akimirką matė judant šešėlyje tam tikru atstumu užpakaly savęs, neabejotinai buvo Žaveras ir jo komanda. Galimas daiktas, Žaveras jau buvo pradžioje tos gatvės, kurios gale stovėjo Žanas Valžanas. Žaveras, matyt, gerai pažino šį mažą labirintą ir iš anksto ėmėsi priemonių – pasiuntė vieną iš savo vyrų išėjimui saugoti. Tie spėliojimai, tokie panašūs į tikrovę, tarsi dulkių kamuoliai, sukelti ūmai užlėkusio vėjo, sukosi įkaitusiose Žano Valžano smegenyse. Jis įsižiūrėjo į Ženro akligatvį: tenai užtverta. Įsižiūrėjo į Pikpiuso gatvelę: tenai sargybinis. Jis matė šią tamsią figūrą, juodu siluetu išsikišančią šviesiame, mėnesienos užlietame grindinyje. Eisi pirmyn – pakliūsi ant to žmogaus. Trauksies atgal – susidursi su Žaveru. Žanas Valžanas jautėsi pagautas kaip tinkle, kuris pamažu raukėsi. Jis beviltiškai pažiūrėjo į dangų.

IV
MĖGINIMAI IŠTRŪKTI

Tolesnei įvykių eigai suprasti reikia tiksliai įsivaizduoti Drua Miuro gatvelę ir ypač tą kampą, kuris, įeinant iš Polonso gatvės, pasilieka iš kairės. Dešinioji Drua Miuro gatvelės pusė iki Pikpiuso gatvelės beveik visa buvo nustatyta skurdžios išvaizdos namiūkščiais; iš kairės matyti vienų vienas griežtų linijų pastatas, sudarytas iš kelių korpusų, kurie, artėjant prie Pikpiuso gatvelės, vienas už kitą buvo vienu ar dviem aukštais pakilesni, todėl iš

Pikpiuso gatvelės pusės tas pastatas buvo labai aukštas, o iš Polonso gatvės – gana žemas. Tenai, prie kampo, apie kurį esame kalbėję, didumo jis buvo sulig aptvaro siena. Ta siena nėjo ligi gatvės galo, bet kiek atokiau baigėsi, ir joje buvo tarpas, kurio nebūtų galėję pamatyti stebėtojai, stovėję vienas Polonso gatvėje, kitas – Drua Miuro gatvėje, nes jį užstojo abu kampai.

Nuo tų dviejų kampų siena traukėsi Polonso gatve iki namo, pažymėto Nr. 49, o Drua Miuro gatve, kur ji buvo žymiai trumpesnė, iki niūraus pastato, apie kurį jau esame kalbėję ir kurio šoninį fasadą ji nukirto, sudarydama gatvėje naują gilų kampą. Šis šoninis fasadas atrodė liūdnai; jame matei tik vienų vieną langą arba, geriau pasakius, cinko skarda apmuštas ir visados uždarytas dvivėres langines.

Vietovės vaizdas, kurį mes čia su griežčiausiu tikslumu atkuriame, be abejonės, sukels seniesiems kvartalo gyventojams gyvus atsiminimus.

Visą tą tarpą sienoje užėmė kažkas panašaus į didelius skurdžios išvaizdos vartus. Tai buvo junginys stačių lentų, bet kaip pridėtų viena prie kitos, viršuje platesnių negu apačioje, sutvirtintų ilgais geležiniais skersiniais. Šalia buvo paprasto dydžio vartai, tikriausiai įtaisyti ne anksčiau kaip prieš penkiasdešimt metų.

Tą tarpą sienoje gobė liepos šakos, o iš Polonso gatvės pusės siena buvo apraizgyta gebenėmis.

Atsidūrus tokiame didžiuliame pavojuje, Žaną Valžaną šis niūrus namas patraukė savo nykumu ir vienišumu. Jis greitai permetė jį žvilgsniu. Tarė sau, kad jeigu jam pavyktų į jį įsigauti, tai jis galbūt išsigelbėtų. Iš pradžių tai buvo tik mintis ir viltis.

Šio pastato priešakinio fasado vidurinėje dalyje, į Drua Miuro gatvės pusę, prie visų aukštų langų buvo seni švininiai piltuvėliai lietaus vandeniui nubėgti. Įvairūs išsišakojimai nutekamųjų vamzdžių, kurie traukėsi nuo viršutinio latako iki šių piltuvėlių, fasade atrodė lyg keisto medžio apribai. Šimtu savo vingių tie vamzdžiai priminė išdžiūvusius, be lapų vynuogienojus, apriečiančius senų fermų fasadus.

Šis keistas špalerinis medis skardos ir geležies šakomis pirmiausia krito į akį Žanui Valžanui. Jis pasodino Kozetę nugara prie akmeninio stulpelio, liepė jai tylėti, o pats nubėgo į tą vietą, kurioje nutekamasis vamzdis siekė grindinį. Gal bus galima juo užlipti ir įsigauti į namus. Deja, vamzdis buvo išklibęs, sugedęs ir vos laikėsi prie sienos. Antra vertus, visi šio tylaus būsto langai, net pastogės langeliai, buvo aptaisyti storais geležiniais virbais. Be to, mėnulis aiškiai nušvietė tą fasadą, ir žmogus, kuris stebėjo nuo kito gatvės galo, būtų pamatęs Žaną Valžaną lipant siena. Pagaliau ką daryti su Kozete? Kaip ją užkelti į trijų aukštų namo viršų?

Jis atsisakė ketinimo sliuogti nutekamuoju vamzdžiu ir slinko palei sieną, norėdamas grįžti į Polonso gatvę.

Pasiekęs sienos įdubą, kurioje buvo palikęs Kozetę, jis pastebėjo, kad ten niekas negali jo matyti. Čia, kaip jau esame sakę, jis buvo neprieinamas jokiam žvilgsniui, iš kur į jį kas bežiūrėtų. Antra vertus, jis slypėjo šešėlyje. Pagaliau ten buvo dveji vartai. Galbūt juos pavyktų išlaužti. Siena, viršum kurios jis matė liepą ir gebenes, be abejonės, buvo sodo aptvaro siena, ir tame sode jis galėtų bent pasislėpti, nors dar ir nebuvo lapų ant medžių, ir išbūti ten ligi ryto.

Laikas slinko. Reikėjo greitai veikti.

Jis apčiupinėjo mažesniuosius vartus ir tuojau įsitikino, kad jie aklinai užkalti ir iš vidaus, ir iš lauko.

Prie didžiųjų vartų jis priėjo su didesne viltimi. Jie buvo baisiai sugurę, pats jų begalinis didumas mažino jų tvirtumą, lentos buvo sutrešusios, geležinės lystės – jų buvo tik trys – surūdijusios. Jam pasirodė, jog galima pramušti šią kirminų išvarpytą kliūtį.

Atidžiau ištyręs jis pamatė, kad tie vartai nėra vartai. Juose nebuvo nei vyrių, nei spynos, nei plyšio per vidurį. Tarp savęs sujungtos geležinės juostos ėjo skersai jų nuo vieno krašto ligi kito. Pro lentų plyšius jis įžiūrėjo grubiai sucementuotas plytas ir akmenis, kuriuos praeiviai dar prieš dešimt metų ten būtų galėję matyti. Sukrėstas jis turėjo pripažinti, kad šie tariami vartai buvo tiktai medinė priedanga pastato, prie kurio jie buvo prišlieti. Lentą atplėšti buvo nesunku, bet tada jis susidurtų su siena.

V

KAS BŪTŲ NEĮMANOMA ESANT DUJINIAM APŠVIETIMUI

Tą akimirką tam tikru atstumu pasigirdo duslūs ritmingi garsai. Žanas Valžanas išdrįso atsargiai dirstelti pro gatvės kampą. Septynių ar aštuonių kareivių būrys įžengė į Polonso gatvę. Jis matė blizgant jų durtuvus. Jie traukė jo link.

Tie kareiviai, kurių priešakyje jis įžiūrėjo aukštą Žavero stuomenį, artėjo iš lėto ir atsargiai. Jie dažnai sustodavo. Buvo matyti, kad jie tiria kiekvieną sienų įdubą ir kiekvieną durų bei perėjimų angą.

Kaip teisingai spėjo Žanas Valžanas, tai turėjo būti koks patrulis, kurį Žaveras buvo sutikęs ir pasikvietęs sau į pagalbą.

Abu Žavero palydovai žygiavo kareivių gretose.

Jie ėjo lėtai ir tolydžio sustodavo, todėl tą vietą, kurioje buvo Žanas Valžanas, jie galėjo pasiekti tik per kokį ketvirtį valandos. Momentas buvo baisus. Tik kelios minutės skyrė Žaną Valžaną nuo tos šiurpios prarajos, kuri jau trečią kartą vėrėsi prieš jį. Ir dabar katorga jam reiškė ne vien tiktai katorgą, bet ir negrąžinamą Kozetės praradimą, atseit gyvenimą, panašų į tūnojimą kape.

Jam beliko tik viena.

Žanas Valžanas turėjo vieną nepaprastą savybę: visuomet nešiojosi su savimi, jei galima taip pasakyti, du krepšius, kurių viename buvo šventojo mintys, o antrame – grėslūs katorgininko talentai. Pagal reikalą jis pasigriozdavo tai viename, tai antrame krepšyje.

Dėl savo gausių pabėgimų iš Tulono katorgos jis, kaip atsimena skaitytojas, be kitų gabumų, taip pat mokėjo neįtikimai vikriai kopti – prireikus ir į šeštą aukštą – be kopėčių,

be kablių, vien tik raumenų jėga, pakaušiu, pečiais, šlaunimis ir keliais atsiremdamas stačiame dviejų sienų kampe, tik retkarčiais pasinaudodamas akmenų išsikišimais; tai menas, kuris taip siaubingai išgarsino tą Paryžiaus Konsjeržeri[34] kiemo kertę, iš kurios prieš dvidešimtį metų pabėgo mirti pasmerktasis Batmolis.

Žanas Valžanas akimis išmatavo sieną, viršum kurios matėsi liepa. Siena turėjo apie aštuoniolika pėdų aukščio. Kampas, kurį ji sudarė su didžiojo pastato šoniniu fasadu, apatinėje dalyje buvo užpildytas trikampio formos mūro iškyšuliu, galimas daiktas, skirtu apsaugoti šiam patogiam kampeliui nuo dergėjų, vadinamų praeiviais. Toks įžvalgus sienų kampų apmūrijimas plačiai praktikuojamas Paryžiuje.

Šis mūrinys buvo kokių penkių pėdų aukščio. Nuo to mūrinio viršaus iki sienos viršaus reikėjo įveikti jau tik keturiolika pėdų.

Sienos viršus buvo išklotas plokščiu akmeniu, be karnizo.

Tik ką daryti su Kozete? Juk Kozetė nemokėjo sienomis laipioti. Ją pamesti? Žanas Valžanas apie tai nė negalvojo. Tempti ją su savimi buvo neįmanoma. Tokiam nepaprastam kopimui atlikti žmogui reikalingos jo visos jėgos. Mažiausia našta sutrukdytų pusiausvyrą, ir jis nugriūtų.

Reikėjo virvės. Žanas Valžanas jos neturėjo. Kur rasti virvę vidurnaktį Polonso gatvėje? Jeigu Žanas Valžanas šią akimirką būtų turėjęs karalystę, be jokios abejonės būtų ją atidavęs už virvę.

Kritiškiausios gyvenimo padėtys turi tą savybę, kad jos viską aplinkui nutvieskia nelyginant žaibas, kuris kartais mus apakina, kartais apšviečia.

Beviltiškas Žano Valžano žvilgsnis nukrypo į Ženro akligatvio žibinto stiebą.

Anuo metu Paryžiaus gatvėse nebuvo dujinių žibintų. Sutemus jose buvo uždegami žibintai, stovintys tam tikru atstumu vienas nuo kito, juos pakeldavo ir nuleisdavo virve, skersai nutiesta per visą gatvę ir pritaisyta žibinto stulpo išdrožoje. Ritė, ant kurios vyniojosi ta virvė, būdavo įtvirtinta po žibintu mažoje geležinėje spintelėje, kurios raktą turėdavo žiebėjas, o pati virvė būdavo įdėta į gana aukštą metalinį dėklą.

Nežmoniškai įtempęs jėgas, kurių jam pridėjo didžiulis pavojus, Žanas Valžanas vienu šuoliu peršoko per gatvę, įsmuko į akligatvį, peilio geležtės galiuku atsidarė spintelės užraktą ir po akimirksnio jau vėl buvo prie Kozetės. Jis turėjo virvę. Kovoje su lemtimi jie veikia greitai, tie niūrūs pašėlusių priemonių išradėjai.

Mes esame sakę, jog tą naktį žibintai nebuvo uždegti. Taigi Ženro akligatvio žibintas taip pat nedegė, ir galėjai pro šalį praeiti net nepastebėjęs, kad jis kabo ne savo vietoje.

Vėlus laikas, tuščia vieta, tamsa, Žano Valžano susirūpinimas, jo keisti judesiai, išnykimas ir sugrįžimas – visa tai ėmė kelti nerimą Kozetei. Kitas vaikas seniai jau būtų ėmęs garsiai rėkti. O ji tiktai patraukė Žaną Valžaną už redingoto skverno. Vis aiškiau ir aiškiau buvo girdėti artėjančio patrulio žingsniai.

– Tėveli, aš bijau! – tyliai tarė ji. – Kas gi čia ateina?

– Cit! – atsakė nelaimingasis. – Tai ponia Tenardjė.

Kozetė krūptelėjo. Žanas Valžanas pridūrė:

– Nieko nekalbėk. Netrukdyk man. Jei šauksi, jei verksi, Tenardjė tave suseks. Ji ateis ir tave pasiims.

Paskui, neskubėdamas, bet ir negaišdamas, tvirtu ir tiksliu judesiu, kuris juo labiau buvo įsidėmėtinas, kad kiekvieną akimirką galėjo pasirodyti patrulis su Žaveru priešakyje, jis nusirišo kaklo skarelę, apsuko ją aplink Kozetės kūnelį po pažastimis stengdamasis, kad jinai jai neveržtų, prie skarelės jūrininkų mazgu, „kregždute", pririšo vieną virvės galą, kitą virvės galą sukando dantimis, nusiavė batus ir kojines, permetė juos per sieną, užlipo ant to mūrinėlio, esančio prie kampo tarp sienos ir namo šoninio fasado, ir vikriai pradėjo lipti aukštyn, tarsi po kojomis ir rankomis būtų buvę spyriai. Nepraslinko nė pusės minutės, o jis jau klūpojo sienos viršuje.

Kozetė žiūrėjo į jį apstulbusi, netardama nė žodžio. Žano Valžano patarimas ir Tenardjė vardas ją lyg suparalyžiavo.

Staiga ji išgirdo Žano Valžano balsą, kuris jai tylutėliai pratarė:

– Prisiglausk prie sienos.

Ji pakluso.

– Nekalbėk nė žodžio ir nebijok, – tęsė Žanas Valžanas.

Ir ji pasijuto keliama nuo žemės.

Jinai nesuspėjo nė atsikvošėti, kai jau buvo ant sienos.

Žanas Valžanas pagriebė Kozetę, pasisodino ant nugaros, suėmė abi jos rankutes į savo kairiąją ranką, atsigulė kniūbsčias ir sienos viršumi prišliaužė prie įdubos mūre. Kaip jisai ir spėjo, ten iš tikrųjų buvo pastatas, kurio stogas prasidėjo nuo medinių vartų viršaus ir gana nuolaidžiai leidosi beveik iki pat žemės, truputį užkliudydamas liepą.

Laiminga aplinkybė, nes siena iš šios pusės buvo žymiai aukštesnė negu iš gatvės pusės. Žanas Valžanas matė žemę labai giliai apačioje savęs.

Vos tik jis spėjo pasiekti nuožulnią stogo plokštumą ir dar nebuvo nulipęs nuo sienos keteros, kai iš smarkaus triukšmo suprato, jog patrulis jau čia. Pasigirdo griausmingas Žavero balsas:

– Išgriozkite akligatvį! Drua Miuro gatvė saugoma, Pikpiuso gatvelė taip pat. Galvą dedu, kad jis akligatvyje.

Kareiviai puolė į Ženro akligatvį.

Žanas Valžanas, prilaikydamas Kozetę, nusliuogė stogu, pasiekė liepą ir nušoko ant žemės. Ar iš baimės, ar iš drąsos Kozetė nepratarė nė žodžio. Tik jos rankutės buvo truputį nubrozdintos.

VI

MĮSLĖS PRADŽIA

Žanas Valžanas atsidūrė labai dideliame keistos išvaizdos sode, viename iš tų liūdnų sodų, kurie atrodo sukurti tyčia tam, kad į juos būtų žiūrima tik žiemą ir naktį. Sodas buvo pailgos formos, jo gilumoje matėsi didelių tuopų alėja, kampuose – gana aukštų

medžių grupės, o viduryje – atvira aikštė, kurioje galėjai įžiūrėti didžiulį vienišą medį, keletą kreivų pasišiaušusių vaismedžių, panašių į aukštus krūmus, daržovių lysves, melionų šiltadaržį, kurio stikliniai langai blizgėjo mėnesienoje, ir neprižiūrimą nutekamąją duobę. Vienur kitur buvo akmens suolų, kurie atrodė juodi nuo samanų. Alėjose augo tamsūs, žemi, visiškai tiesūs krūmeliai. Pusė takelių buvo apgožti žolės, o likusioji dalis aptraukta žaliais mūsais.

Ties Žanu Valžanu buvo pastatas, kurio stogu jis ką tik nusileido, čia pat krūva žagarų, o už žagarų, prie pat sienos, akmeninė statula, kurios sužalotas veidas atrodė tiktai beformė kaukė, neaiškiai dūluojanti tamsoje.

Pastatas atrodė lyg kokie griuvėsiai, kuriuose galėjai įžiūrėti apnaikintų patalpų; viena iš jų, priversta visokių griozdų, matyt, buvo pašiūrė.

Didysis pastatas, esąs prie Drua Miuro gatvės ir Pikpiuso gatvelės, dviem savo vidiniais fasadais, stovinčiais tiesiu kampu, buvo nukreiptas į tą sodą. Šie vidiniai fasadai atrodė niūresni negu iš lauko pusės. Visi langai buvo apkalti grotomis. Juose niekur nesimatė žiburio. Viršutiniuose aukštuose viršum langų buvo stogeliai kaip kalėjimuose. Vienas to pastato sparnas metė ant kito savo šešėlį, kuris lyg didžiulė juoda drobulė dengė daržą.

Kitų namų nebuvo matyti. Daržo giluma skendėjo rūke ir tamsoje. Drauge ten galėjai neaiškiai įžiūrėti kažkokius tarp savęs persikertančius mūrinius aptvarus, tarsi už jų dar būtų dirbamos žemės sklypų, ir žemus Polonso gatvės stogus.

Sunku būtų įsivaizduoti ką nejaukesnio ir nykesnio už tą sodą. Jame nesimatė nė gyvos dvasios; bet šitai buvo visai suprantama tokiu vėlyvu metu. Neatrodė, kad šioje vietoje ir dieną kas nors vaikščiotų.

Pirmas Žano Valžano rūpestis buvo susirasti kurpes ir jas apsiauti, paskui patekti su Kozete į daržinę. Bėglys niekuomet nėra tikras, kad pakankamai saugiai pasislėpė. Mergaitė, vis dar galvodama apie Tenardjė, instinktyviai kaip ir jis troško kiek galima geriau kur nors įsigūžti.

Kozetė drebėjo ir glaudėsi prie Žano Valžano. Buvo girdėti triukšmaujant patrulį, kuris griozdė akligatvį ir gatvę, šautuvų buožės bildėjo į grindinio akmenis, Žaveras kažką šaukė išstatytiems postuose agentams, ir jo keiksmai pynėsi su žodžiais, kurių negalėjai suprasti.

Po ketvirčio valandos šis triukšmas, panašus į perkūnijos griausmą, pamažu pradėjo tolti. Žanas Valžanas užgniaužė kvapą.

Jis švelniai užėmė Kozetei burną.

O ši nuošali vieta, kurioje jis buvo, dvelkė tokia nepaprasta ramybe, kad tas baisus triukšmas, toks įnirtingas ir artimas, nė trupučio jos negalėjo sutrikdyti. Atrodė, kad tos sienos pastatytos iš kurčių akmenų, apie kuriuos kalba Šventasis Raštas.

Staiga šioje gilioje rimtyje pasigirdo kiti garsai; dangiški, dieviški, nenusakomi garsai, tokie žavingi, kaip anie baisūs. Tai buvo giesmė, sklindanti iš tamsybių, akinanti harmonijos ir maldos šviesa tamsioje ir baisingoje nakties tyloje; moterų balsai, skambantys nekaltų mergelių tyrumu ir vaikišku naivumu, – tie nežemiški balsai, kuriuos dar tebegirdi naujagimiai ir kuriuos jau girdi mirštantieji. Giesmė sklido iš niūraus pastato, stūksančio virš sodo medžių. Juo labiau tolo kurtinantis demonų triukšmas, juo tarytum artėjo angelų choras tamsoje.

Kozetė ir Žanas Valžanas puolė ant kelių.

Jie nežinojo, kas čia vyksta, nežinojo, kur jie, bet jie abu, vyriškis ir mergaitė, atgailaujantis ir nekaltoji, jautė, kad reikia jiems klauptis.

Tuose balsuose glūdėjo ta nepaprasta savybė, kad ir jiems gaudžiant pastatas atrodė tuščias. Tarsi antgamtiška giesmė būtų skambėjusi negyvenamoje būstinėje.

Kol giedojo balsai, Žanas Valžanas apie nieką negalvojo. Jis nematė nakties, jis regėjo tik žydrą dangų. Jam atrodė, kad jo sieloje skleidžiasi sparnai, kuriuos kiekvienas jaučia savyje.

Giesmė nutilo. Galimas daiktas, ji buvo aidėjusi ilgai. Žanas Valžanas nebūtų galėjęs šito pasakyti. Ekstazės valandos visada praskrenda kaip viena akimirka.

Viskas vėl paskendo tyloje. Nė garso gatvėje, nė garso sode. Kas baugino, kas drąsino, – visa buvo dingę. Tiktai sienos keteroje buvo girdėti labai tylus ir liūdnas šnaresys sausų žolelių, kurias šiureno vėjas.

VII
MĮSLĖS TĘSINYS

Pakilo šaltas nakties vėjas – vadinasi, buvo apie antra valanda ryto. Vargšė Kozetė tylėjo. Ji sėdėjo ant žemės šalia jo, palenkusi prie jo galvutę, todėl Žanas Valžanas manė, kad ji miega. Jis pasilenkė ir pažvelgė į ją. Kozetės akys buvo plačiai atmerktos, ir nuo jų mąslios išraiškos Žanui Valžanui sugėlė širdį.

Mergaitė visa drebėjo.

– Tu nori miego? – paklausė jis.

– Man labai šalta, – atsakė ji.

Po valandėlės ji paklausė:

– Ar ji vis dar čia?

– Kas? – paklausė Žanas Valžanas.

– Ponia Tenardjė.

Žanas Valžanas jau buvo užmiršęs, kokia priemone prieš tai pasinaudojo Kozetei nutildyti.

– A! – tarė jis. – Ji jau nuėjo sau. Nebijok daugiau nieko.

Mergytė atsiduso, lyg nuo jos krūtinės būtų akmuo nuslinkęs. Žemė buvo drėgna, daržinė atvira iš visų pusių, vėjas nuolat darėsi šaižesnis. Senukas nusivilko redingotą ir apsupo juo Kozetę.

– Ar dabar jau šilčiau? – paklausė jis.

– O taip, tėveli!

– Na gerai, palauk manęs valandėlę. Aš tuoj sugrįšiu.

Jis išėjo iš griuvėsių ir patraukė didžiojo pastato pasieniu, ieškodamas kokios geresnės prieglaudos. Jam pasitaikė kelios durys, bet visos uždarytos. Visi apatinio aukšto langai buvo apkalti grotomis.

Priėjęs vidinį pastato kampą, jis pamatė ovalius langus ir pro juos pastebėjo silpną šviesą. Jis pasistiebė pirštų galais ir pažvelgė pro vieną langą. Jie visi buvo į gana erdvią, didelėmis akmens plytomis išgrįstą, arkadų ir kolonų suskaidytą salę, kurioje nieko nesimatė, išskyrus mažą žiburėlį ir didelius šešėlius. Šviesa sklido iš naktinės lemputės, spingsinčios viename kampe. Salė buvo tuščia, ir niekas joje nejudėjo. Geriau įsižiūrėjus jam pasirodė, jog ant grindų guli kažkas panašaus į žmogaus figūrą, pridengtą įkapių drobule. Toji būtybė gulėjo kniūbsčia, priglaudusi veidą prie akmeninių plytų, kryžiumi išskleidusi rankas, lyg sustingusi mirties rimtyje. Iš to, kad ant grindų driekėsi lyg kokia gyvatė, galima buvo pamanyti, jog ant šios nelemtos figūros kaklo užnerta virvė.

Visa salė skendėjo toje prieblandoje, kuri esti vos apšviestose patalpose, ir šitai dar didino siaubą.

Žanas Valžanas vėliau dažnai sakydavo, kad nors ir nemaža gūdžių reginių jis buvo matęs savo amžiuje, tačiau nieko šiurpesnio ir baisesnio nebuvo regėjęs už šią paslaptingą figūrą, šioje niūrioje vietoje naktį atliekančią slėpiningas apeigas. Klaiku buvo įsivaizduoti, jog tai galbūt numirėlis, bet dar klaikiau buvo manyti, jog tai gyvas žmogus.

Jam užteko drąsos, priglaudus kaktą prie stiklo, stebėti, ar ši būtybė nepajudės. Veltui jis laukė kiek laiko – jam pasirodė, kad labai ilgai, – šioji išsitiesusi ant grindų figūra nepajudėjo. Staiga jį apėmė neapsakomas siaubas, ir jis pabėgo. Jis leidosi tekinas į pašiūrę, nedrįsdamas atsigręžti. Jam atrodė, kad jeigu jis atsisuks, tai pamatys, jog toji būtybė, mostaguodama rankomis, plačiais žingsniais vejasi jį.

Uždusęs jis pribėgo prie griuvėsių. Jam linko keliai; jį visą išpylė prakaitas.

Kur jis pateko? Kas galėjo įsivaizduoti, jog kas nors panašaus į tą kapą būtų Paryžiaus viduryje? Kas tasai keistas namas? Pastatas, sklidinas nakties paslapčių, angelų balsais šaukiąs sielas tamsoje, o kai šios ateina, staiga joms parodomas šis kraupus reginys, žadąs atverti spinduliuojančius rojaus vartus, o atveriąs siaubingą kapų angą! Vis dėlto tai buvo tikras pastatas, namas, turįs savo numerį gatvėje! Tai nebuvo sapnas! Kad tuo patikėtų, jis turėjo paliesti rankomis griuvėsių akmenis.

Šaltis, jaudulys, nerimas, vakaro išgyvenimai – visa tai jam sukėlė tikrą karštligę, mintys rizgo galvoje.

Jis priėjo prie Kozetės. Ši miegojo.

VIII

MĮSLĖ KOMPLIKUOJASI

Mergytė miegojo, pasidėjusi galvutę ant akmens.

Žanas Valžanas atsisėdo prie jos ir ėmė žiūrėti į ją. Pamažu, vis ją stebėdamas, jis kaskart labiau rimo ir atgavo įprastinę savo sielos pusiausvyrą.

Jis aiškiai įsisąmonino tą tiesą, kuri nuo šiol buvo jo gyvenimo pagrindas: kol Kozetė bus su juo, jam pačiam nereikės nieko; niekas jam nebus baisu dėl paties savęs, o tiktai dėl jos. Jis net nejautė, kad yra sužvarbęs, nors buvo nusivilkęs redingotą jai apkloti.

Šitaip mąstydamas jis jau kiek laiko girdėjo kažkokį keistą garsą. Tarytum skambėjo varpelis. Garsas aidėjo darže. Jis aiškiai jį girdėjo, nors skambesys buvo silpnas. Jis priminė tą padriką muziką skambalėlių, kurie pririšami gyvuliams naktigonėje.

Išgirdęs garsą, Žanas Valžanas atsisuko.

Įsižiūrėjęs pamatė, kad sode kažkieno esama.

Būtybė, panaši į žmogų, vaikščiojo melionų darže tarp stiklinių langų, čia pasilenkdama, čia atsitiesdama, čia sustodama, darydama tolygius judesius, tarsi kažką vilktų ar klotų ant žemės. Atrodė, kad toji būtybė šlubuoja.

Žanas Valžanas krūptelėjo, jį apėmė baimės drebulys, būdingas tiems, kuriuos kas persekioja. Viskas jiems priešiška, viskas jiems kelia įtarimą. Jie bijo dienos šviesos, nes ji padeda juos matyti, bijo nakties, nes ji padeda juos netyčiomis užklupti. Neseniai jis virpėjo, kad sodas tuščias, o dabar virpėjo, kad jame kažkas yra.

Tariamas siaubas užleido vietą realiam siaubui. Jis tarė sau, kad Žaveras ir policijos agentai gal dar ir nėra nuėję; be abejo, jie bus palikę gatvėje žmonių jam sekti; jei tasai žmogus jį aptiks sode, tai ims šaukti, kad jis vagis, ir jį išduos. Švelniai paėmęs ant rankų užmigusią Kozetę, jis nunešė ją į tolimiausią pašiūrės kampą ir paguldė už krūvos senų sulūžusių rakandų. Kozetė nesukrutėjo.

Iš tos vietos jis sekė, ką veikia būtybė, vaikščiojanti tarp melionų lysvių. Buvo keista, kad varpelis skambėjo sulig kiekvienu to žmogaus judesiu. Kai žmogus artėdavo, artėdavo ir garsas, kai jis toldavo, toldavo ir garsas; kai jis padarydavo kokį staigų judesį, jį lydėdavo skambalėlio tremolo, kai sustodavo, nutildavo ir garsas. Matyt, skambalėlis buvo pririštas prie šio žmogaus; bet tokiu atveju ką gi tai galėjo reikšti? Kas gi buvo tasai žmogus, kad jam, tarytum avinui ar buliui, pririštas skambalas?

Pats sau mintyse uždavinėdamas šiuos klausimus, jis palietė Kozetės rankas. Jos buvo šaltos kaip ledas.

– Ak Dieve mano! – tarė jis.

Jis tyliai pašaukė:

– Kozete!

Ji neatmerkė akių.

Jis smarkiai ją papurtė.

Ji nepabudo.

– Nejaugi ji mirė? – tarė jis ir pašoko ant kojų, visas suvirpėdamas.

Klaikiausios mintys padrikai ėmė suktis jo galvoje. Esti akimirkų, kai baisingi spėjimai apspinta mus nelyginant spiečiai furijų ir veržte įsiveržia į visas mūsų smegenų kerteles. Jeigu dalykas susijęs su tais, kuriuos mes mylime, tai nerimas dėl jų sukelia visokius siaubus. Jis prisiminė, kad miegas plyname ore šaltą naktį gali būti mirštamai pavojingas.

Kozetė gulėjo išsitiesusi ant žemės prie jo kojų, išblyškusi, nejudėdama.

Jis pasiklausė jos kvėpavimo; ji kvėpavo, bet taip silpnai, jog jam atrodė, kad jos kvėpavimas tuoj ims ir sustos.

Kaip ją atšildyti? Kaip pažadinti? Apie nieką daugiau jis negalėjo galvoti. Netekęs proto, jis puolė lauk iš griuvėsių.

Žūtbūt ne vėliau kaip per ketvirtį valandos Kozetė turi būti prie ugnies ir lovoje.

IX
ŽMOGYSTA SU SKAMBALĖLIU

Žanas Valžanas patraukė tiesiog prie to žmogaus, kurį matė sode. Jis rankoje laikė gniužulėlį pinigų, išsitraukęs jį iš liemenės kišenėlės.

Tasai žmogus buvo nuleidęs galvą ir nepamatė jo prieinant. Žengęs kelis didelius žingsnius, Žanas Valžanas atsidūrė prie jo.

Žanas Valžanas jam sušuko:

– Šimtas frankų!

Žmogus pašoko ir įsmeigė į jį akis.

– Jūs uždirbsite šimtą frankų, – kalbėjo toliau Žanas Valžanas, – tik priglauskite mane šiąnakt.

Mėnulis ryškiai apšvietė išsigandusį Žano Valžano veidą.

– Kaip! Juk tai jūs, dėde Madlenai! – sušuko žmogus.

Tas vardas, ištartas šią nakties valandą šioje nežinomoje vietoje šio nepažįstamo žmogaus, privertė Žaną Valžaną atšokti.

Jis laukė visko, tiktai ne šito. Prieš jį stovėjo susikūprinęs šlubas senukas, apsirengęs valstietiškais drabužiais, ant jo kairiosios kojos buvo odinis antkelis, prie kurio kabojo didokas skambalas. Jo veidą dengė šešėlis, todėl jo įžiūrėti nebuvo galima.

Senukas nusiėmė kepurę ir prakalbo visas drebėdamas:

– Ak Dieve mano! Kaip jūs čia patekote, dėde Madlenai? Pro kur jūs įėjote, Jėzau mieliausias! Ar ne iš dangaus iškritote? Nieko keisto, nes iš kurgi jums nukristi, jeigu ne iš dangaus? Bet į ką gi jūs panašus? Be kaklaskarės, be skrybėlės, be surduto! Jei kas nežinotų, kas jūs toks, tai galėtų išsigąsti! Be surduto! Viešpatie Dieve, nejaugi ir šventieji dabar iš proto kraustosi? Kaipgi jūs čia įėjote?

Žodžiai birte biro. Senis kalbėjo su kaimišku šnekumu, kuriame nieko nebuvo grėslaus. Visa tai buvo pasakyta tokiu tonu, kuris reiškė kartu apstulbimą ir naivų geraširdiškumą.

– Kas jūs esate ir kas čia per namas? – paklausė Žanas Valžanas.

– Šimts pypkių! Tai tu man! – sušuko senis. – Bet juk aš esu tas, kurį jūs čia įtaisėte, o šis namas yra tas, kur jūs mane įtaisėte. Kaip? Nejaugi jūs manęs nepažįstate?

– Ne, – atsakė Žanas Valžanas. – O iš kurgi jūs mane pažįstate?

– Jūs man gyvybę išgelbėjote, – tarė žmogus.

Jis atsisuko, mėnulio spindulys aiškiai nušvietė jo profilį, ir Žanas Valžanas pažino senį Fošlevaną.

– A! – tarė Žanas Valžanas. – Tai jūs? Taip, aš jus pažįstu.

– Ačiū Dievui! – tarė senis priekaištingu tonu.

– O ką jūs čia veikiate? – vėl paklausė Žanas Valžanas.

– Ką veikiu? Ogi melionus dangstau!

Iš tikrųjų, tuo momentu, kai Žanas Valžanas kreipėsi į senį Fošlevaną, šis laikė rankoje galą šiaudinio uždangalo, kuriuo norėjo uždengti melionų lysvę. Jisai jau suspėjo užtiesti

keletą tokių uždangalų per tą valandą, kurią buvo sode. Šis darbas ir vertė jį daryti tuos keistus judesius, kuriuos Žanas Valžanas stebėjo iš pašiūrės. Foševanas tęsė:

– Aš sau tariau: „Tokia šviesi mėnesiena, vadinasi, bus šalna. Imsiu ir apvilksiu šiltais drabužėliais savo melionus!" O ir jums, – pridūrė jis, žiūrėdamas į Žaną Valžaną ir garsiai nusijuokdamas, – šimts pypkių, taip pat praverstų apsirengti! Bet kaipgi jūs čia patekote?

Žanas Valžanas, pamatęs, kad senis jį pažįsta, nors ir Madleno vardu, kalbėjo su juo jau kiek atsargiau. Jis pats ėmė senį visko klausinėti. Kad ir keista, bet jų rolės tarytum pasikeitė. Dabar klausinėjo jis, neprašytas svečias.

– O kokį jūs čia skambalėlį turite prie kelio?

– Šitą? – atsakė Foševanas. – O tai dėl to, kad manęs lenktųsi.

– Kaip tai kad jūsų lenktųsi?

Senis Foševanas paslaptinga išvaizda mirktelėjo.

– Po šimts! Šiuose namuose gyvena tiktai moterys; daug jaunų merginų. Joms atrodo, kad su manimi susitikti pavojinga. Skambalėlis jas įspėja. Kai aš artėju, jos pasišalina.

– O kas čia per namai?

– Štai tau! Juk jūs gerai žinote!

– Ne, nežinau.

– Betgi jūs pats mane čia įtaisėte sodininku!

– Atsakykite man taip, lyg aš nieko nežinočiau.

– Na gerai! Čia Mažojo Pikpiuso vienuolynas!

Žanas Valžanas pamažu pradėjo prisiminti. Atsitiktinumas, tikriau, Apvaizda jį atbloškė kaip tik į tą Sent Antuano kvartalo vienuolyną, į kurį prieš dvejus metus, jam rekomendavus, buvo priimtas sodininku senis Foševanas, suluošintas jį prislėgusio vežimo. Tarsi kalbėdamas pats su savimi, jis pakartojo:

– Mažojo Pikpiuso vienuolynas!

– Taip taip, iš tikrųjų, – vėl prabilo Foševanas. – Bet kaipgi jūs, po velnių, čia patekote, dėde Madlenai? Tegu jūs esate šventas, bet vis tiek vyriškis, o vyriškiams čia nevalia įeiti.

– Bet jūs gi čia gyvenate?

– Tik aš vienas ir gyvenu.

– O vis dėlto aš čia turiu pasilikti, – tarė Žanas Valžanas.

– Ak, Dievulėli! – sušuko Foševanas.

Žanas Valžanas priėjo prie senuko ir rimtai jam tarė:

– Dėde Foševanai, aš jums išgelbėjau gyvybę.

– Aš gi pirmas apie tai prisiminiau, – atsakė Foševanas.

– Tai štai, ar jūs galite šiandien padaryti man tai, ką aš jums kažkada esu padaręs?

Foševanas savo senomis raukšlėtomis, virpančiomis rankomis paėmė galingas Žano Valžano rankas ir kelias sekundes tarsi negalėjo ištarti nė žodžio. Pagaliau sušuko:

– O! Tai būtų Dievo malonė, jeigu aš galėčiau bent kiek jums už tai atsilyginti! Aš! Išgelbėti jums gyvybę! Ponas mere, darykite su manimi, ką tinkamas!

Džiaugsmingas nustebimas tarsi pakeitė senuką. Jo veidas tarytum spinduliavo.

– Ką aš turiu daryti? – paklausė jis.

– Aš jums paaiškinsiu. Turite kambarį?

– Aš gyvenu atskirame namiūkštyje, ana ten, už senojo vienuolyno griuvėsių, užkampyje, kur jo niekas nemato. Tenai trys kambariai.

Iš tikrųjų namiūkštis taip gerai slėpėsi už griuvėsių ir taip visiškai nekrito į akį, jog Žanas Valžanas jo nebuvo nė pastebėjęs.

– Gerai, – tarė Žanas Valžanas. – Dabar aš jus prašau dviejų dalykų.

– Kokių, ponas mere?

– Visų pirma jūs nieko niekam nepasakosite, ką apie mane žinote. Antra, jūs pats nesistengsite ką daugiau apie mane sužinoti.

– Kaip jūs norite. Aš žinau, kad jūs negalite padaryti nieko nedoro ir visados buvote Dievo žmogus. Be to gi, jūs pats mane čia įtaisėte. Tai jūsų dalykas. Aš priklausau jums.

– Sutarta! Dabar eikite su manimi. Eisime paimti vaiko.

– A! – tarė Fošlevanas. – Yra ir vaikas!

Daugiau jis nepridūrė nė žodžio ir nusekė paskui Žaną Valžaną kaip šuo paskui savo šeimininką.

Nepraėjo nė pusvalandžio, ir Kozetė, parausvėjusi nuo kaitrios ugnies, miegojo senojo sodininko lovoje, Žanas Valžanas vėl pasirišo kaklaskarę ir apsivilko redingotu; susirado ir pasiėmė permestąją per sieną skrybėlę; kol Žanas Valžanas vilkosi redingotu, Fošlevanas nusirišo raištį su skambalėliu, kuris dabar, pakabintas ant vinies greta pintinės, puošė sieną. Vyrai šildėsi, atsirėmę alkūnėmis ant stalo, ant kurio Fošlevanas padėjo gabalą sūrio, pikliuotos duonos, butelį vyno bei dvi stiklines, ir senis, ranka palietęs Žanui Valžanui kelį, tarė:

– Ak, dėde Madlenai! Jūs ne iš karto mane pažinote! Jūs gelbstite žmonėms gyvybes, o paskui juos užmirštate! Šitaip negerai! O jie jus atsimena! Jūs – nedėkingas!

X

ČIA IŠAIŠKINTA, KAIP ŽAVERUI IŠSLYDO GROBIS

Įvykiai, kurių užkulisinę pusę mes ką tik matėme, vystėsi pačiomis paprasčiausiomis aplinkybėmis.

Kai Žanas Valžanas, Žavero suimtas prie Fantinos mirties patalo, tą pačią naktį pabėgo iš Pajūrio Montreilio kalėjimo, policija spėjo, kad pabėgęs katorgininkas bus patraukęs į Paryžių. Paryžius yra verpetas, kuriame viskas dingsta, šiame pasaulio mieste viskas išnyksta kaip jūros vandenyje. Joks miškas geriau nepaslepia žmogaus kaip minia. Visokie bėgliai šitai žino. Jie pasineria į Paryžių tarsi į prarają; esti prarajų, kurios išgelbsti gyvybę. Policija irgi tai žino ir Paryžiuje ieško to, ką pameta kitur. Ji ten ieškojo ir buvusio Pajūrio Montreilio mero. Žaveras buvo iškviestas Paryžiun į pagalbą. Ir Žaveras iš tikrųjų labai daug padėjo Žanui Valžanui sugauti. Žavero uolumą ir sumanumą šiame reikale pastebėjo ponas Šabuljė, prefektūros sekretorius prie grafo Angleso. Ponas Šabuljė, kuris jau ir

anksčiau globojo Žaverą, pasirūpino, kad Pajūrio Montreilio inspektorius būtų perkeltas į Paryžiaus policiją. Ten Žaveras pasirodė naudingas visų įvairiausiais atžvilgiais ir, mes turime šitai pažymėti, garbingai naudingas, nors tasai žodis ir atrodo neįprastas, kalbant apie panašias paslaugas.

Jisai jau negalvojo daugiau apie Žaną Valžaną, – juk skalikai, pradėję medžioti naują vilką, užmiršta vakarykštį vilką, – bet netikėtai 1823 metų gruodžio mėnesį jam pasitaikė pažvelgti į laikraštį, nors šiaip jis niekuomet neskaitydavo laikraščių; šį kartą Žaveras, būdamas monarchistas, panoro sužinoti visas smulkmenas apie „princo generalisimo" iškilmingą įžengimą į Bajoną. Kai jis jau baigė skaityti jam įdomų straipsnį, puslapio apačioje jo dėmesį patraukė vienas vardas, Žano Valžano vardas. Laikraštis pranešė, jog katorgininkas Žanas Valžanas yra miręs, ir to pranešimo forma buvo tokia oficiali, kad Žaveras jo teisingumu negalėjo suabejoti. Jis tik pasakė: „Ten tai garantuotai patupdoma." Paskui numetė laikraštį ir daugiau apie tai negalvojo.

Po kiek laiko Senos ir Uazos prefektūra atsiuntė į Paryžiaus policijos prefektūrą pranešimą, kad Monfermeilio komunoje pagrobtas vaikas ir kad tas pagrobimas, kaip žmonės kalba, įvyko ypatingomis aplinkybėmis. Mažą septynerių aštuonerių metų mergytę, rašyta pranešime, kurią motina buvo palikusi vietos smuklininko globoje, pagrobė kažkoks nepažįstamas žmogus; mergytė vadinosi Kozetė, o jos motina buvo mergina, vardu Fantina, mirusi ligoninėje, nežinia kur ir kada. Šis pranešimas pateko į Žavero rankas ir jį privertė susimąstyti.

Fantinos vardą jis gerai žinojo. Jis prisiminė, kad Žanas Valžanas buvo privertęs jį, Žaverą, nusikvatoti, paprašęs trijų dienų atodėčio, kad galėtų nuvykti atsiimti tos merginos vaiko. Jis taip pat prisiminė, kad Žaną Valžaną policija suėmė Paryžiuje tuo momentu, kai jis lipo į Monfermeilio diližaną. Kai kurie faktai tuo metu net rodė, kad tuo diližanu jis naudojosi antrą kartą ir kad jau praėjusią dieną buvo padaręs savo pirmą išvyką į to kaimo apylinkes, nes pačiame kaime jo niekas nebuvo matęs. Ko jam reikėjo Monfermeilyje? Niekas negalėjo įspėti. Žaveras dabar suprato. Ten buvo Fantinos duktė. Žanas Valžanas buvo nuvykęs jos. Ir štai dabar tą mergaitę pagrobė nepažįstamas žmogus. Kas galėjo būti tas nepažįstamas žmogus? Nejaugi tai būtų Žanas Valžanas? Bet Žanas Valžanas buvo miręs. Žaveras, niekam netaręs nė žodžio, sėdo į omnibusą, važiuojantį nuo „Alavinio dubens" viešbučio, Planšeto akligatvyje, ir nuvyko į Monfermeilį.

Jis tikėjosi, kad toji kelionė jam viską nušvies, bet jinai jam viską aptemdė.

Pirmąsias dienas susierzinę Tenardjė daug plepėjo. Vieversėlio dingimas sukėlė kaime sąmyšį. Beregint paplito kelios šio įvykio versijos, ir pagaliau atsirado istorija apie vaiko pagrobimą. To padarinys ir buvo raportas, kurį gavo policija. Pirmajam apmaudui praėjus, Tenardjė dėl savo nuostabaus instinkto labai greitai suprato, kad ne visuomet naudinga trukdyti poną karališkąjį prokurorą ir kad jo skundai dėl Kozetės „pagrobimo" visų pirma atkreips budrią teisingumo akį į jį patį ir į daugybę jo tamsių darbelių. Šviesa – tai toks dalykas, kurio visų labiausiai bijo pelėdos. Be to, kaip jis paaiškins tų penkiolikos šimtų frankų gavimą? Jis staiga pakeitė savo elgesį, užkišo burną žmonai ir dėdavosi nustebęs, kai imdavo kas nors kalbėti apie „vaiko pagrobimą". Jis nieko nesuprantąs; be abejo, pirmuoju metu jis skundęsis, kad iš jo taip greitai „pagrobę" tą brangią mažytę; jis ją mylėjęs,

ir jam norėjosi ją pasilaikyti dar dvi tris dienas; bet jos atvykęs pasiimti „senelis“, ir tai visiškai suprantama. Jis prasimanė senelį, ir tai darė gerą įspūdį. Tai šitą istoriją Žaveras ir išgirdo, atvykęs į Monfermeilį. „Senelis“ išstūmė Žaną Valžaną.

Vis dėlto Žaveras kai kuriais klausimais tarytum zondu patikrino Tenardjė istoriją.

– Kas buvo tas senelis ir kaip jis vadinosi?

Tenardjė atsakė paprastai:

– Turtingas ūkininkas. Aš mačiau jo pasą. Jo pavardė, rodosi, Giljomas Lamberas.

Lamberas yra padori ir patikima pavardė. Žaveras sugrįžo į Paryžių.

– Tasai Žanas Valžanas tikrai miręs, – tarė jis sau, – o aš avigalvis.

Jis buvo bepradedąs užmiršti visą tą istoriją, kai 1824 metų kovo mėnesį išgirdo kalbant apie kažkokį keistą žmogų, gyvenantį Sen Medaro parapijoje, kurį žmonės vadino „elgeta, duodančiu išmaldą“. Šnekėjo, kad tasai žmogus esąs rentininkas, jo tikrojo vardo niekas nežinąs, jis gyvenąs vienas su aštuonerių metų mergaite, kuri tiek teatsimenanti, kad esanti iš Monfermeilio. Vėl Monfermeilis! Šis vietovardis privertė Žaverą susidomėti. Senis, buvęs bažnyčios sargas, o dabar policijos šnipas, kuriam tas žmogus duodavo išmaldą, pridūrė kelias kitas smulkmenas. „Tasai rentininkas labai vengiąs žmonių; išeinąs į gatvę tik vakarais; su niekuo nesikalbąs, nebent kartais su pavargėliais; su niekuo jokių reikalų neturįs. Vilkįs baisiu senu geltonos spalvos redingotu, kuris vertas kelių milijonų, nes esąs visas pamuštas banknotais.“ Pastarasis dalykas ypač sužadino Žavero smalsumą. Norėdamas iš arti pamatyti tą fantastišką rentininką ir jo nepabaidyti, jis kartą pasiskolino iš bažnyčios sargo jo skarmalus ir įsitaisė toje pat vietoje, kur senasis šnipas kas vakaras tupėdavo ir, šniaukrodamas poterius, sekdavo praeivius.

„Įtartinasis asmuo“ iš tikrųjų priėjo prie šitaip persirengusio Žavero ir davė jam išmaldą. Tą akimirką Žaveras pakėlė galvą ir krūptelėjo, taręsis pažinęs Žaną Valžaną, lygiai kaip krūptelėjo Žanas Valžanas, taręsis pažinęs Žaverą.

Tik tamsoje jis galėjo ir apsirikti; juk apie Žano Valžano mirtį buvo oficialiai paskelbta; Žaveras vis dar turėjo abejonių, rimtų abejonių, o kai abejodavo, Žaveras, būdamas skrupulingas žmogus, niekuomet nieko nečiupdavo už pakarpos.

Jis pasekė tą žmogų iki Gorbo lūšnos ir be didelio vargo prašnekino „senę“. Šioji jam patvirtino, kad redingotas pamuštas milijonais, ir jam papasakojo apie atsitikimą su tūkstančio frankų banknotu. Jinai pati jį mačiusi! Pati jį palietusi! Žaveras išsinuomojo kambarį. Tą patį vakarą čia įsikūrė. Jis priėjo prie paslaptingo nuomininko durų, vildamasis išgirsiąs jo balsą, bet Žanas Valžanas pastebėjo pro užrakto skylutę žvakės šviesą ir nepratarė nė žodžio, tuo suardydamas šnipo kėslą.

Kitą dieną Žanas Valžanas nutarė išsikraustyti. Deja, garsas, kurį sukėlė jam iš rankų išsprūdusi moneta, atkreipė senės dėmesį, ir šioji, išgirdusi pinigo žvangėjimą, pagalvojo, kad nuomininkas ruošiasi išsikelti, ir pasiskubino pranešti apie tai Žaverui. Naktį, kai Žanas Valžanas išėjo, Žaveras jo laukė su dviem vyrais, užsiglaudęs už bulvaro medžių.

Žaveras paprašė prefektūroje duoti jam į pagalbą kelis vyrus, bet nepasakė pavardės asmens, kurį tikėjosi pagauti. Tai buvo jo paslaptis, ir jis nenorėjo atskleisti jos dėl trijų priežasčių: pirma, todėl, kad mažiausias neatsargumas galėjo sukelti Žanui Valžanui įtarimą; antra, suimti seną pabėgusį katorgininką, laikomą mirusiu, nusikaltėlį, kuris teisingumo

sąrašuose amžiams įtrauktas į *pačių pavojingiausių piktadarių* rubriką, būtų toks puikus pasisekimas, kurio seni Paryžiaus policijos sekliai tikriausiai nebūtų užleidę tokiam naujokui kaip Žaveras, ir todėl jis būgštavo, kad jam nepavogtų jo katorgininko; pagaliau Žaveras, būdamas savo srities menininkas, mėgo netikėtumus. Jis nekentė tų iš anksto paskelbtų sėkmių, kurios dėl ilgų kalbų netenka viso savo naujumo ir įdomumo. Savo šedevrus jis gebėdavo ruošti tylumoje ir paskui staiga apie juos pranešdavo.

Žaveras sekė paskui Žaną Valžaną nuo vieno medžio ligi kito, paskui nuo vieno gatvės kampo ligi kito, nė vienos akimirkos neišleisdamas jo iš akių. Net akimirkomis, kuriomis Žanas Valžanas tarėsi esąs saugiausias, Žavero akis sekė jį.

Kodėl gi Žaveras nesuėmė Žano Valžano? Todėl, kad dar vis abejojo.

Reikia atsiminti, kad tuo laikotarpiu policija nesijautė nepriklausoma savo veiksmuose; laisvoji spauda ją varžė. Keli savavališki suėmimai, laikraščių iškelti aikštėn, nuskambėjo net parlamento rūmuose ir įvarė baimės prefektūrai. Pasikėsinimas į asmens laisvę buvo laikomas rimtu dalyku. Policijos agentai bijojo apsirikti; prefektas visą kaltę suversdavo jiems; apsirikimas – tai atleidimas iš tarnybos. Galima įsivaizduoti, kokį triukšmą būtų sukėlusi Paryžiuje trumpa žinutė, pakartota dvidešimties laikraščių: „Vakar vienas baltaplaukis senelis, garbingas rentininkas, kuris sau ramiai vaikštinėjo su savo aštuonerių metų dukraite, buvo policijos areštuotas kaip pabėgęs katorgininkas ir pristatytas į Prefektūros arešto namus!“

Be to, kartojame, Žaveras ir pats buvo labai skrupulingas, jo sąžinės reikalavimai visiškai sutapo su prefekto reikalavimais. Jis iš tikrųjų abejojo.

Žanas Valžanas vis ėjo tamsoje pirma jo.

Liūdesys, nerimas, rūpestis, nuovargis, ta nauja nelaimė, kad tenka bėgti nakčia ir ieškoti Paryžiuje atsitiktinės prieglaudos Kozetei ir sau, reikalas derinti savo žingsnį prie vaiko žingsnio, jam pačiam nejaučiant, taip pakeitė Žano Valžano eiseną ir suteikė jam tokią sugurusią išvaizdą, jog net Žaveras galėjo apsirikti ir apsiriko. Negalėjimas per daug arti prieiti, seno mokytojo emigranto apdaras, Tenardjė pareiškimas, jog jis – tos mergaitės senelis, pagaliau tas skelbimas apie jo mirtį katorgoje – visa tai drauge didino Žavero neryžtingumą.

Vieną akimirką jam buvo kilusi mintis pareikalauti iš senio tučtuojau parodyti savo dokumentus. Bet jeigu tas žmogus nėra Žanas Valžanas, jeigu tas žmogus nėra ir senas garbingas rentininkas, tai jis greičiausiai yra vienas iš tų apsukruolių, giliai įsivėlusių į tamsių Paryžiaus nusikaltimų sąmokslą, vienas iš pavojingiausių gaujos vadovų, duodąs išmaldą, kad paslėptų savo kitus talentus, – tai senas išmėgintas būdas. Jis turi patikimų draugų, bendrininkų, atsarginių butų, kuriuose ketina pasislėpti. Visi tie vingiai, kuriuos jis darė gatvėse, lyg rodė, kad tai nėra koks paprastas senis. Per greitai jį suimti reikštų „papjauti vištą, kuri deda aukso kiaušinius“. Kodėl gi nepalūkėti? Žaveras buvo visiškai tikras, kad senis neištrūks.

Taigi jis ėjo gana sutrikęs, šimtą kartų klausdamas savęs, kas gi galėtų būti toji mįslinga asmenybė?

Tik daug vėliau, Pontuazo gatvėje, ryškioje vienos smuklės šviesoje jis galutinai atpažino Žaną Valžaną.

Šiame pasaulyje yra dvi būtybės, vienodai pajuntančios gilų vidinį virpesį: motina, atradusi savo kūdikį, ir tigras, vėl užėjęs savo grobį. Žaveras pajuto šį virpesį.

Kai tik jis aiškiai pažino Žaną Valžaną, pavojingą katorgininką, tuoj susigriebė turįs tik du vyrus ir paprašė Pontuazo gatvės policijos komisarą paspirties. Prieš čiumpant spygliuotą šaką, pirma užsimaunamos pirštinės.

Šitaip sugaišęs ir dar stabtelėjęs prie Roleno kryžgatviu pasitarti su savo agentais, jis vos tik nepametė pėdsakų. Greitai sumetė, kad Žanas Valžanas pasistengs taip padaryti, kad tarp jo ir jo persekiotojų atsirastų upė. Jis nuleido galvą ir susimąstė, nelyginant pėdsekys šuo, kuris apuosto žemę, kad įsitikintų, jog eina teisingai. Žaveras su jam būdingu neklaidingu instinktu patraukė tiesiog prie Austerlico tilto. Vienas žodis muitininkui, ir viskas paaiškėjo:

– Ar jūs matėte vyriškį su maža mergyte?

– Taip, aš jį priverčiau sumokėti du su, – atsakė muitininkas.

Žaveras užėjo ant tilto kaip sykis tuo metu, kai Žanas Valžanas, laikydamas už rankos Kozetę, ėjo per mėnesienos apšviestą plotą kitoje upės pusėje. Jis matė jį pasukant į Šmen Ver Sent Antuano gatvę; prisiminė Ženro akligatvį, kuris ten yra lyg spąstai, ir vienintelį Drua Miuro gatvės išėjimą į Pikpiuso gatvelę. Jis „užbėgo toli už akių", kaip sako medžiotojai: greitai aplinkiniais keliais pasiuntė vieną iš savo agentų tam išėjimui saugoti. Sustabdė patrulį, grįžtantį į Arsenalo postą, ir liepė jam eiti paskui jį. Panašiame lošime kareiviai yra koziriai. Antra vertus, yra taisyklė: jeigu nori priveikti šerną, turi gerai nusimanyti, kaip medžioti su šunimis, ir turėti daug šunų. Padaręs tuos patvarkymus ir žinodamas, kad Žanas Valžanas yra pagautas tarp Ženro akligatvio iš dešinės bei jo agento iš kairės, ir jo paties, Žavero, iš užpakalio, jis paėmė žiupsnį tabokos.

Paskui prasidėjo žaidimas. Žaveras išgyveno žavingą, pragarišką jausmą; jis leido tam žmogui eiti pirma savęs žinodamas, kad tasai jau jo rankose, trokšdamas, kiek tai galima, atitolinti arešto momentą, mėgaudamasis mintimi, kad tas tariamai laisvas žmogus iš tikrųjų yra suimtas, lydėdamas jį aistringu žvilgsniu it voras, leidžiąs musei paplazdenti, ir it katė, leidžianti pelei pabėgioti. Nagai ir žnyplės turi baisų goslų džiaugsmą, kurį sukelia pagauto gyvulio kapanojimasis jų gniaužte. Kokį pasimėgavimą teikia smaugimas!

Žaveras džiūgavo. Jo ištiesto tinklo akys buvo tvirtai sumegztos. Jis buvo tikras dėl sėkmės; jam dabar tereikėjo sugniaužti kumštį.

Turint tiek palydovų, Žaverui negalėjo kilti nė minties, jog Žanas Valžanas priešinsis, kad ir koks jis buvo ryžtingas ir stiprus, kad ir kokios nevilties buvo apimtas.

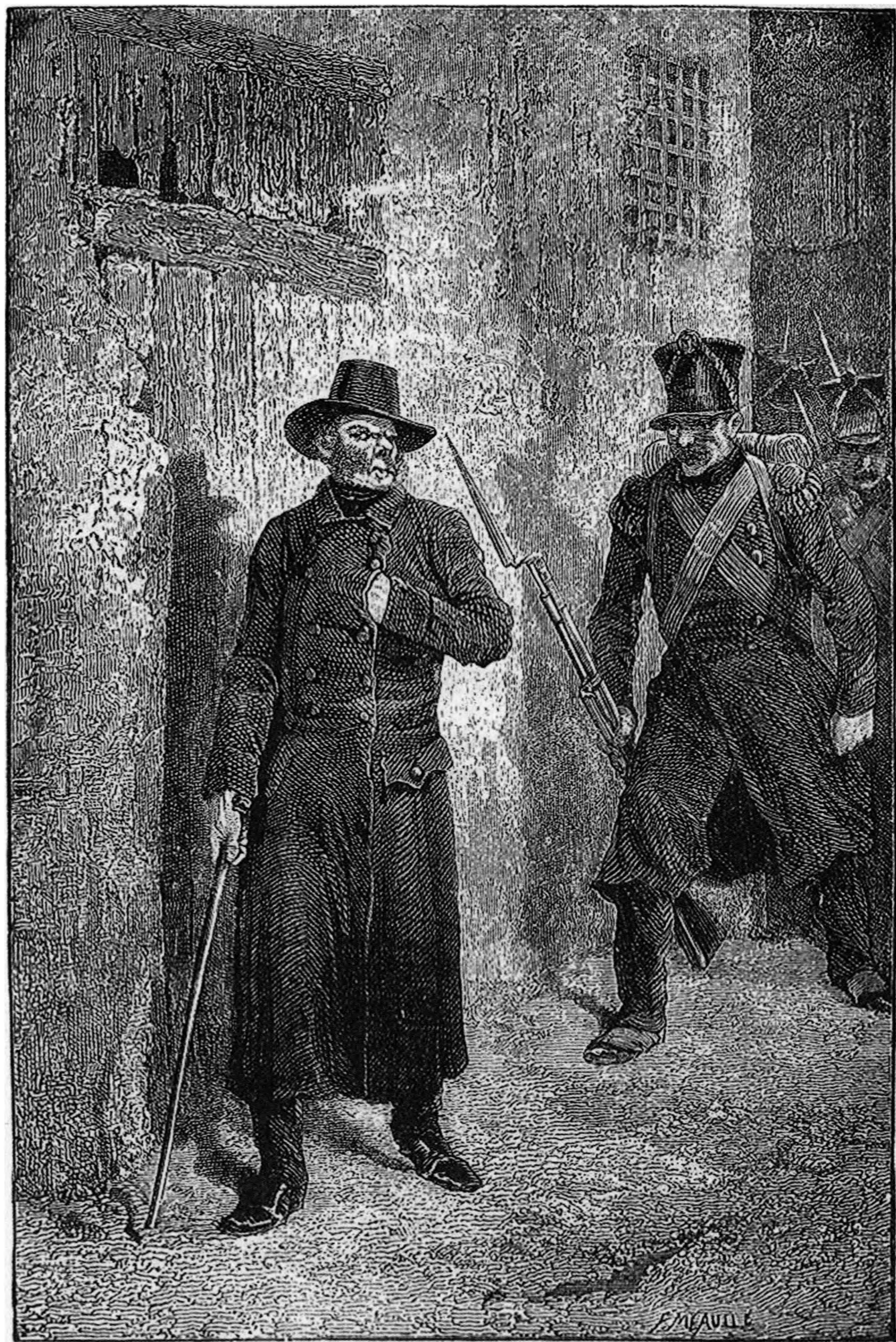
Žaveras slinko pirmyn iš lėto, tirdamas ir griozdamas pakeliui kiekvieną gatvės užkampį kaip vagies kišenes.

Kai jis pasiekė voratinklio vidurį, musės jau nebebuvo.

Nesunku įsivaizduoti jo įtūžį.

Jis išklausinėjo savo sargybinį, saugojusį Drua Miuro ir Pikpiuso gatves; šis agentas nebuvo pasijudinęs iš savo posto, nebuvo matęs, kad ten būtų praėjęs vyriškis.

Kartais pasitaiko, kad elnias štai jau beveik paimtas už ragų – ir jo nebėra; kitaip sakant, jis ištrūksta, nors šunų virtinės jam kabojo prie šonų, – tuomet ir patys seniausi

Žaveras persekioja

medžiotojai nežino ką sakyti. Net Diuvivjė, Linjivilis ir Deprezas tiktai skėsčioja rankomis. Panašios nesėkmės akimirką Artonžas sušuko: „Tai ne briedis, o raganius!“

Žaveras mielai būtų šitaip sušukęs.

Jo nusivylimas šį momentą labiau buvo panašus į neviltį ir pasiutimą.

Kaip Napoleonas buvo padaręs klaidų Rusijos kare, kaip Aleksandras klydo Indijos kare, o Cezaris – Afrikos kare, kaip Kyras klydo Skitijos kare, taip, be abejo, ir Žaveras padarė klaidų savo žygyje prieš Žaną Valžaną. Žaverui galbūt nereikėjo taip ilgai svyruoti atpažįstant senąjį katorgininką. Jam turėjo užtekti pirmo žvilgsnio. Jam reikėjo stačiai jį suimti dar lūšnoje. Jam reikėjo jį suimti Pontuazo gatvėje, kai tikrai atpažino jį. Jam nereikėjo tartis su savo padėjėjais Koleno kryžgatvyje, stovint ryškioje mėnulio šviesoje; be abejo, pasitarti naudinga ir pravartu žinoti bei išklausinėti, ką mano pėdsekiai šunys, kurie verti pasitikėjimo. Bet medžiotojas, persekiodamas tokius neramius žvėris, kaip vilkas ir katorgininkas, turi būti labai įžvalgus. Žaveras, per daug susirūpinęs, kad šunys bėgtų teisingais pėdsakais, pabaidė žvėrį, leido jam užuosti šunis ir pasislėpti. Ypač didelę jis padarė klaidą, kai, vėl užėjęs pėdsakus ant Austerlico tilto, pradėjo šį baisų ir vaikišką žaidimą, mėgindamas tokį žmogų kaip Žanas Valžanas nulaikyti prie siūlo galo. Jisai įsivaizdavo esąs stipresnis, negu iš tikrųjų buvo, ir tarėsi galįs su liūtu žaisti kaip katė su pele. Tuo pačiu metu jis manėsi esąs per silpnas, jeigu laikė reikalinga prašyti paspirties. Fatališkas atsargumas, dėl kurio sugaišta tiek brangaus laiko. Žaveras padarė visas tas klaidas, bet vis dėlto jis buvo vienas iš pačių gabiausių ir išmaningiausių seklių, kada nors buvusių. Tikrąja to žodžio prasme jis buvo tuo, ką medžiotojai vadina sumaniu šunimi. Tačiau kas gi tobulas?

Ir didžiuosius strategus ištinka nesėkmės.

Kaip lyną sudaro daugybė drauge suvytų virvelių, taip didelė kvailystė dažnai yra tik mažų kvailysčių suma. Išsklaidykite lyną po siūlelį, paimkite atskirai kiekvieną iš smulkiausių lemtingų priežasčių, ir jūs be vargo susidorosite su bet kuria: „Tai tik tiek!“ – pasakysite jūs. Suvykite, susukite jas drauge, tuomet gausite didžiulį dalyką; tai Atila[35], kuris delsia, svyruodamas tarp Marciano Rytuose ir Valentiniano Vakaruose; tai Hanibalas, kuris užgaišta Kapujoje; tai Dantonas, kuris užmiega Arsise prie Obo.

Šiaip ar taip, pamatęs, jog Žanas Valžanas paspruko, Žaveras nepametė galvos. Būdamas tikras, kad pabėgęs katorgininkas negalėjo labai toli nueiti, jisai suorganizavo sekimą, suruošė spąstus bei pasalas ir visą naktį slankiojo po kvartalą. Jam tučtuojau krito į akį, jog gatvės žibintas netvarkoje, jog nupjauta jo virvė. Tai buvo vertingas ženklas, kuris vis dėlto jį suklaidino, nes privertė nukreipti visą paiešką į Ženro akligatvį. Tame akligatvyje yra gana žemų sienų, už kurių plyti daržai, o tų daržų tvoros ribojasi su dideliais dykais plotais. Matyt, Žano Valžano pro čia ir pabėgta. Tikrai, giliau įėjęs į Ženro akligatvį, jis, galimas daiktas, taip būtų ir padaręs, taigi ir būtų žuvęs.

Žaveras taip išgriozdė tuos daržus ir dykvietes, lyg būtų ieškojęs adatos.

Auštant jis paliko du sumanius vyrus sekti, o pats nuėjo į policijos prefektūrą susigėdęs, tarytum vagies apgautas seklys.

ŠEŠTOJI KNYGA

MAŽASIS PIKPIUSAS

I

PIKPIUSO GATVELĖ, 62 NUMERIS

Prieš pusę šimtmečio Mažojo Pikpiuso gatvės Nr. 62 vartai niekuo nesiskyrė nuo pačių paprasčiausių vartų. Pro šituos vartus, paprastai labai svetingai pravertus, būdavo matyti du dalykai, nekeliantys ypatingai niūraus įspūdžio: kiemas, apsuptas mūrinio aptvaro, vynuogienojais apraizgyto, ir po kiemą slampinėjančio vartininko fizionomija. Pro mūrinės sienos viršų, gilumoje, matėsi aukšti medžiai. Kai saulės spindulys pagyvindavo kiemą, kai stiklinė vyno pagyvindavo vartininką, tai sunku būdavo praeiti pro Pikpiuso gatvelės 62 numerį neužsikrėtus džiaugsminga nuotaika. Vis dėlto vieta, šmėstelėjusi prieš jūsų akis, buvo liūdna.

Slenkstis šypsojosi, namai meldėsi ir verkė.

Jeigu jums pavykdavo praeiti pro vartininką, – tatai buvo toli gražu ne taip jau lengva, o beveik visiems net visiškai neįmanoma, nes buvo kažkoks „Sezamai, atsiverk!", kurį reikėjo žinoti, – taigi jeigu jūs, praėję pro vartininką, įeidavote į mažą prieangį dešinėje, iš kurio vedė į viršų laiptai, lyg suspausti tarp dviejų sienų ir tokie siauri, kad jais galėjo praeiti tik vienas žmogus; jeigu jūsų neatbaidydavo kanarėlės geltonumo šių laiptų dažai ir šokoladinės spalvos sienų apačia; jeigu jūs išdrįsote jais lipti, tai, praėję pirmąją aikštelę, paskui antrąją, patekdavote į antrojo aukšto koridorių, kurio klijiniai geltoni dažai ir šokolado spalvos grindjuostė jus persekiodavo su kažkokiu ramiu įniršiu. Laiptams ir koridoriui šviesos teikė du gražūs langai. Koridorius darė alkūnę, už kurios jau buvo tamsiau. Pasukę už šio kampo ir žengę dar keletą žingsnių, atsidurdavote prie durų, kurios atrodė juo labiau paslaptingos, kad nebūdavo uždarytos. Jas pastūmėję, patekdavote į nedidelį kokių šešių kvadratinių pėdų didumo kambariuką akmeninių plokštelių grindimis, išplautą, švarų, šaltą, išmuštą geltonais apmušalais su žaliomis gėlytėmis, po penkiolika su už ritinį. Blyški matinė šviesa skverbiasi iš kairės pro didelį langą mažais stiklais, kuris užėmė beveik visą sienos plotį. Jūs apsidairote, bet nieko nematote; įsiklausote, bet negirdite nei žingsnių čiužesio, nei žmogaus šnibždesio. Sienos ten plikos, kambaryje jokių baldų; net kėdės nėra.

Jūs vėl apsidairote ir pastebite sienoje, priešais duris, keturkampę, maždaug kvadratinės pėdos didumo angą, apkaltą geležinėmis grotomis iš sukryžiuotų juodų, gumbuotų,

tvirtų virbų, sudarančių smulkius kvadratus, aš vos nepasakiau – kilpas, apie pusantro colio įstrižai imant. Mažutės žalios geltonų apmušalų gėlelės ramiai ir tvarkingai prisiliečia prie šių geležinių grotų, nebijodamos jų niūrios kaimynystės ir neišlakstydamos viesulu į visas puses. Jeigu sakytume, kad atsirastų tokio nuostabaus liesumo gyva būtybė, kuri pamėgintų pro tą kvadratinę angą įsisprausti ir iš jos išlįsti, tai grotos vis tiek šitai sukliudytų. Jos nepraleisdavo kūno, tačiau praleisdavo žvilgsnį, atseit dvasią. Atrodė, jog šitai buvo numatyta, nes tuojau už tų grotų sienoje buvo įtaisyta skardinė plokštė su daugybe skylučių, smulkesnių už putų graibšto skylutes. Šios plokštelės apačioje buvo išpjautas plyšys, visiškai toks, kaip laiškų dėžutėje. Iš dešinės pusės nuo tos grotomis apkaltos angos kabojo pinta virvutė, pritvirtinta prie skambučio svertelio.

Patraukus už šios virvutės, sudžergždavo skambutis, ir kažkur visiškai arti pasigirsdavo balsas, nuo kurio turėdavai krūptelėti.

– Kas tenai? – paklausdavo balsas.

Tai būdavo moteries balsas, švelnus balsas, toks švelnus, jog atrodė sielvartingas.

Bet ir čia reikėjo žinoti magiškąjį žodį. Jeigu jo nežinodavote, balsas nutildavo, ir siena vėl tapdavo nebyli, tarsi anapus jos viešpatautų kapų tamsa, kurią jūs būtumėte akimirkai sutrikdę.

Jeigu jūs žinodavote magiškąjį žodį, tai balsas tardavo:

– Įeikite iš dešinės.

Tuomet dešinėje pusėje, priešais langą, pastebėdavote stiklines duris su įstiklintais rėmais viršuje, nudažytais pilka spalva. Jūs pakeldavote velkę, peržengdavote slenkstį ir pasijusdavote visai taip, lyg būtumėte įėję į grotuotą benuaro ložę, kai grotos dar nenuleistos, o sietynas dar neuždegtas. Tikrai, jūs tarytum patekdavote į teatro ložę, vos apšviestą menkos šviesos, prasiskverbiančios pro stiklines duris, siaurą, mebliuotą dviem senomis kėdėmis ir suplyšusiu dembliu, – į tikrą ložę su aukštu ligi krūtinės barjeru, kurio viršų dengė juodmedžio lentelė. Ši ložė buvo atitverta grotelėmis, tik ne medinėmis paauksuotomis grotelėmis kaip Operoje, o šlykščiais grotiniais rėmais iš geležinių virbų, negrabiai supintų ir prie sienos pritvirtintų didžiulėmis sąvaržomis, panašiomis į sugniaužtus kumščius.

Po valandėlės, kai akys pradėdavo apsiprasti su šia rūsio prietamsa, mėgindavote prasiskverbti žvilgsniu už grotų, tačiau žvilgsnis nesiekdavo toliau kaip šešis colius. Tenai pamatydavote užtvarą iš juodų langinių, sutvirtintų ir palaikomų mediniais skersiniais, nudažytais geltonai ruda spalva. Tai buvo suveriamos, ilgomis siauromis juostomis padalytos langinės, dengiančios perdėm visas grotas. Jos visuomet būdavo suvertos.

Po kelių akimirkų anapus tų langinių pasigirsdavo balsas, kuris jus pašaukdavo ir jums sakydavo:

– Aš čia. Ko jums reikia?

Tai būdavo balsas tos, kurią jūs mylite, kartais balsas tos, kurią dievinate. Nieko nebūdavo matyti. Galėdavai pagauti vos girdimą alsavimą. Atrodydavo, jog byloja dvasia, kerais iššaukta kapo.

Susiklosčius tam tikroms palankioms aplinkybėms – o tai atsitikdavo labai retai – viena iš siaurų kurios nors langinės juostų prasiverdavo priešais jus, ir dvasia virsdavo

vaiduokliu. Anapus grotų, anapus langinių jūs pastebėdavote, kiek leisdavo pastebėti tie pinučiai, kažkieno galvą, kurios matydavote tik burną ir smakrą; visa kita būdavo uždengta juodu šydu. Jūs matydavote juodą gaubtuvą ir neaiškių apybraižų figūrą, apsiaustą juodomis įkapėmis. Ši galva su jumis kalbėdavo, bet niekuomet į jus nežiūrėdavo ir jums niekuomet nesišypsodavo.

Šviesa, krintanti iš už jūsų nugaros, būdavo tokia, kad jūs tą figūrą matydavote šviesią, o jinai jus matydavo tamsų. Tasai apšvietimas buvo simbolis.

O jūsų akys godžiai stengėsi prasiskverbti pro šią prasivėrusią angą į vietą, neprieinamą jokiems žvilgsniams. Gili prieblanda gaubia šią gedulu vilkinčią figūrą. Akys ieško šioje prieblandoje, stengdamosios įžiūrėti, kas supa šį vaiduoklį. Netrukus jūs įsitikinate, jog įžiūrėti nieko negalima. Tai, ką jūs matote, – naktis, tuštuma, patamsiai, žiemos rūkas, sumišęs su kapų garais, savotiška kraupi rimtis, tyla, kurioje nieko negalima pagauti, net atodūsių tamsa, kurioje nieko negalima įžiūrėti, net pamėklių.

Tai, ką jūs matote, – vienuolyno vidus.

Tai vidus šių niūrių ir rūsčių namų, vadinamų „Amžinosios adoracijos" bernardinių vienuolynu. Toji ložė, kurioje jūs esate, – priimamasis kambarys. Tasai balsas, pirmasis, kurį jūs čia išgirdote, – balsas durininkės, visuomet nejudamai ir tyliai sėdinčios anapus sienos, prie kvadratinės angos, apsaugotos geležinėmis grotomis ir plokšte su tūkstančiu skylučių, tarsi dvigubu antveidžiu.

Grotuota ložė skendėjo patamsiuose dėl to, kad priimamajame kambaryje buvo vienas langas, išeinąs į pasaulį, bet nebuvo jokio lango į vienuolyno vidų. Pasauliečių akys nieko neturėjo matyti šioje šventoje vietoje.

O anapus šių patamsių buvo kažkas – buvo šviesa; šioje mirtyje slypėjo gyvenimas. Nors šis vienuolynas buvo visų uždariausias, mes pasistengsime prasiskverbti į jį ir padėsime ten įsiskverbti skaitytojui bei papasakoti, neperžengdami ribų, apie tokius dalykus, kurių joks pasakotojas nėra matęs, taigi ir negalėjo papasakoti.

II

MARTYNO VERGA REGULA

Šis vienuolynas, gyvavęs jau daug laiko prieš 1824 metus Pikpiuso gatvelėje, buvo Martyno Verga regulos bernardinių bendruomenė.

Taigi šios bernardinės priklausė ne Klervo, kaip bernardinai, bet Sito – kaip benediktinai. Kitaip tariant, jos buvo subordinuotos ne šventajam Bernardui, bet šventajam Benediktui.

Kas šiek tiek yra sklaidęs foliantus, žino, kad Martynas Verga 1424 metais įkūrė bernardinų-benediktinų kongregaciją, kurios svarbiausia bažnyčia buvo Salamankoje, o filialas – Alkaloje.

Ši kongregacija buvo išsišakojusi visose katalikiškose Europos šalyse.

Toks vieno ordino susiliejimas su kitu nėra kažkas nepaprasta Romos bažnyčioje. Vien tiktai su Šv. Benedikto ordinu, apie kurį čia kalbama, neįskaitant Martyno Verga regulos vienuolyno, susijusios dar keturios kongregacijos: dvi Italijoje – Mintė Kasino ir Šv. Justinos iš Padujos, dvi Prancūzijoje – Kluni ir Sen Morė, o taip pat devyni kiti ordinai – Valombroza, Gramonas, celestinai, kamaldulai, kartezianiečiai, nuolankieji, Alyvų kalno vienuoliai, silvestriečiai ir pagaliau Sito, mat patsai Sito, būdamas kitiems ordinams lyg kamienas, sudarė tiktai Šv. Benedikto ordino atžalą. Sito įkurtas šv. Roberto, Molemo abato, Langro diecezijoje 1098 metais. Šv. Benediktas dar 529 metais, būdamas septyniolikos metų, išvijo šėtoną, gyvenusį senovinėje Apolono šventovėje, ir paskui pasitraukė į Subiako dykumą. (Jis buvo tuomet senas. Ar tik nepanoro tapti atsiskyrėliu?)

Po karmeličių, kurios vaikščioja basos, nešioja antkrūtinius, nupintus iš karklų vytelių, ir niekuomet nesisėda, visų griežčiausia regula yra Martyno Verga bernardinių-benediktinių. Jos vilki juodais drabužiais, ir jų gaubtuvas, pagal įsakmų šv. Benedikto nurodymą, siekia smakrą. Saržinis abitas plačiomis rankovėmis, platus vilnonis šydas, gaubtuvas, kuris siekia smakrą ir keturkampiu nurėžtas ant krūtinės, galvos aprišalas, nusileidžiąs iki pat akių, – štai jų drabužiai. Viskas juodos spalvos, išskyrus baltą galvos aprišalą. Novicės* vilki tais pačiais abitais, tik baltais. Profesės**, be viso to, prie šono nešioja rožančių.

Martyno Verga bernardinės-benediktinės palaiko „Amžinąją adoraciją“, lygiai kaip ir benediktinės, vadinamos Švenčiausiojo sakramento seserimis, kurioms šio amžiaus pradžioje priklausė Paryžiuje du vienuolynai, vienas Tamplyje, antras Naujojoje Sent Ženevjevos gatvėje. O Mažojo Pikpiuso bernardinės-benediktinės, apie kurias mes kalbame, sudarė ordiną, visiškai skirtingą nuo Švenčiausiojo sakramento seserų ordino, įsikūrusio Naujosios Sent Ženevjevos gatvėje ir Tamplyje. Jų regulos daug kuo skyrėsi; skirtingi buvo drabužiai. Mažojo Pikpiuso bernardinės-benediktinės dėvėjo juodą gaubtuvą, o Švenčiausiojo sakramento ir Naujosios Sent Ženevjevos gatvės benediktinės dėvėjo baltą gaubtuvą, ant krūtinės nešiojo sidabrinį paauksuotą arba varinį paauksuotą kokių trijų colių ilgumo Švenčiausiojo sakramento atvaizdą. Mažojo Pikpiuso vienuolės šito atvaizdo nenešiojo. „Amžinoji adoracija“, bendra Mažojo Pikpiuso vienuolynui ir Tamplio vienuolynui, nekliudo šitiems abiem ordinams būti visiškai skirtingiems nuo vienas antro. Tiktai ši adoracija ir vienijo Švenčiausiojo sakramento seseris su Martyno Verga bernardinėmis, panašiai kaip uolus studijavimas ir šlovinimas visų paslapčių apie Jėzaus Kristaus vaikystę, gyvenimą bei mirtį, o taip pat Švenčiausiąją Mergelę, siejo du kitus, šiaip labai skirtingus, o kartais net tarp savęs nesantaikoje gyvenančius ordinus – Italijos Oratoriją, Filipo de Nerio įkurtą Florencijoje, ir Prancūzijos Oratoriją, Pjero de Beriulio įkurtą Paryžiuje. Paryžiaus Oratorija pretendavo pirmauti, nes Filipas de Neris buvo tiktai šventasis, o Pjeras de Bertulis buvo dar ir kardinolas.

Grįžkime prie griežtos Martyno Vergo regulos.

Šios regulos bernardinės-benediktinės ištisus metus valgo sausai, visiškai pasninkauja per gavėnią ir daugelį kitų joms nustatytų dienų, keliasi, nutraukdamos savo pirmą miegą,

* Novicė – naujokė.

** Profesė – įšventinta vienuolė.

ir nuo pirmos iki trečios valandos skaito brevijorių ir gieda matutiną, kiaurus metus guli ant storų šiurkščių paklodžių ir ant šiaudų, niekuomet nesimaudo, niekuomet nekuria krosnies, kiekvieną penktadienį plaka savo kūną, laikosi tylėjimo įžado, tarp savęs kalbasi tiktai labai trumpų rekreacijų* metu ir per šešis mėnesius – nuo rugsėjo keturioliktos, Šventojo kryžiaus paaukštinimo dienos, ligi Velykų – vilki šiurkščius vilnonius marškinius. Šeši mėnesiai – tai sušvelninimas, nes regula reikalauja ištisų metų; tačiau šie vilnoniai marškiniai, nepakenčiami vasaros kaitroje, sukeldavo karštliges ir nervinius spazmus. Reikėjo apriboti jų vilkėjimo laiką. Bet net ir sušvelninus, nuo rugsėjo keturioliktos, kai vienuolės vėl apsivelka šitais marškiniais, tris ar keturias dienas jos vis tiek karščiuoja. Paklusnumas, neturtas, skaistybė, nuolatinė klauzūra – štai jų įžadai, dar smarkiai apsunkinti regulos.

Priorę trejiems metams renka motinos, vadinamosios „motinos balsuotojos", nes jos turi balsą kapituloje. Priorė gali būti perrinkta, bet tik du kartus, todėl visų ilgiausias galimas priorės vadovavimo laikas yra devyneri metai.

Jos niekuomet nemato pamaldas laikančio dvasininko, nes šis visuomet nuo jų uždengtas septynių pėdų aukščio saržine užuolaida. Per pamokslą, kai jis yra koplyčioje, jos nusileidžia ant veido šydą. Kalbėti jos visuomet turi tyliai, vaikščioti nuleidusios akis, nulenkusios galvą. Vienų vienas vyriškis turi teisę įeiti į vienuolyną – diecezijos arkivyskupas.

Beje, yra dar vienas – sodininkas; bet jis visuomet esti labai senas žmogus, o kad jis nuolat sode būtų vienas, o vienuolės būtų įspėtos apie jo buvimą ir galėtų išvengti susitikimo su juo, jam pririšamas prie kojos skambalėlis.

Jos yra pavaldžios priorei, ir jų pavaldumas yra visiškas ir besąlygiškas. Tai kanoniškas dvasinis klusnumas, visiškai išsižadant savęs. Jos turi klausyti kaip Kristaus balso, *ut voci Christi*, kiekvieno mosto, mažiausio ženklo, *ad nutm, ad primum signum*, tučtuojau, su džiaugsmu, su pasiryžimu, su savotišku aklu paklusnumu, *prompte, hilariter, perseveranter et caeca quadam obedientia*, tarsi brūžeklis darbininko rankoje, *quasi limam in manibus fabri*, neturėdamos teisės be atskiro leidimo nei skaityti, nei rašyti, kad ir kas būtų, *legere vel scribere non addiscerit sine expressa superioris licentia*.

Kiekviena jų iš eilės atlieka tai, kas vadinama išpirkimu. Išpirkimas – tai malda už visas nuodėmes, už visas klaidas, už visą netvarką, už visą smurtą, už visus neteisingumus, už visus nusikaltimus, kurie tik daromi žemėje. Dvylika valandų iš eilės, nuo ketvirtos valandos vakaro ligi ketvirtos valandos ryto arba nuo ketvirtos valandos ryto ligi ketvirtos valandos vakaro, sesuo, kuri atlieka „išpirkimą", klūpo ant akmeninių grindų prieš Švenčiausiąjį sakramentą, kryžiumi susidėjusi ant krūtinės rankas, su virve ant kaklo. O kai jinai jau nebeištveria nuovargio, tai atsigula veidu prie žemės, kryžium išskėtusi rankas; tik šitaip ji gali sau palengvinti. Tokioje padėtyje ji meldžiasi už visus pasaulio nusidėjėlius. Šitai didinga, beveik dieviška.

Ši apeiga atliekama prie stulpo, ant kurio viršaus dega žvakė, todėl vienuolyne taip pat lygiai dažnai sakoma „atlikti išpirkimą" arba „stovėti prie stulpo". Vienuolėms, dėl jų nusižeminimo, beveik geriau patinka pastarasis posakis, nes jame glūdi mintis apie kančią ir nusižeminimą.

---

* Rekreacija – poilsis.

„Atlikti išpirkimą“ yra veiksmas, pagaunąs visą sielą. Klūpanti prie stulpo sesuo neatsigręžtų nė tada, jeigu už jos trenktų perkūnas.

Be to, visuomet viena sesuo klūpo prie Švenčiausiojo sakramento. Šis klūpojimas trunka valandą. Vienuolės keičiasi kaip kareiviai sargyboje. Tatai ir yra Amžinoji adoracija.

Priorės ir motinos beveik visuomet turi vardus, žyminčius kurį nors ypatingai svarbų įvykį iš Jėzaus Kristaus, o ne šventųjų ir kankinių gyvenimo, pavyzdžiui, motina Nativitė, motina Koncepcija, motina Prezentacija, motina Pasija*. Bet šventųjų vardai nėra draudžiami.

Į jas žiūrėdamas matai tik jų burną. Visų jų dantys geltoni. Niekuomet dantų šepetėlis nėra patekęs į vienuolyną. Valyti dantis reiškia atsistoti viršuje tų laiptų, kurių papėdėje įrašyta: pražudyti savo sielą.

Jos niekuomet nesako „mano“. Jos nieko neturi savo, ir nieko joms nevalia branginti. Kiekvieną daiktą jos vadina „mūsų“, pavyzdžiui, mūsų šydas, mūsų rožančius; jeigu jos kalbėtų apie savo marškinius, tai sakytų „mūsų marškiniai“. Kartais jos prisiriša prie kokio nors nedidelio daiktelio – prie maldaknygių, relikvijos, švento medalikėlio. Bet vos tiktai jos pastebi, jog pradeda šį daiktą branginti, tučtuojau privalo jį atiduoti. Jos prisimena žodžius šv. Teresės, kurią kažkokia įžymi dama, stodama į jos ordiną, paprašė: „Leiskite, motinėlė, pasiprašyti šventos Biblijos, kurią labai branginu.“ – „Šitaip! Jūs kažką branginate! Tuomet nestokite pas mus.“

Vienuolei, kad ir kas ji būtų, draudžiama užsidaryti savo duris, turėti savo kampelį, savo kambarį. Jų celės turi būti visuomet atidarytos. Dviem vienuolėms susitikus, viena sako: „Teesie pagarbintas ir pašlovintas Švenčiausias altoriaus sakramentas!“ Kita atsako: „Per amžių amžius!“ Ta pati ceremonija, kai viena vienuolė beldžiasi į kitos duris. Vos tik ji prisiliečia prie durų, celėje tučtuojau pasigirsta švelnus balsas: „Per amžių amžius!“ Iš papratimo ši apeiga, kaip ir kiekviena kita, daroma mechaniškai; ir kartais viena atsako: „Per amžių amžius!“, kitai dar nesuspėjus ištarti: „Garbė ir šlovė Švenčiausiajam altoriaus sakramentui!“ – nes tai gana ilga frazė.

Pas Vizitacijos ordino vienuoles įeinančioji taria: „*Ave Maria*“, o toji, pas kurią įeina, atsako: „*Gratia plena*“**. Tai jų pasisveikinimas, kuris iš tikrųjų „pilnas malonės“.

Kiekvieną dienos valandą vienuolyno bažnyčioje girdėti trys papildomi varpo dūžiai. Su ligšituo ženklu priorė, motinos balsuotojos, profesės, konversės***, novicės, postulantės**** nutraukia savo kalbą, savo darbą arba savo mintį ir visos iš karto sako, pavyzdžiui, mušant penkias: „Penktą ir kiekvieną valandą garbė ir šlovė Švenčiausiajam altoriaus sakramentui!“ Jeigu muša aštuonias: „Aštuntą ir kiekvieną valandą“ ir t. t., žiūrint, kurią valandą muša.

Šis paprotys, kurio tikslas yra nutraukti mintį ir nuolat kreipti ją į Dievą, praktikuojamas daugelyje bendruomenių; keičiasi tiktai formulė. Sakysime, Kūdikėlio Jėzaus bendruomenėje sakoma: „Šią valandą ir kiekvieną kitą valandą tegu mano širdyje liepsnoja meilė Jėzui!“

---

* Užgimimas, Prasidėjimas, Grabnyčios, Kančia.

** Malonės pilnoji.

*** Konversė – vienuolyno patarnautoja.

**** Postulantė – kandidatė.

Martyno Verga bernardinės-benediktinės, Mažojo Pikpiuso atsiskyrėlės, šiai jau penkiasdešimt metų per pamaldas gieda iškilmingas giesmes, prisilaikydamos griežto bažnytinio giedojimo ir visuomet pilnu balsu per visas pamaldas. Visur, kur brevijoriuje padėta žvaigždutė, jos padaro pauzę ir tyliai ištaria: „Jėzau, Marija, Juozapai.“ Gedulingas pamaldas jos gieda tokiu žemu tonu, kuris vos įmanomas moteriškam balsui. Įspūdis esti didžiulis ir tragiškas.

Mažojo Pikpiuso vienuolės po didžiuoju altoriumi turėjo įsitaisiusios rūsį, kuriame laidodavo savo bendruomenės narius. „Vyriausybė“, kaip jos vadina, uždraudė į tą rūsį dėti karstus. Taigi po mirties joms tekdavo palikti vienuolyną. Šitai joms kėlė sielvartą ir nusiminimą, tarsi regulos laužymas.

Nors tai buvo ir menka paguoda, bet jos išsirūpino teisę būti laidojamos tam tikrą valandą tam tikrame kampelyje, senose Vožiraro kapinėse, esančiose kažkada jų bendruomenei priklausiusioje žemėje.

Ketvirtadieniais šios vienuolės klauso iškilmingų mišių, pamokslo ir visų kitų pamaldų kaip sekmadienį. Be to, jos skrupulingai švenčia visas mažąsias šventes, pasauliečių beveik nežinomas, dosnia bažnyčios ranka kitados įvestas Prancūzijoje ir dar dabar tebeįvedamas Ispanijoje bei Italijoje. Jų stovėjimo valandos koplyčioje nesuskaitomos. O kiek jų maldų būdavo ir kaip ilgai jos trukdavo, geriausiai parodo šie naivūs vienos vienuolės žodžiai: „Postulančių maldos baisios, novicių maldos sunkesnės, o profesių maldos dar sunkesnės.“

Kartą savaitėje šaukiama kapitula; pirmininkauja priorė, dalyvauja motinos balsuotojos. Kiekviena sesuo iš eilės atsiklaupia prieš visas ant akmeninių grindų ir garsiai išpažįsta nusižengimus bei nuodėmes, kurias buvo padariusi tą savaitę. Motinos balsuotojos po kiekvienos išpažinties tariasi ir garsiai uždeda bausmę.

Be šitos garsiai atliekamos išpažinties, per kurią jos išpažįsta savo visas kiek didesnes nuodėmes, yra dar vadinamoji atgaila už kasdienes nuodėmes. Daryti atgailą reiškia pamaldų metu kniūbsčiomis išsitiesti prieš priorę ir šitaip gulėti, iki priorė, kurios niekad kitaip jos nevadina kaip motinėle, pabeldusi pirštu į klaupką, duos suprasti atgailautojai, kad jau galima atsikelti. Atgaila daroma už visokius niekus. Sudaužė stiklinę, įplėšė šydą, atsitiktinai kelias sekundes pavėlavo į pamaldas, giedodamos bažnyčioje paėmė neteisingą gaidą ir t. t. – šito pakanka, ir reikia daryti atgailą. Atgaila daroma laisva valia; atgailautoja (šis žodis etimologiškai čia visai tinka) pati save kaltina ir pati atgailauja. Švenčių dienomis ir sekmadieniais keturios motinos giedotojos gieda psalmes prie didelio pulto su keturiais staliukais. Kartą viena motina giedotoja, užtraukdama psalmę, kuri prasidėjo žodžiu *Ecce**, vietoje *Ecce* garsiai paėmė tris natas: *do, si, sol;* už šitą išsiblaškymą ji atgailavo visų pamaldų metu. Jos nuodėmę ypač apsunkino tai, kad visa kapitula buvo susijuokusi.

Jei kuri nors vienuolė pašaukiama į priimamąjį, nors tai būtų ir pati priorė, ji, kaip mes jau esame sakę, taip turi nuleisti savo šydą, kad matytųsi tik burna.

Tik viena priorė turi teisę bendrauti su pašaliniais. Visos kitos gali matytis tik su artimiausiais giminėmis ir labai retai. Jeigu retkarčiais kuris nors svetimas žmogus atvyksta pasimatyti su vienuole, kurią pažinojo ar mylėjo, kai toji dar buvo pasaulietė, tai tenka

* Štai (*lot.*).

vesti ilgas derybas. Jeigu pasimatyti nori moteris, kartais šitai leidžiama; vienuolė ateina, ir kalbėti su ja reikia pro langines, kurios atsiveria tik motinai ar seseriai. Savaime aišku, kad vyriškiams leidimas niekuomet neduodamas.

Tokia yra šv. Benedikto regula, kurią dar apsunkino Martynas Verga.

Šitos vienuolės toli gražu nėra linksmos, įraudusios ir skaistaveidės, kaip kitų ordinų vienuolės. Jos išblyškusios ir rimtos. Nuo 1825 iki 1830 metų trys iš jų pamišo.

III
GRIEŽTUMAS

Šiame vienuolyne reikia bent dvejus, o dažnai ketverius metus išbūti postulante ir ketverius metus novice. Retai kuri padaro didžiuosius įžadus iki dvidešimt trečiųjų ar dvidešimt ketvirtųjų savo amžiaus metų. Martyno Verga bernardinės-benediktinės į savo ordiną visiškai nepriima našlių.

Savo celėse jos visokiais nežinomais būdais marina savo kūną, bet apie tai joms niekuomet negalima kalbėti.

Tą dieną, kai novicė duoda įžadus, ji apvelkama jos gražiausiu apdaru, galva jai papuošiama baltomis rožėmis, ištepami ir suraitomi jos plaukai; paskui ji atsigula kniūbsčia; ji uždengiama plačiu juodu šydu ir prie jos laikomos laidotuvių pamaldos. Po to vienuolės sustoja dviem eilėmis: viena eilė, eidama pro ją, sielvartingai sako: „Mūsų sesuo mirė", – o kita eilė atsako džiūgaudama: „Gyva Jėzuje Kristuje!"

Toje epochoje, kai vyksta šita istorija, prie vienuolyno buvo uždaras pensionatas. Tai buvo aukštos kilmės, daugiausia turtingų merginų pensionatas; tarp jų buvo panelės Sent Oler ir de Belisen ir viena anglė garsia katalikiška Talbot pavarde. Jaunoms merginoms, kurias vienuolės auklėjo tarp keturių sienų, buvo skiepijamas pasišlykštėjimas pasauliu ir žemiškais dalykais. Viena iš jų kartą mums pasakė: „Išvydusi gatvės grindinį, aš drebėdavau nuo galvos iki kojų." Jos vilkėjo mėlynomis suknelėmis ir nešiojo baltą kykelį, ant krūtinės turėjo prisisegusios Šventosios Dvasios medalikėlį iš paauksuoto sidabro ir vario. Tam tikrų didžiųjų švenčių metu, ypač Šv. Mortos dieną, – tai buvo didžiausia malonė ir aukščiausia laimė – jos galėdavo apsivilkti vienuoliškais abitais ir per visą dieną klausytis pamaldų bei atlikinėti apeigas pagal šv. Benedikto regulą. Anksčiau vienuolės joms skolindavo savo juodus abitus, tačiau šitai pasirodė nepadoru, ir priorė tai uždraudė. Skolinti buvo leista tik iš novicių. Įdomu pažymėti, kad šis persirengimas vienuolėmis, leidžiamas ir skatinamas vienuolyne, be abejo, turint slaptų tikslų užverbuoti vienuolynui prozeličių ir sukelti šioms mergaitėms tam tikrą potraukį į vienuolių gyvenimą, suteikdavo auklėtinėms tikrą laimę ir dvasinį poilsį. Joms tai būdavo stačiai pramoga. *Tai buvo nauja ir paįvairindavo jų gyvenimą.* Naivi vaikiška pramoga, kuri tačiau nepajėgia įtikinti mūsų, pasauliečių, kad laikyti rankose šlakstyklę ir ištisas valandas stovėti prie pulpito bei ekstazėje giedoti giesmes būtų neapsakoma laimė.

Auklėtinės atlikinėjo visas vienuolyno apeigas, išskyrus kūno marinimą. Neretai jaunos moterys, išėjusios iš vienuolyno, jau po kelerių santuokos metų vis dar negalėdavo atprasti ir skubiai neištarti „per amžių amžius“ kiekvieną kartą, kai kas nors pasibelsdavo į jų duris. Lygiai kaip vienuolės, pensionato auklėtinės matydavosi su savo giminėmis tiktai priimamajame. Net jų motinos, ir tos neturėjo teisės jų pabučiuoti. Štai ligi ko prieidavo griežtumas. Kartą vieną merginą aplankė jos motina drauge su trejų metų dukterimi. Mergina verkė, nes labai norėjo pabučiuoti savo sesytę. Nevalia. Ji maldavo, kad mergytei bent būtų leista pro virbus įkišti ranką, kurią ji galėtų pabučiuoti. Bet ir šito nebuvo leista, net beveik pasipiktinta.

IV
LINKSMYBĖS

O vis dėlto šios jaunos merginos paliko šiuose atšiauriuose namuose daug žavingų atsiminimų apie save.

Tam tikromis nustatytomis valandomis vienuolyne spindėte spindėdavo vaikystė. Paskambindavo rekreacijai. Durys pasisukdavo sąvarose. Paukščiai čiulbėdavo: „Puiku! Štai ir vaikai!“ Jaunatvės srautas užliedavo sodą, kuris turėjo kryžiaus formą, nelyginant įkapės. Spindi veidukai, baltos kaktelės, nekaltos akytės, blizgančios linksma šviesa, visos ryto aušros spalvos pasklisdavo aplinkui šiuose patamsiuose. Po psalmių giedojimo, varpų gaudimo, skambinimo mišioms, gedulingų varpų ir pamaldų staiga pasigirsdavo mergaičių triukšmas, švelnesnis už bičių dūzgimą. Atsidarydavo linksmybės avilys, ir kiekviena nešdavo į jį savo medų. Jos žaisdavo, klegėdavo, rinkdavosi būreliais, lakstydavo; kampeliuose čiauškėdavo baltadantės burnelės, juodi šydai iš tolo prižiūrėdavo juoką, šešėliai stebėdavo spindulius, bet nesvarbu! Tegu sau! Aplinkui viskas spinduliuodavo ir juokdavosi. Šių niūrių sienų daliai taip pat tekdavo akinančių akimirkų. Jos dalyvaudavo šitame spiečių sūkuryje, truputį pašviesėdamos nuo to trykštančio džiaugsmo. Tartum rožių žiedlapių lietus pildavosi ant šio gedulo. Mergaitės linksmai lakstydavo, vienuolių akių stebimos: teisuolių žvilgsnis netrikdo nekaltybės. Šių vaikų dėka į griežtų valandų virtinę įsipindavo nerūpestinga valandėlė. Mažesnės šokinėdavo, vyresniosios šokdavo. Dangaus tyrumu dvelkdavo šitie vaikiški žaidimai vienuolyne. Nėra žavingesnio ir didingesnio reginio už šias skaisčias išsiskleidusias sielas. Homeras drauge su Pero būtų mielai atėję pasijuokti čia, į šį niūrų sodą, kuriame viešpatavo jaunystė, sveikata, triukšmas, šauksmai, klegesys, džiaugsmas ir laimė, moką pralinksminti visas proseneles, – iš epopėjos ir iš pasakėčios, iš karalių rūmų ir iš lūšnų, pradedant Hekuba ir baigiant senovinių pasakų močiute[36].

Šiuose namuose galbūt dažniau negu kur kitur būdavo girdėti vaikiški pokalbiai, visuomet tokie žavūs ir verčią svajingai šypsotis. Kaip tik tarp šių keturių nykių sienų kartą

penkerių metų mergytė sušuko: „Motinėle! Viena vyresnioji man ką tik pasakė, jog man beliko čia išbūti tik devynerius metus ir dešimt mėnesių. Kokia laimė!"

Taip pat čia įvyko šis atmintinas pokalbis:

Motina balsuotoja: Ko tu verki, mano vaikeli?

Mergytė (*šešerių metų, raudodama*): Aš pasakiau Alisai, kad moku Prancūzijos istorijos pamoką. O ji sako, kad aš nemoku, o aš juk moku.

Alisa (*vyresnė, devynerių metų*): Ne, ji nemoka.

Motina: Kaipgi čia, mano vaikeli?

Alisa: Ji man liepė atskleisti knygą kaip pakliuvo ir paklausti iš jos kokį tik noriu klausimą, tvirtindama, kad į tą klausimą ji atsakys.

– O ką?

– Ji neatsakė.

– Palauk! O ko tu ją paklausei?

– Aš atskleidžiau knygą kaip pakliuvo, kaip ji pati liepė, ir ją paklausiau pirmo klausimo, kurį ten radau.

– O koks tai buvo klausimas?

– O štai koks: „Kas gi įvyko po to?"

Taip pat čia buvo padaryta ši gili pastaba apie vieną gana rają papūgą, priklausiusią vienai damai, vienuolyno įnamei:

– Kokia ji miela! Ji nulesa apteptą riekę iš viršaus, visai kaip tikras žmogus!

Tai šičia ant vienos akmeninės vienuolyno plokštės buvo rasta ši išpažintis, kurią iš anksto buvo susirašiusi, kad neužmirštų, septynerių metų nusidėjėlė:

„Mano tėve, aš nusidėjau šykštumu.

Mano tėve, aš nusidėjau sanguliavimu.

Mano tėve, aš nusidėjau, nes pakėliau akis į vyriškius."

Tai čia, sode, ant suolelio iš velėnų, maža rausva šešerių metų mergaitės burnelė sudėjo pasaką, kurios klausėsi mėlynakis ketverių ar penkerių metų kūdikis:

„Gyveno sau trys gaideliai, jųjų krašte augo daug daug gėlių. Jie prisiskynė gėlių ir jas paslėpė savo kišenėlėse. O paskui nuskynė lapelius ir juos paslėpė savo žaisluose. Tame krašte gyveno vilkas; ir ten buvo didelė giria; ir vilkas gyveno girioje; ir jis suėdė gaidelius."

O štai ir kitas kūrinys:

„Kartą kaip tvojo su lazda!

Tai Polišinelis vožė katei.

Jai dėl to buvo visai nemalonu, jai dėl to skaudėjo.

Tada viena dama pasodino Polišinelį į kalėjimą."

Taip pat šičia viena benamė mergaitė pamestinukė, kuri iš pasigailėjimo buvo auklėjama vienuolyne, ištarė šiuos švelnius ir širdį veriančius žodžius. Ji girdėjo kitas mergaites kalbant apie savo motinas ir sušnibždėjo, sėdėdama savo kertelėje:

„O kai aš gimiau, motinos drauge su manimi nebuvo!"

Vienuolyne gyveno stora durininkė, sesuo Agata, kuri nuolat kažkur skubėdavo koridoriais su raktų kirbine. Pačios didžiosios – atseit vyresnės kaip dešimties metų – praminė ją Agataraktu.

Refektoriumas*, didelis pailgas keturkampis kambarys, į kurį šviesa patekdavo tik iš dengtos pjaustytinėmis arkomis galerijos, esančios viename lygyje su sodu, buvo tamsus bei drėgnas ir, kaip sako vaikai, pilnas žvėrių. Visos gretimos patalpos jį aprūpindavo savo vabzdžių kontingentu. Kiekvienas refektoriumo kampas gavo iš auklėtinių tam tikrą vaizdingą pavadinimą. Buvo Vorų kampas, Vikšrų kampas, Šimtakojų kampas ir Svirplių kampas. Svirplių kampo būta greta virtuvės, ir jį visos itin gerbdavo. Jame buvo šilčiau negu kituose. Iš refektoriumo šie pavadinimai persimetė į pensionatą, ir pagal juos, kaip kadaise Mazarinio koledže, auklėtinės skirstėsi keturiomis provincijomis. Kiekviena auklėtinė priklausė vienai iš šių provincijų pagal tai, kuriame kampe ji sėdėdavo valgio metu. Kartą arkivyskupas per savo ganytojišką vizitaciją vienuolyne pastebėjo įeinant į klasę, kurioje jis tada buvo, gražutę raudonveidę mergaitę nuostabiais geltonais plaukais ir paklausė kitą auklėtinę, žavingą skaisčiaskruostę brunetę, stovėjusią netoli jo:

– Kas toji mergaitė?

– Tai voras, monsinjore.

– Mat kaip! O šitoji?

– Ji svirplys.

– O ana?

– Jinai vikšras.

– Nejaugi? O tu pati?

– Aš šimtakojė, monsinjore.

Kiekvienas šitokios rūšies pensionatas turi savo ypatumų. Šio šimtmečio pradžioje viena iš tų prakilnių ir atšiaurių vietų, kurioje beveik didingoje vienumoje vystėsi jaunų merginų jaunystė, buvo Ekuanas. Per Švenčiausiojo sakramento procesiją Ekuane jos skirstėsi į „mergeles" ir „gėlininkes". Ten taip pat buvo „baldakimininkių" ir „smilkytojų", nes pirmosios nešdavo baldakimo kutus, o antrosios smilkydavo Švenčiausiąjį sakramentą. Gėles, žinoma, nešdavo „gėlininkės". Priešakyje žengdavo keturios „mergelės". Šios iškilmingos dienos rytą neretai miegamajame būdavo galima išgirsti tokį klausimą:

– O kuri pas mus mergelė?

Ponia Kampan pateikia vienos „mažos" septynerių metų auklėtinės žodžius, pasakytus „didelei", šešiolikinei, kuri ėjo priešakyje procesijos, kai ji, mažesnioji, buvo jos uodegoje:

– Bet tu juk mergelė, o aš ne.

V

PRAMOGOS

Viršum refektoriumo durų didelėmis juodomis raidėmis buvo užrašyta ši malda, kurią auklėtinės vadino „Baltuoju Tėve mūsų", – ji turėjo ypatybę vesti žmones tiesiog į rojų:

„Mielas baltasis Tėve mūsų, kurį Dievas padarė, kuriam Dievas tarė ir į rojų vartus atidarė. Vakare, kai į lovą lindau, tris angelus radau, vieną kojūgaly, o du galvūgaly, gerąją

* Refektoriumas – valgomasis kambarys.

mergelę Mariją jų vidury, o ji man liepia miegoti ir nieko nebijoti. Mano tėvas – gerasis Dievulis, geroji mergelė – mano motulė, trys apaštalai – mano broliukai, trys mergelės – mano sesulės. Aš vilkiu marškinėliais, kuriuose gimė Jėzus kūdikėlis; ant mano krūtinės šv. Margaritos kryželis auksinis; mūsų ponia Dievo Motina į laukus išėjo, dėl savo sūnaus daug skausmo turėjo ir šventą Joną tenai regėjo. Ponas šventasis Jonai, iš kur veda jus šis kelias? Aš einu iš *Ave Salus**. Ar nematėt gerojo Dievulio? Jis ant medžio kryžiaus iškeltas, kojos rankos prikaltos, ant kaktos erškėčių vainikas baltas. Kas šią maldą mokės, triskart rytą vakarą ją kalbės, tas rojų apturės."

1827 metais ši malda sienoje dingo po trimis kalkių sluoksniais. Šiuo metu ji baigia išnykti iš atminties toms kelioms jaunoms merginoms, kurios dabar jau senos.

Didelis krucifiksas ant sienos buvo paskutinis daiktas, puošiąs refektoriumą, kurio vienintelės durys, kaip mes jau, rodos, minėjome, išėjo į sodą. Du siauri stalai, kiekvienas su dviem mediniais suolais iš šonų, sudarė dvi ilgas lygiagretes linijas nuo vieno refektoriumo galo ligi kito. Sienos buvo baltos, stalai juodi; tik tos dvi gedulo spalvos ir ėjo pakaitais vienuolyne. Maistas buvo prastas, net vaikus maitino skurdžiai. Vienų vienas patiekalas: mėsa su daržovėmis arba sūdyta žuvis – tai ir visa prabanga. O ir šis paprastas patiekalas, skiriamas tiktai auklėtinėms, buvo išimtis vienuolyno maiste. Mergaitės valgydavo tylėdamos, prižiūrimos tą savaitę budinčios motinos, kuri kartkartėmis triukšmingai atidarydavo ir uždarydavo medinę knygos formos dėžutę, jeigu musė, sulaužydama taisykles, išdrįsdavo skraidyti ir zirzti. Šią tylą pagardindavo balsus šventųjų gyvenimų skaitymas nuo neaukštos katedros po kryžiumi. Skaitovė būdavo viena iš vyresniųjų auklėtinių, budinti tą savaitę. Ant pliko stalo vienur kitur būdavo padėti moliniai glazūruoti dubenys, kuriuose auklėtinės pačios plaudavo savo lėkštes ir puodelius, o kartais į ten mesdavo valgio liekanas, kietą mėsą ir pašvinkusią žuvį; už šitai būdavo baudžiama. Šie dubenys vadinosi „vandens baseinais".

Mergaitė, kuri nutraukdavo tylą, turėdavo padaryti „liežuviu kryžių". Kur? Ant grindų. Jai tekdavo laižyti žemę. Dulkės, kurios užbaigdavo visus šiuos žemiškus džiaugsmus, turėdavo nubausti šituos vargšus rožių lapelius už tai, kad jie sušlamėdavo.

Vienuolynas turėjo knygą, kurios būdavo spausdinamas *tik vienas egzempliorius*, – ją buvo draudžiama skaityti. Tai šv. Benedikto regula. Jokia nepašvęsta akis neturi paliesti šios paslapties. *Nemo regulas, seu constitutiones nostras, externis communicabit***.

Kartą auklėtinėms pavyko šią knygą pasigrobti, ir jos godžiai įniko ją skaityti, tačiau baimė, kad jų nesučiuptų darant nusikaltimą, dažnai jas versdavo skubiai užvožti knygą ir nutraukti skaitymą. Ši nepaprastai rizikinga išmonė joms suteikė tik vidutinišką malonumą. Keletas miglotų puslapių apie paauglių berniukų nuodėmes – štai kas joms pasirodė „visų įdomiausia".

Jos žaisdavo sodo alėjoje, kurios pakraščiais augo keli nuskurdę vaismedžiai. Nežiūrint akyliausios priežiūros ir bausmių griežtumo, kartais, kai vėjas linguodavo medžius, joms pavykdavo vogčiomis pakelti nuo žemės nukritusį žalią obuolį, supuvusį abrikosą arba sukirmijusią kriaušę. Tegu už mane pakalba laiškas, gulintis prieš mano akis, – laiškas, parašytas prieš dvidešimt penkerius metus buvusios pensionato auklėtinės, dabar ponios diukienės

* Vakarinės pamaldos (*lot.*).

** Niekas nepranešinės pašaliniams apie mūsų taisykles ar nuostatus (*lot.*).

de..., vienos iš pačių elegantiškiausių Paryžiaus moterų. Aš pateikiu žodis į žodį: „Kriaušę ar obuolį stengiesi paslėpti kiek galima geriau. Kai prieš vakarienę užlipi į viršų pasidėti ant lovos šydo, tai pasikiši juos po priegalviu, o vakare suvalgai lovoje, o jeigu nepasiseka, tai suvalgai tualeto kambaryje." Auklėtinėms tai būdavo vienas iš pačių didžiausių pasimėgavimų.

Kartą – šitai vėlgi įvyko per arkivyskupo vizitaciją vienuolyne – jauna mergina, panelė Bušar, tolima Monmoransi giminaitė, pasiūlė susilažinti, kad ji paprašys arkivyskupą duoti jai vieną dieną atostogų, – visiškai negirdėtas dalykas tokioje griežtoje bendruomenėje. Lažybos buvo priimtos, tačiau nei viena, nei antra iš susilažinusiųjų tuo netikėjo. Ir štai tą momentą, kai arkivyskupas ėjo pro auklėtines, panelė Bušar, neapsakomam savo draugių siaubui, išėjo iš eilių ir tarė: „Monsinjore, prašau paleisti mane vienai dienai atostogų!" Panelė Bušar buvo žydinti, stotinga mergina žavingiausiu skaisčiu veideliu. Arkivyskupas de Kelenas nusišypsojo ir atsakė: „Kaip, mano brangus vaikeli, tik vienai dienai? Trims dienoms, jeigu norite. Aš duodu tris dienas!" Priorė nieko negalėjo padaryti – juk tai pasakė arkivyskupas. Skandalingas įvykis vienuolynui, bet koks džiaugsmas pensionatui. Spręskite patys, koks buvo įspūdis.

Vis dėlto niūrusis vienuolynas nebuvo taip aklinai užmūrytas, kad iš lauko į jį neprasiskverbtų aistrų gyvenimas, dramos ir net romanai. Tam įrodyti mes čia pateiksime, trumpai atpasakodami, tik vieną tikrą ir neginčijamą įvykį, kuris, beje, neturi nieko bendra su mūsų istorija ir su ja visiškai nesusietas. Mes jį paminime tik dėl to, kad skaitytojas geriau pažintų vienuolyną.

Taigi maždaug apie tą laiką vienuolyne gyveno paslaptinga asmenybė, ne vienuolė, su kuria visi elgėsi labai pagarbiai ir vadino ją „ponia Albertina". Apie ją niekas nieko nežinojo, išskyrus tai, kad ji buvo pamišusi ir kad ją pasaulyje žmonės laikė mirusia. Kalbėjo, kad šioje istorijoje buvo įpinti kažkokie piniginiai sumetimai, susieti su prašmatnios santuokos sudarymu.

Ši moteris, vos sulaukusi trisdešimt metų, buvo gana graži brunetė didelėmis juodomis akimis ir blausiu žvilgsniu. Ar ji matė ką nors? Abejotina. Ji veikiau čiuoždavo, negu eidavo; niekuomet nekalbėdavo; negalima buvo tvirtinti, kad ji kvėpuoja. Jos šnirpšlės buvo suspaustos ir tokios išbalusios, kaip po paskutinio atodūsio. Paliesdami jos ranką, jūs tarytum paliesdavote sniegą. Ji turėjo savotišką pamėklės graciją. Kur ji pasirodydavo, ten padvelkdavo šalčiu. Kartą jai prasilenkiant pro šalį, viena sesuo tarė kitai: „Ji laikoma mirusia." – „O gal jinai ir mirusi", – atsakė toji.

Apie ponią Albertiną daug pasakodavo visokių istorijų. Ji kėlė nenuslūgstantį auklėtinių smalsumą. Koplyčioje buvo galerija, vadinama „jaučio akim". Tai šitoje galerijoje, kurios vienintelė šviesos anga buvo apskritas langutis – „jaučio akis", ir klausydavosi pamaldų ponia Albertina. Paprastai ji ten būdavo viena, nes iš šios galerijos, esančios aukštutinėje koplyčios dalyje, buvo matyti pamokslą sakantis ar pamaldas laikantis dvasininkas, o vienuolėms šitai buvo uždrausta. Kartą sakykloje pasirodė jaunas aukšto rango dvasininkas, diukas de Roanas, Prancūzijos peras, raudonųjų muškietininkų karininkas 1815 metais, kai jis dar vadinosi Leono princu, vėliau tapęs kardinolu ir Bezansono arkivyskupu. Tą dieną diukas de Roanas pirmą kartą sakė pamokslą Mažojo Pikpiuso vienuolyne. Paprastai ponia Albertina mišių ir pamokslų klausydavo paskendusi gilioje rimtyje

ir visiškame stingulyje. Šį kartą, vos tik išvydusi diuką de Roaną, ji truputį kilstelėjo ir visiškoje koplyčios tyloje garsiai tarė: „Šit kaip! Ogiustas!“ Visa bendruomenė apstulbusi sužiuro į ją, pamokslininkas pakėlė akis, bet ponia Albertina jau vėl buvo apimta savo įprastinio stingulio. Išorinio pasaulio dvelktelėjimas, gyvenimo pragiedrulis akimirkai slystelėjo šiuo užgesusiu lediniu veidu, paskui viskas dingo, ir pamišėlė vėl virto lavonu.

Vis dėlto tiedu žodžiai atmezgė liežuvius visiems, kas tik galėjo kalbėti vienuolyne. Kiek daug slypėjo šiame šūktelėjime: „Šit kaip! Ogiustas!“ Diuko de Roano vardas iš tikrųjų buvo Ogiustas. Dabar tapo aišku, kad ponia Albertina priklausė pačioms visuomenės viršūnėms, jeigu pažino poną de Roaną; kad ji pati turėjo būti aukštos padėties, jeigu apie tokį didžiūną kalbėjo taip familiariai, ir kad ji buvo su juo susieta ryšiais, galimas daiktas, giminystės, bet tikriausiai labai glaudžiais, jeigu žinojo jo krikštavardį.

Dvi labai smarkios diukienės, ponia de Šuazel ir ponia de Seran, dažnai aplankydavo bendruomenę. Jos laisvai galėjo įeiti, turbūt naudodamosi *Magnates mulieres** privilegija, ir pensionatui įvarydavo neapsakomos baimės. Kai tos dvi senos damos eidavo pro jas, vargšės merginos drebėdavo ir nuleisdavo akis.

O diukas de Roanas, pats to neįtardamas, buvo auklėtinių dėmesio centre. Tuo metu jisai, laukdamas vyskupystės, buvo paskirtas Paryžiaus arkivyskupo generalvikaru. Jis gana dažnai atvykdavo į Mažojo Pikpiuso vienuolyną ir pamaldų metu giedodavo koplyčioje. Nė viena iš jaunųjų belaisvių jo negalėjo matyti pro saržinę užuolaidą, bet jis turėjo švelnų, plonoką balsą, kurį jos išmoko pažinti ir vertinti. Kažkada jis buvo muškietininku; be to, kalbėta, kad jis labai rūpinasi savo išore ir labai dailiai susišukavęs savo puikius kaštoninius plaukus, nuostabiomis garbanomis supančius jo kaktą, kad juosi plačia juoda prašmatnia juosta ir kad juoda sutana labai elegantiškai pasiūta. Jis smarkiai buvo užvaldęs visų šešiolikmečių merginų vaizduotes.

Joks išorinio pasaulio garsas neįsiskverbdavo į vienuolyną. Vis dėlto pasitaikė tokie metai, kad vienuolyną pasiekė fleitos garsai. Tai buvo tiesiog nepaprastas įvykis, ir ano laiko auklėtinės jį dar ligi šiol prisimena.

Kažkas kaimynystėje grodavo fleita. Fleitininkas visuomet atlikinėjo tą pačią ariją, dabar jau pasenusią: „Mano Zetiulbe, ateik ir viešpatauk tu mano sielai“, ir ją galėjai girdėti du kartus per dieną.

Merginos ištisas valandas klausydavosi šitos arijos; motinos balsuotojos buvo sukrėstos, jaunosios širdys nerimo, bausmės birte biro. Šitai truko keletą mėnesių. Visos auklėtinės mažiau ar daugiau buvo įsimylėjusios nežinomąjį muzikantą. Kiekviena vaizdavosi esanti Zetiulbė. Fleitos garsai sklisdavo iš Drua Miuro gatvės pusės; auklėtinės būtų viską atidavusios, viską padariusios, viskuo rizikavusios, kad bent vieną sekundę pažvelgtų, pamatytų, pažiūrėtų į tą „jaunuolį“, kuris taip žavingai grojo fleita ir, pats to nežinodamas, taip pat grojo ir jų sielų stygomis. Atsirado auklėtinių, kurios, įsmukusios į užpakalinius laiptus, užlipo į ketvirtą aukštą, vildamosi ką nors įžiūrėti pro langutį, išeinantį į Drua Miuro gatvę. Neįmanoma. Viena net tiek įsidrąsino, kad iškėlusi viršum galvos ranką ir iškišusi ją pro langelio grotas, ėmė mojuoti balta nosinaite. Dvi pasirodė dar drąsesnės. Jos surado būdą užsikarti ant stogo, nebijojo rizikos ir pagaliau išvydo „tą jaunuolį“. Tai buvo senas, aklas, savo turtus praradęs dvarininkas emigrantas, iš nuobodumo grojęs fleita savo palėpėje.

* Įžymių damų (*lot.*).

VI
MAŽASIS VIENUOLYNAS

Už Mažojo Pikpiuso mūro sienos buvo trys visiškai atskiri pastatai: didysis vienuolynas, kuriame gyveno vienuolės, pensionatas, kuriame buvo įkurdintos auklėtinės, ir pagaliau vadinamasis mažasis vienuolynas. Tai buvo atskiras fligelis su sodu, jame bendrai gyveno įvairiausių ordinų vienuolės, likučiai revoliucijos panaikintų vienuolynų; visokių abitų margumynas: juodų, pilkų ir baltų, priklausiusių įvairių įvairiausioms bendruomenėms ir visokiausioms jų atmainoms; tai buvo, jei galima taip pasakyti, kažkoks sudurtinis vienuolynas.

Nuo Imperijos laikų visoms šioms vargšėms išblaškytoms ir pastogės netekusioms merginoms buvo leista prisiglausti čia, po bernardinių-benediktinių sparneliu. Vyriausybė joms mokėjo nedidelę pensiją; Mažojo Pikpiuso vienuolės mielai jas priėmė. Tai buvo keistas mišinys. Kiekviena viešnia laikėsi savo regulos. Kartais pensionato auklėtinėms buvo leidžiama kaip didelė pramoga jas aplankyti; todėl daug jaunų galvelių visam gyvenimui įsidėmėjo, be kitų, motiną šv. Bazilę, motiną šv. Scholastiką ir motiną Jokūbę.

Viena iš tų vienuolių ateivių pasirodė esanti beveik namie. Ji buvo vienuolė iš Sent Oro, vienintelė, išlikusi iš savo ordino. Senasis Sent Oro seserų vienuolynas aštuonioliktojo amžiaus pradžioje buvo užėmęs kaip tik tą Mažojo Pikpiuso namą, kuris vėliau atiteko Martyno Verga benediktinėms. Ši šventa moteris, per daug neturtinga, kad galėtų vilkėti prašmatnius savo ordino drabužius – baltą abitą su purpuriniais škaplieriais, pamaldžiai jais apvilkdavo mažą manekeną, kurį mielai rodydavo kitiems ir po savo mirties pavedė vienuolynui. 1824 metais iš to ordino bebuvo likusi tik viena vienuolė; dabar belikęs tiktai manekenas.

Be šitų garbingų seserų, keletas senų pasauliečių moterų, panašiai kaip ponia Albertina, priorei leidus, ramiai gyveno mažame vienuolyne. Tarp jų buvo ponia de Bofor d'Otpul ir ponia markizė Diufren. Buvo tenai dar viena gyventoja, kuri vienuolyne garsėjo tik tuo, kad nepaprastai garsiai šnypšdavosi. Auklėtinės ją vadindavo „ponia Triukšmini".

Apie 1820 ar 1821 metus ponia de Žanlis, kuri tuo laikotarpiu leido nedidelį periodinį rinkinį pavadinimu „Bebaimis", prašėsi priimama gyventi į Mažojo Pikpiuso vienuolyną. Ją rekomendavo ponas Orleano diukas. Avilyje didelis sąmyšis; motinas balsuotojas stačiai apėmė siaubas; ponia de Žanlis rašė romanus. O ji pareiškė, kad ji pirmoji jų nekenčianti, be to, ji tuomet gyveno tą savo amžiaus periodą, kai ją buvo apėmęs nuožmus pamaldumas. Padedant Dievui, o taip pat princui, ji įsikūrė vienuolyne. Po kokių šešių ar septynių mėnesių iš tenai išėjo ta dingstimi, kad sode nesą pavėsio. Vienuolės džiūgavo. Nors jau labai sena, ji vis dar skambino arfa, ir labai gražiai.

Išeidama ji savo celėje paliko atminimą apie save. Ponia de Žanlis buvo prietaringa moteris ir lotynistė. Šitos dvi savybės ją gana gerai apibūdina. Prieš kelerius metus dar buvo galima nedidelėje jos celės spintelėje, kurioje ji rakindavo savo pinigus ir brangenybes,

matyti iš vidaus užlipintą nedidelį geltoną popierėlį su lotyniškomis eilėmis, jos pačios ranka parašytomis raudonu rašalu, – jos nuomone, šis penkiaeilis turėjo galią atbaidyti vagis:

Imparibus meritis pendent tria corpora ramis:
Dismas et Gesmas, media est divina potestas.
Alta petit Dismas, infelix, infima, Gesmas.
Nos et res nostras conservet summa potestas.
*Hos versus dicas, ne tu furto tua perdas.**

Šios eilės, parašytos VI šimtmečio lotynų kalba, kelia klausimą: kaipgi vadinosi tiedu Golgotoje nukryžiuotieji galvažudžiai: Dimas ir Gestas, kaip paprastai manoma, ar Dismas ir Gesmas? Ši rašyba galėtų sugriauti pretenziją, kurią praeitame šimtmetyje buvo pareiškęs vikontas de Gestas, kad jis esąs kilęs iš piktojo galvažudžio. Vis dėlto ospitalininkų ordinas tvirtai tiki šias eiles turint tą naudingą galią.

Vienuolyno bažnyčia, pastatyta taip, kad lyg koks pylimas būtų skyręs didįjį vienuolyną nuo pensionato, savaime aišku, buvo bendra ir pensionatui, ir didžiajam vienuolynui, ir mažajam vienuolynui. Į bažnyčią buvo leidžiama net ir pašalinė publika pro tam tikrą įėjimą iš gatvės, panašų į ligoninės duris. Bet viskas buvo taip sutvarkyta, kad vienuolyno gyventojos negalėtų matyti jokio veido iš anapus sienų. Įsivaizduokite bažnyčią, kurios galerija, didžiulės rankos pagriebta ir perlenkta, neina toliau kaip kitose bažnyčiose už altoriaus, bet sudaro savotišką salę ar tamsų urvą iš dešinės nuo laikančio pamaldas dvasininko; įsivaizduokite, kad ši salė paslėpta septynių pėdų aukščio užuolaidos, apie kurią mes esame kalbėję, ir kad ten, už tos uždangos, iš kairės pusės mediniuose suoluose susėdusios vienuolės choristės, iš dešinės – auklėtinės, centre – konversės ir novicės, ir jūs turėsite šiokį tokį supratimą, kaip Mažojo Pikpiuso vienuolės dalyvavo pamaldose. Šis urvas, kurį vadino galerija, su vienuolynu susisiekė koridoriumi. Šviesą bažnyčia gaudavo iš sodo pusės. Per pamaldas, kuriose pagal regulą vienuolės turėdavo tylėti, publika apie jų buvimą suprasdavo iš triukšmingai pakylančių ir nusileidžiančių suolų atlošėlių bilsmo.

VII

KELI SILUETAI ŠIUOSE PATAMSIUOSE

Per tuos šešerius metus, nuo 1819 iki 1825, Mažojo Pikpiuso priorė buvo panelė de Blemer, vienuolystėje – motina Inocenta. Ji buvo Margaritos de Blemer, „Šv. Benedikto

* Ant kryžių kabo trys kūnai, kurių nuopelnai nelygūs: Dismas ir Desmas, o viduryje dieviškasis valdovas; aukštyn veržiasi Dismas, o nelaimingasis Desmas – žemyn. Mus ir mūsų turtą teapsaugo aukščiausiasis. Kalbėk šitas eiles, kad kas nepavogtų tavo naudos!

ordino šventųjų gyvenimo" autorės, palikuonė. Ją išrinko antrąkart. Tai buvo kokių šešiasdešimties metų moteris, nedidelė, įkūni, „blerbiančiu lyg sukiužęs puodas" balsu, – kaip pasakyta laiške, kurį mes jau minėjome; tačiau puikios sielos moteris, vienintelė linksma būtybė visame vienuolyne ir už tai dievinama.

Motina Inocenta iš savo prosenelės Margaritos, šios ordino Dasjė[37], turėjo paveldėjusi daug savybių. Ji buvo apsišvietusi, apsiskaičiusi, mokyta, išmani, savotiška istorijos žinovė, prikaišyta lotynų kalbos, prigrūsta graikų kalbos, prikimšta hebrajų kalbos – veikiau benediktinas negu benediktinė.

Priorės padėjėja buvo sena, beveik akla vienuolė ispanė, motina Sineresė.

Labiausiai gerbiamos tarp motinų balsuotojų buvo motina šv. Honorina, iždininkė; motina šv. Gertrūda, novicių viršininkė; motina šv. Angelina, jos antroji padėjėja; motina Anunciata, zakristijonė; motina šv. Augustina, slaugė, vienintelė pikta moteris visame vienuolyne; paskui motina šv. Mechtilda (panelė Goven); visiškai jaunutė, turinti puikų balsą; motina šv. Angelė (panelė Drujė), jau pabuvojusi Gailestingųjų seserų ordine ir Šventųjų lobių vienuolyne, esančiame tarp Žizoro ir Manji; motina šv. Juozapata (panelė de Kogoludo); motina šv. Adelaidė (panelė d'Overnė); motina Mizerikordija (panelė de Sifuentes, nepajėgusi pakelti regulos griežtumo); motina Kompasion (panelė de la Miltjer, priimta į bendruomenę šešiasdešimties metų, priešingai regulai, didžiai turtinga); motina Providencija (panelė de Lodinjer); motina Prezentacija (panelė Sigensa), 1847 metais tapusi priore; pagaliau motina šv. Selinė (skulptoriaus Čerakio sesuo), vėliau pamišusi; motina šv. Šantalė (panelė de Siuzon), taipogi pamišusi.

Viena iš pačių gražiausių tarp jų dar buvo žavinga dvidešimt trejų metų mergina iš Burbono salos, riterio Rozo proanūkė, kuri pasaulyje būtų vadinusis panele Roz, o dabar vadinosi motina Asompsion.

Motina šv. Mechtildė, kurios žinioje buvo bažnytinis choras ir giedojimas, mielai į savo chorą pritraukdavo pensionato auklėtines. Paprastai iš jų jinai sudarydavo pilną gamą, atseit parinkdavo septynias mergaites, nuo dešimties iki šešiolikos metų imtinai, pagal ūgį ir balsą, ir jos giedodavo, išrikiuotos į eilę nuo pačios mažiausios iki pačios didžiausios. Į jas žiūrint atrodydavo, kad prieš jus jaunų merginų skudučiai, savotiška gyva Pano fleita, sudaryta iš angelų.

Iš seserų konversių auklėtinės labiausiai mylėjo seserį šv. Eufraziją, seserį šv. Margaritą, seserį šv. Martą, jau suvaikėjusią, ir seserį Mykolę, kurios ilga nosis jas juokindavo.

Visos šios moterys labai švelniai elgėsi su mergaitėmis. Vienuolės buvo griežtos tik pačioms sau. Krosnys būdavo kūrenamos tiktai pensionate, o auklėtinių maistas, palyginti su vienuolių maistu, buvo rinktinis. Ir be to – begalinis rūpinimasis jomis. Vis dėlto jeigu mergaitė, eidama pro vienuolę, ją pakalbindavo, toji niekuomet neatsakydavo.

Dėl tylėjimo taisyklių susidarė tokia padėtis, kad visame vienuolyne žodžio dovana buvo atimta iš gyvų būtybių ir perduota negyviems daiktams. Kalbėdavo čia bažnyčios varpas, tai sodininko skambalėlis. Labai skardus varpelis, esantis prie durininkės ir girdimas visame name, tarsi koks akustinis telegrafas įvairiais skambėjimais pranešdavo apie atliktinus kasdienio gyvenimo darbus, šaukdavo į priimamąjį, jei iškildavo reikalas, vieną ar kitą namų gyventoją. Kiekvienam asmeniui ir kiekvienam dalykui buvo specialus

skambinimas. Priorei – vienas ir vienas dūžis; vicepriorei – vienas ir du. Šeši ir penki dūžiai pranešdavo, kad laikas į pamoką, ir todėl auklėtinės, užuot sakiusios „eiti į klasę“, visuomet sakydavo „eiti į šeši penki“. Keturi keturi buvo skambutis poniai de Žanlis. Jis labai dažnai būdavo girdėti. „Tai šėtono skambutis“, – sakydavo auklėtinės, nepasižyminčios gailestingumu. Dešimt devyni dūžiai pranešdavo apie didų įvykį. Šitai reikšdavo, kad plačiai atsiveria „didžiosios durys“, visos pasišiaušusios užraktais, kurios atsidarydavo tik prieš arkivyskupą.

Išskyrus jį, o taip pat ir sodininką, joks vyriškis, kaip mes jau esame sakę, neįeidavo į vienuolyną. Auklėtinės, beje, matydavo dar du: vienas iš jų buvo kapelionas abatas Banesas, senas ir šlykštus, kuriuo jos galėdavo grožėtis pro grotas galerijoje; antras – piešimo mokytojas ponas Ansjo; laiške, kurio kelias eilutes mes jau esame skaitę, jis vadinamas „baisiu senu kuprium“.

Kaip matyti, visi vyriškiai buvo rūpestingai parinkti.

Tokie buvo šie įdomūs namai.

VIII

*POST CORDA LAPIDES**

Atvaizdavus moralinį vienuolyno veidą, bus ne pro šalį keletu žodžių aprašyti ir jo išorinę išvaizdą. Skaitytojas apie ją jau turi šiokį tokį supratimą.

Sent Antuano Mažojo Pikpiuso vienuolynas buvo užėmęs beveik visą erdvę plačios trapecijos, kurią sudarė susikertančios Polonso ir Drua Miuro gatvės, Pikpiuso gatvelė ir akla gatvelytė, senoviniuose planuose turinti Omarė gatvės pavadinimą. Tos keturios gatvės supo šią trapeciją lyg koks griovys. Vienuolynas susidėjo iš keleto pastatų ir sodo. Svarbiausias pastato korpusas, ištisai paimtas, buvo glaudi mišraus pobūdžio statinių visuma, kuri, žiūrint iš viršaus, būtų atrodžiusi panaši į gana taisyklingą ant žemės paguldytą kartuvių figūrą. Kartuvių stulpas užėmė visą Drua Miuro gatvės atkarpą, esančią tarp Pikpiuso gatvelės ir Polonso gatvės; skersinį atstojo aukštas griežtų linijų fasadas su grotomis, nukreiptas į Pikpiuso gatvelę; vartai Nr. 62 buvo šio skersinio gale. Apie šio fasado vidurį buvo kiti, žemi, nuo dulkių ir pelenų sluoksnio pabalę seni vartai, po kurių skliautais vorai raizgė savo tinklus ir kurie būdavo atdari tik vieną ar dvi valandas sekmadieniais ir tomis retomis progomis, kai iš bendruomenės išnešdavo mirusios vienuolės karstą. Tai buvo viešasis įėjimas į bažnyčią. Kampą, sudarytą kartuvių stulpo ir skersinio, užėmė kvadratinė patalpa – bufetas, kurį vienuolės vadino viraline. Kartuvių stulpe buvo motinų, seserų ir noviciato celės. Skersinyje – virtuvės, refektoriumas (vienuolyno refektoriumo filialas) ir bažnyčia. Tarp vartų Nr. 62 ir Omarė akligatvio kampo glaudėsi pensionatas, nematomas iš lauko pusės. Likusią trapecijos dalį užėmė

* Po širdžių – apie akmenis (*lot.*).

sodas, kuris buvo gerokai žemiau už Polonso gatvės lygį, todėl jo mūrinio aptvaro sienos iš vidaus buvo žymiai aukštesnės negu iš lauko pusės. Sodo viduryje stiepėsi kalvelė, ir jos pačioje viršūnėje augo graži smailiaviršė eglė, nuo kurios, tarytum nuo apvalios skydo smailumos, traukėsi keturios didelės alėjos ir aštuonios mažos, einančios po dvi tarp didžiųjų alėjų išsišakojimo taip, kad, šiam sodui esant apskritam, geometrinis alėjų planas būtų panašus į kryžių, paguldytą ant rato. Alėjos, kurios visos atsiremdavo į labai netaisyklingos formos mūrines sodo sienas, buvo nevienodo ilgio. Jų pakraščiais augo serbentų krūmai. Sodo gilumoje, nuo senojo vienuolyno griuvėsių prie Drua Miuro gatvės kampo ir iki mažojo vienuolyno namo prie Omarė akligatvio kampo, traukėsi aukštų tuopų alėja. Prieš mažąjį vienuolyną buvo vadinamasis mažasis sodas. Pridėkite prie viso šito ansamblio kiemą, visokius kampus, kuriuos sudarė vidaus pastatai, kalėjimo sienas, o kaimynystėje, vietoj kokios nors perspektyvos, ilgą juodą liniją stogų kitoje Polonso gatvės pusėje, ir jūs galėsite susidaryti pilną vaizdą, kaip prieš keturiasdešimt penkerius metus atrodė Mažojo Pikpiuso bernardinių namai. Šis vienuolynas buvo pastatytas kaip tik toje vietoje, kurioje nuo keturioliktojo iki šešioliktojo šimtmečio stovėjo patalpa su garsia kamuolio žaidimo sale, praminta „vienuolikos tūkstančių velnių lindyne“.

Visos šitos gatvės buvo vienos iš pačių seniausių Paryžiuje. Pavadinimai Drua Miur ir Omarė – labai seni; pačios gatvės, turinčios tuos pavadinimus, yra dar senesnės. Omarė skersgatvis buvo vadinamas Mogu gatvele; Drua Miuro* gatvė vadinosi Erškėčių gatve, nes Dievas pradėjo auginti gėles daug anksčiau, negu žmogus pradėjo tašyti akmenį.

IX

ŠIMTAS METŲ PO VIENUOLĖS GAUBTUVU

Mes jau smulkiai esame susipažinę, koks kitados buvo Mažojo Pikpiuso vienuolynas, ir išdrįsome praverti langelį į šią prieglaudą, taip budriai saugančią savo paslaptis, o skaitytojas gal dabar mums leis padaryti dar vieną nedidelį nukrypimą į šalį, neesminį, bet būdingą ir naudingą ta prasme, kad jis leis įsivaizduoti, kokių savitų asmenybių pasitaiko ir vienuolyne.

Mažajame vienuolyne gyveno viena šimtametė senutė, atsikėlusi iš Fontevro abatijos. Iki revoliucijos ji net priklausė aukštajai visuomenei. Ji dažnai pasakodavo apie poną de Miromeilį, antspaudo saugotoją prie Liudviko XVI, ir apie ponią Diupla, teismo pirmininko žmoną, savo gerą pažįstamą. Kiekviena proga minėdama šituos vardus, ji jausdavo malonumą ir patenkindavo tuščios garbės jausmą. Nuostabių dalykų ji papasakodavo apie Fontevro abatiją; kad ji visai panėšėjusi į miestą ir kad vienuolyne buvusios nutiestos tikros gatvės.

* Drua Miur (Droit Mur) – tiesiai siena (*pranc.*).

Ji kalbėjo pikardiška šneka, labai juokinusia auklėtines. Kiekvienais metais jinai iškilmingai atnaujindavo savo įžadus ir, prieš duodama priesaiką, sakydavo dvasininkui: „Monsinjoras šv. Pranciškus davė savo įžadus monsinjorui šv. Julijonui, monsinjoras šv. Julijonas juos davė monsinjorui šv. Euzebijui, monsinjoras šv. Euzebijus juos davė monsinjorui šv. Prokopui, ir t. t., ir t. t., o savuosius aš duodu jums, mano tėve." Bet auklėtinės iš patylų, tikriau, iš po šydų, juokdavosi linksmu prislopintu juoku, nuo kurio motinos balsuotojos turėdavo raukytis.

Kartais šioji šimtametė vienuolė papasakodavo visokių istorijų. Ji tvirtindavo, kad „jos jaunystės laikais bernardinai nenusileisdavo muškietininkams". Jos lūpomis kalbėjo ištisas amžius, bet tai buvo aštuonioliktasis amžius. Ji pasakodavo apie „keturių vynų" paprotį Šampanėje ir Burgundijoje. Prieš revoliuciją, kai kuri nors žymi asmenybė – koks Prancūzijos maršalas, princas, diukas ar peras – važiuodavo per kurį nors Šampanės arba Burgundijos miestą, miesto taryba išeidavo jo pasveikinti ir jam įteikdavo keturias sidabrines valtelės pavidalo taures, pripiltas keturių įvairių vynų. Ant pirmos taurės buvo galima įskaityti užrašą „beždžionės vynas", ant antros – „liūto vynas", ant trečios – „avino vynas" ir ant ketvirtos – „kiaulės vynas". Šie keturi užrašai reiškė keturias pakopas, kuriomis nusileidžia girtuoklis: pirma pasigėrėjimo pakopa linksmina, antra – erzina, trečia – kvailina, pagaliau ketvirta sugyvulina.

Ji saugojo spintoje užrakinusi kažkokį paslaptingą daiktą, kurį labai brangino. Fontevro abatijos regula šito jai nedraudė. Jinai niekam nenorėjo to daikto parodyti. Ji užsirakindavo – šitai irgi jai leido regula – ir slapčiomis tuo daiktu gėrėdavosi. Kai tik išgirsdavo žingsnius koridoriuje, jinai taip greitai užrakindavo spintą, kaip tik pajėgdavo jos senos rankos. Vos tik kas užsimindavo jai apie tą daiktą, ji, šiaip tokia plepi, beregint nutildavo. Pačios smalsiausios nepajėgė sulaužyti jos tylėjimo, pačios atkakliausios nemokėjo įveikti jos užsispyrimo. Visoms dykinėjančioms ir nuobodžiaujančioms vienuolyno gyventojoms šitai, žinoma, teikė medžiagos visaip pakalbėti. Kas gi galėjo būti tasai brangus ir paslaptingas daiktas, šimtametės senutės lobis? Gal kokia šventa knyga? Koks retas rožančius? Kokia stebuklinga relikvija? Niekas nežinojo, ką spėlioti. Kai vargšė senutė pasimirė, visos šoko prie jos spintos, gal greičiau, negu to reikalavo padorumas, ir ją atrakino. Tą daiktą rado trilinkai suvyniotą į drobę, kaip vyniojama pašventinta patena. Tai buvo fajanso lėkštė su atvaizduotais joje skraidančiais amūrais, kuriuos persekioja vaistinės mokiniai, ginkluoti didžiuliais klizmos švirkštais. Šioje persekiojimo scenoje pilna juokingų grimasų ir komiškų pozų. Vienas iš žavingų amūrėlių jau visai pakliuvęs. Jis ginasi, virpina savo mažučius sparnelius ir dar mėgina pakilti, tačiau klizmininkas juokiasi šėtonišku juoku. Moralė: meilė, nugalėta pilvo dieglių. Šita lėkštė, be kita ko, labai įdomi (galimas daiktas, ji buvo įkvėpusi Moljerą), dar tebuvo išlikusi 1845 metais; ją kartą išstatė parduoti vienas senienų pardavėjas Bomaršė bulvare.

Geroji senutė nenorėjo, kad ją lankytų kas nors iš pasauliečių: „Mat priimamasis pernelyg niūrus", – kaip ji sakydavo.

X

AMŽINOSIOS ADORACIJOS KILMĖ

Šis beveik į kapų rūsį panašus priimamasis, kurį mes stengėmės šiek tiek apibūdinti, yra vietinis reiškinys, – kituose vienuolynuose jis nesikartoja su tokiu nepalenkiamu griežtumu. Sakysime, Tamplio gatvės vienuolyne, kuris, tiesa, priklausė kitam ordinui, vietoje juodų langinių kabojo rudos spalvos naktinės užuolaidos, o pats priimamasis buvo tikras salonas parketinėmis grindimis, jo langus grakščiai puošė balto muslino užuolaidėlės, o sienas visokie paveikslai, pavyzdžiui, portretas benediktinės atidengtu veidu, gėlių puokščių piešiniai ir net turko galvos atvaizdas.

Kaip tik Tamplio gatvės vienuolyno sode augo garsusis Indijos kaštonas, kuris buvo laikomas pačiu gražiausiu ir aukščiausiu Prancūzijoje, – aštuonioliktojo amžiaus geroji liaudis jį vadino „visų karalystės kaštonų tėvu".

Mes jau esame sakę, kad Tamplio vienuolyne gyveno „Amžinosios adoracijos" benediktinės, visiškai skirtingos nuo tų, kurios priklausė cistersėms. Šis Amžinosios adoracijos ordinas nėra labai senas ir turi ne daugiau kaip du šimtus metų. 1649 metais Švenčiausiasis sakramentas buvo du kartus per kelias dienas išniekintas dviejose Paryžiaus bažnyčiose: Šv. Sulpicijaus ir Šv. Jono Greviškio – siaubinga ir reta šventvagystė, sujaudinusi visą miestą. Generalvikaras, Sen Žermen de Prė prioras, paskyrė iškilmingą visos dvasininkijos procesiją, o pamaldas laikė popiežiaus nuncijus. Vis dėlto ši atperkamoji ceremonija nepatenkino dviejų dorybingų moterų – ponios Kurten, markizės de Buk, ir grafienės Šatovjė. Įžeidimas, padarytas „Švenčiausiajam altoriaus sakramentui", kad ir atsitiktinis, neišdilo iš tų dviejų dievobaimingų sielų atminties ir, jų nuomone, galėjo būti išlygintas tik „Amžinosios adoracijos" kokiame nors moterų vienuolyne. Jiedvi, viena 1652 metais, antra 1653, paaukojo stambias sumas motinai Katerinai de Bar, vienuolystėje šv. Ostijai, benediktinei, idant šiuo dievobaimingu tikslu būtų įsteigtas šv. Benedikto ordino vienuolynas; pirminį leidimą šiam vienuolynui įsteigti motinai Katerinai de Bar davė Sen Žermeno abatas de Mecas „su sąlyga, kad nė viena mergina negalės būti priimta, jei neturės savo išlaikymui trijų šimtų livrų metinių pajamų, kurias sudarytų palūkanos nuo šešių tūkstančių livrų pagrindinio įnašo". Po Sen Žermeno abato karalius suteikė malonės raštą, o viską drauge – abato chartiją ir karaliaus raštą – 1654 metais patvirtino Sąskaitų rūmai ir Parlamentas.

Tai šitaip atsirado ir buvo įteisinta Švenčiausiojo sakramento amžinosios adoracijos benediktinių kongregacija Paryžiuje. Jų pirmasis vienuolynas buvo „naujai pastatytas" Kasetės gatvėje ponių de Buk ir de Šatovjė lėšomis.

Šis ordinas, kaip matome, nieko bendra neturėjo su benediktinėmis-cistersėmis. Jis buvo Sen Žermen de Prė abatijos žinioje, panašiai kaip Švenčiausiosios širdies ordino vienuolės priklausė jėzuitų ordino generolui, o šaričių ordino vienuolės – lazaristų ordino generolui.

Taip pat jis nė kiek nepanašus į Mažojo Pikpiuso bernardinių bendruomenę, kurios vidaus gyvenimą mes ką tik atvaizdavome. 1657 metais popiežius Aleksandras VII specialia breve leido Mažojo Pikpiuso bernardinėms praktikuoti Amžinąją adoraciją, sekant Švenčiausiojo sakramento kongregacijos benediktinių pavyzdžiu. Vis dėlto abu ordinai išlaikė savo ypatybes.

XI
MAŽOJO PIKPIUSO GALAS

Pačioje Restauracijos pradžioje Mažojo Pikpiuso vienuolynas pradėjo menkėti, o tuo ir pasireiškė bendras ordino smukimas, nes po aštuonioliktojo šimtmečio jis ima nykti, kaip ir visi vienuolių ordinai. Kontempliacija, kaip ir malda, yra žmonijos poreikis; tačiau ji, kaip ir visa, ką palietė Revoliucija, transformuosis, ji nebus priešiška socialiniam progresui, o bus jam palanki.

Mažojo Pikpiuso vienuolynas greitai tuštėjo. 1840 metais mažasis vienuolynas išnyko, pensionatas taip pat išnyko. Nebeliko jame nei senų moterų, nei jaunų merginų. Vienos išmirė, kitos išsiskirstė. *Volaverunt**.

Amžinosios adoracijos ordino regula tokia griežta, jog visus atbaido; norinčiųjų duoti įžadus darosi vis mažiau ir mažiau, kongregacija nebepasipildo. 1845 metais dar atsirado viena kita mergina, panorėjusi stoti į seseris konverses, bet į vienuoles choristes nebuvo nė vienos. Prieš keturiasdešimt metų vienuolių buvo apie šimtą; prieš penkiolika metų jų tebuvo tiktai dvidešimt aštuonios. Kiek jųjų bėra dabar? 1847 metais priorė buvo jauna – ženklas, kad pasirinkimo ratas susiaurėjo. Jai nebuvo nė keturiasdešimties metų. Mažėjant vienuolių skaičiui, didėja darbo našta; kiekvienai iš jų pareigos darosi vis sunkesnės; nebe toli buvo momentas, kai paliks ne daugiau kaip tuzinas iškankintų ir sulenktų pečių, galinčių nešti sunkų šv. Benedikto regulos kryžių. Ši našta nepermaldaujamai ir nekintamai pasilieka ta pati tiek mažam, tiek ir dideliam vienuolių skaičiui. Anksčiau ji slėgė, dabar jau triuškinte triuškina. Ir jos miršta. Tuo metu, kai šios knygos autorius dar gyveno Paryžiuje, numirė dvi vienuolės. Vienai buvo dvidešimt penkeri metai, antrai dvidešimt treji. Pastaroji galėjo apibūdinti save Julijos Alpinulos žodžiais: *„Hic jaceo, vixi annos, viginti et tres.“*** Dėl šio smukimo vienuolynas ir atsisakė auklėti merginas.

Mes negalėjome praeiti pro šituos nepaprastus, nežinomus, tamsius namus, neįėję į juos ir neįsivedę ten visų, kurie mus lydi ir kurie galbūt ne be naudos sau klausosi pasakojant šios liūdnos Žano Valžano istorijos. Mes metėme žvilgsnį į šią bendruomenę, apraizgytą senų apeigų, kurios šiandien atrodo tokios naujos. Tai uždaras sodas. *Hortus conclusus.* Apie šią keistą vietą mes papasakojome smulkiai, tačiau su pagarba, bent jau su

* Išskrido (*lot.*).

** Čia aš ilsiuosi. Išgyvenau dvidešimt trejus metus (*lot.*).

ta pagarba, kuri suderinama su smulkiu pasakojimu. Mes ne viską suprantame, bet nieko neįžeidžiame. Mums vienodai svetima garbinti kaip Žozefas de Mestras, kuris priėjo ligi to, kad liaupsino budelį, taip ir tyčiotis kaip Volteras, kuris išjuokė net Kristaus kančią.

Be kita ko, Volteras čia nelogiškas, nes jis būtų gynęs Jėzų, kaip gynė Kalasą; antra vertus, ir tiems, kurie neigia antžmogiškus įsikūnijimus, – kas gi yra Kristaus kančia? Tai nužudytas teisuolis.

Devynioliktame amžiuje religinė idėja išgyvena krizę. Žmonės daug ką pamiršta, ir gerai daro, kad tik, užmiršę viena, išmoktų ką nors kita. Kad tik žmogaus širdyje nebūtų tuštumos. Vyksta tam tikras griuvimas, ir tegu sau vyksta, tačiau tik su sąlyga, kad jį lydėtų statyba.

O dabar išstudijuokime reiškinius, kurių jau nebėra. Su jais būtinai reikia susipažinti, bent jau dėl to, kad jų išvengtume. Praeities klastotės įgauna netikrus pavadinimus ir mielai apsimeta ateitimi. Praeitis, šis vaiduoklis, moka suklastoti savo pasą. Nepakliūkime į spąstus! Saugokimės! Praeitis turi savo veidą – prietarą ir savo kaukę – veidmainystę. Parodykime šį veidą ir nutraukime nuo jo kaukę.

O dėl vienuolynų, tai čia sudėtingas klausimas. Civilizacija juos smerkia; laisvė juos gina.

SEPTINTOJI KNYGA
SKLIAUSTELIUOSE

I
VIENUOLYNAS – ABSTRAKTI SĄVOKA

Šioji knyga – drama, kurios svarbiausias veikėjas yra begalybė.

Žmogus joje – antraeilis asmuo.

Taigi savo kelyje sutikę vienuolyną, mes turėjome įeiti į jį. Kam? Todėl, kad vienuolynas, būdingas kiek Rytams, tiek ir Vakarams, kiek seniesiems laikams, tiek naujiesiems, kiek stabmeldystei, budizmui, mahometonybei, tiek ir krikščionybei, – yra vienas iš optinių prietaisų, žmogaus naudojamų begalybei pažinti.

Čia anaiptol ne vieta per daug smulkiai atskleisti kai kurias idėjas; tačiau, nevengdami kalbėti tiesiai, nė kiek neatsisakydami nuo aiškinamųjų pastabų ir net nevaržydami savo pasipiktinimo, mes turime pasakyti, kad kiekvieną kartą, kai išvystame žmogų siekiant amžinybės, blogai ar gerai suprastos, mes jaučiame jam pagarbą. Sinagoga, mečetė, pagoda, vigvamas turi savo šlykščiąją pusę, kuria mes bjaurimės, ir didingąją pusę, kurią mes gerbiame. Koks objektas proto kontempliacijai ir begaliniam apmąstymui! Tai Viešpaties atsispindėjimas žmogaus gyvenimo ekrane!

II
VIENUOLYNAS – ISTORINIS FAKTAS

Istorijos, proto ir tiesos požiūriu vienuolystė yra pasmerkta.

Vienuolynai, jeigu jų pernelyg privisę kurioje nors tautoje, yra kliūtys, užgriozdinančios jai kelią, dykinėjimo centrai ten, kur reikalingi darbo centrai. Vienuolių bendruomenės didžiųjų socialinių bendruomenių atžvilgiu yra tas pat, kas amalas ąžuolui, kas karpa žmogaus kūnui. Jų gerovė ir vešėjimas reiškia krašto išsekimą. Vienuoliškas gyvenimo būdas, naudingas civilizacijos vaikystės metu, tuomet savo dvasiniu poveikiu švelninęs papročių šiurkštumą, yra kenksmingas tautų brandos periodu. Be to, atsiradus vienuolių

bendruomenėse palaidumui, joms įžengus į neabejotino smukimo laikotarpį, šis gyvenimo būdas, vis dar tebelikdamas pavyzdžiu, tampa žalingas dėl tų visų priežasčių, dėl kurių buvo išganingas savo tyrumo periode.

Užsidarymas mažoje bendruomenėje atgyveno savo amžių. Vienuolynai, naudingi dabartinės civilizacijos pirminiam auklėjimui, kliudė jos tolesniam augimui ir tapo pragaištingi jos vystymuisi. Kaip institucijos, kaip būdas žmogui formuoti vienuolynai, būdami naudingi dešimtajame šimtmetyje, būdami ginčytini penkioliktajame, yra šlykštūs devynioliktajame. Vienuoliškieji raupsai beveik ligi kaulų sugraužė dvi nuostabias nacijas, Italiją ir Ispaniją, kurių viena daugelį amžių buvo Europos žibintas, antroji jos pasididžiavimas, o jeigu mūsų epochoje tos dvi garsingos tautos ima gyti, tai tik dėl 1789 metų sveikos ir veiksmingos higienos.

Vienuolynas, senovinis vienuolynas, ypač moterų, tokiu pavidalu, kokį mes jį dar matėme ant šio amžiaus slenksčio Italijoje, Austrijoje, Ispanijoje, yra viena iš pačių niūriausių viduramžio apraiškų. Vienuolynas, šitoks vienuolynas, yra visų siaubų centras. Katalikų vienuolynas savo esme yra sklidinas juodo mirties spinduliavimo.

Ypač niūrus yra ispanų vienuolynas. Tenai, tamsoje, po migloje skendinčiais skliautais, po kupolais, tūnančiais šešėlių prieblandoje, stūkso masyvūs didžiuliai altoriai, aukšti kaip katedros; tenai, patamsiuose, kabo prie grandinių milžiniški balti kryžiai; tenai, ant juodmedžio, tyso dideli nuogi dramblio kaulo Kristūs; ir ne tik kruvini, bet pasruvę kraujuose; šlykštūs ir drauge didingi, kyšančiais prie alkūnių kaulais, nuplėšta nuo kelių oda, iš žaizdų išsivertusia gyva mėsa, vainikuoti sidabriniais erškėčiais, prikalti auksinėmis vinimis, su rubininiais kraujo lašais kaktoje ir deimantinėmis ašaromis akyse. Šie deimantai ir rubinai atrodo drėgni ir verčia raudoti prie kryžiaus papėdės šydu apsigaubusias būtybes, kurių kūnai iškankinti ašutinių ir rimbų su geležiniais antgaliais, kurių krūtinė sugniuždyta karklinėmis pynėmis, keliai sužaloti nuo klūpojimo besimeldžiant; tai moterys, kurios dedasi esančios Kristaus sužieduotinės; pamėklės, kurios tariasi esančios serafimai. Ar šios moterys mąsto? Ne. Ar jos turi troškimų? Ne. Ar jos myli? Ne. Ar jos gyvena? Ne. Jų nervai virtę kaulais; jų kaulai virtę akmenimis. Jų šydai išausti iš nakties. Jų kvėpavimas po šydu panašus į tragišką mirties dvelksmą. Abatė, panaši į vaiduoklį, jas laimina ir laiko siaube. Čia budi nesuteptumas visu savo atšiaurumu. Tokie yra senoviniai Ispanijos vienuolynai. Baisingo dievotumo gūžtos, nekaltų mergelių lindynės, nuožmios vietos.

Katalikiškoji Ispanija buvo romiškesnė už pačią Romą. Ispanijos vienuolynas buvo visų katalikiškiausias vienuolynas. Jame jautėsi Rytai. Arkivyskupas, dangiškasis *kizliaraga*, šnipinėjo šį Dievui skirtą sielų seralį ir laikė jį užrakinęs. Vienuolė buvo odaliska, kunigas buvo eunuchas. Uoliausiai tikinčiosios tapdavo sapne Kristaus išrinktosiomis ir sužadėtinėmis. Naktį puikus jaunikaitis nužengdavo nuogas nuo kryžiaus, ir celė paskęsdavo ekstazėje. Aukštos sienos saugojo nuo visų realaus gyvenimo įspūdžių mistiškąją sultonienę, kurios sultonas buvo nukryžiuotasis. Bet kuris žvilgsnis į išorinį pasaulį buvo laikomas neištikimybe. *In pace** atstodavo odinį maišą. Tai, ką Rytuose išmesdavo į jūrą, Vakaruose įmesdavo į žemės gelmes. Ir ten, ir čia moterys grąžė rankas; vienų daliai – bangos, kitų daliai – kapas; ten paskandintos, čia – palaidotos. Baisinga paralelė!

* In pace – požeminis urvas, kuriame kaliniai būdavo uždaromi iki gyvos galvos (*lot.*).

Dabar senovės gynėjai, negalėdami neigti šių faktų, išsisuka iš jų šypsuliu. Įėjo į madą patogus ir savotiškas būdas istorijos reveliacijoms pašalinti, filosofijos komentarams sunaikinti ir visiems nepatogiems faktams bei tamsiems klausimams apeiti. „Proga pompastiškoms frazėms", – sako apsukruoliai. „Tai deklamacija", – kartoja neišmanėliai. Žanas Žakas – deklamatorius; Didro – deklamatorius; Volteras, ginąs Kalasą, Labarą ir Sirveną, – deklamatorius. Kažkas – neatsimenu, kas būtent – neseniai įrodinėjo, kad Tacitas buvęs deklamatorius, kad Neronas – auka ir kad tikriausiai reikia pasigailėti „vargšo Oloferno"[38].

Vis dėlto faktus nelengva nutildyti, jie atkaklūs. Šios knygos autorius savo akimis yra matęs už aštuonių ljė nuo Briuselio (štai kur tikras viduramžis mūsų visų pašonėje), Viljė abatijoje, duobes nuo „akmeninių maišų" vidury lankos, kur kažkada buvo vienuolyno kiemas, o ant Dilio kranto – keturias akmenines olas, pusiau po žeme, pusiau po vandeniu. Tai buvo *in pace*. Kiekviename iš šitų urvų dar tebėra išlikusios geležinių durų liekanos, išeinamoji vieta ir grotomis apkaltas langutis, kuris iš oro pusės buvo dviejų pėdų aukštyje nuo upės, o iš vidaus – šešių pėdų aukštyje nuo žemės. Lauko pusėje upė tekėjo pagal sieną keturių pėdų aukštyje. Grindys visuomet šlapios. Ši šlapia žemė *in pace* gyventojui buvo guolis. Viename iš tokių urvų yra nuolauža geležinio antkaklio, pritvirtinto prie sienos; kitame matyti savotiška kvadratinė dėžė iš keturių gabalų granito, per trumpa, kad joje būtų galima atsigulti, per žema, kad joje būtų galima atsitiesti. Į ją įgrūsdavo gyvą būtybę ir užvoždavo akmeniniu antvožu. Taip būdavo. Šitai galima matyti. Galima užčiuopti. Šie *in pace*, šie urvai, šie geležiniai kabliai, šie antkakliai, šis aukštas langutis, kurio lygyje teka upė, ši akmeninė dėžė, uždengta granitine plokšte nelyginant kapas, – tik tas skirtumas, kad čia numirėlis buvo gyvas žmogus, – šios purvo grindys, ši išeinamosios duobė, šios sienos, pro kurias sunkiasi vanduo, – kokie deklamatoriai!

III

Į KĄ ATSIŽVELGIANT GALIMA GERBTI PRAEITĮ

Vienuolystė, kokia ji buvo Ispanijoje ir tebėra ligi šiol Tibete, – tai savotiška civilizacijos džiova. Ji visiškai sustabdo gyvenimą. Ji stačiai naikina krašto gyventojus. Užsidarymas vienuolyne – kastracija. Jis buvo Europos rykštė. Prie to pridurkite smurtą, taip dažnai daromą sąžinei, priverstinį įšventinimą, feodalinę santvarką, besiremiančią vienuolynais, pirmgimystės teisę, leidžiančią vyresniesiems pasmerkti vienuolystei kitus per didelės šeimos narius, žiaurumus, apie kuriuos mes ką tik kalbėjome, tuos *in pace*, užčiauptas burnas, užmūrytas smegenis, tokią daugybę nelaimingų sielų, uždarytų į amžinų įžadų kalėjimą, abito užvilkimą, gyvų sielų palaidojimą. Prie visos nacijos sumenkėjimo pridurkite individualias kančias ir, kad ir kas jūs būtumėte, sudrebėsite prieš abitą ir prieš šydą, šias dvi žmonijos išrastas įkapes.

Vis dėlto, priešingai filosofijai, priešingai progresui, kai kuriais atžvilgiais ir kai kuriose vietose vienuolystės dvasia atkakliai tebegyvuoja pačiame devynioliktojo amžiaus žydėjime, ir keistas asketizmo įsigalėjimas šiuo metu stebina civilizuotąjį pasaulį. Atkaklus atgyvenusių institucijų siekis pailginti savo egzistavimą panašus į senų sudususių kvepalų atkaklumą, jei jie staiga pareikalautų, kad mes jais vis dar kvėpintume savo plaukus, į pašvinkusios žuvies pretenzijas, kad mes ją valgytume, į vaikiškų drabužių įkyrų prašymą, kad juos dėvėtų suaugęs žmogus, ir į lavonų švelnumą, jei jie sugrįžtų į žemę apkabinti gyvųjų.

„Nedėkingasis! – sako drabužiai. – Aš jus dengiau darganoje. Kodėl jūs dabar mumis kratotės?“ – „Aš gimiau jūrų platybėse“, – sako žuvis. „Mes buvome rožės“, – sako kvepalai. „Aš jus mylėjau“, – sako lavonas. „Aš jus šviečiau“, – sako vienuolynas.

Į visa tai yra tik vienas atsakymas: „Tai buvo kažkada!“

Svajoti, kad miręs dalykai gali neribotai tverti, kad žmones galima valdyti pasinaudojant balzamuotais trūnėsiais, restauruoti sugurusias dogmas, paauksinant atnaujinti relikvijorius, truputėlį pabaltinti vienuolynus, naujai pašventinti relikvijų skryneles, vėl grąžinti prietarus, atgaivinti fanatizmą, pritaisyti naujus kotus šlakstyklėms ir rankenas kalavijams, atgaivinti vienuolystę ir militarizmą, tikėti, jog visuomenę galima išgelbėti veisiant parazitus, užkarti praeitį dabarčiai – visa tai atrodo keista. Vis dėlto atsiranda teoretikų, ginančių panašias teorijas. Šie teoretikai, beje, žmonės protingi, imasi labai paprasto būdo: jie uždeda praeičiai glaistą, kurį vadina visuomenine tvarka, dieviškąja teise, morale, šeima, pagarba protėviams, amžių autoritetu, šventąja tradicija, teisėtumu, religija; ir eina šaukdami: „Štai jums, šekit, gerieji žmonės!“ Ši logika buvo žinoma ir senovės žmonėms. Ji taikyta per haruspicijas. Juodą karvytę ištrindavo kreida ir sakydavo: „Ji balta.“ *Bos cretatus**.

O dėl mūsų, tai mes kai kuriais atvejais gerbiame praeitį ir gailimės jos visur, tačiau su sąlyga, kad ji sutiktų ramiai ilsėtis kape. O jeigu ji atkakliai nori gyventi, mes ją puolame ir stengiamės nugalabyti.

Prietarai, davatkiškumas, šventeiviškumas, tikėjimas niekais – šie vaiduokliai, nepaisant viso jų iliuziškumo, kibte įsikimba į gyvenimą; kad ir efemeriški, jie turi dantis ir nagus; su jais reikia nuožmiai kautis, su jais reikia kariauti, neduoti jiems atsikvėpti, nes viena iš fatališkų žmonijos paskirčių yra lemtis amžinai kovoti su vaiduokliais. Sunku pagriebti už gerklės šešėlį ir jį partrenkti žemėn.

Vienuolynas Prancūzijoje, pačiame devynioliktojo amžiaus viduryje, – tai pelėdų sambūris dienos šviesoje. Vienuolynas, atvirai skelbiąs asketizmą centre miesto, išgyvenusio 1789, 1830 ir 1848 metus, Roma, vešliai išsiskleidžianti Paryžiuje, tai anachronizmas. Paprastai, norint iškelti aikštėn anachronizmą ir priversti, kad jis išnyktų, reikia tiktai išsiaiškinti jo kilmės metus. Tik mūsų gyvenamasis metas nėra paprastas.

Kovokime!

Kovokime, tačiau apdairiai. Tiesos savybė – niekuomet neperdėti. Kokia jai prasmė perdėti? Kažką reikia sunaikinti, o kai ką reikia tik nušviesti ir ištirti. Kokia didi jėga – rimtas dalyko studijavimas! Nereikia liepsnos ten, kur pakanka paprastos šviesos.

* „Kreida išbaltintas bulius“ (*lot.*) – posakis, paimtas iš Juvenalio (10 satyra).

Taigi, gyvendami devynioliktajame amžiuje, mes iš principo priešiškai žiūrime į asketišką užsidarymą, kad ir kokioje tautoje jis būtų, – tiek Azijoje, tiek Europoje, Indijoje ar Turkijoje. Kas sako „vienuolynas“, tas sako „pelkė“. Jų puvimas yra aiškus, jų stagnacija nesveika, jų rūgimas užkrečia karštlige tautas ir jas išsekina; jų plitimas tampa Egipto rykšte. Mes negalime be siaubo pagalvoti apie tas šalis, kuriose lyg kirminai knibždėte knibžda visokie fakyrai, bonzos, santonai, kaluerai, marabutai, talapuanai ir dervišai.*

Šiaip ar taip, religinis klausimas egzistuoja. Šis klausimas turi tam tikrų slėpiningų, beveik grėslių pusių; tebūnie mums leista įsižiūrėti į jas atidžiau.

IV

VIENUOLYNAS PRINCIPŲ POŽIŪRIU

Žmonės susiburia ir gyvena bendrai. Kokios teisės pagrindu? Susivienijimo teisės pagrindu.

Jie užsidaro savo buveinėje. Kokia teise? Ta teise, kuri kiekvienam žmogui leidžia laikyti savo duris atidarytas arba užrakintas.

Jie niekur neišeina. Kokia teise? Laisvo judėjimo teise, kuri apima ir teisę neišeiti iš savo namų.

Ką jie ten veikia, savo namuose?

Jie kalba tyliai; jie visada nuleidę žemyn akis; jie dirba. Jie išsižadėję pasaulio, miestų, kūniškųjų pomėgių, malonumų, tuštybių, puikybės, materialinės naudos. Jie vilki šiurkščia vilna arba šiurkščia drobe. Nė vienas iš jų neturi jokios nuosavybės. Įstodamas ten, turtingas žmogus tampa neturtėliu. Tai, ką jis turi, atiduoda visiems. Tasai, kuris buvo, kaip sakoma, aukštos kilmės, bajoras, didikas, dabar lygus tam, kuris buvo paprastas valstietis. Celė vienoda visiems. Visiems privaloma ta pati tonzūra, visi dėvi tuos pačius abitus, valgo tą pačią juodą duoną, miega ant tų pačių šiaudų, miršta ant tų pačių pelenų. Ta pati ašutinė ant pečių, ta pati virvė aplink strėnas. Jeigu nustatyta vaikščioti basiems, visi vaikščioja basi. Tarp jų gali būti kunigaikštis, bet ir šis kunigaikštis – toks pat šešėlis, kaip ir kiti. Nebėra daugiau titulų. Net pavardės išnykusios. Belikę tik vardai. Krikštavardžiai sulygina visus. Jie išplėšti iš gimininės šeimos ir bendruomenėje sudaro dvasinę šeimą. Jie neturi jokių kitų giminių, išskyrus visą žmoniją. Jie padeda vargšams, slaugo ligonius. Jie patys išsirenka tuos, kurių klauso. Jie vienas kitam sako: „Mano broli.“

Jūs mane nutraukiate ir sušunkate: „Bet juk tai idealus vienuolynas!“

Taip, jeigu toks vienuolynas būtų galimas, aš būtinai jį turėčiau omenyje.

Todėl aš anoje knygoje apie vieną vienuolyną kalbėjau su pagarba. Jeigu užmiršime viduramžius, užmiršime Aziją, jeigu neliesime istorinio ir politinio klausimo, jei paliksime nuošalyje kariaujančiosios polemikos reikalavimus, jei šį dalyką svarstysime tik grynos

* Fakirai, dervišai – elgetaują musulmonų vienuoliai, santonai – turkų vienuoliai; bonzos – budistų vienuoliai Kinijoje ir Japonijoje; kaluerai – graikų vienuoliai; marabutai – arabų vienuoliai; talapuanai – Siamo vienuoliai.

filosofijos požiūriu, tai aš į vienuolystės bendruomeninį pradą visuomet esu pasiruošęs žiūrėti su tam tikra atida, o kai kuriais atvejais net ir pagarbiu rimtumu, tik su sąlyga, kad įstojimas į vienuolyną ir buvimas jame būtų absoliučiai laisvas. Ten, kur yra bendruomeninis pradas, ten yra bendruomenė; kur yra bendruomenė, ten yra teisė. Vienuolynas yra produktas formulės: Lygybė, Brolybė. O, kokia Laisvės didybė! Koks spindintis pasikeitimas su ja susietas! Pakanka Laisvės, kad vienuolynas virstų respublika.

Tęsiame toliau.

Šie vyriškiai arba šios moterys, esantys tarp šių keturių sienų, vilki šiurkščiais abitais, visi lygūs, vadina vienas kitą broliais; puiku; bet juk dar kažką veikia?

Taip.

Ką gi?

Jie įsmeigia akis į tamsą, atsiklaupia ir susideda rankas.

Ką tai reiškia?

V
MALDA

Jie meldžiasi.

Kam?

Dievui.

Melstis Dievui, ką tai reiškia?

Ar yra kokia nors begalybė už mūsų? Ar ši begalybė imanentinė, permanentinė? Ar būtinai substanciali, jeigu ji begalinė, ir ar būtų ji apribota ten, už mūsų, jeigu nebūtų substancijos? Ar būtinai išmintinga, jeigu ji begalinė, ir ar ji baigtųsi ten, už mūsų, jeigu nebūtų protinga? Ar ši begalybė sukelia mumyse visatos esmės idėją, kai mes patys sau galime priskirti vien tiktai asmeninio egzistavimo idėją? Kitaip tariant, ar ji nėra absoliuti sąvoka, kurios atžvilgiu mes esame tik reliatyvi sąvoka?

Ir ar nėra, kartu su begalybe už mūsų ribų, kitos begalybės mūsų pačių viduje? Ar šiedvi begalybės (kokia grėsli dviskaita!) nėra uždėtos viena ant kitos? Ar antroji begalybė neglūdi, taip sakant, po pirmąja? Ar ji nėra jos veidrodis, atspindys, aidas, bedugnė, turinti bendrą centrą su antrąja bedugne? Ar toji antroji begalybė irgi turi protą kaip pirmoji? Ar ji mąsto? Ar myli? Ar trokšta? Jeigu tiedvi begalybės turi protą, tai kiekviena iš jųdviejų turi valios pradą, ir savo „aš" turi tiek aukštesnioji, tiek ir žemesnioji begalybė. Tasai žemesnysis „aš" – siela; tasai aukštesnysis „aš" – Dievas.

Pasiekti, kad mintyje įvyktų žemesniosios begalybės sąlytis su aukštesniąja, reiškia melstis.

Nieko neatimkime iš žmogaus sielos; ką nors slopinti – bloga. Reikia reformuoti ir transformuoti. Kai kurie žmogaus gabumai nukreipti į Nežinomybę; mintis, svajonė, malda. Nežinomybė – tai okeanas. Kas gi yra sąmonė? Tai kompasas Nežinomybėje. Mintis, svajonė, malda – tai didūs slėpiningi spinduliavimai. Gerbkime juos. Į kur nukreipti šie didingi sielos švytėjimai? Į tamsą; atseit į jos pažinimą, į šviesą.

Demokratijos didybė – nieko neneigti, nieko neatmesti, kas yra žmogiška. Greta žmogaus teisės, bent šalia jos, yra Sielos teisė.

Sutriuškinti fanatizmą ir garbinti begalybę – toks yra dėsnis. Taigi neapsiribokime puolimu ant kelių prieš Visatos medį ir kontempliavimu jo nesuskaitomų, šviesuliais nusagstytų išsišakojimų. Mes turime pareigą: tobulinti žmogaus sielą, ginti paslaptis nuo stebuklų, gerbti tai, kas nesuprantama, ir atmesti tai, kas absurdiška, neišaiškinamų dalykų srityje sutikti tik su tuo, kas būtinai reikalinga, išgydyti tikėjimą, atpalaiduoti religiją nuo prietarų; apvalyti Dievą nuo parazitų.

VI

MALDOS MALONĖ

O dėl būdų melstis, tai geras kiekvienas, kad tik jis būtų nuoširdus. Apverskite savo maldaknygę atvirkščią ir susiliekite su amžinybe.

Mes žinome, jog yra filosofija, neigianti begalybę. Taip pat yra filosofija, neigianti saulę; ši filosofija, priklausanti patologijos sričiai, vadinama aklumu.

Mums trūkstamą jausmą paversti tiesos šaltiniu gali tiktai įžūli neregio arogancija.

Įdomu, su kokiu išdidumu, pranašumu ir niekinamu atlaidumu ši apgraibomis vėžliojanti filosofija žiūri į filosofiją, reginčią Dievą. Tarsi girdėtum kurmį šaukiant: „Kokie jie pasigailėtini su ta savo saule!“

Mes žinome, kad yra įžymių galingo proto ateistų. Savo didžia išmintimi pasiekę tiesos pažinimą, sielos gilumoje jie ne per daugiausia yra įsitikinę savo ateizmu; telieka tik kitaip juos pavadinti – šiaip ar taip, jeigu jie ir netiki į Dievą, tai jau pats jų proto didingumas patvirtina Dievo buvimą.

Mes sveikiname juos kaip filosofus, nepalenkiamai smerkdami jų filosofiją.

Tęskime toliau.

Galima taip pat nusistebėti, kaip kai kas lengvai išsisuka žodžiais. Viena metafizikos mokykla šiaurėje, truputėlį miglota, tarėsi padariusi žmonių protuose perversmą, žodį „jėga“ pakeitusi žodžiu „valia“.

Pasakyti „augalas nori“ vietoje „augalas auga“ iš tikrųjų būtų labai pravartu, jeigu dar pridėtume „visata nori“. Kodėl? Todėl, kad išvada būtų tokia: augalas nori, vadinasi, jis turi savo „aš“; visata nori, vadinasi, ji turi savo Dievą.

O dėl mūsų, tai, nors mes, priešingai šiai mokyklai, nieko neatmetame *a priori*, vis dėlto sutikti, kad augalas turi valią, – o tatai ji pripažįsta, – mums atrodo sunkiau, negu sutikti, kad visata turi valią, kurią ši mokykla neigia.

Neigti begalybės valią, atseit Dievą, galima tik neigiant pačią begalybę. Mes tatai įrodėme.

Pačios begalybės neigimas tiesiog veda į nihilizmą. Viskas tampa „proto išmone“.

Bet kuris ginčas su nihilizmu yra tuščias. Mat logiškas nihilistas abejoja net savo pašnekovo egzistavimu ir ne visiškai yra tikras savo paties egzistavimu.

Jo požiūriu yra galima, kad jis pats sau tėra tiktai „proto išmonė".

Jis nepastebi, kad visa, ką jis neigia, pats iš esmės priima, vien tik ištardamas žodį „protas".

Apskritai, bet kurį kelią minčiai užkerta toji filosofija, kuri viską suveda į vienskiemenį žodį „ne".

Į „ne" yra tik vienas atsakymas: „taip".

Nihilizmas neturi reikšmės.

Nebūties nėra. Nulis neegzistuoja. Viskas yra kažkas. Niekas yra šis tas.

Žmogus gyvena teigimu dar daugiau negu duona.

Matyti ir rodyti – dar nepakanka. Filosofija turi būti veiksminga; jos siekimas ir rezultatas turi būti žmogaus tobulinimas. Sokratas turi įsikūnyti Adome ir sukurti Marką Aurelijų; kitaip tariant, laimės žmogų turi paversti išminties žmogumi. Edeną pakeisti Licėjumi[39]. Mokslas turi būti gaivinamieji vaistai. Mėgautis – koks pasigailėtinas tikslas ir kokia tuščia garbė! Mėgaujasi ir galvijas. Mąstyti – štai tikrasis sielos triumfas. Ištiesti trokštančiai žmonijai mąstymo taurę, duoti visiems žmonėms Dievo pažinimo eliksyro, pasiekti, kad sąžinė juose broliautųsi su pažinimu, šio paslaptingo bendravimo galia juos padaryti teisingus – tokia yra realiosios filosofijos paskirtis. Moralė – tai tiesų pražydėjimas. Kontempliacija veda į veiksmą. Absoliutas turi būti praktiškas. Reikia, kad idealą galėtų įkvėpti, įgerti ir lengvai pasisavinti žmogaus protas. Kaip tik idealas turi teisę sakyti: „Valgykite ir gerkite, nes tai yra kūnas mano ir kraujas mano." Išmintis – tai šventoji komunija. Tik šitaip ji nustoja buvusi tuščia mokslo meile ir, tapusi vieninteliu ir lemiamu būdu žmonėms suvienyti, iš filosofijos virsta religija.

Filosofija neturi būti paprastas bokštelis, pastatytas viršum paslapties tam, kad iš ten ją galėtume patogiai stebėti, turėdami tik tą vieną rezultatą – smalsumo patenkinimą.

O mes, atidėdami tolesnį mūsų minties vystymą ligi kitos progos, tepasakysime, kad be dviejų varomųjų jėgų – tikėjimo ir meilės – mums nesuprantamas nei žmogus kaip išeities taškas, nei progresas kaip tikslas.

Progresas yra tikslas, idealas yra jo forma.

Kas tai yra idealas? Tai Dievas.

Idealas, absoliutas, tobulybė, begalybė – identiški žodžiai.

VII

PEIKTI REIKIA ATSARGIAI

Istorijai ir filosofijai uždėtos amžinos, bet tuo pačiu metu ir paprastos priedermės; kovoti su Kaifu – vyriausiuoju kunigu, su Drakonu – teisėju, su Trimalchionu – įstatymų

leidėju, su Tiberijum – imperatorium, – visa tai aišku, griežta bei suprantama ir nieko miglоto neturi. O teisė gyventi atsiskyrus, nors tai ir yra susiję su nepatogumais ir piktnaudžiavimu, reikalauja pripažinimo ir išlygų. Vienuolystė yra grynai žmogiška problema.

Kalbant apie vienuolynus, šias suklydimo, bet drauge ir nekaltybės, apsigavimo, bet drauge ir geros valios, nežinojimo, bet drauge ir atsidavimo, kančių, bet drauge ir kankinystės vietas, – beveik visuomet jas reikia drauge ir pripažinti, ir atmesti.

Vienuolynas – tai prieštaravimas. Jo tikslas – išganymas; priemonė –pasiaukojimas. Vienuolynas – tai kraštutinis egoizmas, išperkamas visišku savęs išsižadėjimu.

Išsižadėti tam, kad valdytum, – štai koks, atrodo, yra vienuolystės devizas.

Vienuolyne kenčiama tam, kad tektų mėgautis. Išduodamas vekselis, už kurį turi sumokėti mirtis. Žemiškosios tamsos kaina perkama dangiškoji šviesa. Vienuolyne iš anksto priimamas pragaras, kaip rojaus laimės laidas.

Vienuolės šydas arba vienuolio kepuraitė yra savižudybė, apmokama amžinu gyvenimu.

Mums neatrodo, kad iš šito dalyko būtų galima tyčiotis. Čia viskas rimta: ir gėris, ir blogis.

Teisingas žmogus susirauks, bet niekuomet neleis sau kandžiai šypsotis. Mums suprantama rūstybė, bet ne pagieža.

VIII
TIKĖJIMAS, ĮSTATYMAS

Dar keli žodžiai.

Mes smerkiame bažnyčią, kai ji sklidina intrigų; mes niekiname dvasinių gėrybių saugotojus, kai jie trokšta žemiškųjų gėrybių; tačiau mes visur gerbiame apmąstymuose paskendusį žmogų.

Mes sveikiname tą, kuris atsiklaupia ant kelių.

Tikėjimas! Štai kas būtina žmogui. Vargas tam, kuris į nieką netiki!

Kas yra paskendęs kontempliacijoje, tas nedykinėja. Yra triūsas regimas, ir yra triūsas neregimas.

Kontempliuoti reiškia darbuotis; mąstyti reiškia veikti. Ant krūtinės sukryžiuotos rankos dirba, sudėti pirštai kuria. Žvilgsnis, nukreiptas į dangų, – veiksmas.

Talis ketverius metus išbuvo nejudėdamas. Jis padėjo filosofijos pagrindus.

Mūsų akimis, užsidarėliai nėra dykūnai, ir atsiskyrėliai nėra tinginiai.

Samprotauti apie Slaptybes – rimtas dalykas.

Nieko neišsižadėdami iš to, ką esame anksčiau pasakę, mes manome, kad gyviesiems visuomet dera atsiminti kapą. Šiuo klausimu dvasininkas ir filosofas sutinka. *Teks numirti.* Trapistų ordino abatas šiuo atžvilgiu yra artimas Horacijui.

Įpinti į savo gyvenimą mintį apie kapą – tai išminčiaus taisyklė, tai asketo taisyklė. Čia ir asketas, ir išminčius sutaria.

Yra materialinis išsivystymas; mes jo trokštame. Yra taip pat moralinė didybė, mes jos siekiame.

Lengvapėdiški ir greiti daryti išvadas žmonės sako:

– Kam šios nejudamos figūros, nukreipusios savo mintis į paslaptį? Kam jos reikalingos? Ką jos veikia?

Deja! Akivaizdoje tos tamsos, kuri mus supa ir kuri mūsų laukia, ir nežinodami to, kuo mus pavers didysis galutinis suirimas, mes atsakome:

„Galbūt nėra didingesnio veiksmo už tą, kurį atlieka šios sielos." Ir pridurиame: „Galbūt nėra naudingesnio darbo."

Juk reikalingi žmonės, nuolat besimeldžiantys už tuos, kurie niekuomet nesimeldžia.

Mūsų nuomone, visas klausimas yra tas, kiek minties įdedama į maldą.

Besimeldžiąs Leibnicas – tai didinga; dievybę garbinąs Volteras – tai puiku. *Deo erexit Voltaire**.

Mes už religiją prieš religijas.

Mes esame iš tų, kurie yra įsitikinę poterių menkumu ir maldos kilnumu.

Beje, mūsų gyvenamuoju momentu, kuris, laimė, nepaliks savo antspaudo devynioliktajam amžiui, – šiuo metu, kai tiek daug žmonių su žemomis kaktomis ir neaukštomis sielomis, kai tiek daug tokių, kurie pasimėgavimą iškelia į moralės principus ir džiaugiasi greit praeinančiais ir šlykščiais medžiaginiais dalykais, – kiekvienas, kuris pasitraukia iš pasaulio, mūsų akyse nusipelno pagarbos. Vienuolynas – tai savęs išsižadėjimas. Pasiaukojimas, kurio pagrinde glūdi klaida, vis dėlto yra pasiaukojimas. Savo pareiga laikyti rūsčią klaidą – vis tiek yra savotiškai didinga.

Jeigu paimsime tiesą ir bešališkai ją ištyrinėsime ligi galo ir visais atžvilgiais, tai negalėsime nepripažinti, kad vienuolynas, pats savaime ir kaip abstrakti sąvoka, neginčijamai turi tam tikro didingumo, ypač moterų vienuolynas, nes mūsų visuomenėje visų labiausiai kenčia moteris, o šitame vienuoliškame pasitraukime skamba protestas.

Toks atšiaurus ir toks niūrus vienuoliškas egzistavimas, kurio tam tikrus bruožus mes esame atvaizdavę, nėra gyvenimas, nes jame nėra laisvės; tai nėra kapas, nes jame nėra nurimimo pilnatvės; tai keista vieta, nuo kurios, tarytum nuo aukšto kalno viršūnės, iš vienos pusės matyti bedugnė, kurioje mes esame, o iš kitos – bedugnė, kurioje būsime; tai riba, siaura ir miglota, skirianti du pasaulius, apšviečiama ir aptemdoma kartu abiejų, kurioje gęstantis gyvenimo spindulys susimaišo su neaiškiu mirties spinduliu; tai kapo prietema.

O mes, kurie netikime tuo, kuo tiki šios moterys, bet gyvename, kaip ir jos, tikėjimu, – mes niekuomet negalėjome be savotiško religinio siaubo ir švelnaus virpulio, be savotiškos pagailos, atmieštos pavydu, žiūrėti į šias atsidavusias būtybes, virpančias ir pasitikinčias, į šias romias ir didingas sielas, kurios drįsta gyventi prie pat paslapties krašto, tarp pasaulio, kuris joms uždarytas, ir dangaus, kuris joms neatvertas, savo siela nukrypusios į neregimą šviesą, turinčios tik laimę galvoti, kad jos žino, kur toji šviesa yra, trokštančios bedugnės ir nežinios, įsmeigusios žvilgsnį į sustingusią tamsą, klūpančios, apkvaitusios, apstulbintos, šiurpo apimtos, tam tikromis valandomis gilaus amžinybės dvelksmo pakeltos aukštyn.

* Dievui meldės Volteras (*lot.*).

AŠTUNTOJI KNYGA

KAPINĖS IMA, KAS JOMS DUODAMA

I

ČIA KALBAMA, KAIP PATEKTI Į VIENUOLYNĄ

Kaip tik į šitokį vienuolyną Žanas Valžanas ir „nukrito iš dangaus", kaip pasakė Foševanas.

Jis perlipo per mūrinį sodo aptvarą Polonso gatvės kampe. Toji angelų giesmė, kurią jis girdėjo nakties viduryje, buvo choras vienuolių, giedančių aušrinę; toji salė, kurią jis įžiūrėjo tamsoje, buvo koplyčia; tasai vaiduoklis, kurį jis matė parkniubusį ant žemės, buvo atgailą atliekanti sesuo; tasai skambalėlis, kuris jį taip keistai nustebino, buvo sodininko skambalėlis, pririštas prie dėdės Fošlevano kelio.

Paguldę Kozetę, Žanas Valžanas ir Fošlevanas, kaip mes matėme, pavakarieniavo gabalėliu sūrio ir stikline vyno, sėdėdami prie kaitrios žagarų ugnies; paskui jiedu sukrito ant žemės, pasikloję po glėbelį šiaudų, nes į vienintelę lūšnos lovą jie paguldė Kozetę. Prieš užmerkdamas akis, Žanas Valžanas tarė:

– Aš turėsiu čia pasilikti visam laikui.

Šitie žodžiai kiaurą naktį sukosi Fošlevano galvoje.

Tiesą pasakius, nei vienas, nei antras neužmigo.

Žanas Valžanas, jausdamasis pažintas ir Žavero įkandin sekamas, suprato, kad jis ir Kozetė bus žuvę, jeigu sugrįš į Paryžių. Kadangi naujas ant jo užlėkęs viesulas jį atbloškė į tą vienuolyną, Žanas Valžanas turėjo tik vieną mintį: jame pasilikti. O nelaimingam žmogui, atsidūrusiam jo padėtyje, tas vienuolynas buvo drauge ir pati pavojingiausia, ir pati saugiausia vieta; pavojingiausia dėl to, kad jokiam vyriškiui buvo nevalia į jį įžengti, ir jeigu jį čia surastų, jis būtų sučiuptas nusikaltimo vietoje, ir Žanui Valžanui iš vienuolyno būtų tiesus kelias į kalėjimą; saugiausia dėl to, kad jeigu žmogui pavyktų jame įsitaisyti ir pasilikti, tai kam ateitų į galvą ten jo ieškoti? Apsigyventi ten, kur neįmanoma apsigyventi, – buvo išsigelbėjimas.

Savo ruožtu ir Fošlevanas suko sau galvą. Visų pirma, jis sau pareiškė, jog ničnieko nesupranta. Kokiu būdu ponas Madlenas čia atsidūrė, jeigu aplinkui sienos? Per vienuolyno mūrą taip pigiai neperlipsi! Kaip jis čia atsidūrė su mergyte? Stačiu mūru neužsirangysi su

vaiku rankose! Kas ji per vaikas? Iš kur jiedu atsirado? Nuo to laiko, kai gyveno vienuolyne, Fošlevanas niekuomet nieko nebuvo girdėjęs apie Pajūrio Montreilį ir nieko nežinojo, kas ten įvyko. Dėdė Madlenas laikėsi taip, kad jis nedrįso jo klausinėti. Antra vertus, Fošlevanas ir pats sau sakė: „Neklausinėsi gi šventąjį.“ Ponas Madlenas jo akyse buvo išlaikęs visą savo orumą. Vienintelė išvada, kurią tarėsi galįs padaryti sodininkas iš kelių žodžių, išsprūdusių Žanui Valžanui, buvo ta, kad ponas Madlenas, esant tokiems sunkiems laikams, greičiausiai bus subankrutavęs ir jį persekioja kreditoriai; arba jisai įsivėlė į kokią politinę istoriją ir slapstosi; šitai net patiko Fošlevanui, kuris, kaip daugelis mūsų šiaurės valstiečių, buvo senas užkietėjęs bonapartistas. Slėpdamasis ponas Madlenas pasirinko vienuolyną, ir todėl visiškai suprantama, kad jis nori čia pasilikti. Vis dėlto Fošlevanui vienas dalykas liko neišaiškinamas, prie jo jis nuolat grįždavo ir dėl jo laužė sau galvą, – tai, kaip ponas Madlenas atsidūrė čia, ir dar ne vienas, o su maža mergyte. Fošlevanas juos matė, juos lietė, su jais kalbėjosi – ir negalėjo šituo patikėti. Į Fošlevano pirkelę pirmą kartą buvo įsibrovę nesuvokiami dalykai. Fošlevanas nežinojo nė ką spėlioti, ir jam buvo aišku tik viena: ponas Madlenas jam yra išgelbėjęs gyvybę. Šio vienintelio tvirto žinojimo jam pakako apsispręsti. Jis tarė sau: „Dabar mano eilė.“ O jo sąžinė pridūrė. „Ponas Madlenas tiek nesamprotavo, kai reikėjo palįsti po vežimu ir mane iš ten ištraukti.“ Jis nutarė poną Madleną išgelbėti.

Bet vis dėlto jis save klausinėjo ir pats sau atsakinėjo: „O ką, jeigu pasirodytų, kad jis vagis, ar aš jį gelbėčiau atsimindamas, kas jis man buvo? Vis tiek gelbėčiau. Jeigu jis būtų žmogžudys, ar aš jį gelbėčiau? Vis tiek gelbėčiau. Bet jeigu jis šventasis, ar aš jį gelbėsiu? Vis tiek gelbėsiu.“

Tik kaip jį palikti vienuolyne? Štai uždavinys! Šio mėginimo, beveik neįvykdomo, Fošlevanas neatsisakė; tas vargšas Pikardijos valstietis ryžosi įveikti vienuolyno draudimų tvirtovę ir šv. Benedikto regulos statų kalną, vietoj kopėčių teturėdamas tik atsidavimą, gerą valią ir truputį to seno kaimietiško gudrumo, šį kartą pašaukto tarnauti kilniam tikslui. Dėdė Fošlevanas buvo senas žmogus, savo visą amžių išgyvenęs egoistiškai, ir štai, savo dienų pabaigoje, šlubas, paliegęs, niekuo daugiau nebesidomįs pasaulyje, surado paguodą pajutęs dėkingumą ir, išvydęs progą atlikti dorą žygį, pulte puolė į jį kaip mirštantysis, radęs po ranka stiklą gero vyno, kurio niekados nebuvo ragavęs, godžiai jį geria. Galima pridurti, kad vienuolyno atmosfera, kuria jis kvėpavo jau daugelį metų, sunaikino jo savimeilę ir pagaliau paveikė jį taip, kad jame kilo būtinas reikalas padaryti kokį gerą darbą.

Taigi jis pasiryžo pasiaukoti ponui Madlenui.

Mes ką tik esame jį pavadinę „vargšu Pikardijos valstiečiu“. Tas apibūdinimas teisingas, bet nepilnas. Dabartiniame mūsų istorijos etape yra naudinga pateikti trumpą dėdės Fošlevano psichologijos charakteristiką.

Jis buvo valstietis, bet kažkada jam teko tarnauti sodžiaus notaro raštvedžiu, o tai jo buklumui suteikė suktumo ir jo naivumui – įžvalgumo. Dėl įvairių priežasčių nusigyvenęs, iš raštvedžio jis nusmuko į vežikus ir juodadarbius. Bet, nežiūrint keiksmų ir botago pliaukšėjimų, be kurių, kaip atrodė, negalėjo apsieiti jo arkliai, jame dar buvo gyvas raštvedys. Jis turėjo įgimto proto; jo kalba buvo gana taisyklinga, jis – o tai nedažnai pasitaiko kaime – mokėjo palaikyti pokalbį, ir kiti valstiečiai apie jį sakydavo: „Jis šneka lyg skrybėlėtas

ponas." Foševanas iš tikrųjų priklausė tai žmonių padermei, kurie įžūlia ir lengvapėdiška praeito šimtmečio kalba buvo vadinami „pusiau miestelėnais, pusiau juodnugariais", o rūmų gyventojų metaforos, naudojamos kalbant apie lūšnas, juos niekinamai vadindavo taip: „Truputį prasčiokas, truputį miesčionis; nei šis, nei tas." Foševanas, pasigailėtinas, menkas senukas, likimo vėtytas ir mėtytas, daug iškentęs savo gyvenime, vis dėlto dažnai, ir savo laisva valia, pasiduodavo pirmam impulsui; tai brangi ypatybė, niekuomet neleidžianti žmogui būti blogam. Jo klaidos ir ydos, o jų jis turėjo, buvo paviršutinės; žodžiu, jis buvo iš tų žmonių, kurie laimi, atidžiau į juos įsižiūrėjus. Tame sename veide nebuvo nė vienos iš tų nemalonių raukšlių kaktos viršuje, kurios reiškia piktumą arba bukumą.

Dėdė Foševanas, kuris visą naktį galvojo, auštant atmerkęs akis pamatė, kad ponas Madlenas, sėdėdamas ant savo šiaudų glėbio, žiūri į miegančią Kozetę. Foševanas pasikėlė ir tarė:

– Dabar, kai jūs esate čia, ką manote daryti, kad čia teisėtai įeitumėt?

Tie žodžiai apibūdino padėtį ir pažadino Žaną Valžaną iš jo susimąstymo.

Senukai ėmė tartis.

– Visų pirma, – tarė Foševanas, – jūs nekelsite kojos iš šito kambario. Nei mažytė, nei jūs. Žingsnis į sodą, ir mes žuvę.

– Tai tiesa.

– Ponas Madlenai, – kalbėjo toliau Foševanas, – jūs čia atsiradote labai geru, tai yra, aš noriu pasakyti, labai blogu laiku: viena iš tų šventuolių smarkiai serga. Vadinasi, į mūsų pusę niekas per daug nežiūrės. Atrodo, kad ji miršta. Jos jau kalba mirštančiųjų maldas. Visa bendruomenė sujudusi. Visos užsiėmusios. Ta, kuri merdi, – šventa. Tiesą pasakius, mes visi čia šventi. Visas skirtumas tarp jų ir manęs yra tas, kad jos sako „mūsų celė", o aš sakau „mano gardas". Bus malda už merdinčiuosius, paskui malda už mirusiuosius. Šiandien mes galime būti ramūs, bet už rytdieną aš neatsakau.

– Tačiau, – pastebėjo Žanas Valžanas, – ši lūšna yra mūro įduboje, ją slepia kažkokie griuvėsiai, visur medžiai, jos nematyti iš vienuolyno.

– O aš pridursiu, kad vienuolės niekad prie jos neprisiartina.

– Tai ką gi? – paklausė Žanas Valžanas.

Klaustukas, kuris pabrėžė šį sakinį, reiškė: „Man atrodo, kad čia galima gyventi nepastebėtam." Į tą klaustuką Foševanas atsakė:

– Yra mergaičių.

– Kokių mergaičių? – paklausė Žanas Valžanas.

Vos tik Foševanas atvėrė burną, norėdamas paaiškinti žodžius, kuriuos buvo ką tik ištaręs, pasigirdo varpo dūžis.

– Vienuolė pasimirė, – tarė jis. – Tai gedulo varpas.

Ir jis davė ženklą Žanui Valžanui klausytis.

Varpas suskambo antrą kartą.

– Tai gedulo varpas, ponas Madlenai. Varpas skambės kas minutę per dvidešimt keturias valandas, kol kūnas bus išneštas iš bažnyčios. O mergaitės, matote, žaidžia. Jeigu rekreacijų metu čia tik atsiris sviedinys, tai jos, nors ir uždrausta, vis tiek čia atbėgs ir visur kiš savo nosį. Tai tikri velniūkščiai, tie cherubinėliai.

– Kas? – paklausė Žanas Valžanas.

– Mergaitės. Jus beregint aptiktų, būkite tikri. Ir imtų spiegti: „Žiūrėkite! Vyriškis!" Bet šiandien nėra pavojaus. Jokių rekreacijų nebus. Visą dieną jos melsis. Jūs girdite varpą. Aš jums jau sakiau, kas minutė dūžis. Gedulo varpas.

– Suprantu, dėde Foševanai. Čia, vadinasi, mergaičių pensionatas?

Ir Žanas Valžanas pats sau pagalvojo:

– Kozetė juk čia galėtų ir mokytis.

Foševanas sušuko:

– Po šimts! Ar čia yra mergaičių! Na, bet ir imtų čia jos aplink jus pypti! Ir spruktų į visas puses! Čia vyriškis – vis tiek kaip maras. Jūs pats matote, kad man prie kojos skambalėlį pririša, lyg būčiau laukinis žvėris.

Žanas Valžanas vis labiau ir labiau įsigalvojo. „Tas vienuolynas – mūsų išsigelbėjimas", – tyliai sumurmėjo jisai. Paskui garsiai tarė:

– Taip, visų sunkiausia – čia pasilikti.

– Ne, – atsakė Foševanas, – iš čia išeiti.

Žanas Valžanas pajuto, kaip jam kraujas užplūdo širdį.

– Išeiti?

– Taip, ponas Madlenai; kad galėtumėt vėl sugrįžti, būtinai reikia iš čia išeiti.

Ir palaukęs, kol nuskambėjo eilinis varpo dūžis, Foševanas traukė toliau:

– Niekas neturi šitaip čia jūsų aptikti. Iš kur jūs atsiradote? Aš tai galiu manyti, kad iš dangaus iškritote, nes aš jus pažįstu; o dėl vienuolių, tai joms reikia, kad jūs pro duris įeitumėte.

Staiga pasigirdo gana sudėtingas kito varpo skambėjimas.

– A! – tarė Foševanas. – Tai šaukiamos motinos balsuotojos. Jos eina į kapitulą. Visados sušaukiama kapitula, kai kas nors miršta. Ji mirė auštant. Paprastai jos miršta auštant. O ar jūs negalėtumėte išeiti tuo pačiu keliu, kuriuo įėjote? Tai ne dėl to, matote, kad aš norėčiau jus kamantinėti, bet pasakykite, kaip jūs įėjote?

Žanas Valžanas išblyško. Vien tik pagalvojus, kad reikėtų vėl nusileisti į tą baisią gatvę, jį nukrėtė šiurpas. Jūs laimingai išsigavote iš tigrų pilno miško, o kai jums jau negresia pavojus, netikėtai jūsų bičiulis jums pataria vėl tenai grįžti. Žanas Valžanas įsivaizdavo kvartalą, visą tebeknibždantį policijos, visur sėlinančius agentus, tykančius sargybinius, baisias letenas, siekiančias pagriebti jam už pakarpos, ir, galimas daiktas, patį Žaverą, tūnantį kryžgatvio kampe.

– Neįmanoma! – tarė jis. – Dėde Foševanai, tarkite, kad aš nukritau iš dangaus.

– Bet aš tuo ir tikiu, mielai tikiu, – atsakė Foševanas. – Jums nėra reikalo man to sakyti. Gerasis Dievulis bus jus paėmęs į savo ranką, norėdamas iš arčiau pasižiūrėti, o paskui bus paleidęs. Tiktai jis norėjo jus nuleisti į vyrų vienuolyną, bet apsiriko. Na, štai vėl, skambina. Dabar jau nurodoma vartininkui nueiti į municipalitetą, kad, iš ten pranešus, ateitų mirusios pažiūrėti gydytojas, kuris išduoda mirties pažymėjimus. Tokia jau ceremonija, kai žmogus miršta. Jos nelabai mėgsta šį vizitą, mūsų gerosios damos. Juk gydytojas niekuo netiki. Gydytojas pakelia šydą. Kartais pakelia ir ką kita. Ko jos taip greitai duoda žinią gydytojui šį kartą! Kas gi atsitiko? Jūsų mažytė vis dar miega. Kuo ji vardu?

– Kozetė.

– Tai jūsų duktė? Tikriau sakant, jūs būsite jos senelis?

– Taip.

– Jai išeiti iš čia bus lengva. Čia yra tarnybiniai varteliai į kiemą. Aš pasibeldžiu. Durininkas atidaro. Aš nešuosi pintinę ant nugaros, mažytė pintinėje. Išeinu. Dėdė Fošlevanas išeina su savo pintine, tai visai paprasta. Jūs pasakysite mažytei, kad ji ramiai laikytųsi. Ji bus uždengta brezentu. Ją paliksiu, kol reikės, pas vieną savo bičiulę, kurčią vaisininkę Šmen Vero gatvėje, ji turi mažą lovelę. Suriksiu vaisininkei į ausį, kad tai mano dukterėčia ir kad ji palaikytų ją iki rytdienos. Paskui mažytė sugrįš atgal su jumis. Mat aš taip sutvarkysiu, kad jūs galėsite sugrįžti. Tai būtinai reikia padaryti. Bet kaip jūs iš čia išeisite?

Žanas Valžanas papurtė galvą.

– Kad tik niekas manęs nepamatytų. Tai svarbiausia, dėde Fošlevanai. Suraskite būdą, kaip man ištrūkti iš čia kaip Kozetei – kokioje pintinėje po brezentu.

Fošlevanas ėmė kasytis už ausies kairės rankos didžiuoju pirštu – tai reiškė, kad jis rimtai sutrikęs.

Trečią kartą suskambo varpas, ir jo mintys įgavo kitą kryptį.

– Dabar išeina mirusiųjų gydytojas, – tarė Fošlevanas. – Jis pasižiūrėjo ir pasakė: „Ji mirusi, taip ir yra." Gydytojui vizavus pasą į rojų, laidotuvių biuras atsiunčia grabą. Jei mirė motina, ją šarvoja motinos; jei mirė sesuo, ją šarvoja seserys. Po to aš užkalu grabą. Tai mano, kaip sodininko, darbas. Sodininkas mat truputį ir duobkasys. Grabas pastatomas apatinėje bažnyčios patalpoje su durimis į gatvę, ten nevalia įeiti jokiam vyriškiui, išskyrus gydytoją. Manęs ir grabo palydovų vyrais jos nelaiko. Toje salėje aš ir užkalu grabą. Grabo palydovai ateina, išneša grabą, vežėjas pliaukšteli botagu! Štai šitaip ir iškeliaujama į dangų. Atnešama tuščia dėžė, o išnešama jau su kroviniu. Štai kas yra laidotuvės. *De profundis**.

Gulsčias saulės spindulys palietė Kozetės veidelį – ji miegojo, truputį pravėrusi burnelę, ir atrodė lyg saulės šviesą geriąs angelas. Žanas Valžanas žiūrėjo į ją, akių neatitraukdamas. Jis daugiau nebesiklausė Fošlevano.

Jeigu tavęs nesiklauso, tai dar nereiškia, kad turi tylėti. Šaunusis senukas sodininkas ramiai sau paistė toliau:

– Duobė iškasama Vožiraro kapinėse. Kalba, kad jas, tas Vožiraro kapines, ketinama panaikinti. Tai senos kapinės, kurios nesilaiko jokių taisyklių, neturi uniformos ir greit atsistatydins. O gaila, nes jos patogios. Aš ten turiu bičiulį, dėdę Metjeną, duobkasį. Čionykštės vienuolės naudojasi lengvata: joms leidžiama nugabenti mirusiąją į kapines sutemus. Prefektūra joms yra išleidusi specialų įsakymą. Bet kiek įvykių nuo vakar dienos! Motina Krucifiksija pasimirė, o dėdė Madlenas...

– Palaidotas, – tarė Žanas Valžanas, liūdnai šypsodamasis.

Fošlevanas pagavo šį žodį!

– Po šimts! Jeigu jūs čia visiškai pasiliktumėt, tai būtų tikros laidotuvės!

Varpas suskambo ketvirtą kartą. Fošlevanas greitai nukabino nuo vinies raištį su skambalėliu ir prisitaisė jį prie kelio.

---

* Iš gilumos (šaukiu) (*lot.*) – laidotuvių giesmės pradžia.

– Šį kartą skambina man. Motina priorė šaukia mane. Taip ir yra, aš įsidūriau į sagtį. Ponas Madlenai, nesijudinkite iš vietos ir laukite manęs. Matyt, yra kokių naujienų. Jei išalksite, štai vynais, duona, sūris.

Ir jis išėjo iš lūšnos, sakydamas: „Einu! Einu!“

Žanas Valžanas matė, kaip jis skubėjo per sodą, kiek tik jam leido jo šluba koja, vis žvilgčiodamas šalimais į savo melionų lysves.

Nepraėjo nė dešimties minučių, ir dėdė Fošlevanas, kurio skambalėlis vertė bėgti šalin vienuoles, kurias jis pakeliui sutikdavo, tyliai beldėsi į vienas duris, ir švelnus balsas jam pasakė: „Per amžių amžius.“ Tai turėjo reikšti: „Įeikite!“

Tos durys buvo į priimamąjį, skirtą pasikalbėjimams su sodininku tarnybos reikalais. Priimamasis buvo greta kapitulos posėdžių salės. Priorė sėdėjo ant vienintelės kėdės priimamajame ir laukė Fošlevano.

II

FOŠLEVANAS KEBLIOJE PADĖTYJE

Kai kuriomis kritiškomis aplinkybėmis tam tikro charakterio žmonėms, o taip pat ir tam tikrų profesijų atstovams, yra būdinga įgauti sujaudintą ir drauge reikšmingą miną, ypač dvasininkams ir vienuoliams. Tą momentą, kai įėjo Fošlevanas, ši dvilypė susirūpinimo išraiška ir atsispindėjo priorės veide, nors toji žavinga ir apsišvietusi panelė de Blemer – motina Inocenta – paprastai būdavo tokia linksmutė.

Sodininkas baugščiai nusilenkė, sustojęs ant celės slenksčio. Priorė, kuri varstė savo rožančių, pakėlė akis ir tarė:

– A, tai jūs, dėde Fovanai?

Šiuo sutrumpintu vardu jį vadino vienuolyne.

Fošlevanas vėl nusilenkė:

– Dėde Fovanai, aš liepiau jus pašaukti.

– Štai aš čia, garbingoji motina.

– Aš turiu su jumis pasikalbėti.

– Ir aš taip pat, – tarė Fošlevanas, pats išsigandęs savo drąsos, – ir aš turiu šį tą pasakyti didžiai garbingai motinai.

Priorė pažiūrėjo į jį.

– A, jūs turite man kai ką pranešti?

– Ne, paprašyti.

– Na gerai, kalbėkite.

Senukas Fošlevanas, buvęs raštvedys, priklausė tai rūšiai valstiečių, kuriems netrūksta pasitikėjimo savimi. Tam tikras nemokytumas drauge su gudrumu yra jėga. Jo

nesisaugai ir duodiesi pagaunamas. Dvejus su viršum metų išgyvenęs vienuolyne, Foševanas įsigijo bendruomenėje gerą vardą. Būdamas visados vienišas, jis, be sodininko darbo, turėjo tik vieną rūpestį: kaip patenkinti savo smalsumą. Laikydamasis nuošaliai nuo tų visų vienuoliškais šydais apsigaubusių, šen ir ten zujančių moterų, iš pradžių jis matė tik šmižinėjančius kažkokius šešėlius. O pastabumas ir įžvalgumas jam padėjo galų gale suteikti kūną ir kraują toms visoms pamėklėms, ir numirėlės jam lyg atgijo. Jis buvo tarytum kurčias žmogus, kurio rega sustiprėja, ir tarytum neregys, kurio klausa paaštrėja. Jis stengėsi išsiaiškinti įvairių skambinimų prasmę, ir jam tatai pavyko, todėl šitame mįslingame ir tyliame vienuolyne jam nebeliko nieko paslėpta; tasai sfinksas jam išplepėdavo į ausį visas savo paslaptis. Foševanas viską žinojo ir apie viską tylėjo. Tai buvo jo menas. Visas vienuolynas jį laikė puskvailiu. Tai didelė dorybė religijos akyse. Motinos balsuotojos brangino Foševaną. Jis buvo įdomus nebylys. Jis įkvėpdavo pasitikėjimą. Be to, jis buvo tvarkingas ir iš savo trobikės išeidavo tik tada, kai sode arba darže jo aiškiai prireikdavo. Tas santūrumas buvo įskaitytas į jo nuopelnus. Foševanas vis dėlto privertė išsiplepėti du žmones: vienuolyne vartininką, ir todėl žinojo visas priimamojo keistybes; ir kapinėse duobkasį, ir todėl žinojo visas nepaprastas laidojimo aplinkybes; taip apie vienuoles jis gaudavo dvejopo pobūdžio žinių: vienos nušviesdavo jų gyvenimą, o kitos – jų mirtį. Bet jis niekuo nepiktnaudžiavo. Bendruomenė brangino jį. Senas, šlubas, nieko neišmanąs, greičiausiai truputį kurčias – kiek dorybių! Jį būtų sunku pakeisti!

Su pasitikėjimu, kaip žmogus, kuris žino savo vertę, senukas kreipėsi į garbingąją priorę, pradėdamas gana ištęstą ir gudrią kaimietišką šneką. Jis ilgai kalbėjo apie savo amžių, negalias, apie metų naštą, apie vis kaskart sunkėjantį darbą, apie daržo didumą ir nemigo naktis, kaip, pavyzdžiui, šioji, kai jam dėl mėnesienos reikėjo šiaudiniais užklotais apkloti melionų lysves, ir galiausiai štai kuo baigė: jis turis brolį (priorė sujudėjo) – anaiptol nebejauną brolį (priorė antrą kartą sujudėjo, bet jau ramiau) – ir, jei vienuolynas panorėtų, tasai brolis galėtų apsigyventi su juo ir jam padėti darbe; tai esąs puikus sodininkas ir bendruomenei būtų labai naudingas – naudingesnis už jį patį; o jeigu jo brolio čia nepriimtų, tai jis, Foševanas vyresnysis, jausdamasis palaužtas ir nepakankamai tinkąs dirbti, nors ir labai apgailestaudamas, turėtų iš čia pasitraukti; pagaliau, kad jo brolis turįs mažą mergaitę, kurią atsivestų su savimi ir kuri užaugtų čia dievo baimėje ir, ką gali žinoti, vieną gražią dieną gal taptų vienuole.

Kai jis baigė kalbėti, priorė nustojo varsčiusi rožančių ir tarė:

– Ar jūs galėtumėt šiandien, iki vakaro, kur nors gauti stiprią geležinę dalbą?

– Kam?

– Kad ją būtų galima pavartoti kaip svertą.

– Galėčiau, garbingoji motina, – atsakė Foševanas.

Priorė, nepridūrusi daugiau nė žodžio, atsikėlė ir nuėjo į gretimą kambarį, kuriame buvo kapitulos salė ir kuriame motinos balsuotojos turbūt jau buvo susirinkusios. Foševanas pasiliko vienas.

MOTINA INOCENTA

Praslinko koks ketvirtis valandos. Priorė sugrįžo ir vėl atsisėdo kėdėje.

Abu pašnekovai atrodė susirūpinę. Kiek galėdami kruopščiai stenografuojame jų dialogą.

– Dėde Fovanai!

– Taip, garbingoji motina?

– Jūs pažįstate koplyčią?

– Ten turiu tokį narvelį, iš kurio klausausi mišių ir kitų pamaldų.

– O jūs esate kada įėjęs į galeriją savo darbo reikalais?

– Du ar tris kartus.

– Dalykas tas, kad ten reikės pakelti akmenį.

– Sunkų?

– Grindinio plokštę palei altorių.

– Akmenį, kuriuo užvožtas rūsys?

– Taip.

– Tam praverstų dar vienas vyras.

– Motina Ascensiona jums padės, ji stipri kaip vyras.

– Moteris niekuomet vyro neatstos.

– Mes galime jums duoti pagalbon tik moterį. Kiekvienas daro, ką gali. Vien dėl to, kad tėvas Mabiljonas nurodo keturis šimtus septyniolika šv. Bernardo laiškų, o Merlonus Horstijus tiktai šimtą septyniasdešimt, aš juk negaliu niekinti Merlonaus Horstijaus.

– Ir aš ne.

– Nuopelnas – dirbti pagal savo jėgas. Vienuolynas – ne malkų sandėlis.

– O moteris – ne vyras. Štai mano brolis, jis bent stiprus!

– Be to, jūs turėsite svertą.

– Tai vienintelis raktas, kuris tinka tokioms durims.

– Plokštėje yra žiedas.

– Aš už jo užkišiu svertą.

– O plokštė taip įtaisyta, kad ją galima sukioti.

– Gerai, garbingoji motina. Aš atidarysiu rūsį.

– O keturios motinos giedotojos jums padės.

– O kai rūsys bus atidarytas?

– Jį reikės vėl uždaryti.

– Ar tai bus viskas?

– Ne.

– Įsakinėkite, garbingoji motina.

– Fovanai, mes jumis pasitikime.

– Aš tam čia ir esu, kad vykdyčiau visus įsakymus.

– Ir kad apie viską tylėtumėte.

– Taip, garbingoji motina.

– Kai rūsys bus atidarytas...

– Aš jį vėl uždarysiu...

– Bet pirma...

– Ką, garbingoji motina?

– Į jį reikės šį tą nuleisti.

Stojo tyla. Priorė patempė lūpą, lyg ir svyruodama, paskui, nutraukusi tylą, tarė:

– Dėde Fovanai!

– Taip, garbingoji motina?

– Jūs žinote, kad šį rytą mirė viena motina.

– Ne.

– Argi jūs negirdėjote skambinant varpą?

– Daržo gilumoje nieko negirdėti.

– Tikrai?

– Aš net vos išgirstu, kada mane šaukiate.

– Ji mirė auštant.

– Tačiau šįryt vėjas pūtė ne į mano pusę.

– Pasimirė motina Krucifiksija. Ji palaimintoji.

Priorė nutilo, pakrutino lūpas, tarsi mintimis melsdamasi, paskui vėl tarė:

– Prieš trejus metus ponia de Betiun, jansenistė, vien tik pamačiusi motiną Krucifiksiją meldžiantis, atvirto į tikrąjį tikėjimą.

– Ak, taip! Dabar aš girdžiu gedulo varpus, garbingoji motina.

– Motinos ją nunešė į mirusiųjų kambarį, greta bažnyčios.

– Žinau.

– Joks kitas vyriškis, išskyrus jus, negali ir neturi įeiti į tą kambarį. Žiūrėkite šito gerai. Į ką panašu būtų, jeigu koks vyriškis įeitų į mirusiųjų kambarį!

– Kam čia!

– Ką?

– Kam čia!

– Ką jūs sakote?

– Aš sakau: „Kam čia!“

– Kas kam čia?

– Garbingoji motina, aš nesakau „kas kam čia“, aš sakau „kam čia“.

– Aš jūsų nesuprantu. Kodėl jūs sakote „kam čia“?

– Aš patvirtinu, ką jūs pasakėte, garbingoji motina.

– Bet aš nesakiau „kam čia“.

– Jūs to nesakėte, bet aš pasakiau, norėdamas patvirtinti, ką jūs pasakėte.

Šią akimirką išmušė devynias valandas.

– Devintą valandą ryto ir kiekvieną kitą valandą teesie pagarbintas ir pašlovintas švenčiausiasis altoriaus sakramentas! – ištarė priorė.

– Amen! – atsakė Fošlevanas.

Laikrodis išmušė tinkamu laiku. Jis nutraukė tą „kam čia". Jeigu jis nebūtų išmušęs, galimas daiktas, priorė ir Fošlevanas niekuomet nebūtų išsipainioję iš šių pinklių.

Fošlevanas nusišluostė nuo kaktos prakaitą.

Priorė vėl kažką tyliai sumurmėjo, turbūt kažką šventa, paskui, pakėlusi balsą, tarė:

– Būdama gyva, motina Krucifiksija atversdavo į tikrąjį tikėjimą; po savo mirties jinai darys stebuklus.

– Tikrai darys! – patvirtino Fošlevanas, prisitaikydamas prie priorės ir stengdamasis daugiau nebeapsikvailinti.

– Dėde Fovanai, motina Krucifiksija bendruomenei buvo tikra Dievo palaima. Be abejo, ne kiekvienam duota tokia mirtis kaip kardinolui de Beriuliui, kuris, laikydamas šventąsias mišias, sulig žodžiais *hanc igitur oblationem** atidavė dievui savo sielą. Nors motinai Krucifiksijai ir nebuvo suteikta tokia laimė, jos mirtis vis dėlto buvo pavydėtina. Ligi paskutinės akimirkos ji turėjo pilną sąmonę. Ji kalbėjo su mumis, paskui kalbėjo su angelais. Ji mums pareiškė savo paskutinę valią. Jeigu jūsų tikėjimas būtų tvirtesnis ir jeigu jūs tuomet būtumėte galėjęs būti celėje, jinai vien tik savo prisilietimu būtų išgydžiusi jūsų koją. Jinai šypsojosi. Taip ir jautei, kad jinai prisikelia Dievuje. Tokia mirtis – tai kelias į rojų.

Fošlevanas pagalvojo, kad tai maldos pabaiga, ir tarė:

– Amen.

– Dėde Fovanai, mirusiųjų valią reikia išpildyti!

Priorė nuleido keletą rožančiaus poterėlių. Fošlevanas tylėjo. Ji tęsė toliau:

– Šiuo klausimu aš teiravausi pas kelis dvasininkus, kurie darbuojasi Kristuje, tyrinėdami vienuolystės darbus, ir yra pasiekę nuostabių savo triūso vaisių.

– Garbingoji motina, šičia gedulo varpas daug geriau girdėti negu sode.

– Be to, ji daugiau negu mirusioji, ji – šventoji.

– Kaip ir jūs, garbingoji motina.

– Jinai jau dvidešimt metų miegodavo savo karste, gavusi tam ypatingą leidimą iš mūsų šventojo tėvo Pijaus VII.

– To paties, kuris vainikavo impe... Buonapartę.

Tokiam supratingam žmogui kaip Fošlevanas ši užuomina buvo nevykusi. Laimė, priorė, visa pagauta savo minties, jo negirdėjo. Ji tęsė toliau:

– Dėde Fovanai!

– Taip, garbingoji motina?

– Šventasis Diodoras, Kapadokijos arkivyskupas, panoro, kad ant jo kapo rūsio būtų užrašytas vienų vienas žodis: „*Acarus*", kas reiškia „žemės kirminas", šitai buvo padaryta. Ar ne taip?

– Taip, garbingoji motina.

– Palaimintasis Medzakanė, Akvilos abatas, panoro būti palaidotas po kartuvėmis; šitai buvo padaryta.

– Tai tiesa.

– Šventasis Terentijus, kuris vyskupavo Porte, esančiame netoli Tibro žiočių, prie jūros, paprašė, kad jo antkapyje būtų iškaltas toks pat įrašas kaip tėvažudžiams, vildamasis, kad praeiviai spjaudys ant jo kapo. Šitai buvo padaryta. Mirusiųjų valią reikia išpildyti.

* Štai šią auką (*lot.*).

– Teesie, taip.

– Bernardas Gvidonijus buvo gimęs Prancūzijoje netoli Roš Abeilio, ir jo kūną, pagal jo įsakymą ir priešingai Kastilijos karaliaus valiai, perkėlė į dominikonų bažnyčią Limože, nors Bernardas Gvidonijus buvo Ispanijos miesto Tui vyskupas. Ar dėl to galima prieštarauti?

– Jokiu būdu, garbingoji motina.

– Ši faktą liudija Plantavitas de la Fosas.

Tyliai praleidusi dar keletą rožančiaus poterėlių, priorė tarė:

– Dėde Fovanai, motina Krucifiksija bus palaidota grabe, kuriame ji išgulėjo dvidešimt metų.

– Tai teisinga.

– Tai miego tęsinys.

– Vadinasi, aš ją turėsiu užkalti tame grabe?

– Taip.

– Ir laidotuvių biuro grabą mes paliksime tuščią?

– Taigi.

– Aš pildau garbiosios bendruomenės įsakymus.

– Keturios motinos giedotojos jums padės.

– Užkalti grabą? Man jos nereikalingos.

– Ne. Jį nuleisti.

– Kur?

– Į rūsį.

– Į kokį rūsį?

– Po altoriumi.

Fošlevanas pašoko vietoje.

– Į rūsį po altoriumi!

– Po altoriumi.

– Bet...

– Jūs turėsite geležinę dalbą.

– Taip, bet...

– Jūs pakelsite plokštę, už žiedo užkišęs dalbą.

– Bet...

– Reikia klausyti mirusiųjų valios. Būti palaidotai rūsyje po koplyčios altoriumi, negulėti nešventintoje žemėje, pasilikti po mirties ten, kur ji meldėsi gyva, – tokia buvo paskutinė motinos Krucifiksijos valia. Ji mus to prašė, tai yra mums įsakė.

– Bet juk tai uždrausta.

– Uždrausta žmonių. Įsakyta Dievo.

– Bet jeigu kas sužinotų?

– Mes jumis pasitikime.

– O, aš nebylys kaip jūsų sienų akmuo.

– Kapitula susirinkusi. Aš dabar vėl tariausi su motinomis balsuotojomis, kurios dar tebeposėdžiauja, ir jos nusprendė, kad motina Krucifiksija, pagal jos norą, bus palaidota savo grabe po mūsų altoriumi. Tik jūs pagalvokite, dėde Fovanai, kiek pas mus darysis stebuklų! Kaip Dievo vardan išgarsės mūsų bendruomenė! Iš kapų ir kyla stebuklai!

– Bet, garbingoji motina, jeigu sanitarinės komisijos agentas...

– Šventasis Benediktas II laidojimo klausimais nesutarė su Konstantinu Pogonatu.

– Bet policijos komisaras...

– Chonodmeras, vienas iš septynių Vokietijos karalių, prie imperatoriaus Konstantino įsiveržusių į Galiją, kaip tik pripažino vienuoliams teisę būti laidojamiems pagal savo ordino reikalavimus, tai yra po altoriumi...

– Tačiau prefektūros inspektorius...

Visi pasaulietiški dalykai yra niekis prieš bažnyčią. Martynas, vienuoliktasis kartezianiečių generolas, davė savo ordinui šitokį devizą: *Stat crux dum volvitur orbis**.

– Amen, – tarė Foševanas, nekintamai šitokiu būdu išsisukdamas iš keblios padėties, į kurią jis pakliūdavo dėl lotynų kalbos.

Tam, kuris ilgai yra tylėjęs, tinka bet kokie klausytojai. Retorius Gimnastoras, vos tik išėjęs iš kalėjimo, kupinas daugybės jam kilusių naujų dilemų ir silogizmų, sustojo prie pirmo pasitaikiusio kelyje medžio ir ilgai jam kalbėjo, iš visų jėgų stengdamasis kažką įrodyti. Priorė, kurią paprastai varžė tylėjimo įžadas, dabar, apimta nesulaikomo noro pasisakyti, atsistojo ir ėmė kalbėti nelyginant srautas, siūbtelėjęs į atvertą šliuzą:

– Mano dešinėje – Benediktas, mano kairėje – Bernardas. Kas yra Bernardas? Tai pirmasis Klervo abatas. Fontanas Burgundijoje yra palaiminta vieta, nes ten jis išvydo pasaulį. Jo tėvas vadinosi Teselenu, o motina Aleta. Savo žygį jis pradėjo Sito, o užbaigė Klervo; abatu jį įšventino Šalono prie Sonos vyskupas Giljomas de Šampo; jis turėjo septynis šimtus novicijų ir įkūrė šimtą šešiasdešimt vienuolynų; Sanso bažnytiniame susirinkime 1140 metais jis sutriuškino Abelarą, o taip pat Pjerą de Briuji ir jo mokinį Anri bei kitus paklydėlius, kurie vadinosi „apaštaliniais"; jis sugėdino Arno iš Brešijos, sumalė į dulkes vienuolį Raulį, žydų žudytoją; 1148 metais jis diktavo savo valią Reimso bažnytiniam susirinkimui, privertė pasmerkti Žilberą de la Porė, Puatjė vyskupą, privertė pasmerkti Eoną de l'Etualį, taikino princus, apšvietė karalių Liudviką Jaunesnįjį, davinėjo patarimus popiežiui Eugenijui III, sutvarkė Tamplio vienuolyną, šaukė į kryžiaus karą, per savo gyvenimą padarė du šimtus penkiasdešimt stebuklų, kartais po trisdešimt devynis stebuklus per vieną dieną. Kas yra Benediktas? Tai Montė Kasino patriarchas; tai antrasis vienuolystės regulų pradininkas, tai Vakarų Bazilijus. Jo įsteigtasis ordinas davė keturiasdešimt popiežių, du šimtus kardinolų, penkiasdešimt patriarchų, tūkstantį šešis šimtus arkivyskupų, keturis tūkstančius šešis šimtus vyskupų, keturis imperatorius, dvylika imperatorienių, keturiasdešimt šešis karalius, keturiasdešimt vieną karalienę, tris tūkstančius šešis šimtus kanonizuotų šventųjų ir gyvuoja jau tūkstantį keturis šimtus metų. Iš vienos pusės šventasis Bernardas; iš kitos – sanitarinės komisijos agentas! Iš vienos pusės šventasis Benediktas; iš kitos – miesto šiukšlynų inspektorius! Valstybė, šiukšlynų inspekcija, laidotuvių biuras, taisyklės, administracija – ar mums visa tai rūpi? Kiekvienas praeivis pasipiktintų matydamas, kaip su mumis elgiamasi. Mes net neturime teisės atiduoti savo palaikus Jėzui Kristui! Jūsų sanitarinė komisija – tai revoliucinė išmonė. Dievas pajungtas policijos komisarui; tai toks mūsų amžius! Tylėkite, Fovanai!

Foševanas, apipilamas šito dušo, jautėsi nelabai smagiai. Priorė tęsė toliau:

* Kryžius stovi, kol sukasi pasaulis (*lot.*).

– Vienuolyno teisė laidoti namie savo numirėlius niekam nekelia abejonių. Ją neigia tiktai fanatikai ir paklydėliai. Mes gyvename baisaus pakrikimo laikais. Žmonės nežino, ką reikia žinoti, ir žino, ko nereikėtų. Žmonės yra nemokšos ir bedieviai. Pasitaiko šiais laikais žmonių, kurie nemato skirtumo tarp didžiojo šventojo Bernardo ir vadinamojo vargšų katalikų Bernardo, šaunaus kunigėlio, gyvenusio tryliktajame šimtmetyje. Taip pat yra tokių Dievo niekintojų, kurie Liudviko XVI ešafotą lygina su Jėzaus Kristaus kryžiumi. Liudvikas XVI buvo tiktai karalius. Taigi saugokimės Dievo rūstybės! Jau žmonės nebeatskiria, kas yra gera, o kas bloga. Žino Voltero vardą, o nežino, kas buvo Cezaris de Biusas. Cezaris de Biusas yra palaimintasis, o Volteras yra nelaimingasis. Paskutinis arkivyskupas, kardinolas de Perigoras, net nežinojo, kad Šarlis de Gondrenas buvo de Beriulio įpėdinis, o Fransua Burguenas buvo Gondreno įpėdinis, o Žanas Fransua Sano – Burgueno įpėdinis, o tėvas de Sent Martas – Žano Fransua Seno įpėdinis. Tėvo Kotono vardas žinomas ne dėl to, kas jis buvo vienas iš tų trijų, kurie įsteigė Oratoriją, o dėl to, kad hugenotų karalius Henrikas IV jį nešvankiai derglodavo. Šventasis Pranciškus Salezietis aukštuomenės žmonėms dėl to atrodo mielas, kad sukčiaudavo lošdamas. Ir puolama religija. Kodėl? Todėl, kad yra buvę blogų dvasininkų, todėl, kad Sažiteras, Gapo vyskupas, buvo Salono, Ambreno vyskupo, brolis ir kad abudu buvo Momolo pasekėjai. Bet tai kas iš to? Argi dėl to Martynas Turiškis nebuvo šventas ir neatidavė pusės savo apsiausto elgetai? Šventieji persekiojami. Žmonės užsimerkia prieš tiesą. Jie papratę būti tamsoje. Patys žiauriausi žvėrys yra akli žvėrys. Niekas rimtai negalvoja apie pragarą. O, kokie blogi žmonės! „Karaliaus vardu!" šiandien tą patį reiškia, kaip ir „revoliucijos vardu". Niekas nebežino, ką privalo gyviesiems, o ką mirusiesiems. Uždrausta šventai numirti. Laidotuvės tapo civilinės vyresnybės reikalu. Tai šiurpu! Šv. Leonas II yra specialiai parašęs du laiškus, vieną Petrui Notarui, antrą vestgotų karaliui, užginčydamas ir atmesdamas egzarcho autoritetą ir imperatoriaus primatą laidotuvių klausimais. Gotjė, Šalono vyskupas, šiuo klausimu prieštaravo Otonui, Burgundijos diukui. Net senoji magistratūra buvo jo pusėje. Kitados kapituloje mes turėdavome balsą ir pasaulietiškais reikalais. Sito abatas, ordino generolas, buvo paveldimas Burgundijos parlamento narys. Su savo mirusiaisiais mes darome ką tinkami. Argi paties šventojo Benedikto kūnas neguli Prancūzijoje, Fleri abatijoje, kuri dabar vadinasi Sen Benua siur Luar, nors jis mirė Italijoje, Montė Kasine, vieną šeštadienį, 543 metų kovo mėnesio 21 dieną? Visa tai neginčytina. Aš baisiuosi psalmoriais, šlykščiuosi laisvosios maldos broliais, bjauriuosi eretikais, bet dar labiau nekęsčiau žmogaus, kuris man prieštarautų. Tereikia tik perskaityti Arnu Vijoną, Gabrielį Biuseleną, Tritemijų, Moroliką ir tėvą Liuką d'Ašeri.

Priorė atsikvėpė, paskui atsisuko į Fošlevaną:

– Nutarta, dėde Fovanai?

– Nutarta, garbingoji motina.

– Ar galima jumis pasikliauti?

– Aš klausysiu.

– Puiku.

– Aš visa siela atsidavęs vienuolynui.

– Gerai. Jūs užkalsite karstą. Seserys jį nuneš į koplyčią. Tenai bus atlaikytos gedulingos pamaldos. Po to visos sugrįš į vienuolyną. Naktį, tarp vienuoliktos ir dvyliktos, jūs ateisite su savo geležine dalba. Viskas bus padaryta didžiausioje paslaptyje. Koplyčioje bus tik keturios motinos giedotojos, motina Ascensija ir jūs.

– O sesuo, kuri stovės prie stulpo?

– Ji neatsigrįš.

– Bet ji girdės.

– Ji neklausys. Be to, ką žino vienuolynas, to nežino pasaulis.

Vėl stojo tyla. Paskui priorė kalbėjo toliaū:

– Jūs nusiimsite savo skambalėlį. Seseriai prie stulpo nereikia žinoti, kad jūs ten būsite.

– Garbingoji motina!

– Kas, dėde Fovanai?

– O gydytojas, kuris apžiūri mirusiuosius, ar jau buvo atėjęs?

– Jis atvyks šiandien keturiomis. Varpu jau buvo duotas ženklas, kad pakviestų gydytoją. Tai jūs visai negirdite skambinant?

– Aš klausausi tik tada, kai mane šaukia.

– Tai gerai, dėde Fovanai.

– Garbingoji motina, reikės mažiausiai šešių pėdų sverto.

– O kur jūs tokį gausite?

– Kur netrūksta grotų langams, ten netruks nė geležinių dalbų. Aš turiu sodo gale visą krūvą geležies laužo.

– Maždaug trys ketvirčiai valandos prieš dvyliktą, neužmirškite.

– Garbingoji motina!

– Kas?

– Jeigu dar kada nors reikėtų atlikti panašų darbą, tai prisiminkite mano brolį. Jis stiprus kaip turkas!

– Jūs visa tai padarysite kiek galima greičiau.

– Aš tai ne per daug vikrus. Esu paliegęs, todėl man reikėtų padėjėjo. Aš šlubas.

– Šlubumas nėra yda, jis gali būti net palaima. Imperatorius Henrikas II, kuris nuvertė antipopiežių Grigalių ir sugrąžino į sostą Benediktą VIII, turėjo du prievardžius: „Šventasis“ ir „Šlubis!“

– Žinoma, labai gerai turėti du priegalvius, – sumurmėjo Fošlevanas, kuris iš tikrųjų truputį neprigirdėjo.

– Dėde Fovanai, aš manau, kad tam dalykui mums reikės visos valandos laiko. Tai ne taip jau daug. Vienuoliktą valandą būkite su savo dalba prie didžiojo altoriaus. Pamaldos prasidės dvyliktą valandą. Viskas turi būti baigta bent prieš ketvirtį valandos.

– Aš padarysiu viską, kad įrodyčiau bendruomenei savo uolumą. Mano žodis tvirtas. Aš užkalsiu grabą. Lygiai vienuoliktą būsiu koplyčioje. Ten bus motinos giedotojos, ten bus ir motina Ascensija. Du vyrai susidorotų lengviau. Na tiek to, vis tiek! Aš turėsiu svertą. Atidarysime rūsį, nuleisime grabą ir vėl uždarysime rūsį. Ir neliks jokių pėdsakų. Valdžia nė uoste nesuuos. Garbingoji motina, vadinasi, viskas tvarkoje?

– Ne.

– Kas gi dar?

– Lieka tuščias karstas.

Po šių žodžių stojo tyla. Fošlevanas galvojo. Galvojo ir priorė.

– Dėde Fovanai, ką gi daryti su karstu?

– Jį užkas į žemę.

– Tuščią?

Vėl tyla. Fošlevanas kairiąja ranka padarė mostą, lyg baidytų nuo savęs įkyrų klausimą.

– Garbingoji motina, bet juk aš vienas užkalu grabą žemutiniame bažnyčios kambaryje, ir niekas, be manęs, ten negali įeiti, aš ir uždengsiu grabą drobule.

– Taip, bet nešikai, jį keldami į laidotuvių vežimą ir leisdami į duobę, pajus, kad viduje nieko nėra.

– Ak, vel...!– sušuko Fošlevanas.

Priorė pakėlė ranką, norėdama persižegnoti, ir atidžiai pažvelgė į sodininką, „....nias“ jam įstrigo gerklėje.

Jis pasiskubino pakišti gerą mintį, kad priorė užmirštų keiksmažodį.

– Garbingoji motina, aš pripilsiu į grabą žemių. Tuomet atrodys, kad jame kas guli.

– Jūsų tiesa. Žemė juk tas pats, kaip ir žmogus. Vadinasi, jūs pasirūpinsite tuščiu karstu?

– Viskas bus padaryta.

Priorės veidas, iki šiol sunerimęs ir paniuręs, nušvito. Valdovišku ženklu ji atleido savo valdinį. Fošlevanas ėjo į duris. Kai jis žengė per slenkstį, priorė tylutėliai pašaukė jį:

– Dėde Fovanai, aš jumis patenkinta; rytoj, po laidotuvių, ateikite pas mane su savo broliu ir pasakykite jam, kad atsivestų savo mergytę.

IV

GALI ATRODYTI, KAD ŽANAS VALŽANAS BUVO SKAITĘS AUSTINĄ KASTILJECHĄ

Šlubio žingsniai panašūs į vienakio mirkčiojimus – jie negreitai pasiekia tikslą. Antra vertus, Fošlevanas buvo sutrikęs. Jis sugaišo kone ketvirtį valandos, kol parėjo į sodo pirkaitę. Kozetė buvo pabudusi. Žanas Valžanas ją pasisodino prie ugnies. Tą akimirksnį, kai Fošlevanas įėjo į vidų, Žanas Valžanas, jai rodydamas pakabintą ant sienos sodininko pintinę, kalbėjo:

– Klausyk gerai, ką aš tau pasakysiu, mano mažyte Kozete. Mums reikės iš šitų namų išeiti, bet mes čia vėl sugrįšime, ir mums čia bus labai gera. Senukas, kuris čia gyvena, išneš tave šioje pintinėje ant savo nugaros. Tu manęs lauksi pas vieną ponią. Aš ateisiu tavęs parsivesti. Jeigu tik nenori, kad tave atsiimtų toji Tenardjė, būk klusni ir nieko nekalbėk!

Kozetė rimtai linktelėjo galvą.

Išgirdęs Fošlevaną atidarant duris, Žanas Valžanas atsisuko.

– Na kaip?

– Viskas sutvarkyta, bet jokios naudos, – atsakė Fošlevanas. – Man leista jus atsivesti; tačiau, kad jus galėčiau atsivesti, reikia jus iš čia išvesti. Štai kas kliūva. Dėl mažytės jokios bėdos nėra.

– Jūs ją išnešite?

– O ji tylės?

– Už tai atsakau.

– Tačiau kaip jūs, dėde Madlenai?

Stojo tyla, kurioje buvo jaučiamas susirūpinimas, o paskui Fošlevanas sušuko:

– Bet jūs iš čia išeikite, pro kur įėjote!

Žanas Valžanas, kaip ir pirmąjį kartą, trumpai atsakė:

– Neįmanoma.

Fošlevanas, kreipdamasis daugiau į save patį negu į Žaną Valžaną, sumurmėjo:

– Dabar ir kitas dalykas man kelia nerimą. Aš pasakiau, kad pribersiu žemių. Bet man atrodo, kad žemė vietoj kūno... ne, čia neapgausi, nieko neišeis, jos slankios, judės. Vyrai tuoj pajus. Suprantate, dėde Madlenai, vyresnybė susiprotės.

Žanas Valžanas įdėmiai pasižiūrėjo į jį ir pamanė, kad tas kliedi.

Fošlevanas tęsė toliau:

– Bet kaipgi jums, po vel... po galais, iš čia išeiti? Svarbiausia, visa tai reikia sutvarkyti ligi rytdienos! Kaip sykis rytoj aš turiu jus atsivesti. Priorė jūsų lauks.

Tuomet jis Žanui Valžanui paaiškino, jog tai esąs atlyginimas už jo, Fošlevano, daromą paslaugą bendruomenei. Kad į jo pareigas įeiną dalyvauti laidotuvėse, užkalti grabus ir patalkinti duobkasiui kapinėse. Kad rytą mirusi vienuolė liepusi ją paguldyti į grabą, kuriuo ji, gyva būdama, naudojosi kaip lova, ir palaidoti rūsyje po koplyčios altoriumi. Kad šitai esą draudžiama policijos taisyklių, bet velionė esanti iš tokių numirėlių, kurių paskutinei valiai negalima priešintis. Kad priorė ir motinos balsuotojos ketinančios išpildyti velionės norą. Kad juo blogiau vyresnybei. Kad jis, Fošlevanas, užkalsiąs grabą celėje, atkelsiąs koplyčioje akmeninę plokštę ir nuleisiąs mirusiąją į rūsį. Ir kad, jam atsidėkodama, priorė priimanti į namus jo brolį sodininku, o jo dukterėčią – pensionato auklėtine. Kad jo brolis, tai ponas Madlenas, o jo dukterėčia – Kozetė. Kad priorė jam įsakiusi atvesti brolį rytoj vakare, po tariamų laidotuvių kapinėse. Bet kad jis negalįs pono Madleno atvesti į vienuolyną, jeigu ponas Madlenas jau yra vienuolyne. Kad tai esąs pirmas keblumas. Pagaliau dar esąs ir antras keblumas: tuščias grabas.

– Koks gi tas tuščias grabas? – paklausė Žanas Valžanas.

Fošlevanas atsakė:

– Administracijos grabas.

– Koks grabas? Ir kokios administracijos?

– Miršta vienuolė. Municipaliteto gydytojas ateina ir sako: „Mirė vienuolė." Valdžia atsiunčia grabą. Kitą dieną ji atsiunčia laidotuvių vežimą bei palydovus grabui paimti ir į kapines nugabenti. Palydovai ateis ir pakels grabą, o jame – nieko.

– Įdėkite į jį ką nors.

– Numirėlį? Aš jo neturiu.

– Ne numirėlį.
– Tai ką gi taip?
– Gyvą žmogų.
– Kokį gyvą žmogų?
– Mane, – tarė Žanas Valžanas.
Fošlevanas, kuris buvo atsisėdęs, pašoko, lyg po jo kėde būtų sprogusi petarda.
– Jūs?
– O kodėl gi ne?
Žanas Valžanas nusišypsojo viena iš tų savo retų šypsenų, kurios būdavo panašios į saulės spindulį žiemos danguje.
– Atsimenate, Fošlevanai, jūs pasakėte: „Motina Krucifiksija numirė“, ir aš pridūriau: „O dėdė Madlenas palaidotas.“ Taip ir bus.
– Na na, jūs juokaujate. Jūs čia nerimtai kalbate.
– Labai rimtai. Reikia juk iš čia išeiti?
– Be jokios abejonės.
– Aš jums sakiau, kad ir man surastumėte pintinę ir brezentą.
– Na?
– Pintinė bus iš pušies, o brezentas – juoda gelumbė.
– Visų pirma, balta gelumbė. Vienuolės laidojamos baltomis įkapėmis.
– Tegu būna balta gelumbė.
– Jūs ne toks kaip kiti žmonės, dėde Madlenai.
Matyti tokią lakią vaizduotę, tokį laukinį ir pašėlusiai drąsų katorgininko išradingumą šioje ramioje aplinkoje, kėsinantis į tai, ką jis vadino „vienuolyno gyvenimėliu“, Fošlevanui atrodė taip pat nuostabu, kaip praeiviui matyti žuvėdrą žvejojant Sen Deni gatvės latake.
Žanas Valžanas tęsė toliau:
– Svarbu iš čia išeiti nematomam. Šis būdas kaip tik ir tiks. Bet pirma jūs man viską paaiškinkite. Kaip visa tai įvyks? Kur tas grabas?
– Tuščias grabas?
– Taip.
– Apačioje, patalpoje, kuri vadinama mirusiųjų sale. Jis stovi ant dviejų pastovų ir užtiestas laidotuvių drobule.
– Kokio ilgio grabas?
– Šešių pėdų.
– Kas toji mirusiųjų salė?
– Tai kambarys apatiniame aukšte su grotelėmis apkaltu langu į sodą, iš lauko pusės uždaromu langinėmis; jis turi dvejas duris – vienos į vienuolyną, antros į bažnyčią.
– Į kokią bažnyčią?
– Į bažnyčią, esančią šioje gatvėje, į bendrąją bažnyčią.
– Ar turite raktus nuo tų dvejų durų?
– Ne, turiu raktą nuo vienuolyno durų; raktą nuo bažnyčios durų turi vartininkas.
– Kada vartininkas atidaro tas duris?
– Tik tada, kai palydovai ateina paimti grabo. Grabą išnešus, durys tučtuojau vėl užrakinamos.
– Kas užkala grabą?

– Aš.

– Kas jį užtiesia drobule?

– Aš.

– Tuo metu jūs esate vienas?

– Joks vyras, išskyrus policijos gydytoją, negali įeiti į mirusiųjų salę. Tas tai net ant sienos parašyta.

– Ar jūs galėtumėt šiąnakt, kai visi vienuolyne miegos, paslėpti mane toje salėje?

– Ne. Bet aš galiu jus paslėpti mažoje tamsioje kamarėlėje greta mirusiųjų salės, kurioje aš laikau laidojimo įrankius; aš ją saugau ir nuo jos turiu raktą.

– Kelintą valandą atvažiuos rytoj laidotuvių vežimas grabo paimti?

– Apie trečią valandą vakaro. Laidojama Vožiraro kapinėse prieš pat sutemstant. Tai ne taip jau arti.

– Aš būsiu pasislėpęs jūsų įrankių kamarėlėje visą naktį ir rytmetį. O ką aš valgysiu? Juk išalksiu!

– Aš atnešiu ko nors.

– Jūs galėtumėt ateiti manęs užkalti karste antrą valandą.

Fošlevanas atšlijo atgal ir subraškino rankų pirštus.

– Bet tai neįmanoma!

– Na! Ar sunku paimti plaktuką ir įvaryti keletą vinių į lentą!

Tai, kas Fošlevanui atrodė negirdėtas dalykas, Žanui Valžanui, kartojame, buvo paprasta. Jam anksčiau teko įveikti ir ne tokių kliūčių. Kas yra buvęs kalėjime, tas pažįsta meną sumažėti tiek, kad galėtų išlįsti pro angą, vedančią į laisvę. Kalinys taip pat neišvengia bėgimo, kaip ligonis krizės, kuri jį išgelbsti arba pražudo. Pabėgimas – tai pagijimas. Kam tik žmogus nesiryžta, kad tik pagytų? Duotis užkalamam skrynioje ir išnešamam, lyg būtum prekių ryšulys, ilgai tūnoti dėžėje, rasti oro ten, kur jo nėra, ištisas valandas taupyti kvėpavimą, mokėti uždusti nemirštant – tai buvo vienas iš tamsiųjų Žano Valžano talentų.

Beje, šią kraštutinę katorgininko priemonę – karstą su jame gulinčia gyva būtybe – kartą panaudojo ir imperatorius. Jei galima tikėti vienuoliu Austinu Kastiljechu, Karolis Penktasis, po savo atsisakymo nuo sosto, norėdamas paskutinį kartą pamatyti ponią Plomb, griebėsi šios priemonės jai įnešti į Šv. Justo vienuolyną ir vėl iš jo išnešti.

Fošlevanas truputį atsikvošėjęs sušuko:

– Bet kuo jūs ten alsuosite?

– Kaip nors alsuosiu.

– Toje dėžėje! Tik apie tai pagalvojęs, aš jau dūstu.

– Jūs, žinoma, turite grąžtą, tai išgręšite keletą skylučių vienur kitur ties mano burna, o viršutinę lentą prikalsite nelabai sandariai.

– Gerai! Bet jeigu jums teks sukosėti ar nusičiaudėti?

– Tas, kuris gelbstisi bėgdamas, nekosi ir nečiaudi.

Ir Žanas Valžanas pridūrė:

– Dėde Fošlevanai, reikia ryžtis: ar būti čia suimtam, ar išvažiuoti iš čia laidotuvių vežimu.

Visiems yra žinomas kačių paprotys stabtelti prie pravertų durų ir lūkuriuoti paslenkstėje. Kas nėra surikęs katei: „Na, įeik gi pagaliau!“ Esti žmonių, kurie, atsidūrę neaiškioje

padėtyje, taip pat yra linkę svyruoti tarp dviejų sprendimų, rizikuodami būti sutraiškyti likimo, staiga uždarančio jiems bet kurią išeitį. Pernelyg atsargūs žmonės, nors ir turėdami katės savybių, o gal kaip tik dėl jų, kartais atsiduria didesniame pavojuje negu drąsuoliai. Fošlevanas buvo tokios neryžtingos prigimties žmogus, tačiau Žano Valžano šaltakraujiškumas savaime jį veikė. Jis sumurmėjo:

– Iš tikrųjų kitos išeities nėra.

Žanas Valžanas kalbėjo toliau:

– Vienintelis dalykas man kelia nerimą: kas bus kapinėse?

– Na jau dėl to tai jokių sunkumų nekils, – sušuko Fošlevanas, – jeigu jūs esate tikras, kad gyvas iš grabo išlipsite, tai aš esu tikras, kad jus ištrauksiu iš duobės. Tenykštis duobkasys – girtuoklis, mano bičiulis. Tai dėdė Metjenas. Senas žmogus, mielai maukiąs seną vyną. Numirėliai duobkasio duobėje, o jis – mano kišenėje. Aš jums papasakosiu, kaip viskas dėsis. Į kapines atvyksime truputį prieš sutemstant, trys ketvirčiai valandos prieš uždarant kapinių vartus. Laidotuvių vežimas privažiuos prie pat duobės. Aš eisiu iš paskos; tai mano pareiga. Kišenėje turėsiu plaktuką, reples ir kaltą. Vežimas sustoja, palydovai užneria ant grabo virvę ir jus nuleidžia į duobę. Kunigas kalba maldas, žegnoja, apšlaksto šventu vandeniu ir pasišalina. Aš pasilieku vienas su tėvu Metjenu. Tai mano bičiulis, aš jums sakau. Viena iš dviejų: arba jisai jau bus girtas, arba dar nebus girtas. Jeigu jis negirtas, aš jam tariu: „Eime burnelės išmesti, kol dar neuždarytas „Nunokęs svarainis“. Aš jį nusivedu, nugirdau, – dėdę Metjeną nugirdyti ilgai netrunka, jis visuomet jau yra kiek įtraukęs, – paskui jį paguldau po stalu, paimu jo leidimą, kad galėčiau įeiti į kapines, ir grįžtu vienas. Tada jūs turite reikalą tik su manimi. Jeigu jis jau bus girtas, aš jam pasakysiu: „Eik namo, aš viską už tave sutvarkysiu.“ Jis nueina, ir aš jus ištraukiu iš duobės.

Žanas Valžanas jam ištiesė ranką, Fošlevanas pagriebė ją su jaudinamu valstiečio nuoširdumu.

– Sutarta, dėde Fošlevanai. Viskas bus gerai.

„Kad tik niekas nesutriktų, – pagalvojo Fošlevanas. – O jei kokia bėda?“

V

NEPAKANKA BŪTI GIRTUOKLIU, KAD BŪTUM NEMIRTINGAS

Rytojaus dieną, saulei leidžiantis, reti Meno bulvaro praeiviai ėmėsi kepures pravažiuojant pro šalį senoviniam laidotuvių vežimui, kurį puošė mirties emblemos: kaukolės, stibikauliai ir stiklinės ašaros. Vežime gulėjo karstas, apdengtas balta drobule, ant kurios buvo matyti platus juodas kryžius, panašus į didelę numirėlę nukarusiomis rankomis. Laidotuvių vežimą lydėjo gedulo karieta, kurioje galima buvo įžiūrėti kunigą su kamža

ir klapčiuką su raudona kepuraite. Iš dešinės ir kairės laidotuvių vežimo pusių žengė du karsto palydovai pilkais uniforminiais drabužiais su juodais galionais. Iš paskos ėjo šlubas senis darbininko drabužiais. Eisena traukė į Vožiraro kapines.

Iš senio kišenės kyšojo plaktuko kotas, kalto ašmenys ir replių galai.

Vožiraro kapinės tarp Paryžiaus kapinių sudarė išimtį. Jos laikėsi ypatingos tvarkos, turėjo savo vartus ir mažuosius vartelius, kuriuos kvartalo senbuviai, atkakliai laikydamiesi seno papročio, vadino raitininkų vartais ir pėsčiųjų varteliais. Kaip jau mes sakėme, Mažojo Pikpiuso bernardinės-benediktinės buvo išsirūpinusios leidimą laidoti savo numirėles atskirame kapinių kampelyje ir vakare, nes šioji vieta kadaise priklausė jų bendruomenei. Dėl to duobkasiai, vasaros metu turėdami kapinėse dirbti vakare, o žiemos metu naktį, laikėsi ypatingų taisyklių. Paryžiaus kapinių vartai anuomet būdavo uždaromi leidžiantis saulei ir, kadangi šis įsakymas buvo municipaliteto, tai jis galiojo tiek Vožiraro, tiek ir visoms kitoms kapinėms. Raitininkų vartai ir pėsčiųjų varteliai buvo greta vieni kitų, prisišliejęę prie paviljono, kurį statė architektas Peronė ir kuriame gyveno kapinių vartininkas. Šie vartai nepermaldaujamai užsidarydavo, vos tik saulė pasislėpdavo už Invalidų namų kupolo. Jei tuo metu kuris nors duobkasys užgaišdavo, tai jam likdavo tik vienas būdas iš kapinių išeiti: reikėdavo parodyti duobkasio kortelę, išduotą laidotuvių biuro administracijos. Vartininko langinėje buvo įtaisyta kažkas panašaus į laiškų dėžutę. Duobkasys įmesdavo į ją savo kortelę, vartininkas, išgirdęs ją įkrintant, patraukdavo virvelę, ir pėsčiųjų varteliai atsidarydavo. Jei duobkasys neturėdavo kortelės, tai pasisakydavo pavardę, ir tuomet vartininkas, kuris kartais jau būdavo atsigulęs ir užmigęs, atsikeldavo, atpažindavo duobkasį ir duris atrakindavo raktu; duobkasys išeidavo, tačiau pirma turėdavo sumokėti penkiolika frankų baudos.

Vožiraro kapinės su visomis savo ypatingomis teisėmis, peržengiančiomis bendrų taisyklių rėmus, ardė administracinį vienodumą. Netrukus po 1830 metų jos buvo panaikintos. Jų vietoje atsirado Monparnaso kapinės, vadinamos Rytų kapinėmis, paveldėdamos drauge ir garsiąją prie Vožiraro kapinių prisiglaudusią užeigą, kurią vainikavo lentoje nupiešta svarainio šakelė; smuklė stovėjo kampu, kurio vienas šonas buvo į lankytojų staliukus, o antras į kapus; jos iškaba bylojo: „Nunokęs svarainis".

Vožiraro kapinės, kaip sakoma, nykte nyko. Nuolat mažiau jomis naudotasi. Jas vis labiau užgožė samanos, ir jose vis labiau retėjo gėlės. Buržua nelabai troško būti palaidoti Vožiraro kapinėse; šitai būtų rodę neturtą. Per Lašezo kapinės – tai kas kita! Būti palaidotam Per Lašezo kapinėse – tolygu turėti raudonmedžio baldus. Tai rodė turint gerą skonį. Vožiraro kapinės, suplanuotos pagal senovinio prancūzų sodo pavyzdį, buvo aptvertas kampelis, keliąs pagarbos jausmą. Tiesios alėjos, buksmedžiai, tujos, bugieniai, seni kapai kukmedžių paunksmėje, labai aukšta žolė. Vakare nuo jų dvelkdavo kažkuo labai tragišku. Jų apybraižose jautei niūrų liūdesį.

Saulė dar nebuvo nusileidusi, kai laidotuvių vežimas su balta drobule ir juodu kryžiumi įvažiavo į Vožiraro kapinių alėją. Šlubis, kuris sekė paskui jį, buvo ne kas kitas kaip Fošlevanas.

Motinos Krucifiksijos palaidojimas rūsyje po altoriumi, Kozetės išnešimas, Žano Valžano įvedimas į mirusiųjų salę – viskas įvyko labai sklandžiai, niekas nė kiek neužkliuvo.

Probėgšmais pastebėsime, kad motinos Krucifiksijos palaidojimas po vienuolyno altoriumi mums atrodo visiškai atleistinas. Tai vienas iš tų nusižengimų, kurie panašūs į pareigos atlikimą. Vienuolės šitai padarė be jokio sielos nerimo, jausdamos visišką sąžinės pritarimą. Vienuolyno bendruomenei veiksmai to, kas vadinama „vyriausybe", atrodo tik kaip kišimasis į svetimas teises, kišimasis, visuomet reikalaujantis atkirčio. Aukščiau už viską – ordino regula; o dėl įstatymo – dar pažiūrėsime. Žmonės, leiskite įstatymus, kiek tik jums patinka, bet pasilaikykite juos sau. Mokestis Cezariui yra tik likutis nuo mokesčio, sumokėto Dievui. Kunigaikštis aukščiausiojo prado akivaizdoje – niekis.

Fošlevanas, labai patenkintas, šlubavo paskui laidotuvių vežimą. Dvi jo paslaptys, du glaudžiai tarp savęs susiję sąmokslai – vienas su vienuolėmis, antras su ponu Madlenu, vienas – vienuolyno labui, antras – prieš vienuolyną, – puikiai pavyko. Žano Valžano rimtis buvo galinga ramybė, kuri persiduoda ir kitiems. Fošlevanas jau neabejojo pasisekimu. Kas dar liko padaryti – vieni niekai. Per dvejus metus jis dešimtį kartų buvo nugirdęs duobkasį, šaunųjį senuką dėdę Metjeną. Jis minkydavo jį kaip molį, tą dėdę Metjeną. Darydavo su juo, ką norėjo. Jis jam įkaldavo į galvą, ką tinkamas. Dėdė Metjenas pritardavo viskam, ką sakydavo Fošlevanas. Fošlevanas buvo visiškai tikras sėkme.

Tą momentą, kai eisena įsuko į alėją, vedančią į kapines, laimingasis Fošlevanas pasižiūrėjo į laidotuvių vežimą ir, trindamas savo didžiules rankas, pusbalsiu tarė:

– Tai bent komedija!

Staiga vežimas sustojo; jis buvo prie vartų. Reikėjo parodyti leidimą laidoti. Laidotuvių biuro tarnautojas pradėjo kalbėtis su kapinių vartininku. Šio pokalbio metu, dėl kurio visados tenka stabtelėti vieną kitą minutę, priėjo kažkoks nepažįstamas žmogus ir atsistojo užpakalyje vežimo, šalia Fošlevano. Iš pažiūros tai buvo lyg darbininkas, apsivilkęs striuke su didelėmis kišenėmis, su kastuvu po pažastimi.

– Kas jūs toks? – paklausė jis.

Vyriškis atsakė:

– Duobkasys.

Jei žmogus, kuriam tiesiai į krūtinę pataikytų patrankos sviedinys, išliktų gyvas, tai jo veido išraiška būtų visai tokia, kaip dabar Fošlevano.

– Duobkasys?

– Taip.

– Jūs?

– Aš.

– Bet duobkasys čia dėdė Metjenas.

– Buvo.

– Kaip tai buvo?

– Mirė.

Fošlevanas viskam buvo pasiruošęs, tik ne išgirsti, kad duobkasys galėtų mirti. Vis dėlto taip yra: duobkasiai taip pat miršta. Kasdamas duobę kitiems, išrausi duobę ir sau.

Fošlevanas apstulbo. Jis vos pajėgė suvapėti:

– Juk tai negalimas daiktas!

– Bet taip yra.

– Tačiau, – vėl silpnai tarė Fošlevanas, – juk duobkasys – tai dėdė Metjenas.

– Po Napoleono – Liudvikas XVIII. Po Metjeno – Gribjė. Kaimieti, aš vadinuosi Gribjė.

Fošlevanas, išbalęs kaip drobė, atidžiai žiūrėjo į tą Gribjė. Tai buvo išstypęs, liesas, išbalęs labai niūrios povyzos vyras. Jis panėšėjo į nevykėlį gydytoją, tapusį duobkasiu. Fošlevanas prapliupo juoktis.

– Ak! Kokių juokingų dalykų atsitinka pasaulyje! Dėdė Metjenas mirė. Numirė dėdulė Metjenas, bet tegyvuoja dėdė Lenuaras! Ar jūs žinote, kas yra dėdė Lenuaras? Tai ąsotis užantspauduoto raudonojo vyno už šešis su. Tai siureninio vyno ąsotėlis, šimts pypkių! Tikro Paryžiaus siureninio! Ak, tai jis mirė, senasis Metjenas! Man labai gaila; jis mėgo linksmai pagyventi. Bet ir jūs, manding, nesibaidote vyno. Ar ne tiesa, drauguži? Mes tuojau nueisime drauge išmesti po burnelę.

Vyriškis atsakė:

– Aš esu mokslus ėjęs. Baigiau keturias klases. Aš niekados negeriu. Laidotuvių vežimas vėl pasijudino ir riedėjo didžiąja kapinių alėja. Fošlevanas sulėtino žingsnį. Jis šlubavo jau daugiau iš susirūpinimo negu iš luošumo.

Duobkasys traukė pirma jo.

Fošlevanas dar kartą apžiūrėjo tą netikėtai atsiradusį Gribjė. Šis vyras buvo iš tų žmonių, kurie jaunystėje atrodo seni ir, nežiūrint liesumo, esti labai stiprūs.

– Drauge! – sušuko Fošlevanas.

Duobkasys atsisuko.

– Aš esu vienuolyno duobkasys.

– Mano kolega, – atsakė žmogus.

Fošlevanas, kad ir bemokslis, bet labai įžvalgus, suprato turįs reikalą su pavojinga žmogaus rūšimi, su gražbyliu.

Jis murmtelėjo:

– Vadinasi, dėdė Metjenas mirė.

Duobkasys atsakė:

– Galutinai. Gerasis Dievas pasižiūrėjo į savo vekselių knygą. Atėjo terminas dėdei Metjenui. Ir dėdė Metjenas mirė.

Fošlevanas nejučiomis pakartojo:

– Gerasis Dievas...

– Gerasis Dievas, – oriai tarė žmogus. – Filosofams jis – amžinasis Tėvas, jakobinams – aukščiausioji būtybė.

– Argi mudu arčiau nesusipažinsime? – suvapėjo Fošlevanas.

– Jau susipažinome. Jūs valstietis, aš paryžietis.

– Kol neišgersime drauge, kaip reikiant nesusipažinsime. Atkemši butelį, atveri širdį. Eime išgerti. Nuo to negalima atsisakyti!

– Pirmiausia darbas.

Fošlevanas pagalvojo: „Esu žuvęs."

Ligi mažutės alėjos, vedančios į kampą, kuriame buvo laidojamos vienuolės, beliko tik keliolika žingsnių.

Duobkasys kalbėjo toliau:

– Kaimieti, aš turiu septynis bubulius, kuriuos reikia maitinti. Kad jie turėtų ko valgyti, aš neprivalau gerti.

Ir patenkinta mina mąstytojo, atradusio taiklią frazę, pridūrė:

– Jų alkis – mano troškulio priešas.

Laidotuvių vežimas aplenkė grupę kiparisų, išsuko iš didžiosios alėjos į mažąją, įvažiavo į žole apgožtą vietą ir pasinėrė medžių tankmėje. Tai rodė, jog laidojimo vieta yra čia pat. Fošlevanas sulėtino žingsnį, bet važiavimo sulėtinti nepajėgė. Laimė, tekiniai apsivėlė minkšta, nuo žiemos lietaus patižusia žeme, ir vežimas vos slinko.

Fošlevanas priėjo prie duobkasio.

– Ten yra tokio puikaus aržanteilinio vyno, – sumurmėjo Fošlevanas.

– Sodieti, – atsakė žmogus, – ne duobkasiu man derėtų būti. Mano tėvas buvo durininku Pritane. Jis mane skyrė literatūrai. Bet jį užgriuvo visokios nelaimės. Jis turėjo nuostolių biržoje. Aš gavau atsisakyti rašytojo karjeros. Vis dėlto aš ir dabar esu viešasis raštininkas.

– Vadinasi, jūs ne duobkasys? – sušuko Fošlevanas, kabindamasis už šios tokios silpnos šakelės.

– Viena kitam nekliudo. Aš suderinu.

Fošlevanas nesuprato pastarojo žodžio.

– Eime išgerti, – vėl pasiūlė jis.

Čia būtinai reikia padaryti pastabą. Fošlevanas, kad ir didelis buvo jo nerimas, siūlė išgerti, bet nutylėjo vieną dalyką, būtent: kas mokės? Paprastai Fošlevanas kviesdavo, o tėvas Metjenas mokėdavo. Pasiūlymas išgerti natūraliai sekė iš naujos padėties, kurią sudarė naujas duobkasys, ir tą pasiūlymą reikėjo padaryti, bet senasis sodininkas tyčia paliko šešėlyje garsųjį Rablė ketvirtį valandos*. O dėl paties Fošlevano, nors ir būdamas susijaudinęs, jis nė nemanė mokėti.

Duobkasys kalbėjo toliau, šypsodamasis pranašia šypsena:

– Valgyti juk reikia. Aš sutinku būti dėdės Metjeno įpėdiniu. Kai esi beveik išėjęs mokslus, daraisi filosofu. Prie proto darbo aš pridėjau rankų darbą. Raštininko būdelę turiu rinkoje, prie Sevro gatvės. Jūs žinote? Skėčių rinkoje. Visos virėjos iš Raudonojo kryžiaus kreipiasi į mane. Aš joms gaminu švelnius prisipažinimus jų kareiviukams. Rytais rašau meilės laiškus, vakarais kasu duobes. Toks jau gyvenimas, provinciale.

Laidotuvių vežimas slinko pirmyn. Fošlevanas, kurio nerimas pasiekė aukščiausią laipsnį, dairėsi į visas puses. Jam nuo kaktos riedėjo stambūs prakaito lašai.

– Betgi, – traukė toliau duobkasys, – negalima tarnauti dviem ponams. Turėsiu pasirinkti arba plunksną, arba kastuvą. Kastuvas man gadina raštą.

Vežimas sustojo.

Iš gedulo karietos išlipo klapčiukas, paskui jį kunigas.

Vienas iš priešakinių vežimo ratų užvažiavo ant krūvos žemių, už kurios buvo matyti iškasta duobė.

– Tai bent komedija! – sutrikęs pakartojo Fošlevanas.

---

* Rablė ketvirtis valandos – atsiteisimo momentas.

VI
TARP KETURIŲ LENTŲ

Kas gulėjo karste? Skaitytojai žino. Žanas Valžanas.

Žanas Valžanas jame įsitaisė taip, kad tik išlaikytų gyvybę, kad tik galėtų šiaip taip kvėpuoti.

Nuostabu, kaip daug nuo sąžinės ramumo priklauso žmogaus ramumas apskritai. Visa Žano Valžano sugalvota išmonė sekėsi, ir gerai sekėsi nuo vakar dienos. Jis, kaip ir Fošlevanas, kliovėsi dėde Metjenu, neabejodamas, kad viskas laimingai baigsis. Negalima įsivaizduoti kritiškesnės padėties, negalima įsivaizduoti pilnesnės ramybės.

Keturios karsto lentos dvelkia kažkokia baisia ramybe. Atrodė, kad Žanas Valžanas įgavo mirusiųjų rimties.

Iš karsto gilumos jis galėjo sekti ir sekė visas to grėslaus žaidimo su mirtimi fazes.

Netrukus po to, kai Fošlevanas užkalė viršutinę lentą, Žanas Valžanas pajuto, kad jis nešamas, o paskui vežamas. Kai vežimas ėmė mažiau kratytis, jis suprato, jog iš grindinio įvažiuota į suplūktą žemę, tai yra iš gatvių įsukta į bulvarus. Iš duslaus bildesio suprato, jog važiuojama per Austerlico tiltą. Pirmą kartą sustojus atspėjo, jog atvažiuota į kapines, antrą kartą sustojus jis tarė sau: „Štai ir duobė."

Staiga jis pajuto, kad rankos paėmė karstą, paskui išgirdo šiurkštų trynimą į lentas ir suvokė, jog aplink karstą rišama virvė jam leisti į duobę.

Paskui jam lyg ėmė svaigti galva.

Greičiausiai palydovai ir duobkasys bus sutrenkę karstą ir nuleidę jį galva žemyn. Jis galutinai atsipeikėjo, kai pasijuto gulsčias ir nejudantis. Karstas pasiekė dugną.

Žanas Valžanas pajuto keistą vėsą.

Viršum jo pasigirdo iškilmingas balsas, kuris jį sukaustė kaip ledas. Lėtai, taip lėtai, kad jis galėjo juos pagauti vieną po kito, buvo tariami lotyniški žodžiai, kurių prasmės jis nesuprato:

– *Qui dormiunt in terrae pulvere, evigilabunt; alii in vilam aeternam, et alii in opprobrium, ut videant semper.**

Vaikiškas balsas tarė:

– *De profundis.*

Rūstus balsas vėl prabilo:

– *Requiem aeternam dona ei, Domine.***

Vaikiškas balsas atsakė:

– *Et lux perpetua luceat ei.****

Jis išgirdo lyg švelnų lietaus lašų takšnojimą į antvožą. Turbūt kunigas šlakstė švęstu vandeniu.

---

* Kurie ilsisi žemės dulkėse, kelsis; vieni amžinajam gyvenimui, kiti gėdai, kad visuomet ją regėtų (*lot.*).

** Amžiną atilsį duok jai, Viešpatie (*lot.*).

*** Ir amžinoji šviesa tegu jai šviečia (*lot.*).

Jis pagalvojo: „Greit turi baigtis. Dar truputį kantrybės. Kunigas tuojau nueis. Fošlevanas išsives Metjeną gerti. Mane paliks. Paskui Fošlevanas sugrįš vienas, ir aš išeisiu. Tam reikės geros valandos laiko."

Rūstusis balsas vėl suaidėjo:

– *Requiescat in pace.**

Ir vaiko balsas tarė:

– Amen.

Žanas Valžanas, įtempęs ausį, išgirdo kažką panašaus į tolstančius žingsnius.

– Tai jie ir nueina, – pagalvojo jis. – Aš vienas.

Staiga jis išgirdo viršum galvos garsą, kuris jam pasirodė kaip perkūno trenksmas.

Tai buvo kastuvas žemių, nukritusių ant karsto.

Nukrito antras kastuvas žemių.

Viena iš skylučių, pro kurias jis alsavo, užsikimšo.

Nukrito trečias kastuvas žemių.

Paskui ketvirtas.

Esti dalykų, stipresnių už patį stipriausią vyrą. Žanas Valžanas neteko sąmonės.

VII

ČIA BUS IŠAIŠKINTA, KAIP KILO PRIEŽODIS „NESIDŽIAUK RADĘS, NEVERK PAMETĘS"

Štai kas vyko viršum karsto, kuriame gulėjo Žanas Valžanas.

Laidotuvių vežimui nutolus, kunigui ir klapčiukui vėl įlipus į karietą ir nuvažiavus, Fošlevanas, kuris nenuleido akių nuo duobkasio, pamatė jį pasilenkiant ir pačiumpant įbestą į žemę kastuvą.

Tada Fošlevanas ryžosi paskutiniam žingsniui.

Jis atsistojo tarp duobės ir duobkasio, susikryžiavo ant krūtinės rankas ir tarė:

– Aš sumokėsiu!

Duobkasys pažiūrėjo į jį nustebęs ir paklausė:

– Už ką, valstieti?

Fošlevanas pakartojo:

– Aš sumokėsiu!

– Už ką?

– Už vyną.

– Kokį vyną?

– Aržanteilinį.

---

* Tegu ilsisi ramybėje (*lot.*).

– Kur tas tavo aržanteilinis?

– „Nunokusiame svarainyje“.

– Eik po velnių! – tarė duobkasys.

Ir numetė kastuvą žemių ant karsto.

Karstas gūdžiai sudundėjo. Fošlevanas pasijuto, kad žemė jam siūbuoja po kojomis ir jis pats tuojau įkris į duobę. Dusliu, beveik švokščiančiu balsu jis tarė:

– Drauguži, paskubėkim, kol neuždarytas „Nunokęs svarainis“.

Duobkasys vėl pakabino kastuvą žemių. Fošlevanas kalbėjo toliau:

– Aš sumokėsiu!

Ir pagriebė duobkasiui už alkūnes.

– Paklausykite, drauge. Aš esu vienuolyno duobkasys. Atėjau jums padėti. Tą darbą galima ir nakčia atlikti. Pirma nueikim ir išmeskim po stiklinę.

Ir toliau kalbėdamas, atkakliai, beviltiškai įtikinėdamas, jis drauge liūdnai galvojo štai ką: „O jeigu jis ir gers, ar tikrai pasigers?“

– Provinciale, – tarė duobkasys, – jeigu jau būtinai norite, aš sutinku. Išgersime. Bet tik po darbo, jokiu būdu ne anksčiau.

Ir vėl kibo į kastuvą. Fošlevanas jį sulaikė:

– Juk tai aržanteilinis vynas po šešis su!

– Ak jūs, varpininke, – tarė duobkasys. – Din don, din don; daugiau nieko nežinote. Eikite, kur tik norite!

Ir paleido antrą kastuvą.

Fošlevanas jau buvo priėjęs tokį momentą, jog pats nesižinojo, ką sakąs.

– Eime gi išgerti, – sušuko jis, – nes juk aš moku!

– Kada būsime paguldę kūdikį, – atsakė duobkasys.

Ir metė trečią kastuvą.

Paskui įsmeigė kastuvą į žemę ir pridūrė:

– Matote, šiąnakt bus šalta, ir mirusioji ims mus plūsti, jeigu mes ją paliksime neužklotą.

Šį akimirksnį, kastuvu kabindamas žemes, duobkasys pasilenkė, ir jo liemenės kišenė atsivėpė.

Klydinėjantis Fošlevano žvilgsnis nukrypo į tą kišenę ir sustojo.

Saulė dar nespėjo nusileisti už horizonto; buvo dar pakankamai šviesu, ir galėjai įžiūrėti kažką baltuojant tos atsivėpusios kišenės gilumoje.

Fošlevano akyse blykstelėjo vylius, kiek tiktai jo gali turėti Pikardijos valstietis. Jam šovė į galvą puiki mintis.

Atsargiai, taip, kad duobkasys, užsiėmęs kastuvu, nieko nepastebėjo, jisai jam iš užpakalio įkišo ranką į kišenę ir ištraukė iš ten tą baltą daiktą.

Duobkasys ūžtelėjo į duobę ketvirtą kastuvą.

Tą akimirką, kai jis atsisuko penktą kartą šiūptelti žemių, Fošlevanas ramių ramiausiai pasižiūrėjo į jį ir paklausė:

– Beje, naujoke, ar jūs turite savo kortelę?

Duobkasys sustojo.

– Kokią kortelę?

– Saulė juk leidžiasi į guolį.

– Gerai, tegu ji užsideda naktinę kepuraitę.

– Kapinių vartai bus uždaryti.

– Na tai kas?

– Ar turite kortelę?

– A, kortelę! – tarė duobkasys.

Ir ėmė raustis kišenėje.

Išrausęs vieną kišenę, ėmė ieškoti kitoje. Paskui ėmė naršyti liemenės kišenes, išgriozdė pirmą, išvertė antrą.

– Ne, neturiu kortelės. Būsiu ją užmiršęs.

– Penkiolika frankų baudos, – tarė Fošlevanas.

Duobkasys pažaliavo. Žalsvas atšešėlis reiškia išblyškimą tiems, kurių veido spalva pilkšva.

– Ak Jėzau, mano Dieve, nusuk mėnuliui sprandą! – sušuko jis. – Penkiolika frankų baudos!

– Trys monetos po šimtą su, – patikslino Fošlevanas.

Duobkasiui iškrito iš rankų kastuvas.

Dabar atėjo eilė Fošlevanui.

– Na na, naujoke, – tarė jis, – nenusimink! Negi dėl to žudysies, nors ir duobę turi gatavą čia pat. Penkiolika frankų – tai tik penkiolika frankų, be to, galima jų ir nemokėti. Aš senas žvirblis, o jūs geltonsnapis. Man žinomi visi takai takeliai, vingiai vingeliai. Aš jums duosiu bičiulišką patarimą. Vienas dalykas aiškus: saulė leidžiasi, ji pasiekė jau Invalidų namų kupolą, ir po penkių minučių kapinės bus uždarytos.

– Tai tiesa, – atsakė duobkasys.

– Per penkias minutes jūs nespėsite užkasti duobės, ji gili kaip velnias, šitoji duobė; jūs nesuspėsite išeiti prieš uždarant vartus.

– Aišku.

– Tada penkiolika frankų baudos.

– Penkiolika frankų.

– Bet laiko dar yra... Kur jūs gyvenate?

– Du žingsniai nuo užkardos. Koks ketvirtis valandos nuo čia. Vožiraro gatvė, numeris 87.

– Dar suspėsite išeiti, jeigu leisitės, kiek kojos kerta.

– Tikrai.

– Kai tik atsidursite už vartų, tekinas bėkite namo, pasiimkite kortelę, sugrįžkite atgal, kapinių vartininkas jus įleis. Kai turėsite kortelę, mokėti nieko nereikės. Ir tada jau užkasite savo numirėlę. O aš tuo tarpu ją pasaugosiu, kad nepabėgtų.

– Jūs išgelbėjote man gyvybę, kaimieti.

– Nešdinkitės! – tarė Fošlevanas.

Duobkasys, nesitverdamas džiaugsmu, dėkingai jam paspaudė ranką ir leidosi tekinas.

Duobkasiui išnykus tankumyne ir nuščiuvus jo žingsnių garsui, Fošlevanas pasilenkė ties duobe ir pusbalsiu pašaukė:

– Dėde Madlenai!

Niekas neatsiliepė.

Fošlevanas sudrebėjo. Į duobę jis veikiau įvirto negu įlipo, pripuolė prie karsto galvūgalio ir sušuko:

– Ar jūs čia?

Karste tyla.

Fošlevanas, nealsuodamas, nes visas drebėte drebėjo, paėmė kaltą bei plaktuką ir atplėšė viršutinę lentą. Prieblandoje subolavo išblyškęs Žano Valžano veidas užmerktomis akimis.

Fošlevanui pasišiaušė plaukai, jis atsistojo, paskui parkrito, atsišliejęs duobės sienos, gatavas susmukti ant karsto, ir vis žvelgė į Žaną Valžaną.

Žanas Valžanas gulėjo nejudėdamas ir išblyškęs kaip lavonas.

Fošlevanas tyliai sumurmėjo, lyg atsidusdamas:

– Jis mirė!

Ir vėl atsitiesdamas ir taip beviltiškai sukryžiuodamas rankas, kad jo sugniaužti kumščiai užgavo pečius, jis sušuko:

– Štai kaip aš jį išgelbėjau!

Paskui vargšas senukas ėmė pasikūkčiodamas verkti ir su pačiu savimi kalbėti. Klaidinga manyti, kad monologas yra svetimas žmogaus prigimčiai. Didelis susijaudinimas dažnai apie save byloja garsiai.

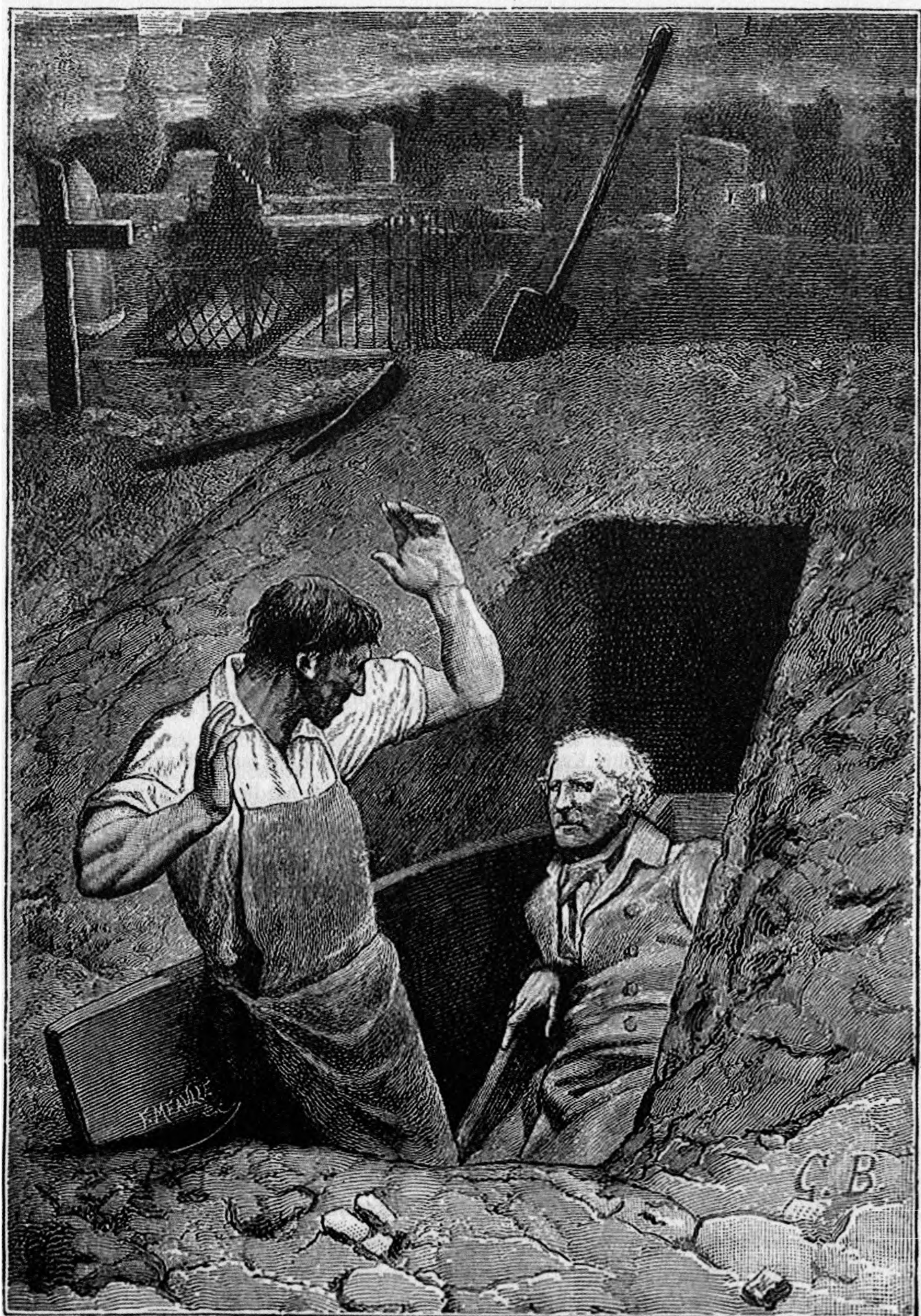
– Tai dėdės Metjeno kaltė. Kam jis mirė, tas avigalvis? Kam jam reikėjo nusprogti, kada niekas to nelaukė? Tai jis numarino poną Madleną. Dėde Madlenai! Jis guli karste. Jo nebėra. Baigta. Na argi čia yra kokia nors prasmė? Ak, Dieve mano! Jis mirė! Na gerai, bet ką gi aš darysiu su jo mažyte? Ką pasakys vaisininkė? Kad toks žmogus ir šitaip mirtų, ar tai galimas daiktas! Kai pagalvoji, kad jis buvo palindęs po mano vežimu! Dėde Madlenai! Dėde Madlenai! Šimts pypkių, jis užtroško, aš juk sakiau. Jis nenorėjo manimi tikėti. Nėra ko sakyti, gražus išėjo pokštas! Jis mirė, tas puikus žmogus, geriausias žmogus iš visų Dievo žmonių! O jo mažytė! Ak, visų pirma, aš ten jau nebegrįšiu. Aš pasiliksiu čia. Iškrėsti tokią išdaigą! Ir reikėjo dviem seniams sulaukti tokių metų ir taip abiem apsikvailinti! Bet kaipgi jisai vis dėlto pateko į vienuolyną? Tuo ir prasidėjo. Tokių dalykų nereikia daryti. Dėde Madlenai! Dėde Madlenai! Dėde Madlenai! Madlenai! Ponas Madlenai! Ponas mere! Jis negirdi. Na ir pamėgink tu man dabar išsipinklioti!

Ir jis ėmė rauti sau plaukus.

Tolumoje pro medžius pasigirdo spiegiamas girgždesys. Užsidarė kapinių vartai.

Fošlevanas pasilenkė ties Žanu Valžanu ir staiga pašoko ir atšlijo atgal, kiek tai buvo įmanoma duobėje. Žano Valžano akys buvo atmerktos ir žiūrėjo į jį.

Matyti mirštant baisu, matyti prisikeliant iš mirusiųjų – beveik taip pat baisu. Fošlevanas tarsi suakmenėjo: išblyškęs, sumišęs, sukrėstas pernelyg didelio jaudulio, jis nežinojo, ar prieš jį gyvas žmogus, ar numirėlis, ir žiūrėjo į Žaną Valžaną, kuris žvelgė į jį.

Prisikėlimas

– Buvau užmigęs, – tarė Žanas Valžanas.

Ir atsisėdo.

Fošlevanas puolė ant kelių.

– Švenčiausioji Dievo Motina! Bet ir nugąsdinot jūs mane!

Paskui atsistojo ir sušuko:

– Ačiū, dėde Madlenai.

Žanas Valžanas buvo tik apalpęs. Tyras oras jį atgaivino.

Džiaugsmas yra baimės atotvynis. Fošlevanui reikėjo beveik tiek pat pastangų atsipeikėti kaip ir Žanui Valžanui.

– Tai jūs nenumirėt! O! Koks jūs protingas! Aš taip ilgai jus šaukiau, kad jūs sugrįžote. Pamatęs jūsų užmerktas akis, aš tariau sau: „Na tai jis ir užtroško." Būčiau iš proto išsikraustęs, tapęs šėlstančiu pamišėliu, kuris apvelkamas tramdomaisiais marškiniais. Mane būtų patalpinę į Bisetrą. Ką gi būčiau daręs, jeigu jūs būtumėte miręs? O jūsų mažytė? Bet vaisių pardavėja, toji tai ničnieko nebūtų supratusi! Jai užkariamas vaikas – senelis numiršta! Kokia istorija! Rojaus šventieji, kokia istorija! Ak, jūs gyvas, štai kokia laimė!

– Man šalta, – pasakė Žanas Valžanas.

Tie žodžiai galutinai sugrąžino Fošlevaną į tikrovę, kuri atkakliai apie save priminė. Tiedu vyrai, net atsikvošėję, buvo apimti, patys to nežinodami, kažkokio vidinio sąmyšio, kažkokio nepaprasto jausmo, kurį kėlė niūri šios vietos klaikuma.

– Eime iš čia greičiau, – sušuko Fošlevanas.

Jisai įsikišo ranką į kišenę ir iš ten ištraukė gertuvę, kuria buvo iš anksto apsirūpinęs.

– Bet pirma po lašiuką! – tarė jis.

Gertuvė užbaigė tai, ką buvo pradėjęs tyras oras. Žanas Valžanas nugėrė gurkšnį degtinės ir visiškai atsigavo.

Jis išlipo iš karsto ir padėjo Fošlevanui užkalti antvožą.

Po poros minučių jie atsidūrė žemės paviršiuje.

Beje, Fošlevanas buvo ramus. Jis nesiskubino. Kapinių vartai uždaryti. Neteko baimintis, kad juos netikėtai užklups duobkasys Gribjė. „Naujokas" buvo namie, ieškojo savo kortelės, kurią jam gana sunku buvo rasti savo bute, nes ji gulėjo Fošlevano kišenėje. Be kortelės duobkasys negalėjo grįžti į kapines.

Fošlevanas paėmė kastuvą, o Žanas Valžanas dalbą, ir jiedu užvertė tuščią karstą.

Duobę užvertus, Fošlevanas tarė Žanui Valžanui:

– Eime iš čia. Aš nešuosi kastuvą, jūs paimkite dalbą.

Visai temo.

Žanui Valžanui nelengva buvo judėti ir eiti. Tame karste jis sustiro ir pasidarė kiek panašus į lavoną. Tarp tų keturių lentų jį buvo apėmęs mirties stingulys. Jam, galiam sakyti, reikėjo atitirpti nuo kapo.

– Jūs sustiręs, – tarė Fošlevanas. – Gaila, kad aš šlubas, mes patrepsėtume kojomis.

– Nieko! – atsakė Žanas Valžanas. – Keli žingsniai, ir aš vėl išsijudinsiu.

Jie patraukė tomis pat alėjomis, kuriomis važiavo laidotuvių vežimas.

Jiems priėjus uždarytus vartus ir vartininko būdelę, Fošlevanas, kuris rankoje laikė duobkasio kortelę, įmetė ją į dėžę, sargas truktelėjo virvutę, varteliai atsidarė, ir jiedu išėjo.

– Kaip viskas gražiai vyksta! – tarė Fošlevanas. – Kokia puiki mintis jums tada šovė į galvą, dėde Madlenai!

Vožiraro užkardą jie perėjo ramių ramiausiai. Kapinių apylinkėje kastuvas ir dalba atstoja pasus.

Vožiraro gatvė buvo tuščia.

– Dėde Madlenai, – tarė Fošlevanas, eidamas pirmyn ir įsižiūrėdamas į namus. – Jūsų akys geresnės už mano. Parodykite man 87 numerį.

– Jis kaip tik čia, – tarė Žanas Valžanas.

– Gatvėje nieko nėra, – tęsė toliau Fošlevanas. – Duokite man kastuvą ir palūkėkite manęs valandėlę.

Fošlevanas įėjo į 87 numerį, užlipo į patį viršutinį aukštą, klausydamas instinkto, kuris visados vargetas veda į palėpę, ir tamsoje pasibeldė į mansardos duris.

Atsiliepė balsas:

– Prašau.

Tai buvo Gribjė balsas.

Fošlevanas pastūmė duris. Duobkasio būstas, kaip ir visos vargingos buveinės, buvo ankšta be baldų kamarėlė. Kažkokia dėžė nuo prekių – o gal karstas – atstojo komodą, puodas nuo sviesto – vandens indą, čiužinys – lovą, asla – kėdes ir stalą. Kertėje ant skarmalo – seno kilimo skiautės – susimetę į krūvą sėdėjo sunykusi moteriškė ir būrys vaikų. Viskas šiame vargingame bute buvo apversta aukštyn kojom. Sakytum, jog čia neseniai būta kažkokio „kambarinio" žemės drebėjimo. Puodų dangčiai mėtėsi nuvožinėti, skudurai išmėtyti, ąsotis sukultas, motina apsiverkusi, vaikai greičiausiai buvo gavę mušti; visur matei įnirtingos ir atkaklios kratos pėdsakus. Buvo aišku, kad duobkasys kaip patrakęs ieškojo savo kortelės ir atsakomybę už jos dingimą suvertė viskam, kas buvo landynėje, – pradedant ąsočiu ir baigiant žmona. Jo išvaizda reiškė neviltį.

Fošlevanas per daug skubėjo į nuotykio atomazgą, kad pastebėtų liūdnąją savo sėkmės pusę.

Įėjęs jis tarė:

– Aš jums atnešiau kastuvą ir dalbą.

Gribjė pasižiūrėjo į jį apstulbęs:

– Tai jūs, kaimieti?

– O rytoj pas kapinių vartininką jūs rasite savo kortelę.

Ir kastuvą su dalba pastatė ant grindų.

– Ką tai reiškia? – paklausė Gribjė.

– Tai reiškia, kad jūs netyčia išmetėte kortelę iš kišenės, kad aš ją radau ant žemės jums nuėjus, kad palaidojau numirėlę, kad užkasiau duobę, kad atlikau jūsų darbą, kad vartininkas jums atiduos kortelę ir kad jums neteks mokėti penkiolikos frankų. Štai kaip, naujoke.

– Ačiū, sodieti! – sušuko apstulbęs Gribjė. – Kitą kartą už išgėrimą moku aš.

VIII
SĖKMINGA KVOTA

Po valandos, vėlai vakare, prie Pikpiuso gatvelės 62 numerio priėjo du vyrai ir vaikas. Vyresnysis vyriškis pakėlė plaktuką ir pasibeldė.

Tai buvo Fošlevanas, Žanas Valžanas ir Ķozetė.

Abudu žmogėnai buvo nuėję atsiimti Kozetės į Šmen Vero gatvę pas vaisių pardavėją, kur dieną prieš tai ją buvo palikęs Fošlevanas. Visas tas dvidešimt keturias valandas Kozetė išlaukė tyliai virpėdama ir nieko nesuprasdama. Ji taip virpėjo, kad net neverkė. Ji nieko nevalgė ir nemiegojo. Garbioji vaisių pardavėja jai davinėjo šimtą klausimų, bet neišgavo jokio kito atsakymo, išskyrus niūrų, visados tą patį žvilgsnį. Kozetė nė puse žodžio neprasitarė apie tai, ką buvo girdėjusi ir mačiusi per tas dvi dienas. Ji suprato, kad jos gyvenime vyksta kažkoks lūžis. Ji giliai jautė, kad turi „būti protinga". Kas nėra jautęs didžios galios tų dviejų žodžių, pasakytų ypatingu tonu į mažos išgąstingos būtybės ausį: „Nesakyk nieko!" Baimė nebylė. Beje, geriausiai už visus paslaptį išlaiko vaikai.

O kai po tų niūrių dvidešimt keturių valandų mergytė vėl pamatė Žaną Valžaną, ji taip džiaugsmingai suriko, kad šitai išgirdęs įžvalgus žmogus būtų pajutęs, jog taip sušukti gali tik būtybė, išsigelbėjusi iš prarajos.

Fošlevanas gyveno vienuolyne ir žinojo sutartinius žodžius. Visos durys prieš jį atsidarė.

Šitaip buvo išspręstas dvigubas ir pavojingas uždavinys: išeiti ir įeiti.

Vartininkas, kuriam jau prieš tai buvo duoti nurodymai, atidarė mažus tarnybinius vartelius iš kiemo į sodą, kuriuos dar prieš dvidešimt metų galėjai matyti iš gatvės sienoje, kiemo gilumoje, lygiai priešais įvažiuojamuosius vartus. Jisai įleido visus tris pro tuos vartelius, ir jie priėjo tą vidinį atskirą priimamąjį, kuriame Fošlevanas praėjusią naktį buvo gavęs priorės įsakymus.

Priorė jų laukė su rožančiumi rankoje. Šalia jos nuleistu šydu stovėjo viena motina balsuotoja. Kuklus vienintelės žvakės žiburėlis apšvietė, tikriau sakant, dėjosi apšviečiąs priimamąjį.

Priorė apžvelgė Žaną Valžaną. Visų akyliausias žvilgsnis – iš po nuleistų blakstienų.

Paskui jinai ėmė klausinėti:

– Tai jūsų brolis?

– Taip, garbingoji motina, – atsakė Fošlevanas.

– Kuo jūs vardu?

Fošlevanas atsakė:

– Ultimas Fošlevanas.

Jis iš tikrųjų kažkada turėjo brolį Ultimą, dabar jau mirusį.

– Iš kur jūs kilęs?

Fošlevanas atsakė:

– Iš Pikinji, netoli Amjeno.

– Kiek jums metų?

Fošlevanas atsakė:

– Penkiasdešimt.

– Kuo jūs verčiatės?

Fošlevanas atsakė:

– Sodininkas.

– Ar jūs geras krikščionis?

Fošlevanas atsakė:

– Mūsų šeimoje visi geri krikščionys.

– Ta mažytė jūsų?

Fošlevanas atsakė:

– Taip, garbingoji motina.

– Jūs jos tėvas?

Fošlevanas atsakė:

– Senelis.

Motina balsuotoja pusbalsiu tarė priorei:

– Jis protingai atsakinėja.

Žanas Valžanas nebuvo prataręs nė žodžio.

Priorė įdėmiai pasižiūrėjo į Kozetę ir pusbalsiu tarė motinai balsuotojai:

– Ji bus negraži.

Abi motinos valandėlę tyliai pasikalbėjo priimamojo kertėje, paskui priorė atsisuko ir pasakė:

– Dėde Fovanai, jūs gausite kitą antkelį su skambalėliu. Dabar reikės dviejų.

Kitą rytą iš tikrųjų sode jau buvo girdėti du skambalėliai, ir vienuolės negalėjo atsispirti pagundai kilstelėti šydo kamputį. Sodo gilumoje po medžiais buvo matyti du vyriškiai, kasantys žemę šalia vienas kito, Fovanas ir kitas. Tai buvo didžiulis įvykis. Laužydamos tylėjimo įžadą, vienuolės viena kitai sakė: „Tai sodininko padėjėjas."

Motinos balsuotojos pridurdavo: „Tai dėdės Fovano brolis."

Iš tikrųjų Žanas Valžanas pagal visas taisykles pradėjo eiti savo pareigas. Jis turėjo odinį antkelį ir skambalėlį; dabar jis buvo oficialus asmuo. Jis vadinosi Ultimas Fošlevanas.

Aplinkybė, kuri nulėmė, kad jį sutikta priimti į tarnybą, buvo priorės pastaba apie Kozetę: „Ji bus negraži."

Šitai nustačiusi, priorė tučtuojau pajuto palankumą Kozetei ir ją priėmė į pensionatą kaip vienuolyno lėšomis išlaikomą auklėtinę.

Šitai buvo visiškai nuoseklu. Nors vienuolynuose ir nėra veidrodžių, vidinis jausmas pasako moterims, kokia jų išorė; todėl merginos, kurios žinosi esančios dailios, nenoromis stoja į vienuoles; kadangi pašaukimo į vienuolystę laipsnis yra atvirkščiai proporcingas grožiui, tai daugiau vilčių dedama į neapveidžias merginas negu į gražias. Todėl toks gyvas susidomėjimas negražiomis.

Visas šis nuotykis išaukštino gerąjį senuką Fošlevaną; jis turėjo trigubą pasisekimą: jam buvo dėkingas Žanas Valžanas, kurį jis išgelbėjo ir priglaudė; duobkasys Gribjė sau kalbėjo:

„Jis mane išgelbėjo nuo baudos", – vienuolynas, kuris džiaugėsi, kad jo dėka motinos Krucifiksijos karstas liko po altoriumi, kad buvo apeitas cezaris ir užganėdintas Dievas. Mažajame Pikpiuse ilsisi karstas su lavonu, o Vožiraro kapinėse – karstas be lavono; žinoma, viešoji tvarka buvo smarkiai pažeista, bet niekas to nepastebėjo. O dėl vienuolyno, tai jis didžiai buvo dėkingas Fošlevanui. Fošlevanas tapo geriausiu iš visų tarnautojų ir vertingiausiu iš sodininkų. Per artimiausią arkivyskupo vizitaciją priorė visa tai papasakojo jo eminencijai, lyg ir atgailaudama dėl to, bet taip pat ir pasigirdama. Arkivyskupas, išvykęs iš vienuolyno, pritardamas pakuždėjo apie tai ponui de Latiliui, jo aukštybės nuodėmklausiui, vėliau Reimso arkivyskupui ir kardinolui. Fošlevano šlovė tuo neapsiribojo, ji pasiekė net Romą. Mes savo akimis matėme popiežiaus Leono XII laiškutį, adresuotą vienam savo giminaičiui, Paryžiaus nunciatūros monsinjorui, kurio pavardė buvo taip pat Dela Dženga; jame galima perskaityti šias eilutes: „Pasakojama, kad viename iš Paryžiaus vienuolynų esąs puikus sodininkas ir šventas žmogus, vardu Fovanas." Vis dėlto nė mažiausias šitos šlovės atgarsis nepasiekė Fošlevano sarginės; jis ir toliau skiepijo, ravėjo ir dangstė nuo šalčio melionų lysves, nieko neįtardamas apie savo vertingumą bei šventumą. Jis tiek pat žinojo apie savo šlovę, kiek žino apie savąją Durhemo ar Siurėjo bulius, kurio atvaizdas įdėtas „Illustrated London News"* laikraštyje su šiuo užrašu: „Bulius, gavęs pirmą prizą raguočių parodoje."

IX
KLAUZŪRA

Kozetė ir vienuolyne tebetylėjo.

Kozetė, visai suprantama, laikė save Žano Valžano dukterimi. Bet, nieko nežinodama, ji nieko ir negalėjo pasakyti, be to, ir žinodama vis tiek nebūtų nieko pasakiusi. Neseniai mes esame pastebėję, kad niekas taip neišmoko vaikų tylėti kaip nelaimė. Kozetė buvo tiek prisikentėjusi, kad visko bijojo, net kalbėti, net kvėpuoti. Kaip dažnai nuo vieno žodžio ant jos užgriūdavo lavina! Ji pradėjo pamažu atsipeikėti, kai pateko pas Žaną Valžaną. Prie vienuolyno ji greitai priprato. Tik pasigesdavo Katerinos, tačiau nedrįso to pasakyti. Betgi vieną kartą ji tarė Žanui Valžanui:

– Tėte, jei būčiau žinojusi, būčiau ją su savimi pasiėmusi.

Kozetė, tapusi vienuolyno pensionato auklėtine, turėjo vilkėti mokinių uniforma. Žanui Valžanui pavyko išprašyti, kad jam būtų atiduoti jos senieji drabužėliai. Tai buvo tie patys gedulingi rūbeliai, kuriais jis aprengė ją, išsivesdamas iš Tenardjė smuklės. Jie dar nespėjo visiškai susidėvėti. Tuos panešiotus drabužėlius, o taip pat vilnones kojinaites ir kurpeles, viską apibarstęs kamparu ir kitokia aromatinga medžiaga, kurios taip gausu vienuolynuose, jis užrakino mažame lagaminėlyje, kurį jam pasisekė įsigyti. Tą lagaminėlį jisai pasidėjo ant kėdės prie savo lovos, o jo raktą visuomet turėdavo su savimi.

* „Iliustruotos Londono naujienos" (angl.).

– Tėte, – paklausė jį kartą Kozetė, – kas gi yra toje dėžėje, kuri taip maloniai kvepia?

Dėdė Fošlevanas už savo gerą darbą buvo atlygintas ne tik ta šlove, apie kurią mes ką tik kalbėjome ir apie kurią jisai pats ničnieko nenumanė: jis jautėsi laimingas dėl šio savo žygio; antra, jam žymiai sumažėjo darbo, nes jau turėjo padėjėją. Pagaliau, labai mėgdamas taboką, jis dabar galėjo ją uostyti tris kartus dažniau ir su žymiai didesniu pasimėgavimu, nes už ją mokėjo ponas Madlenas.

Ultimo vardas neprigijo tarp vienuolių: Žaną Valžaną jos vadino „antruoju Fovanu".

Jei tos šventosios moterys būtų turėjusios bent dalelę Žavero įžvalgumo, jos galų gale būtų pastebėjusios, kad kiekvieną kartą, kai kokiais nors reikalais tekdavo išeiti už vienuolyno sienų, visuomet eidavo vyresnysis Fošlevanas, senas, paliegęs šlubis, o antrasis – niekuomet; tačiau ar dėl to, kad žvilgsnis, visuomet nukreiptas į Dievą, nemoka šnipinėti, ar dėl to, kad vienuolės labiau mėgo sekti viena kitą, jos į tai nekreipė dėmesio.

O Žanas Valžanas gerai padarė nejudėdamas iš vietos. Žaveras daugiau kaip mėnesį sekė kvartalą.

Vienuolynas Žanui Valžanui buvo tarsi bedugnių apsupta sala. Dabar tos keturios sienos jam buvo visas pasaulis. Ten jis galėjo matyti dangų – to pakako jo sielos ramybei – ir Kozetę – to pakako jo laimei.

Jam vėl prasidėjo džiaugsmo kupinas gyvenimas.

Jis gyveno su Fošlevanu barake daržo gilumoje. Šis namiūkštis, pastatytas iš visokio laužo ir dar stovėjęs 1845 metais, turėjo, kaip žinome, tris visai tuščius plikomis sienomis kambarius. Didžiausiąjį kambarį, nors Žanas Valžanas atkakliai, bet tuščiai priešinosi, dėdė Fošlevanas atidavė ponui Madlenui. To kambario siena, be dviejų vinių, skirtų pakabinti antkeliui ir pintinei, buvo papuošta rojalistiniu 1793 metų popieriniu pinigu, prilipytu viršum židinio, – tikslią to pinigo reprodukciją mes čia pateikiame:

Katalikiškoji
Karaliaus vardu
Bonas dešimties LIVRŲ vertės
Už daiktus pristatytus armijai
Bus apmokėtas taikos metu
Serija 3 Nr 10390
Stofle
Katalikiškoji Armija

Šią Vandėjos asignaciją prilipino prie sienos anksčiau buvęs sodininkas, senas šuanas, miręs vienuolyne, – jį ir pakeitė Fošlevanas.

Žanas Valžanas dirbdavo sode visą dieną ir buvo ten labai naudingas. Kadaise jis buvo medžių genėtoju ir vėl mielai ėmėsi sodininkystės. Skaitytojai prisimena, kad jis žinojo daug sodininkystės ir daržininkystės receptų bei paslapčių. Šituo jis ir pasinaudojo. Beveik visi vaismedžiai sode buvo laukiniai; jis juos įskiepijo, ir jie davė puikių vaisių.

Kozetei buvo leista kiekvieną dieną ateiti pas jį vienai valandai. Seserys buvo liūdnos, o jis buvo geras, todėl mergytė, lygindama jį su jomis, dievino jį. Tam tikrą nustatytą

valandą ji atbėgdavo prie lūšnelės. Jai įėjus į sarginę, šioji virsdavo rojumi. Žanas Valžanas pražysdavo, jausdamas, kad jo laimė didėja nuo tos laimės, kurią jis duoda Kozetei. Džiaugsmas, mūsų teikiamas kitiems, yra tuo žavus, kad, užuot nublankęs, kaip kiekvienas kitas atspindys, sugrįžta į mus, dar labiau spinduliuodamas. Rekreacijų valandomis Žanas Valžanas iš tolo žiūrėdavo į žaidžiančią ir lakstančią Kozetę ir jos juoką išskirdavo iš kitų mergaičių juoko.

Mat dabar Kozetė juokėsi.

Net Kozetės veidelis truputį pasikeitė. Jame išnyko niūrumas. Juokas – tai saulė, ir jis nugena žiemą nuo žmogaus veido.

Kozetė tebebuvo negraži, betgi darėsi gana žavinga. Savo švelniu vaikišku balseliu ji pasakydavo protingų dalykėlių.

Kai, rekreacijai pasibaigus, Kozetė grįždavo atgal, Žanas Valžanas žiūrėdavo į jos klasės langus, o naktį atsikeldavo pasižiūrėti į jos miegamojo langus.

Bet Dievo keliai mums nežinomi; vienuolynas, lygiai kaip Kozetė, padėjo Žanui Valžanui savo sieloje sustiprinti ir išbaigti tą perversmą, kuriam pradžią buvo padaręs vyskupas. Nėra abejonės, kad viena savo puse dorybė susiliečia su puikybe. Jas sieja šėtono nutiestas tiltas. Galbūt Žanas Valžanas, pats nesižinodamas, jau buvo gana arti prie šios pusės ir prie šio tilto, kai jį Apvaizda įmetė į Mažojo Pikpiuso vienuolyną. Kol jis save lygindavo tiktai su vyskupu, tai jausdavosi esąs nevertas ir jaudindavosi nužemintas; tačiau, kai nuo kurio laiko jis ėmė save lyginti su kitais žmonėmis, jame ėmė atbusti puikybė. Kas žino? Galimas daiktas, nejučiomis jisai vėl būtų ėmęs nekęsti žmonių.

Šioje atkalnėje jį sulaikė vienuolynas.

Tai buvo antra nelaisvės vieta, kurią jam teko pamatyti. Jaunystėje, tais laikais, kuriuos galima pavadinti jo gyvenimo aušra, ir vėliau, dar visai neseniai, jis matė kitą vietą, šlykščią, baisią, kurios griežtumas jam visuomet atrodė teisingumo neteisybė ir įstatymo piktadariškumas. Dabar, po katorgos, jis matė vienuolyną; ir galvodamas, kaip kadaise jis gyveno katorgos gyvenimą, o dabar tapo savotišku vienuolyno gyvenimo stebėtoju, jis su maudžiamu nerimu juos vieną su kitu lygindavo savo mintyse.

Kartais, alkūne pasirėmęs į kastuvą, jis iš lėto, tarsi nepabaigiamais sraigtiniais laiptais leisdamasis žemyn, pasinerdavo į minčių prarają.

Jis prisimindavo savo buvusius draugus; kokie jie nelaimingi buvo! Jie keldavosi auštant ir dirbdavo iki vėlyvos nakties; jiems vos belikdavo laiko miegui; jie gulėdavo žygio lovose, ir jiems tebūdavo leidžiama turėti tik dviejų pirštų storumo čiužinius patalpose, kūrenamose tiktai per pačius šalčiausius mėnesius; jie vilkėjo raudonomis baisiomis striukėmis; iš malonės jiems leisdavo avėti kiltines kelnes didelių karščių metu ir vilkėti vilnonėmis palaidinėmis didelių šalčių metu; jie gerdavo vyną ir valgydavo mėsą tiktai tomis dienomis, kai eidavo į labai sunkius darbus. Netekę savo vardų, tik numeriais pažymėti ir lyg paversti skaičiais, jie gyveno, nepakeldami akių, nepakeldami balso, trumpai nukirptais plaukais, grasinami lazda, niekinami.

Paskui jo mintys grįždavo prie šių būtybių, kurias jis turėjo prieš savo akis.

Ir šios būtybės taip pat buvo nukirptais plaukais, jos taip pat gyveno, nepakeldamos akių, nepakeldamos balso, tik jų dalia ne gėda, o žmonių pajuoka, ir jeigu jų nugaros ne-

buvo sužalotos lazdomis, tai jų pečiai peršėjo, sučaižyti rimbais. Jų vardai taip pat buvo dingę žmonėms, jos vadinosi tiktai rūsčiomis pravardėmis. Jos niekuomet nevalgydavo mėsos ir niekuomet negerdavo vyno; dažnai ligi pat vakaro jos nieko nevalgydavo; jos vilkėjo ne raudonomis striukėmis, bet juodomis vilnonėmis įkapėmis, per daug sunkiomis vasarą ir per daug lengvomis žiemą, neturėdamos teisės nuo savo apdaro nieko nusimesti ir nieko prie jo pridėti; jos net neturėjo atsargai nei kiltinio apdaro, nei vilnonio drabužio, kuriais galėtų naudotis, atsižvelgiant į metų laiką, ir šešis mėnesius metuose jos vilkėdavo šiurkščius vilnonius marškinius, nuo kurių imdavo karščiuoti. Jos gyveno ne patalpose, šildomose tiktai žiaurių šalčių metu, bet celėse, kuriose niekuomet nebūdavo užkuriama ugnis; jos gulėdavo ne ant poros pirštų storumo čiužinių, bet ant šiaudų. Pagaliau joms net nebuvo leidžiama miegoti; kiekvieną naktį, po sunkios darbo dienos, kai, pervargusios, šiaip taip apšilusios, jau pradėdavo migdytis, tuoj turėdavo nutraukti savo pirmąjį miegą, pabusti, atsikelti, eiti į tamsią, kaip ledas šaltą koplyčią ir melstis, abiem keliais atsiklaupusios ant akmeninių grindų.

Būdavo tokių dienų, kai kiekviena šitų būtybių iš eilės turėdavo dvylika valandų be pertraukos klūpoti ant akmeninių plokščių arba gulėti sukniubusi ant žemės, kryžium išskėtusi rankas.

Anie buvo vyriškiai; šitos buvo moterys.

Ką buvo padarę anie vyriškiai? Jie vogė, žagino, plėšė, žudė, užmušinėjo. Jie buvo banditai, netikrų pinigų dirbėjai, nuodytojai, padegėjai, žudikai, tėvažudžiai. Ką buvo padariusios šios moterys? Jos nieko nebuvo padariusios.

Iš vienos pusės – plėšikavimas, apgavystė, klastojimas, smurtas, ištvirkavimas, galvažudystė, visokios šventvagystės rūšys, visokiausi nusikaltimai; iš kitos pusės – tiktai viena: nekaltybė.

Tyriausia nekaltybė, beveik iškelta iki paslaptingo dangun ėmimo, būtybės, kurias dar laikė žemėje jų dorybės, bet jau traukė į dangų jų šventumas.

Iš vienos pusės – nusikaltimų prisipažinimai, pašnibždomis patikimi vienas kitam; iš kitos pusės – nuodėmių išpažinimas, daromas visiems girdint. Ir kokie nusikaltimai! Ir kokios nuodėmės!

Iš vienos pusės – miazma, iš kitos – neišreiškiama kvaptis. Iš vienos pusės – moralinis maras, kuris saugomas be perstogės, kuris laikomas, atgręžus į jį patrankų vamzdžius, ir kuris iš lėto graužia tuos maru užkrėstuosius; iš kitos pusės – skaistus visų sielų degimas tame pačiame žaizdre. Tenai tamsa, šičia – šešėlis; tačiau šešėlis, pilnas pragiedrulių, ir pragiedrulių, sklidinų spindulingos šviesos.

Viena ir antra – vergovės vietos; tačiau pirmoje – galimybė išsilaisvinti, riba, įstatymo visuomet nustatyta; galiausiai – pabėgimas. Antrojoje – vergovė iki gyvos galvos; vienintelė viltis – ir tik labai tolimoje ateityje – tasai laisvės spindulėlis, kurį žmonės vadina mirtimi.

Prie pirmosios vergijos žmonės prikalti tik grandinėmis; prie antrosios prikalti savo tikėjimo.

Kas kyla iš pirmosios? Negirdėti prakeiksmai, dantų griežimas, neapykanta, pašėlusi pagieža, niršus šauksmas prieš žmonių visuomenę, dangaus koneveikimas.

Kas sklinda iš antrosios? Palaiminimas ir meilė.

Ir štai šitose tokiose panašiose ir tokiose skirtingose vietose šios dvi tokių nevienodų būtybių rūšys darė tą patį – vykdė atpirkimą.

Žanas Valžanas labai gerai suprato, kad pirmiesiems reikalingas atpirkimas; asmeninis atpirkimas, atpirkimas už savo paties nuodėmes. Vis dėlto jis negalėjo suprasti atpirkimo už svetimas nuodėmes, kurį užsikrovė ant savęs šios būtybės be priekaišto ir be dėmės, ir jis klausdavo savęs drebėdamas: „Atpirkimas ko? Koks atpirkimas?"

Ir jo sąžinės balsas atsakydavo: „Visų kilniausias žmogiškojo didžiadvasiškumo pasireiškimas – svetimų nuodėmių atpirkimas."

Savo pačių nuomonę dėl šio dalyko mes pasiliekame sau, nes teesame tiktai pasakotojas; mes tik priimame Žano Valžano požiūrį ir perteikiame jo įspūdžius.

Prieš jo akis buvo aukščiausias išsižadėjimo laipsnis, aukščiausia pasiekiamos dorybės viršūnė; nekaltybė, atleidžianti žmonėms jų nuodėmes ir jas atperkanti už juos; laisvai užsikrauta vergovė, prisiimtos kančios, kentėjimai, kurių šaukiasi sielos, nepažįstančios nuodėmės, kad iš jos išgelbėtų nusidėjusias sielas; meilė žmonijai, paskendusi meilėje Dievui, tačiau joje nedingstanti ir maldaujanti gailestingumo; švelnios, silpnos būtybės, jaučiančios kančias tų, kurie nubausti, ir šypseną tų, kurie susilaukė atpildo.

Ir jis pagalvojo, kad dar išdrįso skųstis!

Dažnai jis atsikeldavo naktį ir klausydavosi, kaip šios nekaltos, griežtos regulos naštą velkančios būtybės gieda padėkos giesmes, ir jam stingdavo gyslose kraujas pagalvojus, kad jeigu tie, kurie buvo nubausti teisingai, ir nukreipdavo savo balsą į dangų, tai tik niekinti Dievui, ir kad jis, nelaimingasis, kažkada taip pat grūmojo kumščiu Dievui.

Jį didžiai stebino tai, kad ir tas lipimas per sieną, ir kliūčių nugalėjimas, ir tas rizikingas žygis, susijęs su mirštamu pavojumi, ir sunkus, rūstus kilimas aukštyn, – tos pačios pastangos, kurias jis buvo padaręs, norėdamas išeiti iš anos išpirkimo vietos, buvo jo pakartotos tam, kad patektų į šią. Ar tai nėra jo likimo simbolis? Jis giliai apie tai susimąstydavo, tarsi būtų klausęsis tylaus, įspėjančio pačios Apvaizdos balso.

Šie namai buvo taip pat kalėjimas ir niūriai panašus į aną buveinę, iš kurios jis buvo pabėgęs, tačiau niekuomet jis negalėjo sau įsivaizduoti ką nors panašaus.

Jis vėl pamatė grotas, užraktus, geležines sklendes – ir ką gi visa tai turėjo saugoti? Angelus.

Šitokias aukštas aptvaro sienas kažkada jis buvo matęs supant tigrus, dabar jis vėl jas matė supant aveles.

Tai buvo išpirkimo, bet ne bausmės vieta; o vis dėlto ji buvo dar rūstesnė, dar niūresnė ir negailestingesnė negu anoji. Šias nekaltas mergeles gyvenimas dar kiečiau slėgė negu katorgininkus. Šaltas ir žvarbus vėjas, ledu stingdęs jo jaunas dienas, varstė grotomis apkaustytą ir spynomis užrakintą vanagų griovį; žiemių vėjas, dar žiauresnis ir atšiauresnis, pūtė balandėlių narve.

Kodėl?

Kai jis apie tai pagalvodavo, visa jo būtybė nusilenkdavo prieš šios nesuvokiamos didybės paslaptį.

Šitaip medituojant puikybė dingsta. Jis iš visų pusių nagrinėjo save; jautėsi toks menkas ir ne vieną kartą verkė dėl savęs. Visa, kas buvo įėję į jo gyvenimą per pastaruosius šešetą mėnesių, grąžino jį prie šventų vyskupo pamokymų: Kozetė – meilės keliu, vienuolynas – nusižeminimo keliu.

Kartais vakare, prieblandoje, kai sode nieko nebūdavo, jį galėdavai matyti alėjoje, netoli koplyčios, atsiklaupusį prieš tą langą, į kurį jis buvo pažvelgęs savo atvykimo naktį, ir atsisukusį į tą pusę, kur, kaip jis žinojo, sukniubusi gulėjo sesuo atperkamojoje maldoje. Ir jis melsdavosi, šitaip atsiklaupęs prieš tą seserį.

Atrodė, kad prieš patį Dievą jis nedrįso klauptis.

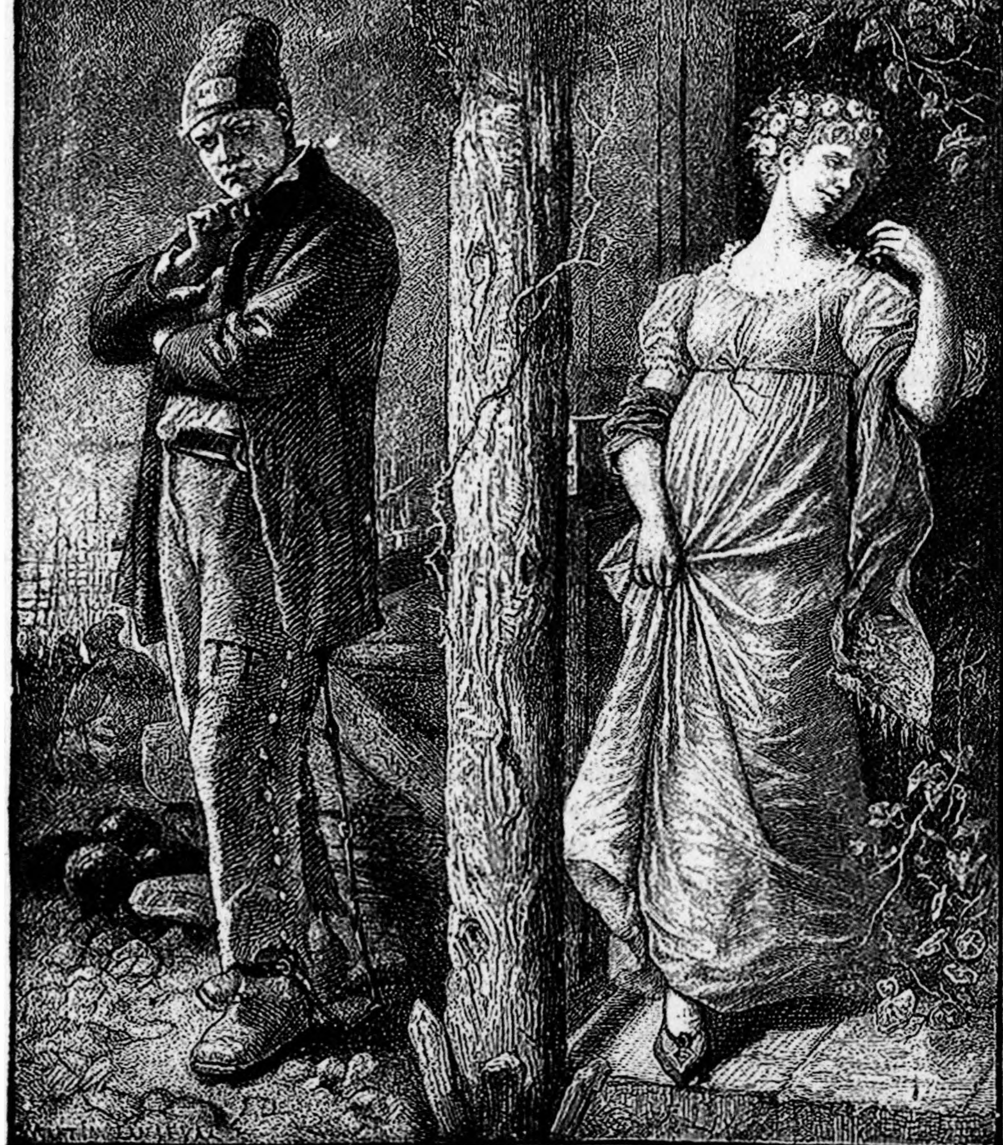
Visa, kas supo jį, – šis ramus sodas, šios kvapnios gėlės, šie džiaugsmingai krykštaujantys vaikai, šios rimtos ir paprastos moterys, šis tylus vienuolynas, – nejučiom apvaldė jį, ir į jo sielą pamažu įsiskverbė šio vienuolyno tyla, šių gėlių kvaptis, šio sodo ramybė, šių moterų paprastumas, šių vaikų džiaugsmas. Ir jis galvodavo, kad tai dveji Dievo namai, vienas paskui kitą jį priglaudę lemtingomis jo gyvenimo akimirkomis: pirmieji – kai visos durys prieš jį buvo uždarytos ir žmonių visuomenė jį buvo atstūmusi, antrieji – tą momentą, kai žmonių visuomenė vėl ėmė jį persekioti ir vėl prieš jį atsivėrė katorga; ir jeigu nebūtų buvę pirmųjų, jis vėl būtų nugrimzdęs į nusikaltimą, o jeigu nebūtų buvę antrųjų, jis vėl būtų nugrimzdęs į kančių bedugnę.

Visa jo siela tirpo iš dėkingumo, ir jis mylėjo vis labiau ir labiau.

Šitaip praslinko daug metų; Kozetė augo.

TREČIA DALIS

MARIJUS

PIRMOJI KNYGA
PARYŽIUS, STUDIJUOJAMAS PAGAL JO ATOMĄ

I

PARVULUS*

Paryžius turi vaiką, o giria – paukštį; paukštis vadinasi žvirbliu, o vaikas – gamenu.

Sujunkite šitas dvi sąvokas, žėruojančią krosnį ir ryto aušrą, leiskite šitoms žiežirboms – Paryžiui ir vaikystei – susidurti ir gausite mažutį padarą – *homuncio***, kaip pasakytų Plautas[1].

Šis mažutis padaras linksmas. Jam ne kiekvieną dieną tenka pavalgyti, tačiau į teatrą, jeigu įsimanys, jis eina kiekvieną vakarą. Jis neturi nei marškinių ant kūno, nei kurpių ant kojų, nei stogo viršum galvos: jis kaip dangaus muselė, kuri ničnieko neturi. Jam nuo septynerių iki trylikos metų, jis visuomet kitų būryje, visą dieną gatvėje, miega po plynu dangumi, mūvi senas tėvo kelnes, nusmukusias jam žemiau kulnų, dėvi seną kurio kito tėvo kepurę, užsmauktą žemiau ausų, turi tik vieną petnešą geltonais kraštais, amžinai laksto, kažko ieško, tyko, švaistosi, rūko pypkę, plūstasi kaip pašėlęs, landžioja po smukles, pasižįsta su vagimis, tujina mergšes, šneka valkatų žargonu, dainuoja nepadorias dainuškas, tačiau nieko pikto nėra jo širdyje. Mat jis savo sieloje turi perlą – nekaltybę, o perlas netirpsta purve. Kol žmogus dar vaikas, Dievas nori, kad jis liktų nekaltas.

Jei kas paklaustų milžiną miestą: „Kas gi ši būtybė?“ – miestas atsakytų: „Mano vaikas.“

---

* Vaikas (lot.).

** Žmogytis (lot.).

II

KAI KURIOS YPATINGOS JO ŽYMĖS

Paryžiaus gamenas – tai milžinės nykštukas.

Neperdėkime, šis gatvės griovio cherubinas kartais turi marškinius, bet jau tada tik vienerius; kartais turi kurpes, bet jos tada be padų; kartais turi būstą ir mėgsta jį, nes jame randa savo motiną, tačiau gatvė jam mielesnė, nes joje randa laisvę. Jis turi savo žaidimus, savo pokštus, kurių pagrindas – neapykanta buržua; savo metaforas: numirti jo kalba vadinasi „užversti kanopas"; savo amatus – pašaukti fiakrą, nuleisti karietos pakoją, smarkių liūčių metu imti muitą už perėjimą iš vienos gatvės pusės į kitą (šitai jis vadina „nutiesti tiltą"), šūkaloti, pamėgdžiojant kalbas, kurias valdžios atstovai sako prancūzų liaudies labui, raustis tarp gatvės grindinio akmenų; jis turi savo pinigus, kuriuos sudaro visoks smulkus gatvėje randamas vario laužas. Šie įdomūs pinigai vadinasi „sagomis" ir tarp vaikų bohemos turi griežtai nustatytą tvirtą kursą.

Taip pat jis turi ir savo fauną, kurią atsidėjęs studijuoja užkampiuose: Dievo karvytę, vabzdį „kaukolę", vorą „šienpjūvį", „velnią" – juodą vabalą, kuris grėsmingai suka uodegą su dviem atsikišusiais rageliais. Jis turi savo pasakišką baisūną žvynuotu pilvu, kuris nėra nei driežas su karpomis ant nugaros, nei rupūžė ir kuris gyvena apleistose kalkių gesinimo duobėse ir išdžiūvusiuose nutekamojo vandens šuliniuose, juodas, gauruotas, glitus, šliaužiąs čia lėtai, čia greitai be jokio garso, tiktai spoksąs ir toks baisus, kad dar niekas niekuomet nėra jo matęs; šį baisūną jis vadina „kurčium". Ieškoti šių kurčių po akmenimis – malonumas iš pavojingųjų kategorijos. Kitas malonumas – staiga pakelti gatvės grindinio akmenį ir žiūrėti į vėdarėlius. Kiekvienas Paryžiaus rajonas yra garsus įdomiais radiniais, kurių ten galima aptikti. Uršuliečių vienuolyno malkų sandėliuose yra auslindų, prie Panteono – šimtakojų. Marso lauko grioviuose – buožgalvių.

O visokių sąmojingų žodelių šis vaikas turi ne mažiau kaip Taleiranas. Jis toks pat cinikas, tik padoresnis už aną. Jį kartais netikėtai pagauna linksmumo protrūkis, ir jis nei iš šio, nei iš to gali savo beprotišku kvatojimu priblokšti krautuvininką. Jo nuotaikos gana lengvai pereina nuo aukštosios komedijos į farsą.

Eina laidotuvių procesija. Tarp velionį lydinčiųjų yra gydytojas. „Žiūrėkit, – sušunka gamenas, – nuo kada gi daktarai patys pristato savo darbą?"

Kitas įsibrauna į minią. Solidus akiniuotas vyriškis su brelokais pasipiktinęs atsigręžia: „Kaip tu drįsti „imti" mano žmonos „taliją"? – „Ką jūs, pone! Aš neėmiau! Galite mane kratyti."

III

JIS MALONUS

Vakarais, turėdamas keletą su, kuriems sumedžioti jis visuomet suranda būdą, *homuncio* eina į teatrą. Peržengęs per jo užburtą slenkstį, jis visas pasikeičia; jis buvo gatvės vai-

kėzas – gamenas, dabar tampa „titi". Teatrai yra panašūs į laivus, apverstus triumu į viršų. Į šituos triumus ir prisigrūda „titi"*. „Titi" gameno atžvilgiu yra tas pat, kas naktinė peteliškė yra savo vikšro atžvilgiu: tas pat padaras, tik skraidąs ir plevenąs. Pakanka vien tik jo buvimo, jo laime spindinčio veido, jo trykšte trykštančio entuziazmo ir džiaugsmo, jo rankų plojimo, panašaus į sparnų plakimą, kad šis aukštas dvokiantis, tamsus, purvinas, nesveikas, bjaurus, šlykštus triumas virstų rojumi.

Aprūpinkite gyvą būtybę visu tuo, kas nenaudinga, ir atimkite iš jos visa, kas būtinai reikalinga, ir jūs turėsite gameną.

Gamenas turi literatūrinės intuicijos. Vis dėlto – mes privalome šitai pasakyti labai apgailestaudami – klasikinis stilius nėra pagal jo skonį. Savo prigimtimi jis nelabai akademiškas. Taip, pavyzdžiui, panelės Mars populiarumas tarp šios jaunos ir smarkios publikos buvo šiek tiek atskiestas ironija. Gamenas ją vadino panele Šnibždeika.

Šis padaras šaukia, kaukia, šaiposi, vaiposi, tyčiojas, kėpsčiojas; apsisupstęs skudurais kaip kūdikis ir apsivilkęs skarmalais kaip filosofas, meškerioja nutekamuosiuose vamzdžiuose, medžioja kloakose, randa iš ko linksmintis nešvarumuose, narsiai plūstasi kryžgatviuose, maitojasi ir kandžiojasi, švilpauja ir dainuoja, liaupsina ir loja, moka „Aleliujos" iškilmingumą atmiešti padūkusia „Mantantiurliurete", ta pačia gaida traukia visas melodijas, pradedant *De profundis* ir baigiant išdykėliškais kupletais, randa ko nepametęs, žino ir tai, ko nežino, pasižymi spartietišku atsparumu net suktybėse, lengvapėdiškumu net išmintyje, lyriškumu net keiksmuose, jis mielai atsitūptų pakrūmėje net Olimpe, jis galėtų įkristi į mėšlo krūvą ir iš ten išlipti žvaigždėmis nusagstytas. Paryžiaus gamenas – tai Rablė miniatiūroje.

Jis nepatenkintas savo kelnėmis, jeigu jose nėra kišenėlės laikrodžiui.

Jis retai kada stebisi, dar rečiau nusigąsta, dainuškomis iškoneveikia prietarus, išjuokia visokius perdėjimus, tyčiojasi iš paslapčių, rodo liežuvį vaiduokliams, nesižavi patosu, pašiepia epiškąjį pompastiškumą. Tai ne dėlto, kad jis nebūtų poetiškas; anaiptol! Jis stačiai linkęs žiūrėti į iškilmingą viziją kaip į juokingą fantasmagoriją. Jeigu prieš jį atsistotų Adamastoras[2], gamenas tikriausiai pasakytų: „Žiūrėk, kokia baidyklė!"

IV

JIS GALI BŪTI NAUDINGAS

Paryžius prasideda žiopliu ir baigiasi gamenu – dviem būtybėmis, kokių nesugeba pagimdyti joks kitas miestas; pasyvus susitelkimas, pasitenkinąs žiūrėjimu ir neišsenkama iniciatyva; Priudomas ir Fuju. Tik Paryžiaus istorijoje galima rasti ką panašaus. Žioplys – monarchijos prado įkūnijimas. Gamenas – anarchijos prado.

Šis išblyškęs Paryžiaus priemiesčių kūdikis gyvena ir vystosi, „pražysta" ir „nužydi" kančiose, socialinės tikrovės ir žmogiškųjų reikalų maišatyje, mąslus liudininkas to, kas

* Titi – vaikinukas iš darbininkų.

vyksta. Jis pats tariasi esąs nerūpestingas, bet anaiptol toks nėra. Jis žiūri, pasiruošęs juoktis, bet taip pat pasiruošęs ir kam kitam. Kad ir kas jūs būtumėte, jūs, kurie vadinatės Prietaras, Piktnaudžiavimas, Niekšybė, Priespauda, Smurtas, Despotizmas, Neteisingumas, Fanatizmas, Tironija, saugokitės gameno, nors jis ir spokso išsižiojęs.

Šis mažytis užaugs.

Iš kokio molio jis nulipdytas? Iš pirmo pakliuvusio dumblo. Paimi saują purvo, paputi – ir Adomas gatavas. Betrūksta tik kad Dievas jį paliestų. O Dievas visuomet paliečia gameną. Pats likimas paima savo globon šią mažą būtybę. Žodžiu „likimas" mes iš dalies turime omenyje atsitiktinumą. Šis pigmėjas, nulipdytas iš rupios visuomeninės žemės, tamsus, nemokytas, visos aplinkos apstulbintas, vulgarus padugnių vaikas, ar jis taps jonėnu, ar beotiečiu? Palaukite, *currit rota**, ir Paryžiaus dvasia, šis demonas, lygiai kuriąs ir apgailėtino likimo žmones, ir aukštos paskirties vyrus, priešingai Romos puodžiui, ąsotį pavers amfora[3].

V

JO VALDŲ RIBOS

Gamenas myli miestą, bet, kadangi gamenas yra ir išminčius, jis taip pat mėgsta ir vienatvę. *Urbis amator***, kaip Fuskas, *ruris amator****, kaip Horacijus****.

Klaidžioti susimąsčius, atseit slankioti – tinkamiausias laiko leidimas filosofui; ypač gi slankioti šitame savotiškame kaime, nei šiokioje, nei tokioje, mišrioje, gana bjaurioje, bet savaimingoje dvilypės prigimties vietovėje, supančioje tam tikrus didelius miestus, o ypač Paryžių. Stebėti priemiesčius – tolygu stebėti amfibiją. Baigiasi medžiai – prasideda stogai, baigiasi žolė – prasideda gatvės grindinys, baigiasi laukai – prasideda krautuvės, baigiasi ramus gyvenimas – prasideda aistros, baigiasi dieviškas šnibždėjimas – prasideda žmonių klegesys; štai kas teikia priemiesčiams nepaprasto įdomumo.

Štai kas verčia svajotoją vaikščioti, iš pažiūros be tikslo, po šias nelabai patrauklias vietas, kurias praeiviai visiems laikams pažymėjo epitetu „nykios".

Šių eilučių autorius ilgą laiką ir pats mėgo bastytis už Paryžiaus užkardų, ir tie bastymaisi jam dabar virto gilių atsiminimų šaltiniu. Toji pakirpta veja, tie akmenėti takeliai, ta kreidinė, mergelinė ar gipsinė žemė, tas rūstus sužėlusių ir neartų laukų monotoniškumas, tie daržai su ankstyvųjų daržovių lysvėmis, staiga pastebėti tolumoje, tas atšiaurumo ir miestiškumo mišinys, tie platūs apleisti užkampiai, kuriuose įgulos būgnininkai triukšmingai muša būgną užsiėmimų metu ir stengiasi savo tratinimu priminti kautynių

* Ratas važiuoja (lot.).

** Sostinės mėgėjas (lot.).

*** Sodžiaus mėgėjas (lot.).

**** „Fuskų, Romos mėgėją, sveikinu aš, mylėtojas kaimo..." (Horacijus, Laiškai, I).

griausmą, tos dykvietės, naktį virstančios galvažudžių užuolandomis, negrabus, griozdiškas malūnas, kuris sukasi vėjyje, keliamieji akmens skaldyklų ratai, užeigėlės prie kapinių kampo, slėpiningai žavios aukštos niūrios sienos, savo kvadratuose laikančios didžiulius tuščius plotus, saulės užtvindytus ir pilnus drugelių, – visa tai jį patraukdavo.

Beveik niekas nežino tokių savotiškų vietų, kaip Glasjeras, Kiunetas, šlykšti, kulkų išmarginta Grenelio siena, Monparnasas, Fos o Lu, Objė ant stataus Marnos kranto, Monsuri, Tomb Isuaras, Pjer Platas Šatiljonė su sena išsekusia akmens skaldyklos duobe, į kurią įlipama pakeliamuoju trapu iš supuvusių lentų ir kurioje dabar tik grybai teauga. Romos kampanija yra tam tikra bendroji sąvoka. Paryžiaus priemiestis – tokia pat bendroji sąvoka; nematyti horizonte atsiveriančiuose mūsų žvilgsniui reginiuose nieko, išskyrus laukus, namus ir medžius, – reiškia slysti paviršiumi; visi regimi daiktai yra Dievo mintys. Vietovė, kurioje lyguma susilieja su miestu, visuomet persunkta kažkokios sielvartingos melancholijos. Čia kartu girdėti ir gamtos balsas, ir žmogaus balsas. Čia viskas originalu ir savita.

Kam yra tekę kaip mums klaidžioti po tuščias, prie mūsų priemiesčių prieinančias apylinkes, kurias būtų galima pavadinti Paryžiaus prieangiais, tam tikriausiai ne vieną kartą yra atsitikę pačiose nuošaliausiose ir netikėtose vietose, už kokios nors senos tvoros ar kokios nors niūrios sienos kampo, užeiti triukšmingą klegantį būrį išblyškusių, purvinų, dulkinų, apiplyšusių, pasišiaušusių, tačiau rugiagėlėmis apsikaišiusių, „malūnėlį“ žaidžiančių vaikų. Tai vis vargšų vaikai, išsprūdę iš namų. Už miesto jiems lengviau kvėpuoti, priemiestis priklauso jiems. Čia jie amžinai laksto ir slankioja. Čia jie naiviai traukia savąjį nepadorių dainuškų repertuarą. Jie čia nuolatiniai svečiai, arba, teisingiau sakant, jie čia gyvena, toli nuo pašalinių žvilgsnių, malonioje gegužės ar birželio mėnesio giedrumoje; ištrūkę iš namų, niekieno nevaržomi, laisvi, laimingi, jie, suklaupę ratu, stumdo rutulėlius, nykščiu varydami juos į žemėje išraustą duobutę, ir ginčijasi dėl lijarų; jus išvydę, jie tučtuojau prisimena, kad turi verslą, kad jiems reikia užsidirbti duoną kasdieninę, ir siūlo jums pirkti seną vilnonę kojinę, pilną prigrūstą karkvabalių, arba puokštę alyvų. Šie neįprasti susitikimai su vaikais teikia ypatingo ir drauge skausmingo žavesio Paryžiaus apylinkėms.

Kartais berniukų krūvoje pasitaiko ir mergaičių – gal tai jų seserys? – beveik jau merginų, liesučių, nervingų, saulės nudegintomis rankomis, strazdanotais veidais, apsikaišiusių plaukus rugių varpomis ir aguonomis, linksmų, baugščių, basakojų. Kartais jas pamatai rugiuose valgant vyšnias. Vakarais jas girdi juokiantis. Šios vaikų grupės, čia ryškiai nupliekstos kaitrių vidurdienio saulės spindulių, čia vos įžiūrimos prieblandoje, ilgam pagauna svajotoją, ir šios vizijos įsipina į jo svajas.

Paryžius – centras, jo priemiesčiai – apylinkės, šių vaikų akimis tatai ir visa žemė. Niekuomet jie neišdrįsta peržengti šitų ribų. Jie taip pat negali apsieiti be Paryžiaus atmosferos, kaip žuvis negali išbūti be vandens. Du ljė anapus užkardų jiems jau tuštuma. Ivri, Žantilji, Arkeilis, Belvilis, Oberviljė, Menilmontanas, Šuazi le Rua, Biljankuras, Medonas, Isi, Vanvas, Sevras, Piuto, Nelji, Ženviljė, Kolombas, Romenvilis, Šatu, Anjeras, Buživalis, Nanteras, Angjenas, Nuazi le Sekas, Nožanas, Gurnė, Dransi, Gonesas – tuo ir baigiasi visata.

VI
TRUPUTIS ISTORIJOS

Toje epochoje, kada vyksta šioje knygoje aprašoma istorija, – beje, beveik mūsų laikais – prie kiekvieno gatvės kampo nestovėdavo, kaip kad dabar, policininkas (nauda, dėl kurios čia ne vieta ginčytis), ir Paryžius knibždėte knibždėdavo mažų valkatų. Iš ano laiko statistikos duomenų matyti, kad policijos patruliai neaptvertose dykvietėse, statomuose namuose ir po tiltų arkomis kiekvienais metais sulaikydavo vidutiniškai apie du šimtus šešiasdešimt beglobių vaikų. Viename iš tokių išgarsėjusių lizdų išsiperėjo „Arkolio tilto kregždutės". Apskritai tai pats grėsliausias socialinių ligų simptomas. Vaiko valkatavimas yra visų suaugusio žmogaus nusikaltimų pradžia.

Vis dėlto Paryžiui reikia padaryti išimtį. Nepaisant mūsų ką tik nurodytų duomenų, jis tam tikru mastu šią išimtį pateisina. Kai kiekviename kitame didmiestyje kiekvieną valkataujantį vaiką galima iš anksto laikyti žuvusiu žmogumi, kai beveik visur kūdikis, paliktas pats sau, tarytum jau fatališkai yra pasmerktas paskęsti visuomenės ydose, atimančiose iš jo garbę ir sąžinę, Paryžiaus gamenas, iš pažiūros toks sugadintas ir piktas, viduje pasilieka – mes šitai pabrėžiame – beveik nepaliestas. Šis nuostabus faktas, kurį reikia pažymėti, ypač akivaizdžiai pasireiškia nuostabiu mūsų liaudies revoliucijų dorumu, ir, kaip okeano vandenyse yra druskos, taip Paryžiaus okeane yra tam tikrų idėjų, kurios apsaugo nuo gedimo. Kvėpuodamas Paryžiaus oru, žmogus išlaiko sveiką sielą.

Nepaisant to, ką mes pasakėme, kas kartą suskausta širdį, sutikus vieną iš tokių vaikų ir tarytum matant, kaip paskui juos velkasi galai nutrauktų siūlų, kurie juos sieja su šeima. Tai, kad nūnai tokioje dar netobuloje mūsų civilizacijoje pasitaiko tokių suirusių šeimų, mėginančių patylomis atsikratyti atliekamomis burnomis, abejingų savo vaikų likimui ir išmetančių savo palikuonis į gatvę, nėra kažkas nepaprasta. Šitaip ir atsiranda savo kilmės nežiną žmonės. Šis liūdnas reiškinys tapo toks įprastas, jog net atsirado tam tikras posakis: „būti išmestam į Paryžiaus gatvę".

Probėgšmais pasakysime, jog senoji monarchija nė kiek nesisielojo dėl tokio nesirūpinimo vaikais. Tam tikras skaičius bastūnų ir valkatų žemuosiuose visuomenės sluoksniuose buvo patogus aukštosioms sferoms ir parankus galingiesiems. Liaudies vaikų švietimo „žala" virto dogma. Kuriam galui reikalingi „pusmoksliai"? Toks buvo dienos reikalavimas. O vaikų nemokšiškumas logiškai seka iš vaikų beglobiškumo.

Monarchijai kartais prireikdavo vaikų, ir tuomet ji darydavo gatvių valymus.

Liudviko XIV laikais, jei nesileisime per daug toli, karalius pareiškė norą, visiškai protingą, sukurti laivyną. Mintis savaime gera. Tik pažiūrėkime į priemones. Laivynas neįmanomas, jeigu greta burinių laivų, vėjo žaislelių, nėra buksyrinių laivų, kurie ištikus reikalui galėtų juos traukti ir garu arba irklais laisvai tempti juos bet kuria kryptimi; dabartinius garlaivius tais laikais laivyne atstodavo galeros. Taigi reikėjo įsigyti galerų; tačiau galera negali judėti be galerininkų; vadinasi, reikėjo galerininkų. Kolberas[4], provincijų intendan-

tams ir parlamentams padedant, kiek įmanydamas didino katorgininkų skaičių. Teismo įstaigos buvo tam labai paslaugios. Žmogus nenusiėmė kepurės prieš einančią pro šalį bažnytinę procesiją – hugenotiškas poelgis, ir jis patekdavo į galeras. Pasipindavo gatvėje berniukas, ir, jeigu pasirodydavo, kad jam jau penkiolika metų ir jis neturi kur nakvoti, jį siųsdavo į galeras. Didingas viešpatavimas, didingas amžius!

Prie Liudviko XV Paryžiuje dažnai dingdavo vaikai; policija juos grobdavo kažkokiais paslaptingais tikslais. Žmonės su siaubu šnibždėdavosi, baugščiai spėliodami apie ryškiai raudonas karaliaus vonias. Barbjė[5] naiviai apie tai pasakoja. Kartais atsitikdavo, kad policininkai, pritrūkus vaikų, paimdavo ir tokius, kurie turėjo tėvus. Nevilties apimti tėvai puldavo policininkus. Tuomet į reikalą įsikišdavo parlamentas ir pasmerkdavo pakarti. Ką? Policininkus? Ne. Tėvus.

VII

GAMENAI GALĖTŲ BŪTI INDIŠKA KASTA

Paryžiaus gamenai – beveik kasta. Ir, reikia pasakyti, ne kiekvienas gali į ją patekti.

Žodis „gamenas" pirmą kartą pateko į spaudą ir iš liaudies kalbos perėjo į literatūros kalbą 1834 metais. Pirmą kartą jis pasirodė nedidelio veikalo, pavadinto „Klodas Gė", puslapiuose. Kilo didelis pasipiktinimas. O žodis prigijo.

Priežastys, dėl kurių gamenai gerbia vieni kitus, be galo įvairios. Gerai pažinojome vieną gameną, kuris draugų buvo labai gerbiamas, kėlė jų susižavėjimą dėl to, kad buvo matęs krintant žmogų iš Paryžiaus katedros bokšto; kitas tokios pat pagarbos susilaukė už tai, kad jam pavyko įsigauti į užpakalinį kiemą, kuriame laikinai buvo padėtos statulos iš Invalidų namų kupolo, ir „nukniaukti" nuo jų švino; trečias buvo gerbiamas dėl to, kad buvo matęs apvirstant diližaną; dar vienas – dėl to, kad „pažinojo" kareivį, kuris vos neišdūrė akies vienam buržua.

Taigi darosi suprantamas vieno Paryžiaus gameno šūksnis, pilnas gilios prasmės šūksnis, iš kurio dėl nežinojimo juokiasi nenutuokiantieji: „Viešpatie Dieve mano! Koks gi aš nelaimingas! Tik pagalvokite, juk man dar nė karto neteko matyti ką nors krintant iš šešto aukšto!" (Beje, „neteko" tariama „niteko", o „šešto" tariama „šašto".)

Reikia pasakyti, jog taip pat neblogai išsitarė vienas valstietis: „Klausyk, tėvai, tavo žmona sirgo ir nuo ligos mirė; kodėl tu nepakvietei gydytojo?" – „Ką gi, pone, mes žmonės neturtingi, *mums tenka mirti savarankiškai.*" Jeigu šiuose žodžiuose atsispindi visas pašaipus valstiečio pasyvumas, tai visa priemiesčio vaikigalio laisvamaniška anarchija visiškai atsispindi tokioje frazėje. Pasmerktas mirti nusikaltėlis, sėdėdamas vežime, kuriuo jis vežamas į egzekucijos vietą, klausosi dvasininko pamokymų, Paryžiaus kūdikis sušunka: „Jis šneka su ilgaskverniu. Mat koks bailys!"

Tam tikras akiplėšiškumas religijos klausimais iškelia gameną. Būti laisvamaniui labai svarbu.

Dalyvauti egzekucijose – jo pareiga. Gamenai žiūrinėja giljotiną ir iš jos juokiasi. Ją visaip pravardžiuoja: „Sudie, sriuba“, „Niurzga“, „Žydroji (dangiškoji) močiutė“, „Paskutinis gurkšnis“ ir t. t., ir t. t. Kad nieko nepraleistų iš būsimo reginio, jie užsikaria ant sienų, užsilipa ant balkonų, sliuogia į medžius, pakimba ant geležinių tvorų, kabinasi už kaminų. Gamenas iš prigimties yra stogius, lygiai kaip iš prigimties jis ir jūrininkas. Jo nebaido stogas, kaip nebaido stiebas. Jokia šventė jam negali prilygti Grevo aikštės. Sansonas ir abatas Montesas iš tikrųjų patys populiariausi vardai. Kad padrąsintų nusmerktąjį, gamenai jį sutinka žvygavimais ir klyksmais. Kartais juo žavisi. Lasneras, kai dar tebebuvo gamenas, matydamas drąsiai mirštant baisųjį Doteną, pasakė žodžius, sklidinus savo paties likimo nuojautos: „Aš jam pavydėjau!“ Tarp gamenų niekas nežino Voltero, bet užtat visi pažįsta Papavuaną. Herojų būryje „politikai“ neskiriami nuo galvažudžių. Padavimas apie tai, kaip kuris iš jų atrodė paskutinę valandą, vienodai pasakojamas apie visus. Yra žinoma, jog Toleronas buvo užsidėjęs kūriko kepuraitę, Avrilis – ūdros kepurę, Luvelis – apskritą skrybėlę, jog plikas senis Delaportas buvo vienplaukis, jog Kastengas atrodė skaistaveidis ir labai gražus, jog Borjesas buvo su trumpa romantiška barzdike, jog Žan Martenas nenusiėmė petnešų, o Lekufė ginčijosi su motina[6]. „Gana bus jums dalytis savo pintine!“ – sušuko jiems kažkuris gamenas. Kitas, norėdamas pažiūrėti, kaip bus vežamas Debakeras, bet dėl mažo ūgio nieko nematydamas minioje, nusižiūri žibinto stulpą krantinėje ir į jį kariasi. Netoli stovintis poste žandaras raukosi. „Leiskite man įsilipti, ponas žandare“, – prašo gamenas. Ir kad įsiteiktų valdžios atstovui, priduria: „Aš neiškrisiu.“ – „O kas man, ar tu iškrisi, ar ne“, – atsako žandaras.

Didelės reikšmės tarp gamenų turi visokie dėmesio verti nelaimingi įvykiai. Pagarbos viršūnę pasiekia tas, kuriam, pavyzdžiui, atsitinka labai giliai, „iki kaulo“, įsipjauti.

Nemažą pagarbą gamenai rodo kumščiui. Mėgstama gameno frazė: „Aš baisiai stiprus. Štai!“ Būti kairiu laikoma didžiai pavydėtina ypatybe. Žvairuoti – ne mažiau vertinga savybė.

VIII

ČIA BUS GALIMA PERSKAITYTI MIELĄ PASKUTINIOJO KARALIAUS SĄMOJĮ

Atėjus vasarai gamenas pavirsta varle; vakarais, temstant, tiesiog prieš Austerlico arba Jenos tiltą, nuo kokios nors anglių baržos arba nuo skalbėjų plausto jis stačia galva šoka į Seną, laužydamas visas galimas padorumo ir policijos taisykles. Policininkai nesnaudžia, dažnai susidaro didžiai dramatiška padėtis, dėl kurios vieną gražią dieną ir kilo atmintinas broliškas šūkis; šis šūkis, kuris buvo išgarsėjęs apie 1830 metus, tai strategiškas gameno įspėjimas gamenui; jis skanduojamas kaip Homero posmai, beveik su tokiu pat neišaiškinamu kirčiavimu, kaip atėniečių Eleusino švenčių melopėjos, ir juose girdėti antikinis

„Evojė". Štai šis šūkis: „Ei, titi, ohe-e-e! Neprisvilk! Faraonas tykoja, saugokis, susirink skarmalus ir nešdinkis, laikykis nutekamojo vamzdžio!"

Kartais šis mašalėlis, kaip jis pats mėgsta save vadinti, moka skaityti, kartais moka rašyti, o teplioti moka visada. Kažkokiu paslaptingu tarpusavio mokymosi būdu gamenas įgyja visus talentus, kurie gali pasirodyti naudingi viešajam reikalui: nuo 1815 iki 1830 metų jis pamėgdžiojo kalakuto burbuliavimą; nuo 1830 iki 1848 metų tepliojo ant visų sienų kriaušę. Vieną vasaros vakarą Luji Filipas, pėsčias grįždamas į rūmus, pastebėjo vieną pipirą, kuris, pasistiebęs pirštų galais ir apsipylęs prakaitu, stengėsi ant vieno Nelji tvoros stulpo anglimi nupiešti didžiulę kriaušę. Su jam būdingu geraširdiškumu, paveldėtu iš Henriko IV, karalius padėjo gamenui užbaigti kriaušę ir davė berniukui luidorą: „Čia irgi yra kriaušė."[7]

Gamenas mėgsta triukšmą ir klegesį. Jis džiaugiasi bet kuriuo skandalu. Nekenčia „klebonų". Kartą Universiteto gatvėje vienas iš tokių šelmių buvo sučiuptas piešiantis ilgą nosį ant namo Nr. 69 vartų. „Kodėl tu ją pieši ant šitų vartų?" – paklausė jį praeivis. Vaikas atsakė: „Čia gyvena kunigas." Name iš tikrųjų gyveno popiežiaus nuncijus. Drauge, kad ir būdamas stiprios volteriškos dvasios, gamenas, progai pasitaikius, gali sutikti būti klapčiuku ir tada mandagiai patarnauja mišioms. Yra du dalykai, kurių jisai visuomet aistringai trokšta, bet niekuomet negali pasiekti, ir dėl to patiria Tantalo kančias: nuversti vyriausybę ir persisiūdinti savo kelnes.

Gamenas tobulai pažįsta visus Paryžiaus policininkus ir, su bet kuriuo susitikęs, visuomet neklaidingai pasakys, kuo tas vardu. Jis gali juos visus išskaičiuoti pirštais. Jis studijuoja jų papročius ir apie kiekvieną turi tam tikrą nuomonę. Policininkų sielas jis skaito lyg atverstas knygas. Gyvai ir nė nemirktelėjęs jis jums atraportuos: „Štai šitas – *išdavikas*; šitas – *pikčiurna*; šitas – *pasipūtėlis*; šitas – *juokdarys*" (visi tie žodžiai – išdavikas, pikčiurna, pasipūtėlis, juokdarys – jo lūpose skamba ypatingai); „o štai anas įsivaizduoja esąs Naujojo tilto šeimininkas ir neleidžia *žmonėms* vaikštinėti karnizais anapus turėklų; o tasai turi bjaurų paprotį tampyti *asmenims* ausis" ir t. t., ir t. t.

IX
SENOJI GALIJOS DVASIA

Šiam vaikui giminingas buvo Poklenas, Halių sūnus; giminingas buvo ir Bomaršė. Gamenystė – galų dvasios niuansas, atmaina, įmiešta į sveiką nuovoką, ji kartais jai suteikia jėgos kaip alkoholis vynui. Kartais ji – yda. Jei sutiksime, kad Homeras tuščiažodžiauja, tai apie Volterą galima pasakyti, kad jis gamenuoja. Kamilis Demulenas buvo priemiesčių gyventojas. Šanpjonė, kuris labai šiurkščiai išjuokė stebuklus, išaugo Paryžiaus gatvėje; dar visai mažas būdamas, jis „drėkindavo" Sen Žan de Bovė ir Sent Etjendiu Mono bažnyčių portikus; įpratęs „tujinti" šv. Ženevjevos relikvinę, jis išmoko įsakinėti šv. Januarijaus buteliui[8].

Paryžiaus gamenas yra pagarbus, ironiškas ir įžūlus. Jo blogi dantys dėl to, kad jis prastai minta ir jam skauda pilvą, bet jo gražios akys, nes jis protingas. Jis nesivaržytų paties Jehovos ir jo akivaizdoje viena koja įšokuotų laiptais į rojų. Jis – kojų bokso meistras. Jam būdingas visokeriopas greitas augimas. Štai jis susikūprinęs žaidžia gatvės griovyje ir beregint ištiesia nugarą, įsitraukdamas į maištą; kartečės nepalaužia jo įžūlumo; akimirka – ir nutrūktgalvis tampa didvyriu; panašiai kaip mažas tėbietis, jis krato iškėlęs liūto kailį; būgnininkas Bara buvo Paryžiaus gamenas: jis šaukia: „Pirmyn", kaip Šventojo Rašto žirgas žvengia: „Hi hi!" – ir beregint iš vaikiščio išauga milžinas.

Tai ne tik nešvarybių liūno, bet ir idealo kūdikis. Išmatuokite visą užmojo plotį nuo Moljero iki Bara.

Taigi, reziumuojant vienu žodžiu, gamenas – būtybė, kuri pramogauja, nes ji nelaiminga.

X

*ECCE PARIS, ECCE HOMO**

Reziumuosime dar kartą: Paryžiaus gamenas dabar yra tai, kas kitados buvo Romos *graeculus*; tai liaudies kūdikis su senojo pasaulio raukšlėmis kaktoje.

Gamenas – tautos puošmena ir drauge jos liga. Liga, kurią reikia gydyti. Kuo? Šviesa.

Šviesa gydo.
Šviesa apšviečia.

Vienintelis šaltinis viso to, kas yra tauru socialinių santykių sferoje, yra mokslas, literatūra, menas, švietimas. Taigi auklėkite, auklėkite žmones. Apšvieskite juos, kad jie galėtų jus šildyti. Anksčiau ar vėliau didis visuotinio mokymo klausimas bus visų pripažintas kaip absoliuti tiesa, ir tuomet tiems, kurių rankose bus valdžia, teks, spaudžiant pažangiosioms prancūzų idėjoms, pasirinkti: arba tikrąjį Prancūzijos sūnų, arba Paryžiaus gameną; ryškią liepsną, švietimo spindulių įžiebtą, arba žaltvykstes, mirgančias patamsiuose.

Gamenas – Paryžiaus įkūnijimas, o Paryžius – pasaulio įkūnijimas.

Mat Paryžius universalus. Paryžius – žmonijos smegenys. Šis nuostabus miestas yra sumažintas visų atgyvenusių ir visų gyvuojančių papročių atvaizdas. Žiūrint į Paryžių atrodo, kad regi žmonijos visuotinės istorijos išvirkščiąją pusę su dangumi ir žvaigždynais protarpiuose. Paryžius turi savo Kapitolijų – Miesto rotušę, savo Partenoną – Paryžiaus katedrą, savo Aventino kalvą – Sent Antuano priemiestį, savo Azinarijų – Sorboną, savo Panteoną – irgi Panteoną, savo Šventąjį kelią – Italų bulvarą, savo Vėjų bokštą – viešąją nuomonę; o Gemonijas jam atstoja pajuoka[9]. Jo *majo* vadinasi gražeiva, transteverietis – priemiesčio gyventojas, jo *hammal* – prekyviečių nešikas, jo ladzaronis – gribišius, jo koknis – frantas. Visa, kas pasitaiko kur nors kitur, yra ir Paryžiuje. Diumaršė žuvų pardavėja sugebėtų atsi-

* Štai Paryžius, štai žmogus (lot.).

kirsti Euripido daržovininkei, diskobolas Vejanas atgyja virvių šokėjuje Foriozo, *miles** Terapontigonas galėtų eiti už parankės su grenadieriumi Vadebonkeru, antikvaras Damasipas jaustųsi kaip namie pas Paryžiaus seno šlamšto prekiautojus; Sokratas, žinoma, būtų įmestas į Vensano pilį, lygiai kaip Agorė pasodintų į kalėjimą Didro; jeigu Kurtilusui priklauso toks išradimas kaip keptas ežys, tai Grimo de la Renjerui – rostbifas su lašiniais; Žvaigždės arkos rutuliniame kupole atgyja Plauto trapecija; Apulėjo sutiktas Atėnų portike kalavijų rijikas Poetilas dabar ryja špagas ant Naujojo tilto; Ramo sūnėnas ir parazitas Kurkuljonas sudarytų puikią porelę; d'Egrfeilis tuojau pat supažindintų Ergasilą su Kambaseresu; keturis Romos gražeivas – Alkesimarką, Fedromą, Diabolą ir Argiripą – dabar gali matyti grįžtančius Labatiu pašto karieta iš Kurtilio; Aulas Gelijus ne ilgiau stabteltų ties Kongrioriu kaip Šarlis Nodjė ties Polišineliu; tiesa, Martona nėra nepermaldaujama, bet ir Pardaliska nebuvo neprieinama; linksmuolis Pantolabas ir dabar anglų kavinėje tyčiojasi iš lėbautojo Nomentano; Hermogenas tapo tenoru Eliziejaus laukuose, o sukčius Trazijus, persirengęs Bobešu, vaikštinėja šalia jo ir renka aukas; įkyrus subjektas, kuris jus sustabdo Tiuilri, paėmęs jums už švarko sagos, verčia jus po dviejų tūkstančių metų pakartoti Tespriono apostrofą: *Quis properantem me prehendit pallio?*** Siureno vynas – Albos vyno parodija, o ligi kraštų pripiltas Dezožjė raudonojo vyno bokalas nė kiek ne prastesnis už pilną Balatrono taurę; lietingomis naktimis Per Lašezas skleidžia tokį pat švytėjimą kaip Eskvilinas, ir penkeriems metams nupirktas neturtėlio kapas yra vertas vergų nuomojamo karsto[10].

Pamėginkite surasti ką nors, ko nebūtų Paryžiuje. Mesmerio puskubilyje atrasime Trofonijaus kubilo turinį; Ergafilas prisikelia iš mirusiųjų Kaliostro pavidalu; braminas Vazafanta įsikūnija grafo de Sen Žermeno asmeniu; Sen Medaro kapinių stebuklai nė kiek ne prastesni už Damasko Umumijės mečetės stebuklus[11].

Paryžius turi savo Ezopą – Majė, Kanidiją – panelę Lenorman. Kaip kadaise Delfus, ir jo rimtį trikdo šviečiančių dvasių pasirodymas; jis irgi užsiima stalų sukiojimu kaip Dodonė trikojų sukiojimu. Jis sodina į sostą grizetę, kaip Roma sodindavo į sostą kurtizanę; pagaliau, jeigu Liudvikas XV ir blogesnis už Klaudijų, tai ponia Diubari geresnė už Mesaliną. Derindamas graikų nuogumą su žydų opumu ir gruboku gaskonų sąmoju, Paryžius sukuria nematytą žmogaus tipą, kuris betgi egzistavo ir su kuriuo mums tekdavo susidurti. Padaręs kratinį iš Diogeno, Jobo ir Pajaco, aprengęs vaiduoklį senais „Konstitucionalisto“ numeriais, jis pagamina Šodriuką Diuklo.[12]

Nors Plutarchas ir sako, kad „tirono niekas nesuminkštins“, Roma prie Sulos ir Domiciano buvo romi ir nemurmėdama atskiesdavo vandeniu savo vyną. Tibras, jeigu tikėsime šiek tiek doktrinieriška Varo Vibisko pagyrimu, šiuo atveju vaidino Letos[13] vaidmenį: *Contra Gracchs Tiberim habemus. Bibere Tiberim, id est sed itionem oblivisci****, – sako Varas. Paryžius kiekvieną dieną išgeria milijoną litrų vandens, tačiau šitai jam nekliudo, atsiradus progai, šaukti visus prie ginklo ir kelti aliarmą.

O vis dėlto Paryžius – geraširdis vaikinas. Jis karališkai priima viską; jis nėra per daug skrupulingas meilės reikaluose; jo Venera – hotentotė; jis gatavas viską atleisti, kad tik

* Karys (lot.).

** Kas mane skubantį griebia už apsiausto? (Lot.) Plauto komedija „Epidikas“.

*** Prieš Grakchus mes turime Tibrą. Gerti iš Tibro – tai užmiršti maištą (lot.).

galėtų pasijuokti; fizinis šlykštumas jį linksmina, dvasinis luošumas jį juokina, yda jį smagina, jeigu jūs gudragalvis, tai galite būti ir sukčius; jam nekelia pasipiktinimo net veidmainystė, šis paskutinis cinizmo laipsnis; jis pakankamai apsiskaitęs ir neužsiima nosies, pasirodžius Donui Bazilijui, o Tartiufo malda jis piktinasi ne daugiau kaip Horacijus Priapo „žaguliu". Nė vieno žemės veido bruožo netrūksta Paryžiaus profiliui. Žinoma, puota Mobilio sode nėra polimniški šokiai Janikulio kalvoje, tačiau galanterijos prekiautojai ten lygiai seka akimis loretę, kaip sąvadautoja Stafila sekdavo mergelę Planesiją. Žinoma, Komba užkarda nėra Koliziejus, bet ir tenai yra žiaurumo, kaip kitados Cezario akivaizdoje. Sirijos smuklininkės buvo truputį grakštesnės už tetulę Sagę, tačiau, jeigu Vergilijus buvo nuolatinis Romos užeigų lankytojas, tai Davidas d'Anžė, Balzakas ir Šarlė sėdėdavo prie staliukų Paryžiaus smuklėse. Paryžius viešpatauja. Ten tviska genijai ir veši juokdariai. Tenai, sako, dvylikos tekinių vežėčiose, perkūno ir žaibų lydimas, praskrieja Adonajus; ir čia pat ant savo asilės atjoja Silenas. Silenas – skaityk Rampono.

Paryžius – Kosmoso sinonimas. Paryžius – tai Atėnai, Roma, Sibaris, Jeruzalė, Pantenas.[14] Čia atstovaujamos visos civilizacijos rūšys ir visos barbariškumo rūšys. Paryžiui būtų labai apmaudu, jeigu jis neturėtų giljotinos.

Truputėlis Grevo aikštės visai pravartu. Ar tokia amžina šventė galėtų būti šventė be panašaus pagardo? Mūsų įstatymai išmintingai šitai numatė, ir štai nuo giljotinos peilio lašas po lašo nuvarva kraujas ant šių nesibaigiančių Užgavėnių.

XI
TYČIOTIS IR VALDYTI

Paryžiaus ribų neparodysi, jų nėra. Paryžius, kaip joks kitas miestas, valdo savo pavergtuosius, tarpais juos išjuokdamas. „Jums patikti, o atėniečiai!" – sušukdavo Aleksandras. Paryžius ne tik leidžia įstatymus, jis kuria kažką daugiau – madas; Paryžius ne tik kuria madas, bet kažką daugiau – jis kuria rutiną. Ateina Paryžiui į galvą, ir jis pasidaro kvailas; jis leidžia sau kartais šią prabangą; ir tada visas pasaulis kvailėja drauge su juo; paskui Paryžius atbunda, prasitrina akis ir, taręs: „Bet koks gi aš kvailas!" – prapliumpa juoktis tiesiog į veidą visai žmonių giminei. Koks nuostabus miestas! Visų keisčiausia, kad čia grandioziškumas gražiai sutaria su juokdariškumu, parodija – su tikru didingumu, ir tos pačios lūpos šiandien gali pūsti paskutiniojo teismo trimitą, o rytoj – vaikišką birbynę! Paryžius yra karališkai linksmo būdo. Jo išdaigose tviska žaibai, o pramogose jaučiamas suverenumas. Grimasa kartais čia sukelia uraganą. Jo sprogimų ir kautynių gausmas pasiekia visatos kraštą. Jo šedevrai, stebuklai, epopėjos, lygiai kaip ir nesąmonės, tampa viso pasaulio nuosavybe. Jo juokas, išsiverždamas lyg iš vulkano žiočių, lava užlieja žemę. Jo sąmojai trykšta lyg kibirkštys. Jis primeta visoms tautoms tiek savo karikatūras, tiek ir savo idealus; aukščiausi žmonijos civilizacijos paminklai nuolankiai pakelia jo pašaipas ir leidžia jam žaisti savo nemirtingumu. Jis prašmatnus; jis turi nuostabią Liepos 14-ąją, kuri išlaisvino pasaulį; jis šaukia visas tautas duoti priesaiką Kamuolio žaidimo salėje; jo rugpjūčio 4-osios naktis per kokias tris valandas nuverčia tūkstančio metų feodalizmo valdžią[15]; savo logiką jis moka paversti sude-

rinto žmonių valios veikimo muskulu; jis dauginasi, pasireikšdamas visomis iškilnumo formomis; savo atspindžiu jis apšviečia Vašingtoną, Kosciušką, Bolivarą, Bocarį, Riegą, Bemą, Maniną, Lopecą, Džoną Brauną, Garibaldį; jis yra visur, kur įsidega žmonijos viltis: 1779 metais Bostone, 1820 – Leono saloje, 1848 – Pešte, 1860 – Palerme; jis įsakmiai šnibžda į ausį *Laisvės* slaptažodį ir Amerikos abolicionistams, susigrūdusiems ant plausto Harpers Feryje, ir Ankonos patriotams, susirinkusiems prieblandoje Arčyje ant jūrų kranto prie Gocio smuklės; jis pagimdo Kanarisą, pagimdo Kvirogą, pagimdo Pizakanę; jis pradininkas viso, kas yra didu žemėje; jo įkvėptas Baironas miršta Misolongyje, o Mazė – Barselonoje; po Mirabo kojom jisai – tribūna, o po Robespjero kojom – krateris; jo knygos, teatras, menas, jo mokslas, literatūra, filosofija yra vadovėliai, iš kurių mokosi visa žmonija; kiekvienai akimirkai jis turi paruoštus Paskalį, Renjė, Kornelį, Dekartą, Žaną Žaką, Volterą, o visiems amžiams – Moljerą[16]; jis verčia kalbėti savo kalba visas tautas, ir ši kalba tampa Žodžiu; visų protuose jis įdiegia progreso idėją; jo kalamos išsivadavimo teorijos yra ištikimas ginklas kartų kartoms; ir 1789 metų jo mąstytojų ir poetų siela pagimdė visų tautų herojus. Bet visa tai nė kiek jam nekliudo išdykauti, ir šis didžiulis genijus, vadinamas Paryžiumi, savo šviesa keičiąs pasaulį, gali tuo pačiu metu ant Tezėjo šventovės sienos anglimi piešti Bužinjė nosį ir ant piramidžių rašyti: „Kredvilis – vagis".

Paryžius visuomet rodo dantis: kai urzgia ir kai juokiasi.

Toks yra Paryžius. Dūmeliai viršum jo stogų yra idėjos, sklindančios į pasaulį. Krūva purvo ir akmenų, jeigu norite, bet visų pirma – turtingos dvasios būtybė. Jis ne tik didus, jis neaprėpiamas. Kodėl? Todėl, kad sugeba drįsti.

Drąsa; šia kaina pasiekiamas progresas.

Visos spindinčios pergalės yra mažesnis ar didesnis atpildas už drąsą. Kad įvyktų revoliucija, nepakanka to, kad Monteskjė ją nujaustų, Didro skelbtų, Bomaršė pranašautų, Kondorsė apskaičiuotų, Arujė paruoštų, Ruso numatytų; reikia, kad Dantonas išdrįstų.[17]

Šūkis „Drąsiau!" – tai tas pat *Fiat lux**. Idant žmonija žengtų pirmyn, reikia nuolat priešais save matyti viršūnėse šaunius drąsos pavyzdžius. Narsūs žygiai akinamu blizgesiu užlieja istoriją ir yra vieni iš ryškiausių žmogaus švyturių. Aušra drįsta, kai ji aušta. Mėginti nebijoti, būti atkakliam, nenusileisti, būti ištikimam sau pačiam, stoti į grumtynes su likimu, nuginkluoti pavojų drąsa, čia priešintis neteisingai valdžiai, čia sudrausti apsvaigusią pergalę, tvirtai stovėti, ištvermingai laikytis – štai pavyzdžiai, kurių reikalingos tautos, štai šviesa, kuri joms įkvepia entuziazmo. Nuo Prometėjo deglo iki Kambrono pypkės zigzagu tviska tas pats grėsmingas žaibas.

XII
ATEITIS, GLŪDINTI LIAUDYJE

Kalbant apie Paryžiaus liaudį, reikia pasakyti, jog ir brandžiame amžiuje ji palieka gamenas; atvaizduoti vaiką reiškia atvaizduoti miestą; štai kodėl šiam ereliui išstudijuoti mes pasinaudojome paprastu žvirbliuku.

* Teesie šviesa (lot.).

Paryžiaus padermė geriausiai atsiskleidžia – mes šitai pabrėžiame – priemiesčiuose; čia visų tyriausias jos kraujas, visų tikriausias jos pavidalas; čia šie žmonės dirba ir kenčia, o kančia bei darbas ir yra du tikrieji žmogaus veidai. Čia, nesuskaitomoje niekam nežinomų būtybių minioje, knibždėte knibžda patys paprasčiausi tipai, pradedant Rapė prieplaukos kroviku ir baigiant Monfokono kailialupiu. *Fex urbis**, – sušunka Ciceronas, *mob***, – priduria pasipiktinęs Berkas[18]; padugnės, valkatos, prastuomenė. Šie žodžiai labai lengvai tariami. Bet tiek to! Ar svarbu? Kas man darbo, kad jie basi vaikščioja? Jie nemoka skaityti, juo blogiau. Nejaugi juos dėl to paliksite likimo valiai? Jų nelaimes paversite prakeikimu? Nejaugi šviesai nelemta įsiskverbti į liaudies mases? Pakartokime mūsų šūkį: „Šviesa!" Tad nenuilsdami šaukime: „Šviesa! Šviesa!" Ką gali žinoti, gal ši tamsa ir išsisklaidys? Argi revoliucijos nėra esminiai pokyčiai? Paklausykite manęs, filosofai: mokykite, aiškinkite, švieskite, mąstykite balsiai, kalbėkite garsiai, džiaugsmingai veikite spindinčioje saulės šviesoje, broliaukitės su aikštėmis, skelbkite gerą naujieną, dosniai dalykite elementorius, skelbkite žmogaus teises, giedokite „Marselietę", kelkite entuziazmą, laužkite žalias ąžuolo šakas. Idėjas paverskite viesulu. Šią minią galima iškelti. Taigi mokėkime išnaudoti šį nenuramdomą gaisrą, kuriuo tam tikromis akimirkomis pratrūksta, šėlsta ir tvaska žmonių principų ir dorybių jėgos. Šios basos kojos, šios nuogos rankos, šie skarmalai, šis nemokšiškumas, šis pažeminimas, ši tamsa – visa tai gali būti nukreipta idealui pasiekti. Giliau įsižiūrėkite į liaudį ir pamatysite tiesą. Meskite purviną smėlį, kurį mindote kojomis, į žaizdrą, duokite šiam smėliui tirpti ir virti, ir jisai pavirs nuostabiu krištolu, kurio padedami Galilėjus ir Niutonas atras dangaus spinduolius.

XIII
MAŽASIS GAVROŠAS

Maždaug aštuoneriems ar devyneriems metams praslinkus po įvykių, kuriuos mes papasakojome šios istorijos antrojoje dalyje, Tamplio bulvare ir Šato d'O apylinkėje būdavo galima pastebėti kokių vienuolikos dvylikos metų berniuką, kuris būtų visai atitikęs mūsų ką tik apmestą gameno tipą, jeigu ne nykuma ir tuštuma jo širdyje, nors, kaip ir kiekvienas jo amžiaus vaikas, jis mielai juokdavosi. Šitas vaikas, tiesa, puikoriavo vyriškomis kelnėmis, tačiau gautomis ne iš savo tėvo; vilkėjo moteriška palaidine, bet ją buvo gavęs ne iš savo motinos. Kažkokie žmonės iš pasigailėjimo jį aprengė skarmalais. O jis turėjo ir tėvą, ir motiną. Bet tėvas apie jį nieko nenorėjo žinoti, o motina jo visiškai nemylėjo. Jis buvo iš tų itin pasigailėtinų vaikų, kurie, turėdami tėvą ir motiną, yra našlaičiai.

Tas vaikas niekur taip gerai nesijausdavo kaip gatvėje. Gatvės grindinys jam nebuvo toks kietas, kaip motinos širdis.

---

* Sostinės padugnės (lot.).

** Tamsuomenė (angl.).

Gavrošas

Jo tėvai jį spirte išspyrė į gyvenimą.

Jis neprieštaraudamas išskrido.

Jis buvo triukšmingas, išblyškęs, guvus, supratingas, pašaipus, gyvas, bet liguistos išvaizdos berniukas. Jis slampinėdavo po miestą, dainuodavo, žaisdavo su kitais vaikėzais, rausdavosi gatvės grioviuose, truputį vagiliaudavo, bet linksmai, kaip katės ir žvirbliai, juokdavosi, kai jį kas pavadindavo nutrūktgalviu, ir įsižeisdavo, kai pavadindavo valkata. Jis neturėjo nei pastogės, nei duonos, nei šilimos, nei meilės; bet jis buvo džiaugsmingas, nes buvo laisvas.

Kai tokie vargšai padarai užauga, beveik visuomet patenka į esamos socialinės santvarkos girnas, kurios juos ir sumala, bet kol jie tebėra vaikai ir maži, tai pasprunka. Mažiausia skylė juos išgelbsti.

Kad ir koks buvo apleistas šis vaikas, protarpiais, kartą per du ar tris mėnesius, jis tardavo sau: „Nagi nueisiu aplankyti mamos!" Tada jis palikdavo bulvarą, praeidavo Cirką, Sen Marteno vartus, nusileisdavo į krantines, pereidavo tiltus, pasiekdavo priemiesčius, praeidavo pro Salpetrijero ligoninę ir ateidavo – kur? O tiesiog į tą namą su dvigubu numeriu 50–52, skaitytojui jau pažįstamą, į Gorbo lūšną.

Tuo laikotarpiu lūšna 50–52, paprastai tuščia ir amžinai papuošta skelbimėliu „Išnuomojami kambariai", – retas dalykas – turėjo gyventojų – kelis individus, kurie, beje, kaip visuomet esti Paryžiuje, tarp savęs nepasižino ir jokių santykių nepalaikė. Visi jie priklausė tai pačiai nepasiturinčiųjų klasei, kuri prasideda smulkiu, į sunkumus patekusiu buržua, kuri vis labiau ir labiau smunka, nugrimzta ligi pat visuomenės dugno ir baigiasi dviem būtybėmis, aprėpiančiomis visas materialiosios civilizacijos atmatas – duobėkuopį, vežiojantį nešvarumus, ir skudurininką, renkantį skarmalus.

Žano Valžano laikų „vyriausioji nuomininkė" buvo jau mirusi, bet jos vietoje reikalus tvarkė jau kita, visai į aną panaši. Kažkoks filosofas yra pasakęs: „Senų moterų niekuomet netrūksta."

Šita naujoji senė vadinosi ponia Biurgon, ir jos gyvenime nebuvo nieko įstabaus, be dinastijos trijų papūgų, viena paskui kitą viešpatavusių jos širdyje.

Iš visų žmonių, gyvenančių lūšnoje, skurdžiausia buvo viena šeima, kurią sudarė keturi asmenys: tėvas, motina ir dvi jau gana paaugusios dukterys. Visi keturi glaudėsi bendrame užkaboryje, vienoje iš tų palėpių, apie kurias jau esame kalbėję.

Iš pirmo žvilgsnio šioji šeima niekuo ypatingu nepasižymėjo, nebent savo paskutiniu vargu; tėvas, nuomodamas kambarį, pasivadino Žondretu. Netrukus po savo įsikūrimo, kuris labai priminė, pakartojant įsidėmėtiną vyriausiosios nuomininkės posakį, „tuščios vietos įžengimą", tasai Žondretas pasakė šiai moteriai, kuri, kaip ir jos pirmtakė, ėjo durininkės pareigas ir šlavė laiptus:

– Motin, kaip jūs ten vadinatės, jeigu kas atsitiktinai klausinėtų lenko ar italo, o gal ir ispano, tai būsiu aš.

Tai ir buvo to mažojo linksmo driskiaus šeima. Jis ateidavo čia, bet rasdavo tik skurdą ir nusiminimą, ir – kas visų liūdniausia – nesutikdavo jokios šypsenos; šaltas židinys ir šaltos širdys. Kai jis ateidavo, jį paklausdavo:

– Iš kur tu?

Jis atsakydavo:

– Iš gatvės.

Kai jis išeidavo, jį paklausdavo:

– Kur eini?

Jis atsakydavo:

– Į gatvę.

Motina jam prikaišiodavo:

– Ko tu čia vaikščioji?

Šis vaikutis gyveno nepažindamas meilės, kaip auga rūsyje blanki žolelė. Jam dėl to nebūdavo skaudu, ir ant nieko jis už tai nepykdavo. Jis tikrai nė nežinojo, kokie turi būti tėvas ir motina.

Beje, jo seseris motina mylėjo.

Mes užmiršome pasakyti, kad Tamplio bulvare šį vaiką vadino mažuoju Gavrošu. Kodėl jis vadinosi Gavrošas? Turbūt dėl to, kad jo tėvas vadinosi Žondretas.

Instinktyvus siekis nutraukti giminystės saitus, atrodo, yra būdingas kai kurioms skurstančioms šeimoms.

Kambarys Gorbo lūšnoje, kuriame gyveno Žondretai, buvo pačiame koridoriaus gale. Gretimą kamarėlę buvo užėmęs vienas labai neturtingas jaunuolis, kuris vadinosi ponas Marijus.

Papasakosime, kas buvo tasai ponas Marijus.

ANTROJI KNYGA
ĮŽYMUS BURŽUA

I

DEVYNIASDEŠIMT METŲ IR TRISDEŠIMT DU DANTYS

Tarp senbuvių, gyvenančių Bušera, Normandijos ir Sentonžo gatvėse, dar tebėra keli žmonės, kurie atmena ir geru žodžiu pamini vieną senuką, pavarde Žilnormanas. Tasai žmogus jau buvo senas ir tada, kai jie dar buvo jauni. Tiems, kurie melancholiškai stebi tą neaiškų spiečių šešėlių, vadinamų praeitimi, šis siluetas dar nėra visiškai išnykęs iš labirinto susispietusių apie Tamplį gatvių, kurioms prie Liudviko XIV buvo duodami visų Prancūzijos provincijų pavadinimai, lygiai kaip mūsų laikais naujojo Rivoli kvartalo gatvėms duoti visų Europos sostinių pavadinimai: reiškinys, tarp kitko, progresyvus, liudijąs apie pažangą.

Ponas Žilnormanas, 1831 metais dar labai guvus, priklausė prie tų žmonių, kurie kėlė susidomėjimą vien savo ilgu amžiumi ir tuo, kad, savo laiku niekuo neišsiskirdami iš kitų, dabar atrodė nepaprasti, nes į nieką nepanėšėjo. Tai buvo labai savotiškas senis, visiška to žodžio prasme kito amžiaus žmogus, tikras, kiek pasipūtęs aštuonioliktojo amžiaus buržua, kuris savo garbinga sena buržuazine kilme didžiavosi lygiai taip, kaip markizai didžiuojasi savo titulu. Jam jau buvo per devyniasdešimt metų, jis laikėsi tiesiai, kalbėjo garsiai, matė gerai, mėgdavo išgerti, sočiai pavalgyti, o miegodamas triukšmingai knarkdavo. Jis tebeturėjo visus trisdešimt du dantis. Akinius užsidėdavo tik skaityti. Buvo linkęs įsimylėti, bet tvirtindavo, kad jau bus apie dešimt metų, kai griežtai ir galutinai atsisakęs moterų. Sakydavosi nebegalįs daugiau patikti, tačiau nepridurdavo: „Dėl to, kad esu per senas", bet: „Dėl to, kad esu per daug neturtingas." Jis sakydavo: „Jeigu nebūčiau nusigyvenęs... ėhė!" Iš tikrųjų jam bebuvo likę tik apie penkiolika tūkstančių livrų metinių pajamų. Jo svajonė buvo gauti palikimą, turėti šimtą tūkstančių frankų rentos ir įsitaisyti meilužių. Kaip matome, jis anaiptol nepriklausė prie tų sugurusių aštuoniasdešimtmečių senių, kurie, kaip ponas de Volteras, merdi visą savo gyvenimą; šis ilgas amžius nebuvo sukiužusio puodo ilgatvė; šis žvalus senis visada buvo geros sveikatos. Jis buvo žmogus negilus, staigus ir labai karštas. Dėl kiekvieno niekniekio galėdavo įsisiautėti, dažniausiai būdamas visiškai neteisus. Jeigu jam kas prieštaraudavo, jis grasindavo lazda; savo tarnus apkuldavo ne blogiau kaip „didžiajame amžiuje". Jis turėjo netekėjusią penkiasdešimties su viršum metų dukterį, kurią įpykęs stipriai ap-

kumščiuodavo ir mielai būtų išplakęs. Ji jam vis dar atrodė aštuonerių metų mergaitė. Jis energingai skaldydavo tarnams antausius sakydamas: „Na ir šunsnukiai!“ Vienas iš jo mėgstamų keiksmų buvo „Ak jūs, *liurbiai, liurbiai*!“ Jam taip pat buvo būdingas nesudrumsčiamas ramumas; kiekvieną dieną jį skusdavo barzdaskutys, buvęs pamišėlis, kuris pono Žilnormano nekentė, nes pavyduliavo dėl savo dailios koketiškos žmonos. Ponas Žilnormanas labai aukštai vertino savo mokėjimą spręsti apie viską pasaulyje ir girdavosi savo nuovokumu; štai vienas iš jo sąmojų: „Na, juk aš tikrai esu gana įžvalgus: kai man įkanda blusa, aš tuojau galiu pasakyti, iš kurios moters ją gavau.“ Į savo kalbą jis nuolat įpindavo žodžius „jautrus žmogus“ ir „gamta“. Pastarajam žodžiui jis neteikdavo tos plačios prasmės, kurią imta teikti mūsų laikais. Mėgdavo kažkaip saviškai jį įterpti į savo sąmojus pašnekesiuose prie židinio: „Gamta, – sakydavo jis, – norėdama viskuo po truputį apdovanoti civilizuotas šalis, nieko joms negaili, net juokingų barbariškumo pavyzdžių. Europa mažu mastu turi visko, kas yra Azijoje ir Afrikoje. Katė – tai naminis tigras, driežas – kišeninis krokodilas. Operos šokėjos – tai tos pat žmogėdros, tik žmogų jos ne iš karto suėda, o pamažu sugraužia. Arba burtininkės: staiga jos ima žmogų, paverčia austre ir praryja. Karaibai palieka tik kaulus, o jos palieka tik kiaukutą. Tokie mūsų papročiai. Mes ne ryjame, mes gardžiuojamės; mes nepribaigiam iš karto grobio, o jį pamažu draskome.“

II

KOKS ŠEIMININKAS, TOKS IR BUTAS

Jis gyveno Marė kvartale, Kalvarijos Seserų gatvėje Nr. 6. Namas buvo jo paties. Tas namas dabar jau nugriautas, ir jo vietoje stovi kitas; kadangi Paryžiaus gatves dažnai ištinka numeracijų perversmai, tai dabar, galimas daiktas, jo numeris jau kitas. Ponas Žilnormanas turėjo užėmęs seną ir erdvų butą antrame aukšte, su langais į gatvę ir į sodus, iki pat lubų išmuštą didžiuliais kilimais, Gobelenų ir Bovė manufaktūros dirbiniais, vaizduojančiais piemenėlių scenas; plafonų ir pano siužetai mažesniu mastu kartojosi krėslų apmušaluose. Jo lovą supo plati devynių palų širma, nudažyta Koromandelio laku. Ilgos prašmatnios užuolaidos didingomis klostėmis leidosi nuo langų. Į sodą, esantį tiesiog po langais, patekdavai pro kampines įstiklintas duris dvylikos ar penkiolikos pakopų laiptais, kuriais šis senukas vikriai laipiodavo aukštyn ir žemyn. Be bibliotekos, esančios greta miegamojo, jis dar turėjo buduarą, kuriuo labai didžiavosi; tai buvo galantiškas kampelis, aptrauktas šiaudiniais špaleriais su heraldinėmis lelijomis ir visokiomis gėlėmis, – tuos špalerius Liudviko XIV laikais pagamino galerose katorgininkai pagal įsakymą pono de Vivono, kuris juos padovanojo savo meilužei. Ponui Žilnormanui juos paliko mirdama jo tolima teta iš motinos pusės, pikta senė, mirusi šimto metų. Jis buvo vedęs du kartus. Jo manieros iš dalies priminė rūmininką, kuriuo jis niekuomet nebuvo,

iš dalies teismininką, kuriuo būtų galėjęs būti. Kai norėdavo, jis būdavo malonus ir meilus. Jaunystėje jis priklausė prie tų vyrų, kuriuos nuolatos apgaudinėja žmonos, bet niekuomet neapgaudinėja meilužės, nes, būdami nepaprastai abejingi vyrai, jie tuo pačiu metu yra žavingi meilužiai. Jis nusimanė apie tapybą. Jo miegamajame kabojo nuostabus, nežinia ką vaizduojąs Jordanso darbo portretas, nutapytas stambiais, drąsiais, tarytum atsainiais brūkšniais, bet iš tikrųjų atliktas su daugybe puikiai išbaigtų detalių. Pono Žilnormano drabužiai neatitiko nei Liudviko XV, nei Liudviko XVI mados drabužių; jis rengėsi kaip Direktorijos laikų dabita. Iki to meto jis save laikė jaunu ir sekė madomis. Jisai vilkėjo plonos gelumbės fraku su plačiais atvartais, ilgais nusmailintais skvernais ir didelėmis plieninėmis sagomis. Prie to – trumpos kelnės ir kurpės su sagtimis. Rankas visuomet laikydavo liemenės kišenėse. Jis autoritetingai sakydavo: „Prancūzų revoliucija – tai niekšų gaujos rankų darbas."

III
LUKAS GUDROČIUS

Kai jam buvo šešiolika metų, vieną vakarą Operoje į jį teikėsi nukreipti savo lornetus iš karto dvi garsios, Voltero apdainuotos, bet tuo metu jau perbrendusios gražuolės – Kamargo ir Salė. Šitaip patekęs tarp dviejų ugnių, jis herojiškai pasitraukė prie mažutės, niekam nežinomos šokėjos, vardu Nanri, – jai taip pat buvo tik šešiolika metų, ir jisai ją įsimylėjo. Jam išliko galybė atsiminimų. „Ak, kokia ji buvo graži, šita Gimar Gimardini Gimardinetė, – sušukdavo jis, – kai aš paskutinį kartą ją mačiau Lonšane, su „nevystančių jausmų" garbanomis, pasipuošusią turkų barškučiais, su naujagimio spalvos suknele ir „jaudulio" mufta!" Paaugliu būdamas, jis vilkėjo nenlondreniška liemene, apie kurią mielai ir entuziastingai pasakodavo. „Aš būdavau išsigašinęs kaip turkas iš Rytų Levanto", – sakydavo jis. Dvidešimties metų jis atsitiktinai buvo kritęs į akį poniai de Buflė, kurį jį pavadino „žavingu pamišėliu". Jis labai piktindavosi šių laikų politikos veikėjų ir prie valdžios esančių žmonių pavardėmis, kurios jam atrodė žemos ir buržuaziškos. Skaitydamas laikraščius, „žinias, lapelius", kaip kad jis juos vadino, leipdavo juokais. „Na ir žmonės! – sakydavo jis. – Korbjeras, Imanas, Kazimiras Perjė! Ir tai, matote, ministrai! Įsivaizduoju, kaip atrodytų laikraštyje: „Ponas Žilnormanas – ministras!" Juk tai būtų farsas. Bet jie tokie avigalviai, jog tatai nieko nenustebintų!" Jis nesivaržydamas vadindavo daiktus jų tikraisiais vardais, tiek padorius, tiek ir nepadorius, visiškai nesidrovėdamas moterų. Šiurkštybes, nešvankybes ir blevyzgas jis sakydavo tokiu ramiu ir visai natūraliu tonu, jog atrodydavo elegantiška. Toks nesivaržymas dėl posakių buvo įprastas jo laikais. Reikia pasakyti, kad perifrazių epocha poezijoje buvo tuo pačiu metu nešvankumų epocha prozoje. Jo krikštatėvis, pranašaudamas, kad iš jo išeis talentingas žmogus, davė jam šiuodu reikšmingus vardus: Lukas ir Gudročius.

IV
PRETENDENTAS Į ŠIMTO METŲ AMŽIŲ

Vaikystėje jis kartais gaudavo dovanų savo gimtojo miesto Muleno koledže, o kartą jam dovaną įteikė pats Nivernė diukas, kurį jis vadino Nevero diuku[19]. Nei Konventas, nei Liudviko XVI mirtis, nei Napoleonas, nei Burbonų grįžimas negalėjo išdildyti iš jo atminties šito apdovanojimo ceremonijos. „Nevero diukas“ jam buvo stambi to amžiaus figūra. „Koks žavus didžiūnas! – pasakodavo jis. – Ir kaip jam tiko žydras ordino kaspinas!“ Pono Žilnormano akimis, Jekaterina II išpirko Lenkijos padalijimo nusikaltimą, iš Bestuževo už tris tūkstančius rublių įsigydama aukso eliksyro paslaptį. Tada jis pagyvėdavo: „Aukso eliksyras! – sušukdavo jis. – Geltonas Bestuževo tinktūros ir generolo Lamoto lašų pusės uncijos flakonas XVIII amžiuje kainavo luidorą ir buvo puiki priemonė nuo meilės katastrofų ir panacėja nuo visų negandų, kuriais apdovanoja Venera. Du šimtus šio eliksyro flakonų Liudvikas XV nusiuntė popiežiui.“ Senis baisiai būtų užsirūstinęs ir įsiutęs, jeigu jam būtų kas pasakęs, kad aukso eliksyras yra ne kas kita, o geležies chloridas. Ponas Žilnormanas dievino Burbonus ir baisėjosi 1789 metais; jis be perstogės pasakodavo, kaip jam pavyko išsigelbėti teroro metu ir kiek proto bei išmaningumo jam reikėjo parodyti, kad liktų nenukirsta jo galva. Jei koks nors jaunuolis išdrįsdavo prie jo girti respubliką, jis visas pamėlynuodavo ir taip įsiusdavo, kad vos neapalpdavo. Kartais, darydamas aliuziją į savo devyniasdešimties metų amžių, jis sakydavo: „Aš viliuosi, kad man nebeteks antrą kartą išgyventi devyniasdešimt trečiųjų metų.“ O kitą kartą pasisakydavo namiškiams, jog ketinąs sulaukti šimto metų.

V
BASKAS IR NIKOLETĖ

Jis turėjo savo teorijų. Štai viena iš jų: „Jei vyriškis jaučia didelę silpnybę moterims, o pats turi žmoną, kuriai visiškai abejingas, šlykščią, niurzgią, gerai žinančią savo teises, tupinčią ant įstatymų kodekso kaip višta ant laktos ir dar pavydulingą, tai jam belieka tik vienas būdas išsigelbėti ir turėti namuose ramybę: pavesti žmonos valiai savo piniginę. Šitoks išsižadėjimas jam sugrąžina laisvę. Žmona tuomet turi ką veikti, ją greitai apima pinigų čiupinėjimo aistra, ji terliojasi su variokais, muštruoja nuomininkus, dresuoja fermerius, kamuoja įgaliotinius, rikiuoja notarus, plūsta raštvedžius, laksto pas visokias kanceliarijų žiurkes, bylinėjasi, rašo sutartis, diktuoja kontraktus, jaučiasi visiška ponia, parduoda, perka, tvarko, komanduoja, prižada ir išsižada, susidera ir nusidera, užleidžia, perleidžia ir nusileidžia, suderina ir išderina, taupo ir eikvoja; ji daro kvailybes – o tai didžiausia laimė ir paguoda. Kai vyras ja bodisi, ji randa pasitenkinimą jį varydama į pragaištį.“ Ponas Žilnormanas šią teoriją išmėgino prak-

tiškai, ir jam viskas įvyko kaip parašyta. Jo žmona, antroji, taip uoliai tvarkė jo turtus, kad vieną gražią dieną, kai jis pasijuto našlys, jam bebuvo likę tik tiek, kad galėtų pragyventi – apie penkiolika tūkstančių livrų metinių pajamų, kurių tris ketvirtadalius sudarė renta iki gyvos galvos. Jis dėl to nesisielojo, nes jam visai nerūpėjo, kad jo įpėdiniai gautų didelį palikimą. Antra vertus, jis buvo matęs, kad ir su paveldimais turtais gali visko atsitikti: pavyzdžiui, jie gali tapti „nacionaliniu turtu"; jis pats buvo liudininkas, kaip stebuklingai pasikeitė garantuota Prancūzijos valstybinė skola, netikėtai sumažėjusi vienu trečdaliu, ir nelabai pasikliovė valstybinių skolų knyga. „Visa tai tik kromelis!" – sakydavo jis. Kaip mes jau sakėme, namas Kalvarijos Seserų gatvėje, kuriame jis gyveno, buvo jo nuosavybė. Jis laikė du tarnus, „vyrioką ir mergiotę". Kai pas poną Žilnormaną stodavo tarnauti naujas tarnas, jis jį perkrikštydavo. Vyriškiams duodavo vardus, atitinkančius jų provincijų pavadinimus: Nimietis, Kontua, Puatvenas, Pikardietis. Jo paskutinis liokajus buvo dusulingas kokių penkiasdešimt penkerių metų storulis nuvarytomis kojomis, nepajėgiąs nubėgti nė dvidešimties žingsnių. Kadangi buvo kilęs iš Bajono, tai ponas Žilnormanas jį vadino Basku. O dėl tarnaičių, tai jas visas vadindavo Nikoletėmis (net Marijoną, apie kurią kalbėsime vėliau). Kartą jam prisistatė viena įžymi aukštų kvalifikacijų virėja iš garbingos durininkių giminės.

– Kiek jūs norite gauti mėnesinės algos? – ją paklausė ponas Žilnormanas.

– Trisdešimt frankų.

– Kuo jūs vardu?

– Olimpija.

– Tu gausi po penkiasdešimt frankų, o vadinsiesi Nikoletė.

VI

ČIA ŠMĖSTELS MANJONA IR DU JOS MAŽIULIAI

Ponui Žilnormanui skausmas pasireikšdavo pykčiu; širdgėla jį įsiutindavo. Jis buvo pilnas prietarų, o elgdavosi be jokių skrupulų. Kaip mes jau esame pažymėję, jisai, jausdamas gilų vidinį pasitenkinimą, visa savo išore stengėsi parodyti, jog tebėra uolus moterų gerbėjas ir turi tvirtą tokio žmogaus reputaciją. Jis šitai vadino savo „aukščiausia šlove". Ši „aukščiausioji šlovė" jam kartais padarydavo netikėčiausių siurprizų. Vieną dieną jam buvo atneštas putnus naujagimis berniukas, įguldytas į pailgą pintinę, panašią į pintines, kuriose laikomos austrės, deramai suvystytas ir visa gerkle šaukiantis: tą vaiką jam primetė jo tarnaitė, pavaryta prieš pusę metų. Ponui Žilnormanui tada buvo jau aštuoniasdešimt ketveri metai. Tarp aplinkinių didžiausias pasipiktinimas ir šauksmai: „Ką šita begėdė paleistuvė mano apgauti? Kas ja gali patikėti? Koks akiplėšiškumas! Koks niekšingas šmeižtas!" Bet patsai ponas Žilnormanas nė kiek nesupyko. Pažiūrėjęs į kūdikį su malonia šypsena, kaip senukas, kurį toks šmeižtas pamalonino, jis tarė lyg į šalį: „Na ką gi? Kas čia tokio? Kas čia ypatingo atsitiko? Ko jūs dabar stebitės? Tikrai, šnekate lyg kokie neišmanėliai. Ponas Angulemo diukas, jo didybės Karolio IX nesantuokinis sūnus, būdamas aštuoniasdešimt ketverių metų vedė penkiolikos metų

pliuškę; ponui Viržinaliui, markizui d'Aliuji, kardinolo de Surdi, Bordo arkivyskupo broliui, buvo aštuoniasdešimt treji metai, kai jam nuo ponios prezidentienės Žaken kambarinės gimė sūnus, tikras meilės kūdikis, vėliau Maltos ordino kavalierius ir valstybės patarėjas su špaga; vienas iš žymiausių mūsų amžiaus žmonių – abatas Tabaro – aštuoniasdešimt septynerių metų vyro sūnus. Tai paprasčiausi dalykai. Prisiminkime pagaliau Bibliją! O dabar aš pareiškiu, kad šis ponaitis ne mano. Betgi juo reikia pasirūpinti. Jis čia niekuo dėtas." Poelgis buvo geraširdiškas. O po metų toji bjaurybė, vardu ji buvo Manjona, jam vėl atsiuntė antrą siuntinį – tai vėl buvo berniukas. Šį kartą ponas Žilnormanas kapituliavo. Jis grąžino motinai abudu mažiulius, įsipareigojęs duoti jų išlaikymui aštuoniasdešimt frankų per mėnesį su sąlyga, kad minėtoji motina daugiau tokių istorijų nekartos. Jis pridūrė: „Tikiuosi, kad motina jais kaip reikiant rūpinsis. Retkarčiais aš juos aplankysiu." Taip jis ir darė. Kažkada jis turėjo brolį dvasininką, kuris trisdešimt trejus metus buvo Puatjė akademijos rektorium ir mirė septyniasdešimt devynerių metų. „Aš jo netekau dar jauno", – sakydavo jis. Tasai brolis, palikęs po savęs neilgą atminimą, buvo romus, bet šykštus žmogus; kaip dvasininkas, jis tarėsi turįs pareigą duoti sutiktiems elgetoms išmaldą, bet duodavo jiems tiktai moneronus* arba išėjusius iš apyvartos su, šitokiu būdu įsigudrinęs pakeliui į rojų patekti į pragarą. O dėl vyresniojo Žilnormano, tai išmaldos jis nešykštėdavo ir ją dalydavo mielai ir dosniai. Jis buvo geraširdis, ūmus ir jautrus žmogus, ir jeigu būtų buvęs turtingas, būtų linkęs į prabangą. Jis norėjo, kad visa, kas jį lietė, net suktybės, būtų daroma didingai. Kartą, kai jis gavo palikimą ir jį šlykščiai ir atvirai apiplėšė vienas jo įgaliotinis, ponas Žilnormanas paniekinamai sviedė: „Fe! Kaip nešvankiai padaryta! Man stačiai gėda dėl tokios pasigailėtinos suktybės. Viskas išsigimė šiais laikais, net niekšai. Po velnių! Ar šitaip reikia apvaginėti tokius žmones kaip aš? Mane apiplėšė kaip girioje, niekingiausiai apiplėšė. *Sylvae sint consule di gnae***"!

Mes jau sakėme, jis buvo dusyk vedęs: nuo pirmosios žmonos turėjo dukterį, kuri liko netekėjusi, o nuo antrosios taip pat dukterį, pasimirusią kokių trisdešimties metų, kuri buvo ištekėjusi – iš meilės, atsitiktinai ar dėl kokios kitos priežasties – už karininko, pakelto iš kareivių, tarnavusio Respublikos ir Imperijos armijose, apdovanoto kryžiumi už Austerlicą ir prie Vaterlo gavusio pulkininko laipsnį. „Tai mano šeimos gėda", – sakydavo senasis buržua. Jis nuolat uostydavo taboką ir kažkaip ypatingai grakščiai mokėjo atgalia ranka glostyti savo mezginių žabo. Į Dievą jis visiškai netikėjo.

VII

TAISYKLĖ: PRIIMINĖTI SVEČIUS TIKTAI VAKARE

Štai kaip atrodo ponas Lukas Gudročius Žilnormanas, senis, kurio plaukai buvo dar gana tankūs, veikiau žilsvi negu balti, šukuojami visuomet ta pačia šukuosena, vadinama „šuns ausimis". Apskritai, nepaisant visų jo ypatybių, jis buvo labai garbingas žmogus.

* Moneronai – revoliucijos laikų žetonai, atstoją pinigus.

** Girios vertos konsulo (lot.).

Viskuo jis pamėgdžiojo aštuonioliktąjį amžių – lengvabūdišką ir didingą.

Pirmaisiais Restauracijos metais ponas Žilnormanas, tuomet dar jaunas, – 1814-aisiais jam buvo tik septyniasdešimt ketveri metai, – gyveno Sen Žermeno priemiestyje, Servandoni gatvėje, netoli Šv. Sulpicijaus bažnyčios. Jis pasitraukė iš visuomenės ir atsikėlė į Marė jau turėdamas gerokai per aštuoniasdešimt metų.

Bet ir pasitraukęs iš visuomenės jis tvirtai laikėsi savo papročių. Svarbiausias iš jų, kurio jis niekuomet nelaužė, buvo laikyti savo duris užrakintas dieną ir niekuomet, jokia dingstimi, nieko nepriiminėti be vakaro. Jis pietaudavo penkiomis, ir tik po to jo namo durys atsidarydavo. Tokia buvo mada jo laikais, ir jis nenorėjo jos atsisakyti. „Diena – vulgari, – sakydavo jis, – ir verta tik uždarytų langinių. Išauklėtų žmonių protas įsižiebia tik tada, kai danguje sublyksi žvaigždės." Ir jis užsirakindavo nuo visų, nors ir nuo paties karaliaus. Taip reiškėsi senovinė jo laikų elegancija.

VIII

DVI, BET NE PORA

Mes jau esame minėję dvi pono Žilnormano dukteris. Jas skyrė dešimties metų tarpas. Jaunystėje jos labai mažai buvo viena į antrą panašios ir tiek būdu, tiek veido bruožais visai neatrodė esančios seserys. Jaunesnioji buvo žavios sielos būtybė, linkusi į visa, kas šviesu, mėgo gėles, poeziją, muziką, mintimis skraidydavo spindulingose erdvėse, buvo entuziastiška, eteriška, iš pat jaunų dienų lyg sužadėta nuotaka laukė herojaus, kurio neaiškus paveikslas pleveno prieš ją. Vyresnioji taip pat turėjo savo svajonę: mėlynuose toliuose jai vaidenosi rangovas, koks nors geraširdis labai turtingas storulis, maisto ir pašaro kariuomenei tiekėjas, vyras nuostabiai kvailas, milijonierius arba bent prefektas; priėmimai prefektūroje, prieškambaryje šveicorius su grandine ant kaklo, iškilmingos puotos, kalbos merijoje, ji – „ponia prefektienė", – visa tai viesulu sukosi jos vaizduotėje. Taigi abi seserys jaunatvėje buvo atsidavusios savo mergautinėms svajonėms, kiekviena kitokioms, abi turėjo sparnus: viena angelo, antra – žąsies.

Deja, joks troškimas, bent šiame pasaulyje, iki galo neišsipildo. Šiais laikais žemėje rojus neįmanomas. Jaunesnioji ištekėjo už savo svajų didvyrio, bet netrukus mirė. Vyresnioji visai neištekėjo.

Mūsų pasakojamos istorijos metu jinai buvo jau sena nekaltybė, neprieinama rūsti dorybė, smailiausios nosies ir bukiausio proto asmenybė. Būdinga smulkmena: išskyrus siaurą šeimos ratelį, jos vardo niekas nežinojo. Visi ją vadino „vyresniąja panele Žilnorman".

O dėl manieringumo, tai vyresnioji panelė Žilnorman nė kiek nebūtų nusileidusi jokiai anglų mis. Jos drovumas neturėjo ribų. Vienas baisus atsiminimas ją slėgė visą gyvenimą: kartą kažkoks vyriškis pamatė jos keliaraištį.

Ilgainiui šis nesutramdomas drovumas dar padidėjo. Jai vis atrodydavo, kad jos šemizetė dar nėra pakankamai nepermatoma ir nepakankamai aukštai dengia jos kaklą. Ji prismaigstydavo daugybę smeigių ir segtukų tokiose savo tualeto vietose, į kurias niekam neateidavo į galvą pažvelgti. Tokia jau perdėto drovumo savybė: juo mažesnis gresia tvirtovei pavojus, juo daugiau joje pristatyta sargybinių.

Teišaiškina, kas moka, šias senos nekaltybės paslaptis: ji norom leisdavosi bučiuojama vieno ulonų karininko, antros kartos sūnėno, vardu Teodiulas.

Vis dėlto, nepaisant šio ypatingo palankumo ulonui, „Drovingosios" etiketė, kuria mes ją pažymėjome, jai nepaprastai tiko. Panelė Žilnorman buvo kažkokia prieblandos būtybė. Perdėtas drovumas yra pusiau dorybė ir pusiau yda.

Jos perdėtas drovumas derėjo su šventeiviškumu – visai tinkamu priedėliu. Ji priklausė Švenčiausiosios Mergelės brolijai, per tam tikras šventes apsigaubdavo baltu šydu, murmėdavo panosėje tam tikras maldas, garbindavo „švenčiausiąjį kraują", šlovindavo „švenčiausiąją širdį", ištisas valandas praleisdama prie jėzuitiško rokoko stiliaus altoriaus vienoje koplyčioje, uždarytoje paprastiems tikintiesiems, paskendusi kontempliacijoje ir siela pakildama aukštyn prie marmurinių debesėlių, sklandančių tarp ilgų paauksuotų medinių spindulių.

Ji turėjo bičiulę, koplyčios draugę, seną paną kaip ir ji pati, panelę Vobua, visišką kvaišę, šalia kurios panelė Žilnorman turėdavo malonumo jaustis geniali. Išskyrus „Agnus Dei" bei „Ave Maria" ir įvairius būdus uogienėms virti, panelė Vobua nieko daugiau neišmanė. Būdama savotiškas fenomenas, ji spindėjo kvailumu, kaip šermuonėlis spindi baltumu, tik be mažiausios proto dėmelės.

Turime pasakyti, kad sendama panelė Žilnorman veikiau išlošė, negu pralošė. Tai pasyvių prigimčių ypatybė. Ji niekados nebuvo pikta, o tatai jau lygtinai galima vadinti gerumu; be to, amžius išlygina šiurkštumus, ir ilgainiui ji sušvelnėjo. Ją kamavo kažkoks neaiškus liūdesys, kurio priežasties ji pati nežinojo. Visoje jos būtybėje buvo juntamas kažkoks stingulys pasibaigusio gyvenimo, kuris nė nebuvo prasidėjęs.

Tėvo bute ji buvo šeimininkė. Pono Žilnormano namuose duktė užėmė tokią pat vietą, kokią monsinjoro Bjenveniu namuose užėmė jo sesuo. Tokios šeimos, kurias sudaro tik senelis ir senmergė, anaiptol nėra retos, ir vaizdas dviejų senų būtybių, mėginančių viena antroje susirasti atramą, yra didžiai jaudinantis.

Be šios senmergės ir senelio, namuose buvo dar vaikas, nedidelis berniukas, kuris pono Žilnormano akivaizdoje visuomet drebėdavo ir tylėdavo. Ponas Žilnormanas su berniuku kalbėdavo tiktai rūsčiu balsu, o kartais net užsimodavo lazda: „Malonėkite čia, ponaiti! – Prieik arčiau, pramuštgalvi, nenaudėli! – Na atsakyk gi, padauža! – Bet stovėk taip, kad aš tave matyčiau, šelmi!" – ir t. t., ir t. t. Ponas Žilnormanas berniuką dievino.

Tai buvo jo sūnaitis. Mes su tuo vaiku dar susitiksime.

TREČIOJI KNYG A

SENELIS IR SŪNAITIS

I

SENOVINIS SALONAS

Gyvendamas Servandoni gatvėje, ponas Žilnormanas dažnai lankydavosi keliuose rinktiniuose, labai aristokratiškuose salonuose. Nepaisant jo buržuazinės kilmės, poną Žilnormaną visi visur priimdavo. Jis buvo dvigubai protingas dėl savo paties proto ir to proto, kurį jam kiti prikergdavo, todėl jį mielai visi kviesdavosi ir net apsupdavo ypatinga pagarba. O jis eidavo tik ten, kur pats galėdavo užduoti toną. Yra žmonių, kurie bet kokia kaina nori turėti įtakos ir būti visų dėmesio centre; jeigu jiems nepavyksta būti orakulais, tai jie tampa juokdariais. Ponas Žilnormanas nebuvo iš tokių žmonių; rojalistiniuose salonuose jis dominavo be jokios žalos savo orumui. Jis visur buvo orakulas. Jam pasitaikydavo nugalėti ginčuose ne tik poną Bonaldą[20], bet ir patį poną Banži Piuji Valė.

Apie 1817 metus du vakarus per savaitę jis nekintamai praleisdavo Feru gatvėje pas savo kaimynę ponią baronienę de T., prakilnią ir pagarbos vertą asmenybę, kurios vyras prie Liudviko XVI buvo Prancūzijos ambasadoriumi Berlyne. Baronas de T., kuris gyvas būdamas aistringai domėjosi gyvuliniu magnetizmu ir atsiduodavo ekstazėms bei vizijoms, mirė emigracijoje, visiškai nusigyvenęs, vietoje visų turtų palikęs įrištą raudonu tymu su paauksuotais kraštais rankraštį – dešimt tomų labai įdomių atsiminimų apie Mesmerį ir jo puskubilį. Poniai de T. išdidumas neleido šių atsiminimų paskelbti, ir ji vertėsi iš mažutės rentos, nežinia, kokiu būdu jai išlikusios. Ponia de T. laikėsi toli nuo karaliaus rūmų, kuriuose, anot jos, sukosi „labai mišri draugija", ir gyveno vargingai, taurioje ir išdidžioje vienatvėje. Keletas bičiulių du kartus per savaitę susirinkdavo prie našlės židinio, sudarydami gryniausią rojalistinį saloną. Čia jie gerdavo arbatą ir, priklausomai nuo to, iš kur pūsdavo vėjas, nuteikdamas elegijai ar ditirambams, sielvartingai dūsaudavo arba pasibaisėdami šaukdavo, piktindamiesi šių laikų tvarka, chartija, bonapartistais, tuo, kad išniekinamas žydrasis kaspinas apdovanojant ordinais buržuaziją, ir Liudviko XVIII jakobinizmu; pusbalsiu čia būdavo dalijamasi viltimis, kurių teikė karaliaus brolis, būsimasis Karolis X.

Čia jie džiaugdavosi gatvės dainuškomis, kuriose Napoleonas būdavo vadinamas Mulkiu. Diukienės, grakščiausios ir žavingiausios diduomenės moterys, gėrėdavosi šitokiais kupletais, skirtais „federatams":

Ei, susikiškit marškinius į klyną,
Nešvankūs patriotai susivėlę,
Nes žmonės pamanys, kad jakobinai
Iš baimės baltą vėliavą iškėlė.

Jie smaginosi kalambūrais, laikydami juos pritrenkiančiai taikliais, nekaltų žodžių žaismu, kuris jiems atrodė kandus, ketureiliais ir net dvieiliais; šitaip apie nuosaikų ministro Desolio kabinetą, į kurį įėjo Dekazas ir Deseras, buvo sudėtos šios eilutės:

Kad sostas dar taip greitai nepašlytų,
Desolį su gauja reik lauk išvyti.

Arba keisdavo Perų rūmų, šių „šlykščių jakobiniškų rūmų", narių sąrašą, kombinuodami ir perstatinėdami šiame sąraše pavardes tokia tvarka, jog gaudavosi frazės, panašios į šią: „Dama, Sabra, Guvionas Sen Siras."* Apskritai būdavo juokinga.

Šiame pasaulėlyje jie mėgindavo parodijuoti Revoliuciją. Kiek įmanydami stengdavosi jos rūstybės žodžius nukreipti prieš ją pačią. Dainuodavo savo pačių „*Ça ira*":

Ak, viskas bus gerai, gerai, gerai!
Bonapartistus ant žibintų!

Dainos – kaip giljotina; jos abejingai kerta galvą šiandien vienam, rytoj kitam. Joms tai tik naujas variantas.

Fualdeso byloje, kuri vyko kaip tik šiuo laikotarpiu, 1816 metais, jie simpatizavo Bastidui ir Žosjonui, nes Fualdesą laikė „bonapartistu"[21]. Liberalus jie vadino „broliais ir bičiuliais", o tai buvo pats didžiausias įžeidimas.

Kaip kai kurių bažnyčių varpinės, taip ir ponios baronienės de T. salonas turėjo dvi vėtrunges. Viena buvo ponas Žilnormanas, o antra – grafas de Lamot Valua, apie kurį ne be pagarbos buvo kuždamasi vienas kitam į ausį: „Jūs žinote? Tai tas pats Lamotas, kuris buvo įveltas į karolių bylą."[22] Politinės partijos dažnai teikia šitokių keistų amnestijų.

Čia pridursime: buržuazinėje aplinkoje žmonės netenka pagarbos visuomenės akyse, jeigu jie pernelyg neapdairiai pasirenka pažintis. Čia reikalaujama atsargumo suartėjant su aplinkiniais; lygiai taip, kaip susiliesdamas su sužvarbusiu žmogumi netenki dalelės šilimos, taip suartėdamas su paniekos vertais asmenimis prarandi dalį pagarbos. Senovėje diduomenė laikydavo save nepavaldžią šiam dėsniui, kaip ir apskritai laikydavo save esant aukštesnę už visus įstatymus. Marinji, ponios Pompadur brolis, lankydavosi pas princą de Subizą. Nepaisant... Ne, kaip tik dėl to. Diubari, žinomosios Vobernjė globėjas, buvo laukiamas svečias pas poną maršalą de Rišeljė. Šioji aukštuomenė – Olimpas. Merkurijus[23] ir princas de Gemenė čia jaučiasi kaip namie. Šičia priimamas ir vagis, jeigu tik jisai bus dievas.

Grafas de Lamotas, kuris 1815 metais jau buvo septyniasdešimt penkerių metų senis, pasižymėjo tik nekalbumu ir sentencingu tonu, kampuotu šaltu veidu, tobulai mandagiomis manieromis, fraku, susegiotu ligi pat kaklo skarelės, ir ilgomis, visuomet

* Šių pavardžių sąskambis prancūziškai išvirsta tokiu žodžių žaismu: „Damasko kardas, kertąs Sen-Siro varžtą."

sukryžiuotomis kojomis, apmautomis deginto molio spalvos nusmukusiomis kelnėmis. Tos pačios spalvos kaip kelnės buvo ir jo veidas.

Ponas de Lamotas buvo gerbiamas salone dėl „išgarsėjimo“ ir – nors ir labai keista, bet tai faktas – dėl to, kad jis vadinosi Valua.

O dėl pono Žilnormano, tai jį iš tikrųjų labai gerbta tiktai dėl jo paties. Jo žodžio visi klausė. Nors lengvabūdis, jis pasižymėjo ypatinga laikysenos maniera, kuri nė kiek nekenkė jo linksmumui, – įtaigią, iškilnią, taurią, ne be tam tikro buržuazinio išdidumo; be to, daug lėmė ir jo senyvas amžius. Ne juokai turėti už savęs visą šimtmetį. Metai galų gale sukuria aplink galvą garbingą aureolę.

Antra vertus, senis mokėdavo pasakyti tokių aštrių žodžių, kurie primindavo senąjį bajorišką sąmojį. Pavyzdžiui, kai Prūsijos karalius, grąžinęs į sostą Liudviką XVIII, padarė jam vizitą grafo Riupeno vardu, Liudviko XIV palikuonis jį priėmė panašiai, kaip būtų priėmęs kokį Brandenburgo markgrafą, rodydamas jam pačią subtiliausią panieką. Ponui Žilnormanui šitai patiko. „Visi karaliai, išskyrus Prancūzijoj karalių, – pasakė jis, – yra užkampio karaliai.“ Kartą kažkas jam girdint paklausė: „Kaipgi buvo nubaustas „Prancūzijos kurjerio“ redaktorius?“ – „Nutarta pabarti“, – kažkas atsakė. „Čia vietoj „b“ būtų geriau tikę „k“, – pastebėjo Žilnormanas. Panašūs žodžiai sukuria reputaciją.

Per vieną *Te Deum*, atlaikytą Burbonų grįžimui į sostą paminėti, jis, pamatęs einantį pro šalį Taleiraną, pasakė: „Štai jo ekscelencija Blogis.“

Ponas Žilnormanas paprastai ateidavo lydimas savo dukters, ištįsusios panelės, kuriai jau tada buvo truputį per keturiasdešimt metų, o iš pažiūros ir visi penkiasdešimt, ir gražučio septynerių metų berniuko, šviesiaplaukio, raudono, skaistaveidžio, džiaugsmingomis, pasitikėjimo pilnomis akimis, – jo pasirodymas šiame salone visuomet sukeldavo aplink jį šnibždesį: „Koks dailus berniukas! Kaip gaila! Vargšas vaikelis!“ Tai buvo tas vaikas, apie kurį mes neseniai pasakėme keletą žodžių. Jį vadinta „vargšu vaikeliu“ dėl to, kad jo tėvas buvo „Luaros galvažudys“[24].

Luaros galvažudys buvo tasai jau minėtas Žilnormano žentas, kurį ponas Žilnormanas vadino „savo šeimos gėda“.

II

VIENAS IŠ TO METO RAUDONŲJŲ PABAISŲ

Jei kam šiuo laikotarpiu būtų tekę pabuvoti Vernono miestelyje ir ten pavaikštinėti gražiu didingu akmeniniu tiltu, kuris, reikia tikėtis, netrukus bus pakeistas kokiu bjauriu geležies rezginiu, tasai, pažiūrėjęs per turėklus, būtų galėjęs pastebėti kokių penkių dešimčių metų vyrą su odine kepure, medinėmis klumpėmis, storos pilkos gelumbės kelnėmis ir švarku su prisiūtu prie jo kažkokiu geltonu skveteliu, kuris kadaise buvo raudonas ordino kaspinėlis, saulės nudegtu, beveik juodu veidu ir kone visiškai baltais plaukais, su plačiu randu per visą kaktą ir dalį skruosto, pakumpusį, sulinkusį, be laiko pasenusį, beveik visą dieną vaikščio-

jantį su kastuvu ar sodo peiliu rankoje viename iš tų mažutėlių mūro tvora aptvertų sklypelių, kurie lyg kokia terasų grandinė traukiasi netoli tilto kairiuoju Senos krantu, – viename iš tų žavių, gėlėse paskendusių kampelių, kuriuos, jeigu jie būtų žymiai didesni, galėtum pavadinti sodais, o jei truputį mažesni – gėlių puokštėmis. Visi tie sklypeliai vienu galu atsiremia į upę, o kitu prieina prie namukų. Tasai vyriškis su švarku ir medinėmis klumpėmis, apie kurį ką tik kalbėjome, apie 1817 metus turėjo patį mažiausią iš tų darželių ir gyveno pačiame skurdžiausiame iš tų namukų. Jis ten gyveno vienatvėje, nuo visų atsiskyręs, tyliai ir vargingai, turėdamas tik tarnaitę, apie kurią būtų sunku pasakyti, ar ji sena, ar jauna, graži ar bjauri, valstietė ar miestietė. Tą žemės sklypelį jis vadino sodu, o tas sodas buvo garsus miestelyje nuostabiomis gėlėmis, kurias jis ten augino. Gėlės buvo jo vienintelis užsiėmimas.

Darbu, atkaklumu ir meile, rūpestinga priežiūra ir gausiu laistymu jam, kūrėjo pavyzdžiu, pavyko ir pačiam išvesti keletą tulpių ir jurginų rūšių, kurios, matyt, buvo gamtos užmirštos. Jis buvo išradingas ir pranoko Sulanžą Bodeną[25], panaudojęs nedideles, šilojais užgožtas žemės aikšteles retiems ir brangiems Amerikos ir Kinijos krūmokšniams kultivuoti. Vasarą, vos rytui brėkštant, jisai jau būdavo sodų takeliuose ir ten imdavo genėti, pjaustyti, ravėti, laistyti, vaikštinėdamas tarp savo gėlių geru, liūdnu ir švelniu veidu, o kartais susimąstęs ištisas valandas išstovėdavo nejudėdamas, klausydamasis paukščio čiulbėjimo medyje arba vaiko čiauškesio kokiame nors name, arba žiūrinėdamas rasos lašiuką žolės stiebelio gale, žėrintį saulėje lyg brangakmenis. Jis maitinosi labai kukliai ir mieliau gerdavo pieną negu vyną. Jis nusileisdavo bet kuriam vaikui, jo tarnaitė jį bardavo. Jis buvo toks nedrąsus, jog atrodė laukinis, retai išeidavo iš namų ir su niekuo nebendraudavo, išskyrus vargšus, kurie pas jį pasibelsdavo, ir savo kleboną kunigą Mabefą, seną gerą žmogų. Vis dėlto, jeigu kas iš miestelio gyventojų arba koks prašalaitis, jam visiškai nežinomas žmogus, norėdamas pažiūrėti jo tulpių ir rožių, timptelėdavo jo namuko skambutį, jis šypsodamasis atidarydavo duris. Šis žmogus ir buvo Luaros galvažudys.

Jeigu kam tuo metu būtų pasitaikę paskaityti atminimus apie karo žygius, biografijas, „Moniterą" ir Didžiosios armijos biuletenius, tam būtų labai kritusi į akis viena pavardė, gana dažnai ten sutinkama, – Žoržo Ponmersi pavardė. Visai dar jaunas, šis Žoržas Ponmersi tarnavo eiliniu Sentonžo pulke. Kilo revoliucija. Sentonžo pulkas priklausė Reino armijai; mat senieji monarchijos laikų pulkai, net monarchijai žlugus, išlaikė savo senuosius provincijų pavadinimus ir buvo sulieti į brigadas tik 1794 metais. Ponmersi kovėsi prie Špejerio, Vormso, Noištato, Tiurkheimo, Alcejo, o taip pat ties Maincu dviejų šimtų vyrų rinktinėje, kuri sudarė Ušaro ariergardą. Jis buvo tarp tų dvylikos gynėjų, kurie, užsiglaudę už seno Andernacho pylimo, laikėsi prieš visą Heseno princo korpusą ir atsitraukė tik tada, kai priešo patrankos išmušė brustvere didelę spragą – nuo viršūnės iki apačios. Klebero dalyse jis kovėsi prie Maršjeno, ir Mon Paliselio kautynėse jam kartečė sutrupino ranką. Paskui jis atsidūrė prie Italijos sienos ir drauge su trisdešimt grenadierių, Žubero vadovaujamų, gynė Tendo tarpeklį. Po šito mūšio Žuberas buvo pakeltas į generaladjutantus, o Ponmersi – į jaunesniuosius leitenantus. Kautynėse prie Lodi, šrapnelių krušoje, Ponmersi stovėjo šalia Bertjė, kuris nusipelnė Bonaparto žodžių: „Bertjė ten buvo ir artileristas, ir kavaleristas, ir grenadierius." Kautynėse prie Novi Ponmersi matė, kaip krito jo buvęs viršininkas generolas Žuberas, su iškeltu kardu ir šaukdamas: „Pirmyn!" Vykdydamas kažkokį karinį pavedimą,

Ponmersi su savo kuopa išplaukė lengvu buriniu laivu, vykusiu iš Genujos į vieną iš mažų pakrantės uostų, jau nebeatsimenu, į kurį, ir pakliuvo į septynių ar aštuonių Anglijos laivų širšyną. Genujietis kapitonas jau norėjo išmesti patrankas į jūrą, paslėpti kareivius tarpdenyje ir, dedantis prekybiniu laivu, prasmukti tamsoje. O Ponmersi liepė iškelti stiebe trispalvę vėliavą ir drąsiai praplaukė pro anglų fregatų patrankas. Jo narsa taip išaugo, kad už dvidešimt ljė nuo tos susitikimo vietos jis su savo burlaiviu užpuolė ir pagrobė didelį anglų transportinį laivą, kuris gabeno į Siciliją kariuomenę ir taip buvo perkrautas žmonių ir arklių, kad grimzdo iki jungiamųjų denio juostų. 1805 metais Ponmersi tarnavo Malero divizijoje, kuri paėmė iš erchercogo Ferdinando Giuncburgą. Prie Vetingeno per kulkų krušą jis ant rankų išnešė mirtinai sužeistą pulkininką Mopti, 9-ojo dragūnų pulko vadą. Jis pasižymėjo prie Austerlico per tą nuostabų ešeloninį žygį, įvykdytą priešo ugnyje. Kai rusų imperatoriškoji raitoji gvardija sunaikino vieną 4-ojo pėstininkų pulko batalioną, Ponmersi buvo tarp tų, kurie tai gvardijai atkeršijo ir ją atmušė. Imperatorius jį apdovanojo kryžiumi. Ponmersi buvo liudininkas, kaip vienas paskui kitą pateko į nelaisvę Vurmseris Mantujoje, Melasas Aleksandrijoje ir Makas ties Ulmu. Kai Mortjė armija ėmė Hamburgą, jis kovėsi tos šauniosios armijos aštuntajame korpuse. Paskui jis persikėlė į 55-ąjį pėstininkų pulką, sudarytą iš buvusio Flandrijos pulko. Prie Eilau jis buvo tose kapinėse, kuriose karžygiškas kapitonas Luji Hugo, šios knygos autoriaus dėdė, vienas su savo aštuoniasdešimties trijų vyrų kuopa dvi valandas atlaikė ištisos priešo armijos spaudimą. Ponmersi buvo vienas iš tų trijų vyrų, kurie gyvi išėjo iš šių kapinių. Jis dalyvavo kautynėse prie Fridlando. Paskui matė Maskvą, matė Bereziną, matė Liuceną, Bauceną, Drezdeną, Vachau, Leipcigą ir Gelenhauzeno tarpeklį; paskui matė Monmirailį, Šato Tjeri, Kraoną, Marnos krantus, Eno krantus ir baisiąsias Laono pozicijas. Prie Arnė le Diuko, būdamas kapitonu, jis kardu nukovė dešimt kazokų ir išgelbėjo, beje, ne savo generolą, bet savo kapralą. Šiame mūšyje jį taip sukapojo, kad vien tik iš kairiosios rankos jam buvo ištrauktos dvidešimt septynios kaulo atplaišos. Savaitė prieš Paryžiaus kapituliaciją jisai pasikeitė su vienu draugu ir perėjo į kavaleriją. Jis turėjo, kaip sakydavo prie senojo režimo, „dvigubą įgūdį", atseit būdamas kareiviu, mokėjo vienodai gerai valdyti kardą ir šautuvą, o būdamas karininku, komanduoti eskadronui ir batalionui. Tai dėl šito sugebėjimo, kurį dar patobulino karinis mokymas, ir atsirado tam tikros ypatingos kariuomenės rūšys, kaip dragūnai, kurie drauge yra ir kavaleristai, ir pėstininkai. Jis lydėjo Napoleoną į Elbės salą. Prie Vaterlo Diubua brigadoje jis komandavo kirasyrų eskadronui. Tai jis paėmė Luneburgo bataliono vėliavą. Tą vėliavą jis paklojo prie imperatoriaus kojų. Jis visas buvo apsipylęs kraujais. Išplėšiant vėliavą, kardo smūgiu jam buvo tada perkirstas veidas. Imperatorius patenkintas jam sušuko: „Tu – pulkininkas, tu – baronas, tu – Garbės legiono karininkas!" Ponmersi atsakė: „Jūsų didybe! Aš jums dėkoju savo našlės vardu." Po valandos jis nukrito nuo Oeno vieškelio skardžio. Dabar pasakysite, kas gi yra tas Žoržas Ponmersi? Ogi tas pats Luaros galvažudys.

Skaitytojas jau šiek tiek žino apie jį. Po Vaterlo, kaip atsimename, Ponmersi, ištrauktam iš Oeno vieškelio daubos, pavyko pasiekti kariuomenę, o paskui lazaretų furgonuose jis vargais negalais prasigavo iki Luaros karo stovyklos.

Restauracijos metais jis buvo atleistas su pusine alga atsargon ir nusiųstas gyventi, kitaip tariant, policijos priežiūron, į Vernoną. Karalius Liudvikas XVIII, laikydamas nebu-

vus viso to, kas įvyko per Šimtą dienų, jam nepripažino nei Garbės legiono karininko vardo, nei pulkininko laipsnio, nei barono titulo. Ponmersi niekuomet nepraleisdavo progos pasirašyti: „Pulkininkas baronas Ponmersi". Jis turėjo tik vieną seną mėlynos spalvos surdutą ir niekuomet iš namų neišeidavo prie jo neprisisegęs Garbės legiono karininko kaspinėlio. Karaliaus prokuroras liepė jį įspėti, kad teismas jį patrauks atsakomybėn už „neteisėtą šio pasižymėjimo ženklo nešiojimą". Išklausęs šitą įspėjimą, kurį jam oficialiai perdavė prokuratūros valdininkas, Ponmersi su aitria šypsena atsakė: „Nežinau, ar aš jau užmiršau prancūziškai, ar jūs tos kalbos nebemokate, bet faktas, kad nieko nesupratau, ką jūs man sakote." Po to jis visą savaitę kasdien rodėsi miestelyje su to ordino kaspinėliu. Daugiau niekas nebedrįso jo užkabinti. Kelis kartus karo ministras ir karinės apygardos viršininkas jam buvo nusiuntę raštus su antrašu: „Ponui majorui Ponmersi". Tuos laiškus jis grąžino atgal neatplėšęs. Tuo pačiu metu Šv. Elenos saloje Napoleonas lygiai taip elgėsi su sero Hudsono Lou laiškais, adresuotais „Generolui Bonapartui". Ponmersi atsakinėjo – prašom atleisti šį posakį – tuo pačiu spjūviu kaip ir jo imperatorius.

Lygiai šitaip Romoje tarp Kartaginos kareivių belaisvių pasitaikydavo tokių, kuriuose rusėjo dalelė Hanibalo[26] sielos, ir jie atsisakydavo sveikinti Flaminijų.

Vieną rytą susitikęs Vernono gatvėje su karališkuoju prokuroru, Ponmersi priėjo prie jo ir paklausė:

– Pone karališkasis prokurore, ar man leidžiama nešioti veide randą?

Be savo kuklios pusinės eskadrono vado algos, jis jokių lėšų neturėjo. Vernone jis išsinuomojo patį mažiausią namiūkštį, kokį tik galėjo rasti. Ten gyveno vienas – ir mes jau matėme jo gyvenimo būdą. Imperijos laikais, tarp dviejų karų, jis kažkaip suspėjo vesti panelę Žilnorman. Senasis buržua, sielos gilumoje labai nepatenkintas, kad ir nenoromis galų gale sutiko, pareikšdamas: „Pačios įžymiausios šeimos dabar priverstos taip daryti." 1815 metais ponia Ponmersi, beje, moteris visais atžvilgiais žavinga, išauklėta, retų sielos savybių ir visiškai verta savo vyro, mirė, palikusi kūdikį. Šitas vaikas būtų buvęs paguoda vienišame pulkininko gyvenime, tačiau senelis primygtinai pareikalavo sūnaičio, pareikšdamas atimsiąs iš berniuko paveldėjimo teises, jeigu jam jo neatiduosią. Tėvas nusileido sūnaus labui ir, negalėdamas turėti prie savęs vaiko, pamilo gėles.

Jis taip pat atsisakė ir visokios politikos, nemaištavo ir neruošė sąmokslų. Visos jo mintys buvo sutelktos arba į nekaltus dalykus, kuriuos turėjo atlikti šiandien, arba į didžius žygius, kuriuos buvo atlikęs praeityje. Jo laikas slinko belaukiant, kada pražys koks gvazdikas, arba prisimenant Austerlicą.

Ponas Žilnormanas nepalaikė su žentu jokių santykių. Jo akyse pulkininkas buvo „banditas", o jis pats pulkininko akyse – „paikšas". Ponas Žilnormanas niekuomet nekalbėdavo apie pulkininką, nebent tik retkarčiais padarydavo ironišką pastabą apie jo „baronystę". Buvo įsakmiai susitarta, kad Ponmersi niekados nemėgins susitikti ar kalbėtis su sūnumi, priešingu atveju senelis grasino berniuką išvaryti ir jį sugrąžinti tėvui, atėmęs iš jo visas paveldėjimo teises. Žilnormanų šeimai Ponmersi buvo lyg koks maru apkrėstasis. Vaiką jie norėjo išauklėti saviškai. Galbūt pulkininkas padarė klaidą, sutikdamas su tokiomis sąlygomis, bet kartą sutikęs, griežtai jų laikėsi, tardamasis gerai pasielgęs ir pasiaukojęs tik pats. Žilnormano tėvo palikimas buvo nedidelis, užtat vyresniosios panelės Žilnorman

palikimas buvo stambus. Ši teta, netekėjusi, turėjo žymų turtą, paveldėtą iš motinos pusės, ir sesers sūnus buvo jos tiesioginis įpėdinis.

Vaikutis, kurio vardas buvo Marijus, žinojo, kad turi tėvą, bet daugiau ničnieko. Apie jį jam niekas nė žodžiu niekuomet neprasitardavo. Toje draugijoje, į kurią jį nusivesdavo senelis, berniuką sutikdavo šnabždesiai, užuominos ir mirkčiojimai, kurie ilgainiui pasiekė jo sąmonę: jis pradėjo šį tą suprasti, o kadangi jam visą laiką teko absorbuoti ir traukti į save supančios aplinkos mintis ir idėjas, kurių buvo prisotintas jo oras, tai jis pamažu priprato galvoti apie tėvą su gėda ir širdies skausmu.

O kol jis šitaip augo, pulkininkas vieną kartą per du ar tris mėnesius palikdavo savo namus ir slapčiomis, lyg koks pabėgęs nusikaltėlis, atvykdavo į Paryžių ir eidavo į Šv. Sulpicijaus bažnyčią tuo metu, kai teta Žilnorman ten nusivesdavo Marijų mišių. Tenai, drebėdamas iš baimės, kad tik neatsigręžtų teta, slėpdamasis ir nedrįsdamas pajudėti ir kvėpuoti, jis žiūrėdavo į savo sūnų. Šisai randuotas vyras bijojo tos senmergės.

Iš čia kilo jo bičiulystė su Vernono klebonu kunigu Mabefu.

Šis garbingas dvasininkas buvo brolis Šv. Sulpicijaus bažnyčios seniūno, kuris ne kartą buvo pastebėjęs vyriškį, nenuleidžiantį akių nuo berniuko, ir jo randą skruoste, ir stambias ašaras jo akyse. Šis tokios vyriškos išvaizdos žmogus, verkiantis lyg kokia moteris, atkreipė seniūno dėmesį. Tas veidas jam įsmigo atmintyje. Kartą, atvykęs į Vernoną aplankyti brolio, jis susitiko ant tilto pulkininką Ponmersi ir pažino, kad tai tas pats žmogus, kurį jis matydavo Šv. Sulpicijaus bažnyčioje. Seniūnas apie jį papasakojo klebonui, ir jiedu kažkokia dingstimi aplankė pulkininką. Po šio vizito sekė ir kiti. Pulkininkas, iš pradžių labai užsidaręs ir santūrus, pagaliau atsivėrė, ir klebonui su seniūnu pavyko sužinoti visą Ponmersi gyvenimo istoriją ir tai, kaip jis paaukojo savo laimę sūnaus ateičiai. Klebonas dėl to pajuto pulkininkui didelę pagarbą ir simpatiją, o pulkininkas savo ruožtu pamilo kleboną. Be kita ko, niekas gyvenime taip nesuartėja ir taip lengvai vienas antro neperpranta, kaip senas dvasininkas ir senas karys, jeigu tik jie nuoširdūs ir geri. Iš esmės tie žmonės niekuo nesiskiria. Vienas yra pasišventęs tarnauti šios žemės tėvynei, o antras – dangiškajai tėvynei; toks tėra skirtumas.

Du kartus per metus, sausio pirmąją ir Šv. Jurgio dieną, Marijus, tetos diktuojamas, rašydavo tėvui oficialius pasveikinimo laiškus, kurie atrodydavo tarsi nukopijuoti iš kokio laiškams rašyti vadovėlio; tik tiek ponas Žilnormanas leisdavo; o tėvas atrašydavo labai švelnius laiškus, kuriuos senelis neskaitydamas įsikišdavo į kišenę.

*REGUIESCANT**

Ponios de T. salonu Marijui Ponmersi ir apsiribojo gyvenimo pažinimas. Tai buvo vienintelis langas, pro kurį jis galėjo pažiūrėti į pasaulį. Tas langas buvo dulsvas, ir pro jį

* Tegu ilsisi (lot.).

įeidavo daugiau šalčio negu šilimos, daugiau tamsos nekaip šviesos. Berniukas pateko į šį savotišką pasaulį džiaugsmingas ir spindintis, bet per trumpą laiką čia tapo liūdnas ir – kas jau visai netiko jo amžiui – rimtas. Visų tų orių ir keistų asmenybių apsuptas, jis dairėsi aplinkui giliai nustebęs. O visa, ką jis matė, galėjo tik didinti jo apstulbimą. Ponios de T. salone buvo galima sutikti senų, kilmingų ir labai pagarbos nusipelniusių damų, kurios vadinosi Matan, Nojė, Levis (šią pavardę reikėjo tarti Levi), Kambis (o šią reikėjo tarti Kambiz). Šie antikiniai veidai ir bibliniai vardai berniuko galvoje painiojosi su pasakojimais iš Senojo testamento, kuriuos jis mokėsi atmintinai, ir kai šios damos sėdėdavo rateliu apie gęstantį židinį, vos apšviestos viena lempa su žaliu gaubtu, tik retkarčiais pratardamos kokį iškilmingą ir drauge rūstų žodį, mažasis Marijus išsigandusiomis akimis žiūrėdavo į jų griežtus profilius, į jų žilstančius ir baltus plaukus, į jų ilgas, praeito amžiaus mada pasiūtas pačių niūriausių spalvų suknias, ir jam atrodydavo, kad jis mato prieš save ne moteris, bet patriarchus ir magus, ne gyvas būtybes, o pamėkles.

Prie šių pamėklių prisijungdavo gerokas skaičius dvasininkų, nuolatinių šio senovinio salono svečių, ir keletas bajorų: markizas de Sasenė, asmeninis ponios de Beri sekretorius, vikontas de Valori, kuris *Šarlio Antuano* slapyvardžiu rašė monorimines odes; kunigaikštis de Bofremonas, dar gana jaunas, turėjęs žilstančią galvą ir gražutę sąmojingą žmoną, kurios labai dekoltuoti raudono aksomo tualetai su auksiniais kutais truputį išsklaidydavo prieblandą; markizas de Kariolis d'Espinuzas, geriausias Prancūzijoje „nuosaikaus mandagumo" žinovas; grafas d'Amandras, senukas geraširdišku smakru; ir kavalierius de Por de Gi, Luvro bibliotekos, vadinamos „karaliaus kabinetu", šulas. Ponas de Por de Gi, plikas ir veikiau be laiko susenęs negu senas, pasakodavo, kad 1793 metais jį, šešiolikos metų vaikiną, ištrėmę į katorgą už tai, kad jis atsisakęs prisiekti, ir apkalę geležiniais pančiais drauge su aštuoniasdešimties metų vyskupu de Mirpua, taip pat nuteistu už atsisakymą duoti priesaiką, – skirtumas tik toks, kad anas buvęs neklusnus kunigas, o jis – nedrausmingas karys. Tai įvykę Tulone. Jų pareiga buvusi naktimis nuo ešafoto rinkti per dieną giljotinuotų žmonių galvas ir kūnus; užsivertę ant nugaros, jie nešdavę šiuos begalvius, krauju srūvančius stuobus, ir nuo to ant jų raudonos katorgininkų apsiausto apykaklės iš užpakalio susidarydavęs sukrešėjusio kraujo luobas, rytais sudžiūstantis, vakarais šlapias. Ponios de T. salone buvo galima išgirsti daugybę panašių tragiškų pasakojimų; čia jo lankytojai tiek keikdavo Maratą, jog imdavo liaupsinti Trestaljoną. Keletas deputatų iš „nepalyginamųjų" rūšies, ponas Tiboras diu Šalaras, ponas Lemarsanas de Gomikūras ir garsusis pašaipininko iš dešiniųjų ponas Kornė Denkūras čia lošdavo vistą. Balji[27] de Feretas, su trumpomis kelnaitėmis ant liesų kojų, kartais pakeliui pas poną de Taleiraną užsukdavo į šį saloną. Jis kadaise buvo grafo d'Artua išgertuvių draugas ir, priešingai Aristoteliui, kuris tupėdavo ant užpakalinių kojų prieš Kampaspą, versdavo keturpėsčią šliaužioti ponią Gimar – šitaip jis ateities kartoms parodė, kaip teisdarys atkeršijo už filosofą.

O iš dvasininkų čia buvodavo abatas Alma, tas pats, kuriam ponas Larozas, jo bendradarbis „Žaibo" laikraštyje, sakydavo: „Na, kam gi dabar mažiau kaip penkiasdešimt metų? Nebent kokiam pienburniui!"; abatas Leturneras, karaliaus pamokslininkas; abatas Freisinu, kuris dar nebuvo nei grafas, nei vyskupas, nei ministras, nei peras ir vilkėjo

sena sutana, kuriai amžinai trūkdavo sagų, ir abatas Keravenanas, Sen Žermen de Prė klebonas; tuometis popiežiaus nuncijos monsinjoras Makis, Nizibio arkivyskupas, vėliau kardinolas, žymus dėl savo ilgos melancholiškos nosies, ir kitas monsinjoras su tokiais titulais: Palmjero abatas, popiežiaus namų prelatas, vienas iš septynių tikrųjų šventojo sosto protonotarų, garsiosios Liberijos bazilikos kanauninkas, *šventųjų advokatas* – *postuatore disanti*, – tatai rodė, jog jis turėjo ryšio su kanonizacijos reikalais ir buvo lyg ir rojaus sekcijos referentas; pagaliau du kardinolai: monsinjoras de la Liuzernas ir monsinjoras de Klermon Toneras. Kardinolas de la Liuzernas buvo rašytojas ir po kelerių metų turėjo garbės matyti savo straipsnius „Konservatoriuje" greta Šatobriano straipsnių; monsinjoras de Klermon Toneras, Tulūzos arkivyskupas, dažnai atvažiuodavo į Paryžių vasaroti pas savo sūnėną markizą de Tonerą, jūrų ir karo ministrą. Kardinolas de Klermon Toneras buvo mažutis linksmas senukas, kuriam iš po pakaišytos sutanos pratikdavo raudonos kojinės; jo specialybė buvo neapkęsti „Enciklopedijos"[28] bei aistringai lošti biliardą, ir žmonės, kuriems šiuo laikotarpiu pasitaikydavo vakare eiti Princesės gatve, kurioje tuo metu buvo Klermon Tonerų rūmai, nejučiom sustodavo, patraukti rutulių kaukšėjimo ir šaižaus balso: tai kardinolas šaukdavo savo konklavistui monsinjorui Kotė, Karisto vyskupui *in partibus**: „Pažymėk, abate, aš karamboliuoju." Kardinolą de Klermon Tonerą įvedė pas ponią de T. jo artimiausias bičiulis ponas de Rokloras, buvęs Sen Liso vyskupas ir vienas iš keturiasdešimties nemirtingųjų[29]. Ponas de Rokloras pasižymėjo aukštu ūgiu ir uoliu Akademijos lankymu; pro stiklines duris salės, esančios greta bibliotekos, kurioje tuo metu vykdavo Prancūzijos akademijos posėdžiai, smalsuoliai kiekvieną ketvirtadienį galėdavo stebėti buvusį Sen Liso vyskupą, šviežiai nusipudravusį, violetinėmis kojinėmis, paprastai stovintį nugara į duris, – turbūt kad geriau būtų matyti jo kunigiška apykaklaitė. Nors dauguma šių dvasiškų tėvelių buvo drauge ir rūmininkai, ir bažnyčios tarnai, jie teikdavo ypatingo rimtumo ponios de T. salonui, o penki Prancūzijos perai – markizas de Vibrė, markizas de Talariu, markizas d'Erbuvilis, vikontas Danbrė ir diukas de Valentinua – pabrėždavo jo aristokratiškumą. Šis diukas de Valentinua, nors ir buvo Monako kunigaikštis, atseit užsienio suvereninis kunigaikštis, buvo tokios aukštos nuomonės apie Prancūziją ir jos perų instituciją, kad į viską žiūrėjo jos akimis. Tai jis sakydavo: „Romos kardinolai – tai Prancūzijos perai, Anglijos lordai – tai Prancūzijos perai." Beje, kadangi šiame laikmetyje revoliucija įsiskverbė visur, tai ir šiame feodaliniame salone, kaip jau esame sakę, toną davė buržua. Jame viešpatavo ponas Žilnormanas.

Čia buvo Paryžiaus baltosios visuomenės esencija ir kvintesencija. Čia buvo griebiamasi karantininių priemonių prieš garsiausias reputacijas, net rojalistines. Šlovė visuomet truputį dvelkia anarchija. Jeigu čia būtų patekęs Šatobrianas, tai ir jis būtų atrodęs kaip „tėvas Diušenas". Vis dėlto kai kuriems iš tų, kurie savo laiku buvo pripažinę Respubliką, lankytojai padarydavo nuolaidą ir įsileisdavo į šį ortodoksinį pasaulėlį. Grafą Benjo jie priėmė su sąlyga, kad tas pasitaisys[30].

Šių laikų „kilnieji" salonai visiškai nepanašūs į tuos salonus, apie kuriuos čia kalbame. Dabartinis Sen Žermeno priemiestis užkrėstas laisvamanybe. Šių dienų rojalistai – pasakysime jų garbei – yra demagogai.

---

* Kitatikių krašte (lot.).

Ponios de T. salone, kuriame lankėsi rinktinė draugija, po išoriniu subtilaus mandagumo blizgesiu vyravo rafinuotas ir išdidus tonas. Čia susiformavę papročiai pasižymėdavo daugeliu visokių subtilybių, kurių buvo laikomasi savaime ir kurios atgaivindavo senąjį režimą, nors seniai palaidotą, bet tikrą ir tebegyvą. Kai kurios iš čia įprastų manierų, ypač kalbos maniera, atrodė keistos. Šiuose dalykuose nepritynę žmonės lengvai būtų palaikę provincializmu tai, kas iš tikrųjų buvo tik pasenusi kalbos forma. Čia buvo plačiai vartojamas kreipinys „ponia generolienė“. Rečiau būdavo galima išgirsti kreipiantis „ponia pulkininkiene“. Žavingoji ponia de Leon turbūt iš pagarbos diukienių de Longvil ir de Ševrez atminimui šį kreipinį labiau vertino negu savo princesės titulą. Markizė de Kreki taip pat būdavo labiau patenkinta, kai ją kas vadindavo „ponia pulkininkiene“.

Kaip tik šiam mažučiam aristokratiškam rateliui ir priklausė įmantri išmonė per intymius pokalbius su karaliumi Tiuilri rūmuose jį vadinti tik trečiuoju asmeniu, „karalius“, ir niekuomet jo netituluoti „jūsų didybe“, nes kreipinys „jūsų didybe“ esąs „išniekintas uzurpatoriaus“.

Čia buvo sprendžiama apie viską: ir apie reikalus, ir apie žmones. Jie šaipydavosi iš šito amžiaus, nes tai atpalaiduodavo nuo reikalo jį suprasti. Kaitindavo vienas kitą sensacijomis. Skubėdavo pranešti vienas kitam, ką būdavo girdėję ir matę. Matuzalis[31] šviesdavo Epimenidą. Kurčias informuodavo neregį. Laikas, praėjęs nuo Koblenco, čia paskelbtas kaip neegzistavęs. Čia manyta, jog, panašiai kaip Liudvikas XVIII iš Dievo malonės sulaukė dvidešimt penktųjų savo karaliavimo metinių, ir emigrantai dėl įstatymo sulaukė dvidešimt penktojo savo pavasario.

Viskas čia buvo kuo harmoningiausia; gyvenimas vos vos ruseno; žodis atrodė lyg vos girdimas atodūsis; laikraštis, atitinkąs salono skonį, primindavo papirusą. Čia pasitaikydavo ir jaunų vyrų, bet jie atrodė lyg pusiau mirę. Prieškambaryje svečius sutikdavo senučiai liokajai. Žmonėms, kurių laikas seniai jau buvo praėjęs, patarnaudavo tokie pat tarnai. Atrodė, jog čia viskas jau seniai atgyveno, bet atkakliai nenori eiti į kapą. Saugoti, saugojimas, saugotojas – tai maždaug ir visas jų žodynas. „Žiūrėti, kad nepakviptų svetima dvasia“, – tai iš esmės ir buvo viskas. Šių garbingų grupių pažiūroms iš tikrųjų buvo būdingas savotiškas aromatas, jų idėjos atsidavė kamparu. Tai buvo mumijų pasaulis. Ponai buvo balzamuoti, iš tarnų padarytos iškamšos.

Vertinga sena markizė, nusigyvenusi emigracijoje, laikanti tik vieną tarnaitę, vis dar sakydavo: „Mano tarnai.“

Kas gi buvo veikiama ponios de T. salone? Ten laikytasi „ultra“ pažiūrų.

Galimas daiktas, kad reiškiniai, kurie buvo žymimi žodžiu „ultra“, dar nėra iki šiol išnykę, bet patsai žodis šiandien jau yra netekęs bet kokios prasmės. Pasistengsime jį paaiškinti.

Būti „ultra“ reiškia visame kame laikytis kraštutinybės. Tai reiškia sosto vardu pulti skeptrą ir altoriaus vardu pulti mitrą; tai reiškia versti į griovį savo vežimą, spardytis savo pakinktuose; tai koneveikti laužą už tai, kad jis nepakankamai karštas eretikams; tai prikaišioti stabui, kad jame per maža stabiškumo; tai reiškia ką nors niekinti iš perdėtos pagarbos; tai reiškia kaltinti popiežių popiežiškumo stoka, karalių – rojalizmo stoka, o naktį – šviesos pertekliumi; tai reiškia nepripažinti baltumo alebastrui, gulbei, sniegui ir

lelijai; tai reiškia būti tokiu karštu kieno šalininku, jog tampi jo priešu; taip atkakliai stovėti „už", jog šitai virsta „prieš".

„Ultra" dvasia ypač būdinga pirmajai Restauracijos fazei.

Istorijoje nėra epochos, panašios į tą trumpą periodą, kuris prasideda 1814 metais ir baigiasi apie 1820 metus, stojus vyriausybės priešakyje ponui de Vileliui, prityrusiam dešiniųjų veikėjui. Tie šešeri metai buvo nepaprastas laikotarpis – drauge linksmas ir liūdnas, spindintis ir blankus, tarytum apšviestas aušros spindulių, bet ir visas apgaubtas didžių sukrėtimų miglos, kuri vis dar buvo aptraukusi horizontą ir palengva grimzdo į praeitį. O šioje šviesoje ir šioje tamsoje egzistavo ypatingas pasaulėlis, naujas ir senas, komiškas ir liūdnas, jaunas ir iškaršęs, trinantis sau akis; niekas taip neprimena pabudimo, kaip sugrįžimas iš svetur; buvo grupė žmonių, kuri žiūrėjo į Prancūziją susierzinusi, o Prancūzija, iš savo pusės, į ją žiūrėjo ironiškai; gatvės buvo pilnos senų pelėdų – markizų, sugrįžusių iš emigracijos aristokratų, ano pasaulio šmėklų, „buvusių žmonių", apstulbintų aplinkos; šaunių kilmingų bajorų, besidžiaugiančių ir liūdinčių, kad jie jau Prancūzijoje, besižavinčių, kad vėl mato tėvynę, bet ir nevilties apimtų, kad neberado savo senosios monarchijos; kryžiaus karų bajorija spjaudė į imperijos bajoriją, atseit kardo bajoriją; istorinė nacija liovėsi suprasti istorijos prasmę: Karolio Didžiojo bendražygių palikuonys niekino Napoleono bendražygius. Kaip mes jau esame sakę, kalavijai susikirto, įžeidinėdami vienas kitą; Fontenua kalavijas buvo išjuoktas kaip surūdijusi geležis; Marengo kalavijas kėlė pasišlykštėjimą ir buvo vadinamas tik kareivišku kardu. Senoji praeitis išsižadėjo vakarykščios dienos. Buvo prarastas jausmas to, kas didu, ir to, kas juokinga. Atsirado žmogus, kuris Bonapartą pavadino Skapenu[32]. To pasaulio jau nebėra. Dabar iš jo, kartojame, nieko nebelikę. Kai mes atsitiktinai iš ten ištraukiame kokią nors figūrą, mėgindami vaizduotėje prikelti aną pasaulį, jis atrodo mums toks svetimas kaip prieštvaninis pasaulis. Bet jis ir iš tikrųjų buvo apsemtas tvano. Jį paskandino dvi revoliucijos. Koks galingas idėjų srautas!

Kaip sumaniai jos užlieja visa, kas joms skirta sugriauti ir palaidoti, ir kaip greitai jos išrausia giliausias prarajas!

Toks atrodė anų tolimų ir naivių laikų salonų veidas, kur Martenvilis buvo laikomas išmintingesniu už Volterą.

Šie salonai turėjo savo literatūrą ir savo politinę programą. Juose tikėta Fjevė. Čia viešpatavo ponas Ažjė[33]. Čia buvo komentuojamas veikalas pono Kolnė, publicisto ir bukinisto iš Malakė krantinės. Napoleonas čia buvo tiktai „Korsikos pabaisa". Vėliau, kaip nuolaida laiko dvasiai, istorijon įtraukiamas markizas de Bonapartas, karališkosios kariuomenės generolas leitenantas.

Tie salonai neilgai išlaikė savo pažiūrų tyrumą. Jau nuo 1818 metų čia pradeda įsiskverbti doktrinieriai – nerimą keliąs ženklas. Jie, būdami rojalistai, laikėsi taip, lyg dėl to teisintųsi. Kuo didžiuodavosi „ultra", doktrinieriai to truputį lyg gėdydavosi. Jie buvo protingi ir mokėdavo tylėti; jų saikingai įkrakmolyta politinė dogma puikavosi orumu; jie turėjo susilaukti pasisekimo. Jie truputį piktnaudžiavo – beje, ne be naudos sau – kaklaraiščių baltumu ir ligi smakro užsegiotų surdutų solidumu. Doktrinierių partijos klaida ar nelaimė buvo ta, kad jie sukūrė jauną senių kartą. Jie priimdavo

išminčių pozą. Jie svajojo kraštutiniam absoliutizmui įskiepyti nuosaikios valdžios principus. Griaunamajam liberalizmui jie priešpastatydavo, ir kartais be galo sąmojingai, saugomąjį liberalizmą. Iš jų buvo galima išgirsti tokias kalbas: „Reikia pasigailėti rojalizmo! Jis yra padaręs ne vieną paslaugą. Jis sugrąžino tradicijas, kultą, religiją, tarpusavio pagarbą. Jam būdinga ištikimybė, drąsa, riteriškumas, meilė, atsidavimas. Tegu pats to nenorėdamas, prie naujos nacijos didybės jis pridėjo amžiną monarchijos didybę. Jo kaltė ta, kad jis nesupranta revoliucijos, Imperijos, mūsų šlovės, laisvės, naujų idėjų, naujos kartos, mūsų amžiaus. Bet jeigu jis kuo nusikaltęs mums, tai ar mes taip jau niekuo nesame nusikaltę jam? Revoliucija, kurios įpėdiniai mes esame, turi suprasti viską. Pulti rojalizmą – tai nusikaltimas pačiam liberalizmui. Kokia klaida! Koks apakimas! Revoliucinė Prancūzija, negerbdama istorinės Prancūzijos, negerbia savo motinos, atseit pačios savęs. Po rugsėjo penktosios su senosios monarchijos bajorija imta elgtis taip, kaip po liepos aštuntosios elgtasi su Imperijos bajorija. Jie buvo neteisingi ereliui, mes esame neteisingi lelijai. Nejaugi visuomet būtinai reikia ką nors persekioti? Kokia nauda nutrinti paauksinimą nuo Liudviko XIV karūnos arba nuplėšti skydelį nuo Henriko IV herbo? Mes juokiamės iš pono Voblano, kuris nutrynė „N" nuo Jenos tilto! O ką jis, tikrai sakant, darė? O tą patį, ką ir mes darome. Buvimas mums tiek pat priklauso, kaip ir Marengo. Lelijos yra mūsų, kaip ir raidės „N". Tai mūsų paveldėtas turtas. Kam jį menkinti? Taip pat nereikia išsižadėti savo tėvynės praeities, kaip ir jos dabarties. Kodėl gi nepriimti visos savo istorijos? Kodėl gi nemylėti visos Prancūzijos ištisai?"

Tai šitaip doktrinieriai kritikuodavo ir gindavo rojalizmą, savo kritika keldami kraštutinių rojalistų nepasitenkinimą, o savo gynyba juos siutindami.

„Ultra" pasisakymais pasižymi pirmasis Restauracijos periodas; Kongregacijos pasisakymai apibūdina jos antrąjį periodą[34]. Entuziastingų polėkių vietą užėmė apsukrumas. Tuo šią trumpą apybraižą ir baigsime.

Bepasakodamas knygos autorius susidūrė su įdomiu šių laikų istorijos reiškiniu; jis negalėjo neatkreipti į jį savo dėmesio ir prabėgomis keliais bruožais neatvaizduoti visuomenės, kuri dabar jau niekam nežinoma. Bet jis neilgai ties tuo sustoja ir pasakoja be jokio kartėlio arba noro pasityčioti. Su ta praeitimi jį sieja brangūs, mieli atsiminimai, nes jie apie jo motiną[35]. Beje, reikia pasakyti, kad šis mažasis pasaulėlis turėjo tam tikro didingumo. Jis gali sukelti šypseną, bet jo negalima nei niekinti, nei nekęsti. Tai praėjusių dienų Prancūzija.

Marijus Ponmersi, kaip ir visi vaikai, šio to mokėsi. Kai jis išėjo iš tetos Žilnorman globos, senelis jį pavedė globoti oriam mokytojui, kuris buvo gryniausio klasikinio ribotumo pavyzdys. Ši jauna, vos pradedanti išsiskleisti siela iš šventeivos rankų pateko tiesiog į pedanto rankas. Marijus kelerius metus mokėsi koledže, paskui įstojo į teisių mokyklą. Jis buvo rojalistas, fanatikas ir griežto elgesio jaunuolis. Savo senelį jis nelabai temylėjo, nes jį užgaudavo lengvapėdiškas jo linksmumas ir cinizmas, o apie tėvą niūriai tylėdavo.

Apskritai jis buvo aistringas, bet santūrus jaunuolis, taurus, didžiadvasis, išdidus, religingas, egzaltuotas; teisingas ligi skrupulingumo, skaistus ligi atšiaurumo.

IV
GALVAŽUDŽIO GALAS

Marijus užbaigė klasikinę mokyklą lygiai tuo metu, kai ponas Žilnormanas pasitraukė iš visuomenės. Senis, atsisveikinęs su Sen Žermeno priemiesčiu ir ponios de T. salonu, įsikūrė savo namuose Kalvarijos Seserų gatvėje, Marė kvartale. Tarnų jis turėjo, be durininko, tą pačią kambarinę Nikoletę, kuri stojo į Manjonos vietą, ir padususį, šnopuojantį Baską, apie kurį jau esame kalbėję anksčiau.

1827 metais Marijui sukako septyniolika metų. Kartą, sugrįžęs vakare namo, jis rado senelį su laišku rankoje.

– Marijau, – tarė ponas Žilnormanas, – rytoj tu važiuosi į Vernoną.

– O kam? – paklausė Marijus.

– Aplankyti tėvo.

Marijus krūptelėjo. Jis niekuomet nebuvo pagalvojęs, jog gali ateiti tokia diena, kai jam teks susitikti su savo tėvu. Vargu ar kas nors jį galėjo labiau nustebinti, labiau apstulbinti ir, pasakysime, labiau suerzinti. Tėvas jam buvo toks tolimas, kad jis visai nenorėjo su juo susiartinti. Tai nebuvo nemalonumas, bet sunki prievolė.

Marijus, paliekant nuošalyje politinės antipatijos motyvus, buvo įsitikinęs, kad jo tėvas, tas kardakirtys, – kaip jį vadindavo ponas Žilnormanas, būdamas gerai nusiteikęs, – jo nemyli; tatai buvo aišku, nes kitaip jo nebūtų šitaip pametęs ir palikęs kitų globai. Jausdamasis nemylimas, ir jis nemylėjo. „Taip ir reikia“, – sakydavo jis sau.

Marijus buvo toks pritrenktas, kad pono Žilnormano nieko nė neklausinėjo. Senelis kalbėjo toliau:

– Rodosi, jis serga. Reikalauja tavęs.

Paskui kiek patylėjęs, pridūrė:

– Važiuok rytoj rytą. Kiek žinau, iš Fonteno kiemo karieta į Vernoną išvyksta šešiomis ryto ir ten būna vakare. Važiuok ja. Jis rašo, kad skubu.

Paskui jis suglamžė laišką ir įsikišo į kišenę.

Marijus būtų galėjęs išvažiuoti tą patį vakarą ir būti pas tėvą kitos dienos rytą. Tais laikais vienas diližanas išeidavo naktį iš Bulua gatvės ir per Vernoną važiuodavo į Ruaną. Nei ponui Žilnormanui, nei Marijui neatėjo į galvą pasiteirauti.

Kitą dieną temstant Marijus atvyko į Vernoną. Namuose jau žiebėsi žiburiai. Pirmą sutiktą praeivį jis paklausė, kur gyvena ponas Ponmersi. Mat savo sieloje jis buvo tos pačios nuomonės, kaip ir Restauracija, ir savo tėvui nepripažino nei barono titulo, nei pulkininko laipsnio.

Jam parodė namą. Jis paskambino; atidarė moteris su maža lempute rankoje.

– Namie ponas Ponmersi? – paklausė Marijus.

Moteris nieko neatsakė.

– Ar čia jo butas? – dar kartą paklausė Marijus.

Moteris linktelėjo galva.

– Ar galėčiau su juo pasikalbėti?

Moteris neigiamai pakratė galvą.

– Bet aš jo sūnus, – kalbėjo toliau Marijus. – Jis manęs laukia.

– Jisai jau nebelaukia jūsų, – atsakė moteris.

Tik tada Marijus pastebėjo, kad ji verkia.

Ji pirštu jam parodė duris į žemą salę. Jis įėjo.

Patalpoje, apšviestoje vienos lajinės žvakės, pastatytos ant židinio, buvo trys vyriškiai: vienas stovėjo, antras klūpojo, o trečiasis vienmarškinis gulėjo išdrikas ant grindų. Tasai, kuris gulėjo ant žemės, ir buvo pulkininkas.

Kiti du buvo gydytojas ir dvasininkas; jis meldėsi.

Pulkininkas prieš tris dienas buvo susirgęs smarkia karštlige. Ligos pradžioje, nujausdamas negera, jis parašė ponui Žilnormanui, prašydamas atsiųsti sūnų. Liga pakrypo į blogą pusę. Vakare, prieš Marijui atvykstant į Vernoną, pulkininkas ėmė kliedėti; nors tarnaitė mėgino jį sulaikyti, jis iššoko iš lovos šaukdamas: „Mano sūnus neatvyksta! Einu jo sutikti!“ Paskui išbėgo iš kambario, sukniubo priemenėje ant grindų ir tuojau numirė.

Buvo pakviestas gydytojas ir klebonas. Gydytojas atvyko per vėlai; klebonas atvyko per vėlai. Sūnus taipgi atvyko per vėlai.

Blandžioje žvakės šviesoje gulinčio pulkininko baltame skruoste galėjai įžiūrėti didelę ašarą, ištryškusią iš jo nebegyvos akies. Akis jau buvo užgesusi, bet ašara dar nespėjusi išdžiūti. Šioji ašara – tai sūnaus pavėlavimas.

Marijus žiūrėjo į šį žmogų, kurį matė pirmą ir paskutinį kartą, į šį garbingą vyrišką veidą, į atmerktas, bet nieko neregincias akis, į žilus plaukus, į tvirtą kūną, ant kurio šen ir ten galėjai matyti rudus ruožus – kardo kirčių žymes – ir raudonas, į žvaigždes panašias dėmes – kulkų pėdsakus, žiūrėjo į didžiulį, per visą skruostą einantį randą, kuris žymėjo herojiškumą veide, Dievo paženklintame nepaprastu gerumu. Jis pagalvojo, kad šitas žmogus – jo tėvas, kad šitas žmogus – nebegyvas, bet liko abejingas.

Liūdesys, kurį jis jautė, niekuo nesiskyrė nuo liūdesio, kurį būtų jautęs matydamas bet kurį kitą mirusį žmogų.

Sielvartas, gilus sielvartas viešpatavo šiame kambaryje. Kampe raudojo tarnaitė, klebonas meldėsi, kūkčiojimais nutraukdamas maldą, gydytojas šluostėsi ašaras; net lavonas, ir tas verkė.

Gydytojas, kunigas ir ta moteris, nors ir apimti širdgėlos, žvilgčiojo į Marijų, netardami nė žodžio; jis buvo čia svetimas. Marijui buvo gėda ir nesmagu, kad jis taip mažai susijaudinęs, ir jis nežinojo, kaip jam laikytis; jis leido nukristi ant žemės savo skrybėlei, kurią turėjo rankoje, idant kiti pamanytų, jog skausmas jam atėmė jėgas jai išlaikyti.

Tuo pačiu metu Marijus jautė lyg sąžinės priekaištus ir panieką sau už šitokį elgesį. Bet ar jis buvo dėl to kaltas? Juk jis nemylėjo tėvo!

Pulkininkas nieko nepaliko. Pardavus jo kilnojamąjį turtą, vos užteko lėšų laidotuvėms. Tarnaitė rado skiautelę popieriaus, kurią padavė Marijui. Ten štai kas buvo parašyta paties pulkininko ranka:

„*Mano sūnui*. Imperatorius Vaterlo kautynių lauke man suteikė barono titulą. Kadangi Restauracija man nepripažįsta šio titulo, už kurį aš sumokėjau savo krauju, tai jį priims ir nešios mano sūnus. Savaime aišku, jis bus jo vertas.“

Antroje pusėje buvo pulkininko prierašas:

„Tose pat Vaterlo kautynėse vienas seržantas man išgelbėjo gyvybę. To žmogaus pavardė Tenardjė. Pastaruoju metu, kiek man yra žinoma, jis laikė nedidelę smuklę viename sodžiuje, Paryžiaus apylinkėse, Šelyje ar Monfermeilyje. Jei mano sūnui tektų kada su Tenardjė susitikti, jis padarys jam visa, ką tik galės."

Ne iš pamaldžios pagarbos savo tėvo atminimui, bet dėl to neaiškaus pagarbos jausmo mirčiai, kuris visuomet toks įsakmus žmogaus širdyje, Marijus paėmė šį raštelį ir įsidėjo į kišenę.

Iš pulkininko turto daugiau nieko neišliko. Ponas Žilnormanas liepė parduoti senų daiktų prekiautojui jo špagą ir uniformą. Kaimynai išgrobstė sodą, išvogė retąsias gėles. Kitus augalus apgožė piktžolės, jie virto laukiniais arba nudžiūvo.

Marijus išbuvo Vernone tik dvi paras. Po laidotuvių jis sugrįžo į Paryžių ir toliau studijavo teisę, visiškai neprisimindamas tėvo, lyg tasai niekuomet nė nebūtų gyvenęs pasaulyje. Per dvi dienas pulkininkas buvo palaidotas, per tris dienas užmirštas.

Marijus nešiojo prie skrybėlės gedulą. Štai ir viskas.

KARTAIS KLAUSANT MIŠIŲ TAMPAMA REVOLIUCIONIERIUM

Marijus nebuvo metęs savo vaikystės religinių papročių. Vieną sekmadienį jis nuėjo į Šv. Sulpicijaus bažnyčią klausyti mišių prie to paties šv. Mergelės altoriaus, prie kurio jį dar mažą vedžiodavosi teta Žilnorman; būdamas tą dieną labiau negu paprastai išsiblaškęs ir įsisvajojęs, jis atsistojo už vieno pilioriaus ir mašinaliai atsiklaupė ant kėdės, išmuštos Ultrechto aksomu, su įrašu atlošе: „Ponas Mabefas, bažnyčios seniūnas." Mišios dar vos tik buvo prasidėjusios, kai prie Marijaus priėjo kažkoks senukas ir tarė jam:

– Pone, ši vieta mano.

Marijus skubiai atsistojo, ir senukas atsisėdo savo kėdėje.

Mišioms pasibaigus, Marijus susimąstęs tebestovėjo už kelių žingsnių; senukas vėl priėjo prie jo ir tarė:

– Atsiprašau, pone, kad jus pirma sutrukdžiau ir dabar vėl trukdau; jūs turbūt manote, kad esu labai įkyrus, todėl turiu jums pasiaiškinti.

– To visai nereikia, pone, – atsakė Marijus.

– Priešingai! – kalbėjo toliau senukas. – Aš nenoriu, kad jūs apie mane būtumėte blogos nuomonės. Matote, ši vieta man labai brangi. Iš čia man ir mišios atrodo geresnės. Kodėl? Aš jums tuojau papasakosiu. Mat kaip tik iš šitos vietos aš daug metų stebėjau vieną šaunų, bet nelaimingą tėvą, kuris, dėl šeimos aplinkybių negalėdamas kitokiu būdu matyti savo sūnaus, reguliariai čia ateidavo kartą per du tris mėnesius. Jis atvykdavo tuo

metu, kai, kaip jam buvo žinoma, jo sūnų atvesdavo mišioms. Vaikas nieko nė neįtardavo, kad jo tėvas čia pat. Galimas daiktas, jis, kvailutis, nė nežinojo, kad turi tėvą! O tėvas slėpdavosi už šito piliorių, kad jo nematytų. Jis žiūrėdavo į savo vaiką ir verkdavo. Jis tą mažiulį dievino, vargšas žmogelis! Man tatai buvo aišku. Ši vieta man tapo lyg šventa, ir aš papratau čia ateiti ir klausytis mišių. Man ji malonesnė už tą vietą parapijos suoluose, į kurią turiu teisę kaip bažnyčios seniūnas. Aš net truputį pažinau tą nelaimingąjį poną. Jis turėjo uošvį, turtingą tetą, žodžiu, kažkokių giminių, kurie grasino atimsią iš vaiko paveldėjimo teisę, jeigu tėvas su juo matysis. Jis pasiaukojo, kad jo sūnus ilgainiui būtų turtingas. Jis tapo atskirtas nuo jo dėl politinių įsitikinimų. Žinoma, aš gerbiu politinius įsitikinimus, bet yra žmonių, kurie jau nebežino ribų. Dieve mano! Jeigu kartą žmogus yra buvęs prie Vaterlo, tai jis dar nėra pabaisa; dėl to dar negalima atskirti tėvą nuo jo vaiko! Jis buvo Bonaparto pulkininkas. O dabar jis, rodos, jau miręs. Jis gyveno Vernone, kur klebonauja mano brolis, o jo pavardė buvo lyg Ponmari ar Monpersi... Jis, ir dabar tiesiog matyte matau, skruoste turėjo baisų randą nuo kardo.

– Ponmersi? – blykšdamas paklausė Marijus.

– Taip, taip, Ponmersi. Ar jūs jį pažinote?

– Pone, – atsakė Marijus, – tai mano tėvas.

Senasis bažnyčios seniūnas pliaukštelėjo rankomis ir sušuko:

– Ak, tai jūs tas berniukas! Taip, tiesa, juk dabar jis turi būti užaugęs vyras. Na, vargše mano vaikeli, jūs galite drąsiai sakyti, kad turėjote tėvą, kuris labai jus mylėjo!

Marijus paėmė senukui už parankės ir jį palydėjo namo. Kitą dieną jis tarė ponui Žilnormanui:

– Mes su bičiuliais suruošėme nedidelę medžioklę. Ar galėčiau trims dienoms išvykti?

– Nors ir keturioms! – atsakė senelis. – Važiuok, linksminkis!

Ir, pamerkęs akį, pašnibždom tarė dukteriai:

– Kokia nors mergiotė!

VI

KUO GALI BŪTI REIKŠMINGAS SUSITIKIMAS SU BAŽNYČIOS SENIŪNU

Kur važinėjo Marijus, pamatysime kiek toliau.

Marijus buvo išvykęs tris dienas, o grįžęs į Paryžių tučtuojau nuėjo į teisių mokyklos biblioteką ir paprašė „Monitero“ komplekto.

Jis perskaitė „Moniterą“, perskaitė visus istorinius veikalus apie Respubliką ir Imperiją, „Šv. Elenos Memorialą“, visus atsiminimus, laikraščius, biuletenius, atsišaukimus; viską ryte prarijo. Pirmą kartą, kai jis užtiko tėvo vardą didžiosios armijos biuleteniuose, visą savaitę buvo lyg karštligės apimtas. Jis pabuvojo pas generolus, kurių vadovybėje tarnavo

Žoržas Ponmersi, tarp jų ir pas grafą H. Bažnyčios seniūnas Mabefas, pas kurį jis ne vieną kartą buvo nuėjęs, jam papasakojo apie pulkininko gyvenimą Vernone, atsargoje, apie jo gėles, vienatvę. Tokiu būdu Marijui pavyko visiškai pažinti šį retą kilnios ir švelnios sielos žmogų, šį liūto ir ėriuko derinį, koks buvo jo tėvas.

Įsigilinęs į savo tyrinėjimus, kurie užėmė visą jo laiką ir visas jo mintis, Marijus beveik nesimatydavo su Žilnormanais. Nustatytu laiku jis pasirodydavo valgomajame, o paskui jau jo niekaip nebūdavo galima surasti. Teta burbėjo. Senelis Žilnormanas šypsojosi: „Aha! Atėjo mergiščių laikas!“ Kartais senelis pridurdavo: „Po velnių. Aš maniau, kad tai tik intrigėlė, bet čia, rodos, tikra aistra.“

Tai buvo iš tikrųjų aistra.

Marijus ėmė dievinti savo tėvą.

Tuo pačiu metu ir jo pažiūrose vyko nepaprastas pasikeitimas. Šiame pasikeitime buvo daug fazių, sekusių viena po kitos. Kadangi tokia yra daugelio mūsų laikmečio protų istorija, mes laikome naudinga šias fazes nurodyti ir žingsnis po žingsnio jas pasekti.

Praeitis, į kurią jis dabar pažvelgė, jį apstulbino.

Visų pirma jinai apakino jį.

Ligi šiol Respublika, Imperija jam buvo baisūs žodžiai. Respublika – tai giljotina, iškylanti prieblandoje; Imperija – kardas naktyje. Metęs žvilgsnį, jis su begaline nuostaba, sumišusia su baime ir džiaugsmu, tenai, kur tarėsi rasiąs tik chaosą ir tamsą, išvydo spindinčias žvaigždes – Mirabo, Vernjo, Sen Žiustą, Robespjerą, Kamilį Demuleną, Dantoną ir tekančią saulę – Napoleoną. Jis nežinojo, kas jam darosi. Jis traukėsi atgal, apakintas šviesos. Po truputį, pirmai nuostabai praėjus, jis pradėjo apsiprasti su šia ryškia šviesa, be apsvaigimo ėmė suvokti įvykius ir be siaubo žiūrėjo į veikėjus; Revoliucija ir Imperija spindulingai sužibo prieš jo vidinį žvilgsnį; abi šių įvykių ir juose dalyvavusių žmonių grupės jam iškilo dviem didžiulės reikšmės faktais: Respublika – liaudžiai grąžintų pilietinių teisių suverenumu, Imperija – Europoje įsigalėjusiu prancūziškosios minties suverenumu; Revoliucija jam atskleidė didų tautos paveikslą, o Imperija – didų Prancūzijos paveikslą. Ir savo širdyje jis pripažino, jog šitai puiku.

Mes nelaikome reikalinga čia išvardyti, kas, šitaip iš pradžių per daug apibendrintai vertinant, praslydo pro apakinto Marijaus žvilgsnį. Tenorime parodyti jo minties vystymosi eigą. Pažanga neįvyksta per vieną etapą. Padarę šią pastabą, kuri susijusi su tuo, ką jau esame pasakę, ir su tuo, ką dar pasakysime, tęsiame toliau.

Marijus tuomet įsitikino, kad ligi šiol jis taip pat mažai suprato savo kraštą, kaip ir savo tėvą. Jis nepažino nei vieno, nei antro, savo noru užsirišęs akis kažkokiu tamsiu raiščiu. Dabar jis praregėjo ir pajuto, kad pirmuoju žavisi, o antrąjį dievina.

Jį labai kankino apgailestavimas ir sąžinės priekaištai, ir su skaudžia neviltimi jis galvojo, kad tik kapui dabar gali pasakyti tai, ką jautė savo širdyje. Ak, kad jo tėvas dar būtų gyvas, kad jis dar nebūtų jo netekęs! Jei gailestingas ir geras Dievas nebūtų leidęs jo tėvui numirti, kaip jis pultų, kaip bėgtų pas jį, kaip jam šauktų: „Tėve, aš čia! Tai, aš! Mano širdis tokia pat, kaip ir tavo! Aš tavo sūnus!“ Kaip jis bučiuotų tą baltą galvą, kaip jo plaukus vilgytų ašaromis, kaip stebėtų tą randą, spaustų jo rankas, garbintų jo drabužius, bučiuotų jo kojas! Ak, kodėl jo tėvas taip anksti mirė, be laiko, nesulaukęs teisingumo, nesulaukęs

savo sūnaus meilės! Marijų be perstogės smaugė rauda, jo širdis nuolat kartojo: „Deja!" Tuo pačiu metu jis darėsi vis rimtesnis ir griežtesnis, jo tikėjimas ir idėjos nuolat tvirtėjo. Tiesos spindulių apšviečiamas jo protas nuolat turtėjo. Kažkoks vidinio brendimo procesas vyko jame. Du nauji atradimai jam padėjo išaugti: tėvynė ir tėvas.

Dabar jam viskas lengvai atsiverdavo, tartum jisai būtų turėjęs raktą; ko jis anksčiau nekentė, dabar jam pasidarė aišku, kuo anksčiau šlykštėjosi, dabar suprato. Jam išryškėjo, kokią pranašišką prasmę – dieviškąją ir žmogiškąją – turi didieji įvykiai, kuriems jam buvo skiepyta neapykanta, ir didieji vyrai, kuriuos jį mokyta bjauroti. Kai jis pagalvodavo apie savo buvusius, dar tik vakarykščius įsitikinimus, jie jam atrodydavo tokie pasenę, ir, juos prisimindamas, jis čia piktindavosi, čia šypsodavosi.

Pateisinęs tėvą, jis natūraliai reabilitavo ir Napoleoną.

Šis lūžis, reikia pasakyti, nebuvo lengvas.

Nuo pat vaikystės dienų Marijus girdėjo tik tokius samprotavimus apie Bonapartą, kurių laikėsi 1814 metų partija, ir jie jam buvo įsigėrę į kūną ir kraują. Visi Restauracijos prietarai, interesai ir instinktai stengėsi iškraipyti Napoleono veidą. Napoleonas tai partijai kėlė dar didesnį siaubą negu Robespjeras. Ji gana mitriai pasinaudojo nacijos nuovargiu ir motinų neapykanta. Bonapartas buvo virtęs kažkokia beveik pasakiška pabaisa, ir, norėdama stipriau apdumti akis liaudžiai, kuri, kaip mes neseniai nurodėme, turi daug ką vaikiško, 1814 metų partija rodo Bonapartą su visokiomis siaubingomis kaukėmis, pradedant tokiomis, kurios gąsdina, bet vis dėlto pasilieka didingos, ir baigiant tokiomis, kurios gąsdina, bet yra juokingos, nuo pat Tiberijaus[36] iki baubo. Taigi, kalbant apie Bonapartą, galima buvo lieti ašaras arba leipti juokais – kad tik būtų neapykanta. Jokių kitų minčių apie „tą žmogų", kaip jį vadindavo, Marijui niekados nebuvo kilę. Jis jų tvirtai laikėsi, būdamas iš prigimties atkaklus. Jame glūdėjo užsispyręs žmogytis, nekenčiąs Napoleono.

Skaitant istorijos knygas, o ypač studijuojant istorijos dokumentus ir medžiagas, jam pamažu prasiskleidė tas šydas, kuris slėpė Napoleoną nuo Marijaus akių. Jis pajuto, kad prieš jį yra kažkas milžiniško, ir įtarė, kad Bonaparto atžvilgiu iki šiol jis ne mažiau klydo, kaip dėl viso kito; kiekvieną dieną jisai vis aiškiau regėjo; iš pradžių beveik nenorom, o paskui jau apsvaigęs, tarsi pakerėtas, jis pradėjo iš lėto kopti, kildamas žingsnis po žingsnio, iš pradžių tamsiomis, toliau – silpnai apšviestomis, pagaliau spindinčios entuziazmo šviesos nutviekstomis pakopomis.

Kartą naktį jis sėdėjo vienas savo mažame pastogės kambarėlyje. Degė žvakė; jis skaitė, alkūnėmis pasirėmęs ant stalo, prie atidaryto lango. Atsivėrusi prieš jį erdvė jam kėlė visokiausias svajas, kurios pynėsi su jo mintimis. Koks didingas reginys – naktis! Girdi duslius garsus ir nežinai, iš kur jie; matai Jupiterį, mirgantį lyg įkaitinta žarijėlė, dvylika šimtų kartų didesnį už žemę; dangaus mėlynė juoda, spindi žvaigždės, pasaulis atrodo neaprėpiamas.

Jis skaitė didžiosios armijos biuletenius, šiuos homeriškus posmus, parašytus kautynių lauke; protarpiais čia jis užtikdavo savo tėvo vardą, o nuolat – imperatoriaus vardą; visa didžioji Imperija atsivėrė jo akims; jis jautė, kad jo siela tvinsta ir kyla tarsi jūros potvynis; kartais jam vaidendavosi, kad jo tėvas tartum lengvas vėjo dvelkimas plevena pro jį ir jam šnibžda kažką į ausį; jį vis labiau gaubė kažkoks keistas būvis; jis tardavosi girdįs mušant

būgnus, griaudint patrankas, gaudžiant trimitus, lygiu ritmingu žingsniu žingsniuojant batalionus, dusliu tolimu šuoliu jojant eskadronus; protarpiais jo akys pakildavo į dangų ir žiūrėdavo į beribėje gelmėje spindinčius milžiniškus žvaigždynus, paskui jis vėl nuleisdavo akis į knygą ir čia neaiškiai matydavo kitus didingus reginius. Jam spaudė širdį. Jis buvo susijaudinęs, visas virpėjo, duso; staiga, pats nežinodamas, kas jam darosi ir kieno balso jis klauso, Marijus atsistojo, ištiesė pro langą į erdvę rankas ir, įsmeigęs žvilgsnį į tamsą, į tylą, į niūrą begalybę, į bekraštę erdvę, sušuko:

– Tegyvuoja imperatorius!

Nuo šio momento viskas iš praeities dingo. Korsikos siaubūnas, uzurpatorius, tironas, pabaisa, tikrųjų savo seserų meilužis, komediantas, ėmęs iš Talma pamokas, Jafos nuodytojas, tigras, Buonapartė – visa tai iš jo sąmonės dingo ir užleido vietą slėpiningam, visa apimančiam, akinamam spindėjimui, kuriame nepasiekiamame aukštyje žėrėjo blyškus marmurinis Cezario fantomas. Jo tėvui imperatorius buvo tik mylimas karvedys, kuriuo žavimasi ir kuriam atsidavus tarnaujama; Marijui Napoleonas buvo kažkas daugiau. Jis jam buvo likimo skirtas prancūziškos formacijos valstybės kūrėjas, paveldėjęs iš romėniškosios valstybės pasaulio valdymą. Jis buvo įstabus griovimo architektas, Karolio Didžiojo, Liudviko XI, Henriko IV, Rišeljė, Liudviko XIV ir Visuomenės gelbėjimo komiteto reikalo tęsėjas, be abejo, turįs savo trūkumų, darąs klaidų ir net nusikaltimų, kitaip tariant, žmogus, tačiau didingas savo klaidomis, spindintis savo trūkumais, galingas savo nusikaltimais. Jis buvo likimo skirtas žmogus, privertęs visas nacijas kalbėti apie prancūzų naciją kaip apie didžiąją naciją. Dar daugiau – pačios Prancūzijos įkūnijimas, užkariaująs Europą savo kalaviju, o visą pasaulį – savo skleidžiama šviesa. Marijui Bonapartas atrodė spinduliuojanti vizija, kuriai lemta visuomet stovėti sienų sargyboje ir saugoti ateitį. Despotas, bet taip pat ir diktatorius; despotas, kuris iškilo kaip Respublikos rezultatas ir padarė Revoliucijos balansą. Kaip Kristus buvo žmogus ir dievas, Napoleonas jam tapo žmogus ir tauta.

Kaip ir visi neofitai, Marijus, apsvaigęs nuo naujojo tikėjimo, skubėjo juo persiimti ir šiek tiek jį perdėjo. Tokia jau buvo jo prigimtis; kartą atsidūręs nuožulnioje plokštumoje, jis jau beveik negalėdavo susilaikyti. Jį apėmė Napoleono špagos fanatizmas, kurį jo prote komplikavo entuziastingas atsidavimas idėjai. Jis nepastebėjo, kad, žavėdamasis genijumi, drauge žavisi ir šiurkščia jėga, kitaip tariant, susikuria dvigubą kultą: iš vienos pusės – dieviško prado, o iš antros – žvėriško. Daugeliu atžvilgių jis darė ir kitokių klaidų. Jis priėmė viską be jokių išlygų. Šitaip ieškant tiesos, galima patekti į klaidingą kelią. Sklidinas kažkokio begalinio pasitikėjimo, jis sutiko ištisai su viskuo. Ar smerkdamas senojo režimo nusikaltimus, ar vertindamas Napoleono šlovę, jisai, įstojęs į savo naująjį kelią, lygiai nepripažino jokių aplinkybių – nei švelninančių, nei sunkinančių.

Šiaip ar taip, buvo žengtas didžiulės svarbos žingsnis. Ten, kur jis anksčiau buvo matęs monarchijos žlugimą, dabar išvydo Prancūzijos iškilimą. Pasikeitė jo orientacija. Kas buvo saulėlydis, dabar tapo saulėtekis. Jis atsigręžė į priešingą pusę.

Apie šį vidinį Marijus perversmą jo šeima nieko neįtarė.

Kai dėl šio slėpiningo vidinio proceso jis galutinai nusimetė senąjį burbonišką ir „ultra“ apvalkalą, kai nusitraukė aristokrato, jakobito[37] ir rojalisto drabužį, kai tapo visiškas revo-

liucionierius, tikras demokratas ir beveik respublikonas, tada nuėjo pas graverį Orfevro krantinėje ir užsisakė šimtą vizitinių kortelių su tokiu įrašu: „Baronas Marijus Ponmersi“.

Tai buvo tik labai logiškas padarinys to jame įvykusio pasikeitimo, kurio pagrindas buvo jo polinkis į tėvą. Bet jis visai neturėjo pažįstamų ir negalėjo palikinėti savo vizitinių kortelių durininkams, todėl jas įsidėjo į kišenę.

Antras natūralus to pasikeitimo padarinys buvo šis: kuo artimesnis darėsi Marijui tėvas, kuo brangesnis jam darėsi jo atminimas ir visa tai, dėl ko pulkininkas kovojo dvidešimt penkerius metus, tuo labiau tolo sūnaitis nuo senelio. Pono Žilnormano būdas, kaip mes jau sakėme, jam seniai nepatiko. Jų santykiuose buvo jau pastebimas tas disonansas, kuris paprastai atsiranda tarp rimto jaunuolio ir lengvabūdiško senio. Žeronto lengvapėdiškumas erzina ir įžeidžia Verterio melancholiją[38]. Kol jų politinės nuomonės ir įsitikinimai sutapo, dar buvo tiltas, kuris jungė Marijų su ponu Žilnormanu. Tam tiltui griuvus, tarp jųdviejų atsivėrė praraja. Be to, Marijui kėlė neapsakomą pasipiktinimą mintis, kad būtent jis, ponas Žilnormanas, dėl kažkokių kvailų sumetimų negailestingai išplėšė jį iš pulkininko, šitaip atskyręs tėvą nuo sūnaus ir sūnų nuo tėvo.

Marijaus meilė tėvui buvo tokia gili, kad jis beveik ėmė nekęsti senelio.

Kaip mes jau sakėme, visa tai niekaip neatsispindėjo išorėje. Tik jis darėsi vis šaltesnis ir šaltesnis; prie stalo būdavo nekalbus ir retai pasilikdavo namie. Kai teta jį už tai bardavo, jis labai švelniai ir mandagiai teisindavosi mokslu, paskaitomis, egzaminais, konferencijomis ir t. t. O senelis savo diagnozę laikė neklaidinga ir tvirtino:

– Įsimylėjęs! Apie tokius dalykus aš nusimanau.

Marijus retkarčiais išvažiuodavo iš miesto.

– Kur jis šitaip važinėja? – klausdavo teta.

Per vieną iš tokių išvykų, kurios niekuomet ilgai neužtrukdavo, jisai, vykdydamas velionio tėvo pavedimą, buvo nukeliavęs į Monfermeilį ieškoti buvusio Vaterlo seržanto, smuklininko Tenardjė. Deja, Tenardjė buvo bankrutavęs, smuklė uždaryta, ir niekas nežinojo, kas jam nutiko. Dėl šitų ieškojimų Marijus keturias dienas nebuvo namie.

– Aišku, – kalbėjo senelis, – vaikinas išdykauja.

Kartu namiškiai lyg pastebėjo, kad Marijus ant krūtinės, po marškiniais, nešioja kažkokį daiktą, juodu kaspinėliu pakabintą ant kaklo.

VII

KOKS NORS SIJONAS

Mes esame paminėję uloną.

Jis buvo tolimas pono Žilnormano sūnėnas iš tėvo pusės, tarnavęs kažkurioje įguloje, toli nuo giminių ir šeimos židinio. Leitenantas Teodiulas Žilnormanas atitiko visais sąlygas, keliamas vadinamajam „žaviam karininkui“. Jis turėjo „panelės taliją“, šauniai į viršų užriestus ūsus ir kažkaip pergalingai mokėjo vilkti žeme kardą. Teodiulas labai retai

atvykdavo į Paryžių, taip retai, kad Marijus niekuomet jo nebuvo nė matęs. Pusbroliai vienas antrą pažino tik iš vardo. Rodosi, mes jau esame sakę, kad Teodiulas buvo tetos Žilnorman meilutis ir jai dėl to labiau patiko už Mariją, nes ji jo nematydavo. Žmogaus nematant, galima tarti jį esant tobulą.

Vieną rytą vyresnioji panelė Žilnorman sugrįžo į savo kambarį tiek susijaudinusi, kiek tik jai leido jos romus būdas. Marijus vėl paprašė senelį, kad jis jam leistų kelioms dienoms išvažiuoti, pridurdamas, kad nori išvykti tą patį vakarą. „Važiuok!“ – atsakė senelis ir pridūrė pats sau, reikšmingai pakėlęs aukštyn antakius: „Jau kelintas kartas jis ne namie nakvoja.“ Panelė Žilnorman užlipo į savo kambarį labai suintriguota, ant laiptų šūktelėjusi: „Tai jau per daug!“ ir paklaususi: „Bet kur jis pagaliau važinėja?“ Jinai įtarė, kad čia turi būti koks nors mažiau ar daugiau smerktinas širdies nuotykis, įsivaizdavo moterį prieblandoje, pasimatymą, paslaptį, į kurią ji mielai įkištų savo akiniuotą nosį. Meilės paslaptis – toks pat skanus kąsnelis, kaip ir kokia nauja paskala: šventos sielos mielai tuo gardžiuojasi. Giliose šventeivų slaptynėse visuomet yra šiek tiek smalsumo skandalingiems įvykiams.

Taigi ją kankino neaiškus troškimas patirti kokią istoriją.

Norėdama išsiblaškyti nuo to smalsumo, kuris ją jaudino truputį daugiau negu paprastai, panelė Žilnorman ieškojo prieglobsčio savo talentuose ir ėmė medvilniniais siūlais vedžioti medvilniniame audinyje festonus, siuvinėdama vieną paplitusį Imperijos ir Restauracijos laikais raštą su daugybe kabrioleto tekinių. Darbas buvo nykus, darbininkė niūri. Jau kelias valandas ji buvo šitaip išsėdėjusi krėsle, kai netikėtai atsidarė durys. Panelė Žilnorman pakėlė nosį; prieš ją stovėjo leitenantas Teodiulas ir ją sveikino pagal visas kariško statuto taisykles. Iš tos laimės ji šūktelėjo. Galima būti senai ir neprieinamai, galima būti dievotai, galima būti teta – vis tiek malonu matyti savo kambaryje uloną.

– Tu čia, Teodiulai! – sušuko teta.

– Pakeliui, tetule.

– Na pabučiuok gi mane!

– Štai! – tarė Teodiulas.

Teodiulas ją pabučiavo. Teta Žilnorman priėjo prie rašomojo stalo ir atidarė stalčių.

– Tu pas mus bent savaitę pabūsi?

– Šįvakar išvažiuoju, tetule.

– Negalimas daiktas!

– Tikrų tikriausiai.

– Teodiulai, mielasis, pasilik, aš tave prašau!

– Širdis sako „taip“, tačiau pareiga sako „ne“. Dalykas paprastas. Mes perkeliami į kitą įgulą; buvome Melone, dabar siunčiami į Galjoną. Iš senosios įgulos į naują reikia važiuoti per Paryžių. Aš ir tariau sau: „Aplankysiu savo tetulę.“

– O šit už tavo vargą.

Ir ji įspaudė jam į delną dešimt luidorų.

– Jūs norite pasakyti „už malonumą“, brangioji tetule.

Teodiulas ją pabučiavo antrą kartą, ir tetulei buvo malonu, kai jo munduro galionai jai truputį brūkštelėjo per kaklą.

– Ar tu raitas joji su savo pulku? – paklausė ji.

– Ne, tetule. Aš būtinai norėjau jus pamatyti. Gavau specialų leidimą. Arklį veda mano pasiuntinys, o pats vykstu diližanu. Beje, šia proga turiu jus paklausti vieno dalyko.

– Ko gi?

– Ar mano pusbrolis Marijus Ponmersi taip pat kažkur važiuoja?

– Iš kur tu žinai? – paklausė teta, staiga visa pagauta smalsumo.

– Atvažiavęs nuėjau į diližanų kontorą užsisakyti vietos karietoje.

– Tai ką?

– Vienas keleivis jau buvo užsisakęs vietą diližano viršuje. Mačiau sąraše jo pavardę.

– O kokia ta pavardė?

– Marijus Ponmersi.

– Bjaurus vaikiščias! – sušuko teta. –A, tavo pusbrolis toli gražu nėra toks geras berniukai kaip tu. Tik pamanyk, jis nakvos diližane!

– Kaip ir aš.

– Bet tu tai darai iš pareigos, o jis iš pasileidimo.

– Po šimts! – sušuko Teodiulas.

Dabar vyresniajai panelei Žilnorman atsitiko negirdėtas dalykas: jai atėjo į galvą mintis. Būdama vyras, ji būtų pliaukštelėjusi ranka sau per kaktą.

– Ar tu žinai, – netikėtai paklausė ji Teodiulą, – kad tavo pusbrolis tavęs nepažįsta?

– Nežinau. Aš jį esu matęs, bet jis niekados nesiteikė manęs pastebėti.

– Tai judu kartu ir keliausite?

– Jis viršuje, aš viduje.

– Kur važiuoja tavo diližanas?

– Į Andelisą.

– Vadinasi, į ten vyksta Marijus?

– Jei tik, kaip ir aš, neišlips kur nors pakeliui. Aš išlipu Vernone, ten turiu persėsti į Galjono diližaną. O apie Marijaus maršrutą nieko nežinau.

– Marijus! Koks bjaurus vardas! Kam atėjo į galvą jį pavadinti Marijum! Tavo vardas tai jau bent! Teodiulas!

– Man būtų mieliau vadintis Alfredu, – tarė karininkas.

– Klausyk, Teodiulai.

– Klausau, teta.

– Bet klausyk atidžiai.

– Klausau atidžiai.

– Ar girdi?

– Girdžiu.

– Tai štai, Marijaus dažnai nebūna namie.

– Ė-ė!

– Jis kažkur važinėja.

– A-a!

– Nenakvoja namie.

– O-o!

– Mes norėtume žinoti, kas čia slypi.

Teodiulas ramiai, kaip dera prityrusiam vyrui, atsakė:

– Koks nors sijonas.

Ir juokdamasis tyliu dusliu juoku, reiškiančiu gilų įsitikinimą, pridūrė:

– Mergiotė.

– Tatai aišku! – sušuko tetulė, tardamasi girdinti šnekant patį poną Žilnormaną. Žodis „mergiotė“, sūnėno ištartas beveik senelio tonu, suskambo ypač įtikinamai.

Ji kalbėjo toliau:

– Padaryk mums malonumą. Pasek truputį Marijų. Jis tavęs nepažįsta, ir tau bus lengva. Kadangi čia įpinta mergiotė, tai pasistenk pamatyti ir tą mergiotę. Tu mums aprašysi visą istorijėlę. Tai bus seneliui juoko!

Teodiulas neturėjo ypatingo noro tapti šitokiu sekliu; tačiau jis buvo labai sujaudintas tų dešimties luidorų ir vylėsi, kad jie ne paskutiniai. Jis priėmė pavedimą ir tarė:

– Klausau, tetule.

O pats sau pridūrė:

– Štai aš ir tapau duenja*!

Panelė Žilnorman jį išbučiavo.

– Tu juk niekuomet nedarytum šitokių išdaigų, Teodiulai. Tu esi drausmingas, tu įsakymų vergas, tu garbės ir pareigos vyras, tu nemestum šeimos dėl pasimatymo su kažkokiu padaru!

Ulonas nutaisė patenkintą grimasą – lyg Kartušas, pagirtas už sąžiningumą.

Po šito dialogo, vakare, Marijus įsėdo į diližaną visai neįtardamas, kad turi seklį. O dėl paties seklio, tai jo pirmas rūpestis buvo užmigti. Argas miegojo kietai, nė karto neprabusdamas. Visą naktį jis praknarkė.

Švintant diližano konduktorius sušuko:

– Vernonas! Vernono stotis! Kas išlipa Vernone?

Ir leitenantas Teodiulas pabudo.

– Puiku, – sumurmėjo jis, dar ne visiškai pabudęs. – Čia man reikia išlipti.

Paskui, jam galutinai atsikračius miego ir jo sąmonei po truputį prablaivėjus, jis prisiminė tetą, dešimt luidorų, įsipareigojimą tiksliai pranešti apie tai, ką veiks Marijus. Šitai jį prajuokino.

„Jo turbūt jau nė nebėra diližane, – pagalvojo Teodiulas, segiodamasis savo kasdienės uniformos sagas. – Jis galėjo sustoti Puasi; galėjo išlipti Triele, jeigu nesustojo Melane; galėjo sustoti Mante, jeigu tik neišlipo Rolbuaze; arba, nuvažiavęs iki Pasi, galėjo pasukti kairėn, į Evrė arba dešinėn į Laroš Gijoną. Vykis jį, tetule, kad nori! Bet ką, po velnių, aš dabar parašysiu tai gerajai senučiukei?“

Tą akimirką diližano lange pasirodė juodos kelnės, kurios leidosi žemyn nuo diližano viršaus.

– Ar tik čia ne Marijus? – paklausė pats save leitenantas.

Tai iš tikrųjų buvo Marijus.

Apačioje prie karietos, skverbdamasi pro arklius ir pašto vežikus, maža sodietė siūlė keleiviams gėlių.

* Ispanijoje duenja – vyresnio amžiaus moteris, lydinti merginą ir prižiūrinti jos elgesį.

– Pirkite gėlių savo damoms! – šaukė ji.

Marijus priėjo prie merginos ir nupirko pačių gražių gėlių iš jos pintinės.

– Na čia tai įdomu! – tarė sau Teodiulas, iššokdamas iš diližano. – Kam, po šimts, jis temps tas gėles? Tokia puiki puokštė verta velniškai gražios moters. Turiu ją pamatyti!

Ir dabar jau jis ėmė sekti Marijų ne pavedimo verčiamas, bet traukiamas savo paties smalsumo, kaip tie šunys, kurie medžioja savo pačių iniciatyva.

Marijus neatkreipė į Teodiulą jokio dėmesio. Iš diližano lipo keletas elegantiškų moterų; jisai į jas nežiūrėjo. Atrodė, lyg jis nieko aplinkui nematytų.

„Smarkiai gi jis įsimylėjęs!“ – galvojo Teodiulas.

Marijus ėjo bažnyčios link.

– Viskas kaip iš rašto! – kalbėjo sau Teodiulas. – Bažnyčia. Labai gerai. Pasimatymai, truputį pagardinti mišiomis, patys maloniausi. Pamerkti vienas kitam akimi už gerojo Dievulio nugaros – kas gali būti mieliau!

Priėjęs prie bažnyčios, Marijus į ją neįėjo, bet pasuko pro altorinės dalies iškyšą ir dingo už vieno apsidės kontraforso.

„Vadinasi, pasimatymas ne viduje, o lauke, – tarė sau Teodiulas. – Nagi pasižiūrėsime tos mergiotės.“

Ir jis pirštų galais ėmė slinkti prie kampo, už kurio pasuko Marijus.

Priėjęs kampą, jis sustojo apstulbęs.

Marijus, susiėmęs rankomis veidą, klūpojo žolėje ant kapo, išbarstęs ant jo savo puokštės gėles. Kapo gale, toje vietoje, kur nedidelis pakilimas rodė esant galvūgalį, stovėjo juodas medinis kryžius su užrašu baltomis raidėmis: „PULKININKAS BARONAS PONMERSI“. Buvo girdėti Marijaus kūkčiojimas.

Pasirodo, kad mergiotė – tai kapas.

VIII

MARMURAS PRIEŠ GRANITĄ

Tai čia ir buvo atvažiavęs Marijus, kai pirmą kartą išvyko iš Paryžiaus. Čia jis atvažiuodavo kiekvieną kartą, kai, anot pono Žilnormano, „nakvodavo ne namie“.

Leitenantas Teodiulas visiškai sumišo, netikėtai atsidūręs prie antkapio; jį apėmė nemalonus ir keistas jausmas, kurio jis negalėjo išsiaiškinti, kuriame tačiau buvo pagarbos mirčiai, susijusios su pagarba pulkininko laipsniui. Jis pasitraukė, palikęs Marijų vieną kapinėse, ir čia nemažą vaidmenį suvaidino drausmė. Giltinė prieš jį atsistojo storais pulkininko epoletais, ir jis beveik atidavė jai karišką pagarbą. Nežinodamas, ką parašyti tetai, jis nutarė jai nieko nerašyti; ir Teodiulo reveliacija apie Marijaus meilės nuotykius, galimas daiktas, būtų neturėjusi jokių padarinių, jeigu, kaip šitai dažnai atsitinka, toji scena Vernone, paslaptingai susiklosčius aplinkybėms, nebūtų beveik tučtuojau susilaukusi tam tikro atgarsio Paryžiuje.

Marijus sugrįžo iš Vernono trečią dieną ir anksti rytą parėjo į senelio namus; išvargintas dviejų diližane praleistų naktų ir norėdamas atsigaivinti ir valandėlę paplaukioti, jis greitai užbėgo į savo kambarį, nusimetė kelioninį redingotą, nusiėmė nuo kaklo juodąjį kaspinėlį ir išbėgo maudytis.

Ponas Žilnormanas, kuris, kaip visi sveiki seniai, anksti keldavosi, išgirdo pareinant Marijų ir, kiek leido jo senos kojos, paskubėjo užlipti laiptais į Marijaus mansardą, norėdamas išbučiuoti anūką ir bebučiuojant pamėginti jį išklausinėti, iš kur jis grįžo.

Bet jaunuoliui mažiau reikėjo laiko nubėgti žemyn, negu aštuonių dešimčių metų seniui užlipti aukštyn, ir, kai senelis Žilnormanas įėjo į mansardą, Marijaus ten jau nebebuvo.

Marijaus lova stovėjo neatklota, o ant lovos ramiai sau gulėjo redingotas ir juodasis kaspinėlis.

– Dar geriau! – tarė ponas Žilnormanas.

Ir po valandėlės jis iškilmingai įėjo į saloną, kuriame jau sėdėjo vyresnioji panelė Žilnorman, besiuvinėdama savo amžinus kabrioleto ratus.

Jis įėjo džiūgaudamas.

Vienoje rankoje laikydamas redingotą, o antroje juodąjį kaspinėlį nuo Marijaus kaklo, ponas Žilnormanas sušuko:

– Pergalė! Dabar atskleisime paslaptį! Tuojau viską iš panagių išaiškinsime! Bematant sužinosime visas mūsų slapūno intrigėles. Patirsime visą romaną. Aš turiu portretą!

Tikrai, prie kaspinėlio kabojo juodas šagrenės odos dėklelis, panašus į medalioną.

Senis paėmė į rankas šitą dėklelį ir kurį laiką neatidarydamas žiūrėjo į jį gašliu, žavesio kupinu ir rūsčiu žvilgsniu – tokiu žvilgsniu išalkęs vargšas žmogus žiūri į nuostabius, ne jam skirtus pietus, kurie nešami pro pat jo nosį.

– Čia aišku, portretas. Aš jau žinau. Tokie dalykai nešiojami prie širdies. Ar jie ne paiki! Greičiausiai kokia bjauri mergšė, į kurią pažiūrėjus šiurpas nukrato. Dabartinio jaunimo baisiai prastas skonis!

– Pažiūrėkime, tėveli, – tarė senmergė.

Paspaudus spyruoklę dėklelis atsidarė. Jame buvo tik rūpestingai sulankstytas popieriaus lapelis.

– *Nuo jos – jam!* – tarė ponas Žilnormanas, leipdamas juokais. – Žinau, kas čia. Meilės laiškelis!

– Ak, paskaitykim, paskaitykim! – maldavo teta.

Ir ji užsidėjo akinius. Jie atskleidė popieriuką ir štai ką perskaitė:

„*Mano sūnui.* Imperatorius Vaterlo kautynių lauke man suteikė barono titulą. Kadangi Restauracija man nepripažįsta šio titulo, už kurį aš sumokėjau savo krauju, tai jį priims ir nešios mano sūnus. Savaime aišku, jis bus jo vertas."

Neįmanoma apsakyti, ką pajuto duktė ir tėvas. Į juos tarytum padvelkė ledinis, stingstantis giltinės alsavimas. Jie nepasakė vienas antram nė žodžio. Tik ponas Žilnormanas tyliai ir lyg sau pačiam tarė:

– Čia to kardakirčio rašysena.

Teta apžiūrėjo raštelį, jį pavartė ir šiaip, ir taip, paskui įdėjo atgal į dėklelį.

Tą pačią akimirką iš redingoto kišenės iškrito pailgas ketvirtainis paketėlis, suvyniotas į mėlyną popierių. Panelė Žilnorman jį pakėlė ir atskleidė mėlynąjį popierių. Jame buvo

tasai šimtas Marijaus vizitinių kortelių. Vieną iš jų ji padavė ponui Žilnormanui, kuris perskaitė: „Baronas Marijus Ponmersi".

Senis paskambino. Atėjo Nikoletė. Ponas Žilnormanas paėmė kaspinėlį, dėžutę ir redingotą, sviedė viską ant grindų į salono vidurį ir tarė:

– Išneškite šitą šlamštą.

Gerą valandą truko gūdžiausia tyla. Senukas ir senoji mergina sėdėjo, nusigręžę nuo vienas antro, ir abu turbūt galvojo apie tą patį. Pagaliau teta Žilnorman tarė:

– Gražu!

Po valandėlės pasirodė Marijus. Jis ką tik buvo išsimaudęs. Dar nespėjęs peržengti salono slenksčio, jisai pastebėjo senelio rankoje vieną iš savo vizitinių kortelių, o senelis, pamatęs jį, sušuko buržua būdingu išdidžiu, pašaipiu ir triuškinančiu tonu:

– Taip, taip, taip! Vadinasi, tu baronas dabar! Sveikinu. O ką tatai reiškia?

Marijus truputį paraudo ir atsakė:

– Tatai reiškia, kad aš savo tėvo sūnus.

Ponas Žilnormanas nustojo juokęsis ir atžariai tarė:

– Tavo tėvas – tai aš.

– Mano tėvas, – nuleidęs akis, rūsčiu veidu tęsė Marijus, – mano tėvas buvo kuklus, bet didvyriškas žmogus, jis šlovingai tarnavo Respublikai ir Prancūzijai, buvo didus visų didžiausiuose istorijos žygiuose, kada nors žmonių atliktuose, ketvirtadalį amžiaus išgyvenęs bivakuose, dieną kartečių ir šautuvų ugnyje, naktį sniege, purve, lietuje, jis paėmė dvi vėliavas ir dvidešimt kartų buvo sužeistas, o mirė visų užmirštas ir apleistas, nusikaltęs tik tuo, kad per daug mylėjo du nedėkinguosius: savo kraštą ir mane!

To buvo jau per daug, ponas Žilnormanas šito negalėjo pakęsti. Sulig žodžiu „respublika" jis atsistojo ar, tikriau sakant, atsitiesė visu savo ūgiu. Kiekvienas Marijaus ištartas žodis veikė senojo rojalisto veidą kaip kalvio dumplių srovė žėruojančias žarijas. Jo veidas, buvęs tamsus, pasidarė raudonas, iš raudono – purpurinis, iš purpurinio – ugningas.

– Marijau! – sušuko jis. – Bjaurus vaikišti! Aš nežinau, kas buvo tavo tėvas, ir nenoriu šito žinoti! Aš apie jį nieko nežinau ir jo nepažįstu! Bet užtat gerai žinau, kad visi tie žmonės buvo niekšai! Visi jie buvo driskiai, galvažudžiai, katorgininkai, vagys. Aš sakau – visi! Be jokios išimties! Sakau – visi! Ar girdi, Marijau? O tu, supranti, esi toks pat baronas kaip mano šliurė! Kurie tarnavo Robespjerui, visi buvo banditai! Kurie tarnavo Bu-o-na-partei, visi buvo galvažudžiai! Vien išdavikai! Jie išdavė, išdavė, išdavė! Savo teisėtą karalių išdavė! Visi buvo bailiai, ties Vaterlo visi bėgo nuo prūsų ir anglų! Štai ką aš žinau. O jeigu ponas jūsų tėtušis – šitai man nežinoma – pateko tarp jų, man labai gaila, juo blogiau! Žemai jums lenkiuosi!

Dabar jau Marijus buvo degančios žarijos, o ponas Žilnormanas – dumplės. Marijus visas virpėjo, jis nežinojo, ką daryti, jo galva degte degė. Jis jautė tą patį, ką turėtų jausti dvasininkas, kuriam matant išmėtomos jo ostijos, arba fakyras, kuris matytų praeivį spjaunant į jo dievuką. Juk negalima buvo leisti, kad tokie dalykai jam būtų sakomi nebaudžiamai. Bet ką daryti? Jam girdint tyčiojamasi iš jo tėvo, jis trypiamas kojomis. Ir kas tai daro? Jo senelis! Kaip atkeršyti už vieną, neįžeidžiant antrojo? Negalima užgauti senelio, bet taip pat negalima neatkeršyti už tėvą. Iš vienos pusės – šventas kapas, iš antros – balti

plaukai. Tos mintys viesulu sukosi jo galvoje, ir, jų veikiamas, keletą akimirkų jis buvo lyg girtas ir nežinojo kam ryžtis; paskui pakėlė akis, atidžiai pažiūrėjo į senelį ir suriko griausmingu balsu:

– Šalin Burbonus! Ir tą riebų meitėlį Liudviką XVIII!

Liudvikas XVIII jau ketveri metai buvo miręs, bet tatai jam buvo vis tiek.

Tamsiai raudonas senio veidas staiga pasidarė baltesnis už jo plaukus. Jis atsigręžė į Beri diuko biustą, stovintį ant židinio, ir labai iškilmingai ir giliai jam nusilenkė. Paskui iš lėto ir tylėdamas du kartus perėjo per visą kambarį nuo židinio iki lango ir nuo lango iki židinio, sunkiai, lyg akmeninė statula, žengdamas girgždančiu po jo kojomis parketu. Antrą kartą eidamas, jis pasilenkė prie savo dukters, kuri per visą šio susidūrimo sceną laikėsi kaip išgąsdinta sena avis, ir, šypsodamasis beveik ramia šypsena, tarė:

– Toks baronas, kaip šitas ponaitis, ir toks buržua, kaip aš, negali pasilikti po vienu stogu.

Ir staiga atsitiesęs, išblyškęs, visas drebėdamas, baisingas, įniršiu degančia, lyg paaukštėjusia kakta, jis ištiesė į Marijų ranką ir sušuko:

– Išeik!

Marijus paliko namus.

Kitą dieną ponas Žilnormanas tarė dukteriai:

– Malonėkite kas pusmetį šitam kraugeriui siuntinėti po šešiasdešimt pistolių*, o man niekuomet apie jį neužsiminkite.

Turėdamas didžiulę atsargą neišeikvoto pykčio, jis daugiau kaip tris mėnesius į savo dukterį kreipdavosi „jūs“.

Marijus išėjo, taip pat nesitverdamas pasipiktinimu. Viena aplinkybė, kurią reikia paminėti, dar padidino jo susierzinimą. Nuolat esti tokių menkų nelemtų smulkmenų, kurios pagilina šeimynines dramas. Nors iš esmės kaltė palieka ta pati, bet nuoskauda nuo to padidėja. Nikoletė, seneliui įsakius, skubiai nešdama iš salono į Marijaus kambarį tą „šlamštą“, turbūt tamsiuose mansardos laiptuose pametė, pati to nepastebėdama, tą šagrenės odos medalioną, kuriame buvo įdėtas pulkininko rašytas popierėlis. Nei raštelis, nei medalionas nebeatsirado. Marijus buvo tikras, kad „ponas Žilnormanas“ – sulig ta diena Marijus jo kitaip nebevadino – „jo tėvo testamentą“ įmetė į ugnį. Jis atmintinai mokėjo tas kelias pulkininko rašytas eilutes, taigi iš esmės nieko nebuvo prarasta. Vis dėlto patsai popierėlis, rašysena jam buvo šventa relikvija ir dalelė jo širdies. Kur dabar visa tai?

Marijus išėjo, nepasakęs, kur išeina, nė pats nežinodamas, kur išeina, turėdamas kišenėje trisdešimt frankų ir laikrodėlį, nešinas kelionės krepšiu su kuklia manta. Aikštėje įlipo į kabrioletą, išsinuomojęs jį kelioms valandoms, ir visai atsitiktinai liepė važiuoti Lotynų kvartalo link.

Koks likimas laukia Marijaus?

* 1 pistolis – 10 frankų.

KETVIRTOJI KNYGA
„ABĖCĖLĖS BIČIULIAI“

I
BŪRELIS, KURIS VOS NEPATEKO ISTORIJON

Toje epochoje, iš pažiūros tokioje abejingoje, buvo neaiškiai juntami pirmieji revoliucijos pūstelėjimai. Dvelkė vėjai, kilę iš 1789 ir 1792 metų glūdumos. Jaunimas, tebūnie mums atleista už šį posakį, pradėjo šertis. Žmonės keitėsi, patys beveik to nejausdami, stačiai paties laiko veikiami. Rodyklė, atliekanti savo kelią laikrodžio ciferblate, atlieka jį ir žmonių sielose. Kiekvienas žengė pirmyn tą žingsnį, kurį jam buvo lemta žengti. Rojalistai darėsi liberalais, liberalai virto demokratais.

Tai buvo tarytum jūros potvynis, sulaikomas tūkstančio atoslūgių; atoslūgiams būdinga tai, kad jie sumaišo ir sujaukia; dėl to ir kildavo visų keisčiausi idėjų deriniai; žmonės tuo pačiu metu dievindavo Napoleoną ir laisvę. Mes čia griežtai laikomės istorinių faktų. Tokie buvo ano meto miražai. Politinės pažiūros turi savo vystymosi fazes. Įmantri rojalizmo atmaina – volteriškasis rojalizmas – susirado ne mažiau keistą porą – bonapartiškąjį liberalizmą.

Kitos mąstančių žmonių grupuotės buvo rimtesnės. Jos ieškojo pirminių priežasčių, gynė teisę ir teisingumą. Aistringai domėjosi mokslu apie absoliutą, numatydamos neribotas galimybes jam pasireikšti; absoliutas jau vien dėl savo griežtumo patraukia protus į žydras aukštybes ir verčia juos pleventi begalybėje. Niekas taip nepadeda gimti svajonei kaip dogma. Ir niekas taip nepadeda gimti ateičiai kaip svajonė. Šios dienos utopija rytoj įgaus kūną ir kraują.

Pažangiosios srovės turėjo lyg ir dvigubą dugną. Jau ėmė reikštis polinkis į paslaptingumą, sukėlęs grėsmę „esamajai tvarkai“, kuri buvo įtari ir veidmaininga. Tai labai reikšmingas revoliucinis ženklas. Slapti valdžios kėslai susiduria su slaptais liaudies kėslais. Bręstantys sukilimai buvo atsakas į ruošiamą valstybinį perversmą.

Tuo metu Prancūzijoje dar nebuvo tokių plačių pagrindinių organizacijų kaip vokiškasis „Tugendbundas“ ir itališkasis karbonarizmas[39], tačiau vienur kitur, šakodamasis į visas puses, vyko neregimas požeminis procesas. Ekse jau ėmė organizuotis Kugurda; Paryžiuje, be kitų panašios rūšies sambūrių, buvo „Abėcėlės bičiulių“ draugija.

Kas buvo tie „Abėcėlės bičiuliai“? Sprendžiant iš pavadinimo, draugijos tikslas turėjo būti vaikų mokymas, bet iš tikrųjų ji siekė kelti suaugusiųjų sąmoningumą.

Draugijos nariai skelbėsi esą „Abėcėlės bičiuliais“, turėdami omenyje pažemintuosius ir nuskriaustuosius, atseit liaudį. Jie norėjo ją pakelti. Kalambūras, iš kurio nereikia šaipytis. Kalambūrai kartais turi rimtą reikšmę politikoje. Pavyzdžiui, *Castratus ad castra* padėjo Narsesui tapti vyriausiuoju armijos vadu; *Barbari e Barberini*; *Fueros y Fuegos*; *Tu es Petrus et super hanc petram...** ir t. t., ir t. t.

„Abėcėlės bičiuliai“ buvo negausūs. Jie buvo slapta embriono būvio organizacija; mes beveik pavadintume ją koterija[40], jeigu koterijos galėtų iškelti didvyrius. Draugijos nariai Paryžiuje rinkdavosi dviejose vietose: prie Halių, užeigoje, vadinamoje „Korintu“, apie kurį bus kalbama vėliau, ir netoli Panteono, Sen Mišelio aikštėje, nedidelėje kavinėje, kuri vadinosi „Miuzeno“ kavinė, dabar nugriauta; į pirmąją susirinkimo vietą buvo netoli darbininkams, į antrąją – studentams.

Slapti „Abėcėlės bičiulių“ susirinkimai vykdavo „Miuzeno“ kavinės užpakalinėje patalpoje. Šioje patalpoje, esančioje gana atokiai nuo pačios kavinės ir su ja susisiekiančioje labai ilgu koridoriumi, buvo du langai ir išėjimas slaptais laiptais į nedidelę Grė gatvelę. Čia jie rūkydavo, gerdavo, lošdavo, juokdavosi. Čia jie visu balsu kalbėdavo apie viską, o pašnibždomis apie ką kita. Ant sienos kabojo senos respublikinės Prancūzijos žemėlapis – pakankamas ženklas policijos agento budrumui sukelti.

„Abėcėlės bičiuliai“ buvo daugiausia studentai, užmezgę glaudžius ryšius su kai kuriais darbininkais. Štai sąjungos vadovų pavardės. Jos iš dalies pateko į istoriją: Anžolrasas, Kombeferas, Žanas Pruveras, Feji, Kurfeirakas, Baorelis, Leglis, arba L'Eglis, Žoli, Granteras.

Jaunieji vyrai, susiję bičiulystės ryšiais, sudarė lyg vieną šeimą. Visi, išskyrus Leglį, buvo pietiečiai.

Ratelis buvo įsidėmėtinas. Jis dingo neregimose gelmėse, kurios liko už mūsų. Dabartinėje mūsų pasakojamos dramos vietoje gal bus pravartu nukreipti šviesos spindulį į šias jaunas galvas, kol skaitytojas pamatys jas pasineriant tragiškos avantiūros tamsoje.

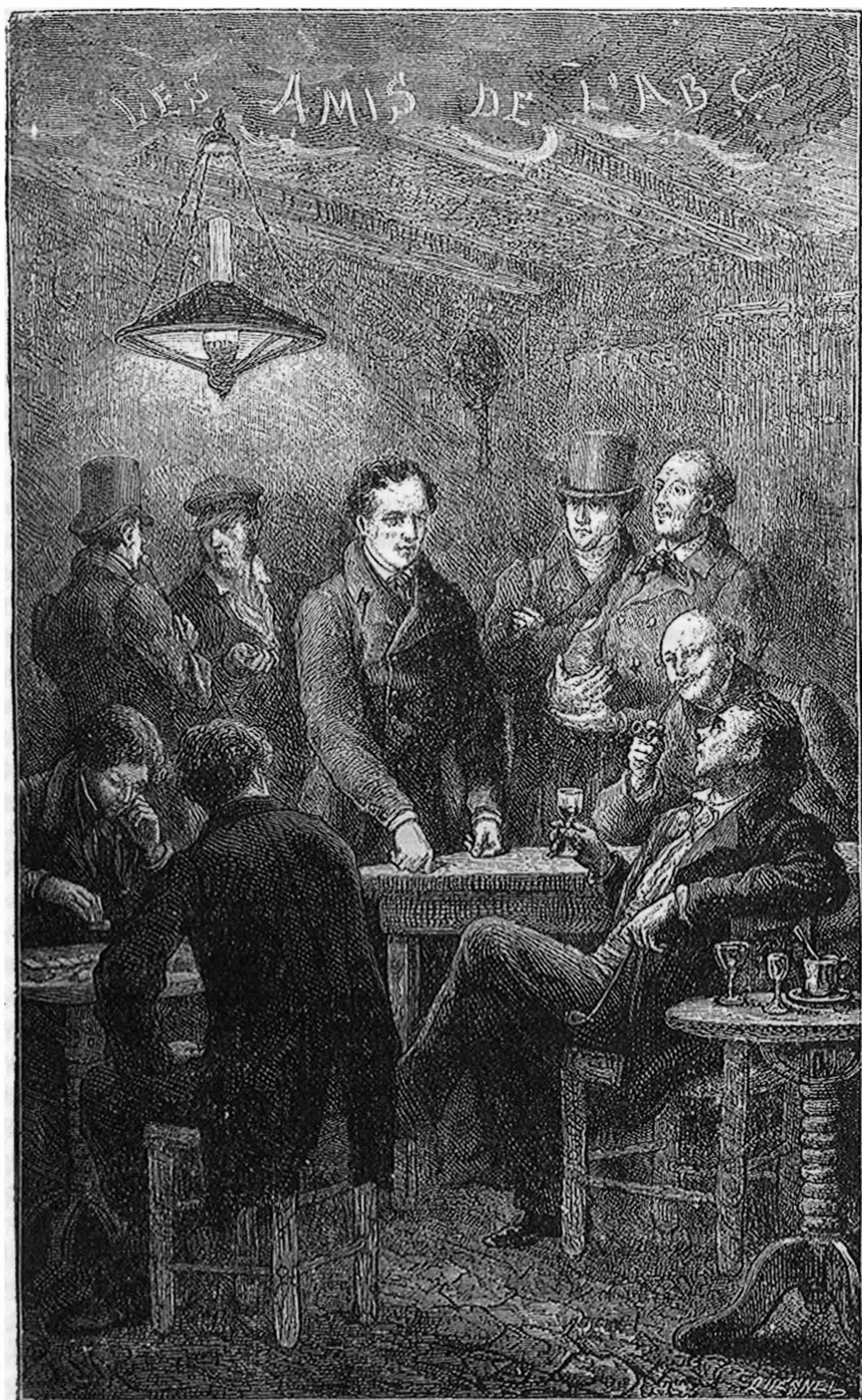
Anžolrasas, kurio vardą mes ištarėme pirmiau už kitus (vėliau bus matyti kodėl), buvo vienatinis turtingų tėvų sūnus.

Anžolrasas buvo žavingas jaunuolis, tačiau galėjo būti ir baisus. Gražus kaip angelas ir panašus į Antinoją[41], bet tiktai rūstų. Žiūrėdamas į jo susimąsčiusio žvilgsnio spinduliavimą galėjai pamanyti, jog kurioje nors iš savo ankstyvesnių egzistencijų jisai jau yra išgyvenęs revoliucijos apokalipsę. Jis buvo įsisavinęs jos tradicijas kaip ją savo akimis matęs liudininkas. Jis žinojo visas šio didžio dalyko smulkmenas. Kad ir kaip šitai keista jaunuoliui, savo prigimtimi jis buvo pontifeksas** ir karys. Celebruojantis*** ir kariaujantis; jis buvo demokratijos kareivis dabarties požiūriu ir idealo žynys – žvelgiant iš aukščiau, viršum dabarties. Jo akys buvo gilios, vokai truputį paraudę, apatinė lūpa storesnė, dažnai reiškianti panieką, kakta aukšta. Daug kaktos veide – tai tas pat, kas daug dangaus horizonte. Panašiai kaip kai kurie anksti išgarsėję šio šimtmečio pradžios ir praeito šimtmečio pabaigos jaunuoliai, jis visas spindėjo jaunyste ir, nors blyškumas tarpais aptraukdavo jo skruostus, buvo skaistus

* Kastratas stovykloje (lot.). Barbarai ir Barberiniai (it.). Įstatymo sargyboje – sukilimas (isp.). Tu esi Petras – uola, ir ant šios uolos... (lot.).

** Vyriausiasis kunigas.

*** Laikantis pamaldas.

„Abėcėlės bičiuliai“

kaip mergelė. Jau subrendęs vyras, jis dar atrodė vaikas. Jam buvo dvidešimt dveji metai, o iš pažiūros atrodė septyniolikos. Jis buvo griežto elgesio ir tarytum nežinojo, kad yra žemėje būtybė, kuri vadinasi moteris. Anžolrasas turėjo tik vieną aistrą – teisingumą, tik vieną mintį – žūtbūt nuversti kliūtis, pastojančias kelią į jį. Aventino kalvoje jis būtų buvęs Grakchas; Konvente – Sen Žiustas. Jis beveik nepastebėdavo rožių žydėjimo, nejausdavo pavasario, negirdėdavo čiulbant paukščių; apnuoginta Euadnės krūtinė jį būtų ne daugiau sujaudinusi kaip Aristogeitoną; gėlės jam, kaip ir Harmodijui, derėjo tik kardui paslėpti[42]. Rimtas jis būdavo ir linksmumo valandomis. Jis droviai nuleisdavo akis prieš visa, kas nebuvo respublika. Kietas kaip marmuras laisvės įsimylėjėlis. Jo kalba dvelkė rūsčiu įkvėpimu ir skambėjo kaip himnas. Jam buvo būdinga netikėtai išskleisti sparnus. Mėginimas užmegzti su juo intrigėlę neišvengiamai būtų žlugęs. Jei kokia nors grizetė iš Kambrė aikštės ar Sen Žan de Bovė gatvės, palaikiusi jį ištrūkusiu iš koledžo į laisvę moksleiviu ir susižavėjusi šia pažo išvaizda, jo ilgomis blakstienomis, žydromis akimis, vėjyje švyluojančiomis garbanomis, raudonais skruostais, neliestomis j lūpomis, nuostabiais dantimis, visa šia jaunystes aušra, – būtų įsimaniusi pamėginti, kaip Anžolrasą paveiktų jos grožio kerai, jo nustebęs ir rūstus žvilgsnis staiga būtų atvėręs prieš ją prarają ir pamokęs ją skirti rūstų Ezekielio cherubiną nuo galantiškojo Bomaršė cherubino.

Šalia Anžolraso, atstovaujančio revoliucijos logikai, Kombeferas atstovavo jos filosofijai. Tarp revoliucijos logikos ir jos filosofijos yra tas skirtumas, kad logika gali nuvesti į karą, o filosofija – tik į taiką. Kombeferas papildė ir pataisė Anžolrasą. Jis žiūrėjo į viską ne iš tokių aukštų pozicijų, bet užtat laisviau. Jis norėjo auklėti protus plačių bendrųjų idėjų dvasia. Jis sakydavo: „Revoliucija reikalinga, bet ne mažiau reikalinga ir civilizacija." Ir aplinkui statų kalną jam atsiverdavo begalinis žydras horizontas. Štai kodėl Kombefero pažiūros visuomet pasižymėdavo tam tikru prieinamumu ir praktiškumu. Revoliucijos vadui esant Kombeferui, būtų buvę laisviau alsuoti, negu vadovaujant Anžolrasui. Anžolrasas troško ją vykdyti, remdamasis dieviškąja teise, o Kombeferas – natūraliąja. Pirmasis buvo Robespjero pasekėjas, antrasis – Kondorsė šalininkas. Kombeferas daugiau negu Anžolrasas gyveno paprastų žmonių gyvenimą. Jeigu tiems jaunuoliams būtų buvę lemta patekti istorijon, tai vienas būtų palikęs po savęs teisuolio, o antras – išminčiaus atminimą. Anžolrasas buvo vyriškesnis, Kombeferas – žmogiškesnis. *Homo* ir *Vir** – čia iš esmės ir glūdėjo jų charakterių skirtumo niuansas. Kombefero švelnumas, kaip ir Anžolraso griežtumas, buvo sielos tyrumo padarinys. Jis mėgo žodį „pilietis", bet jam labiau patiko žodis „žmogus". Jis būtų mielai vadinęs žmogų „Hombre", kaip ispanai. Jis skaitė viską, lankė teatrus, viešas paskaitas, klausėsi Arago aiškinimų apie šviesos poliarizacijos reiškinius, žavėjosi Žofrua Sent Ilero pranešimu apie vidinės miego arterijos ir išorinės miego arterijos dvigubą funkciją – viena jų maitinanti veidą, o antroji – smegenis; jis sekė visą gyvenimą, žengė koja į koją su mokslu, gretindavo Sen Simoną su Furjė, šifruodavo hieroglifus, radęs ir perlaužęs akmenėlį, mėgdavo pasamprotauti apie geologiją, galėdavo iš atminties nupiešti šilkaverpio drugį, surasdavo prancūzų kalbos klaidas Akademijos žodyne, studijavo Piujisegiurą ir Delezą, nieko netvirtindavo, net stebuklų, nieko neneigdavo, net vaiduoklių, sklaidydavo „Monitero" komplektus, svajodavo[43]. Jis tvirtindavo, jog ateitis – pradinės mokyklos mokytojo rankose, ir gyvai domėdavosi auk-

* Žmogus ir Vyras (lot.).

lėjimo klausimais. Jis reikalavo, kad visuomenė nenuilstamai dirbtų savo intelektualiniam ir moraliniam lygiui pakelti, mokslui paversti visiems prieinama vertybe, kilnioms idėjoms skleisti, jaunuomenės dvasiniam išsivystymui ugdyti, bet jis bijojo, kad sunkūs šių laikų dėstymo metodai, skurdžios viešpataujančios literatūrinės pažiūros, pripažįstančios tik du ar tris vadinamuosius klasikinius amžius, tironiškas valdžios pedantų dogmatizmas, scholastikos prietarai ir rutina galų gale nepaverstų mūsų koledžų bukaprotynais. Jis buvo mokslininkas, puristas, visur kur tikslus, visapusiškai apsišvietęs, nepaprastai darbštus ir drauge linkęs, kaip sakydavo jo bičiuliai, į „neįvykdomas svajones". Jis tikėjo bet kuria fantazija: ir geležinkeliais, ir skausmo pašalinimu per chirurgines operacijas, ir atvaizdo gavimu pasinaudojant *camera obscura*, ir elektriniu telegrafu, ir valdomu orlaiviu. Beje, jį nelabai gąsdindavo tvirtovės, kurių visur prieš žmonių giminę pristatė prietarai, despotizmas ir klaidingi įsitikinimai. Jis buvo iš tų žmonių, kurie mano, kad mokslas galų gale turi pakeisti esamą dalykų tvarką. Anžolrasas buvo vadas, Kombeferas – vadovas. Su vienu gera būtų buvę eiti drauge į kovą, o su kitu – leistis į kelionę. Tai visai nereiškia, kad Kombeferas būtų nesugebėjęs kovoti, ne – jis visada būdavo pasiruošęs krūtine sutikti kliūtis, duoti stiprų ir aistringą atkirtį, bet jam labiau patiko mokyti tiesos, leisti pozityvius įstatymus ir taip pamažu auklėti žmoniją, kad ji būtų verta savo likimo; jeigu jis būtų galėjęs pasirinkti tarp dviejų šviesų, tai veikiau būtų palinkęs į pažinimo spindulius negu į sukilimo ugnį. Be abejo, ir gaisras gali apšviesti, bet kodėl gi nepalaukti saulės tekėjimo? Vulkanas šviečia, bet ryto aušra šviečia dar skaidriau. Galimas daiktas, Kombeferui grožio baltumas buvo mielesnis už prakilnumo purpurą. Šviesa, kurią aptraukia dūmai, progresas, perkamas smurtu, negalėjo visiškai patenkinti šios švelnios ir gilios sielos. Staigus liaudies perėjimas į tiesą, 1793 metų pakartojimas, gąsdino jį; tačiau Kombeferui dar mažiau buvo priimtina stagnacija: jis jautė joje puvimą ir mirtį; iš esmės imant, jam geriau patiko kunkuliuojančio vandens putos, o ne pelkės miazmai, srautas, o ne kloaka, Niagaros krioklys, o ne Monfokono ežeras. Vienu žodžiu, jis nepripažino nei trypčiojimo vietoje, nei skubos. Kai jo maištingi draugai, riteriškai įsimylėję absoliutą, dievino didžius revoliucinius žygius ir kvietė į juos, Kombeferas linko į progresą, tikrąjį progresą, gal kiek šaltoką, bet užtat tyrą; kiek pedantišką, bet nepriekaištingą, lėtą, bet užtat pastovų. Kombeferas būtų atsiklaupęs ir sudėtomis rankomis meldęsis, kad žmonijos ateitis būtų skaisti ir kad niekas nedrumstų didžiulės ir taurios tautų evoliucijos. „Gėris turi būti nesuteptas", – nuolat kartodavo jis. Iš tikrųjų, jeigu revoliucijos didingumas yra žiūrėti neatitraukiant žvilgsnio į akinamai spindintį idealą, veržtis į jį pro griausmus ir žaibus, nusideginant į ugnį rankas, susitepant jas krauju, tai progreso grožis yra būti be jokios dėmės: ir Vašingtonas, atstovaująs progresui, ir Dantonas, įkūnijąs revoliuciją, vienas nuo antro skiriasi taip, kaip angelas su gulbės sparnais skiriasi nuo angelo su erelio sparnais.

Žanas Pruveras buvo dar švelnesnis negu Kombeferas. Pagautas staigios fantazijos, susipynusios su rimtu ir giliu polėkiu, kuris sukėlė jam pagirtiną susidomėjimą viduriniųjų amžių studijomis, Pruveras pasivadino Žeanu. Žanas Pruveras amžinai būdavo įsimylėjęs, augino puodukuose gėles, grojo fleita, rašė eilėraščius, mylėjo liaudį, gailėjosi moterų, verkė dėl vaikų likimo, vienodai tikėjo ir ateitimi, ir Dievu, ir smerkė revoliuciją už tai, kad dėl jos kaltės krito viena karališkoji galva – Andrė Šenjė galva[44]. Jo balsas paprastai būdavo švelnus, bet staiga darydavosi griežtas. Jis buvo toks apsišvietęs, jog jį galėjai laikyti mokslininku

ir beveik orientalistu. Jo būdingiausia ypatybė buvo gerumas, ir todėl – šitai suprantama kiekvienam, kuris žino, kokie artimi yra gerumas ir didingumas – poezijoje jam labiausiai imponuodavo grandioziškumas. Jis mokėjo italų, lotynų, graikų ir hebrajų kalbas, kuriomis naudojosi tik tam, kad galėtų skaityti keturis poetus: Dantę, Juvenalį, Eschilą ir Izaiją. Iš prancūzų autorių jis Kornelį vertino labiau už Rasiną, o Agripą d'Obinjė labiau už Kornelį[45]. Jis mėgdavo klydinėti po laukus, apaugusius laukinėmis avižomis ir rugiagėlėmis, ir dangaus debesėliai jį beveik tiek pat domindavo, kaip ir gyvenimo įvykiai. Jo protas buvo lyg dvipusis, viena puse nukreiptas į žmones, o antra – į Dievą; jis studijuodavo arba kontempliuodavo. Per kiauras dienas būdavo užsiėmęs socialinėmis problemomis; gilindamasis į darbo užmokesčio, kapitalo, kredito, santuokos, religijos, minties laisvės, meilės laisvės, auklėjimo, baudžiamosios sistemos, skurdo, asociacijų, nuosavybės, gamybos bei paskirstymo klausimus, jis mėgino įspėti visuomeninių apačių mįslę, metančią šešėlį visam žmonių skruzdėlynui, o vakarais stebėdavo dangaus šviesylus, tas milžiniškas būtybes. Kaip ir Anžolrasas, jis buvo turtingų tėvų vienatinis sūnus. Jis kalbėdavo visuomet tyliai, eidavo palenkęs galvą ir nuleidęs akis – šypsodavosi sumišęs, prastai rengėsi, atrodė nevikrus, nurausdavo dėl niekų, buvo labai drovus ir labai narsus.

Feji buvo darbininkas vėduoklininkas, visiškas našlaitis, sunkiai uždirbąs tris frankus per dieną ir puoselėjąs vienų vieną mintį – išlaisvinti pasaulį. Beje, jis turėjo dar vieną rūpestį – lavintis; šitai jo kalba taip pat reiškė tapti laisvam. Niekieno nepadedamas, jis išmoko skaityti ir rašyti; visas savo žinias jis įgijo pats vienas, be kitų pagalbos. Feji buvo kilnios širdies žmogus. Jis buvo pasiruošęs plačiai išskėsti pasauliui savo glėbį. Šis našlaitis įsūnijo visas tautas. Neturėdamas motinos, visas savo mintis jis nukreipė į tėvynę. Jis norėjo, kad pasaulyje nebūtų nė vieno žmogaus be tėvynės. Su giliu įžvalgumu, kaip žmogus, išėjęs iš liaudies, jis savo paties protu suvokė tai, ką mes dabar vadiname „tautų susipratimo idėja". Istoriją jis specialiai studijavo tam, kad galėtų piktintis visiškai pažindamas dalyką. Šiame jaunų utopistų ratelyje, kuriame visi daugiausia domėjosi Prancūzija, jis vienas atstovavo užsienio kraštų interesams. Jo specialybė buvo Graikija, Lenkija, Vengrija, Rumunija ir Italija. Kur reikia ir kur nereikia, jis atkakliai, be paliovos, apie jas kalbėdavo, jausdamasis turįs tam teisę. Turkija užėmė Kretą ir Tesaliją, Rusija – Varšuvą, Austrija – Veneciją, – visi šie smurto aktai jį be galo erzino. Bet ypač jam kėlė pasipiktinimą negirdėtas plėšimas, įvykdytas 1772 metais. Nuoširdus pasipiktinimas yra geriausia iškalbingumo rūšis, ir kaip tik toks iškalbingumas buvo jam būdingas. Jis nuolat užsimindavo apie 1772 metus, apie tą gėdingą datą, apie tą taurią ir drąsią tautą, kuriai taip išdavikiškai buvo išplėšta nepriklausomybė, apie tą bendrą trejeto nusikaltimą, apie tuos baisius spąstus, tapusius prototipu ir pavyzdžiu visiems baisiems sutriuškinimams, kuriuos nuo to laiko turėjo patirti daugelis kilnių tautų, taip sakant, praradusių per tai savo egzistencijos teisę. Visi mūsų laikų pasikėsinimai į valstybinę nepriklausomybę prasidėjo nuo Lenkijos padalijimo. Lenkijos padalijimas – teorema, o visos šių laikų politinės piktadarybės – jos išvados. Beveik per visą pastarąjį šimtmetį nebuvo tokio despoto, tokio išdaviko, kuris nebūtų pripažinęs, paliudijęs, savo parašu patvirtinęs, parafavęs Lenkijos padalijimo *ne varietur**. Naujausių laikų išdavysčių sąraše toji išdavystė yra pirmoje vietoje. Vienos kongresas susipažino

* Nekintamumo (lot.).

su šiuo nusikaltimu prieš padarydamas savąjį. 1772 metais trimituojamas signalas, kad auka pavyta, 1815 – dalijamasi grobį. Toks paprastai būdavo Feji kalbų turinys. Šis vargšas darbininkas prisiėmė teisingumo gynėjo vaidmenį, kuris suteikė jam didingumo. Juk iš tikrųjų teisėje glūdi nemirtingas pradas. Varšuva negali priklausyti carams, kaip Venecija negali priklausyti kaizeriams. Karalių pastangos nueis vėjais, jie tik praras savo garbę. Nugramzdinta į dugną šalis anksčiau ar vėliau vėl išplaukia ir pasirodo paviršiuje. Graikija vėl tampa Graikija, Italija vėl tampa Italija. Teisės protestas prieš smurto aktus niekuomet nenutyla. Ištisos tautos pagrobimas neatleidžiamas senatimi. Tokios stambios apgavystės neturi ateities. Nuardyti žymę galima nuo nosinės, bet ne nuo tautos.

Kurfeirakas turėjo tėvą, kurį visi vadino ponu de Kurfeiraku. Tarp daugelio kitų klaidingų sąvokų, kurias Restauracijos epochos buržuazija buvo susidariusi apie aristokratiškumą ir kilmingumą, yra ir tikėjimas dalelyte „de". Ši dalelytė, kaip žinoma, ničnieko nereiškia. O „Minervos"[46] laikų buržuazija taip aukštai vertino šią vargšę „de", jog tarėsi turinti jos atsisakyti. Ponas de Šovelenas ėmė vadintis ponu Šovelenu, ponas de Komartenas – ponu Komartenu, ponas de Konstanas de Rebekas – Benžamenu Konstanu, ponas de Lafajetas – ponu Lafajetu. Kurfeirakas, nenorėdamas nuo kitų atsilikti, taipgi vadinosi tik Kurfeiraku.

Mes beveik galėtume daugiau nieko nė nepasakoti apie Kurfeiraką, o tiktai nurodyti: toliau žiūrėkite Tolomjesą.

Kurfeirakas iš tikrųjų buvo sklidinas to jaunystės įkarščio, kurį galima būtų pavadinti dvasios gaivumu. Vėliau šitai dingsta kaip kačiuko grakštumas, ir mūsų žavi būtybė, jei ji dvikojė, galų gale virsta buržua, o jei keturkojė – katinu.

Tokia sielos struktūra studentų aplinkoje išsilaiko per kartų kartas, pereina iš senojo šaukimo jaunuomenės į naujojo šaukimo jaunuomenę, perduodama iš rankų į rankas, *quasi cursores**, beveik visiškai nesikeisdama; štai kodėl, kaip mes jau nurodėme, kiekvienas, kuris 1828 metais būtų klausęsis Kurfeirako, būtų taręsis girdįs 1817 metų Tolomjesą. Tik Kurfeirakas buvo doras vaikinas. Nepaisant viso išorinio jų charakterių panašumo, tarp jo ir Tolomjeso buvo didelis skirtumas. Žmogiškoji esmė vieno ir antro buvo visiškai kita. Tolomjese glūdėjo prokuroras, Kurfeirake slypėjo riteris.

Jeigu Anžolrasas buvo vadas, o Kombeferas – vadovas, tai Kurfeirakas buvo traukos centras. Kiti duodavo daugiau šviesos, jis duodavo daugiau šilumos; jis turėjo tikrai būtiną centrinei figūrai savybę: atvirą, nuoširdų charakterį.

Baorelis buvo dalyvavęs kruvinose riaušėse 1822 metų birželio dienomis per jaunojo Lalemano laidotuves.

Baorelis buvo gero būdo vyrukas, išgarsėjęs blogu elgesiu, šaunus, tinginys, išlaidūnas, bet ir dosnus, plepus, bet ir iškalbus, drąsus, bet ir akiplėša; gerutis kokių reta; liemenes jis dėvėjo pačių nekukliausių spalvų, o įsitikinimų buvo visų raudoniausių; buvo plataus masto triukšmadarys, kitaip tariant, aistringai mėgo peštynes, bet dar labiau maištą, o labiausiai už viską – revoliuciją; visuomet pasiruošęs daužyti stiklus, paskui lupti iš grindinio akmenis, o po to nuversti vyriausybę ir pažiūrėti, kas iš to išeis; studentavo vienuoliktus metus. Jis buvo truputį uostęs jurisprudencijos, bet jos nestudijavo. Jo devizas buvo

* Kaip lenktyniautojai (lot.). – Lukrecijus, „Apie daiktų prigimtį".

„niekuomet nebūti advokatu", o herbas – naktinis staliukas su įkišta į jį keturkampe teisėjo kepuraite. Kiekvieną kartą, kai jam tekdavo praeiti pro teisių mokyklos pastatą, – šitai atsitikdavo nedažnai, – jis užsisegiodavo redingotą, nes paltas tais laikais dar nebuvo išrastas, ir griebdavosi įvairių higieniškų atsargumo priemonių. Apie mokyklos pastato portalą jis sakydavo: „Koks gražus senukas!" – o apie dekaną poną Delvenkurą: „Koks monumentas!" Paskaitos, kurias jis lankydavo, jam duodavo siužetų dainuškoms, o profesoriai, kurių klausydavosi, jam būdavo karikatūrų objektas. Nieko neveikdamas, jis iššvaistydavo gana stambią sumą, kurią gaudavo išlaikymui, – gal apie tris tūkstančius frankų. Jo tėvai buvo valstiečiai, ir jam pavyko jiems įteigti pagarbą sūnui. Jis apie juos sakydavo: „Jie kaimiečiai, o ne miestiečiai, todėl ir protingi."

Baorelis, žmogus užgaidus, nebuvo prisirišęs prie kurios nors kavinės, bet lankydavo jų daugelį; kiti įgydavo papročių, jisai jų neturėjo. Jis slampinėdavo. Polinkis bastytis yra būdingas kiekvienam žmogui, slampinėti – paryžiečio savybė. Iš esmės jis buvo įžvalgesnis ir mąslesnis, negu atrodė.

Jis tarsi siejo „Abėcėlės bičiulius" ir kai kurias kitas, dar ne visai išryškėjusias grupes, kurios turėjo galutinai susiformuoti vėliau.

Šioje jaunų galvų konklavoje buvo vienas plikagalvis.

Markizas d'Avarė, Liudviko XVIII pakeltas į diukus už tai, kad padėjo karaliui įlipti į nuomojamąjį kabrioletą tą dieną, kai jis emigravo, pasakodavo, kad 1814 metais, grįždamas į Prancūziją, karalius nespėjo išlipti į krantą Kalė uoste, kai kažkoks žmogus jam įteikė prašymą: „Ko jūs prašote?" – paklausė karalius. „Pašto biuro, jūsų didybe." – „Kuo jūs vardu?" – „L'Eglis".

Karalius susiraukė, bet pažvelgęs į parašą prašyme pamanė, kad pavardė rašoma ne L'Eglis, o Leglis*. Ši visai nebonapartiška rašyba sujaudino karalių, ir jis ėmė šypsotis. „Jūsų didybe, – kalbėjo toliau prašytojas, – mano protėvis buvo ašininkas pravarde Legelis, iš tos pravardės ir kilusi mano pavardė. Tikrai sakant, aš vadinuos Legelis, sutrumpintai Leglis, o iškraipytai – L'Eglis." Išgirdęs tai, karalius nustojo šypsojęs. Vėliau jisai vis dėlto davė tam žmogui pašto biurą Mo miestelyje – tyčia ar per neapsižiūrėjimą.

Plikasis ratelio narys buvo to L'Eglio ar Leglio sūnus ir pasirašinėjo Leglis (iš Mo). Jo draugai, kad būtų trumpiau, jį vadino Bosiuje[47].

Bosiuje buvo linksmas, bet nelaimingas vaikinas. Jis turėjo specialybę – būti nevykėliu. Jis iš visko juokdavosi. Dvidešimt penkerių metų jis buvo jau plikas. Jo tėvui vargais negalais pavyko įsigyti namuką ir žemės, ir sūnus, įsivėlęs į kažkokią spekuliaciją, pasiskubino prakišti tą sklypą ir tą namuką. Liko be jokių lėšų. Jis buvo ir mokytas, ir protingas, bet jam niekas nesisekė. Niekas jam nepavykdavo, viskas pasirodydavo apgaulė; ką jis bepamėgindavo daryti, viskas užgriūdavo ant jo paties. Jeigu jis kapodavo malkas, tai būtinai susižeisdavo pirštą. Jeigu susibičiuliaudavo su kokia moterimi, tai netrukus apsižiūrėdavo, kad jau turi ir bičiulį. Negandai jo tykodavo kiekviename žingsnyje, bet jis nenusimindavo. Jis sakydavo: „Nuo visų stogų ant mano galvos čerpės krinta." Kadangi nesėkmės jam būdavo įprastas dalykas, tai jis ramiai ir nesistebėdamas sutikdavo likimo smūgius ir šaipydavosi iš jo išdaigų kaip žmogus, kuris supranta juokus. Pinigų jis neturėdavo, bet užtat

* L'Eglis (l'aigle) prancūziškai – erelis. Erelis buvo Imperijos emblema.

geros nuotaikos jam būdavo pilnos kišenės. Jam dažnai pasitaikydavo netekti paskutinio su, bet juoko atsarga jam niekad neišsekdavo. Kai jį užklupdavo nelaimė, jis ją bičiuliškai pasveikindavo kaip seną pažįstamą; katastrofoms jis paplekšnodavo per petį; jis taip buvo susigyvenęs su pikta lemtimi, kad ją vadindavo mažybiniu vardu ir sakydavo: „Sveikas, gyvas, Vargeli!"

Likimo persekiojimai jį padarė išradingą. Jis buvo labai sumanus. Pinigų jis niekuomet neturėdavo, bet vis dėlto surasdavo būdą, jeigu jam ateidavo noras daryti „beprotiškas išlaidas". Vieną gražią naktį, vakarieniaudamas su kažkokia pliuške, jis pravalgė net šimtą frankų; tatai jį įkvėpė orgijos įkarštyje ištarti šiuos atmintinus žodžius: „Penkių luidorų mergina, nutrauk man batus!"

Bosiujė neskubėdamas varėsi į advokato profesiją; jis studijavo juridinius mokslus panašiai kaip Baorelis. Nuolatinio buto Bosiujė neturėjo, o dažnai būdavo visai be pastogės. Gyvendavo čia pas vieną, čia pas kitą, dažniausiai pas Žoli. Žoli studijavo mediciną. Jis buvo dvejais metais jaunesnis už Bosiujė.

Žoli buvo tikras tariamasis ligonis, tiktai jaunas. Iš medicinos mokslų jam buvo tokia nauda, kad ne tiek pasidarė gydytoju, kiek pats virto ligoniu. Būdamas dvidešimt trejų metų, jis tarėsi sergąs įvairiausiomis ligomis ir ištisas dienas žiūrėdavo veidrodyje į savo liežuvį. Jis tvirtindavo, kad žmogus gali įsimagnetinti kaip magnetinė rodyklė ir savo kambaryje lovą pasistatydavo galvūgaliu į pietus, o kojūgaliu į žiemius, kad žemės kamuolio magnetinės srovės nesutrikdytų jo kraujo apytakos. Audrų metu jis čiupinėdavosi pulsą. Vis dėlto jis buvo linksmiausias iš visų. Tokios, atrodytų, nesuderinamos savybės kaip jaunystė ir beveik maniakiškas įtarumas, glebumas ir džiaugsmingumas jame puikiai derėjo. Jis buvo ekscentriška, bet maloni būtybė, kurią jo draugai, dosnūs lakių sąskambių, vadindavo „Žollllli". „Žiūrėk, kad nenuskristum ant tų savo keturių „l", – sakydavo jam Žanas Pruveras*.

Žoli turėjo paprotį lazdos bumbulu trintis nosies galiuką, o tai yra įžvalgaus proto ženklas.

Visus šiuos jaunus vyrus, tokius skirtingus, jungė bendras tikėjimas progresu ir, šiaip ar taip, jie buvo verti visiškos pagarbos.

Visi jie, buvo tikri prancūzų revoliucijos sūnūs. Pats lengvabūdiškiausias iš jų surimtėdavo, tardamas šią datą: „aštuoniasdešimt devintieji metai". Jų kūniškieji tėvai galėjo priklausyti praeityje ir net dabartyje feljanams, rojalistams, doktrinieriams[48]; tatai buvo nesvarbu; jiems, jaunuomenei, visiškai nerūpėjo ta painiava, kuri buvo prieš juos; jų gyslomis tekėjo gryniausias kilnių principų kraujas. Jie nesvyruodami ir nedvejodami išpažino nepaperkamos teisės ir nepalaužiamos pareigos religiją.

Suorganizavę ištikimųjų broliją, jie slapčiomis ėmė ruoštis įgyvendinti savo idealus.

Tarp šių aistringos širdies ir aštraus proto žmonių buvo ir vienas skeptikas. Kaip jis tarp jų pateko? Jis atsirado kaip atauga. Šis skeptikas vadinosi Granteras ir paprastai pasirašinėdavo rebusu, didžiąja R**. Granteras buvo žmogus, kuris saugojosi ką nors tikėti. Beje,

* Prancūziškai priebalsis „l" tariamas „el", lygiai kaip žodis „el" (aile) – sparnas. Iš čia kalambūras: „Nenuskrisk ant savo keturių „l", atseit, „ant savo sparnų".

** Didžioji R prancūziškai tariama „grant er".

jis buvo vienas iš tų studentų, kurie per savo studijų laiką Paryžiuje daugiausia išmoko: jis žinojo, kad geriausia kava buvo „Lambleno“ kavinėje, o geriausias biliardas – „Voltero“ kavinėje; kad „Ermitaže“ Meno bulvare – skaniausi sklindžiai ir maloniausios merginos, pas tetulę Sagė – puikūs kepti viščiukai, prie Kiuneto užkardos pateikiama nuostabi, „jūreiviškai“ pagaminta žuvis, o prie Komba užkardos galima gauti neblogo balto vynelio. Žodžiu, jis žinojo visas geras vieteles; be to, buvo subtilus peilių kovos taisyklių žinovas ir prityręs fechtuotojas, mokėjo šokti keletą šokių. Be viso to, sugebėdavo gerai išgerti. Jis buvo baisiai negražus. Irma Buasi, gražiausia moterų avalynės meistrė tais laikais, pasipiktinusi jo šlykštumu pasakė šią sentenciją: „Granteras tiesiog neįmanomas“; tačiau niekas negalėjo sugluminti pliuškiškos Grantero paikystės. Įdėmiai ir lipšniai jis žiūrėdavo į visas moteris, visa savo išvaizda lyg sakydamas: „Kad tik aš panorėčiau“, ir visaip stengdamasis įtikinti draugus, kad jis moterų grobstyte grobstomas.

Visi šie žodžiai: liaudies teisė, žmogaus teisės, visuomeninė sutartis, prancūzų revoliucija, respublika, demokratija, žmonija, civilizacija, religija, progresas – Granterui beveik nieko nereiškė. Jis iš jų šaipėsi. Skepticizmas, šis proto ėduonis, jam nepaliko nė vienos sveikos minties. Į viską jis žiūrėjo ironiškai. Jo aksioma buvo tokia: „Gyvenime tėra tikras tik vienas dalykas – stiklinė, pripilta vyno.“ Jis tyčiojosi iš visokio pasiaukojimo, kurioje jis bebūtų partijoje ir kas jį beparodytų: brolis ar tėvas, Robespjeras jaunasis ar Luazerolis[49]. „Taip, jie savo mirtim daug laimėjo!“ – sušukdavo jis. Apie kryžių jis sakydavo: „Štai kartuvės, kurioms labai pasisekė.“ Mergišius, lošikas, ūžautojas, dažnai girtas, jis nuolat niūniuodavo sau panosėje: „Myliu mergiotes, mėgstu gerą vyną“ – dainos „Tegyvuoja Henrikas IV“ motyvu ir tuo labai įkyrėdavo šiems jauniems svajotojams.

Beje, šis skeptikas turėjo vieną fanatišką silpnybę. Jo fanatizmo objektas nebuvo nei idėja, nei dogma, nei menas, nei mokslas; tai buvo žmogus: Anžolrasas. Granteras dievino, mylėjo ir garbino Anžolrasą. Prie kurio gi šios nepalaužiamų įsitikinimų žmonių falangos nario pritapo šis visu kuo abejojantis anarchistas? Prie labiausiai nepalaužiamo. Kuo gi jį pavergė Anžolrasas? Savo idėjomis? Ne. Savo charakteriu. Panašūs reiškiniai dažnai pastebimi. Skeptiko polinkis prie tikinčiojo yra toks pat paprastas dalykas, kaip spalvų savitarpio papildymo dėsnis. Mus visuomet traukia tai, ko patiems trūksta. Niekas taip nemyli dienos šviesos kaip neregys. Mažutė neūžauga dievina augalotą pulko būgnininką. Rupūžės akys visuomet pakeltos į dangų; kodėl? Tam, kad matytų skraidančius paukščius. Granterui, kuriame knibždėte knibždėjo abejonės, būdavo malonu matyti aukštai sklandantį Anžolraso tikėjimą. Anžolrasas jam buvo reikalingas. Nors jis ir pats aiškiai nesusivokė ir nesistengė išsiaiškinti, bet skaisti, sveika, tvirta, tiesi, griežta, nuoširdi Anžolraso prigimtis jį kerėjo. Jis instinktyviai žavėjosi juo, savo priešingybe. Morališkai lepus, nepastovus, išklibęs, ligūstas ir deformuotas, jis kabinosi į Anžolrasą kaip į žmogų, turintį tvirtą dvasinį stuburą. Neturėdamas moralinio atsparumo, Granteras ieškojo atramos Anžolraso tvirtume. Šalia Anžolraso Granteras tapdavo asmenybe. Reikia pasakyti, kad jis pats buvo dviejų, iš pažiūros nesuderinamų elementų junginys. Jame derėjo ironija ir nuoširdumas. Nors ir būdamas abejingas, jis mokėjo mylėti. Jo protas apsiėjo be tikėjimo, bet širdis negalėjo apsieiti be bičiulystės. Giliai prieštaraujantis faktas, nes prisirišimas – tas pats tikėjimas. Tokia buvo jo prigimtis. Esti žmonių, kurie tarytum jau yra gimę būti

kito žmogaus atvirkštine, priešinga, išvirkščiąja puse. Tokie yra poluksai, patroklai, nizai, eudamidai, hefaistionai, pechmėjos[50]. Jie gali gyventi tik prie ko nors prisišlieję; jų vardai – tik kitų vardų tąsa, ir prieš juos visuomet rašomas jungtukas „ir"; savo pačių gyvenimo jie neturi; jie yra tik kito likimo antroji pusė. Granteras buvo vienas iš tokių žmonių. Jis buvo Anžolraso atvirkščioji pusė.

Beveik būtų galima pasakyti, kad pačiose abėcėlės raidėse glūdi tokio artumo pradas. Raidyne „O" ir „P" yra neatskiriamos. Ir jūs galite pagal savo norą pasakyti „O" ir „P", arba Orestas ir Piladas[51].

Granteras, tikras Anžolraso palydovas, nakvodavo ir dienodavo šiame jaunuomenės ratelyje; jis ten gyveno, tik ten gerai jausdavosi; jis neatsilikdavo nuo jaunųjų vyrų nė per žingsnį. Jam būdavo tikras džiaugsmas stebėti, kaip vyno rūkuose prieš jį šmėsčiodavo jų siluetai. Jie jį pakentė dėl jo linksmo būdo.

Anžolrasas, kaip tikinkis, niekino šį skeptiką, o kaip blaivininkas niekino šį girtuoklį. Jis nuolaidžiai jam rodydavo šiek tiek žmogiškos pagailos. Granteras buvo nepripažinto Pilado padėtyje. Visuomet šiurkščiai Anžolraso traktuojamas, atžariai jo atstumiamas ir atmetamas, jis nuolat grįždavo prie jo, sakydamas apie Anžolrasą: „Koks puikus marmuras!"

II

BOSIUJĖ ANTKAPINĖ KALBA, SKIRTA PROFESORIUI BLONDO

Vieną popietę, ir beveik tuo pačiu metu, kaip skaitytojas pamatys, kai vyko mūsų pirmiau atpasakoti įvykiai, Leglis iš Mo stovėjo prie „Miuzeno" kavinės, ilgesingai atsišliejęs į durų staktą. Jis panėšėjo į atostogaujančią kariatidę, tačiau jo našta buvo tik jo paties mintys. Jis žiūrėjo į Sen Mišelio aikštę. Kai esi į ką nors atsirėmęs, tai lyg gulėtum stačias; šitokio būdo ilsėtis svajotojai neniekina. Leglis iš Mo galvojo, beje, nejausdamas jokio liūdesio, apie vieną nedidelį nemalonumą, kuris jam užvakar nutiko teisių mokykloje ir supainiojo ir taip jau gana neaiškius jo ateities planus.

Svajonės nekliudo kabrioletui važiuoti pro šalį, o svajotojui atkreipti dėmesį į tą kabrioletą. Leglis iš Mo, išsiblaškiusiu žvilgsniu žiūrėdamas į šalis, nors ir būdamas apimtas lyg kokio somnambulizmo, staiga pastebėjo riedantį aikšte dviratį vežimą, kuris lyg neryžtingai varėsi žingine pirmyn. Kas čia atnešė tą kabrioletą? Ko jis taip iš lėto važiuoja? Leglis įsižiūrėjo į jį. Jame, greta vežiko, sėdėjo jaunas vyrukas, o šalia jo gulėjo gana didelis kelioninis maišas. Prie maišo buvo prisiūta kortelė, o joje krito į akį stambiomis juodomis raidėmis įrašytas vardas: MARIJUS PONMERSI.

Šis vardas privertė Leglį pakeisti pozą. Jis atsitiesė ir sušuko kabriolete sėdinčiam jaunuoliui:

– Pone Marijau Ponmersi!

Kabrioletas sulig jo šūksniu sustojo.

Jaunuolis, kuris, matyti, irgi buvo labai susimąstęs, pakėlė akis.

– O ką? – paklausė jis.

– Jūs – ponas Marijus Ponmersi?

– Taip, tai aš.

– Aš jūsų ieškojau, – kalbėjo toliau Leglis iš Mo.

– Kaip tat? – paklausė Marijus, nes iš tikrųjų čia buvo Marijus, besikraustąs iš senelio namų; išvydęs prieš save žmogų, kurį pirmą kartą matė savo gyvenime, jis pridūrė: – Aš jūsų nepažįstu.

– Aš jūsų taip pat nepažįstu, –atsakė Leglis.

Marijus tarėsi susitikęs juokdarį, įsimaniusį papokštauti vidury gatvės. Tik jam visai nerūpėjo juokai. Jis suraukė antakius. O Leglis iš Mo lyg niekur nieko kalbėjo toliau:

– Užvakar jūs nebuvote mokykloje.

– Galimas dalykas.

– Tikras dalykas.

– Jūs studentas? – paklausė Marijus.

– Taip, pone. Kaip ir jūs. Užvakar aš atsitiktinai buvau užsukęs į mokyklą. Žinote, kartais užeina tokia mintis. Profesorius ką tik buvo pradėjęs patikrinimą. Jūs pats žinote, kokie jie tokiais atvejais atrodo juokingi. Jeigu jūs tris kartus nebūsite patikrinime, esate išbraukiamas iš sąrašo. Šešiasdešimt frankų nueina šuniui ant uodegos.

Marijus pradėjo atidžiau klausytis. Leglis tęsė toliau:

– Patikrinimą darė Blondo. Jūs pažįstate Blondo; jo labai smaila nosis ir aštri uoslė, ir jis pasigardžiuodamas gaudo nesančiuosius. Jis klastingai pradėjo nuo raidės P. Aš nesiklausiau, nes ta raidė man nerūpi. Patikrinimas neblogai vyko. Nieko negalima buvo išbraukti. Visi buvo susirinkę. Blondo sėdėjo apsiblausęs. Aš tariau sau: „Blondo, balandėli mano, atrodo, šiandien tau neteks padaryti nė mažiausios egzekucijos." Tik staiga Blondo šaukia: „Marijus Ponmersi." Niekas neatsiliepia. Blondo, kupinas vilties, pakartoja garsiau: „Marijus Ponmersi." Ir jau imasi plunksnos. Patikėkite, pone, aš nesu beširdis. Aš greit sau tariau: „Štai tuoj išbrauks šaunų vaikiną. Palaukite! Kas nėra punktualus, tas tikras žmogus. Tai tau ne koks nors pirmasis mokinys. Tai ne kalikas, pratrynęs prie knygų kelnes, ne koks įsikniausęs į vadovėlį studentas ar geltonsnapis pedantas, pripampęs mokslo, literatūros, teologijos ir kitokios sapiencijos, tai ne besmegenis dabita ir bukaprotis. Tai garbingas tinginys ir slankius, užmiestinių iškylų mėgėjas, grizečių mylėtojas, gražuolių gerbėjas, galbūt šią akimirką sėdįs pas mano meilužę. Reikia jį gelbėti. Mirtis Blondo!" Šį momentą Blondo pasidažė rašale savo nešvarią nuo braukimų plunksną, peržvelgė plėšriu žvilgsniu auditoriją ir trečiąsyk pakartojo: „Marijus Ponmersi." Aš atsakiau: „Esu!" Dėl to jūsų ir neišbraukė...

– Pone!.. – tarė Marijus.

– O išbraukė mane, – pridūrė Leglis iš Mo.

– Aš jūsų nesuprantu, – tarė Marijus.

Leglis kalbėjo toliau:

– Visai paprastas dalykas. Atsakydamas aš buvau visai prie katedros, o paskui nuėjau prie durų, kad patogiau būtų išsprukti. Profesorius gana atidžiai į mane įsižiūrėjo. Staiga Blondo – jis, matyt, iš tos pačios gerą uoslę turinčios padermės, apie kurią kalba Bualo[52], – peršoka raidę L. L – mano raidė. Aš esu iš Mo ir vadinuosi Leglis.

– L'Eglis! – petraukė Marijus. – Kokia graži pavardė!

– Taigi, pone! Blondo prieina šią gražią pavardę ir sušunka: „Leglis"! Aš atsakau: „Esu!" Tuomet Blondo švelniai kaip tigras pasižiūri į mane ir šypsodamasis taria man: „Jei jūs esate Ponmersi, tai negalite būti Leglis." Frazė, atrodo, nelabai maloni jums, bet nelemtą prasmę ji turėjo tik man. Tai taręs jis mane išbraukė.

Marijus sušuko:

– Man be galo nesmagu, pone...

– Visų pirma, – pertraukė jį Leglis, – prašau man leisti keliais jautriais žodžiais pagerbti Blondo. Tarkime, kad jisai miręs. Nuo to jis vargu ar pasidarytų daug liesesnis, blyškesnis ir šaltesnis, vargu ar labiau sustingtų ir dvoktų. Ir aš sakau: *Erudimini qui judicatis terram**. Čia ilsisi Blondo, Blondo ilganosis, Blondo *Nasica*, disciplinos jautis, *bos disciplinae*, sąrašų vilkšunis, patikrinimo angelas, kuris buvo tiesus, bukas, punktualus, griežtas, nepaperkamas ir bjaurus. Dievas jį išbraukė, kaip jis mane išbraukė.

Marijus vėl buvo bepradedąs:

– Man baisiai skaudu...

– Jaunuoli! – tarė Leglis iš Mo. – Tegu tai bus jums pamoka. Ateityje būkite punktualus.

– Tikrai labai atsiprašau.

– Ateityje elkitės taip, kad jūsų artimo neišbrauktų iš sąrašo.

– Aš stačiai priblokštas...

Leglis prapliupo juokais:

– O aš sužavėtas. Aš per plauką netapau advokatu. Šis išbraukimas mane išgelbėjo. Išsižadu advokatūras laurų. Man neteks ginti našlių ir skriausti našlaičių. Man nereikės vilkėti toga, nereikės atlikinėti stažo! Pagaliau man pavyko išsibraukti. Ir už tai aš turiu būti dėkingas jums, pone Ponmersi. Ir ketinu jums padaryti iškilmingą padėkos vizitą. Kur jūs gyvenate?

– Šitame kabriolete – atsakė Marijus.

– Tai pertekties ženklas, – ramiai pastebėjo Leglis. – Sveikinu jus. Toks butas turi jums kainuoti devynis tūkstančius frankų per metus.

Tuo metu iš kavinės išėjo Kurfeirakas.

Marijus liūdnai nusišypsojo:

– Aš šiame bute tesu tik dvi valandas ir trokštu iš jo greit išeiti; bet čia tokia istorija – nežinau, kur pasidėti.

– Važiuokite pas mane, pone, – tarė Kurfeirakas.

– Tikrai sakant, aš turėčiau prioritetą, – pastebėjo Leglis, – tik bėda, kad pats neturiu namų.

– Tylėk, Bosiujė, – atsakė Kurfeirakas.

– Bosiujė? – nustebęs pakartojo Marijus. – O man atrodė, kad jūsų pavardė Leglis.

---

* Mokykitės, žemės teisėjai (lot.).

– Iš Mo, – atsakė Leglis, – metaforiškai vadinuosi Bosiujė.

Kurfeirakas įlipo į kabrioletą.

– Port Sen Žako viešbutis, – įsakė jis vežikui.

Tą patį vakarą Marijus įsikūrė viename Port Sen Žako viešbučio kambaryje, greta Kurfeirako.

MARIJUS STEBISI

Praėjo tik kelios dienos, ir Marijus susibičiuliavo su Kurfeiraku. Jaunystė yra toks amžius, kai greitai suartėja žmonės ir veikiai užgyja žaizdos. Šalia Kurfeirako Marijui buvo lengva alsuoti – jausmas, nelabai jam pažįstamas. Kurfeirakas jo nieko neklausinėjo. Jam tatai nė į galvą neatėjo. Tokiame amžiuje veidas tučtuojau viską pasako. Žodžiai nereikalingi. Apie kai kurių jaunuolių fizionomiją galėtum pasakyti, kad ji plepi. Jie pažvelgia vienas į kitą ir jau viską žino.

Betgi vieną rytą Kurfeirakas netikėtai jį paklausė:

– Beje, pasakykite, ar jūs turite kokių nors politinių įsitikinimų?

– Žinoma, – nustebo Marijus, beveik to klausimo užgautas.

– Kas gi jūs esate?

– Demokratas bonapartistas.

– Atspalvis gana pilkokas, – pastebėjo Kurfeirakas.

Kitą dieną Kurfeirakas nusivedė Marijų į „Miuzeno“ kavinę. Tenai šypsodamasis pašnibždėjo jam į ausį:

– Reikia padėti jums įsitraukti į revoliuciją.

Ir įvedė Marijų į „Abėcėlės bičiulių“ kambarį. Jisai jį pristatė kitiems savo draugams, pusbalsiu tardamas šį paprastą žodį, kurio reikšmės Marijus nesuprato:

– Mokinys.

Marijus pakliuvo į aštrių protų širšyną. Beje, nors būdamas nekalbus ir rimtas, jis pats priklausė tai pat sparnuotai ir kandžiai padermei.

Marijus, kuris ligi šiol gyveno vienas ir iš papratimo bei savo prigimtimi buvo linkęs į monologus ir pokalbius su pačiu savimi, šitame jaunų vyrų spiečiuje jautėsi ne visai smagiai. Jų visokeriopa trykštanti energija kartu jį ir patraukė, ir erzino. Nuo triukšmingo idėjų verpeto, kurį audrino šie laisvi, nerimastingai iešką protai, jam sukosi galva. Šiomis dvasinio sąmyšio valandėlėmis jo mintys kartais taip pakrikdavo, kad jam būdavo sunku jas vėl sutelkti. Jis girdėdavo aplink save netikėtus samprotavimus apie filosofiją, literatūrą, meną, istoriją, religiją. Jis susipažino su keistomis pažiūromis į daiktus; jas pagaudamas be perspektyvos, jis nebuvo tikras, ar visa tai nėra chaosas. Išsižadėjęs senelio pažiūrų dėl tėvo pažiūrų, Marijus tarėsi įgijęs tvirtą pasaulėžiūrą; dabar jis, nedrįsdamas sau pačiam prisipažinti, su dideliu nerimu širdyje ėmė įtarti, kad taip nėra. Matymo kampas, kuriuo jis

į viską buvo žiūrėjęs, pradėjo vėl krypti kitur. Kažkokie pasikartoją tolygūs postūmiai išjudino visus jo proto horizontus. Jį apėmė keistas vidinis sąmyšis. Jis nuo to beveik kentėjo.

Atrodė, kad tiems jaunuoliams nėra nieko „šventa". Apie kiekvieną dalyką Marijus išgirsdavo keisčiausių šnekų, kurios drumstė dar nedrąsų jo protą.

Kartą pasitaikė teatro afiša, puošniomis raidėmis reklamuojanti tragediją iš seno, klasikiniu vadinamo repertuaro.

– Šalin tragediją, mielą buržuazijos širdžiai! – šaukė Baorelis.

O Kombeferas atkirto:

– Tu klysti, Baoreli. Buržuazija mėgsta tragediją, ir tegu, palikime šiuo atveju buržuaziją ramybėje. Tragedija, vaidinama su perukais, turi savo egzistavimo prasmę, ir aš nesu iš tų, kurie Eschilo[53] vardu jai ginčija šią teisę. Pačioje gamtoje esama nevalyvų egzempliorių, jos kūryboje yra gatavų parodijų: snapas, kuris nėra snapas, sparnai, kurie nėra sparnai, pelekai, kurie nėra pelekai, letenos, kurios nėra letenos, skausmingas šauksmas, kuris kelia juoką, – štai jums antis. Todėl, jeigu greta tikrų paukščių yra naminiai paukščiai, nematau priežasties, kodėl šalia antikinės tragedijos negalėtų gyvuoti klasikinė tragedija.

Kitą kartą, atsitiktinai eidamas su Anžolrasu ir Kurfeiraku Žano Žako Ruso gatve, Marijus girdėjo šį pokalbį:

– Atkreipkite dėmesį, – tarė Kurfeirakas, imdamas jį už parankės. – Mes esame Platrijero gatvėje, kuri dabar vadinasi Žano Žako Ruso gatve dėl to, kad prieš kokius šešiasdešimt metų čia gyveno juokinga porelė: Žanas Žakas su savo Tereza. Kada ne kada čia atsirasdavo mažų būtybių, Tereza jas gimdydavo, o Žanas Žakas jas paversdavo pamestinukais.

Čia Anžolrasas griežtai nutraukė Kurfeiraką:

– Neterškite Žano Žako atminimo! Aš lenkiuosi prieš tą žmogų. Tiesa, jisai išsižadėjo savo vaikų, bet įsūnijo tautą.

Nė vienas iš jaunikaičių netardavo žodžio „imperatorius". Tiktai Žanas Pruveras kartais sakydavo „Napoleonas"; visi kiti vadino jį Bonapartu, Anžolrasas tardavo „Buonapartė".

Visa tai Marijui kėlė neaiškią nuostabą. *Initium sapientiae**.

IV

UŽPAKALINĖ „MIUZENO" KAVINĖS PATALPA

Vienas tų jaunuolių pokalbis, kurio klausėsi Marijus, pats įterpdamas vieną kitą žodį, jį stačiai sukrėtė.

Tatai įvyko užpakalinėje „Miuzeno" kavinės patalpoje. Tą vakarą buvo susirinkę beveik visi „Abėcėlės bičiuliai". Iškilmingai degė kenketas. Buvo kalbama apie šį bei apie tą, triukšmingai, tačiau be aistros, išskyrus Anžolrasą ir Mariją, kurie tylėjo, kiekvienas postringavo, apie ką pakliuvo. Pašnekesiai tarp draugų kartais įgauna šią ramaus padriku-

* Pažinimo pradžia (lot.).

mo formą. Tai buvo tiek pokalbis, kiek ir kapojimasis sąmojais bei plepėjimas. Jie svaidėsi žodžiais, pagaudami juos belekiančius. Šnekos buvo girdėti visuose kampuose.

Į tą užpakalinę patalpą nebuvo leidžiama užeiti jokiai moteriai, išskyrus Luizoną, kavinės indų plovėją, kuri protarpiais perkrypuodavo per kambarį iš plovyklos į „laboratoriją".

Granteras, visiškai girtas, griaudėjo viename kampe, visus kurtindamas. Postringaudamas ir maldamas visokius niekus, jis šaukė:

– Mane kankina troškulys, o mirtingieji! Aš sapnavau, kad Heidelbergo statinę[54] ištiko apopleksijos priepuolis ir jai buvo pridėta dvylika dėlių, o aš viena iš tų dėlių. Aš noriu išgerti. Noriu užmiršti gyvenimą. Gyvenimas – bjaurus nežinia kieno išradimas. Jis trumpas ir niekam nevertas. Imsi gyventi ir nusisuksi sprandą. Gyvenimas – tai scena su dekoracijomis, kurios beveik visos netinkamos. Laimė – tai seni rėmai, nudažyti iš vienos pusės. Ekleziastas[55] sako: „Viskas yra tuštybių tuštybė." Aš galvoju lygiai taip, kaip tas žmogelis, kuris galbūt niekuomet neegzistavo. Nulis, kad nebūtų visiškai nuogas, apsirengė tuštybe. O, tuštybė! Siekis viską apvilkti skambiais žodžiais! Virtuvę tu pakeiti laboratorija; šokėją – šokių mokytoju; akrobatą – gimnastu; kumštininką – boksininku; vaistininką – chemiku; barzdaskutį – artistu; kalkių maišytoją – architektu; žokėją – sportininku; šimtakojį – vėžiagyviu iš porakojų giminės. Tuštybė turi tikrąją ir atvirkščiąją puses; iš tikrosios pusės ji buka – tai negras su savo blizgučiais; iš atvirkščiosios pusės ji kvaila – tai filosofas su savo skarmalais. Viena mane verčia ašaroti, o antra – juoktis. Tai, kas vadinama pagarba ir aukštu rangu, ir net tikra garbė ir šlovė, paprastai yra aukso imitacija. Tuščia žmonių paikybė tik žaislas karaliams. Kaligula padarė konsulu arklį; Karolis II pakėlė į riterius kepsnį. Tai jūs teikitės dabar konsulo *Incitatus** ir baroneto Rostbifo kompanijoje puikauti savo titulais ir ordinais! O dėl vidinių žmogaus dorybių, tai ir jų vertė nedidelė. Paklausykite, kaip kaimynas liaupsina kaimyną. Baltas visuomet žiaurus baltam; jeigu lelija prabiltų, kaip ji susidorotų su balandėle! Davatka, apkalbanti šventuolę, nuodingesnė už angį ir gyvatę. Gaila, kad esu nemokša, kitaip jums duočiau daugybę pavyzdžių; bet aš nieko nežinau. Beje, protu aš niekuomet nebuvau nuskriaustas; būdamas Gro[56] mokiniu, aš paveikslų netepliodavau, bet laiką leisdavau naudingai: vogdavau obuolius; teplioti ar vaginėti – tas pats velnias! Aš čia apie save; bet ir jūs ne daugiau verti. Aš spjaunu į jūsų tobulybes, dorybes ir pranašumus. Kiekviena dorybė gali virsti yda: taupus yra šykštuolio giminė, dosnus – veltėdžio brolis, drąsuolis – pagyro draugas; dievotas žmogus jau kvepia davatka; dorybėje tiek pat ydų, kiek Diogeno apsiauste skylių. Ką jūs garbinate, žudytoją ar nužudytąjį? Cezarį ar Brutą? Paprastai žmonės yra žudiko pusėje. Tegyvuoja Brutas, nes jis nužudė! Štai kas dorybė. Dorybė? Tegu, bet tiek pat ir beprotybė. Didieji žmonės turi didelių keistybių. Brutas, kuris nužudė Cezarį, buvo įsimylėjęs berniuko statulą. Šita statula buvo nukalta graikų skulptoriaus Strongilijono, sukūrusio ir amazonę, vadinamą Gražiakoje, Euknemoze, kurią Neonas visur vežiodavosi su savimi. Po Strongilijono yra likusios iš viso tik tos dvi statulos, suartinusios Brutą su Neronu: Brutas buvo įsimylėjęs vieną, o Neronas – antrą. Istorija – tai nuobodus gromulojimas. Vienas amžius plagijuoja kitą. Marengo kautynės – Pidnos kautynių kopija; Chlodvigo Tolbiakas ir Napoleono Aus-

* Greitakojo (lot.).

terlicas panašūs vienas į antrą kaip du kraujo lašai[57]. Pergalei aš neteikiu jokios reikšmės. Nieko nėra kvailiau, kaip nugalėti; reikia ne įveikti, bet paveikti – štai kur tikroji garbė! Bet tik jūs pabandykite ką nors įrodyti! Jūs tenkinatės pasisekimu ir nukariavimu; koks vidutiniškumas ir kokia menkybė! Deja, visur tuštybė ir niekšiškumas. Vaikymasis pasisekimų yra apėmęs net gramatiką. *Si volet usus**, – sako Horacijus. Dėl to aš ir nekenčiu žmonių padermės.

Dabar pereikime nuo visumos prie atskirų dalių. Gal jūs norite, kad aš imčiau garbinti tautas? Nuo kurios tautos pradėti, leiskite paklausti? Gal nuo Graikijos? Atėniečiai, tie senovės paryžiečiai, nužudė Fokioną. Čia nejučiomis iškyla palyginimas su Kolinji užmušimu – ir taip keliaklupsčiaudavo prieš tironus, kad Anaceforas sakydavo apie Peisistratą: „Jo šlapimo kvapas pritraukia bites."[58] Ištisus penkiasdešimt metų žymiausias Graikijos žmogus buvo gramatikas Filetas, mažutis ir menkutis žmogelis, kuriam tekdavo pakalti savo apavą švinu, kad jo nenuneštų vėjas. Svarbiausioje Korinto aikštėje buvo pastatyta statula, Silanijono iškalta ir Plinijaus[59] aprašyta; ši statula vaizdavo Epistatą. Ką gi buvo padaręs Epistatas? Jis išrado būdą pakišti koją. Tai iš esmės ir viskas, ką galima pasakyti apie Graikiją ir šlovę. Eime toliau. Liaupsinti Angliją? Liaupsinti Paryžių? Prancūziją! Kodėl? Už Paryžių? Bet aš jau pasakiau savo nuomonę apie Atėnus. Angliją? Kodėl? Ar tik ne už Londoną? Bet aš nekenčiu Kartaginos. Antra vertus, Londonas ne tik prabangos metropolija, bet ir skurdo sostinė. Vien tik Čaring Kroso parapijoje per metus numiršta badu apie šimtą žmonių. Toks yra Albionas! Kad vaizdas būtų pilnas, pridursiu, jog kartą esu matęs anglę šokant su rožių vainikėliu ant galvos ir su mėlynais akiniais. Taigi padarykime grimasą Anglijai! Tačiau jeigu aš negarbstau Džono Bulio, tai gal garbstysiu brolį Džonataną**? Anaiptol. Man visai nekelia simpatijos šitas brolis – vergų savininkas. Atimkite iš Anglijos *time is money****, kas liks iš Anglijos? Atimkite iš Amerikos *cotton is king*****, kas liks iš Amerikos? Vokietijos būdas limfinis, Italijos – tulžingas. Gal mums reikia gėrėtis Rusija? Volteras ja žavėjosi. Taip pat jis žavėjosi Kinija. Sutinku, kad Rusija turi savo pranašumų, pavyzdžiui, despotišką valdžią; tačiau man gaila despotų. Jų organizmas labai neatsparus. Aleksejui buvo nukirsta galva, Petras nudurtas, Pavlas pasmaugtas, kitas Pavlas sutryptas batais, daug Ivanų paskersta, keli Nikolajai ir Vasilijai nunuodyti – visa tai rodo, kad Rusijos imperatorių rūmai be galo kenkia sveikatai. Mąstytoją stebina vienas reiškinys, bendras visoms civilizuotoms tautoms, būtent – karas; o karas, civilizuotas karas, naudoja visas banditizmo formas, pradedant trabiukerų užpuolimais Jaksos kalnų tarpekliuose ir baigiant indėnų komančių plėšimais Nepatikimojoje perėjoje! Na ką jau čia, pasakysite man, Europa vis dėlto geresnė už Aziją? Aš sutinku, jog Azija farsas; tačiau nematau ypatingo pagrindo, kad jūs, Vakarų tautos, galėtume tyčiotis iš dalai lamos[60]; jūs, Vakarų tautos, kurios savo madas ir eleganciją atskiedėte visais nevalyvais jų karališkųjų didybių papročiais, pradedant nešvariais karalienės Izabelės marškiniais ir baigiant kiaura dofino kėde! Pliauškalai, ponai žmonės! Briuselyje daugiausia suvartojama alaus,

* Jei reikalaus paprotys (lot.).

** Džonu Buliu pravardžiuojami anglai, Džonatanu – amerikiečiai.

*** Laikas – pinigai (angl.).

**** Medvilnė – karalius (angl.).

Stokholme – degtinės, Madride – šokolado, Amsterdame – kaduginės, Londone – vyno, Konstantinopolyje – kavos, Paryžiuje – absento; štai jums visos naudingos žinios. Apskritai Paryžius visus pranoksta. Paryžiuje net skudurininkai gyvena kaip sibaritai: Diogenui tikriausiai tiek pat būtų malonu būti skudurininku Mobero aikštėje, kaip filosofu Pirėjuje. Įsidėmėkite dar štai ką: skudurininkų smuklės vadinamos rūseliais; iš jų garsiausi yra „Prikaistuvis" ir „Skerdykla". Taigi, o smuklės, užeigos, užkandinės, arbatinės, alinės, restauracijos, kavinės, karčiamos, skudurininkų rūseliai ir kalifų karavanserajai! Aš pareiškiu, kad esu pilvapenys, maitinuosi pas Rišarą, mokėdamas po keturiasdešimt su už pietus, ir man reikalingi persų kilimai, idant į juos galėčiau įvynioti nuogą Kleopatrą. Beje, kurgi jinai, Kleopatra? A, tai tu, Luizona? Laba diena!

Šitaip pliauškė girtutis Granteras „Miuzeno" kavinės užpakalinėje patalpoje, užkabindamas einančią pro šalį indų plovėją.

Bosiujė ištiesė į jį ranką, mėgindamas nutildyti, bet tatai nieko negelbėjo, ir Granteras dar labiau įsismagino:

– Šalin nagus, ereli iš Mo! Tavo mostas kaip Hipokrato, atstumiančio niekingą Artakserkso dovaną, bet jis manęs nejaudina[61]. Aš tave atpalaiduoju nuo pastangų mane raminti. Be kita ko, man labai liūdna. Ką jums dar pasakyti? Žmogus blogas, žmogus šlykštus; peteliškei pasisekė, o iš žmogaus nieko neišėjo. Šis gyvulys Dievui nepavyko. Minia yra turtingiausias visokių luošybių pasirinkimas. Pirmas sutiktas žmogus – šlamštas. Moteris žavinga, o rimuojasi su „paleistuvinga". Taip, aš sergu splinu, kurį komplikuoja melancholija bei nostalgija, o dar hipochondrija, ir aš pykstu, siuntu, žiovauju, nuobodžiauju, kankinuosi ir kamuojuosi! Tegu eina Dievas po velnių!

– Nutilk pagaliau, didžioji R! – vėl jį nutraukė Bosiujė, kuris tą momentą svarstė kažkokį juridinį kazusą su įsivaizduojamu pašnekovu ir ligi juostos buvo įklimpęs vienoje teisminio žargono frazėje, kurios pabaiga buvo tokia:

„...dėl manęs, tai, būdamas dar mažai prityręs jurisprudencijoje ir galėdamas būti nebent tik prokuroru mėgėju, aš vis dėlto ryžtuosi tvirtinti štai ką: pagal Normandijos papročių teisę, kiekvienais metais per Šventą Mykolą iš visų ir kiekvieno, turinčio žemės, būdavo imamas senjoro naudai, neskaitant visų kitų, tam tikras mokestis – tiek nuo žemių, gautų paveldėjimo būdu, tiek ginčytinų bei išnuomotų trumpam ar ilgam terminui, laisvų nuo apdėjimų, įkeistų ir neįkeistų, o taipgi ir nuo hipotekų bei laidų..."

– „Aidas, verkiančių nimfų balsai", – užtraukė Granteras.

Visai netoli Grantero prie vieno staliuko buvo beveik visiška tyla; popieriaus lapas, rašalinė ir plunksna tarp dviejų nedidelių stiklelių rodė, kad čia ruošiamasi kurti vodevilį. Šis rimtas darbas buvo aptariamas negarsiai ir dvi darbe palenktos galvos lietė viena antrą:

– Pirmiausia reikia sugalvoti vardus. Kai yra vardai, nesunku surasti ir siužetą.

– Teisingai. Diktuok. Aš rašau.

– Ponas Derimonas.

– Rentininkas?

– Žinoma. Jo duktė Celestina.

– ...tina. Toliau.

– Pulkininkas Senvalis.

– Senvalis nuvalkiota. Sakyčiau Valsenas.

Netoli pradedančiųjų vodevilistų kita pora, irgi naudodamasi triukšmu, pašnibždomis svarstė dvikovos sąlygas. Vienas prityręs trisdešimties metų senis mokė aštuoniolikos metų jauniklį, aiškindamas, su kokiu priešininku tas turįs reikalą:

– Būkite atsargus, po velnių! Jis geras špagininkas. Šmaikščiai fechtuojasi. Gerai puola, nesiduoda apgaunamas, turi tvirtą ranką, sumanus, išradingas, taikliai atmuša, matematiškai smogia, po šimts! Be to, jis kairys.

Kitame kampe, Granterui priešpriešiais, Žoli ir Baorelis lošė domino ir kalbėjosi apie meilę.

– Tu tai laimingas, – kalbėjo Žoli. – Tavo mylimoji visada juokiasi.

– O visai be reikalo, tai jos klaida, – atsakė Baorelis. – Mylimajai visai nereikia amžinai juoktis. Tatai mus skatina ją apgaudinėti. Matydamas ją linksmą, nejauti sąžinės priekaištų, o kai matai nuliūdusią, ima graužti sąžinė.

– Nedėkingas žmogau! Taip malonu, kai moteris juokiasi. Ir niekados judu nesusipykstate!

– Na dėl šito, tai mes turime specialų susitarimą: sudarydami mūsų šventąją sąjungą, mes nustatėme vienas antram ribas, kurių niekuomet neperžengiame. Tai, kas yra į žiemius, priklauso Vo, o kas į pietus – Žeksui. Todėl ir taika.

– Taika – tai ramiai virškinama laimė.

– O kas gero pas tave, Žollllli? Kaip tavo vaidas su mamzele... tu žinai, ką aš turiu omenyje?

– Ji vis tebesirauko prieš mane žiauriai ir atkakliai.

– Atrodytų, kad toks išdžiūvęs įsimylėjėlis jau vien savo liesumu galėtų ją sugraudinti.

– Deja!

– Tavim dėtas, aš ją mesčiau.

– Lengva pasakyti.

– Ir padaryk. Jei, neklystu, ji vardu Muziketė?

– Taip. Ak, bičiuli Baoreli, kokia ji puiki mergina ir kokia apsiskaičiusi, mažos kojytės, mažos rankutės; visuomet gražiai apsirengusi; baltutė, putnutė, burtininkės akelės! Aš ją beprotiškai myliu.

– Mano brangusis, tokiu atveju reikia stengtis jai patikti, būti elegantiškam, reikia pasipuošti. Nusipirk pas Štaubą geros diagonalės kelnės. Matysi, kaip paveiks.

– Ar ilgam?– sušuko Granteras.

Trečiame kampe vyko karštas ginčas apie poeziją; stabmeldiškoji mitologija pešėsi su krikščioniškąja mitologija. Klausimas buvo apie Olimpą, kurio ginti stojo Žanas Pruveras, nes visos jo simpatijos buvo romantizmo pusėje. Žanas Pruveras būdavo nedrąsus tik ramiai nusiteikęs, bet vos tik susijaudindavo, jam atsilapodavo liežuvis, jį apimdavo kažkoks linksmas entuziazmas ir jis darydavosi pašaipus ir tuo pačiu metu lyriškas.

– Neįžeidinėkime dievų, – kalbėjo jis. – Dievai galbūt dar gyvi. Jupiteris man visai neatrodo miręs. Jūs sakote, kad dievai tėra tik svajonės. Vis dėlto net ir dabar gamtoje, kai tos svajonės išsisklaidė, visur teberandi gyvų didžių stabmeldystės mitų. Koks nors kalnas, pavyzdžiui, Vinmalis, savo forma primenąs tvirtovę, man, kaip ir senovėje, tebėra deivės

Kibelės galvos apdangalas; man dar niekas neįrodė, kad Panas naktimis nebeateina pūsti į gluosnių dreves, pirštais užkimšdamas čia vieną jų skylutę, čia kitą; taip pat aš visuomet buvau įsitikinęs, kad, atsirandant kriokliui Pisvašui, turėjo dalyvauti Ijo[62].

Paskutiniame kampe kalbėta apie politiką, Tenai išsijuosus buvo koneveikiama karaliaus chartija. Kombeferas vangiai ją gynė, o Kurfeirakas energingai puolė. Ant stalo gulėjo vienas nelemtas garsiojo Tukė leidimo chartijos egzempliorius, Kurfeirakas, pagriebęs jį, purtė ore, savo argumentus patvirtindamas šio popieriaus lapo čiužėjimu.

– Visų pirma aš esu prieš visokius karalius. Jau vien ekonominiu požiūriu jie nereikalingi; karalius visada parazitas. Karaliaus negalima turėti dykai. Tik paklausykite, kiek atsieina karaliai. Mirus Pranciškui I, Prancūzijos valstybinė skola siekė trisdešimt tūkstančių livrų rentos; mirus Liudvikui XIV, ji buvo išaugusi ligi dviejų milijardų šešių šimtų milijonų, jei markės vertę prilygintume dvidešimt aštuoniems livrams. Ši suma, pasak Demarė, 1760 metais būtų sudariusi keturis milijardus penkis šimtus milijonų, o šiandien sudarytų dvylika milijardų. Antra, – tegu dėl mano žodžių neįsižeidžia Kombeferas, – karališkosios chartijos yra bloga civilizacijos priemonė. Sako, kad konstitucinės fikcijos reikalingos posūkiui sušvelninti, padaryti pokytį ne tokį staigų, sumažinti sukrėtimą, leisti tautai nejučiomis pereiti iš monarchijos į demokratiją. Tie argumentai niekam tikę! Ne, ne ir ne! Niekuomet nereikia nušviesti liaudžiai faktų netikra šviesa. Visų geriausi principai blykšta ir vysta jūsų konstituciniame rūsyje. Jokių pusinių sprendimų. Jokių kompromisų! Jokių karaliaus malonių liaudžiai! Kiekvienoje tokioje malonėje visuomet glūdi koks nors 14 straipsnis. Viena ranka duodama, o antra atimama. Aš griežtai atmetu jūsų chartiją. Chartija – tai kaukė; po ja slepiasi melas. Tauta, kuri priima chartiją, atsisako savo teisių. Teisė yra teisė tik ligi tol, kol ji pilnutinė. Ne! Jokių chartijų!

Buvo žiemos metas; židinyje spragėjo dvi pliauskos. Pagunda buvo didelė, ir Kurfeirakas neatsilaikė. Jis suglamžė saujoje pasigailėtiną Tukė chartiją ir įmetė ją į ugnį. Popierius suliepsnojo. Kombeferas filosofiškai ramiai žiūrėjo į degantį Liudviko XVIII šedevrą ir tiek tepasakė:

– Metamorfozė įvyko – chartija pavirto liepsna.

Viešpatavo tokia nuotaika, kurią prancūzai vadina pagyvėjimu, o anglai humoru; sarkazmas, sąmojai, paradoksai ir banalybės, blaivios mintys ir kvailystės, pašėlusios klausimų ir atsakymų raketos, kildamos iš karto visuose patalpos kampuose, kėlė įspūdį, jog viršum dalyvių galvų vyksta kažkoks linksmas susišaudymas.

HORIZONTAS PLEČIASI

Jaunųjų protų tarpusavio susikirtimai nuostabūs tuo, kad niekuomet negalima numatyti ir įspėti, ar įsižiebs tik kibirkštis, ar tvykstels žaibas. Kas išsiverš po akimirkos? Nežinia. Jaudinantys žodžiai gali sutikti griausmingą juoką. Juokingas posakis gali sukelti rimtą kalbą.

Pirmas pakliuvęs žodis gali būti akstinas. Kiekvienas kaprizas leistinas. Kvailas sąmojis gali atverti plačią dirvą netikėtumams. Nelaukti perėjimai nuo vienos temos į kitą staiga pakeičia visą perspektyvą – tai būdingas panašių pokalbių bruožas. Juos vairuoja atsitiktinumas.

Gili mintis, keistai kilusi žodžių tarškesyje, staiga pervėrė maišalynę žodžių, kuriais besiginčydami padrikai svaidėsi Granteras, Baorelis, Pruveras, Bosiujė, Kombeferas ir Kurfeirakas.

Kaip dialoge staiga išsiskiria kuri nors frazė? Kodėl ji staiga savaime patraukia į save dėmesį tų, kurie ją išgirdo? Mes ką tik pasakėme, jog niekas to nežino. Aidint triukšmui ir klegesiui, Bosiujė netikėtai užbaigė kažkokį atsikirtimą Kurfeirakui, paminėdamas šią datą:

– 1815 metų birželio 18 diena: Vaterlo.

Marijus sėdėjo prie stiklinės vandens, alkūnėmis pasirėmęs ant stalo, ir, išgirdęs žodį „Vaterlo", atitraukė ranką nuo smakro ir ėmė atidžiai stebėti auditoriją.

– Dievai žino! – sušuko Kurfeirakas („velniai žino" tais laikais jau imta nebevartoti). – Šis keistas skaičius „18" mane visuomet labai veikia. Tai fatališkas Bonapartui skaičius[63]. Parašykite prieš aštuoniolikos skaičių Liudviką, o po briumero – aštuoniolika, ir štai jums visas didžio žmogaus likimas; lieka tik tas esminis skirtumas, kad šiuo atveju pabaiga stovi pirma pradžios.

Anžolrasas, iki šiol nepratarę̨s nė žodžio, prašneko ir, kreipdamasis į Kurfeiraką, pastebėjo:

– Tu nori pasakyti: išpirkimas pirma nusikaltimo?

Žodis „nusikaltimas" perpildė kantrybės taurę Marijui, kurį jau ir taip buvo sujaudinęs netikėtas Vaterlo priminimas.

Jis atsistojo, neskubėdamas priėjo prie kabančio ant sienos Prancūzijos žemėlapio, kurio apačioje, atskirame langelyje, buvo matyti sala, ir, pridėjęs prie to langučio pirštą, pasakė:

– Korsika. Maža salelė, o kokią didžią jinai padarė Prancūziją!

Tai buvo tarsi ledinio oro dvelktelėjimas. Visi nutilo. Jautei, kad tuojau turi kažkas atsitikti.

Baorelis, kuris rengėsi atsikirsti Bosiujė, buvo beatsistojąs savo mėgstama poza, bet susilaikė ir ėmė klausytis.

Anžolrasas, kurio mėlynos akys tarytum nieko nematė ir buvo įbestos į tuštumą, atsakė, nežiūrėdamas į Marijų:

– Prancūzijai nereikia jokios Korsikos, kad būtų didi. Prancūzija dėl to yra didi, kad ji Prancūzija. *Quia nominor leo**.

Marijus visai neketino trauktis; jis atsigręžė į Anžolrasą ir prabilo skambiu balsu, virpančiu nuo vidinio susijaudinimo:

– Dieve gink, aš visiškai nenoriu žeminti Prancūzijos! Sujungti į viena Prancūziją ir Napoleoną anaiptol nėra pažeminimas. Klausykite, pakalbėkime atvirai. Aš tarp jūsų naujokas, bet, turiu prisipažinti, jūs mane stebinate. Išsiaiškinkime. Su kuo mes ir kur? Kas mes esame? Kas jūs? Kas aš? Pasisakykime atvirai, kas buvo imperatorius. Jūs jį vadinate tik Buonapartu, pabrėždami „u", kaip rojalistai. Turiu jums pasakyti, kad mano senelis jus

* Nesgi vadinuosi liūtas (lot.).

dar pranoksta: jis taria „Buonapartė“. Aš jus laikiau jaunais vyrais. Bet į kurgi jūs nukreipiate savo entuziazmą? Kuo jis pasireiškia? Kuo gi jūs žavitės, jeigu nesižavite imperatoriumi? Ko jums daugiau reikia? Jeigu šis didis žmogus jums neįtiko, tai kokių didžių vyrų dar jums reikia? Jam užteko visko. Jis buvo tobulybė. Jo smegenyse buvo visi žmogiškieji gabumai kubo laipsniu. Jis sudarinėjo kodeksus kaip Justinianas[64], diktavo savo valią kaip Cezaris; jo kalbose, kaip ir Paskalio, žėrėjo žaibai ir, kaip Tacito, griaudėjo perkūnas; jis lygiai kūrė ir rašė istoriją; jo biuleteniai – tai iliados; jis mokėjo suderinti Niutono skaičių kalbą su Mahometo metaforomis, Rytuose jis savo kelyje palikdavo žodžius, didžius kaip piramidės; Tilžėje jis mokė imperatorius didingumo. Mokslų akademijoje sėkmingai atsikirtinėjo Laplasui, o valstybės taryboje nenusileisdavo Merlenui[65], mokėjo įkvėpti sielą į negyvą geometriją vienų ir į smulkią formalistiką kitų; su prokurorais jis būdavo įstatymų žinovas, o žvaigždžių žinovas su astronomais; panašiai kaip Kromvelis, kuris iš dviejų žvakių visuomet užpūsdavo vieną, jis, norėdamas pigiau nupirkti kokius nors kutus užuolaidai, asmeniškai vykdavo į Tamplį derėtis; jis viską pastebėdavo, viską žinodavo, bet tas jam nė kiek nekliudė geraširdiškai juoktis prie savo kūdikio lopšio; ir štai staiga siaubo apimta Europa girdi: armijos pradeda žygiuoti, darda artilerijos parkai, pontoniniai tiltai tiesiami per upes, nesuskaitomi raitelių pulkai lekia kaip uraganas, šauksmai, trimitai, visur svyruoja sostai, karalysčių sienos keičiasi žemėlapyje, girdėti švilpiant ištrauktą iš makščių antžmogiško sunkumo kalaviją, ir štai jis pasirodo horizonte su ugnimi rankose ir liepsna akyse, išskėtęs tarp žaibų ir perkūnų du savo sparnus: didžiąją armiją ir senąją gvardiją, – tikras karo arkangelas!

Visi tylėjo, ir Anžolrasas nuleido galvą. Tyla visuomet yra lyg pritarimo ženklas arba liudijimas to, kad priešininkas prispaustas prie sienos. Marijus, beveik neatsikvėpdamas, su dar didesniu entuziazmu varė toliau:

– Būkime teisingi, mano bičiuliai! Būti tokio imperatoriaus imperija – koks įstabus likimas tautai, jeigu toji tauta – Prancūzija ir jeigu ji savo pačios genialumą sujungia su šio vyro genialumu! Viešpatauti visur, kur tik pasirodoma, triumfuoti visur, kur ateinama, sustoti visų valstybių sostinėse, pakelti į karalius savo grenadierius, plunksnos brūkšniu nuversti dinastijas, durtuvais keisti Europą, duoti visiems pajusti, jog tada, kai jūs grasinate, jūsų ranka padėta ant Dievo kalavijo rankenos; ar nėra didinga sekti paskui žmogų, kuriame dera Hanibalas, Cezaris ir Karolis Didysis, būti tauta žmogaus, kuris kiekvieną rytą jus pradžiugina žinia apie naują puikią pergalę, pabusti nuo Invalidų namų patrankos šūvių, mesti į amžinybės prarajas nuostabius, negęstančia liepsna degančius žodžius: Marengo, Arkolis, Austerlicas, Jena, Vagramas! Nuolat įžiebti amžių zenite naujų pergalių žvaigždynus, padaryti Prancūzijos imperiją Romos imperijos tęsiniu, būti didžia nacija ir sukurti didžiąją armiją; panašiai kaip kalnas, siunčiantis savo erelius į visas puses, paskleisti po visą žemę savo legionus, nugalėti, valdyti, parblokšti, būti Europoje kažkokia ypatinga tauta, žėrinčia šlovės auksu, skardenti istoriją titaniškais trimitais, du kartus užkariauti pasaulį – ginklo jėga ir akinančia šviesa; ar gali būti kas didingesnio?

– Būti laisvam, – tarė Kombeferas.

Marijus savo ruožtu nuleido galvą. Šie paprasti ir santūrūs žodžiai lyg plieno ašmenimis pervėrė jo epinę versmę, ir jis pajuto, kad ši versmė jame senka. Kai jis pakėlė akis,

Kombefero jau nebebuvo. Matyt, patenkintas savo replika į Marijaus apoteozę, jis išėjo, ir visi, išskyrus Anžolrasą, padarė tą patį. Kambarys ištuštėjo. Anžolrasas, dabar palikęs vienas su Marijum, rimtai žiūrėjo jam į akis. O tuo tarpu Marijus, truputį atitokęs ir suvaldęs savo mintis, nelaikė savęs nugalėtu; jame dar viskas tebevirė, ir šis virimas tikriausiai būtų išsiliejęs ilgais ilogizmais, nukreiptais prieš Anžolrasą, jeigu staiga nebūtų pasigirdęs kažkieno balsas – kažkas dainavo, leisdamasis laiptais. Tai buvo Kombeferas, kuris išeidamas iš kavinės štai ką dainavo:

Jei karalius mane dėtų
Armijos visos vadu,
Liepdamas man paminėti
Motiną piktu vardu,
Atsakyčiau aš jam sklandžiai:
„Savo motinos brangios
Nei už auksą, nei už valdžią
Neišduosiu niekados."

Švelnus ir kartu rūstus tonas, kuriuo Kombeferas dainavo šituos žodžius, teikė šiai paprastai dainelei ypatingos didybės. Marijus susimąstęs pakėlė akis į lubas ir beveik nesąmoningai pakartojo: „Savo motinos?.."

Tą momentą jis pajuto ant savo peties Anžolraso ranką.

– Pilieti, – tarė jam Anžolrasas, – mano motina – tai Respublika.

VI

*RES ANGUSTA**

Šitas vakaras giliai sukrėtė Marijų ir jo sieloje paliko niūrų liūdesį. Jis jautė tai, ką galbūt jaučia žemė, kai, perskrodus ją geležimis, ji atverčiama ir jon įberiamas javo grūdas: tą momentą jinai jaučia tik žaizdos skausmą; diego virpėjimas ir bręstančio vaisiaus džiaugsmas atsiranda tik vėliau.

Marijaus širdį prislėgė nykuma. Jis taip neseniai buvo atradęs tikėjimą; argi jau reikės jo išsižadėti? Jis įtikinėjo save, kad nereikės. Tvirtino sau, kad nepasiduos abejonėms, ir vis dėlto nejučiom ėmė abejoti. Stovėti dviejų tikėjimų kryžkelėje, dar nepametus vieno ir nepriėmus antro, nepakenčiamai sunku; tokios sutemos mielos tik šikšnosparniams. Marijus buvo tiesaus žvilgsnio žmogus, ir jam reikėjo tikros šviesos. Dvejonių prieblanda kamavo jį. Kad ir kaip jis norėjo pasilikti senose pozicijose ir nejudėti iš vietos, jis nesulaikomai buvo tempiamas ir traukiamas pirmyn, verčiamas tyrinėti, galvoti, žengti toliau. Kur tatai jį galėjo nuvesti? Turėjęs nueiti tokį ilgą kelią, kol prisiartino prie savo tėvo, jis bijojo, kad dabar vėl nenutoltų nuo jo. Juo ilgiau jis galvojo, juo sunkiau jam darėsi širdyje. Jam atro-

* Gyvenimo sunkumai (lot.).

dė, lyg jis būtų atsidūręs prie stataus skardžio. Jis nesutarė nei su seneliu, nei su bičiuliais; vienam jis buvo per daug laisvamaniškas, o kitiems per daug atsilikęs, jis pasijuto dvigubai vienišas, atstumtas ir senimo, ir jaunimo. Jis liovėsi vaikščiojęs į „Miuzeno" kavinę.

Apimtas šio sielos sąmyšio, Marijus visai nebegalvojo apie kai kurias rimtas egzistencijos puses. Vis dėlto gyvenimo tikrovė nesiduoda užmirštama. Ji staiga niuksu priminė Marijui apie save.

Vieną rytą viešbučio šeimininkas atėjo į Marijaus kambarį ir tarė:

– Ponas Kurfeirakas laidavo už jus.

– Taip.

– Bet man reikėtų pinigų.

– Paprašykite Kurfeiraką užeiti pas mane; aš su juo pasikalbėsiu, – atsakė Marijus.

Kurfeirakui atėjus, šeimininkas juodu paliko. Marijus atskleidė bičiuliui tai, apie ką ligi šiol jam nebuvo atėję į galvą pasipasakoti, būtent, jog jis beveik vienas pasaulyje ir neturi jokių giminių.

– Tai kaipgi jūs gyvensite? – paklausė Kurfeirakas.

– Nežinau, – atsakė Marijus.

– Ką jūs ketinate daryti?

– Nežinau.

– Ar jūs turite pinigų?

– Penkiolika frankų.

– Gal norite, kad aš jums paskolinčiau?

– Jokiu būdu.

– Ar turite kokių drabužių?

– Štai.

– Ar turite kokių brangių daiktų?

– Laikrodėlį.

– Sidabrinį?

– Ne, auksinį. Štai jis.

– Aš pažįstu vieną drabužių prekiautoją, kuris nupirks iš jūsų redingotą ir kelnes.

– Gerai.

– Jums beliks tik vienerios kelnės, liemenė, skrybėlė ir švarkas.

– Ir batai.

– Iš tikrųjų? Vadinasi, jūs nevaikščiosite basas? Kokia prabanga!

– Daugiau nė nereikia.

– Pažįstu vieną laikrodininką, kuris nupirks jūsų laikrodį.

– Labai gerai.

– Ne, tai visai negerai. O ką jūs po to darysite?

– Aš sutinku dirbti bet kurį darbą. Kad tik būtų doras darbas.

– Mokate angliškai?

– Ne.

– Mokate vokiškai?

– Ne.

– Gaila.

– Kodėl?

– Mat vienas mano bičiulis, knygų leidėjas, sumanė leisti kažką panašaus į enciklopediją, kuriai jūs galėtumėte versti angliškus ir vokiškus straipsnelius. Atlyginimas prastas, bet gyventi galima.

– Aš išmoksiu angliškai ir vokiškai.

– O ligi tol?

– O ligi tol valgysiu, ką gausiu už drabužius ir laikrodėlį.

Jie pakvietė drabužių prekiautoją. Šis nupirko Marijaus naudą už dvidešimt frankų. Nuėjo pas laikrodininką. Tas nupirko laikrodėlį už keturiasdešimt penkis frankus.

– Ką gi, neblogai, – tarė Marijus Kurfeirakui, kai jie grįžo į viešbutį. – Pridėjus mano penkiolika frankų, susidaro aštuoniasdešimt.

– O viešbučio sąskaita?– pastebėjo Kurfeirakas.

– Tiesa! Visai buvau užmiršęs, – tarė Marijus.

Šeimininkas pristatė sąskaitą, už kurią tučtuojau reikėjo sumokėti. Ji siekė septyniasdešimt frankų.

– Man lieka dar dešimt frankų, – pastebėjo Marijus.

– Po velnių! – sušuko Kurfeirakas. – Vadinasi, jums teks maitintis iš penkių frankų, kol mokysitės anglų kalbos, ir iš kitų penkių frankų, kol mokysitės vokiečių kalbos. Todėl reikės arba labai greitai gromuluoti kalbas, arba labai lėtai – šimto su monetas.

O tuo tarpu tetai Žilnorman, kuri iš esmės buvo gana gera moteris, ypač nelaimėje, galų gale pavyko surasti, kur gyvena Marijus. Vieną rytą, sugrįžęs iš mokyklos, Marijus rado tetos laišką ir užantspauduotą dėžutę su *šešiasdešimt pistolių*, atseit šešis šimtus aukso frankų.

Marijus grąžino tuos trisdešimt luidorų tetai su labai mandagiu laišku, kuriame pareiškė turįs pakankamai lėšų pragyvenimui ir ateityje galįs pats save išlaikyti. Tuo metu jis turėjo tik tris frankus.

Teta nieko nepranešė seneliui apie šį atsaką, bijodama galutinai jį supykinti. Be to, juk jis pats buvo pasakęs: „Kad man niekas niekuomet neužsimintų apie tą kraugerį!"

Marijus, nenorėdamas įsiskolinti, paliko Port Sen Žako viešbutį.

PENKTOJI KNYGA
NELAIMĖS DIDYBĖ

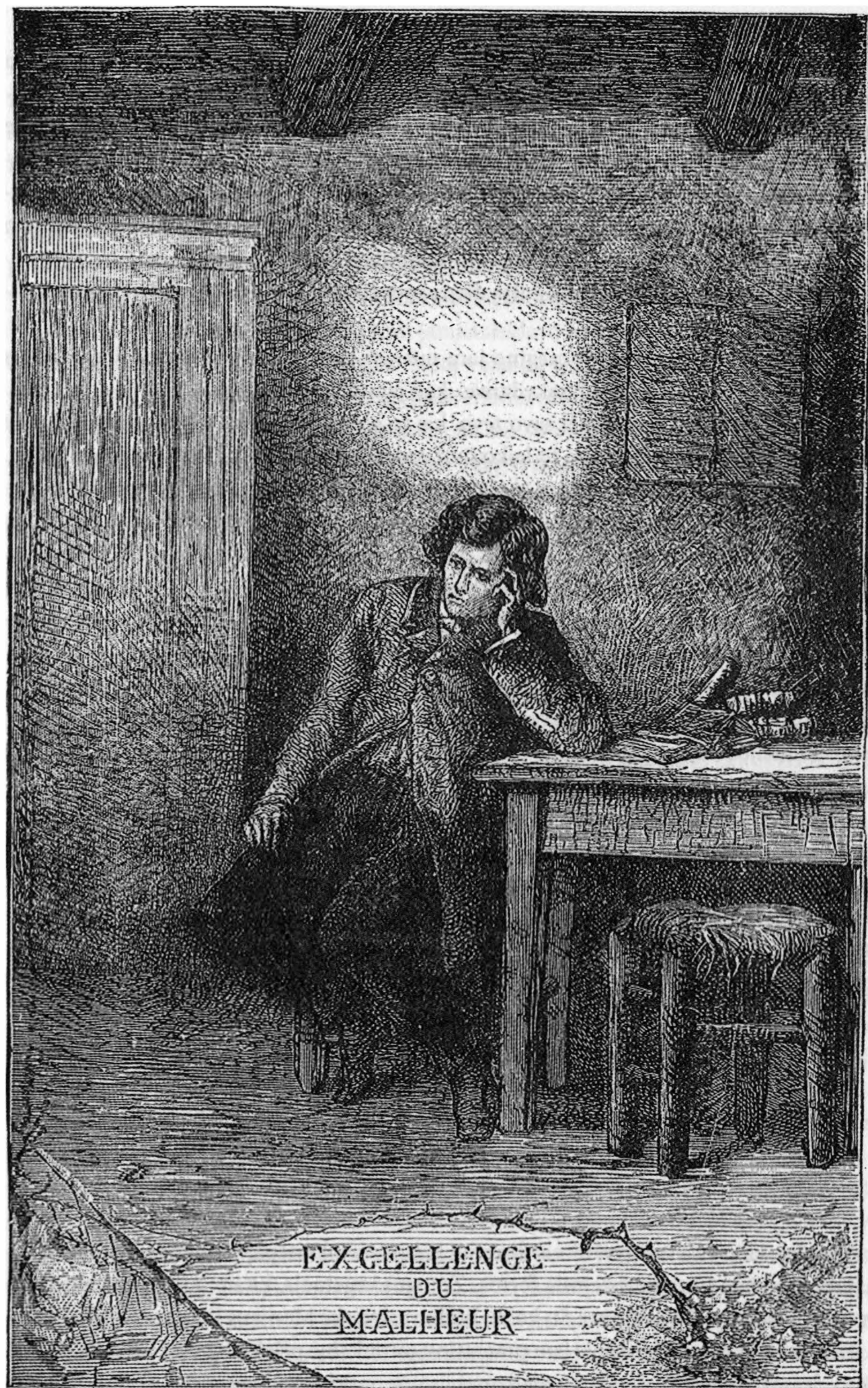
I
MARIJUS SKURSTA

Gyvenimas Marijui pasidarė žiaurus. Pravalgyti drabužius ir laikrodį – dar pusė bėdos. Bet jis patyrė ir tai, ko negalima nė aprašyti, – kaip sakoma, jis atkando dantį į vargą. Tai baisus dalykas, kuris reiškia dienas be duonos, naktis be miego, vakarus be žvakės, židinį be ugnies, savaites be darbo, ateitį be vilties, švarką nutrintomis alkūnėmis, seną skrybėlę, iš kurios juokiasi merginos, duris, kurias, vakare parėjęs namo, randi užrakintas, nes esi neužsimokėjęs nuomos; durininko ir užeigos šeimininko akiplėšiškumą, kaimynų pašaipas, pažeminimus, įžeistą savimeilę, būtinumą sutikti su bet kuriuo darbu, pasišlykštėjimą viskuo, kartėlį, nusiminimą. Marijus išmoko visa tai nuryti ir nesistebėti, kad dažnai nieko kito ir nelikdavo nuryti. Tame gyvenimo laikotarpyje, kai žmogui itin reikalinga justi savo vertę, nes trokštama mylėti, jis jautėsi pašiepiamas, nes buvo prastai apsirengęs, ir jautėsi pajuokiamas, nes buvo neturtingas. Tokiame amžiuje, kai jaunystė perpildo širdį karališkos puikybės, jis ne vieną kartą, rausdamas iš gėdos, nuleisdavo žvilgsnį į skylėtus batus ir pajusdavo skausmingą paskutinio skurdo gėdą. Tai nuostabus ir rūstus bandymas, iš kurio silpnieji išeina, praradę garbę, o stiprieji – įgiję didybės. Tai žaizdras, į kurį likimas įmeta žmogų, kai jam reikalingas niekšas arba pusdievis.

Mat smulkioje kovoje atliekami didūs žygiai. Joje tiek daug pavyzdžių, rodančių, kaip atkaklus ir paslėptas didvyriškumas žingsnis po žingsnio atmuša patamsiuose fatališką skurdą ir žemų pagundų puolimą. Joje laimimos taurios ir slėpiningos pergalės, kurių nemato joks žvilgsnis, nevainikuoja vieša garbė, negarsina trimitai. Gyvenimas, nelaimės, vienatvė, apleistumas, neturtas – štai kautynių laukas, iškeliantis savo herojus, nežinomus herojus, kartais didingumu pranokstančius garsiuosius didvyrius.

Šitaip užsigrūdina tvirtos ir retos prigimtys; skurdas beveik visuomet yra pikta pamotė, bet retkarčiais esti ir tikra motina; materialiniai trūkumai išugdo sielos ir proto galią; sunkūs bandymai – tai išdidumo žindyvė; nelaimė – sveikas maistas didžiadvasiškam charakteriui.

Marijaus gyvenime buvo toks laikotarpis, kai jis pats šlavėsi savo laiptų aikštelę, kai pirkdavosi iš vaistininkės už vieną su prasto sūrio ir laukdavo sutemų, kad įsmuktų į kepyklą ir nusipirktų duonos bandelę, kurią slapčiomis parsinešdavo į savo kambariuką pastogėje,

Nelaimės didybė

tarsi būtų pasivogęs. Kartais galėdavai matyti baikščios ir laukinės išvaizdos jaunikaitį su knygomis po pažastimi nevikriai prasigaunantį į mėsos parduotuvę gatvės kampe pro minią šiurkščiai juokaujančių ir jį stumdančių virėjų; įėjęs į krautuvę, jis nusiimdavo skrybėlę nuo prakaitu aprasojusios kaktos, žemai nusilenkdavo nustebusiai mėsininkei, nusilenkdavo pardavėjui, paprašydavo avienos šoninės, užsimokėdavo šešis ar septynis su, susivyniodavo mėsą į popierių, pasikišdavo po pažastimi tarp dviejų knygų ir išeidavo. Tai būdavo Marijus. Šia šonine, pats ją išsikepdamas, jis maitindavosi tris dienas.

Pirmą dieną suvalgydavo mėsą, antrą dieną sudorodavo riebalus, trečią dieną apgrauž
davo kauliukus.

Teta Žilnorman kelis kartus mėgino jam nusiųsti tuos šešiasdešimt pistolių. Marijus visada pinigus grąžindavo atgal, sakydamas, kad jam nieko netrūkstą.

Jis dar tebenešiojo gedulą dėl savo tėvo, kai jo gyvenime įvyko tie pasikeitimai, apie kuriuos mes papasakojome. Nuo to laiko jisai negalėjo atsisakyti tų savo juodų drabužių. O tie drabužiai atsisakė jam tarnauti. Atėjo diena, kai jau buvo neįmanoma apsivilkti švarko. Kelnės dar laikėsi. Ką daryti? Kurfeirakas, kuriam jis buvo padaręs kažkokių bičiuliškų paslaugų, jam davė seną švarką. Kažkoks durininkas apsiėmė už trisdešimt su jį išversti, ir Marijus turėjo naują švarką. Šitas švarkas buvo žalios spalvos, todėl Marijus iš namų išeidavo tiktai vakare. Tuomet jo švarkas atrodydavo juodas. Norėdamas būti gedulo drabužiais, Marijus turėdavo apsivilkti nakties tamsa.

Nepaisant šių visų sunkumų, Marijui pavyko prasimušti į advokatus. Buvo laikoma, kad jis gyvena Kurfeirako kambaryje, visiškai padoriame, kur tam tikras skaičius senų jurisprudencijos knygų, papildytų ir praturtintų keliais paskirais romanų tomais, vaizdavo taisyklių reikalaujamą juristo biblioteką. Kurfeirako adresu ėjo ir jo laiškai.

Tapęs advokatu, Marijus apie tai pranešė savo seneliui šaltu, tačiau pilnu pagarbos ir klusnumo laišku. Ponas Žilnormanas drebančiomis rankomis paėmė laišką, jį perskaitė, perplėšė į keturias dalis ir įmetė į pintinę. Po kokių dviejų ar trijų dienų panelė Žilnorman girdėjo, kaip jos tėvas, vienas būdamas kambaryje, garsiai kalbėjosi pats su savimi. Taip jis elgdavosi kiekvieną kartą, kai būdavo labai susijaudinęs. Ji įsiklausė; senis kalbėjo: „Jeigu tu nebūtum toks kvailas, tai žinotum, kad negalima būti kartu baronu ir advokatu.“

II
MARIJUS VARGSTA

Skurdas, kaip visa kas gyvenime, ilgainiui tampa ne toks nepakenčiamas. Per ilgesnį laiką jis įgauna tam tikrą nusistojusią formą. Žmogus vegetuoja, kitaip tariant, gyvalioja, bet vis dėlto šiaip taip gali pramisti. Šit kokiu būdu susitvarkė Marijaus Ponmersi gyvenimas.

Sunkiausios dienos jau buvo jam praėjusios; tarpukalnė prieš jį truputį išsiplėtė. Darbštumo, drąsos, ištvermės ir valios padedamas jis tiek pasiekė, kad per metus uždirbdavo apie septynis šimtus frankų. Jis išmoko vokiškai ir angliškai; Kurfeirakas jį suvedė su savo bičiu-

liu knygų leidėju, ir Marijus leidykloje gavo kuklų darbelį. Jis sudarinėjo prospektus, vertė iš žurnalų straipsnius, rašė anotacijas apie knygų naujienas, biografijas ir t. t. Šiaip ar taip, šiokie ar tokie būtų metai, septynis šimtus frankų jis turėdavo. Jais ir vertėsi. Ir neblogai. O kaip? Tuojau pamatysime.

Už trisdešimt frankų per metus Marijus nuomojo Gorbo lūšnoje kamarėlę be židinio, išdidžiai tituluojamą kabinetu, kuriame buvo tik trys būtiniausi baldai. Tie baldai buvo jo paties. Už tris frankus per mėnesį vyriausioji nuomininkė jam iššluodavo kamarėlę ir rytais atnešdavo truputį karšto vandens, šviežią kiaušinį ir duonos bandelę už vieną su. Duona ir kiaušinis buvo jo pusryčiai. Tie pusryčiai jam atsieidavo nuo dviejų ligi keturių su, nelygu, ar kiaušiniai būdavo pigūs, ar brangūs. Šeštą valandą vakaro jis eidavo pietų į Sen Žako gatvę, pas Ruso, priešais graviūrų pirklį Basė, Matiureno gatvės kampe. Sriubos jis nevalgydavo. Paimdavo už šešis su porciją mėsos, už tris su pusę porcijos daržovių ir už tris su deserto. Duona kainavo tris su, ir jos galėjai valgyti iki soties. O vietoje vyno jis gerdavo vandenį. Užsimokėdamas kasoje, kurioje didingai kriošėdavo ponia Ruso, tais laikais dar nepraradusi savo pilnumo ir apveidumo, jis duodavo vieną su garsonui, ir ponia Ruso jį apdovanodavo šypsena. Paskui jis išeidavo. Šypsena ir pietūs jam atsieidavo šešiolika su.

Šitą Ruso restoraną, kuriame tiek mažai būdavo ištuštinama butelių vyno ir tiek daug grafinų vandens, veikiau reikėjo laikyti vėsinamąja, o ne kaitinamąja įstaiga. Jo dabar nebėra. Restorano šeimininkas turėjo gražią pravardę: jį vadindavo Vandeniniu Ruso.

Pusryčiai – keturi su, pietūs – šešiolika su; taigi maistas Marijui atsieidavo dvidešimt su dienai, ir per metus susidarydavo trys šimtai šešiasdešimt penki frankai. Pridurkite trisdešimt frankų nuomos ir trisdešimt šešis frankus senei, dar šiokias tokias smulkias išlaidėles ir pamatysite, kad už keturis šimtus penkiasdešimt frankų Marijus buvo pavalgęs, turėjo butą ir patarnavimą. Drabužiai jam atsieidavo šimtą frankų, baltiniai – penkiasdešimt frankų. Viskas neprašokdavo šešių šimtų penkiasdešimties frankų. Jam dar likdavo penkiasdešimt frankų. Jis buvo turtingas. Atsitikus reikalui, jis paskolindavo kokiam bičiuliui dešimt frankų; kartą Kurfeirakas iš jo pasiskolino net šešiasdešimt frankų. O dėl kuro, tai šias išlaidas, kambaryje nesant židinio, jis „nubraukė".

Marijus visuomet turėdavo dvi eilutes: vieną seną, „kasdienę", antrą visiškai naują – svarbesniems atvejams. Abidvi buvo juodos. Marškinius jis turėjo tik trejus: vienus ant kūno, antrus komodoje, trečius pas skalbėją. Kai vieni susidėvėdavo, jisai įsigydavo naujus. Beveik visada jie būdavo suplyšę, todėl švarką tekdavo segiotis iki pat smakro.

Reikėjo kelerių metų, kol Marijus šiek tiek prasikūrė. Praslinko keletas sunkių metų; nelengva buvo per juos prasimušti, nelengva buvo juos įveikti. Marijus nebuvo susvyravęs nė vienos dienos. Jis daug prisikentė visokio skurdo, visko griebėsi, vengdamas tik vieno – prisidaryti skolų. Jis galėjo drąsiai pasakyti, kad niekados niekam nėra buvęs skolingas nė vieno su. Skola jam atrodė pasivergimo pradžia. Jo nuomone, kreditorius yra blogesnis negu ponas, nes pono valdžia apima tik jūsų fizinį „aš", o kreditorius kėsinasi į jūsų žmogiškąją vertę ir gali jus pažeminti. Marijus veikiau sutikdavo nevalgyti, kad tik nereikėtų skolintis. Daug pasninko dienų jam teko patirti. Atsimindamas, kad kraštutinumai susisiekia ir kad, jei tik neapsižiūrėsi, materialinis nuosmukis gali nuvesti į dvasinį nuosmukį, Marijus atkakliai saugojo savo garbę. Kai kurie poelgiai arba posakiai, kuriuos kitomis aplinkybėmis jis

būtų laikęs paprastu mandagumu, dabar jam atrodydavo keliaklupsčiavimas, ir jo laikysena darėsi išdidi. Jis nedrįsdavo žengti griežtesnio žingsnio, kad nereikėtų trauktis atgal. Griežtumas lyg nuoraudis neišnykdavo jo veide. Jo drovumas beveik siekdavo atšiaurumą.

Visuose bandymuose jį palaikydavo ir dažnai pakeldavo jam dvasią kažkokia slapta vidinė jėga. Siela padeda kūnui ir kai kuriais momentais jam įkvepia drąsos. Tai vienintelis paukštis, kuris saugo savo paties narvelį.

Greta tėvo vardo Marijaus širdyje buvo įsmigęs ir kitas vardas – Tenardjė vardas. Marijus su būdingu jam entuziazmu ir rimtumu buvo apsupęs savotiška aureole tą žmogų, kuriam tarėsi esąs skolingas už tėvo gyvybę, tą narsųjį seržantą, išgelbėjusį pulkininką tarp Vaterlo granatų ir kulkų. Jis niekuomet neišskirdavo šio žmogaus atminimo iš savo tėvo atminimo, pagarbiai juos sujungdamas savo širdyje. Tai buvo lyg koks dviejų laipsnių kultas; didysis aukuras pulkininkui, mažasis – Tenardjė. Ir Marijų apimdavo dar didesnis dėkingumas ir graudulys, kai jis pagalvodavo, kad Tenardjė pateko į vargą ir neturtą. Monfermeilyje Marijus sužinojo apie nelaimingojo smuklininko nusigyvenimą ir bankrotą. Nuo to laiko jis visaip stengėsi aptikti jo pėdsakus ir kaip nors jį ištraukti iš tos tamsios skurdo prarajos, kurioje Tenardjė buvo dingęs. Marijus išvažinėjo visas apylinkes, pabuvojo Šelyje, Bondi, Gurnė, Nožane, Lanji. Trejus metus jis atkakliai ieškojo, išleisdamas toms kelionėms visas savo kuklias santaupas. Niekas jam negalėjo suteikti apie Tenardjė jokių žinių; visi tarė jį išvykus į svetimus kraštus. Tenardjė kreditoriai taip pat jo ieškojo, tiesa, ne taip meilingai kaip Marijus, bet taip pat uoliai, tačiau niekaip jo negalėjo pagauti. Marijus beveik pyko ant savęs ir kaltino save už tai, kad jo paieškos nedavė vaisių. Tai buvo vienintelė skola, kurią jam paliko pulkininkas, ir Marijus laikė savo garbės dalyku ją sumokėti. „Kaipgi čia! – galvojo jis. – Kai mano tėvas gulėjo merdėdamas kautynių lauke, Tenardjė sugebėjo jį surasti dūmuose ir kartečių krušoje ir iš ten išnešė ant savo pečių, o jis juk nieko nebuvo skolingas mano tėvui; nejaugi aš, turėdamas būti tiek dėkingas Tenardjė, nesugebėsiu jo surasti šioje tamsoje, kurioje jis kovoja su mirtimi, – surasti ir savo ruožtu grąžinti jį gyvenimui! Ne, aš vis tiek jį surasiu!“ Tikrai, Marijus būtų davęs nukirsti savo ranką, kad tik būtų galėjęs surasti Tenardjė, ir būtų atidavęs visą savo kraują, kad jį būtų galėjęs ištraukti iš skurdo. Pasimatyti su Tenardjė, padaryti jam kokią nors paslaugą, jam pasakyti: „Jūs manęs nepažįstate, bet aš jus pažįstu! Štai aš! Aš jūsų paslaugoms!“ – buvo visų saldžiausia, visų žavingiausia Marijaus svajonė.

III

MARIJUS IŠAUGA

Tuo metu Marijui sukako dvidešimt metų. Jau buvo praėję treji metai, kai jis paliko senelio namus. Jų santykiai nebuvo pakitę, nei viena, nei antra pusė nemėgino suartėti, nesistengė susitikti. Antra vertus, kam būtų reikalingas toks susitikimas? Kad vėl susikirstų? Katras iš jų norėtų nusileisti? Jeigu Marijus buvo atsparus it bronza, tai senis Žilnormanas – kietas it geležis.

Turime pasakyti, kad Marijus klaidingai suprato savo senelio širdį. Jis vaizdavosi, kad ponas Žilnormanas jo niekuomet nemylėjo, kad tas staigus, kietas ir pašaipus senukas, kuris nuolat keikdavosi, šaukdavo, siautėdavo ir grūmodavo lazda, geriausiu atveju jautė Marijui tik paviršutinišką ir drauge reiklų komedijos Žeronto prisirišimą. Marijus klydo. Pasitaiko tėvų, nemylinčių savo vaikų, bet niekuomet nebūna, kad senelis nemylėtų savo vaikaičio. Kaip mes jau sakėme, ponas Žilnormanas sielos gilumoje dievino Marijų. Dievino, žinoma, saviškai, lydėdamas savo dievinimą niuksais ir net antausiais, o to vaiko netekęs pajuto širdyje juodą tuštumą. Jis pareikalavo, kad niekas jam apie Marijų daugiau nebeužsimintų, slapčiomis gailėdamasis, kad jo įsakymas taip griežtai vykdomas. Pirmuoju metu jis dar tikėjosi, kad šis buonapartistas, šis jakobinas, šis teroristas, šis rugsėjininkas sugrįš[66]. Slinko savaitės, slinko mėnesiai, slinko metai; didžiam pono Žilnormano nusiminimui, kraugerys nesirodė. „Vis dėlto aš juk negalėjau kitaip pasielgti, aš jį turėjau išvyti, – įtikinėdavo save senelis ir čia pat save paklausdavo: – O jeigu tas pat atsitiktų dabar, ar aš vėl taip pat pasielgčiau?“ Jo išdidumas tučtuojau atsakydavo: „Taip“, – bet jo sena galva, kurią jis tyliai purtydavo, liūdnai atsakydavo: „Ne.“ Kartais jis jausdavosi didžiai prislėgtas. Jis pasigesdavo Marijaus. Senukams reikalingas prisirišimas kaip saulė. Tatai juos šildo. Kad ir kokia buvo atspari jo prigimtis, Marijui pasišalinus, kažkas jame pasikeitė. Už nieką pasaulyje jis nebūtų žengęs žingsnio, kad susitaikytų su šituo „nenaudėliu“, bet jis kentėjo. Niekuomet jisai nesiteiraudavo apie jį, bet nuolat apie jį galvodavo. Jis gyveno Marė kvartale, vis labiau ir labiau užsidaręs. Jis tebebuvo kaip kitados linksmas ir smarkus, tačiau jo linksmumas buvo kažkoks atšiaurus ir konvulsiškas, tarsi prasiveržiantis pro skausmą ir pyktį, o smarkumas visuomet baigdavosi kažkokiu tyliu ir niūriu liūdesiu. „Na bet ir smagiai aš jam rėžčiau į ausį, jeigu jis sugrįžtų!“ – kartais sakydavo jis sau.

O dėl tetos, tai ši nesugebėdavo galvoti ir nemokėjo kaip reikiant mylėti; Marijus jai virto jau tik neaiškiu tamsiu siluetu, ir pagaliau ji ėmė juo domėtis daug mažiau negu savo kate ar papūga, be kurių greičiausiai jinai neapsiėjo.

Slaptas senio Žilnormano kančias dar didino tai, kad jis laikė jas aklinai savyje uždaręs ir niekuo jų neparodydavo. Jo skausmas panėšėjo į tas naujai išrastas krosnis, kuriose sudega ir patys dūmai. Kartais atsitikdavo, kad koks nevykęs pašnekovas jam imdavo kalbėti apie Marijų ir paklausdavo: „Ką veikia ir kaip laikosi jūsų mielasis vaikaitis?“ Senasis buržua, atsidusęs, jei būdavo liūdnai nusiteikęs, arba spragtelėjęs pirštu į savo rankogalį, jei norėdavo atrodyti linksmas, atsakydavo: „Ponas baronas Ponmersi kažkokiame užkampyje byleles gina.“

O tuo pačiu metu, kai senukas krimtosi ir gailėjosi, Marijus buvo savimi patenkintas. Kaip visuomet atsitinka geros širdies žmonėms, nelaimė privertė jį užmiršti nuoskaudos kartėlį. Poną Žilnormaną jisai prisimindavo švelniai, tačiau tvirtai buvo pasiryžęs nieko nepriimti iš žmogaus, *kuris buvo blogas jo tėvui*. Štai kokią nuosaikią formą dabar įgavo jo pirmykštis pasipiktinimas. Be to, jis buvo laimingas, kad jam teko kentėti ir kad jo kančios dar nepasibaigė. Juk jis kentėjo dėl savo tėvo. Gyvenimo sunkumai jam teikė pasitenkinimo ir jam patiko. Su kažkokiu džiaugsmu jis sau sakydavo, kad *tai dar labai maža*; kad tai esąs išpirkimas; kad, jei šito nebūtų, tai vėliau jis susilauktų dar didesnės bausmės už tą savo nežmonišką abejingumą tėvui, ir dar kokiam tėvui; kad būtų neteisinga, jeigu jo tėvo daliai būtų tekusios visos kančios, o jo daliai nieko, bet ir ką gi reiškia jo darbai ir neturtas, palyginti su herojišku

pulkininko gyvenimu? Ir jis padarydavo išvadą, jog vienintelis būdas suartėti su savo tėvu ir būti į jį panašiam yra taip drąsiai kovoti su neturtu, kaip jo tėvas narsiai kovėsi su priešais, ir jog tikriausiai kaip tik šitai ir norėjo pasakyti pulkininkas savo žodžiais: „Jis bus to vertas." Tuos žodžius Marijus tebesaugojo – tiesa, jau nebe ant krūtinės, nes pulkininko raštelis buvo žuvęs, bet savo širdyje.

Be to gi, tą dieną, kai senelis jį išvarė, Marijus dar buvo tik vaikas, o dabar jau tapo suaugęs vyras. Jis ir pats tatai jautė. Skurdas, pabrėžiame, jam išėjo į gera. Neturtas jaunystėje, jeigu žmogaus nesugniuždo, yra tuo geras, kad nukreipia visą jo valią į pastangas ir visą sielą į aukštus siekius. Neturtas iš karto apnuogina materialiąją gyvenimo pusę ir sukelia pasišlykštėjimą jąja; iš čia kyla nesulaikomas veržimasis į dvasinį gyvenimą. Turtingas jaunuolis turi šimtus prašmatnių ir taip pat nešvarių pramogų – arklių lenktynes, medžioklę, šunis, taboką, kortas, skanius valgius ir visa kita; visa tai patenkina žemus žmogaus sielos poreikius, tačiau žaloja tauriuosius ir švelniuosius jos poreikius. Neturtingas jaunuolis su dideliu vargu pelnosi duonos kąsnį; numalšina alkį; numalšinęs alkį, atsiduoda svajonėms. Jam prieinami tik nemokami spektakliai, kuriuos teikia Dievas; jis kontempliuoja dangų, erdvę, žvaigždes, gėles, vaikus, žmoniją, kurioje jis kenčia, Dievo kūrinių pasaulį, tarp kurių jis spinduliuoja. Toje kontempliacijoje jis per žmoniją išvysta žmogaus sielą, o per kūrinių pasaulį išvysta Dievą. Atsidavęs svajonėms, jis pasijunta didus; svajonėse paskendusį jį apima švelnumas. Egoizmas, būdingas kenčiančiam žmogui, virsta užuojauta, būdinga mąstančiam žmogui. Pasireiškia nuostabus gebėjimas užmiršti save ir užjausti kitus. Patirdamas nesuskaitomus džiaugsmus, kuriais gamta berte apiberia, praturtina, apdovanoja atsivėrusias jai sielas ir kurių visai neduoda nuo jos užsidariusioms sieloms, jisai – dvasinių gėrybių milijonierius – jaučia pagailą materialinių gėrybių milijonieriams. Juo daugiau šviesos pasklinda jo protе, juo mažiau neapykantos lieka jo širdyje. Bet ar jis nelaimingas? Ne. Jaunuolio skurdas niekados jo nenuskurdina. Bet kuris vaikinas, kad ir koks jis būtų neturtingas, savo sveikata, jėga, greita eigastimi, spindinčiomis akimis, gyslose tekančiu karštu krauju, juodais plaukais, skaisčiais skruostais, raudonomis lūpomis, baltais dantimis, tyru alsavimu visada kels pavydą seniui, nors tasai būtų ir imperatorius. Be to, kiekvieną rytą jis imasi darbo, kad pelnytų sau duoną; ir kol jo rankos pelnosi duoną, nugara išdidžiai atsitiesia, o smegenys praturtėja idėjų. Baigęs dienos darbą, jis vėl atsiduoda savo neapsakomam entuziazmui, kontempliacijoms ir džiaugsmams; jo gyvenimo kelias sunkus, pilnas kliūčių ir erškėčių, po jo kojomis akmenys, o kartais ir purvas, bet jo galva visuomet nutvieksta šviesos. Jis tvirtas, giedras, švelnus, tylus, atidus, rimtas, nereiklus, atlaidus; ir jis dėkoja Dievui už tai, kad jisai jam dovanojo dvi brangenybes, kurių neturi daug turtuolių: darbą, kuris jį daro laisvą, ir mintį, kuri jam teikia orumo.

Būtent tai ir atsitiko Marijui. Tiesą pasakiusi, jis net jau per daug buvo atsidavęs kontempliacijų kupinam gyvenimui. Pasiekęs daugiau ar mažiau užtikrintą uždarbį, jis toliau nė nesiekė, nes jam atrodė, kad visai nebloga būti neturtingam, ir jis sutrumpino darbo laiką, kad daugiau jo turėtų mąstymui. Todėl atsitikdavo, kad jis ištisas dienas praleisdavo svajonėse, lyg koks vizionierius, paskendęs nebylioje ekstazės ir vidinių spindulių aistroje. Savo gyvenimo uždavinį jis išsprendė taip: kiek galima mažiau atsiduoti materialiam darbui ir kiek galima daugiau dirbti savo dvasinei naudai; kitaip tariant, realiajam gyvenimui skirti tik kelias valandas, o visą kitą laiką atiduoti amžinybei. Manydamas, jog nieko jam netrūksta, jis nenusimanė,

kad šitaip suprastas kontempliacinis gyvenimas galų gale virsta viena iš tinginystės formų; kad, patenkinęs tik būtiniausius gyvenimo poreikius, jis nurimsta ir per anksti pradeda ilsėtis.

Buvo aišku, kad energingai ir tauriai Marijaus prigimčiai šitai galėjo būti tik pereinamasis būvis ir kad po pirmo susidūrimo su neišvengiamomis žmogaus likimui komplikacijomis jisai turės pabusti.

Nepaisant to, kad jis buvo advokatas, ir nepaisant to, ką apie tai manė senasis Žilnormanas, Marijus negynė nei stambių bylų, nei smulkių bylelių. Jam buvo maloniau svajoti, negu kalbėti teisme. Bendrauti su advokatais, vaikščioti po teismus, gaudyti klientus – kokia nuobodybė! Kuriam galui? Jis nematė jokio reikalo kitaip verstis. Toje kuklioje leidykloje jis turėjo nuolatinį, didelio triūso nereikalaujantį darbą, kuris, kaip matėme, teikė pakankamą uždarbį.

Vienas iš leidėjų, kuriems jis dirbo, rodosi, ponas Mažimelis, jam pasiūlė apsigyventi pas jį, žadėdamas duoti gerą butą ir pastovų darbą su metine penkiolikos šimtų frankų alga. Turėti gerą butą! Penkiolika šimtų frankų! Tai, be abejo, puikus dalykas. Tačiau netekti laisvės! Būti algamičiu! Virsti savotišku literatūriniu samdiniu! Marijaus nuomone, priėmus šį pasiūlymą, jo padėtis pasidarytų tuo pačiu metu geresnė ir blogesnė: materialinės gerovės požiūriu jis laimėtų, tačiau žmogiškojo vertingumo požiūriu praloštų; tai reikštų nepadailintą, bet kilnų skurdą pakeisti šlykščia ir juokinga pusiau gerove; tai lyg iš neregio virsti vienaakiu. Jis atsisakė.

Marijus gyveno vienišas. Būdamas iš prigimties linkęs į vienatvę ir, be to, tų jaunuolių per daug nugąsdintas, jis kaip reikiant ir nebuvo įstojęs į tą Anžolraso vadovaujamą ratelį. Jie pasiliko geri draugai, buvo visada pasiruošę, iškilus reikalui, viskuo vieni kitiems padėti, bet tiktai tiek. Marijus turėjo du bičiulius: vieną jauną – Kurfeiraką, kitą seną – poną Mabefą. Jis daugiau buvo linkęs į senąjį. Pirma, jis jam buvo dėkingas už tą vidinį perversmą, kuris jame įvyko; antra, jam buvo dėkingas už tai, kad per jį pažino ir pamilo savo tėvą. „Jis man pašalino nuo akių kataraktą“, – sakydavo Marijus.

Be abejo, bažnyčios seniūnas suvaidino lemiamą vaidmenį Marijaus likime.

Tiesa, ponas Mabefas šiuo atveju buvo tik šaltas ir abejingas Apvaizdos įrankis. Jis atsitiktinai nušvietė Marijui tikrą dalykų padėtį, pats to nežinodamas, kaip kieno nors įnešta žvakė apšviečia kambarį; jis buvo žvakė, o ne tasai kas nors, kuris ją įneša.

O dėl perversmo, įvykusio politinėse Marijaus pažiūrose, tai ponas Mabefas visiškai jo negalėjo nei suprasti, nei skatinti, nei jam vadovauti.

Su ponu Mabefu mes vėliau dar susitiksime, todėl pravers apie jį pasakyti keletą žodžių.

IV

PONAS MABEFAS

Tą dieną, kai ponas Mabefas pasakė Marijui: „Žinoma, aš pritariu politiniams įsitikinimams“, – jis išreiškė tikrą savo pažiūrą. Visiems politiniams įsitikinimams jis buvo vienodai abejingas ir pasiruošęs juos visus gerbti, kad tik jie paliktų jį ramybėje, – šiuo atveju jis buvo

panašus į graikus, kurie furijas vadindavo „puikiomis, geromis, žavingomis“ eumenidėmis.[67] Pačiam ponui Mabefui politines pažiūras atstojo aistringa meilė augalams, o dar labiau – knygoms. Kaip ir visi jo laiko žmonės, jis turėjo savo etiketę su galūne „-istas“ – be to tais laikais niekas negalėjo apsieiti, tačiau jis nebuvo nei rojalistas, nei bonapartistas, nei chartistas, nei orleanistas, nei anarchistas; jis buvo bukinistas.

Jis nesuprasdavo, kaip žmonės gali vienas kito neapkęsti dėl tokių niekų kaip chartija, demokratija, legitimizmas, monarchija, respublika ir taip toliau, kai šiame pasaulyje tokia daugybė visokių samanėlių, žolių ir krūmokšnių, kuriais galima grožėtis, ir tokia daugybė visokių knygų *in folio* ir net *in 32*, kurias galima sklaidyti. Jis stengėsi būti naudingas; knygų rinkimas jam nekliudė skaityti; o domėjimasis botanika jam nekliudė užsiiminėti sodininkyste. Kai jis susipažino su Ponmersi, tai pasirodė, kad jiedu su pulkininku turi bendrą aistrą: bandymus, kuriuos pulkininkas darė su gėlėmis, ponas Mabefas darė su vaisiais. Ponui Mabefui pavyko išauginti tokias sėklines kriaušių atmainas, kurios buvo ne mažiau sultingos kaip Sen Žermeno kriaušės; atrodo, kad dėl jo bandymų buvo išvesta dabar išgarsėjusi spalinė mirabelė, savo aromatingumu nė kiek ne prastesnė už vasarinę mirabelę. Mišių klausyti jis eidavo veikiau dėl savo būdo švelnumo, o ne iš pamaldumo, o taip pat ir dėl to, kad, mėgdamas žmonių veidus ir nekęsdamas jų balsų klegesio, tik bažnyčioje matydavo susirinkusius tylinčius žmones. Manydamas, kad reikia turėti kokią nors visuomeninę padėtį, jis pasirinko bažnyčios seniūno pareigas. Be kita ko, per visą gyvenimą jam neteko jokios moters taip pamilti, kaip jis mylėjo tulpės svogūnėlį, ir jokio vyro taip, kaip mylėjo elzevyrą.[68] Jau seniai jis buvo persiritęs per šešiasdešimt metų, kai vieną kartą jį kažkas paklausė: „Ar jūs niekados nebuvote vedęs?“ – „Neatsimenu“, – atsakė jis. Kai jam kartais atsitikdavo sušukti – kam tatai neatsitinka? – „O, kad aš būčiau turtingas!“ – jis šitai pasakydavo ne spoksodamas į kokią apveidžią merginą kaip senis Žilnormanas, bet gėrėdamasis reta knyga. Jis gyveno vienas su senute ekonome. Jisai sirgo lengva chiragros forma, ir jam miegant, matydavai po paklodės raukšlėmis pūpsant jo senus, nuo reumatizmo pakumpusius pirštus. Jis parašė ir išleido knygą „Kotereco apylinkių flora“, gana plačiai žinomą veikalą, papuoštą spalvotomis iliustracijomis, kurių klišes turėjo pasilikęs, jis pats tą knygą ir pardavinėjo. Du tris kartus per dieną jo bute Mezjero gatvėje pasigirsdavo pirkėjų skambutis. Iš to jis turėdavo per metus kokius du tūkstančius frankų; tai beveik ir buvo visos jo pajamos. Būdamas nors ir neturtingas, per taupumą ir kantrybę jis ilgainiui surinko brangią visokių retų leidinių kolekciją. Jis niekados neišeidavo iš namų, po pažastimi nepasikišęs knygos, o namo neretai sugrįždavo su dviem. Jo keturis pirmame aukšte esančius kambarius, kurie kartu su nedideliu sodeliu sudarė jo buveinę, tepuošė tiktai įrėminti herbarai ir senųjų meistrų graviūros. Vien pamačius kardą arba šautuvą, jam sustingdavo gyslose kraujas. Per visą savo gyvenimą jis nė vieną kartą nebuvo priėjęs prie patrankos, net Invalidų namuose. Jis turėjo pakenčiamą skilvį, brolį kleboną, visai baltus plaukus, bedantę burną ir tokį pat bedantį protą; jis visas trūkčiojo, kalbėjo pikardiška tarme, juokėsi vaikišku juoku, buvo be galo baikštus ir savo išvaizda priminė seną aviną. Čia dar reikia pridurti, kad, išskyrus senį Ruajolį, knygyno savininką prie Sen Žako vartų, jis niekam pasaulyje nejautė nei bičiulystės, nei prisirišimo. Jo svajonė buvo aklimatizuoti Prancūzijoje indigą.

Šventojo paprastumo pavyzdys buvo ir jo tarnaitė. Vargšė geroji senutė taip ir liko netekėjusi. Sultonas, jos katinas, kurio murkimas jai atrodė ne prastesnis už Alegrio „Mizerere“

Siksto koplyčioje,[69] pripildė jos širdį ir sugėrė visą jos neišeikvotos aistros atsargą. Ji niekada nebuvo svajojusi apie vyriškį. Niekuomet jinai nebūtų ryžusis būti neištikima savo katinui. Ji buvo tokia pat ūsuota, kaip ir tasai. Visas jos pasididžiavimas buvo kykai, visuomet balti baltutėliai. Sekmadieniais, po mišių, ji skaičiuodavo savo skalbinius skrynioje ir dėstydavo ant lovos medžiagas suknioms, kurių turėjo nemažai prisipirkusi, bet niekuomet nesisiūdindavo. Ji mokėjo skaityti. Ponas Mabefas ją praminė tetule Plutarchu.

Ponas Mabefas Marijų pamilo už tai, kad savo jaunyste ir švelnumu tasai šildė jo senatvę, drauge mokėdamas prisitaikyti prie jo baikštaus būdo. Jaunystė drauge su švelnumu senus žmones lygiai taip veikia, kaip saulė be vėjo. Kai Marijus imdavo jaustis persisotinęs kariškos šlovės, patrankų parako, žygių bei žygiuočių ir visų tų nuostabių kautynių, kuriose jo tėvas kardu kapodavo priešus ir pats gaudavo baisių smūgių, tai nueidavo pas poną Mabefą, ir ponas Mabefas jam pasakodavo apie didvyrio meilę gėlėms.

Apie 1830 metus mirė pono Mabefo brolis klebonas, ir beveik tučtuojau, lyg atėjus nakčiai, visas pono Mabefo horizontas aptemo. Notaro bankrotas jam nunešė dešimt tūkstančių frankų, kurie buvo visas jo turtas, tiek asmeninis, tiek ir paveldėtas iš brolio. Liepos revoliucija sukėlė krizę knygų prekyboje. Kai reikalai pašlyja, tai pirmiausia darosi labai sunku parduoti tokias knygas kaip „Flora". „Kotereco apylinkių floros" niekas nebepirko. Praeidavo ištisos savaitės, ir joks pirkėjas nepasirodydavo. Kartais ponas Mabefas, išgirdęs skambutį, pašokdavo. „Tai vandenvežys, pone", – liūdnai jam pranešdavo tetulė Plutarchas. Trumpai sakant, vieną gražią dieną ponas Mabefas išsikėlė iš Mezjero gatvės, atsisakė bažnyčios seniūno pareigų, atsisveikino su Sen Siulpisu, pardavė, nepalietęs knygų, dalį graviūrų – jas jis mažiau vertino – ir įsikūrė nedideliame namelyje Monparnaso bulvare, kur jis vis dėlto teišgyveno tik tris mėnesius ir štai dėl kokių dviejų priežasčių: pirma, butas apatiniame aukšte su sodu kainavo tris šimtus frankų, o jis nuomai nedrįso skirti daugiau kaip du šimtus frankų; antra, namas buvo visai prie „Fatu" tiro, ir visą dieną ponas Mabefas girdėdavo pistoletų poškėjimą, o to jis negalėjo pakelti.

Pasiėmęs savo „Florą", klišes, herbarus, aplankus bei knygas, jis iš čia išsikėlė ir įsitaisė tokioje lyg ir lūšnelėje Austerlico kaime netoli Salpetriero ligoninės, kur už penkiasdešimt ekiu per metus turėjo tris kambarius ir tvora aptvertą sodelį su šuliniu. Šito persikraustymo proga jis pardavė beveik visus savo baldus. Tą dieną, kai įsikūrė naujame bute, jis buvo labai linksmas ir pats įkalė vinis graviūroms ir herbarams pakabinti, paskui visą popietį kasinėjo sodelyje, o vakare, matydamas tetulę Plutarchą paniurusią ir susimąsčiusią, jai pliaukštelėjo per petį ir šypsodamasis tarė: „Nieko, nieko, mes dar turime indigą!"

Tik dviem lankytojams – knygų pirkliui iš Port Sen Žako ir Marijui – buvo leista jį lankyti toje lūšnoje Austerlico kaime, kurio prašmatnus pavadinimas, turime pasakyti, jam buvo gana nemalonus.

Beje, kaip jau esame pažymėję, žmogaus protą, pagautą kokios nors išmintingos, lygiai kaip ir beprotiškos idėjos, arba, kaip neretai atsitinka, vienos ir kitos drauge, labai iš lėto pasiekia gyvenimiški reikalai. Tokiems žmonėms jų pačių likimas nelabai terūpi. Susitelkimas į kokį nors vieną dalyką sukelia pasyvumą, kuris, jeigu būtų sąmoningas, panėšėtų į filosofiją. Žmogus senka, nyksta, smunka, net sugriūva, pats to beveik nepastebėdamas. Tiesa, galų gale vis dėlto jis pabunda, bet jau per vėlai. O atrodo, kad jis visiškai abejingas lošimui, vykstančiam tarp mūsų laimės ir mūsų nelaimės. Žmogus tėra tik lošinys ir šaltai stebi partiją.

Štai šitaip, vis tirštėjant aplinkui tamsai ir gęstant vienai po kitos viltims, ponas Mabefas išlaikė truputį vaikišką, bet labai gilų dvasios giedrumą. Jo proto įgūdžiuose slypėjo švytuoklės inercija. Susikūręs iliuziją, jis tarytum užsuktas ilgai ilgai eidavo paskui ją, nors ji jau seniai būdavo dingusi. Laikrodis nesustoja tuoj pat, kai pameti jo raktą.

Ponas Mabefas mėgdavo nekaltai papramogauti. Tos jo pramogėlės nieko nekainuodavo ir visuomet būdavo netikėtos; joms tereikėdavo pačios mažiausios dingsties. Tetulė Plutarchas kartą skaitė kambario kampe romaną. Ji skaitė garsiai, įsitikinusi, kad šitaip geriau suprantanti. Skaitydamas garsiai, lyg geriau įsisavini skaitomą tekstą. Yra žmonių, mėgstančių labai garsiai skaityti, ir tada jie atrodo taip, lyg savo garbės žodžiu patvirtintų, kad tai, ką jie skaito, yra teisinga.

Kaip tik šitaip energingai tetulė Plutarchas ir skaitė romaną, laikydama jį rankoje. Ponas Mabefas girdėjo viską nesiklausydamas.

Skaitydama tetulė Plutarchas priėjo frazę, kur buvo kalbama apie dragūnų karininką ir gražuolę:

„...Dragūnas atbudo ir sklidinas...“

Čia ji sustojo, norėdama nusišluostyti akinius.

– Buda ir Slibinas, – pusbalsiu tarė ponas Mabefas. – Tikra tiesa, buvo kadaise slibinas, kuris, pasislėpęs urve, padeginėjo iš ten dangų, leisdamas iš savo nasrų liepsnas. Jau daug žvaigždžių buvo padegusi toji pabaisa, be kita ko, turėjusi tigro nagus. Buda nuėjo į jo lindynę, ir jam pavyko slibiną atversti į tikėjimą. Jūs skaitote gražią knygą, tetule Plutarchai. Gražesnės legendos negali būti.

Ir ponas Mabefas paskendo saldžiose svajonėse.

V
NETURTAS IR SKURDAS – GERI KAIMYNAI

Marijui patiko šis atviraširdis senukas, iš lėto grimztantis į skurdą, pats jau tuo truputį stebėdamasis, bet vis dar nenusimindamas. Su Kurfeiraku Marijus susitikdavo, jei pasitaikydavo proga, o pas poną Mabefą pats nueidavo. Bet buvodavo pas jį nedažnai, daugių daugiausia vieną ar du kartus per mėnesį.

Marijus labai mėgdavo vaikščioti vienas tolimais bulvarais arba Marso lauku, arba nuošaliausiomis Liuksemburgo sodų alėjomis. Kartais jis ištisą pusdienį išbūdavo prie kokio nors daržininko sodybos, žiūrėdamas į salotų lysves, į vištas, besikapstančias mėšlyne, į arklį, sukantį vandensėmės ratą. Praeiviai nustebę į jį žiūrėdavo, ir kai kam jo drabužiai keldavo įtarimą, o veido išraiška atrodydavo nejauki. Vis dėlto čia būdavo tik paprastas neturtingas jaunuolis, paskendęs neaiškiose svajonėse.

Vieno tokio pasivaikščiojimo metu jis ir aptiko Gorbo lūšną ir, suviliotas nuošalumo ir pigumo, čia apsigyveno. Jį čia visi pažinojo tik pono Marijaus vardu.

Kai kurie iš senų generolų ir senų jo tėvo draugų, susipažinę su Marijumi, pakvietė jį pas juos lankytis. Marijus neatsisakė. Tai jam būdavo proga pakalbėti apie tėvą. Šitaip jis

retkarčiais nuvykdavo pas grafą Pažolį, pas generolą Fririoną,[70] į Invalidų namus. Čia buvo koncertuojama, šokama. Tokiems vakarams Marijus apsivilkdavo savo naujuoju kostiumu. Į tuos vakarėlius arba pokylius jis eidavo tik per didelius šalčius, nes lėšų karietai neturėjo, o ateiti su batais, kurie nežvilgėtų kaip veidrodis, nenorėjo.

Kai kada jis sakydavo, tačiau be kartėlio: „Žmonės jau tokie: į saloną gali ateiti visas suskretęs, tik ne purvinais batais. Jūs galite tikėtis vaišingo priėmimo, jei tik vienas dalykas bus be priekaištų: sąžinė? Ne: batai.“

Svajonėse išsisklaido visos aistros, išskyrus širdies aistrą. Politinė Marijaus karštinė atslūgo. Čia daug padėjo 1830 metų revoliucija, kuri jį patenkino ir nuramino. Jo visi jausmai paliko tie patys, išskyrus piktumą. Jo pažiūros nepasikeitė, bet tik sušvelnėjo. Tikriau sakant, pažiūrų jis nebeturėjo, o liko tik simpatijos. Kurios partijos jis buvo šalininkas? Žmonijos partijos. Žmonijoje jis visų labiausiai pamilo Prancūziją; tautoje – liaudį; liaudyje – moterį. Moteriai jis jautė didžiausią užuojautą. Dabar jis atidavė pirmenybę minčiai, o ne faktui, poetui, o ne herojui, ir tokią knygą kaip Jobo knyga labiau vertino negu tokį įvykį kaip Marengo mūšis. Ir kai visą dieną meditavęs ir svajojęs vakare jis grįždavo bulvarais namo ir pro medžių šakas matydavo begalinę erdvę, nesuskaičiuojamas šviesas, bedugnę, tamsą, paslaptį, – visa tai, kas buvo tik žmogiška, jam atrodydavo labai menka.

Jis tarėsi, o gal iš tikrųjų buvo suradęs žmogaus gyvenimo ir žmogiškosios filosofijos tikrąją tiesą ir galų gale susitelkė tik į dangų, nes tik dangus prieinamas tiesos žvilgsniui iš jos šulinio.

Tatai jam nekliudė kurti savo ateities planus, sumanymus, daryti skaičiavimus ir projektus. Jeigu kas nors būtų galėjęs pažvelgti į šitaip įsisvajojusio Marijaus sielą, tas būtų buvęs apakintas jos tyrumo. Iš tikrųjų, jeigu mūsų kūniškosios akys galėtų regėti kito sąžinę, tai apie žmogų daug teisingiau būtų galima spręsti iš jo svajonių, o ne iš jo minčių. Mintyje yra valios, o svajonėse valios nėra. Spontaniškai kylančios svajonės visuomet atgamina ir išlaiko, net jeigu jų objektas yra grandioziškas ir idealus, mūsų pačių dvasinį veidą: niekas taip nuoširdžiai neiškyla iš pačių slapčiausių mūsų sielos gelmių, kaip mūsų neapgalvoti ir nesulaikomi siekiai, nukreipti į didingą likimą. Iš šitų siekių daug geriau negu iš susietų, apgalvotų ir suderintų minčių galima spręsti apie tikrąjį kiekvieno žmogaus būdą. Visų labiausiai į mus panašios yra mūsų fantazijos. Kiekvienas svajoja apie tai, kas nežinoma ir nepasiekiama, pagal savo prigimtį.

Maždaug apie 1831 metų vidurį senė, kuri patarnaudavo Marijui, jam papasakojo, kad jo kaimynai, nelaiminga Žandretų šeima, metami iš buto. Marijus, beveik ištisas dienas nebūdamas namie, beveik nė nežinojo turįs kaimynų.

– O kodėl jie iškraustomi? – pasiteiravo jis.

– Todėl, kad nemoka nuomos. Jie skolingi už du terminus.

– O kiek tai bus?

– Dvidešimt frankų, – atsakė senė.

Marijus viename stalo stalčiuje turėjo atidėjęs trisdešimt frankų.

– Štai jums dvidešimt penki frankai, – tarė jis senei. – Sumokėkite už tuos vargšus žmones ir duokite dar jiems penkis frankus, tik nesakykite, kad tai nuo manęs.

VI

PAVADUOTOJAS

Atsitiko, jog pulkas, kuriame tarnavo leitenantas Teodiulas, buvo perkeltas į Paryžiaus įgulą. Dėl šios aplinkybės tetai Žilnorman kilo antra mintis. Pirmą kartą ji buvo sugalvojusi pavesti Teodiului pasekti Marijų; dabar ji sumanė padaryti Teodiulą Marijaus įpėdiniu.

Dėl visa ko, jeigu seneliui atsirastų neaiškus noras matyti savo namuose jauną veidą, – ryto aušros spinduliai kartais labai yra mieli griuvėsiams, – ji laikė naudinga susirasti antrą Marijų. „Nieko, kad kitas, – samprotavo ji, – tai vis vien, kaip rikto atitaisymas knygoje: „Marijus – skaityk Teodiulas."

Antrakartis sūnėnas – beveik kaip vaikaitis; nesant advokato, galima pasitenkinti ulonu.

Vieną rytą, kai ponas Žilnormanas skaitė „Dienraštį" ar ką panašaus, įėjo duktė ir prašneko kuo saldžiausiu balsu, nes dalykas buvo susijęs su jos meilučiu:

– Tėveli, šį rytą nori pas jus ateiti Teodiulas ir pareikšti jums savo pagarbą.

– O kas tasai Teodiulas?

– Jūsų antrakartis sūnėnas.

– A! – tarė senelis.

Paskui jis vėl ėmė skaityti, nebegalvodamas apie sūnėną, kažkokį Teodiulą, ir netrukus smarkiai susierzino, kaip beveik visuomet jam atsitikdavo beskaitant laikraštį. „Laikraštukas", kurį jis laikė rankose, savaime suprantama, rojalistinis, be niekur nieko pranešė apie vieną nežymų ir paprastą to meto Paryžiuje faktą: „Rytoj, dvyliktą valandą, Panteono aikštėje įvyks Teisių ir Medicinos mokyklų studentų pasitarimas." Dalykas buvo susijęs su aktualiu to meto klausimu: apie nacionalinės gvardijos artileriją ir apie konfliktą, kilusį tarp karo ministro ir „piliečių milicijos" dėl patrankų, pastatytų Luvro kieme. Tai šį dalyką turėjo „apsvarstyti" studentai. To visiškai pakako ponui Žilnormanui įkaitinti.

Jisai prisiminė Marijų, kuris taip pat buvo studentas ir, galimas daiktas, kartu su kitais dvyliktą valandą eis „svarstyti" į Panteono aikštę.

Šitaip skausmingai galvojantį jį ir užtiko leitenantas Teodiulas, apdairiai apsivilkęs civiliniais drabužiais ir panelės Žilnorman tyliai įvestas į kambarį. Ulonas taip samprotavo: „Senis raganius juk nebus viską sukišęs į rentą iki gyvos galvos. Dėl to verta protarpiais ir „civilioku" apsirengti."

Panelė Žilnorman garsiai tarė tėvui:

– Teodiulas, jūsų sūnėnas.

O leitenantui pašnibždom pridūrė:

– Žiūrėk, neprieštarauk jam.

Ir išėjo.

Leitenantas, nelabai pratęs prie tokių garbingų vizitų, gana nedrąsiai suvapėjo: „Laba diena, dėde", – ir nusilenkė; pasisveikinimas išėjo kažkoks mišrus: iš papratimo jis mašinaliai pradėjo sveikintis kariškai, o susigriebęs užbaigė civiliškai.

– A, tai jūs! Gerai, sėskitės, – tarė senelis.

Tai pasakęs, tučtuojau užmiršo apie uloną.

Teodiulas atsisėdo, o ponas Žilnormanas atsistojo.

Susikišęs rankas į liemenės kišenes ir senais nervingais pirštais čiupinėdamas abiejose kišenėse laikrodėlius, ponas Žilnormanas ėmė vaikščioti pirmyn ir atgal po kambarį, garsiai samprotaudamas:

– Snarglių gauja! Mat juos šaukia susirinkti, ir dar Panteono aikštėje! Ar tai girdėtas daiktas! Pienburniai, kuriuos dar vakar žindė! Jei paspaustum jiems gerai nosį, imtų varvėti pienas! Ir tie piemengaliai rytoj dvyliktą valandą tarsis! Kur mes einame? Kur einame? Aišku, kad į bedugnę. Štai kur mus atvedė *descamísados**! Pilietinė artilerija! Tartis apie pilietinę artileriją! Susirinks aikštėje ir plepės, ar reikia nacionalinei gvardijai pyškinti iš patrankų! O su kuo jie ten susitiks? Tik jūs pažiūrėkite, kur veda jakobinizmas! Galiu lažintis iš bet ko, statau milijoną prieš skatiką, jog ten bus tik pabėgę nusikaltėliai ir paleisti kaliniai. Respublikonai ir katorgininkai – visi vieno galo! Karno klausdavo: „O kur aš turiu eiti, išdavike?" Fušė atsakydavo: „Kur nori, kvaily!" Štai kas tie respublikonai![71]

– Tikra tiesa, – pritarė Teodiulas.

Ponas Žilnormanas truputį pasuko galvą, pamatė Teodiulą ir varė toliau:

– Kai pagalvoji, kad tam nenaudėliui pakako niekšiškumo pasidaryti karbonaru! Ko tu išėjai iš mano namų? Kad pasidarytum respublikonu? Sumanė! Pirmiausia, liaudis nenori tos tavo respublikos; jinai jai nereikalinga, liaudis turi sveiką nuovoką ir puikiai žino, kad visada buvo karaliai ir visada bus; liaudis puikiai žino, kad ji yra tik liaudis, juokiasi iš tos tavo respublikos, ar girdi, kvaiša! Kas gali būti šlykštesnio už šį kaprizą? Įsimylėti „Tėvą Diušeną", saldžiai spoksoti į giljotiną, dainuoti romansus ir skambinti gitara po 93 metų balkonu, – bet juk šitoks jaunimas nė nusispjauti nevertas, toks jisai žioplas! Visi jie tokie. Be jokios išimties! Dabar pakanka tik gatvės oru pakvėpuoti, ir proto kaip nebūta! Devynioliktasis amžius – tai nuodai. Žiūrėk, koks vaikigalis užsiaugina ožio barzdą, įsivaizduoja esąs didelis gudruolis ir palieka senus tėvus! Tai respublikoniška, tai romantiška! O kas yra tas romantizmas? Būkite malonus, paaiškinkite man, kas tai per daiktas? Tai tokios kvailystės, kokias tik begalima įsivaizduoti. Prieš metus jie visi traukė į „Ernani"[72]. Sakykite, susimildami, „Ernani"! Visokios tezės, antitezės, šlykštynės, kurios net neprancūziškai parašytos! O dabar štai Luvro kieme pastatė patrankas! Mat ligi kokio plėšikavimo nusirista!

– Jūsų tiesa, dėde, – tarė Teodiulas.

Ponas Žilnormanas kalbėjo toliau:

– Patrankos Muziejaus kieme! Kuriam galui? Kam tenai patrankos! Ką tu ten veiksi su patranka? Gal norite Belvederio Apoloną apšaudyti? Ką bendra turi patrankų sviediniai su Medičių Venera? Kokie šaldros visi tie šių laikų jaunuoliai! Kokia menkysta ir tasai jų Benžamenas Konstanas![73] O jeigu tarp jų kuris ne niekšas, tai mulkis ir plevėsa! Jie iš kailio neriasi, kad tik būtų bjaurūs, šlykščiai rengiasi, bijo moterų, aplink sijonus tūpčioja taip, lyg išmaldos prašytų, o mergiūkštės, į juos žiūrėdamos, juokais leipsta; garbės žodis, galima pagalvoti, kad jie serga meilės baimės liga. Negana to, kad jų išvaizda gremėzdiška, jie dar ir kvaili, valkioja Tjerseleno[74] ir Potjė kalambūrus, švarkai jiems guli kaip tikri maišai, jų liemenės tiktų arklininkams, marškiniai – storos drobės, kelnės – storos gelumbės,

* Descamisados (bemarškiniai) – ispanų revoliucionieriai (isp.).

batai – storos odos; kokios plunksnos, tokios ir giesmės. Jų žargonas tiktų jų šleivų batų puspadžiams pakalti! Ir visi tie besmegeniai vaikėzai turi politines pažiūras! Reikėtų griežčiausiai uždrausti turėti politines pažiūras. Jie fabrikuoja sistemas, perdirbinėja visuomenę, griauna monarchiją, trempia į žemę visus įstatymus, verčia namus aukštyn kojomis, o mano durininką deda karaliumi, iš pagrindų sukrečia Europą, perstatinėja pasaulį ir nesitveria džiaugsmu, jei slapčiomis jiems pavyksta pamatyti skalbėjų kiškas, lipant joms į savo vežimėlius! Ak, Marijau! Ak, niekdary! Klykauti viešoje aikštėje! Ginčytis, svarstyti, griebtis priemonių! Dievai teisingieji, jie tatai vadina „griebtis priemonių"! Ir maištas dabar smulkėja, darosi kvailas. Aš esu matęs chaosą, o dabar matau draikalą. Mokiniai svarsto nacionalinės gvardijos reikalus! To nesugalvotų nė raudonodžiai odžibvai ir kadadochai! Laukiniai, kurie nuogi vaikščioja, nusismaigstę guogę plunksnomis lyg volaną, ir su kuoka letenose, – juk ir jie mažesni galvijai negu šitie bakalaurai! Pienburniai! Jie nė su neverti, o dedasi gudruoliais ir šeimininkais! Tariasi ir svarsto! Juk tai pasaulio pabaiga. Visai aišku – galas šiam niekingam žemės rutuliui. Tuoj išgirsime paskutinį Prancūzijos žiauktelėjimą! Svarstykite, paikšos! Šitaip tol bus, kol jie vaikščios skaityti laikraščių po Odeono arkadomis. Jie už tai užsimoka vieną su ir dar atiduoda savo sveiką nuovoką, išmanymą, savo širdį, sielą ir protą. Pabuvos tenai – ir palieka šeimą. Visi laikraščiai – maras; visi, net „Baltoji vėliava", juk Martenvilis, tiesą sakant, buvo jakobinas. Ak, teisingasis dangau! Dabar tu gali pasigirti įstūmęs savo senelį į neviltį!

– Tatai aišku, – tarė Teodiulas.

Ir pasinaudojęs tuo, kad ponas Žilnormanas valandėlę stabtelėjo atsikvėpti, ulonas sentencingai pridūrė:

– Neturėtų būti jokio laikraščio, išskyrus „Moniterą", ir jokios knygos, išskyrus „Karinį metraštį".

Ponas Žilnormanas kalbėjo toliau:

– Visi jie panašūs į savo Sjejesą[75]! Iš karalžudžių į senatorius! Šitaip visi jie baigia. Iš pradžių persidažo, puikoriauja respublikonišku vienas kito tujinimu, kad paskui juos kiti tituluotų ponais grafais! Ponas grafas didumo kaip nykštukas! Žudikai, rugsėjininkai! Sjejesas – filosofas! Savo garbei turiu pasakyti, kad visų tų filosofų filosofiją aš visuomet vertinau ne aukščiau už Tivoli sodo grimasininko akinius! Mačiau kartą Malakė krantine einant senatorius, vilkinčius violetinio aksomo mantijas, nusagstytas bitėmis, ir dėvinčius skrybėles kaip Henriko IV. Šlykštu buvo žiūrėti. Sakytumei, jo didybės tigro rūmų beždžionės. Piliečiai, aš jums pareiškiu, kad jūsų progresas yra beprotybė, jūsų žmonija – svajonė, jūsų revoliucija – nusikaltimas, jūsų respublika – šlykštynė, jūsų skaistuolė Prancūzija yra išėjusi iš paleistuvystės namų, ir aš jums šitai pranešu, jums visiems, kad ir kas jūs būtumėte – publicistai, ekonomistai, juristai ir net didesni laisvės, lygybės ir brolybės rėmėjai negu giljotinos peilis! Štai ką aš jums pareiškiu, mano mieli žmogeliai!

– Velniai rautų! – sušuko leitenantas. – Tikriausia tiesa!

Ponas Žilnormanas buvo bedarąs kažkokį gestą, jo nebaigė, atsigręžė į uloną Teodiulą, įdėmiai pasižiūrėjo į jį ir tarė:

– Jūs kvailys!

ŠEŠTOJI KNYGA
DVIEJŲ ŽVAIGŽDŽIŲ SUSITIKIMAS

I
KAIP IŠ PRAVARDŽIŲ ATSIRANDA PAVARDĖS

Marijus šiuo metu buvo gražus vidutinio ūgio jaunuolis tankiais, labai juodais plaukais, aukšta protinga kakta, nervingai išsiplečiančiomis šnervėmis; jis kėlė nuoširdaus ir pusiausviro žmogaus įspūdį, o visas jo veidas dvelkė išdidumu, mąslumu ir nekaltybe. Apvaliose, tačiau ryškumo anaiptol nepraradusiose jo profilio linijose buvo daug to germaniško švelnumo, kuris per Elzasą ir Lotaringiją pateko į prancūzų bruožus, ir visiškai nebuvo to kampuotumo, kuris darė sikambrus tokius nepanašius į romėnus ir kuris skiria liūto rasę nuo erelio rasės. Jis buvo įžengęs į tą gyvenimo periodą, kai mąstančio žmogaus protas yra tiek pat gilus, kiek ir naivus. Sudėtingose buities aplinkybėse jis lengvai galėjo pasirodyti nenuovokus, tačiau dar vienas rakto pasukimas, ir jis gali pasirodyti deramoje aukštumoje. Bendraudamas su žmonėmis jis buvo santūrus, šaltas, mandagus ir užsidaręs. Jo burna buvo žavinga, lūpos labai raudonos, o dantys nepaprastai balti, todėl šypsena sušvelnindavo tam tikrą jo veido atšiaurumą. Kai kuriomis akimirkomis ši nekalta kakta būdavo keistai kontrastinga jo geidulingai šypsenai. Jo akys buvo mažos, bet žvilgsnis didus.

Savo didžiausio skurdo laikais jis ne kartą pastebėjo, kad jaunos merginos, jam praėjus, atsigręždavo, ir jis su skausmu širdyje pabėgdavo arba pasislėpdavo. Jis manė, kad jos žiūri į jį dėl jo nudėvėtų drabužių ir iš jo juokiasi; tačiau iš tikrųjų merginas patraukdavo jo grakštumas, ir jos svajodavo apie jį.

Dėl šio tylaus nesusipratimo tarp jo ir gražiųjų praeivių jis tapo paniurėliu. Jis nė vienos iš jų nepasirinko dėl tos paprastos priežasties, kad nuo jų visų bėgdavo. Šitaip jis ir gyveno atsiskyręs, „kvailai“, kaip sakydavo Kurfeirakas.

Kurfeirakas jam taip pat sakydavo:

– Nesistenk būti šventuolis (jiedu sakė vienas antram „tu“, nes jaunatvėje bičiuliai greit vienas antrą ima tujinti). Mano brangusis, paklausyk patarimo: mažiau skaityk knygų, o daugiau žiūrėk į mergiščias. Šelmės ne tokios jau blogos, Marijau! O jeigu tu nuo jų bėgsi ir raudonuosi, tai visai apkiausi.

Kartais, su juo susitikęs, Kurfeirakas taip jį pasveikindavo:

– Laba diena, ponas abate!

Po panašių Kurfeirako kalbų Marijus kokią savaitę dar uoliau vengdavo moterų, jaunų ir senų, o ypač vengdavo Kurfeirako.

Vis dėlto margame pasaulyje buvo dvi moterys, nuo kurių jis nebėgdavo ir kurių visai nebijojo. Tikrai sakant, jis labai būtų nustebęs, jeigu jam kas būtų pasakęs, jog jos yra moterys. Viena iš jų buvo barzdota senė, kuri jam šluodavo kambarį, – ją pamatęs Kurfeirakas išsitarė, kad Marijus dėl to neauginąs barzdos, kad ją užsiauginusi jo tarnaitė. Antroji buvo kažkokia mergaitė, kurią jis dažnai matydavo, bet nekreipdavo į ją dėmesio.

Jau daugiau kaip metai vienoje nuošalioje Liuksemburgo sodų alėjoje, einančioje palei Medelyno tvorą, Marijus matydavo vieną vyriškį ir visiškai jaunutę merginą, beveik visada susėdusius šalia vienas antro ant to paties suolo pačiame atkampiausiame alėjos gale, iš Vakarų gatvės pusės. Kiekvieną kartą, kai Marijus atsitiktinai (atsitiktinumas dažnai įsikiša į pasivaikščiojimus žmonių, paskendusių savo mintyse) ateidavo į šitą alėją, – tatai įvykdavo beveik kiekvieną dieną – jis ten visuomet rasdavo tą porelę. Vyriškiui galėjo būti apie šešiasdešimt metų; jis atrodė liūdnas ir rimtas; jo tvirtas stotas ir pavargusi išvaizda priminė karį, pasitraukusį iš tarnybos. Jeigu jis būtų turėjęs kokį ordiną, Marijus būtų pamanęs, kad jis atsargon išėjęs karininkas. Jo veido išraiška buvo maloni, tačiau jis atrodė neprieinamas ir niekuomet nenukreipdavo savo žvilgsnio į kitą žmogų. Jis mūvėjo mėlynomis kelnėmis, vilkėjo mėlynu redingotu ir dėvėjo plačiomis atbrailomis skrybėlę – viskas atrodė labai nauja; ryšėjo juodu kaklaryšiu, nešiojo kvakeriškus, atseit nepaprastai baltus marškinius, tačiau pasiūtus iš storos drobės. Kartą viena grizetė, praėjusi pro pat jį, tarė: „Koks švarutis našlys." Jo plaukai buvo visiškai balti.

Pirmą kartą, kai senuką lydėjusi mergina atsisėdo šalia jo ant suolo, kurį jie atrodė pasirinkę, ji buvo kokių trylikos keturiolikos metų paauglė, tokia liesutė, kad atrodė beveik bjauri, nevikri ir niekuo neišsiskirianti, nebent tik jos akys ateityje galėjo tapti gražios. O jos visuomet būdavo pakeltos kažkaip nemaloniai drąsiai. Ji buvo apsirengusi lyg senutė ir drauge lyg maža mergaitė, kaip rengiasi vienuolynų auklėtinės: prasto kirpimo juoda suknele iš šiurkščios merinosinės gelumbės. Jie galėjo būti tėvas ir duktė.

Kokias dvi ar tris dienas Marijus susidomėjęs stebėjo tą nebejauną žmogų, kurio dar negalima buvo pavadinti seniu, ir tą mergaitę, kurios dar negalima buvo pavadinti mergina, o paskui nebekreipė į juos dėmesio. O tiedu, iš savo pusės, matyt, jo net nepastebėdavo. Jiedu ramiai ir nerūpestingai šnekučiuodavosi. Mergaitė be perstogės linksmai čiauškėdavo. Senukas nedaug kalbėdavo, bet protarpiais nukreipdavo į ją neapsakomai švelnų tėvišką žvilgsnį.

Marijus nejučiomis įprato vaikščioti šita alėja. Kiekvieną kartą jis čia juodu sutikdavo.

Štai kaip viskas dėdavosi.

Marijus dažniausiai pasirodydavo iš priešingo tam jų suolui alėjos galo. Jis pereidavo visą alėją, praeidavo pro juos, po to vėl grįždavo į kitą alėjos galą ir vėl pradėdavo iš naujo. Savo pasivaikščiojimo metu jis penkis ar šešis kartus išmatuodavo žingsniais alėją pirmyn ir atgal, o šis pasivaikščiojimas kartodavosi penkis ar šešis kartus per savaitę, bet nė sykio nei jam, nei tiems žmonėms nebuvo atėję į galvą vieni kitiems linktelti. Tasai vyriškis ir

mergaitė lyg ir vengė pašalinių žvilgsnių, bet nepaisant to, o gal kaip tik dėl to, į juos atkreipė dėmesį penki ar šeši studentai, retkarčiais ateinantys pasivaikščioti Medelyno alėja: uolieji – po paskaitų, o kiti – po biliardo partijų. Kurfeirakas, kuris buvo iš pastarųjų, kiek laiko juodu stebėjo, bet jam pasirodė, kad mergaitė negraži, ir jis greitai nuo jų visiškai pasitraukė. Jis pabėgo kaip partas, sviedęs į juos pravardę. Įsidėmėjęs tik mergaitės suknelės ir senuko plaukų spalvą, dukterį jis pavadino „panele Lanuar“*, o tėvą – „ponu Leblanu**“. Kadangi niekas jų nepažinojo, tai šios pravardės prigijo ir virto pavardėmis. Studentai sakydavo: „A! Ponas Leblanas sėdi uoliai savo suole!“ Marijus, kaip ir kiti, pradėjo nepažįstamąjį vadinti ponu Leblanu.

Mes seksime jų pavyzdžiu ir patogumo dėlei mūsų pasakojime jį irgi vadinsime ponu Leblanu.

Pirmaisiais metais Marijus juodu matydavo beveik kiekvieną dieną ir visuomet tą pačią valandą. Vyriškis jam patiko, bet mergaitė atrodė nelabai maloni.

II

*LUX FACTA EST****

Antraisiais metais, lygiai toje mūsų istorijos vietoje, kurioje dabar yra skaitytojas, taip atsitiko, kad Marijus, pats nelabai žinodamas kodėl, nutraukė savo įprastinius pasivaikščiojimus Liuksemburgo soduose ir beveik šešis mėnesius nebuvo įkėlęs kojos į savo alėją. Pagaliau vieną dieną jis vėl ten nuėjo. Švietė giedras vasaros rytas, Marijaus sieloje buvo linksma, kaip visuomet esti žmonėms gražią saulėtą dieną. Jam atrodė, kad tai jo širdyje visais balsais gieda paukščių choras, kurį jis girdėjo aplinkui, kad tai jo širdyje mėlynuoja dangaus žydrynė, kurią jis matė pro medžių lapus.

Jis ėjo tiesiai į „savo alėją“ ir, pasiekęs jos galą, pastebėjo ant to paties suolo tą pačią pažįstamą porelę. Priėjęs arčiau jis pamatė, kad vyriškis nė kiek nepasikeitęs, o mergina jam pasirodė visiškai kita. Jis dabar regėjo priešais save aukštą gražią būtybę, jau turinčią visas žavingiausias moters formas, bet dar nepraradusią viso naivaus mergaitės grakštumo, – tai buvo tas greitai prabėgąs ir tyras momentas, kurį gali nusakyti tik šie žodžiai: penkiolika metų. Nuostabūs kaštoniniai plaukai su auksiniu atspalviu, kakta lyg iškalta iš marmuro, skruostai lyg rožės žiedo lapeliai, blyškus nuoraudis, jaudinantis baltumas, žavinga burna, kurios šypsena švietė kaip spindulys, o žodžiai skambėjo kaip muzika, Rafaelio Marijos galvutė ant Žano Gužono Veneros kaklo. Pagaliau, – kad jau šio veiduko žavumas būtų išbaigtas, – nosis nebuvo graži, bet daili; nei tiesi, nei kumpa; nei itališka, nei graikiška; tai buvo paryžietiška nosis; tai yra kažkas protinga, švelnu, netaisyklinga ir tyra, kas varo dailininkus į neviltį ir įkvepia poetus.

* La noire – juodoji (pranc.).

** Le Blanc – baltasis (pranc.).

*** Radosi šviesa (lot.).

Eidamas pro ją, Marijus negalėjo įžiūrėti jos akių, nes jos visą laiką buvo nuleistos. Jis matė tik ilgas kaštonines blakstienas, kurių šešėlyje slypėjo drovumas.

Tatai nekliudė gražiajai mergaitei šypsotis, besiklausant žilagalvio vyriškio kalbos, ir nieko negalėjo būti žavingesnio už šią giedrą šypseną ir nuleistas akis.

Iš pradžių Marijus pamanė, jog čia turbūt kita to žmogaus duktė, anos sesuo. Bet kai jis, pagal savo seną įprotį vaikščioti į vieną ir kitą galą, antrą kartą ėjo pro suolą ir atidžiai įsižiūrėjo į merginą, tai įsitikino, jog ji ta pati. Per šešis mėnesius mergaitė virto mergina, štai ir viskas. Tai visų paprasčiausias reiškinys. Ateina valanda, ir rožės pumpuras per vieną akimirksnį išsiskleidžia į žiedą. Vakar mergaitė buvo dar kūdikis, o jau šiandien ji kelia širdyje nerimą.

Bet ši mergaitė buvo ne tik išaugusi, ji buvo įgavusi dvasingumo. Kaip kai kurie medžiai balandžio mėnesį per tris dienas apsipila žiedais, jai pakako šešių mėnesių pasipuošti grožiu. Jos balandis buvo atėjęs.

Kartais matome, kaip neturtingi, kuklūs žmonės netikėtai, lyg iš miego pabudę, staiga iš skurdo šoka į prabangą, visaip švaisto pinigus, nei iš šio, nei iš to pasidaro žymūs, išlaidūs, prašmatnūs. Tai reiškia, kad jų kišenėse atsirado pinigų, – vakar buvo rentos išmokėjimo terminas. Mergina atsiėmė savo pusmetines pajamas.

Be to, ji jau nebebuvo vienuolyno auklėtinė su pliušine skrybėlaite, merinosine suknele, mokinės kurpaitėmis ir raudonomis rankomis; drauge su grožiu jai atsirado ir skonis; ji buvo dailiai, su puikiu ir elegantišku paprastumu ir be jokio įmantrumo apsirengusi mergina. Jos apdaras buvo juodo Damasko šilko suknelė, to paties šilko pelerina ir balta krepo skrybėlaitė. Baltomis pirštinaitėmis aptraukti jos ploni piršteliai sukiojo skėčio rankeną iš kiniško dramblio kaulo, o šilkinės kurpaitės pabrėžė jos kojų mažumą. Pro ją eidamas, jausdavai iš viso jos tualeto sklindant svaiginantį jaunystės aromatą.

O dėl vyriškio, tai jis nebuvo nė kiek nepasikeitęs.

Kai Marijus antrą kartą ėjo pro ją, mergina pakėlė blakstienas. Jos akys buvo dangiškai mėlynos ir gilios, tačiau pro šį lyg pieneliu aptrauktą žydrį dar giedravo vaiko žvilgsnis. Ji pažvelgė į Mariją taip pat abejingai, kaip būtų pažvelgusi į lakstantį po figmedžiais vaikėzą ar į marmurinę vazą, metančią ant suolo šešėlį; Marijus savo ruožtu vaikščiojo sau toliau, galvodamas apie ką kita.

Jis dar keturis ar penkis kartus praėjo pro suolą, ant kurio sėdėjo mergina, nė karto net nenukreipęs į ją akių.

Marijus kaip paprastai ir toliau ateidavo į Liuksemburgo sodus, kaip paprastai ten rasdavo „tėvą ir dukterį“, tačiau į juodu jau nebekreipė jokio dėmesio. Apie tą merginą, kuri dabar buvo gražuolė, jis tiek pat galvojo, kaip ir tada, kai ji buvo neapveidi. Jis praeidavo pro pat jos suolą tik dėl to, kad taip jis jau buvo įpratęs.

III
PAVASARIS VEIKIA

Šiltą gražią dieną Liuksemburgo sodai skendėjo šešėliuose ir saulėje, dangus buvo toks tyras, tarsi paryčiu jį būtų angelai nuplovę, žvirbliai čirškė tankiuose kaštonų lapuose. Ma-

rijus atvėrė gamtai visą savo sielą, apie nieką negalvojo, tiktai gyveno ir kvėpavo; jis ėjo pro tą suolą, mergina pakėlė į jį akis, ir jųdviejų žvilgsniai susitiko.

Kas buvo šį kartą merginos žvilgsnyje? Marijus nebūtų galėjęs pasakyti. Jame nieko nebuvo – ir viskas buvo. Tarsi netikėtai būtų blykstelėjęs žaibas.

Mergina nuleido akis, o Marijus ėjo toliau.

Tai, ką jis dabar išvydo, nebebuvo naivus ir paprastas vaiko žvilgsnis; tai buvo slėpininga bedugnė, netikėtai prasivėrusi ir vėl staiga užsidariusi.

Kiekvienai merginai ateina tokia diena, kai ji šitaip pažiūri. Vargas tam, kuris tą akimirką pasipainioja!

Šis pirmas žvilgsnis, kai siela dar pati nepažįsta savęs, yra lyg auštanti danguje aušra. Tuo metu nubunda kažkas spinduliuojančio ir nežinomo. Negalima apsakyti visų pragaištingų kerų, tos netikėtos šviesos, kuri staiga tvyksteli žavingose sutemose ir apima visą dabarties nekaltybę ir visą ateities aistrą. Tai lyg drovaus, lūkesčių pilno švelnumo netikėtas atsiskleidimas. Tai spąstai, kuriuos nekaltybė nejučiomis paspendžia ir kuriais, pati to nenorėdama ir nenujausdama, gaudo širdis. Tai nekalta mergina, žiūrinti moters žvilgsniu.

Retai atsitinka, kad panašus žvilgsnis nesukeltų gilaus svajingumo tam, į kurį jis krito. Visa skaistybė ir visas karštis sutelkti šiame dangiškame ir fatališkame spindulyje, kuris veikia labiau negu puikiai ištobulinti kokečių žvilgsniai ir turi magišką galią staiga išskleisti sielos gelmėje tą niūrą gėlę, pilną kvapties ir nuodų, kuri vadinasi meilė.

Vakare sugrįžęs į savo palėpę, Marijus pažvelgė į savo drabužius ir tik dabar pirmą kartą pajuto, kaip negirdėtai kvaila, nevalu ir nepadoru eiti vaikščioti į Liuksemburgo sodus „kasdieniais“ drabužiais, atseit įlaužta prie virvelės skrybėle, storais vežikiškais batais, juodomis, ties keliais jau blizgančiomis kelnėmis ir juodu, ties alkūnėmis pratrintu švarku.

IV
SUNKIOS LIGOS PRADŽIA

Kitą dieną Marijus išsiėmė iš spintos savo naująjį švarką, naująsias kelnes, naująją skrybėlę ir naujuosius batus; apsitaisęs šita apranga, jisai užsimovė pirštines – negirdėta prabanga – ir įprastinę valandą išėjo į Liuksemburgo sodus.

Pakeliui jis susitiko Kurfeiraką, bet apsimetė jo nematąs. Kurfeirakas, parėjęs namo, pareiškė savo bičiuliams:

– Ką tik sutikau naująją Marijaus skrybėlę ir jo naująjį švarką ir dar patį Marijų. Jis turbūt ėjo laikyti egzamino. Jo išvaizda buvo be galo kvaila.

Atėjęs į Liuksemburgo sodus, Marijus apsuko aplink baseiną, pasigrožėjo gulbėmis, o paskui ilgai stovėjo, pasinėręs į apmąstymus, priešais statulą su pajuodusia nuo pelėsių galva ir numušta viena šlaunimi. Prie baseino stovėjo kokių keturių dešimčių metų pilvotas buržua ir, laikydamas už rankos mažą penkerių metų berniuką, mokė jį:

– Venk kraštutinumų, mano sūnau, laikykis toliau ir nuo despotizmo, ir nuo anarchijos.

Marijus išklausė buržua samprotavimų. Paskui dar kartą apėjo aplink baseiną. Pagaliau iš lėto, lyg nenorom, patraukė į „savo alėją". Atrodė, kad jį tuo pačiu metu kas nors būtų stūmęs į ten ir neleidęs. Pats jisai šito nenuvokė ir tarėsi elgiąsis kaip visada.

Įsukęs į alėją, kitame jos gale išvydo poną Leblaną ir mergaitę, besėdinčius ant „savo suolo". Jis užsisegė visas savo švarko sagas, patempė jį žemyn, kad nebūtų raukšlių, ir, su tam tikru pasitenkinimu įsitikinęs, kad jo kelnės žvilga šilkiniu atšvaitu, nužygiavo suolo link. Jis priminė žmogų, einantį į ataką ir, žinoma, pasikliaujantį pergale. Taigi aš pasakiau: „Jis nužygiavo suolo link", kaip pasakyčiau: „Hanibalas nužygiavo Romos link."

Bet jis šitai darė visiškai nesąmoningai, ir tatai nė kiek neardė nei kasdienės jo minčių eigos, nei jo įprastinio mąstymo. Tuo metu jis galvojo, kad „Vadovėlis bakalauro laipsniui gauti" yra be galo kvaila knyga ir kad jos sudarytojai – baisūs idiotai, jeigu joje nagrinėjamos kaip didžiausi žmogaus genialumo šedevrai trys Rasino tragedijos ir tik viena Moljero komedija. Jo ausyse smarkiai spengė. Artindamasis prie suolo, jis timpčiojo savo švarką, tuo pačiu metu nenuleisdamas akių nuo merginos. Jam atrodė, kad aplink ją visame alėjos gale liejasi mirganti melsva šviesa.

Kuo jis labiau artėjo, tuo jo žingsniai darėsi lėtesni. Gana atokiai nuo suolo, toli gražu dar nepraėjęs visos alėjos, jis sustojo ir, pats nesižinodamas, kaip čia atsitiko, pasuko atgal. Jis nebuvo nė pagalvojęs, kad nenueis iki galo. Vargu ar mergina galėjo iš tolo jį pastebėti ir pamatyti, kaip gražiai jis atrodo nauju kostiumu. Vis dėlto jis laikėsi labai tiesiai, idant turėtų šaunią išvaizdą tuo atveju, jeigu kas nors iš tų, kurie buvo užpakaly, į jį pažvelgtų.

Jis vėl grįžo į alėjos galą, paskui apsisuko ir šį kartą jau kiek arčiau priėjo prie suolo. Jam net pavyko tiek prisiartinti, kad ligi suolo buvo likęs tik trijų medžių nuotolis, bet čia jis staiga pasijuto nebegalįs toliau eiti ir susvyravo. Jam pasirodė, kad mergina atsigręžė į jį. Ir vis dėlto vyriška ir atkaklia valios pastanga jis nugalėjo neryžtingumą ir žengė pirmyn. Po kelių sekundžių, tiesus, ligi ausų paraudęs, nedrįsdamas pažvelgti nei į dešinę, nei į kairę, jis tvirtu žingsniu praėjo pro suolą, užsikišęs ranką už švarko krašto, tarytum koks valstybės vyras. Tuo momentu, kai jis ėjo, – pro priešo patrankas, – jo širdis baisiai plakė. Ji vilkėjo ta pačia Damasko šilko suknele ir buvo užsidėjusi krepo skrybėlaitę kaip ir vakar. Jis išgirdo nepaprastai žavų balsą – tai turėjo būti „josios balsas". Ji ramiai kažką pasakojo. Ji buvo labai graži. Jis tatai jautė, nors nė nebandė į ją pažvelgti. „O ji, žinoma negalėtų manęs negerbti ir nevertinti, – galvojo jis, – jeigu žinotų, jog ne kas kitas, o aš esu autorius samprotavimo apie Markosą Obregoną de la Rondą, kurį pasisavino ponas Fransua de Nefšato ir įdėjo kaip įžangą savo „Žil Blazo" laidoje!"

Jis praėjo pro suolą, pasiekė alėjos galą, kuris buvo visai arti, po to pasuko atgal ir dar kartą praėjo pro gražiąją merginą. Šį kartą jis buvo labai išblyškęs. Reikia pasakyti, jisai jautėsi nemaloniai. Tolindamasis nuo suolo ir nuo merginos, jis įsivaizdavo, kad jinai žiūri į jį, ir nuo tos minties jam lyg pynėsi kojos.

Nemėgindamas daugiau prieiti prie suolo, jis sustojo alėjos viduryje ir tenai – šito jis niekuomet nedarydavo – atsisėdo ir ėmė žvilgčioti vis į tą pusę, pačiose slapčiausiose savo sielos gelmėse galvodamas, kad vargu ar toji mergina, kurios balta skrybėlaite ir juoda suknele jis taip grožėjosi, būtų visiškai nejautri jo žvilgančioms kelnėms ir naujam švarkui.

Po ketvirčio valandos jis atsistojo, lyg vėl ketindamas eiti prie to aureole apsupto suolo. Ir staiga sustingo vietoje. Pirmą kartą per tuos penkiolika mėnesių jam šovė į galvą, kad tas ponas, kuris čia kiekvieną dieną ateina pasėdėti su savo dukterimi, tikriausiai taip pat bus atkreipęs į jį dėmesį ir galbūt stebisi jo keistu atkaklumu.

Taip pat jis pirmą kartą pajuto, jog kažkaip nesmagu net mintyse šį nepažįstamą žmogų pravardžiuoti ponu Leblanu.

Šitaip jis pastovėjo kelias minutes, nuleidęs galvą ir kažką braižydamas smėlyje lazdele, kurią turėjo rankoje.

Paskui staiga pasisuko, palikdamas už savęs suolą, poną Leblaną bei jo dukterį, ir nuėjo namo.

Tą dieną jis užmiršo pavalgyti pietų. Tai prisiminė aštuoniomis vakaro, tačiau eiti į Sen Žako gatvę jau buvo vėlu, todėl tarė sau: „Būta čia ko!“ – ir suvalgė gabalėlį duonos.

Prieš atsiguldamas, jis šepečiu išvalė ir rūpestingai suklostė savo drabužius.

V

PONIĄ BUGON KELIS KARTUS TRENKIA PERKŪNAS

Kitą dieną ponia Bugon* – šitaip Kurfeirakas vadindavo senąją Gorbo lūšnos durininkę, vyriausiąją nuomininkę šeimininkę, nors iš tikrųjų, kaip mes jau esame nustatę, ji vadinosi ponia Biurgon, bet šis pramuštgalvis Kurfeirakas nieko negerbė – taigi ponia Bugon apstulbusi pastebėjo, kad ponas Marijus vėl išėjo iš namų naujuoju kostiumu.

Jis ir dabar patraukė į Liuksemburgo sodus, bet toliau už savo suolą alėjos viduryje nenuėjo. Čia atsisėdęs, kaip ir vakar, jis iš tolo stebėjo aiškiai matomą baltą skrybėlaitę, juodą suknelę, o ypač tą melsvą spindesį. Jis nesijudino iš savo vietos ir nėjo namo, kol užsidarė Liuksemburgo sodų vartai. Jis nepastebėjo, kada dingo ponas Leblanas su dukterimi, ir nusprendė, kad jiedu bus iš sodų išėję pro vartelius į Vakarų gatvę. Vėliau, po kelių savaičių, apie tai galvodamas, jis niekaip negalėdavo atsiminti, kur tą vakarą buvo pietavęs.

Rytojaus dieną – tai buvo jau trečia diena – ponią Bugon vėl trenkė perkūnas: Marijus išėjo savo naujuoju kostiumu.

– Trys dienos iš eilės! – sušuko ji.

Ji bandė jį pasekti, bet Marijus ėjo greitai, milžiniškais žingsniais; tai buvo tolygu hipopotamo mėginimui pasivyti stirną. Jau po dviejų minučių Marijus dingo jai iš akių, o ji sugrįžo namo šnopuodama, beveik uždususi nuo astmos, nesitverdama pykčiu.

– Ar ne kvaila! – bambėjo ji. – Kasdien rengtis išeigine eilute ir versti žmones šitaip lakstyti!

Marijus nuėjo į Liuksemburgo sodus.

Mergina ir ponas Leblanas jau buvo čia. Dėdamasis skaitąs knygą, Marijus priėjo prie jų taip arti, kaip tik galėjo, bet vis dėlto iki jų dar buvo gana toli, paskui, sugrįžęs prie savo

* Bougon – niurzga (pranc.).

suolo, išsėdėjo keturias valandas, žiūrėdamas į linksmus žvirblius, kurie šokavo alėjoje ir tarytum tyčiojosi iš jo.

Šitaip praėjo pora savaičių. Marijus eidavo į Liuksemburgo sodus jau ne pasivaikščioti, bet stačiai pasėdėti, pats nežinodamas, kodėl vis toje pat vietoje. Atsisėdęs jis nepajudėdavo iš vietos. Kiekvieną rytą apsivilkdavo savo naujuoju kostiumu, tačiau su juo niekam nepasirodydavo, o kitą rytą viską pradėdavo iš naujo.

Ji tikrai buvo nuostabiai graži. Ir jeigu ką nors buvo galima prikišti jos išorei, tai nebent tik tai, kad kontrastas tarp jos liūdno žvilgsnio ir linksmos šypsenos teikė jos bruožams mįslingumo, ir kai kuriomis akimirkomis jos švelnus veidelis, palikdamas toks pat žavus, netikėtai įgaudavo keistą išraišką.

VI

NELAISVĖJE

Kartą, antrosios savaitės pabaigoje, Marijus, kaip paprastai, sėdėjo savo suole, laikydamas rankose atverstą knygą, kurios per dvi valandas nebuvo pervertęs nė vieno lapo. Staiga jis krūptelėjo. Alėjos gale atsitiko kažkas nepaprasto. Ponas Leblanas ir jo duktė pakilo nuo suolo, duktė paėmė tėvui už parankės, ir jiedu iš lėto ėjo į alėjos vidurį, kur buvo Marijus. Marijus užvertė knygą, paskui ją vėl atvertė ir bandė skaityti. Jis visas virpėjo. Spinduliuojanti vizija ėjo tiesiog į jį. „Ak, Dieve mano, – galvojo jis, – aš tikrai nesuspėsiu nutaisyti deramos pozos." Žilaplaukis vyriškis ir mergina artėjo. Marijui čia rodėsi, kad šitai jau vyksta visą šimtmetį, čia vaidenosi, kad dar nepraėjo nė vienos sekundės. „Ko jiedu eina į šitą pusę? – klausė jis save. – Nejaugi ji eis pro čia! Jos kojytės žengs šituo smėliu, šita alėja, du žingsniai nuo manęs!" Jis buvo didžiai susijaudinęs, jam norėjosi būti gražuoliu, jis troško turėti ordiną! Jis girdėjo artėjant ritmingą jų lengvų žingsnių garsą. Įsivaizdavo, kad ponas Leblanas į jį svaido piktus žvilgsnius. „O gal tas ponas nori su manim pakalbėti?" – pagalvojo Marijus. Jis nuleido galvą, o kai ją vėl pakėlė, jiedu buvo visai prie jo. Mergina praėjo ir praeidama pažvelgė į jį. Pažvelgė taip įdėmiai, taip svajingai ir švelniai, jog Marijus suvirpėjo nuo galvos iki kojų. Jam pasirodė, jog jinai jam prikaišioja, kad jis taip ilgai prie jos nepriėjo, ir jam sako: „Štai aš pati ateinu." Marijų stačiai apakino šis spindulingas, neišmatuojamai gilus žvilgsnis.

Jis jautė, kad jo smegenys dega. Ji buvo prie jo priėjusi, koks džiaugsmas! O kaip jinai pažiūrėjo į jį! Dar niekuomet jinai neatrodė jam tokia graži. Graži tuo tobulu, drauge moters ir angelo grožiu, kuris būtų privertęs Petrarką kurti dainas, o Dantę atsiklaupti. Jam atrodė, lyg ji pleventų dangaus žydrynėje. Tuo pačiu metu jam buvo baisiai apmaudu, kad jo batai dulkini.

Jis buvo tikras, kad ji pažvelgė ir į jo batus.

Jis nenuleido nuo jos akių, kol ji dingo. Paskui lyg beprotis ėmė žingsniuoti po Liuksemburgo sodus. Galimas dalykas, kad jis protarpiais juokėsi ir garsiai pats su savimi kal-

bėjo. Jis toks įsisvajojęs praeidavo pro aukles, vaikščiojančias su vaikais, jog kiekviena jį tarė esant ją įsimylėjus.

Jis išėjo iš Liuksemburgo sodų, vildamasis ją sutikti kur gatvėje.

Po Odeono arkadomis jis susidūrė su Kurfeiraku ir jį pakvietė kartu pietauti. Jiedu nuėjo pas Ruso ir išleido šešis frankus. Marijus rijo kaip besotis. Davė šešis su garsonui. Valgant desertą, jis paklausė Kurfeiraką:

– Ar skaitei laikraštį? Kokią puikią kalbą pasakė Odri de Piujiravo!

Marijus buvo beprotiškai įsimylėjęs.

Po pietų jis tarė Kurfeirakui:

– Eisime į teatrą. Moku aš.

Jiedu nuėjo į Port Sen Marteno teatrą žiūrėti Frederiko „Adrė viešbutyje“[76]. Marijui buvo be galo smagu.

Tuo pačiu metu jo drovumas dar padidėjo. Jiems išeinant iš teatro, jis nenorėjo pažvelgti į modistės keliaraištį, kuris švystelėjo, kai ji šoko per griovelį, o Kurfeirakui pasakius „aš mielai įtraukčiau šią moterį į savo kolekciją“, Marijus beveik pasibaisėjo.

Kurfeirakas jį pakvietė kitai dienai pusryčių į „Voltero“ kavinę. Marijus nuėjo ir dar daugiau valgė negu vakar. Jis buvo susimąstęs ir labai linksmas. Galėjai sakyti, vien ir teieškojo progos prapliupti juokais. Jis švelniai apkabino kažkokį provincijos žmogų, su kuriuo jis buvo supažindintas. Aplink jų stalą susidarė studentų būrelis; jie kalbėjosi apie nesąmones, už valstybės pinigus sakomas iš Sorbonos katedros, paskui šneka nukrypo į klaidas bei praleidimus žodynuose ir Kišera prozodijose[77]. Netikėtai Marijus nutraukė šiuos samprotavimus, sušukdamas:

– O vis dėlto malonu turėti ordiną!

– Tai bent juokinga! – tyliai pastebėjo Kurfeirakas Žanui Pruverui.

– Visai nejuokinga, – atsakė Žanas Pruveras. – Čia labai rimta.

Dalykas buvo iš tikrųjų rimtas. Marijus gyveno tą audringą ir žavų laiką, kuris rodo didžios aistros pradžią.

O visa tai padarė vienų vienas žvilgsnis.

Kai mina užtaisyta, kai ji paruošta sprogimui, viskas labai paprasta. Žvilgsnis – tai kibirkštis.

Įvyko. Marijus įsimylėjo moterį. Jo likimo keliai tapo nežinomi.

Moters žvilgsnis panašus į savotiškus mašinų krumpliaračius, kurie pažiūrėjus atrodo niekuo nedėti, bet iš tikrųjų yra baisūs. Jūs galite ramiai, nieko neįtardami, kiekvieną dieną nebaudžiami praeiti pro juos. Ateina laikas, kai jūs net užmirštate, kad jie yra čia pat. Jūs ateinate, nueinate, svajojate, kalbate, juokiatės. Staiga pasijuntate pagautas. Viskas baigta. Ratai jūsų nepaleidžia, žvilgsnis jus pagavo. Jisai jus pagavo, nesvarbu, kaip ir kuo, – ar jums netikėtai atskleidus kraštelį minties, ar per jūsų išsiblaškymą. Jūs esate žuvęs. Jus įtrauks visą. Jus sukausto slėpiningos jėgos. Veltui stengiatės ištrūkti. Jokia žmogiška pagalba čia neįmanoma. Jūs traukiamas nuo vieno krumpliaračio į kitą, drauge su jūsų mintimis, su jūsų laime, jūsų ateitimi, jūsų siela, per visus nerimus ir visas kančias, ir pagal tai, ar jūs pateksite į pikto padaro, ar į taurios širdies valią, iš tos baisios mašinos jūs išeisite arba gėdos sumaitotas, arba meilės visiškai pakeistas.

VII

„U“ RAIDĖS NUOTYKIS, SUKĖLĘS SPĖLIONES

Vienatvė, atitrūkimas nuo visko, išdidumas, nepriklausomybė, gamtos meilė, nebuvimas būtino reikalo kasdien dirbti dėl duonos kąsnio, įsigilinimas į patį save, paslėpta skaistybės kova, nuoširdus žavėjimasis kūrinių pasauliu – visa tai paruošė Marijų tam apsėdimui, kuris vadinasi aistra. Tėvo kultas pamažu jam virto religija ir kaip kiekviena religija pasitraukė į sielos gilumą. Reikėjo, kad kas nors būtų pirmoje vietoje. Atėjo meilė.

Ištisą mėnesį Marijus kasdien lankė Liuksemburgo sodus. Atėjus tai valandai, niekas negalėdavo jo sulaikyti. „Jis išsiskubino budėti“, – sakydavo Kurfeirakas. Marijus gyveno ekstazėje. Nebuvo abejonės: mergina žvilgčiojo į jį.

Pamažu jis įsidrąsino ir jau prieidavo arčiau prie suolo. Betgi, dėl instinktyvios nedrąsos ir atsargumo, būdingo įsimylėjėliams, jis dabar nevaikščiodavo pro ją. Jis laikė naudinga neatkreipti „tėvo dėmesio“. Su giliu makiavelizmu jis išskaičiuodavo, kaip atsistoti už medžių ir statulų pjedestalų, kad jį kuo geriausiai matytų mergina ir kuo mažiausiai matytų senasis ponas. Kartais jis po pusvalandį išstovėdavo nejudėdamas kokio Leonido ar Spartako šešėlyje su knyga rankoje ir, nepastebimai pakėlęs nuo jos akis, ieškodavo gražiosios merginos, kuri, vos pastebimai šypsodamasi, irgi pasukdavo į jį savo žavingą profilį. Visų natūraliausiu ir ramiausiu tonu šnekučiuodama su žilaplaukiu vyriškiu, ji nukreipdavo į Marijų svajų sklidiną, nekaltą ir aistringą žvilgsnį. Jau neatmenamais laikais vartojama priemonė, kurią žinojo Ieva nuo pirmosios pasaulio sutvėrimo dienos ir kurią žino kiekviena moteris nuo pirmosios savo gyvenimo dienos! Jos lūpos atsakinėjo vienam, o žvilgsnis atsakinėjo antram.

Vis dėlto reikia manyti, kad ponas Leblanas galų gale ėmė šį tą pastebėti, nes kartais, pasirodžius Marijui, atsistodavo ir imdavo vaikščioti. Jis paliko savo įprastinę vietą ir pasirinko kitą suolą priešingame alėjos gale, netoli Gladiatoriaus, lyg norėdamas pamatyti, ar Marijus neseks paskui juos. Marijus nieko nesuprato ir padarė šią klaidą. „Tėvas“ pradėjo nepunktualiai ateidinėti į sodus ir ne kasdien atsivesdavo „dukterį“. Kartais ateidavo vienas. Tokiais atvejais Marijus nepasilikdavo soduose. Antra klaida.

Marijus į šiuos simptomus neatkreipė dėmesio. Iš baugštumo fazės jis perėjo – natūralus ir neišvengiamas procesas – į apakimo fazę. Jo meilė vis augo. Kiekvieną naktį jį lankė meilės sapnai. Be to gi, jo daliai teko netikėta laimė ir, užpylusi alyvos ant ugnies, dar labiau aptraukė miglomis jo akis. Vieną vakarą, prieblandoje, ant suolo, kurį ką tik buvo palikęs „ponas Leblanas ir jo duktė“, jis rado nosinaitę, labai paprastą, be jokių išsiuvinėjimų, tačiau labai ploną ir baltą nosinaitę, kuri, kaip jam pasirodė, skleidė nuostabų kvapą. Jis entuziastingai pakėlė nosinaitę: Joje buvo išsiūtos raidės: „U. F.“; Marijus ničnieko nežinojo apie žaviąją mergaitę – nei jos pavardės, nei adreso; tiedvi raidės buvo pirmas dalykas, kurį jam pavyko apie ją sužinoti, ir ant šių dieviškų inicialų jis tučtuojau ėmė statyti ištisą spėlionių pastatą. Raidė „U“, be abejo, turėjo reikšti jos vardą. „Uršulė! – nusprendė jis. – Koks puikus vardas!“ Jis bučiavo nosinę, traukė į save jos kvapą, visą dieną ją nešiojosi ant krūtinės, prie pat širdies, o naktį prisidėjo prie lūpų, kad užmigtų.

– Aš jaučiu joje visą jos sielą! – kalbėjo jis.

O toji nosinė priklausė senajam ponui, kuriam ji visai netyčia iškrito iš kišenės.

Sekančiomis po šio radinio dienomis Marijus, atėjęs į Liuksemburgo sodus, tą nosinę bučiuodavo arba spausdavo prie širdies. Gražioji mergaitė nieko nesuprato ir vos pastebimais ženklais stengėsi jam šitai parodyti.

– Koks drovumas! – kalbėjo sau Marijus.

VIII

NET INVALIDAI GALI BŪTI LAIMINGI

Ištarę žodį „drovumas“ ir nenorėdami nieko slėpti, turime pasakyti, kad, nepaisant viso susižavėjimo, Marijus vieną kartą ne juokais įširdo ant „savo Uršulės“. Tatai atsitiko vieną iš tų dienų, kai jai buvo pavykę įkalbėti poną Leblaną palikti suolą ir pasivaikščioti alėja. Pūtė smarkus prerialio* vėjas, siūbuodamas platanų viršūnes. Tėvas ir duktė už parankės ką tik buvo praėję pro Marijaus suolą. Marijus, jiems nutolus, tučtuojau atsistojo ir sekė juos akimis, kaip derėjo žmogui, dėl meilės netekusiam galvos.

Netikėtas vėjo gūsis, matyt, labiau išdykęs už kitus ir, galimas daiktas, įgaliotas krėsti pavasario pokštus, atlėkė nuo Medelyno pusės, praskriejo alėja ir, pagavęs sukti merginą svaigiu sūkuriu, vertu Vergilijaus nimfų ir Teokrito faunų, pakėlė jos suknelę – drabužį, šventesnį už Izidės skraistę, – kone ligi keliaraiščių. Pasirodė nuostabios formos koja. Marijus ją išvydo. Jis be galo susierzino ir įniršo.

Dieviška judesiu, sklidinu išgąsčio, mergina tučtuojau pasitaisė suknelę, bet Marijus vis tiek teberūstavo. Tiesa, jis buvo vienas alėjoje. „Bet juk ten galėjo būti dar kas nors! O jeigu būtų kas nors buvęs? Reikia tik įsivaizduoti ką panašaus! Ką ji čia dabar padarė – tiesiog baisu!“ – galvojo jis. Deja, vargšė mergaitė ničnieko nebuvo padariusi; visu tuo reikėjo kaltinti vėją ir daugiau nieko; tačiau Marijus, kuriame neaiškiai suvirpėjo Bartolas ir Kerubinas drauge, įsigeidė būti nepatenkintas ir pavyduliavo savo paties šešėliui[78]. Kaip tik šitaip žmogaus širdyje pabunda ir ją apvaldo, net be jokios tam teisės, aitrus ir keistas žemo pavyduliavimo jausmas. Vis dėlto, kad ir pavyduliaujančiam, šitos žavingos kojelės vaizdas jam nesuteikė jokio malonumo; pamatęs bet kurios moters baltą kojinę, jis būtų pajutęs didesnį malonumą.

Kai „jo Uršulė“, pasiekusi alėjos galą ir pasukusi atgal, praėjo su ponu Leblanu pro suolą, ant kurio vėl buvo atsisėdęs Marijus, šis metė jai rūškaną ir nuožmų žvilgsnį. Mergina atsakydama truputį atmetė galvą ir nustebusi kilstelėjo antakius, lyg klausdama: „Na kas gi atsitiko?“

Tai buvo jųdviejų „pirmasis susipykimas“.

Vos tik Marijus nustojo jai išdarinėjęs akimis šią sceną, kažkas pasirodė alėjoje. Tai buvo susikūprinęs, visas raukšlėtas ir kaip obelis baltas invalidas Liudviko XV laikų uniforma;

* Prerialis – Respublikos įvesto metų skaičiavimo mėnuo: nuo gegužės 20 d. iki birželio 18 d.

prie krūtinės jis turėjo ovalų raudonos gelumbės antsiuvą su kryžmai sudėtais kalavijais – kareivišką Šv. Liudviko kryžių; be to, jį dar puošė tuščia mataruojanti munduro rankovė, sidabrinis smakras ir viena medinė koja. Marijus tarėsi pastebėjęs, kad šio padaro išvaizda nepaprastai patenkinta. Jam net pasirodė, kad šis senas cinikas, pro jį šlubuodamas, jam labai bičiuliškai ir linksmai pamerkė akimi, tarsi koks netikėtas atsitikimas būtų juos padaręs bendrininkais ir davęs jiems progos drauge pasimėgauti kažkokiu malonumu. Ko gi jis toks patenkintas, šis Marso griuvena?[79] Kas gi įvyko tarp šitos medinės kojos ir anos kojytės? Marijaus pavydulys buvo didžiulis. „O gal jis tada buvo čia? – kalbėjo jis sau. – Gal jis čia viską matė?“ Ir Marijui kilo noras sunaikinti invalidą.

Laikas sušvelnina kad ir labai aštrius jausmus. Šitas Marijaus pyktis ant „Uršulės“, kad ir labai pagrįstas ir teisėtas, praėjo. Galų gale jis jai atleido; bet tatai jam buvo labai sunku; Marijus tris dienas prieš ją raukėsi.

Nepaisant viso to, o gal ir dėl to, jo aistra didėjo ir darėsi beprotiška.

IX
UŽTEMIMAS

Mes matėme, kaip Marijus patyrė ar tarėsi patyręs, kad „jos“ vardas Uršulė.

Mylint apetitas didėja. Žinoti, kad jos vardas Uršulė, tai, be abejo, daug, bet drauge ir maža. Po trijų keturių savaičių ši laimė jau Marijaus nebepatenkino. Jau jis norėjo daugiau. Norėjo sužinoti, kur ji gyvena.

Jis padarė vieną klaidą: pakliuvo į spąstus su suolu prie Gladiatoriaus. Jis padarė antrą klaidą: nepasilikdavo Liuksemburgo soduose, kai ponas Leblanas ten ateidavo vienas. Jis padarė trečią klaidą. Milžinišką. Jis ėmė sekioti paskui „Uršulę“.

Ji gyveno Vakarų gatvėje, atkampiausioje tos gatvės vietoje, kuklios išvaizdos naujame keturių aukštų name.

Nuo šio momento prie jo laimės ją matyti Liuksemburgo soduose Marijui prisidėjo laimė sekti paskui ją iki jos namų.

Jo alkis didėjo. Jis žinojo, kuo ji vardu, bent jau žinojo merginos krikštavardį – žavingą, tikrai moterišką vardą; žinojo, kur ji gyvena; dabar panoro sužinoti, kas ji.

Vieną vakarą, pasekęs juos iki namų ir palaukęs, kol jie išnyks vartuose, jis įėjo paskui juos ir drąsiai paklausė durininką:

– Pasakykite, čia dabar sugrįžo antrojo aukšto gyventojai?

– Ne, – atsakė durininkas, – šitas ponas gyvena ketvirtajame.

Dar žengtas pirmyn žingsnis. Šis pasisekimas padrąsino Marijų.

– Jo butas į gatvę? – paklausė jis.

– Po šimts! – sušuko durininkas. – Visas namas pastatytas langais į gatvę.

– O kuo verčiasi tas ponas? – klausinėjo toliau Marijus.

– Tai rentininkas, pone. Labai geras žmogus ir, nors pats neturtingas, daug padeda vargšams.

– O jo pavardė? – kamantinėjo Marijus.

Durininkas staiga pakėlė galvą ir paklausė:

– O ar jūs tik nebūsite šnipelis?

Marijus išdūlino gerokai susigėdęs, bet didžiai džiaugdamasis.

Jis padarė pažangą.

„Puiku, – galvojo jis. – Žinau, kad ji vardu Uršulė, kad ji rentininko duktė ir kad gyvena čia, Vakarų gatvėje, ketvirtajame aukšte.“

Kitą dieną ponas Leblanas su savo dukterimi pasirodė Liuksemburgo soduose tik labai trumpam; jie išėjo, nepalaukę vakaro. Marijus, kaip jau buvo pratęs, nusekė paskui juos iki Vakarų gatvės. Priėjęs prie vartų, ponas Leblanas įleido pirma savęs dukterį, o pats, prieš peržengdamas slenkstį, sustojo, atsigręžė ir atidžiai pasižiūrėjo į Marijų.

Rytojaus dieną jiedu neatėjo į Liuksemburgo sodus. Marijus veltui perdien laukė.

Sutemus jis nuėjo į Vakarų gatvę ir pamatė ketvirtajame aukšte šviesą. Jis vaikščiojo po langais, kol šviesa užgeso.

Kitą dieną Liuksemburgo soduose vėl nieko. Marijus laukė visą dieną, o paskui nuėjo po langais į savo naktinę sargybą. Šitai truko iki dešimtos valandos vakaro. Pietūs jam neberūpėjo. Karštis maitina ligonį, o meilė – įsimylėjusį žmogų.

Šitaip praėjo savaitė. Nei ponas Leblanas, nei jo duktė nebesirodė Liuksemburgo soduose. Marijaus galva buvo pilna liūdnų spėlionių; dieną jis nedrįsdavo tykoti prie jų vartų. Jis tik ateidavo nakties metu stebėti rausvos šviesos jų languose. Kartais anapus stiklų šmėkštelėdavo šešėliai, ir jam tankiau imdavo plakti širdis.

Kai jis aštuntą dieną atėjo po langais, šviesos juose nebebuvo. „Kas čia galėtų būti? – tarė jis sau. – Lempa dar neuždegta! O juk jau tamsu. Gal jie kur išėję?“ Jis laukė. Iki dešimtos valandos. Iki vidurnakčio. Iki pirmos valandos ryto. Ketvirto aukšto languose niekas neįžiebė žiburio, ir niekas į namus negrįžo. Marijus nuėjo labai nusiminęs.

Rytojaus dieną – Marijus dabar gyveno tiktai laukdamas rytojaus dienos, nes šioji diena jam, taip sakant, neegzistavo – rytojaus dieną jis vėl nieko nerado Liuksemburgo soduose; jis to ir tikėjosi; prieblandoje nuėjo prie to namo. Languose jokios šviesos; žaliuzės nuleistos, ketvirtajame aukšte visiškai tamsu.

Marijus pasibeldė į vartus, įėjo ir paklausė durininką:

– Ar namie ketvirtojo aukšto gyventojai?

– Išsikraustė, – atsakė durininkas.

Marijus susvyravo ir silpnu balsu paklausė:

– Kada gi?

– Vakar.

– O kur jis dabar gyvena?

– Nieko nežinau.

– Tai jis nepaliko savo naujo adreso?

– Ne.

Durininkas pakėlė nosį ir pažino Marijų.

– A, tai jūs! – sušuko jis. – Vadinasi, jūs iš tikrųjų seklys?

SEPTINTOJI KNYGA
„GAIDGYSTĖ“

I
RŪDYNAI IR RŪDKASIAI

Kiekvienoje žmonių visuomenėje yra tai, kas teatre vadinama *trečiuoju triumu* arba dugnu. Visas socialinis podirvis iškasinėtas skersai ir išilgai, kartais gėriui, kartais blogiui. Šių požeminių darbų vietos išdėstytos viena viršum kitos. Yra negiliaklodžių šachtų ir giliaklodžių šachtų. Šis niūrus požemis, kuris kartais įgriūva po civilizacijos našta ir kurį mes taip abejingai ir nerūpestingai mindžiojame kojomis, turi apačią ir viršų. Praėjusiame šimtmetyje „Enciklopedija“ buvo, galima sakyti, kasykla žemės paviršiuje. Patamsiai, šis niūrus pirmykštės krikščionijos inkubatorius cezarių laikais, tik ir laukė progos išsiveržti ir užtvindyti žmonių giminę akinama šviesa. Mat šventoje tamsoje glūdi paslėpta šviesa. Vulkanai pilni miglos, kuri tuoj gali įsiliepsnoti. Lava iš pradžių visuomet juoda kaip naktis. Katakombos, kuriose buvo atlaikytos pirmosios mišios, buvo ne tik Romos rūsys, bet ir pasaulio požemis.

Po socialiniu pastatu, po šiuo architektūros stebuklų ir griuvėsių deriniu, yra visokių požeminių tuštumų. Ten rasime religijos rūdynų, filosofijos rūdynų, politikos rūdynų, ekonomikos rūdynų, revoliucijos rūdynų. Kas kerta sau kelią idėja, kas skaičiavimais, kas rūstybe. Balsai šaukia vienas kitą ir kalbasi iš vienos katakombos su kita. Utopijos klydinėja šoninėmis perėjomis. Jos šakojasi į visas puses. Kartais jos ten susitinka ir broliaujasi. Žanas Žakas perleidžia savo kirtiklį Diogenui, kuris jam paskolina savo žibintą. Kartais ten įvyksta susidūrimų. Kalvinas griebia už plaukų Sodziniui[80]. Vis dėlto niekas nesulaiko ir nenutraukia įtempto visų šių jėgų veržimosi į tikslą, jų audringos veiklos, vykstančios tuo pačiu metu, – to judėjimo pirmyn ir atgal, aukštyn ir žemyn, paskui vėl aukštyn – judėjimo, vykstančio tamsoje ir palengva transformuojančio tai, kas yra viršuje, su pagalba to, kas yra apačioje, ir tai, kas yra lauke, su pagalba to, kas yra viduje; didžiulis neregimas bruzdesys. Visuomenė vargu ar įtaria tą gręžimo procesą, kuris, nepalikdamas pėdsakų paviršiuje, sujaukia visas jos gelmes. Kiek požeminių aukštų, tiek skirtingų procesų, tiek įvairių iškasenų. Kas gi kasama šiose giliose kasyklose? Ateitis.

Juo gilesni rūdynai, tuo paslaptingesni rūdkasiai. Ligi tam tikro lygio, kurį socialinė filosofija moka nustatyti, jų darbas naudingas; už šios ribos jo nauda abejotina ir ginčytina; dar žemiau jis darosi pragaištingas. Tam tikroje gilumoje į šias paslėptas tuštumas jau neįsiskverbia civilizacijos dvasia; peržengiama riba, už kurios žmogus jau nebegali kvėpuoti; čia jau galima pamatyti pabaisų.

Laiptai leidžiasi žemyn įmantriomis pakopomis, ir kiekviena aikštelė atitinka naują aukštą, kur gali įsikurti filosofija ir kur mes sutinkame vieną iš jos darbininkų, kartais įstabių, kartais atstumiančių. Žemiau Jano Huso yra Liuteris; po Liuteriu – Dekartas; po Dekartu – Volteras; po Volteru – Kondorsė; po Kondorsė – Robespjeras; po Robespjeru – Maratas; po Maratu – Babefas[81]. Ir taip toliau. Dar žemiau, prie ribos, skiriančios tai, kas neaišku, nuo to, kas neregima, išryškėja kitos miglotos figūros, galbūt dar negimusių žmonių figūros. Praeities šešėliai – tai šmėklos; ateities šešėliai – tai lervos. Proto akis dar neaiškiai įžiūri juos. Embrioninis ateities vystymasis – viena iš filosofo vizijų.

Ištisas pasaulis užuomazgoje, gemale – kokie neregėti pavidalai!

Sen Simonas, Ovenas, Furjė – ir jie tenai, šoninėse perėjose.

Nors neregima, nuostabi grandinė jungia, jiems patiems nežinant, visus tuos požeminius ateities tyrinėtojus, kurie beveik visuomet save laiko vienišais, – o tai juk netiesa, bet jų darbai yra labai skirtingi, ir švelni šviesa, kuria švyti vieni, labai skiriasi nuo liepsnos, kuria žėruoja kiti. Vieni jų rojiškai giedri, kiti tragiškai niūrūs. Vis dėlto, kad ir koks būtų kontrastas, visi šie darbuoliai, nuo paties didingiausio ligi paties menkiausio, nuo paties išmintingiausio ligi paties beprotiškiausio, turi bendrą bruožą – nesavanaudiškumą. Maratas užmiršta save lygiai kaip Kristus. Jie nepaiso savęs, nustumia save į šalį, visiškai negalvoja apie save. Jie mato kažką, kas yra už jo ribų. Jų akys atmerktos, jų žvilgsniai ieško absoliuto. Pirmojo akyse yra visas dangaus spindėjimas, o paskutiniojo vyzdžiuose, nors jo žvilgsnis mįslingas, vis vien blykčioja blankus begalybės atspindys. Kad ir ką jis darytų, nusilenkite jam, nes jis pažymėtas šiuo ženklu – žvaigždžių žvilgsniu.

Tamsos pilnas žvilgsnis – kitas ženklas.

Nuo jo prasideda blogis. Susitikę tą, kuris žiūri tuščiais vyzdžiais, susimąstykite ir drebėkite. Socialinė santvarka turi savo tamsiųjų rūdakasių.

Yra riba, už kurios tolesnis grimzdimas lygus laidojimui, tenai gęsta šviesa.

Po visomis mūsų nurodytomis šachtomis, po visomis požeminėmis perėjomis, po visa neaprėpiama progreso ir utopijos požemine kraujo apytakos sistema, daug giliau žemėje, žemiau už Maratą, žemiau už Babefą, žemiau, dar žemiau, ir be jokio ryšio su viršutiniais klodais, glūdi paskutinis pogrindis. Kraupi vieta. Čia ir yra tai, ką mes pavadinome trečiuoju dugnu. Tai kapų patamsiai. Tai neregių požemis. *Inferi**.

Toliau jau prasideda praraja.

II
PATS DUGNAS

Čia išnyksta nesavanaudiškumas. Čia neaiškiai matyti šėtono veidas; čia kiekvienas už save. Beakis „aš“ riaumoja, ieško, grabinėja ir graužia. Visuomeninės santvarkos Ugolinas[82] uždarytas šioje bedugnėje.

* Pragaras (lot.).

Nuožmūs siluetai, tarytum žvėrys, tarytum šmėklos, slankioja šiame urve; jų nedomina pasaulinis progresas, jiems nežinoma ši sąvoka, o ir pats žodis, jiems terūpi tik prikimšti savo pilvą. Tai beveik neprotingi padarai, ir jų viduje šiurpi tuštuma. Jie turi dvi motinas – tamsybę ir skurdą, jos abi jiems pamotės. Jie turi vadovą – savo poreikius; ir vietoje visų pasitenkinimo formų – norą prisisotinti. Jie žvėriškai rajūs, atseit plėšrūs, bet ne taip, kaip tironai, o kaip tigrai. Kančios stumia šiuos vampyrus į nusikaltimą; toks fatališkas padarinys, sukrečianti išvada, tamsos logika. Knibždėjimas tų, kurie šliaužioja trečiajame dugne, nėra smaugiamo idealo protestas, o materijos maištas. Čia žmogus virsta slibinu. Kęsti alkį, kęsti troškulį – tai išeities taškas; tapti Šėtonu – tai galinis taškas. Iš tokių griovių išnyra lasnerai[83].

Neseniai ketvirtojoje knygoje skaitytojas susipažino su vienu viršutinio rūdyno skyriumi; su jo didžiulėmis politikos, revoliucijos ir filosofijos šachtomis. Tenai, kaip mes jau sakėme, viskas kilnu, tyra, garbinga, dora. Žinoma, ir ten galimos klaidos, ir jų pasitaiko; tačiau net apsirikimai ten taurūs, nes juose slypi heroizmas. Tenai daromų darbų bendroji suma turi vardą: Progresas.

Atėjo metas pažvelgti į kitas gelmes, į bjauraties gelmes.

Mes tvirtiname, jog giliai apačioje, po visuomene, yra ir bus ligi tos dienos, kada išsisklaidys tamsuma, didis Blogio urvas.

Šis pogrindis yra giliausias iš visų ir visiems kitiems priešiškas. Čia vyrauja visuotinė neapykanta. Šitame urve nesutiksi filosofo; čia durklas niekuomet nesmailino plunksnos. Čia juoduma nepanaši į subtilią rašalo juodumą. Nusikalstamiems nakties pirštams, kurie mėšlungiškai gniaužiasi tamsoje po šitais dusinančiais skliautais, niekuomet neteko sklaidyti knygos ar atskleisti laikraščio. Kartušo akimis žiūrint, Babefas – išnaudotojas; Šinderhanesui[84] Maratas – aristokratas. Šio urvo tikslas – viską griauti.

Viską. Taip pat ir jo nekenčiamus viršutinius rūdynus. Savo šlykščiame knibždėjime jis ne tik siekia pakirsti dabartinę socialinę santvarką; jis siekia pakirsti filosofiją, jis siekia pakirsti mokslą, jis siekia pakirsti tiesą, jis siekia pakirsti žmogaus mintis, jis siekia pakirsti civilizaciją, jis siekia pakirsti revoliuciją, jis siekia pakirsti progresą. Jo pavadinimai patys paprasčiausi: vagystė, prostitucija, užmušimas, galvažudystė. Tai tamsa, ir ji trokšta chaoso, o skliautai yra nemokšystė.

Visi kiti viršutiniai aukštai turi tik vieną tikslą: panaikinti apatinį. To siekia ir filosofija, ir progresas, siekia visomis savo jėgomis ir visais būdais – tiek esamos tikrovės pagerinimo keliu, tiek samprotavimo apie idealą keliu. Sunaikinkite Nemokšystės urvą ir sunaikinsite kurmį – Nusikaltimą.

Apibendrinkite keliais žodžiais dalį to, ką esame dabar parašę. Vienintelis socialinis pavojus – Tamsa.

Žmonija – tai tapatybė. Visi žmonės to paties molio. Visų lemtis, bent jau čia, žemėje, vienoda. Tie patys patamsiai iki gimimo, tas pats kūnas gyvenant, tie patys pelenai gyvybei užgesus. O nemokšystė, primaišyta prie žmogiškojo molio, jį juodina. Ir šis nepašalinamas juodumas įsiskverbia į žmogaus vidų ir tenai virsta Blogiu.

BABĖ, PLAČIASNUKIS, BARŠKASU IR MONPARNASAS

Nuo 1830 ligi 1835 metų Paryžiaus „trečiajame dugne“ viešpatavo banditų kvartetas: Barškasu, Plačiasnukis, Babė ir Monparnasas.

Plačiasnukis buvo smukęs Herkulis. Jis lindėdavo Ars Mariono kloakoje. Jis buvo šešių pėdų aukščio, turėjo akmeninę krūtinės ląstą, plieninius bicepsus, kvėpavo lyg vėjas iš urvo, stuomuo buvo milžiniškas, o kiaušas – kaip paukščio. Sakytumei, Farnezės Herkulis multininėmis kelnėmis ir pliušine striuke. Plačiasnukis, kūno sudėjimu panašus į šią statulą, būtų galėjęs ramdyti pabaisas; jam atrodė patogiau pačiam tapti viena iš jų. Žema kakta, platūs žandikauliai, dar nė keturiasdešimties metų, o prie akių raukšlės, trumpi ir šiurkštūs plaukai, lyg šepetys apžėlę skruostai, ne barzda, o šeriai, – štai koks jis stovi prieš jus. Jo raumenys ilgėjosi darbo, bet jo paikumas jam dirbti neleido. Tai buvo galinga, niekais einanti jėga. Galvažudžiu jis tapo iš dykinėjimo. Jį laikyta esant kreolu. Galimas daiktas, kad jis buvo prikišęs nagus prie maršalo Briuno[85] nužudymo, nes 1815 metais Avinjone jis dirbo nešiku. Įgijęs patyrimo, jis tapo banditu.

Lengvas bekūnis Babė buvo visiška kūningojo Plačiasnukio priešingybė. Babė buvo liesas ir mokytas. Jis buvo vaiskus, bet neįžvelgiamas. Jo kūnas buvo kiaurai permatomas, bet pro jo vyzdžius nieko negalėjai įžiūrėti. Jis vadino save chemiku. Buvo fokusininku pas Bobešą ir pajacu pas Bobino. Sen Mišelyje jis vaidino vodevilyje. Jis buvo visų amatų meistras, gražbylys, mokąs suteikti savo šypsenoms išraiškingumo, o savo gestams vaizdingumo. Jis vertėsi pardavinėdamas aikštėse „valstybės galvos“ portretus ir gipsinius biustus. Be to, traukė dantis. Kurį laiką mugėse jis rodė visokius apsigimėlius ir turėjo balaganą su trimitu ir afiša: „Babė, dantistas, virtuozas, akademijų narys, atlieka fizikos bandymus su metalais ir metaloidais, traukia dantis, pašalina šaknis, paliktas jo kolegų. Kaina: vienas dantis – vienas frankas penkiasdešimt santimų: du dantys – du frankai; trys dantys – du frankai penkiasdešimt. Naudokitės proga.“ („Naudokitės proga“ reiškė „skubėkite ištraukti kiek galima daugiau dantų“.) Kažkada jis buvo vedęs ir turėjo vaikų.

Kas nutiko jo žmonai ir vaikams, jis nežinojo. Jis pametė juos kažkur, kaip pametama nosinė. Babė skaitė laikraščius – reta išimtis tame tamsiame pasaulyje, kuriam jis priklausė. Vieną kartą, kai dar gyveno su šeima savo kilnojamajame balagane, jis perskaitė „Apžvalgoje“, kad viena moteris pagimdžiusi visiškai gyvybingą kūdikį veršio snukiu. „Mat kam laimė! – sušuko jis. – O mano žmona niekuomet nesusiprastų man pagimdyti šitokį kūdikį!“

Ilgainiui jis visa tai metė ir sumanė „paimti apyvarton Paryžių“. Tai jo paties posakis.

Kas buvo Barškasu? Tai pati naktis. Jis pasirodydavo tik tada, kai tamsa nujuodindavo dangų. Vakare išlįsdavo iš kokios nors landos, į kurią vėl įlįsdavo dar neprašvitus. Kur buvo ta landa? Niekas nežinojo. Net visiškoje tamsoje kalbėdamas su savo bendrininkais, jis atsistodavo į juos nugara. Ar tikrai jis vadinosi Barškasu? Ne. Jis sakydavo: „Aš vadinuosi Niekas.“ Jeigu prie jo kas uždegdavo žvakę, jis užsidėdavo kaukę. Jis buvo

pilvašnekys. Babė sakydavo: „Barškasu – dvibalsis nakties paukštis." Barškasu buvo paslaptingas, nepagaunamas, nuožmus. Niekas tikrai nebūtų galėjęs pasakyti, ar jis turi pavardę, nes Barškasu buvo tik pravardė; niekas nebūtų galėjęs tikrai pasakyti, ar jis turi balsą, nes pilvu jis kalbėdavo dažniau negu burna; niekas nebūtų galėjęs tikrai pasakyti, ar jis turi veidą, nes be kaukės jo niekas nebuvo matęs. Jis išnykdavo lyg vaiduoklis; pasirodydavo, lyg iš žemės išdygęs.

O tikrai nelemta būtybė buvo Monparnasas. Monparnasas dar tebebuvo berniukas – jam dar nesukako nė dvidešimties metų; jo veidas atrodė gražus, lūpos kaip vyšnios, puikūs juodi plaukai, pavasariu spindinčios akys; jis įkūnijo visas ydas ir galėjo padaryti bet kokį nusikaltimą. Kai jis virškindavo blogį, jam kildavo apetitas daryti dar didesnį blogį. Iš gameno jis išaugo į padaužą, o iš padaužos virto plėšiku. Jis buvo malonaus gymio, moteriškas, grakštus, tvirtas, ilgesingas, žiaurus. Skrybėlę jis nešiojo užlaužtą iš kairės pusės pagal 1829 metų madą, kad matytųsi kuokštas plaukų. Jis vertėsi plėšikavimu. Jo redingotas buvo puikiai pasiūtas, bet jau nudėvėtas. Monparnasas atrodė esąs gyvas madų paveikslėlis, tačiau šis paveikslėlis neišbrido iš skurdo ir vykdė žmogžudystes. Vienintelė priežastis, kuri stūmė šį jaunuolį į nusikaltimus, buvo noras madingai rengtis. Pirmoji grizetė, kuri jam pasakė: „Koks tu gražus", – jam metė į širdį juodą kibirkštį ir iš Abelio padarė Kainą. Jausdamasis gražus, jis panoro būti elegantiškas; o pirmasis elegancijos požymis – tai dykinėjimas; neturtėlio dykinėjimas – kelias į nusikaltimą. Nedaug valkatų įvarydavo žmonėms tokį siaubą kaip Monparnasas. Aštuoniolikos metų jis jau daug lavonų turėjo ant savo sąžinės. Ne vienas praeivis, išskėtęs rankas, paplūdęs kraujais, gulėjo šio niekšo šešėlyje. Suraitytais plaukais, pomaduotas, smaukta talija, moteriškomis strėnomis, prūsų karininko biustu, įmantriai sumegztu kaklaryšiu, su kastetu kišenėje ir gėle švarko atlapo kilpoje, apsuptas sužavėtų bulvaro mergų šnibždesių – toks buvo šis požeminio pasaulio frantas.

IV
GAUJOS SUDĖTIS

Šie keturi banditai buvo kažkuo panašūs į Protėją, vikriai išslysdami iš policijos nagų ir stengdamiesi išvengti nekuklių Vidoko žvilgsnių[86], „įgaudami įvairius medžio, liepsnos, vandens pavidalus", skolindamiesi vienas iš kito pravardes ir gudrybes, slėpdamiesi savo pačių šešėlyje, būdami vieni kitiems slaptyne ir prieglauda, atsikratydami savo asmenybe taip pat lengvai, kaip uždėtine nosimi maskarade, čia taip sumažėdami, jog atrodydavo viena būtybė, čia taip padidėdami, jog net patsai Koko Lakuras juos laikydavo visa minia.

Tų keturių vyrų anaiptol nebuvo galima laikyti keturiais žmonėmis; jie buvo vienas slėpiningas keturgalvis banditas, plačiu mastu įžūliai darbavęsis Paryžiuje; tai buvo baisingas blogio polipas, įsiglaudęs rūsyje, iškastame po visuomene.

Naudodamiesi išsišakojusiu plačiu savo pogrindinių ryšių tinklu Babė, Plačiasnukis, Barškasu ir Monparnasas buvo paėmę visų piktadarybių parangą Senos departamente.

Jie lyg iš po žemių susidorodavo su praeiviais. Šios srities naujovių atradėjai, žmonės, sugalvoję juodą darbą, kreipdavosi į juos, kad įvykdytų jį. Keturiems niekšams būdavo duodamas eskizas, o mizanscena jie patys pasirūpindavo. Jie sukurdavo scenarijų. Jiems niekuomet nebūdavo sunku surasti atitinkamą kvalifikuotą personalą atlikti bet kuriam pasikėsinimui, jeigu būdavo reikalinga pagalba ir operacija žadėdavo pakankamą pelną. Kai būdavo ruošiamas nusikaltimas ir nepakakdavo rankų, jie kviesdavosi sėbrų. Jie laikė aktorių trupę visokioms urvinėms tragedijoms vaidinti.

Paprastai jie susitikdavo temstant – tai buvo jų pabudimo valanda – vienoje dykvietėje netoli Salpetriero ligoninės. Ten jie tardavosi. Turėdami priešais save dvylika tamsos valandų, jie svarstydavo, kaip geriau jas panaudoti.

„Gaidgystės" pavadinimu padugnių pasaulyje buvo žinoma šių keturių vyrų bendrija. Sena vaizdinga liaudies kalba, kuri kiekvieną dieną vis labiau nyksta, „Gaidgystė" reiškia parytį, lygiai kaip valanda, „kada vilko neatskirsi nuo šunies", reiškia vakaro prieblandą. „Gaidgystės" pavadinimas kilęs turbūt dėl to, kad tuo laiku baigdavosi plėšikų nakties darbeliai, nes švintant išnyksta vaiduokliai ir išsiskirsto banditai. Šituo pavadinimu tie keturi vyrai buvo žinomi visur. Kartą prisiekusiųjų posėdininkų teismo pirmininkas aplankė kalėjime Lasnerą ir jį tardė dėl vieno nusikaltimo, kurio tas neprisipažino. „Tai kas gi šitai padarė?" – paklausė pirmininkas. Lasneras davė šį atsakymą, kuris teisėjui buvo mįslingas, bet suprantamas kiekvienam policininkui: „Tai galbūt „Gaidgystė".

Kartais apie pjesės turinį galima spręsti iš veikiančių asmenų sąrašo; lygiai taip pat iš banditų sąrašo galima susidaryti tam tikrą vaizdą apie plėšikų gaują. „Gaidgystės" gaujos narių vardai yra užsilikę tam tikruose specialiuose sąrašuose, todėl mes pasakysime, į kokias pravardes atsiliepdavo svarbiausieji „Gaidgystės" dalyviai.

Kablys, kitaip Pavasarinis, dar kitaip Bigrenailis.

Briužonas (buvo ištisa Briužonų dinastija; galimas daiktas, apie ją mes dar pasakysime vieną kitą žodį).

Bulatriuelis, plento darbininkas, jau mums truputį pažįstamas.

Našlė.

Finisteras.

Omeras Ogiu, negras.

Galkaikada.

Depeša.

Fontlerojus, kitaip Gėlininkė.

Pagyrūnas, atlikęs bausmę katorgininkas.

Brūklys, kitaip ponas Diuponas.

Pietaikštė.

Strazdžiokas.

Karmanjolė.

Lupikas, kitaip Bizaro.

Mezgius.

Kūlvarta.

Puslijaris, kitaip Milijardierius.

Ir t. t., ir t. t.

Kitų neminėsime, nors jie nė kiek ne menkesni. Tie vardai turi savo veidus. Jie žymi ne tik atskirus asmenis, bet tipus. Kiekviena tokia pravardė rodo tam tikrą šlykščių, civilizacijos pogrindžiuose augančių grybų atmainą.

Šie padarai, nenoromis rodantys savo tikrą veidą, buvo ne iš tų, kuriuos sutinki gatvėje. Išaušus dienai, pailsę nuo baisingų nakties darbų, jie sulįsdavo miegoti čia į kalkių duobes, čia į apleistas Monmartro arba Monružo akmens skaldyklas, kartais į požeminius nutekamuosius kanalus. Jie įsikasdavo į žemę.

Koks tų žmonių likimas? Jie egzistuoja ir dabar. Visuomet egzistavo. Horacijus apie juos kalba: *Ambubaiarum collegia, pharmacopolae, mendici, mimae**; ir, kol visuomenė bus tokia, kokia yra dabar, jie pasiliks tokie, kokie yra dabar. Po niūriais savo rūsio skliautais jie vėl ir vėl atgimsta, patręšti ten prasisunkiančiomis socialinėmis srutomis. Jie sugrįžta, šitie šmėklos, visada tokie patys, tik jų vardai nebe tie ir oda kitokia.

Tegu individai žūva – giminė išlieka.

Jie visuomet pasižymi tais pačiais gabumais. Pradedant elgeta ir baigiant valkata, jie išlaiko rasės grynumą. Jie spėte įspėja pinigines kišenėse, ir uoste užuodžia laikrodžius liemenėse. Auksas ir sidabras jiems kvepia. Yra tokios naivios išvaizdos buržua, kad, rodos, būtų nuodėmė jų neapiplėšti. Šitie vyrai kantriai seka tokius buržua. Einant pro šalį svetimšaliui arba provincialui, jie suvirpa lyg kokie vorai.

Kai tokius žmones sutinki arba probėgšmais pamatai apie vidurnaktį kur nors tuščiame bulvare, tai darosi baisu. Jie panašūs ne į žmones, bet į atgijusį, žmogaus formas įgavusį ūką; galėtum sakyti, kad jie susilieja su naktimi ir nuo jos neatskiriami, kad neturi kitos sielos, išskyrus tamsą, ir kad tik akimirkai, kelioms savo baisingo gyvenimo minutėms, jie ištrūksta iš nakties.

Ko gi reikia, kad šie vilkatai išnyktų? Šviesos. Šviesos versmių. Joks šikšnosparnis neatsilaiko prieš aušros spindulius. Taigi užliekite šviesa visuomenės požemį.

* Komediančių šutvės, šundaktariai, elgetos, mimai (lot.) – Horacijus, Satyros.

AŠTUNTOJI KNYGA

KLASTINGAS SKURDŽIUS

I

MARIJUS IEŠKO MERGINOS SU SKRYBĖLAITE, O SUTINKA VYRĄ SU KEPURE

Praėjo vasara, po jos ruduo; atėjo žiema. Nei ponas Leblanas, nei mergina daugiau nė kojos nekėlė į Liuksemburgo sodus. Marijui dabar rūpėjo tik viena – vėl išvysti šitą švelnų, jo dievinamą veidą. Jis vis ieškojo, ieškojo visur, bet nieko nerado. Jis jau buvo nebe tasai Marijus, svajotojas entuziastas, ne tasai ryžtingas, karštas ir tvirtas vyras, drąsus kovotojas su likimu, ne protas, kūręs vieną ateities planą po kito, ne jauna galva, pilna daugybės visokių sumanymų, projektų, išdidžių minčių, idėjų ir ryžto; Marijus buvo panašus į paklydusį šunį. Jį apėmė juodas liūdesys. Viskas buvo baigta. Darbas jam įgriso, pasivaikščiojimai jį alsino, vienatvė nusibodo; neaprėpiama gamta, anksčiau pilna įvairiausių formų, spalvų, balsų, išmintingų patarimų ir pamokymų, vylingų tolių ir platybių, dabar jam buvo tuščia. Jam atrodė, kad viskas dingo.

Įpročio mąstyti jis nebuvo metęs, nes kitaip negalėjo; tačiau mintys jam neteikė džiaugsmo. Į visa tai, ką jos be perstogės jam siūlydavo šnibždėdamos, jis atsakydavo niūriai: „Kuriam galui?“

Jis sau šimtąkart priekaištavo. „Kam man reikėjo paskui ją sekioti? Buvau toks laimingas, vien tik galėdamas ją matyti! Ji žiūrėdavo į mane; ar tai nebuvo didžiulė laimė? Ji atrodė mane mylinti. Ko man daugiau reikėjo? Ko dar aš troškau? Juk daugiau nieko ir negalėjo būti. Aš kvailai elgiausi. Pats esu kaltas...“ Ir t. t., ir. t. t. Kurfeirakas, kuriam Marijus nieko nesisakė (tokia buvo Marijaus prigimtis), bet kuris po truputį viską įspėjo (tokia buvo Kurfeirako prigimtis), iš pradžių pasveikino bičiulį, kad tas įsimylėjo, beje, truputį tuo stebėdamasis; paskui, matydamas Marijų apimtą tokios melancholijos, galų gale jam pareiškė:

– Aišku, tu elgeisi kaip besmegenis gyvulys. Na ką gi, eime į Šomjerą!

Kartą, suviliotas saulėtos rugsėjo dienos, Marijus leidosi Kurfeirako, Bosiujė ir Grantero nuvedamas į pokylį So rūmuose, vildamasis – kokia fantazija! – ten ją sutikti. Savaime aišku, ten neišvydo tos, kurios ieškojo. „O jau kurgi kitur surandamos žuvusios moterys?“ – murmėjo sau po nosimi Granteras. Marijus paliko savo bičiulius pokylyje ir vienas pėsčiomis išsinešdino namo, išvargęs, karščio apimtas, neramiu, liūdnu žvilgsniu įsižiūrėdamas į naktį; kurtindamos dundesiu ir apnešdamos dulkėmis, pro jį lėkė linksmos „gegutės“, grūste

prigrūstos iš šventės grįžtančios ir dainuojančios publikos, o jis ėjo, giliai nusiminęs, godžiai į save kvėpdamas aitrų pakelės lazdynų kvapą, kad atgaivintų galvą.

Marijus vėl gyveno vienišas, vis labiau užsidaręs, suglumęs, prislėgtas, vidinio nerimo kamuojamas, blaškydamasis savo skausme, nelyginant patekęs į spąstus vilkas, ir, meilės apkvaišintas, veltui visur ieškodamas tos, kuri dingo.

Kartą Marijus susitiko žmogų, kuris jam paliko keistą įspūdį. Vienoje gatvelėje, netoli Invalidų bulvaro, jis susidūrė su vyriškiu, apsivilkusiu darbininko drabužiais, užsidėjusiu ilgu snapeliu kepurę, iš po kurios buvo išsibrukę kuokštai baltų kaip sniegas plaukų. Marijų labai nustebino tie balti gražūs plaukai, ir jis atidžiai įsižiūrėjo į tą žmogų, kuris žingsniavo iš lėto, tarytum paskendęs skausmingose mintyse. Keista: jam pasirodė, kad jis yra ponas Leblanas. Tie patys plaukai, tas pats profilis, kiek jį leido įžiūrėti kepurė, ta pati eigastis, tik dar labiau išvargusi. Bet kodėl jis vilki darbininko drabužiais? Ką tai turėjo reikšti? Kokia šitokio persirengimo prasmė? Marijus labai stebėjosi. Kai jis atsikvošėjo, pirmiausia jam dingtelėjo pasekti šį žmogų, ką gali žinoti, gal jam pagaliau pavyks aptikti ieškomus pėdsakus? Šiaip ar taip, reikėjo į tą vyriškį pažvelgti iš arti ir įspėti mįslę. Bet jis per vėlai susigriebė – žmogaus jau nebebuvo. Jis, be abejo, pasuko į kokią šalutinę gatvelę, ir Marijui nepavyko jo surasti. Tas susitikimas jam kelias dienas neišėjo iš galvos, paskui jis apie tai užmiršo. „Greičiausiai tai buvo tik paprastas panašumas“, – tarė jis sau.

II
RADINYS

Marijus tebegyveno Gorbo lūšnoje. Į nieką tenai jis nekreipė dėmesio.

Tiesa, šiuo metu lūšnoje begyveno tik jis ir toji Žondretų šeima, už kurią jis kartą sumokėjo buto nuomą, bet niekuomet nebuvo kalbėjęsis nei su tėvu, nei su motina, nei su dukterimis. Kiti nuomininkai buvo arba išsikėlę kitur, arba mirę, arba dėl nesumokėtos nuomos išvaryti lauk.

Tą pačią žiemą kartą po pietų valandėlei buvo pasirodžiusi saulė, bet tai atsitiko vasario 2 dieną, per pačias Grabnyčias, kurių klastinga saulė, šešių savaičių šalčio pranašas, įkvėpė Matjė Lensbergui šį dvieilį, tapusį tiesiog klasikiniu:

Lai saulė juoksis, lai ji šypsosis –
Lokys iš guolio neiškiš nosies.

Marijus betgi iš savojo guolio iškišo nosį. Temo. Metas buvo eiti pietų, nes – deja, tokia idealios meilės netobulybė! – teko vėl pradėti pietauti!

Peržengdamas savo durų slenkstį, ties kuriuo kaip tik šlavė ponia Bugon, jis išgirdo šitokį įsidėmėtiną jos monologą:

– Kas dabar pigu? Viskas brangu. Tik žmonių vargas dabar pigus pasaulyje; žmonių vargas – jo gali gauti visai už dyką!

Marijus iš lėto ėjo bulvaru užkardos link, į Sen Žako gatvę. Jis žengė susimąstęs, panarinęs galvą.

Staiga jis pajuto, kad jį tamsoje kažkas pastūmėjo ; atsigręžęs pamatė dvi apiplyšusias merginas, vieną aukštą ir liesą, antrą kiek mažesnę, kurios prašvilpė pro jį uždususios, nusigandusios, lyg nuo ko bėgtų; lėkdamos jam priešais, jo nepastebėjo ir užkliudė. Nors buvo prieblanda, Marijus įžvelgė jų pamėlynavusius veidus, palaidus, susivėlusius plaukus, šlykščias kepuraites, sudriskusius sijonus ir basas kojas. Bėgdamos jos šnekėjosi. Didesnioji kalbėjo prislopintu balsu:

– Faraonai buvo užklupę. Vos neprivėrė man uodegos – vos išnešiau kudašių.

Antroji atsakė:

– Aš juos pastebėjau. Ir kad moviau, tai moviau!

Iš šio nelemto žargono Marijus suprato, kad tiedvi mergaites buvo užklupę žandarai ar policininkai ir joms pasisekė išsprukti.

Jiedvi dingo po bulvaro medžiais, už Marijaus, kur jų siluetai, šmėstelėję balkšva dėme, po kelių akimirkų dingo.

Marijus valandėlę stabtelėjo.

Jis jau rengėsi eiti toliau, bet staiga pamatė ant žemės po savo kojomis kažkokį pilkšvą paketėlį. Jis pasilenkė ir jį pakėlė. Tai buvo kažkas panašaus į voką, kuriame turėjo būti kažkokie popieriai.

– Matyt, – tarė jis, – tiedvi vargšės bus jį pametusios!

Jis grįžo atgal, šūktelėjo, bet niekas neatsiliepė; pamanęs, kad jos jau toli, įsikišo paketą į kišenę ir nuėjo pietų.

Eidamas siaura alėja į Muftaro gatvę, jis pamatė vaiko grabelį, užtiestą juoda gelumbe, pastatytą ant trijų kėdžių ir apšviestą viena žvake. Jisai prisiminė dvi merginas, išdygusias prieš jį prietėmyje.

„Vargšės motinos! – pagalvojo jis. – Yra dar kažkas liūdnesnio, kaip matyti mirštant savo vaikus, – tai matyti juos einant blogu keliu."

Paskui tie šešėliai, sutrikdę vienodą jo liūdesio tėkmę, dingo jam iš atminties, ir jis vėl pasinėrė savo įprastinėse mintyse. Vėl ėmė svajoti apie tuos šešis meilės ir laimės mėnesius tyrame ore, ryškioje šviesoje, po puikiais Liuksemburgo sodų medžiais.

– Koks niūrus pasidarė mano gyvenimas! – kalbėjo jis sau. – Merginų ir dabar sutinku savo kelyje. Tiktai kadaise jos buvo angelai, o dabar vampyrai.

III
*QUADRIFRONS**

Vakare, kai jis, prieš eidamas gulti, rengėsi, jo ranka pajuto švarko kišenėje voką, kurį jis pakėlė bulvare. Jis visai apie jį buvo užmiršęs. Jisai pagalvojo, gal vertėtų jį atplėšti, – gal jame bus merginų adresas, jeigu vokas tikrai priklauso joms, ar bent jau kokie nors nurodymai, kurie padėtų grąžinti laišką tam, kas jį pametė.

Marijus pažiūrėjo, kas yra voke.

Vokas nebuvo užantspauduotas, ir jame gulėjo keturi taip pat neantspauduoti laiškai.

* Keturveidis (lot.).

Visi turėjo adresus.

Nuo visų keturių sklido prasto tabako kvapas.

Pirmasis laiškas buvo adresuotas: „Didžei gerbemai poniai markizienei de Griušerė, gyvenančiai aikštėje priešais Atstovų rūmus, Nr..."

Marijus tikėjosi ten rasiąs kokių nors jam reikalingų žinių, be to, laiškas buvo neužlipintas, todėl jo perskaitymas niekam neturėjo padaryti skriaudos.

Laiškas buvo šitokio turinio:

„Ponia markiziene,

mielaširdystės ir pasigailėjimo dorybė yra toji dorybė, kuri glaudžiau už visas kitas jungia visuomenę. Atkreipkyte savo krikščioniško jausmo ir užuojautos žvilksnį į vieną nelaimingą espanjolą, auką ištikimybės ir prisirišimo šventan legitimyzmo reikalui, už kuri jis užmokėjo savo krauju, atydavė visą savo turtą, ir viską, ydant gintų šį reikalą, ir dabar atsidūrė didžiausiame varge. Jis visiškai neabejoja, kad jūsų malonybė suteiks pagalbos ir panorės palengvynti visiškai nepakenčiamą ekzistavimą gerai išauklėtam, kilmingam ir pylnam žaisdų kariui. Aš iš anksto pasikliauju jus ykvepenčiu žmoniškumu, lygiai kaip užuojauta, kurią Ponia markizienė jaučia tokiai nelaimingai nacijai. Musų prašimas nebus tuščias, ir musų dėkingumas išlaikys apie jus žavingą atsimynimą.

Reiškiu savo pilnus pagarbos jausmus, su kuriais turiu garbės pasilykti.

Ponia,

DON ALVARESAS, espanjolų kabalerijos kapitonas, rojalystas, radęs prieglaudą Prancūzijoje, kuris dabar važiuoja atgal į savo tėvynę ir jam trūksta lėšų keliauti toliau."

Po parašu nebuvo nurodyta adreso. Marijus tikėjosi adresą rasiąs antrame laiške, kurio antrašas buvo toks: „Maloningajai poniai grafienei de Monvernė, Kaseto gatvė Nr. 9".

Štai ką Marijus jame perskaitė:

„Ponia grafiene,

į jus kriaipesi nelaiminga motina, kuri turi šešių vaikų šeimą ir kurios paskutiniam sukako tik aštuoni mėnesiai. Aš serganti po paskutynio gimdimo, jau penki mėnesiai, esu pamesta savo vyro neturiu jokių lėšų pasaulyje, kenčiu baisiausią skurdą.

Sudėjusi viltis į Ponią grafienę, turiu garbės pasilykti, Ponia,

su didžia pagarba

Motina BALIZAR."

Marijus paėmė trečią laišką; kaip ir anuose, čia taip pat buvo prašymas; jame galėjai perskaityti:

„Ponui Paburžo, rinkėjui, mezginių negociantui didmeninikui,

Sen Deni ir O Fero gatvių kampas.

Aš drystu kriaiptis į jus šiuo laišku, norėdamas jus prašyti man suteikti vertingą jūsų palankumo malonę ir sudominti jus likimu literato, kuris ką tik nusiuntė prancūzų teatrui vieną dramą. Jos siužetas istorinis, ir veiksmas vyksta Overnėje Imperijos laikais. Jos stylius yra naturalus, lakoniškas ir, aš manau, turi šiokių tokių gerų savybių. Keturiose vietose duodami kupletai dainuoti. Veiksme ypinta komiškumo, rimtumo, netykėtumų, charakteriai įvairūs, lengvas romantyzmo koloritas nudažo visą intrygą, kuri, atlykusi

painų vystymosi kelią, po daugelio sukrečiančių perypetijų iš efektingų scenų nuveda į atomazgą.

Mano svarbiausias tykslas yra patenkinti vis augančius šių laikų žmogaus poreikius, kitaip tariant, ytykti MADAI, šiai ynoringai ir keistai vėtrungei, kuri keičiasi kuone nuo kiekvieno naujo vėjo.

Nors mano kūrinys turi tokias savybes, aš turiu pagrindo byjoti, kad dėl privilegijuotų autorių pavydo ir egoyzmo aš būsiu atstumtas nuo teatro, nes man gerai yra žynoma, kiek nemalonumų turi pakelti nauji autoriai.

Pone Paburžo, jūsų pelnyta apšviesto literatų globėjo reputacija man teikia drąsos atsiųsti pas jus savo dukterį, kuri jums išdėstys musų vargyngą padėtį, be kąsnio duonos ir kuro vidury žiemos. Kreipdamasis į jus su nuolankiausiu prašymu leisti man dedikuoti jums šią savo dramą ir visas busimąsias, kurią̧s dar parašysiu, aš noriu tuo parodyti, kokia brangi man yra garbė, būti jūsų globoje ir papuošti savo veikalus jūsų vardu. Jei jus teiksitės mane pagerbti nors pačia kukliausia auka, aš tučtuojau imsiuosi kurti eilėraštį, ydant galėčiau jums atsiliginti šitokia savo dėkingumo duokle.

Aš pasistengsiu šį eilėraštį padaryti kiek tik galima tobulesnį ir atsiųsiu jums dar prieš tai, kai jis bus atspausdintas dramos pradžioje ir padeklamuotas scenoje.

Ponui
ir Poniai Paburžo
Mano didžiausia pagarba
ŽANFLO, literatas

P. S. Nors ir keturiasdešimt su.

Prašau atliaisti, kad siunčiu savo dukterį, o ne prisistatau asmeniškai, bet labai liūdna mano tualeto padėtis, deja, man neliaidžia išeiti iš namų..."

Marijus pagaliau atskleidė ketvirtą laišką. Adresas buvo toks: „Ponui Sen Žak diu O Pa bažnyčios labdariui." Laiške buvo šios kelios eilutės:

„Gerbemas geradary!

Jeigu jus teiksytės eiti su mano dukterimi, tai pamatysite skurdaus negando vaizdą, ir aš jums parodysiu savo liudijimus.

Susipažinus su šiais dokumentais, jūsų tauri širdis prisipyldis karštos simpatijos jausmo, nesgi tikrieji filosofai visuomet jautriai pergyvena.

Jūs esate mielaširdingas žmogus ir suprasite, kad tik žiauriausias skurdas ir butinumas jį nors kiek palengvyti gali priversti, nors tai ir labai skaudu, kreiptis į valdžios Organus, kad jie tavo neturtą paliūditų, tarsi mums nebūtų leista kentėti ir myrti nuo išsekimo laukiant, kol ateis pagalba. Likymas yra toks pat negailestingas vieniems, koks yra dosnus ir palankus kitiems.

Laukdamas jūsų apsilankymo arba pašalpos, jeigu jūs malonėsite ją suteikti, nuolankiai prašau priimti mano didžios pagarbos jausmus, su kuriais aš turiu garbės pasilykti.

Didžiai kilnios dvasios žmogau,
jūsų labai nužemintas
ir labai klusnus tarnas
P. FABANTU, dramos artistas."

Perskaitęs šiuos keturis laiškus, Marijus ne ką daugiau žinojo, kaip dar jų neskaitęs.

Visų pirma, nė vienas iš parašiusiųjų nebuvo nurodęs savo adreso.

Toliau, laiškai tarytum buvo rašyti keturių skirtingų asmenų – don Alvareso, motinos Balizar, poeto Žanflo ir dramos artisto Fabantu, tačiau, kad ir labai keista, visi keturi buvo parašyti ta pačia rašysena.

Kokią iš to galėjai padaryti išvadą, jeigu ne tą, kad visi jie rašyti to paties asmens?

Be viso to, ir šitai spėjimą darė juo labiau įtikėtiną, visi keturi laiškai buvo parašyti ant to paties storo ir pageltusio popieriaus, nuo visų dvelkė tas pats tabako kvapas ir, nors aiškiai buvo stengiamasi įvairinti stilių, visur ramių ramiausiai kartojosi tos pačios rašybos klaidos, ir literatas Žanflo jų taip pat neišvengė, kaip ir espanjolų kapitonas.

Tuščia būtų buvę laužyti dėl tos mįslės sau galvą. Jeigu Marijus nebūtų pats tuos laiškus radęs, visa tai būtų buvę galima palaikyti mistifikacija. Jis buvo per daug liūdnai nusiteikęs, ir jam visiškai nekėlė juoko tas pokštas, kurį, matyt, jam norėjo iškrėsti gatvė. Marijui atrodė, kad jam užrištos akys, o tie keturi laiškai eina su juo gūžynių ir jį erzina.

Antra vertus, niekas nerodė, kad tie laiškai priklausytų merginoms, kurias Marijus buvo sutikęs bulvare. Veikiausiai, čia buvo stačiai niekam nereikalingi popiergaliai.

Marijus juos sukišo atgal į voką, numetė jį į kampą ir atsigulė.

Apie septintą valandą ryto, kai jis buvo jau atsikėlęs, papusryčiavęs ir jau rengėsi pradėti darbą, kažkas tyliai paklabeno duris.

Neturėdamas jokio turto, jis tik labai retais atvejais, kai turėdavo skubaus darbo, užsirakindavo duris. Net išeidamas iš namų jis palikdavo raktą duryse. „Jus būtinai apvogs!“ – sakydavo jam ponia Bugon. „O ką iš manęs ims?“ – atsakydavo Marijus. Vis dėlto vieną gražią dieną jam pavogė porą senų batų – didžiam ponios Bugon džiūgavimui.

Kažkas pasibeldė antrą kartą, taip pat labai tyliai kaip pirmąsyk.

– Prašau! – tarė Marijus.

Durys atsidarė.

– Ko norėjote, ponia Bugon? – paklausė Marijus, nepakeldamas akių nuo knygos ir rankraščių, gulinčių prieš jį ant stalo.

– Atleiskite, pone, – atsakė nepažįstamas balsas, ne ponios Bugon balsas.

Šis balsas buvo duslus, plerpiantis, traškus ir sukiužęs lyg seno girtuoklio, užkimusio nuo degtinės ir kitų svaigalų.

Marijus greitai atsigręžė ir pamatė jauną merginą.

IV
ROŽĖ SKURDE

Pravertose duryse stovėjo dar visiškai jauna mergaitė. Kamarėlės langutis, pro kurį sklido šviesa, buvo kaip sykis prieš duris, ir dulsva prieblanda apšvietė šią figūrą. Tai buvo išblyškęs, sulysęs, pasigailėtinas padarėlis; tiktai marškiniai ir sijonukas dengė jos drebantį nuo šalčio kūną. Ji buvo susijuosusi virvele, plaukai taip pat surišti virvute, smailūs pečiai išsišovę iš marškinių, papurtęs, nesveikai baltas veidas, žemės spal-

Rožė skurde

vos raktikauliai, raudonos rankos, pravira bekraujėmis lūpomis burna, kurioje trūko dantų, blausios, bet įžūlios ir gudrios akys, nesusiformavusios merginos kūno formos ir pasileidusios senės žvilgsnis; penkiasdešimties ir penkiolikos metų derinys; žodžiu, viena iš tų silpnų ir drauge baisių būtybių, kurių vaizdas, jeigu nekelia siaubo, tai sukelia ašaras.

Marijus atsistojo ir kažkaip lyg apstulbęs žiūrėjo į šią būtybę, labai primenančią tuos neaiškius vaizdus, kurie iškyla sapne.

Ypač sunkų įspūdi darė tai, kad iš prigimties ši mergina nebuvo bjauri. Maža būdama, ji turėjo būti net graži. Jaunystės grakštumas dar ir dabar kovojo su šlykščia per ankstyva senatve, kurios priežastis buvo pasileidimas ir neturtas. Grožio likučiai geso šiame šešiolikos metų veide, lygiai kaip žiemos ryto aušroje gęsta blanki saulė, aptraukta juodų debesų.

Šis veidelis Marijui nebuvo visiškai nepažįstamas. Jam atrodė, lyg jis ją būtų kažkur jau matęs.

– Ko jums reikia, panele? – paklausė jis:

Mergina atsakė vis tuo pačiu girto katorgininko balsu:

– Turiu jums laišką, pone Marijau.

Ji pavadino Marijų vardu; taigi nebuvo jokios abejonės, kad būtent į jį mergina turėjo reikalą; bet kas gi buvo jinai? Iš kur ji žinojo, kuo jis vardu?

Nelaukdama, kol jisai ją pakvies, ji pati įėjo į vidų. Įėjo ryžtingai ir su kažkokiu ypatingu nesivaržymu, nuo kurio gniaužė širdį, ėmė viską žiūrinėti kambaryje, taip pat ir nepaklotą lovą. Ji buvo basa. Pro dideles sijono skyles matėsi jos ilgos kojos ir liesi keliai. Ji drebėjo nuo šalčio.

Ji tikrai turėjo rankoje laišką, kurį ištiesė Marijui.

Atplėšdamas laišką, Marijus pastebėjo, kad didžiulė plati plotkelė, kuria jis buvo užlipintas, dar neišdžiūvusi. Taigi raštas negalėjo būti iš labai toli. Štai ką Marijus perskaitė:

„Jaunuoli, mano malonusis kaimyne!

Aš sužynojau apie jūsų man parodytą geradarystę, kad prieš šešis mėnesius jūs sumokėjote mano skolą už būtą. Laiminu jus už tai, jaunuoli. Mano viresnioji duktė jums papasakos, kad štai jau dvi dienos, kai mes vysi keturi esame be duonos kąsnio, o mano žmona serga. Jeigu mano lūkesčiai manęs neapvyls, aš drystu tykėtis, kad jūsų gailestinga širdis dėl to susigraudins ir ykvėps jums norą man pagelbėti ir man suteikti nedidelę geradarystę.

Aš liekuosi su nuoširdžia pagarba, kuri ir dera žmonių giminės geradariams.

Žondretas

P. S. Mano duktė lauks jūsų įsakymų, brangusis pone Marijau."

Tame mįslingame nuotykyje, dėl kurio Marijus nuo vakar vakaro laužė sau galvą, šis laiškas buvo lyg žvakė, įžiebta tamsiame rūsyje. Viskas iš karto nušvito.

Laiško kilmė buvo ta pati, kaip ir anų keturių. Ta pati rašysena, tas pats stilius, ta pati rašyba, tas pats popierius, tas pats tabako kvapas.

Buvo penki raštai, penkios istorijos, penki vardai, penki parašai, tik vienų vienas siuntėjas. Ispanų kapitonas don Alvaresas, nelaimingoji moteris Balizar, dramatinis poetas Žanflo, buvęs aktorius Fabantu – visų keturių pavardė buvo Žondretas, jeigu, žinoma, patsai Žondretas iš tiesų buvo Žondretas.

Nors gana seniai Marijus gyveno lūšnoje, bet, mes jau sakėme, jis labai retai turėdavo progos pamatyti, net probėgšmais, savo labai nekokius kaimynus. Jo mintys buvo kitur, o kur mintys, ten ir akys. Galimas daiktas, jis ne vieną kartą buvo susitikęs su Žondretais koridoriuje ar laiptuose, bet jam visi jie buvo tiktai šešėliai; jis tiek mažai į juos tekreipdavo dėmesio, kad, vakar vakare susidūręs bulvare su Žondreto dukterimis, – o tai, be abejonės, buvo jiedvi – jų nepažino, ir įėjusioji mergina drauge su gailesiu ir pasišlykštėjimu jam sukėlė tik labai neryškų atsiminimą, kad jau buvo ją kažkur sutikęs.

Dabar jam viskas tapo aišku. Jis suprato, kad jo kaimynas Žondretas, patekęs į paskutinį skurdą, iš jo pasidarė sau profesiją, išnaudodamas labdaringų žmonių gailestingumą: sumedžiojęs adresų, jis prasimanytomis pavardėmis rašydavo laiškus įvairiems asmenims, kuriuos laikė turtingais ir geraširdžiais, o jo dukterys savo rizika juos išnešiodavo, nes šis tėvas lengva širdimi rizikuodavo savo dukterimis; jis lošė su likimu, ant kortos statydamas jas. Sprendžiant iš to, kaip jiedvi vakar bėgo uždususios ir apimtos siaubo, ir iš kelių jų žargono žodžių, kuriuos jis nugirdo, tiedvi nelaimingosios, galimas daiktas, vertėsi dar kažkokiu tamsiu amatu; Marijus suprato, kad dėl visų šių aplinkybių dabartinėje žmonių visuomenės santvarkoje turėjo atsirasti dvi atstumtos būtybės, nei mergaitės, nei merginos, nei moterys, skurdo pagimdytos pabaisos, kartu ištvirkusios ir nekaltos.

Tai buvo pasigailėtini padarai, neturį nei vardo, nei amžiaus, nei lyties, lygiai abejingi tiek gėriui, tiek blogiui, vos išėję iš vaikystės amžiaus ir jau netekę visko pasaulyje: laisvės, dorybės, pareigos jausmo. Dar tik vakar išsiskleidusios sielos, o šiandien jau nuvytusios, panašios į gėles, nukritusias ant gatvės grindinio ir vystančios purve, kol jas sutraiškys tekiniai.

Tuo metu, kai Marijus nenuleido nuo merginos nustebusio ir skausmingo žvilgsnio, ji vaikštinėjo po mansardą įžūli kaip vaiduoklis. Ji švaistėsi, nė kiek nesivaržydama savo nuogumo. Jos atsisegę ir suplyšę marškiniai kartais jai nusmukdavo kone ligi juostos. Ji stumdė kėdes, imliojo sudėtus ant komodos tualeto reikmenis, čiupinėjo Marijaus drabužius, naršė po kampus.

– Žiūrėkite! – sušuko ji. – Jūs turite veidrodį!

Ir ji, lyg būtų buvusi viena, pusbalsiu ėmė niūniuoti vodevilių nuotrupas ir žaismingus kupletus, kurie dėl jos gomurinio kimaus balso aidėjo gūdžiai. Pro šį akiplėšiškumą vis dėlto giedravo kažkoks nenatūralumas – nerimas ir nedrąsa. Begėdiškumas kartais esti drovumo rūšis.

Sunku įsivaizduoti liūdnesnį reginį už šią paikiojančią ir lyg skraidančią po kambarį merginą, kurios judesiai priminė paukštį, pabaidytą dienos šviesos arba nusilaužusį sparną. Jautei, kad kitokiomis auklėjimo ir buities sąlygomis gyva ir laisva šios merginos laikysena būtų jai teikusi patrauklumo ir žavesio. Gyvulių pasaulyje padaras, gimęs tapti balandžiu, niekuomet nepavirs jūrų ereliu. Šitaip gali atsitikti vien tarp žmonių.

Marijus, paskendęs mintyse, jai nekliudė.

Ji priėjo prie stalo.

– A!– sušuko ji. – Knygos!

Blausiose jos akyse blykstelėjo žiburėlis.

– Aš irgi moku skaityti! – pridūrė ji, ir jos tone buvo girdėti džiaugsmas, kad ir ji turi kuo pasigirti, džiaugsmas, kuris nėra svetimas jokiai žmonių padermės būtybei.

Ji gyvai pagriebė nuo stalo atskleistą knygą ir gana sklandžiai perskaitė: „Generolas Bodiuenas gavo įsakymą su penkiais savo brigados batalionais užimti Ugomono pilį, esančią Vaterlo lygumos viduryje..."

Ji pati save pertraukė:

– A! Vaterlo! Aš žinau. Kažkada buvo tokios kautynės. Mano tėvas tenai dalyvavo. Tėvas tarnavo kariuomenėje. Mes visi pašėlę bonapartistai, matot, kokie mes! Vaterlo – tai prieš anglus.

Ji padėjo knygą, pasiėmė plunksną ir sušuko:

– Aš ir rašyti moku!

Ji padažė plunksną į rašalą ir, atsigręžusi į Marijų, paklausė:

– Norite pažiūrėti? Aš jums ką nors parašysiu, kad matytumėt.

Marijui nesuspėjus nieko atsakyti, ji parašė švariame popieriaus lape, kuris gulėjo ant vidurio stalo: „Faraonai jau čia!"

Paskui, numetusi plunksną, tarė:

– Nėra nė vienos klaidos. Galite patikrinti. Mudvi su seserimi mokėmės. Mes ne visuomet buvome tokios kaip dabar. Mes ne tam ruošėmės, kad...

Ji nutilo, įbedė užgesusį žvilgsnį į Marijų ir nusikvatojusi tarė tonu, kuriame buvo girdėti cinizmo užgniaužta didelė širdgėla:

– Et!

Ir ėmė pusbalsiu dainuoti pagal linksmos dainuškos motyvą:

Valgyt, tėtyte,
Neturiu ko.
Šalta, mamyte,
Kiauras triko.
  Kentėk,
  Nonete,
  Drebėk,
  Žanete!

Vos baigusi šį kupletą, ji sušuko:

– Ar jūs kada einate į teatrą, pone Marijau? O aš einu. Turiu broliuką, jis bičiuliaujasi su artistais ir dažnai man duoda bilietą. Tik aš nemėgstu vietų galerijoje. Ten ankšta, nepatogu. Prilenda visokių žmonių; kartais ir tokių, nuo kurių sklinda blogas kvapas.

Paskui ji įsmeigė akis į Marijų ir su keista išraiška veide jam tarė:

– Ar žinote, pone Marijau, kad jūs labai gražus vaikinas?

Ir jiems abiem tuo pačiu metu šmėkštelėjo ta pati mintis, nuo kurios ji nusišypsojo, o jis paraudo.

Ji priėjo prie jo ir jam uždėjo ant peties ranką:

– Jūs nekreipiate į mane dėmesio, pone Marijau, bet aš jus pažįstu. Jus dažnai sutinku ant laiptų, be to, kai vaikščioju netoli Austerlico kaimo, matau jus užeinant pas tokį senuką Mabefą, kuris ten gyvena. Sutaršyti plaukai jums labai tinka.

Ji stengėsi kalbėti švelniai, tačiau tegalėjo tik žemu balsu. Dalis žodžių dingdavo pakeliui iš gerklės į lūpas, lyg klaviatūroje, kuriai trūksta kelių klavišų.

Marijus truputį pasitraukė atgal.

– Panele, – tarė jis savo įprastu šaltu ir rimtu tonu. – Aš čia turiu paketą, kuris, rodos, priklauso jums. Leiskite jį grąžinti.

Ir jis padavė merginai tą voką su keturiais laiškais.

Ji suplojo delnais ir sušuko:

– O mes visur ieškojome!

Paskui ji greitai pagriebė voką ir tarė:

– Viešpatie brangus! O mudvi su seserimi kur tik neieškojova! Tai jūs jį radote! Bulvare, tiesa? Juk bulvare ar ne? Matote, jis iškrito, kai mudvi bėgova. Tai per mano sesutės kvailumą. Kai sugrįžova, jau nieko neradova. Nenorėdamos, kad mudvi muštų, nes tatai nereikalinga, nes tatai visiškai nereikalinga, nes tatai absoliučiai nereikalinga, namie pasakėva, kad laiškus išnešiojova, bet gavova špygą! Štai kur jie, šitie nelaimingi laiškai! O iš ko jūs nusprendėte, kad jie mano? Ak, tiesa, iš rašysenos! Vadinasi, mudvi su jumis susidūrėme vakar vakare, kai bėgova. Nieko negalima buvo įžiūrėti. Aš paklausiau seserį: „Ar ten vyriškis?“ Sesuo atsakė: „Turbūt vyriškis!“

Tuo metu ji atskleidė graudų prašymą, adresuotą „Ponui Sen Žak diu O Pa bažnyčios labdariui“.

– Aha, tai tam seniui, kuris eina klausyti mišių, – tarė ji. – Dabar pats laikas. Tuojau nunešiu. Gal duos mums pusryčiams.

Paskui ji vėl susijuokė ir pridūrė:

– Žinote, ką reikš, jeigu mes šiandien papusryčiausim? O tai, kad šįryt suvalgysime užvakarykščius pusryčius, užvakarykščius pietus, vakarykščius pusryčius, vakarykščius pietus – viską šiandien susyk. Taigi, po velnių! O jeigu jums per maža, tai dvėskite kaip šunys!

Šitai priminė Marijui, ko nelaimingoji pas jį atėjo.

Jis pasirausė liemenės kišenėje, bet nieko nerado.

O mergina vis kalbėjo, tarytum visai užmiršusi, kad ir Marijus yra čia pat.

– Kartais aš išeinu vakare. Kartais negrįžtu namo. Praėjusią žiemą, prieš atsikeldami čia, mes gyvenome po tiltais. Tūnodavome susispaudę, kad nesušaltume. Sesytė verkdavo. Koks liūdnas dalykas vanduo! Kai man ateidavo mintis nusiskandinti, aš tardavau sau: „Br! Per daug šalta.“ Kada užsimanau, išeinu visai viena, dažnai nakvoju grioviuose. Žinote, kai eini naktį bulvaru, atrodo, kad medžiai raguoti kaip šakės, o namai visiškai juodi ir tokie dideli kaip Katedros bokštai, ir dingojasi, kad baltos sienos – tai upė, ir tari sau: „Žiūrėk, ten vanduo!“ Žvaigždės – tai lyg iliuminacijų žibintuvėliai, atrodo, kad jos smilksta ir jas gesina vėjas, o pati jautiesi lyg apkvaišusi, ausyse lyg arklys prunkštų; nors naktis, bet girdi lyg rylą grojant, lyg verpiamąsias stakles dūzgiant ar dar ką nors. Vaidenasi, lyg tave kas akmenimis apmėtytų, ir bėgi, nežinodama kur, viskas sukasi, sukasi prieš akis. Kai ilgai esi nevalgius, labai keistai viskas atrodo.

Ir ji pasižiūrėjo į jį klydinėjančiu žvilgsniu.

Gerai išrausęs ir išieškojęs visas kišenes, Marijus vis dėlto sukrapštė penkis frankus ir šešiolika su. Tai buvo šiuo metu visas jo turtas. „Pietums šiandien vis dėlto užteks, –

samprotavo jis, – o rytoj pamatysime." Jis pasiliko sau šešiolika su, o penkis frankus atidavė merginai.

Toji griebte pagriebė pinigą.

– Puiku! – sušuko ji. – Štai ir nušvito saulė.

Ir lyg toji saulė būtų turėjusi savybę ištirpinti žargono lavinas jos smegenyse, ji tauškė toliau:

– Penki frankai! Geltonikis! Monarchas! Šitokioje skylėje! Spangės raibsta! O jūs caca berniokas. Aš jums spaudžiu leteną. Bravo, vyručiai! Dviem dienom bus užkandimo ir išmaukimo! Kepto ir šutinto! Pripusim ir pripampsim!

Ji užsitraukė ant pečių marškinius, žemai nusilenkė Marijui, bičiuliškai jam pamojavo ranka ir, eidama į duris, tarė:

– Sudie, pone. Vis tiek. Einu pas savo senioką.

Eidama pro komodą, ji pastebėjo ant jos sudžiūvusią, dulkiną, sužiedėjusią duonos kriaukšlę; ji godžiai ją pagriebė ir ėmė graužti niurgzdama:

– Kaip skanu! Kokia kieta! Gali dantis išsisukti!

Paskui išėjo.

APVAIZDOS NURODYTAS LANGELIS

Marijus penkerius metus gyveno neturte, varge, net dideliame varge, tačiau dabar pamatė, kad tikro skurdo dar nebuvo pažinęs. Tik dabar jis išvydo tikrąjį skurdą. Tai jo šmėklą dabar jis matė prieš savo akis. Iš tikrųjų kas yra matęs tik vyro skurdą, tas nieko nėra matęs, – reikia išvysti moters skurdą; kas yra matęs tik moters skurdą, tas nieko nėra matęs, – reikia matyti vaiko skurdą.

Pasiekęs paskutinę ribą, vyriškis jau nesirinkdamas griebiasi griežčiausių priemonių. Vargas beginklėms būtybėms, kurios jį supa! Nei darbo, nei uždarbio, nei duonos, nei kuro, nei drąsos, nei geros valios – jis iš karto visko netenka. Dienos šviesa jam atrodo gęstanti išorėje, moralinė šviesa jam užgęsta viduje; tuose patamsiuose vyriškis sutinka silpną moterį ir silpną vaiką ir juos žiauriai įtraukia į nešlovę ir gėdą.

Tada jau galimos bet kokios klaikybės. Tik labai trapios pertvaros skiria neviltį nuo ydos ar nusikaltimo.

Sveikata, jaunystė, garbė, šventa ir griežta dar jauno kūno nekaltybė, širdis, skaistybė, drovumas, šis sielos epidermis, – visa tai negailestingai glamžoma beieškant išsigelbėjimo priemonių, ir kai rastoji priemonė pasirodo esanti gėda, priimama ir ji. Tėvai, motinos, vaikai, broliai, seserys, vyrai, moterys, merginos šioje niūrioje lyčių, amžių, giminysčių, niekšybių ir nekaltybių maišalynėje sudaro vieną masę, beveik tokią pat kietą kaip mineralas. Sutūpę, suglaudę nugaras prie nugarų, ankštai susispaudę, jie tūno kokiame nors lauže, kur juos nusviedė likimas, žvilgčiodami vieni į kitus gailestingais žvilgsniais. Nelai-

mingi padarai! Kokie jie išblyškę, kokie pastirę! Tarytum gyventų kažkokioje kitoje planetoje, daug toliau nuo saulės negu mes.

Ši mergina buvo Marijui lyg koks patamsių pasiuntinys.

Ji atskleidė jam naują, šlykščią nakties pusę.

Marijus beveik ėmė sau prikaišioti, kad buvo per daug užsiėmęs svajonėmis ir aistra, kurios jam kliudė iki šios dienos susidomėti savo kaimynais. Sumokėjimas jų nuomos buvo tik mechaniškas poelgis – kiekvienas jo vietoje būtų šitaip padaręs; bet jam, Marijui, reikėjo daugiau padaryti. Kaip! Tiktai siena skyrė jį nuo šių apleistų būtybių, kurios grabaliojosi gyvenimo nakties tamsoje, išmestos iš žmonių draugijos; jisai kasdien su jomis susidurdavo, buvo lyg paskutinė grandis, kuri jas siejo su likusiu žmonių pasauliu, jisai jas girdėjo kvėpuojant ar, tikriau sakant, švokščiant šalia savęs ir visiškai į jas nekreipė dėmesio! Kiekvieną dieną, kiekvieną akimirką jis už tos sienelės girdėjo tuos žmones vaikščiojant, išeinant, pareinant, kalbantis, bet liko visam tam kurčias! Jų kalboje buvo girdėti dejonė, bet jisai net jų nesiklausė. Jo mintys buvo kitur, jis buvo apimtas neįvykdomų svajonių ir svaičiojimų, nepasiekiamos meilės, beprotybės, o tuo metu šie žmogiškieji padarai, šie broliai Kristuje, broliai liaudyje, merdėjo šalia jo. Merdėjo be reikalo! Ir jis net pats buvo dėl jų nelaimės iš dalies kaltas, ją sunkino. Jeigu jie būtų turėję kitą kaimyną, ne tokį fantazuotoją kaip jis, žmogų atidesnį, žmogų paprastą ir gailestingą, – tai, be abejo, į jų vargą tas kaimynas būtų atkreipęs akį, jiems gresiantis pavojus būtų buvęs pastebėtas, ir jie, galimas daiktas, jau seniai būtų priglausti ir išgelbėti! Tiesa, jie atrodė labai sugadinti, labai ištvirkę, labai šiurkštūs ir net labai šlykštūs padarai, bet juk labai retai atsitinka, kad nusmukę žmonės išliktų nedegradavę; be to, yra tokia riba, už kurios jau išnyksta skirtumas tarp nelaimingųjų ir negarbingųjų; ir vienus, ir antrus galima pavadinti vienu žodžiu – nelemtu žodžiu „vargdieniai"; kieno tai kaltė? Be to, ar gailestingumas neturi itin veiksmingai pasireikšti kaip tik ten, kur nuosmukis ypač gilus?

Šitaip sakydamas sau šį moralą, – mat, kaip visiems tikrai doriems žmonėms, jam kartais tekdavo būti savo paties pedagogu ir save barti net daugiau, negu to būdavo nusipelnęs, – Marijus laikė įsmeigęs akis į sieną, skiriančią jį nuo Žondretų, lyg mėgindamas prasiskverbti užuojautos pilnu žvilgsniu pro tą siaurą pertvarą ir sušildyti tuos nelaiminguosius. Sienelė buvo sukalta iš lentų bei kartelių ir plonai aptinkuota, o pro ją, kaip mes jau sakėme, buvo aiškiai girdėti kiekvienas žodis, kiekvienas garsas. Tik toks svajotojas kaip Marijus galėjo iki šiol to nepastebėti. Sienelė nebuvo išmušta apmušalais nei iš Žondretų pusės, nei iš Marijaus pusės, todėl buvo aiškiai matyti visa jos gramblota konstrukcija. Marijus beveik nesąmoningai žiūrinėjo tą pertvarą; svajojant kartais galima tyrinėti, stebėti ir studijuoti ne blogiau kaip mąstant. Staiga jis pašoko; aukštai, prie pat lubų, jis pastebėjo trikampę skylutę tarp trijų blogai pritaikytų lentučių. Tinkas, kuris tą skylutę dengė, buvo ištrupėjęs ir dabar, užlipus ant komodos, buvo galima pro ją žiūrėti į Žondretų gūžtą. Kai kuriais atvejais užuojauta gali ir privalo parodyti smalsumą. Ta skylė buvo lyg koks slaptas langelis. Leidžiama vogčiomis pažvelgti į kito nelaimę, jei norima jai padėti.

„Pažiūrėsim, kas jie per žmonės ir kas ten pas juos dedasi", – galvojo Marijus.

Jis užsikorė ant komodos, prikišo akį prie plyšio ir ėmė žiūrėti.

VI
ŽMOGUS GROBUONIS SAVO LINDYNĖJE

Miestai, kaip ir girios, turi savo užunarvių, kuriose slepiasi visų pikčiausi ir baisiausi jų gyventojai. Miestuose šitaip slapstosi nuožmūs, darkūs ir menki, atseit šlykštūs padarai, o giriose slapstosi žiaurios, laukinės ir didingos, atseit gražios būtybės. Užunarvė – ir čia, ir ten, bet žvėries užunarvė jaukesnė negu žmogaus. Urvas geriau nei užunarvė.

Marijus išvydo kaip tik užunarvę.

Marijus buvo neturtingas, ir jo kambarys atrodė skurdus; tačiau jo neturtas buvo kilnus, o jo pastogės kambarėlis švarus. Lindynė, kurią šią akimirką matė jo žvilgsnis, buvo bjauri, purvina, dvokianti, šlykšti, pritersta ir tamsi. Šiaudinė kėdė, klibantis stalas, keli sukiužę puodai ir du neaprašomi guoliai kampuose – tai ir visi baldai; mansardinis keturiais stiklais langelis, apraizgytas voratinkliais, – tai ir visa šviesa. Pro langelį dienos įsiskverbdavo lygiai tiek, kad žmogaus veidas būtų panašus į šmėklos veidą. Sienos atrodė lyg raupsuotos – vienų rumbų ir randų, tarsi veidas, sumaitotas kokios baisios ligos. Iš sienų lyg pūliai sunkėsi drėgmė. Visur ant jų matėsi anglimi išbraižyti nešvankūs piešiniai.

Marijaus nuomojamas kambarys buvo klotas plytomis, nors ir sutrūkinėjusiomis; aname gi kambaryje nebuvo nei plytinių, nei lentinių grindų; jo asla buvo išplūkta molio ir kalkių mišiniu ir nuo vaikščiojimo pasidariusi visiškai juoda. Ant šios nelygios aslos, kurioje purvas sudarė savotišką plutelę ir kurios nebuvo lietusi gal tik šluota, įmantriais žvaigždynais buvo išsimėtę seni batai, šliurės ir sučiurę skarmalai; be kita ko, šitame kambaryje buvo židinys, todėl nuomos už jį imta keturiasdešimt frankų per metus. Židinyje galėjai matyti visko: anglių gorę, puodą, lentgalių, pakabintų ant vinių skudurų, paukščio narvelį, pelenų ir net vos rusenančią ugnį. Jame blausiai smilko du pagaliai.

Šio laužo baisumą dar didino tai, kad jis buvo labai didelis. Jame matėsi visokių išsikišimų, kampų, juodų skylių, palėpių, užuolandų ir kyšulių, šiurpių bedugnių kerčių, kuriose, atrodė, turėjo tūnoti kumščio didumo vorai ir sulig pėda ilgumo šimtakojai, o gal net kokie baisingi žmonių giminės padarai.

Vienas guolis buvo prie durų, antras prie lango. Abu savo galais rėmėsi į židinį ir buvo Marijui gražiai matyti.

Kampe, priešais skylę, pro kurią žiūrėjo Marijus, ant sienos kabojo spalvota juodais mediniais rėmais graviūra, kurios apačioje buvo stambiomis raidėmis užrašyta: SAPNAS. Graviūra vaizdavo miegančią moterį su miegančiu kūdikiu ant kelių, debesyse sklandė erelis su karūna snape, o moteris nepabusdama stūmė karūną nuo kūdikio galvos; gilumoje buvo matyti aureolės apsuptas Napoleonas, atsirėmęs į žydrą koloną su geltonu kapiteliu, papuoštą tokiu užrašu:

MARENGAS
AUSTERLICAS
JĖNA
VAGRAMAS
ELOU

Paveikslo apačioje, ant žemės, buvo prie sienos prišlietas kažkoks pailgas medinis skydas. Jis buvo panašus į apgręžtą paveikslą, į užpakalinę kokios nors teplionės pusę, į nukabintą nuo sienos veidrodį, kurio niekaip neprisiruošiama vėl pakabinti.

Prie stalo, ant kurio Marijus pastebėjo plunksnakotį, rašalinę ir popierių, sėdėjo kokių šešiasdešimties metų vyriškis, žemaūgis, sulysęs, blyškiavedis, niūrus, klastingu, žiauriu ir neramiu žvilgsniu; pasibjaurėjimą keliąs niekšas.

Pamatęs šitokį veidą, Lafateris būtų pasakęs, jog tai vanago ir prokuroro mišinys; sparnuotas grobuonis ir žmogus kliautininkas vienas antrą bjaurojo ir papildė: žmogus kliautininkas teikė paukščiui grobuoniui niekšiškumo, o paukštis grobuonis teikė žmogui kliautininkui šiurpumo.

Tasai vyriškis buvo su ilga žila barzda. Jis vilkėjo moteriškais marškiniais, iš po kurių matėsi gauruota krūtinė ir nuogos, žilais šeriais apžėlusios rankos. Pro marškinius prateko purvinos kelnės ir batai su išlindusiais kojų pirštais.

Dantyse jis laikė pypkę ir rūkė. Duonos šitame lauže stigo, bet tabako jame dar buvo.

Senis kažką rašė, galimas daiktas, kokį nors laišką, panašų į tuos, kuriuos skaitė Marijus.

Ant stalo krašto gulėjo sena suplyšusi rausvu apdaru knyga, kurios senoviškas bibliotekinis dvyliktos lanko dalies formatas rodė, jog tai romanas. Aplanke stambiomis didžiosiomis raidėmis buvo atspaustas šitoks pavadinimas: DIEVAS, KARALIUS, GARBĖ IR DAMOS, PARAŠĖ DIUKRĖ DIUMINILIS. 1814.

Rašydamas vyriškis garsiai kalbėjo, ir Marijus išgirdo šiuos žodžius:

– Tik pamanykite, lygybės nėra nė po mirties! Pasižvalgykite truputį po Per Lašezo kapines! Didžiūnai, turtuoliai guli aukštai, grįstoje, akacijomis apsodintoje alėjoje. Jie gali ten atvažiuoti karieta. Smulkmė, nuskurdėliai, nevykėliai – ko čia jų žiūrėti! – užkasami slėnumoje, duobėse, kur ligi kelių purvas, kur šlapia. Jie ten sukišami, kad greičiau supūtų! Kol nueisi jų kapų aplankyti, kiek sykių į žemę prasmegsi!

Jis sustojo, trenkė kumščiu į stalą ir grieždamas dantimis iškošė:

– Ak, aš suėsčiau visą pasaulį!

Prie židinio susirietusi ant nuogų kulnų tupėjo stora moteriškė, kuriai lygiai galėjai duoti ir keturiasdešimt, ir šimtą metų.

Ji taip pat vilkėjo tik marškiniais ir segėjo megztą sijoną, sulopytą senos gelumbės lopais. Jinai juosėjo storą kiltininę prikyštę, dengiančią pusę sijono. Nors ši moteris buvo susigūžusi ir susirietusi, galėjai numanyti, kad ji labai aukšto ūgio. Greta savo vyro ji atrodė milžinė. Jos buvo bjaurūs šviesiai rudi, jau pražilę plaukai, kuriuos ji nuolat taršė savo didžiulėmis žvilgančiomis rankomis su plokščiais nagais.

Šalia jos ant žemės mėtėsi atskleista knyga, tokio pat formato kaip ir ant stalo gulinčioji, – turbūt to paties romano kitas tomas.

Viename guolyje Marijus įžiūrėjo pusnuogę, blyškiaveidą, išstypusią mergaitę, kuri sėdėjo, nukorusi kojas, ir, atrodė, nieko negirdėjo, nematė, nekvėpavo.

Tai, be abejo, turėjo būti jaunesnioji sesuo tos merginos, kuri buvo atėjusi pas Marijų.

Iš pirmo žvilgsnio jai atrodė vienuolika dvylika metų. Atidžiau įsižiūrėjus, reikėjo pripažinti, kad jai ne mažiau kaip penkiolika. Tai buvo ta pati mergaitė, kuri vakar vakare rėkavo bulvare: „Kad moviau, tai moviau!“

Ji buvo iš tų geibių padarų, kurie ilgai neišsivysto, bet paskui netikėtai ir iš karto išauga. Tiktai skurdas formuoja šią pasigailėtiną žmonių augmeniją. Šitos būtybės neturi nei vaikystės, nei paauglystės. Penkiolikos metų jos atrodo dvylikos, o šešiolikos metų – dvidešimties. Šiandien mergaitė, rytoj moteris. Sakytumei, jos žengte peržengia gyvenimą, kad greičiau jį baigtų.

Dabar ji atrodė tebesanti vaikas.

Beje, šitame bute nebuvo jokių darbo ar amato žymių: nei varstoto, nei ratelio, nei įrankio. Viename kampe riogsojo krūva kažkokių įtartinų geležgalių. Viskas rodė tą slogų tingėjimą, kuris seka paskui neviltį ir pranašauja mirtį.

Marijus kiek laiko žiūrinėjo šią klaikią patalpą, baisesnę už kapą, nes iš visko jautėsi, kad čia blaškosi žmogaus siela ir spurda gyvybė.

Palėpė, rūsys, požemis, kur prie pat socialinio pastato papėdės šliaužioja kai kurie neturtėliai, dar nėra tikrasis kapas, tai tik jo prieangis; tačiau, panašiai kaip turtuoliai, kurie stengiasi kuo prašmatniau išpuošti savo rūmų priebutį, giltinė, visada lydinti vargą, priverčia savo prieangyje daugybę neįsivaizduojamo skurdo.

Vyriškis nutilo, moteris nekalbėjo nė žodžio, mergaitė atrodė be žado. Tiktai plunksna girgždėjo, drėksdama popierių.

Vyriškis, vis rašydamas, bambėjo:

– Niekšystės! Niekšystės! Viskas niekšystės!

Šitas Saliamono šauksmo variantas privertė moteriškę atsidusti.

– Drauguži, nurimk, – tarė ji. – Nesisielok, brangusis! Jau ir to gana, mano vyreli, kad tu rašai visiems tiems žmogėnams.

Skurde, kaip ir šaltyje, žmonės glaudžiasi vienas prie kito, bet jų širdys nutolsta. Iš visko sprendžiant, ši moteriškė kažkada mylėjo savo vyrą tiek, kiek sugebėjo mylėti; tačiau nuo kasdienių tarpusavio priekaištų ir baisių šeimą slegiančių nelaimių visa tai turbūt jau spėjo užgesti. Ji vyrui išlaikė tiktai švelnumo pelenus. Vis dėlto, kaip dažnai atsitinka, meilūs kreipimosi žodžiai pergyveno jausmą. Lūpos sakė: „branguti," „drauguži", „mano vyreli" ir t. t., o širdis tylėjo.

Vyriškis vėl ėmė rašyti.

VIII
STRATEGIJA IR TAKTIKA

Marijus, suspausta širdimi, jau rengėsi nulipti nuo tos improvizuotos sekyklos, kai jo dėmesį patraukęs triukšmas sulaikė jį vietoje.

Netikėtai atsidarė palėpės durys.

Ant slenksčio pasirodė vyresnioji duktė.

Ji buvo įsistojusi į dideles vyriškas kurpes, apdrabstytas purvu, siekusiu ir jos paraudusias kulkšnis, apsigaubusi sena suplyšusia skraiste, kurios Marijus dar prieš valandą

nebuvo matęs ant jos pečių, – galimas daiktas, ji buvo ją palikusi už durų, norėdama jam sukelti daugiau pasigailėjimo, o išeidama vėl apsisiautė. Ji įėjo, užtrenkė paskui save duris, valandėlę stabtelėjo atsikvėpti, nes buvo visa uždususi, paskui džiūgaudama linksmai sušuko:

– Atvyksta!

Tėvas pakėlė akis, moteris pakreipė galvą, mažoji sesutė nesukrutėjo.

– Kas atvyksta? – paklausė tėvas.

– Tas ponas!

– Filantropas?

– Taigi.

– Sen Žako bažnyčios filantropas?

– Taip.

– Tas senis?

– Taip.

– Ir jis atvyks?

– Jis tuojau bus.

– Ar tu tikra?

– Tikra!

– Ar tikrai atvyksta?

– Jis važiuoja fiakru.

– Fiakru! Tai jis Rotšildas!

Tėvas atsistojo.

– Kodėl tu tokia įsitikinusi? Jeigu jis važiuoja fiakru, kaip tu galėjai pirma jo pareiti? Ar bent davei jam adresą? Ar pasakei, jog mūsų durys pačiame koridoriaus gale, paskutinės iš dešinės! Kad tik jis nepaklystų! Vadinasi, tu jį radai bažnyčioje? Ar jis perskaitė mano laišką? Ką jis tau pasakė?

– Ta ta ta! – atšovė duktė. – Koks tu greitas, senysta! Štai, klausyk: aš įėjau į bažnyčią, jis buvo savo įprastinėje vietoje, aš jam padariau reveransą ir įteikiau laišką, jis perskaitė ir paklausė mane: „Kur jūs gyvenate, mano vaikeli?“ Aš atsakiau: „Aš jus nuvesiu, pone.“ Jis man sako: „Ne, pasakykite savo adresą, mano duktė turi šį tą nusipirkti, aš paimsiu karietą ir pas jus būsiu tuo pačiu metu kaip jūs.“ Daviau adresą. Kai pasakiau namą, jis lyg nustebo ir akimirką sudvejojo, bet paskui tarė: „Tiek to, atvyksiu.“ Mišioms pasibaigus, mačiau jį su dukterimi išeinant iš bažnyčios, mačiau juos įlipant į fiakrą. Ir aš jam, žinoma, gerai įvardijau, kad paskutinės durys koridoriaus gale, iš dešinės.

– O iš kur tu ištraukei, kad jis atvyks?

– Aš ką tik mačiau fiakrą pasukant iš Pti Bankjė gatvės. Dėl to ir leidausi tekina.

– O iš kur tu žinai, kad tai tas pats fiakras!

– Bet juk aš įsidėmėjau numerį!

– O kuris numeris?

– 440.

– Gerai. Tu nekvaila merga.

Duktė akiplėšiškai pažiūrėjo į tėvą ir, rodydama jam savo kurpes, tarė:

– Galimas daiktas, kad aš ir nekvaila. Bet aš sakau, kad daugiau šitų kurpių nesiausiu, aš jų nenoriu, viena, kad su jomis nesveika, o antra, man įgriso purvas. Jau baisiai šlykštu, kai padai visą kelią žliugsi: „Žliu, žliu, žliu..." Verčiau eiti basai.

– Tikra tiesa, – atsakė tėvas švelniu tonu, kuris visai nederėjo prie šiurkštaus merginos tono, – bet kitaip tavęs neįleistų į bažnyčią. Vargšai turi būti apsiavę. Basam nevalia įeiti pas poną Dievą, – pridūrė jis tulžingai. Paskui grįžo prie jam rūpimo dalyko ir paklausė: – Ar tu tikra, visiškai tikra, kad jis atvyks?

– Jis man pridurmui važiuoja, – atsakė ji.

Vyriškis atsitiesė. Jo veidas kažkaip iškilmingai nušvito.

– Žmona! – sušuko jis. – Ar tu girdi? Tuojau ateis filantropas. Gesink ugnį!

Motina apstulbusi nepajudėjo iš vietos.

Tėvas žonglieriaus vikrumu pagriebė stovintį ant židinio ąsotį numuštu snapeliu ir tėkštelėjo vandens ant nuodėgulių.

Paskui kreipėsi į vyresniąją dukterį:

– Išdraskyk kėdės šiaudus!

Duktė nieko nesuprato.

Jis pats pagriebė kėdę ir kulnimi išmušė šiaudinį kėdės dugną. Koja kiaurai perlindo.

Traukdamas lauk koją, jis paklausė dukterį:

– Ar šalta?

– Labai šalta. Sninga.

Tėvas atsigręžė į jaunesniąją, kuri tūnojo guolyje prie lango, ir sugriaudėjo ant jos:

– Vikriai! Šalin nuo lovos, tingine! Iš tavęs niekad jokios naudos! Išmušk vieną lango stiklą!

Mergaitė virpėdama nušoko nuo lovos.

– Mušk stiklą! – pakartojo jis.

Mergaitė sustingo suglumusi.

– Ar tu girdi, ką sakau? – rėkė tėvas. – Aš tau liepiau išmušti stiklą!

Apimta kažkokio išgąstingo klusnumo, mergaitė pasistiebė ant pirštų galų ir stuktelėjo kumščiu į langą. Stiklas suskambo, ir šukės žvangėdamos pabiro žemyn.

– Gerai! – tarė tėvas.

Jis buvo rimtas ir griežtas. Tiriamu žvilgsniu greitai peržvelgė visus narvo užkampius. Atrodė, jog tai generolas, baigiąs ruoštis prieš prasidedant kautynėms.

Motina, kuri iki šiol dar nebuvo ištarusi nė vieno žodžio, atsistojo ir paklausė tokiu tęsiamu dusliu balsu, jog atrodė, kad jos žodžiai iš burnos sklinda tarytum sustingę:

– Ką gi tu čia sumanei, branguti?

– Gulk į lovą! – atšovė senis.

Tonas buvo toks, kad prieštarauti jokiu būdu nebuvo galima. Motina paklausė ir sunkiai įvirto į guolį.

Tuo metu iš kampo pasigirdo kūkčiojimas.

– O čia dabar kas? – suriko tėvas.

Jaunesnioji duktė, neišeidama iš tamsaus kampo, į kurį buvo įlindusi, atkišo savo kruviną kumštelį. Mušdama stiklą, ji susižeidė ranką; tyliai verkšlendama, ji prislinko prie motinos guolio.

Dabar atėjo eilė motinai, ji atsitiesė ir ėmė šaukti:

– Tu pats dabar matai! Prasimano visokių kvailysčių! Per tavo langą ji susižeidė!

– Juo geriau! – atsakė vyras. – Taip ir reikėjo.

– Ką tu sakai? Juo geriau? – vėl šaukė motina.

– Tylėk! Panaikinu žodžio laisvę, – pareiškė tėvas.

Paskui jis atplėšė gabalą kilto nuo moteriškų marškinių, kuriais vilkėjo, ir tuo skuduru greit apvyturiojo kruviną mergaitės ranką.

Tai atlikęs, jis patenkintas pasižiūrėjo į savo suplėšytus marškinius.

– Marškiniai taip pat sutvarkyti, – tarė jis. – Viskas labai puikiai atrodo.

Ledinis vėjas švilpė pro langą ir veržėsi į kambarį. Iš lauko slinko migla ir skleidėsi kambaryje, lyg kieno nematomi pirštai būtų kedenę vatą, apklodami viską balkšvu sluoksniu. Pro išmuštą langą buvo matyti sningant. Vakar Grabnyčių saulės išpranašautas šaltis iš tikrųjų atėjo.

Tėvas dar apžvelgė viską aplinkui, lyg norėdamas įsitikinti, kad nieko neužmiršo. Paėmęs seną kastuvą, jis pelenais užbėrė šlapius nuodėgulius taip, kad jų visiškai nebuvo matyti. Paskui, atsitiesęs ir nugara atsišliejęs į židinį, tarė:

– Dabar galime priimti filantropą.

VIII
SAULĖS SPINDULYS LINDYNĖJE

Vyresnioji duktė priėjo prie tėvo ir jam ant rankos padėjo savo ranką.

– Pačiupinėk, kaip man šalta, – pasakė ji.

– Didelio daikto! – atsakė tėvas. – Man dar šalčiau.

Motina užsidegusi sušuko:

– Na žinoma, tau visada visko daugiau negu kitiems. Net blogio.

– Užsičiaupk, – tarė vyras.

Ir taip dėbtelėjo į žmoną, kad toji nutilo.

Lindynėje valandėlę buvo tylu. Vyresnioji duktė atsainiai krapštė nuo skraistės apačios purvą, jaunesnioji tebežliumbė; motina apkabino jai rankomis galvą, bučiavo ir tyliai guodė:

– Balandėle mano, prašau tave, viskas bus gerai, neverk, nepykink tėvo.

– Priešingai! – sušuko tėvas. – Žliumbk, žliumbk! Taip ir reikia.

Paskui jis vėl kreipėsi į vyresniąją:

– Tai ką! Jo vis dar nėra! O jeigu jis neatvažiuos? Vadinasi, veltui būsiu užgesinęs ugnį, išgrūdęs kėdės sėdynę, suplėšęs marškinius ir iškūlęs langą!

– Ir sužeidęs mažytę, – bambtelėjo motina.

– Ar jūs žinote, – kalbėjo toliau tėvas, – kad šitoje velnio palėpėje šuniškai šalta? Na, o jei tas žmogus ims ir neateis? Matai, koks! Dar jo reikia laukti! Jis sako sau: „Ką gi, jie palauks! Jie tam ir yra!“ Ak, kaip aš jų nekenčiu! Su kokiu džiaugsmu, su kokiu malonumu, su kokiu

entuziazmu ir pasitenkinimu išsmaugčiau tuos turtuolius! Visus turtuolius! Tuos tariamus geradarius, tuos saldžiakalbius šventeivas, kurie eina klausyti mišių, įgauna ilgaskvernių manieras, šoka, kaip ilgaskverniai moko, seka ilgaskvernių pasakas, tariasi esą už mus aukštesni, ateina mūsų pažeminti ir atneša mums drabužių! Jie vadina drabužiais skarulius, kurie neverti nė keturių su! Ir duonos! Ne to man reikia, niekšų gauja! Man pinigų reikia! O pinigų jie niekados neduoda! Matote, jie sako, kad mes juos pragersim, nes mes esą girtuokliai ir dykaduoniai! O jie patys? Kas gi jie tokie ir kas anksčiau buvo? Vagys! Kitaip juk nebūtų pralobę! Ak, reikėtų suimti žmonių visuomenę už keturių kampų kaip staltiesę ir gerokai papurtyti! Viskas subyrėtų, galimas daiktas, bet tada bent niekas nieko neturėtų – štai kokia būtų nauda! Bet kurgi jis dingo, tas tavo šunsnukis ponas geradarys? Ar jis ateis galų gale? Ko gero, tas galvijas dar adresą užmiršo! Einu lažybų, kad tas senas gyvulys...

Tuo metu kažkas tyliai pasibeldė į duris; vyriškis pašoko, pribėgo prie durų, jas atidarė ir, žemai linkčiodamas, su pagarbia šypsena sušuko:

– Prašom įeiti, pone! Teikitės įeiti, mano gerbiamasis geradary, o taip pat jūs, žavingoji panele!

Ant urkštynės slenksčio pasirodė senyvo amžiaus vyriškis ir jauna mergina.

Marijus nebuvo pasitraukęs iš savo sekimo vietos. Ką jis pajuto šį momentą, žmogaus kalba apsakyti negali.

Tai buvo Jinai.

Kas yra mylėjęs, žino, kokia spinduliuojanti prasmė glūdi šiame trumpame žodelyje: Jinai.

Tai iš tikrųjų buvo ji. Vos vos regėjo ją Marijus pro tą spindintį šydą, kuris staiga aptraukė jam akis. Tai buvo ta pati švelni būtybė, kurią jis buvo praradęs, toji žvaigždė, kuri jam šešis mėnesius švietė, tai buvo tos pačios akys, ta pati kakta, ta pati burna, tas pats skaistus veidelis, kuris buvo jam dingęs ir palikęs jį patamsiuose. Išnykusi vizija vėl pasirodė!

Pasirodė šioje tamsoje, šioje palėpėje, šitoje bjaurioje urkštynėje, šitame siaube!

Marijus sumišęs visas virpėjo. Kaip! Nejaugi tai ji! Jo širdis taip plakė, jog jam viskas akyse temo. Jis jautėsi tuojau pravirksiąs. Kaip! Jis pagaliau išvydo ją, taip ilgai jos ieškojęs. Jam atrodė, kad jis buvo praradęs savo sielą ir dabar ją vėl atgavo.

Ji nė kiek nebuvo pasikeitusi, tik atrodė truputį blyškesnė; jos švelnų veidelį supo violetinio aksomo skrybėlaitė, juodi atlasiniai kailinukai slėpė jos figūrą. Iš po ilgos suknelės buvo matyti maža kojelė, apauta šilkine kurpaite.

Su ja ir dabar buvo ponas Leblanas.

Ji žengė kelis žingsnius į kambario vidų ir padėjo ant stalo gana didelį ryšulį.

Vyresnioji Žondretų duktė, pasitraukusi už durų, niūriu žvilgsniu žiūrėjo į aksominę skrybėlaitę, į atlasinius kailinukus ir į žavų, laimingą veidą.

IX
ŽONDRETAS VOS NEVERKIA

Lindynėje buvo taip tamsu, jog įėjęs iš lauko žmogus jausdavosi pakliuvęs tarsi į rūsį. Taigi lankytojai ėjo neryžtingai, vos įžiūrėdami neaiškias formas aplinkui, o urkštynės gy-

ventojai, prie šios prieblandos pripratę, puikiausiai matė įėjusiuosius ir galėjo stebėti jų kiekvieną judesį.

Ponas Leblanas prisiartino prie tėvo Žondreto ir, žiūrėdamas į jį savo geru ir liūdnu žvilgsniu, tarė jam:

– Pone, šitame ryšulyje jūs rasite naujų drabužių, kojinių ir vilnonių apklotų.

– Mūsų angeliškasis geradarys per daug mums geras, – tarė Žondretas, nusilenkdamas iki žemės.

Paskui, kol lankytojai žiūrinėjo skurdžią jų buveinę, jis pasilenkė prie vyresniosios dukters ir greitai sušnibždėjo jai tiesiog į ausį:

– Na, ar aš nesakiau! Atvilko išdėvų! O pinigų šnipšt. Jie visi tokie! Beje, kaip aš pasirašiau laiške šitam kvailiui?

– Fabantu, – atsakė duktė.

– Dramos artistas, puiku!

Žondretas pasiteiravo laiku, nes tą pačią akimirką ponas Leblanas į jį atsigręžė ir jam tarė su tokia išraiška veide, lyg stengtųsi prisiminti pavardę.

– Matau, kad jūsų padėtis tikrai pasigailėtina, pone...

– Fabantu, – greitai pridūrė Žondretas.

– Pone Fabantu, taip, tiesa, atsimenu.

– Dramos artistas, pone, kuris kitados džiaugėsi pasisekimais.

Dabar Žondretas, matyt, tarė atėjus momentą „atakuoti filantropą".

Jis sušuko tokiu balsu, kuriame buvo girdėti mugės fokusininko gyrimasis ir pakelės elgetos nusižeminimas:

– Aš Talma mokinys, pone! Aš Talma mokinys! Kadaise ir man buvo nusišypsojusi laimė. Deja! Dabar atėjo eilė vargui. Pats matote, mano geradary, nėra nei duonos, nei ugnies. Mano nelaimingi vaikučiai turi šalti. Vienų viena kėdė – ir ant tos sėdėti negalima. Išmuštas langas, ir tokiu oru! Žmona patale! Serga!

– Vargšė moteriškė! – tarė ponas Leblanas.

– Dukrelė sužeista, – pridūrė Žondretas.

Kai įėjo svetimi žmonės, mergaitė užmiršo savo skausmą ir nustojo kūkčioti, neatitraukdama akių nuo „panelės".

– Verk gi! Rėk! – pašnibždomis tarė jai Žondretas.

Tuo pačiu metu jis jai įgnybo į skaudamą ranką. Viską padarė taip vikriai, kaip tikras fokusininkas.

Mažiulė garsiai pravirko.

Žavioji mergina, kurią Marijus širdyje vadino „savo Uršule", greitai priėjo prie jos ir tarė:

– Vargšė mergaitė!

– Pažvelkite, mieloji panele, – kalbėjo toliau Žondretas, – jos visa plaštaka kruvina! Įvyko nelaimingas atsitikimas su mašina, prie kurios ji dirba už šešis su per dieną. Galimas daiktas, kad reikės jai nupjauti ranką!

– Tikrai? – susirūpinęs paklausė senasis ponas.

Mergaitė, laikydama šiuos žodžius teisybe, vėl ėmė pastriūbom raudoti.

– Deja, taip, gerbiamasis geradary! – atsakė tėvas.

Jau kiek laiko Žondretas ėmė keistai žiūrėti į „filantropą". Kalbėdamas jis atidžiai jį tyrė, lyg stengdamasis ką atsiminti. Staiga, nutykojęs momentą, kai svečiai su užuojauta klausinėjo mažiukę apie jos sužeistą ranką, jis priėjo prie žmonos, gulinčios lovoje su kvaila ir prislėgta išraiška veide, ir greitai jai sušnibždėjo:

– Gerai įsižiūrėk į tą žmogų!

Paskui jis atsisuko į poną Leblaną ir graudžiai skundėsi toliau:

– Jūs matote, pone! Visas mano apsivilkimas – žmonos marškiniai! Ir dar visiškai suplyšę! Žiemos vidury! Aš negaliu niekur išeiti, nes neturiu švarko. Jei turėčiau bent kokį švarkelį, tai nueičiau pas panelę Mars, kuri mane pažįsta ir labai man palanki. Ar ji vis dar gyvena Tur de Damo gatvėje? Matote, pone, mes drauge esame vaidinę provincijoje. Aš su ja dalijausi laurus. Selimena man padėtų, pone! Elmira duotų išmaldos Belizarui. Bet aš nieko neturiu! Ir namuose nė vieno su! Žmona serga, ir nė vieno su! Duktė pavojingai sužeista, ir nė vieno su! Žmoną kankina dusulio priepuoliai. Toks jau jos amžius, be to, ir nervų sistema pakrikusi. Jai reikalinga priežiūra, ir dukrelei taip pat! Tačiau gydytojas! Tačiau vaistininkas! Kuo užmokėti? Nė vieno lijaro! Pone, aš atsiklaupčiau ant kelių prieš dešimties su monetą!

Štai kaip nusmuko menas! O ar jūs žinote, mano žavioji panele, ir jūs, mano kilniaširdi globėjau, ar žinote jūs, kurie esate sklidini dorybės ir gerumo, kad mano vargšė duktė eina melstis į tą pačią bažnyčią, kurios papuošalas esate jūs, ir kiekvieną dieną jus regi... Mat aš savo dukreles auklėju šventajame tikėjime, pone. Aš nenorėjau, kad jos eitų į sceną. Žiūrėkit man, palaidūnės! Tegu tik jūs išklysite man iš kelio! Aš nemėgstu juokauti! Aš joms nuolat kalu apie garbę, moralę, dorybę! Prašau jas paklausti. Tegu eina tiesiu keliu. Jos turi tėvą! Jos nėra iš tų nelaimingųjų, kurios pradeda gyvenimą be tėvų, o baigia tuo, kad ima draikytis su visais. Niekieno mamzelė virsta visiems priklausančia madam. Po šimts! Šito nebus Fabantu šeimoje! Aš tikiuosi jas dorybingai išauklėti, kad užaugtų doros, kad užaugtų geros ir kad tikėtų Dievą! Po šimts! O ar jūs žinote, pone, garbingasis pone, ką ruošia man rytojaus dienai. Rytoj, atseit vasario 4 dieną, man nelemtą dieną, paskutinis terminas, kurį man paskyrė šeimininkas; jeigu šįvakar aš nesumoku, rytoj mano vyresnioji duktė, aš, mano karščiuojanti žmona, mano sužeistas kūdikis – mes visi keturi būsime iš čia išvaryti, išmesti lauk, į gatvę, į bulvarą, po atviru dangumi, į lietų, į sniegą... Štai kaip, pone. Aš skolingas už keturis terminus, už visus metus! Tai sudaro šešiasdešimt frankų.

Žondretas melavo. Mokestis už metus būtų sudaręs tik keturiasdešimt frankų, bet jis negalėjo būti skolingas už keturis terminus, nes dar nepraėjo nė šešių mėnesių, kai Marijus jiems užmokėjo už pusmetį.

Ponas Leblanas išsiėmė iš kišenės penkis frankus ir padėjo ant stalo.

Žondretas suspėjo burbtelėti į ausį vyresniajai dukteriai:

– Niekšas! Ką aš darysiu su tais penkiais frankais? Jie man neatlygins nei už kėdę, nei už lango stiklą! Daryk, kad nori, išlaidas!

Tuo tarpu ponas Leblanas nusisiautė savo platų rudą redingotą, kurį vilkėjo viršum mėlyno redingoto, ir jį užmetė ant kėdės atlošo:

– Pone Fabantu, – tarė jis, – aš turiu su savimi tik penkis frankus, bet aš dabar palydėsiu namo savo dukterį, o vakare vėl ateisiu pas jus; juk jūs turite sumokėti šįvakar?..

Žondreto veide tvykstelėjo keista išraiška. Jis gyvai atsakė:

– Taip, gerbiamasis pone. Aštuoniomis aš turiu būti pas namo savininką.

– Aš čia būsiu šešiomis ir jums atnešiu tuos šešiasdešimt frankų.

– Gerbiamasis geradary! – entuziastiškai sušuko Žondretas.

Ir tyliai pridūrė:

– Tik įsižiūrėk į jį gerai, žmona!

Ponas Leblanas vėl paėmė už parankės gražiąją merginą ir ėjo į duris.

– Iki pasimatymo šįvakar, mano bičiuliai! – tarė jis.

– Šešiomis? – dar paklausė Žondretas.

– Lygiai šešiomis.

Šį momentą vyresniajai Žondretų dukteriai krito į akį svečio paliktas ant kėdės apsiaustas.

– Pone, – tarė ji, – jūs užmiršote savo redingotą!

Žondretas metė į dukterį grėsmingą žvilgsnį ir rūsčiai patraukė pečiais.

Ponas Leblanas atsigręžė ir šypsodamasis tarė:

– Aš jo neužmiršau, aš jį palieku.

– O, mano globėjau! – sušuko Žondretas. – Mano kilnusis geradary! Aš nebesulaikau ašarų! Leiskite jus palydėti iki fiakro.

– Jeigu jūs norite eiti, – kalbėjo toliau ponas Leblanas, – apsivilkite šituo apsiaustu. Lauke iš tikrųjų labai šalta.

Žondretui nereikėjo dusyk sakyti. Jis kaipmat apsivilko ruduoju redingotu.

Visi trys išėjo, Žondretas priešakyje, o paskui jį lankytojai.

X

NUOMOJAMŲ KABRIOLETŲ TARIFAS: DU FRANKAI UŽ VALANDĄ

Nors visa ši scena vyko prieš Marijaus akis, bet, tiesą sakant, jis nieko nematė. Jo žvilgsnis visą laiką buvo įsmeigtas į jaunąją merginą, o jo širdis, galima sakyti, pagavo ją ir tarytum visą ištisai apėmė, vos tik ji įžengė į lindynę. Per visą tą laiką, kol ji čia buvo, jis išgyveno tą ekstazės būseną, kai žmogus nesuvokia materialiojo pasaulio ir jo siela susitelkia į vienų vieną tašką. Jis kontempliavo ne šitą merginą, bet šviesą su atlasiniais kailinukais ir aksomine skrybėlaite. Jeigu kambaryje būtų pasirodžiusi Sirijaus žvaigždė, ji nebūtų taip jo apakinusi.

Tuo metu, kai jaunoji mergina atrišinėjo savo ryšulį, dėstė drabužius ir apklotus, su užuojauta klausinėjo sergančią motiną ir meiliai kalbino sužeistąją mergaitę, jis gaudė kiekvieną jos judesį, stengėsi išgirsti kiekvieną jos žodį. Jam buvo pažįstamos jos akys, kakta, jos grožis, figūra ir eisena, bet jis nežinojo, kaip skamba jos balsas. Kartą Liuksemburgo

soduose jis tarėsi nugirdęs keletą jos pasakytų žodžių, tačiau tuo nebuvo visiškai tikras. Jis būtų atidavęs dešimt savo gyvenimo metų, kad tik išgirstų, kad tik įsidėtų į širdį jos balso muziką. Deja, viską užgožė graudingi Žondreto skundai ir jo pompastiškos tirados. Marijui tatai kėlė gyvą apmaudą ir temdė jo susižavėjimą. Jis neatitraukė nuo jos akių. Jam sunku buvo tikėti, kad tikrai mato tą dievišką būtybę šioje šiurpioje lindynėje, tarp tų šlykščių padarų. Jis tarėsi matąs rupūžių apsuptą kolibrį.

Jai išėjus, Marijų apėmė vienų vienas troškimas – sekti paskui ją, eiti jai įkandin, nepaleisti jos iš akių, kol sužinos, kur ji gyvena, kad tik vėl jos nepamestų po to, kai taip stebuklingai ją atrado! Jis nušoko nuo komodos ir pasigriebė skrybėlę. Jisai jau buvo nusitvėręs durų rankenos ir norėjo išeiti, bet jį staiga sulaikė viena mintis. Koridorius buvo ilgas, laiptai statūs, Žondretas plepus, todėl ponas Leblanas, be abejo, dar nebus įlipęs į karietą; jeigu jis koridoriuje ar laiptuose atsigręžtų ir šiuose namuose pastebėtų Marijų, tai, aiškus dalykas, jam galėtų kilti įtarimų, ir jis pasistengtų vėl iš jo ištrūkti, o tuomet viskas vėl būtų baigta. Ką daryti? Gal kiek palaukti? Bet kol jis lauks, vežimas gali nuvažiuoti.

Marijus svyravo, nežinodamas, ką veikti. Pagaliau jis surizikavo ir išėjo iš kambario.

Koridoriuje jau nieko nebebuvo. Jis nubėgo prie laiptų. Nieko nebuvo nė laiptuose. Jis greitai nulipo žemyn ir pasiekė bulvarą lygiai tą akimirką, kai fiakras pasuko už Pti Bankjė gatvės kampo ir nudardėjo atgal į Paryžių.

Marijus leidosi ta pačia kryptimi. Pasiekęs bulvaro kampą, jis vėl pamatė fiakrą, greitai važiuojantį žemyn Muftaro gatve; fiakras buvo jau labai toli ir jo pavyti jokiu būdu nebuvo galima; ką daryti? Bėgti iš paskos? Neįmanoma; antra vertus, važiuojantieji fiakru tikrai pastebėtų žmogų, galvotrūkčiais lekiantį paskui, ir tėvas jį pažintų. Šią akimirką Marijui nusišypsojo negirdėta laimė: bulvaru važiavo laisvas samdomasis kabrioletas. Daug galvoti neteko, reikėjo tik įšokti į kabrioletą ir dumti paskui fiakrą. Tai buvo veiksminga, patikima ir saugi išeitis.

Marijus davė ženklą vežikui sustoti ir sušuko jam:

– Valandai!

Marijus buvo be kaklaryšio, vilkėjo senu šiokiadieniu švarku, kuriam trūko įsagų, jo marškinių krūtinė vienoje vietoje buvo įplėšta.

Vežėjas sustojo, mirktelėjo akim, ištiesė į Marijaus pusę kairiąją ranką ir reikšmingai patrynė smilių su nykščiu.

– Kas yra? – paklausė Marijus.

– Užmokėkite iš anksto, – atsakė vežikas.

Marijus susigriebė, kad su savimi teturi tik šešiolika su.

– Kiek?– paklausė jis.

– Keturiasdešimt su.

– Užmokėsiu, kai grįšime.

Vežikas, užuot ką atsakęs, ėmė švilpti dainušką apie La Palisą ir suplakė arklį.

Marijus suglumęs žiūrėjo į tolstantį kabrioletą. Dėl dvidešimt keturių su, kurių jam pritrūko, jis turėjo prarasti savo džiaugsmą, savo laimę ir meilę! Jį vėl apgaubs naktis! Jis buvo praregėjęs ir vėl taps neregiu! Jis skausmingai ir – turime juk pasakyti – didžiai apgailestaudamas galvojo apie tuos penkis frankus, kuriuos tą patį rytą davė tai nelaimingai

mergiotei. Jeigu jis dabar turėtų tuos penkis frankus, tai išsigelbėtų, atgimtų, ištrūktų iš skaistyklos ir pragaro, išsilaisvintų iš vienatvės, iš maudulio ir sielos našlystės; jis vėl sumegztų juodą savo likimo siūlą su nuostabia auksine gija, kuri ką tik šmėstelėjo jam prieš akis ir vėl nutrūko. Jis grįžo į palėpę, nevilties apimtas.

Marijus būtų galėjęs pasiguosti tuo, kad ponas Leblanas žadėjo sugrįžti vakare ir kad dabar reikia tik geriau pasiruošti jį sekti; tačiau jis buvo taip paskendęs mintyse, kad vargu ar ką nors girdėjo.

Tą akimirką, kai Marijus jau norėjo lipti laiptais aukštyn, kitoje bulvaro pusėje prie mūrinio aptvaro palei Gobelenų užkardos į gatvę jis pamatė Žondretą, apsivilkusį „filantropo“ apsiaustu ir besikalbantį su vienu iš tokių subjektų, kurių veidai kelia nerimą ir kuriuos įprasta vadinti „užkardų valkatomis“; tai tokie žmonės, kurių išvaizda dviprasmiška, o kalba įtartina, lyg jie ką nors pikta galvotų; paprastai jie miega dieną, todėl reikia manyti, kad darbuojasi naktį.

Tiedu vyrai, nejudėdami besišnekučiuoją smarkiai sningant, tikriausiai būtų į save patraukę policininko dėmesį, bet Marijus tik probėgšmais į juos tepažvelgė.

Nors ir apimtas skausmingų minčių, jis nejučia pagalvojo, kad šis užkardų valkata, su kuriuo kalbasi Žondretas, panašus į vieną žmogų, pavarde Kablys, kitaip Pavasarinis, dar kitaip Bigrenailis, kurį jam kartą buvo parodęs Kurfeirakas ir kurį kvartale visi laikė labai pavojingu naktibalda. Anoje knygoje jau buvo minimas šio vyro vardas. Šisai Kablys, kitaip Pavasarinis, dar kitaip Bigrenailis, vėliau figūravo keliose kriminalinėse bylose ir įgijo garsaus apgaviko vardą. Dabar jis jau bebuvo tik apsukrus apgavikas. Atminimas apie jį yra išlikęs ir iki šiandien tarp banditų ir plėšikų. Pastarojo viešpatavimo metu jis buvo sukūręs ištisą mokyklą. Ir vakarais, prieblandoje, tą valandą, kai žmonės šnibždasi, susibūrę krūvon, apie jį būdavo kalbamasi Forso kalėjimo požemyje. Tame pat kalėjime, lygiai toje vietoje, kur po patrulių takeliu eina nešvarumų kanalas, kuriuo 1843 metais trisdešimt du kaliniai dienos šviesoje įvykdė negirdėtą pabėgimą, ant akmeninės plokštės, uždarančios nutekamąjį kanalą, buvo galima perskaityti jo vardą KABLYS, jo paties akiplėšiškai išbraižytą sienoje prie pat patrulių takelio per vieną mėginimą pabėgti. 1832 metais policija jau sekė jį, nors jokiame rimtame žygyje jis dar nebuvo pasireiškęs.

XI

SKURDAS SIŪLO SAVO PASLAUGAS SIELVARTUI

Marijus lėtu žingsniu užlipo lūšnos laiptais; jisai jau norėjo įeiti į savo kamarėlę, kai pastebėjo koridoriuje paskui jį einant vyresniąją Žondreto dukterį. Jam buvo labai apmaudu matyti šią mergiotę, nes juk jinai turėjo tuos jo penkis frankus, bet dabar jau buvo vėlu juos iš mergiotės atsiimti, kabrioletas jau nuvažiavo, ir fiakro jau nebepasivysi. Bet mergiotė jų nė negrąžintų. Taip pat būtų tuščias darbas ją klausinėti, kur gyvena ką tik juos aplankę žmonės, tikriausiai ir ji pati nežinojo, jeigu Fabantu pasirašytas laiškas buvo adresuotas „Ponui Sen Žak diu O Pa bažnyčios labdariui“.

Marijus įėjo į savo kambarį ir norėjo uždaryti duris. Tik durys nesidavė uždaromos, jis atsigręžė ir pamatė, kad jas prilaiko kažkieno ranka.

– Kas gi čia dabar? – paklausė jis. – Kas ten?

Tai buvo Žondreto duktė.

– Čia jūs? – beveik atžariai sušuko Marijus. – Vėl jūs! Ko jums iš manęs reikia?

Ji atrodė susimąsčiusi ir nieko neatsakė. Ji jau nebuvo tokia savimi pasitikinti, kaip šį rytą. Į kambarį ji nėjo, bet stovėjo koridoriaus prieblandoje, ir Marijus ją matė pro praviras duris.

– Ar jūs atsakysite, ar ne? – vėl paklausė Marijus. – Ko jūs iš manęs norite?

Ji pakėlė į jį blausų žvilgsnį, kuriame lyg buvo įsidegusi kažkokia neryški švieselė, ir tarė jam:

– Pone Marijau, jūs toks nusiminęs. Kas jums yra?

– Man? – paklausė Marijus.

– Taip, jums.

– Nieko.

– Vis dėlto kažkas yra!

– Ne.

– O aš jums sakau – yra!

– Ne.

– O aš jums sakau – yra!

– Palikite mane ramybėje!

Marijus vėl pastūmė duris, o jinai jų nepaleido.

– Klausykite, jūs be reikalo toksai, – tarė ji. – Jūs nesate turtingas, tačiau koks buvote geras šį rytą. Būkite geras ir dabar. Jūs man davėte maistui, dabar pasakykite, kas jums. Jūs turite kažkokią širdgėlą, juk aiškiai matyti. Aš nenoriu, kad jūs turėtumėt širdgėlą. Ar negalima jums kuo padėti? Ar negalėčiau jums kuo praversti? Panaudokite mane. Aš jūsų paslapčių neklausinėju, neprašau man jų pasakoti, bet, šiaip ar taip, aš galiu būti naudinga. Galiu jums padėti, nes juk padedu tėvui. Jei reikia nunešti kam laišką, eiti per namus, nuo vienų durų prie kitų, sužinoti adresą, ką nors pasekti, – aš tam tinku. Tai štai, jūs ramiai galite man viską pasakyti, aš nueisiu ir pasišnekėsiu, su kuo reikia. Kitą kartą pasikalbi su žmogum, ir viskas susitvarko. Aš pasiruošusi jums patarnauti.

Marijui į galvą šovė mintis. Juk žmogus nepaniekina jokios šakelės, kai jaučia, jog tuojau kris!

Jis priėjo prie Žondretų dukters ir tarė jai:

– Klausyk...

Jos akys tvykstelėjo džiaugsmu, ir ji pertraukė jį:

– Taip, taip, sakykite man „tu“! Taip man geriau patinka.

– Gerai, – kalbėjo toliau Marijus, – tu čia atvedei tą senąjį poną su dukrele...

– Taip.

– Ar žinai jų adresą?

– Ne.

– Tai sužinok man jį.

Merginos žvilgsnis, iš niūraus pasidaręs linksmas, dabar iš linksmo tapo liūdnas.

– Tai šito jums reikia? – paklausė ji.

– Taip.

– Ar jūs su jais pažįstamas?

– Ne.

– Kitaip sakant, – gyvai kalbėjo mergina, – jūs su ja nepažįstamas, bet norite susipažinti.

Tone, kuriuo ji žodį „jie“ pakeitė žodžiu „ji“, buvo jaučiama kažkas reikšmingo ir aitraus.

– Tai ką, galėsi ar ne? – paklausė Marijus.

– Sužinoti jums gražiosios panelės adresą?

Ir vėl žodžiuose „gražiosios panelės“ buvo kažkoks Marijui nemalonus niuansas. Jis atsakė:

– Pagaliau nesvarbu! Tėvo ir dukters adresą. Vienu žodžiu, jų adresą.

Ji atidžiai pažiūrėjo į jį.

– O ką jūs man už tai duosite?

– Ką tik panorėsi!

– Ką tik panorėsiu?

– Taip.

– Jūs turėsite adresą.

Ji nuleido galvą, paskui staigiu judesiu uždarė duris.

Marijus paliko vienas.

Jis susmuko kėdėje, atsirėmė alkūnėmis į lovą ir, nuleidęs galvą, lyg apsvaigęs paskendo mintyse, kuriose negalėjo susigaudyti. Visa, kas buvo įvykę nuo ryto, – angelo pasirodymas, jo išnykimas, žodžiai, ką tik ištarti šio pasigailėtino padaro, mažytis vilties spindulėlis, blykstelėjęs begalinėje neviltyje, – štai kas neaiškiai sukosi jo smegenyse.

Staiga jo susimąstymas buvo atžariai nutrauktas.

Jis išgirdo garsų ir šaižų Žondreto balsą, tariantį žodžius, kurie nepaprastai jį sudomino.

– Aš tau sakau, kad esu tuo tikras: aš jį pažinau!

Ką turėjo galvoje Žondretas? Ką jis pažino? Poną Leblaną? Jo „Uršulės“ tėvą? Ar galimas daiktas? Argi Žondretas jį pažintų? Nejau Marijus taip netikėtai ir greitai gautų visas žinias, be kurių jo gyvenimas jam tapo toks juodas? Argi jis dabar sužinos, ką myli, kas toji mergaitė, kas jos tėvas? Argi dabar pagaliau išsisklaidys toji tiršta migla, kuri juos dengė? Atsiskleis tasai šydas? O Dieve!

Jis ne užlipo, bet veikiau šokte užšoko ant komodos ir užėmė savo vietą prie slaptojo langučio pertvaroje.

Jis vėl matė Žondretų lindynės vidų.

XII

KAM BUVO IŠLEISTA PONO LEBLANO PENKIŲ FRANKŲ MONETA

Iš pažiūros šeimoje niekas nebuvo pasikeitę, tik žmona ir dukterys jau buvo suspėjusios šį tą išsitraukti iš ryšulio, buvo apsiavusios vilnonėmis kojinėmis ir apsitaisiusios vilnoniais palaidinukais. Ant abiejų lovų buvo užmestos naujos antklodės.

Žondretas, matyt, ką tik buvo sugrįžęs. Jis dar tebešniokštavo. Dukterys sėdėjo ant žemės prie židinio, vyresnioji tvarstė jaunesniajai ranką. Žmona lyg suglebusi gulėjo ant lovos prie židinio, ir jos veidas rodė nuostabą. Žondretas dideliais žingsniais vaikščiojo išilgai ir skersai po užunarvę. Jo žvilgsnis buvo nepaprastas.

Pagaliau žmona, matyt, giliai apstulbusi ir įgąsdinta vyro, išdrįso paklausti:

– Nejau tai tiesa? Ar tu esi tikras?

– Tikras! Praėjo aštuoneri metai. Bet vis dėlto aš jį pažinau! Imsi ir nepažinsi! Tučtuojau pažinau! Argi tau nekrito į akį!

– Ne.

– Bet juk aš tau sakiau: „Atkreipk dėmesį!“ Tas pats ūgis, tas pats veidas, beveik nė nepasenęs, – esti žmonių, kurie visai nesensta, nežinau, kaip jie to išvengia, – bet ir balsas tas pats. Tik geriau apsivilkęs, štai ir viskas! Sučiupau tą paslaptingą velnią, pakliuvo jis man į nagus! Dabar tu man žiūrėk!

Jis stabtelėjo ir tarė dukterims:

– O judvi marš lauk iš čia! Keista, kad tau nekrito į akį.

Merginos klusniai atsistojo.

Motina suvapėjo:

– Su skaudama ranka?

– Ore jai bus geriau, – atšovė Žondretas. – Nešdinkitės!

Matyt, jis buvo iš tokių žmonių, kuriems neprieštaraujama. Merginos išėjo.

Kai jiedvi jau buvo tarpduryje, tėvas už rankos sulaikė vyresniąją ir ypatingu balsu jai tarė:

– Būkite čia lygiai penktą. Abidvi. Man judviejų reikės.

Marijus dar atidžiau sukluso.

Likęs vienas su savo žmona, Žondretas vėl ėmė vaikščioti po kambarį ir du ar tris kartus jį perėjo, netardamas nė žodžio. Paskui kelias minutes kišosi už kelnių juosmens savo moteriškus marškinius, kuriais buvo apsivilkęs.

Staiga jis atsigręžė į žmoną, susikryžiavo ant krūtinės rankas ir sušuko:

– Nori, aš tau pasakysiu vieną dalyką? Toji panelė...

– Na, ką panelė? – paklausė moteris.

Marijus nebegalėjo abejoti: jie kalbėjo tikrai apie ją. Jis klausėsi, skausmingai susijaudinęs. Visa jo gyvybė susitelkė klausoje.

Bet Žondretas pasilenkė prie žmonos ir kalbėjo tyliai.

Paskui atsitiesė ir garsiai užbaigė:

– Tai ji!

– Šita? – prašvokštė moteris.

– Šita! – pakartojo vyras.

Neįmanoma apsakyti, su kokia išraiška moteris ištarė žodį „šita“. Nuostaba, įniršis, neapykanta, pagieža – viskas susiliejo ir susimaišė į grėslią intonaciją. Pakako kelių žodžių ir turbūt vardo, kurį jai į ausį pasakė vyras, kad ši snūduriuojanti storulė pabustų ir iš atstumiančios pasidarytų baisi.

– Negalimas daiktas!– sušuko ji. – Tiktai reikia pagalvoti, mano dukterys vaikšto basos ir neturi kuo apsivilkti! O ji! Kaip! Ir atlasiniai kailinukai, ir aksominė skrybėlaitė,

šilkinės kurpaitės – žodžiu, viskas! Daugiau kaip už du šimtus frankų apsivilkimo! Stačiai tikra dama! Ne, tu klysti! Visų pirma, anoji buvo šlykšti, o šita – visai nebjauri; iš tikrųjų nebjauri! Ne, negali būti, čia ne ji!

– Aš tau sakau, kad ji. Pamatysi.

Po tokio griežto tvirtinimo Žondreto žmona pakėlė savo platų rudai raudoną veidą ir su šlykščia išraiška įsmeigė žvilgsnį į lubas. Šią akimirką ji pasirodė Marijui dar baisingesnė negu jos vyras. Tai buvo kiaulė su tigrės žvilgsniu.

– Kaip! – tęsė ji toliau. – Vadinasi, ši išsipusčiusi panelė, kuri su pasigailėjimu žiūrėjo į mano dukteris, ir yra toji elgetukė! Ak, su kokiu džiaugsmu aš ją suspardyčiau, jai žarnas paleisčiau!

Ji išsivertė iš lovos, valandėlę pastovėjo, susivėlusi, išplėstomis šnervėmis, prasižiojusi, užsimojusi sugniaužtais kumščiais. Paskui vėl sukrito guolyje. Vyras žingsniavo po lindynę, nekreipdamas jokio dėmesio į savo pačią.

Kelias akimirkas abu patylėjo, paskui jis priėjo prie žmonos ir vėl, kaip pirma, atsistojo prieš ją, susikryžiavęs ant krūtinės rankas.

– Nori, aš tau dar šį tą pasakysiu!

– O ką? – paklausė ji.

Jis tyliai ir trumpai jai atsakė:

– Dabar aš turtuolis.

Žmona pažiūrėjo į jį tokiu žvilgsniu, kuris tarytum sakė: „Ar tik jis neišsikraustė iš proto?"

Žondretas kalbėjo toliau:

– Perkūnas! Jau senokai aš esu Badmirių parapijos parapijietis! Pakankamai patyriau skurdo! Pakankamai vilkau savo ir kitų naštą! Jau man praėjo noras juokauti, nieko juokingo aš čia nematau, gana kalambūrų, gerasis Dieve! Apsieisime be tavo pokštų, amžinasis tėve! Aš noriu valgyti ligi soties, gerti ligi valiai! Ėsti! Drybsoti! Miegoti. Nieko neveikti! Aš noriu atsigriebti, taigi, prieš pastipdamas ir aš noriu truputėlį pagyventi milijonierium!

Jis vėl perėjo per lindynę ir pridūrė:

– Ne blogiau už kitus!

– Ką tu nori pasakyti? – paklausė žmona.

Žondretas krestelėjo galvą, mirktelėjo akimi ir, pakėlęs balsą, lyg mugių fokusininkas, kuris rengiasi rodyti fokusus, tarė:

– Ką aš noriu pasakyti? Klausyk!

– Tss... – suniurzgė Žondreto žmona. – Ne taip garsiai, jeigu šneki apie reikalus, kurių neturi girdėti pašaliniai.

– Dar ko! Kas gi gali išgirsti? Kaimynas? Aš neseniai jį mačiau išeinant iš namų. Be to, ar jis ką suprastų, tas avidvakas. Bet aš tau sakau, kad jį mačiau išeinant.

Vis dėlto Žondretas kažkaip instinktyviai pritylino balsą, tačiau ne tiek, kad Marijui būtų dingęs bent vienas žodis. Laimė, lauke snigo, ir sniegas slopino ekipažų dardėjimą bulvare – ši palanki aplinkybė leido Marijui aiškiai girdėti visą pokalbį.

Štai ką Marijus išgirdo:

– Klausyk gerai. Pakliuvo krezas! Gali sakyti, reikalas atliktas. Jau gatava. Viskas sutvarkyta. Mačiausi su mūsiškiais. Jis ateis šįvakar šešiomis. Atneš tuos savo šešiasdešimt frankų, šunsnukis! Ar tu pastebėjai, kiek aš jam visko pripaisčiau, – apie tuos šešiasdešimt frankų, apie šeimininką, apie vasario ketvirtąją! Juk tą dieną negali būti jokio termino. Koks jis mulkis! Vadinasi, jis ateis šešiomis. Tuo metu kaimynas bus išėjęs pietų. Ponia Biurgon plaus mieste indus. Namuose nieko nebus. Kaimynas prieš vienuoliktą niekad nepareina. Mergaitės bus sargyboje. Tu mums padėsi. Jis su mumis atsiskaitys.

– O jeigu neatsiskaitys? – paklausė žmona.

Žondretas padarė grėslų gestą ir pasakė:

– Tada mes su juo atsiskaitysime.

Ir nusikvatojo.

Marijus pirmą kartą jį matė juokiantis. Juokas buvo šaltas ir negarsus, ir nuo jo Marijų nukratė šiurpas.

Žondretas atsidarė sieninę spintelę netoli židinio ir iš ten ištraukė kepurę, rankove nubraukė nuo jos dulkes ir užsidėjo ant galvos.

– Dabar aš einu, – tarė jis. – Turiu dar sutikti vieną kitą gerą žmogų. Matysi, viskas eis kaip iš pypkės. Pasistengsiu kuo greičiausiai sugrįžti. Tai lošimas, kurį verta lošti. Saugok namus.

Ir susikišęs rankas į kelnių kišenes, jis stovėjo valandėlę susimąstęs, paskui sušuko:

– O žinai, vis dėlto labai gerai, kad jis manęs nepažino! Pažinęs jis jau nebesugrįžtų. Išslystų iš mūsų rankų! Barzda mane išgelbėjo! Mano romantiškoji barzdelė! Mano graži romantiškoji barzdikė!

Ir vėl ėmė juoktis.

Jis priėjo prie lango. Vis dar tebesnigo, ir sniegas tarytum braižė baltomis linijomis pilką dangaus foną.

– Koks šuniškas oras! – tarė jis.

Paskui, susisiausdamas redingotu, pridūrė:

– Šis kailis truputį per dukslus. Tiek to, – pridūrė jis. – Senasis sukčius velniškai gerai padarė, man jį palikdamas. Kitaip aš negalėčiau iš namų išeiti, ir viskas nueitų velniop. Nuo kokio menkniekio kartais viskas priklauso!

Ir, užsimaukšlinęs ant akių kepurę, jisai išėjo. Vargu ar jis buvo spėjęs žengti kelis žingsnius, kai durys prasivėrė ir tarpduryje vėl pasirodė jo plėšrus ir protingas profilis.

– Buvau užmiršęs! – tarė jis. – Paruošk gorę su anglimis.

Ir įmetė žmonai į sterblę penkių frankų monetą, kurią jam buvo palikęs „filantropas“.

– Gorę su anglimis? – paklausė moteris.

– Taip.

– Kelis saikus?

– Du su kaupu.

– Tai atsieis trisdešimt su. Už likusius nupirksiu ko nors pietums.

– Po velnių, negalima.

– Kodėl?

– Neišsimanyk išleisti visą šimto su pinigą.

- Kodėl?
- Todėl, kad dar turėsiu šį tą nusipirkti.
- Ką gi taip?
- Šį tą.
- O kiek tau reikės?
- Kur čia geležies krautuvė?
- Muflaro gatvėje.
-A, tiesa, gatvės kampe. Žinau.
- Bet pasakyk man pagaliau, kiek reikės tavo pirkiniams?
- Penkiasdešimt su - trys frankai.
- Pietūs bus nelabai riebūs.
- Šiandien valgis nesvarbu. Turime rimtesnių dalykų.
- Ką gi, užteks ir tiek, mano brangusis.

Sulig tais žmonos žodžiais Žondretas vėl uždarė duris, ir šį kartą Marijus girdėjo greitai tolstant jo žingsnius lūšnos koridoriumi ir laiptais. Tuo metu Sen Medaro varpinėje išmušė pirmą valandą.

XIII

*SOLUS CUM SOLO, IN LOCO REMOTO, NON COGITABUNTUR ORARE PATER NOSTER**

Kad ir svajotojas, Marijus vis dėlto - mes jau esame apie tai kalbėję - buvo tvirto būdo ir energingas jaunuolis. Vienatviško susikaupimo įprotis, ugdydamas jo simpatiją ir užuojautą žmonėms, galimas daiktas, sumažino jo gebėjimą pykti, tačiau paliko nepaliestą gebėjimą piktintis; jis buvo geras kaip braminas ir griežtas kaip teisėjas; rupūžės jam sukeldavo gailesį, bet angį jis mielai būtų sutriuškinęs. O dabar jo žvilgsnis išvydo gyvačių lizdą; prieš jo akis buvo pabaisų urvas.

„Tuos niekšus reikia sunaikinti!" - tarė jis sau.

Kitaip nei Marijus tikėjosi, nė viena mįslė nebuvo įspėta; priešingai, viską tarytum apgaubė dar tirštesni rūkai; jis nieko daugiau nesužinojo nei apie gražiąją Liuksemburgo sodų merginą, nei apie žmogų, kurį jis vadino ponu Leblanu, nebent tik tai, kad Žondretas juos pažinojo. Iš miglotų Žondreto užuominų jis aiškiai suvokė tik viena: kad jiems čia buvo ruošiami spąstai, kažkokie nesuprantami, bet baisūs spąstai; kad jiems abiem grėsė didelis pavojus: jos tėvui tai tikrai, bet, galimas daiktas, ir jai; kad reikia juos išgelbėti, reikia suardyti niekšingus Žondreto kėslus ir sutraukyti visą šį vorų suregztą tinklą.

Valandėlę jis stebėjo Žondreto žmoną. Ji išsitraukė iš vieno kampo seną skardinę krosnelę ir dar kažko griozdė geležies lauže.

* Dviese nuošalioje vietoje nesirengia kalbėti „Tėve mūsų" (lot.).

Kiek galėdamas atsargiau Marijus nulipo nuo komodos, stengdamasis nesukelti nė mažiausio triukšmo.

Apimtas siaubo nuo viso to, kas buvo ruošiama, pilnas pasišlykštėjimo Žondretais, jisai vis dėlto jautė savotišką džiaugsmą, pagalvojęs, kad jam galbūt yra lemta padaryti paslaugą tai, kurią myli.

Tik ką reikėjo daryti? Įspėti tuos, kuriems gresia pavojus? Bet kur juos surasti? Jų adreso jis nežinojo. Jie švystelėjo akimirkai prieš jo akis ir vėl pasinėrė bedugnėse Paryžiaus gelmėse. Laukti pono Leblano prie durų šešiomis vakaro ir įspėti jį apie spąstus? Bet Žondretas su savo sėbrais pastebės jį kažko laukiant, vieta nuošali, jų bus daug, ir jie ras būdą jam sučiupti arba pašalinti – o tuomet vis tiek žus tasai, kurį Marijus norėjo išgelbėti. Ką tik išmušė pirmą valandą, spąstai buvo ruošiami šeštai. Marijus turėjo penkias valandas laiko.

Beliko daryti tik viena.

Jis apsivilko geresnįjį surdutą, dar visai padorų, užsirišo ant kaklo šaliką, pasiėmė skrybėlę ir išslinko taip tyliai, lyg būtų ėjęs basas per samanas.

Be to, Žondreto žmona tebesikniausė geležgalių krūvoje.

Išėjęs iš namų, Marijus pasuko į Pti Bankjė gatvę.

Jis buvo jau apie vidurį tos gatvės, ties labai žemu mūriniu aptvaru, kurį vietomis galėjai laisvai peršokti ir už kurio traukėsi plati dykvietė; jis ėjo iš lėto, paskendęs savo mintyse, sniegas duslino jo žingsnius. Staiga visai greta jis išgirdo kalbant žmones. Apsidairė, gatvė buvo tuščia, nors buvo pats vidurdienis, niekur nė gyvos dvasios; tačiau jis aiškiai girdėjo balsus.

Jam atėjo į galvą dirstelėti anapus aptvaro, palei kurį jis ėjo.

Tikrai, ten sėdėjo ant sniego, nugarom atsišliejęs į mūro sieną, du vyriškiai ir tyliai kalbėjosi.

Jų veidų jis nepažinojo. Vienas buvo barzdotas ir vilkėjo palaidinę, o antras – gauruotas ir apdriskęs. Barzdyla turėjo ant galvos graikišką kepuraitę; o vienplaukė antrojo galva buvo apsnigta.

Pasilenkęs ties jais, Marijus galėjo viską girdėti.

Gaurys kumštelėjo barzdočiui alkūne ir tarė:

– Jau jeigu dalyko ėmėsi „Gaidgystės“ vyrukai, tai negali nepavykti.

– Tu manai? – tarė barzdyla.

Gauruočius kalbėjo toliau:

– Kiekvienas grybštels po penkis šimtus apskritųjų, o jeigu įkišime uodegą, tai užsidirbsime po penketą, šešetą, daugių daugiausia po dešimt metelių!

Antrasis, kasydamasis po graikiška kepuraite galvą, truputį neryžtingai atsakė:

– Čia tai garantuota. Niekaip neišsisuks.

– Ir aš sakau, kad niekas neužklius! – tarė vėl gaurys. – Tėvuko Bepavardžio vežimėlis bus pakinkytas.

Paskui jie ėmė šnekėti apie melodramą, kurią vakar buvo matę Gėtė teatre.

Marijus nuėjo toliau.

Jam atrodė, kad nesuprantami žodžiai tų dviejų subjektų, taip įtartinai pasislėpusių už aptvaro ir sutūpusių ant sniego, galimas daiktas, turėjo šiokį tokį ryšį su niekšingais Žondreto kėslais. Turbūt jie kalbėjosi apie tą patį „dalyką“.

Marijus pasuko į Sen Marso priemiesčio pusę ir pirmoje pakliuvusioje krautuvėlėje paklausė, kur rasti policijos komisarą.

Jam nurodė Pontuazo gatvę, 14 numerį.

Marijus nuėjo tenai.

Eidamas pro kepyklą, jis nusipirko už du su kepalėlį duonos ir ją suvalgė, numatydamas, kad šiandien nebeteks pietauti.

Eidamas jis dėkojo Apvaizdai. Juk jeigu šį rytą jis nebūtų davęs Žondreto dukteriai tų penkių frankų, tai būtų važiavęs paskui pono Leblano fiakrą, nieko nebūtų sužinojęs, dabar negalėtų išardyti Žondreto spąstų, ir ponas Leblanas žūtų, o kartu, be abejo, žūtų ir jo duktė.

XIV
POLICIJOS AGENTAS DUODA PORĄ „SPRAKTŲ" ADVOKATUI

Priėjęs Pontuazo gatvės 14 numerį, Marijus užlipo į antrą aukštą ir paprašė policijos komisaro.

– Pono policijos komisaro nėra, – atsakė kažkoks raštininkėlis, – bet jį pavaduoja inspektorius. Gal su juo pakalbėsite? Jums skubu?

– Taip, – atsakė Marijus.

Raštininkas jį nuvedė į komisaro kabinetą. Už grotų, atsišliejęs į krosnį, stovėjo augalotas vyras, abiem rankom pasikėlęs plataus su triguba pelerina redingoto skvernus. Jo veidas buvo kvadratinis, plonos lūpos tvirtai sučiauptos, tankios, nuožmios išvaizdos žandenos kiek žilstelėjusios, o žvilgsnis toks, tarytum ir jūsų kišenes išverstų. Tasai žvilgsnis, galima sakyti, ne tik verte vėrė žmogų, bet tiesiog rausėsi jame.

Iš pažiūros šis vyras atrodė beveik toks pat plėšrus ir pavojingas, kaip ir Žondretas; susitikti su dogu kartais ne mažiau baisu kaip su vilku.

– Ko jums reikia? – paklausė jis Marijų, nepridėdamas „pone".

– Ar jūs būsite ponas policijos komisaras?

– Jo nėra. Aš jį pavaduoju.

– Aš labai slaptu reikalu.

– Tai kalbėkite.

– Ir labai skubiu.

– Tai kalbėkite greičiau.

Šio ramaus ir šiurkštoko vyro išvaizda kėlė nerimą, bet drauge ir drąsino. Į jį žiūrėdamas, jautei ir baimę, ir kartu pasitikėjimą. Marijus jam papasakojo visą istoriją. Apie tai, jog kažkokį žmogų, kurį jis pažįsta tik iš matymo, ruošiamasi šį vakarą įvilioti į spąstus; jog, gyvendamas kambaryje greta lindynės, jis, Marijus Ponmersi, advokatas, girdėjo pro pertvarą visas sąmokslo smulkmenas; jog pavardė niekšo, sumaniusio šituos spąstus, – Žondretas; jog šis turįs bendrininkų, greičiausiai užkardų valkatų, tarp jų kažkokį Kablį, kitaip Pavasarinį, kitaip Bigrenailį; jog Žondreto dukterys eisiančios sargybą; jog niekaip negalima įspėti to žmogaus, kuriam gresia pavojus, nes net jo pavardė nežinoma; ir jog pagaliau visa tai turi įvykti šešiomis vakaro, pačiame nykiausiame Opitalio bulvaro gale, name Nr. 50–52. Marijui ištarus namo numerį, inspektorius pakėlė galvą ir šaltai paklausė:

– Tas kambarys koridoriaus gale?

– Tikra tiesa, – atsakė Marijus ir pridūrė: – Ar jūs žinote tą namą?

Inspektorius valandėlę patylėjo, paskui atsakė, pridėjęs bato užkulnį prie krosnies durelių, kad sušiltų koja.

– Galimas daiktas.

Ir košė pro dantis toliau, kreipdamasis ne tiek į Marijų, kiek į savo kaklaraištį.

– Be „Gaidgystės“ čia neapsieita.

Šie žodžiai apstulbino Marijų.

– „Gaidgystė“? – pakartojo jis. – Tikrai, aš girdėjau tariant tuos žodžius.

Ir jis papasakojo inspektoriui nugirstą dialogą tarp gauruočiaus ir barzdylos ant sniego už mūrinio aptvaro Pti Bankjė gatvėje.

Inspektorius burbtelėjo:

– Gauruočius turėjo būti Briužonas, o barzdyla – Puslijaris, kitaip Milijardierius.

Jis vėl nuleido blakstienas ir susimąstė:

– O dėl tėvo Bepavardžio, tai numanau. Po šimts, prasideginau redingotą! Ir ko jie visada taip prikuria tas prakeiktas krosnis! Numeris 50–52. Buvusi Gorbo nuosavybė.

Paskui jis pažvelgė į Marijų:

– Jūs matėte tik barzdylą ir gauruočių?

– Ir Kablį.

– O ar jūs ten nematėte slankiojant tokio jauno frantelio?

– Ne.

– Nė tokio didžiulio, petingo žaliūko, panašaus į zoologijos sodo dramblį?

– Ne.

– Nė tokio šelmio, atrodančio lyg senas pajacas?

– Ne.

– Na, o ketvirtojo iš viso niekas nemato, net jo paties pagalbininkai, padėjėjai ir parankiniai. Nieko nuostabaus, kad jūs jo nepastebėjote.

– Tikrai nemačiau. O kas tai per žmonės? – paklausė Marijus.

Inspektorius atsakė:

– Tačiau tai ne jų valanda.

Jis vėl patylėjo, paskui tarė:

– Penkiasdešimt – penkiasdešimt du. Žinau tą balaganą. Jame nėra kur mums pasislėpti, artistai beregint pastebėtų. Tada jie tik atšauktų vodevilį, ir tuo viskas baigtųsi. Jie tokie kuklūs! Varžosi publikos. Ne, iš to nieko neišeis, nieko neišeis. Aš noriu išgirsti, kaip jie dainuoja, ir juos pašokdinti.

Pabaigęs monologą, jis atsigręžė į Marijų ir paklausė, įsmeigęs į jį akis:

– Jūs bijote?

– Ko?

– Tų vyrų?

– Ne daugiau kaip jūsų! – atžariai atšovė Marijus, pagaliau pastebėjęs, kad tasai šnipas dar nė karto jo nepavadino ponu.

Inspektorius dar atidžiau pažiūrėjo į Marijų ir ištarė su pamokomu iškilmingumu:

– Jūs kalbate kaip drąsus žmogus ir garbingas žmogus. Drąsa nebijo regėti nusikaltimo, o garbė nebijo valdžios.

Marijus jį nutraukė:

– Labai gerai, bet ko jūs manote imtis?

Inspektorius jam tiek teatsakė:

– Visi tų namų gyventojai turi visrakčius, kuriais naudojasi, grįždami naktį namo. Jūs taip pat turite visraktį.

– Taip, turiu, – atsakė Marijus.

– Su savimi turite?

– Taip.

– Duokite man, – tarė inspektorius.

Marijus išsitraukė raktą iš liemenės kišenėlės, jį padavė inspektoriui ir pridūrė:

– Jeigu tikite manimi, tai ateikite su apsauga.

Inspektorius metė į Marijų tokį žvilgsnį, kokį Volteras būtų metęs į provincijos akademiką, pasiūliusį jam kokį rimą; staigiu judesiu jis susikišo savo milžiniškas rankas į didžiules redingoto kišenes ir išsitraukė du nedidelius plieninius pistoletėlius, kurie vadinami „spraktais“. Jis padavė juos Marijui, kalbėdamas greitai, trumpais sakiniais:

– Pasiimkite juos. Eikite namo. Pasislėpkite savo kambaryje. Tegu mano, kad jūs išėjęs. Jie užtaisyti. Kiekviename po dvi kulkas. Stebėkite. Jūs sakėte, kad sienoje yra skylė. Tegu jie susirenka. Iš pradžių jiems nekliudykite. Kai jums atrodys, jog atėjo metas ir reikia baigti, iššaukite vieną kartą iš pistoleto. Tik neskubėkite. Visa kita palikite man. Iššaukite į orą, į lubas – vis tiek. Svarbiausia – neskubėkite. Palaukite, kol jie pradės vykdyti; jūs esate advokatas, suprantate, ką tai reiškia.

Marijus paėmė pistoletus ir įsikišo juos į šoninę švarko kišenę.

– Labai išsipūtus, iš karto matyti. Geriau įsikiškite į liemenės kišenes.

Marijus įsikišo pistoletus į liemenės kišenes.

– O dabar, – kalbėjo toliau inspektorius, – negalima gaišti nė minutės. Kuri valanda? Pusė trijų. Tai septyniomis?

– Šešiomis, – atsakė Marijus.

– Laiko aš turiu, – kalbėjo toliau inspektorius, – bet nieko kito dar neturiu. Neužmirškite nieko, ką jums pasakiau. Pykšt! Vienas pistoleto šūvis.

– Būkite ramus, – atsakė Marijus.

O kai Marijus jau buvo nusitvėręs durų rankenos, norėdamas išeiti, inspektorius dar jam sušuko:

– Beje, jeigu jums būčiau reikalingas anksčiau, ateikite čia pats ar ką nors atsiųskite. Paklauskite inspektoriaus Žavero.

XV

ŽONDRETAS APSIPERKA

Netrukus po to, apie trečią valandą, Kurfeirakas drauge su Bosiujė atsitiktai ėjo Muftaro gatve. Snigo vis tirščiau, ir sniegas pripildė visą erdvę.

– Kai žiūri į šitaip drebiantį sniegą, atrodo, kad danguje užėjo baltų drugelių maras, – buvo bepradedąs Bosiujė, kreipdamasis į Kurfeiraką, bet netikėtai pastebėjo gatvėje Marijų, einantį į užkardos pusę. Jo išvaizda buvo keista.

– Žiūrėk! – sušuko Bosiujė. – Marijus!

– Matau, – atsakė Kurfeirakas. – Tik nereikia jo kalbinti.

– Kodėl?

– Jis užimtas.

– Kuo?

– Ar tu nematai, kokia jo mina?

– Kokia gi?

– O tokia, lyg jis kažką sektų.

– Tikrai, – sutiko Bosiujė.

– Tu pažiūrėk, kokios jo akys! – pastebėjo Kurfeirakas.

– Bet ką gi jis, po velnių, seka?

– Kokį sijonėlį, kaspinėlį, kykelį su gėliuke. Jisai įsimylėjęs.

– Bet aš nematau gatvėje nei sijonėlio, nei kaspinėlio, nei kykelio su gėliuke, – pastebėjo Bosiujė. – Žodžiu, jokios merginos.

Kurfeirakas pažiūrėjo ir susuko:

– Jis seka vyriškį!

Tikrai, kokių dvidešimt žingsnių priešakyje Marijaus ėjo vyriškis su kepure; nors tas vyras matėsi tik iš užpakalio, tačiau galima buvo įžiūrėti jo žilsvą barzdą.

Vyriškis vilkėjo visiškai nauju, jam per dideliu redingotu ir mūvėjo baisiausiai suplyšusiomis, nuo purvo suskretusiomis kelnėmis.

Bosiujė nusikvatojo.

– Kas gi jis per tipas?

– Jisai? – paklausė Kurfeirakas. – Aišku, poetas. Poetai mielai mūvi triušenų prekiautojų kelnėmis ir dėvi Prancūzijos perų redingotais.

– Pažiūrėkim, kur eis Marijus, – pasiūlė Bosiujė, – pažiūrėkim, kur eis tas žmogus; pasekim juos, gerai?

– Bosiujė! – sušuko Kurfeirakas. – Ereli iš Mo! Jūs didžiausias galvijas! Sekti žmogų, kuris seka kitą žmogų!

Ir jie pasuko atgal.

Tikrai, eidamas Muftaro gatve, Marijus pastebėjo Žondretą ir dabar jį sekė.

Žondretas ėjo priešakyje, neįtardamas, kad jo kažkas neišleidžia iš akių.

Jis pasuko iš Muftaro gatvės, ir Marijus jį matė įeinant į vieną iš pačių bjauriausių Grasjozo gatvės namiūkščių, tenai jis išbuvo apie ketvirtį valandos ir sugrįžo į Muftaro gatvę. Jis kiek užtruko vienoje geležies prekių parduotuvėje, kuri tais laikais buvo Pjer Lombaro gatvės kampe, ir po kelių minučių Marijus pamatė jį išeinant iš krautuvėlės, nešiną dideliu medine rankena kaltu, kurį jis tuojau paslėpė po redingoto skvernu. Priėjęs Pti Žantilji gatvelę, jis pasuko į kairę ir greitai įėjo į Pti Bankjė gatvelę. Buvo vakarop, sniegas, valandėlę sustojęs, vėl dribte dribo; Marijus užsiglaudė už tuščios, kaip visada, Pti Bankjė gatvelės kampo ir toliau nebesekė paskui Žondretą. Ir gerai padarė, nes, priėjęs tą

žemą mūrinį aptvarą, už kurio Marijus buvo girdėjęs barzdylos pokalbį su gauruočiumi, Žondretas atsigręžė, paskui, įsitikinęs, kad niekas paskui jį neseka ir jo nemato, peršoko per aptvarą ir išnyko.

Šia mūrine tvora aptverta dykvietė susisiekė su užpakaliniu kiemu buvusio karietų nuomotojo, kuris turėjo labai blogą vardą; dabar jis buvo bankrutavęs, bet dar laikė ratinėje kelias senas dvivietes karietaites.

Marijus pagalvojo, kad dabar, kol Žondretas išėjęs, visų protingiausia grįžti namo; be to gi, jau nebebuvo anksti; kiekvieną vakarą tetulė Biurgon, išeidama į miestą plauti indų, užrakindavo namų duris, todėl temstant jos visuomet būdavo uždarytos; Marijus savo raktą atidavė policijos inspektoriui, taigi reikėjo pasiskubinti.

Atėjo vakaras; jau buvo beveik visiškai sutemę, horizonte ir visoje neaprėpiamoje erdvėje matėsi tik vienas saulės apšviestas taškas – mėnulis.

Jis tekėjo raudonas iš anapus žemo Salpetrijero ligoninės bokšto.

Marijus plačiais žingsniais patraukė prie namo Nr. 50–52. Kai jis parėjo, durys dar buvo atdaros. Pirštų galais jis užlipo laiptais ir palei sieną slinko koridoriumi prie savo kambario. Abiejose koridoriaus pusėse, kaip mes atsimename, buvo kamarėlės, šiuo metu visos tuščios ir laukiančios nuomininkų. Jų duris ponia Biurgon paprastai palikdavo atdaras. Prasigaudamas pro vienas iš tų durų, Marijus tarėsi pastebėjęs negyvenamame kambaryje keturias nejudančių vyrų galvas, kurias neaiškiai apšvietė pro langelį krintanti gęstančios dienos šviesa. Marijus nesistengė jų įžiūrėti, nes pats nenorėjo, kad jį kas pamatytų. Jam pavyko nepastebėtam tyliai įsmukti į savo kambarį. Buvo pats laikas. Po valandėlės jis išgirdo išeinant tetulę Biurgon ir užrakinant namo duris.

XVI

ČIA SKAITYTOJAS IŠGIRS DAINUŠKĄ PAGAL ANGLIŠKĄ MELODIJĄ, MADINGĄ 1832 METAIS

Marijus atsisėdo ant lovos. Galėjo būti pusė šeštos. Beliko tik pusvalandis iki to, kas turėjo įvykti. Jis girdėjo tvinksint savo arterijoje kraują – taip tamsoje girdėti laikrodžio tiksėjimas. Jis galvojo apie tą dvigubą puolimą, kuris šiuo metu buvo ruošiamas patamsiuose; iš vienos pusės artėjo nusikaltimas, iš antros ėjo teisingumas. Baimės jis nejautė, bet vis dėlto jį ėmė šiurpas, pagalvojus, kas netrukus turi įvykti. Kaip esti kiekvienam, kuris netikėtai susiduria su nepaprastu nuotykiu, visa ši diena jam atrodė kaip sapnas, ir tik pajutęs liemenės kišenėse dviejų plieninių pistoletų šaltį jis įsitikindavo, jog nėra košmaro auka.

Lauke nebesnigo; mėnulis, išlindęs iš tiršto rūko, darėsi vis ryškesnis, o jo spindėjimas drauge su iškritusio sniego atšvaitu teikė kambariui balkšvą prieblandą.

Žondretų lindynėje buvo šviesu. Pro pertvaros skylutę skverbėsi raudonas atšvaitas, kuris Marijui atrodė lyg kraujo spalvos.

Buvo aišku, kad šis atšvaitas negalėjo būti nuo žvakės. Pas Žondretus nebuvo girdėti jokio judėjimo, niekas ten nevaikščiojo, niekas nekalbėjo – nei šiugždesio, nei atodūsio; ten tvyrojo nyki, ledinė tyla, ir jei ne ta raudona šviesa, buvo galima pamanyti, jog greta yra kapų rūsys.

Marijus atsargiai nusiavė kurpes ir jas pakišo po lova.

Praėjo kelios minutės. Staiga apačioje sugirgždėjo durų sąvaros, ir Marijus išgirdo kažką sunkiais žingsniais greitai lipant aukštyn ir prabėgant koridoriumi; garsiai barkštelėjo lindynės durų klengė; parėjo Žondretas.

Beregint pasigirdo keletas balsų. Visa šeima buvo namie. Tik be šeimininko visi tylėjo, nelyginant vilkyčiai, kai nėra vilko.

– Štai ir aš! – tarė Žondretas.

– Labas vakaras, tėtuliuk! – suspiegė dukterys.

– Na kaip? – paklausė motina.

– Viskas eina kaip patepta, – atsakė Žondretas, – tik aš kaip šuo atšalau kojas. Gerai, kad gražiai apsirengei. Tu turi sužadinti pasitikėjimą.

– Aš pasiruošusi ir galiu tuojau eiti!

– Ar nieko neužmirši, ką tau sakiau? Viską padarysi kaip reikiant?

– Būk ramus.

– Matai... – tarė Žondretas. Ir neužbaigė sakinio.

Marijus išgirdo ant stalo dedant kažkokį sunkų daiktą, galbūt tą kaltą, kurį Žondretas pirma nusipirko.

– O ką, – paklausė Žondretas, – jūs jau pavalgėte?

– Taip, – atsakė motina. – Turėjau tris dideles bulves ir druskos. Kai užkūriau ugnį, tai ir išsikepėm.

– Gerai, – vėl prašneko Žondretas. – Rytoj aš jus visas veduosi pietų į miestą. Bus antienos su visais kitais priedais. Pietausite kaip Karolis X. Viskas eina kuo puikiausiai!

Paskui pridūrė, pritylindamas balsą:

– Spąstai paspęsti, katės laukia.

Jis dar labiau pritylino balsą ir tarė:

– Įdėk šitai į ugnį.

Marijus išgirdo, kaip suspragėjo anglys, maišomos žarstekliu ar kitu geležiniu įrankiu, o Žondretas varė toliau:

– Ar patepei durų sąvaras, kad negirgždėtų?

– Patepiau, – atsakė motina.

– Kuri dabar valanda?

– Tuojau bus šešios. Neseniai Sen Medaro bažnyčioje išmušė pusę.

– Po velnių! – sušuko Žondretas – Mergiščioms metas eiti į sargybą. Na, eikšekite ir klausykite!

Ir jie ėmė šnibždėtis.

Paskui vėl pasigirdo garsus Žondreto balsas.

– Ponia Biurgon išėjo?

– Taip, – atsakė motina,

– Ar tu tikra, jog kaimyno nėra?

– Visą dieną jis nebuvo parėjęs, o juk tu gerai žinai, kad jis šiuo metu pietauja.

– Tu tikra?

– Tikra.

– Vis tiek, – tarė Žondretas. – Nepakenks nueiti pas jį ir dirstelti, ar jo nėra. Dukra, pasiimk žvakę ir nueik!

Marijus nuvirto nuo komodos ir repečkomis tyliai palindo po lova.

Tik spėjo jis ten susigūžti, kai pro durų plyšius pamatė šviesą.

– Tėtuliuk! – pasigirdo balsas. – Jo nėra.´

Marijus pažino vyresniosios dukters balsą.

– Ar tu įėjai į vidų? – paklausė tėvas.

– Ne, – atsakė duktė, – bet jeigu raktas duryse, tai jis tikrai išėjęs.

Tėvas sušuko:

– Vis dėlto įeik!

Durys atsidarė, ir Marijus pamatė vyresniąją Žondretų mergiotę su žvake rankoje. Ji buvo tokia pati kaip rytą, tik žvakės šviesoje atrodė dar atkaresnė.

Ji žengtelėjo tiesiai prie lovos, ir Marijus išgyveno neapsakomą baimę, bet ties lova kabojo ant sienos veidrodėlis, tai prie jo mergiotė ir priėjo. Ji atsistojo ant pirštų galų ir pasižiūrėjo į jį. Gretimame kambaryje pasigirdo vartomų gelžgalių žvangėjimas.

Ji delnu susiglostė plaukus ir pati sau šypsojosi veidrodyje, niūniuodama savo plerpiančiu, lyg iš kapo sklindančiu balsu:

Vos keletą dienų liepsnojo mūsų širdys,
Akimirkos žavingos dingo nelauktai!
O mielais apsvaigime, laime mus nugirdęs,
Kaip būtų gera, jei liepsnotum amžinai!
Liepsnotum amžinai! Liepsnotum amžinai!

O Marijus tuo metu stačiai drebėjo. Jam atrodė, kad mergina būtinai turi išgirsti jį alsuojant.

Ji priėjo prie lango ir, permetusi akimis gatvę, garsiai tarė su jai būdinga pusiau pamišėliška veido išraiška:

– Apsivilko Paryžius baltus marškinius ir pasidarė šlykštynė!

Ji vėl sugrįžo prie veidrodžio ir vėl ėmė maivytis, žiūrėdama į save čia tiesiai, čia iš profilio.

– Na, ką gi tu! – šaukė tėvas. – Ką ten veiki?

– Žiūriu po lova ir po kitais baldais! – atsakė ji, taisydamasi plaukus. – Nieko nėra.

– Kvaiša! – sumaurojo tėvas. – Tučtuojau eik šen! Negaiškime laiko!

– Einu! Einu! – tarė ji. – Toj būdoj jiems amžinai nėra laiko.

Ji niūniavo toliau:

Mane metei ir išėjai plačian pasaulin,
Bet mano liūdinti širdis lydės tave.

Ji metė paskutinį žvilgsnį į veidrodį ir išėjo, uždariusi paskui save duris.

Po valandėlės Marijus išgirdo basų kojų šlepsėjimą koridoriuje ir Žondreto balsą, šaukiantį joms įkandin:

– Gerai žiūrėkita! Viena į užkardos pusę, antra į Pti Bankjė gatvelės kampą. Nė minutės neišleiskita iš akių namo durų, o kai tik ką nors pastebėsita, tučtuojau čia! Na, greičiau! Namo raktą turita.

Vyresnioji duktė burbtelėjo:

– Basomis eiti sniege sargybą!

– Rytoj turėsita rudas šilkines kurpaites! – atsakė tėvas.

Jos nulipo laiptais, ir po kelių sekundžių apačioje užsitrenkė durys – vadinasi, merginos jau buvo lauke.

Namuose liko tik Marijus ir Žondretų pora, ir turbūt dar tie paslaptingi subjektai, kuriuos Marijus buvo pastebėjęs prieblandoje pro negyvenamo kambariuko duris.

XVII

KAM BUVO IŠLEISTA MARIJAUS PENKIŲ FRANKŲ MONETA

Marijus nusprendė, kad atėjo metas užimti savo vietą sekykloje. Vikriai, kaip būdinga jo amžiui, jis beregint atsidūrė prie skylės pertvaroje.

Pažvelgė į vidų.

Žondretų buveinė atrodė nepaprastai, ir Marijus dabar suprato, kas toji keista šviesa, kuri iš ten skverbėsi. Ten degė žvakė pažaliavusioje žvakidėje, bet iš tikrųjų ne ta žvakė apšvietė kambarį. Visa lindynė buvo lyg nutvieksta raudonos ugnies, degančios gana didelėje geležinėje gorėje, įdėtoje į židinį ir pilnoje žioruojančių anglių; tai buvo ta pati gorė, kurią iš ryto paruošė Žondreto žmona. Anglys tvatėjo, gorė buvo raudonai įkaitusi, joje šokinėjo melsvos liepsnelės, ir jų šviesoje galėjai įžiūrėti Žondreto Pjer Lombaro gatvėje nusipirktą kaltą, kuris dabar žėrėjo, įkištas į žarijas. Kampe prie durų matėsi dvi krūvos kažkokių daiktų, kurie, matyt, čia ne šiaip sau gulėjo: viena buvo panaši į geležų krūvą, o antra į virvių ryšulį. Žmogui, nežinančiam, kas čia buvo ruošiama, šis vaizdas galėjo sukelti dvi mintis: vieną didžiai baugią, o kitą labai paprastą. Šitaip apšviesta lindynė veikiau panėšėjo į kalvę negu į pragaro angą, užtat patsai Žondretas šitoje šviesoje veikiau atrodė demonas negu kalvis.

Nuo žarijų dvelkė toks karštis, jog deganti ant stalo žvakė tirpo iš gorės pusės ir buvo daugiau apgargojusi iš vieno krašto. Ant židinio stovėjo senas aklinis vario šviestuvėlis, kuris būtų vertas Diogeno, tapusio Kartušu.

Gorė buvo įstatyta į patį židinį tarp rusenančių nuodėgulių, todėl tvaiką traukė židinio kaminas, ir kambaryje nebuvo smalkių kvapo.

Mėnulis, prasiskverbdamas pro langų stiklus, bėrė savo blyškius spindulius į purpuru žėruojančią lindynę, ir poetišką vaizduotę turinčiam Marijui, kuris likdavo svajotojas net tada, kai tekdavo veikti, jie atrodė lyg dangaus svajonė, įpinta į pabaisiškus žemės sapnus.

Vėjas, įsiverždamas pro išmuštą lango stiklą, irgi šiek tiek sklaidė anglių tvaiką ir padėjo nuslėpti gorę.

Žondretų urvas, jeigu skaitytojas prisimins, ką mes esame pasakę apie Gorbo lūšną, buvo puikiai parinkta vieta juodam kruvinam darbui atlikti ir nusikaltėliams paslėpti. Tai buvo atkampiausias kambarys visų nuošaliausiame name, pačiame nykiausiame Paryžiaus bulvare. Nesant pasaulyje žabangų, jie čia būtų buvę išgalvoti.

Visas sienų storis ir daugybė negyvenamų patalpų skyrė šią užunarvę nuo bulvaro, o vienintelis jos langas buvo į dykvietes, aptvertas mūrinėmis sienomis ir žiogrių tvoromis.

Žondretas užsidegė pypkę, atsisėdo ant kiauros kėdės ir rūkė. Žmona jam tyliai kažką pasakojo.

Jei Marijus būtų buvęs Kurfeirakas, atseit iš tokių žmonių, kurie juokiasi kiekviename gyvenimo žingsnyje, tai, pamatęs Žondreto pačią, jis būtų leipęs juokais. Ji buvo užsidėjusi juodą skrybėlę su plunksnomis, labai panašią į heroldų skrybėles Karolio X vainikavimo metu; plačiausia languota skara siautė jos megztą sijoną, o kojos buvo apautos vyriškomis kurpėmis – tomis pačiomis, kurias šį rytą paniekino jos duktė. Matyt, šis tualetas ir privertė pirma Žondretą sušukti: „Puiku! Tu gražiai apsirengusi. Gerai padarei. Tavo išvaizda turi įkvėpti pasitikėjimą!“

O dėl paties Žondreto, tai jis nenusivilko savo naujojo, jam per plataus redingoto, kurį jam padovanojo ponas Leblanas, ir jo kostiumas tebestebino tuo kontrastu tarp redingoto ir kelnių, tokiu mielu, Kurfeirako nuomone, poeto širdžiai.

Staiga Žondretas pakėlė balsą:

– Beje. Duok pagalvoti. Šitokiam orui esant, jis gali atvažiuoti fiakru. Pasiimk šviestuvėlį, užsidek ir nulipk apačion. Atsistosi tenai už durų. Kai tik išgirsi sustojant karietaitę, tučtuojau atidaryk ir, kol jisai lips, jam pašviesi laiptuose ir koridoriuje, o kai tik įleisi čia, greitai nulipk apačion, užmokėk vežikui ir grąžink fiakrą.

– O kur pinigai? – paklausė moteris.

Žondretas pasirausė kelnių kišenėje ir padavė jai penkis frankus.

– O iš kur čia dabar? – sušuko ji.

Žondretas oriai atsakė:

– Šitą apskritainį šįryt padovanojo kaimynas.

Ir pridūrė:

– Žinai ką? Čia reikėtų dviejų kėdžių.

– O kam?

– Atsisėsti.

Marijui visas kūnas pagaugais nuėjo, išgirdus ramų Žondreto pačios atsaką:

– Po šimts! Nueisiu ir atsinešiu iš kaimyno.

Ji greitai atsidarė urkštynės duris ir išėjo į koridorių.

Marijus nieku gyvu nebūtų suspėjęs nulipti nuo komodos, prieiti prie lovos ir pasislėpti po ja.

– Pasiimk žvakę! – sušuko Žondretas.

– Nereikia, – atsakė ji. – Man tik kliudys, juk turiu atnešti dvi kėdes. Šviesu nuo mėnulio.

Marijus išgirdo sunkią Žondreto pačios ranką grabinėjant tamsoje jo rakto. Durys atsidarė. Iš netikėtumo ir baimės jis sustingo vietoje lyg prikaltas.

Žondreto žmona įėjo.

Pro mansardos langelį skverbėsi siauras mėnesienos pluoštas, perskrosdamas tamsą į dvi dideles palas. Viena iš tų tamsos palų visiškai dengė sieną, prie kurios glūdėjo Marijus, ir jo nebuvo matyti.

Žondreto pati pakėlė akis, bet Marijaus nepamatė; ji pasiėmė abi jo kėdes ir išėjo, palikdama atdaras duris, kurios triukšmingai užsitrenkė paskui ją.

Ji sugrįžo į savo urvą.

– Šit abi kėdės.

– O štai šviestuvėlis, – tarė vyras. – Greitai lipk apačion!

Ji klusniai išsiskubino ir Žondretas liko vienas.

Jis sustatė kėdes iš abiejų stalo pusių, apgręžė gorėje kaltą, pastatė priešais židinį seną širmą, kad nebūtų matyti gorės, paskui nuėjo į tą kertę, kurioje pūpsojo ryšulys virvių, ir, prie jo pasilenkęs, lyg ką žiūrinėjo. Marijus tada pamatė, jog tai, ką jis laikė beforme krūva, buvo gerai padarytos virvinės kopėčios su mediniais skersiniais ir dviem kabliais joms užkabinti.

Nei kopėčių, nei kelių sunkių įnagių, panašių į geležinius virbus, sumestų drauge su kitais geležgaliais už durų, šįryt nebuvo Žondreto lindynėje – juos, matyt, jis atsinešė po pietų, Marijui nesant namie.

„Tai kalvio įrankiai“, – pagalvojo Marijus.

Geriau nusimanydamas apie tokius dalykus, Marijus būtų supratęs, jog tai, ką jis laikė kalvio įrankiais, buvo rinkinys tam tikrų instrumentų, kuriais galima atrakinti užraktus ir iškelti duris, o taip pat tokių, kuriais galima pjauti ar kirsti, – tai dvi rūšys grėsmingų įnagių, kuriuos vagys vadina „geležte“ ir „kirstuku“.

Židinys ir stalas su abiem kėdėmis buvo lygiai priešais Marijų. Gorę dabar slėpė širma, ir kambarį apšvietė tik žvakė; nuo mažiausio daiktelio, gulinčio ant stalo ar ant židinio, driekėsi ilgi šešėliai. Vandens ąsotis su nutrūkusiu kakleliu uždengė pusę sienos. Kambaryje vyravo niūri ir šiurpi rimtis. Jautėsi, jog čia turi įvykti kažkas kraupaus.

Žondretas leido savo pypkei užgesti – tikras susirūpinimo ženklas – ir vėl atsisėdo prie stalo. Žvakės šviesa pabrėžė žiaurius ir gudrius jo veido bruožus.

Protarpiais jis suraukdavo antakius ir netikėtai imdavo mosuoti dešiniąja ranka, lyg atsikirsdamas į paskutinius neaiškius vidinio balso argumentus. Darydamas vieną tokią niūrią repliką, nukreiptą į patį save, jis greitai ištraukė stalo stalčių, išsiėmė ten paslėptą ilgą virtuvinį peilį, nagu pabandė jo ašmenis. Paskui vėl įdėjo peilį atgal į stalčių ir jį užstūmė.

Marijus savo ruožtu užčiuopė kišenėje pistoletą, išsitraukė jį ir atlaužė gaiduką.

Atlaužiant gaiduką, pasigirdo aiškus sausas brakštelėjimas.

Žondretas krūptelėjo ir pusiau atsistojo kėdėje.

– Kas ten? – sušuko jis.

Marijus sulaikė kvapą. Žondretas pasiklausė valandėlę, paskui juokdamasis tarė sau:

– Ar aš ne paikšas! Juk tai pertvara subraškėjo.

Marijus neišleido pistoleto iš rankos.

XVIII

DVI MARIJAUS KĖDĖS SUSTATOMOS PRIEŠPRIEŠIAIS

Staiga sudūzgė lango stiklai nuo tolimo liūdno varpų gaudesio. Sen Medaro varpinėje mušė šešias.

Žondretas žymėjo kiekvieną laikrodžio dūžį galvos linktelėjimu. Šeštąjį kartą išmušus, jis pirštais nuvalė apgargojusią žvakę.

Paskui ėmė žingsniuoti po kambarį, dirstelėjo į koridorių, įsiklausė, vėl žingsniavo, vėl įsiklausė.

– Kad tik neapmautų! – subambėjo jis ir vėl atsisėdo savo kėdėje.

Vos tik spėjo atsisėsti, ir atsidarė durys.

Jas atidarė senė Žondret, o pati pasiliko koridoriuje, nutaisiusi šlykščią meilikaujamą grimasą, kurią iš apačios apšvietė šviesa, prasiskverbianti pro šviestuvėlio plyšį.

– Prašau įeiti, pone! – kvietė ji.

– Prašau, prašau, mano gerbiamasis geradary! – pakartojo Žondretas, greitai pašokdamas nuo kėdės.

Pasirodė ponas Leblanas.

Jo veidas buvo toks ramus ir giedras, kad tam žmogui turėjai pajusti nepaprastą pagarbą.

Jis padėjo ant stalo keturis luidorus.

– Pone Fabantu, – tarė jis, – čia jums už buto nuomą ir jūsų būtiniausioms išlaidoms. O toliau pamatysime.

– Tegu Dievas jums už tai atlygina, mano kilnusis geradary! – tarė Žondretas ir, greitai pribėgęs prie žmonos, sušnibždėjo jai į ausį:

– Grąžink fiakrą!

Kol vyras, nešykštėdamas linksėjimų, kvietė poną Leblaną sėstis, ji nepastebėta pasišalino. Po valandėlės sugrįžo ir tyliai jam tarė į ausį:

– Atlikta.

Snigo be paliovos nuo pat ryto ir tiek prisnigo, jog niekas negirdėjo, kada fiakras atvažiavo, ir niekas negirdėjo, kada jis nuvažiavo.

Ponas Leblanas atsisėdo.

Žondretas įsitaisė kitoje kėdėje, priešais poną Leblaną.

Dabar skaitytojas, kad geriau suprastų tą sceną, kuri tuojau įvyks, tegu įsivaizduoja žvarbią naktį, Salpetriero dykvietes, sniego apdengtas ir baltuojančias mėnesienoje nely-

ginant didžiulės drobulės, retus gatvės žibintų žiburėlius, kurie raudona šviesa nušviečia nykius bulvarus, ilgas juodų guobų eiles; tuščias gatves be jokio praeivio gal per ketvirtį ljė aplinkui; Gorbo lūšną gūdžiausios tylos ir nakties siaubo valandą, lūšną, slypinčią tamsoje ir nuošalėje; erdvią Žondretų lindynę, prastai apšviestą viena žvake, o šiame urve du vyrus, susėdusius už vieno stalo: ramų poną Leblaną ir besivaipantį baisų Žondretą; vienoje kertėje Žondreto pačią, seną vilkę, o už pertvaros – Marijų, neregimą, įtempusį dėmesį, nepraleidžiantį nė vieno žodžio, nepraleidžiantį nė vieno judesio, stovintį su pistoletu rankoje.

Vienok Marijus nejautė jokios baimės, o tiktai pasišlykštėjimą. Jis laikė sugniaužęs rankoje pistoleto apsodą ir tvirtai savimi pasitikėjo. „Sustabdysiu šitą niekšą, kada panorėsiu“, – galvojo jis.

Jis žinojo, kad kur nors netoli tyko pasislėpusi policija, laukdama sutarto ženklo ir pasiruošusi suimti nusikaltėlį.

Be to, jis tikėjosi, kad iš šio tragiško Žondreto susidūrimo su ponu Leblanu ištrykš šiek tiek šviesos, kuri atskleis visa, kas jam buvo taip svarbu.

XIX
SAUGOTIS TAMSIŲ KAMPŲ

Vos atsisėdęs ponas Leblanas pažvelgė į guolius, kurie dabar buvo tušti.

– Kaip jaučiasi vargšė sužeistoji mergaitė? – paklausė jis.

– Blogai, – atsakė susikrimtęs Žondretas, dėkingai šypsodamasis, – labai blogai, mano garbingasis pone. Vyresnioji sesuo nuvedė ją į Burbo ligoninę sutvarstyti. Jūs jas pamatysite, jos netrukus pareis.

– O ponia Fabantu man atrodo sveikesnė, tiesa? – kalbėjo toliau ponas Leblanas, permesdamas žvilgsniu įmantrų apdarą Žondreto senės, kuri, stovėdama prie durų ir lyg iš anksto užkirsdama jam kelią išeiti, žiūrėjo į jį grasinamai, beveik kovingai.

– Ji mirštamai serga, – pareiškė Žondretas. – Bet ką gi darysi, pone? Ji tokios tvirtos dvasios, vargšelė. Tai ne moteris, o jautis.

Žondreto pati, išgirdusi komplimentą, maivydamasi lyg pamaloninta pabaisa sušuko:

– Tu per daug man geras, ponas Žondretai!

– Žondretas? – nustebo ponas Leblanas. – Aš maniau, kad jūsų pavardė Fabantu?

– Fabantu, o scenoje Žondretas! – greitai susivokė vyras. – Tai artisto pseudonimas.

Ponui Leblanui nematant piktai dėbtelėjęs į žmoną ir gūžtelėjęs pečiais, jis gražbyliavo toliau išpūstu tonu ir saldžiu balsu:

– Ak, mes su mano vargše žmonele visuomet gražiai sugyvenome! Kas mums daugiau beliktų, jei neturėtume šios paguodos! Mes tokie nelaimingi, mano garbingasis pone! Rankos yra, o darbo nėra! Siela dega, o veikti neturime ko. Nežinau, ką galvoja vyriausybė,

tačiau garbės žodis, pone, aš nesu jakobinas, pone, nesu koks nors gerklingas respublikonas, aš nesu prieš valdžią, bet jeigu būčiau ministras, duodu švenčiausią garbės žodį, viskas eitų kitaip. Štai aš, pavyzdžiui, nusiunčiau savo dukreles mokytis amato. Jūs pasakysite: „Kaip? amato?“ Taip, amato! Paprasto amato, kad užsidirbtų duoną. Koks nuosmukis, mano geradary! Koks pažeminimas! O kai pagalvoji, kas mes esame buvę! Deja! Iš mūsų gerovės nieko nebeliko! Nieko, išskyrus vienintelį daiktą, paveikslą, kurį aš be galo branginu, bet esu priverstas parduoti, nes gyventi juk reikia. Šiaip ar taip, gyventi reikia!

Kol Žondretas šnekėjo, tarytum tyčia padrikai, kas visiškai nesiderino su įtempta ir sukaupta jo veido išraiška, Marijus pakėlė akis ir kambario gilumoje pastebėjo, vyriškį, kurio iki šiol nebuvo matęs. Žmogus, matyt, ką tik buvo įslinkęs, ir taip tyliai, kad nesigirdėjo atidarant durų. Vyriškis vilkėjo violetiniu megztinuku, senu, nudėvėtu, nešvariu, sudriskusiu ir išvien skylėtu, mūvėjo plačiomis pliušinėmis kelnėmis ir storomis kojinėmis, buvo be marškinių, nuogu kaklu, nuogomis tatuiruotomis rankomis, juodai išteptu veidu. Susikryžiavęs ant krūtinės rankas, jis tyliai sėdėjo ant artimiausios lovos, už Žondreto žmonos, todėl jį vos galėjai įžiūrėti.

Paveiktas kažkokios vidinės magnetinės jėgos, kuri nukreipia mūsų žvilgsnį, ponas Leblanas nejučiom pažiūrėjo ten beveik tuo pačiu metu kaip Marijus. Jis negalėjo nuslėpti savo nuostabos, kurią tučtuojau pamatė Žondretas.

– A! Suprantu, – tarė jis, įtaigiai sagstydamasis sagas, – jūs teikiatės žiūrėti į savo redingotą? O, jis man tinka! Dievaži, labai tinka!

– Kas ten per žmogus? – paklausė Leblanas.

– Šitas? – pakartojo klausimą Žondretas. – Čia mūsų kaimynas. Nekreipkite dėmesio.

Kaimynas atrodė gana keistai. Sen Marso priemiestyje buvo net keli chemijos gaminių fabrikai. Daugelio gamyklų darbininkai galėjo turėti paišiną veidą. Beje, visa pono Leblano asmenybė dvelkė nuoširdžiu pasitikėjimu, ir jo veide nebuvo nė mažiausio baimės šešėlio. Jis kalbėjo toliau:

– Atsiprašau, ką jūs man norėjote pasakyti, ponas Fabantu?

– Aš jums norėjau pasakyti, mano brangusis globėjau, – tęsė toliau Žondretas, atsirėmęs alkūne ant stalo ir įbedęs į poną Leblaną nejudamą ir lipšnų, truputį panašų į smauglio žvilgsnį, – aš norėjau jums pasakyti, kad turiu parduoti paveikslą.

Durys tyliai tyliai girgžtelėjo. Antras vyriškis įėjo ir atsisėdo ant lovos už Žondreto žmonos. Kaip ir ano, jo rankos buvo nuogos, o veidas išteptas suodžiais ar rašalu.

Nors šitas žmogus slinkte įslinko į kambarį, ponas Leblanas vis dėlto jį pastebėjo.

– Nesirūpinkite, – kalbėjo Žondretas. – Tai vis šių namų gyventojai. Taigi aš sakiau, kad man yra išlikęs vienas paveikslas, brangus paveikslas... Štai, pone, teikitės pažiūrėti.

Jis atsistojo, priėjo prie sienos, palei kurią ant grindų stovėjo jau mūsų minėti rėmai, ir, juos atkreipęs kita puse, vėl prišliejo prie sienos. Silpnoje žvakės šviesoje šis daiktas iš tikrųjų šiek tiek panėšėjo į tapytą paveikslą. Marijus nieko negalėjo įžiūrėti, nes Žondretas užstojo drobę; jis tik neaiškiai matė negrabią terlionę, o jos viduryje lyg žmogaus figūrą, nutepliotą ryškiausiomis spalvomis, kaip tapomos balaganų uždangos arba širmos.

– O kas čia? – paklausė ponas Leblanas.

Žondretas sušuko:

– Tai meistro kūrinys, didžios vertės paveikslas, mano geradary! Aš jį branginu ne mažiau kaip savo dukteris, man jis daug ką primena! Bet jau jums sakiau ir vėl kartoju: vargas spaudžia, ir reikės jį parduoti.

Ar atsitiktinai, ar dėl to, kad jau ėmė nerimauti, bet ponas Leblanas, žiūrėdamas į paveikslą, vėl nukreipė žvilgsnį į kambario gilumą. Dabar ten buvo jau keturi vyrai: trys sėdėjo ant lovos, o vienas stovėjo prie durų staktos, visi keturi nejudą, nuogomis rankomis ir juodai išteptais veidais. Vienas iš tų trijų, kurie sėdėjo ant lovos, buvo atsilošęs į sieną ir užsimerkęs; galėjai sakyti, kad jis miega. Tai buvo senas žmogus; jo žili plaukai viršum juodo veido kėlė šiurpų įspūdį. Kiti du atrodė jauni. Vienas buvo barzdotas, antras – gauruotas. Nė vienas neturėjo kurpių; kiti neturėjo nė kojinių ir buvo basi.

Žondretas pastebėjo, kad ponas Leblanas nuo tų žmonių nenuleidžia akių.

– Tai mano bičiuliai. Mano kaimynai, – tarė Žondretas. – Jie pašini, mat dirba su anglimis. Jie krosniakuriai. Jūs į juos nežiūrėkite, mano geradary, jūs geriau pirkite iš manęs paveikslą. Pasigailėkite mano skurdo. Aš jums nebrangiai parduosiu. Kiek jūs jį vertinate?

– Bet juk tai kažkokios smuklės iškaba. Gal jinai ir verta kokių trijų frankų, – tarė ponas Leblanas, atidžiai žiūrėdamas Žondretui į akis, kaip žmogus, kuris įtempia dėmesį.

Žondretas švelniai atsakė:

– Ar turite su savimi piniginę? Aš pasitenkinčiau tūkstančiu ekiu.

Ponas Leblanas atsistojo visu ūgiu, atsišliejo į sieną ir greitai permetė žvilgsniu visą kambarį. Iš kairės pusės tarp jo ir lango buvo Žondretas, iš dešinės, tarp jo ir durų, – Žondreto senė ir keturi vyriškiai. Tie keturi vyriškiai nejudėjo ir net tarytum jo nepastebėjo; Žondretas vėl pradėjo kalbėti tokiu verksmingu tonu ir žiūrėjo į jį tokiu graudžiu klydinėjančiu žvilgsniu, jog ponas Leblanas galėjo pamanyti, kad neturtas, kurį jis matė prieš savo akis, iš tikrųjų sudrumstė šio žmogaus protą.

– Jeigu nepirksite iš manęs šio paveikslo, brangusis geradary, – traukė toliau Žondretas, – aš neturėsiu jokių lėšų, ir man beliks tik šokti į upę. Kai pagalvoju, kad norėjau išmokyti savo dukreles dailiojo kartonažo, daryti dovanų dėžutes! Bet kur tau! Pasirodo, tam reikia turėti stalą su lentele šone, kad stiklai nekristų ant žemės, reikalingas specialus kaitintuvas, toks puodas su trimis skyriais įvairaus stiprumo klijams – pagal tai, ar lipini medį, popierių, ar audinį; peilis kartonui pjaustyti, forma jam pritaikyti, plaktukas sąvaržėlėms prikalti, teptuvai, dar visokių velnių – ar aš žinau, ko dar reikia? Ir visa tai tam, kad uždirbtum keturis su per dieną! O dirbsi keturiolika valandų! Kiekvieną dėžutę darbininkė trylika sykių paima į rankas! Ir popierių sudrėkinti, ir nieko nesutepti, ir žiūrėti, kad klijai neatauštų! Velniškas darbas, aš jums sakau! Keturi su per dieną! Na, ar įmanoma iš to gyventi?

Šitaip kalbėdamas, Žondretas nežiūrėjo į poną Leblaną, kuris atsidėjęs jį stebėjo. Pono Leblano akys buvo įsmeigtos į Žondretą, o Žondreto akys į duris. Marijus, įtempęs dėmesį, sekė ir vieną, ir antrą. Ponas Leblanas atrodė taip, lyg save būtų klausęs: „Ar jis tik ne beprotis?“ Žondretas keletą sykių pakartojo pratisu ir maldaujamu balsu, su visokiomis moduliacijomis: „Man beliko tik šokti į upę! Anądien jau buvau tris pakopas įbridęs prie Austerlico tilto.“

Staiga jo blausiose akyse tvykstelėjo liepsna, šis mažutis žmogus atsitiesė ir tapo baisus, jis žengė žingsnį į poną Leblaną ir suriko griausmingu balsu:

– Na, visa tai niekai, dalykas ne tas! Ar jūs mane pažįstate?

XX
ŽABANGAI

Lindynės durys staiga plačiai atsidarė, ir tarpduryje pasirodė trys vyrai mėlynomis kiltinėmis palaidinėmis ir juodomis popierinėmis kaukėmis. Vienas, labai liesas, turėjo rankoje ilgą, geležimi apkaustytą vėzdą; antras, beveik milžinas, laikė už kirvakočio vidurio žemyn nuleista pentimi kirvį, kokie naudojami jaučiams nudobti. Trečiasis, plačiapetis, ne toks liesas kaip pirmasis ir ne toks stambus kaip antrasis, laikė rankoje didžiulį raktą, turbūt pavogtą kalėjime nuo kokių nors durų.

Matyt, Žondretas tik ir laukė pasirodant šių žmonių. Tarp jo ir liesojo subjekto su vėzdu tuojau prasidėjo greitas dialogas.

– Viskas paruošta? – paklausė Žondretas.

– Taip, – atsakė liesasis.

– O kurgi Monparnasas?

– Artistas sustojo paplepėti su tavo dukterimi.

– Su katra?

– Su vyresniąja.

– Ar fiakras laukia apačioje?

– Taip.

– Ar vežimėlis pakinkytas?

– Pakinkytas.

– Pora gerų arklių?

– Puikių.

– Jis laukia, kur liepiau?

– Taip.

– Gerai, – tarė Žondretas.

Ponas Leblanas buvo labai išblyškęs. Jis dairėsi į šalis, stengdamasis apžiūrėti visą lindynę, kaip žmogus, puikiai suprantąs, kur yra pakliuvęs, nustebusiu ir akylu žvilgsniu iš lėto sukiojo galvą, įsižiūrėdamas iš eilės į kiekvieną iš tų jį supančių žmonių, tačiau nė mažiausio baimės ženklo nebuvo jo veide. Stalas, už kurio jis stovėjo, jam buvo priedanga; šisai vyras, prieš valandėlę atrodęs tik geraširdiškas senukas, staiga virto savotišku atletu, ir judesys, kuriuo jis uždėjo ant kėdės atlošo savo kietą kumštį, atrodė grėslus ir netikėtai stiprus.

Šitas senukas, kuris taip tvirtai ir drąsiai laikėsi tokio pavojaus akivaizdoje, matyt, buvo iš tų žmonių, kuriems lygiai natūralu ir paprasta būti ir narsiems, ir geriems. Mylimos moters tėvas niekuomet mums nėra svetimas. Marijus jautė pasididžiavimą šiuo nepažįstamuoju.

Trys nuogarankiai vyriškiai, apie kuriuos Žondretas buvo pasakęs, jog jie „krosniakuriai", iš geležies laužo krūvos išsitraukė vienas dideles skardai kirpti žirkles, kitas kalvio

reples, trečias plaktuką, ir visi, netardami nė žodžio, tyliai sustojo prie durų. Senis paliko besėdįs ant lovos ir tiktai pramerkė akis. Žondreto žmona atsisėdo šalia jo.

Marijus nusprendė, jog ateina momentas įsikišti, ir iškėlė dešinę ranką su pistoletu aukštyn į lubas, koridoriaus kryptimi, kiekvieną momentą pasiruošęs iššauti.

Žondretas, baigęs kalbėtis su žmogumi, kuris laikė rankoje vėzdą, vėl kreipėsi į poną Leblaną ir pakartojo savo klausimą, lydėdamas jį jam būdingu negarsiu, santūriu, bet drauge grėsmingu juoku:

– Vadinasi, jūs manęs nepažįstate?

– Ne, – atsakė ponas Leblanas, žiūrėdamas jam tiesiai į akis.

Tada Žondretas priėjo prie pat stalo. Pasilenkęs ties žvake, susikryžiavęs ant krūtinės rankas, jis taip arti prikišo savo kampuotus nuožmius žandikaulius prie ramaus veido ponui Leblanui, nė kiek nepasitraukusiam atgal, ir, lyg žvėris, pasiruošęs įkąsti, sušuko:

– Aš ne Fabantu ir ne Žondretas, aš – Tenardjė! Aš smuklininkas iš Monfermeilio! Ar girdite! Tenardjė! Dabar mane pažįstate?

Pono Leblano veidas vos pastebimai paraudo, bet išliko įprastai ramus; jis atsakė be mažiausio virpesio balse, nė kiek jo nepakeldamas:

– Aš jūsų nepažįstu.

Marijus šito atsakymo nenugirdo. Jeigu ne tamsa, būtų galima buvę matyti, koks jis atrodė suglumęs, apkvaišęs ir pritrenktas. Kai Žondretas ištarė: „Aš vadinuosi Tenardjė“, – Marijus visas sudrebėjo ir atsišliejo į sieną tarytum šalti kardo ašmenys būtų pervėrę jo širdį. Paskui jo dešinioji ranka, pasiruošusi duoti šūviu signalą, iš lėto nusileido, ir tuo momentu, kai Žondretas pakartojo: „Girdite? Aš Tenardjė!“ – iš jo nusilpusių pirštų vos neiškrito pistoletas. Žondretas, pasisakydamas, kas jis yra, pono Leblano nė kiek nenustebino, bet giliai sukrėtė Marijų. Tenardjė vardas, ponui Leblanui, matyt, visai negirdėtas, Marijui buvo gerai pažįstamas. Prisiminkite, ką jis jam reiškė! Šį vardą, įrašytą tėvo testamente, Marijus nešiojo savo širdyje, saugojo slapčiausiose savo mintyse, atminties gelmėse, kur buvo įsmigę šventojo testamento žodžiai: „Vienas žmogus, vardu Tenardjė, man išgelbėjo gyvybę. Jei mano sūnus su juo susitiks, jis jam padarys visa, ką tik galės.“

Šitas vardas, kaip atsimename, buvo vienas iš Marijaus sielos šventybių; jisai jį dievino lygiai su savo tėvo vardu. Ar gali būti? Nejaugi tai ir yra tas pats Tenardjė, Monfermeilio smuklininkas, kurio jis taip ilgai ir veltui ieškojo! Pagaliau jis jį rado! Ir ką gi! Jo tėvo gelbėtojas buvo banditas! Žmogus, dėl kurio Marijus degte degė pasiaukoti, buvo pabaisa! Pulkininko Ponmersi išlaisvintojas ruošėsi padaryti sunkų nusikaltimą – kokį būtent, Marijus dar negalėjo tiksliai nusakyti, bet tai, ką jis matė, panėšėjo į ruošiamą galvažudystę; ir ką jie norėjo nužudyti, Dieve didis! Koks nelemtas sutapimas! Koks aitrus likimo pasityčiojimas! Jo tėvas iš gilumos savo kapo jam liepė padaryti Tenardjė visa, ką jis gali; ketverius metus Marijus gyveno ta vienintele viltimi, kaip atlyginti tėvo skolą, ir štai, lygiai tuo momentu, kai jis nori padėti teisingumui sulaikyti galvažudį nusikaltimo vietoje, likimas jam šaukia: „Tai Tenardjė!“ Pagaliau jis atsiteis su tuo žmogumi už tėvo gyvybę, kurią jis išgelbėjo herojiškame Vaterlo mūšyje, siaučiant kulkų krušai; tačiau kuo atsiteis? Ešafotu! Jis buvo dargi sau žodį davęs, jei kada nors tą Tenardjė susitiks, pulti jam po kojų, ir jis iš tikrųjų jį susitiko, bet tam, kad atiduotų budeliui! Jo tėvas jam sakė: „Padėk Tenardjė!“ – o jis, atsakydamas į tą dievinimą ir

šventą balsą, pražudys Tenardjė! Tegu tėvas iš kapo gėrisi, kaip Sen Žako aikštėje bus įvykdyta mirties bausmė žmogui, kuris, rizikuodamas gyvybe, išplėšė jį iš giltinės rankų, – o dėl to bus kaltas jo sūnus, tas pats Marijus, kuriam jis testamentu pavedė rūpintis šiuo žmogumi! Argi tai nėra pasityčiojimas iš paties savęs – taip ilgai nešioti ant savo krūtinės paskutinę tėvo valią, jo paties ranka pasirašytą, o paskui šlykščiausiai pasielgti visai priešingai! Bet, antra vertus, ar galima žiūrėti, kaip ruošiamos žabangos, ir nesukliudyti nusikaltimui? Kaip! Išduoti auką ir pasigailėti galvažudžio! Ar galima turėti bet kokią dėkingumo pareigą tokiam niekšui? Šis netikėtas smūgis padarė, galima sakyti, visišką perversmą Marijaus mintyse, kurias jis per ketverius metus puoselėjo. Siaubas apėmė jį. Viskas priklausė nuo jo. Jis laikė savo rankose likimą visų tų žmonių, kurie, nieko neįtardami, čia veikė prieš jo akis. Jeigu jis iššaus, tai išgelbės poną Leblaną ir pražudys Tenardjė; jeigu nešaus, tai ponas Leblanas bus auka, o Tenardjė, galimas daiktas, paspruks. Įstumti į prarają vieną ar leisti ten įkristi antram? Sąžinė priešinosi abiem sprendimams. Ką daryti? Ką pasirinkti? Paniekinti visų įsakmiausius atminimus, giliausius įsipareigojimus, duotus sau pačiam, švenčiausią pareigą, testamentą, kurį jis be galo gerbė? Paniekinti savo tėvo testamentą ar leisti įvykti nusikaltimui? Marijus tarėsi iš vienos pusės girdįs „savo Uršulę“, jį maldaujančią gelbėti jos tėvą, o iš antros pusės – pulkininką, pavedantį jo globai Tenardjė. Jis jautėsi einąs iš proto. Pakinkliai jam linko. Ir jis neturėjo net laiko pasvarstyti, taip pasiutusiai greitai vystėsi prieš jo akis ta scena. Lyg koks viesulas ėmė jį sukti įvykiai, kuriuos jis tarėsi valdąs. Jis beveik alpo.

Tuo tarpu Tenardjė – dabar mes jo kitaip jau nebevadinsime – lyg netekęs proto vaikščiojo išilgai ir skersai po kambarį, nesuvaldomai džiūgaudamas.

Visu gniaužtu jis pagriebė žvakę ir taip smarkiai ją pastatė ant židinio, kad žvakė vos neužgeso, o lajus aptaškė sieną.

Paskui jis grėsliai atsigręžė į poną Leblaną ir drėbė:

– Suraitytas! Sumaltas! Baigtas! Galutinai!

Ir vėl ėmė žingsniuoti, šūkčiodamas kaip patrakęs:

– Aha! Aš vėl su jumis pagaliau susitinku, ponas filantrope! Pone apdriskęs milijonieriau! Pone lėlių dovanotojau! Senasis žioply! Tai manęs nepažįstat! Vadinasi, tai ne jūs buvote atėjęs į Monfermeilį, į mano smuklę, prieš aštuonerius metus, tūkstantis aštuoni šimtai dvidešimt trečiųjų metų Kalėdų naktį?! Tai ne jūs išsivedėt iš mano namų Fantinos vaiką, Vieversėlį?! Tai ne jūs vilkėjote geltonu redingotu?! Sakysite, ne? Ir ne jūs atsinešėte skarmalų ryšulį, visai kaip šįryt, kai atėjot pas mane! Tik tu paklausyk, žmona! Matyt, jo tokia manija nešioti po namus ryšulius, prigrūstus vilnonių kojinių! Irgi atsirado geradarys! Ar tik jūs nebūsite kojinių pirklys, ponas milijonieriau! Vadinasi, jūs dalijate vargšams savo krautuvės prekių atsargas, šventeiva! Koks juokdarys! A! Tai jūs manęs nepažįstate? Na, o aš jus pažįstu! Aš jus tučtuojau pažinau, kai tik čia įkišote savo snukį. Dabar tai jūs pagaliau pamatysite, kad ne visuomet galima nebaudžiamam landžioti į padorius namus ta dingstimi, kad tai, girdi, smuklė, ir savo aptrintais drabužiais ir tokia varginga išvaizda, jog galėtum duoti išmaldą, apgaudinėti žmones, apsimetinėti dosniu, atimti iš jų uždarbį, o paskui grasinti girioje! Jūs pamatysite, kad, įtraukęs žmones į pražūtį, jais neatsikarsi, numesdamas jiems netikusį redingotą ir du niekam vertus ligoninės apklotus! O tu, senas valkata, vaikų vagie!

Jis valandėlę stabtelėjo, lyg kažką sau pačiam murmėdamas. Jo įsiūtis panėšėjo į šėlstančias Ronos versmes, staiga dingstančias kokiame nors tarpeklyje; paskui, tarytum garsiai užbaigdamas pokalbį su pačiu savimi, trenkė kumščiu į stalą ir riktelėjo:

– O dar su tokia geraširdiška išvaizda!

Ir vėl kreipėsi į poną Leblaną:

– Po velnių! Kažkada jūs iš manęs pasijuokėte. Jūs esate visų mano nelaimių kaltininkas! Už penkiolika šimtų frankų jūs gavote iš manęs mergiščią, kuri tikriausiai buvo iš turtingos šeimos, iš tos mergaitės aš jau buvau pasipelnęs gerokai pinigų ir būčiau galėjęs dar tiek ištraukti, jog man būtų užtekę visam gyvenimui. Mergina būtų padengusi visus mano nuostolius toje prakeiktoje užeigoje, iš kurios, velniai mane rautų, aš tikėjausi pralobsiąs, o tik kaip paskutinis kvailys sukišau visą savo naudą! Ak, kaip aš norėčiau, kad visas tas vynas, kuris mano smuklėje buvo išgertas, pavirstų nuodais tiems, kurie jį gėrė! Na tiek to! Prisipažinkite, aš jums atrodžiau juokingas, kai jūs išėjote iš manęs su Vieverséliu? Girioj jūs turėjote vėzdą! Jūs buvote stipresnis. Dabar aš atsigriebsiu. Šiandien mano rankose koziriai! Jūs sveikas dingęs, senioke! Iš tikrųjų aš plyštu juokais, į tave žiūrėdamas! Įkliuvo žmogelis! Aš jam pripasakojau, kad esu aktorius, kad vadinuosi Fabantu, kad vaidinau komedijose su panele Mars, – pamanykite, su madmuazele Šnibždeika; kad namo savininkas reikalauja iš manęs rytoj, vasario 4 d., sumokėti nuomą, o jam nė į galvą neatėjo, kad mokėjimo terminas sausio 8 d., o ne vasario 4 d. Idiotas per visą pilvą! O jis man neša keturis niekingus liudvikus! Bjaurybė! Jam irgi pritrūko drąsos šimtui frankų išleisti! O jis net išsižiojęs mano plepalų klausėsi! Linksma buvo žiūrėti! Aš tariau sau: „Paiky, tu paiky! Sučiupau aš tave! Rytą laižiau tavo letenas, o vakare įsigraušiu į tavo širdį!“

Tenardjė nutilo. Jis tiesiog duso. Siaura, geibi jo krūtinė švokštė kaip kalvio dumplės. Jo akys degte degė šlykščiu pasitenkinimu silpno, žiauraus ir bailaus padaro, galinčio pagaliau grasinti tam, kurio bijojo, ir įžeidinėti tą, kuriam meilikavo; džiaugsmas nykštuko, mindžiojančio koja Galijoto[87] galvą; džiaugsmas šakalo, pradedančio draskyti sergantį, pusgyvį bulių, jau nepajėgiantį gintis, bet dar galintį kentėti.

Ponas Leblanas jo nepertraukė, bet, kai jis nutilo, tarė jam:

– Nesuprantu, ką jūs norite pasakyti. Jūs apsirinkate. Aš esu žmogus labai neturtingas ir anaiptol ne milijonierius. Aš jūsų nepažįstu. Jūs mane painiojate su kitu.

– Tai ką! – sukriokė Tenardjė. – Seną giesmę traukiate? Juokus krečiate, seni! Aha, jūs neatsimenate? Nematote, kas aš?

– Atleiskite, pone, – atsakė Leblanas mandagiu tonu, kuris tokiomis aplinkybėmis nuskambėjo kažkaip netikėtai ir įspūdingai, – aš matau, kad jūs banditas.

Kas nėra pastebėjęs, kad visų niekšingiausi žmonės yra saviškai ambicingi, kad pabaisos irgi užsigauna! Sulig žodžiu „banditas“ senė pašoko nuo lovos, o pats Tenardjė pagriebė kėdę, lyg norėdamas ją sulaužyti savo rankomis.

– Tu nesikišk! – sušuko jis savo pačiai, o atsigręžęs į poną Leblaną, tarė: – Banditas! Taip, žinoma, jūs mus taip vadinate, ponai turtuoliai! Taip, tiesa, aš subankrutavau, slapstausi, neturiu duonos kąsnio, neturiu nė skatiko, – vadinasi, banditas! Štai trys dienos, kai nieko burnoje neturėjau: aš – banditas! Užtat jūs šildotės kojas, avite kurpes iš Sakoskio, dėvite vatinius redingotus kaip arkivyskupai, gyvenate pirmuose aukštuose, namuose su durininkais, valgote triufelius, valgote šparagus sausio mėnesį, kai jų pundelis

kainuoja keturiasdešimt frankų, valgote žirnelius, apsiryjate, o kai norite sužinoti, ar lauke šalta, žiūrite laikraštyje, kiek rodo inžinieriaus Ševaljė termometras. Na, o tokie kaip mes patys sau esame termometrai! Mums nėra reikalo bėgti į krantinę prie Laikrodžio bokšto pasižiūrėti, kiek laipsnių šalčio; mes jaučiame, kaip stingsta mums gyslose kraujas ir ledu virsta širdis, ir sakome: „Nėra Dievo!" O jūs teikiatės lankyti mūsų urvus, taip, urvus, ir mus pravardžiuojate banditais! Bet mes jus suėsime! Mes jus, vargšeliai, surysime! Ponas milijonieriau, žinokite štai ką: aš buvau žmogus pasiturintis, turėjau patentą, buvau rinkėjas; aš esu buržua! Na, o jūs tai dar nežinia, kas toks esate!

Čia Tenardjė žengė žingsnį į stovinčius prie durų žmones ir tarė, visas virpėdamas:

– Tik jūs pamanykite! Jis drįsta su manim kalbėti kaip su kokiu kurpium!

Paskui, kreipdamasis į poną Leblaną, su dar didesniu įsiūčiu kalbėjo toliau:

– Ir štai dar ką jūs turite žinoti, ponas filantrope! Aš nesu kažkokia įtartina asmenybė, nesu žmogus, kurio pavardės niekas nežino, aš neslankioju po svetimus namus ir negrobiu vaikų! Aš esu senas prancūzų kareivis, aš turėčiau būti apdovanotas ordinu! Aš kovojau prie Vaterlo ir tame mūšyje išgelbėjau vieną generolą, kažkokį grafą, kurio pavardės nė nežinau! Jis man pasisakė savo pavardę; bet tada jis buvo velniškai nusilpęs, ir aš nenugirdau. Tik girdėjau: mersi. Man būtų buvę maloniau išgirsti jo pavardę, o ne padėką. Ji man būtų padėjusi jį surasti. O ar žinote, ką vaizduoja šis paveikslas, Davido nutapytas Briuselyje? Jis vaizduoja mane. Davidas panoro įamžinti šitą žygdarbį. Per kartečių ugnį aš nešu ant nugaros tą generolą iš mūšio lauko. Štai kaip įvyko. O jis man už tai nieko gero niekuomet nėra padaręs, tas generolas; jis nė kiek ne geresnis už kitus! O vis dėlto aš jam išgelbėjau gyvybę, rizikuodamas pats žūti, mano pilnos kišenės visokių liudijimų, kurie šitai įrodo! Aš esu Vaterlo kareivis, po šimts velnių! O dabar, kai aš teikiausi visą tą istoriją jums papasakoti, eikime prie pabaigos! Man reikia pinigų, daug pinigų, baisiai daug pinigų, o jei ne, tai aš jus sunaikinsiu, po šimts perkūnų!

Marijus jau buvo kiek susivaldęs ir klausėsi. Paskutinis pagrindas abejoti išnyko. Tai buvo tikrai tas pats Tenardjė, apie kurį bylojo testamentas. Marijus sudrebėjo, išgirdęs šį nedėkingumo priekaištą, sviestą jo tėvo adresu, juk jis vos nepateisino šio priekaišto, ir dar taip nelemtai! Šitai jam sukėlė dar didesnį nerimą. Visose Tenardjė kalbose, jo tone, gestuose, žvilgsnyje, kuris svaidė liepsnas su kiekvienu žodžiu, šituose niekšingos prigimties išsiveržimuose, šitame pagyrų ir nusižeminimo, išdidumo ir žemumo, pagiežos ir kvailumo mišinyje, šiame tikrų skriaudų ir melagingų jausmų chaose, šitame akiplėšiškame piktadario, gašliai besimėgaujančio savo paties jėgos pojūčiu, šiame begėdiškame šlykščios sielos nuogume, šiame tvykstelėjime, kuriame sužibo žmogaus draugėn susiliejusi kančia ir neapykanta, buvo kažkas tiek pat bjauraus, kaip pats blogis, ir tiek pat skaudaus, kaip pati tiesa.

Skaitytojas bus įspėjęs, jog tas meistriškas kūrinys, Davido paveikslas, kurį Tenardjė siūlė pirkti ponui Leblanui, buvo tik jo užeigos iškaba, nutapyta, kaip mes atsimename, jo paties, – vienintelė liekana po Monfermeilio katastrofos.

Tenardjė daugiau nebeužstojo kelio Marijaus žvilgsniui, ir Marijus dabar galėjo gerai įsižiūrėti į paveikslą ir pamatyti, kad toji teplionė iš tikrųjų vaizdavo mūšį, dūmų debesis fone ir žmogų, nešantį ant pečių kitą žmogų. Tai turėjo vaizduoti Tenardjė ir Ponmersi, gelbėtoją seržantą ir išgelbėtąjį pulkininką. Marijus žiūrėjo tarytum apsvaigęs, šis paveikslas tarsi atgaivino jo tėvą, tai buvo jau nebe Monfermeilio smuklės iškaba, bet prikėlimas

iš mirusiųjų: čia prasivėrė kapas, ir iš karsto pakilo šmėkla; Marijui smilkiniuose tvinkčiojo kraujas, ausyse dundėjo Vaterlo patrankų griausmas; krauju paplūdusio tėvo atvaizdas, neaiškiai nutapytas šioje niūrioje drobėje, kėlė jam siaubą, ir jam rodėsi, kad šis beformis siluetas įdėmiai žiūri į jį.

Atsikvėpęs Tenardjė įsmeigė krauju pasruvusias savo akis į poną Leblaną ir negarsiai, trumpai jį paklausė:

– Ką tu dar turi pasakyti prieš paskutines vaišes?

Ponas Leblanas nieko neatsakė. Stojusioje tyloje kažkas plerpiančiu balsu sviedė iš koridoriaus šią niūrią sarkastišką repliką:

– Jei kam reikia prikapoti malkų, aš pasiruošęs!

Šitaip juokavo žmogus su kirviu.

Tuo pačiu metu tarpduryje pasirodė didžiulė, šeriais apaugusi ir išsiviepusi žemės spalvos fizionomija, iššiepusi ne dantis, bet iltis.

Tai buvo žmogaus su kirviu fizionomija.

– Kam tu nusiėmei kaukę? – suriko įsiutęs Tenardjė.

– Kad pasijuokčiau, – atšovė žmogus.

Ponas Leblanas jau gerą valandėlę stebėjo ir gaudė kiekvieną judesį Tenardjė, kuris, įniršio apakintas, žingsniavo pirmyn ir atgal po lindynę, jausdamasis tikras, kad durys saugomos, kad jis, ginkluotas, turi reikalą su beginkliu žmogumi, kad jų devyni prieš vieną, jeigu net laikant, jog Tenardjė žmona atstoja tik vieną vyrą. Priekaištaudamas žmogui su kirviu, jis pasisuko nugara į poną Leblaną.

Ponas Leblanas pasinaudojo šia akimirka, koja nuspyrė į šalį kėdę, kumščiu nustūmė į šoną stalą ir, Tenardjė nesuspėjus atsigręžti, nuostabiai vikriai, vienu šuoliu, atsidūrė prie lango. Atidaryti langą, užšokti ant palangės ir permesti per ją koją buvo vienos sekundės darbas. Jis buvo jau beveik lauke, kai jį pagriebė šešios tvirtos rankos ir energingai įtraukė atgal į urvą. Tai tie trys „krosniakuriai" puolė ant jo. Tuo pačiu metu Tenardjė žmona jam įsikibo į plaukus.

Išgirdę trepsėjimą, iš koridoriaus atbėgo kiti banditai. Senis, kuris drybsojo ant lovos ir atrodė prisimaukęs vyno, nuslinko nuo guolio ir svirduliuodamas priėjo, apsiginklavęs akmenskaldžio kūju.

Vienas iš „krosniakurių" – jo paišiną veidą apšvietė žvakė, ir Marijus, nors ir žmogus buvo išsimurzinęs, pažino, jog tai Kablys, kitaip Pavasarinis, dar kitaip Bigrenailis, – užsimojo ant pono Leblano kažkokiu geležiniu virbu, su švininiais bumbulais ant abiejų galų, panašiu į kuoką.

Tokio reginio Marijus nebegalėjo ištverti. „Atleisk man, tėve", – mintyse tarė jis sau ir pirštu užčiuopė pistoleto gaiduką. Tačiau dar nesuspėjo driokstelti šūvis, kai Tenardjė suriko:

– Nedarykite jam nieko!

Beviltiškas aukos mėginimas ištrūkti Tenardjė ne tik nesuerzino, bet jį net nuramino. Jame glūdėjo du žmonės: nuožmus žmogus ir apdairus žmogus. Iki šio momento, apsvaigintas pergalės prieš parblokštą ir nejudančią auką, dominavo nuožmusis žmogus; o dabar, kai grobis ėmė priešintis ir rodė norą kovoti, jame pabudo ir paėmė viršų apdairusis žmogus.

– Nedarykite jam nieko! – pakartojo Tenardjė.

Ir, pats to neįtardamas, tais savo žodžiais jis daug pasiekė: sustabdė paruoštą iššauti pistoletą ir sulaikė nuo įsikišimo Marijų, kuris, pasikeitus aplinkybėms, nutarė, jog galima dar palaukti. Rasi, koks nors laimingas atsitikimas pašalins tą baisią alternatyvą: leisti žūti Uršulės tėvui ar pražudyti pulkininko gelbėtoją?

Prasidėjo pašėlusi kova. Kumščio smūgiu į krūtinę ponas Leblanas nubloškė senį, ir tas nusirito į kambario vidurį, paskui dviem smarkiais smūgiais partiesė kitus du puolėjus ir juos prispaudė keliais; nelaimingieji, patekę po tokiu slėgtuvu, švokštė lyg po akmeninėmis girnomis, tačiau kiti keturi pagriebė pavojingajam seniui už rankų bei sprando ir jį laikė prispaudę ant tų dviejų žemėn partrenktų „krosniakurių". Šitaip įveikęs vienus ir pats kitų įveiktas, slėgdamas tuos, kurie buvo apačioje, ir smaugiamas tų, kurie buvo viršuje, veltui stengdamasis apsiginti nuo jį užgriuvusių stiprių priešų, ponas Leblanas dingo po šlykščia banditų krūva, kaip šernas dingsta po urzgiančia gauja dogų ir pėdsekių.

Jiems pavyko jį pargriauti ant artimiausios nuo lango lovos, ir jie ten jį paliko, pasiruošę, esant reikalui, vėl jį pulti. Tenardjė žmona tebebuvo įsikibusi jam į plaukus.

– Tu čia nesikišk! – tarė Tenardjė. – Dar susiplėšysi šaliką.

Ji pakluso urgzdama, kaip vilkė patelė klauso patino.

– Iškratykite jį, vyručiai! – liepė Tenardjė.

Fonas Leblanas, matyt, nusprendė daugiau nebesipriešinti. Jie jį iškratė. Pas jį rado tik odinį kapšelį su šešiais frankais ir nosinę.

Tenardjė įsikišo nosinę į kišenę.

– Nejaugi nėra piniginės? – paklausė jis.

– Nė laikrodžio, – atsakė vienas „krosniakurys".

– Na ir kietas senis, – pilvakalbio balsu subambėjo kaukėtas žmogus, kuris laikė rankose didelį raktą.

Tenardjė priėjo prie durų, paėmė iš kampo ryšulį virvių ir jas numetė banditams, sakydamas:

– Pririškite jį prie kojūgalio, – įsakė jis.

Ir, pamatęs išsitiesusį viduaslyje senį, kurį kumščiu buvo partrenkęs ponas Leblanas, paklausė:

– Ar Bulatriuelis nebegyvas?

– Gyvas, – atsakė Bigrenailis, – tik girtas.

– Nuvilkite jį į kampą, – liepė Tenardjė.

Du „krosniakuriai" kojomis nustūmė girtuoklį prie geležų krūvos.

– Babė, kam tu atsivedei jų tiek daug? – tyliai paklausė Tenardjė žmogų su vėzdu. – Nebuvo reikalo.

– Ką darysi? – atsakė žmogus su vėzdu. – Visi norėjo dalyvauti. Toks blogas dabar sezonas. Nėra kas veikia.

Gultas, ant kurio jie parvertė poną Leblaną, buvo kiek panašus į ligoninės lovą keturiomis negrabiai aptašytomis medinėmis kojomis. Ponas Leblanas nesipriešino. Plėšikai pastatė jį stačią ir tvirtai pririšo prie galo gulto, esančio toliau nuo lango ir arčiau prie židinio.

Kai paskutinis mazgas buvo sumegztas, Tenardjė paėmė kėdę ir atsisėdo visai priešais poną Leblaną. Tenardjė nebebuvo panašus pats į save, per keletą akimirkų nuožmų įtūžį jo

veide pakeitė ramus ir gudrus meilumas. Po šia mandagia kanceliarijos tarnautojo šypsena Marijus vos bepažino žvėriškus nasrus, ką tik putojusius pagieža; jis apstulbęs sekė šią fantastišką ir įtartiną metamorfozę ir jautė, ką jaustų žmogus, prieš kurio akis smurtininkas pavirsta advokatu.

– Pone... – pradėjo Tenardjė.

Ir, rankos mostu duodamas ženklą pasitraukti banditams, kurie dar tebelaikė poną Leblaną, jis tarė jiems:

– Truputį paėjėkite ir leiskite man pasišnekėti su ponu.

Visi pasitraukė prie durų. Tenardjė kalbėjo toliau:

– Pone! Jūs be reikalo įsimanėte šokti pro langą. Šitaip galima ir koją nusilaužti. Dabar, jeigu jūs leisite, mes pasikalbėsime ramiai. Visų pirma, turiu jums pranešti, kad aš pastebėjau vieną dalyką: jūs dar nė vieno karto nesurikote.

Tenardjė sakė tiesą: iš tikrųjų taip ir buvo, tik susijaudinęs Marijus tos smulkmenos nepastebėjo. Ponas Leblanas per visą laiką buvo ištaręs tik kelis žodžius, nepakeldamas balso, ir net grumdamasis prie lango su šešiais banditais jis atkakliai ir keistai tylėjo. Tenardjė traukė toliau:

– Dieve mano! Jeigu jūs būtumėte nors kartą sušukęs „Gelbėkit!", šitai man būtų atrodę visiškai suprantama. Tam tikromis aplinkybėmis priimta šaukti „Vagys, galvažudžiai!" ir, tikėkite manimi, aš tatai nebūčiau palaikęs už bloga. Juk galima truputį patriukšmauti, kai atsiduri su žmonėmis, kuriems nejauti visiško pasitikėjimo. Jeigu jūs būtumėt rėkęs ir šaukęs, niekas jums nebūtų kliudęs. Net burnos nebūtume jums užkišę. Aš jums tuojau pasakysiu kodėl. Todėl, kad iš šito kambario labai blogai girdėti. Tai vienintelė jo gera savybė, ir jos negalima neigti. Tai tikras rūsys. Jei čia sprogtų bomba, tai artimiausiame sargybos poste atrodytų, jog ten suknarkė girtuoklis. Patrankos šūvis iš čia tik sukeltų garsą „bum", o perkūno trenksmas – tik „pūpt". Patogus butelis. Na, šiaip ar taip, jūs nešaukėte, juo geriau, ir aš jus dėl to sveikinu, bet jums tuojau pasakysiu, kokią iš to padariau išvadą. Mano brangusis pone! Kai žmogus šaukiasi pagalbos, kas atvyksta? Policija. O po policijos? Justicija. O jūs nesišaukėte pagalbos, vadinasi, jums lygiai tiek pat malonu susitikti su policija ir justicija, kiek ir mums. Taigi jūs, kaip aš jau seniai įtariau, turite kažkokių sumetimų kažką slėpti. Savo ruožtu, ir mes turime panašių sumetimų. Todėl mes galime susitarti gražiuoju.

Šitaip kalbėdamas, Tenardjė nenuleido akių nuo pono Leblano, tarsi norėdamas savo aštriu žvilgsniu įsiskverbti į pačias belaisvio sielos gelmes. Beje, jo kalba, nors jautei joje tam tikrą paslėptą santūrų akiplėšiškumą, buvo atsargi ir kone įmantri, ir šitame niekše, kuris prieš valandėlę buvo tik plėšikas, dabar galėjai įžiūrėti žmogų, „kuris buvo mokęsis į kunigus".

Reikia pasakyti, kad belaisvio tylėjimas, ši nepaprasta atsargumo priemonė, rodžiusi lyg ir savo paties gyvybės nepaisymą, tas jo atkaklus užsispyrimas nesišaukti pagalbos, užgniaužimas savyje natūralaus mėginimo šaukti – šios visos aplinkybės, dabar pastebėtos, paliko Marijui slegiantį įspūdį ir kėlė jam skausmingą nuostabą.

Visiškai pagrįstos Tenardjė pastabos dar labiau tirštino paslaptingą rūką, gaubiantį šią rimtą ir keistą figūrą, kuriai Kurfeirakas sviedė „pono Leblano" pravardę. Vis dėlto,

kad ir kas jis būtų buvęs, net ir surištas virvėmis, budelių apsuptas, pusiau, galima sakyti, nugrimzdęs į kapą, kiekvieną akimirką vis giliau ir giliau į jį leisdamasis, šitas žmogus pasiliko ramus ir abejingas tiek Tenardjė įtūžiui, tiek jo švelnumui; ir Marijus negalėjo nesigėrėti šiuo veidu, reiškusiu išdidų liūdesį.

Be abejonės, tai buvo siela, nežinanti baimės ir nepažįstanti suglumimo. Tai buvo vienas iš tų žmonių, kurie moka valdytis net ir beviltiškoje padėtyje. Kad ir kokia buvo baisi valanda, kad ir kokia neišvengiama katastrofa, jame nesimatė nė krislelio tos agonijos, kurią patiria skęstantis žmogus, to siaubo, kuris pripildo jo plačiai po vandeniu atmerktas akis.

Tenardjė ramiai atsistojo, priėjo prie židinio, atitraukė širmą prie greta stovinčios lovos ir tuo atidengė pilną degančių anglių gorę, kurioje belaisvis puikiai galėjo matyti baltai įkaitintą kaltą, nusėtą purpurinėmis žiežirbomis.

Paskui Tenardjė vėl atsisėdo prie pono Leblano.

– Taigi aš kalbu toliau, – tarė jis. – Mes galime susitarti. Sutvarkykime reikalą gražumu. Prisipažįstu, aš kaltas, per daug pasikarščiavau, nežinau, kur buvo mano protas, aš per toli nuėjau ir priplepėjau visokių paikybių. Pavyzdžiui, dėl to, kad jūs esate milijonierius, aš pareiškiau, jog reikalauju pinigų, daug pinigų, begales pinigų. Tatai nebūtų išmintinga! Tegu jūs turtingas, bet juk, Dieve mano, jūs turite savų išlaidų – kas gi jų neturi? Aš nenoriu jūsų įvaryti į skurdą, juk aš ne antstolis. Aš ne iš tų žmonių, kurie per daug piktnaudžiauja savo padėties pranašumu ir galų gale apsijuokia. Patikėkite, aš į jus atsižvelgiu ir galiu iš savo pusės padaryti aukų. Man reikia tik dviejų šimtų tūkstančių frankų.

Ponas Leblanas nepratarė nė žodžio. Tenardjė kalbėjo toliau:

– Jūs matote, aš per daug neužsiprašau. Aš nežinau, ar jūsų kapitalas didelis, bet žinau, kad su pinigais jūs nesiskaitote, o toks geradarys žmogus kaip jūs gali juk duoti du šimtus tūkstančių frankų nelamingam šeimos tėvui. Aš neabejoju, kad jūs esate žmogus išmintingas ir, žinoma, nematote, kad aš įdėjau tiek triūso į šį reikaliuką ir taip meistriškai, štai šitų ponų nuomone, jį suorganizavau tik tam, kad iš jūsų paprašyčiau keliolikos frankų, už kuriuos galėčiau nueiti pas Denuajė išgerti butelį raudonojo vyno ir suvalgyti porciją veršienos. Du šimtai frankų – tiek šis dalykas vertas. Kai tik šis niekutis išlėks iš jūsų kišenės, aš jums laiduoju, kad viskas tuo ir baigsis ir kad nuo jūsų galvos nenukris nė vienas plaukas. Jūs man pasakysite: „Bet aš neturiu su savimi dviejų šimtų frankų." O! Aš nekeliu neįvykdomų sąlygų. To nė nereikia. Aš jus prašau tik vieno. Būkite malonus ir parašykite, ką jums tuojau padiktuosiu.

Čia Tenardjė stabtelėjo, paskui pridūrė, pabrėždamas kiekvieną žodį ir su reikšminga šypsena žiūrėdamas į gorę:

– Aš jus įspėju, kad jokių atsikalbinėjimų neraštingumu nepriimsiu.

Pats didysis inkvizitorius būtų pavydėjęs šitos šypsenos.

Tenardjė pristūmė stalą visai prie pono Leblano, išsiėmė iš stalčiaus rašalinę, plunksną ir lapą popieriaus ir paliko stalčių pravirą: tenai žvilgėjo ilga peilio geležtė.

Jis padėjo tą popieriaus lapą prieš poną Leblaną ir tarė:

– Rašykite!

Belaisvis pagaliau prašneko:

– Kaip aš galiu rašyti? Juk aš surištas.

– Tikrai, atsiprašau! – sušuko Tenardjė. – Jūs sakote tiesą.

Ir, atsigręžęs į Bigrenailį, įsakė:

– Atriškite ponui dešinę ranką.

Kablys, kitaip Pavasarinis, dar kitaip Bigrenailis, išpildė Tenardjė įsakymą. Kai dešinioji belaisvio ranka buvo atpalaiduota, Tenardjė padažė rašale plunksną ir ją padavė ponui Leblanui.

– Gerai įsidėmėkite, pone, kad jūs esate mūsų valdžioje, mūsų valioje, visiškoje mūsų valioje; kad jokia žmogiška galia jūsų iš čia neištrauks ir kad mums tikrai skaudėtų širdį, jei būtume priversti griebtis griežtų ir nemalonių priemonių. Aš nežinau nei jūsų pavardės, nei jūsų adreso, bet įspėju, kad jūs tol būsite pririštas, kol sugrįš asmuo, kuriam bus pavesta nuvežti jūsų laišką. O dabar teikitės rašyti.

– Ką gi rašyti? – paklausė belaisvis.

– Aš padiktuosiu.

Ponas Leblanas paėmė plunksną.

Tenardjė pradėjo diktuoti:

– „Mano dukrele..."

Belaisvis krūptelėjo ir pakėlė akis į Tenardjė.

– Rašykite: „Mano brangioji dukrele", – tarė Tenardjė.

Ponas Leblanas parašė. Tenardjė diktavo toliau:

– ... atvyk tučtuojau..."

Jis paklausė:

– Jūs jai sakote „tu", ar ne tiesa?

– Kam? – paklausė ponas Leblanas.

– Po velnių, – šūktelėjo Tenardjė. – Mažytei, Vieversėliui.

Ponas Leblanas atsakė, neparodydamas nė mažiausio jaudulio:

– Aš nesuprantu, ką jūs norite pasakyti.

– Rašykite, rašykite! – nutraukė jį Tenardjė ir vėl ėmė diktuoti: – „Atvyk tučtuojau. Tu man būtinai reikalinga. Šio raštelio įteikėjai pavesta tave atvežti pas mane. Aš tavęs laukiu. Važiuok be jokios baimės."

Ponas Leblanas viską parašė. Tenardjė kalbėjo toliau:

– Ne, negerai! Išbraukite „važiuok be jokios baimės"; ko gero, ji dar gali pamanyti, kad čia ne viskas gerai, ir ką nors įtarti.

Ponas Leblanas išbraukė tuos keturis žodžius.

– O dabar, – kalbėjo toliau Tenardjė, – pasirašykite. Kuo jūs vardu?

Belaisvis padėjo plunksną ir paklausė:

– Kam skirtas laiškas?

– Jūs pats puikiai žinote! – atsakė Tenardjė. – Mergaitei. Aš jums jau sakiau.

Tenardjė aiškiai vengė tą merginą pavadinti vardu. Jis vadino ją „Vieversėliu", „mergaite", bet netarė jos vardo. Taip atsargiai elgiasi apsukrus žmogus, neišduodąs bendrininkams savo paslapčių. Pasakyti vardą būtų tolygu jiems atskleisti „visą reikalą" ir duoti progos apie jį patirti daugiau, negu jiems reikėjo žinoti.

Jis tęsė toliau:

– Pasirašykite. Kuo jūs vardu?

– Urbenas Fabras, – atsakė belaisvis.

Tenardjė katės judesiu greitai įsikišo ranką į kišenę ir išsitraukė nosinę, pirma atimtą iš pono Leblano. Suradęs monogramą, prikišo nosinę prie žvakės.

– U. F. Tikrai. Urbenas Fabras. Na, pasirašykite „U. F."

Belaisvis pasirašė.

– Viena ranka laiško nesulenksite, duokite man: aš sulenksiu.

Tai padaręs, Tenardjė kalbėjo toliau:

– Užrašykite adresą. Panelei Fabr, į jūsų butą. Žinau, kad jūs gyvenate nelabai toli nuo čia, kažkur prie Sen Žak diu O Pa bažnyčios, nes kiekvieną dieną ten einate klausyti mišių, tik nežinau, kurioje gatvėje. Matau, kad jūs suprantate savo padėtį. Jeigu pasisakėte savo tikrą pavardę, tai pasakysite ir tikrą adresą. Užrašykite jį pats.

Belaisvis valandėlę susimąstė, paskui paėmė plunksną ir užrašė: „Panelei Fabr, pas poną Urbeną Fabrą, Sen Dominyko d'Anfero gatvė Nr. 17".

Tenardjė nekantriai, kažkaip konvulsiškai pagriebė laišką.

– Žmona! – pašaukė jis.

Toji pribėgo.

– Šit laiškas. Tu žinai, ką su juo daryti. Apačioje laukia fiakras. Tučtuojau važiuok ir bematant sugrįžk!

Po to jis kreipėsi į žmogų su kirviu:

– O tu, jeigu jau vis tiek nusiėmei kaukę, palydėk šeimininkę. Važiuosi fiakro užpakalyje. Tu žinai, kur palikai vežimėlį?

– Taip, – atsakė žmogus.

Padėjęs savo kirvį į kampą, jis nusekė paskui Tenardjė žmoną.

Vos jiems išėjus, Tenardjė iškišo galvą pro praviras duris ir sušuko į koridorių:

– Svarbiausia, nepamesk laiško! Atsimink, kad veži du šimtus tūkstančių frankų!

Kimus Tenardjė pačios balsas atsakė:

– Būk ramus. Aš jį įsikišau į antį.

Nepraėjus nė minutės, pasigirdo botago pliaukštelėjimas, o netrukus garsas, palengva nuščiūdamas, visiškai nutilo.

– Puiku! – sumurmėjo Tenardjė. – Smagiai važiuoja. Šitokiu šuoliu po trijų ketvirčių valandos šeimininkė bus namie.

Jisai pristūmė kėdę prie židinio ir atsisėdo, susikryžiavęs ant krūtinės rankas ir ištiesęs prieš gorę savo purvinus batus.

– Šalta kojoms, – tarė jis.

Dabar, be Tenardjė ir belaisvio, lindynėje buvo likę tik penketas banditų. Nors jų veidus slėpė kaukės ar juodi klijai, kurie juos darė panašius į anglininkus, negrus ar demonus, – pagal jų keliamos baimės stiprumą, – šie vyrai atrodė niūrus ir mieguisti, ir jautei, kad nusikaltimą jie atlieka tarytum iš pareigos, ramiai, be pagiežos ir be gailesio, lyg nenorom. Jie tūnojo susigrūdę kampe kaip galvijai ir nesikalbėjo. Tenardjė šildėsi kojas. Belaisvis vėl paskendo tyloje. Kraupi tyla pakeitė laukinį triukšmą, kuris prieš keletą minučių buvo pripildęs lindynę.

Žvakė, apie kurią susidarė didelis gurgulas, vos vos apšvietė didžiulę lindynę, žarijos gorėje išblėso, ir nuo tų baisingų galvų ant sienų ir lubų driekėsi šlykštūs šešėliai.

Nebuvo girdėti jokio garso, išskyrus ramų miegančio girto senio kvėpavimą.

Marijus laukė apimtas vis augančio nerimo. Mįslė tapo dar labiau neįmenama. Kas gi yra toji „mažytė", kurią Tenardjė taip pat vadino „Vieverséliu"? Ar tik čia nebus jo „Uršulė"? Belaisvio, atrodė, nė kiek nesujaudino tas žodis „Vieversėlis", ir jis atsakė natūraliausiu tonu: „Nesuprantu, ką jūs norite pasakyti." Antra vertus, paaiškėjo, ką reiškia raidės „U. F."; jos reiškė „Urbenas Fabras", taigi Uršulė jau nebebuvo Uršulė. Pastarąjį dalyką Marijus ypač aiškiai suvokė. Lyg kažkokie baisūs kerai jį prikalė prie vietos, iš kurios jis stebėjo visą apačioje vykstančią sceną. Jisai stovėjo, beveik negalėdamas nei galvoti, nei judėti, lyg sunaikintas niekšybės reginio, atsivėrusio prieš pat jo akis. Marijus kažko laukė, kažko tikėjosi, negalėdamas sutelkti savo minčių ir nežinodamas, kam pasiryžti.

– Šiaip ar taip, – kalbėjo jis sau, – jei Vieversėlis tikrai ji, tai aš, žinoma, ją pamatysiu, nes senoji Tenardjė ją turi čia atvežti. Tuomet viskas bus aišku, ir jeigu reikės, aš nesigailėsiu nei savo gyvybės, nei kraujo, bet ją išvaduosiu! Niekas manęs nesulaikys.

Šitaip praslinko apie pusę valandos. Tenardjė atrodė apimtas kažkokių niūrių minčių. Belaisvis nekrutėjo. Tuo tarpu Marijus jau keletą minučių tarėsi protarpiais girdįs kažkokį tylų prislopintą garsą iš tos pusės, kurioje tūnojo belaisvis.

Tenardjė staiga kreipėsi į belaisvį:

– Pone Fabrai! Įsidėmėkite, ką aš jums tuojau pasakysiu.

Marijus tikėjosi, kad dabar šis tas paaiškės. Jis įtempė ausis. Tenardjė kalbėjo:

– Pakentėkite truputį, mano žmona tuoj sugrįš. Aš manau, kad Vieversėlis tikrai jūsų duktė, ir man atrodo visai natūralu, kad ji pasiliktų su jumis. Bet štai koks dalykas, paklausykite truputį. Žmona su jūsų laišku nuvyks jos paimti. Aš liepiau žmonai taip apsirengti, kad jūsų panelė be baimės su ja vyktų, jūs šitai matėte. Jos susės į fiakrą, o mano bičiulis atsistos užpakalyje. Vienoje vietelėje anapus užkardo laukia vežimėlis, pakinkytas pora gerų arklių. Ten ir nuveš jūsų panelę. Ji išlips iš fiakro. Mano draugas pasisodins ją drauge su savimi į tą vežimėlį, o žmona sugrįš čia ir mums pasakys: „Atlikta." Jūsų panelei neatsitiks nieko blogo, vežimėlis ją nuveš į tokią vietą, kur jai bus ramu, o kai tik jūs man paklosite tuos menkus du šimtus tūkstančių frankų, jums ją sugrąžinsime. Jeigu jūs mane įduosite policijai, mano bičiulis nusuks Vieversėliui kakliuką. Štai ir viskas.

Belaisvis nepratarė nė žodžio. Po valandėlės Tenardjė dėstė toliau:

– Kaip matote, viskas labai paprasta. Nieko blogo neatsitiks, jeigu pats nenorėsite, kad atsitiktų kas blogo. Dėl to aš jums viską ir pasakoju. Aš jus įspėju, koks reikalas.

Jis stabtelėjo, belaisvis kaip ir pirma tylėjo, ir Tenardjė traukė toliau:

– Kai tik žmona sugrįš ir pasakys: „Vieversėlis važiuoja", – mes jus paleisime, ir jūs galėsite ramiai sau eiti namo nakvoti. Jūs matote, kad jokių blogų kėslų mes neturime.

Šiurpūs reginiai sukosi Marijaus vaizduotėje. Kaip! Argi pagrobtosios merginos jie neatveš? Vienas iš tų pabaisų nutemps ją kažkur į nakties tamsą? Kur?.. O jeigu tai ji? Buvo aišku, kad tai ji! Marijus jautė, kad širdis nustoja plakusi jo krūtinėje. Ką daryti?

Šauti? Atiduoti į teisingumo rankas visus šiuos niekšus? Bet to baisiojo vyro su kirviu, vežančio jaunąją merginą, niekas vis tiek nepagaus ir Marijus atsiminė Tenardjė žodžius, kurių kruviną prasmę jis ėmė suprasti: „Jeigu mane įduosite policijai, mano bičiulis nusuks Vieversėliui kakliuką."

Dabar jį sulaikė jau ne tiek pulkininko testamentas, kiek jo meilė ir pavojus, kuris grėsė jo mylimajai.

Ši baisi padėtis jau truko daugiau kaip valandą, kiekvieną akimirką iškildama prieš jį naujoje šviesoje. Marijui pakako jėgų nuosekliai peržvelgti visas baisiausias galimybes, jis stengėsi surasti išeitį, bet jos nerado. Jo minčių spiečius ūžė klaikioje lindynės tyloje.

Šią tylą staiga nutraukė atidaromų ir vėl uždaromų namo durų trenksmas.

Surištasis belaisvis sujudėjo.

– Štai ir šeimininkė! – tarė Tenardjė.

Vos jis ištarė šiuo žodžius, kai į kambarį iš tikrųjų įgriuvo Tenardjė žmona, visa įraudusi, uždususi, šnopuojanti, žaižaruojančiomis akimis, ir, savo didelėmis rankomis pliaukštelėjusi į šlaunis, sušuko:

– Netikras adresas!

Jai iš paskos pasirodė banditas, kuris važiavo kartu su ja, ir pasiėmė iš kampo kirvį.

– Netikras adresas? – pakartojo Tenardjė.

Ji pasakojo toliau:

– Ten nieko nėra! Joks Urbenas Fabras negyvena Sen Dominyko gatvės septynioliktame numeryje! Niekas ten tokio nežino!

Uždususi ji stabtelėjo, paskui tęsė toliau:

– Ak tu, ponas Tenardjė! Šitas senis tave apmulkino! Tu per geras, štai kas! Tavim dėta, aš jam būčiau iš pat pradžios visą snukį suardžiusi! Jeigu jis būtų spyriojęsis, būčiau jį gyvą išspirginusi! Reikėjo priversti jį kalbėti, kad pasakytų, kur mergiščia, ir kad pasakytų, kur jo lobis. Štai kaip aš būčiau viską sutvarkiusi! Tiesą žmonės sako, kad vyrai daug kvailesni už moteris! Septynioliktame numeryje – nieko! Tai namas su plačiais vartais! Jokio pono Fabro Sen Dominyko gatvėje nėra! Lėkėme kaip akis išdegę, vežikui arbatpinigiai, o nieko! Klausinėjau durininką ir durininkę, gražią stambią moteriškę, jie tokio nepažįsta!

Marijus atsiduso. Ji, Uršulė, ar Vieversėlis, – jisai jau nebežinojo, kaip ją vadinti – buvo išgelbėta.

Tuo tarpu, kai jo žmona kaip pašėlusi plyšojo, Tenardjė atsisėdo prie stalo; valandėlę jis sėdėjo, netardamas nė žodžio, supdamas savo nukarusią dešinę koją, ir nuožmiu mįslingu žvilgsniu žiūrėjo į gorę.

Pagaliau, vėl kreipdamasis į belaisvį, jis iš lėto, kažkokiu itin pagiežingu balsu paklausė:

– Davei netikrą adresą? Ko gi tu, tikrai sakant, tikėjaisi?

– Laimėti laiko! – sušuko belaisvis skardžiu balsu.

Ir tą akimirką jis nusimetė nuo savęs virves; jos buvo perpjautos. Belaisvis liko pririštas prie lovos tik už vienos kojos.

Kol spėjo kuris nors iš tų septyneto vyrų atsikvošėti ir ant jo šokti, jis pasilenkė prie židinio, ištiesė ranką į gorę, paskui vėl atsitiesė, ir dabar Tenardjė, jo žmona ir banditai, siaubo apimti, atšoko į lindynės gilumą ir nustėrę žiūrėjo, kaip jis, beveik laisvas, grėslia poza iškėlė viršum galvos raudonai įkaitintą kaltą, šviečiantį nelemta šviesa.

Teismo tardymas, atliktas vėliau byloje dėl žabangų Gorbo lūšnoje, atskleidė, kad policija, darydama lindynėje kratą, ten rado dviejų su monetą, tam tikru būdu perpjautą ir nudilintą; šis pinigas buvo vienas iš tų meistriškų dalykėlių, kuriuos katorgininkų kantrybė sukrapšto tamsoje ir tamsai, – vienas iš tų nuostabių dalykėlių, kurie yra ne kas kita, kaip išsivadavimo įrankis. Šitie grubūs ir tuo pačiu metu švelniausi nuostabaus meno kūriniai auksakalystėje užima tokią pat vietą, kaip žargoninės metaforos – poezijoje. Katorga turi savų benvenutų čelinių, lygiai kaip kalba – vijonų. Išsivaduoti troškęs nelaimingasis taip įsigudrina, jog, dažnai be jokių įrankių, peiliuku ar senu rėžtuvu perpjauna su į du plonus skridinėlius, išduobia juos; nepaliesdamas monetos įspaudų, pinigo briaunose padaro įpjovas, kad būtų galima vėl sujungti skridinėlius. Monetą pagal norą galima atsukti ir vėl užsukti; tai – dėžutė. Šioje dėžutėje paslepiama laikrodžio spyruoklėlė, ir ši laikrodžio spyruoklėlė įgudusiose rankose perpjauna bet kurio storumo grandines ir geležinius virbus. Visi mano, kad nelaimingasis kalinys turi tik tą vieną su; anaiptol, jis turi laisvę. Tai šitokios dviejų su monetos abi puselės vėliau per policijos kratą ir buvo rastos lindynėje po lova prie lango. Taip pat buvo rastas ir mažas mėlynojo plieno pjūklelis, kurį galima paslėpti dviejų su monetoje. Matyt, kai banditai belaisvį kratė, jis turėjo su savimi tą pinigą, bet jam pavyko jį paslėpti rankoje, o kai tik jam atpalaidavo dešinę ranką, jis pinigą atsuko ir tuo pjūkleliu perpjovė virves, kuriomis buvo surištas, – taip galima paaiškinti tą tylų garsą ir vos pastebimus judesius, į kuriuos Marijus atkreipė dėmesį.

Negalėdamas pasilenkti, kad neišsiduotų, jis neperpjovė savo kairės kojos pančių.

Banditai netrukus atsipeikėjo.

– Nebijok! – tarė Bigrenailis, kreipdamasis į Tenardjė. – Viena jo koja dar pririšta, ir jis nepabėgs. Aš atsakau. Aš pats jam tą leteną priveržiau.

Belaisvis pakėlė balsą:

– Jūs esate niekšai, tačiau mano gyvybė neverta, kad dėl jos tiek kovočiau. O jeigu jūs įsivaizduojate, kad mane priversite kalbėti, kad mane priversite rašyti, ko aš nenoriu rašyti, kad mane priversite sakyti, ko aš nenoriu, sakyti, tai...

Jis atsiraitojo kairės rankos rankovę ir pridūrė:

– Žiūrėkite!

Tuo pačiu metu jis ištiesė ranką ir prie nuogo kūno prikišo raudonai žėruojantį kaltą, kurį dešine ranka laikė už medinio koto.

Pasigirdo degančios mėsos čirškėjimas, ir užunarvėje pasklido kankinimo kameros kvapas. Marijus, apimtas siaubo, susvyravo, net patys plėšikai krūptelėjo, o keistojo senio veide vargu ar sujudėjo bent vienas raumuo, ir tuo tarpu, kai raudona geležis smego į rūkstančią žaizdą, jisai, nepajudinamas, kone didingas, įbedė į Tenardjė savo romų, be jokios neapykantos žvilgsnį, kurio kilniame giedrume tirpo kančia.

Iki raudonio įkaitęs kaltas

Didžioms ir taurioms prigimtims, tapusioms fizinio skausmo auka, kūno ir pojūčių maištas paskatina sielą pasirodyti ir pasireikšti veide, lygiai kaip kareivių sukilimas priverčia išeiti į sceną vadą.

– Nelaimingieji! – tarė jis. – Nebijokite manęs, kaip aš nebijau jūsų.

Ir, ištraukęs iš žaizdos kaltą, jis išmetė jį pro langą, kuris tebebuvo atdaras, ir baisus žėruojantis įnagis sukdamasis dingo nakties tamsoje, ir, nukritęs kažkur toli, užgeso sniege.

Belaisvis kalbėjo toliau:

– O dabar darykite man, ką tik norite.

Jis buvo beginklis.

– Laikykite jį! – sušuko Tenardjė.

Du plėšikai jam pagriebė už pečių, o kaukėtasis žmogus pilvakalbio balsu atsistojo prieš jį, pasiruošęs raktu suaižyti jam kiaušą, jeigu tik jis sujudėtų.

Tuo pačiu metu apačioje, už pertvaros, ir taip arti nuo jos, kad negalima buvo matyti kalbančiųjų, Marijus išgirdo tyliai šnibždantis du žmones:

– Belieka tik viena.

– Nudobti?

– Taigi.

Šitaip tarėsi vyras su žmona.

Tenardjė lėtai žengdamas priėjo prie stalo, ištraukė stalčių ir išsiėmė peilį.

Marijus mėšlungiškai laikė sugniaužęs rankoje pistoletą. Jis buvo visiškai suglumęs. Štai jau ištisą valandą jo sieloje skambėjo du balsai: vienas jį ragino gerbti tėvo testamentą, antras reikalavo gelbėti belaisvį. Nepaliaujamai vyko tų balsų kova, kuri jį nepaprastai kankino. Iki šiol jis dar neaiškiai vylėsi rasiąs kokį būdą šioms pareigoms suderinti, bet jokios galimybės nebuvo. O pavojus nuolat didėjo, buvo peržengta paskutinė laukimo riba, už kelių žingsnių nuo belaisvio, kažką svarstydamas, stovėjo Tenardjė su peiliu rankoje.

Marijus sumišęs klaidžiojo akimis aplinkui – šitos paskutinės priemonės nesąmoningai griebiasi neviltis.

Staiga jis krūptelėjo.

Prie jo kojų, ant stalo, ryški pilnaties mėnesiena nušvietė, lyg rodyte parodydama, popieriaus lapelį. Tame popierėlyje jam krito į akis eilutė, kurią šįryt stambiomis raidėmis buvo parašiusi vyresnioji Tenardjė duktė:

FARAONAI JAU ČIA

Lyg žaibas pervėrė Marijaus smegenis išganinga mintis; buvo surasta priemonė, kurios jis ieškojo, kaip išspręsti baisų jį kankinusį uždavinį: nepražudyti galvažudžio ir išgelbėti auką. Jis atsiklaupė ant komodos, ištiesė ranką, pačiupo tą popieriaus lapelį, atsargiai išlupo iš sienelės gabaliuką tinko, jį susuko į popierių ir pro skylę įmetė į lindynės vidurį.

Buvo pats laikas. Tenardjė, nugalėjęs savo paskutinius svyravimus ar paskutinius skrupulus, jau artinosi prie belaisvio.

– Kažkas nukrito! – sušuko senoji Tenardjė.

– Kas yra? – paklausė vyras.

Moteris prišoko, pakėlė nuo žemės suvyniotą į popierių tinko gabalėlį.

Jinai padavė jį vyrui.

– Iš kur jis čia pateko? – paklausė Tenardjė.

– Po šimts! – tarė moteris. – Iš kurgi, tavo nuomone, jis galėtų čia patekti? Aišku, pro langą.

– Aš mačiau įlekiant, – patvirtino Bigrenailis.

Tenardjė greitai atskleidė popiergalį ir priėjo su juo prie žvakės.

– Eponinos rašysena. Po velnių!

Jis davė ženklą žmonai, ši skubiai priėjo, ir jis parodė jai popieriaus lape parašytus žodžius, paskui dusliu balsu pridūrė:

– Greitai! Kopėčias! Palikime spirgą pelėkautuose ir sprukime!

– Nenusukę sprando šitam žmogui? – paklausė senoji Tenardjė.

– Nėra kada.

– Pro kur? – paklausė Bigrenailis.

– Pro langą! – atsakė Tenardjė. – Jeigu Ponina įmetė akmenį pro langą, vadinasi, namas iš tos pusės neapsuptas.

Kaukė pilvakalbio balsu padėjo ant žemės savo didžiulį raktą, iškėlė aukštyn abi rankas ir, netardamas nė žodžio, tris kartus sugniaužė ir atgniaužė kumščius. Tai buvo lyg negando ženklas laivo įgulai. Laikę belaisvį plėšikai tuojau paleido jį; akimirksniu jie nuleido nuo lango virvines kopėčias ir dviem geležiniais kabliais stipriai jas pritvirtino prie palangės.

Belaisvis nekreipė jokio dėmesio į tai, kas dėjosi aplinkui. Atrodė, lyg jis svajotų ar melstųsi.

Kai tik kopėčios buvo pritaisytos, Tenardjė sušuko:

– Šeimininke, eime!

Ir pirmas šoko prie lango.

Bet vos tik jis pakėlė koją, norėdamas peržengti palangę, Bigrenailis atžariai jam pagriebė už pakarpos.

– Ne taip greit, senasis sukčiau! Palauk, pirmiausia mes!

– Pirmiausia mes! – niurzgė banditai.

– Ar jūs maži vaikai! – tarė Tenardjė. – Mes gaištame laiką! Juk faraonai mums ant kulnų lipa!

– Na tai traukime burtus, kam lipti pirmam, – pasiūlė vienas banditas.

Tenardjė sušuko:

– Ar jūs iš proto išsikraustėt? Ar jums galvoje negerai? Tai dar avigalviai! Gaišti laiką! Traukti burtus! Kaip įsakysite: pasišlapinus pirštą? Kam teks trumpas šiaudelis? O gal surašysime savo vardus? Sudėsime raštelius į kepurę?..

– Gal praverstų mano skrybėlė? – sušuko balsas nuo durų slenksčio.

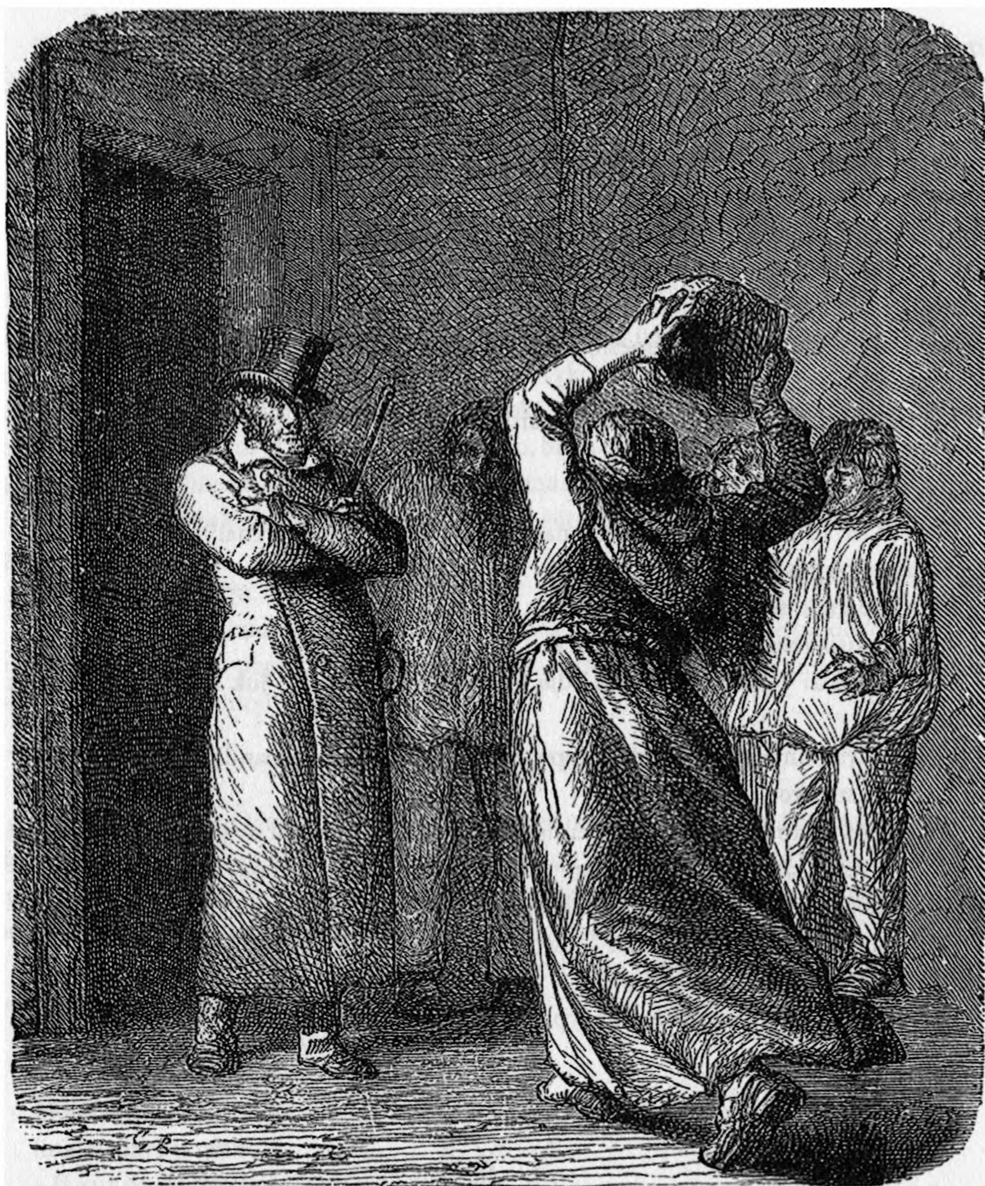
Visi atsigręžė. Tai buvo Žaveras.

Laikydamas rankoje skrybėlę, jis šypsodamasis ištiesė ją banditams.

XXI

VISUOMET REIKĖTŲ PIRMA AREŠTUOTI NUKENTĖJUSIUOSIUS

Temstant Žaveras pastatė įvairiose vietose savo žmones, o pats pasislėpė už Gobelenų užkardos gatvės medžių, priešais Gorbo lūšną, kitoje bulvaro pusėje. Pirmų pirmiausia jis norėjo „užraukti maiše“ abidvi merginas, kurioms buvo pavesta saugoti prieigas prie namo. Deja, „įtupdyti“ jam pavyko tik Azelmą, o Eponinos poste nebuvo – ji kažkur dingo, ir jis negalėjo sučiupti jos. Paskui Žaveras ėmėsi tykoti, įsiklausydamas, ar nepasigirs

Grindinio akmuo

sutartas ženklas. Fiakro išvažiavimas ir sugrįžimas jam sukėlė nerimą. Pažinęs vieną kitą iš įėjusių į namą banditų ir įsitikinęs, kad „aptiko gūžtą" ir kad jam „pasisekė", Žaveras, netekęs kantrybės, pagaliau nutarė užlipti į viršų, nelaukdamas pistoleto šūvio.

Atsimename, kad jis turėjo iš Marijaus paėmęs namo raktą.

Žaveras atvyko pačiu laiku.

Išsigandę banditai šoko prie ginklų, kuriuos buvo išmėtę po visus kampus, kai rengėsi bėgti. Po akimirkos šie septyni vyrai, į kuriuos buvo šiurpu žiūrėti, jau stovėjo pasirengę gintis, vienas su kirviu, kitas su raktu, trečias su vėzdu, kiti – kas su žirklėmis, kas su re-

plėmis, kas su kūju, o Tenardjė laikė sugniaužęs kumštyje peilį. Jo žmona pagriebė didelį akmenį, kuris gulėjo kampe prie lango ir jos dukterims atstodavo taburetę.

Žaveras užsidėjo ant galvos skrybėlę ir, susikryžiavęs ant krūtinės rankas, pasikišęs po pažastimi lazdą, neištraukdamas iš makščių špagos, žengė du žingsnius į kambarį.

– Stokite, nė iš vietos! – sušuko jis. – Pro langą jūs neišlipsite, o išeisite pro duris. Taip bus sveikiau. Jūs septyni, mūsų penkiolika. Nepradėkim be reikalo peštis kaip kvaili sodiečiai. Būkim išmintingi!

Bigrenailis išsitraukė pistoletą, kurį turėjo paslėpęs antyje, ir įbruko jį Tenardjė į rankas, pakuždėdamas jam į ausį:

– Tai Žaveras! Į tą žmogų aš nedrįstu šauti. O tu?

– Po šimts. Man vis tiek, – atsakė Tenardjė.

– Na tai šauk!

Tenardjė paėmė pistoletą ir ėmė taikytis į Žaverą.

Žaveras, kuris stovėjo už trijų žingsnių, atsisuko į Tenardjė, įsmeigė į jį akis ir tepasakė:

– Nešauk! Tavo pistoletas užsikirs.

Tenardjė paspaudė gaiduką. Pistoletas užsikirto.

– Ar aš nesakiau! – tarė Žaveras.

Bigrenailis numetė savo kastetą Žaverui po kojomis.

– Tu velnių imperatorius! Aš pasiduodu.

– O jūs? – paklausė Žaveras kitus banditus.

Jie atsakė:

– Mes taip pat.

Žaveras ramiai kalbėjo toliau:

– Šitaip daug geriau. Aš sakiau, kad reikia būti išmintingiems.

– Aš paprašysiu tik vieno dalyko, – tarė Bigrenailis, – tegu man neatima tabako, kol aš sėdėsiu šaltojoje.

– Sutinku, – atsakė Žaveras.

Ir atsigręžęs sušuko į duris:

– Dabar įeikite!

Žaverui pašaukus, į kambarį įgriuvo būrys policininkų su nuogais kardais ir keletas agentų su kastetais ir trumpais vėzdais. Banditus surišo. Nuo tokios žmonių minios Tenardjė lindynėje, apšviestoje tik vienos žvakės, pasidarė visai tamsu.

– Visiems antrankius! – įsakė Žaveras.

– Nagi, tik prisiartinkit! – sušuko kažkieno balsas, ne vyro, bet anaiptol ir ne moters balsas.

Tai riaumojo Tenardjė žmona, pasitraukusi į kertę prie lango.

Policininkai ir agentai atatupsti pasitraukė atgal.

Savo šaliką ji buvo nusimetusi, bet paliko su skrybėle; jos vyras susirietęs niurksojo už jos, beveik visai pradingęs po nukritusiu šaliku, o ji dengė jį savo kūnu, abiem rankom iškėlusi viršum galvos akmenį ir jį siūbuodama, panaši į milžinę, pasiruošusią tuojau paleisti uolą.

– Saugokitės! – sušuko ji.

Visi pasitraukė į koridoriaus pusę. Lindynės vidurys beregint ištuštėjo.

Tenardjė žmona metė žvilgsnį į banditus, kurie davėsi surišami, ir kimiu gerkliniu balsu suniurzgė:

– Bailiai!

Žaveras nusišypsojo ir žengė į ištuštėjusį kambario plotą, kurio senė Tenardjė neišleido iš savo budrių akių.

– Nelįsk! Traukis šalin! O kad ne, ištaškysiu! – sušuko ji.

– Koks grenadierius! – tarė Žaveras. – Na, motin, nors tavo barzda kaip vyriškio, bet mano nagai kaip moteriškės.

Ir jis žengė artyn.

Tenardjė žmona, susivėlusi ir baisi, plačiai išžergė kojas, loštelėjo atgal ir iš visų jėgų paleido akmenį Žaverui į galvą. Žaveras pasilenkė. Akmuo prašvilpė viršum jo, atsimušė į galinę sieną, išmušdamas didelį gabalą tinko, paskui rikošetu, iš vieno kampo į kitą perlėkė per visą lindynę, kuri dabar, laimei, buvo beveik tuščia, ir nukrito, jau netekęs jėgos, prie Žavero kojų.

Tą pačią akimirką Žaveras jau buvo prie abiejų Tenardjė. Viena iš jo didžiulių rankų nusileido moteriai ant peties, o antra – jos vyrui ant galvos.

– Antrankius! – sušuko jis.

Policininkai visu būriu sugrįžo atgal į kambarį, ir po kelių sekundžių Žavero įsakymas buvo įvykdytas.

Sugniužusi senoji Tenardjė pažiūrėjo į savo surakintas rankas, į vyro rankas, parkrito ant žemės ir raudodama sušuko:

– Dukrelės, mano dukrelės!

– Jiedvi už grotų, – pranešė Žaveras.

Tuo tarpu agentai aptiko už durų miegantį girtuoklį ir ėmė jį tuskinti.

Šis pagaliau pabudo, bambėdamas:

– Ar jau baigta, Žondretai?

– Taip, – atsakė Žaveras.

Šeši banditai stovėjo dabar surakinti; bet visi jie tebebuvo panašūs į pamėkles; trys išsitepę veidai, trys su kaukėmis.

– Nenusiimkite kaukių! – paliepė Žaveras.

Jis permetė juos žvilgsniu lyg Frydrichas II per apžiūrą Potsdamo parade, ir, kreipdamasis į tris „krosniakurius“, tarė:

– Labas, Bigrenaili. Labas, Briužonai. Labas, Pusmilijoni.

Paskui, atsigręžęs į tris kaukes, tarė žmogui su kirviu:

– Labas, Plačiasnuki.

Žmogui su vėzdu:

– Sveikas, Babė.

Ir į pilvakalbį:

– Sveikas gyvas, Barškasu.

Žaveras pastebėjo ir banditų belaisvį, kuris nuo to laiko, kai įėjo policininkai, nebuvo prataręs nė žodžio ir stovėjo nuleidęs galvą.

– Atriškite poną! – įsakė Žaveras. – Ir kad niekas iš čia neišeitų!

Tai taręs, jis oriai atsisėdo už stalo, ant kurio tebestovėjo žvakė ir rašalinė, išsitraukė iš kišenės žyminio popieriaus lapą ir pradėjo rašyti protokolą.

Parašęs pirmąsias įžangines eilutes, kurios visuomet yra tos pačios, jis pakėlė akis:

– Tegu prieina arčiau tas ponas, kurį tie ponai laikė surišę.

Agentai apsidairė aplinkui.

– Kas gi čia? – paklausė Žaveras. – Kurgi jis?

Banditų belaisvis, ponas Leblanas, ponas Urbenas Fabras, Uršulės, ar Vieserselio, tėvas, buvo dingęs.

Duris jie saugojo, bet apie langą užmiršo. Vos pasijutęs laisvas, jis pasinaudojo triukšmu, sąmyšiu, spūstimi, tamsa, akimirka, kai dėmesys nebuvo į jį sutelktas, ir, kol Žaveras rašė protokolą, iššoko pro langą.

Vienas iš agentų pribėgo prie langelio ir apsidairė. Lauke nieko nebuvo matyti.

Virvinės kopėčios dar tebesisupo.

– Koks velnias! – iškošė pro dantis Žaveras. – Matyt, jis buvo pats stambiausias paukštis!

XXII

VAIKAS, KURIS VERKĖ ANTROJE MŪSŲ APYSAKOS DALYJE

Kitą dieną po šių įvykių tame Opitalio bulvaro name kažkoks berniukas, kuris, matyt, ėjo nuo Austerlico tilto, traukė dešiniąja šalutine alėja į Fonteneblo užkardos pusę. Jau buvo sutemę. Berniukas atrodė išblyškęs, liesas, apsivilkęs skarmalais, mūvėjo, nors buvo vasario mėnuo, kiltinėmis kelnėmis, ir dainavo iš visos gerklės.

Pti Bankjė gatvės kampe žibinto šviesoje sena sulinkusi moteriškė kapstėsi atmatų krūvoje; eidamas pro šalį, vaikas ją užkliudė ir tuojau atšoko, sušukęs:

– Še tau! O aš maniau, kad čia didžiulis, didžiulis šuo!

Antrą kartą žodį „didžiulis“ berniukas ištarė itin pašaipiai jį pabrėždamas, ir tą jo tarimą gana gerai būtų galima perteikti didžiosiomis raidėmis: didžiulis, DIDŽIULIS šuo!

Įsiutusi senė atsitiesė.

– Prakeiktas utėliau! – suniurzgė ji. – Tavo laimė, kad buvau pasilenkusi, o jei ne, būčiau taip tau spyrusi, kad tu žinotum!

Vaikas jau buvo tolokai.

– Ciu ciu! – erzino jis. – Jeigu taip, tai gal aš nė neapsirikau!

Dusdama iš pasipiktinimo, senė dabar atsistojo visu stotu, ir rausva žibinto šviesa aiškiai apšvietė jos išbalusį, susmailėjusį veidą, nuo burnos kampų visą išvagotą stambiomis raukšlėmis tarsi žąsies kojų pirštai. Jos kūnas slėpėsi šešėlyje, ir tesimatė tik jos galva. Galėjai sakyti, jog tai pati Karšaties kaukė, išlindusi iš nakties tamsos.

Berniukas į ją įsižiūrėjo ir tarė:

– Ponia, jūsų grožis ne mano skonio.

Ir nuėjo savo keliu toliau, vėl traukdamas:

Mūs karalius žergtakojis,
Ant kojūkų pasistojęs,
Šarkas šaudė patvoriais...

Sudainavęs šį pusposmį jis sustojo. Jis buvo priėjęs Nr. 50–52 ir, radęs duris užrakintas, pradėjo jas spardyti kojomis; galingi ir aidūs spyriai rodė ne tiek jo vaikiškų kojų stiprumą, kiek tai, kad jis avėjo vyriškais batais.

Jo įkandin, baisiai rėkdama ir nežmoniškai skeryčiodama rankomis, atskubėjo toji pati senė, kurią jis ką tik buvo sutikęs Pti Bankjė gatvės kampe.

– Kas čia daros? Kas čia daros? Dieve gailestingasis! Duris laužia! Namą griauna!

Vaikas tebespardė duris.

– Bet argi šių laikų pastatai gali atlaikyti šitokį spardymą! – plyšojo senė.

Ir staiga nuščiuvo. Ji pažino gameną.

– Bet juk tai mūsų šėtoniūkštis!

– Oho, bet juk čia mūsų senutė! – tarė vaikas. – Labas, Biurgonėle! Atėjau savo protėvių aplankyti!

Senė nutaisė labai sudėtingą grimasą, kurioje nuostabiai derėjo neapykanta, senatvė ir šlykštumas, – grimasą, deja, veltui dingusią tamsoje, – ir tarė:

– Nieko nėra, storžievi.

– Oho! – sušuko vaikas. – O kurgi tėvas?

– Forso cypėje.

– Žiūrėkit! O motina?

– Sen Lazaro šaltojoje.

– Taip, taip. O seserys!

– Madlonetės belangėje.

Berniukas pasikasė paausį, pasižiūrėjo į ponią Biurgon ir tarė:

– Aa!

Paskui apsisuko ant užkulnių, ir po akimirkos senė, likusi stovėti prie durų, išgirdo, kaip jis užtraukė savo tyru jaunu balseliu, vis labiau ir labiau toldamas po juodomis guobomis, ošiančiomis žiemos vėjyje:

Mūs karalius žergtakojis,
Ant kojūkų pasistojęs,
Šarkas šaudė patvoriais.
Kas jo gatvėj nepažino
Ir pralindo jam pro klyną,
Atsipirko su keliais.

KETVIRTA DALIS

PLIUMĖ GATVĖS IDILĖ IR SEN DENI EPOPĖJA

PIRMOJI KNYGA

KELI ISTORIJOS PUSLAPIAI

I

GERAI SUKIRPTA

Dveji metai, 1831 ir 1832, betarpiškai susiję su Liepos revoliucija, yra vienas iš pačių savotiškiausių ir nuostabiausių istorijos laikotarpių. Šie dveji metai yra lyg kokios keteros, iškilusios virš ankstesnių ir vėlesnių metų. Nuo jų dvelkia revoliuciniu didingumu. Juose galima įžvelgti prarajų. Liaudies masės, patys civilizacijos pagrindai, tvirtas vienas kitą užklojusių ir tarp savęs susipynusių interesų lydinys, nuo amžių išlikę senovinės prancūzų formacijos kontūrai čia pasirodo pro audringus sistemų, aistrų ir teorijų debesis, čia vėl išnyksta. Tie pasirodymai ir išnykimai buvo pavadinti pasipriešinimu ir sąjūdžiu. Kartkartėmis juos nutvieskia tiesos spindesys, ši žmogaus sielos šviesa.

Tas įsidėmėtinas laikmetis apima gana nedidelį laikotarpį ir nuo mūsų jau gerokai nutolęs, todėl jau dabar galime įžvelgti jos pagrindinius bruožus.

Pamėginkime tai padaryti.

Restauracija buvo viena iš tų tarpinių, sunkiai apibrėžiamų fazių, kai išryškėja nuovargis, neaiškus gausmas, murmesys, sapnas, sąmyšis, – tai ne kas kita, kaip didžios nacijos atvykimas į postovio vietą. Tokie laikotarpiai labai savotiški ir apgauna politikus, kurie nori turėti iš jų naudos. Pradžioje nacija reikalauja tiktai ramybės; visi trokšta tik vieno – taikos; visų siekis vienas – tapti mažam. O tai reiškia gyventi ramiai. Didūs įvykiai, didžios rizikos, didūs užmojai, didūs vyrai – ne, labai ačiū, pakankamai esame jų matę, visa tai mums įgriso iki gyvo kaulo. Žmonės mielai atiduotų Cezarį už Prusijų ir Napoleoną už karalių Iveto[1]. „Koks šaunus, kuklus karaliukas jis buvo!“ Eita nuo pat aušros, o dabar – ilgos ir sunkios dienos vakaras; pirmas pažygys buvo su Mirabo[2], antras su Robespjeru, trečias su Bonapartu; visi nusivarę. Kiekvienas reikalauja lovos.Pavargęs pasiaukojimas, pasenęs herojiškumas, prisisotinusi garbėtroška, susikrautas turtas ieško, reikalauja, maldauja, siekia – ko? Prieglobsčio. Jie jį gauna. Jie turi taiką, ramybę, turi atliekamo laiko; jie patenkinti. Tuo metu pasireiškia kai kurie faktai ir savo ruožtu beldžiasi į duris. Tuos faktus pagimdė revoliucijos ir karai, jie egzistuoja, jie gyvena, jie turi teisę užimti savo vietą visuomenėje ir užima ją; o visų dažniausiai tie faktai yra butininkai ir furjeriai, kurie tik paruošia butus principams.

Ir štai kas tuomet atsiveria politiniams filosofams.

Tuo pat metu, kai pavargę žmonės reikalauja poilsio, įvykę faktai reikalauja garantijų. Garantija faktams yra tas pats, kas poilsis žmonėms.

Tai tas, ko Anglija reikalavo iš Stiuartų po Protektoriaus[3]; tai tas, ko Prancūzija reikalavo iš Burbonų po Imperijos.

Tos garantijos – laikmečio būtinybė. Norom nenorom reikia jas duoti. Karaliai jas „suteikia“, bet iš tikrųjų jas duoda aplinkybių galia. Gili, žinotina tiesa, kurios Stiuartai nenuvokė 1660 metais ir kuri Burbonams neatėjo į galvą net 1814 metais.

Pasmerktoji dinastija, sugrįžusi į Prancūziją po Napoleono, naiviai ir fatališkai tikėjo, kad būtent ji duoda ir todėl gali atsiimti, ką yra davusi; kad Burbonai turi dieviškąją teisę, o Prancūzija nieko neturi, ir kad politinės teisės, suteiktos Liudviko XVIII chartijos, yra tiktai dieviškosios teisės šakelė, Burbonų dinastijos nulaužta ir maloningai dovanota liaudžiai ligi tos dienos, kai karaliui ateis į galvą ją vėl atsiimti. Vis dėlto jau iš to nemalonumo, kurį teikė Burbonų rūmams ši dovana, jie turėjo pajusti, kad ji duota ne jų.

Toji dinastija devynioliktajame amžiuje buvo gaiži. Ji raukydavosi dėl kiekvieno nacijos suklestėjimo. Pasinaudosime plačiai vartojamu, atseit liaudišku ir teisingu žodžiu: ji niurzgė. Liaudis šitai matė.

Dinastija tarėsi esanti stipri, nes Imperija dingo prieš ją nelyginant dekoracija teatre. Ji nesumetė, kad ji pati atsirado tuo pačiu būdu. Ji nematė, kad ir pati yra tose pačiose rankose, kurios pašalino Napoleoną.

Dinastija tarėsi turinti gilias šaknis, nes turėjo praeitį. Ji klydo: ji buvo tik dalis praeities, nes visa praeitis – tai Prancūzija. Prancūzų visuomenės šaknys glūdėjo ne Burbonuose, bet nacijoje. Šios slaptos ir gajos šaknys buvo ne kurios nors vienos šeimos teisė, bet tautos istorija. Jos buvo visur, tiktai ne po sostu.

Burbonų dinastija buvo Prancūzijai puikus ir kruvinas istorijos mazgas, bet nebuvo svarbiausias jos likimo elementas ir būtinas jos politikos pagrindas. Tauta galėjo apsieiti be Burbonų; ir apsiėjo dvidešimt dvejus metus; šis laikas buvo pertrauka, o jie to net nenumanė. Bet ir kaip jie galėjo numanyti, jeigu vaizdavosi, kad Liudvikas XVII viešpatavo Termidorodevintąją[4], o Liudvikas XVIII – Marengo kautynių dieną? Niekuomet nuo pat pirmųjų istorijos dienų valdovai nebuvo tokie akli faktų akivaizdoje ir nematė, kokią dieviškosios valdžios dalį tie faktai turi ir skelbia. Niekuomet dar šio žemiškojo pasaulio pretenzijos, vadinamos karalių teise, nebuvo taip griežtai neigusios aukščiausios valdžios teisės.

Ši esminė Burbonų dinastijos klaida ją pastūmėjo į tai, kad ji vėl uždėjo savo leteną ant garantijų, „suteiktų“ 1814 metais, ant tų „nuolaidų“, kaip ji jas vadino. Liūdnas reiškinys! Tai, ką ji vadino savo „nuolaidomis“, buvo mūsų laimėjimai; ką jie vadino užgrobimu, buvo mūsų teisės.

Kai Restauracijai pasirodė, kad jau atėjo metas, jinai, tardamasi esanti Bonaparto nugalėtoja, įsišaknijusi šalyje, atseit patikėjusi, jog ji tvirta ir patvari, staiga pasiryžo ir surizikavo smogti. Vieną rytą ji atsistojo akis į akį prieš Prancūziją ir, pakėlusi balsą, ėmė ginčyti tautos teisę ir asmens teisę: nacijai – suverenumą, piliečiui – laisvę. Kitaip tariant, ji pamėgino atimti iš nacijos tai, kas ją darė nacija, ir iš piliečio tai, kas jį darė piliečiu.

Tai tokia esmė garsiųjų aktų, vadinamų Liepos mėnesio ordonansais[5].

Restauracija žlugo.

Ji ir turėjo žlugti. Vis dėlto, turime pripažinti, ji nebuvo absoliučiai priešiška visoms progreso formoms. Šalia jos vyko daug didžių dalykų.

Restauracijos metais tauta priprato derinti ginčus su ramybe (to trūko Respublikai) ir didingumą su taika (to trūko Imperijai). Laisva ir stipri Prancūzija buvo skatinantis pavyzdys kitoms Europos tautoms. Robespjero laikais bylojo Revoliucija; Bonaparto laikais bylojo patrankos; paskui, Liudviko XVIII ir Karolio X laikais, bylojo protas. Vėjas nutilo, vėl įsidegė žibintas. Giedrose viršūnėse supleveno tyra proto šviesa. Puikus reginys, pamokantis ir patrauklus. Per penkiolika netrikdomos taikos metų visiškai atvirai klestėjo didieji principai, tokie seni mąstytojui, tokie nauji politikos veikėjui: lygybė prieš įstatymą, sąžinės laisvė, žodžio laisvė, spaudos laisvė, bet kurios veiklos prieinamumas visiems gabiems žmonėms. Šitai truko ligi 1830 metų. Burbonai buvo civilizacijos įrankis, kuris sukiužo Apvaizdos rankose.

Burbonų žlugimas buvo pilnas didingumo, bet tai ne jų, o nacijos nuopelnas. Jie paliko sostą išdidžiai, tačiau be orumo; jų nužengimas į tamsą nebuvo vienas iš tų iškilmingų pasitraukimų, kurie palieka istorijoje niūrų, jaudinantį įspūdį; tai nebuvo nei nežemiška Karolio I ramybė[6], nei ereliškas Napoleono šauksmas. Jie stačiai pasišalino, ir viskas. Jie nusiėmė karūną ir neišsaugojo aureolės. Jie tai padarė išdidžiai, bet ne karališkai. Tam tikru mastu jie pasirodė neverti savo nelaimės didybės. Karolis X pakeliui į Šerbūrą liepė iš apskrito stalo padaryti keturkampį ir, atrodė, buvo labiau susirūpinęs grėsme etiketui, o ne monarchijos griuvimu. Šis smulkmeniškumas nuliūdino atsidavusius žmones, kurie mylėjo karaliaus šeimą, ir rimtus žmones, kurie gerbė karališkąją rasę. Užtat liaudis buvo nuostabi. Nacija, vieną rytą atakuota, pajuto savyje tiek jėgos, kad net neužsirūstino už šį savotišką ginkluotą karaliaus maištą. Ji davė atkirtį, bet buvo santūri, atstatė viską į savo vietas, grąžino šalies valdymą į įstatymo rėmus, Burbonus į tremtį ir, deja, tuo pasitenkino. Ji ištraukė senąjį karalių Karolį X iš po baldakimo, kuris dengė Liudviką XIV, ir švelniai jį pastatė ant žemės. Karališkosios šeimos narius ji lietė atsargiai ir su liūdesiu. Ne vienas žmogus ir ne keli žmonės, o Prancūzija, visa Prancūzija, pergalinga ir nuo pergalės apsvaigusi Prancūzija, atrodė, prisiminė ir viso pasaulio akivaizdoje įvykdė šiuos reikšmingus Giljomo diu Vero žodžius, jo pasakytus po Barikadų dienos[7]: „Tiems, kurie pratę skinti malonės gėles nuo šio pasaulio didžiūnų ir šokinėti tarytum paukšteliai nuo vienos šakos ant kitos, nuo pažemintųjų prie tauraujančiųjų, lengva būti įžūliems savo valdovui, ištiktam negando; bet aš visuomet gerbsiu savo karalių dalią, ypač kai jie prislėgti sielvarto."

Burbonai išsinešė Prancūzijos pagarbą, bet ne apgailestavimą. Kaip jau sakėme, jie pasirodė per smulkūs juos ištikusios nelaimės akivaizdoje. Jie išnyko iš akiračio.

Liepos revoliucija tučtuojau įgijo draugų ir priešų visame pasaulyje. Vieni veržėsi į ją su entuziazmu ir džiaugsmu, kiti nuo jos nusigręžė – kiekvienas pagal savo prigimtį. Europos valdovai, kaip pelėdos rytui auštant, pirmąją akimirką užsimerkė, įžeisti ir apstulbinti, o atsimerkę tuoj ėmė grasinti. Jų išgąstis suprantamas, rūstybė visai natūrali. O ši keista revoliucija beveik nė nebuvo sukrėtimas; nugalėtieji Burbonai net nesulaukė tos garbės, kad su jais būtų pasielgta kaip su priešais ir pralietas jų kraujas. Despotiškos vyriausybės, visuomet suinteresuotos, kad laisvė pati save apjuodintų, kaltino Liepos revoliuciją tuo, kad, būdama rūsti, ji pasiliko švelni. Beje, prieš ją niekas nesikėsino, niekas nieko neruošė.

Ją sveikino tie, kurie buvo labiausiai išgąsdinti, labiausiai nepatenkinti, labiausiai suerzinti. Kad ir koks būtų mūsų egoizmas, kad ir kokia būtų mūsų pagieža, mums sužadina slėpiningą pagarbą įvykiai, kuriuose jaučiame dalyvaujant kažką, kas veikia aukštesnėje sferoje, neprieinamoje žmogui.

Liepos revoliucija – tai triumfuojanti teisė, parbloškusi šiurkštų faktą. Didinga ir kilnu.

Dėl to 1830 metų revoliucija buvo tokia spindinti, o taip pat tokia atlaidi. Triumfuojančiai teisei nėra reikalo būti žiauriai.

Teisė – tai visa, kas tikra ir teisinga.

Teisės amžinai graži ir tyra. Faktas, iš pažiūros tarytum net absoliučiai būtinas, net kuo geriausiai priimtas amžininkų, jeigu jis egzistuoja tik kaip faktas ir jame pernelyg mažai teisės arba visai jos nėra, ilgainiui neišvengiamai taps šlykštus, bjaurus, net gal baisingas. Jeigu kas panorės konstatuoti, koks niekam tikęs gali pasirodyti faktas, žiūrint iš amžių tolumos, tegu nukreipia savo žvilgsnį į Makiavelį[8]. Makiavelis – tai anaiptol ne piktoji dvasia, ne demonas, ne niekingas ir pasigailėtinas rašytojas; jis – ne daugiau kaip faktas. Iš šisai faktas būdingas ne tik Italijai, bet ir Europai, visam šešioliktajam amžiui. Jis atrodo šlykštus, jis toks ir yra devynioliktojo amžiaus moralinės idėjų požiūriu.

Šioji teisės kova su faktu tęsiasi nuo visuomenės atsiradimo laikų. Užbaigti dvikovą, sulydyti tyrą idėją su žmogaus gyvenimo realybe, priversti teisę taikingai įsiskverbti į fakto sritį ir faktą į teisės sritį – štai išminčių darbas.

II
PRASTAI PASIŪTA

Deja, vienas dalykas – išminčių darbas, o kitas dalykas – apsukruolių darbas.

1830 metų revoliucija greit pasibaigė.

Vos tik revoliucija užeina ant seklumos, apsukruoliai beregint šoka draskyti nelaimės ištiktą laivą.

Mūsų laikų apsukruoliai yra patys pasisavinę valstybės vyrų pavadinimą; galiausiai pavadinimas „valstybės vyras“ ėmė truputį dvelkti argo. Iš tikrųjų nereikia užmiršti, jog ten, kur nėra nieko, o tiktai apsukrumas, neišvengiamai atsiranda menkystė. Pasakyti „apsukrus žmogus“ – tolygu pasakyti „vidutiniškas žmogus“.

Lygiai taip pat „valstybės vyrai“ kartais reiškia „išdavikai“.

Taigi, jei tikėtume apsukruoliais, revoliucijos, panašios į Liepos revoliuciją, – ne kas kita, kaip perpjautos arterijos; reikia nedelsiant jas sutvarstyti. Teisė, per garsiai paskelbta, sukelia sąmyšį. Todėl, jeigu jau teisė įtvirtinta, reikia sustiprinti valstybę. Kai laisvė užtikrinta, reikia pagalvoti apie valdžią.

Kol kas išminčiai dar neskiria savęs nuo apsukruolių, bet jau pradeda jausti nepasitikėjimą. Valdžia – gerai. Bet, visų pirma, kas gi yra valdžia? Antra, iš kur ji?

Apsukruoliai dedasi negirdį prislopintų prieštaravimų ir toliau dirba savo darbą.

Šie politikai, būtinybės kauke gudriai dangstą sau naudingas fikcijas, mano, kad svarbiausias tautos poreikis po revoliucijos – jeigu toji tauta yra monarchinės Europos dalis – tai apsirūpinti kokia nors dinastija. Šitokiu būdu, sako jie, po revoliucijos ji gali turėti taiką, atseit gauti laiko savo žaizdoms užgydyti ir savo namams pataisyti. Dinastija pridengia pastolius ir užstoja ligoninę.

Tik ne visuomet lengva surasti dinastiją.

Iš bėdos pirmas gabus žmogus arba net pirmas sutiktas žmogus gali būti karaliumi. Pirmuoju atveju jūs turite Bonapartą, antruoju atveju – Iturbidę[9].

Vis dėlto pirma pakliuvusi pavardė negali sukurti dinastijos. Reikalingas tam tikras giminės senumas, o amžių raukšlės greitomis nepadarysi.

Jeigu sutiktume su „valstybės vyrų" požiūriu, žinoma, atsižvelgę į visas išlygas, tai kokių savybių privalo turėti po revoliucijos iškilęs naujasis karalius? Jis gali – ir tai netgi naudinga – būti revoliucionierius, kitaip sakant, būti pats dalyvavęs toje revoliucijoje, pridėjęs prie jos savo ranką, vis tiek, ar jis čia būtų susikompromitavęs, ar išgarsėjęs, ar būtų darbavęsis kirviu, ar veikęs špaga.

Kokių ypatybių turi turėti dinastija? Ji turi būti priimtina nacijai, tai yra iš tolo turi atrodyti revoliucinė – ne dėl atliktų veiksmų, bet dėl idėjų. Ji privalo turėti praeitį ir būti istoriška, turėti ateitį ir mėgstama žmonių.

Iš to aišku, kodėl pirmosios revoliucijos pasitenkina susiradusios vyrą – Kromvelį ar Napoleoną – ir kodėl antrosios būtinai stengiasi susirasti vardą: Braunšveigo dinastiją arba Orleaniečių dinastiją.

Karališkosios šeimos panašios į tuos Indijos figmedžius, kurių kiekviena šaka, palinkusi ligi pat žemės, įleidžia į ją šaknis ir pati tampa figmedžiu. Kiekviena šaka gali tapti dinastija. Su vienintele sąlyga: jei pasilenks prie liaudies.

Tokia yra apsukruolių teorija.

Tai šit kur glūdi didžiausias menas: pasiekti, kad sėkmės fanfarose suskambėtų katastrofos gaida, kad tie, kurie naudojasi sėkmės vaisiais, tuo pat metu drebėtų prieš ją; sukelti baimę dėl žengto žingsnio, padidinti perėjimo kreivę ligi progreso sulėtinimo, nublukinti tą aušrą, demaskuoti ir atmesti entuziazmo kraštutinumus, nukapoti aštrius kampus ir nagus, pergalės triumfą apvynioti vata, apmuturiuoti teisę, į flanelę suvystyti milžinę liaudį ir ją tučtuojau paguldyti į lovą, šiam sveikatos pertekliui nustatyti dietą, Herkuliui skirti sveikstančiojo režimą, svarbų įvykį atmiešti smulkiais kasdieniais reikalais, šį nektarą, atskiestą gydomąja arbata, pasiūlyti protams, trokštantiems idealo, imtis atsargumo priemonių prieš pernelyg didelius laimėjimus – uždėti ant revoliucijos gaubtą.

1830 metai pasinaudojo šia teorija, jau pritaikyta Anglijoje 1688 metais.[10]

1830 metai – tai revoliucija, sustojusi pusiaukelėje. Pusė progreso; teisės regimybė. O logika nepripažįsta pusės, lygiai kaip saulė nepripažįsta žvakės.

Kas sustabdo revoliuciją pusiaukelėje? Buržuazija.

Kodėl?

Todėl, kad buržuazija – tai patenkintas troškimas. Vakar buvo noras pavalgyti, šiandien jis virto sotimi, rytoj taps persisotinimu.

Tai, kas įvyko 1814 metais po Napoleono, pasikartojo 1830 metais po Karolio X.

Be reikalo norėta buržuaziją padaryti klase. Buržuazija – tai vien tik patenkinta tautos dalis. Buržua – tai žmogus, kuris dabar turi laiko pasėdėti. Krėslas – tai visai ne kasta.

Jei per anksti atsisėsi, gali sustabdyti patį žmonių giminės žengimą pirmyn. Šią klaidą dažnai darė buržuazija.

Padaryta klaida negali būti pagrindas klasei susiformuoti. Egoizmas nėra vienas iš visuomenės santvarkos poskyrių.

Pagaliau – reikia būti teisingiems net egoizmo atžvilgiu – būklė, kurios po 1830 metų sukrėtimo siekė tautos dalis, vadinama buržuazija, negali būti pavadinta inercija, kylančia iš abejingumo bei tingulio ir turinčia truputį gėdos; tai nebuvo nė miegas, kuris sukelia trumpą snūdulį, prieinamą sapnams; tai buvo poilsis.

Poilsis – tai žodis, turįs dvilypę, ypatingą ir beveik prieštaringą prasmę; žygiuojantis kariuomenės dalinys – tai judėjimas; dalinio sustojimas – tai ramybė.

Poilsis – tai jėgų atkūrimas; tai ginkluota ir budri ramybė; tai įvykęs faktas, kuris išstato sargybinius ir imasi apsaugos priemonių. Poilsis suponuoja kautynes vakar ir kautynes rytoj.

Toks ir yra periodas tarp 1830 ir 1848 metų.

Tai, ką mes čia vadiname kautynėmis, taip pat galima pavadinti progresu.

Taigi buržuazijai, kaip ir valstybės vyrams, reikėjo žmogaus, kuris įkūnytų sąvoką „poilsis". Žmogus, kuris galėtų vadintis Tačiau ir Todėl. Sudėtinga individualybė, reiškianti revoliuciją ir reiškianti pastovumą, kitaip tariant, tvirtinanti dabartį ir rodantį gyvą pavyzdį, kaip praeitis derinama su ateitimi.

Tasai žmogus buvo čia pat, „po ranka". Jis vadinosi Luji Filipas Orleanietis.

Du šimtai dvidešimt vienas balsas padarė Luji Filipą karaliumi. Lafajetas apsiėmė atlikti karūnaciją. Jis pavadino Luji Filipą „geriausia respublika". Paryžiaus rotušė atstojo Reimso katedrą[11].

Šis sosto pakeitimas pussosčiu ir buvo „1830 metų darbas".

Kai apsukruoliai pasiekė savo tikslą, iškilo aikštėn didžiulis jų sprendimo ydingumas. Viskas buvo atlikta nėmaž nepaisant absoliutinės teisės. Absoliutinė teisė sušuko: „Aš protestuoju!" Paskui – grėslus ženklas – ji vėl pasislėpė šešėlyje.

III
LUJI FILIPAS

Revoliucijų sunki ranka ir tiksli akis; jos smogia tvirtai ir taikliai. Net tokia nepilna revoliucija, tokia menka, nesubrendusi, antraeilė, kaip 1830 metų revoliucija, beveik visuomet būna pakankamai apdairi, kad neatrodytų atėjusi ne laiku. Revoliucijų užtemimas niekuomet nebūna valdžios išsižadėjimas.

Vis dėlto per daug nesigirkime; pasitaiko suklysti ir revoliucijoms, ir tuomet įvyksta rimtų nesusipratimų.

Grįžkime į 1830 metus. Nukrypusiems nuo savo kelio 1830 metams vis dėlto pasisekė. Toje situacijoje, kuri po striukos revoliucijos buvo pavadinta tvarka, monarchas pasirodė vertingesnis už monarchiją. Luji Filipas buvo retas žmogus.

Sūnus žmogaus, kuriam istorija, žinoma, atras ir švelninančių aplinkybių, tiek pat vertas pagarbos, kiek jo tėvas buvo vertas pasmerkimo, jis turėjo visas privataus žmogaus dorybes ir kai kurias visuomenines dorybes; jis rūpinosi savo sveikata, savo turtu, savo asmeniu, savo reikalais; žinojo valandos vertę ir ne visuomet – metų vertę; buvo santūrus, ramus, taikus, kantrus; geras žmogelis ir geras valdovas; jis gyveno su savo žmona ir laikė savo rūmuose liokajus, kurių pareiga buvo rodyti buržua jo vedybinį guolį, – gyrimasis doru vedybiniu gyvenimu tapo naudingu dalyku po to, kai vyresnioji giminės šaka viešai rodė savo neteisėtus meilės ryšius; jis mokėjo visas Europos kalbas ir, kas dar rečiau pasitaiko, visų interesų dialektus ir kalbėdavo jais; buvo nuostabus „vidutinio luomo" atstovas, bet jį pranoko, visais atžvilgiais būdamas už jį pranašesnis; buvo nepaprastai protingas ir, nors didžiai vertino savo kilmę, bet daug labiau brangino savo vidines savybes ir net savo giminės klausimu turėjo labai savotišką nuomonę, sakydamas esąs Orleanietis, o ne Burbonas; būdamas lik „šviesybė", jis laikėsi kaip karališkojo kraujo princas, o tą dieną, kai tapo „didenybe", virto tikru buržua; labai šnekus žmonėse, jis buvo nekalbus tarp artimųjų; visų nuomone, šykštuolis, bet to šykštumo niekas nėra įrodęs; iš tiesų jis buvo vienas iš tų taupių žmonių, kurie tampa išlaidūs, kai dalykas būna susijęs su jų užgaidomis arba pareigomis; buvo apsiskaitęs, bet nelabai jautrus literatūrai; bajoras, bet ne riteris; paprastas, ramus ir stiprus; dievinamas savo šeimos ir savo tarnų; žavus pašnekovas; blaivus valstybės vyras, viduje šaltas, atsidėjęs tik tiesioginiams reikalams, turįs omenyje tik rytojaus dieną; jis neturėjo nei pagiežos, nei dėkingumo jausmo ir be atodairos naudojosi įžymiais žmonėmis, palikdamas ramybėje vidutinybes; apsukriai mokėjo padedamas parlamento daugumos suversti kaltę tiems paslaptingiems sambūriams, kurie dusliai urzgia kažkur po sostais; buvo atviras, kartais per savo atvirumą neatsargus, bet tame neatsargume nuostabiai apsukrus; visados mokėjo pasirinkti priemones, veidus ir kaukes; jis gąsdino Prancūziją Europa, o Europą Prancūzija; neginčijamai mylėjo savo tėvynę, bet ypač savo šeimą; valdžią vertino labiau už autoritetą, o autoritetą už orumą – polinkis, pragaištingas tuo, kad, viską sutelkdamas laimėjimui pasiekti, jis leidžia naudotis gudrumu ir ne visiškai atmeta niekšybę, bet užtat turi tą pranašumą, kad apsaugo politiką nuo šiurkščių postūmių, valstybę nuo lūžių, visuomenę nuo katastrofų; tai buvo žmogus smulkmeniškas, korektiškas, budrus, atidus, įžvalgus, nenuilstantis; kartais prieštaraudavo sau pačiam ir atsiimdavo duotą žodį; jis buvo drąsus Austrijos atžvilgiu Ankonoje, užsispyręs Anglijos atžvilgiu Ispanijoje, apšaudė Antverpeną ir mokėjo Pričardui[12]; iš įsitikinimo giedojo „Marselietę"; nepasiduodavo nusiminimui, nuovargiui, grožio ir idealo pojūčiui, beatodairiškam didžiadvasiškumui, utopijoms, chimeroms, rūstybei, tuščiai garbei, baimei; pasižymėjo visomis asmeninės narsos formomis; generolas prie Valmi; kareivis prie Žemapo[13]; aštuonis kartus jį kėsinosi nužudyti, bet jis visuomet šypsodavosi; buvo narsus kaip grenadierius, drąsus kaip mąstytojas; jautė nerimą tik dėl galimo Europos sukrėtimo ir netiko didelėms politinėms avantiūroms; visuomet buvo pasiruošęs rizikuoti savo gyvybe, bet niekuomet – savo valstybės interesais; slėpė savo valią po įtakos kauke, siekdamas, kad kiti klausytų jo proto, o ne jo karališkos valios; turėjo stebėjimo, bet ne numatymo dovaną; mažai domėjosi protais,

bet buvo puikus žmonių žinovas, kitaip sakant, galėdavo spręsti tik apie tai, ką matydavo; turėjo sveiką nuovoką, gyvą ir įžvalgią, praktišką išmintį, žodžio dovaną, nuostabią atmintį; jisai visuomet semdavosi iš šios atminties atsargų – tuo vieninteliu bruožu ir buvo panašus į Cezarį, Aleksandrą ir Napoleoną; žinojo įvykius, smulkmenas, datas, tikrinius vardus, bet nežinojo minios siekimų, aistrų, talentų įvairovės, vidinių lūkesčių, slaptų ir tamsių sielos polėkių – žodžiu, viso to, ką galima pavadinti povandeninėmis sąmonės srovėmis; pripažintas Prancūzijos viršūnių, jis nedaug turėjo bendro su žemutiniais liaudies sluoksniais; sunkumus įveikdavo gudrumu; jisai per daug valdė ir per mažai viešpatavo; buvo savo paties ministras pirmininkas; puikiai mokėjo iš tikrovės smulkmenų daryti kliūtis idėjų didybei; nuoširdų kūrybinį gebėjimą padėti civilizacijai, tvarkai ir organizacijai jis derino kažkokia formalizmo ir priekabumo dvasia; buvo dinastijos įkūrėjas ir jos globėjas; turėjo Karolio Didžiojo bruožų; apskritai Luji Filipas – stambi ir originali asmenybė, valdovas, sugebėjęs sutvirtinti valdžią, nepaisant Prancūzijos nerimo, ir sutvirtinti galią, nepaisant Europos priešiškumo; jis buvo laikomas vienu iš žymių savo amžiaus žmonių ir istorijoje būtų užėmęs vietą tarp pačių garsiausių valdovų, jei truputį daugiau būtų troškęs šlovės ir būtų taip pat gerai jautęs tai, kas didinga, kaip jautė tai, kas naudinga.

Luji Filipas buvo gražus jaunystėje ir liko patrauklus senatvėje; ne visuomet mėgstamas nacijos, jis visuomet buvo mėgstamas minios; jis turėjo dovaną jai patikti. Jam trūko didingumo; jis nenešiojo karūnos, nors buvo karalius, ir nenešiojo žilų plaukų, nors buvo senas. Jo manieros buvo iš senojo režimo, o papročiai – iš naujojo: bajoro ir buržua mišinys, kuris derėjo 1830 metams; Luji Filipas, galima sakyti, buvo viešpataujantis pereinamasis periodas; jis išlaikė senąją tartį ir senąją rašybą ir naudojosi jomis naujosioms pažiūroms reikšti; mylėjo Lenkiją ir Vengriją, tačiau rašydavo „polonois“ ir tardavo „hongrais“*. Nešiojo nacionalinės gvardijos mundurą, kaip Karolis X, ir Garbės legiono kaspiną, kaip Napoleonas.

Jis retai teeidavo į koplyčią, nejodavo medžioti ir niekuomet nesirodydavo operoje. Buvo neprieinamas zakristijonams, šunininkams ir šokėjams; tai buvo viena iš priežasčių, dėl ko jis populiarėjo tarp buržua. Jis visiškai neturėjo rūmininkų. Eidavo į gatvę su skėčiu po pažastimi, ir šis skėtis ilgam tapo jo aureolės dalimi. Buvo truputį mūrininkas, truputį sodininkas ir truputį gydytojas; kartą jis nuleido kraują nukritusiam nuo arklio foreiteriui; nuo to laiko Luji Filipas niekuomet neidavo iš savo rūmų be lanceto, kaip Henrikas III be durklo. Rojalistai šaipydavosi iš šito juokingo karaliaus – pirmo karaliaus, kuris, praliejęs kraują, išgydė žmogų.

O dėl istorijos skundų prieš Luji Filipą, tai čia reikia šį tą atmesti; vieni kaltinimai krinta monarchijai, kiti krinta Luji Filipo viešpatavimui, treti krinta karaliui; trys skiltys, kurių kiekviena duoda skirtingą sumą. Panaikinimas demokratijos teisių, nustūmimas į tolesnį planą progreso, tapusio antraeiliu reikalu, žiaurūs susidorojimai su gatvės demonstracijomis, sukilėlių šaudymas, ginklu numalšintas maištas, Transnoneno gatvė, karo teismai, realiai egzistuojančios šalies pajungimas juridiškai pripažintai šaliai, dalinis valdymas su trimis šimtais tūkstančių privilegijuotųjų – už tai atsakinga monarchija; Belgijos atsisakymas, pernelyg žiaurus Alžyro nukariavimas, naudojant ne tiek civilizuotas, kiek barbariškas priemones, kokias naudojo Indijoje anglai; klastingas sulaužymas žodžio, duoto Abd el

* Pagal naująją rašybą – *polonais* (lenkai) ir *hongrois* (vengrai).

Kaderui, Blėjus, Deuco papirkimas, atlyginimas Pričardui[14] – už tai atsakingas Luji Filipo viešpatavimas; politika, daugiau šeimyninė negu nacionalinė, – už ją atsakingas karalius.

Kaip matote, kai ką atmetus, karaliaus kaltė sumažėja.

Jo svarbiausia klaida ši: jis buvo kuklus Prancūzijos vardu.

Kur šios klaidos šaknys?

Pasakysime.

Karalius Luji Filipas turėjo pernelyg stiprų tėviškumo jausmą; perėjimas šeimos, iš kurios turėjo išsiristi dinastija, susijęs su baime prieš viską ir nenoru, kad kas trukdytų; iš to – perdėtas baikštumas, nepakenčiamas tautai, kuri savo pilietinėse tradicijose turi Liepos keturioliktąją, o karinėse tradicijose – Austerlicą.

Beje, jeigu nekalbėsime apie visuomenines pareigas, kurios turi būti pirmoje vietoje, tokia didelė Luji Filipo meilė savo šeimai buvo jos visiškai pelnyta. Jo šeimos ratelis buvo nuostabus. Jame dorybės derėjo su gabumais. Viena Luji Filipo duktė, Marija Orleanietė, išgarsino savo giminės vardą tarp dailininkų, lygiai kaip Šarlis Orleanietis – tarp poetų. Savo sielą ji įkūnijo marmure, kurį ji pavadino Žana d'Ark. Du Luji Filipo sūnūs išgavo iš Meternicho[15] tokį demagogišką pagyrimą: „Tai tokie jaunuoliai, kokių retai tesutiksi, ir princai, kokių vargu ar kur pamatysi."

Štai – nieko nemažinant, bet ir neperdedant – tiesa apie Luji Filipą.

Būti „princu Lygybe"[16], jausti Restauracijos ir Revoliucijos prieštaravimus, turėti tuos nerimą keliančius revoliucionieriaus polinkius, kurie tampa raminantys, jei juos turi valdovas, – tokia buvo Luji Filipo sėkmės 1830 metais priežastis; niekuomet dar nepasitaikė, kad žmogus taip visiškai atitiktų įvykį; vienas susiliejo su antru, ir įvyko įsikūnijimas. Luji Filipas – tai 1830 metai, tapę žmogumi. Be to, jis buvo tarytum nuskirtas sostui – gyveno tremtyje. Buvo išvarytas iš savo tėvynės, netekęs turtų, klajojo. Pelnėsi duoną savo darbu. Šveicarijoje šis turtingiausių karališkų valdų įpėdinis turėjo parduoti seną kuiną, kad turėtų ką valgyti. Reichenau jis mokė matematikos, o jo sesuo Adelaida manėsi siuvimu ir rankdarbiais. Šie atsiminimai, susiję su karaliaus asmenybe, kėlė buržuazijai entuziazmą. Jis savo paties rankomis sugriovė geležinį narvą Mon Sen Mišelyje[17], įtaisytą Liudviko XI ir panaudotą Liudviko XV. Jis buvo Diumurjė bendražygis, Lafajeto bičiulis; jis buvo jakobinų klubo narys; Mirabo jam plekšnojo per petį; Dantonas į jį kreipėsi: „Jaunuoli!" 93-iaisiais metais, būdamas dvidešimt ketverių metų, jis, tuomet dar ponas de Šartras, sėdėjo Konvento salėje mažytės tamsios ložės gilumoje, kai ten buvo teisiamas Liudvikas XVI, kurį žmonės taikliai vadino „vargšu tironu". Jis matė viską, stebėjo visus šiuos svaiginančius pokyčius: aklą aiškiaregę revoliuciją, kuri sutriuškino monarchiją monarcho asmenyje ir monarchą drauge su monarchija, šiame įnirtingame idėjos naikinime beveik nepastebėdama žmogaus; matė galingą liaudies rūstybės audrą revoliuciniame tribunole, tardomą Kapetą[18], nežinantį, ką atsakyti, baisingą, beprasmę šios karališkos galvos lingavimą niūriame šios audros dvelksme, sąlyginį visų šios katastrofos dalyvių nekaltumą – tiek tų, kurie smerkė, tiek ir to, kuris buvo pasmerktas; matė amžius, stojusius prieš Konvento teismą; matė už Liudviko XVI, šio nelaimingo, už viską atsakingo praeivio, tamsoje stūksantį svarbiausią kaltinamąjį – Monarchiją; ir jo sielą apėmė pagarbi baimė prieš neaprėpiamą liaudies teisingumą, beveik tokį pat beasmenį, kaip ir Dievo teisingumas.

Pėdsakai, kuriuos jame paliko revoliucija, buvo neišdildomi. Jo atmintyje gyvai įsirėžė tas didingas laikas, minutė po minutės. Kartą prie liudininko, kuriuo negalima netikėti, jis iš atminties pataisė visą sąrašą Steigiamojo susirinkimo narių, kurių pavardės prasidėjo raide „A".

Luji Filipas karaliavo dienos aky. Jam viešpataujant, spauda buvo laisva, tribūna laisva, žodis ir sąžinė laisvi. Rugsėjo mėnesio įstatymai perregimi. Nors ir žinodamas ardomąją šviesos įtaką privilegijoms, jinai vis dėlto paliko savo sostą apšviestą. Šį lojalumą istorija jam įskaitys.

Luji Filipas, kaip visi nuo scenos nulipę istorijos veikėjai, šiandien atiduotas žmonių sąžinės teismui. Jo byla dar tik pirmojoje instancijoje.

Valanda, kai istorija prabyla įtaigiu ir laisvu balsu, jam dar neišmušė; dar neatėjo laikas galutinai nuspręsti dėl šio karaliaus. Griežtas ir garsus istorikas Luji Blanas[19] pats neseniai sušvelnino savo ankstyvesnį verdiktą; Luji Filipą išrinko tie du nelaikšiai, kurie vadinami dviejų šimtų dvidešimt vieno dauguma ir 1830 metais, atseit pusiau parlamentas ir pusiau revoliucija; ir, bent jau remdamiesi aukščiausiuoju požiūriu, kuris privalomas filosofijai, mes galėtume jį teisti – kaip tatai seka iš to, ką esame anksčiau pasakę – tik su tam tikromis išlygomis vardan absoliučiojo demokratinio principo; žiūrint absoliuto akimis, visa, kas pažeidžia žmogaus teises ir tautos teises, yra uzurpacija; bet jau dabartiniu metu, padarę šias pastabas ir apsvarstę visas aplinkybes, galime pasakyti, kad Luji Filipas, kad ir kaip jį kas vertintų, pats savaime, žmogiškojo gerumo požiūriu, pasiliks, anot seno antikinės istorijos posakio, vienu iš geriausių valdovų, kada nors sėdėjusių soste.

Kas gi liudija prieš jį? Kaip tik šis sostas. Atskirkite Luji Filipą nuo karaliaus rango – jis pasiliks žmogus. Ir geras žmogus. Kartais jis būdavo nuostabiai geras. Dažnai, sunkiausių rūpesčių slegiamas, po dienos, praleistos kovoje su visa kontinento diplomatija, jis vakare sugrįždavo į savo apartamentus, pervargęs, miego marinamas, – ir ką jis darydavo? Paimdavo teismo bylą ir visą naktį nagrinėdavo kokį nors kriminalinį procesą, sakydamas, jog duoti atkirtį Europai – labai svarbu, bet dar svarbiau – išplėšti žmogų iš budelio rankų. Jis atkakliai prieštaraudavo savo teisingumo ministrui, žingsnis po žingsnio atkovodavo giljotinos užgrobtas pozicijas iš prokurorų, šių „įstatymo plepių", kaip jis juos vadindavo. Kartais bylų krūvos užversdavo jo stalą; jis visas jas peržiūrėdavo; jam būdavo be galo sunku palikti likimui šias nelaimingas pasmerktas galvas. Kartą jis pasakė tam pačiam liudininkui, kurį pirma nurodėme: „Šiąnakt aš laimėjau septynetą." Pirmaisiais jo viešpatavimo metais mirties bausmė buvo, galima sakyti, panaikinta, ir naujai pastatytas ešafotas buvo smurtas prieš karaliaus valią. Grevo aikštė išnyko drauge su vyresniąja šaka, bet jos vietoje pasirodė Sen Žako užkarda – buržuazijos Grevo aikštė; „praktiškieji žmonės" jautė būtinybę turėti nors šiokią tokią, bent iš pažiūros įteisintą giljotiną; tai buvo viena iš pergalių, laimėtų Kazimiro Perjė[20], siaurai egoistinių buržuazijos interesų atstovo, prieš karalių Luji Filipą, jos liberalių interesų atstovą. Luji Filipas savo ranka rašė pastabas Bekarijos knygos paraštėse. Po Fjeskio[21] pragaro mašinos sprogimo jis sušuko: „Kaip gaila, kad manęs nesužeidė! Aš būčiau galėjęs jo pasigailėti." Kitą kartą, darydamas aliuziją į savo ministrų priešinimąsi, jis parašė apie vieną pasmerktąjį politinėje byloje, vieną iš tauriausių mūsų laikų asmenybių: „Malonė jam suteikta, man belieka tik ją išgauti." Luji Filipas buvo švelnus kaip Liudvikas XI ir geras kaip Henrikas IV.

O mums, žinantiems, kad gerumas istorijoje yra labai retas perlas, geras žmogus yra bene vertesnis už didų žmogų.

Luji Filipą rūsčiai pasmerkė vieni ir galbūt žiauriai kiti, todėl visiškai suprantama, kad žmogus, kuris pažinojo karalių ir pats šiandien jau yra fantomas, liudija jo naudai prieš istoriją; šis liudijimas, šiaip ar taip, visų pirma ir be jokios abejonės yra nesavanaudiškas; epitafija, parašyta mirusiojo, yra nuoširdi; šešėlis gali guosti kitą šešėlį; kas atsidūrė tuose pačiuose patamsiuose, turi teisę aukštinti; ir vargu ar reikia bijoti, jog kada nors kas pasakys apie dviejų tremtinių kapus: „Šitas meilikavo anam."

IV

PLYŠIAI PAMATUOSE

Drama, apie kurią mes pasakojame, netrukus turi pasinerti į vieną iš tų tragiškų debesų, kurie dengia Luji Filipo viešpatavimo pradžią, tad mums nederėjo nieko nutylėti – būtinai reikėjo plačiau aprašyti karaliaus asmenybę.

Luji Filipas sėdo sostan be jokio smurto, tiesiogiai pats dėl to nesistengęs, dėl revoliucinio posūkio, kuris, be abejonės, buvo labai toli nuo tikrųjų revoliucijos tikslų ir kuriame jis, Orleano kunigaikštis, jokios asmeninės iniciatyvos neparodė. Jis gimė princas ir laikė save išrinktu karaliumi. Jis ne pats sau suteikė tuos įgaliojimus, jis jų nepasisavino; jie buvo jam pasiūlyti, ir jis juos priėmė, įsitikinęs, – tiesa, klaidingai, bet įsitikinęs, – kad pasiūlymas teisėtas ir kad sutikti yra jo pareiga. Taigi jis buvo visiškai tikras dėl savo valdžios teisėtumo. Taip, mes tai nuoširdžiai tvirtiname: Luji Filipas buvo tikras dėl savo valdžios teisėtumo, o demokratija buvo tikra dėl savo kovos prieš jį teisingumo, todėl atsakomybė už tuos baisumus, kuriuos sukelia socialinės kovos, nekrinta nei karaliui, nei demokratijai. Principų susidūrimas panašus į stichijų susidūrimą. Okeanas gina vandenį, uraganas gina orą; karalius gina karališkąją valdžią, demokratija gina liaudį; reliatyvumas, atseit monarchija, priešinasi absoliutumui, atseit respublikai; visuomenė srūva krauju šioje kovoje, bet tai, nuo ko ji šiandien kenčia, vėliau ją išgelbės; šiaip ar taip, čia nedera smerkti kovojančiųjų; viena iš šalių aiškiai klysta; teisė nestovi, kaip Rodo kolosas[22], iš karto ant dviejų krantų – viena koja respublikoje, antra koja monarchijoje; ji nedaloma ir ištisai yra vienoje pusėje; tačiau tie, kurie klysta, klysta nuoširdžiai; neregys nėra nusikaltėlis, kaip vandėjietis nėra galvažudys. Tik fatališką aplinkybių susiklostymą galima kaltinti dėl šių baisių kolizijų. Kad ir kokios būtų šios audros, žmonės už jas neatsakingi.

Baikime šiuos samprotavimus.

1830 metų vyriausybė išsyk pateko į didelius sunkumus. Vakar gimusi, šiandien ji turėjo kautis.

Vos įsikūrusi, ji iš karto pajuto veikiant priešiškas jėgas, nukreiptas iš visur į Liepos valdymo sistemą, taip neseniai sukurtą ir dar tokią netvirtą.

Pasipriešinimas pasireiškė jau kitą dieną; galbūt jisai jau buvo gimęs vakar. Kiekvieną mėnesį priešiškumas augo; kurį laiką buvęs slaptas, dabar jis pasidarė atviras.

Liepos revoliucija, nepalankiai sutikta karalių už Prancūzijos ribų, kaip jau esame sakę, ir pačioje Prancūzijoje buvo įvairiai aiškinama.

Dievas apreiškia žmonėms savo valią įvykiais; tai neaiškus tekstas, parašytas paslaptinga kalba. Žmonės tučtuojau jį vertina – skubiai, neteisingai, su klaidomis, praleisdami ir iškraipydami. Nedaugelis protų supranta Dievo kalbą. Įžvalgiausieji, ramiausieji, giliausieji ją šifruoja lėtai, o kai ateina su savo tekstu, darbas jau seniai atliktas; aikštėje jau išstatyta dvidešimt vertimų. Iš kiekvieno vertimo gimsta partija, iš kiekvieno iškraipymo – frakcija; ir kiekviena partija tariasi viena teturinti teisingą tekstą, kiekviena frakcija tariasi viena težinanti tiesą.

Dažnai ir pati valdžia tėra tik frakcija.

Visose revoliucijose pasitaiko plaukikų, kurie iriasi prieš srovę; tai senosios partijos.

Senosios partijos, pripažįstančios paveldimąją valdžią iš Dievo malonės, mano, kad jeigu revoliucijos remiasi sukilimo teise, tai ta pačia teise galima sukilti prieš jas. Klaida. Mat revoliucijos metu maištininkas yra ne liaudis, o karalius. Revoliucija kaip tik ir yra maišto priešingybė. Kiekvienoje revoliucijoje, kaip natūralioje tam tikro vyksmo baigtyje, savaime glūdi jos teisėtumas, kurį netikri revoliucionieriai kartais suteršia; tačiau net jų suteršta ji laikosi tvirtai ir išlieka, nors ir kraujais paplūdusi. Revoliucija – ne atsitiktinumas, o būtinybė. Revoliucija – tai grįžimas iš dirbtinumo į realumą. Revoliucija vyksta dėl to, kad turi vykti.

Vis dėlto senosios legitiminės partijos puolė 1830 metų revoliuciją su visu įniršiu, kylančiu iš klaidingų samprotavimų. Klaidos – puikūs sviediniai. Jais partijos sumaniai daužė tą revoliuciją ten, kur ji buvo pažeidžiama, kur neturėjo šarvų, ten, kur jai trūko logikos; jos puolė tos revoliucijos karališkąjį pavidalą. Jie šaukė jai: „Revoliucija, o kam tau karalius?" Senosios partijos – tai neregiai, kurie taikliai šaudo.

Respublikonai savo ruožtu šaukė tą patį, tačiau jiems tai buvo nuoseklu. Kas legitimistams buvo aklumas, demokratams buvo aiškiaregystė. 1830 metai bankrutavo tautos akyse. Pasipiktinusi demokratija jiems už tai priekaištavo.

Liepos sistema priešinosi, atakuojama praeities ir puolama ateities. Ji buvo tarytum akimirka, kovojanti ir su monarchijos amžiais, ir su amžinąja teise.

Antra vertus, nustoję būti revoliucija ir tapę monarchija, 1830 metai buvo priversti eiti koja į koją su Europa. Išlaikyti taiką reiškė dar labiau sukomplikuoti padėtį. Jei harmonijos siekiama nepaisant sveikos nuovokos, ji neretai labiau apsunkina negu karas. Iš šios duslios kovos, visuomet stabdomos antsnukio, bet visuomet urzgiančios, gimsta ginkluota taika – pragaištinga politika civilizacijos, nepasitikinčios pačia savimi. Liepos monarchija, nors ir buvo monarchija, stodavo piestu Europos kabinetų kinkiny. Meternichas mielai jai būtų uždėjęs apynasrį. Prancūzijoje raginama ir plakama progreso, ji ragino ir plakė Europos monarchijas, šias retapėdes. Buksyruojama kitų, ji pati buksyravo save.

Tuo metu valstybės viduje pauperizmo, proletariato, darbo užmokesčio, švietimo, baudžiamosios sistemos, prostitucijos, moters likimo, turto, skurdo, gamybos, vartojimo, paskirstymo, mainų, valiutos, kredito, kapitalo teisės, darbo teisės ir kitų problemų nuolat daugėjo, ir jos kybojo viršum visuomenės lyg koks juodas grėslus debesis.

Be tikrųjų politinių partijų, pasireiškė ir kitas judėjimas. Demokratinei fermentacijai atliepė filosofinė fermentacija. Rinktiniai protai jautė nerimą, kaip ir minia; kitoniškai, bet tuo pačiu mastu.

Mintytojai mąstė tuo metu, kad dirva, atseit tauta, išvagota revoliucinių srovių, drebėjo po jomis, tampoma kažkokių epileptinių traukulių. Šie svajotojai, kai kurie vieniši, o kiti susijungę į grupes ir beveik bendruomenes, judino socialinius klausimus, taikingai, bet giliai; šie beaistriai rūdkasiai tylutėliai rausė savus urvus vulkano gilumoje, bemaž netrikdomi duslių dunkčiojimų ir tolimų liepsnos tvyksčiojimų.

Ši rimtis užėmė ne paskutinę vietą puikių šios audringos epochos reginių virtinėje.

Šie žmonės paliko teisės klausimus politinėms partijoms; jie patys rūpinosi žmonių laimės klausimu.

Žmonių gerovė – štai ką jie norėjo išgauti iš visuomenės gelmių.

Materialiuosius klausimus – žemdirbystės, pramonės, prekybos klausimus – jie iškėlė beveik ligi religijos lygio. Civilizacijoje, tokioje, kokia ji sukuriama, – iš dalies Dievo, bet daugiausia žmonių, – interesai susipina, susijungia ir susilydo taip, jog sudaro tikrą tvirtą uolą, kurią pagal dinamikos dėsnius kantriai studijuoja ekonomistai, tie politikos geologai.

Tie žmonės, kurių sambūriai buvo įvairiai vadinami, tačiau kuriuos visus galima pavadinti jų gentiniu vardu – socialistais, mėgino pramušti šitą uolą, idant iš jos ištrykštų gyvasis žmonių laimės šaltinis.

Jie domėjosi viskuo – pradedant ešafotu ir baigiant karu. Prie žmogaus teisių, kurias paskelbė prancūzų revoliucija, jie pridūrė moters teises ir vaiko teises.

Tegu skaitytojas nesistebi, kad mes įvairiais sumetimais čia išsamiai teoriniu požiūriu nenagrinėjame visų klausimų, kuriuos iškėlė socializmas. Mes tik juos nurodome.

Visi socialistų iškelti klausimai, išskyrus kosmogoninį kliedesį, svajas ir misticizmą, gali būti sutelkti į dvi pagrindines problemas:

Pirmoji problema: sukurti perteklių.

Antroji problema: jį paskirstyti.

Pirmoji problema apima darbo klausimą.

Antroji apima darbo užmokesčio klausimą.

Pirmojoje problemoje kalbama apie gamybinių jėgų panaudojimą.

Antrojoje – apie gėrybių paskirstymą.

Nuo tinkamo gamybinių jėgų panaudojimo priklauso visuomenės galia.

Nuo tinkamo gėrybių paskirstymo priklauso individualinė laimė.

Tinkamu paskirstymu reikia laikyti ne lygų paskirstymą, bet teisingą paskirstymą. Lygybės pagrindas – teisingumas.

Suderinimas šių dviejų pradų – tautos galios išorėje ir asmeninės gerovės viduje – socialinio klestėjimo laidas.

Socialinis klestėjimas reiškia: laimingas žmogus, laisvas pilietis, didi nacija.

Anglija išsprendė pirmąją iš šių dviejų problemų. Ji puikiai kuria gėrybes, bet blogai jas paskirsto. Toks vienašalis sprendimas fatališkai veda į dvi kraštutinybes: į baisingą turtą ir baisingą skurdą. Visos gyvenimo gėrybės kai kuriems, visi nepritekliai – kitiems, tai yra liaudžiai; privilegijos, išimtys, monopolijos, feodalų valdžia laikosi jos darbo išnaudojimu.

Dviprasmiška ir pavojinga padėtis, nes visuomenės galia čia remiasi privačių asmenų skurdu, o valstybės didybė – individų kančiomis. Tai blogai sukurta didybė, kurioje suderinti visi materialiniai elementai ir kurioje nėra nė vieno moralinio elemento.

Komunizmas ir agrarinis įstatymas tariasi išspręsią antrąją problemą. Jie klysta. Toks paskirstymas žudo gamybą. Lygios dalybos likviduoja lenktyniavimą ir, vadinasi, darbą. Šitaip mėsininkas nužudo tai, ką skirsto dalimis. Vadinasi, neįmanoma pasitenkinti šiais tariamais sprendimais. Panaikinti turtą nereiškia jį paskirstyti.

Tiedvi problemos tik tada bus gerai išspręstos, jeigu bus išspręstos kartu. Abu sprendimai turi būti sujungti ir sudaryti vieną.

Išspręskite tik pirmąją iš šių dviejų problemų, ir jūs būsite Venecija, būsite Anglija. Kaip Venecija, jūs turėsite galią, sukurtą dirbtiniu būdu, arba kaip Anglija – materialiąją galybę; jūs būsite blogas turtuolis. Jūs arba žūsite per smurtą, kaip mirė Venecija[23], arba bankrutuosite, kaip žlugs Anglija. Ir pasaulis leis jums mirti ir žlugti, nes pasaulis leidžia mirti ir žlugti kiekvienam egoizmui, visam tam, kas žmonių giminės akyse nėra kokia nors dorybė ar idėja.

Savaime aišku, kad, sakydami „Venecija“, „Anglija“, mes turime omenyje ne tautas, o tam tikrą socialinę santvarką: oligarchijas, kurios valdo tautas. Tautoms visuomet jaučiame pagarbą ir simpatiją. Venecija, kaip tauta, atgims; Anglija, kaip aristokratija, žlugs, bet Anglija, kaip nacija, nemirtinga. Tai pažymėję, einame toliau.

Išspręskite abi problemas: drąsinkite turtingąjį ir globokite vargšą, panaikinkite skurdą, padarykite galą neteisybei, kai stiprusis eksploatuoja silpnąjį, pažabokite neteisingą pavydą to, kuris dar keliauja į tikslą, tam, kuris jau pasiekė tikslą, broliškai ir matematiškai nustatykite darbo užmokestį, kad jis atitiktų įdėtą darbą, laiduokite nemokamą ir privalomą mokslą augančiai kartai, padarykite mokslą brandos pagrindu, duodami rankoms darbo, ugdykite ir protinius gebėjimus, būkite galinga tauta ir drauge laimingų žmonių šeima, demokratizuokite nuosavybę ne ją panaikindami, bet ją padarydami visiems prieinamą, kad kiekvienas pilietis be jokios išimties būtų savininkas, kas daug lengviau pasiekiama, negu atrodo; trumpai tariant, mokėkite sukurti turtą ir mokėkite jį paskirstyti, ir jūs turėsite drauge ir materialiąją didybę, ir moralinę didybę; ir jūs būsite verti vadintis Prancūzija.

Štai ką, nustūmęs į šalį kai kurias klaidingas sektas ir iškilęs viršum jų, tvirtino socializmas; štai ko jis ieškojo faktuose, štai ką jis ruošė protuose.

Nuostabios pastangos! Šventi mėginimai!

Šios doktrinos, šios teorijos, šis pasipriešinimas, netikėta valstybės vyrui būtinybė paisyti filosofų, migloti nauji reiškiniai, bandymai sukurti naują politiką, suderintą su senuoju pasauliu ir ne per daug prieštaraujančią revoliuciniams idealams, padėtis, kurioje tekdavo naudotis Lafajeto paslaugomis ginant Polinjaką[24], nuojauta progreso, įžvelgiamo pro maištą, atstovų rūmai ir gatvė, mėginimai sukurti aistrų pusiausvyrą, tikėjimas revoliucija, gal miglotas numatymas, jog ateityje reikės atsižadėti sosto, sukeltas dar neįsisąmoninto nuolankumo aukščiausiai, negincijamai teisei, noras pasilikti ištikimam savo giminei, šeimyniškumo dvasia, nuoširdus gerbimas tautos, jo paties dorumas – visa tai kėlė Luji Filipui beveik skausmingą susirūpinimą ir kartais, kad ir koks jis buvo stiprus ir drąsus, slėgdavo jį, ir jam tekdavo pajusti, kaip sunku būti karaliumi.

Jis jautė po kojomis kažkokį grėsmingą irimą, nors tai nebuvo visiškas griuvimas, nes Prancūzija buvo Prancūzija labiau negu bet kada.

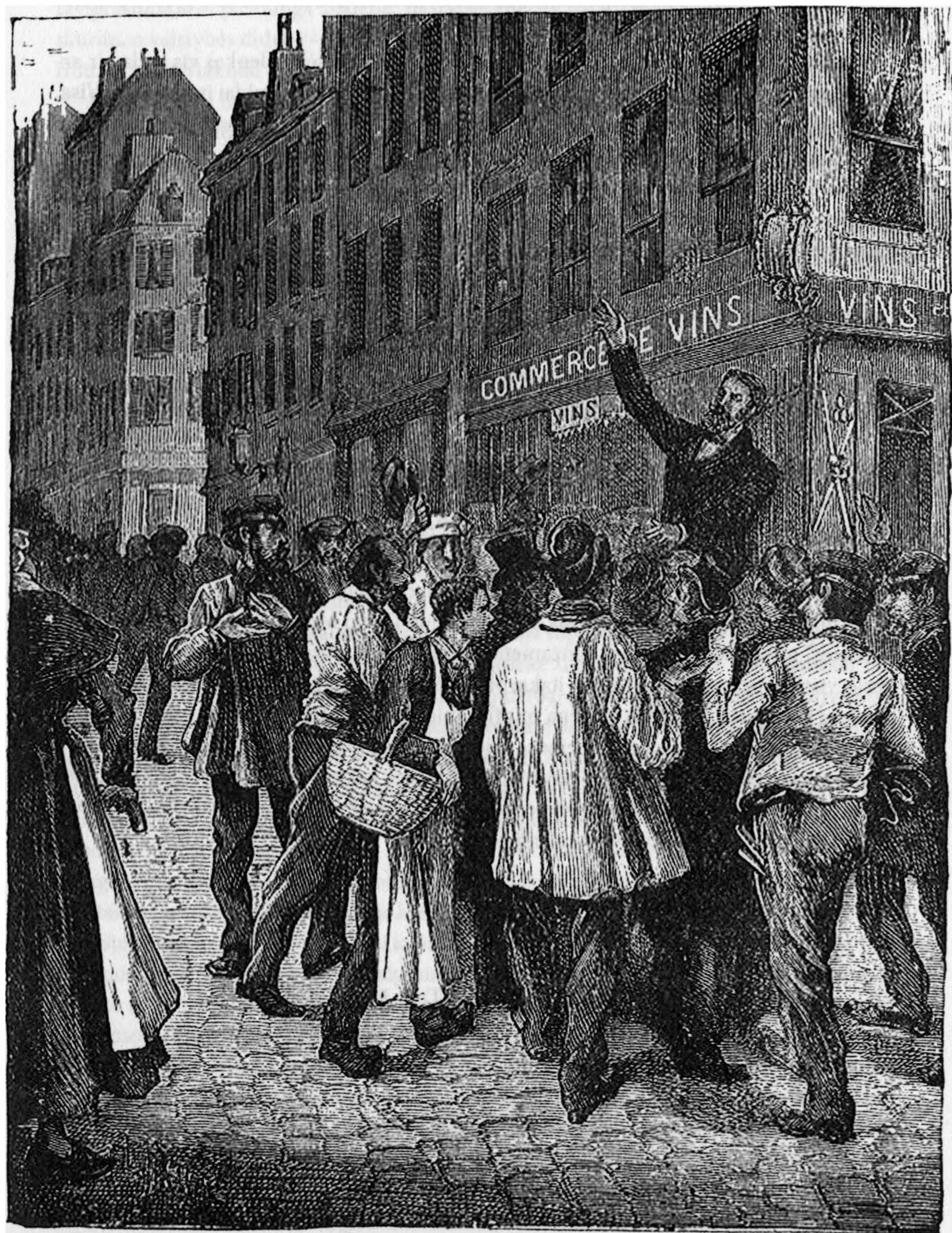
Tamsūs debesys susigrūdę aptraukė horizontą. Keistas šešėlis, slenkąs vis arčiau ir arčiau, pamažu apgaubė žmones, daiktus, idėjas; šešėlis, kurį skleidė vaidai ir sistemos. Visa, kas buvo paskubomis prislopinta, atgijo ir ėmė fermentuotis. Kartais doro žmogaus sąžinė tarytum neatgaudavo kvapo – toks sunkus, nesveikas buvo oras, kuriame sofizmai pynėsi su tiesomis. Šitame visuomenės nerime protai virpėjo kaip lapai prieš audrą. Aplinkui jautėsi tokia elektros įtampa, jog kai kuriomis akimirkomis pirmas sutiktas žmogus, niekam ligi tol nežinomas, galėjo sukelti šviesos tvykstelėjimą. Paskui vėl užslinkdavo prieblandos tamsa. Kartkartėmis gilus ir dulus dundesys liudijo, kokios audros sklidini debesys.

Vos buvo praėję dvidešimt mėnesių po Liepos revoliucijos, kai parodė savo fatališką ir grėslų veidą 1832 metai. Liaudies skurdas, darbo žmonės be darbo, paskutinis princas Kondė, dingęs patamsiuose, Briuselis, išvaręs Nasau dinastiją, kaip Paryžius – Burbonus, Belgija, kuri siūlėsi Prancūzijos princui ir buvo atiduota Anglijos princui, neapykanta Rusijos Nikolajui, už mūsų du Pietų demonai – Ispanijos Ferdinandas ir Portugalijos Migelis[25], drebanti žemė Italijoje, Meternichas, tiesiąs ranką į Boloniją, Prancūzija, įžeidusi Austriją Ankonoje, šiaurėje kažkoks nelemtas plaktuko pokšėjimas, kaląs grabo antvožą Lenkijai, irzlūs visos Europos žvilgsniai, įspėją Prancūziją, Anglija, įtartina sąjungininkė, pasiruošusi pastumti tai, kas svyruoja, ir šokti ant to, kas pargriūva, perų teismas, prisidengęs Bekarija, kad galėtų išgelbėti keturias galvas nuo teisėto sprendimo[26], lelijos, nugramdytos nuo karaliaus karietos, kryžius, nuplėštas nuo Dievo Motinos katedros, pažemintas Lafajetas, nusigyvenęs Lafitas, Benžamenas Konstanas[27], miręs skurde, mirtis Kazimiro Perjė, visiškai praradusio bet kokią įtaką; politinė liga ir socialinė liga, pasireiškusi iš karto abiejose karalystės sostinėse, – viena minties mieste, antra darbo mieste; Paryžiuje pilietinis karas, Lione vergų karas; abiejuose miestuose tas pats tvatančios liepsnos atspindys; purpuriniai išsiveržusio vulkano atšvaitai ant liaudies kaktos; fanatiški Pietūs, sudrumsti Vakarai, Beri kunigaikštienė Vandėjoje, sąmokslai, konspiracija, sukilimai, cholera – painių įvykių sambrūzdis šalia painių idėjų gausmo.

V
FAKTAI, KURIE YRA ISTORIJA IR KURIŲ ISTORIJA NEPRIPAŽĮSTA

Apie balandžio pabaigą viskas paaštrėjo. Rūgimas virto virimu. Po 1830 metų vienur kitur tvyksteldavo nedideli atskiri maištai, kurie būdavo greit numalšinami, bet vėl pasikartodavo, – plataus, bet slapto gaisro ženklas. Brendo kažkas baisaus. Galėjai įžiūrėti dar nepakankamai išryškėjusius ir prastai apšviestus galimos revoliucijos kontūrus. Prancūzija žiūrėjo į Paryžių; Paryžius žiūrėjo į Sent Antuano priemiestį.

Sent Antuano priemiestis, slapčiomis kurstomas, pradėjo kunkuliuoti.

Gatvės oratorius

Šarono gatvės smuklės tapo rimtos ir grėslios – kad ir kaip atrodytų keista šiuos epitetus taikyti smuklėms.

Ten stačiai ir atvirai imta abejoti vyriausybe. Ten viešai buvo svarstomas klausimas: *muštis ar laikytis ramiai*. Kai kur užpakalinėse smuklių patalpose darbininkai būdavo saikdinami „sulig pirmu aliarmu išeiti į gatvę ir kovoti, nepaisant priešų skaičiaus". Kai tik įsipareigojimas būdavo prisiimtas, vyriškis, sėdįs smuklės kampe, „pakeldavo balsą" ir sakydavo: „Tu sutikai! Tu prisiekei!" Kartais būdavo posėdžiaujama antrame aukšte, užrakintame kambaryje, ir ten vykdavo scenos, labai panašios į masonų apeigas. Naujokas būdavo prisaikdinamas *tarnauti bendram tikslui lygiai taip, kaip vaikai tarnaują tėvui*. Tokia buvo formulė.

Žemutinėse patalpose buvo skaitomos „maištingos" brošiūros. Jose būdavo *koneveikiama vyriausybė*, kaip sakoma viename slaptame to laiko pranešime.

Ten būdavo girdėti tokie žodžiai: „Man nežinomi vadų vardai. O mes apie paskirtą dieną sužinosime tik prieš dvi valandas." Vienas darbininkas pasakė: „Mūsų trys šimtai, duosim kiekvienas po dešimt su – štai jums šimtas penkiasdešimt frankų parakui ir kulkoms gaminti." Kitas pasakė: „Man nereikia šešių mėnesių, man nereikia nė dviejų. Nepraeis nė pora savaičių, ir mes susilyginsime su vyriausybe. Turint dvidešimt penkis tūkstančius vyrų, galima ir susikibti kaip reikiant." Dar kitas pasakė: „Aš visai nemiegu ir naktimis darau šovinius." Kartkartėmis ateidavo gražiai apsirengę žmonės, panašūs į buržua, „sukeldavo sąmyšį", lyg būtų „viršininkai", paspausdavo ranką *patiems svarbiesiems* ir išeidavo. Jie niekuomet nepasilikdavo ilgiau kaip dešimt minučių. Tyliu balsu jie pasikeisdavo reikšmingais žodžiais: „Sąmokslas pribrendęs, dalykas paruoštas." „Apie tai ūžė visi, kas ten buvo", – pasak vieno iš dalyvavusiųjų. Jaudulys buvo toks, jog kartą perpildytoje smuklėje vienas darbininkas sušuko: „Mes neturime ginklų!" Vienas iš jo draugų atsakė: „Jų turi kareiviai!" – šitaip nejučiomis pamėgdžiodamas Bonaparto kreipimąsi į Italijos armiją. „Kai dalykas būdavo susijęs su kokia nors didesne paslaptimi, – priduriama viename raporte, – jie nesakydavo jos vieni kitiems." Nesuprantama, ką dar jie galėjo slėpti, jei šitaip kalbėdavo.

Kartais tokie susirinkimai vykdavo net reguliariai. Kai kuriuose dalyvaudavo ne daugiau kaip aštuoni ar dešimt žmonių, visuomet tie patys. Į kitus ateidavo visi, kas norėdavo, ir patalpa būdavo taip prigrūsta, jog žmonės turėdavo stovėti. Vieni į susirinkimus eidavo dėl to, kad buvo aistringi entuziastai, kiti dėl to, kad *jiems buvo pakeliui į darbą*. Kaip ir revoliucijos metu, tuose susirinkimuose lankydavosi moterys patriotės, kurios naujai atvykusiuosius sutikdavo bučiniu.

Iškilo aikštėn ir kiti iškalbingi faktai.

Žmogus įeidavo į smuklę, išgerdavo ir išeidavo, tardamas: „Šeimininke, mano skolelę apmokės revoliucija."

Pas smuklininką priešais Šarono gatvę buvo renkami revoliuciniai įgaliotiniai. Rinkimines korteles dėdavo į kepures.

Darbininkai rinkdavosi Koto gatvėje pas vieną fechtuotoją, kuris mokė puolimo veiksmų. Ten buvo kolekcija ginklų – medinių espadronų, lazdų, nendrių ir rapyrų. Atėjo diena, kai nuo rapyrų buvo nusukti antgaliai. Vienas darbininkas pasakė: „Mūsų dvidešimt penki, bet aš neįskaičiuojamas, nes į mane žiūri kaip į gvėrą." Šitas gvėra vėliau buvo ne kas kitas, o Kenisė.

Kai kurie sumanymai pamažu kažkokiu keistu būdu pasidarydavo žinomi visiems. Viena moteris, šlavinėdama ties savo durimis, pasakė kitai: „Jau seniai sparčiai dirbami šoviniai." Gatvėse visi atvirai skaitė proklamacijas – atsišaukimus į departamentų nacionalinius gvardiečius. Viena tokia proklamacija buvo pasirašyta: *Biurto, vyno pirklys.*

Kartą Lenuaro prekyvietėje prie svaigalų krautuvės kažkoks barzdočius, užsilipęs ant stulpelio, itališku akcentu garsiai skaitė keistą, ranka rašytą raštą, tarytum duotą kažkokios paslaptingos valdžios. Aplink jį susirinko būreliai klausytojų ir jam plojo. Atskiri posakiai, itin jaudinę minią, buvo surinkti ir surašyti: „Mūsų idėjoms daromos kliūtys, mūsų atsišaukimai plėšomi, jų platintojai sekami ir metami į kalėjimus." „Riaušės, įvykusios medvilnės manufaktūrose, patraukė į mūsų pusę daug nuosaikiųjų." „Liaudies ateitis kuriama niekam nežinomose mūsų eilėse." „Štai nepaneigiamos tezės: akcija arba reakcija, revoliucija arba kontrrevoliucija, nes mūsų laikais niekas nebetiki nei inertiškumu, nei stabilumu. Su liaudimi arba prieš liaudį – štai koks klausimas. Kito kelio nėra." „Tą dieną, kai mes jums atrodysime netinkami, pakeiskite, pašalinkite mus, bet ligi tol padėkite mums žengti pirmyn." Visa tai būdavo kalbama visiems girdint ir matant.

Kiti pasisakymai, dar akiplėšiškesni, buvo liaudžiai įtartini kaip tik dėl to akiplėšiškumo. 1832 metų balandžio 4 dieną vienas praeivis, užlipęs ant šaligatvio stulpelio Šv. Margaritos gatvės kampe, šaukė: „Aš babuvistas!" Vis dėlto po Babefo vardu liaudis užuodė Žiskė[28].

Tarp kitko, šis praeivis pasakė:

– Šalin nuosavybę! Kairioji opozicija baili ir išdavikiška. Kai ji nori įrodyti, kad jos tiesa, tai skelbia revoliuciją. Ji sakosi esanti demokratinė, kad nebūtų sumušta, ir rojalistinė, kad nereikėtų kovoti. Respublikonai – šlapios vištos. Nepasitikėkite respublikonais, piliečiai darbo žmonės.

– Tylėk, pilieti šnipe! – sušuko jam vienas darbininkas.

Tas šūksnis užbaigė ginčą.

Būdavo ir paslaptingų įvykių.

Kartą pavakare vienas darbininkas sutiko netoli kanalo „gerai apsirengusį poną", kuris jį paklausė:

– Kur eini, pilieti?

– Pone, – atsakė darbininkas, – aš neturiu garbės jūsų pažinti.

– Užtat aš tave gerai pažįstu, – atsakė žmogus ir pridūrė: – Nebijok. Aš esu komiteto įgaliotinis. Tu įtariamas, kad esi nelabai patikimas. Žinok, jeigu tu ką nors išplepėsi, mums viskas bus žinoma, tu sekamas.

Po to paspaudė darbininkui ranką ir nuėjo, pasakęs:

– Greitai pasimatysime.

Policija, klausydamasi, ką žmonės šneka, nugirsdavo keistų dialogų, jau ne tik smuklėse, bet ir gatvėse:

– Pasistenk kuo greičiausiai gauti, – sakė audėjas baldžiui.

– O kam?

– Reiks truputėlį pašaudyti.

Du apdriskę praeiviai pasikeitė įsidėmėtinais žodžiais, nuo kurių aiškiai dvelkė žakerija[29]:

– Kas mus valdo?

– Ponas Filipas.

– Ne, buržuazija.

Klystų tie, kurie manytų, kad žodį „žakerija“ vartojame blogąja prasme. Žakerijos dalyviai buvo skurdžiai. O tie, kurie alksta, turi teisę reikalauti duonos.

Kitą kartą buvo nugirsta, kaip vienas praeivis sakė kitam:

– Mes turime puikų puolimo planą.

Sykį apskritoje aikštėje prie Sosto užkardos slaptai tarp savęs šnekėjosi griovyje susėdę keturi vyriškiai, ir iš jų kalbos tiek tepavyko nugirsti:

– Viskas bus padaryta, kad jis daugiau nebevaikštinėtų po Paryžių.

Kas tasai „jis“? Grėsli nežinomybė.

„Svarbiausieji vadai“, kaip sakydavo žmonės priemiesčiuose, laikėsi nuošaliai. Tikėta, kad jie savo veiksmus derina vienoje smuklėje netoli Sent Estašo bažnyčios. Kažkoks Og., Siuvėjų savitarpio pagalbos draugijos pirmininkas Mondeturo gatvėje, buvo laikomas svarbiausiu tarpininku tarp vadų ir Sent Antuano priemiesčio. Vis dėlto šie vadai visuomet būdavo šešėlyje, ir joks, nė pats akivaizdžiausias faktas negalėjo palaužti nepaprasto išdidumo, su kuriuo vėliau vienas kaltinamasis atsakė Perų teisme:

– Kas buvo jūsų vadas?

– Aš to nežinojau ir nesistengiau sužinoti.

Beje, buvo tik migloti žodžiai, pilni aiškių užuominų, kartais tušti spėliojimai, gandai, šnekos. Pasirodė ir kitų ženklų.

Dailidė, kaldamas lentų tvorą aplink statomą namą Reilji gatvėje, rado skiautelę suplėšyto laiško, kurioje galėjai dar įskaityti šias eilutes:

„Komitetas turi imtis priemonių sutrukdyti verbuoti vyrus į kai kurių draugijų sekcijas.“

Ir prierašas:

„Mes sužinojome, kad Fobur Puasonjero gatvėje Nr. 5 (bis), pas ginklininką kieme, yra penki ar šeši tūkstančiai šautuvų. Sekcija visai neturi ginklų.“

Dailidė sunerimo ir savo radinį parodė kaimynams, juo labiau kad už kelių žingsnių rado kitą popiergalį, taip pat suplėšytą, bet dar reikšmingesnį, kurio formą čia parodome, turėdami omenyje istorinę šio keisto dokumento svarbą:

K	C	D	Ž	*Išmokite šį lapelį atmintinai. Po to sudraskykite. Naujieji nariai tegu padaro tą patį, kai jiems būsite perdavę įsakymus.*
				Sveikinimas ir brolybė.
				L.
				u og a^{1} *fe*

Asmenys, kurie tuomet žinojo apie šį radinį, tik vėliau suprato slaptingą šių keturių didžiųjų raidžių prasmę: *Kenturionai*, *Centurionai*, *Dekurionai*, *Žvalgai*, o raidės *u og* a^{1} *f e* reiškė datą: 1832 metų balandžio 15 d. Po kiekviena didžiąja raide buvo įrašyti

vardai drauge su labai būdingais nurodymais. Pavyzdžiui: „K – *Banarelis*. 8 šautuvai, 83 šoviniai. Žmogus patikimas. C – *Bubjeras*. 1 pistoletas, 40 šovinių, D – *Rolė*. 1 rapyra, 1 pistoletas, 1 svaras parako; Ž – *Tesjė*. 1 kardas, 1 šovininė. Punktualus. *Tereras*. 8 šautuvai. Narsus“, – ir t. t.

Pagaliau šis dailidė rado, vis tame pat sklype, trečią popierių, kuriame pieštuku, bet labai įskaitomai, buvo padarytas šis savotiškas paslaptingas sąrašas:

Vienybė. Blanšaras, Arbr Seko 6.
Bara. Suazas. Sąskaitybos rūmai.
Kosčiuška. Obri mėsininkas?
Ž. Ž. R.
Gajus Grakchas.
Patikrinimo teisė. Diufonas. Furas.
Žirondistų žlugimas. Derbakas. Mobiujė.
Vašingtonas. Pensonas. 1 pistoletas, 86 šoviniai.
Marselietė.
Liaudies suver. Mišelis. Kenkampua. Kardas.
Ošas.
Marso. Platonas. Arbr Sekas.
Varšuva. Tilji, laikraščio „Popiuler“ pardavėjas.

Dorasis buržua, kurio rankose pasiliko tas sąrašas, sužinojo jo prasmę. Atrodo, jog tai buvo pilnas Žmogaus teisių draugijos ketvirtosios apygardos sekcijų sąrašas su tų sekcijų vadovų pavardėmis ir jų adresais. Šiuo metu, kai visi šie nežinomi faktai priklauso tiktai istorijai, galima juos paskelbti. Reikia pridurti, kad Žmogaus teisių draugija, atrodo, įsisteigė vėliau, negu buvo rastas šis popierius. Gal tai buvo tik projekto tekstas.

Vis dėlto po šių užuominų, žodžių ir užrašų pradėjo reikštis realūs faktai.

Popenkuro gatvėje per kratą pas senų daiktų pirklį komodos stalčiuje buvo rasti septyni keturlinkai sulankstyti pilko popieriaus lapai; po tais lapais buvo padėti dvidešimt šeši to paties pilko popieriaus ketvirtainiai, susukti šovinių forma, ir kortelė, kurioje galėjai perskaityti:

Salietra	12 uncijų
Siera	2 uncijos
Anglis	2 su puse uncijos
Vanduo	2 uncijos

Kratos protokole buvo pažymėta, kad stalčius smarkiai atsidavė paraku.

Vienas mūrininkas, po darbo dienos grįždamas namo, netoli Austerlico tilto ant suolo užmiršo nedidelį ryšulėlį. Tą ryšulėlį kažkas nunešė į sargybos postą. Ten jį atrišus, buvo rasta du atspausdinti dialogai, pasirašyti Lotjero, daina „Darbininkai, vienykitės!“ ir skardinė dėžutė, pilna šovinių.

Vienas darbininkas, gerdamas su savo draugu, paprašė, kad tas jį apčiupinėtų ir įsitikintų, koks jis sušilęs; tasai po striuke užčiuopė pistoletą.

Bulvare, tarp Per Lašezo kapinių ir Sosto užkardos, pačioje atkampiausioje vietoje, griovyje, po drožlių ir šiukšlių krūva, vaikai žaisdami aptiko maišą, kuriame buvo forma kulkoms lieti, medinis cilindrėlis šoviniams daryti, dubenėlis su medžioklinio parako kruopelėmis ir ketinis katiliukas švinui lydyti su aiškiais ištirpdyto metalo pėdsakais viduje.

Policijos agentai, penktą valandą ryto netikėtai įsibrovę pas tokį Pardoną, vėliau buvusį Barikad Meri sekcijos nariu ir nukautą per sukilimą 1834 metų balandį, užtiko jį stovintį prie lovos ir laikantį rankoje šovinius, kuriuos jis tuo metu gamino.

Buvo pastebėta, kad pietų pertraukos metu du darbininkai susitiko tarp Pikpiuso ir Šarantono užkardų siaurame patrulių takelyje tarp dviejų mūrinių aptvarų, netoli smuklės, prie kurios durų paprastai lankytojai žaidžia Siamo kėgliais. Vienas iš tų vyrų išsitraukė iš po savo palaidinės pistoletą ir padavė jį antrajam. Įteikdamas ginklą, jis pastebėjo, kad nuo jo suprakaitavusios krūtinės kiek atidrėkęs parakas. Jis apžiūrėjo pistoletą ir dar kiek užpylė parako ant degtuvo. Po to jiedu išsiskyrė.

Kažkoks Galė, vėliau nukautas Boburo gatvėje balandžio įvykių metu, gyrėsi turįs namie septynis šimtus šovinių ir dvidešimt keturis šautuvinius titnagėlius.

Kartą vyriausybė gavo žinių, kad priemiestyje visai neseniai buvo išdalinti ginklai ir du šimtai tūkstančių šovinių. Po savaitės buvo išdalinta dar trisdešimt tūkstančių šovinių. Nuostabus dalykas: nė vienas jų nepateko į policijos rankas. Viename perimtame laiške buvo parašyta: „Netoli ta diena, kai aštuoniasdešimt tūkstančių patriotų išeis ketvirtą valandą ryto su ginklais."

Visas šis rūgimo procesas vyko viešai, beveik net galėtum pasakyti – ramiai. Neišvengiamas sukilimas tyliai ruošė audrą vyriausybės panosėje. Buvo aiškiai matyti, kas tai per krizė, tuo metu dar požeminė, bet jau gerai juntama. Buržua taikingai šnekučiuodavosi su darbininkais apie tai, kas ruošiama. Vienas kitą klausdavo: „Na, kaip sukilimas?" – tokiu tonu, kuriuo klaustų: „Kaip laikosi jūsų žmona?"

Baldų pirklys Moro gatvėje pasiteiravo:

– Na, kada gi pradėsite?

Kitas krautuvininkas kalbėjo:

– Greit prasidės. Aš žinau. Prieš mėnesį jūsų buvo penkiolika tūkstančių, o dabar dvidešimt penki.

Jis siūlė savo šautuvą, o kaimynas – nedidelį pistoletą, už kurį norėjo septynių frankų.

Taigi revoliucinis įkarštis stiprėjo. Nė vienas Paryžiaus ar Prancūzijos kampelis nebuvo išimtis. Visur buvo juntamas jos pulsas. Kaip žmogaus kūne aplink uždegimo apimtus audinius susidaro dėmelės, taip šalyje ėmė plisti slaptų draugijų tinklas. Iš Liaudies bičiulių susivienijimo, tuo pat metu viešo ir slapto, gimė Žmogaus teisių draugija, kuri šitaip datavo vieną iš savo potvarkių: *Respublikos eros 40 metai, pliuviozo mėnuo;* draugija, kuriai buvo lemta pergyventi Prisiekusiųjų teismo sprendimą dėl jos uždarymo ir kuri nesvyruodama savo sekcijoms duodavo šiuos reikšmingus pavadinimus:

Ietys.
Aliarmas.
Signalinė patranka.
Frygijos kepuraitė.
Sausio dvidešimt pirmoji.
Elgetos.
Valkatos.
Žygis pirmyn.
Robespjeras.
Svambalas.
Ateis diena.

Iš Žmogaus teisių draugijos išriedėjo Veikimo komitetas. Jį sudarė nekantrieji, atskilę nuo draugijos ir bėgę pirmyn. Kiti susivienijimai telkdavosi šalininkus iš didelių pagrindinių draugijų. Sekcijų nariai skundėsi, kad jie tampomi į visas puses. Šitaip susikūrė *Galijos sąjunga* ir *Municipalitetų organizacinis komitetas.* Šitaip susikūrė sąjungos „Spaudos laisvė", „Asmens laisvė", „Liaudies švietimas", „Kova prieš netiesioginius mokesčius". Paskui – Darbininkų lygybės gynėjų draugija, turėjusi tris frakcijas: Lygybės gynėjų, Komunistų ir Reformistų. Paskui Bastilijos armija, savotiška kohorta, kariškai organizuota: keturiems vyrams komandavo kapralas, dešimčiai – seržantas, dvidešimčiai – jaunesnysis leitenantas, keturiasdešimčiai – leitenantas; joje vienas kitą galėjo pažinti ne daugiau kaip penki žmonės. Šioje išmonėje, kurioje atsargumas derėjo su drąsa, rodosi, glūdėjo Venecijos genialumas. Vadovaujantis organas – Centro komitetas – turėjo dvi rankas: Veikimo komitetą ir Bastilijos armiją. Ištikimybės riterių legitiminė sąjunga sėjo nesantaiką tarp šių respublikinių susivienijimų. Ji buvo demaskuota ir pašalinta.

Paryžiaus draugijos turėjo atšakas svarbiausiuose miestuose. Lione, Nante, Lilyje ir Marselyje buvo savos Žmogaus teisių, Karbonarų, Laisvųjų žmonių sąjungos. Ekse veikė revoliucinė draugija, vadinama „Kugurda". Mes jau esame prasitarę apie ją.

Paryžiuje Sen Marso priemiestis kunkuliavo ne mažiau kaip Sent Antuano priemiestis, ir mokslo įstaigos jaudinosi ne mažiau kaip priemiesčiai. Kavinė Sent Jasento gatvėje ir „Septynių biliardų" užeigėlė Matiuren Sen Žako gatvėje buvo studentų sueigų vietos. „Abėcėlės bičiulių" draugija, glaudžiai susijusi su Anžero savitarpio pagalbos draugija ir Ekso „Kugurda", kaip matėme, rinkdavosi „Miuzeno" kavinėje. Tie patys jaunuoliai susitikdavo, kaip mes jau sakėme, „Korinto" restoranėlyje netoli Mondeturo gatvės. Tie susirinkimai būdavo slapti. Kiti, kiek aplinkybės leisdavo, būdavo vieši, ir jų įžūlumą rodo ši tardymo ištrauka, paimta iš vienos vėliau vykusių bylų:

– Kur ši draugija rinkdavosi?

– Taikos gatvėje.

– Pas ką?

– Gatvėje.

– Kokios sekcijos ten dalyvaudavo?

– Viena.

– Kuri?

– Maniuelio sekcija.

– Kas buvo vadas?

– Aš.

– Jūs dar per jaunas, kad galėtumėte vienas prisiimti rimtą sprendimą pulti vyriausybę. Iš kur jūs gaudavote instrukcijas?

– Iš Centro komiteto.

Kariuomenė lygiai taip pat bruzdėjo kaip ir liaudis – tai vėliau įrodė riaušės Belfore, Liunevilyje ir Epinalyje. Buvo dedamos viltys į penkiasdešimt antrąjį pulką, į penktąjį, į aštuntąjį, į trisdešimt septintąjį ir į dvidešimtąjį lengvosios kavalerijos pulką. Burgundijoje ir Pietų miestuose buvo sodinamas „Laisvės medis", t. y. statomas stiebas su raudona kepuraite viršuje.

Šitokia buvo padėtis.

Ir toji padėtis, kaip mes esame sakę pradžioje, gyviau ir stipriau buvo jaučiama Sent Antuano priemiestyje negu kur kitur. Čia kaip tik ir buvo maišto židinys.

Šis senas priemiestis, apgyventas tirštai kaip skruzdėlynas, darbštus, drąsus ir piktas kaip avilys, virpėjo, nekantriai laukdamas ir trokšdamas sprogimo. Viskas ten bruzdėjo, tačiau darbas dėl to nenutrūko. Niekas negalėtų atvaizduoti gyvo ir niūraus šio priemiesčio veido. Sukrečiantis skurdas jame slypi po mansardų stogais; ten galima rasti ir liepsningo, nuostabaus proto žmonių. O kaip tik neviltis ir protas yra itin pavojingas kraštutinybių derinys.

Sent Antuano priemiestis turėjo dar ir daugiau dėl ko maištauti: jį nuolat užgriūdavo prekybinės krizės, bankrotai, streikai, nedarbas – reiškiniai, būdingi dideliems politiniams sukrėtimams. Revoliucijos metu skurdas yra drauge priežastis ir padarinys. Jos smogiamas smūgis atsiliepia jai pačiai. Šio priemiesčio gyventojai, kupini išdidžios dorybės, slepią savyje didžiausią dvasios įkarštį, visuomet pasiruošę imtis ginklo, lengvai įsiliepsnoją, irzlūs, neįžvelgiami, užtaisyti sprogstamąja medžiaga, atrodė, tik ir laukė žiežirbos. Jei tiktai kokios kibirkštys, įvykių vėjų genamos, lekia per horizontą, tuojau pagalvosi apie Sent Antuano priemiestį ir apie grėslų atsitiktinumą, padėjusį prie Paryžiaus vartų šią kančių ir idėjų parakinę.

Antuano priemiesčio smuklės, jau ne vieną kartą paminėtos pasakojime, kurį ką tik skaitėme, susilaukė atgarsio istorijoje. Maištų metu čia žmonės svaiginasi daugiau žodžiais negu vynu. Čia plevena kažkokia pranašiška dvasia ir ateities emanacija, pripildanti širdis ir kelianti sielas. Antuano priemiesčio užeigos panašios į Aventino kalvos tavernas, pastatytas ant Sibilės urvo, iš kurio gilumos sklisdavo jos šventi dvelksmai; į tas tavernas, kurių stalai buvo beveik trikojai ir kuriose buvo geriamas gėrimas, Enijaus vadinamas „Sibilės vynu".

Sent Antuano priemiestis – tautos rezervuaras. Revoliuciniai sukrėtimai padaro jame plyšių, pro kuriuos teka liaudies suverenumas. Šis suverenumas gali šiurkščiai pasielgti; jis, kaip kiekvienas kitas, gali suklysti, bet net ir klysdamas lieka didus. Apie jį galima pasakyti kaip apie akląjį ciklopą: *ingens**.

---

* Galingas (lot.).

Devyniasdešimt trečiaisiais metais, pagal tai, ar protus valdydavo gera, ar bloga idėja, pagal tai, ar būdavo fanatizmo, ar entuziazmo diena, iš Sent Antuano priemiesčio išeidavo čia laukinių legionai, čia didvyrių minios.

Laukiniai. Išsiaiškinkime šitą žodį. Kai kūrybinio revoliucijos chaoso dienomis šie pasišiaušę, apiplyšę, riaumoją, nuožmūs žmonės, pakėlę vėzdus, atstatę ietis, kaip pašėlę leisdavosi ant seno sukrėsto Paryžiaus, ko jie norėdavo? Jie norėdavo padaryti galą priespaudai, galą tironijai, galą karams; jie norėdavo darbo vyrui, mokslo vaikui, visuomenės dėmesio moteriai, laisvės, lygybės, brolybės, duonos visiems, minties visiems, žemės pavertimo rojumi, progreso; iškamuoti ligi paskutiniosios, įtūžę, baisūs, pusnuogiai, su kuokomis rankose, staugdami jie reikalaudavo šio švento, gero ir švelnaus dalyko – progreso. Jie buvo laukiniai, tiesa, bet civilizacijos laukiniai.

Jie įnirtingai skelbė teisę; keldami siaubą ir šiurpą, jie norėjo įvaryti žmonių giminę į rojų. Jie atrodė barbarai, o buvo gelbėtojai. Jie reikalavo šviesos, patys pasislėpę po nakties kauke.

Šalia šių žmonių, nuožmių ir baisių, – mes su tuo sutinkame, tačiau nuožmių ir baisių gėrio vardan, – yra kitų žmonių, šypsančių, auksu išsiuvinėtais drabužiais, su kaspinais ir žvaigždėmis, su šilkinėmis kojinėmis, su baltomis plunksnomis, geltonomis pirštinėmis, lakuotais batais, – žmonių, kurie, užsirėmę alkūnėmis ant aksomu apmušto stalo, prie marmurinio židinio, romiai, bet atkakliai gina praeitį, viduramžius, dieviškąją teisę, fanatizmą, tamsumą, vergiją, mirties bausmę, karą, pusbalsiu mandagiai šlovindami kardą, laužą ir ešafotą. O kas dėl mūsų, tai jeigu būtume verčiami pasirinkti tarp civilizacijos barbarų ir civilizuotų barbarų, pasirinktume pirmuosius.

Bet, ačiū Dievui, tokio pasirinkimo negali būti. Nėra reikalo stačia galva šokti į bedugnę nei dėl ateities, nei dėl praeities. Nei despotizmo, nei teroro. Norime eiti į progresą nuožulniu taku.

Dievas tuo pasirūpins. Kelio nelygumų šalinimas – tai visa Dievo politika.

VI

ANŽOLRASAS IR JO PADĖJĖJAI

Maždaug apie tą laiką Anžolrasas, numatydamas galimus įvykius, atliko paslaptingą patikrinimą.

Visi susirinko į slaptą sueigą „Miuzeno“ kavinėje. Įterpdamas į savo kalbą keletą pusiau mįslingų, bet reikšmingų metaforų, Anžolrasas tarė:

– Vertėtų žinoti, ką mes turime ir kuo galime pasitikėti. Norint turėti kovotojų, reikia juos paruošti. Reikia turėti, kuo smogti. Tai negali pakenkti. Kai ant kelio yra bulių, praeiviams daugiau galimybių pakliūti jiems ant ragų, negu tada, kai jų ten nėra. Taigi suskaičiuokime mūsų kaimenę. Kiek mūsų? Neverta atidėlioti šio dalyko rytojui. Revo-

liucionieriai privalo visuomet skubėti; progresas negali gaišti. Saugokimės netikėtumo. Nesiduokime užklumpami iš netyčių. Reikia apžiūrėti visas siūles, kurias esame padarę, ir patikrinti, ar jos tvirtos. Šį dalyką turime galutinai užbaigti šiandien. Tu, Kurfeirakai, nueisi žvilgtelėti į politechnikus. Šiandien trečiadienis – jiems laisva diena. O jūs, Feji, dirstelsite į tuos, kurie Glasjere, gerai? Kombeferas man prižadėjo pabuvoti Pikpiuse. Ten viskas kunkuliuoja. Baorelis aplankys Estrapadą. Pruverai, masonai pradeda vėsti; tu mums gausi žinių apie ložę Grenel Sent Onorė gatvėje. Žoli nueis į Diupiujitreno kliniką ir pačiupinės medicinos mokyklos pulsą. Bosiujė pavaikščios teismo rūmuose ir pasikalbės su jaunais juristais. Aš pats imuosi „Kugurdos“.

– Tai viskas sutvarkyta, – įterpė Kurfeirakas.

– Ne.

– O kas dar?

– Vienas labai svarbus dalykas.

– Koks? – paklausė Kurfeirakas.

– Meno užkarda, – atsakė Anžolrasas.

Anžolrasas truputį patylėjo, kažką mąstydamas, paskui vėl prabilo:

– Prie Meno užkardos gyvena marmurininkai, tapytojai, skulptorių mokiniai. Tai entuziastingi vyrai, bet linkę atvėsti. Aš nežinau, kas jiems darosi jau kuris laikas. Jie galvoja apie kažką kita. Gęsta. Leidžia laiką lošdami domino. Būtinai reikėtų pas juos nueiti ir su jais pasikalbėti, truputį, bet griežtai. Jie renkasi pas Rišfė. Juos ten galima rasti tarp dvyliktos ir pirmos valandos. Reikėtų nupūsti plėnis nuo tų žarijų. Aš tikėjausi, kad tai padarys tas išsiblaškėlis Marijus; tai geras vyrukas, bet nebesirodo. Man būtinai reikalingas žmogus Meno užkardai. Bet daugiau neturiu nė vieno.

– O aš? – tarė Granteras. – Juk aš čia.

– Tu?

– Aš.

– Tu mokysi respublikonus? Tu principų vardu įkvėpsi ugnį į atšalusias širdis?

– Kodėl gi ne?

– O argi tu kam nors tinki?

– Bet aš lyg ir norėčiau būti kuo nors naudingas, – atsakė Granteras.

– Tu niekuo netiki.

– Aš tikiu tavimi.

– Granterai, ar gali man padaryti paslaugą?

– Kokią tik nori! Net batus tau nuvalysiu.

– Gerai, tai nesikišk į mūsų reikalus. Siurbk sau absentą.

– Tu nedėkingas, Anžolrasai.

– Tai tu manai, kad galėtum nueiti į Meno užkardą? Sugebėtum tai padaryti?

– Aš sugebu nusileisti Grė gatve, pereiti per Mišelio aikštę, paskui įstrižai per Pono Princo gatvę, patraukti Vožiraro gatve, praeiti pro Karmelitus, pasukti į Asaso gatvę, pasiekti Šerš Midi gatvę, praeiti Karo tarybą, leistis Senųjų Tiuilri gatve, peršokti bulvarą, pažingsniuoti Meno plentu, pereiti per užkardą ir įeiti pas Rišfė. Tatai aš galiu. Ir mano batai gali.

– Ar tu nors truputį pažįsti tuos draugus pas Rišfė?

– Nelabai. Tik mes tujiname vieni kitus.

– O ką tu jiems pasakysi?

– Aš su jais pakalbėsiu apie Robespjerą, po velnių! Apie Dantoną. Apie principus.

– Tu!

– Aš. Tiktai niekas manęs nevertina. Bet kai aš imuosi reikalo, tada saugokis! Aš esu skaitęs Priudomą, man žinoma „Visuomenės sutartis", aš atmintinai moku Antrųjų metų konstituciją[30]. „Vieno piliečio laisvė baigiasi ten, kur prasideda kito piliečio laisvė." Gal tu mane laikai nemokša? Aš turiu stalčiuje seną asignaciją*. Žmogaus teisės, liaudies suverenumas, velniai rautų! Aš net esu truputį ebertistas[31]. Galiu su laikrodžiu rankoje šešias valandas pagrečiui paistyti nuostabius dalykus.

– Būk rimtesnis, – tarė Anžolrasas.

– Aš ne tik rimtas, aš nuožmus.

Anžolrasas pagalvojo valandėlę ir padarė apsisprendusio žmogaus gestą.

– Granterai, – tarė jis rimtai. – Aš sutinku tave išbandyti. Eik į Meno užkardą.

Granteras gyveno mebliuotuose kambariuose visai prie „Miuzeno" kavinės. Jis išėjo ir po penkių minučių sugrįžo. Buvo nuėjęs namo apsivilkti robespjeriškos liemenės.

– Raudona, – tarė jis įėjęs, įdėmiai žiūrėdamas į Anžolrasą.

Paskui tvirtai prispaudė delnu prie krūtinės ryškiai raudonus liemenės atlapus.

Ir, priėjęs prie Anžolraso, pašnibždėjo jam į ausį:

– Būk ramus.

Po to ryžtingai užsimaukšlino ant galvos skrybėlę ir išėjo.

Po ketvirčio valandos „Miuzeno" kavinės užpakalinė patalpa buvo tuščia. Visi „Abėcėlės bičiuliai" išsiskirstė vykdyti kiekvienas savo darbo. Anžolrasas, kuris pasiliko sau „Kugurdą", išėjo paskutinis.

Paryžiuje gyvenantys Ekso „Kugurdos" nariai tuomet susitikdavo Isi slėnyje, vienoje iš apleistų akmens skaldyklų, kurių taip gausu toje Paryžiaus pusėje.

Anžolrasas, žingsniuodamas į susitikimo vietą, mintyse perkratinėjo visą padėtį. Įvykių rimtumas buvo akivaizdus. Kai faktai, tam tikros slaptos visuomenės ligos ženklai, vystosi lėtai, mažiausia komplikacija juos sustabdo ir supainioja. Šis reiškinys – griuvimo ir atgimimo šaltinis. Anžolrasas po tamsiu ateities apdangalu įžvelgė spindulingą pakilimą. Ką gali žinoti? Galbūt valanda artėjo. Liaudis, vėl atsikovojanti savo teises, – koks puikus vaizdas! Revoliucija vėl didingai užvaldys Prancūziją ir pareikš pasauliui: „Tęsinys rytoj!" Anžolrasas buvo patenkintas. Žaizdras dvelkė karščiu. Ir tą pačią akimirką per Paryžių driekėsi parako takelis – jo bičiuliai, išsibarstę po visą miestą. Mintyse jis derino filosofišką ir jaudinamai nuoširdžią Kombefero iškalbą su kosmopolitišku Feji entuziazmu, su Kurfeirako įkarščiu, Baorelio juoku, Žano Pruvero liūdesiu, Žoli mokytumu, Bosiujė sarkazmu – visa tai panėšėjo į elektros traškėjimą, žiežirbuojantį visur aplinkui. Visi dirba. Rezultatas tikriausiai atitiks įdėtas pastangas. Tas gerai. Ir čia jis prisiminė Granterą.

– Tikrai sakant, – tarė jis sau, – Meno užkarda man beveik pakeliui. O jeigu aš nueičiau pas Rišfė? Pažiūrėkime, ką daro Granteras ir ką jis nuveikė.

* Čia turima omenyje 1793 metų asignacija.

Vožiraro varpinėj mušė pirmą valandą, kai Anžolrasas priėjo prie Rišfė užeigėlės. Įžengęs vidun, paleido duris, kurios jam tvojo į nugarą, susinėrė ant krūtinės rankas ir apžvelgė patalpą, pilną stalų, žmonių ir tabako dūmų.

Šitame rūke griaudėjo kažkieno balsas, tarpais nekantriai pertraukiamas kito balso. Tai Granteras ginčijosi su savo priešininku.

Granteras ir kažkokia žmogysta sėdėjo priešpriešiais už stalo iš margo Sent Anos marmuro, nusėto domino kauliukų žvaigždynais; jis daužė kumščiu marmurą, ir Anžolrasas štai ką išgirdo:

– Dvi šešiakės.

– Keturakė.

– Kiaulė! Aš tokios nebeturiu.

– Tu žuvęs. Dviakė.

– Šešiakė.

– Triakė.

– Akis.

– Man dėti.

– Keturakė.

– Kažin kaip bus.

– Tau.

– Padariau baisią klaidą.

– Tau gerai.

– Penkiolika.

– Dar septynios.

– Dabar turiu dvidešimt dvi. – Susimąstęs: – Dvidešimt dvi.

– Tu nelaukei dviejų šešiakių. Jei būčiau jas padėjęs iš pat pradžių, visas žaidimas būtų ėjęs kitaip.

– Dviakė.

– Akis.

– Akis! Ką gi, penkiakė.

– Aš neturiu.

– Bet juk tu ją, rodos, padėjai?

– Taip.

– Balta.

– Bet ir sekas gi jam! Taip, tau pasisekė! – Ilgai mąstęs: – Dviakė.

– Akis.

– Nei penkiakės, nei akies. Nelabai tau malonu.

– Domino!

– Velniai tave nujotų!

ANTROJI KNYGA

EPONINA

I

VIEVERSĖLIO LAUKAS

Marijus matė netikėtą įvykių atomazgą žabangų, ant kurių pėdsako jis buvo užvedęs Žaverą. Vos Žaveras išėjo iš lūšnos ir trimis fiakrais išsigabeno savo belaisvius, Marijus irgi išglūdino iš namų. Dar buvo tik devynios valandos vakaro. Marijus nuėjo pas Kurfeiraką. Ilgą laiką buvęs neišjudinamas Lotynų kvartalo gyventojas, dabar Kurfeirakas „politiniais sumetimais“ išsikėlė gyventi į Stiklo gatvę. Šitas kvartalas buvo iš tų, kuriuose tais laikais mielai prisiglausdavo sukilimas. Marijus tarė Kurfeirakui: „Atėjau pas tave nakvoti.“ Kurfeirakas ištraukė iš lovos vieną iš dviejų savo čiužinių, patiesė ant žemės ir atsakė: „Štai!“

Kitą dieną, septyniomis ryto, Marijus parėjo į savo lūšną, užsimokėjo nuomą ir skolas poniai Bugon, liepė sudėti į rankinius ratukus savo knygas, lovą, stalą, komodą bei porą kėdžių ir išvyko, nepalikęs adreso. Netrukus atėjo Žaveras paklausinėti Marijaus dėl vakar dienos įvykių, bet rado tik ponią Bugon, kuri jam pranešė: „Išsikraustė!“

Ponia Bugon buvo įsitikinusi, kad Marijus irgi kiek pritapęs prie naktį suimtų vagių. „Kas būtų galėjęs pamanyti! – šaukė ji, šnekėdama su kvartalo durininkėmis. – Toks kuklus jaunuolis, stačiai mergaitė, ir tiek!“

Dėl dviejų priežasčių Marijus taip greitai pakeitė butą. Visų pirma, dabar jis bjaurėjosi namais, kuriuose iš taip arti pamatė visų šlykščiausią ir nuožmiausią suklestėjusios socialinės šlykštynės pavidalą – nedorą skurdžių, kuris, turbūt, baisesnis už nedorą turčių. Antra, jis nenorėjo dalyvauti jokioje byloje, kuri, aišku, bus neišvengiama, ir liudyti prieš Tenardjė.

Žaveras tarė, kad jaunuolis, kurio vardo jis neįsidėmėjo, pabūgo ir paspruko, o gal ir visai negrįžo namo tų žabangų metu; vis dėlto jis šiek tiek jaunuolio paieškojo, bet jam taip ir nepavyko jo surasti.

Praslinko vienas mėnuo, paskui antras. Marijus vis dar gyveno pas Kurfeiraką. Iš vieno jauno advokato, kuris nuolat buvodavo teisme, jis sužinojo, kad Tenardjė kalinamas vienutėje. Kiekvieną pirmadienį Marijus per Forso kalėjimo raštinę perduodavo Tenardjė penkis frankus.

Marijus, nebeturėdamas pinigų, tuos penkis frankus skolindavosi iš Kurfeirako. Pirmą kartą gyvenime jis skolinosi pinigų. Tie reguliariai skolinami penki frankai tapo dviguba

mįsle Kurfeirakui, kuris juos duodavo, ir Tenardjė, kuris juos gaudavo. „Kam jie galėtų būti?" – galvodavo Kurfeirakas. „Iš kur juos galėčiau gauti?" – klausdavo save Tenardjė.

Marijus buvo labai prislėgtas. Viskas tarytum vėl nusileido į pogrindį. Priešais save jie nieko nebematė; jo gyvenimas vėl nugrimzdo į paslaptį, kurioje jis apgraibomis klaidžiojo. Vieną akimirką toje tamsumoje, visai arti, jis vėl buvo išvydęs jaunąją merginą, kurią mylėjo, senuką, kuris turėjo būti jos tėvas, – tas nežinomas būtybes, kurios buvo vienintelė jo gyvenimo prasmė ir vienintelė viltis šiame pasaulyje; ir tą akimirksnį, kai jis tarėsi juos pagausiąs, kažkoks pūstelėjimas juos nusinešė. Net nė mažiausia tikrumo ir tiesos kibirkštėlė neišskilo iš to balsaus sutrenkimo. Net spėlioti nebuvo jokio pagrindo. Jisai nebežinojo nė vardo, kurį tarėsi žinąs, tikriausiai ji net ne Uršulė. O Vieversėlis – tiktai pravardė. O ką galvoti apie senuką? Ar iš tikrųjų jis slapstosi nuo policijos? Marijus prisiminė baltaplaukį darbininką, kurį buvo sutikęs netoli Invalidų namų. Dabar jam pradėjo rodytis, kad tas darbininkas ir ponas Leblanas – tas pats žmogus. Vadinasi, jis persirenginėjo? Tas vyras atrodė didvyris, bet, antra vertus, buvo kažkoks nesuprantamas. Kodėl jis nesišaukė pagalbos? Kodėl pabėgo? Ar tai jaunosios merginos tėvas, ar ne? Pagaliau ar iš tikrųjų tai tas žmogus, kurį Tenardjė tarėsi pažinęs? Ar Tenardjė negalėjo apsirikti? Tiek neišsprendžiamų problemų. Dėl viso to, tiesa, mergina iš Liuksemburgo sodų nė kiek nenustojo savo angeliško žavumo. Skaudi gėla kamavo Marijų: širdį degino aistra, o akis dengė tamsa. Jis kartu jautėsi ir stumiamas, ir traukiamas, todėl negalėjo pasijudinti. Viskas išnyko, liko tik meilė. Jį net apleido meilės instinktas, kuris kartais staigiai apšviečia protą. Paprastai toji liepsna, kuri mus degina, drauge mus šiek tiek ir nušviečia, paskleidžia išorėje truputį šviesos, kuri mums parodo kelią. Marijus jau nė negirdėjo šių slaptų aistros patarimų. Niekuomet jis sau nebesakė: „O jei nueičiau ten? Jei pamėginčiau štai ką?" Toji, kurios jis nebegalėjo daugiau vadinti Uršule, žinoma, kur nors buvo; bet niekas nerodė Marijui, kur būtent reikėtų jos ieškoti. Visą jo gyvenimą dabar buvo galima nusakyti keliais žodžiais: visiškas netikrumas nepermatomame rūke. Pamatyti, pamatyti ją! Jis troško to, bet jau nebesitikėjo sulaukti.

Be viso to, vėl grįžo skurdas. Marijus jautė čia pat, už savo nugaros, jo žvarbų alsavimą. Dėl tų visų sukrėtimų jis jau seniai metė darbą, o niekas nėra taip pavojinga, kaip nutraukti darbą; tai dingstantis įprotis. Įprotis, kurį lengva prarasti, bet sunku susigrąžinti.

Tam tikras svajingumas yra geras dalykas: tai lyg nuosaiki narkotiko dozė. Jis nuramina veiklaus proto drugį, neretai smarkų, ir sukelia dvasioje minkštą, vėsų rūką, kuris švelnina per daug aštrius grynosios minties kontūrus, vienur kitur užkaišioja spragas ir tarpus, susieja atskiras idėjų grupes ir aplygina jų kampus. O per didelis svajingumas viską užtvindo ir paskandina. Vargas proto darbininkui, kuris, palikęs minties aukštumas, leidžia sau atsiduoti svajoms! Jis tariasi lengvai atsitokėsiąs ir įtikinėja save, jog tai galų gale tas pat. Klaida!

Mintis yra proto darbas, svaja – proto goslybė. Mintis – maistas, o svaja – nuodai, ir jų painioti negalima.

Marijus, kaip skaitytojas prisimena, nuo to ir pradėjo. Aistra netikėtai pagavo jį ir galų gale nubloškė į chimerų pasaulį, beprasmį ir bedugnį. Tokiu atveju žmogus išeina iš namų, kad galėtų pasvajoti. Tingūs mėginimai gyventi. Siautingas ir stovintis armuo. O darbui mažėjant, poreikiai didėja. Tai dėsnis. Natūralu, kad žmogus, apimtas svajonių,

yra išlaidus ir silpnavalis; dykas protas negali tenkintis kukliu ir taupiu gyvenimu. Tokiame gyvenimo būde blogis sumišęs su gėriu, nes jei glebumas yra pražūtingas, tai kilnus dosnumas yra sveikas ir geras. Tik dosnus ir taurus neturtėlis, kuris nedirba, yra žuvęs. Ištekliai senka, atsiranda skurdas.

Lemtinga atšlaitė: tie, kurie į ją patenka, – patys doriausieji bei tvirčiausieji, lygiai kaip ir patys silpniausieji bei ydingiausieji, – nusirita į vieną iš dviejų duobių: į savižudybę arba į nusikaltimą.

Jei žmogus paprato išeidinėti iš namų svajoti, tai pagaliau ateis diena, kai jis išeis iš namų šokti į vandenį.

Perdėtas svajingumas sukuria eskusus ir lebra[32].

Marijus leidosi šia atšlaite iš lėto, sutelkęs savo žvilgsnį į tą, kurios daugiau nebematė. Tai, ką mes sakome, gali atrodyti keista, bet vis dėlto taip yra. Tamsios širdies gelmėse įsižiebia išnykusios būtybės prisiminimas; juo beviltiškiau ji dingusi, juo ryškiau spinduliuoja; vilties netekusi, niūri siela mato tą šviesą savo horizonte; tai sielos nakties žvaigždė. Ji, tik ji viena traukė visas Marijaus mintis. Jis apie nieką daugiau negalvojo; jis neaiškiai jautė, kad jo senasis švarkas darosi nebetinkamas, o naujasis švarkas darosi senas, kad jo marškiniai susidėvėjo, skrybėlė susidėvėjo, batai susidėvėjo, kitaip tariant, gyvenimas susidėvėjo, ir sakydavo sau: „Kad tik galėčiau ją dar pamatyti prieš mirdamas!"

Jam buvo likusi viena džiaugsminga mintis: kad jinai jį mylėjo, kad jos žvilgsnis jam tai pasakė, kad, nors ji nežinojo jo vardo, bet suprato jo sielą ir kad, galimas daiktas, ten, kur ji dabar yra, nors ir kokia paslaptinga toji vieta, jinai tebemyli jį. Ką gali žinoti, gal ji galvoja apie jį, kaip jis apie ją? Kartais nepaaiškinamomis, bet kiekvienai mylinčiai širdžiai pažįstamomis akimirkomis, turėdamas pagrindo tik sielvartauti ir vis dėlto jausdamas kažkokį džiaugsmo virpulį, jis sakydavo sau: „Tai jos mintys mane surado!" Paskui pridurdavo: „Gal ir mano mintys ją pasiekia."

Tai buvo iliuzija, ir po akimirkos jis pats linguodavo galvą, tačiau ta iliuzija vis dėlto suspėdavo paskleisti jo sieloje spindulių, kurie kartais būdavo panašūs į viltį. Kartkartėmis, ypač tą vakaro valandą, kuri ypač liūdnai nuteikia svajotojus, jis užrašydavo savo sąsiuvinyje, kuris tik tam ir buvo skirtas, užvis tyriausią, skaisčiausią, neasmeniškiausią, idealiausią iš visų savo svajų, kurių meilė pripildydavo jo smegenis. Tai jis vadino „rašyti jai".

Nereikia manyti, kad jo protas buvo sutrikęs. Priešingai. Jis neteko galios dirbti ir tvirtai žengti į užsibrėžtą tikslą, bet buvo įžvalgus ir tiesesnis nei bet kada. Marijus matė ramioje ir tikroje, kad ir keistoje šviesoje tai, kas dėjosi prieš jo akis, net tokius faktus ir žmones, kuriems jis buvo labai abejingas; apie viską jis sprendė teisingai, bet su kažkokia neslepiama depresija ir atviru šaltumu. Jo protas, beveik atsijęs nuo vilties, plevenо aukštybėse.

Tame dvasios būvyje niekas pro jį nepraslysdavo, niekas jo neapgaudavo, ir kas akimirką jis įžvelgdavo gyvenimo, žmonijos ir likimo esmę. Laimingas net savo maudulyje tasai, kuriam Dievas yra suteikęs meilės ir nelaimės vertą sielą! Kas nėra matęs pasaulio reiškinių ir žmogaus širdies šioje dvejopoje šviesoje, tas nieko tikro nėra matęs ir nieko nežino.

Mylinti ir kenčianti siela iškilni.

Dienos slinko viena po kitos, o nieko naujo nenutikdavo. Jam tik atrodė, kad tamsi erdvė, kurią jam dar liko pereiti, kas akimirką vis trumpėja. Jis jau tarėsi aiškiai matąs šios begalinės atšlaitės kraštą.

– Nejaugi, – kartojo jis sau, – prieš tai aš jos nebepamatysiu?

Pakilęs Sen Žako gatve, palikęs šone užkardą ir kiek paėjęs buvusiu vidiniu bulvaru iš kairės jo pusės, pasieki Santė gatvę, paskui Glasjerą ir, nepriėjęs mažo Gobelenų upelio, užtinki lyg ir lauką, kuris ilgoje ir vienodoje Paryžiaus bulvarų juostoje yra vienintelė vieta, kurioje Reisdalis[33] būtų susigundęs atsisėsti.

Nežinau, kas teikia žavesio šiam kampeliui: žalia pievukė, apraizgyta virvėmis, ant kurių vėjyje džiūsta visokie skarmalai, sena, Liudviko XIII laikais statyta ferma su aukštu, mansardomis įnoringai išraižytu stogu, su daržais aplinkui, pusiau sugriuvusios žiogrinės tvoros, klanai tarp tuopų, moterys, juokas, balsai; horizonte Panteonas, Kurčnebylių medis, Val de Graso bažnyčia, juoda, kresna, įmantri, juokinga, puiki, o gilumoje – griežtų keturkampių formų Dievo Motinos katedros bokštai.

Ši vietelė yra verta pamatyti, todėl niekas ten ir neina. Tik retkarčiais, ne dažniau kaip kartą per ketvirtį valandos, čia pravažiuoja kokia karieta ar krovinių vežimas.

Kartą taip atsitiko, kad per savo vienišus pasivaikščiojimus Marijus pateko į šią vejelę prie vandens. Tą dieną tame bulvare pasitaikė retenybė – praeivis. Marijus, savotiškai paveiktas kone gūdaus vietos žavesio, tą praeivį paklausė:

– Kaip ši vieta vadinasi?

Praeivis atsakė:

– Tai Vieversėlio laukas. – Ir pridūrė: – Čia Ulbachas užmušė Ivri ožkaganę[34].

Po žodžio „vieversėlis“ Marijus nieko daugiau nebegirdėjo. Įsisvajojusiam pasitaiko staigiai nustėrti, ir tai gali atsitikti dėl vienui vieno žodžio. Mintis iš karto susitelkia į vieną idėją ir jau nebepajėgia nieko kito pagauti. „Vieversėlis“ buvo vardas, kuriuo Marijus savo melancholijos gelmėse pakeitė Uršulės vardą. „Ak, – tarė jis, apimtas mįslingos nuostabos, būdingos paslaptingiems pokalbiams su pačiu savimi, – tai jos laukas. Čia aš sužinosiu, kur ji gyvena.“

Tai buvo beprasmiška, bet jis negalėjo tam atsispirti.

Ir kiekvieną dieną ėmė vaikščioti į Vieversėlio lauką.

II

NUSIKALTIMŲ UŽUOMAZGOS KALĖJIMO PERYKLOJE

Žavero triumfas Gorbo lūšnoje nebuvo pilnutinis, kaip galėjo atrodyti.

Visų pirma – ir tai buvo didžiausias Žavero rūpestis – jam nepavyko banditų belaisvio padaryti savo belaisviu. Jeigu žudiko auka slepiasi, tai ji įtartinesnė už patį žudiką; visai galimas dalykas, kad asmuo, kuris buvo toks brangus grobinys banditams, būtų buvęs ne mažiau brangus laimikis valdžios organams.

Be to, iš Žavero nagų paspruko ir Monparnasas.

Reikėjo laukti kitos progos tam „velnio franteliui“ suimti. Iš tikrųjų, Monparnasas sutiko Eponiną, einančią sargybą po bulvaro medžiais, ir nusivedė ją, nes jam labiau patiko

būti Nemorinu su dukterimi negu Šinderhanesu su tėvu. Jam gerai pavyko. Jis liko laisvas. O dėl Eponinos, tai Žaveras vėl ją „sučiupo“. Menka paguoda. Eponina buvo pasodinta su Azelma Madlonetėje.

Pagaliau, važiuojant iš Gorbo lūšnos į Forso kalėjimą, dingo vienas iš svarbiausių suimtųjų, Barškasu. Niekas nežinojo, kaip tai atsitiko, agentai ir seržantai „nieko nesuprato“, jis tarytum garuote išgaravo, nerte išsinėrė iš antrankių, prasisunkė pro karietos plyšius, nes fiakras buvo plyšėtas, ir pabėgo; niekas nieko negalėjo pasakyti, išskyrus tai, jog, atvykus į kalėjimą, Barškasu jau nebebuvo. Čia prikišo nagus arba velnias, arba policija. Gal Barškasu ištirpo tamsoje it snaigė vandenyje? O gal jam patalkino agentai, nors ir neprisipažino? Ar tas žmogus nebuvo susijęs su dviguba – neteisėtumo ir teisėtumo – mįsle? Ar jis nebuvo tiek nusikaltimo, tiek ir bausmės įsikūnijimas? Ar šis sfinksas nesirėmė priešakinėmis letenomis į nusikaltimą, o užpakalinėmis – į valdžią? Žaveras jokiu būdu nepripažino tokių kombinacijų ir būtų pasipiktinęs tokiais sandėriais, bet jo būryje buvo ir kitų inspektorių, kurie, nors ir būdami jo valdiniai, rasi giliau už jį išmanė prefektūros paslaptis, o Barškasu buvo toks niekšas, jog galėjo būti labai geras agentas. Turėti glaudžius santykius su nakties tamsa, leidžiančia nepastebimai išnykti, labai pravartu plėšikams ir nepaprastai patogu policijai. Esti tokių dviveidžių nenaudėlių. Šiaip ar taip, Barškasu dingo ir nebeatsirado. Žaveras dėl to atrodė labiau suirzęs, negu nustebęs.

O dėl Marijaus, „šito žioplio advokato, kuris greičiausiai pabūgo“ ir kurio vardą Žaveras buvo užmiršęs, tai Žaveras mažai jam teikė svarbos. Antra vertus, jis advokatas, todėl jį visada galima surasti. Bet ar jis tik advokatas?

Kvota prasidėjo.

Tardytojas tarė būsiant naudinga vieno iš „Gaidgystės“ gaujos vyrų nesodinti į vienutę, vildamasis, kad jis išsiplepės. Tas vyrukas buvo Briužonas, gauruočius iš Pti Bankjė gatvės. Jis buvo išleistas į Šarlemanio kalėjimo kiemą, bet prižiūrėtojai neatitraukė nuo jo akių.

Briužono vardas – vienas iš atmintiniausių Forso kalėjime. Šlykščiame vadinamojo Naujojo pastato kieme, kurį administracija vadino Sen Bernaro kiemu, o vagys – Liūtų duobe, kairėje pusėje yra siena, aukštumo sulig namais, aptraukta pelėsių ir kerpių, o ant tos sienos, netoli senų surūdijusių geležinių durų į buvusių kunigaikščių de la Forsų rūmų koplyčią, virtusią plėšikų kamera, dar prieš dvylika metų galėjai matyti kažką panašaus į tvirtovės paveikslą, grubiai vinimi išduobtą akmenyje, o po apačia šitokį parašą:

BRIUŽONAS, 1811.

1811 metų Briužonas buvo 1832 metų Briužono tėvas.

Pastarasis, kurį tik probėgšmais teko pamatyti Gorbo lūšnoje, buvo jaunas, labai gudrus ir labai mitrus užguitos ir skurdžios išvaizdos vaikinas. Kaip tik dėl šios užguitos išvaizdos tardytojas jam ir davė šiokių tokių lengvatų, taręs jį būsiant naudingesnį Šarlemanio kieme negu kalėjimo vienutėje.

Vagys nemeta savo darbų, pakliuvę į teisingumo rankas. Toks mažmožis jų nevaržo. Sėdėjimas kalėjime už vieną nusikaltimą nekliudo ruošti naują nusikaltimą. Taip dailininkai, išstatę vieną paveikslą salone, jau kuria naują savo ateljė.

Briužonas, atrodo, apkvaišo kalėjime. Jis kartais ištisas valandas išstoviniuodavo Šarlemanio kieme prie parduotuvės langelio ir idiotiška mina spoksodavo į tą skurdų krautuvėlės kainoraštį, kuris prasidėjo taip: *česnakai, 62 santimai, o baigėsi taip: cigaras, 5 santimai.* Arba visas drebėdavo, kalendamas dantimis, skųsdamasis drugiu, ir teiraudavosi, ar drugininkų palatoje iš dvidešimties aštuonių lovų nėra nė vienos laisvos.

Staiga 1832 metų vasario mėnesio antroje pusėje paaiškėjo, kad Briužonas, šitas mėmė, davė kalėjimo pasiuntiniams trijų savo draugų vardu tris įvairius pavedimus, kurie jam iš viso atsiėjo penkiasdešimt su, – negirdėtos išlaidos, patraukusios kalėjimo sargybos viršininko dėmesį.

Imta teirautis ir, patikrinus pavedimų tarifą, iškabintą kalėjimo priimamajame, padaryta išvada, kad tie penkiasdešimt su buvo šitaip paskirstyti: vienas pavedimas į Panteoną – dešimt su, vienas į Val de Grasą – penkiolika su, ir vienas prie Grenelio užkardos – dvidešimt penki su. Šitas buvo pats brangiausias visame tarife. O netoli Panteono, Val de Grase ir prie Grenelio užkardos kaip sykis gyveno trys labai pavojingi užkardų valkatos: Kriujidenjė, pravarde Bizaro, Pagyrūnas – atlikęs bausmę katorgininkas, ir Brūklys, į kuriuos šis įvykis ir nukreipė policijos akį. Buvo manoma, kad tie vyrai turėjo ryšių su „Gaidgyste“, kurios du vadai, Babė ir Plačiasnukis, sėdėjo. Įtarta, kad Briužono laiškuose, kurie buvo įteikti ne namų adresais, bet žmonėms, laukusiems gatvėje, turėjo būti nurodymai dėl kokio nors rengiamo nusikaltimo. Tai rodė dar ir kitos žymės; tuos tris valkatas suėmė ir nusprendė, kad Briužono machinacijai kelias užkirstas.

Praslinkus maždaug savaitei po to, kai buvo imtasi šitų žygių, vieną naktį budintis prižiūrėtojas, kuris tikrino Naujojo pastato žemutinę kamerą ir jau ruošėsi mesti į dėžutę savo žetoną, – ši priemonė buvo naudojama patikrinti, ar prižiūrėtojai tiksliai vykdo savo pareigas, nes kas valandą į visas dėžutes, prikaltas prie kamerų durų, turėjo būti įmetamas žetonas, – pro kameros durų langutį pamatė Briužoną sėdint ant savo lovos ir kažką rašant prie naktinės lempelės. Sargas įėjo, Briužonas mėnesiui buvo pasodintas į karcerį, tačiau nepavyko pačiupti to, ką jis rašė. Policija daugiau nieko negalėjo sužinoti.

Yra tikra tik tai, jog kitą dieną iš Šarlemanio kiemo per šešių aukštų pastatą, skiriantį abudu kalėjimo kiemus, į Liūtų duobę buvo permestas „laiškanešys“.

Kalinamieji „laiškanešiu“ vadina meistriškai suritintą duonos rutuliuką, kuris siunčiamas „į Airiją“, tai yra per kalėjimo stogus iš vieno kiemo į kitą. Šio posakio prasmė tokia: per Angliją, nuo vieno kranto į kitą, atseit „į Airiją“. Rutuliukas nukrinta į kiemą. Žmogus, jį pakėlęs, atplėšia ir jame randa laiškutį, adresuotą kuriam nors to kiemo kaliniui. Jei radinys patenka į kalinamojo rankas, jis perduoda jį adresatui; jeigu jį užtinka sargas arba vienas iš slapta apmokamų kalinių, kurie kalėjimuose vadinami „avinais“, o katorgoje – „lapėmis“, tai raštelis nunešamas į kalėjimo raštinę ir perduodamas policijai.

Šį kartą „laiškanešys“ pasiekė adresatą, nors tas, kuriam laiškas buvo skirtas, tuo metu sėdėjo vienutėje. Adresatas buvo ne kas kitas, kaip Babė, vienas iš keturių „Gaidgystės“ galvų.

„Laiškanešyje“ tilpo susuktas popieriukas, kuriame buvo parašytos tik šios dvi eilutės:

„Babė. Pliumė gatvėje galima sutvarkyti vieną reikaliuką. Sodas už geležinės tvoros.“

Tą laiškutį Briužonas kaip tik ir rašė tą naktį.

Apgavęs kratytojus ir kratytojas, Babė surado būdą laiškeliui persiųsti iš Forso į Salpetrijerą vienai savo „draugužei“, kuri ten buvo uždaryta. Ši mergšė savo ruožtu perdavė laiškelį artimai pažįstamai, kažkokiai Manjonai, kurią policija labai atidžiai sekė, bet dar nebuvo suėmusi. Ta Manjona, kurios vardą skaitytojas jau yra sutikęs, su abiem Tenardjė palaikė ryšius, kurie vėliau bus patikslinti, ir galėjo, susitikdama su Eponina, pabūti tiltu tarp Salpetrijero ir Madlonetės.

Kaip tik tuo metu, trūkstant įrodymų prieš Tenardjė dukteris jų tėvo byloje, Eponina ir Azelma buvo paleistos.

Kai Eponina išėjo iš kalėjimo, Manjona, kuri jos tykojo prie Madlonetės vartų, jai padavė Briužono laiškelį, pavesdama „nušviesti“ tą reikalą.

Eponina nuėjo į Pliumė gatvę, pažino tą geležinę tvorą ir sodą, apžiūrėjo namą, pasekė, pasaugojo ir po kelių dienų nunešė Manjonai, gyvenančiai Klošperso gatvėje, sausainį, kurį Manjona perdavė Babė meilužei Salpetrijere. Sausainis slapta simboline kalėjimų kalba reiškia: nėra kas veikti.

Tad nepraėjo nė savaitė, kai Babė ir Briužonas susidūrė Forso kalėjimo patrulių take – vienas ėjo į tardymą, o kitas iš jo grįžo.

– Na, – paklausė Briužonas, – kaip P. gatvė?

– Sausainis, – atsakė Babė.

Šitaip niekais nuėjo nusikaltimas, Briužono sukombinuotas Forso kalėjime.

Betgi ši nesėkmė turėjo padarinių, kurie nebuvo įtraukti į Briužono planus. Apie juos sužinosime.

Siekiant sumegzti vieną giją, neretai sumezgama kita.

III

TĖVUKUI MABEFUI PASIVAIDENA

Marijus niekur nebesilankė, tik retkarčiais jam pasitaikydavo susitikti su tėvuku Mabefu.

Kai Marijus iš lėto slinko žemyn tomis liūdnomis pakopomis, kurias galima pavadinti požemio laiptais, vedančiais į tą niūrią tamsą, iš kurios girdėti viršuje laimingųjų žingsniai, ponas Mabefas irgi ten leidosi.

„Kotereco floros“ visiškai niekas nebepirko. Bandymai su indigu mažame Austerlico sodelyje, kuris buvo pavėsyje, nepavyko. Ponas Mabefas jame galėjo auginti tik kelis retus augalus, mėgstančius drėgmę ir pavėsį. Vis dėlto jis nenusiminė: išsirūpino žemės sklypelį Botanikos sode, įsaulyje, kad „savo lėšomis“ galėtų daryti bandymus su indigu. Tam reikalui jis užstatė lombarde savo „Floros“ varines klišes. Jo pusryčiai dabar jau buvo tik du kiaušiniai, tačiau vieną iš jų jis palikdavo savo tarnaitei, kuriai jau penkiolika mėnesių nemokėjo algos. Ir dažnai šie pusryčiai jam būdavo visos dienos maistas. Jisai jau nebe-

sijuokdavo savo vaikišku juoku, pasidarė niūrus ir nebepriiminėjo svečių. Marijus gerai darė, kad jo nebelankė. Kartais, tomis valandomis, kai ponas Mabefas eidavo į Botanikos sodą, senukas ir jaunuolis susitikdavo Opilalio bulvare. Jie nesikalbėdavo, tik liūdnai vienas kitam linktelėdavo galva. Baisu pagalvoti: būna tokių momentų, kai skurdas išskiria žmones! Buvo draugai, o tapo praeiviais.

Knygininkas Ruajolis pasimirė. Ponas Mabefas dabar pasižino tik su savo knygomis, daržu ir indigu; tik šiomis trimis formomis ir reiškėsi jo laimė, malonumas ir viltis. To jam pakako gyventi. Jis sakydavo sau: „Kai turėsiu mėlynųjų rutulėlių, tai pralobsiu, išpirksiu iš lombardo savo klišes, paskui, pasinaudodamas šarlatanais, triukšminga reklama ir laikraščių skelbimais, vėl grąžinsiu pasisekimą savo „Florai" ir nusipirksiu, jau žinau kur, Pjero de Medino „Navigacijos meną" su medžio raižiniais, 1559 metų leidimo." Jis kiauras dienas plušėdavo prie savo indigo lysvės, o vakarais grįždavo namo, laistydavo savo darželį ir skaitydavo knygas. Šiuo laikotarpiu ponui Mabefui jau buvo beveik aštuoniasdešimt metų.

Vieną vakarą jam keistai pasivaideno.

Kai jis grįžo namo, buvo dar visai šviesu. Tetulė Plutarchas, kurios sveikata buvo pašlijusi, negalavo ir gulėjo lovoje. Vietoj pietų apgraužęs kaulą, ant kurio dar buvo likę truputis mėsos, ir užkandęs gabalėliu duonos, rastos virtuvėje ant stalo, jis atsisėdo ant apversto akmeninio stulpelio, kuris jam sodelyje atstojo suoliuką.

Prie to suoliuko – pagal senų sodų madą – stovėjo didelė, iš tašų ir lentų sukalta, gerokai suklibusi dėžė, kurios apatiniame skyriuje buvo įrengta triušinė, o viršutiniame – vaisinė. Triušinėje nebuvo triušių, bet vaisinėje buvo keli obuoliai. Žiemos atsargų likučiai.

Ponas Mabefas, užsidėjęs akinius, ėmė sklaidyti ir žiūrinėti dvi knygas, kurios jį labai jaudino ir net, kas dar nuostabiau jo amžiuje, be galo sudomino. Dėl įgimto baugštumo jis buvo truputį linkęs į prietarus. Pirmoji iš tų knygų buvo garsus prezidento Delankro traktatas „Apie demonų pasivertimus", antra, *in quarto*, Miutoro de la Riubodjero „Apie Vovero velnius ir Bjevro vaiduoklius". Pastaroji knyga juo labiau patraukė jo dėmesį, kad toje vietoje, kur buvo jo sodelis, kitados lankėsi vaiduokliai. Prieblanda blyškiais tonais nuspalvino dangų ir tamsiais – žemę. Skaitydamas tėvukas Mabefas pasižiūrėdavo pro knygos viršų, laikydamas ją rankoje, į savo augalus, o ypač į puikų rododendrą, kuris buvo viena iš jo didžiausių paguodų; štai jau keturias dienas šutino kaitra, pūtė vėjas, kepino saulė ir neiškrito nė lašo lietaus; stiebeliai buvo palinkę, pumpurai nusvirę, lapai suglebę – viską reikėjo palaistyti; ypač liūdnai atrodė rododendras. Tėvukas Mabefas buvo iš tų žmonių, kurie jaučia ir augalų sielą. Senukas visą dieną triūsė prie savo indigo lysvelės, buvo visiškai nusivaręs; vis dėlto jis atsistojo, padėjo knygą ant suolo ir, visas sulinkęs, netvirtais žingsniais nugūrino prie šulinio, bet, nusitvėręs grandinės, net nepajėgė jos tiek prisitraukti, kad galėtų atkabinti. Tada jis atsisuko ir pakėlė nerimastingą žvilgsnį į dangų, kuriame jau žiebėsi žvaigždės.

Vakarą gaubė tas ramus giedris, kuris žmogaus sielvartus sušvelnina kažkokiu liūdnu ir amžinu džiaugsmu. Naktis žadėjo būti tokia pat karšta, kaip ir diena.

– Visur žvaigždės! – galvojo senukas. – Nė mažiausio debesėlio! Nė lašelio vandens!

Ir jo galva, kurią jis buvo akimirką pakėlęs, vėl nusviro ant krūtinės.

Jis vėl ją pakėlė ir, dar kartą pažvelgęs į dangų, sušnibždėjo:

– Kad bent ašarėlė rasos! Bent kruopytė pasigailėjimo!

Ir dar kartą pamėgino nukabinti šulinio grandinę, bet nepajėgė.

Šią akimirką jis išgirdo balsą, kuris tarė:

– Dėde Mabefai, jei norite, aš jums palaistysiu sodą.

Tuo metu gyvatvorė subruzdėjo, tarytum pro ją lįstų laukinis žvėris, ir jis pamatė iš krūmokšnių išeinant aukštą liesą merginą, kuri atsistojo prieš jį, drąsiai į jį žiūrėdama. Ji ne tiek buvo panaši į žmogišką būtybę, kiek į šmėklą, pagimdytą prieblandos.

Kol tėvukas Mabefas, kuris, kaip jau esame pažymėję, lengvai sutrikdavo ir lengvai nusigąsdavo, suspėjo ištarti bent vieną garsą, toji būtybė, kurios judesiai tamsoje buvo keistai veržlūs, nukabino grandinę, panėrė ir ištraukė kibirą, prisipylė laistytuvą, ir senasis žmogelis pamatė tą basakojį, sudriskusiu sijonu apsisegusį vaiduoklį bėgiojant tarp lysvių ir skleidžiant aplinkui save gyvybę. Laistomų lapų šnarėjimas pripildė pono Mabefo sielą žavesio. Jam atrodė, kad dabar rododendras laimingas.

Išlaisčiusi vieną kibirą, mergina pasisėmė antrą, paskui trečią. Ji palaistė visą sodelį.

Kai ji šitaip lakstė takais su plevėsuojančia suplyšusia skarele, skėtodama ilgomis prakauliomis rankomis, juodas jos siluetas šiek tiek priminė šikšnosparnį.

Kai ji baigė, tėvukas Mabefas su ašaromis akyse priėjo prie jos ir uždėjo ranką jai ant galvos.

– Tegu laimina jus Dievas, – tarė jis. – Jūs angelas, jeigu rūpinatės gėlėmis.

– Ne, ne, – atsakė mergaitė, – aš velnias, bet man tai vis tiek.

Senukas, nelaukdamas jos atsakymo ir jo negirdėdamas, sušuko:

– Kaip gaila, kad aš toks nelaimingas ir toks neturtingas ir niekuo negaliu jums atsilyginti!

– Galite, – atsakė mergina.

– Kuo gi?

– Pasakykite man, kur gyvena ponas Marijus.

Senis nieko nesuprato.

– Koks ponas Marijus?

Ji pakėlė savo blausų žvilgsnį, ir atrodė, lyg ieškotų kažko, kas tik ką dingo.

– O tas jaunuolis, kuris anksčiau pas jus ateidavo.

Tuo tarpu ponas Mabefas rausėsi savo atmintyje.

– A! Taip... – sušuko jis, – žinau, ką jūs turite galvoje. Palaukite! Ponas Marijus... baronas Marijus Ponmersi, po šimts pypkių! Jis gyvena... ne, veikiau nebegyvena... Ak ne, nežinau.

Kalbėdamas jis pasilenkė, pataisė rododendro šakelę, paskui traukė toliau:

– Palaukite, dabar prisimenu. Jis labai dažnai praeina bulvaru į Glasjero pusę. Į Krulbarbo gatvę. Į Vieverselio lauką. Eikite ten. Ten jį lengvai sutiksite.

Kai ponas Mabefas atsitiesė, šalia nieko nebebuvo, mergina buvo išnykusi.

Jis iš tikrųjų truputį nusigando.

„Iš tiesų, – pagalvojo jis, – jei mano sodelis nebūtų palaistytas, galėčiau manyti, jog tai būta dvasios.“

Po valandos, kai jis atsigulė, ši mintis vėl jam sugrįžo, ir migdamas, tą miglotą akimirksnį, kai mintis pamažu įgauna sapno formą, idant perlėktų per miegą kaip tas pasakų paukštis, kuris pavirsta žuvimi, kad galėtų perplaukti jūras, jis sumurmėjo:

– Iš tiesų, labai panašu į tai, ką Riubodjeras pasakoja apie vaiduoklius. Nejaugi tai buvo vaiduoklis?

IV

MARIJUI PASIVAIDENA

Praėjus kelioms dienoms po to, kai „dvasia" aplankė tėvuką Mabefą, vieną rytmetį, pirmadienį, -dieną, kai Marijus paprastai skolindavosi iš Kurfeirako šimtą su, skirtų Tenardjė, – Marijus įsidėjo tą šimto su monetą į kišenę ir, prieš ją nunešdamas į kalėjimo raštinę, nuėjo „truputį pasivaikščioti", vildamasis, kad grįžęs galės padirbėti. Beje, šitaip būdavo kiekvieną dieną. Atsikėlęs jis tučtuojau sėsdavosi už stalo prie knygos ir popieriaus lakšto ir kurpdavo kokį vertimėlį, – kaip tik šiuo metu jis buvo apsiėmęs išversti į prancūzų kalbą garsų vokiečių ginčą, Ganso ir Savinji kontroversijas[35]; atsiversdavo Gansą, atsiversdavo Savinji, perskaitydavo keturias eilutes, pamėgindavo parašyti bent vieną, tačiau neįstengdavo, matydavo kažkokią žvaigždę, spindinčią tarp popieriaus ir savęs, ir atsikeldavo nuo kėdės tardamas:

– Eisiu pasivaikščioti. Gal po to įsivarysiu.

Ir traukdavo į Vieversėlio lauką.

O ten dar ryškiau spindėdavo prieš jį žvaigždė ir dar blankesni darydavosi Savinji ir Gansas.

Jis pareidavo namo, vėl pamėgindavo dirbti, ir vėl jam nieko neišeidavo; jam nepavykdavo sumegzti nė vienos nutrauktos savo minčių gijos; tada jis tardavo: „Rytoj nebeisiu iš namų. Tas man kliudo dirbti." Vis dėlto eidavo kiekvieną dieną.

Jis gyveno veikiau Vieversėlio lauke negu Kurfeirako bute. Jo tikrasis adresas buvo toks: Santė bulvaras, septintas medis nuo Krulbarbo gatvės.

Tą rytą jis paliko savo septintąjį medį ir atsisėdo ant Gobeleno upelio parapeto. Pro naujai išsiskleidusius švytinčius lapus skverbėsi linksmi saulės spinduliai.

Jis svajojo apie „Ją". Ir jo godos, virsdamos priekaištu, slėgė jį patį; jis su širdgėla galvojo apie savo tingumą, apie sielos paralyžių, kuris apėmė jį, ir apie tamsą, kuri vis tirščiau ir tirščiau jį gaubė, todėl nebematė nė saulės.

Pro šį melancholišką susitelkimą, pro šitą srautą skausmingų, neaiškių minčių, kurios net nebuvo monologas, – tiek buvo susilpnėjęs jo gebėjimas veikti, kad jis neturėjo jėgų sielvartauti, – Marijus vis dėlto pagaudavo išorinius įspūdžius. Jis girdėjo užnugaryje, kažkur apačioje, ant abiejų upelio krantų, Gobeleno skalbėjas velėjant žlugtą, o viršum galvos čiulbant ir giedant paukščius vinkšnose. Iš vienos pusės – laisvės, laimingo

nerūpestingumo, sparnuotos dykystės klegesys; iš antros – darbo triukšmas. Tie linksmi garsai žadino gilias mintis, jis buvo kone beimąs samprotauti.

Staiga šitoje slegiančios ekstazės būsenoje jis išgirdo pažįstamą balsą:

– Ana ir jisai!

Jis pakėlė akis ir pažino tą nelaimingą mergaitę, kuri buvo pas jį užėjusi vieną rytą, Tenardjė vyresniąją dukterį Eponiną; dabar jis žinojo, kuo ji vardu. Keistas dalykas, ji atrodė dar labiau nuskurdusi, bet pagražėjusi: pasikeitimas, kuris anksčiau atrodė jai neįmanomas. Ji buvo padariusi dvigubą pažangą – į šviesą ir į vargą. Ji stovėjo basa ir apdriskusi, kaip tą dieną, kai taip ryžtingai įėjo į kambarį, tik jos drapanos buvo dviem mėnesiais senesnės; skylės atrodė didesnės, skarmalai šlykštesni. Tas pats kimus balsas, ta pati saulės ir vėjo nugairinta, susiraukšlėjusi kakta, tas pats guvus, klydinėjantis ir neryžtingas žvilgsnis. Veide dar ryškiau, negu anksčiau, buvo įsibrėžusi ta nuogąstinga ir gaili išraiška, kurią skurdui suteikia pažintis su kalėjimu.

Jos plaukai buvo pilni šiaudgalių ir šieno pašiupų, kaip ir Ofelijos, tik ji nebuvo užsikrėtusi pamišimu nuo pamišusio Hamleto, bet nakvojo kokios nors arklidės pastogėje.

Ir vis dėlto ji buvo graži. Kokia skaisti žvaigždė tavyje spindi, o jaunyste!

Ji sustojo prieš Marijų, išbalusiame jos veide blykstelėjo džiaugsmo spindulėlis ir kažkas panašaus į šypseną.

Valandėlę ji tylėjo, tarsi žado netekusi.

– Vis dėlto aš su jumis susitikau! – tarė ji pagaliau. – Tėvukas Mabefas sakė tiesą – suradau jus šitame bulvare! Kaip aš jūsų ieškojau, kad jūs žinotumėt! Ar žinote – aš buvau šaltojoje! Dvi savaites! Mane paleido! Mat jokių įrodymų prieš mane nebuvo, be to, aš nepilnametė ir neatsakinga! Man trūko dviejų mėnesių. Ak, kaip aš jūsų ieškojau! Ištisas šešias savaites. Vadinasi, jūs ten nebegyvenat?

– Ne, – atsakė Marijus.

– O, suprantu! Dėl to atsitikimo. Labai nemalonūs tokie užpuolimai. Jūs išsikėlėt. Klausykite, bet kodėl jūs nešiojate tokią seną skrybėlę? Jaunas vyras, kaip jūs, turi gražiai rengtis. Ar žinote, ponas Marijau? Tėvukas Mabefas jus vadina baronu Marijum, o toliau – nebeatsimenu kaip. Juk jūs ne baronas? Baronai – seni, jie slankioja Liuksemburgo soduose priešais pilį, saulės atokaitoje, skaito „Dienraštį“[36] po su už numerį. Kartą man teko nešti laišką baronui, jis buvo lygiai toks. Jam buvo daugiau kaip šimtas metų. Na, pasakykit, kurgi jūs dabar gyvenat?

Marijus neatsakė.

– A! – traukė ji toliau, – jūsų marškiniuose skylė. Turėsiu jums užlopyti.

Paskui paklausė jau kiek niūresniu balsu:

– Bet jūs lyg ir nepatenkintas, mane pamatęs?

Marijus nieko neatsakė; ji irgi valandėlę patylėjo, paskui sušuko:

– O vis dėlto, jeigu aš panorėčiau, tai jūs būtumėt labai patenkintas!

– Kaip? – paklausė Marijus. – Ką jūs norite pasakyti?

– A! Anksčiau jūs man sakėte „tu“, – pastebėjo ji.

– Na, gerai, ką gi tu nori pasakyti?

Ji prikando lūpą; rodės, ji svyravo, tarsi kovodama pati su savimi. Pagaliau lyg ir apsisprendė.

– Tiek to, na, vis tiek. Jūs nuliūdęs, o aš noriu, kad būtumėt patenkintas. Tik prižadėkite, kad juoksitės. Noriu pamatyt jus juokiantis ir sakant: „Na, tai gerai!“ Vargšas ponas Marijus! Atsimenate, jūs man pažadėjote, kad duosite visa, ko aš norėsiu...

– Taip! Bet pasakyk gi pagaliau!

Ji pažiūrėjo Marijui tiesiai į akis ir tarė:

– Turiu adresą.

Marijus išblyško. Visas kraujas siūbtelėjo jam į širdį.

– Kokį adresą?

– Adresą, kurio jūs manęs prašėt!

Ji pridūrė, tarsi prisivertusi.

– Adresą... juk jūs gerai žinot.

– Taip... – suvapėjo Marijus.

– Panelės adresą!

Tarusi tą žodį, ji giliai atsiduso.

Marijus nušoko nuo parapeto, ant kurio sėdėjo, ir kaip paklaikęs griebė jai už rankos.

– O, kaip puiku! Vesk mane! Pasakyk man! Prašyk manęs, ko tiktai nori! Kur ji gyvena?

– Eime su manim, – atsakė ji. – Aš nelabai žinau gatvę ir numerį; tai visai kitame krašte, bet gerai atsimenu namą. Aš jus nuvesiu.

Ji ištraukė ranką ir pasakė tokiu tonu, kuris būtų giliai sugraudinęs pašalinį žmogų, tačiau nė kiek nepaveikė apsvaigusio, entuziazmo pagauto Marijaus:

– O, koks jūs patenkintas!

Marijaus veidas apsiniaukė. Jis pagriebė Eponinai už rankos.

– Prisiek man vieną dalyką!

– Prisiekti? – tarė ji. – Ką tai reiškia? Ak, jūs norit, kad aš jums prisiekčiau?

Ir ji nusijuokė.

– Tavo tėvas!.. Prižadėk man, Eponina! Prisiek man, kad nepasakysi to adreso savo tėvui!

Jinai atsisuko į jį apstulbusi.

– Eponina! Iš kur jūs žinote, kad aš vadinuos Eponina?

– Prižadėk man, ko tave prašau.

Bet ji atrodė negirdinti jo.

– Kaip miela! Jūs mane pavadinot Eponina!

Marijus paėmė jai už abiejų rankų.

– Atsakyk gi man, dėl Dievo! Klausyk atidžiai, ką aš tau sakau, prisiek man, kad nepasakysi to adreso savo tėvui!

– Tėvui? – tarė ji. – Ak, taip, savo tėvui! Būkit ramus. Jis vienutėje. Labai jis man reikalingas, tas mano tėvas!

– Bet tu man neprižadi! – sušuko Marijus.

– Na, paleiskit gi mane! – tarė ji, nesitverdama juoku. – Kaip jūs mane purtot! Gerai! Gerai! Prižadu! Prisiekiu! Ką man tai reiškia? Aš nesakysiu adreso tėvui. Na, ar gerai? Ar jau viskas?

– Ir niekam kitam? – tarė Marijus.

– Niekam.

– Dabar, – vėl tarė Marijus, – vesk mane.

– Tuojau?

– Tuojau!

– Eime. Ak, koks jis patenkintas! – tarė ji.

Žengusi kelis žingsnius, ji sustojo.

– Jūs einat beveik šalia manęs, ponas Marijau. Leiskit mane pirmyn, pats sekit iš paskos, lyg eitumėt šiaip sau. Negerai, kad žmonės matys tokį padorų jaunuolį, kaip jūs, su tokia moterimi, kaip aš.

Jokia kalba negalėtų išreikšti to, kas glūdėjo žodyje „moteris“, ištartame šio vaiko.

Žengusi kokią dešimtį žingsnių, ji vėl sustojo; Marijus priėjo. Nepasisukusi į jį, jinai tarė lyg į šalį:

– Beje, juk jūs man šį tą prižadėjot, ar ne?

Marijus pasirausė kišenėje. Jis teturėjo penkis frankus, skirtus tėvui Tenardjė. Išsiėmė juos ir įbruko Eponinai į ranką.

Ji atgniaužė pirštus, numetė pinigą ant žemės ir, niūriai žiūrėdama į jį, tarė:

– Man jūsų pinigų nereikia.

TREČIOJI KNYGA

NAMAS PLIUMĖ GATVĖJE

I

PASLAPTINGAS NAMAS

Apie praėjusio šimtmečio vidurį Paryžiaus aukščiausiojo teismo pirmininkas, kuris turėjo meilužę ir ją slėpė, – mat tais laikais įžymūs ponai savo meilužes viešai rodė, o buržua jas slėpė, – pastatydino „užmiestinį namelį" Sen Žermeno priemiestyje, apleistoje Blomė gatvėje, kuri šiandien vadinama Pliumė gatve, netoli tos vietos, kuri tada vadinosi „žvėrių grumtynėmis".

Tai buvo dviejų aukštų vila; dvi salės pirmame aukšte, du kambariai antrame, apačioje virtuvė, viršuje buduaras, po stogu palėpė, o priešais namą sodas su plačia geležine tvora nuo gatvės pusės. Tas sodas užėmė beveik arpaną. Tai visa, ką galėjo matyti praeiviai; tačiau už vilos dar buvo siauras kiemelis, o kiemo gilumoje – dviejų kambarių butas su rūsiu, tarsi paruoštas tam atvejui, jeigu prireiktų slėpti vaiką su žindyve. Iš šio namuko pro slaptus vartelius galima buvo išeiti į ilgą siaurą koridorių, grįstą, bet nedengtą, vingiuojantį tarp dviejų aukštų sienų, nuostabiai gerai paslėptą tarp sodų ir daržų aptvarų, kurių kampus bei posūkius jis besiraitydamas tiksliai atkartojo; toji perėja baigėsi kitais slaptais varteliais už pusės ketvirčio ljė nuo sodo, kone kitame kvartale, tuščiame Babilono gatvės gale.

Ponas pirmininkas įeidavo kaip tik pro ten, todėl net jeigu kas jį būtų šnipinėjęs ir sekęs, ir net pastebėjęs, kad ponas pirmininkas kasdien kažkur paslapčiomis eina, tai nebūtų nė pagalvojęs, kad žmogus, einąs Babilono gatve, iš tikrųjų eina į Blomė gatvę. Sumaniai prisipirkęs sklypų, apsukrusis teisėjas sugebėjo pasidaryti slaptą perėją savo paties žemėje, todėl niekas to nežinojo. Vėliau jis mažais sklypeliais išpardavė žemę abipus tos perėjos sodams ir daržams, ir tų sklypelių savininkai manė, kad prieš juos – stačiai bendra dvi valdas skirianti mūrinė siena, net nenumanydami apie ilgą grįstą koridoriaus kaspiną, vingiuojantį tarp dviejų sienų, palei kurias traukiasi jų daržovių lysvės ir vaismedžių sodai. Tą keistybę matė vien tiktai paukščiai. Galimas dalykas, kad praėjusio šimtmečio devynbalsės ir zylutės į valias prisičiauškėdavo apie poną pirmininką.

Akmeninė vila, pastatyta pagal Mansaro skonį, išgražinta ir apstatyta baldais pagal Vato skonį, – „rokailis" iš vidaus, rokoko iš išorės, – apjuosta triguba gėlių gyvatvore, buvo diskreti, koketiška ir iškilni, kaip ir dera meilės ir teismų žinybos kaprizui.

Tas namas ir perėja, dabar jau išnykę, dar tebebuvo prieš kokius penkiolika metų. 93-iaisiais metais namą buvo nupirkęs kažkoks katilius, ketindamas jį nugriauti, bet, kadangi laiku

negalėjo sumokėti visos sumos, valstybė jį paskelbė bankrutavusiu. Šitaip namas, skirtas laužui, palaužė katilių. Nuo to laiko namas liko negyvenamas ir pamažu dubo, kaip kiekvienas pastatas, kuriam žmogaus buvimas nebeteikia gyvybės. Jis buvo apstatytas tais pačiais senais baldais ir visą laiką siūlomas parduoti arba išnuomoti; pageltęs, neįskaitomas skelbimas, kabąs prie sodo vartų nuo 1810 metų, bylojo apie tai gal vos dešimčiai ar dvylikai asmenų, per metus praeinančių Pliumė gatve.

Į Restauracijos pabaigą tie patys praeiviai galėjo pastebėti, kad skelbimas išnykęs ir kad net antro aukšto langinės atidarytos. Namas iš tikrųjų buvo užimtas. Langus puošė užuolaidėlės – ženklas, kad name esama moters.

1829 metų spalio mėnesį prisistatė solidaus amžiaus vyriškis ir išsinuomojo visą namą, savaime suprantama, drauge su užpakaliniu fligeliu ir vidine perėja, išeinančia į Babilono gatvę. Jis liepė atstatyti abidvi slaptas tos perėjos angas. Name, kaip jau sakėme, tebebuvo beveik visas senasis pono pirmininko interjeras, tik naujas nuomininkas įsakė šį tą pataisyti, vienur kitur pridėjo, ko trūko, išgrindė kiemą, kur reikėjo, įstatė naujas plytas į sutrukusiųjų vietą, pataisė pakopas laiptuose, suremontavo parketą, įstiklino langus ir pagaliau drauge su jauna mergina ir sena tarnaite atsikraustė tyliai, veikiau kaip žmogus, kuris įglūdina slapčia, o ne kaip šeimininkas, kuris atsikelia į savo butą. Kaimynai apie tai nieko neplepėjo dėl tos priežasties, kad kaimynų nebuvo.

Šis kuklus nuomininkas buvo Žanas Valžanas, jaunoji mergina – Kozetė. Tarnaitė, vardu Tusenė, kurią Žanas Valžanas išgelbėjo iš prieglaudos ir skurdo, buvo sena mergina, kilusi iš provincijos, ir, be to, mikna, – trys dorybės, dėl kurių Žanas Valžanas ją ir pasiėmė. Namą jis išsinuomojo pono Fošlevano, rentininko, vardu. Iš viso to, kas buvo anksčiau pasakota, skaitytojas, be abejonės, bus atpažinęs Žaną Valžaną greičiau negu Tenardjė.

Kodėl Žanas Valžanas paliko Mažojo Pikpiuso vienuolyną? Kas atsitiko?

Nieko neatsitiko.

Skaitytojas prisimena, kad Žanas Valžanas buvo laimingas vienuolyne, toks laimingas, kad jo sąžinė galų gale pradėjo nerimauti. Jis matė Kozetę kiekvieną dieną, jame vis labiau augo tėviška meilė, jis švelniai puoselėjo šią mergytę, sakydavo sau, kad jinai jo, kad niekas iš jo negali jos atimti, kad taip bus visą laiką, kad ji, kas dieną švelniai tam skatinama, tikrai taps vienuole, kad tokiu būdu vienuolynas dabar liks jai, kaip ir jam, visas pasaulis, kad jis pasens jame, o ji išaugs, paskui ir ji pasens, o jisai numirs, kad – ak, kokia žavinga viltis! – niekas jų neišskirs. Šitaip besamprotaujant, jam kilo abejonių. Jis ėmė save kvosti. Ėmė save klausinėti, ar jis turįs teisę į visą tą laimę, ar toji laimė nesanti sukurta iš kieno kito laimės, iš laimės, į kurią turi teisę ši mergytė, kurią jis, senis, pasisavino ir pasigrobė; ar tai nėra vagystė? Jis tarė sau, kad mergaitė, prieš atsisakydama gyvenimo, turi teisę pirma jį pažinti; kad iš anksto atimti iš jos, kone be jos sutikimo, visus džiaugsmus prisidengiant tuo, jog tai ją apsaugos nuo visų išbandymų, pasinaudoti jos neišmanymu bei atskyrimu nuo pasaulio ir dirbtinai įdiegti jai vienuolės pašaukimą – tai suluošinti žmogaus prigimtį ir meluoti Dievui. Ir kas žino, galbūt kada nors, visa tai supratusi ir apgailestaudama, kad tapo vienuole, Kozetė ims jo nekęsti? Pastaroji mintis, gal savanaudiškesnė už kitas, beveik egoistiška, jam buvo nepakeliama. Jis nutarė išsikelti iš vienuolyno.

Nutarė, su sielvartu pripažindamas, kad turi taip pasielgti. O dėl kliūčių, tai jų nebuvo. Penkeri metai, išgyventi tarp tų keturių sienų, išnykus iš pasaulio, turėjo sunaikinti ir išblaškyti

bet kokią baimę, jis galėjo ramiai grįžti tarp žmonių. Jis suseno, viskas pasikeitė. Kas dabar jį pažins? O antra vertus, jeigu atsitiktų, kas blogiausia, tai pavojus gresia tik jam vienam, ir jis neturi teisės pasmerkti Kozetę vienuolynui todėl, kad pats yra pasmerktas katorgai. Be to, ką reiškia pavojus prieš pareigą? Pagaliau niekas jam nekliudo būti apdairiam ir saugotis.

O dėl Kozetės auklėjimo, tai jis buvo beveik visiškai baigtas.

Kartą apsisprendęs, jis laukė progos. Proga netrukus pasitaikė. Mirė senis Fošlevanas.

Žanas Valžanas paprašė garbiąją priorę jį priimti ir pasisakė, kad po brolio mirties paveldėjęs nedidelį turtelį, jam leidžiantį toliau gyventi be darbo, kad atsisakąs tarnybos vienuolyne ir pasiimąs dukterį; kadangi Kozetė nepadarė įžadų, tai būtų neteisinga išeiti iš vienuolyno, neatsilyginus už Kozetės auklėjimą, ir todėl jis nuolankiai prašąs garbiąją priorę teiktis sutikti, kad jis padovanotų bendruomenei, kaip atpildą už penkerius metus, kuriuos Kozetė joje išgyveno, penkis tūkstančius frankų.

Taip Žanas Valžanas išėjo iš Amžinosios adoracijos vienuolyno.

Palikęs vienuolyną, jis, nepasitikėdamas nešiku, pats tempė tą nedidelį lagaminėlį, kurio raktą visuomet nešiojosi. Tuo lagaminėliu didžiai domėjosi Kozetė, nes iš jo sklido lyg balzamo kvapas.

Tuojau pastebėsime, kad su tuo lagaminėliu jisai niekad nebesiskyrė. Visados jį laikė savo kambaryje. Tai buvo pirmas ir kartais vienintelis daiktas, kurį jis pasiimdavo, kai jam reikėdavo kitur keltis. Kozetė iš to juokdavosi ir lagaminą vadindavo „neatskiriamuoju", sakydama: „Aš jam pavyduliauju."

Vis dėlto į laisvę Žanas Valžanas išėjo su giliu nerimu.

Jis susirado namą Pliumė gatvėje ir jame užsidarė. Dabar jis vadinosi Ultimo Fošlevano vardu.

Tuo pat metu jisai išsinuomojo du kitus butus Paryžiuje, kad, negyvendamas visą laiką tame pačiame kvartale, mažiau trauktų į save dėmesį, kad galėtų tuojau pasišalinti, jei iškiltų mažiausias pavojus, ir, pagaliau, kad nebūtų užkluptas iš netyčių, kaip tą naktį, kai taip stebuklingai išsigelbėjo iš Žavero. Tiedu butai iš pažiūros atrodė labai menki bei skurdūs ir buvo labai toli nuo kits kito – vienas Vakarų gatvėje, antras Ginkluoto Žmogaus gatvėje.

Kartkartėmis jis drauge su Kozete, tačiau be Tusenės, nueidavo čia į Ginkluoto Žmogaus, čia į Vakarų gatvę ir ten praleisdavo mėnesį ar pusantro. Jis ten naudodavosi durininkų patarnavimais ir sakydavosi esąs rentininkas, gyvenąs priemiestyje, bet turįs prieglobstį ir mieste. Ši didi dorybė turėjo Paryžiuje tris butus, kad galėtų išsisukti nuo policijos.

II

ŽANAS VALŽANAS – NACIONALINIS GVARDIETIS

Daugiausia jis gyveno Pliumė gatvėje ir savo gyvenimą ten buvo šitaip sutvarkęs.

Kozetė su tarnaite užėmė vilą; ji turėjo didelį miegamąjį su raštuotomis sienomis, buduarą su paauksuotais bagetais, kilimais išmuštą pirmininko saloną su plačiais krėslais; ji

turėjo ir sodą. Žanas Valžanas liepė pastatyti Kozetės miegamajame lovą su baldakimu iš senoviško trispalvio Damasko šilko ir iškloti grindis senu puikiu persišku kilimu, nupirktu Figjė Sen Polio gatvėje pas tetulę Gošė, o norėdamas sušvelninti tų prašmatnių senienų rūstumą, dar pridėjo lengvus ir grakščius baldus, pritinkančius jaunai merginai: etažerę, knygų spintą paauksuotomis briaunomis, rašomąsias priemones, biuvarą, perlamutru inkrustuotą darbo stalelį, paauksuoto sidabro neseserą, tualeto reikmenis iš japoniško porceliano. Antro aukšto langai buvo užtiesti ilgomis, raudonu raštuotu šilku pamuštomis užuolaidomis iš tos pačios trispalvės medžiagos, kaip ir lovos baldakimas. Pirmame aukšte kabojo išsiuvinėtos užuolaidos. Visą žiemą mažutis Kozetės namelis buvo šildomas nuo viršaus iki apačios. Patsai Žanas Valžanas gyveno užpakalinio kiemo fligelyje, panašiame į sarginę, niekuomet nekūrenamame kambaryje, kuriame buvo sudedamoji lova su čiužiniu, nedažytas medinis stalas, dvi šiaudinės kėdės, fajansinis ąsotis vandeniui, kelios knygšės ant lentynos, o kampe – jo brangusis lagaminas. Jis pietaudavo su Kozete, ir ant stalo jam būdavo pikliuotos duonos. Kai Tusenė atsikraustė į namą, jis jai pasakė: „Čia namų šeimininkė – panelė." – „O jūs, p-po-ne?" – apstulbusi paklausė Tusenė. „Aš daugiau, negu šeimininkas, aš – tėvas."

Vienuolyne Kozetė buvo išmokyta šeimininkauti ir tvarkė išlaidas, kurios buvo labai kuklios. Kiekvieną dieną Žanas Valžanas paimdavo Kozetę už parankės ir eidavo su ja pasivaikščioti. Jis vesdavosi ją į Liuksemburgo sodus, į mažiausiai lankomą alėją, o kas sekmadienį į mišias, visados į Sen Žak diu O Pa bažnyčią, nes ji buvo labai toli nuo jų namų. Tasai kvartalas buvo labai neturtingas. Žanas Valžanas ten dažnai dalydavo išmaldą, ir bažnyčioje jį spiste apspisdavo pavargėliai, dėl to Tenardjė taip ir adresavo savo laišką: „Ponui Sen Žak diu O Pa bažnyčios labdariui." Lankydamas neturtėlius ir ligonius, jis mielai pasiimdavo Kozetę. Joks svetimas žmogus neužeidavo į Pliumė gatvės namą. Tusenė parnešdavo maisto, o Žanas Valžanas pats eidavo vandens prie siurblio, kuris buvo visai netoli, bulvare. Malkas ir vyną jie laikydavo savotiškame pusiau požeminiame, kiaukutais išdėtame urve, esančiame netoli vartelių į Babilono gatvę, – kažkada šis urvas ponui pirmininkui atstojo grotą, nes „švelnių aistrų" ir „užmiestinių namukų" laikais nebūdavo meilės be grotos.

Prie Babilono gatvės vartelių buvo dėžutė laiškams ir laikraščiams; tačiau trys Pliumė gatvės vilos gyventojai negaudavo nei laiškų, nei laikraščių, ir iš tos dėžutės, kuri kadaise buvo dabitos teisėjo meilės išdykavimų tarpininkė ir patikėtinė, dabar tiek tebuvo naudos, kad į ją patekdavo mokesčių inspektoriaus raginimai ir nacionalinės gvardijos pranešimai. Mat ponas Foševanas, rentininkas, priklausė nacionalinei gvardijai; jis negalėjo prasprūsti pro siauras 1831 metų įskaitos tinklo akis. Municipaliniai sąrašai, įvesti tais laikais, siekė ir Mažojo Pikpiuso vienuolyną – tą savotišką neperžvelgiamą ir šventą debesį, iš kurio išėjęs Žanas Valžanas savo merijos akyse buvo garbinga asmenybė, verta papildyti nacionalinės gvardijos eiles.

Tris ar keturis kartus per metus Žanas Valžanas apsivilkdavo savo uniforma ir eidavo nacionalinio gvardiečio tarnybą, beje, su dideliu noru: jam tatai buvo teisėtas persirengimas, kuris jį siedavo su visais kitais žmonėmis, kartu palikdamas ir vienišą. Žanui Valžanui jau buvo sukakę šešiasdešimt metų – tai amžius, kai įstatymas atleidžia nuo karinės prievolės; tačiau iš pažiūros jam neatrodė daugiau kaip penkiasdešimt; antra vertus, jis neturėjo nė mažiausio noro atsisakyti viršilos laipsnio ir erzinti grafą de Lobo; jis neturėjo visuome-

ninės padėties; jis slėpė savo vardą, slėpė savo tikrąjį veidą, slėpė savo amžių, slėpė viską; ir nacionaliniu gvardiečiu, kaip mes ką tik pasakėme, jis buvo savo laisva valia. Būti panašiam į pirmą pakliuvusį žmogų, atliekantį savo pareigas vyriausybei, – to jis labiausiai ir troško. Moralinis šio žmogaus idealas buvo angelas, o išore jis stengėsi būti panašus į buržua.

Pažymėsime vieną smulkmeną. Eidamas iš namų drauge su Kozete, Žanas Valžanas apsirengdavo taip, kaip esame matę, ir likdavo pusėtinai panašus į buvusį karininką. O kai išeidavo vienas, – dažniausiai tai būdavo vakarais, – visuomet apsivilkdavo darbininko striuke bei kelnėmis ir užsimaukšlindavo ant galvos kepurę, kuri slėpdavo jo veidą. Kas čia buvo: atsargumas ar nusižeminimas? Ir viena, ir antra. Kozetė buvo pripratusi prie mįslingų savo gyvenimo pusių ir, galima sakyti, nepastebėdavo tėvo keistybių. O dėl Tusenės, tai ši garbinte garbino Žaną Valžaną, ir jai atrodė gera viskas, ką jis darydavo. Kartą mėsininkas, pamatęs Žaną Valžaną, tarė jai: „Tai kažkoks keistuolis." Ji atsakė: „Tai šventas žmogus."

Ir Žanas Valžanas, ir Kozetė, ir Tusenė išeidavo ir pareidavo tiktai pro vartelius Babilono gatvėje. Niekas nebūtų galėjęs pamanyti, kad jie gyvena Pliumė gatvėje, nebent tik kas būtų juos pamatęs pro geležinę sodo tvorą. Tvoros vartai visuomet būdavo užrakinti. Sodą Žanas Valžanas laikė apleistą, kad jis nepatrauktų dėmesio.

Bet čia jis, galbūt, ir klydo.

FOLIIS AC FRONDIBUS*

Šitaip kerodamas, per pusę šimtmečio sodas įgavo nepaprastą, žavingą išvaizdą. Prieš keturiasdešimt metų praeiviai stovėdavo gatvėje, ilgai žiūrėdami į jį ir nė neįtardami tų paslapčių, kurias jis slėpė savo vėsioje ir žalioje tankmėje. Ne vienas svajotojas ir ne vieną kartą mėgino tuo laikotarpiu savo žvilgsniu ir mintimis įžūliai įsiskverbti pro senovinius, išklibusius, spyna užrakintus vartus, kurie stovėjo sukrypę tarp dviejų pažaliavusių ir apkerpėjusių stulpų, apvainikuoti frontono su nesuprantamomis arabeskomis.

Tenai, kampelyje, buvo akmeninis suoliukas, viena ar dvi apčiurusios statulos, keli laiko nudraskyti, ant sienos pūvą treliažai; iš alėjų ir vejų nebelikę nė pėdsako; kur tik pažvelgsi, visur varputis. Sodininkas iš čia išėjo, vėl sugrįžo gamta. Piktžolės vešėte vešėjo; tai buvo nuostabi laimė šiam vargingam žemės sklypeliui. Čia prašmatniai žydėjo leukonijos. Niekas šiame sode nekliudė šventam augalų veržimuisi gyventi; čia buvo neliečiamo klestėjimo karalystė. Medžiai lenkėsi prie erškėčių, erškėčiai stiebėsi prie medžių, vijokliai rangėsi aukštyn, šakos linko žemyn, kas driekėsi žeme, susitikdavo su tuo, kas žydėjo ore; kas siūbavo vėjyje, lenkėsi prie to, kas vegetavo samanose; kamienai, šakos, lapai, gyslelės, kuokštukai, ūseliai, augliai, spygliai – viskas susimaišė, susipynė, susijungė, susiliejo; tenai, tame uždarame trijų šimtų kvadratinių pėdų sklypelyje, augalai, glaudžiai ir meilingai

* Lapai ir šakos (lot.).

apsikabinę, stebimi patenkinto kūrėjo, šlovino ir įkūnijo šventą brolybės apeigą – žmonių brolybės simbolį. Šis sodas jau nebebuvo sodas – jis tapo didžiuliu brūzgynu, neįžengiamu kaip giria, apgyventu kaip miestas, baikščiu kaip lizdas, niūriu kaip katedra, kvapiu kaip gėlių puokštė, vienišu kaip kapas, gyvu kaip minia.

Florealio mėnesį šis didžiulis brūzgynas, laisvas už savo aptvaro ir tarp savo keturių sienų, aistringai vykdė tylų visuotinio dauginimosi darbą; tekant saulei jis virpėdavo beveik kaip gyvūnas, kuris kvepia savin kosminės meilės dvelksmus ir jaučia, kaip jo gyslomis teka ir verda balandžio mėnesio sultys, ir, kratydamas vėjyje savo nuostabius žalius karčius, sėjo ant drėgnos žemės, ant išdūlėjusių statulų, ant griūvančio vilos priebučio ir net ant tuščios gatvės grindinio žiedų žvaigždes, rasų perlus, derlingumą, grožį, gyvybę, džiaugsmą, aromatą. Vidurdienį ten susilėkdavo tūkstančiai baltų drugelių, ir būdavo dieviškai žavu žiūrėti, kaip tumulais sūkuriuoja šešėlyje šis gyvas vasaros sniegas. Tenai, linksmoje žalumynų prieblandoje, nekaltų balsų choras švelniai kuždėdavo kažką sielai, o tai, ką užmiršdavo pasakyti paukščių ulbavimas, papildydavo vabzdžių zvimbimas. Vakarais tarytum svajų garai pakildavo sode ir apgaubdavo jį; rūko šydas, dangiškas ir ramus liūdesys, jį apsiausdavo; svaiginantis sausmedžių ir vijoklių kvapas sklisdavo iš visur it kokie rafinuoti švelniausi nuodai; dar girdėdavosi slukučių ir kielių balseliai: jie paskutinį kartą sučirpdavo, prieš užmigdami šakose; ten jautei šventą paukščio artumą medžiui; dieną sparnai linksmino lapus, naktį lapai saugojo sparnus.

Žiemą kūlynai virpėdavo nuo šalčio, būdavo juodi, drėgni, pasišiaušę, ir pro juos truputį matydavosi namas. Vietoj žiedų ant šakų ir rasos lašiukų ant žiedų ilgos sidabrinės sraigių šliūžės driekdavosi it juostos šaltu ir storu geltonų lapų kilimu; bet, kad ir koks buvo šis mažutis žemės sklypelis, kad ir kaip jis atrodė vienu ar kitu metų laiku, – pavasarį, žiemą, vasarą, rudenį, – visada jis dvelkdavo melancholija, kontempliacija, vienatve, laisve, žmogaus nebuvimu, Dievo akivaizda; ir sena surūdijusi tvora tartum sakydavo: „Šis sodas – mano."

Tai kas, kad visur aplinkui buvo Paryžiaus gatvės, už dviejų žingsnių – puikūs klasikiniai Vareno gatvės rūmai, čia pat – Invalidų namų kupolas, netoliese – Atstovų rūmai; tai kas, kad kaimynystėje Burgundijos ir Sen Dominyko gatvėmis dardėjo prašmatnios karietos; tai kas, kad geltoni, rudi, balti, raudoni omnibusai susitikdavo artimiausiame kryžgatvyje, – Pliumė gatvė buvo tuščia dykuma; pakako, kad numirtų buvę savininkai, praūžtų revoliucija, dingtų buvę turtai, kad keturiasdešimt metų čia nebūtų žmogaus ir viskas liktų užmiršta, apleista ir laisva, ir šį privilegijuotą aristokratišką kampelį užvaldė paparčiai, tūbės, nuodingosios nuokanos, kraujažolės, rusmenės, aukštos žolės, stambūs augalai plačiais, lamstytais, lyg iš žalsvos gelumbės iškirptais lapais, driežai, vabalai, vingrūs ir greiti vabzdžiai; iš žemės gilumos iškilo ir tarp šių keturių sienų išsiskleidė kažkokia laukinė, atšiauri didybė, ir gamta, suardanti niekingas žmogaus gudrybes ir visuomet visa jėga pasireiškianti ten, kur įžengia, – vis tiek, ar tai būtų skruzdėlynas, ar erelio gūžta, – išsikerojo čia, skurdžiame Paryžiaus sodelyje, su tokiu gaivalingumu ir didingumu, kaip neliestoje Naujojo pasaulio girioje.

Iš tikrųjų gamtoje nieko nėra nesvarbaus; kas moka giliai į ją įsiskverbti, žino tai. Ir, nors filosofijai neprieinamas visiškas pasitenkinimas, kaip nėra duota galia tiksliai nusta-

tyti priežastis ir nurodyti padarinių ribas, vis dėlto, matant visą tą jėgų suskaidymą, kuris galų gale baigiasi vienove, mąstytoją pagauna ekstazė. Viskas dirba viskam.

Algebrą galima pritaikyti debesims; spinduolio radiacija teikia naudą rožei; nė vienas mąstytojas neišdrįstų pasakyti, kad gudobelės aromatas nenaudingas žvaigždynams. Kas gali išmatuoti molekulės kelią? Kas žino, ar pasaulių sukūrimo nenulėmė smiltelių kritimas? Kas žino apie begalinių didybių ir begalinių mažybių sąveiką, apie pirmapradžių priežasčių atgarsius atskiros būtybės prarajose ir visatos lavinose? Ir erkė – svarbus reiškinys; kas maža – didu, kas didu – maža; viskam būtinybė nustato pusiausvyrą – tai vizija, bauginanti protą. Tarp būtybių ir daiktų yra nuostabus ryšys; šioje neišsemiamoje visumoje, nuo saulės iki vabalėlio, niekas neniekina vienas kito; visi reikalingi vieni kitų. Šviesa, nešanti į dangaus mėlynę žemės kvapsnius, žino, ką daro; naktis dalija užmigusioms gėlėms žvaigždžių esenciją. Kiekvienas skraidantis paukštis laiko savo pirštuose begalybės giją. Gyvybinis pradas komplikuojasi – nuo meteoro tvykstelėjimo ligi snapo dūžių, kuriais besiritantis kregždžiukas pramuša kiaušinėlio kevalą, ir veda tiek į slieko gimimą, tiek ir į Sokrato atsiradimą. Kur baigiasi teleskopas, prasideda mikroskopas. Katro iš jų matymo laukas didesnis? Pasirinkite. Pelėsiai – tai žiedų plejada; miglynas – žvaigždžių skruzdėlynas. Tas pats glaudus artumas, ir dar nuostabesnis, tarp proto reiškinių ir medžiagos būklės. Elementai ir būties pradai maišosi, derinasi, jungiasi, dauginasi padedami vieni kitų ir galiausiai materialiajam pasauliui ir dvasiniam pasauliui suteikia tą patį aiškumą. Gamtos reiškiniai be perstogės grįžta prie savęs pačių. Plačiose kosminėse slinktyse visatos gyvenimas juda į vieną ir į kitą pusę nežinomomis masėmis, viską sukdamas neregimoje atsiradimų misterijoje, naudodamasis viskuo, neprarasdamas net svajonės, net sapno, čia pagimdydamas mikroskopinį gyvį, ten trupindamas žvaigždę į gabalėlius, virpėdamas, vibruodamas ir raitydamasis, kurdamas iš šviesos jėgą ir iš minties elementą, visur pasklidęs ir nedalomas, tirpdydamas visa, išskyrus vieną geometrinį tašką, vadinamą „aš"; viską suvesdamas į sielą – atomą; viską atskleisdamas Dievuje; sumaišydamas visus veikliuosius pradus – nuo pačių iškilniausių ligi pačių niekingiausių – svaiginančio mechanizmo tamsoje, susiedamas vabzdžio skridimą su žemės judėjimu, pajungdamas – kas žino, gal vien dėl dėsnio tapatybės? – kometos judėjimą dangaus skliautuose infuzorijos sukimuisi vandens laše. Tai mechanizmas, sukurtas proto. Didžiulė krumpliaračių sistema, kurios pirmasis variklis yra mašalėlis, o paskutinis ratas yra zodiakas.

IV
VARTAI PASIKEIČIA

Atrodė, kad šitas sodas, kitados sukurtas ištvirkavimo paslaptims slėpti, dabar visiškai pasikeitė ir liko vertas skaistybės slėpiniams dengti. Jame nebuvo daugiau nei pavėnių, nei vejų, nei altanų, nei grotų; čia visur vyravo žavus mirgantis prietėmis, tarsi koks šydas, guląs iš visų pusių. Pafas virto Edenu. Tarsi kažkieno atgaila apvalė šį mielą kampelį. Ši

gėlininkė savo gėles dabar siūlė sielai. Šis koketiškas sodelis, kitados turėjęs labai įtartiną reputaciją, vėl tapo skaistus ir drovus. Pirmininkas, padedamas kažkokio sodininko, – pirmasis jų tarėsi esąs Lamuanjono pasekėjas, o antrasis – Lenotro meno tęsėjas[37], – jį sudarkė, apkarpė, išpustė, išdailino, pritaikė galantiškiems nuotykiams; gamta vėl jį atsiėmė, pripildė pavėsio ir paruošė meilei.

Dabar į šią vienumą pateko širdis, nokte prinokusi mylėti. Meilei tereikėjo tik atsirasti: jos čia laukė šventovė, kurią sudarė žalumynai, gėlės, samanos, paukščių atodūsiai, švelnios prieblandos, šlamančios šakos, ir siela, sukurta iš švelnumo, tikėjimo, tyrumo, vilties, polėkių bei iliuzijų.

Kozetė išėjo iš vienuolyno beveik dar vaikas – jai tebuvo tik per keturiolika metų. Tai „nedėkingas amžius“. Kaip jau sakėme, jeigu nekalbėsime apie jos akis, ji greičiau buvo negraži, negu žavi; tačiau ji neturėjo nė vieno nemalonaus bruožo, tik buvo nevikri, liesutė, baugšti ir kartu drąsi – žodžiu, paauglė mergaičiukė.

Jos auklėjimas buvo baigtas; ji mokėsi tikybos, ypač dievotumo; paskui „istorijos“, tai yra dalyko, kuris taip vadinamas vienuolynuose, o taip pat geografijos, gramatikos, Prancūzijos karalių vardų, truputį muzikos, išmoko piešti profilį ir taip toliau – apskritai ji nieko nežinojo, o tatai ir žavu, ir pavojinga. Jaunos merginos sielos nereikia palikti patamsiuose, nes vėliau joje kyla per gyvų, per ryškių miražų, nelyginant tamsiame kambaryje. Išsklaidyti joje tamsą reikia švelniai ir atsargiai, veikiau tikrovės atspindžiais, o ne jų tiesiogine, skaudžia šviesa. Ši naudinga ir patraukli griežta prietema išblaško vaikiškas baimes ir apsaugo nuo puolimo. Tiktai motinos instinktas, nuostabi intuicija, į kurią įsipina merginos atsiminimai ir moters patirtis, žino, kaip ir kokiu būdu reikia sudaryti tą prietemą. Niekas neatstos šio instinkto. Visos pasaulio vienuolės taip nesuformuos jaunos mergaitės sielos, kaip viena motina.

Kozetė neturėjo motinos. Ji tebuvo turėjusi daug motinų vienuolių – žodžio „motinos“ daugiskaitą.

O dėl Žano Valžano, tai jame buvo įsikūniję ir švelnūs jausmai, ir rūpestingumas, bet jis buvo tiktai senas žmogus, kuris nieko apie tai nenusimanė.

Iš tikrųjų, kiek reikia išmanymo auklėjimo žygdarbiui, rimtai rengiant moterį gyvenimui, kad galėtum sėkmingai kovoti su tuo didžiuoju neišmanymu, kuris vadinamas nekaltybe!

Niekas taip neparuošia jaunos merginos aistroms kaip vienuolynas. Vienuolynas nukreipia mintį į nežinomybę. Širdis, susitelkusi pačioje savyje, užsiskleidžia, negalėdama parodyti savo jausmų, užsidaro, negalėdama išsiskleisti. Iš to kyla vizijos, spėlionės, prielaidos, susigalvoti romanai, troškimas nuotykių, fantastiškos užburtos pilys, rūmai, sukurti vidinėje proto tamsoje, niūrios ir slaptos buveinės, kuriose aistros beregint susiranda sau prieglaudą, kai tik peržengti vienuolyno vartai joms leidžia ten įeiti. Vienuolynas – tai priespauda, kuri triumfuoja žmogaus širdyje tik tada, kai tveria visą gyvenimą.

Išėjusi iš vienuolyno, Kozetė negalėjo rasti nieko malonesnio ir pavojingesnio už tą Pliumė gatvės namą. Tai buvo vienumos tęsinys, bet ir laisvės pradžia; uždaras sodas, bet ryški, turtinga, gosli ir kvapni gamta; tos pačios svajonės, kaip vienuolyne, bet ir probėgšmais matomi jauni vyrai; geležiniai vartai, tačiau į gatvę.

Bet, kartojame, čia atvykusi, ji buvo dar tik vaikas. Žanas Valžanas pavedė jai tą apleistą sodą. „Daryk čia, ką tinkama“, – tarė jis jai. Sodas teikdavo daug pramogų Kozetei;

ji išnaršė visus krūmus, išvartė akmenis, ieškojo jame „žvėriūkščių“; ji žaisdavo jame, kol dar nebuvo atėjęs metas svajoti; mylėjo tą sodą dėl vabzdžių, kuriuos rasdavo po kojomis žolėje, kol dar nebuvo pamilusi žvaigždžių, kurias turėjo pamatyti šakose viršum galvos.

Be to, ji mylėjo savo tėvą, Žaną Valžaną, visa savo siela, su naivia dukteriška aistra, ir senukas jai buvo itin mielas, geidžiamas draugas. Skaitytojas prisimins, kad ponas Madlenas daug skaitydavo; Žanas Valžanas irgi mėgo knygas; jis tapo geru pašnekovu; kalbėdavo jis turiningai ir iškalbingai, kaip ramaus ir gilaus proto žmogus, kuris nuolat lavinasi. Jame buvo likę lygiai tiek atšiaurumo, kiek reikėjo pabrėžti jo gerumui; jis turėjo griežtą protą ir švelnią širdį. Liuksemburgo soduose, kur jie šnekėdavosi akis į akį, jis plačiai viską aiškindavo, semdamasis žinių iš to, ką buvo skaitęs, o taip pat iš to, ką buvo patyręs. Kozetė įdėmiai klausydavosi, ir jos žvilgsnis svajingai klaidžiodavo aplinkui.

Šis paprastas žmogus patenkino Kozetės mintį, lygiai kaip šis laukinis sodas – jos akis. Pavargusi besivaikydama peteliškes, ji atbėgdavo prie jo, visa uždususi, ir sušukdavo: „Ak, kaip prisilaksčiau!“ Jis pabučiuodavo ją į kaktą.

Kozetė dievino gerąjį senuką. Ji visur sekiodavo jam iš paskos. Ten, kur būdavo Žanas Valžanas, jai būdavo gera. Kadangi Žanas Valžanas negyveno nei viloje, nei sode, tai jai būdavo smagiau vidiniame grįstame kieme, nei gėlių pilname kampelyje, ir mažame kambarėlyje su šiaudinėmis kėdėmis, nei dideliame salone, aptrauktame kiliminiais apmušalais, kur prie sienų stovėjo minkšti krėslai. Kartais Žanas Valžanas, laimingas, kad jinai jam trukdo, sakydavo šypsodamasis:

– Bet eik tu į savo kamputį. Leisk man truputėlį pasilikti vienam!

Ji atsakydavo jam tuo švelniu niurnėjimu, kuris toks žavus tada, kai taip kalba savo tėvui duktė:

– Tėveli, man pas jus labai šalta; kodėl jūs nepasitiesiate čia kilimo ir nepasistatote krosnies?

– Brangus vaikeli, yra tiek žmonių, geresnių už mane, o jie neturi net stogo viršum galvos.

– Tai kodėl gi pas mane šilta ir yra viskas, ko reikia?

– Todėl, kad tu moteris ir dar vaikas.

– Tai tau! Vadinasi, vyrai turi šalti ir vargti?

– Kai kurie vyrai.

– Gerai, aš taip dažnai čia ateidinėsiu, kad jums norom nenorom teks kūrenti.

Ji dar jam sakydavo:

– Tėte, kodėl jūs valgote tokią prastą duoną?

– Todėl, dukrele.

– Na gerai, tai ir aš tokią valgysiu.

Tuomet, kad Kozetė nevalgytų juodos duonos, Žanas Valžanas valgydavo baltą.

Kozetė labai miglotai teprisiminė savo vaikystę. Rytais ir vakarais ji melsdavosi už savo motiną, kurios nepažino. Abu Tenardjė jai buvo išlikę atmintyje kaip dvi klaikios būtybės iš kažkokio baisaus sapno. Ji prisimindavo, kad „vieną kartą, nakčia“, buvo nuėjusi į girią vandens. Ji manė, kad tai buvo labai toli nuo Paryžiaus. Jai atrodė, kad ji tada gyveno bedugnėje ir kad Žanas Valžanas ją ištraukė iš ten. Vaikystė jai atrodė toks laikotarpis, kai aplinkui knibždėte knibždėjo vien šimtakojai, vorai ir gyvatės. Kadangi nebuvo tvirtai įsitikinusi,

kad jinai – Žano Valžano duktė ir kad jis – jos tėvas, tai, svajodama vakarais prieš miegą, vaizduodavosi, kad jos motinos siela persikėlė į šį gerą senuką ir gyvena prie jos.

Kai jis sėdėdavo šalia, ji priglausdavo savo skruostelį prie jo baltų plaukų, ir jai iš akių tyliai ant jų nuriedėdavo ašara. Ji tardavo sau: „Galbūt šis žmogus – mano motina!“

Kadangi motinystė – visiškai nesuprantama sąvoka skaistybei, tai Kozetė, nors ir keistai tat skamba, per savo gryną neišmanymą, būdingą vienuolyne išauklėtai mergaitei, galų gale ėmė vaizduotis, jog ji beveik visiškai nėra turėjusi motinos. Ji net nežinojo tos motinos vardo. O kai nejučia paklausdavo apie tai Žaną Valžaną, jis visados tylėdavo. Jeigu ji klausimą pakartodavo, jis atsakydavo šypsena. Kartą ji labai užsispyrė; tuomet jo šypsena virto ašara.

Žano Valžano tylėjimas apgaubė Fantiną tamsa.

Ar tai buvo atsargumas? Ar tai buvo pagarba? O gal baimė patikėti tą vardą kito žmogaus atminčiai ir taip jį palikti atsitiktinumo valiai?

Kol Kozetė buvo maža, Žanas Valžanas mielai kalbėdavo jai apie jos motiną; kai ji išaugo į jauną merginą, tai pasidarė nebeįmanoma. Jam atrodė, kad jis nebeturi drąsos.

Ar tai buvo dėl Kozetės, ar dėl Fantinos, bet jis jausdavo kažkokį šventą siaubą, pagalvojęs, kad tą šešėlį įleis į Kozetės sielą ir padarys velionę trečiu jų likimo dalyviu. Juo tas šešėlis jam darėsi šventesnis, juo jis atrodė baugesnis. Jis galvodavo apie Fantiną ir jausdavo, kaip jį slegia tylėjimas. Jis tarsi įžiūrėdavo tamsoje kažką panašaus į prie lūpų pridėtą pirštą. Gal tasai Fantinos dorovingumas, kurio ji neteko prieš savo valią gyva būdama, sugrįžo po jos mirties, rūsčiai apgaubė ją ir piktai saugojo velionės ramybę kape? Gal Žanas Valžanas, pats to nežinodamas, jautė jo poveikį? Mes tikime mirtimi, bet nesame iš tų, kurie atmeta tokį slėpiningą aiškinimą. Todėl jis ir negalėjo net Kozetei pasakyti Fantinos vardo.

Kartą Kozetė jam tarė:

– Tėte, šiąnakt aš sapnavau savo motiną. Mačiau ją su dviem dideliais sparnais. Mano motina, turbūt, buvo šventa.

– Taip, nes ji buvo kankinė, – atsakė Žanas Valžanas.

Šiaip ar taip, Žanas Valžanas buvo laimingas.

Išeidama su juo, Kozetė atsiremdavo jo rankos, išdidi ir laiminga ligi širdies gelmių. Žanas Valžanas, matydamas tą jos švelnumą, tokį nepaprastą, taip sutelktą į jį vieną, jausdavo, kad jo siela skendi palaimoje. Jisai virpėdavo, apimtas angeliško džiaugsmo; susižavėjimo kupinas jis tvirtindavo sau, kad šitaip truks visą gyvenimą; sakydavo sau, kad iš tiesų yra per mažai kentėjęs ir todėl nenusipelnęs tokios spindulingos laimės, ir savo sielos gilumoje dėkodavo Dievui, leidusiam, kad jį, visų atstumtą, šitaip mylėtų toji nekalta būtybė.

V

ROŽĖ PASTEBI, KAD JI TAPO KARO PABŪKLU

Kartą Kozetė atsitiktinai pasižiūrėjo į veidrodį ir labai nustebo. Jai beveik pasirodė, kad ji graži. Tai keistai ją sujaudino. Iki šios akimirkos ji visiškai nebuvo galvojusi apie savo

veidą. Ji matydavo save veidrodyje, bet neįsižiūrėdavo. Antra vertus, ji dažnai girdėdavo sakant, kad ji negraži; tik Žanas Valžanas švelniai sakydavo: „Ne, netiesa!“ Šiaip ar taip, Kozetė visuomet save laikė negražia ir, taip galvodama, užaugo su lengva vaikystės rezignacija, pripratusi prie tos minties. O dabar štai veidrodis staiga jai pasakė tą patį, ką ir Žanas Valžanas: „Netiesa!“ Ji nemiegojo visą naktį. „O jeigu iš tikrųjų aš graži? – galvojo ji. – Kaip būtų juokinga, jeigu pasirodytų, kad aš graži!“ Ir ji prisiminė tas savo drauges vienuolyne, kurių grožis krisdavo visiems į akį, ir kalbėjo sau: „Ar galimas daiktas? Nejaugi aš būsiu kaip panelė tokia ir tokia!“

Kitą dieną ji jau tyčia į save pasižiūrėjo veidrodyje ir suabejojo: „Kur buvo mano galva? – tarė ji. – Ne, aš šlykšti.“ O ji tik blogai buvo miegojusi, išblyškusi, paakiai patamsėję. Vakar ji ne per daug džiūgavo, patikėjusi savo grožiu, bet dabar nusiminė, juo nebetikėdama. Ji nebežiūrėjo į veidrodį ir daugiau kaip dvi savaites šukavosi plaukus, atsisukusi į jį nugara.

Vakare, po pietų, ji paprastai siuvinėdavo ką nors salone arba šiaip dirbinėdavo kokį vienuolyne išmoktą darbelį, o Žanas Valžanas skaitydavo sėdėdamas šalia jos. Kartą ji pakėlė nuo savo darbo akis ir labai nustebo pamačiusi, kad tėvas žiūri į ją su kažkokiu nerimu.

Kitą kartą, eidama gatve, ji tarėsi išgirdusi už savęs kažkokį vyrišką tariant: „Graži moteris! Tik prastai apsirengusi.“ – „Na, – pagalvojo ji, – jis ne apie mane. Aš dailiai apsirengusi ir negraži.“ Ji tada buvo užsidėjusi pliušinę skrybėlaitę ir vilkėjo merinosine suknele.

Pagaliau vieną dieną, būdama sode, ji išgirdo senąją Tusenę sakant: „Ar jūs pastebėjote, pone, kaip išgražėjo mūsų panelė?“ Kozetė neišgirdo, ką atsakė tėvas, bet Tusenės žodžiai ją giliai sukrėtė. Ji išbėgo iš sodo, užlipo į savo kambarį, prišoko prie veidrodžio, į kurį tris mėnesius nebuvo žiūrėjusi, ir šūktelėjo. Jai pačiai akys apraibo.

Ji buvo graži ir apveidi; ji negalėjo netikėti Tusene ir savo veidrodžiu. Jos liemuo buvo susiformavęs, oda balta, plaukai žvilgėjo, mėlynose akyse degė kažkoks nežinomas spindesys. Savo grožio įsisąmoninimas ją persmelkė per vieną akimirką nelyginant ryškiai tvykstelėjusi šviesa; be to, ir kiti šitai pastebėjo. Tusenė apie tai pasakė, ir dabar jai pasidarė aišku, jog ir anas praeivis kalbėjo apie ją – jokių abejonių negalėjo būti; sumišusi, apkvaitusi, kupina neapsakomo susižavėjimo ji sugrįžo į sodą jausdamasi kaip karalaitė ir – nors buvo žiema – girdėdama čiulbant paukščius, matydama auksinį dangų, saulę, šviečiančią pro medžių šakas, žiedus krūmuose.

O Žanas Valžanas pajuto gilų, nepaaiškinamą liūdesį.

Iš tikrųjų jau kurį laiką jis su siaubu stebėjo šį grožį, kas dieną vis skaisčiau žydintį švelniame Kozetės veidelyje. Išaušo aušra, visiems žavinga, o jam nelemta.

Kozetė jau gana seniai buvo graži, tik ilgai to pati nepastebėjo. O paniurusį Žano Valžano žvilgsnį nuo pat pirmos dienos pažeidė ta nelaukta šviesa, kuri iš lėto skleidėsi ir pamažu gaubė visą jaunąją merginą. Jis jautė, kad dabar pasikeis jo laimingas gyvenimas, toks laimingas, jog jis nedrįsdavo nė pasijudinti, bijodamas, kad jo kuo nors nesudrumstų. Tasai žmogus, pakėlęs tiek negandų, žmogus, kuriam dar tebekraujavo likimo padarytos žaizdos, kuris anksčiau buvo beveik piktadarys, o dabar tapo beveik šventasis, kuris, anksčiau vilkęs katorgininko grandinę, dabar vilko neregimą, bet sunkiai slegiančią nešlovės

grandinę, žmogus, kurio įstatymas dar nepaleido ir kuris kiekvieną akimirką galėjo būti suimtas ir iš dorybės tamsumos išvilktas į ryškią viešosios gėdos šviesą, – tasai žmogus sutikdavo su viskuo, pateisindavo viską, atleisdavo viską, laimindavo viską, linkėjo visiems gero ir maldavo Apvaizdą, žmones, įstatymus, visuomenę, gamtą, visatą tik vieno – Kozetės meilės!

Kad tik Kozetė ir toliau jį mylėtų! Kad tik Dievas nekliudytų šio vaiko širdžiai veržtis į jį ir pasilikti su juo! Kozetės mylimas jis jausdavosi išgydytas, nurimęs, susitaikinęs, patenkintas, atlygintas, iškeltas. Kozetės mylimas jis buvo laimingas! Jis daugiau nieko neprašė. Jeigu jį būtų paklausę: „Ar nori būti laimingesnis?“ – jis būtų atsakęs: „Ne.“ Jei Dievas būtų jį paklausęs: „Ar trokšti rojaus?“ – jis būtų atsakęs: „Tenai man būtų blogiau.“

Visa, kas galėjo tą padėtį sudrumsti, kad ir truputėlį, versdavo jį sudrebėti: jam pasivaidendavo permaina. Jis niekuomet gerai nesuprato, kas yra moters grožis, bet instinktyviai jautė, kad tai kažkas baisaus.

Apstulbęs jis žiūrėjo iš savo bjaurumo, senatvės, nelaimės, nešlovės, širdgėlos gelmių į tą grožį, kuris žydėjo šalia jo, prieš jo akis, vis labiau džiūgaudamas, išdidus, nekaltame, bet nerimą keliančiame mergaitės veide.

Jis sakydavo sau: „Kokia ji graži! Kas man dabar bus?“

Tikrai sakant, čia ir glūdėjo skirtumas tarp jo meilės ir motinos meilės. Tai, kas jo sieloje kėlė sielvartą, motinai būtų žadinę džiaugsmą.

Pirmieji permainos ženklai netrukus ėmė reikštis.

Jau kitą dieną po to, kai Kozetė sau tarė: „Žinoma, aš graži!“ – ji atkreipė dėmesį į savo tualetą. Ji prisiminė praeivio žodžius: „Graži, bet nedailiai apsirengusi“, – šis pranašiškas dvelksmas, pralėkęs pro ją ir išnykęs, įdiegė širdyje vieną iš tų dviejų pradų, kurie vėliau vystydamiesi pripildo visą moters gyvenimą, – koketiškumo pradą. Antrasis pradas – meilė.

Vos tik jinai patikėjo savo grožiu, išsiskleidė visa jos moteriška siela. Ji su siaubu galvojo apie merinosinę suknelę, jai pasidarė gėda pliušinės skrybėlaitės. Tėvas niekuomet nieko jai neatsakydavo. Ji bematant išmoko dailiai rengtis, perprato skrybėlaitės, suknelės, apsiaustėlio, kurpaičių, rankogalėlių, jai tinkančios medžiagos ir spalvos paslaptį – meną, kuris daro paryžietę tokią patrauklią, tokią paslaptingą ir tokią pavojingą. Posakis „žavinga moteris“ sugalvotas paryžietei.

Nepraėjo nė mėnuo, ir mažoji Kozetė toje dykumoje, vadinamoje Babilono gatve, tapo ne tik viena iš pačių gražiausių moterų, – o tai jau šis tas, – bet ir viena iš „dailiausiai apsirengusių“ Paryžiaus moterų – o tai jau kur kas daugiau. Jai norėjosi sutikti „tą praeivį“, išgirsti, ką jis pasakys, ir „jį pamokyti“. Jinai iš tikrųjų buvo žavi visais atžvilgiais ir puikiai atskirdavo Žeraro skrybėlaitę nuo Erbo skrybėlaitės.

Žanas Valžanas nerimastingai žiūrėjo į šias pragaištingas naujybes. Jis, kuris jautėsi galįs tik šliaužti, daugių daugiausia – žingsniu eiti, matė Kozetei išaugant sparnus.

O kiekviena moteris, tik pažvelgusi į Kozetės tualetą, tučtuojau būtų supratusi, kad ji neturi motinos. Kozetė nepaisydavo kai kurių smulkių padorumo taisyklių, ne visuomet gerai žinodavo, kas pritinka, o kas ne. Motina, pavyzdžiui, būtų jai pasakiusi, kad jaunos merginos nedėvi damastinių suknelių.

Jau pačią pirmąją dieną, išėjusi su juodo damasto suknele bei pelerina ir balto krepo skrybėlaite, Kozetė, linksma, žėrinti, skaistaveidė, išdidi, spinduliuojanti, paėmusi už parankės Žaną Valžaną, paklausė:

– Tėte, kaip aš jums dabar atrodau?

Žanas Valžanas atsakė tokiu tonu, kuriame tarsi buvo girdėti aitri pavydo gaida:

– Žavinga!

Pasivaikščiojimo metu jis laikėsi kaip paprastai, o kai sugrįžo, paklausė Kozetę:

– Ar tu jau nedėvėsi anos savo suknelės ir nenešiosi tos skrybėlaitės?

Tai buvo Kozetės kambaryje. Kozetė atsisuko į drabužių spintą, kurioje kabėjo jos seni pensiono auklėtinės drabužėliai.

– Šitų maskaradinių drabužių! – sušuko ji. – Kam man jie, tėte? Oi ne, aš niekuomet daugiau nesivilksiu tų baisių skarmalų. Su šiuo daiktu ant galvos aš atrodau tikra baidyklė.

Žanas Valžanas giliai atsiduso.

Nuo to laiko jis pastebėjo, kad Kozetė, kuri anksčiau visuomet prašydavo jį pasilikti namie, sakydama: „Tėte, man linksmiau pabūti čia su jumis“, – dabar visada kviesdavo jį eiti su ja pasivaikščioti. Iš tikrųjų, kam reikalingas gražus veidelis ir puikus apdaras, jeigu nėra kam jų parodyti?

Taip pat jis pastebėjo, kad Kozetė jau nebe taip mėgsta užpakalinį kiemą. Dabar ji mieliau būdavo sode, o ypač mėgdavo vaikščioti palei aptvaro pinučius. Žanas Valžanas, užsidaręs savyje, į sodą nekeldavo kojos. Jis lyg sarginis šuo tūnodavo savo kieme.

Kozetė, supratusi esanti graži, neteko to grakštumo, kurį teikia nežinojimas; tai subtilus grakštumas, nes grožis, išaukštintas naivumo, yra neapsakomai mielas, ir nieko nėra žavingesnio už spindinčią nekaltybę, kuri žengia, pati to nežinodama, su rojaus raktais rankoje. Praradusi naivų grakštumą, jinai įgavo žavaus mąslumo ir rimtumo. Visa sklidina jaunystės, nekaltybės ir grožio džiaugsmo, ji dvelkė didžia melancholija.

Kaip tik šiuo metu Marijus, po šešių mėnesių pertraukos, vėl išvydo ją Liuksemburgo soduose.

VI
KAUTYNĖS PRASIDEDA

Kozetė savo vienumoje, kaip ir Marijus savojoje, buvo visiškai pribrendusi įsiliepsnoti. Likimas su slėpininga ir fatališka kantrybe iš lėto artino vieną prie kitos šias dvi būtybes, ilgesio kamuojamas ir įtemptos aistros įelektrintas, šias dvi sielas, kuriose slypėjo meilė, kaip debesyse kad slypi audra, ir kurios turėjo susidurti ir susilieti žvilgsniu, kaip debesys susilieja žaibu.

Meilės romanuose tiek piktnaudžiauta žvilgsnio galia, jog pagaliau nustota ja tikėti. Dabar jau beveik nebedrįstama sakyti, jog dvi būtybės viena antrą pamilo dėl to, kad

susidūrė jų žvilgsniai. Vis dėlto kaip tik šitaip ir tik šitaip prasideda meilė. Kitkas yra tiktai kitkas ir ateina vėliau. Nieko tikresnio negali būti už tuos didžius sukrėtimus, kuriuos sukelia viena antrai dvi sielos, pasikeitusios tokia kibirkštimi.

Atėjo valanda, kai Kozetė, pati to nežinodama, savo žvilgsniu sudrumstė Marijų, o Marijus, irgi nieko negalvodamas, savo žvilgsniu sudrumstė Kozetę.

Jiedu įdiegė vienas antram tą patį blogį ir tą patį gėrį.

Jau seniai Kozetė buvo į jį atkreipusi dėmesį ir jį stebėjo, kaip stebi ir tyrinėja visos merginos: žiūrėdama į kitą pusę. Marijus dar laikė Kozetę negražia, kai Kozetei Marijus jau atrodė gražus. Kadangi jaunuolis ja nesidomėjo, tai ir ji buvo jam visiškai abejinga.

Vis dėlto ji negalėjo sau nepripažinti, kad jo gražūs plaukai, gražios akys, gražūs dantys ir kad jo balsas maloniai skamba, kai jis kalba su savo draugais; kad jo eigastis, nors ir nevikri, tačiau turi savotiško grakštumo, kad jis anaiptol neatrodo kvailas, kad visa jo esybė kilni, švelni, paprasta ir išdidi ir kad pagaliau, nors jis ir atrodo neturtingas, bet turi vidinio orumo.

Tą dieną, kai jų akys susitiko ir pagaliau staiga jie vienas antram pasakė tuos pirmuosius miglotus ir bežadžius žodžius, kuriuos nedrąsiai perteikia tik žvilgsnis, Kozetė iš pradžių nieko nesuprato. Ji susimąsčiusi parėjo į namus Vakarų gatvėje, kur Žanas Valžanas, savo papratimu, buvo atsikėlęs šešioms savaitėms. Kitą dieną pabudusi ji pagalvojo apie tą nepažįstamą jaunuolį, kuris taip ilgai buvo abejingas ir šaltas, o dabar, rodosi, atkreipė į ją dėmesį, tačiau jai pasirodė, kad tas susidomėjimas jai nekelia nė mažiausio malonumo. Veikiau ji truputį pyko ant to gražaus didžiuoklio. Karingumas nubudo merginos širdyje. Jai atrodė, kad ji pagaliau atsikeršys, ir, apie tai galvodama, jautė dar kone vaikišką džiaugsmą.

Žinodama esanti graži, ji jautė, nors ir neaiškiai, kad turi ginklą. Moterys žaidžia savo grožiu kaip vaikai savo peiliu. Joms pasitaiko pačioms juo susižeisti.

Skaitytojas prisimins Marijaus svyravimus, nedrąsą, baimę. Jis pasilikdavo sėdėti ant savo suolo ir nesiartindavo. Tai keldavo Kozetei apmaudą. Kartą ji pasakė Žanui Valžanui: „Tėte, pavaikščiokim truputį šitoje pusėje." Matydama, kad Marijus neina prie jos, ji pati žengė prie jo. Tokiais atvejais kiekviena moteris panaši į Mahometą. Antra vertus, kad ir keista, bet pirmiausia tikroji meilė pasireiškia jaunuoliui baugštumu, o mergaitei – drąsa. Tai atrodo keista, bet vis dėlto yra labai paprasta. Dvi lytys, stengdamosi suartėti, įgauna viena antros ypatybių.

Tą dieną Kozetės žvilgsnis kone išvarė Marijų iš proto, o Marijaus žvilgsnis privertė Kozetę suvirpėti. Marijus nuėjo su viltimi širdyje, o Kozetė su nerimu. Nuo tos dienos jiedu vienas antrą ėmė dievinti.

Pirmas jausmas, kurį pajuto Kozetė, buvo neaiškus ir gilus liūdesys. Jai atrodė, kad per vieną dieną jos siela patamsėjo. Ji savęs nebepažino. Mergaitės sielos baltybė, kurią sudaro šaltumas ir linksmumas, panaši į sniegą. Ji tirpte sutirpsta nuo meilės, nuo savo saulės.

Kozetė nežinojo, kas yra meilė. Ji niekuomet nebuvo girdėjusi tariant šito žodžio jo žemiškąja prasme. Pasaulietiškos muzikos knygelėse, kurios būdavo įsileidžiamos į vienuolyną, vietoj žodžio „meilė" jos rasdavo žodžius „dailė" arba „gailė". Tos mįslės kurstydavo „didelių" mergaičių vaizduotę; pavyzdžiui: „Ak, kokia maloni yra dailė!" Arba: „Gailė – tai ne gailestis!" Kozetė paliko vienuolyną per daug jauna ir „daile" per daug nekvaršino sau

galvos. Tad ji nežinojo, kaip pavadinti tą jausmą, kuris dabar ją apėmė. Bet negi lengviau sergame, kai nežinome savo ligos pavadinimo?

Ji mylėjo juo aistringiau, kad pati nieko apie tai nenuvokė. Jai buvo neaišku, ar tatai gera, ar bloga, naudinga ar pavojinga, būtina ar pražūtinga, amžina ar praeinama, leistina ar draudžiama; ji mylėjo. Ji būtų labai nustebusi, jeigu jai kas būtų pasakęs: „Jūs nemiegate? Bet juk tai uždrausta! Jūs nevalgote? Bet juk tai labai bloga! Jums slegia krūtinę ir smarkiai plaka širdis? Bet juk taip negalima! Jūs čia raustate, čia blykštate, kai vienas juodai apsirengęs asmuo pasirodo vienos žalios alėjos gale? Bet tai juk baisu!“ – ji būtų nesupratusi ir atsakiusi: „Kaip aš galiu būti kalta dėl tokio dalyko, kuris nuo manęs nepriklauso ir apie kurį nieko neišmanau?“

Pasirodė, kad ją aplankiusi meilė nepaprastai atitiko jos sielos būseną. Tai buvo savotiška adoracija iš tolo, nebyli kontempliacija, nepažįstamojo dievinimas. Tai buvo jaunatvės apsireiškimas tokiai pat jaunatvei, naktų svajonė, virtusi romanu ir palikusi svajone, trokštamas regėjimas, pagaliau įgavęs kūną ir kraują, bet dar neturįs nei vardo, nei kaltės, nei dėmės, nei reikalavimų, nei klaidų; žodžiu, tolimas mylimasis, egzistuojąs idealo pasaulyje, chimera, įgavusi ryškią formą. Bet koks apčiuopiamesnis ir artimesnis susitikimas šiuo pirmuoju laikotarpiu būtų išgąsdinęs Kozetę, dar pusiau skendinčią vienuolyno gyvenimo rūke, pro kurį pasaulietinio gyvenimo pavojai atrodo kur kas didesni. Jinai jautė ir visas vaikų baimes, ir visas vienuolių baimes. Vienuolyno dvasia, kuria ji buvo persiėmusi penkerius metus ir kuria dar vis dvelkė visa jos esybė, visą aplinką nušvietė klaidinga šviesa. Šitaip nusiteikusiai Kozetei buvo reikalingas ne mylimasis, net ne įsimylėjėlis, bet tiktai vizija. Ji ėmė dievinti Marijų: jis buvo jai žavingas, spinduliuojantis ir nepasiekiamas.

Kraštutinis naivumas ribojasi su kraštutiniu koketiškumu, todėl ji jam šypsojosi, nė kiek nesivaržydama.

Kiekvieną dieną ji nekantriai laukdavo pasivaikščiojimo valandos, sutikdavo Marijų, jausdavosi neapsakomai laiminga ir tarėsi nuoširdžiai išreiškianti visas savo mintis, sakydama Žanui Valžanui: „Kokie nuostabūs tie Liuksemburgo sodai!“

Marijus ir Kozetė vienas antram liko tamsoje. Jiedu nesikalbėdavo, nesisveikindavo, jiedu nebuvo pažįstami; jiedu matydavosi kaip dangaus spinduoliai, atskirti milijonų mylių, ir gyveno žiūrėjimu į vienas antrą.

Šitaip pamažu Kozetė darėsi moterimi, puikia, mylinčia, jaučiančia savo grožį ir nieko nežinančia apie savo meilę. Ir koketiška – per savo nekaltumą.

VII

NAUJAS, DAR DIDESNIS LIŪDESYS

Visokiomis aplinkybėmis žmoguje budi tam tikri instinktai. Sena ir amžina motina gamta vos juntamai įspėjo Žaną Valžaną apie Marijaus buvimą. Ir Žanas Valžanas sudre-

bėdavo tamsiausiose savo minčių gelmėse. Žanas Valžanas nieko nematė, nieko nežinojo, bet vis dėlto atkakliai ir dėmesingai žvelgė į tamsą aplinkui, tarytum jausdamas, jog kažkur šalia kažkas kuriasi ir drauge kažkas griūva. Marijus, irgi įspėtas tos pačios motinos gamtos, gilaus dieviškojo įstatymo, darė visa, ką galėdamas, kad merginos „tėvas" jo nematytų. Vis dėlto Žanas Valžanas keletą kartų jį pastebėjo. Marijaus elgesys buvo ne visai natūralus. Jo atsargumas buvo įtartinas, o drąsa nerangi. Jisai jau nebeprieidavo taip arti, kaip anksčiau; atsisėsdavo atokiai ir paskęsdavo ekstazėje; turėdavo knygą ir dėdavosi skaitąs; kam jis apsimetinėjo? Anksčiau jis ateidavo vilkėdamas senais drabužiais, dabar kasdien dėvėjo naujus drabužius; negalima buvo drąsiai tvirtinti, kad jo plaukai nesuraityti, jo akys atrodė kažkokios keistos, jis užsimaudavo pirštines; trumpai tariant, Žanas Valžanas visa širdimi nekentė šio jaunuolio.

Iš Kozetės elgesio nieko nebuvo galima įspėti. Nesuprasdama kaip reikiant, kas jai darosi, ji vis dėlto gerai jautė, kad joje vyksta kažkas naujo ir tai reikia slėpti.

Tarp naujų tualetų pamėgimo, kurį pajuto Kozetė, ir įpročio vilkėti naujais drabužiais, kuris atsirado tam nepažįstamajam, buvo kažkoks tarpusavio ryšys, labai grasus Žanui Valžanui. Galimas daiktas, net beveik tikras dalykas, jog tai atsitiktinumas, bet jis – grėsmingas.

Žanas Valžanas niekuomet nesakydavo Kozetei nė vieno žodžio apie tą nepažįstamąjį. Vis dėlto vieną kartą negalėjo susilaikyti ir, apimtas tos neaiškios nevilties, kuri verčia žmogų staiga suleisti zondą į žaizdą, jai tarė: „Kaip puikuojasi anas jaunuolis!"

Prieš metus Kozetė, abejinga mergiščia, būtų atsakiusi: „Visai ne, jis žavus." Dešimt metų vėliau, jausdama širdyje meilę Marijui, ji būtų atsakiusi: „Taip, taip, tiesiog bjauru žiūrėti, kaip jis puikuojasi!" O dabar, šiame savo gyvenimo ir meilės periode, ji teatsakė nepajudinamai ramiai:

– Kas? A, tas jaunuolis!

Lyg pirmą kartą jį būtų pamačiusi savo gyvenime.

„Koks aš kvailas! – pagalvojo Žanas Valžanas. – Ji jo nė nepastebėjo. Aš pats nukreipiau jos dėmesį."

O, senių naivumas! O, vaikų išmintis!

Toks jau dėsnis valdo šiuos ankstyvuosius kančios ir rūpesčių metus, šitą aršią pirmosios meilės kovą su pirmomis kliūtimis: mergina nepakliūva į jokius spąstus, o jaunuolis patenka į visus. Žanas Valžanas pradėjo slaptą karą prieš Marijų, o Marijus per šventą neišmanymą, būdingą jo aistrai ir jo amžiui, nė numanyti apie tai nenumanė. Žanas Valžanas paspendė jam daugybę žabangų: keitė pasivaikščiojimų valandas, sėsdavo ant kito suolo, užmiršo savo nosinę, ateidavo vienas į Liuksemburgo sodus – Marijus lengvai pakliūdavo į visas kilpas, o į visus klaustukus, kurių jo kelyje buvo pristatęs Žanas Valžanas, naiviai atsakydavo: „Taip." Kozetė liko tokia užsidariusi savo tariamame nerūpestingume ir nepajudinamoje rimtyje, kad Žanas Valžanas priėjo tokią išvadą: „Tas avigalvis beprotiškai įsimylėjęs Kozetę, o Kozetė nė neįtaria, kad jis iš viso yra pasaulyje."

Vis dėlto jo širdis dažnai skausmingai suvirpėdavo. Akimirksnis, kai Kozetė pamils, galėjo ateiti kiekvienu metu. Argi ne viskas prasideda abejingumu?

Tik vieną kartą Kozetė padarė klaidą ir jį nugąsdino. Kai, jiedviem pasėdėjus tris valandas, jis pakilo nuo suolo eiti namo, ji sušuko: „Jau?"

Žanas Valžanas ir toliau eidavo vaikščioti į Liuksemburgo sodus, nenorėdamas imtis nepaprastų priemonių, o ypač bijodamas sukelti Kozetės įtarimą; tačiau tomis valandomis, tokiomis saldžiomis abiem įsimylėjusiems, kai Kozetė šypsodavosi Marijui, o tasai, šitos šypsenos apsvaigintas, nieko daugiau nematydavo, kaip tik dievinamą spinduliuojantį veidą, Žanas Valžanas nenuleisdavo nuo Marijaus žaižaruojančių, baisių akių. Jis, kuris jau manėsi nesugebąs daugiau turėti jokių piktų jausmų, tomis akimirkomis, kai Marijus būdavo netoliese, tardavosi vėl tampąs laukiniu, žiauriu žmogumi ir jausdavo, kad vėl atsiveria ir sukyla prieš tą jaunuolį tos jo sielos gelmės, kuriose kadaise glūdėjo tiek pagiežos. Jam beveik atrodydavo, kad jame vėl atsiveria seniai užgesę vulkanai.

„Kaip? Jis čia, tas padaras! Ko jis čia atėjo? Atėjo pasisukioti, pauostinėti, patyrinėti, pabandyti! Jis mano: „Na, kodėl gi ne?" Slankioja aplink mano, Žano Valžano, gyvenimą! Slankioja aplink mano laimę, tykodamas ją pačiupti ir nusinešti!"

Žanas Valžanas pridurdavo: „Taip, tai tiesa! Ko jis čia ieško? Nuotykio? Ko jis nori? Meilės intrigėlės? Taip, meilės intrigėlės! O aš! Ar vertėjo man būti pačiam niekingiausiam iš visų žmonių, paskui pačiam nelaimingiausiam, šešiasdešimt savo gyvenimo metų šliaužioti ant kelių, iškentėti visa, ką tik galima iškentėti, pasenti, niekuomet nebuvus jaunam, gyventi be šeimos, be giminių, be draugų, be moters, be vaikų, palikti savo kraują ant visų akmenų, ant visų erškėtkrūmių, ant visų pakelės stulpelių, palei visas sienas, būti švelniam, nors kiti buvo atšiaurūs, ir geram, nors kiti buvo pikti, tapti po viso to doru žmogumi, atgailauti dėl to, kas padaryta blogo, ir atleisti už blogį, kurį padarė kiti, kad dabar, kai susilaukiau atpildo, kai viskas baigta, kai pasiekiau tikslą, kai gavau visa, ko norėjau, – kad visa ta laimė, visas gėris, už kurį užmokėjau, kurio nusipelniau, viskas dingtų ir išnyktų? Ir aš neteksiu Kozetės, neteksiu gyvybės, džiaugsmo, sielos todėl, kad kažkoks išstypėlis kvaiša įsimanė slampinėti Liuksemburgo soduose!"

Tada jo akys įsidegdavo nepaprasta, grėslia šviesa. Tai jau būdavo nebe žmogus, žiūrįs į kitą žmogų, nebe priešas, žiūrįs į savo priešą. Tai būdavo dogas, žiūrįs į vagį.

Visa kita jau skaitytojas žino. Marijus ir toliau paikiojo. Vieną dieną jis nusekė paskui Kozetę iki Vakarų gatvės, kitą dieną užkalbino durininką. Durininkas, savo ruožtu, pasikalbėjo su Žanu Valžanu: „Pone, kas tasai smalsus jaunuolis, kuris apie jus klausinėjo?" Kitą dieną Žanas Valžanas metė į Marijų žvilgsnį, kurį tasai pagaliau suprato. Po savaitės Žanas Valžanas išsikraustė. Jis davė sau žodį, kad nekels daugiau kojos nei į Liuksemburgo sodus, nei į Vakarų gatvę. Jis grįžo į Pliumė gatvę.

Kozetė nesiskundė, nieko nesakė, nieko neklausinėjo, nesistengė išgauti jokių atsakymų; ji jau buvo pasiekusi amžių, kai žmogus bijo būti suprastas ir išsiduoti. Žanas Valžanas neturėjo visiškai jokios patirties panašiose nelaimėse – o iš visų nelaimių tik šitokios tėra žavios, ir tik šitokių jam nebuvo tekę išbandyti; štai kodėl jis nesuvokė giliosios Kozetės tylėjimo prasmės. Jis tik pastebėjo, kad ji nuliūdusi, ir pats savo ruožtu paniuro. Tai rodė, kad jie abu neprityrę kovoje.

Kartą, norėdamas ją išbandyti, jis paklausė Kozetę:

– Ar nori eiti į Liuksemburgo sodus?

Išblyškusį Kozetės veidą nutvieskė spindulys.

– Taip, – tarė ji.

Jie nuėjo. Jau trys mėnesiai buvo praslinkę. Marijus nebevaikščiojo į sodus. Marijaus ten nebebuvo.

Kitą dieną Žanas Valžanas vėl paklausė Kozetę:

– Nori eiti į Liuksemburgo sodus?

Ji liūdnai ir romiai atsakė:

– Ne.

Žaną Valžaną įžeidė šis liūdesys ir sunkiai prislėgė šis romumas.

Kas dėjosi josios prote, tokiame jauname ir jau tokiame neįžvelgiamame? Kokie sprendimai ten brendo? Kas darėsi Kozetės sieloje? Kartais, užuot gulęsis, Žanas Valžanas kiauras naktis rymodavo prie savo vargano guolio, susiėmęs rankomis galvą, klausdamas save: „Kur krypsta Kozetės mintys?“ Jis stengėsi suprasti, apie ką ji galėtų galvoti.

O, kaip skausmingai jis tais momentais žiūrėjo į vienuolyną, į tą skaisčią viršūnę, į tą angelų buveinę, į tą nepasiekiamą dorybės ledyną! Su kokiu beviltišku susižavėjimu jis stebėdavo vienuolyno sodą, pilną nežinomų gėlių ir jame uždarytų mergelių, kur visi aromatai ir visos sielos kyla tiesiog į dangų! Kaip jis mylėjo tą rojų, iš kurio išėjo savo noru, taip kvailai atsižadėdamas tų aukštybių, ir kuris dabar jam uždarytas visiems laikams! Kaip jis gailėjosi to atsižadėjimo ir tos beprotybės, kuri jį pastūmėjo išsivesti Kozetę į pasaulį, – šis vargšas pasiaukojimo didvyris, pačiuptas ir parblokštas žemėn savo paties pasišventimo! Kiek kartų jis sau sakydavo: „Ką aš padariau!“

Žanas Valžanas niekuo neišsidavė Kozetei. Nei bloga nuotaika, nei šiurkštumu. Ji visados matydavo tą patį giedrą ir gerą jo veidą. Žano Valžano elgesys su ja dabar buvo švelnesnis ir tėviškesnis negu bet kada. Jeigu kas ir leido spėti, jog jis ne toks linksmas, tai tik dar didesnis jo romumas.

Kamavosi ir Kozetė. Ji kentėjo, nematydama Marijaus, kaip pirma džiaugdavosi jo buvimu, pati kaip reikiant nesuvokdama to keisto jausmo priežasties. Kai Žanas Valžanas nustojo ėjęs su ja vaikščioti, kaip buvo jų įprasta, moteriškas instinktas jai širdies gilumoje pakuždėjo, kad nereikia parodyti, jog jai rūpi Liuksemburgo sodai, ir kad jeigu ji dėsis tam abejinga, tėvas ją vėl ten nusives. Slinko dienos, savaitės ir mėnesiai. Žanas Valžanas tyliai priėmė nebylų Kozetės sutikimą. Ji gailėjosi šito. Bet jau buvo per vėlu. Kai ji vėl atėjo į Liuksemburgo sodus, Marijaus ten nebebuvo. Vadinasi, Marijus dingo; viskas baigta. Ką gi daryti? Ar jinai besuras jį kada nors? Ji jautė sunkumą širdyje, tas sunkumas nepraėjo ir kas dieną vis didėjo; ji nebežinojo, ar dabar žiema, ar vasara, ar lietus, ar saulė, ar gieda paukščiai, ar žydi jurginai, ar saulutės, ar maloniau Liuksemburgo soduose, ar Tiuilri, ar per daug, ar per mažai įkrakmolyti baltiniai, kuriuos atneša skalbėja, ar pigiai, ar brangiai Tusenė perka produktus; ji liko prislėgta, užsidarė savyje, susitelkė į vieną mintį ir į viską žiūrėjo priblėsusiu ir pastirusiu žvilgsniu kaip žmogus, nakčia žiūrįs į juodą gilią erdvę, kurioje išnyko vaiduoklis.

Ji taip pat neišsidavė Žanui Valžanui, tiktai blyškumas rodė jos sielos būseną. Jis tebematė vis tokį pat romų jos veidelį.

To blyškumo visai pakako sukelti nerimui Žano Valžano širdyje. Kartais jis paklausdavo:

– Kas tau?

Ji atsakydavo:

– Nieko.

Ji suprato, kad ir jisai liūdi, todėl, kiek patylėjusi, pridurdavo:

– Tėte, o kas jums?

– Man? Nieko, – atsakydavo jis.

Tiedvi būtybės, susietos tokia nepaprasta, tokia jaudinančia meile, taip ilgai gyvenusios viena dėl antros, dabar kentėjo šalia viena antros, dėl viena antros, nieko nesisakydamos, nesiskųsdamos, šypsodamosi.

VIII
SUKAUSTYTI KATORGININKAI

Nelaimingesnis buvo Žanas Valžanas. Jaunystė net ir sielvarte išlieka šviesi.

Kai kuriomis akimirkomis Žanas Valžanas taip kentėdavo, jog stačiai virsdavo kūdikiu. Skausmas dažnai pažadina suaugusiame žmoguje vaikiškąją esybės pusę. Jį apniko nenugalima nuojauta, kad Kozetė sprūsta jam iš rankų. Jį pagavo noras kovoti, ją sulaikyti, sukelti jai susižavėjimą kokiu nors išoriniu blizgesiu. Šios mintys, kaip mes jau sakėme, vaikiškos ir drauge senatviškos, jau tuo savo vaikiškumu jam padėjo susidaryti gana teisingą nuomonę apie blizgučių įtaką merginų vaizduotei. Kartą jam teko matyti gatve jojant generolą pilna paradine uniforma – grafą Kutarą, Paryžiaus komendantą. Jis pavydėjo tam auksu žėrinčiam žmogui; jis tarė sau, kad būtų didelė laimė, jeigu jis pats galėtų apsivilkti tokiu munduru, prieš kurį negalima atsispirti; kad jeigu Kozetė pamatytų jį tokį, tai jai apraibtų akys, ir jeigu jis, paėmęs Kozetę už parankės, praeitų su ja pro Tiuilri vartus, tai sargyba jam atiduotų pagarbą, o šito ir pakaktų Kozetei, jai dingtų noras žvilgčioti į jaunus vyrus.

Nelauktas sukrėtimas prisidėjo prie tų liūdnų minčių.

Vienišame gyvenime, kurį jie gyveno, įsikūrę Pliumė gatvėje, Žanas Valžanas ir Kozetė įgijo naują įprotį. Jie retkarčiais eidavo pasižiūrėti saulėtekio – savotiška tyli paguoda tiems, kurie žengia į gyvenimą, ir tiems, kurie iš jo traukiasi.

Rytinis pasivaikščiojimas tam, kuris mėgsta vienatvę, tolygus naktiniam pasivaikščiojimui, tik jis tuo pranašesnis, kad rytais gamta linksmesnė. Gatvės tuščios, gieda paukščiai. Kozetė, pati lyg paukštytė, mielai keldavosi anksti. Šios rytmetinės iškylos būdavo sutariamos iš vakaro. Jis pasiūlydavo, ji sutikdavo. Tai būdavo panašu lyg ir į sąmokslą. Jiedu išeidavo dar prieš auštant – kuklus džiaugsmas Kozetei. Tokie nekalti ekscentriškumai jaunystei patinka.

Kaip žinome, Žanas Valžanas buvo linkęs eiti į mažai lankomas vietas, į nuošalius kampelius, į apleistus užkampius. Tais laikais Paryžiaus užkardų apylinkėse driekėsi skurdūs, beveik susilieję su miestu laukai, kuriuose vasarą augdavo menki javai ir kurie rudenį,

nuėmus derlių, atrodydavo ne nupjauti, bet nupešti. Žanas Valžanas ypač mėgdavo juose lankytis. Kozetė tenai nenuobodžiaudavo. Jam tatai būdavo vienatvė, o jai – laisvė. Ten ji vėl tapdavo maža mergaite, galėdavo bėgioti ir beveik žaisti, nusiimdavo skrybėlaitę, ją padėdavo Žanui Valžanui ant kelių ir skindavo gėles. Ji žiūrėdavo į peteliškes ant žiedų, bet jų negaudydavo; gerumas ir švelnumas gimsta drauge su meile, ir mergaitė, gyvenanti virpančia ir dingstančia svajone, gailisi ir peteliškės sparnelio. Ji pindavo vainikėlius iš aguonų, dėdavosi juos ant galvos, ir purpuriniai žiedai, peršviesti ir persunkti saulės, žėrį tarytum liepsna, tarsi vainikuodavo šį tyrą veidelį degančių žarijų karūna.

Net po to, kai jų gyvenimas apsiniaukė, jie nemetė tų rytmetinių pasivaikščiojimų.

Taigi vieną spalio rytmetį, sugundyti nedrumsčiamos 1831 metų rudens giedros, jiedu išėjo ir švintant atsidūrė netoli Meno užkardos. Dar neaušo, tik brėško – žavinga ir gūdi valanda. Keli žvaigždynai, mirguliuoją vienur kitur blankioje ir gilioje mėlynėje, visiškai juoda žemė, pašviesėjęs dangus, virpčioją žolių stiebeliai, visur slėpiningas prieblandos mirgėjimas. Vieversėlis, išnykęs tarp žvaigždžių, čiulbėjo kažkur negirdėtoje aukštybėje, ir galėjai sakyti, kad šis mažutėlis savo himnu begalybei skleidžia visatoje taiką. Rytuose Val de Graso bažnyčia tamsiu siluetu dunksojo šviesiame plieno spalvos horizonte; tviskanti Venera tekėjo iš anapus jos kupolo tarytum siela, ištrūkusi iš niūraus kalėjimo.

Visur viešpatavo rimtis ir tyla; ant plento nė gyvos dvasios; atokiau, slėniuose, keletas vos įžiūrimų darbininkų ėjo į darbą.

Žanas Valžanas atsisėdo šoninėje alėjoje ant sienojų, suverstų prie miško sandėlio vartų. Jis sėdėjo veidu į kelią, o nugara į šviesą, užmiršęs tekančią saulę; jis pasinėrė į tą gilų susimąstymą, kuris sutelkia visą protą, padaro žvilgsnį neregintį ir lyg uždaro žmogų tarp keturių sienų. Esti minčių, kurias galima pavadinti vertikaliomis; jos nugramzdina žmogų į tokias gilumas, kad jis negreitai vėl gali sugrįžti į žemę. Žanas Valžanas skendėjo viename iš tokių apmąstymų. Jis galvojo apie Kozetę, apie laimę, kuria jis galėtų džiaugtis, jeigu niekas neįsiterptų tarp juodviejų, apie tą šviesą, kurios ji pripildė jo gyvenimą, šviesą, kuria alsavo jo siela. Atsidavęs šiai svajonei, jis buvo beveik laimingas. Kozetė, stovėdama šalia jo, žiūrėjo į rausvėjančius debesis.

Netikėtai Kozetė sušuko: „Tėte, ana iš ten tarytum kas važiuoja." Žanas Valžanas pakėlė akis. Kozetė sakė tiesą.

Plentas, kuris remiasi į buvusią Meno užkardą, kaip žinoma, yra Sevro gatvės tęsinys ir stačiu kampu yra kertamas vidinio bulvaro. Sankryžoje, ten, kur bulvaras kertasi su plentu, buvo girdėti nesuprantamas tokiu metu ūžimas ir gumšojo neaiški griozdiška masė. Beformis pavidalas pasirodė nuo bulvaro pusės ir slinko į plentą.

Visa ši masė darėsi vis didesnė ir judėjo tarytum tvarkingai, tačiau atrodė pasišiaušusi ir siūbuojanti; tai buvo lyg ir vežimas, tik negalėjai įžiūrėti krovinio. Neaiškiai matėsi arkliai, ratai, girdėjosi šūksmai, pliauškėjo botagai. Pamažu brėžėsi masės kontūrai, nors viskas dar skendėjo tamsoje. Tikrai, iš bulvaro į kelią įsuko vežimas ir važiavo prie užkardos, netoli kurios sėdėjo Žanas Valžanas; paskui jį sekė antras panašus vežimas, toliau trečias, ketvirtas; septyni brikai pagrečiui pasirodė iš bulvaro, juos traukiančių arklių galvos rėmėsi į priešakyje važiuojančių vežimų užpakalį. Kažkokie siluetai judėjo tuose brikuose, prietėmyje blykčiojo lyg nuogi kardai, kažkas žvangėjo, lyg kas būtų judinęs grandines,

masė artėjo, balsai skambėjo garsiau – viskas buvo taip baisinga, lyg iš sapnų urvo būtų iškilusi pamėklė.

Artėjant viskas įgavo aiškią formą ir išryškėjo anapus medžių lyg vaiduokliška iliuzija; masė tarytum balo; brėkštanti diena blausiai nušvietė šį knibždyną, tarsi priklausantį anam pasauliui ir drauge gyvą, siluetų galvos virto lavonų veidais. O tai buvo šit kas.

Keliu vienas paskui kitą traukė septyni vežimai. Pirmieji šeši buvo ypatingi. Jie panėšėjo į kubilų ratus: atrodė tarsi ilgos gardys, paguldytos ant dviejų tekinių ir priešakiniame gale sudarančios ienas. Kiekvienas vežėčias, geriau sakant, kiekvienas gardis traukė pratėgiui pakinkyti keturi arkliai. Tos gardys buvo aplipusios keistomis žmonių kekėmis. Menkoje rytmečio šviesoje tų žmonių nebuvo matyti, bet aiškiai numanei juos čia esant. Po dvidešimt keturis kiekviename vežime, po dvylika iš kiekvienos pusės, nugara vieni į kitus, veidus atsukę į praeivius, nukorę žemyn kojas – šitaip keliavo tie žmonės; ant jų nugarų kažkas žvangčiojo – tai buvo grandinės; ant kaklų kažkas blykčiojo – tai buvo geležiniai antkakliai. Kiekvienas turėjo po antkaklį, bet grandinė buvo bendra, todėl, jei tiems dvidešimt keturiems vyrams būtų prireikę išlipti iš vežėčių ir eiti, jie būtų tapę vienu kraupiu nariuotu padaru, besiranganciu žeme beveik kaip šimtakojis, kurio stuburas – grandinė. Kiekvieno vežimo priešakyje ir užpakalyje stovėjo po du šautuvais ginkluotus vyrus, kurių kiekvienas turėjo primynęs kojomis grandinės galus. Antkakliai buvo kvadratiniai. Septintą vežimą, erdvų nedengtą keturių ratų furgoną lentinėmis sienelėmis, tempė šeši arkliai; jame tarškėjo krūva geležinių katiliukų, ketinių puodų, gorių bei grandinių ir pasliki gulėjo keli surišti vyrai, iš pažiūros ligoniai. Tasai furgonas, visas kiaurai permatomas, buvo aptaisytas sulūžusiais ir išklibusiais geležiniais pinučiais, panašiais į kažkokius įnagius, senovėje naudotus kankinimams.[38] Vežimai laikėsi kelio vidurio. Iš abiejų pusių dviem ilgomis eilėmis žingsniavo bjaurios išvaizdos sargybiniai trikampėmis kaip Direktorijos kareivių, sudedamomis kepėmis, purvini, apiplyšę, šlykštūs, juokingai aprengti invalidų mundurais ir laidotuvių biuro tarnautojų kelnėmis, pilkos ir mėlynos spalvos drabužiais, beveik visiškai sudriskusiais, su raudonais epoletais, su geltonomis juostomis per petį, su kardais, šautuvais ir lazdomis – tikri gurguolių kareiviai. Šiuose sbiruose[39] elgetos nusižeminimas derėjo su budelių valdingumu. Tas, kuris atrodė esąs jų viršininkas, laikė rankoje pašto vežėjo rimbą. Šitos smulkmenos, prietėmio maskuojamos, vis ryškiau ir ryškiau brėžėsi auštančios dienos šviesoje. Eisenos priešakyje ir užpakalyje iškilmingai jojo žandarai su nuogais kardais rankose.

Procesija buvo tokia ilga, jog tuo metu, kai pirmas vežimas jau buvo privažiavęs užkardą, paskutinis dar tik suko iš bulvaro.

Nežinia iš kur atsiradusi ir per vieną akimirką susibūrusi žiūrovų minia, kaip dažnai esti Paryžiuje, grūdosi abipus plento. Gretimose gatvelėse buvo girdėti balsai žmonių, šaukiančių vienas kitą, ir klumpių kaukšėjimas – tai daržininkai bėgo pasižiūrėti reginio.

Vežimuose sugrūsti žmonės tylėdami kentė kratymą. Jie buvo pamėlę nuo rytmečio šalčio. Visi jie mūvėjo kiltinėmis kelnėmis ir avėjo medinėmis klumpėmis be autų ir be kojinių. Kitos jų apdaro dalys priklausė nuo skurdo išradingumo. Tas apdaras buvo juokingai ir pasibaisėtinai margas; nieko nėra niūresnio už skarmalais apsidengusį Arlekiną. Fetrinės skrybėlės išgrūstais dugnais, smaluotos kepuršės, baisios vilnonės vauros, palai-

dinės, juodi frakai prakiurusiomis alkūnėmis; kai kurie su moteriškomis skrybėlaitėmis, kiti užsimaukšlinę pintines; buvo matyti gauruotos krūtinės, o pro drabužių plyšius juodavo tatuiruotės: meilės šventovės, liepsnojančios širdys, kupidonai. Taip pat galėjai matyti dedervines ir nesveikas raudonas dėmes. Du ar trys prie vežėčių skersinių buvo prisirišę šiaudų grįžtę, kuri kabojo nelyginant balno kilpa ir į kurią galima buvo atremti kojas. Vienas iš jų laikė rankoje kažką panašaus į juodą akmenį, kurį vis keldavo prie burnos ir tarytum kąsdavo: jis valgė duoną. Visų akys buvo sausos, užgesusios arba švietė kažkokia pikta šviesa. Sargybiniai keikėsi; sukaustytieji netarė nė garso; kartkartėmis pasigirsdavo lazdos smūgis į nugarą ar į galvą; kai kurie iš tų žmonių žiovavo; jų skudurai buvo siaubingi; kojos maskatavo, pečiai siūbavo; galvos daužėsi viena į kitą, geležiniai pančiai žvangėjo, akys nuožmiai žaižaravo, rankos gniaužėsi į kumščius arba bejėgiškai karojo it numirėlių; už sargybinių garsiai kvatojo būrys vaikų.

Šita vežimų vilkstinė, kad ir kokia ji būtų buvusi, kėlė niūrias mintis. Buvo aišku, kad rytoj ar už valandos gali užeiti liūtis, po jos dar ir dar, kad jų suplyšę drabužiai permirks, kad, sykį sušlapę, tie žmonės daugiau nebeišdžius, o sušalę nebesušils, kad jų šlapios kiltinės kelnės prilips prie kūno, kad jų klumpės pribėgs vandens, kad rimbas jiems nesukliudys kalenti dantimis, grandinė vis tiek juos laikys už kaklo, kojos vis tiek karos; ir negalima buvo nesudrebėti, žiūrint į šias žmogystas, šitaip surištas, bejėges po šaltais rudens debesimis ir paliktas lietaus, žvarbaus vėjo, visų darganų valiai, lyg jie būtų medžiai ar akmenys.

Lazdų smūgių neišvengė nei virvėmis surišti ligoniai, kurie gulėjo nejudėdami septintame vežime, lyg ten suversti kančių pilni maišai.

Staiga patekėjo saulė; iš rytų trykštelėjo didžiulis spindulys ir tarsi degte uždegė visas tas nuožmias galvas. Liežuviai atsipalaidavo; prapliupo šiurkščių juokų, keiksmų ir dainuškų srautas. Plati horizontali šviesos srovė perkirto per pusę šią vežimų vilkstinę, nušviesdama galvas ir liemenis, o kojas ir ratus palikdama tamsoje. Veiduose pasirodė mintys; ši akimirka buvo šiurpi; demonai pažvelgė iš po nukritusių kaukių, apsinuogino nuožmios sielos. Nors ir apšviestas, šis sambūris liko tamsus. Kai kurie, įsilinksminę, įsikandę į burną plunksnos spaiglį, pūtė pro skylutę ant minios gyvius, stengdamiesi pataikyti į moteris; aušra juodais šešėliais išryškino pasigailėtinus profilius; nematei nė vieno padaro, kuris nebūtų sužalotas skurdo; reginys buvo toks kraupus, jog atrodė, kad saulės šviesa virto žaibo tvykstelėjimu. Vežimas vilkstinės priešakyje su klaikiu žaismingumu visa gerkle užtraukė popuri iš pagarsėjusios anais laikais Dezožjė „Vestalės“[40]; medžiai liūdnai šlamėjo; šoninėse alėjose buržua su idiotiška palaima klausėsi talaluškų, kurias traukė vaiduokliai.

Šioje procesijoje it pirmykščiame chaose maišėsi visos žmonių nelaimės; čia galėjai pamatyti visų gyvulių bruožus, čia buvo senių, paauglių, plikagalvių, žilabarzdžių, baisingų cinikų, niūrių nuliūdėlių, laukinių pašaipų, kvailių, išsiviepėlių, kiauliasnukių su kepurėmis, lyg ir savotiškų mergiškų galvučių su nukarusiomis prie smilkinių garbanomis, vaikiškų ir todėl baisių gymių, liesų lyg griaučiai veidų, į kuriuos betrūko tik giltinei kvėptelti. Pirmame vežime sėdėjo negras, kuris, galimas dalykas, kažkada buvo vergas ir nūnai galėjo palyginti savo senąsias grandines su dabartinėmis. Baisus žemutinių sluoksnių lygintojas – gėda – buvo palietusi šiuos veidus; pasiekę šį nuosmukio laipsnį, paskutinėse

visuomeninių padugnių gilumose jie patyrė paskutinius pasikeitimus; nemokšiškumas, virtęs bukaprotiškumu, susilygino su protu, virtusiu neviltimi. Jokio pasirinkimo negalėjo būti tarp tų žmonių, kurie pažiūrėti atrodė lyg pats purvo elitas. Buvo aišku, kad atsitiktinis šios šlykščios procesijos tvarkytojas jų nerūšiavo. Šie padarai buvo surišti ir sujungti be tvarkos, turbūt pagal abėcėlės įnorį, ir kaip pakliuvo sugrūsti į vežimus. Siaubai, sujungti draugėn, galų gale sudaro savo suvestinę; kiekviena nelaimingųjų sudėtis duoda sumą; kiekviena grandinė turėjo savo bendrą sielą, kiekvienas vežimas – savo veidą. Šalia vežimo, kuris dainavo, buvo kitas, kuris staugė; trečias prašė išmaldos; galėjai pastebėti tokį, kuris griežė dantimis; dar kitas grasino praeiviams, sekantis burnojo prieš Dievą; paskutinis tylėjo it kapas. Dantė būtų taręsis matąs žygiuojančius septynis pragaro ratus.

Tai buvo niūrus pasmerktųjų kelias į bausmės vietą, atliekamas ne baisiame liepsnojančiame apokalipsės vežime, bet – o tai dar baisiau – gėdingose kalėjimo vežėčiose.

Vienas sargybinis, kuris laikė rankoje lazdą su kabliu gale, protarpiais įsinorėdavo pavartyti šių žmonijos išmatų krūvą. Kažkokia sena moteris minioje pirštu rodė į kalinius penkerių metų berniukui, jam sakydama: „Nenaudėli, tai tau bus pamoka!“

Dainos ir burnojimai vis garsėjo, todėl tasai, kuris atrodė esąs sargybinių viršininkas, pliaukštelėjo rimbu, ir sulig tuo ženklu ant septynių vežimų pasipylė lazdų smūgiai, kurti ir akli kaip kruša; pakilo urzgimas ir įniršis, pralinksminęs gatvės vaikėzus, kurie sulėkė čia, kaip musių spiečiai kad puola ant pūliuotos žaizdos.

Žano Valžano žvilgsnis pasidarė klaikus. Tai buvo jau nebe akys; tai buvo neperžvelgiamas stiklas, kuris kai kuriems nelaimingiesiems atstoja vyzdį ir kuris neatspindi tikrovės, bet tarytum žaižaruoja siaubų ir katastrofų atšvaitais. Jo akys nepamatė vykstančio prieš jį reginio; jam tai buvo kraupi vizija. Jis norėjo atsistoti, pabėgėti, išnykti, bet negalėjo pajudėti iš vietos. Kartais atsitinka, jog matomas reginys pagauna žmogų ir sukausto jį. Jis sustingo it prikaltas, suakmenėjęs, apkvaitęs, klausdamas save pro nesuvokiamą, neapsakomą gėlą, kas gi čia jį persekioja iš anapus kapo ir iš kur ant jo užgriuvo šis demonų sambūris. Staiga jis pakėlė ranką prie kaktos – taip nejučia pasielgia žmogus, kai ūmai jam sugrįžta atmintis: jisai prisiminė, kad pro čia visad keliaudavo katorgininkai, kad paprastai būdavo daroma ši alkūnė, norint išvengti susitikimo su karaliumi kelyje į Fonteneblo, ir kad prieš trisdešimt penkerius metus jis pats pravažiavo pro šią užkardą.

Kozetė nusigando kitaip, bet nė kiek ne mažiau. Ji nieko nesuprato; jai užgniaužė kvapą; tai, ką ji matė, atrodė jai neįmanoma; pagaliau ji sušuko:

– Tėte! Kas gi tenai tuose vežimuose?

Žanas Valžanas atsakė:

– Katorgininkai.

– Kurgi jie vežami?

– Į katorgą.

Šią akimirką lazdos smūgiai itin gausiai pasipylė iš šimto rankų, prie jų prisidėjo kirčiai plokščiąja kardų puse – visa tai panėšėjo į rimbų ir lazdų siutulį; katorgininkai susigūžė, pagiežingai pakluso baudėjams ir nutilo, dėbčiodami akimis it surakinti vilkai. Kozetė drebėjo nuo galvos ligi kojų; ji vėl paklausė:

– Tėte, ar jie žmonės?

– Kai kurie, – atsakė nelaimingasis.

Iš tikrųjų tai buvo katorgininkų etapas, kuris, išvykęs prieš auštant iš Bisetro kalėjimo, slinko Manso keliu, lenkdamas Fonteneblo, kur tada buvo karalius. Dėl šios apylankos ta baisi kelionė turėjo trukti trimis ar keturiomis dienomis ilgiau, tačiau, kad jo didybė karalius būtų apsaugotas nuo nemalonaus reginio, suprantama, tą kančią buvo galima pailginti.

Žanas Valžanas sugrįžo namo labai prislėgtas. Tokie susitikimai be galo sukrečia, o atsiminimai, kuriuos jie palieka, panašūs į katastrofą.

Žanas Valžanas, grįždamas su Kozete į Babilono gatvę, nepastebėjo, kad ji daugiau ko nors būtų klausinėjusi apie tai, ką jiems dabar teko matyti; gal jis pats buvo per daug pasinėręs savyje ir prislėgtas, kad galėtų suvokti jos žodžius ir jai atsakyti. Tiktai vakare, kai Kozetė ėjo gulti, jis išgirdo ją pusbalsiu sakant, tarsi ji pati būtų kalbėjusi su savimi: „O Dieve, man atrodo, jeigu aš susitikčiau kurį nors iš tų žmonių, tai numirčiau, vien tik iš arti jį pamačiusi!“

Laimė, kitą dieną po to tragiško susitikimo Paryžiuje kažkokių oficialių iškilmių proga buvo šventė, vyko kariuomenės paradas Marso lauke, valtininkų fechtavimas kartimis Senoje, vaidinimai Eliziejaus laukuose, fejerverkai Žvaigždės aikštėje, iliuminacijos visur. Žanas Valžanas, priešingai savo papratimui, nusivedė Kozetę į šias pramogas, kad išblaškytų prisiminimus apie vakarykščią dieną ir kad linksmas triukšmas, apėmęs visą Paryžių, išstumtų iš galvos klaikų vaizdą, šmėkštelėjusį vakar prieš jos akis. Paradas buvo šventės pagardas, jame, savaime suprantama, sukosi uniformų verpetas. Žanas Valžanas apsivilko nacionalinio gvardiečio mundurą, širdies gilumoje lyg ir jausdamasis žmogum, kuris slepiasi nuo pavojaus. Vis dėlto šio pasivaikščiojimo tikslas atrodė pasiektas. Kozetė, kuriai įtikti savo tėvui buvo lyg įstatymas, mielai ir geraširdiškai džiaugėsi šia pramoga, kaip tai būdinga jaunystei; be to, kiekvienas spektaklis jai buvo naujiena, ir ji nerodė per didelio ėkštumo tam bendram linksmybės katilui, kuris vadinamas liaudies švente; taigi Žanas Valžanas galėjo tarti, jog jam pavyko pasiekti, ko norėjo, ir jog Kozetės atmintyje tos baisingos vizijos neliko nė pėdsako.

Po kelių dienų, vieną rytą, kai skaisčiai švietė saulė ir jiedu išėjo į prieangį sodo pusėn, – Žanas Valžanas sulaužė sau pačiam nusistatytas taisykles, o Kozetė pažeidė įprotį liūdnai sėdėti savo kambaryje, – jinai, žavingai apsigobusi peniuaru, šiuo nerūpestingu rytmetiniu apdaru, panaši į žvaigždę, pridengtą debesies, visa įraudusi nuo miego ir nutvieksta šviesos, skabė ramunės žiedlapius, stovėdama šalia senuko, kuris švelniai žiūrėjo į ją graudžiu žvilgsniu. Kozetė nežinojo žavingo būrimo: *myli, nemyli* ir t. t., o ir kas būtų galėjęs ją išmokyti? Ji skabė žiedą instinktyviai, nekaltai, neįtardama, kad skabyti ramunę reiškia apnuoginti savo širdį. Jeigu būtų ketvirtoji Gracija, vardu Melancholija, ir šypsanti, tai Kozetė būtų atrodžiusi kaip ši Gracija. Žanas Valžanas kaip pakerėtas stebėjo, kaip tie maži piršteliai laiko žiedą; viską užmiršęs, jis mėgavosi spinduliavimu, kurį skleidė ši mergaitė. Šalimais krūmuose čiulbėjo raudongurklė. Balti debesėliai taip linksmai plaukė danguje, tarsi juos ką tik būtų kas paleidęs į laisvę. Kozetė atsidėjusi toliau skabė žiedą; atrodė, lyg ji būtų svajojusi apie kažką ir jos svajonė būtų buvusi žavinga; staiga ji lėtai ir grakščiai kaip gulbė pasuko galvą į Žaną Valžaną ir paklausė:

– Tėte, kas gi yra katorga?

KETVIRTOJI KNYGA

PAGALBA IŠ APAČIOS GALI BŪTI PAGALBA IŠ AUKŠTYBIŲ

I

ŽAIZDA IŠORĖJE, GIJIMAS IŠ VIDAUS

Šitaip pamažu jų gyvenimas darėsi vis niūresnis.

Jiems beliko tik viena pramoga, kuri kitados teikdavo laimės: dalyti duoną tiems, kurie kentė alkį, ir drabužius tiems, kurie kentė šaltį. Lankydami pavargėlius, Žanas Valžanas ir Kozetė, kuri dažnai lydėdavo jį, vėl atrasdavo savy buvusio nuoširdaus artumo likutį; kartais, jeigu pasitaikydavo sėkminga diena ir jiems pavykdavo palengvinti skurdą daugeliui kenčiančiųjų, atgaivinti ir sušildyti daug vaikučių, Kozetė vakare truputį pralinksmėdavo. Kaip tik šiuo savo gyvenimo laikotarpiu jie ir aplankė Žondretų lindynę.

Jau kitą dieną po to apsilankymo Žanas Valžanas rytą pasirodė viloje ramus kaip paprastai, bet su didele pūliuojančia žaizda kairėje rankoje, smarkiai karščiuojančia ir panašia į nudegimą; jos priežastį jis paaiškino nelabai įtikinamai. Dėl šios žaizdos jis daugiau kaip mėnesį turėjo karščio ir niekur negalėjo išeiti iš namų. Kreiptis į gydytoją jis nenorėjo. Kai Kozetė labai spirdavosi, jis atsakydavo: „Pakviesk veterinorių."

Rytą ir vakarą Kozetė tvarstydavo žaizdą su dievišku romumu ir angeliška laime, kad gali būti jam naudinga. Žanas Valžanas tai matydamas jausdavo, kad jam grįžta visas jo ankstesnysis džiaugsmas ir sklaidosi visa jo baimė ir nerimas; žiūrėdamas į Kozetę, jis sakydavo: „Ak, išganinga žaizda! Ak, išganinga liga!"

Tėvui susirgus, Kozetė paliko vilą ir vėl pamėgo mažutį butelį ir užpakalinį kiemą. Beveik visą dieną ji praleisdavo su Žanu Valžanu, skaitydavo jam knygas, kurių jis pageidavo. Daugiausia tai būdavo kelionių aprašymai. Žanas Valžanas atgimė; jo laimė atgijo, suspindo neapsakoma šviesa; Liuksemburgo sodai, jaunasis nepažįstamas slampinėtojas, Kozetės atšalimas – visi tie debesys išsisklaidė nuo jo sielos. Jis net sakydavo sau: „Visa tai aš, senas kvailys, tik vaizdavausi."

Jo laimė buvo tokia didelė, kad baisus ir toks netikėtas susitikimas su abiem Tenardjė Žondreto lindynėje, galima sakyti, jį mažai tesukrėtė. Jam pavyko paspukti, jo pėdos sumėtytos, o visa kita jam nesvarbu! Jeigu jis apie tai prisimindavo, tai tik su gailesčiu

tiems nelaimingiesiems. „Dabar jie kalėjime, – galvojo jis, – ir jau nebegalės man kenkti, bet kokia pasigailėtina, nelaiminga šeima!“

O apie baisingą viziją prie Meno užkardos Kozetė nieko nebeužsiminė.

Vienuolyne sesuo Mechtilda buvo išmokiusi Kozetę muzikos. Kozetė panėšėjo į devynbalsę, turinčią sielą, ir kartais vakarais kukliame sužeistojo butelyje ji dainuodavo liūdnas daineles, kurios džiugindavo Žaną Valžaną.

Atėjo pavasaris, sodas šiuo metų laiku buvo toks puikus, kad Žanas Valžanas tarė Kozetei: „Tu niekad neini pasivaikščioti į sodą; nueik!“ – „Gerai, tėte“, – atsakė Kozetė.

Ir, paklusdama tėvui, ji vėl išeidavo pavaikščioti po sodą, dažniausiai viena, nes, kaip jau minėjome, Žanas Valžanas, turbūt, bijodamas, kad jo kas nepamatytų pro tvorą, beveik niekuomet nepasirodydavo sode.

Žano Valžano žaizda jų mintis nukreipė kitur.

Kozetė, pamačiusi, kad tėvas mažiau kenčia, taisosi ir atrodo laimingas, jautė pasitenkinimą, kurio ji iš karto net nepastebėjo – toks natūralus ir nesąmoningas jis buvo. Be to, buvo kovo mėnuo, dienos ilgėjo, žiema baigėsi, o žiema visados nusineša dalį mūsų sielvarto; paskui atėjo balandis, šis vasaros apybrėkšmis, gaivus kaip kiekviena aušra, linksmas kaip kiekviena vaikystė; kartais truputį verksnus kaip kiekvienas naujagimis. Gamta tą mėnesį pilna žavingos mirgančios šviesos, kuri iš dangaus, iš debesų, nuo medžių, pievų ir gėlių sklinda tiesiog į žmonių širdis.

Kozetė dar tebebuvo per daug jauna, kad nebūtų persisunkusi šio balandžio džiaugsmo, tokio panašaus į ją pačią. Nejučiomis, nepastebimai išnyko jos niūrios mintys. Pavasarį nuliūdusioje sieloje darosi šviesiau, kaip vidurdienį darosi šviesiau rūsyje. Kozetė net nelabai ir teliūdėjo. Taip buvo, nors ji pati to nenuvokė. Rytą apie dešimtą valandą, po pusryčių, kai jai pavykdavo įvilioti tėvą ketvirčiui valandos į sodą ir ji vaikščiodavo su juo saulės atokaitoje ties prieangiu, prilaikydama jo skaudamą ranką, ji nė pati nepastebėdavo, kad juokiasi kas žingsnis ir yra laiminga.

Žanas Valžanas džiūgavo, matydamas, kad ji vėl darosi rausva ir skaisti.

„Ak, išganinga žaizda!“ – tylutėliai kartodavo jis.

Ir jis buvo dėkingas Tenardjė.

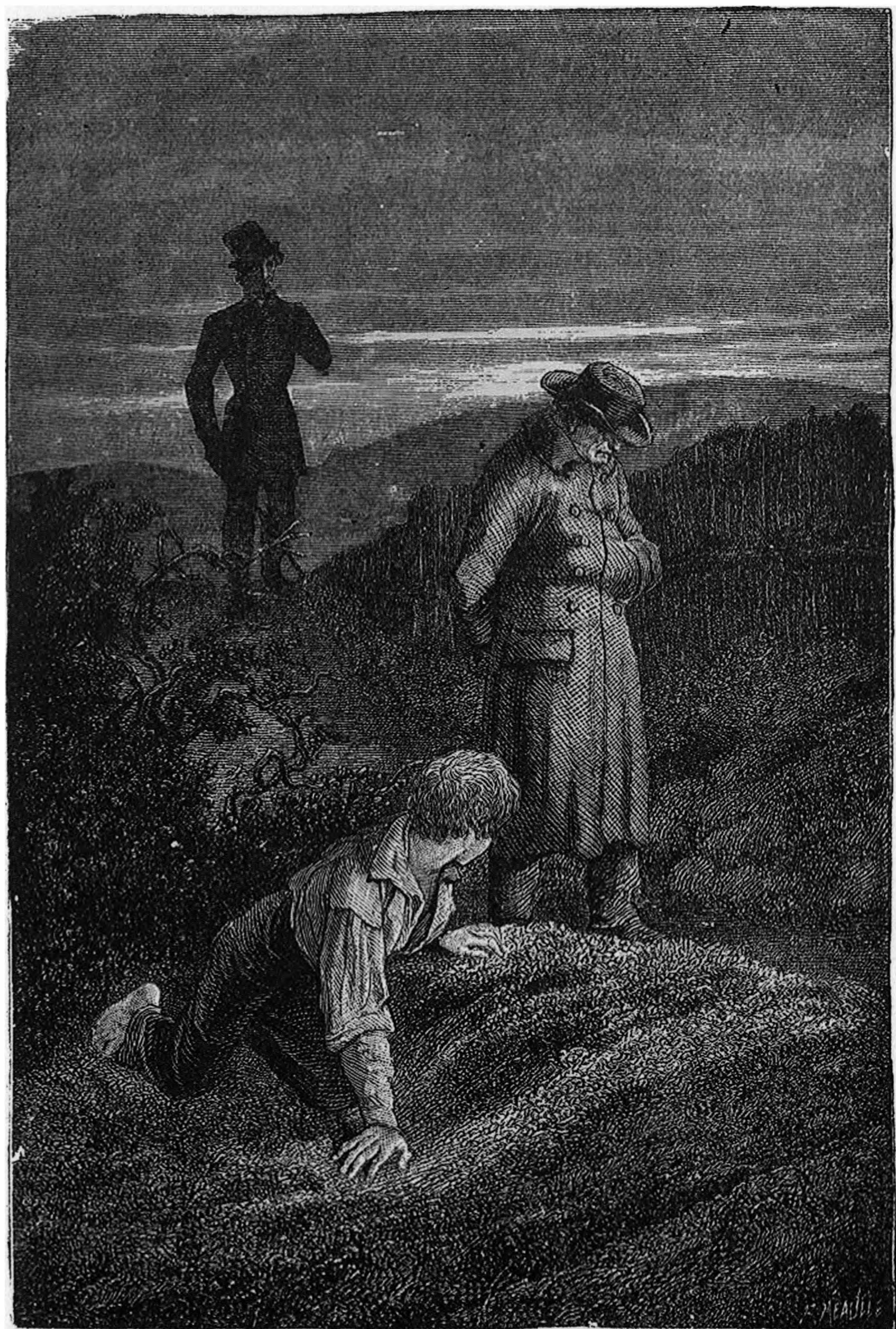
Žaizdai užgijus, jis vėl pradėjo savo vienišus pasivaikščiojimus prieblandoje.

Vis dėlto būtų klaida manyti, jog galima vakarais šitaip vienam vaikščioti negyvenamais Paryžiaus pakraščiais, nepatiriant kokio nors nuotykio.

II

TETULĖ PLUTARCHAS LENGVAI IŠAIŠKINA VIENĄ REIŠKINĮ

Vieną vakarą mažasis Gavrošas neturėjo ko valgyti; jisai prisiminė, kad nepietavo ir vakar; tai jau pradėjo nusibosti. Jis nutarė pamėginti kur nors pavakarieniauti. Nuėjo paslankioti atkampiose vietose anapus Salpetriero; kaip tik tenai galėjai tikėtis laimikio; kur nėra jokio žmogaus, ten surandi šį tą. Jis priėjo kažkokią gyvenvietę, jo nuomone, Austerlico kaimą.

Pagalba iš apačios

Kartą slampinėdamas jis ten buvo pastebėjęs seną sodą, kuriame krūpštinėjo senukas ir senutė, o tame sode – gana įmanomą obelį. Šalia obels stovėjo kažkas panašaus į nesandariai uždarytą skrynią vaisiams laikyti, iš kurios galėjai nukniaukti obuolį. Obuolys – tai vakarienė! Obuolys – tai gyvybė. Kas pražudė Adomą, galėjo išgelbėti Gavrošą. Sodas traukėsi palei tuščią negrįstą gatvelę, kurios pakraščiais, kol dar nebuvo išaugę namų, augo krūmokšniai; sodą nuo gatvelės skyrė gyvatvorė.

Gavrošas nutraukė į tą sodą; susirado gatvelę, pažino obelį, įsitikino, kad skrynia vaisiams laikyti tebėra, atidžiai apžiūrėjo gyvatvorę; vienas šuolis – ir tvora bus užpakalyje. Diena krypo vakarop, gatvelėje nė gyvos dvasios, metas atrodė tinkamas. Gavrošas jau buvo nužiūrėjęs vietą, pro kurią įsibraus, bet staiga sustojo. Sode kažkas kalbėjosi. Gavrošas pažiūrėjo pro plyšį gyvatvorėje.

Du žingsniai nuo jo, anapus tvoros, lygiai ties skyle, pro kurią jis ketino lįsti, gulėjo akmuo, kuris atstojo suolą, ir ant to suolo sėdėjo senis, sodo šeimininkas, o prieš jį stovėjo sena moteris. Senė bambėjo. Gavrošas, būdamas nelabai kuklus, įsiklausė.

– Ponas Mabefai! – sakė senė.

„Mabefas! – pagalvojo Gavrošas. – Juokingas vardas!“

Senukas nė nekrustelėjo. Senutė pakartojo:

– Ponas Mabefai!

Senukas, nepakeldamas nuo žemės akių, pagaliau atsiliepė:

– Kas yra, tetule Plutarchai?

„Tetulė Plutarchas! – pagalvojo Gavrošas. – Dar juokingiau!“

Tetulė Plutarchas vėl prabilo, ir senukas norom nenorom turėjo pradėti pašnekesį.

– Savininkas nepatenkintas.

– Kodėl?

– Mes jam skolingi už tris terminus.

– Po trijų mėnesių būsime skolingi už keturis.

– Jis sako, kad jus išvarys į gatvę.

– Ką gi, išeisiu.

– Daržovininkė prašo pinigų. Nebėra nė glėbelio malkų. Kuo jūs kūrensite žiemą? Mes neturime nė vieno pagalio.

– Užtai turime saulę.

– Mėsininkas reikalauja sumokėti už paimtą mėsą ir daugiau nenori duoti skolon.

– Puiku. Aš blogai virškinu mėsą. Tai sunkus valgis.

– Ką gi valgysime pietų?

– Duonos.

– Kepėjas reikalauja atsilyginti ir sako, jei nebus pinigų, nebus nė duonos.

– Gerai.

– Ką gi valgysite?

– Turime obuolių.

– Bet, pone, juk negalima gi šitaip gyventi be pinigų.

– Aš jų neturiu.

Senė nuėjo sau, senukas likosi vienas. Jis paskendo mintyse. Gavrošas taip pat susimąstė. Jau buvo beveik visai sutemę.

Pirmoji Gavrošo apmąstymų išdava buvo ta, kad jis, užuot lindęs pro gyvatvorę, pritūpė po ja. Krūmų apačioje šakos buvo truputį retesnės.

– Žiū, – sušuko pats sau Gavrošas, – bet čia tikras miegamasis! – ir, giliau įlindęs, susirietė į kamuoliuką. Nugara jis beveik rėmėsi į tėvuko Mabefo suolą ir girdėjo aštuoniasdešimties metų senio alsavimą.

Paskui, užuot pietavęs, pamėgino užmigti.

Katės miegas – primerktų akių miegas. Gavrošas ir snausdamas budėjo.

Dangaus prieblanda metė balzganą atšvaitą ant žemės, ir blyškiai melsva gatvelės juosta brėžėsi tarp tamsių krūmų, kurie dviem eilėmis traukėsi abipus.

Staiga ant to balkšvo kaspino pasirodė du siluetai. Vienas ėjo priešakyje, antras šiek tiek atstu sekė iš paskos.

– Štai dar dvejetas, – sumurmėjo Gavrošas.

Pirmas siluetas panėšėjo į seną, pakumpusį ir susimąsčiusį buržua, apsirengusį daugiau negu paprastai, išėjusį vakare pagūrinėti po atviru dangumi ir žengiantį lėtai, kaip dera tokio amžiaus žmogui.

Antras siluetas buvo tiesus, tvirtas, lieknas. Jis derino savo žingsnius prie pirmojo žingsnių, tačiau apgalvotame jo eigasties lėtume jautėsi lankstumas ir vikrumas. Tame siluete buvo kažkas plėšraus ir šiurpaus, ir visas jo stotas rodė, jog tai „elegantas“, kaip buvo sakoma tais laikais; jo skrybėlė atrodė graži, redingotas juodas, smauktas, dailiai pasiūtas, greičiausiai iš puikios gelumbės. Tai, kaip jis laikė galvą, rodė jėgą ir savotišką grakštumą, o po skrybėle prieblandoje galėjai įžvelgti išblyškusį jaunuolio profilį. Dantyse jis laikė rožę. Šis antrasis siluetas buvo gerai pažįstamas Gavrošui; tai būta Monparnaso.

O dėl pirmojo, tai apie jį tik tiek galėjai pasakyti, jog tai kažkoks geraširdis senis.

Gavrošas tučtuojau ėmė juos stebėti.

Vienas iš tų dviejų praeivių, aišku, turėjo kažkokį sumanymą antrojo atžvilgiu. Gavrošas galėjo puikiai matyti, kas bus toliau. Jo kamputis pasirodė besąs labai tinkama priedanga.

Monparnasas, medžiojąs tokią valandą ir tokioje vietoje, – tai nežadėjo nieko gero. Gavrošas pajuto, kad jo, gameno, širdis pilna gailesio tam seniui.

Ką daryti? Įsikišti? Tai būtų vienos silpnos būtybės pagalba kitai silpnai būtybei! Monparnasas tiktai pasijuoktų. Gavrošas neabejojo, kad tam grėsliam aštuoniolikos metų banditui jiedu būtų tik du kąsniai: pirma jis sudorotų senį, o paskui vaiką.

Kol Gavrošas svarstė, užpuolimas įvyko, staigus ir šlykštus. Tigras puolė onagrą*, voras puolė musę. Monparnasas staiga metė rožę, šoko ant senio, griebė jam už pakarpos, suėmė rankomis ir tvirtai įkibo į jį, o Gavrošas vos vos susilaikė neriktelėjęs. Po akimirkos vienas iš tų vyrų gulėjo po kitu, gargaliavo ir spurdėjo: akmeninis kelis spaudė jam krūtinę. Tik viskas įvyko ne visai taip, kaip laukė Gavrošas. Gulintysis ant žemės pasirodė esąs Monparnasas; jo nugalėtojas buvo tasai senis.

Visa tai atsitiko už kelių žingsnių nuo Gavrošo.

Senis atlaikė smūgį ir pats davė tokį baisų atkirtį, kad užpuolikas ir užpultasis beregint pasikeitė vaidmenimis.

* Onagras – laukinis asilas.

„Tai bent senis!“ – pagalvojo Gavrošas.

Ir nesusilaikęs ėmė ploti katučių. Bet jo plojimo niekas negirdėjo. Jis nepasiekė kovotojų klausos, nes jie susikibę grūmėsi, šnopuodami vienas antram į veidą, vienas antro pritrenkti.

Stojo tyla. Monparnasas nustojo gynęsis. Gavrošas tyliai tarė pats sau: „Ar tik nebus pribaigtas?“

Senis neištarė nė žodžio, nė karto nesuriko. Jis atsitiesė, ir Gavrošas išgirdo jį sakant Monparnasui:

– Kelkis.

Monparnasas atsikėlė, bet senis jį tebelaikė. Monparnasas atrodė pažemintas ir įtūžęs kaip avino prigriebtas vilkas.

Gavrošas žiūrėjo ir klausėsi, įtempęs akis ir ausis. Jis džiaugėsi iš visos širdies.

Atidaus žiūrovo smalsumas buvo patenkintas. Jis išgirdo dialogą, kuriam nakties tamsa teikė tragiškumo. Senis klausinėjo. Monparnasas atsakinėjo.

– Kiek tau metų?

– Devyniolika.

– Esi stiprus ir sveikas. Kodėl nedirbi?

– Dirbti nuobodu.

– Kuo vertiesi?

– Dykaduoniauju.

– Kalbėk rimtai. Gal tau galima kuo nors padėti? Kuo tu norėtum būti?

– Vagimi.

Stojo tyla. Senis atrodė giliai susimąstęs. Jis stovėjo nejudėdamas, tačiau Monparnaso nepaleido.

Kartkartėmis jaunas banditas, stiprus ir miklus, suspurdėdavo kaip į spąstus pakliuvęs žvėris. Jis vartėsi, mėgino pakišti koją, raitėsi visu kūnu kaip pašėlęs, bandė ištrūkti. Senis, tarytum šito nė nepastebėdamas, viena savo ranka laikė abi jo rankas su valdingu begalinės jėgos ramumu.

Senis kurį laiką kažką mąstė, paskui, atidžiai žiūrėdamas į Monparnasą, truputį pakėlė balsą ir prieblandoje kreipėsi į jį savotiška iškilminga kalba, kurią Gavrošas išklausė, nepraleidęs nė vieno garso.

– Vaike mano, per savo tingėjimą tu pradedi patį sunkiausią gyvenimą. Ak, tu sakaisi esąs dykaduonis! Tai pasiruošk dirbti. Ar esi matęs tokią grėslią mašiną? Ji vadinasi valcavimo staklynas. Jos reikia saugotis – ji nuožmi ir klastinga; jeigu ji pagaus žmogų už drabužių skverno, tai ir visą įtrauks į save. Dykystė panaši į tą mašiną. Sustok, kol dar laikas, ir gelbėkis! Kitaip bus baigta; bematant atsidursi tarp krumpliaračių. O sykį pagautas, nieko daugiau nebesitikėk. Į darbą, tinginy! Poilsis baigtas. Nepermaldaujama geležinė darbo ranka tave pagriebė. Užsidirbti pragyvenimui, turėti darbą, atlikti savo pareigą – tu to nenori? Gyventi, kaip gyvena kiti, tau nuobodu? Puiku! Tu gyvensi kitaip. Darbas yra įstatymas; kas laiko jį nuobodžiu ir jo vengia, gauna jį pažinti kaip sunkią bausmę. Tu nenori būti darbo žmogus, tai būsi vergas. Jeigu darbas žmogų paleidžia, tai tik tam, kad vėl jį nutvertų, bet jau kitoniškai! Tu nenori būti jo draugas, tai būsi jo negras. Ak, tu

nenorėjai doro žmonių nuovargio? Tai maudysiesi prakeiktųjų prakaite. Kai kiti dainuos, tu gargaliuosi. Matysi iš tolo, iš apačios, kitus žmones dirbant, ir tau atrodys, kad jie ilsisi. Artojas, pjovėjas, jūreivis, kalvis tau atrodys nutvieksti šviesos kaip rojaus palaimintieji. Koks spinduliavimas sklinda nuo priekalo! Valdyti arklą, rišti pėdus – koks džiaugsmas! Luotas laisvėje, vėjo varomas, – juk tai šventė! O tu, dykūne, dirbk su kirtikliu, vilk įsirėžęs, vartyk, plušėk! Tempk savo jungą, tu jau darbo gyvulys pragaro pakinktuose! Ak, nieko neveikti – toks tavo tikslas? Gerai! Nė vienos savaitės, nė vienos dienos, nė vienos valandos neturėsi atilsio. Ką nors pakelti tau bus kančia. Kiekviena akimirka vers braškėti tavo raumenis. Kas kitiems bus lengva plunksná, tau bus akmens luitas. Visų paprasčiausias takas tau virs stačia įkalne. Gyvenimas tau pasidarys klaikus. Eiti, judėti, kvėpuoti – koks baisus darbas! Tavo plaučiai tau atrodys sveria šimtą svarų. Eiti čia ar ten – tau bus sunkiai išsprendžiamas uždavinys. Kiekvienas žmogus, norėdamas išeiti iš namų, atsidaro duris, ir štai – jis jau lauke. Tau, jei norėsi kur nors išeiti, reikės pramušti sieną. Ką žmonės daro, kad išeitų į gatvę? Nulipa laiptais; o tu plėšysi paklodes, iš jų durstysi virvę, paskui leisies pro langą ir ant to siūlo pakibsi ties bedugne, ir tai bus naktį, per lietų, siaučiant audrai, šėlstant uraganui, o jeigu virvė bus per trumpa, turėsi tik vieną būdą nusileisti – nukristi. Nukristi kaip paklius, į prarają, nežinia iš kokio aukščio. Kur? Ant to, kas yra apačioje; į nežinomybę. Arba tau reikės ropštis dūmtraukiu, rizikuojant sudegti, arba šliaužti išviečių nutekamaisiais latakais, rizikuojant ten prigerti. Aš jau nekalbu apie skyles, kurias reikia maskuoti, apie akmenis, kuriuos reikia išimti ir atgal įdėti po dvidešimt kartų per dieną, apie tinką, kurį reikia slėpti savo čiužinyje. Šit prieš tave spyna; miestietis turi kišenėje šaltkalvio pagamintą raktą. O tu, jei norėsi apsieiti be rakto, būsi pasmerktas padaryti baisų ir nuostabų daiktą. Paimsi dviejų su pinigą ir jį perpjausi į dvi plokšteles. Su kokiais įrankiais? Tu juos išrasi. Tai tavo dalykas. Paskui išduobsi tų dviejų plokštelių vidų, stengdamasis nesugadinti jų išorinio paviršiaus ir jų kraštus aplinkui įsriegsi taip, kad jos glaudžiai užeitų viena ant kitos, kaip dangtelis ant dugnelio. Šitaip susuktos viršutinė ir apatinė plokštelės niekam nekris į akį. Prievaizdui – juk jis tave seks – tai bus dviejų su pinigas, o tau – dėžutė. Ką gi tu slėpsi toje dėžutėje? Mažutį gabalėlį plieno. Laikrodžio spyruoklėlę, kurioje būsi išpjovęs dantukus ir kuri tau atstos pjūklelį. Tuo monetoje paslėptu pjūkleliu, ilgumo sulig smeige, tu turėsi perpjauti užrakto liežuvėlį, velkės kaištį, spynos lankelį, grandinės ąsą, savo lango virbus ir geležinį žiedą prie tavo kojos. Pasigaminęs šį nepaprastą, nuostabų instrumentą, padaręs visus tuos meno, vikrumo, sumanumo, kantrybės stebuklus, kokį tu gausi atpildą, jeigu tavo išradimas bus susektas? Karcerį. Štai tavo ateitis. Tinginiavimas, malonumai – bet juk tai praraja! Nieko neveikti – tai liūdnas sprendimas, ar tu supranti? Gyventi dykam visuomenės lėšomis! Būti nenaudingam – atseit žalingam! Tas kelias veda tiesiog į pačias skurdo gelmes. Vargas tam, kas nori būti parazitu! Jis pavirs šlykščiu kirminu. Ak, tau nepatinka dirbti. Ak, tu tik vieną mintį turi – gerai išgerti, gerai pavalgyti, gerai išsimiegoti! Tai tu gersi vandenį, valgysi juodą duoną, miegosi ant lentų, su geležiniais pančiais, kaustančiais tavo sąnarius, ir naktį tu savo kūnu jausi tų grandinių šaltį! Tu jas sudaužysi, pabėgsi. Puiku. Šliauši ant pilvo per krūmus ir valgysi žolę kaip girios žvėreliai. Ir vėl būsi suimtas. Ir tada tu daug metų praleisi požeminiame kalėjime, prirakintas prie sienos, grabaliodamas puodelio vandens atsigerti, grauši bjaurią kalėjimo

duoną, kurios nė šunys neėstų, valgysi pupas, kurias pirma tavęs jau bus sugraužusios kirmėlės. Tu liksi rūsio šimtakoju. Pasigailėk bent pats savęs, nelaimingas vaikine, juk tu dar visai jaunas, dar nepraėjo nė dvidešimties metų, kai tu čiulpei krūtį, ir tikriausiai tebeturi motiną! Maldauju tave, paklausyk manęs. Tu trokšti drabužių iš plonos juodos gelumbės, lakuotų kurpių, suraitytų plaukų, nori išsitepti savo garbanas kvapnia alyva, patikti mergšėms, būti gražus? Užtai tu kalėjime būsi plikai nukirptas, apvilktas raudona striuke ir apautas medinėmis klumpėmis. Tu nori turėti žiedą ant piršto – tau bus uždėtas geležinis antkaklis. O jeigu tu pažiūrėsi į moterį, tai gausi lazdų. Tu įeisi į kalėjimą dvidešimties metų, o iš ten išeisi penkiasdešimties! Įeisi jaunas, raudonas, skaistus, žibančiomis akimis, tavo bus puikūs balti dantys ir gražūs jaunuolio plaukai, o išeisi palaužtas, sulinkęs, raukšlėtas, bedantis, baisus, pražilęs! Ak, vargšas mano vaike, tu eini netikru keliu, dykystė tau blogas patarėjas; vagystė – visų sunkiausias darbas! Tikėk manimi, neužsikrauk sau alinančio darbo – tinginiavimo. Būti nenaudėliu nėra lengva. Daug lengviau būti doru žmogumi. O dabar eik ir galvok apie tai, ką aš tau pasakiau. Beje, ko tu iš manęs norėjai? Mano piniginės? Štai ji.

Ir senis, paleidęs Monparnasą, įbruko jam į ranką savo piniginę, kurią Monparnasas tuojau pastvėrė ranka; paskui su įprastu atsargumu, lyg būtų ją pavogęs, Monparnasas tylutėliai įsikišo piniginę į užpakalinę redingoto kišenę.

Po viso to senis atsisuko į jį nugarą ir ramiai sau nuėjo.

– Kvailys! – sumurmėjo Monparnasas.

Kas buvo tas senis? Skaitytojas, be abejonės, įspėjo.

Suglumęs Monparnasas sekė jį dingstant prieblandoje. Ši kontempliacija jam buvo fatališka.

Seniui tolstant, Gavrošas artėjo.

Greitai metęs žvilgsnį į šalį, Gavrošas įsitikino, kad senukas Mabefas, galimas daiktas, jau užmigęs, vis dar tebesėdi ant suolo. Paskui gamenas išlindo iš krūmų ir tylutėliai ėmė šliaužti šešėliu į sustingusį Monparnasą. Nematomas ir negirdimas, jisai prisėlino prie pat Monparnaso, patyliukais įkišo ranką į užpakalinę plonos juodos gelumbės redingoto kišenę, čiupo piniginę, ištraukė ranką ir vėl nušliaužė atgal kaip žaltys, kuris slepiasi tamsoje. Monparnasas, kuriam nebuvo, regis, nė mažiausio reikalo sergėtis ir kuris pirmą kartą gyvenime susimąstė, nieko nepajuto. Gavrošas, sugrįžęs į tą vietą, kurioje sėdėjo senukas Mabefas, permetė piniginę per gyvatvorę ir leidosi bėgti, kiek įkabino kojos.

Piniginė nukrito senukui Mabefui ant kojos. Šleptelėjimas jį prižadino. Jis pasilenkė ir pakėlė piniginę. Nieko nesuprasdamas, atidarė ją. Piniginė turėjo du skyrelius: viename buvo kiek smulkių pinigų, antrame – šeši napoleonai.

Ponas Mabefas, visiškai sutrikęs, nunešė radinį savo šeimininkei.

– Ji nukrito iš dangaus, – tarė tetulė Plutarchas.

PENKTOJI KNYGA

KURIOS PABAIGA NEPANAŠI Į PRADŽIĄ

I

VIENATVĖ, DERANTI PRIE KAREIVINIŲ

Kozetės širdgėla, prieš keturis ar penkis mėnesius tokia dar gyva ir tokia skaudi, pamažu išblėso. Gamta, pavasaris, jaunystė, meilė tėvui, paukščių ir gėlių džiugesys diena po dienos, lašas po lašo į šią jauną ir skaisčią sielą liejo užmirštį. Ar ugnis joje visiškai užgeso? Ar tik apsitraukė plėnimis? Šiaip ar taip, ji beveik nebejautė to, kas anksčiau ją taip kankino ir degino.

Kartą ji netikėtai prisiminė Marijų: „Kaip keista, – tarė ji, – aš apie jį jau nebegalvoju.“

Tą pačią savaitę ji pastebėjo einant pro sodo tvorą labai gražų ulonų karininką širšės talija, žavinga uniforma, jaunos merginos skruostais, su kardu po pažastimi, pomaduotais ūsais, lakuotu kiveriu. Plaukai jo buvo gelsvi, akys mėlynos ir pūpsančios, veidas apvalus, tuščias, įžūlus ir gražus – gryna priešybė Marijui. Dantyse kyšojo cigaras. Kozetė pagalvojo, kad tas karininkas greičiausiai iš pulko, stovinčio kareivinėse Babilono gatvėje.

Kitą dieną jinai vėl jį pamatė einant pro šalį. Įsidėmėjo valandą.

Nuo to laiko – ar tai buvo atsitiktinumas? – ji matydavo jį praeinant beveik kiekvieną dieną.

Karininko draugai pastebėjo, kad „apleistame“ sode už surūdijusios rokoko stiliaus tvoros tomis valandomis, kai pro šalį eina gražusis leitenantas, skaitytojui gana pažįstamas Teodiulas Žilnormanas, beveik visada būna gana apveidi mergina.

– Klausyk! – jie sakydavo jam. – Ten yra mažytė, kuri į tave labai meiliai žiūri; atkreipk į ją dėmesį!

– Dar ko! – atsakė ulonas. – Aš neturiu laiko domėtis visomis mergiščiomis, kurios į mane žiūri.

Tas dėjosi lygiai tuo metu, kai Marijus jau buvo netoli agonijos ir nuolat kartojo: „Kad tik galėčiau dar ją pamatyti prieš mirdamas!“ Jeigu jo noras būtų išsipildęs ir jis būtų pamatęs Kozetę tuo momentu, kai ji žvilgčioja į uloną, tai nebūtų pajėgęs nė žodžio ištarti ir būtų numiręs iš širdgėlos.

Kieno čia kaltė? Niekieno.

Marijus buvo iš tokių žmonių, kurie grimzte nugrimzta į liūdesį ir jame tūno; Kozetė buvo iš tokių, kurie į jį pasineria ir vėl išplaukia į viršų.

Be to, Kozetė gyveno tą pavojingą laiką, tą lemtingą niekieno netrikdomo moteriško svajingumo būseną, kai jaunos vienišos merginos širdis panaši į vynuogienojo ūselius, kurie kabinasi kur pakliūva – čia į marmurinės kolonos kapitelį, čia į smuklės stulpą. Trumpas ir lemiamas laikotarpis, kritiškas kiekvienai našlaitei, vis tiek, ar ji neturtinga, ar didžiaturtė, nes turtas neapsaugo nuo blogo pasirinkimo, o nelygių santuokų pasitaiko ir aukštojoje visuomenėje; tikra nelygybė santuokoje – tai sielų nelygybė; kaip ne vienas jaunas, niekam nežinomas jaunuolis, be vardo, be kilmės, be turto, gali būti marmurinis kapitelis, laikantis didžių jausmų ir didžių idėjų šventovę, taip koks nors aukštuomenės vyras, turtingas ir savimi patenkintas, puikaująs išblizgintais batais ir lakuotais žodžiais, jeigu į jį pažiūrėsime ne iš išorės, bet iš vidaus, atseit į tai, kas tenka tik jo žmonos daliai, pasirodys besąs gryna menkysta, linkusi į žiaurias, šlykščias ir girtas aistras, – tikras smuklės stulpas.

Kas gi slypėjo Kozetės sieloje? Aprimusi ar užsnūdusi aistra; nenusistojusi meilė: kažkas skaidraus, tvaskančio, bet tam tikroje gilumoje drumsto, o dugne juodo. Gražaus karininko paveikslas atsimušė į šios sielos paviršių. Ar buvo tenai, jos gilumoje, koks nors atsiminimas? Pačiame dugne? Galimas daiktas. Kozetė nežinojo.

Staiga atsitiko keistas įvykis.

II
KOZETĖS BAIMĖS

Pirmoje balandžio pusėje Žanas Valžanas kažkur išvažiavo. Kaip skaitytojas žino, jam kartkartėmis pasitaikydavo išvažiuoti, nors tarp vienos kelionės ir kitos praslinkdavo ilgas laikas. Jo nebūdavo vieną ar dvi dienas, daugių daugiausia – tris. Kur jis važiuodavo? Niekas to nežinojo, net Kozetė. Tiktai kartą, jam šitaip išvykstant, jinai palydėjo jį fiakru ligi mažos aklinės gatvelės, prie kurios kampo galėjai perskaityti: „Planšeto akligatvis". Ten jis išlipo, ir fiakras parvežė Kozetę atgal į Babilono gatvę. Paprastai Žanas Valžanas leisdavosi į tas neilgas keliones tada, kai namuose pritrūkdavo pinigų.

Taigi Žano Valžano nebuvo namie. Išvažiuodamas jis pasakė: „Už trijų dienų grįšiu."

Vakare Kozetė buvo viena salone. Norėdama išsiblaškyti, ji atsidarė fisharmoniją ir pradėjo dainuoti, pati sau akompanuodama, „Miške medžiotojai paklydo!" – chorą iš „Euriantės", galbūt patį gražiausią iš visų muzikos kūrinių. Baigusi ji susimąstė.

Staiga jai pasirodė, kad ji sode girdi kažkieno žingsnius.

Tai negalėjo būti jos tėvas, nes jis buvo išvažiavęs; negalėjo būti ir Tusenė, nes ji gulėjo. Buvo dešimta valanda vakaro.

Ji priėjo prie salono lango, uždaryto iš vidaus langine, ir priglaudė prie jos ausį.

Jai pasirodė, kad ji girdi vyriškio žingsnius ir kad tas vyriškis vaikščioja labai atsargiai.

Ji greitai užlipo į antrą aukštą, į savo kambarį, atidarė langinėje išpjautą langelį ir pažiūrėjo į sodą. Buvo pilnatis, šviesu kaip dieną.

Ji sode nieko neišvydo.

Atidarė langą. Sode buvo visiškai ramu, o gatvėje, kiek galėjo užmatyti akis, tuščia kaip visados.

Kozetė tarėsi suklydusi. Matyt, jai tik pasigirdo žingsniai. Tai buvo haliucinacija, kurią jai sužadino niūrus ir didingas Vėberio choras, atveriąs dvasiai baugias gelmes ir virpąs kaip neįžengiama giria – choras, kuriame girdėti sausų šakų traškėjimas po kojom skubantiems medžiotojams, vos matomiems prieblandoje.

Ji apie tai daugiau negalvojo.

Antra vertus, Kozetė iš prigimties nebuvo baikšti. Jos gyslomis tekėjo čigonės ir basakojės nuotykių ieškotojos kraujas. Prisiminkime, kad ji greičiau panėšėjo į vieversėlį negu į balandėlę. Iš esmės ji buvo drąsi laukinukė.

Kitos dienos vakarą, tik ankstėliau, dar vos pradėjus temti, ji vaikštinėjo sode. Jos galvoje skriejo padrikos mintys, ir jai pasirodė, kad ji tarpais aiškiai girdi čiužesį, panašų į vakarykštį, tarsi kažkas slinktų tamsoje po medžiais nelabai toli nuo jos, bet pagalvojo, kad niekas taip neprimena žmogaus žingsnių žolėje, kaip šnarėjimas dviejų linguojančių šakų, liečiančių viena kitą, ir nepajuto jokio nerimo. Beje, nieko ji nė nematė.

Ji išėjo „iš krūmų"; ligi prieangio jai buvo belikę pereiti nedidelę žalią vejelę. Kai Kozetė išniro iš tankumyno, mėnulis, patekėjęs už jos nugaros, metė jos šešėlį ant tos vejos.

Kozetė sustojo, pagauta šiurpo.

Šalia jos šešėlio mėnulis aiškiai nubrėžė pievelėje kitą šešėlį, kuris jai įvarė nepaprastą baimę ir siaubą, šešėlį su apvalia skrybėle.

Atrodė, jog tai šešėlis žmogaus, stovinčio krūmų pakraštyje, keli žingsniai už Kozetės.

Valandėlę ji negalėjo ištarti nė žodžio, neįstengė nei surikti, nei šūktelti, nei pasijudinti, nei pasukti galvos.

Pagaliau sukaupė visą drąsą ir ryžtingai atsigręžė.

Nieko nebuvo.

Ji pažiūrėjo į žemę. Šešėlis buvo išnykęs.

Ji vėl įžengė į krūmus, drąsiai išgriozdė visus pašalius, priėjo iki tvoros, bet nieko nerado.

Ji visa nustėro. Nejaugi čia vėl haliucinacija? Ar galimas daiktas? Dvi dienas pagrečiui! Viena haliucinacija – dar pusė bėdos, tačiau dvi haliucinacijos? Ypač jai kėlė nerimą, kad tas šešėlis tikriausiai nebuvo vaiduoklis. Vaiduokliai juk nenešioja apvalių skrybėlių.

Kitą dieną sugrįžo Žanas Valžanas. Kozetė jam papasakojo visa, ką tarėsi girdėjusi ir mačiusi. Ji laukė, kad tėvas ją nuramins ir, gūžtelėjęs pečiais, pasakys: „Tu kvailutė!"

Žanas Valžanas susirūpino.

– Čia kas nors turi būti, – tarė jis.

Kažkokia dingstimi jis paliko ją ir nuėjo į sodą, ir ji pastebėjo, kad jis labai atidžiai apžiūrinėja geležinę tvorą.

Naktį ji pabudo; šį kartą ji buvo tikra: aiškiai girdėjosi kažkas vaikščiojant visai ties prieangiu, po jos langu. Ji pribėgo prie langučio ir jį atidarė. Sode iš tikrųjų buvo kažkoks

vyriškis su stora lazda rankoje. Jau buvo bešūktelinti, bet mėnulis staiga nušvietė vyriškio profilį. Tai buvo jos tėvas.

Ji vėl atsigulė, tarusi sau: „Vadinasi, jis iš tikrųjų labai susirūpino."

Žanas Valžanas išbuvo sode tą naktį ir dvi sekančias naktis. Kozetė jį matė pro savo langinės plyšį.

Trečią naktį, delčioje, mėnulis tekėjo vėliau. Galėjo būti pirma valanda ryto, kai ji išgirdo garsų kvatojimą ir ją šaukiantį tėvo balsą:

– Kozete!

Ji iššoko iš lovos, apsivilko kambariniu apsiaustu ir atidarė langą.

Tėvas stovėjo apačioje ant pievutės.

– Aš tave pažadinau, kad tu būtum rami, – tarė jis. –Žiūrėk. Štai tavo šešėlis su apvalia skrybėle.

Ir jis parodė jai ant vejos mėnulio nubrėžtą šešėlį, kuris iš tikrųjų buvo labai panašus į vyriškio su apvalia skrybėle siluetą. Šešėlis krito nuo skardinio krosnies kamino su gaubtuvu, kyšančio iš kaimyninio stogo.

Kozetė irgi ėmė juoktis, visos jos niūrios spėlionės išsisklaidė, ir kitą dieną, pusryčiaudama su tėvu, ji juokėsi iš baisingojo sodo, kuriame vaidenasi kaminų šešėliai.

Žanas Valžanas visiškai nusiramino; o Kozetė net neįsižiūrėjo kaip reikiant, ar kaminas galėjo mesti šešėlį ten, kur jinai jį matė ar tarėsi mačiusi, ir ar mėnulis buvo toje pačioje dangaus vietoje. Ji net neklausinėjo savęs, kodėl taip keistai elgėsi kaminas, kodėl jis pabūgo, kad jo kas nenutvertų nusikaltimo vietoje, ir pasitraukė, kai ji ėmė žiūrėti į jo šešėlį, – juk šešėlis buvo išnykęs, kai Kozetė atsisuko; Kozetė tuo nėmaž neabejojo. Dabar ji visai nusiramino. Tėvo įrodymas jai atrodė neginčijamas, ir jai visiškai išėjo iš galvos mintis, kad vakare ar naktį kas nors galėtų vaikščioti sode.

O po kelių dienų atsitiko naujas įvykis.

III
TUSENĖ PATEIKIA SAVO KOMENTARUS

Sode, netoli geležinės tvoros į gatvės pusę, buvo akmeninis suolas, kurį nuo smalsuolių žvilgsnių užstojo skroblų šakos, tačiau iš bėdos praeivis būtų galėjęs jį pasiekti ranka pro tvoros virbus ir skroblų šakas.

Vieną vakarą, tą patį balandžio mėnesį, Žanas Valžanas buvo išėjęs, ir Kozetė sėdėjo ant to suolo. Saulė jau buvo nusileidusi, gaivus vėjas šlamino medžius; Kozetė godojo savo godas ir pamažu ją apėmė tas nesuprantamas liūdesys, kurį atneša vakaras ir, galbūt, sukelia šią valandą prasivėrusi kapų paslaptis.

Gal čia pat buvo Fantina, apgaubta vakaro tamsos.

Kozetė atsistojo, iš lėto apėjo sodą, žengdama rasota žole, ir lyg melancholiškai snūduriuodama pati sau tarė: „Šitokiu metu sode vaikščioti būtinai reikėtų medinių klumpių. Galima peršalti."

Ji vėl sugrįžo prie suolo.

Sėsdamasi ant jo, pastebėjo toje vietoje, kurioje anksčiau sėdėjo, didoką akmenį, kurio tenai tikrų tikriausiai prieš valandėlę nebuvo.

Kozetė atsidėjusi pažiūrėjo į akmenį, klausdama save, ką tai galėtų reikšti. Staiga jai šovė į galvą mintis, kuri ją smarkiai nugąsdino, – mintis, jog tas akmuo savaime neatsirado ant suolo, jog kažkas jį čia padėjo, kažkieno ranka buvo įlindusi pro tvoros virbus. Šį kartą baimė buvo pagrįsta. Negalėjo būti jokios abejonės: akmenį ji aiškiai matė; nė nepalietusi jo, ji nubėgo, nedrįsdama atsigręžti, įšoko į namą ir tučtuojau užrakino ir užsklendė stiklines prieangio duris, užšovė langines. Paskui paklausė Tusenę:

– Ar tėtė sugrįžo?

– Dar ne, panele.

(Mes jau sakėme, kad Tusenė mikčiojo. Tebūnie mums leista daugiau to nerodyti. Mums šlykštu garsais vaizduoti įgimtą tarimo ydą.)

Žanas Valžanas, žmogus, mėgstąs mąstyti ir vaikščioti naktimis, dažnai pareidavo gana vėlai.

– Tusene, – kalbėjo toliau Kozetė, – ar jūs vakare kaip reikiant užsklendžiate langines, bent tas, kurios į sodą? Ar gerai įkišate geležėles į žiedus?

– O, būkite rami, panele.

Tusenė viską padarydavo kaip reikiant, ir Kozetė gerai tai žinojo, bet vis dėlto neiškentė nepridūrusi:

– Pas mus taip tuščia aplinkui.

– Čia tai jau teisybė, – tarė Tusenė. – Užmuš, ir nesuspėsi nė aiktelti! O dar ir mūsų ponas nenakvoja namie. Bet nebijokite nieko, panele, aš uždarinėju langus kaip tvirtovėje. Vienos moterys name! Kaipgi nedrebėsi iš baimės! Tik pagalvokite! Staiga naktį į tavo kambarį įgriūva vyrai, surinka tau: „Tylėk!“ – ir ima peiliu tau braukti per gerklę. Ir ne tiek jau bijai mirties, – visi juk miršta, čia nieko nepadarysi, kada nors vis tiek mirsi, – kiek šlykštu jausti, kaip tie žmonės tave doroja. Be to, tikriausiai ir jų peiliai atšipę. Ak, Dieve mano!

– Nešnekėkite, – tarė Kozetė. – Viską gerai uždarinėkite.

Kozetė, išgąsdinta melodramos, kurią improvizavo Tusenė, o gal ir prisiminusi anos savaitės vaiduoklius, net neišdrįso jai pasakyti: „Nueikite į sodą ir pažiūrėkite, ten kažkas ant suolo padėjo akmenį!“ – mat bijojo atidaryti duris į sodą, kad „tie vyrai“ neįeitų į vidų. Ji liepė rūpestingai visur uždarinėti duris ir langus, privertė Tusenę apžiūrėti visus namus nuo rūsio iki aukšto, užsirakino savo kambaryje, užšovė velkes, dirstelėjo į palovį, atsigulė, bet miegojo prastai. Visą naktį ji sapnavo tą akmenį, didelį kaip kalną ir pilną urvų.

Rytą, saulei tekant, – o saulėtekis lengvai sukelia mums juoką iš visų nakties baimių, ir tasai juokas tuo džiaugsmingesnis, kuo didesnę buvome patyrę baimę, – pabudusi Kozetė savo siaubą palaikė košmaru ir tarė sau: „Ką aš prisigalvojau! Štai ir aną savaitę man pasivaideno naktį žingsniai sode! O paskui tas kamino šešėlis! Nejau aš taip ir liksiu bailė?“ Saulė, prasiskverbusi pro langinės plyšius ir purpuru nuspalvinusi damastines užuolaidas, tiek ją nuramino, kad viskas išsisklaidė iš jos vaizduotės, net tas akmuo.

– Jokio akmens nebuvo ant suolo, lygiai kaip nebuvo sode vyriškio su apvalia skrybėle; jis man prisisapnavo, kaip ir visa kita.

Ji apsirengė, nusileido į sodą, nubėgo prie suolo ir apsipylė šaltu prakaitu. Akmuo buvo ten.

Bet tai truko tik vieną akimirką. Kas naktį kelia baimę, dieną kelia smalsumą.

– Nesąmonė! – tarė ji. – Nagi, pažiūrėkime!

Ji kilstelėjo akmenį, kuris pasirodė gana sunkus. Po juo buvo padėta kažkas panašaus į laišką.

Tai buvo balto popieriaus vokas. Kozetė jį pačiupo. Ant jo nebuvo nei adreso vienoje pusėje, nei antspaudo kitoje. Vokas, nors ir neužlipintas, nebuvo tuščias. Galėjai matyti, kad viduje įdėtas popierius.

Kozetė jį atidarė. Dabar ją apėmė jau ne baimė ir ne smalsumas; ji pajuto nerimą.

Kozetė ištraukė iš voko, kas jame buvo, – nedidelį sąsiuvinėlį, kurio kiekvienas puslapis buvo sunumeruotas, o kiekviename iš jų – kelios eilutės, parašytos gana gražia, kaip pasirodė Kozetei, ir labai smulkia rašysena.

Kozetė ieškojo vardo – jo nebuvo; ėmė ieškoti parašo – jo irgi nebuvo. Kam jis adresuotas? Galimas daiktas, jai, nes kažkieno ranka padėjo voką ant jos suolo. Nuo ko jis galėtų būti? Ją užvaldė nenugalimi kerai, ji pamėgino nukreipti akis nuo tų lapukų, virpančių jos rankoje, pažiūrėjo į dangų, į gatvę, į šviesos nužertas akacijas, į balandžius, skraidančius viršum kaimyninio stogo, paskui staiga jos žvilgsnis greitai nusileido ant rankraščio, ir ji tarė sau, kad jai reikia sužinoti, kas ten parašyta.

Štai ką ji perskaitė.

IV
ŠIRDIS PO AKMENIU

Visatos susitelkimas vienų vienoje būtybėje, vienų vienos būtybės tapimas Dievu – štai kas yra meilė.

Meilė – tai angelų pasveikinimas žvaigždynams.

Kokia liūdna siela, kai tas liūdesys – iš meilės!

Kaip tuščia, kai nėra būtybės, kuri viena užpildo visą pasaulį! Ak, kaip teisingai sakoma, kad mylimoji būtybė tampa Dievu! Aišku, kad Dievas imtų jausti pavydą, jeigu jis, viso ko tėvas, nebūtų viso to sukūręs sielai, o sielos – meilei.

Kozetė, perskaičiusi laišką

Pakanka vienos šypsenos iš po baltos krepinės skrybėlaitės su lelijiniu kaspinu, kad siela įžengtų į svajų rūmus.

Dievas yra už visko, bet viskas slepia Dievą. Daiktai tamsūs, gyvi sutvėrimai neįžvelgiami. Pamilti gyvą būtybę reiškia ją padaryti skaidrią.

Kai kurios mintys – maldos. Esti akimirkų, kai siela, nepriklausomai nuo kūno padėties, klūpo ant kelių.

Atskirti nuo vienas antro įsimylėjusieji išsiskyrimą apgaudinėja tūkstančiu chimerų, kurios vis dėlto savotiškai realios. Jie negali matytis, negali susirašinėti; tada jie susiranda daugybę paslaptingų bendravimo būdų. Jie siunčia vienas antram paukščių giesmes, gėlių aromatą, vaikų juoką, saulės šviesą, vėjo atodūsius, žvaigždžių spindulius, visą pasaulį. O kodėl gi ne? Visi Dievo padarai sukurti meilei tarnauti. Meilė yra pakankamai galinga, kad priverstų visą gamtą vykdyti jos pavedimus.

O pavasari! Tu esi laiškas, kurį aš jai rašau.

Ateitis daug labiau priklauso širdžiai negu protui. Meilė – štai vienintelis dalykas, kuris gali pagyvinti ir pripildyti amžinybę. Begalybė reikalauja to, kas neišsemiama.

Meilė turi pačios sielos savybių. Ji tos pačios prigimties. Kaip ir siela, ji – dieviškoji kibirkštis, kaip ir siela, ji netrūnijanti, nedaloma, nenykstanti. Tai ugninis vidurkis, nemirtingas ir begalinis, kurio mumyse niekas negali apriboti ir niekas negali užgesinti. Jauti jo karštį, perveriantį ligi kaulų smegenų, ir matai jo spinduliavimą, siekiantį dangaus gelmes.

O, meilė! Vienas kito dievinimas! Dvi besidžiaugiančios sielos, kurios supranta viena antrą, dvi širdys, kurios užima antros vietą, du žvilgsniai, kurie skverbiasi į vienas antrą! Juk tu ateisi, ar ne, o laime! Vieniši pasivaikščiojimai dviese! Palaimintos, spindulingos dienos! Aš kartais svajodavau, jog kartkartėmis iš angelų gyvenimo atsiskiria akimirkos, nusileidžia pas mus ant žemės, ir perveria žmogaus likimą.

Dievas negali papildyti laimės tiems, kurie myli vienas antrą, jis tik gali suteikti tai laimei amžinybę. Po gyvenimo, sklidino meilės, amžinybė, sklidina meilės; tai iš tikrųjų jos padidinimas; tačiau padidinti neapsakomos laimės jėgą, kurią meilė teikia sielai jau šiame pasaulyje, neįmanoma net ir Dievui. Dievas – tai dangaus pilnuma; meilė – tai žmogaus pilnuma.

Mes žiūrime į žvaigždę dėl dviejų priežasčių: todėl, kad ji spinduliuoja šviesą, ir todėl, kad ji nesuvokiama. O šalia mūsų yra dar švelnesnis spinduliavimas ir dar didesnis slėpinys – moteris.

Visi mes, vis tiek, kas būtume, turime esybę, kuria alsuojame. Jos netekę, netenkame oro, dūstame. Ir tada mirštame. Mirti dėl meilės stokos – baisu. Tai sielos uždusimas.

Kai meilė sujungia ir sulieja dvi būtybes į angelišką ir šventą vienybę, tada joms atsiskleidžia gyvenimo paslaptis; jos bėra tik dvi to paties likimo ribos; jos – tik du vienos dvasios sparnai. Mylėkite, plevenkite!

Tą dieną, kai jums pasirodys, jog nuo moters, kuri eina pro jus, sklinda šviesa, jūs esate žuvęs, jūs mylite. Tada jums belieka tik viena: be jokios perstogės apie ją galvoti, kad ir ji būtų priversta apie jus galvoti.

Tai, ką pradeda meilė, gali užbaigti vien Dievas.

Tikrajai meilei sukelia neviltį ar susižavėjimą pamesta pirštinė ar rasta nosinė, ir jai reikalinga amžinybė jos pasiaukojimui ir jos viltims. Meilę sudaro begalinės didybės ir kartu begalinės mažybės.

Jeigu jūs akmuo – būkite magnetas; jeigu jūs augalas – būkite mimoza; jeigu jūs žmogus – būkite meilė.

Niekas nepatenkina meilės. Žmogus surado laimę – nori rojaus; surado rojų – nori dangaus.

O, jūs, kurie mylite vienas antrą, – visa tai turi savyje meilė. Tik mokėkite šitai surasti joje. Meilė turi savy tą patį, ką ir dangus, – kontempliaciją – ir daugiau, negu dangus, – malonumą.

– Ar ji dar nueina į Liuksemburgo sodus? – Ne, pone. – Ji eina į šitą bažnyčią klausytis mišių, ar ne? – Ji daugiau čia nebeateina. – Ar ji vis dar gyvena šitame name? – Ji išsikėlė. – Kur ji dabar gyvena? – Ji to nepasakė.

Kaip skaudu nežinoti savo sielos adreso!

Meilei būdingas vaikiškumas, kitoms aistroms – smulkumas. Gėda aistroms, kurios padaro žmogų smulkų. Garbė tai, kuri jį padaro vaiku.

Keistas dalykas! Ar jūs tai žinote? Aš – tamsoje. Viena būtybė nueidama nusinešė su savimi dangų.

Ak, gulėti šalia vienas antro, ranka rankoje, tame pačiame kape, ir kartkartėmis tamsoje švelniai paliesti vienas antro pirštus – šito man pakaktų visai amžinybei.

Jūs, kurie kenčiate dėl to, kad mylite, mylėkite dar stipriau. Mirti iš meilės reiškia ja gyventi.

Mylėkite. Nesuvokiamas, žvaigždėmis mirgantis atsimainymas susijęs su šia kančia. Agonija turi savo ekstazę.

O, paukščių džiaugsmas! Jie gieda todėl, kad turi lizdus.

Meilė – dieviškas alsavimas rojaus oru.

Gilios širdys, išmintingi protai, imkite gyvenimą, kokį jį sukūrė Dievas. Tai ilgas mėginimas, nesuprantamas ruošimasis nežinomam likimui. Šis likimas, tikrasis likimas, atsiveria žmogui nuo pirmos pakopos, vedančios į kapą. Tada prieš jį atsistoja kažkas, ir

jis pradeda įžiūrėti galutinybę. Galutinybę! Įsigilinkite į šio žodžio prasmę. Gyvieji mato begalybę; galutinybę regi tik mirusieji. Mylėkite ir kentėkite, vilkitės ir kontempliuokite. Deja, vargas tam, kuris bus mylėjęs tik kūnus, formas, regimybę! Mirtis iš jo atima viską. Stenkitės mylėti sielas, ir jūs vėl jas rasite.

Susitikau gatvėje vieną labai neturtingą jaunuolį, kuris mylėjo. Jo skrybėlė buvo sena, švarkas sudėvėtas; jo alkūnės buvo prasitrynusios; į kurpes jam sunkėsi vanduo, o į sielą skverbėsi žvaigždžių šviesa.

Koks didus dalykas būti mylimam! O dar didesnis– mylėti! Aistros galybė širdį padaro didvyre. Širdis saugo savyje tik tai, kas tyra; ji remiasi tik tuo, kas kilnu ir didu. Netauri mintis jau negali joje išdygti, kaip negali išdygti ledyne dilgėlė. Tauri ir giedra siela, neprieinama žemoms aistroms ir jausmams, iškildama virš šio pasaulio debesų ir šešėlių, virš beprotybės, melo, neapykantos, tuščios garbės, niekybių, gyvena dangaus žydrynėje ir jaučia tik giluminius, slaptus likimo sukrėtimus, panašiai kaip kalnų viršūnės jaučia žemės drebėjimą.

Jeigu nebūtų pasaulyje nė vieno mylinčiojo, užgestų saulė.

V

KOZETĖ, PERSKAIČIUSI LAIŠKĄ

Skaitant Kozetę pamažu apėmė svajingas susimąstymas. Tą akimirksnį, kai ji pakėlė akis nuo paskutinės sąsiuvinio eilutės, gražusis karininkas – tai buvo jo įprastinio pasirodymo metas – pergalingai pražingsniavo palei tvorą. Kozetei jis pasirodė šlykštus.

Ji vėl ėmėsi tyrinėti sąsiuvinį. Rašysena Kozetei pasirodė žavinga; ta pati ranka, bet įvairus rašalas, čia labai juodas, čia blankus, kaip esti tada, kai į rašalinę įpilama vandens, – taigi rašyta ne vieną dieną. Vadinasi, čia būta minties, kuri liejosi atodūsis po atodūsio, nelygiai, be tvarkos, be pasirinkimo, be tikslo, kaip pakliuvo. Kozetė niekuomet nebuvo nieko panašaus skaičiusi. Šis rankraštis, kuriame ji matė daugiau spindesio negu tamsos, paveikė ją kaip prasivėrusi prieš akis šventovė. Kiekviena iš tų paslaptingų eilučių spinduliavo ir tvindė jos širdį keista šviesa. Auklėjimas, kurį ji buvo gavusi, visą laiką jai bylojo apie sielą, bet niekuomet apie meilę – lyg kas būtų kalbėjęs apie degantį židinį ir nepaminėjęs liepsnos. Šis penkiolikos puslapių rankraštis netikėtai ir švelniai atskleidė jai visą

meilę, skausmą, likimą, gyvenimą, amžinybę, pradžią, pabaigą. Tarytum kažkieno ranka atsigniaužė ir staiga jai metė rieškutes spindulių. Šiose keliose eilutėse ji pajuto aistringą, karštą, didžiadvasę, dorą prigimtį, tvirtą valią, begalinę gėlą ir begalinę viltį, kenčiančią širdį, liepsningą ekstazę. Kas gi tas rankraštis? Laiškas. Laiškas be adreso, be vardo, be datos, be parašo, atkaklus ir nieko nereikalaujantis, mįslė, sudaryta iš tikrų tiesų, meilės žinia, kurią atnešti galėjo tik angelas, o skaityti – nekalta mergelė, pasimatymas, paskirtas anapus žemės ribų, vaiduoklio meilės laiškutis šešėliui. Tai kažkoks nesantysis, netekęs jėgų, romus, tarytum pasiruošęs ieškoti prieglobsčio mirtyje, siunčia kažkokiai nesančiajai likimo paslaptį, gyvenimo raktą, meilę. Viskas parašyta stovint viena koja kape, pakėlus į dangų žvilgsnį. Šias eilutes, nukritusias viena po kitos ant popieriaus, būtų buvę galima pavadinti sielos lašais.

Bet iš kurgi galėjo atsirasti šie puslapiai? Kas galėjo juos parašyti?

Kozetė nedvejojo nė vienos akimirkos. Tiktai vienas žmogus.

Jis!

Jos siela vėl nušvito. Ji visa atgijo. Pajuto neregėtą džiaugsmą ir gilų nerimą. Tai jis! Jis jai rašė! Jis buvo čia! Jo ranka prasigavo pro tvorą! Tuo metu, kai jinai buvo jį beužmirštanti, jis vėl ją surado! Bet ar jinai buvo jį užmiršusi? Ne, niekuomet! Ji beprotė, kad vieną akimirką buvo tuo patikėjusi. Jinai visados jį mylėjo, visados dievino. Ugnis joje tebuvo apsitraukusi plėnimis ir kiek laiko ruseno viduje, bet – Kozetė aiškiai matė – ji įsiskverbė dar giliau ir dabar, vėl tvykstelėjusi, apėmė ją visą. Tas sąsiuvinis buvo tarytum kibirkštis, įkritusi iš šios antros sielos į jos sielą, ir ji jautė vėl įsidegant gaisrą. Ji gerte gėrė kiekvieną rankraščio žodį. „Ak taip! – sakė ji. – Kaip man visa tai pažįstama! Aš jau anksčiau visa tai buvau išskaičiusi jo akyse."

Kai ji trečią kartą baigė skaityti sąsiuvinį, leitenantas Teodiulas vėl pasirodė prie tvoros, žvangindamas pentinais į grindinį. Kozetė nejučia vėl pakėlė akis. Jis pasirodė jai lėkštas, paikas, kvailas, pliuškis, tuščias, nemalonus, akiplėšiškas ir labai šlykštus. Karininkas tarėsi turįs jai nusišypsoti. Ji nusisuko, susigėdusi ir pasipiktinusi. Ji mielai būtų paleidusi jam ką nors į galvą.

Jo šoko bėgti, grįžo į savo kambarį ir užsidarė, norėdama dar kartą perskaityti rankraštį, išmokti jį atmintinai ir pasvajoti. Gerai perskaičiusi sąsiuvinį, pabučiavo jį ir paslėpė prie savo krūtinės.

Taigi įvyko, kas turėjo įvykti. Kozetė vėl atsidavė giliai angeliškai meilei. Rojaus bedugnė vėl atsivėrė prieš ją.

Visą dieną Kozetė buvo lyg apkvaitusi. Ji beveik negalėjo galvoti, jos mintys buvo panašios į susiraizgiusį kamuolį, ji net nesugebėjo nieko spėlioti, ji tik virpėjo, pilna vilčių. Ko ji tikėjosi? Pati nežinojo. Ji nedrįso nieko žadėti sau ir nenorėjo nieko atsisakyti. Jos veidas nuolat blyško, kūną kratė šiurpuliai. Tarpais jai rodydavosi, kad ji pradeda kliedėti; ji savęs klausė: „Nejaugi tai tiesa?" Tada ji liesdavo paslėptą po suknele brangųjį popierių, spausdavo jį prie širdies, jausdavo savo kūnu, ir Žanas Valžanas, išvydęs ją tokiu momentu, būtų sudrebėjęs, žiūrėdamas į tą neregėtą spinduliuojantį džiaugsmą, trykšte trykštantį jai iš akių. „O, taip, – galvojo ji. – Tai tikriausiai jis! Čia jisai man parašė!"

Ir ji tarė sau, kad jį sugrąžino jai tik angelai, tik dieviškas atsitiktinumas.

O, meilės atsimainymai! O, svajonės! Šis dieviškas atsitiktinumas, šis angelų įsikišimas buvo tas duonos rutulėlis, vieno vagies permestas kitam iš Šarlemanio kiemo į „liūtų duobę" per Forso kalėjimo stogus.

VI

SENIAI SUTVERTI TAM, KAD TINKAMU LAIKU IŠEITŲ IŠ NAMŲ

Vakare Žanas Valžanas išėjo; Kozetė gražiai apsirengė. Susišukavo plaukus taip, kaip jai labiausiai tiko, ir apsivilko suknele, kurios korsažas, iškirptas kiek giliau, negu paprastai, leido matyti kaklo apačią ir todėl buvo, anot jaunų merginų, „truputį nepadorus". Tai jokiu būdu nebuvo nepadoru, tik nepalyginti gražiau. Ji pati nežinojo, kodėl taip išsipuošė.

Ar ji ruošėsi kur eiti? Ne.

Ar laukė svečių? Ne.

Prieblandoje ji nusileido į sodą. Tusenė triūsė virtuvėje, kurios langai buvo į vidinį kiemą.

Ji tyliai vaikščiojo po šakomis, kartkartėmis praskirdama jas ranka, nes kai kurios svyrėjo labai žemai.

Šitaip ji priėjo prie suolo.

Akmuo tebegulėjo ant jo.

Ji atsisėdo ir padėjo savo švelnią baltą rankutę ant to akmens, tarsi norėdama jį paglostyti ir jam padėkoti.

Staiga ji pajuto tą neaiškų jausmą, kurį patiria žmogus, kai kas nors, net nematomas, stovi už jo.

Ji pasuko galvą ir atsistojo.

Tai buvo jis.

Jis buvo vienplaukis. Atrodė išblyškęs ir sulysęs. Vos galėjai įžiūrėti juodus jo drabužius. Prieblandoje bolavo jo graži kakta, šešėliai gaubė akis. Pro nepaprasto švelnumo šydą nuo jo tarytum dvelkė mirtis ir naktis. Veide švytėjo gęstančios dienos šviesa ir kūną paliekančios sielos mintis.

Atrodė, kad jis dar ne šmėkla, bet jau ir ne žmogus.

Jo skrybėlė gulėjo numesta už kelių žingsnių krūmuose.

Kozetė vos neapalpo. Ji nė nesušuko. Palengva ėmė slinkti atgal, nes jautė, kad ją kažkas traukia į jį. Jis nesujudėjo. Jį gaubė nenusakomas liūdesys, ir ji pajuto jo žvilgsnį, nors akių nė nematė.

Besitraukdama Kozetė užkliuvo ant medžio ir atsišliejo į jį. Jei ne tas medis, ji būtų pargriuvusi.

Tada ji išgirdo kuždant jo balsą, tą balsą, kurio iš tikrųjų dar niekada nebuvo girdėjusi, vos pagaunamą pro lapų šlamėjimą:

– Atleiskite man, aš čia. Mano širdis nesitveria ilgesiu, aš negalėjau ilgiau taip gyventi ir štai atėjau. Ar jūs perskaitėte, ką buvau čia padėjęs ant suolo? Ar pažįstate mane nors truputį? Nebijokite manęs. Jau praėjo tiek laiko – ar atsimenate tą dieną, kai į mane pažiūrėjote? Tai buvo Liuksemburgo soduose, prie gladiatoriaus statulos. Ir dieną, kai praėjote pro mane? Tai buvo birželio šešioliktą ir liepos antrą. Beveik prieš metus. Labai seniai aš nemačiau jūsų. Klausinėjau moterį, kėdžių nuomotoją, ji man pasakė, kad daugiau jūsų nematė. Jūs gyvenote naujame name Vakarų gatvėje, ketvirtame aukšte, langai į gatvę, – matote, aš ir tai žinau! Aš eidavau paskui jus. Kas gi man beliko daryti? O paskui jūs dingote. Kartą, skaitydamas laikraščius po Odeono arkadomis, aš tariausi jus matąs einant pro šalį. Pribėgau. Bet ne. Tai buvo kažkokia moteris su tokia pat skrybėlaite, kaip ir jūsų. Naktį aš ateinu čia. Nebijokite, niekas manęs nemato. Ateinu iš arti pasižiūrėti į jūsų langus. Žengiu labai tyliai, kad neišgirstumėte ir neišsigąstumėte. Aną vakarą stovėjau už jūsų, bet jūs atsisukote, ir aš pabėgau. Kartą girdėjau jus dainuojant. Buvau laimingas. Juk negalėjau niekuo jums pakenkti, klausydamas, kaip jūs dainuojate už langinės? Juk čia nieko blogo. Tiesa? Matote, jūs – mano angelas, leiskite man retkarčiais ateiti. Aš manau, kad greitai mirsiu. Kad jūs žinotumėte! Aš jus dievinu! Atleiskite man, aš nesižinau, ką jums sakau, gal jus pykinu; pasakykite, ar supykote?

– O, motinėle! – ištarė ji.

Ji pasviro suglebusi, lyg mirdama.

Jis pagavo ją, ji nesilaikė ant kojų, jis apkabino ją, tvirtai suspaudė glėbyje, nesižinodamas, ką daro. Jis laikė ją, patsai sverdėdamas. Jo galva buvo lyg apkvaitusi; prieš akis tvyksčiojo žaibai; mintys kažkur dingo; jam atrodė, kad jis atlieka religinę apeigą ir daro šventvagystę. Ir nejautė nė mažiausio geismo žavingai moteriai, kurią glaudė prie savo krūtinės. Jis paklaiko iš meilės.

Jinai paėmė jo ranką ir priglaudė prie savo širdies. Jis pajuto po drabužiais popierių. Sušnibždėjo:

– Tai jūs mane mylite?

Ji atsakė tokiu tyliu balsu, tarsi tai būtų buvęs tik vos girdimas dvelktelėjimas:

– Tylėk! Juk tu žinai!

Ir išraudusiu veidu įsikniaubė į išdidaus apsvaigusio jaunuolio krūtinę.

Jis parkrito ant suolo, ji atsisėdo šalia jo. Jie daugiau nepratarė nė žodžio. Danguje sumirgėjo žvaigždės. Kaip atsitiko, kad susiliete jų lūpos? Kaip atsitinka, kad paukštis gieda, sniegas tirpsta, rožė išsiskleidžia, gegužė pražysta, kad už juodų medžių žvarbioje kalvų viršūnėje išaušta aušra?

Vienas bučinys – tai buvo viskas.

Abudu sudrebėjo ir pasižiūrėjo vienas į antrą tamsoje spindinčiomis akimis.

Jie nejautė nei vėsios nakties, nei šalto akmens, nei drėgnos žemės, nei šlapios žolės, jie žiūrėjo vienas į antrą, ir jų širdys buvo pilnos godų. Jie patys nepastebėjo, kaip susipynė jų rankos.

Jinai jo neklausinėjo, jinai net negalvojo, kaip jis įėjo šičia, kaip pateko į sodą. Jai tai atrodė taip paprasta.

Kartkartėmis Marijaus kelis paliesdavo Kozetės kelį, ir abu krūpteldavo.

Tarpais Kozetė sušnibždėdavo kokį žodį. Atrodė, kad ant jos lūpų virpa siela kaip rasos lašas ant žiedo.

Pamažu jiedu įsikalbėjo. Po tylos, rodančios jausmų pilnybę, sekė jų išsiliejimas. Viršum jų buvo giedra, nuostabi naktis. Tiedvi būtybės, tyros kaip dvasios, pasisakė viską: savo sapnus, susižavėjimus, ekstazes, svajones, sielvartus, pasipasakojo, kaip vienas antrą dievino iš tolo, kaip troško vienas antro, kaip buvo nusiminę, kai nustojo matęsi. Jausdami idealų artumą, kurio jau niekas negalėjo padaryti pilnesnio, jie vienas antram atskleidė visų slapčiausias, visų slėpiningiausias mintis. Pasipasakojo, nuoširdžiai tikėdami savo iliuzijomis, visa, ką meilė, jaunystė ir dar neišgyventa vaikystė atskraidindavo jiems į mintį. Tiedvi širdys įsiliejo viena į antrą taip, kad po valandos jaunuolis turėjo merginos sielą, o mergina – jaunuolio sielą. Jie vienas antrą visiškai suprato, vienas antrą sužavėjo, vienas antrą apakino.

Kai jie viską baigė, viską pasisakė, ji padėjo jam ant peties galvą ir paklausė:

– Kuo jūs vardu?

– Marijus, – atsakė jis. – O jūs?

– Kozetė.

ŠEŠTOJI KNYGA
MAŽASIS GAVROŠAS

I
PIKTA VĖJO IŠDAIGA

Nuo 1823 metų, tuo laiku, kai Monfermeilio užeiga vis labiau smuko ir pamažu grimzdo ne tiek į bankroto armenį, kiek į smulkių skolų kloaką, Tenardjė pora susilaukė dar dviejų vaikų – dviejų berniukų. Iš viso dabar jie turėjo penketą: dvi mergaites ir tris berniukus. Tai daug.

Dviem paskutiniais, dar visai mažais, Tenardjė žmona su ypatingu malonumu atsikratė.

Atsikratyti – čia tinkamas žodis. Ši moteris turėjo tik dalelytę žmogaus prigimties. Panašių dalykų pasitaiko ne taip jau retai. Kaip ir maršalienė de La Mot Udankur, Tenardjė buvo motina tik savo dukterims. Motinystės jausmo pakako tik joms. Nuo berniukų prasidėjo šios moters neapykanta žmonių padermei. Jos pagieža sūnums neturėjo ribų, jos širdis jiems buvo neprieinama kaip niūrus, status skardis. Kaip jau matėme, ji nekentė vyresniojo; ji šlykštėjosi abiem jaunesniaisiais. Kodėl? Todėl. Visų baisiausia priežastis ir sunkiausiai sugriaunamas atsakymas – tai „todėl". „Man nereikalinga tokia krūva cyplių", – sakydavo ši motina.

Paaiškinsime, kaip abiem Tenardjė pavyko atsikratyti dviem savo mažiausiais vaikais ir net turėti iš to naudos.

Jau esame kalbėję apie Manjoną – merginą, kuriai pavyko pakišti senuko Žilnormano globai du savo vaikus. Ji gyveno Celestinų krantinėje, prie kampo senosios Muskusinės Ožkos gatvės, kuri buvo viską padariusi, kad tik blogą jos kvapą nustelbtų geras vardas. Visi atsimena didelę krupo epidemiją, kuri prieš trisdešimt penkerius metus nusiaubė paupinius Senos kvartalus Paryžiuje ir kuria plačiai pasinaudojo mokslas, išbandydamas įpūtimą alūno, – vaistų, kuriuos dabar taip sėkmingai pakeitė išorinis tepimas jodu. Per tą epidemiją Manjona tą pačią dieną neteko savo abiejų dar visai mažų berniukų – vieno rytą, o kito vakare. Tai buvo smūgis. Vaikučiai buvo labai brangūs motinai, iš jų jinai turėdavo aštuoniasdešimt frankų mėnesinių pajamų. Tuos aštuoniasdešimt frankų labai tiksliai išmokėdavo pono Žilnormano vardu jo reikalų vedėjas ponas Baržas, buvęs teismo antstolis, gyvenęs Sicilijos Karaliaus gatvėje. Vaikams mirus, reikėjo atsisveikinti ir su renta. Manjona ieškojo kokios nors išeities. Toje tamsioje blogio bendruomenėje, kuriai ji priklausė, visi viską žino, visi saugo tarpusavio paslaptis ir vieni kitiems padeda. Manjonai reikėjo dviejų vaikų; senė Tenardjė kaip sykis turėjo du vaikus. Tos pačios lyties, to paties amžiaus. Nau-

dingas sandėris vienai, gera kapitalo investicija kitai. Tenardjė mažiuliai pasidarė Manjonos mažiuliais. Manjona paliko Celestinų krantinę ir atsikėlė gyventi į Klošperso gatvę. Paryžiuje asmens tapatybė dingsta, žmogui persikrausčius gyventi iš vienos gatvės į kitą.

Civilinė valdžia, negavusi jokio pranešimo, prieštaravimų nekėlė, ir vaikų sukeitimas įvyko kuo paprasčiausiai. Tik tėvas Tenardjė už vaikų nuomą pareikalavo po dešimt frankų per mėnesį, kuriuos Manjona pasižadėjo mokėti ir net mokėjo. Savaime suprantama, kad ponas Žilnormanas ir toliau vykdė savo įsipareigojimus. Kas šeši mėnesiai jis aplankydavo vaikučius. Jokio pakeitimo jis nepastebėjo. „Kaip jie panašūs į jus, pone!" – sakydavo jam Manjona.

Tenardjė, kuriam įgauti naują pavidalą buvo visai nesunku, pasinaudojo ta proga ir pasidarė Žondretu. Dvi jo dukterys ir Gavrošas vos spėjo pastebėti, kad turi du mažus broliukus. Tam tikroje skurdo pakopoje žmogų apima kažkoks vaiduoklio abejingumas, ir jis žiūri į gyvas būtybes kaip į kokias šmėklas. Patys artimiausi žmonės dažnai atrodo tik neaiškūs šešėliai, vos įžiūrimi miglotame gyvenimo fone ir lengvai susilieją su neregimybe.

Vakare prieš tą dieną, kai ponia Tenardjė pristatė Manjonai savo du mažiulius su neslepiamu noru jų amžiams atsisakyti, ji pajuto ar apsimetė jaučianti sąžinės priekaištą. Ji tarė savo vyrui: „Bet juk tai reiškia pamesti savo vaikus!" Tenardjė flegmatiškai išgydė tą negaluojančią sąžinę šiais pamokomais žodžiais: „Žanas Žakas Ruso dar geriau darydavo!" Po sąžinės priekaištų motiną apėmė nerimas: „O kas, jei policija ims mus kamantinėti? Sakyk, ponas Tenardjė, ar galima taip daryti, kaip mes padarėme?" Tenardjė atsakė: „Viskas galima. Ničnieko niekas nesužinos. Antra vertus, kas čia labai domėsis vaikais, kurie neturi nė vieno su?"

Manjona buvo savotiška dabišė nusikaltėlių pasaulyje. Ji mėgo puošniai rengtis. Jos bute, apstatytame vargingai, bet su pretenzijomis, gyveno prityrusi vagilė – viena suprancūzėjusi anglė. Šioji paryžiete virtusi anglė buvo pelniusi pasitikėjimą plačiomis savo pažintimis visuomenėje, ji atliko žymų vaidmenį pavagiant Bibliotekos medalį bei ponios Mars deimantus ir vėliau plačiai išgarsėjo teismų metraščiuose. Ji buvo vadinama „mamzele Mis".

Manjonai atitekę du mažiuliai neturėjo kuo skųstis. Turėdami aštuoniasdešimties frankų rekomendaciją, jie buvo tausojami, kaip visa, kas duoda naudą; buvo neblogai rengiami, neblogai maitinami, traktuojami beveik kaip „ponaičiukai" – pas netikrą motiną jiems buvo geriau kaip pas tikrąją. Manjona vaidino damą ir prie jų nekalbėdavo savo žargonu.

Šitaip praslinko keleri metai. Tenardjė tarė, jog tai geras ženklas. Kartą jis net pasakė Manjonai, kai ši jam įteikė mėnesinį dešimties frankų mokestį: „Tėvui" derėtų pasirūpinti jų auklėjimu."

Staiga tiedu vargšai vaikai, kuriais iki šiol pakankamai rūpinosi net jų piktas likimas, buvo šiurkščiai išmesti į gyvenimą ir priversti jį pradėti savarankiškai.

Toks piktadarių gaujos suėmimas, koks įvyko Žondreto lūšnoje, ir neišvengiamai po to sekančios kratos bei įkalinimas – tikras negandas toms šlykščioms slaptoms antivisuomeninėms jėgoms, gyvenančioms po įteisinta visuomenės santvarka; panašus įvykis sukelia daug katastrofų tame tamsiame pasaulyje. Tenardjė kritimas įtraukė į prarają ir Manjoną.

Kartą, netrukus po to, kai Manjona perdavė Eponinai laiškelį apie Pliumė gatvę, policija padarė netikėtą antpuolį Klošperso gatvėje, suėmė Manjoną, lygiai kaip ir mamzelę Mis, ir visi įtartini namo gyventojai pateko į ištiestą tinklą. Abudu mažieji berniukai žaidė vidiniame kieme ir nematė antpuolio.

Kai jiedu panoro sugrįžti namo, rado duris užrakintas ir namą tuščią. Kurpius, kurio dirbtuvėlė buvo priešais, pasišaukė juodu ir padavė popieriuką, jiems paliktą „motinos". Popierėlyje buvo adresas: „Ponas Baržas, reikalų agentas, Sicilijos Karaliaus gatvė Nr. 8." Kurpius jiems pasakė:

– Jūs čia daugiau nebegyvensite. Eikite ten. Iš čia visai arti. Pirma gatvė į kairę. Klauskite kelio su šituo popierėliu.

Vaikai išėjo, vyresnysis vedė jaunesnįjį, laikydamas rankoje popieriuką, kuris jiems turėjo rodyti kelią. Buvo šalta, sustirę piršteliai vos vos laikė baltą skiautelę. Klošperso gatvės posūkyje vėjo gūsis ją išplėšė, o kadangi jau temo, vaikutis jo negalėjo surasti.

Jie leidosi klaidžioti gatvėmis, kur akys veda.

II

MAŽASIS GAVROŠAS TURI NAUDOS IŠ NAPOLEONO DIDŽIOJO

Pavasarį Paryžiuje gana dažnai įsisiautėja šalti ir atšiaurūs žiemių vėjai, nuo kurių jeigu ir nesuledėsi, tai smarkiai sužvarbsi; nuo tų vėjų pačios giedriausios dienos tampa niūrios, ir jie palieka visai tokį pat įspūdį, kaip šalto oro dvelksmas į šiltą kambarį pro lango ar blogai uždarytų durų plyšius. Atrodo, kad niūrūs žiemos vartai liko praverti, o pro juos ir veržiasi tasai vėjas. 1832 metų pavasarį, tuo metu, kai Europoje kilo pirma didžiulė šio amžiaus epidemija, tie vėjai buvo tokie šaižūs ir kraupūs, kaip dar niekuomet. Prasivėrė vartai, dar žvarbesni už žiemos vartus. Tai buvo kapų vartai. Tuose žiemių vėjuose jautei choleros dvelksmą.

Meteorologiniu požiūriu tie šalti vėjai buvo ypatingi tuo, kad neišsklaidė smarkios elektros įtampos ore. Tuo laikotarpiu dažnai kildavo audros su žaibais ir perkūnija.

Vieną vakarą, kai vėjas taip žiauriai draskėsi, jog atrodė, kad sugrįžo sausis, o miestiečiai vėl apsivilko šiltus apsiaustus, mažasis Gavrošas, linksmas kaip visados, nors ir drebėdamas su savo skarmalais, stovėjo, tarsi ekstazės pagautas, prieš barzdaskučio krautuvėlę netoli Orm Sen Ževrė. Jis buvo pasipuošęs nežinia kur pačiuptu moterišku vilnoniu šaliku, iš kurio pasidarė sau kaklaskarę. Mažasis Gavrošas, atrodė, žavėjosi vaškine dekoltuota nuotaka su flerdoranžo vainikėliu, kuri sukosi lange tarp dviejų kinketų ir šypsojosi praeiviams; bet iš tikrųjų jis stebėjo krautuvėlę, galvodamas, ar nepavyks jam iš vitrinos nudžiauti muilo gabalėlį, kurį paskui galėtų už vieną su parduoti priemiesčio kirpėjui. Neretai atsitikdavo, kad jis turėdavo pusryčius iš tokio štai gabalėlio. Panašų darbą, kuriam iš tiesų turėjo pašaukimą, jis vadino „apkirpti kirpėją".

Stebėdamas nuotaką ir visą laiką žvilgčiodamas į muilą, jis murmėjo pro dantis: „Antradienį... Ne, ne antradienį... Argi antradienį?.. Gal ir antradienį... Taip, antradienį."

Taip ir liko nežinoma, apie ką buvo šis monologas.

Jei kartais monologas turėjo ryšį su paskutiniais Gavrošo pietumis, tai nuo to laiko jau praslinko trejetas dienų, nes dabar buvo penktadienis.

Kirpėjas, kuris šiltai prikūrentoje savo kirpykloje skuto nuolatinį klientą, kartkartėmis šnairomis dėbteldavo į savo priešą, į tą sustipusį ir įžūlų gameną, kurio abi rankos buvo sukištos į kišenes, bet mintys, matyti, dausiojo dievai žino kur.

Kai Gavrošas tyrinėjo nuotaką, vitriną ir Vindzoro muilą, du vaikai, vienas mažesnis už kitą ir abudu mažesni už jį, gana švariai aprengti, vienas iš pažiūros septynerių, kitas penkerių metų, nedrąsiai pasuko durų rankeną, įėjo į kirpyklą ir kažko paprašė, gal išmaldos, gailiu šnabždesiu, kuris daugiau panėšėjo į aimaną negu į prašymą. Jiedu kalbėjo abu iš karto, ir suprasti jų žodžius buvo neįmanoma, nes mažesniojo balsas trūkčiojo nuo ašarų, o didesnysis kaleno dantimis nuo šalčio. Įsiutęs kirpėjas, nepadėdamas skustuvo, atsisuko į juodu ir, stumdamas didesnįjį kaire ranka, o mažesnįjį keliu, išgrūdo abu į gatvę ir uždarė duris, sakydamas:

– Prileido šalčio dėl niekų.

Vaikai verkdami kiūtino toliau. Tuo tarpu užėjo debesis, ėmė lyti.

Mažasis Gavrošas leidosi tekinas paskui juos ir paklausė:

– Kas jums nutiko, pipirai?

– Neturime kur pernakvoti, – atsakė vyresnysis.

– Tik tiek? – nustebo Gavrošas. – Didelio čia daikto. Argi dėl to verta žliumbti? Tai kvailiukai!

Ir vis su ta pačia truputį pašaipaus pranašumo mina, globėjiškai švelniu sugraudintos vyresnybės tonu tarė:

– Pypliai, eime su manimi.

– Gerai, pone, – tarė vyresnysis.

Ir vaikiukai nusekė paskui jį, kaip būtų nusekę paskui arkivyskupą. Jie net nustojo verkę.

Gavrošas vedėsi juodu Sent Antuano gatve Bastilijos link.

Gavrošas žingsniuodamas atsigręžė ir metė pilną pasipiktinimo žvilgsnį į kirpėjo krautuvėlę.

– Tikras beširdis tas šamas, – burbtelėjo jis. – Turbūt koks anglikonas.

Kažkokia mergšė, pamačiusi tuos tris vaikiščius einant virtine, su Gavrošu priešakyje, ėmė garsiai kvatoti. Juokas reiškė pagarbos stoką šiai kompanijai.

– Laba diena, mamzele Visuotine, – pasveikino ją Gavrošas.

Po valandėlės, prisiminęs kirpėją, pridūrė:

– Aš apsirikau dėl to žvėries; tai ne šamas, o žaltys. Barzdaskuty bukagalvi, susirasiu ašen kalvį, ir jis tau prikombinuos skambalą prie uodegos.

Barzdaskutys jam sužadino karingumą. Šokdamas per gatvės lataką, jis kreipėsi į barzdotą durininkę, stovinčią su šluota rankoje ir vertą garbės susitikti su Faustu Brokene.

– Ponia, – paklausė jis, – tai jūs ketinate joti ant nuosavo žirgo?

Ir čia pat purvais aptaškė lakuotus kažkokio praeivio batus.

– Nenaudėli! – sušuko įsiutęs praeivis.

Gavrošas iškišo nosį iš savo šaliko.

– Ponas skundžiatės kuo nors?

– Tavimi! – atsakė praeivis.

– Biuras uždarytas, – atsakė Gavrošas, – daugiau skundų nepriimu.

Toliau eidamas gatve, jis pastebėjo po vartais stypsant sužvarbusią trylikos ar keturiolikos metų elgetaujančią mergaitę, taip striukai apsirengusią, kad matėsi jos keliai. Mergaitė jau buvo išaugusi savo drabužius. Augimas iškrečia tokių pokštų. Sijonukas pasidaro per trumpas tada, kai nuogybė tampa nepadori.

– Vargšė mergaitė! – tarė Gavrošas. – Jos sijonukas – tai ne mūsų kelnės. Na, paimk nors šitą.

Nusimuturiavęs nuo kaklo šiltą vilnonį audinį, jis užmetė jį ant liesų pamėlynavusių mažutės vargetos petelių, ir kaklaskarė vėl tapo šaliku.

Mergytė apstulbusi pažiūrėjo į jį ir tylėdama priėmė šaliką. Tam tikroje skurdo pakopoje vargeta esti toks apkvaišęs, kad jau nebesiskundžia blogiu ir nebedėkoja už gėrį.

– Brrr! – nutęsė Gavrošas, drebėdamas labiau už šv. Martyną, kuris bent pasiliko pusę apsiausto.

Sulig tuo „brrr!" lietus, tarytum dar labiau įniršęs, prapliupo kaip iš kibiro. Šitaip piktas dangus baudžia žmones už gerus darbus.

– Ak, taip! – sušuko Gavrošas – Ką tai reiškia? Vėl pliaupia? Gerasis Dieve, jei taip ir toliau truks, aš atsisakau mokėti už vandenį.

Ir drožė toliau.

– Vis tiek, – pridūrė jis, mesdamas žvilgsnį į mergaitę, susigūžusią po šaliku, – ji dabar turi puikų kailį.

Ir, pažiūrėjęs į debesį, sušuko:

– Tai ir apmovė tave!

Vaikai stengėsi nuo jo neatsilikti.

Kai jie ėjo pro vieną vitriną, apkaltą tankiais geležiniais pinučiais, rodančiais, jog tai kepykla, – mat duona, kaip ir auksas, laikoma už geležinių grotelių, – Gavrošas atsisuko:

– O ką, mažiuliai, ar pietavome šiandien?

– Pone, – atsakė vyresnysis, – mes nevalgę nuo pat ryto.

– Vadinasi, neturite nei tėvo, nei motinos? – iškilmingai paklausė Gavrošas.

– Prašom atleisti, pone, mes turime tėtę ir mamą, tik nežinome, kur jie.

– Kartais nežinoti geriau, negu žinoti, – pasakė Gavrošas, kuris buvo mąstytojas.

– Štai jau dvi valandos, kai einame, – kalbėjo toliau vyresnysis, – mes ieškinėjome apie stulpelius, tačiau nieko neradome.

– Žinau, – tarė Gavrošas. – Tai šunys, jie viską sušveičia.

Ir, valandėlę patylėjęs, pridūrė:

– Tai, vadinasi, praradom savo gimdytojus. Nežinom, kur juos padėjom. Taip nedera, vaikai. Reikia geriau žiūrėti suaugusiųjų. Na, bet štai kas! Vis dėlto reikia šio to pakramtyti.

Daugiau jis jų nebeklausinėjo. Pasilikti be pastogės – ar gali būti paprastesnis daiktas?

Vyresnysis bubulis, beveik visiškai atgavęs vaikystei būdingą nerūpestingumą, sušuko:

– Vis dėlto keista. Juk mama mus žadėjo Verbų sekmadienį nusivesti į bažnyčią ir parsinešti šventintą verbą!

– Kad būtų kuo plakti, – užbaigė Gavrošas.

– Mano mama, – vėl pradėjo vyresnysis, – tikra dama, ji gyvena su mamzele Mis.

– Pamanyk, koks dalykas! – tarė Gavrošas.

Jis sustojo ir kelias minutes čiupinėjosi ir naršė po visas savo skarmalų slaptynes.

Pagaliau jis pakėlė galvą su tokia mina, kuri turėjo reikšti tik pasitenkinimą, bet iš tikrųjų buvo triumfuojanti.

– Nusiraminkim, bambliai. Pakaks vakarienei visiems trims.

Ir išsitraukė iš kišenės vieną su.

Nedavęs mažiuliams laiko apstulbti, jis abu įstūmė pirma savęs į kepyklą, padėjo ant prekystalio savo su ir sušuko:

– Pardavėjau, už penkis santimus duonos!

Kepėjas, kuris pats buvo šeimininkas, paėmė kepaliuką duonos ir peilį.

– Tris gabalus, pardavėjau! – vėl sušuko Gavrošas ir oriai pridūrė:

– Mūsų trys.

Matydamas, kad kepėjas, atidžiai peržvelgęs tris vakarieniautojus, paėmė pikliuotos duonos kepaliuką, Gavrošas giliai įsikišo pirštą į nosį ir, su tokia išdidžia mina įtraukęs oro, lyg būtų pasivaišinęs taboka iš didžiojo Frydricho tabokinės, sušuko pasipiktinęs kepėjui tiesiog į veidą:

– Očiadbakas?

Tuos iš mūsų skaitytojų, kurie būtų linkę šį kepėjui mestą Gavrošo šūksnį laikyti rusišku ar lenkišku žodžiu arba vienu iš tų laukinių šūksnių, kuriais jovajai ar botokudai šūkaliojasi per negyvenamas vietoves, nuo vieno upės kranto ligi kito, mes įspėjame, kad šitą žodį jie (skaitytojai) taria kiekvieną dieną ir jis atstoja sakinį „O čia dabar kas?“ Kepėjas jį puikiai suprato ir atsakė:

– Ką gi, čia duona, labai gera antros rūšies duona!

– Jūs norit pasakyti – bėralienė? – atkirto Gavrošas ramia, šalta ir niekinama veido išraiška. – Duok mums baltos duonos, pardavėjau. Pyrago! Aš vaišinu.

Kepėjas negalėjo susilaikyti nenusišypsojęs ir, raikydamas baltą duoną, gailestingai į juos žvilgčiojo, o tai įžeidė Gavrošą.

– Ei duonkepy! – tarė jis. – Ko jūs taip mus matuojat?

Pastatyti visi trys ant vienas kito, jie vargu ar būtų sudarę sieksnį.

Kai duona buvo suraikyta ir kepėjas įmetė su į dėžutę, Gavrošas tarė vaikams:

– Šveiskit.

Berniukai pažiūrėjo į jį suglumę.

Gavrošas susijuokė:

– A, turbūt jie dar nesupranta, per maži!

Paskui pridūrė:

– Valgykit.

Ir padavė kiekvienam po gabalėlį duonos.

Manydamas, kad vyresnysis, kuris jam atrodė labiau vertas garbės su juo kalbėtis, yra nusipelnęs ypatingo padrąsinimo ir turi būti išlaisvintas nuo bet kokių abejonių dėl savo apetito numalšinimo, pridūrė, pakišdamas jam didžiausią porciją:

– Užsikimšk savo vamzdį.

Vienas gabalėlis buvo mažesnis už kitus; Gavrošas jį pasiėmė sau.

Vargšai vaikai buvo išbadėję, Gavrošas taip pat. Godžiai rydami duoną, jie trypinėjo kepykloje, užimdami vietą, ir kepėjas, gavęs, kas jam priklausė, dabar jau žiūrėjo į juos nebičiuliškai.

– Eime į gatvę, – pasiūlė Gavrošas.

Jie vėl patraukė Bastilijos link.

Kartkartėmis, kai jiems tekdavo eiti pro apšviestas krautuvių vitrinas, mažesnysis sustodavo ir pasižiūrėdavo į švininį laikrodėlį, karantį prie raištelio jam po kaklu.

– Na, ar ne žioplys? – sakydavo Gavrošas.

Paskui susimąstęs bambėdavo pro dantis:

– Šiaip ar taip, jei aš turėčiau bubulių, tai juos geriau globočiau.

Kai jie baigė valgyti duoną ir jau buvo priėję niūrios Baleto gatvės kampą, už kurios tolumoje buvo matyti žemi baugūs Forso kalėjimo varteliai, kažkas tarė:

– Žiū, tai tu čia, Gavrošai?

– Žiū, tai tu čia, Monparnasai? – atsakė Gavrošas.

Gameną užkalbino kažkoks vyriškis – tai buvo ne kas kitas, o Monparnasas; jį, nors persirengusį ir su mėlynais akiniais, Gavrošas lengvai pažino.

– Po šimts pypkių! – traukė toliau Gavrošas. – Tavo apdaras visai tokios pat spalvos kaip sėmenų kompresai, o mėlyni akiniai – lygiai kaip daktaro. Viskas gražiai tinka, duodu senio žodį!

– Tss, – tarė Monparnasas, – ne taip garsiai!

Ir jis greitai nusitempė Gavrošą toliau nuo apšviestų krautuvių.

Abudu mažiuliai nesąmoningai nusekė paskui juos, laikydamiesi už rankų.

Kai jie atsidūrė po juodais kažkokių vartų skliautais ir pasislėpė nuo praeivių žvilgsnių ir lietaus, Monparnasas paklausė:

– Žinai, kur aš einu?

– Į Apgailėtino Pakylėjimo vienuolyną*, – atsakė Gavrošas.

– Juokdarys!

Paskui Monparnasas tarė:

– Noriu susirasti Babė.

– A! – tarė Gavrošas. – Ji vadinasi Babė.

– Ne ji, bet jis.

– A, tai tas Babė!

– Taip, Babė.

– Aš maniau, kad jis užantspauduotas.

– Jis nusiplėšė antspaudą, – paaiškino Monparnasas.

Ir jis greitai papasakojo gamenui, kad šį rytą Babė, kurį norėjo perkelti į Konsjeržeri, paspruko, „tardymo koridoriuje" pasukęs į kairę, užuot ėjęs į dešinę.

Gavrošas nusistebėjo Babė mitrumu.

– Šmaikštuolis! – tarė jis.

Monparnasas pridūrė keletą smulkmenų apie Babė pasprukimą ir užbaigė taip:

* Ant ešafoto. (Autoriaus pastaba.)

– O! Čia dar ne viskas.

Gavrošas, klausydamasis Monparnaso, pačiupo lazdelę, kurią tas laikė rankoje; jis nejučiomis patraukė už bumbulo, ir pasirodė durklo ašmenys.

– A! – tarė jis, greitai kišdamas durklą atgal. – Tu pasiėmei žandarą, persirengusį civiliais drabužiais.

Monparnasas pamerkė akimi.

– Velniai rautų! – kalbėjo toliau Gavrošas. – Ar tik tu neketini susikibti su faraonais?

– Ką gali žinoti, – abejinga mina atsakė Monparnasas. – Niekuomet ne pro šalį turėti su savimi smeigę.

Gavrošas nenusileido:

– Tai ką gi tu darysi šiąnakt?

Monparnasas vėl nutaisė rimtą veidą ir tarė, košdamas pro dantis:

– Šį tą.

Ir staiga nukreipė kalbą kitur:

– Beje!

– Kas?

– Anądien atsitiko tokia istorija. Tik tu įsivaizduok. Susitinku aš tokį buržua. Jis man išdrožia pamokslą ir atkiša savo piniginę. Aš ją įsidedu į kišenę. Po valandėlės rausiuosi, o kišenėje – nieko.

– Tiktai pamokslas, – pridūrė Gavrošas,

– O tu, – kalbėjo toliau Monparnasas, – kurgi dabar eini?

Gavrošas parodė jam savo globotinius ir tarė:

– Vedu guldyti šituos vaikus.

– Kur?

– Pas save.

– Kur pas save?

– Pas save.

– Tai tu turi butą?

– Taip, turiu.

– O kurgi?

– Dramblyje, – tarė Gavrošas.

Nors Monparnasas iš prigimties nebuvo linkęs stebėtis, dabar nesusilaikė nesušukęs:

– Dramblyje!

– Žinoma, dramblyje! – patvirtino Gavrošas. – Kščiato?

Tai dar vienas žodis iš tos kalbos, kuria niekas nerašo, bet visi kalba. „Kščiato“ reiškia: „Kas gi čia tokio?“

Svari gameno pastaba grąžino Monparnasui rimtį ir sveiką protą. Matyt, jo nuomonė apie Gavrošo butą pasikeitė į gerąją pusę.

– O iš tikrųjų! – pritarė jis. – Dramblys – tai dramblys... O ką, tenai patogu?

– Labai patogu, – atsakė Gavrošas. – Vienas malonumėlis. Ir nėra tokių skersvėjų kaip po tiltais.

– Kaip tu ten įeini?

– Įeinu.

– Vadinasi, yra landa? – paklausė Monparnasas.

– Po velnių! Apie tai nereikia šnekėti. Tarp priešakinių kojų. Šnipeliai jos nėra aptikę.

– Ir tu įsliuogi? Taip, suprantu.

– Fokusas paprastas. Viens, du, trys – ir gatava, tavęs nebėr.

Patylėjęs valandžiukę, Gavrošas pridūrė:

– Tiems mažiuliams aš surasiu kopėčias.

Monparnasas ėmė juoktis.

– Kur, po plynių, tu radai tuos bamblius?

Gavrošas paprastai atsakė:

– Tuos bubulius man vienas barzdaskutys padovanojo.

Staiga Monparnasas susimąstė.

– Tu mane per daug lengvai pažinai, – sumurmėjo jis.

Jis išsiėmė iš kišenės du mažus daikčiukus – o tai buvo ne kas kita, kaip medvilne apvynioti plunksnų spaigliai – ir įsikišo po vieną į šnerves. Nosis pasidarė visiškai kitokia.

– Tu visai pasikeitei, – tarė Gavrošas, – dabar jau nebeatrodai toks baidyklė, tau reikėtų tokiam ir pasilikti.

Monparnasas buvo gražus vaikinas, bet Gavrošas šaipėsi iš jo.

– Be juoko, – paklausė Monparnasas, – kaip aš tau atrodau?

Ir balsas jo buvo visiškai kitas. Per vieną akimirką Monparnasas pasidarė neatpažįstamas.

– Na, suvaidink mums klouną! – sušuko Gavrošas.

Mažiuliai, kurie iki šiol nieko nesiklausė, nes patys atsidėję darbavosi, susikišę pirštus į nosis, sulig tuo žodžiu prisiartino ir, džiaugsmingai susižavėję, ėmė žiūrėti į Monparnasą.

Deja, Monparnasas buvo susirūpinęs.

Jis padėjo ranką Gavrošui ant peties ir, pabrėždamas kiekvieną žodį, tarė:

– Klausyk, ką tau pasakysiu, vaikine, aš su savo dogu, su savo dagu ir su savo dugu einu pasivaikščiot už miesto, įlendu giliai į mišką, pačiame vidugiry ant griovio dugno randu gerą gabalą duonos, tai badu gal nemirsiu, be to, dabar juk ne Užgavėnės.

Šis keistas sakinys padarė gamenui nepaprastą įspūdį. Jis beregint atsisuko, savo žibančiomis akutėmis labai įdėmiai apžvelgė viską aplinkui ir už kelių žingsnių pastebėjo policininką, stovintį į juos nugara. Gavrošui išsprūdo: „Ak, taip!“ – bet jis iškart susivaldė ir, kratydamas ranką Monparnasui, tarė:

– Na, labanakt, einu su savo bubuliais į dramblį. Jei kartais tau būčiau reikalingas naktį, tu gali ten mane rasti. Aš gyvenu antresolėje. Durininko neturiu. Paklausi pono Gavrašo.

– Gerai, – atsakė Monparnasas.

Ir jie atsisveikino. Monparnasas nužingsniavo į Grevo aikštės pusę, o Gavrošas – Bastilijos link. Penkiametis mažiulis, tempiamas brolio, kurį savo ruožtu traukė Gavrošas, kelis kartus atsisuko atgal pasižiūrėti į nueinantį „klouną“.

Painus sakinys, kuriuo Monparnasas įspėjo Gavrošą, kad netoli yra policininkas, turėjo tik vieną paslaptį: penkis ar šešis kartus įvairiomis formomis pakartotą garsų derinį

„dug". Skiemuo „dug", tariamas ne skyrium, bet vikriai įpintas į kokio nors sakinio žodžius, reiškia štai ką: „Saugokimės, negalima kalbėti laisvai."

Be to, Monparnaso frazėje dar buvo ir literatūrinių puošmenų, kurios Gavrošo liko nepastebėtos: *mano dogas, mano dagas ir mano dugas* – posakiai iš Tamplio kalėjimo argo, kurie reiškia „mano šuo, mano peilis ir mano žmona", plačiai vartoti aikščių juokdarių ir komediantų tame didžiajame amžiuje, kai rašė Moljeras ir piešė Kalo[41].

Prieš dvidešimtį metų Bastilijos aikštės pietrytiniame kampe, netoli prieplaukos, prie kanalo, iškasto vietoj griovio aplink seną kalėjimą-tvirtovę, stūksojo keistas paminklas, dabar jau išdilęs iš paryžiečių atminties, bet vertas palikti joje šiokį tokį pėdsaką: tai buvo „Instituto nario, Egipto armijos vyriausiojo vado" minties įkūnijimas.

Sakome „paminklas", nors tai buvo tik maketas. Nors pačią idėją ir ištarė du ar trys įvykių gūsiai, kiekvieną kartą nublokšdami ją vis toliau nuo mūsų, šis maketas, šis didingas projektas, grandiozinis Napoleono idėjos lavonas tapo istorinis ir įgavo išbaigtą pavidalą, kontrastuojantį su jo laikina paskirtimi. Tai buvo keturiasdešimties pėdų aukščio dramblys, pastatytas iš lentų ir plytų, su bokštu ant nugaros, panašiu į namą, kadaise kažkokio dažytojo nuteptas žalia spalva, o dabar dangaus, lietaus ir laiko juodai perdažytas. Šiame apleistame ir atvirame aikštės kampe plati statinio kakta, jo straublys, iltys, bokštas, jo didžiulis pasturgalis, keturios kojos, panašios į kolonas, naktį žvaigždėtame dangaus fone atrodė fantastiškai ir baisiai. Ką jis turėjo reikšti – nežinia. Stūksojo lyg koks liaudies galios simbolis. Atrodė niūrus, mįslingas ir milžiniškas. Sakytum, kažkoks galingas visų regimas vaiduoklis, stovįs šalia neregimos Bastilijos šmėklos.

Nedaug kas iš svetimšalių lankydavo tą statinį, o praeiviai iš viso į jį nežiūrėdavo. Dramblys kasmet vis labiau erdėjo; nusilupę nuo šonų tinko gabalai palikdavo vis naujas šlykščias žaizdas. „Edilai"[42], kalbant elegantišku žargonu, jį užmiršo nuo 1814 metų. Jis stūksojo ten, savo kampe, niūrus, ligotas, griūvantis, juosiamas supuvusios tvoros, nuolat teršiamas girtų vežikų; plyšiai vagojo milžino pilvą, iš uodegos kyšojo lotas, tarp kojų želė aukšta žolė; kadangi aikštės gruntas jau trisdešimt metų darėsi aplinkui vis aukštesnis, – iš lėto ir be perstojo čia klojosi žemės apnašos, nejučiomis iškeliančios didmiesčių gruntą, tai statinys atsidūrė lomoje, tarytum žemė po juo būtų įdubusi. Jis buvo šlykštus, visų niekinamas, atstumiantis ir išdidus – bjaurus miesčionių žvilgsniui, liūdnas mąstytojo žvilgsniui. Jis priminė krūvą šiukšlių, kurios tuoj bus iššluotos, ir drauge kažką didingo, kas netrukus bus nuvainikuota.

Kaip jau esame sakę, naktį jo išvaizda pasikeisdavo. Naktis – tai tikroji stichija viso to, kas gimininga tamsai. Kai tik nusileisdavo prieblanda, senasis dramblys atsimainydavo; baugioje patamsių rimtyje jis įgaudavo ramų ir grėslų pavidalą. Priklausydamas praeičiai, jis priklausė nakčiai; ir šis tamsumas atitiko jo didingumą.

Šis paminklas, grubus, kresnas, sunkus, viskam abejingas, rūstus, beveik beformis, tačiau vis tiek didingas, pilnas iškilnaus ir niūraus orumo, išnyko, ir dabar ten ramiai viešpatauja statinys, kiek panašus į gigantišką krosnį, papuoštą kaminu ir užimančią niūrios tvirtovės vietą, beveik taip pat, kaip buržuazinė santvarka užima feodalinės vietą. Visai natūralu, kad krosnis simbolizuoja epochą, kurios galybė glūdi garo katile. Ta epocha praeis, jinai jau baigiasi; pradedame suprasti, kad jeigu jėga ir gali glūdėti katile, tai galia slypi

tiktai smegenyse; kitaip tariant, pasaulį veda pirmyn ir traukia paskui save ne garvežiai, bet idėjos. Kabinkite garvežį prie idėjų – tas gerai; bet nelaikykite arklio raitininku.

Šiaip ar taip, grįždami prie Bastilijos aikštės, pasakysime viena: dramblio statytojui ir iš gipso pavyko sukurti didų dalyką, o krosnies kamino statytojas ir iš bronzos padarė menką daiktą.

Tas krosnies kaminas, pakrikštytas skambiu vardu, Liepos kolona, tas nepavykęs nelaikšės revoliucijos paminklas, 1832 metais dar buvo apdengtas didžiule medine danga, dėl kurios pašalinimo mes apgailestaujame, ir aptvertas plačia lentine tvora, kuri galutinai izoliavo dramblį.

Tai į šitą aikštės kampą, kurį menkai teapšvietė tolimo žibinto atspindys, gamenas nusivedė savo „bubulius".

Tebūnie mums leista čia pertraukti mūsų pasakojimą ir priminti, kad mes neiškreipėme tikrovės ir kad prieš dvidešimtį metų pataisos teismas teisė už valkatavimą ir viešo paminklo gadinimą vieną berniuką, užtiktą miegantį to Bastilijos paminklo viduje.

Paminėję šį faktą, einame toliau.

Priėjęs prie statulos Gavrošas suprato, kokį įspūdį begalinė didybė gali padaryti begalinei mažybei, ir tarė:

– Pipirai, nebijokit!

Paskui pralindo pro spragą aptvare aplinkui dramblį ir padėjo bubuliams prasigauti pro plyšį. Vaikai nusigandę, netardami nė žodžio, sekė paskui Gavrošą, pasikliaudami ta maža apdriskusia Apvaizda, kuri jiems davė duonos ir žadėjo nakvynę.

Tenai patvoryje gulėjo kopėčios, kuriomis dieną naudodavosi kaimyninio medžių sandėlio darbininkai. Gavrošas pakėlė jas, sukaupdamas tiek jėgų, kiek negalėjai įtarti jį turint, ir pristatė prie vienos iš priešakinių dramblio kojų. Ties ta vieta, į kurią atsirėmė kopėčios, statinio papilvėje juodavo skylė.

Gavrošas parodė savo svečiams kopėčias bei skylę ir tarė:

– Lipkit ir lįskit į vidų.

Berniukai nuogąstaudami pasižiūrėjo vienas į antrą.

– Bijot, bubuliai! – sušuko Gavrošas.

Ir pridūrė:

– Tuoj pamatysit.

Jis apkabino gruoblėtą dramblio koją ir vienu akimoju, nesiteikęs pasinaudoti kopėčiomis, atsidūrė prie skylės. Įsmuko pro ją kaip žaltys į plyšį, prasmego viduje, ir po akimirkos vaikai pamatė juodos angos pakraštyje boluojant jo veidą, panašų į balzganą, blankią dėmę.

– Na, matot, – sušuko jis, – lipkit gi, pypliai! Pamatysit, kaip čia gera! Lipk tu! – tarė jis vyresniajam. – Aš tau paduosiu ranką.

Mažiuliai stumčiojo vienas kitą pečiais; gamenas jiems žadino drauge ir baimę, ir pasitikėjimą. Be to, smarkiai lijo. Vyresnysis surizikavo. Jaunesnysis, matydamas, kad brolis lipa ir jį palieka vienų vieną tarp šio didžiulio žvėries letenų, norėjo verkti, bet neišdrįso.

Vyresnysis sverdėdamas rangėsi viršun kopėčių skersiniais; Gavrošas jį drąsino šūkčiojimais, nelyginant fechtavimo mokytojas savo mokinius ar varovas savo mulus:

– Nebijok!

– Šitaip!

– Lipk gi, lipk!

– Statyk koją ten!

– Ranką čia!

– Drąsiau!

Ir, kai tik galėjo pasiekti berniuką, jis staiga stipriai griebė jam už rankos ir patraukė į save.

– Pakliuvai! – tarė jis.

Bubulis atsidūrė skylėje.

– Dabar, – tarė Gavrošas, – palauk manęs. Teikitės, pone, sėstis.

Ir, išlindęs iš skylės taip, kaip buvo į ją įsmukęs, jis vikriai kaip beždžionė nusliuogė dramblio koja, nušoko į žolę, čiupo penkiametį mažiulį į glėbį, pastatė pačiame kopėčių viduryje ir ėmė kopti jam iš paskos, sušukęs vyresniajam:

– Aš jį stumsiu, tu trauk.

Bematant mažiulis, nesuspėjęs nė atsigosti, buvo užlaipintas, užstumtas, užvilktas, užtrauktas, įgrūstas, įkištas į skylę, ir Gavrošas, įlipęs paskui jį, nuspyrė kopėčias ant žolės, suplojo delnais ir sušuko:

– Štai ir atvykom! Tegyvuoja generolas Lafajetas!

Tam džiaugsmo antplūdžiui praėjus, jis pridūrė:

– Na bubuliai, dabar jūs mano namuose.

Gavrošas iš tikrųjų buvo namie.

Ak, netikėtas nenaudingų daiktų naudingumas! Didžių kūrinių gailestingumas! Milžinų gerumas! Šis pernelyg didelis monumentas, kuriame glūdėjo imperatoriaus mintis, tapo gameno gūžta. Statinys priėmė savo globon kūdikį. Išsipustę buržua, eidami pro Bastilijos dramblį, šnairomis, su panieka į jį dilbčiodami, lengvapėdiškai sakydavo: „Kam jis reikalingas?“ O jis buvo reikalingas saugoti nuo šalčio, šerkšno, ledų, lietaus mažam padarėliui, neturinčiam nei tėvo, nei motinos, nei duonos, nei drabužių, nei prieglaudos, ginti jam nuo žiemos vėjo, gelbėti nuo nakvynės purve, kuri baigiasi drugiu, ir nuo nakvynės sniege, kuri baigiasi mirtimi. Jis buvo reikalingas priglausti nekaltam kūdikiui, kurį atstūmė visuomenė. Jis buvo reikalingas visuomenės kaltei sumažinti. Tai buvo irštva, atdara tam, kam buvo uždarytos visų durys. Atrodė, kad tas nelaimingas senas mastodontas, visas aptekęs parazitais ir visų užmirštas, apaugęs karpomis, apmūsijęs ir žaizdotas, išklebęs, kirmėlių išvarpytas, apleistas, pasmerktas, panašus į didžiulį elgetą, veltui prašantį lyg išmaldos palankaus žvilgsnio gatvių sankryžoje, pasigailėjo kito elgetos – vargšo pigmėjo, vaikščiojančio be kurpių, neturinčio pastogės, šildančio rankas savo kvapu, apsirengusio skarmalais, valgančio, ką kiti numeta. Štai kam pravertė Bastilijos dramblys. Žmonių paniekintos Napoleono minties nusitvėrė Dievas. Tai, kas galėjo būti tik šlovinga, tapo didinga. Įvykdyti tam, ką sumanė imperatorius, reikėjo porfyro, bronzos, geležies, aukso, marmuro; Dievui pakako senų lentų, sijų ir gipso. Imperatorius turėjo genialią svajonę; šiame titaniškame dramblyje, ginkluotame, nepaprastame, su iškeltu straubliu, su bokštu ant nugaros, su trykštančiomis iš visų pusių linksmomis,

gaiviomis vandens čiurkšlėmis, jis norėjo įkūnyti liaudį; Dievas padarė didingesnį dalyką – suteikė jame nakvynę vaikui.

Anga dramblio papilvėje, pro kurią įlindo Gavrošas, kaip jau minėjome, buvo vos matoma iš lauko pusės ir tokia siaura, kad pro ją galėjo pralįsti tik katės ir vaikiukai.

– Pirmų pirmiausia, – tarė Gavrošas, – pasakysime durininkui, kad mūsų nėra namie.

Ir drąsiai, kaip žmogus, gerai pažįstąs savo butą, nuniro į tamsą, paėmė lentą ir ja uždengė skylę.

Paskui Gavrošas vėl dingo tamsoje. Vaikai išgirdo, kaip čirkštelėjo degtukas, kišamas į butelį su fosforo mišiniu. Cheminių degtukų tuomet dar nebuvo; Fliumado „briketas" tais laikais buvo pažanga.

Staigi šviesa privertė juos užsimerkti; Gavrošas uždegė vieną galą dervoje išmirkyto dagčio, vadinamo „rūsio žiurke". „Rūsio žiurkė" daugiau rūko nei švietė, todėl sunkiai tegalėjai įžiūrėti, kas yra dramblio viduje.

Gavrošo svečiai, apsidairę aplinkui, pajuto kažką panašaus į tai, ką patirtų žmogus, uždarytas į didžiulę Heidelbergo šulę, arba, dar tiksliau, ką turėjo jausti Jonas biblinio banginio pilve. Jie išvydo viršuje milžiniškus griaučius. Ilga parudavusi sija, nuo kurios tam tikrais tarpais ėjo masyvūs lanko pavidalo grebėstai, buvo stuburas su šonkauliais; gipso stalaktitai kabojo nuo jų tarytum viduriai; plačios voratinklių marškos, kurios traukėsi nuo vieno galo į kitą tarp dramblio šonų, buvo dulkina jo diafragma. Šen ir ten kampuose buvo galima pastebėti dideles juosvas dėmes, kurios, tarytum gyvos, staigiai ir baikščiai šokčiojo iš vienos vietos į kitą.

Nuolaužos, nukritusios iš viršaus nuo dramblio nugaros, užpildė jo pilvo dubumą, todėl čia buvo galima vaikščioti kaip asla.

Mažesnysis prisiglaudė prie brolio ir tarė pusbalsiu:

– Čia tamsu.

Išgirdęs tuos žodžius, Gavrošas užriko. Mažiuliai atrodė per daug sustingę, reikėjo juos kiek papurtyti.

– Ko jūs man galvą kvaršinat? – sušuko jis. – Imsim, ko gero, šaipytis? Įnorius rodyti? Jums reikia Tiuilri rūmų? Na, ar jūs ne galvijai? Atsakykit! Įspėju, kad aš jums ne koks mulkis. Pamanykit, paukščiukai iš paauksuoto narvelio!

Truputis šiurkštumo išgąstyje – geras dalykas, jis ramina. Vaikai priėjo prie Gavrošo.

Gavrošas, tokio pasitikėjimo sugraudintas, perėjo „nuo griežtumo į tėvišką švelnumą" ir kreipėsi į mažesnįjį:

– Kvailiuk, – tarė jis, įžeidimą švelnindamas meiliu niuansu, – tai lauke tamsu. Lauke lyja, o čia nelyja; lauke šalta, o čia nė mažiausio vėjelio; lauke aibės žmonių, o čia nieko nėra; lauke net mėnulio nėra, o čia dega mano žvakė, velniai rautų!

Vaikai ėmė drąsiau apžiūrinėti butą, bet Gavrošas neleido jiems ilgai spoksoti.

– Vikriau, – tarė jis.

Ir pastūmėjo juos į tą vietą, kurią galime, dideliam savo malonumui, pavadinti kambario viduriu.

Ten buvo jo guolis.

Gavrošo patalas buvo kaip reikiant. Kitaip tariant, buvo ir čiužinys, ir antklodė, ir alkova su užuolaidomis.

Čiužinį jam atstojo šiaudinis demblys, antklodę – gana plati gūnia iš storų pilkų vilnų, labai šilta ir beveik nauja. O alkova buvo štai kokia.

Trys gana ilgi spyriai, tvirtai įremti į aslos druzgus, atseit į dramblio pilvą, du priešakyje ir vienas užpakalyje, surišti viršuje virve, buvo lyg piramidė. Ant jos laikėsi varinis tinklas, tik užmestas ant viršaus, bet taip nagingai pritaikytas ir geležine viela pririštas, kad gerai gaubė visus tris spyrius. Tinklas prie aslos buvo prispaustas keliais dideliais akmenimis, todėl į vidų niekas negalėjo patekti. Šis įtaisinys buvo padarytas iš varinio tinklo, kuriuo aptraukiami paukščių voljerai žvėrynuose. Gavrošo guolis buvo tarytum narve. Visa kas panėšėjo į eskimo palapinę.

Tas tinklas ir atstojo užuolaidas.

Gavrošas pastūmė į šalį akmenis, laikančius tinklą iš priešakio, ir dvi jo palos, užeinančios viena ant kitos, atsiskleidė.

– Na, bubuliai, repečkom! – įsakė Gavrošas.

Jis atsargiai įleido savo svečius į narvą, paskui pats įšliaužė, pastūmė į vietą akmenis ir aklinai uždarė angą.

Visi trys išsitiesė ant demblio.

Vaikai, kad ir kokie buvo maži, nebūtų galėję visu ūgiu atsistoti alkovoje. Gavrošas tebelaikė rankoje „rūsio žiurkę“.

– Dabar, – tarė jis, – drūnykit! Tuojau gesinsiu kandeliabrą!

– Pone, – paklausė vyresnysis brolis Gavrošą, rodydamas į tinklą, – kas gi čia?

– Čia, – oriai atsakė Gavrošas, – nuo žiurkių. Drūnykit!

Vis dėlto jis tarė būsiant ne pro šalį pridurti keletą žodžių toms mažoms būtybėms pamokyti ir varė toliau:

– Tie daiktai iš Botanikos sodo. Jie žvėrims. Tenjura (tenai jų yra) visa sankrova. Tentreik (tenai tik reikia) perlipt mūrinę tvorą, įlįst pro langą ir prasmukt po durimis. Ir imk to gero, kiek tiktai nori.

Kalbėdamas jis supo antklodės kraštu mažiausiąjį, kuris čiauškėjo:

– Oi, kaip gera! Kaip šilta!

Gavrošas nukreipė patenkintą žvilgsnį į antklodę.

– Tai irgi iš Botanikos sodo, – tarė jis. – Iš beždžionių paėmiau.

Ir, rodydamas vyresniajam demblį, ant kurio jis gulėjo, labai storą ir puikiai nupintą demblį, pridūrė:

– O šitas buvo pas žirafą.

Patylėjęs kalbėjo toliau:

– Viskas priklausė žvėrims. Aš iš jų atėmiau. Jie dėl to nepyko. Aš jiems pasakiau: „Čia drambliui.“

Vėl kiek patylėjęs, dar pridūrė:

– Perlipi per mūrą ir spjauni į valdžią. Mat kaip.

Vaikai apstulbę, su baiminga pagarba žiūrėjo į tą drąsų ir išradingą žmogutį, tokį pat benamį, kaip ir jiedu, vienišą, kaip ir jiedu, silpnutį, kaip ir jiedu, žmogutį, iš pažiūros

pasigailėtiną, o vis dėlto nuostabų ir visagalį, kurio veide seno klouno grimasos kaitaliojosi su nuoširdžiausia ir žavingiausia šypsena,

– Pone, – nedrąsiai paklausė vyresnysis, – o ar jūs nebijote policininkų?

Gavrošas tiek teatsakė:

– Pyply! Niekas nesako „policininkai“, o sako „faraonai“.

Mažiausiasis žiūrėjo plačiai atmerktomis akimis, bet nieko nesakė. Kadangi jis gulėjo ant demblio krašto, o vyresnysis viduryje, tai Gavrošas jį apkamšė antklode taip, kaip būtų padariusi motina, o demblio kraštą, kur buvo jo galvutė, pakėlė, pakišo po apačia senų skarmalų ir šitaip padarė mažiukui priegalvį. Paskui atsisuko į vyresnįjį:

– Na, ką? Juk puiku čia, tiesa?

– Labai! – atsakė vyresnysis, žiūrėdamas į Gavrošą išgelbėto angelo žvilgsniu.

Kiaurai peršlapę vargšeliai ėmė atšilti.

– Beje, – vėl prabilo Gavrošas, – ko judu pirma verkėt?

Ir, rodydamas į mažesnįjį, kalbėjo toliau:

– Toks pyplys kaip šitas – tiek jau to; bet tokiam dičkiui kaip tu žliumbti – tai jau kvaila; atrodai kaip tikras veršis.

– Ką gi! – atsiliepė vaikas. – Mudu juk neturėjom jokio buto ir nežinojom, kur pasidėti.

– Pipire! – atsakė Gavrošas. – Negalima sakyti „butas“, reikia sakyti „buvynė“.

– Be to, mudu bijojom pasilikti naktį vieni.

– Niekas nesako „naktis“, o sako „dumsynė“.

– Ačiū, pone, – atsakė vaikas.

– Klausyk, – vėl prabilo Gavrošas, – niekada nereikia dėl niekų bliauti. Aš jumis rūpinsiuos. Tu pamatysi, kaip mums bus linksma. Vasarą mes su Navė, mano bičiuliu, eisim į Glasjerą, ten maudysimės prieplaukoje, lakstysim nuogutėliai per sielius prie Austerlico tilto ir į pasiutimą varysim skalbėjas. Jos šaukia, niršta! Kad tu žinotum, kokios jos juokingos! Eisim pasižiūrėti griaučiažmogio. Jis gyvas, Eliziejaus laukuose. Liesas kaip skiedra, tasai žmogėnas. Paskui nueisim į teatrą. Nuvesiu jus į Frederiką Lemetrą. Aš gaunu bilietų, esu pažįstamas su aktoriais, kartą net vaidinau pjesėje. Mes tada buvom tokie bambliai kaip judu ir bėgiojom po audeklu – išeidavo kažkas panašaus į jūrą. Aš judu įtaisysiu savo teatre. Eisim žiūrėti laukinių. Bet tai netikri laukiniai. Jie apsivilkę rausvu triko, matyti, kaip jis raukšlėjasi, o alkūnės suadytos baltais siūlais. Be to, eisim į Operą. Ten įsmuksim drauge su klakeriais. Klaka operoje labai gerai sutvarkyta. Na, į bulvarus, žinoma, aš su klakeriais neičiau. Operoje, įsivaizduok, yra tokių, kuriems moka po dvidešimt su, bet tai žiopliai. Juos visi vadina pašluostėmis. O paskui eisim žiūrėti, kaip giljotinuojami žmonės. Aš judviem parodysiu budelį. Jis gyvena Marė gatvėje. Ponas Sansonas. Prie jo durų yra laiškams dėžutė. Taigi mes šauniai papramogausim!

Tuo metu Gavrošui ant piršto nuvarvėjo lašas dervos, primindamas jam gyvenimo tikrovę.

– Velniai rautų! – sušuko jis. – Dagtis baigiasi. Dėmesio! Šviesai aš negaliu išleisti daugiau kaip vieną su per mėnesį. Jeigu jau atsigulei, reikia migti. Mes neturim laiko skaityti pono Polio de Koko[43] romanų. Be to, šviesa gali pro mūsų vartų plyšius prasiskverbti į lauką, ir tada mus pastebėtų faraonai.

– O be to, – baugščiai įterpė vyresnysis, kuris tik vienas drįso kalbėtis su Gavrošu ir jam atsakinėti, – į šiaudus gali įkristi žarijėlė, reikia pasisaugoti, dar sudegs namas.

– Nesakyk „sudegs namas", – pataisė Gavrošas, – o sakyk „susvils čeverykai".

Audra ėjo smarkyn. Pro perkūnijos griausmą buvo girdėti, kaip liūtis skalbia drambliui nugarą.

– Apmovėm mes tave, lietuti! – tarė Gavrošas. – Smagu klausytis, kaip mūsų namo kojomis lyg iš grafino bėga vanduo. Žiema kvailoka: veltui eikvoja savo prekes, veltui stengiasi, jai nepavyks mūsų sušlapinti, dėl to ji ir niurzgia, ta sena vandennešė!

Po šitos įžūlios užuominos į perkūniją, kurios pasekmės Gavrošui, kaip devynioliktojo šimtmečio filosofui, buvo savaime suprantamos, tvykstelėjo žaibas, toks akinantis, kad jo atspindžiai pro plyšį įsiskverbė į dramblio pilvą. Beveik tą pačią akimirką padūkusiai trenkė perkūnas. Abudu mažiuliai sukliko ir taip staigiai pašoko, kad tinklas vos nenulėkė; bet Gavrošas pasuko į juos savo drąsų veiduką ir, perkūnui trankantis, garsiai nusikvatojo.

– Ramiai, vaikai! Negriaukime savo buveinės. Nuostabi perkūnija, puiku! Čia tau ne žaibas tylenis. Bravo, dievuli! Po šimts, padaryta ne blogiau kaip Ambigiu teatre!

Tai taręs, jis sutvarkė tinklą, švelniai pastūmėjo vaikus arčiau į lovos galvūgalį, paspaudė jiems kelius, kad jie išsitiestų kaip reikiant, ir sušuko:

– Kadangi dievulis užžiebė savo žvakę, tai aš galiu savąją užpūst. Vaikai turi miegot, mano jaunikliai. Labai bloga nemiegot. Jums dvoks iš kvėptuvo, arba, kaip sakoma aukštuomenėje, smirdės iš snukio. Gerai įsitūlokit į kailius! Gesinu. Ar jau gatavi?

– Taip, – sušnibždėjo vyresnysis, – man gerai. Po galva tarytum plunksnos.

– Nesakoma „galva", – sušuko Gavrošas, – o sakoma „trinka".

Abudu vaikai prisispaudė prie vienas antro. Gavrošas juodu pagaliau suguldė ant demblio ir užtraukė ligi ausų apklotą, paskui trečią kartą pašvęstųjų kalba pakartojo įsakymą:

– Drūnykit!

Ir užpūtė dagtelį.

Vos tik šviesa užgeso, tinklas, po kuriuo gulėjo vaikai, pradėjo keistai drebėti. Pasigirdo metalinis garsas, duslus trynimasis, tarytum daugybė nagų ir dantų graužtų ir kandžiotų varinę vielą. Iš visų pusių sklido spigus cypsėjimas.

Penkerių metų mažiulis, išgirdęs viršum savo galvos tą triukšmą ir sustingęs iš siaubo, pakumšėjo alkūne vyresnįjį brolį, tačiau vyresnysis brolis jau „drūnijo", kaip Gavrošas buvo įsakęs. Tada mažiulis, nesitverdamas baime, išdrįso paklausti Gavrošą, bet visai patylomis, užgniaužęs kvapą:

– Pone!

– A? – paklausė Gavrošas, kuris jau buvo beužmiegąs.

– O kas gi dabar čia?

– Tai žiurkės, – atsakė Gavrošas.

Ir vėl nuleido galvą ant demblio.

Iš tikrųjų, žiurkės, tūkstančiais knibždėjusios dramblio karkase, – tai ir buvo tos gyvos juodos dėmės, apie kurias esame kalbėję, – privengė žvakės šviesos, kol toji degė, bet kai urvas, kuris buvo tarsi jų valda, vėl paskendo tamsoje, jos, pajutusios tai, ką gerasis pasakininkas Pero vadina „šviežia mėsa", urmu leidosi ant Gavrošo palapinės, užsiropštė ant pat viršaus ir ėmė graužti vielą, tarsi mėgindamos šią savotišką užlaidinę perkrimsti.

Tačiau mažiulis nemigo.

– Pone! – vėl prašneko jis.

– A? – paklausė Gavrošas.

– O kas gi yra tos žiurkės?

– Tai pelės.

Paaiškinimas truputį apramino vaiką. Savo amželyje jis buvo jau matęs baltų pelių ir jų nebijojo. Bet vis dėlto jis dar kartą užkalbino:

– Pone!

– A?

– Kodėl jūs nelaikote katės?

– Laikiau, – atsakė Gavrošas, – buvau atsinešęs čia vieną, bet jos ją suėdė.

Šis antrasis paaiškinimas niekais pavertė gerą įspūdį, kurį buvo padaręs pirmasis, ir mažiulis vėl pradėjo drebėti iš baimės. Dialogas tarp jo ir Gavrošo užsimezgė ketvirtą kartą.

– Pone!

– A?

– O ką gi suėdė?

– Katę.

– Kas gi suėdė katę?

– Žiurkės.

– Pelės?

– Taip, žiurkės.

Vaikas, apstulbęs, kad esama pelių, kurios ėda kates, kalbėjo toliau:

– Pone, tai tokios pelės ir mus galėtų suėsti?

– O kaipgi! – tarė Gavrošas.

Vaiko siaubas buvo didžiulis. Gavrošas pridūrė:

– Nebijok! Jos negali prie mūsų prieiti. Be to, aš čia! Še, tverkis mano rankos. Tylėk ir drūnyk!

Ir Gavrošas paėmė mažuliui už rankos, ištiesęs savąją per jo brolį. Vaikas prispaudė tą ranką prie savęs ir pasijuto ramesnis. Drąsa ir jėga turi slėpiningą savybę persiduoti kitiems. Aplink juos vėl stojo tyla, balsai išgąsdino ir nubaidė žiurkes; grįžusios po kelių minučių, jos galėjo šėlti, kiek tik norėjo, – trys bambliai, kietai įmigę, jau nieko daugiau nebegirdėjo.

Nakties valandos slinko. Tamsa dengė didžiulę Bastilijos aikštę, gūsiais pūtė žiemos vėjas su lietumi, patruliai griozdė tarpuvartes, alėjas, aptvarus, tamsias pakampes ir, ieškodami naktinių valkatų, tylomis praeidavo pro dramblį; pabaisa stovėjo nejudėdama, įsmeigusi akis į tamsą, ir, atrodė, lyg svajojo, džiaugėsi savo pačios geru darbu: juk ji saugojo nuo darganos ir žmonių tuos tris vargšus užmigusius vaikiūkščius.

Kad suprastume tai, kas bus toliau, turime prisiminti, jog tais laikais Bastilijos policijos postas buvo kitame aikštės krašte ir sargybinis negalėjo nei pastebėti, nei išgirsti to, kas vyko prie dramblio.

Baigiantis priešaušrio valandai, kažkoks žmogus išnėrė iš Sent Antuano gatvės, tekinas perbėgo aikštę, apsuko didelį Liepos kolonos aptvarą ir, prasmukęs tarp tvoros lentų, atsi-

dūrė po pačiu dramblio pilvu. Jei nors mažiausias šviesos spindulys būtų apšvietęs tą vyriškį, iš jo kiaurai permirkusių drabužių būtų buvę lengva suprasti, kad jis naktį praleido lietuje. Atsidūręs po drambliu, jis keistai šūktelėjo, bet tasai šūksnis neturėjo nieko bendra su jokia žmonių kalba, ir tik papūga jį būtų galėjusi pamėgdžioti. Jis du sykius pakartojo tą šūksnį, apie kurį šiokį tokį supratimą galėtų duoti štai šitoks garsų derinys:

– Kirikikiū!

Antrą kartą šūktelėjus, iš dramblio pilvo atsakė skardus linksmas ir jaunas balsas:

– Aha.

Beveik tuojau pat lenta, kuri dengė skylę, atsistūmė ir praleido vaiką, kuris nusliuogė dramblio koja ir mitriai atsistojo prie vyriškio. Tai būta Gavrošo. Vyriškis buvo Monparnasas.

O šūksnis „kirikikiū", be abejonės, reiškė kaip tik tai, ką Gavrošas vakar norėjo pasakyti žodžiais: „Paklausi pono Gavrošo."

Išgirdęs tą garsą, jis tučtuojau pašoko iš miegų, iššliaužė iš savo „alkovos", truputį praskleidęs tinklą, kurį po to vėl rūpestingai suskliautė, paskui atidarė angą ir nusileido apačion.

Vyriškis ir vaikas be žodžių pažino vienas antrą tamsoje; Monparnasas tiek tepasakė:

– Tu mums reikalingas. Eikš, padėsi mums.

Gamenas nereikalavo smulkesnių paaiškinimų.

– Gerai, – tarė jis.

Ir jiedu patraukė į Sent Antuano gatvę, iš kur buvo atėjęs Monparnasas, greitais žingsniais sprausdamiesi pro ilgą vorą daržininkų vežimėlių, kurie apie tą valandą paprastai traukia į turgų.

Apsnūdę daržininkai, susigūžę savo vežimėliuose tarp salotų ir daržovių krūvų, nuo pliaupiančio lietaus ligi pat akių apsimuturiavę savo apsiaustais, net nepasižiūrėjo į keistus praeivius.

PABĖGIMO PERIPETIJOS

Štai kas atsitiko tą pačią naktį Forso kalėjime.

Babė, Briužonas, Plačiasnukis ir Tenardjė, nors Tenardjė ir buvo vienutėje, susitarė bėgti. Tik Babė pats vienas susitvarkė tą pačią dieną, kaip skaitytojas jau matė iš Monparnaso pasakojimo Gavrošui.

Monparnasas turėjo jiems padėti iš lauko.

Briužonas, išbuvęs mėnesį pataisos kameroje, turėdamas laiko, pirma, nusivijo virvę, antra, rimtai apgalvojo planą. Senaisiais laikais griežto kalinimo patalpą, kurioje drausmė kalinį palieka sau pačiam, sudarė keturios akmeninės sienos, akmeninės lubos, akmeninių

plokščių grindys, sudedamoji lova, grotinis langelis, geležimi apkaustytos durys, ir vadinosi ji „karceris“; tačiau karceris atrodė pernelyg baisi institucija: dabar šią patalpą sudaro geležinės durys, grotinis langelis, sudedamoji lova, akmeninių plokščių grindys, akmeninės lubos, keturios akmeninės sienos, ir vadinasi ji „pataisos kamera“. Vidurdienį šičia įsiskverbia truputis šviesos. Tos kameros, kurios, kaip matome, nėra karceriai, tuo nepatogios, kad jose leidžiama galvoti toms būtybėms, kurias reikėtų priversti dirbti.

Taigi Briužonas gerai viską apsvarstė ir, eidamas iš pataisos kameros, išsinešė virvę. Kadangi jis buvo laikomas labai pavojingu Šarlemanio kieme, tai buvo pasodintas į Naująjį pastatą. Pirmas dalykas, kurį jis rado Naujajame pastate, buvo Plačiasnukis, o antras – vinis; Plačiasnukis reiškė nusikaltimą, vinis reiškė laisvę.

Briužonas, apie kurį jau metas plačiau papasakoti, nepaisant liauno sudėjimo ir sąmoningo, giliai apgalvoto judesių lėtumo, buvo mandagus, supratingas vyrukas, labai prityręs vagis meiliu žvilgsniu ir nuožmia šypsena. Jo žvilgsnį lėmė jo valia, o šypseną – jo prigimtis. Pirmus savo meno bandymus jis atliko ant stogų; jis toli pastūmėjo pirmyn „švino plėšėjų“ pramonę – stogų draskymą ir nutekamųjų vamzdžių pjaustymą „jaučio skrandžio“ metodu.

Numatyta valanda itin buvo palanki pabėgimui, nes lygiai tuo metu stogiai perdenginėjo dalį kalėjimo stogo, keisdami skalūnines plokštes. Sen Bernaro kiemas dabar jau nebuvo visiškai atskirtas nuo Šarlemanio ir Sen Luji kiemų. Viršuje pasirodė pastoliai ir kopėčios; kitaip tariant, tiltai ir laiptai į laisvę.

Naujasis pastatas, labiausiai sueižėjęs ir aptriušęs pastatas pasaulyje, buvo kalėjimo silpnoji vieta. Sienos nuo drėgmės buvo tiek sugraužtos salietros, jog kamerose reikėjo medžiu apmušti skliautus, nes nuo jų atitrūkę akmenys krisdavo ant kalinių lovų. Nepaisydama Naujojo pastato sugurimo, administracija neapdairiai ten sodindavo pačius neramiausius suimtuosius, „itin pavojingus“, kaip sakoma kalėjimo kalba.

Naująjį pastatą sudarė keturios bendros kameros, viena ant kitos, ir pastogės patalpa, vadinama „Grynu oru“. Platus krosnies dūmtraukis, galimas daiktas, likęs iš kokios nors buvusios kunigaikščių de La Forsų virtuvės, kilo iš apačios, skrosdamas visus keturis aukštus, dalindamas pusiau visas kameras; jis atrodė lygį suplotas stulpas, ir kyšojo pro stogą.

Plačiasnukis ir Briužonas sėdėjo vienoje kameroje. Dėl atsargumo jie buvo patalpinti apatiniame aukšte. Taip atsitiko, kad jų lovų galvūgaliai rėmėsi į krosnies dūmtraukį.

Tenardjė buvo lygiai viršum jų toje pastogės kameroje, vadinojei „grynu oru“.

Žmogus, kuris, praėjęs gaisrinę Šv. Katerinos Dirvos gatvėje, sustos ties Pirčių vartais, pamatys kiemą, pristatytą dėžių su gėlėmis ir krūmais; to kiemo gilumoje atsiskleidžia du sparnai nedidelės baltos rotondos, pagyvintos žaliomis langinėmis, – bukoliška Žano Žako svajonė. Dar nėra nė dešimties metų, kai ties ta rotonda stūksojo didžiulė, juoda, bjauri, nuoga mūrinė siena, į kurią ji šliejosi. Už jos ir ėjo Forso kalėjimo patrulių takelis.

Ši siena už rotondos priminė Miltoną, matomą už Berkeno.

Kad ir kokia aukšta buvo ta siena, ją pranoko dar juodesnis stogas, kuris matėsi anoje pusėje. Tai buvo Naujojo pastato stogas. Jame galėjai įžiūrėti keturis mansardos langus, apkaustytus geležiniais virbais; tai buvo „gryno oro“ langai. Iš stogo kyšojo kaminas – dūmtraukis, einąs kiaurai per visas kameras.

„Grynas oras“, Naujojo pastato palėpė, buvo tarsi kokia didelė daržinė, padalyta į atskiras mansardas su trigubomis grotelėmis ant langų ir lakštine geležimi apkaltomis durimis, kurios perdėm buvo nusagstytos, lyg kokiomis žvaigždėmis, didžiulių vinių galvutėmis. Įėjęs į ją iš šiaurės pusės, kairėje regėdavai keturis langučius, o dešinėje, lygiai priešais langus, keturis atskirus kvadratinius narvus, nuo vienas kito atidalytus siauromis perėjomis, gana erdvius, iki palangių pastatytus iš plytų, o toliau, iki pat stogo, iš geležinių virbų.

Tenardjė sėdėjo viename iš tų narvų nuo vasario trečiosios nakties. Taip niekuomet ir nepavyko susekti, kaip ir kieno padedamam jam pasisekė gauti ir narve paslėpti butelį vyno su migdomaisiais vaistais, kuriuos, kaip sako, išradęs Deriu, o išgarsinusi „Migdytojų“ gauja.

Daugelyje kalėjimų yra tarnautojų išdavikų, pusiau prižiūrėtojų, pusiau vagilių, padedančių pabėgti, neištikimų policijos tarnų, pelnaujančių visokiais švariais ir nešvariais būdais.

Taigi tą pačią naktį, kai mažasis Gavrošas priglobė du paklydusius bamblius, Briužonas ir Plačiasnukis, kurie žinojo, kad Babė, pabėgęs tos dienos rytą, laukia jų gatvėje su Monparnasu, patylomis atsikėlė ir vinimi, kurią buvo radęs Briužonas, ėmė urbinti kaminą, prie kurio buvo pristatytos jų lovos. Druzgai krito ant Briužono lovos, todėl nieko nebuvo girdėti. Smarki liūtis su ledais ir perkūnija dūzgino duris vyriuose ir kėlė kalėjime baisų triukšmą, labai naudingą tiems, kurie norėjo pabėgti. Pabudę kaliniai apsimetė vėl užmigę, netrukdydami Plačiasnukiui ir Briužonui dirbti savo darbą. Briužonas buvo mitrus. Plačiasnukis – stiprus. Joks garsas nepasiekė prižiūrėtojo, miegančio grotuotoje kamarėlėje su langeliu į kamerą, kol du pavojingi banditai pramušė dūmtraukio sienelę, kaminu užlipo į viršų, išlaužė geležinius virbus, kuriais buvo užtaisyta viršutinė kamino anga, ir atsidūrė ant stogo. Lietus ir vėjas dar labiau siautėjo, stogas buvo slidus.

– Kokia graži dumsynė išplasnoti!* – tarė Briužonas.

Šešių pėdų pločio ir aštuoniasdešimties pėdų gylio praraja juos skyrė nuo patrulių tako. Tos prarajos dugne jie matė tamsoje blyksint sargybinio šautuvą. Pririšę galą virvės, kurią Briužonas buvo nusivijęs vienutėje, prie jų išlaužtų geležinių virbų kamino viršuje ir kitą galą permetę per patrulių tako mūrinį aptvarą, jie vienu šuoliu liuoktelėjo per prarają, įsikibo į sienos keterą, persigavo per ją, vienas paskui kitą nusliuogė virve ant nedidelio stogelio, prieinančio prie Pirčių namo, prisitraukė virvę, įšoko į Pirčių kiemą, perbėgo jį, atsidarė sarginės langelį, prie kurio kabojo durininko virvutė, tą virvutę patraukė, atidarė vartus ir atsidūrė gatvėje.

Nuo to momento, kai jie tamsoje pakilo iš savo guolių su vinimi rankoje ir pabėgimo planu galvoje, dar nebuvo praslinkę nė trys ketvirčiai valandos.

Po kelių akimirkų jie prisijungė prie Babė ir Monparnaso, kurie slankiojo netoliese.

Tempdami į save virvę, jie ją nutraukė, ir vienas jos galas, pririštas prie kamino, pasiliko ant stogo. Šiaip daugiau nieko blogo neatsitiko, tik nuo rankų jie beveik visiškai nusibrūžino odą.

Tą naktį Tenardjė buvo įspėtas – kokiu būdu, taip ir nepavyko išaiškinti – ir nemiegojo.

* Kokia patogi naktis bėgti! (Autoriaus pastaba.)

Apie pirmą valandą ryto, nors naktis buvo labai tamsi, jis pamatė, kaip stogu per lietų ir vėją, pro jo narvo langutį šmėkštelėjo du šešėliai. Vienas iš jų akimirkai stabtelėjo prie langučio. Tai buvo Briužonas, Tenardjė jį pažino ir viską suprato. To jam užteko.

Tenardjė buvo įtrauktas į labai pavojingų plėšikų sąrašus ir itin akylai saugomas, nes buvo kaltinamas žabangų ruošimu ir ginkluotu užpuolimu nakties metu. Prieš jo narvą su užtaisytu šautuvu rankoje vaikščiojo sargybinis, kuris kas dvi valandos keisdavosi. „Gryną orą" apšvietė žvakė sieninėje žvakidėje. Kalinio kojos buvo sukaustytos geležiniais pančiais, sveriančiais penkiasdešimt svarų. Kiekvieną dieną ketvirtą valandą po pietų sargas, lydimas dviejų dogų, – tais laikais dar buvo taip daroma – įeidavo į jo narvą, padėdavo prie lovos dviejų svarų juodos duonos kepalėlį, pastatydavo ąsotį vandens ir dubenį skystokos sriubos, kurioje plaukiodavo kelios pupos, apžiūrėdavo jo geležinius pančius ir patikrindavo ranka virbus. Tasai žmogus su dviem dogais atsilankydavo du kartus ir naktį.

Tenardjė buvo išsiprašęs leidimą turėti kameroje kažką panašaus į geležinį spyglį, kuriuo jis prismeigdavo savo duoną prie sienos, įbesdamas spyglio galą į plyšį: „Taip jos nepasiekia žiurkės", – sakydavo jis. Kadangi Tenardjė nuolat buvo sekamas, tai dėl to geležinio spyglio niekas neprieštaravo. Tik vėliau buvo prisiminta, kad vienas prižiūrėtojas kartą pasakęs: „Geriau būtų jam duoti medinę vinį."

Antrą valandą ryto sargybinį, seną kareivį, pakeitė naujokas. Po valandėlės pasirodė žmogus su šunimis ir nuėjo, nieko nepastebėjęs, nebent tiek, kad tas „kareiviokas" pernelyg jaunas ir „kvailokas pažiūrėti". Po dviejų valandų, atseit keturiomis, kai atėjo pakeisti naujoko, jis miegojo, parvirtęs ant žemės it stuobrys palei Tenardjė narvą. O paties Tenardjė nė kvapo. Jo sudaužytos grandinės gulėjo ant akmeninių grindų. Narvo lubose žiojėjo skylė, o viršum jos – kita, stoge. Viena jo lovos lenta buvo išplėšta ir, be abejonės, išsinešta, nes jos taip ir nerasta. Kameroje taip pat buvo aptiktas pusiau ištuštintas butelis su likučiais svaiginančio vyno, nuo kurio kareivis užmigo. Kareivio durtuvas buvo dingęs.

Tą akimirksnį, kai šitai buvo pastebėta, visi manė, kad Tenardjė jau nebesugaunamas. Iš tikrųjų, nors jis jau buvo už Naujojo pastato ribų, jam dar grėsė didelis pavojus. Jis dar ne visiškai buvo pabėgęs.

Išlindęs ant Naujojo pastato stogo, Tenardjė rado Briužono virvės likutį, kabantį nuo virbų, dengiančių dūmtraukio viršutinę angą. Kadangi tas virvagalys buvo per trumpas, tai Tenardjė negalėjo peršokti per patrulių taką, kaip buvo padarę Briužonas ir Plačiasnukis.

Pasukus nuo Baleto gatvės į Sicilijos Karaliaus gatvę, beveik tuojau pat dešinėje matyti šlykšti įduba. Praėjusiame šimtmetyje čia stovėjo namas, kurio beliko tiktai apgriuvusi užpakalinė siena, siekianti gretimų pastatų trečią aukštą. Šie griuvėsiai krinta į akį savo dviem dideliais kvadratiniais langais, kuriuos galima dar ir dabar matyti; vidurinis langas, tasai, kuris arčiau kraigo iš dešinės, yra perkirstas kirminų išvarpytu skersiniu, panašiu į lenktą heraldinio skydo juostą. Pro tuos langus kitados buvo galima pamatyti aukštą niūrią sieną, kuri buvo dalis aptvaro palei Forso kalėjimo patrulių taką.

Tuštumą, kurią paliko gatvėje sugriautas namas, pridengė supuvusių lentų tvora, paremta penkiais akmeniniais stulpeliais. Už to aptvaro glūdojo maža lūšnelė, prisišliejusi prie išlikusios apgriuvusios sienos. Tvoroje buvo varteliai, prieš keletą metų užšaunami tik velke.

Ant šių griuvėsių keteros ir atsidūrė Tenardjė truputį po trečios valandos ryto.

Kaip jis ten pateko? To niekuomet niekas negalėjo nei išaiškinti, nei suprasti. Žaibai jam turėjo ir kliudyti, ir padėti. Gal stogdengių kopėčiomis bei pastoliais jis prasigavo nuo vieno stogo ant kito, nuo vieno mūro į kitą, nuo vieno aptvaro į kitą ir pasiekė pastatus Šarlemanio kieme, paskui pastatus Sen Luji kieme, paskui patrulių taką ir jau iš ten – Sicilijos Karaliaus gatvės griuvėsius? Šitame kelyje buvo tokių kliūčių, kurias nugalėti, atrodė, neįmanoma. Gal jis permetė savo lovos lentą it kokį tiltą nuo „gryno oro" stogo ant patrulių tako mūrinio aptvaro ir pilvu prašliaužė tos sienos ketera aplink visą kalėjimą iki pat griuvėsių? Bet Forso kalėjimo patrulių tako mūras buvo dantyta nelygi linija – ji čia kilo, čia leidosi, visai neaukšta buvo prie gaisrinės, vėl aukštesnė prie Pirčių namo, ją kirto pastatai, ji buvo nevienodo aukščio ir ties Lamuanjono rūmais, ir per visą Grįstąją gatvę, visur joje buvo nuolydžių bei stačių kampų; antra vertus, sargybiniai turėjo matyti tamsų bėglio siluetą; taigi Tenardjė kelias lieka beveik neišaiškinamas. Vienu būdu ar kitu – vis tiek pabėgimas atrodė neįmanomas. Vis dėlto, įkvėptas baisaus laisvės troškimo, kuris prarajas paverčia grioviais, geležines grotas – nendriniais pinučiais, luošį – atletu, podagriką – paukščiu, kvailumą – instinktu, instinktą – protu ir protą – genialumu, Tenardjė gal surado ir pritaikė trečią būdą? To niekas niekuomet nesužinojo.

Pabėgimo stebuklas ne visuomet suvokiamas protu. Žmogus, kuris mėgina ištrūkti, kartojame, yra įkvėptas; slėpininga žvaigždžių ir žaibų šviesa rodo kelią bėgliui; siekis išsivaduoti ne mažiau nuostabus, kaip sparnų veržimasis į aukštybes; ir apie pabėgusį vagį sakoma: „Kaip jam pavyko persigauti per tą stogą?" Panašiai sakoma apie Kornelį: „Kur jis surado tą eilutę: „Temiršta jis!"

Šiaip ar taip, apsipylęs prakaitu, kiaurai permerktas lietaus, į skutus suplyšusiu apdaru, sudraskytomis rankomis, sukruvintomis alkūnėmis, sužalotais keliais, Tenardjė atsikasė prie sugriuvusios sienos, ties ta vieta, kurią vaikai savo vaizdinga kalba vadina „peiliuku", ir ten išsitiesė paslikas; jam pritrūko jėgų. Staigus trijų aukštų statumas jį skyrė nuo gatvės grindinio.

Jo turima virvė buvo per trumpa.

Jis ten laukė išblyškęs, nusikamavęs, netekęs bet kokios vilties, dar slepiamas nakties, bet jau galvodamas apie aušrą, jausdamas siaubą nuo minties, kad po kelių akimirkų išgirs gretimoje Sen Polio varpinėje laikrodį mušant keturias – valandą, kai ateis pakeisti sargybinio, o tas pasirodys bemiegąs po pramuštu stogu; sustingęs jis žibintų šviesoje žiūrėjo į juoduojantį apačioj, baisioje gilumoje, šlapią gatvės grindinį – trokštamą ir baugų grindinį, mirtį ir laisvę drauge.

Jis save klausė, ar pavyko pabėgti jo trims bendrininkams, ar jie laukia jo, ar ateis jam padėti. Jis klausėsi. Šičia jam begulint, niekas ta gatve nepraėjo, tik vienas patrulis. Beveik visi daržininkai iš Montreilio, Šarono ir Bersi važiuoja į prekyvietę Sent Antuano gatve.

Išmušė keturias. Tenardjė sudrebėjo. Netrukus kalėjime prasidėjo tas neaiškus, pakrikas triukšmas, kuris kyla pastebėjus pabėgimą. Jis girdėjo varstomų durų trenksmą, geležinių grotų girgždėjimą ant vyrių, sargybos sambrūzdį, kimius vartininkų šūkaliojimus, šautuvų buožių dūžius į akmeninį kiemų grindinį. Grotuotuose kamerų languose mirgėjo žiburiai, ant Naujojo pastato stogo blaškėsi deglas, iš gretimos gaisrinės buvo pašaukti

ugniagesiai. Jų šalmai, deglo apšviesti, žvilgėjo lietuje, blykčiodami vienur kitur išilgai stogų. Tuo pat metu Tenardjė pamatė Bastilijos pusėje nelemtą balzganą šviesą dangaus pakraštyje.

O jis gulėjo išsitiesęs viršuje ant dešimties colių platumo sienos, pliaupiant lietui, tarp dviejų prarajų, iš dešinės ir iš kairės, nedrįsdamas pajudėti, taip bijodamas nukristi, jog svaigo galva, apimtas siaubo, kad bus neišvengiamai suimtas, o jo sąmonė, nelyginant varpo šerdis, švytavo tarp dviejų minčių: „Mirtis, jeigu nukrisiu, areštas, jeigu čia pasiliksiu."

Šitaip kamuojamas baisaus nerimo, jis, nors gatvėje buvo dar visiškai tamsu, staiga pamatė žmogų, slenkantį palei sienas: praėjęs Grįstąją gatvę, žmogus sustojo įduboje, ties kuria kybojo Tenardjė. Prie to žmogaus taip pat atsargiai prislinko antras, paskui trečias, paskui ketvirtas. Kai tie žmonės susirinko, vienas iš jų atšovė tvoros vartelių velkę, ir visi keturi suėjo į aptvarą, kuriame stovėjo lūšnelė. Jie buvo kaip sykis ties Tenardjė. Matyt, tie vyrai suėjo į tą įdubą pasikalbėti, kad nematytų praeiviai ir sargybinis, už kelių žingsnių saugantis Forso kalėjimo vartus. Reikia pasakyti, kad lietus laikė tą sargybinį uždarytą būdelėje. Tenardjė, negalėdamas įžiūrėti jų veidų, ėmė klausytis jų žodžių su beviltišku dėmesiu, kaip nelaimingas žmogus, kuris jaučiasi žuvęs.

Prieš Tenardjė akis blykstelėjo menka viltis: vyriškiai kalbėjo argo.

Pirmasis tarė tyliai, bet aiškiai:

– Skuskim toliau. Ko mums šičionais kiurksoti?

Antrasis atsakė:

– Lietus užspjaudys paties šėtono peklą. O ir vižlai gali atšmūkšti, ana vienas laiko žvakę atlaužęs; dar mus susems čiontės.

Tiedu žodžiai „šičionais" ir „čiontės", abu reiškią „čia", – pirmasis užkardų, antrasis – Tamplio vagių žargonu, Tenardjė buvo lyg šviesos spinduliai. Iš „šičionais" jis pažino Briužoną, užkardų valkatą, o iš „čiontės" – Babė, kuris, be kitų savo specialybių, dar buvo buvęs Tamplio kalėjime perpardavėjas.

Senasis didžiojo amžiaus vagių žargonas buvo vartojamas tiktai Tamplyje, ir tik vienas Babė juo kalbėjo teisingai. Be šito „čiontės" Tenardjė jo nebūtų pažinęs, nes jis visai buvo pakeitęs balsą.

Tuo metu į kalbą įsiterpė trečiasis:

– Skubėti nėra ko, palaukime valandėlę. Iš kur galime žinoti, kad mes jam nereikalingi?

Iš tų žodžių, iš taisyklingos prancūzų kalbos Tenardjė pažino Monparnasą, kurio elegancija siekė tiek, kad jis suprato visus argo, bet nė vienu jų nekalbėjo.

Ketvirtasis tylėjo, bet jį išdavė jo didžiuliai pečiai. Tenardjė neabejojo: tai buvo Plačiasnukis.

Briužonas atkirto beveik karštai, bet vis taip pat tyliai:

– Ką tu čia mums skambini? Šinkorius negalėjo išsikapanoti. Jis juk atgrubrankis, kur jam! Išardyt savo drapanšes, suplėšyt savo vystyklus, nusivyt šniūrą, prakiurdint durpalaikes, susifabrikuoti popiergalius, susikrapštyti atraktuvus, nudilint geležėles, iškabint šniūrelį lauke, panert, persimainyt – čia reikia geros makaušės! Seniokas nekakės, jis nemoka įsikneibt!

Babė, vis tuo pačiu guviu klasikiniu argo, kuriuo kalbėjo Pulajė ir Kartušas ir kuris, palyginti su įžūliu, nauju, spalvingu ir drąsiu Briužono argo, yra tas pat, kas Rasino kalba greta Andrė Šenjė kalbos, tarė:

– Tavo šinkorius prisvilo. Reikia būti virtuozu. O jis tik gizelis. Jį apmovė šnipas, gal net avinas, su kuriuo jis susikūmavo. Ištempk ausį, Monparnasai, ar girdi, kaip klega gimnazija? Matai žiburėlius? Jis vėl įsmuko, aišku! Vėl užsidirbo dvidešimt sezonų. Aš nedrebu, manęs nepabaidysi, visiems aišku, bet metas įjungti sraigtus, arba jie mus gerai pašokins. Neriesk nosies, eik su mumis, išdžiovinsim butelį seno birbalo.

– Draugų negalima palikti bėdoje, – sumurmėjo Monparnasas.

– Aš gi tau skambinu, kad jis ligonis! Dabar šinkoriaus guogė neverta nė skatiko. Mes nieko negalim čia padėt. Skuskim iš čia. Aš visą laiką jaučiu faraoną man čiumpant už pakarpos!

Monparnasas priešinosi labai silpnai; reikia pasakyti, tie keturi vyrai, būdami ištikimi vienas kitam bėdoje, kaip yra būdinga banditams, visą naktį išslankiojo aplink Forso kalėjimą, nepaisydami didelio pavojaus, vildamiesi pamatysią Tenardjė kokios nors sienos viršuje. O naktis, kuri iš tikrųjų darėsi jau pernelyg sėkminga, – lietus taip pylė, kad visos gatvės buvo ištuštėjusios, – vis labiau stingdąs šaltis, kiaurai peršlapę drabužiai, prakiurę batai, kalėjime kilęs grėslus triukšmas, praslinkusios valandos, sutikti patruliai, gęstanti viltis, vėl apėmusi baimė – visa tai juos skatino trauktis. Pats Monparnasas, kuris, galimas daiktas, buvo lyg ir Tenardjė žentas, nusileido. Dar valandėlė, ir jie būtų nuėję. Tenardjė švokštė ant savo sienos, panašiai kaip „Medūzos“ keleivis, išlikęs po sudužimo, tupėdamas ant plausto mato, kaip pasirodęs laivas vėl dingsta horizonte.

Jis nedrįso jų šaukti: jo šauksmą išgirs sargybinis, ir viskas bus žuvę; bet jam žybtelėjo mintis, paskutinė silpna vilties kibirkštėlė; jis išsitraukė iš kišenės Briužono virvagalį, kurį buvo nusirišęs nuo Naujojo pastato kamino, ir numetė už aptvaro.

Virvė nukrito jiems po kojų.

– Smauglė, – tarė Babė.

– Mano šniūrelis! – patvirtino Briužonas.

– Šinkorius čia, – nusprendė Monparnasas.

Jie pakėlė akis. Tenardjė truputį iškišo galvą.

– Greičiau! – tarė Monparnasas. – Ar turi kitą virvės galą, Briužonai?

– Turiu.

– Sumegzk galus, jam užmesime virvę, jis ją prisiriš prie sienos ir galės nusileisti.

Tenardjė išdrįso prašnekti:

– Aš visas sustipęs.

– Atšildysim.

– Negaliu pasijudinti.

– Tu tik nučiuoši žemyn, mes tave pagausim.

– Mano rankos sustingusios.

– Tik pririšk virvę prie sienos.

– Nepajėgsiu.

– Vienas iš mūsų turi užlipti, – tarė Monparnasas.

– Trys aukštai! – pastebėjo Briužonas.

Senas tinkuotas dūmtraukis iš krosnies, kuri kitados būdavo kūrenama lūšnoje, kilo palei sieną beveik ligi tos vietos, kurioje buvo matyti Tenardjė. Tas kaminas, tuo metu jau smarkiai sueižėjęs ir visas sutrūkinėjęs, netrukus visai sugriuvo, bet jo likučiai dar ir dabar matyti. Jis buvo labai siauras.

– Būtų galima juo užlipti, – tarė Monparnasas.

– Tuo kaminu? – sušuko Babė. – Žmogus neužlips. Čia reikia vaikioko.

– Reikia bernukšio, – patvirtino Briužonas.

– Kur rasti bernukšį? – paklausė Plačiasnukis.

– Palaukite, – tarė Monparnasas. – Aš sugalvojau.

Jis tylutėliai pravėrė tvoros vartelius, įsitikino, jog gatvėje nėra nė vieno praeivio, atsargiai išslinko, uždarė vartelius ir tekinas nubėgo Bastilijos link.

Praėjo septynios ar aštuonios minutės – aštuoni tūkstančiai amžių Tenardjė; Babė, Briužonas ir Plačiasnukis nepravėrė burnos; pagaliau varteliai vėl atsidarė, ir pasirodė uždusęs Monparnasas, vedinas Gavrošu. Gatvė dėl lietaus tebebuvo visiškai tuščia.

Mažasis Gavrošas įėjo į aptvarą ir ramiai pasižiūrėjo į banditų veidus. Jam nuo plaukų varvėjo vanduo. Plačiasnukis jam tarė:

– Vaikši, vyras tu ar ne?

Gavrošas gūžtelėjo pečiais ir atsakė:

– Toks vaikšis kaip aš yra vyras, o tokie vyrai kaip jūs yra vaikšiai.

– Oho! Tam pūgžliui srėbtuvės neužčiaupsi! – sušuko Babė.

– Panteno bernukšiai ne iš kelmo spirti, – pridūrė Briužonas.

– Ko jums reikia? – paklausė Gavrošas.

Monparnasas atsakė:

– Užsliuogti tuo kaminu.

– Su šita smaugle, – pastebėjo Babė.

– Ir pritvirtinti šniūrelį, – pridūrė Briužonas.

– Mūrioko pakaušyje, – vėl tarė Babė.

– Prie lango žiaunos, – pridūrė Briužonas.

– O paskui? – paklausė Gavrošas.

– Viskas! – tarė Plačiasnukis,

Gamenas apžiūrėjo virvę, kaminą, sieną, langus ir lūpomis išleido tą nenusakomą, niekinamą garsą, kuris reiškia:

– Tik tiek!

– Viršuje yra žmogus, kurį tu išgelbėsi, – tarė Monparnasas.

– Sutinki? – paklausė Briužonas.

– Žioply! – atsakė vaikas, tarytum klausimas jį būtų įžeidęs, ir nusiavė kurpes.

Plačiasnukis pačiupo Gavrošą ranka, užkėlė ant lūšnos stogo, kurio sutrūnijusios lentos linko nuo vaiko sunkumo, ir padavė jam virvę, kurią Briužonas sumezgė, kol grįžo Monparnasas. Gamenas liuoktelėjo prie kamino, į kurį buvo lengva įlįsti, nes prie pat stogo žiojėjo platus plyšys. Tą akimirksnį, kai jis ruošėsi lipti, Tenardjė, pamatęs, jog artėja išsigelbėjimas ir atsiveria gyvenimas, pasilenkė nuo sienos krašto; silpna apybrėkšmio

šviesa apšvietė nuo prakaito sudrėkusią jo kaktą, pamėlynavusius žandus, pasmailėjusią plėšrią nosį, susivėlusią žilą barzdą, ir Gavrošas jį pažino.

– Žiū! – tarė jis. – Čia gi mano tėtė!.. Na gerai, tiek jau to!

Ir, įsikandęs virvę, ryžtingai pradėjo kopti aukštyn.

Pasiekęs griuvėsių viršų, jis apžergė seną mūrą kaip arklį ir tvirtai pririšo virvę prie lango viršutinio skersinio.

Po akimirkos Tenardjė buvo gatvėje.

Vos tik palietęs kojomis gatvės grindinį, vos pamatęs, kad pavojus praėjo, jis pasijuto taip, tarytum visai nebūtų pavargęs, nesustiręs nuo šalčio, nedrebėjęs iš baimės; visas siaubas, nuo kurio jisai išsigelbėjo, išsisklaidė kaip dūmai, visas jo keistas ir nuožmus protas pabudo ir, pajutęs laisvę, atgijo, pasinešęs veikti toliau. Štai kokie buvo pirmi to žmogaus žodžiai:

– O kurį mes dabar valgysime?

Neverta nė aiškinti siaubingai aiškios šio žodžio prasmės; jis reiškia žudyti, kankinti ir plėšti. Tikra žodžio „valgyti" reikšmė yra „ryti".

– Reikia sprukt, – tarė Briužonas. – Pora žodžių, ir tuojau pat skirstykimės. Pliumė gatvėje taikosi geras darbelis – tuščia gatvė, nuošalus namas, sodas su sena surūdijusia geležine tvora, name vienos moterys.

– Puiku! Kodėl gi ne? – paklausė Tenardjė.

– Tavo fėja, Eponina, buvo nuėjusi ten pasižvalgyti, – atsakė Babė.

– Ir atnešė Manjonai sausainį, – pridūrė Plačiasnukis. – Ten nieko nepešime.

– Duktė nekvaila, – pastebėjo Tenardjė. – Bet vis tiek reikės pažiūrėti.

– Taigi taigi, – tarė Briužonas, – reikės pažiūrėt.

Nė vienas iš tų vyrų, atrodė, nekreipė daugiau dėmesio į Gavrošą, kuris per visą tą pašnekesį sėdėjo ant vieno stulpelio, remiančio tvorą; jis luktelėjo valandėlę, rasi tikėdamasis, kad tėvas jį prisimins, paskui apsiavė kurpes ir tarė:

– Na, viskas? Aš jums daugiau nebereikalingas, ponai vyrai? Štai jūs išsinarpliojote iš tos istorijos. Aš einu sau. Laikas žadinti vaikigalius.

Ir nuėjo.

Penketas vyrų paskui vienas kitą išslinko iš aptvaro.

Kai Gavrošas išnyko, pasukęs į Baleto gatvę, Babė pasivedėjo Tenardjė į šalį:

– Ar tu įsižiūrėjai į tą berniūkštį?

– Kokį berniūkštį?

– Berniūkštį, kuris užkopė ant sienos ir tau padavė virvę.

– Nelabai.

– Na tai va, aš nesu visai tikras, bet man atrodo, kad tai tavo sūnus.

– O! – tarė Tenardjė. – Tu manai?

Ir nuėjo sau.

SEPTINTOJI KNYGA

ARGO

I

KILMĖ

*Pigritia** – baisus žodis.

Jis pagimdė ištisą pasaulį – *la pègre*, skaitykite: vagystę; ir ištisą pragarą, *la pégrenne*, skaitykite: badą.

Taigi tinginystė yra motina.

Ji turi dukterį – vagystę, ir sūnų – badą.

Kur mes dabar esame? Vagių žargono – argo – sferoje.

Kas gi yra argo? Kartu nacija ir tarmė; tai vagystė dviem savo pavidalais – tautos ir kalbos.

Kai prieš trisdešimt ketverius metus šios įsidėmėtinos ir niūrios istorijos autorius įtraukė į vieną savo kūrinį**, parašytą tuo pačiu tikslu, kaip ir šis, vagį, kalbantį argo, kilo didžiulis nusistebėjimas ir klyksmas. „Kaip? Argo? Negali būti! Bet argo – juk tai siaubinga! Juk tai katorgos, tremties, kalėjimų, pačių šlykščiausių visuomenės elementų kalba!“ Ir t. t., ir t. t.

Mes niekuomet nesupratome panašių prieštaravimų.

Paskui, kai du talentingi romanistai, kurių vienas – gilus žmogaus širdies stebėtojas, o antras – bebaimis liaudies bičiulis, Balzakas ir Eženas Siu, leido banditams kalbėti jų natūralia kalba, kaip 1828 metais šitai buvo padaręs „Paskutinės pasmerktojo mirti dienos“ autorius, vėl kilo šauksmai. Daugelis kartojo: „Kam bruka mums rašytojai tą pasibjaurėtiną žargoną? Argo – tai šlykštybė! Argo kelia šiurpą!“

Kas gi tai neigia? Žinoma, kad taip.

Jeigu reikia ištirti žaizdą, prarają ar visuomenę, tai nuo kada gi pastangos įsiskverbti giliau ir pasiekti dugną pasidarė smerktinos? Mes visuomet tai laikėme drąsos požymiu ir, šiaip ar taip, bent jau paprastu ir naudingu darbu, vertu to pritarimo ir dėmesio, kurio verta prisiimta ir atlikta pareiga. Kodėl gi neištirti visko, neišstudijuoti visko, kam sustoti pusiaukelėje? Sustoti – tai priklauso nuo zondo, o ne nuo to, kieno jis rankoje.

* Tinginystė (lot.)

** „Paskutinė pasmerktojo mirti diena“. (Autoriaus pastaba.)

Argo

Žinoma, leistis į tyrinėjimus pačiuose žemutiniuose visuomenės sluoksniuose, ten, kur baigiasi tvirtas gruntas ir prasideda purvas, knaisiotis po šiuos klampius klodus, gaudyti, čiupti ir mesti į paviršių, į dienos šviesą tą šlykštų žargoną, gyvą ir spurdantį, visą žvilgantį dumblu, šį pūlingą žodyną, kurio kiekvienas žodis atrodo nelyginant šlykštus kažkokios nariuotos pabaisos, maurų ir patamsių gyventojo žiedas, – tai ir nepatrauklus, ir nelengvas uždavinys. Nieko nėra niūresnio, kaip stebėti minties šviesoje apnuogintą, atstumiantį argo žodžių knibždesį. Iš tikrųjų atrodo, jog prieš jus iškilo kraupi nakties išpera, staiga ištraukta iš kloakos. Jūs tarytum matote šiurpų, gyvą, pasišiaušusį keryną, kuris dreba, juda, kruta, žiūri į jus, grasina ir reikalauja grąžinti jį į patamsius. Štai šitas žodis panašus į nagą, anas – į užgesusią kruviną akį; toji frazė tarytum trūkčioja lyg krabo žnyplės. Ir viskas taip klaikiai gaju, kaip tai būdinga tam, kas gimsta trūnėsiuose.

Toliau, nuo kada siaubas ėmė kliudyti tyrimo darbui? Nuo kada liga ėmė baidyti gydytoją? Ar galima įsivaizduoti gamtininką, kuris atsisakytų tyrinėti gyvatę, šikšnosparnį, skorpioną, skolopendrą, tarantulą ir juos nusviestų atgal į jų patamsius, sakydamas: „Ak, kaip šlykštu!" Mąstytojas, kuris nusigręžtų nuo argo, būtų panašus į chirurgą, nusigręžiantį nuo piktžaizdės ar nuo karpos. Jis būtų panašus į filologą, nesiryžtantį studijuoti kokį nors kalbos faktą, arba į filosofą, bijantį gilintis į kokį nors visuomeninio gyvenimo faktą. O argo – reikia šitai pasakyti tiems, kurie to nežino, – yra drauge ir literatūros reiškinys, ir tam tikros socialinės santvarkos padarinys. Kas gi, tikrai sakant, yra argo? Argo – tai skurdo kalba.

Čia mane gali kai kas pertraukti; gali nurodytą faktą apibendrinti, o tai kartais yra priemonė jo reikšmingumui sumažinti; gali mums pasakyti, kad visi amatai, visos profesijos – kai kas, ko gero, pridurs, kad visos socialinės hierarchijos laipsniai ir visos mąstymo formos – turi savo argo. Pirklys, kuris sako: Monpeljė dispozicijoje, Marselis geros rūšies; biržos makleris, kuris sako: reportas, premija, einamosios pabaiga; lošikas, kuris sako: einu viską, pikais kirsti; Normandų salų antstolis, kuris sako: nuomininkas, ant kurio sklypo uždėtas draudimas, negali reikalauti nuo to sklypo derliaus, kai pareikštos įpėdinystės teisės į nekilnojamąjį atsisakančiojo turtą; vodevilistas, kuris sako: pjesę nušvilpė; aktorius, kuris sako: aš susikirtau; filosofas, kuris sako: reiškinio trejopumas; medžiotojas, kuris sako: kiškis glūdo už kero, kiškis pakilęs; frenologas, kuris sako: bičiulingumas, kiršingumas, slaptingumas; pėstininkas, kuris savo šautuvą vadina pagaikščiu; raitelis, kuris savo žirgą vadina kalakučioku; fechtavimo mokytojas, kuris sako: tercija, kvarta, puolis; spaustuvininkas, kuris sako: rinkinys su interlinijomis, – visi jie, spaustuvininkas, fechtavimo mokytojas, raitelis, pėstininkas, frenologas, medžiotojas, filosofas, aktorius, vodevilistas, antstolis, lošikas, biržos makleris, pirklys, – visi kalba argo. Tapytojas, kuris sako: mano teplionė; notaras, kuris sako: mano šoklys; barzdaskutys, kuris sako: mano parankinis; kurpius, kuris sako: mano gizelis, – visi kalba argo. Tikrai sakant, jei norite, įvairiausi būdai dešinei ir kairei pusei žymėti taip pat priklauso argo: jūreiviui babortas ir tribortas, teatro dekoratoriui – kiemo pusė ir sodo pusė, zakristijonui – apaštalinė pusė ir evangelijos pusė. Yra pamaivų argo, kaip buvo gražeivų argo. Rambuljė rūmai šiek tiek susisiekia su Stebuklų kiemu.[44] Yra kunigaikštienių argo – tai liudija ši frazė meilės laiškutyje, Restauracijos laikais parašytame vienos aukštuomenės damos ir labai gražios moters: „Šiose visose plepaluose jūs rasite begalaibes pagrindo tam, kad aš galėčiau išsilaisvauti."

Diplomatijos šifrai taip pat sudaryti iš argo; popiežiaus kanceliarija, naudojanti skaitmenį 26 vietoje „Romos", grkztntgzyal vietoje „išsiuntimo" ir abixustgrnogikzutu XI vietoje „Modenos kunigaikščio", kalba argo. Viduramžių gydytojai, kurie vietoje „morka", „ridikėlis" ir „ropė" sakė: *opoponach, perfroschinum, reptitalmus, dracatholicum angelorum, postmegorum*, kalbėjo argo. Kai cukraus fabrikantas sako: cukraus pudra, cukraus milteliai, cukraus galva, kleruotas, rafinadas, kietas, presuotas, kristalai, trupiniai, gabalinis, kapotas, melasas, degintas, – šis garbusis pramonininkas kalba argo. Tam tikra kritikos kryptis prieš dvidešimt metų kalbėjo argo, tvirtindama, kad pusę Šekspyro sudaro žodžių žaismas ir kalambūrai. Poetas ir menininkas, kurie poną de Monmoransi įžvalgiai kvalifikuotų kaip „buržua", jeigu tas nieko nenusimanytų apie eilėraščius ir statulas, vartotų argo. Akademikas klasikas, kuris gėles vadina Flora, vaisius Pomona, jūrą Neptūnu, meilę ugnimi, grožį kerais, arklį ristūnu, baltąją ir trispalvę kokardą – Belonos rože, trikampę skrybėlę – Marso trikampiu, – šis akademikas klasikas kalba argo. Algebra, medicina, botanika turi savo argo. Kalba, vartojama laivuose, nuostabi jūros kalba, tokia išbaigta ir tokia spalvinga, kuria kalbėjo Žanas Baras, Diukenas, Siufrenas ir Diuperė[45], kalba, sumišusi su vėjo švilpimu rykuose, su ruporo staugimu, su abordažo kirvių poškėjimu, su laivo supimu, su uraganu, viesulu, patrankų gausmu, – tai tikras argo, herojiškas ir spindintis, kuris prieš baikštų skurdo argo yra tas pat, kas liūtas prieš šakalą.

Tai tiesa. Kad ir ką sakytų žmonės, panašus žodžio „argo" supratimas – tai išplėstinis jo aiškinimas, kurį ne visi pripažins. Kai dėl mūsų, tai mes paliekame tam žodžiui jo senąją tikslią reikšmę, ribotą ir apibrėžtą, ir vieną argo skiriame nuo kito. Tikrasis argo, grynasis argo, jeigu tik tuodu žodžius galima suderinti, egzistuojąs nuo neatmenamų laikų ir kitados sudaręs ištisą karalystę, yra ne kas kita – mes tai kartojame – kaip šlykšti, darkyta, klastinga, išdavikiška, nuodinga, žiauri, dviprasmė, atkari, giliai įsišaknijusi, fatališka skurdo kalba. Prie paskutinės visų pažeminimų ir visų nelaimių ribos egzistuoja kraštutinis baisus skurdas, kuris sukyla ir ryžtasi stoti į kovą su visa gerovės ir viešpataujančios teisės visuma – į baisią kovą, kurioje čia vyliumi, čia smurtu, pats drauge būdamas geibus ir nuožmus, puola socialinę santvarką, badydamas ją ydos spygliais arba daužydamas nusikaltimo vėzdu. Šios kovos reikalui skurdas išrado kautynių kalbą – argo.

Ištraukti į paviršių ir išsaugoti nuo užmiršties bedugnės nors tik nedidelę nuotrupą kažkurios kadaise gyvos, bet pasmerktos žūti kalbos, atseit išsaugoti vieną iš tų elementų, gerų ar blogų, kurie kuria arba turtina civilizaciją, reiškia išplėsti visuomenės stebėjimo duomenis, reiškia pasitarnauti pačiai civilizacijai. Plautas padarė šią paslaugą, sąmoningai ar nesąmoningai leidęs dviem Kartaginos kariams kalbėti finikiečių kalba; šią paslaugą padarė Moljeras, leidęs tiekai savo personažų kalbėti levantiečių kalba ir visokiausiomis vietinėmis tarmėmis. Čia vėl atgyja prieštaravimai: „O, finikiečių, puiku! Levantiečių, labai malonu! Net vietinės šnektos, labai prašom! Tai nacijų arba provincijų kalba; bet argo? Koks reikalas išlaikyti argo! Kam „traukti į paviršių" argo?"

Į visa tai mes atsakysime tik vienu žodžiu. Tikrai, jeigu kalba, kuria kalbėjo nacija arba provincija, yra verta dėmesio, tai dar labiau verta dėmesio ir studijų ta kalba, kuria kalbėjo skurdas.

Tai kalba, kuria Prancūzijoje, pavyzdžiui, daugiau kaip keturis šimtmečius kalbėjo ne tik kokia nors žmonių skurdo rūšis, bet skurdas apskritai, bet kuris galimas skurdas.

Paskui, tai pabrėžiame, studijuoti visuomenės šlykštybes ir ligas, nurodyti jas, kad būtų galima jas gydyti, – tai toli gražu nėra toks darbas, kuriame būtų galima daryti atranką. Papročių bei idėjų istoriko misija yra ne mažiau sunki kaip įvykių istoriko misija. Vienas turi savo dispozicijoje civilizacijos paviršių; jis stebi dinastijų kovą, princų gimimą, karalių santuokas, kautynes, įstatymų leidžiamuosius susirinkimus, įžymius visuomenės veikėjus, revoliucijas, vykstančias dienos šviesoje, – visą išorę; antram istorikui tenka vidinė pusė, gilumа; jis stebi dirbančią, kenčiančią ir laukiančią liaudį, engiamą moterį, merdintį kūdikį, nebylų karą žmogaus su žmogumi, niekam nežinomas žiaurybes, prietarus, neteisybes, laikomas natūraliu dalyku, požeminius įspėjamuosius įstatymo smūgius, slaptingą sielų vystymąsi, neaiškų masių krūpčiojimą, badmiriaujančius, basakojus, plikšius, benamius, našlaičius, nelaiminguosius ir gėda pažymėtuosius, visas šmėklas, slankiojančias patamsiuose. Jis turi ten nusileisti su širdimi, sklidina drauge ir gailestingumo, ir griežtumo, kaip brolis ir kaip teisėjas, nusileisti ligi neprieinamų užunarvių, kur sumišai šliaužioja tie, kurie srūva kraujais, ir tie, kurie smogia, tie, kurie verkia, ir tie, kurie keikia, tie, kurie badauja, ir tie, kurie ryja, tie, kurie kenčia nuo blogio, ir tie, kurie daro blogį. Ar širdžių bei sielų istoriko priedermė yra mažiau reikšminga negu išorinių įvykių istoriko? Ar galima manyti, kad Dantė galėjo pasakyti mažiau negu Makiavelis? Argi civilizacijos požemiai, būdami gilesni ir niūresni, turi mažiau reikšmės negu jos paviršius? Ar galima kaip reikiant pažinti kalną, jeigu nežinosi jame slypinčio urvo?

Probėgšmais pastebėsime, kad iš šių trumpų pastabų galima būtų padaryti išvadą, kad tarp tų dvejopų istorikų yra griežtas skirtumas; ne, taip nemanome. Niekas negali būti pavadintas geru išorinio, matomo, aiškaus, į akis krintančio tautų gyvenimo istoriku, jeigu jis drauge tam tikru mastu nėra jų gilaus ir slapto gyvenimo istorikas; ir niekas negali būti pavadintas geru vidinės būties istoriku, jeigu jis pats nemokės, iškilus reikalui, būti išorinės būties istoriku. Papročių bei idėjų istorija skverbiasi į įvykių istoriją ir pati, savo ruožtu, anos yra persunkta. Tai dvi eilės skirtingų faktų, atliepiančių vieni kitiems, visuomet tarpusavyje susijusių ir dažnai vieni kitus sukeliančių. Visi bruožai, kuriais Apvaizda pažymi tautos veidą, turi savo tamsias, bet ryškias paraleles jos gilumoje, ir visi tų gilumų sukrėtimai keičia paviršių. Tikroji istorija pinasi į viską, todėl tikrasis istorikas turi kištis į viską.

Žmogus – tai ne apskritimas su vienu centru; jis – elipsė su dviem židiniais. Vienas iš jų – įvykiai, antras – idėjos.

Argo yra ne kas kita, kaip drabužinė, kurioje kalba persirengia, ruošdamasi daryti kokį nors blogą darbą. Ji apsitempia žodžiais – kaukėmis ir skarmalais – metaforomis.

Šitaip ji pasidaro baisi.

Ją sunku beatpažinti. Ar tai iš tikrųjų prancūzų kalba, didžioji žmonijos kalba? Ji gali prabilti nuo scenos ir mesti repliką nusikaltimui, ji tinka visokiems pastatymams, kokie tik yra blogio repertuare.

Ji net jau ne eina, ji šlubčioja; ji raišuoja, pasiramsčiuodama Stebuklų kiemo ramentu, galinčiu beregint virsti vėzdu; ji vadinasi profesionalia elgeta; ją nugrimavo visi vaiduokliai, jos kostiumininkai; ji čia šliaužia žeme, čia atsitiesia – dvilypis reptilijos judesys.

Dabar ji tinka visokioms rolėms: dokumentų klastotojas ją padarė žvairą, nuodytojas ją nuspalvino vario žalėsiu, padegėjas nujuodino suodžiais, o galvažudys ją raudonai nudažė krauju.

Priėjus iš vidaus prie išorinių visuomenės durų, galima nugirsti pokalbį tų, kurie šnekasi lauke. Galima suprasti klausimus ir atsakymus. Galima pagauti, nors ir nesuvokiant prasmės, abejingą murmesį, panašų į žmogaus šnekos garsus, tačiau artimesnį lojimui negu kalbai. Tai – argo. Jo žodžiai nedarnūs ir pažymėti fantastiško gyvuliškumo. Tariesi girdįs kalbant hidras.

Tai nesuprantami garsai iš miglos gelmių. Jie girgžda ir šnabžda, suteikdami prieblandai mįslingumo. Juodą tamsą skleidžia nelaimė; dar juodesnę – nusikaltimas; tiedvi sulydytos tamsos sudaro argo. Tamsybė atmosferoje, tamsybė veiksmuose, tamsybė balsuose. Kraupi šita kalba – rupūžė, ji straksi, šokčioja šen ir ten, šliaužia, leidžia seiles ir šiurpiai knibžda begaliniame pilkame rūke iš lietaus, nakties, bado, melo, ydų, neteisingumo, nuogumo, dusimo ir žiemos – rūke, kuris nelaimingiesiems atstoja vidurdienio saulę.

Būkime atlaidūs nubaustiesiems. Deja! Kas esame mes, mes patys? Kas esu aš, kuris kreipiuosi į jus? Kas esate jūs, kurie manęs klausotės? Iš kur mes? Ar visiškai tikra, kad mes nieko nesame padarę prieš gimdami? Žemė anaiptol nėra nepanaši į kalėjimo narvą. Kas žino, ar žmogus nėra nusikaltėlis, antrą kartą baudžiamas dieviškojo teisingumo?

Pažvelkite į gyvenimą iš arčiau. Jis taip sukurtas, kad visur jaučiama bausmė.

Ar jūs iš tikrųjų esate tas, ką žmonės vadina laimės kūdikiu? Na ką gi – bet jūs kasdien nusiminęs. Kiekviena diena turi savo didelę širdgėlą arba savo mažytį rūpestį. Vakar jūs drebėjote dėl artimo žmogaus sveikatos, šiandien būgštaujate dėl savo sveikatos; rytoj jums kels nerimą piniginiai reikalai, poryt – šmeižiko apkalbos, užporyt – bičiulio nelaimė; paskui blogas oras, paskui koks nors sukultas ar pamestas daiktas, paskui malonumas, už kurį jums prikaišioja sąžinė ir baudžia stuburo skausmai; o kitą kartą jus slegia ir valstybės reikalų padėtis. O kur dar širdies kančios! Ir taip toliau. Vienas debesis išsisklaido, kito tik pasikeičia kontūrai. Iš šimto dienų vargu ar atsiras bent viena, sklidina giedro džiaugsmo ir saulės. O juk jūs vienas iš tų nedaugelio žmonių, kurie laimingi! O dėl kitų, tai juos gaubia naktis, naktis be jokios prošvaistės.

Rimti protai retai sako: laimingi ir nelaimingi žmonės. Šiame pasaulyje, kuris, matyt, yra kito pasaulio prieangis, nėra laimingų žmonių.

Teisingas žmonių suskirstymas yra toks: šviesos apsiausti žmonės ir tamsoje paskendę žmonės.

Mažinti skaičių tamsiųjų, didinti skaičių apšviestųjų – toks yra tikslas. Štai kodėl mes šaukiame: „Švietimo! Mokslo!“ Išmokyti skaityti – tai įžiebti ugnį; kiekvienas perskaitytas skiemuo suspindi šviesa.

Bet pasakyti „šviesa“ nebūtinai reiškia pasakyti „džiaugsmas.“ Kenčia ir tie, kurie šviesoje; jos perteklius degina. Liepsna – sparnų priešas. Liepsnoti, nesiliaujant skristi – tai ir yra stebuklas, rodantis genijų.

Kai jūs pažinsite ir kai pamilsite, dar labiau kentėsite. Diena gimsta ašarose. Apšviestieji verkia, bent jau dėl tų, kurie tamsoje.

II
ŠAKNYS

Argo – kalba tų, kurie tamsoje.

Ši mįslinga šnekta, tuo pat metu gėdinga ir maištinga, jaudina pačias tamsiausias minties gelmes ir verčia socialinę filosofiją leistis į pačius skaudžiausius samprotavimus. Kaip tik joje ryškiausiai matyti bausmės žymė. Kiekvienas skiemuo ja paženklintas. Paprastos kalbos žodžiai čia atrodo tarytum susiraitę ir sukempę nuo raudonai įkaitintos budelio geležies. Kai kurie tarytum dar rūksta. Kitos frazės kelia tokį įspūdį, lyg staiga pamatytum įdagu paženklintą nuogą vagies petį. Minties beveik neįmanoma išreikšti tais kalėjimo žodžiais. Metaforos čia tokios įžūlios, jog jauti, kad jų stovėta prie gėdos stulpo.

Vis dėlto, nepaisant viso to ir dėl viso to, šis keistas dialektas pagrįstai užima savo skyrelį toje nešališkoje saugykloje, kurioje yra vietos tiek pažaliavusiam lijarui, tiek ir aukso medaliui, ir kuri vadinama literatūra. Argo – galime su tuo sutikti arba nesutikti – turi savo sintaksę ir savo poeziją. Tai kalba. Jei iš kai kurių žodžių darkumo galima spręsti, kad ją žalojo Mandrenas, tai iš kai kurių metonimijų spindesio jauti, kad ja kalbėjo Vijonas.

Ši eilutė, tokia puiki ir tokia garsi:

*Mais où sont les neiges d'antan?** [46]

parašyta argo. Antan – *ante annum* – žodis iš Tiuno argo, reiškiąs „praėjusius metus", o platesne prasme – „kadaise". Prieš trisdešimt penkerius metus, 1827 metais, kai buvo išsiųsta didžiulė katorgininkų partija, viename iš Bisetro kalėjimo kazematų galėjai perskaityti šią sentenciją, kurią vinimi įbrėžė sienoje vienas Argo valstybės karalius, pasmerktas į galeras: *Les dabs d'antan trimaient siempre pour la pierre du Coesre.* Tatai reiškia: „Senųjų laikų karaliai visuomet išvykdavo vainikuotis." To karaliaus nuomone, katorga ir buvo vainikavimas.

Žodis *décarade*, kuris reiškia sunkios karietos nuvažiavimą šuoliais, priskiriamas Vijonui, ir jis jo vertas. Šis žodis, kuris savo visomis keturiomis kojomis tarytum skelia žiežirbas, yra pateiktas meistriška onomatopėja nuostabiame Lafonteno posme:

*Six forts chevaux tiraient un coche***.

Grynai literatūriniu požiūriu nedaug atsiras tyrinėjimų, įdomesnių ir naudingesnių už argo tyrinėjimą. Tai ištisa kalba kalboje, savotiška ligūsta antauga, nesveikas skiepas, išleidęs auglį, parazitas, giliai įaugęs į seną gališkąjį kamieną ir išskleidęs savo nelemtus lapus vienoje kalbos medžio šakoje. Toks atrodo argo iš pirmo žvilgsnio, tokį, galima sakyti, bendrą įspūdį jis palieka. Tiems, kurie studijuoja kalbą taip, kaip ją reikia studijuoti,

* Bet kur pradingo sniegas praeities dienų? (Pranc.)

** Šeši tvirti žirgai karietą traukė (pranc.).

tai yra taip, kaip geologai studijuoja žemę, argo atrodo lyg apnašų sluoksniai. Priklausomai nuo to, kaip giliai kasamas tasai klodas, argo kalboje po sena prancūzų liaudies kalba randamos provansiečių, ispanų, italų kalbos, levantiečių – Viduržemio uostų kalba, anglų, vokiečių, lotynų kalbos, romanų kalba su jos trimis porūšiais: romaniškoji prancūzų, romaniškoji italų, romaniškoji romanų, pagaliau baskų ir keltų kalbos. Tai giliai susiklosčiusi ir įmantri formacija. Požeminis pastatas, bendrai sukurtas visų atstumtųjų. Kiekviena prakeikimu pažymėta padermė paliko savo sluoksnį, kiekviena kančia ten numetė savo akmenį, kiekviena širdis padėjo savo akmenuką. Minia piktų sielų, niekingų ir išerzintų, pralėkusių per gyvenimą ir dingusių amžinybėje, čia beveik ištisai dalyvauja ir tarytum dar prasišviečia pro kokio nors baisingo žodžio formą.

Gal norite pavyzdžio iš ispanų kalbos? Senasis gotų argo knibždėte knibžda ispanizmų. Štai *boffette* – antausis, kilęs iš *bofeton*; *vantane* – langas (vėliau *vanterne*), kilęs iš *vantana*; *gat* – katė, kilęs iš *gato*; *acite* – alyva, kilęs iš *aceyte*. Norite iš italų kalbos? Štai *spade* – špaga, kilęs iš *spada*; *carvel* – laivas, iš *caravella*. Norite iš anglų kalbos? Štai *bichot* – vyskupas, iš *bishop*; *raille* – šnipas, kilęs iš *rascal*, *rascalion* – niekšas; *pilche* – makštis, įmautė, kilęs iš *pilcher* – makštys. Norite iš vokiečių kalbos? Štai *caleur* – tarnas, iš *Kellner*; *hers* – šeimininkas, iš *Herzog*. Norite iš lotynų kalbos? Štai *frangir* – laužyti, iš *frangere*; *affurer* – vogti, iš *fur*; *cadène* – grandinė, iš *catena*. Yra lotyniškas žodis, kuris dėl kažkokios paslaptingos aukščiausios savo valdžios prigijo visose Europos kontinento kalbose; tai žodis *magnus* – didis; Škotija iš jo pasidarė savo *mac*, kuris reiškia padermės vadą: Makfarlanas, Makkaliumoras, – didysis Farlanas, didysis Kaliumoras*; argo padarė iš jo *meck*, o vėliau *meg*, atseit Dievas. Norite iš baskų kalbos? Štai *gahisto* – šėtonas, iš *gaiztoa* – piktas; *sorgabon* – labanakt, iš *gabon* – labas vakaras. Norite iš keltų kalbos? Štai *blavin* – nosinė, kilęs iš *blavet* – trykštantis vanduo; *ménesse* – moteris (blogąja prasme), kilęs iš *meinec* – pilnas akmenų; *barant* – upelis, iš *baranton* – fontanas; *goffeur* – šaltkalvis, iš *goff* – kalvis, *guedouze* – giltinė, kilęs iš *guenn-du* – baltas ir juodas. Pagaliau norite iš istorijos? Argo ekiu vadina *maltiete* – atminti pinigui, buvusiam apyvartoje Maltos galerose.

Be filologinio pagrindo, kurį ką tik nurodėme, argo turi ir kitų šaknų, dar natūralesnių ir kilusių, galima sakyti, iš paties žmogaus proto.

Pirma, tiesioginė žodžių daryba. Štai kur kalbos kūrybos paslaptis. Mokėjimas piešti žodžiais, kuriuose, nežinia kaip ir kodėl, slypi vaizdas. Čia – pirmykštis kiekvienos žmonių kalbos pagrindas, tai, ką būtų galima pavadinti jos statybiniu granitu. Argo knibždėte knibžda šios rūšies žodžių, betarpiškų žodžių, sukurtų iš bet kurios medžiagos, nežinia kur ir kieno, be etimologijos, be analogijos, be vedinių – žodžių vienišų, barbariškų, kartais atkarių, bet gyvų ir turinčių keistą raiškumo galią. Budelis – šniotas; giria – ošmė; baimė, bėgimas – dūmis; liokajus – tūpčius; generolas, prefektas, ministras – griauslys; velnias – pikčius. Nieko nėra keistesnio už šiuos žodžius, kurie ir slepia, ir rodo. Kai kurie, pavyzdžiui, pikčius, tuo pačiu metu groteskiški ir baisūs, kelia kažkokios ciklopiškos grimasos įspūdį.

Antra, metafora. Kalba, norinti viską pasakyti ir viską paslėpti, pasižymi vaizdingų posakių turtingumu. Metafora – tai mįslė, kurioje slepiasi vagis, rengiąs nusikaltimą, kalinys,

* Tačiau reikia pastebėti, kad *mac* keltiškai reiškia sūnus. (Autoriaus pastaba.)

kombinuojąs pabėgimą. Nėra idiomos, kuri būtų metaforiškesnė už argo. Nušvokšti – pasmaugti; žloboti – valgyti, tuoktis – būti teisiamam; žiurkė – duonos vagis; alebarduoja – lyja, sena nuostabi metafora, kuri tam tikra prasme pati savaime nusako savo atsiradimo datą, prilygindama ilgas įstrižas lietaus linijas tankiai palenktų landsknechtų iečių rikiuotei ir viename žodyje sutalpinanti liaudies metonimiją: lyja alebardomis. Kartais, kai argo pereina iš pirmos savo vystymosi stadijos į antrą, žodžiai, turėję primityvų, pirmykštį pavidalą, įgauna metaforinę prasmę. Velnias nustoja buvęs pikčium ir tampa kepėju – tuo, kuris šauna į krosnį. Tai sąmojingiau, bet lėkščiau; panašu į Rasiną po Kornelio ir į Euripidą po Eschilo. Tam tikri argo posakiai, priklausą abiem jo vystymosi stadijoms, turį tiek barbarišką, tiek ir metaforišką pobūdį, yra panašūs į fantasmagorijas. Tamsiniai smegenuoja mėnesėlyje nudžiaut kuinėką (valkatos naktį ruošiasi pavogti arklį). Visa tai iškyla prieš sąmonę tarsi minia pamėklių. Matai kažką, bet nežinai, kas čia.

Trečia, jo lankstumas. Argo parazituoja ant gyvos kalbos. Jis naudojasi ja kaip tinkamas, semiasi iš jos, kas pasitaiko, ir dažnai, iškilus reikalui, pasitenkina paprastu šiurkščiu iškraipymu. Kartais, panaudojant paprastus, šitaip deformuotus žodžius, derinant juos su grynojo argo žodžiais, sudaromi spalvingi posakiai, kuriuose jauti abiejų minėtų elementų mišinį, tiesioginę žodžių darybą ir metaforą: Kebas kiauksi, guoginu, Panteno dardonė trinki ošmėje – šuo loja, manau, Paryžiaus diližanas važiuoja girioje. Dabys – baslenas, dabienė – gudšė, o fėja – puiktišė – šeimininkas kvailas, šeimininkė gudri, duktė graži. Klausytojui sugluminti argo dažniausiai tiktai priduria prie kiekvieno žodžio, lyg kokią šlykščią uodegą, galūnę ail, org, jerg ar iš. Ar jumail šisorg kepsniš gerojerg? Ar jums šis kepsnys atrodo geras? Šia fraze Kartušas kreipėsi į durininką, norėdamas sužinoti, ar jį patenkina suma, pasiūlyta už pabėgimą. Galūnė mar pradėta vartoti palyginti neseniai.

Argo, puvimo šnekta, greitai ir pats pūva. Antra vertus, visuomet stengdamasis paslėpti savo esmę, jis, vos tik pasijunta įspėtas, beregint pasikeičia. Priešingai nei esant bet kuriai kitai vegetacijos formai, šviesos spindulys čia užmuša visa, ką tik paliečia. Taip ir žengia pirmyn argo, be paliovos irdamas ir vėl formuodamasis; nematomas ir greitas, niekuomet nesustojantis procesas. Per dešimtį metų argo nueina ilgesnį kelią, negu kalba per dešimt amžių. Larton, duona, virsta lartif; gail, arklys, virsta gaye; fertanche, šiaudai, – fertille; momignard, mažiulis, – momacque, siques, drabužiai, – frusques, chigue, bažnyčia – egrugeoir; colabre, kaklas, – colas. Velnias iš pradžių – gaistas, paskui – pikčius, paskui – kepėjas; kunigas – gramdžius, paskui – šernas; durklas – dvidešimt du, paskui – plunksna, paskui – smeigė; policininkai – žarstekliai, paskui – eržilai, paskui – rudžiai, paskui – raikščių pardavėjai, paskui – vižlai, paskui – faraonai; budelis – būda, paskui – Šarlo, paskui – šniotas, paskui – ramenčius. Septynioliktajame šimtmetyje muštis – vaišinti tabaku; devynioliktajame – kramtyti taboką. Dvidešimt įvairių posakių praėjo tarp tų dviejų. Kartušo kalba Lasnerio ausims būtų atrodžiusi hebrajų kalba. Visi šios kalbos žodžiai nuolat bėga, panašiai kaip žmonės, kurie juos taria.

Kartkartėmis, ir kaip tik dėl to savo judėjimo, senasis argo vėl atgimsta ir atsinaujina. Jis turi savo centrus, kuriuose įsitvirtina ir išsilaiko; Tamplio kalėjimas išsaugojo septynioliktojo amžiaus argo; Bisetras, kai ten buvo kalėjimas, saugojo Tiuno karalystės argo[47]. Ten

galima buvo išgirsti senųjų tiuniečių galūnę anš. Tu gerianš? (Tu geri?) Jis tikianš. (Jis tiki.) Amžino judėjimo dėsnis vis dėlto tebetveria.

Jeigu filosofui pavyksta akimirkai sulaikyti šią be perstogės kintančią kalbą ir ją pastudijuoti, jį apninka liūdnos, bet naudingos mintys. Joks kitas tyrinėjimas nėra toks veiksmingas, toks vaisingas ir toks pamokomas. Nėra tokios argo metaforos, tokios žodžių šaknies, kuri neduotų akivaizdžios pamokos. Tarp tų žmonių mušti reiškia „apsimesti", jie muša ligą – „apsimeta sergą"; gudrybė – jų jėga.

Jiems žmogaus idėja neatskiriama nuo tamsos idėjos. Naktis – dumsynė; žmogus – tamsinis. Žmogus – tamsos vedinys.

Jie papratę žiūrėti į visuomenę kaip į aplinką, kuri juos žudo, kaip į fatališką jėgą, o apie savo laisvę kalba taip, kaip įprasta kalbėti apie savo sveikatą. Suimtas žmogus – ligonis; pasmerktas žmogus – lavonas.

Visų baisiausias dalykas kaliniui, palaidotam tarp keturių akmeninių sienų, – tai ledinis tyrumas; savo belangę jis vadina tyruole. Atsidūrus šioje niūrioje vietoje, gyvenimas laisvėje žmogui visuomet atrodo nuostabiai linksmas. Belaisvis turi ant kojų geležinius pančius; gal jūs sakysite, kad, jo nuomone, žmogus kojomis vaikščioja? Ne, jis mano, kad kojomis šoka; todėl, kai jam pavyksta perdildyti grandinę, jo pirmoji mintis yra ta, kad dabar jis gali šokti, ir pjūklą jis vadina smuiku. Vardas – tai šerdis; reikšmingas palyginimas. Banditas turi dvi galvas: tą, kuri apsvarsto visus jo veiksmus ir jam vadovauja visą gyvenimą, ir tą, kurią egzekucijos dieną jis paguldo po giljotinos peiliu; galvą, kuri jam duoda patarimus nusikalstamuose darbuose, jis vadina sorbona, o galvą, kuria jis išperka savo kaltes, – trinka. Kai žmogus ant savo kūno beturi tik skarmalus, o širdyje tiktai ydas, kai jis yra priėjęs tą dvigubą nuopuolį, materialinį ir moralinį, kurio abidvi reikšmes nusako žodis *gueux* – elgeta, jis yra pasirengęs nusikaltimui; jis panašus į gerai išgaląstą peilį dviem ašmenimis – vargu ir pagieža; todėl argo nesako *gueux*, jis sako *réguisé* – išgaląstas, išaštrintas. Kas yra katorga? Laužas pasmerktiesiems amžinai kančiai, pragaras. Katorgininkas vadinasi žagaru. Pagaliau kokiu gi žodžiu piktadariai vadina kalėjimą? Gimnazija. Ištisa pataisos sistema gali sekti iš šito žodžio.

Vagis taip pat turi savo „patrankų mėsą", tuos, kuriuos galima apvogti: jus, mane, bet kurį praeivį – pantrė. (Pan – visi žmonės.)

Ar norite žinoti, iš kur kilo dauguma katorgos dainų, tie refrenai, kurie specialiuose žodynuose vadinami lirlonfa*? Pasiklausykite.

Paryžiaus Šatlė kalėjimas turėjo ilgą didelį rūsį. Šis rūsys buvo aštuonios pėdos žemiau Senos lygio. Jis neturėjo nei langų, net langučių, vienintelė jo anga buvo durys; žmonės galėjo ten įeiti, bet oro neįeidavo. Rūsio lubas sudarė akmeniniai skliautai, o grindis – dešimties colių purvo sluoksnis. Rūsys kažkada buvo grįstas akmeninėmis plokštelėmis, tačiau ten sunkėsi vanduo, ir plokštelės susproginėjo ir sutrupėjo. Aštuonių pėdų aukštyje nuo grindų per šį požemį iš vieno galo į kitą ėjo ilga stora sija; nuo tos sijos tam tikru atstumu nuo viena kitos kabojo trijų pėdų ilgio grandinės, o prie tų grandinių galų buvo pritvirtinti perkakliai. Rūsyje kalėdavo pasmerktieji galeroms iki tos dienos, kai juos išsiųsdavo į Tuloną. Jie atsidurdavo po ta sija, kur kiekvieno laukė tamsoje blykčioją geležiniai pančiai.

* Lirlonfa – laisvai improvizuojamas, beprasmis kupletų refrenas.

Grandinės, tarsi nukarusios rankos, ir perkakliai, tarsi atgniaužti pirštai, pagriebdavo nelaiminguosius už kaklo. Taip apkalti jie čia ir pasilikdavo. Grandinė būdavo labai trumpa, tad jie negalėdavo atsigulti. Jie stovėdavo nejudėdami rūsyje, tamsoje, po ta sija, beveik pakarti, po žemais skliautais viršum galvos, ligi kelių purve, savo pačių išmatose, nutekančiose jų kūnu, iškankinti nuovargio, drebančiomis, per kelius linkstančiomis kojomis; turėdavo dėti negirdėtas pastangas gabalui duonos ar ąsočiui vandens pasiekti, pailsėti galėdavo tik įsikibę rankomis į grandinę, miegodavo tik stati, kas akimirką pabusdami nuo perkaklio smaugimo; kai kurie iš jų daugiau ir nepabusdavo. Norint pavalgyti, jiems reikėdavo vienos kojos pėda tol stumti aukštyn išilgai antros kojos blauzdos į purvą numestą duonos gabalą, kol jį galėdavo pasiekti ranka. Kiek laiko jie taip išbūdavo? Mėnesį, du mėnesius, kartais pusę metų; vienas išbuvo metus. Tas rūsys buvo katorgos prieškambaris. Čia žmogus atsidurdavo už kiškį, pasigautą karaliaus girioje. Ką veikdavo pasmerktieji čia, šitame kape, šitame pragare? Tai, ką galima veikti laidotuvių rūsyje: merdėdavo; ir tai, ką galima veikti pragare: dainuodavo. Mat tenai, kur nebėra daugiau vilties, dar lieka daina. Maltos vandenyse, kai artėdavo galera, pirma pasigirsdavo daina, o jau tik paskui irklai. Vargšas brakonierius Siurvensanas, kuriam buvo tekę kankintis Šatlė kalėjimo rūsyje, sakydavo: „Tiktai rimai ir palaikė mane.“ Kai kas sako, kad poezija nereikalinga. Kuriam galui, girdi, rimai? Kaip tik šitame rūsyje ir gimė beveik visos argo dainos. Kaip tik Paryžiaus Didžiojo Šatlė kalėjime atsirado Montgomeri galeros melancholiškasis refrenas: *Timalumizen, timalumizon.* Dauguma tų dainų labai niūrios; kai kurios linksmos; viena – švelni:

Čiontės mažiulio
Strėliaus* teatras.

Galite kiek įmanydami stengtis, jūs neišnaikinsite tų nemirtingų žmogaus širdies liekanų – meilės.

Šiame tamsių darbų pasaulyje gerai saugomos tarpusavio paslaptys. Paslaptis – bendra nuosavybė. Paslaptis šiems nelaimingiesiems – vieningumas, jų vienybės pagrindas. Išduoti paslaptį reiškia išplėšti iš kiekvieno šios nuožmios bendruomenės nario jo paties dalelę. Įskųsti energinga argo kalba reiškia suvalgyti gabalą. Tarytum įskundėjas atplėšė kiekvienam po dalelę kūno ir maitinosi visų mėsos gabalais.

Ką reiškia gauti antausį? Paprasta metafora atsako: matyti degant trisdešimt šešias žvakes. Čia įsikiša argo ir priduria: žvakė – tai kamuflė. Todėl šnekamoji kalba surado antausiui sinonimą – kamufletą. Šitaip, skverbdamasis iš apačios į viršų, pasinaudodamas metafora, šia trajektorija, kurios negalima apskaičiuoti, argo pakyla iš urvo ligi akademijos; jeigu Pulajė pasakė: „Aš uždegu savo kamuflę“, – tai Volteras parašė: „Langlevjelis la Bomelis nusipelnė šimto kamufletų.“

Kasinėjimai argo kloduose – tai atradimai kiekviename žingsnyje. Gilios šios keistos šnekos studijos nuveda į paslaptingą tašką, kuriame susikerta padorių žmonių visuomenė su prakeiksmo paženklinta visuomene.

* Šaulio. Kupidono. (Autoriaus pastaba.)

Argo – tai žodis, tapęs katorgininku.

Stačiai nuostabu, kad mąstantis žmogaus pradas galėtų taip žemai pulti, kad jis galėtų duotis tamsiosios likimo tironijos surišamas ir nuvelkamas į bedugnę, kad jis galėtų būti kažkokių nežinomų kerų traukiamas į tą bedugnę.

Ak, vargšė atstumtųjų mintis!

Deja! Nejaugi šitoje tamsoje niekas neateis į pagalbą žmogaus sielai? Nejaugi jos lemtis yra amžinai laukti dvasios išlaisvintojos, milžino raitininko, jojančio ant pegasų ir hipogrifų, kariūno su aušros spalvų apdaru, sparnais nusileidžiančio iš žydrynės, džiaugsmingo ateities riterio? Nejaugi ji visada veltui šauksis į pagalbą idealo ietį, nukaltą iš šviesos? Nejaugi ji pasmerkta nepermatomoje tos bedugnės tamsoje nuolat girdėti šiurpiai artėjant Blogį ir matyti vis arčiau ir arčiau savęs, po šlykščiais vandenimis, šio siaubūno galvą, jo apsiputojusius nasrus, gyvatišką ringavimą jo aštrianagių letenų, jo išsipučiančių šonų ir jo žiedų? Nejaugi ji turi pasilikti ten, be vilties krislelio, atiduota šios artėjančios, kraupiai jaučiamos pabaisos valiai, virpanti, išsidraikiusiais plaukais, grąžanti rankas, amžiams prikalta prie nakties uolos, ši liūdna Andromeda[48], kurios nuogas kūnas boluoja tamsoje?

III

ARGO, KURIS VERKIA, IR ARGO, KURIS JUOKIASI

Kaip matote, argo, visas tas, kuris egzistavo prieš keturis šimtus metų, ir dabartinis argo, yra persunktas niūrios simbolinės dvasios, kuri teikia visiems žodžiams čia graudų, čia grėslų atspalvį. Jame juntamas senovinis nuožmus liūdesys Stebuklų kiemo elgetų, lošusių ypatingomis savo pačių kortomis, kurių viena kita yra mums išlikusi. Gilių aštuonakę, pavyzdžiui, vaizdavo didelis medis su aštuoniais didžiuliais trilapiais – savotiškas simbolinis girios piešinys. Po tuo medžiu matyti ugnis, ant kurios trys zuikiai čirškina ant iešmo pamautą medžiotoją, o užpakalyje, ant kitos ugnies, garuodamas verda puodas, iš kurio kyšo šuns galva. Nieko nėra niūresnio už tą atpildą, pavaizduotą kortose tuo metu, kai egzistavo laužai kontrabandininkams kepinti ir kubilai netikrų pinigų dirbėjams virinti. Įvairios formos, kurias argo karalystėje įgaudavo mintis, net daina, net pašaipa, net grasinimas, – viskas buvo paženklinta bejėgiškumo, sunkaus jungo žyme. Visos dainos, kurių kelios melodijos yra išlikusios, buvo romios ir ligi ašarų graudžios. Vagis vadinamas vargšu vagimi ir visuomet vaizduojamas kaip besislepiantis kiškis, besigelbėjanti pelė, greitai nuskrendantis paukštis. Argo beveik nesiskundžia; jis apsiriboja atodūsiais; viena iš jo dejonių pasiekė mus: *Je n'entrave que le dail comment meck, le daron des orgues, peut atiger ses mômes et ses momignards et les locher criblant sans être atigé lui-même.* „Nesuprantu, kaip viešpats, žmonių tėvas, gali kankinti savo vaikus bei anūkus ir klausytis jų aimanų, nesikankindamas pats." Nelaimingasis kiekvieną kartą, kai turi laiko pagalvoti, jaučia savo bejėgiškumą prieš įstatymą ir menkystę prieš visuomenę; jis šliaužioja, maldauja, šaukiasi gailestingumo; jauti, jog jis žino esąs kaltas.

Apie praeito šimtmečio vidurį įvyko pasikeitimas. Kalėjimų dainos, vagių ritorneliai įgavo, galima sakyti, įžūlų, valiūkišką pobūdį. Vietoj graudaus refreno maliurė atsirado lariflia. Aštuonioliktame šimtmetyje beveik visose galerų, katorgų ir katorgininkų tremties vietų dainose pastebima šėtoniško ir mįslingo linksmumo. Jas lydi šis šaižus, šokinėjantis refrenas, kuris atrodo lyg apšviestas fosforo šviesa ir panašus į girioje pasklidusią dūdele švilpaujamos žaltvykslės dainą:

Mirlababi, siurlababo,
Mirliton ribon ribet,
Siurlababi, mirlababo,
Mirliton ribon ribo.

Šitaip dainuodavo galvažudžiai, pribaigdami žmogų kur nors rūsyje arba girios tankumyne.

Tai rimtas simptomas. Aštuonioliktame amžiuje senovinis tų niūrių visuomenės sluoksnių liūdesys išsisklaido. Jie pradeda juoktis. Jie išjuokia ir didįjį Dievą, ir didįjį karalių. Liudviko XV viešpatavimo metu Prancūzijos karalių jie vadina „markizu Pajacu". Jie beveik linksmi. Kažkokia silpna šviesėlė sklinda iš šių atstumtųjų, tarytum sąžinė jų daugiau nebeslėgtų. Šios pasigailėtinos patamsių gentys pasižymi ne tik pašėlusia savo veiksmų drąsa, bet ir nerūpestinga dvasios drąsa. Tai ženklas, kad tie žmonės praranda savo kaltumo supratimą ir kad net tarp mąstytojų bei svajotojų jaučia jiems patiems nežinomą paramą. Tai ženklas, kad vagystė ir plėšimas pradeda skverbtis net į doktrinas ir sofizmus, netekdami dalies savo šlykštumo ir gausiai jo suteikdami tiems sofizmams ir toms doktrinoms. Pagaliau tai ženklas, kad jie prašmatniai suklestės netolimoje ateityje, jeigu tik neatsiras kokių kliūčių.

Stabtelkime akimirksnį. Ką mes čia kaltiname? Aštuonioliktąjį amžių? Jo filosofiją? Ne, žinoma. Aštuonioliktojo amžiaus darbas – svarbus ir naudingas darbas. Enciklopedininkai su Didro priešakyje, fiziokratai su Tiurgo[49] priešakyje, filosofai su Volteru priešakyje, utopistai su Ruso priešakyje – tai keturi šventi legionai. Milžiniškas žmonijos žingsnis pirmyn į šviesą – tai jų nuopelnas. Tai keturi žmonių giminės avangardai, žygiuoją į keturis svarbiausius progreso punktus: Didro į grožį, Tiurgo į naudą, Volteras į tiesą, Ruso į teisingumą. Šalia filosofų ir žemiau jų vešėjo sofistai – nuodinga augmenija, įsipynusi į sveikus augalus, nuokana neliestoje girioje. Tuo metu, kai budelis Teisingumo rūmų didžiuosiuose laiptuose degino didžias išsilaisvinimo epochos knygas, rašytojai, šiandien jau užmiršti, su karaliaus privilegija leido visokią literatūrą, kuri turėjo keistą demoralizuojantį poveikį atstumtiesiems ir buvo jų godžiai ryjama. Kai kurie iš tų leidinių, labai globojamų vieno princo, – įdomi detalė – yra įtraukti į „Slaptąją biblioteką". Šie žymūs, bet nežinomi faktai liko nepastebėti paviršiuje. Kartais kaip tik ši faktą gaubianti tamsa jau byloja apie jo pavojingumą. Jis tamsus dėl to, kad vyksta požemyje. Rašytojas, tuomet iškasęs masėse gal pragaištingiausią liaudies sveikatai galeriją, buvo Retifas de la Bretonas[50].

Tas darbas, kuris vyko visoje Europoje, nusiaubė Vokietiją labiau negu kitas šalis. Vokietijoje per tam tikrą laikotarpį, Šilerio glaustai nušviestą garsioje dramoje „Plėšikai",

vagystė ir plėšimas, pasisavinę teisę protestuoti prieš nuosavybę bei darbą ir įsisavinę kai kurias visiems žinomas idėjas, lyg ir panašias į tiesą, bet iš esmės klaidingas, iš pažiūros teisingas, bet iš tikrųjų absurdiškas, apsigaubė tomis idėjomis ir lyg išnyko, prisisegę abstraktų pavadinimą ir tokiu būdu tarsi įgavę teorijos pavidalą; šitaip tos idėjos įsiskverbė į darbščių, kenčiančių ir dorų žmonių aplinką, net nežinant neatsargiems chemikams, kurie tą mikstūrą pagamino, net nežinant masėms, kurios ją priėmė. Panašaus fakto iškilimas kiekvieną kartą žymi pavojų. Kančios sukelia rūstybę; ir kai tarnaujančios klasės pačios save apakina arba užmigdo, – ir vienu, ir kitu atveju jų akys užmerktos, – nelaimingųjų skurstančių klasių neapykanta priďega savo deglą nuo kokio nors įskaudinto ar pagiežingo, vienatvėje mąstančio proto ir ima tyrinėti visuomenę. Šis tyrinėjimas, kupinas neapykantos, yra baisus.

Iš čia, jeigu tokia esti nelemtų laikų valia, ir seka tie siaubingi sukrėtimai, kadaise vadinti „žakerijomis“, šalia kurių grynai politiniai bruzdėjimai yra tik vaikų žaidimas; tai jau nėra engiamojo kova su engėju, bet gaivališkos negerovės maištas prieš gerovę. Tuomet viskas griūva.

Žakerijos – tai vulkaniški sukrėtimai liaudies gelmėse.

Kaip tik šiam pavojui, kuris gal buvo neišvengiamas aštuonioliktojo amžiaus pabaigos Europai, užkirto kelią Prancūzijos revoliucija – šis milžiniškas žmonių dorumo aktas.

Prancūzijos revoliucija, kuri yra ne kas kita, kaip kalaviju ginkluotas idealas, atsistojusi visu ūgiu, tuo pačiu staigiu judesiu užkėlė blogio vartus ir atkėlė vartus gėriui.

Ji davė laisvę minčiai, paskelbė tiesą, išsklaidė miazmas, išgydė amžių, skyrė valdovu liaudį.

Galima pasakyti, kad ji antrą kartą sukūrė žmogų, davusi jam antrą sielą – teisę.

Devynioliktasis amžius šį reikalą paveldėjo ir juo pasinaudojo, ir šiandien socialinė katastrofa, apie kurią mes ką tik kalbėjome, stačiai neįmanoma. Neregys, kas apie ją perspėja! Kvailys, kas jos bijo! Revoliucija – tai skiepai nuo žakerijos.

Tai dėl revoliucijos pasikeitė visuomenės gyvenimo sąlygos. Mūsų kraujyje daugiau nebėra feodalinės bei monarchinės santvarkos ligų bacilų. Nebėra daugiau viduramžių mūsų konstitucijoje. Mes gyvename jau nebe tais laikais, kai siaubingas vidinis kunkuliavimas išsiverždavo lauk, kai po kojomis girdėjosi duslus nežinomo griausmo dundesys, kai civilizacijos paviršiun iškildavo kažkokios neregimos kalvos, po kuriomis traukėsi požeminės kurmių galerijos, kai žemė prasiskirdavo, atsiverdavo urvų skliautai ir iš po žemių staiga pasirodydavo šiurpulingi veidai.

Revoliucinis jausmas – moralinis jausmas. Išsivystęs teisės pojūtis išugdo pareigos pojūtį. Visuotinis įstatymas – tai laisvė, kuri baigiasi ten, kur prasideda kito laisvė, – pagal nuostabų Robespjero apibrėžimą. Nuo 1789 metų visa liaudis išauga į iškilnią asmenybę; nėra vargšo, kuris, žinodamas savo teisę, nematytų šviesos spindulėlio; badmirys jaučia Prancūzijos teisingumą; piliečio orumas yra jo vidinis ginklas; kas laisvas, tas sąžiningas; kas balsuoja, tas viešpatauja. Iš to kyla nepaperkamumas; dėl to žlunga nesveiki potroškiai; prieš pagundas didvyriškai nuleidžiamos akys. Revoliucinis gydymas yra toks, kad tą dieną, kai skelbiamas išsilaisvinimas, ar tai būtų Liepos keturioliktoji, ar Rugpjūčio dešimtoji, nebebūna tamsuomenės. Apšviestų ir morališkai pakilusių masių šūkis – „Mirtis

vagims!" Progresas – doras žmogelis; idealas ir absoliutas nekrausto kišenių. Kas 1848 metais saugojo furgonus su Tiuilri turtais? Skudurininkai iš Sent Antuano priemiesčio. Skarmalai stovėjo lobių sargyboje. Dorybė teikė blizgesio driskiams. Tenai, tuose furgonuose, vos vos uždarytose, o kartais net ir pusiau pravirose skryniose, tarp šimtų brangenybėmis spindinčių dėžučių buvo senovinė Prancūzijos karūna, visa nusagstyta deimantais, apvainikuota karališkuoju „Regento" briliantu, kainavusi trisdešimt milijonų. Ir jie, basi žmonės, saugojo tą karūną.

Taigi nebėra daugiau žakerijos. Dėl to aš užjaučiu apsukruolius. Drauge su ja dingo sena baimė, kuri paveikė paskutinį kartą ir jau niekuomet daugiau negali būti taikoma politikoje. Svarbiausia raudonojo vaiduoklio spyruoklė nulaužta. Dabar tai žino visi. Pabaisa daugiau nebebaido. Paukščiai laisvai skraido aplink baidyklę, juodvabaliai tupia ant jos, buržua iš jos juokiasi.

IV

DVI PAREIGOS: BUDĖTI IR TIKĖTIS

Ar tikrai jau išnyko bet koks socialinis pavojus? Ne. Žakerijos nebėra. Šiuo atžvilgiu visuomenė gali būti rami, kraujas nemuš jai daugiau į galvą; tačiau tegu ji kaip reikiant pagalvoja, kaip jai dera kvėpuoti. Apopleksijos ji gali nebijoti, tačiau džiova prieš akis. Socialinė džiova vadinama skurdu.

Iš vidaus graužianti liga ne mažiau mirtina kaip ir perkūno trenksmas.

Taigi nenuilstamai kartokime: visų pirma reikia galvoti apie nuskriaustuosius ir sielvartaujančiuosius, padėti jiems, leisti jiems alsuoti tyru oru, apšviesti, mylėti juos, visomis išgalėmis plėsti jų akiratį, dosniai, visaip juos auklėti, visuomet būti jiems darbštumo pavyzdžiu ir niekuomet nebūti dykinėjimo pavyzdžiu, lengvinti individualios naštos sunkumą, gilinant bendro tikslo pažinimą, apriboti neturtą, neapribojant turto, sudaryti plačią dirvą visuomenės ir liaudies veiklai, turėti kaip Briarėjas[51] šimtą rankų, kad būtų galima jas ištiesti į visas puses prislėgtiesiems ir silpniesiems, bendromis jėgomis vykdyti didžią pareigą: steigti dirbtuves visoms rankoms, mokyklas visiems gabumams, laboratorijas visiems protams, padidinti darbo užmokestį, palengvinti darbą, pasiekti pusiausvyros tarp debeto ir kredito, tai yra padaryti taip, kad pastangos būtų atlygintos, poreikiai patenkinti: vienu žodžiu, priversti socialinę sistemą suteikti daugiau šviesos ir daugiau gerovės kenčiantiesiems ir neapšviestiesiems; štai kur glūdi pirmoji broliška priedermė – tegu to neužmiršta užjaučiančios sielos; štai kur glūdi pirmoji politinė būtinybė – tegu tai žino egoistiškos širdys.

Vis dėlto visa tai tik pradžia. Tikrasis uždavinys toks: darbas negali būti įstatymas, jeigu jis nėra teisė.

Savo minties mes toliau nevystome, nes čia ne tam vieta.

Jei gamta vadinama Apvaizda, tai visuomenė turi vadintis numatymu.

Intelektualinis bei moralinis augimas ne mažiau būtinas kaip materialinis pakilimas. Žinojimas – tai kelionės gairės; mintis – pirmoji būtinybė; tiesa – toks pat maistas kaip kviečiai. Protas, išalkęs mokslo ir išminties, menkėja. Gailėkimės lygiai pilvų, lygiai protų, kuriems trūksta peno. Jeigu yra kas nors baisesnio už kūną, merdintį dėl duonos stokos, tai siela, mirštanti iš šviesos troškulio.

Visas progresas siekia išspręsti tą klausimą. Ateis diena, ir visi bus apstulbinti. Žmonių giminei kopiant aukštyn, jos giluminiai sluoksniai visai natūraliai išeis iš negandų zonos. Skurdas išnyks, pakėlus visų bendrąjį lygį.

Šitas sprendimas palaimintas, ir būtų klaida juo abejoti.

Praeities jėga, tiesa, dar labai didelė mūsų laikais. Ji vėl atsigavo. Šis lavono atgijimas – stebėtinas dalykas. Praeitis žygiuoja ir puola. Ji atrodo nugalėtoja; tas numirėlis – užkariautojas. Praeitis eina su savo kariauna – prietarais, su savo špaga – despotizmu, su savo vėliava – nemokšyste; pastaruoju metu ji laimėjo dešimt pergalių. Ji slenka artyn, ji grasina, juokiasi, ji prie mūsų durų. Tik mes nenusimename. Parduosime lauką, kuriame įsitaisė stovyklą Hanibalas.

Mes tikime, ko gi mums bijoti?

Idėjos nesitraukia atgal, lygiai kaip neteka atgal upės.

Tegu apie tai pagalvoja tie, kurie nenori ateities. Sakydami progresui „ne", jie pasmerkia anaiptol ne ateitį, o pačius save. Jie apsikrečia niūria liga: jie įsiskiepija praeitį. Yra tik vienas būdas atsisakyti rytojaus – numirti.

O mes nenorime jokios mirties: kūnui tegu ji ateina kiek galima vėliau, o sielai tegu niekuomet neateina.

Taip, mįslė tars savo žodį, sfinksas prabils, problema bus išspręsta. Taip, liaudies pavidalas, kurį bendrais bruožais apmetė aštuonioliktasis amžius, bus išbaigtas devynioliktojo. Tik idiotas tuo suabejos! Būsimasis suklestėjimas, artimas visuomeninės gerovės suklestėjimas – reiškinys, nulemtas dangaus.

Titaniški visumos postūmiai valdo žmonių reikalus ir nustatytu laiku juos visus nuveda į išmintingą logišką būvį, į pusiausvyrą, teisingumą. Žmonija pagimdo jėgą, sudarytą iš to, kas žemiška, ir iš to, kas dangiška, ir ši jėga jai vadovauja; ši jėga yra stebukladarė; nuostabios atomazgos jai nėra sunkesnės už nepaprastas peripetijas. Padedama mokslo, sukuriamo žmogaus, ir įvykių, nulemiamų kažkieno kito, ji nelabai bijo prieštaravimų, pasitaikančių keliant problemas, kurios vidutinybei atrodo neįveikiamos. Ji lygiai apsukriai išgauna sprendimą iš idėjų sugretinimo, kaip ir pamokymą iš faktų sugretinimo; ir galima laukti visko iš šitos paslaptingos progreso galios, kuri vieną gražią dieną kapų rūsio gilumoje suruošė Rytų ir Vakarų akistatą, priversdama imamus kalbėtis su Bonapartu didžiosios piramidės viduje.

Taigi jokios atvangos, jokių svyravimų, sustojimo bei lūkuriavimo didingame protų žygyje pirmyn. Socialinė filosofija iš esmės yra mokslas ir taika. Jos tikslas ir būtinas jos veiklos rezultatas yra nuraminti audringas aistras studijuojant antagonizmą. Ji tyrinėja, ieško, skaido, paskui iš naujo jungia. Ji eina redukcijos keliu, niekur nesivadovaudama neapykanta.

Ne vieną kartą esame matę, kaip žmones blaškantis viesulas sugriauna visuomenę; istorijoje pilna tautų ir imperijų katastrofų; vieną gražią dieną atūžia šis nežinomasis, šis uraganas, ir nusineša viską: papročius, įstatymus, religijas. Indijos, Chaldėjos, Persijos, Asirijos, Egipto civilizacijos dingo viena po kitos. Kodėl? Nežinome. Kokios yra tų negandų priežastys? Neaišku. Ar buvo galima tas visuomenes išgelbėti? Ar čia nesama jų pačių kaltės? Gal jos buvo nesulaikomai pasidavusios kokiai nors nelemtai, jas pražudžiusiai ydai? Kokia dalis tenka savižudybei šioje baisioje nacijų ir rasių mirtyje? Tai vis klausimai, kurie neturi atsakymo. Šešėlis dengia pasmerktąsias civilizacijas. Jeigu jos paskendo, vadinasi, būta plyšio, pro kurį sunkėsi vanduo; mes nieko daugiau negalime pasakyti ir tik žiūrime suglumę, kaip šioje jūroje, kuri vadinama praeitimi, už tų didžiulių bangų – amžių, genami šiurpaus dvelksmo iš visų tamsos nasrų, grimzta į dugną milžiniški laivai – Babilonija, Ninevija, Tarsas, Tėbai, Roma. Bet tenai tamsa, o čia – aiškumas. Mes nežinome senovinių civilizacijų ligų, bet žinome mūsų civilizacijos negalavimus. Mes turime teisę iš visų pusių ją nušviesti; mes apmąstome jos grožybes ir keliame aikštėn jos šlykštumus. Ten, kur jai skauda, mes zonduojame; o kai opa nustatyta, priežasties tyrinėjimas leidžia atrasti vaistą. Mūsų civilizacija – dvidešimties amžių darbas – ir pabaisa, ir stebuklas; jai išgelbėti verta pasidarbuoti. Ir ji bus išgelbėta. Jai padėti – tai jau daug; ją apšviesti – tai dar daugiau. Visi naujosios socialinės filosofijos darbai turi būti sutelkti į tą tikslą. Dabartinio filosofo didi pareiga – auskultuoti civilizaciją, patikrinti jos širdį ir plaučius.

Kartojame: tokia auskultacija teikia drąsos; ir šiuo atkakliu raginimu nenustoti drąsos norime užbaigti šiuos kelis puslapius – rūsčią skausmingos dramos pertrauką. Socialinės formacijos neamžinos, bet po jomis juntamas žmogaus amžinumas. Žemės rutulys nemiršta nuo to, kad vienur kitur jame pasitaiko žaizdų – kraterių ir dedervinių – rūkstančių sieros kalvų; nemiršta nuo to, kad iš atsivėrusios voties – vulkano – virsta lava. Tautos ligos nenumarina žmogaus.

Vis dėlto tas, kuris stebi socialinę kliniką, tarpais linguoja galva. Patys stipriausieji iš jų, patys nuoširdžiausieji, patys logiškiausieji kartais nuleidžia rankas.

Ar ateis ateitis? Atrodo, kad beveik natūralu iškelti sau šį klausimą, kai aplinkui tokia klaiki tamsa. Susidūrimas akis į akį egoistų ir atstumtųjų – niūrus reginys. Tarp egoistų – prietarai, aklumas, kyląs iš turtingumo, apetitas, augąs drauge su svaiguliu, bukumas ir kurtumas, atsirandąs iš gero gyvenimo, kentėjimo baimė, o kartais netgi šlykštėjimasis kenčiančiaisiais, beširdiškas pasitenkinimas, išpūstas „aš“, užpildąs visą sielą; tarp atstumtųjų – geismas, pavydas, neapykanta, matant kitus mėgaujantis gerove, nenuramdomas žmogaus-žvėries veržimasis patenkinti savo potroškius, širdys, pilnos patamsių, liūdesys, vargas, fatališkumas, nepadori ir naivi nemokšystė.

Ar ir toliau vis dar reikia kelti mūsų žvilgsnį į dangų? Ar tasai šviečiantis taškas, kurį matome aukštybėse, yra iš tų, kurie turi užgesti? Baisu matyti idealą, pasiklydusį gelmėse, tokį mažytį, vos įžiūrimą, spindintį, bet vienišą tarp tų didžiulių juodų grėsmių, kurios spiečiasi aplinkui jį lyg kokios pabaisos; tačiau pavojus jam kyla ne didesnis negu žvaigždei debesų nasruose.

AŠTUNTOJI KNYGA

KERAI IR SIELVARTAS

I

RYŠKI ŠVIESA

Skaitytojas jau suprato, kad Eponina, Manjonos nusiųsta į Pliumė gatvę, pažinusi per tvorą namelio gyventoją, visų pirma, nukreipė nuo Pliumė gatvės banditus, paskui ten nuvedė Marijų, o Marijus po kelių dienų, praleistų ekstazėje prie tos tvoros, traukiamas jėgos, kuri traukia geležį prie magneto, o įsimylėjusįjį prie akmenų, iš kurių pastatytas jo mylimosios namas, galų gale įsigavo į Kozetės sodą, panašiai kaip Romeo į Džiuljetos sodą. Jam tai pavyko net lengviau negu Romeo; Romeo teko lipti per mūrinį aptvarą, Marijui tereikėjo truputį paspausti vieną palaikės tvoros virbą, kuris klibėjo surūdijusiame lizde kaip seno žmogaus dantys. Marijus buvo laibas ir lengvai pralindo.

Gatvėje niekuomet nieko nebūdavo, be to, Marijus braudavosi į sodą tiktai naktį, todėl jam negrėsė pavojus būti pamatytam.

Po tos palaimintos, šventos valandos, kai bučinys sužiedavo šiedvi sielas, Marijus ateidavo ten kiekvieną vakarą. Jei šiuo savo gyvenimo momentu Kozetė būtų pamilusi ne per daug sąžiningą, pasileidusį vyriškį, ji būtų žuvusi, nes esti dosnių prigimčių, kurios atsiduoda visiškai, o Kozetė buvo iš tokių. Viena iš didžiadvasiškų moters savybių yra nuolaidumas. Meilei toje aukštumoje, kurioje jinai tobula, būdingas įstabus drovumo apakimas. Kiek jums gresia pavojų, kilniosios sielos! Dažnai jūs atiduodate širdį, o mes imame kūną. Jūsų širdį mes paliekame jums, ir jūs drebėdamos žiūrite į ją tamsoje. Meilė nežino vidurio: ji arba pražudo, arba išgelbsti. Visas žmogaus likimas glūdi šioje dilemoje. Jokia lemtis nekelia šios dilemos taip nenumaldomai kaip meilė. Meilė yra gyvenimas, jeigu ji nėra mirtis. Lopšys, bet taip pat ir karstas. Tas pats jausmas žmogaus širdyje sako „taip“ ir „ne“. Iš viso to, ką sukūrė Dievas, žmogaus širdis kaip tik ir skleidžia daugiausia šviesos, bet, deja, ir tamsos.

Dievas panoro, kad Kozetė sutiktų meilę, kuri išgelbsti.

Kol ėjo 1832 metų gegužė, kas naktį tame vargingame apleistame sode, už kerynų, kurie kasdien darėsi vis kvapnesni ir tankesni, susitikinėjo dvi būtybės, turinčios visus skaistybės ir nekaltybės lobius, sklidinos dangaus palaimos, artimesnės arkangelams negu žmonėms, tyros, doros, apsvaigusios, spinduliuojančios, žėrinčios viena kitai tamsybėse. Kozetei vaidenosi, jog Marijui ant galvos karūna, o Marijus aplink Kozetę matė nimbą.

Jiedu liesdavo vienas antrą, žiūrėdavo į vienas antrą, imdavosi už rankų, glausdavosi prie vienas antro; tačiau buvo riba, kurios jie neperžengė. Ne todėl, kad ją būtų gerbę; jie nieko apie ją nežinojo. Marijus jautė užtvarą – Kozetės tyrumą, o Kozetė jautė atramą – Marijaus dorumą. Pirmutinis bučinys buvo drauge ir paskutinis. Po to Marijus tiktai palytėdavo lūpomis Kozetės ranką, skarelę arba plaukų garbaną. Kozetė jam buvo aromatas, bet ne moteris. Jis alsuote ja alsavo. Ji niekad jam neatsakydavo „ne", jis nieko jos neprašydavo. Kozetė buvo laiminga, Marijus patenkintas. Jiedu išgyveno tą žavingą būseną, kai viena siela tarsi akina antrą sielą. Tai buvo tas pirmasis nenusakomas dviejų skaisčių būtybių idealus apsikabinimas. Dvi gulbės, susitikusios Jungfrau viršūnėje.

Šią meilės valandą, kai geismingumas visiškai nutyla, ekstazės visagalybės veikiamas, Marijus, tyrasis ir angeliškasis Marijus, būtų greičiau galėjęs nueiti pas prostitutę, negu pakelti ligi kulkšnies Kozetei suknelę. Vieną kartą, mėnesienoje, Kozetė pasilenkė paimti kažko nuo žemės, ir jos korsažas prasiskleidė ant krūtinės; Marijus nukreipė akis į šalį.

Kas gi vyko tarp tų dviejų būtybių? Nieko. Jos viena antrą dievino.

Naktį, kai jie būdavo sode, tas sodas būdavo šventas ir pilnas gyvenimo. Visos gėlės išsiskleisdavo aplinkui juos ir tarsi juos smilkydavo kvapniais smilkalais, o jie atverdavo savo sielas ir jas išliedavo ant gėlių. Gosli ir vešli augmenija, sklidina sulčių, svaiginanti, virpėdavo aplink tuodu nekaltus vaikus, o jie tardavo meilės žodžius, nuo kurių virpėdavo medžiai.

Kokie buvo tie žodžiai? Dvilktelėjimai. Daugiau nieko. Tų dvilktelėjimų pakako visai gamtai sudrumsti ir sujaudinti. Jų magiškos galios negalima suprasti, skaitant knygos puslapiuose pašnekesius, kuriuos pagauna ir išsklaido it dūmus vėjelis, virpinąs medžių lapus. Atimkite iš dviejų įsimylėjėlių šnabždesio tą melodiją, kuri kyla iš sielos ir jam pritaria kaip lyra, ir liks tik šešėlis; jūs pasakysite: „Kaip? Tik tiek!" Taip, taip, vaikiškas kartojimas vis to paties, juokai dėl niekų, kvailystės, paikybės – bet juk tai visa, kas tik yra pasaulyje iškilniausio ir giliausio! Vieninteliai dalykai, kuriuos verta sakyti ir kurių verta klausytis!

Žmogus, kuris niekuomet nėra girdėjęs tokių niekų, tokių kvailybių, žmogus, kuris niekuomet nėra jų kalbėjęs, – tai bukagalvis, tai blogas žmogus.

Kozetė sakydavo Marijui:

– Žinai?..

(Šitokiomis aplinkybėmis, nors ir kokia dangiška buvo jų skaistybė, jiedu, patys nesižinodami, kaip tatai atsitiko, pradėjo vienas antram sakyti „tu".)

– Žinai? Mano vardas Efrazi.

– Efrazi? Bet ne, tavo vardas Kozetė.

– Ne! Kozetė gana šlykštus vardas. Aš jį gavau dar visai maža. O tikras mano vardas yra Efrazi. Argi tau nepatinka tas vardas – Efrazi?

– Patinka... Bet ir Kozetė visai nebjaurus vardas.

– Ar tau jis labiau patinka už Efrazi?

– Na... taip.

– Tai ir man jis labiau patinka. Taip, Kozetė – gražus vardas... Vadink mane Kozete.

Ir šypsena, su kuria ji pasakė šiuos žodžius, pavertė šį dialogą idile, verta rojaus alko.

Kitą kartą ji atidžiai pasižiūrėjo į jį ir sušuko:

– Pone, jūs gražus, jūs dailus, jūs sąmojingas, jūs visai nekvailas, jūs, žinoma, už mane daug mokytesnis, bet aš štai kuo galiu su jumis galynėtis: „Aš tave myliu!“

Ir Marijus, dangiško susižavėjimo pagautas, tarėsi girdįs posmą, žvaigždės sudainuotą.

Arba dar: kai jis sukosėjo, ji lengvai jam patapšnojo ir tarė:

– Nekosėkit, pone. Aš nenoriu, kad prie manęs kas kosėtų be mano leidimo. Labai negražu kosėti ir drumsti man ramybę. Aš noriu, kad tu gerai jaustumeis, nes jeigu tu blogai jausiesi, aš būsiu labai nelaiminga. Ką aš tuomet darysiu?

Ir viskas buvo tiesiog dieviška.

Vieną kartą Marijus tarė Kozetei:

– Įsivaizduok, buvo laikas, kai aš maniau, kad tu vadiniesi Uršulė.

Iš to jiedu juokėsi visą vakarą.

Kitą sykį, jiedviem besišnekant, jis staiga sušuko:

– Ak! Kartą Liuksemburgo soduose aš norėjau pribaigti vieną invalidą!

Bet jis iš karto nutilo ir daugiau nieko nepasakė. Būtų reikėję užsiminti Kozetei apie jos keliaraištį, o tai buvo ne jo jėgoms. Ši begalinė nekalta meilė su šventu išgąsčiu traukėsi atgal nuo nepatirto kūno palytėjimo.

Marijus vaizdavosi gyvenimą su Kozete lygiai šitokį, ir nieko daugiau: ateiti kiekvieną vakarą į Pliumė gatvę, pakreipti į šalį paslaugų virbą sodo aptvare, atsisėsti šalimais ant suolo, žiūrėti pro medžius į prasidedančios nakties mirgėjimą, priglausti savo kelį prie Kozetės plačios suknelės klosčių, glostyti jos nykščio nagutį, sakyti jai „tu“, uostyti paeiliui tą pačią gėlę – ir taip visuomet, be galo. Tuo metu viršum jų galvų slinkdavo debesys. Pūstelėjęs vėjelis kiekvieną kartą nusineša daugiau žmogaus svajonių negu dangaus debesų.

Bet vis dėlto ši skaisti, beveik atšiauri meilė neapsiėjo be asistavimo. „Sakyti komplimentus“ merginai, kurią myli, – tai pirmoji glamonės forma, baikščiai save išbandanti drąsa. Komplimentas panašus į bučinį pro šydą. Geismas čia slepia savo saldų smaigalį. Nuo geismo meilė traukiasi, kad galėtų dar stipriau mylėti. Marijaus švelnūs žodžiai, persunkti svajonės, buvo, galima sakyti, dangiškai žydros spalvos. Paukščiai, kai jie skraido ten, aukštybėse, netoli angelų buveinės, turi girdėti tokius žodžius. Juose skambėdavo visa, ką Marijus turėjo savy gyvybingo, žmogiško ir teigiamo. Tai buvo žodžiai, kurie sakomi grotoje, preliudija to, kas bus sakoma alkovoje; lyriniai jausmų išsiliejimai, soneto mišinys su giesme, mieli burkuojančių įsimylėjusiųjų perdėjimai, visos dievinimo subtilybės, sudėtos į puokštę ir skleidžiančios švelnų dangišką aromatą, nenusakomas širdies čiauškėjimas širdžiai.

– Ak, – šnabždėdavo Marijus, – kokia tu graži! Aš nedrįstu į tave žiūrėti. Aš galiu tik tave kontempliuoti. Tu Dievo malonė. Aš nežinau, kas man yra. Tavo suknelės apačia, iš po kurios pasirodo tavo kurpaitės galiukas, mane be galo jaudina. O kai prasiveria tavo mintis – kokia užburta šviesa pasklinda! Tu nuostabiai išmintingai kalbi. Kartais man atrodo, kad tu sapnas. Kalbėk, aš klausau, gėriuosi tavimi. O Kozete! Kaip viskas keista ir žavinga! Aš iš tikrųjų pamišęs. Jūs tiesiog nuostabi, panele. Į tavo kojeles reikia žiūrėti pro mikroskopą, o į tavo sielą – pro teleskopą.

Kozetė atsakydavo:

– Aš myliu tave truputį daugiau, negu mylėjau visą laiką nuo šio ryto.

Klausimai ir atsakymai sukdavosi kaip pakliuvo tame dialoge, krypdami būtinai į meilę, panašiai kaip smelkiasi į centrą įelektrintos šeivamedžio figūrėlės.

Visa Kozetės esybė buvo įsikūnijęs naivumas, nuoširdumas, giedrumas, nekaltumas, tyrumas, spinduliavimas. Apie Kozetę būtum galėjęs pasakyti, kad ji vaiski. Kiekvienam, kas ją matydavo, ji kėlė pavasario ir ryto aušros įspūdį. Jos akyse tarytum blizgėjo rasa. Kozetė buvo ryto aušra, įgavusi moters pavidalą.

Visai natūralu, kad Marijus, ją dievindamas, ja ir gėrėjosi. Bet reikia sakyti tiesą: ši mažoji vienuolyno auklėtinė, ką tik palikusi mokyklos suolą, kalbėdavo su nuostabiu įžvalgumu ir kartais pasakydavo nepaprastai teisingų ir puikių minčių. Tai buvo čiauškesys ir drauge rimtas pokalbis. Ji niekur nesuklysdavo ir viską blaiviai spręsdavo. Moteris jaučia ir kalba, klausydama švelnaus širdies instinkto, – štai dėl ko ji neklysta. Tiktai moteris moka pasakyti dalykus, kartu ir švelnius, ir gilius. Švelnumas ir gilumas – štai kur glūdi visa moteris; čia glūdi visas dangus.

Toje pilnutinėje laimėje jiems nuolat pašokdavo į akis ašaros. Sutrėkšta boružė, plunksna, iškritusi iš lizdo, nulaužta gudobelės šakelė jiems sukeldavo gailesį, ir jų ekstazė, švelniai gaubiama melancholijos, rodės, stačiai prašėsi ašarų. Tikriausias meilės ženklas – tai graudulys, kartais beveik skausmingas.

Ir šalia to – tokie prieštaravimai tėra tik šviesos ir šešėlių žaismas meilėje – jie mielai juokdavosi, nėmaž nesivaržydami, su tokiu žavingu laisvumu, jog kartais panėšėdavo į du berniukus. Širdys, skaistybės apsvaigintos, net nežino, kad budri gamta visuomet šalia jų. Ji čia pat, su savo brutaliu ir kilniu tikslu; kad ir kokios būtų nekaltos sielos, pačiame nekalčiausiame susitikime yra žavesio ir slėpiningumo, skiriančio įsimylėjėlių porą nuo dviejų draugų.

Jie vienas antrą dievino.

Tvarumas ir pastovumas egzistuoja. Žmonės myli vienas antrą, šypsosi vienas antram, daro grimasėles lūpų kraščiukais, suneria pirštus, sako vienas antram „tu", bet šitai nekliudo amžinybei. Du įsimylėjėliai slepiasi vakare, prieblandoje, neregimybėje, drauge su paukščiais, su rožėmis; jie naktį žavi vienas antrą žvilgsniu, į kurį sudeda visą širdį, jie šnabžda, čiauška, o tuo pat metu begalybėj ritmingai juda neaprėpiamais savo keliais spinduoliai.

II
PILNUTINĖS LAIMĖS SVAIGULYS

Jiedu gyveno lyg sapne, apstulbinti laimės. Jiedu nepastebėjo choleros, kuri kaip tik tą mėnesį siaubė Paryžių. Jiedu patikėjo vienas antram visa, ką tik galėjo, nors tasai „visa" buvo ne kiek daugiau kaip tik vardai. Marijus pasipasakojo Kozetei, kad jis našlaitis, kad vadinasi Marijus Ponmersi, kad jis advokatas, kad gyvena iš straipsnių knygų leidėjams, kad jo tėvas buvo pulkininkas, didvyris, ir kad jis, Marijus, susipyko su savo seneliu, turtingu žmogumi. Taip pat prasitarė, kad jis baronas, bet tai nepadarė Kozetei jokio įspūdžio. Marijus baronas?

Ji nesuprato. Ji nežinojo, ką reiškia tas žodis. Marijus buvo Marijus. Apie save jinai papasakojo, kad buvo auklėjama Mažojo Pikpiuso vienuolyne, kad jos motina taip pat mirusi, kad jos tėvas vadinasi ponas Foślevanas, kad jis labai geras, daug padeda vargšams, bet pats yra neturtingas ir labai kukliai gyvena, tik jai nieko negaili.

Keista, bet toje savotiškoje simfonijoje, kurioje Marijus gyveno nuo to laiko, kai pamatė Kozetę, praeitis, net ir labai nesena, paliko tokia miglota ir tokia tolima, kad jam visiškai pakako to, ką pasakė Kozetė. Jam net neatėjo į galvą jai papasakoti apie naktinį nuotykį lūšnoje, apie Tenardjė, apie jos tėvo keistą elgesį, rankos nusideginimą ir nesuprantamą pabėgimą. Marijus beregint visa tai užmiršo; vakare jis neatsimindavo, ką buvo daręs rytą, kur pusryčiavęs, su kuo kalbėjęsis; jo ausyse skambėjo melodijos, kurios jį darė kurčią visoms kitoms mintims, jis egzistavo tik tomis valandomis, kai matydavo Kozetę. Ir visai natūralu, kad tuomet, būdamas danguje, jis užmiršdavo žemę. Abu ilgesingai nešė nesuvokiamą bekūnių malonumų naštą. Taip gyvena nakvišos, vadinami įsimylėjėliais.

Deja! Kas nėra viso to išgyvenęs? Kodėl ateina valanda, kai mes paliekame šią žydrynę, ir kodėl gyvenimas dar tveria ir po to?

Meilė beveik ištisai atstoja mąstymą. Meilė ugningas viso kitko užmiršimas. Nagi pareikalaukite iš aistros logikos. Žmogaus širdyje taip pat sunku rasti absoliutų logišką ryšį, kaip dangaus mechanizme tobulą geometrinę figūrą. Kozetei ir Marijui niekas neegzistavo, tiktai Marijus ir Kozetė. Visas pasaulis aplink juos buvo nugarmėjęs į kiaurymę. Jie gyveno aukso akimirka. Nieko nebuvo priešakyje, nieko – užpakalyje. Marijus vargu ar pagalvodavo, kad Kozetė turi tėvą. Jo smegenyse viešpatavo užmirštis, būdinga apakimui. Apie ką gi kalbėdavosi įsimylėjusieji? Mes jau matėme: apie gėles, apie kregždutes, apie saulėlydį, apie mėnulio užtekėjimą, apie visokius svarbius dalykus. Jie vienas antram pasisakė viską, išskyrus viską. Įsimylėjusiųjų „viskas" – niekas. O tėvas, realieji įvykiai, lindynė, banditai, tasai nuotykis – kam visa tai? Ir ar taip jau tikra, kad tas košmaras iš tikrųjų buvo? Jie gyveno dviese, dievino vienas antrą, štai ir viskas. Nieko kito nė būti nebuvo. Galimas daiktas, pragaras išnyksta už mūsų dėl to, kad mes pasiekiame rojų. Ar yra kas matęs demonų? Argi jie egzistuoja? Argi mes esame drebėję? Argi esame kentėję? Nieko to neatsimename. Rausvas šydas dengia visa tai.

Taigi šitaip ir gyveno tiedvi būtybės nepasiekiamose aukštumose, toje nerealybėje, kuri pasitaiko gamtoje; nei nadyre, nei zenite, tarp žmogaus ir serafimo, viršum žemės nešvarybių, po pačiu eteriu, debesyje; beveik bekūniai, visiškai pavirtę dvasia ir ekstaze; jau per daug iškilnūs, kad galėtų vaikščioti žeme, dar per daug žmogiški, kad galėtų išnykti žydrynėje, panašūs į atomus, dar nenusėdusius tirpinyje; gyveno tarytum už likimo ribų, nežinodami įprastinių vėžių – vakar dienos, šios dienos, rytojaus; užburtos, alpstančios, plevenančios būtybės; kartais, sakytum, tokios lengvos, jog galėjo pakilti į beribę erdvę; beveik pasirengusios skristi į amžinybę.

Šitaip liūliuojami, jiedu miegojo budėdami. O, puikus idealo užmigdytos tikrovės letargas!

Kad ir kokia buvo graži Kozetė, Marijus kartais užsimerkdavo jos akivaizdoje. Užmerkti akis – tai geriausias būdas regėti sielą.

Marijus ir Kozetė neklausinėjo savęs, kur juos šitai nuves; jie tarėsi pasiekę kelio pabaigą. Žmonės turi keistą pretenziją: jie nori, kad meilė juos kur nors nuvestų.

III
PIRMIEJI ŠEŠĖLIAI

Žanas Valžanas ničnieko neįtarė.

Kozetė, ne tokia svajinga kaip Marijus, buvo linksma, ir to pakako Žano Valžano laimei. Kozetės mintys, jos švelnūs rūpesčiai, Marijaus paveikslas, pripildęs jos sielą, niekuo nepakenkė nuostabiam jos dailaus, nekalto ir šypsančio veidelio tyrumui. Ji buvo tokiame amžiuje, kai mergelė neša savo meilę kaip angelas leliją. Taigi Žanas Valžanas buvo ramus. Antra vertus, kai tarp įsimylėjusiųjų vyrauja darna, viskas eina kuo puikiausiai; kokį nors trečiąjį, kuris galėtų sudrumsti jų meilę, jie laiko visiškoje nežinioje smulkiomis atsargumo priemonėmis, kurios visada vienodos visiems įsimylėjusiesiems. Kozetė, sakysim, niekuomet neprieštaraudavo Žanui Valžanui. Jis nori pasivaikščioti? Puiku, tėveli. Jis nori pasilikti namie? Labai gerai. Nori praleisti vakarą su Kozete? Ji sužavėta. Kadangi jis visada išeidavo iš jos dešimtą valandą, tai Marijus tais atvejais ateidavo į sodą tik tada, kai, būdamas gatvėje, išgirsdavo Kozetę atidarant stiklines priebučio duris. Nereikia nė sakyti, kad dieną Marijaus čia niekuomet niekas nematydavo. Žanas Valžanas net visai buvo užmiršęs Marijų. Vieną kartą, rytą, jis tarė Kozetei: „Žiūrėk, tu nugarą kažkuo išsibaltinai!“ Praeitą vakarą Marijus iš džiaugsmo buvo apkabinęs Kozetę, ir jai netyčia pasitaikė atsišlieti į sieną.

Senoji Tusenė anksti eidavo gulti, apsiruošusi ji tegalvodavo tik apie miegą ir, lygiai kaip Žanas Valžanas, ničnieko nežinojo.

Marijus nė karto nebuvo į namus įkėlęs kojos. Kai jis būdavo su Kozete, jie slėpdavosi įduboje ties priebučiu, kad jų negalėtų kas pamatyti ir išgirsti iš gatvės, ir ten sėdėdavo, dažnai nė nesišnekėdami, o tik žiūrėdami į medžių šakas, patenkinti, kad gali dvidešimt kartų per minutę vienas antram paspausti rankas. Jei tomis akimirkomis už trisdešimties žingsnių būtų trenkęs perkūnas, jie to nebūtų pastebėję, – taip giliai vieno svajos pasinerdavo ir nugrimzdavo į antro svajas.

Nekaltos, vaiskios sielos! Giedros, šviesios valandos, beveik visada vienodos. Tokia meilė – tai lelijų žiedlapių ir balandžių plunksnų sūkurys.

Tarp jų ir gatvės buvo visas sodas. Įeidamas ir išeidamas, Marijus kiekvieną kartą rūpestingai įstatydavo virbą geležinėje tvoroje taip, kad nebūtų matyti nė mažiausios netvarkos.

Paprastai jis pasišalindavo apie vidurnaktį ir grįždavo pas Kurfeiraką. Kurfeirakas sakydavo Baoreliui:

– Ar patikėsi? Marijus dabar grįžta namo pirmą valandą ryto!

Baorelis atsakydavo:

– Ko gi tu nori? Seminaristas – tai parako statinė.

Kartais Kurfeirakas, susinėręs ant krūtinės rankas ir nutaisęs rimtą miną, sakydavo Marijui:

– Jaunuoli! Jūs išklydote iš doros kelio!

Kurfeirakas, žmogus praktiškas, nepalankiai žiūrėjo į tą neregimo rojaus atspindį Marijaus veide; jis nebuvo linkęs į nežemiškas aistras; jos vesdavo jį iš kantrybės, ir jis kai kada pareikalaudavo, kad Marijus grįžtų į tikrovę.

Vieną rytą jis padarė jam šitokią pastabą:

– Mano brangusis, dabar tu man atrodai žmogus, gyvenantis mėnulyje, svajų karalystėje, iliuzijų krašte, sostinėje, kuri vadinama Muilo Burbulu. Na, būk geras vyrukas, pasakyk, kuo ji vardu?

Niekas negalėjo priversti Marijaus prasitarti. Jis būtų veikiau davęs sau nagus nuplėšti, negu ištaręs vieną iš trijų skiemenų, sudarančių tą slėpiningą vardą, – Kozetė. Tikroji meilė spindulinga kaip aušra ir nebyli kaip kapas. Kurfeirakas matė vieną permainą: laime šviečiantį savo bičiulio nekalbumą.

Per tą saldų gegužės mėnesį Marijus ir Kozetė patyrė begalinę laimę. Jie mėgo:

kivirčytis ir sakyti vienas antram „jūs“ vien tik dėl to, kad paskui būtų maloniau sakyti „tu“;

ilgai pasakoti vienas antram su mažiausiomis smulkmenomis apie žmones, kurie jų visiškai nedomino, – dar vienas įrodymas, kad žavingoje operoje, kuri vadinama meile, libretas beveik nieko nereiškia;

Marijus – klausytis, kaip Kozetė kalba apie sukneles;

Kozetė – klausytis, kaip Marijus kalba apie politiką;

klausytis, prisiglaudus prie vienas antro, kaip darda karietos Babilono gatve;

žiūrėti į tą pačią žvaigždę danguje arba į tą patį žibuką žolėje;

tylėti drauge; tai daug didesnis malonumas, negu kalbėtis;

ir t. t., ir t. t.

Vis dėlto artėjo audra.

Vieną vakarą Marijus traukė į pasimatymą Invalidų bulvaru; paprastai jis žingsniuodavo nuleidęs galvą; jis buvo jau besukąs už Pliumė gatvės kampo, kai visai arti išgirdo tariant:

– Labas vakaras, ponas Marijau.

Jis pakėlė galvą ir pažino Eponiną

Tai jį nustebino. Jis nė karto nebuvo pagalvojęs apie tą merginą nuo tos dienos, kai jinai jį atvedė į Pliumė gatvę. Jis nematė jos, ir ji visiškai dingo jam iš atminties. Per ją pasiekęs savo dabartinę laimę, jis turėjo būti jai tiktai dėkingas, tačiau šis susitikimas jam buvo nesmagus.

Klaida manyti, kad meilė, jeigu ji laiminga ir skaisti, veda žmogų į tobulybę; jinai jį teveda, kaip jau esame parodę, į užmirštį. Šitame būvyje žmogus užmiršta būti blogas, bet užmiršta ir būti geras. Dėkingumas, pareiga, patys esmingiausi ir įkyriausi atsiminimai dingsta. Bet kuriuo kitu laiku Marijus būtų kitaip kalbėjęs su Eponina. Galvodamas tiktai apie Kozetę, jis net nelabai aiškiai suvokė, kad ši Eponina yra Eponina Tenardjė ir kad jos pavardė įrašyta jo tėvo testamente – ta pati pavardė, dėl kurios prieš keletą mėnesių jis būtų su tokiu įkarščiu pasiaukojęs. Mes rodome Marijų tokį, koks jis buvo. Net jo tėvo paveikslas truputį buvo nublyškęs jo sieloje nuo ryškių meilės spindulių.

Jis atsakė, šiek tiek sutrikęs:

– A, čia jūs, Eponina?

– Kodėl man sakote „jūs“? Ar aš jums ką blogo padariau?

– Ne, – atsakė jis.

Žinoma, jis nieko prieš ją neturėjo. Toli gražu. Tiktai jautė, kad dabar negali kitaip elgtis: sakydamas Kozetei „tu“, jis turi sakyti „jūs“ Eponinai.

Jisai tylėjo, todėl ji sušuko:

– Pasakykite gi...

Paskui ji nutilo. Atrodė, kad šiai būtybei, kitados tokiai nerūpestingai ir įžūliai, pritrūko žodžių. Ji mėgino nusišypsoti, bet negalėjo. Ji vėl prabilo:

– Na?..

Paskui nutilo ir nuleido akis.

– Labanakt, ponas Marijau, – staiga tarė ji atžariai ir nuėjo sau.

IV

KEBAS ANGLIŠKAI RIEDA, O ŽARGONIŠKAI LOJA

Kitą dieną, o tai buvo birželio trečioji, 1832 metų birželio 3 diena, – data, pažymėtina dėl rimtų įvykių, kurie pakibo tuo laikotarpiu virš Paryžiaus nelyginant audros debesys, – Marijus temstant ėjo tuo pačiu keliu, kaip ir vakar, su tomis pačiomis susižavėjimo kupinomis mintimis širdyje ir staiga tarp bulvaro medžių pastebėjo artėjančią Eponiną. Dvi dienos pagrečiui – tai jau buvo per daug. Jis greitai apsigręžė, pasuko iš bulvaro ir patraukė į Pliumė gatvę kitu keliu – Princo gatve.

Šit kodėl Eponina nusekė paskui jį ligi pat Pliumė gatvės – to ji dar niekuomet nebuvo dariusi. Iki šiolei ji tik žiūrėdavo į jį, kai jis eidavo bulvaru, net nesistengdama su juo susitikti. Ir tik vakar pamėgino jį pakalbinti.

Taigi Eponina ėjo iš paskos, bet jis jos nepastebėjo. Ji pamatė, kaip jis atstūmė tvoros virbą ir įsmuko į sodą.

– Žiū! – tarė ji sau. – Jis drožia į namus!

Ji prisiartino prie tvoros, pačiupinėjo virbus vieną po kito ir lengvai surado tą, kurį buvo atstūmęs Marijus.

Niūriu tonu ji pašnibždomis sumurmėjo:

– Na jau ne, paukšteli!

Ji atsisėdo ant tvoros cokolio prie to virbo, lyg jį saugotų. Tai buvo kaip tik tame kamputyje, kur tvora rėmėsi į gretimą mūrinį aptvarą. Tą vietą gaubė tamsa, ir Eponinos visiškai nesimatė.

Šitaip ji ištūnojo daugiau kaip valandą, nejudėdama, užgniaužusi kvapą, kankinama savo minčių.

Apie dešimtą valandą vakaro vienas iš dviejų ar trijų Pliumė gatvės praeivių, senas pavėlavęs buržua, kuris skubėjo kuo greičiau prasmukti pro šią nykią vietą, turinčią blogą

vardą, eidamas pro sodo tvorą, kaip tik prie kampo, kur tvora remiasi į mūrą, išgirdo duslų balsą, grėsmingai tariantį:

– Aš jau nesistebėčiau, jei jis čia ateidinėtų kiekvieną vakarą!

Praeivis apsidairė aplinkui, nieko nepamatė, bet nedrįso pažiūrėti į tamsųjį kampą ir labai nusigando. Jis paspartino žingsnį.

Tas praeivis ne be reikalo skubėjo, nes netrukus į Pliumė gatvę įsuko šešetas vyrų; jie ėjo palei pat mūrą pavieniui, tam tikru atstumu vienas nuo kito, ir juos galėjai palaikyti įkaušusia naktine sargyba.

Pirmasis, priėjęs prie geležinės sodo tvoros, sustojo ir palaukė kitų; po akimirkos susirinko visas šešetas.

Vyrai ėmė patylomis šnekėtis.

– Čiontės, – tarė vienas iš jų.

– Ar sode yra kebas? – paklausė kitas.

– Nežinau. Dėl viso ko atsinešiau kamuoliuką. Duosime jam pakramtyti.

– Ar turi mastikos stiklaišiui išremti?*

– Turiu.

– Tvora sena, – tarė penktasis, kalbėjęs pilvašnekio balsu.

– Juo geriau, – tarė antrasis. – Vadinasi, ji necyps, kai stryku griešim, ir bus nesunku ją pravirbint.

Šeštasis, kuris iki šiol dar nebuvo atvėręs burnos, ėmė tyrinėti tvorą, kaip buvo dariusi Eponina prieš valandą, iš eilės mėgindamas kiekvieną virbą ir atsargiai juos judindamas. Šitaip jis priėjo virbą, kurį buvo išklibinęs Marijus. Jau jis buvo bečiumpąs už to virbo, bet kažkieno ranka netikėtai išniro iš tamsos ir nusileido jam ant peties; jis pajuto smarkų stūmį į krūtinę, ir kimus balsas negarsiai ištarė:

– Čia yra kebas.

Tuo pat momentu jis pamatė prieš jį stovinčią išblyškusią merginą.

Vyriškis pajuto sukrėtimą, kokį visuomet sukelia netikėtumas. Jis šlykščiai išsišiepė; nėra baisesnio reginio už sutrikdytą žvėrį; vien išgąstinga jo povyza gąsdina. Jis atsitraukė ir sumurmėjo mikčiodamas:

– Kas čia per šliundra?

– Jūsų duktė.

Iš tikrųjų čia buvo Eponina, ir kalbėjo ji su Tenardjė.

Pasirodžius Eponinai, prisiartino penketas kitų, tai yra Barškasu, Plačiasnukis, Babė, Monparnasas ir Briužonas, tyliai, nesiskubindami, netardami nė žodžio: tiems nakties žmonėms būdingas šiurpus lėtumas.

Jų rankose galėjai įžiūrėti kažkokius baisingus įnagius. Plačiasnukis laikė lenktas žnyples, kurias vagys vadina „skepetėlėmis".

– O ką gi tu čia veiki? Ko iš mūsų nori? Ar iš galvos išsikraustei? – sušuko Tenardjė, kiek galima šaukti, kalbant tylomis. – Ko atėjai mums kliudyti?

Eponina ėmė juoktis ir šoko jam ant kaklo.

---

* Išgrūsti langą naudojantis mastikos pleistru: prispaustas prie lango pleistras neleidžia nukristi stiklo šukėms ir apsaugo nuo triukšmo. (Autoriaus pastaba.)

– Aš esu čia dėl to, tėveli, kad noriu čia būti. Ar man jau nevalia pasėdėti ant akmenėlių? Bet jums tai nereikėtų čia būti. Ko jūs atėjote, jeigu čia sausainis! Juk aš sakiau Manjonai: „Čia nėra kas veikti." Pabučiuok gi mane, brangusis tėveli! Kaip ilgai jūsų nemačiau! Vadinasi, jūs laisvas?

Tenardjė, mėgindamas atstumti Eponiną, prašvokštė:

– Gerai. Pabučiavai, ir užteks. Taip, aš laisvas. Neuždarytas. O dabar eik sau.

Bet Eponina jo nepaleido ir dar karščiau ėmė jį glamonėti.

– Mielas tėveli, kaip jūs pabėgot? Bet ir galvą jūs turit, jeigu iš ten išsikapanojot. Papasakokit man! O mama? Kur mama? Papasakokit man apie mamytę!

Tenardjė atsakė:

– Ji sveika, bet tikrai nežinau, paleisk mane ir nešdinkis, sakau tau.

– Jokiu būdu aš nenoriu nešdintis, – tarė Eponina, maivydamasi kaip išlepintas vaikas, – jūs mane varot, o aš jau keturi mėnesiai, kai nemačiau jūsų, ir vos kartą spėjau jus pabučiuot.

Ir ji vėl apkabino tėvui kaklą.

– Po velnių, na ir kvailystės! – tarė Babė.

– Skubėkim! – tarė Plačiasnukis. – Ko gero, dar vižlai užklups.

Pilvašnekio balsas padeklamavo šį dvieilį:

Ne Nauji metai ši diena –
Bučiuotis su tėte gana!

Eponina atsisuko į penketą banditų.

– Žiūrėk, čia ponas Briužonas! Sveiki, ponas Babė. Sveiki, ponas Barškasu. Negi jūs manęs nepažįstate, ponas Plačiasnuki? Kaip sekas, Monparnasai?

– Nebijok, visi tave pažino! – sumurmėjo Tenardjė. – Sveika ir sudie, dink iš čia! Palik mus ramybėje.

– Dabar metas vištoms miegoti, o lapėms vaikščioti, – tarė Monparnasas.

– Pati supranti, kad mes turim šičionais padirbėti, – pridūrė Babė.

Eponina čiupo Monparnasą už rankos.

– Saugokis! – įspėjo tas. – Įsipjausi, aš turiu geležtę rankoj.

– Monparnasai, mielasis, – labai švelniai atsakė Eponina, – žmonės turi vieni kitais pasitikėt. Ar aš nesu savo tėvo duktė? Ponas Babė, ponas Plačiasnuki, juk man jūs pavedėt išaiškinti reikalą?

Įsidėmėtina, kad Eponina nekalbėjo argo. Nuo to laiko, kai ji susipažino su Marijumi, ši atkari kalba pasidarė jai neįmanoma.

Savo mažute, silpna ir kaulėta rankute, panašia į skeleto ranką, ji suspaudė storus surambėjusius Plačiasnukio pirštus ir kalbėjo toliau:

– Jūs gi žinot, kad aš nesu kvaila. Juk manim visados tikėdavot. Kai prireikdavo, aš jums pasitarnaudavau. Na, juk aš čia teiravaus, ir jūs tik be reikalo lendat į pavojų, štai kas yra! Aš jums prisiekiu, kad šitame name jums nėra ko veikti.

– Ten tik vienos moterys, – tarė Plačiasnukis.

– Ne. Visos išsikraustė.

– Bet žvakės pasiliko! – tarė Babė.

Ir jis parodė Eponinai šviesą, mirgančią pro medžių viršūnes vilos mansardoje. Tai Tusenė dar buvo neatsigulusi – ji džiaustė skalbinius.

Eponina griebėsi paskutinės priemonės.

– Na tai kas! – tarė ji. – Čia labai neturtingi žmonės, šiame namiūkštyje nė vieno su nerasite.

– Eik po velnių! – sušuko Tenardjė. – Kai apversim aukštyn kojom visą namą ir išnarsysim nuo rūsio iki palėpės, tada pasakysim tau, ko ten yra: geltonukų, baltukų ar variokų.

Ir, pastūmęs ją į šalį, žengė į priekį.

– Ponas Monparnasai, bičiuli mielas, – tarė Eponina, – jūs toks šaunus vyrukas, prašau jus, neikit!

– Saugokis, įsipjausi! – vėl įspėjo Monparnasas.

Tenardjė pareiškė jam įprastu ryžtingu tonu:

– Keliauk sau, fėja, ir palik vyrus dirbti savo darbą.

Eponina paleido Monparnaso ranką, į kurią vėl buvo įsikibusi, ir tarė:

– Tai jūs norit eiti į tą namą?

– Tik nosį įkišti! – šaipydamasis atsakė pilvašnekys.

Tada ji atsišliejo nugara į tvorą, atsistojo veidu į tuos ligi dantų ginkluotus šešis banditus, kurie naktį buvo panašūs į demonus, ir tyliu tvirtu balsu tarė:

– Na, o aš nenoriu.

Jie apstulbo iš nustebimo. Tik pilvašnekys nesiliovė kiknojęs. Ji vėl prabilo:

– Draugužiai, paklausykit! Čia kas kita. Dabar aš jums pasakysiu viską. Pirmiausia, jeigu jūs įeisit į sodą, jei paliesite tvorą, aš imsiu rėkt, pradėsiu belsti į vartus, sukelsiu žmones, pašauksiu policininkus – jie sučiups visą jūsų šešetą.

– Ji gali taip padaryti, – tyliai tarė Tenardjė Briužonui ir pilvašnekiui.

Ji pakratė galvą ir tarė:

– O pirmiausia mano tėvą!

Tenardjė priėjo prie jos.

– Toliau nuo manęs, seni! – įspėjo ji.

Jis pasitraukė, niurnėdamas pro dantis: „Kas gi jai pasidarė?“ Ir pridūrė:

– Kalė!

Ji prapliupo baisiu juoku.

– Kaip jums patinka, bet vis tiek neįeisit. Aš nesu kalė, aš vilko duktė. Jūs šešetas, bet kas man? Jūs vyrai. Na gerai, o aš moteris. Aš jūsų visai nebijau, nemanykit. Aš jums sakau, kad neįeisit į šitą namą, nes man tas nepatinka. Tik prieikit, aš pradėsiu lot. Aš jums jau sakiau, kebas – tai aš. Man nusispjaut į jus visus. Eikit savo keliais, jūs man įkyrėjot! Nešdinkitės, kur tinkami, bet čia nesirodykit, aš jums draudžiu! Jūs mane peiliu, o aš jus šlepete, man vis tiek. Nagi tik lįskit, pabandykit!

Nusikvatojusi ji vėl žengtelėjo į banditus; jos mina buvo šiurpi.

– Po šimts, aš nebijau! Vis tiek šią vasarą teks badaut, o žiemą šalt. Stačiai juokingi žiopliai tie vyrai! Jie mano, kad jų gali bijot mergiščia! Bijot – ko? Kurgi ne! Tai jūsų raganos meilužės lenda iš baimės po lova, kai jūs imate rėkaut, ar ne? Aš ne tokia, nieko nebijau!

Ji įsmeigė į Tenardjė akis ir tarė:

– Net ir jūsų!

Paskui, degančiu vaiduoklio žvilgsniu perleidusi banditus, kalbėjo toliau:

– Lyg man ne vis tiek, ar mane ras rytoj kas nors ant Pliumė gatvės grindinio, papjautą tėvo durklu, ar po metų aptiks Sen Klu tinkluose, ar prie Gulbių salos tarp senų supuvusių kamščių ir paskandintų šunų!

Čia ji turėjo nutilti, ją ėmė purtyti sausas kosulys, iš siauros, silpnos krūtinės veržėsi gargėjimas.

Ji varė toliau:

– Man tik reikia sušukt, bematant subėgs žmonių, ir – šmakšt! Jūsų – šešetas, o už mane visi.

Tenardjė mėgino žengti į ją.

– Nesiartinkit! – sušuko ji.

Jis sustojo ir švelniai tarė jai:

– Na gerai, sutinku. Aš prie tavęs neisiu, tik tu nešauk taip garsiai. Dukrele, tai tu nori mums sugadinti visą reikalą? Bet juk mums reikia užsidirbti duoną. Tai tu jau nemyli savo tėvo?

– Jūs man įgrisot, – atsakė Eponina.

– Bet juk mums reikia gyventi, valgyti...

– Stipkit.

Tai tarusi, ji atsisėdo ant tvoros iškišos ir užniūniavo:

Akutės meilios,
Kojytės dailios,
Tik veikti nėra ko.

Alkūne pasirėmusi į kelį, smakrą pasidėjusi ant delno, ji abejingai supo koją. Pro suplyšusią suknelę buvo matyti liesi raktikauliai. Netoli stovintis žibintas apšvietė jos profilį ir figūrą. Sunku būtų buvę įsivaizduoti ryžtingesnę ir nuostabesnę pozą.

Šešetas plėšikų, suglumę ir paniurę, kad šita mergiščia verčia niekais visą jų sumanymą, pasitraukė į žibinto stulpo šešėlį ir ėmė tartis, gūžčiodami pečiais, pažeminti ir įsiutę.

O ji tuo tarpu ramiai ir atšiauriai žiūrėjo į juos.

– Jai kažkas įstrigo į makaulę, – tarė Babė. – Turi būti priežastis. Ar tik nebus įsimylėjusi tą senį? Vis dėlto apmaudu praleisti tokią progą. Dvi moterys, senis užpakaliniame kieme; ant langų neblogos užuolaidos. Senis, turbūt, žydas. Man atrodo, operacija pelninga.

– Na gerai, jūs eikit visi ten, – sušuko Monparnasas. – Tvarkykite reikalą. Aš pasiliksiu su mergiščia, o jeigu ji krustels...

Ir žibinto šviesoje blykstelėjo atlenktas peilis, kurį jis laikė rankovėje.

Tenardjė nekalbėjo nė žodžio, matyt, buvo pasiruošęs viskam.

Briužonas, kuris tarp jų buvo laikomas lyg ir orakulu ir, kaip žinoma, „sumanė operaciją", vis dar tylėjo. Jis atrodė susimąstęs. Jis garsėjo kaip žmogus, kuris nieko nebijo, ir visi žinojo, kad vieną kartą jis tik iš tuščio pagyrūniškumo iki paskutinio daikto apiplėšė policijos postą. Be to, jis posmuodavo eiles ir dainas, ir dėl to turėjo didelį autoritetą.

Babė jį paklausė:

– O ką tu pasakysi, Briužonai?

Briužonas dar valandėlę patylėjo, paskui, ir šiaip, ir taip pakraipęs galvą, pagaliau ryžosi tarti žodį:

– Štai kas: šįryt užėjau du besipešančius žvirblius, o vakare štai susidūriau su vaidinga moterše. Tas ne į gera. Eime iš čia.

Jie nuėjo.

Eidamas Monparnasas burbtelėjo:

– Vis tiek, jei būtų reikėję, būčiau jai užtvojęs.

Babė jam atsakė:

– O aš ne. Prie damų aš nekišu letenų.

Prie gatvės kampo jie sustojo ir tylutėliai pasikeitė šiais mįslingais žodžiais.

– Kur nakvosim šiąnakt?

– Po Pantenu*.

– Tenardjė, ar turi vartų raktą?

– Aišku.

Eponina, kuri nuo jų nenuleido akių, matė juos nueinant tuo pačiu keliu, kuriuo buvo atėję. Ji atsistojo ir pasieniais, patvoriais slinko paskui juos. Šitaip juos nulydėjo iki bulvaro. Ten jie išsiskirstė, ir ji matė, kaip šeši vyrai dingo tamsoje, lyg tirpte joje ištirpo.

V

KAS SLYPI NAKTYJE

Banditams pasišalinus, Pliumė gatvė atgavo ramią naktinę išvaizdą.

Tai, kas tik ką įvyko šioje gatvėje, nė kiek nebūtų nustebinę girios. Aukštų medžių tankumynai, krūmokšniai, viržynai, tankiai susipynusios šakos, aukštos žolės gyvena niūrų gyvenimą; žmogaus nelytėta knibždynė čia pastebi bet kokią ūmai pasirodžiusią neregimybę; tai, kas yra žemiau žmogaus, pro rūką įžiūri tai, kas aukščiau žmogaus; ir naktį ten sueina akistaton daiktai, mums, gyviesiems, nežinomi. Laukinė, atšiauri gamta išsigąsta, pajutusi artėjant tai, kas antgamtiška. Tamsos jėgos pažįsta viena kitą, ir tarp jų laikosi paslaptinga pusiausvyra. Dantys ir nagai privengia to, kas nepagaunama juslėmis. Kraugeriškas gyvuliškumas, nepasotinamas apetitas, tykojąs grobio, nagais ir dantimis ginkluoti instinktai, kurių šaltinis ir tikslas – pilvas, neramiai uostinėja ir dairosi į dūluojančią beaistrę, vaiduokliška, marška apsigaubusią būtybę, kuri su šiuo miglotu plevėsuojančiu apdangalu jiems atrodo gyvenanti negyvą ir klaikų gyvenimą. Šie padarai, grubios materijos įsikūnijimas, nesąmoningai bijo susidurti su neaprėpiama tamsa, kurios kondensuotas gumulėlis ir yra nežinoma būtybė. Juoda figūra užkerta kelią plėšriam žvėriui ir jį sustabdo vietoje. Kapų gyventojai gąsdina ir trikdo urvo gyventoją; nuožmybė bijosi klaikybės; vilkai atbuli traukiasi nuo vilkato.

* Pantenas – Paryžius. (Autoriaus pastaba.)

VI

MARIJUS TIEK GRĮŽTA Į TIKROVĘ, JOG DUODA KOZETEI SAVO ADRESĄ

Tuo metu, kai šis savotiškas šuo žmogaus pavidalu ėjo sargybą prie geležinės tvoros ir šešetas banditų pasitraukė nuo mergiščios, Marijus sėdėjo šalia Kozetės.

Niekad dangus dar nebuvo toks žvaigždėtas ir puikus, medžiai tokie virpulingi, žolynų kvaptis tokia stipri; niekad šiugždesys paukščių, miegančių lapuose, nebuvo toks švelnus, niekad visatos harmonija taip nesiderino su vidine meilės muzika; niekad Marijus nebuvo toks įsimylėjęs, toks laimingas, toks sužavėtas. Tik Kozetę jis rado nusiminusią. Paraudusios akys rodė, kad jos verkta.

Tai buvo pirmas debesis viršum nuostabios jų svajonės.

Pirmieji Marijaus žodžiai buvo:

– Kas tau?

Ir ji atsakė:

– Štai kas.

Paskui atsisėdo ant suolo ties priebučiu ir, kol jis, virpėdamas iš jaudulio, sėdosi šalia, kalbėjo toliau:

– Šįryt tėvas man liepė būti pasiruošusiai, pasakė, kad jis turi reikalą ir kad mes, galimas daiktas, išvyksime.

Marijų nuo galvos iki kojų nukrėtė šiurpas.

Gyvenimo pabaigoje numirti reiškia išvykti; gyvenimo pradžioje išvykti reiškia numirti.

Jau šešios savaitės Marijus pamažu, iš lėto, palaipsniui, diena po dienos ėmė Kozetę savo valdžion. Šis apvaldymas buvo grynai idealus, bet gilus. Kaip jau esame aiškinę, pirmosios meilės siela užvaldoma daug anksčiau negu kūnas; vėliau kūnas pavergiamas pirmiau negu siela, o kartais siela visai užmirštama; foblazai[52] ir priudomai[53] priduria: „Todėl, kad jos nėra." Laimė, tas sarkastiškas posakis – paprastas piktžodžiavimas. Taigi Marijus valdė Kozetę, kaip valdo mus dvasios; bet jis gaubė ją visa savo siela ir pavydžiai ją savinosi tvirtai tikėdamas, kad turi tam teisę. Jam priklausė jos šypsena, alsavimas, aromatas, gilus mėlynų akių spinduliavimas, odos švelnumas, kai jis paliesdavo jos ranką, žavingas apgamėlis ant kaklo, visos mintys. Jie buvo susitarę kiekvieną naktį sapnuoti vienas antrą ir savo žodį tesėjo. Taigi jam priklausė ir Kozetės sapnai. Jis be paliovos žiūrėdavo į trumputes garbanėles ant jos sprando ir kartais jas liesdavo savo alsavimu, sakydamas sau, kad kiekviena iš šitų garbanėlių priklauso jam, Marijui. Jis maldingai kontempliuodavo visa, ką ji nešiojo: gražiai sumegztą kaspiną, pirštinaites, rankogaliukus, kurpaites – visus tuos šventus daiktus, kurie priklausė jam. Jis tarėsi, kad jam priklauso ir gražios vėžlio kaulo šukos jos plaukuose, ir net kalbėjo sau, – tai buvo duslus ir slaptas bundančio geidulingumo vapėjimas, – kad nėra nė vieno raištelio jos suknelėje, nė vienos akutės jos kojinėse, nė

vienos klostės jos korsete, kuri nebūtų buvusi jo nuosavybė. Greta Kozetės jis jausdavosi kaip šalia savo turto, savo daikto, šalia savo despoto ir savo vergės. Atrodė, kad jų sielos tiek susiliejusios, jog, panorę jas atsiimti, jie būtų negalėję jų atpažinti. „Šita mano." – „Ne, tai mano." – „Tikėk manimi, tu klysti. Čia tikrai aš." – „Ne, tu apsirikai, čia visai ne tu, čia aš." Marijus buvo Kozetės dalis, o Kozetė – Marijaus dalis,. Marijus jautė, jog Kozetė gyvena jame. Turėti Kozetę, valdyti Kozetę jam buvo tas pat, kas kvėpuoti. Ir štai į šį tikėjimą, į šį svaigulį, į šį nekaltą suverenumą, negirdėtą ir tobulą, į šį viešpatavimą staiga įsiveržė žodžiai: „Mes išvyksime", – ir šaižus tikrovės balsas jam suriko: „Kozetė – ne tavo!"

Marijus pabudo iš miego. Šešias savaites, kaip jau sakėme, Marijus gyveno už gyvenimo ribų; žodis „išvykti" šiurkščiai jį grąžino į gyvenimą.

Jis nežinojo, ką pasakyti. Kozetė tik pajuto, kad jo ranka pasidarė šalta kaip ledas. Dabar ji, savo ruožtu, paklausė jį:

– Kas tau?

Jis atsakė taip tyliai, jog Kozetė vos išgirdo:

– Aš nesuprantu, ką tu sakai.

Ji vėl tarė:

– Šįryt tėvas man liepė susikrauti visus daiktus ir būti pasiruošusiai, pasakė, kad sudėčiau jo baltinius į lagaminą, kad jam reikia išvykti į kelionę, kad mes išvažiuosime, kad mums reikalingi lagaminai, didelis man ir mažas jam, kad viskas turi būti paruošta per savaitę ir kad mes, galimas daiktas, keliausime į Angliją.

– Bet juk tai baisu! – sušuko Marijus.

Yra tikras dalykas, kad šią akimirką Marijaus vaizduotėje joks piktnaudžiavimas valdžia, joks smurtas, joks pačių didžiausių tironų niekšingumas, joks Biuziriso, Tiberijaus ar Henriko VIII poelgis savo žiaurumu negalėjo lygintis su pono Fošlevano poelgiu: jis išsiveža savo dukterį į Angliją dėl to, kad ten turi kažkokių reikalų.

Jis silpnu balsu paklausė:

– Tai kada tu išvažiuoji?

– Jis nepasakė kada.

– O kada grįši?

– Jis nepasakė kada.

Marijus atsistojo ir šaltai paklausė:

– Kozete, jūs važiuojate?

Kozetė pažvelgė į jį savo gražiomis, sielvarto kupinomis akimis ir atsakė, kažkaip sutrikusi:

– Kur?

– Į Angliją? Jūs važiuosite?

– Kodėl tu man sakai „jūs"?

– Aš jus klausiu, ar jūs važiuosite?

– Bet ką gi aš galiu padaryti, sakyk? – atsakė ji, maldaujamai sudėdama rankas.

– Vadinasi, važiuojate?

– O jeigu tėvas važiuoja?

– Vadinasi, važiuojate?

Kozetė neatsakydama paėmė Marijaus ranką ir tvirtai suspaudė ją.

– Gerai, – tarė Marijus. – Tuomet ir aš kur nors iškeliausiu.

Kozetė ne tiek suvokė, kiek nujautė tų žodžių prasmę. Ji taip išblyško, kad jos veidas atrodė visiškai baltas net tamsoje. Ji suvapėjo:

– Ką tu nori pasakyti?

Marijus pažiūrėjo į ją, paskui iš lėto pakėlė akis į dangų ir atsakė:

– Nieko.

Kai nuleido akis, pamatė, jog Kozetė jam šypsosi. Mylimos moters šypsena spindi ir nakties tamsoje.

– Kokie mes kvaili! Marijau, aš šį tą sugalvojau.

– Ką gi?

– Jeigu mes važiuosime, ir tu važiuok! Aš tau pasakysiu kur! Mes susitiksime ten, kur aš būsiu!

Dabar Marijus visiškai išsibudino, grįžo į tikrovę.

– Išvažiuoti su jumis! – sušuko jis Kozetei. – Bet tu iš proto išsikraustei! Juk tam reikia pinigų, o aš jų neturiu! Vykti į Angliją? Bet aš dabar skolingas, rodos, daugiau kaip dešimt luidorų Kurfeirakui, vienam savo bičiuliui, kurio tu nepažįsti! Mano skrybėlė sena, neverta nė trijų frankų, švarkui trūksta iš priešakio sagų, marškiniai visai suplyšę, alkūnės prasitrynusios, batai kiauri; jau šešios savaitės, kai aš apie tai negalvoju ir tau nieko nesakiau. Kozete, aš esu elgeta! Tu matai mane tik naktį ir man dovanoji savo meilę; jei mane pamatytum dieną, man duotum vieną su! Važiuoti į Angliją! Bet aš neturiu kuo užsimokėti už pasą!

Vos pastovėdamas ant kojų, užlaužęs ant galvos rankas, jis žengė prie medžio, prigludo prie jo veidu, nejausdamas nei šiurkščios žievės, kuri jam brazdino odą, nei karščio, nuo kurio kraujas lyg kūju mušė į smilkinius, ir sustingo panašus į nevilties statulą.

Jis ilgai šitaip stovėjo. Atsidūrus tokioje bedugnėje, kyla noras amžinai joje pasilikti. Pagaliau jis atsigręžė. Jam pasigirdo tykus, slopinamas garsas, švelnus ir liūdnas.

Tai raudojo Kozetė.

Jau daugiau kaip dvi valandas ji verkė šalia Marijaus, paskendusio savo mintyse.

Jis priėjo prie jos, krito ant kelių ir, iš lėto pasilenkęs prie jos, pabučiavo jos kojos galiuką, kyšantį iš po suknelės.

Ji tylėjo ir netrukdė jam. Esti akimirkų, kai moteris priima, lyg niūri ir beaistrė deivė, meilės garbinimą.

– Neverk, – tarė jis.

Ji sušnabždėjo:

– Juk man, galbūt, teks išvažiuoti, ir tu negalėsi atvykti pas mane!

Jis paklausė:

– Tu mane myli?

Raudodama ji atsakė tais rojaus žodžiais, kurie visų žavingiausi tada, kai tariami pro ašaras:

– Aš tave dievinu!

Nenusakomai švelniu balsu jis kalbėjo toliau:

– Neverk. Na, susimildama, neverk dėl manęs!

– O tu? Ar tu myli mane? paklausė ji.

Jis paėmė jos ranką:

– Kozete, aš niekuomet niekam nesu davęs garbės žodžio, nes bijau duoti garbės žodį. Šalia savęs aš jaučiu savo tėvą. Tai štai, aš tau duodu švenčiausią garbės žodį: jeigu tu išvažiuosi, aš mirsiu.

Balse, kuriuo jis ištarė šituos žodžius, buvo justi tokia iškilminga ir rami širdgėla, jog Kozetė sudrebėjo. Ji pajuto šaltį, kuris padvelkia tada, kai pro šalį slenka kažkas niūraus ir nepajudinamai tikro. Ji nusigando ir nustojo verkusi.

– Dabar klausyk, – tarė jis. – Nelauk manęs rytoj.

– Kodėl?

– Lauk manęs tik poryt.

– Kodėl gi?

– Paskui suprasi.

– Visą dieną tavęs nematyti! Bet juk tai neįmanoma.

– Paaukokime vieną dieną, kad galbūt laimėtume visą gyvenimą.

Ir Marijus pusbalsiu lyg pačiam sau pridūrė:

– Tas žmogus niekuomet nekeičia savo papročių, jis priima tiktai vakare.

– Apie kokį žmogų tu kalbi? – paklausė Kozetė.

– Aš? Aš nieko nepasakiau.

– Ko gi tu tikiesi?

– Palauk iki poryt.

– Tu to nori?

– Taip, Kozete.

Ji apkabino rankomis jo galvą ir, pasistiebusi ant pirštų galų, kad būtų sulig juo aukštumo, mėgino jo akyse įžvelgti tai, kas jam sužadino viltį.

Marijus kalbėjo toliau:

– Aš galvoju štai ką: tu turi žinoti mano adresą – ar maža kas gali atsitikti? Aš gyvenu pas savo bičiulį Kurfeiraką, Stiklo gatvė, šešioliktas numeris.

Jis pasirausė kišenėje, išsitraukė peiliuką ir geležte išbrėžė sienos tinke: *Stiklo gatvė Nr. 16.*

Tuo tarpu Kozetė vėl ėmė žiūrėti jam į akis.

– Pasakyk man, ką tu galvoji, Marijau, tu kažką galvoji. Pasakyk man. Ak, pasakyk man, kitaip aš blogai praleisiu naktį!

– Ką aš galvoju? Štai ką: negali būti, kad Dievas norėtų mus išskirti. Lauk manęs poryt.

– Ką gi aš veiksiu iki to laiko? – paklausė Kozetė. – Tu kažkur nueini, pareini. Kokie laimingi tie vyrai! O aš pasiliksiu vienų viena. Ak, kaip man bus liūdna! Ką gi veiksi rytoj vakare? Sakyk!

– Pamėginsiu vieną dalyką.

– Tai aš melsiuosi Dievui ir visą laiką galvosiu apie tave, kad tau pavyktų. Aš tavęs daugiau neklausiu, jei tu nenori. Tu mano viešpats. Rytoj visą vakarą aš dainuosiu tą dalykėlį iš „Euriantės“[54], kurį tu mėgsti, – vieną vakarą tu jo klauseisi po mano langu. Bet poryt ateisi anksti. Aš lauksiu tavęs sutemus, lygiai devyniomis, neužmiršk. Dieve mano! Kaip liūdna, kad dienos tokios ilgos! Vadinasi, lygiai devintą valandą aš būsiu sode, girdi?

– Ir aš.

Ir instinktyviai, stumiami tos pačios minties, traukiami tų elektros srovių, dėl kurių tarpusavio ryšys, jungiąs įsimylėjėlius, nenutrūksta nė akimirkai, jiedu, net ir širdgėloje apsvaiginti aistros, puolė vienas antram į glėbį, nepastebėdami, kad jų lūpos susiliejo, o ekstazės pagautos ir ašarų pilnos jų akys žvelgė į žvaigždes.

Kai Marijus išėjo, gatvė buvo tuščia. Tuo metu Eponina kaip tik sėlino paskui banditus, lydėdama juos iki bulvaro.

Kai Marijus galvojo, priglaudęs veidą prie medžio, jam dingtelėjo mintis, kurią, deja, jis pats laikė kvaila ir neįmanoma. Jis priėmė kraštutinį sprendimą.

VII

SENA ŠIRDIS IR JAUNA ŠIRDIS VIENA PRIEŠ KITĄ

Seneliui Žilnormanui šiuo metu ėjo devyniasdešimt antri metai. Jis su panele Žilnorman vis dar gyveno Kalvarijos Seserų gatvėje Nr. 6, sename jo paties name. Tai buvo, kaip skaitytojas prisimena, vienas iš tų senoviškų senių, kurie, net laukdami mirties, laikosi tiesiai, kurių nė metų našta nepalenkia ir net širdgėla nesuriečia.

Vis dėlto jau kuris laikas jo duktė kalbėjo, kad tėvas „pradeda linkti". Jisai jau neskaldė antausių tarnaitėms; jau nebe taip karštai belsdavo lazda laiptų aikštelėje, kai Baskas ne taip greitai jam atidarydavo duris. Jis tik kokį šešetą mėnesių giežė apmaudą prieš Liepos revoliuciją. Beveik ramiai perskaitė „Monitere" šį žodžių derinį: „Ponas Emblo Kontė, Prancūzijos peras." Vis dėlto, be jokios abejonės, senis buvo labai prislėgtas. Jis nenusileido, nepasidavė – tai nebuvo būdinga nei jo fizinei prigimčiai, nei jo moralinei prigimčiai, bet jautėsi dvasiškai nusilpęs. Ketverius metus jis laukė Marijaus, pilnas ryžto, – kitaip nepasakysi – įsitikinęs, kad tas „bjaurus vaikis" anksčiau ar vėliau paklabins į jo duris; o dabar maudulio valandomis jam kartais tekdavo prisipažinti, kad jeigu tik Marijus dar jį vers laukti, tai... Ne mirties jis bijojo, bet minties, kad jis galbūt daugiau nebepamatys Marijaus. Kad jis daugiau nepamatys Marijaus, ligi šiol nė vienai akimirkai jam nebuvo atėję į galvą; dabar jau jis pradėjo apie tai galvoti, jausdamas, kaip nuo tos minties jam stingsta gyslose kraujas. Išsiskyrimas, kaip visuomet kad esti, jeigu jausmai natūralūs ir nuoširdūs, tik padidino jo meilę, senelio meilę nedėkingam anūkui, šitaip jį palikusiam. Gruodžio naktimis, per didelį speigą, daugiausia ir galvojama apie saulę. Ponas Žilnormanas, be viso to, buvo įsitikinęs, ar bent tarėsi esąs įsitikinęs, kad jam, seneliui, jokiu būdu neįmanoma žengti pirmą žingsnį į vaikaitį: „Verčiau pastipsiu", – sakydavo. Pats nesijausdamas kaltas, apie Marijų jis galvodavo tiktai su giliu graudului ir nebylia neviltimi, kaip senas žmogelis, pasitraukęs į tamsą.

Jam pradėjo byrėti dantys, ir tai dar padidino jo liūdesį.

Ponas Žilnormanas, nors to neprisipažino net sau pačiam, – tai jį būtų įsiutinę ir sugėdinę – niekuomet nė vienos meilužės nebuvo mylėjęs taip, kaip mylėjo Marijų.

Savo kambaryje, prie lovos galvūgalio, jis liepė pastatyti seną savo jaunesniosios dukters, velionės ponios Ponmersi, portretą, nutapytą tuomet, kai jai buvo aštuoniolika metų, kad tas portretas būtų pirmas daiktas, kurį jis pamatytų pabudęs. Jis be perstogės žiūrėdavo į tą atvaizdą. Kartą, į jį žiūrėdamas, jis lyg netyčia prasitarė:

– Man atrodo, jis panašus į ją.

– Į mano seserį? – paklausė panelė Žilnorman. – Taip, žinoma.

Senis pridūrė:

– Ir į jį taip pat.

Kartą, kai jis sėdėjo, visiškai prislėgtas, suspaudęs kelius ir beveik užsimerkęs, duktė išdrįso paklausti:

– Tėte, nejaugi jūs vis dar pykstate?..

Ji nutilo, nedrįsdama tęsti toliau.

– Ant ko? – paklausė jis.

– Ant to vargšo Marijaus.

Jis pakėlė savo seną galvą, trenkė sulysusiu, raukšlėtu kumščiu į stalą ir drebančiu balsu, be galo susierzinęs, sušuko:

– Jūs sakote „vargšo Marijaus!“ Tas ponas – nenaudėlis, nususęs elgeta, nedėkingas pagyrūnas, beširdis, bejausmis, didžiuoklis, pikčiurna!

Ir jis nusisuko, kad duktė nepamatytų jo akyse ašarų.

Po trijų dienų, ištylėjęs keturias valandas, staiga jis tarė dukteriai:

– Aš turėjau garbės prašyti panelę Žilnorman niekuomet man apie jį nekalbėti.

Teta Žilnorman atsisakė bet kokių mėginimų ir padarė šią gilią išvadą: „Tėvas atšalo seseriai po tos kvailybės, kurią ji padarė. Aišku, kad jis nekenčia Marijaus.“

„Po tos kvailybės“ reiškė: po to, kai ji ištekėjo už pulkininko.

Antra vertus, kaip ir galima buvo spėti, panelei Žilnorman nepavyko mėginimas pakeisti Marijų savo numylėtiniu ulonų karininku. Teodiulas kaip jo pavaduotojas nesusilaukė pasisekimo. Ponas Žilnormanas nepriėmė *qui pro quo**. Širdies tuštumos neužkiši kamšalu. Teodiulas, savo ruožtu, nors ir užuosdamas palikimą, jautė pasišlykštėjimą sunkia prievole – įtaikauti. Senis buvo nuobodus ulonui, o ulonas – atgrasus seniui. Leitenantas Teodiulas, be abejonės, buvo linksmas, bet plepus vaikinas; lengvabūdis, bet gana trivialus; mėgo smagiai pagyventi, bet blogai buvo išauklėtas; turėjo meilužių, tai tiesa, ir daug apie jas kalbėdavo, tai irgi tiesa, – bet kalbėdavo nešvankiai. Visos jo dorybės turėjo ydų. Ponui Žilnormanui įgriso klausytis jo pasakojimų apie meilės nuotykius Babilono gatvės kareivinių apylinkėse. Be to, leitenantas Žilnormanas kartais ateidavo uniformuotas, su trispalve kokarda. Dėl to jis pasidarė visiškai nepakenčiamas. Galų gale senis Žilnormanas pasakė dukteriai: „Man jau pakaks to Teodiulo. Priiminėk jį, jeigu nori. Taikos metu aš nelabai mėgstu karius. Nežinau, gal man labiau patinka kariai, mokantys kardu švaistytis, o ne prie šono jį vilkti. Šiaip ar taip, kardų čerškėjimas mūšio lauke nekelia tokio pasišlykštėjimo, kaip makščių tarškėjimas į gatvės grindinį. Be to gi, pūstis, vaidinti didvyrį, veržtis liemenį kaip bobšei, po kirasa nešioti korsetą – dukart juokinga. Tikram vyrui lygiai tolimas tiek pagyrūniškumas, tiek maivymasis. Nei fanfaronas, nei meilutis. Pasiimk tą Teodiulą sau.“

* Qui pro quo – vienas vietoj kito (lot.).

Veltui duktė įtikinėjo jį: „Bet juk Teodiulas jūsų sūnėnas." Pasirodė, kad ponas Žilnormanas, kuris jautėsi esąs senelis iki pat panagių, visai nenori būti dėde.

Kadangi jis buvo protingas ir mokėjo gretinti, Teodiulas iš tiesų tik privertė jį dar labiau gailėtis Marijaus.

Vieną vakarą – tai buvo birželio ketvirtąją, kas nesukliudė seneliui Žilnormanui liepti užkurti gerą ugnį židinyje – jis atleido dukterį, ir toji siuvo gretimame kambaryje. Jis sėdėjo vienas savo miegamajame, ištapytame scenomis iš piemenėlių gyvenimo, pusiau paslėptas plačių Koromandelio medžio širmų iš devynių palų, atsirėmęs alkūnėmis ant stalo, ant kurio degė dvi žvakės po žaliu gaubtu, paskendęs štofu aptrauktame fotelyje, pasidėjęs kojas ant židinio grotelių, laikydamas rankoje knygą, kurios neskaitė. Savo papratimu vilkėjo taip, kaip jo jaunystės laikais vilkėdavo „dabitos", ir buvo panašus į senovinį Gara portretą. Gatvėje paskui jį būtų sekusi minia, tačiau, einant iš namų, duktė jam visados ant pečių užmesdavo plačią, šiltą, į vyskupo panašią mantiją, slepiančią jo drabužius. Savo kambaryje chalatą jis apsivilkdavo tik atsikėlęs iš lovos ir prieš eidamas gulti. „Chalatas sendina", – sakydavo jis.

Senelis Žilnormanas su meile ir kartėliu galvodavo apie Marijų ir, kaip paprastai, kartėlis vyraudavo. Jo įširdęs švelnumas visados galų gale įsiaitrindavo ir virsdavo pasipiktinimu. Jis buvo priėjęs tą būseną, kai žmogus pasiruošęs pasiduoti savo likimui ir sutikti su tuo, kas jam drasko širdį. Šiuo metu jis įtikinėjo save, kad jau nebėra ko daugiau laukti Marijaus, kad jeigu būtų norėjęs sugrįžti, jis būtų jau sugrįžęs ir kad reikia atsisakyti bet kokios vilties. Jis mėgino priprasti prie minties, kad viskas baigta ir kad jam reikės mirti, nepamačius „to pono". Vis dėlto visa jo prigimtis tam priešinosi, jo atkaklus tėviškas jausmas negalėjo su tuo sutikti.

„Kaip? – kartą ištarė jis savo įprastinę skausmingą dejonę. – Nejaugi jis nebegrįš!" Jo plika galva nusviro ant krūtinės, ir jis įsmeigė į židinio pelenus sielvartingą ir piktą žvilgsnį.

Šią giliausio susimąstymo akimirką įėjo senas jo tarnas Baskas ir paklausė:

– Ar teiksitės, pone, priimti poną Marijų?

Senukas atsitiesė fotelyje, išblyškęs ir panašus į lavoną, pakilusį nuo galvaninės srovės. Visas kraujas jam siūbtelėjo į širdį. Jis užsikirsdamas suvapėjo:

– Kaip? Poną Marijų?

– Nežinau, – atsakė Baskas, išgąsdintas ir suglumintas savo šeimininko išvaizdos, – aš pats jo nemačiau. Nikoletė man pasakė: „Atėjo kažkoks jaunas vyras; praneškite, jog tai ponas Marijus."

Senelis Žilnormanas tyliai sumurmėjo:

– Tegu įeina.

Ir jis liko sėdėti ta pačia poza, jo galva tirtėjo, žvilgsnis buvo įsmeigtas į duris. Šios atsivėrė. Įėjo jaunas vyras. Tai buvo Marijus.

Marijus sustojo tarpduryje, lyg laukdamas, kada bus paprašytas įeiti.

Jo beveik skurdūs drabužiai nekrito į akį šešėlyje, kurį metė gaubtas. Aiškiai matėsi tiktai jo ramus ir rimtas, bet keistai liūdnas veidas.

Senelis Žilnormanas, pritrenktas apstulbimo ir džiaugsmo, kelias akimirkas nematė nieko, tiktai kažkokį spindėjimą, kaip esti tada, kai susiduri su vaiduokliu. Jis beveik alpo; Marijų jis matė lyg pro akinamą šydą. Taip, čia tikrai jis, čia tikrai Marijus!

Pagaliau! Po ketverių metų! Senelis, galima sakyti, apglėbė jį visą vienu žvilgsniu. Jis pasirodė jam gražus, taurus, grakštus, užaugęs, tikras vyras, mokąs deramai laikytis, žavingas. Jam norėjosi išskėsti rankas, jį pasišaukti, šokti jam priešais, jis visas tirpte tirpo ekstazėje, karšti žodžiai susitelkė jame ir nebetilpo krūtinėje; pagaliau visas tas švelnus jausmas išsiveržė jam pro lūpas, virtęs atšiaurybe, nes prieštaravimas buvo jo prigimties pagrindas. Jis griežtai paklausė:

– Ko jums čia reikia?

Marijus sutrikęs atsakė:

– Pone...

Ponas Žilnormanas būtų norėjęs, kad Marijus pultų jam ant kaklo. Jis buvo nepatenkintas ir Marijumi, ir pačiu savimi. Jautė, jog pats yra per šiurkštus, o Marijus per šaltas. Vargšui senukui buvo nepakeliama, skaudi kančia jaustis tokiam švelniam ir sugraudintam, o rodytis tokiam kietam. Jį vėl perėmė kartėlis. Jis niūriai nutraukė Marijų:

– Ko gi vis dėlto atėjote?

Tas „vis dėlto" reiškė: „Jeigu neatėjote manęs apkabinti." Marijus pažvelgė į senelį, kurio veidas buvo išblyškęs kaip marmuras.

– Pone...

Senis vėl prabilo rūsčiu balsu:

– Jūs atėjote manęs atsiprašyti? Jūs prisipažįstate kaltas?

Jis tarėsi kreipiąs Marijų į teisingą kelią ir manė, kad „vaikas" sušvelnės. Marijus sudrebėjo: iš jo reikalaujama išsižadėti tėvo. Jis nuleido akis ir atsakė:

– Ne, pone.

– Jei taip, – su skausminga ir rūsčia širdgėla sušuko senis, – tai ko gi iš manęs norite?

Marijus susinėrė rankas, žengė žingsnį ir silpnu drebančiu balsu pratarė:

– Pone, pasigailėkite manęs.

Šie žodžiai sujaudino poną Žilnormaną; pasakyti anksčiau, jie būtų jį sugraudinę, bet dabar jau buvo per vėlu. Senelis atsistojo; abiem rankom jis pasirėmė ant lazdos, jo lūpos pabalo, galva tirtėjo, bet jo aukšta figūra atrodė dar aukštesnė už nulenkusį galvą Marijų.

– Pasigailėti jūsų, pone! Jaunuolis reikalauja pasigailėjimo iš devyniasdešimt vienerių metų senio! Jūs žengiate į gyvenimą, aš jį palieku; jūs vaikštote į teatrus, į pokylius, į kavines, į biliardines, jūs sąmojingas, patinkate moterims, esate gražus jaunuolis, o aš vidurvasaryje žvarbstu prie degančio židinio; jums į valias vienintelio tikro turto, koks tik gali būti, o man – visų senatvės negalių, ligų, vienatvės! Jūsų sveiki visi trisdešimt du dantys, jūsų geras skrandis, žvalios akys, puikus apetitas, jūs tvirtas, sveikas ir linksmas, jums ant galvos juodų plaukų kupeta, o aš neturiu net žilų, man išbyrėjo dantys, neklauso kojos, susilpnėjo atmintis, aš nuolat painioju trijų gatvių pavadinimus – Šarlo, Šomo ir Sen Klodo, štai iki ko prisigyvenau; prieš jus visa saulės kupina ateitis, o aš jau beveik nieko nematau priešakyje, tiek jau priartėjau prie kapo; jūs įsimylėjęs, tatai savaime aišku, o manęs niekas nemyli pasaulyje, ir jūs dar reikalaujate iš manęs pasigailėjimo. Po velnių! Moljeras praleido gerą siužetą. Jei jūs šitaip juokaujate Teismo rūmuose, ponai advokatai, aš jus nuoširdžiai sveikinu. Jūs, aš matau, tikri juokdariai.

Ir devyniasdešimties metų senis vėl paklausė rūsčiu ir rimtu balsu:

– Beje, ko gi jūs iš manęs norite?

– Pone, – atsakė Marijus, – aš žinau, kad jums nemalonu mane matyti, bet aš atvykau tik jus paprašyti vieno dalyko, o paskui tučtuojau išeisiu.

– Jūs kvailys! – sušuko senis. – Kas gi jums liepia išeiti?

Tai buvo vertimas šių švelnių žodžių, slypinčių jo širdies gilumoje: „Atsiprašyk gi manęs! Pulk gi ant kaklo!“ Ponas Žilnormanas jautė, kad Marijus tuoj ims ir išeis, kad šis priešiškas sutikimas jį atstumia, kad jo atšiaurumas Marijų veja lauk, – visa tai jis suprato, ir jo sielvartas nuo to didėjo. Kadangi tas sielvartas čia pat virto pykčiu, tai didėjo ir atšiaurumas. Jis būtų norėjęs, kad Marijus jį suprastų, bet Marijus nesuprato; dėl to senis stačiai siuto. Jis kalbėjo toliau:

– Kaip? Jūs paniekinote mane, savo senelį, jūs palikote mano namus ir išsidanginote nežinia kur, jūs nuliūdinote savo tetą, jūs tai padarėte – nesunku įspėti – dėl to, kad taip kur kas patogiau gyventi viengungio gyvenimą, vaidinti puošeivą, grįžti namo, kada tinkamam, pramogauti; jūs man neatsiuntėte žinios, kad tebegyvenate, prisidirbote skolų ir nepaprašėte manęs jų sumokėti, jūs pasidarėte skandalistas ir triukšmadarys, o paskui, po ketverių metų, ateinate pas mane ir nieko kito man neturite pasakyti!

Toks nuožmus bandymas išprovokuoti vaikaičio švelnumą tiktai nutildė Marijų. Ponas Žilnormanas susinėrė rankas – šis mostas jį darė itin valdingą – ir su kartėliu tarė:

– Baikime. Jūs, rodos, sakėte, jog atėjote manęs kažko prašyti? Tai ko gi? Kas yra? Kalbėkite.

– Pone, – atsakė Marijus, žiūrėdamas į jį lyg žmogus, kuris jaučia, jog tuojau nugarmės į bedugnę, – aš atėjau paprašyti jus, kad leistumėte man vesti.

Ponas Žilnormanas paskambino. Baskas pravėrė duris.

– Paprašykite čia mano dukterį.

Po akimirkos durys vėl atsidarė, bet panelė Žilnorman neįėjo į kambarį, o tik pažvelgė į jį; Marijus stovėjo be žado, nuleidęs rankas kaip nusikaltėlis; ponas Žilnormanas vaikščiojo po kambarį. Atsisukęs į dukterį, jis tarė:

– Nieko ypatingo. Čia ponas Marijus. Pasisveikinkite su juo. Ponas nori vesti. Štai ir viskas. Eikite sau.

Triukšmingas ir kimus senio balsas rodė nepaprastai smarkų jo apmaudą. Teta pažiūrėjo į Marijų su išgąsčiu, atrodė, kad vargu ar jį pažino, ir, nepadariusi nė vieno gesto, nepratarusi nė žodžio, tėvui mostelėjus, išnyko greičiau, negu išnyksta šapelis uraganui papūtus.

Tuo tarpu tėvas Žilnormanas vėl atsišliejo į židinį.

– Vesti! Dvidešimt vienerių metų! Ir jūs jau viską sutvarkėte! Jums belieka tik leidimo iš manęs paprašyti! Mažytis formalumas. Sėskite, pone. Na, ką gi, nuo to laiko, kai aš neturėjau garbės jūsų matyti, jumyse įvyko revoliucija. Jakobinai paėmė viršų. Jūs turite būti patenkintas. Ar tik jūs nepavirtote respublikonu nuo to laiko, kai tapote baronu? Juk jūs mokate viena ir kita suderinti. Respublika – neblogas pagardas baronystei. Ar gavote Liepos ordiną? Galbūt jūs šiek tiek prisidėjote prie Luvro paėmimo, pone? Čia visai netoli, Sent Antuano gatvėje, priešais Nonendjero gatvę, matyti sviedinys, įsmigęs į vieno namo sieną trečiame aukšte, o šalia užrašas: „1830 metų liepos 28 d.“ Nueikite pasižiūrėti. Labai

įspūdinga. Ak, gražių jie dalykų pridirbo, tie jūsų bičiuliai! Beje, ar jie nesiruošia įtaisyti fontano vietoje paminklo ponui Beri kunigaikščiui? Taigi jūs norite vesti? O ką? Ar nebūsiu per daug nekuklus, jei paklausiu, ką būtent?

Jis nutilo ir, Marijui nespėjus atsakyti, siutingai pridūrė:

– Aha! Vadinasi, jūs turite visuomeninę padėtį? Pralobote? Kiek jūs uždirbate tuo savo advokato amatu?

– Nieko, – atsakė Marijus tvirtai, kone nuožmiai.

– Nieko? Vadinasi, pragyvenimui jūs turite tik tuos dvylika šimtų livrų, kuriuos aš jums duodu?

Marijus nieko neatsakė. Ponas Žilnormanas kalbėjo toliau:

– Suprantu, vadinasi, mergina turtinga?

– Ne turtingesnė už mane.

– Ką! Bekraitė?

– Taip.

– Yra vilčių ateityje?

– Nemanau.

– Visai plika! O kas jos tėvas?

– Nežinau.

– O kuo ji vardu?

– Panelė Fošlevan.

– Foš... kaip?

– Fošlevan.

– Pfrrr! – prunkštelėjo senis.

– Pone! – sušuko Marijus.

Ponas Žilnormanas jį nutraukė, kalbėdamas tarsi pats su savimi:

– Taip. Dvidešimt vieneri metai, jokios padėties, dvylika šimtų livrų per metus, poniai baronienei Ponmersi teks vaikščioti pas daržovių pardavėją pirktis už du su petražolių.

– Pone, – lyg paklaikęs sušuko Marijus, matydamas nykstant paskutinę viltį, – aš jus prašau, maldauju dėl Dievo meilės, ištiesęs į jus rankas, pone, aš puolu po jūsų kojomis, leiskite man ją vesti!

Senis prabilo, juokdamasis šaižiu ir klaikiu, kosulio pertraukiamu juoku:

– Cha cha cha! Jūs, matyt, pasakėte sau: „Velniai nematė! Nueisiu pas tą seną skrabalą, pas tą nepralenkiamą kvailį! Kaip gaila, kad man dar nėra dvidešimt penkerių metų! Aš tada jam parodyčiau pilnutinę pagarbą! Apsieičiau tada ir be jo! Na, tiek to, aš jam pasakysiu: „Senas idiote, tu per daug laimingas, kad dar gavai mane pamatyti, aš įsimaniau vesti, įsimaniau susituokti su panele – vis tiek kokia, su dukteria – vis tiek kieno; tiesa, aš neturiu batų, ji neturi marškinių, tai niekis, aš spjaunu į savo karjerą, į savo ateitį, į savo jaunystę, į savo gyvenimą, aš įsimaniau užsikrauti sau ant sprando žmoną ir paskęsti skurde, štai ką sugalvojau, o tu su tuo sutik!“ Ir senoji iškasena sutiks. „Gerai, vaikeli, daryk, kaip nori, pasirišk sau po kaklu akmenį, vesk tą savo Košlevan, Pliklevan...“ Niekados, pone! Niekados!

– Tėve!

– Niekados!

Iš tono, kuriuo buvo ištartas šis „niekados", Marijus suprato, kad nėra jokios vilties. Jis iš lėto ėmė slinkti per kambarį į duris, panarinęs galvą, sverdėdamas, labiau panašus į žmogų, kuris ruošiasi mirti, o ne išeiti. Ponas Žilnormanas lydėjo jį akimis ir tuo momentu, kai durys jau buvo atidarytos ir Marijus buvo beišeinąs, gyvai, kaip būdinga valdingiems ir išlepintiems seniams, pribėgo prie Marijaus, pačiupo jam už pakarpos, energingai įtempė atgal į kambarį, pastūmė į krėslą ir tarė:

– Na, pasakok!

Visą šį perversmą padarė vienų vienas Marijui ištrūkęs žodis „tėve".

Marijus sutrikęs pažiūrėjo į jį. Judrus pono Žilnormano veidas rodė tik šiurkštų ir slepiamą geraširdiškumą. Protėvis užleido vietą seneliui.

– Na, gerai, papasakok savo intrigėles, išdrožk, apsakyk man viską! Velniai griebtų, kokie kvaili tie jaunikliai!

– Tėve! – vėl pradėjo Marijus.

Visas senio veidas nušvito neapsakomu spindesiu.

– Taip, taip, gerai! Vadink mane tėvu, ir viskas bus gerai!

Pro šitą šiurkštumą dabar giedravo toks geras, toks švelnus, toks atviras, toks tėviškas jausmas, kad Marijus pasijuto lyg pritrenktas šito staigaus perėjimo iš nusiminimo į viltį. Jis sėdėjo prie stalo, ir apgailėtinai nuskurę jo drabužiai taip krito į akį žvakių šviesoje, kad senelis Žilnormanas žiūrėjo į jį nustebęs.

– Taigi, tėve... – pradėjo Marijus.

– A, štai kas! – pertraukė ponas Žilnormanas. – Tu tikrai neturi nė vieno su? Tu apsirengęs kaip vagišius.

Jis pasirausė stalčiuje, išsiėmė iš ten piniginę ir padėjo ant stalo:

– Štai čia šimtas luidorų, nusipirk skrybėlę.

– Tėve, – varė toliau Marijus, – gerasis tėve, kad jūs žinotumėt! Aš ją myliu. Jūs negalite įsivaizduoti, pirmą kartą aš ją pamačiau Liuksemburgo soduose, ji ten ateidavo; iš pradžių aš į ją nekreipiau ypatingo dėmesio, o paskui, aš pats nežinau, kaip tas įvyko, ją pamilau. Ak, koks aš buvau nelaimingas! Žodžiu, aš su ja dabar matausi kiekvieną dieną prie jos namų, jos tėvas nieko nežino, tik jūs įsivaizduokite, jie ruošiasi išvažiuoti, mes matomės sode vakarais, jos tėvas nori ją išsivežti į Angliją, tada aš sau tariau: „Nueisiu pas senelį ir jam viską papasakosiu." Juk aš iš proto išeisiu, numirsiu, apsirgsiu, į vandenį šoksiu. Būtinai ją turiu vesti, kitaip iš proto išeisiu. Štai jums visa tiesa, man rodos, aš nieko neužmiršau. Ji gyvena sode su geležine tvora, Pliumė gatvėje. Netoli Invalidų namų.

Senelis Žilnormanas, spinduliuodamas džiaugsmu, atsisėdo prie Marijaus. Atidžiai jo klausydamasis ir gėrėdamasis jo balsu, jis tuo pat metu, iš lėto traukdamas, mėgavosi žiupsniu tabokos. Išgirdęs Pliumė gatvės pavadinimą, jis sulaikė kvapą, ir tabokos likučiai išbiro jam ant kelių.

– Pliumė gatvė! Tu sakai Pliumė gatvė? Nagi, palauk! Ar ten nėra kareivinių? Na taip, iš tikrųjų taip. Tavo pusbrolis Teodiulas man kažką pasakojo. Ulonas, karininkas. Apie mergytę, mano mielas drauguži, apie mergytę! Po šimts, taip, Pliumė gatvė! Ta pati, kuri anksčiau vadinosi Blomė gatve. Dabar atsimenu. Aš jau girdėjau apie tą mažytę už geleži-

nės tvoros Pliumė gatvėje. Sode. Tikra Pamela. Tavo skonis neblogas. Sako, kad ji gražutė. Tarp mūsų kalbant, aš manau, kad tas puskvailis ulonas truputį jai asistavo. Nežinau, kaip toli jis spėjo nužengti. Pagaliau tas nesvarbu. Antra vertus, juo nereikia tikėti. Jis giriasi. Marijau, man malonu girdėti, kad toks jaunas vyras kaip tu įsimyli! Taip ir reikia tavo amžiuje. Man labiau patinka tave matyti įsimylėjusį negu jakobiną. Daug geriau, po velnių, lakstyti paskui sijoną, dvidešimt sijonų, negu prilipti prie pono de Robespjero! Aš su pasididžiavimu turiu pasakyti, kad iš tų visų sankiulotų visuomet mylėjau tik moteris. Gražios mergikės visada ir liks gražios mergikės, po velnių! Čia nėra ko ginčytis. Tai, vadinasi, mažytė tave priiminėja slapčiomis núo tėvelio. Tai visai natūralu. Ir aš esu turėjęs tokių istorijų. Ir ne vieną. Žinai, kaip šitokiu atveju dera elgtis? Nereikia paikioti; nereikia iš to daryti tragedijos; nereikia baigti vestuvėmis ir vizitu pas poną merą su juosta. Stačiai reikia būti protingu vaikinu. Turėti sveiko proto. Išdykaukite, mirtingieji, tik nesituokite. Reikia susirasti senelį, geros širdies žmogėną, kurio sename stalčiuje visados atsiras keletas auksinių luidorų, ir pasakyti jam: „Seneli, štai koks reikalas." O senelis atsako: „Viskas labai paprasta. Jaunystėje išsidūksi, senatvėje surimtėsi. Aš buvau jaunas, tu būsi senas. Še, mano berneli, kada nors tą skolą grąžinsi savo sūnaičiui. Čia du šimtai pistolių. Linksminkis, po velnių! Nieko geresnio negali būti!" Šit kaip viskas daroma. Jokių vedybų, bet tai nekliudo. Tu mane supranti?

Marijus, suakmenėjęs ir netekęs žado, neigiamai pakratė galvą.

Senukas nusikvatojo, pamerkė savo sena akimi, pliaukštelėjo jam per kelį, paslaptinga ir švytinčia mina pažiūrėjo į akis ir, labai švelniai gūžtelėjęs pečiais, tarė:

– Kvailuti! Padaryk ją savo meiluže.

Marijus išblyško. Jis nieko nesuprato iš to, ką jam buvo pasakęs senelis. Šis visas kratinys – Blomė gatvė, Pamela, kareivinės, ulonas – šmėstelėjo pro Marijų lyg kokia fantasmagorija. Su visu tuo Kozetė negalėjo turėti nieko bendra, nes ji buvo tyra kaip lelija. Senis kliedėjo. Deja, šis kliedesys baigėsi žodžiais, kuriuos Marijus suprato ir kurie mirtinai įžeidė Kozetę. Tie žodžiai „padaryk ją savo meiluže" lyg špagos ašmenys pervėrė nekalto jaunuolio širdį.

Jis atsistojo, pakėlė nuo grindų skrybėlę ir ryžtingu, tvirtu žingsniu pasuko į duris. Prie jų atsigręžė, žemai nusilenkė seneliui, pakėlė galvą ir tarė:

– Prieš penkerius metus jūs įžeidėte mano tėvą, o šiandien – mano žmoną. Aš jūsų daugiau nieko neprašau, pone. Sudie.

Senelis Žilnormanas apstulbęs pražiojo burną, ištiesė rankas, mėgino atsikelti, bet, jam nespėjus ištarti nė vieno žodžio, durys užsidarė ir Marijus dingo.

Senis valandėlę sėdėjo nejudėdamas, lyg perkūno trenktas, nepajėgdamas nei kalbėti, nei kvėpuoti, lyg kažkieno galinga ranka būtų smaugusi jam gerklę. Pagaliau jis atsiplėšė nuo savo fotelio, pribėgo prie durų, kiek gali bėgti devyniasdešimt vienerių metų senis, atidarė jas ir ėmė šaukti:

– Gelbėkit! Gelbėkit!

Pasirodė duktė, paskui tarnai. Jis vėl ėmė šaukti gailiu gargaliuojančiu balsu:

– Pasivykite jį! Pagaukite jį! Ką aš jam padariau? Jis pamišo! Jis išėjo! Ak, Dieve mano, Dieve mano! Dabar jau jis daugiau nebegrįš!

Jis šoko prie lango į gatvę, jį atidarė savo senomis kretančiomis rankomis, persisvėrė beveik ligi juosmens ir, Basko bei Nikoletės laikomas iš užpakalio, ėmė šaukti:

– Marijau! Marijau! Marijau! Marijau!

Bet Marijus negalėjo išgirsti jo, nes šią akimirką jau suko už Sen Luji gatvės kampo.

Senukas su neapsakoma širdgėla keletą kartų pakėlė prie smilkinių rankas, svirduliuodamas nuėjo nuo lango ir sunkiai susmuko fotelyje, be pulso, be žado, be ašarų, beprasmiškai kratydamas galvą ir krutindamas lūpas, nieko nereginčiomis akimis ir tuščia širdimi, kurioje beliko tik niūri kaip naktis klaikybė.

DEVINTOJI KNYGA
KUR JIE EINA?

I
ŽANAS VALŽANAS

Tą pačią dieną, apie ketvirtą valandą po pietų, Žanas Valžanas sėdėjo viename iš pačių nuošaliausių Marso lauko šlaitų. Ar iš atsargumo, ar norėdamas susikaupti, ar dėl to, kad jo įpročiai buvo kiek pasikeitę, kaip pamažu įvyksta kiekvieno žmogaus gyvenime, jis dabar gana retai išeidavo su Kozete. Jis vilkėjo darbininko striuke ir pilkos drobės kelnėmis, kepurė ilgu snapeliu slėpė jo veidą. Šiuo metu, galvodamas apie Kozetę, jis jautėsi ramus ir laimingas; tai, kas jį kurį laiką gąsdino ir kėlė jam nerimą, buvo išsisklaidę; tačiau jau prieš kokią savaitę ar dvi jį apniko kitokio pobūdžio rūpesčiai. Kartą, vaikščiodamas bulvaru, jis pastebėjo Tenardjė; Žanas Valžanas buvo persirengęs, todėl Tenardjė jo nepažino, bet nuo to laiko Žanas Valžanas jį pastebėjo dar kelis kartus ir dabar buvo tikras, kad Tenardjė ne šiaip sau slankioja kvartale. To jam pakako svarbiam sprendimui priimti. Tenardjė čia – vadinasi, gresia dideli pavojai.

Antra vertus, Paryžiuje nebuvo ramu; kiekvienam, kas turi pagrindo slėpti ką nors iš savo gyvenimo, politinės riaušės nepatogios tuo, kad policija, tapusi labai budri ir labai įtari, ieškodama kokio nors Pepeno ar Morė[55] pėdsakų, lengvai gali išaiškinti tokį žmogų kaip Žanas Valžanas.

Visa tai jam kėlė didelį nerimą.

Pagaliau jį pritrenkė vienas nepaaiškinamas faktas, kuris jam niekaip nėjo iš galvos ir dar labiau gąsdino. Šį rytą, atsikėlęs anksčiau už kitus namuose ir vaikštinėdamas sode, kai Kozetės langinės dar nebuvo atidarytos jis netikėtai pastebėjo ant sienos išdrėkstus, veikiausiai vinimi, šiuos žodžius: *Stiklo gatvė Nr. 16.*

Užrašas buvo išraižytas visai neseniai, brėžiai sename patamsėjusiame tinke buvo balti, o ant dilgėlių krūmelio prie sienos matėsi nubyrėjusių šviežių tinko dulkių. Greičiausiai užrašas buvo išbrėžtas naktį. Kas čia galėjo būti? Adresas? Sutartinis ženklas kitiems? Įspėjimas jam? Šiaip ar taip, buvo aišku, kad į sodą kažkieno įsibrauta, kad jame būta kažkokių nežinomų žmonių. Jisai prisiminė keistus įvykius, kurie jau buvo sujudinę visus namus. Tai buvo tarsi apmatai įtemptam jo proto darbui. Jis saugojosi užsiminti Kozetei apie tą eilutę, vinimi įbrėžtą sienoje, bijodamas ją išgąsdinti.

Viską apgalvojęs ir apsvarstęs, Žanas Valžanas nutarė išvykti iš Paryžiaus, net iš Prancūzijos, ir persikelti į Angliją. Jis pasakė apie tai Kozetei. Norėjo iškeliauti dar šią savaitę.

Sėdint Marso lauko šlaite, jo galvoje sukosi visokios mintys: Tenardjė, policija, toji keista eilutė, užrašyta ant sienos, kelionė ir sunkumai gauti pasą.

Paskendęs šiuose nerimastinguose samprotavimuose, pastebėjo šešėlį, kritusį šalia jo: kažkas sustojo viršuj šlaito, tiesiai už jo nugaros. Jis buvo besigręžiąs, bet tuo metu jam ant kelių nukrito keturlinkai sulenktas popierius, tarytum kažkieno permestas per jo galvą. Jis paėmė popierių, išskleidė ir perskaitė didelėmis raidėmis pieštuku parašytą žodį:

IŠSIKRAUSTYKITE.

Žanas Valžanas greitai pašoko, bet šlaite jau nieko nebebuvo; apsidairęs aplinkui, jis pastebėjo kažkokią būtybę, didesnę už vaiką ir mažesnę už vyrą, su pilka palaidinuke ir dulkių spalvos pliušinėmis kelnėmis, žergiant per parapetą ir šliuožiant žemyn į Marso lauko griovį.

Žanas Valžanas, giliai susimąstęs, tuojau sugrįžo namo.

II
MARIJUS

Marijus išėjo iš pono Žilnormano namų sunkia širdimi. Įžengė čia su mažyte viltimi širdyje, o išėjo prislėgtas begalinės nevilties.

Beje, – tie, kurie yra studijavę žmogaus širdies dėsnius, tai supras – ulonas, apykvailis karininkas, pusbrolis Teodiulas, jo sąmonėje nepaliko jokio pėdsako. Nė mažiausio. Dramaturgas iš pirmo žvilgsnio galėtų laukti kokių nors komplikacijų iš tos paslapties, kurią senelis taip staiga atskleidė sūnaičiui. Tačiau ten, kur būtų laimėjusi drama, būtų pralaimėjusi tikrovė. Marijus buvo tokio amžiaus, kuris netiki jokiu blogiu; vėliau ateina amžius, kuris tiki viskuo. Įtarimai – tai ne kas kita kaip raukšlės. Pirmoji jaunystė jų neturi. Tai, kas sukrečia Otelą, slyste nuslysta nuo Kandido. Įtarti Kozetę! Marijui būtų buvę lengviau padaryti daugybę visokių nusikaltimų.

Jis leidosi bastytis gatvėmis – įprastinė paguoda tų, kurie kenčia. Apie ką jis galvojo, paskui negalėjo prisiminti. Antrą valandą ryto, sugrįžęs pas Kurfeiraką, jis nenusirengęs krito ant savo čiužinio. Saulė jau skaisčiai švietė, kai jis užmigo tuo slegiančiu sunkiu miegu, kai galvoje sūkuriu sukasi mintys. Pabudęs pamatė kambaryje stovinčius Kurfeiraką, Anžolrasą, Feji ir Kombeferą – jie buvo su skrybėlėmis, atrodė susirūpinę ir jau ruošėsi eiti.

Kurfeirakas jį paklausė:

– Ar eisi į generolo Lamarko laidotuves?[56]

Jam pasirodė, jog Kurfeirakas kalba kiniškai.

Netrukus po jų išėjo ir jis. Įsidėjo į kišenę pistoletus, Žavero jam patikėtus vasario 3 dienos nuotykio metu ir pas jį užsilikusius. Tie pistoletai dar tebebuvo užtaisyti. Sunku būtų buvę pasakyti, kam jis juos pasiėmė, kokia mintis jam buvo atėjusi į galvą.

Visą dieną jis slankiojo, pats nežinodamas kur; tarpais lydavo, jis to nė nepastebėdavo; pietums jis nusipirko kepykloje duonos bandelę už vieną su, įsidėjo į kišenę ir užmiršo. Rodos, net išsimaudė Senoje, bet visai nesąmoningai. Esti žmogui tokių akimirkų, kai jo galvoje tarytum liepsnoja krosnis. Marijus kaip tik išgyveno vieną iš tokių akimirkų. Jis nieko daugiau nesitikėjo, nieko daugiau nebijojo; per visa tai jis buvo peržengęs vakar. Karštligiškai nekantraudamas, jis laukė vakaro, jis turėjo tik vieną aiškią mintį: devyniomis pamatys Kozetę. Ši paskutinė laimė dabar jam buvo visa ateitis; toliau – tamsa. Eidamas nykiausiais Paryžiaus bulvarais, jis protarpiais tarėsi girdįs keistus garsus mieste. Tada jis pabusdavo iš savo susimąstymo ir pagalvodavo: „Ar tik ten kas nesimuša?"

Sutemus, lygiai devyniomis, Marijus, kaip ir buvo pažadėjęs Kozetei, nuėjo į Pliumė gatvę. Priėjęs prie sodo aptvaro, jis viską užmiršo. Buvo praslinkusios keturiasdešimt aštuonios valandos, kai jis nematė Kozetės; dabar jis vėl ją tuojau pamatys; visos kitos mintys buvo dingusios, paliko tik gilus, neapsakomas džiaugsmas. Akimirkos, kai žmogus pergyvena amžius, visados yra valdingos ir nuostabios ir tuo metu visiškai pripildo širdį.

Marijus pastūmėjo tvoroje virbą ir nuskubėjo į sodą. Kozetės nebuvo toje vietoje, kur ji paprastai jo laukdavo. Jis prasigavo pro tankumyną ir nuėjo prie įdubos ties prieangiu. „Ji manęs laukia tenai", – tarė jis sau. Kozetės ten nebuvo. Jis pakėlė akis ir pamatė, kad namo langinės uždarytos. Apėjo sodą, sodas buvo tuščias. Tada grįžo prie namo ir, iš meilės tarytum netekęs proto, apsvaigęs, siaubo apimtas, nesitverdamas skausmu ir nerimu, lyg šeimininkas, nelemtą valandą sugrįžęs namo, ėmė belsti į langines. Jis beldė ir beldė, rizikuodamas pamatyti atsidarant langą ir pasirodant niūrų tėvą, kuris jį paklaus: „Ko jūs norite?" Visa tai buvo niekis, palyginti su tuo, ką jis nujautė. Gerokai pasibeldęs, jis garsiai pašaukė Kozetę. „Kozete!" – šūktelėjo jis. „Kozete!" – įsakmiai pakartojo jis. Niekas neatsiliepė. Viskas buvo baigta. Nieko sode; nieko name.

Marijus įsmeigė beviltišką žvilgsnį į tą niūrų namą, tokį pat juodą, tokį pat nebylų kaip kapas, tik tuščią. Jis pažiūrėjo į akmeninį suolą, ant kurio su Kozete buvo praleidęs tiek žavingų valandų. Po to atsisėdo ant prieangio pakopų meilės ir ryžto kupina širdimi; sielos gilumoje jis laimino tą meilę ir tarė sau, kad dabar, kai Kozetė išvažiavo, jam belieka tik mirti.

Staiga jis išgirdo balsą, kuris, atrodė, sklido iš gatvės ir šaukė jam pro medžius:

– Ponas Marijau!

Jis atsitiesė,

– Kas? – paklausė jis.

– Ponas Marijau, ar jūs čia?

– Taip.

– Ponas Marijau, – vėl pasigirdo balsas, – jūsų bičiuliai jūsų laukia prie barikados Šanvreri gatvėje.

Tas balsas jam buvo visiškai nepažįstamas. Jis panėšėjo į kimų ir šiurkštų Eponinos balsą. Marijus pribėgo prie tvoros, atstūmė išklibusį virbą, iškišo galvą ir pamatė kažkokį žmogų, iš pažiūros jaunuolį, bėgantį ir dingstantį prieblandoje.

III
PONAS MABEFAS

Žano Valžano piniginė nedavė ponui Mabefui jokios naudos. Ponas Mabefas dėl savo kilnaus, vaikiško griežtumo nepriėmė žvaigždžių dovanos; jis jokiu būdu negalėjo sutikti, kad žvaigždė sugebėtų pabirti luidorais. Jis neatspėjo, kad iš dangaus iškritę pinigai buvo Gavrošo dovana. Jis nunešė piniginę kvartalo policijos komisarui kaip pamestą daiktą, kurį radėjas perduoda atsišaukusiųjų dispozicijai. Piniginė dabar iš tikrųjų buvo prarasta. Savaime suprantama, kad niekas jos nepareikalavo ir pono Mabefo ji nė kiek nesušelpė.

Ponas Mabefas smuko vis žemiau ir žemiau.

Bandymai su indigu Botanikos sode pavyko ne geriau kaip jo sodelyje Austerlice. Pernai jis buvo skolingas savo šeimininkei jos algą; dabar, kaip skaitytojas matė, jis buvo skolingas šeimininkui už kelis nuomos terminus. Lombardas, praslinkus trylikai mėnesių, pardavė jo „Floros" klišes. Koks nors katilius iš jų pridarė prikaistuvių. Netekęs klišių ir negalėdamas papildyti nė jam likusių atskirų „Floros" egzempliorių, jis pusdykiai perleido bukinistui graviūras ir tekstą kaip *nepilnaverčius*. Jam nieko nebeliko iš to, ką jis kūrė savo visą gyvenimą. Jis mito iš pinigų, gautų už tuos egzempliorius. Pamatęs, kad ir šis menkas šaltinis senka, jis metė savo sodą ir jo nebedirbo. Gerokai prieš tai jis jau buvo atsisakęs dviejų kiaušinių ir gabalėlio jautienos, kuriuos kartais suvalgydavo. Jo pietūs buvo duona ir bulvės. Jis pardavė savo paskutinius baldus, paskui viską iš patalynės, drabužių ir apklotų, be ko galėjo apsieiti, paskui savo herbarus ir graviūras; bet jam dar buvo likusios pačios brangiausios knygos, tarp jų ir keletas be galo retų, pavyzdžiui, 1560 m. laidos „Biblijos istoriniai ketureiliai", Pjero de Beso „Biblijų suderinimas", Žano de Lajė „Margaritos perlai" su dedikacija Navaros karalienei, sero de Viljė Otano knyga „Apie ambasadoriaus pareigas ir orumą", 1644 metų „Florilegium rabbinicum", 1567 metų Tibulas su puikiu užrašu „Venetiis, in aedibus Manutianis", pagaliau vienas Diogeno Laercijaus egzempliorius, išspausdintas Lione 1644 metais, su garsiais 411 rankraščio variantais, tryliktojo amžiaus, iš Vatikano, ir variantais dviejų Venecijos rankraščių, 393 ir 394, taip vaisingai ištyrinėtų Anri Etjeno, o taip pat visi fragmentai dorišku dialektu, esantys tik garsiame dvyliktojo amžiaus rankraštyje iš Neapolio bibliotekos. Ponas Mabefas niekuomet nekūrendavo židinio savo miegamajame ir guldavo temstant, kad nereikėtų žibinti žvakės. Atrodė, kad jis nebeturėjo kaimynų, visi jo vengdavo, ir jis tai pastebėjo. Vaiko skurdas sukelia užuojautą kiekvienai motinai, jauno vyro skurdas sukelia užuojautą jaunai merginai, senio skurdas niekam nekelia užuojautos. Šis negandas – pats klaikiausias. Vis dėlto tėvas Mabefas nebuvo galutinai praradęs savo vaikiško giedrumo. Jo akys net kiek pažvalėdavo, kai jis nukreipdavo jas į savo knygas, ir jis šypsodavosi, žiūrinėdamas unikalų Diogeno Laercijaus egzempliorių. Iš visų jo baldų, be pačių būtiniausių, tebuvo išlikusi tiktai įstiklinta knygų spinta.

Kartą tetulė Plutarchas jam tarė:

– Neturiu už ką pataisyti pietų.

Pietumis ji vadino duonos bandelę ir keturias ar penkias bulves.

– O skolon? – paklausė ponas Mabefas.

– Jūs puikiai žinote, kad skolon man neduoda.

Ponas Mabefas atsidarė knygų spintą, ilgai žiūrinėjo vieną po kitos savo knygas, lyg tėvas, priverstas nužudyti vieną iš savo vaikų, juos peržvelgtų prieš pasirinkdamas; paskui greitai pasiėmė vieną, pasikišo po pažastimi ir išėjo. Sugrįžo už dviejų valandų, nieko neturėdamas po pažastimi, padėjo ant stalo trisdešimt su ir tarė:

– Štai jums pietūs.

Tetulė Plutarchas matė, kad nuo to laiko giedrą senuko veidą aptraukė niūrus šešėlis, ir jis nebeišnyko.

Ryt, poryt, kiekvieną dieną reikėjo pradėti iš naujo. Ponas Mabefas išeidavo su knyga ir grįždavo su sidabrine moneta. Matydami, kad jis priverstas išsipardavinėti, bukinistai nupirkdavo iš jo už dvidešimt su knygą, už kurią jis buvo sumokėjęs dvidešimt frankų. Kartais tiems patiems knygininkams. Vienas tomas po kito, visa jo biblioteka atiteko jiems. Jis kartais sakydavo: „Man vis dėlto aštuoniasdešimt metų", – lyg būtų turėjęs kažkokią slaptą viltį, kad jo dienos pasibaigs anksčiau, negu baigsis jo knygos. Jo liūdesys didėjo. Vis dėlto vieną dieną jį aplankė ir džiaugsmas. Jis išėjo iš namų su Roberu Etjenu, kurį pardavė už trisdešimt penkis su Malakė krantinėje, o grįžo su aldu[57], kurį nusipirko už keturiasdešimt su Grė gatvėje. „Aš likau skolingas penkis su", – visas nušvitęs tarė jis tetulei Plutarchui. Tą dieną jis visai nepietavo.

Jis buvo Sodininkystės draugijos narys. Ten visi žinojo apie jo sunkų gyvenimą. Tos draugijos pirmininkas jį aplankė, pažadėjo pakalbėti apie jį su žemės ūkio ir prekybos ministru ir pažadą ištesėjo. „Kaipgi! – sušuko ministras. – Žinoma! Senas mokslininkas! Botanikas! Nepavojingas žmogelis! Reikia kaip nors jam padėti!" Kitą dieną ponas Mabefas gavo kvietimą atvykti pas ministrą pietų. Virpėdamas iš džiaugsmo, jis parodė laišką tetulei Plutarchui. „Mes išgelbėti!" – tarė jis. Paskirtą dieną jis nuvyko pas ministrą. Ten pastebėjo, kad jo suglamžytas kaklaraištis, senas frakas tiesiais skvernais ir kiaušiniu išblizginti batai nustebino durininkus. Niekas jo nepakalbino, net ir ministras. Kokią dešimtą valandą vakaro, vis dar laukdamas, kad į jį kas kreipsis, jis išgirdo ministro žmoną, gražią dekoltuotą damą, prie kurios jis nedrįso prisiartinti, kažką klausiant: „Kas gi tas senas ponas?" Jis grįžo namo pėsčias vidurnaktį, pliaupiant lietui. Jis buvo pardavęs elzevyro tomelį, kad turėtų kuo užsimokėti už fiakrą, kuriuo važiavo pas ministrą.

Jis buvo papratęs kiekvieną vakarą prieš guldamas paskaityti keletą Diogeno Laercijaus puslapių. Jis pakankamai mokėjo graikų kalbą, kad galėtų mėgautis to teksto ypatybėmis. Kitokio džiaugsmo dabar jau nebeturėjo. Praslinko kelios savaitės. Staiga susirgo tetulė Plutarchas. Neturėti už ką nusipirkti kepykloje duonos – be galo liūdna, bet dar liūdniau – neturėti už ką nusipirkti vaistinėje vaistų. Vieną vakarą gydytojas paskyrė labai brangią mikstūrą. Be to, ligai pasunkėjus, reikėjo paimti slaugę. Ponas Mabefas atsidarė knygų spintą, joje nieko nebebuvo. Paskutinis tomas parduotas. Jam buvo likęs tik Diogenas Laercijus.

Jis pasikišo šį unikalų egzempliorių po pažastimi ir išėjo iš namų; tai buvo 1832 metų birželio 4 dieną; jis nuėjo prie Sen Žako vartų pas Ruajolio įpėdinį ir grįžo su šimtu frankų.

Padėjo krūvelę penkfrankių ant senos tarnaitės naktinio staliuko ir, netaręs nė žodžio, nuėjo į savo kambarį.

Kitą dieną, kai tik prašvito, jis atsisėdo sodelyje ant pargriuvusio stulpelio, ir per gyvatvorę galėjai matyti, kaip jis ten sėdėjo visą rytą, nejudėdamas, nuleidęs galvą, apatiškai įsmeigęs žvilgsnį į apleistas lysves. Protarpiais lijo, senukas, atrodė, to nepastebėjo. Popiet Paryžiuje kilo kažkoks nepaprastas triukšmas. Buvo panašu į šautuvų pokšėjimą ir minios šauksmus.

Tėvukas Mabefas pakėlė galvą. Pastebėjęs einantį pro šalį daržininką su kastuvu ant peties, jis paklausė:

– Kas ten dedasi?

Daržininkas ramių ramiausiai atsakė:

– Maištas.

– Koks maištas?

– Ogi toks. Mušasi.

– Kodėl mušasi?

– Dievai juos žino! – atsakė daržininkas.

– O kurgi? – vėl paklausė ponas Mabefas.

– Arsenalo pusėje.

Tėvas Mabefas sugrįžo namo, pasiėmė skrybėlę, iš papratimo ėmė ieškoti knygos, norėdamas ją pasikišti po pažastimi, nerado nieko ir, taręs: „Ak, tiesa, užmiršau!“ – sutrikęs išėjo iš namų.

DEŠIMTOJI KNYGA

1832 METŲ BIRŽELIO PENKTOJI

I

IŠORINĖ KLAUSIMO PUSĖ

Iš ko susideda maištas? Iš nieko ir iš visko. Iš po truputį susikaupusios elektros, iš staiga tvykstelėjusios liepsnos, iš klajojančios jėgos, iš slenkančio pro šalį nežinomo dvelksmo. Tas dvelksmas pakeliui sutinka mąstančias galvas, svajojančius protus, kenčiančias sielas, liepsnojančias aistras, rėkiantį skurdą ir juos patraukia su savimi.

Kur?

Kur tik pasitaikys. Prieš valstybę, prieš įstatymus, prieš turtingųjų gerovę ir abejingumą.

Suerzinti įsitikinimai, įširdęs entuziazmas, sukilęs pasipiktinimas, užgniaužti karingi instinktai, egzaltuotos jaunuomenės aistra, didžiadvasiškas apakimas, smalsumas, skonėjimasis pasikeitimais, netikėtumų troškimas, tas jausmas, kuris verčia su pasimėgavimu skaityti afišą apie naują spektaklį ir džiaugtis teatre netikėtu mašinisto švilpuku; neaiški neapykanta, pagieža, nusivylimas, tuščia garbė, laikanti save nuskriausta likimo; nepasitenkinimas, neįvykdomos svajonės, garbės troškimas, apsuptas nenugalimų kliūčių; kiekvienas, kuris tikisi išeities iš katastrofos; pagaliau pačiame dugne – tamsuomenė, tas lengvai užsidegantis purvas, – tai tokios yra sudedamosios maišto dalys.

Tai, kas visų kilniausia ir visų niekingiausia; būtybės, kurios slankioja už visuomenės ribų, laukdamos progos, bastūnai, tamsios asmenybės, priemiesčių valkatos, visi tie, kurie nakvoja namais apstatytoje dykumoje, neturėdami kitos pastogės, kaip tiktai šaltus dangaus debesis, tie, kurie kiekvieną dieną laukia duonos iš laimingo atsitiktinumo, o ne iš darbo, niekam nežinomi skurdo ir menkystės vaikai, apiplyšėliai ir basakojai – visi jie priklauso maištui.

Kiekvienas, kuris puoselėja sieloje slaptą pasipiktinimą valstybine santvarka, gyvenimu ar likimu, turi sąlytį su maištu ir, kai tik šis kyla, ima virpėti ir jaučiasi pagautas sūkurio.

Maištas – tai savotiškas viesulas, tam tikromis temperatūros sąlygomis staiga susidaręs socialinėje atmosferoje; sukdamasis jis kyla, lekia, gaudžia, plėšia, lygina su žeme, naikina, triuškina, rauna su šaknimis, traukia su savimi didžias ir pasigailėtinas prigimtis, tvirtus vyrus ir bejėgius protus, medžių kamienus ir šiaudagalius.

Vargas tam, ką jis pagauna, ir tam, ką užkliudo kelyje! Jis sudaužo juos vieną į kitą.

Jis suteikia nepaprastos galios tiems, kuriuos pagauna. Pirmą pakliuvusį žmogų jis pripildo įvykių jėgos; jis viską paverčia svaidykle. Iš akmenuko jis padaro sviedinį, iš nešiko – generolą.

Jeigu tikėtume kai kuriais slaptosios politikos orakulais, tai, valdžios požiūriu, nedidelė dozė maišto net pageidautina. Jų pažiūrų sistema tokia: maištas sutvirtina tas vyriausybes, kurių nenuverčia. Jis išbando kariuomenę; sutelkia buržuaziją; išvysto policijos raumenis; konstatuoja socialinio stuburo tvirtumą. Tai gimnastika; tai beveik higiena. Valdžia po maišto jaučiasi geriau, lygiai kaip žmogus po kūno masažo.

Prieš trisdešimt metų maištas buvo vertinamas dar ir kitais požiūriais.

Yra universali teorija, vadinama „sveika nuovoka"; Filintas prieš Alcestą[58]; savanoriškas tarpininkas tarp to, kas tikra, ir to, kas netikra; ji suponuoja aiškinimą, mokymą, kiek išdidų atlaidumą ir, kaip papeikimo ir pateisinimo mišinys, tariasi esanti išmintis, bet dažnai pasirodo besanti tik pedantiškumas. Iš jos išėjo ištisa politinė mokykla, vadinama „aukso viduriu". Tai drungno vandens partija – nei šilto, nei šalto. Ši mokykla, itin paviršutiniška, su tariamu gilumu studijuoja padarinius, nesigilindama į priežastis, ir iš pseudomokslo aukštybės koneveikia liaudies sąjūdžius.

Jei pasiklausytume, ką sako ši mokykla, tai išgirstume: „Riaušės, sukomplikavusios 1830 metų perversmą, atėmė šio didžio įvykio tyrumo dalį. Liepos revoliucija buvo puikus vėjo gūsis, pagimdytas liaudies rūstybės audros, kurią staiga pakeitė giedras dangus. Maištai vėl apniaukė dangų. Šią revoliuciją, kuri iš pradžių buvo tokia nuostabi savo vieningumu, jie pavertė tarpusavio nesantaika. Liepos revoliucija, kaip kiekvienas žingsnis nelygiais šuoliais pirmyn, turėjo slaptos žalos; maištas ją iškėlė aikštėn. Galėjai pasakyti: „Aha! Čia kažkas įlūžę!" Po Liepos revoliucijos visi jautė tik išlaisvinimą; po riaušių pajuto katastrofą."

„Kiekvienas maištas visuomet uždaro krautuves, numuša vertybinius popierius, sukrečia biržą, sustabdo prekybą, kliudo verslams, pagreitina bankrotą; nebėra pinigų; stambios privatinės nuosavybės jaučia nerimą, viešasis kreditas pakirstas, pramonė sutrikusi, kapitalai slepiasi, darbas nuvertinamas, visur baimė, visuose miestuose juntami to smūgio atgarsiai. Štai kur atsivėrusių prarajų priežastis. Apskaičiuota, kad pirma maišto diena Prancūzijai kainuoja dvidešimt milijonų, antra – keturiasdešimt, trečia – šešiasdešimt. Trijų dienų maištas atsieina šimtą dvidešimt milijonų – kitaip tariant, jei turėsime omenyje tiktai finansinius padarinius, maištas yra tolygus didžiam negandui, laivo sudužimui ar pralaimėtoms jūrų kautynėms, kuriose žūtų šešiasdešimties linijinių laivų laivynas."

„Žinoma, istoriniu požiūriu maištams nestinga ir grožio; gatvių kautynės ne mažiau grandioziškos ir patetiškos kaip miškų karai: vienur jaučiama girių dvasia, kitur – miestų siela; tenai Žanas Šuanas, čia Žanas[59]. Maištai apšviečia nors ir raudona, bet puikia šviesa visas originalias Paryžiaus charakterio ypatybes: didžiadvasiškumą, pasiaukojimą, audringą linksmumą; čia ir studentija, įrodanti, kad drąsa yra išprususio proto savybė, ir nepajudinama nacionalinė gvardija, ir krautuvininkų bivakai, ir gamenų tvirtovėlės, ir praeivių nepaisymas mirties. Mokyklos susiduria su kariuomene. Beje, tarp kovotojų tiktai amžiaus skirtumas – tai ta pati rasė, tie patys stoiški žmonės, dvidešimties metų miršta už savo idėjas, keturiasdešimties metų – už savo šeimas. Kariuomenė, visuomet

nusiminusi pilietinio karo metu, esti veikiau atsargi negu narsi. Maištai, liudydami liaudies bebaimiškumą, tuo pat metu ugdo ir buržuazijos drąsą."

„Gerai. Bet ar visa tai verta pralieto kraujo? O prie pralieto kraujo pridėkite apniukusią ateitį, suteptą progresą, geriausių žmonių nerimą, dorų liberalų neviltį, svetimšalių absoliutizmą, laimingą dėl tų žaizdų, kurias revoliucija padarė sau pačiai, džiūgavimą tų, kurie buvo nugalėti 1830 metais ir paskui sakė: „Mes juk tai buvome numatę!" Pridėkite Paryžių, gal ir išaukštintą, bet užtat Prancūziją – tikriausiai susilpnėjusią. Pridėkite – nes reikia juk viską pasakyti – skerdynes, pernelyg dažnai darančias gėdą įniršusios tvarkos triumfui prieš proto netekusią laisvę. Bendra išdava – maištai buvo pragaištingi."

Taip tvirtina ši pseudoišmintis, kuria buržuazija, ši pseudoliaudis, taip mielai pasitenkina.

Kai dėl mūsų, tai mes atmetame žodį „maištas", per daug platų ir todėl per daug patogų. Mes skiriame vieną liaudies judėjimą nuo kito. Mes neklausiame savęs, ar maištas tiek pat atsieina, kiek ir kautynės. Pirmiausia, kodėl būtent kautynės? Čia iškyla karo klausimas. Argi karo rykštė yra mažesnis negandas negu maištas? Be to, ar kiekvienas maištas yra negandas? O jeigu Liepos keturioliktoji ir būtų atsiėjusi šimtą dvidešimt milijonų? Pilypo V pasodinimas į Ispanijos sostą Prancūzijai kainavo du milijardus. Net už tokią kainą mes verčiau norėtume Liepos keturioliktosios. Bet mes atmetame šiuos skaičius, kurie atrodo tarsi argumentai, o iš tikrųjų yra tik žodžiai. Mūsų samprotavimų objektas yra maištas, todėl ir patyrinėkime jo esmę. Anksčiau išdėstytame doktrinierių pasisakyme kalbama tik apie padarinius, o mes ieškome priežasties.

Patiksliname.

II
KLAUSIMO ESMĖ

Yra maištas ir yra sukilimas; tai dvi rūstybės atmainos, viena neteisi, antra teisi. Demokratinėse valstybėse, kurios vienintelės pagrįstos teisingumu, kartais atsitinka, jog grupei žmonių pavyksta užgrobti valdžią; tada visi sukyla, ir būtinybė kovoti dėl savo teisių gali priversti imtis ginklo. Visais klausimais, kurie seka iš kolektyvo suverenios valdžios, visumos karas prieš jos atskirą dalį yra sukilimas, o dalies puolimas prieš visumą yra maištas; pagal tai, kas užima Tiuilri, karalius ar Konventas, Tiuilri užpuolimas gali būti teisingas arba neteisingas. Ta pati patranka, nutaikyta į minią, yra neteisi Rugpjūčio dešimtąją ir teisi Vandemjero keturioliktąją[60]. Iš pažiūros panašu, bet iš esmės skirtinga; šveicarai gynė neteisę, Bonapartas gynė teisę. Tai, ką sukūrė visuotinis balsavimas, pasinaudodamas savo laisve ir suverenumu, negali būti sunaikinta gatvės. Tas pat nutinka visiems grynos civilizacijos dalykams; masių instinktas, vakar aiškiaregis, rytoj gali būti sudrumstas. Tas pats įniršio protrūkis yra teisėtas prieš Terė ir absurdiškas prieš Tiurgo.[61] Mašinų daužy-

mas, sandėlių plėšimas, bėgių gadinimas, dokų griovimas, masių paklydimas, progreso pasmerkimas, daromas liaudies teismo, moksleivių užmuštas Ramiusas, Ruso, akmenimis išvarytas iš Šveicarijos, – tai maištas. Izraelis prieš Mozę, Atėnai prieš Fokioną, Roma prieš Scipioną[62] – tai maištas, Paryžius prieš Bastiliją – tai sukilimas. Kareiviai prieš Aleksandrą, jūreiviai prieš Kristupą Kolumbą – tai riaušės, šventvagiškos riaušės. Kodėl? Todėl, kad Aleksandras su savo kalaviju padarė Azijai tai, ką Kristupas Kolumbas padarė Amerikai su kompasu; Aleksandras, kaip ir Kolumbas, atrado ištisą pasaulį. Šių pasaulių įtraukimas į civilizaciją – tai toks šviesos sustiprėjimas, jog čia bet kuris priešinimasis yra nusikalstamas. Kartais liaudis sulaužo ištikimybę sau pačiai. Minia išduoda liaudį. Ar gali, pavyzdžiui, būti kas nors keistesnio už tą ilgą ir kruviną druskos kontrabandininkų priešinimąsi, šį teisėtą chronišką protestą, kuris lemiamu momentu, išsigelbėjimo dieną, liaudies pergalės valandą, virsta šuanyste, susijungia su sostu, ir sukilimas „prieš" virsta maištu „už"! Niūrūs tamsumo pavyzdžiai! Druskos kontrabandininkas išsisuka iš karaliaus kartuvių ir dar su virvagaliu ant kaklo prisisega baltąją kokardą. „Šalin druskos mokestį!" pagimdo „Tegyvuoja karalius!" Baltramiejaus nakties galvažudžiai, 1792 metų rugsėjininkai, Avinjono žudikai, Kolinji užmušėjai, ponios de Lambal, Briuno žudikai, mikeletai, žalieji girios broliai, termidorininkai, Žeji gaujos, rankovės raiščio riteriai – štai maištas[63]. Vandėja – tai didžiulis katalikų maištas.

Sujudusios teisės garsą nesunku pažinti, tačiau jis ne visuomet kyla iš sukrėstų, sunerimusių masių; esti beprasmiškų siautėjimų, esti įtrūkusių varpų; ne kiekvienuos aliarmo varpuos girdėti bronzos garsas. Aistrų ir nemokšystės sukrėtimai – tai ne progreso postūmiai. Sukilkite, gerai, bet tik tam, kad išaugtumėte! Parodykite man, kur jūs einate. Sukilimas – tai tik judėjimas pirmyn. Bet koks kitas protestas – kenksmingas. Kiekvienas smurtingas žingsnis atgal yra maištas; trauktis atgal – tai prievarta prieš žmonių giminę. Sukilimas – tai įniršio priepuolis, apėmęs tiesą; gatvių grindiniai, sukilimo išrausyti, įskelia teisės žiežirbas. Tie patys grindiniai maištui duoda tik savo purvą. Dantonas prieš Liudviką XVI – tai sukilimas; Eberas prieš Dantoną – maištas.

Iš to seka, kad jeigu sukilimas, panašus į tuos, kuriuos minėjome, gali būti, kaip yra pasakęs Lafajetas, visų švenčiausia pareiga, tai maištas gali būti visų nelemčiausias pasikėsinimas.

Taip pat esama ir tam tikro skirtumo įkaitimo atžvilgiu; sukilimas dažnai yra vulkanas, maištas dažnai – šiaudų ugnis.

Maištas, kaip jau esame pažymėję, kartais kyla pačios valdžios viduje. Polinjakas – maištininkas; Kamilis Demulenas[64] – valdytojas.

Kartais sukilimas – tai atgimimas.

Visų klausimų sprendimas visuotinio balsavimo būdu – visiškai naujas reiškinys. Kadangi visa ankstesnioji keturių tūkstančių metų istorija sklidina teisės laužymo ir tautų kančių, tai kiekviena tos istorijos epocha turi jai įmanomą protesto formą. Cezarių laikais sukilimų nebuvo, bet buvo Juvenalis[65].

*Facit indignatio** atstoja Grakchas.

Cezarių laikais buvo Sjenos tremtinys; be to, buvo žmogus, kuris parašė „Analus"[66].

---

* Pasipiktinimo sukeltas posmas (lot.). Juvenalis, Satyros, 1.

Mes nekalbame apie didįjį Patmo tremtinį, kuris taip pat savo rūstybe užgriuvo realųjį pasaulį idealiojo pasaulio vardan, iš savo vizijos sukūrė baisingą satyrą ir metė ant Romos Ninevijos, ant Romos Babilono, ant Romos Sodomos liepsnojančią Apokalipsės atošvaistę[67].

Jonas ant savo uolos – tai sfinksas ant pjedestalo; galima jo nesuprasti; jis žydas, ir hebrajų kalba pernelyg sunki; tačiau žmogus, parašęs „Analus", yra lotynas; pasakysime tiksliau, jis – romėnas.

Kadangi Neronų viešpatavimas primena niūrias mecotinto graviūras, tai ir juos pačius reikia vaizduoti tuo pat būdu. Darbas vienu tik graverio rėžtuvu išeitų per daug blyškus; į jo įbrėžtas vageles reikia įlieti koncentruotos kandžios prozos.

Despotai turi tam tikros reikšmės mąstytojams. Grandinėmis apkaltas žodis – baisus žodis. Rašytojas padvigubina ir patrigubina savo stiliaus jėgą, kai tauta valdovo priversta tylėti. Iš to tylėjimo seka tam tikras paslaptingas pilnumas, kuris įsisunkia į mintį ir sustingsta it bronza. Istorijoje pasitaikančios priespaudos istorikų veikaluose pasireiškia glaustumu. Granitinis jų išgarsėjusios prozos tvirtumas yra ne kas kita, kaip kondensuotumas, atsiradęs tirono dėka.

Tironija priverčia rašytoją siaurinti diametrą, o tai didina veikalo jėgą. Cicerono periodo aštrumas, kurį vos jaustų Veresas, visiškai atbuktų į Kaligulą[68]. Mažiau užmojo frazės konstrukcijoje, daugiau įtampos smūgyje. Tacitas mąsto visa savo galia.

Didžios širdies dorumas, sutelktas į tiesą ir teisingumą, smogia lyg žaibas.

Probėgšmais pasakysime, jog reikia įsidėmėti, kad Tacitas istoriškai nėra priešprieša Cezariui. Jis lygintinas su Tiberijumi[69]. Cezaris ir Tacitas – du paskui vienas antrą seką reiškiniai, kuriems susitikti, atrodo, paslaptingai sukliudė tas, kuris amžių mizanscenoje rikiuoja įėjimus ir išėjimus. Cezaris didus, Tacitas didus; Dievas pasigailėjo tų dviejų didybių ir neleido joms susidurti. Teisingumo saugotojas, užsipuldamas Cezarį, galėjo užsipulti pernelyg smarkiai ir būti neteisingas. Dievas to nepanoro. Didieji karai Afrikoje ir Ispanijoje, Sicilijos piratų sunaikinimas, civilizacijos įdiegimas Galijoje, Britanijoje, Germanijoje – visa ta šlovė atperka Rubikoną[70]. Čia pasireiškia savotiškas delikatumas dieviškojo teisingumo, kuris nesiryžo paleisti prieš garsųjį uzurpatorių rūstų istoriką ir išgelbėjo Cezarį nuo Tacito, pripažindamas genijui švelninančias aplinkybes.

Žinoma, despotizmas yra despotizmas, net jeigu despotas yra genijus. Ir išgarsėjusių tironų laikais veši korupcija, tačiau moralinis maras dar šlykštesnis, kai valdo niekšingi tironai. Tokio viešpatavimo metu niekas nepridengia gėdingų darbų; ir pavyzdžių ieškotojai – Tacitas ir Juvenalis – su dar didesne nauda žmonių giminės akivaizdoje plaka šią nepateisinamą gėdą.

Roma bjauriau dvokia prie Vitelijaus negu prie Sulos. Prie Klaudijaus[71] ir Domiciano keliaklupsčiavimo šlykštumas atitinka tirono bjaurumą. Vergų žemumas – tai tiesioginis despoto rankų darbas; jų supuvusios sąžinės, kuriose atsispindi jų šeimininkas, skleidžia aplinkui save miazmas; viešosios valdžios atstovai – nedorėliai; širdys – menkos, sąžinės – lėkštos, sielos – dvokiančios: taip yra prie Karakalos, taip yra prie Komodo, taip yra prie Heliogabalo[72], o iš Cezario laikų Romos senato sklinda mėšlo kvapas, būdingas erelio lizdui.

Šit kodėl pasirodo tacitai ir juvenaliai, iš pažiūros pavėluotai; tik kai akivaizdumas tampa neginčijamas, ateina jo aiškintojas.

Vis dėlto Juvenalis ir Tacitas, lygiai kaip Izaijas bibliniais laikais, kaip Dantė viduramžiais, – tai žmogus; maištas ir sukilimas – tai minia, kuri kartais neteisi, o kartais teisi.

Dažniausiai maištas – materialinio pobūdžio faktų padarinys; sukilimas – visuomet moralinio pobūdžio reiškinys. Maištas – tai Mazanjelas; sukilimas – tai Spartakas[73]. Sukilimas gibiniuojasi su protu, maištas – su pilvu. Skrandis erzinasi; tačiau pilvas, žinoma, ne visuomet neteisus. Bado atvejais maištas, pavyzdžiui, Biuzansė, turi tikrą, jaudinantį ir teisingą išeities tašką. Tačiau jis palieka maištas. Kodėl? Todėl, kad, būdamas teisingas iš esmės, jis įgavo klaidingą pasireiškimo formą. Būdamas nuožmus, nors ir teisus, niršus, nors ir galingas, jis smogė kaip pakliuvo; jis žengė kaip aklas dramblys, viską triuškindamas savo kelyje; jis paliko paskui save senelių, moterų ir vaikų lavonus; jis liejo, pats nežinodamas dėl ko, nepavojingųjų ir nekaltųjų kraują. Pamaitinti liaudį – geras tikslas, ją žudyti – bloga tam priemonė.

Kiekvienas ginkluotas liaudies protestas, net visų teisėčiausias, net Rugpjūčio dešimtoji, net Liepos keturioliktoji[74], prasideda tomis pat riaušėmis. Kol įsigali teisė, siaučia bangavimas ir kyla putos. Sukilimo pradžia maištas, lygiai kaip upės ištaka – kalnų srautas. Paprastai jis įteka į okeaną – revoliuciją. Kartais, atsiradęs aukštuose kalnuose, dominuojančiuose moraliniame horizonte, teisingumo, išminties, proto ir teisės viršūnėse, susidaręs iš tyriausio idealo sniego, po ilgo kritimo nuo vienos uolos ant kitos, atspindėjęs savo vaiskume dangų ir didingame triumfo tekėjime ištvinęs nuo šimto intakų, sukilimas staiga dingsta kokiame nors buržuaziniame liūne kaip Reinas pelkėje.

Visa tai praeityje, ateitis kitokia. Visuotinis balsavimas yra nuostabus tuo, kad panaikina pačius maišto principus ir, suteikdamas balso teisę sukilimui, jam išmuša iš rankų ginklą. Išnykimu karų – tiek gatvių karų, tiek ir karų prie valstybės sienų, – štai kuo pasireikš neišvengiamas progresas. Nors ir kokia būtų mūsų Šiandiena, mūsų Rytojus – taika.

Deja, kad ir kaip skiriasi sukilimas nuo maišto, tikrasis buržua sunkiai susigaudo to skirtumo atšešėliuose. Jam visa tai stačiai suirutė, riaušės, šuns šiaušimasis prieš šeimininką, mėginimas įkąsti, už kurį reikia jį pririšti grandine prie būdos, lojimas, ambrijimas; taip jis mano ligi tos dienos, kai šuns galva, staiga padidėjusi, išryškėja prieblandoje, įgaudama liūto kontūrus.

Tuomet buržua šaukia: „Tegyvuoja liaudis!"

Po šito paaiškinimo spręskime – kas gi istorijos požiūriu yra 1832 metų birželio judėjimas? Ar tai maištas? Ar tai sukilimas? Tai sukilimas.

Gali pasitaikyti, kad, vaizduojant kokį grėslų įvykį, kartais mums reikės pavartoti žodį „maištas", bet tai mes darysime tik išorinėms apraiškoms nusakyti, visuomet turėdami omenyje skirtumą tarp formos – maišto ir esmės – sukilimo.

1832 metų judėjimas su savo staigiu tvykstelėjimu ir niauriu užgesimu buvo toks didingas, jog net tie, kurie įžiūri jame tik maištą, apie jį kalba su pagarba. Jiems tai lyg 1830 metų atgarsis. Sujaudintos vaizduotės, pareiškia jie, nenurimsta per vieną dieną. Revoliucijos iš karto nenutrauksi. Jos bangos neišvengiamai iškyla keletą kartų, kol galutinai nuščiūva, panašiai kaip kalnų virtinė, besileidžianti į lygumą. Be Juros kalnagūbrio nėra Alpių, be Asturijos nėra Pirėnų.

Ši patetiška dabartinės istorijos krizė, kurią paryžiečiai atsimena kaip „maištų laikmetį“, tikriausiai yra charakteringa valanda tarp audringų šio amžiaus valandų.

Prieš pradėdami pasakojimą, tarsime dar keletą žodžių.

Įvykiai, kurie toliau bus išdėstyti, neatskiriami nuo tos gyvos ir dramatiškos tikrovės, kurią istorikas kartais praleidžia dėl laiko ir vietos stokos. Betgi čia, – tai pabrėžiame, – kaip tik čia yra gyvenimas, virpėjimas, žmogaus širdies plakimas. Mažutės smulkmenos, kaip mes jau, regis, esame nurodę, – tai, galima sakyti, didžių įvykių lapija, ir jos dingsta istorijos toliuose. Epocha, kurią vadiname *maištingąja*, yra turtinga panašių smulkmenų. Teismo tardymai, nors ir kitais sumetimais, negu istorija, taip pat ne viską atskleidė ir, galimas daiktas, ne į viską įsigilino. Taigi mes ketiname nušviesti ne tik žinomas ir spaudos paskelbtas ypatybes, bet ir tokius dalykus, kurie niekam nebuvo žinomi, – įvykius, kuriuos gaubia vienų užmirštis, o kitų mirtis. Dauguma šių gigantiškų scenų veikėjų yra dingę; jau kitą dieną jie nutilo; bet mes galime užtikrinti: tai, ką čia papasakosime, esame patys matę. Mes pakeisime kai kuriuos vardus, nes istorija pasakoja, o ne išduoda, bet atvaizduosime, kas buvo iš tikrųjų. Mūsų užsibrėžtos apimties knygoje, kurią čia rašome, parodysime tik vieną pusę, tiktai vieną epizodą, ir, turbūt, mažiausiai žinomą – 1832 metų birželio penktąją ir šeštąją dienas; bet tai padarysime taip, jog po tamsiu apdangalu, kurį norime kilstelti, skaitytojas išvys šios baisios visuomenės avantiūros tikrąjį veidą.

III
LAIDOTUVĖS – PROGA ATGIMTI

1832 metų pavasarį, nors cholera jau tris mėnesius stingdė sujaudintus protus, primetusi jiems niūrų nusiraminimą, Paryžius jau seniai buvo pasiruošęs sujusti. Kaip jau esame sakę, didelis miestas panašus į artilerijos pabūklą: kai jis užtaisytas, pakanka žiežirbos, ir įvyksta šūvis. 1832 metų birželį tokia kibirkštis buvo generolo Lamarko mirtis.

Lamarkas buvo veiksmo ir gero vardo žmogus. Du kartus, pirma Imperijos, paskiau Restauracijos laikais, jis parodė skirtingą drąsą, būtiną tiedviem epochoms: karo lauko drąsą ir tribūnos drąsą. Jis buvo iškalbus, kaip anksčiau buvo narsus; jo žodyje jautei kalaviją. Kaip ir jo pirmtakas Fua[75], jis, anksčiau laikęs aukštai valdžios vėliavą, dabar aukštai laikė laisvės vėliavą. Jis užėmė vietą tarp kairės ir kraštutinės kairės ir buvo liaudies mylimas už tai, kad drąsiai žiūrėjo į ateitį, o minios mėgstamas už tai, kad kadaise puikiai tarnavo imperatoriui. Drauge su grafais Žeraru ir Drujė[76], *inpetto** jis jautėsi vienas iš Napoleono maršalų. 1815 metų sutartys jam buvo asmeninis įžeidimas. Jis atvirai nekentė Velingtono, ir tai patiko masėms; septyniolika metų, beveik nekreipdamas dėmesio į tai, kas per tą laiką įvyko, jis didingai liūdėjo dėl Vaterlo. Merdėdamas, savo paskutinę valandą, jis spaudė prie krūtinės špagą, kurią Šimto dienų karininkai jam buvo įteikę kaip

* Širdyje (ital.).

garbės dovaną. Napoleonas mirė su žodžiu „armija“ lūpose, Lamarkas mirė tardamas žodį „tėvynė“.

Liaudis bijojo artėjančios jo mirties kaip skaudžios netekties, o vyriausybė – kaip dingsties neramumams. Ši mirtis reiškė gedulą. Kaip kiekviena gėla, gedulas gali virsti sprogimu. Taip būtent ir atsitiko.

Birželio penktosios išvakarėse ir rytą – generolo Lamarko laidotuvių dieną – Sent Antuano priemiestis, per kurį turėjo eiti laidotuvių procesija, tapo grėslus. Painus gatvių tinklas prisipildė duslaus minios gausmo. Žmonės ginklavosi, kuo galėjo. Staliai nešėsi savo varstotų spyrius „durims laužti“. Vienas iš jų, pasiėmęs iš kurpiaus kablį batams traukti, nulaužė jį ir, išsigalandęs nuolaužą, pasidarė durklą. Kitas stalius, degdamas nekantrumu „atakuoti“, tris dienas miegojo nenusirengęs. Vienas dailidė, vardu Lombjė, susitiko draugą, kuris jį paklausė: „Kur tu eini?“ – „Ogi, matai, aš neturiu ginklo.“ – „Tai ką gi?“ – „Tai ir einu į statybą pasiimti skriestuvo.“ – „O ką tu su juo veiksi?“ – „Nežinau“, – atsakė Lombjė. Kažkoks Žaklinas, energingas žmogus, stabdydavo pro šalį einančius darbininkus: „Nagi, eik šen!“ Paskui duodavo dešimtį su vynui ir paklausdavo: „Ar turi darbo?“ – „Ne.“ – „Tai eik pas Fispjerą, kur tarp Montreilio ir Šarono užkardų, ten gausi darbo.“ Pas Fispjerą jie gaudavo šovinių ir ginklų. Kai kurie žinomi vadovai „lakstė lyg pašto arkliais“, atseit bėgiojo nuo vieno pas kitą, rinkdami savo vyrus. Pas Bartelemi prie Sosto užkardos ir pas Kapelį „Kepuraitėje“ lankytojai rimtais veidais prieidavo vieni prie kitų. Galėjai girdėti juos šnibždantis: „Kur tu laikai savo pistoletą?“ – „Po palaidine. O tu?“ – „Po marškiniais.“ Skersinėje gatvėje, prie Rolano dirbtuvės, ir Mezon Briulė kieme, prie įrankininko Bernjė dirbtuvės, šnibždėjosi būreliai žmonių. Savo karštu nekantravimu krito į akis kažkoks Mavo, kuris jokioje dirbtuvėje nedirbdavo ilgiau kaip savaitę – šeimininkai jį atleisdavo, „nes visą laiką reikėdavo su juo ginčytis.“ Mavo kitą dieną žuvo Menilmontano gatvės barikadoje. Preto, kuriam taip pat buvo lemta kristi kovoje, palaikė Mavo ir į klausimą „Ko gi tu sieki?“ – atsakydavo: „Sukilimo.“ Darbininkai, susirinkę prie Bersi gatvės kampo, lūkuriavo kažkokio Lemareno, Sen Marso priemiesčio revoliucinio įgaliotinio. Slaptažodį vieni kitiems jie perdavinėjo beveik atvirai.

Taigi birželio penktąją, tarpais lietingą, tarpais saulėtą dieną, generolo Lamarko laidotuvių procesija traukė per Paryžių su oficialiomis karinėmis iškilmėmis, kurios dėl atsargumo buvo truputį perdėtos. Karstą lydėjo du batalionai su būgnais, aptrauktais juodu krepu, su nuleistais šautuvais, dešimt tūkstančių nacionalinių gvardiečių su kardais prie šonų ir keletas nacionalinės gvardijos artilerijos baterijų. Katafalką vežė jaunimas. Įkandin jo sekė karininkai invalidai su laurų šakomis rankose. Toliau ėjo nesuskaitoma daugybė žmonių, sujaudintų, keistų, – Liaudies bičiulių sekcijos nariai, teisės mokyklos studentai, medicinos mokyklos studentai, visų tautų tremtiniai, ispanų, italų, vokiečių, lenkų vėliavos, trispalvės horizontalios vėliavos, visokiausios kitokios vėliavos; ėjo vaikai, mosuodami žaliomis šakutėmis, akmenkaliai ir dailidės, kurie kaip tik šiuo metu streikavo, spaustuvininkai, kuriuos galėjai pažinti iš jų popierinių kepuraičių, – visi slinko poromis ar po tris, šaukdami, beveik visi mostaguodami lazdomis, o kai kurie švytruodami kardais, be tvarkos, tačiau vis dėlto vieningai, čia triukšminga minia, čia

vorom. Atskiros grupės rinkosi vadovus; kažkoks žmogus, ginkluotas pora pistoletų, aiškiai pūpsančių po drabužiais, tarytum atliko pro šalį einančių tankių eilių apžiūrą. Šalutinėse bulvarų alėjose, ant medžių šakų, ant balkonų, languose, ant stogų – visur kyšojo vyrų, moterų, vaikų galvos: akys buvo pilnos baimės. Ginkluota minia žygiavo, sumišusi minia žiūrėjo.

Vyriausybė savo ruožtu viską stebėjo. Ir stebėjo nusitvėrusi už špagos rankenos. Liudviko XV aikštėje galėjai matyti pasiruošusius žygiui, su pilnomis šovininėmis, su užtaisytais šautuvais ir muškietonais, keturis raitus karabinierių eskadronus su trimitininkais priešakyje; Lotynų kvartale ir Botanikos sode – municipalinę gvardiją, ešelonuotą nuo vienos gatvės į kitą; Vyno halėse – dragūnų eskadroną, Grevo aikštėje – pusę dvyliktojo lengvosios kavalerijos pulko, kitą pusę – Bastilijos aikštėje; šeštąjį dragūnų pulką – prie Celestinų; artilerijos pilną Luvro kiemą. Kitos kariuomenės dalys, neskaitant Paryžiaus apylinkių pulkų, stovėjo kovinėje parengtyje kareivinėse. Sunerimusi valdžia laikė dvidešimt keturis tūkstančius kareivių mieste ir trisdešimt tūkstančių priemiesčiuose, paruoštus pulti grėslias žmonių minias.

Procesijoje sklido įvairiausių gandų. Kalbėta apie monarchistų intrigas; kalbėta apie Reichštato hercogą[77], kurį Dievas pasmerkė mirti tą pačią akimirką, kai minia jį norėjo iškelti imperatoriumi. Kažkoks žmogus, kuris liko nežinomas, visiems pasakojo, kad paskirtą valandą du užverbuoti meistrai atidarys liaudžiai vieno ginklų fabriko vartus. Daugelio dalyvių, kurie be kepurių traukė procesijoje, veidai buvo entuziastingi, bet drauge ir prislėgti. Tarp daugybės žmonių, kurie buvo pagauti tokių įaudrintų, bet kilnių jausmų, vienur kitur taip pat šmėkščiojo tikrų piktadarių fizionomijos, šlykščios burnos, tarytum šaukiančios: „Plėškime!“ Esti tokių sujudimų, kurie tarytum suplaka pelkių gelmes, ir tuomet iš dugno į paviršių iškyla dumblo kamuoliai. Šis reiškinys vyksta dalyvaujant „gerai organizuotai“ policijai.

Procesija lėtai, bet karštligiškai traukė bulvarais nuo velionio namų į Bastiliją. Kartkartėmis imdavo lyti, bet minia lietaus visiškai nepaisė. Keletas įvykių – karstas, apneštas aplink Vandomo koloną, akmenimis apmėtytas kunigaikštis Fic Džemsas, kuris buvo pastebėtas ant balkono su skrybėle ant galvos, galų gaidys[78], išplėštas iš vienos liaudies vėliavos ir sumintas į purvą, policininkas, špaga sužeistas prie Sen Marteno vartų, dvyliktojo lengvosios kavalerijos pulko karininkas, garsiai pareiškęs: „Aš respublikonas“, politechnikos mokykla, netikėtai ištrūkusi iš priverstinio uždarymo ir pasirodžiusi čia, šauksmai: „Tegyvuoja politechnikos mokykla! Tegyvuoja respublika!“ – visa tai nužymėjo procesijos kelią. Ties Bastilija prie laidotuvių procesijos prisijungė ilgos eilės grėslios išvaizdos smalsuolių, atėjusių iš Sent Antuano priemiesčio, ir baugus kunkuliavimas ėmė audrinti minią.

Buvo girdėti, kaip vienas žmogus tarė kitam: „Ar matai ana tą su ruda barzdike? Tai jis ir pasakys, kada reikės šaudyti.“ Rodos, ta pati ruda barzdikė vėliau dar kartą pasirodė tame pačiame vaidmenyje, tik jau kito maišto metu, Kenisė žygyje.

Laidotuvių vežimas pravažiavo Bastiliją, pravažiavo palei kanalą, pervažiavo nedidelį tiltą ir pasiekė Austerlico tilto esplanadą. Ten jis sustojo. Šiuo metu minia iš paukščio skrydžio būtų atrodžiusi panaši į kometą, kurios galva – prie esplanados, o

uodega, išsiskleidusi Burdono krantinėje, dengia Bastilijos aikštę ir traukiasi bulvaru iki Sen Marteno vartų. Aplink laidotuvių vežimą susidarė ratas. Didžiulė minia nutilo. Kalbėjo Lafajetas; jis atsisveikino su Lamarku. Tai buvo jaudinanti ir didinga akimirka, visi nusiėmė kepures, visų širdys smarkiau suplakė. Staiga minioje pasirodė raitelis, apsirengęs juodais drabužiais, su raudona vėliava rankoje, kiti net kalbėjo – su ietimi, ant kurios buvo užmauta raudona kepuraitė. Lafajetas nusigręžė. Ekselmansas paliko procesiją[79].

Raudonoji vėliava sukėlė audrą ir joje dingo. Minią nuo Burdono bulvaro iki Austerlico tilto sujudino gaudesys, panašus į jūros potvynį. Pasigirdo griausmingi šauksmai: „Lamarką į Panteoną! Lafajetą į rotušę!" Jauni vyrai, miniai pritariamai šūkčiojant, įsikinkė į laidotuvių vežimą bei į fiakrą ir ėmė vežti Lamarką per Austerlico tiltą, o Lafajetą Morlano krantine.

Minioje, kuri supo ir sveikino Lafajetą, žmonės pastebėjo ir vieni kitiems rodė vieną vokietį, vardu Liudvigas Šneideris, vėliau mirusį šimto metų amžiaus, – jis taip pat buvo dalyvavęs 1776 metų kare, kovojęs su Vašingtonu prie Trentono ir su Lafajelu prie Brendivaino[80].

Tuo metu kairiajame krante pajudėjo pirmyn municipalinė kavalerija ir užkirto kelią į tiltą, dešiniajame krante dragūnai nusileido nuo Celestinų ir išsiskleidė Morlano krantinėje. Žmonės, vežę Lafajetą, staiga juos pastebėjo krantinės posūkyje ir ėmė šaukti: „Dragūnai! Dragūnai!" Dragūnai, su pistoletais dėkluose, su kardais makštyse, su muškietonais įmovose, žingine slinko pirmyn tylėdami, niūriai lūkuriuodami.

Du šimtai žingsnių nuo tiltelio jie sustojo. Lafajeto fiakras privažiavo, jie praskyrė eiles, praleido jį ir vėl susiglaudė. Tuo momentu dragūnai ir minia susidūrė. Siaubo apimtos moterys leidosi bėgti.

Kas įvyko šią nelemtą akimirką? Niekas negalėtų to pasakyti. Tai neaiškus akimirksnis, kai debesys susilieja į krūvą. Vieni pasakoja, jog fanfara, duodanti signalą atakuoti, pasigirdusi iš Arsenalo pusės, o kiti – jog kažkoks berniokas durklu smogęs dragūnui. Faktas yra tas, jog staiga driokstelėjo trys šūviai: pirmuoju buvo nukautas eskadrono vadas Šolė, antruoju užmušta kurčia senutė, norėjusi uždaryti langą Kontrkarpo gatvėje, trečiasis užkliudė vienam karininkui epoletą; kažkokia moteris sušuko: „Per anksti pradeda!" – ir tuoj pat iš priešpriešinės Morlano krantinės pusės pasirodė dragūnų eskadronas, ligi šiol buvęs kareivinėse, ir su nuogais kardais šuoliais ėmė lėkti Basompjero gatve bei Burdono bulvaru, šluote nušluodamas viską priešais save.

Dabar viskas užverda: audra smarkėja, pasipila akmenų kruša, pyška šautuvų šūviai, daug žmonių galvotrūkčiais bėga atkalne žemyn ir persigauna per nedidelę Senos šaką, kuri šiuo metu jau užpilta; medienos sandėliai Luvjė saloje[81], ši plati natūrali tvirtovė, pilna kovotojų; jie plėšia iš tvorų mietus, šaudo iš pistoletų, stato barikadą; atblokšti atgal jaunuoliai tekini veža laidotuvių vežimą per Austerlico tiltą ir puola municipalinę gvardiją; atbėga karabinieriai, dragūnai kapoja kardais, minia krinka į visas puses, karo triukšmas sklinda į visus keturis Paryžiaus kraštus, žmonės šaukia: „Prie ginklo!" Visi bėga, krinta, traukiasi, priešinasi. Rūstybė kursto maištą, kaip vėjas kursto ugnį.

IV
PRAEITIES NERAMUMAI

Nieko nėra nuostabesnio už pirmąsias audringas maišto valandas. Viskas tvyksteli visur iš karto. Ar tai buvo numatyta? Taip. Ar buvo paruošta? Ne. Iš kur tatai kyla? Iš gatvės grindinių. Iš kur tatai krinta? Iš debesų. Vienu atveju sukilimas turi sąmokslo pobūdį, kitu – panašus į pykčio prasiveržimą. Pirmas praeivis užvaldo minios srautą ir nukreipia jį, kur tinkamas. Pradžia esti pilna siaubo, į kurį įsipina ir grėsmingas linksmumas. Bematant pasigirsta šūksmai, krautuvės užsidaro, tuoj pat dingsta išstatytos prekės; paskui ima poškėti atskiri šūviai; žmonės bėga; šautuvų buožėmis daužomi vartai; girdėti, kaip kiemuose juokiasi tarnaitės, sakydamos: „Na, dabar tai bus triukšmo!“

Nepraėjus nė ketvirčiui valandos, dvidešimtyje įvairių Paryžiaus punktų beveik tuo pačiu metu vyko štai kas.

Sent Krua de la Bretonri apie dvidešimt jaunų vyrų, barzdotų ir ilgaplaukių, įėjo į nedidelę užeigą ir tuojau pat iš ten išėjo, nešini trispalve ilga vėliava, įsukta į krepą. Vėliavos priešakyje stojo trys ginkluoti vyrai, vienas iš jų turėjo kardą, antras šautuvą, trečias ietį.

Nonendjero gatvėje švariai apsirengęs buržua, su pilvuku, nuplikusiu pakaušiu, aukšta kakta, juoda barzda ir pasišiaušusiais ūsais skardžiu balsu atvirai siūlė praeiviams šovinius.

Sen Pjer Monmartro gatvėje vyrai paraitotomis rankovėmis nešė juodą vėliavą, kurioje galėjai įskaityti šiuos žodžius, parašytus baltomis raidėmis: „Respublika arba mirtis.“ Pasninkautojų, Laikrodžio, Montorgeilio, Mandaro gatvėse pasirodė būreliai žmonių, mosuojančių vėliavomis, kuriose auksinėmis raidėmis blizgėjo žodis „Sekcija“ ir numeris. Viena iš tų vėliavų buvo pusiau raudona, pusiau mėlyna, su vos pastebima tarpine balta juostele.

Sen Marteno bulvare buvo plėšiamas ginklų fabrikas ir trys ginklininkų krautuvės – viena Boburo gatvėje, kita Mišel le Konto gatvėje, dar viena Tamplio gatvėje. Per kelias minutes tūkstantarankė minia išgraibstė ir nusinešė du šimtus trisdešimt šautuvų (beveik visi dvivamzdžiai), šešiasdešimt keturis kardus, aštuoniasdešimt tris pistoletus. Kad būtų apginkluota kiek galima daugiau žmonių, vienas imdavo šautuvą, kitas – durtuvą.

Priešais Grevo krantinę muškietomis ginkluoti jauni vyrai užiminėjo šaudymui patogius butus, kuriuose buvo likusios tik vienos moterys. Vienas iš jų turėjo titnaginę muškietą. Jie paskambindavo, įeidavo ir imdavo gamintis šovinius. Viena iš tų moterų pasakojo: „Aš nė nežinojau, kas tai yra šoviniai, mano vyras paskui man pasakė.“

Būrys žmonių Vjej Odrijeto gatvėje išlaužė retenybių krautuvę ir išstvarstė jataganus bei turkiškus ginklus.

Perlų gatvėje tįsojo nušauto mūrininko lavonas.

Visur – dešiniajame krante, kairiajame, krantinėse, bulvaruose, Lotynų kvartale, Halių kvartale – uždusę vyrai, darbininkai, studentai, sekcijų nariai skaitė proklamacijas ir

šaukė: „Prie ginklo!“ Jie daužė žibintus, kinkė iš vežimų arklius, ardė gatvių grindinį, laužė namų duris, su šaknimis rovė medžius, griozdė rūsiuose, ritino lauk statines, vertė į krūvas grindinio akmenis, skaldą, rakandus, lentas, statė barikadas.

Jie vertė buržua jiems padėti. Eidavo į namus pas moteris, reikalaudavo, kad jos atiduotų išėjusių savo vyrų kardus bei šautuvus, ir ispaniškais baltais dažais užrašydavo ant durų: „Ginklai atiduoti.“ Kai kurie „asmeniškai“ pasirašydavo gautų šautuvų ir kardų pakvitavimus, pareikšdami: „Rytoj pasiųskite ką nors jų atsiimti į meriją.“ Gatvėse buvo nuginkluojami pavieniai sargybiniai ir nacionaliniai gvardiečiai, einą į savo municipalitetą. Nuo karininkų buvo plėšomi epoletai. Šv. Mikalojaus kapinių gatvėje nacionalinės gvardijos karininkas, lazdomis ir rapyromis ginkluotos minios persekiojamas, vargais negalais pasislėpė viename name ir iš ten galėjo pasitraukti tik naktį, persirengęs.

Sen Žako kvartale studentai spiečiais virto iš savo mebliuotų kambarių ir Sen Jasento gatve ėjo aukštyn į „Progreso“ kavinę arba leidosi žemyn į „Septynių biliardų“ kavinę Matiureno gatvėje. Tenai, prieš duris, pasistoję ant akmeninių stulpelių, dalijo ginklus. Transnoneno gatvėje buvo išplėštas medienos sandėlis barikadoms statyti. Tiktai viename punkte, Sent Avua ir Simon le Frano gatvių kampe, gyventojai pasipriešino ir patys išardė barikadą. Ir tik viename punkte sukilėliai pasitraukė: apšaudę nacionalinės gvardijos dalinį, jie paliko pradėtą statyti barikadą Tamplio gatvėje ir pabėgo Korderi gatve. Dalinys barikadoje rado raudoną vėliavą, paketą šovinių ir tris šimtus kulkų pistoletams. Nacionaliniai gvardiečiai sudraskė vėliavą ir jos skutus užsimovė ant savo durtuvų.

Tai, ką čia mes palengva ir nuosekliai pasakojame, vyko vienu metu visame mieste ir neįtikėtinai sumišai: panašiai tvyksčioja daugybė žaibų vieno griausmo metu.

Greičiau kaip per valandą tik viename Halių kvartale iš žemės išdygo dvidešimt septynios barikados. Jų centras buvo garsusis namas Nr. 50, kuriuo kaip tvirtove naudojosi Žanas[82] su savo šimtu šešiais bendražygiais ir kuris, iš vienos pusės saugomas Sen Meri barikados, o iš kitos – Mobiujė gatvės barikados, vadovavo trims gatvėms: Arsi gatvei, Sen Marteno gatvei ir Obri le Bušė gatvei, kuri buvo jos frontas. Dvi barikados stačiu kampu ėjo iš Montorgeilio gatvės į Didžiąją Valkatų gatvę ir iš Žofrua Lanževeno gatvės į Sent Avua gatvę. Be daugybės barikadų dvidešimtyje kitų Paryžiaus kvartalų, Marė, ant Sent Ženevjevos kalno, dar viena stūksojo Menilmontano gatvėje, kur buvo matyti iškelti iš vyrių vartai; kita iškilo netoli Otel Djė tiltelio – ji buvo pastatyta iš apversto dvitekinio vežimo trys šimtai žingsnių nuo policijos prefektūros.

Menetrijė gatvės barikadoje kažkoks gražiai apsirengęs ponas dalijo pinigus jos statytojams. Prie Greneta gatvės barikados pasirodė raitelis ir įteikė tam, kuris atrodė esąs barikados vadas, kažką panašaus į pinigų rutulėlį. „Štai, – tarė jis, – išlaidoms, vynui ir kitkam.“ Jaunas šviesiaplaukis vyras, be kaklaraiščio, ėjo nuo vienos barikados prie kitos, pranešinėdamas slaptažodį. Kitas vyras, mėlyna kareiviška kepuraite ant galvos, nuogu kardu, statė sargybinius. Užeigos ir vartininkų patalpos, atsidūrusios už barikadų, jų rajone, buvo paverstos sargybos postais. Beje, maištas tvarkėsi pagal sumaniausios karinės taktikos dėsnius. Buvo puikiai parinktos siauros, nelygios, vingiuotos gatvės su daugybe kampų ir alkūnių, ypač Halių apylinkės, kurių padrikas gatvių tinklas klaidesnis negu giria. Žmonės pasakojo, kad „Liaudies bičiulių“ draugija[83] ėmėsi vadovauti sukili-

mui Sent Avua kvartale. Apieškojus vieną žmogų, užmuštą Ponso gatvėje, buvo rastas Paryžiaus planas.

Iš tikrųjų maištui vadovavo nežinoma, ore plevenanti veržli jėga. Sukilimas staiga viena ranka pastatė barikadas, o antra užėmė beveik visus įgulos sargybos postus. Trumpiau nei per tris valandas, panašiai kaip greitai degantis parako takelis, sukilėliai puolė ir užėmė Arsenalą dešiniajame krante, meriją Karališkojoje aikštėje, visą Marė, Popenkuro ginklų fabriką, Galiotą, Šato d'O, visas gatves prie Halių; kairiajame krante – Veteranų kareivines, Sent Pelaži, Mobero aikštę, De Muleno parako sandėlį, visas užkardas. Penkiomis vakaro jie jau buvo Bastilijos, Lenžeri, Blan Manto šeimininkai; jų žvalgai priėjo Pergalės aikštę ir kėsinosi į Banką, Pti Pero kareivines, paštą. Trečdalis Paryžiaus buvo sukilėlių rankose.

Visuose punktuose kova įgavo gigantišką užmojį; nuginklavimas, namų kratos, greitas ginklininkų krautuvių užėmimas pasitarnavo tam, kad akmenų kruša, kuria prasidėjo kautynės, virstų kulkų kruša.

Apie šeštą valandą vakaro Somono pasažas tapo kautynių lauku. Maištininkai turėjo užėmę vieną jo galą, kariuomenė – kitą. Susišaudymas vyko nuo vienų ir kitų tvoros grotų. Vienas stebėtojas, svajotojas, šios knygos autorius, nuėjęs iš arti pasižiūrėti vulkano, atsidūrė pasaže tarp dviejų ugnių. Apsisaugoti nuo kulkų jis galėjo tik slėpdamasis už apvalių puskolonių, skiriančių krautuves; beveik pusvalandį jis išbuvo šioje keblioje padėtyje.

Tuo metu būgnais buvo duotas signalas rinktis, nacionaliniai gvardiečiai skubiai ėmė rengtis ir ginkluotis, būriai pajudėjo iš merijų, pulkai patraukė iš kareivinių. Priešais Inkaro pasažą vienas būgnininkas gavo smūgį durklu. Kitą, Gulbės gatvėje, apsupo trisdešimt jaunų vyrų, kurie supjaustė jo būgną ir atėmė iš jo kardą. Dar vienas buvo nudėtas Grenjė Sen Lazaro gatvėje. Mišeljė Konto gatvėje trys karininkai krito negyvi vienas paskui kitą. Daug municipalinių gvardiečių, sužeistų Lombardo gatvėje, traukėsi.

Prieš Batavijos kiemą[84] nacionalinės gvardijos dalinys rado raudoną vėliavą su tokiu užrašu: „Respublikinė revoliucija, Nr. 127." Ar tai iš tikrųjų buvo revoliucija?

Sukilimas pavertė Paryžiaus centrą neprieinama, painia, didžiule citadele.

Čia buvo sukilimo židinys, čia glūdėjo visa dalyko esmė. Visur kitur vyko tik smulkūs susidūrimai. Centre ligi šiol dar nebuvo kovų, ir tatai rodė, kad viskas bus nulemta čia.

Kai kuriuose pulkuose kareiviai svyravo, o tai dar didino siaubingą baigties nežinomybę. Kareiviai prisiminė liaudies ovacijas, kuriomis 1830 metais buvo sutiktas 53-iojo linijinio pulko neutralumas. Du bebaimiai vyrai, išbandyti didžiuosiuose karuose, maršalas Lobo ir generolas Biužo, vadovavo kariuomenei – Biužo buvo Lobo žinioje[85]. Dideli patruliai, sudaryti iš linijinių batalionų su ištisom nacionalinės gvardijos kuopom aplinkui, vadovaujami policijos komisarų, juosinčių raiščiais, žvalgė sukilėlių užimtas gatves. Sukilėliai savo ruožtu statė sargybas kryžgatviuose ir akiplėšiškai siuntė patrulius už barikadų rajonų. Abeji stebėjo vieni kitus. Vyriausybė, turėdama savo žinioje visą armiją, vis delsė; artėjo naktis, Sen Meri suskambo aliarmo varpai[86]. Tuometis karo ministras maršalas Sultas, Austerlico dalyvis, visa tai stebėjo gana niūriai.

Šie seni jūrų vilkai, pripratę prie taisyklingų karinių veiksmų ir turį vienintelį jėgos bei vadovavimo šaltinį – taktiką, šį kautynių kompasą, visiškai neteko orientacijos atsidūrę prieš didžiulę kunkuliuojančią bangą, kuri vadinama liaudies rūstybe. Revoliucijos vėjo negalima valdyti.

Priemiesčio nacionaliniai gvardiečiai atbėgo paskubomis ir netvarkingai. Vienas dvyliktojo lengvosios kavalerijos pulko batalionas šuoliais atlėkė iš Sen Deni; keturioliktasis linijinis pulkas atskubėjo iš Kurbevua; karo mokyklos baterijos įsirengė ugniavietę Karuselės aikštėje; iš Venseno miško leidosi patrankos.

Tiuilri tuštėjo. Luji Filipas buvo visiškai ramus.

V

PARYŽIAUS SAVOTIŠKUMAS

Kaip jau esame sakę, Paryžius per dvejus metus buvo matęs ne vieną sukilimą. Paprastai, išskyrus sukilusius kvartalus, Paryžiaus veidas maišto metu esti nuostabiai ramus. Paryžius labai greitai apsipranta su viskuo – bet juk čia tik maištas! Paryžius tiek turi visokių reikalų, kad dėl tokio menkniekio nesijaudina. Tik tokie didžiuliai miestai gali sau leisti šitokius reginius. Tik jų neaprėpiamoje erdvėje gali tuo pat metu sutilpti ir pilietinis karas, ir ypatinga rimtis. Kai prasideda sukilimas, kai pasigirsta būgnų tratėjimas, susirinkimo signalai ir aliarmo signalai, krautuvininkas paprastai tiek tepasako:

– Atrodo, kad Sen Marteno gatvėje pjautynės.

Arba:

– Sent Antuano priemiestyje.

Dažnai jis nerūpestingai priduria:

– Kažkur aname krašte.

Vėliau, kai jau galima girdėti širdį veriantį, kraupų muškietų poškėjimą bei šautuvų salves, krautuvininkas sako:

– Tai jau ten pliekiasi, a? Pamanyk, vis dėlto pliekiasi!

Po kiek laiko, jeigu maištas artėja ir ima viršų, krautuvininkas greitai uždaro savo parduotuvę ir skubiai užsitempia mundurą, kitaip tariant, gelbsti savo prekes ir pats save stumia į pavojų.

Susišaudymas vyksta kryžgatvyje, pasaže, akligatvyje; užimamos, atiduodamos ir vėl atsiimamos barikados: kraujas teka, kartečė kapoja namų fasadus, kulkos nukauna žmones, gulinčius savo lovose, gatvės nusėtos lavonų. O praėjęs kelias gatves, išgirsi biliardo kamuolių kaukšėjimą kavinėse.

Smalsuoliai šnekasi ir juokiasi už poros žingsnių nuo kvartalo, kuriame siautėja karas; teatrai atidaro savo duris ir rodo vodevilius. Važiuoja fiakrai; praeiviai traukia į svečius pietų. Kartais net tame pat kvartale, kuriame vyksta kautynės. 1831 metais kovotojai nutraukė susišaudymą, praleisdami vestuvininkų vilkstinę.

Per sukilimą 1839 metų gegužės 12 dieną Sen Marteno gatvėje mažutis paliegęs senukas, traukdamas rankinį vežimėlį, papuoštą trispalviu skuduru, prikrautą grafinų su kažkokiu gėrimu, važinėjo nuo barikados prie ją apgulusios kariuomenės ir nuo kariuomenės į barikadą, paslaugiai siūlydamas stiklinę antpilo čia vyriausybei, čia anarchijai.

Nieko negali būti nuostabesnio; ir čia glūdi charakteringa Paryžiaus maištų ypatybė, kokios nesutiksi jokioje kitoje sostinėje. Tam būtinai reikalingi du dalykai: Paryžiaus didingumas ir jo linksmumas. Reikia būti Voltero ir Napoleono miestu.

Vis dėlto šį kartą, 1832 metų birželio 5 dienos ginkluotame žygyje, didysis miestas pajuto kažkokią jėgą, rasi dar stipresnę už jį patį. Jis nusigando. Visur, atkampiausiuose ir mažiausiai „suinteresuotuose" kvartaluose, dienos vidury buvo matyti užrakintos durys, uždaryti langai ir langinės. Drąsuoliai ginklavosi, bailiai slėpėsi. Dingo ir dykinėjantys, ir su reikalais vaikštantys praeiviai. Daugelis gatvių buvo tokios tuščios, kaip ketvirtą valandą ryto. Iš lūpų į lūpas ėjo nerimą keliančios smulkmenos, sklido nelemti gandai: kad jie užėmę banką; kad vien tik Sen Meri vienuolyne šeši šimtai įsitvirtinę bažnyčioje ir užsiglaudę už sienose išmuštų šaudomųjų angų; kad pėstininkai esą nepatikimi; kad Armanas Karelis matęsis su maršalu Klozeliu[87] ir maršalas pasakęs: „Visų pirma gaukite pulką"; kad Lafitas sergąs, bet vis dėlto jiems pasakęs: „Aš būsiu su jumis visur, kur tik atsiras vieta neštuvams"; kad reikia saugotis; kad naktį atsirasią žmonių, kurie eisią plėšti nuošalių namų tuščiuose Paryžiaus užkampiuose (čia galime pažinti įsidegusią policijos vaizduotę, šią Aną Redklif[88] policijos tarnyboje); kad viena baterija stovinti ugniavietėje Obri le Bušė; kad Lobo ir Biužo suderinę savo veiksmus ir vidurnaktį ar vėlių vėliausiai švintant keturios kolonos tuo pačiu metu žygiuosiančios į maišto centrą: pirmoji – nuo Bastilijos, antroji – nuo Sen Marteno vartų, trečioji – iš Grevo aikštės, ketvirtoji iš Halių; kad taip pat galimas daiktas, jog kariuomenė paliksianti Paryžių ir pasitrauksianti į Marso lauką; kad apskritai nesą žinoma, ko reikia laukti, bet kad tikriausiai šį kartą dalykas esąs rimtas. Visiems kėlė nerimą maršalo Sulto neryžtingumas. Kodėl jis lūkuriuojąs ir neatakuojąs? Jis tikrai buvo labai susirūpinęs. Matyti, senasis liūtas šioje tamsoje užuodęs kažkokią nežinomą pabaisą.

Atėjo vakaras, teatrai neatsidarė; jodinėjo suirzę patruliai, kratė praeivius, suiminėjo įtartinus žmones. Devintą valandą buvo suimta daugiau kaip aštuoni šimtai žmonių; policijos prefektūra buvo prigrūsta, Konsjeržeri kalėjimas sausakimšas, Forso kalėjimas pilnutėlis. Tarp kitko, ilgas požeminis rūsys Konsjeržeri kalėjime, vadinamas „Paryžiaus gatve", buvo visas priklotas šiaudų gabulių, ant kurių tįsojo daugybė areštuotų žmonių; kažkoks Lagranžas, lijonietis, savo karštomis kalbomis kėlė jų dvasią. Čežėjimas šiaudų, ant kurių knibždėjo tie žmonės, buvo panašus į lietaus šnaresį. Kitose vietose suimtieji miegojo krūvomis atvirame ore vidiniuose kalėjimų kiemuose. Visur buvo jaučiama baimė ir Paryžiui nebūdingas virpėjimas.

Gyventojai barikadavosi savo butuose; žmonos ir motinos nerimavo; nuolat girdėjai sakant: „Dieve mano, jis dar negrįžo!" Tik retkarčiais pasigirsdavo tolimas vežimų dardėjimas. Žmonės, stovėdami ant durų slenksčio, klausėsi gausmo, šūksmų, šurmulio, duslių, neaiškių garsų ir sakė: „Tai kavalerija" arba „Čia šuoliu lekia artilerijos šovinių dėžės"; klausėsi trimitų garsų, būgnų tratėjimo, šautuvų pyškėjimo, o ypač graudaus Sen Meri varpų gaudimo. Visi laukė pirmo patrankų šūvio. Gatvių kampuose staiga pasirodydavo ir tuojau dingdavo ginkluoti vyrai, kurie šaukdavo: „Eikite į vidų!" Ir visi greitai užsklęsdavo duris. Vieni kitus klausinėjo: „Kuo čia baigsis?" Artėjant nakčiai atrodė, kad Paryžius kas akimirką vis kraupiau dažosi grėsmingos sukilimo pašvaistės spalvomis.

VIENUOLIKTOJI KNYGA

ATOMAS BROLIAUJASI SU URAGANU

I

KELI PAAIŠKINIMAI APIE GAVROŠO POEZIJOS KILMĘ. VIENO AKADEMIKO ĮTAKA TAI POEZIJAI

Sukilimas įsiliepsnojo, liaudžiai susidūrus su kariuomene prie Arsenalo, ir tuo momentu, kai priešakinės eilės ėmė stumtis atgal į minią, lydėjusią laidotuvių vežimą ir, galima sakyti, per visą bulvarų ilgį užgulusią ant eisenos iš priešakio, kilo baisingas atoslūgis. Visa žmonių kamšatis sujudo, eilės pakriko, visi leidosi bėgti, sprukti iš čia, gelbėtis, vieni ragindami pulti, kiti nubalę iš baimės. Didžiulė žmonių upė, tekėjusi bulvarais, beregint persiskyrė, ūžtelėjo iš krantų į dešinę ir į kairę ir iškart išsiliejo srautais į du šimtus gatvių, tekėdama upeliais, lyg išsiveržusi pro užtvankos angas. Šį akimirksnį kažkoks apdriskęs vaikėzas, kuris leidosi Menilmontano gatve, laikydamas rankoje žydinčios raudonosios akacijos šakutę, ką tik nusiskintą Belvilio priemiesčio aukštumose, pamatė prieš senienų pardavėjos krautuvę ant prekydėžės seną balninį pistoletą. Jis numetė savo žydinčią šakutę ant gatvės grindinio ir sušuko:

– Motin, kaip tu ten vadiniesi, aš iš jūsų pasiskolinsiu šitą mašinėlę.

Ir nudūmė, nešinas pistoletu.

Po kokių dviejų minučių persigandusių buržua banga, plūdusi Amelo ir Žemąja gatvėmis, susitiko berniuką, mojuojantį pistoletu ir dainuojantį:

Nakties metu tamsu,

Dienos metu šviesu.
Jei kur suskambo dainuška,
Ponėkams ji – kaip ašaka.
Iš kelio klystate tiesaus –
Ei, skrybėluočiai! Dievas baus!
Tai mažasis Gavrošas traukė į karą.
Bulvare jis apsižiūrėjo, kad jo pistoletas be gaiduko.

Kas sudėjo tą kupletą, į kurio taktą jisai žingsniavo, ir visas kitas dainas, kurias, progai pasitaikius, jis mielai dainuodavo? Nežinome. Kas žino? Gal jis pats. Antra vertus, jis mokėjo visas paplitusias liaudies dainuškas ir prie jų prijungdavo savo paties čiauškesį. Jis, išdaigų pilnas gnomas ir gatvės vaikėzas, iš gamtos balsų ir Paryžiaus balsų suposmuodavo popuri. Prie paukščių repertuaro jis pridėdavo dirbtuvių repertuarą. Jis pasižinojo su tapytojų mokiniais, su šia jam gimininga paderme. Rodos, tris mėnesius jis dirbo spaustuvės mokiniu. Kartą jam teko nueiti su kažkokiu pavedimu pas poną Baur Lormianą, vieną iš keturiasdešimties nemirtingųjų. Gavrošo būta gameno, turinčio ryšių su literatūra.

Berods, Gavrošas nė neįtarė, kad tą darganotą, lietingą naktį pasiūlydamas tiedviem mažiuliams savojo dramblio vaišingumą, jis buvo Apvaizda savo paties broliukams. Broliams vakare, tėvui rytą; štai kokia buvo jo naktis. Auštant palikęs Baleto gatvę, jis greitai sugrįžo į dramblį, meistriškai ištraukė iš jo abudu pyplius, pasidalijo su jiedviem kažkokiais jo paties pasirūpintais pusryčiais, paskui nuėjo sau, patikėdamas juos gerajai motinai gatvei, kuri, galima sakyti, išauklėjo ir jį patį. Juos palikdamas, Gavrošas paskyrė pasimatymą vakare toje pačioje vietoje ir atsisveikindamas pasakė šitokią kalbą: „Skeliu, kitaip tariant, dumiu, arba, kaip sakoma karaliaus rūmuose, sprunku. Pypliai, jei nesurasit tėvelio ir mamytės, grįžkit vakare čia. Aš jums parūpinsiu vakarienės ir judu paguldysiu.“ Berniukai, paimti kokio policininko ir nugabenti į nuovadą ar pavogti kokio fokusininko, ar stačiai paklydę didžiuliame kiniškame Paryžiaus galvosūkyje, nesugrįžo. Dabartinio socialinio pasaulio dugnas pilnas tokių dingusių pėdsakų. Gavrošas daugiau jų nebematė. Dešimt ar dvylika savaičių praslinko nuo tos nakties. Ne vieną kartą jis kasėsi pakaušį ir save klausė: „Kur, po velnių, dingo mano vaikai?“

Tuo metu jis su pistoletu rankoje priėjo Pont o Šu gatvę. Pastebėjo, kad toje gatvėje atidaryta tik viena krautuvė, ir būtent – dėmesio vertas dalykas – cukrainė. Apvaizda suteikė progą dar kartą suvalgyti obuolinį pyragaitį prieš leidžiantis į nežinomybę. Gavrošas stabtelėjo, pasirausė liemenės kišenaitėje, išvertė kitas kišenes ir, nieko neradęs, net nė vieno su, ėmė šaukti: „Gelbėkit!“

Sunku netekti paskutinio gyvenime pyragaičio.

Bet tai nesukliudė Gavrošui žengti savo keliu toliau.

Po dviejų minučių jis buvo Sen Luji gatvėje. Eidamas per Park Rojalio gatvę, jis pajuto reikalą atsilyginti sau už neprieinamą obuolinį pyragaitį ir su didžiuliu malonumu ėmė dienos vidury draskyti spektaklių afišas.

Truputį tolėliau, pamatęs būrį sveikata trykštančių praeivių, kurie jam pasirodė esą namų savininkai, jis gūžtelėjo pečiais ir juos palydėjo šiuo filosofinės tulžies spjūviu:

– Koki jie riebūs, tie rentininkai! Ir punta gi jie. Prisikemša gūžius geriausių valgių. O paklauskite juos, ką jie daro su savo pinigais. Jie patys nežino. Stačiai juos ryja, štai kas! Ryja kiek telpa.

II
GAVROŠAS ŽYGIUOJA

Mojuoti gatvės viduryje pistoletu be gaiduko – tokios didelės visuomeninės reikšmės darbas, jog Gavrošas jautė, kad jo įkarštis didėja sulig kiekvienu žingsniu. Dainuodamas „Marselietę", jis protarpiais šūkteldavo:

– Viskas eina kuo puikiausiai! Man gerokai skauda kairę leteną, aš susitrenkiau savo reumatizmą, bet esu patenkintas, piliečiai. Laikykitės, buržua, jūs man pačiaudėsite nuo mano kurstomųjų dainuškų. Kas gi yra tie šnipeliai? Šunų veislė. Ne, po šimts, nereikia įžeidinėti šunų. O juk man būtų gera turėti šuniuką* prie pistoleto. Aš ėjau bulvaru, mano bičiuliai, ten karšta, ten viskas verda, kunkuliuoja. Metas nuo puodo putas nugriebti. Pirmyn, vyrai! „Tegu laukus užlieja priešų kraujas!" Aš dedu galvą už tėvynę, nepamatysiu daugiau savo meilužės, ne, ne, gana, Nini! Bet neimu į galvą, tegyvuoja džiaugsmas! Muškimės, velniai rautų! Pakanka jau man despotizmo!

Tą akimirką pargriuvo pro šalį jojusio nacionalinės gvardijos ulono arklys; Gavrošas pasidėjo pistoletą ant grindinio ir pakėlė raitelį, paskui padėjo pakelti ir arklį. Po to vėl pasiėmė pistoletą ir nutraukė toliau.

Torinji gatvėje buvo tylu ir ramu. Šis abejingumas, būdingas Marė, smarkinai skyrėsi nuo didžiulio ūžesio aplinkui. Prie vienų durų slenksčio šnekučiavo keturios kūmutės. Škotijoje žinomi raganų trio, o Paryžiuje – kūmučių kvartetai; ir pranašystė „Tu būsi karalius"[89] taip pat niūriai galėjo būti mesta Bonapartui Boduajė kryžgatvyje, kaip kadaise buvo mesta Makbetui Armiuiro šilojynėje. Tai būtų buvęs beveik toks pat krankséjimas.

Torinji gatvės kūmutės buvo užsiėmusios tik savo reikalais. Tai buvo trys durininkės ir skudurininkė su savo pintine bei kabliu.

Atrodė, kad visos keturios stovi prie keturių senatvės kerčių – karšaties, sugurimo, negalios ir liūdesio.

Skudurininkė buvo romi. Visuomenėje, gyvenančioje keturių vėjų pagairėje, skudurininkė žemai lenkiasi, durininkė proteguoja. To priežastis glūdi krūvoje atmatų prie gatvės stulpelio: ji esti tokia, kokios nori durininkės, riebi ar liesa, kaip šauna į galvą tam, kuris sušluoja krūvą. Pasitaiko, kad šluota esti geros širdies.

Ta skudurininkė buvo dėkinga savo pintinės tiekėjoms, ji šypsojosi trims durininkėms, ir kokia šypsena! Jų pokalbis buvo maždaug šitoks:

– Beje, ar jūsų katė vis dar tokia pikčiurna?

– Dieve mano, katės, pačios žinote, iš prigimties šunų priešai. Šunys tai jomis gali skųstis.

– O žmonės irgi.

– Betgi kačių blusos neina prie žmonių.

– Su šunimis dar nebūtų tiek bėdos, bet jie pavojingi. Atsimenu, vienais metais šunų

* Chien (pranc..) – šuo, o taip pat gaidukas.

buvo tiek privisę, jog teko apie juos rašyti laikraščiuose. Tai buvo tais laikais, kai Tiuilri sode Romos karaliaus vežimuką traukdavo dideli avinai. Ar atsimenate Romos karalių?

– O man labiau patiko Bordo kunigaikštis.

– O aš pažinojau Liudviką XVII. Aš labiau myliu Liudviką XVII.

– O jautiena kad pabrango, ponia Patagon!

– Ak, nė nešnekėkite, mėsininkai – stačiai bjaurybės. Šlykščios bjaurybės. Begauni tik mėsgalius.

Čia įsiterpė skudurininkė:

– Taip, ponios, su prekyba prasti reikalai. Atmatose nieko doro nerasi. Niekas nieko neišmeta. Viską suvalgo.

– Yra žmonių ir už jus neturtingesnių, teta Vargulem.

– Tiesa, tiesa, – įtaikiai atsakė skudurininkė, – aš vis dėlto turiu profesiją.

Visos kiek patylėjo, paskui skudurininkė, neatsilaikydama prieš norą pasigirti, būdingą žmogaus prigimčiai, pridūrė:

– Kai sugrįžtu rytą namo, tai tuojau pradedu rūšiuoti pintinę. Skirstau sentimentais (matyt, ji norėjo pasakyti asortimentais). Šitaip kambaryje susidaro krūvų krūvos. Paskui sudedu skarmalus į pintinę, vaisių likučius į puskubilį, paprastus skudurėlius – į spintą, o vilnonius į komodą, senus popierius – į kampą po langu, tinkamus valgyti daiktus – į dubenį, stiklo šukes į židinį, nuavėtas kurpes – už durų, o kaulus – į palovį.

Gavrošas, sustojęs užpakalyje, klausėsi.

– Senės, – tarė jis, – ko jūs čia politikuojat?

Iš keturių koserių į jį siūbtelėjo keiksmų papliūpa.

– Tai niekšas!

– Ką gi jis laiko savo gniaužte? Pistoletą!

– Sakykit, susimildamos, šitoks akiplėša vaikigalis!

– Tokie nenurims, kol nenuvers valdžios.

Gavrošas, pilnas paniekos, atsimokėjo tik tuo, kad parodė joms ilgą nosį, plačiai išskleidęs plaštaką.

Skudurininkė sušuko:

– Ak tu nenaudėli nudriskęs!

Ta, kurią kitos vadino ponia Patagon, pasipiktinusi pliaukštelėjo rankomis:

– Čia ne prieš gera, tai jau tikrai. Kaimynystėje yra toks padauža su barzdike, kiekvieną rytą aš jį matydavau einant už parankės su gražuole, pasipuošusia rausvu kyku, o šiandien žiūriu – jis eina su šautuvu už parankės. Ponia Bašė sako, kad praėjusią savaitę buvusi revoliucija... kur čia dabar... na, ten, kur veršis! Pontuaze. O dabar tik pažiūrėkite į šitą su pistoletu, į šitą šelmį nutrūktgalvį! Atrodo, kad Celestinų rajone pilna patrankų. Ką gi dar gali padaryti valdžia su tais nenaudėliais, kurie nežino, ką prasimanyti, kad tik žmonės neturėtų ramybės, – o juk jau buvome beatkuntą po visų nelaimių! Viešpatie dieve mano, juk aš mačiau mūsų vargšę karalienę. Kai ją vežė ratuose! O dėl to vėl smarkiai pabrangs tabakas! Tai niekšybė! O tave, piktadary, aš tikriausiai matysiu po giljotinos kirviu!

– Kaip tu šliurpsi, seniena, – atsakė Gavrošas. – Išsišnypštum geriau savo straublį.

Ir nutraukė toliau.

Priėjęs Grįstąją gatvę, prisiminė skudurininkę ir pasakė šį monologą:

– Be reikalo tu plūsti revoliucionierius, močiute Šiukšlių Krūva. Šis pistoletas padirbės tavo naudai. Kad tu savo pintinėje rastum daugiau to, ką galima valgyti.

Netikėtai jis išgirdo užpakalyje kažką atšlepsint; tai durininkė Patagon vijosi jį iš tolo, grūmojo kumščiu ir šaukė:

– Benkartas tu, daugiau nieko!

– Aš spjaunu į tai iš visų plaučių, – atkirto Gavrošas.

Netrukus jis ėjo pro Lamuanjono rūmus. Ten jis riktelėjo šūkį:

– Pirmyn, į kovą!

Bet čia jį apėmė maudulys. Jis priekaištingai pasižiūrėjo į savo pistoletą, lyg mėgindamas jį sugraudinti.

– Aš einu muštis, – tarė jis, – o tu štai nemuši. Vienas šuo gali atitraukti dėmesį nuo kito šuns, tai yra nuo pistoleto gaiduko.

Pro šalį prabėgo labai liesas pudeliukas. Gavrošas susigraudino.

– Mano vargšas am am, – tarė jis šuneliui, – tu, matyt, būsi prarijęs statinę – visi šulai barkšo.

Paskui patraukė į Orm Sen Žervė.

III

TEISĖTAS BARZDASKUČIO PASIPIKTINIMAS

Garbusis barzdaskutys, andai pavaręs du mažiulius, kuriems Gavrošas atvėrė svetingus dramblio dūblius, tuo metu buvo savo kirpykloje ir skuto seną kareivį legionierių, tarnavusį Imperijos laikais. Jie šnekučiavo. Suprantama, barzdaskutys kalbėjo su veteranu apie maištą, paskui apie generolą Lamarką, o nuo Lamarko jų kalba nukrypo į imperatorių. Jeigu šį barzdaskučio ir kareivio pokalbį būtų išgirdęs Priudomas, jis būtų jį pagražinęs arabeskomis ir pavadinęs taip: „Skustuvo ir kardo dialogas“.

– Pone, – tarė barzdaskutys, – kaip imperatorius laikydavosi ant arklio?

– Blogai. Jis nemokėjo kristi. Ir niekuomet nekrisdavo.

– O jo žirgai ar buvo gražūs? Turbūt jis turėjo puikių žirgų?

– Tą dieną, kai jis man įteikė kryžių, aš įsižiūrėjau į jo arklį. Tai buvo pašanki kumelaitė, perdėm širma. Jos ausys styrojo toli viena nuo kitos, giliai įlenkta nugara, daili galva su juoda žvaigžde, labai ilgas kaklas, stiprūs keliai, šonai atsikišę, pečiai nuožulnūs, strėnos stambios.

– Gražus arkliukas, – sutiko barzdaskutys.

– Tai buvo jo didybės arklys.

Barzdaskutys pajuto, kad po tokių reikšmingų žodžių dera truputį patylėti. Jis taip ir padarė, paskui vėl prabilo:

– Imperatorius buvo sužeistas tik vieną kartą, ar ne, pone?

Senasis kareivis atsakė ramiu ir oriu tonu, kaip žmogus, kuris pats būtų viską matęs:

– Į kulną. Prie Ratisbonos. Niekuomet nebuvau jo matęs taip gražiai apsirengusio, kaip tą dieną. Jis buvo švarutėlis kaip naujas pinigas.

– O jūs, ponas veterane, reikia manyti, ne kartą buvote sužeistas?

– Aš? – paklausė kareivis. – Et! Niekis! Prie Marengo gavau du kardo kirčius į sprandą; prie Austerlico – kulką į dešinę ranką, kitą – į kairę šlaunį prie Jenos; prie Fridlando smūgį durtuvu, štai šičia; prie Maskvos – septynis ar aštuonis dūrius ietimi kur pakliuvo; prie Liuceno bombos skeveldra man sutrupino pirštą... Beje, dar prie Vaterlo gavau kartečės kulką į kulšį. Štai ir viskas.

– Kaip puiku mirti kautynių lauke! – su patosu sušuko barzdaskutys. – Jei kalbėčiau apie save, tai, garbės žodis, man atrodo šimtą kartų geriau gauti į pilvą patrankos sviedinį, negu stipti ant sulūžusios lovos nuo kokios nors ligos, iš lėto, kasdien po truputį, su vaistais, kompresais, švirkštynėmis ir klizmomis.

– Jūsų skonis neblogas, – tarė kareivis.

Vos jis ištarė tuos žodžius, kirpyklą supurtė baisus trenksmas. Vitrinos stiklą staiga papuošė žvaigždės pavidalo įskilimas.

Barzdaskutys išblyško kaip drobė.

– Ak Dieve! – sušuko jis. – Taip ir yra.

– Kas?

– Patrankos sviedinys.

– Štai jis, – tarė kareivis.

Ir pakėlė kažkokį daiktą, riedantį ant grindų. Tai buvo akmuo.

Kirpėjas pribėgo prie sukulto stiklo ir pamatė Gavrošą, kuris dūmė, kiek įkabina kojos, į Sen Žano prekyvietės pusę. Eidamas pro kirpyklą, Gavrošas, kurio širdyje dar nebuvo atslūgęs apmaudas dėl tų mažiulių, negalėjo atsispirti norui saviškai pasisveikinti ir sviedė akmenį į langą.

– Tik pamanykit! – kriokė barzdaskutys, kurio blyškumas virto mėlynumu. – Jie daro žmogui kiaulystę grynai dėl savo malonumo. Kas gi jį nuskriaudė, šitą vaikėzą?

IV

VAIKĄ STEBINA SENIS

Tuo metu Sen Žano prekyvietėje, kurios postas jau buvo nuginkluotas, įvyko strateginis Gavrošo susijungimas su būreliu žmonių, kuriuos vedė Anžolrasas, Kurfeirakas, Kombeferas ir Feji. Jie beveik visi buvo ginkluoti. Baorelis su Žanu Pruveru susirado juos ir prisidėjo prie būrio. Anžolrasas turėjo dvivamzdį medžioklinį šautuvą, Kombeferas – nacionalinio gvardiečio šautuvą su legiono numeriu, o už diržo du pistoletus, kurie buvo

matyti po atsagstytu redingotu, Žanas Pruveras – seną kavalerijos muškietoną, Baorelis – karabiną, Kurfeirakas mosavo špaga, ištraukta iš lazdos. Feji su nuogu kardu rankoje žygiavo priešakyje, šaukdamas: „Tegyvuoja Lenkija!“[90]

Jie ėjo iš Morlano krantinės, be kaklaraiščių, be skrybėlių, uždusę, permerkti lietaus, žaižaruojančiomis akimis. Gavrošas ramiai priėjo ir paklausė:

– Kur einame?

– Eik su mumis, – atsakė Kurfeirakas.

Paskui Feji ėjo arba, tiksliau sakant, šokavo Baorelis, kuriam maištas buvo tas pats kas žuviai vanduo. Jis vilkėjo avietine liemene ir turėjo atsargą žodžių, kurie viską triuškina. Jo liemenė didžiai sujaudino kažkokį praeivį, kuris persigandęs sušuko:

– Raudonieji atėjo!

– Raudonieji, raudonieji! – atšovė Baorelis. – Kokia kvaila baimė, buržua! Aš, pavyzdžiui, nė truputėlio nebijau raudonų aguonų, ir raudonoji kepuraitė man nekelia jokio siaubo. Paklausykit manęs, buržua, tegul tik raguočiai bijo raudonos spalvos.

Kažkur prie sienos kampo jis pastebėjo prilipdytą labai taikingo turinio popieriaus lapelį – tai buvo leidimas valgyti kiaušinius, Paryžiaus arkivyskupo ganytojiškas laiškas savo „avelėms“ Gavėnios proga.

Baorelis sušuko:

– Avelės! Mandagus pakaitalas „bandai“.

Ir jis nuplėšė nuo sienos ganytojišką laišką. Tuo jis užkariavo Gavrošo širdį. Nuo tos akimirkos jis ėmė atidžiai žiūrėti į Baorelį.

– Baoreli, – pastebėjo Anžolrasas, – tu negerai padarei. Tau reikėjo palikti tą raštą ramybėje, jis mūsų neliečia, tu veltui eikvoji savo rūstybę. Saugok šaudmenis. Nereikia šaudyti vienam, išėjus iš rikiuotės, nei sielos ugnimi, nei šautuvu.

– Kiekvienas turi savo manierą, Anžolrasai, – atsikirto Baorelis. – Ta vyskupo proza mane žeidžia, aš noriu kiaušinius valgyti be jokio leidimo. Tavo maniera – šaltai degti, o aš linksminuosi. Antra vertus, aš savęs visai neeikvoju, aš tik noriu įsibėgėti; o šį vyskupo raštą nuplėšiau, prisiekiu Herkuliu, tik savo apetitui sužadinti.

Žodis „Herkulis“ labai nustebino Gavrošą. Jis naudodavosi kiekviena proga ko nors išmokti, o šiam skelbimų plėšytojui jau buvo pajutęs pagarbą. Jis paklausė:

– Ką reiškia „Herkulis“?

Baorelis atsakė:

– Lotyniškai tai reiškia šimts velnių.

Čia Baorelis pažino lange išblyškusį jaunuolį su juoda barzdele, kuris žiūrėjo į juos, – matyt, jis buvo vienas iš „Abėcėlės bičiulių“. Baorelis jam šūktelėjo:

– Greičiau šovinių! *Para bellum*!*

– Bus darbelio! – atsiliepė Gavrošas, kuris dabar jau suprato lotyniškai. – Jie tikrai pravers.

Juos lydėjo triukšminga minia – studentai, menininkai, jauni vyrai – Ekso „Kugurdos“ nariai, darbininkai, uosto krovikai, ginkluoti lazdomis ir durtuvais; kai kurie, kaip Komberferas, turėjo užsikišę už kelnių juostos po pistoletą. Toje minioje žingsniavo kažkoks

* Ruoškis karui (lot.).

senis, iš pažiūros tikras karšinčius. Jokio ginklo jis neturėjo, bet stengėsi neatsilikti, nors ir atrodė paskendęs mintyse. Gavrošas jį pastebėjo:

– Očiadbakas? – paklausė jis Kurfeiraką.

– Senis.

Tai buvo ponas Mabefas.

V

SENIS

Papasakosime, kas nutiko.

Anžolrasas ir jo bičiuliai ėjo Burdono bulvaru pro valstybinius grūdų sandėlius tuo metu, kai puolė dragūnai. Anžolrasas, Kurfeirakas ir Kombeferas buvo tarp tų, kurie pasinešė Besompjero gatve, šaukdami: „Į barikadas!“ Ledigjero gatvėje jie sutiko iš lėto kiūtinantį senį.

Jų dėmesį patraukė tai, kad žmogelis tripeno zigzagais, lyg būtų buvęs girtas. Be to, nors visą rytą lijo, o ir dabar tebepylė gana smarkus lietus, savo skrybėlę jis laikė rankoje. Kurfeirakas pažino, jog čia tėvas Mabefas, nes buvo jį ne kartą matęs, kai palydėdavo Marijų ligi jo durų. Žinodamas taikingą ir daugiau negu baikštų buvusio bažnyčios seniūno ir knygų mėgėjo būdą, jisai nustebo, pamatęs šitoje sumaištyje, du žingsniai nuo atakuojančios kavalerijos, senuką, vienplaukį, vaikštinėjantį lietuje, aplink švilpiant kulkoms, beveik pačiame susišaudymo centre; jis priėjo artyn, ir čia tarp dvidešimt penkerių metų maištininko ir aštuoniasdešimties metų senuko įvyko šis dialogas:

– Ponas Mabefai, eikite namo.

– Kodėl?

– Čia bus karšta.

– Puiku.

– Kaposis kardais, pleškins iš šautuvų, ponas Mabefai.

– Puiku.

– Šaudys iš patrankų.

– Puiku. O kur jūs visi einate?

– Einame valdžios versti.

– Puiku.

Ir jis žengė paskui juos. Nuo tos akimirkos jis nepratarė nė vieno žodžio. Jo žingsnis staiga pasidarė tvirtas, darbininkai jį norėjo paimti už parankės, bet jis atsisakė, papurtęs galvą. Jis traukė beveik pirmoje kolonos gretoje, ir visi jo judesiai buvo kaip einančio žmogaus, o veidas – kaip miegančio.

– Koks keistas seniokas! – šnabždėjosi studentai.

Minioje pasklido gandas, jog jis – buvęs Konvento narys, senas karalžudys.

Žmonių sambūris pasuko į Stiklo gatvę. Mažasis Gavrošas žygiavo priešakyje, visa gerkle traukdamas dainušką, lyg koks trimitas. Jis dainavo:

Mėnulis tyliai švietė.
– Ar eisim vaikštinėti? –
Šarlo Šarlotę kvietė.

Tū tū tū
Į Šatu.
Dievas, karalius,
Kiauras kurpalius,
Priedo dar su –
Turčius esu.

Du žvirbliai, vos tik aušo,
Rasos vynu įkaušę,
Piktai kuodus pašiaušė.

Zi zi zi
Į Pasi.
Dievas, karalius,
Kiauras kurpalius,
Priedo dar su –
Turčius esu.

Kapojos kaip pasiutę
Peštukai pasipūtę –
Prajuokino net liūtą.

Do do do
Į Piuto.
Dievas, karalius,
Kiauras kurpalius,
Priedo dar su –
Turčius esu.

– Užteks tuščiai plepėti,
Ar eisim vaikštinėti? –
Šarlo Šarlotę kvietė.

Ni ni ni
Į Kliuni.
Dievas; karalius,
Kiauras kurpalius,
Priedo dar su –
Turčius esu.

Jie patraukė į Sen Meri pusę.

VI
SAVANORIAI

Būrys kiekvieną akimirką didėjo. Ties Bijeto gatve prie jo pritapo žilsvas aukšto ūgio vyras, kurio šiurkščią ir drąsią laikyseną pastebėjo Kurfeirakas, Anžolrasas ir Komfeberas, bet nė vienas jo nepažino. Gavrošas įsidegęs žengė pirmyn, pagautas savo dainos, švilpaudamas, šūkaudamas, sugadinto pistoleto rankena tauškindamas į krautuvių langines, ir nė neatkreipė dėmesio į tą vyrą.

Atsitiko, kad, pasukę į Stiklo gatvę, jie ėjo pro Kurfeirako namo duris.

– Kaip gerai pasitaikė, – tarė Kurfeirakas. – Juk aš užmiršau namie piniginę ir pamečiau skrybėlę.

Jis išėjo iš minios ir užbėgo laiptais į savo butą, šokdamas iš karto per keturias pakopas. Jis pasiėmė seną skrybėlę ir piniginę. Taip pat išsitraukė nemažą kvadratinę dėžę, didumo sulig stamboku lagaminu, kuri buvo paslėpta jo nešvariuose baltiniuose. Kai jis tekinas leidosi apačion, jį pašaukė durininkė:

– Ponas de Kurfeirakai!

– Durininke, kuo jūs vardu? – atrėžė Kurfeirakas.

Durininkė suglumo.

– Bet jūs gi puikiai žinote, aš esu durininkė ir vadinuosi teta Veven.

– Tai šit kas, jeigu jūs mane dar kartą pavadinsite ponu de Kurfeiraku, tai aš jus vadinsiu teta de Veven. O dabar sakykite, kas yra? Kas atsitiko?

– Čia kažkas nori su jumis pakalbėti.

– Kas toks?

– Nežinau.

– Kur jis?

– Mano kamarėlėje.

– Po velnių! – sušuko Kurfeirakas.

– Bet jis daugiau kaip valandą laukia jūsų pareinant! – vėl tarė durininkė.

Tuo pačiu metu iš durininkės kamarėlės išėjo jaunuolis, iš pažiūros darbininkas, liesas, išblyškęs, mažutis, strazdanotu veidu, apsirengęs skylėta palaidine ir sulopytomis pliušinėmis kelnėmis, labiau panašus į persirengusią berniuku mergaitę negu į vyrą, ir kreipėsi į Kurfeiraką tokiu balsu, kurio, tiesą pasakius, jokiu būdu nebūtum galėjęs laikyti moters balsu:

– Ar aš galėčiau pamatyti poną Marijų, leiskite paklausti?

– Jo nėra.

– Ar jis pareis šįvakar?

– Nieko nežinau.

Ir Kurfeirakas pridūrė:

– Aš pats tai nepareisiu.

Jaunasis vyras pasižiūrėjo į jį atidžiai ir paklausė:

– Kodėl gi?

– Todėl.

– Kurgi jūs einate?

– O kas tau darbo?

– Ar galiu panėšėti jūsų dėžę?

– Aš einu į barikadas.

– Ar galiu eiti drauge su jumis?

– Jeigu tik nori! – atsakė Kurfeirakas. – Gatvė laisva, ji priklauso visiems.

Ir jis tekinas leidosi vytis savo draugus. Pasivijęs vienam iš jų padavė nešti dėžę. Tik po gero ketvirčio valandos jis pastebėjo, kad jaunuolis iš tikrųjų eina su jais.

Minia niekuomet neina kaip tik ten, kur ji nori. Mes jau esame aiškinę, kad ją pagauna ir neša tarsi koks vėjo gūsis. Jie praėjo Sen Meri ir atsidūrė, patys gerai nežinodami kaip, Sen Deni gatvėje.

DVYLIKTOJI KNYGA „KORINTAS“

I

„KORINTO“ ISTORIJA NUO ĮSTEIGIMO

Dabartiniai paryžiečiai, eidami į Rambiuto gatvę iš Halių pusės, mato iš dešinės, priešais Mondeturo gatvę, krežių pynėjo krautuvėlę, kurios iškaba yra krežis, vaizduojąs Napoleoną Didįjį, su šiuo įrašu:

NAPOLEONAS ŠIČIA
NUPINTAS IŠ ŽILVIČIŲ

Paryžiečiai nė nenumano, kokių baisių scenų šiai vietai teko regėti prieš trisdešimt metų.

Kaip tik čia buvo Šanvreri gatvė, kuri senovėje buvo rašoma „Šanvereri“, ir garsi smuklė, vadinama „Korintu“.

Prisiminkime visa, kas buvo kalbama apie šioje vietoje pastatytą barikadą, kurią, berods, užtemdė Sen Meri barikada. Į šią nuostabią Šanvreri gatvės barikadą, kurią dabar dengia tiršta užmiršties tamsa, mes ir norime įlieti šiek tiek šviesos.

Tebūnie mums leista pasakojimo aiškumo dėlei imtis paprasto būdo, jau mūsų panaudoto aprašant Vaterlo. Kas panorėtų pakankamai tiksliai įsivaizduoti namų masyvus, tais laikais stūksojusius netoli Sent Estašo bažnyčios, Paryžiaus Halių šiaurės rytų kampe, kur dabar prasideda Rambiuto gatvė, turi tik mintyje nusibrėžti raidę „N“, kurios viršūnė tebūnie Sen Deni gatvė, o pagrindas – Halės; jos du vertikalūs brūkšniai žymės Didžiąją Valkatų gatvę ir Šanvreri gatvę, o skersinis – Mažąją Valkatų gatvę. Senoji Mondeturo gatvė kirto visas tris raidės „N“ linijas netikėčiausiais kampais. Tokiu būdu painus tų keturių gatvių labirintas šimto kvadratinių tuazų plote, tarp Halių ir Sen Deni gatvės iš vienos pusės ir tarp Gulbių ir Pamokslininkų gatvės iš antros, sudarė septynis nedidelius įmantrios formos ir įvairaus didumo kvartalus, išdėstytus kreivai, kaip pakliuvo, kuriuos skiria vienus nuo kitų siauri plyšiai, panašiai kaip akmens luitus statyboje.

Mes sakome siauri plyšiai, nes negalima aiškiau nusakyti tų tamsių gatvelių, ankštų, einančių zigzagais, apstatytų senais aptriušusiais aštuonių aukštų namais. Jie buvo jau taip sugurę, jog Šanvreri ir Mažosios Valkatų gatvių fasadai laikėsi paremti rąstais, kurie ėjo

nuo vieno namo į kitą. Gatvė buvo siaura, o nutekamasis griovys platus, praeiviai žengdavo amžinai šlapiu grindiniu, sprausdamiesi palei krautuvėles, panašias į rūsius, palei storus akmeninius stulpelius su geležiniais lankais, palei baisias dvokiančias šiukšlių krūvas ir šimtamečius vartus iš geležinių virbų. Rambiuto gatvė visa tai sunaikino.

Mondeturo* pavadinimas puikiai nusako visų tų gatvių vingrumą. Dar raiškiau apie tai kalba į Mondeturo gatvę įsukančios Pirueto gatvės pavadinimas.

Praeivis, kuris iš Sen Deni gatvės eidavo į Šanvreri gatvę, matydavo, kad ji pamažu siaurėja priešais, lyg jis būtų pakliuvęs į ilgą piltuvą. Šios labai trumpos gatvelės gale jis išvysdavo eilę aukštų namų, užstojusių kelią priešakyje iš Halių pusės, ir galėdavo tartis atsidūręs akligatvyje, jeigu iš dešinės ir iš kairės nebūtų dviejų tamsių perėjų, kuriomis galima iš čia pasišalinti. Tai buvo Mondeturo gatvė, vienu galu siekianti Pamokslininkų gatvę, o kitu – Gulbių ir Mažąją Valkatų gatves. To savotiško akligatvio gilumoje, dešinės perėjos kampe, stovėjo namas, žemėlesnis už kitus ir išsikišęs į gatvę, kaip žemės ragas kad išsikiša į jūrą.

Kaip sykis šiame name, turinčiame tik tris aukštus, ištisiems trims šimtmečiams buvo linksmai įsikūrusi garsi smuklė. Ši smuklė skleidė džiaugsmingą triukšmą toje pačioje vietoje, kurią senasis Teofilis[91] pažymėjo šiuo dvieiliu:

Negyvas ten meilužis karo,
Iš meilės pasidaręs galą.

Vieta buvo tinkama, smuklininkai ją paveldėdavo iš tėvo ir palikdavo sūnui.

Matiureno Renjė[92] laikais smuklė vadinosi „Rožių puodas“. Kadangi madoje buvo rebusai, tai iškabą jai atstojo rožine spalva nudažytas stulpas**. Praėjusiame šimtmetyje garbingasis Natuaras, vienas iš įmantriųjų tapytojų, griežtosios mokyklos šiandien niekinamų, ne kartą nusigėręs toje smuklėje prie to paties stalo, prie kurio nusilesdavo Renjė, iš dėkingumo ant to rožinio stulpo nutapė Korinto vynuogių kekę. Smuklininkas iš to džiaugsmo pakeitė savo iškabą ir po ta keke aukso raidėmis įrašė žodžius „Korinto vynuogės“. Iš čia ir kilo „Korinto“ pavadinimas. Girtuokliui nėra natūralesnio dalyko, kaip praleisti žodį. Žodžio praleidimas – tai frazės zigzagas. „Korintas“ pamažu nuvainikavo „Rožių puodą“. Paskutinis šios smuklininkų dinastijos atstovas dėdė Išlu, jau visiškai nežinodamas praeities, liepė stulpą nudažyti mėlynai.

Salė apačioje, kurioje buvo bufeto stalas, salė antrame aukšte, kurioje buvo biliardas, siauri mediniai įviji laiptai, kertą lubas, vynas ant stalų, suodžiai ant sienų, žvakės vidurdienį – štai kokia buvo ta smuklė. Iš žemutinės salės buvo anga ir laiptai į rūsį. Trečiame aukšte gyveno patys Išlu. Į jų butą reikėdavo pasikelti laiptais, – veikiau kopėčiomis, o ne laiptais, – į kuriuos buvo galima patekti pro nepastebimas duris iš didžiosios salės antrame aukšte. Pastogėje buvo dvi mansardos – tarnaičių kamarėlės. Pirmąjį aukštą užėmė virtuvė ir salė su bufetu.

Dėdė Išlu, galimas daiktas, buvo apsigimęs chemikas, tačiau liko virėju; jo smuklėje žmonės ne tik gerdavo, bet ir valgydavo. Išlu buvo išradęs nuostabų patiekalą, kurį galėjai

* Mondétour – vingiuotas kalnas (pranc.).

** Pot aux roses (rožių puodas) tariama lygiai taip, kaip Poteau rose (rožinis stulpas).

gauti tik pas jį: tai buvo farširuoti karpiai, kuriuos jis vadindavo *carpes au gras**. Lankytojai juos valgydavo lajinės žvakės ar Liudviko XVI laikų kenketo šviesoje prie stalų, kurie vietoj staltiesių buvo uždengti vinimis prikalta cerata. Čia daug kas ateidavo iš gana toli. Išlu vieną gražų rytą nusprendė būsiant pravartu apskelbti praeiviams savo „specialybę"; jis padažė teptuvėlį į juodų dažų puoduką, o kadangi jo rašyba buvo savotiška, kaip ir jo virtuvė, tai ant sienos jis sukurpė šį nuostabų įrašą:

CARPES HOGRAS

Vieną žiemą liūtims ir krušai atėjo į galvą nuplauti raidę „S", kuria baigėsi pirmasis žodis, ir raidę „G", kuria prasidėjo trečiasis, ir po to liko:

CARPE HO RAS

Laikui ir lietui padedant, kuklus gastronominis skelbimas virto giliai prasmingu patarimu.

Taigi pasirodė, kad, nemokėdamas prancūziškai, dėdė Išlu mokėjo lotyniškai, kad virtuvė jam padėjo sukurti filosofinę sentenciją, ir jis, norėdamas pranokti Káremą[93], prilygo Horacijui**. Buvo nuostabu ir tai, kad ši sentencija dar reiškė „Užeikite į mano smuklę".

Dabar iš to viso nelikę nė ženklo. Mondeturo labirintas buvo išvartytas ir plačiai išlygintas 1847 metais, o šiuo metu, galimas dalykas, jo visai nebėra. Šanvreri gatvė ir „Korintas" išnyko po Rambiuto gatvės grindiniu.

Kaip esame sakę, „Korintas" buvo viena iš Kurfeirako ir jo bičiulių susitikimo vietų, jei ne vienas iš rinkimosi punktų. „Korintą" aptiko Granteras. Jis užėjo ten, patrauktas užrašo *Carpe horas*, ir sugrįžo dėl *Carpes au Gras*. Čia visi gėrė, valgė, rėkavo; ar kas mažai mokėjo, ar blogai mokėjo, ar visai nemokėjo – dėdė Išlu visus vaišingai sutikdavo, nes buvo geras žmogus.

Taip, Išlu buvo geras žmogus, kaip mes ką tik pasakėme, bet drauge ir karingas smuklininkas; įdomi atmaina. Atrodė, kad jis visuomet blogai nusiteikęs, tartum stengiasi įbauginti savo klientus, lyg niurzgia ant žmonių, kurie pas jį užeina, ir kad jis labiau linkęs su jais susikivirčyti, negu jiems duoti sriubos. O vis dėlto mes tvirtiname, kad visados ir kiekvieną jis vaišingai priimdavo. Ta keistybė traukte traukė į jo smuklę lankytojus, buvo lyg jaukas jauniems vyrams, kurie vienas kitą kviesdavosi ten sakydami: „Nagi eime pasiklausyti, kaip urškia dėdė Išlu." Kitados jis buvo fechtavimo mokytoju. Kartais jis staiga prapliupdavo kvatoti. Kieno skardus balsas, tas geras vyrukas. Iš esmės jis buvo juokdarys, apdovanotas niūria išore; jam būdavo didžiausias malonumas įvaryti kam baimės; jis priminė tas pistoleto formos tabokines, kurių šūvis sukelia čiaudulį.

Jo žmona, teta Išlu, buvo barzdota ir labai negraži.

Apie 1830 metus dėdė Išlu mirė. Drauge su juo dingo ir nepasninkinių karpių paslaptis. Nepaguodžiama našlė laikė smuklę ir toliau. Bet virtuvė pablogėjo ir pasidarė nebepakenčiama, o vynas, kuris visuomet buvo prastas, pasidarė baisus. Vis dėlto Kurfeirakas ir jo bičiuliai tebevaikščiojo į „Korintą" – iš pasigailėjimo, kaip sakydavo Bosiujė.

* Nepasninko karpiai.

** Carpe horas (lot.) – naudokis valandomis – primena žinomą Horacijaus eilutę: Carpie diem – naudokis diena.

Dusulys ir šlykštumas nekliudė našlei Išlu pasakoti sodžiaus gyvenimo atsiminimus. Dėl jos tarsenos jie netekdavo sentimentalumo. Ji turėjo savotišką kalbos manierą, kuri švelnino jos gaižias reminiscencijas apie sodžiaus gyvenimą ir jaunatvės dienas. „Kai buvau mergina, tai, būdavo, klausausi, kaip čiulba liepsnelė gudobelės krūmuose, ir tokia jaučiuosi laiminga, tokia laiminga“, – sakydavo ji.

Antrojo aukšto salė – „restoranas“ – buvo didelis ilgas kambarys, pilnas taburečių, suoliukų, kėdžių, suolų ir stalų; be to, joje dar stovėjo senas šlubas biliardas. Į ją reikėdavo lipti įvijais laiptais, kurie baigėsi salės kampe kvadratine skyle, panašia į laivo liuką.

Tą patalpą nušviesdavo vienų vienas siauras langas ir visuomet uždegtas kenketas, tad ji buvo panaši į lindynę. Visi keturkojai baldai elgėsi taip, lyg būtų buvę trikojai. Kalkėmis išbaltintas sienas puošė tik šis ketureilis, sukurtas ponios Išlu garbei:

Stebies ja iš tolo, priėjęs arčiau, jauti šiurpą:
Jos nosy plačioj styro karpa išaugus it kurpė.
Kaskart, ją sutikęs, drebi: dar sučiaudės pikčiurna,
Ir nosis su karpa baisia nugarmės jai į burną.

Ketureilis buvo anglimi užrašytas ant sienos.

Ponia Išlu, labai panaši į portretą, atvaizduotą šiame eilėraštyje, nuo ryto iki vakaro ramių ramiausiai vaikščiodavo pro jį. Dvi tarnaitės, Matlotė ir Žiblotė, žinomos tik šiais vardais, padėdavo poniai Išlu statyti ant stalų ąsočius su mėlynos spalvos vynu ir visokius srėbalus, kuriuos išalkusiems lankytojams paduodavo moliniuose dubenyse. Matlotė, riebi, apvali, ruda ir gerklinga, kadaise mėgstama velionio Išlu sultonė, buvo šlykštesnė už bet kurią mitologinę pabaisą; tačiau, kadangi tarnaitei visuomet dera užleisti pirmą vietą savo šeimininkei, ji buvo ne tokia bjauri kaip ponia Išlu. Žiblotė, ilga, gležna, blyškiu, nuvytusiu veidu, mėlynais paakiais ir nuleistomis blakstienomis, visuomet perilsusi ir išsekusi, galima būtų pasakyti, serganti chronišku nuovargiu, – keldavosi pirmoji, guldavo paskutinė, patarnaudavo visiems, net kitai tarnaitei, tyliai ir švelniai šypsodamasi kažkokia neaiškia, alsia ir mieguista šypsena.

Ties bufeto stalu buvo veidrodis.

Prieš įeidamas į restorano patalpą, galėjai ant durų perskaityti šias eilutes, parašytas Kurfeirako ranka:

Jei gali – vaišink kitus,
Pats pavalgyk – jei drąsus.

II

KUO BAIGĖSI LINKSMOS IŠGERTUVĖS

Leglis iš Mo, kaip žinome, daugiau gyvendavo pas Žoli negu kitur. Jo būstas buvo lygiai kaip paukščio – ant šakos. Abudu bičiuliai gyveno kartu, valgydavo kartu, miegodavo

kartu. Viskas jų buvo bendra, net iš dalies ir Muziketa. Tiedu savotiški dvyniai niekuomet nesiskirdavo. Birželio 5 dienos rytą jie nuėjo pusryčiauti į „Korintą". Žoli buvo persišaldęs ir sniaukrojo nuo smarkios slogos, kuri jau buvo prasidėjusi ir Legliui. Leglio švarkas buvo apibrizgęs, bet Žoli vilkėjo gerai.

Galėjo būti kokia devinta valanda ryto, kai jie pastūmė „Korinto" duris.

Jie užlipo į antrą aukštą.

Juos sutiko Matlotė ir Žiblotė.

– Austrių, sūrio ir kumpio, – pasakė Leglis.

Ir jie susėdo už stalo.

Smuklė buvo tuščia; jiedu sėdėjo vienudu.

Žiblotė, pažinusi Žoli ir Leglį, pastatė ant stalo butelį vyno.

Vos tik jie pradėjo valgyti austres, laiptų angoje pasirodė kažkieno galva, ir kažkieno balsas tarė:

– Ėjau pro šalį. Užuodžiau dar gatvėje nuostabų bri sūrio kvapą. Ir užsukau.

Tai buvo Granteras.

Granteras pasiėmė taburetę ir atsisėdo prie stalo.

Žiblotė, pamačiusi Granterą, pastatė du butelius vyno.

Dabar jų buvo trejetas.

– Nejaugi tu išgersi abudu butelius? – paklausė Leglis Granterą.

Granteras atsakė:

– Čia visi žmonės išmaningi, tik tu vienas be išmanymo. Kur matyta, kad du buteliai nustebintų vyrą?

Anuodu pradėjo nuo valgio, Granteras – nuo gėrimo. Pusė butelio buvo beregint ištuštinta.

– Tau skylė pilve, ar ką? – paklausė Leglis.

– Tau ant alkūnės skylė, – atšovė Granteras.

Ir, išgėręs stiklinę, pridūrė:

– Taigi, taigi, Legli, gedulo kalbų ereli, tavo švarkas palaikis.

– Tikiuosi, kad taip, – atsikirto Leglis. – Mes labai darniai sugyvename, mano švarkas ir aš. Jis įgavo visas mano kūno formas, niekur neveržia, smagiai aptempia mano keverzišką figūrą, jis atlaidus visiems mano judesiams; aš jį tik dėl to jaučiu, kad man su juo šilta. Seni drabužiai – tas pats kas seni bičiuliai.

– Čia tai tiesa, – sušuko Žoli, įsiterpdamas į kalbą, – sedas drabužis visvied kaip sedas draugužis.

– Ypač sloguojančio žmogaus lūpose.

– Granterai, – paklausė Leglis, – tu iš bulvaro?

– Ne.

– Mes su Žoli ką tik matėme eisenos pradžią.

– Duostabus regidys, – tarė Žoli.

– O kaip ramu šitoje gatvėje! – sušuko Leglis. – Kas galėtų pamanyti, kad viskas Paryžiuje aukštyn kojom? Jauti ir dabar, kad čia kažkada būta tik vienuolynų! Diu Brelis ir Sovalis duoda jų sąrašą, ir abatas Lebefas taip pat[94]. Vienuolių čia visur aplinkui knibždėte

knibždėjo – apsiavusių, basų, skustų, barzdotų, pilkų, juodų, baltų, Pranciškaus Asyžiečio pranciškonų, Pranciškaus Pauliečio pranciškonų, kapucinų, karmelitų, mažųjų augustiniečių, didžiųjų augustiniečių, senųjų augustiniečių... Jų čia buvo negirdėtai privisę.

– Nekalbėkime apie vienuolius, – pertraukė Granteras, – nuo to mane ima noras kasytis.

Paskui jis sušuko:

– Brrr! Ką tik prarijau netikusią austrę. Mane vėl ima hipochondrija. Austrės sugedusios, tarnaitės bjaurios. Aš nekenčiu žmonių giminės. Ką tik ėjau Rišeljė gatve pro didelę viešąją biblioteką. Ta krūva austrių kriauklių, kuri vadinama biblioteka, man atima norą galvoti. Kiek popieriaus! Kiek rašalo! Kiek keverzonių! Ir visa tai parašė žmonės! Koks gi sukčius yra pasakęs, kad žmogus – dvikojis padaras be plunksnų? Neseniai sutikau vieną pažįstamą dailią mergaitę, gražią kaip pavasaris, vertą vadintis Floreale, ir ji buvo sužavėta, ji džiūgavo, jautėsi kaip devintame danguje, vargšelė, nes vakar kažkoks šlykštus rauplėtas bankininkas teikėsi jos panorėti! Deja! Moteris tyko ir seno mokesčių rinkėjo, ir jauno dabitos; katės medžioja ir peles, ir paukščius. Dar nėra nė dviejų mėnesių, kai šita merguželė dorai gyveno savo mansardoje, varstė varinius žiedelius į korsetų kilputes, ar kaip ten jūs tai vadinate. Ji siuvo, miegojo sudedamojoje lovoje, turėjo gėlių vazonėlių, buvo patenkinta. Dabar ji bankininkienė. Ši transformacija įvyko šiąnakt. Šįryt aš sutikau tą auką – ji nesitveria džiaugsmu. O visų baisiausia yra tai, kad ta begėdė šiandien buvo tokia pat graži kaip ir vakar. Sandėris su finansininku neatsispindėjo jos veide. Rožės šiuo atžvilgiu tuo geresnės ar blogesnės už moteris, kad pėdsakai, kuriuos palieka ant jų vikšrai, aiškiai pastebimi. Ak! Nėra žemėje moralės, šaukiuosi liudytojais mirtą – meilės simbolį, laurą – karo simbolį, alyvą, tą paikšę, – taikos simbolį, obelį, kuri vos neužsprangino Adomo savo sėklele, ir figmedį, gražiosios lyties protėvį. O dėl teisės, tai ar norite žinoti, kas yra teisė? Galai gviešiasi Kluzijaus, Roma globoja Kluzijų ir klausia galus, kuo Kluzijus jiems nusikalto. Brenas[95] atsako: „Tuo pačiu, kuo jums buvo nusikaltusi Alba, kuo buvo nusikaltusi Fidena, kuo buvo nusikaltę ekvai, volskai ir sabinai. Jie buvo jūsų kaimynai. Kluzijaus gyventojai – mūsų. Mes kaimynystę suprantame lygiai taip, kaip ir jūs. Jūs pagrobėte Albą, mes imame Kluzijų." Roma atsako: „Jūs nepaimsite Kluzijaus." Tuomet Brenas paėmė Romą. Po to jis sušuko: „Vae victis!*" Štai kas yra teisė. Ak, kiek šiame pasaulyje plėšrių sutvėrimų! Kiek erelių! Mano kūnas stačiai pagaugais eina.

Jis atkišo savo stiklinę Žoli, tas ją pripylė, paskui Granteras ją išgėrė ir varė toliau, beveik nepertraukęs savo postringavimo, – tos stiklinės vyno beveik niekas nė nepastebėjo, net jis pats.

– Brenas, užvaldęs Romą, – erelis; bankininkas, užvaldęs grizetę, – erelis. Tiek viena, tiek kita – lygiai gėdinga. Todėl niekuo netikėkime. Yra tik viena tikrovė – vynas. Kad ir kokia būtų jūsų nuomonė, ar jūs būsite už liesą gaidį, kaip Urio kantonas, ar už riebų gaidį, kaip Glariso kantonas[96], – nesvarbu, gerkite. Jūs man kalbate apie bulvarą, apie eiseną ir taip toliau. Mat kaip! Vadinasi, vėl bus revoliucija? Mane stebina toks Viešpaties Dievo priemonių skurdumas. Jam nuolat tenka tepti alyva įvykių sąlaidas. Ten užkliūva, čia neina. Greit revoliucija! Viešpaties Dievo rankos visuomet suterštos tuo šlykščiu tepalu. Juo dėtas, aš

* Vargas nugalėtiesiems! (Lot.)

elgčiausi paprasčiau, aš netaisinėčiau kiekvieną akimirką savo mechanizmo, bet sklandžiai vesčiau žmonių padermę, verčiau įvykius vieną po kito kaip mezginio akis, nenutraukdamas siūlo, man nereikėtų atsarginių priemonių, aš nesigriebčiau ypatingo repertuaro. Tai, ką jūs ir kiti į jus panašūs vadinate progresu, tarpsta padedant dviem varikliams: žmonėms ir įvykiams. Nors ir labai liūdna, kartkartėmis būtinai prireikia ko nors nepaprasto. Tiek įvykiams, tiek ir žmonėms nepakanka vidutiniškumo: tarp žmonių turi būti genijų, o tarp įvykių – revoliucijų. Didieji įvykiai – tai dėsnis; pasaulio dalykų eiga negali be jų apsieiti. Matydamas kometą, negali atsispirti pagundai pagalvoti, kad pačiam dangui reikalingi aktoriai jo vaidinimams. Kai mažiausiai lauki, Dievas ima ir iškabina ant dangaus skliautų meteorą. Netikėtai pasirodo kažkokia keista žvaigždė su didžiule uodega. Ir dėl to miršta Cezaris. Brutas jam smeigia peiliu, o Dievas smogia kometa. Bac! – ir štai Šiaurės pašvaistė, štai revoliucija, štai didis žmogus; 1793 metai didžiosiomis raidėmis, Napoleonas – iš naujos eilutės, afišos viršuje – 1811 metų kometa. Ak, puiki mėlyna afiša, visa nusėta netikėtomis žėrinčiomis žvaigždėmis! Bum! Bum! Nepaprastas spektaklis. Pakelkite akis, žiopliai. Viskas čia padrika – tiek žvaigždės, tiek pjesė. Dieve gerasis, tai per daug ir kartu per maža. Tokie veikimo būdai, taikomi išimtinais atvejais, lyg ir prašmatnūs, bet rodo skurdumą. Bičiuliai, Apvaizda čia griebiasi kraštutinių priemonių. Revoliucija – ką tai įrodo? Kad Dievas išsekęs. Jis vykdo perversmą dėl to, kad nutrūko ryšys tarp dabarties ir ateities, ir dėl to, kad jis, Dievas, negali sumegzti galų su galais. Iš tikrųjų tai patvirtina mano spėjimus dėl Jehovos materialinės padėties. Matydamas tiek negerovių, aukštai ir žemai, tiek menkumo, šykštumo, gobšumo ir skurdo danguje ir žemėje, pradedant paukščiu, kuris neturi nė soros grūdelio, ir baigiant manimi, kuris neturi šimto tūkstančių livrų metinės rentos; matydamas žmonių dalią, kuri tokia apšepus, ir net karalių dalią, kuri nusmuko ligi virvės kilpos, ką liudija pasikoręs princas Kondė; matydamas žiemą, tą praplyšusią skylę zenite, pro kurią pučia vėjas; matydamas tiek skarmalų visiškai naujame ryto purpure, dengiančiame kalvų viršūnes; matydamas rasos lašus, tuos netikrus perlus; matydamas šerkšną, tuos stiklinius karolius; matydamas tiek padrikumo žmonijoje ir tiek lopų ant įvykių, ir tiek dėmių saulėje, ir tiek trūkių mėnulyje; matydamas visur tiek vargo aš įtariu, kad Dievas nėra turtingas. Beje, iš pažiūros jis atrodo gražiai, tas tiesa, bet aš jaučiu, kad jam stinga lėšų. Jis suruošia revoliuciją, panašiai kaip negociantas, kurio kasa tuščia, suruošia puotą. Nereikia spręsti apie dievus pagal jų išorę. Pro dangaus paauksinimus aš įžiūriu varganą visatą. Viskas Dievo kūriniuose rodo bankrotą. Štai dėl ko aš nepatenkintas. Žiūrėkite, šiandien birželio penktoji, o beveik tamsu; nuo pat ryto aš laukiu dienos. Bet jos nėra, ir galiu eiti lažybų, kad jos nė nebus. Tai blogai apmokamo tarnautojo nepunktualumas. Taip, viskas blogai sutvarkyta, niekas nesutaikyta tarpusavy, senasis pasaulis visas sukleręs, aš stoju į opoziciją. Viskas eina kreivai ir šleivai; visata mus tik erzina. Visai kaip vaikus – tiems, kurie ko nori, nieko neduoda, o tiems, kurie nenori, duoda. Žodžiu, aš piktas. Be to, man skaudu žiūrėti į šitą plikį, erelį iš Mo. Man gėda pagalvoti, kad aš to paties amžiaus kaip ir šitas nuogas kulnas. Berods, aš kritikuoju, bet neįžeidinėju. Visata yra tokia, kokia yra. Aš čia kalbu be piktų norų, man reikia tik sąžinę nuraminti. Priimk, Amžinasis Tėve, mano gilios pagarbos pareiškimą. Ak, prisiekiu visais Olimpo šventaisiais ir visais rojaus dievais, aš nesu sutvertas būti paryžiečiu, tai yra amžinai rikošetuoti, kaip sviedinys tarp dviejų rakečių, nuo

dykūnų minios prie triukšmadarių minios! Man reikėjo būti turku, kiaurą dieną žiūrėti į kvailokas Rytų dukras, šokančias nuostabius Egipto šokius, gašlius kaip skaistuolio sapnai, arba Boso valstiečiu, arba Venecijos didiku, apsuptu kilmingų damų, arba vokiečių kunigaikštuku, tiekiančiu pusę pėstininko Vokietijos konfederacijai, o atspėjamu laiku džiovinančiu kojines ant savo tvoros, atseit ant savo valdų ribos! Štai kam aš buvau nuskirtas, kai gimiau! Taip, aš pasakiau, esu sutvertas būti turku, ir to neišsižadu. Nesuprantu, kodėl daugumas taip nepalankiai žiūri į turkus; Mahometas turi ir šį tą gero; pagarba tam, kuris išrado seralį su hurijomis ir rojų su odaliskomis! Neįžeidinėkime mahometonų tikėjimo – vienintelės religijos, iškėlusios gaidžio vaidmenį vištininke! Todėl aš siūlau išgerti. Žemė yra didžiulė kvailystė. Atrodo, kad jie eina muštis, visi šie kvailiai, eina daužyti vieni kitiems snukius, skersti vieni kitus – pačiame vasaros viduryje, prerialio mėnesį, kai galėtų su kokia nors miela būtybe už parankės eiti į laukus pakvėpuoti gardžiausiu aromatu, kurį skleidžia neaprėpiamos jūros nupjauto šieno! Iš tikrųjų žmonės daro per daug kvailybių. Ką tik aš mačiau seno laužo krautuvėje sulamdytą žibintą, ir jis man sukėlė tokią mintį: atėjo laikas apšviesti žmonių padermę. Na, bet aš ir vėl nusiminęs! Štai ką reiškia praryti tokią austrę ir pergyventi tokią revoliuciją! Aš vėl darausi niūrus. Ak, tas baisus senasis pasaulis! Čia į sunkius darbus varinėja, iš tarnybos atleidinėja, prostitucija užsiiminėja, kits kitą užmušinėja ir greit su viskuo apsiprasti spėja!

Ir po šito iškalbos priepuolio Granterą ištiko visai pelnyto kosulio priepuolis.

– Beje, kalbad apie revoliuciją, – tarė Žoli, – atrodo, kad būsų Barijus kaip reikiad įsibylėjęs.

– Ar nežinai, ką būtent? – paklausė Leglis.

– De.

– Ne?

– Sakau tau – de!

– Marijaus meilės istorijos! – sušuko Granteras. – Aš iš anksto viską žinau! Marijus – rūkas ir tikriausiai bus susiradęs kokią miglelę. Marijus yra iš poetų giminės. Poetas, vadinasi, pamišėlis. *Timbraeus Apollo**. Marijus ir jo Mari, arba jo Marija, arba jo Marietė, arba jo Mariona, – jie turėtų būti juokingi meilužiai. Puikiai viską įsivaizduoju, kaip ten yra. Tokios ekstazės, kad jie užmiršta bučkius. Jie lieka skaistūs čia, žemėje, bet susijungia begalybėje. Tai bekūnės sielos, tačiau su kūniškais pojūčiais, ir jų guolis – tarp žvaigždžių.

Granteras jau ruošėsi pradėti antrą butelį ir, galimas daiktas, antrą kalbą, kai netikėtai iš kvadratinės laiptų angos išniro nauja būtybė. Tai buvo kokių dešimties metų berniukas, apiplyšęs, labai mažas, pageltęs, smailiu veiduku, žvaliomis akimis, baisiai gauruotas, kiaurai permirkęs nuo lietaus, tačiau iš pažiūros didžiai patenkintas.

Nesvyruodamas vaikas iš karto pasirinko iš trijų pašnekovų vieną, nors jam visi buvo lygiai nepažįstami, ir kreipėsi į Leglį iš Mo:

– Jūs būsite ponas Bosiujė? – paklausė jis.

– Tai mano krikšto vardas, – atsakė Leglis. – Ko tau reikia?

– Štai kas. Toks aukštas blondinas bulvare mane paklausė: „Ar tu žinai tetą Išlu?“ Aš jam atsakiau: „Taip, Šanvreri gatvė, senio našlė.“ Jis man ir sako: „Nueik tenai. Tu ten rasi

* Timbro Apolonas (lot.).

poną Bosiujė ir jam pasakysi mano vardu: „Abėcėlė“. Jis iškrėtė jums čia kokią išdaigą, ar ne? Jis man davė dešimt su.

– Žoli, paskolink man dešimt su, – tarė Leglis; paskui atsigręžė į Granterą: –Granterai, paskolink man dešimt su.

Tuos dvidešimt su Leglis padavė vaikui.

– Ačiū, pone, – tarė berniukas.

– Kuo tu vardu? – paklausė Leglis.

– Navė, Gavrošo draugas.

– Pasilik su mumis, – tarė Leglis.

– Papusryčiauk su mumis, – tarė Granteras.

Vaikas atsakė:

– Negaliu, aš einu procesijoje, juk tai aš šaukiu „Šalin Polinjaką!“

Ir, brūkštelėjęs koja toli į užpakalį, – o tai turėjo reikšti visų didžiausią, kokia tik įmanoma, pagarbą – pasišalino.

Berniukui išėjus, žodį paėmė Granteras:

– Čia tai grynakraujis gamenas. Yra daugybė įvairiausių gamenų. Gamenas tarnautojas vadinasi kurjeriukas, gamenas virėjas – bulviaskutys, gamenas kepėjas – duonininkas, gamenas liokajus – grumas, gamenas jūreivis – junga, gamenas kareivis – būgnininkas, gamenas tapytojas – teplioriukas, gamenas krautuvininkas – pasiuntinukas, gamenas rūmininkas – pažas, gamenas karalius – dofinas, gamenas dievas kūdikėlis.

Tuo tarpu Leglis mąstė; paskui pratarė pusbalsiu:

– Abėcėlė, kitaip tariant, „Lamarko laidotuvės“.

– O aukštasis blondinas, – pastebėjo Granteras, – tai Anžolrasas, ir jis tau duoda žinią.

– Eisime? – paklausė Bosiujė.

– Lyja, – pasakė Žoli. – Aš prisiekiau eiti į ugdį, bet de į vaddedį. Aš dedoriu gauti slogos.

– Aš pasilieku čia, – tarė Granteras. – Man geriau patinka pusryčiai negu laidotuvių vežimas.

– Trumpai tariant, mes pasiliekame, – padarė išvadą Leglis. – Ką gi, jei taip, tai išgerkime. Antra vertus, galima praleisti laidotuves ir nepraleisti maišto.

– A, baištas! –sušuko Žoli. – Aš už baištą!

Leglis pasitrynė rankas ir tarė:

– Vadinasi, ketinama taisyti 1830 metų revoliuciją. Iš tikrųjų, ji veržia liaudžiai po pažastimi.

– Aš jai beveik abejingas, tai jūsų revoliucijai, – tarė Granteras. – Aš nejaučiu pasišlykštėjimo šia vyriausybe. Tai karūna, ant kurios uždėta naktinė kepuraitė. Tai skeptras, kuris baigiasi skėčiu. Iš tikrųjų aš manau, kad šiandien Luji Filipas per šitokią darganą gali savo karališkais atributais pasinaudoti dvejaip: pakelti skeptrą prieš liaudį ir išskleisti skėtį prieš dangų.

Salė skendėjo tamsoje, sunkūs debesys visai uždengė šviesą. Nieko nebeliko nei smuklėje, nei gatvėje: visi buvo nuėję pasižiūrėti „įvykių“.

– Ar dabar vidurdienis, ar vidurnaktis? – sušuko Bosiujė. – Ničnieko nematyti. Žiblote, šviesos!

Granteras niūriai gėrė.

– Anžolrasas mane niekina, – murmėjo jis. – Anžolrasas pasakė: „Žoli serga. Granteras girtas." Navė jis atsiuntė pas Bosiujė. Jeigu būtų jį atsiuntęs pas mane, aš būčiau su juo nuėjęs. Juo blogiau Anžolrasui! Aš į tas laidotuves neisiu.

Šitaip apsisprendę, Bosiujė, Žoli ir Granteras nesijudino iš smuklės. Apie antrą valandą po pietų stalas, prie kurio jie rymojo, buvo visas nustatytas tuščiais buteliais. Ant jo degė dvi žvakės, viena varinėje, perdėm pažaliavusioje žvakidėje, antra sutrukusio grafino kaklelyje. Granteras smagino Žoli ir Bosiujė vynu, o Bosiujė ir Žoli padėjo Granterui susigrąžinti gerą nuotaiką.

Pats Granteras po vidurdienio jau buvo metęs vyną, šią menką svajų versmę. Rimti girtuokliai vyną tiktai gerbia, ne daugiau. O apsvaigimą lemia tiek juodoji, tiek ir baltoji magija; vynas yra tik baltoji magija. Granteras buvo aistringas svajų gėrimo mėgėjas. Prieš jį atsivėrusi pavojingo apsvaigimo tamsa, užuot jį sustabdžiusi, tik dar labiau masindavo. Jis metė taureles ir ėmėsi puodelio. Puodelis – tai praraja. Neturėdamas po ranka nei opiumo, nei hašišo ir norėdamas sau aptemdyti sąmonę, jis griebėsi baisaus degtinės, alaus ir absento mišinio, kuris sukelia baisų stingulį. Šios trys tvaiko rūšys – alus, degtinė ir absentas – užgula sielą švininiu sunkumu. Tai triguba tamsa, ir siela, ši dangaus peteliškė, joje visiškai paskęsta; ir šiuose sluoksniuotuose dūmuose, kurie tirštėdami įgauna neryškius šikšnosparnio kontūrus, iškyla trys nebylios furijos: Košmaras, Naktis, Mirtis, plevenančios ties užmigusia Psiche.

Granteras dar nebuvo pasiekęs tokios liūdnos stadijos, toli gražu. Jis buvo nematytai linksmas, o Bosiujė ir Žoli, kurie taip pat gėrė, daužwithout su juo stiklais, nuo jo neatsiliko. Granteras žodžių ir minčių ekscentriškumą pabrėždavo laisvais mostais; oriai įrėmęs kairės rankos kumštį į savo kelį ir atkišęs alkūnę, jis sėdėjo apžergęs taburetę, atsipalaidavusiu kaklaraiščiu, su pilna stikline dešinėje rankoje, ir kreipėsi į storulę tarnaitę Matlotę šia iškilminga tirada:

– Tegu atsidaro rūmų durys! Tegu visi tampa akademikais ir gauna teisę bučiuoti ponią Išlu! Išgerkime.

Ir, atsisukęs į ponią Išlu, pridūrė:

– O, antikos moterie, senovės pašventinta, prisiartink, idant aš galėčiau tave kontempliuoti.

O Žoli šaukė:

– Batlote ir Žiblotė, deduokite daugiau gerti Gradterui. Jis leidžia pašėlusius pidigus. Jisai beprotiškai išlaidauja ir jau surijo šįryt du fradkus ir devydiasdešibt pedkis sabtibus.

O Granteras vapaliojo toliau:

– Kas gi čia be mano leidimo nukabino nuo dangaus žvaigždes ir jas pastatė ant stalo žvakių vietoje?

Bosiujė, nors ir labai girtas, laikėsi ramiai, kaip visada.

Jis sėdėjo ant atviro lango, atkišęs nugarą lietui, ir žiūrėjo į savo bičiulius.

Staiga jis išgirdo užpakalyje triukšmą, skubius žingsnius ir šauksmus „Prie ginklo!" Jis atsisuko ir Sen Deni gatvėje, kur baigėsi Šanvreri gatvė, pamatė einant Anžolrasą su šautuvu

rankoje ir Gavrošą su pistoletu, Feji su kardu, Kurfeiraką su špaga, Žaną Pruverą su muškietonu, Kombeferą su šautuvu, Baorelį su karabinu ir visą tą ginkluotą ir audringą žmonių sambūrį, sekantį paskui juos.

Šanvreri gatvė buvo ne ilgesnė kaip per karabino šūvį. Bosiujė, ruporu sudėjęs prie burnos rankas, sušuko:

– Kurfeirakai! Kurfeirakai! Aū!

Kurfeirakas išgirdo šaukiant, pamatė Bosiujė, žengė kelis žingsnius į Šanvreri gatvę, ir jo „Ko tau reikia?“ susikryžiavo su Bosiujė „Kur tu eini?“

– Barikados statyti, – atsakė Kurfeirakas.

– Puiku, eik šen! Vieta gera! Statyk ją čia!

– Gerai sakai, Ereli, – atsakė Kurfeirakas.

Ir, Kurfeirakui davus ženklą, visa minia leidosi į Šanvreri gatvę.

III

GRANTERĄ IMA GOBTI NAKTIS

Vieta iš tikrųjų buvo nepaprastai patogi: gatvės anga plati, o toliau gatvė siaurėja ir gilumoje virsta akligatviu, susmaugta „Korinto“, todėl iš dešinės ir kairės labai lengva užtverti Mondeturo gatvę; vadinasi, priešas gali pulti tik iš Sen Deni gatvės, tai yra iš priešakio, atvira vietove. Girtas Bosiujė turėjo neklaidingą blaivaus Hanibalo žvilgsnį.

Tam sambūriui įsiveržus, visą gatvę apėmė siaubas. Visi praeiviai beregint išnyko. Žaibo greitumu visoje gatvėje, dešinėje, kairėje, užsidarė krautuvėlės, dirbtuvės, vartai, langai, žaliuzės, mansardos, įvairiausio dydžio langinės, pradedant pirmu aukštu ir baigiant stogu. Kažkokia persigandusi senė, norėdama nuslopinti šūvių garsą, uždengi savo langą čiužiniu, pritvirtinusi jį prie dviejų kartelių skalbiniams džiauti. Tiktai smuklė liko atidaryta, ir dėl rimtos priežasties: į ją įsiveržė minia.

– Ak Dieve mano, Dieve mano! – dūsavo ponia Išlu.

Bosiujė nulipo apačion pasitikti Kurfeirako.

Žoli, išsisvėręs pro langą, šaukė:

– Kurfeirakai, tau reikėjo pasiibti skėtį. Dušalsi.

Per keletą minučių buvo nuplėšta dvidešimt geležinių virbų nuo grotomis apkaltų apatinių smuklės fasado langų, dešimt tuazų gatvės grindinio buvo išardyta; Gavrošas ir Baorelis sustabdė ir apvertė važiavusias pro šalį kažkokio Anso, kalkiadegio, vežėčias, kuriose stovėjo trys pilnos kalkių statinės; jos čia pat buvo užverstos grindinio akmenų krūva; Anžolrasas pakėlė rūsio dureles, ir visos tuščios našlės Išlu šulės atsidūrė šalia statinių su kalkėmis; Feji, kurio pirštai buvo pripratę marginti plonas vėduoklių plokšteles, parėmė statines ir vežėčias dviem masyviomis smiltainių krūvomis. Tie smiltainiai, kaip ir visa kita, atsirado netikėtai ir nežinia iš kur. Nuo gretimo namo fasado buvo nuimti du

atraminiai rąstai ir paguldyti ant statinių. Kai Bosiujė ir Kurfeirakas atsisuko, pusė gatvės jau buvo užversta pylimu, aukštesniu už žmogaus ūgį. Niekas negali prilygti liaudies rankai, kai reikia statyti tai, kas statoma griaunant.

Matlotė ir Žiblotė prisidėjo prie dirbančiųjų. Žiblotė zujo ten ir šen, vilko skaldą. Jos abejingas nuovargis pagelbėjo barikadai. Ji padavinėjo akmenis, kaip padavinėdavo vyną, – tarsi miegodama.

Gatvės gale pasirodė omnibusas, pakinkytas dviem širmais arkliais.

Bosiujė peržengė per akmenų krūvą, nubėgo paskui jį, sustabdė vežėją, liepė išlipti keleiviams, padėjo išlipti „damoms", atleido konduktorių ir, paėmęs arkliams už apynasrių, sugrįžo su vežimu prie barikados.

– Omnibusai, – tarė jis, – neina pro „Korintą". *Non licet omnibus adire Corinthum.**

Po akimirkos iškinkyti arkliai nuėjo Mondeturo gatve, o ant šono apverstas omnibusas galutinai užtvėrė gatvę.

Didžiai sukrėsta ponia Išlu pasislėpė antrajame aukšte.

Jos akys klajojo, ji žiūrėjo nieko nematydama ir tyliai vaitojo. Išgąsčio klyksmas nedrįso veržtis jai iš gerklės.

– Pasaulio galas, – murmėjo ji.

Žoli pabučiavo riebų, raudoną ir raukšlėtą ponios Išlu kaklą ir tarė Granterui:

– Židai, bado bradgusis, boteries kaklas bad visados buvo kažkokia deapsakoba šveldybė.

O Granteras pasiekė aukščiausias ditirambinės iškalbos viršūnes. Jis apkabino taliją užlipusiai į antrą aukštą Matlotei ir griausmingai kvatojo prie atdaro lango.

– Matlotė šlykšti! – šaukė jis. – Matlotė – šlykštumo idealas! Matlotė – chimera! Jos gimimo paslaptis tokia: kažkoks gotiškas Pigmalionas, dirbęs katedrų nutekamiesiems vamzdžiams figūrinius snukučius, vieną gražią dieną įsimylėjo patį baisiausią iš jų. Jis ėmė maldauti Meilę, kad ji tam vamzdžiui įkvėptų gyvybę, ir tas tapo Matlote. Žiūrėkite į ją, piliečiai! Jos plaukai rudi kaip Ticiano meilužės, ji šauni mergina. Užtikrinu, kad ji gerai kovos. Kiekvienoje šaunioje merginoje glūdi didvyris. O tetulė Išlu – tikra sena kariauninkė. Žiūrėkite, kokie jos ūsai! Ji juos paveldėjo iš savo vyro. Tikra husarė! Ji irgi mušis. Jos vienos įvarys baimės visam priemiesčiui. Draugai, mes nuversime vyriausybę, tai toks pat neabejotinas dalykas, kaip ir tas, kad tarp margarino rūgšties ir skruzdėlių rūgšties yra penkiolika tarpinių rūgščių. Beje, man tai visiškai vis tiek. Ponai, tėvas manęs visuomet nekentė už tai, kad aš negalėjau permanyti matematikos. Aš suprantu tik meilę ir laisvę. Aš esu Granteras – šaunus vyrukas! Niekuomet neturėdamas pinigų, aš prie jų nepripratau ir todėl jų niekuomet nepasigesdavau; bet jeigu aš būčiau turtingas, nebebūtų jokių neturtėlių! Jūs pamatytumėt! Ak, jei geri žmonės turėtų storas pinigines! Kaip viskas gerai klotųsi! Įsivaizduoju Jėzų Kristų su Rotšildo turtais! Kiek gero jis padarytų! Matlote, pabučiuok mane! Tu gosli ir baugšti! Tavo skruostai trokšta sesers pabučiavimo, o lūpos reikalauja meilužio bučkio!

– Nutilk, statine! – sudraudė Kurfeirakas.

Granteras atsakė:

---

* Ne visiems leista prieiti prie Korinto (lot.) – antikinis posakis.

– Aš esu Tulūzos municipalinės tarybos narys ir žaidimų Floros garbei magistras!

Anžolrasas, kuris su šautuvu rankoje stovėjo ant užtvaros viršaus, pakėlė savo gražų griežtą veidą. Anžolrasas, kaip žinome, buvo spartiečių ir puritonų padermės. Jis drauge su Leonidu būtų miręs prie Termopilų ir drauge su Kromveliu būtų sudeginęs Droghedą[97].

– Granterai! – sušuko jis. – Išeik iš čia kur nors ir išsimiegok. Čia vieta svaigti, o ne svaigalus gerti. Nedaryk gėdos barikadai!

Tie rūstūs žodžiai padarė Granterui nepaprastą įspūdį. Lyg kas būtų šliukštelėjęs jam į veidą stiklinę šalto vandens. Jis tarsi staiga išsiblaivė, atsisėdo, alkūnėmis atsirėmė ant stalo prie lango, neapsakomai romiai pažiūrėjo į Anžolrasą ir tarė:

– Tu žinai, kad aš tavim tikiu.

– Eik iš čia.

– Leisk man šičia pamiegoti.

– Eik miegoti kitur, – sušuko Anžolrasas.

Granteras, nenuleisdamas nuo jo švelnaus ir drumsto žvilgsnio, atsakė:

– Leisk man šioj vietoj pamiegoti, kol aš čia numirsiu.

Anžolrasas niekinamai pažiūrėjo į jį.

– Granterai, tu nebegali nei tikėti, nei galvoti, nei norėti, nei gyventi, nei mirti.

Granteras rimtai atsakė:

– Pamatysi.

Jis dar suvapėjo keletą nesuprantamų žodžių, paskui jo galva sunkiai nukrito ant stalo ir po akimirkos jis jau miegojo; tai visai natūralu antrai girtumo stadijai, į kurią jį ūmai ir šiurkščiai stumtelėjo Anžolrasas.

IV

MĖGINIMAS PAGUOSTI NAŠLĘ IŠLU

Baorelis, barikados įkvėptas, šaukė:

– Štai gatvė ir dekoltuota! Miela žiūrėti!

Kurfeirakas, vilkdamas tai šį, tai tą iš smuklės, mėgino guosti smuklininko našlę.

– Tetule Išlu, ar jūs andai nesiskundėte, kad jums buvo surašytas protokolas ir jus patraukė atsakomybėn už tai, kad Žiblotė išpurtė pro langą lovos kilimėlį?

– Taip, taip, gerasis pone Kurfeirakai. Ak Dieve mano, nejaugi ir tą stalą jūs ketinate gabenti į savo baisią tvirtovę? O už kilimėlį ir dar už vazoną gėlių, kuris iškrito iš mansardos į gatvę, vyriausybė iš manęs paėmė šimtą frankų baudos. Ar tai ne niekšybė?

– Tai mat, tetule Išlu, mes už jus keršijame.

Tetulė Išlu, rodosi, nelabai suprato, kokia jai bus nauda iš tokio nuostolių atlyginimo. Jai buvo siūlomas toks pat atpildas kaip tai arabei, kuri, gavusi iš savo vyro antausį, pasiskundė savo tėvui, reikalaudama atkeršyti: „Tėve, – tarė ji, – tu turi mano vyrui už

įžeidimą atmokėti įžeidimu.“ Tėvas paklausė: „Į katrą žandą jis tau sušėrė?“ – „Į kairį.“ Tėvas jai kirto į dešinį ir tarė: „Dabar tu gali būti patenkinta. Nueik ir pasakyk savo vyrui, jog už tai, kad jis davė antausį mano dukteriai, aš daviau antausį jo žmonai.“

Nustojo lyti. Atvyko naujų talkininkų. Darbininkai po palaidinėmis atsinešė statinę parako, pintinę su buteliais vitriolio, du ar tris karnavalo deglus ir pilną kraitelę žibintuvėlių, „atlikusių nuo karaliaus vardo dienos“. Ta šventė buvo atšvęsta visai neseniai – gegužės pirmą dieną. Buvo kalbama, kad tą amuniciją atsiuntęs kažkoks Papenas, kolonijų prekių krautuvininkas iš Sent Antuano priemiesčio. Šanvreri gatvėje jie sudaužė vienintelį žibintą, po to jam priešpriešiais stovintį žibintą Sen Deni gatvėje ir visus žibintus aplinkinėse gatvėse – Mondeturo, Gulbių, Didžiosios bei Mažosios Valkatų, Pamokslininkų.

Viskam vadovavo Anžolrasas, Kombeferas ir Kurfeirakas. Dabar vienu metu buvo statomos dvi barikados – abi jos rėmėsi į „Korinto“ pastatą ir sudarė statų kampą; didesnioji uždarė Šanvreri gatvę, o antroji – Mondeturo gatvę iš Gulbių gatvės pusės. Pastarąją barikadą, labai siaurą, sudarė tik vienos statinės ir grindinio akmenys. Čia buvo apie penkiasdešimt darbininkų; apie trisdešimt jų – ginkluoti šautuvais, kuriuos jie pakeliui urmu „pasiskolino“ iš vienos ginklų krautuvės.

Sunku įsivaizduoti ką nors keistesnio ir margesnio už šį žmonių sambūrį. Vienas vilkėjo striuke ir buvo ginkluotas kavaleristo kardu bei dviem balniniais pistoletais, kitas buvo vienmarškinis, su apvalia skrybėle ir parakine prie šono, trečias turėjo antkrūtinį iš devynių pilko popieriaus lakštų ir buvo apsiginklavęs balniaus yla. Vienas šaukė: „Išnaikinkime visus aliai vieno ir mirkime ant savo durtuvų smaigalių.“ Lyg tyčia durtuvo jam nebuvo. Dar kitas viršum redingoto turėjo prisisegęs odinius kareiviškus diržėlius ir nacionalinės gvardijos šovininę, kurios dangtelyje buvo raudonais vilnoniais siūlais išsiuvinėtas užrašas: „Viešoji tvarka“. Daug šautuvų su legionų numeriais, maža skrybėlių, nė vieno kaklaraiščio, daug nuogų rankų, kelios ietys. Prie to pridurkite visus amžius, įvairiausius veidus, išblyškusius paauglius, saulėje nudegusius uosto darbininkus. Visi skubėjo ir, talkindami vieni kitiems, kalbėjo apie sėkmės galimybes: kad apie trečią valandą ryto ateisianti pagalba, kad galima esą pasikliauti vienu pulku, kad visas Paryžius sukilsiąs. Tai buvo šiurpūs žodžiai, nuspalvinti kažkokio nuoširdaus linksmumo. Būtum galėjęs pasakyti, kad tai broliai, bet jie nežinojo net vienas kito vardų. Dideli pavojai yra nuostabūs tuo, kad iškelia aikštėn nepažįstamųjų brolybę.

Virtuvėje jie užkūrė ugnį ir formose kulkoms lieti ėmė lydyti ąsočius, šaukštus, šakutes, visą alavinį smuklės „sidabrą“. Visa tai darydami gėrė. Ant stalų tarp vyno stiklinių buvo priberta kapsulių ir stambių šratų. Biliardinėje teta Išlu, Matlotė ir Žiblotė, skirtingai persimainiusios iš baimės, – viena apkvaišusi, kita uždususi, trečia pabudusi – draskė senus skudurus ir pešiojo korpiją; joms talkino trys sukilėliai – trys gauruoti, barzdoti ir ūsuoti žaliūkai, kurie plėšė drobę taip vikriai, kaip baltinių krautuvėlės pardavėjos, ir kėlė joms siaubą.

Aukšto ūgio vyriškis, kurį Kurfeirakas, Kombeferas ir Anžolrasas pastebėjo tuo metu, kai jis prisidėjo prie būrio Bijeto gatvės kampe, dirbo prie mažosios barikados ir pasirodė ten labai naudingas. Gavrošas darbavosi prie didžiosios. O dėl jaunuolio, kuris laukė

Kurfeirako jo bute ir teiravosi pono Marijaus, tai jis išnyko maždaug tuo metu, kai sukilėliai apvertė omnibusą.

Gavrošas, pilnas įkvėpimo, visas spindintis, prisiėmė pareigą kurstyti ir judinti kovotojus. Jis zujo šen ir ten, laipiojo aukštyn ir žemyn, vėl kopė aukštyn, triukšmavo, žėrėjo džiaugsmu. Atrodė, jis tik tam čia ir atsirado, kad visus drąsintų. Ar jis turėjo tam kokį akstiną? Taip, žinoma, – savo skurdą. Ar turėjo sparnus? Taip, žinoma, – savo linksmumą. Gavrošas buvo lyg sūkurys. Jį nuolat visi matė, jį be perstogės visi girdėjo. Jis užpildė visą orą, tuo pat metu būdamas visur. Ši savotiška visur esamybė beveik erzino: jis nedavė jokio atokvėpio. Didžiulė barikada jį jautė ant savo nugaros. Jis kibo prie dykinėtojų, ragino tinginius, gaivino pavargusiuosius, erzino lėtūnus, vienus linksmino, kitus skatino, trečius pykino, visus judino, gėlė studentui, kando darbininkui, stojo, sėdo, vėl bėgo, tartum sukosi viršum to sambrūzdžio ir darbo, šokinėjo nuo vienų prie kitų, zirzė, zvimbė ir kamavo visą kinkinį; tikra musė, plušanti ties milžinišku Revoliucijos vežimu.

Jo mažos rankos nuolat ką nors veikė, o iš mažos gerklės nuolat lėkė šauksmai:

– Drąsiau! Dar akmenų! Dar statinių! Dar kokių nors rakandų! Kur čia jų gauti? Versk čia pintinę druzgų, užkišim tą skylę. Jūsų barikada visai mažutė. Ji turi paūgėti. Kraukit į ją viską, grūskit viską, meskit viską! Griaukite namą. Barikada – tai visokių žolių arbata. Anava stiklinės durys.

Vienas iš dirbančiųjų sušuko:

– Stiklinės durys! Kam gi jos reikalingos, tos stiklinės durys, bambly?

– Metas žinoti, krumply! – atkirto Gavrošas. – Stiklinės durys barikadoje – puikiausias daiktas. Barikados atakuot jos nekliudys, bet ją paimti trukdys. Argi jums neteko vogti obuolių ir lipti per mūrinę tvorą, nubarstytą butelių šukėmis? Stiklinės durys! Betgi jos nupjaustys nacionalinei gvardijai kojų nuospaudas, kai ta įsimanys lipt į barikadą. Po velnių, su stiklu maži juokai! Ak, nelaki jūsų vaizduotė, draugai!

Beje, jis labai siuto, kad jo pistoletas be gaiduko. Ėjo nuo vieno prie kito ir reikalavo:

– Šautuvo! Man reikia šautuvo! Kodėl man neduodat šautuvo?

– Šautuvą tau? – nustebo Kombeferas.

– Na va! – atkirto Gavrošas. – O kodėl gi ne? Juk aš turėjau šautuvą 1830 metais, kai buvo kilęs kivirčas su Karoliu X!

Anžolrasas gūžtelėjo pečiais.

– Kai pakaks šautuvų vyrams, tada jų duosime ir vaikams.

Gavrošas išdidžiai atsigręžė į jį ir pareiškė:

– Jei krisi anksčiau už mane, aš pasiimsiu tavąjį.

– Vaikpalaiki! – sušuko Anžolrasas.

– Geltonsnapi! – atšovė Gavrošas.

Kažkoks paklydęs dabita, slampinėjęs gatvės gale, patraukė jo dėmesį.

Gavrošas jam šūktelėjo:

– Eikšekit pas mus, jaunuoli! Na, ką jūs manote apie mūsų senąją tėvynę? Ar nejaučiat reikalo jai padėti?

Dabita smuko šalin.

V

PASIRUOŠIMAS

To meto laikraščiai klydo pranešdami, kad Šanvreri gatvės barikada, tas „beveik nepaimamas statinys", didumo buvusi sulig antru namų aukštu. Iš tikrųjų ji neviršijo šešių–septynių pėdų. Ji buvo taip pastatyta, kad kovotojai lengvai galėjo arba išnykti už jos, arba pasirodyti viršum užtvaros ir net užlipti ant jos keteros: buvo suverstos keturios viena už kitą aukštesnės akmenų eilės, iš vidaus sudariusios pakopas. Sukrauta iš grindinio akmenų ir statinių, sujungtų sijomis bei lentomis, kurių galai buvo prakišti pro Anso vežėčių ir apversto omnibuso tekinius, barikada tarytum pasišiaušė ir iš lauko pusės, iš fronto, atrodė neįveikiama.

Tarp namų sienos ir toliausiojo nuo smuklės barikados krašto buvo palikta tokio pločio anga, kad pro ją galėjo pralįsti žmogus, todėl barikada turėjo išėjimą. Omnibuso grąžulas buvo iškeltas statmenai ir pririštas virvėmis; raudona vėliava, pritvirtinta prie to grąžulo, plevėsavo viršum barikados.

Mažoji Mondeturo barikada už smuklės buvo nepastebima. Abidvi sujungtos barikados sudarė tikrą redutą. Anžolrasas ir Kurfeirakas nematė reikalo užversti antrą Mondeturo gatvės galą, pro kur per Pamokslininkų gatvę galima buvo išeiti į Hales: jie, be abejo, norėjo turėti susisiekimą su pasauliu ir ne per daug bijojo puolimo iš pavojingos ir sunkiai praeinamos Pamokslininkų gatvelės.

Taigi, be laisvo išėjimo, kurį Folaras[98] savo kariniu stiliumi būtų pavadinęs „tranšėjos alkūne", o taip pat siauro plyšio, palikto Šanvreri gatvėje, barikados vidus, kuriame kyšojo smuklės kampas, sudarė netaisyklingą, iš visų pusių uždarą keturkampį. Tarp didžiosios užtvaros ir aukštų namų, stovinčių gatvės gilumoje, buvo kokių dvidešimties žingsnių tarpas, todėl galėjai sakyti, kad barikados užnugaris kaip priedangą turėjo visus šiuos namus, nors ir gyvenamus, bet nuo viršaus iki apačios uždarinėtus.

Visas darbas buvo atliktas be jokių kliūčių greičiau kaip per valandą, ir prieš šią drąsių vyrų saujelę nespėjo išdygti jokia gauruota kepurė nei durtuvas. Retkarčiais koks buržua dar išdrįsdavo praeiti šią maišto valandą Sen Deni gatve, tačiau, metęs žvilgsnį į Šanvreri gatvę ir pastebėjęs barikadą, ir tas paspartindavo žingsnį.

Užbaigus abidvi barikadas ir iškėlus vėliavą, iš smuklės buvo atitemptas stalas; ant stalo užlipo Kurfeirakas. Anžolrasas atnešė kvadratinę dėžę, ir Kurfeirakas ją atidarė. Dėžė buvo pilna šovinių. Pamačius šovinius, net drąsiausiesiems perėjo per kūną šiurpas, ir valandėlę stojo tyla.

Kurfeirakas juos dalijo šypsodamasis.

Kiekvienas gavo po trisdešimt šovinių. Daug kas turėjo savo parako, tad ėmėsi gamintis naujus šovinius su čia pat nulietomis kulkomis. O parako statinaitė stovėjo nuošaliai ant stalo netoli durų – ją laikė atsargoje.

Nepaliaujamas būgnų gausmas aidėjo po visą Paryžių, bet ilgainiui jis virto monotonišku dundesiu, į kurį niekas nebekreipė dėmesio. Tas dundesys čia tolo, čia artėjo, gūdžiai banguodamas.

Visi vienu metu, neskubėdami, su iškilmingu rimtumu užsitaisė šautuvus ir karabinus. Anžolrasas pastatė priešais barikadas tris sargybinius – vieną Šanvreri gatvėje, antrą Pamokslininkų gatvėje, trečią prie Mažosios Valkatų gatvės kampo.

O kai barikados buvo baigtos, vietos paskirstytos, šautuvai užtaisyti, patruliai išstatyti, tuomet sukilėliai, vieni tose grėsmingose tuščiose gatvėse, apsupti nebylių ir tarsi negyvų namų, kuriuose nebuvo justi jokių žmogaus gyvybės ženklų, gaubiami vis tamsėjančių prieblandos šešėlių, atskirti nuo viso pasaulio tamsoj ir tyloj, žadinančioj nuojautą, jog artėja kažkas tragiško ir siaubingo, ginkluoti, pasiryžę ir ramūs, ėmė laukti.

VI
BELAUKIANT

Ką jie veikė šiomis laukimo valandomis?

Turime apie tai papasakoti, nes tai priklauso istorijai.

Tuo metu, kai vyrai gamino šovinius, o moterys korpiją, tuo metu, kai platus prikaistuvis, skirtas kulkoms lieti, pilnas ištirpdyto alavo ir švino, rūko ant įkaitusios gorės, kai ginkluoti patruliai saugojo barikadą, kai Anžolrasas, kurio dėmesio niekas negalėjo išblaškyti, stebėjo patrulius, Kombeferas, Kurfeirakas, Žanas Pruveras, Feji, Bosiujė, Žoli, Baorelis ir dar keli susirado vieni kitus ir susiėjo draugėn kaip visų taikingiausiomis studentiškų pašnekesių dienomis; kazematu paverstos smuklės kamputyje, du žingsniai nuo jų pastatyto reduto, atšlieję užtaisytus ir parengtus šautuvus į kėdžių atlošus, tie gražūs jaunuoliai savo mirties valandos prieangy ėmė deklamuoti meilės eilėraštį.

Kokį eilėraštį? Štai jis:

Tu atmeni tą metą – mielą, žavų,
Kada taip gera buvo mums jauniems,
Kai vienu troškimu širdis alsavo:
Vis būti vienas kito mylimiems!

Kai, mudviejų metus draugėn sudėjus,
Nebuvo dešimčių nė keturių,
Kai, mūs kertėn pavasariui atėjus,
Mes nebijojom nė žiemos speigų!

Ak, dienos! Manjelis triumfavo.
Paryžius rengė iškilmes šaunias.
Fua skardenos. O man sagė tavo
Tąkart subadė, atmeni, rankas.

Žavėjai tu visus. Kai aš, beturtis,
Pietaut vedžiojaus į Prado tave,
Man rodės – parko rožės it užburtos
Tave apžvelgti gręžės palengva.

Jos lyg šnibždėjos: „Koks skaistus jos veidas!
Kvapnumas koks! Banguojantys plaukai!
Jos kepuraitė – žiedas išsiskleidęs!
Jos rūbų skraistė – angelo sparnai!“

Kartu pavaikščiot eidavai tu noriai,
Ir žmonės džiaugės laime mūs gražia, –
Jiems rodės – meilė suvedė į porą
Balandžio mėnesį su gegužе.

Gyvenome laimingi, meilės godūs.
To vaisiaus uždrausto mums stigo vis...
Vos, būdavo, minty man gimsta žodis,
Į jį atsako tuoj tava širdis.

Man buvo Sorbona vieta jaukioji,
Kur aš tavęs ilgėjaus per dienas,
Ir mes vis sukdavom įsisvajoję
Lyg tyčia į studentiškas gatves.

Pakirdusius mansardoj mus kas rytą
Sutikdavo aušra – gaivi, kvapni.
Kada grakščiai tu audavais kojytę,
Aš svaigdavau it saule tavimi.

Tada Platoną aš skaičiau įnikęs,
Žavėjausi Malbranšu, Lamenė,
Bet tu, atnešusi gėlių, kas sykis
Labiau už juos kerėdavai mane.

Palėpė dangiška! Miela lindynė!
Kaip gera įsiteikti viens kitam!
Kasryt pašokdavai tu vienmarškinė
Savęs apžvelgti veidrody senam.

Ir kas tuos bučinius pamiršt galėtų?
Tą ryto dangų, nutviekstą žarų?
Tą kvapnią galvą, žiedlapiais nusėtą?
Ir meilės šneką žodžių pabirų?

Vazone tulpė mums atstojo sodą,
Lange žaliuzes – ištiesta skara.
Nors stalo indai buvo ir pajuodę,
Stiklinę laikėm krištolo taure.

O iš bėdų kiek buvo juoko tyro!
Kur dingo šalikas? O kur mufta!
Nuo sienos kartą pardavėm Šekspyrą,
Kad būtų alkaniems pietų puota!

Vis bučiniai ir bučiniai be galo...
Tu būdavai dosni ir aš dosnus.
Ant Dantės storo tomo lyg ant stalo
Linksmai mes triuškindavom kaštonus.

O pirmą kartą, kai, galop išdrįsęs,
Aš tavo karštas lūpas pajutau,
Tu – atmeni – pasislėpei sumišus,
Aš gi išbalęs Dievą maldavau.

Tu atmeni tą metą mūs laimingą?
Tavas skraistes, pavirtusias skutais?
Meni tuos liūdesius, kurie pradingo,
Išblėsę po aukštais dangaus skliautais?

Valanda, vieta, sužadinti jaunystės prisiminimai, kelios žvaigždės, sumirgusios danguje, kapų rimtis tuščiose gatvėse, nepermaldaujamai atslenkančio įvykio neišvengiamumas – viskas teikė jaudinamo žavesio eilėms, kurias pusbalsiu deklamavo prieblandoje Žanas Pruveras, o jis – mes jau esame sakę – buvo švelnus poetas.

Mažojoje barikadoje buvo uždegtas žibintuvėlis, o didžiojoje – vienas iš tų vaškinių deglų, kuriuos per Užgavėnes galima matyti prie karietų, prisigrūdusių kaukėtų pramogautojų, vykstančių į Kurtilį. Šie deglai, kaip matėme, buvo atgabenti iš Sent Antuano priemiesčio.

Deglas buvo įstatytas į savotišką narvą iš grindinio akmenų, iš trijų pusių uždarą, kad neužpūstų vėjas, ir sukrautą taip, kad visa šviesa kristų ant vėliavos. Gatvė ir barikada skendėjo tamsoje; tesimatė tik raudona vėliava, grėsliai apšviesta lyg kokio slapto didžiulio žibinto.

Ta šviesa teikė vėliavos purpurui šiurpų kraujo atšvaitą.

VII

ŽMOGUS, UŽVERBUOTAS BIJETO GATVĖJE

Jau visiškai sutemo, bet niekas nepasikeitė. Buvo girdėti tik neaiškus gausmas, tarpais šaudymas iš šautuvų, tačiau retas, greit nutrūkstantis ir tolimas. Šis ilgas delsimas rodė, kad vyriausybė nesiskubindama telkia savo jėgas. Šie penkiasdešimt vyrų laukė šešiasdešimties tūkstančių.

Anžolrasą apėmė nekantra, kurią didžios sielos jaučia grėsmingų įvykių išvakarėse. Jis susirado Gavrošą, kuris dabar gamino šovinius žemutinėje smuklės patalpoje, menkai tešviečiant dviem žvakėms, dėl atsargos pastatytoms ant prekystalio, nes ant stalų buvo priberta parako. Iš lauko tų dviejų žvakių šviesos visiškai nebuvo matyti. Be to, sukilėliai pasirūpino, kad nebūtų degama šviesa viršutiniuose aukštuose.

Šiuo momentu Gavrošas buvo didžiai užsiėmęs, ir toli gražu ne tik savo šoviniais.

Į žemutinę patalpą ką tik įėjo žmogus iš Bijeto gatvės ir atsisėdo prie mažiausiai apšviesto stalo. Dalijant ginklus, jam teko stambaus modelio kareiviškas šautuvas, kurį jis laikė tarp kelių. Ligi šiol Gavrošas per daugybę „įdomių“ dalykų to vyriškio net nebuvo pastebėjęs.

Jam įėjus, Gavrošas, susidomėjęs jo šautuvu, nejučia jį pasekė žvilgsniu; paskui, vyriškiui atsisėdus, gamenas staiga pašoko. Jei kas iki šios akimirkos atidžiai būtų sekęs tą vyriškį, būtų pastebėjęs, kad jis labai atsidėjęs žvalgosi į visa, kas dedasi barikadoje ir sukilėlių būryje; tačiau, vos tik įėjęs į smuklę, jis paskendo giliame susikaupime ir tarytum nieko nematė, kas aplinkui darėsi. Vaikėzas prisiartino prie šio mąstančio žmogaus ir ėmė aplink jį sukiotis ant pirštų galų, kaip daroma bijant ką nors pažadinti. Tuo pačiu metu jo vaikiškame veide, tokiame įžūliame ir drauge protingame, tokiame lengvapėdiškame ir rimtame, tokiame linksmame ir sielvartingame, ėmė viena paskui kitą šmėsčioti visos senio grimasos, kurios reiškia: „Nesąmonė! Negali būti! Man pasivaideno! Aš sapnuoju! Nejaugi tai būtų?.. Ne, čia ne jis! Žinoma, jis! Betgi ne!“ ir t. t. Gavrošas suposi ant kulnų, gniaužė kišenėse kumštelius, kraipė kaklą kaip paukštis ir baisiai viepė apatinę lūpą – ženklas, kad jis įtempė visą dėmesį. Jis atrodė čia suglumęs, neryžtingas, netikras, čia įsitikinęs, sužavėtas. Jo veido išraiška buvo panaši į eunuchų viršininko, kuris vergų prekyvietėje tarp storų nutukusių moteršių aptiko Venerą, arba į žinovo, kuris prastų teplionių krūvoje pažino Rafaelio paveikslą. Viskas jame sujudo, instinktas kažką pajuto, protas kažką sugretino. Buvo aišku, jog Gavrošas atrado kažką svarbaus.

Pačiame jo samprotavimų įkarštyje priėjo Anžolrasas.

– Tu mažas, – tarė Anžolrasas, – tavęs niekas nepamatys. Išeik iš barikadų, sėlindamas panamiais, paslankiok gatvėmis, paskui sugrįžk ir papasakok man, kas tenai dedasi.

Gavrošas atsitiesė.

– Vadinas, ir maži kam nors tinka! Labai malonu! Tuojau einu. O tuo tarpu jūs pasitikėkit mažais, bet nepasitikėkit dideliais... – Ir Gavrošas, pakėlęs galvą ir nuleidęs balsą, pridūrė, rodydamas į žmogų iš Bijeto gatvės:

– Ar gerai matot aną ilgšį?

– O kas?

– Jis šnipas.

– Tu tikras?

– Dar nėra nė dviejų savaičių, kai jis mane už ausies nutempė nuo Karališkojo tilto atbrailos, kur buvau užsilipęs pakvėpuoti grynu oru.

Anžolrasas greitai pasitraukė nuo gameno ir tyliai pašnibždėjo keletą žodžių čia pat buvusiam uosto darbininkui. Darbininkas išėjo iš smuklės ir beveik tučtuojau sugrįžo, trijų draugų lydimas. Šie keturi vyrai, keturi plačiapečiai nešikai, nepatraukę niekieno dė-

mesio, sustojo už stalo, ant kurio buvo užsikniaubęs žmogus iš Bijeto gatvės. Jie aiškiai buvo pasiruošę šokti ant jo.

Tuomet Anžolrasas priėjo prie vyriškio ir paklausė:

– Kas jūs esate?

Sulig šiuo netikėtu klausimu žmogus pašoko. Įsmeigęs savo žvilgsnį į giedras Anžolraso akis, jų gilumoje tarsi įskaitė jo mintį. Jis nusišypsojo be galo niekinama, be galo drąsia ir be galo ryžtinga šypsena ir su išdidžiu orumu atsakė:

– Aš matau, kad... Na, taip!

– Jūs policijos šnipas?

– Aš esu valdžios atstovas.

– Jūsų pavardė?

– Žaveras.

Anžolrasas davė ženklą tiems keturiems vyrams. Beregint, nesuspėjęs nė atsigręžti, Žaveras buvo pagriebtas už pakarpos, parmestas ant žemės, surištas ir iškrėstas.

Pas jį rasta nedidelė apskrita kortelė, įtaisyta tarp dviejų stiklų, kurios vienoje pusėje buvo atspaustas Prancūzijos herbas ir žodžiai „Sekti ir budėti", o kitoje pusėje įrašyta: „ŽAVERAS, policijos inspektorius, penkiasdešimt dvejų metų amžiaus", ir tuomečio policijos prefekto pono Žiskė parašas.

Be to, buvo rastas laikrodėlis ir piniginė su keliomis aukso monetomis. Piniginę ir laikrodį jam paliko. Po laikrodžiu, liemenės kišenėlės gilumoje, užčiuopė ir ištraukė į voką įdėtą popieriaus lapelį; Anžolrasas jį atskleidė ir perskaitė šias penkias eilutes, parašytas paties policijos prefekto ranka:

„Atlikęs savo politinį uždavinį, inspektorius Žaveras, specialiai sekdamas, privalo patikrinti, ar iš tikrųjų esama piktadarių pėdsakų dešiniojo Senos kranto atšlaitėje, netoli Jenos tilto."

Baigę kratą, Žaverą pastatė ant kojų, užpakalyje surišo rankas ir žemutinės patalpos viduryje pririšo prie to garsiojo stulpo, iš kurio kadaise kilo smuklės pavadinimas.

Gavrošas, kuris dalyvavo šioje scenoje ir tyliu galvos linkčiojimu viskam pritarė, priėjo prie Žavero ir tarė jam:

– Štai pelė ir pagavo katę.

Operacija buvo įvykdyta taip greitai, jog viskas jau buvo baigta, kai aplink smuklę buvę vyrai atkreipė į tai dėmesį. Žaveras nė karto nesušuko. Sužinoję, kad Žaveras pririštas prie stulpo, atbėgo Kurfeirakas, Bosiujė, Žoli, Kombeferas ir sukilėliai nuo abiejų barikadų.

Žaveras, atšlietas į stulpą ir taip apraizgytas virvėmis, kad negalėjo nė pajudėti, ramiai, be jokios baimės, pakėlė galvą, kaip žmogus, kuris niekuomet nėra melavęs.

– Jis seklys, – tarė Anžolrasas.

Ir, atsisukęs į Žaverą, tarė:

– Jūs būsite sušaudytas dvi minutės prieš paimant barikadą.

Atsakydamas Žaveras išdidžiu tonu tarė:

– Kodėl ne tuoj pat?

– Mes taupome paraką.

– Tada pribaikite peiliu.

– Šnipe, – tarė Anžolrasas, – mes teisėjai, o ne žmogžudžiai.

Paskui jis pasišaukė Gavrošą.

– Na, o tu eik prie savo darbo! Atlik, ką tau sakiau.

– Einu, – sušuko Gavrošas,

Bet prieš išeidamas stabtelėjo ir tarė:

– Juk jūs duosit man jo šautuvą! – Ir pridūrė: – Aš jums palieku muzikantą, bet noriu gauti jo klarnetą.

Vaikiščias kariškai atidavė pagarbą ir linksmai prasmuko pro didžiosios barikados angą.

VIII

KELI KLAUSTUKAI DĖL TOKIO KABIUKO, KURIS, GALIMAS DAIKTAS, NĖ NEBUVO KABIUKAS

Tragiškas paveikslas, kurį mes ėmėmės tapyti, būtų nepilnas, ir skaitytojas nepamatytų tikslaus reljefiško vaizdo, kurį kuria didingos revoliucijos gimimo valandos, didingos socialinių pastangų valandos, susijusios su skausmingomis konvulsijomis, jeigu mūsų čia apmestame eskize praleistume vieną episko ir klaikaus siaubo sklidiną įvykį, nutikusį beveik tučtuojau po to, kai išėjo Gavrošas.

Žmonių sambūriai, kaip žinoma, panašūs į sniego gumulus: riedėdami jie aplimpa triukšminga žmonių mase. Tie žmonės neklausinėja vienas kito, iš kur atėję. Tarp praeivių, prisijungusių prie būrio, kuriam vadovavo Anžolrasas, Kombeferas ir Kurfeirakas, buvo ir vienas toks su nešiko striuke, smarkiai apsitrynusia ant nugaros; jis mostigavo rankomis, šūkaliojo ir buvo panašus į siautėjantį girtuoklį. To žmogaus pavardė ar pravardė buvo Kabiukas; tikrai sakant, jo visiškai nepažinojo tie, kurie tvirtino jį pažįstą. Gerokai girtas ar tik apsimetęs girtu, jis sėdėjo su keliais kitais vyrais prie stalo, jų ištempto iš smuklės. Tasai Kabiukas, primygtinai vaišindamas vynu tuos, kurie atsisakinėjo gerti, rodės, tuo pat metu atidžiai apžiūrinėjo didelį namą už barikados, kurio penki aukštai išsiskyrė visoje gatvėje, o langai žvelgė Sen Deni gatvės pusėn. Staiga jis sušuko:

– Draugai, žinote ką? Ana iš kurio namo mums reikėtų šaudyti. Kai mes ten priglusim už langų, velniai griebtų, – niekas nepraeis gatve!

– Taip, bet namas užrakintas, – tarė vienas gėrovas.

– O mes pasibelsime!

– Neatidarys.

– Išlaušime duris!

Kabiukas pribėga prie durų, ant kurių kabo labai masyvus plaktukas, ir beldžiasi. Durys neatsidaro. Jis beldžiasi antrą kartą. Niekas neatsiliepia. Trečią kartą. Vis ta pati tyla.

– Ar yra čia kas nors? – šaukia Kabiukas.

Niekas namuose nė krust.

Tada jis pagriebia šautuvą ir buože ima daužyti duris. Durys buvo senovinės, skliaustos, žemos, siauros, tvirtos, visos ąžuolinės, iš vidaus apmuštos stora skarda ir apkaustytos geležimi – tikra tvirtovės poterna*. Nuo buožės smūgių drebėjo namas, bet durys nepasidavė.

Vis dėlto namo gyventojai, galimas daiktas, sunerimo, nes pagaliau ketvirtame aukšte, kvadratiniame langelyje, sumirgėjo šviesa, langelis atsidarė, ir jame pasirodė žvakė ir dievobaimingas nusigandęs baltaplaukio senio durininko veidas.

Kabiukas nustojo beldęsis.

– Ko jums reikia, ponai? – paklausė durininkas.

– Atidaryk! – pareikalavo Kabiukas.

– Ponai, negalima.

– Atidaryk greičiau!

– Negalima, ponai!

Kabiukas paėmė šautuvą ir nusitaikė į durininką. Kadangi jis stovėjo žemai ir buvo labai tamsu, tai durininkas to nematė.

– Ar atidarysi? Taip ar ne?

– Ne, ponai!

– Sakai – ne?

– Sakau – ne, gerb...

Durininkas nepabaigė. Driokstelėjo šūvis; kulka jam pataikė po smakru ir, pervėrusi kaklo veną, išėjo per sprandą. Senukas susmuko nė nesuvaitojęs. Žvakė nukrito ir užgeso, ir dabar buvo galima įžiūrėti tik nejudančią galvą ant langučio krašto ir sruogelę balkšvų dūmų, kylančių į stogą.

– Na va! – tarė Kabiukas, nuleisdamas ant grindinio šautuvo buožę.

Vos tik ištaręs tą žodį, jis pajuto ant savo peties nusileidžiant ranką, kuri suėmė jį tvirtais kaip erelio pirštais, ir išgirdo balsą:

– Klaupkis!

Žmogžudys atsisuko ir pamatė prieš save išblyškusį, šaltą Anžolraso veidą. Anžolrasas laikė rankoje pistoletą.

Jisai čia atėjo išgirdęs šūvį.

Kaire ranka jis nutvėrė Kabiukui už palaidinės apykaklės, marškinių ir petnešų.

– Klaupkis, – pakartojo jis.

Ir liaunas dvidešimties metų jaunuolis valdingu judesiu kaip nendrę sulenkė kresną, tvirtą nešiką ir paklupdė jį purve. Kabiukas mėgino priešintis, bet atrodė, lyg jį būtų pačiupusi antžmogiškos jėgos ranka.

Išblyškęs, nuogu kaklu, išsidraikiusiais plaukais, Anžolrasas savo moterišku veidu šitą akimirką buvo panašus į senovės Temidę[99]. Išsiplėtusios šnirpšlės, nuleistos akys teikė jo griežtam graikiškam profiliui rūstybės ir skaistybės, kurios, senovės pasaulio požiūriu, dera teisingumui.

---

* Poterna – slaptos durys.

Susibėgo visa barikada, žmonės sustojo ratu, atokiai, jausdami, kad neįmanoma ištarti nė vieno žodžio prieš tai, ką jie tuojau pamatys.

Nugalėtas Kabiukas jau nebemėgino priešintis ir drebėjo visu kūnu. Anžolrasas jį paleido ir išsiėmė laikrodį.

– Susikaupk, – tarė jis. – Melskis arba mąstyk. Tau liko viena minutė.

– Pasigailėkite! – suvapėjo žmogžudys; paskui panarino galvą ir sumurmėjo kelis padrikus keiksmus.

Anžolrasas nenuleido akių nuo laikrodžio; jis palaukė minutę, paskui įsikišo laikrodį į liemenės kišenėlę. Po to pagriebė už plaukų Kabiukui, kuris susirietęs gūžėsi kaukdamas prie jo kojų, ir įrėmė jam į ausį pistoleto vamzdį. Daugelis iš tų bebaimių vyrų, kurie taip ramiai buvo pradėję visų rizikingiausią ir baisiausią žygį, nusigręžė.

Trinktelėjo šūvis, žmogžudys krito kniūbsčias ant grindinio, o Anžolrasas atsitiesė ir peržvelgė visus tvirtu ir rūsčiu žvilgsniu.

Paskui koja pastūmė lavoną ir tarė:

– Išmeskite jį laukan.

Trys vyrai pakėlė niekšo lavoną, dar tampomą paskutinių, mėšlungiškų gęstančios gyvybės konvulsijų, ir per mažąją barikadą permetė į Mondeturo gatvelę.

Anžolrasas stovėjo susimąstęs. Didingas niūrumas iš lėto aptraukė jo rūsčią ir giedrą kaktą. Staiga jis prabilo. Visi nutilo.

– Piliečiai, – tarė Anžolrasas, – tai, ką padarė šitas žmogus, yra niekšinga, o tai, ką padariau aš, – baisu. Jis nužudė, ir už tai aš nužudžiau jį. Aš turėjau tai padaryti, nes sukilimas privalo turėti savo drausmę. Žmogžudystė čia – dar didesnis nusikaltimas, negu kur kitur; į mus žvelgia revoliucija, mes – Respublikos vaidilos, mes – pareigos aukos, ir nevalia duoti kitiems progos šmeižti mūsų kovą. Todėl aš tą žmogų teisiau ir pasmerkiau mirti. Priverstas padaryti tai, ką padariau, nors ir jausdamas pasibjaurėjimą, aš nuteisiau ir save patį, ir jūs netrukus pamatysite, kam aš save pasmerkiau.

Visi, kurie klausėsi, sudrebėjo.

– Mes pasirinksime tą pačią dalią, – sušuko Kombeferas.

– Teesie, – tarė Anžolrasas. – Dar vienas žodis. Bausdamas mirtimi tą žmogų, aš paklusau būtinybei, tačiau būtinybė – senojo pasaulio pabaisa; būtinybė vadinasi Lemtis. Progreso dėsnis yra tas, kad pabaisos išsisklaido angelų akivaizdoje, o Lemtis dingsta Brolybės akivaizdoje. Dabar ne metas žodžiui „meilė". Ir vis dėlto aš jį tariu ir jį šlovinu. Meile, tau priklauso ateitis. Mirtie, aš tavęs griebiausi, bet tavęs nekenčiu. Piliečiai, ateityje nebus nei tamsybių, nei staigių sukrėtimų, nei nuožmaus nemokšiškumo, nei kruvino atpildo. Lygiai kaip nebebus Šėtono, nebebus nei arkangelo Mykolo. Ateityje niekas nieko nežudys, žemė spinduliuos, žmonių giminė mylės. Išauš, piliečiai, diena, kai visur viešpataus santaika, harmonija, šviesa, džiaugsmas ir gyvenimas, – išauš ta diena. Ir štai, idant ji išauštų, mes einame mirti.

Anžolrasas nutilo. Jo skaisčios lūpos susičiaupė; nejudėdamas, it marmuro statula, jis stovėjo kiek laiko toje vietoje, kurioje buvo praliejęs kraują. Jo sustingęs žvilgsnis vertė aplinkinius kalbėti pusbalsiu.

Žanas Pruveras ir Kombeferas tylėdami spaudė vienas antram rankas ir, prisiglaudę prie vienas antro barikados kertėje, su pasigėrėjimu, o drauge ir užuojauta žiūrėjo į rimtą jaunuolio, budelio ir vaidilos veidą, šviesų kaip krištolas ir kietą kaip uola.

Čia pat pasakysime, kad vėliau, kai kautynės pasibaigė ir lavonai buvo pristatyti į morgą ir iškratyti, pas Kabiuką rasta policijos agento kortelė. Šios knygos autorius 1848 metais turėjo savo rankose specialų raportą, kuris 1832 metais dėl to buvo paduotas policijos prefektui.

Taip pat pridursime, kad, jei galima patikėti keistu, tačiau tikriausiai pagrįstu policijos teigimu, Kabiukas buvęs Barškasu. Šiaip ar taip, Kabiukui mirus, apie Barškasu niekas nieko daugiau negirdėjo. Išnykdamas Barškasu nepaliko jokių pėdsakų; atrodė, lyg jis būtų susiliejęs su neregimybe. Jo gyvenimas buvo patamsiai, jo galas – naktis.

Visas sukilėlių būrys dar nebuvo atsikvošėjęs nuo šitos tragiškos bylos, taip greit išnagrinėtos ir taip greit užbaigtos, kai Kurfeirakas vėl išvydo barikadoje tą neaukštą jaunuolį, kuris rytą buvo jį klausęs apie Marijų.

Šis vaikinas, iš pažiūros drąsus ir nerūpestingas, sutemus vėl atėjo prisidėti prie sukilėlių.

TRYLIKTOJI KNYGA

MARIJUS PASINERIA Į TAMSĄ

I

IŠ PLIUMĖ GATVĖS Į SEN DENI KVARTALĄ

Balsą, kuris prieblandoje pašaukė Marijų į Šanvreri gatvės barikadą, jis palaikė likimo balsu. Jis norėjo mirti, ir čia kaip tik pasitaikė proga; jis beldėsi į kapų rūsio duris, ir ranka tamsoje jam padavė jų raktą. Kraupi anga, kuri atsiveria sutemose nevilčiai, visuomet vilioja. Marijus prastūmė tvoros virbą, tiek kartų jį praleidusį, išėjo iš sodo ir tarė: „Einam!“

Apkvaišęs iš skausmo, neturėdamas galvoj nė jokios pastovios ir tvirtos minties, nepajėgdamas dabar nieko pasirinkti iš to, ką jam pasiūlytų likimas po dvejetą mėnesių trukusio jaunystės ir meilės svaigulio, kamuojamas įvairiausių, nevilties sukeltų kliedesingų minčių, jis troško tik vieno: kuo greičiausiai viską baigti.

Jisai paspartino žingsnį. Jis turėjo Žavero pistoletus, taigi buvo ginkluotas, o tai jam labai pravertė.

Jaunuolis, kurį jis tarėsi pastebėjęs, dingo jam iš akių kažkur prie gatvės kampo.

Marijus, bulvaru išėjęs iš Pliumė gatvės, perkirto Esplanadą, perėjo Invalidų tiltą, Eliziejaus laukus, Liudviko XV aikštę ir pasiekė Rivoli gatvę. Krautuvės čia buvo atidarytos, po arkadomis degė dujų šviesa, moterys šį tą pirkosi krautuvėse, Letero kavinėje žmonės valgė ledus, o angliškoje cukrainėje – pyragaičius. Tiktai kelios pašto karietos pralėkė šuoliais nuo „Princų“ ir „Meriso“ viešbučių.

Delormo pasažu Marijus išėjo į Sent Onorė gatvę. Krautuvės ten buvo uždarytos, pirkliai kalbėjosi prie savo pravirų durų, šaligatviais zujo praeiviai, žibintai degė, visi langai, pradedant antru aukštu, buvo apšviesti kaip paprastai. Pale-Rojalio aikštėje stovėjo kavalerija.

Marijus patraukė Sent Onorė gatve. Juo labiau jis tolo nuo Palė Rojalio, apšviestų langų liko vis mažiau; visos krautuvės buvo aklinai uždarytos, niekas nesikalbėjo ant namų slenksčių, gatvės darėsi vis tamsesnės, o žmonių minia vis tirštesnė, nes praeiviai dabar jau sudarė minią, kurioje niekas tarytum nesikalbėjo, tačiau iš jos vis dėlto sklido duslus ir rūstus gausmas.

Pakeliui į Arbr Seko fontaną pasitaikydavo „susibūrimų“ – tai buvo nejudamos niūrios grupės žmonių, kurios tarp šen ir ten zujančių praeivių atrodė lyg akmenys vandens sraute.

Prie įėjimo į Pruvero gatvę minia jau nejudėjo. Tai buvo stamantrus, masyvus, tvirtas, standus, beveik neperregimas luitas susigrūdusių žmonių, kurie patylomis tarp savęs kalbėjosi. Čia beveik nematei juodų surdutų ir apvalių skrybėlių. Darbininkų palaidinės, kepurės, susivėlę plaukai, pilki kaip žemė veidai. Ši daugybė žmonių pakrikai bangavo nakties rūke. Jų prislopintose šnekose dažnai pasigirsdavo tramdomų aistrų gaida. Nors niekas nejudėjo, buvo girdėti trypimas purve. Anapus minios tirštynės, Rulio gatvėje, Pruvero gatvėje ir Sent Onorė gatvės tęsinyje jau nebuvo nė vieno lango, kuriame būtų degusi žvakė. Matei tik tolstant ir gatvių gilumoje blankstant vienišas žibintų eiles. Anų laikų žibintai panėšėjo į raudonas ant virvių pakabintas storas žvaigždes, metančias ant grindinio šešėlius, primenančius didelius vorus. Gatvės nebuvo tuščios. Jose galėjai įžiūrėti gubomis sustatytus šautuvus, siūbuojančius durtuvus ir susibūrusius kareivius. Joks smalsuolis neperžengdavo tos ribos. Ten buvo sustingęs bet koks judėjimas. Ten baigėsi minia ir prasidėjo kariuomenė.

Marijus smelkėsi į savo tikslą atkakliai, kaip žmogus, praradęs visas viltis. Jis pašauktas, vadinasi, reikia eiti. Vargais negalais jis prasiskverbė pro minią, prasiskverbė pro kareivių bivaką, prasmuko pro patrulius, išvengė sargybinių. Jis padarė vingį, pasiekė Betizi gatvę ir patraukė į Hales. Prie Burdone gatvės kampo žibintų nebebuvo.

Prasigavęs pro minios zoną ir perėjęs per kariuomenės sieną, jis atsidūrė kažkokioje baisioje vietoje. Nė vieno praeivio, nė vieno kareivio, nė vieno žiburio; ničnieko. Vienuma, tyla, naktis; kažkoks nežinomas, veriantis šaltis. Įeiti į tokią gatvę – tas pat, kas įeiti į rūsį.

Jis leidosi tolyn.

Žengė keletą žingsnių. Kažkas prabėgo pro jį tekinas. Kas čia buvo? Vyriškis? Moteris? Gal keletas? Jis nebūtų galėjęs to pasakyti. Šmėstelėjo šešėlis ir dingo.

Aplinkiniais keliais jis pasiekė gatvelę – kaip jam atrodė, Puodžių gatvę; tos gatvelės viduryje jis susidūrė su kliūtimi. Ištiesė rankas. Tai buvo apverstas vežimėlis; jo koja pajuto vandens klanus, duobes, išmėtytus ir krūvomis suverstus grindinio akmenis. Tai buvo pradėta statyti ir palikta barikada. Jis perlipo per akmenis ir atsidūrė kitoje užtvaros pusėje. Slinko palei šaligatvio stulpelius, laikydamasis namų sienų. Jam pasimatė, jog truputį toliau nuo barikados kažkas boluoja. Jis prisiartino, ir tas baltumas įgavo formą. Tai buvo du širmi arkliai – tie arkliai, kuriuos rytą Bosiujė iškinkė iš omnibuso; jie visą dieną klaidžiojo iš gatvės į gatvę ir pagaliau čia sustojo su apatiška kantrybe, lygiai taip pat nesuvokdami žmogaus veiksmų, kaip žmogus nesuvokia Apvaizdos veiksmų.

Marijus praėjo pro juos. Kai pasiekė gatvę, kuri jam pasirodė būsianti Visuomenės Sutarties gatvė, nežinia iš kur driokstelėjo šautuvo šūvis, ir kulka, aklai perskrodusi tamsą ir prašvilpusi visiškai arti jo, pramušė ties jo galva varinį barzdaskučio dubenėlį, pakabintą prie kirpyklos. Dar 1846 metais Visuomenės Sutarties gatvėje, Halių kolonadų kampe, galėjai matyti tą prakiurintą barzdaskučio dubenėlį.

Šautuvo šūvis, šiaip ar taip, buvo gyvybės ženklas. Nuo tos akimirkos Marijui nieko daugiau nebeatsitiko.

Visas jo kelias buvo panašus į leidimąsi juodomis pakopomis žemyn.

Vis dėlto Marijus ėjo toliau.

II
PARYŽIUS PELĖDOS AKIMIS

Jeigu šiuo metu viršum Paryžiaus būtų sklandžiusi būtybė, turinti šikšnosparnio arba pelėdos sparnus, ji būtų išvydusi niūrų vaizdą.

Visas senasis Halių kvartalas, sudaręs tarytum miestą mieste, kertamas Sen Deni ir Sen Marteno gatvių, tūkstančio gatvelių skersai išilgai raižomas, sukilėlių paverstas redutu ir placdarmu, šiam sparnuočiui būtų pasirodęs lyg kokia didžiulė tamsi duobė, iškasta Paryžiaus centre. Čia žvilgsnis paskęsdavo prarajoje. Žibintai sudaužyti, langai uždarinėti, todėl nebuvo jokios šviesos, jokios gyvybės, jokio triukšmo, jokio judėjimo. Neregimas maišto saugotojas, naktis, budėjo visur ir palaikė tvarką. Nugramzdinti nedidelį skaičių žmonių visa apimančioje tamsoje, galima sakyti, padauginti kovotojų skaičių priemonėmis, kurias teikia ši tamsa, – štai vienintelė sukilimo taktika. Dienai baigiantis kiekvienas langas, kuriame įsižiebdavo žvakė, gaudavo kulką. Šviesa užgesdavo, kartais krisdavo negyvas ir gyventojas. Taigi niekas nejudėjo. Namuose viešpatavo tik baimė, nusiminimas ir stingulys; gatvėse –šventas siaubas. Žvilgsniui liko nepagaunamos nei ilgos langų ir aukštų eilės, nei dantyti kaminų ir stogų kyšuliai, nei tos neaiškios blizgančios dėmės purviname ir drėgname gatvės grindinyje. Akis, iš aukštai pažvelgusi į tą tirštą tamsą, galimas daiktas, būtų įžiūrėjusi vienur kitur kokią mirgančią švieselę, panašią į griuvėsiuos klaidžiojančius žiburėlius, iš tamsos ištraukusią įmantrias laužtines linijas, keistų statinių kontūrus: tai buvo barikados. Visa kita atrodė lyg tamsos ežeras, miglotas, slegiantis, nykus, viršum kurio kilo grėslūs nejudą siluetai: Sen Žako bokštas, Sen Meri bažnyčia ir du ar trys kiti didžiuliai pastatai – žmonių sukurti gigantai, nakties paversti vaiduokliais.

Visur aplinkui šį tuščią ir gūdų labirintą, kvartaluose, kuriuose Paryžiaus judėjimas nebuvo galutinai nutilęs ir kuriuose degė keletas retų žibintų, stebėtojas iš viršaus būtų galėjęs įžvelgti metalinį kardų bei durtuvų blyksėjimą, nugirsti duslų artilerijos dundesį ir tylių batalionų knibždėjimą, tolydžio stiprėjantį; jis būtų išvydęs grėslią juostą, kuri pamažu vis labiau veržėsi ir glaudėsi aplinkui sukilėlius.

Kariuomenės apgultas kvartalas dabar panėšėjo į baisingą urvą; ten viskas atrodė užmigę ir sustingę ir, kaip mes ką tik matėme, kiekviena gatvė, į kurią buvo galima įeiti, sutikdavo žmogų tik tamsa.

Kraupia tamsa, pilna spąstų, pilna nežinomų ir pavojingų susidūrimų, tamsa, į kurią baisu įžengti ir šiurpu pasilikti: tie, kurie žengė į ją, drebėjo prieš tuos, kurie jų laukė, o tie, kurie laukė, virpėjo prieš tuos, kurie turėjo ateiti. Už kiekvieno gatvės posūkio glūdojo neregimi kovotojai; mirtimi gresiančios pasalos, tūnančios nakties tamsyje. Čia buvo viso ko galas. Negalėjai tikėtis jokios kitos šviesos, kaip tik šūvių tvykstelėjimo, jokio kito susitikimo, kaip tik trumpos staigios pažinties su giltine. Kur? Kaip? Kada? Nežinia, bet tai buvo tikra ir neišvengiama. Čia, šioje vietoje, pasirinktoje kovai, vyriausybė ir sukilimas, nacionalinė gvardija ir liaudies sąjungos, buržuazija ir maištininkai ruošėsi susikibti vyras

prieš vyrą, apčiuopom, aklai. Tiek vieniems, tiek ir kitiems tai buvo ta pati būtinybė. Liko tik viena išeitis: arba nugalėti, arba žūti. Padėtis buvo tokia įtempta, o tamsa tokia nepermatoma, jog patys baikščiausieji jautėsi apimti ryžto, o patys drąsiausieji – siaubo.

Beje, įniršis, rūstis ir ryžtas buvo abiejose pusėse vienodi. Vieniems eiti pirmyn reiškė mirti, bet niekas nemanė trauktis; antriems pasilikti reiškė mirti, bet niekas nemanė bėgti.

Būtinai reikėjo, kad rytoj viskas būtų baigta, kad viena arba kita šalis laimėtų pergalę, kad sukilimas virstų revoliucija arba pasirodytų besąs tik nepavykusi įžūli avantiūra. Vyriausybė tai suprato lygiai gerai kaip ir partijos; menkiausias buržua tai jautė. Dėl to kilo tas skausmingas maudulys, kurį dar didino neįžvelgiama tamsa šitame kvartale, kuriame viskas turėjo išsispręsti; dėl to didėjo nerimas aplinkui šią tylą, iš kurios turėjo kilti katastrofa. Čia buvo girdėti vienų vienas garsas, širdį veriantis, panašus į gargėjimą, grėsmingas kaip prakeikimas: Sen Meri varpų gausmas, skelbiąs aliarmą. Negalima įsivaizduoti nieko, kas labiau stingdytų širdį, kaip šis nevilties pilnas sutrikusio varpo šauksmas, gailus skundas patamsiuose.

Kaip dažnai atsitinka, gamta, atrodė, sutiko su tuo, ką ruošėsi daryti žmonės. Niekas neardė šios sielvartingos harmonijos. Žvaigždės išnyko; sunkūs debesys niūriomis klostėmis aptraukė visą horizontą. Negyvas gatves dengė juodas dangus, nelyginant didžiulė marška, užklojusi didžiulį kapinyną.

O tuo metu, kai kautynės, dar grynai politinės kautynės, buvo ruošiamos toje pačioje vietoje, kuri jau buvo mačiusi tiek revoliucinių įvykių; kai jaunuomenė, slaptos draugijos, mokyklos – principų vardan, o vidurinysis luomas – savanaudiškumo vardan, artėjo prie vieni kitų, pasiryžę susidurti, vieni kitus parblokšti ir sutriuškinti; kai kiekvienas skubino ir ragino paskutinę, lemiamą krizės valandą, kad tik ji greičiau ateitų, – tolumoje, už šio fatališko kvartalo ribų, senajame paniekintame Paryžiuje, užgožtame laimingo ir tauraujančio Paryžiaus spindesio, giliausiose neišmatuojamose jo gelmėse girdėjosi duslus rūstaus liaudies balso urzgimas.

Tai šiurpus ir šventas balsas, žvėries riaumojimas ir drauge Dievo žodis, kuris kelia siaubą silpniesiems ir įspėja išminčius, kuris skamba iš apačios kaip liūto staugimas ir tuo pat metu iš aukštai kaip perkūno griausmas.

III

PASKUTINĖ RIBA

Marijus pasiekė Hales.

Čia viskas buvo dar labiau sustingę, dar tyliau ir dar niūriau nei gretimose gatvėse. Galėjai sakyti, ledinė kapo rimtis iškilo iš žemės ir pasklido po dangumi.

Kažkoks raudonas atšvaitas šiame juodame fone išryškino aukštastogius namus, užtvėrusius Šanvreri gatvę iš Sent Estašo bažnyčios pusės. Tai buvo atspindys deglo, kuris degė

„Korinto" barikadoje. Marijus pasuko į tą raudoną atšvaitą. Šis jį atvedė į Burokų rinką, ir Marijus įžiūrėjo tamsią Pamokslininkų gatvės angą. Jis žengė ten. Sukilėlių sargybinis, stovėjęs kitame gale, jo nepastebėjo. Jis jautėsi esąs visai arti to, ko ieškojo, ir ėjo pirštų galais. Šitaip jis priėjo Mondeturo gatvelės alkūnę, tą trumpą jos atkarpėlę, kurią vienintelę, kaip skaitytojas atsimins, Anžolrasas pasiliko susisiekimui su pasauliu. Iškišęs galvą pro paskutinio iš kairės namo kampą, Marijus apžiūrėjo tą Mondeturo gatvelės atkarpėlę.

Truputį tolėliau nuo juodo tos gatvelės ir Šanvreri gatvės kampo, kuris metė plačią šešėlio palą ten, kur jis pats glūdėjo, Marijus pastebėjo blankią švieselę ant grindinio, įžiūrėjo smuklę, o už jos – mirgantį žibintuvėlį prie kažkokios beformės sienos ir sutūpusius vyrus su šautuvais ant kelių. Ligi ten buvo apie dešimt tuazų. Tai buvo vidinė barikados dalis.

Namai dešinėje gatvelės pusėje jam užstojo kitą smuklės dalį, didžiąją barikadą ir vėliavą.

Marijui tereikėjo žengti vieną žingsnį.

Tada nelaimingasis jaunuolis atsisėdo ant šaligatvio stulpelio, susikryžiavo ant krūtinės rankas ir ėmė galvoti apie savo tėvą.

Jis galvojo apie didvyrį pulkininką Ponmersi, narsų karį, Respublikos laikais saugojusį Prancūzijos sienas, o imperatoriaus laikais pasiekusį Azijos sienas, mačiusį Genują, Aleksandriją, Milaną, Turiną, Madridą, Vieną, Drezdeną, Berlyną, Maskvą, visuose Europos kautynių laukuose liejusį savo kraują, tą patį kraują, kuris tekėjo Marijaus gyslomis, be laiko pražildytą drausmės ir vado pareigų naštos, išgyvenusį visą gyvenimą su munduru, su kardasaičiu, su karančiais ant krūtinės epoletų spurgais, pajuodusia nuo parako kokarda, kaktą spaudžiančiu šalmu, lauko barakuose, stovyklose, bivakuose, ligoninėse, ir po dvidešimties didžių karų metų grįžusį su randu skruoste, šypsančiu veidu, paprastą, ramų, pasigėrėtiną, skaistų kaip kūdikis, padariusį viską Prancūzijos labui ir nieko prieš ją.

Marijus tarė sau, kad ir jo diena jau atėjusi, kad ir jo valanda pagaliau išmušusi, kad savo tėvo pavyzdžiu jis taip pat turįs būti narsus, bebaimis, drąsus, bėgti į ugnį, atstatyti savo krūtinę durtuvams, lieti savo kraują, ieškoti priešo, ieškoti mirties, kad ir jis, savo ruožtu, kariaus ir eis į kautynių lauką, kad tasai kautynių laukas – gatvė, o tasai karas – pilietinis karas!

Jis matė pilietinį karą, kuris vėrėsi prieš jį lyg kokia bedugnė, ir į tą bedugnę jam reikėjo šokti.

Tada jis sudrebėjo.

Jis prisiminė tėvo špagą, kurią jo senelis pardavė senų daiktų pirkliui ir kurios taip skausmingai jam buvo gaila. Jis kalbėjo sau, jog ji gerai pasielgė, šita šauni ir nesutepta špaga, kad pasislėpė nuo jo ir rūsčiai dingo tamsybėse; jeigu jinai taip pabėgo, tai, vadinasi, buvo apdovanota protu ir numatė ateitį; vadinasi, ji nujautė maištą, karą nutekamuosiuose grioviuose, gatvių karą, šaudymą pro rūsių angas, smūgius, smogiamus ir gaunamus iš užpakalio; vadinasi, ji, toji špaga, grįžusi iš Marengo ir Fridlando laukų, nenorėjo eiti į Šanvreri gatvę, ir po žygių, tėvo atliktų, nenorėjo leistis į kitokius žygius su sūnumi! Jis sau kalbėjo, kad jeigu turėtų špagą, jeigu būtų ją priėmęs mirusio tėvo galvūgalyje ir išdrįsęs ją atsinešti į naktines gatvių kautynes – prancūzų kautynes su prancūzais, ji tikriausiai jam būtų svilinusi rankas ir suliepsnojusi prieš jį kaip arkangelo kalavijas! Kokia laimė, kalbėjo

jis sau, kad jos nebėra; kaip tai teisinga ir kaip gera, kad ji dingo ir kad senelis pasirodė besąs tikras jo tėvo šlovės saugotojas: juk geriau pulkininko špagai būti parduotai iš varžytynių, parduotai senų daiktų pirkliui, numestai į geležies laužą, negu šiandien kruvinai žeisti tėvynės krūtinę.

O paskui jis gailiai pravirko.

Tai buvo šiurpu. Bet ką gi daryti? Gyventi be Kozetės jis negalėjo. Ji išvažiavo, todėl jam beliko tik mirti. Ar jis nedavė jai garbės žodžio, kad mirs? Ji tai žinojo ir vis dėlto išvyko; vadinasi, ji nori, kad Marijus mirtų. Be to, buvo aišku, kad ji daugiau jo nebemyli, jeigu išvažiavo jo neįspėjusi, netarusi nė žodžio, neparašiusi laiško, nors jo adresą gerai žinojo! Kam dabar gyventi ir dėl ko gyventi? Antra vertus, kaipgi kitaip? Ateiti čia ir vėl pasitraukti! Prisiartinti prie pavojaus ir pabėgti! Pamatyti barikadą ir paspruktí! Paspruktí iš baimės, su viena mintimi: „Gana, man pakaks, pamačiau, ir to užtenka, tai pilietinis karas, einu aš iš čia!“ Pamesti draugus, kurie jo laukia, kurie, galimas daiktas, jo reikalingi! Šitą saujelę, stovinčią prieš visą armiją! Išsižadėti visko iš karto: meilės, bičiulystės, duoto žodžio! Savo bailumą pateisinti patriotizmu! Bet tai neįmanoma, ir jeigu jo tėvo šmėkla pasirodytų čia, tamsoje, ir pamatytų sūnų traukiantis, tai išpertų jam kailį plokščiąja špagos puse ir sušuktų: „Eik gi, baily!“

Prieštaravimų draskomas Marijus nuleido galvą.

Tik staiga ją vėl pakėlė. Jo mintyse įvyko lyg spindulingas nušvitimas. Kapo artumas išplečia minties horizontą; stovint mirties akivaizdoje, atsiveria tiesa. Žygis, į kurį jis rengėsi tuojau pat leistis, jam pasirodė jau nebe pasigailėtinas, bet didingas. Dėl nežinomo vidinio sielos pasikeitimo gatvių karas prieš jo proto žvilgsnį netikėtai įgavo visiškai naują pavidalą. Visi neišsprendžiami klausimai, kurie neduodavo ramybės jo mintims, vėl užplūdo netvarkinga mase, bet jo jau nebedrumstė. Į kiekvieną jis dabar turėjo atsakymą.

Pasvarstykime, kodėl tėvas turėtų piktintis? Argi nesti tokių atvejų, kai sukilimas iškyla iki to, kad virsta pareiga? Kodėl pulkininko Ponmersi sūnų gali pažeminti dalyvavimas kautynėse, kurios dabar turi tuoj prasidėti? Tai ne Monmirailis ir ne Šampoberas[100]; tai visai kas kita. Čia eina kova ne dėl šventos tėvynės žemės, bet dėl šventos idėjos. Tėvynė sielvartauja, tai tiesa, bet užtat žmonija sveikina. Tačiau ar tikrai tėvynė sielvartauja? Prancūzija plūsta krauju, bet laisvė džiaugiasi; o jeigu laisvė džiaugiasi, Prancūzija užmiršta savo žaizdą. Be to, jeigu vertinsime reiškinius dar aukštesniu požiūriu, tai ką būtų galima pasakyti apie pilietinį karą?

Pilietinis karas? Ką tatai reiškia? Argi yra karų su svetimšaliais? Argi bet kuris karas tarp žmonių nėra karas tarp brolių? Karą apibūdina tiktai jo tikslas. Nėra nei karų su svetimšaliais, nei pilietinių karų; yra tik neteisingas karas ir teisingas karas. Ligi tos dienos, kai bus sudarytas didis žmonių susitarimas, karas, bent tas, kuris įkūnija skubančios ateities pastangas prieš delsiančią praeitį, gali būti reikalingas. Ką galima prikišti tokiam karui? Karas darosi gėdingas, o špaga virsta durklu tik tada, kai jis žudo teisę, progresą, protą, civilizaciją, tiesą. Tokiu atveju karas, vis tiek, ar pilietinis karas, ar karas prieš svetimšalius, yra lygiai neteisingas; jo vardas – nusikaltimas. Jei nėra šitos šventos teisingumo sąlygos, tai kokia teise gali remtis viena karo forma, nekęsdama kitos formos? Kokia teise gali remtis Vašingtono špaga, neigdama Kamilio Demuleno ietį? Leonidas prieš svetimša-

lį, Timoleonas[101] prieš tironą – kuris iš jų didingesnis? Vienas yra gynėjas, antras – išlaisvintojas. Ar galima derglioti bet kokią ginkluotą akciją valstybės viduje, neatsižvelgiant į jos tikslą? Tokiu atveju pažymėkite gėdos žyme Brutą, Marselį, Arnu de Blankenheimą, Kolinji. Partizaninis karas? Gatvių karas? Kodėl gi ne? Juk toks buvo Ambiorikso, Arteveldės, Marnikso, Pelagijaus karas[102]. Ambioriksas kovojo prieš Romą, Arteveldė prieš Prancūziją, Marniksas prieš Ispaniją, Pelagijus prieš maurus; visi – prieš išorinį priešą. Tai štai monarchija ir yra išorinis priešas; priespauda – išorinis priešas; „dieviškoji teisė" – išorinis priešas. Despotizmas pažeidžia moralines sienas, panašiai kaip priešo įsiveržimas pažeidžia geografines sienas. Išvyti tironą ar išvyti anglus – abiem atvejais tai reiškia: išlaisvinti savo teritoriją. Ateina valanda, kai nepakanka tiktai protestuoti; po filosofijos turi sekti veiksmas; gyva jėga užbaigia tai, ką buvo nužymėjusi idėja; „Prikaltasis Prometėjas" pradeda, Aristogeitonas užbaigia[103]; „Enciklopedija" apšviečia sielas, Rugpjūčio dešimtoji jas elektrizuoja. Po Eschilo – Frazibulas[104]; po Didro – Dantonas. Liaudis siekia susirasti vadovą. Susitelkusi į minią, ji nusikrato savo apatija. Minią lengvai suburia paklusnumas. Žmones reikia judinti, purtyti, neduoti jiems ramybės jų pačių išlaisvinimo labui; reikia jiems badyti akis teisybe, pilnomis rieškučiomis žerti į juos rūsčią šviesą. Reikia, kad juos pačius bent kiek pritrenktų jų išgelbėjimas; ši akinama šviesa juos prižadina. Todėl būtinai reikalingi aliarmo varpai ir karai. Turi pakilti didieji kovotojai, nutvieksti tautas drąsa ir sukrėsti nelaimingą žmoniją, kurią it šešėlis dengia „dieviškoji teisė", Cezario šlovė, šiurkšti jėga, fanatizmas, neatsakinga valdžia ir autokratinė didybė; supurtyti šį žmonių sambūrį, kvailai kontempliuojantį niūrų nakties triumfą su visu prietemoje slypinčiu jo prašmatnumu. Šalin tironą! Kaip? Apie ką jūs kalbate? Luji Filipą jūs vadinate tironu? Ne, ne daugiau kaip Liudviką XVI. Jie abu yra iš tų, kuriuos istorija paprastai vadina „gerais karaliais"; tačiau principai neskaidomi, tiesos logika tiesi, tiesos savybė yra nepataikauti; vadinasi, jokių nuolaidų; bet kuriam žmogaus teisių pamynimui turi būti užkirstas kelias; Liudvikas XVI „dieviškosios teisės" įkūnijimas, Luji Filipas taip pat, nes jis Burbonas; abudu tam tikru mastu atstovauja teisės užgrobimui, o norint pašalinti visur įsigalėjusią teisės uzurpaciją, reikia su ja kovoti; taip, reikia, o kaip tik Prancūzija visuomet pradėdavo. Kai Prancūzijoje nuverčiamas valdovas, tai valdovas nuverčiamas visur. Žodžiu, vėl įtvirtinti socialinę teisybę, grąžinti laisvei jos sostą, grąžinti liaudį liaudžiai, grąžinti žmogui suverenumą, uždėti ant Prancūzijos galvos raudoną purpurą, pilnutinai atkurti protą ir teisingumą, užgniaužti bet kokią antagonizmo užuomazgą, grąžinant kiekvienam, kas jam priklauso, panaikinti kliūtį, kurią karališkoji valdžia stato visuotinei didžiausiai santarvei, vėl iškelti žmonių giminę į vieną lygį su teise – koks tikslas gali būti teisingesnis ir, vadinasi, koks karas didingesnis? Tokie karai kuria taiką. Didžiulė prietarų, privilegijų, klaidingų įsitikinimų, melo, grobimo, piktnaudžiavimo, smurto, neteisybės ir tamsos tvirtovė vis dar stūkso virš pasaulio su savo neapykantos bokštais. Reikia ją nuversti. Reikia sugriauti šią baisingą masę. Nugalėti prie Austerlico – didis žygdarbis, paimti Bastiliją – visų didžiausias.

Nėra žmogaus, kuris iš savo patyrimo nebūtų pastebėjęs, kad siela – ir čia glūdi jos stebuklas: vienovė, sutapusi su visur esamumu, – turi keistą savybę kone šaltai samprotauti pačioje sunkiausioje būklėje, ir dažnai nepaguodžiamos meilės širdgėla ir giliausia

neviltis visų skausmingiausiuose, visų niūriausiuose savo monologuose sugeba apsvarstyti priežastis ir diskutuoti vienus ar kitus teiginius. Logika įsipina į audringą susijaudinimą, ir silogizmų siūlas vyniojasi nenutrūkdamas sielvartingame minties šėlsme. Tokia buvo Marijaus dvasios būsena.

Šitaip mąstydamas, prislėgtas, čia pilnas ryžto, čia svyruodamas ir, tikrai sakant, drebėdamas prieš tai, ką ruošėsi daryti, Marijus klydinėjančiu žvilgsniu apmetė vidinę barikados dalį. Ten pusbalsiu šnekėjosi sukilėliai, nesitraukdami iš savo vietų, ir buvo justi toji tariama ramybė, kuri būdinga paskutinei laukimo fazei. Viršum jų, ketvirto aukšto langelyje, Marijus pastebėjo kažkokį žiūrovą ar stebėtoją, kuris jam pasirodė nepaprastai atidus. Tai buvo Kabiuko nukautasis durininkas. Iš apačios, žioruojant deglui, paslėptam grindinio akmenų krūvoje, jo galva vos matėsi. Silpnoje ir niūrioje šviesoje negalėjai įsivaizduoti nieko keistesnio už šį melsvai blyškų, nejudantį, nustebusį veidą po pasišiaušusiais plaukais, atmerktomis sustingusiomis akimis ir išžiota burna, tarytum iš smalsumo pasilenkusį į gatvę. Galėjai sakyti, jog tasai, kuris numirė, žiūri į tuos, kurių laukia mirtis. Nuo langelio iki pat antro aukšto rausvomis srovelėmis žemyn leidosi ilgas kraujo latakas.

KETURIOLIKTOJI KNYGA
NEVILTIES DIDYBĖ

I
VĖLIAVA. PIRMAS VEIKSMAS

Vis dar niekas nesirodė. Sen Meri bokšte išmušė dešimtą valandą, Anžolrasas ir Kombeferas su karabinais rankose atsisėdo prie spragos, paliktos didžiojoje barikadoje. Sėdėjo tylėdami ir klausėsi, stengdamiesi pagauti net patį dusliausią ir tolimiausią žingsnių garsą.

Staiga tą gūdžią tylą sutrikdė skardus, jaunas, linksmas balsas, kuris, atrodė, sklido iš Sen Deni gatvės, ir senos liaudies dainelės „Mėnesienoje“ motyvu aiškiai suskambėjo daina, kuri baigėsi riksmu, panašiu į gaidžio giedojimą:

Nosis ašaroja.
Ak, Biugo, kas bus?
Gal sukelk ant kojų
Savo žandarus?

Paskui pulką pulkas,
Net žiūrėt klaiku!
Ėmė švilpti kulkos!
Ka-ka-ka-ryku!

Jiedu paspaudė vienas kitam rankas.

– Tai Gavrošas, – tarė Anžolrasas.

– Jis mus įspėja, – tarė Kombeferas.

Tuščios gatvės rimtį sudrumstė skubūs žingsniai, vikresnė už klouną būtybė persirito per omnibusą, ir į barikados vidų įšoko uždusęs Gavrošas, šaukdamas:

– Kur mano šautuvas? Jie čia pat.

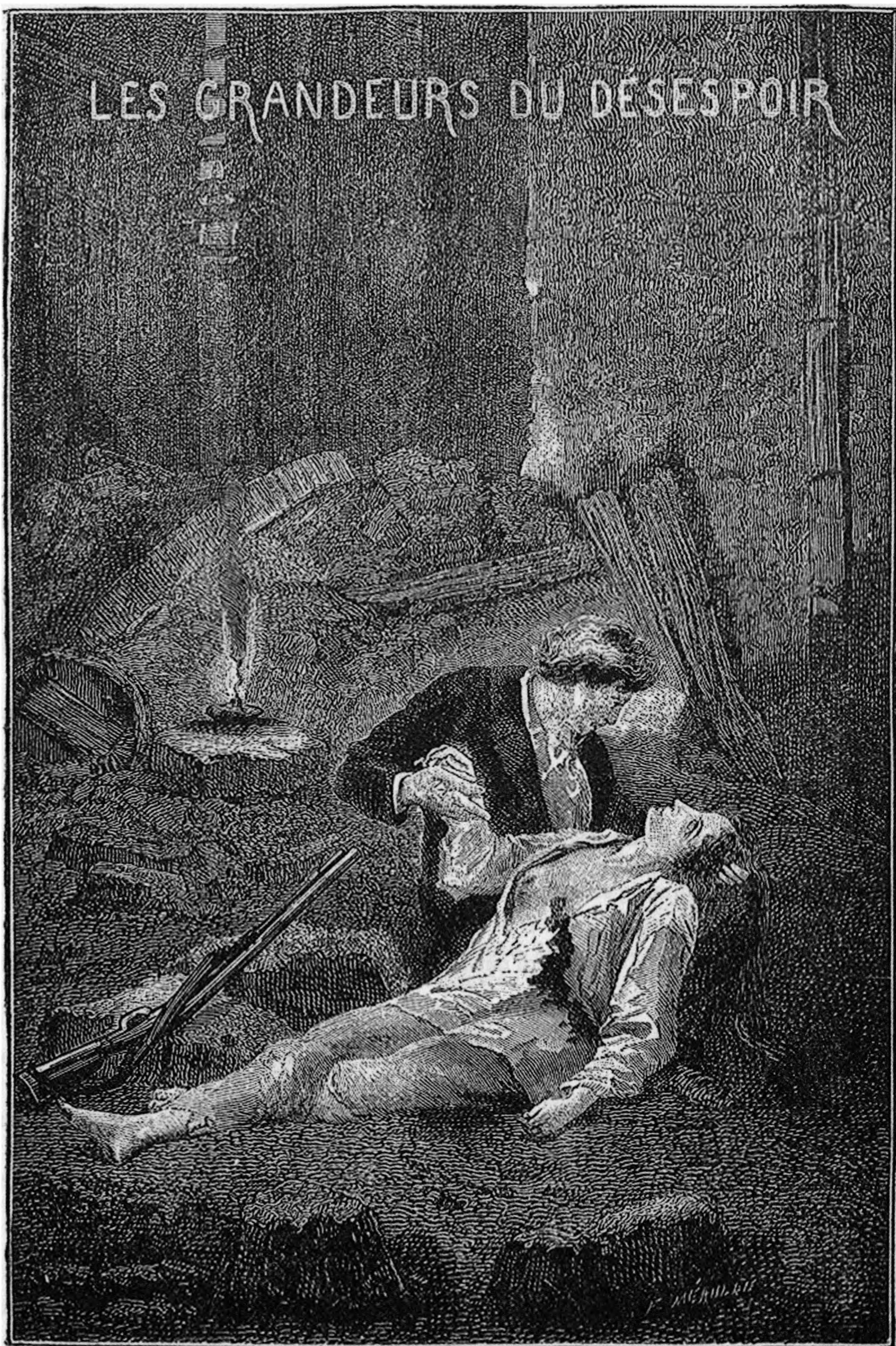
Visą barikadą tarsi sukrėtė elektros srovė, ir pasigirdo, kaip subruzdo rankos, ieškodamos šautuvų.

– Gal imsi mano karabiną? – paklausė berniūkštį Anžolrasas.

– Aš noriu didelio šautuvo, – atsakė Gavrošas.

Ir jis paėmė Žavero šautuvą.

Du sargybiniai paliko savo postus ir grįžo į barikadą beveik tuo pat metu, kaip ir Gavrošas. Vieno iš jų postas buvo gatvės gale, o kitas patruliavo Mažojoje Valkatų gatvėje.

Neviltieѕ didybė

Pamokslininkų skersgatvio patrulis pasiliko savo vietoje – tai reiškė, kad iš tiltų ir Halių pusės dar niekas nesirodo.

Šanvreri gatvė, kurios grindinio akmenis tebuvo galima įžiūrėti tik tose vietose, į kurias krito atšvaitai nuo vėliavos, sukilėliams atrodė tarsi dideli, juodi, rūkuose dunksą atkelti vartai.

Visi stojo į savo postus.

Keturiasdešimt trys sukilėliai, tarp jų Anžolrasas, Kombeferas, Kurfeirakas, Bosiujė, Žoli, Baorelis ir Gavrošas, klūpojo didžiosios barikados viduje taip, kad jų galvos buvo lygiai su jos viršumi, ir, tarytum iš šaudomųjų angų nukreipę savo šautuvų ir karabinų vamzdžius į gatvės tamsą, įtempę ausis, sulaikę kvapą, pasirengė atidengti ugnį. Šešetas sukilėlių, vadovaujami Feji, stovėjo abiejų „Korinto" aukštų languose, taip pat prisidėję prie pečių šautuvus.

Praėjo dar kelios akimirkos; paskui Sen Lė pusėje aiškiai pasigirdo ritmingas, sunkus daugelio žingsnių dundesys. Iš pradžių silpnas, paskui ryškus, vėliau sunkus ir trankus, jis pamažu, be atvangos, nepaliaujamai artėjo, ir jo ramus tolydumas kėlė siaubą. Be jo, nieko daugiau nesigirdėjo. Tai buvo Komandoro statulos tyla ir kartu jos žingsnių dunksėjimas, bet šituose akmeniniuose žingsniuose buvo juntamas gigantiškumas ir gausybė, kuri kėlė minios, o kartu ir vaiduoklio įspūdį. Atrodė, jog tai žengia baisioji statula, kurios vardas – Legionas. Žingsniai artėjo; jie priartėjo dar labiau ir sustojo. Gatvės gale pasigirdo tarsi daugybės žmonių alsavimas. Ten nieko nebuvo galima įžiūrėti, tiktai pačioje gilumoje, tirštoje tamsoje, mirguliavo daugybė plonų kaip adatos, beveik nepastebimų metalinių gijų, primenančių tuos nenusakomus fosforinius raizginius, kuriuos, užmerkęs vokus, matai prieš užmigdamas, pro pirmuosius miego rūkus. Tai buvo šautuvų vamzdžiai ir durtuvai, kurie neryškiai blykčiojo tolimo deglo liepsnos atspindžiuose.

Vėl stojo tyla, lyg abi pusės kažko būtų laukusios. Staiga iš tamsybės gilumos kažkieno balsas, nuskambėjęs itin kraupiai todėl, kad nieko nebuvo matyti, – atrodė, jog prabilo pati tamsa, – sušuko:

– Kas ten?

Tuo pat metu sutarškėjo nuleidžiami šautuvai.

Anžolrasas garsiai ir išdidžiai atsiliepė:

– Prancūzų revoliucija.

– Ugnis! – sukomandavo balsas.

Visus gatvės namų fasadus purpuru nutvieskė žaibas, lyg būtų atsivėrusios ir staiga vėl užsidariusios degančios krosnies durys.

Barikadą sudrebino baisus trenksmas. Raudona vėliava nukrito. Ugnis buvo tokia smarki ir tanki, kad kirste nukirto jos stiebą – omnibuso grąžulo viršūnę. Kulkos, atšokusios nuo namų atbrailų, pataikė į barikados vidų ir sužeidė kelis vyrus.

Ši pirmoji salvė padarė tiesiog stingdantį įspūdį. Ataka buvo žiauri, ji galėjo priversti susimąstyti ir pačius drąsiausiuosius. Buvo aišku, kad teks turėti reikalą mažiausia su visu pulku.

– Draugai, – sušuko Kurfeirakas – neeikvokime be reikalo parako. Luktelėkime; atsakysime tada, kai jie prieis arčiau.

– O pirmiausia, – tarė Anžolrasas, – iškelkime vėliavą!

Jis paėmė vėliavą, nukritusią kaip tik prie jo kojų.

Už barikados buvo girdėti vamzdžiuose stuksint grūstuvus: kareiviai vėl užtaisinėjo šautuvus.

– Kas iš jūsų drąsuolis? – klausė Anžolrasas. – Kas iškels vėliavą ant barikados?

Niekas neatsiliepė. Kopti ant barikados, kai į ją, be abejo, vėl nukreipti užtaisyti šautuvai, reiškė ne ką kita kaip mirti. Ir narsiausiam žmogui nelengva save pasmerkti. Pats Anžolrasas sudrebėjo. Jis pakartojo:

– Niekas nesiryžta?

III
VĖLIAVA. ANTRAS VEIKSMAS

Nuo to laiko, kai sukilėliai atvyko į „Korintą" ir pradėjo statyti barikadą, niekas nebekreipė dėmesio į tėvuką Mabefą. O ponas Mabefas nepaliko būrio. Jis įėjo į pirmąjį smuklės aukštą ir atsisėdo už bufeto stalo. Ten jisai, jei taip galima pasakyti, visiškai paskendo pats savyje. Atrodė, kad jis nieko nemato ir nieko negalvoja. Kurfeirakas ir kiti buvo du ar tris kartus priėję prie jo ir perspėję dėl pavojaus, ragindami jį pasitraukti, bet jis, matyt, jų negirdėjo. Kai niekas su juo nekalbėdavo, jo lūpos krusčiodavo, tarsi jis kam kažką sakytų, o kai tik kas nors į jį kreipdavosi, jo burna susičiaupdavo ir akys užgesdavo. Kokia poza jis atsisėdo kelios valandos prieš barikados užpuolimą, tokia ir tebesėdėjo; sugniaužtos į kumščius jo rankos buvo padėtos ant kelių, o galva kiek palenkta į priekį, lyg jis būtų žiūrėjęs į prarają. Niekas nepajėgė priversti jo šitą pozą pakeisti; atrodė, kad jo dvasia plevena kažkur toli nuo barikados. Kai visi užėmė savo kovos vietas, žemutinėje salėje liko tiktai prie stulpo pririštas Žaveras, su nuogu kardu jį saugojąs sukilėlis ir Mabefas. Atakos momentu, trinktelėjus salvei, fizinis smūgis jį sukrėtė, ir jis, tarsi pabudęs, staiga atsistojo, perėjo per salę ir kaip tik tuo metu, kai Anžolrasas pakartojo savo raginimą: „Niekas nesiryžta?" – pasirodė smuklės duryse.

Jo pasirodymas giliai sujaudino sukilėlius. Pasigirdo šauksmai: „Štai žmogus, balsavęs už karaliaus mirtį! Konvento narys! Jis liaudies atstovas!"

Galimas dalykas, kad Mabefas tų šauksmų negirdėjo.

Jis priėjo tiesiai prie Anžolrasaro – sukilėliai su didžiausia pagarba ir baime prasiskyrė prieš jį – ir išplėšė vėliavą iš Anžolraso rankų, kuris, apstulbęs iš nuostabos, pasitraukė atatupstas; o paskui, niekam neišdrįsus nei jo sustabdyti, nei jam padėti, šis aštuonių dešimčių metų kretančia galva senis tvirtu, neskubiu žingsniu ėmė kopti aukštyn barikados laiptais, sukrautais iš grindinio akmenų. Tai buvo taip šiurpu ir taip didinga, jog visi aplinkui sušuko: „Kepures nuo galvų!" Sulig kiekviena pakopa darėsi vis baisiau; žili Mabefo plaukai, sugurę jo veidas, didelė, praplikusi ir raukšlių išvagota kakta, įdubusios akys, iš nuostabos pražiota burna, sena ranka, aukštai laikanti raudoną vėliavą, kilo iš tamsos ir didėjo kruvinoje deglo šviesoje; galėjai sakyti, jog iš po žemių pasirodė 1793 metų šmėkla su teroro vėliava rankoje.

Kai jis pasiekė paskutinę pakopą, kai tas baisingas ir kretąs vaiduoklis, atsistojęs ant lūženų krūvos priešais tūkstantį du šimtus neregimų šautuvų, išsitiesė visu ūgiu akis į akį su mirtim, lyg būtų už ją stipresnis, visa barikada, paskendusi tamsoje, atrodė antgamtiškai ir grandioziškai.

Stojo tyla, kokia esti tik tada, kai vyksta stebuklas.

Toje tyloje senis sumojavo raudona vėliava ir sušuko:

– Tegyvuoja revoliucija! Tegyvuoja respublika! Brolybė! Lygybė! Ir mirtis!

Už barikados pasigirdo tylus ir greitas murmesys, tarsi būtų šnabždėjęs kunigas, skubąs baigti maldą. Tai buvo veikiausiai policijos komisaras, kuris iš kito gatvės galo įstatymo vardu reikalavo išsiskirstyti.

Paskui tas pats skardus balsas, kuris pirma paklausė „Kas ten?", sušuko:

– Pasitraukit!

Ponas Mabefas, išblyškęs, apkvaitęs, su klaikiomis pamišimo liepsnelėmis vyzdžiuose, iškėlė vėliavą viršum galvos ir pakartojo:

– Tegyvuoja respublika!

– Ugnis! – sukomandavo balsas,

Į barikadą trenkė antra salvė, panaši į kartečę.

Senio kojos sulinko per kelius, paskui jis vėl atsistojo, paleido iš rankų vėliavą ir, išsitiesęs visu ūgiu, sukryžiuotomis rankomis, krito kaip lenta aukštielninkas ant grindinio.

Iš po jo ėmė srūti kraujo upeliai. Jo senas, išblyškęs ir liūdnas veidas žvelgė į dangų.

Sukilėlius apėmė vienas iš tų jausmų, kurių žmogus nepajėgia suvaldyti ir kurie priverčia jį pamiršti net pavojų, ir jie su pagarbia baime prisiartino prie nukritusiojo.

– Kas per žmonės tie karalžudžiai! – sušuko Anžolrasas.

Kurfeirakas, pasilenkęs Anžolrasui prie ausies, sušnabždėjo:

– Pasakysiu tau vienam, nes nenoriu, kad atslūgtų entuziazmas. Jis juk visai nebuvo karalžudys. Aš jį pažinau. Tai tėvukas Mabefas. Nežinau, kas jam šiandien pasidarė, bet šitas kvaiša pasirodė besąs narsuolis. Tik pažiūrėk į jo veidą.

– Kvaišos galva, o Bruto širdis, – atsakė Anžolrasas.

Paskui jis pakėlė balsą:

– Piliečiai! Štai pavyzdys, kurį seniai duoda jauniesiems. Mes svyravome, o jis pasiryžo! Mes traukėmės, o jis žengė pirmyn! Štai ko tie, kurie dreba iš senatvės, moko tuos, kurie dreba iš baimės! Šitas senukas yra didis tėvynės akyse. Jis ilgai gyveno ir šlovingai mirė! O dabar neškime lavoną į vidų, ir tegu kiekvienas iš mūsų gina tą mirusį senelį taip, kaip gintų savo gyvą tėvą, ir tegu jo buvimas tarp mūsų padaro barikadą neįveikiamą!

Niūriu ir ryžtingu murmėjimu aplinkiniai pritarė jo žodžiams.

Anžolrasas pasilenkė, pakėlė senio galvą ir rūsčiu veidu pabučiavo į kaktą, o paskui, švelniai ir atsargiai liesdamas mirusįjį, tarsi bijodamas jį įskaudinti, atlošė jam rankas, nuvilko švarką, parodė visiems kruvinas skyles ir tarė:

– Dabar jis bus mūsų vėliava.

III

GAVROŠAS BŪTŲ GERIAU PADARĘS, JEI BŪTŲ PAĖMĘS ANŽOLRASO KARABINĄ

Tėvuką Mabefą jie uždengė ilgu juodu našlės Išlu šaliu. Šeši vyrai iš savo šautuvų padarė neštuvus, paguldė ant jų lavoną ir vienplaukiai nunešė iškilmingu, lėtu žingsniu ant didžiojo stalo žemutinėje salėje.

Šitie žmonės, didžiai susikaupę šiai rimtai ceremonijai, nebegalvojo apie savo pavojingą padėtį.

Nešant lavoną pro Žaverą, kuris į viską žiūrėjo apatiškai, kaip ir anksčiau, Anžolrasas šnipui tarė:

– Tuoj ateis tavo eilė!

Tuo metu mažasis Gavrošas, kuris vienas nebuvo palikęs savo posto ir atidžiai sekė priešą, pastebėjo žmones, kurie, kaip jam pasirodė, tyliai sėlino prie barikados. Jis tuoj pat sušuko:

– Pavojus!

Kurfeirakas, Anžolrasas, Žanas Pruveras, Kombeferas, Žoli, Baorelis, Bosiujė – visi urmu išbėgo iš smuklės. Galvoti jau nebebuvo kada. Jie pamatė viršum barikados vilnijant ištisą mišką žvilgančių durtuvų. Į barikados vidų brovėsi augaloti municipalinės gvardijos kareiviai, vieni – lipdami per omnibusą, kiti – lįsdami pro spragą ir grūsdami pirma savęs vaikėzą, kuris, nors ir traukėsi, bet nebėgo.

Akimirka buvo kritiška. Tai buvo ta pirmoji grėsminga potvynio minutė, kai upė susilygina su pylimu ir vanduo pradeda sunktis pro užtvankos plyšius. Dar sekundė, ir barikada būtų buvusi paimta.

Baorelis puolė pirmą lendantį vidun gvardietį ir iš arti nušovė jį vietoje karabinu; antrasis durtuvu nukovė Baorelį. Trečiasis jau buvo partrenkęs Kurfeiraką, kuris šaukė: „Pas mane!“ Didžiausias iš visų, tikras milžinas, atkišęs durtuvą, žengė artyn prie Gavrošo. Vaikiščias suspaudė savo mažomis rankelėmis didžiulį Žavero šautuvą, ryžtingai nusitaikė į milžiną ir spustelėjo gaiduką. Šautuvas neiššovė. Žaveras jo nebuvo užtaisęs. Gvardietis nusikvatojo ir užsimojo ant vaiko durtuvu.

Durtuvui dar nepalietus Gavrošo, šautuvas iškrito kareiviui iš rankų: tiesiog į kaktą gvardiečiui pataikė kažkieno kulka, ir jis griuvo aukštielninkas. Kita kulka kliuvo į pačią krūtinę kitam gvardiečiui, kuris buvo užpuolęs Kurfeiraką, ir partiesė jį ant grindinio.

Tai buvo Marijus, ką tik dabar pasirodęs barikadoje.

IV
PARAKO STATINAITĖ

Marijus, tūnodamas Mondeturo gatvės vingyje, kovos pradžioje jautė baimę ir svyravo. Vis dėlto jis negalėjo ilgai priešintis tam paslaptingam ir nenugalimam svaiguliui, kurį būtų galima pavadinti bedugnės šaukimu. Tiesioginio pavojaus grėsmė, pono Mabefo mirtis – toji niūri mįslė, Baorelio žūtis, Kurfeirako riksmas „Pas mane!“, pavojaus ištiktas vaikas, bičiuliai, laukę pagalbos arba keršto, – visa tai išsklaidė jo svyravimus, ir jis su dviem savo pistoletais rankose puolė į kautynes. Pirmu šūviu jis išgelbėjo Gavrošą, antru išlaisvino Kurfeiraką.

Pyškant šūviams, šaukiant sužeistiems gvardiečiams, puolėjai užkopė ant įtvirtinimo, viršum kurio dabar jau buvo matyti ištisa minia daugiau kaip iki juostos išlindusių

municipalinių gvardiečių, linijinių kareivių ir priemiesčio nacionalinių gvardiečių su šautuvais rankose. Jie užėmė jau daugiau kaip du trečdalius užtvaros, bet į vidų nešoko, lyg būtų svyravę, bijodami kokių spąstų. Jie žiūrėjo į tamsią barikadą lyg į liūto urvą. Deglo šviesoje buvo matyti vien jų durtuvai, kailinės kepurės ir neramūs, suirzę veidai.

Daugiau ginklų Marijus nebeturėjo, jis numetė savo iššautus pistoletus, bet žemutinėje salėje, prie durų, pastebėjo parako statinaitę.

Kai jis pasisukęs žiūrėjo į tą pusę, į jį nukreipė šautuvą vienas kareivis. Tuo momentu, kai kareivis jau buvo nusitaikęs šauti, kažkieno ranka pačiupo vamzdžio galą ir jį uždengė. Tasai žmogus, kuris šuoliu prišoko artyn, buvo jaunas darbininkas pliušinėmis kelnėmis. Šautuvas iššovė, kulka pervėrė ranką ir, galbūt, patį darbininką, nes jis pargriuvo, bet Marijaus nekliudė. Visa tai, atrodė, greičiau pasivaideno pro dūmus, negu įvyko tikrovėje. Marijus, kuris buvo jau beeinąs į smuklės vidų, tai vos tepastebėjo. Vis dėlto jis spėjo pamatyti į jį nukreiptą šautuvo vamzdį ir ranką, kuri jį uždengė, ir išgirdo šūvį. Tokiais momentais viskas, ką matai, tartum mirguliuoja ir šmėsčioja, ir žmogus į nieką nesutelki dėmesio. Tik neaiškiai jauti, jog esi stumiamas į dar tirštesnę tamsą, ir viskas atrodo paskendę ūkanose.

Sukilėliai, netikėtai užklupti, bet neišsigandę, vėl sukaupė jėgas. Anžolrasas sušuko: „Palaukite! Nešaudykite kur pakliuvo!" Pirmosiomis sąmyšio minutėmis jie iš tikrųjų galėjo vieni kitus sužeisti. Daugumas jų sulipo į antrąjį aukštą ir į mansardas, iš kur galėjo pro langus apšaudyti puolėjus. Patys ryžtingiausieji, tarp jų Anžolrasas, Kurfeirakas, Žanas Pruveras ir Kombeferas, išdidžiai, nesislėpdami pasitraukė prie užpakalyje buvusių namų ir atsistojo tiesiai priešais kareivių bei gvardiečių eiles, užėmusias barikados viršų.

Visa tai buvo įvykdyta be jokio skubėjimo, su tuo neįprastu ir grėsmingu rimtumu, kuris būdingas žmonėms prieš grumtynes šaltaisiais ginklais. Priešininkai taikė vieni į kitus visai iš arti, jie buvo prie pat vieni kitų ir būtų galėję lengvai susikalbėti. Kai jau tereikėjo vienos kibirkšties, kad plykstelėtų liepsna, karininkas su metaliniu antkrūtiniu ir storais epoletais atkišo į priekį špagą ir sušuko:

– Atiduokite ginklus!

– Ugnis! – atsakė Anžolrasas.

Abidvi salvės trenkė tuo pačiu laiku, ir viskas pranyko dūmuose.

Dūmai buvo aitrūs ir troškūs, ir juose, silpnai ir dusliai dejuodami, ropojo mirštantieji ir sužeistieji.

Kai dūmai išsisklaidė, vėl abiejose pusėse pasirodė kovotojai, kurie, nors ir praretėję, nesitraukė iš savo vietų ir tylėdami užtaisinėjo šautuvus.

Staiga pasigirdo griausmingas balsas:

– Nešdinkitės, arba aš išsprogdinsiu barikadą!

Visi atsisuko į tą pusę, iš kurios sklido balsas.

Įėjęs į žemutinę salę, Marijus paėmė ten parako statinaitę, paskui, pasinaudodamas dūmais ir ta neperregima migla, kuri gaubė įtvirtinimą, prasmuko palei barikadą iki akmeninio narvo, kuriame buvo įtaisytas deglas. Ištraukti deglą, padėti statinaitę su paraku į jo vietą, pagrūsti krūvą grindinio akmenų po statinaite, kurios dugnas klusniai bematant išlūžo, – visam tam Marijus sugaišo tiek laiko, kiek žmogui reikia pasilenkti ir atsitiesti, ir dabar visi, nacionaliniai gvardiečiai, municipaliniai gvardiečiai, karininkai, kareiviai, su-

sigrūdę kitame barikados pakraštyje ir nustėrę iš baimės, žiūrėjo, kaip jis, stovėdamas ant akmenų su deglu rankoje, išdidžiu, lemtingo ryžto įkvėptu veidu, kišo liepsnojantį deglą artyn prie tos grėsmingos krūvos, kurioje buvo matyti sudužusi parako statinaitė, baisiu balsu šaukdamas:

– Nešdinkitės, arba išsprogdinsiu barikadą!

Marijus, užėmęs ant barikados aštuoniasdešimties metų senio vietą, atrodė tartum jaunosios revoliucijos vizija, kuri pasirodė išnykus senosios šmėklai.

– Išsprogdinsi barikadą? – sušuko kažkoks seržantas. – Tai ir save kartu?

Marijus atsakė:

– Ir save kartu!

Ir jis priartino deglą bemaž prie pat statinaitės.

Ant barikados jau nieko nebebuvo. Puolėjai, palikę savo nukautuosius ir sužeistuosius, galvotrūkčiais, pakrikai dūmė atgal į kitą gatvės galą ir vėl dingo naktyje. Tai buvo išties paniškas bėgimas.

Barikada buvo išvaduota.

GALAS ŽANO PRUVERO EILĖMS

Visi apsupo Mariją. Kurfeirakas puolė jam ant kaklo.

– Tu čia!

– Kokia laimė! – sušuko Kombeferas.

– Atėjai kaip tik laiku! – tarė Bosiujė.

– Jei ne tu, aš būčiau žuvęs! – įterpė Kurfeirakas.

– Jei ne jūs, aš būčiau nudaigotas! – pridūrė Gavrošas.

Marijus paklausė:

– Kas čia viršininkas?

– Tu, – atsakė Anžolrasas.

Visą tą dieną Marijaus smegenys buvo nelyginant degantis žaizdras, o dabar jo mintys virto sūkuriu. Tik jam atrodė, kad tas sūkurys, kuris glūdėjo jame, siaučia aplinkui jį ir kažkur jį neša. Jam vaidenosi, kad jis atsidūręs kažkur be galo toli nuo gyvenimo. Du šviesūs džiaugsmo ir meilės mėnesiai, staiga pasibaigę prie šitos siaubingos prarajos, Kozetės netektis, barikada, ponas Mabefas, pasmerkęs save mirčiai dėl respublikos, jis pats sukilėlių priešakyje – visa tai jam atrodė kaip baisingas košmaras. Jis turėjo įtempti savo proto jėgas, kad prisimintų, jog visa tai, kas vyksta aplinkui, ne sapnas. Marijus dar per mažai buvo gyvenęs, kad žinotų, jog nėra nieko, kas būtų labiau neišvengiama už tai, kas neįmanoma, ir jog visados reikia numatyti tai, kas nenumatoma. Savo paties gyvenimo dramą jis stebėjo it žiūrovas nesuprantamą pjesę.

Pro rūką, gaubiantį jo mintis, jis nepažino Žavero, kuris, pririštas prie stulpo, per barikados puolimą nė galvos nepajudino ir žiūrėjo į siautėjantį aplinkui sukilimą su kankinio nuolankumu ir teisėjo didingumu. Marijus jo net nepastebėjo.

Puolėjai daugiau nesirodė, jie vaikščiojo ir bruzdėjo gatvės gale, bet nesiryžo iš naujo pulti neįveikiamąjį redutą, galbūt laukdami įsakymų ar net pastiprinimo. Sukilėliai pastatė sargybas, o keletas jų, studentai medikai, ėmė tvarstyti sužeistuosius.

Iš smuklės jie išnešė visus stalus, išskyrus du, kurie buvo palikti korpijai ir šoviniams, ir trečiąjį, ant kurio gulėjo tėvukas Mabefas; stalus nunešė į barikadą, o apatinėje patalpoje jų vietoje patiesė našlės Išlu ir tarnaičių čiužinius, ant kurių suguldė sužeistuosius. O kur buvo dingusios tos trys nelaimingos būtybės, kurios gyveno „Korinte“, niekas nežinojo. Galų gale jas vis dėlto rado pasislėpusias rūsyje.

Atvaduotos barikados džiaugsmą aptemdė skaudus sielvartas.

Buvo padarytas patikrinimas. Vieno sukilėlio trūko. Kurio gi? Vieno iš mylimiausiųjų, vieno iš narsiausiųjų. Žano Pruvero. Paieškojo tarp sužeistųjų – jo ten nebuvo. Paieškojo tarp nukautųjų – irgi nebuvo. Matyt, jis pateko į nelaisvę.

Kombeferas tarė Anžolrasui:

– Jie pačiupo mūsų draugą, bet mes turime jų agentą. Ar tu labai norėtum, kad tas šnipas mirtų?

– Taip, – atsakė Anžolrasas, – bet dar labiau norėčiau, kad Žanas Pruveras gyventų.

Šis pokalbis vyko apatinėje patalpoje, netoli Žavero stulpo.

– Gerai, – tarė Kombeferas, – aš prisirišiu prie lazdos nosinę, nueisiu kaip parlamentaras pas juos ir pasiūlysiu jiems pasikeisti belaisviais.

– Klausyk, – pasakė Anžolrasas, uždėjęs ranką Kombeferui ant peties.

Gatvės gale pasigirdo reikšmingas ginklų tarškėjimas.

Stiprus balsas sušuko:

– Tegyvuoja Prancūzija! Tegyvuoja ateitis!

Tai buvo Pruvero balsas.

Plykstelėjo žaibas, ir driokstelėjo salvė.

Vėl stojo tyla.

– Jie nužudė jį, – sušuko Kombeferas.

Anžolrasas pažvelgė į Žaverą ir tarė:

– Tavo draugai tave sušaudė.

VI

MIRTIES AGONIJA PO GYVENIMO AGONIJOS

Šios rūšies karas ypatingas tuo, kad barikados beveik visada puolamos iš priešakio ir kad puolėjai paprastai vengia apeiti pozicijas – gal todėl, kad bijo spąstų, o gal ir todėl, kad

būgštauja leistis toli į vingiuotas gatves. Šit kodėl visas sukilėlių dėmesys buvo nukreiptas į didžiąją barikadą – vietą, kuriai, be abejo, visą laiką grėsė didžiausias pavojus ir kurioje neišvengiamai vėl turėjo prasidėti kova. O Marijus pagalvojo apie mažąją barikadą ir nuėjo tenai. Ji buvo tuščia ir saugoma tik žibintuvėlio, kurio šviesa mirgėjo ant grindinio akmenų. Šiaip Mondeturo skersgatvyje ir Mažosios Valkatų gatvės sankirtoje su Gulbių gatve buvo visiškai ramu.

Ištyręs padėtį, Marijus buvo begrįžtąs atgal, bet netikėtai tamsoje išgirdo kažką silpnu balsu tariant jo vardą:

– Ponas Marijau!

Jis krūptelėjo, nes pažino balsą, kuris prieš dvi valandas buvo pašaukęs jį pro tvorą Pliumė gatvėje.

Dabar tas balsas atrodė ne stipresnis už atodūsį.

Jis apsidairė, bet nieko nepastebėjo.

Marijus nusprendė, kad apsiriko, kad tai buvo haliucinacija, kuria jo vaizduotė papildė jį užgriuvusius nepaprastus įvykius. Jis žengė dar žingsnį, norėdamas išeiti iš nuošalaus užkampio, kuriame buvo barikada.

– Ponas Marijau! – pakartojo balsas.

Šį kartą abejoti neteko, Marijus aiškiai girdėjo balsą; jis apsižvalgė – nieko nebuvo.

– Po jūsų kojomis, – tarė balsas.

Jis pasilenkė ir tamsoje pamatė kažkokią būtybę, kuri slinko prie jo. Ji šliaužė grindiniu. Tai ji prakalbino Marijų.

Žibintuvėlio šviesoje buvo galima įžiūrėti palaidinukę, suplyšusias storo pliušo kelnes, basas kojas ir lyg kraujo klaną. Marijus pamatė pakeltą į jį išblyškusį veidą ir išgirdo žodžius:

– Nepažįstat manęs?

– Ne.

– Eponina.

Marijus greitai pasilenkė. Tai iš tikrųjų buvo ta nelaimingoji mergaitė. Ji vilkėjo vyriškais drabužiais.

– Kaip jūs čia patekote? Ką čia veikiate?

– Mirštu, – tarė ji.

Yra žodžių ir įvykių, kurie pažadina sielvarto priblokštas būtybes. Marijus sušuko, tarsi staiga pabudintas iš miego:

– Jūs sužeista! Palaukit, aš jus nunešiu į salę. Ten jus sutvarstys. Ar sunkiai? Kaip jus paimti, kad neskaudėtų? Kur jūs sužeista? Dieve mano! Pagalbos! Ir ko gi jūs čia atėjote?

Jis pamėgino pakišti ranką po ja, norėdamas ją pakelti.

Keldamas jis užgavo jos ranką.

Ji silpnai sudejavo.

– Aš suskaudo? – paklausė Marijus.

– Truputį.

– Bet aš paliečiau tik jūsų ranką.

Ji pakėlė ranką, ir Marijus delno viduryje pamatė juodą skylę.

– Kas gi jūsų rankai? – paklausė jis.

– Ji peršauta.

– Peršauta?

– Taip.

– Kieno?

– Kulkos.

– Kaip tai įvyko?

– Ar matėte šautuvą, kuris buvo atkreiptas į jus?

– Taip, ir ranką, kuri uždengė vamzdį.

– Tai buvo mano ranka.

Marijus sudrebėjo.

– Kokia beprotybė! Vargšė mergaitė! Bet jeigu taip, tai juo geriau; tai niekis. Leiskite, aš jus nunešiu ir paguldysiu į lovą. Žaizdą jums aprišime, nuo peršautos rankos niekas nemiršta.

Ji sušnibždėjo:

– Kulka pervėrė ranką, bet išėjo pro nugarą. Neverta manęs iš čia nešti. Aš jums pasakysiu, kaip jūs galit man padėti geriau už patį chirurgą. Sėskite šalia manęs ant šito akmens.

Marijus atsisėdo; ji padėjo galvą jam ant kelių ir, nežiūrėdama į jį, tarė:

– O, kaip gera! Kaip malonu! Štai ir nejaučiu jokio skausmo!

Ji valandėlę patylėjo, paskui, įtempusi jėgas, pakreipė galvą ir pažvelgė į Marijų.

– Žinot, ką aš noriu jums pasakyti, ponas Marijau? Man buvo pikta, kad jūs vaikščiojat į tą sodą, – tai kvaila, nes aš pati jums parodžiau tą namą, o be to, aš juk turėjau suprasti, kad toks jaunuolis kaip jūs...

Ji patylėjo ir, vydama šalin niūrias mintis, kurios, matyt, šmėstelėjo jos sąmonėje, su širdį veriančia šypsena vėl prakalbėjo:

– Jums aš buvau negraži, tiesa?

Ir kalbėjo toliau:

– Matot, jūs žuvęs! Dabar niekas nebeišeis iš barikados. Juk tai aš jus čia atvedžiau! Jūs mirsit. Aš to ir tikėjausi. Ir vis dėlto, kai pamačiau, kad į jus taiko kareivis, aš uždengiau ranka jo šautuvo vamzdį. Kaip keista! O tai aš padariau dėl to, kad norėjau numirti anksčiau už jus. Kai mane kliudė ta kulka, aš atšliaužiau čia, manęs niekas nepamatė, niekas manęs nepakėlė. Aš laukiau jūsų, galvojau: „Nejaugi jis neateis?“ O, kad jūs žinotumėt, aš draskiau dantimis sau palaidinukę, aš taip kentėjau! O dabar man gera. Prisimenat tą dieną, kai aš įėjau į jūsų kambarį ir žiūrėjau į save jūsų veidrodyje, ir tą dieną, kai sutikau jus bulvare netoli skalbėjų? Kaip tada čiulbėjo paukščiai! Tai buvo visai neseniai. Jūs man davėt dešimt su, o aš jums pasakiau: „Man nereikia jūsų pinigų.“ Ar bent pakėlėt savo monetą? Juk jūs neturtingas. Man neatėjo į galvą pasakyti, kad ją pasiimtumėt. Saulė švietė, buvo nešalta. Prisimenat, ponas Marijau? O, kokia aš laiminga! Visi greitai mirs.

Jos veido išraiška buvo klaiki, rūsti ir sielvartinga. Pro perplėštą palaidinę matėsi nuoga krūtis. Kalbėdama Eponina spaudė peršautąją ranką prie krūtinės – joje buvo kita skylė, iš kurios, kaip srovė vyno pro atkimštą volę, tarpais čiurkšlėmis almėjo kraujas.

Marijus su gilia užuojauta žiūrėjo į tą nelaimingą būtybę.

– O! – staiga sudejavo ji. – Vėl skausmai! Dūstu!

Ji sukando dantimis palaidinukę, ir jos kojos, ištiestos ant grindinio, ėmė stirti.

Tuo metu barikadoje nuskardėjo gaidiškas mažojo Gavrošo balsas. Berniukas, norėdamas užtaisyti savo šautuvą, pasilypėjo ant stalo ir linksmai užtraukė tais laikais populiarią dainelę:

Vos tik pamatę Lafajetą,
Žandarai pradeda drebėti -
Ir šaukia: „Bėkim! Bėkim! Bėkim!“

Eponina kilstelėjo, paklausė, paskui sukuždėjo:

– Tai jis.

Ir, atsisukusi į Marijų, tarė:

– Ten mano brolis. Nereikia, kad jis mane pamatytų. Jis mane išplūstų.

– Jūsų brolis? – paklausė Marijus, su kartėliu ir skausmu širdyje galvodamas apie pareigas Tenardjė šeimai, kurias jam savo testamentu uždėjo tėvas. – Kas jūsų brolis?

– Tasai berniukas.

– Kuris dainuoja?

– Taip.

Marijus sujudėjo.

– O, neikit! – tarė ji. – Dabar jau neilgai teks laukti.

Ji beveik sėdėjo, bet jos balsas vos girdėjosi, ir jos žodžius dažnai nutraukdavo žagsulys. Kartais iš gerklės jai išsiverždavo gargėjimas. Ji kiek galėdama pakėlė savo veidą prie Marijaus veido ir pridūrė keista išraiška:

– Klausykit, aš nenoriu vaidinti su jumis komedijos. Kišenėje aš turiu jums laišką. Nuo vakar. Man buvo pavesta pasiųsti jį paštu. Bet aš jį pasilikau. Nenorėjau, kad jūs jį gautumėt. Bet gal jūs pyksit ant manęs ten, kur mes netrukus pasimatysim? Ten juk vėl visi susitinka, ar ne tiesa? Imkit laišką.

Savo peršauta ranka ji mėšlungiškai suspaudė Marijaus ranką, bet atrodė, kad skausmo daugiau nebejautė. Ji įkišo Marijaus ranką į savo palaidinukės kišenę. Marijus ten iš tikrųjų apčiuopė popierių.

– Paimkit, – tarė ji.

Marijus išėmė laišką.

Ji patenkinta pritariamai linktelėjo galvą.

– Dabar už mano rūpesčius pažadėkit man...

Ir nutilo.

– Ką? – paklausė Marijus.

– Pažadėkit man!

– Pažadu.

– Pažadėkit pabučiuoti mane į kaktą, kai aš numirsiu. Aš pajusiu.

Ji bejėgiškai nuleido galvą ant Marijaus kelių, jos akys užsimerkė. Jis pamanė, kad toji vargšė siela jau išskrido. Eponina nejudėjo; staiga, tuo momentu, kai Marijus nusprendė,

jog ji užmigo amžiams, ji pamažu atmerkė akis, kuriose jau buvo galima įžvelgti niūrias mirties gelmes, ir tarė jam švelniu, tarytum iš ano pasaulio einančiu balsu:

– Žinot, ponas Marijau, man rodos, kad aš buvau jus truputį įsimylėjusi.

Ji pamėgino dar nusišypsoti ir numirė.

VII
GAVROŠAS ĮŽVALGIAI APSKAIČIUOJA ATSTUMUS

Marijus ištesėjo pažadą. Jis pabučiavo mirštamai išblyškusią kaktą, aprasojusią šalto prakaito lašeliais. Tai nebuvo neištikimybė Kozetei; tai buvo svajingas ir švelnus atsisveikinimas su nelaiminga siela.

Marijus ne be virpulio paėmė laišką, kurį jam davė Eponina. Jis tuojau pajuto, kad jame slypi kažkas svarbaus. Nesitvėrė noru jį perskaityti. Tokia jau vyriškio širdis: vos tik nelaimingoji mergaitė užmerkė akis, Marijui tuoj parūpo perskaityti laišką. Jis atsargiai paguldė Eponiną ant žemės ir nuėjo. Kažkas jam sakė, kad jis neturi to laiško skaityti šalia mirusiosios.

Jis priėjo prie žvakės apatinėje smuklės patalpoje.

Tai buvo mažas laiškutis, su moterišku rūpestingumu dailiai sulankstytas ir užantspauduotas. Moteriška ranka buvo užrašytas toks adresas:

„Ponui Marijui Ponmersi, pas poną Kurfeiraką, Stiklo gatvė Nr. 16."

Jis sulaužė antspaudą ir perskaitė:

„Mano mylimasis! Deja, tėvas nori, kad mes tučtuojau išvažiuotume. Šįvakar būsime Ginkluoto Žmogaus gatvėje Nr. 7. Po savaitės būsime Londone.

Kozetė. Birželio 4 d."

Jų meilė buvo tokia nekalta, kad Marijus net nežinojo Kozetės rašysenos.

Tai, kas įvyko, galima papasakoti keliais žodžiais. Viską padarė Eponina. Po birželio 3 d. vakaro ji tegalvojo apie du dalykus: kaip sužlugdyti tėvo ir banditų kėslus prieš namą Pliumė gatvėje ir kaip perskirti Marijų su Kozete. Ji susikeitė savo skarmalais su pirmu pasitaikiusiu jaunu plevėsa, kuriam pasirodė įdomu apsirengti moteriškai, atidavus Eponinai savo vyriškus drabužius. Tai ji Marso lauke numetė Žanui Valžanui reikšmingą įspėjimą: „Išsikraustykite." Žanas Valžanas, grįžęs namo, iš tikrųjų tarė Kozetei: „Šįvakar mes išvažiuojame ir kartu su Tusene vykstame į Ginkluoto Žmogaus gatvę. Kitą savaitę būsime Londone." Šito nelaukto smūgio priblokšta, Kozetė paskubomis parašė keletą eilučių Marijui. Tačiau kaip nunešti laišką į paštą? Ji pati neidavo viena iš namų, o Tusenę toks pavedimas būtų labai nustebinęs, ir ji tikriausiai būtų parodžiusi laišką ponui Fošlevanui. Susirūpinusi Kozetė pamatė pro tvorą vyriškai persirengusią Eponiną, kuri dabar visą laiką

slankiojo aplink sodą. Kozetė pasišaukė „tą jauną darbininką“, davė jam penkis frankus ir įteikė laišką sakydama: „Tuojau pat nuneškite šį laišką pagal adresą.“ Eponina įsidėjo laišką į kišenę. Kitą rytą, birželio 5 d., ji nuėjo pas Kurfeiraką ieškoti Marijaus, bet ne tam, kad įteiktų jam laišką, o kad galėtų „jį pamatyti“, – tai supras kiekviena pavyduliaujanti ir mylinti siela. Ten ji laukė Marijaus ar bent Kurfeirako, vis geisdama „jį pamatyti“. Kai Kurfeirakas jai pasakė: „Mes einame į barikadas“, jai dingtelėjo viena mintis. Kadangi ji būtų sutikusi mirti bet kur, tai pasiryžo mirti barikadoje ir nuvilioti ten Marijų, kad ir jis tenai mirtų. Ji pasekė Kurfeiraką, sužinojo, kurioje vietoje statoma barikada, ir, būdama tikra, kad Marijus, kaip ir kiekvieną vakarą, sutemus ateis į pasimatymą, – juk laiškas liko jos rankose ir jo niekas nebuvo perspėjęs, – ji nuėjo į Pliumė gatvę, ten palaukė Marijaus ir jo draugų vardu kreipėsi į jį su raginimu, kuris, jos manymu, turėjo jį atvesti į barikadą. Eponina dėjo viltis į nusiminimą, kuris turėjo apimti Marijų neradus Kozetės, ir neapsiriko. Po to ji sugrįžo į Šanvreri gatvę. Mes ką tik matėme, ką ji ten padarė. Ji mirė su tragišku džiaugsmu, būdingu pavyduliaujančioms širdims, kurios įtraukia mylimą būtybę kartu su savim į kapą, sakydamos: „Tegu jis nepriklauso niekam!“

Marijus apibėrė bučiniais Kozetės laišką. Vadinasi, ji myli jį! Akimirką jam šmėstelėjo mintis, kad jis neturi mirti. Paskui tarė sau: „Ji išvyksta. Tėvas išveža ją į Angliją, o mano senelis neleidžia man jos vesti. Likimas nė kiek nepasikeitė.“ Svajotojai, panašūs į Marijų, linkę pasiduoti giliausiam nusiminimui, kuris ir esti akstinas beviltiškam ryžtui. Gyvenimas pasidaro nepakeliamas, mirtis atrodo vienintelė išeitis.

Tada jis pagalvojo, kad jam dar reikia atlikti dvi pareigas: pranešti Kozetei apie savo mirtį ir pasiųsti jai paskutinį atsisveikinimą, o be to, išgelbėti nuo katastrofos, kuri neišvengiamai artinosi, tą vargšą berniuką, Eponinos brolį ir Tenardjė sūnų.

Jis turėjo tą patį aplanką su sąsiuviniu, kuriame buvo surašęs Kozetei tiek minčių apie meilę. Išplėšęs iš sąsiuvinio lapelį, pieštuku parašė šias kelias eilutes:

„Mūsų vedybos neįmanomos. Prašiau savo senelį, bet jis neleido; aš neturiu lėšų, ir tu taip pat. Nuskubėjau pas tave, bet tavęs neberadau. Tu žinai, kokį tau žodį daviau, aš jį ištesėsiu. Aš mirštu. Myliu tave. Kai skaitysi šiuos žodžius, mano siela bus šalia tavęs ir tau šypsosis.“

Neturėdamas kuo užantspauduoti laiško, Marijus jį keturlinkai sulankstė ir užrašė adresą:

„Panelei Kozetei Fošlevan, pas poną Fošlevaną, Ginkluoto Žmogaus gatvė Nr. 7.“

Sulankstęs laišką, jis valandėlę pagalvojo, vėl paėmė aplanką, atidarė jį ir tuo pačiu pieštuku pirmame sąsiuvinio puslapyje parašė keturias eilutes:

„Aš vadinuosi Marijus Ponmersi. Prašau nugabenti mano lavoną pas mano senelį poną Žilnormaną, Kalvarijos Seserų gatvė Nr. 6, Marė.“

Jis įsidėjo aplanką į švarko kišenę ir pasišaukė Gavrošą. Vaikėzas, išgirdęs Marijaus balsą, atbėgo su džiaugsmingo atsidavimo išraiška veide.

– Ar nori padaryti man vieną paslaugą?

– Viską, – tarė Gavrošas. – Dievulėli! Jeigu ne jūs, juk aš būčiau jau užvertęs kojas.

– Matai šį laišką?

– Matau.

– Paimk jį. Tuojau pat išeik iš barikados (Gavrošas sunerimęs ėmė kasytis pakaušį) ir rytoj rytą įteik jį pagal adresą, panelei Kozetei, pas poną Fošlevaną, Ginkluoto Žmogaus gatvė Nr. 7.

Mažasis didvyris atsakė:

– Taip tai taip, bet... tuo laiku gali būti paimta barikada, o manęs čia nebus!

– Iš visko atrodo, kad barikadą jie puls ne anksčiau kaip auštant ir nepaims jos anksčiau kaip rytoj vidurdienį.

Naujas atokvėpis, kurį puolėjai suteikė barikadai, iš tikrųjų tęsėsi. Tai buvo viena iš tų naktinėse kautynėse dažnai pasitaikančių pertraukų, po kurių visada užverda dvigubai įnirtingesnė kova.

– Na, gerai, – tarė Gavrošas, – o jei išeičiau iš čia su jūsų laišku rytoj rytą?

– Bus per vėlu. Barikadą jie greičiausiai apsups, visos gatvės bus saugomos, ir tu iš čia neišeisi. Eik tuojau pat.

Gavrošas nesusigriebė, ką atsakyti, ir stovėjo nesiryždamas ir liūdnai kasydamasis pakaušį. Staiga, savo papratimu suspurdėjęs it paukštis, jis griebė laišką.

– Gerai, – tarė jis.

Ir pasileido tekinas Mondeturo gatvele.

Gavrošui toptelėjo mintis, kuri padėjo jam apsispręsti, nors jis ir nieko nepasakė, bijodamas, kad Marijus neimtų prieštarauti.

Štai kokia buvo ta mintis:

– Dar nėra nė vidurnakčio, Ginkluoto Žmogaus gatvė netoli, aš tuoj pat nunešiu laišką ir spėsiu laiku sugrįžti.

PENKIOLIKTOJI KNYGA

GINKLUOTO ŽMOGAUS GATVĖ

I

BIUVARAS IŠPLEPA

Ką reiškia viso miesto sujudimas, palyginti su audra sieloje? Žmogus – dar didesnė gelmė negu liaudis. Žanas Valžanas tuo metu baisingai jaudinosi. Jame vėl atsivėrė visi armenys. Kaip ir Paryžius, jis virpėjo, atsidūręs ant baugių ir nežinomų sukrėtimų slenksčio. Tam tereikėjo kelių valandų. Jo likimą ir sąžinę staiga aptraukė ūkanos. Apie jį, lygiai kaip ir apie Paryžių, buvo galima pasakyti: „Viena prieš kitą stojo dvi jėgos! Šviesos dvasia ir tamsos dvasia susikibo ant tilto viršum bedugnės. Katra katrą nublokš? Katra paims jį savo valdžion?“

Birželio 5 dienos išvakarėse Žanas Valžanas su Kozete ir Tusene persikėlė į Ginkluoto Žmogaus gatvę. Ten jo laukė lemtinga staigmena.

Kozetė ne be pasipriešinimo paliko Pliumė gatvę. Pirmą kartą nuo to laiko, kai jie gyveno drauge, Kozetės noras nesutapo su Žano Valžano noru; jeigu jie ir nesusikirto, tai bent pasirodė priešingi vienas kitam. Prieštaravimas iš vienos pusės susidūrė su kitos pusės nepalenkiamumu. Netikėtas patarimas „išsikraustykite“, kurį Žanui Valžanui sviedė nepažįstamasis, jį taip nugąsdino, kad jis reikalavo visiško klusnumo. Jis buvo tikras esąs susektas ir pradedamas persekioti. Kozetė turėjo nusileisti.

Abu atvyko į Ginkluoto Žmogaus gatvę, neatvėrę burnos, nepratarę vienas antram nė žodžio, paskendę kiekvienas savo rūpesčiuose; Žanas Valžanas buvo toks sunerimęs, kad nepastebėjo Kozetės liūdesio, o Kozetė – tokia nuliūdusi, kad nepastebėjo Žano Valžano nerimo.

Žanas Valžanas pasiėmė Tusenę, nors anksčiau, išvykdamas iš namų, niekad to nedarydavo. Jis numatė, kad rasi nebegrįš į Pliumė gatvę, ir negalėjo nei palikti ten Tusenės, nei atskleisti jai savo paslapties. Be to, jis laikė ją atsidavusiu ir patikimu žmogumi. Tarno neištikimybė šeimininkui prasideda nuo smalsumo. O Tusenė, lyg jai būtų pačios lemties nuskirta tarnauti Žanui Valžanui, nepasižymėjo smalsumu. Mikčiodama ji sakydavo savąja Barnevilio valstiečių šnekta: „Kokia esu, tokia jau esu; darbą savo padarau; o kur nedera, nosies nekišu.“

Išvykdamas – būtų galima beveik pasakyti: bėgėdamas – iš Pliumė gatvės, Žanas Valžanas šį kartą pasiėmė tik tą mažą kvepiantį lagaminėlį, kurį Kozetė buvo pakrikštijusi „neatskiriamuoju". Sunkioms skrynioms būtų reikėję nešikų, o nešikai – tai liudininkai. Prie vartelių į Babilono gatvę jis pasišaukė fiakrą ir išvažiavo.

Tik po ilgų įtikinėjimų Tusenei buvo leista paimti šiek tiek baltinių, drabužių ir kai kuriuos tualeto reikmenis. O Kozetė pasiėmė tiktai dėžutę su rašymo priemonėmis ir biuvarą.

Kad jų išvykimas būtų kiek galima slaptesnis ir mažiau pastebimas, Žanas Valžanas nusprendė išvažiuoti iš Pliumė gatvės ne anksčiau kaip vakare, ir todėl Kozetė turėjo pakankamai laiko parašyti laiškelį Marijui. Kai jie atvyko į Ginkluoto Žmogaus gatvę, buvo jau naktis.

Sugulė tylėdami.

Butas Ginkluoto Žmogaus gatvėje buvo užpakaliniame kieme, trečiame aukšte. Čia buvo du miegamieji, valgomasis ir su valgomuoju susisiekianti virtuvė, kurioje buvo antresolė su sudedamąja lova, atitekusia Tusenei. Valgomasis, kuris skyrė abu miegamuosius, kartu atstojo ir prieškambarį. Butas buvo aprūpintais visais namų apyvokos daiktais.

Žmogus nusiramina beveik taip pat neprotingai, kaip ir sunerimsta, – tokia jau jo prigimtis. Vos tik Žanas Valžanas atsidūrė Ginkluoto Žmogaus gatvėje, jo nerimas tuoj atslūgo ir pamažu visai išsisklaidė. Yra vietų, kurios raminamai veikia dvasią. Tokia buvo ši tamsi gatvė su savo taikiais gyventojais, ir Žanas Valžanas pasijuto joje tarsi apsikrėtęs nedrumsčiama rimtimi, taip būdinga šitai senojo Paryžiaus gatvelei, tokiai siaurai, kad prireikė užtverti čia pravažiavimą skersiniu, pritvirtintu prie dviejų stulpų, tokiai nebyliai ir kurčiai triukšmingame mieste, apytamsei pačiame dienos vidury ir, jei taip galima pasakyti, saugomai nuo bet kokio susijaudinimo tų aukštų šimtamečių dviem eilėmis išsirikiavusių namų, kurie stovi tylūs, kaip ir pritinka seniams. Toje gatvėje tūno sustingusi užmirštis. Žanas Valžanas čia laisvai atsikvėpė. Kaipgi jį čia gali kas surasti?

Jo pirmasis rūpestis buvo pasidėti šalia savo lovos „neatskiriamąjį".

Jis miegojo gerai. Naktis – geras patarėjas, net galėtum pridurti: naktis – geras guodėjas. Žanas Valžanas rytą pabudo beveik linksmas. Bjaurus valgomasis, kuriame stovėjo senas apskritas stalas, žemas bufetas su palinkusiu veidrodžiu viršum jo, kirminų išvarpytas fotelis ir keletas kėdžių, užverstų Tusenės ryšuliais, jam pasirodė žavus. Viename iš tų ryšulių pro plyšį buvo matyti Žano Valžano nacionalinės gvardijos uniforma.

O Kozetė liepė Tusenei atnešti į jos kambarį buljono ir nepasirodė iki pat vakaro.

Apie penktą valandą Tusenė, kuri be atvangos plušėjo, tvarkydamasi šiame kukliame naujajame bute, patiekė valgomajame šaltos paukštienos, kurios paragauti iš pagarbos tėvui sutiko ir Kozetė.

Paskui, teisindamasi nepaliaujamais galvos skausmais, ji palinkėjo Žanui Valžanui labos nakties ir užsidarė savo miegamajame. Žanas Valžanas, su apetitu suvalgęs viščiuko sparną, atsirėmė alkūnėmis į stalą ir, palengva rimdamas, vėl pasijuto atgaunąs saugumo jausmą.

Valgydamas šiuos kuklius pietus, jis lyg ir girdėjo, kaip Tusenė du ar tris kartus sumikčiojo: „Pone, visur neramu, Paryžiuj mušasi." O jis, įsitraukęs į nepabaigiamus painius

samprotavimus, visai neatkreipė į tai dėmesio. Tiesą pasakius, kaip reikiant jos ir nesuprato.

Jis pakilo ir ėmė vaikščioti nuo lango iki durų ir nuo durų iki lango, vis labiau ir labiau ramindamasis.

Vos tik jo nuotaika pragiedrėjo, Kozetė, jo vienintelis rūpestis, vėl užvaldė jo mintis. Ir ne todėl, kad jis būtų susirūpinęs dėl jos migrenos, šito nedidelio nervų sutrikimo, jaunos mergaitės kaprizo, trumpam užslinkusio debesėlio – visa tai po dienos kitos savaime praeis. Jis galvojo apie ateitį ir, kaip paprastai, galvojo apie ją maloniai. Šiaip ar taip, nematė nieko, kas galėtų sutrukdyti jų laimingam gyvenimui vėl grįžti į savo vėžes. Esti valandų, kai viskas atrodo neįmanoma, bet taip pat esti valandų, kai viskas rodosi lengva; Žanui Valžanui buvo atėjusi viena iš tokių laimingų valandų. Jos paprastai seka po sunkiųjų, kaip diena po nakties, pagal tą priešingybių kaitos dėsnį, kuris sudaro pačią gamtos esmę ir kurį paviršutiniški protai vadina antiteze. Pasitraukęs į šitą ramią gatvę, Žanas Valžanas atsipalaidavo nuo viso to, kas pastaruoju laiku drumstė jam ramybę. Kaip tik dėl to, kad ilgai matė priešais save daugybę tamsių debesų, jis dabar pradėjo kai kur įžiūrėti pragiedrulius. Išsikelti iš Pliumė gatvės be jokių keblumų ir nemalonių įvykių – tai jau gera pradžia. Gal protingiausia būtų nors ir keliems mėnesiams išvažiuoti iš Prancūzijos ir nuvykti į Londoną. Ką gi, ir išvažiuos. Ar ne vis vien, kur gyventi, Prancūzijoj ar Anglijoj, jeigu su juo bus Kozetė? Kozetė – jo tėvynė. Kozetės pakako jo laimei; o mintis, kad jo paties, galimas daiktas, nepakanka Kozetės laimei, – ši mintis, kuri kadaise keldavo jam karštligišką virpulį ir nemigą, dabar visai neatėjo jam į galvą. Visi jo praeities sielvartai nublanko, jis buvo kupinas vilčių. Jam atrodė, kad jeigu Kozetė yra šalia jo, tai ji ir priklauso jam – tą optinę apgaulę visi yra patyrę. Mintyse jis jau keliavo su Kozete į Angliją, dargi su visais galimais patogumais, ir matė kažkur toli, svajonių horizontuose, atgimstančią savo laimę.

Lėtai vaikščiodamas po kambarį iš vieno galo į kitą, jis staiga pastebėjo kažką keista.

Tiesiai priešais save, palinkusiame veidrodyje viršum bufeto, jis pamatė ir aiškiai perskaitė šias keturias eilutes:

> „Mano mylimasis! Deja, tėvas nori, kad mes tučtuojau išvažiuotume. Šįvakar būsime Ginkluoto Žmogaus gatvėje Nr. 7. Po savaitės būsime Londone.
>
> *Kozetė*. Birželio 4 d.“

Žanas Valžanas sustojo, nieko nesuprasdamas.

Atvažiavusi Kozetė padėjo savo biuvarą ant bufeto priešais veidrodį ir, visiškai pasidavusi sielvartingam nerimui, jį ten pamiršo, net nepastebėdama, kad paliko jį atskleistą, ir kaip sykis ties tuo lapu, kuriuo nusausino laiškutį, jos parašytą ir įduotą jaunam darbininkui, ėjusiam Pliumė gatve. Keturios jos rašto eilutės buvo atsispaudusios biuvaro sugeriamajame popieriuje.

Jos ir atsispindėjo veidrodyje.

Čia buvo tai, kas geometrijoje vadinama simetriniu atvaizdu; žodžiai, atvirkšti sugeriamajame popieriuje, atgavo savo tikrąją padėtį veidrodyje, kuris jiems grąžino pirmykštę prasmę; priešais Žano Valžano akis buvo laiškas, kurį praeitą dieną Kozetė parašė Marijui.

Žodžiai paprasti, bet jie trenkė it perkūnas.

Žanas Valžanas priėjo prie veidrodžio. Dar kartą perskaitė tas keturias eilutes, bet nepatikėjo savo akimis. Jam atrodė, kad tos eilutės tik pasivaideno plykstelėjus žaibui. Tai juk tik haliucinacija. Tai juk neįmanoma. To nė būti negalėjo.

Pamažu jis pradėjo aiškiau susivokti; pažvelgė į Kozetės biuvarą ir atgavo realios tikrovės pojūtį. Jis paėmė biuvarą ir pasakė: „Tai iš čia." Su karštligišku jauduliu jis ėmė tyrinėti biuvare atsispaudusias keturias eilutes. Atvirkščios raidės sudarė kažkokią keistą kraiglionę, kuri atrodė neturinti jokios prasmės. Tada jis pagalvojo: „Bet juk tai nieko nereiškia, čia nieko neparašyta." Ir su neapsakomu palengvėjimu atsiduso iš visos krūtinės. Kas nėra išgyvenęs tokio kvailo džiaugsmo baisiomis minutėmis? Siela nepasiduoda nevilčiai, kol neišsemtos visos iliuzijos.

Jis laikė rankoje biuvarą ir žiūrėjo į jį naiviai džiūgaudamas, beveik pasirengęs juoktis iš jį apgavusios haliucinacijos. Staiga jis vėl žvilgtelėjo į veidrodį ir išvydo tą patį reginį. Keturios eilutės ten atsispindėjo su negailestingu ryškumu. Dabar tai buvo nebe miražas. Pasikartojanti vizija – tai realybė; viskas aišku kaip dieną, tai laiškas, kurio tikrąjį vaizdą atkūrė veidrodis. Jis suprato.

Žanas Valžanas susverdėjęs išmetė iš rankų biuvarą ir susmuko sename fotelyje šalia bufeto; jo galva nusviro, žvilgsnis pastėro, protas aptemo. Jis pagalvojo, kad nebėra ko abejoti, kad šio pasaulio šviesa jam užgeso nesugrąžinamai, kad tuos žodžius kažkam parašė Kozetė. Tada jis išgirdo, kaip jo siela, vėl įtūžusi, tamsoje dusliai suriaumojo. Pamėginkite atimti liūtui iš narvo mėsą!

Kad ir kaip tatai keista ir liūdna, bet tuo metu Marijus dar nebuvo gavęs Kozetės laiško; atsitiktinumas, prieš įteikdamas laišką Marijui, išdavikiškai perdavė jį Žanui Valžanui.

Iki tos dienos Žano Valžano nebuvo įveikęs joks išbandymas. Jam teko pergyventi baisių negandų; jo neaplenkė joks pikto likimo smūgis; žiaurioji lemtis, apsiginklavusi visomis bausmės priemonėmis ir visais visuomenės prietarais, išsirinko jį taikiniu ir įnirtingai persekiojo. Jis prieš nieką nesitraukė, prieš nieką nepalinko. Kai reikėdavo, jis pasiryždavo bet kokiems kraštutiniams veiksmams; jis paaukojo savo atsikovotą asmens neliečiamybę, atidavė savo laisvę, rizikavo savo galva, viską buvo praradęs, viską iškentęs ir liko toks nesavanaudiškas ir stoiškas, jog kartais galėjai pamanyti, kad jis, nelyginant kankinys, išsižadėjo paties savęs. Jo sąžinė, užgrūdinta kovoje su įvairiausiomis nelaimėmis, galėjo atrodyti neįveikiama visiems laikams. Bet dabar, jei kas būtų pažvelgęs į jo sielos gelmes, būtų turėjęs pripažinti, kad ji silpsta.

Iš visų kančių, kurias jis buvo iškentėjęs per tą ilgą bandymą, skirtą jam likimo, ši buvo pati baisiausia. Į tokius gniaužtus jis dar niekad nebuvo pakliuvęs. Jis pajuto mįslingai atgyjant visas savo slaptas pajautas. Pajuto, lyg kas būtų gnybtelėjęs jam nežinomą nervą. Deja, didžiausias negandas, tikriau sakant, vienintelis negandas – tai mylimos būtybės netektis.

Vargšas senasis Žanas Valžanas, žinoma, mylėjo Kozetę tik kaip tėvas; bet, kaip esame jau anksčiau sakę, gyvenimo vienišumas suteikė šitam tėviškam jausmui visų meilės rūšių atspalvių: jis mylėjo Kozetę kaip dukterį, mylėjo ją kaip motiną ir mylėjo ją kaip seserį. Kadangi jis niekad nebuvo turėjęs nei mylimosios, nei žmonos, o gamta yra toks kreditorius, kuris nepriima protestuoto vekselio, tai ir šis jausmas, visų patvariausias, slypėjo jame kartu su kitais,

miglotas, aklas, tyras apakimo tyrumu, nesąmoningas, dangiškas, angeliškas, dieviškas; ne tiek jausmas, kiek instinktas, ne tiek instinktas, kiek potraukis, nesuvokiamas ir neregimas, bet realus; ir meilė be galo švelniame jo jausme Kozetei buvo tarsi niekieno nežinoma ir nepaliesta aukso gysla kalno gelmėse.

Tegu skaitytojas prisimena, ko buvo sklidina jo širdis, – mes apie tai jau kalbėjome. Tarp jų nebuvo įmanoma jokia santuoka, netgi dvasinė; ir vis dėlto neabejotina, kad jų likimai buvo artimai susijungę. Išskyrus Kozetę, taigi išskyrus vaiką, Žanas Valžanas per visą savo ilgą gyvenimą nepažino nieko, ką būtų galėjęs mylėti. Aistra ir meilė, kurios seka viena po kitos, nepaliko jo sieloje tų nuosekliai besikeičiančių žalumo atspalvių – nuo šviesiai žalsvų iki tamsiai žalių, – kuriuos galima pastebėti peržiemojusiuose lapuose ir žmonėse, peržengusiuose penkiasdešimtuosius amžiaus metus. Trumpai tariant, kaip ne kartą esame pabrėžę, visas šis vidinis jausmų susiliejimas, šita visuma, ši kilni dorybė galiausiai padarė Žaną Valžaną Kozetės tėvu. Keistas tai buvo tėvas: drauge ir senelis, ir sūnus, ir brolis, ir vyras; tėvas, kuris kartu buvo motina; tėvas, kuris Kozetę mylėjo ir dievino, kuriam ši mergaitė atstojo šviesą, buveinę, šeimą, tėvynę, rojų.

Šit kodėl, kai jis suprato, kad visa tai nesugrąžinamai baigėsi, kad ji bėga nuo jo, slysta jam iš rankų, dingsta iš akių, nepagaunama it debesis, it vanduo; kai jis išvydo šitą akivaizdų triuškinantį įrodymą, kad jos širdis veržiasi prie kito, kad tasai kitas yra visas jos gyvenimas, kad ji turi mylimąjį, o jis tėra vien tėvas ir jai nebeegzistuoja; kai jam nebeliko jokių abejonių, kai jis sau pasakė: „Ji mane apleidžia!" – jo širdį suspaudė toks sielvartas, kuriam pakelti per silpnos yra žmogaus jėgos. Padaryti visa tai, ką jis buvo padaręs, ir štai ko susilaukti! Ką gi, pasirodo, kad jis – niekas! Tada, kaip jau sakėme, jį nuo galvos iki kojų sukrėtė maištingas virpulys. Kiekviena savo būtybės dalele jis pajuto audringą savimeilės atbudimą, ir šito žmogaus dvasios pragarmėse sustaugė savasis „aš".

Esti vidinių katastrofų. Neviltį keliantis įsitikinimas gali įsiskverbti į žmogaus sielą tik sudaužęs ir nušlavęs kai kuriuos giliausius jos pamatus, kurie kartais sudaro pačią žmogaus esmę. Tokio masto gėla reiškia visų sąmonės jėgų pakrikimą. Tokios krizės esti lemtingos. Nedaugelis mūsų, pergyvenę tokią krizę, liekame ištikimi patiems sau ir savo pareigai. Kai peržengiama paskutinė kančios riba, sutrinka ir pati ištvermingiausioji dorybė. Žanas Valžanas dar kartą paėmė biuvarą ir vėl įsitikino nesuklydęs; įsmeigęs į jį akis, jis sustingo pasilenkęs ir tarsi suakmenėjęs prie tų keturių nepaneigiamų eilučių; ir toks gūdus liūdesys dvelkė nuo jo, kad buvo galima pamanyti, jog griūva visa, kas tik buvo šios sielos viduje.

Jis tyrinėjo šią atidengtą paslaptį, vaizduote kurdamas perdėtas spėliones, ir išorinė jo ramybė buvo baisi, nes iš tikrųjų šiurpu, kai žmogaus ramybė taip sustiprėja, jog jis virsta negyva statula.

Jis išmatavo siaubingąjį žingsnį, kurį, jam nieko neįtariant, žengė jo likimas; prisiminė praeitos vasaros būgštavimus, kuriuos taip lengvapėdiškai buvo atmetęs; jis vėl išvydo prarają; tai buvo ta pati praraja, tik šį kartą Žanas Valžanas buvo ne ant jos krašto, o pačiame dugne.

Jis ten įgriuvo, pats to nepastebėdamas, – negirdėtas, skaudus dalykas. Dingo visa jo gyvenimo šviesa, o jis juk vylėsi amžinai regėsiąs saulę.

Žano Valžano instinktas nė kiek nesvyravo. Jis sugretino kai kurias aplinkybes, kai kurias datas, prisiminė, jog Kozetė kartais staiga nurausdavo, kartais staiga nubaldavo, ir

nusprendė: „Tai jis." Nevilties įžvalgumas – tai savotiškas paslaptingas lankas, kurio strėlės niekados nešauna pro šalį. Pačiomis pirmosiomis spėlionėmis jis pataikė į Marijų. Jis tuojau pat atrado tą vyriškį, nors ir nežinodamas jo vardo. Prisiminimai nenumaldomai kilo vienas po kito, ir jų gilumoje Žanas Valžanas aiškiai pamatė nepažįstamąjį, slankiojantį Liuksemburgo soduose, tą pasigailėtiną meilės nuotykių ieškotoją, dykinėjantį sentimentalių romanų herojų, kvailį ir niekšą, – nes juk niekšinga švelniomis akutėmis stebeilyti į mergaitę, kai čia pat sėdi ją mylintis tėvas.

Tiksliai nustatęs, kad svarbiausias susidariusios padėties kaltininkas yra šis jaunuolis, kad visa tai – jo darbas, Žanas Valžanas, atgimęs žmogus, tiek kovojęs su blogiu savo sieloje, tiek padėjęs pastangų, kad visas jo gyvenimas, visos nelaimės ir vargai virstų meile, pažvelgė į patį save ir išvydo šmėklą – Neapykantą.

Didelis sielvartas prislegia. Jis priverčia nusivilti gyvenimu. Žmogus, apimtas sielvarto, jaučiasi kažko netekęs. Jaunystės metais jo apsilankymas būna skaudus, o vėliau – pragaištingas. Jei net tada, kai kraujas dar karštas, kai plaukai – juodi, kai galva laikosi ant pečių tiesiai tarytum deglo liepsna, kai likimo ritinys dar beveik nepradėtas vynioti, kai širdžiai, kupinai išsvajotos meilės, savo plakimu dar atsako kita širdis, kai dar yra laiko ištaisyti klaidas, kai visos moterys, visos šypsenos, visa ateitis, visa horizonto platybė – viskas tau pasiekiama, kai tu dar pilnas gyvybinių jėgų, – jei net ir tada, deja, neviltis yra baisi, tai ką bekalbėti apie senatvę, kai metai, kaskart labiau blausdamiesi, skubėte skuba prie tos niūrios valandos, kai pradedi įžiūrėti kapo žvaigždes!

Jam bemąstant, įėjo Tusenė. Žanas Valžanas pakilo ir paklausė ją:

– Kur tai vyksta? Jūs nežinote?

Apstulbinta Tusenė pralemeno:

– Ką malonėsite?

Žanas Valžanas vėl paklausė:

– Jūs, rodos, ką tik sakėte, jog kažkur mušasi?

– Ak, taip, pone! – atsakė Tusenė. – Sen Meri pusėje.

Mums būdingi nesąmoningi postūmiai, kuriuos net be mūsų žinios kartais sukelia pati slapčiausia mūsų mintis. Tikriausiai paveiktas tokio postūmio, kurį jis pats vargu ar suvokė, Žanas Valžanas po penkių minučių atsidūrė gatvėje.

Jis vienplaukis sėdėjo ant akmens šalia savo namų. Atrodė, jog jis kažko klausosi.

Atėjo naktis.

II

GAMENAS – APŠVIETIMO PRIEŠAS

Kiek laiko jis taip išsėdėjo? Kokie buvo jo niūrių apmąstymų potvyniai ir atoslūgiai? Ar jis atitoko? Ar liko sugniuždytas? Ar nusilenkė likimui ir galutinai palūžo? Ar jis dar

galėjo atsigosti ir rasti savo sieloje kokią nors tvirtą atramą? Jis ir pats, galimas daiktas, nebūtų galėjęs atsakyti.

Gatvė buvo tuščia. Keli įsibauginę buržua, paskubomis grįžtą į savo namus, vargu ar jį pastebėjo. Pavojingais laikais kiekvienas rūpinasi tik savimi. Žibintų prižiūrėtojas atėjo, kaip paprastai, uždegti žibinto, kabančio priešais namo Nr. 7 vartus, ir pasišalino. Kam nors dirstelėjus toje tamsoje į Žaną Valžaną, nebūtų kilusi mintis, jog tai gyvas žmogus. Jis sėdėjo ant vartų stulpelio nejudėdamas, it pavirtęs į ledą vaiduoklis. Neviltis iš tikrųjų tarsi sušaldo žmogų. Buvo girdėti, kaip skamba aliarmo varpai ir dusliai, rūsčiai ūžia minia. Aidint padrikiems varpo dūžiams, sumišusiems su riaušių triukšmu, Sen Polio bokšto laikrodis iškilmingai ir neskubėdamas išmušė vienuolika. Mat aliarmas – žmogaus rankų darbas, o laikas – Dievo. Laikrodžio dūžiai nepadarė Žanui Valžanui jokio įspūdžio; Žanas Valžanas nesujudėjo. Beveik tuo pat metu Halių pusėje staiga driokstelėjo smarki šautuvų salvė, o po jos – kita, dar stipresnė; greičiausiai tai buvo tasai puolimas prieš barikadą Šanvreri gatvėje, kurį, kaip jau matėme, atrėmė Marijus. Išgirdęs šitą dvigubą papliūpą, kuri bežadėje naktyje atrodė juo įnirtingesnė, Žanas Valžanas krūptelėjo. Jis atsistojo, atsigręžė į tą pusę, iš kurios atsklido šūvių garsas, paskui vėl atsisėdo ant akmens, susinėrė rankas, ir jo galva vėl palengva nusviro ant krūtinės.

Jis toliau tęsė niūrų pašnekesį su pačiu savimi.

Staiga jis pakėlė akis – gatve kažkas ėjo, jis išgirdo netoliese žingsnius, pažiūrėjo ir toje pusėje, kur gatvės gale stūkso Archyvo pastatas, žibinto šviesoje pamatė išblyškusį, jauną, švytintį veidą.

Tai Gavrošas atėjo į Ginkluoto Žmogaus gatvę.

Jis dairėsi, iškėlęs galvą, ir, atrodė, kažko ieškojo. Jis puikiai matė Žaną Valžaną, bet nekreipė į jį dėmesio.

Pasidairęs aukštyn, Gavrošas nukreipė savo žvilgsnį į apačią; pasistiebęs ant pirštų galų, jis apžiūrinėjo pirmųjų aukštų duris ir langus; visi jie buvo uždaryti, užsklęsti ir užrakinti spynomis. Patikrinęs penkis ar šešis tokiu būdu užbarikaduotus namų fasadus, gamenas gūžtelėjo pečiais ir, apsvarstęs padėtį, sau pačiam nusakė ją šiuo šūktelėjimu:

– Velniai rautų!

Paskui jis vėl ėmė žvalgytis aukštyn.

Žanas Valžanas, kurio sielos būsena dar prieš valandėlę nebūtų leidusi ką nors prakalbinti ir netgi atsakyti į klausimą, staiga pajuto nenugalimą norą pašnekinti tą berniuką.

– Mažyti, – tarė jis, – ko tau reikia?

– Man reikia pavalgyti, – tvirtu balsu atsakė Gavrošas. Ir pridūrė: – Jūs pats mažytis.

Žanas Valžanas pasirausė kišenėje ir ten rado penkių frankų monetą.

Bet Gavrošas, kuris turėjo kielės prigimtį ir greitai peršokdavo nuo vieno dalyko prie kito, jau buvo paėmęs nuo žemės akmenį. Jis pastebėjo žibintą.

– Žiūrėkis, – tarė jis, – pas jus čia dar dega žibintai. Jūs nesilaikote taisyklių, bičiuliai. Tai netvarka. Tuoj mes jį sutratinsim.

Ir jis sviedė akmenį į žibintą, kurio stiklas subyrėjo su tokiu triukšmu, jog buržua, susigūžę už savo užuolaidų name, buvusiame kitoje gatvės pusėje, sušuko: „Štai ir vėl devyniasdešimt tretieji metai!“

Žibinto šviesa smarkiai blykstelėjo ir užgeso. Gatvėje iš karto pasidarė tamsu.

– Taip, taip, senoji gatve, – pasakė Gavrošas, – užsidėk savo naktinę kepuraitę.

Ir, atsigręžęs į Žaną Valžaną, paklausė:

– Kaip vadinasi tas didžiulis monumentas, kuris riogso jūsų gatvės gale? Archyvas, ar ne? Ne pro šalį būtų nugriauti tas storas kvailas kolonas – iš jų išeitų šauni barikada!

Žanas Valžanas prisiartino prie Gavrošo.

– Vargšas vaikas, – pusbalsiu tarė jis pats sau, – jis alkanas.

Ir įspraudė Gavrošui į ranką penkių frankų monetą.

Gavrošas, nustebintas šito „su" didumo, pakėlė galvą; jis pažiūrėjo į jį tamsoje ir didelės monetos spindesys apraibino jam akis. Apie penkiafrankius jis žinojo tik iš nuogirdų ir jų gerą vardą su malonumu pripažino; jis buvo sužavėtas, galėdamas pamatyti vieną jų iš taip arti. Jis tarė: „Pažvelgsim kaip reikiant į tą tigrą."

Keletą sekundžių jis gėrėdamasis ją apžiūrinėjo, paskui, atsigręžęs į Žaną Valžaną, atkišo jam monetą ir didingai tarė:

– Buržua, man geriau patinka daužyti žibintus. Atsiimkit savo žvėrį. Manęs nepapirksit. Jis turi penkis nagus, bet man neįdrėks.

– Ar turi tu motiną? – paklausė Žanas Valžanas.

Gavrošas atsakė:

– Greičiau, aišku, turiu aš, negu jūs.

– Gerai, – tarė Žanas Valžanas, – tai paimk tuos pinigus savo motinai.

Tie žodžiai Gavrošą sujaudino. Be to, jis pastebėjo, kad žmogus, kuris su juo kalbėjo, buvo be skrybėlės, ir tai įkvėpė jam pasitikėjimo.

– Iš tiesų? – paklausė jis. – Tai ne tam, kad daugiau nebedaužyčiau žibintų?

– Daužyk kiek tik nori.

– Jūs šaunus žmogėnas, – tarė Gavrošas.

Ir įsikišo penkiafrankį į vieną iš savo kišenių. Jo pasitikėjimas dar padidėjo, ir jis pridūrė:

– Jūs gyvenat šioj gatvėj?

– Taip, o kas?

– Ar galėtumėt man parodyti namą Nr. 7?

– Kam tau reikia namo Nr. 7?

Berniukas stabtelėjo; jis pabūgo, jog bus per daug pasakęs, ir staigiu judesiu griebėsi už galvos, tiek tepratardamas:

– Taigi mat!

Žanui Valžanui dingtelėjo mintis. Maudulio valandomis esti tokių proto praskaidrėjimų. Jis paklausė vaiką:

– Gal tu atnešei man laišką, kurio aš laukiu?

– Jums? – tarė Gavrošas. – Jūs ne moteris.

– Laiškas adresuotas panelei Kozetei, tiesa?

– Kozetei? – sumurmėjo Gavrošas. – Taip, rodos, šitas juokingas vardas ten ir užrašytas.

– Na mat, – kalbėjo toliau Žanas Valžanas, – o aš kaip sykis turiu jai tą laišką perduoti. Duok jį šen.

– Jei taip, tai jūs tikriausiai žinote, kad aš atsiųstas iš barikados?

– Be abejo, – atsakė Žanas Valžanas.

Gavrošas įbruko ranką į kitą kišenę ir ištraukė keturlinką popierių.

Paskui jis kariškai pridėjo ranką prie kaktos.

– Pagarba depešai, – tarė jis. – Ji iš laikinosios vyriausybės.

– Duok šen, – pakartojo Žanas Valžanas.

Gavrošas laikė popierių, iškėlęs jį viršum galvos.

– Nemanykit, kad čia koks meilės laiškutis. Jis siunčiamas moteriai, bet yra skirtas liaudžiai. Mes, vyrai, kariaujam ir silpnąją lytį gerbiam. Pas mus nėra taip, kaip pas ponus, kur frantai siuntinėja pamaivoms laiškelius.

– Duok.

– Iš tikrųjų, – traukė toliau Gavrošas, – jūs, atrodo, šaunus žmogėnas.

– Duok greičiau.

– Šekit.

Ir jis įteikė raštelį Žanui Valžanui.

– Bet pasiskubinkit, ponas Iks, nes mamzelė Iksetė laukia.

Gavrošas buvo labai patenkintas savo sąmoju.

Žanas Valžanas dar paklausė:

– Ar atsakymą reikės nunešti į Sen Meri?

– Jūs ne ten nuklystumėt! – sušuko Gavrošas. – Raguolis – tai ne sklindis. Tas laiškas iš barikados Šanvreri gatvėje – aš ten ir grįžtu. Labanakt, pilieti.

Tai taręs, Gavrošas nuėjo arba, tikriau pasakius, purptelėjo lyg ištrūkęs paukštis atgal į tą vietą, iš kur buvo atskridęs. Jis nuniro atgal į tamsą, tarsi gręždamasis joje skylę, nemažėjančiu patrankos sviedinio greičiu; Ginkluoto Žmogaus gatvelėje vėl liko tylu ir tuščia; per vieną akimirksnį šis keistas vaikas, kuris priminė šešėlį ar sapną, nugrimzdo migloje, gaubusioje juodas namų eiles, ir išgaravo joje lyg dūmas nakties tamsumoj; būtum galėjęs pamanyti, kad jis išsisklaidė ir dingo, jei, praslinkus kelioms minutėms po jo išnykimo, garsus sukulto stiklo džerkštelėjimas ir įspūdingas trenksmas žibinto, krintančio ant gatvės grindinio, nebūtų vėl staiga pažadinę pasipiktinusių buržua. Tai darbavosi Gavrošas, bėgdamas Šiaudų gatve.

III

KOZETEI IR TUSENEI MIEGANT

Žanas Valžanas grįžo į vidų su laišku rankoje.

Patenkintas tamsa, kaip pelėda, nešanti į lizdą grobį, jis apgraibomis užlipo laiptais, tyliai atidarė ir uždarė savo kambario duris, pasiklausė, ar negirdėti kokio triukšmo, nustatė, kad, iš viso ko sprendžiant, Kozetė ir Tusenė miega, pamerkė į Fiumado mišinio buteliuką tris ar keturis degtukus, kol pagaliau vieną jų įžiebė, – taip drebėjo ranka; tai, ką jis darė,

juk buvo panašu į vagystę. Pagaliau žvakė buvo uždegta, jis atsirėmė alkūnėmis į stalą, išskleidė popierių ir ėmė jį skaityti.

Kai žmogų užvaldo audringas jausmas, jis ne skaito rankose laikomą popierių, bet, jei taip galima pasakyti, sugniaužia, sulamdo jį lyg kokią auką, suleidžia į jį pykčio ar džiaugsmo nagus; jis perbėga į galą, vėl atšoka atgal į pradžią; jo dėmesys karštligiškai sudirgintas; jis suvokia tik apytikrius, bendrus bruožus, pačią esmę: pastebi vieną kurį dalyką, o visa kita išnyksta. Marijaus laiškelyje Kozetei Žanas Valžanas pamatė tik šiuos žodžius:

„Aš mirštu. Kai tu skaitysi šiuos žodžius, mano siela bus šalia tavęs."

Perskaičius šias dvi eilutes, jam tiesiog aptemo akys; trumpą valandėlę jis jautėsi lyg sutriuškintas širdyje vykstančio jausmų pasikeitimo ir žiūrėjo į Marijaus laiškelį lyg girtas; prieš jo akis buvo puikus reginys – nekenčiamos būtybės mirtis.

Sielos viduje jam išsiveržė baisus džiaugsmo šūksnis. Taigi viskas baigėsi. Atomazga atėjo greičiau, nei buvo galima tikėtis. Būtybės, kuri buvo atsistojusi jo gyvenimo kelyje, nebebus. Ji pasitraukia pati, laisvu noru, savo valia. Jam, Žanui Valžanui, nė piršto neprikišus, be jokios jo kaltės, „tas žmogus" greitai mirs. Galbūt jis jau miręs. Žanas Valžanas mintyse ėmė karštligiškai skaičiuoti. Ne. Jis dar nemirė. Laiškas, matyt, buvo pasiųstas taip, kad Kozetė jį perskaitytų rytoj rytą; po tų dviejų salvių, kurias jis girdėjo tarp vienuoliktos valandos ir vidurnakčio, nieko neįvyko; barikada bus rimtai puolama tik auštant; bet vis tiek, jei tik „tas žmogus" įsivėlė į sukilimą, jis žuvęs; jis pateko tarp krumpliaračių. Žanas Valžanas jautėsi išvaduotas. Taigi jie vėl liks dviese su Kozete. Varžovo nebėra; gyvenimas vėl atsiveria prieš jo akis. Tam tereikia paslėpti laiškelį savo kišenėje. Kozetė niekad nežinos, kas atsitiko „tam žmogui". „Belieka tik nekliudyti tam, kas turi įvykti. Tas žmogus negali išsigelbėti. Jeigu jis dar nemirė, tai tikriausiai mirs. Kokia laimė!"

Taip nusprendęs savo širdy, jis paniuro.

Paskui nusileido žemyn ir pažadino durininką.

Po kokios valandos Žanas Valžanas išėjo iš namų ginkluotas, apsirengęs pilna nacionalinės gvardijos uniforma. Pas kaimynus durininkas nesunkiai gavo visko, ko trūko jo aprangai. Jis turėjo užtaisytą šautuvą ir pilną šovininę. Jis patraukė į Halių pusę.

IV
GAVROŠAS PERSISTENGIA

Tuo metu Gavrošui teko patirti nuotykį. Sąžiningai sudaužęs akmeniu Šiaudų gatvės žibintą, Gavrošas pasiekė Vjej Odrijeto gatvę ir nesutikdamas ten „nė pastipusios katės", nusprendė pasinaudoti gera proga ir užtraukti vieną iš dainų, kurių jis nemaža mokėjo. Daina nesulėtino jo žingsnių – atvirkščiai, juos dargi pagreitino. Išilgai įmigusių arba išgąsdintų namų pabiro šie ugningi kupletai:

Skardėjo piktos strazdo trelės:
Neva šią naktį Atala
Su vyrais šlaistės gatvele.
Oi, jūs merguželės,
Šitaip nevalia!

Drauguž Pjero! Vėl išdaigėlės?
Sakai, kad man ką tik Mila
Vėl merkė akimi meilia?
Oi, jūs merguželės,
Šitaip nevalia!

Koketės šiaip – it mielos gėlės,
Bet jų viena pamažėle
Pražudė poną Orfila.
Oi, jūs merguželės,
Šitaip nevalia!

Praverčia meilės truputėlis.
Mane mylėjo Pamela,
Tik Lizė nudegė kvaila.
Oi, jūs merguželės,
Šitaip nevalia!

Jei mantiją tiktai pakėlė
Siuzetė, Agnė ar Zeila,
Žaviuos kojyte jų dailia.
Oi, jūs merguželės,
Šitaip nevalia!

Kai skęstame nakties šešėliuos
Ir su manim graži Lola,
Kas man tas pragaras, pekla?
Oi, jūs merguželės,
Šitaip nevalia!

O ta Žana – kaip vijurkėlis:
Dar vakar lipo it smala,
Nūn jos nebėr – kad ją bala!
Oi, jūs merguželės,
Šitaip nevalia!

Iš šokių, kai jau naktys vėlios,
Grįžtu su angelu – Stela,
Linksma, žavinga ir miela.
Oi, jūs merguželės,
Šitaip nevalia!

Dainuodamas Gavrošas energingai gestikuliavo. Gestas – tai priedainio atramos taškas. Jo veidas, kurio grimasų repertuaras buvo tiesiog neišsemiamas, keisčiausiai kraipėsi ir vaipėsi, nelyginant properšos suplyšusių skalbinių, padžiautų stipriame vėjyje. Deja, Gavrošas buvo vienas ir viskas vyko naktį, tad niekas to nematė ir negalėjo matyti. Taip veltui žūsta talentai.

Staiga jis sustojo.

– Pertraukim romansą, – tarė jis.

Katės akimis jis ką tik buvo pastebėjęs vienų vartų įduboje tai, kas tapyboje vadinama „ansambliu", tai yra kažkokią būtybę ir kažkokį daiktą: daiktas buvo rankinis vežimėlis, o būtybė – jame miegąs overnietis.

Vežimėlio rankenos rėmėsi į grindinį, overniečio galva – į vežimėlio priekį. Jis gulėjo susirietęs ant tos nuožulnios plokštumos, kojos siekė žemę.

Gavrošas, turėdamas nemažai gyvenimo patirties, iškart suprato, jog tai girtuoklis.

Tai buvo koks nors gatvės vežiotojas, šauniai išgėręs ir šauniai įmigęs.

„Štai kam naudingos vasaros naktys, – pagalvojo Gavrošas. – Overnietis užmiega savo vežimėlyje. Vežimėlį paimi respublikai, overnietį palieki monarchijai."

Jam švystelėjo puiki mintis:

– Vežimėlis labai pravers mūsų barikadai.

Overnietis knarkė.

Gavrošas atsargiai patraukė vežimėlį atgal, o miegantįjį – už kojų į priekį; po minutės overnietis ramiausiai gulėjo išsitiesęs ant grindinio.

Vežimėlis buvo išlaisvintas.

Gavrošas buvo papratęs nuolat susidurti su įvairiausiais netikėtumais ir todėl visados nešiojosi visą savo turtą. Pasirausęs vienoje kišenėje, jis ištraukė skiautelę popieriaus ir galiuką raudono pieštuko, nukniaukto iš kokio nors dailidės.

Jis parašė:

„Prancūzijos respublika.
Vežimėlis priimtas."

Ir pasirašė: „GAVROŠAS"

Paskui įkišo popierėlį į tebeknarkiančio overniečio pliušinės liemenės kišenėlę, čiupo abiem rankomis už ienų ir leidosi šuoliais į Halių pusę, stumdamas prieš save džiaugsmingai ir pergalingai tarškantį vežimėlį.

Tai buvo pavojinga. Prie Karališkosios spaustuvės poste stovėjo sargyba. Gavrošas apie tai nepagalvojo. Tą postą buvo užėmę priemiesčio nacionaliniai gvardiečiai. Triukšmas sutrikdė kareivių miegą, ir ant gultų čia vienur, čia kitur kilstelėdavo gvardiečių galvos. Vienas po kito sudaužyti du žibintai, visa gerkle traukiama daina – to buvo per daug šitoms baugščioms gatvėms, kurių gyventojai saulei leidžiantis jau rengiasi miegoti ir taip anksti uždeda gesintuvėlius ant žvakių. Jau beveik valanda, kai tame ramiame rajone it musė butelyje birzgė gatvės vaikėzas. Priemiesčio seržantas klausėsi. Jis lūkuriavo. Tai būta apdairaus žmogaus.

Pasiutiškas vežimėlio dardėjimas pagaliau išvedė seržantą iš kantrybės, ir jis ryžosi išeiti apsižvalgyti.

– Čia jų visa gauja! – sušuko jis. – Apsidairykime patyliukais.

Buvo aišku, kad anarchijos hidra, išslinkusi iš savo urvo, siautėja kvartale.

Ir seržantas įsidrąsinęs iššėlino iš sargybos posto.

Gavrošas, stumdamas savo vežimėlį, jau buvo besukąs iš Vjej Odrijeto gatvės, bet kaip tik tuo metu staiga susidūrė akis į akį su uniforma, kiveriu, pliumažu ir šautuvu.

Antrą kartą jis sustojo kaip nudiegtas.

– Ką tu pasakysi, – tarė Gavrošas, – štai ir ji. Labas vakaras, viešoji tvarka!

Gavrošo nuostaba visuomet trukdavo labai neilgai.

– Kur eini, padauža? – sušuko seržantas.

– Pilieti, – atsiliepė Gavrošas, – aš jūsų dar nepavadinau buržua. Kodėl jūs mane užgauliojate?

– Kur eini, nenaudėli?

– Pone, – vėl tarė Gavrošas, – gal vakar jūs ir buvote protingas žmogus, bet nuo šiandien ryto šis titulas iš jūsų atimtas.

– Aš tave klausiu, kur eini, šunsnuki?

Gavrošas atsakė:

– Jūs kalbat labai maloniai. Tikrai, iš jūsų veido neatrodo, kad jums galėtų būti tiek metų. Jums reikėtų parduoti visus savo plaukus po šimtą frankų už kiekvieną. Gautumėt penkis šimtus frankų.

– Kur tu eini? Kur eini? Sakyk, kur eini, bandite!

– Kaip negražiai jūs kalbate, – pasakė Gavrošas. – Kai sekantį kartą motina jus žindys, tegu ji geriau nušluosto jums burną.

Seržantas atkišo durtuvą.

– Ar pasakysi pagaliau, kur eini, prakeiktasis?

– Ponas generole, – tarė Gavrošas, – einu kviesti gydytojo savo gimdančiai žmonai.

– Prie ginklų! – suriko seržantas.

Panaudoti išsigelbėjimui tai, kas gali pražudyti, – štai kuo pasireiškia tikras tvirtų žmonių meistriškumas; Gavrošas vienu akimirksniu įvertino susidariusią padėtį. Vežimėlis jį įpainiojo į bėdą, vežimėlis turi ir išgelbėti.

Tuo momentu, kai seržantas jau buvo bepuoląs Gavrošą, vežimėlis, pavirtęs sviediniu, iš visų jėgų paleistu iš svaidyklės, pašėlusiu greičiu užlėkė ant jo, ir seržantas, ištiktas smūgio į patį pilvą, griuvo aukštielninkas į griovį, o jo šautuvas iššovė į orą.

Išgirdę seržanto riksmą, iš posto urmu išvirto gvardiečiai; šautuvui iššovus, jie taip pat paleido po šūvį, kur kam pakliuvo, paskui vėl užsitaisė šautuvus ir vėl iššovė.

Toks aklas šaudymas truko gerą ketvirtį valandos, ir kulkos išdaužė kelis langų stiklus.

Tuo tarpu Gavrošas, kuris strimgalviais spruko atgal, už penkių ar šešių gatvių nuo įvykio vietos stabtelėjo ir šniokštuodamas atsisėdo ant stulpelio, žyminčio Raudonųjų Našlaičių gatvės kampą.

Jis atidžiai klausėsi.

Atsikvėpęs jis pasigręžė į tą pusę, kurioje pašėlusiai poškėjo šūviai, kaire ranka triskart iš eilės „parodė nosį", tuo pat metu dešiniąja tapšnodamas sau per pakaušį. Šis įspūdingas gestas, kuriuo Paryžiaus gamenai išreiškia visą prancūzų ironiją, yra, matyt, veiksmingas, nes jau gyvuoja visą pusę šimtmečio.

Vis dėlto linksmą Gavrošo nuotaiką sudrumstė nemaloni mintis:

„Taip, – pagalvojo jis, – aš kikenu, raitaus iš juoko, nesitveriu džiaugsmu, bet juk aš išklydau iš kelio. Teks daryti užuolanką. Kad tik laiku grįžčiau į barikadą!"

Ir vėl tekinas leidosi gatve.

– Pala, ties kuriais žodžiais aš sustojau? – stengėsi prisiminti bebėgdamas.

Greitai nerdamas iš gatvės į gatvę, jis vėl užtraukė savo dainelę, kurios posmai aidėdami nyko tamsoje:

Dar slegia liaudį bėdos, gėlos.
Šalin bastilijų galia!
Užtenka braidžioti mele!
Oi, jūs merguželės,
Šitaip nevalia!

Gal ūpas kam pažaisti kėgliais?
Kaip reikiant smūgis lazdele –
Burbonai griūva štai šalia.
Oi, jūs merguželės,
Šitaip nevalia!

Iš baimės dreba Luvre dėlės,
Kratykimės galų gale
Monarchijos gauja bailia!
Oi, jūs merguželės,
Šitaip nevalia!

Šniokšte sušniokš audra pašėlus!
Dešimto Karolio dalia –
Teks atsiskirt su makaule.
Oi, jūs merguželės,
Šitaip nevalia!

Sargybos posto antpuolis neliko be rezultatų. Grobio buvo paimtas vežimėlis, o į nelaisvę pateko girtuoklis overnietis. Pirmasis buvo nugabentas į konfiskuotų daiktų apsaugą, o antrąjį karo lauko teismas vėliau lengvai nubaudė kaip maištininkų bendrininką. Šis įvykis rodo, kaip uoliai ir nenuilstamai tų laikų prokuratūra gynė viešąją tvarką.

Gavrošo nuotykis, išlikęs Tamplio kvartalo padavimuose, yra vienas iš baisiausių įvykių, kuriuos kada nors teko išgyventi seniesiems Marė buržua, iki šiol jį prisimenantiems kaip „naktinį Karališkosios spaustuvės sargybos posto puolimą".

PENKTA DALIS

ŽANAS VALŽANAS

PIRMOJI KNYGA

KARAS TARP KETURIŲ SIENŲ

I

SENT ANTUANO PRIEMIESČIO CHARIBDĖ IR TAMPLIO PRIEMIESČIO SCILĖ

Dvi ypač atmintinos barikados, kuriomis galėtų susidomėti socialinių ligų tyrinėtojas, nepriklauso tam laikotarpiui, kuriuo vyksta šios knygos veiksmas. Tiedvi barikados, savotiški rūsčių aplinkybių simboliai, išdygo iš žemės per fatališką 1848 metų birželio sukilimą – didžiausią gatvių karą, kokį yra mačiusi istorija.

Kartais atsitinka, jog tamsuomenė, ta didžioji maištininkė, sujudusi savo sielvarto, nusiminimo, skurdo, nerimo, nevilties, miazmų, nemokšiškumo, tamsos gelmėse, stoja net prieš aukštus principus, net prieš laisvę, lygybę ir brolybę, net prieš visuotinių rinkimų teisę, prieš liaudies aukščiausiąją valdžią; atsitinka, jog tamsuomenė paskelbia karą liaudžiai.

Driskiai puola visuomeninę teisę, ochlokratija[1] sukyla prieš demą.

Tokios dienos esti šiurpios, nes panašioje beprotybėje visuomet glūdi šiek tiek teisingumo, tokioje dvikovoje esama savižudybės atspindžių; o žodžiai, tariamai užgaulūs, – driskiai, padugnės, ochlokratija, prastuomenė – įrodo, deja, kad veikiau kalti tie, kurie valdo, negu tie, kurie kenčia; kad veikiau kalti privilegijuotieji negu nuskriaustieji.

Mes niekuomet tų žodžių netariame be skausmo ir pagarbos, nes jeigu filosofija įsigilina į reiškinius, kuriuos šie žodžiai atitinka, tai dažnai šalia menkybės tenai randa apsčiai ir didybės. Atėnuose buvo ochlokratija, gezai[2] sukūrė Olandiją; plebėjai ne vieną kartą išgelbėjo Romą, o paskui Jėzų Kristų sekė prastuomenė.

Nėra tokio mintytojo, kuris kartais nesusimąstytų apie žmonijos padugnių didybę.

Kaip tik apie šią tamsuomenę, apie visus tuos vargdienius, valkatas, atstumtuosius, iš kurių yra kilę apaštalai bei kankiniai, turbūt, galvojo šventasis Jeronimas, tardamas šiuos paslaptingus žodžius: *Fex urbis – lex orbis**.

Įniršis minios, kuri kenčia ir plūsta kraujais, jos beprasmis maištas prieš savo pačios gyvybinius principus, jos daromi teisės pažeidimai – tai mėginimai įvykdyti valstybinį pervers-

* Romos padugnės – pasaulio įstatymas (lot.).

mą, ir jie turi būti numalšinti. Doras žmogus ryžtasi tam ir kaip tik iš meilės šiai miniai stoja į kovą prieš ją. Bet kaip jis užjaučia minią, nors ir priverstas kovoti prieš ją! Kaip jis ją gerbia, nors ir priešinasi jai. Tai vienas iš tų retų atvejų, kai mes, elgdamiesi teisingai, jaučiame širdyje nerimą ir tarytum dvejojame, ar veikti ligi galo; mes nenusileidžiame, nes kitaip negalime, tačiau patenkinta mūsų sąžinė liūdi; mes savo pareigą atliekame maudžiama širdimi.

Reikia iš karto pasakyti: 1848 metų birželio įvykiai buvo išimtinis faktas, kurio beveik negalima klasifikuoti istorijos filosofijoje. Visi žodžiai, kuriuos ką tik pasakėme, turi būti atšaukti, kalbant apie šį negirdėtą maištą, kuriuo buvo išreikštas šventas įtūžis, reikalaujantis darbo teisių. Teko maištą nuslopinti, to reikalavo pareiga, nes maištas grėsė Respublikai. Vis dėlto kas gi iš esmės buvo 1848 metų birželio įvykiai? Liaudies maištas prieš save pačią.

Tenai, kur neišleidžiamas iš akių pagrindinis siužetas, jokio nukrypimo nėra, todėl tebūnie mums leista valandėlei nukreipti skaitytojo dėmesį į šias tam tikru atžvilgiu vieninteles, 1848 metų sukilimui itin būdingas barikadas, kurias ką tik paminėjome.

Viena iš jų užtvėrė įėjimą į Sent Antuano priemiestį, antra saugojo Tamplio priemiesčio prieigas; tie, kuriems teko matyti po mėlynu giedru birželio dangumi išaugant šiuos meistriškus pilietinio karo statinius, jų niekuomet neužmirš.

Sent Antuano barikada buvo baisiai didelė; aukštis – sulig keturių aukštų namu, o plotis – septyni šimtai pėdų. Ji užtvėrė, nuo vieno kampo ligi kito, plačią priemiesčio angą, atseit ištisas tris gatves; išrausiota, rangyta, dantyta, kampuota, su didžiule nelygia išlauža, sudariusia lyg šaudomąją angą, sutvirtinta akmenų krūvomis, kurios jau pačios atrodė it bastionai, vienur kitur išsikišusi pirmyn, tvirtai atsirėmusi į dvi galingas priemiesčio namų grupes, ji stūksojo nelyginant milžiniška užtvanka toje grėslioje aikštėje, kuri savo gilumoje kitados regėjo Liepos keturioliktąją. Devyniolika barikadų stūksojo viena už kitos giliai gatvėse už šios barikados, kuri buvo tarsi anų motina. Vien tik pamatęs ją iš tolo, pajusdavai nepakeliamas priešmirtines miesto pakraščių kančias, pasiekusias tą ribą, kai skurdas jau virsta katastrofa. Iš ko buvo pastatyta ši barikada? Vieni sakė, jog iš trijų šešiaaukščių namų, kurie tyčia tam reikalui buvo sugriauti. Pasak kitų, ją sukūręs liaudies rūstybės stebuklas. Ji teikė liūdną visų neapykantos statinių vaizdą: griuvėsių vaizdą. Galima buvo paklausti: kas visa tai pastatė? Taip pat galima buvo paklausti: kas visa tai sugriovė? Tai sukūrė kunkuliuojančios rūstybės kūrybinė improvizacija. Žiūrėk! Štai durys! Ana geležiniai vartai! Aure dangtelis! Šit rėmai! Štai sudužusi gorė! Sutrūkęs puodas! Neškite šen viską! Meskite viską! Stumkite, riskite, ardykite, laužkite, verskite, griaukite viską! Į tą pačią krūvą išvien virto grindinio akmenys, smiltainiai, rąstai, geležinės sijos, skudurai, stiklų šukės, kėdės be sėdynių, kopūstkočiai, skarmalai, nuodėvos, prakeiksmai. Didybė ir menkybė kartu. Improvizuota pragaro parodija, padrikas chaosas ir netvarka. Masė ir atomas sumišai; sienos gabalai šalia sukulto dubens, grėsminga visokių nuolaužų brolybė; Sizifas čia metė savo akmens luitą, o Jobas savo šukę. Apskritai – šiurpus reginys. Tai buvo plikšių Akropolis[3]. Šonuose kyšojo apversti vežimukai; čia riogsojo didžiulis ilgvežimis, apverstas tekiniais į viršų, panašus į randą šiame maištingame veide; nukinkytas omnibusas – jį šio barbariško statinio meistrai, linksmai juokdamiesi, rankomis užtempė į pačią viršūnę, tarsi būtų norėję sujungti siaubą su išdykavimu – tiesė savo grąžulą į kažkokius nežinomus oru lekiančius žirgus. Šis didžiulis kauburys, suneštas maišto bangų, priminė Osos užgriozdinimą ant Peliono, vykstantį visose revoliucijose: devyniasdešimt tre-

čiųjų metų ant aštuoniasdešimt devintųjų, termidoro devintosios ant rugpjūčio dešimtosios, briumero aštuonioliktosios ant sausio dvidešimt pirmosios, vandemjero ant prerialio[4], 1848-ųjų metų ant 1830-ųjų. Aikštė to nusipelnė, ir barikada turėjo teisę iškilti toje pačioje vietoje, iš kurios išnyko Bastilija. Jeigu okeanas statytų užtvankas, tai pastatytų kaip tik šitokias. Potvynio įniršis paliko savo žymę šiam beformiam pylimui. Kokio potvynio? Minios. Atrodė, lyg matytumėte suakmenėjusią aimaną. Atrodė, lyg girdėtumėte ūžiant viršum barikados, it viršum avilių, didžiules nematytas audringo proceso bites. Gal čia neįžengiamas tankumynas? Gal čia lėbauja girtieji? Gal čia tvirtovė? Atrodė, jog tuos pastatus sukūrė beprotybė savo sparnų plasnojimu. Buvo kažkas šlykštaus šioje tvirtovėje ir kažkas olimpiško šitame chaose. Toje pašėlusioje painiavoje vienur kitur kyšojo stogų gegnės, mansardų gabalai su apmušalais, langų rėmai su sveikais stiklais, pastatyti tarp visokio laužo ir laukią patrankų šūvio, nugriauti nuo stogų dūmtraukiai, spintos, stalai, suoliukai, suversti vienas ant kito, tūkstančiai skurdžios mantos daiktelių, kuriuos paniekintų net elgeta ir kuriuose slypi įtūžio ir griovimo aistra. Galėtum pasakyti, jog tai liaudies skarmalai – medžio, geležies, žalvario, akmenų skarmalai – ir jog Sent Antuano priemiestis galingu šluotos mostelėjimu visa tai iššlavė už durų, pasistatydamas iš savo skurdo barikadą. Rąstgaliai, panašūs į ešafoto trinką, sutraukytos grandinės, kartuves primenančios sijos su skersiniais, iš gruzdų kyšą gulsti ratai šį anarchijos pastatą darė niūriai panašų į tuos senovės kankinimų įrankius, kuriuos turėdavo iškęsti liaudis. Sent Antuano barikada darėsi ginklus iš visko; iš ten buvo svaidoma visu kuo, ką pilietinis karas gali paleisti į galvą visuomenei; tai buvo ne kautynės, bet pasiutimo paroksizmas; karabinai, kurie gynė šį redutą, tarp jų keletas muškietonų, šaudė fajanso šukėmis, lošiamaisiais kauliukais, drabužių sagomis, net naktinių staliukų rateliais – labai pavojingais sviediniais, nes jie buvo variniai. Barikada siautėte siautėjo; klaikūs šauksmai iš jos drebino orą; kartkartėmis, lyg erzindama kariuomenę, ji aplipdavo šurmuliuojančia minia, apsivainikuodavo triukšminga karštų galvų grūstimi; ji knibždėte knibždėjo gynėjų; ji šiaušėsi dygiu šautuvų, kardų, vėzdų, kirvių, iečių ir durtuvų kaukaru; didžiulė raudona vėliava ten plaikstėsi vėjyje. Barikadoje buvo girdėti komandos šūksmai, kovos dainos, būgnų tratėjimas, moterų verksmas ir klaikus badu mirštančiųjų juokas. Ji buvo neaprėpiama ir pilna gyvybės; ji tvykščiojo žiežirbomis nelyginant elektrinės pabaisos nugara. Revoliucijos dvasia debesų kamuoliais sukosi ties jos viršūne, iš kurios griaudėjo liaudies balsas, panašus į Dievo balsą. Keistu didingumu dvelkė ši titaniška laužo kupeta. Tai buvo mėšlo krūva ir drauge Sinajus.

Kaip esame sakę anksčiau, barikada kovojo Revoliucijos vardan. Su kuo? Su pačia Revoliucija. Barikada, atsitiktinumo, netvarkos, sutrikimo, nesusipratimo, nežinojimo padaras, akis į akį stovėjo prieš steigiamąjį susirinkimą, prieš aukščiausiąją liaudies valdžią, prieš visuotinę rinkimų teisę, prieš naciją, prieš Respubliką; „Karmanjolė“ šaukė į kovą „Marselietę“.[5]

Iššūkis beprotiškas, bet herojiškas, nes šis senas priemiestis pats buvo herojus.

Priemiestis ir jo redutas palaikė vienas kitą. Priemiestis rėmėsi redutu, redutas šliejosi į priemiestį. Didžiulė barikada stūksojo it uola, į kurią sudužsaid Afrikos žygiuose išgarsėjusių generolų strategija. Visos jos įdubos, gumbai, antaugos, kaupros pro dūmus atrodė it jos grimasos, it piktas šaipymasis. Kartečės kulkos dingdavo jos beformėje masėje, sviediniai įstrigdavo, smegte prasmegdavo; patrankų šūviai pramušdavo tik skyles; kokia prasmė bombarduoti chaosą? Ir kariuomenė, pripratusi prie pačių baisiausių karo vaizdų, su nerimu žiūrėjo į šį redutą žvėrį, pasišiaušusį kaip šernas ir didžiulį kaip kalnas.

Jei būtų pakakę drąsos pažvelgti pro aštrią iškyšą, kurią sudaro Dalemanio krautuvės vitrinos, už ketvirčio ljė nuo čia, Tamplio gatvės sankryžoje su bulvaru netoli Šato d'O, – būtų buvę galima išvysti tolumoje, anapus kanalo, gatvėje, kylančioje Belvilio priemiesčio šlaitais, pačioje aukščiausioje jos vietoje, kažkokį keistą mūrą, siekiantį trečią namų fasadų aukštą, tiesia linija jungiantį dešinės pusės namus su kairės pusės namais, – tarsi pati gatvė būtų atitraukusi atgal savo visų aukščiausią sieną ir ja užsisklendusi. Šią sieną sudarė tašyti grindinio akmenys. Ji buvo tiesi, lygi, šalta, stati, patikrinta su kampainiu, sukrauta pagal virvelę, išlyginta pagal svambalą. Žinoma, ji nebuvo sucementuota, betgi, kaip tai matyti kai kuriuose Romos mūruose, tai nepažeidė jos griežtos architektūros. Iš sienos aukščio galėjai spėti apie jos storį. Karnizas buvo matematiškai tiksliai lygiagretus su pagrindu. Pilkame paviršiuje tam tikrais tarpais galėjai įžiūrėti vos pastebimas šaudomąsias angas, panašias į juodas linijas. Šaudomosios angos buvo išdėstytos lygiais nuotoliais viena nuo kitos.

Kiek aprėpė akis, gatvėje žmonių nesimatė. Visų namų langai ir durys buvo uždaryti. Gilumoje stūksojo ši užtvara, pavertusi gatvę akligatviu, nejudanti ir tyli; ten nieko nesimatė, nieko nesigirdėjo; nei šūkavimų, nei triukšmo, nei alsavimo. Lyg kape.

Į šį kraupų statinį žirte žiro akinanti birželio saulės šviesa.

Tai buvo Tamplio priemiesčio barikada.

Priėję šią vietą ir išvydę barikadą, net visų drąsiausieji turėdavo susimąstyti, apstulbinti šio slėpiningo reginio. Viskas čia buvo griežta, tiksliai pritaikyta, glaudžiai priderinta, tiesu, simetriška ir nyku. Mokslas čia jungėsi su magija. Jautėsi, kad tokios barikados kūrėjas turėjo būti geometras arba vaiduoklis. Žiūrėdamas į ją, nejučiom turėdavai nuleisti balsą.

Kartkartėmis, jeigu kas nors – kareivis, karininkas ar liaudies valdžios atstovas – išdrįsdavo pasukti skersai tuščios gatvės, pasigirsdavo plonas švilpiantis garsas, ir praeivis krisdavo sužeistas arba negyvas, o jeigu jam pavykdavo perbėgti, tai kulka įsmigdavo į uždarytą langinę, įstrigdavo tarp smiltainių arba į sienos tinką. O kartais pasipildavo ir kartečė. Mat barikados kovotojai turėjo pasigaminę dvi nedideles patrankėles: jas sudarė pora ketinių dujotiekio vamzdžių, iš vieno galo užkimštų pakulomis ir moliu. Parako be reikalo neeikvojo: beveik kiekvienas šūvis kliudydavo taikinį. Vienur kitur ant grindinio tįsojo lavonai, telkšojo kraujo klanai. Prisimenu baltą drugelį, plazdenusį gatvės vidury. Vasara nepasiduoda.

Visų aplinkinių namų pavartės buvo priguldytos sužeistųjų.

Kiekvienas čia eidamas jautė, kad į jį taiko neregimas šaulys, kad į gatvę, per visą jos ilgį, nukreipti šautuvai.

Kareiviai, sutelkti puolimui prie Tamplio užkardos, už kuproto tilto per kanalą, rimti, susikaupę žiūrėjo į šį niūrų redutą, nejudantį, šaltą, skleidžiantį mirtį. Kai kurie prišliaužbeing iki lanku išriesto tilto vidurio, saugodamiesi iškišti kiverį.

Narsusis pulkininkas Monteinaras su virpuliu širdy stebėjosi šia barikada. „Kaip ji pastatyta! – pasakė jis vienam deputatui. – Nė vienas akmuo neišsikiša. Tarsi iš porceliano padaryta!" Tą akimirką kulka pramušė kryžių ant jo krūtinės, ir jis parkrito.

„Bailiai! – šaukė kareiviai. – Tegu jie pasirodo! Jie nedrįsta! Slepiasi!" Tamplio priemiesčio barikada, kurią gynė aštuoniasdešimt vyrų prieš dešimt tūkstančių, laikėsi tris dienas. Ketvirtąją, panašiai kaip kautynėse prie Začos ir prie Konstantino, atakuojantieji, prasigavę per namus ir stogus, puolė barikadą ir ją paėmė. Nė vienas iš aštuoniasdešimties „bailių" nė nepagalvojo bėgti; visi buvo nukauti, išskyrus vadą Bartelemi, apie kurį netrukus kalbėsime.

Sent Antuano barikada stebino kiekvieną perkūnišku trenksmu. Tamplio barikada – tyla. Tiedu redutai nuo vienas antro skyrėsi taip, kaip skiriasi grėslumas nuo kraupumo. Viena atrodė lyg nasrai, o antra lyg kaukė.

Jeigu sutiktume, kad grandiozinis ir niūrus birželio sukilimas buvo įsikūnijusi rūstybė ir mįslė, tai už pirmosios barikados vaidenosi slibinas, o už antrosios – sfinksas.

Tos tvirtovės buvo pastatytos dviejų žmonių: vienas iš jų vadinosi Kurnė, o antras – Bartelemi. Kurnė sukūrė Sent Antuano barikadą, Bartelemi – Tamplio barikadą. Kiekviena atspindėjo ją stačiusio vado bruožus.

Kurnė buvo aukšto ūgio, plačiapetis, raudonskruostis, galingų kumščių, drąsios širdies, tyros sielos, atviro ir rūstaus žvilgsnio. Narsus, energingas, staigus, smarkus, jis buvo geraširdiškiausias žmogus ir pavojingiausias kovotojas. Karas, kova, muštynės buvo jo stichija ir jį nuteikdavo džiaugsmingai. Kažkada jis tarnavo karo laivyne karininku, ir iš jo balso bei mostų galėjai spėti, kad tai okeano kūdikis ir audrų vaikas; į kautynes jis įsiverždavo kaip uraganas. Kurnė turėjo kažką bendra su Dantonu, tik be genialumo, lygiai kaip Dantonas turėjo kažką bendra su Herkuliu, tik be dieviškumo.

Liesas, geibus, išblyškęs, nekalbus Bartelemi buvo savotiškas gamenas, tiktai patyręs tragišką likimą; gavęs kartą iš policininko antausį, jisai skriaudiką pasekė, nutykojo ir nudėjo; už tai jam, septyniolikos metų vaikinui, teko atsidurti katorgoje. Iš ten išėjęs, Bartelemi pastatė barikadą.

Likimas lėmė, kad vėliau Londone, kur juodu abu gyveno tremtyje, Bartelemi nužudė Kurnė. Fatališka dvikova! Po kiek laiko, įsivėlęs į vieną iš tų paslaptingų istorijų, į kurias įpinta aistra, į vieną iš tų katastrofų, kuriose prancūzų teisingumas mato švelninančias aplinkybes, o anglų teisingumas – tiktai nužudymą, Bartelemi buvo pakartas. Mūsų visuomeninė santvarka yra tokia niūri, kad šis nelaimingasis, tikriausiai apdovanotas dideliu, o gal įžymiu protu, dėl materialinio skurdo ir žemo moralinio lygio pradėjo gyvenimą katorga Prancūzijoje ir baigė kartuvėmis Anglijoje. Visais atvejais Bartelemi keldavo tik vieną vėliavą – juodą.

II

KAI NĖRA KĄ VEIKTI BEDUGNĖJE, LIEKA TIK KALBĖTIS

Šešiolika metų – nemažas laikotarpis slaptai subręsti sukilimui, ir 1848 m. birželis buvo daug ko išmokęs, palyginti su 1832 m. birželiu. Taigi Šanvreri gatvės barikada buvo tiktai metmenys, tiktai embrionas, palyginti su dviem milžiniškomis barikadomis, kurias ką tik aprašėme, tačiau savo metui ji buvo baisi.

Sukilėliai, Anžolraso vadovaujami, – Marijus jau nieko nebežiūrėjo – išnaudojo visas nakties valandas. Jie ne tik pataisė barikadą, bet ir baigė ją statyti. Jie dar paaukštino ją per dvi pėdas. Geležinės sijos, įkastos į grindinį, atrodė lyg atkištos ietys. Iš visur sunešti

ir išorinėje barikados pusėje suversti visokiausi druzgai jos išvaizdai teikė dar daugiau chaotiškumo. Sumaniai pastatytas redutas iš vidaus atrodė kaip lygi siena, o iš lauko kaip neįžengiamas tankumynas.

Jie sutaisė iš grindinio akmenų sudėtus laiptus, kuriais ant reduto galėjai užlipti kaip ant citadelės sienos.

Barikada buvo aptvarkyta: švariai iššluota žemutinė patalpa, virtuvė paversta lauko ligonine, apžiūrėti visi sužeistieji, surinktas ant grindų ir ant stalų pabiręs parakas, nulieta kulkų, pagaminta šovinių, pripešiota korpijos, išdalyti ginklai, kurie mėtėsi ant žemės, išvalytas reduto vidus, išmesti lūžgaliai, išnešti lavonai.

Nukautieji buvo suguldyti į krūvą Mondeturo gatvelėje, kuri tebebuvo sukilėlių rankose. Gatvės grindinys šioje vietoje ilgą laiką raudonavo. Tarp nukautųjų buvo keturi priemiesčių nacionaliniai gvardiečiai. Jų mundurus Anžolrasas liepė nuvilkti.

Anžolrasas patarė dvi valandas pamiegoti. Jo patarimas prilygo įsakymui. Vis dėlto tik trys ar keturi juo pasinaudojo. Feji per tiedvi valandas išbraižė šitokį įrašą sienoje priešais smuklę:

TEGYVUOJA TAUTOS!

Tuos du žodžius, vinimi išdrėkstus smiltainyje, šioje sienoje buvo galima įskaityti dar 1848 metais.

Trys moterys pasinaudojo nakties atokvėpiu ir galutinai dingo; matyt, jos pasislėpė kuriame nors iš gretimų namų. Sukilėliai laisviau atsikvėpė.

Sužeistųjų dauguma dar galėjo ir norėjo dalyvauti kautynėse. Virtuvėje, paverstoje lauko ligonine, ant čiužinių ir šiaudinių paklotų gulėjo penketas sunkiai sužeistų vyrų, tarp jų du municipaliniai gvardiečiai. Gvardiečiai buvo sutvarstyti pirma kitų.

Žemutinėje patalpoje liko tik Mabefas, užtiestas juodu apdangalu, ir prie stulpo pririštas Žaveras.

– Čia bus lavoninė, – tarė Anžolrasas.

Šioje patalpoje, vos apšviestoje vienos žvakės, pačiame gale, dūlavo tarsi didžiulio kryžiaus kontūrai, kuriuos sudarė prie stulpo stovintis Žaveras ir ant stalo paguldytas negyvas Mabefas.

Omnibuso grąžulas, nors per apšaudymą ir aplaužytas, dar laikėsi gana tvirtai, ir prie jo buvo galima pririšti vėliavą.

Anžolrasas, kuris, kaip tikras vadas, visuomet įvykdydavo tai, ką būdavo kartą pasakęs, prie šio koto pritvirtino kulkų sukapotą kruviną užmušto senuko švarką.

Pamaitinti vyrus nebebuvo kuo. Nebeliko nei duonos, nei mėsos. Per šešiolika valandų barikadoje penkiasdešimt žmonių greit sudorojo menkus smuklės išteklius. Ateina metas, kai kiekviena kovojanti barikada neišvengiamai tampa „Medūzos“ plaustu. Reikėjo ryžtis badui. Tą spartietiškai rūsčią birželio šeštąją atėjo metas, kai Sen Meri barikadoje Žanas, apsupta duonos reikalaujančių sukilėlių, į kovotojų šauksmus „duokite valgyti“ atsakė: „O kuriam galui? Dabar trečia valanda. Keturiomis jau būsime negyvi.“[6]

Nesant ko valgyti, Anžolrasas neleido nei gerti. Vyną visai uždraudė, o degtinę liepė išdalyti porcijomis.

Rūsyje buvo rasta penkiolika hermetiškai užkimštų ir užantspauduotų butelių. Anžolrasas su Kombeferu juos apžiūrėjo. Lipant į viršų, Kombeferas tarė:

– Tai sena dėdulės Išlu atsarga; jis kažkada laikė kolonijinių prekių krautuvę.

– Vynas turbūt puikus, – pasakė Bosiujė. – Laimė, kad Granteras miega. Jeigu jis stovėtų ant kojų, būtų sunku išgelbėti šituos butelius.

Nepaisydamas murmėjimo, Anžolrasas tiems penkiolikai butelių uždėjo savo „veto", o kad niekas į juos nesikėsintų, liepė butelius sustatyti po stalu, ant kurio gulėjo senukas Mabefas.

Apie antrą valandą ryto buvo patikrinti gynėjai. Dar liko trisdešimt septyni vyrai.

Ėmė brėkšti. Ką tik buvo užgesintas deglas, kuris liepsnojo senoje vietoje, įstatytas duobelėje tarp akmenų. Barikados vidus, panašus į nedidelį aptvertą kiemelį vidury gatvės, skendėjo tamsoje ir iš viršaus, žiūrint pro pilkšvą ryto prieblandą, panėšėjo į sudužusio laivo denį. Barikados kovotojai slankiojo iš vieno galo į kitą ir atrodė lyg kokie juodi siluetai. Virš šito kraupaus šešėlių lizdo dunksojo melsvos nebylių namų apybraižos; dar aukščiau bolavo kaminai. Dangus turėjo tą žavingą neryškų atspalvį, kuris atrodo čia baltas, čia žydras. Ore, linksmai čiulbėdami, skraidė paukščiai. Rausva šviesa sutvisko į rytus nukreiptas aukštojo namo, į kurį rėmėsi barikada, stogas. Ketvirtojo aukšto langutyje ryto vėjelis taršė žilus negyvo žmogaus plaukus.

– Labai džiaugiuos, kad deglas užgesintas, – tarė Kurfeirakas, kreipdamasis į Feji. – Mane erzino tas deglas, nes, papūtus vėjui, jis virpėdavo lyg iš baimės. Deglų šviesa panaši į bailių išmintį: menkai šviečia, nes dreba.

Aušra prižadina protus, kaip prižadina paukščius: visi suskato kalbėti.

Pamatęs ant stogo lataku slankiojančią katę, Žoli rado dingstį pafilosofuoti.

– Kas yra katė? – sušuko jis. – Tai pataisa. Viešpats Dievas, sutvėręs pelę, apsižiūrėjo: „Še tau! Būsiu padaręs kvailystę." Ir sutvėrė katę. Katė – tai atitaisytas *erratum**. Pelė, o po jos katė – tai peržiūrėta ir pataisyta pasaulio kūrimo korektūra.

Kombeferas, apsuptas studentų ir darbininkų, kalbėjo apie žuvusiuosius, apie Žaną Pruverą, apie Baorelį, Mabefą, net apie Kabiuką ir apie rūstų Anžolraso liūdesį. Jis pasakė:

– Harmodijus ir Aristogeitonas, Brutas, Chereas, Stefanas, Kromvelis, Šarlotė Kordė, Zandas[7] – visi, kirtę smūgį, patyrė širdies skausmą. Mūsų širdis tokia jautri, o žmogaus gyvybė yra tokia paslaptis, jog net politinės žmogžudystės, net išvaduojamosios žmogžudystės atvejais, jei tokių pasitaiko, gailesys dėl žmogaus užmušimo pranoksta džiaugsmą dėl žmonijai padarytos paslaugos.

Ir po valandėlės – tokių esama minties vingių pašnekesyje – nuo Žano Pruvero eilėraščių Kombeferas nukrypo kitur ir ėmė lyginti „Georgikų" vertėjus: Ro – su Kurnanu, Kurnaną – su Deliliu, pažymėdamas atskirus fragmentus, išverstus Malfilatro, o ypač nuostabius posmus apie Cezario mirtį; paminėjus Cezarį, pokalbis vėl grįžo prie Bruto.

– Cezario nužudymas yra teisingas, – kalbėjo Kombeferas. – Ciceronas buvo rūstus Cezariui ir turėjo tam pagrindo. Toks rūstumas – ne diatribė[8]. Kai Zoilas įžeidinėja Homerą, Mevijus – Vergilijų, Vizė – Moljerą, Popas – Šekspyrą, Freronas – Volterą[9], veikia senas pavydo ir neapykantos dėsnis; genijai visuomet koneveikiami, didūs vyrai visuomet daugiau

* Spaudos klaida (lot.).

ar mažiau pjudomi. Tik Zoilas – viena, o Ciceronas – kita. Ciceronas baudžia mintimi, lygiai kaip Brutas baudžia kalaviju. Aš asmeniškai smerkiu pastarąjį teisingumo būdą – kalaviją, tačiau senovėje jis buvo leidžiamas. Cezaris, peržengęs Rubikoną, savo vardu dalijęs aukštus tarnybinius rangus, kuriuos suteikti galėjo tik tauta, ir nesistojęs įėjus senatui, elgėsi, anot Eutropo, kaip karalius ir beveik kaip tironas: *regia ac poene tyrannica*. Jis buvo didis vyras; juo blogiau ar, tikriau sakant, juo geriau: tai dar didesnė pamoka. Dvidešimt trys jo žaizdos mane daug mažiau jaudina, negu spjūvis į Jėzaus Kristaus veidą. Cezarį nudūrė senatoriai, Kristų mušė per veidą vergai. Iš įžeidimo dydžio pažįsti Dievą.

Bosiujė, su karabinu rankoje stovėdamas aukščiau už visus, šaukė:

– O Kidateneume, o Mirine, o Probalinte, o puikusis Eantide! Ak, kas man suteiks laimę deklamuoti Homero posmus, kaip juos deklamuodavo graikas iš Laurijaus ar Edapteono!

III

KUO ŠVIESIAU, TUO NIŪRIAU

Anžolrasas išėjo į žvalgybą. Jis išslinko Mondeturo gatvele, glūdindamas palei namų sienas.

Sukilėliai, turime pasakyti, buvo pilni vilčių. Sėkmingai atmušę naktinę ataką, jie iš anksto beveik niekinamai žiūrėjo į naują ataką švintant. Visi jos laukė šaipydamiesi. Sukilėliai tiek pat neabejojo savo sėkme, kaip neabejojo savo kovos teisingumu. Be to, jiems gi turi ateiti pagalba. Jie tvirtai ja kliovėsi. Lengvai įtikėję savo pergale – o tai vienas iš prancūzų kovotojo pranašumų – auštančią dieną jie skirstė į tris aiškias fazes: šešiomis ryto pulkas, „atitinkamai paruoštas“, pereis į jų pusę; dvyliktą valandą – viso Paryžiaus sukilimas; saulei leidžiantis – revoliucija.

Jie tebegirdėjo Sen Meri aliarmo varpų gausmą, kuris nė vienai minutei nebuvo nutilęs nuo vakar dienos; tatai rodė, jog antroji barikada, didžioji Žano barikada, tebesilaiko.

Visos šios viltys buvo perdavinėjamos iš vieno būrelio kitam linksmu ir baugiu šnabždesiu, panašiu į karingą bičių avilio ūžimą.

Pasirodė Anžolrasas. Jis sugrįžo tarytum erelis, aplėkęs niūrią apylinkės tamsą. Valandėlę jis klausėsi šių džiaugsmingų kalbų, susinėręs ant krūtinės rankas, pirštais parėmęs smakrą. Po to, skaistus ir raudonas skaidrėjančioje ryto šviesoje, tarė:

– Visa Paryžiaus kariuomenė paruošta kovai. Trečdalis tos kariuomenės apgulęs mūsų barikadą. Be to, nacionalinė gvardija. Aš pastebėjau penktojo linijinio pulko kiverius ir šeštojo legiono ženklelius. Už valandos jie mus atakuos. O dėl liaudies, tai vakar ji maištavo, bet šį rytą nepajudės iš vietos. Mums nėra ko laukti, nėra ko tikėtis. Nė vienas priemiestis, nė vienas pulkas mums nepadės. Mes visų apleisti.

Nuo šių žodžių nuščiuvo balsų ūžesys būreliuose. Jų poveikis buvo toks pat, kokį padaro pirmieji artėjančios audros lietaus lašai bičių spiečiui. Visi neteko žado. Akimirką stojo nenusakoma tyla, kurioje, rodos, buvo girdėti mirties plevenimas.

Ši akimirka buvo trumpa.

Iš tolimo būrelio, stovinčio pačiame tamsiausiame kampe, kažkieno balsas sušuko Anžolrasui:

– Gerai! Paaukštinkime barikadą dar dvidešimt pėdų ir pasilikime joje visi. Piliečiai, mūsų lavonai tebūnie protestas. Parodykime, kad respublikonai neapleidžia liaudies net tada, kai liaudis apleidžia respublikonus.

Šie žodžiai išsklaidė asmeninės baimės ir nerimo rūką, apgulusį gynėjų sąmonę. Visi juos sutiko entuziastingais šauksmais.

Niekuomet niekas nesužinojo, kaip vadinosi žmogus, kuris ištarė šituos žodžius; tai buvo koks niekam nežinomas darbininkas, nepažįstamas, užmirštas, nežymus didvyris, didis anonimas, kuris visuomet pasirodo istorinių krizių metu, kai gimsta nauja socialinė santvarka, reikiamą akimirką valdingu balsu ištaria lemiamą žodį ir vėl išnyksta patamsiuose, akimirksnį žaibo spindesyje įkūnijęs liaudį ir Dievą.

Toks nepalaužiamas ryžtas taip atitiko 1832 metų birželio 6 dienos dvasią, jog beveik tuo pat metu Sen Meri barikadoje nuskambėjo šūkis, kuris pateko istorijon ir buvo minimas teismo byloje: „Ar ateis kas nors mums į pagalbą, ar neateis – nesvarbu! Mes čia žūsime visi iki vieno!“

Iš to matyti, jog abidvi barikados, nors ir atskirtos erdvės, dvasia buvo susijungusios.

IV

PENKIAIS MAŽIAU, VIENU DAUGIAU

Po to, kai nepažįstamasis paskelbė „lavonų protestą“, šia formuluote išreikšdamas bendrą nuotaiką, iš visų lūpų išsiveržė keistai džiaugsmingas ir rūstus šūksmas, savo prasme kraupus, tačiau skambąs kaip triumfas:

– Tegyvuoja mirtis! Pasiliksime čia visi!

– Kodėl visi? – paklausė Anžolrasas.

– Visi! Visi!

Anžolrasas tarė:

– Pozicija gera, barikada puiki. Visiškai pakanka trisdešimties vyrų. Kam gi aukoti keturiasdešimt?

Jie atsakė:

– Nė vienas nepanorės iš čia išeiti.

– Piliečiai! – sušuko Anžolrasas, ir jo balse aidėjo beveik irzlus virpesys. – Respublika neturi tiek žmonių, kad galėtų be reikalo juos eikvoti. Tokia tuščia garbė – veltkleidystė. Jei kam pareiga liepia iš čia išeiti, tas privalo ją atlikti lygiai taip, kaip kiekvieną kitą pareigą.

Anžolrasas, principų žmogus, savo bendraminčiams turėjo neribotą valdžią, kurią teikia neklaidingumas ir nepalaužiamumas. Vis dėlto, kad ir kokia neapibrėžta buvo jo galia, pasigirdo murmesys.

Vadas ligi pat panagių, Anžolrasas, išgirdęs murmėjimą, juo labiau užsispyrė. Jis valdingai pareiškė:

– Tegu pasisako tie, kurie bijo, kad mūsų neliktų tik trisdešimt.

Murmėjimas dar padidėjo.

– Be to, – pasigirdo balsas iš vieno būrelio, – lengva pasakyti: „Išeikite." Barikada juk apsupta.

– Tik ne iš Halių pusės, – atsakė Anžolrasas. – Mondeturo gatvelė laisva, o Pamokslininkų gatve galima pasiekti Nekaltų vaikelių turgų.

– O tenai bematant ir būsi sučiuptas, – tarė kitas balsas iš tos pačios grupės. – Užeisi ant pėstininkų arba nacionalinių gvardiečių užtvaros. Jie būtinai pastebės žmogų su palaidine ir kepure. „Ei, iš kur tu? Ar tik ne iš barikados?" Ir pažiūrės tau į rankas. „Aha, tu atsiduodi paraku. Sušaudyti."

Nieko neatsakydamas, Anžolrasas uždėjo Kombeferui ant peties ranką, ir abu nuėjo į apatinę patalpą.

Po valandėlės jie sugrįžo. Anžolrasas ištiestose rankose laikė keturis mundurus, kuriuos pirma buvo liepęs palikti. Kombeferas ėjo iš paskos, nešdamas amuniciją ir kiverius.

– Su šia uniforma, – tarė Anžolrasas, – lengvai galima įsimaišyti į eiles ir ištrūkti. Šiaip ar taip, keturiems užteks.

Ir jis numetė mundurus ant žemės.

Tatai nepadarė jokio įspūdžio klausytojams, kurie paliko stoiškai ramūs. Tuomet prabilo Kombeferas.

– Klausykite, – tarė jis. – Reikia gi turėti šiek tiek gailesčio. Ar žinote, koks tai klausimas? Klausimas susijęs su moterimis. Sakykite, ar namie jūs turite žmonas? Taip ar ne? Turite vaikų? Taip ar ne? Ar yra namie motinų, kurios, apsuptos būrio mažiulių, sūpuoja kūdikį lopšyje? Tepakelia ranką tas, kuris niekados nėra matęs žindyvės krūties! Ak, jūs norite čia žūti! Aš pats, kuris su jumis kalbu, taip pat to trokštu, bet nenoriu jausti aplink save rankas grąžančių moterų šešėlius. Mirkite, jeigu jums patinka, bet kitų nežudykite. Savižudybė, kuri čia tuoj įvyks, yra didi, bet juk savižudybė – labai apréžtas veiksmas, neturįs išeiti už tam tikrų ribų; kai ji palies jūsų artimą, jinai bus jau nebe savižudybė, o kitų žudymas. Pagalvokite apie šviesiaplaukes galvytes, pagalvokite apie žilas galvas. Klausykite, Anžolrasas man ką tik pasakė, jog Gulbių gatvės kampe matęs penktame aukšte žvake apšviestą langutį, o jo stikle – virpantį senos moteriškės šešėlį. Jinai, turbūt, visą naktį nesudėjo akių ir laukė. Gal tai jūsų kurio motina? Jei taip, tai tegu tasai iš čia išeina, tegu kuo greičiausiai grįžta pas motiną ir jai pasako: „Mamyte, štai ir aš!" Jis gali būti ramus: ir be jo čia viskas bus padaryta. Žmogus, kuris savo darbu išlaiko artimuosius, neturi teisės save aukoti. Tai reikštų pamesti šeimą ir ją palikti likimo valiai. O tie, kurie turite dukterų, kurie turite seserų? Ar apie jas pagalvojote? Jūs einate mirti, jūs būsite nukauti – puiku! Na, o rytoj? Juk šiurpu, kai mergaitė neturi duonos kąsnio! Vyras elgetauja, moteris parsiduoda. Ak, pagalvokite apie tas žavingas, meilias ir švelnias būtybes, kurios į plaukus prisisegioja gėlių, kurios dainuoja, čiauška, kurios pripildo jūsų namus nekaltybės ir gyvo aromato, kurios savo nesutepta mergiška skaistybe žemėje įrodo angelų buvimą danguje!

Pagalvokite apie Žaną, apie Lizę, apie Mimi, apie žavias taurias būtybes, kurios yra jūsų šeimos palaima ir pasididžiavimas, – juk jos, ak, Dieve! – jos badaus! Ką aš jums galiu daugiau pasakyti? Yra prekyvietė, kurioje prekiaujama žmogaus kūnu, ir jeigu jos tenai nueis, tai jūsų šešėliai, sklandydami aplinkui, nesulaikys jų savo bekūnėmis rankomis! Pagalvokite apie gatvę, apie praeivių pilnus šaligatvius, pagalvokite apie krautuves, palei kurias šen ir ten purve slankioja pusiau apsinuoginusios moterys. Tos moterys taip pat kažkada buvo tyros. Pagalvokite apie savo seseris, kurie jų turite. Skurdas, prostitucija, policija, Sen Lazaro ligoninė[10] – štai kur pateks šitos švelnios gražuolės, nuostabios liaunos būtybės, drovūs, grakštūs ir dailūs padarėliai, skaistesni už alyvas gegužės mėnesį. Na, o jūs jau nukauti! Jūsų jau nebėra pasaulyje! Puiku, nėra ko sakyti: jūs norėjote išvaduoti liaudį nuo karališkos valdžios, o savo dukteris atiduodate policijai! Pagalvokite, bičiuliai, būkite gailestingi! Vargšės, nelaimingos moterys, kaip maža kas apie jas galvoja! Visi mano, kad moterys neturi tokio išsimokslinimo kaip vyrai, joms neduoda skaityti, joms kliudo galvoti, joms draudžia domėtis politika; bet ar jūs galite joms uždrausti šįvakar nueiti į morgą ir atpažinti jūsų lavonus? Paklausykite: tie, kurie iš jūsų turi šeimas, tegu nesiožiuoja, tegu paspaudžia mums rankas ir pasitraukia, mes ir vieni čia išsiversime. Aš puikiai suprantu, kad reikia drąsos iš čia išeiti; tai sunku. Bet kuo sunkiau, tuo didesnis nuopelnas. Jūs sakote: aš turiu šautuvą, esu barikadoje, kas bus, tai bus, pasilieku. „Kas bus, tai bus“ – lengva pasakyti. Bičiuliai, ateis rytojaus diena; jūs nepamatysite rytojaus dienos, bet jūsų šeimos ją pamatys, ir kiek kančių laukia jų! Įsivaizduokite gražų sveiką kūdikį raudonais kaip obuoliai skruostais, jis plepa, čiauška, vapalioja, juokiasi, jis taip maloniai kvepia, kai jį bučiuoji, o ar žinote, kas jam atsitiks, kai jį paliksite? Aš esu matęs vieną tokį, visiškai mažytį, didumo štai šitokį. Jo tėvas buvo miręs. Neturtingi žmonės jį priglaudė iš pasigailėjimo, bet jie patys sau neišteko duonos. Vaikelis visuomet būdavo alkanas. Buvo žiema. Jis neverkdavo. Jisai vis tupinėdavo apie krosnį, kurioje niekuomet nesikūrendavo ugnis, bet jos kaminas buvo apglietas geltonu moliu. Vaikutis savo mažais pirštukais atsignybdavo truputį to molio ir jį valgydavo. Jis kvėpavo gargždžiai, jo veidelis buvo išblyškęs, kojytės silpnos, pilvukas išpampęs. Jis nieko nekalbėdavo ir į klausimus neatsakinėdavo. Jis mirė. O mirti jį nugabeno į Nekerio ligoninę, kur aš jį ir mačiau. Į tą ligoninę aš, kaip internas, buvau nusiųstas praktikos atlikti. Taigi, jei tarp jūsų yra tėvų, kuriems malonu sekmadieniais pasivaikštinėti, paėmus į savo stiprią ranką mažytę vaikučio rankelę, tegu kiekvienas toks tėvas įsivaizduoja, kad tai jo vaikas. Aš puikiai atsimenu tą nelaimingą mažiulį, kaip dabar matau jo nuogą kūnelį ant anatominio stalo; vaikučio šonkauliai barkšojo po oda it kapų kauburėliai pro kapinių žolę. Jo skrandyje rasta tik kažkokio dumblo. Dantyse buvo pelenų. Taigi dirstelkime į savo sąžinę, paklauskime širdies patarimo. Statistika rodo, kad benamių vaikų mirtingumas siekia penkiasdešimt penkis procentus. Kartoju: klausimas dėl žmonų, motinų, jaunų merginų, klausimas dėl vaikelių. Kas kalba apie jus pačius? Mes visi gerai žinome, kas jūs esate; puikiai žinome, kad visi jūs narsuoliai, šimts perkūnų. Puikiai žinome, kad jūs visi su džiaugsmu ir pasididžiavimu širdyje atiduosite savo gyvybę už didį tikslą, kad jūs jaučiatės pašaukti ir išrinkti su didžia nauda ir šlove numirti ir kad kiekvienam iš jūsų brangi jo dalis bendrame triumfe. Geros kloties! Ne jūs vieni esate pasaulyje. Yra kitų būtybių, apie kurias turite pagalvoti. Nebūkime egoistai!

Visi niūriai nuleido galvas.

Kokie keisti prieštaravimai atsiskleidžia žmogaus širdyje tokiomis iškilniomis akimirkomis! Kombeferas, kuris kalbėjo tuos žodžius, visai nebuvo našlaitis. Jisai prisiminė kitų motinas, o užmiršo savąją. Jis ėjo mirti. Jis buvo „egoistas".

Marijus, alkio ir karštligiškos įtampos iškankintas, vieną po kitos palaidojęs visas savo viltis, išgyvenęs baisiausią iš visų katastrofų – nusiminimą, iškamuotas audringų išgyvenimų, jausdamas artėjant galą, vis giliau ir giliau grimzdo į keistą stingulį, kuris visuomet apima žmogų prieš fatališką laisvai sutinkamos mirties valandą.

Fiziologas būtų galėjęs stebėti, kokiais kaskart vis aiškesniais simptomais atsiskleidžia ligūstas mokslo ištirtas ir klasifikuotas pasinėrimas į patį save, kuris kančiai yra tas pat, kas pomėgiui – aistra. Neviltis taip pat turi savo ekstazę. Marijus kaip tik ją ir išgyveno. Jam atrodė, kad tai, kas čia dedasi, su juo visai nesusiję; kaip jau esame sakę, jis viską stebėjo lyg iš tolo; jis regėjo visumą, tačiau smulkmenų nematė. Žmonės judėjo aplinkui, bet buvo nuo jo lyg ugninės uždangos atskirti. Balsus jis girdėjo tarytum iš bedugnės gelmių.

Kombefero kalba sujaudino Marijų. Šioje scenoje buvo kažkas aštraus ir skaudaus, kas verte pervėrė jį ir pažadino iš stingulio. Jam terūpėjo viena – numirti, ir jis nenorėjo būti atitrauktas nuo tos minties; vis dėlto apimtas somnambulizmo jis pagalvojo, kad žūstančiajam nėra uždrausta gelbėti kitus.

Marijus prabilo:

– Anžolrasas ir Kombeferas sako tiesą, – kalbėjo jis, – nereikia tuščių aukų. Aš juos palaikau; ir jau reikia skubėti. Kombefero žodžiai nenuginčijami. Tarp jūsų yra tokių, kurie turi šeimas, motinas, seseris, žmonas, vaikus. Tegu jie išeina iš eilių.

Niekas nesujudėjo.

– Vedusieji ir išlaikantieji šeimas – išeikite iš eilių! – pakartojo Marijus.

Jo autoritetas buvo didelis. Barikadai, tiesa, vadovavo Anžolrasas, bet Marijus juk ją išgelbėjo.

– Aš įsakau! – sušuko Anžolrasas.

– Aš jus prašau, – tarė Marijus.

Tada narsuoliai, Kombefero žodžių sukrėsti, Anžolraso įsakymo išjudinti, Marijaus prašymo sujaudinti, pradėjo vienas kitą įdavinėti.

– Kas tiesa, tai tiesa, – tarė vienas jaunuolis subrendusiam vyrui. – Tu šeimos tėvas. Pasitrauk iš čia.

– Jau veikiau tu, – atsakė tasai, – tu išlaikai dvi seseris.

Ir prasidėjo negirdėta kova. Nė vienas nesutiko, kad kitas jį ištrauktų iš kapo.

– Skubėkime, – paragino Kurfeirakas, – po ketvirčio valandos bus per vėlu.

– Piliečiai, – kalbėjo toliau Anžolrasas, – pas mus čia respublika, ir viskas sprendžiama balsavimu. Patys paskirkite, kurie turi iš čia išeiti.

Visi tam pritarė. Po kelių minučių penki vyrai buvo vienbalsiai išrinkti ir išėjo iš eilių.

– Jų penketas! – sušuko Marijus.

Mundurų buvo tik keturi.

– Ką gi, – tarė penki paskirtieji, – vienam teks pasilikti.

Ir vėl kiekvienas stengėsi pasilikti, kiekvienas įrodinėjo, kad jo draugas turi išeiti. Iš naujo prasidėjo kilnumo rungtynės.

– Tu turi mylinčią žmoną.

– Tavo sena motina.

– O tu neturi nei tėvo, nei motinos, tai kaip gyvens tavo trys broliukai?

– Tu penkių vaikų tėvas.

– Tu turi teisę gyventi, tau tik septyniolika metų, per anksti mirti.

Didžiosiose revoliucinėse barikadose vyko didvyriškumo lenktynės. Neįmanomi dalykai čia darėsi visai paprasti. Šie žmonės vieni kitais nesistebėjo.

– Greičiau, greičiau, – kartojo Kurfeirakas.

Iš minios kažkas sušuko Marijui:

– Nurodykite jūs, kam pasilikti!

– Teisingai, – tarė visas penketas, – paskirkite. Mes jūsų klausysime.

Marijus netikėjo, kad jį dar galėtų kas nors sujaudinti. Pagalvojus, kad jis turi išrinkti ir pasiųsti žmogų mirti, visas kraujas jam suplūdo į širdį. Jis būtų išblyškęs, jei dar būtų galėjęs daugiau išblykšti.

Marijus prisiartino prie penketo, jie šypsojosi jam, jų akys degė ta pačia šventa liepsna, kuri gilioje senovėje spindėjo Termopilų gynėjų akyse, ir kiekvienas jam šaukė:

– Mane! Mane! Mane!

Ir Marijus suglumęs suskaitė juos: jų vis tiek penketas! Paskui nukreipė akis į keturis mundurus.

Šią akimirką ant keturių mundurų tarytum iš dangaus nukrito penktas.

Penktasis vyras buvo išgelbėtas.

Marijus pakėlė akis ir pažino poną Fošlevaną.

Žanas Valžanas ką tik buvo atėjęs į barikadą.

Ar išsiklausęs kelio, ar instinkto vedamas, ar atsitiktinai jis prasigavo į barikadą Mondeturo gatvele. Jisai vilkėjo nacionalinės gvardijos uniforma, todėl praėjo laimingai.

Mondeturo gatvelėje pastatytas sukilėlių sargybinis dėl vieno nacionalinio gvardiečio nekėlė aliarmo. Jisai praleido jį gatvele, tardamas sau: „Greičiausiai tas žmogus eina mums į pagalbą; blogiausiu atveju jis paklius į nelaisvę.“ Akimirka buvo per daug rimta, sargybinis negalėjo leistis nukreipiamas nuo pareigos ir pasitraukti iš sekimo punkto.

Žano Valžano pasirodymas redute nepatraukė niekieno dėmesio, nes visų akys buvo nukreiptos į penketą išrinktų vyrų ir į keturis mundurus. O Žanas Valžanas viską matė bei girdėjo ir, tyliai nusivilkęs mundurą, numetė jį ant krūvos kitų.

Susijaudinimas buvo didžiulis.

– Kas tai per žmogus? – paklausė Bosiujė.

– Tai žmogus, kuris gelbsti kitus, – atsakė Kombeferas.

Marijus rimtai pridūrė:

– Aš jį pažįstu.

Šio žodžio visiems užteko.

Anžolrasas kreipėsi į Žaną Valžaną:

– Sveikas atvykęs, pilieti!

Paskui pridūrė:

– Jūs žinote, kad čia visiems teks mirti?

Žanas Valžanas, užuot atsakęs, padėjo apsirengti munduru sukilėliui, kurį išgelbėjo.

V

KOKS HORIZONTAS ATSIVERIA NUO BARIKADOS VIRŠAUS

Visų barikados gynėjų dvasinė būsena šią lemtingą valandą ir šioje beviltiškoje vietoje akivaizdžiausiai pasireiškė giliu Anžolraso liūdesiu.

Anžolrasas visiškai įkūnijo revoliuciją; tačiau ir jis turėjo tam tikro siaurumo, kiek tatai įmanoma absoliutui: jis per daug panėšėjo į Sen Žiustą ir per mažai į Anacharsį Klocą[11]; tačiau „Abėcėlės bičiulių" draugijoje jo protas galų gale tam tikru mastu priėmė Kombefero idėjas; prieš kiek laiko, po truputį atsipalaiduodamas nuo siaurų dogmatiškumo rėmų ir pasiduodamas horizontą plečiančiam progresui, jis priėjo prie minties, kad galutinis puikios evoliucijos rezultatas bus Didžiosios prancūzų respublikos išaugimas į milžinišką viso pasaulio respubliką. O dėl betarpiško veikimo būdo, tai jis manė, kad dabartinėmis aplinkybėmis prieš smurtą reikia kovoti smurtu; šiuo atžvilgiu jis nepasikeitė ir liko ištikimas tai grėsmingai epinei mokyklai, kurią nusako žodžiai: Devyniasdešimt tretieji metai.

Anžolrasas stovėjo ant akmeninių laiptų, atsirėmęs alkūne į karabino tūtą ir giliai susimąstęs. Protarpiais jis krūpteldavo, lyg į jį būtų siūbtelėjęs vėjas; vietose, kur plevena mirtis, kartais padvelkia ir iškilni pranašiška dvasia. Jo akyse atsispindėjo gilus vidinis susitelkimas, jose žioravo lyg kokia slopinama ugnis. Staiga jis pakėlė galvą, jo šviesūs plaukai atkrito atgal nelyginant garbanos angelo, lekiančio žvaigždėtoje nakties karietoje, nelyginant išdrikę liūto karčiai spindinčioje aureolėje, ir Anžolrasas sušuko:

– Piliečiai, ar jūs įsivaizduojate ateitį? Šviesoje skendinčios miestų gatvės, žalios šakos prie namų slenksčių, tautų brolybė; žmonės teisingi, seneliai laimina vaikus, dabartis sutaria su praeitimi, mąstytojams duota visiška laisvė, niekieno įsitikinimai nevaržomi, vietoj religijos – dangus, vyriausiasis kunigas – pats Dievas, vietoj altoriaus – žmogaus sąžinė; nebėra neapykantos, dirbtuvėse ir mokyklose – brolybė; bausmė ir atpildas – viešumas; darbas visiems; teisė visiems; visuotinė taika; nebėra kraujo praliejimo, nebėra karų, motinos laimingos! Suvaldyti materiją – tai pirmas žingsnis; įgyvendinti idealą – antras. Pagalvokite, kiek daug jau yra pasiekęs progresas! Kadaise pirmykštės žmonių gentys su siaubu žiūrėdavo į hidrą, šniokščiančią viršum vandenų, į ugnimi spjaudantį slibiną, į baugią oro pabaisą grifą erelio sparnais ir tigro nagais – į siaubingus sutvėrimus, galingesnius už žmogų. Žmogus ištiesė savo žabangus, šventas minties kilpas, ir galų gale sugaudė pabaisas.

Mes sutramdėme hidrą, ir ji vadinasi garlaivis; mes sutramdėme slibiną, ir jis vadinasi garvežys; mes beveik sutramdėme grifą, mes jau jį pagavome, ir jis vadinasi orlaivis. Tą dieną, kai šis Prometėjo žygis bus atliktas, kai žmogaus valia galutinai pažabos savo trilypę senovės Chimerą – hidrą, slibiną ir grifą, – jisai pasidarys vandens, ugnies ir oro valdovas ir kitoms gyvoms būtybėms bus tas, kas jam kadaise buvo dievai. Taigi drąsiau pirmyn! Piliečiai, kur mes einame? Į valstybę, kurios priešakyje stos mokslas, į realybės jėgą, tapusią vienintele visuomenine jėga, į prigimties įstatymą, kuriame pačiame glūdi pripažinimo ir pasmerkimo teisė ir kuris įsitvirtina savo akivaizdumu, į tiesos užtekėjimą, panašų į saulės užtekėjimą. Mes

einame į tautų vienybę; mes einame į žmonijos vienybę. Nebebus melagingų tiesų, nebeliks parazitų. Realybė, valdoma tiesos, – štai mūsų tikslas. Civilizacija posėdžiaus Europos širdyje, vėliau – kontinentų centre, dideliame proto parlamente. Kažkas panašaus jau yra buvę ir anksčiau. Amfiktionų susirinkimai vykdavo du kartus per metus : vieną kartą Delfuose, dievų buveinėje, antrą kartą Termopiluose[12], karžygių atilsio vietoje. Turės savo amfiktionus Europa, turės savo amfiktionus Žemės rutulys. Prancūzija nešioja savo įsčiose didingą ateitį. Štai kuo nėščias devynioliktasis amžius. Prancūzija verta užbaigti tai, kas buvo pradėta Graikijoje. Klausyk manęs, Feji, šaunus darbininke, liaudies sūnau, tautų sūnau! Aš tave gerbiu. Taip, tu aiškiai regi ateities laikus; taip, tavo tiesa. Tu neturi nei tėvo, nei motinos, Feji; sau motina tu pasirinkai žmoniją, o tėvu – teisingumą. Tau čia lemta mirti, taigi triumfuoti. Piliečiai, kad ir kas mums atsitiktų šiandien, ar mūsų laukia pralaimėjimas, ar pergalė, vis tiek mes kuriame revoliuciją. Kaip gaisrai nušviečia visą miestą, taip revoliucijos nušviečia visą žmoniją. O kokią mes revoliuciją vykdome? Aš ką tik pasakiau: tiesos revoliuciją. Politiniu požiūriu yra tik vienas principas: žmogaus aukščiausia valdžia sau pačiam. Ši aukščiausioji valdžia manajam „aš" vadinasi Laisvė. Tenai, kur susivienija dvi ar daugiau tokių aukščiausių valdžių, atsiranda valstybė. Šiame susivienijime nėra jokio išsižadėjimo. Kiekviena aukščiausioji valdžia perleidžia tam tikrą savo pačios dalį visuomeninei teisei sudaryti. Šioji dalis yra vienoda visiems. Šitas vienodumas nuolaidų, kurias kiekvienas daro kitų naudai, vadinasi Lygybė. Visuomeninė teisė yra ne kas kita, kaip bendrai visų vykdoma kiekvieno teisių apsauga. Ši visų vykdoma kiekvieno teisių apsauga vadinasi Brolybė. Visų šių susijungusių aukščiausių valdžių susikirtimo taškas vadinasi Visuomenė. Kadangi šis susikirtimas yra susijungimas, tai toks taškas yra mazgas. Iš čia atsiranda tai, kas vadinama socialiniu ryšiu. Kai kas tai vadina visuomenės sutartimi, bet čia, tikrai sakant, skirtumo nėra: etimologiškai žodis „sutartis" kilęs iš ryšio sąvokos. Susitarkime dėl lygybės, nes, jeigu laisvė yra viršūnė, tai lygybė yra pagrindas. Bet lygybė, piliečiai, tai nėra lygiava, nėra mechaniškas sulyginimas viso, kas gyvena ir vystosi, tai nėra aukštų žolių stiebų ir mažų ąžuoliukų susibūrimas, tai ne pavydo ir nepalankumo kaimynystė, padaranti ir vieną, ir kitą nevaisingus: pilietiniu požiūriu – tai atviras kelias visiems gabumams; politiniu – tai visų balsų lygybė balsuojant; religiniu – vienoda sąžinės laisvė visiems. Lygybė turi savo galingą įrankį: nemokamą ir privalomą mokslą. Raštingumo teisė – štai nuo ko reikia pradėti. Pradinė mokykla privaloma visiems, vidurinė mokykla prieinama visiems – štai įstatymas. Iš mokslo lygybės seka visuomeninė lygybė. Taip, švietimas! Šviesa! Šviesa! Viskas kyla iš šviesos, ir viskas į ją sugrįžta. Piliečiai, devynioliktasis amžius didus, o dvidešimtasis amžius bus laimingas. Nieko tuomet nebebus panašaus į senąją istoriją; nebereikės bijoti, kaip dabar, užkariavimų, įsibrovimų, uzurpacijų, ginkluotų varžybų tarp nacijų, kultūrinio vystymosi pertraukų, priklausančių nuo vedybų karaliaus šeimoje, nuo įpėdinio gimimo tironų dinastijoje; kongresai nebedalys tautų, nebebus skaldomos tautos, dinastijai išmirus; nebebus kovų tarp religijų – jos nesibadys kaktomis lyg du pragaro ožiai ant begalybės liepto; nebereikės daugiau bijoti nei bado, nei išnaudojimo, nei prostitucijos dėl vargo, nei skurdo dėl nedarbo, nei ešafoto, nei kalavijo, nei mūšių, nei atsitiktinių plėšikavimų tamsioje mūsų tikrovės įvykių girioje. Beveik galėtum pasakyti: nebebus jokių įvykių. Visi bus laimingi. Žmonių giminė vykdys savo paskirtį, kaip Žemės rutulys vykdo savąją; sugrįš harmonija tarp sielų ir dangaus spinduolių. Siela jaus trauką prie tiesos, kaip planetos jaučia trauką prie

saulės. Bičiuliai, niūri yra valanda, kurią mes dabar gyvename, niūri ši valanda, kai aš su jumis kalbu, tačiau šia baisia kaina mes perkame ateitį. Revoliucija – tai muitas, kurį mes mokame žmonijos kelyje į šviesų gyvenimą. O! Užtat žmonija bus išlaisvinta, iškelta ir paguosta! Mes tai užtikriname nuo mūsų barikados aukštumos. Iš kur gali pasigirsti meilės balsas, jeigu ne nuo pasiaukojimo viršūnių? Ak, mano broliai, štai čia, šioje vietoje, vienijasi tie, kurie mąsto, ir tie, kurie kenčia; ne iš akmenų, ne iš sijų ir geležies laužo pastatyta ši barikada; ji sudėta iš dviejų dalykų: iš didžių idėjų ir begalinių skausmų. Skurdas čia susitinka su idealu. Diena čia susilieja su naktimi ir sako jai: „Aš mirsiu su tavimi, o tu atgimsi su manimi." Iš visų širdgėlų susijungimo užgimsta tikėjimas. Kančios neša čionai savo agoniją, o idėjos – savo nemirtingumą. Šioji agonija ir šis nemirtingumas susilies ir taps mūsų mirtimi. Broliai! Kas čia mirs, tas mirs ateities spindesyje, ir mes nužengsime į kapą, nutvieekstą aušros spindulių.

Anžolrasas užbaigė savo kalbą – tikriau sakant, ją nutraukė; jo lūpos be garso judėjo, tarytum jis dar būtų kalbėjęs su pačiu savimi, todėl visi atidžiai tebežiūrėjo į jį, lyg stengdamiesi išgirsti jo žodžius. Plojimų nebuvo, bet ilgai dar visi šnibždėjosi. Žodis yra panašus į vėjo dvelkimą; jo sukeltas protų sąjūdis panašus į lapų virpesį vėjyje.

VI

MARIJUS NIŪRUS, ŽAVERAS LAKONIŠKAS

Pakalbėsime apie tai, kas vyko Marijaus mintyse.

Prisiminkime jo sielos būseną. Kaip mes neseniai sakėme, jam viskas buvo tik vizija. Aplinką jis regėjo lyg pro rūkus. Marijų, pabrėžiame, tarsi dengė šešėlis, krentąs nuo didžiulių grėsmingų mirties sparnų, išsiskleidusių viršum merdinčiųjų. Jam vaidenosi, kad jis nužengęs į kapą. Jis jautėsi taip, lyg būtų jau anapus būties sienos, ir į gyvųjų veidus žvelgė negyvėlio akimis.

Kaip čia atsidūrė ponas Foševanas? Ko jis atėjo? Ko jam čia reikia? Marijus nekėlė sau tokių klausimų. Be to, kadangi nevilties apimtas žmogus paprastai esti įsitikinęs, kad ir kiti yra nevilties apimti, tai Marijui atrodė natūralu, jog visi eina mirti.

Tik mintis apie Kozetę jam suspausdavo širdį.

Antra vertus, ponas Fošlevanas jo neužkalbino, į jį nepasižiūrėjo ir net tarytum negirdėjo Marijaus žodžių: „Aš jį pažįstu."

O dėl Marijaus, tai tokia pono Fošlevano laikysena jį ramino, mes net pasakytume – džiugino, jeigu tokį posakį būtų galima pavartoti, žinant jo išgyvenimus. Marijui visuomet atrodė neįmanoma pradėti kalbą su šiuo mįslingu žmogumi, kuris jam atrodė ir garbus, ir įtartinas. Be to, jis jau seniai nebuvo jo matęs, todėl baugščiai ir santūriai Marijaus prigimčiai atrodė juo labiau neįmanoma kreiptis į poną Fošlevaną.

Penketas išrinktųjų vyrų pasitraukė iš barikados Mondeturo gatvele; jie buvo visiškai panašūs į nacionalinius gvardiečius. Vienas nuėjo verkdamas. Prieš nueidami, jie atsibučiavo su tais, kurie pasiliko.

Išvykus penketui gyvenimui grąžintų žmonių, Anžolrasas atsiminė pasmerktąjį mirti. Jis įėjo į apatinę patalpą. Žaveras, pririštas prie stulpo, stovėjo susimąstęs.

– Tau nieko nereikia? – paklausė Anžolrasas.

Žaveras atsakė:

– Kada mane nužudysite?

– Palauk. Dabar neturime nė vieno atliekamo šovinio.

– Tai duokite man gerti, – paprašė Žaveras.

Anžolrasas pats jam padavė stiklą vandens ir, kadangi Žaveras buvo surištas, padėjo jam atsigerti.

– Tai viskas? – paklausė Anžolrasas.

– Man nepatogu stovėti prie šito stulpo, – atsakė Žaveras. – Nelabai švelniai jūs su manimi pasielgėte, palikdami šitaip per visą naktį. Suriškite mane, kaip jums patinka, tik jau galėtumėte paguldyti mane ant stalo kaip aną.

Ir galvos linktelėjimu parodė į pono Mabefo lavoną.

Atsimename, jog salės gale stovėjo didelis ilgas stalas, ant kurio buvo liejamos kulkos ir gaminami šoviniai. Pagaminus visus šovinius ir sunaudojus visą paraką, stalas liko laisvas.

Anžolraso įsakymu keturi sukilėliai atrišo Žaverą nuo stulpo. Kol rišo, penktasis laikė atstatęs jam prie krūtinės durtuvą. Rankas Žaverui paliko surištas užpakalyje, o kojas supančiojo plona tvirta virvele, kuri jam leido žengti tik penkiolikos colių žingsnį, – šitaip pančiojami tie, kurie vedami ant ešafoto; paskui jie Žaverą privedė prie stalo patalpos gilumoje ir ant jo paguldė, tvirtai surišę per juosmenį.

Nors pančių sistema buvo tokia, jog nieku gyvu nebuvo galima pabėgti, tačiau, kad nebeliktų jokių abejonių, Žaverą jie apraizgė dar kitu būdu, kuris kalėjimuose vadinamas „martinvalu“: užnėrė ant kaklo virvę, nuleido ją užpakalyje ligi juostos, perrišo ja kūną per pusiaują, paskui perkišo tą virvę tarp kojų ir vėl ja suveržė rankas.

Kol Žaverą šitaip narpliojo, kažkoks žmogus stovėjo tarpduryje ir nepaprastai atidžiai į jį žiūrėjo. To žmogaus šešėlis privertė Žaverą pasukti galvą. Jis pakėlė akis ir pažino Žaną Valžaną. Žaveras net nekrūptelėjo, tik išdidžiai užsimerkė ir tepasakė:

– Visai suprantama.

VII

PADĖTIS KOMPLIKUOJASI

Greitai švito. Nė vienas langas neatsidarė, nė vienos durys neprasivėrė; tai buvo aušra, bet ne pabudimas. Kareiviai, užėmę Šanvreri gatvės galą priešais barikadą, kaip jau sakėme, buvo atitraukti; gatvė atrodė laisva ir gąsdino praeivius savo klaikia rimtimi. Sen Deni gatvė buvo nebyli kaip Sfinksų alėja Tėbuose. Kryžgatviuose, boluojančiuose rytmečio saulės atošvaitoje, nebuvo nė gyvos dvasios. Nieko nėra niūresnio už tokį tuščių gatvių skaidrumą.

Nieko nesimatė, bet kažkas girdėjosi. Netoliese vyko kažkoks paslaptingas judėjimas. Buvo aišku, jog artėja lemiamoji valanda. Kaip ir vakar vakare, patruliai buvo sugrąžinti, bet dabar jau visi.

Barikada buvo labiau sutvirtinta, negu pirmosios atakos metu. Pasišalinus tam penketui, likusieji ją dar paaukštino.

Bijodamas netikėto puolimo iš užpakalio, Anžolrasas, patariamas patrulio, apžvalgiusio Halių kvartalą, padarė svarbų sprendimą. Jis liepė užversti Mondeturo gatvelę, kuri iki šiol buvo laisva. Tam reikalui dar ties keliais namais buvo išardytas gatvės grindinys. Tokiu būdu barikada, akmenine siena atsitvėrusi nuo trijų gatvių – iš priešakio nuo Šanvreri gatvės, iš kairės nuo Gulbių ir Mažosios Valkatų gatvių, iš dešinės nuo Mondeturo gatvelės, – tapo iš tikrųjų beveik neprieinama; tiesa, jos gynėjai dabar čia buvo aklinai uždaryti. Barikada turėjo tris įtvirtintus frontus, bet kelio pasitraukti nebuvo. „Lyg tvirtovė, lyg pelėkautai“, – juokdamasis tarė Kurfeirakas.

Anžolrasas liepė suversti į krūvą prie smuklės durų kokius trisdešimt grindinio akmenų, „be reikalo išverstų“, pasak Bosiujė.

Toje pusėje, kur turėjo prasidėti ataka, tyla buvo tokia gūdi, jog Anžolrasas įsakė visiems užimti savo kovos postus.

Kiekvienam buvo išduota po porciją degtinės.

Nieko nėra įdomesnio už barikadą, besiruošiančią atremti antpuolį. Kiekvienas įsitaiso, kaip jam patogiau, visai kaip prieš spektaklį. Vienas atsišlieja į sieną, kitas atsiremia alkūne, dar kitas petimi. Kai kurie pasidaro iš akmenų suoliuką. Jei kliudo sienos kampas – nuo jo pasitraukia toliau; štai iškyšulys, kuris gali pridengti, – reikia atsistoti už jo. Labai vertinami kairiarankiai: jie užima vietas, kurios nepatogios kitiems. Daugelis įsitaiso taip, kad galėtų kautis sėdėdami. Mat nori patogiai žudyti ir jaukiai numirti. Fatališkose 1848 m. birželio kautynėse vienas sukilėlis, pasižymėjęs itin taiklia akimi ir šaudęs iš aikštelės ant stogo, liepė jam ten atgabenti volterišką krėslą; kartečės kulka jį čia ir nukirto.

Kai tik vadas įsakė pasiruošti kovai, barikadoje liovėsi netvarkinga bruzda: žmonės nustojo mėčiotis žodžiais, būriuotis, šnibždėtis kampuose, rinktis grupėmis; visa, kas sukiojosi mintyse, susitelkė ir virto antpuolio laukimu. Barikada prieš ataką – chaosas; grėslią valandą – įkūnyta drausmė. Pavojus įveda tvarką.

Kai tik Anžolrasas pasiėmė savo dvivamzdį karabiną ir atsistojo pasirinktame poste prie spragos, panašios į šaudomąją angą, visi nutilo. Išilgai visos akmenų sienos pasigirdo negarsus sausas traškėjimas. Gynėjai taisėsi šautuvus.

Reikia pasakyti, kad visi laikėsi taip išdidžiai ir tvirtai, kaip dar niekuomet; aukščiausias pasiaukojimas yra paties savęs teigimas; vilties niekas nebeturėjo, bet jiems liko neviltis. Neviltis – paskutinis ginklas, kuris kartais atneša pergalę, kaip yra pasakęs Vergilijus. Kraštutinis ryžtingumas griebiasi kraštutinių priemonių. Šokti į mirties verpetą kartais reiškia išvengti katastrofos, ir karsto antvožas gali tapti išsigelbėjimo lenta.

Kaip ir vakar vakare, visų dėmesys buvo nukreiptas, galima pasakyti – prikaustytas prie kito gatvės galo, dabar tekančios saulės apšviesto ir gerai matomo.

Laukti teko neilgai. Iš Sen Lė pusės aiškiai pasigirdo judėjimas, bet jis nebuvo panašus į pirmosios atakos triukšmą. Grandinių žvangčiojimas, nerimą keliantis sunkios masės

bildesys, vario žlegėjimas į gatvės grindinį, savotiškai iškilmingas dundėjimas – visa tai rodė, jog artinasi grėsli geležinė mašina. Ligi pat savo gelmių drebėjo senos ramios gatvės, nutiestos ir pastatytos taikiam ir vaisingam žmonių interesų bei idėjų bendravimui, o ne baisingam karo tekinių riedėjimui.

Įbestuose į gatvės galą kovotojų žvilgsniuose įsidegė neapykanta.

Pasirodė patranka.

Pabūklą ritino artileristai; jis buvo atkabintas nuo pirmagalio ir paruoštas šaudyti; du prilaikė lafetą, keturi stūmė ratus, kiti iš paskos vežė šovinių dėžę. Matėsi uždegtas dagtis.

– Ugnis! – suriko Anžolrasas.

Visa barikada iššovė, pasigirdo baisus trenksmas; dūmų debesis aptraukė ir paslėpė pabūklą ir žmones; po kelių sekundžių debesis išsisklaidė, ir vėl pasirodė patranka su kareiviais: pabūklo tarnyba statė patranką prieš barikadą, iš lėto, tvarkingai, neskubėdama. Nė vienas artileristas nebuvo paliestas. Paskui taikytojas užgulė patrankos drūtgalį, pakėlė taikiklį ir pradėjo taikyti pabūklą taip rimtai, kaip astronomas kad taiko žiūroną į žvaigždę.

– Bravo, artileristai! – sušuko Bosiujė.

Ir visa barikada ėmė ploti.

Po valandėlės, tvirtai atsistojusi pačiame gatvės viduryje, apžergusi griovelį, patranka jau buvo pasirengusi kovai. Baisūs nasrai žiojėjo į barikados pusę.

– Nagi, vyručiai! – tarė Kurfeirakas. – Mat, koks žvėris! Iš pradžių sprigtais, o paskui – kumščiais. Kariuomenė tiesia į mus savo storą leteną. Barikada bus smarkiai papurtyta. Šautuvas kutena, o patranka muša.

– Tai aštuonių svarų pabūklas, naujo modelio, iš bronzos, – pridūrė Kombeferas. – Tokie pabūklai nuo mažiausio proporcijos pažeidimo – šimtui dalių vario dešimt dalių alavo – gali sprogti. Alavo perteklius daro juos per daug trapius. Tuomet tūtoje susidaro tuštumų ir pūslelių. Tam pavojui išvengti ir užtaisui padidinti gal reikėtų grįžti prie apkaustymo lankais, kaip keturioliktajame amžiuje, ir iš viršaus ant tūtos, nuo drūtgalio ligi kaklelio, užmauti keletą nesudurtų plieninių žiedų. O iš bėdos sukasi, kaip kas išmano; su terkšle galima nustatyti trūkius ir pūsles pabūklo tūtoje. Bet yra geresnis būdas – tai judamoji Gribovalio žiežirba.

– Šešioliktajame amžiuje visos patrankos buvo graižtvinės, – pastebėjo Bosiujė.

– Taip, – patvirtino Kombeferas, – graižtvos padidina balistinę galią, bet sumažina šaudymo taiklumą. Be to, šaudant iš artimos distancijos, trajektorija neturi reikiamo kampo, parabolė per daug padidėja, sviedinys lekia nepakankamai tiesiai ir negali tinkamai smogti į taikinį, kas taip būtina kautynėse, ypač kai priešas arčiau ir dažniau reikia šaudyti. Šita yda – sviedinio kreivės staigumas – šešioliktojo amžiaus graižtvinėse patrankose atsirado dėl užtaiso silpnumo; o užtaisų silpnumas panašiuose pabūkluose priklausė nuo balistinių sąlygų, pavyzdžiui, tokių kaip reikalavimas ilgiau išsaugoti lafetus. Galų gale išeina, kad toks despotas kaip patranka negali daryti visa, ko įsigeidžia; jos jėga, tikrai sakant, yra didelė silpnybė. Patrankos sviedinio greitis tik šeši šimtai ljė per valandą, o šviesos greitis yra septyniasdešimt tūkstančių ljė per sekundę. Tai toks Jėzaus Kristaus pranašumas prieš Napoleoną.

– Užtaisyt šautuvus! – įsakė Anželrasas.

Ar atlaikys barikados įtvirtinimai patrankos sviedinį? Ar pramuš sviedinys spragą? Štai koks buvo klausimas. Kol sukilėliai vėl užtaisinėjo šautuvus, artileristai užtaisinėjo patranką.

Reduto gynėjus prislėgė laukimo nerimas.

Driokstelėjo šūvis, pasigirdo baisus trenksmas.

– Aš čia! – sušuko linksmas balsas.

Ir tuo pat momentu, kai sviedinys trenkė į barikadą, į jos vidų įgriuvo Gavrošas.

Jis prasigavo iš Gulbių gatvės ir vikriai perlipo per pagalbinę barikadą, stovinčią frontu į Mažosios Valkatų gatvės labirintą.

Gavrošas barikadoje padarė kur kas didesnį įspūdį negu sviedinys.

Sviedinys įstrigo druzgų krūvoje. Jis tik sudaužė vieną omnibuso tekinį ir pribaigė senas sulūžusias Anso vežėčias. Matydama tai, barikada prapliupo juoktis.

– Varykit toliau! – šaukė Bosiujė artileristams.

VIII
ARTILERISTAI LEIDŽIA SUPRASTI, KAD SU JAIS NEJUOKAUJAMA

Gavrošą visi apspito.

Jis nesuspėjo nieko papasakoti. Marijus jį nusivedė į šalį, visas virpėdamas.

– O ko tu čia atėjai?

– Še tau! – atsakė vaikas. – O jūs ko?

Ir jis atidžiai peržvelgė Marijų ramiu akiplėšišku žvilgsniu. Jo akys atrodė padidėjusios nuo išdidaus giedrumo, kuris švietė jose.

Marijus griežtu tonu kalbėjo toliau:

– Kas tau liepė grįžti? Ar bent įteikei laišką pagal adresą?

Dėl to laiško Gavrošą truputį graužė sąžinė. Skubėdamas grįžti į barikadą, jis veikiau tuo laišku atsikratė, negu jį įteikė. Gavrošas turėjo sau pačiam prisipažinti, kad laišką truputį lengvapėdiškai patikėjo tam nepažįstamam žmogui, kurio net veido tinkamai nebuvo įsižiūrėjęs tamsoje. Žinoma, jis matė, kad tas žmogus be kepurės, tačiau to per maža. Žodžiu, dėl šio dalyko jis jautė sąžinės priekaištą ir bijojo, kad Marijus jo neišbartų. Norėdamas iš tos bėdos išsisukti, Gavrošas pasirinko visų paprasčiausią būdą: ėmė begėdiškai meluoti.

– Pilieti, aš įteikiau laišką durininkui. Dama miegojo. Ji gaus laišką, kai tik pabus.

Siųsdamas laišką, Marijus turėjo du tikslus: atsisveikinti su Kozete ir išgelbėti Gavrošą. Jam reikėjo pasitenkinti puse to, ko siekė.

Staiga jam dingtelėjo, ar tik nėra kokio ryšio tarp laiško išsiuntimo ir pono Fošlevano atsiradimo barikadoje. Parodęs Gavrošui poną Fošlevaną, jis paklausė:

– Ar pažįsti šitą žmogų?

– Ne, – atsakė Gavrošas.

Kaip jau minėjome, Gavrošas iš tikrųjų Žaną Valžaną buvo matęs tik naktį.

Migloti ir ligūsti įtarimai, kilę Marijaus sąmonėje, išsisklaidė. Ar jis žino pono Fošlevano įsitikinimus? Gal ponas Fošlevanas respublikonas? Tuomet jo dalyvavimas šiose kautynėse visai suprantamas.

O Gavrošas jau sukinėjosi kitame barikados gale ir šaukė: „Kur mano šautuvas?"

Kurfeirakas liepė atiduoti jam šautuvą.

Gavrošas įspėjo „draugus", kaip jis vadino sukilėlius, kad barikada iš visų pusių apgulta. Jis turėjęs daug bėdos, kol čia prasiskverbęs. Praėjimą iš Gulbių gatvės sekąs vienas linijinis batalionas, susistatęs šautuvus gubomis Mažojoje Valkatų gatvėje; iš priešingos pusės municipalinė gvardija laikanti užėmusi Pamokslininkų gatvę. Tiesiai prieš barikadą sutelktos pagrindinės jėgos.

Pranešęs tas žinias, Gavrošas pridūrė:

– Dabar aš patariu kaip reikiant jiems įkrėsti.

Tuo tarpu Anžolrasas, stovėdamas prie savo šaudomosios angos, įtempęs dėmesį, sekė priešą.

Puolėjai, turbūt, nelabai patenkinti šūvio padariniais, daugiau nebešaudė.

Viena pėstininkų kuopa užėmė gatvės galą, už pabūklo. Kareiviai ardė gatvę ir iš grindinio akmenų tiesiog priešais barikadą statėsi nedidelę žemą sienelę, panašią į apsauginį pylimėlį, kokių aštuoniolikos colių aukščio. Už kairiojo šio pylimėlio kampo matėsi priemiestinio bataliono, sutelkto Sen Deni gatvėje, priešakinė vora.

Anžolrasas iš savo sekyklos tarėsi pagavęs tą ypatingą garsą, kuris pasigirsta, kai iš dėžės traukiamas kartečės sviedinys, ir pamatė pabūklo taikytoją keičiant taikiklį – patrankos vamzdį kiek pakreipiant į kairę. Paskui artileristai ėmė užtaisinėti pabūklą. Taikytojas pats griebė dagtį ir prikišo jį prie degiklio.

– Nulenkit galvas, glauskitės prie sienos! – sušuko Anžolrasas. – Klauptis palei barikadą!

Sukilėliai, susirinkę prie smuklės, ir tie, kurie buvo palikę kovos postus, kai atsirado Gavrošas, galvotrūkčiais leidosi prie barikados, tačiau, jiems dar nesuspėjus įvykdyti Anžolraso įsakymo, pasigirdo šūvis ir baisus kulkų šnypštimas. Tai iš tikrųjų būta kartečės.

Šūvis buvo nukreiptas į reduto spragą; nuo sienos rikošetu atšokusios kulkos du žmones nukovė ir tris sužeidė.

Jeigu šitaip tęsis, barikada neatlaikys. Kartečė ėjo per ją kiaurai.

Pasigirdo siaubo šauksmai.

– Šiaip ar taip, pamėginkime sutrukdyti antrą šūvį, – tarė Anžolrasas.

Ir, žemiau nuleidęs karabino tūtą, jį nutaikė į seržantą, kuris, tuo momentu pasilenkęs prie pabūklo drūtgalio, tikrino taikiklį ir galutinai jį nustatinėjo.

Taikytojas, artilerijos seržantas, buvo gražus, dar visai jaunas vaikinas, šviesiaplaukis, švelnaus, protingo veido, būdingo šiai fatališkai ir grėsmingai ginklų rūšiai, kuri, tobulindama savo siaubingą griaunamąją jėgą, galų gale turės sunaikinti patį karą.

Kombeferas, stovėdamas šalia Anžolraso, stebėjo tą jaunuolį.

– Kaip gaila! – tarė jis. – Šlykštus dalykas tos skerdynės! Iš tikrųjų, kai nebebus karalių, nebebus nė karų. Anžolrasai, tu taikai į seržantą ir net nežiūri į jį. Įsivaizduok, gal tai puikus jaunuolis, narsus, protingas, juk jauni artileristai – labai išprusę vyrai; jis turi tėvą, motiną, galimas daiktas, įsimylėjęs, jam daugių daugiausia dvidešimt penkeri metai, jis galėtų būti tavo brolis.

– Jis ir yra mano brolis.

– Taip, – kalbėjo toliau Kombeferas, – jis ir mano brolis. Klausyk, nežudykime jo.

– Liaukis! Kas reikia, tai reikia.

Ir blyškiu kaip marmuras Anžolraso skruostu tyliai nuriedėjo ašara.

Tuo pačiu metu jis paspaudė karabino gaiduką. Žybtelėjo ugnis. Ištiesęs rankas į priekį ir atmetęs galvą, tarsi stengdamasis įkvėpti oro, artileristas du kartus apsisuko vietoje, paskui šonu parkniubo ant pabūklo ir taip sustingo. Buvo matyti, kaip jo nugara, tarp menčių, teka srovelė kraujo. Kulka jam kiaurai pervėrė krūtinę. Jis buvo negyvas.

Reikėjo jį nunešti ir pakeisti kitu. Barikada laimėjo keletą minučių.

IX

KAM GALI PRAVERSTI SENAS BRAKONIERIAUS TALENTAS IR TAIKLUS ŠAUDYMAS, KURIS TURĖJO ĮTAKOS 1796 METŲ NUOSPRENDŽIUI

Barikados gynėjai ėmė tartis. Tuoj vėl pradės pilti iš patrankos. Kartečės ugnies jie neatlaikys nė ketvirčio valandos. Būtinai reikia sumažinti smūgio jėgą.

Anžolrasas davė įsakymą:

– Ten reikia padėti čiužinį.

– Čiužinių nėra, – atsakė Kombeferas, – ant jų paguldyti sužeistieji.

Žanas Valžanas, kuris sėdėjo nuošaly ant akmeninio stulpelio prie smuklės kampo su šautuvu tarp kelių, iki šios akimirkos visiškai nesikišo į tai, kas dėjosi aplinkui. Atrodė, tarytum jis nebūtų girdėjęs aplinkui murmant kovotojus: „Kam jam šautuvas: ničnieko jis neveikia!“

Išgirdęs Anžolraso įsakymą, jis atsistojo.

Atsimename, jog tada, kai sukilėliai atvyko į Šanvreri gatvę, kažkokia sena moteriškė, numatydama šaudymą, uždengė savo langą čiužiniu. Tai buvo mansardos langutis septynių aukštų name netoli nuo barikados. Čiužinys, ištiestas skersai lango, iš apačios buvo paremtas dviem kartelėmis skalbiniams džiaustyti, o iš viršaus jį laikė dvi virvutės, pririštos prie vinių, įkaltų į mansardos lango staktą. Šios virvutės aiškiai matėsi dangaus fone lyg du plaukeliai.

– Ar negalėtų man kas duoti dvivamzdį karabiną? – paklausė Žanas Valžanas.

Anžolrasas, kuris ką tik buvo vėl užsitaisęs karabiną, jį padavė Žanui Valžanui.

Žanas Valžanas nutaikė į mansardą ir iššovė.

Viena čiužinį laikanti virvelė buvo perkirsta.

Čiužinys besilaikė tik ant vienos.

Žanas Valžanas paleido antrą šūvį. Antroji virvutė lyg botagas pliaukštelėjo į mansardos langą. Čiužinys praslydo tarp kartelių ir nudribo į gatvę.

Barikada ėmė ploti.

Visi šaukė:

– Štai ir čiužinys!

– Taip tai taip, – tarė Kombeferas, – bet kas jį paims?

Tikrai, čiužinys nukrito už barikados ribų, tarp apgulėjų ir apgultųjų. Negana to, prieš keletą minučių kareiviai, seržanto taikytojo mirties įsiutinti, sugulė už jų susikrauto akmeninio pylimo ir atidengė į barikadą ugnį, kuri turėjo atstoti patranką, priverstą tylėti, kol bus papildyta jos tarnyba. Sukilėliai, taupydami šovinius, į šaudymą neatsakė. Šautuvų ugnis barikadai buvo nebaisi, bet į gatvę biro kulkos, pražūtingos kiekvienam, kas joje pasirodys.

Žanas Valžanas pralindo pro spragą, paliktą barikadoje. Įžengė į gatvę, pro kulkų krušą pasiekė čiužinį, jį pakėlė, užsivertė ant nugaros ir sugrįžo į barikadą.

Jis pats uždengė čiužiniu pavojingą vietą ir taip jį pritaisė prie sienos, jog artileristai jo negalėjo matyti.

Tai padarius, visi ėmė laukti šūvio.

Ilgai laukti nereikėjo.

Patranka riaumodama išspjovė stambių kulkų užtaisą. Bet rikošeto nebebuvo. Kartečė įstrigo čiužinyje. Efektas buvo toks, kokio ir tikėtasi. Barikada buvo gerai apsaugota.

– Pilieti, – kreipėsi Anžolrasas į Žaną Valžaną. – Respublika jums dėkoja.

Bosiujė susižavėjęs kvatojo. Jis šaukė:

– Stačiai nepadoru, kad čiužinys turi tokią galią. Pasigailėtinas paklotas nugali perkūną. Na, tiek to, garbė čiužiniui, įveikusiam patranką!

X
AUŠRA

Kaip tik šiuo metu Kozetė pabudo.

Jos kambarėlis buvo siauras, kuklus, švarutis, su plačiu langu į užpakalinį namo kiemą, į rytus.

Kozetė nieko nežinojo, kas dedasi Paryžiuje. Vakar visą dieną ji buvo namie, o kai Tusenė pasakė: „Atrodo, kad mieste bruzda“, – jau buvo išėjusi į savo kambarėlį.

Kozetė miegojo neilgai, bet kietai. Ji sapnavo saldžius sapnus, gal iš dalies dėl to, kad jos lovutė buvo tokia baltutėlė. Jai prisisapnavo kažkas panašaus į Marijų, apgaubtą šviesos aureolės. Saulė tvieskė jai tiesiog į akis, kai ji pabudo, ir iš pradžių jai pasirodė, kad sapnas dar tebesitęsia.

Pirmą akimirką jos mintys, dar tebeveikiamos sapno, buvo linksmos. Kozetė jautėsi visiškai rami. Kaip prieš kelias valandas Žanas Valžanas, ji vijo nuo savęs bet kokį nerimą ir jokiu būdu nenorėjo tikėti nelaime. Pati nesižinodama kodėl, ji visomis sielos galiomis ėmė puoselėti viltį. Paskui jai staiga suspaudė širdį. Jau ištisas tris dienas ji nebuvo mačiusi Marijaus. Kozetė įtikino save, kad jis turėjo gauti jos laišką ir dabar žino, kur ji; juk Marijus toks protingas ir suras būdą su ja pasimatyti. Tikrų tikriausiai jis ateis šiandien, galbūt iš pat ryto. Buvo jau visai šviesu, bet saulės spinduliai dar krito gulsčiai, ir Kozetė pagalvojo, kad dar labai anksti; tačiau reikėjo keltis, kad spėtų sutikti Marijų.

Ji jautė, kad negali be Marijaus gyventi ir kad vien todėl Marijus būtinai turi ateiti. Negali būti jokių abejonių. Tai tikras dalykas. Ir taip jau nežmoniškai viskas susiklojo, kad reikėjo tris dienas kentėti. Tris dienas nematyti Marijaus – kaip Viešpats Dievas galėjo tai leisti! Dabar tas žiaurus dangaus akibrokštas, tas likimo bandymas jau išgyventas, Marijus tuojau atvyks su geromis naujienomis. Tokia yra jaunystė, ji greitai nusišluosto ašaras; skausmas jai atrodo nereikalingas, ir jinai jo nepriima. Jaunystė – tai ateities šypsena nežinomybei, atseit sau pačiai. Jaunystei natūralu būti laimingai. Patsai jos alsavimas tarytum sklidinas vilties.

Marijus sakėsi neateisiąs daugių daugiausia vieną dieną, tačiau Kozetė niekaip negalėjo prisiminti, ką jis apie tą neatėjimą kalbėjo ir kaip dėl to aiškinosi. Visi esame pastebėję, kaip vikriai pasislepia nukritusi ant žemės moneta ir kaip apsukriai ji tampa nesurandama. Pasitaiko, kad ir mintys mums iškrečia panašų pokštą: jos susigūžia kokiame mūsų smegenų kampelyje, ir jų užsimušęs neatsiminsi – jos amžinai dingusios. Kozetei buvo truputį apmaudu dėl tų bergždžių savo atminties pastangų. Ji kalbėjo sau, kad iš jos pusės negražu ir negera užmiršti žodžius, kuriuos jai pasakė Marijus.

Ji atsikėlė iš lovos ir apsiplovė sielą ir kūną: pasimeldė ir nusiprausė.

Iš bėdos galima įleisti skaitytoją į jaunavedžių miegamąjį, bet jokiu būdu ne į merginos miegamąjį. Net eilėraštis vargu ar tatai išdrįstų, o prozai – nevalia.

Tai dar neatsivėrusio žiedo taurelė, tai baltumas tamsoje, tai dar neišsiskleidusios lelijos pumpuras, į kurį neprivalo pažvelgti žmogus, kol ten nepažvelgė saulė. Dar nepražydusi moteris – šventa. Pusiau atklota mergiška lova, žavingas pusiau nuogumas, kuris pats savęs bijo, balta kojytė, kuri slepiasi šlepetėje, krūtinė, kuri prisidengia net prieš veidrodį, tarytum veidrodis turėtų akis, marškinėliai, kurie greitai užsitraukia ant nuogo peties, sugirgždėjus kėdei ar važiuojant pro šalį vežimui, sumegzti kaspinai, susmaigyti segtukai, suveržti raišteliai, toji drova, tas lengvas drebulys nuo šalčio ir drovumo, grakštus judesių baikštumas, išgąsčio virpesys ten, kur nėra ko bijoti, pakeitimas vieno, paskui kito drabužio, žavingo kaip aušros debesėlis, – apie tai pasakoti nedera, net užsiminti apie tai įžūlu.

Žmogaus žvilgsnis jaunos merginos pabudimą turi stebėti su dar didesne pagarba, negu žvaigždės užtekėjimą. Bejėgiškumas turi sukelti ypatingą jausmą. Persiko pūkučiai, šviesiai pilka slyvos pienelė, snieguolių žvaigždutės, aksominiai drugelio sparniukai – visa tai šiurkštu, palyginti su skaistybe, kuri net nesižino esanti skaisti. Jaunutė mergaitė – tai neaiški svaja, ji dar nėra meilės įkūnijimas. Jos alkova tebeslypi kažkur idealo gilumoje. Nekuklus žvilgsnis šiurkščiai užgauna šią miglotą prietemą. Čia net kontempliuoti reiškia išniekinti.

Todėl mes visai neaprašinėsime mielos rytmetinės Kozetės ruošos.

Vienoje Rytų pasakoje sakoma, kad Dievas rožę sutvėręs baltą, bet Adomas pažvelgęs į ją tuo metu, kai ji skleidėsi, todėl ji susidrovėjusi ir paraudusi. Mes esame iš tų, kurie jaučiasi drovūs jaunų mergelių ir gėlių akivaizdoje, ir pagarbiai prieš jas lenkiamės.

Kozetė gana greitai apsirengė, susišukavo, susitvarkė plaukus – tai buvo labai paprasta anais laikais, kai moterys dar nepurendavo garbanų, nekaišiodavo į savo šukuosenas vatos maišelių bei velenėlių, nenešiodavo uždedamųjų plaukų. Paskui ji atsidarė langą ir apsidairė aplinkui, tikėdamasi pamatysianti nors dalį gatvės, namo kampą, kraštelį grindinio ir tenai pastebėti Marijų. Pro langą nieko nesimatė. Kiemą supo gana aukšti namai, ir pro jų tarpus galėjai regėti tik kažkokius sodus. Kozetei šie sodai pasirodė bjaurūs; pirmą kartą gyvenime gėlės jai atrodė šlykščios. Nors ir mažiausias griovelio kraštukas kryžgatvyje jai būtų daug labiau patikęs. Tuomet ji ėmė žiūrėti į dangų, lyg tardama, jog ir iš ten gali pasirodyti Marijus.

Staiga ji pravirko. Tai įvyko ne dėl jos nuotaikų nepastovumo; ji nusiminė, kad jos viltys neišsipildė. Ji lyg ir nujautė kažką baisaus. Žinios iš tikrųjų atlekia oru. Ji kalbėjo sau, jog dėl nieko negalinti būti tikra ir jog dingti vienas antram iš akių tolygu žūti; ir mintis, kad Marijus gali pas ją atsirasti iš dangaus, jai pasirodė jau nebe žavi, o klaiki.

Paskui tie debesėliai išsisklaidė, sugrįžo ramybė ir viltis, ir merginos lūpose vėl pasirodė nesąmoninga šypsena, pilna pasitikėjimo Dievu.

Namuose visi tebemiegojo. Visur viešpatavo nedrumsčiama tyla. Dar nebuvo atsidariusios nė vienos langinės. Durininko kambarėlis tebebuvo užrakintas. Tusenė tebegulėjo, todėl visai natūralu, jog Kozetė pagalvojo, kad ir tėvas tebemiega. Matyt, ji buvo daug iškentusi ir dar dabar kentėjo, jeigu pagalvojo, kad jos tėvas žiaurus; bet jinai kliovėsi Marijumi. Kad tokia šviesa galėtų užtemti, buvo aiškiai neįmanoma. Kozetė pasimeldė. Protarpiais ji girdėjo tolumoje kažkokį duslų dundesį ir sau sakydavo: „Keista, kad taip anksti vartus tranko." O tai buvo barikadą triuškinančios patrankos šūviai.

Po Kozetės langu, kelios pėdos žemiau, ant seno, visai pajuodusio sienos karnizo glūdėjo čiurlio lizdelis; jo kraštukas buvo truputį prasikišęs už atbrailos, ir iš viršaus galėjai pažvelgti į tą mažytį rojų. Motina tupėjo lizdelyje, vėduokle išskėtusi sparnelius ant paukštyčių; tėvas purpsėjo aplinkui, nuskrisdavo ir vėl parskrisdavo, atnešdamas snapelyje maisto ir bučinių. Tekanti saulė auksino šią laimingą šeimynėlę; linksmybe ir džiūgavimu čia reiškėsi didus dauginimosi dėsnis, ir švelni paslaptis slypėjo ryto spindesy. Saulės nužertais plaukais, kupina svajonių, aušros apšviesta ir švytinti meile, Kozetė nejučiom pasilenkė ir, vos išdrįsdama prisipažinti, kad galvoja dabar apie Marijų, ėmė žiūrėti į šią paukščių šeimą, patinėlį ir patelę, motiną ir mažyčius, apimta to gilaus jaudulio, kurį nekaltai mergelei sukelia lizdo reginys.

XI

ŠAUTUVAS, KURIS NIEKAD NEŠAUNA PRO ŠALĮ, BET IR NIEKO NENUKAUNA

Apgulėjų ugnis nesiliovė. Šaudyta pakaitomis šautuvais ir kerteče, bet ypatingos žalos barikadai, tiesą sakant, nebuvo. Kentėjo tik „Korinto" fasado viršutinė dalis; antrojo aukšto langai ir pastogės mansardos, kartečės ir kulkų išvarpyti, pamažu trupėjo. Kovotojams, užėmusiems tą postą, reikėjo pasišalinti. Beje, tokia ir yra barikadų puolimo taktika: kiek

galima ilgiau šaudyti, kad sukilėliai, per neatsargumą įsimanę atsakyti, išeikvotų savo šaudmenis. Kai tik iš susilpnėjusios jų ugnies tampa aišku, kad barikados gynėjai nebeturi nei kulkų, nei parako, duodamas įsakymas šturmuoti. Anžolrasas į šituos spąstus neįkliuvo: barikada neatsakinėjo.

Sulig kiekviena apgulėjų salve Gavrošas liežuviu išpūsdavo žandą, tuo rodydamas didžiausią panieką.

– Gerai, – tyčiojosi jis, – draskykite skudurus. Mums labai reikalinga korpija.

Kurfeirakas garsiai reikalavo iš patrankos pasiaiškinimo, kodėl kartečė taip menkai kliudo, ir šaukė jai:

– Tu labai išsiblaškiusi, tetule!

Kautynėse, kaip ir pokylyje, tarp vienų ir kitų užsimezga intriga. Galimas daiktas, kad toji reduto tyla ėmė kelti apgulėjams nerimą, ir jie pradėjo baimintis kokio netikėtumo; būtinai reikėjo pažvelgti per akmenų krūvą ir sužinoti, kas dedasi už tos abejingos sienos, taip apšaudomos, bet į ugnį neatsakinėjančios. Staiga sukilėliai pastebėjo ant vieno kaimyninio stogo saulėje žvilgantį šalmą. Prisiglaudęs prie aukšto kamino, stovėjo nejudėdamas, tartum sargyboje, gaisrininkas*. Jo žvilgsnis buvo nukreiptas tiesiog apačion, į barikados vidų.

– Šis stebėtojas mums visai nereikalingas, – tarė Anžolrasas.

Žanas Valžanas buvo grąžinęs karabiną Anžolrasui, bet turėjo savo šautuvą.

Netardamas nė žodžio, jis nusitaikė į gaisrininką, ir po sekundės kulkos numuštas jo šalmas žvangėdamas nusirito į gatvę. Nusigandęs kareivis beregint pasislėpė.

Jo vietoje pasirodė kitas stebėtojas. Tai buvo karininkas. Žanas Valžanas, vėl užsitaisęs šautuvą, nusitaikė į naująjį sekėją ir karininko šalmą nusiuntė paskui kareivio šalmą. Karininkas nesispyrė ir tučtuojau pasitraukė. Šį kartą įspėjimas buvo suprastas. Daugiau ant stogo niekas nebesirodė; barikados sekimas buvo nutrauktas.

– Kodėl jūs to žmogaus nenušovėte? – Bosiujė paklausė Žaną Valžaną.

Žanas Valžanas nieko neatsakė.

XII

NETVARKA EINA Į PAGALBĄ TVARKAI

– Jis neatsakė į mano klausimą, – sušnibždėjo Bosiujė Kombeferui į ausį.

– Tasai žmogus šautuvo šūviais daro gerus darbus, – atsakė Kurfeirakas.

Tie, kurie dar kiek atsimena tų jau tolimų laikų įvykius, žino, kad priemiesčių nacionalinė gvardija narsiai kovojo prieš sukilimus. Ypač įnirtinga ir atkakli ji pasirodė 1832 metų birželio dienomis. Koks nors „Šokėjo“, „Dorybės“ ar „Griovelio“ šeimininkas, kurio smuklė dėl maišto neveikė, matydamas, kad jo šokių salė tuščia, mušdavosi kaip liūtas ir eidavo mirti už teisėtąją tvarką, kurios simboliu laikė savo užeigėlę. Tuo laikotarpiu,

* Gaisrininkai Paryžiuje sudarė reguliariosios kariuomenės dalį.

kuris kartu buvo miesčioniškas ir herojiškas, idėjos riteriai stovėjo greta pelno paladinų. Akstinai proziški, užtat žygdarbiai nė kiek ne mažiau drąsūs. Aukso kapšo supliuškimas versdavo bankininkus giedoti „Marselietę". Lyriškai buvo liejamas kraujas dėl prekystalio ir su spartietišku entuziazmu buvo ginama krautuvėlė, ši tėvynės miniatiūra.

Iš esmės kalbant, reikia pasakyti, jog viskas buvo labai rimta. Į kovą stojo nauji socialiniai elementai, laukdami dienos, kada įsivyraus pusiausvyra.

Kita būdinga to laiko žymė buvo anarchijos derinys su „vyriausybiškumu" (barbariškas lojaliosios partijos pavadinimas). Buvo ginama teisėtoji tvarka, tačiau nepripažįstant drausmės. Čia, žiūrėk, būgnas netikėtai ima mušti aliarmą pagal kokio nacionalinės gvardijos pulkininko įnorį; tenai kuris nors kapitonas, įkvėpimo pagautas, eina į ugnį; kitur koks nacionalinis gvardietis kaunasi „už idėją" savo paties rizika ir atsakomybe. Pavojingais momentais, tai yra lemiamomis dienomis, kareiviai klausė ne tiek viršininkų įsakymų, kiek savo instinktų. Kariuomenėje, gynusioje valstybinę tvarką, buvo tikrų *guerilleros**, kurie kovodavo špaga, kaip Faniko, arba plunksna, kaip Anri Fonfredas[13].

Civilizacija, kuriai, nelaimė, tais laikais veikiau atstovavo interesų visuma negu principų sąjunga, buvo ar tarėsi esanti pavojuje; ji šaukėsi pagalbos, ir kiekvienas, vaizduodamasis esąs jos ramstis, ją gynė, gelbėjo ir saugojo kaip išmanydamas; ir kiekvienas, kas tik netingėjo, šokdavo gelbėti visuomenės.

Uolumas kartais būdavo pražūtingas. Koks nors nacionalinių gvardiečių būrys pats surengdavo karo lauko teismą, per penkias minutes nuteisdavo paimtą nelaisvėn sukilėlį ir savo sprendimą įvykdydavo. Šitokio improvizuoto teismo auka tapo Žanas Pruveras. Čia veikė nuožmus linčo įstatymas, dėl kurio nė viena šalis neturi teisės priekaištauti kitai: jis buvo lygiai taikomas tiek respublikinėje Amerikoje, tiek ir monarchinėje Europoje. Vis dėlto linčo teismas galėdavo lengvai suklysti. Kartą maišto dienomis Karališkojoje aikštėje nacionaliniai gvardiečiai, atstatę durtuvus, vijosi vieną jauną poetą, Polį Emė Garnjė, kuris išsigelbėjo tik įšokęs į namo Nr. 6 vartus. Gvardiečiai jį norėjo nužudyti ir vydamiesi šaukė: „Štai dar vienas sensimonistas!" O poetas turėjo po pažastimi grafo de Sen Simono memuarų[14] tomelį. Gvardietis perskaitė knygos antraštėje žodį „Sen Simonas" ir ėmė rėkti: „Mirtis jam!"

1832 metų birželio 6 dieną viena priemiesčio nacionalinės gvardijos kuopa, vadovaujama anksčiau minėto kapitono Faniko, dėl kvailos savo fantazijos ir kaprizo pati save pasmerkė išžudymui Šanvreri gatvėje. Šis faktas, kad ir koks keistas, buvo oficialiai nustatytas tardymo po 1832 metų sukilimo. Kapitonas Faniko, panašus į tvarkos kondotjerą, nekantrus ir įžūlus buržua, vienas iš tokių, kuriuos ką tik apibūdinome, fanatiškas ir įnoringas „vyriausybininkas", nepajėgė atsilaikyti pagundai atidengti ugnį prieš laiką ir ambicingam norui paimti barikadą pačiam vienam, atseit su savo kuopa. Sukilėliai iškėlė raudoną vėliavą, o paskui seną švarką, kurį Faniko palaikė juoda vėliava. Jis ėmė įsiutęs garsiai plūsti generolus ir korpusų vadus, kurie esą kažkur ten tariasi ir delsia, laikydami momentą netinkamu ryžtingai atakai ir, anot garsios vieno iš jų frazės, „leidžia sukilimui virti jo paties sunkoje". O jis pats manė, jog barikada atakai jau „pribrendusi" ir, kaip kiekvienas subrendęs vaisius, turi nukristi; todėl ir įsidrąsino pulti.

* Guerillero (isp.) – partizaninio karo dalyvis Ispanijoje.

Jo vyrai buvo tokie pat drąsuoliai, kaip ir jis pats, „padūkėliai“, kaip pasakė vienas liudininkas. Jo kuopa, toji pati, kuri sušaudė poetą Žaną Pruverą, buvo avangardas bataliono, stovėjusio už gatvės kampo. Tokį akimirksnį, kai mažiausiai buvo galima to tikėtis, kapitonas metė savo vyrus atakon prieš barikadą. Šitas puolimas, kuriame buvo daugiau įkarščio negu strategijos, Faniko kuopai brangiai atsiėjo. Nespėjus nubėgti gatve nė trijų ketvirtadalių atstumo, ją sutiko vieninga visos barikados salvė. Keturi patys narsiausieji, bėgusieji kuopos priešakyje, buvo nukauti visai iš arti, pačioje reduto papėdėje, ir šis drąsus būrelis nacionalinių gvardiečių, vyrų labai narsių, tačiau be jokios karinės ištvermės, valandėlę pasvyravęs, turėjo atsitraukti atgal, palikęs gatvėje penkiolika lavonų. Svyravimo akimirka leido sukilėliams vėl užsitaisyti šautuvus, ir antra jų salvė, labai pragaištinga, pasiekė kuopą, dar nesuspėjusią užlįsti už gatvės kampo, į savo priedangą. Vieną momentą kuopa atsidūrė tarp dviejų ugnių – pateko po artilerijos pabūklo kartečė, nes patranka, negavusi įsakymo, nebuvo sustabdžiusi šaudymo. Bebaimis ir neatsargus Faniko tapo viena iš kartečės aukų. Jį nukovė patranka, atseit teisėtoji tvarka.

Ši ataka, veikiau pašėlusi negu pavojinga, sukėlė Anžolraso pasipiktinimą.

– Žiopliai! – sušuko jis. – Jie žudo savo vyrus, o mes tik tuščiai eikvojame šaudmenis.

Anžolrasas kalbėjo kaip tikras sukilimo generolas, nes toks jis ir buvo. Sukilėlių rinktinės ir baudžiamieji daliniai kovoja nelygiu ginklu. Sukilėliai greitai išsemia savo resursus, todėl gali iššaudyti labai nedaug šovinių ir aukoti nedaug kovotojų. Jie neturi kuo pakeisti nei tuščios šovininės, nei nukauto žmogaus. Malšintojų žinioje yra visa kariuomenė, todėl jie nebrangina žmonių, jų žinioje yra Venseno arsenalas, todėl jie negaili šovinių. Malšintojai turi tiek pulkų, kiek barikada kovotojų, ir tiek arsenalų, kiek barikada šovininių. Štai kodėl ši nelygi kova vieno prieš šimtą visuomet baigiasi barikadų sutriuškinimu, nebent staiga tvyksteli revoliucija ir užmeta ant svarstyklių savo liepsnojantį arkangelo kalaviją. Atsitinka ir taip. Tuomet viskas sujuda, gatvės virte užverda, visur it grybų po lietaus pridygsta liaudies redutų. Paryžius sudreba ligi pat gelmių, suplevena *quid divinum**, padvelkia Rugpjūčio dešimtosios dvasia, padvelkia Liepos dvidešimt devintosios dvasia, sužėruoja nuostabi pašvaistė, šiurkšti jėga traukiasi atgal lyg žvėris išžiotais nasrais, ir prieš kariuomenę, šį liūtą, visu ūgiu didingai ir ramiai atsistoja pranašas – Prancūzija.

XIII
VILTIES KIBIRKŠTĖLĖS GĘSTA

Barikadą ginančių jausmų ir aistrų chaose yra visko; yra narsos, jaunatvės, opaus garbės jausmo, entuziazmo, idealų, įsitikinimų, azarto, o ypač vilties prošvaisčių.

Viena iš tokių prošvaisčių, viena iš tokių neaiškios vilties kibirkštėlių netikėtai, visiškai nelauktai, nutvieskė Šanvreri barikadą.

---

* Kažkas dieviško (lot.).

– Klausykite, – staiga sušuko Anžolrasas, kuris nebuvo palikęs savo stebėjimo posto, – rodosi, Paryžius atbunda.

Tikrai, birželio 6 dienos rytą vienai valandai ar dviem sukilimas buvo įgavęs kiek didesnį užmojį. Atkaklūs San Meri aliarmo varpai vienur kitur buvo sukėlę šiokį tokį sujudimą. Puarjė gatvėje, Graviljė gatvėje išaugo barikados. Prie Sen Marteno vartų karabinu ginkluotas jaunuolis pats vienas užpuolė kavalerijos eskadroną. Atvirai, tiesiog bulvaro vidury, jis priklaupė ant vieno kelio, prisidėjo prie peties šautuvą, iššovė, nudėjo eskadrono vadą ir, atsigręžęs į minią, sušuko: „Štai ir šitas jau daugiau mums nebekenks." Raiteliai jį sukapojo kardais. Sen Deni gatvėje kažkokia moteris, pasislėpusi už langų žaliuzių, pyškino į nacionalinę gvardiją. Buvo matyti, kaip žaliuzės suvirpėdavo sulig kiekvienu šūviu. Kosoneri gatvėje buvo suimtas keturiolikos metų berniukas su pilnomis kišenėmis šovinių. Buvo užpulta daug postų. Berten Puarė gatvės pradžioje netikėtai ir smarkiai buvo apšaudytas kirasyrų pulkas su generolu Kavenjaku de Baraniu priešakyje. Planš Mibrė gatvėje kariuomenė nuo stogų buvo apmėtyta indų šukėmis ir namų apyvokos daiktais: blogas ženklas; kai apie tai buvo pranešta maršalui Sultui, senasis Napoleono karys susimąstė, prisiminęs Siušė žodžius prie Saragosos: „Kai senos bobos pradės mums ant galvų tuštinti savo naktinius puodus, mes žuvę."

Tie ženklai, pasirodę tuo metu, kai sukilimas jau buvo laikomas lokalizuotu, padidėjęs rūstus minios sujudimas, žiežirbos, vienur kitur plykstelėjusios giliuose degalų kloduose, kurie vadinami Paryžiaus priemiesčiais, – visa tai sukėlė didelį nerimą kariuomenės viršininkams. Jie skubėjo tučtuojau užgesinti tuos kylančio gaisro židinius. Kol bus nuslopinti atskiri nedideli ugnies pliūpsniai, buvo atidėtas Mobiujė, Šanvreri ir Sen Meri barikadų šturmas, kad paskui būtų galima sutelkti visas jėgas tik prieš jas ir viską užbaigti vienu smūgiu. Į bruzdėjimo apimtas gatves buvo nukreiptos kariuomenės kolonos, kurios vaikė minią didžiosiose gatvėse, naršė mažąsias, dešinėje, kairėje, čia atsargiai ir lėtai, čia greitu atakos žingsniu. Jei iš namo kas šaudė, kareiviai laužė jo duris. Tuo pačiu metu kavalerijos patruliai vaikė sambūrius bulvaruose. Šitos represijos neapsiėjo be duslaus minios murmėjimo ir pakriko triukšmo, būdingo kariuomenės susidūrimui su liaudimi. Šį triukšmą ir girdėdavo Anžolrasas protarpiais, kai aptildavo kanonada ir šautuvų ugnis. Be to, gatvės gale jis pamatė neštuvais tempiant sužeistuosius ir tarė Kurfeirakui: „Tie sužeistieji ne iš čia."

Deja, viltis gyvavo neilgai, jos kibirkštėlė greit užgeso. Nepraėjo nė pusė valandos, ir visa, kas pleveno ore, išsisklaidė; tarsi tvykstelėjo žaibas, tačiau perkūnas netrenkė, ir sukilėliai vėl pajuto leidžiantis lyg švininius skliautus, kuriais juos prislėgė abejinga liaudis, palikusi šiuos užsispyrėlius likimo valiai.

Masinis sąjūdis, kuris lyg ir buvo beprasidedąs, visiškai nurimo, dabar karo ministro dėmesys ir generolų strategija galėjo ištisai susitelkti į tris ar keturias dar tebesilaikančias barikadas.

Saulė kilo vis aukščiau.

Vienas sukilėlis kreipėsi į Anžolrasą:

– Mes alkani. Nejaugi mums reikės šitaip ir mirti nevalgius?

Anžolrasas, kuris tebestovėjo prie savo šaudomosios angos, neišleisdamas iš akių gatvės galo, patvirtindamas linktelėjo galvą.

XIV
SKAITYTOJAS SUŽINOS ANŽOLRASO MYLIMOSIOS VARDĄ

Kurfeirakas, sėdėdamas ant akmens šalia Anžolraso, tebesityčiojo iš patrankos, ir kiekvieną kartą, kai baisingai prazvimbdavo tamsus debesis kulkų, vadinamų kartečе, jis sutikdavo jį pašaipų virtine.

– Tu visai uždusai, vargše senike; gaila man tavęs, be reikalo plyšoji. Tai ne perkūnija, o tik kosulys.

Ir visi aplinkui kvatojo.

Kurfeirakas ir Bosiujė, kurių žvali ir linksma nuotaika didėjo kartu su pavojumi, sekdami ponios Skaron pavyzdžiu, maistą pakeitė pokštais, o nesant vyno, visus vaišino sąmoju.

– Aš gėriuosi Anžolrasu, – kalbėjo Bosiujė. – Jo šalta drąsa mane tiesiog žavi. Jis gyvena vienišas ir dėl to galbūt truputį liūdnas; Anžolrasas skundžiasi savo didybe, kuri jį pasmerkė našlystei. Mes, nusidėjėliai, beveik visi turime mylimąsias, kurios mus veda iš proto, atseit daro iš mūsų narsuolius. Kai esi įsimylėjęs kaip tigras, visai nesunku kovoti kaip liūtui. Tai geriausias būdas atsikeršyti mūsų ponioms grizetėms už visas jų šelmystes. Rolandas žuvo, norėdamas įgelti Anželikai[15]. Už visus mūsų herojiškus žygius mes turime būti dėkingi moterims. Vyras be moteries – tai pistoletas be gaiduko; tik moteris priverčia veikti vyrą. Na, o Anžolrasas neturi moteries. Jis nieko neįsimylėjęs, bet vis dėlto sugeba būti drąsus. Būti šaltam kaip ledas ir karštam kaip ugnis – stačiai negirdėta.

Anžolrasas, atrodė, nesiklausė jo kalbos, tačiau jei kas būtų stovėjęs šalia jo, būtų išgirdęs jį pusbalsiu sušnibždant: *Patria**.

Bosiujė dar tebejuokavo, kai Kurfeirakas sušuko:

– Štai dar viena!

O paskui, mėgdžiodamas durininką, pranešantį apie svečio atvykimą, pridūrė:

– Jos ekscelencija Aštuoniasvarė Patranka.

Iš tikrųjų, scenoje pasirodė naujas personažas. Tai buvo antras artilerijos pabūklas.

Artileristai, greitai nukabinę patranką nuo pirmagalio, pastatė ją kovos rikiuotėje greta pirmosios.

Artėjo atomazga.

Po valandėlės jau abudu pabūklai, vikriai užtaisomi, tiesioginiu taikymu šaudė į redutą; pėstininkų būriai ir priemiesčio nacionalinė gvardija talkino artilerijai šautuvų ugnimi.

Kažkur netoliese taip pat dunksėjo kanonada. Tuo pačiu metu, kai šiuodu pabūklai padūkusiai daužė Šanvreri gatvės redutą, kitos dvi patrankos, nutaikytos viena iš Sen Deni gatvės, antra iš Obri le Bušė gatvės, trupino Sen Meri barikadą. Keturios patrankos klaikiu aidu skardenosi tarp savęs.

Pikti karo šunys lojo sutartinai.

---

* Tėvynė (lot.).

Iš dviejų pabūklų, dabar daužančių Šanvreri gatvės barikadą, vienas šaudė karteče, antras sviediniais.

Pabūklas, kuris šaudė sviediniais, buvo nutaikytas kiek aukščiau, jo šaudymo kryptis buvo taip apskaičiuota, kad sviediniai muštų į pačią barikados keteros viršūnę, ardytų ją, o akmenų skeveldros lyg kartečė birtų ant sukilėlių.

Tokiu šaudymo būdu siekta nuvaryti kovotojus nuo reduto viršaus ir juos priversti slėptis barikados viduje; kitaip tariant, reikėjo laukti atakos.

Kai tik pavyks sviediniais nuvyti barikados kovotojus nuo sienos viršaus, o karteče – nuo smuklės langų, atakuojančios kolonos įsiverš į gatvę, jau nebijodamos būti pastebėtos ir apšaudytos, griūte užgrius redutą, kaip vakar vakare, ir – ką gali žinoti? – staigiu puolimu jį paims.

– Žūtbūt reikia nutildyti pabūklus, – tarė Anžolrasas ir sušuko: – Šaudyti į artileristus!

Visi buvo pasiruošę. Barikada, taip ilgai tylėjusi, ėmė padūkusiai šaudyti; viena po kitos, su kažkokiu įniršiu ir džiūgavimu, driokstelėjo šešios ar septynios salvės, gatvę apgaubė tiršti, viską temdantys dūmai, o po kelių minučių pro šitą liepsnos raižomą miglą buvo galima įžiūrėti, kad du trečdaliai artileristų kritę po patrankų tekiniais. Tie, kurie atsilaikė, su rūsčiu ramumu toliau užtaisinėjo pabūklus, betgi šūviai tapo jau retesni.

– Puiku, – tarė Bosiujė Anžolrasui. – Sėkmė.

Anžolrasas palingavo galvą ir atsakė:

– Dar ketvirtadalis valandos tokios sėkmės, ir barikadoje neliks nė dešimties šovinių.

Matyt, Gavrošas nugirdo šituos žodžius.

XV

GAVROŠAS ANAPUS BARIKADOS

Staiga Kurfeirakas pastebėjo kažką barikados apačioje, gatvėje, po kulkomis.

Gavrošas, pasigriebęs smuklėje pintinėlę nuo butelių, išlindo pro spragą lauk ir kaip niekur nieko kraustė šovinines nacionaliniams gvardiečiams, nukautiems prie reduto papėdės, ir dėjosi patronus į pintinę.

– Ką tu ten darai? – sušuko Kurfeirakas.

– Kemšuosi pintinę, pilieti.

– Nematai kartečės, ar ką?

– Didelio čia daikto! – atšovė Gavrošas.– Lietutis lyja. Na ir kas?

Kurfeirakas šaukė:

– Grįžk atgal!

– Tuojau, – atsakė Gavrošas.

Ir vienu šuoliu atsidūrė gatvės vidury.

Kaip atsimename, Faniko kuopa traukdamasi paliko krūvą lavonų.

Apie dvidešimt nukautųjų padrikai tįsojo ant grindinio visoje gatvėje. Vadinasi, dvidešimt šovininių Gavrošui. Nemenka patronų atsarga barikadai.

Gatvė skendėjo dūmuose lyg migloje. Kas yra matęs kalnų tarpeklyje tarp dviejų stačių uolų nusileidusį debesį, tas gali įsivaizduoti šiuos susitvenkusius dūmus, kuriuos dar tirštino dvi tamsios aukštų namų eilės. Dūmai kilo aukštyn iš lėto, o žemai nuolat formavosi nauji, todėl viską pamažu aptraukė prietema ir net dienos šviesa ėmė blankti. Kovotojai vos begalėjo įžiūrėti vieni kitus iš priešingų gatvės galų, nors gatvė buvo gan trumpa.

Šis aptemimas, naudingas apgulėjams ir, galimas daiktas, tyčia sukeltas jų viršininkų, kurie turėjo vadovauti barikados šturmui, Gavrošui labai pravertė.

Dūmų šydo priedangoje Gavrošas, būdamas mažas, galėjo tolokai prasigauti į gatvę, pats likdamas nepastebėtas. Be ypatingo pavojaus jis ištuštino pirmas septynias ar aštuonias šovinines.

Gavrošas sliuogė pilvu, bėgo keturpėsčias, laikydamas dantyse pintinę, raitėsi, ropojo, vinguriavo, šliaužė nuo vieno negyvėlio prie kito, vikriai, kaip riešutus gliaudanti beždžionė, kraustydamas kuprines ir šovinines.

Jis buvo dar gana arti barikados, todėl niekas jam nedrįso šaukti, kad grįžtų, bijodami į jį atkreipti priešo dėmesį.

Prie vieno lavono – nukauto kapralo – jis rado parakinę.

– Pravers troškuliui numalšinti, – tarė jis, kišdamasis ją į kišenę.

Šitaip sliuogdamas pirmyn, jis pasiekė tokią vietą, kur parako dūmai darėsi permatomi.

Tokie permatomi, kad linijinio pulko šauliai, sugulę už savo akmeninio pylimo, ir nacionalinės gvardijos šauliai, sutelkti už gatvės kampo, iš karto parodė vieni kitiems dūmuose judančią būtybę.

Tuo metu, kai Gavrošas rinko šovinius nuo seržanto lavono, gulinčio prie šaligatvio stulpelio, į lavoną caktelėjo kulka.

– Po velnių! – sušuko Gavrošas. – Jie mano numirėlius žudo.

Antra kulka grindiny šalia jo įskėlė kibirkštį. Trečia apvertė jam pintinę.

Gavrošas apsidairė ir pamatė, jog šaudo iš nacionalinės gvardijos pusės.

Tada jis atsistojo visu ūgiu ir, įsirėmęs į šonus, vėjo taršomais plaukais, įsmeigęs akis į šaudančius gvardiečius, užtraukė:

> Visi gyventojai Nantero
> Galvos neteko per Volterą,
> Visi piliečiai Paleso
> Kvailioti ėmė dėl Ruso.

Paskui jis paėmė pintinę, susidėjo atgal išbirusius šovinius, nepalikęs nė vieno, ir ėmė slinkti į šaudančiųjų pusę, ketindamas ištuštinti dar vieną šovininę. Ketvirtoji kulka prazvimbė pro šalį. Gavrošas dainavo toliau:

> Esu neponiškų manierų
> Ir tuo aš kaltinu Volterą!
> Esu aš bėdžius, ir dėl to
> Juk kaltas vienas tik Ruso.

Penktai kulkai pavyko iš jo ištraukti trečią kupletą:

Tarnų, karietos, žirgo bėro
Aš neturiu – vis per Volterą.
Man nedalia tikra sesuo!
Kišenės tuščios – dėl Ruso.

Šitaip truko gana ilgai.

Reginys buvo šiurpus ir jaudinantis. Apšaudomas Gavrošas tarytum tyčiojosi iš šaulių. Atrodė, kad jam labai linksma. Žvirblis užkabinėjo medžiotojus. Į kiekvieną salvę jis atsakinėjo nauju kupletu. Jie šaudė į jį be paliovos ir vis nekliudė. Nacionaliniai gvardiečiai ir kareiviai, taikydami į jį, juokėsi. Jis atsiguldavo, paskui atsitiesdavo, pasislėpdavo kampe už durų, vėl iššokdavo, dingdavo, pasirodydavo, nubėgdavo, sugrįždavo, erzindamas kartečę, rodydamas jai ilgą nosį, vis tuštindamas šovinines, grobdamas patronus ir juos kraudamas į savo pintinę. Sukilėliai sekė jį akimis, iš baimės netekę žado. Visa barikada virpėjo, o jis kaip niekur nieko traukė sau dainuškas. Tai buvo ne vaikas, ne vyras, o tarsi koks keistas mažutis burtininkas. Nykštukas, nepažeidžiamas mūšyje. Kulkos lėkė į jį, bet jis buvo mitresnis už jas. Gavrošas tarytum žaidė su mirtimi klaikias gūžynes; kiekvieną kartą, kai giltinė prie jo prisiartindavo, jis jai duodavo sprigtą.

Vis dėlto viena kulka, matyt, geriau nutaikyta, o gal apgaulingesnė už kitas, galiausiai kliudė tą žaltvykslę. Visi pamatė, kaip Gavrošas susverdėjo, paskui susmuko. Visa barikada aiktelėjo kaip vienas žmogus; tačiau šiame pigmėjuje slypėta Antėjo[16]; gamenui paliesti gatvės grindinį yra tas pats, kas milžinui paliesti žemę; vos parkritęs, Gavrošas vėl tuoj atsitiesė; jis liko sėdėti ant žemės, ilga kraujo čiurkšlelė vagojo berniuko veidą; pakėlęs abi rankutes aukštyn, jis pažvelgė į tą pusę, iš kurios buvo paleistas šūvis, ir užtraukė:

Širdis krūtinėje nustėro...
Krintu aš žemėn – per Volterą.
Nelinksma vargšui vis dėlto...
O kas tuo kaltas? Vien...

Dainuškos Gavrošas neužbaigė. Kita to paties šaulio kulka ją amžinai nutraukė. Šį kartą gamenas parkrito kniūbsčias ant grindinio ir daugiau nebesukrutėjo. Didi šio vaiko siela išskrido.

XVI

KAIP BROLIS TAMPA TĖVU

Tuo pat metu Liuksemburgo soduose – juk nieko negalime išleisti iš akių šioje dramoje – ėjo, susiėmę už rankų, du berniukai. Vienam galėjo būti septyneri metai, antram – penkeri. Peršlapę nuo lietaus, jie kiūtino saulėta alėjų puse: didesnysis vedėsi mažiuką; jiedu buvo apdriskę ir išbalę ir atrodė kaip pilki paukščiukai. Mažesnysis zyzė: „Noriu valgyti.“

Vyresnysis, nutaisęs globėjo miną, vedėsi broliuką kairiąja ranka, o dešinėje laikė vytelę.

Jie buvo visai vieni soduose. Sodai buvo tušti, nes dėl sukilimo mieste policija liepė užrakinti vartus. Čia stovyklavusi kariuomenė jau buvo išėjusi kautis.

Kaip tiedu vaikai čia pateko? Galbūt jie paspruko iš prastai saugomo sargybos posto; galbūt pabėgo iš kokio nors gatvės balagano, įsitaisiusio netoli nuo čia – prie Pragaro užkardos, Observatorijos aikštėje, ar gretimame kryžgatvyje, kur stūkso aukštas frontonas su užrašu: *Invenerunt parvulum pannis involutum**; galbūt vakar vakare, uždarant parką, jie apgavo budrius sargus ir pasislėpė nakčiai kokiame nors paviljone laikraščiams skaityti? Šiaip ar taip, jie bastėsi, kur jiems šaudavo į galvą, ir atrodė visiškai laisvi. Jei vaikas slankioja kur tinkamas ir atrodo visiškai laisvas, tai reiškia, kad jis pasimetęs. Tiedu vargšai mažiuliai iš tikrųjų buvo pasimetę.

Tai buvo tie patys berniukai, kuriais, kaip skaitytojas atsimena, Gavrošas tiek rūpinosi. Ponui Žilnormanui primesti Tenardjė vaikai, anksčiau gyvenę pas Manjoną, dabar buvo tarsi lapai, nukritę nuo nulūžusių šakų ir vėjo gainiojami žeme.

Jų drabužėliai, Manjonos laikais tokie švaručiai, buvę puiki rekomendacija pono Žilnormano akyse, nūnai buvo virtę skarmalais.

Dabar šios būtybės priklausė prie vadinamųjų beglobių vaikų, kuriuos policija registruoja, renka, pameta ir vėl atranda Paryžiaus gatvėse.

Tik tokią neramią dieną tie vargšeliai ir galėjo atsidurti šituose soduose. Jei sargai būtų tuos driskius pastebėję, beregint būtų išvarę lauk. Mažyčiai elgetos neleidžiami į viešuosius sodus, o juk reikėtų pagalvoti, kad jie, kaip ir kiti vaikai, turi teisę grožėtis gėlėmis.

Šiedu čia pateko tik dėl to, kad buvo uždaryti sodų vartai. Jie nusižengė taisyklėms. Jie įsmuko į parką ir čia pasiliko. Užrakinti vartai sargams neduoda teisės pasišalinti, apsauga tarytum tebetveria, bet jau yra susilpnėjusi ir atslūgusi. Prižiūrėtojai, patys pagauti visuotinio nerimo ir labiau susidomėję tuo, kas dedasi anapus sodų tvoros, negu pačiuose soduose, jau nebežiūrėjo parko ir pražiopsojo šituodu nusikaltėlius.

Praeitą dieną lijo, truputį netgi ir šį rytą. Tik birželio liūčių niekas rimtai nevertina. Valandai praėjus po audros, beveik negalima pastebėti, kad ši šviesi, nuostabi diena buvo apsipylusi ašaromis. Vasarą ašaros taip pat greitai išdžiūsta nuo žemės, kaip ir nuo vaiko skruostelių.

Vasaros saulėgrąžos metu ryški vidurdienio šviesa, jei galima taip pasakyti, veria kiaurai. Ji viską apgožia. Ji prisispaudžia ir priglunda prie žemės, lyg čiulpte ją čiulptų. Sakytumei, saulę kankina troškulys. Liūtis jai tarytum stiklas vandens; lietų ji išgeria vienu mauku. Rytą dar visur tekėjo upeliai, o po pietų visur dulka.

Nieko nėra žavingesnio už lietaus nuplautus ir saulės spindulių nušluostytus žalumynus. Koks šiltas šviežumas! Sodai ir lankos, kai šaknys sočios vandens, o žiedai saulės spindulių, tampa lyg kvepalų indu ir skleidžia visus žemės aromatus. Viskas juokiasi, dainuoja ir skleidžiasi. Jūs jaučiate saldų svaigulį. Pavasaris – rojaus prieangis; saulė padeda žmogui kęsti ir laukti.

Yra žmonių, kurie nieko daugiau nė nereikalauja; yra būtybių, kurios, gėrėdamosi dangaus žydryne, sako: „To mums pakanka!" Yra svajotojų, pasinėrusių į stebuklų pasaulį, kurie taip dievina gamtą, jog lieka abejingi blogiui ir gėriui, visatos kontempliatorių, visiškai indiferentiškų žmogui, nesuprantančių, kam reikia rūpintis kažkokiais alkstančiais, kažkokiais vargšais

* Rado kūdikį, vystyklais suvystytą (lot.).

padarais, neturinčiais žiemos metu kuo apsirengti, kam reikia rūpintis ligos iškraipytu vaiko stuburu, ligonio patalu, palėpe, kalėjimo kamera, nuo šalčio drebančių mergaičių skarmalais, – kam reikia dėl to sielotis, jei galima svajoti po medžiais. Tie nuosaikūs protai yra siaubingi – jie beširdžiai ir visu kuo patenkinti. Keistas dalykas – jiems užtenka begalybės. Didus žmogaus veržimasis prie baigiamybės, kurią galima apvaldyti, jiems nežinomas. Baigiamybė, suponuojanti progresą, – šis prakilnus darbas nedomina jų minčių. Visa, kas netobula, kas kilę iš dieviškumo dermės su žmogiškumu, begalybės – su baigiamybe, jų nedomina. Jei tik jie gali sau ramiai stovėti prieš bekraštę erdvę – jiems to ir užtenka. Jie nepažįsta džiaugsmo, jiems žinoma tik ekstazė. Kontempliacija – štai jų gyvenimas. Žmonijos istorija jiems tik viena visatos dalelytė. Visuma čia nesutelpa; tikroji Visuma pasilieka lauke. Kam gi domėtis tokiu mažmožiu kaip žmogus? Žmogus kenčia, galimas daiktas, bet jūs pažvelkite į užtekantį Aldebaraną[17]! Motina nebeturi pieno, naujagimis miršta – man tatai nerūpi, bet tik jūs pasigrožėkite, koks nuostabus, žiūrint pro mikroskopą, pušies brazdo griežinėlis! Ar galima su juo lyginti plonytėliausius mezginius? Tokie mąstytojai užmiršta mylėti. Zodiakas tiek traukia jų dėmesį, jog kliudo jiems matyti verkiantį kūdikį. Dievybė jiems užtemdo sielą. Tai atsijų protų giminė, menkų ir drauge didžių. Toks buvo Horacijus, toks buvo Gėtė, galbūt net Lafontenas. Tai nuostabūs begalybės egoistai, abejingi žmonių kančių stebėtojai. Jei gražus oras, jie nemato Nerono. Jiems saulė nustelbia liepsnojantį laužą, jie net egzekucijoje ieško šviesos efektų, jie negirdi nei šauksmo, nei raudų, nei priešmirtinio gargesio, nei aliarmo varpų gaudimo. Jiems viskas puiku, jeigu lauke gegužės mėnuo; jie viskuo patenkinti, jei viršum jų galvos plaukia purpuriniai ir auksiniai debesėliai, ir jie tvirtai apsisprendę būti laimingi, kol spindės žvaigždės ir čiulbės paukščiai.

Tai nelemti laimės kūdikiai. Jie patys nežino, kad yra verti pasigailėjimo. O juk tai tiesa. Kas neverkia, tas nieko nemato. Jie kelia nuostabą ir pagailą, kaip keltų pagailą ir nuostabą toks padaras, kuris būtų kartu diena ir naktis, šviesa ir tamsa, kuriam vietoje akių kaktos viduryje spindėtų žvaigždė.

Kai kurių nuomone, šių mąstytojų abejingumas ir yra aukščiausioji filosofija. Teesie, tačiau šiame jų pranašume glūdi sunkus negalavimas. Galima būti nemirtingam ir kartu šlubam; pavyzdžiui, Vulkanas[18]. Galima būti antžmogiu ir drauge būti nepakankamai žmoniškam. Gamtai būdinga begalinė netobulybė. Kas žino, ar pati saulė nėra akla?

Bet kuo gi tada tikėti? *Solem quis dicere falsum maudeat**? Vadinasi, kai kurie genijai, kai kurie antžmogiai, žmonės žvaigždės, taip pat gali klysti? Vadinasi, ir tai, kas yra ten, viršum viso ko, pačioje aukštybėje, zenite, tai, kas siunčia žemei tiek šviesos, gali matyti menkai, matyti mažai, visiškai nieko nematyti? Ar dėl to reikia prarasti viltį? Ne, nereikia. Bet kas gi tada yra aukščiau už saulę? Dievas.

1832 metų birželio 6 dieną, apie vienuoliktą valandą ryto, vieniši ir ištuštėję Liuksemburgo sodai buvo žavūs. Skaisčios saulės nutvieksti, įstrižomis eilėmis susodinti medžiai keitėsi su gėlynais svaigiu aromatu ir akinamomis spalvomis. Šakos, vidurdienio saulės apsvaigintos, tartum geidė apsikabinti. Klevų lapuose klegėjo krosnilandos, žvirbliai džiūgavo, geniai straksėjo medžių kamienais ir kaukšėjo snapais į sutrūkinėjusią žievę. Ilgose gėlių lysvėse teisėtai viešpatavo išdidžios lelijos; nėra dieviškesnio aromato už baltumo

---

* Kas išdrįs pasakyti, kad saulė melaginga? (Lot.) Vergilijus, Georgikos.

aromatą. Dvelkė svaigi gvazdikų kvaptis. Senos, dar Marijos Mediči laikų varnos meilavosi aukštų medžių viršūnėse. Saulė auksino ir purpurine ugnimi tvieskė tulpes, kurios yra ne kas kita, kaip gėlėmis paverstos liepsnos. Visur aplinkui tulpių kerus, tarytum šių ugninių gėlių žiežirbos, sukosi bitės. Viskas džiugino ir linksmino širdį, net kybantys danguj debesėliai; anaiptol negąsdino gresiantis naujas lietus, kurio taip troško pakalnutės ir sausmedžiai; žemai skraidančios kregždutės mielai jį pranašavo. Visa, kas ten buvo, alsavo laime; gyvenimas maloniai kvepėjo; visa gamta dvelkė ramybe, užuojauta, pasiruošimu padėti, tėvišku rūpesniu, glamone, aušra. Mintys, dangaus įteigtos, buvo švelnios it bučiuojama kūdikio rankutė.

Statulos po medžiais, nuogos ir baltos, atrodė vilkinčios šešėlių drabužiais, vietomis su šviesos properšomis; saulė tarytum į skutus suplėšė tų deivių apdarus; nuo jų iš visų pusių karojo spindulių pluoštai. Aplinkui didįjį baseiną žemė jau buvo tokia išdžiūvusi, jog atrodė beveik išdeginta. Pūtė vėjelis, kai kur keldamas nedidelius dulkių sukūrėlius. Keletas pageltusių lapų, užsilikusių nuo pernykščio rudens, tarytum išdykaudami, džiaugsmingai vaikėsi vieni kitus.

Šviesos gausybėje buvo kažkokios ramybės. Viskas buvo sklidina gyvybės, sulčių, kvapties, šilumos, garų; po gamtos skraiste tarsi matyte matei slypint neišsemiamą kūrybos šaltinį; meilės kupinuose dvelksmuose, visame šių atspindžių bei šešėlių mirgesyje, beribiame spindulių sraute, begalinėje srovenančio aukso versmėje jautei neišsenkamą dosnybę, o pro visą šią prabangą, lyg pro žėruojančią liepsnų uždangą, regėjai Dievą, žvaigždžių milijonierių,

Dėl smėlio nesimatė nė dėmelės purvo; dėl lietaus neregėjai nė krislelio dulkių. Gėlės ką tik išsipraususios; aksomas, šilkas, žydris, auksas, kuriais žemė išpuošė gėles, švietė skaisčiausiai. Visa ši prašmatnybė alsavo tyrumu. Soduose viešpatavo didi palaimingos gamtos tyla. Dangiška tyla, kurios netrikdo tūkstančiai melodijų – paukštukų burkavimas lizduose, bičių dūzgėjimas, vėjo dvelkimas. Visa pavasario harmonija susiliejo žavingame chore; pavasario pradžios ir pabaigos balsai čia pasigirsdavo, čia vėl nuščiūdavo, grakščiai kaitydamiesi; baigė žydėti alyvos, skleidė žiedus jazminai; kai kurios gėlės pasivėlavo, kai kurie vabalėliai atsirado per anksti; raudonų birželio drugelių avangardas broliavosi su baltų gegužės drugelių ariergardu. Platanai keitė savo žievę. Nuo lengvo vėjelio bangavo vešlūs kaštonų vainikai. Viskas buvo puiku. Veteranas iš gretimų kareivinių, žiūrėdamas pro tvorą į sodus, kalbėjo: „Štai ir pavasaris stovi rikiuotėje paradine uniforma."

Visa gamta pusryčiavo; visa gyvija buvo pakviesta prie stalo; valgymo metui didele mėlyna staltiese užsiklojo dangus ir didele žalia staltiese – žemė. Saulė švietė *a giorno**. Dievas vaišino visatą. Kiekvienas sutvėrimas gavo savo maisto ir pašaro. Laukiniai balandžiai turėjo kanapių, kikiliai – sorų, dagiliai – vėdrynų sėklų, liepsnelės – vikšrų, bitės – žiedų, musės – infuzorijų, bukasnapės – musių. Tiesa, jie rijo vieni kitus – čia ir glūdi gėrio ir blogio paslaptis, bet nė vienas padarėlis neliko alkanas.

Du apleisti mažiuliai pateko prie didžiojo baseino ir, viso šio blizgesio truputį išgąsdinti, klausydami instinkto, kuris vargšei silpnai būtybėlei, atsidūrusiai prieš visa, kas didu, kad ir negyva, liepia tuoj slėptis, užsiglaudė už gulbių namuko.

* Skaisčiai (ital.).

Kartkartėmis, siūbtelėjus vėjui, pasigirsdavo neaiškūs šauksmai, klegesys, balsų šurmuliavimas, tarškus poškėjimas – šaudymas iš šautuvų, ir sunkus dundesys – pabūklų trenksmas. Viršum stogų iš Halių pusės kilo dūmai. Tolumoje gaudė varpas, tarytum šaukdamasis pagalbos.

Vaikučiai, atrodė, nepastebėjo to triukšmo. Mažesnysis pusbalsiu nuolat kartojo: „Noriu valgyti."

Beveik tuo pat metu, kaip ir tiedu vaikai, prie didžiojo baseino prisiartino kita pora. Kokių penkiasdešimties metų storulis vedėsi už rankos šešerių metų storulį. Greičiausiai tėvas su sūnumi. Šešerių metų dručkis laikė rankoje saldžią bandelę.

Tais laikais daugelis gretimų gatvių – Princesės gatvės, Pragaro gatvės – gyventojų turėjo Liuksemburgo sodų raktą, kuriuo naudodavosi tomis valandomis, kai parko vartai būdavo užrakinti, – privilegija, ilgainiui panaikinta. Tėvas ir sūnus, be abejo, gyveno viename iš tokių namų.

Du mažučiai driskiai pamatė ateinantį „poną" ir pasistengė dar toliau nulįsti.

Tai buvo kažkoks buržua. Rasi tas pats, kurį čia, prie didžiojo baseino, Marijus savo meilės karštligėje buvo girdėjęs patariant savo sūnui „vengti nesaikingumo". Iš pažiūros tai buvo išauklėtas ir kartu pasipūtęs žmogus nuolat šypsančia burna – mat negalėjo jos užčiaupti. Tokia sustingusi šypsena, atsirandanti tuomet, kai pernelyg išsivysčiusiam žandikauliui tarytum nepakanka odos, daugiau apnuogina dantis, negu atveria sielą. Vaikutis, kuris laikė sugniaužęs rankoje prakąstą bandelę, atrodė tiesiog nupenėtas. Berniukas maišto proga buvo apvilktas nacionalinės gvardijos uniforma, o tėvas dėl atsargumo vilkėjo civiliniais drabužiais.

Tėvas ir sūnus sustojo prie baseino, kuriame pliuškenosi dvi gulbės. Šis buržua, atrodė, itin mėgo gulbes. Jis buvo panašus į jas tuo, kad vaikščiojo irgi krypuodamas.

Šią akimirką gulbės plaukiojo, o tatai svarbiausias jų menas; todėl jos buvo žavingos.

Jei tiedu mažučiai vargšeliai būtų klausęsi ir jų amžius būtų jiems leidęs suprasti panašias tiesas, tai jie būtų galėję įsidėmėti išmanaus vyro pamokymus. Tėvas kalbėjo sūnui:

– Išmintingas pasitenkina mažu. Imk pavyzdį iš manęs, sūnau. Aš nemėgstu prabangos. Aš niekuomet savo drabužių nepuošiu nei auksu, nei brangiais barškučiais; tokį dirbtinį blizgesį aš palieku žemo protinio lygio žmonėms.

Šią akimirką neaiškų triukšmą, sklindantį iš Halių pusės, sustiprino varpų gaudesys ir žmonių riksmai.

– Kas čia? – klausė berniukas.

– Tai saturnalijos[19], – atsakė tėvas.

Staiga jis pamatė tuodu apiplyšėlius, užsiglaudusius už žalio gulbių namuko.

– Na mat, prasideda! – sumurmėjo jis.

Ir patylėjęs pridūrė:

– Anarchija skverbiasi jau net į šiuos sodus.

Tuo tarpu sūnus atsikando bandelės, išspjovė kąsnį ir nei iš šio, nei iš to ėmė žliumbti.

– Ko tu verki? – paklausė tėvas.

– Nebenoriu daugiau valgyti, – atsakė vaikas.

Tėvas dar labiau išsiviepė.

– Bandelę gali valgyti ir nebūdamas alkanas.

– Ta bandelė man įkyrėjo; ji sužiedėjusi.

– Tu jos nebenori?

– Ne.

Tėvas parodė jam į gulbes.

– Mesk ją šitiems plėviakojams.

Vaikas svyravo. Jeigu pačiam nesinori bandelės, tai dar nebūtina ją kam atiduoti.

Tėvas kalbėjo toliau:

– Būk humaniškas. Reikia gailėtis gyvūnų.

Ir, paėmęs iš sūnaus bandelę, numetė ją į baseiną. Bandelė nukrito gana arti kranto.

Gulbės buvo toli, baseino viduryje, ir gaudė vandenyje kažkokį grobį. Užsiėmusios tuo, jos nematė nei buržua, nei saldaus pyrago.

Pabūgęs, kad bandelė štai ims ir nuskęs, susijaudinęs, kad ji veltui žus, buržua ėmėsi visaip mostaguoti rankomis ir galų gale patraukė į save gulbių dėmesį.

Jos pastebėjo kažką plūduriuojant vandens paviršiuje, apsigręžė kaip tikri laivai ir iš lėto leidosi į bandelę didinga, oria laikysena, derančia prie baltutėlės šių paukščių aprangos.

– Jos pamatė jūros signalus ir plaukia į mus visomis burėmis, – tarė buržua, labai patenkintas savo sąmoju.

Tolimas miesto sambrūzdis staiga dar pagarsėjo. Šį kartą jis buvo grėslus. Atsitinka, jog vėjo gūsis itin aiškiai atneša garsus. Šį kartą siūbtelėjęs dvelksmas leido išgirsti būgno tratėjimą, šauksmus, šautuvų salves, kurioms kraupiai pritarė aliarmo varpų gausmas ir patrankų griausmas. Tuo pat metu juodas debesis staiga uždengė saulę.

Gulbės dar nebuvo priplaukusios prie bandelės.

– Eime namo, – tarė tėvas, – ten atakuoja Tiuilri.

Jis vėl paėmė sūnų už rankos. Paskui kalbėjo toliau:

– Nuo Tiuilri iki Liuksemburgo sodų yra tik toks atstumas, kaip nuo karaliaus iki pero; tai netoli. Tuoj šūviai pasipils kaip lietus iš dangaus.

Jis pažvelgė į debesį.

– O gal ir tikrasis lietus pasipils; pats dangus įsikiš; jaunesnioji dinastijos šaka pasmerkta. Eime greičiau.

– Aš norėčiau pažiūrėti, kaip gulbės sules bandelę, – tarė vaikas.

Tėvas atsakė:

– Ne, tai būtų neišmintinga.

Ir nusivedė mažąjį buržua.

Nenorom palikęs gulbes, sūnus dairėsi į baseiną, kol tasai dingo už alėjos posūkio.

Tuo metu drauge su gulbėmis prie bandelės prisiartino du mažiukai paklydėliai. Bandelė plūduriavo vandens paviršiuje. Mažesnysis žiūrėjo į pyragą, didesnysis žiūrėjo į nueinantį buržua.

Tėvas su sūnumi dingo painiose alėjose, vedančiose prie didžiųjų laiptų medžių sienoje palei Princesės gatvę.

Kai jie išnyko vaikams iš akių, vyresnysis bematant kniūbsčias atsigulė prie baseino krašto ir, įsikibęs į jį kairiąja ranka, pasviręs virš vandens ir vos į jį nekrisdamas, ištiesė

dešiniąją ranką su vytele į pyragą. Pamačiusios priešą, gulbės ėmė irtis sparčiau, krūtine rėždamos vandenį ir keldamos vilnis; mažajam žvejui tatai labai pravertė: gulbių sukeltas koncentrinis vandens bangavimas bandelę pastūmėjo prie berniuko ir rykštelės. Nespėjus gulbėms prisiirti, vytelė pasiekė pyragą. Berniukas smarkiai pliaukštelėjo vytele į vandenį, pabaidė gulbes, pasigriebė bandelę ir atsistojo. Pyragas buvo sumirkęs, bet vaikus kankino alkis ir troškulys. Vyresnysis perlaužė bandelę į dvi dalis, didesnę ir mažesnę, patsai pasiėmė mažąją, o didžiąją atidavė mažajam broliukui, tardamas:

– Še, užsikimšk savo vamzdį.

XVII

*MORTUUS PATER FILIUM MORITURUM EXPECTAT**

Marijus galvotrūkčiais puolė iš barikados į gatvę. Kombeferas šoko paskui jį. Bet jau buvo per vėlu. Gavrošas gulėjo nebegyvas. Kombeferas atnešė į barikadą pintinę su šoviniais; Marijus atnešė vaiką.

„Deja! – galvojo jis.– Štai kuo aš atsilyginau sūnui už tai, ką jo tėvas padarė mano tėvui: Tenardjė išnešė mano tėvą gyvą, o aš išnešiau jo vaiką nebegyvą.“

Kai Marijus su Gavrošu ant rankų sugrįžo į redutą, jo veidas buvo pasruvęs kraujais kaip ir vaiko.

Kulka jam brūkštelėjo per galvą tą akimirksnį, kai jis lenkėsi prie Gavrošo; jisai to nė nepastebėjo.

Kurfeirakas nusirišo savo kaklaskarę ir ja sutvarstė Marijui kaktą.

Gavrošą jie paguldė ant to paties stalo, ant kurio gulėjo Mabefas, ir abudu kūnus apklojo juodu šaliku. Jo išteko seneliui ir vaikui.

Kombeferas išdalijo pintinėje atsineštus patronus.

Kiekvienam vyrui teko po penkiolika šovinių.

Žanas Valžanas tebetūnojo nejudėdamas toje pat vietoje, ant akmeninio stulpelio. Kai Kombeferas jam atkišo penkiolika šovinių, jis pakratė galvą.

– Retas keistuolis! – tyliai tarė Kombeferas Anžolrasui. – Būdamas barikadoje, jis įstengia nesikauti.

– Tik tas jam nekliudo ją ginti, – atsakė Anžolrasas.

– Ir tarp herojų pasitaiko originalų, – tarė Kombeferas.

O Kurfeirakas, kuris girdėjo jų kalbą, pridūrė:

– Šis kitos rūšies negu dėdė Mabefas.

Reikia pažymėti, kad apšaudymas nelabai trikdė barikados gynėjus. Kas pats niekuomet nėra pabuvojęs gatvių kovų sūkuryje, tas negali įsivaizduoti, kaip keistai jose kaitaliojasi ramumo valandėlės su konvulsiškais trūkčiojimais. Barikados viduje žmonės vaikšto

* Miręs tėvas laukia einančio mirti sūnaus (lot.).

iš vieno galo į kitą, šnekasi, juokauja, slankioja. Vienas barikados kovotojas pačioje kartečės ugnyje štai ką pasakė mūsų pažįstamam: „Čia mes esame lyg viengungio vaišėse." Kartojame, Šanvreri gatvės reduto viduje atrodė labai ramu. Visos pavojaus peripetijos ir fazės jau buvo pergyventos ar greitai turėjo baigtis. Padėtis, iki šiol kritiška, tapo grėsli, o dabar veikiausiai turėjo virsti beviltiška. Kuo labiau horizontas niaukėsi, tuo didesnis herojiškumo spindesys švietė barikadoje. Joje dominavo rūstusis Anžolrasas, kuris laikėsi taip, kaip jaunas spartietis, pašventęs savo kalaviją niūriam Epidoto[20] genijui.

Kombeferas, ryšįs prijuostę, tvarstė sužeistuosius; Bosiujė ir Feji gamino šovinius, naudodami išteklius parakinės, kurią Gavrošas buvo nukabinęs nuo užmušto kapralo, ir Bosiujė kalbėjo Feji: „Mums netrukus teks paimti diližaną kelionei į kitą planetą." Kurfeirakas, pasilenkęs jaukioje plotmėje prie grindinio akmenų greta Anžolraso, rūpestingai, nelyginant jauna mergina mielus niekučius, dėstinėjo ir tvarkė savo arsenalą, kurį sudarė lazda su špaga viduje, šautuvas, du balniniai pistoletai ir vienas kišeninis, vadinamas „sprigtu". Žanas Valžanas, paskendęs mintyse, tylėdamas žiūrėjo į sieną priešais save. Vienas darbininkas rišosi ant galvos šiaudinę tetos Išlu skrybėlę plačiais kraštais. „Kad negaučiau saulės smūgio", – aiškinosi jis. Jaunuoliai iš Ekso „Kugurdos" linksmai plepėjo tarp savęs, tarsi skubėdami paskutinį kartą lig valiai atsišnekėti savo gimtąja tarme. Žoli, nusikabinęs nuo sienos našlės Išlu veidrodį, jame tyrinėjo savo liežuvį. Keletas kovotojų, užtikę viename indaujos stalčiuje supelijusių plutelių, jas godžiai graužė. Marijus susirūpinęs galvojo, ką jam netrukus pasakys tėvas aname pasaulyje.

XVIII
VANAGAS TAMPA GROBIU

Atkreipkime dėmesį į vieną barikadoms būdingą psichologinį reiškinį. Neturime praleisti nieko, kas apibūdina šį nepaprastą gatvių karą.

Ką tik pažymėjome stebėtiną sukilėlių ramumą. Vis dėlto barikada atrodo lyg kokia vizija tiems, kurie joje yra.

Pilietiniame kare yra apokaliptiškumo; tiršta nežinomybės migla aptraukia baisingus liepsnos tvyksnius; liaudies sukilimai tokie pat mįslingi kaip sfinksas, ir tam, kuris yra kovojęs barikadose, atrodo, kad jis regėjo sapną.

Kalbėdami apie Marijų papasakojome, ką tokiomis valandomis išgyvena žmonės, ir mes pamatysime tokios būsenos padarinius – tai daugiau ir kartu mažiau negu realusis gyvenimas. Išėjęs iš barikados, žmogus nebeatsimena, ką ten matė. Jis ten buvo baisus, ir pats to nežinojo. Aplink jį kovojo idėjos, įgavusios žmogaus pavidalą, jo galvą apšvietė ateities šviesa. Tenai tįsojo lavonai ir švaistėsi šmėklos. Valandos slinko, ilgos be galo, lyg ištisa amžinybė. Žmogus tarytum išgyveno mirtį. Pro jį šmėsčiojo šešėliai. Ko tai būta? Ten jis matė krauju suteptas rankas; tenai gaudė kurtinamas griausmas ir kartu tvyrojo

klaiki tyla; ten jis matė išžiotas burnas, kažką šaukiančias, ir matė išžiotas burnas, amžinai nutilusias; ten jį gaubė dūmai, o gal ir nakties tamsa. Jam vaidenosi, kad jis buvo palietęs kraupią drėgmę, prasisunkusią iš nežinomų gelmių; jis žiūrinėjo kažkokias raudonas dėmes ant pirštų. Jis nieko daugiau nebeatmena.

Grįžkime į Šanvreri gatvę.

Staiga tarp dviejų salvių pasigirdo tolimas laikrodžio mušimas.

– Dvylikta valanda, – tarė Kombeferas.

Laikrodžiui nebaigus mušti dvylikos, Anžolrasas atsitiesė visu ūgiu ir griausmingu balsu sušuko nuo barikados viršaus:

– Neškite į namą akmenis. Užverskite palanges apačioje ir mansardose. Pusei vyrų ruoštis kautynėms, antrai pusei – nešti akmenis. Negalima gaišti nė minutės.

Gatvės gale pasirodė kovai išsirikiavęs pionierių gaisrininkų būrys su kirviais ant pečių.

Tai turėjo būti tik pagrindinės kolonos priešakys. Kokios kolonos? Aišku, atakuojančios kolonos, nes paskui pionierius, pasiųstus sugriauti barikados, visuomet žengia kareiviai, kurie ją turi paimti šturmu.

Matyt, artėjo momentas, kai jiems „bus užnertos ant kaklo kilpos", kaip 1822 metais pasakė ponas Klermon Toneras[21].

Anžolraso įsakymas buvo įvykdytas tiksliai ir greitai, kaip būdinga kovotojams laivuose ir barikadose, – vienintelėse kautynių vietose, iš kurių neįmanoma pasitraukti. Nepraėjo nė minutės, ir du trečdaliai akmenų, Anžolraso įsakymu suverstų prie „Korinto" durų, buvo sunešti į antrąjį aukštą ir į mansardas, o baigiantis antrai minutei, tie akmenys buvo gražiai vieni ant kitų sukrauti ir iki pusės dengė antrojo aukšto langus bei mansardų langelius. Vyriausiojo statytojo Feji nurodymu tarp akmenų apdairiai buvo palikti tarpai šautuvų tūtoms iškišti. Įtvirtinti langus buvo dar lengviau, nes buvo nutilusi kartečės ugnis. Abu pabūklai dabar šaudė sviediniais į patį barikados centrą, mėgindami ten pramušti skylę, o gal ir spragą šturmui.

Užbaigus tuos įtvirtinimus, kurie turėjo būti paskutinė gynybos atrama, Anžolrasas liepė nunešti į antrąjį aukštą butelius, sustatytus po stalu, ant kurio gulėjo Mabefas.

– O kas gi juos išgers? – paklausė Bosiujė.

– Anie, – atsakė Anžolrasas.

Po to sukilėliai užbarikadavo apatinį langą ir laikė paruoštus geležinius skersinius, kuriais nakčiai būdavo iš vidaus užstumiamos smuklės durys.

Dabar čia buvo tikra tvirtovė. Barikada buvo jos pylimas, o smuklė – didysis bokštas.

Likusiais akmenimis buvo užverstas praėjimas, paliktas barikadoje.

Kadangi barikados gynėjai visada priversti taupyti šaudmenis, o priešas tai puikiai žino, tai apgulėjai visus pasiruošimus daro su erzinamu nepaslankumu, prieš laiką išlenda į apgultųjų ugnies liniją, beje, daugiau dėl akių, negu iš tikrųjų, ir tvarkosi, kaip jiems patinka. Pasiruošimas atakai visuomet vyksta metodiškai lėtai; o po to staiga užgriūva audra.

Apgulėjų delsimas leido Anžolrasui viską patikrinti ir kiek galima viską patobulinti. Jis nusprendė, kad jeigu jau tokiems žmonėmis lemta mirti, tai jų mirtis turi būti narsumo pavyzdys.

Jis tarė Marijui:

– Mes abu čia vadai. Aš einu į namo vidų duoti paskutinių įsakymų. Tu pasilik lauko pusėje ir stebėk.

Marijus užėmė sekimo postą ant barikados keteros.

Anžolrasas liepė užkalti virtuvės duris, kur, kaip atsimename, dabar buvo lauko ligoninė.

– Ant sužeistųjų neturi kristi skeveldros.

Paskutinius nurodymus žemutinėje patalpoje jis davė griežtu, bet visiškai ramiu balsu; Feji klausėsi jų ir atsakinėjo visų vardu.

– Antrame aukšte laikykite paruoštus kirvius laiptams nukirsti. Ar yra kirvių?

– Yra, – atsakė Feji.

– Kiek?

– Du kirviai ir vienas kaplys.

– Gerai. Mūsų eilėse dvidešimt šeši kovotojai. Kiek šautuvų?

– Trisdešimt keturi.

– Vadinasi, aštuoni atliekami. Šituos aštuonis šautuvus užtaisykite, kaip ir kitus, ir laikykite po ranka. Prisisekite kardus ir užsikiškite už diržų pistoletus. Dvidešimt vyrų į barikadą. Šeši – į mansardas ir prie antrojo aukšto lango; šaudyti į puolėjus pro šaudomąsias angas tarp akmenų. Niekam nesėdėti be darbo. Kai tik būgnas pradės mušti atakai, jūs, visi dvidešimt, bėkite į barikadą. Kas pirmiau nubėgs, užims geresnę vietą.

Davęs tuos įsakymus, jis atsigręžė į Žaverą ir tarė jam:

– Aš tavęs neužmiršau.

Ir, padėjęs ant stalo pistoletą, pridūrė:

– Kuris išeis iš čia paskutinis, suardys šitam šnipui kiaušą.

– Čia? – paklausė kažkieno balsas.

– Ne. Jo lavonas neturi gulėti kartu su mūsiškiais. Galima prasigauti į Mondeturo gatvelę per mažąją barikadą. Ji tik keturių pėdų aukščio. Šnipas tvirtai surištas. Nuveskite jį tenai ir nudėkite.

Tuo momentu vienas žmogus atrodė dar šaltesnis negu Anžolrasas; tai buvo Žaveras.

Pasirodė Žanas Valžanas.

Jis stovėjo sukilėlių grupėje. Dabar jis žengė iš būrelio pirmyn ir kreipėsi į Anžolrasą:

– Jūs vadas?

– Taip.

– Jūs neseniai man dėkojote.

– Taip. Respublikos vardu. Barikadą išgelbėjo du žmonės: Marijus Ponmersi ir jūs.

– Ar sutinkate, kad aš esu nusipelnęs atlyginimo?

– Žinoma.

– Na, tai aš prašau atlyginimo.

– Kokio?

– Noriu pats suvaryti šitam žmogui kulką į kaktą.

Žaveras pakėlė galvą, pamatė Žaną Valžaną ir ištarė, vos pastebimai krustelėjęs:

– Visai teisingai.

Anžolrasas, užtaisęs savo karabiną, peržvelgė visus aplinkui:

– Prieštaravimų nėra?

Ir atsigręžė į Žaną Valžaną:

– Pasiimkite šnipą.

Žanas Valžanas atsisėdo ant stalo, kur gulėjo Žaveras, krašto, lyg perimdamas jį savo žinion. Jisai paėmė pistoletą, ir iš silpno spragtelėjimo galima buvo spręsti, kad jį užtaisė.

Beveik tą pačią akimirką pasigirdo trimito garsas.

– Prie ginklų! – sušuko Marijus nuo barikados viršaus.

Žaveras susijuokė jam būdingu begarsiu juoku ir, atidžiai žiūrėdamas į sukilėlius, tarė jiems:

– Jums neką geriau kaip man.

– Visi ant barikados! – sušuko Anžolrasas.

Sukilėliai per vienas kitą leidosi pro duris ir išbėgdami gavo tiesiog į nugarą – tegu mums bus atleista už šį posakį – tokį Žavero palinkėjimą:

– Iki greito pasimatymo!

XIX
ŽANAS VALŽANAS KERŠIJA

Pasilikęs vienas su Žaveru, Žanas Valžanas atrišo po stalu virvę, kuria per pusiaują buvo suveržtas belaisvis. Paskui davė jam ženklą atsistoti.

Žaveras pakluso su ta nenusakoma šypsena, kurioje sutelktas visas valdžios pranašumas, netgi jeigu toji ir surakinta.

Žanas Valžanas paėmė Žaverui už martingalo, nelyginant nešuliniam gyvuliui už pavadžio, ir palengvėle, nes Žaveras supančiotom kojom galėjo žengti tik smulkučiais žingsniais, išsivedė iš smuklės.

Žanas Valžanas žengė, laikydamas rankoje pistoletą.

Šitaip jie perėjo trapecijos formos aikštelę barikados viduryje. Sukilėliai, laukdami tuojau įvyksiančios atakos, stovėjo nugara į juos.

Tik vienas Marijus, buvęs nuošaliau kairiame įtvirtinimo kampe, matė juodu praeinant. Tiedvi figūras – pasmerktojo ir budelio – jis regėjo toje pat kapų šviesoje, kuri dabar buvo užtvindžiusi jo sielą.

Žanas Valžanas, nors tatai buvo nelengva, perlaipino surištą Žaverą, nė valandėlei jo nepaleisdamas, per neaukštą Mondeturo gatvelės užtvarą.

Perkopę šią sieną, jie atsidūrė vienudu tuščioje gatvelėje. Niekas jų negalėjo matyti. Nuo sukilėlių juos slėpė kampinis namas. Už kelių žingsnių žlagsojo klaiki iš barikados suneštų lavonų krūva.

Negyvųjų krūvoje krito į akį jaunos moters galva pamėlusiu veidu ir palaidais sutaršytais plaukais, peršauta ranka ir pusiau apnuoginta krūtine. Tai buvo Eponina.

Žaveras skersomis dėbtelėjo į šią negyvą moterį ir pusbalsiu, visiškai ramiai tarė:

– Man atrodo, aš tą mergą pažįstu.

Paskui jis atsisuko į Žaną Valžaną.

Žanas Valžanas pasikišo pistoletą po pažastimi ir įsmeigė į Žaverą žvilgsnį, kuris be žodžių bylojo: „Žaverai, čia aš."

Žaveras atsakė:

– Keršyk!

Žanas Valžanas išsitraukė iš liemenės kišenėlės peilį ir jį atsilenkė.

– Aha, „plunksna"! – sušuko Žaveras. – Teisingai. Tau šitaip geriau tinka.

Žanas Valžanas perpjovė martingalą ant Žavero kaklo, paskui perpjovė virves ties rankų riešais, tada pasilenkęs perpjovė virvę, kuria buvo supančiotos seklio kojos, ir atsistojęs tarė:

– Jūs laisvas.

Žaverą nelengva buvo nustebinti. Dabar, kad ir kaip mokėdamas valdytis, seklys pasijuto sukrėstas. Jis stovėjo apstulbęs, netekęs žado.

Žanas Valžanas kalbėjo toliau:

– Aš nemanau, kad iš čia išeisiu gyvas. Vis dėlto, jei atsitiktinai man pavyktų išsigelbėti, įsidėmėkite: aš gyvenu Fošlevano pavarde Ginkluoto Žmogaus gatvėje, septintas numeris.

Žaveras išsišiepė kaip tigras ir, perkreipęs veidą, iškošė pro dantis:

– Saugokis!

– Eikite, – tarė Žanas Valžanas.

Žaveras paklausė:

– Sakai – Fošlevanas, Ginkluoto Žmogaus gatvė?

– Septintas numeris.

– Septintas numeris, – negarsiai pakartojo Žaveras.

Jis vėl užsisagstė redingotą, kariškai atitiesė pečius, apsisuko, susinėrė ant krūtinės rankas ir, viena jų parėmęs smakrą, patraukė į Halių pusę. Žanas Valžanas lydėjo jį akimis. Paėjęs kelis žingsnius, Žaveras atsigręžė ir riktelėjo Žanui Valžanui:

– Jūs neduodate man ramybės! Geriau nudėkite!

Pats to nepastebėdamas, Žaveras liovėsi sakęs Žanui Valžanui „tu".

– Nešdinkitės! – tarė Žanas Valžanas.

Žaveras tolinosi lėtu žingsniu. Po valandėlės jisai pasuko už Pamokslininkų gatvės kampo.

Kai tik Žaveras dingo, Žanas Valžanas iššovė iš pistoleto į orą.

Paskui sugrįžo į barikadą ir tarė:

– Atlikta.

O kol jo nebuvo, barikadoje štai kas atsitiko.

Marijus, daugiau susirūpinęs tuo, kas vyko gatvėje, o ne namo viduje, iki šiol nebuvo kaip reikiant įsižiūrėjęs į šnipą, kuris prieš tai gulėjo surištas tamsiame žemutinės patalpos kampe.

Pamatęs Žaverą dienos šviesoje, kai šis lipo per barikadą, eidamas mirti, Marijus jį pažino: tas žmogus jam buvo kažkur matytas. Veikiai Marijus prisiminė, kaip susitiko su

Pontuazo gatvės inspektoriumi: tas jam davė du pistoletus, tuos pačius, kurie jam, Marijui, taip pravertė čia, barikadoje; prisiminė ne tik inspektoriaus veidą, bet ir jo vardą.

Vis dėlto atsiminimas buvo miglotas ir drumstas, kaip ir visos Marijaus mintys. Tai buvo ne įsitikinimas, o veikiau klausimas, kurį jis pats sau uždavė: „Ar tik nebus čia tas pats policijos inspektorius, kuris man pasisakė, kad jo vardas Žaveras?“

Gal jis dar suskubs apginti tą žmogų? Bet pirmiausia reikia įsitikinti, ar jis iš tikrųjų Žaveras.

Marijus kreipėsi į Anžolrasą, kuris ką tik stojo į savo postą kitame barikados gale:

– Anžolrasai!

– Ko?

– Kuo vardu tas žmogus?

– Kuris?

– Policijos agentas. Ar žinai jo pavardę?

– Aišku. Jis mums pasisakė.

– Kuo gi jis vardu?

– Žaveras.

Marijus atsitiesė.

Tuo momentu pasigirdo pistoleto šūvis. Pasirodė Žanas Valžanas ir sušuko:

– Atlikta.

Kraupus šaltis pervėrė Marijaus širdį.

XX
MIRUSIEJI TEISŪS, O GYVIEJI NEKALTI

Barikadai artėjo agonija.

Viskas susijungė tragiškajai jos paskutinių minučių didybei išryškinti: daugybės paslaptingų garsų skardėjimas ore, gatvėmis slenkančių neregimų ginkluotų minių alsavimas, šuoliais lekianti kavalerija, sunkus artilerijos dundesys, kryžminė šautuvų bei pabūklų ugnis Paryžiaus labirintuose, parako dūmai, auksiniais kamuoliais virstą viršum stogų, neaiškūs grėsmingi šauksmai tolumoje, baugūs tvyksčiojimai visur aplinkui, Sen Meri aliarmo varpai, kurie dabar skambėjo graudžiai it rauda, švelnus vasaros metas, nuostabus dangus, sklidinas saulės spindėjimo ir debesų, giedras dienos grožis ir siaubinga namų tyla.

Mat nuo vakar dienos abi namų eilės Šanvreri gatvėje virto dviem mūro sienomis – rūsčiomis sienomis. Durys užrakintos, langai užtraukti, langinės uždarytos.

Tais laikais, tokiais skirtingais nuo mūsų laikų, atėjus valandai, kai liaudis ryždavosi padaryti galą atgyvenusiai valdymo formai, karaliaus chartijai ir veikiantiems įstatymams, kai oras pritvinkdavo visuotinės rūstybės, kai miestas pats ardydavo savo gatvių grindinį,

kai sukilimas šnibždėdavo į ausį palankiai šypsančiai buržuazijai savo slaptažodį, – tuomet taikūs gyventojai, pagauti maištingos dvasios, pasidarydavo, taip sakant, sukilėlių talkininkais, ir namas broliaudavosi su improvizuota tvirtove, tapdamas jos atrama. Bet jeigu laikas dar nebūdavo atėjęs, jeigu sukilimas neturėdavo masių prielankumo, jeigu masės jo išsižadėdavo, tada kovotojams galas; miestas aplinkui sukilimą virsdavo dykuma, širdys tapdavo ledu, visos prieglaudos užsidarydavo, gatvės atverdavo kelią kariuomenei, padėdamos užimti barikadą.

Negalima varu priversti tautą žingsniuoti greičiau, negu ji nori. Vargas tam, kuris mėgintų ją nūksėti! Tauta nepakenčia prievartos. Tada ji palieka sukilėlius likimo valiai. Tuomet žmogus sukilėlių bijo, lyg jie būtų apkrėsti maru. Namas virsta neprieinama uola, durys – kliūtimi, fasadas – akla siena. Toji siena viską mato, viską girdi, bet niekuo nenori padėti. Ji galėtų prasiverti ir jus išgelbėti. Bet ne. Ši siena – teisėjas. Ji žiūri į jus ir jus pasmerkia. Koks klaikus šių užrakintų namų vaizdas! Jie atrodo išmirę, bet iš tikrųjų tebėra gyvi. Gyvenimas ten lyg ir apstabdytas, tačiau jis eina toliau. Niekas per visą parą nebuvo iš ten iškėlęs kojos, visi laukia. Šios uolos viduje žmonės vaikščioja, juda, gula, kelia, sėdi šeimos ratelyje, geria ir valgo, virpa iš baimės – kaip šiurpu! Tik baime galima pateisinti tokį žiaurų nesvetingumą; netekimas galvos iš baimės – švelninanti aplinkybė. Kartais – net ir tokių atsitikimų yra buvę – baimė tampa manija; išgąstis gali virsti įniršiu, lygiai kaip atsargumas gali virsti siutu; iš čia kilęs gilios prasmės pilnas posakis: „Pasiutėliai iš nuosaikiųjų." Atsitinka, jog kraštutinis siaubas sukelia pagiežą, panašią į niūrų dūmų debesį. „Ko tiems žmonėms dar reikia? Jie niekados nepatenkinti. Tik stumia į nelaimes ramius žmones. Tarytum ir taip dar būtų per maža tų revoliucijų! Ko jiems čia reikia! Tegu dabar kapstosi, kaip moka. Tuo jiems blogiau! Patys kalti. Gavo tai, ko nusipelnė. Kas mums darbo. Štai vargšę mūsų gatvę visą išvarpė kulkomis! Nenaudėlių gauja. Svarbiausia, tik neatidarykite jiems durų!" Ir namas virsta kapu. Sukilėlis kenčia prie užrakintų durų; jį čia pliekia kartečė, ties juo švytruoja nuogas kardas; sukilėlis žino, jog gali šaukti, kiek nori, – niekas jo neišvaduos, nors ir girdi jo balsą; yra sienų, kurios jį galėtų paslėpti, yra žmonių, kurie jį galėtų išgelbėti, – taip, tos sienos turi ausis, bet tų žmonių širdys akmeninės.

Kas čia kaltas?

Niekas ir visi.

Kalti netobuli laikai, kuriais mes gyvename.

Utopija, išaugdama į sukilimą, iš teorinio protesto virsdama ginkluotu pasipriešinimu, iš Minervos – Palade, visada veikia savo atsakomybe ir rizika. Jeigu utopija, netekusi kantrybės, virsta maištu, tai ji žino, kas jos laukia; beveik visuomet ji apsireiškia per anksti. Tada ji rezignuoja ir vietoje triumfo stoiškai pasitinka katastrofą. Ji tarnauja tiems, kurie atmeta ją, nesiskųsdama jais ir net juos teisindama; jos didybė glūdi tame, kad ji sutinka būti apleista. Ji nepalaužiama prieš kliūtis ir atlaidi nedėkingiesiems.

Ar tai nedėkingumas?

Sprendžiant žmonijos požiūriu – taip.

Sprendžiant atskiros asmenybės požiūriu – ne.

Progresas – neatskiriama žmogaus savybė. Progresu vadinama žmonijos gyvenimo visuma. Progresu vadinamas nuolatinis žmonijos judėjimas pirmyn. Progresas žengia; tai

didi žmogaus žemiškoji kelionė į tai, kas dangiška ir dieviška; jam tenka sustoti kelyje ir laukti atsilikusiųjų; progresas turi savo stotis, kuriose jis samprotauja, kontempliuodamas kokią nors nuostabią Kanaano žemę[22], staiga atveriančią prieš jį savo horizontus; esti naktų, kai jis miega; ir nėra skausmingesnio nerimo mąstytojui, kaip matyti tamsos apgaubtą žmogaus sielą, apgraibomis ieškoti patamsiuose užsnūdusio progreso ir nepajėgti jo prižadinti.

„Ar tik Dievas nėra miręs?“ – tarė kartą šių eilučių autoriui Žeraras de Nervalis[23], painiodamas progresą su Dievu ir judėjimo pertrauką laikydamas aukščiausiosios būtybės mirtimi.

Tie, kurie praranda viltį, klysta. Progresas tolydžio atbunda, ir apskritai būtų galima pasakyti, kad ir miegodamas jis tęsia savo kelią, nes per tą laiką sustipréja. Vėl pamačius progresą, jums pasirodys, kad jis išaugęs. Ramybės būsena tokia pat neįmanoma progresui, kaip ir srautui; nedarykite jam užtvarų, nemėtykite į jo vagą uolų; kliūtys verčia vandenį putoti, o žmoniją kunkuliuoti. Štai kur glūdi bruzdėjimų ir suiručių priežastis; tačiau po kiekvieno bruzdėjimo paaiškėja, kad jūs pasistūmėjote pirmyn. Kol bus įvesta tvarka, – o tvarka yra ne kas kita, kaip visuotinė taika, – kol žemėje įsiviešpataus harmonija ir vienybė, tol progreso etapus žymės revoliucijos.

Kas gi yra Progresas? Mes jau pasakėme. Nenutrūkstamas tautų judėjimas, jų gyvenimas.

Vis dėlto kartais atsitinka, jog greitai praeinantis atskirų individų gyvenimas priešinasi amžinam žmonių giminės gyvenimo tekėjimui.

Prisipažinkime be kartėlio: kiekvienas individas turi savo asmeninius interesus, ir visai nėra nusikaltimas dėl jų kovoti ir juos ginti; dabarčiai skirtas visiškai teisėtas egoizmo saikas; šio momento gyvenimas turi savo teisių ir neprivalo nuolat aukotis dėl ateities. Negalime versti dabartinę kartą, keliaujančią savo žemiškąjį kelią, kad ji trumpintų jį dėl būsimųjų, tokių pat kaip ji kartų, kurių eilė ateis vėliau. „Aš gyvenu, – šnibžda kažkas, kurio vardas Minia. – Aš esu jaunas ir įsimylėjęs, aš esu senas ir noriu pailsėti, aš esu šeimos tėvas, aš darbuojuosi, tarnauju, mano reikalai vyksta sklandžiai, aš turiu namų, kuriuos galiu išnuomoti, aš turiu susidėjęs santaupų, esu laimingas, turiu žmoną ir vaikų, aš juos myliu, aš trokštu gyventi, palikite mane ramybėje.“ Štai kodėl didžiadvasiški žmonijos avangardai tam tikrais laikotarpiais susiduria su tokiu šaltu abejingumu.

Be to, reikia pripažinti, kad utopija, pradėdama karą, nužengia nuo savo spindulingų aukštumų. Jinai, toji ateinančios dienos tiesa, pradėdama mūšį, iš vakarykščio melo skolinasi jo metodą. Jinai, mūsų ateitis, elgiasi ne geriau už praeitį. Tyra idėja virsta smurtu. Savo heroizmą utopija aptemdo smurtu, už kurį ji pagal teisybę turi atsakyti šiurkščiu ir priemonių nesirenkančiu smurtu, prieštaraujančiu principams, – ir už tai ji fatališkai baudžiama. Sukilusi utopija kovoja su senoviniu karo kodeksu rankose; ji šaudo šnipus, mirtimi baudžia išdavikus, naikina gyvus žmones ir meta juos į gilias tamsybes. Utopija griebiasi mirties pagalbos – tai sunkus nusikaltimas. Galėtum manyti, kad utopija nebepasitiki tiesos spindėjimu, jos nenugalima ir nesilpstančia jėga. Ji smogia kalaviju. O kalavijas nėra toks paprastas daiktas. Kiekvienas kalavijas – dviašmenis ginklas. Kas žeidžia vienais ašmenimis, susižeis pats kitais.

Padarę šią rūsčią pastabą, vis dėlto negalime nesistebėti šlovingais kovotojais dėl ateities, utopijos išpažinėjais, vis tiek, ar jie pasiekia savo tikslą, ar ne. Jie verti pagarbos net tada, kai jų užmojai žlunga, ir rasi kaip tik nesėkmėse aiškiausiai pasireiškia jų didybė. Pergalė, jeigu ji padeda progresui, pelno tautų aplodismentų; o herojiškas pralaimėjimas turi sujaudinti jų širdis. Pergalė šauni, pralaimėjimas didingas. Mums, kurie kankinį vertiname labiau už laimėtoją, Džonas Braunas yra aukštesnis už Vašingtoną ir Pizakanė aukštesnis už Garibaldį.

Juk turi gi kas nors laikyti nugalėtųjų pusę.

Esame neteisingi didiesiems ateities bandytojams, kai jų pastangos žlunga.

Revoliucionierius kaltiname tuo, kad jie sėja siaubą. Kiekviena barikada mums atrodo lyg pasikėsinimas prieš visuomenę. Revoliucionierius kaltiname už jų teorijas, nepasitikime jų tikslais, baiminamės kažkokių slaptų minčių, įtariame nenuoširdumu. Prikaišiojame jiems, kad prieš nusistojusią visuomeninę santvarką jie sukelia, suverčia, prigriozdina kalnus skurdo, skausmų, neteisybių, skundų, nevilties, ištraukia iš paties giliausio žmonių visuomenės dugno juodus tamsos luitus, kad galėtų užlipti ant jų viršūnės ir iš ten kovoti. Jiems šaukiame: „Jūs išardėte pragaro grindinį!“ Jie galėtų atkirsti: „Užtat mūsų barikada grįsta gerais norais.“

Žinoma, visų geriausia – taikiai išspręsti problemas. Apskritai turime sutikti, kad, žiūrėdami į akmenis, prisimename meškos patarnavimą – tokia gera valia užvis labiausiai ir kelia nerimą visuomenėje. Bet juk visuomenės išsigelbėjimas priklauso nuo jos pačios; todėl mes ir šaukiamės į jos gerą valią. Tuomet nereikės griebtis jokių smurto priemonių. Bešališkai ištirti blogį, nustatyti jo priežastis, o paskui nuo jo gydyti. Štai ko imtis mes kviečiame visuomenę.

Šiaip ar taip, visi tie, kurie, nukreipę akis į Prancūziją, visuose pasaulio kraštuose kovoja už didį reikalą, remdamiesi nepalaužiama idealo logika, yra didingi net parblokšti, ypač parblokšti; be atodairos jie aukoja savo gyvybę už progresą; jie vykdo Apvaizdos valią; jų darbas šventas. Paskirtą valandą, pildydami dieviškosios dramos scenarijų, jie žengia į kapą tokie pat beaistriai kaip aktorius, pasakęs savo eilinę repliką. Jie pasmerkia save beviltiškai kovai ir stoiškai pražūčiai, idant visame pasaulyje paplistų ir įstabiai suklestėtų didingas žmonijos sąjūdis, gaivališkai prasidėjęs 1789 metų liepos keturioliktąją. Šie kariai – kunigai. Prancūzų revoliucija – Dievo aktas.

Yra vienas svarbus skirtumas, ir jį reikia pridurti prie kitų, jau mūsų minėtų kituose skyriuose: esti ginkluotų sukilimų, turinčių liaudies prielankumą ir jos remiamų, – tai revoliucijos, ir esti nepriimtinų sukilimų, kurie vadinami maištais. Tvykstelėjęs sukilimas – tai idėja, laikanti egzaminą prieš liaudį. Jeigu liaudis įmeta juodą rutuliuką, vadinasi, idėja bergždžia, sukilimas pasmerktas žlugti.

Tautos nestoja į kovą sulig pirmu šaukimu ir kiekvieną kartą, kai to panori utopija. Nacijos negali visuomet ir nuolatos rodyti herojų ir kankinių temperamentą.

Tautos išmaningos. Sukilimas joms *a priori* atstumiantis, pirma, dėl to, kad jis dažnai nuveda į katastrofą, antra, dėl to, kad jis visuomet gimsta iš abstrakčios teorijos.

Vis dėlto puiku, kad visuomet dėl idealo, vien tik dėl idealo aukojasi tie, kurie gali aukotis. Sukilimą pagimdo entuziazmas. Entuziazmas gali įniršti, tada jis griebiasi ginklo.

Be to, kiekvienas sukilimas prieš vyriausybę ar valstybinę santvarką turi dar aukštesnį tikslą. Antai 1832 metų sukilimo vadai, kad ir, sakysim, Šanvreri gatvės jaunieji entuziastai, kovojo – mes tatai pabrėžiame – ne prieš Luji Filipą asmeniškai. Atvirai kalbėdamiesi, daugumas jų pripažindavo, kad turėjo ir gerų ypatybių tas nuosaikus karalius, atstovavęs lyg ir monarchijai, lyg ir revoliucijai; neapykantos jam niekas nejautė. Bet jie sukilo prieš jaunesniosios šakos dieviškąją teisę Luji Filipo asmenyje, kaip anksčiau kildavo prieš vyresniąją šaką Karolio X asmenyje; ir, versdami monarchiją Prancūzijoje, jie siekė, kaip jau aiškinome, visame pasaulyje nuversti neteisėtą žmogaus valdžią žmogui ir privilegijų valdžią teisei. Kai Paryžius atsikratys karaliumi, pasaulis neišvengiamai atsikratys despotais. Taip jie samprotavo. Jų tikslas buvo, žinoma, tolimas, miglotas, galbūt jiems ir nepasiekiamas, bet didus.

Tai šitaip yra. Žmonės aukojasi dėl šių vizijų ir aukodamiesi beveik visuomet žino, jog tai iliuzijos, bet tokios iliuzijos, kurias patvirtina visų giliausias įsitikinimas, kokį tik gali turėti žmogus. Sukilėlis regi sukilimą auksinėje poetiškoje šviesoje. Jis eina pasitikti savo tragiško likimo, apsvaigintas ateities svajonių. Ką gali žinoti? Rasi viskas gerai pavyks. Tiesa, sukilėlių labai mažai, prieš juos ištisa kariuomenė; bet jie gina teisę, prigimties įstatymą, kiekvieno suverenią valdžią sau pačiam, kurios negalima išsižadėti, teisingumą, tiesą – ir jie pasiruošę, jeigu reikės, už tai mirti, kaip mirė tie trys šimtai spartiečių. Sukilėliai svajoja ne apie Don Kichotą, bet apie Leonidą. Ir jie eina pirmyn, o kartą stoję į šį kelią, atgal nesitraukia, bet veržiasi vis tolyn, galvotrūkčiais, regėdami priešais save negirdėtą pergalę, galutinį revoliucijos išsipildymą, laisvės apvainikuotą progresą, žmonių giminės išaukštinimą, visuotinį išlaisvinimą arba, blogiausiu atveju, – Termopilus.

Tokias ginkluotas kovas dėl progreso dažnai ištinka nesėkmė, ir jau paaiškinome kodėl. Paladinams sunku patraukti paskui save atkaklią minią. Nepaslankios masės, nesuskaitomos, nepatikimos kaip tik dėl savo nerangumo, bijo rizikos, o idealo siekimas visuomet susijęs su rizika.

Be to gi, nereikia užmiršti, kad čia įsipina asmeniniai interesai, kurie menkai dera su idealais bei jausmais. Skrandis dažnai paralyžiuoja širdį.

Prancūzijos didybė ir grožis kaip tik glūdi tame, kad ji mažiau priklauso nuo pilvo negu kitos tautos; ji mielu noru stipriau susiveržia diržą. Ji pirmoji pabunda ir paskutinė užmiega. Ji veržiasi pirmyn. Ji – naujų kelių ieškotoja.

Šito priežastis – jos meninė prigimtis.

Idealas yra ne kas kita, kaip logikos kulminacija, lygiai kaip grožis yra ne kas kita, kaip tiesos viršūnė. Tautos menininkės kartu yra nuoseklios tautos. Mylėti grožį – reiškia veržtis į šviesą. Kaip tik dėl to Europos žibintą, atseit civilizaciją, nešė iš pradžių Graikija; jinai perdavė jį Italijai, o toji įteikė Prancūzijai. Didžios tautos – švietėjos! *Vitai lampada tradunt**.

Nuostabus dalykas! Tautos poezija yra būtina jos vystymosi grandis. Civilizacijos laipsnis matuojamas vaizduotės jėga. Tik tauta švietėja būtinai turi likti vyriška tauta. Korintas, bet ne Sibaris. Kas pasiduoda išlepimui – išsigimsta. Nereikia būti nei diletantu, nei virtuozu; reikia būti menininku. Tarnaujant civilizacijai, nedera siekti rafinuotumo, reikia siekti tobulumo. Tik tada jūs duosite žmonijai idealo pavyzdį.

---

* Perduoda gyvybės žibintą (lot.). Lukrecijus, II kn.

Šių laikų idealas turi savo meno tipą ir savo mokslo metodą. Tik mokslu galima įkūnyti iškilnią poetų svajonę – socialinės santvarkos grožį. Edenas bus grąžintas skaičiuojant: A + B. Dabartiniame civilizacijos lygyje tikslumas yra būtinas grožio elementas, ir mokslinė mintis ne tik padeda meniniam pojūčiui, bet ir papildo jį; svajonė turi mokėti skaičiuoti. Menui užkariautojui atrama turi būti mokslas, kaip kautynių žirgas. Labai svarbu, kad toji atrama būtų tvirta. Šių laikų mokslas – tai Graikijos genijus, kurio vežimas – Indijos genijus; tai Aleksandras, jojąs ant dramblio.

Tautos, sustingusios negyvose bažnyčios dogmose arba demoralizuotos pelno, netinka civilizacijai ugdyti. Keliaklupsčiavimas prieš stabą ir aukso veršį atrofuoja gyvus raumenis ir veiksmingą valią. Šventeiviškumas, atsidavimas religijos klausimams ar vertelgiškiems interesams aptemdo tautos protą, nužemina jos lygį, apriboja jos horizontą ir atima iš jos tautoms misionierėms būdingą gebėjimą, drauge dievišką ir žmogišką, siekti tikslų, bendrų visai žmonių giminei. Babilonas neturi idealo; Kartagina neturi idealo. Atėnai ir Romą jį išlaikė ir pro neįžvelgiamą amžių tamsą pernešė civilizacijos spindesį.

Prancūzija turi tų pačių ypatybių kaip Graikija ir Italija. Prancūzija yra atėnietė savo grožiu ir romėnė savo didingumu. Be to, ji gera. Ji atiduoda save kaip dovaną. Prancūzija dažniau negu kitos tautos yra nusiteikusi atsiduoti ir pasiaukoti. Tiesa, šis nusiteikimas tai atsiranda, tai vėl dingsta. Ir čia kaip tik slypi didžiulis pavojus tiems, kurie bėga tekini, kai ji nori eiti, arba eina, kai ji įsimano sustoti. Prancūziją kartais ištinka šiurkštaus materializmo priepuoliai, ir protarpiais jos subtilų protą užteršia idėjos, nevertos prancūziškos didybės ir derančios nebent tik kokiai Misūrio ar Pietų Karolinos valstijai. Nieko nepadarysi! Milžinė apsimeta nykštuke; didžiulė Prancūzija turi smulkmeniškų kaprizų. Štai ir viskas.

Čia jau nieko nepadarysi. Tautos, kaip ir spinduoliai, turi teisę užtemti. Tai dar nedidelė bėda, kad tik šviesa vėl sugrįžtų ir užtemimas nevirstų tamsa. Aušra ir atgimimas yra sinonimai. Naujas spinduolio užtekėjimas atitinka nekintamą žmogaus „aš" atgimimą.

Šaltai konstatuokime šiuos faktus. Mirtis barikadoje arba kapas tremtyje yra pasiaukojimui priimtinas ir numatytas galas. Tikrasis atsidavimo vardas – nesavanaudiškumas. Tegu apleistieji pasilieka apleisti, tegu ištremtieji eina tremtin; o mes tik maldaukime didžiąsias tautas, kad jos neatsitrauktų per daug atgal, kai traukiasi. Grįžimas į sveiką nuovoką neturi būti dingstis nusileisti pernelyg žemai.

Be abejonės, yra ir materija, ir laikmetis, ir asmeniniai interesai, ir pilvas; bet negerai, kai pilvas virsta vieninteliu įstatymu. Laikinasis gyvenimas turi savo teises, mes tai mielai pripažįstame, bet turi savo teises ir amžinasis gyvenimas. Deja, galima pakilti į didelį aukštį, o paskui nukristi. Istorijoje tokių atvejų matome dažniau, negu norėtume. Kuri nors išgarsėjusi nacija, pažinusi idealą, staiga su didžiu malonumu ima knaisiotis purve; jeigu kas ją paklaustų, dėl ko ji palieka Sokratą ir pasirenka Falstafą[24], ji atsakytų: „Dėl to, kad man patinka valstybės vyrai."

Prieš grįždami į mūšį, pasakysime dar vieną žodį.

Kautynės, panašios į tas, kurias čia aprašome, yra ne kas kita, kaip konvulsiškas veržimasis į idealą. Supančiotas progresas yra ligūstas, ir jį gali ištikti tragiški epilepsijos priepuoliai. Savo kelyje mes neišvengiamai turėjome susitikti su šia progreso liga – pilietiniu

karu. Tai vienas iš fatališkų etapų, kartu aktas ir antraktas mūsų dramos, kurios svarbiausias veikėjas yra visuomenės prakeiktas žmogus ir kurios tikrasis vardas: Progresas.

Progresas!

Šiame šūksme, kuris taip dažnai išsiveržia iš mūsų lūpų, glūdi visos mūsų viltys; kadangi jame slypinčiai idėjai tolesnėje šios dramos raidoje dar teks patirti nemažai bandymų, teesie mums leista jeigu ne pakelti jos šydą, tai bent pro uždangalą parodyti ryškų jos spindesį.

Knyga, kurią skaitytojas dabar turi prieš akis, nuo pradžios iki galo, savo visuma ir smulkmenomis – kad ir kokie būtų nukrypimai, išimtys ir spragos – yra tik kelias iš blogio į gėrį, iš neteisumo į teisingumą, iš melo į teisybę, iš nakties į dieną, iš geismų į sąžinę, iš puvimo į gyvenimą, iš žvėriškų instinktų į pareigos jausmą, iš pragaro į dangų, iš nebūties į Dievą. Išeities taškas: materija; galinis taškas: siela. Pradžioje – hidra, pabaigoje – angelas.

XXI
DIDVYRIAI

Staiga sutratėjo būgnas, skelbdamas ataką.

Šturmas buvo lyg uraganas. Vakar, nakties tamsoje, priešas buvo prislinkęs prie barikados tyliai kaip smauglys. O dabar, dienos šviesoje, pulti netikėtai atviroje gatvėje buvo neįmanoma, nes gyvosios puolančiųjų jėgos buvo aiškiai matomos; patranka suriaumojo, ir kariuomenė metėsi ant barikados. Visa karinė gudrybė dabar tebuvo puolimo smarkumas. Galinga linijinių pėstininkų kolona, tam tikrais lygiais intervalais sustiprinta nacionalinės gvardijos ir municipalinės gvardijos daliniais, remiama stiprių rezervų, neregimų, bet girdimų kažkur gilumoje, bėgte įsiveržė į gatvę, mušant būgnams, gaudžiant trimitams, su pionieriais priešakyje, ir, atstačiusi durtuvus, nepaisydama kulkų krušos, leidosi tiesiog į barikadą su tokia jėga, kaip varinis taranas į sieną.

Siena atlaikė.

Sukilėliai atidengė pašėlusią ugnį. Visa apgultosios barikados ketera sutviskėjo šūvių žaibais. Puolimas buvo toks padūkęs, jog barikada akimirką buvo stačiai užtvindyta puolėjų; tačiau ji nusipurtė kareivius, kaip liūtas nusipurto šunis; tiktai akimirksnį ją buvo aplipę apgulėjai nelyginant uolą jūrų puta – veikiai barikada vėl stovėjo tokia pat stati, juoda ir grėsli.

Kolona, priversta atsitraukti, pasiliko gatvėje tankioje rikiuotėje, baisi net atviroje pozicijoje, ir į reduto ugnį atsakinėjo įnirtinga šautuvų ugnimi. Kas yra matęs fejerverką, tas atsimins kryžminių žaibų pėdus, vadinamus puokšte. Įsivaizduokite tokią puokštę ne vertikalioje padėtyje, o horizontalioje, ugninę puokštę, trykštančią kulkomis, šratais bei kartečė ir savo perkūniškomis žaibų kekėmis sėjančią mirtį. Barikada atsidūrė po tokia kruša.

Abi šalys degte degė ryžtu. Narsa tapo beveik pašėlusi, tai buvo kažkoks nuožmus herojiškumas, aukojantis visų pirma paties herojaus gyvybę. Tais laikais nacionalinės gvardijos kariai kaudavosi kaip zuavai. Kariuomenė norėjo viską kuo greičiausiai baigti, sukilėliai troško kovoti toliau. Ilginti agoniją pačiame jaunystės ir sveikatos žydėjime – tai jau ne drąsa, o beprotybė. Kiekvienam šio susirėmimo dalyviui mirties valanda traukėsi be galo. Visa gatvė buvo nuklota lavonais.

Viename barikados gale buvo Anžolrasas, o antrame Marijus. Anžolrasas, kuris vadovavo visai barikados gynybai, turėjo saugotis ir stovėjo priedangoje; trys kareiviai vienas paskui kitą sutiko mirtį ties Anžolraso šaudomąja anga, jo net nepastebėję. Marijus kovėsi atvirai. Jis stovėjo it gyvas taikinys aukščiau juostos virš reduto sienos. Nėra pasiutesnio išlaidūno už šykštuolį, kai jis užsimano lėbauti; ir niekas nėra toks baisus kautynėse kaip svajotojas. Marijus buvo rūstus ir mąslus. Jis kovėsi tartum sapne. Jis buvo panašus į vaiduoklį su šautuvu rankose.

Apgultųjų šoviniai tirpo, bet jų sarkazmas buvo neišsenkamas. Pagauti mirties sūkurio, jie tebesijuokė.

Kurfeirakas stovėjo vienplaukis.

– Kurgi tu padėjai savo skrybėlę? – paklausė jį Bosiujė.

Kurfeirakas atsakė:

– Jiems galų gale pavyko man ją numušti patrankos sviediniu.

Kartais jie kalbėdavo išdidžiai ir su panieka.

– Ar galima suprasti tuos žmones? – su kartėliu sušuko Feji, vardydamas žinomus ir net garsius asmenis, tarp jų keletą senosios armijos karių. – Jie pažadėjo prisidėti prie mūsų, jie įsipareigojo mus remti, net prisiekė savo garbe, jie – mūsų generolai, o dabar mus pametė!

Kombeferas atsakė su rūsčia pašaipa:

– Yra žmonių, kurie į garbės principus žiūri taip, kaip astronomai į žvaigždes: iš labai toli.

Barikados viduje tiek buvo primėtyta suplėšytų šovinių tūtelių, jog atrodė lyg pasnigta.

Puolėjai turėjo skaičiaus persvarą, sukilėliai – geresnę poziciją. Įsitaisę sienos viršuje, jie prisikišę šaudė į kareivius, klumpančius tarp užmuštųjų ir sužeistųjų, stringančius stačioje barikados sienoje. Barikada, išmaningai pastatyta ir puikiai sutvirtinta atramomis iš vidaus, tikrai buvo viena iš tų pozicijų, kur saujelė vyrų gali atsilaikyti prieš visą legioną. Vis dėlto atakuojančioji kolona, nuolat papildoma ir auganti po kulkų kruša, be atvangos artėjo ir dabar žingsnis po žingsnio, lėtai, bet nepermaldaujamai spaudė barikadą lyg gniaužtuvais.

Atakos sekė viena paskui kitą. Siaubas didėjo.

Ir tuomet ant šios akmenų krūvos, Šanvreri gatvės vidury, įsiliepsnojo kautynės, vertos Trojos sienų. Nusikamavę, pusnuogiai, išsekę vyrai, daugiau kaip parą nieko nevalgę ir nesudėję akių, galį paleisti jau tik po kelis šūvius, veltui čiupinėją savo tuščias kišenes, ieškodami patronų, beveik visi sužeisti, parudusiais, pajuodusiais skudurais apsirišę rankas ir galvas, kulkų sudraskytais kruvinais drabužiais, ginkluoti prastais šautuvais ir senais švarplotais kardais, virto titanais. Kokį dešimt kartų puolėjai šoko atakon, užimdavo viršūnę, įsibraudavo į vidų, bet paimti barikados vis negalėjo.

Jei norite aiškiai suprasti šią kovą, įsivaizduokite, kad prie šių įnirtusių širdžių spiečiaus prikišta ugnis, ir stebėkite įsiliepsnojusį gaisrą. Tai ne kautynės, o žioruojančios krosnies vidus; burnos ten alsuoja liepsna; veidai persikreipę; atrodo, nieko žmogiško juose nelikę, kovotojai degte dega įtūžiu, ir kraupu žiūrėti į šitas karo salamandras, besiblaškančias į visas puses raudonuose dūmuose. Sunku aprašyti visas šių milžiniškų skerdynių scenas, parodyti jų visumą ir nuoseklų vyksmą. Tik epopėjai leista skirti dvylika tūkstančių eilučių vienoms kautynėms atvaizduoti.

Tai lyg brahmanizmo pragaras, visų šiurpiausia iš septyniolikos jo prarajų, Vedose[25] pavadinta „Kalavijų giria".

Kovėsi vyras prieš vyrą, akis į akį, su pistoletais, kardais, kumščiais; šaudė iš toli ir prisikišę, iš viršaus, iš apačios, iš visur, iš smuklės langų, nuo namo stogo, pro rūsio langelius, kur taip pat buvo susimetę keli gynėjai. Grūmėsi vienas prieš šešiasdešimt. Pusiau sugriautas „Korinto" fasadas atrodė kraupiai. Langas, kartečės išmargintas, išmuštais stiklais ir rėmais, virto beforme skyle, paskubomis užgrūsta akmenimis. Bosiujė buvo nukautas, Feji nukautas, Kurfeirakas nukautas, Žoli nukautas; Kombeferas, trimis durtuvais pervertas į krūtinę tuo metu, kai lenkėsi kelti nuo žemės sužeisto kareivio, spėjo tik pažvelgti į dangų ir numirė.

Marijus tebesikovė, jis buvo tiek kartų sužeistas, ypač į galvą, kad jo gymis buvo vieno kraujo, ir galėjai sakyti, kad jo veidą dengė raudona skarelė.

Tik vienas Anžolrasas liko nepaliestas. Kai jam pritrūkdavo ginklo, jis ištiesdavo ranką į dešinę ar į kairę, ir kuris nors sukilėlis jam paduodavo kokį nors kertamąjį įrankį. Dabar iš keturių špagų jam bebuvo likusi tik viena nuolauža; Pranciškus I kautynėse prie Marinjano[26] turėjo viena špaga mažiau.

Homeras sako: „Diomedas nukovė Aksilą, Teutranto sūnų, gyvenusį laimingojoje Arisbėje; Eurialas, Mekistėjo sūnus, atėmė gyvybę Dresui, Ofeltijui, Aisepui ir Pedasui, najadės Abarbarėjos pradėtam nuo skaisčiojo Bukaliono; Ulisas nudėjo Piditą Perkotietį; Antilochas – Ablerą, Polipetas – Astialą, Polidamasas – Otą Kilenietį, Teukras – Aretaoną. Megantijus žūsta nuo Euripilo ieties. Agamemnonas, herojų karalius, parbloškia Elatą, gimusį pakiliame mieste, kurį skalauja skambiaversmė Satniono upė." Mūsų senovinėse epinėse poemose ugniniu dalgiakirviu ginkluotas Esplandianas užpuola milžiną markizą Svantiborą, o šis ginasi, raudamas iš žemės bokštus ir juos mėtydamas į riterį. Mūsų senovinėse sienų freskose atvaizduoti du diukai, Bretanės ir Burbono, raiti, su karine šarvuote, su šalmais ir su herbais skyduose; jie lekia vienas ant kito, su alebardomis rankose, nusileidę geležinius antveidžius, geležiniais batais, geležinėmis pirštinėmis, vienas šermuonėlio mantija, kitas žydru apsiaustu. Bretanės diukas – su liūto atvaizdu tarp dviejų karūnos ragų, Burbono diukas – su didžiule lelija antveidyje. Norint būti didingam, visai nereikia nešioti diuko šalmo, kaip Ivonui, arba laikyti rankoje gyvą liepsną, kaip Esplandianui, arba turėti, kaip Filui, Polidamaso tėvui, atsivežtą iš Epyro puikią karinę šarvuotę, Epeto, vyrų valdovo, dovaną: pakanka paaukoti gyvybę už savo įsitikinimus arba iš atsidavimo pareigai. Štai naivus kareivėlis, dar vakar valstietis iš Boso ar Limuzeno, su kardu prie šono, slampinėjantis aplink vaikų aukles Liuksemburgo soduose; štai jaunas išblyškęs studentas, pasilenkęs ties anatomijos preparatu ar knyga, šviesiaplaukis jaunuolis, žirklėmis

karpąs savo barzdikę, – paimkite juos abu, įkvėpkite jiems pareigos jausmą, pastatykite prieš vienas antrą Bušra kryžgatvyje ar Planš Mibrė akligatvyje, priverskite vieną kautis už savo vėliavą, kitą už savo idealą, ir tegu jie abu įsivaizduoja, jog kaunasi už tėvynę; prasidės grandiozinė kova, ir šešėlis, kuris per šito pėstininkėlio ir šito medicinos studenčioko dvikovą kris ant didžios epinės arenos, kurioje kovoja žmonija, bus toks pat didingas kaip šešėlis Megariono, tigrų tėvynės Likijos karaliaus, gniaužančio geležiniame glėbyje galingą, dievams lygų Ajaksą[27].

XXII
ŽINGSNIS PO ŽINGSNIO

Kai iš vadų beliko gyvi tik Anžolrasas viename barikados krašte ir Marijus –antrame, jos centras, kuris taip ilgai laikėsi Kurfeirako, Žoli, Bosiujė, Feji ir Kombefero dėka, galiausiai palūžo. Patranka, nors ir nepramušė spragos, pro kurią būtų buvę galima įsiveržti, vis dėlto reduto viduryje padarė plačią pusiau apvalią įdubą, ir sviedinių suardyta sienos ketera toje vietoje įgriuvo, o iš nuolaužų, kritusių čia į vidų, čia į lauką, ilgainiui susidarė lyg du šlaitai abiejose įtvirtinimo pusėse, vidinėje ir išorinėje. Išorinė atšlaitė tapo nuožulnia plokštuma, labai patogia pulti.

Tada apgulėjai ryžosi lemtingam antpuoliui, ir šis antpuolis pavyko. Tankia rikiuote, atkišę durtuvus, pėstininkai greitu žingsniu nesulaikomai leidosi pirmyn, ir ant įtvirtinimo keteros, parako dūmuose, pasirodė stiprus atakuojančios kolonos avangardas. Šį kartą viskas buvo baigta. Centrą gynusi sukilėlių grupė padrikai atsitraukė.

Ir dabar kai kuriems iš jų staiga pabudo didžiulis noras gyventi. Išvydę prieš save ištisą atkreiptų šautuvų mišką, daugelis jau nebetroško mirties. Tai akimirka, kai mumyse ima dusliai staugti savisaugos instinktas ir kai žmoguje pabunda žvėris. Gynėjai buvo nustumti prie didelio septynių aukštų namo, kuris buvo reduto atrama. Tas namas juos būtų galėjęs išgelbėti. Bet namas buvo aklinai užbarikaduotas ir tarytum užmūrytas nuo viršaus iki apačios. Kol pėstininkai būtų įsiveržę į reduto vidų, namo durys būtų spėjusios žaibo greitumu atsidaryti ir užsidaryti; trumpa akimirka tarp šių durų prasivėrimo ir užsitrenkimo tiems vilties netekusiems žmonėms būtų išpirkusi gyvybę. Už to namo buvo išėjimas į gatvę, galimybė pabėgti, erdvė. Jie ėmė daužyti šias duris šautuvų buožėmis, spardyti jas, šaukėsi pagalbos; rėkė, maldavo ir tiesė rankas. Niekas jiems neatidarė. Tik iš ketvirtojo aukšto langelio į juos žvelgė negyvėlio galva.

Nelaimingųjų gelbėti šoko Anžolrasas ir su juo dar septyni ar aštuoni vyrai. Anžolrasas suriko kareiviams: „Nė žingsnio toliau!“ O vieną karininką, jo nepaklausiusį, nukovė. Jis dabar stovėjo mažame reduto vidaus kiemelyje, prigludęs prie „Korinto“ sienos, su špaga vienoje rankoje ir karabinu antroje, laikydamas smuklės duris atidarytas ir jas užstojęs nuo puolėjų. Jis saukė tiems, kurie buvo netekę drąsos: „Beliko tik šitos durys. Eikite čia.“

Ir, juos užstojęs savo kūnu, vienas prieš visą batalioną, pridengė jų atsitraukimą. Visi šoko pro tas duris. Mosuodamas karabinu kaip lazda, naudodamas veiksmą, kurį fechtuotojai vadina „uždara rože“, Anžolrasas atsigynė nuo durtuvų, iš visų pusių nukreiptų į jį, ir žengė pro duris paskutinis; baisus buvo momentas, kai kareiviai mėgino įsiveržti, o sukilėliai stengėsi jas uždaryti. Durys taip smarkiai užsitrenkė, kad jose paliko nupjautus ir sutriuškintus visus penkis savo pirštus kažkoks kareivis, kuris buvo įsikibęs į staktą.

Marijus liko lauke. Šūvis jam sutrupino raktikaulį; jis jautė, kad netenka sąmonės ir krinta. Jau užmerkęs akis, Marijus staiga pajuto kažkieno galingą ranką, griebiančią jį; prieš galutinai apalpstant, jam dar iškilo prieš akis Kozetė ir šmėstelėjo mintis: „Aš nelaisvėje. Mane sušaudys.“

Nematydamas Marijaus tarp tų, kuriems pavyko pasitraukti į smuklę, Anžolrasas pamanė tą patį. Bet dabar kiekvienas spėjo pagalvoti tik apie savo paties mirtį. Anžolrasas stūma užšovė duris, jas užrėmė geležine dalba, užrakino, dusyk apsukdamas raktą, ir užkabino spyną. Kareiviai tuo tarpu iš lauko pusės pasiutusiai daužė duris šautuvų buožėmis, o pionieriai kapojo kirviais. Atakuojantieji susigrūdo prie tų durų. Prasidėjo smuklės apgultis.

Reikia pasakyti, jog kareiviai buvo baisiai įniršę.

Juos įsiutino artilerijos seržanto mirtis, be to, – o tai dar pikčiau – kelios valandos prieš ataką tarp jų buvo paskleisti gandai, kad sukilėliai kankiną belaisvius ir kad smuklėje esąs vienas kareivio lavonas nukirsta galva. Tokie melagingi prasimanymai – įprastas dalykas pilietiniuose karuose, ir vėliau panašus šmeižtas sukėlė katastrofą Transnoneno gatvėje.

Duris kaip reikiant užbarikadavus, Anžolrasas tarė draugams:

– Pasistengsime brangiai parduoti savo gyvybes!

Paskui jis priėjo prie stalo, ant kurio buvo paguldyti Mabefas ir Gavrošas. Du tiesūs sustingę kūnai, didesnis ir mažas, dviejų veidų siluetai po šaltomis juodos drobulės klostėmis. Nuo stalo karojo ranka, kyšanti iš po apdangalo. Tai buvo senuko ranka.

Anžolrasas pasilenkė ir pabučiavo šią taurią ranką taip pat pagarbiai, kaip vakar pabučiavo jam kaktą.

Tiedu bučiniai buvo vieninteliai jo gyvenime.

Pasakosime trumpiau. Barikada kovėsi kaip senovės Tėbų vartai, smuklė kovėsi kaip namas Saragosoje. Sukilėliai gynėsi su niauriu užsispyrimu. Jokio pasigailėjimo. Jokių derybų. Žmonės sutinka mirti, kad tik patys galėtų žudyti. Kai Siušė sako: „Pasiduokite“, Palafoksas atkerta: „O ne! Šaudėmės iš patrankų, dabar kausimės peiliais.“ Kautynėse dėl Išlu smuklės netrūko nieko – nei akmenų, kurie biro lyg kruša pro langus ir nuo stogų ant apgulėjų galvų, baisiai žalodami ir siutindami kareivius, nei šūvių iš rūsių bei mansardų, nei atakuojančiųjų įniršio, nei pašėlusio gynėjų atkaklumo, nei pagaliau – kai pavyko išmušti duris – siaubingų, beprotiškų žudynių. Kai puolėjai, klupdami išverstų ir ant žemės gulinčių durų rėmtarpiuose, įsiveržė į smuklę, tai nerado ten nė vieno kovotojo. Žemutinės patalpos viduryje riogsojo kirviais sukapoti įviji laiptai, merdėjo keletas sužeistųjų; mirties išvengusieji buvo sulipę į antrąjį aukštą ir iš tenai, pro lubų angą, iš kur anksčiau leidosi laiptai, atidengė baisingą ugnį. Tai buvo paskutiniai šoviniai. Kai jie išsibaigė, kai jau nebeliko nei parako, nei kulkų, tada pasmerkti, bet vis dar pavojingi sukilėliai apsigin-

klavo buteliais iš mūsų minėtos atsargos, kurią išsaugojo Anžolrasas, ir, kiekvienoje rankoje laikydami po tokią grėsmingą trapią kuoką, gynėsi jomis nuo atakuojančiųjų. Tuose buteliuose buvo azoto rūgštis. Mes pasakojame klaikias šių skerdynių smulkmenas nieko neslėpdami. Deja, apgultieji griebiasi tokio ginklo, koks pasitaiko po ranka. Graikiškoji ugnis nenuplėšė šlovės Archimedui, verdanti derva neatėmė šlovės Bajardui[28]. Kiekvienas karas visuomet šiurpus, dėl priemonių jame nesivaržoma. Apgulėjų šūviai, nors ir labai nepatogu taikyti iš apačios į viršų, buvo pražūtingi. Lubų angos kraštus netrukus apklojo negyvos galvos, iš kurių tekėjo ilgos raudono garuojančio kraujo čiurkšlės. Ausis kurtino neįsivaizduojamas trenksmas; troškūs, svilinantys dūmai tiršta migla aptraukė įnirtingą kovą. Trūksta žodžių aprašyti visam siaubui. Šio pragariško mūšio dalyviai prarado savo žmogiškąjį pavidalą. Tai jau ne gigantai kovojo su milžinais. Vaizdas veikiau priminė Miltoną ir Dantę. Atakavo demonai, gynėsi šmėklos.

Tai buvo kraupus heroizmas.

XXIII

ALKANAS ORESTAS IR GIRTAS PILADAS

Pagaliau, naudodamiesi laiptų likučiais, lipdami vieni kitiems ant nugarų, graibstydamiesi už sienų, kibdami į perdangas, prie pačios landos kardais kapodami paskutinius gynėjus, kurie dar priešinosi, kokia dvidešimt apgulėjų – kareiviai, nacionaliniai gvardiečiai, municipaliniai gvardiečiai – sumišai, beveik visi per žiaurų šturmą sužalotais veidais, kraujo apakinti, įtūžę, sužvėrėję, įgriuvo į antrojo aukšto patalpą. Tik vienų vienas žmogus tenai stovėjo ant kojų – Anžolrasas. Jis neturėjo nei šovinių, nei kardo, rankoje jam buvo likęs tik karabino vamzdis – buožę jis suskaldė į įsibrovėlių galvas. Atsitvėręs nuo puolėjų biliardo stalu, Anžolrasas stovėjo salės kampe, ir net dabar išdidus jo žvilgsnis, aukštai iškelta galva, šautuvo nuolaužą sugniaužusi ranka kėlė tokią baimę, kad niekas prie jo nedrįso artintis. Kažkas sušuko:

– Tai jų vadas. Jisai nukovė artileristą. Dar geriau, kad jis ten užlindo. Tegu ten ir lieka. Sušaudysim vietoje.

– Šaudykite, – tarė Anžolrasas.

Ir, nusviedęs šalin karabino nuolaužą, susinėręs kryžmai rankas, atstatė krūtinę šūviams.

Drąsa mirties akivaizdoje visuomet jaudina žmones. Kai tik Anžolrasas susinėrė ant krūtinės rankas, pasiruošęs sutikti mirtį, salėje nuščiuvo griausmingas kovos ūžesys, ir chaosą staiga pakeitė iškilminga kapų tyla. Atrodė, kad grėsli beginklio ir nejudančio Anžolraso didybė sutramdė triukšmą, atrodė, kad šis jaunuolis, vienintelis išlikęs nė karto nesužeistas, iškilnus, aptaškytas kraujais, žavingas, šaltas, sakytum įsitikinęs savo nepažeidžiamumu, vien tik savo valdingu ramiu žvilgsniu privertė šią nuožmią, žudyti pasi-

rengusią minią jį gerbti. Išdidi veido išraiška jo grožiui teikė ypatingo akinamo spindesio; po tų baisių dvidešimt keturių valandų jis tebebuvo toks pat raudonas ir skaistus, tarsi jo neimtų nei nuovargis, nei kulka. Galimas daiktas, jog kaip tik apie jį vėliau kalbėjo vienas liudininkas, duodamas parodymus karo teisme: „Ten buvo toks sukilėlis, kurį girdėjau vadinant Apolonu." Vienas nacionalinis gvardietis, pradėjęs taikyti į Anžolrasą, nuleido šautuvą, sakydamas: „Man atrodo, lyg aš šaučiau į gėlę."

Dvylika kareivių išsirikiavo į eilę kitame salės gale, priešais Anžolrasą, ir tylėdami prisidėjo prie peties šautuvus.

Seržantas sukomandavo:

– Taikyk!

Staiga įsikišo karininkas:

– Luktelkite.

Ir kreipėsi į Anžolrasą:

– Gal jums užrišti akis?

– Ne.

– Tai jūs nukovėte artilerijos seržantą?

– Taip.

Prieš kelias akimirkas buvo pabudęs Granteras.

Kaip atsimename, Granteras nuo vakar dienos sėdėjo viršutinėje smuklės salėje ant kėdės ir miegojo užsikniaubęs ant stalo.

Jis visiškai įkūnijo seną metaforą „negyvai nusigėręs". Bjaurus absento, porterio ir spirito mišinys jį nugramzdino į letargo miegą. Grantero staliukas buvo toks mažas, jog netiko barikadai, todėl jis čia ir liko. Granteras tebesėdėjo ta pačia poza, krūtine užgulęs stalą, galvą pasidėjęs ant rankų, apsistatęs stiklinėmis, puodukais ir buteliais. Jis miegojo kietu, nepažadinamu miegu tarsi žiemą lokys savo irštvoje arba kraujo prisisiurbusi dėlė. Niekas jo neveikė – nei šaudymas iš šautuvų, nei sviediniai, nei kartečės kulkos, įlekiančios į salę pro langą, nei kurtinantis šturmo gausmas. Tiktai knarkimu jis protarpiais atsakydavo į patrankų šūvį. Atrodė, lyg būtų laukęs, kad kokia nors paklydusi kulka jį išvaduotų nuo būtinumo pabusti. Aplink jį tįsojo daug lavonų, ir jis pats iš pirmo žvilgsnio niekuo nesiskyrė nuo tų žmonių, užmigusių amžinu mirties miegu.

Triukšmas neprižadina girtuoklio, jį prikelia tyla. Ši keistybė daug kartų yra pastebėta. Griaudint ir viskam aplinkui griūvant, Granterą tik dar labiau kaustė stingulys, trenksmas jį dar labiau liūliavo. Kai viskas aplinkui Anžolrasą nuščiuvo, tyla sutrikdė sunkų Grantero miegą. Taip esti, kai staiga sustoja smarkiai lekiantis vežimas. Miegojusieji tučtuojau pabunda. Granteras pašoko, atsistojo, pasiraivė, prasitrynė akis, nusižiovavo, apsidairė ir viską suprato.

Ūmus išblaivėjimas panašus į perplėštą uždangą. Iš karto, iš pirmo žvilgsnio jūs pamatote visa, kas už jos slypėjo. Viskas iš karto atbunda atmintyje, ir girtuoklis, kuris nieko nežinojo, kas įvyko per pastarąsias dvidešimt keturias valandas, viską sumeta, dar nesuspėjęs deramai nė atmerkti blakstienų. Jo mintys tampa nepaprastai ryškios, girtas snaudulys išsisklaido nelyginant smegenis aptemdęs rūkas ir užleidžia vietą aiškiam ir tiksliam tikrovės suvokimui.

Kareiviai, nukreipę visą dėmesį į Anžolrasą, net nepastebėjo Grantero, tūnančio kampe už biliardo, ir seržantas jau rengėsi pakartoti komandą „Taikyk!“, kai greta netikėtai pasigirdo galingas balsas, kuris sušuko:

– Tegyvuoja respublika! Aš taip pat iš jų.

Granteras atsistojo.

Kautynės, kurias jis pramigo ir kuriose nedalyvavo, dabar žėrinčia pašvaiste atsispindėjo šviečiančiame atsimainiusio girtuoklio žvilgsnyje.

– Tegyvuoja respublika! – vėl pakartojo jis, tvirtu žingsniu perėjo per salę ir atsistojo šalia Anžolraso, priešais šautuvų vamzdžius.

– Pribaikite vienu šūviu abudu, – tarė jis.

Ir, atsigręžęs į Anžolrasą, švelniai paklausė:

– Tu leisi?

Anžolrasas šypsodamasis jam paspaudė ranką.

Toji šypsena dar pleveno ant jo lūpų, kai driokstelėjo salvė.

Kiaurai pervertas aštuonių šūvių, Anžolrasas tebestovėjo atsišliejęs į sieną, tarytum kulkos jį būtų ten smeigte prismeigusios. Tiktai galva palinko ant krūtinės.

Granteras, negyvai nukautas, susmuko prie jo kojų.

Po kelių minučių jau vyko kareivių susidorojimas su paskutiniais sukilėliais, pasislėpusiais namo palėpėje. Šaudyta pro medines grotuotas palėpės duris. Kova ėjo po pačiu stogu. Pro langus kūnai buvo metami tiesiog į gatvę, kai kurie dar gyvi. Du šauliai, bandę pakelti sudaužytą omnibusą, buvo dviem karabino šūviais pašauti nuo mansardų. Iš ten buvo išmestas palaidine vilkįs vyras durtuvu pervertais viduriais – jisai dar švokštė ant žemės. Kareivis ir sukilėlis, įsikibę vienas į kitą, drauge čiuožė čerpių stogu žemyn, atkakliai nepaleisdami vienas kito, ir abu nukrito apačion, neatgniauždami nuožmaus glėbio. Tokia pat kova vyko rūsyje. Šauksmai, šūviai, baisingas trypimas. Paskui stojo tyla. Barikada buvo paimta.

Kareiviai pradėjo kratyti aplinkinius namus ir gaudyti bėglius.

XXIV
BELAISVIS

Marijus iš tikrųjų buvo belaisvis. Žano Valžano belaisvis.

Ranka, kuri krintantį Marijų sučiupo iš užpakalio ir kurios jėgą jis alpdamas pajuto, buvo Žano Valžano ranka.

Žanas Valžanas tiesiogiai nedalyvavo kautynėse, bet nevengė jokių pavojų. Jeigu ne jis, niekas nebūtų pasirūpinęs sužeistaisiais šioje paskutinėje agonijos fazėje. Skerdynių metu jis buvo visur kaip Apvaizda, ir jo dėka visi, kurie krisdavo, būdavo pakelti, nunešti į žemutinę patalpą ir sutvarstyti. Per pertraukas jis taisė spragas barikados sienoje. Jo ranka nepa-

kilo jokiam veiksmui, kuris būtų panašus į smūgį, puolimą ar net apsigynimą. Jis tylėdamas skubėjo padėti kitiems. Beje, jis turėjo tik keletą įdrėskimų. Kulkos tarytum jo vengė. Jeigu manytume, kad į šį kapą jį atvedė troškimas nusižudyti, tai Žanas Valžanas savo tikslo nepasiekė. Abejojame, kad jis būtų galvojęs apie savižudybę, nes tatai priešinga religijai.

Atrodė, kad kautynių dūmuose Žanas Valžanas nė nematė Marijaus; bet iš tikrųjų jis nenuleido nuo jo akių. Kai kulka parmušė Marijų, Žanas Valžanas vikriai, kaip tigras, prišoko prie jo, pagriebė ir nusinešė nelyginant grobį.

Tą akimirksnį, atakos sūkuryje, visų dėmesys buvo sutelktas į Anžolrasą ir į smuklės duris, todėl niekas nepastebėjo, kaip Žanas Valžanas, nešdamas ant rankų netekusį sąmonės Marijų, išardytu grindiniu perėjo gatvę ir dingo už „Korinto" namo kampo.

Prisiminkime tą kampą, sudarantį gatvėje savotišką kyšulį; jis saugojo nuo kulkų, nuo kartečės, o taip pat nuo smalsių žvilgsnių keleto kvadratinių pėdų aikštelę. Šitaip kartais atsitinka, jog per gaisrą kuris nors kambarys išlieka visiškai nepaliestas; taip pat net pačioje audringiausioje jūroje, už aukšto uolėto rago ar užutėkyje tarp rifų, pasitaiko mažas ramus kampelis. Šitame barikados kiemelio užkampyje, turinčiame trapecijos formą, ir mirė Eponina.

Ten Žanas Valžanas sustojo, nuleido Marijų ant žemės, pats prisišliejo prie sienos ir apsidairė aplinkui.

Padėtis buvo klaiki.

Valandėlę, gal dvi ar tris minutes, galima paglūdoti už šito sienos kyšulio; tačiau kaip ištrūkti iš skerdynių? Žanas Valžanas prisiminė nerimastingą momentą, kurį jis buvo išgyvenęs prieš aštuonerius metus Polonso gatvėje, ir kokiu būdu jam tada pavyko išsigelbėti; tuomet buvo sunku, dabar – neįmanoma. Prieš jį stūksojo niūrus, aklinai uždaras septynių aukštų namas, kuriame, atrodė, gyveno tik tas persisvėręs pro langą negyvėlis; iš dešinės buvo žemutė barikada, užtvėrusi Mažąją Valkatų gatvę; įveikti šią kliūtį atrodė lengva, tačiau jos keteroje šiaušėsi durtuvų eilės. Tai buvo linijiniai pėstininkų daliniai, įsitaisę pasaloje anapus tos barikados. Nebuvo abejonės, kad, perlipęs barikadą, pakliūtum į ugnį ir kad išlindusi iš už akmenų sienos galva būtų geras taikinys šešiasdešimčiai šautuvų. Po kairei buvo kovos laukas. Už sienos kampo tykojo mirtis.

Ką daryti?

Tik paukštis būtų galėjęs iš čia išskristi.

O reikėjo nedelsiant apsispręsti, sugalvoti būdą, surasti išeitį. Už kelių žingsnių tebevyksta kautynės; laimė, visas kovos įniršis sutelktas į vienų vieną tašką, prie smuklės durų; bet jei kuriam nors kareiviui, bent vienam, ateitų į galvą užeiti už namo kampo ar pamėginti įsiveržti į smuklę iš šono, viskas būtų baigta.

Žanas Valžanas pažiūrėjo į namą priešais save, pažiūrėjo į barikadą šalia savęs, paskui, apimtas nevilties, kaip žmogus, priėjęs paskutinę ribą, įsisiurbė akimis į žemę po savimi, tarsi būtų norėjęs ją žvilgsniu pragręžti.

Kuo atidžiau jis žiūrėjo po savo kojomis, tuo labiau ten ėmė kažkas ryškėti ir brėžtis, ką vos buvo galima įmatyti pro mirštamo nerimo rūką, tarytum žvilgsniui būtų duota galia įkūnyti tai, ko žmogus trokšta. Už kelių žingsnių nuo savęs, palei žemąjį pylimėlį, kurį iš anos pusės taip negailestingai sekė ir saugojo neregimi priešai, jis pamatė plokščias

geležines grotas, gulinčias viename lygyje su žemės paviršiumi, pusiau pridengtas grindinio akmenų krūvos. Šios grotos su tvirtais skersiniais virbais buvo kokių dviejų kvadratinių pėdų ploto. Iš kraštų jas laikę akmenys buvo išardyti, o pačios grotos lyg išklibintos iš savo vietos. Pro virbus matėsi juoda anga, kažkas panašaus į židinio dūmtraukį ar į cilindrines cisternos sienas. Žanas Valžanas šoko į ten. Mintys apie seną pabėgimo meną lyg žaibas nutvieskė jo smegenis. Jis bematant nustūmė nuo kraštų akmenis, vikriai pakėlė grotas, užsivertė ant pečių nejudantį kaip lavonas Marijų, įlipo su savo našta ant nugaros, ramstydamasis alkūnėmis ir keliais, į tą šulinį, laimė, nelabai gilų, nuleido viršum galvos sunkų geležinį užvožą, ant kurio vėl užgriuvo sujudinti akmenys, ir atsistojo ant plokštėmis iškloto dugno trijų metrų gylyje po žeme. Visa tai jis padarė lyg kliedėdamas, su milžino jėga ir erelio greitumu; viskas užtruko vos kelias minutes.

Žanas Valžanas su Marijumi, kuris tebebuvo be sąmonės, atsidūrė kažkokiame ilgame požeminiame koridoriuje.

Čia buvo gili rimtis, visiška tyla, naktis.

Žaną Valžaną vėl apėmė jausmas, kurį jis patyrė tada, kai stačiai iš gatvės pateko į vienuolyną. Tiktai šį kartą jis nešė ant savo rankų ne Kozetę; jis nešė Marijų.

Baisus smuklės šturmo griaudėjimas dabar jį besiekė tik kaip neaiškus bruzdesys viršum galvos.

ANTROJI KNYGA

LEVIATANO ŽARNYNAS

I

ŽEMĖ, NUALINTA JŪROS

Paryžius kiekvienais metais išmeta į vandenį dvidešimt penkis milijonus. Tai anaiptol ne metafora. Kada, kokiu būdu? Dieną ir naktį. Kokiu tikslu? Be jokio tikslo. Kokiais sumetimais? Be jokių sumetimų. Kam? Šiaip sau. Kokiu organu? Per savo žarnas. Kas yra tos Paryžiaus žarnos? Tai jo nutekamieji kanalai.

Dvidešimt penki milijonai – tai nuosaikiausias iš apytikrių skaičių, kuriuos pateikia specialistai.

Mokslas, ilgai grabaliojęs, dabar nustatė, kad geriausia ir efektyviausia trąša yra žmogaus fekalijos. Mūsų gėdai, kinai tai žinojo daug anksčiau už mus. Anot Ekebergo, kiekvienas kinų valstietis, grįždamas iš miesto, būtinai nešasi savo bambukiniais naščiais du kibirus, pilnus to, ką mes vadiname išmatomis. Ekskrementais tręšiama žemė Kinijoje tebėra tokia pat naši kaip ir Abraomo laikais. Kinijos kukurūzai duoda šimtą dvidešimtą grūdą gryno derliaus. Joks guanas nesusilygins trąšumu su sostinės atmatomis. Didelis miestas – puikiausio mėšlo krūva. Miesto panaudojimas laukams tręšti duotų didžiausią naudą. Jeigu mūsų auksas – mėšlas, tai mūsų mėšlas – grynas auksas.

Kas gi su tuo mėšlu daroma? Jis išverčiamas į prarają.

Eikvojamos didelės lėšos ir siunčiami ištisi laivų karavanai į pietų polių pingvinų ir audrošauklių mėšlo parvežti, o jūroje skandinamas neišsemiamas turto šaltinis, esąs čia pat, po ranka. Jeigu, užuot metę į vandenį, grąžintume žemei visas trąšas, kurias duoda žmogus ir gyvuliai, būtų galima išmaitinti visą pasaulį.

Krūvos šiukšlių prie gatvių stulpelių, atmatų vežimai, naktį dardantys gatvėmis, visos šlykščios duobių kuopėjų statinės, požeminiai dvokiančių srutų kanalai, kuriuos nuo mūsų slepia gatvės grindinys, – ar jūs žinote, kas tai yra? Tai žydinti lanka, tai žalia veja, kvapnūs čiobreliai, kmynai ir šalavijai, tai girios paukščiai ir žvėreliai, tai naminiai gyvuliai, sotus didžiųjų bulių baubimas vakare, tai kvapnus šienas, tai auksiniai javai, tai duona ant jūsų stalo, tai karštas kraujas jūsų gyslose, tai sveikata, džiaugsmas, gyvybė. Toks yra slėpiningas kūrybinis procesas: pasikeitimas žemėje, atsimainymas danguje.

Grąžinkite šitai atgal į didžiulį žaizdrą; jis jums suteiks perteklių. Nuo dirvų maitinimo priklauso jūsų mityba.

Jūsų valia vėjais paleisti šį turtą ir dar apšaukti mane keistuoliu. Tai bus jūsų nemokšiškumo viršūnė.

Statistika nustatė, kad tik Prancūzija kasmet per savo upių žiotis į Atlanto vandenyną išpila ne mažiau kaip pusę milijardo frankų. Įsidėmėkite, kad tais penkiais šimtais milijonų būtų galima padengti ketvirtą dalį valstybės biudžeto išlaidų. Bet žmogus yra toks sumanus, kad jam maloniau atsikratyti tais penkiais šimtais milijonų, ir jisai juos išmeta į griovį. Ir šitaip nuplaukia liaudies lėšos, vienur sunkdamosi lašas po lašo, kitur verždamosi srautais, čia niekingomis nutekamųjų kanalų išspaudomis – į upes, čia galingomis upių išvėmomis – į okeaną. Kiekvienas mūsų kloakų atsirūgimas mums atsieina tūkstantį frankų. Iš to dvi pasekmės: nualinta žemė ir užkrėstas vanduo. Dirvos grasina badu, upės – ligomis.

Pavyzdžiui, yra žinoma, kad Temzė šiuo metu nuodija Londoną.

O dėl Paryžiaus, tai pastaraisiais laikais didžiumą kloakos išorinių angų teko perkelti palei upę žemyn, už paties paskutinio tilto.

Nutiesus dvigubų vamzdžių įrenginį, aprūpintą vožtuvais ir vandens nuleidžiamaisiais šliuzais, traukiančiais ir stumiančiais vandenį, įrengus elementarią drenažo sistemą, paprastą kaip žmogaus plaučiai ir jau plačiai naudojamą daugelyje Anglijos bendruomenių, puikiausiai galima būtų atvesti į mūsų miestus tyrą laukų vandenį ir į mūsų laukus grąžinti trąšų miesto vandenį; tokiu lengvu, be galo paprastu apkeitimo būdu mes išsaugotume penkis šimtus milijonų, dabar leidžiamų vėjais.

Šiuo metu naudojamų priemonių tikslas – gerovė, o rezultatas – žala. Ketinimas geras, o padariniai liūdni. Norima išvalyti miestą, o gyventojai skurdinami. Nuotekų įrengimų sistema pagrįsta nesusipratimu. Kai drenažas, turįs dvigubą paskirtį, – grąžinti tai, ką paima, – visur pakeis nuotekų įrengimus, kurie tik išplauna ir išsekina dirvą, tuomet, remiantis naujosios socialinės ekonomikos pasiekimais, žemės derlingumas bus padidintas dešimteriopai, ir kova su skurdu nepaprastai palengvės. Pridurkite prie to parazitizmo išnaikinimą, ir problema bus išspręsta.

O tuo metu liaudies turtai plaukia į upę. Vyksta nenutrūkstamas nuotėkis. Nuotėkis čia tinkamiausias žodis. Europa alinama ir eina skurdyn.

O dėl Prancūzijos, tai mes ką tik nurodėme skaičius. Kadangi Paryžiuje susitelkusi dvidešimt penktoji dalis visų Prancūzijos gyventojų ir, be to, Paryžiaus guanas yra visų trąšiausias, tai mes dar imame per mažą sumą, jei Paryžiui priskiriame tik dvidešimt penkis milijonus nuostolių iš to pusės milijardo, kurio kasmet atsisako Prancūzija. Tie dvidešimt penki milijonai, panaudoti varguomenei padėti ir miestui papuošti, dvigubai išgražintų Paryžių. O miestas juos nuleidžia į išmatų duobes. Todėl galima pasakyti, kad pasakiškas Paryžiaus išlaidumas, jo nuostabios šventės, jo stabas Božonas[29], jo orgijos, rieškučiomis tekantis auksas, jo prašmatnumas, prabanga, puikybė – tai ir yra jo kloaka.

Šitaip dėl trumparegiškos ekonominės politikos visų gerovė leidžiama pavandeniui ir garma į prarają. Visuomenės labo sumetimais čia praverstų Sen Klu tinklai.

Ekonominiu požiūriu galima padaryti išvadą, kad Paryžius – kiauras rėtis.

Paryžius – pavyzdingas miestas, patogiai sutvarkytas, sostinių sostinė, sektinas pavyzdys visoms tautoms, idealų metropolija, iškilni iniciatyvos, siekių ir bandymų tėvynė, didžių protų centras ir buveinė, miestas – nacija, ateities avilys, nuostabus Babilono ir Korinto derinys;

tačiau tas pats Paryžius tuo požiūriu, kurį mes jį ką tik atskleidėme, verstų gūžčioti pečiais bet kurį Fo Kjano valstietį.

Pamėginkite mėgdžioti Paryžių – jūs nusigyvensite.

Antra vertus, šitoks beprotiškas išlaidumas tęsiasi nuo neatmenamų laikų, ir šiuo atžvilgiu Paryžius yra pats mėgdžiotojas.

Toks stulbinamas kvailumas nėra naujiena, tai anaiptol ne jaunystės klaida. Senovės tautos elgėsi lygiai taip, kaip ir mes. „Romos kloaka, – sako Libigas, – surijo visą Romos valstiečių gerovę." Po to, kai Romos nutekamieji kanalai nuskurdino aplinkinius kaimus, Roma išsekino Italiją, o įmetusi į savo kloakas Italiją, ji tenai įmurdė ir Siciliją, paskui Sardiniją, paskui Afriką. Romos srutų kanalai surijo pasaulį. Kloaka išžiojo nepasotinamus nasrus į miestą ir pasaulį. *Urbi et orbi.* Amžinasis miestas – bedugnė kloaka.

Šiuo atveju, kaip ir kitais, Roma davė pavyzdį.

Paryžius seka tuo pavyzdžiu su kvailu užsispyrimu, būdingu miestams – dvasinio gyvenimo centrams.

Vykdyti procesui, kurį ką tik minėjome, Paryžius turi po savimi antrą Paryžių –nutekamųjų kanalų Paryžių su savo gatvėmis, skersgatviais, aikštėmis, akligatviais, magistralėmis ir net savo judėjimu – purvo srautais vietoje žmonių srauto.

Niekam nereikia meilikauti, net didžiai tautai; tenai, kur yra visko, greta didingumo esama ir gėdos; ir jeigu Paryžiuje glūdi Atėnai – švietimo miestas, Tiras – galybės miestas, Sparta – šaunumo miestas, Ninevija – stebuklų miestas, tai jame glūdi ir Liutecija[30] – purvo miestas.

Beje, čia taipgi matyti jo galybės žymė, ir grandiozinėmis Paryžiaus požeminėmis pragarynėmis, lygiai kaip kitais jo paminklais, įtvirtintas keistas idealas, kurį žmonijos istorijoje įkūnijo tokie žmonės kaip Makiavelis, Bekonas ir Mirabo: šlykštumo didybė.

Paryžiaus pogrindis, jeigu žvilgsnis galėtų prasiskverbti pro jo paviršių, mums atrodytų kaip didžiulis žvaigždinis koralas. Jūros kempinėje daug mažiau skylučių ir išsišakojimų, negu šešių ljė spindulio žemės luite, ant kurio stovi šis didis senovinis miestas. Jau nekalbant apie katakombas, sudarančias atskirą požemį, nekalbant apie neišpinkliojamus dujotiekio žabangus, neįskaitant plačiai išvystytos vamzdžių sistemos, tiekiančios geriamąjį vandenį stulpiniams fontanams, – nutekamieji kanalai patys vieni sudaro po abiem Senos krantais įmantrų, tamsos slepiamą tinklą; to labirinto kelrodis siūlas yra grunto nuolydis.

Ir čia, tamsoje bei drėgmėje, veisiasi žiurkės, kurios atrodo lyg šio antrojo Paryžiaus išperos.

II

SENOJI KLOAKOS ISTORIJA

Jeigu įsivaizduotume, kad Paryžių galima nukelti kaip dangtį, tai tada požeminis nutekamųjų kanalų tinklas iš aukštai atrodytų lyg prie upės priskiepyta plačiai išsikerojusi

šaka. Aplinkinis kanalas dešiniajame upės krante būtų tos šakos kamienas, šoninės išaugos – jos šakelės, o aklavietės – atžalos.

Šis palyginimas perteikia tik bendrą vaizdą, ir toli gražu netiksliai, nes status kampas, įprastas požeminiams išsišakojimams, labai retai pasitaiko augalų pasaulyje.

Teisingesnį šio keisto geometrinio plano vaizdą susidarysite, jei įsivaizduosite tamsiame fone tankiai išbarstytus įmantrius Rytų alfabeto rašmenis, sukabintus lyg ir be jokios tvarkos, čia kampais, čia galais, tarytum kaip pakliuvo.

Požemiai ir nutekamosios duobės buvo svarbios viduramžiais Bizantijoje ir senovės Rytuose. Juose gimdavo maras, juose mirdavo despotai. Liaudis su šventu siaubu žiūrėdavo į šį puvėsių guolį, į šiuos baisingus Mirties lopšius. Kirminais knibždanti Benareso duobė kelia ne mažesnį svaigulį kaip Babilono liūtų duobė. Teglat Falasaras, kaip byloja rabinų knygos, prisiekinėdavo Ninevijos šiukšlynais. Iš Miunsterio kloakos Johanas Leidenietis[31] iššaukdavo savo netikrąjį mėnulį, o jo rytietiškasis antrininkas, mįslingasis Chorasano pranašas Mokana, iš nutekamojo šulinio Kekšebe iškviesdavo netikrąją saulę.

Kloakų istorijoje atsispindi žmonijos istorija. Gemonijos atskleidžia Romos paslaptis. Paryžiaus požeminiai nutekamieji kanalai buvo baisūs senovėje. Jie buvo kapas, bet kartu ir prieglobstis. Nusikaltimas, laisvamanybė, socialinis protestas, sąžinės laisvė, mintis, vagystė – visa, ką persekioja ar kada nors persekiojo žmonių įstatymai, slėpdavosi šioje skylėje: majotenai keturioliktajame amžiuje, gatvės plėšikai penkioliktajame, hugenotai šešioliktajame, Moreno iliuminatai[32] septynioliktajame, spirgintojų gaujos aštuonioliktajame. Prieš šimtą metų iš ten naktimis išlįsdavo galvažudys su durklu, o vagis tenai slėpdavosi nuo persekiojimo; girios turėjo urvus, Paryžius – nutekamuosius kanalus. Valkatų brolija, kažkuo panaši į galų *picareria**, nuožmi ir gudri, nutekamuosius vamzdžius laikė Stebuklų kiemo filialu ir vakarais pro angą Mobiujė gatvėje ten nusileisdavo lyg į savo miegamąjį.

Visai natūralu, jog tie, kurie paprastai darbuodavosi Kišenvagių akligatvyje arba Galvažudžių gatvėje, naktį prieglaudos ieškodavo po Žaliojo kelio tilteliu arba Irpua užkaboryje. Ten jus apsupa visas spiečius atsiminimų. Šiuose ilgiausiuose nykiuose koridoriuose slankioja visokios šmėklos, visur čia purvynė ir smarvė; vienur kitur pasitaiko langelių, pro kuriuos kadaise Vijonas[33] iš nutekamųjų vandenų gilumos kalbėdavosi su viršuje stovinčiu Rablė.

Senojo Paryžiaus kloaka buvo visų nesėkmių ir visų drąsių bandymų susitikimo vieta. Politinei ekonomijai – tai šiukšlių duobė, socialinei filosofijai – nuosėdų klodai.

Kloaka – tai miesto sąžinė. Viskas čia susitelkia į vieną tašką, viskam čia rengiama akistata. Šioje vaiduokliškoje vietoje daug patamsių, bet paslapčių jau nebėra. Kiekvienas daiktas čia įgauna savo tikrą pavidalą ar bent savo galutinę formą. Atmatų krūva pranaši tuo, kad nemeluoja. Čia – prieglobstis visiškam atvirumui. Čia mėtosi Bazilio kaukė, bet jūs matote jos kartoną ir raištelius, jos tikrąją ir išvirkščiąją puses, atvirai suterštas purvu. Čia pat kaimynystėje netikra Skapeno nosis. Visas purvinas civilizacijos laužas, išmestas po to, kai tapo nereikalingas, krinta į šią tiesos duobę, kur susirenka milžiniškos socialinės nuogrimzdos; viską ji praryja ir išdėsto parodai. Šis netvarkingas šiukšlynas tampa išpažintimi. Čia nebeįmanoma apgaulinga kaukė, čia nuplauna-

* Sukčiai, apgavikai (isp.).

mi visi pagražinimai, niekšiškumas nusimeta savo apdangalą, čia visiškai apsinuogina, išsisklaido visos iliuzijos bei miražai, čia nieko nėra, išskyrus tikrus daiktus, rodančius klaikų puvimo ir pragaišties vaizdą. Būtis ir trūnijimas. Butelio dugnas čia pasakoja apie girtuokliavimą, pintinės lankelis byloja apie tarnaitę; čia knygų graužikas, kuris kadaise didžiavosi literatūriniu skoniu, vėl tampa paprastu kirminu; karaliaus paveikslas vieno su monetoje apsitraukia žalio vario rūdimi. Kajafo spjaudalas susimaišo su Falstafo vėmalu; iš lošimo namų išėjęs luidoras užkliūva už vinies, ant kurios užnertas pasikorėlio virvės galas; pamėlynavęs nelaikšis mėtosi, įsuptas į sijoną su blizgučiais, su kuriuo buvo šokama Operos baliuje per praėjusias Užgávėnes; teisėjo kepuraitė, kuri teisė žmones, mirksta purve šalia pusiau sudūlėjusio šliundros pridurko; tai daugiau negu kaimynystė, tai familiarumas. Bet kokį grimą čia nuplauna purvas. Nutrauktas paskutinis šydas. Kloaka – cinikas.

Šis nuoširdus niekšiškumas mums patinka, jis ramina sielą. Po to, kai ant žemės mums teko taip ilgai ir kantriai regėti, kokia didybe maskuojasi valstybiniai sumetimai, priesaikos nesulaužomybė, politinė išmintis, žmonių teisingumas, profesinis dorumas, aukštai padėčiai privalomas manieringumas, valdininkų nepaperkamumas, pajuntame lyg paguodą, nusileidę į kloaką ir pamatę paprastą purvą, kuris ten visiškai pritinka.

Iš to galima ir pasimokyti. Kaip neseniai kalbėjome, visa istorija pereina per kloaką. Baltramiejaus naktys lašas po lašo čia sunkiasi pro gatvės grindinio akmenis. Visos didžiosios masinės žudynės, kiekvienos politinės ir religinės skerdynės – viskas pereina per šiuos civilizacijos požemius ir čia sumeta savo lavonus. Svajotojo vaizduotėje visi žudikai, žinomi istorijoje, tenai klūpo ant kelių šlykščioje prieblandoje, vietoj prikyštės apsijuosę marškos skiautę, ir niūriai plauna savo darbų pėdsakus. Čia ir Liudvikas XI su Tristanu, Pranciškus I su Diupra, Karolis IX su savo motina, Rišeljė su Liudviku XIII, čia ir Luvua, ir Leteljė[34], Eberas ir Maljaras, – visi jie stengiasi nugramdyti nuo akmenų dėmes ir nutrinti savo nusikaltimų žymes. Jūs girdite po šiais skliautais, kaip brūžuoja tų pamėklių šluotos. Traukiate į save nepakenčiamą socialinių katastrofų smarvę. Matote kampuose rausvus atspindžius. Tenai teka tas šiurpus vanduo, kuriuo buvo plaunamos kruvinos rankos.

Socialinių reiškinių tyrinėtojas būtinai turi įžengti po šiais tamsiais skliautais. Jie yra jo laboratorijos dalis. Filosofija – minties mikroskopas. Visi stengiasi išvengti jos dėmesio, bet niekas iš jos neištrūksta. Išsisukinėti yra tuščias darbas. Ką parodo tas, kuris nuo jos išsisukinėja? Savo paties gėdą. Filosofija savo nepaperkamu žvilgsniu seka blogį ir jam neleidžia dingti be pėdsakų. Iš daiktų, irimo nuasmenintų, nuo dūlėjimo tarsi aptirpusių, ji įspėja viską. Iš skarmalų skutelio ji atkuria purpurinį apdarą, iš skudurėlių – moterį. Iš kloakos ji sprendžia apie miestą, o iš purvo – apie papročius. Iš šukės ji atkuria amforą ar ąsotį. Iš nago atspaudo pergamente ji nustato, kuo skiriasi Judengasės žydai nuo geto kvartalo žydų[35]. Iš to, kas yra likę, ji atpažįsta tai, kas yra buvę: gėrį, blogį, melą, tiesą, kruviną dėmę rūmuose, rašalo juodulį lindynėje, žvakės lajaus lašą ištvirkavimo namuose, iškęstus negandus, patirtus gundymus, šlykščias orgijas, nusmukusio žmogaus charakterio pakitimus, negarbės bruožus sielose, linkusiose į nešvankų gašlumą, ir ant Romos nešiko striukės ji suranda Mesalinos alkūnės žymę.

III
BRIUNEZO

Apie Paryžiaus požeminius nutekamuosius kanalus viduramžiais buvo pasklidusios ištisos legendos. Šešioliktajame amžiuje Henrikas II bandė juos ištirti, bet iš to nieko neišėjo. Dar prieš šimtą metų, kaip liudija Mersjė, kloaka niekas nesirūpino ir ji plėtėsi kaip tinkama.

Toks buvo senasis Paryžius, draskomas tarpusavio vaidų, apniktas abejonių ir svyravimų. Ilgą laiką jis elgėsi kvailokai. Vėliau 1789 metai parodė, kaip miestas gali staiga įgauti proto. Deja, gerais senais laikais sostinei nepakako išmanymo, ji nemokėjo tvarkyti savo reikalų nei dvasiniu, nei materialiniu požiūriu, ir šiukšles iššluoti gebėjo nė kiek ne geriau, kaip išnaikinti piktnaudžiavimą. Visur atsirasdavo kliūčių, visur iškildavo neišsprendžiamų uždavinių. Pavyzdžiui, kloaka neturėjo jokių planų, jokių schemų. Susigaudyti nešvarumų kanalizacijos sistemoje buvo taip pat sunku, kaip susivokti paties miesto gatvių labirinte; ant žemės – neįmanomybė, po žeme – neįžengiamybė; viršuje – kalbų susimaišymas, apačioje – požemių painiava. Dedalas po Babelio bokštu.

Kartais Paryžiaus nutekamieji vandenys įsimanydavo patvinti, tarsi šis nepripažintas Nilas staiga įsiustų. Tuomet įvykdavo kažkas klaikaus – miestą užliedavo dvokiančių nešvarumų potvynis. Kartkartėmis šis civilizacijos skrandis imdavo blogai virškinti, kloaka veržsaid davosi atgal prie Paryžiaus ryklės, ir miestą ėsdavo jo srutų atrūgų rėmuo. Šis kloakos panašumas į sąžinės graužatį buvo naudingas; tai buvo įspėjimai, kėlę didelį nepasitenkinimą; miestas piktindavosi savo atmatų akiplėšiškumu ir nenorėdavo sutikti, kad jo purvas pliauptų atgal į paviršių. Negailestingai vyti jį lauk!

1802 metų potvynis – vienas iš tų atsiminimų, kurių dar neužmiršo paryžiečiai, sulaukę aštuoniasdešimties metų. Purvas išsiliejo per visą Pergalės aikštę, kurioje stovi Liudviko XIV statula; jis užtvindė Sent Onorė gatvę iš dviejų kloakos angų Eliziejaus laukuose, Sen Florenteno gatvę iš angos Sen Florentene, Pjer a Puasono gatvę iš angos Soneri gatvėje, Popenkuro gatvę iš angos po Žaliojo kelio tilteliu, Garstyčių gatvę iš angos Lapo gatvėje; srutos užtvenkė Eliziejaus laukų gatvės nutekamąjį kanalą, pakildamos net ligi trisdešimt penkių centimetrų lygio. Pietiniuose kvartaluose per Senos nutekamąją angą srutos pliūptelėjo atgal į miestą, įsiveržė į Mazarinio gatvę, Ešodė gatvę ir Marė gatvę, čia pasklido per šimtą devynis metrus ir sustojo keli žingsniai nuo namo, kuriame kadaise gyveno Rasinas, tuo parodydamos daugiau pagarbos XVII amžiaus poetui negu karaliui. Potvynis pasiekė aukščiausią lygį Sen Pjero gatvėje, kur nešvarumai pakilo trim pėdom aukščiau akmeninių plokščių nuotako angos viršuje ir užliejo didžiausią plotą Sen Sabeno gatvėje, nutekėdami per du šimtus trisdešimt aštuonis metrus.

Šio amžiaus pradžioje Paryžiaus požeminiai kanalai buvo dar slėpininga vieta. Purvas niekuomet negali turėti gero vardo, bet čia jo blogas garsas kėlė siaubą. Paryžius jautė, kad po juo slypi kraupūs požemiai. Jie buvo lyginami su ta baisinga senovės Tėbų pelke, kurio-

je knibždėte knibždėjo penkiolikos pėdų ilgio skolopendrų ir galėjo maudytis begemotas. Stori kanalų prižiūrėtojų batai niekuomet neišdrįsdavo leistis toliau tam tikrų jiems žinomų vietų. Dar visai neseni tie laikai, kai šiukšlių valytojų vežimėliai, nuo kurių aukštumos Sent Fua broliavosi su markizu de Kreki, būdavo tuštinami tiesiog į nutekamuosius kanalus. O rūpintis vamzdžių valymu palikdavo liūtims, kurios juos veikiau užkimšdavo, negu išplaudavo. Romėnai savo kloaką dar gaubė tam tikra poezija ir ją vadino Gemonijomis[36]; Paryžius savąją plūdo ir pravardžiavo Dvokiančia skyle. Mokslas ir prietarai jautė jai vienodą siaubą. Higiena žiūrėjo į Dvokiančią skylę su tokiu pat pasibjaurėjimu, kaip ir legenda. Juodojo Vienuolio šmėkla pirmą kártą pasirodė po smirdinčiais Muftaro nuotako skliautais; marmuzetų[37] lavonai buvo sumesti į Statinių gatvės nutekamąjį kanalą. 1685 metų piktybinio drugio epidemijos priežastimi Fagonas laikė didžiulę Marė nutekamojo kanalo skylę, kuri tebežiojėjo ligi pat 1833 metų Sen Luji gatvėje, beveik prieš pat „Galantiškojo laikraščio" iškabą. Požeminio kanalo anga Morteleri gatvėje liūdnai išgarsėjo tuo, kad iš jos sklisdavo maro epidemija; atitverta geležinėmis grotomis su aštriais galais, kyšančiais nelyginant ilčių virtinė, ji šioje fatališkoje gatvėje iš tikrųjų buvo panaši į slibino nasrus, spjaudančius žmonėms pragaro smarvę. Legendas apie šiurpius akmeninius Paryžiaus kloakos piltuvus liaudies fantazija susiejo su kažkokiu šlykščiu begalybės vaizdiniu. Kloaka neturinti dugno. Kloaka – neišmatuojamo gylio pragaro šulinys. Net policijai neateidavo į galvą tyrinėti šių raupsuotų gelmių. Kas būtų išdrįsęs matuoti nežinomybę, leisti zondą į šiuos patamsius, tyrinėti šią prarają? Šiurpas nukrėsdavo, vien tik apie tai pagalvojus. Vis dėlto atsirado žmogus, kuris pasisiūlė tai padaryti. Kloaka susilaukė savo Kristupo Kolumbo.

Kartą, 1805 metais, per vieną iš retų imperatoriaus pasirodymų Paryžiuje, vidaus reikalų ministras, regis, Dekrė, ar gal Kretė, prisistatė valdovui rytinio priėmimo metu. Karuselės aikštėje žvangėjo, vilkdamiesi žeme, legendinių didžiosios respublikos ir didžiosios imperijos kareivių kardai; prie Napoleono durų grūdosi Reino, Esko, Šeldos ir Nilo didvyriai; Žubero, Desė, Marso, Ošo, Klebero bendražygiai; Fleriuso oreiviai[38], Mainco grenadieriai, Genujos pontonininkai, husarai, kuriuos matė piramidės, artileristai, kurie leisdavo į priešą Žiuno sviedinių krušą, kirasyrai, šturmu paėmę laivyną, išmetusį inkarą Ziuderzės įlankoje. Vieni iš jų su Napoleonu priešakyje buvo užėmę Lodžio tiltą, kiti nulydėję Miuratą į Mantujos tranšėjas, treti – aplenkę Laną kelyje į Montabelą. Visa anų laikų kariuomenė, atstovaujama vienur skyriaus, kitur būrio, buvo susirinkusi čia, Tiuilri kieme, ir saugojo imperatoriaus ramybę; tatai vyko toje puikioje didžiosios armijos epochoje, kai už jos buvo Marengas, o prieš ją – Austerlicas.

– Jūsų didybe, – tarė vidaus reikalų ministras Napoleonui, – vakar aš mačiau patį drąsiausią jūsų imperijos vyrą.

– Kas tasai vyras? – atžariai paklausė imperatorius. – Ir ką jis nuveikė?

– Jis sugalvojo neįmanomą dalyką.

– Ką gi?

– Ištirti Paryžiaus kloaką.

Tokio vyro iš tikrųjų būta, ir jis vadinosi Briunezo.

IV
NEŽINOMOS SMULKMENOS

Kloaka iš tikrųjų buvo apžiūrėta. Tai buvo sunkus žygis, nakties kautynės su maru ir troškiu tvaiku. Drauge tai buvo ir įdomi kelionė su daugybe atradimų. Vienas iš tos ekspedicijos dalyvių, labai išprusęs darbininkas, tuo laiku visai jaunas, dar prieš kelerius metus pasakodavo įdomių smulkmenų, kurių Briunezo neįtraukė į savo pranešimą policijos prefektui kaip nederančių administraciniam stiliui. Dezinfekcijos priemonės tais laikais buvo dar labai primityvios. Briunezo perėjus tik pirmas požeminio kanalizacijos tinklo šakas, aštuoni jo darbininkai iš dvidešimties atsisakė eiti toliau. Darbas buvo sudėtingas, tiriant drauge reikėjo ir valyti; teko ir kuopti, ir matuoti, žymėti įtakas, skaičiuoti grotines duris ir angas, ženklinti išsišakojimų vietas, nurodyti naujų kanalų prijungimo punktus, įtraukti į planą visokių požeminių baseinų schemas, išmatuoti smulkių svarbiausiojo kanalo įtakų gylį, nustatyti kiekvieno šalutinio kanalo aukštį ligi skliautų viršaus ir jo plotį ir prie skliauto pradžios, ir prie sienų papėdės, pagaliau nustatyti kiekvienos vandens įtekėjimo į svarbiausiąjį kanalą angos niveliacijos ordinates, nepaisant to, iš kur tas vanduo eina – iš šalutinių kanalų ar nuo žemės paviršiaus. Varytis pirmyn buvo sunku. Neretai pasitaikydavo, kad nuleistos apačion kopėčios per tris pėdas nugrimzdavo į klampų dumblą. Žibintai vos spingsėdavo nuodinguose garuose. Kartkartėmis tekdavo išnešti lauk apalpusį darbininką. Kai kuriose vietose jų tykodavo pragarmės. Gruntas ten būdavo įsmukęs, akmeninės dugno plokštės sudubusios, kanalas virtęs bedugniu šuliniu, kojai nebūdavo į ką atsiremti; vienas žmogus staiga prasmego, ir buvo didelio vargo, kol jį ištraukė. Furkrua patarimu, tam tikrais atstumais jau pakankamai aptvarkytose vietose uždegdavo didelius narvus su dervoje išmirkytomis pakulomis. Sienos vietomis buvo apaugusios šlykščiais grybais, panašiais į votis; net ir akmenys atrodė ligoniai šioje vietoje, kurioje nebuvo kuo kvėpuoti.

Briunezo tyrinėdamas apžiūrėjo visą kloaką nuo ištakų ligi žiočių. Toje vietoje, kur Didysis Rėksnys šakojasi į du kanalus, viename išsišovusiame akmeny jisai įskaitė datą: 1550; tas akmuo rodė ribą, kur buvo sustojęs Filiberas Delormas, kuriam Henrikas II buvo pavedęs apžiūrėti Paryžiaus požemines nešvarumų vertimo vietas. Tai buvo šešioliktojo amžiaus įspaudas kloakoje; septynioliktojo amžiaus darbą Briunezo pažino iš Ponso urvo mūrijimo ir Senosios Tamplio gatvės urvo statybos – tiems urvams buvo padaryti skliautai tarp 1600 ir 1650 metų; aštuonioliktojo šimtmečio darbas buvo matyti rytinėje surenkamojo kanalo sekcijoje, nutiestoje ir suskliaustoje 1740 metais. Tiedu skliautai – ypač naujesnysis, pastatytas 1740 metais, – yra žymiai labiau sutrūkinėję ir apgriuvę negu akmeninės sienos aplinkinio kanalo, nutiesto 1412 metais, kai Menilmontano šaltinio vandens upelis gavo Didžiosios Paryžiaus kloakos titulą, – šitoks išaukštinimas tolygus paprasto valstiečio paskyrimui pirmuoju karaliaus kamerdineriu; kažkas panašaus į kvailo Jonelio iškilimą į Lebelius.

Vienur kitur, ypač po Teisingumo rūmais, buvo atrastos lyg kokios senovinės kalėjimo kameros, įtaisytos pačioje kloakoje. Tai buvo kraupūs *in pace*. Vienoje tokioje celėje kabojo geležinis antkaklis. Tas kameras jie tučtuojau užmūrijo. Pasitaikydavo ir labai keistų radinių, tarp jų ir griaučiai orangutango, 1800 metais pabėgusio iš zoologijos sodo; to gyvulio dingimas, atrodo, turėjo šį tą bendra su plačiai išgarsėjusiu, daugelio liudininkų patvirtintu velnio pasirodymu Bernardinų gatvėje paskutiniais aštuonioliktojo amžiaus metais. Vargšas velnias galiausiai pasiskandino kloakoje.

Po ilgu skliaustu koridoriumi, prieinančiu prie Arš Mariono, buvo rasta skudurininko pintinė, taip puikiai išsilaikiusi, jog žinovai labai stebėjosi. Tirštame purve, kurį darbininkai drąsiai ėmė judinti ir vartyti, nuolat rasdavosi visokių vertingų daiktų, auksinių bei sidabrinių papuošalų, brangakmenių, pinigų. Koks nors milžinas, įsimanęs iškošti kloaką, savo sietu būtų prižvejojęs daugelio amžių lobių. Toje vietoje, kur susilieja Tamplio gatvės ir Sent Avua gatvės kanalai, buvo rastas įdomus varinis hugenotų medalis, kurio vienoje pusėje matėsi iškalta kiaulė su kardinolo kepuraite, o kitoje pusėje – vilkas su popiežiaus tiara ant galvos.

Visų nuostabiausias radinys buvo aptiktas prie Didžiosios kloakos angos. Ši anga kitados buvo uždaryta grotuotomis durimis, kurių belikę tik vyriai. Ant vieno iš tų vyrių, matyt, srauto užneštas, kabojo patamsiuose, vis labiau ir labiau trūnydamas, kažkoks purvinas skarmalas. Briunezo prie to skuduro prikišo savo žibintą ir atidžiai jį apžiūrėjo. Tai buvo gabalėlis ploniausio batisto, kurio viename kamputyje, mažiau sudūlėjusiame kaip kiti, galėjai įžiūrėti išsiuvinėtą heraldinę karūną, o jos apačioje šešias raides: LOBESP. Karūna buvo markizo vainikas, o šešios raidės reiškė Lobespino vardą. Pasirodė, kad prieš jų akis – Marato įkapių skiautelė. Jaunas būdamas, Maratas turėjo meilės nuotykių. Tai buvo tais laikais, kai jis grafo d'Artua rūmuose tarnavo arklidžių gydytoju. Nuo meilės ryšio su viena kilminga dama – ryšio, istoriškai įrodyto, – jam liko batistinė paklodė. Galimas daiktas, atsitiktinai užmiršta, galimas daiktas, padovanota atminimui. Kadangi tai buvo vienintelis plonas audeklas, rastas po Marato mirties jo namuose, tai jo kūnas ir buvo įsuptas į tą paklodę. Senos moterys įvyniojo tragiškąjį Liaudies Bičiulį į gašlumo apdangalą, jį paversdamos lavono drobule.

Briunezo praėjo pro šalį. Skarulį paliko nepaliestą. Iš paniekos ar iš pagarbos? Maratas buvo vertas ir viena, ir kita. Beje, likimo žymė čia buvo per daug ryški, kad būtų galima išdrįsti ją pajudinti. Antra vertus, kapų palaikus reikia palikti toje vietoje, kurią jie patys yra pasirinkę. Vis dėlto tai buvo įstabi relikvija. Ant jos kadaise miegojo markizė, joje sutrūnijo Maratas; ji perėjo per Panteoną, kad paskui atitektų žiurkėms kloakoje. Alkovos audinio skiautė, kurios visas klostes su tokiu linksmu grakštumu būtų kitados atvaizdavęs Vato, galiausiai tapo verta skvarbaus Dantės žvilgsnio.

Kruopštus visų požeminių Paryžiaus kanalų sistemos tyrinėjimas truko ištisus septynerius metus, nuo 1805 ligi 1812 metų. Varydamasis pirmyn, Briunezo drauge numatydavo, vykdydavo ir užbaigdavo svarbius požeminius darbus; 1808 metais jis pagilino Ponso nuotako dugną ir, visur nutiesęs naujas linijas, 1809 metais pailgino nuleidžiamąjį kanalą, esantį po Sen Deni gatve, ligi Nekaltų vaikelių fontano; 1810 metais iškasė kanalą po Fruamanto ir Salpetrijero gatvėmis; 1811 – po Naująja Mažųjų Augustiniečių gatve, po Mailio

gatve, po Ešarpo gatve, po Karališkąja aikšte; 1812 – po Taikos gatve ir po Anteno plentu. Tuo pat metu jis atliko viso tinklo dezinfekciją ir tvarkymą. Antraisiais darbų metais Briunezo pasiėmė padėjėju savo žentą Nargo.

Tai taip šio šimtmečio pradžioje tuolaikinė visuomenė kuopė savo antrąjį dugną ir tvarkė savo kloaką. Šiaip ar taip, šis tas buvo išvalyta.

Vingiuota, sutrūkinėjusi, įgriuvusiu grindiniu, sueižėjusi, pilna išgraužų ir liūgynų, iškreivota įmantriomis alkūnėmis, nežinia kodėl čia kylanti, čia nusileidžianti, dvokianti, nyki, gūdi, tamsoje skendinti, su randais akmeninėse dugno plokštėse ir su rumbais sienose, siaubinga – tokia buvo senoji Paryžiaus kloaka, jeigu pažvelgsime į jos praeitį. Į visas puses nusidriekiantys tuneliai, susikryžiuojantys koridoriai, išsišakojimai – čia žąsies letenėlių pavidalo, čia žvaigždės pavidalo, tarytum požeminiuose prakasuose, čia panašūs į aklosios žarnos ataugas; aklavietės, salietros prisisunkę skliautai, dvokūs nuosėdų šuliniai, drėgnos, kerpėmis apsitraukusios sienos, varvančios lubos, patamsiai; niekas negalėjo prilygti siaubui, kurį kėlė ši senovinio rūsio skaistykla, šis Babelio virškinamasis traktas, urvas, duobė, ši gatvėmis išbraižyta praraja, milžiniška kurmių ola, kur jums vaidenasi, jog sutemose, tarp šlykščių buvusios puikybės atmatų, slankioja didžiulis aklas kurmis – praeitis.

Tokia, kartojame, buvo anų laikų kloaka.

V
DABARTINĖ PAŽANGA

Šiais laikais kloaka yra švari, taisyklinga, ištiesinta, švanki. Ji beveik idealiai įkūnija tai, kas Anglijoje vadinama žodžiu „respektabilus“. Ji padori, pilkšvos spalvos, ištempta kaip styga ir, jei būtų galima taip pasakyti, išsipusčiusi. Panaši į vertelgą, staiga tapusį valstybės tarėju. Joje beveik visai šviesu. Ten net purvas prideramai elgiasi. Iš pirmo žvilgsnio kloaką lengvai galima palaikyti vienu iš tų kadaise įprastų požeminių koridorių, kuriais dažnai naudodavosi visokie monarchai ir princai, bėgdami nuo savo valdinių tais senais gerais laikais, kai „liaudis mylėjo savo karalius“. Dabartinė kloaka net, pasakytume, daili; tenai vyrauja grynasis stilius; klasikinė aleksandriška tiesių linijų pėda, išvyta iš poezijos ir lyg suradusi prieglobstį architektūroje, čia jaučiama kiekviename ilgų, rūškanų, balkšvų skliautų akmenyje; kiekviena įeinamojo nuotako anga atrodo lyg arkada; Rivoli gatvės architektūros įtaka matyti net kloakos ertmėse. Antra vertus, jei geometrinės linijos kur nors ir tinka, tai kaip tik kanaluose, kuriais išteka didmiesčio srutos. Ten viskas turi būti pavaldu trumpiausio nuotolio dėsniui. Mūsų dienų kloaka įgavo tam tikrą oficialią išvaizdą. Net policijos raportuose, kuriuose ji kartais minima, apie ją kalbama su pagarba. Ją apibūdinantiems žodžiams administracinė kalba suteikė taurumo ir orumo. Kas kitados vadinta žarna, dabar vadinama galerija; kas vadinta skyle, dabar vadinama apžiūros šuli-

niu. Vijonas nebepažintų savo naktinės prieglaudos. Tiesa, šiame požemių tinkle po senovei, ir labiau negu bet kada, knibžda graužikų, ten gyvenančių nuo neatmenamų laikų; kartais sena ūsuota žiurkė įsidrąsina iškišti galvą pro kloakos angą ir spokso į paryžiečius; tačiau net šios bjaurybės pamažu jaukėja – tokios jos patenkintos savo požeminiais rūmais. Kloaka visiškai neteko šiurpaus senųjų laikų pavidalo. Lietus, kuris kitados užteršdavo tuos urvus, dabar juos išplauna. Vis dėlto jais per daug nepasikliaukite. Nuodingų garų tebėra kanaluose. Kloaka veikiau veidmainė negu teisuolė. Veltui stengiasi policijos prefektūra ir sanitarinės komisijos. Nepaisant visų asenizacijos priemonių, kloaka skleidžia kažkokį įtartiną kvapelį, nelyginant Tartiufas po išpažinties.

Kadangi, viską bendrai paėmus, kloaka, iššluodama šiukšles, daro paslaugą civilizacijai ir kadangi šiuo požiūriu Tartiufo sąžinė – didelė pažanga, palyginti su Augėjo arklidėmis, tai negalima nepripažinti, kad Paryžiaus kloaka yra patobulėjusi.

Tai daugiau negu pažanga; tai perversmas. Senovinę kloaką nuo mūsų laikų kloakos skiria ištisa praraja. Kas gi įvykdė šį perversmą?

Žmogus, kurį visi užmiršo ir kurio vardą mes ką tik pasakėme: Briunezo.

VI

PAŽANGA ATEITYJE

Iškasti Paryžiaus nutekamuosius kanalus – uždavinys toli gražu nelengvas. Dešimčiai pastarųjų šimtmečių nepavyko užbaigti šio darbo, lygiai kaip nepavyko užbaigti Paryžiaus. Tikrai, juk kloakoje tuojau pat atsispindi visi Paryžiaus augimo etapai. Tai lyg koks niūrus požeminis tūkstančio čiuptuvėlių polipas, kuris apačioje auga tuo pačiu metu, kai miestas auga viršuje. Kiekvieną kartą, kai miestas nutiesia naują gatvę, kloaka ištiesia naują leteną. Senosios dinastijos laikais buvo nutiesta iš viso dvidešimt trys tūkstančiai trys šimtai metrų nutekamųjų kanalų; tokioje padėtyje buvo šis reikalas Paryžiuje 1806 metų sausio 1 dieną. Pradedant tuo laikotarpiu, apie kurį netrukus kalbėsime, darbai buvo atnaujinti ir energingai bei sėkmingai varomi toliau. Napoleonas – šie skaičiai labai įdomūs – nutiesė keturis tūkstančius aštuonis šimtus keturis metrus kanalizacijos vamzdžių; Liudvikas XVIII – penkis tūkstančius septynis šimtus devynis; Karolis X – dešimt tūkstančių aštuonis šimtus trisdešimt šešis; Luji Filipas – aštuoniasdešimt devynis tūkstančius dvidešimt; 1848 metų respublika – dvidešimt tris tūkstančius tris šimtus aštuoniasdešimt vieną; dabartinis režimas – septyniasdešimt tūkstančių penkis šimtus; iš viso ligi dabartinio laiko nutiesta du šimtai dvidešimt šeši tūkstančiai šeši šimtai dešimt metrų, kitaip tariant, šešiasdešimt ljė nutekamųjų vamzdžių; toks milžiniškas yra Paryžiaus žarnynas. Tai neregimas šakotas augalas, kuris nuolat didėja; kolosalus, niekam nežinomas statinys.

Kaip matome, požeminis Paryžiaus labirintas nuo šimtmečio pradžios yra išaugęs daugiau kaip dešimteriopai. Mums net sunku įsivaizduoti, kiek reikėjo atkaklumo ir pastangų,

kad Paryžiaus kloaka pasiektų dabartinį sąlyginį tobulumą. Senoji karališkoji miesto valdyba, o per pastarąjį aštuonioliktojo amžiaus dešimtmetį revoliucinė merija tik su dideliu vargu užbaigė gręžti tuos penkių ljė kanalus, kurie buvo prieš 1806 metus. Šią operaciją trukdė visokiausios kliūtys: vienos buvo susijusios su grunto ypatybėmis, kitos – net su prietarais, giliai įsišaknijusiais tarp Paryžiaus darbo žmonių. Paryžius yra pastatytas ant žemės, kuri taip nepasiduoda kastuvui ir kirtikliui, žemės grąžtui ir žmogaus rankai, jog net keista. Nieko nėra sunkesnio, kaip pramušti ir praurbti tą geologinę formaciją, ant kurios guli puiki istorinė formacija, vadinama Paryžiumi; kai tik žmogus sumano kokiu nors būdu gilintis ir skverbtis į šiuos sąnašų klodus, prieš jį tučtuojau iškyla nesuskaitomos žemėje slypinčios kliūtys: tai skystas molžemis, tai požeminiai šaltiniai, tai kieta uoliena, tai klampus, valkus dumblas, profesine kalba vadinamas „garstyčiomis". Kapoklis sunkiai kerta klintį, einančią pakaitomis su ploniausiomis šlyno gyslelėmis, skalūno sluoksnius, kurių masėje tankiai inkrustuota suakmenėjusių sraigių kiaukutų – priešistorinių okeanų amžininkų. Kartais pro nebaigtą mūryti skliautą staiga įsiveržia upelis ir užtvindo darbininkus; vietomis pramuša sau kelią guri uoliena ir griūdama su krioklio įtūžiu it stiklą trupina visų storiausias atsparų sijas. Dar visai neseniai, kai reikėjo nutiesti Viljeto kloakos surenkamąjį urvą po Sen Marteno kanalu, nenutraukiant navigacijos ir nenusekinant kanalo, tai kanalo vagoje staiga pasidarė trūkis, ir vanduo su tokia jėga pliūptelėjo į požeminę šachtą, kad siurbliai nepajėgė su juo susidoroti; plyšiui surasti reikėjo nuleisti narą, kuris jį aptiko didžiojo baseino žiotyse ir tik su dideliu vargu jį užkimšo. Be to, tiek Senos pakrantėse, tiek ir atokiau nuo upės, pavyzdžiui, Belvilė, po Didžiąja gatve ir Liunjero pasažu, pasitaiko liulančio smėlio, kuris beregint gali įtraukti ir praryti žmogų. Prie to pridurkite troškinančius garus, nuoslankas, palaidojančias gyvą žmogų, staigias griūtis. Pridurkite drugį, kuriuo anksčiau ar vėliau suserga visi, dirbantys požeminiuose kanaluose. Ne taip seniai šiems darbams vadovavo Mono; po to, kai jis iškasė požeminę Kliši galeriją su latakais svarbiausiojo Urko kanalo vandenims suimti, vykdydamas darbus dešimties metrų gylio tranšėjoje; po to, kai, sutramdęs nuoslankas kasiniais, daug kur nesveikame, sudvisusiame grunte, ir atraminėmis sienelėmis, padarė skliautą Bjevros vagai nuo Opitalio bulvaro ligi pat Senos; po to, kai nukreipė nuo Paryžiaus Monmartro vandens srautus ir nusausino devynių hektarų ploto nutekamąją pelkę, telkšojusią netoli Kankinių užkardos; po to, kai jis, kartojame, nutiesė ilgą nutekamųjų vamzdžių liniją nuo Baltosios užkardos iki Oberviljė kelio, ištisus keturis mėnesius dieną ir naktį dirbdamas vienuolikos metrų gilumoje; po to, kai jis – dalykas ligi to laiko negirdėtas – nutiesė, nesinaudodamas atviromis tranšėjomis, šešių metrų gylyje po žeme Bar diu Beko kanalo liniją, – po viso to Mono mirė. Po jo, suskliautęs tris tūkstančius metrų kanalizacijos vamzdžių įvairiuose miesto rajonuose, nuo Skersinės Sent Antuano gatvės iki Lursino gatvės, šalutiniu kanalu po Arbaleto gatve nuleidęs lietaus vandenis, tvindžiusius Mokesčių ir Muftaro gatvių sankryžą, nutiesęs liulančiame smėlyje, ant povandeninio akmenų ir betono pamato, Sen Žoržo lataką, paskui įvykdęs pavojingus dugno nuleidimo darbus kanalo šakoje po Nazareto Dievo Motinos gatve, – mirė inžinierius Diulo. Pas mus neskelbiami pranešimai apie tokius drąsius žygius, nors jie duoda žmonėms daugiau naudos negu beprasmiškos skerdynės kautynių laukuose.

1832 metais Paryžiaus kloaka buvo toli gražu ne tokia, kaip vakar. Briunezo davė tik pirmą postūmį šiam reikalui ir jį išjudino, tačiau tik cholerai užėjus buvo imtasi plačios rekonstrukcijos, kuri nuo to laiko vykdoma iki mūsų dienų. Kad ir kaip nuostabu, bet 1821 metais, pavyzdžiui, aplinkinis nuotakas, vadinamas Didžiuoju kanalu, tam tikra savo dalimi, pilna dvokiančio skysčio, tekėjo Gurdo gatve po atviru dangumi lyg Venecijoje. Ir tik 1823 metais Paryžiaus miestas sukrapštė du šimtus šešiasdešimt šešis tūkstančius aštuoniasdešimt frankų šešis santimus, reikalingus šiai gėdai pridengti. Trys surenkamieji šuliniai Kautynių, Kiuneto ir Sen Mandė gatvėse, aprūpinti nutekamaisiais latakais, siurbiamaisiais prietaisais, stebimaisiais šuliniais ir valomosiomis atšakomis, buvo pastatyti tik 1836 metais. Paryžiaus žarnų traktas buvo naujai pertvarkytas ir, kaip jau sakėme, per ketvirtį šimtmečio išaugo daugiau kaip dešimtį kartų.

Prieš trisdešimt metų, birželio 5-osios ir 6-osios sukilimo metu, kloaka dar daugelyje vietų tebeturėjo seną pavidalą. Labai daug gatvių turėjo ne išgaubtą grindinį, kaip dabar, o įdubų grindinį su grioviais per visą ilgį. Pačiame žemiausiame taške, kur baigdavosi gatvės ar kryžgatvio nuotakumas, dažnai matydavai tįsant plačias kvadratines grotas su storais geležiniais virbais, ligi blizgesio nupoliruotas praeivių žingsnių, slidžias ir pavojingas vežimams, nes arkliai ant jų klupdavo ir griūdavo. Oficialia kelių žinybos kalba tie žemi taškai ir tos grotos reikšmingai vadinosi *cassis**. Dar 1832 metais daugelyje gatvių, pavyzdžiui, Žvaigždės gatvėje, Sen Luji, Tamplio, Senosios Tamplio, Nazareto Dievo Motinos, Foli Morikuro gatvėse, Gėlių krantinėje, Mažosios Ožkelės, Normandijos, Pont o Bišo, Marė gatvėse, Sen Marteno priemiestyje, Dievo Motinos Nugalėtojos gatvėje, Monmartro priemiestyje, Granž Bateljero gatvėje, Eliziejaus laukuose, Žakobo gatvėje, Turnono gatvėje senoji gotikinė kloaka dar ciniškai šiepė savo nasrus. Tai buvo didžiulės žiojinčios skylės, pakraščiais išklotos netašytais akmenimis ir kai kur su didingu begėdiškumu aptvertos stulpeliais.

1806 metų Paryžiaus nuotakai dar beveik neviršijo ilgio, konstatuoto 1663 metų gegužės mėnesį, – penkių tūkstančių trijų šimtų dvidešimt aštuonių tuazų. 1832 metų sausio 1 dieną, po Briunezo, jie siekė keturiasdešimt tūkstančių tris šimtus metrų. Nuo 1806 iki 1831 metų kasmet vidutiniškai buvo nutiesiama po penkiasdešimt metrų nutekamųjų vamzdžių. Nuo to laiko kasmet būdavo pastatoma po aštuonis ar net po dešimt tūkstančių metrų požeminių tunelių, panaudojant smulkų žvirgždą, sucementuotą hidrauliniu kalkių skiediniu ant betono pagrindo. Skaičiuojant po du šimtus frankų vienam metrui, šešiasdešimt ljė šių dienų Paryžiaus nutekamųjų vamzdžių miestui kainavo keturiasdešimt aštuonis milijonus.

Be tos ekonominės pažangos, apie kurią kalbėjome pačioje pradžioje, su grandiozine Paryžiaus kloakos problema taip pat susiję svarbūs viešosios higienos klausimai.

Paryžius susiklostęs tarp dviejų marškų: vandens marškos ir oro marškos. Vandens marška, nors ir gana giliai ištiesta po žeme, bet jau du kartus gręžiniais tyrinėta, tįso ant žalio smiltainio sluoksnio tarp Juros periodo kreidinių klodų ir kalkakmenio; šį sluoksnį galima pavaizduoti kaip dvidešimt penkių mylių skersmens diską; į jį sunkiasi daugybė upių ir upelių; paėmęs iš Grenelio šulinio stiklą vandens, jūs geriate Senos, Marnos, Jonos,

* Žabangai (lot.).

Uazos, Enos, Šero, Vjenos ir Luaros vandenį. Vandens marška yra sveika, ji atsiranda iš pradžių danguje, paskui žemės gelmėse; oro marška kenksminga, ji kyla iš nutekamųjų kanalų. Visos kloakos miazmos susimaišo su oru, kuriuo alsuoja miestas, todėl jo kvėpavimas toks blogas. Oras viršum mėšlo krūvos yra daug švaresnis negu oras viršum Paryžiaus – tatai ištyrė ir įrodė mokslas. Ateis metas, kai dėl progreso laimėjimų, technikos patobulinimų ir švietimo vandens marška bus panaudota oro marškai gryninti. Kitaip tariant, nuotakams valyti. Kaip žinoma, nuotakų valymą mes suprantame kaip nešvarumų nuleidimą į žemę, mėšlo grąžinimą dirvai ir trąšų – laukams. Šia paprasta priemone bus palengvintas socialinės bendruomenės skurdas ir pakeltas jos sveikatingumas. Šiuo metu Paryžiaus ligos sklinda penkiasdešimties ljė spinduliu, jei Luvrą laikysime to maro tekinio stebule.

Būtų galima pasakyti, jog štai jau dešimt amžių, kai kloaka yra Paryžiaus piktžaizdė. Tai nuodai, kurie sunkiasi į miesto kraują. Liaudies instinktas šiuo atžvilgiu niekuomet neklydo. Nutekamųjų vamzdžių valytojo amatas senovėje liaudies buvo laikomas beveik tokiu pat pavojingu ir beveik tokiu pat šlykščiu kaip kailialupio amatas, kuris taip ilgai kėlė pasibjaurėjimą ir buvo paliktas budeliui. Tik aukšto atlyginimo sugundytas mūrininkas sutikdavo lipti į tą dvokiančią duobę; šulininkas sunkiai ryždavosi ten panerti savo kopėčias. Patarlė bylojo: „Nusileisti į kloaką tolygu nužengti į kapą“; kaip jau minėjome, visokiausios šiurpą keliančios legendos gaubė šį didžiulį urvyną, šią pavojingą požeminę landynę, išlaikiusią tiek geologinių, tiek ir istorinių perversmų žymes, išsaugojusią visų kataklizmų pėdsakus, pradedant tvano laikų kriaukle ir baigiant Marato įkapių skiautele.

TREČIOJI KNYGA
PURVAS, NUGALĖTAS SIELOS

I
KLOAKA IR JOS STAIGMENOS

Taigi Paryžiaus kloakoje ir atsidūrė Žanas Valžanas.

Dar vienas Paryžiaus panašumo su jūra bruožas. Jame galima taip pat išnykti be pėdsakų, kaip plaukikui okeano gelmėse.

Permaina pribloškė Žaną Valžaną. Būdamas pačiame miesto centre, per vieną akimirksnį jis dingo iš miesto; vien tik pakėlęs ir užvožęs dangtį, iš dienos šviesos pateko į neįžvelgiamą tamsą, iš vidurdienio į vidurnaktį, iš triukšmo į tylą, iš perkūno bei viesulo į kapo ramybę ir – dėl dar nuostabesnio likimo posūkio nei Polonso gatvėje – iš didžiulio pavojaus į visišką saugumą.

Staiga prasmegti į požemį, išnykti akmeninėje Paryžiaus slaptynėje, palikti gatvę, kurioje siautėte siautėjo mirtis, ir patekti į savotišką laidojimo rūsį, kuriame ruseno gyvenimas, – ši akimirka buvo nepaprasta. Kelias sekundes Žanas Valžanas stovėjo lyg pritrenktas ir klausėsi, visas apstulbęs. Po jo kojomis netikėtai atsivėrė išsigelbėjimo spąstai. Dangiškasis gailestingumas ten jį paslėpė, tiesą sakant, per apgaulę. Palaimingi Apvaizdos žabangai!

Sužeistasis nejudėjo, ir Žanas Valžanas nežinojo, ar į šį kapą jis atsinešė gyvą žmogų, ar numirėlį.

Iš pradžių Žanas Valžanas pasijuto taip, lyg būtų visiškai apakęs. Iš karto jis nustojo regėjęs. Taip pat jam pasirodė, kad išsyk apkurto. Jisai ničnieko negirdėjo. Pašėlusi žudynių audra, siautėjusi kelios pėdos viršum jo galvos, kaip jau sakėme, pro storą žemės sluoksnį pasiekdavo jį prislopusi ir neaiški lyg duslus gausmas kalnų tarpeklio gilumoje. Žanas Valžanas pajuto po savo kojomis tvirtą žemę – štai ir viskas; to jam pakako. Jis ištiesė vieną ranką, paskui antrą, iš abiejų pusių atsitrenkė į sieną ir suprato, jog yra siaurame koridoriuje; jis paslydo ir suprato, kad akmeninės grindys šlapios. Atsargiai žengė viena koja, bijodamas kokios duobės, šulinio, bedugnės, ir įsitikino, kad grindinys tęsiasi ir toliau. Į jį padvelkė smarvė, ir jis suvokė, kur yra patekęs.

Po kelių sekundžių Žanas Valžanas jau nebebuvo aklas. Nuo langučio, pro kurį jisai nusileido, krito truputis šviesos, ir jo akys greitai apsiprato požemyje. Jis pradėjo šį bei tą įžiūrėti aplinkui. Požeminis koridorius, kuriame jis save palaidojo, – jokiu kitu žodžiu

geriau situacijos neapibūdinsi – už jo buvo užmūrytas. Tai buvo viena iš tų kanalizacijos tinklo aklaviečių, kurios profesine kalba vadinamos „akląja šaka“. Priešais jam kirto kelią kita siena – tamsos siena. Šviesa, kuri skverbėsi pro langutį, geso už dešimties dvylikos žingsnių nuo Žano Valžano, nubalsvinusi tik keletą metrų drėgnos kanalo sienos. Toliau tvyrojo juoda, neįžvelgiama tamsa; leistis į ją atrodė šiurpu, vaidenosi, kad ji amžiams praris. Vis dėlto prasimušti pro tą tirštų miglų sieną buvo galima ir net būtina. Negana to, reikėjo skubėti. Žanas Valžanas pagalvojo, kad jeigu jis pastebėjo tas grotas gatvės grindinyje, tai jas gali pastebėti ir kareiviai, todėl viskas priklauso nuo atsitiktinumo. Kareiviai taip pat gali nusileisti į šulinį ir jį apieškoti. Negalima delsti nė vienos minutės. Žanas Valžanas buvo nuleidęs Marijų ant žemės, dabar jį vėl pasiėmė – čia irgi tinkamas žodis, – užsivertė ant pečių ir leidosi toliau. Jis ryžtingai žengė į tamsą.

O iš tikrųjų išsigelbėjimas buvo ne taip jau arti, kaip manė Žanas Valžanas. Jų tykojo kitokie pavojai ir galbūt ne mažesni. Po liepsnojančio kautynių viesulo – miazmų ir spąstų pilnas urvas; po chaoso – kloaka. Iš vieno pragaro rato Žanas Valžanas pakliuvo į kitą.

Paėjus penkiasdešimt žingsnių, reikėjo sustoti. Iškilo klausimas. Požeminis koridorius atsirėmė į kitą perėją, kuri jį kirto skersai. Dabar buvo du keliai. Katruo eiti? Sukti į kairę ar į dešinę? Kaip susigaudyti juodame labirinte? O šis labirintas, kaip sakėme, turėjo vieną kelrodį siūlą – nuotakumą. Eiti nuotakumu žemyn reiškia prieiti upę.

Žanas Valžanas tai tuojau suprato.

Jis tarė sau, kad dabar jis greičiausiai yra nutekamajame kanale po Halėmis; kad, pasirinkęs kairįjį kelią ir eidamas nuotakumu žemyn, jis mažiau kaip per ketvirtį valandos prieis vieną iš angų į Seną tarp Banko tilto ir Naujojo tilto, tai yra dienos vidury atsidurs tirščiausiai gyvenamame Paryžiaus rajone. Taip pat galimas daiktas, kad tas kelias jį nuves prie apžiūros šulinio kokiame nors kryžgatvyje. Kaip nustebs praeiviai, išvydę po savo kojomis iš žemės išlendant du kruvinus žmones. Susibėgs policininkai, kareiviai iš artimiausio sargybos būsto. Juos sučiups, nespėjus nė išlipti. Geriau bus leistis dar toliau į šį labirintą, pasikliovus tamsa, o dėl išėjimo, tai reikia atsiduoti Apvaizdos valiai.

Žanas Valžanas pasirinko dešinįjį, aukštyn kylantį koridorių.

Kai tik jis pasuko už galerijos kampo, išnyko tolimo langučio spingsėjimas, tamsos uždanga nusileido ant jo, ir jis vėl apako. Žanas Valžanas vis tiek varėsi pirmyn, ir taip greitai, kaip tik galėjo. Marijaus rankos karojo iš priekio abipus jo kaklo, kojos – už nugaros. Viena ranka jis laikė Marijaus rankas, o antrąja grabinėjo sieną. Kruvinas Marijaus skruostas lietė Žano Valžano skruostą ir lipo prie jo. Žanas Valžanas jautė tekant šiltą kraujo srovelę, besisunkiančią iš Marijaus kūno į jo drabužius. Drauge drėgna šiluma, dvelkianti nuo sužeistojo burnos prie pat jo ausies, rodė, kad Marijus tebealsuoja, vadinasi, tebėra gyvas. Koridorius, kuriuo dabar slinko Žanas Valžanas, buvo ne toks siauras kaip anas. Stumtis pirmyn buvo gana sunku. Nuo vakarykščio lietaus pribėgęs vanduo dar nebuvo nutekėjęs, ir dugno viduriu sruveno upeliūkštis, todėl Žanas Valžanas turėjo glaustis prie sienos, kad nereikėtų bristi vandeniu. Jis šitaip slinko į priekį, panašus į nakties pagimdytas būtybes, apčiuopom klydinėjančias neregimybėje, pasiklydusias požeminėse tamsos šachtose.

Po truputį, ar dėl to, kad iš tolimų langelių į tirštą tamsą skverbėsi silpna mirganti šviesa, ar dėl to, kad akys priprato prie tamsos, regėjimas Žanui Valžanui iš dalies grįžo,

ir jis ėmė šiek tiek įžiūrėti tai sieną, kurią užkliudydavo petimi, tai skliautus, po kuriais žengė. Vyzdžiai tamsoje išsiplečia ir galų gale įžvelgia joje šviesą, panašiai kaip siela išauga kančiose ir atranda jose Dievą.

Rinktis kelią darėsi vis sunkiau.

Požeminių kanalų kryptis atspindi kryptį gatvių, kurios yra viršum jų. Tų laikų Paryžiuje buvo du tūkstančiai du šimtai gatvių. Pamėginkite įsivaizduoti po jomis šį tamsių susipynusių šakų tankumyną, kuris vadinasi kloaka. Tuolaikinė požeminių kanalų sistema, jeigu jie būtų ištiesti ir sudėti vienas prie kito, būtų sudariusi vienuolika ljė. Mes jau esame sakę, kad dėl intensyvios pastarųjų trisdešimties metų statybos šių dienų kanalizacijos tinklas yra ne mažiau kaip šešiasdešimt ljė ilgio.

Žanas Valžanas apsiriko pačioje pradžioje. Jis tarėsi esąs po Sen Deni gatve, bet, deja, buvo ne taip. Po Sen Deni gatve traukiasi senas akmeninis Liudviko XVIII laikų kanalas, kuris eina tiesiog į surenkamąjį kanalą, vadinamą Didžiuoju kanalu, turinčiu vienų vieną alkūnę – į dešinę, ties buvusiu Stebuklų kiemu, ir vienų vieną šaką – Sen Marteno kanalą, kurio keturios linijos kertasi kryžmais. O dėl Mažosios Valkatų gatvės rankovės, kurios įeinamoji anga buvo prie „Korinto“ smuklės, tai ji niekuomet nesisiekė su Sen Deni gatvės požemiu, o ėjo į Monmartro nutekamąjį kanalą, kuriuo kaip tik ir slinko Žanas Valžanas. Čia buvo labai lengva paklysti. Monmartro kloaka – vienas iš pačių painiausių seno kanalizacijos tinklo raizginių. Laimė, Žanas Valžanas nepateko į Halių kloaką, kurios nubraižytas planas primena ištisą girią tarp savęs susipynusių laivų stiebų; tačiau prieš jį dar buvo nemaža visokių nemalonių atsitiktinumų ir nemaža kryžgatvių, – nes požeminiai kanalai tai tos pačios gatvės, – staiga atsirandančių tamsoje nelyginant klaustukai. Pirmiausia, kairėje buvo plati Platrijero kloaka, tikras kiniškas galvosūkis, tiesiąs savo chaotišką nuotėkių painiavą „T“ ir „Z“ raidžių pavidalu po Pašto rūmais ir Javų biržos rotonda ligi pat Senos, kur baigiasi „Y“ raidės forma. Antra, po dešinei kreivas Laikrodžio gatvės tunelis su trimis aklavietėmis, panašiomis į šakių pirštus. Trečia, kairėje šaka po Mailio gatve, beveik iškart prasiskirianti į dvišakumą, kuris, zigzagais leisdamasis, atsiduria į didelį apsauginį požemį po Luvru, išraižytą ir išsišakojusį į visas puses. Pagaliau, už paskutinio posūkio į dešinę, aklas koridorius po Pasninkautojų gatve ir smulkūs užkampiai, nuolat pasitaikantys kelyje į aplinkinį kanalą, kuris tik vienas ir galėjo nuvesti Žaną Valžaną prie išėjimo į kokią nors tolimą ir, vadinasi, saugią vietą.

Jeigu Žanas Valžanas būtų nors kiek numanęs tai, ką mes čia nurodėme, jis, tik palietęs sieną, tučtuojau būtų sumetęs, kad yra ne Sen Deni gatvės požeminėje galerijoje. Vietoj seno tašyto akmens, vietoj senovinės architektūros, išlaikiusios savo didingumą net kloakoje, su grindiniu ir sienomis, sumūrytomis iš granito, tvirtai sulipdyto kalkių skiediniu, – vienas to mūrinio tuazas atsiėjo aštuonis šimtus frankų – jis būtų pajutęs po ranka pigią šių laikų statybą, ekonomiškas šykščių buržua statybines medžiagas, kitaip sakant, šlamštą, atseit akytą kalkakmenį su hidrauliniu skiediniu ant betono pagrindo – du šimtai frankų metras. Deja, jis nieko apie tai nenumanė.

Žanas Valžanas ėjo tiesiog priešais save, tvirtai, bet su nerimu širdyje, nieko nematydamas, nieko nežinodamas, kur akys veda, tai yra pasitikėdamas Apvaizda.

Reikia pasakyti, jog po truputį jį pradėjo imti baimė. Grėsmingai kybanti tamsa skverbėsi jam į smegenis. Jo kelias buvo mįslė. Kloakos tinklas yra klastingas; jis pilnas pinklių,

nuo kurių sukasi galva. Vargas tam, kas pakliūva į šį patamsių Paryžių. Žanui Valžanui teko ieškoti ir rasti kelią nieko nematant. Šitoje nežinomybėje kiekvienas žingsnis, kurį jis išdrįsdavo žengti, galėjo būti paskutinis. Kaip jis iš čia išsigaus? Ar ras išėjimą? Ar ras jį laiku? Ar leis ši didžiulė požemio kempinė prasiskverbti jos akmens narveliais ir prasimušti lauk? Ar jo tamsoje netyko koks nors netikėtas mazgas? Ar jis nesutiks kokių nenugalimų, neįveikiamų kliūčių? Nejaugi Marijus turės mirti nuo kraujo netekimo, o jis iš bado? Nejaugi juodviem lemta čia žūti ir iš jų beliks tik du skeletai kokiame nors šių patamsių užkampyje? Ką gali žinoti? Žanas Valžanas klausinėjo save ir nerado atsakymo. Paryžiaus viduriai – bedugnė. Kaip anas senovės pranašas, Žanas Valžanas buvo pabaisos pilve.

Staiga įvyko kažkas nepaprasta. Visą laiką žingsniuodamas ta pačia kryptimi, jis visiškai netikėtai pastebėjo, kad jau nebekopia aukštyn; upelio vanduo plovė jam kulnis, užuot mušęs į pirštus. Požeminis kanalas leidosi žemyn. Kodėl? Argi jis tuojau prieis Seną? Grėsė didelis pavojus, bet grįžti atgal buvo dar pavojingiau. Žanas Valžanas ir toliau brido pirmyn.

O kelias jį vedė visai ne prie Senos. Stogo pavidalo kalva, ant kurios išsistatęs Paryžius dešiniajame upės krante, vieną dalį vandenų nukreipia į Seną, o kitą dalį – į Didįjį kanalą. Tos kalvos ketera, vandens skiriamoji linija, raitosi labai įnoringai. Aukščiausias taškas, nuo kurio skirstosi nuotakai, yra Sent Avua požeminiame kanale, už Mišel le Konto gatvės, Luvro požeminiame kanale, netoli bulvarų, ir Monmartro požeminiame kanale, netoli Halių. Šį kulminacinį tašką Žanas Valžanas ir buvo priėjęs. Dabar jis leidosi prie aplinkinio kanalo; jis buvo tikrame kelyje. Tik nieko apie tai nežinojo.

Kiekvieną kartą, priėjęs kokį išsišakojimą, Žanas Valžanas apčiupinėdavo jo kampus, ir, jeigu pasirodydavo, kad anga siauresnė už koridorių, kuriuo jis ėjo, tai jis ten nesukdavo, o eidavo toliau tuo pačiu keliu, teisingai samprotaudamas, kad kiekvienas siauresnis kelias neišvengiamai jį nuves į aklavietę ir tik nutolins nuo tikslo, tai yra nuo išėjimo į šviesą. Šitaip jis keturis kartus išvengė spąstų, kuriuos jam tamsoje buvo paspendę tie keturi labirintai, kuriuos ką tik išvardijome.

Vieną momentą Žanas Valžanas staiga pajuto, kad jau praėjo Paryžiaus rajonus, prislėgtus sukilimo siaubo, kur barikados buvo sustabdžiusios gatvių judėjimą, ir kad dabar jau žengia po paprasto, gyvo Paryžiaus gatvėmis. Netikėtai viršum galvos jis išgirdo tolygų, nenutrūkstamą bilsmą, tarsi tolimą griaustinį. Tai buvo ekipažų dardesys.

Žanas Valžanas jau buvo ėjęs apie pusvalandį, bent jis pats taip manė, bet dar nė nepagalvojo pailsėti; jis tik pakeitė ranką, kuria prilaikė Marijų. Tamsa buvo tirštesnė negu kada nors, bet kaip tai jį ir ramino.

Staiga priešais save Žanas Valžanas išvydo savo paties šešėlį, krintantį ant akmeninių plokščių nuo silpnos, vos įžiūrimos švieselės, kuri blyškiu purpuru rausvino grindinį po kojomis ir skliautus viršum jo galvos ir čiuožė dešinėje bei kairėje pusėje gličiomis tunelio sienomis. Apstulbęs jis atsigrįžo.

Užpakaly, toje koridoriaus vietoje, kurią jis buvo neseniai praėjęs, didelėje tolybėje, kaip jam pasirodė, skrosdama gūdžią tamsą, žėrėjo kažkokia šiurpi žvaigždė, tarytum kieno baisi akis, įremta į jį.

Tai buvo policijos akis, kraupi žvaigždė, užtekėjusi kloakoje.

Už tos žvaigždės siūbavo aštuoni ar dešimt vos įmatomų juodų šešėlių, ilgų, virpančių, grėsmingų.

II
PAAIŠKINIMAS

Birželio 6 dieną buvo įsakyta nutekamuosiuose kanaluose surengti gaudynes. Bijota, kad juose nepasislėptų nugalėtieji, ir policijos prefektui Žiskė buvo liepta krėsti požeminį Paryžių, kol generolas Biužo valė viešąjį Paryžių; ši dviguba suderinta operacija reikalavo dvigubos strategijos iš valstybinės valdžios, kuriai viršuje atstovavo kariuomenė, o apačioje policija. Trys policininkų ir kloakos darbininkų būriai skersai ir išilgai griozdė požeminių Paryžiaus kelių tinklą, vienas – dešiniajame krante, antras – kairiajame, o trečias – centrinėje miesto dalyje.

Policininkai buvo ginkluoti karabinais, kastetais, kardais ir durklais.

Šviesos spindulys, šią akimirką nukreiptas į Žaną Valžaną, krito nuo žibinto, kurį nešėsi policijos patrulis, žvalgantis dešinįjį krantą.

Patrulis ką tik buvo apžiūrėjęs kreivąją galeriją su trimis aklavietėmis, esančiomis po Laikrodžio gatve. Tuo momentu, kai jie su žibintu naršė visus tų aklaviečių užkampius, Žanas Valžanas priėjo galerijos angą, pamatė, kad ji daug siauresnė už pagrindinį koridorių, ir nepasuko į ją. Jis praėjo pro šalį. Policininkams, grįžtantiems iš galerijos po Laikrodžio gatve, pasigirdo žingsniai, tolstą į aplinkinio kanalo pusę. Tai ir buvo Žano Valžano žingsniai. Seržantas, patrulio viršininkas, pakėlė savo žibintą, ir visas būrys įbedė akis į rūką ta kryptimi, iš kurios buvo pasigirdę garsai.

Žanui Valžanui tai buvo neapsakomai kraupi minutė.

Laimė, jis žibintą matė gerai, bet žibintas jį apšvietė prastai. Žibintas buvo šviesa, Žanas Valžanas buvo šešėlis. Jis stovėjo labai toli, susiliejęs su gaubiančia tamsa. Jis prisispaudė prie sienos ir sustingo vietoje.

Beje, Žanas Valžanas nenumanė, kas per šešėliai galėjo judėti tenai, užpakalyje. Nuo nemigos, alkio ir baisių išgyvenimų jis tarsi klejojo. Jis matė liepsną ir aplink ją kažkokias šmėklas. Kas tai gali būti? Jis neįstengė suvokti.

Kai Žanas Valžanas sustojo, garsai nutilo.

Patruliai įtempė klausą, bet nieko negirdėjo; įtempė akis, bet nieko nematė. Jie ėmė tartis.

Tuo laikotarpiu šioje Monmartro nuotako vietoje buvo savotiškas kryžgatvis, vadinamas „tarnybiniu", ilgainiui panaikintas dėl nedidelio ežerėlio, kurį sutvenkdavo čia per smarkų lietų suplūstantys sraunūs upokšniai. Visi patruliai galėjo sutilpti toje aikštelėje.

Žanas Valžanas matė vaiduoklius sustojant ratu. Jų galvos, panašios į dogų snukius, šnibždėjosi susikišusios į krūvą.

Šių sarginių šunų taryba nusprendė, kad jie apsirikę, kad jiems tik pasivaidenę žingsniai, kad tenai nesą nė gyvos dvasios ir kad eiti aplinkiniu kanalu būtų beprasmis, tuščias laiko gaišinimas, ir daugiau nieko; priešingai, reikią skubėti į Sen Meri pusę, nes jeigu kur gali atsirasti kokio nors darbo, jeigu kur galima užkropti kokį „riaušininką", tai tik tame kvartale.

Kartkartėmis partijos prikala naujus puspadžius susidėvėjusioms savo priešininkų pravardėms. 1832 metais žodis „riaušininkas“ pakeitė žodį „jakobinas“; tuo metu dar beveik nebuvo vartojama pravardė „demagogas“, puikiai pasitarnavusi vėliau.

Seržantas įsakė pasukti į kairę, žemyn prie Senos. Jeigu jiems būtų šovę į galvą pasidalinti į dvi grupes ir eiti dviem kryptimis, Žanas Valžanas būtų buvęs sučiuptas. Jo likimas kabojo ant plauko. Visai galimas daiktas, kad policijos prefektūra, numatydama, jog kanaluose gali slapstytis daug sukilėlių, su kuriais tektų susikauti, savo instrukcijomis buvo uždraudusi patrulių būriui skaidytis. Patruliai nuėjo, palikę Žaną Valžaną. Iš viso to įvykio Žanas Valžanas tik tiek tesuvokė, kad žibintas staiga pasuko į šalį ir užtemo.

Stropiai policininko sąžinei nuraminti seržantas, prieš nueidamas, iššovė iš karabino į tą pusę, kuri liko nepatikrinta, taigi ta kryptimi, kur tūnojo Žanas Valžanas. Šūvis aidų aidais atsiliepė požemyje, tarsi būtų ėmęs gurguliuoti visas šis neaprėpiamas pilvas. Gabalas tinko, nukritęs į griovį ir pliumptelėjęs vandenyje už kelių žingsnių nuo Žano Valžano, rodė, jog kulka pataikė į skliautą viršum jo galvos.

Ritmingi lėti žingsniai dar kiek laiko skardeno ant akmeninių plokščių, vis labiau ir labiau toldami ir tildami; juodų šešėlių grupė ištirpo gilumoje, mirgantis žiburys siūbavo ir virpėjo, mesdamas ant skliautų rausvą pusratį, kuris nuolat mažėjo, paskui visai sudilo; vėl stojo gūdi tyla, viską apgaubė neįžvelgiama tamsa, vėl įsiviešpatavo aklos ir kurčios sutemos; o Žanas Valžanas dar ilgai stovėjo, prisiglaudęs prie sienos, nedrįsdamas pajudėti, įtempęs ausis, išplėtęs akis, žiūrėdamas į dingstančius pamėklių patrulius.

III

SEKAMAS ŽMOGUS

Reikia pripažinti, kad tų laikų policija net sudėtingiausiomis politinėmis aplinkybėmis nepajudinamai ėjo viešosios tvarkos palaikymo ir nusikaltėlių sekimo pareigas. Jos akimis žiūrint, maištas anaiptol nebuvo dingstis atleisti piktadariams pavadžius ir palikti visuomenę likimo valiai tik dėl to, kad vyriausybė atsidūrė pavojuje. Kasdienis policijos darbas netrikdomai ėjo savo įprastiniu keliu greta jai iškilusių ypatingų uždavinių. Nors ir kaip audringai išsivystė politiniai įvykiai, kurių padarinius buvo sunku numatyti ir kurie galėjo baigtis revoliucija, policijos agentas nesidavė atitraukiamas nei sukilimo, nei barikadų ir tebesekė vagį.

Tai ir vyko birželio 6 dieną po pietų prie stačios atšlaitės dešiniajame Senos krante, truputį už Invalidų tilto.

Šiuo metu tos kranto atšlaitės jau nebėra. Vietos vaizdas pasikeitęs.

Šia atšlaite, tam tikru atstumu vienas nuo antro, ėjo du vyrai, tarsi vienas kito vengdami ir slapčiomis stebėdami vienas kitą. Tasai, kuris ėjo priešakyje, stengėsi nuotolį tarp jų didinti; o tasai, kuris ėjo iš paskos, stengėsi tą nuotolį mažinti.

Tai buvo lyg šachmatų partija, lošiama tylomis ir iš tolo. Atrodė, kad nei vienas, nei antras neskuba; abudu žingsniavo iš lėto, tarsi kiekvienas būtų bijojęs, kad, paskubinęs žingsnį, gali priversti savo partnerį žengti greičiau.

Sakytumei, plėšrūnas persekiojo grobį, gudriai slėpdamas savo kėslus. O grobis nesidavė apgaunamas ir budriai saugojosi.

Jų jėgų santykis atitiko ujamos kiaunės ir ją besivejančio šuns santykį. Tasai, kuris stengėsi ištrūkti, buvo geibus, menkutis žmogėnas; tasai, kuris stengėsi jį pačiupti, – tvirtas aukšto stoto žaliūkas; atrodė, kad su juo susikibti būtų didžiai pavojinga.

Pirmasis, jausdamasis esąs silpnesnis, aiškiai vengė susitikti su antruoju, bet vengė nuožmiai įtūžusia širdimi; kas jį būtų stebėjęs šiuo metu, jo akyse būtų išvydęs niūrią užguito žvėries pagiežą ir baimėje glūdintį grasinimą.

Krantas buvo tuščias; nesirodė joks praeivis, joks valtininkas; nesimatė nei krovikų šen bei ten prie kranto pririštose baržose.

Patogiai stebėti tuodu žmones buvo galima tik nuo pačios krantinės, ir bet koks stebėtojas iš tenai būtų įžvelgęs, kad pirmasis – tai susivėlęs, įtartinas driskius, apsirengęs kiaura palaidine, išsigandęs ir drebantis nuo šalčio, o antrasis – garbingas valdžios pareigūnas, vilkintis uniforminiu redingotu, susagstytu ligi pat smakro.

Skaitytojas gal pažintų šituodu žmones, jei įsižiūrėtų į juos iš arčiau.

Kokį tikslą turėjo antrasis?

Galimas dalykas, jis norėjo pirmąjį aprūpinti kiek šiltesne drapana.

Jei valdišku munduru apsirengęs žmogus persekioja skarmalais apsidariusį žmogų, paprastai jis siekia ir aną aptaisyti valdiškais drabužiais. Svarbu tiktai, kokios spalvos. Būti apvilktam mėlynai – garbinga; būti apvilktam raudonai – gėda.

Esti toks purpuras, kuris žmogų žemina.

Matyt, nuo tokio nemalonumo ir nuo panašaus purpuro pirmasis ir norėjo pasprukti.

Tai, jog antrasis nekliudydamas jam leido eiti pirmam ir ligi šiol jo nepasičiupo, greičiausiai reikia aiškinti tuo, kad jis vylėsi suseksiąs kokį nors įtartiną pasimatymą ar pagal visas taisykles užklupsiąs visą gaują bendrų. Šis delikatus darbas ir vadinasi sekimu.

Šį spėjimą visiškai patvirtina aplinkybė, kad tasai ligi smakro susisagstęs žmogus, nuo atšlaitės pastebėjęs viršuj krantine važiuojantį tuščią fiakrą, davė vežikui ženklą; vežikas, matyt, iš karto pažinęs, su kuo turi reikalą, tuojau apsisuko ir žingine ėmė važiuoti krantine paskui tuodu žmones. Įtartinas apiplyšęs subjektas, kuris žengė priešakyje, to nepastebėjo.

Fiakras riedėjo palei Eliziejaus laukų medžius. Viršum parapeto šmėsčiojo vežiko galva bei pečiai ir botagas rankoje.

Vienoje iš slaptųjų policijos instrukcijų agentams yra šitoks straipsnis: „Visuomet turėti dėl viso ko po ranka vežiką.“

Tiedu žmonės, abudu manevruodami pagal visas strategijos taisykles, artėjo prie lėkšto krantinės šlaito, kuriuo tais laikais fiakrų vežikai galėdavo pakeliui iš Pasi nusileisti prie upės ir pagirdyti arklius. Ilgainiui šis patogus nusileidimas buvo panaikintas simetrijos dėlei: tegu arkliai stimpa nuo troškulio, bet užtat vaizdas tedžiugina akį.

Galima buvo manyti, kad žmogus su palaidine ketina šia atšlaite užkopti aukštyn ir pasislėpti Eliziejaus laukuose, kur, tiesa, buvo daug medžių, bet užtat nemažai ir policininkų, todėl žmogus su redingotu ten galėjo tikėtis paspirties.

Krantinė šioje vietoje yra labai netoli pastato, vadinamo Pranciškaus I namu, kurį 1824 metais iš Morė perkėlė į Paryžių pulkininkas Brakas. Visai čia pat buvo sargybos postas.

Didelei persekiotojo nuostabai, gaudomas žmogus nė nepagalvojo pasukti tuo girdyklos keliu. Jis ėjo toliau atšlaite išilgai krantinės.

Jo padėtis aiškiai darėsi kritiška.

Kas jam beliko daryti? Nebent tiktai šokti į Seną.

Persekiojamasis praleido paskutinę progą užlipti į krantinę; toliau nebebuvo nei kelio, nei laiptų; netoliese matėsi Senos vingio alkūnė prie Jenos tilto, kur kranto atšlaitė, leisdamasi žemyn, pamažu siaurėja ir galų gale virsta žemės rėželiu, dingstančiu po vandeniu. Tenai jis neišvengiamai bus suskliaustas iš visų pusių: iš dešinės jam atkirs kelią stati siena, iš kairės ir iš priešakio – upė, o iš užpakalio – valdžios pareigūnas.

Tiesa, kranto kyšulio galą užstojo kokių šešių ar septynių pėdų aukščio visokių druzgų krūva, likusi nuo kažkokio nugriauto pastato. Nejaugi tasai žmogus galėjo tikėtis saugiai pasislėpti už šios plytgalių krūvos, kurią taip lengva apeiti? Toks mėginimas būtų buvęs vaikiškas. Vargu ar jis to tikėjosi. Nusikaltėlių naivumas taip toli nesiekia.

Žemių ir druzgų krūva sudarė prie vandens kauburėlį, kuris, lyg koks aukštas kyšulys, traukėsi iki pat krantinės sienos.

Sekamas žmogus priėjo šią kalvelę, aplenkė ir dingo gaudytojui iš akių.

Pametęs aną iš akių ir manydamas, jog ir pats yra nematomas, persekiotojas nutarė daugiau nebesislėpti ir smarkiai paspartino žingsnį. Po kelių akimirksnių jis pribėgo prie plytgalių krūvos ir ją apsuko aplinkui. Apėjęs jis sustojo apstulbęs. Žmogaus, kurį jis medžiojo, tenai nebebuvo.

Apdriskėlis lyg būtų į žemę prasmegęs.

Kranto kyšulys už druzgų krūvos traukėsi ne toliau kaip trisdešimt žingsnių, o paskui dingo po vandeniu, skalaujančiu krantinės sieną.

Bėglys negalėjo nei įšokti į Seną, nei perlipti krantinės mūro nepastebėtas persekiotojo. Kurgi jis dingo?

Žmogus susagstytu redingotu nužingsniavo iki kyšulio galo ir ten valandėlę pastovėjo susimąstęs, nervingai gniaužydamas kumščius ir dairydamasis aplinkui. Staiga jis pliaukštelėjo sau per kaktą. Toje vietoje, kur baigėsi kranto rėželis ir prasidėjo vanduo, jis staiga pastebėjo po skliautais žemas, bet plačias geležines grotas, kabančias ant trijų masyvių vyrių, užrakintas sunkia spyna. Šios grotos – lyg ir savotiškos durys, įtaisytos krantinės sienos papėdėje, – buvo nukreiptos pusiau į upę, pusiau į krantą. Iš grotų sroveno juosvo vandens upelis, įtekąs į Seną.

Už tų sunkių surūdijusių virbų galėjai matyti kažką panašaus į tamsų skliaustą koridorių.

Žmogus su redingotu susinėrė ant krūtinės rankas ir priekaištingai pažiūrėjo į grotines duris.

Žvilgsniui nieko nepadėjus, jis bandė jas pastumti; pajudino jas, papurtė, bet durys laikėsi tvirtai ir nepasidavė. Galimas daiktas, kad jos ką tik buvo prasivėrusios, nors atrodė keista, kad tokios surūdijusios durys nesugirgždėjo; šiaip ar taip, nebuvo jokios abejonės, kad jos dabar užrakintos. Tatai rodė, kad žmogus, kuriam šios durys atsidarė, turėjo ne visraktį, o tikrąjį raktą.

Šis aiškus faktas iš karto dingtelėjo vyrui, mėginusiam išjudinti grotas, ir jis pasipiktinęs sušuko:

– To tai jau per daug! Jis turi valdišką raktą!

Paskui jis tuojau nurimo ir užplūdusias mintis išreiškė ištisa papliūpa vienskiemenių šūkčiojimų, skambėjusių beveik ironiškai:

– Taip, taip, taip, taip!

Tai taręs, nežinia ko tikėdamasis, gal pamatyti, kad tas žmogus išlįs lauk ar kad tenai įlįs kiti, jisai užsiglaudė už plytgalių krūvos ir kantriai, atkakliai ėmė tykoti kaip pėdsekys šuo.

Fiakras, kuris taikėsi prie visų jo judesių, taipgi sustojo viršuje, prie krantinės parapeto. Numatydamas, jog ilgai teks stovėti, vežikas užmovė arkliams ant snukių avižų žiubčius, apačioje kiek sudrėkusius, tokius pažįstamus paryžiečiams, kuriems vyriausybė, pasakysime skliausteliuose, taip pat dažnokai panašiu būdu užriša burnas. Reti praeiviai ant Jenos tilto akimirkai atsigręždavo ir žvilgteldavo į šiedvi nejudamas peizažo smulkmenas – į žmogų ant kranto ir į karietą krantinėje.

IV

IR JIS NEŠA SAVO KRYŽIŲ

Žanas Valžanas vėl leidosi į kelią ir daugiau nebesustojo.

Eiti darėsi vis sunkiau ir sunkiau. Skliautų aukštis nuolat keitėsi; vidutiniškai jis siekdavo apie penkias pėdas šešis colius ir buvo pritaikytas vidutinio žmogaus ūgiui; Žanas Valžanas turėjo eiti susikūprinęs, kad neužgautų Marijaus į skliautų akmenis; kiekvieną akimirksnį jam reikėjo čia pasilenkti, čia atsitiesti ir visą laiką grabinėti sieną. Šlapi akmenys ir glitus kanalo dugnas buvo prasta atrama ir kojoms, ir rankoms. Jis klupdamas brido per pasibjaurėtinas miesto srutas. Silpni dienos atšvaitai, kurie kai kur skverbėsi pro langelius, buvo tokie blandūs, jog saulės šviesa pro juos atrodė lyg mėnesiena; visa kita buvo tirštas rūkas, miazmos, tamsa, naktis. Žaną Valžaną kankino alkis ir troškulys, ypač troškulys; o juk šičia, nelyginant jūroje, aplinkui teliūškavo vanduo, tik jo negalėjai gerti. Žanas Valžanas, kaip žinome, buvo nepaprastai stiprus, ir jo jėgos dėl doro ir santūraus gyvenimo, nepaisant senyvo amžiaus, liko beveik nesusilpnėjusios. Vis dėlto jis ėmė palengva gniužti. Jį kamavo nuovargis, o jėgoms mažėjant, sunkėjo našta. Marijaus kūnas, galbūt jau miręs, slėgė jį visu inertiško krovinio svoriu. Žanas Valžanas stengėsi Marijų laikyti taip, kad jo krūtinė nebūtų suspausta ir jis galėtų visą laiką kiek galima laisviau alsuoti. Tarpais jis jausdavo po kojomis vikriai šmurkščiojant žiurkes. Viena iš jų išsigandusi jam vos neįkando. Retkarčiais pro įeinamąsias nutekamųjų vamzdžių angas padvelkdavo šviežio oro gūsis ir jį atgaivindavo.

Galėjo būti trečia valanda dienos, kai Žanas Valžanas priėjo aplinkinį kanalą.

Staigiai išsiplėtęs koridorius iš pradžių jį nustebino. Netikėtai jis pateko į erdvią galeriją, kurioje galėjo ištiesti abi rankas, neatsidurdamas jomis į sienas, o jo galva nesiekė skliautų. Didžioji kloaka tikrai yra aštuonių pėdų pločio ir septynių aukščio.

Toje vietoje, kur Monmartro požeminis kanalas įteka į Didžiąją kloaką, susikryžiuoja dar dvi urvinės galerijos: Provanso gatvės ir Skerdyklos gatvės. Ne toks įžvalgus žmogus šių keturių kelių sankryžoje būtų suglumęs. Žanas Valžanas pasirinko patį plačiausią kelią, tai yra aplinkinį kanalą. Bet čia vėl iškilo tas pats klausimas: leistis žemyn ar lipti aukštyn? Jis pagalvojo, kad padėtis verčia jį skubėti ir kad dabar jau žūtbūt reikia kuo greičiausiai pasiekti Seną. Kitaip sakant, reikia leistis žemyn. Jis pasuko į kairę.

Ir gerai padarė. Būtų klaida manyti, kad aplinkinis kanalas turi du išėjimus, vieną į Bersi, antrą į Pasi, ir kad, pateisindamas savo pavadinimą, jis aplinkui juosia požeminį Paryžių dešiniuoju krantu. Didžioji kloaka, kuri, turime tatai priminti, yra ne kas kita, kaip vamzdžiais sukaustytas Menilmontano upelis, jeigu eitume prieš srovę aukštyn, nuvestų į aklavietę, atseit prie savo ištakos – šaltinio Menilmontano kalvos papėdėje. Didžioji kloaka neturi tiesioginio susisiekimo su šalutiniu kanalu, kuris suima nutekamuosius Paryžiaus vandenis, pradedant Popenkuro kvartalu, ir įteka į Seną Amlo požeminiu kanalu, kiek aukščiau buvusios Luvjė salos. Šioji šaka, papildanti surenkamąjį kanalą, nuo jo atskirta – būtent po Menilmontano gatve – akmeniniu pylimu, sudarančiu aukštupio ir žemupio takoskyrą. Žanas Valžanas, eidamas galerija aukštyn, po begalinių pastangų, pervargęs, leisgyvis, galų gale tamsoje būtų atsidūręs į akliną sieną. Ir būtų žuvęs.

Geriausiu atveju, sugrįžęs truputį atgal ir pasukęs į Kalvarijos Seserų gatvės tunelį, jeigu nebūtų susipainiojęs požeminėje dvišakumoje po Bušra kryžgatviu, toliau ėjęs Sen Luji koridoriumi, paskui pasidavęs į kairę, į Sen Žilio perėją, paskui pasukęs į dešinę ir palikęs nuošaly Sen Sebastiano galeriją, – Žanas Valžanas būtų galėjęs prieiti Amlo nuotaką, jei tik nebūtų paklydęs kanalų tinkle po Bastilija, panašiame į raidę „F“, o iš ten jau pasiekti išėjimą į Seną prie Arsenalo. Tik tam būtų reikėję gerai žinoti visus išsišakojimus ir visus urvus, kurie sudarė Paryžiaus kloaką, panašią į didžiulį žvaigždinį koralą. O jis, tatai pabrėžiame, visiškai nesusigaudė šio baisaus latakų tinklo raizginyje, kuriame klaidžiojo, ir, kam nors jį paklausus, kur jis yra, Žanas Valžanas būtų atsakęs: „Nakties glūdumoje."

Instinktas jo neapgavo. Leistis žemyn iš tikrųjų buvo vienintelė galimybė išsigelbėti.

Iš dešinės jam liko du koridoriai, kurie lyg replės šakojasi po Lafito ir Sen Žoržo gatvėmis, o taip pat ilgas dvišakis kanalas po Anteno plentu.

Kiek tolėliau, už vienos šalutinės perėjos, matyt, einančios po Madleno gatve, Žanas Valžanas sustojo atsikvėpti. Buvo labai pailsęs. Pro gana plačią išorinę angą, galimas daiktas, Anžu gatvės apžiūros šulinį, sklido gana aiški šviesa. Žanas Valžanas švelniai ir atsargiai, tarytum brolis sužeistą brolį, paguldė Marijų ant koridoriaus sienos iškyšos. Kruvinas Marijaus veidas balkšvoje angos šviesoje panėšėjo į lavono veidą kapo dugne. Jo akys buvo užmerktos, plaukai prikepę prie smilkinių raudonais sulipusiais kuokštais, negyvos rankos karojo suglebusios, sąnariai buvo sustingę, lūpų kampučiuose juodavo sukrešėjęs kraujas. Kaklaraiščio mazge matėsi kraujo krešulys, marškinių klostės veržė žaizdas, švarko gelumbė trynė žiojinčias įpjovas kūne. Žanas Valžanas, pirštų galais praskleidęs Marijaus drabužių kraštus, pridėjo jam prie krūtinės ranką; širdis tebeplakė. Tada Žanas

Valžanas suplėšė savo marškinius, kiek galėdamas aptvarstė žaizdas ir sustabdė kraujavimą; paskui, prieblandoje pasilenkęs prie Marijaus, kuris tebebuvo be sąmonės ir beveik nekvėpavo, įsmeigė į jį žvilgsnį, sklidiną žodžiais nenusakomos neapykantos.

Tvarstydamas Marijų, jis rado jo kišenėse du daiktus: duonos gabalą, ten užmirštą nuo vakar dienos, ir Marijaus užrašų knygelę. Duoną jis suvalgė ir atskleidė knygelę. Pirmame jos puslapyje rado Marijaus įrašytas keturias eilutes. Mes jas atsimename:

„Aš vadinuosi Marijus Ponmersi. Prašau mano lavoną nugabenti pas mano senelį poną Žilnormaną, Kalvarijos Seserų gatvė Nr. 6, Marė kvartale."

Žanas Valžanas angos šviesoje perskaitė šias keturias eilutes ir valandėlę stovėjo it sustingęs, pusbalsiu kartodamas: „Kalvarijos Seserų gatvė, numeris šeštas, ponas Žilnormanas." Paskui įkišo užrašų knygelę atgal į Marijaus kišenę. Užkandus jam sugrįžo jėgos; vėl užsivertęs Marijų ant nugaros, jisai atsargiai padėjo sužeistojo galvą sau ant dešiniojo peties ir vėl ėmė leistis nuotaku žemyn.

Didysis nuotakas, lomoje einantis Menilmontano vaga, yra apie dviejų ljė ilgio. Didelė jo dalis išgrįsta akmenimis.

Žanas Valžanas neturėjo to švyturio, kuriuo mes apšviečiame skaitytojui šią požeminę kelionę, – gatvių pavadinimų jisai nežinojo. Niekas jam nerodė, nei kuria miesto zona jis eina, nei kaip toli nuėjo. Tik iš šviesos dėmių, kurios kartkartėmis pasitaikydavo jo kelyje ir darėsi vis dulsvesnės, jis galėjo spręsti, kad saulė jau nebeapšviečia gatvių ir kad diena linksta vakarop; o iš vežimų dardėjimo viršum galvos, kuris palengva retėjo ir pagaliau beveik visai nutilo, jis suprato, kad jau išėjo iš centrinių kvartalų ir artėja į nuošalius pakraščius kur nors ties išoriniais bulvarais ar tolimomis krantinėmis. Kur rečiau namų ir gatvių, ten požeminiame kanale mažiau angų. Tamsa aplinkui Žaną Valžaną tirštėjo. Vis dėlto jis varėsi pirmyn, apgraibomis slinkdamas tamsoje.

Staiga ši tamsa pasidarė klaiki.

V

SMĖLIS KLASTINGAS KAIP MOTERIS: KUO JIS VYLINGESNIS, TUO PAVOJINGESNIS

Jis pajuto, kad brenda į vandenį ir kad po kojomis nebe grindinys, o dumblas.

Kai kuriose Bretanės ir Škotijos pajūrio vietose atsitinka, jog koks nors žmogus, keleivis ar žvejys, atoslūgio metu eidamas smėlio lyguma atokiau nuo jūros kranto, netikėtai pastebi, kad jau kiek laiko jam sunkoka žingsniuoti. Žemė po jo kojomis – lyg derva, padai limpa; tai jau nebe smėlis, o klijai. Vieta atrodo visiškai sausa, bet sulig kiekvienu žingsniu, vos tik pakeli koją, pėda prisipildo vandens. O akis nepastebi jokio pasikeitimo: be krašto tęsiasi pajūris, lygus ir vienodas, smėlis visur atrodo toks pat, tvirtas gruntas niekuo nesiskiria nuo liulančio, linksmi jūros blusų pulkai siautingai tebešokinėja po praeivio

kojomis. Žmogus eina savo keliu toliau, eina vis į priekį, žingsniuoja sausumos pusėn ar stengiasi laikytis arčiau kranto. Jokio nerimo jis nejaučia. Ko gi jam bijoti? Tik jam atrodo, kad su kiekvienu žingsniu sunkumas kojose kažkodėl didėja. Staiga jis įklimpsta. Įklimpsta du tris colius. Tikriausiai jis bus paklydęs; sustoja, apsidairo. Ir dabar pasižiūri po savo kojomis. Kojų nebematyti. Jos smėlyje. Keleivis ištraukia kojas iš smėlio, nori grįžti atgal, apsisuka – ir dar giliau nugrimzta. Smėlis jam siekia kulkšnis; žmogus išsiplėšia, metasi į kairę, smėlis jau siekia iki pusės blauzdų; jis puola į dešinę, o smėlis jau siekia kelius. Tada, neapsakomo siaubo perimtas, nelaimingasis supranta, kad yra patekęs į liulantį smėlį, kad po jo kojomis toji baisi stichija, kurioje žmogui taip pat neįmanoma vaikščioti, kaip žuviai plaukti. Jis meta šalin savo nešulį, atsipalaiduoja nuo krovinio kaip nelaimės ištiktas laivas; per vėlu; smėlis jam siekia aukščiau kelių.

Jis šaukiasi pagalbos, mojuoja kepure ar nosine, smėlis traukia jį vis giliau ir giliau; jei krantas tuščias, jei žmonių buveinė toli, jei šiuo smėlynu visi baisisi, jei apylinkėje neatsiras kokio didvyrio – tada viskas baigta, žmogus gyvas palaidotas. Jis pasmerktas baisiai mirčiai, lėtai mirčiai, neišvengiamai, nepermaldaujamai, kurios negalima nei atidėti, nei pagreitinti, kuri tveria valandų valandas, kuriai nematyti galo; mirtis užklumpa žmogų sveiką, laisvą, pilną jėgų, pagriebia jį už kojų ir sulig kiekvienu jo šauksmu, sulig kiekviena pastanga išsiplėšti traukia jį vis giliau, lyg norėtų dar kiečiau apkabinti už tai, kad jis mėgina priešintis; mirtis iš lėto tempia žmogų į žemę, duodama jam laiko atsigrožėti horizontu, medžiais, žaliais laukais, pirkelių dūmais slėnyje, laivų burėmis jūroje, skraidančiais aplinkui ir čiulbančiais paukščiais, saule, dangumi. Liulantis smėlis – tai kapas, virtęs potvyniu ir kyląs iš žemės gelmių pasiimti gyvo grobio. Kiekviena minutė – negailestingas duobkasys. Nelaimingasis bando atsisėsti, atsigulti, šliaužti, tačiau kiekvienas judesys jį laidoja vis giliau; jis atsitiesia ir dar giliau nugrimzta; jis jaučia, kad skęsta; rėkia, maldauja, šaukiasi dangaus, grąžo rankas, netenka vilties. Štai jau jis įgrimzdęs iki pusės, smėlis jam siekia juosmenį, paviršiuje tik krūtinė ir galva. Jis tiesia rankas, pašėlusiai klykia, drasko nagais smėlį, kabindamasis į šiuos birius pelenus, ramstosi alkūnėmis, stengdamasis išsinerti iš šios minkštos įmautės, rauda kaip beprotis; smėlis kyla vis aukščiau. Smėlis pasiekia pečius, pasiekia smakrą; dabar bematyti jau tik veidas. Burna dar šaukia – smėlis ją užkemša; tyla. Akys dar žiūri – smėlis jas užmerkia; naktis. Paskui pamažu dingsta kakta, kuokštas plaukų dar švyluoja viršum smėlio; išlenda ranka, pradurdama smėlio paviršių, konvulsiškai sujuda ir dingsta. Kraupus žmogaus išnykimas.

Kartais smėlis įtraukia raitelį drauge su arkliu; kartais vežėją drauge su vežimu; viską praryja liulynas. Skendimas čia visai kitoks negu jūroje. Čia žmogų skandina žemė. Žemė, prisigėrusi okeano, tampa spąstais. Ji plyti priešais mus tarsi lyguma ir vylingai atsiveria po kojomis tarsi banga. Pragarmei būdinga klasta.

Tokie klaikūs įvykiai, nutinką vienur kitur jūrų pakrantėse, prieš trisdešimt metų galėjo atsitikti ir Paryžiaus kloakoje.

Ligi 1833 metų, kai buvo pradėti svarbūs darbai Paryžiaus požeminių kanalų tinkle, ten neretai įvykdavo staigių įgriuvimų.

Kai kur į podirvį, ypač ten, kur jis purus, įsisunkdavo įžemio vandenys; tuomet kanalo dugnas, ar jis būtų grįstas akmeninėmis plokštėmis, kaip senoviniuose nuotakuose,

ar padarytas iš betono su kalkių skiediniu, kaip naujosiose galerijose, netekęs atramos, pradėdavo linkti. Nuo tokių įlinkių grindinys įtrūkdavo, o po kiek laiko ir įgriūdavo. Dugnas įsmukdavo gan dideliame plote. Profesine kalba toks trūkis, toks plyšys, atveriąs purvo kiaurymę, vadinosi *paversmiu*, o patsai dumblas – *liūgyne*. Kas gi ta liūgynė? Tai liulantis jūros pakrantės smėlis, netikėtai atsidūręs po žeme, tai Sen Mišelio kalno gruntas, nukeltas į kloaką. Praskydusi žemė atrodo lyg ištirpusi; visos jos dalelytės skystoje aplinkoje lieka palaidos; tai jau ne žemė ir ne vanduo. Kartais toks liūnas yra labai gilus. Nieko negali būti pavojingesnio, kaip užeiti tokią kiaurymę. Jeigu čia vyrauja vanduo, mirtis greita – žmogus nuskęsta; jeigu vyrauja žemė, mirtis lėta – žmogus nuklimpsta.

Ar jūs įsivaizduojate tokią mirtį? Jeigu šiurpu nuklimpti jūros kranto smėlyje, tai ar gali būti kas klaikesnio už tokią mirtį kloakoje? Vietoj tyro oro, ryškios šviesos, saulės spindulių, giedro horizonto, bangų šniokštimo, vietoj laisvų debesų, siunčiančių gaivų lietų, vietoj boluojančių tolumoje valčių, vietoj vilties, neužgęstančios iki paskutinio akimirksnio, vilties, kad gal eis pro šalį žmogus, kad gal kas išgelbės, vietoj viso to – gūdi tyla ir akla tamsybė, juodi skliautai, žiojintis kapas, mirtis srutose po karsto antvožu! Lėta mirtis nuo oro stokos tarp bjaurių atmatų, akmeninė dėžė, kur dvokiančioje skystoje purvynėje išskečia savo nagus dusas ir griebia jums už gerklės, priešmirtinis švokštimas smarvėje; vietoj smėlio – maurai, vietoj uragano – sieros vandenilis, vietoj okeano – nešvarumai! Šauktis pagalbos, griežti dantimis, raitytis, spurdėti ir žūti, kai viršum jūsų galvos ūžia didžiulis miestas, kuris nieko apie jus nežino!

Neapsakomai siaubinga šitaip mirti! Savo žiaurumą mirtis kartais atperka šiurpulingu orumu. Ant laužo arba sudužus laivui galima parodyti drąsą; liepsnose, lygiai kaip ir jūros putose, galima išlikti didingam; tokia žūtis pakeičia žmogų. O čia to nėra. Čia mirtis nevalyva. Šitoks galas – niekingas. Net priešmirtiniai regėjimai, šmėsčioją prieš akis, šlykštūs. Purvas – gėdos sinonimas. Viskas čia menka, bjauru, žema. Prigerti malvazijos statinėje kaip Klarensas[39], tiek to; bet užtrokšti išmatų duobėje kaip d'Eskublo – šiurpu. Murdytis tenai klaiku; paskutinėse merdėjimo konvulsijose žmogus skendi skystame mėšle. Čia tokia tamsa, kad ją galima palaikyti pragaru, toks dumblas, kad jį galima palaikyti liūnu, ir mirštantysis nežino, ar jis pavirs šmėkla, ar taps rupūže.

Kapas visur niūrus; čia jis atstumiantis.

Liūgynės gylis būdavo įvairus, lygiai kaip jos ilgis ir tirštumas, – tatai priklausė nuo podirvio rūšies. Kartais duobė būdavo trijų keturių pėdų gylio, kartais aštuonių ar dešimties; kai kada visiškai nebūdavo galima pasiekti dugno. Dumblas vienur atrodydavo beveik kietas, kitur beveik skystas. Liunjero liūgynėje žmogus skęstų visą dieną, o Felipo klampynė jį prarytų per penkias minutes. Liūgynė išlaiko žmogų ilgiau ar trumpiau, priklausomai nuo jos tirštumo.

Vaikas gali išsikapstyti iš ten, kur nugrimzta vyras. Pirmoji išsigelbėjimo sąlyga – atsipalaiduoti nuo bet kokio krovinio. Kiekvienas požeminio kanalo darbininkas, pajutęs po savo kojomis smunkant žemę, tučtuojau sviedžia šalin savo įrankių krepšį, pintinę ar dėžę su kalkių skiediniu.

Liūgynės atsirasdavo dėl įvairių priežasčių: dėl grunto gurumo, atsitiktinės nuoslankos žmogui neprieinamoje gilumoje, dėl smarkių liūčių vasarą, dėl nepaliaujamų kritulių

žiemą, ilgalaikio smulkaus lietaus. Kartais sunkūs aplinkiniai namai, pastatyti ant mergelinio ar smėlinio podirvio, įlenkdavo požeminių galerijų skliautus ir juos iškraipydavo, arba nuo tokio triuškinamo spaudimo susproginėdavo ir suskeldėdavo kanalo dugnas. Prieš kokį šimtą metų įdubęs Panteono pastatas užvertė dalį požemių Sent Ženevjevos kalne. Kai dėl namų slėgio kloakoje įvykdavo griūtis, ją kai kuriais atvejais rodydavo paviršiuje sueižėjęs gatvės grindinys, kurio akmenys prasiskirdavo lyg pjūklo dantys; toks plyšys vingiuodavo per visą įtrūkusio skliauto ilgį, ir tuomet, aiškiai matant atsiradusią įgriuvą, būdavo galima greitai ją pataisyti. Neretai atsitikdavo, kad vidinis sužalojimas nepasireikšdavo viršuje jokiais randais. Tuomet vargas kloakos darbininkams! Be atsargumo priemonių įžengę į sugadintą nutekamojo kanalo vietą, jie lengvai galėdavo ten gauti galą. Senoviniuose rejestruose minima nemažai darbininkų, šitaip palaidotų liūgynėse. Ten daug pavardžių, tarp jų ir kažkoks Blezas Putrenas, kuris įsmuko įvykus griūčiai po kloakos anga Gavėnios gatvėje; tas Blezas Putrenas buvo brolis Nikola Putreno, paskutinio Nekaltų vaikelių kapinių duobkasio, ten dirbusio ligi pat 1785 metų, kuriais tos kapinės buvo panaikintos.

Į tuos sąrašus pateko ir jau mūsų minėtas jaunas ir žavus vikontas d'Eskublo, vienas iš Leridos apgulties karžygių, traukusių atakon šilkinėmis kojinėmis, su smuikų orkestru priešakyje. D'Eskublo, naktį užkluptas pas diukienę de Surdi, paskendo Botrelji nutekamojoje duobėje, kur pasislėpė, gelbėdamasis nuo diuko. Kai poniai de Surdi buvo pranešta apie jo mirtį, jinai paprašė jai paduoti kvapnių druskų flakonėlį ir taip ilgai jį uostė, kad užmiršo verkti. Panašiais atvejais neatsilaikys jokia meilė – kloaka ją užgesins. Hero nesutiktų apiplauti Leandro lavoną. Tisbė užsikimštų nosį, pamačiusi Piramą[40], ir ištartų: „Fui!"

VI
LIŪGYNĖ

Žanas Valžanas atsidūrė prieš tokią liūgynę.

Tokių įgriuvimų tais laikais dažnai atsitikdavo kanaluose po Eliziejaus laukais, kur podirvis labai nepatogus hidrauliniams darbams ir požeminei statybai dėl nepaprasto skydumo ir netvirtumo. Savo skydumu šis gruntas pranoko net Sen Žoržo kvartalo liulantį smėlį, su kuriuo pavyko susidoroti tik išliejus betoninį pamatą, pranoko net dujų prisisunkusius Kankinių kvartalo molio sluoksnius, tokius tižius, jog perėjai po Kankinių galerija teko panaudoti ketinius vamzdžius. Kai 1836 metais po Sent Onorė priemiesčiu, pradėjus perstatymo darbus, buvo suardytas senas akmeninis kanalas, į kurį dabar buvo atėjęs Žanas Valžanas, tai liulantis smėlis, pagrindinis Eliziejaus laukų podirvis ligi pat Senos, buvo tokia rimta kliūtis, kad darbai užsitęsė beveik pusmetį – dideliam pakrantės gyventojų, o ypač rūmų ir prabangių karietų savininkų, apmaudui. Žemės darbai buvo

daugiau negu sunkūs: jie buvo pavojingi. Tiesa, reikia turėti omenyje, kad pusketvirto mėnesio tęsėsi lietūs ir Sena tris kartus buvo ištvinusi.

Liūgynė, kurią savo kelyje priėjo Žanas Valžanas, buvo susidariusi po vakarykščios liūties. Įdubo akmeninis grindinys, kurį paprastai laikė smėlio podirvis, ir čia susitvenkė daug lietaus vandens. Nuo įsisunkusio vandens žemė patižo, ir įvyko griūtis. Kanalo dugnas neatlaikė ir įsmuko į dumblą. Kokiame plote? Neįmanoma nustatyti. Tamsa šioje vietoje buvo tirštesnė negu kur kitur. Tai buvo purvo duburys nakties urve.

Žanas Valžanas pajuto grindinį dingstant jam iš po kojų. Jis įžengė į duobę. Paviršiuje buvo vanduo, o dugne – dumblas. Vis dėlto reikėjo žengti į priekį. Grįžti atgal buvo neįmanoma. Marijus merdėjo, o Žanas Valžanas jautėsi visiškai nusikamavęs. Beje, kur kitur beeisi? Jisai vėl brido tolyn. Antra vertus, duobė iš pradžių jam neatrodė gili. Bet kuo tolyn jis žengė, tuo labiau klimpo jo kojos. Netrukus dumblas jam siekė ligi pusės blauzdų, o vanduo aukščiau kelių. Jisai žingsniavo, abiem rankom iškėlęs Marijų kiek galima aukščiau vandens. Dumblas jam dabar siekė kelius, o vanduo buvo ligi juostos. Jisai jau nebegalėjo trauktis atgal. Grimzdo vis giliau ir giliau. Dumblas, pakankamai standus atlaikyti vieno žmogaus svorį, matyt, negalėjo pakelti dviejų. Marijus ir Žanas Valžanas galėjo iš čia išsikapanoti, jei būtų ėję atskirai. Bet Žanas Valžanas vis tiek varėsi pirmyn, nešdamasis mirštantįjį, o gal jau lavoną.

Vanduo jau siekė pažastis; jis jautėsi skęstąs, jau vos begalėjo kiloti kojas giliame purve. Tirštas dumblas buvo jam kliūtis ir drauge atrama. Jis tebelaikė pakėlęs Marijų ir, nežmoniškai įtempęs jėgas, stūmėsi pirmyn, tačiau sulig kiekvienu žingsniu grimzdo vis labiau ir labiau. Viršum vandens dabar jau kyšojo tik jo galva ir rankos, laikančios Marijų. Kažkokiame senoviniame paveiksle, vaizduojančiame visuotinį tvaną, yra nupiešta motina, šitaip iškėlusi viršum galvos savo kūdikį.

Žanas Valžanas dar giliau įgrimzdo, atlošė galvą, kad vandens nepatektų į burną bei nosį ir kad galėtų kvėpuoti; kas būtų matęs jo veidą šioje dumsoje, tam būtų atrodę, jog tai kaukė plūduriuoja patamsiuose. Jis vos regėjo viršum savęs nusvirusią Marijaus galvą ir jo pamėlynavusį veidą; įtempęs visas jėgas, jis žengė dar žingsnį pirmyn; koja užkliuvo už kažko kieto. Surado atramos tašką. Dar akimirka, ir būtų buvę per vėlu!

Jis atsitiesė, kažkaip įnirtingai pasidavė priekin ir tarsi priaugo prie šio atramos taško. Jam atrodė, kad tai pirma pakopa laiptų, vedančių į gyvenimą.

Atramos taškas, užčiuoptas liūgyne paskutinę, mirštamą akimirką, buvo požeminio kanalo grindinys, ne įgarmėjęs, o tik kiek įlinkęs ir visas ištisai, kaip lenta, įdubęs po vandeniu. Gerai išklotas grindinys tokiais atvejais tik išsigaubia ir atsilaiko. Tasai kanalo dugno tarpas, pusiau apsemtas, bet atsparus, buvo nuožulni, aukštyn kylanti plokštuma, ir žmogus, ant jos patekęs, buvo išgelbėtas. Žanas Valžanas šia plokštuma kopė aukštyn ir pasiekė kitą griūties kraštą.

Išlipęs iš vandens, jis užkliudė akmenį ir parklupo ant kelių. Jam atrodė, jog taip ir reikėjo, ir jis valandėlę šitaip išklūpojo, visa širdimi be žodžių melsdamasis Dievui.

Paskui atsikėlė, visas drebėdamas, sustingęs nuo šalčio, dvokiantis, sulinkęs nuo mirštančiojo svorio, purvinas, apglitęs, bet nuostabios šviesos kupina siela.

VII

KARTAIS LAIVAS SUDŪŽTA TEN, KUR TIKISI LAIMINGAI PASIEKTI KRANTĄ

Žanas Valžanas vėl leidosi į kelią.

Nors kiaurymėje ir nepalydėjo gyvybės, jis prarado visas jėgas. Paskutinė pastanga jį pribaigė. Nuovargis dabar jau buvo toks, jog kas trys keturi žingsniai reikėjo atsikvėpti ir prisišlieti prie sienos. Kartą, prireikus pakeisti Marijaus padėtį, jis atsisėdo ant mūro iškyšulio ir pamanė, kad čia ir pasiliks. Vis dėlto, nors kūno jėgos buvo išsekusios, valia liko nepalaužta. Žanas Valžanas atsistojo.

Jis įnirtingai metėsi pirmyn, leidosi kone tekinas, nubėgo taip apie šimtą žingsnių, nepakeldamas galvos, beveik neatsikvėpdamas, ir netikėtai atsimušė į sieną. Tai buvo požeminio kanalo alkūnė. Kadangi jis žengė panarinęs galvą, tai posūkyje ir atsitrenkė į mūrą. Žanas Valžanas pakėlė akis ir požemio gale, kažkur priešakyje, toli, toli, nelauktai išvydo šviesą. Šį kartą šviesa neatrodė grėsli, tai buvo maloni balta šviesa. Tenai buvo diena.

Žanas Valžanas matė priešais save angą į laisvę.

Jeigu nusidėjėlio siela ugnies kančiose netikėtai išvystų išėjimą iš pragaro, tai pajustų tą patį, ką jautė Žanas Valžanas. Nesitverdama džiaugsmu, ji savo sužalotais apdegusiais sparnais skristų į tuos spindinčius vartus. Žanas Valžanas nebejautė nuovargio, nebejautė Marijaus sunkumo, jo plieniniai raumenys vėl atgijo; jisai ne ėjo, bet jau bėgte bėgo. Ir vis aiškiau ir aiškiau brėžėsi angos kontūrai. Tai buvo pusapvalė arka, ne tokia aukšta kaip skliautas, kuris pamažu ėjo vis žemyn, ir ne tokia plati kaip galerija, kuri, žemėjant skliautui, darėsi vis siauresnė. Tunelio galas priminė piltuvėlio vidų; jis baigėsi siaura, labai nepatogia anga, panašia į grasos namų dureles, derančias kalėjimui, bet jokiu būdu ne kloakai; ilgainiui šis nelogiškumas buvo atitaisytas.

Žanas Valžanas priėjo angą.

Čia jis sustojo.

Tai būta tikrai išėjimo, bet išeiti buvo neįmanoma.

Arka buvo uždaryta tvirtomis grotinėmis durimis, kurios, sprendžiant iš surūdijusių vyrių, retai tebuvo darinėjamos; jos sandariai gulėjo savo akmeninėje staktoje ir buvo užrakintos masyvia spyna, nuo rūdžių raudona ir panašia į didžiulę plytą. Matėsi rakto skylė ir sunkus spynos liežuvėlis, giliai įšautas į geležinę užrakto dėžutę. Spyna, matyt, užrakinta dukart užsukant raktą. Tai buvo vienas iš tų kalėjimams skirtų užraktų, kurių senasis Paryžius turėjo daug.

Anapus grotinių durų – tyras oras, upė, dienos šviesa, kranto juosta, siaura, tačiau praeinama, tolimos krantinės, Paryžius – toji praraja, kurioje taip patogu išnykti, platus horizontas, laisvė. Dešinėje, pasroviui, matėsi Jenos tiltas, kairėje, prieš srovę, – Invalidų tiltas; tinkamiausia vieta, kur galima palaukti sutemstant ir nepastebimai pasprukti. Tai buvo pats nuošaliausias Paryžiaus kampelis, krantas priešais Didįjį akmenį. Pro geležinius durų virbus šen ir ten skraidė musės.

Galėjo būti pusė devynių vakaro. Ėmė temti.

Žanas Valžanas paguldė Marijų prie sienos ant sausos akmeninių grindų dalies, paskui priėjo prie grotinių durų ir abiem rankom įsikibo į virbus; jis ėmė purtyti juos kaip pasiutęs, bet nieko negalėjo padaryti. Durys nė nesukrutėjo. Žanas Valžanas judino iš eilės visus virbus, vildamasis išlaužti kurį nors, ne tokį tvirtą, o paskui juo, kaip dalba, iškelti duris ar sudaužyti užraktą. Nė vienas virbas nepasidavė. Net tigro dantys ne stipriau įstatyti savo duobelėse. Nei sverto, nei kito kokio sunkaus daikto po ranka. Kliūtis nenugalima. Durų atidaryti neįmanoma.

Nejaugi čia ir galas? Ką daryti? Ko imtis? Grįžti atgal, iš naujo pradėti baisų kelią, jau sykį nueitą? Šitam Žanas Valžanas nebeturėjo jėgų. Be to, kaip vėl pereiti klampynę, iš kurios išbrido tik per stebuklą? Antra vertus, buvo ne tik liūgynė, bet ir policijos patrulis, nuo kurio, žinoma, antrą kartą nebeišsisuksi! Be to, kurgi eiti? Kuria kryptimi? Jei leisies nuotakumu žemyn, tai dar nereiškia, kad pasieksi tikslą. Net ir priėjęs kitą angą, ją rasi arba užverstą, arba užtvertą grotomis. Matyt, visi išėjimai šitaip užrakinti. Grotos, pro kurias jie čia pateko, tik atsitiktinai buvo išklebusios, o kitos požeminių kanalų angos, be abejonės, turėjo būti uždarytos. Išsigelbėti jiems pasisekė tik tam, kad pakliūtų į kalėjimą.

Viskas baigta. Visos Žano Valžano pastangos pasirodė bergždžios. Dievas atstūmė jo pasiaukojimą.

Jiedu įsipainiojo į didžiulį tamsų mirties voratinklį, ir Žanas Valžanas jautė patamsiuose virpant juodas gijas, kuriomis prie jų rėpliojo sutemose baisingas didžiulis voras.

Jis atsuko nugarą į duris, atsisėdo, tikriau, susmuko ant grindinio šalia vis dar nejudančio Marijaus, ir jo galva žemai nusviro ant kelių. Nebuvo jokios išeities. Prieita paskutinė nevilties riba.

Apie ką jis galvojo šio begalinio sielvarto valandą? Ne apie save ir ne apie Marijų. Jis galvojo apie Kozetę.

VIII
NUPLĖŠTA ŠVARKO SKIAUTELĖ

Netikėtai kažkieno ranka, palietusi jo petį, prikėlė jį iš šio sugniužimo, ir kažkieno balsas pašnabždom tarė:

– Laimikis pusiau!

Nejau kažkieno esama šiuose patamsiuose? Niekas taip nėra panašu į sapną kaip neviltis. Žanas Valžanas tarėsi sapnuojąs. Jis visai nebuvo girdėjęs žingsnių. Ar galimas daiktas? Jis pakėlė akis.

Prieš jį stovėjo žmogus.

Tasai žmogus vilkėjo palaidine; jis buvo basas, o batus laikė kairėje rankoje; matyt, nusiavė juos, norėdamas prisėlinti prie Žano Valžano taip, kad tas negirdėtų.

Kad ir koks netikėtas buvo susitikimas, Žanas Valžanas nedvejojo nė vienos akimirkos; jis iškart pažino tą žmogų. Tai buvo Tenardjė.

Žanas Valžanas, įpratęs visuomet budėti ir tučtuojau atremti bet kokį nelauktą smūgį, nors ir iš nežinių užkluptas, greitai atsigodė. Be to, jo padėtis jau nebegalėjo pablogėti: nevilties, pasiekusios aukščiausią ribą, jau niekas nebegali padidinti, ir net pats Tenardjė nepajėgė sutirštinti tos nakties tamsos.

Valandėlę abudu lūkuriavo.

Prisidėjęs dešinį delną prie kaktos, Tenardjė suraukė antakius ir prisimerkė, kartu sučiaupdamas lūpas, kaip žmogus, kuris, įtempęs visą dėmesį, stengiasi pažinti kitą žmogų. Jam tatai nepavyko. Žanas Valžanas, kaip jau esame sakę, sėdėjo nugara į šviesą ir, be to, buvo toks suskretęs, toks purvinas ir kruvinas, kad nė ryškioje dienos šviesoje niekas jo nebūtų pažinęs. O Tenardjė, apšviestas iš priešakio, nuo grotinių durų, balkšvos, lyg vaiduokliškos, bet visgi aiškios požemio šviesos, anot nuvalkioto, bet taiklaus posakio, tuojau pat krito į akį Žanui Valžanui. Šita sąlygų nelygybė Žanui Valžanui užtikrino tam tikrą pirmenybę paslaptingoje dvikovoje, kuri tuojau turėjo prasidėti tarp šiuodviejų vyrų, atsidūrusių skirtingose padėtyse. Žanas Valžanas stojo kovon su uždengtu veidu, o Tenardjė – be kaukės.

Žanas Valžanas tučtuojau pastebėjo, kad Tenardjė jo neatpažįsta.

Valandėlę jie žiūrėjo į vienas antrą šioje prieblandoje, lyg vertindami vienas kito jėgas. Tenardjė pirmas nutraukė tylą:

– Kaip tu manai iš čia išlįsti?

Žanas Valžanas nieko neatsakė.

Tenardjė kalbėjo toliau:

– Visraktis nieko nepadės. O išeiti tau iš čia reikia.

– Tas tiesa, – tarė Žanas Valžanas.

– Na, tai laimikis pusiau.

– Ką tu nori pasakyti?

– Tu nudobei žmogų. Tavo dalykas. O aš turiu raktą.

Tenardjė pirštu parodė į Marijų.

– Aš tavęs nepažįstu, – tarė jis toliau, – bet noriu tau padėti. Tu, reikia manyti, mūsiškis.

Žanui Valžanui pasidarė kiek aiškiau: Tenardjė jį laiko galvažudžiu.

Tenardjė vėl prabilo:

– Klausyk, drauguži. Jeigu tu šitą vyruką nudėjai, tai, vadinasi, ir jo kišenes išnaršei. Atiduok man pusę. Už tai aš atidarysiu duris.

Ir, pusiau ištraukęs iš po skylėtos palaidinės sunkų raktą, pridūrė:

– Nori pažiūrėti, kaip atrodo raktas į laisvę? Štai!

Žanas Valžanas tiesiog „apkvaito", kaip sako senasis Kornelis, jis netikėjo savo akimis. Tai Apvaizda jam pasirodė tokiu šlykščiu pavidalu, šviesusis angelas išdygo iš po žemių, pasivertęs Tenardjė.

Tenardjė įsikišo ranką į antį, iš didelės vidinės kišenės išsitraukė virvagalį ir atkišo Žanui Valžanui.

– Še, – tarė jis, – imk virvę priedo.

– O kam man virvė?

– Reikėtų dar ir akmens, bet tu jį rasi lauke. Ten jų visa krūva.

– O kam man akmuo?

– Žioply! Juk turėsi įmesti tą stipeną į upę, vadinasi, reikia virvės ir akmens, nes kitaip ji išplauks į paviršių.

Žanas Valžanas paėmė virvę. Nėra žmogaus, kuris tam tikromis akimirkomis mechaniškai su viskuo nesutiktų.

Tenardjė spragtelėjo pirštais, lyg jam būtų staiga dingtelėjusi mintis.

– Beje, drauguži, kaip tu sugebėjai išbristi iš tos kiaurymės? Aš nebūčiau drįsęs rizikuoti. Fe, tu nelabai maloniai kvepi.

Kiek patylėjęs, pridūrė:

– Aš tave klausinėju, bet tu gerai darai, kad neatsakai. Reikia pasiruošti nesmagiam pusvalandžiui pas tardytoją. Be to gi, jei visiškai nekalbi, tai nerizikuoji prasitarti. O vis dėlto, nors aš tavęs ir nematau, ir nežinau, kuo tu vardu, klysti, jei manai, kad aš nesuprantu, kas tu esi ir ko tau reikia. Esame tokių matę. Tu kaukštelėjai šitam ponaičiui ir dabar norėtum jį kur nukišti. Tau labai praverstų upė – vandenyje geriausia paslėpti galus. Aš tau padėsiu išsipainioti. Visados mielai pagelbėsiu šauniam vyrukui bėdoje.

Girdamas Žaną Valžaną už tylėjimą, Tenardjė vis dėlto aiškiai stengėsi jį iškvosti. Pagriebė jam už peties, lyg norėdamas dirstelti į jo veidą iš šono, ir sušuko, nors nelabai tepakeldamas balsą:

– Na ir avigalvis tu! Kam tu neįmurdei šito žmogėno į tą kiaurymę?

Žanas Valžanas tylėjo.

Tenardjė, rimto, solidaus žmogaus mostu patraukęs aukštyn prie pat gurklio skarmalą, kuris jam atstojo kaklaraištį, kalbėjo toliau:

– Tiesą pasakius, gal tu ir nekvailai padarei. Rytoj darbininkai, atėję užkimšti skylės, tikriausiai ten rastų šitą pamestinuką, o tuomet pamažėle palengvėle aptiktų tavo pėdsakus ir prisikastų prie tavęs. Aha, kažkieno čia vaikštinėta po kanalą! Kieno čia būta? Pro kur išeita? Ar niekas jo nematė išeinant? Policija velnių priėdusi. Kloaka – išdavikė, ji viską išpliauškia. Juk toks radinys čia – retenybė, toks dalykas patraukia dėmesį, į kloaką nedaug kas užeina savo reikalų tvarkyti, o upė priklauso visiems. Upė – tikras kapas. Na, po mėnesio išgriebs žmogų iš Sen Klu tinklo. Bet kas tada bus belikę iš jo? Dvėseliena, ir daugiau nieko! Kas tą žmogų nugalabijo? Paryžius. Teismas nė tardymo nepradės. Tu gerai padarei.

Kuo daugiau Tenardjė postringavo, tuo atkakliau Žanas Valžanas tylėjo. Tenardjė vėl jį papurtė už peties:

– O dabar baigiam reikalą. Pasidalykim. Tu matei mano raktą, dabar parodyk savo pinigus.

Tenardjė atrodė nerimastingas, keistas, nepatiklus; truputį grėslus, bet drauge ir bičiuliškas.

Keistas dalykas, Tenardjė laikysena atrodė nenatūrali, lyg jis būtų suglumęs; nesistengdamas maskuotis paslaptingumu, vis dėlto kalbėjo tyliai ir kartais, pridėjęs prie lūpų pirštą, sušnibždėdavo: „Tss!“ Sunku buvo suprasti kodėl. Be jų, čia nieko daugiau nebuvo. Žanas Valžanas pagalvojo, gal kur nors netoliese, kokiame užkaboryje, tūno pasislėpę daugiau banditų, o Tenardjė neturi didelio noro su jais dalytis grobiu.

Tenardjė vėl prabilo:

– Baikim. Kiek tu sukrapštei šito kvaišos dėkluose?

Žanas Valžanas pasirausė savo kišenėse.

Atsimename, kad jis turėjo paprotį visuomet nešiotis pinigų. Niūriame, pavojų pilname gyvenime, kuriam jis buvo pasmerktas, šis įprotis jam virto taisykle. Deja, šį kartą jis buvo užkluptas iš netyčių. Vakar vakare jis buvo toks prislėgtas ir nusiminęs, kad, vilkdamasis nacionalinės gvardijos uniforma, visai užmiršo pasiimti piniginę. Tik liemenės kišenėlėje užtiko keletą monetų. Iš viso susidarė apie trisdešimt frankų. Žanas Valžanas išvertė dumbliną kišenę ir ant kanalo sienelės briaunos išdėjo vieną luidorą, dvi penkiafrankes monetas ir penkis ar šešis variokus po du su.

Tenardjė atkišo apatinę lūpą ir reikšmingai pakraipė galvą.

– Tai tu be reikalo jį nudobei, – tarė jis.

Be jokių ceremonijų jis ėmė kniaustis po Žano Valžano ir Marijaus kišenes. Žanas Valžanas jam nekliudė, tik stengėsi nesukti veido į šviesą. Čiupinėdamas Marijaus švarką, Tenardjė, Žanui Valžanui nematant, vikriai, kaip prityręs kišenvagis, atplėšė gelumbės sklypelį ir įsikišo už palaidinės, turbūt tikėdamasis, kad šis medžiagos gabalėlis vėliau jam padės atpažinti užmuštąjį ar susekti užmušėją. Bet nerado nieko daugiau, ką dar būtų buvę galima pridėti prie tų trisdešimties frankų.

– Kas tiesa, tai tiesa, – burbtelėjo jis, – tiek tėra per abudu.

Ir, užmiršęs savo pasiūlymą dalytis laimikį pusiau, susišlavė viską.

Žiūrėdamas į variokus, Tenardjė truputį pasvyravo, tačiau pasvarstęs ir juos susižėrė, sakydamas:

– Tiek to! Betgi tu, galima sakyti, be naudos nukepei žmogų.

Tai taręs, jis vėl išsitraukė iš po palaidinės raktą.

– O dabar, bičiuli, kraustykis. Čia kaip mugėje – išeinant reikia užsimokėti. Tu užsimokėjai, gali sau eiti.

Ir ėmė juoktis.

Ar galimas daiktas, kad Tenardjė, savo raktu atrakindamas duris ir išleisdamas į laisvę nepažįstamą žmogų, užuot pats išėjęs, turėjo nuoširdų, nesavanaudišką norą išgelbėti galvažudį? Šituo mes leisime sau paabejoti.

Tenardjė padėjo Žanui Valžanui užsidėti ant pečių Marijų, paskui basų pirštų galais pritykino prie grotinių durų, davė Žanui Valžanui ženklą sekti paskui jį, dirstelėjo lauk ir, pridėjęs pirštą prie lūpų, keletą sekundžių stovėjo sustingęs, tarsi lūkuriuodamas; pagaliau, apsižvalgęs aplinkui, įkišo raktą į spyną. Slystelėjo užrakto liežuvėlis, ir durys atsivėrė, nė trupučio netrinkteldamos ir nesugirgždėdamos. Nepasigirdo nė mažiausio garso. Be jokios abejonės, grotinės durys ir jų vyriai buvo rūpestingai patepti ir darinėjami daug dažniau, negu galėjai manyti. Tasai tylumas buvo klaikus; už jo vaidenosi slapti pasirodymai ir išnykimai, neįgirdimi nakties verslo žmonių atėjimai ir išėjimai, tykūs, vilkiški nusikaltimo žingsniai. Kloaka, matyt, bendravo su kažkokia paslaptinga gauja. Šios tylios grotos buvo slėpikės.

Tenardjė pravėrė duris lygiai tiek, kad pro jas išlįstų Žanas Valžanas, paskui jas uždarė, dukart apsuko spynoje raktą ir vėl pasinėrė tamsybėse, nesukėlęs nė mažiausio triukšmo, –

tarsi vėjelis būtų dvelktelėjęs ar aksominėmis letenomis praėjęs tigras. Po valandėlės toji šlykštaus pavidalo apvaizda dingo neregimybėje.

Žanas Valžanas išėjo į laisvę.

IX

MARIJŲ PALAIKO MIRUSIU ŽMOGUS, KURIS APIE TOKIUS DALYKUS NUSIMANO

Žanas Valžanas nuleido Marijų kranto atšlaitėje.

Jie laisvėje!

Miazmos, tamsa, siaubas atitolo. Žanas Valžanas laisvai kvėpavo tyru, sveiku, maloniu oru, užplūdusiu jį gaivinančia srove. Visur aplinkui glūdėjo tyla, žavi giedro vakaro tyla, kai danguje nėra nė debesėlio. Buvo prieblanda, artėjo naktis, didi išlaisvintoja, ištikima bičiulė visiems, kam reikalinga tamsos skraistė skausmingam nerimui nuslopinti. Dangus iš visų pusių skleidė begalinę rimtį. Tykus upės teliūškavimas po kojomis priminė bučinio garsą. Eliziejaus laukų guobose prieš naktį tarp savęs skardenosi paukščiai; toli aplinkui sklido jų šeimų dialogai. Kur ne kur melsvame zenite pasirodė žvaigždės; blyškios, tarytum svajonėse, jos mirgėjo beribėje dangaus gelmėje lyg vos įžiūrimi blizgučiai. Vakaras apgaubė Žaną Valžaną švelniais begalybės kerais.

Nenusakoma, žavi valanda, kurios negalima pavadinti nei naktimi, nei diena. Buvo jau tiek tamsu, jog tolumoje nieko nebesimatė, ir dar tiek šviesu, jog iš arti galėjai pažinti žmogų.

Žanas Valžanas keletą sekundžių lyg užburtas gėrėjosi šia didinga ir švelnia rimtimi; esti tokių užsimiršimo valandėlių, kai skausmas ir nerimas nustoja kankinti nelaimingą žmogų; mintis lyg aptemsta, palaiminga taika apglobia svajotoją tarsi naktis; ir siela toje spinduliuojančioje prieblandoje sutviska žvaigždėmis lyg žiburiuotas dangus. Žanas Valžanas nejučia pasidavė geismui kontempliuoti neaprėpiamą ūkaną, švytinčią viršum jo galvos; susimąstęs jis pasinėrė iškilmingoje amžino dangaus tyloje ir tartum apsiplovė ekstazėje ir maldoje. Paskui, susigriebęs ir lyg prisiminęs savo pareigą, pasilenkė prie Marijaus ir, pasisėmęs saują vandens, keletu lašų apšlakstė jam veidą. Marijaus blakstienos neatsimerkė, bet pravira burna tebekvėpavo.

Žanas Valžanas dar norėjo pasemti vandens, tik staiga pajuto keistą nesmagumą, kurį žmogus patiria tada, kai už jo stovi kažkas nematomas.

Jau esame kalbėję apie šitą kiekvienam žmogui pažįstamą jausmą.

Žanas Valžanas atsigrįžo.

Kaip ir aną kartą, kažkas iš tikrųjų buvo už jo nugaros.

Keli žingsniai nuo Žano Valžano, pasilenkusio ties Marijum, stovėjo aukšto ūgio vyras su ilgu redingotu, susinėręs ant krūtinės rankas, dešinėje rankoje laikantis vėzdą su švi-

nine buože.

Vakaro tamsoje jis atrodė lyg vaiduoklis. Prietaringas žmogus būtų jo nusigandęs dėl tamsos, o protingas žmogus – dėl vėzdo.

Žanas Valžanas pažino Žaverą.

Skaitytojas, be abejonės, įspėjo, kad Tenardjė persekiotojas buvo ne kas kitas, o Žaveras. Netikėtai ištrūkęs iš barikados sveikas ir gyvas, Žaveras tuojau pat nuvyko į policijos prefektūrą, trumpoje audiencijoje asmeniškai apie viską raportavo pačiam prefektui ir negaišdamas vėl stojo eiti savo pareigų, tarp kurių, kaip atsimename iš rasto pas jį raštelio, buvo nurodymas sekti atšlaitę dešiniajame Senos krante, ties Eliziejaus laukais, nes toji vieta jau kuris laikas traukė policijos dėmesį. Ten jisai pastebėjo Tenardjė ir nusekė įkandin jo. Visa kita mes žinome.

Taip pat mums suprantama, kad toks paslaugus šitų grotinių durų atsivėrimas prieš Žaną Valžaną buvo Tenardjė gudrybė. Tenardjė jautė, kad Žaveras dar vis tebetyko; persekiojamas žmogus turi neklaidingą uoslę; tam pėdsekiui šuniui reikėjo numesti kaulą. Galvažudys – koks laimikis! Tai tokia auka, kuri kiekvieną sugundys. Išleisdamas į laisvę Žaną Valžaną vietoj savęs, Tenardjė pakišo policininkui kitą grobį, nukreipė jį kitomis pėdomis, jam parodė stambesnį žvėrį, atlygino Žaverui už ilgą laukimą, kas šnipui visada labai malonu, o pats, uždirbęs trisdešimt frankų, turėjo tvirtą viltį šiuo klastingu manevru ištrūkti.

Žanas Valžanas, nuo vilko bėgdamas, užšoko ant meškos.

Vieną paskui kitą išgyventi du tokius susitikimus – iš Tenardjė pakliūti į Žavero nagus! Tai buvo skaudus smūgis.

Žaveras nepažino Žano Valžano, kuris, kaip sakėme, buvo nepanašus pats į save. Tebestovėdamas, vis dar susinėręs ant krūtinės rankas ir tik nepastebimu judesiu tvirčiau suspaudęs rankoje vėzdą, Žaveras trumpai ir ramiai paklausė:

– Kas jūs?

– Aš.

– Kas tas aš?

– Žanas Valžanas.

Žaveras įsikando vėzdą, pasilenkė, truputį pritūpė, uždėjo savo galingas rankas Žanui Valžanui ant pečių, lyg replėmis juos suspausdamas, atidžiai įsižiūrėjo į jį ir pažino. Jų veidai beveik susilietė. Žavero žvilgsnis buvo siaubingas.

Žanas Valžanas tarsi nepajuto Žavero gniaužtų ir laikėsi ramiai – taip liūtas neatkreiptų dėmesio į lūšies nagus.

– Inspektoriau Žaverai, – tarė jis, – aš jūsų rankose. Jau nuo šio ryto aš save laikau jūsų belaisviu. Aš jums daviau savo adresą, vadinasi, nemanau nuo jūsų slėptis. Imkite mane. Tik vieno dalyko jus prašau.

Žaveras tarytum nieko negirdėjo. Jisai įsisiurbė į Žaną Valžaną savo veriamu žvilgsniu. Jo sukąsti žandikauliai ir lig pat nosies užriestos lūpos rodė nuožmų susimąstymą. Galiausiai jis paleido Žaną Valžaną, atsitiesė visu augumu, vėl pasiėmė į ranką vėzdą ir lyg per sapną veikiau sušnibždėjo, negu ištarė šiuos žodžius:

– Ką jūs čia veikiate? Ir kas tai per žmogus?

Žaveras jau nebevadino Žano Valžano „tu“.

Žanas Valžanas atsakė, ir jo balsas lyg prižadino Žaverą:

– Apie jį aš kaip tik ir norėjau su jumis pakalbėti. Su manimi jūs darykite, ką tinkamas, bet pirma padėkite man jį nugabenti namo. Aš tik to jus teprašau.

Žavero veidas persikreipė – šitaip jam atsitikdavo kiekvieną kartą, kai jis bijodavo, kad jo kas neįtartų galint padaryti kokią nuolaidą. Vis dėlto neigiamo atsakymo jis nedavė.

Žaveras vėl pasilenkė, išsitraukė iš kišenės nosinę ir, suvilgęs ją vandenyje, nušluostė sukruvintą Marijaus kaktą.

– Šitas vyras buvo barikadoje, – tarė jis pusbalsiu, lyg kalbėdamas pats su savimi. – Tai tas, kurį visi vadino Marijum.

Šis pirmaeilis šnipas, net mirties laukdamas, viską pastebėjo, viską nusiklausė, viską įsidėmėjo; jis šnipinėjo net agonijoje ir, viena koja stovėdamas kape, viską dėjosi į galvą.

Žaveras pagriebė Marijaus ranką, pačiupinėjo pulsą.

– Jis sužeistas, – tarė Žanas Valžanas.

– Jis miręs, – tarė Žaveras.

Žanas Valžanas atsakė:

– Ne. Šiuo metu tebegyvas.

– Vadinasi, jūs jį čia atnešėte nuo barikados? – paklausė Žaveras.

Matyti, jis buvo kažkuo labai susirūpinęs, jeigu nesistengė išsiaiškinti to įtartino pabėgimo per kloakos požemius ir net nepastebėjo, kad Žanas Valžanas į jo klausimą nieko neatsakė.

Žanas Valžanas savo ruožtu teturėjo, regis, vieną rūpestį. Jis vėl pratarė:

– Jis gyvena Marė kvartale, Kalvarijos Seserų gatvėje, pas savo senelį... Užmiršau jo pavardę.

Žanas Valžanas pasirausė Marijaus švarko kišenėse, surado užrašų knygelę, atvertė paties Marijaus ranka pieštuku prirašytą puslapį ir padavė jį Žaverui.

Vakaro dangus dar tiek ruseno, jog galėjai skaityti. Be to, Žavero akys fosforescavo kaip plėšrių nakties paukščių akys. Jis išskaitė Marijaus parašytas eilutes ir pro dantis burbtelėjo:

– Žilnormanas, Kalvarijos Seserų gatvė, 6 numeris.

Paskui sušuko:

– Vežike!

Atsimename fiakrą, kuris krantinėje „dėl visa ko“ laukė Žavero.

Marijaus užrašų knygelę Žaveras pasiliko sau.

Po valandėlės karieta girdyklos keliu nusileido žemyn, prie kranto, Marijus buvo įkeltas ant užpakalinės pasostės, o Žaveras atsisėdo šalia Žano Valžano ant priešakinės sėdynės.

Durelės užsitrenkė, ir fiakras greitai nuriedėjo krantine aukštyn Bastilijos link.

Jie pasuko iš krantinės į gatves. Vežikas juodu siluetu stūksojo ant savo pasostės, nuolat plakdamas liesus arklius. Fiakre vyravo šalta tyla. Nejudantis Marijaus kūnas, atšlietas į karietos kampą, nusvirusia ant krūtinės galva, nukarusiomis rankomis, ištiestomis sustirusiomis kojomis, tarytum laukė guldomas į karstą; Žanas Valžanas atrodė išaustas iš sutemų, o Žaveras iškaltas iš akmens. Šioje karietoje, kuri buvo sklidina nakties tamsos

ir kurios vidus, pravažiuojant pro žibintus, kiekvieną kartą lyg nuo žaibo tvykstelėjimo nušvisdavo melsva vaiduokliška šviesa, atsitiktinumas klaikiai suvedė ir sustatė akis į akį tris tragiškos nejudamybės įkūnijimus: lavoną, šmėklą, statulą.

X

SŪNAUS PALAIDŪNO SUGRĮŽIMAS

Kiekvieną kartą karietai krestelėjus nuo Marijaus plaukų nuvarvėdavo lašas kraujo.

Jau buvo visiškai sutemę, kai fiakras privažiavo prie Kalvarijos Seserų gatvės šešto numerio.

Žaveras pirmas išlipo iš karietos, metė akį į numerį viršum vartų ir, pakėlęs sunkų kaltos geležies plaktuką, sena mada papuoštą ornamentu, vaizduojančiu kaktomis susidūrusius satyrą ir ožį, smarkiai pabeldė. Durys prasivėrė, Žaveras jas atidarė. Žiovaudamas pasirodė apsnūdęs durininkas su žvake rankoje.

Namuose visi miegojo. Marė kvartale žmonės gula anksti, ypač maišto dienomis. Ši rami sena miesto dalis, revoliucijos išgąsdinta, ieškojo išsigelbėjimo miege: taip vaikai, bijodami baubo, greitai slepia galvą po apklotu.

Tuo tarpu Žanas Valžanas, vežiko padedamas, iškėlė Marijų iš fiakro; Žanas Valžanas jį laikė už pažastų, o vežikas už kojų.

Šitaip nešdamas Marijų, Žanas Valanas pakišo ranką po jo suplėšytais drabužiais, pridėjo prie krūtinės ir pajuto, kad širdis dar tebeplaka. Ji net plakė truputėlį stipriau, tarytum karietos kratymas būtų sukėlęs gyvybinių jėgų antplūdį.

Žaveras paklausė durininką atžariu tonu, kuris ir dera valdžios atstovui, kalbančiam su maištininko tarnu:

– Ar čia gyvena toks Žilnormanas?

– Gyvena. Ko jums reikia iš jo?

– Atvežėme jo sūnų.

– Sūnų? – paklausė galutinai apkvaišęs durininkas.

– Jis nebegyvas.

Stovėdamas už Žavero nugaros, apiplyšęs ir purvinas Žanas Valžanas, į kurį durininkas baimingai įbedė akis, galva jam parodė ženklą, kad tai netiesa.

Durininkas, atrodė, nesuprato nei Žavero žodžių, nei Žano Valžano ženklo.

Žaveras kalbėjo toliau:

– Jis nusidangino į barikadą ir štai ką pelnė.

– Barikadą?! – sušuko durininkas.

– Jį ten nudėjo. Eik ir prikelk tėvą.

Durininkas nepajudėjo iš vietos.

– Eik, kad sakau! – pakartojo Žaveras.

Ir pridūrė:

– Rytoj čia bus šermenys.

Žaveras visuomenės gyvenimo įvykius skirstė kategorijomis, ir tai buvo svarbiausias pagrindas imtis įspėjamųjų ar kardomųjų priemonių; bet kuriam atsitiktinumui buvo paskirta atitinkama vieta; visi galimi įvykiai jam sakytum gulėjo sudėlioti tam tikruose stalčiuose, iš kurių pasirodydavo drauge arba atskirai, pagal aplinkybes; gatvėse, pavyzdžiui, galėjo kilti triukšmas, maištas, vykti karnavalas, laidotuvės.

Durininkas prižadino tiktai Baską. Baskas prižadino Nikoletę; Nikoletė prižadino tetą Žilnorman. O dėl senelio, tai jį paliko ramybėje, nusprendę, kad juo vėliau jis patirs šią žinią, juo geriau.

Marijų jie užnešė į antrą aukštą, tačiau taip tyliai, jog kitose namo patalpose niekas nieko negirdėjo, ir paguldė ant senos sofos pono Žilnormano prieškambaryje; Baskui išėjus ieškoti gydytojo, Nikoletei pradėjus raustis skalbinių spintose, Žanas Valžanas ant savo peties pajuto Žavero ranką. Jis suprato ir nulipo apačion, girdėdamas užpakalyje neatsiliekančio Žavero žingsnius.

Durininkas žiūrėjo jiems iš paskos tokia pat mieguista ir baugščia mina, kaip buvo juos sutikęs.

Jie vėl sėdo į fiakrą, o vežikas užsilipo ant savo pasostės.

– Inspektoriau Žaverai, – tarė Žanas Valžanas, – padarykite man dar vieną paslaugą.

– Kokią? – atžariai paklausė Žaveras.

– Leiskite man valandėlę pareiti namo. O paskui darykite su manimi, ką norite.

Žaveras keletą sekundžių patylėjo, įkniaubęs smakrą į redingoto apykaklę, paskui nuleido priešakinį karietos langutį.

– Vežike, – tarė jis, – į Ginkluoto Žmogaus gatvę, numeris septintas.

XI

NEPAJUDINAMŲ PAMATŲ SUKRĖTIMAS

Visą kelią nė vienas jų neatvėrė burnos.

Ko norėjo Žanas Valžanas? Užbaigti tai, ką buvo pradėjęs; įspėti Kozetę, jai pranešti, kur yra Marijus, galbūt jai duoti kitų naudingų nurodymų, padaryti, jei suspės, paskutinius patvarkymus. O dėl jo paties, dėl jo asmeninio likimo, tai viskas buvo baigta; jis pateko Žaverui į rankas ir nesipriešino; kitam tokioje padėtyje gal būtų dingtelėjusi mintis apie virvę, gautą iš Tenardjė, ir apie geležinius grotų virbus pačioje pirmoje kalėjimo kameroje, į kurią jis pateks; tačiau po susitikimo su vyskupu bet kuris pasikėsinimas, net prieš savo paties gyvybę, tai pabrėžiame, keldavo Žanui Valžanui gilų religinį protestą.

Nusižudymas, šis nesuvokiamas smurto aktas prieš nežinomybę, galbūt tam tikru mastu žudąs sielą, Žanui Valžanui atrodė neįmanomas.

Prie posūkio į Ginkluoto Žmogaus gatvę fiakras sustojo, nes toji gatvė labai siaura ir vežimai tenai įvažiuoti negali. Žaveras ir Žanas Valžanas išlipo.

Vežikas nuolankiai paprašė „poną inspektorių" atkreipti dėmesį, jog Utrechto aksomas karietos viduje visas suterštas užmušto žmogaus krauju ir žudiko purvu. Tiek jis ir tesuvokė. Vežikas pridūrė, kad jam turėtų būti atlyginta už nuostolius. Išsitraukęs iš kišenės savo kontrolinę knygelę, jis dar paprašė poną inspektorių teiktis tenai įrašyti „šiokią tokią atestaciją, kad ir visai trumputę".

Žaveras atstūmė knygelę, kurią laikė atkišęs vežikas, ir paklausė:

– Kiek tau reikia, įskaitant stovėjimą ir važiavimą?

– Dabar jau ketvirtis aštuntos, – atsakė vežikas, – o ir mano aksomas buvo naujutėlis. Aštuoniasdešimt frankų, ponas inspektoriau.

Žaveras išsiėmė iš kišenės keturis napoleonus ir atleido fiakrą.

Žanas Valžanas pamanė, kad Žaveras jį ketina veste nusivesti į Archyvo ar Baltųjų Mantijų gatvės sargybos postą, kurie buvo visai čia pat.

Jiedu žengė gatve. Kaip paprastai, ji buvo tuščia. Žaveras sekė Žanui Valžanui iš paskos. Jie priėjo septintą numerį. Žanas Valžanas pabeldė. Durys atsidarė.

– Gerai, – tarė Žaveras – Eikite vidun.

Jis pridūrė su keista išraiška veide, tokiu tonu, lyg būtų kalbėjęs prisiversdamas:

– Aš jūsų palauksiu šičia.

Žanas Valžanas pasižiūrėjo į Žaverą. Tokia elgsena Žaverui toli gražu nebuvo įprasta. Vis dėlto šis niekinamas pasitikėjimas, kurį dabar jam rodė Žaveras, – pasitikėjimas katės, paleidžiančios pelę tiek, kad visuomet ją spėtų pagriebti nagais, – negalėjo ypatingai nustebinti Žano Valžano, nes jis pats jau buvo nusprendęs pasiduoti į teisingumo rankas ir šitaip viską užbaigti. Jis pastūmė duris, įėjo į vidų, šūktelėjo „tai aš" durininkui, kuris patraukė durų virvutę, nesikeldamas iš lovos, ir užlipo laiptais.

Pasiekęs antrą aukštą, Žanas Valžanas stabtelėjo. Kiekviename skausmingame kelyje būna sustojimų. Pakeliamasis aikštelės langas buvo atdaras. Kaip daugelyje senovinių namų, laiptų langas buvo į gatvę. Nuo gatvės žibinto, stovinčio kaip tik priešpriešiais, ant pakopų krito šioks toks atšvaitas: nieko nekainuojantis laiptų apšvietimas.

Žanas Valžanas, ar norėdamas kvėptelėti gryno oro, ar nesąmoningai, iškišo galvą pro langą. Pažvelgė į gatvę. Ši buvo labai trumpa, ir žibintas ją apšvietė visą kiaurai. Žanas Valžanas iš nuostabos apstulbo: gatvėje nieko nesimatė.

Žaveras buvo nuėjęs.

XII

SENELIS

Sofą, ant kurios lyg negyvas tebetįsojo Marijus, Baskas ir durininkas pernešė į saloną. Atėjo skubiai pakviestas gydytojas. Atsikėlė ir teta Žilnorman.

Išsigandusi teta Žilnorman vaikščiojo šen ir ten, grąžydama rankas, ir tik vapėjo: „Dieve gerasis, ar galimas daiktas!“ Protarpiais ji pridurdavo: „Viskas dabar bus iškruvinta!“ Pirmam siaubui praėjus, tetulės protas sugebėjo filosofiškai įvertinti padėtį ir šūktelti: „Taip ir turėjo baigtis!“ Vis dėlto ji dar netvirtino: „Aš juk seniai taip sakiau!“ – kaip panašiais atvejais įprasta.

Daktarui paliepus, šalia sofos buvo ištiesta sudedamoji lova. Gydytojas apžiūrėjo Marijų ir, konstatavęs, jog pulsas plaka, jog sužeistojo krūtinėje nėra jokios gilesnės žaizdos, o lūpų kampučiuose sukrekėjęs kraujas yra iš nosies ertmės, įsakė jį paguldyti aukštielninką lovoje, be jokio pagalvio, kad galva gulėtų viename lygyje su kūnu, net kiek žemiau, o taip pat įsakė apnuoginti krūtinę, kad būtų laisviau alsuoti. Panelė Žilnorman, pamačiusi, kad Marijus nurenginėjamas, tuojau pasišalino. Ji savo kambaryje atsidėjusi ėmė kalbėti rožančių.

Jokių vidinių sužalojimų gydytojas nerado; viena kulka, pataikiusi į užrašų knygelę, nuslydo į šalį ir praėjo palei šonkaulius, padarydama plėštinę žaizdą, iš pažiūros baisią, bet negilią, taigi nepavojingą. Ilgai bekeliaujant požemiais, galutinai išniro permuštas raktikaulis ir šitas sužeidimas tapo rimtas. Rankos buvo sukapotos kardais. Joks sužalojimas nedarkė veido, tačiau visa galva buvo lyg suraižyta. Kokie bus šių galvos žaizdų padariniai? Ar paliesta tik galvos oda? Ar pažeistas ir kiaušas? Dar buvo sunku nustatyti. Rimtas simptomas buvo apalpimas – nuo tokio apalpimo sužeistasis ne visuomet atsigauna. Be ko kita, Marijų laibai išsekino kraujavimas. Žemiau juostos žaizdų nebuvo, nes apatinę kūno dalį dengė barikada.

Baskas ir Nikoletė plėšė skalbinius ir gamino tvarsčius; Nikoletė juos siuvo, Baskas vyniojo. Neturint korpijos, gydytojui teko laikinai sustabdyti kraują vatos tamponais. Prie lovos ant stalo, kur buvo išdėstytas visas chirurginių instrumentų rinkinys, degė trys žvakės. Gydytojas šaltu vandeniu apiplovė Marijaus veidą ir plaukus. Per vieną akimirksnį visas kibiras buvo raudonas. Durininkas su žvake rankoje švietė daktarui.

Gydytojas atrodė nusiminęs ir susimąstęs. Protarpiais jis neigiamai papurtydavo galvą, tarsi atsakydamas į savo paties klausimus. Tokie paslaptingi daktaro dialogai su pačiu savimi ligoniui yra blogas ženklas.

Tuo momentu, kai gydytojas šluostė Marijui veidą ir švelniai pirštu lietė vis dar užmerktus jo vokus, salono gale atsidarė durys, ir pasirodė aukšta balta figūra.

Tai buvo senelis.

Pastarąsias dvi dienas maištas smarkiai jaudino poną Žilnormaną, jis piktinosi ir nerimavo. Vakar naktį jis nebuvo sudėjęs akių, o visą dieną karščiavo. Vakare labai anksti atsigulė, liepęs namuose gerai užrakinti visas duris bei užsklęsti langines, ir iš nuovargio pagaliau užsnūdo.

Senų žmonių miegas jautrus; pono Žilnormano miegamasis buvo greta salono, ir, nors visi kiek įmanydami stengėsi nekelti nė mažiausio triukšmo, senis pabudo. Nustebintas šviesos, kuri skverbėsi pro durų plyšį, jis atsikėlė iš lovos ir, grabinėdamas tamsoje, priėjo prie durų.

Ponas Žilnormanas sustojo ant slenksčio apstulbęs, viena ranka laikydamasis už pravertų durų rankenos, truputį palenkęs į priekį kretančią galvą, apsivilkęs baltu chalatu, tiesiu ir lygiu kaip lavondengtė; jis atrodė lyg vaiduoklis, žvelgiantis į kapą.

Senis išvydo ryškiai apšviestą lovą ir ant čiužinio gulintį kruviną jaunuolį, išblyškusį kaip vaškas, užmerktomis akimis, pražiota burna, pamėlusiomis lūpomis, nuogą lig juostos, visą išraižytą raudonų žaizdų, nejudantį.

Jis sudrebėjo nuo galvos ligi kojų visais savo sukaulėjusiais sąnariais, jo akys su pageltusiais nuo senatvės baltymais apsiblausė ir padėro; veidas per vieną akimirksnį pasidarė žemės spalvos, subliūško ir liko panašus į kaukolę, rankos glebiai nukaro, lyg jose būtų nulūžusi spyruoklė, išskėsti senų rankų pirštai konvulsiškai sutirtėjo, keliai sulinko, ir pro išsiskleidusį chalatą pasimatė liesos nuogos kojos, apaugusios žilais plaukais; jisai sušnibždėjo:

– Marijau!

– Pone, – tarė Baskas. – Ponaitį ką tik dabar atnešė. Jis buvo barikadoje ir...

– Jis negyvas! – sušuko senis baisiu balsu. – Ak, galvažudys!

Ir staiga šitas šimtametis senis, lyg ištiktas kokio pomirtinio atsimainymo, atsitiesė it jaunuolis.

– Pone, – tarė jis, – jūs gydytojas. Pirmiausia pasakykite man vieną dalyką: jis miręs, tiesa?

Gydytojas, visas sunerimęs ir nusigandęs, tylėjo.

Grąžydamas rankas, ponas Žilnormanas prapliupo klaikiu juoku.

– Jis negyvas! Negyvas! Jis davėsi nužudomas ant barikados! Iš neapykantos man! Jis troško mane įpykdyti! A, kraugerys! Mat kaip jis pas mane grįžta! Varge mano, jis nebegyvas!

Senelis priėjo prie lango, plačiai jį atvėrė, lyg būtų jam stigę oro, ir, įbedęs akis į tamsą, ėmė kalbėti miegančiai gatvei:

– Subadytas, sukapotas, paskerstas, suniokotas, sudraskytas, suplėšytas į gabalus! Ar matote, koks jis nenaudėlis! Jis puikiai žinojo, kad aš jo laukiu, kad liepiau jam paruošti kambarį, kad savo lovos galvūgalyje pakabinau jo atvaizdą iš tų laikų, kai jis dar buvo mažas vaikas! Jis puikiai žinojo, kad namie yra laukiamas, kad aš daug metų jį šaukiu, kad kiaurus vakarus išsėdžiu prie židinio, susidėjęs ant kelių rankas ir neišmanydamas ką daryti, kad aš dėl to vos neinu iš proto! Tu gerai žinojai, kad tau reikia tik pareiti ir pasakyti: „Štai ir aš“ – ir tu būtum likęs pilnas namų šeimininkas, o aš būčiau tavęs klausęs, ir su savo iškaršusiu, kvailu seneliu tu būtum galėjęs daryti ką tinkamas! Tu tai gerai žinojai ir vis dėlto sakei: „Ne, jis rojalistas, aš negrįšiu pas jį!“ Ir nuėjai į barikadas, ir leidaisi nužudomas iš pasiutimo, tyčia, keršydamas už tai, ką tau buvau pasakęs apie Beri diuką! Ar tai ne niekšiška! Nagi, gulkitės po to į lovą ir pamėginkite ramiai miegoti! Jis mirė. Štai koks mano pabudimas.

Gydytojas, kuriam ėmė kelti susirūpinimą jau abudu, valandėlei paliko Marijų, priėjo prie pono Žilnormano ir paėmė jam už rankos. Senukas atsigręžė, pažiūrėjo į jį išplėstomis, krauju pasruvusiomis akimis ir ramiai tarė:

– Dėkoju jums, pone. Aš ramus, aš vyras, aš mačiau, kaip mirė Liudvikas XVI, aš moku pakelti smūgius. Bet štai kas ypač baisu – tai mintis, kad visas tas blogis – jūsų laikraščių darbas. Gerai, jūs turėsite raševių, plepių, advokatų, oratorių, tribūnų, diskusijų, turėsite progresą, švietimą, žmogaus teises, spaudos laisvę, bet štai pažiūrėkite, kaip

jums parneš namo jūsų vaikus! Ak, Marijau! Juk tai kraupu! Užmuštas! Mirė anksčiau už mane! Ant barikados! Ak, banditas! Daktare, jūs, rodos, gyvenate mūsų kvartale, tiesa? O, aš jus puikiai pažįstu. Pro savo langą dažnai jus matau važiuojant kabrioletu. Aš jums viską pasakysiu. Jūs be reikalo manote, kad aš esu įširdęs. Ant mirusiųjų niekas neširsta. Tai būtų kvaila. Bet juk aš užauginau šitą vaiką. Aš jau buvau senas, kai jis dar buvo visai mažutis. Jis žaisdavo Tiuilri parke su kastuvėliu ir vežimuku, o kad sargai nesibartų, aš su savo lazda užlygindavau visas duobutes, kurias jis kastuvėliu išmušdavo žemėje. O štai kartą jis sušuko: „Šalin Liudviką XVIII!“ – ir išėjo iš namų. Tai ne mano kaltė. Jis buvo toks rausvutis, toks geltonplaukis. Jo motina mirusi. Ar jūs esate pastebėję, kad visi maži vaikai geltonplaukiai? Kodėl taip yra? Jis – vieno iš tų Luaros galvažudžių sūnus. Bet juk vaikai neatsako už savo tėvų nusikaltimus. Atsimenu, kai jis buvo va šitoksai. Jam niekaip nesisekdavo ištarti „d“. Jis taip švelniai ir nesuprantamai čiauškėdavo – lyg paukštelis čiulbėdavo. Atsimenu, kartą prie Herkulio Farneziškio statulos šį vaikutį apstojo žmonės, stebėdamiesi juo ir grožėdamiesi, – toks jis buvo dailus! Tokios galvutės būna tiktai paveiksluose. Aš su juo kalbėdavau piktu balsu, grūmodavau jam lazda, bet jis puikiai žinojo, kad tai tik juokai. Rytą, kai jis įbėgdavo į mano miegamąjį, aš niurgzdavau, bet man atrodydavo, kad užtekėjo saulutė. Negalima atsilaikyti prieš tokius bambalus. Jie užvaldo jus, laiko ir jūsų nepaleidžia. Tiesą pasakius, nieko negalėjo būti žavingesnio už tą berniuką. O ką jūs dabar galite man pasakyti apie visus jūsų lafajetus ir benžamenus konstanus, apie jūsų tiurkiuji de korselius[41], apie visus tuos, kurie man jį užmušė? Tai jums gražiuoju nesibaigs.

Ponas Žilnormanas priėjo prie išblyškusio kaip lavonas ir nejudančio Marijaus, prie kurio jau triūsė gydytojas, ir vėl ėmė grąžyti rankas. Išbalusios senio lūpos tarsi nesąmoningai krutėjo, ir iš jų veržėsi, nelyginant silpni atodūsiai pro priešmirtinį gargėjimą, vos girdimi žodžiai:

– Ak tu, beširdi! Ak tu, jakobine! Ak, piktadary! Ak tu, galvažudy!

Tai buvo tylūs merdinčiojo priekaištai lavonui.

Vidiniai sukrėtimai visuomet galų gale atsispindi išorėje, ir senukas vėl pradėjo rišliai kalbėti, tačiau atrodė, kad jam trūksta jėgų žodžiams ištarti: jo balsas pasidarė toks duslus ir silpnas, lyg būtų sklidęs nuo kito prarajos krašto:

– Man visai vis tiek, aš ir pats greit mirsiu. Bet kai pagalvoji, negi atsirastų Paryžiuje tokia keistuolė, kuri nesidžiaugtų, galėdama padaryti laimingą šitą netikėlį! Nenaudėlis! Užuot linksminęsis ir džiaugęsis gyvenimu, jis nuėjo muštis ir leidosi suvarpomas kulkų kaip paskutinis asilas! O kad dar būtų už ką! Už respubliką! Užuot šokęs pokylyje Šomjere, kaip dera jaunuoliams! Juk jam tik dvidešimt metų. Respublika – kokia kvaila nesąmonė. Vargšės motinos, gimdykite po to gražius berniukus! Aš jums sakau, jis miręs. Vadinasi, pro mūsų vartus išeis viena paskui kitą dvi laidotuvių procesijos. Taigi tu iškrėtei šitą pokštą dėl gražių generolo Lamarko akių. Ką jis tau gero padarė, tas generolas Lamarkas? Tas muškietininkas, tas plepys! Duotis užmušamam dėl numirėlio! Juk reikia iš proto išeiti! Tik jūs supraskite: dvidešimties metų! Ir jam neatėjo į galvą atsigręžti atgal ir pasižiūrėti, ar kas nors nelieka užpakalyje! O dabar štai mirk, vargšas seni, vienatvėje. Stipk savo palėpėje, senas apuoke! Ką gi, taip ir geriau, to aš ir norėjau, tai mane pribaigs. Aš per daug

senas, man šimtas metų, man šimtas tūkstančių metų, aš jau seniai turiu teisę mirti. Šitas smūgis mane ir nugalabys. Vadinasi, viskas baigta. Kokia laimė! Kam dar jam kišate uostyti amoniaką, kam ši krūva visokių vaistų! Jūs be reikalo vargstate, kvailas daktare! Kam gi, juk jis miręs, tikrai miręs. Aš apie tai nusimanau, nes pats jau irgi esu nebegyvas. Jis tai jau nesustos pusiaukelėje! Niekšingi, niekšingi, niekšingi laikai! Štai ką aš manau apie jus, apie jūsų idėjas, jūsų sistemas, apie jūsų vadovus, jūsų orakulus, daktarus, apie jūsų niekšus rašytojus, sukčius filosofus ir apie visas tas revoliucijas, kurios jau šešiasdešimt metų tik gąsdina varnas Tiuilri sode! O jeigu tu buvai toks beširdis ir šitaip galėjai duotis užmušamas, tai ir gerai, aš visai nesisielosiu dėl tavo mirties, ar girdi tu, žudike!

Šią akimirką Marijaus akys iš lėto prasimerkė, ir jo žvilgsnis, dar letargiškos nuostabos apvilktas, nukrypo į senelį Žilnormaną.

– Marijau! – sušuko senis. – Marijau! Berneli mano mielas! Mano vaikuti! Mano sūnau numylėtas! Tu atsimerkei, tu žiūri į mane, tu gyvas, ačiū tau!

Ir jis krito be sąmonės.

KETVIRTOJI KNYGA

ŽAVERAS IŠMUŠTAS IŠ VĖŽIŲ

Žaveras lėtu žingsniu, lyg nenorom, paliko Ginkluoto Žmogaus gatvę.

Pirmą kartą savo gyvenime jis žengė nuleidęs galvą, ir taip pat pirmą kartą savo gyvenime – susidėjęs rankas už nugaros.

Iki šios dienos iš dviejų Napoleono pozų Žaveras mėgdžiodavo tik tą, kuri rodo pasitikėjimą savimi, – sunertas ant krūtinės rankas. Poza, reiškianti neryžtingumą, rankos už nugaros, jam buvo nežinoma. O dabar įvyko pasikeitimas; visa jo figūra, delsi ir niūri, turėjo sielos nerimo žymių.

Žaveras leidosi vis gilyn į tylias gatves.

Jis ėjo viena kryptimi.

Trumpiausiu keliu patraukęs prie Senos, jisai pasiekė Guobų krantinę, pasuko palei krantą, perėjo Grevo aikštę ir sustojo prie Dievo Motinos tilto kampo, netoli Šatlė aikštės sargybos posto. Šioje vietoje Sena, atitverta Dievo Motinos ir Banko tiltais, o iš šonų Odminių ir Gėlių krantinėmis, sudaro savotišką kvadratini ežerą su smarkia srove per vidurį.

Valtininkai vengia tos Senos vietos. Nieko nėra pavojingesnio už šitą veržlią upės srovę, tais laikais dar suspaustą iš šalių ir rūsčiai kunkuliuojančią tarp dabar jau nugriauto malūno polių. Abu tiltai, esantys taip arti vienas antro, dar didina pavojų, nes vanduo su baisia jėga veržiasi po jų arkomis. Jis ten ritasi plačiais siautingais uruliais, glergėdamas ir šniokšdamas; srautas it pašėlęs daužo tilto taurus, lyg norėdamas galingomis vandens virvėmis juos raute išrauti. Žmonės, kurie ten įkrinta, jau nebeiškyla; geriausi plaukikai čia nuskęsta.

Žaveras atsirėmė abiem alkūnėmis ant turėklų, smakrą įkniaubė į delnus ir, nesąmoningai suleidęs pirštus į savo tankias žandenas, susimąstė.

Pačiose jo būtybės gelmėse ką tik įvyko lūžis, perversmas, katastrofa; jam buvo apie ką pagalvoti.

Žaveras baisiai kankinosi.

Štai jau kelios valandos, kai jis nebesuprato savęs. Jis jautė didelį sąmyšį; jo protas, toks šviesus per savo aklybę, neteko vaiskumo; tyrasis krištolas susidrumstė. Žaveras jautė, kad pareigos supratimas jo sąžinėje skilo pusiau, ir nemokėjo to nuo savęs nuslėpti. Kai jis taip netikėtai sutiko Žaną Valžaną Senos kranto atšlaitėje, jam pabudo instinktas – lyg vilkui, pagaliau vėl sugavusiam savo grobį, ir kartu lyg šuniui, vėl atradusiam savo šeimininką.

Žaveras matė priešais save du kelius, abu vienodai tiesius; tačiau tų kelių buvo du; tai kėlė jam siaubą, nes visą gyvenimą jis ėjo tik viena tiesia linija. Ir, kas dar baisiau, tiedu keliai buvo priešingi. Kiekviena iš tų tiesių linijų neigė antrąją. Kuri iš jų teisinga?

Jo padėtis buvo neapsakomai sunki.

Žinoti, jog turi būti dėkingas už savo gyvybės išgelbėjimą nusikaltėliui, pripažinti šią skolą ir ją grąžinti, prieš savo paties valią susilyginti su užkietėjusiu piktadariu, paslauga jam atsilyginti už jo paslaugą; išgirsti jį tau sakant: „Eik iš čia!“, o jam, tam katorgininkui, tarti: „Tu esi laisvas“; asmeniniais sumetimais paaukoti pareigą, šią visiems privalomą priedermę, ir kartu jausti, kad už tų asmeninių sumetimų taip pat glūdi kažkoks visiems privalomas, o gal ir aukščiausias įstatymas; išduoti visuomenę, kad liktum ištikimas savo sąžinei. Ir atsitik tu man, kad visos tos nesąmonės iš tikrųjų įvyktų ir sunkiai užgriūtų kaip tik jį patį, – štai kas jį siaubingai slėgė.

Įvyko negirdėtas dalykas, kuris jį didžiai nustebino: Žanas Valžanas jo pasigailėjo; tačiau įvyko dar vienas dalykas, kuris jį trenkte pritrenkė: jis pats, Žaveras, pasigailėjo Žano Valžano.

Kur jis atsidūrė? Jis stengėsi save suprasti ir pats savęs nebepažino.

Ką dabar daryti? Išduoti Žaną Valžaną – negerai; palikti Žaną Valžaną laisvėje taip pat negerai. Pirmu atveju valdžios atstovas puola žemiau už paskutinį katorgininką; antru – galerininkas iškyla aukščiau už įstatymą ir jį pamina po kojų. Abiem atvejais netenka garbės jis, Žaveras. Kad ir kokį padarysi sprendimą, vis tiek būsi puolęs. Žmogaus likime pasitaiko tokių stačių šlaitų, kurių negalima išvengti ir nuo kurių visas gyvenimas atrodo praraja. Žaveras buvo atsidūręs ant tokio skardžio krašto.

Visų labiausiai jį kankino tai, kad reikėjo galvoti. Jau vien prieštaringų jausmų aštrumas vertė galvoti. O tai jam buvo neįprasta ir be galo skausminga.

Mintyse visuomet glūdi tam tikra slapto maišto dalelė, ir Žaveras irzo, kad negalėjo nuo to apsisaugoti.

Bet kuri mintis, išeinanti už siauro jo pareigų rato, kiekvienu atveju jam būtų atrodžiusi nereikalinga ir varginanti, o galvoti apie ką tik praėjusios dienos įvykius jam buvo tiesiog kančia. Vis dėlto po visų tų sukrėtimų būtinai reikėjo pažvelgti į savo sąžinę ir duoti sau pačiam ataskaitą apie patį save.

Nuo to, ką jisai buvo padaręs, stačiai jį šiurpas ėmė. Jis, Žaveras, priešingai visoms policijos taisyklėms, priešingai visiems politiniams ir juridiniams nuostatams, priešingai visam įstatymų kodeksui, nusprendė, jog galima paleisti nusikaltėlį; jis tai padarė; savo asmeninius interesus iškėlė aukščiau už visuomeninius reikalus. Negirdėtas daiktas! Kiekvieną kartą, pagalvojęs apie šį savo veiksmą, kurį nežinia nė kaip pavadinti, jis visas sudrebėdavo nuo galvos iki kojų. Kam dabar ryžtis? Jam beliko tik viena: tučtuojau grįžti į Ginkluoto Žmogaus gatvę ir suimti Žaną Valžaną. Tik taip reikėjo padaryti, nebuvo jokios abejonės. Bet jis negalėjo.

Kažkas jam užkirto kelią į tą pusę.

Kažkas? O kas gi? Negi yra pasaulyje kas nors, be teismų, be teismo nuosprendžių, policijos ir valdžios? Žaveras buvo priblokštas.

Katorgininkas, kurio asmenybė neliečiama! Kalinys, kurio negali suimti teisingumas! Ir – dėl Žavero kaltės!

Ar ne siaubinga, kad Žaveras ir Žanas Valžanas, du žmonės, visiškai priklausą įstatymui, vienas sutvertas bausti, o kitas – kentėti bausmę, staiga abudu pamynė įstatymą!

Kaip čia yra? Nejaugi gali įvykti tokių baisingų dalykų ir niekas nebus nubaustas? Nejaugi Žanas Valžanas pasirodys stipresnis už visuomeninę tvarką ir paliks laisvas, o jis, Žaveras, ir toliau valgys vyriausybės duoną?

Jo mintys darėsi vis niūresnės ir baisesnės.

Samprotaudamas toliau, jis dar būtų galėjęs sau priekaištauti ir dėl to sukilėlio, nugabento į Kalvarijos Seserų gatvę; bet jis net negalvojo apie tai. Mažesnį nusikaltimą užtemdė didesnis nusikaltimas. Be to, tasai sukilėlis buvo aiškiai nebegyvas, o pagal įstatymą mirtis nutraukia teisminį persekiojimą.

Žanas Valžanas – štai sunki našta, slegianti jo smegenis.

Žanas Valžanas jį glumino. Visos aksiomos, teikusios jam atramą visą gyvenimą, dabar griuvo per tą žmogų. Žano Valžano kilnumas jo, Žavero, atžvilgiu stačiai dusino jį. Jisai prisiminė kitus Žano Valžano poelgius, kuriuos anksčiau buvo laikęs melagingais ir beprasmiais, ir dabar jie pasirodė jam kitoje šviesoje. Už Žano Valžano atsistojo pono Madleno paveikslas, ir abu tuodu veidai, plaukdami kits ant kito, liejosi į vieną, taurų ir kilnų. Žaveras jautė, kad į jo sielą skverbiasi kažkas siaubinga – pagarba tam katorgininkui. Gerbti galerininką – argi tai įmanoma? Žaveras drebėjo iš susijaudinimo, bet niekaip negalėjo savęs įveikti. Kad ir kaip jis priešinosi, savo sielos gilumoje turėjo pripažinti šio paniekinto žmogaus moralinę didybę. O tai buvo nepakenčiama.

Gera darantis nevidonas, gailiaširdis katorgininkas, romus, atjaučiantis, padedantis nelaimėje, už blogį atsimokantis gėriu, atleidžiantis savo nekentėjams, rodantis pasigailėjimą, kai turėtų keršyti, pasiruošęs veikiau pats žūti, negu pražudyti savo priešą, ir gelbstintis tą, kuris jį nuskriaudė, nusikaltėlis, klūpantis dorybės viršūnėse, artimesnis angelui negu žmogui! Žaveras turėjo pripažinti, kad esama pasaulyje tokių stebuklų.

Ilgiau taip negalėjo tęstis.

Tiesa, ir tai pabrėžiame, Žaveras ne be kovos nusilenkė šitai pabaisai, šitam nelabam angelui, niekingam herojui, kuriuo jis beveik tiek pat piktinosi, kiek ir stebėjosi. Dešimtis kartų, važiuojant karietoje akis į akį su Žanu Valžanu, jame buvo suurzgęs teisėtumo tigras. Dešimtis kartų jį buvo apėmęs noras šokti ant Žano Valžano, pagriebti jį ir sudraskyti, kitaip sakant, suimti. Iš tikrųjų, kas galėjo būti paprasčiau? Sušukti ties pirmu sargybos postu: „Šitas žmogus – pabėgęs katorgininkas, jis slapstosi nuo teisingumo!“ Pašaukti žandarus ir jiems pasakyti: „Areštuokite jį, jis priklauso jums!“ Paskui nueiti, palikti jiems tą prakeiktą nusikaltėlį ir daugiau nieko nežinoti, į nieką nesikišti. Juk tasai žmogus – įstatymo belaisvis iki gyvos galvos; tegu įstatymas su juo tvarkosi kaip tinkamas. Kas gali būti teisingiau? Žaveras sakė sau visa tai ir, negana to, norėjo veikti, norėjo pats suimti tą žmogų, bet nei tada, nei dabar nepajėgė to padaryti; kiekvieną kartą, kai jis panūsdavo griebti Žaną Valžaną už apykaklės, mėšlungiškai kylanti jo ranka nusileisdavo, lyg kažkokio nepakeliamo svorio traukiama, ir jo sąmonės gilumoje suskambėdavo balsas, keistas balsas, kuris jam šaukė: „Gerai. Įduok savo išgelbėtoją. O paskui, kaip Pontijus Pilotas, liepk atnešti indą su vandeniu ir nusiplauk savo nagus.“

Po to jo mintys nukrypdavo į save patį, ir šalia išaukštinto Žano Valžano jis matydavo save, Žaverą, nužemintą.

Galerininkas – jo geradarys!

Bet kodėl gi jis sutiko, kad tas žmogus jam dovanotų gyvybę? Jis turėjo teisę būti nužudytas barikadoje. Jam reikėjo ta teise pasinaudoti. Pasišaukti kitus sukilėlius ir juos priversti, kad jie sušaudytų jį, Žaverą, padarytų tai, ko nepadarė Žanas Valžanas, – būtų buvę daug geriau.

Jo didžiausia kančia buvo ta, kad jis prarado pasitikėjimą savimi. Jis nebeteko pagrindo po kojomis. Įstatymų kodeksas jo rankose virto skutais. Ligi šiol nežinomos abejonės apniko jį. Vyko nuostabus moralinis atgimimas, jausmų atsiskleidimas, visiškai skirtingas nuo tos teisinės sąmonės, kuri ligi šiol buvo vienintelis jo veiksmų matas. Pasilikti ankstesniojo sąžiningumo rėmuose jau nebepakako. Visas netikėtų įvykių spiečius jį apipuolė ir pavergė. Ištisas naujas pasaulis atsivėrė jo sielai: priimta ir atlyginta paslauga, pasiaukojimas, gailestingumas, pakantumas, užuojautos nugalėtas griežtumas, atlaidumas, galutinio nuosprendžio paneigimas, nusmerktojo pasigailėjimas, ašaros įstatymo akyse, kažkoks nesuvokiamas dieviškasis teisingumas, priešingas žmonių teisingumui. Jis matė patamsiuose baugų nežinomos moralinės saulės tekėjimą; jinai kėlė jam siaubą ir akino jį. Pelėda buvo priversta žiūrėti erelio akimis.

Žaveras kalbėjo sau: vadinasi, tiesa, kad esti išimčių, kad valdžia gali suklysti, kad kai kurių faktų akivaizdoje taisyklė gali suglumti, kad ne viskas telpa įstatymų kodekse, kad tenka nusilenkti nenumatytiems dalykams, kad galerininko dorybė gali paspęsti žabangus valdininko dorybei, kad baisingumas gali virsti dieviškumu, kad gyvenime slypi panašių spąstų, kad ir jis pats neišsisaugojo tokių staigmenų.

Žaveras turėjo pripažinti, kad gerumas egzistuoja. Pasirodė, jog šis katorgininkas – geras. Ir pats jis – negirdėtas dalykas – ką tik parodė gerumą. Vadinasi, jis pasidarė neištikimas sau pačiam.

Jis laikė save niekšu. Baisėjosi pats savimi.

Žavero idealas ligi šiol buvo ne žmoniškumas, didžiadvasiškumas ir kilnumas; jo idealas buvo nepriekaištingumas.

Ir štai jis nusižengė.

Kaip jis ligi to priėjo? Kaip visa tai įvyko? Jis pats nebūtų galėjęs pasakyti. Žaveras laikė suspaudęs rankomis galvą, bet, kad ir kaip stengėsi, niekaip negalėjo šito išsiaiškinti.

Be abejo, jis visą laiką ketino atiduoti Žaną Valžaną į teisingumo rankas, nes Žanas Valžanas buvo teisingumo belaisvis, o jisai, Žaveras, – teisingumo vergas. Kol Žanas Valžanas buvo jo valdžioje, Žaveras nė vieną akimirksnį sau neprisipažino, jog slapčiomis ketina jį paleisti. Tarsi be jo paties žinios jo ranka atsigniaužė ir paleido belaisvį.

Daugybė negirdėtų, mįslingų reiškinių atsivėrė prieš jo akis. Žaveras uždavinėjo sau klausimus ir į juos atsakinėjo, bet tie atsakymai gąsdino jį. Jis klausė save: „Kai aš buvau pakliuvęs į šio katorgininko, į šio bepročio nagus, į nagus žmogui, kurį negailestingai persekiojau ir kuris man galėjo atkeršyti ir net būtų turėjęs atkeršyti, ne tik iš pagiežos, bet ir savo paties saugumo dėlei, – ką gi jis padarė, dovanodamas man gyvybę ir pasigailėdamas manęs? Ar jis atliko savo pareigą? Ne. Kažką daugiau. O kai aš savo ruožtu jo pasigailėjau, ką aš padariau? Atlikau savo pareigą? Ne. Kažką daugiau. Vadinasi, yra kažkas didesnio už pareigos atlikimą?“ Ir Žaveras suglumdavo, jo vidinė pusiausvyra sutrikdavo, viena svarstyklių lėkštė nukrisdavo į prarają, antra pašokdavo į padanges, ir toji, kuri buvo viršuje, keldavo Žaverui ne mažesnį siaubą už tą, kuri būdavo apačioje. Anaiptol nebūdamas nei laisvamanis volterininkas, nei filosofas, nei netikintis, priešingai, jausdamas instinktyvią pagarbą oficialiajai religijai, Žaveras vis dėlto ją laikė tiktai iškilniu, bet neesminiu socialinės visumos elementu; jo vienintelė dogma buvo nustatytoji tvarka, ir to jam visiškai pakako; nuo tada, kai jis tapo suaugusiu žmogumi ir valdininku, beveik visą savo religinį jausmą jisai paskyrė policijai ir buvo seklys – šiuos žodžius sakome be mažiausios ironijos, priešingai, visiškai rimtai, – buvo, kartojame, seklys, kaip kitas

esti kunigas. Jis turėjo viršininką, poną Žiskė, ir ligi šiol nė vieno karto nebuvo pagalvojęs apie kitą savo viršininką – Dievą.

Netikėtai pripažinęs šį naująjį viršininką, Dievą, Žaveras sumišo.

Taip netikėtai atsidūręs Dievo akivaizdoje jis sutriko; nežinojo, kaip jam su tuo nauju valdovu elgtis; jam buvo žinoma, kad valdinys turi visuomet nusilenkti viršininkui, kad jis negali jo neklausyti, negali nei jo smerkti, nei su juo ginčytis, ir kad valdinys, gavęs pernelyg keistą įsakymą, turi tik vieną išeitį – atsistatydinti.

Bet kaip prašysi Dievą leisti atsistatydinti?

Šiaip ar taip, savo minčių sūkuryje Žaveras nuolat grįždavo prie to paties fakto -kad jis padarė nusikaltimą, ir tasai faktas jam užgoždavo viską. Jis nesulaikė užkietėjusio piktadario, pabėgusio katorgininko. Jis paleido galerininką. Pavogė iš įstatymo atstovų žmogų, kuris jiems teisėtai priklausė. Jis iš tikrųjų tai padarė. Žaveras nebesuprato savęs. Nebepažino savęs. Jis negalėjo susigaudyti, kokiais sumetimais taip pasielgė, ir jam stačiai sukosi galva. Ligi šios akimirkos jis gyveno tuo aklu tikėjimu, kurį pagimdo niūrus, nepriekaištingas sąžiningumas. Dabar jis prarado tikėjimą ir neteko sąžiningumo. Visa, ką jis buvo tikėjęs, subyrėjo į dulkes. Svetimos ir nekenčiamos tiesos įkyriai jį persekiojo. Dabar reikėjo pasidaryti kitu žmogumi. Žaveras kentė keistas kančias, tarsi iš jo sąmonės staiga kas būtų pašalinęs kataraktą. Jis praregėjo ir išvydo tai, ko nenorėjo matyti. Jis jautėsi palaužtas, nereikalingas, išrautas iš praeities, atstatydintas iš pareigų, sunaikintas. Jame mirė valdžios atstovas. Jo gyvenimas neteko jokios prasmės.

Kaip tai baisinga – susigraudinti!

Būti granitu ir suabejoti! Būti bausmės statula, nulieta iš vientiso gabalo pagal įstatymo nustatytą pavyzdį, ir staiga savo bronzinėje krūtinėje pajusti kažką neklusnaus ir neprotingo, beveik panašaus į širdį! Jis nusileido iki to, kad atsilygino geru už gera, nors ligi šiol visą gyvenimą buvo sau teigęs, kad panašus gėris yra blogis! Būti sarginiu šunimi ir laižyti rankas! Būti ledu ir sutirpti! Būti replėmis ir pavirsti gyva ranka! Netikėtai pajusti, kad pirštai atsigniaužia! Paleisti grobį – koks šiurpus smukimas!

Žmogus sviedinys staiga išklydo iš kelio ir lekia atgal!

Teko prisipažinti sau pačiam, kad neklaidingumas nėra neklaidingas, kad ir į dogmą gali įsibrauti klaidų, kad įstatymų kodekse ne viskas pasakyta, kad visuomeninė santvarka nėra tobula, kad valdžia gali svyruoti, nepajudinamybė gali griūti, kad teisėjai tokie pat žmonės, įstatymas gali apsirikti, tribunolai gali suklysti! Didžiuliame mėlyname dangaus skliaute žiojėjo plyšys.

Tai, kas dabar vyko Žavero viduje, jo tiesioje sąžinėje, panėšėjo į Fampu katastrofą; jo siela tarsi nuvirto nuo bėgių, tiesumas, nesulaikomai paleistas tiesia linija, sudužo į šipulius, susidūręs su Dievu. Bet argi galima tuo patikėti? Nejaugi visuomeninės tvarkos mašinistas, valdžios kūrikas, pasibalnojęs aklą geležinį arklį, lekiantį tik viena nustatyta kryptimi, galėjo būti šviesos spindulio išmestas iš balno? Nejaugi tai, kas nekintama, tiesu, tikslu, geometriškai teisinga, klusnu, tobula, gali pakrypti? Nejaugi ir garvežiui yra kelias į Damaską*?

Dievas, glūdįs žmogaus viduje, tikroji jo sąžinė, atmeta neteisingą sąžinę, uždraudžia kibirkščiai užgesti, įsako spinduliui neužmiršti saulės, liepia sielai skirti tikrą tiesą nuo

* Pasak Biblijos, kelyje į Damaską atvirtęs į krikščionių tikėjimą šv. Povilas.

susidūrusios su ja tariamos tiesos; dieviškasis protas – tai žmogiškumo šaltinis, šis netilsiantis širdies balsas, šis spindintis fenomenas, galbūt visų puikiausias iš visų vidinių stebuklų, – ar jį suprato Žaveras? Ar jį suvokė Žaveras? Ar įsisąmonino? Žinoma, ne. Jis tik jautė, kad šios nesuvokiamos tikrenybės slegiamas jo kiaušas beveik plyšta.

Negalėtume pasakyti, kad šitas stebuklas atvertė Žaverą, – veikiau jis tapo to stebuklo auka. Jis pasidavė su neviltimi širdyje. Visa tai jam tebuvo nepakeliama gyvenimo našta. Jam atrodė, kad dabar jau jis niekuomet nebegalės laisvai kvėpuoti.

Jausti viršum savo galvos kažką nežinoma jam buvo neįprasta.

Visa tai, kas ligi šiol stovėjo aukščiau už jį, jo žvilgsniui atrodė it glotnus paviršius, paprastas, lygus, vaiskus; tenai nebuvo nieko nesuprantamo, nieko tamsaus; nieko, kas nebūtų apibrėžta, sutvarkyta, suderinta, griežta, tikslu, nustatyta, apribota, išbaigta: viskas buvo numatyta; valdžia buvo it kokia lyguma, be jokių stačių šlaitų, be jokių skardžių; ji nekėlė svaigulio. Žaverui pasitaikydavo matyti nežinomų dalykų tik apačioje, dugne. Neteisėtumas, netikėtumai, netvarka, griuvimas į chaosą, galimybė nuslysti į prarają – visa tai buvo žemųjų sluoksnių dalia, maištininkų, piktadarių, atstumtųjų. O dabar Žaveras atšoko atgal, staiga išgąsdintas nematyto reginio: bedugnė atsivėrė viršum jo.

Kas gi atsitiko? Viskas apsivertė aukštyn kojom! Jis buvo galutinai išmuštas iš vėžių. Kuo gi dabar pasikliauti? Visa, kuo jis tikėjo, griuvo!

Kaip čia yra? Kažkoks paniekintas, bet didžiadvasis žmogus sugebėjo rasti visuomenės santvarkos šarvuose pažeidžiamą vietą! Kaip? Doras įstatymo tarnas galėjo staiga pasijusti priverstas rinktis tarp dviejų nusikaltimų: paleisti žmogų – nusikaltimas, suimti jį – taip pat nusikaltimas! Vadinasi, ne viskas numatyta statute, valstybės duotame pareigūnui! Vadinasi, pareigos keliuose gali pasitaikyti akligatvių! Ar taip gali būti? Nejaugi taip ir yra? Nejaugi buvęs banditas, sulinkęs po kaltinimų našta, gali atsitiesti, nejaugi tiesa jo pusėje? Ar tai įtikėtina? Nejaugi esti atvejų, kai įstatymas, veblendamas atsiprašymus, turi trauktis prieš atsimainiusį nusikaltėlį?

Taip, toks stebuklas įvyko! Žaveras pats jį regėjo! Žaveras jį lieste palietė! Ir ne tik negalėjo jo neigti, bet pats jame dalyvavo. Tokia buvo tikrovė. Šiurpu, kad realūs faktai gali būti tokie absurdiški.

Jeigu faktai atitiktų savo paskirtį, jie tarnautų tik įstatymui patvirtinti; juk faktus siunčia Dievas. Argi mūsų laikais ir anarchija nužengia iš aukštybių?

Jo nerimas nuolat didėjo, ir siaubo sukeltoje optinėje sielos paklaidoje blanko visa, kas būtų galėję sušvelninti ar palengvinti jo būseną, ir nuo šiol visuomenė, žmonija, visata rodėsi jo akims paprastu ir baisiu pavidalu: bausmių sistema, padarytas nuosprendis, neginčijama įstatymų galia, aukščiausiojo teismo sprendimas, magistratūra, vyriausybė, kardomosios ir baudžiamosios priemonės, oficialioji išmintis, įstatymo neklaidingumas, valdžios pagrindas, visos dogmos, kuriomis remiasi politinis bei pilietinis saugumas, suverenumas, teisingumas, įstatymų kodekso diktuojama logika, socialiniai principai, visų pripažintos tiesos – visa tai tik šiukšlės, šlamštas, chaosas. Ir jis pats, Žaveras, tvarkos saugotojas, nepaperkamas policijos tarnas, apvaizdos pėdsekys visuomenės sargyboje, – sumaltas į dulkes ir parblokštas; o virš tų griuvėsių stovi žmogus su žalia areštanto kepure ir aureole apie galvą! Štai kokio sukrėtimo jisai susilaukė; štai kokia baisi vizija apvaldė jo sielą.

Argi galima šitai ištverti? Ne.

Padėtis tokia, kad baisesnės negalima įsivaizduoti. Iš jos tėra dvi išeitys. Viena – nedelsiant eiti pas Žaną Valžaną ir grąžinti pabėgusį katorgininką į kalėjimą. Antra išeitis...

Žaveras pasitraukė nuo turėklų ir tvirtu žingsniu, šį kartą iškelta galva, patraukė į policijos postą, kurį rodė žibintas prie Šatlė aikštės kampo.

Priėjęs pro langą pamatė budintį seržantą ir žengė į vidų. Policininkai pažįsta vieni kitus vien tik iš to, kaip pastumiamos sargybos būsto durys. Žaveras pasisakė, kas esąs, parodė seržantui savo kortelę ir atsisėdo prie stalo, ant kurio degė žvakė. Ant stalo buvo plunksna, švino rašalinė ir keli popieriaus lapai – tam atvejui, jeigu reiktų rašyti protokolą ar paliepimus naktiniams patruliams.

Toks stalas, prie kurio būtinai stovi šiaudinė kėdė, paprastai esti kiekviename policijos poste; jį būtinai puošia buksmedžio dubenėlis su pjuvenomis ir kartoninė dėžutė su raudonomis juostelėmis laiškams užlipinti; šitas stalas – tai oficialiosios teisdarystės apatinis aukštas. Čia kaip tik ir prasideda teisminė literatūra.

Žaveras paėmė plunksną, lapą popieriaus ir ėmė rašyti. Štai ką jis parašė:

„KELIOS PASTABOS POLICINĖS TARNYBOS LABUI

Pirma: prašau poną prefektą perskaityti, kas išdėstyta toliau.

Antra: suimtieji po tardymo nusiauna batus ir, kol jie kratomi, stovi basi ant grindų. Grįžę į kalėjimą, daugelis pradeda kosėti. Dėl to atsiranda nereikalingų išlaidų ligoninei.

Trečia: sekimas, išstatant agentus tam tikrais atstumais, sutvarkytas gerai, tačiau ypatingai svarbiais atvejais reikėtų, kad bent du agentai neišleistų vienas antro iš akių: jei vienas iš jų dėl kokios nors priežasties nebūtų pakankamai budrus, antrasis jį sektų ir pakeistų.

Ketvirta: nesuprantama, kodėl Madlonetės kalėjime specialiu potvarkiu kaliniams uždrausta turėti kėdę, net jei už ją sumokama.

Penkta: Madlonetės kalėjimo krautuvėlė atitverta tik dviem skersiniais, todėl suimtieji gali paliesti pardavėjos ranką.

Šešta: suimtieji, vadinamieji „šaukliai“, kurie iškviečia kitus suimtuosius į priimamąjį, reikalauja iš kalinių po du su, žadėdami aiškiau šaukti jų pavardes. Tai vagystė.

Septinta: audimo dirbtuvėje už kiekvieną nuleistą giją išskaitoma nuo kalinių po dešimt su; tai rangovo piktnaudžiavimas, nes drobė nuo to nė kiek nebūna blogesnė.

Aštunta: neleistina, kad Forso kalėjimo lankytojai į šv. Marijos Egiptietės priimamąjį turi eiti per mažamečių nusikaltėlių kiemą.

Devinta: pastebėta, kad žandarai kiekvieną dieną prefektūros kieme pasakoja apie kaltinamųjų tardymus. Nedera žandarui, kuris turi būti be priekaištų, plepėti apie tai, ką jis buvo girdėjęs tardytojo kabinete; tai rimta netvarka.

Dešimta: ponia Anri – dora moteris ir savo krautuvėlę laiko labai tvarkingai; tačiau moteriai netinka būti durininke prie vienučių. Konsjeržeri kalėjimui, kaip pavyzdingai įstaigai, tai neteikia garbės.“

Žaveras parašė šias eilutes savo įprastine lygia ir kruopščia rašysena, nepraleidęs nė vieno kablelio, garsiai girgždindamas plunksną ant popieriaus. Apačioje, po paskutine eilute, pasirašė:

„ŽAVERAS,
I kategorijos inspektorius.
Policijos postas Šatlė aikštėje.
1832 m. birželio 7 d., apie pirmą valandą ryto."

Žaveras, pjuvenomis nusausinęs rašalą ant popieriaus, sulenkė jį kaip laišką, užlipino, užrašė kitoje pusėje: „Pareiškimas administracijai", paliko jį ant stalo ir išėjo iš posto. Stiklinės grotuotos durys užsitrenkė.

Žaveras vėl skersai perėjo Šatlė aikštę, priėjo krantinę ir, automato tikslumu sugrįžęs į tą pačią vietą, kurią buvo palikęs prieš ketvirtį valandos, atsirėmė alkūnėmis į tą pačią turėklų plokštę lygiai ta pačia poza kaip pirma. Galėjo atrodyti, kad jis nė nebuvo pajudėjęs iš vietos.

Buvo visiškai tamsu. Stojo ta kapų tylos valanda, kuri esti po vidurnakčio. Debesų danga slėpė žvaigždes. Dangus buvo apsitraukęs gūdžia tiršta dumsa. Sitė kvartalo namuose nežibėjo nė vieno žiburio; nesimatė nė vieno praeivio, visos artimiausios gatvės ir krantinės buvo tuščios; Dievo Motinos katedra ir Teisingumo rūmų bokštai atrodė lyg pačios nakties kontūrai. Žibintas rausvai švietė turėklų kraštą. Tiltų siluetai, vienas už kito dunksą tolumoje, skido rūkuose. Upė buvo patvinusi nuo lietaus.

Vieta, kurioje rymojo Žaveras, kaip atsimename, buvo ties pačiu Senos sraumeniu, virš grėslios verpeto spiralės, kuri sukosi čia į vieną, čia į kitą pusę kaip nesibaigiantis sraigtas.

Žaveras palenkė galvą ir pažvelgė žemyn. Apačioje viskas buvo juoda. Nieko negalėjai įžiūrėti. Girdėjai gurgant vandenį, bet upės nesimatė. Protarpiais svaiginančioje gilumoje tvykstelėdavo raitydamiesi blausūs žiburėliai, nes ir pačią tamsiausią naktį vanduo atspindi nežinia iš kur sklindančią šviesą ir vinguliuoja tarytum žaltys. Tos švieselės užgesdavo ir viskas vėl pasinerdavo tamsoje. Atrodė, lyg ten žiojėtų pati begalybė. Apačioje juodavo ne vanduo, bet praraja. Stati, vos šmėkšanti krantinės siena, tirpstanti rūke ir dingstanti tamsybėje, atrodė tarsi begalybės skardis.

Nieko nebuvo matyti, bet jautėsi stingdantis vandens šaltis ir prėskas šlapių akmenų kvapas. Iš pragarmės kilo grėsmingi dvelksmai. Ištvinusi upė, kurią veikiau tik galėjai nuspėti, o ne pamatyti, tragiškas bangų šniokštimas, niūri tilto arkų masė, viliojanti juodos tuštumos giluma, – visa toji tamsa buvo sklidina siaubo.

Kelias minutes Žaveras stovėjo nejudėdamas, įsmeigęs akis į šią patamsių angą; jis žvelgė į neregimybę atkakliu, atidžiu žvilgsniu. Vanduo šniokštė. Staiga jis nusiėmė skrybėlę ir ją padėjo ant turėklo. Po akimirkos aukštas juodas siluetas, kurį koks vėlyvas praeivis būtų galėjęs palaikyti vaiduokliu, iškilo ant turėklo, pasilenkė į Seną, paskui atsitiesė ir puolė tiesiog į tamsą; pasigirdo duslus tekštelėjimas, ir tik naktis tematė, kaip spurdėjo, konvulsijų tampoma, ši tamsi figūra, panirusi į vandenį.

PENKTOJI KNYGA
SŪNAITIS IR SENELIS

I

VĖL KALBAMA APIE MEDĮ SU CINKO JUOSTA

Kiek laiko praslinkus po įvykių, kuriuos ką tik papasakojome, garbiajam ponui Bulatriueliui teko išgyventi didelį susijaudinimą.

Ponas Bulatriuelis – tai tasai plento darbininkas iš Monfermeilio, kurį jau esame sutikę niūriuose šios knygos skyriuose.

Kaip skaitytojas galbūt atsimena, Bulatriuelis manėsi visokiais verslais, net ir įtartinais. Jis skaldė akmenis ir apiplėšinėjo keleivius vieškelyje. Šis akmenskaldys ir vagis buvo apsėstas vienos svajonės: jis šventai tikėjo, kad Monfermeilio girioje yra pakastų lobių. Jis vylėsi kurią dieną rasti po medžiu žemėje pinigų, o kol kas mielai jų ieškojo praeivių kišenėse.

Vis dėlto šiuo metu Bulatriuelis elgėsi labai atsargiai. Jam dar visai neseniai pavyko išsikapanoti iš vienos bėdos. Kaip žinome, jis kartu su kitais banditais buvo suimtas Žondretų lūšnoje. Kartais ir yda gali praversti: Bulatriuelį išgelbėjo girtuokliavimas. Niekas taip ir negalėjo išaiškinti, ar jis buvo vagis, ar apvogtasis. Remiantis tuo, kad buvo visiškai įrodytas jo girtumas ir nepakaltinamumas tą vakarą, kurį turėjo įvykti apiplėšimas, jo byla buvo numarinta ir jis paleistas. Bulatriuelis vėl atgavo laisvę. Sugrįžęs į tą patį kelio ruožą, tarp Ganji ir Lanji, administracijos prižiūrimas ir valdžios apmokamas, jis vėl ėmėsi skalda lyginti plento duobes, apsiblausęs, paniuręs, susirūpinęs, iš dalies praradęs potraukį vagies amatui, kuris jo vos nepražudė, bet užtat dar labiau pamėgęs vyną, kuris jį išgelbėjo.

O dėl to didelio susijaudinimo, kurį jis išgyveno netrukus po to, kai vėl sugrįžo po velėniniu savo žeminės stogu, tai įvyko šit kas.

Vieną rytą Bulatriuelis, kaip paprastai, truputį prieš švintant eidamas į savo darbo vietą, kuri, galimas daiktas, buvo kartu ir tykojimo vieta, pro šakų tankynę pastebėjo žmogų; Bulatriuelis matė tik jo nugarą, tačiau, nors buvo tamsoka, o ir atstumas nemažas, tasai žmogus jam pasirodė lyg ir pažįstamas. Bulatriuelis buvo girtuoklis, tačiau atmintį turėjo gerą ir šviesią, – tai ginklas, būtinai reikalingas kiekvienam, kas nelabai gražiai sutaria su teisėtąja tvarka.

– Kur, po velnių, aš galėjau matyti šitą žmogų? – klausė jis save.

Deja, į šį klausimą nieko negalėjo sau atsakyti, nebent tik tiek, kad toji figūra panėšėjo į kažkokį žmogų, palikusį neaiškų pėdsaką jo atmintyje.

Nepavykus nustatyti vyriškio tapatybės, Bulatriuelis, daugiau nesukdamas dėl to sau galvos, ėmė samprotauti ir gretinti. Tas vyras aiškiai ne vietinis. Iš kažkur atsidanginęs. Matyt, pėsčiomis. Joks diližanas nevažiuoja per Monfermeilį šiuo metu. Vadinasi, jo eita visą naktį. Iš kur ateita? Ne iš toli, nes jis neturi nei krepšio, nei ryšulio. Tikriausiai iš Paryžiaus. Ko jis atlindo į girią? Ir dar taip anksti? Ko jam čia reikia?

Bulatruelis pagalvojo apie lobį. Pasirausęs atmintyje, jis lyg ir prisiminė, kad prieš keletą metų, pamačius vieną žmogų, jį buvo apėmęs toks pat nerimas. O gal ir čia tas pats?

Šitaip galvodamas, samprotavimų naštos slegiamas, Bulatriuelis nuleido galvą – tai buvo natūralu, bet nelabai apdairu. Kai vėl ją pakėlė, jau nieko nebesimatė. Nepažįstamasis dingo tankumyne, ryto prieblandoje.

– Velniai mane griebtų! – sušuko Bulatriuelis. – Na, aš jį vis tiek sučiupsiu! Surasiu šito šventeivos maldyklą. Ne be reikalo jis išėjo pasivaikščioti gaidgystėje, aš jau ištirsiu, kas čia yra. Mano girioje dar nebuvo paslapties, kurios aš neišnarpliočiau.

Jis pasigriebė savo aštrų kirtiklį.

– Pravers, – burbtelėjo jis, – šituo padargu galima ir žemę pakrapštyti, ir žmogui gribštelti.

Ir, lyg megzdamas giją prie gijos, Bulatriuelis, stengdamasis kiek galima geriau atspėti kelią, kuriuo turėjo eiti tas žmogus, patraukė per tankų atžalyną.

Paėjus kokį šimtą žingsnių, jam atėjo pagalbon vis labiau skaistėjanti ryto aušra. Vienur kitur pasimatė smėlyje įminta pėda, sumaigyta žolė, aplaužyti viržiai, palenktos jaunos krūmų šakelės, grakščiai ir lėtai besitiesiančios, nelyginant ką tik pabudusios ir besiraivančios gražuolės rankos, – visa tai buvo tikri ženklai. Jis ilgai sekė juos, bet paskui pametė. Laikas slinko. Bulatriuelis įėjo gan giliai į mišką ir atsidūrė ant nedidelės kalvelės. Kažkoks ankstyvas medžiotojas traukė tolimu takeliu, švilpaudamas Giljeri dainelę. Išgirdus tą melodiją, Bulatrieliui dingtelėjo mintis įsilipti į medį. Kad ir senas, jis buvo gana vikrus. Netoliese augo labai didelis bukas, vertas Titiro[42] ir Bulatriuelio. Jisai įsikorė į medį taip aukštai, kiek tik galėjo.

Tai buvo puiki mintis. Atidžiai peržvelgęs girią, toje pusėje, kur brūzgynai virto neįžengiama tankme, Bulatriuelis staiga vėl išvydo tą žmogų.

Deja, vos spėjęs pamatyti, vėl pametė jį iš akių.

Žmogus įėjo ar veikiau prasmuko į gana tolimą laukymę už aukštų medžių, kurią Bulatriuelis labai gerai žinojo, nes ten, netoli didelės akmenų krūvos, jis buvo pastebėjęs ligotą kaštoną su cinko plokštele ant nesveikos vietos, prikalta tiesiog prie žievės. Tai ta pati aikštelė, kurią kadaise žmonės vadino „Blariu traku“. Krūva akmenų, nežinia kam ten suverstų prieš trisdešimt metų, teberiogso ir dabar. Amžiaus ilgumu niekas negali prilygti akmenų krūvai, nebent tik lentų tvora. Jos atsiranda trumpam laikui, bet tai geriausia dingstis laikytis ilgiausius metus!

Bulatriuelis, nesitverdamas džiaugsmu, taip skubėjo, kad iš medžio veikiau išdribo, negu išlipo. Irštva surasta, belieka tik sugauti žvėrį. Galimas daiktas, ten ir yra tas garsusis išsvajotas lobis.

Nelengvas buvo darbas prasigauti į tą laukymę. Pramintais takeliais, darančiais tūkstančius apmaudžių vingių, būtų reikėję eiti gerą ketvirtį valandos. O braunantis tiesiog per tankius brūzgynus, kurie ten nepaprastai dygliuoti ir kibūs, reikėjo sugaišti daugiau kaip pusvalandį. Šito dalyko Bulatriuelis ir nesumetė. Jis patikėjo tiesia linija – pagarbos verta regėjimo paklaida, pražudžiusia ne vieną žmogų. Jam atrodė, kad šis neįžengiamas tankumynas – geriausias kelias.

– Patrauksime Rivoli vilkų prospektu, – tarė jis sau.

Bulatriuelis, papratęs vaikščioti aplinkiniais keliais, šį kartą apsiriko, pasirinkęs tiesų kelią.

Jis ryžtingai šoko grumtis su krūmais.

Jam teko susikibti su kadagiais, dilgėlėmis, gudobelėmis, erškėčiais, piktdagiais, atkariomis gervuogėmis. Jis visas susidraskė.

Daubos dugne telkšojo bala, kurią reikėjo perbristi.

Pagaliau po kokių keturiasdešimties minučių Bulatriuelis pasiekė Blariu taką, visas šlapias, apsipylęs prakaitu, uždusęs, susidraskęs, įsiutęs.

Laukymėje nieko nebuvo.

Bulatriuelis pribėgo prie akmenų krūvos. Ji tebekūpsojo savo vietoje. Jos niekas nenusinešė.

O dėl žmogaus, tai jis buvo dingęs miške. Pabėgęs. Kur? Į kurią pusę? Niekaip neatspėsi.

O kas buvo visų skaudžiausia – už akmenų krūvos, prie medžio su cinko plokšte, Bulatriuelis pamatė neseniai kasinėtą žemę, užmirštą ar numestą kastuvą ir duobę.

Duobė buvo tuščia.

– Vagis! – sukliko Bulatriuelis, iškėlęs abu kumščius ir grūmodamas nežinia kam.

II

PO PILIETINIO KARO MARIJUS RUOŠIASI NAMŲ KARUI

Marijus ilgą laiką buvo tarp gyvybės ir mirties. Kelias savaites jis karščiavo ir kliedėjo, radosi gana rimtų simptomų smegenyse, kuriuos veikiau sukėlė galvos sutrenkimai negu pačios žaizdos.

Kiauras naktis Marijus kartojo Kozetės vardą su niūriu karštligės kamuojamo ligonio užsispyrimu, su baugiu mirštančiojo atkaklumu. Kai kurie sužeidimai buvo labai rimti ir pavojingi, nes didelė pūliuojanti žaizda gali užkrėsti kraują ir tam tikromis oro sąlygomis ligonį nuvaryti į kapus; todėl mažiausia oro atmaina, kiekviena audra gydytojui keldavo nerimą. „Svarbiausia, kad ligonis dėl nieko nesijaudintų“, – kartodavo jis. Tvarstymas

buvo sudėtingas ir sunkus darbas – tais laikais dar nebuvo išrastas būdas lipniuoju pleistru pritvirtinti tvarsčius ir raiščius. Korpijai Nikoletė supešiojo visą paklodę, „didumo kaip lubos", sakė ji. Su dideliu vargu chloro skiedinio pavilgais ir prideginimais pragaro akmenėliu pavyko atsiginti nuo gangrenos. Visą laiką, kol buvo pavojus, ponas Žilnormanas nesitraukė nuo sūnaičio galvūgalio ir, lygiai kaip Marijus, buvo nei gyvas, nei miręs.

Kasdien, o kartais du kartus per dieną, kažkoks žilagalvis ponas, labai padoriai apsirengęs, kaip nupasakojo durininkas, ateidavo pasiteirauti apie sužeistojo savijautą ir palikdavo storą karpijos paketą tvarsčiams.

Pagaliau rugsėjo 7-ąją, praėjus lygiai keturiems mėnesiams po tos baisios nakties, kai Marijus leisgyvis buvo atgabentas pas senelį, gydytojas pareiškė, kad dabar už ligonio gyvybę galima atsakyti. Prasidėjo sveikimas. Vis dėlto Marijui reikėjo dar kokius du mėnesius gulėti šezlonge dėl komplikacijų, kurias sukėlė raktikaulio lūžis. Panašiais atvejais paprastai lieka viena paskutinė žaizda, kuri niekaip nenori užgyti, ir tvarstymas tęsiasi be galo – didžiam ligonio apmaudui.

Be ko kita, užtrukusi liga ir lėtas sveikimas išgelbėjo Marijų nuo persekiojimų. Prancūzijoje nėra tokios rūstybės, net liaudies rūstybės, kuri neatslūgtų per pusmetį. Protų nusiteikimas tuo metu buvo toks, kad dalyvavimas maište anaiptol nebuvo retas reiškinys, todėl į tai norom nenorom reikėdavo užmerkti akis.

Pridursime, kad liūdnai išgarsėjęs prefekto Žiskė įsakymas, kuriuo gydytojai buvo įpareigojami išduoti sužeistuosius, sukėlė ne tik viešosios nuomonės, bet, pirmiausia, karaliaus pasipiktinimą, ir šis visuotinis pasipiktinimas sužeistiesiems buvo geriausias gynimas, apsauga ir užtarimas; todėl kariniai tribunolai nedrįso nieko patraukti atsakomybėn, išskyrus tuos, kurie buvo paimti su ginklu rankoje. Taigi Marijus buvo paliktas ramybėje.

Ponas Žilnormanas perėjo visas nusiminimo, o paskui entuziastingo džiaugsmo stadijas. Teko gerokai pavargti, kol jis buvo atkalbėtas nesėdėti ištisas naktis prie sužeistojo; jis liepė pastatyti šalia Marijaus lovos savo didįjį fotelį; pareikalavo, kad pavilgams ir tvarsčiams sesuo naudotų geriausius baltinius, kokie tik buvo namuose. Panelė Žilnorman, išmintinga ir prityrusi šeimininkė, dėdamasi pildanti senuko įsakymus, sugebėjo paslėpti ploniausius skalbinius. Ponas Žilnormanas nenorėjo nė girdėti, kad storas kiltas daug labiau tinka korpijai už batistą, o sudėvėta drobė geresnė už naują. Jis visados dalyvaudavo tvarstant Marijų, o panelė Žilnorman tuo metu droviai pasišalindavo. Kai, jam matant, daktaras žirklutėmis karpydavo Marijui apmirusias kūno daleles, jis šūkčiodavo: „Ai, ai!" Graudu būdavo žiūrėti, kaip jis drebančiomis nuo senatvės rankomis paduodavo sužeistajam puodelį vaistų. Jis įkyriai klausinėjo gydytoją nepastebėdamas, kad jo klausimai vis tie patys.

Tą dieną, kai daktaras ponui Žilnormanui pranešė, jog Marijui nebegresia joks pavojus, senukas visai patrako iš džiaugsmo. Durininkui jis padovanojo tris luidorus. Vakare savo kambaryje jis pašoko gavotą, spragsėdamas pirštais lyg kastanjetėmis ir niūniuodamas šią dainelę:

Žana gimus Puatjė,
Piemenaičių šalyje.
Ji – sakytumei medus,
Oi, saldus!

Amūriukas apsukrus
Laido, svaido jos žvilgsnius:
Tykoja pamažėle –
Cvakt strėle!

Aš Žanetą pamilau
Už Dianą dar labiau,
Jos žavus ir grožybes
Nuostabias.

Paskui ponas Žilnormanas atsiklaupė ant kėdės, ir Baskas, kuris stebėjo pro praviras duris, tarėsi girdėjęs jį meldžiantis.

Ligi šiol senukas visai netikėjo Dievo.

Marijaus sveikimas kėlė vis mažiau abejonių, ir kiekvieną pagerėjimo fazę ponas Žilnormanas pažymėdavo kokia nors paikyste. Jis krėtė galybę visokių netikėtų linksmų pokštų, lakstė aukštyn ir žemyn laiptais, pats nežinodamas kodėl. Viena kaimynė, tiesa, labai graži, tiesiog apstulbo, vieną rytą gavusi didelę puokštę gėlių: jas atsiuntė ponas Žilnormanas. Kaimynės vyras iškėlė jai pavydo sceną. Ponas Žilnormanas mėgino pasisodinti ant kelių Nikoletę. Marijų jis vadino ponu baronu. Šaukė: „Tegyvuoja respublika!"

Tolydžio jis klausdavo daktarą: „Pavojus jau praėjęs, tiesa?" Jis žiūrėdavo į Marijų švelniai it mylinti senelė. Marijui valgant, jis bijodavo kvėptelti. Savęs jis nepaisė, su savimi nebesiskaitė, namų šeimininkas buvo Marijus, senuko džiaugsmas panėšėjo į išsižadėjimą, jis tapo savo anūko anūku.

Kad ir koks guvus, jis buvo geriausias vaikas pasaulyje. Bijodamas varginti ligonį ar jam įkyrėti, jis atsistodavo už Marijaus ir jam šypsodavosi. Jis buvo patenkintas, linksmas, laimingas, žavus, jis pajaunėjo. Balti plaukai teikė jo spindinčiam veidui romaus didingumo. Kai džiaugsmas nutvieskia raukšlių išvagotą veidą, šis būna vertas pagarbos. Senatvės šypsenoje esama nežinomos aušros atšvaito.

O dėl Marijaus, tai jis nesipriešino tvarstomas ir prižiūrimas, nes galvoje jam tebuvo vienų viena mintis – apie Kozetę.

Nustojęs karščiuoti ir klejoti, jos vardo jisai nebetarė, ir būtų galėję atrodyti, kad apie ją nė negalvoja. O jis tylėjo kaip tik dėl to, kad jo siela buvo su ja.

Marijus nežinojo, kas nutiko Kozetei, Šanvreri gatvės įvykiai jam vaidenosi lyg kokioje migloje, jo atmintyje šmėkščiojo tik neaiškūs šešėliai – Eponina, Gavrošas, Mabefas, Tenardjė, visi jo bičiuliai, apgaubti klaikių barikados dūmų; keistas pono Fošlevano dalyvavimas tame kruviname mūšyje, tame šėlstančiame uragane jam atrodė mįslė; jis niekaip negalėjo suprasti, kaip pats išliko gyvas, nežinojo, nei kas, nei kaip jį išgelbėjo, ir niekas iš aplinkinių jam to negalėjo paaiškinti; tik tiek jam buvo papasakota, kad vieną naktį

jį fiakru kažkas atvežė į Kalvarijos Seserų gatvę; praeitis, dabartis, ateitis – viskas virto miglotu atsiminimu, tačiau šiose miglose buvo vienas nepajudinamas taškas, ryškus ir griežtas planas, panašus į granitą, vienas pasiryžimas, vienas troškimas: surasti Kozetę. Mintis apie gyvybę ir mintis apie Kozetę jo sąmonėje buvo neatskiriamos. Savo širdyje jis nutarė nepriimti vienos be antros ir iš kiekvieno, kuris mėgintų priversti jį gyventi, – ar tai būtų jo senelis, ar jo likimas, ar patsai pragaras – neatšaukiamai nusprendė reikalauti jam grąžinti prarastąjį rojų.

Marijus nuo savęs neslėpė, kad jam reikės įveikti dideles kliūtis.

Pažymėsime vieną smulkmeną: visi senelio rūpesčiai ir gerumas nė kiek Marijaus nenuginklavo ir net nelabai jį tejaudino. Pirmiausia jis toli gražu ne viską žinojo; be to, būdamas ligūstos, galbūt dar karštligiškos būklės jis nepasitikėjo senelio meilumu, tokiu jam neįprastu ir nauju, ir įtarė, kad senelis tuo siekia tik jį pavilioti. Marijus paliko abejingas ir šaltas. Senelis veltui eikvojo savo pasigailėtinas seno žmogaus šypsenas. Marijus kalbėjo sau, kad viskas yra malonu ir gražu tik kol jis nuolankiai tyli, bet kai tik jis užsimins apie Kozetę, senelis tuoj nusimes kaukę ir parodys savo tikrąjį veidą. Tuomet prapliups baisi audra, vėl iškils jos kilmės, nelygios visuomeninės padėties klausimai, pasipils ištisa sarkazmų ir prieštaravimų kruša, Fošlevanas, Kuplevanas, turtas, neturtas, skurdas, akmuo ant kaklo, ateitis. Aršus priešinimasis ir galų gale – nesutikimas. Marijus iš anksto ruošėsi duoti atkirtį.

Be to, grįžtant sveikatai, jo atmintyje atgijo senos nuoskaudos, atsivėrė senos žaizdos, jis ėmė galvoti apie praeitį, ir tarp pono Žilnormano ir jo, Marijaus, vėl atsistojo pulkininkas Ponmersi; Marijus kalbėjo sau, kad nėra ko laukti tikro nuoširdumo iš žmogaus, kuris buvo toks neteisingas ir toks žiaurus jo tėvui. Ir kuo jis ėjo sveikyn, tuo labiau jo širdy kerojo atšiaurumas seneliui. Ponas Žilnormanas romiai tai kentė.

Ponas Žilnormanas sau vienas pastebėjo, kad Marijus nuo to laiko, kai buvo atvežtas į jo namus ir atgavo sąmonę, nė kartą nepavadino jo tėvu. Tiesa, nevadino jo nė „ponu“: taip gudriai suregzdavo sakinius, kad nereikėtų sakyti nei vieno, nei antro.

Aiškiai brendo krizė.

Kaip beveik visuomet esti panašiais atvejais, prieš stodamas į mūšį, Marijus bandė save smulkiuose susidūrimuose. Kare tai vadinama „atlikti žvalgybą“. Vieną rytą ponas Žilnormanas, skaitydamas kažkokį jam į rankas pakliuvusį laikraštį, pašaipiai atsiliepė apie Konventą ir paleido kažkokią rojalistinę sentenciją apie Dantoną, Sen Žiustą ir Robespjerą.

– Devyniasdešimt trečiųjų metų žmonės buvo titanai, – šiurkščiai atkirto Marijus.

Senukas nutilo ir ligi pat vakaro nebepratarė nė žodžio.

Marijus, kuris niekad nebuvo pamiršęs nepalaužiamo savo vaikystės dienų senelio, šį tylėjimą palaikė giliai paslėpta rūstybe ir, numatydamas įnirtingą kovą, dar atkakliau pradėjo mintyse ruoštis mūšiui.

Jis tvirtai nusprendė, jei senelis nesutiks, nusiplėšti visus tvarsčius, išsinarinti raktikaulį, apnuoginti ir išdraskyti ne visai dar užgijusias žaizdas ir visiškai atsisakyti maisto. Marijaus žaizdos buvo jo ginklas. Užkariauti Kozetę arba mirti.

Su niauria ligonio kantrybe Marijus laukė patogaus momento.

Tas momentas atėjo.

III
MARIJUS ATAKUOJA

Vieną kartą, tuo metu, kai duktė tvarkė ant marmurinio komodos viršaus buteliukus ir stiklines, ponas Žilnormanas pasilenkė prie Marijaus ir tarė jam kuo meiliausiu tonu:

– Žiūrėk, mano berniuk, tavim dėtas, aš dabar daugiau kibčiau į mėsą negu į žuvį. Kepta plekšnė puikus valgis pradedančiam sveikti, bet, norint ligonį kaip reikiant pastatyti ant kojų, reikalingas geras kotletas.

Marijus, kuriam jau beveik visai buvo grįžusios jėgos, susikaupė, atsisėdo lovoje, nuleido sugniaužtus kumščius ant apkloto, pažiūrėjo seneliui tiesiog į akis ir grėsminga mina pareiškė:

– Šia proga aš turiu jums šį tą pasakyti.

– Ką gi?

– Aš ketinu vesti.

– Tai jau numatyta, – atsakė senelis ir prapliupo juoktis.

– Kaip tai numatyta?

– Taip, numatyta. Galėsi turėti savo mergaičiukę.

Marijus, apstulbęs iš džiaugsmo, visas suvirpėjo.

Ponas Žilnormanas varė toliau:

– Taip, turėsi savo mieląją, žaviąją mergaitę. Kiekvieną dieną ji čia ateina seno pono pavidalu ir teiraujasi apie tavo sveikatą. Nuo to laiko, kai tu buvai sužeistas, ji nieko daugiau neveikia, kaip tiktai verkia ir tau korpiją plėšo. Aš teiravausi. Ji gyvena Ginkluoto Žmogaus gatvėje, septintas numeris. Na, tai pakalbėkim. Tu nori ją vesti? Puiku, vesk. Mat kaip išsišokai! Sumanei visą sąmokslą, tarei sau: „Aš viską atvirai pareikšiu tam seneliui, tai Regentystės ir Direktorijos mumijai, tam buvusiam dabišiui, Dorantui, virtusiam Žerontu[43]; ir jis yra turėjęs intrigėlių ir meilės nuotykių, savo grizečių ir savo kozečių; ir jis kadaise puikavo, ir jis padangėmis skraidė, pavasario vaisių ragavo; norės nenorės, bet teks jam tai prisiminti. Tada pamatysime. Bus mūšis." Mat koks tu! Imi jautį už ragų. Puiku. Aš tau siūlau kotletą, o tu atsakai: „Beje, aš noriu vesti." Tai bent nukrypimas! Aha, tu tikėjaisi, kad mes susivaidysime. Nežinojai, kad aš senas šelmis. Ką tu dabar pasakysi? Tau apmaudu. Nieku gyvu nelaukei, kad tavo senelis dar didesnis lengvabūdis negu tu pats. Tavo puiki, iš anksto paruošta kalba nuėjo niekais, ponas advokate. Kaip pikta! Juo geriau, siusk dabar! Aš darau viską, kaip tu nori, ir tuo užčiaupiu tau burną, kvailuti! Klausyk. Aš teiravausi, juk ir aš gudruolis; ji žavinga, ji dora, apie uloną viskas prasimanyta, ji pripešiojo didžiausią krūvą korpijos, ji tikras lobis, ir ji tave dievina. Jei būtum miręs, mus visus tris būtų laidoję, josios karstą būtų nešę paskui manąjį. Kai tau ėmė darytis geriau, man net buvo atėjusi mintis ją stačiai pasodinti prie tavo galvūgalio, bet tik romanuose jauna mergina šitaip, be jokių ceremonijų, atvedama prie lovos sužeistam gražuoliui, kuris jai patinka. Gyvenime šitaip nedaroma. Ką būtų pasakiusi tavo teta? Tu juk beveik visą

laiką gulėjai nuogas, mano balandėli. Paklausk Nikoletę, kuri nuo tavęs nė minutės neatsitraukė, ar buvo įmanoma įleisti čia moterį. Be to, ką gi būtų pasakęs gydytojas? Graži mergina – joks vaistas nuo karščio. Na gerai, tiek to, daugiau apie tai nekalbėsim; viskas pasakyta, padaryta, baigta, imk ją. Štai koks aš nevidonas. Aš, matai, jaučiau, kad tu manęs nemyli, ir tariau sau: „Ką gi čia padarius, kad šitas galvijas mane pamiltų?“ Ir pagalvojau: „Še, aš juk po ranka turiu tą mažytę Kozetę, imsiu ir atiduosiu jam mergaitę, gal jis tada mylės mane truputį ar bent pasakys, kuo aš nusikaltau.“ O tu manei, kad senis pradės šėlti ir dūkti, ims šaukti, drausti, pakels lazdą ant šitos skaisčios aušros. Anaiptol. Kozetė – sutinku! Meilė – prašau! Nieko geresnio nereikalauju. Teikitės vesti, gerbiamasis pone. Būk laimingas, mano mylimas vaikeli!

Tai taręs, senukas pravirko.

Apkabinęs Marijaus galvą, jis abiem rankom ją priglaudė prie savo senos krūtinės, ir jiedu abu ėmė verkti. Ašaromis kartais pasireiškia aukščiausia laimė.

– Tėve! – sušuko Marijus.

– Ak, tai tu mane myli! – sušnibždėjo senukas.

Tai buvo neužmirštamos akimirkos. Jiedu duso iš susijaudinimo ir negalėjo kalbėti.

– Na mat, – suvapėjo pagaliau senis. – Vis dėlto ir jis prabilo. Jis man pasakė: „Tėve.“

Marijus atpalaidavo savo galvą iš senuko glėbio ir tylutėliai paklausė:

– Tėve, bet dabar, kai aš jau visiškai sveikas, man atrodo, galima būtų su ja susitikti.

– Ir tas numatyta; rytoj ji bus čia.

– Tėve!

– Ko?

– Kodėl ne šiandien?

– Ką gi, tegu bus šiandien. Galima ir taip. Tu mane tris kartus pagret pavadinai „tėvu“, o tai juk šio to verta. Aš tuojau pasirūpinsiu. Tau ją atves. Viskas numatyta, aš tau sakau. Šita istorija kažkada jau eilėmis apdainuota. Andrė Šenjė elegijos „Sergantis jaunuolis“ atomazgoje, to paties Andrė Šenjė, kurį devyniasdešimt trečiaisiais metais papjovė tie niekš..., tai yra titanai.

Ponui Žilnormanui pasirodė, kad Marijus truputį paniuro, bet tas, ekstazės pagautas, tiesą sakant, jo visai nė nesiklausė ir kur kas daugiau galvojo apie Kozetę negu apie 1793 metus. Drebėdamas iš baimės, kad taip ne vietoje užsiminė apie Andrė Šenjė, senelis tuojau susigriebė:

– Papjovė – čia netinkamas žodis. Dalykas tas, kad didieji revoliucijos genijai, kurie, be jokios abejonės, nebuvo pikti žmonės, o tikri herojai, garbės žodis... na, jiems atrodė, kad Andrė Šenjė jiems truputį kliudo, ir nutarė jį giljot... Tikriau sakant, šie didūs vyrai termidoro septintą dieną visuomenės labui paprašė Andrė Šenjė teiktis eiti...

Ponas Žilnormanas, susipainiojęs savo paties žodžiuose, turėjo sustoti, negalėdamas nei pabaigti sakinio, nei jo atšaukti, ir, dukteriai taisant už Marijaus nugaros priegalvius, sujauktus po tokio susijaudinimo, senukas išbėgo iš miegamojo taip greitai, kiek tik jo amžius leido, užtrenkė duris ir, visas raudonas, švankšdamas, įsiutęs, išsprogusiomis ant kaktos akimis, užlėkė tiesiog ant šauniojo Basko, prieškambaryje valančio batus, ir įnirtingai jam suriko į veidą:

– Šimtas tūkstančių velnių, tie galvažudžiai jį nugalabijo!

– Ką tokį, pone?
– Andrė Šenjė.
– Tikra tiesa, pone, – atsakė persigandęs Baskas.

IV
PANELĖ ŽILNORMAN JAU NEBESIPIKTINA, KAD PONAS FOŠLEVANAS ATSINEŠĖ KAŽKĄ PO PAŽASTIMI

Kozetė ir Marijus pagaliau susitiko.

Koks buvo tas jų pasimatymas, mes nepajėgiame aprašyti. Yra tokių dalykų, kuriuos atvaizduoti neverta nė mėginti; tarp jų – saulė.

Visa šeima, įskaitant Baską ir Nikoletę, buvo susirinkusi Marijaus miegamajame tuo metu, kai įėjo Kozetė.

Mergaitė pasirodė ant slenksčio; ją tarsi gaubė aureolė.

Lygiai tą akimirksnį senelis buvo besirengiąs šnypštis; jis taip ir sustingo, įkišęs nosį į skarelę, ir spoksojo pro nosinę į Kozetę.

– Nuostabi! – sušuko jis.

Paskui triukšmingai išsišnypštė.

Kozetė buvo apsvaigusi, sužavėta, nusigandusi, džiugi. Ji tiek drovėjosi, kiek tik galima drovėtis iš laimės. Ji kažką vapėjo, čia blykšdama, čia rausdama; ji mielai būtų puolusi Marijui į glėbį, tačiau nedrįso. Jai buvo gėda rodyti savo meilę visiems matant. Mes negailestingi laimės kupiniems įsimylėjėliams; mes stypsome prie jų, kai jiems norisi būti vieniems. Iš tiesų jiems visi kiti nereikalingi.

Kartu su Kozete, paskui ją, į kambarį įėjo žilaplaukis vyriškis, rimtas, tačiau šypsantis kažkokia neįprasta skausminga šypsena. Tai buvo „ponas Fošlevanas"; tai buvo Žanas Valžanas.

Jis, anot durininko, „vilkėjo labai padoriai", visiškai naujais juodais drabužiais, su baltu kaklaraiščiu.

Durininkui jokiu būdu negalėjo ateiti į galvą, kad šitas garbus buržua, veikiausiai notaras, galėtų būti tas pats baisus lavonų nešėjas, kuris birželio 7-osios naktį pasirodė prie jo durų, apiplyšęs, pajuodęs, šlykštus, niaurus, kruvinu ir purvinu veidu, nešdamas ant rankų bežadį Marijų; vis dėlto kažkas sužadino jo profesinę uoslę. Pamatęs poną Fošlevaną su Kozete, durininkas negalėjo susilaikyti nepasakęs savo žmonai į ausį: „Nežinau kodėl, bet man vis dingsi, tarytum esu jau matęs kažkur šitą veidą."

Marijaus miegamajame ponas Fošlevanas atsistojo nuošaliai, prie durų. Po pažastimi jis laikė kažkokį paketą, labai panašų į knygą *in octavo*, suvyniotą popieriuje. Popierius buvo žalsvos spalvos ir atrodė lyg apmusijęs.

– Ar tas ponas visuomet šitaip nešiojasi knygą po pažastimi? – tyliai paklausė Nikoletę panelė Žilnorman, kuri labai nemėgo knygų.

– Kas gi čia tokio? – irgi pašnibždomis atsakė ponas Žilnormanas, nugirdęs tą klausimą. – Jis – mokslininkas. Na tai kas? Ar jis dėl to kaltas? Ponas Bularas, kurį aš pažinojau, taip pat niekuomet iš namų neidavo be knygos, amžinai turėdavo prie širdies prisispaudęs kokį foliantą.

Ir, sveikindamas svečią, prašneko jau garsiai:

– Ponas Tranšlevanai...

Senelis Žilnormanas prasitarė netyčia, jis stačiai turėjo aristokratišką manierą painioti tikrinius vardus.

– Ponas Tranšlevanai, turiu garbės jus prašyti panelės rankos mano sūnaičiui ponui baronui Marijui Ponmersi.

„Ponas Tranšlevanas“ nusilenkė.

– Sutarta, – pareiškė senelis.

Ir, pasisukęs į Marijų ir Kozetę, pakėlė abi rankas ir, juodu laimindamas, tarė:

– Dabar galite vienas antrą dievinti.

Jiems nereikėjo šito du kartus sakyti. Nieko jau čia nepadarysi. Prasidėjo burkavimas. Jiedu kalbėjosi pusbalsiu – Marijus pasirėmęs alkūnėmis savo šezlonge, Kozetė stovėdama šalia jo.

– O Dieve mano! – šnibždėjo Kozetė. – Pagaliau aš vėl jus matau. Tai tu! Tai jūs! Kaip tu galėjai eiti tenai muštis! Kodėl? Tiesiog baisu. Keturis mėnesius buvau vos gyva iš baimės. Kaip žiauriai jūs pasielgėte, kad nuėjote į tas kautynes! Ką aš jums padariau? Aš jums atleidžiu, bet daugiau taip nedarykite. Dabar, kai mes buvome pakviesti čia ateiti, aš vėl ko nenumiriau, tik jau iš džiaugsmo. Man buvo taip ilgu! Aš net nesuspėjau gražiai apsirengti, turbūt baisu į mane žiūrėti. Ką pasakys jūsų giminės, pamatę suglamžytą mano apykaklaitę? Bet jūs kalbėkite! Visą laiką aš viena šneku. Mes po senovei gyvename Ginkluoto Žmogaus gatvėje. Jūsų petys, sako, baisiai atrodęs. Visas kumštis galėjęs tilpti žaizdoje. O paskui jums, rodos, mėsas su žirklėmis karpė. Kaip šiurpu! Aš taip verkiau, visas akis išverkiau. Net juokinga, kad šitiek galima ištverti. Jūsų senelio labai geras veidas. Nejudėkite, nesiremkite ant alkūnės, atsargiau, dar užsigausite, ir jums skaudės. Ak, kokia aš laiminga! Pagaliau baigėsi mūsų kančios! Aš visai pasidariau kvailutė. Tiek jums norėjau visko pripasakoti, bet viską užmiršau. Ar vis dar mylite mane? Mes gyvename Ginkluoto Žmogaus gatvėje. Ten nėra sodo. Aš visą laiką pešiojau korpiją. Pažiūrėkite, pone, kokią nuospaudą prisitryniau ant piršto, tai per jus!

– Angele, – šnibždėjo Marijus.

„Angelas“ – vienintelis žodis, kuris negali įgristi. Joks kitas žodis neatlaikytų tokio negailestingo kartojimo, kurį taip mėgsta įsimylėjusieji.

Paskui, gėdydamiesi pašalinių, jiedu nutilo ir, nekalbėdami daugiau nė žodžio, tik švelniai spaudė vienas antram rankas.

Pasisukęs į visus, kurie buvo kambaryje, ponas Žilnormanas sušuko:

– Šnekėkite gi garsiai, publika! Klegėkite, ūžkite, vaizduokite griaustinį už scenos. Nagi, daugiau triukšmo, po šimts! Duokite gi vaikams pasiplepėti ligi valiai.

Ir, priėjęs prie Marijaus ir Kozetės, tylutėliai jiems tarė:

– Sakykite vienas antram „tu“. Nesivaržykite.

Tetulė Žilnorman sumišusi žiūrėjo į tą šviesos spindulį, staiga įsiveržusį į jos blandų senos moters pasaulėlį; jos nuostaboje nebuvo nieko priešiško, nieko bendra su piktu ir pavydžiu pelėdos žvilgsniu, įsmeigtu į balandžių porelę. Tai buvo kvailokos vargšelės, penkiasdešimt septynerių metų senmergės, žvilgsnis; tai nepavykęs gyvenimas stebėjo džiūgaujantį žydėjimą – meilę.

– Panele vyresnioji Žilnorman, – jai tarė tėvas, – aš seniai tau sakiau, kad tu to sulauksi.

Valandėlę jis patylėjo ir pridūrė:

– Pasidžiauk dabar kitų laime.

Paskui atsigręžė į Kozetę:

– Bet kokia ji graži! Kokia graži! Tikras Grezas! Ir visa tai teks tau vienam, padauža! Ak tu, šaldra, gerai tau pasisekė su manimi! Jei būčiau penkiolika metų jaunesnis, mes kirstumės kardais, ir dar nežinia, katram ji tektų! Klausykite, panele, aš stačiai jus įsimylėjau! Čia nieko nuostabaus. Jūsų teisė žavėti širdis. Ak, kokias puikias linksmas vestuves mes turėsime! Mes Sen Deni šv. Sakramento parapijos, bet aš išgausiu dispensą judviem tuoktis Sen Polio parapijoje. Ten bažnyčia gražesnė. Jėzuitų pastatyta. Daug puošnesnė. Tai priešais kardinolo de Birago fontaną. Jėzuitų architektūros šedevras yra Namiurė ir vadinasi Sen Lu. Būtinai turėsite ten nuvykti po vestuvių. Verta nukeliauti. Panele, aš visiškai palaikau jūsų pusę, aš noriu, kad merginos ištekėtų, jos tam ir sutvertos. Tegu visos jaunos merginos eina prosenelės Ievos pėdomis – štai ko aš linkiu. Likti mergele labai girtinas dalykas, bet gyventi šalta. Biblijoje pasakyta: „Dauginkitės.“ Tautoms gelbėti reikalinga Žana d'Ark; o tautoms dauginti reikalinga močiutė Žigon. Taigi tekėkite, gražuolės. Iš tikrųjų aš nesuprantu, kam reikia mergauti? Žinau, jos turi atskiras koplytėles bažnyčiose ir guodžiasi tuo, kad priklauso šventosios Mergelės brolijai; bet, velniai rautų, vis dėlto gražus vyras, šaunus vaikinas, o po metų drūčkis šviesiaplaukis mažiulis su tokiomis magiomis raukšlelėmis putniose šlaunytėse, kuris linksmai žinda krūtį ir ją maigo savo rausvomis letenėlėmis, šypsodamasis it šviesi aušra, – tai daug geriau, negu žvakė rankoje per mišparus ir giesmė *Tunis eburnean**!

Devyniasdešimties metų senelis padarė kojomis piruetą ir, tankiai berdamas žodžius, paleistos spyruoklės greitumu užtraukė:

> Saldus svajonių žiedas ruošiasi pražysti, –
> Tavęs, Alkipai, laukia greitai moterystė.

– Beje!

– Kas, tėve?

– Tu, rodos, turėjai artimą draugą?

– Taip, Kurfeiraką.

– Kur jis dabar?

– Mirė.

– Tai gerai.

* Bokšte balčiausias! (Lot.)

Senelis atsisėdo šalia jų, pasodino Kozetę ir, senomis raukšlėtomis rankomis suėmęs jų rankas, tarė:

– Žavinga vis dėlto šita meilutė! Ji tiesiog tobulybė, toji Kozetė. Tikras kūdikis ir tikra kilminga dama. Gaila, kad ji bus tik baronienė – tai pažeminimas; ji gimusia būti markize. Tik blakstienos ko vertos! Mano vaikučiai, įsikalkite sau gerai į galvą, kad esate gerame kelyje. Mylėkite vienas antrą, mylėkitės beprotiškai. Meilė – tai žmonių paikystė ir Dievo išmintis. Dievinkite vienas antrą. Tiktai, – pridūrė jis staiga apsiblausęs, – kokia nelaimė! Štai apie ką aš galvoju! Juk didesnę pusę mano turto sudaro renta iki gyvos galvos; kol aš gyvas, dar mums užteks, bet po mano mirties, po kokių dvidešimties metų, ak, mano vargšai vaikeliai, jūs neturėsite nė skatiko! Teks tada, ponia baroniene, jūsų baltiems danteliams suteikti garbę juodai plutelei!

Tuo momentu netikėtai pasigirdo kažkieno rimtas ir ramus balsas:

– Panelė Efrazi Fošlevan turi šešis šimtus tūkstančių frankų.

Tai buvo Žano Valžano balsas.

Ligi šiol jis dar nebuvo prataręs nė vieno žodžio; niekas, atrodė, nė nepastebėjo, kad jisai čia, o jis tyliai sau stovėjo už tų laimingų žmonių.

– O kas toji panelė Efrazi, apie kurią jūs kalbate? – paklausė suglumęs senelis.

– Tai aš, – atsakė Kozetė.

– Šeši šimtai tūkstančių frankų! – pakartojo ponas Žilnormanas.

– Gal be keturiolikos ar penkiolikos tūkstančių, – patikslino Žanas Valžanas.

Ir jis padėjo ant stalo paketą, kurį teta Žilnorman buvo palaikiusi knyga.

Žanas Valžanas pats atrišo paketą; jame gulėjo pluoštas banknotų. Jie čia pat buvo peržiūrėti ir suskaičiuoti. Rasta penki šimtai banknotų po tūkstantį frankų ir šimtas šešiasdešimt aštuoni po penkis šimtus. Iš viso penki šimtai aštuoniasdešimt keturi tūkstančiai frankų.

– Tai bent knyga! – sušuko ponas Žilnormanas.

– Penki šimtai aštuoniasdešimt keturi tūkstančiai frankų! – sušnibždėjo tetulė.

– Tokia sumelė daug kliuvinių pašalina, ar ne, panele vyresnioji Žilnorman? – prabilo senelis. – Tas suktas velnias Marijus savo svajonių medyje pagavo paukštytę milijonierę! Na, štai ir tikėkite jaunuolių meile! Studentai aptinka mylimąsias su šešių šimtų tūkstančių frankų kraičiu. Kerubinas apsisuka vikriau už Rotšildą.

– Penki šimtai aštuoniasdešimt keturi tūkstančiai frankų! – pusbalsiu kartojo panelė Žilnorman. – Penki šimtai aštuoniasdešimt keturi! Beveik šeši šimtai tūkstančių!

O dėl Marijaus ir Kozetės, tai jiedu visą tą laiką žiūrėjo į vienas antrą ir beveik neatkreipė dėmesio į tą smulkmeną.

V

SAUGIAU LAIKYTI SAVO PINIGUS GIRIOJE NEGU PAS KOKĮ NOTARĄ

Skaitytojas, be abejo, bus supratęs, ir mums nėra reikalo plačiai aiškinti, kad po Šanmatjė bylos Žanui Valžanui, pirmą kartą pabėgus, per tas keletą dienų pavyko pasiekti Par-

yžių ir laiku išsiimti iš Lafito banko kapitalą, kurį jis buvo susikrovęs gyvendamas pono Madleno vardu Pajūrio Montreilyje; ir kad po to, bijodamas būti suimtas, – o tai netrukus ir atsitiko – jis tuos pinigus paslėpė ir užkasė Monfermeilio girioje, vadinamajame Blariu trake. Visa suma – šeši šimtai trisdešimt tūkstančių frankų banknotais – neužėmė daug vietos ir lengvai sutilpo dėžutėje; tačiau, norėdamas dėžutę apsaugoti nuo drėgmės, Žanas Valžanas ją įdėjo į ąžuolinę skrynutę su kaštono drožlėmis. Į tą pačią skrynelę jis sudėjo ir kitą savo lobį – vyskupo žvakides. Atsimename, tiedvi žvakides Žanas Valžanas išsinešė bėgdamas iš Pajūrio Montreilio. Žmogus, kurį vieną vakarą pastebėjo Bulatriuelis, buvo Žanas Valžanas. Vėliau, kai Žanui Valžanui pritrūkdavo pinigų, jis kaskart keliaudavo į Blariu traką jų pasiimti. Tuo reikia aiškinti jo išvykas, apie kurias jau esame kalbėję. Kažkokioje jam vienam žinomoje slaptynėje, viržiuose, jis laikė pasidėjęs kastuvą. Matydamas, jog Marijus sveiksta, ir jausdamas, jog artėja momentas, kai tų pinigų prireiks, Žanas Valžanas nuvyko jų išsikasti; ir dabar vėl jį pamatė girioje Bulatriuelis, tik šį kartą ne vakare, o rytą. Bulatriuelis palikimo gavo kastuvą.

Iš tikrųjų dėžutėje buvo penki šimtai aštuoniasdešimt keturi tūkstančiai penki šimtai frankų. Žanas Valžanas atidėjo penkis šimtus frankų sau. „Vėliau pamatysime“, – pagalvojo jis.

Skirtumą tarp šios sumos ir šešių šimtų trisdešimties tūkstančių frankų, paimtų iš Lafito banko, sudarė pragyvenimo išlaidos per dešimtį metų, nuo 1823 iki 1833. Penkeri metai vienuolyne kaštavo tik penkis tūkstančius frankų.

Žanas Valžanas pastatė sidabrines žvakides ant židinio, kur jos skaisčiai sužėrėjo, didžiai Tusenės nuostabai.

Beje, Žanas Valžanas žinojo, kad Žaveras jo daugiau nebepersekios. Jis išgirdo pasakojant, – ir tą žinią patvirtino pranešimas, paskelbtas „Monitere“, – kad vienas policijos inspektorius, pavarde Žaveras, rastas nuskendęs po skalbėjų plaustu tarp Banko tilto ir Naujojo tilto ir kad raštelis, paliktas to žmogaus, pavyzdingo ir savo viršininkų labai branginamo tarnautojo, verčia manyti, jog jis turėjęs staiga išeiti iš proto ir pamišimo priepuolyje nusižudęs. „Tikrai, – pagalvojo Žanas Valžanas, – jeigu jis mane paleido iš savo rankų, tai jau, be abejo, turėjo būti beprotis.“

VI

ABU SENUKAI, KIEKVIENAS SAVAIP, KIEK ĮMANYDAMI STENGIASI, KAD KOZETĖ BŪTŲ LAIMINGA

Viskas buvo paruošta vestuvėms. Gydytojas, su kuriuo buvo pasitarta, pareiškė, kad jos gali įvykti vasario mėnesį. Dabar ėjo gruodis. Prabėgo kelios žavingos nedrumsčiamos laimės savaitės.

Senelis buvo kone laimingiausias iš visų. Jis ištisas valandas galėdavo grožėtis Kozete.

– Puiki, nuostabiai graži mergina! – sušukdavo jis. – Ir tokia švelni, tokia romi! Tai žavingiausia mergaitė, kokią aš esu matęs savo gyvenime. Vėliau jos dorybės dar išsiskleis ir kvepės kaip žibutės žiedas. Ji – pati Gracija! Su tokia būtybe, Marijau, turi gyventi kaip kunigaikštis. Berneli mano, esi baronas, esi turtingas, nesiterliok su tom kvailom bylom, maldauju tave!

Kozetė ir Marijus netikėtai pateko iš kapo tiesiog į rojų. Perėjimas buvo pernelyg staigus ir būtų juos sukrėtęs, jeigu ne visiškas jų apsvaigimas nuo laimės.

– Ar tu čia ką nors supranti? – klausė Marijus Kozetę.

– Ne, – sakė Kozetė. – Bet man atrodo, jog pats Viešpats Dievas žiūri į mus iš aukštybių.

Žanas Valžanas viską padarė, viską sutvarkė, dėl visko susitarė, pašalino visas kliūtis. Kozetės laime jis rūpinosi su tokiu pat nekantrumu ir, atrodė, su tokiu pat džiaugsmu kaip pati Kozetė.

Kaip buvęs meras, Žanas Valžanas sugebėjo išspręsti vieną labai keblų klausimą, kurio paslaptį jis tik vienas žinojo, – Kozetės civilinę padėtį. Pasakyti visą tiesą apie jos kilmę? Betgi tada – kas žino? – gali iširti vestuvės. Žanas Valžanas apsaugojo Kozetę nuo visų sunkumų: atrado jai šeimą, dabar jau išmirusią, – tai tikriausias būdas išvengti bet kokių reveliacijų. Kozetė esanti paskutinė vienos išnykusios šeimos palikuonė; Kozetė – ne jo duktė, o duktė kito Fošlevano, jo brolio. Abu Fošlevanai dirbę sodininkais Mažojo Pikpiuso vienuolyne. Nuvažiavo į vienuolyną; ten gavo puikiausių žinių ir daugybę kuo palankiausių rekomendacijų; gerosios vienuolės, mažai nusimanančios apie tėvystės klausimus ir nelinkusios į juos gilintis, neįtarė apgaulės, be to, jos niekuomet tikrai nė nežinojo, katro Fošlevano duktė yra mažoji Kozetė. Jos patvirtino visa, ko jų buvo prašoma, ir patvirtino labai mielai. Buvo sudarytas notarinis aktas. Kozetė teisėtai ėmė vadintis panele Efrazi Fošlevan. Ji buvo pripažinta našlaite, neturinčia nei tėvo, nei motinos. Žanas Valžanas taip sutvarkė, kad pats Fošlevano pavarde tapo Kozetės globėju, o antruoju globėju buvo paskirtas ponas Žilnormanas.

O dėl tų penkių šimtų aštuoniasdešimt keturių tūkstančių frankų, tai juos tariamai testamentu palikęs Kozetei asmuo, kuris panoręs likti nežinomas. Palikimą sudarę penki šimtai devyniasdešimt keturi tūkstančiai frankų, bet dešimt tūkstančių frankų buvę išleista panelės Efrazi auklėjimui, iš kurių penki tūkstančiai sumokėti Mažojo Pikpiuso vienuolynui. Šis palikimas, perduotas trečiajam asmeniui, turėjęs būti įteiktas Kozetei, jai sulaukus pilnametystės arba ištekant. Visa ta istorija, kaip matome, buvo labai priimtina, o ypač su tokiu priedu – daugiau kaip puse milijono. Žinia, kai kas lyg ir atrodė keista, tačiau niekas į tai nekreipė dėmesio; vienas iš suinteresuotųjų buvo apakintas meilės, o kiti – šešių šimtų tūkstančių frankų.

Kozetė sužinojo, kad ji nėra duktė to seno žmogaus, kurį taip ilgai vadino savo tėvu. Jis tik jos dėdė, o tikrasis jos tėvas – kitas Fošlevanas. Bet kuriuo kitu metu šita žinia jai būtų labai suspaudusi širdį, bet šiomis neapsakomai laimingomis valandomis ji tik neilgam, greit prabėgusiu šešėliu aptemdė jos sielą; aplinkui buvo tiek džiaugsmo, kad šis debesėlis beregint išsisklaidė. Ji turėjo Marijų. Atsiranda jaunas vyras, ir senukas užmirštamas; toks yra gyvenimas.

Be to, Kozetė nuo seno buvo pripratusi prie visokių mįslių; kiekviena būtybė, kurios vaikystę gaubia paslaptingumas, visuomet yra pasiruošusi sutikti vienokį ar kitokį nusivylimą.

Ji ir toliau vadino Žaną Valžaną tėvu.

Plevendama dausose, Kozetė stačiai žavėjosi seneliu Žilnormanu. Reikia pasakyti, kad šis ją apibėrė madrigalais ir dovanomis. Kai Žanas Valžanas stengėsi sudaryti Kozetei tvirtą visuomeninę padėtį ir įteisinti jos civilinę būklę, ponas Žilnormanas rūpinosi jos vestuviniu kraičiu. Niekas nebuvo jam taip malonu, kaip teikti jai brangias dovanas. Jis atidavė Kozetei belgiško gipiūro suknelę, jam atitekusią iš jo paties senelės. „Mados grįžta, – kalbėjo jis, – dabar visi vaikosi senų daiktų, ir senatvėje aš matau, kad jaunos damos rengiasi lygiai taip, kaip rengėsi senutės mano jaunystės laikais."

Jis kraustė savo garbingas pūstašones lakuoto koromandelio komodas, kurios daug metų nebuvo darinėjamos. „Nagi, pakvoskime šitas našles, – kalbėjo jis, – paklauskime, ko jos turi." Jis triukšmingai traukė pilvotus stalčius, prigrūstus visų jo žmonų, visų jo meilužių ir senelių tualetų. Kiniškas šilkas, Damasko šilkas, lamstuotas šilkas, spalvotas muaras, suknios iš sunkaus žėrinčio turkiško šilko, auksu išsiuvinėtos indiškos skaros, nebijančios skalbimo, vilnoniai audiniai, vienodi iš tikrosios ir išvirkščiosios pusės, Alansono ir Genujos mezginiai, senoviniai aukso papuošalai, dramblio kaulo bonbonjerės, kruopščiai išpuoštos batalinių scenų vaizdais, apdarai, kaspinai – visu tuo jisai verste užvertė Kozetę. Sužavėta Kozetė, apsvaigusi nuo meilės Marijui, sugraudinta senojo Žilnormano dosnumo, svajojo apie begalinę laimę aksomuose ir atlasuose. Kozetei vaidenosi, kad jos vestuvinį kraitį jai teikia serafimai. Jos siela pleveno padangėse ploniausių nėrinių sparnais.

Kaip sakėme, įsimylėjusiųjų svaigulys galėjo prilygti tik senelio ekstazei. Atrodė, lyg Kalvarijos Seserų gatvėje nuolat gaustų fanfaros.

Kiekvieną rytą senelis padovanodavo Kozetei kokį nors senovinį niekutį. Visokiausi brangūs blizgučiai pilte pylėsi jai kaip iš gausybės rago.

Kartą Marijus, kuris šiomis laimingomis dienomis mielai leisdavos į rimtas kalbas, kažkokio įvykio proga pasakė:

– Revoliucijos veikėjai tokie didūs, kad jau dabar juos gaubia amžių šlovė, panašiai kaip Katoną ar Fokioną, ir, išgirdus tariant kurio nors jų vardą, atmintyje nublanksta visi liudvikai ir karoliai.

– Karoliai! – sušuko senelis. – Labai ačiū, Marijau, gerą davei mintį. Man kaip sykis to ir reikėjo.

Ir kitą dieną prie Kozetės vestuvinių dovanų prisidėjo senelio žmonos perlų karoliai.

Senelis apie tuos apdarus išdėstė ištisą filosofiją:

– Meilė – labai gerai, bet reikia dar šio to. Laimei reikia ir to, kas nebūtina. Paprasta laimė – tai tik būtinybė. Pagardinkite ją nešykštėdami pertekliumi. Meilei reikia rūmų. Man reikalinga jos širdis ir dar Luvras. Jos širdis ir Versalio fontanai. Duokite man piemenaitę, bet pasistenkite, kad ji būtų kunigaikštienė. Atveskite man Filidę su rugiagėlių vainikėliu ir su šimto tūkstančių livrų renta. Duokite man piemenėlių rojų palapinėje su marmurine kolonada ligi horizonto. Aš pasitenkinsiu palapine, bet nesipriešinsiu ir pasakiškiems rūmams iš marmuro bei aukso. Sausa laimė panaši į sausą duoną. Ją galima valgyti, bet pietų iš jos nepasitieksi. Aš trokštu pertekliaus, to, kas nereikalinga, beprotiška, ekstravagantiška, perdėta, iš ko nėra jokios naudos. Atsimenu, man teko matyti Strasbūro katedroje laikrodį sulig keturių aukštų namu, kuris rodė laiką, tikriau sakant, teikėsi rodyti laiką, bet buvo sukurtas

tartum visai ne tam; išmušęs vidurdienį ar vidurnaktį, vidurdienį – saulės valandą, vidurnaktį – meilės valandą, ar bet kurią kitą valandą, jis parodydavo jums mėnulį ir žvaigždes, žemę ir jūrą, žuvis ir paukščius, Febę ir Febą ir begales visokių visokybių, kurios išeidavo iš nišos, – dvylika apaštalų ir imperatorius Karolis V, Eponina ir Sabinas[44] ir dar visa krūva mažyčių paauksuotų žmogučių, pučiančių dūdas. Aš jau nekalbu apie linksmą skambinimą, kuriuo jie nuolat skardendavo orą nežinia kokia proga. Ar galima su juo lyginti pasigailėtiną pliką ciferblatą, kuris tiktai žymi valandas? Aš už didžiulį Strasbūro laikrodį, man jis geriau patinka už laikrodį su gegute.

Ponas Žilnormanas ypač mėgdavo postringauti apie pačias vestuves, ir jo ditirambuose lyg kokiame veidrodyje sumišai iškildavo visi aštuonioliktojo amžiaus šešėliai.

– Jūs neturite supratimo apie švenčių ruošimo meną! – sakydavo jis. – Šiais laikais žmonės nė pasilinksminti nemoka iškilmių dieną. Jūsų devynioliktasis amžius kažkoks glebus. Jam trūksta užmojo. Jam svetima prabanga, neprieinamas taurumas. Jis viską kerpa vienodai plikai. Jūsų trečiasis luomas beskonis, bespalvis, bekvapis ir beveidis. Aš jums pasakysiu, apie ką svajoja jūsų ponios buržua, kai jos „įsitaiso", anot jų pačių: gražus buduaras, naujai apstatytas, polisandro medžio baldai ir kolenkoras. Kelią joms, kelią! Garbusis ponas Šykštūnas veda panelę Grašgaudę. Prabanga ir spindesys! Prie žvakės prilipino tikro aukso monetą! Tai bent epocha! Aš mielai nuo jos pabėgčiau pas sarmatus. Ak, jau 1787 metais aš išpranašavau visuotinę pražūtį tą dieną, kai pamačiau diuką Roaną, Leono princą, diuką Šabo, diuką Monbazoną, markizą Subizą, Tuaro vikontą, Prancūzijos perą, dvitekine bėda važiuojantį į Lonšano lenktynes! Vaisių nereikėjo ilgai laukti. Šitame amžiuje žmonės varo didelius biznius, lošia biržoje, pelno pinigus – bet visi aliai vieno gobšiai. Jie puoselėja ir blizgina savo išorę; jų drabužiai naujutėliai, jie išsiprausę, išsitrinkę, išsičiustiję, nusiskutę, susišukavę, išsišveitę, susilaižę, išsivalę, išsitrynę, dailūs, vaškuoti, lakuoti, poliruoti kaip akmenukai, kuklučiai, švaručiai, bet tuo pat metu, dievaži, jų sąžinės gilumoje toks mėšlas, tokia kloaka, jog nuo jų sprunka kiekviena karvininkė, kuri šnypščiasi pirštais. „Nevalus švarumas", – štai kokį devizą aš teikiu jūsų epochai. Nepyk, Marijau, leisk man kalbėti. Kaip matai, apie liaudį aš nepasakiau nieko blogo, aš negaliu atsigėrėti tavo liaudimi, bet leisk man duoti į kailį buržuazijai. Aš ir pats tos veislės. Ką myliu, tą ir pliekiu. O dabar pasakysiu aiškiai ir tiesiai: nors žmonės šiandien ir tuokiasi, bet tuoktis nebemoka. Ak, iš tikrųjų, aš pasiilgstu mielų senų papročių! Visko pasiilgstu. Ak, ta elegancija, tas riteriškumas, tas mielas mandagus elgesys, sielą ir širdį džiuginanti kiekvieno asmens prabanga, muzika – būtina bet kurių vestuvių palydovė: orkestrai diduomenėje, būgnų tratėjimas liaudyje, šokiai, linksmi veidai prie stalo, įmantrūs madrigalai, dainuškos, fejerverkai, nuoširdus juokas, pragariškas triukšmas, prašmatnūs kaspinai. Aš pasiilgstu jaunavedės keliaraiščių. Jaunavedės keliaraištis yra Veneros juostos giminė. Dėl ko kilo Trojos karas? Dėl Elenos keliaraiščio, velniai rautų! Kodėl eina mūšiai, kodėl dieviškasis Diomedas perskelia ant Merionėjo galvos didžiulį varinį šalmą devyniais smaigaliais, kodėl Achilas ir Hektoras badosi galingomis ietimis? Todėl, kad Elena leido paimti savo keliaraištį Pariui. Iš Kozetės keliaraiščio Homeras sukurtų ištisą „Iliadą". Savo poemoje jis apdainuotų seną plepį, panašų į mane, ir pavadintų jį Nestoru. Bičiuliai mano, senaisiais laikais, mūsų gerais senaisiais laikais žmonės tuokdavosi išmaniai: iš pradžių būdavo sudaromas pagal visas taisykles kontraktas, o paskui iškeliama

šauni puota. Kai tik pasišalindavo Kiužasas, scenoje pasirodydavo Kamačas[45]. Šimts pypkių, pilvas – mielas galvijas, jis reikalauja savo, jis taip pat nori pasismaguriauti per vestuves! Tais laikais puotos būdavo atsakančios, ir kiekvienas už stalo turėdavo žavią kaimynę be jokių tenai šemizečių, labai nuosaikiai pridengta krūtine! Ak, kaip garsiai visi juokdavosi, ak, kaip būdavo linksma senovėje! Jaunimas atrodė lyg gėlių puokštė, kiekvienas jaunuolis pasipuošdavo alyvų šakele ar rože; net ir narsus karys atrodydavo lyg piemenėlis, net ir dragūnų kapitonas gebėdavo vadintis Florianu. Visi stengdavosi atrodyti gražūs. Išsigašydavo siuvinėtais drabužiais ir purpuru. Buržua būdavo panašus į gėlę, markizas atrodydavo lyg brangakmenis. Tuomet vyrai nenešiojo nei kelniakilpių, nei ilgų batų. Jaunuoliai būdavo dabitiškai apsirengę, išsipustę, išsičiustiję, išsigražinę, lengvučiai, grakštučiai, koketiški, ir tai jiems nekliudė nešioti prie šalies špagą. Tikras kolibris su snapu ir nagučiais. Tai buvo „Galantiškosios Indijos“[46] epocha. Vienas iš mūsų amžiaus bruožų buvo grakštumas, antras – prašmatnumas; bet mes ir smagindavomės, perkūnas trenktų! Užtai dabar jūs tokie pasipūtę, jog net koktu. Buržua – godišius, buržuazė – pamaiva. Koks nelaimingas jūsų amžius! Dabar būtų išvytos pačios gracijos už tai, kad jos per daug dekoltuotos. Deja! Dabar slepiamas grožis lyg kažkokia luošybė. Po revoliucijos visos stengiasi slėpti savo grakščias kojytes, net šokėjos; bet kuri gatvės šokikė vaidina rimteivą; jūsų šokiai – nuobodūs tarytum pamokslai. Jūs norite būti didingi. Jūs jaustumėtės nejaukiai, jeigu jūsų smakras nebūtų įbestas į kaklaraištį. Kiekvienas dvidešimties metų pienburnis vesdamas svajoja būti panašus į poną Ruajė Kolarą[47]. O ar jūs žinote, kur jus veda šita didybė? Į menkystę. Įsidėmėkite: džiaugsmas ne tik džiugus, bet ir didus jausmas. Jūs turite linksmintis, jeigu esate įsimylėję, velniai rautų! Jeigu jau tuokiatės, tai tuokitės degdami meile ir apsvaigę nuo laimės, su triukšmu ir trenksmu! Būkite rimti bažnyčioje – sutinku. Bet vos tik mišios baigėsi, tegu viskas eina po velnių! Tegu jaunatvė sukasi užburtame svajonių viesule. Vestuvės turi būti karališkos ir pasakiškos. Tegu vestuvių vilkstinė nusidriekia nuo Reimso katedros ligi Šantlu pagodos. Prėskos vestuvės man šlykščios. Prisiekiu šėtono nasrais, pakilkite į Olimpą, bent jau tai dienai! Būkite kaip dievai. Ak, jūs galėtumėte būti silfai, Žaidimų ir Juoko genijai, argiraspidai, o jūs stačiai snargliai! Bičiuliai mano, kiekvienas jaunavedys turi būti princas Aldobrandinis[48]. Pasinaudokite šia vienintele gyvenime minute ir pakilkite į devintą dangų drauge su gulbėmis ir ereliais, nors rytojaus dieną jums tektų pliumptelėti į miesčionišką varlių balą. Nešykštaukite Himenėjo šventėje, nekarpykite jo puikių sparnų, netemdykite jo žėrėjimo, negobšaukite savo spindėjimo dieną. Vestuvių išlaidos juk nėra ūkio išlaidos. Ak, jeigu aš galėčiau viską sutvarkyti pagal savo skonį, viskas būtų galantiška. Medžiuose griežtų smuikai. Žydris ir sidabras – štai mano programa. Aš sukviesčiau į šventę sodžiaus dievybes, sušaukčiau driades ir nereides. Amfitritės vestuvės, rožinis šydas, grakščiai susišukavusios ir visiškai nuogos nimfos, mokytas akademikas įteikia deivės garbei sukurtą ketureilį, jūrų pabaisos traukia karietą.

Tritonas lyg trimitą pūtė savo sraigę,
Visi aplink jo klausės, linksmumu apsvaigę.

– Tai bent iškilmių programa! Puiki programa, arba aš senas paikša ir nieko neišmanau!

Kai senelis, lyrinio įkvėpimo pagautas, šitaip liejo savo jausmus, negalėdamas atsiklausyti pats savęs, Kozetė ir Marijus svaigo laime, gėrėdamiesi vienas antru.

Tetulė Žilnorman stebėjo visa tai su jai būdinga nesudrumsčiama romybe. Per pastaruosius penkis ar šešis mėnesius jai teko nemaža jaudintis: Marijus sugrįžo, Marijų atgabeno kruviną. Marijų parnešė iš barikados, Marijus miręs, Marijus gyvas, Marijus susitaikina su seneliu, Marijus susižada, Marijus veda beturtę, Marijus veda milijonierę. Tie šeši šimtai tūkstančių frankų buvo jos paskutinis siurprizas. Po to panelei Žilnorman grįžo jos pirmosios komunijos laikų abejingumas. Ji uoliai lankė pamaldas, varstė savo rožančių, skaitė maldaknygę, šnibždėjo *Ave Maria* vienoje namo kertėje tuo metu, kai kitoje kertėje buvo šnibždama *I love you*, ir Marijus su Kozete jai atrodė lyg kažkokie migloti šešėliai. O iš tikrųjų šešėlis buvo ji pati.

Esama ypatingos inertiško asketizmo rūšies, kai siela, šalta ir sustingusi, svetima viskam, ką galima pavadinti gyvenimo veikla, nepagauna jokių įspūdžių, nei džiugių, nei sielvartingų, nebent tik žemės drebėjimus ir kitas katastrofas. „Toks dievotumas, – sakydavo dukteriai senasis Žilnormanas, – vis tiek kaip sloga. Tu nejauti gyvenimo kvapo. Nei jo smarvės, nei aromato."

Beje, tie šeši šimtai tūkstančių frankų padarė galą senmergės neryžtingumui. Tėvas buvo papratęs taip mažai jos paisyti, jog net nepasitarė su ja, duodamas Marijui sutikimą tuoktis. Savo papratimu jis pasidavė entuziazmui ir, iš despoto virtęs vergu, vadovavosi vienų viena mintimi – įsiteikti Marijui. O dėl tetos, tai ponas Žilnormanas nepagalvojo nei apie tai, kad ji gyvena pasaulyje, nei apie tai, kad ji galėtų turėti savo nuomonę, ir tuo labai užgavo panelę Žilnorman, nors ji buvo nuolanki kaip avis. Iš pažiūros abejinga, bet sielos gilumoje pasipiktinusi, ji tarė sau: „Tėvas sprendžia vedybų klausimą be manęs, o aš be jo išspręsiu paveldėjimo klausimą." Iš tikrųjų ji buvo turtinga, o tėvas ne. Ir savo turto klausimą ji nutarė spręsti pati. Visai galimas daiktas, kad jeigu jaunikis ir nuotaka būtų buvę neturtingi, tai ji būtų juos ir palikusi be turto. „Mano gerbiamasis sūnėnas teikiasi vesti elgetą – juo blogiau jam! Tegu ir lieka elgeta." Bet Kozetės pusė milijono tetai patiko ir pakeitė jos nusistatymą įsimylėjusios porelės atžvilgiu, šeši šimtai tūkstančių frankų, be jokios abejonės, verti pagarbos, ir buvo visiškai aišku, kad teta negali kitaip pasielgti, o privalo palikti savo turtą jauniesiems kaip tik dėl to, kad jisai jiems nebereikalingas.

Buvo nutarta, kad jaunavedžiai gyvens pas senelį. Ponas Žilnormanas būtinai įsigeidė jiedviem užleisti savo miegamąjį, geriausią kambarį namuose.

– Aš dėl to atjaunėsiu, – pareiškė jis. – Tai mano senas sumanymas. Aš visuomet svajojau, kad mano kambaryje bus iškeltos vestuvės.

Šį miegamąjį senelis išpuošė visa krūva visokių senų dailių niekučių. Jis liepė ištapyti kambario lubas, o sienas išmušti nuostabia medžiaga, kurios gabalą nuo seno turėjo, – pasak jo, utrechtine, su aksominiais gaidpirščiais ir atlasinėmis raktažolėmis.

– Tokia pat medžiaga, – kalbėjo jis, – buvo aptraukta Anvilio diukienės lova Laroš Gijono pilyje.

Ant židinio senelis pastatė saksiško porceliano figūrėlę, mufta dengiančią savo nuogumą.

Pono Žilnormano biblioteka virto advokato kabinetu, būtinai reikalingu Marijui; kaip atsimename, advokatas privalo turėti savo kabinetą – tokia jau šios profesijos taisyklė.

VII

BAISIŲ SAPNŲ NUOTRUPOS ĮSIPINA Į LAIMINGĄ TIKROVĘ

Įsimylėjėliai matydavosi kiekvieną dieną. Kozetė ateidavo, lydima pono Fošlevano. „Kur matyta, – niurzgė panelė Žilnorman, – kad sužadėtinė pati vaikščiotų į namus ir ten jai asistuotų jaunasis?" Vis dėlto tas paprotys, atsiradęs dėl lėto Marijaus sveikimo, galutinai įsišaknijo dar ir dėl to, kad foteliai Kalvarijos Seserų gatvėje buvo daug patogesni intymiems pasikalbėjimams negu šiaudinės kėdės Ginkluoto Žmogaus gatvėje. Marijus su ponu Fošlevanu matydavosi, tačiau nesikalbėdavo. Atrodė, lyg taip būtų buvę jų sutarta. Kiekvienai jaunai merginai reikalingas palydovas. Kozetė nebūtų galėjusi ateidinėti be pono Fošlevano. Marijui pono Fošlevano dalyvavimas buvo būtina pasimatymų su Kozete sąlyga. Ir Marijus su tuo sutiko. Kartais, kalboje bendrais bruožais palietus įvairius politikos klausimus ar užsiminus, kaip būtų galima pagerinti visos žmonijos gyvenimo sąlygas, jiems atsitikdavo persimesti keliais žodžiais, be įprastinių „taip" ir „ne". Kartą, kalbant apie liaudies švietimą, kuris, Marijaus nuomone, turėjo būti nemokamas ir privalomas, skleidžiamas visomis formomis, plačiai visiems atviras kaip oras ir saulė, vienu žodžiu, prieinamas visai liaudžiai, jų nuomonės sutapo, ir jie beveik įsikalbėjo. Šia proga Marijus pamatė, kad ponas Fošlevanas savo mintis reiškia sklandžiai ir net kiek pakiliu stiliumi. Vis dėlto jam kažko trūko. Ponas Fošlevanas kažkuo atrodė žemesnis už diduomenės žmogų ir kažkuo – aukštesnis už jį.

Savo viduje, širdies gilumoje, Marijus užduodavo daugybę visokių klausimų tam ponui Fošlevanui, kuris su juo elgėsi maloniai, bet drauge buvo šaltas. Protarpiais Marijus imdavo abejoti savo paties atsiminimais. Jo atmintyje buvo spraga, juoda dėmė, praraja, iškasta keturių mėnesių agonijos. Daug kas tenai prasmego negrįžtamai. Marijus net turėdavo save klausti, ar tikrai jis buvo matęs poną Fošlevaną, tokį rimtą ir ramų žmogų, barikadoje.

Beje, tai buvo ne vienintelė mįslė, palikta Marijaus sąmonėje praeities vizijų, čia pasirodančių, čia vėl išnykstančių. Nereikia manyti, kad jis buvo saugus nuo tų įkyrių atsiminimų, kurie mus verčia, net laimėje ir gerovėje, liūdnai pažvelgti atgal. Žmogus, kuris niekuomet nenukreipia savo žvilgsnio į išnykusius praeities horizontus, nesugeba nei galvoti, nei mylėti. Kartais Marijus susiimdavo rankomis veidą, ir blyškūs nerimastingi praeities paveikslai perskrosdavo tą prieblandos rūką, kuriuo buvo aptrauktos jo smegenys. Marijus vėl išvysdavo krintant Mabefą, išgirsdavo Gavrošą dainuojant kartečės ugnyje, pajusdavo ant savo lūpų Eponinos kaktos šaltį. Anžolrasas, Kurfeirakas, Žanas Pruveras, Kombeferas, Bosiujė, Granteras, visi jo bičiuliai stodavo prieš jį kaip gyvi, paskui vėl išnykdavo miglose. Ar tik sapne tebuvo visos tos brangios būtybės, kenčiančios, narsios, jaudinančios ir tragiškos? Ar jų iš tikrųjų kada gyventa? Viską gaubė juodi maišto dūmai. Didūs sukrėtimai sukelia didžius sapnus. Marijus klausinėjo save, tikrino save; jam svaigdavo galva, prisiminus tuos amžinai išnykusius žmones. Kur jie visi? Ar tikrai jie visi mirę? Griūtis viską nusinešė į juodą duobę, tik jis vienas liko. Viskas, atrodė, išnyko,

lyg nusileidus teatre uždangai. Kartais ir gyvenime nusileidžia panašios uždangos. Dievas pereina prie sekančio veiksmo.

O jisai, Marijus, ar liko tas pats žmogus? Jis, nuskurdėlis, tapo turtuoliu; jis, vienišas, turi šeimą: jis, praradęs visas viltis, veda Kozetę. Marijui atrodė, kad jis perėjo per kapą, kad tenai nusileido pasmerktas, o iš ten išėjo išteisintas. O visi kiti paliko tenai, kape. Būdavo momentų, kai tie praeities šešėliai, sugrįžę ir atgiję, apstodavo jį ir užtemdydavo jo dvasią; tada jis imdavo galvoti apie Kozetę ir vėl nurimdavo; tik ši aukščiausia laimė ir galėdavo ištrinti anos katastrofos pėdsakus.

Ponas Fošlevanas irgi turėjo tam tikrą vietą tarp tų išnykusių būtybių. Marijus nesiryžo tikėti, kad barikados Fošlevanas yra tas pats Fošlevanas, su kūnu ir krauju, kuris dabar taip rimtai sėdi šalia Kozetės. Anasai greičiausiai buvo vienas iš tų košmaro paveikslų, iškilusių ir ištirpusių kliedesio valandomis. Antra vertus, jiedu abu iš prigimties nebuvo kalbūs, todėl Marijui nė į galvą neateidavo ko nors poną Fošlevaną paklausti. Jis apie tai nė negalvojo. Mes jau anksčiau minėjome šį jo bruožą.

Nėra jau toks retas dalykas, kaip galėtų atrodyti, kad du žmonės, bendros paslapties susieti, lyg tylomis susitarę, niekados apie ją neužsimena nė vienu žodžiu.

Betgi vieną kartą Marijus ryžosi pabandyti. Jis nukreipė kalbą į Šanvreri gatvę ir, pasisukęs į poną Fošlevaną, paklausė jį:

– Jūs juk gerai žinote tą gatvę?

– Kokią?

– Šanvreri gatvę.

– Neturiu supratimo, kas tai per pavadinimas, – atsakė ponas Fošlevanas pačiu natūraliausiu tonu.

Atsakymas, kuris, tiesą sakant, buvo susijęs su gatvės pavadinimu, o ne pačia gatve, Marijui pasirodė labiau įtikinamas, negu iš tikrųjų buvo.

„Aišku, man prisisapnavo, – pagalvojo jis. – Turėjau haliucinacijų. Matyt, kas nors į jį panašus. Pono Fošlevano tenai nebuvo.“

VIII

DU ŽMONĖS, KURIŲ NEĮMANOMA SURASTI

Kad ir kaip Marijus buvo meilės sužavėtas ir užburtas, tačiau visi tie kerai negalėjo iš jo minčių išdildyti kai kurių kitų rūpesčių.

Kol buvo ruošiamos vestuvės, Marijus, laukdamas paskirto laiko, atsidėjęs ėmėsi sunkių paieškų, nukreiptų į praeitį.

Jam reikėjo atsidėkoti už geradarystes, padarytas jo tėvui ir jam pačiam.

Kažkur buvo Tenardjė; kažkur buvo nepažįstamasis, kuris atgabeno jį, Marijų, pas poną Žilnormaną.

Marijus laikė savo pareiga surasti šituodu žmones. Jis nedrįso nė pagalvoti, kad, vedęs ir būdamas laimingas, galėtų juos užmiršti, ir bijojo, kad šios nesumokėtos garbės skolos neaptemdytų jo gyvenimo, dabar tokio spindulingo. Jam atrodė neįmanoma palikti tas senas skolas neatlygintas, ir jis būtinai norėjo, prieš įžengdamas į džiaugsmingą ateitį, atsiteisti su praeitimi.

Tenardjė buvo nusikaltėlis, bet tai nė kiek nemenkino fakto, kad jis išgelbėjo pulkininką Ponmersi. Tenardjė galėjo būti banditas visų žmonių akyse, bet tik ne Marijaus akyse.

Nežinodamas, kas iš tikrųjų įvyko Vaterlo kautynių lauke, Marijus nežinojo tos aplinkybės, kad jo tėvas buvo ypatingoje padėtyje Tenardjė atžvilgiu: jis išliko gyvas Tenardjė dėka, tačiau būti jam už tai dėkingas neprivalėjo.

Nė vienam iš gausių Marijaus pasamdytų agentų nepavyko aptikti jokių Tenardjė pėdsakų. Atrodė, kad jis visiškai dingęs. Tenardjė žmona mirė kalėjime tardymo metu. Pats Tenardjė ir jo duktė Azelma, vienudu išlikę iš šios pasigailėtinos šeimos, vėl pasinėrė patamsiuose. Socialinės Nežinomybės praraja tyliai užsivėrė viršum tų būtybių. Nebeliko paviršiuje nei bangelių, nei raibulių, nei tamsių koncentrinių ratų, kurie bylotų, kad čia kažkieno įkrista ir kad galima ten leisti zondą.

Tenardjė žmona mirė. Bulatriueliui kaltinimas buvo panaikintas, Barškasu dingo, o svarbiausi kaltinamieji pabėgo iš kalėjimo, ir byla dėl žabangų Gorbo lūšnoje, galima sakyti, žlugo. Reikalas taip ir liko gana tamsus. Prisiekusiųjų teismas turėjo pasitenkinti dviem antraeiliais kaltinamaisiais; vienas iš jų buvo Kablys, kitaip Pavasarinis, dar kitaip Bigrenailis, o kitas – Pusskatikis, kitaip Milijardierius, ir jiedu gavo po dešimt metų katorgos. Pabėgę ir prieš teismą nestoję jų bendrininkai buvo už akių nuteisti sunkiųjų darbų kalėjimu iki gyvos galvos, Tenardjė, kaip iniciatorius ir vadovas, taip pat už akių buvo nusmerktas mirti. Šitas nuosprendis ir buvo vienintelė žinia apie Tenardjė, metanti klaikią šviesą ant šito mirtininko vardo, nelyginant uždegta prie karsto žvakė.

Antra vertus, šis pasmerkimas, vertęs Tenardjė iš baimės būti suimtam vis giliau ir giliau nertis į juodas gelmes, dar labiau sutirštino tamsą, kuri gaubė tą žmogų.

O dėl antrojo, dėl to nežinomo žmogaus, kuris išgelbėjo Marijų, tai paieškos iš pradžių davė šiokių tokių rezultatų, bet paskui staiga viskas nutrūko. Pavyko surasti fiakrą, kuris tą birželio 6 dienos vakarą atvežė Marijų į Kalvarijos Seserų gatvę. Vežikas pareiškė, kad birželio šeštąją, policijos agento įsakytas, jis „išstypsojęs“ nuo trečios valandos dienos ligi sutemstant Eliziejaus laukų krantinėje, ties Didžiosios kloakos anga; kad apie devintą valandą vakaro kloakos grotinės durys upės krante atsidariusios; kad iš ten išėjęs žmogus, nešdamas ant pečių kitą žmogų, matyt, negyvą; kad policijos agentas, kuris šioje vietoje kažką sekė, areštavęs gyvąjį žmogų ir sulaikęs negyvąjį; kad, agento įsakytas, jis, vežikas, „visą tą publiką“ paėmęs į fiakrą; kad iš pradžių jie nuvažiavę į Kalvarijos Seserų gatvę; kad ten jie palikę negyvėlį; kad tas negyvėlis ir esąs ponas Marijus ir jis, vežikas, puikiai jį atpažįstąs, nors ponas Marijus „šį kartą“ esąs gyvas; kad po to jie vėl susėdę į karietą; kad jis suplakęs arklius; kad netoli Archyvo vartų jie liepę jam sustoti; kad čia, gatvėje, su juo atsiskaitę ir nuėję – policininkas nusivedęs tą antrąjį žmogų; kad daugiau jis, vežikas, nieko nežinąs; kad naktis buvusi labai tamsi.

Pats Marijus, kaip jau sakėme, ničnieko neatsiminė. Tik tiek, kad tvirta kažkieno ranka pagriebė jį iš užpakalio tuo pat momentu, kai jis krito aukštielninkas ant barikados; po to viskas užgeso jo sąmonėje. Jis atsipeikėjo tik pas poną Žilnormaną.

Marijus nežinojo nė ką bespėlioti.

Dėl savo paties tapatybės jis negalėjo abejoti. Tik kaip vis dėlto įvyko, kad jis, parkritęs be sąmonės Šanvreri gatvėje, buvo policijos agento paimtas Senos krante, prie Invalidų tilto? Kažkas, matyt, jį atnešė iš Halių kvartalo ligi pat Eliziejaus laukų. Kuriuo keliu? Per kloaką. Negirdėtas pasiaukojimas!

Kažkas. Bet kas gi?

To žmogaus Marijus ir ieškojo.

Apie tą žmogų, jo išgelbėtoją, niekas nieko nežinojo; neliko jokių pėdsakų, nė mažiausio ženklo.

Nors Marijus turėjo veikti labai atsargiai, vis dėlto beieškodamas jis pasiekė net policijos prefektūrą. Bet ten, kaip ir visur kitur, nieko jam negalėjo nušviesti. Prefektūra dar mažiau žinojo negu fiakro vežikas. Apie areštą birželio 6 dieną prie Didžiosios kloakos grotų nebuvo jokių žinių; ten negauta jokio policijos agento pranešimo apie tą įvykį, ir prefektūra buvo linkusi laikyti jį pasaka, pramanyta vežiko. Norėdamas gauti arbatpinigių, vežikas sugebąs viską, net galįs prifantazuoti. Vis dėlto faktas buvo neginčijamas, ir Marijus juo negalėjo abejoti, nebent būtų suabejojęs savo paties tapatybe.

Viskas šioje keistoje mįslėje atrodė neišaiškinama.

Kur dingo tasai nepažįstamasis, tasai paslaptingas žmogus, kurį vežikas matė išeinant pro Didžiosios kloakos grotinę angą su apalpusiu Marijum ant nugaros ir kurį čia tykojęs policijos agentas suėmė nusikaltimo vietoje, gelbstintį sukilėlį? Kas nutiko pačiam policininkui? Kodėl agentas tylėjo? Gal tam žmogui pavyko pabėgti? O gal jis papirko agentą? Kodėl tasai žmogus nedavė apie save jokios žinios Marijui, kuris jam už viską turi būti dėkingas? Jo nesavanaudiškumas buvo ne mažiau nuostabus, kaip ir jo pasiaukojimas. Kodėl tasai žmogus nepasirodė? Galbūt jam nereikalingas atlyginimas? Bet niekas juk negali atstumti dėkingumo! Gal jis miręs? Kas per žmogus tai buvo? Kaip jis atrodė? Niekas nieko negalėjo pasakyti. Vežikas sakė: „Naktis buvo labai tamsi." Baskas ir Nikoletė, didžiai persigandę, tada žiūrėjo vien į savo jauną ponaitį, visą srūvantį kraujais. Tiktai durininkas, savo žibintu apšvietęs tragiškąjį Marijaus atvykimą, daugiau pasidomėjo tuo žmogum ir štai kaip jį atvaizdavo: „Baisu buvo į jį pažiūrėti."

Marijus liepė saugoti tuos kruvinus drabužius, kuriais jis vilkėjo, kai buvo atgabentas pas senelį, vildamasis, jog tai gali palengvinti gelbėtojo paieškas. Žiūrinėdamas švarką jis pastebėjo, kad vienas jo skvernas kažkaip keistai įplėštas. Trūko sklypelio gelumbės.

Vieną vakarą Marijus pasakojo Kozetei ir Žanui Valžanui apie tą keistą nutikimą, apie begalines savo pastangas ką nors sužinoti ir apie tai, kad visi jo ieškojimai nedavė jokių vaisių. Akmeninis „pono Foševano" veidas jį išvedė iš kantrybės. Ir su įsidegimu, kuriame jautėsi tramdomas pyktis, Marijus sušuko:

– Taip, tasai žmogus, kad ir kas jis būtų, – didžiai kilnus. Ar jūs žinote, pone, ką jis padarė? Jis atėjo man į pagalbą lyg arkangelas iš dangaus. Jam reikėjo šokti į patį mūšio sūkurį, reikėjo mane išnešti, atidaryti kloakos angą, įtraukti mane tenai ir paskui tempti ant nugaros! Daugiau kaip pusantro ljė jis turėjo eiti baisiais požeminiais srutų koridoriais, susikūprinęs, susilenkęs, tamsumoje; daugiau kaip pusantro ljė, pone, su lavonu ant pečių! Ir kam? Tikslas galėjo būti tik vienas – išgelbėti tą lavoną. O tas lavonas buvau aš. Jis

tarė sau: „Galbūt dar čia rusena gyvybės kibirkštėlė; aš surizikuosiu savo gyvybe dėl šitos silpnos kibirkštėlės." Ir jisai rizikavo gyvybe ne vieną kartą, bet dvidešimt kartų! Kiekviename žingsnyje tykojo pavojai. Tai aišku iš to, kad, išlipus iš požeminio kanalo, jis buvo suimtas. Ar jūs žinote, pone, kad tasai žmogus iš tiesų visa tai padarė? Ir nesitikėdamas jokio atlyginimo. Kas aš buvau? Sukilėlis. Kas aš buvau? Nugalėtasis. Ak, kad tie Kozetės šeši šimtai tūkstančių frankų būtų mano...

– Jie jūsų, – pertraukė Žanas Valžanas.

– Jeigu taip būtų, – kalbėjo toliau Marijus, – tai aš juos visus atiduočiau, kad tik surasčiau tą žmogų!

Žanas Valžanas tylėjo.

ŠEŠTOJI KNYGA
NEMIGOS NAKTIS

I
1833 METŲ VASARIO 16 DIENA

Naktis iš 1833 metų vasario 16 į 17 dieną buvo palaiminta naktis. Viršum jos patamsių spinduliavo dangus. Tai buvo Marijaus ir Kozetės jungtuvių naktis.

Diena praėjo nuostabiai.

Tai buvo ne ta žydroji šventė, apie kurią svajojo senelis, ne stebuklinga fejerija su cherubinais ir kupidonais, skraidančiais viršum jaunavedžių galvų, ne vestuvių puota, kurios vaizdą būtų verta ištapyti viršum durų, bet vis dėlto tai buvo žavi ir džiugi diena.

1833 metų vestuvių papročiai skyrėsi nuo šiuolaikinių. Tuo metu prancūzai dar nebuvo perėmę iš anglų nepaprastai rafinuotos mados pagrobti savo žmoną, pabėgti su ja, vos tik išėjus iš bažnyčios, slėptis iš gėdos dėl savo laimės ir derinti besislapstančio bankroto gudravimus su pakilia „Giesmių giesmės" poezija. Tuomet dar niekas nesuprato, koks nekaltas, subtilus ir padorus yra malonumas kratyti savo rojų pašto karietoje, leisti trikdyti sutuoktuvių paslaptį pliaukšinčiam botagui, išsinuomoti vedybiniam guoliui viešbučio lovą ir, sumokėjus tiek ir tiek už naktį, išsinešti iš šio vulgaraus miegamojo patį švenčiausią savo gyvenimo prisiminimą kartu su prisiminimu apie diližano vežėjo meilavimąsi su viešbučio tarnaite.

Antroje devynioliktojo amžiaus pusėje, kurioje mes gyvename, jau nepakanka mero su juosta, kunigo su arnotu, įstatymo ir Dievo; mums būtinai dar reikia pašto vežėjo iš Lonžiumo, jo mėlyno švarko su raudonais atvartais, žvangančiomis sagomis ir skardiniu numeriu ant rankovės, žalių odinių jo kelnių, niuksėjimo, kuriuo jis varo normandiškus arklius sumegztomis uodegomis, dirbtinių jo galionų, vaškytinės kepurės, dulkinų gaurų, didžiulio botago ir botfortų. Prancūzai dar nepasiekė tokio elegancijos lygio, kad apibertų jaunavedžių karietą ištisa kruša nudėvėtų šlepečių ir suplyšusių batų, kaip tai daro anglų didikai, prisimindami Čerčilį, vėliau Malboro kunigaikštį[49], kitaip Malbruką, kuriam vestuvių dieną teko panašiai nukentėti nuo savo tetos rūstybės, tarp kitko, atnešusios jam laimę. Batai ir šlepetės pas mus dar netapo būtinais vestuvių ritualo reikmenimis, bet turėkite kantrybės – geras tonas greitai plinta, ir mes netruksime jį perimti.

1833 metais, lygiai kaip ir prieš šimtą metų, dar nebūta papročio vestuves švęsti greita risčia.

Kad ir kaip keista, tais laikais žmonės vaizdavosi, kad jungtuvės – tai šeimyninė ir visuomeninė šventė, kad patriarchališka puota nė kiek negadina šeimos nuotaikos iškilmingumo, kad linksmybė, tegu ir kiek perdėta, bet užtat nuoširdi, visiškai nekenkia laimei, kad pagaliau nieko nėra peiktino ir blogo, jeigu dviejų likimų susijungimas, sukuriąs naują šeimą, įvyksta namų aplinkoje ir jeigu vienintelis sutuoktinių bendro gyvenimo liudininkas nuo tos dienos tėra jų miegamasis.

Žodžiu, žmonės buvo tokie begėdžiai, kad vestuves keldavo savo namuose.

Taigi, pagal šį paprotį, dabar jau pasenusį, vestuvės buvo atšvęstos pas poną Žilnormaną.

Kad ir koks natūralus ir paprastas įvykis yra jungtuvės, vis dėlto užsakai, vedybų kontrakto sudarymas, merija, bažnyčia visuomet teikia šiokių tokių rūpesčių. Anksčiau kaip iki vasario 16 dienos niekaip nebuvo galima spėti viską sutvarkyti.

Ir atsitiko, – pažymime šitą smulkmeną vien todėl, kad mėgstame tikslumą, – atsitiko taip, kad vasario 16 dieną buvo Užgavėnės. Ši aplinkybė kėlė tam tikrų abejonių ir svyravimų, ypač tetai Žilnorman.

– Užgavėnės! – sušuko senelis. – Juo geriau. Juk yra patarlė: „Jei kas per Užgavėnes ves, vaikai to niekad nepames." Nieko nereikia paisyti! Tebūnie 16-ąją! Argi tu nori atidėlioti, Marijau?

– Žinoma, ne! – atsakė įsimylėjėlis.

– Na tai ir tuokimės! – nutarė senelis.

Taigi vestuvės įvyko 16 dieną, nepaisant viešųjų pramogų. Diena pasitaikė lietinga, tačiau danguje visuomet atsiranda mažas mėlynės sklypelis, kurio pakanka įsimylėjėlių laimei, – jie mato jį net tada, kai visi kiti mirtingieji lindi po skėčiais.

Iš vakaro Žanas Valžanas pono Žilnormano akivaizdoje įteikė Marijui penkis šimtus aštuoniasdešimt keturis tūkstančius frankų.

Kadangi sutartyje buvo numatyta, jog turtas bus bendras, jokių ypatingų formalumų nereikėjo.

Tusenę, kuri dabar Žanui Valžanui buvo nebereikalinga, paveldėjo Kozetė ir pakėlė ją į kambarines.

O dėl Žano Valžano, tai pono Žilnormano namuose buvo specialiai jam paruoštas gražus kambarys, ir Kozetė tokiu nepermaldaujamu balsu jam pasakė: „Tėtuši, aš jus prašau", – kad jis beveik pasižadėjo persikelti pas juos.

Keletą dienų prieš vestuvėms paskirtą dieną Žanui Valžanui atsitiko maža nelaimė: jis truputį susižeidė dešinės rankos nykštį. Nieko rimto nebuvo, ir jis visiems, net Kozetei, uždraudė juo rūpintis, neleisdamas ne tik žaizdos aprišti, bet netgi pažvelgti į ją. Vis dėlto jis turėjo susitvarstyti ranką ir laikyti ją parištą, tad negalėjo niekur pasirašinėti. Jį pavadavo ponas Žilnormanas kaip antrasis Kozetės globėjas.

Mes nevešime skaitytojo nei į meriją, nei į bažnyčią. Nedera taip toli lydėti įsimylėjėlių, o įprasta nusigręžti nuo meilės dramos, vos tik scenoje pasirodo nuotakos puokštė. Pažymėsime tik vieną įvykį, kuris nutiko kelyje nuo Kalvarijos Seserų gatvės iki Šv. Povilo bažnyčios, bet, tarp kitko, nė vieno iš vestuvininkų nebuvo pastebėtas.

Tuo metu buvo iš naujo grindžiamas šiaurinis Sen Luji gatvės galas. Nuo Karališkojo Parko gatvės ji buvo uždaryta. Dėl to vestuvių karietos negalėjo pasiekti Šv. Povilo bažnyčios tiesiu keliu. Reikėjo pakeisti maršrutą, ir paprasčiausia išeitis buvo važiuoti aplinkui

bulvaru. Vienas iš kviestinių svečių pastebėjo, kad dabar Užgavėnės ir bulvare turėtų būti didelė vežimų grūstis. „Kodėl?“ – paklausė ponas Žilnormanas. „Ten maskaradas.“ – „Puiku! – tarė senelis. – Važiuokime bulvaru. Mūsų jaunuoliai tuokiasi ir tuojau įžengs į rimtą gyvenimą. Tegu bent paskutinę valandą truputį pasigėri maskaradu.“

Pasuko į bulvarą. Pirmoje vestuvių karietoje sėdėjo Kozetė su teta Žilnorman, ponas Žilnormanas ir Žanas Valžanas. Marijus pagal paprotį dar buvo atskirtas nuo sužadėtinės ir važiavo antrojoje. Karietų vilkstinė, išsukusi iš Kalvarijos Seserų gatvės, prisijungė prie ilgos virtinės ekipažų, nenutrūkstama grandine slenkančių nuo Madlenos gatvės link Bastilijos ir nuo Bastilijos link Madlenos gatvės.

Bulvaras knibždėte knibždėjo kaukių. Nors protarpiais lynojo, pajacai, arlekinai ir juokdariai nenusiminė. Šią 1833 metų žiemą visų nuotaika buvo puiki, ir Paryžius virto Venecija. Tokių Užgavėnių mūsų laikais jau nebematysi. Visas gyvenimas pavirto karnavalu, užtai tikrųjų karnavalų nebėra.

Šalutinės alėjos buvo kimšte užkimštos praeivių, o langai – smalsuolių. Terasos viršum teatrų kolonadų buvo pilnos žiūrovų. Žmonių dėmesį traukė ne vien kaukės, bet ir iškilminga įvairiausių ekipažų procesija, įprasta per kiekvienas Užgavėnes, panašiai kaip Lonšane arklių lenktynių dienomis. Šitie vežimai – fiakrai, dengtos karietos, kariolės, kabrioletai, čitadinai, policijos tvarkomi, dailiai sekė vorele vienas paskui kitą, lyg riedėdami bėgiais. Tas, kuris sėdi tokiame ekipaže, yra kartu žiūrovas ir reginys. Policininkai iš abiejų bulvaro pusių rikiavo tiedvi nenutrūkstamas, priešingomis kryptimis judančias lygiagrečias eiles ir žiūrėjo, kad niekas nesutrikdytų šitos dvigubos tėkmės, tų dviejų vežimų srautų, tekančių žemyn ir aukštyn, į Anteno plentą ir į Sent Antuano priemiestį. Herbais papuoštos Prancūzijos perų ir ambasadorių karietos, užėmusios gatvės vidurį, galėjo laisvai važinėti į abi puses. Tokią pat privilegiją turėjo ir kai kurios prašmatnios bei linksmos procesijos, būtent Užgavėnių Jaučio procesija. Šioje visuotinėje Paryžiaus linksmybėje buvo girdėti ir Anglijos botago pliaukšėjimas: triukšmingai pradardėjo lordo Seimuro[50] pašto karieta, iš visų pusių minios palydima pašaipiais šūksniais.

Dviguboje ekipažų grandinėje, išilgai kurios tarytum aviganiai šunys šuoliavo raiti municipaliniai gvardiečiai, solidžiuose šeimyniniuose brikuose sėdėjo susigrūdusios tetulės ir senelės; linksmai juokėsi perrengti vaikai, septynmečiai pjerai, šešiametės pjeretės – žavūs mažyliai, jaučią, kad ir jie dalyvauja visuotiniame pasilinksminime, gerai nusimaną, kokį svarbų vaidmenį jie atlieka šioje arlekinadoje, ir kupini valdininkiško orumo.

Protarpiais ekipažų procesija kur nors sutrikdavo, ir viena ar kita šalutinė virtinė sustodavo, kol mazgas vėl atsinarpliodavo; pakakdavo užkliūti vienam vežimui, ir visa vora būdavo paralyžiuota. Paskui ji vėl pajudėdavo.

Vestuvių karietos pateko į tą eilę, kuri dešiniąja bulvaro puse slinko Bastilijos link. Ties Kopūstų Tilto gatve ekipažai valandėlę sustojo. Beveik tuo pačiu momentu priešingoje pusėje sustojo ir kita eilė, kuri judėjo Madlenos gatvės kryptimi. Vestuvių procesija atsidūrė lygiai priešais karietą su kaukėmis.

Tokios karietos, arba, teisingiau sakant, vežėčios su kaukėmis, paryžiečiams gerai pažįstamos. Jeigu per Užgavėnes ar pusiaugavėnį jų nebūtų, žmonės pagalvotų, kad tai blogas ženklas, ir pasklistų kalbos: „Čia jau kas nors negerai. Turbūt keisis ministrų kabinetas.“ Visa

gauja kasandrų, arlekinų ir kolombinų, kurie kratėsi vežime virš praeivių galvų, įvairiausios juokingos figūros, pradedant turku ir baigiant laukiniu, herkuliai, apkabinę markizes, turgaus pardavėjos, kurios priverstų užsikimšti ausis patį Rablė, lygiai kaip menados kadaise priversdavo nuleisti akis Aristofaną, perukai iš pakulų, rožiniai triko, františkos skrybėlės, klouniški akiniai, komiškiausios trikampės kepurės su prisegtomis peteliškėmis, nepadorūs šūksniai pėstiesiems, į šonus įremtos rankos, įžūlios pozos, nuogi pečiai, kaukėti veidai, palaidas nešvankumas, begėdiškumo chaosas, kurį vežiojo gėlėm apkaišyta galva vežikas, – štai koks buvo vaizdas.

Graikijai reikėjo Tespido vežimo, Prancūzijai reikia Vadė fiakro[51].

Viską galima parodijuoti, net parodiją. Saturnalija, toji antikinio grožio grimasa, kaskart labiau ir labiau iškrypdama, virsta Užgavėnių maskaradu; o bakchanalija, kadaise apvainikuota vynuogių kekėmis, nutvieksta saulės spindulių, drąsiai rodžiusi savo dievišką pusnuogę marmuro krūtinę, čia, šiaurėje, nusmuko tiek, kad apsirengė šlapiais skarmalais ir pagaliau pradėjo vadintis karnavalo kauke.

Paprotys vežioti kaukes po miestą yra kilęs iš pačių seniausių monarchijos laikų. Liudviko XI pajamų bei išlaidų knygose pažymėta, kad rūmų iždininkui išduota „dvidešimt Turo kalimo su trejoms vežėčioms maskaradininkams gatvėmis vežioti". Mūsų dienomis šios triukšmingos pabaisos paprastai važiuoja kokiu senovišku diližanu, susigrūdusios ant jo imperialo arba sugriuvusios ištisa kupeta į valdišką lando su atverstu viršumi. Į ekipažą, skirtą šešiems, jų telpa dvidešimt. Kaukėtieji suvirsta ant sėdynės, ant atlošiamų suoliukų, ant atlenkto viršaus kraštų, ant grąžulo. Kai kurie net sėdi apsižergę ekipažo žibintus. Važiuoja stati, gulomis, sėdomis, susirietę į kamuolius, nukorę kojas. Moterys sėdi ant vyrų kelių. Šitos gyvos siuntančių žmonių piramidės matyti iš tolo viršum galvų knibždyno. Didžiuliai vežimai stūkso spūstyje it kalnai, nuo kurių srūva linksmybė. Nuo jų birte byra Kolė, Panaro ir Pirono sąmojai[52], pamarginti gatvės žargonu. Iš tenai pliaupia ant minios turgavietės katekizmas. Toksai vežimas, prisigrūdęs ir išaugęs iki neįmanomo dydžio, turi pergalingą išvaizdą. Jo priešakyje – velniškas triukšmas, užpakalyje – šėtoniškas klegesys. Važiuotojai klykia, dainuoja, staugia, žvengia, raitosi iš juoko; čia riaumoja linksmybė, kibirkščiuoja pašaipos, tviska it purpuras džiugesys; du kuinai velka šitą klounišką farsą, pasiekusį galutinę savo apoteozę; tai triumfo Juoko Vežimas.

Bet šis juokas per daug ciniškas, kad galėtų būti nuoširdus. Jis skamba iš tiesų įtartinai. Tasai juokas turi savo misiją. Jo pareiga – įrodyti paryžiečiams, jog karnavalas tikrai įvyko.

Šitos šlykščios karietos, kuriose glūdi kažkokia niūri paslaptis, verčia filosofą susimąstyti. Už jų slypi valdžia. Pirštu prikišamai čia demonstruojamas paslaptingas ryšys tarp gatvės tvarkytojų ir gatvės moterų.

Žinoma, labai apgailėtina, kad viešai rodoma šlykštybė gali sukelti visuotinį džiūgavimą, kad begėdiškumu, užgriozdintu ant nešvankybės, mėgaujasi minia, kad policijos tarnyba, virtusi prostitucijos pjedestalu, linksmina liaudį, ją užgauliodama, kad minia mėgsta spoksoti į pro šalį ant keturių ratų važiuojančią baisingą krūvą gyvų kūnų, apsikarsčiusių blizgučiais ir skarmalais, purvinų ir tviskančių, viauksinčių ir dainuojančių, kad žiopliai ploja šiam visų ydų triumfui, kad liaudžiai šventė – ne šventė, jei gatvėmis nevažinėja policijos išleistos dvidešimtgalvės linksmybės hidros. Bet ką padarysi? Šituos vežimus su

žmonių atmatomis, pasipuošusiomis kaspinais bei gėlėmis, pasmerkė ir amnestavo minios juokas. Visuotinis juokas – vienas iš visuotinio papročių smukimo kaltininkų. Kai kurios nesveikos pramogos demoralizuoja liaudį ir paverčia ją tamsuomene; o tamsuomenei, lygiai kaip ir tironams, reikalingi juokdariai. Karalius turi Roklorą, o liaudis – pajacą. Paryžius – didelių beprotybių miestas, išskyrus tuos atvejus, kai jis tampa didžių idėjų sostine. Karnavalas čia glaudžiai susijęs su politika. Reikia pripažinti, kad Paryžius mielai žiūri komediją, kurią jam vaidina šlykštybė. Iš savo valdovų – kai jis turi valdovus – jis tereikalauja vieno: „Pagražinkite man purvą." Romoje buvo tokie pat papročiai. Ji mėgo Neroną. O Neronas buvo didelis pokštininkas.

Kaip jau sakėme, atsitiko taip, kad viena tokia pasibjaurėtina kaukėtų vyrų ir moterų kekė, vežama didžiulio griozdiško vežimo, sustojo kairėje bulvaro pusėje tuo pat metu, kai vestuvių kortežas liovėsi judėjęs dešinėje. Karieta su kaukėmis iš kitos bulvaro pusės pastebėjo lygiai priešais save kitą karietą, kurioje sėdėjo jaunoji.

– Žiūrėk, – sušuko viena kaukė, – vestuvės!

– Tai netikros vestuvės, – atkirto antroji. – Tikri vestuvininkai – tai mes.

Būdamos per toli, kad galėtų paerzinti vestuvininkus, ir, be to, bijodamos policininkų, tiedvi kaukės nusigręžė į kitą pusę.

Beje, po valandėlės šis kaukių prisigrūdęs vežimas turėjo daug bėdos su minia, kuri ėmė švilpti ir šaipytis iš jų, tuo reikšdama, kaip priimta karnavaluose, savo palankumą; abiem ką tik kalbėjusioms kaukėms teko kartu su savo draugais stoti į mūšį prieš visą gatvę ir paleisti į darbą visus sviedinius iš savo nešvankaus repertuaro – reikėjo atsispirti blevyzgoms, kurias drėbė į jas minia. Tarp kaukių ir minios įvyko rungtynės siaubingomis metaforomis.

Tuo metu dvi kaukės iš to paties vežimo, senoviško tipo ispanas milžiniška nosimi bei didžiuliais juodais ūsais ir liesa turgaus pardavėja, visai jauna mergina su juoda puskauke, taipgi pastebėjo vestuves ir, kol jų bendrininkai vainojosi su praeiviais, tyliai kalbėjosi tarpusavy.

Jų šnibždesį nustelbė visuotinis triukšmas ir klegesys. Atviras vežimas su kaukėmis buvo visas šlapias nuo gūsiais užeinančio lietaus; vasario vėjas nešiltas; dekoltuota mergina, atsakydama ispanui, kaleno dantimis, juokėsi ir kosėjo.

Štai jų dialogas:

– Klausyk.

– Ką gi, tėtuli?

– Matai tą senį?

– Kokį senį?

– Antai, pirmojoj vestuvių dardonėj, iš mūsų pusės.

– Tą, kur ranką pasikabinęs ant juodo skurlio?

– Taip.

– Na tai kas?

– Aš tikras, kad jį pažįstu.

– Nagi?

– Tegu man nukerta guogę, tegu man liežuvis nupūva, jei aš nepažįstu to pamaivos!

– Šiandien Paryžiuje visi pamaivos.

– Ar negalėtum pamatyti nuotakos, jei pasistiebtum?
– Ne.
– O jaunikio?
– Toje dardonėje nėra jaunikio.
– Mat kaip!
– Nebent tas antrasis senis.
– Gerai pasistiebk ir pasistenk pamatyti jaunąją.
– Negaliu.
– Na, tiek to; bet tą senį, kur apsirišęs leteną, aš tikriausiai pažįstu.
– Tai kas, kad pažįsti?
– Ką gali žinoti. Gali prisireikti.
– Na, o man nusispjaut į visus senius.
– Aš jį pažįstu!
– Ir pažink sau sveikas.
– Koks velnias jį atnešė į tas vestuves?
– Juk ir mes čia atsigrūdome.
– Iš kur važiuoja tos vestuvės?
– Ar aš žinau?
– Klausyk.
– Ką?
– Tu turėtum atlikti vieną reikaliuką.
– Kokį?
– Išlipti iš mūsų dardonės ir pasekti tas vestuves.
– O kuriam galui?
– Reikia sužinoti, kur jie važiuoja ir kas per paukščiai. Šok greičiau žemyn, dukrele, ir dumk paskui! Tu juk žvitruolė.
– Negaliu palikti vežimo.
– Kodėl?
– Aš juk pasamdyta.
– Po velnių!
– Šiandien aš visą dieną turiu dirbti policijai, persirengusi turgaus prekiautoja.
– Tiesa.
– Jei išlipsiu iš vežimo, pirmas sutiktas inspektorius mane suims. Pats žinai.
– Kurgi nežinosi.
– Šiai dienai mane nupirko faraonai.
– Taip tai taip, bet tas senis mane erzina.
– Tave erzina seniai? Juk tu ne mergiščia.
– Jis važiuoja pirmoje karietoje.
– Tai ką?
– Jaunosios dardonėje.
– Na tai kas?
– Vadinasi, jis tėvas.
– O kas man darbo?

– Sakau tau, kad tėvas.

– Tėvas tai tėvas. Didelio daikto!

– Klausyk.

– Ką?

– Aš negaliu pasirodyt be kaukės. Čia aš gerai pasislėpęs, niekas nežino, kad aš čia. Bet rytoj kaukių nebebus. Rytoj Pelenų diena. Aš galiu įkliūti. Turėsiu lįsti į savo skylę. O tu juk laisva.

– Ne per daug.

– Vis dėlto laisvesnė negu aš.

– Gerai, o kas toliau?

– Turi pasistengti sužinoti, kur nuvažiuos tos vestuvės.

– Kur nuvažiuos?

– Taip.

– Aš ir taip žinau.

– Kurgi?

– Į Mėlynojo Laikrodžio gatvę.

– Pirmiausia, toji gatvė visai ne į tą pusę.

– Na, tai į Vyno prieplauką.

– O gal kur kitur.

– Tai jų dalykas. Vestuvininkai važiuoja, kur tik nori.

– Taip ir yra. Sakau tau, kad turi pasistengti man sužinoti, kieno tos vestuvės, prie kurių pritapęs tasai senis, ir kur jie gyvena.

– Dar ką prasimanysi! Juokinga! Nagi pamėgink po savaitės surasti vestuves, kurios per Užgavėnes važiavo Paryžiaus gatvėmis. Ieškok adatos šieno kūgyje. Negi tai įmanoma.

– Vis tiek reikia pasistengti. Girdi, Azelma?

Abi ekipažų voros pradėjo judėti priešingomis kryptimis abiejose bulvaro pusėse, ir jaunosios „dardonė“ dingo kaukių karietai iš akių.

II

ŽANO VALŽANO RANKA VIS DAR PARIŠTA

Įkūnyti savo svajonę! Kam tatai lemta? Tie laimingieji turbūt numatomi ir išrenkami danguje, ir mes visi, patys to nežinodami, esame kandidatai; angelai balsuoja. Kozetė ir Marijus tapo išrinktaisiais.

Merijoje ir bažnyčioje Kozetė buvo nuostabiai, tiesiog jaudinamai žavinga. Ją aprengė Tusenė, padedama Nikoletės.

Kozetė buvo su belgiško gipiūro suknele ant baltos taftos pavilkinio, su angliškų mezginių šydu, perlų vėriniu ir apelsinų žiedų vainiku; viskas buvo balta, ir šiame baltume

ji tviskėte tviskėjo. Prakilnus jos tyrumas spinduliuodamas virto švytėjimu. Atrodė, lyg žemiškoji mergelė jūsų akyse virstų deive.

Gražūs Marijaus plaukai buvo išpomaduoti ir iškvėpinti; pro tankias garbanas vienur kitur galėjai įžiūrėti baltus randus – barikadoje gautų žaizdų žymes.

Senelis, kurio apdaras ir manieros labiau negu bet kada atspindėjo Baraso laikų grakštumą ir gašnumą, didingai, iškėlęs galvą, vedė už parankės Kozetę. Jis pavadavo Žaną Valžaną, kuris su savo parišta ranka negalėjo vesti jaunosios.

Žanas Valžanas juodais drabužiais ėjo paskui juos ir šypsojosi.

– Ak, ponas Foševanai, – kalbėjo senelis, – kokia puiki diena! Aš balsuoju už visų sielvartų ir širdgėlų panaikinimą. Reikia, kad nuo šios dienos niekur nebūtų vietos liūdesiui. Aš skelbiu visuotinį džiaugsmą, velniai rautų! Blogis neturi teisės egzistuoti! Nejaugi yra pasaulyje nelaimingų žmonių? Iš tiesų tai gėda žydrajam dangui. Blogis kyla ne iš žmogaus, nes juk žmogus iš esmės yra geras. Svarbiausias žmogiškųjų nelaimių valdymo centras yra pragaras, kitaip sakant, šėtono Tiuilri rūmai. Aš, turbūt, kalbu kaip tikras demagogas, tiesa? Ką gi, aš nebeturiu politinių įsitikinimų; tegu visi žmonės būna turtingi, tegu džiaugiasi gyvenimu – štai ir viskas, ko aš noriu.

Po visų apeigų, kai jaunieji, ištarę prieš merą ir prieš dvasininką visus reikalingus „taip", pasirašę metrikų knygoje municipalitete ir zakristijoje, pasikeitę žiedais, paklūpoję greta vienas antro smilkalų dūmuose po balto muaro baldakimu, kai jaunieji, Marijus juodais drabužiais, Kozetė – baltais, iškilmingai vedami šveicoriaus su pulkininko antpečiais, garsiai stuksenančio į grindis savo alebarda, ir keldami visuotinį pasigėrėjimą bei pavydą, susiėmę už parankių, ėjo tarp dviejų eilių susižavėjusių žiūrovų pro plačiausiai atidarytas bažnyčios duris prie karietos, net ir tada Kozetė dar negalėjo patikėti, kad jau viskas baigta. Ji žiūrėjo į Marijų, žiūrėjo į minią, žiūrėjo į dangų; ji tarytum bijojo pabusti iš miego. Nuostabos pilnas neramus jos žvilgsnis teikė jai žavesio. Namo jiedu grįžo vienoje karietoje, Marijus šalia Kozetės; ponas Žilnormanas ir Žanas Valžanas sėdėjo priešais juos. Tetai Žilnorman teko pasitenkinti kuklesne vieta, ir ji važiavo antroje karietoje. „Na, vaikai, – kalbėjo senelis, – dabar jūs – ponas baronas ir ponia baronienė su trisdešimčia tūkstančių livrų rentos." Kozetė, pasilenkusi prie Marijaus ausies, švelniu angelišku balsu jam sušnibždėjo: „Vadinasi, tai tiesa! Aš – Marijaus žmona. Aš esu ponia Tu."

Tiedvi būtybės švietė džiaugsmu. Jos sulaukė nepakartojamos, nebesugrąžinamos akimirkos – pasiekė viršūnę, kurioje pražydusi jaunystė susilieja su pilnutine laime. Kaip buvo pasakyta Žano Pruvero eilėse, jiems abiem, kartu paėmus, nebuvo nė keturiasdešimties metų. Tai buvo palaimintos jungtuvės: tiedu vaikai priminė dvi lelijas. Jiedu ne žiūrėjo vienas į antrą, o vienas antru gėrėjosi. Kozetei Marijus atrodė aureolės apgaubtas, Marijus matė Kozetę ant pjedestalo. Ir kažkur nepasiekiamoje tolybėje, šitoj aureolėj ir ant šito pjedestalo, Kozetei – dulsvame rūke, Marijui – blizgesy ir liepsnose, tarsi dviguboje apoteozėje vaidenosi kažkas idealaus, kažkas realaus, svajų ir bučinių derinys – vedybinis guolis.

Visos jų kančios dabar jiems atrodė lyg svaiginantis kliedas. Jiems regėjosi, kad sielvartas, nemigos naktys, ašaros, nerimas, siaubas, neviltis, virtę glamonėmis ir spindesiu, artėjančią žavingą valandą darė dar žavingesnę ir kad negandos buvo nelyginant tarnaitės, kurios rengė jų džiaugsmą didžiajai šventei. Po ilgos meilės agonijos jie pagaliau įžengė į dangų.

Abiejų sielos svaigo tuo pačiu svaiguliu, tik Marijus jautė aistrą, o Kozetė – drovumą. Jiedu tyliai šnibždėjosi: „Aplankysime savo sodelį Pliumė gatvėje." Kozetės suknelės kraštas dengė Marijaus kelį.

Tokia diena – tai nenusakomas svajonės ir realybės mišinys. Jau pasiekei, ko troškai, ir dar kažko lauki. Dar turi laiko spėlioti apie savo ateitį. Koks neišreiškiamas jausmas – pačiame vidurdieny svajoti apie vidurnaktį. Dviejų širdžių palaima liejosi per kraštus į minią ir kėlė praeiviams džiaugsmą.

Sent Antuano gatvėje, priešais Šv. Povilo bažnyčią, pro šalį ėję žmonės sustodavo pro karietos langus pasigėrėti apelsinų žiedais, virpančiais ant Kozetės galvos.

Pagaliau jie grįžo į namus, į Kalvarijos Seserų gatvę. Vesdamas už parankės Kozetę, džiūgaudamas ir laimingas, Marijus lipo tais pačiais laiptais, kuriais jis kadaise buvo užneštas vos gyvas. Susirinkę prie durų elgetos dalinosi gausią išmaldą ir laimino jaunuosius. Visur gėlės, gėlės. Namai kvepėjo ne mažiau kaip bažnyčia; po smilkalų kvapo – rožių aromatas. Įsimylėjusieji tarėsi girdį kažkur aukštybėse giedojimą; jų širdyse buvo Dievas; ateitis jiems atrodė kaip žvaigždėtas dangaus skliautas; viršum savo galvų jiedu matė tekančios saulės nutviekstą horizontą. Staiga išmušė laikrodis. Marijus pažvelgė į žavią nuogą Kozetės ranką ir rausvą jos odą, vos matomą pro korsažo nėrinius, ir Kozetė, pagavusi jo žvilgsnį, visa nukaito.

Buvo sukviesta daug senų Žilnormano šeimos bičiulių; visi smelkėsi prie Kozetės. Kiekvienas geidė pirmas pavadinti ją ponia baroniene.

Karininkas Teodiulas Žilnormanas, dabar jau kapitonas, taip pat buvo atvykęs iš Šartro, kurio įguloje jis tarnavo, dalyvauti savo pusbrolio Ponmersi vestuvėse. Kozetė jo nepažino.

Bet ir jisai, išlepintas pasisekimo tarp moterų, tiek teatsiminė Kozetę, kiek ir visas kitas.

– Pasirodo, aš neklydau, kad nepatikėjau tomis paskalomis apie uloną! – kalbėjo sau vienas senasis Žilnormanas.

Niekados Kozetė nebuvo tokia meili Žanui Valžanui. Laimės spinduliavimu ji neatsiliko nuo senojo Žilnormano: kai pastarasis liejo savo džiaugsmą aforizmais ir sentencijomis, ji skleidė, it kokią kvapsnį, meilę ir švelnumą. Laimingasis trokšta, kad visi būtų laimingi.

Kalbant su Žanu Valžanu, Kozetės balse suskambėdavo švelnios intonacijos iš tų laikų, kai ji tebebuvo dar maža mergytė. Jinai glamonėjo jį savo šypsena.

Vestuvių puota vyko valgomajame.

Akinanti šviesa – būtinas pagardas kiekvienai didelei šventei. Laimingieji nepripažįsta ūkanų ir patamsių. Jie nenori atrodyti juodi. Naktis juos viliojo, bet tamsa – niekados. Jei nėra saulės, reikia ją sukurti.

Valgomasis stačiai žėrėjo šviesomis. Viduryje, viršum stalo, užtiesto akinamai balta staltiese, kabojo Venecijos sietynas su sidabriniais skridinėliais po žvakėmis ir visokiausiais įvairiaspalviais paukščiukais – mėlynais, violetiniais, raudonais, žaliais, sutūpusiais tarp žvakių; aplinkui sietyną – žirandoliai, sienose – trišakės ir penkiašakės žvakidės; stiklas, krištolas, taurės, įvairiausi indai, porcelianas, fajansas, glazūra, auksas, sidabras – viskas tviskėjo ir džiugino akį. Tarp kandeliabrų išvien puokštės: ten, kur nebuvo šviesos, mirgėjo gėlės.

Prieškambaryje trys smuikai ir fleita tyliai griežė Haidno kvartetus.

Žanas Valžanas sėdėjo salone ant kėdės prie pat durų, kurių viena pusė atsidarydama jį beveik uždengdavo. Keletas minučių prieš sėdant prie stalo, Kozetė, tarsi netikėtai kažką

prisiminusi, pribėgo prie Žano Valžano, nusilenkė jam giliu reveransu, abiem rankom išskleisdama savo vestuvinę suknią, ir su šelmišku meilumu paklausė:

– Tėtuši, ar jūs patenkintas?

– Taip, – atsakė Žanas Valžanas, – aš patenkintas.

– Jei taip, tai reikia juoktis.

Žanas Valžanas juokėsi.

Po kelių akimirksnių Baskas pranešė, jog pietūs paduoti.

Paskui poną Žilnormaną, kuris vedė už parankės Kozetę, svečiai suėjo į valgomąjį ir pagal nustatytą tvarką pasklido aplinkui stalą.

Į dešinę ir į kairę nuo jaunosios buvo pastatyti du dideli krėslai: vienas ponui Žilnormanui, kitas Žanui Valžanui. Ponas Žilnormanas atsisėdo. Antrasis krėslas liko tuščias.

Visi ieškojo akimis „pono Foševano".

Jo nebebuvo.

Ponas Žilnormanas paklausė Baską:

– Tu žinai, kur ponas Foševanas?

– Taip, pone, – atsakė Baskas. – Ponas Foševanas man liepė pasakyti ponui, kad jam truputį skauda sužeistą ranką ir kad jis negalės pietauti su ponu baronu ir ponia baroniene. Jis prašė atleisti jam ir pasakė, jog ateis rytoj rytą. Jis ką tik išėjo.

Tuščias krėslas valandėlei aptemdė vestuvių pokylio linksmumą. Bet jei trūko pono Foševano, tai čia pat buvo ponas Žilnormanas, o senelis spindėjo už du. Jis pareiškė, kad jeigu ponas Foševanas blogai jaučiąsis, tai protingai darąs, kad einąs anksčiau gulti, tačiau nieko rimto jam nesą – tik nedidelė „popa". To paaiškinimo užteko. Be to, ką reiškė vienas tamsus kampelis tokioje džiaugsmo jūroje? Kozetė ir Marijus gyveno vieną iš tų palaimingo egoizmo valandų, kai žmogus sugeba jausti vien tik laimę. Be to, ponui Žilnormanui atėjo į galvą puiki mintis. „Po šimts! – tarė jis, – kam gi tas krėslas turi stovėti tuščias! Eik šen, Marijau. Teta, nors ir turi teisių į tave, leis tau čia persėsti. Šitas krėslas kaip sykis tau. Tai visiškai teisėta ir labai miela. Fortūnatas šalia Fortūnatos*." Visas stalas ėmė ploti. Marijus atsisėdo šalia Kozetės į Žano Valžano vietą, ir viskas taip susitvarkė, jog Kozetė, kuri iš karto buvo nuliūdusi, kad Žanas Valžanas juos paliko, galų gale pasijuto patenkinta. Kozetė nebūtų gailėjusi nė paties Dievo, jeigu jo vietą būtų užėmęs Marijus. Ji uždėjo savo gražutę, atlasine kurpele apautą kojytę ant Marijaus kojos.

Kai tik krėslas buvo užimtas, poną Foševaną visi užmiršo; niekas daugiau jo nebepasigedo. Po penkių minučių visas stalas, nuo vieno ligi kito galo, linksmai juokėsi, ir visa kita pasaulyje buvo pamiršta.

Padavus desertą, ponas Žilnormanas atsistojo, pakėlė šampano taurę, kurią buvo prisipylęs iki pusės, kad neišlaistytų savo drebančiomis devyniasdešimt dvejų metų senio rankomis, ir paskelbė tostą už jaunųjų sveikatą.

– Šiandien jūs neišsisuksite nuo dviejų pamokslų! – sušuko jis. – Rytą klausėtės klebono, vakare teks pasiklausyti senelio. Dėmesio! Aš noriu duoti jums patarimą: dievinkite vienas kitą! Ilgai neketinu tuščiažodžiauti, einu tiesiog prie reikalo – būkite laimingi! Nėra pasaulyje išmintingesnių sutvėrimų kaip porelė balandžių. Filosofai moko: „Žinokite saiką

* Laimingasis čalia laimingosios (lot.).

malonumams!" O aš sakau: „Duokite jiems valią, džiaukitės, kiek patinka!" Mylėkitės kaip velniai. Būkite bepročiais. Filosofai tauškia niekus. Visą jų filosofiją aš norėčiau sugrūsti jiems atgal į koserę. Argi gali būti gyvenime per daug kvapsnių, per daug išsiskleidusių rožių, per daug čiulbančių lakštingalų, žalių lapų, aušros gaisų? Argi galima per daug karštai mylėtis? Ar galima per daug patikti vienas kitam? Saugokis, Estela, tu per daug žavi! Saugokis, Nemorinai, tu per daug gražus! Kokia kvailystė! Argi galima per daug glamonėtis, per daug gėrėtis, žavėtis vienas kitu? Ar galima per daug džiaugtis gyvenimu, būti per daug laimingam? „Žinokite saiką malonumams!" Nuolankiai dėkoju! Šalin filosofus! Džiūgauti – štai kur išmintis! Džiūgaukit jūs, džiūgaukim ir mes! Ar mes laimingi todėl, kad esame geri, ar geri todėl, kad esame laimingi? Kodėl garsusis briliantas vadinasi Sansi – ar todėl, kad priklausė Arlė de Sansi, ar todėl, kad sveria šimtą šešis karatus?* Iš kur aš galiu žinoti? Gyvenime pilna tokių problemų; svarbiausias dalykas – turėti Sansi ir mėgautis laime. Tad būkime laimingi, nesimaivydami ir negudraudami. Aklai klausykime saulės. Kas yra saulė? Tai meilė. O kas sako „meilė", tas sako „moteris". Štai pagaliau jūs žinote, kas yra visagalybė! Tai moteris. Paklauskite mūsų demagogą Marijų, ar jis nėra mažosios tironės Kozetės vergas. Ir dargi savo paties noru, bailys! Moteris! Joks Robespjeras neišlaiko valdžios, o moteris viešpatauja nuo amžių. Aš rojalistas, pripažįstąs tik šitą karalienę! Kas yra Adomas? Tai karalystė, kurioje valdė Ieva. Ievai negali būti jokių aštuoniasdešimt devintųjų metų. Buvo karaliaus skeptras su lelijos žiedu, buvo imperatoriaus skeptras su gaubliu, buvo geležinis Karolio Didžiojo skeptras, buvo auksinis Liudviko Didžiojo skeptras, o revoliucija visus juos sulamdė dviem pirštais it šiaudinį skatiko vertės žaislelį; jų nebėra, jie sulaužyti, sutrypti, skeptrų neliko nė ženklo. Bet pamėginkite sukelti revoliuciją prieš nėriniuotą nosinaitę, iškvėpintą pačulėmis! Norėčiau pamatyti, kaip jums sektųsi. Nagi pamėginkite. Kodėl ji tokia stipri? Todėl, kad ji – tiktai skepetėlė. Ak, jūs gyvenate devynioliktajame amžiuje? Na tai kas? O mes gyvenome aštuonioliktajame ir buvome tokie pat kvaili kaip ir jūs. Neįsivaizduokite, kad jūs apvertėte visą pasaulį, jeigu mūsų mirtligę pradėjote vadinti cholera, o mūsų šokį burė – kačuča. Kad ir kas būtų, mylėti moteris teks visais amžiais. Kertu lažybų, kad ir jūs nuo jų nepaspruksite. Šitie velnio sutvėrimai – tai mūsų angelai. Taip, meilė, moteris, bučinys – tai užburtas ratas, iš kurio, dedu galvą, niekas jūsų neištrūks. O dėl manęs, tai aš mielai į jį sugrįžčiau. Kuris iš jūsų matė, kaip, tramdydama visas audras, apžvelgdama bangas nelyginant moteris, kyla į aukštybes žvaigždė Venera, didžioji dangaus bedugnės koketė, okeano Selimena? Okeanas – tai rūstusis Alcestas[53]. Na, ir ką gi, gali jis niurnėti, kiek nori, – vos tik pasirodo Venera, jisai turi nusišypsoti. Tasai abuojas gyvulys pasidaro nuolankus. Visi mes tokie. Pyktis, audra, perkūnai ir žaibai, putų purslai iki pat debesų. Bet vos tik pasirodo moteris, vos tik pateka žvaigždė – pulkite kniūbsti! Prieš pusę metų Marijus kovėsi; dabar jis veda. Ir gerai daro. Taip, Marijau, taip, Kozete, jūs teisingai darote. Drąsiai gyvenkite vienas dėl kito, myluokitės, bučiuokitės, nors mes ir sprogtume iš pavydo, dievinkite vienas kitą. Rinkite savo snapeliais visus laimės šapelius, kokie tik yra šioje žemėje, ir sukitės iš jų gūžtą visam gyvenimui. Mylėti, būti mylimam – velniai rautų, jaunystėje tai juk toks mielas stebuklas! Neįsivaizduokite, kad jūs pirmieji tai išgalvojote. Aš taip pat skrajojau po dausas, svajojau, dūsavau; mano siela taip pat skendėjo mėnesienoje.

* Žodžių žaismas: cent six (san si) – šimtas šeši.

Meilė – tai šešių tūkstančių metų kūdikis. Meilė turi teisę nešioti ilgą žilą barzdą. Matuzalis – tik pienburnis, palyginti su Kupidonu. Štai jau šešiasdešimt amžių, kai moterį ir vyrą gelbsti iš bėdos abipusė meilė. Velnias klastingas, jis užsidegė neapykanta žmogui; žmogus dar klastingesnis – jis pamilo moterį. Mylėdamas jis daugiau patyrė laimės, negu velnias pridarė jam nelaimių. Ši gudrybė išrasta dar žemiškojo rojaus laikais. Mano bičiuliai, išradimas senas, bet jis amžinai lieka naujas. Naudokitės juo. Būkite Dafnis ir Chlojė, kol ateis laikas tapti Filemonu ir Baukide[54]. Gyvenkite taip, kad, būdami vienudu, nieko daugiau netrokštumėt, kad Kozetė būtų Marijui saulė, o Marijus Kozetei – visata. Kozete, vyro šypsena tebūnie tau kaip giedras rytas; Marijau, žmonos ašaros tebūnie tau kaip rudens dargana. Ir tegu jūsų gyvenime niekad nebūna darganotų dienų. Jūs ištraukėte loterijoje laimingą bilietą – meilę, apvainikuotą santuoka; jums atiteko pats didžiausias laimėjimas, saugokite jį kaip akies vyzdį, užrakinkite jį, neeikvokite jo, dievinkite vienas antrą ir siųskite visa kita po velnių. Tikėkite mano žodžiais. Juos diktuoja sveikas protas. Sveikas protas negali meluoti. Melskitės vienas kitam. Kiekvienas savaip garbina Dievą. Tetrenkia mane perkūnas, juk geriausias būdas garbinti Dievą – tai mylėti savo žmoną! Aš tave myliu – štai mano katekizmas. Kas myli, tas dievobaimingas. Mėgstamame Henriko IV keiksmažodyje šventumas jungiamas su išgertuvėmis ir lėbavimu. „Ventre saint gris!"* Aš nesu tokios religijos pasekėjas. Čia pamiršta moteris. Iš Henriko IV to aš vis dėlto nesitikėjau. Mano bičiuliai, tegyvuoja moteris! Aš senis, kaip žmonės sako; bet štai kas stebėtina – aš jaučiu, kad jaunėju. Aš mielai vaikščiočiau po miškus ir klausyčiausi piemenėlių birbynės. Tųdviejų vaikų grožis ir laimė mane svaigina. Aš pats mielu noru vesčiau, jei tik kas eitų už manęs. Neįmanoma įsivaizduoti, kad Dievas būtų sutvėręs mus kokiam nors kitam tikslui; dievinti, dabintis, burkuoti kaip balandžiui, rėžti sparną kaip gaidžiui, bučiuotis ir glamonėtis nuo ryto iki vakaro, čiustytis prieš savo žmonelę, didžiuotis, džiūgauti, puikuoti – štai kur gyvenimo tikslas. Ar jums tai patinka, ar ne, bet štai apie ką mes galvojome anais laikais, kai buvome jauni. Ajajai, kiek žavingų moterų buvo tada, kiek grakštuolių, kiek švelnuolių! Nemažai aš pridariau eibių jų širdyse. Taigi mylėkitės! Jei žmonės nesimylėtų, tai aš tikrai nesuprantu, kam būtų reikalingas pavasaris; na, o aš pats tokiu atveju prašyčiau visagalį Dievą atsiimti ir uždaryti savo sandėlyje visus gražius tvarinius, kuriuos jis mums rodo: ir gėles, ir paukščius, ir gražias merginas. Mano vaikai, priimkite senio palaiminimą.

Vakaras praėjo gyvai, linksmai, maloniai. Puiki senelio nuotaika davė toną visai šventei; beveik šimtamečiu savo linksmumu jis užkrėtė visus svečius. Truputį buvo šokta, daug juoktasi. Vestuvės praėjo tikrai nuotaikingai. Į jas drąsiai būtų buvę galima pakviesti ir geruosius Senuosius laikus. Tarp kitko, jiems čia ir atstovavo ponas Žilnormanas.

Po triukšmo stojo tyla.

Jaunavedžiai dingo.

Netrukus po vidurnakčio Žilnormano namai virto šventove.

Čia mes nutylame. Ant vestuvių nakties slenksčio stovi angelas ir šypsosi, pridėjęs prie lūpų pirštą.

Siela paskęsta apmąstymuose prieš tą maldyklą, kurioje vyksta iškilmingos meilės apeigos.

* Pažodžiui – „šventai girtas laivas".

Viršum tokių namų turėtų pasirodyti pašvaistė. Juose sutelktas džiaugsmas toks spindulingas, kad turi prasiskverbti pro sienų akmenis ir praskaidrinti nakties tamsą. Negali būti, kad ši didi, likimo nulemta šventė neskleistų į erdvę dangiškos šviesos. Meilė – tai dieviškas žaizdras, kuriame susilieja vyras ir moteris. Iš šio žaizdro išeina viena, trilypė, tobula būtybė, žmogiškoji trejybė. Vienos sielos gimimas iš dviejų turi sujaudinti nežinomybę. Mylimasis – tai kunigas; užburtą nekaltą mergelę pagauna magi baimė. Kažkokia dalelė šito džiaugsmo pasiekia ir Dievą. Kur tikros sutuoktuvės, atseit kur meilė, ten idealo šviesa. Vedybinis guolis – tarsi aušros spindulys tamsybėje. Jeigu mirtingojo akiai būtų leista regėti šiurpulingas ir nuostabias antgamtinio pasaulio vizijas, galimas dalykas, jog mes pamatytume, kaip nakties dvasios, tos sparnuotos nepažįstamos būtybės, tos žydros atklydėlės iš neįžvelgiamų sferų, plevena, nelyginant spiečius tamsių šešėlių, aplink tą nušvitusį namą, šypsodamosi, laimindamos ir su žemiškos laimės atspindžiu savo dieviškuose veiduose rodydamos vienos kitoms drovią ir sumišusią nekaltą jaunavedę. Jei šią šventą valandą aistra apsvaigę jaunieji, būdami tikri, kad jie vieni, įsiklausytų į tylą, jie išgirstų kambaryje tylutėlį sparnų plastėjimą. Kur tikroji palaima, ten turi dalyvauti angelai. Šios tamsios alkovos skliautai – visa dangaus platybė. Kai meilės pašventintos lūpos susilieja gyvybę kuriančiame bučinyje, negali būti, kad šitas žodžiais nenusakomas bučinys nesuvirpintų slėpiningos žvaigždynų erdvės.

Tik tokia palaima yra tikra. Kitokio džiaugsmo gyvenime nėra. Meilė – štai vienintelė ekstazė žemėje. Visa kita – ašarų pakalnė.

Mylėti, kada nors patirti meilę – to pakanka. Nieko daugiau nereikalaukite. Kitokio perlo tamsiuose gyvenimo užkampiuose nerasite. Meilė – tai išsipildymas.

III

NEATSKIRIAMASIS

Kur dingo Žanas Valžanas?

Tuojau po to, kai, meiliai ir primygtinai Kozetės prašomas, prisivertė juoktis, Žanas Valžanas, naudodamasis tuo, kad niekas nekreipia į jį dėmesio, atsikėlė ir nepastebėtas išėjo į vestibiulį. Tai buvo tas pats kambarys, į kurį jis įžengė prieš aštuonis mėnesius, visas juodas nuo purvo, kraujo ir parako, kai atgabeno seneliui anūką. Senoviniai sienų paneliai buvo apkabinėti lapų ir žiedų girliandomis; ant sofos, ant kurios aną vakarą buvo paguldytas Marijus, dabar sėdėjo muzikantai. Baskas su fraku, trumpomis kelnėmis, baltomis kojinėmis ir baltomis pirštinėmis rožių vainikėliais puošė kiekvieną patiekalą, ruošiamą nešti į stalą. Žanas Valžanas parodė jam savo aprištą ranką, paprašė paaiškinti, kodėl jis išvyksta, ir išėjo.

Kelias minutes Žanas Valžanas nejudėdamas pastovėjo tamsoje po ryškiai apšviestais valgomojo langais iš gatvės pusės. Jis klausėsi. Jo ausį pasiekdavo duslūs puotos triukšmo garsai. Jis girdėjo skardų valdovišką senelio balsą, smuikų griežimą, lėkščių ir taurių

skambesį, svečių juoką ir visame tame linksmame klegesyje – švelnų, džiaugsmingą Kozetės balselį.

Iš Kalvarijos Seserų gatvės Žanas Valžanas grįžo į namus, į Ginkluoto Žmogaus gatvę.

Jis ėjo tenai Sen Luji, Šv. Katerinos Dirvos ir Baltųjų Mantijų gatvėmis, padarydamas geroką apylanką; bet tai buvo tas pats kelias, kuriuo jis ir Kozetė, vengdami Senosios Tamplio gatvės grūsties ir purvo, pastaruosius tris mėnesius kiekvieną dieną eidavo iš Ginkluoto Žmogaus į Kalvarijos Seserų gatvę.

Šitomis gatvėmis vaikščiojo Kozetė, todėl apie bet kokį kitą kelią negalėjo būti nė kalbos.

Žanas Valžanas sugrįžo namo. Užsidegė žvakę ir užlipo į savo kambarius. Butas buvo tuščias. Nebebuvo nė Tusenės. Žano Valžano žingsniai kambariuose aidėjo garsiau negu kitados. Visos spintos buvo atdaros. Jis įėjo į Kozetės kambarį. Baltiniai nuo lovų nuimti. Multininis pagalvis be užvalkalo ir nėrinių gulėjo ant krūvos sulankstytų apklotų, sudėtų lovos kojūgalyje ant pliko čiužinio. Tos, kuri turėjo miegoti šioje lovoje, jau nebebuvo. Visi smulkūs moteriški daikteliai, kuriuos taip brangino Kozetė, buvo išnešti; beliko tik sunkūs baldai ir keturios sienos. Tusenės lova – taip pat tuščia. Vienui viena lova tebuvo paklota ir, atrodė, kažko laukė: Žano Valžano lova.

Žanas Valžanas permetė žvilgsniu sienas, uždarė spintų duris ir perėjo tuščius kambarius.

Pagaliau jis atsidūrė savo kambaryje ir pastatė žvakę ant stalo.

Jis jau seniai buvo numetęs raištį ir laisvai valdė savo dešinę ranką, tarytum jos visai nebuvo skaudėję.

Žanas Valžanas priėjo prie lovos, ir jo žvilgsnis – atsitiktinai ar tyčia? – sustojo ties „neatskiriamuoju“, kuriam Kozetė taip pavydėdavo, – ties mažu lagaminėliu, kurį jis visur nešiodavosi. Birželio 4 dieną, atsikėlęs į Ginkluoto Žmogaus gatvę, jis padėjo jį ant staliuko prie lovos galvūgalio. Kažkaip keistai skubėdamas, Žanas Valžanas priėjo prie staliuko, išsiėmė iš kišenės raktą ir atidarė lagaminėlį.

Jis iš lėto ėmė iš lagamino tuos drabužėlius, kuriais prieš dešimtį metų vilkėjo Kozetė, kai paliko Monfermeilį: pirmiausia juodą suknytę, paskui juodą skarelę, paskui dailias paprastas vaikiškas kurpaites, kurios beveik ir dabar dar tiktų Kozetei, – tokia maža buvo jos kojytė, paskui storą multininę liemenėlę, paskui megztinį sijonuką, paskui prijuostę su kišenėlėmis ir vilnones kojinaites. Šios kojinės, iš kurių dar dabar galėjai atspėti grakščios vaikiškos kojelės formą, buvo nė kiek ne ilgesnės už Žano Valžano plaštaką. Viskas buvo juodos spalvos. Tuos drabužėlius jis pats tada jai buvo nunešęs į Monfermeilį. Išėmęs vieną po kito iš lagamino, Žanas Valžanas tuos daiktelius išdėliojo ant lovos. Jis mąstė, nugrimzdęs prisiminimuose. Tada buvo žiema, gruodžio mėnuo, spigino šaltis; mergytė žvarbo pusnuogė, apsirengusi tik skarmalais, jos vargšės kojelės medinėse klumpėse buvo visos raudonos nuo šalčio. Jis, Žanas Valžanas, išrengė mergaitę iš tų skarmalų ir apvilko šitais gedulo drabužėliais. Motina, turbūt, džiaugėsi savo kape, kad dukrelė jos gedi, o svarbiausia, kad ji aprengta, kad jai nešalta. Žanas Valžanas prisiminė, kaip jis tada kartu su Kozete ėjo per Monfermeilio girią, koks blogas buvo oras tą dieną, prisiminė medžius be lapų, girią be paukščių, dangų be saulės. Bet vis tiek toji diena buvo puiki. Jis išdėstė

ant lovos visus tuos drabužėlius, skarelę padėjo prie sijonuko, kojines šalia kurpių, palaidinukę šalia suknytės, ir vieną po kito juos apžiūrinėjo. Kozetė buvo tada visai mažutė, tik va šitokia, ji laikė rankose didelę savo lėlę ir juokėsi, o padovanotą auksinį pinigą įsidėjo į šitos prijuostės kišenėlę; jiedu ėjo dviese, laikydamiesi už rankų, ji turėjo tiktai jį vieną pasaulyje.

Ir staiga jo garbinga žila galva nusviro ant lovos, sena tvirta jo širdis sudrebėjo, jis įsikniaubė veidu į Kozetės drabužėlius, ir jei kas nors tuo momentu būtų kopęs laiptais, būtų girdėjęs širdį veriantį raudojimą.

IV

*IMMORTALE JECUR**

Sena baisinga kova, kurią mes jau stebėjome įvairiuose etapuose, prasidėjo iš naujo.

Jokūbas su angelu grūmėsi tik vieną naktį. Deja, kiek jau kartų mes matėme Žaną Valžaną, stojantį tamsoje vienas prieš vieną į žūtbūtinę kovą su savo sąžine!

Negirdėtos grumtynės! Būdavo momentų, kai jo koja imdavo slysti; būdavo akimirksnių, kai po juo prasmegdavo žemė. Kiek kartų toji sąžinė, įnirtingai besiverždama į gėrį, jį smaugė ir draskė! Kiek kartų nepermaldaujama tiesa buvo jam keliu prispaudusi krūtinę! Kiek kartų jis, pažinimo šviesos partrenktas, meldė pasigailėjimo! Kiek kartų šita negailestinga šviesa, kurią jame ir aplinkui jį įžiebė vyskupas, prieš jo valią raibino jam akis, kai jis trokšdavo būti aklas! Kiek kartų toje kovoje jis buvo atsitiesęs, tverdamasis uolos, griebdamasis sofizmo, trempdamas savo sąžinę, ir kiek kartų raičiojosi dulkėse, pats jos parblokštas ant žemės! Kiek kartų po gudrių išsisukinėjimų, po klastingų ir veidmainiškų, egoizmo diktuojamų samprotavimų jis girdėjo savo įtūžusią sąžinę šaukiant jam į ausį: „Sukčiauji, niekše!“ Kiek kartų neklusni jo mintis mėšlungiškai raitėsi, pareigos jausmo sugniaužta! Tai buvo spyriojimasis prieš Dievą; tai buvo priešmirtinis prakaitas. Kiek daug paslėptų žaizdų, jam vienam težinomų, vis dar tebekraujavo! Kiek daug randų jo vargingame gyvenime! Kaip dažnai jis pakildavo, sukruvintas, mirtinai nukamuotas, sudaužytas, su neviltimi širdyje, bet nušvitusiu protu ir pragiedrėjusia siela! Ir jis, nugalėtasis, jausdavosi nugalėtoju. O jo sąžinė, parbloškusi, sutrypusi, sudraskiusi jį į gabalus ir atsistojusi ant jo, grėsminga, spindinti, patenkinta, sakydavo: „Dabar eik ramybėje!“

Deja! Kokia niauria taika baigdavosi tokia mirtina kova!

Ir Žanas Valžanas pajuto, kad šią naktį jam teks stoti į paskutines grumtynes.

Jam iškilo kankinantis klausimas.

Lemtis ne visados veda žmogų tiesiu keliu; šis kelias nepanašus į lygų, tarsi pagal liniuotę nutiestą prospektą; jame pasitaiko akligatvių, užkampių, tamsių posūkių, baugių sankryžų, atveriančių daugybę takų takelių. Žanas Valžanas dabar kaip tik stovėjo vienoje iš pačių pavojingiausių sankryžų.

* Nemirtingosios kepenys (lot.) – prikalto Prometėjo kepenys, kurias draskė erelis ir kurios vėl ataugdavo.

Jis priėjo patį galutinį gėrio ir blogio kelių susikirtimo tašką. Ši nelemtoji kryžkelė buvo prieš pat jo akis. Kaip ir anksčiau, sunkių gyvenimo bandymų dienomis, priešais jį vėl atsivėrė du keliai: vienas jį gundė, kitas baugino. Katrą pasirinkti?

Bauginantį kelią jam parodė paslaptingasis pirštas, kurį mes išvystame kiekvieną kartą, kai tik įsmeigiame akis į nežinomybę.

Žanui Valžanui dar kartą teko rinktis viena iš dviejų – ar gąsdinantį uostą, ar viliojančius spąstus.

Vadinasi, tai tiesa: sielą išgydyti galima, o likimą pakeisti – niekados. Kaip tai baisu – nuo lemties neišsisuka niekas!

Klausimas buvo toks:

Kaip jis, Žanas Valžanas, turi žiūrėti į Kozetės ir Marijaus laimę? Jis pats troško jiems šitos laimės, pats ją sukūrė; jis pats pervėrė šia laime savo širdį ir dabar, matydamas ką padaręs, galėjo jausti savotišką pasitenkinimą, kokį turėtų patirti ginklų fabrikantas, pažinęs savo fabriko ženklą ant kinžalo, kurį, garuojantį nuo kraujo, tik ką ištraukė iš savo paties krūtinės.

Kozetė turėjo Marijų, Marijui priklausė Kozetė. Jiedu turėjo visa, buvo netgi turtingi. Ir tai buvo jo darbas.

Bet ką daryti su šia laime jam, Žanui Valžanui, dabar, kai jinai jau iškovota, kai jinai jau įkūnyta? Ar stengsis jis pats prisiplakti prie tos laimės? Ar laikys ją savo paties nuosavybe? Suprantama, Kozetė priklausė kitam; bet ar jis, Žanas Valžanas, pasiliks sau tą Kozetės dalį, kurią galėtų pasilikti? Ar jis bus ir toliau nelyginant tėvas, retkarčiais aplankomas, bet gerbiamas, kaip iki šiol? Ar įsikurs kaip niekur nieko Kozetės namuose? Ar paklos, nė žodžio netardamas, savo praeitį po kojų Kozetės ateičiai? Ar įsibraus tenai, lyg turėdamas tam teisę, ir atsisės, nenusiėmęs kaukės, prie žėrinčio jų židinio? Ar spaus šypsodamasis nekaltas jų rankas savo, pasmerktojo, rankomis? Ar padės ant židinio grotelių jaukiame Žilnormanų salone savo kojas, paskui kurias slenka gėdingas kalinio pančių šešėlis? Ar dalinsis su Kozete ir Marijum jų laime? Ar sutirštins tamsą, dengiančią jo veidą, ir leis užslinkti debesiui virš jų galvų? Ar pridės jis prie jųdviejų laimės, kaip trečiąją dalį, savo tragišką likimą? Ar tylės ir toliau? Žodžiu, ar tūnos jisai šalia tų dviejų laimingų būtybių lyg koks grėslus, nebylus likimo šešėlis?

Reikia būti įpratusiam prie fatališkų gyvenimo atsitiktinumų, kad nepanarintum akių, kai tam tikri klausimai iškyla prieš tave visu baisiu savo nuogumu. Gera ar pikta slypi už to nuožmaus klaustuko? „Kaip pasielgti?" – klausia sfinksas.

Žanas Valžanas buvo pripratęs būti bandomas. Jis žiūrėjo sfinksui tiesiai į akis.

Neišsprendžiamą mįslę jis nagrinėjo visapusiškai.

Kozetė, ta žavinga būtybė, jam buvo tarsi vienintelis plaustas išlikusiajam po laivo sudužimo. Ką daryti? Įsikibti į jį ar paleisti iš rankų?

Įsikibęs jis išvengtų pražūties, išplauktų į krantą, į saulę, nuo jo drabužių ir plaukų nutekėtų sūrus jūros vanduo, jis būtų išgelbėtas, gyventų.

Paleisti iš rankų?

Tada – praraja.

Taip jis kankinosi, tardamasis su sąžine. Tikriau sakant, kovojo pats su savimi; jis įnirtingai puldavo čia savo norą gyventi, čia savo įsitikinimus.

Laimė, Žanas Valžanas galėjo verkti. Ašaros galbūt praskaidrino jo sielą. Tik pradžia buvo nežmoniškai sunki. Jame įsisiautėjo audra, žymiai baisesnė už tą, kuri kadaise jį stūmė į Arasą. Greta dabarties prieš jo akis iškilo praeitis; jis lygino ir graudžiai verkė; davęs valią ašaroms, jis raudote raudojo, lyg praradęs paskutinę gyvenimo viltį.

Žanas Valžanas jautė, kad priėjo galutinę ribą.

Deja, mirtinose egoizmo ir pareigos grumtynėse, kai mes šitaip žingsnis po žingsnio traukiamės prieš savo pačių nesugriaunamus idealus ir, praradę nuovoką, įsiutę, nevilties apimti, užleidžiame savo pozicijas, kovodami dėl kiekvienos žemės pėdos, dar tikėdamiesi pasprukti, ieškodami išeities, – koks siaubas mus apima, kai užpakalyje savęs netikėtai pamatome sieną – klaikią, grėsmingą kliūtį!

Jausti, kad atsitraukimą jums užkirto šventas šešėlis!

Kažkas nematoma ir nepermaldaujama – kokia haliucinacija!

Taip, sąžinės niekuomet nenumaldysi. Tad ryžkis, Brute! Ryžkis, Katone! Ji bedugnė, nes ji – Dievas. Mes metame į šitą šulinį viso savo gyvenimo triūsą, metame savo karjerą, turtą, garbę, metame laisvę arba tėvynę, metame sveikatą, ramybę, metame savo laimę. Dar, dar, dar! Išpilkite indą! Palenkite urną! Pagaliau mes ten sviedžiame ir savo širdį.

Kažkur senojo pragaro ūkanose stovi tokia pat bedugnė statinė.

Argi nėra dovanotina pagaliau atsisakyti aukų? Ar gali besotis likimas nuolatos reikšti savo teises? Argi nepakeliama našta negali išsemti paskutinių žmogaus jėgų? Kas išdrįs pasmerkti Sizifą ir Žaną Valžaną, jeigu jie pasakys: „Gana!"

Medžiaga yra klusni tiek, kiek leidžia trintis; argi sielos klusnumui nėra jokių ribų? Jeigu negalimas amžinas judėjimas, tai ar galima reikalauti amžino aukojimosi?

Pirmasis žingsnis – niekis; sunkus tik paskutinis žingsnis. Ką reiškia Šanmatjė byla, palyginti su Kozetės vedybomis ir visais jų padariniais? Ką reiškia grėsmė vėl patekti į katorgą, palyginti su grėsme prasmegti nebūtyje?

O, pirmoji pakopa žemyn, – kokia niūri migla! O, antroji pakopa, – kokia juoda tamsa!

Ar įmanoma susilaikyti neatšokus atgal?

Kančios sutaurina sielą, bet kartu ją ir pagraužia. Kančia žmogų vainikuoja. Iš pradžių jis gali pasiryžti jai; jis atsisės įkaitintos geležies soste, užsidės ant galvos įkaitintos geležies karūną, paims į ranką įkaitintos geležies skeptrą, bet dar reikia apsisiausti ir liepsnų mantija – ir nejaugi šį akimirksnį gležnas jo kūnas nesukils ir jis neišsižadės kančios?

Pagaliau Žano Valžano jėgos išseko, ir jis aprimo.

Jisai apmąstė, apsvarstė, apgalvojo visas šių slėpiningų šviesos ir šešėlio svarstyklių pusiausvyros galimybes.

Užkrauti katorgininko naštą ant pečių tiedviem žydintiems vaikams ar vienam žengti į neišvengiamą pražūtį? Vienu atveju tenka paaukoti Kozetę, kitu – patį save.

Ką jis nusprendė? Kokią išvadą padarė? Kokį galutinį atsakymą jis davė savo sielos viduje nepaperkamajam tardytojui – likimui? Kurias duris pasiryžo atverti? Kurią savo gyvenimo pusę nutarė pasmerkti ir užrakinti? Kurį baugų svaiginantį skardį jisai pasirinko iš tų, kurie buvo aplinkui jį? Kuriam kraštutinumui pasiryžo? Prieš kurią iš tų prarajų jis nulenkė galvą?

Šie skausmingi svarstymai truko visą naktį.

Iki pat ryto Žanas Valžanas ištūnojo toje pačioje padėtyje, atsiklaupęs ir sukniubęs ant lovos, nepakeliamos likimo naštos parblokštas, – galbūt, deja, ir sutriuškintas, – sugniaužęs kumščius, plačiai išskėtęs rankas, lyg nukryžiuotas žmogus, nuimtas nuo kryžiaus ir pamestas kniūbsčias ant žemės. Dvylika valandų, dvylika ilgų žiemos nakties valandų jis išglūdėjo šitaip, sustingęs, nepakeldamas galvos ir netardamas nė žodžio. Jis nejudėjo tarytum lavonas, o jo dvasia tuo metu tai šliaužiojo žeme, tai kilo į padanges, prilygdama čia hidrai, čia ereliui. Kas būtų pamatęs šį nejudantį kūną, būtų taręs jį esant nebegyvą; bet protarpiais jis staiga mėšlungiškai suvirpėdavo ir, įsikniaubęs į Kozetės drabužėlius, imdavo juos bučiuoti; tada būdavo matyti, kad jis tebėra gyvas.

Bet kas jį matė? Kas? Juk Žanas Valžanas buvo vienas, kambaryje daugiau nieko nebuvo.

Tasai, kuris yra tamsoje.

SEPTINTOJI KNYGA

PASKUTINIS KANČIŲ TAURĖS GURKŠNIS

I

SEPTINTASIS RATAS IR AŠTUNTASIS DANGUS

Rytojaus diena po vestuvių esti sklidina tylos. Žmonės gerbia svaigią jaunavedžių laimę, atleidžia jiems, kad jie ilgiau pamiega. Triukšmingi sveikinimai ir vizitai prasideda tik vėliau. Vasario 17 dieną, jau truputį po vidurdienio, Baskas, su skuduru ir šluotele po pažastimi „dorodamas prieškambarį", išgirdo kažką negarsiai klabenant duris. Skambučiu, matyt, nenorėta pasinaudoti, ir šis kuklumas tokią dieną labai derėjo. Baskas atidarė duris ir pamatė poną Fošlevaną. Jis įvedė svečią į saloną, kuriame dar viskas buvo apversta aukštyn kojom, – atrodė, jog tai vakarykščių džiaugsmų ir linksmybės mūšio laukas.

– Atleiskite, pone, – tarė Baskas, – mes šiandien vėlai pabudome.

– Ar jūsų šeimininkas atsikėlęs? – paklausė Žanas Valžanas.

– Kaip jūsų ranka, pone? – klausimu atsakė Baskas.

– Geriau. Ar jūsų šeimininkas atsikėlęs?

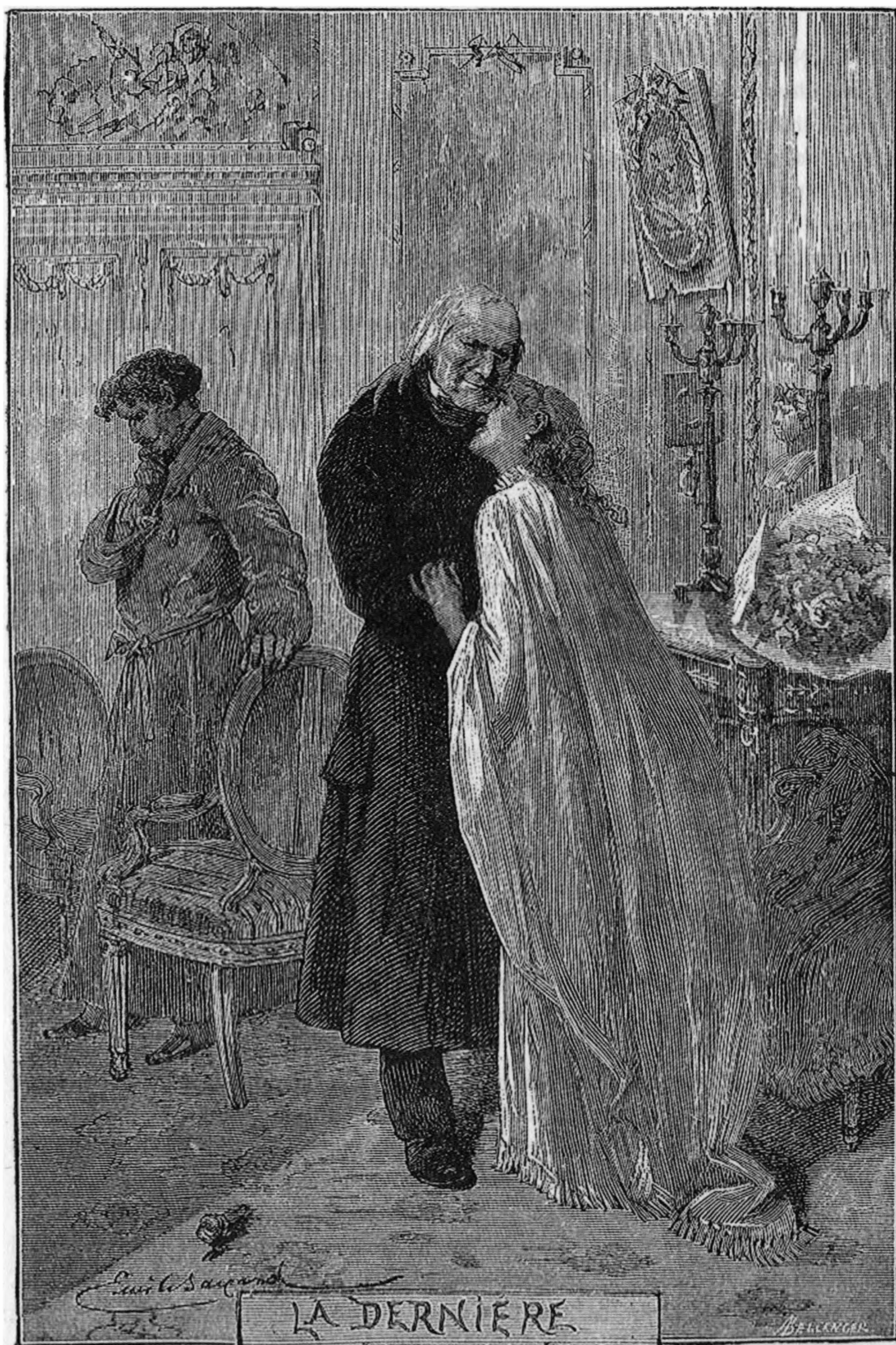
– Kuris? Senasis ar jaunasis?

– Ponas Ponmersi.

– Ponas baronas? – atsitiesdamas paklausė Baskas.

Barono titulas turi ypatingo svarumo tarnų akyse. Nuo jo lyg šis tas tenka ir jiems; filosofas pasakytų: „didybės purslai"; pono titulas kutena tarnų savimeilę. Probėgšmais pastebėsime, kad Marijus, kovojantis respublikonas, – jis tatai įrodė veiksmais – dabar tapo baronu prieš savo valią. Dėl šio titulo namuose įvyko nedidelė revoliucija. Dabar jau ponas Žilnormanas primygtinai reikalavo, kad Marijus vadintųsi baronu, o Marijus tuo kratėsi. Bet juk pulkininkas Ponmersi buvo parašęs: „Mano sūnus paveldės mano titulą", ir Marijus turėjo paklusti. Be to, Kozetė, kurioje pradėjo busti moteris, tiesiog džiūgavo, kad ji bus baronienė.

– Ponas baronas? – pakartojo Baskas. – Tuojau pažiūrėsiu. Aš jam pranešiu, kad ponas Fošlevanas jį nori matyti.

Paskutinis kančių taurės gurkšnis

– Ne. Nesakykite jam, kad tai aš. Pasakykite, jog kažkas nori pasikalbėti su juo vienu, bet pavardės neminėkite.

– A! – nutęsė Baskas.

– Aš noriu jam padaryti staigmeną.

– A! – pakartojo Baskas, tą antrąjį „A!" ištardamas taip, lyg būtų sau pačiam paaiškinęs pirmąjį.

Ir nuėjo.

Žanas Valžanas paliko vienas.

Salone, kaip ką tik sakėme, buvo baisi netvarka. Atrodė, jog, atidžiai įsiklausius, dar būtų galima išgirsti duslų vestuvių triukšmą. Ant parketo mėtėsi visokiausios gėlės, nukritusios nuo girliandų ir šukuosenų. Beveik visai sudegusios žvakės ištirpusio vaško stalaktitais puošė šviestuvų krištolą. Nė vienas baldas nestovėjo savo vietoje. Kampuose ratu susistūmę trys ar keturi krėslai, regis, ir dabar dar tebešnekučiavo. Viskas dvelkė linksmybe. Praūžus šventei, dar lieka tam tikro žavesio žymių. Čia viešėta laimės. Ant šių kėdžių, išmėtytų kaip pakliuvo, tarp šių vystančių gėlių, po šiomis užgesusiomis šviesomis galvota tik apie džiaugsmą. Dabar saulė užėmė šviestuvų vietą ir linksmais spinduliais nutvieskė saloną.

Praslinko kelios minutės. Žanas Valžanas nejudėdamas stovėjo ten, kur jį paliko Baskas. Jis atrodė labai išblyškęs. Jo akys po nemigo nakties buvo giliai įkritusios, kone prasmegusios akiduobėse. Suglamžyto juodo švarko raukšlės rodė, kad visą naktį jo nenusivilkta. Alkūnės buvo pabalusios nuo pūkelių, kuriuos gelumbėje palieka prisilietę baltiniai. Žanas Valžanas žiūrėjo po savo kojomis į lango kontūrus, saulės išbrėžtus parkete.

Prie durų pasigirdo žingsniai; jis pakėlė akis.

Įėjo Marijus, pakelta galva, džiaugsmingu, šypsančiu veidu, nušviestu spindesio, džiūgaujančiu žvilgsniu. Jis taip pat nemigo šiąnakt.

– Tai jūs, tėve! – sušuko Marijus, pamatęs Žaną Valžaną. – O tas mulkis Baskas įėjo su tokia paslaptinga mina! Bet jūs atvykote labai anksti. Dar tik pusė pirmos. Kozetė tebemiega.

Žodis „tėve", Marijaus pasakytas ponui Foševanui, reiškė didžiausią palaimą. Kaip mes žinome, juos tartum siena visuomet skyrė kažkoks šaltumas ir nenatūralumas, ir šį ledą reikėjo arba pralaužti, arba ištirpinti. Marijus buvo tiek apsvaigęs nuo laimės, kad siena tarp jų savaime sugriuvo, o ledas ištirpo, ir ponas Foševanas jam tapo tokiu pat tėvu kaip ir Kozetei.

Marijus vis kalbėjo, žodžiai srautu liejosi jam iš lūpų, kaip tai dažnai būna žmogui, ištiktam dieviško laimės paroksizmo.

– Kaip aš džiaugiuosi, jus matydamas! Kad jūs žinotumėte, kaip mes jūsų pasigedome vakar! Sveiki, tėve. Kaip jūsų ranka? Geriau, tiesa?

Ir, patenkintas teigiamu savo atsakymu į savo paties klausimą, jis kalbėjo toliau:

– Mes tiek daug apie jus šnekėjome su Kozete. Kozetė jus taip myli. Neužmirškite, kad jūs čia turite kambarį. Mes nieko nenorime daugiau žinoti apie Ginkluoto Žmogaus gatvę. Mes nė girdėti apie ją nenorime. Kaip jūs galėjote apsigyventi gatvėje, kuri tokia nesveika, tokia niūri, tokia negraži, tokia tamsi; be to, ji remiasi į užkardą, ir į ją nė įeiti negalima. Jūs apsigyvensite čia. Ir šiandien pat. O jei ne, tai jums teks turėti reikalą su Kozete. Ji ketina mums visiems komanduoti, aš jus įspėju. Jūs matėte savo kambarį, jis visai šalia mūsų,

su langais į sodą; užraktas pataisytas, lova paruošta, jums belieka tik įsikraustyti. Kozetė pastatė prie jūsų lovos didelį senovinį krėslą, išmuštą utrechtiniu aksomu, ir tam krėslui įsakė: „Priimk jį į savo glėbį.“ Kiekvieną pavasarį į akacijų tankumyną priešais jūsų langus atskrenda lakštingala. Po dviejų mėnesių jūs susilauksite to paukštelio. Jo lizdas bus jums iš kairės, o mūsų – iš dešinės. Naktį čiulbės lakštingala, o dieną čiauškės Kozetė. Jūsų kambarys į pačius pietus. Kozetė sudėstys jūsų knygas, kapitono Kuko keliones ir Vankuverio keliones, visus jūsų daiktus. Rodos, jūs turite nedidelį lagaminėlį, kurį labai branginate, aš jam nužiūrėjau garbingą vietą. Jūs pelnėte mano senelio simpatiją, jūs labai jam patinkate. Gyvensime visi drauge. Jūs lošiate vistą? Jeigu lošiate vistą, senelis labai džiaugsis. Kai aš būsiu užimtas Teismo rūmuose, jūs eisite su Kozete pasivaikščioti, vesitės ją už parankės, kaip kadaise Liuksemburgo parke, atsimenate? Mes tvirtai nusprendėme būti laimingi. Ir jūs, tėve, būsite laimingas mūsų laime. Šiandien jūs su mumis pusryčiausite, taip?

– Pone, – tarė Žanas Valžanas. – Aš turiu jums pasakyti vieną dalyką. Aš –buvęs katorgininkas.

Kiekvienas garsas turi savo šaižumo ribą, už kurios jo nebepagauna ne tik klausa, bet ir protas. Tie žodžiai „aš – buvęs katorgininkas“, išlėkę iš pono Fošlevano lūpų ir palietę Marijaus ausį, buvo anapus suvokimo ribos. Marijus jų nesuprato. Jam pasigirdo, jog kažkas jam buvo pasakyta, bet kas būtent, jis nežinojo. Jis tiesiog suglumo.

Tik dabar jis pamatė, kad žmogus, su kuriuo jisai kalba, atrodo klaikiai. Laimės apakintas, ligi šios akimirkos jis nebuvo pastebėjęs jo baisaus blyškumo.

Žanas Valžanas atmezgė juodą raištį, kuriuo buvo parišta jo dešinė ranka, nuvyniojo tvarstį, kuriuo ji buvo apsukta, atpalaidavo nykštį ir parodė jį Marijui.

– Mano ranka sveika.

Marijus pažiūrėjo į pirštą.

– Ir nieko jai nebuvo atsitikę, – pastebėjo Žanas Valžanas.

Iš tikrųjų, ant nykščio nebuvo nė mažiausio sužeidimo ženklo.

Žanas Valžanas kalbėjo toliau:

– Man nederėjo dalyvauti jūsų vestuvėse. Kiek įmanydamas aš stengiausi to išvengti. Prasimaniau tą žaizdą, kad dokumentuose neliktų suklastojimo, kad nebūtų pagrindo paskelbti santuokos kontraktą negaliojančiu, kad man nereikėtų pasirašinėti.

Marijus užsikirsdamas paklausė:

– Ką tai reiškia?

– Tai reiškia, – atsakė Žanas Valžanas, – kad aš buvau katorgoje.

– Jūs mane iš proto varote! – sušuko siaubo apimtas Marijus.

– Ponas Ponmersi, – tarė Žanas Valžanas, – aš devyniolika metų išbuvau katorgoje. Už vagystę. Paskui mane nuteisė iki gyvos galvos. Už vagystę. Pakartotinę. Dabar aš esu pabėgęs iš katorgos ir slapstausi.

Tuščiai mėgino Marijus trauktis nuo tikrovės, netikėti faktu, nepripažinti to, kas akivaizdu, – galiausiai teko pasiduoti. Jis pradėjo suprasti ir, kaip visuomet esti panašiais atvejais, suprato daugiau, negu reikėjo. Ūmai jis krūptelėjo nuo baisios minties; jo smegenis pervėrė spėjimas, privertęs jį sudrebėti. Marijus tarytum įsiskverbė žvilgsniu į ateitį ir ten išvydo savo liūdną likimą.

– Sakykite viską, sakykite viską! – sušuko jis. – Jūs – Kozetės tėvas?

Ir, neapsakomo siaubo pagautas, atšlijo atgal.

Žanas Valžanas tokiu didingu judesiu pakėlė galvą, jog, atrodė, staiga išaugo iki pat lubų.

– Jūs turite manimi patikėti, pone; ir, nors mūsų priesaikai, – priesaikai tokių kaip aš – teisingumas neteikia reikšmės...

Jis patylėjo, paskui pridūrė iš lėto, su valdinga atšiauria jėga, pabrėždamas kiekvieną skiemenį:

– ...Jūs manimi patikėsite. Aš nesu Kozetės tėvas! Dievas regi, ne! Ponas barone Ponmersi, aš esu sodietis iš Faverolio. Aš pelniausi duoną genėdamas medžius. Mano pavardė ne Foševanas, aš vadinuosi Žanas Valžanas. Aš Kozetei joks giminė. Būkite ramus.

Marijus suvapaliojo:

– Kas man įrodys?..

– Aš. Aš tai sakau.

Marijus pažiūrėjo į žmogų. Šis buvo niūrus ir ramus. Toks ramumas nesuderinamas su melu. Tai, kas pavirto į ledą, – nuoširdu. Šiame kapų šaltyje buvo justi tiesa.

– Aš jumis tikiu, – tarė Marijus.

Žanas Valžanas palenkė galvą, tarsi tai įsidėmėdamas, ir kalbėjo toliau:

– Kas aš Kozetei? Prašalaitis. Prieš dešimtį metų aš nežinojau, kad ji gyvena pasaulyje. Aš ją myliu, tai tiesa. Kaip nemylėsi kūdikio, kurį pažinai dar mažą, pats jau būdamas senas? Kai esi senas, tai jautiesi visų vaikų senelis. Jūs, man atrodo, galite su tuo sutikti, jog ir manyje yra kažkas panašaus į širdį. Kozetė buvo našlaitė. Be tėvo ir motinos. Ji buvo manęs reikalinga. Štai kodėl aš ją pamilau. Vaikai tokie silpni, kad pirmas sutiktas žmogus, netgi toks kaip aš, gali pasidaryti jų globėju. Ir aš atlikau šią pareigą Kozetei. Nemanau, kad tokį mažmožį rimtai būtų galima pavadinti geru darbu, bet, jeigu tai iš tikrųjų geras darbas, tiek to, tarkite, kad aš jį padariau. Tebūnie tai švelninanti aplinkybė. Šiandien Kozetė pasitraukia iš mano gyvenimo; mūsų keliai išsiskyrė. Nuo šios dienos aš jai niekuo negaliu būti naudingas. Ji – ponia Ponmersi. Ji turi kitą angelą sargą. Iš to pasikeitimo Kozetė laimėjo. Viskas puiku. O dėl tų šešių šimtų tūkstančių frankų, – nors jūs man apie juos nieko nesakote, bet aš numanau jūsų klausimą, – jie buvo atiduoti mano apsaugai. Kaip jie atsidūrė mano rankose? Ar ne vis tiek? Aš atiduodu tai, kas man buvo pavesta saugoti. O daugiau nieko iš manęs negalima reikalauti. Be to, aš ne tik grąžinu, kas man buvo patikėta, aš dar pasisakau savo tikrąjį vardą. Bet tatai irgi mano reikalas. Man labai svarbu, kad jūs žinotumėte, kas aš esu.

Ir Žanas Valžanas pažiūrėjo Marijui tiesiai į akis.

Marijų apniko chaotiški, padriki jausmai. Likimo smūgiai, panašiai kaip vėtra, sukelianti vandenyje vilnis, mūsų sieloje sukelia audringą bangavimą.

Kiekvienas iš mūsų yra patyręs tokių sielos sumaišties akimirkų, kai viskas mumyse pakrinka; tada mes tariame žodžius, kurie mums pirmiausia šauna j galvą, ir dažnai pasakome visiškai ne tai, ką reikėtų pasakyti. Esti tokių staigių paslapties atsiskleidimų, kurių negali pakelti žmogus ir kurie apsvaigina jį lyg apnuodytas vynas. Marijų tiek apstulbino nauja padėtis, kad jis ėmė kalbėti su Žanu Valžanu taip, lyg būtų širdęs ant jo už tą prisipažinimą.

– Bet pagaliau, – sušuko jis, – kam gi jūs man visa tai sakote? Kas jus verčia? Jūs puikiausiai galėjote tą paslaptį pasilaikyti. Jūsų niekas neskundžia, nepersekioja, negaudo. Jūs turite turėti kokią nors priežastį, jei man visa tai prisipažįstate. Kalbėkite ligi galo. Kam jūs tai darote? Kokiais sumetimais?

– Kokiais sumetimais? – pratarė Žanas Valžanas tokiu tyliu ir dusliu balsu, jog atrodė, kad jis veikiau kreipiasi į save patį negu į Marijų. – Iš tikrųjų, kokiais sumetimais katorgininkas staiga atėjo ir pasakė: „Aš katorgininkas"? Ką gi, tie sumetimai keisti. Aš tai padariau sąžinės liepiamas. Matote, kokia nelaimė: mano širdyje yra saitų, kuriais aš esu tvirtai surištas. Kai žmogus senas, tokie saitai itin stiprūs. Visa, kas gyva, aplinkui griūva, o jie nepasiduoda. Jeigu aš galėčiau tuos saitus nutraukti, perpjauti, atrišti tą mazgą ar jį perkirsti ir pasitraukti toli toli, tada būčiau išgelbėtas; man reiktų tiktai išvažiuoti – bet kuriuo diližanu iš Bulua gatvės; jūs laimingi, ir aš galiu pasišalinti. Aš mėginau tuos saitus nutraukti, tempiau kiek galėdamas, bet jie atlaikė, nenutrūko, nes kartu su jais rovėsi ir mano širdis. Tada aš tariau sau: „Aš negaliu gyventi kitoje vietoje. Aš turiu pasilikti čia." Taip, jūs sakote tiesą. Žinoma, aš kvailys. Kodėl negalėčiau gyventi taip ir toliau, be jokio aiškinimosi? Jūs man siūlote kambarį savo namuose; ponia Ponmersi mane labai myli, ji net pasakė tam krėslui „Priimk jį į savo glėbį", jūsų senelis mielai mane priims, aš jam patinku, mes gyvensime visi drauge, pietausime drauge, aš vaikščiosiu už parankės su Kozete... – su ponia Ponmersi, – atleiskite, iš įpratimo aš prasitariau, – mes gyvensime po vienu stogu, sėdėsime prie vieno stalo, po viena lempa, šildysimės prie vieno židinio žiemą, drauge eisime pasivaikščioti vasarą. Koks džiaugsmas visa tai, kokia laimė! Gyvensime kaip viena šeima. Viena šeima!

Sulig tais žodžiais Žanas Valžanas pasidarė baisus. Susinėręs ant krūtinės rankas, jis įsmeigė akis į grindis su tokia išraiška, lyg būtų norėjęs iškasti po savo kojomis bedugnę; jo balsas staiga suskambo griausmingai:

– Kaip viena šeima! Ne. Aš neturiu jokios šeimos. Aš nepriklausau nė jūsų šeimai. Jokiai žmonių šeimai. Namuose, kuriuose gyvena žmonės, artimi vieni kitiems, aš esu nereikalingas. Yra pasaulyje šeimų, bet ne man. Aš esu bedalis, išmestas iš žmonių bendruomenės. Ar aš turėjau tėvą ir motiną? Beveik abejoju. Tą dieną, kai išleidau šitą mergaitę už vyro, man viskas baigėsi. Mačiau, kad ji laiminga, kad su ja žmogus, kurį ji myli, kad prie jų yra geras senukas, yra namai, pilni džiaugsmo, dviejų angelų buveinė, kad viskas gera, ir tariau sau: „Tu nesibrauk tenai!" Aš galėjau meluoti, tai tiesa, galėjau jus visus apgaudinėti, likti ponu Fošlevanu. Kol tai buvo reikalinga jai, aš galėjau meluoti; bet dabar, dėl savęs, aš to neprivalau daryti. Tiesa, man reikėjo tik nutylėti, ir viskas būtų ėję po senovei. Jūs mane klausiate, kas mane verčia kalbėti? Menkas niekas – mano sąžinė. Juk būtų taip lengva nutylėti. Aš visą naktį stengiausi save tuo įtikinti; jūs reikalaujate iš manęs išpažinties ir turite tam teisę, nes tai, ką aš jums pasakiau, labai jau neįprasta; taigi aš visą naktį sau įrodinėjau, buvau susiradęs labai svarių argumentų, iš tikrųjų dariau visa, ką tik galėjau. Bet man nepavyko įveikti dviejų dalykų: aš nepajėgiau nei nutraukti tų saitų, kurie laiko mano širdį pririštą, prikniedytą, prikaustytą prie šios vietos, nei užčiaupti burnos tam, kas tyliai man kalba, kai esu vienas. Štai dėl ko šįryt aš ir atėjau viską jums prisipažinti. Viską ar beveik viską. Apie tai, kas liečia tik mane vieną, kalbėti neverta; aš tai pasilieku sau. Kas svarbiausia – jūs žinote. Taigi aš pasiėmiau savo paslaptį ir ją atnešiau jums. Atvėriau

jums savo slėpinį. O pasiryžti buvo nelengva. Aš kovojau visą naktį. Ak, jūs manote, jog aš savęs neįtikinėjau, kad čia visai kita padėtis negu Šanmatjė byloje, kad dabar, slėpdamas savo vardą, niekam nedarau nieko blogo, kad Foševano pavardė man duota paties Foševano, atsidėkojant už padarytą paslaugą, ir aš puikiausiai galiu ją pasilikti, kad aš būčiau laimingas tame kambarėlyje, kurį jūs man siūlote, kad aš nieko nevaržyčiau, kad sau tūnočiau savo kampelyje ir kad, nors Kozetė priklauso jums, man vis tik būtų didelė paguoda gyventi su ja tuose pat namuose. Kiekvienas mūsų turėtų savo laimės dalį. Po senovei vadinčiausi ponu Foševanu, ir viskas būtų puiku, visiems būtų gera. Taip, tik ne mano sielai. Iš visur ant manęs lietųsi džiaugsmas, o mano sielos gelmėse būtų naktis. Nepakanka būti laimingam, reikia būti patenkintam. Įsivaizduokite, kad aš likau ponas Foševanas, vadinasi, nutylėjau savo tikrąjį vardą; tad šalia jūsų išsiskleidusios laimės aš slėpčiau savyje mįslę, giedrame jūsų gyvenime nešiočiau savyje tamsą; nesakydamas jums nė žodžio, aš tiesiog atvesčiau prie jūsų židinio katorgą ir atsisėsčiau prie jūsų stalo su mintimi, kad jeigu jūs žinotumėte, kas aš esu, tai mane išvarytumėte lauk; aš leisčiau man patarnauti jūsų tarnams, kurie, jeigu viskas jiems būtų žinoma, sušuktų: „Kaip baisu!“ Man atsitiktų paliesti jus savo alkūne, o tai jums pagrįstai turėtų sukelti pasišlykštėjimą, aš vogčiau jūsų rankos paspaudimus! Jūsų namuose visi gerbtų vieną garbingą žilą galvą ir vieną gėdingą žilą galvą; intymiausiomis valandėlėmis, kai visų širdys, rodos, atvertos viena kitai, kai mes būtume drauge visi keturi – jūsų senelis, jūs, Kozetė ir aš, – tarp mūsų būtų vienas svetimas žmogus! Ir vienintelis mano rūpestis šiame gyvenime greta jūsų būtų žiūrėti, kad niekuomet nebūtų pakeltas mano kraupaus šulinio dangtis. Šitaip aš, negyvėlis, primesčiau save jums, gyviesiems. O Kozetę aš prirakinčiau prie savęs amžinai. Jūs, Kozetė ir aš būtume trys galvos po žalia katorgininko kepure! Ar jūsų nekrečia šiurpas? Dabar aš esu tik nelaimingiausias iš visų žmonių, o tuomet būčiau niekšingiausias. Ir tą nusikaltimą daryčiau kiekvieną dieną! Ir tą melą kartočiau kiekvieną dieną! Ir toji nakties žymė kiekvieną dieną būtų mano veide! Ir kiekvieną dieną aš versčiau jus dalyvauti savo gėdoje. Kiekvieną dieną! Jus, savo mylimuosius, jus, savo vaikus, savo nekaltus angelus! Gal tylėti lengva? Gal slėptis – paprastas dalykas? Ne, taip nėra. Kartais tylėdamas meluoji. Ir savo melą, savo apgaulę, niekšybę, bailumą, išdavystę, nusikaltimą aš gerčiau lašas po lašo, spjaučiau juos ir vėl gerčiau, baigčiau vidurnaktį ir vėl pradėčiau vidurdienį, meluočiau, sakydamas „labas rytas“, meluočiau, sakydamas „labanakt“, ir tuo melu kločiausi vietoj antklodės eidamas gulti, jį valgyčiau su savo duona ir žiūrėčiau Kozetei į akis, šėtono šypsena atsakydamas į angelo šypseną, – taigi būčiau paskutinis nevidonas! Ir kam visa tai daryčiau? Kad būčiau laimingas. Kad aš būčiau laimingas! Negi aš turiu teisę būti laimingas? Juk esu išmestas iš gyvenimo, pone!

Žanas Valžanas nutilo. Marijus irgi tylėjo. Tokių pasisakymų, kai mintys alsuoja nepakeliama širdgėla, negalima pertraukti. Žanas Valžanas prabilo dar tyliau, ir jo balsas dabar skambėjo ne dusliai, bet jau šiurpiai:

– Jūs klausiate, kodėl aš kalbu? Jūs sakote, manęs niekas neskundžia, niekas nepersekioja, niekas negaudo. Priešingai, mane skundžia, mane persekioja, mane gaudo! Kas? Aš pats. Aš pats sau pastojau kelią, pats traukiu save, stumiu save, areštuoju, baudžiu; o kai pakliūvi į savo paties rankas, tai jau nebeištrūksi.

Ir, stipriai pagriebęs sau už apykaklės ir ją tempdamas į Marijaus pusę, jis kalbėjo toliau:

– Pažiūrėkite į šitą kumštį. Ar jums neatrodo, kad jis laiko apykaklę taip tvirtai, jog niekuomet jos nepaleistų? Tai štai, sąžinė turi tokį pat gniaužtą! Jeigu žmogus nori būti laimingas, pone, tai niekuomet jis neturi stengtis suprasti, kas yra pareiga, nes suprasta pareiga lieka nepermaldaujama. Galima sakyti, jog jinai jus baudžia už tai, kad ją supratote. Bet ne, ji ir atlygina jums, nes pragare, į kurį pareiga jus įstumia, jūs jaučiate šalia savęs Dievą. Kol nesudraskysi savo širdies, tol negyvensi taikoje su pačiu savimi.

Ir su skausminga išraiška pridūrė:

– Pone Ponmersi, nors tai ir prieštarauja sveikam protui, bet aš esu doras žmogus. Kaip tik dėl to, kad smunku jūsų akyse, aš kylu savo paties akyse. Tai jau man yra atsitikę vieną kartą, bet tada nebuvo taip skaudu; tada buvo niekis. Taip, aš doras žmogus. Aš nebūčiau toks, jeigu dėl mano kaltės jūs mane po senovei gerbtumėte; o dabar, kai jūs mane niekinate, aš lieku doras. Mane slegia nelemtis: aš galiu naudotis tik neteisėtai pasisavinta pagarba, kuri širdyje mane žemina ir slegia, o kad aš pats galėčiau save gerbti, turiu būti kitų niekinamas. Tuomet aš galiu aukštai iškelti savo galvą. Aš – katorgininkas, kuris klauso savo sąžinės. Aš puikiai žinau, jog tai atrodo neįtikima. Bet ką gi padarysi, jeigu taip yra? Aš turiu priedermių sau pačiam ir jas pildau. Esti susitikimų, kurie mus susaisto, esti atsitiktinumų, kurie mums uždeda pareigų. Matote, pone Ponmersi, man daug teko patirti gyvenime.

Žanas Valžanas vėl patylėjo ir, sunkiai nurijęs seiles, tarytum jo žodžiai būtų palikę kokį kartų prieskonį, kalbėjo toliau:

– Kai žmogus pažymėtas tokia gėdos žyme, jis neturi teisės versti kitus dalytis ta gėda, jiems to nežinant, jis neturi teisės juos apkrėsti tuo maru, neturi teisės nejučiomis juos traukti su savim į prarają, į kurią pats yra įkritęs, neturi teisės pasalom juos rengti savo raudona katorgininko striuke, neturi teisės savo nelaime temdyti artimųjų laimę. Artintis prie tų, kurie trykšta sveikata, liesti juos tamsoje savo slapta piktžaizde – niekšinga. Tiesa, Fošlevanas davė man savo pavardę, bet aš neturiu teisės ja naudotis; jis galėjo man ją duoti, bet aš nedrįstu jos priimti. Vardas – tai žmogaus „aš". Matote, pone, nors aš ir valstietis, bet esu šį tą svarstęs, šį tą skaitęs ir turiu apie viską supratimą. Jūs pastebėjote, kad aš gana įmanomai reiškiu savo mintis. Aš pats išsilavinau. Tai šit kas: pasisavinti svetimą vardą ir po juo slėptis – negarbinga. Juk abėcėlės raides galima pavogti lygiai taip, kaip piniginę ar laikrodėlį. Būti gyvu suklastoto parašo įkūnijimu, būti gyvu visrakčiu dorų žmonių durims, apgaule brautis į jų gyvenimą, niekuomet nežiūrėti žmonėms tiesiog į veidą, visuomet kreipti į šalį akis, jaustis niekšu – ne! ne! ne! ne! Verčiau kentėti, kraujuoti, raudoti, draskytis nagais veidą, naktimis nerasti sau vietos nuo nepakenčiamo maudulio, kankinti savo kūną ir sielą. Štai kodėl aš jums viską prisipažinau. Savo noru, kaip jūs pasakėte.

Jis sunkiai atsiduso ir užbaigė:

– Kadaise, kad galėčiau gyventi, aš pavogiau duonos bandelę; dabar, kad galėčiau gyventi, nenoriu vogti pavardės.

– Gyventi? – pertraukė Marijus. – Jums nereikalinga toji pavardė, kad galėtumėte gyventi.

– Ak, aš žinau, ką sakau! – tarė Žanas Valžanas, kelis kartus iš lėto palingavęs galvą.

Stojo tyla. Nekalbėjo nė vienas, abu skendėjo savo sunkių minčių prarajoje. Marijus sėdėjo prie stalo, ranka parėmęs galvą ir pridėjęs sulenktą pirštą prie burnos krašto. Žanas Valžanas vaikščiojo po kambarį. Jis sustojo prieš veidrodį ir taip stovėjo nejudėdamas. Paskui, lyg atsakydamas į savo paties vidinį prieštaravimą, tarė, įsmeigęs į veidrodį neregimą žvilgsnį:

– Užtai dabar mano širdis rami!

Žanas Valžanas vėl ėmė vaikščioti ir nuėjo į kitą salono galą. Gręždamasis atgal pastebėjo, kad Marijus seka jį žvilgsniu. Tada jis tarė nenusakoma išraiška:

– Aš truputį velku koją. Dabar jums suprantama, kodėl.

Ir, pasisukęs veidu į Marijų, kalbėjo toliau:

– O dabar, pone, įsivaizduokite štai ką: aš nieko nepasakiau, aš likau ponas Fošlevanas, įėjau į jūsų namus, esu jūsų šeimos narys, gyvenu savo kambaryje, rytą ateinu pusryčių su šlepetėmis, vakarais mes trise einame į teatrą, aš lydžiu ponią Ponmersi į Tiuilri arba į Karališkąją aikštę, mes nuolatos drauge, jūs mane laikote saviškiu; ir vieną gražią dieną, kai mes šnekučiuojamės, juokiamės, aš čia, jūs ana ten, – jūs netikėtai išgirstate balsą, kuris griausmingai ištaria: „Žanas Valžanas!“ Ir iš tamsybių išnyra grėsli ranka, policijos ranka, kuri staiga nuplėšia nuo manęs kaukę!

Jis vėl nutilo. Marijus, visas drebėdamas, atsistojo. Žanas Valžanas paklausė:

– Ką jūs į tai pasakysite?

Marijus tylėjo.

Žanas Valžanas varė toliau:

– Jūs puikiai matote, kad aš teisingai pasielgiau, viską jums pasakydamas. Na, būkite laimingas, plevenkite padangėse, būkite angelu sargu kitam angelui, džiaukitės saulės spindėjimu ir tenkinkitės tuo. Argi jums svarbu, kokiu būdu vargšas nusidėjėlis atvėrė savo krūtinę ir atliko savo pareigą; jūs matote prieš save nelaimingą žmogų, pone.

Marijus iš lėto žengė per saloną ir, priėjęs prie Žano Valžano, ištiesė į jį ranką.

Tik Marijus pats turėjo paimti Žano Valžano dešinę – toji nepakilo. Žanas Valžanas nesipriešino, ir Marijui pasirodė, kad jis spaudžia ranką, iškaltą iš marmuro.

– Mano senelis turi bičiulių, – tarė Marijus. – Aš pasirūpinsiu, kad jums būtų suteikta malonė.

– To nereikia – atsakė Žanas Valžanas. – Aš laikomas mirusiu, to užtenka. Negyvėlių policija neseka. Jiems leidžiama ramiai trūnyti kape. Mirtis – tai irgi malonė.

Ir, išlaisvinęs savo ranką iš Marijaus rankos, jis pridūrė su nepalenkiamu orumu:

– Betgi ir aš turiu bičiulį, kurio pagalba naudojuosi, – tai pareigos atlikimas; ir tik vienos malonės man reikia – tos, kurią gali man suteikti mano sąžinė.

Tuo momentu kitame salono gale tylutėliai prasivėrė durys ir pasirodė Kozetės galvutė. Matėsi tik jos mielas veidelis; jos plaukai buvo žavingai išsisklaidę, o vokai truputėlį papurtę nuo miego. Tarytum paukštelis, iškišęs galvutę iš lizdo, ji pažvelgė iš pradžių į savo vyrą, paskui į Žaną Valžaną ir sušuko juokdamasi – atrodė, lyg rožė būtų pražydusi šypsena:

– Einu lažybų, kad jūs kalbate apie politiką! Kaip tai kvaila! O juk galėtumėte pabūti su manimi!

Žanas Valžanas krūptelėjo.

– Kozete!.. – suvapėjo Marijus. Ir nutilo. Galėjo atrodyti, lyg jiedu kuo nors nusikaltę.

Kozetė, visa spindėdama, tebežiūrėjo pakaitomis čia į vieną, čia į antrą. Jos akyse tarytum mirgėjo rojaus atšvaitai.

– Aš jus sugavau nusikaltimo vietoje, – pareiškė Kozetė. – Ką tik girdėjau už durų, kaip mano tėvas Fošlevanas tarė: „Sąžinė... Atlikti savo pareigą..." Juk tai politika, ar ne? Aš nenoriu. Nevalia kalbėti apie politiką tuoj pat, jau kitą dieną. Taip nedera.

– Tu klysti, Kozete, – atsakė Marijus. – Mes kalbamės apie reikalus. Svarstome, kur naudingiau investuoti tuos tavo šešis šimtus tūkstančių frankų...

– Nėra čia ko! – pertraukė Kozetė. – Aš atėjau. Ar norite, kad būčiau su jumis?

Ir, ryžtingai žengusi pro duris, Kozetė įėjo į saloną. Ji buvo apsivilkusi plačiu baltu peniuaru su ilgomis rankovėmis ir daugybe klosčių, prasidedančių nuo apykaklės ir krintančių iki pat kojų. Senovinių gotiškų paveikslų auksiniame danguje galima matyti angelus tokiais plačiais žavingais apdarais.

Ji peržvelgė save nuo galvos iki kojų dideliame veidrodyje ir, apimta džiaugsmo ekstazės, sušuko:

– Kitą kartą gyveno karalius ir karalienė. Ak, kokia aš patenkinta!

Tai tarusi, ji padarė reveransą Marijui ir Žanui Valžanui.

– Na, o dabar, – pareiškė ji, – aš prisėsiu šalia jūsų fotelyje, po pusvalandžio valgysime pusryčius, jūs galite kalbėtis, apie ką norite; aš juk žinau, kad vyrams reikia pasišnekėti, ir sėdėsiu ramiai.

Marijus paėmė jai už rankos ir meilingai tarė:

– Mes kalbamės apie reikalus.

– Beje, – atsakė Kozetė – aš atidariau langą, dabar mūsų sodas pilnas rėksnių. Ne karnavalo rėksnių, o žvirblių. Tiesa, šiandien Pelenų diena, bet paukščiams vis tiek.

– Aš tau sakau, brangioji Kozete, mes tariamės apie reikalus, palik mus valandėlę. Kalbame apie skaičius, tau nusibos.

– Tu šįryt užsirišęs puikų kaklaraištį, Marijau. Jūs didelis frantas, gerbiamasis pone. Oi ne, man nenusibos.

– Tikėk manimi, Kozete, tau bus nuobodu.

– Ne. Dėl to kad kalbėsite jūs. Aš jūsų nesuprasiu, bet klausysiuosi. Užtenka girdėti mylimus balsus, žodžių galima ir nesuprasti. Aš noriu tik būti drauge su jumis – man nieko daugiau nereikia. Aš pasilieku, ir viskas!

– Kozete, mylimoji, negalima!

– Negalima?

– Taip.

– Na ką gi, – tarė Kozetė. – O aš norėjau jums papasakoti naujienų. Aš būčiau pasakiusi, kad senelis dar tebemiega, kad tetulė išėjo į bažnyčią klausyti mišių, kad tėvo Fošlevano kambaryje rūksta židinys, kad Nikoletė pašaukė kaminkrėtį, kad Tusenė jau susikivirčijo su Nikolete, kad Nikoletė tyčiojasi iš Tusenės mikčiojimo. Gerai, dabar jūs nieko nesužinosite. Aha, negalima? Na, palaukite, ateis ir mano eilė, tada pamatysite, pone, aš irgi pasakysiu: „Negalima." Kažin, kuris praloš? Marijau, mielasis, būk geras, leisk man pasilikti su jumis.

– Garbės žodis, mums reikia pabūti be pašalinių!

– Šitaip! Tai negi aš pašalinė?

Žanas Valžanas nebuvo ištaręs nė vieno žodžio. Kozetė atsigręžė į jį.

– O jūs, tėve? Visų pirma, aš noriu, kad jūs mane pabučiuotumėte. O be to, į ką gi čia panašu – nieko jūs nekalbate, nors turėtumėte mane užtarti. Iš kur aš gavau tokį tėvą? Jūs puikiai matote, kokia aš nelaiminga šeimos gyvenime. Vyras mane muša. Na, pabučiuokit mane tučtuojau!

Žanas Valžanas priėjo artyn.

Kozetė atsisuko į Marijų.

– O jums aš padarysiu grimasą!

Paskui ji atkišo kaktą Žanui Valžanui.

Žanas Valžanas žengė žingsnį į ją.

Kozetė atšlijo atgal:

– Koks jūs išblyškęs, tėve! Ar jums taip skauda ranką?

– Ne, ranka jau sveika, – tarė Žanas Valžanas.

– Jūs blogai miegojote?

– Ne.

– Jums liūdna?

– Ne.

– Tai pabučiuokit mane. Jeigu jūs sveikas, jeigu gerai miegojote, jeigu esate patenkintas, tai aš jūsų nebarsiu.

Ir ji vėl atsuko jam kaktą.

Žanas Valžanas pabučiavo šią kaktą, spindinčią dangišku tyrumu.

– Nusišypsokite.

Žanas Valžanas pakluso. Tai buvo šmėklos šypsena.

– O dabar apginkite mane nuo mano vyro.

– Kozete!.. – pradėjo Marijus.

– Išbarkite jį, tėve. Pasakykite jam, kad aš turiu pasilikti. Galima puikiai kalbėtis ir prie manęs. Jūs, vadinasi, mane laikote visiška kvailute? Argi tokius jau svarbius klausimus čia svarstote? Reikalai, padėti pinigus į banką – didelio čia daikto! Tie vyrai iš niekų daro paslaptis. Aš noriu pasilikti. Šįryt aš labai graži; pažiūrėk į mane, Marijau.

Ji žavingai gūžtelėjo petukais ir, padariusi mielą kaprizingą grimasėlę, pažiūrėjo į Marijų. Tarsi žaibas būtų tvykstelėjęs tarp tųdviejų būtybių. Kad čia esama trečio žmogaus, jiems nerūpėjo.

– Aš tave myliu! – tarė Marijus.

– Aš tave dievinu! – tarė Kozetė.

Ir, nesulaikomos jėgos pastūmėti, jiedu puolė vienas antram į glėbį.

– O dabar, – vėl prabilo Kozetė, su miela pergalinga mina taisydamasi peniuaro klostes, – aš pasilieku!

– Ne, negalima, – atsakė Marijus maldaujamu tonu. – Mums reikia šį tą užbaigti.

– Vis tiek ne?

Marijus pasistengė suteikti savo balsui rimtumo.

– Tikėk manimi, Kozete. Tikrai negalima.

– A, jūs prabilote valdovo tonu, pone. Na, gerai. Mes išeisime. O jūs, tėve, manęs neužtarėte. Ponas mano vyre, ponas mano tėve, jūs tironai. Tuojau aš viską pasakysiu seneliui. Jeigu jūs manote, kad aš sugrįšiu ir imsiu prašyti, žemintis, tai klystate. Aš išdidi. Dabar aš jūsų lauksiu. Pamatysite, kad jūs patys manęs pasiilgsite. Aš išeinu, taip jums ir reikia.

Ir ji išėjo iš kambario.

Po dviejų sekundžių vėl atsivėrė durys, jose dar kartą pasirodė jos skaistus, raudonas veidelis, ir ji sušuko:

– Aš labai supykau!

Durys užsidarė, ir vėl stojo tamsa.

Tarsi paklydęs saulės spindulys, pats nesižinodamas, kur skriejąs, ūmai būtų pervėręs naktį ir dingęs.

Marijus patikrino, ar durys tikrai uždarytos.

– Vargšė Kozetė! – sušnibždėjo jis. – Kai ji sužinos...

Sulig tuo žodžiu Žanas Valžanas visas suvirpėjo, įbedęs į Marijų sutrikusį žvilgsnį, jis tarė:

– Kozetė! Taip, tiesa, jūs pasakysite viską Kozetei. Jūs neturėtumėte slėpti. Ak, o aš apie tai nepagalvojau. Vienam dalykui žmogus turi jėgų, o kitam ne. Pone, aš jus prašau, maldauju, duokite man švenčiausią garbės žodį, kad nesakysite jai nieko! Ar jau nepakanka to, kad jūs žinote? Aš galėčiau, niekieno neverčiamas, laisva valia pasakyti apie tai visiems, visam pasauliui, man būtų vis tiek. Bet ji, ji neturi sužinoti, ji nežino, kas tai yra, ir jai būtų baisu. Katorgininkas, pamanykite! Reikės jai aiškinti, pasakyti: „Tai toks žmogus, kuris buvo katorgoje.“ Ji kartą yra mačiusi vežant partiją katorgininkų. Ak Dieve mano!

Jis sugniužo krėsle ir užsidengė rankomis veidą. Nebuvo girdėti nė garso, bet iš jo pečių krūpčiojimo matėsi, kad jis verkia. Tylios ašaros – baisios ašaros.

Rauda žmogų smaugia. Žaną Valžaną tampė lyg kokios konvulsijos, jis atsilošė krėslo atkaltėje, tarsi norėdamas atgauti kvapą, jo rankos nusviro žemyn, ir Marijus pamatė ašaromis patvinusį jo veidą, išgirdo jį šnibždant tyliu balsu, tarytum kylančiu iš begalinių gelmių:

– Ak, kad aš numirčiau!

– Jūs galite būti ramus, – tarė Marijus. – Aš jūsų paslapties niekam neišduosiu.

Marijus, galimas daiktas, buvo mažiau susijaudinęs, negu derėjo. Mat per tą valandą jisai jau spėjo apsiprasti su baisiu netikėtumu; regėdamas, kaip pamažu katorgininkas uždengia jo akyse poną Fošlevaną, jis pamažu įsisąmonino visą tą žiaurią tikrovę, suvokė, kokia praraja nelauktai atsivėrė tarp jo ir šito žmogaus. Jisai pridūrė:

– Negaliu nepasakyti bent kelių žodžių dėl jums patikėto turto, kurį jūs taip sąžiningai ir garbingai grąžinote. Šitaip gali pasielgti tik doras žmogus. Teisingumas reikalauja, kad jums už tai būtų atlyginta. Jūs patys pasiskirkite sumą, ir ji bus jums išmokėta. Nebijokite, kad ta suma gali atrodyti per didelė.

– Dėkui jums, pone, – švelniai atsakė Žanas Valžanas.

Valandėlę jis mąstė, smiliaus galiuku mechaniškai braukydamas nykščio nagą, paskui pakeltu balsu tarė:

– Dabar beveik viskas baigta. Belieka paskutinis dalykas...

– Kas būtent?

Žaną Valžaną, atrodė, sukaustė didžiausias neryžtingumas. Vos girdimai, beveik nekvėpuodamas, jis veikiau sušnabždėjo, negu pratarė:

– Dabar, kai jūs viską žinote, ar jums neatrodo, pone, – jums, Kozetės vyrui, –kad man nereikėtų daugiau jos matyti?

– Aš manau, kad taip būtų geriau, – šaltai atsakė Marijus.

– Aš jos daugiau nebepamatysiu, – sušnibždėjo Žanas Valžanas.

Ir žengė prie durų.

Jisai paspaudė durų rankeną, ši pasisuko, durys prasivėrė, Žanas Valžanas jas tiek atidarė, kad galėtų praeiti, pastovėjo valandėlę nejudėdamas, paskui uždarė duris ir atsigręžė į Marijų.

Jo veidas jau nebebuvo išblyškęs, jis buvo pamėlęs kaip lavono. Jo akyse nebeliko ašarų, bet jose degė tragiška ugnis. Jo balsas tapo keistai ramus.

– Klausykite, pone, – tarė jis, – jeigu jūs leistumėte, aš ją lankyčiau. Prašau manimi tikėti, aš labai to noriu. Jeigu man nebūtų taip svarbu matyti Kozetę, aš jums nebūčiau pasisakęs to, ką pasakiau, o būčiau tiesiog išvažiavęs, tačiau, kadangi norėjau pasilikti ten, kur Kozetė, ir su ja toliau susitikinėti, aš turėjau atvirai viską papasakoti. Jūs sekate mano mintį, tiesa? Juk viskas taip suprantama. Matote, jau devyneri metai, kai ji su manimi. Iš pradžių mes gyvenome toje lūšnoje, bulvare, paskui vienuolyne, paskui prie Liuksemburgo sodų. Ten, kur jūs ją pirmą kartą pamatėte. Jūs atsimenate jos mėlyną pliušinę skrybėlaitę. Paskui mes gyvenome Invalidų kvartale, kur buvo geležinė tvora ir sodelis. Pliumė gatvėje. Aš gyvenau kiemelyje, iš kurio buvo girdėti jos pianinas. Štai ir visas mano gyvenimas. Mes niekada nebuvome išsiskyrę. Šitaip truko devynerius metus ir kelis mėnesius. Aš jai atstojau tėvą, o ji buvo mano vaikas. Nežinau, ar jūs mane suprantate, pone Ponmersi, bet dabar pasišalinti, jos daugiau nebematyti, su ja daugiau nebesikalbėti, visko netekti man būtų be galo sunku. Jeigu jums tai neatrodys bloga, aš kartais ateisiu pas Kozetę. Aš nedažnai lankyčiausi. Neilgai pasilikčiau. Jūs taip sutvarkytumėte, kad aš būčiau priimamas mažajame žemutiniame salone. Pirmame aukšte. Aš, žinoma, galėčiau įeiti pro užpakalines duris, kur jūsų tarnai vaikščioja, bet tada galbūt imtų sklisti visokios kalbos. Aš manau, būtų geriau man ateiti pro bendrąsias duris. Tikrai, pone, man labai norėtųsi kartais susitikti su Kozete. Taip retai, kaip jūs panorėsite. Įsivaizduokite save mano padėtyje; be jos aš nieko daugiau neturiu gyvenime. Antra vertus, reikia būti atsargiems. Jeigu visiškai nebeateičiau, tai irgi darytų blogą įspūdį, atrodytų keista. Štai kas: aš galėčiau, pavyzdžiui, ateiti vakarais, temstant.

– Jūs ateisite kiekvieną vakarą, – tarė Marijus, – ir Kozetė jūsų lauks.

– Jūs labai geras, pone, – tarė Žanas Valžanas.

Marijus linktelėjo Žanui Valžanui, laimingasis palydėjo nelaimingąjį iki durų, ir tiedu žmonės išsiskyrė.

II

KOKIŲ NEAIŠKUMŲ GALI SLYPĖTI ATSKLEISTOJE PASLAPTYJE

Marijus buvo sukrėstas.

Dabar jam buvo suprantama, kodėl jisai visuomet jausdavo keistą svetimumą žmogui, su kuriuo matydavo Kozetę. Toje asmenybėje buvo kažkas mįslinga – apie tai jau seniai

jam kuždėjo instinktas. Pasirodė, kad toji mįslė – paskutinė, šlykščiausia gėda, katorga. Pasirodė, kad ponas Fošlevanas yra katorgininkas Žanas Valžanas.

Staiga sužinoti tokią paslaptį pačiame savo laimės žydėjime yra tas pats, kas užtikti turklelio lizde skorpioną.

Argi Marijaus ir Kozetės laimė nuo šiol pasmerkta šitai kaimynystei? Ar tai reikia laikyti įvykusiu faktu? Ar santuoka įpareigoja Marijų pripažinti šį žmogų? Ar jau nieko čia nebegalima padaryti?

Nejaugi Marijus savo gyvenimą sujungė ne tik su Kozete, bet ir su katorgininku?

Gali žmogus būti apvainikuotas vainiku, ńupintu iš šviesos ir džiaugsmo, gali mėgautis didžiausia, skaisčiausia savo gyvenimo valanda, gali mylėti ir būti mylimas – tokie sukrėtimai privers sudrebėti net ekstazės pagautą arkangelą, net šlovės aureolės gaubiamą dievaitį.

Kaip visuomet atsitinka panašių pasikeitimų akivaizdoje, Marijus ėmė galvoti, ar jis sau pačiam nieko neturi prikišti? Ar jo neapgavo nuojauta? Ar tik jis nepasielgė pernelyg neatsargiai? Galimas daiktas. Ar ne per daug lengvapėdiškai jis leidosi į tą meilės nuotykį, kuris baigėsi vedybomis su Kozete, net nepasiteiravęs apie jos gimines? Kaip tik šitokiu būdu, versdamas nuosekliai išsiaiškinti mūsų pačių poelgius, gyvenimas palengva mus ir moko, taiso. Marijus dabar aiškiai matė savo polinkį svajoti bei fantazuoti, tą savo charakterio pusę, panašią į vidinį debesį, būdingą daugeliui prigimčių, kuris aistros ir skausmo paroksizmuose, keičiančiuose sielos temperatūrą, išsiplečia ir užpildo žmogų, ištisai, lyg kokiu rūku aptraukdamas jo sąmonę. Mes ne kartą minėjome šią charakteringą Marijaus savybę. Marijus prisiminė, jog Pliumė gatvėje, per tas šešias ar septynias ekstazės savaites, apsvaigintas meilės, jis nė karto nebuvo net prasitaręs Kozetei, kokią mįslingą dramą jam teko regėti Gorbo lūšnoje ir kaip keistai elgėsi tas nukentėjusysis, kuris atkakliai tylėjo grumtynių metu, o paskui pabėgo. Kaip atsitiko, kad jis nieko apie tai nepapasakojo Kozetei? O juk tai įvyko taip neseniai ir buvo taip šiurpu! Kaip atsitiko, kad jis nė neužsiminė apie Tenardjė šeimą, ypač tą dieną, kai buvo susitikęs Eponiną? Jam dabar buvo gana sunku išsiaiškinti, kodėl jis tada tylėjo. Vis dėlto priežastį suvokė. Prisiminė savo išprotėjimą, savo apkvaišimą iš meilės Kozetei, tos viską aprėpiančios meilės, kai įsimylėjusieji vienas antrą iškelia į idealo aukštybes; ir galbūt – lyg mažytę proto kruopelę toje audringoje ir žavioje sielos sumaištyje – prisiminė taip pat neaiškų, miglotą siekį nuslėpti ir išdildyti iš atminties tą pavojingą nuotykį, kurį bijojo paliesti, kuriame nenorėjo vaidinti jokio vaidmens, nuo kurio bėgo ir apie kurį negalėjo nei pasakoti, nei liudyti, nebūdamas drauge ir kaltintoju. Antra vertus, tos kelios savaitės švystelėjo kaip žaibas; nebuvo laiko niekam kitam, tik abipusei meilei. Pagaliau, jeigu net jis būtų viską apsvarstęs, pergalvojęs, viską perpratęs ir papasakojęs Kozetei apie tuos žabangus Gorbo lūšnoje, jeigu ir būtų pasakęs Tenardjė pavardę, kokių tai būtų turėję pasekmių? Jeigu jis būtų ir atskleidęs, kad Žanas Valžanas – katorgininkas, ar dėl to būtų nors per plauką pasikeitęs jis, Marijus, ar būtų nors per plauką pasikeitusi ji, Kozetė? Ar jis būtų nuo jos pasitraukęs? Ar būtų ją mažiau dievinęs? Ar būtų atsisakęs ją vesti? Ne. Ar tai būtų nors kiek pakreipę įvykius kita linkme? Ne. Vadinasi, nėra ko gailėtis, nėra ko sau prikaišioti. Viskas gerai. Yra dar Dievas danguje ir tiems girtuokliams, kurie vadinami įsimylėjėliais. Aklas Marijus ėjo tuo pačiu

keliu, kurį būtų pasirinkęs, jei būtų buvęs aiškiaregys. Meilė jam užrišo akis ir jį nuvedė – kur? Į rojų.

Šį rojų dabar temdė kaimynystė su pragaru.

Prie seno Marijaus nepalankumo tam žmogui, tam Fošlevanui, virtusiam Žanu Valžanu, dabar prisidėjo siaubas.

Drauge pasakysime, kad šitame siaube buvo šiek tiek ir gailesčio, net tam tikros nuostabos.

Tas vagis, tas vagis recidyvistas grąžino jam duotą saugoti sumą. Ir dar kokią! Šešis šimtus tūkstančių frankų. Jis vienas žinojo tų pinigų paslaptį. Jis būtų galėjęs viską pasilikti sau, bet viską atidavė.

Be to, savo visuomeninę padėtį atskleidė jis pats. Niekas jo nevertė. Jei Marijus dabar žino, kas jis per vienas, tai žino iš jo paties. Žanui Valžanui prisipažinti reiškė šį tą daugiau, negu priimti panieką, – tai reiškė atsidurti pavojuje. Nuteistajam kaukė – ne kaukė, o prieglobstis. Jis to prieglobsčio atsisakė. Netikras vardas jam – saugumas; jis atmetė tą netikrą vardą. Jis, katorgininkas, galėjo visam laikui pasislėpti garbingoje šeimoje, o jis prieš tą pagundą atsilaikė. Ir kodėl? To reikalavo jo sąžinė. Žanas Valžanas pats tai paaiškino, ir jo žodžiuose įsakmiai skambėjo nenuginčijama tiesa, šiaip ar taip, kad ir koks būtų tasai Žanas Valžanas, nenuneigsi, kad to žmogaus sąžinė pabudusi. Jautei, kad jame prasidėjęs slėpiningas atgimimas; iš viso ko buvo matyti, kad šitą žmogų jau seniai apėmęs sąžinės nerimas. Tokios gėrio ir teisingumo apraiškos nebūdingos eilinėms prigimtims. Sąžinės atbudimas – sielos didybės ženklas.

Žanas Valžanas buvo nuoširdus. Sprendžiant net ir iš to skausmo, kurį teikė jam šis nuoširdumas, regimas, apčiuopiamas, neabejotinas, tikras, – šis nuoširdumas darė nereikalingus bet kokius įrodymus ir teikė svarbos visam tam, ką jis kalbėjo. Situacija Marijui savotiškai pasikeitė. Kokį jausmą jam kėlė ponas Fošlevanas? Nepasitikėjimą. Ką jam kėlė Žanas Valžanas? Pasitikėjimą.

Mintyse sudarinėdamas paslaptingą Žano Valžano poelgių sąmatą, Marijus nustatinėjo aktyvą bei pasyvą ir stengėsi suvesti balansą. O aplinkui lyg siautėjo audra. Stengdamasis susidaryti aiškią nuomonę apie tą žmogų ir susekti Žaną Valžaną pačiose savo minties gelmėse, Marijus čia jį pamesdavo, čia vėl surasdavo kažkokioje fatališkoje migloje.

Sąžiningai grąžinta jam patikėtų pinigų suma, teisingas prisipažinimas – visa tai gerai. Tai buvo tarytum prošvaistė debesyje; bet paskui debesis vėl pasidarydavo juodas.

Kad ir kokie migloti buvo Marijaus prisiminimai, jie bylojo apie paslaptį.

Kas gi iš tiesų buvo tas įvykis Žondretų lūšnoje? Kodėl, atvykus policijai, šitas žmogus, užuot jai skundęsis, paspruko? Čia atsakymas buvo aiškus Marijui. Dėl to, kad šitas žmogus pabėgęs iš katorgos ir slapstosi.

Kitas klausimas: ko šitas žmogus buvo atėjęs į barikadą? Mat, reikia pasakyti, Marijui dabar vėl aiškiai iškilo tas atsiminimas, kuris buvo jam šmėstelėjęs dvasinio sąmyšio karštyje, panašiai kaip simpatinis rašalas išryškėja veikiant ugniai. Tasai žmogus buvo barikadoje, tačiau jis ten nesikovė. Ko jis ten buvo atėjęs? Prieš šį klausimą atsistodavo šmėkla ir į jį atsakydavo. Tai buvo Žaveras. Marijus dabar puikiai prisiminė klaikų Žano Valžano šešėlį, vedantį už barikados surištą Žaverą; jis tebegirdėjo kraupų pistoleto šūvį

už Mondeturo gatvelės kampo. Labai galimas daiktas, kad tarp šnipo ir katorgininko būta neapykantos. Jie nekentė vienas kito. Žanas Valžanas buvo atėjęs į barikadą keršyti. Ir pasirodė vėliau už kitus. Matyt, jis žinojo, kad Žaveras paimtas į nelaisvę. Korsikiečių vendeta įsiskverbė į žemuosius visuomenės sluoksnius ir ten tapo įstatymu; ir tas įstatymas toks paprastas, jog nestebina net tų sielų, kurios yra pusiaukelėje į gėrį; tos širdys tokios, kad nusikaltėlis, pasirinkęs atgailos kelią, gali pasipiktinti vagyste, bet ne kerštu. Žanas Valžanas nužudė Žaverą. Bent Marijui tai atrodė neabejotina.

Galiausiai paskutinis klausimas; tačiau į jį atsakymo nebuvo. Šitas klausimas lyg replėmis draskė Marijui širdį. Kaip galėjo atsitikti, kad Žano Valžano gyvenimas taip ilgai ėjo greta Kozetės gyvenimo? Ką reiškia šis keistas apvaizdos žaismas, suvedęs draugėn šį vaiką su šiuo žmogumi? Vadinasi, ir ten, aukštybėse, yra tvirtų grandinių, kuriomis Dievas panori sukaustyti angelą su demonu. Vadinasi, nuodėmė ir nekaltybė gali būti kameros draugės slėpiningoje negandų katorgoje. Ir šitoje nusmerktųjų eisenoje, kuri vadinama žmonių likimu, gali atsidurti šalia vienas antro du veidai, vienas – giedras ir tyras, antras – grėsmingas; vienas nutviekstas dieviško aušros spindesio, antras – amžinai nusvilintas dieviškosios rūstybės žaibo! Kas galėjo nulemti šią nepaaiškinamą bendrystę? Kokiu būdu, kokiu stebuklu galėjo susilieti šios dangiškos jaunos būtybės likimas su užkietėjusio nusidėjėlio likimu? Kas galėjo sujungti ėriuką su vilku ir – o tai dar sunkiau įmanoma – padaryti taip, kad vilkas prisirištų prie ėriuko? O juk vilkas mylėjo ėriuką, nuožmi būtybė dievino silpną būtybę, ištisus devynerius metus pragaro pabaisa buvo atrama angelui. Kozetės vaikystę ir jaunystę, jos augimą, jos skaistų mergautinį žydėjimą, jos veržimąsi į gyvenimą ir šviesą ištikimai saugojo šitas siaubūnas. Čia visi klausimai suskildavo į nesuskaitomas mįsles, vienos pragarmės gilumoje atsirasdavo kita pragarmė, ir Marijus, galvodamas apie Žaną Valžaną, jausdavo svaigulį. Kas gi pagaliau yra šitas žmogus bedugnė?

Senieji Pradžios knygos simboliai amžini; žmonių visuomenėje, tokioje, kokia jinai yra, ligi tos dienos, kai ją pakeis aukštesnis apreiškimas, visada buvo ir bus du žmonės: vienas kilnus, antras žemas; tasai, kuris išpažįsta gėrį, – Abelis, ir tasai, kuris išpažįsta blogį, – Kainas. Kas gi yra šitas švelniaširdis Kainas? Kas gi tasai banditas, kuris lyg šventenybę garbino nekaltą mergelę, ją saugojo, augino, puoselėjo, taurino ir, būdamas pats nuodėmingas, apgaubė ją tyrumo atmosfera? Kas gi toji kloaka, kuri taip šią nekaltybę dievino, kad jos nesutepė nė mažiausia dėme? Kas gi tasai Žanas Valžanas, kuris išauklėjo Kozetę? Kas tasai patamsių padaras, kurio vienintelis rūpestis buvo apsaugoti nuo mažiausio šešėlio, nuo mažiausio debesėlio žvaigždės užtekėjimą?

Tai buvo Žano Valžano paslaptis; tai buvo kartu ir Dievo paslaptis.

Marijus traukėsi prieš šią dvigubą paslaptį. Viena iš jų lyg truputį ramino jį dėl antros. Visame kame čia vienodai aiškiai buvo regimas ir Dievas, ir Žanas Valžanas. Dievas turi savo įrankius. Jis naudojasi tokia priemone, kuri jam patinka. Dievas neprivalo duoti žmogui ataskaitos. Ar mes žinome jo kelius? Žanas Valžanas rūpinosi Kozetės auklėjimu. Iš dalies jis yra jos sielos įkūrėjas. To negalima ginčyti. Ir ką gi? Darbininkas siaubingai šlykštus, bet jo darbas nuostabus. Dievas daro stebuklus, kada ir kaip jam patinka. Jis sukūrė žavingąją Kozetę, o auklėtoju pristatė prie jos Žaną Valžaną. Jis pasirinko šį keistą padėjėją – tokia buvo jo valia. Kokio atsiskaitymo mes galime iš jo reikalauti? Ar pirmą kartą mėšlas padeda pavasariui išauginti rožę?

Marijus pats sau šitaip atsakinėjo ir stengėsi save įtikinti, kad tie atsakymai teisingi. Klausinėti Žaną Valžaną dėl tų abejonių, kurias mes čia nurodėme, jisai nedrįso, nors ir neprisipažino sau, kad nedrįsta. Jis dievina Kozetę, jis turi Kozetę, Kozetė spindėte spindi nekaltybe. Jam to pakanka. Tai kokių paaiškinimų dar jam reikia? Kozetė yra šviesa. Ar šviesa reikalinga nušvietimo? Jis viską turi, ko gi dar galėtų trokšti? Viską – argi to neužtenka? Asmeniniai Žano Valžano reikalai su juo nesusiję. Ir, mintyje pasilenkęs ties fatališku to žmogaus šešėliu, jisai kibte įsikibo į iškilmingą pareiškimą, kurį padarė šis paniekintas žmogus: „Aš Kozetei – joks giminė. Prieš dešimtį metų aš nežinojau, kad ji gyvena pasaulyje."

Žanas Valžanas – atsitiktinis praeivis. Jis pats tai pasakė. Tai šit, jisai ir praėjo pro šalį. Kad ir kas jis būtų, jo vaidmuo atliktas. Dabar Marijus atstos apvaizdą Kozetei. Žydrose aukštybėse Kozetė susirado būtybę, panašią į save, savo mylimąjį, savo vyrą, dangaus atsiųstą sutuoktinį. Įgijusi sparnus ir atsimainiusi nelyginant drugys, išsiritęs iš lėlytės, ji paliko ant žemės savo tuščią ir šlykštų lukštą – Žaną Valžaną.

Kad ir kokios mintys sukosi Marijaus galvoje, jis nuolat iš naujo pajusdavo pasibaisėjimą Žanu Valžanu. Gal tas baisėjimasis buvo šventas, nes – ką tik tai pabrėžėme – Marijus jautė šitame žmoguje *quid divinum**. Bet nors ir ką jis būtų daręs, nors ir kokių švelninančių aplinkybių ieškojęs, jam neišvengiamai reikėjo grįžti prie fakto: tas žmogus – katorgininkas, kitaip tariant, būtybė, kuri neturi net vietos socialiniuose laiptuose, nes yra nusileidusi žemiau paskutinės jų pakopos. Po paskutinio žmogaus eina katorgininkas. Katorgininkas, tiesą sakant, jau nebėra gyvas žmogus. Įstatymas atėmė iš jo visą žmogiškumą, visa, ką tik galima iš žmogaus atimti. Marijus, nors ir demokratas, vis dėlto buvo negailestingų bausmių sistemos šalininkas ir į visus tuos, kuriuos baudė įstatymas, žiūrėjo to įstatymo akimis. Dar ne visas dvasinės raidos stadijas – neslėpsime šito – jis buvo perėjęs. Jis dar nemokėjo atskirti tai, kas parašyta žmogaus, nuo to, kas įsakyta Dievo, neskyrė įstatymo nuo teisės. Jis dar nebuvo apgalvojęs ir apsvarstęs žmogaus pasisavintos teisės disponuoti tuo, ko negalima atšaukti ir atitaisyti. Jam nekėlė pasipiktinimo žodis *vindicte***. Jam atrodė teisinga, jog kai kurie pasikėsinimai prieš rašytinį įstatymą užtraukia bausmę iki gyvos galvos; ir visuomenės pasmerkimą jis pripažino kaip civilizacijos surastą poveikio priemonę. Marijus dar tebebuvo šioje pakopoje, bet vėliau neišvengiamai turėjo pakilti aukščiau, nes iš prigimties jis buvo geras ir nesąmoningai jau žengė teisingo vystymosi keliu.

Šių idėjų šviesoje Žanas Valžanas jam atrodė šlykštus, atstumiantis padaras. Prakeiktasis. Katorgininkas. Šitas žodis jo ausyse skambėjo lyg teisingumo trimito gausmas, ir po ilgo samprotavimo apie Žaną Valžaną jis galų gale nuo jo nusigrįžo. *Vade retro****.

Reikia pažymėti ir net pabrėžti, kad, taip klausinėdamas Žaną Valžaną, jog šis net pasakė jam: „Jūs reikalaujate iš manęs išpažinties", – Marijus vis dėlto neuždavė dviejų trijų klausimų, turinčių lemiamos reikšmės. Ir ne dėl to, kad tie klausimai jam nebūtų atėję į galvą, bet dėl to, kad jie kėlė jam baimę. Žondretų lindynė? Barikada? Žaveras? Kas žino,

* Kažką dieviško (lot.).

** Bausmė (lot.).

*** Pasitrauk (šėtone) (lot.).

kur būtų nuvedęs šitas aiškinimasis? Žanas Valžanas nebuvo panašus į žmogų, kuris trauktųsi atgal, ir kas žino, ar Marijus, jį pastūmėjęs į prisipažinimą, nebūtų paskui norėjęs pats jį sulaikyti? Ar nėra atsitikę mums visiems tam tikromis nelemtomis aplinkybėmis, jog, uždavę klausimą, norime užsikimšti ausis, kad negirdėtume atsakymo? Ypač tiems, kurie myli, būdingas toks dvasios silpnumas. Neišmintinga aiškintis ligi pat galo aplinkybes, grėsmingas mums patiems ir dar fatališkai susijusias su tuo, kas neatplėšiama nuo mūsų pačių gyvenimo. Kas žino, kokia baisia šviesa galėjo viską nušviesti desperatiški Žano Valžano prisipažinimai, kas žino, ar tas šlykštus spindulys nebūtų užkliudęs Kozetės? Kas žino, ar nebūtų pasilikęs ant šio angelo kaktos mirgantis pragaro liepsnos atšvaitas? Ir mažių mažiausias žaibo tvykstelėjimas yra perkūnijos ženklas. Lemties valia tokia, jog net pati nekaltybė gauna nuodėmės žymę, tapdama paslaptingo atspindėjimo dėsnio auka. Atsitinka, jog visų tyriausioms būtybėms amžinai išlieka šlykščios kaimynystės pėdsakai. Pagrįstai ar ne, bet Marijus bijojo šito. Jau ir taip jis per daug žinojo. Jam veikiau norėjosi viską užmiršti, negu dar daugiau patirti. Sumišęs jis tarytum skubėjo nusinešti Kozetę savo glėbyje, kreipdamas akis nuo Žano Valžano.

Šitas žmogus – nakties, gyvos ir baisios nakties padaras. Kas išdrįs tyrinėti jos gelmes? Baugu kamantinėti tamsą. Kas žino, ką ji atsakys? Ji gali amžinai aptemdyti aušrą!

Tokios dvasinės būklės Marijus negalėjo be skausmingo nerimo pagalvoti, kad tasai žmogus ir toliau bendraus su Kozete. Dabar jau jis beveik prikaišiojo sau už tai, kad pasitraukė, kad neuždavė tų grėsmingų klausimų, po kurių galėjo sekti neišvengiamas, galutinis sprendimas. Jam atrodė, kad jis buvęs per daug geras, per daug švelnus ir, pasakysime tiesiai, per daug silpnas. Šis silpnumas jį ir pastūmėjęs padaryti tą neišmintingą nuolaidą. Jis leidęsis sugraudinamas. Be reikalo. Jam reikėję stačiai, be jokios atodairos atstumti Žaną Valžaną. Žanas Valžanas – išperkamoji auka; reikėję padaryti tą auką ir išgelbėti savo namus nuo to žmogaus. Jis pyko ant savęs, pyko ant to jausmų sūkurio, kuris staiga jį užplūdo, apkurtino, apakino ir užvaldė prieš jo norą. Jis buvo nepatenkintas savimi.

Ką dabar daryti? Mintis, kad Žanas Valžanas lankys Kozetę, jam kėlė didžiulį pasibjaurėjimą. Kam jo namuose tas žmogus? Ką daryti? Marijus suglumęs nenorėjo iš esmės tyrinėti, nenorėjo visko išsiaiškinti, nenorėjo pats į save gilintis. Jis prižadėjo – leidosi tiek suviliojamas, kad davė pažadą; Žanas Valžanas turi tą pažadą; o žodį, duotą net katorgininkui, ypač katorgininkui, reikia tesėti. Šiaip ar taip, pirmiausia jis privalo pagalvoti apie Kozetę. Žodžiu, pasišlykštėjimas išstūmė visus kitus Marijaus jausmus.

Marijus sklaistė galvoje visą tą surizgusių minčių kamuolį, puldamas nuo vienos prie kitos ir visų drauge kankinamas. Jį slėgė baisus nerimas. Nelengva jam buvo paslėpti šį nerimą nuo Kozetės, bet meilė – didis talentas, ir Marijui tai pavyko.

Marijus, neva šiaip sau, uždavė keletą klausimų Kozetei, nieko neįtariančiai, nekaltai it balta balandėlė; klausydamasis jos pasakojimų apie vaikystę ir jaunystę, jis dar tvirčiau įsitikino, kad tasai katorgininkas buvo Kozetei toks geras, toks tėviškas ir toks pagarbus, koks tik begali būti žmogus. Viskas buvo iš tikrųjų taip, kaip Marijus manė ir spėjo. Šis klaikus piktdagis mylėjo ir saugojo šitą leliją.

AŠTUNTOJI KNYGA

SUTEMOS TIRŠTĖJA

I

KAMBARYS ŽEMUTINIAME AUKŠTE

Kitą dieną, temstant, Žanas Valžanas pasibeldė į Žilnormano namų vartus. Jį sutiko Baskas, kuris tuo metu buvo kieme, tarsi jam būtų buvę liepta jo laukti paskirtą valandą. Kartais tarnui pasakoma: „Pasaugosite, kada ateis toks ir toks ponas."

Nelaukdamas, kol Žanas Valžanas prieis arčiau, Baskas pirmas kreipėsi į jį:

– Ponas baronas man pavedė poną paklausti, ar jūs teiksitės užlipti į viršų, ar pasiliksite apačioje?

– Aš pasiliksiu apačioje, – atsakė Žanas Valžanas.

Baskas, kaip visados, pavyzdingai pagarbus, atidarė žemutinio aukšto salono duris ir tarė:

– Einu pranešti poniai.

Kambarys, į kurį įėjo Žanas Valžanas, buvo skliaustas ir drėgnas, išgrįstas raudonais kokliais, prireikus naudojamas kaip sandėlis; vienintelis langas su geležinėmis grotomis buvo į gatvę ir menkai apšvietė kambarį.

Ši patalpa buvo ne iš tų, kuriose uoliai darbuojasi skuduras, šepetys ir šluota. Dulkių čia niekas nejudino. Kova su vorais nebuvo organizuota. Prašmatnus, juodas, didelis voratinklis, negyvomis musėmis išdabintas, plačia vėduokle driekėsi viename lango kampe. Vienintelis šio mažoko žemo kambario apstatymas buvo tušti buteliai, į krūvą suversti vienoje kertėje. Geltona ochra nuteptas tinkas plačiais lopais buvo nutrupėjęs nuo sienų. Kambario gale matėsi juodai nudažytas židinys su siaura viršutine briauna. Židinyje kūrenosi ugnis; tatai reiškė, jog iš anksto buvo laukiama, kad Žanas Valžanas atsakys: „Aš pasiliksiu apačioje."

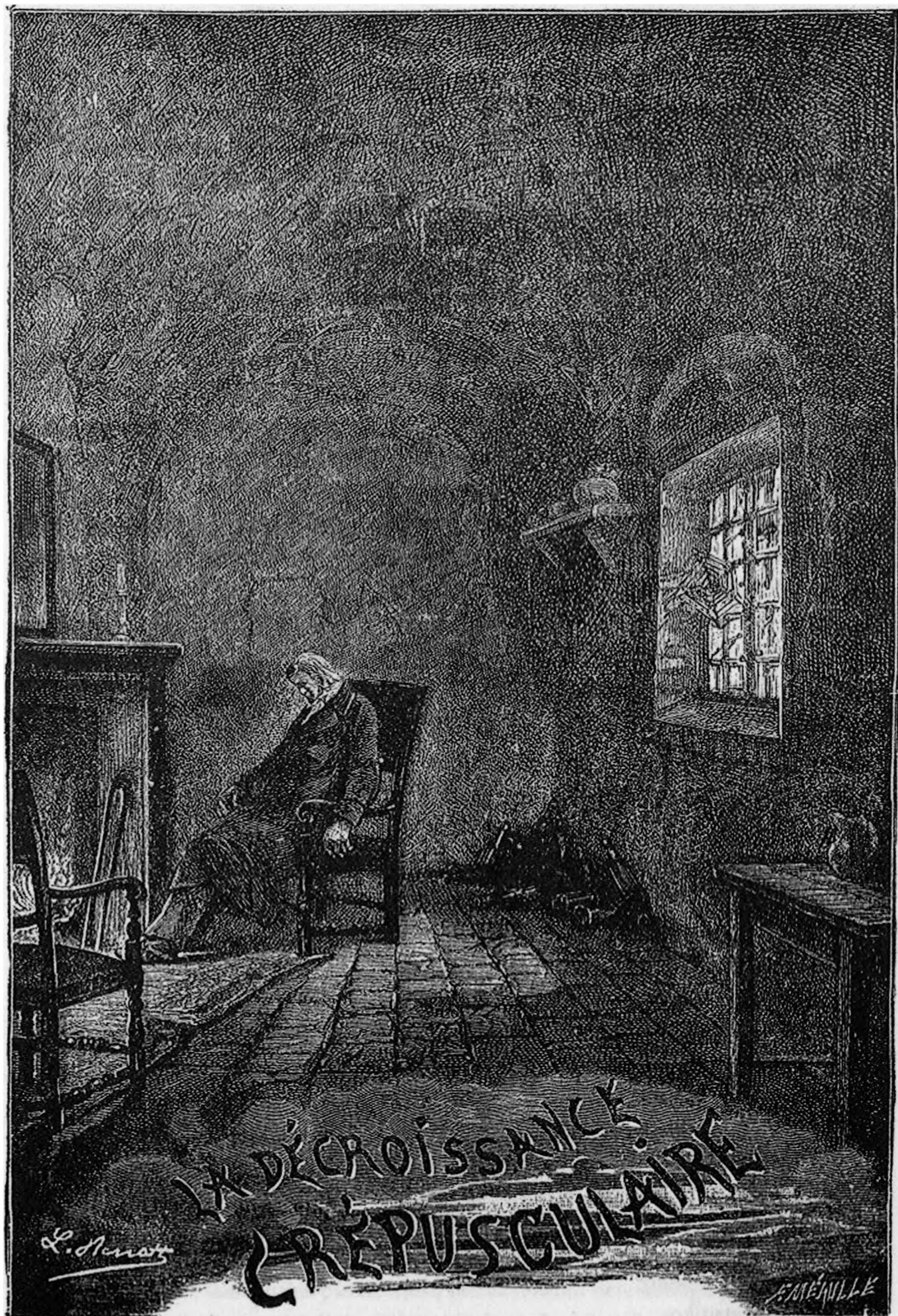
Prie židinio stovėjo du krėslai. Tarp krėslų vietoj kilimo buvo paklotas senas aptriušęs patiesalėlis, kuriame buvo likę daugiau virvučių negu vilnos.

Kambarį apšvietė židinio ugnis ir blausi lango prieblanda.

Žanas Valžanas buvo išvargęs. Jau kelias dienas jis buvo nevalgęs ir nemiegojęs. Jis sunkiai susmuko krėsle.

Baskas sugrįžo, pastatė ant židinio uždegtą žvakę ir išėjo. Žanas Valžanas sėdėjo susimąstęs, nulenkęs galvą ant krūtinės, ir nepastebėjo nei Basko, nei žvakės.

Ūmai jis atsitiesė, tarsi jį būtų kas staiga pažadinę iš miegų. Už jo stovėjo Kozetė.

Sutemos tirštėja

Žanas Valžanas nematė jos įeinant, bet pajuto, kad ji čia.

Jis atsigrįžo ir ilgesingai pažiūrėjo į ją. Kozetė buvo nuostabiai graži. Vis dėlto jo gilus žvilgsnis joje ieškojo ne grožio, bet sielos.

– Na, tėve, – sušuko Kozetė, – aš žinojau, kad jūs keistas žmogus, bet šito iš jūsų jokiu būdu nelaukiau! Kas jums atėjo į galvą! Marijus man pasakė, jog jūs pats norite, kad aš priimčiau jus šičia.

– Taip, aš pats.

– Aš jau žinojau, kad taip atsakysite. Na, dabar laikykitės! Įspėju, kad tuojau padarysiu jums sceną. Pradėsime iš pat pradžių. Tėtuši, pabučiuokit mane.

Ir atkišo jam skruostą.

Žanas Valžanas sėdėjo nejudėdamas.

– Jūs nė nesukrutėjot. Pasižymėsime. Jūs laikotės taip, lyg būtumėt nusikaltęs. Na, tiek to, aš jums atleidžiu. Jėzus Kristus yra pasakęs: „Atkiškite antrą skruostą.“ Štai jis.

Ir atsuko antrą skruostą.

Žanas Valžanas nepajudėjo. Atrodė, lyg jo kojos būtų prikaltos prie žemės.

– Dalykas darosi rimtas, – tarė Kozetė. – Ką aš jums padariau? Pareiškiu: aš ant jūsų pikta. Jūs turite nusipelnyti, kad jums atleisčiau. Jūs su mumis pietausite.

– Aš jau po pietų.

– Netiesa. Aš paprašysiu poną Žilnormaną, kad jis jus gerokai išvainotų. Seneliai tam ir yra, kad tėvus bartų. Na! Eime į saloną. Tučtuojau.

– Negalima.

Kozetė truputį sumišo. Ji nustojo įsakinėti ir pradėjo klausinėti.

– Bet kodėl gi? Susitikti su manimi jūs pasirinkote patį bjauriausią kambarį visame name. Čia tiesiog šlykštu.

– Tu žinai...

Žanas Valžanas susigriebė.

– Jūs žinote, ponia baroniene, aš savotiškas žmogus, turiu savo užgaidų.

Kozetė suplojo savo mažytėmis rankutėmis:

– „Ponia baroniene!“ „Jūs žinote!“ To dar betrūko! Ką visa tai reiškia?

Žanas Valžanas pažiūrėjo į ją su ta iškankinta, širdį draskančia šypsena, kuri kartais pasirodydavo jo veide.

– Jūs pati norėjote būti ponia baroniene. Dabar ir esate.

– Tik ne jums, tėtuši.

– Nevadinkite manęs daugiau tėtušiu.

– Kaip?

– Vadinkite mane ponu Žanu. Stačiai Žanu, jeigu norite.

– Jūs man jau nebe tėtušis? Aš jums nebe Kozetė? Ponas Žanas? Ką tai reiškia? Bet juk čia tikras perversmas! Kas atsitiko? Nagi, pažvelkite man į akis. Ir jūs nenorite su mumis gyventi! Nepriimate iš manęs kambario! Ką gi aš jums padariau? Ką gi jums padariau? Vadinasi, kažkas atsitiko?

– Nieko neatsitiko.

– Tai kas gi yra?

– Viskas liko po senovei.

– Kam jūs pakeitėte vardą?

– Bet jūs irgi pakeitėte savąjį.

Jis vėl nusišypsojo ta pačia šypsena ir pridūrė:

– Jeigu jūs pasidarėte ponia Ponmersi, kodėl gi aš negaliu pasidaryti ponu Žanu?

– Ničnieko nesuprantu. Viskas be galo kvaila. Palaukite, aš pirma paprašysiu savo vyrą, kad leistų jus vadinti ponu Žanu. Tikiuosi, kad jis nesutiks. Jūs mane labai skaudinate. Galima turėti įnorių, bet nevalia kelti tokią širdgėlą savo mažajai Kozetei. Negerai šitaip. Jūs neturite jokios teisės būti piktas – juk esate toks geras.

Žanas Valžanas nieko neatsakė.

Ji greitai paėmė jam už abiejų rankų ir, nesulaikomu judesiu pakėlusi jas prie savo veido, labai švelniai prispaudė po smakru prie kaklo.

– Ak, – ištarė ji, – būkite geras, kaip anksčiau kad buvote!

Ir kalbėjo toliau:

– O būsite geras, jei būsite meilus, jei atsikelsite pas mus, – čia taip pat yra paukščiukų kaip Pliumė gatvėje, – eisite su manimi pasivaikščioti, gyvensite su mumis drauge, paliksite tą baisią skylę Ginkluoto Žmogaus gatvėje, neuždavinėsite man galvosūkių, būsite kaip visi žmonės, pietausite su mumis, pusryčiausite su mumis, būsite mano mielas tėtušis.

Žanas Valžanas ištraukė savo rankas iš jos rankų.

– Jums nebereikalingas tėvas, jūs turite vyrą.

Kozetė įsidegė.

– Man nereikalingas tėvas! Kai išgirsti tokius beprasmius žodžius, tai iš tikrųjų nė nežinai, ką besakyti!

– Jeigu čia būtų Tusenė, – kalbėjo toliau Žanas Valžanas kaip žmogus, kuris ieško atramos autoritetuose ir kabinasi už kiekvienos šakelės, – ji pirmoji patvirtintų, kad aš visuomet turėjau keistybių. Čia nieko nėra nauja. Aš visuomet mėgau savo tamsią lindynę.

– Bet juk čia šalta. Čia taip tamsu. Ir kokia bjauri išmonė – vadintis ponu Žanu. Aš nenoriu, kad jūs man sakytumėt „jūs“!

– Ką tik, eidamas čia, – nukreipė kalbą Žanas Valžanas, – mačiau Sen Luji gatvėje vieną daiktelį. Pas dailidę, baldininką. Jeigu būčiau gražutė moteris, būtinai jį įsigyčiau. Toks dailus tualetinis staliukas, šiuolaikinio stiliaus. Regis, iš Kipro medžio, kaip jūs vadinate. Su inkrustacijomis. Gana didelis veidrodis. Ir stalčiukų yra. Labai gražus daiktelis!

– Ū, niurzgus loky! – atsakė Kozetė.

Ir, pravėrusi lūputes, iššiepusi dantukus, su žavinga grimasėle sušnypštė į Žaną Valžaną. Tai buvo Gracija, mėgdžiojanti supykusią katytę.

– Aš tiesiog dūkstu, – pareiškė ji. – Nuo vakar dienos jūs visi mane siutinate. Aš labai pikta. Nieko nesuprantu. Jūs manęs neginate nuo Marijaus. Marijus manęs nepalaiko prieš jus. Aš visiškai viena. Taip jaukiai įrengiau kambarį. Jei galėčiau, jame apgyvendinčiau patį Dievą. O ką aš dabar darysiu su tuo kambariu? Mano gyventojas mane varo į bankrotą. Užsakau Nikoletei skaniausius pietus. „Jūsų pietūs niekam nereikalingi, ponia!“ Maža to, mano tėtušis Fošlevanas nei iš šio, nei iš to reikalauja, kad jį vadinčiau ponu Žanu ir priiminėčiau sename, bjauriame, šlykščiame, pripelijusiame rūsyje, kur sienos barzdotos, kur

vietoj krištolo mėtosi tušti buteliai, o vietoj užuolaidų – voratinkliai! Jūs keistas žmogus, sutinku, toks jūsų skonis, bet juk reikia pasigailėti žmonių, kurie tuokiasi. Jums nederėjo tučtuojau vėl savo užmačias rodyti! Nejaugi jums bus taip gera toje klaikioje Ginkluoto Žmogaus gatvėje? O aš ten buvau labai nelaiminga. Ką jūs turite prieš mane? Jūs baisiai man skaudinate širdį! Fi!

Staiga surimtėjusi, ji atidžiai pažiūrėjo į Žaną Valžaną ir pridūrė:

– Vadinasi, jūs ant manęs už tai pykstate, kad aš laiminga?

Naivumas, pats to nežinodamas, kartais esti labai įžvalgus. Šis klausimas, Kozetei toks paprastas, Žanui Valžanui turėjo gilią prasmę. Kozetė norėjo jam tik įdrėksti, o sužeidė ligi kraujų.

Žanas Valžanas išblyško. Valandėlę jis nieko neatsakė, paskui su nenusakoma išraiška lyg sau pačiam sušnabždėjo:

– Jos laimė buvo mano gyvenimo tikslas. Dabar Dievas gali mane atleisti ramybėje. Kozete, tu laiminga; mano laikas pasibaigė.

– Ak! Jūs man pasakėte „tu“! – sušuko Kozetė.

Ir šoko jam ant kaklo.

Žanas Valžanas užsimiršęs ją karštai prispaudė prie savo krūtinės. Jis beveik patikėjo, kad vėl ją susigrąžino.

– Ačiū, tėtuši! – pratarė Kozetė.

Šis trumpas jausmų proveržis Žanui Valžanui buvo skausmingas. Jis švelniai išsilaisvino iš Kozetės glėbio ir pasiėmė skrybėlę.

– O kas gi čia? – paklausė Kozetė.

Žanas Valžanas atsakė:

– Aš jus palieku, ponia. Jūsų laukia.

Ir, jau stovėdamas duryse, pridūrė:

– Aš jus pavadinau „tu“. Pasakykite savo vyrui, kad daugiau to nebus. Dovanokite.

Žanas Valžanas išėjo, palikęs Kozetę šio mįslingo atsisveikinimo apstulbintą.

II

DAR KELI ŽINGSNIAI ATGAL

Kitą dieną, tą pačią valandą, Žanas Valžanas vėl atėjo.

Kozetė jau nieko nebeklausinėjo, niekuo nebesistebėjo, nebesiskundė, kad šalta, nebekvietė į saloną; ji lygiai vengė vadinti jį ir tėvu, ir ponu Žanu. Leido save vadinti „jūs“. Leido save vadinti ponia. Tik buvo jau nebe tokia linksma. Jos negalėjai pavadinti liūdna, nes ji nesugebėjo liūdėti.

Galimas daiktas, kad tarp jos ir Marijaus buvo įvykęs vienas iš tų pasikalbėjimų, kai mylimas žmogus pasako visa, ką nori, nieko nepaaiškina ir vis dėlto moka nuraminti mylimą moterį. Įsimylėjusiųjų smalsumas netoli tesiekia už jų meilės ribų.

Žemutinis salonas buvo truputį aptvarkytas. Baskas išnešė butelius, Nikoletė nubraukė voratinklius.

Kiekvieną dieną Žanas Valžanas pasirodydavo tą pačią valandą. Jis ateidavo kasdien, neturėdamas jėgų prisiversti kitaip suprasti Marijaus žodžius, kaip tik paraidžiui. Marijus taip susitvarkydavo, kad nebūtų namie tomis valandomis, kai atvykdavo Žanas Valžanas. Namiškiai greit apsiprato su nauja tvarka, įvesta pono Fošlevano. Tusenė tam padėjo. „Ponas visuomet buvo toks", – kartodavo ji. Senelis padarė šitokį nuosprendį: „Jis stačiai originalas." Tuo buvo pasakyta viskas. Antra vertus, devynių dešimčių metų žmogui jau sunku palaikyti naujus ryšius; viskas atrodo nereikalinga našta, naujas pažįstamas tik varžo, jam jau nebėra vietos įprastiniame, nusistojusiame gyvenimo būde. Ponas Fošlevanas ar ponas Tranšlevanas – seniui Žilnormanui buvo malonu atsikratyti „tuo ponu". Jis aiškino: „Nieko nėra paprastesnio už tokius originalus. Jie gali iškrėsti keisčiausių pokštų. Tiesiog šiaip sau, be jokios priežasties. Markizas de Kanaplis buvo dar blogesnis. Jis nusipirko didžiulius rūmus, o gyveno palėpėje. Visokių paikybių daro žmonės."

Niekas neįžvelgė tragiškos Žano Valžano keistybių priežasties. Antra vertus, kas gi būtų galėjęs tokį dalyką įspėti. Indijoje pasitaiko tokių pelkių: vanduo jose atrodo nepaprastas, nesuprantamas – staiga ima vilnyti be jokio vėjo, liūliuoja ten, kur turėtų būti ramu. Paviršiuje matome nepaaiškinamą kunkuliavimą, o nepastebime hidros, kuri šliaužia dugnu.

Šitaip daugelyje žmonių glūdi pabaisa, slypi kančia, kurią jie patys peni, slibinas, kuris graužia juos, neviltis, kuri nuodija jų miegą. Toks žmogus atrodo kaip visi žmonės, eina, vaikščioja. Niekas nežino, kad jis nešioja savyje kamuojančią negalią, parazitą su tūkstančiu dantų, kuris lindi jame ir jį žudo. Niekas nežino, kad toks žmogus – sietuva. Stovinti, bet gili sietuva. Kartkartėmis paviršių sujudina niekam nesuprantamas bangavimas. Perbėga paslaptingi raibuliai, paskui dingsta, paskui vėl pasirodo; iškyla į viršų burbulas ir sprogsta. Tai lyg ir menkas niekas, ir drauge tai siaubinga. Tai nežinomo žvėries alsavimas.

Kai kurie keisti įpročiai – ateiti tokiomis valandomis, kai kiti išeina, laikytis šešėlyje, kai kiti rodosi viešumoje, visais atvejais, taip sakant, gaubstytis dengiamosios spalvos apsiaustu, ieškoti nuošalių alėjų, rinktis tuščias gatves, nesikišti į kalbą, vengti minios ir iškilmių, atrodyti pasiturinčiam, o gyventi vargingai, nepaisant savo turtingumo, nešiotis kišenėje savo buto raktą ir palikti pas durininką žvakę, eiti į vidų pro duris iš kiemo, lipti užpakaliniais laiptais – visos tos nežymios ypatybės, bangelės, burbulai, greit nuščiūvąs raibuliavimas paviršiuje dažnai kyla iš baisingų gelmių.

Šitaip praslinko daug savaičių. Naujas gyvenimas pamažu įtraukė Kozetę; naujos pažintys, atsiradusios po vedybų, vizitai, namų reikalai, pramogos – vis tai buvo svarbūs dalykai. Kozetės pramogos nebrangiai kainavo: vienintelis jos noras – būti su Marijum. Eiti iš namų drauge su juo, pasilikti su juo namie – tai ir buvo svarbiausias jos gyvenimo rūpestis. Amžinai naujas jiems būdavo džiaugsmas vaikštinėti už parankės, vidurdienį, žmonių pilnoje gatvėje, nesislapstant, visiems matant, vienudviem minioje. Kozetė turėjo vieną nemalonumą: Tusenė nesutarė su Nikolete, dviejų senmergių sugyvenimas pasidarė neįmanomas, todėl ji pasitraukė. Senelis laikėsi puikiai; Marijus retkarčiais gindavo kokią nors bylą teisme; teta Žilnorman ramiai gyveno savo nuobodų gyvenimą prie naujos šeimos ir buvo visai patenkinta. Žanas Valžanas ateidavo kiekvieną dieną.

Kreipinys „tu" buvo pakeistas oficialiais „jūs", „ponia", „ponas Žanai", ir tada pats Žanas Valžanas pasikeitė Kozetės akyse. Jo pastangos atpratinti nuo savęs Kozetę buvo sėkmingos. Ji darėsi vis linksmesnė ir linksmesnė, bet vis mažiau ir mažiau švelni. Vis dėlto ji dar labai jį mylėjo, ir jis tai jautė. Kartą Kozetė netikėtai jam tarė:

– Jūs buvote man tėvas, dabar nebesate man tėvas; buvote man dėdė, dabar nebesate dėdė; buvote ponas Foševanas, o dabar esate stačiai Žanas. Kas gi jūs? Man tai nepatinka. Jei nežinočiau, koks jūs geras, aš jūsų bijočiau.

Žanas Valžanas niekur nesikraustė iš Ginkluoto Žmogaus gatvės, nesiryždamas keltis iš kvartalo, kuriame kažkada gyveno Kozetė.

Pradžioje jis išbūdavo su Kozete tik kelias minutes ir išeidavo.

Pamažu jo vizitai vis ilgėjo. Galėjai manyti, jog ilgiau jis sėdi todėl, kad dienos ilgesnės; jis anksčiau ateidavo ir vėliau išeidavo.

Kartą Kozetė netyčia jį vėl pavadino „tėtušiu". Džiaugsmo spindulys nušvietė seną niūrų Žano Valžano veidą. Jis ją pataisė:

– Sakykite „Žanai".

– Ak, tiesa! – atsakė ji juokdamasi. – Ponas Žanai!

– Gerai, – tarė jis.

Ir nusigrįžo, kad ji nematytų jį nusibraukiant ašarą.

JIEDU ATSIMENA SODELĮ PLIUMĖ GATVĖJE

Tai atsitiko paskutinį kartą. Po šio paskutinio tvykstelėjimo viskas galutinai užgeso. Dingo buvęs artumas, išnyko pasibučiavimai susitikus, niekados jau nebepasigirsdavo tas nuostabiai švelnus žodis „tėtuši". Savo paties reikalavimu ir savo paties pastangomis jis prarado visus savo džiaugsmus; jį ištiko ta nelaimė, kad, netekęs Kozetės iš karto, per vieną dieną, turėjo vėl ją praradinėti po truputį.

Akis galų gale apsipranta su rūsio šviesa. Iš tiesų, matydamas Kozetę nors kartą per dieną, Žanas Valžanas jautėsi patenkintas. Visas jo gyvenimas susitelkė šiose pasimatymo valandose. Jis atsisėsdavo šalia jos, žiūrėdavo į ją tylėdamas arba kalbėdavo su ja apie praėjusius laikus, apie jos vaikystę, apie vienuolyną, apie to meto jos mažytes drauges.

Vieną popietę – tai buvo viena iš pirmųjų balandžio mėnesio dienų, jau pavasariška, bet dar vėsi, – tą valandą, kai saulutė linksmai švietė, kai sodai už Marijaus ir Kozetės langų virpėjo, busdami iš miego, kai gudobelė dar tik skleidė pumpurus, smalkos margais raštais dabino senas sienas, žioveinių žiedai raudonavo plyšiuose tarp akmenų, žolėje vos tik kalėsi saulutės ir gaidpirščiai, danguje pradėjo skraidyti pirmieji šių metų balti drugeliai, o vėjas, amžinų pavasario vestuvių muzikantas, traukė medžių šakose pirmąsias gaidas tos didžios ryto simfonijos, kurią senovės poetai vadino atsinaujinimu, – Marijus tarė Kozetei:

– Atsimeni, mes ketinome aplankyti mūsų sodą Pliumė gatvėje. Nueikime. Neturime būti nedėkingi.

Ir jie leidosi tenai nelyginant dvi kregždutės, skrendančios pasitikti pavasario. Sodelis Pliumė gatvėje jiems atrodė tarsi ryto aušra. Jų gyvenime jau buvo kažkokia praeitis, kažkas panašaus į ankstyvą meilės pavasarį. Namai Pliumė gatvėje buvo išnuomoti, bet tebepriklausė Kozetei. Jie aplankė tą sodą ir tą namą. Tenai prisiminė praleistas dienas, užmiršo dabartį. Vakare, tą pačią valandą, kaip visada, Žanas Valžanas atėjo į Kalvarijos Seserų gatvę.

– Ponia baronienė su ponu baronu išvykó ir dar negrįžo, – pranešė jam Baskas.

Žanas Valžanas tyliai atsisėdo ir išlaukė visą valandą.

Kozetė taip ir neparėjo. Jis nuleido galvą ir išėjo.

Kozetę tiesiog apsvaigino pasivaikščiojimas po „jų sodą", jinai jautėsi didžiai laiminga, kad visą dieną „išgyveno praeityje", ir kitą vakarą apie nieką daugiau nekalbėjo. Ji nė neprisiminė, kad vakar visai nebuvo mačiusi Žano Valžano.

– Kaip jūs ten nuvykote? – ją paklausė Žanas Valžanas.

– Pėsti.

– O kaip grįžote?

– Fiakru.

Jau prieš kiek laiko Žanas Valžanas buvo pastebėjęs, kad jaunoji pora labai kukliai gyvena. Jam dėl to buvo nesmagu. Marijus laikėsi griežtos ekonomijos, ir Žanas Valžanas čia įžiūrėjo ypatingą paslėptą prasmę. Jis išdrįso paklausti:

– Kodėl jūs neturite savo ekipažo? Graži dvivietė karieta jums atsieitų tik kokius penkis šimtus frankų per mėnesį. Juk esate turtingi.

– Nežinau, – atsakė Kozetė.

– Taip pat ir su Tusene, – kalbėjo toliau Žanas Valžanas. – Ji išėjo. Bet į jos vietą kitos nepasamdėte. Kodėl?

– Mums Nikoletės pakanka.

– Betgi jums reikalinga kambarinė.

– O ar aš neturiu Marijaus?

– Jums reikėtų turėti savo namus, savo tarnus, karietą, ložę teatre. Jums niekas negali būti per daug gerai. Kodėl nesinaudojate savo ištekliais? Turtas laimę tik padidina.

Kozetė nieko neatsakė.

Žano Valžano apsilankymai nesidarė trumpesni. Priešingai. Kai širdis pasileidžia žemyn, ją sunku sulaikyti atšlaitėje.

Žanas Valžanas, norėdamas užtęsti pasimatymą ir priversti Kozetę užmiršti laiką, imdavo visaip girti Mariją; pasakodavo, koks jis gražus, taurus, drąsus, protingas, iškalbus, geras. Kozetė jam pritardavo. Žanas Valžanas pradėdavo iš naujo. Abiejų išradingumas buvo neišsenkamas. Marijaus tema atrodė neišsemiama; septyniose jo vardo raidėse glūdėjo ištisi tomai. Šitaip Žanui Valžanui pavykdavo ilgiau užtrukti. Matyti Kozetę, šalia jos užmiršti viską būdavo taip saldu! Jam lyg mažiau besopėdavo jo žaizda. Neretai atsitikdavo, jog Baskas dusyk ateidavo pranešti: „Ponas Žilnormanas man liepė poniai baronienei priminti, kad pietūs paduoti."

Tokiomis dienomis Žanas Valžanas grįždavo namo giliai susimąstęs.

Ar buvo bent kiek tiesos palyginime su drugio lėlyte, atėjusiame į galvą Marijui? Gal Žanas Valžanas tikrai buvo atgyvenusi savo amžių išnara, kuri atkakliai užsispyrė lankyti iš jos išsiritusį drugelį?

Vieną kartą jis užtruko dar ilgiau negu paprastai. Atėjęs kitą dieną pastebėjo, kad židinys nepakurtas. „Mat kaip! – pagalvojo jis. – Nepakurta." Bet tuoj save nuramino: „Visai suprantama. Jau balandžio mėnuo. Šalčiai pasibaigė."

– Dieve mano! Kaip čia šalta! – sušuko įėjusi Kozetė.

– Visai nešalta, – tarė Žanas Valžanas.

– Vadinasi, jūs liepėte Baskui nekurti židinio?

– Taip. Juk tuojau gegužė.

– Krosnys kuriamos iki birželio mėnesio. O šitame bjauriame rūsyje reikia kūrenti kiaurus metus.

– Aš maniau, kad jau nebereikia ugnies.

– Tai dar viena jūsų išmonė! – tarė Kozetė.

Kitą dieną židinys kūrenosi. Tik abudu krėslai buvo pastatyti kitame kambario gale, prie pat durų.

„Ką tatai reiškia?" – pagalvojo Žanas Valžanas.

Jisai nustūmė krėslus prie židinio, į jų nuolatinę vietą.

Užkurtoji ugnis jį vis dėlto nuramino. Pokalbį jis užtęsė ilgiau negu paprastai. Jam pakilus eiti, Kozetė tarė:

– Mano vyras vakar pasakė keistą dalyką.

– Ką gi taip?

– Jis man pasakė: „Kozete, mes turime trisdešimt tūkstančių frankų rentos. Dvidešimt septyni priklauso tau, o tris aš gaunu iš senelio." Aš atsakiau: „Tai iš viso trisdešimt." Vyras kalbėjo toliau: „Ar tau užtektų drąsos gyventi iš tų trijų tūkstančių?" Aš atsakiau: „Žinoma, nors ir be jokios rentos, kad tik drauge su tavimi." O paskui paklausiau: „Kodėl tau tai parūpo?" Jis atsakė: „Aš norėjau žinoti."

Žanas Valžanas nesusivokė, ką atsakyti. Kozetė turbūt tikėjosi, kad jis ką nors paaiškins, bet jisai ją niūriai išklausė ir tylėjo. Grįždamas į Ginkluoto Žmogaus gatvę, jis taip giliai susimąstė, jog pataikė ne į tas duris, ir, užuot įėjęs į savo namą, pateko į gretimą. Tik užlipęs beveik ligi trečio aukšto, apsižiūrėjo paklydęs ir nulipo žemyn.

Jį apniko įvairiausios spėlionės. Buvo aišku, kad Marijus suabejojo tų šešių šimtų tūkstančių frankų kilme, gal bijodamas, kad tie pinigai nebūtų pelnyti kokiais nešvariais būdais. Gal jis net išaiškino, kad tie pinigai priklauso jam, Žanui Valžanui, ir dvejoja priimti įtartiną turtą, šlykštisi leisti tuos pinigus, veikiau sutikdamas gyventi su Kozete skurdžiai, negu naudotis šiuo abejotinu palikimu.

Be to, Žanas Valžanas pradėjo nežymiai jausti, kad jį norima iš šių namų išprašyti.

Kitą dieną, įėjęs į apatinio aukšto saloną, jis krūptelėjo. Krėslų nebėra! Dingusios net kėdės.

– Kas gi čia? – sušuko įėjusi Kozetė. – Nėra krėslų! Kurgi dingo krėslai?

– Jų nebėra, – atsakė Žanas Valžanas.

– Na, to dar betrūko!

Žanas Valžanas sumurmėjo:

– Aš liepiau Baskui juos išnešti.

– O kam?

– Šiandien pabūsiu tik kelias minutes.

– Galima būti neilgai, bet tai dar nereiškia, kad mes turime stovėti.

– Rodosi, Baskui reikalingi krėslai svetainėje.

– O kam?

– Turbūt šįvakar jūs laukiate svečių.

– Nieko nelaukiame.

Žanas Valžanas negalėjo daugiau ištarti nė žodžio. Kozetė gūžtelėjo pečiais.

– Liepti išnešti krėslus! Anądien jūs liepėte nekurti židinio. Koks jūs keistas!

– Sudie, – sušnibždėjo Žanas Valžanas.

Jis nepasakė: „Sudie, Kozete.“ Ir neturėjo jėgų ištarti: „Sudie, ponia.“

Jis išėjo visiškai prislėgtas.

Šį kartą jis suprato.

Kitą dieną Žanas Valžanas nebeatėjo. Kozetė tai prisiminė tik vėlai vakare.

– Kas gi yra? – tarė ji. – Ponas Žanas šiandien nebuvo atėjęs!

Jai lyg truputį suspaudė širdį, bet neilgam, nes Marijaus bučinys tučtuojau viską išsklaidė.

Kitą dieną Žanas Valžanas vėl neatėjo.

Kozetė į tai neatkreipė dėmesio, praleido vakarą kaip paprastai, naktį gerai miegojo ir tik rytą pabudusi apie jį pagalvojo. Ji buvo tokia laiminga! Tuojau nusiuntė Nikoletę pas poną Žaną Valžaną sužinoti, ar jis neserga ir kodėl vakar neatėjo. Nikoletė atnešė pono Žano atsakymą. Jis nesergąs. Jis tik esąs užimtas. Jis netrukus ateisiąs. Kai tik galėsiąs. Be to, jis ruošiąsis iškeliauti trumpam laikui. Ponia, turbūt, atsimenanti jo paprotį kartais neilgam išvažiuoti. Nereikią juo rūpintis. Nereikią apie jį galvoti.

Nikoletė, nuėjusi pas poną Žaną, jam tiksliai persakė savo šeimininkės žodžius: „Ponia siunčia sužinoti, kodėl ponas Žanas vakar nebuvo atėjęs.“

– Aš jau dvi dienas nebuvau, – romiai ją pataisė Žanas Valžanas.

Šios pastabos Nikoletė nenugirdo ir Kozetei nepasakė.

IV

TRAUKIAMOJI IR ATSTUMIAMOJI JĖGA

1833 metų pavasario pabaigoje ir vasaros pradžioje reti Marė kvartalo praeiviai, krautuvininkai ir dykinėtojai, slampinėją palei vartus, pastebėdavo kažkokį senuką, labai padoriai apsirengusį juodais drabužiais, kuris kiekvieną dieną, tą pačią valandą, temstant išeidavo iš Ginkluoto Žmogaus gatvės nuo Sent Krua de la Bretonri pusės, pereidavo Baltųjų Mantijų

gatvę, pasiekdavo Šv. Katerinos Dirvos gatvę ir, įėjęs į Ešarpo gatvę, pasukdavo į kairę, į Sen Luji gatvę.

Ten jis sulėtindavo žingsnius ir gūrindavo, ištiesęs galvą į priekį, nieko nematydamas, nieko negirdėdamas, atkakliai įbedęs žvilgsnį visuomet į vieną tašką, kuris jam atrodė lyg kokia kelrodė žvaigždė ir buvo ne kas kita, kaip Kalvarijos Seserų gatvės kampas. Juo arčiau jam būdavo ta gatvė, juo labiau šviesdavo jo akys; vyzdžiai pamažu įsidegdavo džiaugsmu, tarsi nutvieksti vidinės šviesos; veide spindėdavo susižavėjimas ir graudulys, lūpos be garso krutėdavo, lyg jis kalbėtųsi su kažkuo nematomu; jis keistai šypsodavosi ir eidavo taip lėtai, kaip tik galėdavo. Sakytum jis veržėsi į kažkokį tikslą, bet kartu ir bijojo akimirkos, kai atsidurs per daug arti prie jo. Kai iki gatvės, kuri kažkuo jį traukė, belikdavo tik keli namai, jis taip pamažu slinkdavo, jog galėjo atrodyti, lyg jis stovi vietoje. Linguojanti jo galva ir stingus žvilgsnis buvo tarsi kompaso rodyklė, ieškanti poliaus. Vis dėlto kad ir kaip jis vilkindavo, kad ir kaip delsdavo, norom nenorom pasiekdavo tikslą: prieidavo Kalvarijos Seserų gatvę; tenai sustodavo visas drebėdamas, su baugščiu nerimu iškišdavo galvą iš už paskutinio namo kampo ir ilgai žiūrėdavo į tą gatvę, ir šiame tragiškame žvilgsnyje buvo kažkas panašaus į neapsakomą pagarbą kažkam nepasiekiamam ir į prarasto rojaus atspindį. Jo akių kampučiuose pamažu susitvenkdavo didelės ašaros ir nuriedėdavo skruostais; kai kada jos susilaikydavo prie burnos, ir senukas tuomet jausdavo jų kartų skonį. Šitaip jis pastovėdavo keletą minučių, tarytum suakmenėjęs; paskui grįždavo atgal tuo pačiu keliu ir tuo pačiu žingsniu, ir kuo labiau jis toldavo, tuo labiau gesdavo jo žvilgsnis.

Po truputį senukas ėmė nebeprieiti Kalvarijos Seserų gatvės kampo; jis sustodavo pusiaukelėje, Sen Luji gatvėje; kai kada mažumėlę toliau, kartais mažumėlę arčiau. Sykį jis sustojo prie Šv. Katerinos Dirvos gatvės kampo ir tik iš tolo žiūrėjo į Kalvarijos Seserų gatvę. Paskui, tyliai pakreipęs galvą iš dešinės į kairę, lyg kažko atsisakydamas, pasuko atgal.

Netrukus jisai jau nebenueidavo nė ligi Sen Luji gatvės. Pasiekdavo Grįstąją gatvę, papurtydavo galvą ir sugrįždavo; po kiek laiko jo kelias jau baigdavosi Trijų Paviljonų gatvėje; paskui jau jis ėmė nebeišeiti iš Baltųjų Mantijų gatvės. Jis panėšėjo į seniai užtraukto laikrodžio švytuoklę, kurios švytavimai prieš galutinį sustojimą darosi vis trumpesni.

Kiekvieną dieną jis išeidavo iš namų vis tą pačią valandą, leisdavosi tuo pačiu keliu, bet neprieidavo iki galo ir, rasi pats nesižinodamas, jį vis labiau ir labiau trumpindavo. Jo veidas reiškė vienų vieną mintį: „Kam?“ Jo vyzdžiai užgeso ir jau niekuomet nebeįsižiebdavo. Ašaros taip pat išseko, jų jau nebesusirinkdavo akių kampučiuose; šios liūdnos akys jau buvo sausos. Senuko galva vis labiau tiesėsi į priekį, smakras protarpiais imdavo krutėti; graudu būdavo žiūrėti į jo liesą raukšlėtą kaklą. Kartkartėmis, darganą dieną, jis laikydavo po pažastimi skėtį, tačiau niekuomet jo neišskleisdavo. Kvartalo moterėlės sakydavo: „Jis nepilno proto.“ Vaikigaliai bėgdavo paskui jį ir juokdavosi.

DEVINTOJI KNYGA
GŪDŽIAUSIA TAMSA IR ŠVIESIAUSIA AUŠRA

I

BŪKITE GAILESTINGI NELAIMINGIESIEMS, BET ATLAIDŪS LAIMINGIESIEMS

Kaip baisu būti laimingam! Kaip lengvai žmogus tuo pasitenkina! Kaip veikiai save įtikina, kad nieko daugiau jam nereikia! Kaip greit jisai, pasiekęs laimę, tariamąjį gyvenimo tikslą, užmiršo jo tikrąjį tikslą – pareigą!

Vis dėlto turime pastebėti, jog būtų neteisinga smerkti Marijų.

Jau esame kalbėję, kad prieš vestuves Marijus nieko neklausinėjo poną Fošlevaną, o po vestuvių bijojo klausinėti Žaną Valžaną. Jis gailėjosi, kad taip neapdairiai davė tą pažadą. Jis ne kartą sau prikaišiojo už šią nuolaidą, padarytą nevilčiai. Dabar jis stengėsi palengva išstumti Žaną Valžaną iš savo namų ir kiek tik galima ištrinti jo paveikslą iš Kozetės minčių. Jisai visuomet tarytum atsistodavo tarp Kozetės ir Žano Valžano būdamas tikras, kad šitaip ji nepastebės senuko ir nustos apie jį galvojusi. Tai buvo daugiau, negu išdildymas iš atminties, – tai buvo jos visiškas užtemdymas.

Marijus elgėsi taip, kaip jam atrodė būtina ir teisinga. Žanui Valžanui pašalinti – be nereikalingo šiurkštumo, bet ir be silpnumo – jis tarėsi turįs rimtų priežasčių, kurių vienas jau skaitytojas žino, o kitas sužinos vėliau. Gindamas kažkokią bylą, Marijus susipažino su vienu buvusiu Lafito banko tarnautoju, iš kurio, visai nesistengdamas, gavo kai kurių paslaptingų žinių; tiesą pasakius, jisai negalėjo patikrinti jų jau vien dėl to, kad gerbė paslaptį, kurią buvo pasižadėjęs laikyti, o taip pat dėl to, kad nenorėjo statyti į pavojų Žano Valžano. Tuo pat metu jis tarėsi turįs atlikti labai svarbią pareigą: grąžinti tuos šešis šimtus tūkstančių nežinomam tikrajam jų savininkui, kurio dabar ieškojo su visu galimu atsargumu. Tų pinigų jis visiškai nelietė.

O dėl Kozetės, tai ji ničnieko apie šias paslaptis nežinojo. Vis dėlto ir ją smerkti būtų žiauru.

Tarp jos ir Marijaus sruveno galinga magnetinė srovė, kuri ją vertė instinktyviai, beveik nesąmoningai elgtis visados taip, kaip norėjo Marijus. Ji jautė tam tikrą Marijaus valią

„pono Žano“ atžvilgiu ir jai pasidavė. Vyrui nereikėjo nieko sakyti Kozetei; ji aklai pakluso neaiškiam, bet juntamam jo slaptų ketinimų poveikiui. Neprisiminti to, ką Marijus stengėsi iš jos atminties išbraukti, – tuo ir pasireiškė jos klusnumas. Tam jai nereikėjo nė mažiausių pastangų. Kozetės siela be jos žinios ir be jos kaltės susiliejo su vyro siela, ir visa tai, ką Marijus pasistengdavo apgaubti užmaršties skraiste, išblėsdavo ir Kozetės atmintyje.

Vis dėlto neperdėkime: taip tik galėjo atrodyti, kad ji Žaną Valžaną užmiršo ir kad jis jai nerūpi. Kozetė veikiau buvo vėjavaikė, bet ne užuomarša. Iš tiesų ji mylėjo tą, kurį taip ilgai vadino savo tėvu. O dar labiau ji mylėjo savo vyrą. Dėl to jos širdis, palinkusi tik į vieną pusę, truputį neteko pusiausvyros.

Kartais Kozetė prisimindavo Žaną Valžaną ir stebėdavosi, kad jis nebeateina. Tuomet Marijus ją nuramindavo sakydamas: „Aš manau, kad jo nėra Paryžiuje. Juk jis sakė, kad rengiasi kažkur iškeliauti?“ „Iš tikrųjų, – galvodavo Kozetė, – jisai turėjo paprotį staiga šitaip išnykti. Bet ne tokiam ilgam laikui.“ Du ar tris kartus ji buvo nusiuntusi Nikoletę į Ginkluoto Žmogaus gatvę pasiteirauti, ar ponas Žanas iš savo kelionės dar negrįžęs. Žanas Valžanas prašydavo pasakyti, kad dar ne.

Kozetė tuo ir nusiramindavo, nes vienintelis žmogus, be kurio ji negalėjo apsieiti pasaulyje, buvo Marijus.

Dar pasakysime, kad Marijus su Kozete patys buvo kiek laiko išvažiavę. Jie buvo nuvykę į Vernoną. Marijus nusivežė Kozetę prie savo tėvo kapo.

Palengva Marijus atitraukė Kozetės mintis nuo Žano Valžano. Kozetė nesipriešino.

Antra vertus, tai, ką žmonės tam tikrais atvejais pernelyg rūsčiai vadina vaikų nedėkingumu, ne visuomet jau taip smerktina, kaip mes manome. Tai gamtos nedėkingumas. Gamta, kaip esame kitoje vietoje pasakę, „žiūri į priekį“. Ji skirsto gyvas būtybes į atvykstančias ir išvykstančias. Išvykstančios žvelgia į tamsą, atvykstančios – į šviesą. Iš čia ir kyla atitolimas, seniems fatališkas, o jauniems nesąmoningas. Tasai atitolimas, iš pradžių nežymus, pamažu didėja, kaip visuomet kad esti augant šakoms. Šakos, pasilikdamos prie kamieno, nuo jo nutolsta. Jos dėl to nekaltos. Jaunatvė veržiasi ten, kur džiaugsmas, – į šventę, į ryškią šviesą, į meilę. Senatvė slenka į gyvenimo pabaigą. Jos neišleidžia viena kitos iš akių. Ryšys nenutrūksta, bet glaudaus apsikabinimo nebėra. Jaunus žmones veikia gyvenimo abejingumas, senius – kapo šaltis. Nekaltinkime tų vargšų vaikų.

II

PASKUTINIAI ALYVOS NEBETEKUSIO ŽIBINTO BLYKČIOJIMAI

Kartą Žanas Valžanas nulipo laiptais žemyn, žengtelėjo keletą žingsnių gatve ir atsisėdo ant šaligatvio stulpelio – ant to paties stulpelio, kur naktį iš birželio penktosios į šeštąją jį užtiko susimąsčiusį Gavrošas; jis ten pasėdėjo kelias minutes, o paskui vėl užlipo į viršų.

Švytuoklė sumosavo paskutinį kartą. Rytojaus dieną jisai jau nebeišėjo iš savo kambario. Trečią dieną nebesikėlė iš lovos.

Durininkė, kuri jam taisė kuklų valgį, – išvirdavo truputį kopūstų ar kelias bulves su gabalėliu lašinių – dirstelėjo į molinę lėkštę ir sušuko:

– Bet jūs vakar nieko nevalgėte, balandėli!

– Valgiau, – atsakė Žanas Valžanas.

– Bet lėkštė gi pilna!

– Pažiūrėkite į vandens puodelį. Jis tuščias.

– Tai reiškia, kad jūs gėrėte, bet nereiškia, kad būtumėte valgęs.

– Ką gi darysi, – atsakė Žanas Valžanas, – jeigu aš norėjau tik vandens?

– Tai troškulys, o jei žmogus dar ir nevalgo, tai jau karščiavimas.

– Rytoj pavalgysiu.

– O gal per Sekmines? Kodėl gi ne šiandien? Kas gi sako: „Aš rytoj pavalgysiu!" Tik pamanykite, visą mano viralą paliko nepaliestą! O tokia buvo skani lęšienė!

Žanas Valžanas, paėmęs senutei už rankos, švelniai tarė jai:

– Prižadu suvalgyti.

– Aš jumis nepatenkinta, – atsakė durininkė.

Be šitos geros moterėlės, Žanas Valžanas nematydavo nė gyvos dvasios. Yra Paryžiuje gatvių, kuriomis niekas nevaikščioja, ir namų, į kuriuos niekas neateina. Vienoje iš tokių gatvių ir viename iš tokių namų ir gyveno Žanas Valžanas.

Anksčiau, kai dar išeidavo iš namų, jisai už kelis su pas vieną varkalį buvo nusipirkęs varinį krucifiksą, kurį pasikabino ant vinies priešais lovą. Žiūrėti į kryžių žmogui visuomet paguoda.

Praslinko savaitė, o Žanas Valžanas nežengė nė vieno žingsnio kambaryje. Jisai vis dar nesikėlė iš lovos. Durininkė kalbėjo savo vyrui:

– Senukas iš trečio aukšto jau nebesikelia, nieko nevalgo; jis neilgai betvers. Turbūt kokia širdgėla jį graužia. Manęs niekas neįtikins, kad jo duktė vykusiai ištekėjo.

Durininkas oriai atsakė, jausdamas savo vyrišką pranašumą:

– Jeigu jis turtingas, tegu pasikviečia daktarą. Jeigu neturtingas, tegu apsieina be jo. Jeigu nepasikvies daktaro, numirs.

– O jeigu pasikvies?

– Vis tiek numirs, – atsakė durininkas.

Durininkė ėmėsi skusti žolę, želusią tarp akmenų, kuriuos ji vadino „savo trotuaru", ir, pešdama žolės kuokštelius, murmėjo:

– Kaip gaila. Toks tvarkingas senukas. Baltutėlis kaip viščiukas.

Netikėtai ji pastebėjo gatve einant gydytoją, gyvenantį šiame kvartale, ir ryžosi pati jį paprašyti, kad užeitų į viršų pas ligonį.

– Trečiame aukšte, – tarė ji. – Galite tiesiog eiti pas jį. Raktas visuomet duryse, nes senukas jau nebesikelia iš lovos.

Gydytojas nuėjo pas Žaną Valžaną ir pasikalbėjo su juo.

Jam nulipus žemyn, durininkė ėmė jį klausinėti:

– Kaip, daktare?

– Jūsų ligonis rimtai serga.

– O kas gi jam?
– Viskas ir nieko. Jis, matyt, yra netekęs brangaus asmens. Nuo to žmonės miršta.
– Ką jis jums pasakė?
– Pasakė, kad jaučiasi gerai.
– Jūs dar ateisite, daktare?
– Taip, – atsakė gydytojas, – tačiau reikėtų, kad pas jį ateitų kas kitas, o ne aš.

III

PLUNKSNA ATRODO PER SUNKI TAM, KURIS KADAISE PAKĖLĖ FOŠLEVANO VEŽIMĄ

Vieną vakarą Žanas Valžanas pajuto, kad jam sunku pasikelti ant alkūnės; pasičiupinėjo rankos riešą ir nebeužčiuopė pulso; jo kvėpavimas buvo nelygus, su pertrūkiais; jam buvo taip silpna, kaip dar niekados. Tuomet, apimtas, turbūt, didelio nerimo, jis sunkiai atsisėdo lovoje, atsikėlė, apsirengė. Apsivilko savo senus darbininko drabužius. Iš namų niekur nebeišeidamas, jisai mėgo šiuos drabužius labiau negu bet kuriuos kitus. Vilkdamasis turėjo kelis kartus sustoti; kišdamas rankas pro striukės rankoves taip pavargo, kad prakaitas ėmė jam varvėti nuo kaktos.

Palikęs gyventi vienas, Žanas Valžanas pasistatė lovą prieškambaryje, kad kuo mažiausiai reikėtų būti ištuštėjusiuose kambariuose.

Jis atsidarė lagaminėlį ir išsiėmė iš jo Kozetės kraitelį.

Išdėstė jį ant savo lovos.

Vyskupo žvakidės stovėjo įprastinėje vietoje ant židinio. Žanas Valžanas išsiėmė iš stalčiaus dvi vaškines žvakes ir įstatė į žvakides. Paskui, nors buvo vasara ir šviesos dar visai užteko, jas uždegė. Tokius vidury dienos degančius žiburius galima kartais matyti namuose, kuriuose yra numirėlis.

Žanas Valžanas slinko nuo vieno baldo prie kito, kiekvienam žingsniui sutelkdamas visas jėgas, ir nuolatos turėdavo atsisėsti ir pailsėti. Tai nebuvo paprastas nuovargis, po kurio išeikvotos jėgos vėl sugrįžta; tai buvo paskutiniai judesiai; jame geso gyvybė, sekdama lašas po lašo nuo sunkiausių pastangų, kurios jau daugiau nebeatsinaujins.

Krėslas, kuriame Žanas Valžanas sunkiai susmuko, stovėjo prieš veidrodį, tokį fatališką jam ir tokį išganingą Marijui, – jame jis perskaitė atvirkščią Kozetės laišką, atsispaudusį jos biuvare. Žanas Valžanas pamatė veidrodyje save ir nepažino savęs. Jam buvo aštuoniasdešimt metų; o prieš Marijaus vedybas jam vos tegalėjai duoti penkiasdešimt; šie vieneri metai jį susendino trisdešimčia metų. Raukšlės jo kaktoje jau buvo nebe amžiaus žymė, bet paslaptingos mirties ženklas. Šiose vagose buvo justi jos nepermaldaujamų nagų pėdsakai. Jo skruostai buvo padribę, veido oda įgavusi žemės spalvos atspalvį, lūpų kampai nusmukę lyg kaukių, iškaltų senovės antkapiuose; akys žiūrėjo į tuštumą priekaištingu žvilgsniu; galėjai sakyti, jog tai kažkokia didi tragiška būtybė, neapsakomos gėlos prislėgta.

Žanas Valžanas buvo priėjęs tą būvį, tą paskutinį išsekimo laipsnį, kai širdgėla jau nebeieško išeities; ji lyg sustingsta; sieloje tarytum susidaro sutelktos nevilties gumulas.

Atėjo naktis. Žanas Valžanas sunkiai pristūmė prie židinio stalą ir seną krėslą, pasidėjo ant stalo rašalinę, plunksną ir popieriaus.

Po to jis apalpo. Vėl atgavęs sąmonę, pajuto troškulį. Buvo tiek nusilpęs, jog nebegalėjo pakelti puodelio vandens; vargais negalais jį prilenkė prie burnos ir nugėrė gurkšnį.

Paskui, nepakildamas iš krėslo, nes jau nebegalėjo pastovėti, jis pasisuko į lovą ir ėmė žiūrėti į juodus drabužėlius, į visus tuos jam brangius daiktelius.

Tokios kontempliacijos gali trukti ištisas valandas, kurios atrodo lyg minutės. Staiga jis krūptelėjo, pajuto, kad jį ima šaltis; tuomet, alkūnėmis atsirėmęs į stalą, apšviestą vyskupo žvakidžių, paėmė plunksną.

Plunksna ir rašalu seniai jau teko jam naudotis, ir plunksnos galiukas buvo sulinkęs, o rašalas išdžiūvęs, todėl Žanui Valžanui reikėjo atsikelti ir įlašinti į rašalinę kelis lašus vandens; iš karto jam nepavyko to padaryti, reikėjo sustoti ir atsisėsti du ar tris kartus, o rašyti teko atgalia plunksnos puse. Tarpais jis šluostėsi nuo kaktos prakaitą.

Jo ranka drebėjo. Labai iš lėto jis parašė keletą eilučių. Štai jos:

„Kozete, aš tave laiminu. Aš viską tau paaiškinsiu. Tavo vyras teisingai elgėsi, kai davė man suprasti, kad turiu pasišalinti; nors jo spėjimai truputį klaidingi, bet vis tiek jis buvo teisus. Jis puikus žmogus. Mylėk jį stipriai po mano mirties. Pone Ponmersi, visuomet mylėkit mano mylimą kūdikį. Kozete, šį laiškutį kas nors čia ras, ir štai ką aš noriu tau pasakyti, tu pamatysi visus skaičius, jei man pakaks jėgų juos prisiminti, klausyk atidžiai: tie pinigai iš tikrųjų tavo. Štai kas yra. Baltasis gagatas atvežamas iš Norvegijos, juodasis gagatas atvežamas iš Anglijos, juodojo stiklo gaminiai įvežami iš Vokietijos. Gagatas lengvesnis, vertingesnis, brangesnis. Prancūzijoje tiek pat galima daryti jo imitacijas, kaip ir Vokietijoje. Tam reikalingas nedidelis dviejų kvadratinių colių priekalėlis ir spiritinė lempa mastikai suminkštinti. Mastika buvo seniau daroma iš sakų bei suodžių ir kainavo keturi frankai svaras. Aš sugalvojau ją gaminti iš gumilako ir terpentino. Šitaip ji atsieina tik trisdešimt su ir yra daug geresnė. Segtukai daromi iš violetinio stiklo, kuris su ta mastika pritvirtinamas prie plono juodo metalinio įtvaro. Stiklas turi būti violetinis metaliniams papuošalams ir juodas – auksiniams. Ispanija jų daug perka. Ten labai mėgstamas gagatas..."

Čia jis sustojo, plunksna iškrito iš jo rankos, iš pačių jo esybės gelmių išsiveržė nevilties sklidina rauda. Nelaimingasis susiėmė rankomis galvą ir susimąstė.

– Ak! – sušuko jis mintyse (tai buvo gailus šauksmas, išgirstas tik vieno Dievo). – Viskas jau baigta. Aš jos daugiau nebepamatysiu. Ji tarytum šypsena nuskaidrino mano gyvenimą. Nužengsiu į amžiną tamsą, nė neišvydęs jos paskutinį kartą. Ak, kad nors minutėlę, nors akimirką dar galėčiau išgirsti jos balsą, paliesti jos drabužius, pažiūrėti į ją, į savo angelą, o paskui numirti! Mirti yra niekis, tik baisu mirti jos nepamačius. Ji man nusišypsotų, tartų kokį žodelį. Ar būtų kam dėl to skriauda? Bet ne, viskas jau baigta, amžinai! Esu vienų vienas. Dieve mano! Dieve mano! Nebepamatysiu jos daugiau.

Tuo momentu kažkas paklabeno į duris.

IV
JUODAS PURVAS, KURIAM PAVYKSTA TIK NUBALTINTI

Tą pačią dieną ar, geriau pasakius, tą patį vakarą, po to, kai Marijus, atsikėlęs nuo stalo, buvo beeinąs į savo kabinetą, ketindamas išstudijuoti kažkokią bylą, Baskas jam padavė laišką, sakydamas:

– Asmuo, kuris šitą laišką parašė, laukia prieškambaryje.

Kozetė, paėmusi už parankės senelį, vaikštinėjo po sodą.

Laiškas, kaip ir žmogus, gali būti nepatrauklios išvaizdos. Kai kurių laiškų šiurkštus popierius, negrabus sulenkimas atstumia iš pirmo žvilgsnio. Raštas, kurį atnešė Baskas, buvo kaip tik toks.

Marijus paėmė laišką. Popierius atsidavė tabaku. Niekas taip neatgaivina atminties kaip kvapas. Marijus pažino šį tabako kvapą. Jis pažvelgė į adresą ant voko ir perskaitė: „Ponui baronui Ponmersi. Nuosavi namai." Prisiminęs tabako kvapą, Marijus prisiminė ir rašyseną. Galėtum pasakyti, kad didelis nustebimas – tai lyg šviesos tvykstelėjimas. Tarytum žaibas nuplieskė Marijaus sąmonę.

Uoslė, šis slėpiningas atminties pagalbininkas, prikėlė jame ištisą pasaulį. Be jokios abejonės, čia tas pats popierius, tas pats jo sulenkimo būdas, tas pats išblukęs rašalas, ta pati pažįstama rašysena, bet svarbiausia – tas pats tabakas. Prieš Marijaus akis staiga iškilo Žondretų lindynė.

Taigi – keistas, aklas atsitiktinumas! – vienas iš dviejų pėdsakų, jo taip ilgai ieškotų, būtent tas, kuris atrodė galutinai pamestas ir kuriam surasti dar neseniai Marijus buvo padėjęs tiek pastangų, dabar pats atėjo pas jį!

Nekantriai atplėšęs laišką, jis perskaitė:

„Ponas barone!

Jeigu Augščiausiasis Dievas mane būtų apdovanojęs talentais, aš galėčiau būti baronas Tenaras, Instituto (mokslų akademijos) narys, bet aš ne baronas. Aš tik jo bendrapavardis ir būčiau laimingas, jeigu atsiminimas apie jį atkreiptų į manę augštą jūsų palankumą. Paslauga, kurią jūs malonėsite man suteikti, bus abipusiška. Aš žinau paslaptį, kuri liečia vieną individą. Šitas individas jums nėra svetimas. Šitą paslaptį aš laikau jūsų dispozicijoje, trokšdamas turėti garbės būti jums naudingas. Aš jum duosiu paprastą būdą išvyti iš jūsų garbingos šeimos tą individą, kuris pas jus ysibrovė be jokios teisės, nes pati ponia baronienė yra augštos kilmės. Dorybės šventovė neprivalo ilgiau giventi drauge su nusikaltimu, kitaip ji žus.

Laukiu prieškambaryje pono barono ysakymų.

Su pagarba."

Laiškas buvo pasirašytas „TENARAS".

Parašas nebuvo suklastotas. Jis tik buvo truputėlį pakeistas.

Beje, padrikas laiško autoriaus plepumas ir pati rašyba padėjo įspėti, kas tai per žmogus. Autorystė buvo neginčijama. Negalėjo būti jokių abejonių.

Marijus buvo giliai sujaudintas. Iš pradžių jis labai nustebo, paskui nudžiugo. Kad tik surastų dabar antrą ieškomą žmogų – tą, kuris išgelbėjo jį, Marijų, – ir jau nieko daugiau jis netrokštų!

Marijus išsitraukė vieną rašomojo stalo stalčių, iš ten išsiėmė kelis banknotus, juos įsidėjo į kišenę, užrakino stalčių ir paskambino. Baskas pravėrė duris.

– Pakvieskite, – tarė Marijus.

Baskas pranešė:

– Ponas Tenaras.

Įėjo žmogus.

Nauja staigmena Marijui. Vyriškis jam buvo visiškai nepažįstamas.

Tasai žmogus buvo jau senas, stora nosimi, į kaklaraištį įbestu smakru, žaliais akiniais po dvigubu žalios taftos snapeliu, lygiais, suglostytais plaukais, dengiančiais kaktą ligi pačių antakių, panašiai kaip Anglijos didikų vežėjų perukas. Jo plaukai buvo žilsvi. Nuo galvos iki kojų jis vilkėjo juodais, labai padėvėtais, bet švariais drabužiais; ištisa kirbinė brelokų, karančių iš liemenės kišenaitės, turėjo rodyti, kad ten esama laikrodėlio. Žmogus laikė rankoje seną skrybėlę. Jis buvo pakumpęs, ir juo žemiau nusilenkdavo, juo apvalesnė darėsi jo nugara.

Itin krito į akį, kad šio žmogaus surdutas, nors ir rūpestingai susagstytas, buvo pernelyg dukslus ir aiškiai ne jam siūtas.

Čia turime truputėlį nukrypti į šalį.

Tais laikais Paryžiuje, senoje tamsioje patalpoje Botreli gatvėje, netoli Arsenalo, gyveno išradingas žydas, kuris vertėsi tuo, jog bet kuriam pašlemėkui suteikdavo padoraus žmogaus išvaizdą. Nelabai ilgam laikui, žinoma, nes priešingu atveju tatai varžytų niekšą. Pakeitimas būdavo atliekamas čia pat ir greit, vienai ar dviem dienoms, už trisdešimt su dienai: tereikėjo sukčių aprengti drabužiu, kiek galima panašesniu į padoraus žmogaus apsivilkimą. Tasai drabužių nuomotojas buvo vadinamas Keitėju; jį taip praminė Paryžiaus gribišiai, ir kito jo vardo niekas nežinojo. Keitėjo garderobas buvo gana turtingas. Nuodėvos, kuriomis jisai aprengdavo žmones, buvo parinktos taip, jog galėjo patenkinti beveik kiekvieną skonį. Jo drabužinė atspindėjo įvairias profesijas ir socialines kategorijas; sandėlyje ant kiekvienos vinies kabojo padėvėta ir suglamžyta kuri nors visuomeninė padėtis. Čia teisėjo mantija, čia dvasininko sutana, čia bankininko surdutas, kamputyje – atsargos kariškio munduras, toliau – rašytojo kostiumas, dar toliau – valstybės pareigūno drabužiai. Tasai subjektas ėjo kostiumininko pareigas begalinėje dramoje, kurią vaidina Paryžiuje vagių pasaulis. Jo lindynė buvo kulisai, iš kurių išeidavo į sceną vagystė ir kuriuose slėpdavosi suktybė. Nudriskęs apgavikas, įėjęs į šią drabužinę, atskaitydavo trisdešimt su, išsirinkdavo pagal rolę, kurią ketino šiandien suvaidinti, atitinkamą apdarą, ir laiptais nulipdavo jau nebe vagis, o padorus žmogus. Kitą dieną skarmalai būdavo sąžiningai grąžinami Keitėjui, ir tas, visiškai pasitikėdamas vagimis, niekuomet nebūdavo apvagiamas. Tie drabužiai turėjo vieną nepatogumą: jie „blogai gulėjo“; pasiūti ne tiems, kurie jais apsivilkdavo, jie vieniems būdavo per ankšti, kitiems tabaluodavo, ir niekam

nebūdavo didumo kaip tik. Bet kuris šaldras, būdamas žemesnis ar aukštesnis už vidutinį ūgį, su Keitėjo drapanomis jausdavosi nesmagiai. Per daug stori ir per daug liesi žmonės čia nerasdavo sau tinkamo drabužio. Keitėjas buvo numatęs tik vidutinio ūgio ir vidutinės apimties žmones. Jis paėmė matą nuo pirmo pas jį užklydusio driskiaus, kuris nebuvo nei įkūnus, nei plonas, nei aukštas, nei žemas. Dėl to būtinai reikėdavo drabužius priderinti, ir kartais būdavo didelių sunkumų, su kuriais Keitėjo klientai susidorodavo kaip išmanydami. Nereikia būti išimtimi! Valstybės vyro apdaras, pavyzdžiui, juodas nuo galvos iki kojų, vadinasi, visiškai padorus, būtų buvęs per dukslus Pitui ir per ankštas Kastelsikalui. „Valstybės vyro“ kostiumas štai kaip buvo aprašytas Keitėjo kataloge (pateikiame tos vietos išrašą): „Juodas gelumbinis surdutas, juodos vilnonės kelnės, šilkinė liemenė, batai ir baltiniai.“ Paraštėje buvo užrašas: „Buvęs ambasadorius“ ir pastaba, kurią taip pat čia pateikiame: „Atskiroje kartoninėje dėžutėje rūpestingai suraitytas perukas, žali akiniai, brelokai ir du vamzdeliai iš paukščio plunksnų, ilgumo vieno colio, apsukti vata.“ Visa tai buvo skirta valstybės vyrui, buvusiam ambasadoriui. Šitas kostiumas, jei galima taip pasakyti, buvo gerokai „nuvarytas“: siūlės baltavo, ant vienos alkūnės matėsi lyg ir proplaiša; be to, surdutui priešakyje trūko sagos. Pastaroji yda buvo mažmožis, nes valstybės vyro ranka, kuriai dera būti užkištai už surduto krašto, trūkstamą sagą lengvai galėjo pridengti.

Jei Marijus būtų gavęs susipažinti su slaptomis Paryžiaus įstaigomis, tučtuojau būtų pamatęs, jog lankytojas, kurį ką tik įleido Baskas, vilki „valstybės vyro“ eilute, pasiskolinta iš Keitėjo kabyklos.

Marijaus nusivylimas, pamačius ne tą žmogų, kurio laukė, virto priešiškumu. Atidžiai nuo galvos iki kojų nužvelgęs lankytoją, kuris perdėtai žemai jam nusilenkė, Marijus trumpai paklausė:

– Ko jūs norėjote?

Žmogus atsakė su meilia grimasa, apie kurią šiokį tokį supratimą galėtų duoti maloni krokodilo šypsena:

– Man atrodo tiesiog neįmanoma, kad ligi šiol nebūčiau turėjęs garbės matyti poną baroną visuomenėje. Aš tikras, jog prieš keletą metų esu su jumis susitikęs ponios diukienės Bagrasjon namuose ir vikonto Dambrė, Prancūzijos pero, salone.

Apsimesti, jog pažįsti žmogų, kurio niekuomet nebuvai pažinęs, – labai mėgstama apgavikų taktika.

Marijus stengėsi atidžiai įsiklausyti į to žmogaus kalbą. Jis sekė jo tarseną ir mostus, ir jo nusivylimas didėjo: lankytojas šniokravo, jo balsas nė kiek nepanėšėjo į tą šaižų, ausį rėžiantį balsą, kurį tikėjosi išgirsti Marijus. Jis visiškai suglumo.

– Aš nepažįstu nei ponios Bagrasjon, nei pono Dambrė, – tarė jis. – Niekados savo gyvenime nesu buvęs nei pas vieną, nei pas antrą.

Atsakymas buvo šiurkštus, tačiau nepažįstamasis toliau kalbėjo tuo pačiu įtaikiu tonu:

– Jeigu taip, pone, tai aš būsiu jus matęs pas Šatobrianą! Aš artimai pažįstamas su Šatobrianu. Jis labai malonus žmogus. Kartais jis man sako: „Tenarai, bičiuli... ar neišmestume po stiklą?“

Marijaus veido išraiška darėsi vis rūstesnė.

– Niekuomet neturėjau garbės būti priimtas pas poną de Šatobrianą. Kalbėkime trumpiau. Ko jums reikia?

Į griežtą Marijaus toną svečias atsakė dar žemiau nusilenkdamas.

– Ponas barone, teikitės mane išklausyti. Amerikoje, netoli Panamos, yra sodžius, kuris vadinasi la Žuaja. Tą sodžių sudaro vienų vienas namas. Didelis kvadratinis trijų aukštų namas iš saulėje degtų plytų, kiekvienas kvadrato šonas yra penkių šimtų pėdų ilgio, kiekvienas sekantis aukštas – dvylika pėdų atitrauktas gilyn nuo žemesniojo aukšto, tad pakraščiais susidaro aikštelė, einanti aplinkui visą pastatą; namo centre – vidaus kiemas, kuriame laikomas maistas ir šaudmenys, langų nėra, tik šaudomosios angos, durų nėra – tik kopėčios; užlipti nuo žemės į pirmąją aikštelę – kopėčios, tas pats ir nuo pirmosios aikštelės į antrąją ir nuo antrosios į trečiąją; nusileisti į vidaus kiemą – kopėčios; durų kambariuose nėra, jas atstoja liukai; vietoj laiptų į kambarius – kopėčios; vakarais liukai uždaromi, kopėčios nuimamos, pro šaudomąsias angas iškišamos muškietos ir karabinai. Įeiti į vidų – niekaip neįmanoma; dieną tai namas, naktį – tvirtovė, aštuoni šimtai gyventojų – štai koks tas sodžius. Kam toks atsargumas? Todėl, kad tai pavojinga vieta: ten daugybė žmogėdrų. Tad kam ten važiuoti? Betgi tai nuostabus kraštas: tenai kasamas auksas.

– Ką jūs norite tuo pasakyti? – nutraukė jį Marijus, kurio nusivylimas virto nekantrumu.

– Štai ką, ponas barone. Aš – buvęs diplomatas, jaučiuosi gyvenimo išvargintas. Civilizacija man įkyrėjo iki gyvo kaulo. Noriu pagyventi tarp laukinių.

– Toliau?

– Ponas barone, pasaulį valdo egoizmas. Valstietė proletarė, padienė darbininkė atsisuks paspoksoti į važiuojantį pro šalį diližaną, valstietė savininkė, dirbanti savo pačios lauke, neatsisuks. Vargšo šuo loja turtuolį, turtuolio šuo loja vargšą. Kiekvienas už save. Nauda – štai žmonių tikslas. Auksas – štai magnetas.

– Toliau? Baikite.

– Aš norėčiau įsikurti la Žuajoje. Mūsų trejetas. Turiu žmoną ir dukrą, labai gražią merginą. Kelionė ilga ir brangi. Man reikia šiek tiek pinigų.

– O man kas darbo? – paklausė Marijus.

Vanagui būdingu judesiu nepažįstamasis ištiesė įtrauktą kaklą viršum kaklaraiščio ir atsakė su dar meilesne šypsena:

– Negi ponas baronas neskaitė mano laiško?

Jis pasakė beveik tiesą. Iš tikrųjų, laiško turinys tik truputį buvo palietęs Marijaus sąmonę. Jis ne tiek jį skaitė, kiek žiūrinėjo rašyseną. Jis beveik neatsiminė, apie ką ten buvo kalbama. Prieš akimirką jam dingtelėjo naujas spėjimas. Svečio žodžiuose jis pastebėjo vieną smulkmeną: „mano žmona ir mano dukra“. Marijus įsmeigė į nepažįstamąjį skvarbų žvilgsnį. Tardytojas negalėtų aštriau pažiūrėti. Jisai tą žmogų tarytum atsidėjęs sekė. Bet jam tiek tepasakė:

– Kalbėkite aiškiau.

Nepažįstamasis, įkišęs pirštus į liemenės kišenėles, pakėlė galvą, neatitiesdamas stuburo, ir, taip pat įsisiurbęs į Marijų žaliu akinių žvilgsniu, tarė:

– Gerai, ponas barone. Pasisakysiu aiškiai. Aš noriu jums parduoti vieną paslaptį.

– Paslaptį?

– Paslaptį.

– Ji susijusi su manimi?

– Šiek tiek.

– O kas tai per paslaptis?

Klausydamasis to žmogaus žodžių, Marijus dar akyliau žiūrėjo į jį.

– Įžangą pasakysiu dykai. Jūs susidomėsite – pamatysit.

– Kalbėkite.

– Ponas barone, jūsų namuose gyvena vagis ir galvažudys.

Marijus krūptelėjo.

– Mano namuose? Ne, – atsakė jis.

Nepažįstamasis, alkūne it šepečiu perbraukęs per skrybėlę, ramių ramiausiai kalbėjo toliau:

– Galvažudys ir vagis. Prašau įsidėmėti, ponas barone, kad aš čia kalbu ne apie senus, užmirštus praeities nusikaltimus, kurie gali būti išpirkti senatimi prieš įstatymą ir atgaila prieš Dievą. Aš kalbu apie faktus, visai neseniai įvykusius, apie faktus, ligi šiol teisingumui dar nežinomus. Prašom klausyti toliau. Tasai žmogus pelnė jūsų pasitikėjimą ir, pasinaudojęs svetima pavarde, beveik įsiskverbė į jūsų šeimą. Aš jums pasakysiu jo tikrąjį vardą. Ir pasakysiu dovanai.

– Klausau.

– Jis vadinasi Žanas Valžanas.

– Žinau.

– Pasakysiu jums, taip pat už dyką, kas jis yra.

– Sakykite.

– Jis buvęs katorgininkas.

– Žinau.

– Jūs tai žinote tik nuo tos akimirkos, kai aš turėjau garbės jums pranešti.

– Ne. Aš jau anksčiau žinojau.

Šaltas Marijaus tonas, dusyk pakartota replika „žinau“, rūstus jo atsakymų lakoniškumas sukėlė nepažįstamajam nebylų pyktį. Jis slapčiomis metė į Marijų siutingą žvilgsnį, bet tuojau pat jį užgesino. Kad ir koks žaibiškas buvo tas žvilgsnis, Marijus jį pagavo; tai toks žvilgsnis, kurio negalima nepažinti, jei nors kartą esi jį matęs. Tam tikra ugnis gali įsidegti vien tam tikrose sielose; ja įsiliepsnoja vyzdžiai, šie minties langeliai; už akinių nieko nepaslėpsi – pabandykite stiklu uždengti pragarą.

Nepažįstamasis atsakė šypsodamas:

– Nedrįstu prieštarauti ponui baronui. Šiaip ar taip, jums turi būti aišku, jog aš gerai informuotas. O tai, ką aš noriu dabar jums pranešti, žinoma tiktai man vienam. Tai dėl ponios baronienės turto. Čia – baisi paslaptis. Ji parduodama. Jūs – pirmasis, kuriam aš ją siūlau. Labai pigiai. Už dvidešimt tūkstančių frankų.

– Ta paslaptis man taip pat žinoma, kaip ir visos kitos, – atkirto Marijus.

Žmogėnas pajuto, jog reikia truputėlį numušti kainą.

– Ponas barone, duokite dešimt tūkstančių frankų, ir aš ją atskleisiu.

– Kartoju, kad jūs man nieko naujo negalite pranešti. Aš žinau, ką jūs norite pasakyti.

Žmogaus akyse vėl tvykstelėjo žaibas. Jis sušuko:

– Bet juk man reikia šiandien papietauti! Tai baisi paslaptis, aš jums sakau. Ponas barone, aš pasakysiu. Aš jau kalbu. Duokite man dvidešimt frankų.

Marijus įsmeigė į jį akis:

– Tą jūsų baisiąją paslaptį aš taip pat gerai žinau, kaip žinojau Žano Valžano vardą, kaip žinau ir jūsų paties pavardę.

– Mano pavardę?

– Taip.

– Tai nesunku, ponas barone. Aš turėjau garbės pasirašyti savo pavardę ir ją pasakyti. Aš esu Tenar...

– ...djė.

– Kaip?

– Tenardjė.

– Kas jis toks?

Pavojaus valandą dygliakiaulė pasišiaušia, vabalas skarabėjas apsimeta negyvas, senoji gvardija išsirikiuoja į karė; o šitas žmogus prapliupo juoktis.

Paskui jis sprigtu numušė dulkelę nuo savo surduto rankovės.

Marijus kalbėjo toliau:

– Jūs taip pat ir darbininkas Žondretas, komedijos aktorius Fabantu, poetas Žanflo, ispanas don Alvaresas ir pagaliau močiutė Balizar.

– Kokia močiutė?

– Ir jūs laikėte užeigą Monfermeilyje.

– Užeigą? Niekuomet.

– Aš jums sakau, kad jūs Tenardjė.

– Aš neigiu.

– Ir kad jūs niekšas. Šekite.

Ir Marijus, išsiėmęs iš kišenės banknotą, sviedė žmogėnui į veidą.

– Ačiū! Dovanokite! Penki šimtai frankų! Ponas barone!

Sukrėstas žmogėnas linkčiodamas pagriebė banknotą ir jį apžiūrėjo.

– Penki šimtai frankų! – suvapėjo jis apstulbęs. Ir sumikčiojo pusbalsiu: – Apvali sumelė!

– Na, gerai, – staiga sušuko jis. – Kalbėkime atvirai ir be ceremonijų.

Vikriai kaip beždžionė atmetęs savo plaukus atgal, nusiplėšęs akinius, išsitraukęs iš nosies ir tuojau pat kažkur nukišęs plunksnų stiegaras, apie kurias esame kalbėję, – skaitytojas su jomis susipažino ankstesniame šios knygos puslapyje, – tasai žmogus nusiėmė savo veidą, kaip būtų nusiėmęs kepurę.

Jo akys sublizgėjo, atsidengė nelygi, duobėta, gumbuota, šlykščių raukšlių išvagota kakta, nosis vėl pasidarė smaili kaip snapas; vėl pasirodė nuožmus, gudrus žmogaus grobuonies profilis.

– Ponas baronas labai įžvalgus, – tarė jis aiškiu, be jokio šniaukrojimo balsu. – Aš Tenardjė.

Ir atitiesė savo sulenktą nugarą.

Tenardjė – tai, žinoma, buvo jis – negalėjo atsigosti nuo apstulbimo; jis net būtų sumišęs, jei būtų sugebėjęs. Jis čia atėjo nustebinti, o buvo pats nustebintas. Už tą pažeminimą jam buvo sumokėta penki šimtai frankų, ir jis pagalvojęs juos priėmė, tačiau jo sutrikimas nuo to nesumažėjo.

Tą baroną Ponmersi jisai mato pirmą kartą savo gyvenime, o baronas Ponmersi jį pažino, net persirengusį, jį perprato iš panagių. Ir tas baronas ne tik viską žino apie Tenardjė, bet, atrodo, ir apie Žaną Valžaną. Kas gi tasai žmogus, beveik jaunuolis, toks rūstus ir toks dosnus, kuris žino ne tik žmonių vardus, bet ir pravardes ir vis dėlto atidaro jiems savo piniginę, kuris atskleidžia sukčių darbelius kaip teisėjas ir jiems užmoka lyg mulkis?

Tenardjė, kaip skaitytojas atsimena, niekuomet nebuvo Marijaus matęs, nors kartą gyveno kaimynystėje, – tai neretai atsitinka Paryžiuje; jis buvo neaiškiai girdėjęs savo dukteris minint kažkokį labai neturtingą jaunuolį, vardu Marijus, gyvenusį jų name. Jis buvo jam parašęs jau mums žinomą laišką, nors jo ir nepažino. Tenardjė mintyse negalėjo kilti jokio ryšio tarp Marijaus ir pono barono Ponmersi.

Dėl Ponmersi vardo, tai mes atsimename, kad Vaterlo kautynių lauke jis buvo nugirdęs tik du paskutinius jo skiemenis – „mersi", kuriems, kaip tuštiems padėkos žodžiams, jisai visuomet jautė pagrįstą panieką.

Šiaip ar taip, padedamas savo dukters Azelmos, kuri, jo įsakyta, sekė vasario 16 dienos jaunavedžius, ir pats šnipinėdamas, jis patyrė daug dalykų ir, pasilikdamas šešėlyje, sučiupo ne vieną paslaptingą siūlą. Būdamas apsukrus, Tenardjė atskleidė, arba, apibendrindamas atskirus faktus, paprasčiausiai įspėjo, kas yra tas žmogus, kurį jis kartą sutiko Didžiojoje kloakoje. Žinant žmogų, buvo lengva prisikasti prie jo vardo. Jis sužinojo, kad ponia baronienė Ponmersi ir yra Kozetė. Vis dėlto šiuo atveju jis nutarė veikti apdairiai. Kas yra Kozetė? Tikrai sakant, jis nė pats gerai to nežinojo. Suprantama, jis numanė, kad ji pavainikė, – Fantinos istorija jam visuomet atrodė įtartina. Tik kokia jam nauda apie tai šnekėti? Kad jam užmokėtų už tylėjimą? Tenardjė turėjo ar tarėsi turįs parduoti šį tą geresnio. Be to, iš viso ko sprendžiant, jeigu jis ateitų pas baroną Ponmersi ir be jokių įrodymų pareikštų: „Jūsų žmona – pavainikė", – tai tiek telaimėtų, kad ponios baronienės vyro batas nemaloniai paliestų jo, Tenardjė, užpakalį.

Tenardjė nuomone, pokalbis su Marijum dar nebuvo nė prasidėjęs. Tiesa, jam teko kiek atsitraukti, pakeisti strategiją, palikti vieną poziciją, perkelti frontą, betgi nieko esmingo dar nebuvo išduota, o penki šimtai frankų jau gulėjo kišenėje. Be to, jis dar nebuvo pasakęs paties svarbiausio ir visiškai neginčijamo fakto ir todėl jautėsi stiprus net prieš šį baroną Ponmersi, taip gerai informuotą ir taip gerai ginkluotą. Tenardjė prigimties žmonėms kiekvienas dialogas – kova. Kokią pasirinkti poziciją šiose kautynėse, kurios tuojau prasidės? Jis nežinojo, su kuo kalba, bet žinojo, apie ką kalba. Žaibo greitumu jis padarė šią vidinę savo jėgų apžiūrą ir, taręs: „Aš Tenardjė", – laukė.

Marijus susimąstė. Vadinasi, jis pagaliau surado Tenardjė. Žmogus, kurį jis taip troško sutikti, buvo pas jį. Taigi jis dabar gali išpildyti pulkininko Ponmersi priesaką. Jį žemino jausmas, kad didvyris turi būti dėkingas banditui ir kad vekselis, kurį jo tėvas iš gilumos kapo perdavė jam, Marijui, ligi šios dienos dar neapmokėtas. Marijaus pažiūra į Tenardjė buvo komplikuota ir prieštaringa, bet jis tvirtai žinojo, kad dabar atėjo metas atsilyginti

už tėvą, kuris turėjo nelaimę būti išgelbėtas tokio niekšo. Šiaip ar taip, Marijus buvo patenkintas. Pagaliau jis atpalaiduos pulkininko šešėlį nuo tokio negarbingo kreditoriaus; jis jautėsi taip, lyg trauktų iš skolų kalėjimo savo tėvo atminimą.

Be šitos pareigos, Marijus dar turėjo ir kitą: išsiaiškinti, jeigu pavyks, Kozetės turto šaltinį. Atrodė, jog dabar pasitaikė proga. Rasi Tenardjė šį tą žino. Gal ne pro šalį ištirti, kas slypi šito žmogaus sieloje. Nuo to Marijus ir pradėjo.

Tenardjė įsikišo „apvalią sumelę" į liemenės kišenėlę ir meiliai, beveik švelniai, žiūrėjo į Marijų.

Marijus nutraukė tylą:

– Tenardjė, aš jums pasakiau, kuo jūs vardu. O dėl paslapties, kurią jūs ruošėtės man atskleisti, tai, jeigu norite, aš jums pasakysiu ją. Aš taip pat turiu žinių. Jūs pamatysite, kad aš daugiau žinau negu jūs. Žanas Valžanas, kaip jūs sakėte, galvažudys ir vagis. Vagis dėl to, kad apiplėšė turtingą fabrikantą, poną Madleną, ir jį sužlugdė. Galvažudys dėl to, kad užmušė policijos agentą Žaverą.

– Aš nelabai suprantu, ponas barone, – tarė Tenardjė.

– Tuojau suprasite. Klausykite. Vienoje Pa de Kalė apygardoje apie 1822 metus gyveno žmogus, kuris kažkada buvo turėjęs nesutarimų su teisingumu, bet paskui, pasivadinęs ponu Madlenu, pasitaisė ir susigrąžino gerą vardą. Tasai žmogus tapo tikru teisuoliu. Įsteigęs pramonės įmonę, juodojo stiklo gaminių fabriką, jis pakėlė viso miesto gerovę. O dėl jo paties, tai jis irgi susidėjo turto, bet tai jau tarp kitko, tai, taip sakant, atsitiktinis dalykas. Jis buvo vargšų tėvas ir maitintojas. Statė ligonines, steigė mokyklas, lankydavo ligonius, duodavo merginoms kraitį, padėdavo našlėms, įsūnydavo našlaičius; jis tapo lyg to miesto globėju. Atsisakė Garbės legiono ordino; jis buvo paskirtas meru. Vienas atlikęs bausmę katorgininkas žinojo paslaptį, kad tasai žmogus kadaise buvo teismo nubaustas sunkiųjų darbų kalėjimu, įskundė jį ir, kai tas buvo areštuotas, pats nuvyko į Paryžių ir iš bankininko Lafito – aš tą faktą žinau iš banko kasininko – su padirbtu parašu išgavo daugiau kaip pusės milijono frankų sumą, priklausiusią ponui Madlenui. Katorgininkas, kuris apvogė poną Madleną, ir yra Žanas Valžanas. O dėl kito fakto, tai ir apie jį jūs man negalite pasakyti nieko naujo. Žanas Valžanas nužudė policijos agentą Žaverą; jisai jį nušovė iš pistoleto. Aš pats tenai buvau.

Tenardjė metė į Marijų džiūgaujantį žvilgsnį, kaip nugalėtas žmogus, kuris vėl laiko pergalę savo rankoje, per vieną akimirką atkariavęs visas prarastas pozicijas. Drauge jis tuojau pat įtaikiai nusišypsojo: žemesniajam dera likti romiam net ir laimėjus; todėl Tenardjė tiek tepasakė Marijui:

– Ponas barone, jūs einate klaidingu keliu.

Ir pabrėžė šį sakinį, reikšmingai žvangindamas savo brelokų kirbinę.

– Kaip, – sušuko Marijus. – Jūs tai ginčijate? Bet juk čia faktai.

– Čia fantazijos. Pasitikėjimas, kuriuo ponas baronas man suteikė garbę, įpareigoja mane jam tai pasakyti. Tiesa ir teisingumas turi būti pirmoje vietoje. Aš nemėgstu, kai žmonės kaltinami neteisingai. Ponas barone, Žanas Valžanas neapvogė pono Madleno, ir Žanas Valžanas nenužudė Žavero.

– Na, čia tai stipriai pasakyta! Kaipgi ne?

– Dėl dviejų priežasčių.

– Kokių priežasčių? Sakykite!

– Štai pirmoji: jis neapvogė pono Madleno, nes pats Žanas Valžanas ir yra ponas Madlenas.

– Ką jūs čia svaičiojate?

– O šit ir antroji: jis nenužudė Žavero, nes Žaverą nužudė pats Žaveras.

– Ką jūs norite pasakyti?

– Kad Žaveras nusižudė.

– Įrodykite! Įrodykite! – sušuko Marijus, be galo susijaudinęs.

Tenardjė, skanduodamas savo frazę lyg senovinį aleksandriną, kalbėjo toliau:

– Policijos – agentas – Žaveras – buvo rastas – prigėręs – po luotu – prie Banko – tilto.

– Bet jūs įrodykite!

Tenardjė iš šoninės kišenės išsitraukė didelį pilko popieriaus voką, matyt, pridėtą įvairaus didumo lapų.

– Štai mano dokumentai, – pareiškė jis ramiai.

Ir pridūrė:

– Ponas barone, jūsų labui aš pasistengiau viską nuodugniai sužinoti apie Žaną Valžaną. Aš tvirtinu, kad Žanas Valžanas ir Madlenas – tas pats žmogus, ir tvirtinu, kad Žavero niekas nenužudė, o tik pats Žaveras, o jeigu aš tvirtinu, vadinasi, turiu įrodymų. Ir ne ranka rašytų įrodymų, nes raštas neįkvepia pasitikėjimo, raštas gali būti padirbtas norimam tikslui, – mano įrodymai spausdinti.

Sulig tais žodžiais Tenardjė iš voko ištraukė du senų laikraščių numerius, pageltusius, išblankusius ir prisigėrusius tabako kvapo. Vienas iš tų laikraščių, visiškai sudriskęs per sulenkimus ir suiręs kvadratinėmis skiautėmis, atrodė daug senesnis už antrą.

– Du faktai, du įrodymai, – tarė Tenardjė.

Ir išskleidęs padavė Marijui abudu laikraščius.

Skaitytojui tie laikraščiai žinomi. Vienas, senesnis, 1823 m. liepos 25 d. „Baltosios vėliavos“ numeris, kurio tekstą galima perskaityti šio romano antrojo tomo 81 puslapyje, įrodė pono Madleno ir Žano Valžano tapatybę. Antrasis, 1832 m. birželio 15 d. „Monitero“ numeris, pranešė apie Žavero savižudybę, pridurdamas, jog, kaip matyti iš žodinio raporto, kurį Žaveras davė prefektui, tasai policijos inspektorius buvo paimtas į nelaisvę Šanvreri gatvės barikadoje ir nuo mirties išsigelbėjus tik dėka vieno kilniaširdžio sukilėlio, kuris, nutaikęs į jį iš pistoleto, užuot paleidęs jam kulką į kaktą, iššovė į orą.

Marijus perskaitė. Prieš jį buvo tikros, neginčijamos datos, nesugriaunami įrodymai, nes juk tiedu laikraščiai negalėjo būti tyčia atspausdinti Tenardjė pasakoms patvirtinti; žinutė, paskelbta „Monitere“, buvo oficialus policijos prefektūros pranešimas. Marijus negalėjo abejoti. Kasininko žinios pasirodė netikros, o jis pats buvo suklaidintas. Žano Valžano paveikslas, staiga išaugęs, tarytum iškilo iš rūko. Marijus negalėjo susilaikyti džiaugsmingai nesušukęs:

– Bet jeigu taip, tai tas nelaimingasis – nuostabus žmogus! Vadinasi, tas visas turtas tikrai priklauso jam! Vadinasi, Madlenas buvo to viso krašto apvaizda! Vadinasi, Žanas Valžanas – Žavero išgelbėtojas! Didvyris! Šventasis!

– Jis ne šventasis ir ne didvyris, – tarė Tenardjė. – Jis galvažudys ir vagis.

Ir pridūrė tokiu tonu, kokiu kalba žmogus, pradedąs jausti savo autoritetą:

– Nesijaudinkime!

„Vagis, galvažudys“ – Marijus vėl išgirdo žodžius, kuriuos jau laikė negrįžtamai išnykusius; jį tarsi kas būtų lediniu vandeniu apipylęs.

– Vėl! – sušuko jis.

– Taigi! – atsakė Tenardjė. – Žanas Valžanas neapvogė Madleno, tačiau jis vagis. Jisai nenužudė Žavero, tačiau jis žudikas.

– Jūs kalbate apie tą niekingą vagystę, padarytą prieš keturiasdešimt metų ir atpirktą, kaip matyti iš tų jūsų laikraščių, visu gyvenimu, pilnu atgailos, pasiaukojimo ir dorybių?

– Aš kalbu apie galvažudystę ir vagystę, ponas barone. Ir, kartoju, kalbu apie nesenus faktus. Tai, ką aš noriu jums atskleisti, ničniekam dar nežinoma. Tai niekur nepaskelbta. Ir galbūt jūs čia sužinosite, iš kur kilę tie turtai, kuriuos Žanas Valžanas taip vikriai pakišo poniai baronienei. Sakau, vikriai, nes pateikti tokią dovaną, įsigauti per ją į garbingą šeimą, naudotis jos gerove, slepiant savo nusikaltimą, džiaugtis vagystės vaisiais, palaidoti savo vardą ir įsigyti gimines – šiaip ar taip, čia nekvailai sugalvota.

– Aš galėčiau jus čia pertraukti, – pastebėjo Marijus, – bet kalbėkite toliau.

– Ponas barone, aš jums išdėsiu viską, o dėl atlyginimo, tai pasikliauju pono barono didžiadvasiškumu. Toji paslaptis verta aukso. Jūs man pasakysite: „Kodėl tu nesikreipei į Žaną Valžaną?“ Dėl labai paprastos priežasties: žinau, kad jis atsisakė visko, atsisakė jūsų naudai, ir man atrodo, kad tai gudri kombinacija; bet dabar jis neturi nė skatiko, jis man išverstų savo tuščias kišenes. Kadangi aš reikalingas pinigų kelionei į la Žuają, tai man naudingiau kreiptis į poną baroną: jūs turite viską, o jis nieko neturi. Aš truputį pavargau, leiskite man atsisėsti.

Marijus atsisėdo pats ir davė jam ženklą sėstis.

Tenardjė prisėdo ant minkštos kėdės, pasiėmė abudu laikraščius, vėl susikišo juos į voką ir, dunkčiodamas pirštu į „Baltąją vėliavą“, sumurmėjo: „Daug turėjau bėdos, kol viską sumedžiojau.“ Paskui, užsimetęs koją ant kojos ir atsilošęs į kėdės atkaltę, – poza, būdinga žmonėms, kurie visiškai pasitiki savimi, – oriai pradėjo, pabrėždamas atskirus žodžius:

– Ponas barone, 1832 metų birželio šeštą, maždaug prieš metus, tą pačią dieną, kai vyko maištas, vienas žmogus buvo Paryžiaus didžiojoje kloakoje, ten, kur ji išeina į Seną, tarp Invalidų tilto ir Jenos tilto.

Marijus staiga pritraukė savo kėdę prie Tenardjė kėdės. Tenardjė šį judesį pastebėjo ir kalbėjo toliau, iš lėto, kaip oratorius, kuris laiko pagavęs savo klausytojų dėmesį ir jaučia, kaip nuo jo žodžių virpa priešininko širdis:

– Tasai žmogus dėl tam tikrų, tačiau su politika nieko bendra neturinčių priežasčių priverstas slapstytis, savo buveine buvo pasirinkęs kloaką ir turėjo jos raktą. Kartoju, tatai įvyko birželio 6 dieną, maždaug apie aštuntą valandą vakaro. Tasai žmogus išgirdo kanale kažkokius garsus. Labai nustebęs, jis prisispaudė prie sienos ir įsiklausė. Tai buvo žingsnių aidas; kažkas slinko tamsoje, kažkas žengė į jo pusę. Keistas dalykas, kloakoje, be jo, buvo dar kažkas. Kanalo angos grotinės durys buvo netoli. Silpna šviesa, kuri pro jas skverbėsi, jam leido pažinti atvykėlį ir pamatyti, kad tasai kažką nešasi ant nugaros. Jis ėjo susilenkęs.

Tasai, kuris ėjo susilenkęs, buvo pabėgęs katorgininkas, o tai, ką jis nešė ant savo pečių, buvo lavonas. Žudikas, pagautas nusikaltimo vietoje, – aiškiau negali būti. O dėl apiplėšimo, tai jau savaime aišku. Už dyką žmogaus niekas nežudo. Katorgininkas ketino įmesti lavoną į upę. Štai kas verta pažymėti: prieš pasiekdamas kanalo angos grotas, šis katorgininkas, perėjęs visą kloaką, savo kelyje negalėjo išvengti baisios įgriuvos, kurioje, rodosi, būtų galėjęs palikti lavoną. Rytojaus dieną kanalo darbininkai, atėję užtaisyti įgriuvos, ten būtų užtikę užmuštą žmogų, o žudikui tai buvo neparanku. Jis pasiryžo veikiau su savo sunkia našta perbristi klampynę, nors tai padaryti jis tikriausiai galėjo tik nežmoniškomis pastangomis – labiau rizikuoti savo gyvybe neįmanoma; nesuprantu, kaip jis gyvas iš ten išsikapstė.

Marijaus kėdė dar priartėjo. Tenardjė tuo pasinaudojo ir giliai atsikvėpė. Paskui kalbėjo toliau:

– Ponas barone, kloaka – ne Marso laukas. Ten visko maža, net vietos. Jeigu du žmonės tenai patenka, jie neišvengiamai turi susitikti. Taip ir įvyko. Tos vietos senbuvis ir praeivis, dideliam abiejų apgailestavimui, turėjo susidurti. Praeivis tarė senbuviui: „Tu matai, ką aš turiu ant nugaros, man reikia iš čia išeiti; tu turi raktą, duok man jį.“ Tasai katorgininkas – baisiai stiprus vyras. Apie atsisakymą negalėjo būti nė kalbos. Vis dėlto rakto savininkas pradėjo derėtis – jau vien tam, kad laimėtų laiko. Jis apžiūrėjo tą negyvėlį, bet tik tiek galėjo nustatyti, jog tai žmogus jaunas, gerai apsirengęs, iš pažiūros turtingas ir visas kruvinas. Besikalbant senbuvis prisitaikė ir, žudiko nepastebėtas, iš užpakalio nuplėšė užmuštajam skiautelę švarko. Daiktinis kaltės įrodymas, žinote, yra būdas pėdsakams surasti ir priversti nusikaltėlį prisipažinti. Šį gelumbės gabalėlį senbuvis įsikišo į kišenę. Paskui atrakino grotines angos duris, išleido tą žmogų su jo kroviniu ant nugaros, vėl užrakino grotas ir paspruko pats, visai neketindamas veltis į tą istoriją ir ypač nenorėdamas būti liudytoju, kai galvažudys mes nužudytąjį į upę. Jūs dabar suprantate. Tasai, kuris nešė lavoną, buvo Žanas Valžanas; tasai, kuris turėjo raktą, šiuo momentu kalbasi su jumis; o švarko skiautelė...

Neužbaigęs sakinio, Tenardjė išsiėmė iš kišenės nelygiai išplėštą juodos gelumbės skutą su tamsiomis dėmėmis ir jį iškėlė prieš savo akis, laikydamas rankų nykščiais ir smiliais.

Įsmeigęs akis į tą juodos gelumbės skiautelę, sunkiai gaudydamas kvapą, visas išblyškęs, Marijus atsistojo ir, netardamas nė žodžio, nenuleisdamas akių nuo skuduro, atbulas traukėsi prie sienos; atgalia dešiniąja ranka jis grabinėjo sieną prie židinio, čiuopdamas raktą sieninės spintos užrakto skylutėje. Jis surado raktą, atidarė spintą ir neapsigręžęs įkišo ten ranką, neatitraukdamas sutrikusio žvilgsnio nuo skuduro, kurį ištiestomis rankomis laikė Tenardjė.

Tuo metu šis kalbėjo toliau:

– Ponas barone, aš turiu pakankamą pagrindą manyti, kad nužudytasis jaunas žmogus buvo turtingas svetimšalis, turėjęs prie savęs didžiulę sumą pinigų, kurį Žanas Valžanas įviliojo į spąstus.

– Tas jaunas žmogus buvau aš, o štai ir švarkas! – sušuko Marijus ir sviedė ant grindų seną, juodą, visą kruviną švarką.

Paskui, ištraukęs iš Tenardjė rankų skiautę, pasilenkė ir prie suplėšyto švarko skverno pridėjo tą gelumbės sklypelį. Išplėštasis gabalas visiškai atitiko tą vietą, ir skvernui dabar nieko netrūko.

Tenardjė iš apstulbimo neteko žado. Jis tik suspėjo pagalvoti: „Dabar tai įkliuvau!“

Marijus atsitiesė, visas drebėdamas, nusiminęs ir pradžiugęs.

Jis pasirausė kišenėje, įsiutęs žengė prie Tenardjė, prikišo jam prie pat veido kumštį, kuriame buvo sugniaužti penkių šimtų ir tūkstančio frankų banknotai:

– Jūs niekšas! Jūs melagis, šmeižikas, piktadarys! Jūs atėjote žmogaus apkaltinti, o jį išteisinote; norėjote jį pražudyti, o jį tik išaukštinote. Tai jūs vagis. Tai jūs galvažudys! Aš jus mačiau, Tenardjė-Žondretai, toje lindynėje Opitalio bulvare. Aš žinau apie jus pakankamai, kad jūs būtumėt nusiųstas į katorgą ir net dar toliau, jei tik panorėčiau. Šekit, štai jums tūkstantis frankų, šunsnuki!

Ir jis metė Tenardjė tūkstančio frankų bilietą.

– A, Žondretai-Tenardjė, niekšingas sukčiau! Tegu tai bus jums pamoka, nevidone, svetimų paslapčių pardavėjau, slėpinių pirkly, patamsių knisėjau! Imkite šituos penkis šimtus frankų ir nešdinkitės! Tik Vaterlo Jus saugo.

– Vaterlo? – suniurzgė Tenardjė, brukdamasis į kišenes penkšimtinę ir tūkstantinę.

– Taip, bandite! Jūs ten išgelbėjote gyvybę vienam pulkininkui.

– Generolui, – pataisė Tenardjė, iškeldamas galvą.

– Pulkininkui! – įsidegęs perkirto Marijus. – Už generolą neduočiau jums nė skatiko. Ir jūs dar išdrįsote čia ateiti ir kitus šmeižti! Aš jums sakau, kad nėra tokio nusikaltimo, kurio jūs nesate padaręs. Išvažiuokite! Išnykite man iš akių! Ir būkite laimingas – štai visa, ko aš jums linkiu. A, išgama! Šekit dar tris tūkstančius frankų. Pasiimkit! Bet jau rytoj išsidanginkite į Ameriką su savo dukteria, nes jūsų žmona jau mirusi, baisingas melagi! Aš žiūrėsiu, kad jūs išvažiuotumėt, bandite, ir prieš išvažiuojant dar jums atskaitysiu dvidešimt tūkstančių frankų. Išsidanginkit iš čia, tegu jus kitur pakaria!

– Ponas barone, – atsakė Tenardjė, lenkdamasis iki žemės, – amžinai būsiu jums dėkingas.

Ir Tenardjė išėjo, ničnieko nesuvokdamas, apstulbintas ir sužavėtas saldžios aukso naštos, prislėgusios jį, ir netikėtos audros, banko bilietais prapliupusios ant jo galvos.

Tiesa, jis buvo lyg žaibo partrenktas, bet drauge ir patenkintas; jam būtų buvę labai apmaudu, jeigu nuo tokios perkūnijos jį būtų apsaugojęs žaibolaidis.

Čia ir užbaigsime to žmogaus istoriją. Praėjus dviem dienoms po įvykių, kuriuos mes ką tik papasakojome, Tenardjė, Marijaus padedamas, svetima pavarde išplaukė į Ameriką drauge su dukterimi Azelma, turėdamas kišenėje dvidešimties tūkstančių frankų įsakytinį vekselį, adresuotą bankui Niujorke. Moralinis šio nevykėlio buržua Tenardjė žemumas buvo nepataisomas; Amerikoje jis pasiliko toks pat, koks buvo Europoje. Kartais pakanka piktam žmogui tik prisiliesti prie gero darbo, ir tas geras darbas žlunga, gėris pavirsta blogiu. Su Marijaus pinigais Tenardjė pasidarė negrų pirkliu.

Nespėjus dar Tenardjė išeiti iš namų, Marijus išbėgo į sodą, kur vaikštinėjo Kozetė.

– Kozete! Kozete! – šaukė jis. – Eik šen! Greičiau! Važiuojam! Baskai, fiakrą! Eik šen, Kozete! Ak Dieve mano! Juk tai jis man išgelbėjo gyvybę! Negaiškime nė minutės! Užsimesk šaliką.

Kozetė pagalvojo, kad Marijus išėjo iš proto, bet pakluso.

Marijus duste duso, spaudė rankas prie širdies, lyg norėdamas sulaikyti jos plakimą. Jis vaikščiojo dideliais žingsniais į vieną ir kitą pusę, sustojęs apkabindavo Kozetę ir sakydavo jai:

– Ak, Kozete! Koks aš niekingas!

Marijus visai neteko galvos. Šitas Žanas Valžanas, kaip jam dabar ėmė rodytis, turi būti iškilni, antgamtiška būtybė. Prieš jo akis iškilo negirdėta dorybė, tauri bei romi ir nusižeminusi savo didingume. Katorgininkas virto šventuoju. Šis stebuklingas atsimainymas Marijų apakino. Jis kaip reikiant nesuvokė, ką mato, tik žinojo, kad tai didu.

Po valandėlės fiakras jau stovėjo prie durų.

Marijus padėjo įsėsti Kozetei ir greitai įšoko pats.

– Vežike, – tarė jis, – Ginkluoto Žmogaus gatvė, numeris septintas.

Fiakras nuvažiavo.

– O, kokia laimė! – sušuko Kozetė. – Ginkluoto Žmogaus gatvė! Aš nedrįsdavau tau apie ją užsiminti. Mes važiuojame pas poną Žaną!

– Pas tavo tėvą, Kozete! Jis tikras tavo tėvas, labiau negu bet kada. Kozete, aš pradedu viską suprasti. Tu sakei, kad taip ir negavai to laiško, kurį aš tau buvau pasiuntęs per Gavrošą. Laiškas, turbūt, pakliuvo į jo rankas, Kozete, ir jis atėjo į barikadą manęs gelbėti. O kadangi jo pašaukimas – būti angelu sargu, tai ta proga jis gelbėjo ir kitus; jis išgelbėjo Žaverą. Jis ištraukė mane iš tos prarajos, kad atiduotų tau. Jis išnešė mane ant savo nugaros tuo siaubingu požeminiu kanalu. Ak, koks aš nedėkingas, koks niekšas! Kozete, iš pradžių jis buvo tavo Apvaizda, o paskui – mano. Įsivaizduok, juk ten, kloakoje, buvo baisi klampynė, kurioje jis galėjo šimtą kartų prigerti; girdi, Kozete, prigerti purve! Ir jis mane išnešė per ją! Aš buvau be sąmonės, nieko nemačiau ir negirdėjau, nieko nežinojau, kas dėjosi su manimi. Mes jį tuoj pat paimsime ir išsivešime, ir jis, nori ar nenori, daugiau niekad nuo mūsų nebesiskirs. Kad tik būtų namie! Kad tik jį rastume! Aš melsiuosi už jį visą gyvenimą. Taip, Kozete, kitaip negalėjo būti. Gavrošas bus įteikęs mano laišką jam. Dabar viskas aišku. Tu supranti?

Kozetė nieko nesuprato.

– Tavo tiesa, – tarė ji.

Fiakras tuo metu riedėjo toliau.

NAKTIS, ANAPUS KURIOS BRĖKŠTA DIENA

Išgirdęs beldžiant į duris, Žanas Valžanas atsigręžė.

– Prašau, – tarė jis silpnu balsu.

Durys atsidarė. Pasirodė Kozetė ir Marijus.

Kozetė šoko į kambarį.

Marijus pasiliko ant slenksčio ir stovėjo, atsišliejęs durų staktos.

– Kozete! – ištarė Žanas Valžanas ir, ištiesęs į ją drebančias rankas, pasikėlė savo krėsle, sutrikęs, mirtinai išblyškęs, kraupiu veidu, su begalinio džiaugsmo išraiška akyse.

Kozetė, dusdama iš susijaudinimo, krito Žanui Valžanui ant krūtinės.

– Tėtuši! – tarė ji.

Žanas Valžanas apstulbęs vapėjo:

– Kozete! Ji! Jūs, ponia! Tai tu! O, viešpatie!

Ir, Kozetės glėbesčiuojamas, sušuko:

– Tai tu! Tu čia! Vadinasi, tu man atleidi!

Marijus, merkdamas akis, kad iš jų nepradėtų srūti ašaros, žengė vieną žingsnį ir pro konvulsiškai suspaustas lūpas pralemeno, vos sulaikydamas besiveržiančią raudą:

– Tėve!

– Ir jūs, jūs taip pat man atleidžiate? – tarė Žanas Valžanas.

Marijus negalėjo ištarti nė žodžio, ir Žanas Valžanas pridūrė:

– Ačiū.

Kozetė nuplėšė nuo savęs šaliką ir numetė ant lovos skrybėlaitę.

– Jie man tik kliudo.

Ir, atsisėdusi senukui ant kelių, ji žavingu judesiu atmetė atgal žilus jo plaukus ir pabučiavo į kaktą.

Žanas Valžanas, visiškai sumišęs, nesipriešino.

Labai menkai tesuprasdama, kas čia vyksta, Kozetė dvigubai karščiau ėmė glamonėti senuką, lyg būtų norėjusi atlyginti Marijaus skolą.

Žanas Valžanas šnibždėjo:

– Koks žmogus kvailas! Juk aš maniau, kad jos daugiau nebepamatysiu. Įsivaizduokite, pone Ponmersi, kad tuo momentu, kai jūs įėjote, aš sakiau sau: „Viskas baigta. Štai jos vaikiška suknytė, o aš, nelaimingasis, daugiau nebepamatysiu Kozetės.“ Aš taip kalbėjau tuo metu, kai jūs lipote laiptais. Na, ar ne kvailys aš buvau! Matai, koks žmogus gali būti aklas. Ir tai dėl to, kad pamiršti Dievo gailestingumą. O gailestingasis Dievas sako: „Tu įsivaizduoji, kad visi tave apleido, paikše! Ne, to nebus. Aš žinau, kad šitam vargšui žmogeliui reikalingas angelas.“ Ir angelas pasirodo. Ir išvysti savo Kozetę, ir pamatai savo mažąją Kozetę! O, koks aš buvau nelaimingas!

Valandėlę jis patylėjo, nebegalėdamas kalbėti, paskui vėl prabilo:

– Man iš tikrųjų protarpiais reikėjo matyti Kozetę, nors trumpą akimirksnį. Širdžiai, matote, irgi reikalingas kaulas, kurį ji galėtų graužinėti. Kartu aš jaučiau, kad esu nereikalingas. Aš įtikinėjau save: „Tu jiems tik kliudai, tūnok savo kampe, tu neturi teisės nuolat jiems lįsti į akis.“ Ak, ačiū Dievui, aš vėl ją matau! Ar tu žinai, Kozete, koks gražus tavo vyras? Ak, kokia graži, kaip dailiai išsiuvinėta tavo apykaklaitė – ji tau labai tinka. Aš mėgstu tokį raštą. Apykaklaitę tau išrinko tavo vyras, tiesa? Bet tau reikėtų kašmyrinio šaliko. Ponas Ponmersi, leiskite man sakyti jai „tu“. Jau nebeilgai.

O Kozetė jį barė:

– Koks jūs negeras, kad šitaip mus pametėte! Kurgi jūs buvote išvykęs! Kodėl taip ilgai? Anksčiau išvažiuodavote ne daugiau kaip trims keturioms dienoms. Siuntinėjau pas jus Nikoletę, o ji visuomet man pranešdavo: „Jo nėra.“ Kada jūs grįžote? Kodėl mums apie tai nepranešėte? O žinote, juk jūs labai pasikeitęs. Kaip jums ne gėda, tėtuši! Jūs sirgote, o mes nieko nežinojome! Žiūrėk, Marijau, pačiupinėk jo ranką, kokia ji šalta!

– Ir jūs čia! Ponas Ponmersi, tai jūs man atleidžiate? – vėl paklausė Žanas Valžanas.

Išgirdus šituos žodžius, kuriuos Žanas Valžanas ištarė jau antrą kartą, visa, kas buvo susitvenkę Marijaus širdyje, prasiveržė, ir jis sušuko:

– Girdi, Kozete? Jis vėl kalba tą patį, vis prašo mane atleidimo. O žinai, Kozete, ką jis man padarė? Jis man išgelbėjo gyvybę. Dar daugiau: atidavė man tave. O mane išgelbėjęs ir tave man atidavęs, Kozete, ką jis padarė su pačiu savimi? Jis pasiaukojo. Štai koks jis žmogus. Ir man, nedėkingajam, man, užuomaršai, man, beširdžiui, man, nusikaltusiam, sako: „Ačiū." Kozete, aš visą savo gyvenimą turėčiau išklūpoti prie šito žmogaus kojų, ir tai dar būtų maža. Barikada, požeminis kanalas, pragaras, kloaka – jisai per viską perėjo dėl manęs, dėl tavęs, Kozete! Jis išnešė mane pro tūkstantį mirčių, saugodamas nuo jų savo paties krūtine! Visa, ką pasaulyje galime pavadinti drąsa, dorybe, didvyriškumu, šventumu, – viskas yra jame! Kozete, jis – angelas!

– Tss! Tss! – sukuždėjo Žanas Valžanas. – Kam visa tai kalbėti?

– Na, o jūs! – sušuko Marijus piktai ir kartu pagarbiai, – kodėl jūs pats nieko apie tai nesakėte? Jūs taip pat kaltas. Jūs išgelbėjate žmogui gyvybę ir nuo jo tai nuslepiate! Maža to, jūs, neva prisipažindamas, pats save šmeižiate. Tai baisu.

– Aš sakiau tiesą, – atsakė Žanas Valžanas.

– Ne, – atkirto Marijus, – tiesa yra tiesa iki galo, o jūs visko nepasakėte. Jūs buvote ponas Madlenas, kodėl to nepasakėte? Jūs išgelbėjote Žaverą, kodėl to nepasakėte? Man jūs išgelbėjote gyvybę, kodėl to nepasakėte?

– Dėl to, kad galvojau lygiai taip, kaip jūs. Man atrodė, kad jūs teisus. Aš turėjau pasišalinti. Jeigu jūs būtumėte žinojęs apie tą požeminį kanalą, jūs būtumėte privertęs mane pasilikti jūsų namuose. Vadinasi, aš turėjau tylėti. Jei būčiau pasakęs, visi būtų jautęsi suvaržyti.

– Kas visi? Kieno suvaržyti? – pasipiktino Marijus. – Negi jūs manote, kad čia pasiliksite? Mes jus išsivežame. O, Dieve mano! Baisu ir pagalvoti, kad visa tai aš tik atsitiktinai sužinojau! Mes jus išsivežame. Jūs – neatskiriama mūsų pačių dalis. Jūs esate jos tėvas, o taip pat ir mano. Nė vienos dienos jūs nepasiliksite šiuose bjauriuose namuose. Nė negalvokite, kad dar rytoj jūs čia būsite.

– Rytoj, – tarė Žanas Valžanas, – aš čia nebebūsiu, bet nebūsiu nė pas jus.

– Ką jūs norite pasakyti? – paklausė Marijus. – Oi ne, mes niekur neleisime jums išvažiuoti. Jūs daugiau mūsų nebepaliksite. Jūs priklausote mums. Mes jūsų nebepaleisime.

– Šį kartą jau mes nebejuokaujame, – pridūrė Kozetė – Apačioje mūsų laukia karieta. Aš jus pagrobiu. O jeigu reikės, pavartosiu jėgą.

Ir juokdamasi ji apsimetė norinti pakelti senuką ant rankų.

– Jūsų kambarys vis dar laukia jūsų, – kalbėjo ji toliau. – Kad jūs žinotumėte, kaip dabar gražu sode! Azalijos taip puikiai žydi. Alėjos išbarstytos upės smėliu, o tame smėlyje – daug violetinių kiaukutėlių. Jūs paragausite mano braškių. Aš pati jas laistau. Ir kad daugiau nebūtų nei „ponios", nei „pono Žano" – mes gyvename respublikoje, ir visi sako viens kitam „tu", ar ne, Marijau? Programa visai pasikeitusi. Kad jūs, tėtuši, žinotumėte, kokią aš turėjau širdgėlą! Sienos plyšyje buvo susikrovusi lizdą raudongurklė, o bjauri katė man ėmė ją ir suėdė. Vargšė mano gražioji raudongurklė! Ji iškišdavo galvutę pro savo langelį ir žiūrėdavo į mane. Aš taip jos verkiau. Būčiau užmušusi tą katę! Bet dabar nie-

kas nebeverkia. Visi juokiasi, visi laimingi. Jūs važiuosite su mumis. Kaip bus patenkintas senelis! Jūs turėsite sode savo lysvelę, įdirbsite ją, ir tada pažiūrėsime, ar jūsų braškės bus tokios pat skanios kaip mano. Aš pasižadu daryti visa, ką tik jūs norėsite, bet ir jūs turėsite manęs klausyti.

Žanas Valžanas klausėsi Kozetės ir nesuprato. Jis veikiau klausėsi jos balso muzikos, negu stengėsi suvokti jos žodžius; stambi ašara – paslaptingas sielos perlas – tvenkėsi palengva jo akies kamputyje. Jis sušnabždėjo:

– Štai ir įrodymas, kad Dievas gailestingas: ji atėjo pas mane.

– Tėtuši! – tarė Kozetė.

Žanas Valžanas kalbėjo toliau:

– Taip, iš tikrųjų būtų puiku gyventi kartu. Medžiuose ten daugybė paukštelių. Aš vaikščiočiau su Kozete. Taip malonu būti tarp gyvųjų, sveikintis vienam su kitu, šaukti vienam kitą sode, būti kartu nuo pat ryto. Kiekvienas dirbtume savo sklypelį sode. Ji mane vaišintų savo braškėmis, aš jai priskinčiau savo rožių. Būtų žavinga. Bet...

Jis stabtelėjo ir tyliai pasakė:

– Kaip gaila.

Ašara nenuriedėjo, Žanas Valžanas sulaikė ją ir nusišypsojo.

Kozetė suspaudė senuko rankas savo rankomis:

– Dieve mano! – sušuko ji. – Jūsų rankos liko dar šaltesnės. Jūs nesveikas? Nejaugi jūs sergate?

– Aš? Ne! – atsakė Žanas Valžanas. – Man labai gera, tiktai...

Jis nutilo.

– Tiktai kas?

– Aš tuojau mirsiu.

Kozetė ir Marijus sudrebėjo.

– Mirsite? – sušuko Marijus.

– Taip, bet tai niekis, – tarė Žanas Valžanas.

Jis atsiduso, nusišypsojo ir kalbėjo toliau:

– Kozete, tu pradėjai man pasakoti, kalbėk toliau, netylėk; tavo raudongurklė, sakai, numirė, kalbėk, kad aš girdėčiau tavo balsą!

Marijus žiūrėjo į senuką tarsi suakmenėjęs.

Kozetė suriko širdį veriamu balsu:

– Tėtuši! Tėveli mano! Jūs gyvensite! Jūs turite gyventi! Aš noriu, kad jūs gyventumėt, girdite?

Žanas Valžanas pažiūrėjo į ją dievinančiu žvilgsniu.

– O taip, uždrausk man mirti. Kas žino, gal aš ir paklausysiu tavęs? Aš jau buvau bemirštąs, bet kai jūs atėjote, mirtis atsitraukė, man pasirodė, kad aš vėl atgyju.

– Jūs pilnas jėgų ir gyvybės, – sušuko Marijus. – Nejaugi manote, kad šitaip žmonės gali numirti? Jus kankino sielvartas, jis praėjo, daugiau jo nebebus. Ne kas kitas, tik aš turiu prašyti jus atleidimo ir prašau atsiklaupęs, dovanokite man! Jūs gyvensite ir gyvensite su mumis, gyvensite ilgai. Mes pasiimame jus. Mes abu nuo šiol teturėsime vienų vieną troškimą – rūpintis jūsų laime!

– Na, štai, jūs pats matote, – tarė Kozetė, paplūdusi ašaromis, – ir Marijus sako, kad jūs nemirsite.

Žanas Valžanas tebesišypsojo.

– Jeigu jūs mane ir pasiimtumėte, pone Ponmersi, argi aš nebebūčiau tas, kas esu? Ne. Dievas galvojo taip, kaip jūs ir aš, o savo sprendimų jis nekeičia; aš turiu pasitraukti. Mirtis – puikiausia išeitis. Dievas geriau už mus žino, ko mums reikia. Tebūna ponas Ponmersi laimingas su Kozete, tegu jaunystė susijungia su giedru rytu, tedžiugina jus, mano vaikeliai, alyvų žiedai ir lakštingalos, tebūna jūsų gyvenimas nušviestas saulės kaip žydinti pieva, teprisipildo jūsų sielos dangaus palaimos, o aš esu niekam nebereikalingas ir turiu mirti – taip reikia ir kitaip negali būti. Taigi būkime protingi, nieko jau nebegalima padaryti, aš jaučiu, kad viskas baigta. Prieš valandą aš buvau apalpęs. O šiąnakt išgėriau visą šitą ąsotį vandens. Koks geras tavo vyras, Kozete! Tau su juo daug geriau negu su manimi.

Kažkas pabeldė į duris. Įėjo gydytojas.

– Sveiki ir sudie, daktare! – tarė Žanas Valžanas. – Štai mano vargšai vaikai.

Marijus priėjo prie gydytojo. Jis pasakė vienų vieną žodį: „Pone?..“, bet ištarė jį tokiu tonu, kad tuo klausimu buvo pasakyta viskas.

Gydytojas atsakė į klausimą reikšmingu žvilgsniu.

– Jeigu mums kas nors nepatinka, – tarė Žanas Valžanas, – tai dar nesuteikia mums teisės murmėti prieš Dievą.

Stojo tyla. Visiems suspaudė širdį.

Žanas Valžanas atsigręžė į Kozetę. Jis žiūrėjo į ją tokiu sutelktu žvilgsniu, lyg būtų norėjęs išsinešti jos atvaizdą į amžinybę. Toje tamsos gelmėje, į kurią jau buvo nusileidęs, jis vis dar galėjo gėrėtis Kozete. Jo išblyškusią kaktą sakytum nušvietė švelnaus jos veidelio atspindys. Ir kapas gali sutviskėti džiaugsmu.

Gydytojas pačiupinėjo pulsą.

– A, tai jūsų jis ilgėjosi! – pratarė jis, žiūrėdamas į Kozetę ir Marijų.

Ir, pasilenkęs prie Marijaus ausies, visai tyliai pridūrė:

– Per vėlu.

Žanas Valžanas, akimirkai atitraukęs žvilgsnį nuo Kozetės, giedromis akimis pažvelgė į Marijų ir gydytoją. Jo lūpos vos girdimai ištarė šiuos žodžius:

– Mirti – tai niekis; baisu – nebegyventi.

Staiga jis atsistojo. Toks jėgų sugrįžimas kartais esti prasidėjusios agonijos ženklas. Tvirtu žingsniu jis priėjo prie sienos, neleisdamas nei Marijui, nei gydytojui jam padėti, nukabino nedidelį varinį kryžių, lengvai, lyg būtų visiškai sveikas, sugrįžo atgal, vėl atsisėdo į krėslą, padėjo nukryžiuotąjį ant stalo ir aiškiu balsu ištarė:

– Štai didysis kankinys.

Paskui jo krūtinė įdubo, galva nusviro, lyg mirties dvelkimo apsvaiginta, ir ant kelių padėtos rankos ėmė braukyti nagais kelnių medžiagą.

Kozetė laikė jį už pečių ir raudodama bandė su juo kalbėti, bet nepajėgė. Pro plūste užplūdusias ašaras, kurios ją smaugė ir trukdė kalbėti, galėjai išgirsti tik atskirus žodžius:

– Tėtuši! Nepalikite mūsų! Nejaugi mes atradome jus tik tam, kad vėl jūsų netektume?

Agonija mirštantįjį veda tarsi vingiuotu keliu: pirmyn, atgal, čia artyn prie kapo, čia vėl į gyvenimą. Prie mirties žmogus slenka apgraibomis.

Žanas Valžanas atsigodo iš apmirimo, papurtė galvą, tarytum norėdamas nublokšti ją užgulusius šešėlius, ir beveik visiškai atgavo giedrą sąmonę. Jis pakėlė Kozetės rankovės kraštelį ir jį pabučiavo.

– Jis atgijo! Daktare, jis atgijo! – sušuko Marijus.

– Jūs abu tokie geri! – tarė Žanas Valžanas. – Aš jums pasakysiu, kas man buvo skaudu. Man buvo skaudu, pone Ponmersi, kad jūs nenorėjote liesti tų pinigų. O tie pinigai tikrai yra jūsų žmonos. Aš jums viską išaiškinsiu, mano vaikeliai, kaip tik dėl to aš taip ir džiaugiuosi, jus išvydęs. Juodasis gagatas atvežamas iš Anglijos, baltasis gagatas – iš Norvegijos. Visa tai surašyta šitame štai popieriuje, jūs jį perskaitysite. Aš patobulinau apyrankių užsegimą, pakeisdamas kaltines sagtis lietinėmis. Jos gražesnės, geresnės ir pigesnės. Jūs suprantate, kiek daug pinigų galima tuo uždirbti. Taigi Kozetės turtas teisėtai priklauso jai. Aš dėl to pasakoju šitas smulkmenas, kad jūsų sąžinė būtų rami.

Tuo metu aukštyn užlipo durininkė ir, pravėrusi duris, pažvelgė į vidų. Nors gydytojas ir liepė jai pasišalinti, bet rūpestingoji moteriškė prieš nueidama vis dėlto spėjo sušukti mirštančiajam:

– Gal pakviesti kunigą?

– Jisai pas mane, – atsakė Žanas Valžanas.

Jis pakėlė aukštyn pirštą, tarsi ką rodydamas virš savo galvos, ir galėjai pasakyti, kad jis tenai iš tiesų kažką mato.

Galimas daiktas, kad vyskupas tikrai dalyvavo šitoje agonijoje.

Kozetė atsargiai padėjo jam už nugaros priegalvį.

Žanas Valžanas vėl prabilo:

– Pone Ponmersi, būkite be baimės, aš jus maldauju. Tie šeši šimtai tūkstančių frankų iš tikrųjų priklauso Kozetei. Jeigu jūs atsisakytumėte tų pinigų, visas mano gyvenimas nueitų niekais! Mes buvome labai ištobulinę tų stiklo dirbinių gamybą. Jie galėjo varžytis su vadinamosiomis Berlyno brangenybėmis. Ar galima su jomis palyginti, sakysim, juodąjį vokiečių stiklą? Visas grosas – dvylika tuzinų puikiausiai nušlifuotų karolėlių – kainuoja tik tris frankus.

Kai miršta brangi mums būtybė, mes žiūrime į ją taip, lyg stengtumės žvilgsniu įsikibti į ją ir sulaikyti. Kozetė ir Marijus, susiėmę už rankų, netekę žado iš sielvarto, nevilties apimti, stovėjo virpėdami priešais Žaną Valžaną, nežinodami, kokiais žodžiais sutikti mirtį.

Žanas Valžanas kaskart ėjo silpnyn. Jis geso, leidosi vis žemyn prie nežinomybės horizonto. Jo alsavimas pasidarė nelygus, kartais jį pertraukdavo švokštimas. Jam buvo sunku pajudinti ranką, kojos sustiro, bet kuo labiau silpo kūnas ir stingo sąnariai, tuo aiškiau kaktoje spindėjo visa šio žmogaus sielos didybė. Jo vyzdžiuose jau galėjai regėti nežinomo pasaulio šviesą.

Šypsantis mirštančiojo veidas vis labiau blyško. Gyvybės jau nebebuvo, bet sušvito kažkas kita. Alsavimas silpnėjo, žvilgsnis darėsi vis gilesnis. Jautei, kad už šio numirėlio nugaros skleidžiasi sparnai.

Jis davė ženklą Kozetei prieiti artyn, paskui pasišaukė Marijų; artėjo, matyt, paskutinės valandos paskutinė minutė, ir jis ėmė kalbėti silpnu, tarsi iš labai toli sklindančiu balsu, – atrodė, kad dabar tarp jų buvo atsiradusi siena.

– Prieikite arčiau, eikite šen abu. Aš jus labai myliu. O, kaip gera šitaip mirti! Tu taip pat mane myli, mano Kozete. Aš žinojau, kad tu visuomet mylėjai savo senuką. Kokia tu gera, padėjai man už nugaros priegalvį! Juk tu paverksi truputį manęs, tiesa? Tik ne per daug. Nenoriu, kad iš tikrųjų sielvartautum. Jums reikia kuo daugiau linksmintis ir džiaugtis, mano vaikeliai. Užmiršau jums pasakyti, kad sagtys be liežuvėlių duodavo daugiau pelno negu visa kita. Grosas, dvylika tuzinų sagčių, atsieidavo dešimt frankų, o mes parduodavome po šešiasdešimt. Prekyba iš tiesų pelninga. Taigi, pone Ponmersi, jūs nesistebėkite dėl tų šešių šimtų tūkstančių frankų. Tie pinigai įgyti dorai. Jūs ramia sąžine galite būti turtingi. Turite įsigyti karietą, retkarčiais paimti ložę teatre, tau, mano Kozete, reikia gražių balinių suknelių, jūs turite kelti puikius pietus savo bičiuliams ir gyventi laimingai. Aš tik ką rašiau apie tai Kozetei. Ji ras mano laišką. Jai palieku ir dvi žvakides, kurios stovi ant židinio. Jos sidabrinės, bet man jos – iš gryno aukso, iš deimantų; paprastos žvakės jose virsta vaškinėmis. Nežinau, ar tasai, kuris man jas padovanojo, patenkintas manimi tenai, danguje. Padariau visa, ką galėjau. Mano vaikeliai, nepamirškite, kad aš vargšas, palaidokite mane kur nors nuošaliau ir padėkite ant mano kapo akmenį, kuris tik žymėtų vietą. Tokia mano valia. Ant akmens nereikia jokio vardo. Jei Kozetė panorės retkarčiais mane aplankyti, man bus malonu. Ir jūs, pone Ponmersi. Turiu prisipažinti, kad aš ne visados jus mylėjau; prašau man atleisti. O dabar ji ir jūs man – kaip vienas žmogus. Aš jums labai dėkingas. Jaučiu, kad Kozetė su jumis laiminga. Jeigu jūs žinotumėte, pone Ponmersi, kaip mane džiugindavo jos gražūs rausvi skruosteliai; kai ji būdavo bent kiek pablyškusi, aš liūdėdavau. Komodoje yra penkių šimtų frankų banknotas. Aš jo nepaliečiau. Tai vargšams. Kozete, ar matai ten, ant lovos, savo suknytę? Tu ją pažįsti? O nuo to laiko juk praėjo vos dešimt metų. Kaip greitai bėga laikas! Mes buvome tokie laimingi. Dabar viskas baigta. Neverkite, mano vaikeliai, aš išeinu ne taip jau toli. Aš jus iš tenai matysiu. Naktį jums tik reikės įsižiūrėti į tamsą, ir pamatysite mane šypsantis. Kozete, atsimeni Monfermeilį? Tu buvai girioje ir labai bijojai. Prisimeni, kaip aš paėmiau už lanko tavo kibirą su vandeniu? Tada pirmą kartą paliečiau vargšę tavo rankelę. Ji buvo tokia šalta! Ak, panele, kokios raudonos buvo jūsų rankutės tada ir kokios jos baltos dabar! O didžiąją lėlę prisimeni? Tu praminei ją Katerina. Tu taip gailėjaisi, kad negalėjai pasiimti jos į vienuolyną! Kaip dažnai tu mane prajuokindavai, mano mielasis angele! Po lietaus tu įmesdavai į griovelį šiaudagalių ir žiūrėdavai, kaip jie plaukia. Kartą padovanojau tau karklinę raketę ir volaną su geltonomis, mėlynomis, žaliomis plunksnomis. Tikriausiai jau pamiršai. Maža tu buvai tokia išdykėlė! Tu mėgdavai žaisti. Apsikabinėdavai savo ausis vyšniomis. Ir visa tai praėjo. Ir giria, per kurią ėjau su savo mergyte, ir medžiai, po kuriais mes vaikščiojom, ir vienuolynas, kur su ja slapstėmės, ir žaidimai, ir linksmas vaikiškas juokas – viskas virto šešėliu. O aš vaizdavausi, kad visa tai priklauso man. Štai kur buvo mano kvailumas. Tenardjė pikti žmonės. Reikia jiems atleisti. Kozete, atėjo laikas pasakyti tavo motinos vardą. Ji vadinosi Fantina. Įsidėmėk šitą vardą: Fantina. Atsiklaupk kiekvieną kartą, kai jį tarsi. Ji daug iškentėjo. Ji labai tave mylėjo. Ji buvo tokia pat nelaiminga, kokia tu laiminga. Taip jau Dievo nuskirta. Ten, danguje, tarp savo didžiųjų žvaigždžių, jis mato mus visus ir žino, ką daro. Taigi, mano vaikai, aš išeinu. Visados mylėkite vienas kitą. Mylėtis – didesnio gėrio pasaulyje nėra. Pagalvokite kartais apie vargšą senį, kuris

Giliausia tamsa – skaisčiausia aušra

čia numirė. Ak, mano Kozete! Tai juk ne mano kaltė, kad visą tą laiką aš tavęs nemačiau, dėl to man plyšdavo širdis; aš ateidavau tiktai iki tavo gatvės kampo, žmonės, kurie mane matydavo, turbūt laikė mane keistuoliu, aš buvau lyg pamišęs, kartą net išėjau iš namų be skrybėlės. Mano vaikeliai, man jau temsta akys, turėjau dar daug ką jums pasakyti, bet vis tiek. Prisiminkite kartais mane. Būkite palaiminti. Nežinau, kas man darosi, aš matau šviesą. Prieikite dar arčiau. Aš mirštu laimingas. Brangieji, mylimieji, leiskite man uždėti jums ant galvų rankas.

Kozetė ir Marijus, apimti sielvarto, smaugiami ašarų, puolė ant kelių ir sukniubo ant Žano Valžano rankų. Deja, šios šventos rankos jau nebejudėjo.

Atsilošęs atgal, blausiai nušviestas dviejų žvakidžių šviesos, jis žiūrėjo išblyškusiu veidu į dangų ir leido Kozetei ir Marijui bučiuoti savo rankas; jis buvo miręs.

Naktis buvo bežvaigždė, tvyrojo giliausia tamsa. Šitoje tamsoje tikriausiai stovėjo sparnus išskleidęs didžiulis angelas ir laukė išskrendančios sielos.

VI

ŽOLĖ SLEPIA, LIETUS PLAUNA

Per Lašezo kapinėse, netoli bendrųjų varguomenės kapų ir nuošaliai nuo prašmatniojo šio kapų miesto kvartalo, toli nuo įmantriųjų antkapių, amžinybės akivaizdoje demonstruojančių pasibjaurėtinas mirties madas, apleistame kampe, prie senos mūrinės tvoros, po dideliu, vijoklių apraizgytu kukmedžiu, tarp samanų ir šunažolių, guli akmuo. Šitas akmuo ne mažiau už kitus nukentėjęs nuo laiko raupsų – jis apaugęs pelėsiais, kerpėmis, paukščių apterštas. Jis pažaliavęs nuo lietaus ir pajuodęs nuo oro. Šalia nėra jokio takelio, ir niekas nemėgsta sukti į tą pusę, nes žolė čia aukšta ir tuoj galima sušlapti kojas. Kai tik sušvinta saulė, čia susirenka driežai. Aplinkui šiugžda laukinės avižos. Pavasarį medyje čiulba devynbalsės.

Šitas akmuo visas plikas. Jis buvo nutašytas toks, koks reikalingas kapui: žiūrėta tiktai, kad jis būtų pakankamai ilgas bei platus ir galėtų apdengti žmogų.

Jame neiškalta jokio vardo.

Tiktai kažkieno ranka jau prieš daugelį metų pieštuku užrašė ant akmens šias keturias eilutes, kurios nuo lietaus ir dulkių darėsi kaskart vis sunkiau beįskaitomos ir dabar, galimas daiktas, jau visiškai išdilusios:

Jis miega. Nors skaudus likimas teko jam,
Jisai gyveno. Dingus angelui brangiam,
Jis mirė. Paprastai, ramiai užgeso jis,
Kaip vakare užgęsta saulės spindulys.

PRIEDAS

LAIŠKAS PONUI DAELIUI, „VARGDIENIŲ“ VERTIMO LEIDĖJUI MILANE

Otvil Hauzas,
1862 m. spalio 18 d.

Jūs neklystate, pone, sakydamas man, kad „Vargdienių“ knyga parašyta viso pasaulio tautoms.

Nežinau, ar šią knygą perskaitys visi, bet rašiau ją visiems. Ji tiek pat skirta Anglijai, kiek ir Ispanijai, Italijai kiek ir Prancūzijai, Vokietijai kiek ir Airijai, tiek pat respublikoms, turinčioms vergų, kiek ir valstybėms, turinčioms baudžiauninkų. Socialinėms problemoms nėra valstybinių sienų. Žmonijos piktžaizdžių, tų siaubingų piktžaizdžių, kurios dengia visą Žemės rutulį, nesulaiko mėlynos ar raudonos sienų linijos abiejų pusrutulių žemėlapiuose. Visur, kur vyriškį slegia tamsa ir neviltis, visur, kur moteris pardavinėja save dėl kąsnio duonos, visur, kur vaikas kenčia dėl to, kad negali turėti knygos, kuri apšviestų jį, ir židinio, kuris sušildytų jį, mano „Vargdienių“ knyga beldžiasi į duris sakydama: „Atidarykite, aš atėjau pas jus!“

Nūdien, kai mus dar tebegaubia civilizacijos sambrėška, atstumtasis vargdienis vadinasi ŽMOGUS; ir jis kenčia mirties agoniją visose rutulio platumose, jis vaitoja visomis žemės kalbomis.

Jūsų Italija nė kiek ne mažiau kenčia nuo blogio kaip ir mūsų Prancūzija. Jūsų nuostabiosios Italijos veide matyti nesuskaičiuojamų kančių žymės. Argi banditizmas, toji aštri chroniško skurdo forma, neknibžda jūsų kalnuose? Maža tėra šalių, taip smarkiai kaip Italija pūliuojančių vienuolynų votimis, kurias aš stengiausi ištirti. Nors jūs didžiuojatės Roma, Milanu, Neapoliu, Palermu, Turinu, Florencija, Sjena, Piza, Mantuja, Bolonija, Ferara, Genuja, Venecija, nors jūs turite herojišką istoriją, didingų griuvėsių, grandiozinių paminklų, puikių miestų, – jūs, kaip ir mes, nelaimingi. Jūsų nuostabusis apdaras knibždėte knibžda gyvių. Be abejo, Italijos saulė žavi, bet, deja, akinanti dangaus žydrynė žvelgia ir į žmogaus skarmalus.

Jūsų šalyje, kaip ir mūsų, tebeviešpatauja prietarai, smurtas, despotizmas, fanatizmas ir akli įstatymai, ginantys tamsuoliškus papročius. Jūs negalite pajusti nei dabarties, nei ateities skonio, nepatirdami praeities šleikštumo. Jūs turite nemokšą vienuolį ir laukinį

lacaronį. Su tuo pačiu socialiniu klausimu susiduriame tiek mes, tiek ir jūs. Jūsų krašte šiek tiek mažiau žmonių miršta badu ir šiek tiek daugiau drugiu; jūsų socialinė higiena ne daug tegeresnė už mūsiškę; tamsa, įgavusi Anglijoje protestantizmo pavidalą, Italijoje apsisiautė katalikybės skraiste; nors vardai ir skirtingi, bet *vescovo** yra identiškas su *bishop*** – ir ten, ir čia tamsa, ir beveik vienodai neperžvelgiama. Šlykščiai aiškinti Bibliją ar blogai suprasti Evangeliją – tolygūs dalykai.

Ar bereikia kalbėti toliau? Ar bereikia dar giliau išryškinti šį liūdną paralelizmą? Argi pas jus nėra skurdžių? Žvilgterėkite į apačią! Argi pas jus nėra parazitų? Dirstelėkite aukštyn! Ar nešmėkšo taip pat ir prieš jūsų akis tos bjaurios svarstyklės, kurių lėkštės – skurdas ir parazitizmas – stovi tokioj apgailėtinoj pusiausvyroj?

Kur jūsiškė mokytojų armija – vienintelė armija, pripažįstama civilizacijos? Kur jūsų nemokamos ir visiems privalomos mokyklos? Ar visi tėvynėje moka paskaityti Dantę ir Mikelandželą? Ar pavertėte jūs mokymo įstaigomis savo kareivines? Ar jūsų karinis biudžetas, panašiai kaip ir mūsų, nėra išpūstas, o švietimui skirtos lėšos juokingai menkos? Ar ir jums nėra būdingas tas pats aklas paklusnumas, taip lengvai išvirstąs į kareivišką bukaprotiškumą? Argi pas jus nėra militarizmo, kuris nusigalvoja tiek, kad net įsako šaudyti į Garibaldį, tą gyvą Italijos garbės įsikūnijimą? Išnagrinėkime jūsų socialinę tvarką, pažvelkime į ją tokią, kokia ji yra, užklupkime ją nusikaltimo vietoje: parodykite man moterį ir kūdikį. Juk tiktai iš to, kiek rūpesčio skiriama šioms dviem silpnoms būtybėms, ir tegalima spręsti apie civilizacijos lygį. Ar Neapolyje prostitucijos klausimas ne toks pat opus kaip Paryžiuje? Kokią dalį tiesos apima jūsų įstatymai ir kokią dalį teisingumo vykdo jūsų teismai? Galbūt atsitiktinai jūs turėjote laimės nepatirti, ką reiškia tokie kraupūs žodžiai kaip viešas pasmerkimas, įstatymo užtraukta nešlovė, katorga, ešafotas, budelis, mirties bausmė? Italai, ir pas jus Bekarija mirė, o Farinačis tebegyvena! Be to, žvilgterėkime į jūsų valstybės pagrindus. Ar jūs turite vyriausybę, kuri suprastų, kad moralė identiška su politika? Pastaruoju klausimu jūs tenužengėte iki supratimo, kad didvyrius reikia amnestuoti! Kažko panašaus būta ir Prancūzijoje. Klausykite, padarykime mūsų kančių apžiūrą, tegu kiekvienas atsineša savo naštą – jūs turite jų ne mažiau kaip ir mes. Ar neslegia ir jūsų tie patys du prakeikimai – kunigų skelbiamas bažnytinis pasmerkimas ir teisėjų skelbiamas visuomeninis pasmerkimas? O didžioji italų tauta, tu visu kuo panaši į didžiąją prancūzų tautą! Deja, nors tautos – seserys, bet tiek jūs, tiek ir mes – „vargdieniai“!

Iš tamsumos gelmių, kurios gaubia ir jus, ir mus, jūs ne aiškiau už mus regite tolumoje spindinčius rojaus vartus. Tik kunigai klysta. Tie šventieji vartai ne praeityje, o ateityje.

Aš darau išvadą. Šitoji knyga, „Vargdieniai“, gali būti veidrodžiu jums ne mažiau kaip ir mums. Kai kurie žmonės, kai kurios kastos kyla prieš šią knygą – aš juos suprantu. Juk veidrodis byloja tiesą ir užtat yra nekenčiamas; bet tatai ne kliūtis, kad jis būtų naudingas.

O dėl manęs, tai aš, didžiai mylėdamas savo šalį, rašiau šią knygą visiems, tiek pat sielodamasis dėl Prancūzijos, kiek ir dėl bet kurios kitos tautos. Kuo toliau aš žengiu savo gyvenimo keliu, tuo darausi paprastesnis ir tuo didesnis jaučiuosi visos žmonijos patriotas.

* Vyskupas (ital.).

** Vyskupas (angl.).

Tuo, tarp kitko, reiškiasi mūsų laikų tendencija ir prancūzų revoliucijos spinduliavimo dėsnis. Kad knyga atitiktų tolydžio besiplėtojančią civilizacijos raidą, ji turi liautis buvusi tiktai prancūziška, itališka, vokiška, ispaniška, angliška: ji turi tapti europietiška, dar daugiau – ji turi priklausyti visai žmonijai.

Iš čia išplaukia ir nauja mano logika, ir kai kurios būtinos kompozicinės ypatybės, nulemiančios viską – net pačius skonio ir kalbos reikalavimus, kurie, kadaise tokie riboti, nūnai turi išsiplėsti pagal visa kita.

Kai kurie prancūzų kritikai, mano didžiam džiaugsmui, man prikišo, kad aš peržengiau vadinamojo prancūziško skonio ribas; aš labai norėčiau būti vertas šito pagyrimo.

Trumpai sakant, aš darau, ką galiu, aš jaučiu visos žmonijos kančias ir stengiuosi palengvinti jas. Bet mano vieno jėgos tėra menkutės, ir aš šaukiu visiems: „Padėkite man!"

Štai, pone, viskas, ką jūsų laiškas paskatino mane pasakyti jums; aš tai pasakiau ir jums, ir visai jūsų šaliai. Jeigu taip primygtinai daug ką akcentavau, tai to priežastis – viena jūsų laiško frazė. Jūs man rašėte: „Yra italų, ir gana daug, kurie sako: „Vargdieniai" – prancūziška knyga. Tatai su mumis nesusiję. Tegu prancūzai skaito ją kaip istoriją; mums ji – romanas." Deja! Aš vėl kartoju: italai mes ar prancūzai, visi mes susiduriame su vargu. Nuo tada, kai istorija užrašinėja, o filosofija kontempliuoja, vargas yra žmonijos drabužis. Pagaliau atėjo laikas nuplėšti tą apdarą, nurengti klaikius praeities skarmalus ir nuogus Žmogaus-Tautos sąnarius apgobti purpuriniais ir šventiškais ateinančių laikų aušros drabužiais.

Jeigu jums atrodytų, pone, kad šitas laiškas gali apšviesti kai kuriuos protus ir išsklaidyti kai kuriuos prietarus, aš neprieštarauju, kad jį išspausdintumėte.

Dar kartą prašau jus priimti mano nuoširdžiausių jausmų išraišką.

Viktoras Hugo

KOMENTARAI

PIRMA DALIS

1 VIII m. Briumero 18 d. pagal pirmosios prancūzų buržuazinės revoliucijos kalendorių (1799 m. lapkričio 9 d.) Napoleonas Bonapartas įvykdė kontrrevoliucinį valstybės perversmą, pakeitusį buržuazijos diktatūros formą: Įstatymų leidžiamasis korpusas, kurį sudarė Penkių šimtų taryba ir Seniūnų taryba, buvo išvaikytas, Direktorija panaikinta ir valdžia perduota trims konsulams su Bonapartu priešakyje.

2 Žozefas de Mestras (1753–1821) –prancūzų rašytojas, Katalikų bažnyčios ir pasaulinės popiežiaus valdžios viešpatavimo skelbėjas.

Čezarė Bekarija (1737–1794) – italų publicistas, literatas ir visuomenės veikėjas, prancūzų šviečiamųjų idėjų skleidėjas Italijoje. Jis parašė knygą „Apie nusikaltimus ir bausmes“, kurioje pasisako prieš mirties bausmę.

3 Žozefas P. De Turneforas (1656–1708) ir Bernaras de Žiusjė (1669–1777) – XVIII a. prancūzų mokslininkai botanikai.

Karlas Linėjus (1707–1778) – garsus švedų mokslininkas natūralistas, mokslinės augalų klasifikacijos sistemos kūrėjas.

4 Pigo-Lebrenas (1753–1835) – prancūzų rašytojas ir dramaturgas, autorius daugelio bulvarinių romanų, labai populiarių XIX a. trečiajame dešimtmetyje.

5 Augūrai – senovės romėnų žyniai, aiškinę dievų valią. Posakis „besijuokiantieji augūrai“ dabar reiškia susimokiusius apgavikus.

6 Markizas d'Aržansas – XVIII a. prancūzų filosofas skeptikas.

Pironas – graikų filosofas, gyvenęs III a. prieš mūsų erą, buvo laikomas antikinio skepticizmo pradininku.

Tomas Hobsas (1588–1679) – XVII a. anglų filosofas materialistas.

Žakas Andrė Nežonas (1738–1810) – Didro pasekėjas ir bendradarbis, enciklopedininkas.

7 Nidhemas – XVIII a. anglų fizikas, tvirtinęs, kad tam tikromis sąlygomis (vykstant rūgimo procesui) gali savaime atsirasti gyvų organizmų – į ungurėlius panašių kūnelių. Būdamas Anglijoje, Volteras jį apipylė žiauriu sarkazmu.

8 Tertulianas (II–III a.) – vėlyvosios Romos teologas ir juristas.

9 „Moniteras“ – 1789 m. įsteigtas laikraštis, skelbęs žinias apie politinius įvykius. „Monitero“ pakraipa daug kartų keitėsi. Restauracijos laikotarpiu jis tapo Burbonų vyriausybės oficiozu.

10 Sardanapalas – pusiau legendinis Asirijos karalius (IX a. pr. m. e.).

Vincentas Paulietis – XVI a. prancūzų misionierius, Katalikų bažnyčios šventasis.

11 Telemachas – Odisėjo sūnus Homero poemoje.

Minerva – išminties deivė ir amatų globėja (senovės romėnų mitologijoje).

[12] Proskripciniai sąrašai senovės Romoje – sąrašai asmenų, paskelbtų už įstatymo ribų; Restauracijos metu – ištremtinų revoliucijos dalyvių sąrašai.

[13] Kartušas – garsus Paryžiaus banditas, vadovavęs gaujai, turėjusiai ryšių su aukštųjų visuomenės sluoksnių asmenimis. 1721 m. nukankintas ant rato Grevo aikštėje Paryžiuje.

Liudviko XV anūkas – Navaros princas, karaliaus Liudviko XVI sūnus, buvo uždarytas Tamplyje, kur 1795 m. ir mirė nuo ligos.

[14] Barabas – pagal Evangeliją, plėšikas, smurtautojas ir galvažudys.

Erodas – Judėjos karalius (I a. pr. m. e.), kuris, pagal Bibliją, surengė kūdikių žudynes.

[15] Žakas Beninis Bosiujė (1627–1704) – prancūzų teologas ir pamokslininkas, absoliutinės monarchijos ideologas.

Dragonados – karinės baudžiamosios ekspedicijos, kurias karalius Liudvikas XIV septynioliktojo a. devintajame dešimtmetyje siųsdavo prieš hugenotus.

[16] Ultramontanai – Prancūzijos bažnyčios pavaldumo Romai ir pasaulinės popiežiaus valdžios šalininkai.

Galikonai – Prancūzijos nepriklausomos bažnyčios šalininkai.

[17] Šimtas dienų – periodas, kai Napoleonas antrą kartą valdė Prancūziją, pabėgęs iš Elbos salos (1815 m.).

[18] Paliumas – platus baltas kaspinas su juodais kryžiais, kurį Romos popiežius nešioja viršum savo pontifikalinių drabužių; jį gauna visi arkivyskupai ir kai kurie privilegijuoti vyskupai.

[19] Žano de Lafonteno (1621–1695) pasakėčioje Peretė, keliaudama į turgų, įsisvajojo, kiek daug gėrybių prisipirks, pardavusi pieną, bet išmetė ąsotį, o drauge su juo sudužo ir jos svajonės.

[20] Žozefas Priudomas – Anri Monjė knygos „Žozefo Priudomo memuarai" (1857) personažas, savimi patenkinto siaurapročio buržua tipas; šis vardas tapo bendriniu.

[21] Emanuelis Svedenborgas – švedų mistikas, populiarus Europoje XVIII a. antroje pusėje.

Blezas Paskalis (1623–1662) – garsus prancūzų filosofas ir fizikas.

[22] Žiuano įlankoje (Pietų Prancūzija) 1815 m.m. kovo 1 d. išsikėlė Napoleonas Bonapartas, pabėgęs iš Elbos salos.

[23] Klodas Gė – to paties pavadinimo V. Hugo apysakos (1834) herojus; joje pateikti pirmieji Žano Valžano istorijos apmatai.

[24] Savojarai, vargingiausieji Savojos gyventojai, kiekvieną žiemą masiškai eidavo į Prancūziją ir bastydavosi po kaimus ir miestus, versdamiesi visokiais verslais, rodydami prijaukinto žvėriuko pokštus ir pan.

[25] Pagal „Konstitucinę chartiją" (konstitucijos parodija, Burbonų „suteikta" Prancūzijai 1814 m.), pirmieji Restauracijos metai buvo paskelbti Liudviko XVIII „teisėto" viešpatavimo devynioliktaisiais m.

[26] Heraldinės lelijos – Burbonų herbe atvaizduoti lelijų žiedai.

[27] Angulemo kunigaikštis – grafo d'Artua, būsimojo karaliaus Karolio X, vyresnysis sūnus; vadovavo prancūzų rojalistinei kariuomenei sodinant į sostą Liudviką XVIII. 1823 m. organizavo žygį prieš revoliucinę Ispaniją.

[28] Potjė ir Odri – XIX a. pirmosios pusės prancūzų aktoriai komikaia..

Saki – XIX a. pradžioje pagarsėjusi akrobatė.

Foriozo – garsus virvės šokėjas, Paryžiaus liaudies švenčių dalyvis Napoleono laikais.

Delalo – vienas iš vadovavusiųjų rojalistiniam maištui prieš Konventą vandemjero 13 dieną (1795 m. spalio 15 d.).

Plenjė, Karbono ir Toleronas – slaptos bonapartistų „Patriotų" draugijos organizatoriai.

[29] Ereliai, atvaizduoti Napoleono vėliavose, ir auksinės bitės, išsiuvinėtos ant jo mantijos, buvo laikomi Napoleono imperijos simboliu.

Gegužės susirinkimas Šimto dienų laikotarpiu – karinis paradas ir Įstatymų leidžiamojo korpuso iškilmingas susirinkimas Marso lauke Paryžiuje, Napoleono suruoštas paskelbti naujai konstitucijai, kurioje jis liberaliomis nuolaidomis mėgino patraukti į savo pusę liaudį.

[30] 1816 m. prancūzų fregatą „Medūza" ištiko katastrofa; iš 148 keleivių, mėginusių išsigelbėti valtimis ir plaustais, išliko tik devyni. „Medūzos" kapitonas Šomarėjus buvo patrauktas teisman. Dailininkas Teodoras Žeriko išgarsėjo savo paveikslu „Medūzos plaustas".

[31] Matiurenas Briuno – kurpiaus sūnus, avantiūristas, kuris skelbėsi esąs Navaros princas (Liudvikas XVII); 1818 m. ištremtas į katorgą.

Belaras – generalinis prokuroras, išgarsėjęs savo žiaurumu Restauracijos baltojo teroro metu.

Brojė (1790–1840) – advokatas, vėliau prokuroras, kaltinęs daugelyje politinių bylų Restauracijos laikais, taip pat ir byloje prieš Polį Luji Kurjė (1772–1825) – rašytoją pamfletistą, kuris pasisakė prieš feodalinę reakciją Prancūzijoje iš stambiosios buržuazijos pozicijų.

Luji Antuanas Maršanži (1782–1826) – autorius reakcinės epopėjos „Poetiškoji Galija", kurioje pamėgdžiojo Fransua Renė Šatobriano „Krikščionybės genijų" ir „Kankinius" (žr. 37 paaiškinimą).

Šarlis D'Arlenkuras (1789–1856) – produktyvus rašytojas, sukūręs poemą „Karoleida", kurioje apdainavo Burbonus.

Sofi Koten (1773–1807) – prancūzų rašytoja, sentimentalių meilės romanų autorė, parašiusi ir romanus „Klara Alba" ir „Matilda". Pastarojo siužetą italų kompozitorius Michaelis Kosta (1808–1884) panaudojo operai „Malek Adelis".

[32] Frankoni – žinomas cirko savininkas Paryžiuje, jojikas; jaunystėje buvo klounas ir akrobatas.

Ferdinandas Paeras (1771–1839) – italų kompozitorius, kurio operos buvo statomos Paryžiuje; „Agnesė" – geriausias jo kūrinys.

[33] „Geltonasis nykštukas" – satyrinis žurnalas, įsteigtas 1814 m. ir uždarytas 1815 m.

Beri kunigaikštis – grafo d'Artua (būsimojo Prancūzijos karaliaus Karolio X) antrasis sūnus, į kurį restauruotieji Burbonai žiūrėjo kaip į galimą Prancūzijos sosto įpėdinį; 1820 m. vasario 13 dieną jį užmušė darbininkas – šikšnius Pjeras Luvelis. Šis teroristinis aktas buvo Restauracijos laikų baltojo teroro padarinys.

Ponia de Stal (1766–1817) – žinoma prancūzų rašytoja.

Panelė Mars (1779–1847) – garsi prancūzų aktorė.

[34] Prancūzų buržuazinės spaudos fiktyvi „laisvė" buvo tokia, kad trumpą laiką buvo panaikinta preliminari cenzūra (vėl atnaujinta po Beri kunigaikščio užmušimo 1820 m.).

„Konstitucionalistas" – vienas iš populiariausių „kairiosios" (nuosaikiai liberalios) buržuazijos grupuotės laikraštis Restauracijos laikotarpiu.

[35] Žakas Luji Davidas (1748–1825) – žymus prancūzų dailininkas klasicistas, revoliucijos dalyvis, Konvento narys; vėliau buvo Napoleono globojamas.

Arno (1766–1834) – poetas ir pasakėčių rašytojas.

Karno (1753–1823) – Konvento ir Visuomenės gelbėjimo komiteto veikėjas, Burbonų ištremtas iš Prancūzijos.

Sultas (1796–1851) – Napoleono kariuomenės maršalas, išgarsėjęs kautynėse prie Austerlico ir kovose Ispanijoje.

[36] Baronas Bako de Romanas (1780–1853) – aršus rojalistas, reakcingiausių „Puikiųjų rūmų" narys 1815–1816 m.

„Juodojo segtuko" draugija – slapta liberaliosios buržuazijos draugija, kurios byla vyko 1817 m..

Eli Dekazas (1780–1860) – Liudviko XVIII ministras pirmininkas, Restauracijos pradžioje laviravęs tarp liberalų ir ultrarojalistų. Pastarieji, siekdami nuversti Dekazą, organizavo prieš jį „Pakrantės sąmokslą"; vėliau Dekazas tapo vienu iš kraštutiniausių reakcionierių.

[37] Fransua Renė Šatobrianas (1768–1848) – prancūzų rašytojas ir politinis veikėjas; pripažintas katalikiškosios ir rojalistinės reakcijos, nukreiptos prieš XVIII a. šviečiamąją literatūrą ir filosofiją, vadas („Apybraiža apie revoliucijas", „Krikščionybės genijus"), reakcinio romantizmo galva (apysakos „Renė" ir „Atala").

38 Fransua Žozefas Talma (1769–1826) – garsus tragedijų aktorius novatorius, iškilęs revoliucijos periodu. Lafonas – taip pat žymus aktorius, vaidinęs vėliau už Talma (nuo 1800 m.).

Šarlis Mari Felecas (1767–1850) – prancūzų kritikas, Hofmano bendradarbis „Žurnal de Deba" laikraštyje.

Fransua Hofmanas (1760–1828) – prancūzų žurnalistas, kritikas ir dramaturgas, 1817 m. vaidinęs didelį vaidmenį „Žurnal de Deba" laikraštyje, kuris tuomet laikėsi rojalistinių pozicijų.

Šarlis Nodjė (1780–1844) – prancūzų rašytojas, XIX a. trečiojo dešimtmečio pradžioje viena iš centrinių romantikų judėjimo figūrų.

Romos karalius – vienatinis Napoleono ir Austrijos imperatoriaus dukters Marijos Luizos sūnus, gavęs Romos karaliaus titulą; žlugus Napoleonui, jis buvo išsiųstas drauge su motina į Šenbruno pilį netoli Vienos.

39 Invalidų namai – rūmai kairiajame Senos krante, XVII a. karaliaus Liudviko XIV pastatyti bajorams, sunkiai sužeistiems kautynėse. XIX a. juose buvo biblioteka ir karo muziejus.

Trenkelagas -politinis veikėjas, reakcionierius.

Klozelis de Kusergas (parlamento narys) ir Klozelis de Montalis (dvasininkas) – broliai, Restauracijos laikų politiniai veikėjai, ultrarojalistai.

Salaberi – vienas iš baltojo teroro organizatorių Restauracijos pradžioje.

Luji Fransua Pikaras (1769–1828) – Restauracijos m. populiarus prancūzų dramaturgas.

Kiunjė de Montarlo (1778–1824) – Restauracijos laikų politinis veikėjas, buvęs liberaliojoje opozicijoje prieš Burbonų vyriausybę, dviejų sąmokslų prieš ją dalyvis. Kovojo ispanų pusėje prieš Angulemo kunigaikščio kariuomenę ir buvo jo sušaudytas.

Fabvjė – liberalus profesorius juristas, XIX a. trečiajame dešimtmetyje populiarus tarp Paryžiaus studentų.

Bavu – Napoleono generolas ir peras.

40 Šarlis Luazonas (1791–1820) -publicistas, pristatęs Prancūzų akademijos konkursui rinkinį eilėraščių, skirtų Liudvikui XVIII.

41 Baronas Žanas Batistas Furjė (1768–1830) – žymus geometras, didžiojo utopisto bendrapavardis.

Davidas d'Anžė (1788–1856) – žymus prancūzų skulptorius portretistas.

Felisitė Roberas Lamenė (1782–1854) – vienas iš svarbiausių krikščioniškojo socializmo teoretikų ir veikėjų XIX a. ketvirtajame ir penktajame dešimtmečiais.

42 Sen Žermeno priemiestis – aristokratiškasis Paryžiaus rajonas.

Marsano paviljonas – Tiuilri karališkųjų rūmų sparnas, kuriame Restauracijos metu gyveno Beri kunigaikštis; ten nuolat rinkdavosi kraštutiniai reakcionieriai (ultrarojalistai).

Žoržas Kiuvjė (1769–1832) – garsus prancūzų gamtininkas.

43 Ruajė Kolaras – „doktrinierių" – nuosaikiųjų monarchistų – politinės grupės galva.

Bliucheris (1742–1819) – Napoleono karų laikais Prūsijos feldmaršalas, suvaidinęs žymų vaidmenį Vaterlo kautynėse.

44 Artūras Kolis Velslis Velingtonas (1769–1852) – anglų kariuomenės vyriausiasis vadas Vaterlo kautynėse.

45 „Kipsekai" (angl. *keepsakes*) – prašmatniai išleisti sentimentalių paveikslėlių albumai.

46 „Išplaukimas į Citerą" – paveikslas, tapytas Žano Antuano Vato (1684–1721), žymiausio prancūzų rokoko dailininko, žinomo galantiškais siužetais.

Nikola Lankrė (1690–1743) – Vato bičiulis, tapytojas, pramintas „galantiškų švenčių tapytoju".

Onorė d'Jurfė (1567–1625) – XVII a. pradžios prancūzų rašytojas, manieringų pastoralinių romanų autorius.

Druidai – senovės keltų žyniai.

47 Tiurkarė – pralobęs liokajus, to paties pavadinimo **Aleno Renė** Lesažo (1668–1747) komedijos personažas (1709).

Priapas – gašlumo dievas graikų mitologijoje.

48 Žanas Batistas Grezas (1725–1805) – žymus prancūzų dailininkas, nutapęs daug sentimentalių paveikslų iš buržuazijos buities.

49 Rugpjūčio dešimtoji – 1792 m. rugpjūčio 10 d., kai, sukilus liaudžiai, buvo paskelbta Prancūzijos Respublika.

50 Kaudijaus tarpeklyje 321 m. prieš mūsų erą samnitai sumušė Romos kariuomenę.

51 Grimo de la Renjeras (1758–1838) – literatas, linksmo „Gastronomų almanacho" autorius.

52 Liucijus Kornelijus Sula (138–78 m. pr. m. e.) – Romos karvedys ir valstybės veikėjas. Laimėjęs daug puikių karinių pergalių, jisai neribotam laikui buvo paskirtas diktatoriumi. Žinomas istorijoje kaip žiaurus uzurpatorius. Vieneri metai prieš mirtį jis atsisakė valdžios ir pasitraukė į privatų gyvenimą.

Origenas – II–III a.amžių krikščionių filosofas; pradėjus persekioti Aleksandrijos bažnyčią, jis pasišalino į Palestiną.

53 Dezožjė – vodevilių ir dainuškų autorius, XIX a. pradžioje vadovavęs literatūrinio ratelio „Modernioji smuklė" linksmoms sueigoms, kurios vykdavo garsioje tais m. kavinėje „Rošė de Kankal".

54 Arno Berkenas – XVIII a. pabaigos prancūzų rašytojas, išpopuliarėjęs religiniais ir moralistiniais veikalais vaikams.

Žozefas Beršu (1765–1839) – žurnalistas ir poetas, žinomas daugiausia kaip juokingos poemos „Gastronomija" autorius.

55 Liucijus Apulėjus (II a.) – senovės romėnų rašytojas iš Megaros, kurios gyventojai, kaip buvo manoma, užsiiminėjo burtais; į pasaulinę literatūrą pateko kaip autorius romano „Metamorfozės, arba Aukso asilas", kuriame pateiktas platus tų laikų papročių ir prietarų paveikslas.

56 Mes lekiame į Lafito glėbį, Kaljaro sparnų nešami – atseit žengiame į praturtėjimą per juridinę karjerą.

Lafitas – Paryžiaus bankininkas, vėliau suvaidinęs žymų vaidmenį pasodinant į sostą „karalių buržua" Luji Filipą Orleanietį. Liepos monarchijoje buvo ministru pirmininku, vėliau finansų ministru.

Kaljaras – XVII a. advokatas, garsiojo Potjė mokinys. Norėdamas praturtėti, imdavosi ginti pačias komplikuočiausias bylas.

57 Polifemas – vienakis milžinas, ciklopas („Odisėja").

Kalibanas – šlykšti pabaisa (V. Šekspyro „Audra").

58 „Klelija" – XVII a. rašytojos aristokratės panelės de Skiuderi romanas, galantiško elgesio ir saloninio meilės žaismo vadovėlis.

„Lodoiska" – Filjeto-Loro veikalas, davęs siužetą to paties pavadinimo Kreicerio ir Kerubinio operoms (1791).

Ponia de Lafajet – XVII a. rašytoja; psichologinių meilės romanų autorė.

59 Pigo-Lebrenas – žr. 4 paaiškinimą.

60 Pamela – anglų rašytojo Samuelio Ričardsono (1689–1761) romano „Pamela" (1740) herojė, buržuazinio dorybingumo įsikūnijimas.

61 Diukrė Diuminilis – autorius bulvarinių romanų, komedijų ir melodramų, plačiai išpopuliarėjusių Prancūzijoje XIX a. trečiajame dešimtmetyje.

62 Gagatas („juodasis gintaras") – kieta blizganti rusvosios akmens anglies rūšis, naudojama smulkiems dirbiniams ir papuošalams gaminti.

63 Lazaristai, uršulietės, karmelitai, kapucinai – vienuolių ordinai, paplitę tų laikų Prancūzijoje.

64 Antonomazija – retorinė figūra, kai tikrinis daiktavardis pakeičiamas aprašymu arba bendrinis daiktavardis tikriniu.

ANTRA DALIS

1 Žeromas Bonapartas (1784–1860) – jaunesnysis Napoleono brolis, 1807 m. jo pasodintas į Vestfalijos karalystės sostą.

2 Andrė Lenotras (1613–1700) – XVII a. sodininkas dekoratorius, Versalio, Fonteneblo ir kitų karališkųjų sodų įrengėjas, sukūręs vadinamųjų prancūziškų parkų stilių.

3 Nanto ediktas, išleistas 1598 m. balandžio 13 dieną karaliaus Henriko IV, formaliai užbaigė religinių karų Prancūzijoje periodą. Liudvikas XIV 1685 m. atšaukė Nanto ediktą, tuo sukeldamas masinę hugenotų emigraciją.

4 Abukiras – kaimas Egipto pajūryje; 1798 m. netoli jo įvyko jūrų kautynės, kuriose anglai sunaikino prancūzų laivyną ir atkirto Bonaparto kariuomenę nuo Prancūzijos.

5 Salvatorė Roza (1615–1673) – XVII a. italų dailininkas, daugelio batalinių drobių autorius.

Žanas Batistas de Gribovalis (1715–1789) – XVIII a. antrosios pusės prancūzų karo inžinierius, itin patobulinęs artileriją.

6 Van Der Meulenas (1634–1690) – flamandų krypties dailininkas, Liudviko XIV rūmų tapytojas, kurio specialybė buvo batalinis žanras. Jo paveikslai pasižymi skrupulingu detalių tikslumu ir portretiniu personažų panašumu.

Folaras (1669–1752) – prancūzų strategas, graikų istoriko Polibijaus (II a. prieš m. e.) veikalo „Visuotinė istorija" komentarų autorius.

7 Emanuelis Gruši (1766–1847) – Napoleono maršalas; Vaterlo kautynėse vadovavo atsarginei kavalerijai, turėdamas uždavinį persekioti prūsus, birželio 16 dieną sumuštus prie Linji. Bliucheriui pavyko atitrūkti nuo Gruši ir birželio 18 dieną atvykti į pagalbą anglams, Gruši nesuspėjus susijungti su Napoleonu. Dėl šios priežasties Napoleonas laikė Gruši savo pralaimėjimo kaltininku.

8 Marengo nugalėtojas – Napoleonas, laimėjęs puikią pergalę prieš austrus 1800 m. birželio 14 dieną kautynėse prie Marengo. 1415 m. spalio 25 dieną Anglijos karalius Henrikas V kautynėse prie Azenkūro sutriuškino žymiai pranašesnes prancūzų jėgas.

9 Joachimas Miuratas (1767–1815) – Napoleono kariuomenės maršalas; tapo Napoleono svainiu ir buvo jo pasodintas į Neapolio karalystės sostą; Napoleonui kritus, mėgino išsikelti Pietų Italijoje ir susigrąžinti karūną, tačiau buvo Burbonų sučiuptas ir sušaudytas.

Nėjus – žr. 14 paaiškinimą.

10 Lotianas – sena Škotijos gyvenvietė, kuri škotams buvo tėvynės simbolis, lygiai kaip graikams – Argo miestas.

11 Talavera ir Badachosas – Ispanijos miestai, kuriuose 1808–1809 m. vyko įnirtingos kovos tarp Napoleonui nenusilenkusios Ispanijos kariuomenės ir prancūzų kariuomenės.

12 Princas Kondė (Luji Žozefas Burbonas) buvo prancūzų emigrantų bajorų kontrrevoliucinės kariuomenės vadas. Liudvikas XVIII jį paskyrė visų pėstininkų viršininku.

Gentas – Belgijos miestas, kur buvo pabėgęs Liudvikas XVIII Šimto dienų metu.

13 Fridrichas Vilhelmas Biulovas (1755–1816) – žymus prūsų generolas, Vaterlo kautynėse atakavęs dešinįjį prancūzų kariuomenės sparną.

14 Mišelis Nėjus (1769–1815) – Napoleono maršalas, visų jo žymiausių karo žygių dalyvis. Po Vaterlo mūšio pabėgo į Šveicariją, bet buvo sučiuptas ir Perų rūmų sprendimu 1815 m. gruodžio 7 dieną sušaudytas.

15 Kleberas – prancūzų generolas, dalyvavęs Bonaparto ekspedicijoje Egipte; Napoleonui išvykus į Prancūziją, jis tapo prancūzų kariuomenės Egipte vyriausiuoju vadu.

16 Baremas – XVII a. „aritmetikas" (kaip jis pats save vadindavo) ir poetas, „Sąskaitybos knygos", daugelio piniginių operacijų „vadovėlių" ir eiliuoto „Pagyrimo pinigams" autorius. Prancūzijoje „Baremu" buvo vadinamas žmogus, mokąs sumaniai naudotis taikomąja aritmetika.

17 1796 m. per karą Italijoje Napoleonas tris kartus sumušė Austrijos generolą Vurmserį, tuo sustiprindamas sėkmingą savo karjeros pradžią.

18 Filipinų laukai – matyt, čia turimas omenyje mūšis prie Filipinų, Makedonijoje, senovės Romos pilietinio karo metu; per tas kautynes (42 m. prieš m. e.) Antonijus ir Oktavianas sumušė Brutą. Kautynių liudininku buvo poetas Horacijus (o ne Vergilijus, kaip sako V. Hugo).

19 Bearnietis – taip buvo vadinamas karalius Henrikas IV, kilęs iš Bearnė provincijos.

Hartvelis – pilis 60 km nuo Londono; joje daug m. gyveno Liudvikas XVIII Burbonas, prieš užimdamas Prancūzijos sostą.

Buvinas – vieta, kurioje 1214 m. liepos 27 dieną įvyko smarkios kautynės, per kurias Prancūzijos karalius Pilypas II Augustas sumušė Vokietijos imperatorių Otoną II.

Fontenua – Belgijos kaimas; 1745 m. per karą dėl Austrijos sosto paveldėjimo prancūzų kariuomenė, vadovaujama Moriso Saksoniečio, čia sumušė ir privertė bėgti anglų hanoveriečių kariuomenę.

20 Trestaljonas – vienas iš monarchistinių gaujų vadeivų, 1815 m. siautėjusių pietinėse Prancūzijos provincijose baltojo teroro metu.

21 Romos karalius – Napoleono ir Marijos Luizos vienturtis sūnus, gimdamas gavęs Romos karaliaus titulą; Napoleoną nuvertus, jis drauge su motina buvo nusiųstas į Šenbruno pilį netoli Vienos, kur gyveno Reichštato hercogo vardu.

22 Hudsonas Lou – šv. Elenos salos, į kurią buvo ištremtas Napoleonas, gubernatorius.

23 Vilelis – kraštutinių rojalistų statytinis, nuo 1821 m. ligi 1827 m. buvęs reakcinės vyriausybės priešakyje.

24 Rodžeris Bekonas (apie 1214–1294) – anglų mokslininkas, vienas iš žymiausių viduramžių gamtininkų.

25 Karolis Albertas (1789–1849), 1823 m. dalyvavęs Angulemo kunigaikščio žygyje prieš Italiją nacionaliniam išsivadavimo judėjimui numalšinti, 1831 m. užėmė Sardinijos karalystės sostą. Nors buvo laikomas liberaliu karaliumi, bet žiauriai sutriuškino „Jaunosios Italijos“ respublikinį judėjimą (1843 m.).

26 Burbonų vėliava buvo baltos spalvos.

Koblencas – Prūsijos Reino provincijos tvirtovė, pirmosios prancūzų buržuazinės revoliucijos metu tapusi emigrantų monarchistų sambūrio vieta, kovos prieš Prancūzijos respubliką centru.

27 Palafoksas – Saragosos tvirtovės revoliucinės įgulos vadas; tvirtovė išgarsėjo herojišku priešinimusi prancūzų kariuomenei 1808 m. Ispanijos revoliucijos metu.

Fiodoras Rostopčinas (1763–1826) – Maskvos generalgubernatorius, 1812 m. išgarsėjęs savo atsišaukimais prieš prancūzus; šiuo atveju V. Hugo jį traktuoja kaip atstovaujantį rusų tautai, kovojančiai prieš Napoleoną 1812 m. Tėvynės kare. Napoleono karai su Rusija ir Ispanija, kuriuose prancūzų kariuomenė buvo nugalėta, laikomi priešybe lengvoms prancūzų pergalėms Ispanijoje 1823 m., kai Ispanijos bajorija ir dvasininkija iš baimės, kad nekiltų liaudies revoliucija, atidarydavo tvirtovių vartus šimto tūkstančių prancūzų armijai, pasinaudodamos silpna laikinąja buržuazine vyriausybe, vadovaujama Francisko Balesteroso.

28 Andriansonas Riuiteris – garsus XVII a. Olandijos admirolas.

29 Šuazi le Rua – karaliaus pilis Paryžiaus apylinkėse.

30 Ponia Diubari – visagalė Liudviko XV favoritė.

31 1827 m. Paryžiaus priemiesčio smuklės tarnas Onorė Ulbachas nužudė jį paniekinusią sužadėtinę, pramintą Ivri ožkagane.

32 Bisetras – senovinė vyrų ligoninė Paryžiuje su psichiatrijos skyriumi ir elgetynu; buvo įsteigta kaip pataisos namai elgetoms ir valkatoms.

Salpetrijeras – didelė moterų ligoninė Paryžiuje su pamišėlių skyriumi ir senelių prieglauda; įsteigta XVII a.; ilgą laiką buvo prostitučių ir vagilių kalėjimas.

33 1661 m. kardinolas Mazarinis įsteigė Keturių nacijų koležą, kuriame mokėsi 15 italų, 15 elzasiečių, 20 flamandų ir 10 rusiljoniečių. Revoliucijos metu koležas buvo uždarytas, o jo pastatas 1806 m. perduotas Institutui (akademijų susivienijimui).

Fedo – senas Komiškosios operos teatro pavadinimas (pagal jo buvimo vietą Fedo gatvėje).

Mažasis Pikpiusas – vienai pranciškonų ordino vienuolių kongregacijai prigijo pavadinimas „Pikpiusas" pagal Pikpiuso kaimą, esantį greta Paryžiaus Sent Antuano priemiesčio; tame kaime buvo tos kongregacijos įstaigos. Vėliau, po revoliucijos, čia įsikūrė benediktinės.

Sen Žako vartai– V. Hugo laikais dar tebebuvo Sen Žako bažnyčios bokštas, gatvė ir užkarda.

Seržantų užkarda – paviljonas, kuriame notarai, senovėje vadinęsi seržantais, laukdavo klientų.

Poršeronas – gyvenvietė už Paryžiaus miesto užkardos su daugybe smuklių; XVIII a. madinga amatininkų, grizečių ir net aukštuomenės pasilinksminimo vieta. Ilgainiui čia išaugo Monmartro priemiestis.

Plaktukai – žaidimo vieta (kamuolių žaidimui buvo naudojamas medinis plaktukas).

Purvynė – senovėje Paryžiaus miesto ligoninė, elgetų ir kalinių gimdymo namai.

Krokuvos medis – senas kaštonas Palė Rojalio rūmų sode; jo pavadinimas kilo XVIII a. ir buvo susijęs su Lenkijos padalinimu.

34 Konsjeržeri – kalėjimas Paryžiuje.

35 Atila – hunų klajoklių vadas (mirė 453 m.).

36 Pero – Šarlis ir jo sūnus Pjeras – XVII a. prancūzų rašytojai, išgarsėję puikiai perkurtomis liaudies pasakomis.

Hekuba – Trojos kare žuvusių penkiasdešimties sūnų motina.

37 Ana Dasjė (1651–1720) – mokyta savo laikų moteris, išvertusi į prancūzų kalbą „Iliadą" ir „Odisėją", o taip pat daug graikų ir romėnų poetų bei dramaturgų veikalų.

38 1762 m. senas protestantas Žanas Kalasas buvo nukankintas ant rato už tai, kad tariamai užmušęs savo kataliką sūnų, kuris iš tikrųjų nusižudė dėl skolų. Volteras stojo ginti Kalaso, drąsiai demaskuodamas religinį fanatizmą, po atkaklios trejų m. kovos pasiekė, kad Kalasas būtų reabilituotas, ir išgelbėjo jo šeimą. Sirvenas ir Labaras – religinio fanatizmo aukos, kurias Volteras gynė tuojau po Kalaso.

Olofernas – Biblijos veikėjas, nuožmus Babilonijos karvedys, kurį nužudė gražuolė Judita, keršydama už piktadarybes, padarytas jos tautai.

39 Edenas – Žemės rojus, kuriame gyveno pirmieji žmonės Adomas ir Ieva.

Licėjus – viena iš trijų Atėnų gimnazijų, buvusi netoli Apolono Likėjo šventovės. Tenai skaitydavo savo paskaitas Aristotelis.

TREČIA DALIS

1 Plautas – garsus senovės romėnų dramaturgas (II a. prieš m. e.).

2 Adamastoras – gigantas, XVI a. portugalų poeto Kamoenso istorinės herojinės poemos „Luiziada" personažas.

3 Jonėnai – Jonijos, kultūringiausios senovės Graikijos srities, gyventojai.

Beotiečiai – Beotijos valstiečiai – buvo laikomi atsilikusiais ir tamsiais žmonėmis.

„...ąsotį pavers amfora." Čia turimas omenyje Horacijaus posmas iš „Poezijos mokslo": „Dirbai amforą tu ir ratą sukai, sukai tu kažkolei, o tik puodelis išėjo."

4 Žanas Batistas Kolberas (1619–1683) – įžymus prancūzų absoliutizmo veikėjas, Liudviko XIV ministras, tikrasis Prancūzijos vidaus ir užsienio politikos vadovas.

5 Edmonas Žanas Fransua Barbjė (1718–1762) – Paryžiaus parlamento advokatas, knygos „Istorinis ir anekdotinis Liudviko XV viešpatavimo dienoraštis" autorius.

6 Sansonas – Paryžiaus budelis XIX a. ketvirtajame dešimtmetyje.

Abatas Montesas – dvasininkas, kuris lydėdavo nusmerktuosius į mirties bausmės vykdymo vietą.

Lasneras, Dotenas, Papavuanas, Avrilis, Lekufė – kriminaliniai nusikaltėliai, viešai nubausti mirtimi XIX a. trečiajame ir ketvirtajame dešimtmečiais.

Borjesas – vienas iš keturių karininkų, kurie 1822 m.m. buvo apkaltinti karbonarų ratelių organizavimu prancūzų kariuomenėje ir nubausti mirtimi.

Toleronas – žr. 28 „Fantinos" paaiškinimą.

Luvelis – žr. 33 „Fantinos" paaiškinimą.

7 Karalius Lui Filipas Orleanietis liaudies buvo pašaipiai pravardžiuojamas Kriauše, nes jo riebus veidas, į apačią platesnis, iš tikrųjų panėšėjo į tą vaisių; jo atvaizdas buvo auksinėse monetose – luidoruose.

8 Poklenas – garsaus prancūzų dramaturgo Žano Batisto Moljero (1622–1673) tikroji pavardė.

Kamilis Demulenas (1760–1794) – pirmosios prancūzų buržuazinės revoliucijos politinis veikėjas ir žurnalistas, leidęs laikraščius „Prancūzijos ir Brabanto revoliucija" (1789–1791) ir „Senasis kordeljeras" (1793–1794) – svarbiausią dantonistų organą, patraukusį svyruojančios ir kontrrevoliucinės buržuazijos simpatijas. Demulenas buvo artimas Dantonui ir giljotinuotas drauge su juo.

Šanpjonė – prancūzų generolas. Neapolyje, Šv. Januarijaus bažnyčioje, du kartus per metus buvo rodomas „stebuklas": prieš tikinčiųjų akis dviejuose stikliniuose induose imdavo virti tariamai ten laikomas „šventojo kraujas". Jeigu šito neįvykdavo, tai buvo tikima, jog miestui gresia nelaimės. Kai 1799 m., liaudžiai sukilus ir prancūzų revoliucinei kariuomenei padedant, vietoje Neapolio karalystės buvo įsteigta Partenopėjos Respublika, reakcinė dvasininkija pareiškė, jog šv. Januarijaus stebuklas negali įvykti. Prancūzų generolas Šanpjonė, pagrasinęs apšaudyti miestą, privertė vienuolius padaryti „stebuklą" ir nuraminti sukurstytą minią.

9 Kapitolijus – Jupiterio šventovė Romoje, kur kartais vykdavo Senato posėdžiai.

Partenonas – svarbiausia deivės Atėnės Paladės šventovė senovės Atėnuose.

Aventino kalva – vienas iš tirščiausiai apgyventų senovės Romos kvartalų; ten gyveno plebėjai.

Sorbona – universitetas Paryžiuje.

Vėjų bokštas – aštuoniakampis marmurinis bokštas Atėnuose su skulptūriniais aštuonių vėjų atvaizdais, su saulės ir vandens laikrodžiais.

Gemonijos („Atodūsių laiptai") – stati atkalnė Romoje prie Aventino kalvos, kuria buvo nuvelkami prie Tibro nubaustųjų mirtimi kūnai.

10 Sokratas (469–399 m. prieš m. e.) – senovės graikų filosofas idealistas, aštrioje kovoje tarp antikinės demokratijos ir aristokratijos stojęs į pastarosios pusę ir savo ratelyje auklėjęs demokratijos priešus. Buvo uždarytas į kalėjimą ir, nusprendus Agorei, t. y. yra atėniečių susirinkimui, kuris paprastai vykdavo Agorės aikštėje, išgėrė taurę nuodų. Didro 1749 m. buvo apkaltintas laisvamanybe ir uždarytas Vensano pilyje (kalėjime prie Paryžiaus).

Ramo sūnėnas – to paties pavadinimo Didro filosofinio dialogo personažas, ciniško parazito tipas.

D'Egrfeilis ir Kambaseresas buvo garsūs gurmanai. D'Egrfeiliui buvo dedikuotas Grimo de la Renjero „Gastronomų almanachas" (žr. 51 „Fantinos" paaiškinimą).

Hermogenas – romėnų dainius, minimas vienoje Horacijaus satyroje.

Bobešas – garsus XIX a. pirmosios pusės prancūzų bulvarinių teatrų farsų aktoriusa..

Dezožjė – žr. 53 „Fantinos" paaiškinimą.

Balatronas – senovės Romos literatūroje juokdario, parazito, smaližiaus tipas.

Per Lašezas- kapinės Paryžiuje.

Eskvilinas – kapinės senovės Romoje.

11 Trofonijus – senovės graikų dievybė, orakulas, kurio pranašystes žmonės tariamai girdėjo per hipnozinį miegą.

Mesmeris – pseudomokslininkas gydytojas ir mistikas, gydęs magnetizmu ir turėjęs didelį pasisekimą XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje.

Grafas Kaliostras – burtininkas šarlatanas, gyvenęs XVIII a. pabaigoje, tariamai žinojęs filosofinio akmens paslaptį; savo avantiūromis buvo išgarsėjęs visoje Europoje, lygiai kaip grafas Sen Žermenas, sukiojęsis Prancūzijos karaliaus Liudviko XV rūmuose.

12 Ezopas –senovės Graikijos pasakėčių rašytojas (VI a. prieš m. e.).

Majė – literatūrinis tipas, labai populiarus prancūzų satyriniuose žurnaluose 1830–1848 m., Žozefo Priudomo tipas, siauro akiračio, savimi patenkintas aštrialiežuvis, kuriam būdavo priskiriami ciniški žodeliai ir banalios epigramos.

Kanidija – senovės Romos burtininkė, dažnai minima Horacijaus eilėraščiuose.

Panelė Lenorman – Napoleono laikų „aiškiaregė".

Delfai – miestas senovės Graikijoje, kur buvo garsusis orakulas.

Dodonė – seniausia Dzeuso šventovė Epyre su orakulu – šventuoju ąžuolu.

Mesalina – Romos imperatoriaus Klaudijaus (I a. prieš m. e.) trečioji žmona, pagarsėjusi palaidumu, valdžios troškimu ir žiaurumu.

Diogenas iš Sinopės (414–323 m. prieš m. e.) – kinikų mokyklos graikų filosofas; jis skelbė, jog nereikalinga jokia kultūra, neva prieštaraujanti žmogaus prigimčiai. Pasak padavimo, gyveno statinėje, atsisakęs visų buitinių patogumų, bastėsi po pasaulį su žibintu ieškodamas tiesos.

Jobas – Biblijos personažas, neturtėlis, nuolankiai iškentęs visas nelaimes ir pažeminimus, kuriuos, jį bandydamas, siuntė Dievas.

Šodriukas Diuklo – savotiška politinė Restauracijos laikų figūra; laikė save Burbonų nedėkingumo auka, nes jie niekuo jo neapdovanojo už kovą prieš Napoleoną; apsirengęs skarmalais, mizantropiškai slankiojo Paryžiaus gatvėmis; dėl to buvo pramintas dabartiniu Diogenu.

13 Titas Flavijus Domicianas (51–96)– Romos imperatorius, kurio valdymas pasižymėjo žiauriausiu despotizmu.

Leta – užmaršties upė (antikos mitologijoje).

14 Nikola Tusenas Šarlė (1792–1845) – Restauracijos laikų prancūzų tapytojas ir litografas, mene aukštinęs Napoleono karo žygius.

Adonajus – vienas iš judėjų Dievo vardų.

Rampono – XVIII a. madingos Paryžiaus smuklės savininkas, dėl bjaurios išvaizdos ir linksmo būdo pramintas Silenu.

Silenas – vyno dievo Bakcho įtėvis (antikos mitologijoje).

Sibaris – turtingas senovės Graikijos miestas (įkurtas apie 720 metus prieš m. e.), išgarsėjęs gyvenimo prabanga ir papročių išlepimu. (Žodis „sibaritas" tapo bendrine sąvoka.)

Pantenas – Paryžiaus priemiestis, 1814 m. tapęs herojiško pasipriešinimo Šventosios sąjungos kariuomenei vieta; vagių žargonu Pantenas reiškia socialinių padugnių Paryžių.

15 1789 m. liepos 14-ąją sukilusi Paryžiaus liaudis paėmė ir sugriovė Bastiliją; tuo prasidėjo pirmoji prancūzų buržuazinė revoliucija.

Kamuolio žaidimo salė – 1789 m.m. liepos 20 d. Nacionalinio susirinkimo deputatai, negalėdami įeiti į posėdžių salę, kurios durys karaliaus įsakymu buvo užrakintos, susirinko Kamuolio žaidimo salėje, priklausančioje grafui d'Artua, ir prisiekė tol neišsiskirstyti, kol Prancūzijoje nebus patvirtinta konstitucija.

Rugpjūčio ketvirtoji – 1789 m. tą dieną Steigiamasis susirinkimas, bijodamas valstiečių revoliucijos, naktiniame posėdyje paskelbė iš principo likviduojąs feodalinę santvarką, panaikino be išpirkimo asmenines senjorų prievoles, bažnytinę dešimtinę ir daug kitų feodalinių privilegijų.

16 Tadas Kosciuška (1746–1817) – 1794 m.m. Lenkijos sukilimo vadas.

Markas Bocaris (1788–1823) – vienas iš graikų nacionalinio išsivadavimo kovos su Turkija vadų XIX a. trečiajame dešimtmetyje.

Rafaelis Riegas (1785–1823) – ispanų revoliucionierius, 1820 m.m. suorganizavęs sukilimą prieš absoliutizmo reakciją.

Juzefas Bemas (1794-1850) – lenkų generolas, 1830 m.m. Varšuvos sukilimo dalyvis ir svarbiausias vadas, suorganizavęs priešinimąsi vyriausybinei kariuomenei 1848 m.m. revoliucijos metu Vienoje.

Danielis Maninas (1804-1857) Venecijos Respublikos prezidentas 1848 m.m., vadovavęs jos gynimui apgulties metu 1849 m. rugpjūtį.

Narsisko Lopecas 1849- 1851 m.m. vadovavo kovai dėl Kubos salos nepriklausomybės nuo Ispanijos.

Džonas Braunas (1800-1859) – Amerikos abolicionistas, kovotojas už negrų išlaisvinimą; 1859 m.m. buvo apkaltintas valstybės išdavimu ir pakartas.

Džiuzepė Garibaldis (1807-1882) – garsus italų revoliucionierius, respublikonas ir demokratas, tapęs tautos didvyriu.

Harpers Feris – miestas netoli Vašingtono, kur buvo suimtas Džonas Braunas su didele bendražygių grupe.

Ankona – tvirtovė Adrijos jūros pakrantėje; Italijos srities centras, XIX a. pakaitomis ėjęs į Romos popiežiaus, prancūzų ir austrų rankas. 1849 m.m. Ankonos patriotų revoliucinė įgula atlaikė austrų kariuomenės apgultį ir pasidavė tik po įnirtingo tvirtovės apšaudymo.

Konstantinas Kanarisas (1793-1877) – vienas iš graikų nacionalinio išsivadavimo kovos su turkais vadų XIX a. trečiajame dešimtmetyje.

Antonijus Kviroga (1784-1841) – ispanų generolas, Ispanijos karo su Napoleonu dalyvis.

Karlas Pizakanė (1818-1857) – italų revoliucionierius, smulkiaburžuazinis socialistas, Italijos kovoje dėl politinio susivienijimo atstovavęs revoliucinio judėjimo kairiajam sparnui.

Poetas Džordžas Baironas mirė 1824 m. Misolongio mieste, į kurį jis atvyko dalyvauti graikų nacionalinio išsivadavimo kovoje su Turkija.

Mazė – prancūzų gydytojas, 1821 m. atvykęs į Barseloną kovoti su maru ir pats nuo jo miręs.

Matiurenas Renjė(1573-1613) – prancūzų poetas satyrikas.

Pjeras Kornelis (1606-1684) – vienas iš žymiausių prancūzų klasicizmo dramaturgų.

Renė Dekartas (1596-1650) – prancūzų filosofas racionalistas ir mokslininkas.

Žanas Žakas – didysis XVIII a. prancūzų mąstytojas ir rašytojas Žanas Žakas Ruso (1712-1778).

17 Šarlis Lui Monteskjė (1689-1755) – Švietimo epochos prancūzų mąstytojas, konstitucinės monarchijos teoretikas, prancūziškojo nuosaikaus liberalizmo pradininkas; jo svarbiausias veikalas – „Apie įstatymų dvasią".

Pjeras Ogiustenas Karonas Bomaršė (1732-1799) – garsus prancūzų dramaturgas, komedijose „Sevilijos kirpėjas" ir „Figaro vedybos" prieš pat pirmąją prancūzų buržuazinę revoliuciją išreiškęs trečiojo luomo protestą prieš feodalinę priespaudą.

Žanas Antuanas Kondorsė (1743-1794) – matematikas ir politinis rašytojas, „Enciklopedijos" bendradarbis. Pirmosios prancūzų buržuazinės revoliucijos metu – Įstatymų leidžiamojo susirinkimo ir Konvento narys, žirondistas.

Arujė – tikroji Voltero pavardė.

18 Monfokonas – kalva Paryžiaus apylinkėse, ant kurios viršūnės XII a. buvo pastatytos garsios kartuvės. XIX a. čia buvo vieta šiukšlėms versti ir lupykla.

Edmundas Berkas (1729-1797) – XVIII a. anglų publicistas, žymus oratorius, pramintas Dabartiniu Ciceronu; įnirtingas pirmosios prancūzų buržuazinės revoliucijos priešininkas.

19 Nivernė kunigaikštis – XVIII a. antraeilis prancūzų politikas, Žako Nekerio vyriausybės narys.

20 Lui Bonaldas (1753-1840) – prancūzų rašytojas ir politinis veikėjas; tvirtinęs, kad monarchinė santvarka būdinga žmogaus prigimčiai ir yra vienintelė įmanoma valdymo forma.

21 Čia turima omenyje sensacinga kriminalinė byla dėl buvusio Neapolio valstybės prokuroro Fualdeso nužudymo, įvykdyto rojalistų Bastido ir Žosjono.

22 Turima omenyje garsi 1785 m. kriminalinė byla dėl karalienės Marijos Antuanetės deimantų vėrinio pagrobimo, kuriame svarbiausią vaidmenį atliko rūmų dama grafienė Lamot Valua.

[23] Merkurijus– romėnų prekybos dievas ir vagių globėjas.

[24] Restauracijos pradžioje Napoleono armijos likučiai buvo surinkti prie Luaros upės ir ten išformuoti.

[25] Sulanžas Bodenas (1774–1846) – prancūzų agronomas, vienas iš svarbiausių Sodininkystės instituto Paryžiuje organizatorių.

[26] Hanibalas (247–183 m. pr. m. e.) – garsus Kartaginos karvedys, antrajame pūnų kare laimėjęs daug puikių pergalių (218 m. prieš m. e.); pasak padavimo, vaikystėje davęs priesaiką amžinai nekęsti Romos; 202 m. prieš m. e., sumuštas prie Zamos, nusinuodijo, kad nepakliūtų į priešo rankas.

[27] Balji – ikirevoliucinės Prancūzijos valdininkas, turėjęs teisminę, administracinę ir karinę valdžią.

[28] „Enciklopedija“ – didžiulis leidinys, kurį XVIII a. (1751–1780) leido D. Didro, bendradarbiaudamas su Ž. L. Dalamberu; ji subūrė žymiausius mokslininkus, tapo prancūzų Švietimo centru ir galingu kovos su feodalizmu įrankiu.

[29] Keturiasdešimt nemirtingųjų – taip vadinami keturiasdešimt Prancūzijos akademijos narių, kurių skaičius visuomet yra tas pats.

[30] „Tėvas Diušenas“ – laikraštis, kurį pirmosios prancūzų buržuazinės revoliucijos metu leido žemutinių liaudies sluoksnių vadas, kordeljerų klubo galva Žakas Renė Eberas.

Grafas Benjo – Įstatymų leidžiamojo susirinkimo deputatas, paskui perėjęs į Napoleono pusę, o sugrįžus į valdžią Burbonams persimetė pas juos ir buvo paskirtas ministru ir policijos viršininku.

[31] Matuzalis – Senajame Testamente minimas ilgiausiai gyvenęs žmogus, sulaukęs 969 m.

Epimenidas – pusiau mitinis senovės Graikijos žynys, ateities pranašautojas ir praeities aiškintojas.

[32] Skapenas – Moljero komedijos „Skapeno klastos“ personažas – apsukrus ir gudrus tarnas.

[33] Martenvilis – dramaturgas ir žurnalistas, pagarsėjęs savo cinišku sąmoju ir politiniu neprincipingumu; nuo 1819 m. ultrarojalistinio laikraščio „Baltoji vėliava“ redaktorius.

Fjevė – žurnalistas ir rašytojas, pradėjęs savo karjerą pirmosios prancūzų buržuazinės revoliucijos laikais ir sėkmingai prisitaikęs prie visų vyriausybių; Restauracijos metu bendradarbiavo rojalistų spaudoje.

Ažjė – buvęs revoliucijos veikėjas; po Termidoro reakcijos padarė juristo karjerą.

[34] Kongregacija – žymiausių aristokratijos šeimų sąjunga kovai su liberaliuoju judėjimu Karolio X viešpatavimo metu.

[35] V. Hugo motina buvo rojalistė.

[36] Tiberijus – Romos imperatorius (14–37), patekęs istorijon kaip klastingas ir žiaurus mizantropas.

[37] Jakobitais buvo vadinami anglų bajorai, karaliaus Jokūbo II šalininkai; 1688 m. sutvirtėjusi anglų buržuazija išvarė Jokūbą II ir į sostą pasodino savo karalių Vilhelmą Oranietį.

[38] Žerontas – įsimylėjusio senio tipas Moljero komedijose.

Verteris – jaunuolis, nepatenkintas gyvenimu, apimtas melancholijos dėl beviltiškos meilės ir nusižudęs (J. V. Gėtės „Jaunojo Verterio kančios“).

[39] „Tugendbundas“ (Dorybės sąjunga) – slapta draugija, 1808 m. įsikūrusi Prūsijoje, vadovaujama buržuazinės ir bajorų inteligentijos (daugiausia studentų), siekė išlaisvinti Vokietiją nuo Napoleono viešpatavimo ir įgyvendinti kai kurias buržuazines reformas.

Karbonatų (anglininkų) sąjunga – slapta revoliucinė organizacija, veikusi Italijoje XIX a. pirmajame trečdalyje ir Prancūzijoje Restauracijos laikotarpiu, turėjusi tikslą išlaisvinti ir suvienyti Italiją ir sukurti respubliką.

[40] Koterija – siauras, uždaras žmonių ratelis.

[41] Antinojas – Romos imperatoriaus Andriano (II a.) favoritas ir nuolatinis palydovas – puikus jaunuolis mąsliu ir melancholišku veidu.

42 Gajus Grakchas (153–121 prieš m. e.), kaip ir jo brolis Tiberijus, – Romos tribūnas, kovojęs prieš senatą dėl agrarinių įstatymų išleidimo. Pralaimėjęs per pakartotinius rinkimus į tribūnus, Gajus Grakchas su savo šalininkais užėmė Aventino kalvą, tačiau, sumuštas senato kariuomenės, pats įsakė vergui, kad tas jį užmuštų.

Lui Antuanas Sen Žiustas (1767–1794) – vienas iš žymiausių pirmosios prancūzų buržuazinės revoliucijos veikėjų, artimas Robespjero bičiulis ir vienmintis, žymus montanjarų partijos teoretikas; nuveikė didžiulį organizacinį darbą kariuomenėje. Po termidoro devintosios kontrrevoliucinio perversmo buvo giljotinuotas drauge su Robespjeru.

Aristogeitonas ir Harmodijus (VI a. prieš m. e. pabaiga) – Atėnų jaunuoliai aristokratai, užmušę Hiparchą, tirono Hipijaus brolį, ir už tai nubausti mirtimi. Hiparchą bičiuliai nužudė šventės metu, į kurią nuėjo, paslėpę kalavijus mirtų puokštėse. Atėniečiai gerbė Harmodiją ir Aristogeitoną kaip patriotus „tironžudžius" ir jų atminimui statė statulas.

43 Fransua Arago (1786–1853) – garsus prancūzų fizikas.

Žofrua Sent Ileras (1772–1844) – prancūzų zoologas, vienas žymiausių mokytų evoliucionistų iki Darvino.

Piujisegiuras – Napoleono generolas ir gamtininkas, pseudomokslinės magnetizmo teorijos šalininkas.

Delezas – panašios rūšies mokslo apie somnambulizmą kūrėjas. Abudu buvo žinomi XIX a. trečiajame dešimtmetyje.

44 Andrė Šenjė (1762–1794) – prancūzų poetas lyrikas ir publicistas, giljotinuotas už tariamus santykius su monarchistais. Romantikai sukūrė Šenjė kultą, laikydami jį revoliucijos auka, laisvės dainiumi.

45 Agripa d'Obinjė (1552–1630) – prancūzų rašytojas humanistas, kovojęs hugenotų pusėje ir parašęs liepsningą satyrinę poemą „Tragiški posmai" (1606 m.), nukreiptą prieš katalikybę.

46 „Minerva" (tiksliau – „Prancūziškoji Minerva") – populiarus Restauracijos laikų savaitinis žurnalas, tarp kurio redaktorių buvo ir Benžamenas Konstantas (žr. 73 paaiškinimą).

47 „Ereliu iš Mo" buvo pramintas Bosiujė (žr. 15 „Fantinos" paaiškinimą), vėliau paskirtas Mo vyskupu. Iš to ir kalambūras.

48 Feljanai – pirmosios prancūzų buržuazinės revoliucijos laikų politinė grupuotė, 1791 m. monarchinės konstitucijos šalininkai, jakobinų priešai. (Pavadinimas kilęs iš buvusio feljanų ordino vienuolyno, kurio patalpose grupuotė posėdžiaudavo.)

Doktrinieriai – nuosaikieji monarchistai.

49 Ogiustenas Robespjeras, Maksimiliano Robespjero jaunesnysis brolis, jakobinų vyriausybės komisaras, pareiškė norįs mirti, kaip ir jo brolis, ir buvo giljotinuotas drauge su juo.

Luazerolis, pasak amžininkų, buvęs per apsirikimą nuteistas mirti vietoj savo sūnaus, bet nuslėpė teismo klaidą iš meilės sūnui ir buvo jakobinų giljotinuotas.

50 Poluksas ir Kastoras – dvyniai, išriedėję iš kiaušinio, padėto Ledos (graikų mitologijoje).

Patroklas – Trojos herojaus Achilo bičiulis („Iliada").

Nizas – herojaus Eurialo neatskiriamas bičiulis (Vergilijaus „Eneida").

Eudamidas – Aretės ir Charikseno bičiulis (graikų rašytojo Lukiano Samosatiečio „Dialogas apie draugystę").

Hefaistionas – Aleksandro Makedoniečio bičiulis, kurį jis vadindavo savo Patroklu.

Pechmėja – XVIII a. žymaus prancūzų filosofo Reinalio bičiulis ir bendradarbis.

51 Orestas ir Piladas – neatskiriami bičiuliai (graikų mitologijoje).

52 Nikola Bualo (1636–1711) – prancūzų poetas ir kritikas, klasicizmo teoretikas.

53 Eschilas – didžiausias senovės graikų tragikas (V a. pr. m. e.).

54 Heidelbergo statinė – garsi didžiulė vyno statinė, buvusi vienos senovinės pilies rūsiuose netoli Heidelbergo.

55 Ekleziastas – viena iš Biblijos knygų, kupina religinio skepticizmo. Buvo manoma, kad jos autorius – karalius Saliamonas.

56 Žanas Žanas Gro (1771–1835) – prancūzų tapytojas, Davido mokinys, populiarus Restauracijos laikais.

57 Pidna – Makedonijos miestas, netoli kurio 168 m. pr. m. e. Makedonijos karalius Persėjas buvo sumuštas romėnų.

Tolbiakas – miestas netoli Kelno; viduramžių kronikose pažymėta, kad šioje vietoje Merovingų dinastijos frankų karalius Chlodvigas (V a. pab.) sumušė alemanus ir privertė juos pripažinti jo valdžią.

58 Fokionas – Atėnų karvedys (IV a. pr. m. e.), stengęsis suvienyti Graikiją Makedonijos valdytojo globoje. Aštuoniasdešimties metų a. jis buvo pasmerktas mirti.

Admirolas Kolinji – vienas iš prancūzų kalvinizmo (hugenotų) vadų, veiklus XVI a. religinių karų dalyvis; per skerdynes, suruoštas katalikų bažnyčios, karaliui Karoliui IX sutinkant, naktį prieš Šv. Baltramiejaus šventę (1572 m. rugpjūčio 22 d.) buvo nužudytas vienas iš pirmųjų.

Peisistratas (apie 600–527 m. pr. m. e.) – Atėnų tironas; jam valdant, Atėnai tapo vienu iš žymiausių politinių bei kultūrinių senovės Graikijos centrų.

59 Plinijus (I–II a.) – romėnų rašytojas ir istorikas, Tacito amžininkas ir bičiulis.

60 Dalai lama -aukščiausias Tibeto valdovas (dvasinis ir pasaulietinis); aukščiausias lamaistų dvasininkas.

61 „Hipokratas, atstumiantis Artakserkso dovanas" – žinomo prancūzų dailininko Ano Lui Žirodė (1767–1824) paveikslas; Hipokratas – senovės Graikijos gydytojas (V a. pr. m. e.); Artekserksas – tos pačios epochos persų karalius.

62 Panas – graikų gamtos dievas, kaimenių globėjas.

Ijo – nimfa, upių dievo Inocho duktė, Dzeuso mylimoji. Pastarojo žmona Hera iš pavydo pavertė ją karve ir jai saugoti pristatė tūkstantakį Argą.

63 Briumero aštuonioliktąją (1799 m. lapkričio 9 d.) Napoleonas įvykdė valstybinį perversmą (panaikinta Direktorija, įsteigtas Konsulatas, paskui paskelbta imperija). Napoleoną nuvertus, į Prancūzijos sostą buvo pasodintas Liudvikas XVIII.

64 Justinianas – Romos Rytų (Bizantijos) imperatorius (527– 565), garsaus Teisių kodekso kūrėjas.

65 Merlenas – pirmosios prancūzų buržuazinės revoliucijos politinis veikėjas, 1792 m. balsavęs už karaliaus nuteisimą myriop, o po termidoro devintosios persekiojęs jakobinus.

66 Rugsėjininkas – čia turima omenyje 1792 m. rugsėjo mėnesį vykdytos mirties bausmės.

67 Eumenidės – keršto deivės; senovės graikai jas vadino erinijomis, o romėnai – furijomis.

68 Elzevyrai – taip vadinamos knygos, kurias išleido Elzevyrai, XVI–XVII a. garsi olandų spaustuvininkų ir leidėjų šeima; bibliofilai mėgėjai tas knygas labai vertina.

69 Gregorijus Alegris (1582–1652) – italų kompozitorius, išgarsėjęs savo muzika psalmei „Mizerere", kurią atlikdavo popiežiaus kapela Romoje.

70 Pažolis, Belavenas, Fririonas – Napoleono generolai.

71 Karno (1753–1823) – įžymus Konvento ir Visuomenės gelbėjimo komiteto veikėjas, politinio despotizmo priešas, Burbonų ištremtas.

Žozefas Fušė (1759–1820) – buvęs dvasininkas, paskui jakobinas; dalyvavo kontrrevoliuciniame termidoro devintosios perversme, prisidėjo prie briumero aštuonioliktosios perversmo; prie Napoleono – policijos ministras; po Vaterlo perėjo pas Burbonus; parsidavėlis, karjeristas ir gobšuolis; Fušė vieną paskui kitą išdavė visas vyriausybes, kurioms tarnavo. 1816 m. buvo ištremtas iš Prancūzijos ir mirė tremtyje.

72 Kalbama apie sensacingą V. Hugo romantinės dramos „Ernani" pastatymą, sukėlusį aršų klasicistų ir romantikų konfliktą.

[73] Benžamenas Konstanas (1767–1830) – prancūzų rašytojas ir politinis veikėjas, ponios de Stal bičiulis, drauge su ja ištremtas 1803 m. Šimto dienų metu susitaikė su Napoleonu, kuris jam pavedė sudaryti liberaliąją konstituciją; Restauracijos laikotarpiu – vienas iš žymiausių liberalų atstovų parlamente; buvo įnirtingai puolamas „ultrarojalistų", 1830 m. padėjo užimti sostą Lui Filipui ir buvo paskirtas Valstybės tarybos pirmininku.

[74] Tjerselenas – Paryžiaus „Varjetė" teatro komedijų aktorius XIX a. trečiajame ir ketvirtajame dešimtmečiais.

[75] Emanuelis Žozefas Sjejesas (1748–1836) – abatas, pirmosios prancūzų buržuazinės revoliucijos veikėjas, pamfleto „Kas yra trečiasis luomas"-buržuazijos manifesto – autorius, vienas iš „Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijos" sudarytojų 1789 m. Konvente užėmė poziciją, priešišką Robespjerui; vėl iškilo po termidoro devintosios; suvaidino žymų vaidmenį ruošiant briumero aštuonioliktosios bonapartistinį perversmą, po kurio buvo paskirtas vienu iš trijų konsulų, o 1809 m. gavo iš Napoleono grafo titulą.

[76] Port Sen Marteno teatras – XIX a. pirmajame trečdalyje žymiausias Paryžiaus bulvarinis teatras, buržuazinių melodramų ir romantinių dramų pastatymais pritraukdavęs daug demokratinių pažiūrų žiūrovų. Teatrą išgarsino įžymūs aktoriai Frederikas Lemetras (1800–1876), Bokažas, Mari Dorval, panelė Žorž.

[77] Lui Mari Kišera (1799–1884) – žymus prancūzų filologas, prancūzų–lotynų ir lotynų–prancūzų kalbų žodynų ir daugelio mokslinių darbų apie prancūzų ir lotynų versifikaciją, „Naujosios lotynų prozodijos" autorius.

[78] Bartolas – senas pavyduolis (Bomaršė komedijoje „Sevilijos kirpėjas").

Kerubinas – įsimylėjęs pažas („Figaro vestuvėse").

[79] Marsas – romėnų karo dievas.

[80] Žanas Kalvinas (1509–1564) – vienas iš Reformacijos vadų, kalvinizmo įkūrėjas.

Sodzinis – XVI a. italų eretikas, kalvinistų priešas, aštriai susikirtęs su Ž. Kalvinu Ciuriche.

[81] Janas Husas (1369–1415) vadovavo plačiam socialiniam ir nacionaliniam išsivadavimo sąjūdžiui Čekijoje (XV a.).

Martynas Liuteris (1483–1546) – religinio protestantizmo įkūrėjas.

Grakchas Babefas (1760–1797) – vienas iš utopistinio komunizmo atstovų, vadovavęs „Lygiųjų" sąmokslui termidoro reakcijos Prancūzijoje laikotarpiu.

[82] Ugolinas **dela Gerardeska** – Pizos komunos valdytojas XIII a. Arkivyskupas Rudžjeris jį apkaltino išdavyste, uždarė su sūnumis į bokštą ir numarino badu. Dantės „Dieviškojoje komedijoje" Ugolinas pačiame giliausiame, devintajame pragaro rate amžinai graužia savo žudiko Rudžjerio galvą.

[83] Lasneras – žr. 6 paaiškinimą.

[84] Šinderhanesas – galvažudžių gaujos vadas, nubaustas mirtimi Maince 1803 m.

[85] Briunas – vienas iš Napoleono maršalų, žvėriškai nužudytas rojalistų gaujos Avinjono mieste per baltąjį terorą Restauracijos pradžioje.

[86] Protėjas – senovės graikų jūrų dievas, pavaldus Poseidonui, Neptūno sūnus, turėjęs pranašavimo dovaną; norint iš jo išgauti pranašystę, jį reikėdavo pagauti jūroje; vejamas Protėjas nuolat keisdavo pavidalą (apie tai byloja toliau pateikta citata iš „Odisėjos").

Vidokas – nusikaltėlis, vėliau policijos seklys, kurio gyvenimas ir nuotykiai aprašyti „Vidoko memuaruose" (1828); jais pasinaudojo daugelis romanistų, tarp jų O. Balzakas ir V. Hugo.

[87] Galijotas – Biblijoje milžinas filistinas, išėjęs į dvikovą su jaunu piemenėliu Dovydu, kuris iš mėtyklės Galijotą užmušė, o paskui nukirto jam galvą.

KETVIRTA DALIS

1 Prusijas II (II a. prieš mūsų erą) – Bitinijos karalius, nuolankus romėnų sąjungininkas, 183 m. jiems išdavęs Hanibalą.

Karalius Iveto – populiarus prancūzų pasakų karaliaus personažas, taikingas geruolis su popierine kepuraite vietoj karūnos; šį personažą sukūrė Beranžė, pavaizduodamas jį satyrinėje dainuškoje kaip Napoleono priešingybę.

2 Onorė Gabrielis Riketi Mirabo (1749–1791) – garsus prancūzų buržuazinės revoliucijos pirmųjų metų veikėjas ir oratorius.

3 Protektorius – XVII a. anglų buržuazinės revoliucijos vado Oliverio Kromvelio titulas. Revoliucijai pralaimėjus, 1660 m. į Anglijos sostą buvo grąžinta Stiuartų dinastija.

4 Termidoro devintoji (1794 m. liepos 27 d.) – kontrrevoliucinio perversmo diena pirmosios prancūzų buržuazinės revoliucijos laikotarpiu. Robespjeras ir jo bendražygiai buvo giljotinuoti, jakobinų diktatūra panaikinta ir įtvirtintas viešpatavimas stambiosios buržuazijos, nuslopinusios liaudies judėjimą ir praskynusios kelią Napoleonui.

5 Liepos mėnesio ordonansai – karaliaus įsakai dėl ką tik išrinktų Atstovų rūmų paleidimo, rinkimų cenzo pakeitimo ir kt.

6 Karolis I Stiuartas – Anglijos karalius, kuriam 1649 m. buržuazinės revoliucijos metu buvo nukirsta galva.

7 Barikadų diena – 1588 m. gegužės 12 d. Paryžiaus žemutinių liaudies sluoksnių sukilimas. Liaudis pareikalavo iš Henriko III sugrąžinti miestų laisves. Karalius pabėgo ir valdžią Paryžiuje neilgam perėmė miesto savivaldybė, sudaryta iš amatininkų bei smulkiųjų prekiautojų. Vis dėlto pasiturintys miestiečiai, išgąsdinti sukilimo užmojo, atidarė Paryžiaus vartus Henriko Burbono, vėliau Henriko IV, kariuomenei.

Giljomas diu Veras – rašytojas moralistas ir politinis veikėjas, padėjęs įsiviešpatauti Henrikui IV.

8 Nikolas Makiavelis (1469–1527) – Renesanso epochos italų rašytojas, politinis mąstytojas ir veikėjas; savo politinėje programoje jis reikalavo vieningos tvirtos valdžios, kuri sugebėtų panaikinti Italijos feodalinį susiskaldymą. Ciniškai pateisino bet kokias priemones šiai valdžiai pasiekti: veidmainystę ir žiaurumą, žodžio laužymą, išdavystę ir žudymą.

9 Augustines de Iturbidė (1783–1824) – Meksikos politinis veikėjas, vienas iš Meksikos indėnų sukilimų malšintojų. Spekuliuodamas tautos nacionalinio išsivadavimo siekiais, 1821 m. jis paskelbė Meksikos atsiskyrimą nuo Ispanijos, kurį laiką vadovavo respublikinei vyriausybei; 1822 m. pasiskelbė Meksikos imperatoriumi Augustino I vardu, bet netrukus buvo nuverstas ir ištremtas.

10 Po 1830 m. prancūzų revoliucijos karaliaus sostą užėmė finansinės oligarchijos statytinis „karalius buržua“ Luji Filipas; po 1688 m. vadinamosios „šlovingosios revoliucijos“ Anglijoje į karaliaus sostą buržuazijos buvo pasodintas Jurgis III.

11 1830 m. kovo 15 d. Atstovų rūmai 221 balso (iš 402) dauguma priėmė „221 adresą“, reiškusį opoziciją Karoliui X (Polinjako vyriausybei – žr. 24 paaiškinimą); tai buvo Liepos revoliucijos prologas.

Markizas de Lafajetas (1757–1834) – XVIII a. pabaigos ir XIX a. pirmojo trečdalio prancūzų politinis veikėjas, nuosaikusis liberalas „konstitucininkas“, pirmosios prancūzų buržuazinės revoliucijos dalyvis; Restauracijos laikais vaidino žymų vaidmenį liberaliajame judėjime ir buvo populiarus; Liepos revoliucijos metu buvo paskirtas nacionalinės gvardijos viršininku; 1832 m. išėjo į atsargą.

Reimso katedroje iki pirmosios prancūzų buržuazinės revoliucijos buvo vainikuojami ^Prancūzijos karaliai.

12 Ankona – tvirtovė Popiežiaus srityje; 1832 m. okupuota prancūzų kariuomenės, nes Luji Filipas nenorėjo leisti, kad Austrija vyrautų Italijoje. Dėl Prancūzijos vyriausybės bankų politikos pakeitimo XIX a. ketvirtojo dešimtmečio viduryje santykiai su Anglija pablogėjo; konfliktų dingstis neretai būdavo Ispanijos ir Belgijos reikalai. 1844 m. Prancūzijos valdžios organai buvo areštavę Pričardą, Anglijos konsulą Haičio saloje (Prancūzijos kolonijoje), apkaltintą čiabuvių kurstymu prieš Prancūziją; kilus ginkluoto konflikto su Anglija grėsmei, Luji Filipui pasirodė būsiant geriau nusileisti: Prancūzijos vyriausybė formaliai atsiprašė ir Pričardui išmokėjo piniginį atlyginimą.

[13] Valmi – Prancūzijos kaimas, kuriame 1792 m. rugsėjo 2 d. Prancūzijos revoliucinė kariuomenė, vadovaujama Diumurjė ir Kelermano, pirmą kartą susidūrė su sąjungininkų kariuomene, vadovaujama Braunšveigo hercogo. Po ištisos artilerijos kautynių dienos prūsai pasitraukė. Ši pirma sėkmė buvo labai įspūdinga ir pakėlė prancūzų kariuomenės dvasią; po mėnesio prancūzai sumušė anglų kariuomenę kautynėse prie Žemapo.

[14] Transnoneno gatvėje 1834 m. buržuazija žvėriškai susidorojo su Paryžiaus amatininkais ir darbininkais, sukilusiais prieš vyriausybę.

Abd el Kaderas – emyras, kariavęs prieš Prancūziją dėl Alžyro nepriklausomybės; 1847 m. buvo paimtas į nelaisvę ir su visa šeima atvežtas į Prancūziją, nepaisant duoto pažado leisti jam išvykti į Aleksandriją.

Blėjus – tvirtovė Biskajos įlankos pakrantėje; čia 1832 m. buvo uždaryta Luvelio užmušto Beri diuko našlė, kuri išsikėlė Marselyje, pretenduodama į Prancūzijos karūną savo sūnui.

Deucas – vienas iš Beri diukienės šalininkų, vėliau ją už stambią sumą išdavęs Liepos monarchijos ministrui Tjerui.

Pričardas – žr. 12 paaiškinimą.

[15] Klemensas Vencelis Lotaras fon Meternichas (1773–1859) – Austrijos diplomatas, Šventosios sąjungos organizatorius, svarbiausias Europos reakcijos įkvėpėjas pirmoje XIX a. pirmoje pusėje.

[16] „Princas Lygybė“– karaliaus Luji Filipo tėvas, dalyvavęs pirmojoje prancūzų buržuazinėje revoliucijoje Filipo Lygybės vardu; 1793 m. buvo apkaltintas mėginimu organizuoti rojalistinį perversmą ir giljotinuotas.

[17] Geležinis Mon Sen Mišelio narvas – Mon Sen Mišelio abatija, senovinis vienuolynas uolėtoje saloje prie Normandijos krantų, nuo XVIII a. buvo valstybinis kalėjimas; ten buvo taikomas viduramžiais paplitęs kankinimas: kalinį uždarydavo, kartais daugeliui metų, į ankštą ir žemą geležinį narvą, kuriame jis negalėdavo nei atsitiesti, nei judėti.

[18] Kapetas – oficialus Liudviko XVI vardas, kai jis po 1792 m. rugpjūčio 10 d. liaudies sukilimo pašalintas nuo sosto. Kaip ir visiems bajorams, jam buvo pasiūlyta atsisakyti titulų ir vadintis savo pavarde.

[19] Luji Blanas (1811–1882) –socialistas, vienas iš žymiausių 1848 m. prancūzų buržuazinės revoliucijos veikėjų, kelių istorinių veikalų autorius, tarp jų „Dešimties metų istorijos“, kurioje griežtai kritikuojama Liepos monarchija.

[20] Kazimiras Perjė – turtingas bankininkas, vienas iš finansinės oligarchijos, šeimininkavusios Prancūzijoje Luji Filipo laikais, šulų; vadovavo ministrų tarybai; buvo svarbiausias Liono pirmojo audėjų sukilimo budelis.

[21] Respublikonas Fjeskis su grupe sąmokslininkų 1835 m. kėsinosi nužudyti Luji Filipą, padėjęs pragaro mašiną ant kelio, kuriuo važiavo karalius.

[22] Rodo kolosas – didžiulė 32 metrų aukščio saulės dievo Helijo statula, pastatyta 280 m. pr. m. e. Graikijos Rodo salos uoste. 224 m. pr. m. e. statula sugriuvo nuo žemės drebėjimo. Rodo kolosas buvo laikomas vienu iš septynių pasaulio stebuklų.

[23] Venecija dėl patogios geografinės padėties jau nuo IX a. buvo svarbi Viduržemio jūros prekyboje, o XII–XV a. virto turtingiausia kolonijine valstybe, oligarchine pirklių respublika. Kai 1453 m. Konstantinopolį užėmė turkai ir uždarė prekybos kelius į Rytus, Europos prekyba iš Viduržemio jūros nukrypo į Atlanto vandenyną ir Venecija prarado savo galybę. 1797 m. ji buvo užgrobta prancūzų ir vėliau Napoleono įjungta į jo Italijos karalystę.

[24] Polinjakas – karaliaus Karolio X ministras ir asmeninis bičiulis, kraštutinis reakcionierius. 1829 m. vadovavo ultrarojalistinei vyriausybei ir buvo svarbiausias įkvėpėjas Liepos mėnesio ordonansų (žr. 5 paaiškinimą), davusių akstiną Liepos revoliucijai.

[25] Ispanijos Ferdinandas – Ispanijos karalius Ferdinandas VII (1733–1833), kurį Napoleonas privertė užleisti sostą Žozefui Bonapartui. Grįžęs į Ispaniją, Ferdinandas VII atidavė šalį jėzuitų ir kitų vienuolių valiai. 1823 m. naudojosi Šventosios sąjungos pagalba pieš savo sukilusią tautą.

Portugalijos Migelis (1802–1866) 1828 m. uzurpavo valdžią, nuversdamas savo brolį, Portugalijos karalių don Pedrą, panaikino liberalią konstituciją ir įvedė žiauriausią terorą. Šalyje prasidėjo pilietinis karas, ir Migelis buvo priverstas 1834 m. atsisakyti sosto.

26 Po Liepos revoliucijos, 1830 m. gruodį, Paryžiuje vyko Karolio X reakcinių ministrų (tarpe jų ir liaudies nekenčiamo Polinjako) teismas. Daugelis gyventojų reikalavo mirties bausmės; liaudies minios ne kartą grasino šturmuoti kalėjimą. V. Hugo, žinomas savo pasisakymais prieš mirties bausmę, šį kartą viešai prisijungė prie liaudies reikalavimo. Perų teismas nuteisė ministrus kalėti iki gyvos galvos, o po kelerių metų jie buvo amnestuoti.

Bekarija (1738–1794) – italų filosofas, siūlęs sušvelninti bausmes.

27 Benžamenas Konstanas – žr. 73 „Marijaus" paaiškinimą.

28 Babuvistas – Babefo pasekėjas. Žr. 81 „Marijaus" paaiškinimą.

Žiskė – vienas iš stambiausių Liepos monarchijos finansininkų ir pramonininkų; 1831 m.– policijos prefektas.

29 Žakerija – stambus Prancūzijos valstiečių sukilimas 1358 m. Pavadinimas kilęs iš niekinamos pravardės Žakas Prasčiokas, kuria feodalai vadindavo valstiečius. Žodis „žakerija" Prancūzijoje liko bendrinis valstiečių neramumams pavadinti.

30 „Apie visuomenės sutartį, arba politinės teisės principai" (1762) – garsus Ž. Ž. Ruso veikalas; kurio teiginiais pagrįsta vadinamoji Antrųjų metų konstitucija, kurią 1793 m. priėmė jakobinų Konventas.

31 Ebertistas – Ebero pasekėjas. Eberas – Kordeljerų klubo vadovas, žemutinių liaudies sluoksnių vadas pirmosios prancūzų buržuazinės revoliucijos metu.

32 Devyniolikametis Eskusas ir šešiolikametis Lebra – poetai, artimi romantikams, Liepos revoliucijos gatvių kovų dalyviai – nusižudė 1832 m., kai žlugo jų pjesė „Raimonas".

33 Jakobas van Reisdalis (1628–1682) – olandų mokyklos tapytojas peizažistas.

34 Žr. 31 „Kozetės" paaiškinimą.

35 Gansas – vokiečių teisės profesorius, 1826 m. turėjęs katedrą Berlyno universitete; kovojo prieš konservatyvią „istorinę teisės mokyklą", kuriai vadovavo Savinji.

36 „Dienraštis" – Restauracijos laikų reakcinis laikraštis, garbstęs sostą ir altorių.

37 Lamuanjonas – Paryžiaus parlamento prezidentas, kurio laikais parkus kūrė Andrė Lenotras.

38 Čia turimos omenyje grotos, ant kurių būdavo uždedami nusikaltėlių bei savižudžių lavonai ir arkliais velkami gatvėmis.

39 Sbirai – Italijos policinė kariuomenė.

40 „Vestalė" – Dezožjė parašyta to paties pavadinimo Gasparo Spontinio operos parodija; G. Spontinio „Vestalė" pirmąsyk buvo pastatyta Paryžiuje Napoleono laikais.

41 Žakas Kalo (1592–1635) – žymus prancūzų dailininkas graveris, savotiško realistinio grotesko meistras.

42 Edilai – rinktiniai pareigūnai senovės Romoje, tvarkę miestų komunalinį ūkį, prekyvietes ir scenas.

43 Polis de Kokas (1794–1871) – prancūzų rašytojas, labai populiarių bulvarinių romanų autorius; juose jis banaliai vaizdavo smulkiosios buržuazijos gyvenimą.

44 Markizės Rambuljė salonas Paryžiuje XVII a. viduryje tapo manieringos ir įmantrios aristokratų kultūros centru. Šio salono ratelis siekė į prancūzų literatūrą diegti aristokratų žargoną. Ratelio narius išjuokė Moljeras „Juokingose pamaivose".

Stebuklų kiemas viduramžių Paryžiuje – vietos, apgyventos socialinio dugno žmonių, kurie kalbėjo savotišku žargonu – argo; V. Hugo jį aprašė „Paryžiaus katedroje".

45 Žanas Baras (XVII a.), markizas Diukenas (XVII a.), Siufrenas de Sen Tropesas (XVIII a.) ir baronas Diuperė (XIX a. pirmoji pusė) – išgarsėję Prancūzijos jūrų karininkai, su kurių vardais susijusios reikšmingos prancūzų laivyno pergalės.

46 Eilutė iš įžymiausio XV a. prancūzų poeto Fransua Vijono eilėraščio. Vijonas palaikė ryšius su deklasuotais viduramžių miestų sluoksniais.

47 Tiuno karalyste viduramžių Paryžiuje buvo vadinama savotiška elgetų ir vagių profesionalų brolija; jie gyveno Stebuklų kieme ir buvo valdomi savo išrinkto vadeivos – „karaliaus".

48 Andromeda – graikų mitologijoje gražuolė mergina, paaukota jūros siaubūnui. Ji buvusi prikalta prie pajūrio uolos ir palikta likimo valiai. Andromedos grožio apstulbintas, Persėjas užmušęs siaubūną ir vedęs Andromedą.

49 Roberas Žakas Tiurgo (1727–1781) – prancūzų ekonomistas, žymiausias fiziokratų mokyklos atstovas.

50 Retifas de la Bretonas (1734–1806) – valstiečio sūnus, tapęs rašytoju; gausiuose jo romanuose atskleistas sugadintų papročių paveikslas, pasižymintis grubiu atvirumu.

51 Briarėjas – romėnų mitologijoje šimtarankis milžinas su penkiasdešimt galvų, Dangaus ir Žemės sūnus, sukilęs prieš Jupiterį; už tai jis buvęs nublokštas į jūrą ir prikaltas prie Etnos ugnikalnio.

52 Foblazas – beširdis ištvirkėlis, XVIII a. prancūzų rašytojo Luvė de Kuvrė romano „Kavalieriaus Foblazo nuotykiai" (1787) herojus.

53 Priudomas – žr. 20 „Fantinos" paaiškinimą.

54 „Euriantė" – Karlo Marijos fon Vėberio (1786–1826) opera, pirmą kartą pastatyta 1823 m.

55 Pepenas, smulkus kolonijinių prekių pirklys, ir Morė, darbininkas šikšnius, buvo 1830 ir 1832 m. liaudies sukilimų dalyviai; vėliau prisidėjo prie Fjeskio (žr. 21 paaiškinimą) ir 1836 m. buvo nubausti mirtimi.

56 1832 m. gegužės pabaigoje nuo choleros mirė kontrrevoliucinių pažiūrų ministras Kazimiras Perjė, kuriam buvo suruoštos prašmatnios laidotuvės. Atsakydama į tai, liberalioji buržuazija suorganizavo manifestaciją per Lamarko, mirusio ta pačia liga, laidotuves. Lamarkas, buvęs Imperijos generolas, buvo laikomas artimu respublikonams ir labai populiarus. Lamarko laidotuvės sukėlė neramumus Paryžiuje ir virto 1832 m. birželio 5–6 d. sukilimu su barikadų kautynėmis; sukilimą žiauriai numalšino reguliarioji kariuomenė ir nacionalinė gvardija.

57 Aldais buvo vadinamos senovinės knygos, išleistos garsių XV–XVI a. italų spaustuvininkų Aldų.

58 Moljero pjesėje „Mizantropas" tiesos ieškotojas Alcestas pavaizduotas kaip priešybė Filinto, kuris prisitaiko prie karaliaus rūmų rutinos ir mėgina prie jos pripratinti Alcestą.

59 Žanas Šuanas – Bretanės anglininkas, kontrabandininkas, vienas iš kontrrevoliucinių grupuočių vadeivų per šuanų sukilimą, kuris, prancūzų bajorijos ir dvasininkijos sukurstytas ir Anglijos remiamas, buvo suorganizuotas tarp atsilikusios Vandėjos ir Bretanės valstiečių pirmosios prancūzų buržuazinės revoliucijos metu.

Žanas – žr. 82 paaiškinimą.

60 1792 m. rugpjūčio dešimtąją prasidėjo liaudies sukilimas, po kurio Prancūzija buvo paskelbta respublika.

Vandemjero keturioliktąją (1795 m. spalio 5 d.) Konvento armija, vadovaujama Baraso, perdavusio savo įgaliojimus Napoleonui Bonapartui, numalšino rojalistų maištą Paryžiuje.

61 Terė – abatas, Liudviko XV favoritės markizės Pompadur protekcijos dėka paskirtas Prancūzijos finansų generaliniu kontrolieriumi ir užsitraukęs didžią liaudies neapykantą; kai 1774 m. Terė buvo pakeistas Tiurgo (žr. 49 paaiškinimą), Paryžiaus gatvėse žmonės degino iškamšas, vaizduojančias nekenčiamą abatą.

62 Pjeras Ramiusas (arba Ramė) (1515–1572) – žymus prancūzų mokslininkas ir filosofas, už savo pasisakymus prieš scholastinį viduramžių mokslą persekiotas to mokslo tvirtovės – Sorbonos universiteto; Baltramiejaus naktį buvo žvėriškai užmuštas savo darbo kabinete, aiškiai dalyvaujant vienam iš jo priešininkų, Sorbonos profesoriui Žanui Šarpantjė.

Kai Ž. Ž. Ruso gyveno Šveicarijoje (Nešatelio grafystėje, Motjė miestelyje), grupė žmonių, dvasininkų sukurstytų, apmėtė akmenimis jo namo duris bei langus.

Publijus Scipionas Afrikietis Jaunasis (II a. pr. m. e.) – Romos karvedys, užbaigęs trečiąjį pūnų karą, paėmęs bei sugriovęs Kartaginą (146 m.) ir sunaikinęs paskutinę jos tvirtovę Ispanijoje – Numansiją. Scipiono priešai Romoje iškėlė jam politinę bylą, apkaltinę pinigų slėpimu.

63 1792 m. rugsėjininkai – turima omenyje 1792 m. rugsėjo mėnesį vykdytos mirties bausmės.

Ponia de Lambal – liaudies nekenčiamos karalienės Marijos Antuanetės artimoji, įvelta į rojalistines intrigas, buvo minios užmušta 1792 m. rugsėjį. Restauracijos laikais dėl jos mirties buvo apkaltinti daug Burbonams nepalankių asmenų. Be kitų, šia dingstimi Avinjone buvo nužudytas Napoleono maršalas Briunas.

Mikeletai – Napoleono šalininkų grupuotės Ispanijoje.

Žeji gaujos – rojalistų būriai, Termidoro reakcijos metu organizuoti Prancūzijos pietuose; neva saugodami žemės nuosavybę, jie vykdė kruvinas respublikonų skerdynes.

Rankovės raiščio riteriai – Angulemo diuko, 1814 m. išsikėlusio Bordo mieste, rojalistinė palyda.

64 Kamilis Demulenas – žr. 8 „Marijaus“ paaiškinimą.

65 Decimas Junijus Juvenalis (60–144) – garsus romėnų poetas satyrikas, kandžiai demaskavęs Romos aristokratijos papročių palaidumą.

66 „Analai“ – vienas iš svarbiausių Romos istoriko Tacito (I– II a.) veikalų, kuriame atpasakota Romos imperatorių istorija nuo Augusto mirties ligi Nerono mirties.

67 Patmo tremtinys – pagal Bibliją, vienas iš dvylikos apaštalų, evangelistas Jonas, už krikščionybės skelbimą ištremtas į Patmo salą; ten jis tariamai patyrė apreiškimą, kuris vėliau tapo „Apokalipsės“ knygos turiniu; joje miglotais ir niūriais paveikslais iškeliamas aikštėn pasaulio nuodėmingumas ir pranašaujamos baisios negandos.

Ninevija – Asirijos valstybės (apie XIV–VII a. pr. m. e.) sostinė, užėmusi didžiulę teritoriją, senovėje garsėjusi gyventojų turtingumu ir ištvirkimu.

Babilonas – vienas iš seniausių Babilonijos miestų, išlaikęs politinę, ekonominę ir kultūrinę reikšmę nuo trečiojo tūkstantmečio ligi III a. pr. m. e.. Vėlesnėje krikščionių, ypač apokaliptinėje, literatūroje Babilonas figūruoja kaip išorinės didybės, prabangos ir pasileidimo simbolis.

Sodoma – pagal Bibliją, miestas Jordano upės slėnyje; ištvirkę miesto gyventojai užsitraukė Dievo rūstybę; drauge su Gomora ir dar keliais miestais Sodoma buvusi sudeginta dangaus ugnimi ir prasmegusi bedugnėn.

68 Gajus Veresas (II a. pr. m. e.) – Romos vietininkas Sicilijoje, piktam naudojęs valdžią savanaudiškais tikslais. Žinomas iš Cicerono kaltinamųjų kalbų.

Gajus Cezaris Kaligula – Romos imperatorius (37–41 m.), reikalavęs, kad jam būtų reiškiama dieviška pagarba; nualino Romą beprotiška prabanga, konfiskacijomis ir nepaliaujamomis rinkliavomis. Jį nužudė pretorionai.

69 Tiberijus – žr. 36 „Marijaus“ paaiškinimą.

70 Rubikonas – 49 m., žygiuodamas iš Galijos link Pompėjos, Julijus Cezaris perėjo Rubikono upę – draudžiamą Galijos kariuomenei ribą tarp tikrųjų Romos žemių ir užkariautos Galijos. Tuo Cezaris paskelbė atvirą karą Romos respublikai.

71 Vitelijus – vienas iš keturių Romos imperatorių, greitai pakeitusių vienas kitą pilietinio karo metu I a. viduryje; labai amorali asmenybė; Vitelijus tapo imperatorium 69 m. ir jau po kelių mėnesių buvo sudraskytas jo nekentusios liaudies.

Klaudijus – Romos imperatorius (41–55 m.); jo valdymas buvo laikinas kompromisas tarp senosios patricijų aristokratijos ir raitininkų. Jį nunuodijo jo paties žmona Agripina, norėdama perduoti valdžią savo sūnui Neronui.

72 Markas Aurelijus Antonijus Karakala (186–217) – Romos imperatorius (211–217), pagarsėjęs kruvinais susidorojimais ir nukariautų genčių plėšimu; nužudė savo brolį Getą ir nubaudė mirtimi 20 tūkstančių jo šalininkų; užmuštas savo kareivių.

Lucijus Aurelijus Komodas (161–192) – Romos imperatorius (180–192), išgarsėjęs žiaurumu ir despotizmu. Senato sprendimu buvo gladiatoriaus pasmaugtas.

Heliogabalas (204–222) – Romos imperatorius (218–222), ištvirkęs despotas. Nužudytas pretorionų sąmokslo dalyvių.

73 Mazanjelas – sutrumpintas žvejo Tomazo Anjelo (1623– 1647) vardas; 1647 m. jis vadovavo liaudies sukilimui Neapolyje, nuskurdintame užkariautojų ispanų rinkliavų ir mokesčių. Pabėgus vicekaraliui, visi mokesčiai buvo panaikinti ir Mazanjelas paskelbtas Neapolio valdovu; nužudytas vicekaraliaus samdinių. Neapolio sukilimas turėjo atgarsį Anglijoje, kur buvo prasidėjusi buržuazinė revoliucija, ir Prancūzijoje, kur buvo ruošiamas antiabsoliutistinis Frondos judėjimas.

Spartakas (109–71 m. pr. m. e.) – garsus Trakijos gladiatorius, vergų sukilimo senovės Romoje (74–70 m. pr. m. e.) vadas.

74 Liepos keturioliktoji– žr. 15 „Marijaus" paaiškinimą.

75 Maksimilianas Sebastianas Fua (1775–1825) – Respublikos generolas, vėliau prisidėjęs prie Napoleono; Vaterlo kautynių dalyvis; Restauracijos laikais buvo išrinktas į Atstovų rūmus, tapo įtakingu liberalų opozicijos nariu. Fua laidotuvės 1825 m. virto demonstracija prieš Burbonų vyriausybę.

76 Grafas Žeraras (1773–1852) – Napoleono generolas; Restauracijos laikais – liberalusis deputatas; po 1830 m. revoliucijos – karo ministras ir maršalas.

Grafas Drujė d'Erlonas (1765–1844) – Napoleono maršalas, kuriam 1807 m. pasidavė Dancigas; Vaterlo dalyvis; 1834 m. buvo paskirtas Alžyro generalgubernatoriumi.

77 Reichštato hercogas – žr. 21 „Kozetės" paaiškinimą.

78 Vandomo kolona – kolona, pastatyta 1806 m. Vandomo aikštėje Paryžiuje Napoleno karo pergalėms atminti; jos viršūnėje stovėjusi Napoleono statula 1814 m. buvo pakeista akmenine lelija, bet 1833 m. vėl atstatyta. 1871 m. Paryžiaus komuna išleido dekretą, reikalaujantį nuversti šį paminklą kaip militarizmo simbolį; kolonos nuvertimas įvyko iškilmingomis aplinkybėmis, dalyvaujant daugybei žmonių. Kolona restauruota 1875 m.

Fic Džemsas (1771–1838) – prancūzų aristokratas, kilęs iš anglų šeimos; Restauracijos laikais – kraštutinis reakcionierius; po Liepos revoliucijos prisiekė Luji Filipui, bet jau 1832 m. buvo suimtas už politinius ryšius su Beri diukiene.

Galų gaidys – viena iš Prancūzijos nacionalinių emblemų; pirmosios buržuazinės revoliucijos metu buvo vaizduojamas valstybinėse vėliavose; 1830 m. paskelbtas valstybės herbu vietoje lelijos; Antrosios imperijos laikais pakeistas ereliu.

79 Ekselmansas – Napoleono generolas, Šimto dienų metu prisidėjęs prie imperatoriaus. Restauracijos laikais buvo tremtyje, Liepos monarchijos laikotarpiu – Prancūzijos maršalas ir peras.

80 Trentonas – miestas Jungtinėse Amerikos Valstijose; 1776 m. rugsėjo 21 d., Amerikos nepriklausomybės karo metu, Džordžas Vašingtonas ten iškovojo pergalę prieš anglus.

Brendivainas – upė, ant kurios krantų 1777 m. Džordžas Vašingtonas buvo sumuštas anglų; šiose kautynėse amerikiečių pusėje dalyvavo generolas Lafajetas (žr. 11 paaiškinimą).

81 Luvjė salą iki XIX a. penktojo dešimtmečio nuo Paryžiaus arsenalo rajono skyrė siaura Senos šaka, kurios dabar jau nebėra.

82 Žanas – barikados vadas ir respublikonų gynybos organizatorius Sen Meri gatvėje, vienas iš populiariausių 1830 ir 1832 m. liaudies sukilimo herojų.

83 „Liaudies bičiuliai" – viena iš labiausiai žinomų respublikonų draugijų Liepos monarchijos laikotarpiu, vienijusi smulkiosios buržuazijos revoliucionierius – jakobinus, karbonarus ir sensimonistus.

[84] Batavijos kiemas – prekybos halės Paryžiuje.

[85] Maršalas Lobo vadovavo Paryžiaus nacionalinei gvardijai po to, kai atsistatydino Lafajetas.

Generolas Biužo – buvęs Napoleono karininkas, Liepos monarchijos laikotarpiu 1834 m. liaudies sukilimo budelis, svarbiausias skerdynių Transnoneno gatvėje organizatorius (žr. 14 paaiškinimą).

[86] Sen Meri vienuolyno varpinės aliarmo varpų gaudesys buvo 1832 m. liaudies sukilimo signalas. Mūrinis vienuolyno aptvaras ir prie jo prieinančios barikados virto svarbiausia respublikonų citadele, jų herojiško priešinimosi karališkajai kariuomenei ir nacionalinei gvardijai centru.

[87] Armanas Karelis (1800–1836) – žurnalistas, keleto istorinių veikalų autorius; nuo 1830 m. drauge su Tjeru ir Minjė leido laikraštį „National", populiarų respublikinės buržuazijos sluoksniuose, nusistačiusiuose prieš Liepos monarchiją.

Maršalas Klozelis (1772–1842) Šimto dienų metu kovojo Napoleono pusėje ir užėmė rojalistų tvirtovę Bordo. Restauracijos metu buvo pasmerktas mirti, bet amnestuotas; nuo 1827 m. buvo parlamentaras. Liepos monarchijos laikais buvo vienas iš pirmųjų Alžyro kolonizatorių.

[88] Ana Redklif (1764–1823) – anglų rašytoja, XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje populiarių sensacingų siaubo romanų („Udolfo paslaptys", „Otranto pilis" ir kt.) autorė.

[89] Šitoji laumių pranašystė (V. Šekspyro „Makbete") sukursto herojaus garbėtrošką ir jį pastumia į nusikaltimus.

[90] „Tegyvuoja Lenkija!"– 1830 m. lenkų sukilimo atgarsis.

[91] Teofilis Gotjė (1811–1872) – poetas romantikas, jaunojo V. Hugo bendražygis kovoje su klasicizmu, vienas iš pagrindinių XIX a. ketvirtojo dešimtmečio prancūzų romantikų judėjimo dalyvių. Vėliau gynė teoriją „menas menui".

[92] Matiurenas Renjė (1573–1613) – prancūzų poetas satyrikas.

[93] Karemas (1784–1833) – garsus kulinaras, tarnavęs turtuolių ir karalių rūmuose.

[94] Žanas Diu Brelis (1528–1614) – prancūzų istorikas, kurio plunksnai, be kita ko, priklauso knygos „Paryžiaus prabanga ir senienos" ir „Paryžiaus miesto statybų plėtimas senovėje".

Anri Sovalis (XVI a.) – kelių veikalų Paryžiaus miesto istorijos temomis („Senasis ir naujasis Paryžius" ir kt.) autorius.

Abatas Lebefas (1687–1760) – prancūzų istorikas, be kitų veikalų, parašęs „Paryžiaus miesto ir parapijų istoriją" (1754).

[95] Kluzijus – Etrurijos miestas; 391 m. pr. m. e. apgultas galų, pasikvietė į pagalbą romėnus, kuriems tai buvo dingstis sutriuškinti galus.

Brenas – vardas (teisingiau – titulas) keleto galų vadų, kurių vienas 338 m. pr. m. e. buvo įsiveržęs į Italiją ir, pasak padavimo, nusiaubęs ir sudeginęs Romą.

[96] Čia autorius daro užuominą į religinius kivirčus tarp katalikiškųjų (pripažįstančių pasninką) ir protestantiškųjų Šveicarijos kantonų.

[97] Termopilai – kalnų perėja iš Tesalijos į Vidurio Graikiją; 180 m. pr. m. e. septynių tūkstančių graikų armija, vadovaujama Spartos karaliaus Leonido, herojiškai apgynė Termopilų perėją nuo persų kariuomenės, turėjusios šimtą tūkstančių vyrų.

Drogheda – miestas Airijoje, kurį 1649 m. šturmu paėmė Kromvelis; visa miesto įgula buvo sunaikinta.

[98] Folaras – žr. 6 „Kozetės" paaiškinimą.

[99] Temidė – senovės graikų teisingumo deivė.

[100] Monmirailis ir Šampoberas – 1814 m. vasario 9 ir 11 d. kruvinų kautynių vietos, kur Napoleonas sumušė sąjungininkų kariuomenę.

[101] Timoleonas (VI–V a. pr. m. e.) – senovės Graikijos karvedys ir politikos veikėjas; buvo nusiųstas į Siciliją kovoti su tironais, engusiais graikų miestus; išlaisvino nuo tironų Sirakūzus ir ten įvykdė demokratines reformas.

102 Etjenas Marselis (mirė 1358 m.) – Paryžiaus pirklių seniūnas, 1356–1358 m. sukilimo vadas; tas sukilimas buvo kylančios buržuazijos mėginimas apriboti karaliaus valdžią.

Ambioriksas – galų sukilimo (54–50 m. pr. m. e.) vadas.

Žakas Arteveldė (1290–1345) vadovavo Gento pirkliams ir amatininkams, Šimto metų karo pradžioje sukilusiems prieš grafą Liudviką I.

Filipas Marniksas (1538–1598) – Nyderlandų sukilimo prieš Ispanijos viešpatavimą dalyvis.

Pelagijus (mirė apie 737 m.) – Asturijos ir Oviedo karalius, sujungęs vestgotų feodalų jėgas kovai prieš maurų įsiveržimą į Ispaniją.

103 „Prikaltasis Prometėjas" – Eschilo tragedija (V a. pr. m. e.), nukreipta prieš tironus.

Aristogeitonas – Atėnų tironžudys.

104 Frazibulas (IV a. pr. m. e.) – žymus Atėnų karvedys, nuvertęs trisdešimties tironų valdžią ir grąžinęs demokratinę santvarką.

PENKTA DALIS

1 Ochlokratija pažodžiui reiškia tamsuomenės viešpatavimą. Senovės istorikai (Polibijus, Aristotelis) šį terminą vartodavo demokratinio valdymo būdo iškrypimams ir išsigimimui apibūdinti. Gindamas buržuazinę respubliką, Viktoras Hugo taiko šį terminą Paryžiaus proletariatui, kovojusiam barikadose prieš buržuaziją 1848 m. birželio revoliucijos dienomis.

2 Gezai („elgetos") – Nyderlandų revoliucijos epochoje (XVI a. antroje pusėje) iš pradžių šis žodis turėjo niekinamą reikšmę, bet ilgainiui virto koviniu sukilėlių būrių, kovojusių prieš ispanus, pavadinimu.

3 Sizifas – graikų mitologijos personažas, išminties ir gudrumo įkūnijimas; po mirties jis buvęs dievų pasmerktas beprasmiam darbui – amžinai ritinti į kalną didžiulį akmenį, kuris vis nusirisdavęs apačion.

Akropolis – pakili įtvirtinta centrinė Graikijos miestų dalis, kurioje būdavo visi svarbiausi pastatai ir šventovės; jis būdavo paskutinė prieglauda priešui užpuolus.

4 Osa – miškais apaugęs kalnas Tesalijoje, slėnio atskirtas nuo Olimpo ir savo atšakomis siekiantis Peliono kalną. Pasak graikų mito, Dzeusui priešiški titanai užgriozdinę Osą ir Pelioną ant Olimpo, mėgindami įkopti į dangų.

1793 m. sausio dvidešimt pirmąją buvo įvykdyta mirties bausmė karaliui Liudvikui XVI.

Vandemjeras – žr. 60 „Pliumė gatvės idilė..." paaiškinimą.

Prerialis – čia turimas omenyje Paryžiaus liaudies masių sukilimas III m. prerialio pirmąją (1795 m. gegužės 20 d.) prieš termidoro Konventą, numalšintas reguliariosios kariuomenės; priemiesčio darbininkai buvo nuginkluoti, prasidėjo baltasis teroras.

5 „Karmanjolė" – revoliucinė daina, sudėta Paryžiaus gatvėse Tiuilri rūmų paėmimo ir karaliaus suėmimo dienomis (1792 m. rugpjūčio mėnesį), 1830 ir 1848 m. tapo revoliucinių liaudies sluoksnių kovos daina. „Marselietė" (Ružė de Lilio muzika ir žodžiai), 1792 m. atnešta į revoliucinį Paryžių Marselio savanorių, V. Hugo laikais jau buvo virtusi oficialiu buržuazinės respublikos himnu.

6 Ši frazė yra istorinė. Apie Žaną žr. 82 „Pliumė gatvės idilė..." paaiškinimą.

7 Harmodijus ir Aristogeitonas – žr. 42 „Marijaus" paaiškinimą.

Markas Junijus Brutas (85–42 m. pr. m. e.) – Romos aristokratų sąmokslo prieš Julijų Cezarį galva. Pirmosios prancūzų buržuazinės revoliucijos laikais jis buvo garbinamas kaip respublikinės dorybės pavyzdys.

Kasijus Chereas – pretorionas, nužudęs Kaligulą (žr. 68 „Pliumė gatvės idilė..." paaiškinimą) ir siekęs grąžinti Romoje respubliką.

Šarlotė Kordė – aristokratė, turėjusi ryšių su žirondistų kontrrevoliucija ir 1793 m. liepos 13 d. nužudžiusi Maratą.

Karlas Zandas – vokiečių studentas, 1819 m. kovo 22 d. nužudęs reakcinį rašytoją Kocebu, kuris buvo laikomas šnipu. Po Vienos kongreso sekusios niūrios reakcijos laikais Zando poelgis visoje Europoje buvo sutiktas kaip žygdarbis laisvės labui; jį apdainavo Aleksandras Puškinas („Durklas", 1821 m.).

8 Diatribė – kandi kritika, pamfletas.

9 Zoilas (IV–III a. pr. m. e.) – graikų oratorius, filosofas ir literatūros kritikas, pramintas Homero rykšte už piktą smulkmenišką „Iliados" ir „Odisėjos" poemų kritiką; jo vardas tapo bendrinis.

Vizė – prancūzų žurnalistas, Moljero amžininkas ir vienas iš įnirtingiausių jo priešų.

Aleksandras Popas (1688–1744) – žymiausias anglų klasicizmo poetas; 1721 m. jis ėmė leisti V. Šekspyro raštus, kurių pratarmėje išdėstė apskritai neigiamą savo pažiūrą į didįjį dramaturgą.

Freronas – reakcinis prancūzų žurnalistas, nesutaikinamas Voltero priešas; Volteras jį išjuokė „Škotės" pjesėje.

10 Sen Lazaras – moterų kalėjimas, pataisos namai ir ligoninė valkatoms, kriminalinėms nusikaltėlėms ir prostitutėms.

11 Sen Žiustas – žr. 42 „Marijaus" paaiškinimą.

Anacharsis Klocas (1755–1794) – filosofas, publicistas, pirmosios prancūzų buržuazinės revoliucijos politinis veikėjas, utopinio „Pasaulinės brolybės" – pasaulinės ateistinės respublikos – projekto autorius.

12 Amfiktionai – abipuse priesaika susisaisčiusių senovės Graikijos genčių sąjunga. Genčių atstovai susirinkdavo į šventes prie kokios nors šventovės (pvz., Apolono šventovės Delfuose) ir čia svarstydavo bendrus sąjungos reikalus, taikindavo susivaidijusius atskirus jos narius ir kt.

Termopilai – žr. 97 „Pliumė gatvės idilė..." paaiškinimą.

13 Anri Fonfredas (1788–1841) – žymus publicistas, Restauracijos laikais leidęs keletą liberalių laikraščių Bordo mieste („Tribūna" ir kt.), aktyvus Liepos revoliucijos dalyvis; vėliau – Liepos monarchijos šalininkas.

14 „Sen Simono memuarai" – žinomas kunigaikščio de Sen Simono (1675–1755), rašytojo, didžiojo socialisto utopisto bendrapavardžio, veikalas.

15 Liudviko Ariosto (1474-1533) itališkoje poemoje „Pašėlęs Rolandas" (1532) tradicinis prancūzų viduramžių epo herojus narsusis riteris Rolandas vaizduojamas pamišęs iš meilės koketei Anželikai.

16 Antėjas – graikų mitologijoje Gajos (Žemės) sūnus, kuris, prisilietęs prie žemės, semdavosi iš jos jėgų ir todėl buvo nenugalimas mūšiuose. Heraklis jį įveikė pakėlęs į orą.

17 Aldebaranas – raudona pirmo dydžio žvaigždė Jaučio žvaigždyne.

18 Vulkanas – ugnies ir amatų dievas romėnų mitologijoje, Olimpo kalvis (graikų – Hefaistas). Jis gimęs negražus, ir jo motina jį dėl to norėjusi įmesti į jūrą, bet jis nukritęs ant Lemno salos ir susiluošinęs koją.

19 Saturnalijos – šventė senovės Romoje dievo Saturno garbei, kurios metu buvo ruošiami kelias dienas trunkantys pasilinksminimai, puotos bei aukų atnašavimai šventovėse.

20 Epidotu spartiečiai vadino Dzeusą.

21 Klermon Toneras (1780–1865) – vienas iš reakcingiausių Vilelio vyriausybės veikėjų; nuo 1823 m. – karo ministras; 1827 m. žiauriai nuslopino bruzdėjimus Sen Deni darbininkų priemiestyje Paryžiuje.

22 Kanaanas – pagal Bibliją, žydinti šalis, Mozės pažadėta žydų tautai, jo išvestai iš Egipto nelaisvės.

23 Žeraras de Nervalis (1808–1855) – prancūzų poetas romantikas, pradžioje artimas jaunajam V. Hugo; ilgainiui jis atsisakė politinio maištingumo ir pasinėrė į erotiką, fantastiką bei mistiką.

24 Falstafas – kelių V. Šekspyro kūrinių herojus, gašlus cinikas.

[25] Vedos – senovės indų šventosios knygos, mitų, himnų bei ritualų aiškinimų rinkinys.

[26] Marinjanas – gyvenvietė Lombardijoje, netoli kurios 1515 m. įvyko kruvinas dviejų dienų mūšis tarp Prancūzijos karaliaus Pranciškaus I ir šveicarų kariuomenės, pasibaigęs prancūzų pergale.

[27] Ajaksas – Trojos karo didvyris, atkovojęs iš trojiečių Achilo lavoną; kai pastarojo ginklai buvo paskirti Odisėjui, įsižeidęs Ajaksas nusidūrė kalaviju.

[28] Graikiškoji ugnis – degus mišinys, senovės graikų naudotas kariniais tikslais. Šia priemone pasinaudojo romėnų apgulti Sirakūzų gyventojai, tarp kurių buvo mokslininkas Archimedas, karštai dalyvavęs gimtojo miesto gynyboje.

Bajardas (1476–1524) – prancūzų „riteris be baimės ir priekaištų"; jo narsumas virto legenda.

[29] Božonas (1718–1786) – prancūzų finansininkas, išgarsėjęs Paryžiuje savo lėbavimais.

[30] Liutecija – senovinis Paryžiaus pavadinimas, kilęs iš keltų žodžio, reiškiančio pelkę.

[31] Teglat Falasaras – Asirijos antrosios imperijos karalius, Sardanapalo įpėdinis (karaliavo nuo 742 iki 724 m. pr. m. e.).

Johanas Leidenietis (tikriau Bokelsonas, 1510–1536) – Miunsterio anabaptistų vadas, derinęs religines mistines fantazijas su socialinės lygybės idėjomis.

[32] Majotenai („spragilai") – Paryžiaus ir kitų Prancūzijos miestų vargingiausių gyventojų sukilimo prieš nepakeliamus mokesčius XIV a. devintąjį dešimtmetį dalyviai. 1832 m. pavasarį po ilgų gatvės kovų majotenai buvo užėmę Paryžių, daužė rūmus ir vienuolynus, išžudė mokesčių rinkėjus ir paleido iš kalėjimų kalinius.

Morenas – mistikas, priklausęs iliuminatams, kuriuos žiauriai persekiojo katalikų bažnyčia; 1633 m. jis buvo gyvas sudegintas Paryžiuje kaip eretikas.

[33] Fransua Vijonas – žymiausias XV a. prancūzų poetas, palaikęs ryšius su deklasuotais miesto sluoksniais.

[34] Tristanas l'Ermitas – Liudviko XI (1461–1483) artimasis, reikšmingai prisidėjęs prie politinio Prancūzijos suvienijimo.

Diupra – kardinolas, karaliaus Pranciškaus I (1515–1547) vyriausiasis ministras, vykdęs absoliutizmo stiprinimo politiką.

Karolio IX (1560–1574) motina Kotryna Mediči, valdžiusi Prancūziją ligi karaliaus pilnametystės, įnirtingai kovojo prieš hugenotus; ji buvo viena iš Baltramiejaus nakties įkvėpėjų.

Rišeljė – kardinolas, įžymus absoliutizmo veikėjas, Liudviko XIII ministras; nuo 1624 ligi 1643 m. faktinis Prancūzijos valdytojas.

Luvua – Liudviko XIV (1643–1715) karo ministras, nuolatinės prancūzų kariuomenės organizatorius.

Leteljė – Luvua tėvas, kardinolo Mazarinio artimasis, užėmęs aukštus valstybinius postus Liudviko XIV laikais; žinomas kaip žiaurus hugenotų persekiotojas.

[35] Judengasė – žydų kvartalas Frankfurte prie Maino.

Geto kvartalai – čia kalbama apie senąjį Romos getą.

[36] Gemonijos – žr. 9 „Marijaus" paaiškinimą.

[37] Marmuzetai („menkystos") – taip buvo pravardžiuojami Prancūzijos karaliaus Karolio VI (1380–1422) patarėjai, buvę jo tėvo Karolio V artimieji. Karolis VI išprotėjo, ir valdžią užgrobė jo dėdės; marmuzetai buvo iš dalies išvaikyti, iš dalies uždaryti į kalėjimą ir išžudyti.

[38] Fleriusas – gyvenvietė Belgijoje, prie kurios 1794 m. birželio 26 d. Prancūzijos respublikos kariuomenė devynias valandas naudojosi pririšamaisiais oro balionais priešo kariuomenės judėjimui sekti. Kariai, kurie tuos oro balionus valdė, vadinosi oreiviais.

[39] Klarensas, Jorko kunigaikštis (1449–1478) – Anglijos karaliaus Eduardo IV brolis; parlamento nuteistas mirti, jis paprašė, kad jį prigirdytų malvazijos statinėje.

40 Hero – graikų mitologijoje Afroditės vaidilutė, Leandro mylimoji. Leandras kiekvieną naktį pas ją atplaukdavo per Helespontą ir žuvo bangose per audrą. Pamačiusi prie kranto priplaktą jo lavoną, Hero šokusi nuo bokšto į jūrą.

Tisbė ir Piramas – Ovidijaus apdainuoti įsimylėjėliai. Nelemto atsitiktinumo suklaidintas Piramas pamanė, jog Tisbę sudraskęs liūtas, ir nusižudė. Jo mylimoji, per vėlai atskubėjusi, nusidūrė tuo pačiu durklu ant Piramo lavono.

41 Tiurkiuji de Korselis (1768–1842) – Restauracijos laikų ir Liepos monarchijos politinis veikėjas; liberalios opozicijos atstovas.

42 Giljeri dainelė – populiari prancūzų dainelė „Kūmas Giljeri".

Titiras – piemenėlis iš Vergilijaus pirmosios eklogos, kurioje jis vaizduojamas gulintis atsainia poza didelio buko paūksmėje.

43 Dorantas – galantiškas įsimylėjėlis; Žerontas – niurzgus senis (Moljero komedijos personažai).

44 Eponina – legendinė galų herojė, Sabino, galų sukilimo prieš Romą vado, žmona. Kai imperatorius Vespasianas pasmerkė Sabiną mirti, Eponina laisva valia nuėjo mirti drauge su juo. Šis epizodas prancūzų poetų ir dramaturgų buvo daug kartų panaudotas kūrinių siužetams.

45 Nestoras – išmintingas senis, Telemacho mokytojas („Odisėja").

Žanas Kiužasas (1522–1590) – žinomas prancūzų mokslininkas juristas.

Kamačas – personažas iš Migelio de Servanteso romano „Don Kichotas", turtingas valstietis, kurio vestuvėse buvo iškelta didžiulė puota. „Kamačo vestuvės" Prancūzijoje tapo sparnuotu posakiu.

46 „Galantiškoji Indija" – prancūzų kompozitoriaus Ramo opera-baletas, pastatyta Paryžiuje 1735 m.

47 Ruajė Kolaras – žr. 43 „Fantinos" paaiškinimą.

48 Argiraspidai („sidabrinių skydų nešiotojai") – Aleksandro Makedoniečio gvardijos rinktinis dalinys, kaip pasižymėjimo ženklą gavęs sidabrinius skydus.

Aldobrandiniai – garsi Florencijos giminė, iš kurios kilęs popiežius Klemensas VIII ir daug kardinolų. Vienam iš Aldobrandinių priklausė prabangi vila Romos apylinkėse, kurioje buvo freska, žinoma „Aldobrandinio vestuvių" pavadinimu.

49 Malboro kunigaikštis – anglų generolas Džonas Čerčilis Malboras (1650–1722), pasižymėjęs karuose prieš Liudviką XV; jis turėjo rafinuoto aukštuomenės dendžio reputaciją.

50 Lordas Seimuras (1805–1860) – anglų „auksinės jaunuomenės" atstovas, išgarsėjęs Paryžiuje savo padaužiškomis išdaigomis viešose vietose.

51 Tespidas (VI a. pr. m. e.) – graikų teatro pradininkas. Jo dramos buvo atliekamos Dionizo švenčių metu; aktoriai vaidindavo stovėdami vežime.

Vadė (1720–1757) – populiarus Prancūzijos lengvapėdiškų dainelių bei muzikinių komedijų autorius.

52 Kolė (1709–1783) ir Panaras (1674–1765) – garsūs savo laiku vodevilių ir kupletų kūrėjai.

Aleksis Pironas (1689–1773) – prancūzų poetas ir komediografas, pastovus repertuaro tiekėjas mugių teatrams, Lesažo bendradarbis, Voltero ir enciklopedininkų priešas.

53 Selimena – aukštuomenės koketė, Alcesto mylimoji (Moljero „Mizantropas").

54 Dafnis ir Chlojė – įsimylėję piemenėliai, to paties pavadinimo senovės graikų rašytojo Longo (tarp II ir IV a.) romano personažai.

Filemonas ir Baukidė – vyras ir žmona, iki gilios senatvės švelniai mylėję vienas kitą.

Hugo, Victor
Hu64 Vargdieniai : romanas / Victor Hugo ; iš prancūzų kalbos vertė Pranas Povilaitis ; [panaudotos XIX a. leidimo graviūros]. – Kaunas : Obuolys [i.e. MEDIA INCOGNITO], [2015]. – 1110, [1] p. : iliustr.. – (Geriausia iš geriausių literatūros klasika, ISSN 2335-7886)

ISBN 978-609-403-511-1

Victoras Hugo (1802–1885) – prancūzų romantizmo pradininkas, žymus ir įtakingas XIX a. rašytojas. Penkių dalių romanas „Vargdieniai“ (1862) – vienas brandžiausių ir solidžiausių rašytojo kūrinių. Gausių įvykių verpete iškyla buvusio katorgininko Žano Valžano paveikslas. Apdovanotas nepaprasta jėga ir guviu protu, šis visuomenės atstumtasis siekia išsilaisvinti iš slogios praeities, grįžti į visavertį gyvenimą, susirasti šeimą, meilę. Spalvingos veikėjų istorijos rutuliojasi įtaigiai nutapytame visos epochos fone – atkuriami Napoleono I, restauracijos laikotarpio, 1830 ir 1848 m. revoliucijų ir kiti įvykiai, socialinės, moralinės laikmečio problemos, svarstoma, kas yra teisingumas ir malonė, religija ir tikėjimas, gyvai vaizduojami to meto Paryžiaus užkaboriai.

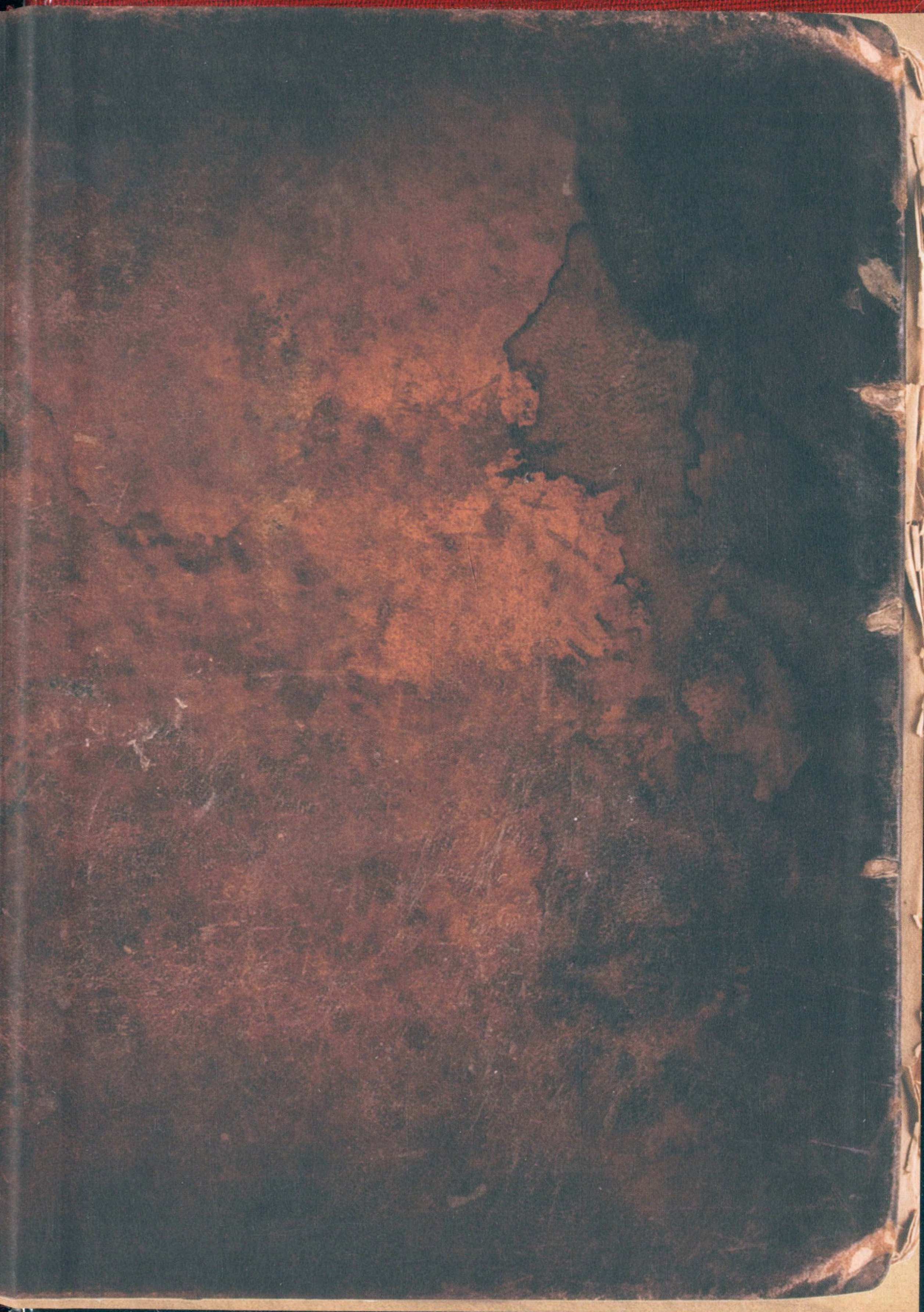
DK 821.133.1-31

Victor Hugo
VARGDIENIAI

Iš prancūzų kalbos vertė *Pranas Povilaitis*
Redagavo *Jūratė Šamelienė*
Viršelį kūrė *Andrius Morkeliūnas*
Maketavo *Daiva Širvaitienė*

69,5 sp. l. Tiražas 1500 egz. Užsakymas Nr.
Išleido OBUOLYS®
(OBUOLYS yra registruotas leidybinis ženklas,
kurį pagal sutartį naudoja UAB MEDIA INCOGNITO)
Butrimonių g. 9, LT-50220 Kaunas
knygos@obuolys.lt | www.obuolys.lt

Spausdino UAB „BALTOprint“,
Utenos g. 41A, LT-08217 Vilnius, tel. (8 5) 210 1115

Stipresnė už karus, revoliucijas ir kalėjimus – besąlygiška meilė...

Vargdieniai – prieš 153 metus išleistas didžiausios apimties – netgi 1900 puslapių prancūziško teksto – romanas. Jo siužetas, prasidedantis 1815 m. ir pasibaigiantis 1832 m. birželio maištu Paryžiuje, aprėpia septynių pagrindinių ir dar per keturiasdešimt antraplanių veikėjų gyvenimo vingius, kuriuos sieja buvusio katorgininko Žano Valžano paveikslas. Apdovanotas nepaprasta jėga ir protu šis visuomenės atstumtasis siekia pabėgti nuo praeities, grįžti į visavertį gyvenimą, ištaisyti jaunystės klaidas, susirasti šeimą, meilę. Dėstydamas savo personažų gyvenimo patirtis, garsiausias XIX a. prancūzų rašytojas Victoras Hugo (1802–1885) analizuoja įstatymo ir malonės prigimtį, Prancūzijos istoriją, Paryžiaus architektūrą ir dizainą, politiką, moralę, dėsto antimonarchines pažiūras, svarsto religijos, meilės prigimtį bei jos apraiškas. Kiek amžininkai literatai šį darbą menkino, nes kliuvo autoriaus pažiūros ir žemakilmiai veikėjai, tiek jo laukė ir iki šiol juo tebesidžiaugia skaitytojai. V. Hugo rašė apie tuos, kurie kitiems to meto rašytojams ir poetams atrodė neįdomūs: likimo nuskriaustuosius, beturčius, nekilmingus. Pats už demokratines pažiūras devyniolikai metų ištremtas, aktyviai rėmęs demokratines reformas V. Hugo panoro po mirties išdalyti turtą savo knygų herojams, vargšams, ir būti palaidotas tarp jų. *Paryžiaus katedros* ir *Vargdienių* autoriaus į paskutinę kelionę palydėti susirinko du milijonai gerbėjų. O romanas *Vargdieniai* ir šiandien leidžiamas visame pasaulyje, renkamas į geriausių pasaulio knygų šimtuką, nuolat statomas teatre. Pagal šį kūrinį sukurtas miuziklas, o pernai pasirodė jau 61 filmas, miuziklas *Vargdieniai*, pelnęs Oskarą geriausio miuziklo kategorijoje.

AUKSINIS OBUOLYS – KOLEKCINIS RIBOTO TIRAŽO LEIDIMAS

ISBN 978-609-403-511-1

